

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

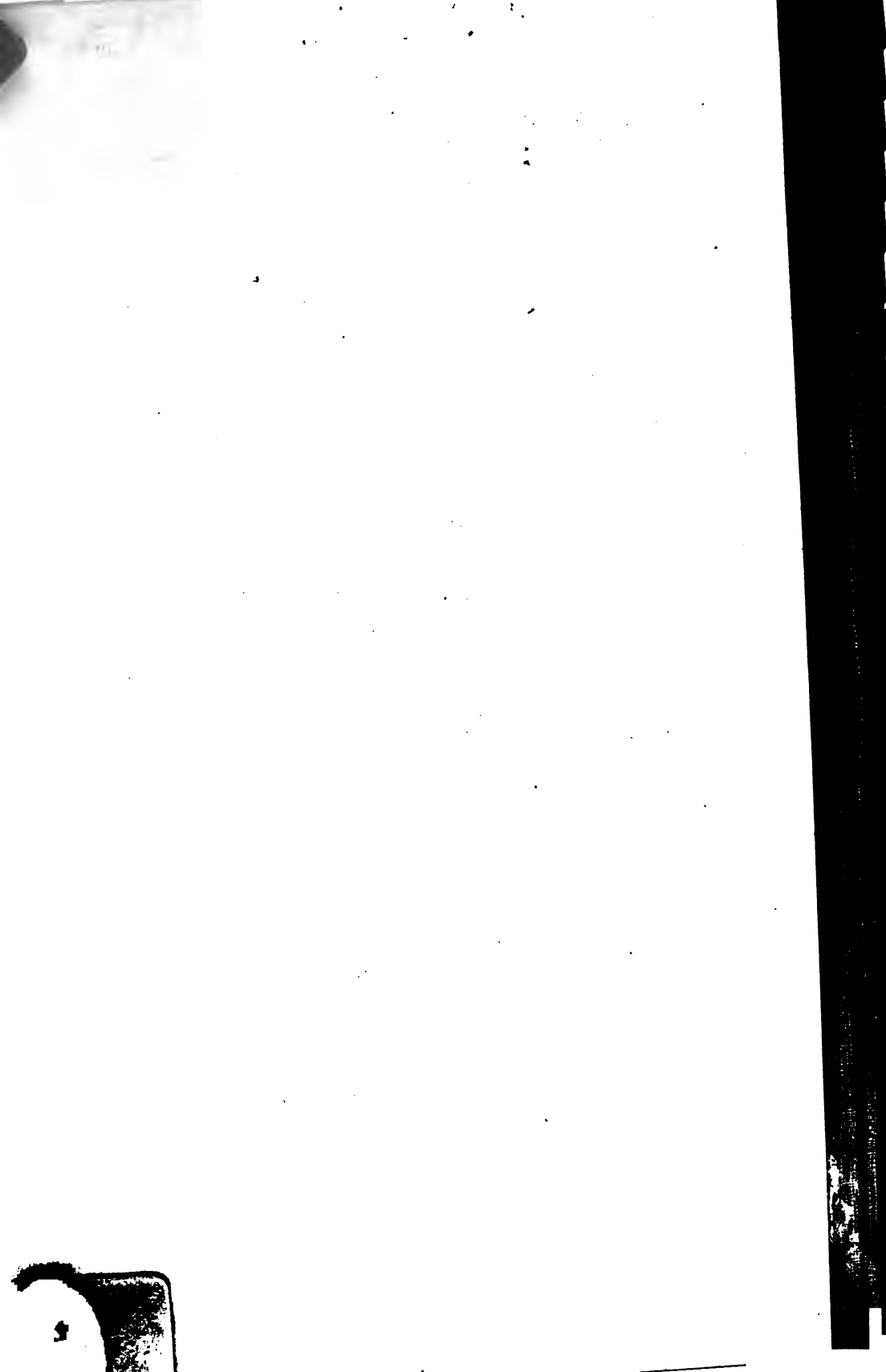
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

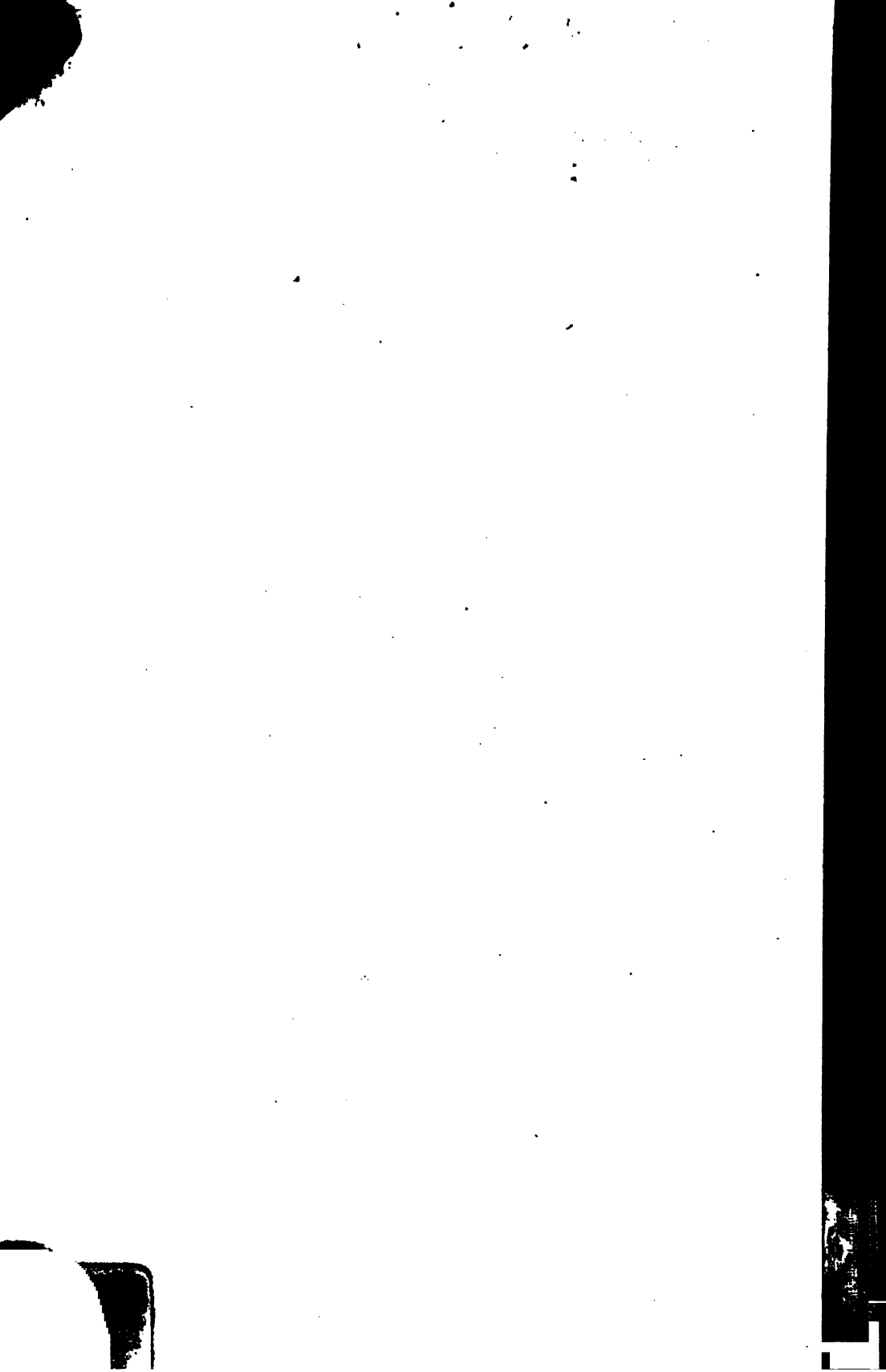
- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

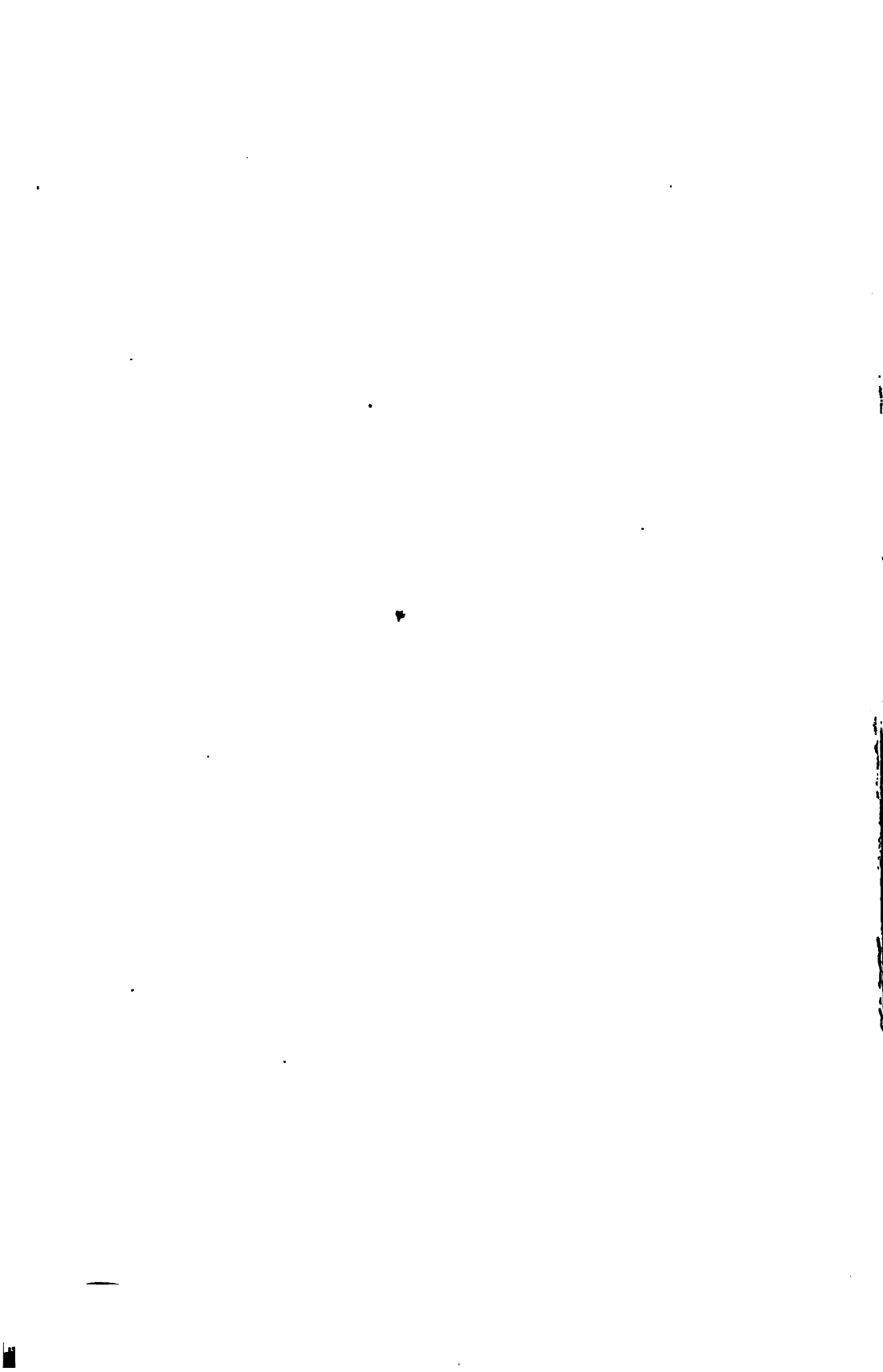
Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

100

100

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

XV. KÖTET.

1887.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
116691
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS.
1898.

NOY WEM
CLERK
YR 1891

TARTALOM.

<i>Dr. Ambrozovics Desső</i> : Az első expedíció a Tűzföldön	674
<i>Berecs Antal</i> : Jelentés a magyar földrajzi társaság 1886. évi működéséről	126
<i>Csopey László</i> : Szibírnia	602
<i>Déchy Mór</i> harmadik kaukázusi expedíciója 1886-ban	237
<i>Déchy Mór</i> negyedik kaukázusi expedíciója 1887-ben	522
<i>Dr. Bródi Béla</i> : Modrus-Fiume megye	137
<i>Findura Imre</i> : A Rima völgye	481
<i>Hajagos Imre</i> : Kecskemét és vidéke	576
<i>Hanusz István</i> : A magyar puszták növényzetének létküzdelve	419
— — Községek születése az Alföldön	318
— — Égalji változások	684
<i>Dr. Hunfalvy János</i> : Jelentés a földrajz körében a mult években tett munkálatokról	89
— — A kanadai tartományok szövege	29
<i>Jankó János</i> : A Kongó név eredete	505
<i>Kiss Lajos</i> : Harar és vidéke	635
<i>Dr. Márki Sándor</i> : Házánk leirói 1886-ban	188
— — Dézna és vidéke	329
<i>Pesty Frigyes</i> : Adatok a magyar történeti földrajzhoz	52
— — A helynevek magyarázása	697
<i>Dr. Roth Samu</i> : A Magas Tátra tavai	545
<i>Dr. Szabó József</i> : Algeriáról, különös tekintettel annak alfa-iparára	222
<i>Téglás Gábor</i> : A Gyógyvölgy és annak sziklaszorosai Hunyadmegyében	401
— — A bedellői és petroszi csontbarlangok	568
<i>Tömösváry Lajos</i> : Afrika új térképe. II.	37
<i>Dr. Vámbéry Ármin</i> : A Kaspi-tengeren tuli vasút és ennek művelődési, közlekedési és politikai fontossága	168
<i>Xántus János</i> : A Colombiai Egyesült Államok és a panamai szoros	273
— — Uti jegyzetek Sziámból	1

Társasági ügyek.

Közgyűlés	133
Felolvasó ülések	65, 132, 240, 241, 703, 705
Választmányi ülések	65, 133, 240, 702, 704

Jelentés a könyvtár gyarapodásáról az 1886. évben	129
Jelentés az 1886-ra kihirdetett pályázatról	131
Kimutatás a társaság bevételeiről és kiadásairól	128
Vagyonállás 1887. elején	129
Költségvetés az 1887. évre	130

Könyvészet.

I. Magyar művek.

<i>Asbóth</i> : Bosznia és Hercegovina 60. 353	
<i>Csalány</i> : Hadi földleírás rövid elmélete	356
— A magy. államterület hadi földleírása	356
— Az aldunai medence hadi földleírása	356
<i>Goldziher</i> : Palesztina ismeretének haladása	254
<i>Gönczy-Kogutowicz</i> : Magyarország megyéinek kézi atlasza	256
<i>Havass</i> : A szueszi csatorna	456
Kárpátgyesület évkönyve XIV. évf. 514	
<i>Laukó</i> : A geogr. nevek helyesírásáról	513
<i>Maszlagh</i> : Kisebbségi névgyűjtemény	455
<i>Réthy</i> : A magy. sz. kor. étnográf. térképe	57
<i>Réthy</i> : Az oláh nyelv és nemzet megalakulása	519
<i>Szinte</i> : Hunyadmegye közigazg. térképe	517
Tátrafüred éghajlati gyógyhely	514

II. Külföldi művek.

<i>Andree</i> : Handatlas	449
<i>Assmann</i> : A közép-németség zivatarokról	366
<i>Boettcher</i> : Methode des geogr. Unterrichts	251
Geogr. Universal-Bibliothek	452
<i>Haardt</i> : Übersichtskarte der ethnograph. Verhältnisse von Asien	256
<i>Hagen</i> : Die Marschall-Inseln	261
<i>Hellwald</i> : Die weite Welt. II.	247
<i>Hübner</i> : Durch das Britische Reich	362

<i>Johnston</i> : Der Klima-Ndjaru	252
<i>Krainz</i> : Wanderungen durch Steiermark	248
<i>Le Bon</i> : Les civilisations de l'Inde	509
<i>Lencke</i> : Canada	250
<i>Mantegazza</i> : Anthrop. Studien über die Geschlechtsverhältnisse des Menschen	64
Mittheilungen des k. k. Militär-Geogr. Instit. Wien. VI.	357
<i>Neelmayer-Wukassowitsch</i> : Grossbritannien und Irland	64
<i>Oppel und Ludwig</i> : Geogr. Bildertafeln III.	249
<i>Osman Bey</i> : Die Frauen in der Türkei	63
<i>Penck</i> : Die Vergletscherung der deutschen Alpen	359
<i>Philippson</i> : Studien über Wasserscheiden	443
<i>Quatrefages</i> : Histoire générale des races humaines	242
<i>Ranke</i> : Der Mensch	364
<i>Ratzel</i> : Völkerkunde	250
<i>Rein</i> : Japan	435
<i>Salvator Ludwig</i> : Hobarttown	454
<i>Schweiger-Lerchenfeld</i> : Zwischen Donau und Kaukasus	63
<i>Stoll</i> : Guatemala	244
<i>Umlauf</i> : Die Alpen	251
— Afrika in kartogr. Darstellung	515
— Das geogr. Museum am Mariahilfer Gymnasium	366
Verhandlungen des VI. deutschen Geographentages zu Dresden	365
Wissen der Gegenwart	516
<i>Zofaut</i> : Die Erdrinde und ihre Formen	64
—	
Beérkezett könyvek és térképek 385, 705	

Rövid közlemények.

I. Expedíciók.

Emin Bey felszabadítása	66
Casati Vadelaliban	68
G. A Fischer halála	69
Potantin khinai expedíciója	70
Krasznov tien-sani expedíciója	75
Jelisztejev kisázsiai expedíciója 77.	370
François utazása a Kongó mellék- folyóin	78
Grenfell a Kongó mellékfolyóiról	80
Swinny utazása a Nyassza partján	81
Az ujszibiriai expedíció	258
Expedíció a Novaja Zemlyára	371
Schmidt utazása Szibiriában	371
Robecchi utazása a Szivah-oázisba	372
A Lokenje folyó kikutatása Tap- penbeck által	374
Capello és Ivens utazása Délafrikán keresztül	456
Uj-Guinea	458
Ten-Kate utazása	460
Déchy Mór IV. kaukáziai útja	522

II. Ethnographia.

A magyarországi oroszok	258
A minszki kormányzóság fehér- oroszlai	260
A Filippinek bennszülött lakói	261
Medve-ünnepek	263
Lakadalmi szertartások Guatemá- lában	264
Kuruzslás és istenítélet Afrikában	461
A Blantyre környékén élő négek	463
Az italusokról	524
A láma temetése	526
Czelebesz sziget és lakói	527
A bangallákról	530
A mangbattuk szokásai	531

III. Statisztika.

Franciaország népessége	265
Galiczia statisztikai viszonyai	266
Statisztikai adatok az orosz biro- dalomról	267

A finn nagyfejedelemség	268
Olaszország kivándorlási mozgalma	463
Olaszország újabb statisztikájából	468
Az indiánok száma	471
Franciaország népesedése	532

IV. Vegyesek.

Csatorna az északi és keleti tenger között	81
Az özvegyek helyzete Kelet- Indiában	82
A földön levő összes hajók száma	83
A franciaországi, s az algiri bor- termelés	84
A turkesztáni kiállítás	85
Az 1885. évi földrengések	86
Kaukázusi keresztény emlékek	86
Az Egyesült-Államokban lakó in- diánok	87
Madagaszkár szigete	88
Soleillet halála	88
A lundák birodalma	88
Zólyommegye helyneveihez	269
Községek névmagyarosítása	271
A középszázai vasút	272
Przseválszkij kitüntetése	272
A Niagara vízesés	272
A kandron-burnesi vízesés Skót- országban	272
A leghosszabb folyók	374
Emin pasa életrajza	374
Olaszok Délafrikában	376
Kota-Radzsa és Niasz szigete	376
Harar jelenlegi állapota	377
Cicognani a danakilok földjéről	379
A Likona folyó kikutatása	380
Porro társainak földi maradvá- nyai	381
Ant. Cecchi műve	382
Brazília vasuti hálózata	382
Statisztikai adatok Braziliáról	382
Az olasz afrikai társaság	382
Zágrábtól Szerajevoig	383
Turkesztán oroszosítása	384
A geographiai oktatás reform- jairól	471

A nemzetközi földrajzi betűrend	473	Schlaginweit Adolf emléke . . .	537
A német afrikai gyarmatok határ- kérdése	474	Przseválszkij gyűjteményeinek ki- állítására	537
A rajnai palakőhegység szakadék- völgye	474	Potanin 25 éves jubileuma . . .	538
Erdőpusztítás az Egyesült-Álla- mokban	477	Keleti Európa folyóinak hajózha- tósága	538
Izland harmadkori flórája	479	Jamaika szigete	541
Topographiai munkálatok Mada- gaszkaron	480	A tűzföldi aranytartalmú fővény .	542
Queenslandról	534	Az Altajhegyláncz glecser-nyomai	542
		A koka növényről	543
		Izland szigetéről	543

UTI JEGYZETEK SZIÁMBÓL.

(FEOLVASTATOTT 1886. ÉVI OKTÓBER HÓ 28-ÁN TARTOTT ÜLÉSEN.)

I.

Bizonyosan emlékezni fognak még többen, miként évek előtt én úgy küldtettem ki Keletáziába, hogy magángőzhajókkal utazzak el Szingaporéba, s ottan várjam be a Keletáziába küldött osztrák-magyar kereskedelmi expeditiót, s aztán jelentkeztek a parancsnoknál, s csatlakozzam hozzá.

El is utaztam, s útközben egyes helyeken többször megállapodva, végre megérkeztem Szingaporéba, s ottan is még holnapokig vártam a Jóreménység fokát körülhajózott, s igen tekervényes úton járó expeditióra.

Szingaporóban találkoztam h. Ransonnet Ödön követségi attachéval, ki hasonló rendeltetéssel volt ottan, ő is várta az expeditiót, hogy hozzá csatlakozzék.

Mindketten igen sokat szenvedtünk a kedvezőtlen égajlati huzamos tartózkodás miatt, tele voltunk kiütésekkel, helyzetünk napról-napra tűrhetlenebb lőn, s végre elhatároztuk, hogy Sziámba megyünk éghajlat változtatás szempontjából, s ottan fogjuk bevárni az expeditiót.

Egy sziámi nagy kereskedelmi gőzösön tüstént jegyeket is váltottunk, minden podgyásunkat a hajóra szállítottuk, s következő napon indulandók voltunk.

Azban délután, egészen váratlanul megérkezett az expeditió, s már aggodalomban voltunk, hogy a nagy menetdíj kárba vész: de ellenkezőleg, az admiral helyeselte szándékunkat, sőt egyenesen és hivatalosan megbizott minket, hogy leveleket vigyünk

tőle a Sziámban székelő angol consulhoz*, tegyük magunkat a külügyministerrel érintkezésbe, és különösen rendezzük el az egész követség minden tagjának szállását, hogy készen legyen minden, ha az expeditió megérkezik Sziámba.

Erre elég idő volt, mert az admiral 10—12 napig szándékozott Szingaporéban időzni, hogy hajóit élelemmel és vízzel elláthassa, s magát egyáltalán minden szükségessel felszerelhesse.

Igy minden szükséges utasítást, ajánló leveleket, s az expeditió tagjainak névjegyzékét magunkhoz véve, reggeli 9 órakor tengerre szálltunk, s három napi utazás után a Menam folyó torkolatába érkeztünk, s a folyón 7 órai gőzölés után Bangkokba Sziám fővárosába érkeztünk, s éppen a királyi palotákkal szemben, egy rengeteg árboz erdő közt — horgonyt vetettünk.

* * *

Mit tehet egyetlenegy befolyásos ember hazája felvirágoztatására, mennyire felferhetheti lethargikus álmából és tétlenségéből az életerős elemeket, — azt tudjuk a világtörténet számos adataiból, de tapasztaltuk hazánkban is, hol egy Széchenyi István annyi szunnyadó erőt volt képes életre rázni, s hazánk haladását oly nem képzelte gyorsasággal előre lökni.

Most képzeljük el, hol volnánk ma, ha Széchenyi helyett az ország koronás királya lett volna a haladás élén, s hatalma és befolyása egész súlyával, ő vezette volna az országot a nemzeti haladás és közművelődés ösvényén.

Sziámban a király maga állott a haladás élére, s az egész ország ellenére, s minden rendű és rangú alattvalói ellenzése daczára — ragadta ki keleti indolenciájából az országot, s kevesebb mint 2 évtized leforgása alatt bámulatos eredményeket létesített.

Ezen király, a jelenleg uralkodó ifju királynak atyja volt, a sziámi királyok chronologikus rendjében 39-ik s minthogy Sziám jelenlegi viszonyai teljesen érthetetlenek ezen nagy király életének ismerete nélkül, kell hogy lehető röviden megismertessük ezen nevezetes uralkodót, s így életével együtt Sziám ujabbkori történetét. Sziám, századunk első felében csaknem oly áthatlan homály

* Nem lévén Ázsiában sehol magunknak követségünk vagy consulunk az angol kormány engedelmével mindenütt Anglia képviselőihez fordultunk. Ezek közvetítettek mindent az illető államok kormánya és az expeditió közt. Ezek mutatták be az admiralist az uralkodóknak és kormányaiknak, mintha csak ami saját képviselőink lettek volna. Így történt ez Sziámban is.

volt, mint még mai napság is például Korea és Tibet. A világ nagyon keveset tudott felőle. vajmi kevés utazó tévedt oda; nagy bátorság is kellett hozzá, mert a lakosok ellenszenvesen fogadták a külföldieket. S a mi a kereskedést illeti, évente 3—4 hajó fordult meg Sziámban, hol alig voltak képesek teljes rakományt összeszedni, s valamennyi ily hajó útján oly hírek szivárogtak ki a világba, miként Sziámban a kedvező égalji és talajviszonyok folytán sok minden megterem ugyan, de a népesség sűrű, a termelés alig fedezi a lakosok szükségletét: s a királyi család úgy, mint a nemesség és nép nagyon szegény, nem képes semmit vásárolni, s így nem érdemes ottan kereskedést kezdeni.

Prabat Somdetch, Pra Paromendr Maha Mongkut király, a kiről beszélni akarok. 1804-ben született, s 17 éves korában nősült.

Húsz éves korában, vagyis 1824-ben atyja, az uralkodó király meghalt, de a Senabaudi vagyis az államtanács őt nagyon fiatalnak tekintvén, az akkor háborút viselő ország kormányzatára mellőzte: és egy mostoha testvérét ültette a trónra.

A fiatal herceg, ekkor bucsut vett nejétől s 2 gyermekétől s egy buddhaista kolostorba lépett, melynek nemsokára főnöke lett, s vallásos buzgóságban és olvasásban töltötte éveit.

Igen eszes és gondolkozó fővel lévén megáldva, a vallásos Páli könyvek korlátoltsága nem elégíthették ki tudvágyát, ugys régi óhajta volt egyik vagy másik művelt európai nyelvet érthetni, hogy más irodalomhoz is hozzáférhessen, s azon elhatározás érett meg benne, hogy angolul fog tanulni.

Éppen azon években engedtetett meg az amerikai presbyteriánus és episcopális hittérítőknek a sziámban való letelepedés, és missió építés, s a fiatal apát felkérte ezen missionáriusok fejét Caswell Jessét, adna neki naponta órákat az angol nyelvből.

Caswell készséggel engedett a kívánságnak, s oly buzgalommal és kitartással járt el hivatásában, hogy tanítványa néhány hónap múlva már angolul jól értett és folyékonyan beszélt.

Eközben megismerkedett a missiók többi tudós tagjaival is, s nem elégedett meg az angol nyelv elsajátításával, de szorgalmasan kiképezte magát a földrajzban, világtörténelemben, különösen pedig a matematikában és a természettudományokban, melyek iránt különösen előszeretettel viseltetett, s bámulatos előhaladást tett. Sőt egy pár év múlva csillagdat állított fel a kolostorban, hol aztán rendes tanulmányokat tett, s egy üstökös megjelenését.

úgy több nap és holdfogyatkozást önállólag, ő maga kiszámított, a buddhaista papok és családja hámulatára, s nem sokára az egész országban természetfölötti csudás hirre és névre tett szert.

Ezen tanulmányait és számításait angol nyelven ki is adta, melyek a 30-as években Angliában és Amerikában nagy föltűnést keltettek.

Végre 1851-ben 47 éves korában, mikor már annyira kiképezte magát, hogy bárhol Nyugat-Európában is kiváló tudósnek tekintett volna, a királyi trón — mostoha testvéérének halálózása folytán — üresedésbe jött.

A Senabaudi ekkor egyhangulag őt választotta meg királynak. fényes küldöttség hívta meg a trónra és tüstént megkoronázták s átadták neki az ország kormányzását.

Berendezvén királyi háztartartását, az amerikai missionáriusok folyton a királyi palotában tartózkodtak, sőt néhány év múlva nejeik is bejártak, mert magukra vállalták a királyi hölgyeket angolul tanítani, s mindenféle kézimunkákban és tantárgyakban oktatni.

A királyi palota ez idő után egy valóságos nagymérvű tanoda lön s évekig így tartott, mert a király igen nagyszámú családja az angol nyelvben kivétel nélkül oktatást nyert. Pedig a királynak, csaknem képzelhetlen nagyszámú családja lön, a min annál is inkább csodálkoznunk kell, mert ő a kolostorban példás ceolibátusban élt, s csakis 47 éves korától — mikor t. i. a trónra lépett — kezdődött családi élete; s 81 gyermeke közül több mint fele csak akkor született, mikor Ő Felsége már 55-ik évét betöltötte.

Ezen csodálatos szaporaság még akkor is egyetlen marad a maga nemében; ha tudjuk, hogy ezen 81 gyermek 30 királynétől született.

A királynak azonban nem saját háztartása volt az egyedüli, a mire kiváló gondot fordított. Akarta, hogy országát megismerjék, hogy kereskedelem és ipar fejlődjék minden irányban, hogy az ország termelő és adóképesége fokoztassék, hogy a nemesség és a nép tanuljon; s így a kormány úgy, mint a nemesség és nép eszközök birtokába juthasson, hogy közös tevékenységgel, s egyesült erővel az ország fölemelkedjék, jólétre és műveltséghez vezetessék.

A senabaudi viharos ellenzése daczára, a király Éjszak-Amerikába, Angliába, és Franciaországba fényes követségeket

küldött, s mindegyikkel nagyszámú fiatal és előkelő főnemesség indíttatott el, hogy részint lássanak és tapasztaljanak, de leginkább, hogy reá birják az illető államokat, Sziámmal barátságot és kereskedelmi szerződéseket kötni, s államaikat Sziámban állandóan képviseltetni. Másrészt, hogy hívjanak meg kereskedőket, tőkepénzeseket és iparosokat, hogy telepedjenek le Sziámban, biztosítva őket, miként az állam minden lehető kedvezményben fogja őket részesíteni.

Ezen fontos lépés eredménye az lón, hogy egyik állam a másik után megjelent, kereskedelmi szerződések kötettek, követ-ségek és consulatesok alapítottak, s ezen intézkedések következtetésben számos iparos, kereskedő és tőkepénzes telepedett le a sziámi városokban s néhány rövid év múlva képzelhetlen mérvben emelkedett az ország kifejlődése.

Évről évre több föld jött művelés alá, minden termény értéke felszökkent, s nagy mennyiségben eszközöltetvén a kivitel, különösen a főnemesség gazdagodása emelkedett rohamosan, s ezzel szükségleteik fedezése is. Nagyobb anyagi erővel rendelkezvén, a háztartási és fényűzési cikkek bevitele is rohamosan emelkedett, mi ismét egy — napról-napra vagyonosb kereskedelmi osztályt hozott létre, mely aztán a Menam folyó partján szép házakat, boltokat és nagyszerű üzlethelyiségeket emelt, s minden irányban emelkedtek az országban a jólét hírlői — a magas gyárkémények.

A királyi kincstár is kedvezőbb helyzetbe jöven — részint az adók rendes befolyása, részint beviteli és egyéb illetékek folytonos emelkedésével — fényes királyi paloták építettek a fővárosban úgy, mint a vidéken; s a gazdagodni kezdő főnemesség követte a királyi család példáját, nagyszerű kastélyokat emeltett birtokain az előbbi rozszant faépületek helyén.

Nevezetes újítás volt az ország szokásain még az is, hogy a király elrendelte, miszerint előtte csakis tisztességesen fölöltözött nemesek jelenhetnek meg, s előírta azt is, hogy minden rendű és rangú nemes, miféle, s különösen milyen színű és szövétű öltözetben jelenhet meg. Ezen intézkedés aztán tüstént maga után vonta azt is, hogy minden rangú főnemes meghatározta lefelé, hogyan jelenjenek meg ő előtte az alsóbb rangúak, azaz jobbagyok és szolgák.

Ezen szabályok nemsokára nagy szabású selyem- és gyapotgyárakat hoztak létre, az öltözetek kiállítására. Szinte ezen in-

tézkedés következménye lön, hogy porcellán, bronz és egyéb gyárak alakultak, s az ékszer — de különösen az arany- és ezüst-mivesség nagy lendületet nyert.

A király iskolákat is alapított, s uralkodása utolsó éveiben egy kereskedelmi iskolát is, azontúl egy nemzetközi törvényszéket. Hadseregét nagy részben európai mintára szervezte. európai szabású egyenruhákkal látta el, azontúl egy kis hajóhadat is alakított gyors járatu gőzöcskből; s az egész országban rendőrséget szervezett, mely sok kívánni valót hagyott ugyan fenn, de mégis tetemesen javította a közbiztonságot, mely azelőtt épen ismeretlen volt az országban.

Továbbá minden irányban utakat és hidakat építtetett s a közlekedés könnyítésére a folyókat hajókkal élénkítette, s a hajóteher illetéket leszállítván a belföldi lobogóra, nagy kereskedelmi hajó forgalmat hozott létre, mely csakhamar igen tekintélyes számú — külföldi tulajdonos hajóját — sziámi lobogó alá terelte. Okszerű bányászatot is honosított meg s az arany, ezüst, réz, ón és vastermelést virágzásba hozta.

Nagy teher lévén a lakosságra a roppant számú kolduló barát, ezek számát felénél kevesebbre leszállította, s elrendelte, hogy csakis két napon koldulhatnak hetenként. Bangkokban, a fővárosban az előtt több mint 10 ezer ilyen koldusbarát zaklatta a közönséget, s ezek száma a király rendeletével 4000-re olvadt le.

Egyszóval az ország felvirágzása soha sem sejtett rohamos lépésekben haladt előre, minden irányban utat tört, s a jólét és közmívelődés mutatkozott mindenütt, s mikor a király* halálos ágyán feküdt, méltán mondhatta környezetének: én most elhagylak titeket, — de megteremtettem Sziámot, — a ti kötelességtek, hogy azt fenntartsátok.

A király még sok mindent tervezett, de korlátolt anyagi helyzete, s leginkább korai halála határt szabtak sokoldalú reformatori tevékenységének.

Halálával a senabaudi egyhangúlag királylyá választotta, s már következő nap megis koronázta a nagy király legidősebb fiát, ki akkor 19 éves volt, de eszes, jól nevelt, és európai műveltségű ifjú; ki mihelyt elfoglalta a trónt, apja nyomdokait követte, s legelső tette volt a pósta és távirtda behozatala, s

* 64 éves korában, s uralkodásának 18-ik évében.

egész országában szervezte a póstai és távirtdai szolgálatot, s lépésüket tőn egyéb reform művek keresztülvitelére, melyek már részint megoldottak, részint folyamatban vannak.

Igy állott Sziám, mikor én* odaérkeztem, mint az osztrák-magyar-keletázsiai expedíció előhírnöke, azon expedícióé, mely az európai államok közt éppen utolsó jelent meg, hogy Sziámmal kereskedelmi szerződést kössön.

II.

Ha azt mondtuk, hogy az ország minden irányban haladott, ezt kérem mindig úgy érteni, hogy az anyagi téren. Mert a király a nemzeti szokásokat, különösen a feudal-absolutistikus intézményeket kimélte, s nem egyszer jelentette ki, hogy a politikai jogok s szabadelvű kormányzati intézmények csak művelt népek számára valók. Legyen előbb népe vagyonos és művelt s akkor majd magától is be fog következni az önkormányzat szükségessége. Addig azonban a népet vezetni kell, hogy politikai érettségének időszakát rázkódás nélkül elérhesse.

Ezt szükségesnek tartottam megjegyezni, hogy érthető legyen, a mit elbeszélésem folytán s különösen most mindjárt mondani fogok.

A mint reggel megérkeztünk Bangkokba, azok, kikhez ajánló leveleink voltak, többnyire mindyájan hajónkra jöttek, leveleik után tudakozódni, s ezek közt Lessler Pál úr is, a német birodalom főconsula, kihez egyelőre beszállásoltuk magunkat.

Délután aztán az angol consul Mr. Knox bemutatott bennünket a külügyministernek, ki tüstént kikérte, hogy másnap a külföldi követségek épületébe szállásoljuk magunkat, hol minden be van már rendezve számunkra, s a király kívánja, hogy egész tartózkodásunk ideje alatt, az ő vendégeinek tekintsük magunkat.

Másnap reggel aztán behordozóskodtunk a követségi palotába, mely a Menam partján — éppen a királyi palotákkal szemközt álló, hatalmas európai modorban épült palota, emeletes és négyszögű, csinos verándával és fődött tornácokkal. Van benne 3 terem, s 64 szoba, azontúl az órség számára a palota előtt két loggia, s a Menam folyó partja faragott kővel és lépcsőkkel van burkolva, hogy a ladikbaszállás megkönnyíttessék.

Alig szálltunk partra, maga a külügyminister is megjelent, s bemutatva neki követségünk névsorát, rang szerint kiosztotta

* Báro Ransonnet követségi attachénk társaságában.

a lakosztályokat, a diplomatiái személyzet számára. A fenmaradt szobák kiosztását aztán reánk bízta, s mi kiválasztva magunk számára két csinos és világos szobát, a többiek ajtajára reá irtuk az illetők neveit, a kik számára lefoglaltuk.

Keleti szokás szerint igen sokáig tanácskoztunk ő excellenciájával a legkisebb részletek fölött is, ő egyáltalán azt óhajtotta, hogy mindenki kényelme tekintetbe vétessék, s sokszor hangsúlyozta, hogy mindent teljesíteni fog, a mit csak kívánunk, mert a király akarata, hogy kedves vendégei várakozásukban ne csalatkozzanak, s megelégedve távozzanak Bangkokból, s a király vendégszeretetére mindig szívesen emlékezzenek vissza.

Igen furcsa benyomást tett reánk a külügyminister megjelenése ugy kísérete is. Ő maga — ki közbevetőleg mondva — folyékonyan beszélt angolul, s igen kedves táblabíró forma úri ember volt, arannyal gazdagon áttört s fél lábszárig érő veres selyem szoknyában volt, alsó lábszára meztelen, s lábain veres papucsot viselt, felső testén egy finom fehér vászonból készített bő zubbony volt, fején semmit sem hordott, s az egészen le volt borotválva, a feje tetején levő üstök kivételével, mely kakas-taraj formán felállt.

Egyébiránt Sziámban a borotvált fő országos gyászt jelent, s mikor épen odaérkeztünk az egész ország borotvált fővel járt. az elhalálozott nagy király emlékére.

A külügyminister kísérete, a király magán-titkárán kívül (ki szinte vele volt) 8 szolgából állott, kik valamennyien zöld szoknyában és fehér spencerben voltak öltözve, s a földön csúszva követték mindenütt lépteinket, s pedig két térden s egyik kezükön, míg a másik kézben vagy hónuk alatt tartották a hosszúnyelű napernyőket, tüzes faszenet, fűjtatót, köpöedényeket, cigarettákat, areka-diót, betelleveleket, s különféle késeket a levelek és diók felapritására.

Minden lépten-nyomon egyik vagy másik megállott és cigarettete gyújtott, vagy betellevelet kezdett rágni, vagy még többször megállottak egyet köpni, s ilyenkor a 8 kíséző körülcusza őket, s közben föltartotta a különféle tárgyakat, hogy válaszszanak — a mi épen kell.

Ha oly rendkívüli komikus nem lett volna ezen megjelenés, valóban elszomorító leendett, hogy a 19. század közepén még lehet állam, a hol ennyire lealázhatnak embereket, hogy kézen-lábon csúszszanak uraik után, sőt hozzá a lépcsőkön is fel és alá.

Egy egész csapat ily szolgát adtak nekünk is rendelkezésünkre, mi azonban természetesen nem engedték őket utánunk csúszni szolgálatukat igénybe vettük a mikor kellett. de megfizettük őket, s a mi fődolog, szívesen és barátságosan bántunk velök.

Végre a király titkára egy kis, és egy nagy ladikot személyzettel együtt rendelkezésünkre bocsátott. s ezek már a követségi palota előtt meg is jelentek, s aztán elmentünk velök a külügy-ministerhez villásreggelire.

Ő excellentiája nem messze a követségi palotához, egy óriási hámbusz tömlőre épített saját házában lakott, s a ladikból egyenesen a verandájára léptünk, s onnét egy nagy terembe. hol már terítve volt. Csak mi öten reggeliztünk, nőket nem láttunk. s az étkezés főtt rizsből curryval, és szárított hallal, beefsteakhól rizszsel. sült csirkéből, és gyümölcsből állott, s volt igen finom francia veres bor is.

Itt ettem életemben először mangustint, ezt azért említtem fel, mert a mangustint tartják az összes világ legfinomabb és legizletesebb gyümölcsének. A mangustin * egy szürke törzsű, s 50—60 láb magasságra növő fa, halványzöld keskeny és hosszukás levelekkel. Gyümölcse akkora mint egy kisebb narancs, s érett korában veres sárga, mint egy krajczár akkora lilaszínű foltokkal az egész felszínén. A gyümölcs hensejében a fehér — egyáltalán ehetetlen — bélben, 8 hab nagyságú magva van, mely magvak sárgásfehér, és nyálkás burokba takarvák, ezen burok az egyedüli ehető része a gyümölcsnek. A mint az ember szopja fanyar édes, kesernyés. minden izre emlékeztető, de semmi eddig élvezethez sem hasonló kellemetes iz járja át az ember száját, gyomrát, s mondhatnám egész testet, s én szinte azt mondom, hogy életemben soha, s földünk egyik részében sem izleltem még oly finom és kellemetes izű gyümölcsöt, mint a mangustin.

A német General-Consul Lessler úr, ha egyébként nem voltunk elfoglalva, mindig ebédet, vagy teát adott tiszteletünkre s a Bangkokban lakó európaiakat nagy részt ott ismertük meg, köztük igen számos kedves és művelt hölgyet, kikkel nem egyszer whisteztünk is.

Már Szingaporéban ismerettséget kötöttünk Keletázsia egyik feltünőbb speciálitásával az állatvilágban. az úgynevezett gekkokkal, melyek apró gyíkfélék, a szobákban a falakon mász-

* Garcia mangostina.

kálnak estenként, s összefogdossák a rovarok sokaságát. Igen hasznos állatkák, és nagy becsben is tartatnak. Most Sziámban ezen állatkák legnagyobb fajával találkoztunk, a hangjoknál fogva úgynevezett tokej-ekkel,* ezek szinte a házak padlásain laknak éppen úgy mint a kisebb fajú rokonaik, s estve lámpa gyújtatkor levonulnak a szobákba, lesbe helyezik magukat, s a mint egy bogár, pille, sáska, tücsök, vagy egyéb rovar a falra száll, azonnal nyilsebességgel reá rohannak s az áldozatot jó étvágygyal lenyelik.

Ezen gyíkok mindnyájan tapadó ujjakkal vannak ellátva, éppen mint a nyílak vagy leveleshékek, melynél fogva minden lépéssel ujjai a falhoz tapadnak, s tarthatja magát nemcsak, de sőt sima és fényezéses falakon fejjel lefelé is. nyilsebességgel képes futni.

Néha azonban megtörténik, hogy a tokej prédájára rohan, de éppen amint el akarja kapni, a rovar elrepül. A tokej ilyenkor utána ugrik a levegőbe, s aztán leesik, sokszor a pamlagon ülök fejére vagy ölébe, sőt az is megtörténik, hogy beleesik az ételes tálba.

Eleinte nagyon furcsának tetszik, hogy az egész szoba oldal-fala és plafondja ily 12—15 hüvelyk nagyságu szürke gyíkokkal van ékesítve, melyek szüntelen kiabálnak és futkosnak, utóbb azonban az ember nagyon is hozzászokik, tudva azt, hogy oly igen hasznos állatkák, s az embert nem hántják, kivéve ha kénytelenek harapni önvédelemből.

Szingaporében a világított folyósón lepkehálóval fogdostam kezdetben a geckokat, s igen sokszor megtörtént, hogy a háló vas abrinca a gecko farkához ütődött, mely aztán letört. Egy chinai pinceszér járt utánam, s az ily letörött gecko-farkakat szorgalmasan fölzsedegette és egy kosárba rakta. Kérdésemre, hogy mi célra szedi össze a gecko-farkakat, azt válaszolta: megeszi eczettel és olajjal vacsorára, nincsen annál izletesebb saláta, a világon.

Lessler ur hivatalában több fiatal ur volt alkalmazva, s ezek közül egyik vagy másik mindig rendelkezésünkre állott s velünk járt a nagy város nevezetességeit megnézni. Így látogatást tettünk a királyi selyem- és porcellán-gyárakban, aztán megnéztük az arany- és ezüstművesek műhelyeit és megnéztük a bronzgyárat, hol nemcsak ágyuk öntetnek, de gyönyörű luxus edények is ké-

* Hemidactylus frenatus. — Azonban Sziámban előjön keverve a H-frenatussal, a Hemidactylus Sickesii is. s azontul a Gecko stentor, és a Gecko guttatus (két kisebb faj.)

szítottak, s az öntöde egyik osztályában kizárólag Buddha szobrok öntettek mindenféle nagyságban s álló, ülő, vagy fekvő helyzetben. A király ugyanis a buddhaisták pápája lévén, mint ilyen nemcsak a saját területén levő templomokat látja el Buddhákkal, de még ceyloni, indiai, arakáni és egyéb államok templomait is megszokta ajándékozni ily Buddhákkal. Mily bőkezűleg osztogatják Sziámban a Buddha szobrokat, némi fogalmat adhat azon egy körülmény is, — hogy többet ne említsek — miként nem messze a követségi épület mögött van egy dagoba, melynek földött udvar coridorjain egysorban s egymásmellett van felállítva nem kevesebb mint 284 ülő Buddha bronzból, valamenyi egyforma, s mindegyik 2 öl magas.

Voltunk az emléktemplomban is, hol köröskörül ki vannak állítva azon arany- és ezüst-tárgyak, melyeket a hűbéres államok uralkodói részint évi adó fejében, részint hadiköltségekre, vagy koronázások alkalmával, mint hódolati tárgyat szoktak a sziámi királyoknak átadni. Ezek közt igen sok nagy értékű tárgy van, de legtöbbször igen ügyes, sőt művészi kivitelű 1--3 méter magas, arany- és ezüst-virágokból és bokrokból áll s roppant sokaságuk rendkívül imponál.

Ugyan e templomban láttuk az oltár elé függesztve a meghalt nagy király hulláját is. A hulla ülőhelyezethen egy harangalakú, gazdagon aranyozott ezüst edényben volt. Sziámban ugyanis mindenki hulláját elégetik — a királyét is. A királyt azonban behalzsamozva ily edénybe zárják s az emléktemplomba függesztik, míg elkészül a templom, hol égetni fogják, s a dagoba, hol hamvait elhelyezik. Azért a király hulláját épen halála évfordulóján égetik el, s ilyenkor aztán mindig napokig tartó ünnepek rendeztetnek a nép számára.

Ugyanezen templom egyik ajtaja előtt látható egy óriási viharcsapdosott fügefa is, * melyet Buddha fájának neveznek, s melyről a nép közt az a hit él, hogy ezen szent fügefa alatt predikálta egykoron Buddha a szent vallás tanait. — Azonban ez nem valószínű, bárha a *Ficus religiosa* igen hosszú életű, mert a fának akkor legalább is 2500 évesnek kellene lenni; de a másik nyomósabb érv az állítás ellen abból áll, hogy Bangkok városa csakis Ajuthia pusztulása után 1526-ban épült, s Buddha korában igen valószínűleg lakatlan mocsáros erdőség volt helyén.

* *Ficus religiosa*.

Egy másik, felette érdekes és nevezetes templom Bangkokban az, melyben a jelenleg uralkodó dynastia tagjai koronáztatnak. Ez szemkápráztató gazdagsággal van feldíszítve, s az oltáron kívül van benne 3 trón fölállítva. A trón mennyezete igen különös, a mennyeiben az fehér, kifeszített ernyőből áll. A koronázási templom egyik trónja fölött 9, a másik fölött 7, s a harmadik fölött öt, ily kifeszített fehér ernyő képezi a mennyezetet, s pedig olyaténképen, hogy a legalsó legnagyobb, s a legfelső legkisebb, s egymás fölé lévén helyezve, az egész egy szabályos pyramist képez. csúcsával a templom plafondját érintve.

A 9 ernyős mennyezet alatt a királyt megfürösztik a királyság minden folyóiból összevegyített vízben, mely műtét a nép hite szerint a királynak rendkívüli testi erőt ad.

A 7 ernyős mennyezet alatt egy 8 szögletes trónra ül a király, s az iránytű mind a 8 főpontjai felé forogva, ünnepélyes esküt tesz a főpap kezébe, miként a vallást és a nemesség jogait minden támadás ellen védeni fogja. A főpap ekkor, a fogadalom mintegy megpecsétléséül a király arcát és fejét szent vízzel bekeni.

Az 5 ernyős dísztrónon fényes királyi öltözetben foglal helyet, átveszi a hűbér államok ajándékait, külföldi fejedelmek üdvözléseit s a főnemesség hódolatát, — aztán a királyi hatalom jelvényeit. Végre feláll a trónon, a koronát saját kezeivel fejére teszi, s ágyú döngés közt megköszöni a hódolást.

A királyi családnak több koronája van, az elfoglalt és meghódított országoké, aztán néhány úgynevezett házi korona, melyekkel a királynék díszítettnek fel ünnepélyes alkalmakkor. — Azon korona, melylyel a király trónraléptekor megkoronázza magát, egy igen nagyértékű 38 centimeter magasságú pyramidális alakú korona egészben aranyból művészileg készítve, s gyöngyökkel és drága kövekkel kirakva, s 1415-ben készíttette Kacha Tirát 8-ik sziámi király Birmában, mely országgal akkor élénk és barátságos összeköttetése volt Sziámnak. — —

Bár nem tartozik a művészi becses biró pagodákhoz, mégis egyik legérdekesebb a királyi várban azon pagoda,* hol a fehér szent elefánt őriztetik. Tudvalevőleg Sziám védszentje a fehér elefánt, ennek a képe van az ország pénzein, lobogóján, állampecséten, s egyáltalán ezen állat a motív, melyből minden

* Cseng, Paú, Csú.

ipar és művészet kiágazik. Emlékezetet meghaladó idők óta külön pagodában őriztetik a fehér elefánt, s országos szerencsétlenségnek tekintik, ha elvész, s minden király életében és uralkodása alatt szerencsés omennek veszik, ha az évente rendezni szokott elefánt-vadászatokon, egy ily fehér elefánt kézrekerítettik, mert rendkívüli ritkaságok közé tartozik, nem faj vagy válfaj ugyanis, de természet játéka. albino, mely százazrek közt fordul elő csak.

Különös gond fordítatik reá, hogy mindig legyen ily fehér elefánt tartalékban is, nehogy azon helyzetbe jusson az ország, hogy egyszerre csak védszent nélkül maradjon, mely esemény bekövetkeztét a nép nagy rettegéssel és félelemmel fogadná. Ott létemkor is volt három, de a templomban csakis egy van kiállítva, a tulajdonképeni uralkodó védszent, s ez a templom közepén van egy erős körül rácszott téren, s noha annyi tiszteletben részesül, mint semmi más élő szent, — élete nem igen lehet örömteli, s minden inkább mint mulatságos. A templom chorusán éjjel nappal 20 pap van szolgálatban, kik folyton imádkoznak s énekelnek, s többször lemennek a szenthez, ezt körüljárkálják, szent vízzel meglocsolják, s tömjénnel jól megfüstölik. Ezen czeremoniát ki nem állhatja, néha rettenetesen méregbe szokott jönni, mikor arczon füstölik, azonban ez esetről is gondoskova van, ilyenkor — egy hasa alá helyezett hevederen — csiga segélyével a levegőbe emelik, míg megszeliidül. — s aztán egyideig ismét eltűr mindenféle boszantást a papoktól.

A főnemességből van mindig 10—12 ifju kirendelve, a kik a védszentet etetik, itatják és tisztogatják. Élélme apró zöld galylyakból, fűből, különféle gyümölcsökből, s különösen rizsből áll.

Legnevezetesb épület egész Bangkokban az úgynevezett Vát Csáng dugoba, sőt ellehet mondani egész Ázsiában páratlanul áll sok tekintetben. A Vát Csáng a 17-ik század elején épült, s alakjára nézve harangszerű. Magassága 86 méter, egészen tömör téglá épület. Külseje egészen mázoz, színes porcellán téglákkal van burkolva s gazdagon aranyozva. Az egész nagyszerű hatást tesz a szemlélőre, s csudálkozás és bámulat szállja meg az embert, ha a dagobúra felmegy s széttekint onnét Bangkokra. A kilátás valóban nagyszerű, de azért nem ajánlom mégis senkinek a fölmászást, mert a lépcsők omladoznak, egyáltalán semmi fogódzó nincs sehol s különösen a szűk, csúszos és omladozó lépcsőkön a leereszkedés több mint veszélyes, — s néhol

mondhatnám hajmeresztő, s a veszély érzetét még a nagyszerű épület tüzetes szemlélése, és a rendkívüli kilátás sem enyhíti.

III.

A mit először kellett volna talán említeni, röviden elmondandónak tartom, hogy a sziámok az indó-chinai családhoz tartoznak, éppen úgy mint Anam, Tonkin, Kambodja, Laos, Pegu, és Birma.

Szemök kancsal, de korántsem annyira, mint a chinaiaké s orruk sem annyira lapos. Szájuk pedig piczi, homlokuk alacsony, fejük széles, s hátsó része lapos.

Nyelvük az egyszótagú nyelvekhez tartozik,* de oly önálló, hogy e sajátágától eltekintve, másban semmiben sem hasonlít a rokon szerkezetű nyelvekhez, sem pedig a rokon népekhez.

A királyság területe 14.750 □ mf. 6 millió lakossal, s ezentul 1½ millió chinai és maláji lakik a városokban.

Kambodgia most már csak névszerinti hűbéres állam, mert részint francia protektio alá került, részint egészen függetlenítette magát.

A Laos államok azonban s a maláji félsziget nagyobb része Sziámhoz tartozó hűbéres államok, melyek nemcsak fizetik pontosan az adót, de ezekben sziámi tisztviselők és katonák is vannak a fejedelmek mellett.

Ezen hűbér államok területe 7200 □ mf., mintegy 5 millió lakossal, s így Sziám hatósága 21,650 □ mf., s 12½ millió lakos fölé terjed ki.

A kivített tickfa, rizs, bors, cukor, dohány s gyapot, s kokusz készítmények és droguák képezik, ezentul agyag és bronzárak, selyem szövetek és nyers selyem, a bevitt pedig leginkább gyártmányok.

Az állam jövedelmének $\frac{4}{6}$ részét a fejadó képezi, minden más adó számba sem vehető csekélység.

A kormányforma oly feudális-abszolút monarchia, minőhöz hasonló nincs több a világon. Sziámban ugyanis két király uralkodik, s mindkettő a királyi család tagjai és főnemesség által választatik — mulhatatlanul az elhunyt király családjából, de nem kell szükségképpen a király legidősebb fiát, sőt egyáltalán fiát sem

* China, Tibet, Birma, és az Irawaddy völgy lakói szinte mindnyájan egy szótagú nyelvvel bírnak.

választani. lehet öcsesét. bátyját, vagy unokatestvéreit is trónra helyezni. egyszerűen azt, a kiből a királyi család tagjainak és főnemességének legtöbb bizalma és garantiája van, hogy az országot kormányozhatni fogja.

Két király választatván. az egyiknek czíme Sziám legfelsőbb királya. s ez parancsnok a hadsereg, tengeri véderő fölött. intézi a külügyeket. Sziámot képviseli minden hatalmassággal szemben. s így békét és szerződéseket köt, hadat izen stb. — s a pénzt is ő vezeti. Ezentul a buddhaista vallás főpapja, a királyi család, a főnemesség és a buddhaista papság főbirája.

A másik király czíme: Sziám második királya. s ez intézi az ország egész területén a közigazgatási, igazságszolgáltatási, gazdasági, közlekedési, s kereskedelmi ügyeket. Az ő igazgatása alatt van Bangkok főváros is s az egész ország rendőrsége, úgy a kikötők és világító tornyok rendben tartása.

Ebből láthatni, hogy az egész hatalom az első, vagyis legfőbb király kezében van, s valóban a századok óta uralkodott négy dynastia életében nem fordult még elő eset, hogy az első és második király hatásköre miatt fegyverre került volna az eldöntés, a senabaudi mindig és minden körülmények közt fentudta tartani a rendet, illetőleg a királyok hatáskörének tiszteletét.

A mondottakból kifolyólag érthető az is, hogy mindegyik királynak megvan a maga udvartartása, s saját családjá fenntartására szolgáló terjedelmes — a királyi méltósághoz kötött — fekvő birtoka, s ezekből fődöztetnek a számos évjáradékok a családtagok számára, az ország jövedelméből csakis az udvartartás költségei fejében engedélyeztetik czivillista, mely különösen a II. királyt illetőleg nem is valami jelentékeny összeg.

A két király hatalmi körét illetőleg, természetesen — a most ministeri czimek alatt létező hivatalok is megosztvák, így az I. legfőbb király körébe tartozik a királyi család ministeriuma, aztán a külügy, hadügy, tengerészügy, pénzügy és egyházi ügyek ministeriumai. Ő nevezi ki a külföldi követeket, s politikai consulokat, a hadsereg tisztjeit, a főpapokat, s ő intézkedik az udvartartás és királyi család minden ügyei fölött. Mig a II. király függetlenül viszi a közigazgatási, igazságszolgáltatási, közlekedési, rendőri és kereskedelmi miniszteriumai által mindezen reszortokba tartozó ügyeket. sőt kinevezi a kereskedelmi consulokat is, s minden netán összeütköző esetek beálltával a senabaudi dönt, a két király hatalmi körének meghatározásában.

Olvasóim előtt méltán támadhat azon kérdés: mi történik a királyi család oly számos tagjaival, mikor például az előbbi I. királynak 81, s a vele egyidőben uralkodott II. királynak 39 gyermeke volt?

Erre Sziámnak századok óta érvényben levő törvénye van, mely szerint az uralkodó királyok gyermekei, addig a míg élnek királyi hercegek és hercegnék, s a szülei birtokból évjáradékot kapnak, — de utódaik csakis a nemesi osztály tagjai, s férjeik vagy nejeik vagyonából kötelesek élni, — sokan kolostorba is mennek, a hadseregben szolgálnak vagy különféle állásban mint palotatisztek vagy hivatalnokok működnek.

Sziámban a hivatalnokoknak nem igen nagy fizetésök van, mondhatnánk hogy csakis nominális. De mint minden félig mivelte államban, úgy ottan is szemet hunynak és megengedtetik, hogy mindenki szerezzen magának annyi mellékjövedelmet, a megnyit tud.*

Ebből láthatjuk, hogy az I. király személyes udvartartása kevesebb mint $\frac{1}{3}$ millió forintba kerül, — a II. király udvartartását nem szereztem meg, de úgy értesültem, hogy az körül-

* Hogy némi fogalmat adhassunk a királyi udvartartás költségeiről, felsoroljuk az I. legfelső király udvartartásának tisztviselőit, s azok megszabott fizetéseit tikálban (Egy tikál = 1 frt 20 kr. aranyban).

Van 12 szertartási tisztségviselő,	fejenként 350 tikállal
10 királyi palotatiszt	280
10 » kapufelügyelő tiszt.	180
7 » konyhamester »	200
5 » raktárfelügyelő »	110
5 » magánkincstár »	250
10 » lovászmester »	200
10 » elefántfelügyelő tiszt.	150
14 » falusi palota »	140
5 » szőnyegek felügyelő tiszt.	150
5 » ágyneműkre » »	150
5 » kárpitokra » »	140
5 » festőkre » »	130
10 » bástyaőrökre » »	140
25 » személyre » »	250
10 » irnokokra » »	150
15 » Páli irnokokra » »	180
4 » Sanskrit irnokokra » »	250
3 » asztrologus » »	150
3 » jós, bűvész és bohóc »	150
2 » trónterem ár tiszt	200

belől 80 ezer tikálra megy évenként. Van ugyan mindegyik királynak testőrsége is, ez azonban a hadügyi budgetben fordul elő. Azelőtt volt úgynevezett Amazon testőrség is, fegyveres nőkből, ezeket azonban már az elhunyt király megszüntette.

Az ország összes bevételei még most sem haladják meg az 50 millió tikált, de Sziám ebből minden költségeit nemcsak fődözi, de igen jelentékeny beruházásokat tesz, s azon kevés államok közé tartozik, melyeknek semmi adósságuk sincs; noha ezen boldog életet nem fogja sokáig élvezhetni, mert már most is sürgetik a vasutépítés megkezdését, s ezt aztán az állam nem fogja megbírni saját erejéből.

Noha Sziám minden irányban sokat haladott, nem kerülheti ki a figyelmes szemlélőt, azon sok furcsaság, mely ott még létezik és fennáll, s a nagy királynak még sokáig kellett volna uralkodnia, hogy figyelme mindenre kiterjedjen, s a sok feunmaradt és figyelembe sem vett visszasságot más államok mintájára átalakítson vagy legalább azokhoz közelébb hozzon.

Ilyen egyik ferdesség a pénz. Sziámban van arany, ezüst, ólom, bronz, porcellán és csiga pénz. Az arany és ezüst pénz puska formájú öntvény, a királyi bélyeggel reá nyomva. Az ólom

4 királyi st. elefántfelügyelő tiszt	fejenként 150 tikállal
57 > Orvos és sebész	> 250 >
42 > szülész	> 200 >
15 > borbély	> 120 >
4 > korona ékszerekre felügyelő	> 250 >
10 > ruhatárfelügyelő	> 150 >
10 > magán fegyvertár tiszt	> 140 >
10 > edényekre felügyelő tiszt	> 120 >
10 > emléktemplomra felügyelő tiszt	> 150 >
15 királynék szolgálatában	> 200 >
48 udvarhölgy királynéknál	> 250 >
20 körmenet rendező tiszt	> 180 >
75 királyi ékszerész	> 800 >
18 > templom felügyelő	> 150 >
5 > udvari pap	> 250 >
4 > zenekar tiszt	> 500 >
4 > yacht és ladik felügyelő	> 150 >
20 > jószágfelügyelő tiszt	> 250 >
	<u>180.000</u> tikál
4 királyi zenekar személyzete	25.000 >
3240 segédszemélyzet	145.000 >
életmi szerek havonként	8000 tikál = 96.000 >
	<u>Összesen évenként 446.000 ></u>

és bronz pénz lapos mint a miénk, s akkora mint a mi 4 kros darabjaink. A porcellán pénz szinte lapos, s a mi 1 krajczáros darabjainkkal egyenlő nagyságú. A kauri vagy pedig csiga, természetes minőségben van forgalomban, a legkisebb váltópénzt képviseli, s 1 ftra körülbelül 1400 darab megy. A pénzláb beosztása is nagyon furcsa, és Európában csakis az angol hasonlítható hozzá még némileg, a mennyiben ez is távol áll a tizedes pénzlábtól, s nagy summákat fejből kiszámítani igen nehéz. * Sziámban a tikál az egységes pénzürték, s egy tikál 1 ftr 20 krajczárt ér aranyban. Ezen érték így van felosztva, illetőleg lepróvizva: 1 tikálban van = 4 salung, 1 salungban van 2 fuáng, és 1 fuángban van 4 pei, 1 peiban van 5 lung, 1 lungban 2 tang. E szerint a tang a mi pénzünk szerint félkrajczár, s ezt az ólompénz képviseli. De aztán ezen tang vagyis $\frac{1}{2}$ krajczár még úgy lepróztatik csigapénzzel vagyis kaurival, hogy egy krajczár $\frac{1}{20}$ részét is ki lehet fizetni természetben, s egy krajczár $\frac{1}{19}$ részéért lehet apróságokat vásárolni is.

Éppen így van a hossz-, az ür- s a súlymértékkel is, ezek még annyira komplikáltak, hogy egyáltalán lehetetlen valamit kiszámítani, ha csak valaki már évek óta Sziámban nem lakik, s hosszas gyakorlat után megtanulta a számítás módját vagy ha van neki valami úgynevezett táblázata **

* A mennyiben 1 font sterlingben van 20 schilling, 1 schillingben 12 pence, 1 penceben pedig 4 farthing.

** A hossz- és súlymértékek a következők:

1 Yot $9\frac{1}{8}$ angol m. f.)-ban van 400 sen (1 Sen 130 $\frac{1}{2}$ láb)
 1 Sen-ben van 20 Wáh (1 Wáh 78 $\frac{1}{2}$ hüvelk)
 1 Wáhban > 4 Száwk (1 Száwk 19 $\frac{1}{2}$ >)
 1 Száwk-ban van 2 Klup (1 Klup 9 $\frac{3}{4}$ >)
 1 Klup-ban > 12 Niws (1 Niws 18 $\frac{1}{10}$ >)

Ha most arról van szó, hogy például 37 Száwk, 9 Klup és 27 Niws mennyit tessen ki Senben? — az ember egészen elvadul, mert képtelen fölfolgni hol kezdje a számítást és hogyan.

Így ha azt mondják, hogy A város 7415 Sen 85 Wáh, 195 Száwk távolságra fekszik B várostól, s az ember szeretné tudni hány mértföldet tesz ki ezen távolság, belekerül egy órai időbe, míg az ember kiszámítja először: hány Yot van a számlában, s aztán a Yot-ok hány angol vagy földrajzi mértföldet tesznek ki.

Így van az ürmértékkel is: melynél:

1 Kián (23 mázsa, 81 font, 3 lat) tesz 20 Pikult (1 Pikul 133 $\frac{1}{2}$ font)
 1 Pikul tesz 20 Tángot 1 Tánán tesz 30 Sát-ot
 1 Tang > 25 Tánánt 1 Sátban van 11 $\frac{1}{2}$ Pint.

Nem kevésbé csodálkozik az ember Sziámban az időszámításon is, melyet megtanulni — szokatlansága miatt — nem kis fejtörésbe kerül.

Hogy némi fogalmat nyujtsunk ezen complicált dologról, s hogy legalább némileg érthetővé tegyük, megjegyezzük, hogy a sziámiaknak korszakok számítására, a folyó időben két úgynevezett cyclusok van, s pedig egyik a másikban. Az egyik 12 éves cyclus, s ebben bennfoglaltatik egy-egy 10 éves cyclus; s a cyclusban minden évnek megvan a maga neve, melyet egy-egy állat képvisel.*

Ezentúl van a szent időkör, mely Buddha halálától veszi kezdetét, s melynek jelenleg 2432 éve; ezen időszámítás azonban csakis egyházi ügyeknél használtatik. Rendes korszámlálásnál a polgári időkör vagyis a szakkarat van használatban, s ez azon időtől számítatik, mikor Pá Roáng nevű hirhedt hadvezér és első sziámi király, az országot megalapította. Ezen időkör évfordulója márczius 27-én van, s ez idén 1247. éve.

Ezt előre bocsátva, ha Sziámban valaki azt akarja irni, hogy egy bizonyos okmány például 1885-ik év April 1-én adatik ki, ezt így írja: kelt a polgári időkör 1247-ik, a kettős Cyclus kissebbikének nyúl évében, 4-ik hónapja növekvő felének legelső napján.

Hogy ezen részletezést érthetővé tegyük, mindenekelőtt meg kell említenünk, hogy Sziámban nem napévek, de holdévek után számítanak, melyeket azonban úgy kezelnek, hogy az év végével a mi napéveinkkel mégis egyeznek, s összevágznak, az igaz, hogy ezen naptári kezelés önkényesen és mesterkéltten eszközöltetik, s sok kellemetlenségeket idéz elő, de azért mégis megfelel a célnak.

A nap 24 órája Sziámban két egyenlő részre van osztva, nappalra (wau), és éjjelre (kún), s mindegyik 12 órából áll. Reggel 6 órától esti 6 óráig van a wau, s esti 6 órától reggeli 6 óráig a kún. Így ha azt akarják mondani, hogy éjjeli 11 órakor történt valami esemény, ők úgy mondják, hogy az esemény a kún 5-ik órá-

* Az 1. év > patkány éve	a 7. év a ló	éve
a 2. > > tehén >	> 8. > > kecske >	
> 3. > > tigris >	> 9. > > majom >	
> 4. > > nyul >	> 10. > > kakas >	
az 5. > > nagy sárkány éve	> 11. > > kutya >	
a 6. > > kis sárkány >	> 12. > > vaddisznó >	

jában történt, mert a kún elől kezdi a számítás, és pedig a mi 7-ik óránktól, s a mi reggeli 6 óránk náluk a kún 12-ik órája. — A wau a mi reggeli 7 óránkkal kezdődvén, náluk természetesen 6 órakor van dél, s éppen így 6 órakor éjfél.

Sziámban hold hónapok szerint számítanak s minden hónap két részre osztatik, az első Káng vagyis növekvő hold, a másik Rám vagyis fogyatkozó hold ideje. Az elsőben 15 nap van, de a másodikban minden páratlan hónapban 14, s csak minden páros hónapban 15 nap. E szerint 6 hónapban 30 napjuk van, s 6 hónapban csak 29 s az egész 12 hónapos évben 354 napjuk: mi egész 11 nappal kevesebb egy nap évnél.

Hogy ezen hátramaradás kiegyenlítettessék, minden 2-ik vagy 3-ik évben egy 30 napos szökő hónapjuk van. De még ezen compensationális mód mellett is minden 19-ik évben 3 nappal hátra vannak, s hogy ezt kiegyenlítsék, alkalmilag a 7-ik hónapot egy-egy nappal megtoldják, s ezt mindég az udvari astrológus teszi meg, az év utolsó hónapjában hirdetve ki, hogy a jövő év 7-ik hónapjában szinte 30 nap számítandó.

A heti időszámításra Sziámban semmi napi elnevezés sem ismeretes, mint más népeknél, a napok csakis számszerint jegyztetnek, s az első a mi vasárnapunkkal kezdődik s a mi szombatunk az ő 7-ik napjuk.

Megemlítve ezen sok specialitást, illő hogy magáról Bangkokról, az ország fővárosáról is szóljunk valamit, mely szinte oly specialitás, minőt másutt nem igen találhatunk.

Az óriási Menam folyó két partjára lévén épülve, s épen ott, a hol a nagy folyó számtalan ágra szakad, és sok kisebb nagyobb szigetet képez, a város kiterjedése is igen nagy, azonban lakosai számát hitelesen nem voltam képes kitudni. A külügy-miniszter ezt 1 millióra tette, a király titkára 1 millió 200 ezerre, egy amerikai missionárius 800 ezerre, s Lessler a német főconsul 700 ezerre, míg Mr. Knox az angol consul 750 ezerre. Ezen igen lényegesen eltérő adatok közt nehéz ugyan választani, s így legjobb, ha azt mondjuk, hogy a város lakossága legalább 700 ezer lelket számít, de valószínűleg sokkal többet.

A számos templom, s az igen sok dagoba égbe nyúló fehér, vagy aranyozott — leginkább — nyársalakú tornyaikkal rendkívül emelik a város érdekességét, — s az élet a várost kettészellő Menam folyón, és hajózható melléktájain, úgy a keresztülkaszul metszett esatornákon oly élénk, és oly tevékeny, miként

hozzáfoghatót tán csakis Kantonban lehet tapasztalni. Az egész folyam tükre terítve van mindenféle hajókkal, s a folyam és mellék-ágai partjain mindenütt egész sora látható a házaknak, melyek dereglyékre vagy legtöbb esetben bambusztömlőkre vannak építve, s a parthoz kötve.

A Menam jobb partján van a királyi város, mintegy legalább 1000 holdnyi terület egészen magas fallal kerítve, tornyokkal és kapukkal ellátva, s ezen városrészben vannak a királyi paloták, a királyi temetők, a katonaság, királyi gyárak, számtalan templom stb. s az egész királyi háztartáshoz tartozó személyzet. Legalább 35.000 ember.

A királyi palota alatt de már a falakon kívül vannak a külhatalmasságok képviselői, aztán a különféle missiók. A királyi város fölött pedig a legnagyobb bazárok, a kereskedők zöme a Menam jobb partján ütötte fel tanyáját, s ottan van néhány nagyserű gőzmalom is, rizs és árpa tisztításra, és őrlésre.

Bangkok 175 kilométer távolságra van a Menam torkolata fölött, s a dagály és apály a városban igen rohamos, noha a legmagasabb dagály sem emeli a víz tükkrét 2 méternél magasabbra. A folyamnak csakis egy nagy kanyarulata van a torkolatig, s ezen kanyarulat több mint 70 kilométert tesz ki, s így gőzhajó az utat 7 óra alatt teszi meg, míg apró vízi járművek a kanyarulat egy átmetszését felhasználva, 4 óra alatt megteszik evezőkkel ugyanazon utat.

A Menam minden — még legnehezebb és legmélyebb járatú hajókkal is biztosan hajózható, de torkolata előtt — mint minden ilyen nagy folyamoknál lenni szokott — nagy kiterjedésű zátonyok terülnek el, melyeken csakis 4—6 méter víz található s így a nehéz hadi hajók nem veszélyeztethetik biztonságukat s kénytelenek a zátonyokon kívül horgonyozni, s kis gőzösökkel közlekedni a várossal. Ezen körülmény — amennyire kényelmetlen az illető hadihajókra nézve, oly kényelmes a szíami kormányra, mely tökéletesen nyugodtan alhatik, s nem félhet, hogy egyik-másik nagy hatalom hadihajói Bangkok előtt megjelennek s a várost összebombázzák.

Bangkok és a torkolat közt mindenütt gyönyörű erdőségek szegélyezi a folyamat, helylyel-közzel falvakkal, gyártelepekkel, és óriási nyársban végződő fehér dagobákkal közel a torkolathoz fekszik Paknám városka is, hol vámhivatal van felállítva, kikötő kapitányság, egészségügyi megfigyelő hivatal és egy kalauz-

telep, mely folyton hajókat tart mozgásban a zátonyok körül, hogy az érkező hajókat biztos horgonytérre kalauzolják.

Ugyan Bangkok és a torkolat közt több európai és amerikai missió telep is el van helyezve s a városhoz nem messze egy katolikus jezsuita missió is. Egykor az elhalt király életében nagyon panaszkodtak a tisztelgő hittérítők, hogy Ő Felsége ellenzi az áttérést, s így nem gyarapodhatnak, noha Ő Felsége megígérte trónralépte alkalmával, hogy üldözni nem fogja a keresztény hitre térőket, s a missionáriusoknak szabad térést enged.

A király erre csak azt mondta, hogy majd gondoskodni fog a panasz fölött, s hiszi, hogy meg fogja találni a módot ily panaszok megszüntetésére.

Nem sokára aztán a királynak háborúja volt egy pár fellázadt Laos állam ellen, s a háború befejeztével a király magához kérte a hittérítőket, s így szólott hozzájuk: Önök panaszkodtak, hogy én gátolom térítési működésüket. Az igaz, bevallom őszintén, én nem veszem szívesen, ha alatvalóimat keresztényhitre térítik, mert az én nézetem szerint egyik vallás sem jobb vagy rosszabb a másiknál, ez csak felfogás, izlés, vagy mondjuk lelkiismereti meggyőződés dolga; ismerem a bibliát, az sem észszerűbb semmi-ben, mint Budha könyve, s tehát egyáltalán nem látom át, mi szükség van arra, hogy alatvalóim közt a béke és egyetértés megbontassék. Én azonban tisztelem és szeretem önöket, sőt többeknek önök közül hálával is tartozom, azért királyi gondjaim közé fog tartozni, hogy önöknek foglalkozási térést adjak, hasznos működésük érvényesítésére. — Most érkeztek meg Laosból a hadifoglyok, fel vannak állítva az udvaron, ezeket mind önöknek ajándékozom. Osztozzanak meg rajtuk, térítsék őket keresztény hitre, telepítsék le őket misszióikra, oktassák őket hasznos foglalkozásokban, s neveljenek belőlök s utódaikból hasznos keresztény polgárokat — országomnak.*

Ugyis történt, a mint a király akarta, megosztottak a missziók a hadifoglyokon, azokat letelepítették, — jobbágyaikká tették, s gyermekeiket iskolázzák, szőni, fonni tanítják, s földeket is műveltetnek velök. A missziók körül gyönyörű falúk keletkeztek, pezsgő szorgalmatos, és a körülményekhez képest elégedett néppel, az erőszakoskodó térítéssel azonban felhagytak, s évek óta most

* Tomlin, Our missionary life in Siam. New-York. Harper brothers 1875.

már csakis chinaiak felé fordítják figyelmüket, s ezek közt tértenek alkalmilag, s ezekből szaporítják coloniájuk létszámát.

Az igaz, hogy a chinaiak is buddhisták, de ezeket a sziámi király nem tekinti orthodox buddhistáknak, inkább shismatikusoknak, s egészen közönyösen tűrik, ha köztük híveket szereznek a missionáriusok.

Így a sziámi királyi család, és az ottan megtelepedett missionáriusok között, mindig a legszívélyesebb barátság és egyetértés állott fenn, ezen viszony ma is fenáll, s úgy hiszem tartós leend mindig, ha a térítők nem lépik át azon határt, melyen túl az állam érdekével összeütközésbe jöhetnek. Erre pedig éppen semmi szükségük sincs.

IV.

Bangkokban való hosszabb tartózkodásunk alatt, volt időnk egy pár kirándulást is tenni az ország belsejébe, a Menamon le, úgy fel felé is, mely sok tekintetben igen érdekes és tanulságos volt.

Betekintettünk egy kissé a közigazgatás kezelésébe, voltunk egy pár buddhista kolostorban, voltunk iskolában is, s láttuk, hogyan készítik el a talipot palma leveleit írásra, s hogyan írják a könyveket.

Láttuk a mezőgazdaszatot gyakorlatban, meglátogattunk egy pár főurat is, és a királyi család egy pár tagját mezei lakásukban, s otthonukban; láttunk halottat égetni is egyházi szertartással, s benéztünk egy pár földműves családi tűzhelyéhez is.

Mindezt csak röviden említhetem fel ezúttal, elég tárgy ez egy külön s önálló felolvasásra, s alkalmilag lehet ezt is elő fogom adni e helyen, most egy érdekes episoddal akarom fölolvasásomat befejezni.

Egyik nap, amint egy rövid kirándulásból haza érteztünk, a külügyminiszter értesített bennünket, miként követségünk megérkezett, s a zátonyoknál horgonyt vetettek hajói. Az angol főconsul, a király udvarmesterével és titkárjával már leutazott egy királyi gőz-yachton, s mindjárt egy másik gőz-yacht is útra kel s ezeken jó fel holnap délelőtt az egész követség.

Másnap d. e. 10 órakor már a miniszterelnök, külügyminiszter, és néhány más sziámi főhivatalnok követségi palotánk előtt volt, úgy néhány európai hatalmasság képviselője is, s vártuk követségünket.

Pontban 11 órakor megérkezett a két gőz-yacht, palotánk előtt a rakparthoz állt, s kiszállt Petz ellenadmiral, és utánna az egész diplomatikai kar és főtisztek. s nekünk jutott a szerencse a sziámi urakat bemutatni.

A második gőz-yachton azután kiszállott egy erős szakasz tengerész katona szuronyos puskákkal. s az expeditió zenekara — mindnyájan teljes diszben. s legottan az osztrák lobogó felhuzatott az árbocra, s a zenekar reá zendítette a Gott erhalte-ét.

Aztán minden nap, míg az épületet elfoglaltuk, reggeli 6 órakor zene mellett árbóczra huzatott ezen lobogó. s minden nap esti 6 órakor dobszó mellett lehuzatott, s hozzá a fegyveres őrség tisztelgett.

Követségi palotánk most már népes lett. Az őrségen és zenekaron kívül rendszeren 36 személy lakta, de naponta a zátonyoknál horgonyozó hajókról számos tengerésztiszt jött fel hozzánk látogatóba, egy pár napi szabadsággal, úgy hogy az ebédlőben rendszeren 50 körül ültünk az asztalnál — mint a sziámi király vendégei.

Mindjárt első nap kölcsönös látogatások tétettek, követségünk és a sziámi miniszterek közt, s ezen látogatások heteken át naponta ismételtettek, s keleti szokás szerint üldögélés és teázás közt képzelhetlen lassúsággal huzódott a kereskedelmi szerződés megkötése.

Többször az admirállal valamennyiünknek el kellett menni a miniszerelnökhez, vagy külügyministerhez, hogy legalább a szám imponáljon, s ilyenkor egypár óráig üldögéltünk az illető uraknál. és tengersok teát fogyasztottunk el, de a kereskedelmi szerződésből alig végeztetett el egy §.

Végre hosszas, és fárasztó beszélgetések és teázások után, megvolt a szerződés kötve, s a király kijelentette, hogy kész a követséget elfogadni, s uralkodónk által küldött levelet és ajándékokat átvenni, s ki is tüzte az elfogadás napját és óráját.

Az elfogadás előtti napon nagy sürgés és forgás volt palotánkban, mert a két hadi hajóról is minden tiszt berendeltetett, a napi és szolgálattelvő tisztek kivételével, s összesen 80-ra szaporodtunk, kik a másnapi elfogadáson részveendők voltunk.

Az admirál kiadta a napiparancsot, egy egészen katonás rendeletet, megjelelve mindenki helyét a menetben. Ez nagy elégedetlenséget szült, keserű vitákra és surlódásokra adott alkalmat, úgy hogy kénytelen volt az admirál módosítani. Régen volt már feledtük, s nem is akarjuk részletezni ezen surlódásokat. — de

egy incidenst már csak komikus voltánál fogva sem hallgathatok el.

A diplomácia két fiatal magyar tagja ugyanis, kik attaché címmel voltak beosztva a követséghez, hazulról fényes magyar díszruhákat vittek magukkal, hogy mint magyarok ilyen ruhákban jelenhessenek meg az Ázsiai udvaroknál. A fogadtatás előtti délután felöltöztek mindketten próbaképen, s épen a mint az egész tisztikar részint kártyázott a hosszú folyosón, részint ingerülten vitatkoztak, kiléptek a folyosóra kalpagosan, kardosan panyókásan sárga csizmában, és ríktó színű öltözetben.

Ha egy 120 fontos bomba esett volna a folyosóra, s recsegve ottan szétpattant volna, nem okozandott bizonyos oly meglepetést, mint ezen két díszmagyarba öltözött levante. Ingerült vita keletkezett, s tüstént panaszra mentek az admirálhoz, tiltakozva ellene, hogy valaki magyar ruhában jelenhessék meg a követséggel, kijelentve, hogy az osztrák diplomácia egyenruhája himzett frak sárgás zöld pantallon, poson csapott kalap és egyenes kard, s így ők egyáltalán nem engedhetnek meg köztük magyar uniformist.

Az admirálnál viharos tanácskozmány volt, s végre is Calice akkori generalconsul* azon megjegyzésére, hogy ha Apponyi, Károlyi, Eszterházy osztrák követek magyar díszruhában jelenhetnek meg Petersburgban, Berlinben és Párisban ő egyáltalán nem látja át, miért ne jelenhetnének meg köztünk levő attachék is ilyen ruhákban, mely a követség fényét csak emelheti, — az admirál kimondta parancsban, hogy az illetők magyar uniformisban is megjelenhetnek, ha akarnak. Így aztán meglett a béke, s mindenki belesnyugodott az enuncziációba, honnét appellálni már nem lehetett.

Másnap korán reggel a követségi palota előtt megjelentek a királyi dísz-ladikok, mindegyike egy-egy veres menyezettel, és 20 vörös ruhába öltözött evezőssel ellátva, elől hátul pedig magasra felemelkedő aranyozott sárkányokkal díszítve.

9 óra után megkezdődött az átkelés a Menam folyón, s pedig egyszerre csak 1 személyt vitt át minden ladik, noha eléfertünk volna benne 20-an is.

Valamennyien összegyülekeztünk a királyi vár nyugati kapúja melletti ugynevezett chinai pavillon I emeleti nagy termében, hol a sziámi miniszterek, s királyi udvari tisztviselők már vártak

* Jelenleg konstantinápolyi nagy követünk.

reánk, s szokás szerint keserű teával és süteményekkel töltöttük az időt, míg mindyájan együtt voltunk. Aztán jelentették, hogy indulunk, s ekkor előállott egy egész hosszú sor bambuszból font saráglya, s a diplomatai kar, és a főtisztek mindegyike ily saráglyára ült, aztán 8—8 vörösbe öltözött markos legény vállára kapta a saráglyát, s egymásután megindultak, elől az admirálkövet.

Mi pedig, kik sem a követséghez sem a főtisztek közé nem tartoztunk, az udvaron álló s felnyergelt gyönyörű tüzes ponyk közül választottunk tetszés szerint, hátukra ültünk, s követtük tetszés szerinti rendben követségünk matadorjait.

Ila a nyugati kapún bementünk volna a várba, legfeljebb 10 percz alatt, gyalog is elésélhettünk volna a trónteremig, de ez másként volt berendezve, s nem bízták reánk.

Keleti uralkodók szeretik népeiknek megmutatni, az udvaraikhoz érkezett követségeket, s így minket is körülhordoztak nagy kanyarulatokban a városon, megkerültük csaknem az egész ropant terjedelmű várost, s csaknem ottan mentünk be 2 órai utazás után, a homnét elindultunk.

Mindenütt ezekre menő nép sokaság bámult bennünket, s mulatságos volt a Cavalkade is annyiban, hogy a tüzes ponyk előre haraptak, hátrafelé pedig folyvást rúgtak, s nem egy — lovagláshoz nem szokott — tengerész kadetet ledobtak hátukról, úgy hogy néhányan inkább mellettünk gyalogoltak, mintsem újra felüljenek a nyeregbe. Másik nem kevésbé mulatságos része volt a diszmenetnek, miként a saráglya hordó legények nem léptek egyszerre, s így minduntalan hol egyik, hol másik oldalra zökcent, s a rajta ülők a tengeri betegség tüneteit élvezték folyvást. A hőség ekkor az árnyékban 43° Reaumur volt, s egész utunkon nem volt egy maroknyi árnyék sem. Az igaz, hogy minden saráglya fölött egy két öl hosszú bambusz nyélen tartott egy mellette lépdelő szolga egy piros napernyőt, ez azonban oly magasán volt az illető feje fölött, hogy inkább cifraságnak és diszítésnek volt tekinthető, mint egyébbnek.

Azontúl a saráglya hordó legények hamar kifáradván, minden 10 percz múlva megállottak, letették a saráglyát a feneketlen porba, s utoljára valóban nem tudták a rajta ülő követségi tagok, mi tevők legyenek, mert a saráglyának nem lévén semmi körzetet vagy támlája, hol oldalt, hol hason, vagy hanyatt feküdtek, hol ültek vagy guggoltak, s nem kissé örvendeztek, amint az éjszak-

nyugati kapu előtt megállottunk, s az udvarmester kijelentette, hogy most már a néhány lépésnyi utat gyalog tesszük meg. Aztán leporoltattuk magunkat, s különösen nekem és több társamnak volt ilyen műtetre szükségem, mint a kik cylinderben, fekete frakkban és fekete nadrágban voltunk, s fehér keztyünk újjain csakúgy cseppegett a portól a fekete izzadság.

Bemenve a kapun, a királyi család reggeliző termébe mentünk, hol már terítve voltak az asztalok s francia szakácsok által készített kitünő villás reggelit szolgáltak fel, jégbe hűtött finom francia borokkal. Mikor a pezsgőt töltötték, a király főudvarmestere Ferencz József császár és király Ő Felsege egészségére emelt poharat. Aztán admiralunk a sziámi királyra és családjára melyeket állva hallgattunk, zene és ágyuk moraja közt, s kevés percek multán egy királyi tiszt érczes hangon jelentette, hogy a király ő felsége trónján ül, s várja a követséget.

Aztán sorakozva, pár száz lépésnyire haladtunk fölállított katonaság és hadi elefántok által képezett sorfalak közt, s megérkezve a trónteremhez Prabat Somdet Pra Paramendri Maha Chulalong Korn Klön jelenleg uralkodó király fogadta keleti fényvel követségünket, s a hivatalos fogadás után egy cercelet is tartott.*

Néhány nap mulva aztán mikor már pakkoltunk, s a szerződés megkötve volt, az özvegy királynék az admiralnak tudtára adták, hogy ha szivesen veendi d. u. 5 órakor egy szerenádot hoznak tiszteletére.

Már 4 órakor valamennyien a követségi palota előtt voltunk egész diszbe öltözve, s az expeditió teljes zenekara, s követségi őrség szintén készletben, s nagy izgatottság közt vártuk a pillanatot, melyben eredeti és jó sziámi zenét hallhatunk.

Pontban 5 órakor a követségi quai előtt megjelent 2 gyönyörű nagy királyi bárka köröskörül zöld szunyoghálóval bevonva mi meggátolta, hogy az arcvonásokat jól láthattuk volna, de jól kivehettük azért a bárkában mozgó alakokat, s összesen lehettek vagy negyvenen.

A mint a bárkák megállapodtak s felénk oldalt fordultak tüstént rázendítettek egy mélabús gyönyörű dallamot, mely valóban elragadó szépségű volt, s a kivitel technikája valóban művészi. Aztán rövid szünetekkel három más darabot adtak elő, s

*Ezen fényes fogadgatás részleteit már leírta fölolvasó az életképekben (1876. július 16, 37-ik szám), s azért ezuttal nem ismétljük.

egyik szédítő gyors ütemű volt, oly annyira, hogy igen nehéz volt a vezető műszerek dallamát követni.

Ekkor a bárkákból kijött az özvegy első királyné titkára, s megkérdezte, ha óhajtanánk-e a királyné hangszerét megtekinteni. Aztán kihozta és meghámultuk valamennyien a hosszúnyaku gitár formás hangszert, mely egészen elefántagyarból volt készítve, s gyöngyökkel, rubinokkal, és száfirokkal gazdagon kirakva, s mely inkább egy fejedelmi kincstárba való ékszerként tűnt fel, s magában oly nagy vagyont képviselt, hogy alig volt hihető miként mindennapi szórakozás és használat a célja.

Visszaküldve köszönöttel a gitárt, az admirális kérte a királynékat, engedjék meg, miként viszonzásul most az expedíció zenekara is játszhasson egy darabot.

Zenekarunk 60 személyből állott, s összes marinánkból válogatták ki őket, ellehet mondani, hogy valamennyi tagja a közepszerűn felül állott zenészeti képzettségben.

Megadatván az engedély, minden hangolási előzmény nélkül egy darabot zendítettek meg s mondhatnám pianissimó és mollban, de alig működtek tíz percig, a titkár kijött és jelentette, hogy a királynék idegeire igen rosszul hat ily zajos zene, nagyon szépnek találják, de nem szoktak ily nagy zajhoz.

Aztán zenekarunk csakhamar végzett, a királynék pedig ismét egy darabot kezdtek meg, s ennek folyama alatt bárkáikkal távoztak a legkellemesebb benyomást hagyva nálunk az élvezetes és valóban elragadóan szép sziámi zene iránt, melyet különben nem is lehattünk volna szerencsések oly tisztán hallhatni. *

XANTUS JÁNOS.

* Ha valaki bővebb értesülést óhajtana Sziám viszonyairól, ajánlhatjuk a következő munkákat: Siam, by J. Browning 1857. London. 2 kötet. — Werners Preussische Expedition nach Ost-Asien 1863. 2 kötet. — Bastian, Die Völker Asiens. 1867. 3 kötet. — Tomlin, Our Missionary life in Siam. New-York. Harper. 1865.

A KANADAI TARTOMÁNYOK SZÖVETSÉGE.

(FELÖLVASTATOTT 1886. NOV. 11-ÉN TARTOTT ÜLÉSEN.)

Földrajzi Közleményeinkben már megjelent egy becses értekezés a kanadai tartományokról, gr. Zichy Ágost tapasztalatait és tanulmányait foglalja magában, melyeket 1878-diki amerikai utazása alkalmával tett vala. * Ez alkalommal Nagybritannia ezen éjszakamerikai gyarmatairól néhány újabb adatot szándékozom közölni.

Ismeretes dolog, hogy a Dominion of Canada vagyis a kanadai tartományok szövetsége nem régen alakult meg; azokat a tartományokat eredetileg a francziák gyarmatosították. 1603 óta s az angolok csak 1763 óta bírják. A Szent Lőrincz folyó s az ottani nagy tavak vidékeit az angolok két részre osztották: Alsó- és Felső-Kanadára, vagyis Quebec és Ontario tartományokra; a két tartománnyal egyesültek: Új-Brunsvik és Új-Skótország, továbbá Brit-Kolumbia és Vancouver sziget, mely 1858-ban szakasztott ki a Hudsonöbli társaság területéből s alakított külön gyarmattá: 1870-ben a szövetséghez Manitoba tartomány csatolták, mely a Vinipeg tó környékein és a Veres folyó (Red-river) mellékein terül el, s melyet a Hudsonöbli társaság 300,000 dollárért engedett át; végül 1873-ban Eduárd herczeg szigete csatlakozék a szövetséghez, s most már az úgynevezett éjszaknyugati területeket is oda számítják. Mégcsak Újfundland van hátra, de bizonyára előbb utóbb az is e szövetséghez fog csatlakozni. Mostanában tehát a kanadai szövetség a következő tartományokat foglalja magában:

Tartomány neve	kiterjedés □ kilom.	népesség 1881-ben
Eduárd herczeg szigete....	5,600	109,000
Új-Skótország	56,000	441,000
Új-Brunsvik	71,000	321,000
Quebec v. Alsó-Kanada...	500,000	1,359,000
Ontario vagy Felső-Kanada	280,000	1.924,000
Manitoba.....	319,000	66,000
Éjszaknyugati terület.....	6.694,000	57,000
Brit-Kolumbia	922,000	60,000
Összesen. ..	8.847,600	4.337,000

* Lásd: Földrajzi Közlemények VII-ik kötetében gr. Zichy Ágost értekezését, melynek címe »Dominion of Canada«.

E szerint a kanadai szövetség területe roppant nagy, majdnem akkora mint egész Európa, ámde népessége még nagyon csekély, átlag véve egy-egy lakosra majdnem két □ kilom. esik.

Aránylag legsűrűbben vannak népesítve: Eduárd herczeg szigete. Új-Skótország és Új-Brunsvik; leggyérebb a népesség azon roppant nagy területen, mely ezelőtt a Hudzonöbli társaság birtokában volt. E társaság kereskedelmi egyedárúsággal bírt; főcélja a bundás bőrökkel való kereskedelem volt. Amerikának azon roppant nagy területe, mely a Hudzonöböl és a Jeges óceán felé lejtősödik, legeslegnagyobb részben nem alkalmas a földművelésre és gyarmatosításra, de a társaság az arra alkalmas vidékek betelepítését is ellenezte. Csak egyes úgynevezett várdákat (forts), azaz állomásokat és raktárakat állítottatott tisztviselői, vadászati és kereskedelmi megbízottjai és ügyvivői részére, a kik a benszült indiánok és eszkimók segítségével a bundás állatokat hajhálták. Az indián és eszkimó vadászok és törvötök (trapper) beszolgáltatják a becses bundákat puskákért, lőporért, pálinkáért s egyéb holmikért. Az ügyvivők (voyageur-ök) naggyobbára francziák és skótok voltak, folyvást a zord vadonokban s a nyers indiánok társaságában barangolván, félvad állapotra sülyedtek; indián nőkkel éltek, s leginkább az ő gyermekeik a félvérűek (half breeds, bois-brulés) akik a letelepült, civilizált élethez csak oly nehezen szoknak, mint a töröl szakadt, tisztavérű indiánok, kiket mégis megvetnek.

A félvérűek számát 1881-ben 20,000-re becsülték, az indiánokét pedig 109,000-re. Az ötvenes években az angoloknak éjszak-amerikai birtokán lakó indiánok számát még egy millió lélekre becsülték, az európai eredetű lakosok száma 2½ millió volt. Az indiánok tehát fogyva fogynak s néhány évtized múlva teljesen ki fognak halni. Négy hatalom szünet nélkül munkálkodik az ő kiirtásukon: a pálinka, a lőpor és ólom, a himlő s a vasút.

Az európai betelepülők naggyobb mértékben csak a szövetség megalakulása óta szaporódnak, most már az évenkénti beköltözők száma 80—90,000 lélekre rüg. S az európai munkaképes jövevények a kanadai szövetség tartományaiban is boldogúlnak, talán jobban, mint az Egyesült államok területén. Igaz, Labrador, a Hudzonöböl környékei, a Jeges óceán mellékei korántsem kecsegtetők az európai emberre nézve, a természettől felette mostoha sorsban részesültek. Rendkívüli hideg uralkodik ott. Az É. Sz. 47½ foka, tehát Budapest szélessége alatt a tavaszi közepes hőmérséklet csak 3,1 ° C. az őszi 4,1 ° C. — Montrealban, mely az É. Sz. 45° 31'

alatt fekszik a tavaszi közepes hőmérséklet szintén csak $3,3^{\circ}$ C., de már az őszi hőmérséklet $7,3^{\circ}$ C. Manitoba tartomány fővárosában. Vinipeghben, az É. Sz. $49^{\circ} 52'$ alatt, a tavaszi közepes hőmérséklet — $1,0^{\circ}$ C., az őszi pedig csak $1,8^{\circ}$ C., holott Árvavár-alján, mely körülbelül ugyanazon szélesség alatt fekszik a tavaszi hőmérséklet $5,3^{\circ}$ C., az őszi pedig $6,8^{\circ}$ C. Az É. Sz. $58^{\circ} 42'$ alatt, Csipeváján állomáson, a tavaszi hőmérséklet — $5,1$, s az őszi — $0,3^{\circ}$ C. — Képzeltetjük magunknak, hogy mily kemény hideg van ott télben! Már Toronto városban is, mely az É. Sz. $43^{\circ} 40'$ alatt fekszik, januárban — $32,3$ fokra is leszáll a hőmérséklet, az odább északra eső nyílt térségeken pedig gyakran 40, sőt 50 foknyi hideget is tapasztalnak. Nyáron ugyan nagy melegek is járnak s a július és aug. az É. Sz. 61-ik fokán túlig körülbelül olyan meleg, mint nálunk az Alföldön, t. i. közepes hőmérséklete 17 — 19° C. De a nyár nagyon rövid.

A Csendes óceánhoz közelebb eső nyugati vidékeken a hőmérsékleti szélsőségek kisebbek, a tél enyhébb, de a nyár hűvösebb. A fagyos sarkvidékek déli határát legjobban a 0 fokú évi izotherm-vonal jelöli meg. Ez a Csendes óceán partvidékén az É. Sz. 62° alatt vonul el, onnan keletre, azaz a kontinensen befelé menve mind délre ereszkedik s a Hudsonöbölnél a szélesség 52 . fokáig száll alá, azután Labradorban megint valamivel északra vonul. Az erdő a Hudsonöböl környékén az É. Sz. 60-dik fokát is alig éri el, a Mackenzie folyó mellékein pedig a sarkkörön túlig, az É. Sz. 67-dik fokáig terjed. Gabnát éjszaka felé a szélesség 62-dik fokáig lehet természetni, de csak némely vidéken.

Ezen mostoha éghajlati viszonyok miatt az amerikai földszeg legészakibb területei nem alkalmasak arra, hogy ott európai gyarmatok keletkezzenek. Mindazonáltal az Egyesült államok határától éjszakra elég széles földév van, mely az Atlanti óceántól a Csendes óceánig az egész kontinensen keresztül terjed; e földövek keleti és nyugati részei hegyesek, középső vidékei hullámos fősíkok, melyet kisebb nagyobb folyók medrei minden irányban szelnek s igen nagy tömedenczék megszakasztanak. A hegyes vidékeken rengeteg erdők, a fősíkokon végtelen gyepezők vannak. A legnagyobb erdőségek a két Kanadában, Új-Brunsvickban és Brit-Kolumbiában vannak. Az ottani erdőkben valami 67 különböző fafaj terem; kivált a fenyőfélék nagyon becsesek: *Pinus strobus*, *P. mitis*, *P. resinosa*, *Abies Canadensis*, *A. alba*, *nigra* és *balsamea*; a Douglas-fenyő Brit-Kolumbiában 100 méternyi

magasságra is nő. Különböző tölgy-, szil-, juhar-, hűkk stb. fajok is előfordulnak; említést érdemel különösen a hickory, azaz amerikai fehér diófa. A sok folyóvíz megkönnyíti a fa és faárúk s az erdei termények szállítását a tenger felé. Nemcsak az Atlanti óceán partvidékein s a keleti tartományokban nagyszerű a fa-termelés, hanem a nyugati tartományban, a Csendes óceán mellékein is már számtalan gőzfűrész működik. 1885-ben a Kanadában előállított fa és faárúk s erdei termények pénzértékét 60 millió frtra becsülték.

Hogy a folyók, tavak s a tenger mindenféle halakban bővelkedik, magától értetődik. A tengeri halászáttal 11,225 kanadai bárka foglalkozik 23,446 főnyi legénységgel. S a kanadai kormány jutalmakkal is előmozdítja a halászatot; egyszersmind arra is gondja van, hogy a folyókban és tavakban a nemes halfajokat ki ne pusztítsák; nemcsak arra ügyel, hogy ívás idején a halakat ne bántsák, hanem mesterséges úton is szaporítja a nemes halfajokat, nevezetesen a lazacot, lazacpisztrángot, fehér halat és pisztrángot. Így 1883-ban a folyókba és tavakba több mint 46 millió darab mesterségesen kiköltött halat bocsátottak.

Brit Kolumbia parti vizeiben és folyóiban nemcsak tömérdek sok lazac, pisztráng és más becses halfaj él, hanem ott a sok tekintetben nagyon nevezetes gyertyahal (Candle fish) is előfordul, még pedig tömérdek mennyiségben. Ez sajtáságos kis halacska, mely úgy ragyok mint az ezüst; úgyszólván csak zsirból áll, s nagyon kövér húsa van. Az indiánok holdvilágos éjszakán fából készített és vas vagy csont fogakkal fűszerelt villaforma eszközzel fogdossák. Megszáritják és megfűstölik, azután fenyőkérgéből való dobozokban tartogatják a téli időre. Zsirjából olajt készítenek, melyet orvos-szerűen is használnak. Húsát csak megszáritva eszik. De azon hal nemcsak táplálékul szolgál az indiánoknak, hanem gyertya gyanánt világításra is. Egy botot dugnak a földbe, hegyére tűzik a halat s így felső végét meggyújtják; a hal sárgás világgal ég minden füst nélkül, s még koppantani sem kell. Mikor már nem kell a világítás, egyszerűen kifűjják az égő halat, a mi belőle el nem égett, azt leveszik a botról és megeszik.

A természet sok más kincsekkel is megáldotta a kanadai tartományokat: a hegyekben mindenféle érczek vannak, különösen vas, réz, ezüst és arany. Brit-Kolumbiában, a Fraser folyó vidékén és másutt is vannak gazdag arany-, ezüst- és réztelepek. Több helyen igen jó kőszenet is találtak, kivált Új-Skótországban

roppant nagy kőszéntelepek vannak, melyeknek vastagsága néhol 100 méter. Új-Brunsvikban a kőszénen kívül nagyon jeles vasérczek vannak. Kanadában több helyen gazdag petroliumforrásokot is találtak, nevezetesen a Huron-tó egyik szigetén, azután Felső-Kanadában a Niagarához közel, valamint a Lőrincz-folyó torkolatánál: de kivált az Erie, Huron és St.-Claire tavak által képezett félszigeten van sok kőolaj. Ott keletkeztek Petrolia és Oilsprings városok, melyeknek környékein vagy 300 kútból szivattyúzzák a petroliumot. A kőolajos terület körülbelül 16 km. hosszú és 6½ km. széles. Vannak oly kutak, a melyek naponkint 250 hordó kőolajt szolgáltatnak, hordóját 150 literrel számítva. Természetes, hogy ez nem tart sokáig, s előbb-utóbb minden forrás kiapad, azután más helyen új kutat fúrnak. Legfelül agyagréteg van, melynek vastagsága vagy 50 méter, azután kemény kőréteg következik, mely szintén meddő, vastagsága vagy 60 m., ez alatt terül el a kőolajos réteg, melyben a kutakat 30—45 m. mélységre szokták fúrni. A ki 150 m. mélységben petroliumra nem akad, felhagy a fúrással s más helyen próbálja a szerencséjét. Egy-egy angol holdnyi (acre) területért 200—300 frtot kell fizetni. Nagyon kellemetlen az élet a kőolajos kutak környékén, de sok pénzre lehet ott szert tenni, s a kinek a szerencse kedvez, csakhamar ott hagyja a bűzös és füstös vidéket.

A kanadai tartományok 1881-diki népességéből 1.298,920 francia, 2.546.714 angol, 284,731 német, 108,574 indián, 21,394 néger eredetű volt, a többiek skandinávok, svájcziaiak stb. A francziák leginkább Normandiából és Bretagneból kerültek Kanadába: nagyon ragaszkodnak az ősi szokásokhoz, erkölcsökhöz és életmódhoz, inkább összehúzódnak és összesimulnak, mintsem terjeszkednek. Az utazók, a kik Kanada azon vidékén járnak, melyeken a francia lakosok többségben vannak, azt vélhetnék, hogy XIV. Lajos Franciaországában járnak. Egészen más szellem uralkodik ott, a hol az angolok, s általában a germán eredetű lakosok túlnyomók: ott lázas munkásság, mozgalmas élet, folytonos terjeszkedés uralkodik. Minden nagy ipari, forgalmi és kereskedelmi vállalkozás az angol faj kebeléből indul ki, a kellő tökével, vállalkozási bátorsággal és törhetetlen szívóssággal leginkább az angol faj rendelkezik. Valóban bámulatos munkákat létesítettek azóta, hogy a kanadai tartományok szövetsége megalakult. A sok nagy tó és folyó természetesen nagyon előmozdítja a belföldi közlekedést, minden nagy taven és folyón gőz-

hajók járnak. Azonfelül vannak több ezer kilométer hosszú csatornák, leghosszabb a szent Lőrincz csatornarendszer, mely Belle-Isle-t a Felső tóval kapcsolja össze, hossza 3814 kilom. Az Ottáva-csatornarendszer Montreült Ottávéval, a szövetség fővárosával s ezt Kingstonnal, más csatorna a Champlain-tavat a Szent Lőrincz-folyóval köti össze.

Még nagyobb szerűek a vasutak; 1884 végén a szövetség területén való vasutak hossza már 16,824 km. tett, a befektetett tőke 557,614,469 dollára rúgott. Legnagyobb a Canada-Pacific-Railway, mely az Atlanti és Csendes óceánt köti össze, s melynek hossza számos mellékágaival együtt 6,880 km. A kanadai kormány 1876-ban határozta el ezen nagyszerű vasúthálózat építtetését, az e célra megalakult részvényes társaságnak 50 millió frnyi állami kölcsönt s azonkívül a vaspálya mentében mindkét oldalon több millió hektárnyi földbirtokot adott. A társaság legott hozzáfogott a nagy munkához s aránylag rövid idő alatt be is végezte. Már az 1886. év tavaszán az egész vasút átadaték a forgalomnak. A fő pályavonal Quebec-től indul ki, Montrealig a Szent-Lőrincz folyó éjszakai oldalán halad el, aztán Ottávanak tart, s az Ottáva folyó völgyén felfelé nyugati irányban a Felső tó éjszakai partja felé vonul, onnan Manitoba fővárosának Vinipegnek tart, ezt elhagyván, Assziniboia és Alberta területeken át a Sziklás hegységet éri el, ennek főgerinczét a Rogers-hágón szegi, aztán délnyugati irányban kanyarodik tovább s végre Port Moodynál a Vancouver szigetét elválasztó tengerárat éri el. Ezen fővonal 4828 km. hosszú, tehát jóval hosszabb mint az Egyesült-Államok területét szegő három Csendes tengeri vaspálya. Mert ezek közül az éjszakai vonal a Felső tónál levő Duluth várostól a Csendes tengerig 3040, a középső vonal az Iovában levő Council-Bluffstól San-Franciscóig körülbelől szintén 3040, a déli vonal pedig a Texasban levő El-Pasótól San-Franciscóig csak 2080 km. Az egész vonal hossza Új-Yorktól Chicagón és Omahán át San-Franciscóig 5,300 km., s ezt az utat 6—7 nap alatt teszik meg.

A kanadai Pacific-vaspályának felette nagy jelentősége van a kanadai szövetségre nézve, mert az nemcsak az egymástól roppant nagy távolságra eső tartományokat kapcsolja össze, hanem igen nagy kiterjedésű rétségekbe és rengeteg erdőbe nyit utat, melyek azelőtt, úgyszólván, hozzáférhetetlenek voltak. Manitoba s az Éjszaknyugati területek, sőt Brit-Kolumbia is csak a vaspálya megnyitása óta részesülnek a gyors és kényelmes közlekedés ál-

dásaiban és csak azóta kezdenek népesülni. A részvényes társaság minden módon előmozdítja a bevándorlást és megtelepülést, a vaspálya mellékvonalai mentében kísérleti gazdaságokat és raktárakat létesít. Ámde a kanadai nagy vaspályának a világforgalomra nézve is nagy jelentősége van, mert Európából Japánba, Sínába, Ausztráliába és Indiába az utat tetemesen megrövidíti. Ugyanis Liverpoolból Jokohamába a távolság a kanadai tartományokon keresztül 17.483 km., az Egyesült-Államok területén keresztül pedig (Új-York-San-Francisco) 19.184 km.

A kanadai szövetség tehát az Egyesült Államokkal kezd versenyezni; a kormány ügyvivői különösen Manitobát ajánlják a kivándorlóknak a megtelepedésre, 200 millió angol holdat kínálnak, mely állítólag a legjobb búzatermő föld. Minden beelepülő 10 dollárnyi beiratási díj mellett 160 angol holdnyi* telket ingyen kap. A kanadai Csendestengeri vasút-társaság 25 millió angol holdnyi földet kínál igen méltányos áron. Az utat Európából Manitobába most 14 nap alatt lehet megtenni. Legújában csakugyan már számos új szállás és helység támadt nemcsak Manitoba tartományban, hanem az Éjszaknyugati területek Asszinihoia, Alberta és Szaszakcevan kerületeiben is. Kivált a német kivándorlók mind nagyobb számmal telepednek le Kanadában s máris sok német helység van: Berlin, Altona, Bern, Karlsruhe, Koburg, Drezda, Jura, Mannheim, Waterloo, Wallenstein, Luther, Bismarck, Új-Elszász stb. Következők az 1881-iki népszámlálás szerint a legnépesebb városok:

Ontário tartományban:

Belleville	9516 lakó	Peterborough	6812 lakó
Brantford	9616	Toronto (tartományi	
Brockville	7609	főváros)	86415
Chatam	7873	St. Catharines	9631
Hamilton	35961	St. Thomas	8387
Guelph	9890	Stratford	8239
Ingersoll	4600	Windsor	6561
Kingston	14091	Port Hope	5585
London	19746	Woodstock	5373
Ottáva (a szövetség		Galt	5187
fővárosa)	27412	Lindsay	5080

* Egy angol hold vagyis acre = 4047 □ méter, tehát egy hektár = 2.7 acre.

Quebec tartományban.

Hull.....	6890 lakó	Coteau St. Augustin..	4900 lakó
Montreal	146.717	Trois Rivières	8670
Quebec (tartományi főváros)	62,416	Levis	7597
Sorel	5791	Sherbrooke	7227
St. Hyacinthe ...	5321	St. Henri	6415
St Johns	4100	St. Jean Baptiste... ..	5874

Új-Brunszvikban

Charleton	5000 lakó	Milltown.....	14,000 lakó
Fredericton (tartomány fővárosa).....	6218	Portland.....	15,216
Moneton	5032	St. John.....	26,127

Új-Skótországban.

Halifax (tart. főv.)..	36,100 lakó	Sydney... ..	3000 lakó
Liverpool	3000	Jarmouth.	3500

Eduard herczeg szigetén.

Charlottetown.....	11,485 lakó	Sommerside	2000 lakó
--------------------	-------------	------------------	-----------

Manitobában.

Winnipeg	7935 lakó	St. Boniface	2005 lakó
----------------	-----------	--------------------	-----------

Brit-Kolumbiában.

Viktoria	5925 lakó	Új-Westminster	2300 lakó
----------------	-----------	----------------------	-----------

Az angol gyarmatok fejlődését nagyon előmozdítja az anyaország szabadelvű politikája, melynél fogva azok majdnem teljesen függetlenek. Az egyes gyarmatok vagyis tartományok szervezete s az egész szövetségnek alkotmánya az angol anyaország alkotmányának, törvényhozásának és közigazgatásának mintájára készült. Az uralkodó képviselője a főkormányzó, kit a királyné nevez ki; a főkormányzó a végrehajtó hatalmat az általa kinevezett 13 miniszter segítségével gyakorolja, kik a királyné titkos tanácsát (Queens Privy Council for Canada) képezik, de a kanadai parlamentnek felelősek. Ez áll senatusból és alsó házból; a senatus 78 tagjait, valamint az elnökét is a főkormányzó nevezi ki életök hosszára; az alsó házban az egyes tartományok által öt évre választott képviselők ülnek, ezek száma most 211. Képviselő mindeki lehet, a ki 21 éves és születése vagy honosítása alapján angol

hazafi, ha földbirtoka évenként legalább 25 frtot jövedelmez. A főkörmányzó évenként hívja össze a parlamentet, joga van azt elhalasztani s fel is oszlatni az öt év leforgása előtt. A törvények nem ellenkezhetnek az anyaország törvényeivel, ezért bizonyos törvényjavaslatokat az angol parlament elé kell terjeszteni, s a főkörmányzó által megerősített törvényekre nézve is az angol koronának vétőjoga van. Azonban ezt a jogát a korona nagyon ritkán gyakorolja, s általában a gyarmatok belső ügyeibe be nem avatkozik. A gyarmatok nemcsak a belső közigazgatást, a törvénykezést, a közoktatást szabadon rendezhetik be, hanem a közlekedést, forgalmat, kereskedést és pénzügyet is magok intézik el. Az anyaországnak semmi adót nem fizetnek, igaz. az anyaország sem kénytelen költekezni szükségleteik fedezésére.

Minden egyes tartománynak külön kormányja és törvényhozása van; a tartományok fejei az alkormányzók, kiket a főkörmányzó nevez ki.

HUNFALVY JÁNOS.

AFRIKA ÚJ TÉRKÉPE.

II.

(Lásd a XIV. kötet 308 l.)

IV. füzet. Sektion A bessinien (6.) és megjegyzések H. Habenichttől.
Sektion Dela'goa-Bai (10.) és megjegyzések Dr. R. Lüddecketől.

V. füzet. Sektion West-Sudan (4.) és megjegyzések B. Domauntól.
Sektion Seen-Gebiet (8.) és megjegyzések Dr. R. Lüddecketől.

Pót-füzet. 1. Höhen- und Tiefen-Übersicht von Afrika.

2. Ethnographische Übersicht von Afrika.

Sektion 4. West-Sudan (1886. April). Az e lapon ábrázolt terület Afrika azon szögletét mutatja be, mely a kontinens alakjára oly nagy befolyással van. E szöglet, mely — voltaképen csak déli partvidéke — Felső-Guineának neveztetik, mint tudjuk a Guineai öböl mély bevágása által van előidézve s adja Afrikának sajátos alakját, a melyet helyesen csak igen későre ismertek fel. Bizonyára ezen mély bevágódás volt oka, hogy a középkorban Afrika alakját oly tévesen ábrázolták, s hogy déli végét kelet felé elfordulva lenni hitték, sőt az ó-korban Ptolemaeus Ázsiával összeforrtnak állítá, úgy hogy az Indiai oceánt zárt medenczének tüntette fel.*

* Lásd ezekre nézve Kiepert érdekes összeállítását Afrika régi térképeiről: Erläuterung zu zwei den Fortschritt der Afrikanischen Entdeckungen seit dem Alterthum darstellenden Karten von H. Kiepert. Berlin. 1873. Beiträge zur Entdeckungsgeschichte Afrika's. I. Heft.

A partvidék az é. sz. 18°55'-től kezdve a k. h. 6°-ig van ábrázolva egy hatalmas kanyarulatot képezve a déli irányból a keletibe meggyen át. E partvidék különben egyike Afrika legváltozatosabbjainak, a mennyiben különösen a nyugoti oldalon igen kedvező alakulatú és az Afrikáról alkotott közfogalomnak nem igen felel meg. E részen a Cap Verdi és Cap Sierra Leona között, sőt le a Cap Palmasig számtalan kisebb-nagyobb folyam ömlik a tengerbe, egész sereg öblöt alkotva, melyek a partot könnyen megközelíthetővé teszik. A Senegal, Gambia, Casamance vagy Riode Selho, Riode Farim, Riode Geho, Rio Grande, Rio Cassini, Rio Compony (Cogon), Rio Nuñez, Rio Pongo, Rio des Carceres (Scarries), Rio Rokelle stb. folyók, habár maguk nem mind hajózhatók, mégis a kereskedelmi viszonyokra kedvező hatással vannak. A part fejlettségét egyébiránt nemcsak a folyam-torkolatok, hanem azon aránylag sok sziget is elősegíti, melyek e tájon vannak. Nevezetesebbek ezek közül a Bissagos szigetek (portugál birtok), a Sherboro sziget (angol birtok). Odább keletre a déli parton, Liberia partvidéke (Bors-part) már nem oly kedvező, azonban a Palmas fokig mégis csak található jobb kikötők. A Palmas foktól keletre terjedő Elefántesont part a legkedvezőtlenebb fejlődésű, melyet a terjedelmes laguna képződmények épen nem javítanak. Az Arany-part már ismét kedvezőbb viszonyokat mutat. Itt ismét számos folyam ömlik a tengerbe, melyek közül különösen a Volta érdemel említést. Odább a Rabszolga-parton megint a laguna képződmények tűnnek fel.

Az ábrázolt terület benseje nagyrészt fennsíkókból áll, tábla-hegyekkel és mélyen bevágódott völgyekkel. Valószínű azonban hogy egyes önálló lánczatok is vonulnak el rajta. Így a Christiansborgnál (Arany-part) a parton kezdődő hegység, mely éjszak-keletre tartva az Oboso hegységbe olvad bele, hatalmas lánczatot képez, éjszaki részén 3000 méteren felül emelkedve. A gyaníthatólag nagy kiterjedésű Kong-hegység szintén önálló lánczatot látszik képezni. Egyébiránt e vidék hypsometriai viszonyainak ismerete még igen hiányos, s azon nagy terjedelmű teljesen ismeretlen vidékek, melyek Libériában és az Elefántesont-parton csaknem a tengerpartig nyomódnak előre, s messze éjszakra a Nigerig érnek, illuszióssá teszik a csekély számú adat összeállítását.

Hydrographiai tekintetben különösen érdekes e vidék. A

Niger folyó köti le figyelmünket első sorban, melynek már történelmi múltja is nem mindennapi. Herodotusnak már volt tudomása róla, mert kétségkívül a Niger az, melyet a Nilus felső folyásának tartott keleti iránya miatt. Ujabb időben is kétségben voltak az iránt, hogy a Timbuktu mellett keletre tartó folyam az éjszokról jövő s tengerbe szakadó Nigerrel azonos lenne, míg a múlt század elején Mungo Park bebizonyítá, hogy a Niger csakugyan nyugaton ered, s keletre, majd délre tartva ömlik a tengerbe. A Niger egész lefutásában még nem ismeretes, a mennyiben egyes részleteiről még nincsenek pontosabb adataink. Egészben véve azonban elég hű képet alkothatunk felőle. Forrásai vidékét 1879-ben járták be Zweifel és Moustier, s a Loma-hegység éjszaki lábánál meg is találták forrásait a Tembi és Falico gazdag vizű folyócskákban. A kezdetben éjszakra tartó Dsoliba nevet visel: nemsokára éjszakeleti irányt vesz fel, melyet általában egész Timbuktuig megtart, honnan egészen keleti irányban halad tovább a Tosaje szorosig Burrumnál. Itt hirtelen fordulást téve délkeleti irányt vesz fel, melyet általában Lokadsaig, a Benuë beleszakadásáig tart meg. Innen aztán déli irányban, csekély hajlással nyugot felé folyik tovább, hogy hatalmas deltát képezve, több ágban a Guineai öbölbe szakadjon, alig 5°-kal délebben forrásánál, míg legéjszakebbi pontja 9°-nyira ettől éjszakra esik. Ugyanis forrása az é. sz. 8° 35' alatt, legéjszakebbi pontja az é. sz. 17° 40' körül, torkolata pedig az é. sz. 4° 20' alatt van. A Kongó-éhoz hasonló óriási ivet ír le tehát, csak hogy ellenkező irányban. Az óriási iv által befogott terület (csaknem teljesen ismeretlen. Pedig innen nyeri mellékfolyóinak jó részét, melyek egy csoportja Bachoi vagy Ulu-ulu név alatt egyesülve Iszakaná szakad bele. Valamivel előbb két ágra szakadva egy szigetet képez a Niger, melyet a Debo tó két részre oszt. minthogy rajta mind a két ág átfolyik. Timbuktunál a sivatagra lép ki, s ugyancsak azon átfolytában képezi Burrumnál a híres tóterdet, melyet már említünk. Ezen túl baloldalán veszi fel nevezetesebb mellékfolyóit. Gomba-nál a Gülbi-n-Sokoto-t. Jegede közelében a Kaduna-t és Lokodsavál szemben a már leírt Benuët. Burrumig viseli a Dsoliba nevet (egyik mellette lakó törzsek ugyan más nevek alatt ismerik, de a Dsoliba általánosan ismert Burrumig), innen kezdve a Quorra név alatt ismeretes.

Az ábrázolt terület nagyobb része termékeny, igen sok erdő-

vel csupán éjszaki része tartozik a Szaharához, de ennek is inkább pusztai (stepp) jelleme van mint sivatagi.

Sektion 6. A bessinien. (1886. márcz.) E lapon Afrikának tagosulati szempontból szintén kiváló érdekességű része van ábrázolva. A Somali félsziget ez, melyet a tőle éjszakra fekvő partvidékekkel együtt az Adeni öböl s a Vörös-tenger oly sajátos módon választ el az Arab félszigettől, hogy az első pillantásra önkénytelenül merül fel a gondolat, mi szerint egykor ezeknek összefüggő területet kelle képezniök. Az érdekességet fokozza azon körülmény, hogy épen e partvidék tőszomszédságában emelkedik a kontinens legmagassabb és legtömegesebb hegységi képződménye, melyet sokan — és nem kevés joggal — a kontinens magvának tartanak. Az ó-világot képező földégi csoportosulat mindhárom tagjánál megtaláljuk ezen sajátos viszonyt, a melynek jellemző tulajdona, hogy mindenütt egy-egy hatalmas félsziget választja el a földégi magot a nyílt tengertől. Európában az Alpok zömét mintegy elrekeszti az Apennini félsziget a Földközi tenger nyílt tükörétől, s tudjuk, hogy a Po völgye egykor tenger-öblő volt, mely körülmény a Vörös-tengerrel összehasonlítva nem csekély fontosságú. Ázsiában a Himalayát Elő-India zárja el, s itt sem lehetetlen, mi szerint a Ganges völgye egykor tenger-fenek volt. Afrikában az Abessziniai fennföldet az Arab-félsziget zárja el az Indiai oceántól, s a Veres-tenger ténylegesen illusztrálja azon viszonyt, mely ezen alakulatokat jellemezni látszik.

Térképünkön — mely a tengerpartot Szuakintól (é. sz. $18^{\circ}51'$) éjszakon, az é. sz. $1^{\circ}16'$ -ig délen ábrázolja, befelé a continens belsejét pedig a k. h. 28° -ig — mindenekelőtt az Abessziniai fennföld köti le figyelmünket. A hatalmas tömeg, mely különösen keleti oldalán mintegy rögtönösen emelkedik tekintélyes magasságra (Ankober 2800 m. magasán fekszik, tőle keletre m. e. 60 km.-nyire Melka-Kuju 785 m.), hosszukás tojásdad alakú területet foglal el, melynek két vége kihegyeseedik. Az egész inkább óriási fennsíkot képez, a melyen azonban egyes kúpok, sőt hegylánczok is emelkednek. A folyók völgyei mélyen, majdnem cannonszerűleg vannak bevágódva a fennsík tömegébe, s elhelyezkedésük, mely nem mindig hozható közelebbi viszonyba a fennsíkon levő hegységekkel, élénken bizonyítja a tömeg fennsík természetét. A fennsík keleti és éjszaki részén emelkedik legmagasabbra, s ugyanitt legkompaktabb szerkezetű. Éjszaki vége Masszaua nál szabadon nyílik a Vöröstengerre; déli végén alacsonyabbra eresz-

kedik, s gyaníthatólag több párhuzamos hegylánczba olvadt át, melyek a Victoria Nyanza keleti oldalán huzódnak el dél felé, mind inkább veszítve magasságukból. — A Szomali föld széles terrace-okat képez, melyek az Indiai oceán felé, a parttal párhuzamosan ereszkednek le. E terraceokat igen kevés emelkedés látszik megszakítani. — A Mvuta n-Nzige környékén, tehát a Nilus forrás-vidékén szövevényes dombvidék terjeszkedik, mely kapcsolatban látszik lenni az abessziniai fennsík déli nyúlványaival.

Miként máskép nem is várható, az abessziniai fennsík keleti szegélyzete képezi általában a víz-választót a Nilus rendszere és az Indiai oceánba szakadó folyók között. Ezen szerepet a déli hegylánczok is megtartják. Az abessziniai fennsík vízrajzi viszonyai elég kedvezők mennyiség tekintetében, kevésbé minőségileg. Dús folyam-hálózata van, számos tava, melyek közt igen jelentékenyek is vannak, pl. a Bahr el Aszak forrását képező Tana-tó (1775 m. magasságban). Azonban a mély és szűk völgyek, inkább csak medrek, melyekben a folyók rövid úton jelentékeny magasságheli különbséget szenvednek, a közlekedésre egyáltalán nem alkalmasak. Ugyszintén a mezőgazdasági felhasználást is igen megnehezítik!

Igen tanulságos a Nilus középfolyása, mely egészben van ábrázolva lapunkon. A Nilus alsó folyása Chartum-nál veszi kezdetét, s innen a torkolatáig csak egyetlen számba vehető mellékfolyót vesz fel, a Berber közelében beleszakadó Athara-t. Annál több tekintélyes mellékfolyója van közép-folyásának, eltekintve — a számtalan kisebbtől. Chartumnál szakad bele a Bahr-el-Azrek (Kék Nilus), jóval alább délre a Szobat a hasonlónevű városkánál. Mindezek Abessziniából jönnek s így jobb oldalról ömlenek a Nilusba. Mindeddig a bal parton nevezetesebb mellékfolyó nincs. Szobattal egyenlő szélesség alatt, csakhogy a Nilus kanyarulása következtében ettől nyugatra szakad a Nilusba az első említésre méltó baloldali mellékfolyó, a hatalmas Bahr el Gaszal (Gazella folyó), egy mocsáros területet képezve az egybeömlésnél. A délről jövő Nilus innen felfelé Bahr el Dsebel felé Bahr el Abrad, nevet visel. E részén egészen a Mvuta n-Nzige-ből való kilépéseig számtalan kisebb mellékfolyót vesz fel jobbról balról, melyek a már említett dombvidéken erednek. A Mvuta n-Nzige 700 m., Chartum 385 m. magasságban van, tehát a Nilus középfolyása m. e. 315 m.-nyi esést szenved 1500 klm. hosszúsággal szemben. Ez igen kedvező viszony és mint térké-

pünkön jelezve van, Lado-tól (é. sz. 5°) egész Chartumig hajózható a Nilus. Chartumtól éjszakra kezdődnek a katarakták, s jelzik az alsó folyás kezdetét. Chartum és Berber között van a hatodik, Berbertől éjszakra az ötödik, a melyek a hajózást lehetlenné teszik. — Kevésbé ismeretesek a Szomali-föld hydrographiai viszonyai. Az Abessziniai fensík déli része a keleti oldalon is alább ereszkedik, s innen ered egynehány folyó, melyekről valószínű hogy a Szomali-földön átfolyva az Indiai oceánba ömlenek így a Vebi, a Vebi Ganana, felső része a (Vebi Sidama?). Kevésbé bizonyos ez az Uma-ról, mely d'Abbadie szerint a Nilusba ömlik (a Szobat közvetítésével), Leon des Avancherz és Masszaja szerint azonban az Indiai oceánba (a Vebi Givena (Ganana) közvetítésével): térképünk ez utóbbi állítást fogadta el. Jellemző a Szomali-földre, hogy folyói túlnyomóan ÉNy.-DK. irányba folyva szakadnak a nyílt oceánba. Az Abessziniai fensík keleti legmagasabb oldaláról ered néhány kisebb folyó, melyek azonban nem jutnak el a tengerig, hanem Danakil és Adali alacsonyabb fensíkjain vesznek el: így a Gollima a Toru sóstóban, a Manas az Abha-badd sóstóban a Gamari fensíkon. A tulajdonképeni Somali-föld éjszaki partján csupán néhány jelentéktelen parti folyócska viszi vizét az az Adeni öbölbe. Az összes többi folyók a fent jelzett irányban folynak s bizonyos tipikus alakulatot kölcsönöznek a vidék hydrographiai viszonyainak, a mi természetesen a vidék említett orographiai viszonyainak, s első sorban a vízvázlat elhelyezkedésének a következménye. A vízvázlat ugyanis Ankober-től egyenesen kelet felé (kissé éjszakra tartva) halad, igen közel (30—100 klm.) az Adeni öböl partjához, egészen a Girdif (Gardafui) fokig.

Az áhárzott terület legnagyobb része erdőség és művelhető föld. E részhez tartozik az egész Abessziniai fensík, a déli vidék nyugoton Fashodaig (é. sz. 10°) keleten Ankober (é. sz. 9° 30') és a part é. sz. 4° közti vonalig. Fashodatól Berberig a Nilus időszaki növényzettel bíró vidéken foly át, mely a jelzett szélességben Abessziniáig nyomul nyugotról, s itt éjszakra csapva a Vörös tengerig hatol. Berbertől éjszakra homok pusztákkal borított vidékre ér a Nilus, mely vidék a Lybiai sivataghoz tartozik. Megjegyzendő azonban, hogy a Nilus, tulajdonképeni völgye egész hosszában állandó növényzettel bír, s egyes ily területek, kivált folyók mentén, úgy az időszaki növényzetű, mint a homokos

vidékeken is vannak. A Szomali-föld éjszaki felé szintén időszaki növényzettel bír csupán. Az Abesszinia fensikot egy széles (m. e. 6 napi út széles) tropicus növényzeti öv veszi körül (a térképen sötét zölddel jelezve), mely K o l a nevet visel, 1700 m. magasságig felemelkedik és igen egészségtelen. A tulajdonképeni fensik növényzete D e k a nevet visel és részben alp jellegű.

E lap keretébe esik az Arab félsziget délnyugoti szeglete is, mely szintén nagy pontossággal van ábrázolva, jelenben azonban nem szólhatunk róla bővebben.

Sektion 8. Seengebiet. (1886. ápril). A Nilus forrásvidékét és a Közép-Afrikai tavakat mutatja be e lap. A vidék egy hegyekkel borított fensikot képez, melyen a tavak három csoportba oszlanak. Ezen eloszlást nem annyira fekvésük, mint inkább külön-külön vízrendszer keretébe való tartozásuk teszi lehetővé. Az éjszaki csoport a Nilus forrásvidékét képezi, s a hozzája tartozó tavak közül a Victoria Nyanza, a Mvutan Nzige és a még kevésbé ismert Muta Nzige a legjelentékenyebbek. Ezeket egész sereg kisebb tó környezi, melyek szintén a forrásrendszer keretébe tartoznak. Ezek száma nyugaton és éjszakon nyolcz: keleten is vannak ily tavacsókák, de ezekről még nem tudhatni biztosan, ha ide tartoznak-e, bár némelyikről valószínű. A második nyugoti csoport a Kongó forrásvidékéhez csatlakozik, s nevezetesebb tagjai a Tanganika, Bangveolo és Merutavak. Ezekhez járulnak nyugaton a Kongó felső folyásába eső tavak, melyek a 7. lapnál voltak említve. E lap (8.) keretében még csak vagy 2 tavacska tartozik ide. — A harmadik vagy déli csoport a Zambezibé viszi vizét, s úgy szólván egyedül a Nyassza-tó képezi, bár ennek levezető csatornája a Shire átfoly még a kisín P a m a l o m b v e tavon is.

A Victoria Nyanza 1000 lábnál magasabban fekszik (M a c k a y 1883-ban 1005 m.-nek találta), s úgy tekintetik mint a Nilus főforrása. Számtalan kisebb-nagyobb folyó ömlik bele minden oldalról. Partjai mentén számos sziget van. Köztük néhány jelentékeny nagyságú, ilyenek déli részén a Speke öböl bejáratánál az Ukerewe sziget; a tó éjszaknyugoti szegletében van a legnagyobb, mely a Szessze archipelagus tagját képezi. A tó legészakibb pontján ömlik ki belőle a Szomerszet, vagy Victoria-Nilus, mindjárt a kiömlésen alul a Ripon vízesést alkotva: átfolyva a Gita Nzige (Ibrahim) és Kioga (Kodsa) tavakon, éjszakra és nyugotra tett kanyarodás után Maszungónál

beleszakad a Mvutan Nzige-be, miután előbb a Murchison-vizesést alkotá. A Viktoria Nyanza legnagyobb tápláló folyója a Kagera, mely nyugoton ered a Tanganika közelében, tulajdonképeni forrásvidéke még ismeretlen. Átfoly azonban a meglehetősen nagyságú Akenjaru vagy Alaxandra-távon, melyet némelyek úgy tekintenek, mint a Nilus főforrását. — Az ezen csoportba tartozó Muta-Nzige tóról, — melyet Stanley fedezett fel, illetve ő mutatta ki, hogy a Mvutan Nzige és a Muta Nzige nem azonos fogalmak, hanem különféle egyed — mindeddig igen kevés adataink vannak. Csupán Stanley járt ott, és ma is az ő kevés számú adatai alapján vázolhatjuk e vidéket. Egészben véve jelentősebb változás e részen nem történt.

A Kongó rendszeréhez tartozó tavak legjelentékenyebbje a Tanganika, mely azért is kiválóan érdekes, hogy sokáig képezte vita tárgyát, ha a Nilus vízrendszeréhez tartozik-e vagy a Kongóéhoz. E kérdés, melyhez a legtekintélyesebb Afrika-utazók, mint Livingstone, Stanley, Cameron stb. hozzászóllottak, miként most kétségtelen, az utóbbi javára dőlt el. Cameron mutatá ki legelőször (1874) hogy a nyugoti part közepe táján levő Lukuga a levezető csatorna, s ez vizét a Kongó-ba viszi. Később 1879—80-ban Hore és Thomson véglegesen igazolták Cameron állítását, Wissmann után 814 m.-re van téve magassága; úgy látszik azonban, hogy ez nem felel meg a valóságnak mert a Reichard-Kaiser-féle legújabb meghatározás szerint csak 780 m.* A Meru vagy Moëro tó (1040 m.) térképünkön sokkal nagyobb s délen messzebbre terjed mint Kiepert térképe (Carte du Bassin du Congo) mutatja, minek következtében a tó hosszúkás alakot vesz fel. Továbbá a Luapula (Kongó) m. e. 120 km-rel a beleömlés előtt szélesen elterül s tószzerű csatornát képezve 10 km-nél szélesebben ömlik a tóba. Még nagyobb eltérés mutatkozik a Bangveolo vagy Bemba, tónál, mely Girand tudósításai alapján térképünkön az eddigi, Livingstone-tól származó ábrázolástól eltérő alakot nyert. *A Girand-féle ábrázolásnak — mondja Lüdecke — előnyt kelle adnunk a Livingstone-félével szemben, mert az utóbbi felvételei élete utolsó napjainak beteges állapota következtében nem fogadhatók el a különben nála sajátos kifogástalansággal. A Bangveolo még Kiepertnél az ismert kelet-nyugoti hosszúkás alakban van ábrá-

* Verhlgn der Gesellsch. für Erdkde, zu Berlin Bd. XIII. p. 363.

zolva. Térképünkön hossz-tengelye észak-déli s keleti és nyugoti darta dúsán tagozottnak látszik. Kabinda a Livingstone elhalálozási helyen a déli oldalon fekszik, de úgy 15'-cel keletre eltolva. A Tanganika keleti oldalán, déli végénél, mintegy 80 km.-re ennek partjától nyúlik el a Bikva vagy Leopold-tó, mely a másodrangú tavak közé tartozik. Azonban habár helyzete a Kongó csoporthoz sorozza, voltaképen nem tartozik ide, mert tényleges összeköttetése nincsen e csoport egy tagjával sem, hanem lefolyás nélkül medenczét képez 780 (?) m.-nyi magasságban.

A déli csoport, mely vizét a Zambezihe csapolja le, mint említők csupán egy jelentékeny tóból a Nyassza-ból áll. Azonban egy körülmény kiválóan fontossá teszi ezen tavat, s Afrika jövőjében nagy szerepet jósolhatni számára. A Nyassza ugyanis az egyedüli a közép-afrikai tavak között, mely közvetlenül hajóval elérhető a tengerről. A Zambezi jóval felül még a Shire beleömlésénél, egészen a Tsikaronga-éséig hajózható: a Shire pedig — a Njassa levelező csatornája — szintén egész lefolyásában alkalmas a hajózásra. Ennek oka egyszerűen az, hogy a Nyassza csak 480 m. magasan fekszik. A tótól a tengerig a vízi út m. e. 450 km. hosszú, tehát egy km.-re alig esik valamivel több egy m. esésnél. — A Nyasszától délkeletre alig 70 km.-nyire terül el a Kilva vagy Shirva-sóstó, mely úgy látszik lefolyás nélküli medenczét képez. O'Neill legalább azt állítja, hogy a tőle északra fekvő Amaramba és Tsinta tavakkal — melyek vizét a Ludsenda viszi a Rovumba — legfőlebb csak nagy áradások alkalmával léphet összeköttetésbe, mert egy alacsony földhát választja el a Shirvat a Tsinta-tóval összefüggésben levő Mtorandonga mocsártól.

Igen gazdag folyam-hálózat van az egész ábrázolt területen, nagyobb folyó azonban — a Zambezitől eltekintve — nincsen. Hajózásra a már említett Shire-n kívül csupán a Rovuma m. e. 200 km. hosszúságban, továbbá a Szomali földön a Tana és a Vebi alsó része alkalmasak. — A folyamok két csoportba sorozhatók: vannak olyanok, melyek vizöket a tavakba viszik: ezek a tavak körül minden irányban találhatók s igen szövevényes hálózatot alkotnak, a mennyiben különböző csoporthoz tartozó tavakba ömlő folyók forrásai csaknem ugyanazon helyen vannak. A másik csoportba esők vizöket közvetlenül a tengerbe viszik. Ezek a fennfok keleti szélén, helyesebben keleti lejtőjén erednek, a hol a magas terrace-okat alkotva, ereszkedik a part felé. Ezekhez tartozik az említett Rovuma.

Ugy a fennsíkot, mint a terrace-okat hegyek és terjedelmes dombvidékek teszik változatossá. Legfontosabbak e hegyek közt a m. 4500 magas Kenia, a Victoria Nyanza-tól keletre, csaknem az egyenlítő alatt; továbbá a tőle délre eső 5700 m. magas Kilima-Ndsaro, mindketten azon heglánczolatok tagjai, melyek az abessziniai fennsík déli folytatását képezik. Megemlítjük itt, hogy a Kilima-Ndsaro főcsúcsát Johnston 4973 m. magasságnyra megmászta.

A partvidék (é. sz. $1^{\circ} 16'$ — d. sz. $16^{\circ} 24'$) ámbár hajózható folyam alig egy pár szakad a tengerbe, általában elég kedvező fejlődésű. Számtalan kisebb-nagyobb öböl van, s a part mentén sok apró sziget található. Köztük foglal helyet egy pár nagyobb is: az újabb időben a kelet-afrikai expedíciók fő kiindulási helye Zanzibar, továbbá Pemba és Mafia. — Térképünk keretébe esnek még a Komor szigetek és Madagaszkár éjszaki része. Ez utóbbiról a 10. lapnál lesz bővebben szó.

Az egész terület állandó növényzettel bír, csupán közepe táján terül el egy félhold alakú terület, két végével éjszakra és nyugatra fordulva, mely időszakos növényzetű; itt is azonban számos állandó növényzetű oázis van.

Sektion 10. Delagoa-Bai. (1886. márcz.) E lap nyújtja a legkisebb területet Afrika testéből. A d. sz. $16^{\circ} 20'$ — $31^{\circ} 20'$ -ig tartó partvidék van ábrázolva, s habár e részen nagy kanyarulatokat képez a part, mégis a kontinens belsejéből vajmi kevés esik lapunkra. Az ábrázolt terület kiegészítője a 9. lapnak, s miként arról, úgy erről sincs sok mondani valónk.

A vidék hegyekkel van borítva, melyek déli csoportja a dél-afrikai köztársaság (Transvaal) területén egy hosszú, kanyargós heglánczban culminál. Ezen hegláncz — Draken hegység — vízvásztót képez az Atlanti oceánba ömlő Oranje folyó és az indiai oceánba ömlő kisebb folyók között. Éjszaki része azonban a Limpopo-nak is szolgáltat mellékfolyókat, s így itt vízvásztói szerepe csak másodrangú. A Limpopo és a Zambezi között egy másik önálló hegység emelkedik, mely azonban kisebb arányokkal bír. — Habár a folyam hálózat dús, csupán a Zambezi hajózható alsó folyásában.

Leginkább leköti a figyelmet a part alakulata. Két hatalmas bevágódás van itten, melyek közül a déli tekintélyes kikötő-öblöt is képez, a Delagoa-öblöt, melynek éjszokról nyíló bejáratát az Inyack sziget őrzi. Az éjszaki, Szofala-i bevágódás öble már

nem alkalmas annyira kikötőnek. — A terület nagy része állandó növényzetű, csupán a Gasza-föld tenger melletti része bir időszakival, de a tenger-part maga, s a folyók völgyei itt is állandó növényzetűek.

Madagaszkár szigete terrace-okat alkotva emelkedik magasabbra, s az egész sziget hosszú gerinczet képez, melynek legmagasabb pontja a sziget közepe táján levő 2728 m. Ankaratra hegység. Nyugoti oldala lankásabb, keleten gyorsan ereszkedik le, s itt egyes láncolatok igen közel nyomulnak a parthoz. Folyamhálózata nem valami dús, s egyetlen hajózható folyama sincsen, minek következtében belseje nehezen közelíthető meg. Éjszakyugoti partvidéke igen kedvező tagosulattal bir; keleti partját laguna-képződmények jellemzik. A sziget északkeleti része állandó növényzettel bir; délnyugoti része időszakival, azonban itt is a folyók mentén és a terrace-ok oldalain állandó növényzetű sávok hálózák be a stepp-eket.

Supplement I. Höhen- und Tiefen-Uebersicht von Afrika. Entworfen von A. Habenicht, gez. von C. Barich. Maassstab 1:25.000,000.

Afrikáról már több hypsometriai térkép jelent meg. Nem lesz talán érdektelen egy párt itt felemlíteni. Keith Johnston. a korán elhunyt Afrika utazó, »Africa« (Second edition. London 1830. 8°) czimű művéhez van csatolva: »Physical map of Africa« (k. 6. 1:50,000,000 arányban), melyen négy szintáj van feltüntetve, n. m. az 500 lábnál (angol láb: feet) alacsonyabb, 500-2000 láb, 2000-5000 láb és végül az 5000 lábnál magasabb vidékek. Az igen kicsiny mérték következtében nem nagy pontosság tulajdonítható e térképnek, de azért a kontinens általános magassági viszonyairól elég jó képet nyújtott, mert ma természetesen elavult. — Nagyobb pontossággal és alapos tanulmánynyal készült Chavanne térképe: »Hypsometrische Karte von Afrika. 1:30.000.000«, mely szerzőnek »Afrika im Lichte unserer Tage« (Wien, Pest, Leipzig 1881. 8°) czimű kitéző művéhez van mellékelve. E térképen kilenc szintáj van: 0-300, 300-600, 600-900, 900-1200, 1200-1500, 1500-2000, 2000-2500, 2500 meteren felül, és külön a depressiók. Ellene talán azon kifogás lehet, hogy igen is sok szintáját vett fel, mert a még igen kevés számú és elszórt fekvésű adatok ilyen erős részletezése könnyen torzképet nyújthat. Mindamellert igen jó tájékozást adott, sőt a részletek tanulmányozásánál is használható volt, de az

ismeretek rohamos gyarapodása következtében már ez is elavultnak mondható. Megemlítjük, hogy e térképet kisebbítve (1 : 53,000,000) a Hartleben féle »Atlas von Afrika« (lásd Földr. Közl. 1886. XIV. k. 159 lap) átvette minden javítás nélkül, sőt hibásan, a mennyiben egyes szintájak részei nem a helyes színezéssel vannak jelölve.

Habenicht jelen térképe hét szintáját vesz fel, u. m. depressiók (kékesszürke), 0—200 (zöld), 200—500, 500—1000, 1000—2000, 2000—3000 és 3000 méteren felül (az utóbbi öt fokozatosan sötétülő barnával).

Afrika felszíne hypsometriailag két részre oszlik. A két részt egy a Kongó torkolatától a Nilus torkolatáig húzódó délkelet felé kidomborodó vonal választja el. Az ezen vonaltól éjszaknyugatra eső rész alacsony, átlag 500 m. magas plateau-t képez, mely magában foglalja a Kongó, Nilus és Niger folyamvidéknek nagyobb részét, s a köztük levő területet, tehát a Szahara középső részét. Elesik ellenben a nyugoti és éjszaki partvidék tekintélyes széleségben. A plateau-n két földhát húzódik végig. Az egyik közepe táján halad, kezdődve a Nilus forrásvidékénél éjszaknyugatra vonul, s főzömét Rhat környéke képezi, hol fennsík-szerűen elterül (arab (?) neve Tasili = plateau); culminatioját azonban a Tíbesti hegységben alkotja, hol is 3000 m-ig felemelkedik. A földhát magassága átlag 500—1000 m. A másik, hasonló magasságú földhát a délnyugoti tengerpart közelében vonul el, tehát a plateau szélén. Két részre osztja a Niger alsó-folyásának széles völgye. A keleti rész Adamaua-ban culminál (3000 m.), a nyugoti pedig a még kevésbé ismeretes Kong hegységben. A plateau közepén vonuló földhát képezi a vízválasztót a Nilus és a Tsád-Kongó között.

A kontinens délkeleti része magas fennsíkot képez, átlagos 1000—2000 m. magassággal. Hozzája számítható még a 2000—3000 m. magas Abessziniai fennsík is. Csaknem egész Dél-Afrikát magában foglalja, azonban közepe táján egy süllyedés van a Narancs-folyó, Kalahari sivatag és Zambezi vidékén, mely elszakítja a Kap-földi fennsíkot, a tömegesebb éjszaki résztől, lévén a vidékek magassága csak 500—1000 m. A fennsík nyugoton igen közel nyomul a tenger-parthoz, keleten ellenben széles tarrace-okban ereszkedik le a Zulu-földtől kezdve a Gardafui fokig, s a parton aránylag szélesen terül el a 200 m.-ig emelkedő mélyföld. Fő culminatioja természetesen az Abessziniai fennsík, mely hegyláncolatok által

összefügg a Bangveolo tó déli oldalán levő másodrendű culminatioja a Transvaali Draken-hegység.

Egészen külön áll az Atlasz-hegység, habár déli lejtője szélesen elterülve, közvetlenül érintkezik a szaharai plateau-val. Azonban úgy hysometriai viszonyai, mint egészen sajátos orographiai alakulata önállósága mellett tanuskodnak. Az Atlasz hegység az Atlanti oceán felé emelkedik, s igen közel a tengerhez tornyosul fel 3000 m.-ig. Érdekes tehát, hogy éppen másik, alacsonyabb vége szomszédságában van a kontinens legjelentékenyebb depressiója.

A Földközi tenger keleti partvidéke széles mélyföldet képez, melyen több helyt találunk depressiókat. A Chott-ok depressiója már ide tartozik, s keleten is a Sivah-oáz és Fajum környékén levők. Legterjedelmesebb mélyföld a Szaharának az Atlanti oceán mellett elterülő része, mely mélyen benyomul a kontinens belsejébe. A part mentén igen természetesen csaknem mindenütt találunk kisebb-nagyobb szélességben mély földet, Dél-Afrikában azonban inkább csak a keleti parton terül az el szélesebben. Megemlítésre érdemes még a Niger déltájánál levő mélyföld. A kontinens belsejében, függetlenül a parti mélyföldről, a Tsad tótól éjszakra van a legmélyebb vidék, hol a Tibesti oldalán egy (Tsad-dal egyenlő nagyságú) 200 m.-nél alacsonyabb terület van. — Legnagyobb terület a 200—500 m. magas szintáj foglal el, s ezen magasságban vannak Éjszak- és Közép-Afrika folyóinak középfolyásai hatalmasan kifejlődve, így a Nilusnál, a Kongónál és a Nigernél. Dél-Afrikában ezen szintáj kis mérvben lép fel, s csupán a keleti part mentén képez egy többé-kevésbé széles terrace-ot, míg a nyugati parton csak mint lejtő szerepel. Leghatalmasabban — mint említők — Éjszak-Afrikában van kifejlődve. — Az 500—1000 m. magas szintáj szintén jelentékeny terjedelmű, s az egész kontinensen elterjedt. Kiválóbb szerepe Dél-Afrikában a Kalahari medence képzése, melynek éjszaki részén a Zambezi középfolyása ezen magasságban van kiképződve. Úgy látszik azonban, hogy e szintáj önálló plateau-kat nem igen képez; legalább eltekintve Nyugat-Szudán még kevésbé ismert vidékétől, s a Tazili-tól, inkább terjedelmes terrace-ok vagy pedig földhátak alakjában mutatkozik, az első alak Dél-Afrikára, a második Éjszak-Afrikára lévén jellemző. — Nem sokkal kisebb terjedelmű az 1000—2000 m. magas szintáj, azonban ez par excellens Dél-Afrikára jellemző. Éjszak-Afrikában igen korlátoltan fordul elő,

csupán hegységekben, legterjedelmesebben az Atlasz-ban. — A 2000—3000 m. magas szintáj már igen kis terjedelmű, s többnyire csak a hegységekben szerepel. Önállóan csupán az Abessziniai fennsíknál lép fel, hol plateau-t képez. — Vége a 3000 m. felüli szintáj legkisebb terjedelmű s csupán csak a hegységekben fordul elő, főként Abessziniában.

Az Afrikát környező tengerek mélységi viszonyai is fel vannak tüntetve és pedig 8 szintájjal. 0—200, 200—1000, 1000—2000, 2000—3000, 3000—4000, 4000—5000, 5000—6000 és 6000 meteren felül. Az első fehér, a többi pedig sötétülő kézzel van jelezve. Az egész kontinenst egy öv veszi körül kisebb-nagyobb szélességben; ezen öv négy szintját foglal magában, tehát 3000 m.-ig ereszkedik le. Sehol sem szélesebb 500 km.-nél, s általában annyira megfelel a kontinens alakjának, hogy ha a tenger szintája 3000 m.-rel süllyedne, a kontinens alakja nagyjában alig változnék. Nagyobb részen az 5-ik (3000—4000 m.) szintáj is köríti így a continenst, azonban egy pár helyen igen kiszélesedik, s jelentékeny alaki eltéréseket mutat fel. Így nyugaton a Kanari és Kap-Verdi szigeteket, keleten pedig a Madagaszkart és a környező apróbb szigeteket foglalja magában. Ha ezen szintájra süllyedne tehát a tenger, a kontinens alakja jelentékeny változásokat szenvedne. Megjegyzendő azonban, hogy a mondottak csak a nyílt óceánokra vonatkoznak. A Vörös tenger csak 2000 m. mélységű s már az első szintáj átsap az Arab sziget partjára a Bab-el Mandeb szorosnál. A Földközi tengerrel néhol meg van az említett viszony, de itt is Siciliát (s általa az Apennini félszigetet is) már a második szintáj összeköti a tunisz-i parttal nem is említve a Gibraltart, hol szintén már az első szintáj köti össze a szemben levő partokat. — A mélyebb szintájak már nem állnak közelebbi viszonyban a kontinens alakjával, s itt kezdődik a tulajdonképeni óceáni medence, melyről ezúttal nem beszélünk.

Van egy megjegyzésünk e térképre nézve, melyet nem hallgathatunk el. Ez a szójelzésekre vonatkozik. Ezen térkép ugyanis a következő ethnographiai térképpel egy alaprajzra, helyesebben ugyanazon topographiai alakra van ráhelyezve. Ezen topographiai alap azonban első sorban az ethnographiai térképhez készült, s így történik, hogy a hypsometriai térképen túlnyomóan ethnographikus szójelzéseket, nép, törzs, ország stb. neveket találunk, kevés helység nevet; s csupán elvétve egy-egy hegynek a nevét. Eltekintve attól, hogy a tisztán ethnographikus jelzések zava-

rólág hathatnak, óhajtható lett volna e térképen számosabb orographiai jelzést alkalmazni, melyek míg egyfelől a tájékozást könnyítették volna, másfelől a még igen zavaros nomenclaturát is tisztázhatták volna. Ez utóbbira nézve a speciális térkép már természeténél fogva nem lehet mindig alkalmas, mert ott általános jelzések gyakorta nem alkalmazhatók. Nem az egyes hegyek, csúcsok, lánczok stb. neveiről van itt szó, hanem azon magasabb fokú egyedekről, melyek csak tudományosan constatálhatók, s nevük (ha ugyan van) az illető vidék lakóinál többnyire nincs használatban, vagy épen ismeretlen. Egyes fennsíkok, földhátak, mélyföldek stb. mint ilyenek külön névvel az ott lakók által ritkán jelöltetnek, ellenben a tudományos földrajzban (sőt a leíróban is) szükségesek ezek, ha ki akarjuk kerülni a hosszadalmas körülírások untalan ismétlését. Mint mondók ezek a speciális térképen könnyen zavarólag hathatnak: pl. az Abessziniai fensík nem azonos a politikai Abessziniával, pedig ha egymás mellé írjuk a speciális térképen azt hihetnék, hogy azonosak, mert mindkettőt aligba lehet határokkal ellátni ugyanazon lapon. Ellenben a hypsometriai térképen külön határ-jelzés nélkül is azonnal felismerhető bármely fensík.

Szükségtelennek látom bővebben okadatolni az orographiai és hypsometriai szójelzések hasznát és fontosságát. És ha itt felhoztam. inkább óhajtas volt az, nem pedig kifogásolás, mert igen jól tudom, hogy mily nehézségekkel jár az.

Supplement II. Ethnographische Übersicht von Afrika, mit Berücksichtigung v. Kultur- u. Eingebornen-Staaten. Nach Cust-Ravenstein u. Ratzel. Entworfen v. H. Habenicht, gez. v. C. Barich. (nagyság mint az előbbinél).

Csupán a főfajták elterjedése van jelölve, s az egyes kisebb néptörzsek stb. csak neveikkel vannak jelezve. A következő hét fajtát veszi fel: S e m i t a (Arab stb.); laknak Éjszak-Afrikában a Közép-tenger egész mentén, csekély megszakítással Marokkóban és Algirban; továbbá a Szahara nyugoti és keleti részén, a Nilus középfolyásánál, vagyis Dar-fur-ban, egyiptomi Szudan-ban és Abessziniában. Összefüggő tömeget képeznek. — H a m i t a (Berber stb); laknak Marokkóban, Algirban a Szahara középső részén (Imos-hagh v. Tuareg). Továbbá egy más tömegben a Vörös tenger mellett (Bishari s. Bedsa) a Nilusig és az egész Szomali földön (Galla v. Oroma, Somali). — Nubiai vagy Fellata; több elkülönzött

területen laknak. Legfőmegeesebben Közép-Afrikában a Nilus, Tsad és Kongó vízválasztója vidékén (Sande v. Nyam-nyam); egy másik tömeg (Masszai) a Victoria Nyanza-tól keletre. Kisebb tömegek vannak Dar-furban, egyiptomi Szudanban, Abessziniában, Felső Egyiptomban. Nyugaton nagyobb tömeget képeznek a Szenegal mellett (Fulbe). Az egész Szudanban előfordulnak elszórtan a négerek között. — A néger-népek összefüggő tömege Szudánt tartja megszállva, Szenegambiától a Galla-földig; éjszakon a Szahara középső részére is kiterjednek a Tuareg-ektől keletre (Teda v. Tibbu). Ugyancsak néger-nép lakja Madagaszkár nyugati felét. — Legnagyobb területet foglalnak el a bantu-népek, kik Közép-Afrikát, s Dél-Afrika keleti felét uralják. Két csoportra oszlanak, u. m. lunda- és zulu-népekre. A leginkább összefüggő tömeget alkotják. — Dél-Afrika nyugati felét a hottentották és buschmannok lakják. Egyes törzsek a bantuk között, sőt a Galla-földön is laknak. — Madagaszkár keleti felét a hovák lakják.

Foglalkozásra nézve három csoportra oszlanak Afrika lakói. Földműveléssel foglalkoznak az Atlasz hegységben, a Nilus völgyében, az egész Szudanban, Abessziniában, Szomali földön, Közép-Afrikában s Dél-Afrika keleti felében. A néger és bantu népek csaknem kivétel nélkül földművelők. A hamiták közül a Gallak, Szomalik, továbbá az Atlaszon lakók; a szemiták közül pedig a Nilus mentén lakók. A hottentotta és buschmannok közül csupán azok, kik a bantu-k között laknak, ellenben a nubiaiak és fellatak mind földművelők. Pásztorokodással foglalkoznak a Szahara lakói az Atlanti oceántól a Vörös tengerig, tehát Egyiptom lakói is, kivéve a Nilus völgyét. Továbbá Dél-Afrikában a nyugoti partvidéken a Kalahari és a tenger között egész a Jóremény-fokig, sőt attól keletre egy darabig. Madagaszkár lakói mind haromtenyésztők. A pásztor-népek legnagyobb tömegét a szemiták teszik a Szaharán: ugyanitt a hamita tuaregek mind ide tartoznak, ugyszintén az egyiptomi hamiták is. A négerek közül a Szaharán és Madagaszkáron lakók pásztorokodnak. Dél-Afrikában a hottentották képezik a főtömeget, hozzájuk csatlakozik egy kevés bantu. Vadászattal igen kevesen foglalkoznak. A Kalaharin tengődő buschmannok és hottentották képezik a legnagyobb tömeget. Továbbá a földművelő bantuk és nyam-nyamok között vannak egyes vidékek, hol a vadászat a főfoglalkozás.

Igen fontos szerepet játszik Afrikában az izlam, és szoros összefüggésben van az arabok elterjedésével. Csaknem felénél

nagyobb részét elárasztották az arab kereskedők, kiknek főfoglalkozása a rabszolgakereskedés. Ezen aljasító, embertelen üzelmek elterjedésének ismerete felette fontos. A keleti parton Szofaláig van elterjedve az izlam, innen a hutár egyenesen éjszakra tart, a Nyassza tó nyugati oldalán elhaladva nyugatra tér, s a Moëro és Tanganika között húzódik el. Odább a Kongót követve egy darabig, a nyam-nyamok földjére csap át, s itt újra nyugatra fordulva Szudan déli részét metszi keresztül, úgy hogy Felső-Guineában a tengerparthoz közeledve, a Gambia torkolatánál ér véget. Az izlam hatáskörébe esnek tehát az összes szemita, hamita és nubiai népek, a négerék túlnyomó része és a hantuk jelentékeny csoportja. Főfészke Zanzibar, de Szudanban is sok jelentékeny város van kezükben.

TÖMÖSVÁRY LAJOS.

ADATOK A MAGYAR TÖRTÉNETI FÖLDRAJZHOZ.

Még csak néhány évvel ezelőtt sikert nem ígérő vállalat lett volna az, megkísérelni Magyarország történeti földrajzát megírni, mely a honfoglalás óta különféle századokban előforduló változásokra kiterjeszkedvén, legjobb kulcsul is szolgálhatna sok politikai és történeti viszony megértésére, mely különben mint kérdőjel állja útját a mai kor emberének.

Az előmunkálatok szaporodnak: Ortvay Tivadar megírta Magyarország vizrajzát a XIII. század végeig; Gyurikovics és Palugyai hazánk déli vidékének alakulásait kísérték kritikai figyelemmel; az egyes vármegyék monographiái évről évre szaporodnak és így biztos talajt nyújtanak arra, hogy a történeti földrajz előfeltételei meglegyenek. Pedig abból sokat fognánk tanulhatni, még közjogi viszonyaink megértése érdekében is, a mit hiába kérdeznénk oly írótól, kinek a történet nem egyéb, mint hadi események leírása.

Ez alkalommal a századok egy külön szüleményét akarom szóba hozni, mely a történeti földrajz köréhez tartozik, és mert a nemzet életében mozgó erővel nem birt, eddig a közfigyelmet elkerülte. De azért jellemzetes.

Értem azt a körülményt, hogy hazánk egyes községei elég gyakran, felében egy, másik felében más vármegyéhez tartoztak. Valóságos kétlakóság.

Erre már nagyon régen fordulnak elő érdekes példák. F a r n a d falu, mely ma Esztergom megye párkányi járásában fekszik, 1283. évben úgy, mint részint Bars, részint Esztergom megyében fekvő helység említtetik. Egy 1295. évi oklevél szerint Nyárhid falu, utóbb mezőváros, Nyitra és Komárom megyében feküdt. Ez a Nyárhid a török világ idején a föld színéről eltűnt, csak az Érsekújvár melletti »nyárhidi malom« tartja fenn nevét mai napig.

Egy országbirói ítélet 1332. évből — hivatkozván IV. László király levelére, — azt dönti el, hogy P e r v á l (akkor Purvod) részint Győr, részint Veszprémmegyében fekszik. A Füzeg patak osztotta két részre. Ma csak mint Veszprém megyei pusztát ismerjük.

A XIV. századból idézhető még B ó k a falu Torontálmegyében, mely miután a Berzava folyónak a Temesbe való betorkolásánál fekszik, 1338. évben Borzvatóbókának neveztetett, és akkor Temes és a hajdani Keve vármegye területén feküdt.

S z a l a c s falu jelenleg Bihar vármegyének legszélén áll, az Ér folyó mellett, de területén egykoron a nevezett megyének későbbi alakulása előtt, Szatmár, Szolnok és Biharmegyék határai találkoznak. Így lőn, hogy míg a Szalacs tőszomszédságában, ettől éjszakra álló Kupóc és Gálos-Petri Szatmár megyéhez tartozék, Szalacsnak azon része, hol a mai egyházak emelkednek, tulsó, keleti része pedig, a ma ugynevezett Szent-György-útcza közép Szolnokmegyének képezte álladékát. Fényesen igazolja ezt Zsigmond király 1407. évi adománylevele, mely a szolnokmegyei Szalacsról azt jegyzi meg, hogy annak is van egyháza és az Sz.-György vértanu tiszteletére emeltetett. A Sz.-György-útcza kétségkívül ez egyháztól vette nevét.

I z b u g y a falu a XIV. században Zemplémmegyéhez tartozott. E viszony később megváltozott és mivel a Cservenicze vize két részre választja el a falut, annak egyik részét Ungh, a másikat Zemplénmegyéhez számították. Ez így volt a legújabb időig. 1881. évben több itteni lakos folyamodott az országgyűléshez, hogy a község Zemplénmegyéhez csatoltassék, — e kérelem azonban akkor nem vétetett tekintetbe. A falu, mely a Laboreza folyónál Sztára és Nagy-Mihály közt fekszik, a geographusoknak elég bajt okozott. Korabinszky a Laboreza mellett Izbugyát Unghmegyébe helyezi és egy melléknév nélküli Izbugyát Zemplén megyében nevez. Vályi András egy pár évvel utóbb Izbugyát csak mint zempléni falut ismeri. A század elején Lipszky Izbugyát már Ungh és Zemplén-

megyébe helyezi. Ily értelemben mondja Fényes Elek, hogy a Cservenicz vize Izbugyát két részre osztja, melynek egyike Ungh, másika Zemplén vármegyéhez tartozik. Az 1873. évben megjelent hivatalos Helynévtár Izbugyát egyedül csak Unghmegyéhez számítja, noha a Laborcza innenső partján fekszik. A legujabb községi rendezés az egész falut törvényesen Zemplénmegyébe kebelezte.

A mai Szolnocska falu Zemplénmegyében régen Szolnok, majd Kis-Szolnoknak neveztetett. Ennek egyik fele 1400 évben Zemplén, a másik Unghmegyéhez tartozott, miután épen a két megye szélén feküdt. Akkor azonban a király (Zsigmond) Bálóczy Máté kérelmére, ki az ő udvaroncza és Unghmegye jelentékeny birtokosa volt, Szolnok falut egészen Unghmegyébe kebelezte át.

Gajdos falu Bereghmegyében egy patak két részre választja el, úgy hogy annak éjszaki része Ungh, déli része pedig Bereghmegyéhez tartozik. Ez állapot történeti nyomát nem találtam, a Helynévtár azonban Gajdos falut mind a két megyében említi ma is.

Néver-en át folyik és a falut két részre osztja a Dervenice patak, tótul Drevenicza, régentén Terenche. Ezen patak képezi a határt több mint 15 kilométernyire Bars és Nyitramegyék között, úgy hogy Néver-nek balparti (keleti) része Barsmegyéhez, jobbalparti (nyugati) része pedig Nyitramegyéhez tartozik.

Ugyanez áll Lédecz faluról. Ezt még Fényes Elek Barsmegye szélén fekvő, de nyitramegyei falunak mondja, de a hivatalos Helynévtár megkülönbözteti a barsi részt, és a nyitrai részt; tehát egy faluról szól, mely két megyében fekszik.

Tamásda, a Fekete Kőrös partján 1516. évben fel volt osztva Bihar és Zaránd vármegye közt.

A tolnamegyei Simontornya mezőváros hajdan két részből állott, melynek egyike, Zsigmond királynak egy 1400 évi levele szerint a Simontornya név mellett Menyőd-nek is, a másik fele Szigetnek is neveztetett. Simontornya akkor felében Tolna, másik felében Fehérvármegyéhez tartozott. Menyőd ma csak mint puszta ismeretes.

A Maros partján Aradvármegyében mai Szabadhegy vagy Szabadhely, régi neve Szombathely; János király 1536. évi levele szerint akkor résziint Csanád, résziint Aradvármegyéhez tartozott.

Midőn az egri káptalan 1563. évben a kir. emberrel és a szomszéd birtokosokkal Kerecsényi Lászlót Orosháza birtokába begyűjtetni akarták, e czélra Gyula mezővárosban gyülekeztek, mely

akkor Békés és Zarándmegye határából egyenlő részt foglalt el területével. Ma Gyula Békésmegyének székes helye.

Igy Nyir-Bátor, Encs-Encs és Lugos Szatmár és Szabolcs-megyében, Ghimes Kosztólány Bars és Nyitramegyében, Szent-Demeter 1504. évben Szerém és Valkóme gyében; Nekcse (u. a. Nassicze mezőváros) Baranya és Pozsegamegyében: Szered Pozsony és Nyitramegyében fekszik, valamint Dejthe is, hol a helységen keresztül folyó Bláva patak a határvonalt képezi a nevezett két megye közt. De ingadozás volt itt is, mert Vályi András Nyitramegyébe helyezi a várost, Lipszky Nyitra és Pozsonymegye közt osztja fel, Fényes külön pozsonymegyei, és külön nyitramegyei Dejthét sorol fel; és így jár el a Helynévtár is, a nélkül, hogy sejtetné, miszerint a két megye az egységes községnek csak részeit bírja.

Erdélyben is többször fordulnak elő esetek, midőn a vármegyék határai a községeket ketté választják, amint ez Sieve (Seiden) és Bolgács faluval történik, melyek felében Szeben-székhez, más felében Küküllővármegyéhez tartoznak.

Kecset falu egyik fele Doboka, a másik Belső Szolnokhoz tartozik, ámbár mind a két rész együttvéve is kicsiny. Így volt ez még Lipszky idejében is, mert Repertoriumja Kecset falut mind két vármegyében tüntett fel egymás mellett. Lenk Ignác ugyan azt írja (1839.), hogy Kecset Doboka megye iklódi járásához tartozik, de azt is, hogy egy része Belső Szolnok deési járásában fekszik. Az 1873. évi Helynévtár csak Doboka megyei Kecset falut nevez.

Távol sem hiszem, hogy e példákkal kimerítettem a tárgyat, sőt miként azok szaporodtak, mióta azt figyelemmel kísérem, a középkor ezen maradványai még ezután is fognak rejtekükből felbukkanni.

Feltűnök ezen példák nemcsak elég nagy számuk, de az által is, hogy nem mindig valamely patak vagy országút választotta el a községet két részre, hanem hogy a két külön vármegyéhez számított község nem is feküdt mindig az illető vármegyék határán. Így tudjuk, hogy II. Ulászló király 1495. évben gyepősi Moré Péter kérelmére annak eddig Csongrádmegyében fekvő Szent-László, Thés és Pókahúza nevű falvait Moré Peternek nagyobb kényelmére Pest vármegyébe kebelezte át, a melyhez ezek állítólag már azelőtt tartoztak, és a melynek törvényszékéhez a falvak állítólag közelebb estek. Egyuttal azonban Moré

Péternek nagyobb kényelmére Cséffa (ma Csépa) és Szelevény faluban lévő részbirtokait Csongrád megyében szintén Pest megyébe keblezi át, — tehát nem e falvak egész területét. Még újabb időben Csépa és Szelevény, melyek a Tisza és Hármas-Körös közt fekszenek, a Heves vármegyével egyesített külső Szolnok megyéhez tartoznak. Az 1876. évben hozott XXXIII. törvényczikk egy új megyét t. i. a Jász-Nagykún-Szolnok megyét alakította és ennek értelmében a fennebbi Csépa és Szelevény falu ma ennek határába esnek.

Nincs kétség, hogy majd a közigazgatás érdeke nagyobb körben lesz elismerve, az ilyen középkori curiosiumok is el fognak tűnni.

PESTY FRIGYES.

KÖNYVÉSZET.

Réthy Ferencz a magyar szék korona országának ethnographiai térképe. Ára 3 frt. Posner Károly Lajos és fia térképészeti műintézetének kiadása.

Soknyelvű hazánkban a különböző nemzetiségek, mint igen befolyásos tényezők szerepelnek mind a társadalmi, mind az állami élet alakulásában és fejlődésében. Nagyon kívánatos azért, hogy azoknak múltjával és jelenével, különösen pedig azok helyszerinti elterjedésével minél alaposabban megismerkedjünk. Az első népszámlálás, mely a nemzetiségek fölvételére is kiterjedt, az 1850-diki volt; ezt az akkori abszolút kormány polgári és katonai közegei hajtották végre, a melyek az alig lézajlott forradalom utóhatása alatt állottak, tehát teljes tárgyilagossággal alig járhattak el. Ezen népszámlálás eredményeit használta fel báró Czoernig midőn nagyszabású munkáját: »Ethnographie der österreichischen Monarchie« készíté. Ugyancsak b. Czoernig Károly a monarchia ethnographia térképét is közrebocsátá. Ennek alapján készült Kiepert ethnographiai térképe is. A magyar kormány által elrendelt első népszámlálás, könnyen felfogható okoknál fogva, a nemzetiségek számbevételét mellőzte. Fényes Elek a régibb időben, Keleti Károly az újabb időben más alapokon ügykeztek hazánk különböző nemzetiségeinek abszolút és relativ számainak megállapítani. Végre az 1880-diki népszámlálás a nemzetiségeket is számba vette: a számláló lapokon azt kérdezték, hogy mi az »anyanyelve« s ezen kívül micsoda más nyelven beszél még. Az ekként nyert számbeli adatokból tehát a beszélni nem tudó cse-

csemők, s a siket-némák hiányzanak, de e hiány az arányt meg nem hamisítja.

Báró Czoernig és Kiepert ethnographiai térképei elavultak és különben is sok tekintetben hibásak voltak. Réthey Ferencz azért igen dicséretes munkát végezett, midőn a legújabb népszámlálás eredményeit a nemzetiségekre nézve nagy szorgalommal összegyűjté és a helyszínen tett nyomozásokkal is kiegészíté; Posner: K. Lajos pedig új érdemet szerzett magának az által, hogy a Réthey Ferencz szolgáltatta adatok alapján az új ethnographiai térképet Kogutowicz Manó rajza szerint közrebocsátá. A térképen a nemzetiségek a városoknál 5—10, a nagy és kis községeknél 15—20 százalék arányában vannak megjelölve.

Az ethnographiai térkép némileg a geologiai térképhez hasonlít, valamint ebben a különböző képződmények, úgy abban a különböző nemzetiségek más-más színekkel vannak megjelölve: mind a kétféle térképnél kívánatos, hogy egyfelől a színek jól legyenek megkülönböztethetők, másfelelől ne legyenek nagyon kirivók és szemsértők. A szóban levő ethnographiai térképen tízféle színt találunk, tehát ugyanannyi nemzetiség van feltüntetve. A színek jól kivehetők, s mégsem kirivók; csak a veres árnyalatok, melyekkel a tótok, horvát-vendek és bolgárok vannak megjelölve, kissé erősek, de minthogy a halvány rózsaszínnel megjelölt magyarok területén is sok helyen laknak tótok, azért ezek feltüntetésére kissé erősebb veres színt kellett alkalmazni. Egészben véve a térkép nagyon jó benyomást tesz.

Feltűnhető az, hogy Horvát-Tótországban a horvátok és szerbek nincsenek külön színekkel feltüntetve, holott Magyarországon a szerbek más színnel, sárgával, vannak megjelölve. Azonban azért sem Rétheyt, sem Kogutowiczot nem lehet okolni. Az 1880-diki népszámlálást Horvát-Tótországban a horvát közegek hajtották végre, s ők a feltételekben sehohsem különböztették meg a szerbeket a horvátoktól. Más eltérés van a horvát-tótországi kimutatásokban, t. i. ezekben az adatok a politikai községek szerint közöltetnek, holott a magyarországi kimutatások az egyes helységek szerint állítottak össze. Horvátországban sok apró falu van, úgy mint nálunk a felföldön; egy politikai községhez 4—5 sőt 10 helység is tartozik tehát ott egy-egy községben rendszeren több mint 2000 lakost találunk, holott nálunk 40—50 lakost számláló helységek is fel vannak sorolva. E körülménynek némi befolyása van a nemzetiségek százalékos arányára is, s ennek

lehet tulajdonítani azt, hogy Horvát-Tótországban az étnographiai térképén a magyar és német elem kisebb arányban tűnik fel, mint a számbeli adatok szerint mutatkoznia kellene.

Magyarország nyugati vidékein, Zakában, Vasban és Sopronban a horvátok és vendek vagyis szlovének is laknak. Az étnographiában csakugyan a szlovéneket vagyis vendeket meg kell különböztetnünk a horvátoktól, s a statisztikai felvételek és kimutatások meg is különböztetik. Azonban az étnographiai térképen azok együtt vannak feltüntetve, még pedig veres színnel.

A zöld színnel feltüntetett románok vagyis oláhok a térképen aránylag igen nagy területet foglalnak el, összes számuk körülbelül akkora, mint a horvát-szerbeké, azaz több mint 2.300.000. Tudjuk, hogy az oláhok Erdély belsején kívül az országnak leghegyesebb, tehát általán véve leggyéresebb népességű vidékein laknak, azon kívül az általuk lakott terület, mindenütt kisebb nagyobb magyar és német s helyenként bolgár és tót szigetekkel meg van szakasztva.

Posner K. Lajos és fia mindenesetre jó szolgálatot tett a tanügynek és tudománynak, midőn az étnographiai térképet közrebocsátá. A hol hazánk földrajzát és statisztikáját tanítják, mindenütt kénytelenek a nemzetiségek eloszlását megérteni, s egy figyelmes pillantás az étnographiai térképre jobban tájékoztatja a tanulót, mint bármely hosszas szóbeszéd. A tanuló azonnal látja, hogy a magyarság leginkább a nagy Alföldön van elterjedve, de a Dunán túl is erős állást foglal el, csak a nyugati széleken, délkeleten s a Buda környékétől délnyugatra a Balaton felé vonuló szalagon van német szigetekkel környezve. Hajdan a Maros és Duna közén is a magyar volt túlnyomó, — a török pusztította el onnan s a török elűzése után német, szerb, tót, bolgár, meg román lakosok foglalták el a magyarok egykori helyeit. Erdély belsejében is nagyon megfogyott a magyarság, a hol hajdan tömörülten lakott, ott most csak szigeteket képez, melyek az oláhság áradó tengerében majdnem elmerülnek. Csak a székelység őrzi még most is a keleti havasokat. Az éjszaki hegyes vidéken a tótság terjeszkedett a németiség és magyarság rovására. A mit a déli vidékeken a török mívelt, azt tették (iskra stb. csehei s az utóbb az ellenreformáció hősei az éjszaki vidékeken, a meny nyiben a magyarságot és németiséget egyaránt fogyasztották.

Az étnographiai térkép némileg a történelem végeredményeit is feltünteti. Általában és egészben véve a szóban levő

ethnographiai térkép igen sikerültnek mondható, s azért melegen ajánlhatjuk a tanintézetek és magánosok figyelmébe! Ára aránylag nagyon jutányos. *H-y.*

Bosznia és a Hercegovina. Úti rajzok és tanulmányok. Irta Asbóth János. 83 egész oldalas képpel és 184 szövegrajzzal. Első kötet. Budapest. Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság. 1887. 4r. 275 lap. Ára 3 frt 50 kr.

Hatott reá Róma, az olasz, majd a török s most ismét az osztrák-magyar elem. Társadalma, állami élete, műveltsége mégis sajátos. Két világvallás mérkőzött meg itt egymással: a keresztény és a mohamedán: s kettejőktől függetlenül alakult a bogumilismus, mely külön világot teremtett, — hitben, politikában, társadalomban egyaránt. Ellentétek országa a természetben is; buja erdőkkel fedett hegységek, kopár karsztvidékek váltakoznak benne. De itt is bujkáló patakok enyhítik a vidék zordonságát, mint a hogy a politikai elnyomatás sivárságán is mindig keresztülverődött a nemzetiséghez való szívós ragaszkodás, mely fönntartotta sajátosságait, hagyományait s ezekkel lényegét. Mint bolgárok az elnyomók ellen, mint keresztények a mohammedánok ellen, mint jobbágyok az urak ellen harcoltak egyre; egyéniségökkel ellenkező jellemet, de még jelleget sem engedtek magukra erőszakolni.

Ezt a magához következő kis világot sokáig nem értette meg Európa, vagy számba sem vette, mert érdekeik alig érintkeztek; vagy félszegül ítelt róla, mert nem tanulmányozta. Századokon át volt magyar alattvaló e nép s Luitprand, Regino mégis alig festette borzasztóbbnak, vadabbnak a honkereső magyart, mint nyolcz év előtt, az occupatio kezdetén hirlapirodalmunk a bosnyákokot. De épen a magyar irodalom és tudományosság szállt első sorban szembe a balvéleményekkel, mik Strausz Adolf és Asbóth János könyveinek megjelenése óta tarthatatlanok. És bizony, majdnem úgy olvassuk Asbóth János boszniai és hercegovinai útjának leírását, mintha Stanley beszélné el a sötét földrészen szerzett tapasztalatait. Megbízható író mindkettő; de mégis oly csodálatos oly idegenszerű, a mit előad. S mintha a modern Bosznia is oly különködése volna az európai diplomatiának és humanismusnak, mint amott Afrikában a Kongó-állam!

Évek óta függőben van a magyar akadémia egyik pályakérdése, mely Bosznia történetének elmondását kívánja. De a mit a kérdés megoldásáig Strausztól s most Asbóthtól tanulunk

a bosnyákokról, az maga is elegendő Arany János ama sorainak értelmezésére, hogy

„Nemcsak az, kit a hír úntalan emleget,
Hajta végre dicsó, bajnoki tetteket“

Eszmék és politikai harcok halottjait rejtik a bogumilsírok : s ezekbe van eltemetve a római kath. egyház és Magyarország fennhatósága is. Nem dicsőség nekünk, az a bosnyákoknak. A s b ó t h magyar nyelven idáig leghövebben fejtegeti a bogumilvallás lényegét, mely Bosznia történetének is lényege s mely nélkül jelen viszonyai sem volnának érthetők.

A nagy mű első kötetének közel fele a középkornak az újba átnyuló ezen részével s a török uralom alkotásaival és hatásával foglalkozik. S mivel Bosznia minden tekintetben konzervatív állam, útleírásban, földrajzban is helye van a történetek e hövebb tárgyalásának. Hiszen ha a kényeskedő Európát egybenmásban megelőző bogumil-elveket halljuk, nem lep meg többé, ha a pár év előtt csak lóháton járható Boszniába vasúton roboghatunk be! Régi joga van a műveltségre ; s van alapja is.

A modern állami és társadalmi eszmék rögtönös befogadása ha rázkódást nem is, bizonyos egyenetlenséget mindenesetre okozott Bosznia fejlődésében és A s b ó t h műve szellemesen rajzolja az átmeneti állapotokat.

Vallási fölkelések folytonos láncolatából áll Bosznia története s az dönti halomra a magyar állam fennhatóságát is, mert a bogumilsággal szemben a katholicizmust akarja feltolni. A mostani kormányzat nem ösmer államvallást s e higgadtságában rejlik jövőjének egyik biztosítóka. De államügynek kezdi tekinteni a közoktatást, mely az occupatióig a felekezetek dolga volt ; behozta az ingyenes tanítást, s előbb-utóbb kötelezővé teszi azt. Rendezi a birtokviszonyok kérdését is, melyet igen tanulságosan ismertett A s b ó t h, ki adatait itt is, mint mindenütt, hivatalos forrásokból meríti. Kimutatja, hogy húsz év alatt az ország közjövödelmei 5½ millióról 8½ millióra emelkedtek s hogy emelkedett ugyan az adó is — fejenként 60 krral, — de mégsem oly terhes, mint azelőtt, mert átlag a termés megkétszereződött.

Sokkal szemléltetőbb s hatásában jóval közvetlenebb A s b ó t h könyvének második része, melyben vidékenként írja le Boszniát. Rendkívül élénken festi a szerajevói világot, főkép a csarsíát, a szerajevói cityt s gazdag mutatványokat közöl a nép költészetéből. Ép ily érdekesen rajzolja a Gorázdába, Fócsába,

Rogaticzára, a Romanja-Planinára, a Narentához Mosztarba, a Buna gyönyörű vidéken fakadó forrásaihoz s onnan a tengerig tett útját. Kállay közös pénzügyminister kíséretében négy éven át ismételve bejárta e regényes tájakat s a minister nem ünneptetvén magát, hanem mindenütt a tanulságot keresvén, kitűnő alkalmat nyílt komoly megfigyelésekre. Sasbóth egészen beleélté már magát a keleti viszonyokba: e tekintetben csak »A Zaharától az Arabáig« című könyvére kell visszaemlékeznünk. Oly szellemes észlelő, mint ő, még hálásabb anyagot talál Bosznia viszonyainak rajzolásában; mert e viszonyok mindenesetre az átmenet forrongásait jelzik s a kelet és nyugat ellentétes eszméinek egybeolvasztására tett kísérletek érdekesek és tanulságosak egyszersmind.

Föld és nép jó ismerőse szerzőnknek, ki nem egyszerű turista, hanem gondos megfigyelő, ki előzetes és mélyreható tanulmányokat tett, mielőtt útjára kelt. Szereti tárgyát, a mi mindenesetre növeli előadásának rokonszenves hangját, de elfogulatlanul ír múltból, jelenről. Könyve nem lép föl szigorúan tudományos igényekkel s nem is szakemberekből állt kis kör, hanem a nagy közönség számára készült. El fog osztalni sok halvéleményt s alkalmat szolgáltat a helyzet nyugodt megítélésére. Nem bevallott, de könnyen észrevehető célja, hogy a monarchia és Bosznia közt pár év előtt létesült politikai kapcsolatot nemcsak igazolni, de megkedveltetni is igyekszik a közvéleménnyel. Német és francia nyelvre való lefordítását ép úgy igazolja e szempont, mint tudományos becse. Európának magának is észre kell vennie, egy évtized alatt mily átalakuláson ment keresztül Bosznia, mely imént még egyszerűen csak »érdekes« volt, ma pedig helyet kezd követelni az európai civilizációban.

Sasbóth könnyed és kellemes elbeszélő; érti annak módját, mint kell statisztikai adatait ép oly olvasottakká tennie, mint akár a Novák-mondakört. Kevés író is dicsekedhetik az ország kormányában részeseknek oly támogatásával, mint ő, kinek a hivatalos adatok is teljes mértékben rendelkezésére állottak.

Könyve igazi díszmű, a magyar könyvnyomtatásnak egyik legsikerültebb terméke, mely nemcsak tudósok bibliotekájában van helyén, hanem a salonok asztalain is. Képei, melyek Mienzilcs. és kir. hadnagy felvételei, Königsberger szerajevói műárús eredeti fényképei és számos katonatiszt rajzai után készültek, nagyban emelik a leírás plastikus voltát. Kiválóan be-

csesek a bogumilsírok ábrázolásai s a kötet végén álló térképek. Ezek közt, főkép Bosznia történelmi térképe, melyet Arsbóth János és Spillmann Alfréd tervezett, Posner műfintézete pedig szép, tiszta nyomathban hocsátott közre. Mikor remélhetnök már egyszer, hogy iskolai és magánhasználatra magyar történelmi atlaszt nyerjünk, hasonló lapokból összeállítva! Ily atlas egy számanak igen beválnék Boszniának ezen térképe.

A nagyobb szabású műnek ezúttal csak első kötetét kaptuk. Érdeklél, szinte türelmetlenül várjuk a következőt, mely kétség-telenül ép oly nyeresége lesz irodalmunknak, mint a jelenlegi. *M.*

Schweiger-Lercheufeld: **Zwischen Donau und Kaukasus. Land- und Seefahrten im Reiche des Schwarzen Meeres.** Wien, Hartleben kiadása. I. rész. Igen sok képpel. Ára 3 ft 75 kr.

Az ismert szerző, ki különösen a Földközi tenger és mellék-tengereinek vidékeit és tartományait utazta be, e legújabb munkájában a Fekete tenger környezetéről és népeiről ír szokott élénk modorában és geogr. tárgyyszeretetével. Az első résznek következő fejezetei vannak: 1) Igen érdekes előszó azon népek történelméből, a melyek útjukba ejtették a Fekete tenger vidékeit: dákok, kazarok, bessenyők, bulgárok, magyarok, törökök stb. 2) Azután az Alsó Duna vidékét mutatja be olvasóinak 3) majd Déli Orosz honnak Pruth és Don között. Itt igen sikerült az orosz síkság s az orosz népség (Volksthum) leírása. 4) A Krim félsziget multját és jelenét s 5) Délkeleti Orosz hon Don és Wolga közti részét és népeit ép oly kellemesen írja le, aminő gazdag ethnographiai adatokban. 6) Ciskaukaziának s magának 7) a Kaukaszusnak és népzagyvalékának leírása. Utóbbi szempontból nagyon becses tájékoztató a mű mellé adott ethnogr. térkép, továbbá érdekes a skopczok (heréltek felekezete) eltarjedésének mappája, a Kaukaszus, a Kaspió kisebb s a Fekete tenger nagyobb arányú térképe. (Mélységjelzések nélkül). *Cz.*

Major Osman Bey: **Die Frauen in der Türkei.** Berlin, Iszleib kiadása, 3 márka, 276 l. 1886.

Aki a háremi élet titkai iránt érdeklődik, olvassa el Osman Bey könyveit a török nőkről. Megtalálja benne a mozlim hitnek s a keleti életnek e sajátos kinövését, melynek minden pházisát leírja a szerző, maga is több éven át lakván Stambulban és Kiszárában. Néprajzi szempontból ugyyszólván kimerítő rajzát adja a török nő társadalmi, családai, jogi állapotának. A rabszolgaságot egyenesen az izlam folyományának tartja. *Cz.*

Mantegazza: Anthropologische Studien über die Geschlechtsverhältnisse des Menschen. Olaszból. Jena; Costenobl kiadása, 1886. 380 l. Ára 4 frt 20 kr.

A társadalmi tudományok egészen más fejlődésirányt vettek, mióta a népek nemi életét bővebben tanulmányozzák. Amitől a középkor irtózott, manapság a sociologia egyik legkiválóbb fejezete és számos rejtelemnek kulcsa. Mantegazza könyve mindent felölelt, a mi felölélhető és pedig oly kíméletes alakban, hogy okulhat belőle bárki. Az ethnographusnak író annyiban tett nagy szolgálatot, hogy nagy szorgalommal gyűjtötte és csoportosította az adatokat. Kutatásainak eredménye, hogy a fehér emberfajta szerelme a legnemesebb és legtisztább. *Cz.*

Josef Zafaut: **Die Erdrinde und ihre Formen.** Hartleben kiadása. 1885. Ára 1 frt 80 kr.

Geographiai lexicon e kis könyv, mely először a föld felület különböző formait szótárszerű sorrendben magyarázza; majd a 2-ik részben 36 nyelven közli a geogr. neveket és jelentésüket pd.: jökuull isl. dán és norvég nyelven gletser, isvor bulgáruul forrás stb. A 3-ik részben végül az egyes földalakulatok különböző elnevezéseit közli. *Cz.*

Neelmayer—Vukassovitsch: **Grossbritannien und Irland.** Mit besonderer Berücksichtigung der Kolonien. Leipzig 1886. Ára 12 márká. 914. l.

Neelmayer az Unflad czégnél Lipszében az u. n. modern népleírás könyvtárát (Bibliothek für moderne Völkerekunde) szerkeszti, és czélül tűzte ki magának az európai nagy államok statisztikáját a legújabb adatok és saját megfigyelései szerint összeállítani. Eddig 2 kötet jelent meg e vállalatból. Az egyik az éjszakamerikai Egyesült államokról, a másik, monarchiánkról szól. A 3-ik kötet Britániát és Irlandot tárgyalja, ugyanazon felosztással, melyet a szerző előbbi műveiben követ. Szól tehát legelőbb Británia népeiről, nemzetiségi, néprajzi és műveltségi szempontból. E fejezet igen sok újat és eredetit tartalmaz. A II-dik fejezetben tárgyalja az állam mező és erdei gazdaságát óriási számhalmazokat összehordva, csakogy érthető modorban. Majd hasonló számapparattussal következnek az iparról, vadászatról, közlekedési eszközökről, bankokról, társadalmi osztályokról, iskolákról, vallás és igazságügyről szóló tartalmas fejezetek. A nagybecsű adatokat befejezi az angol városok életéről szóló cikk, végül pedig a szerző visszapillantásai, melyekben azon meggyő-

zödsére jut, hogy a Greater Britain elérte állami s nagyhatalmi fejlődésének tetőpontját s jelenleg inkább lefelé halad, mint előre hatol, s hogy bukása előbb-utóbb igen valószínű. *Cz.*

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Felolvasó ülés 1886. decz. hó 9-én a magyar tud. Akadémia heti ülés-termében Dr. Hunfalvy János elnöklete alatt.

1. Berecz Antal főtitkár felolvasta jelentését a f. évi drezdai földrajzi kiállításról.

2. Strausz Adolf r. tag tartott felolvasást a mai Bulgáriáról.

Felolvasó ülés 1886. decz. 23-án a tud. Akadémia heti ülés-termében.

Elnök: Dr. Hunfalvy János. Jelen voltak: Gervay Mihály és Vámbéry Ármin alelnökök, Berecz Antal főtitkár, Király Pál titkár, Dr. Floch Henrik pénztáros, továbbá: Jelencsik Vincze tábornok, Koller Lajos, Pesty Frigyes, Heim Péter, Dr. Szabó József vál. tagok és számos vendég.

1. Berecz Antal főtitkár jelentést tett Emin Bey (Dr. Schnitzler) és Casati kelet-afrikai utazók sorsáról s Dr. Fischer haláláról. Az előadáshoz külön készített nagy térképen mutatta be azon útvonalakat, melyeken Stanley és Thomson Emin Bey megmentését tervezik, s úgy szintén azon utakat is, melyeken Dr. Fischer a Maszai-országban két ízben tett utazása alkalmával járt. Ezen jelentések kivonata a jelen füzet „Expedíciók” rovatában található.

2. Vámbéry Ármin alelnök előadást tartott a Kaspi tengerentúli vasútról.

Választmányi ülés 1886. decz. 23-án. (A felolvasó ülés után). Elnök és jelen voltak ugyanazok és még Dr. Havass Rezső és Xántus János lev. tag.

1. A múltkori választmányi ülés jegyzőkönyve felolvastatván, hitelesített.

2. A főtitkár jelentést tesz az Afrika-Társaság feloszlásáról. Felolvassa Dr. Haynald Lajos biboros érsek volt elnök levelét, melyet ezen ügyben a társasághoz intézett. A feloszlott társaság vagyona a m. földrajzi társaság javára esik. Ebből 500 forintra

nézve azt indítványozza a főtitkár, hogy ez összeg alapítványul tétessék le, a többi pedig a könyvtár gyarapítására fordíttassék.

Tudomásul vétetik, az indítványok elfogadtatnak, fenntartván magának a választmány, hogy a feloszlott társaság átveendő vagyónáról az elnök és főtitkár részletes kimutatást közöljön vele,

3. Ezzel kapcsolatban elnök indítványozza, hogy az Afrika-társaság főlétesítőjének s mindvégig elnökének, Dr. Haynald bibernok úrnak írásban mondjon a társaság köszönetet.

Az elnök megbizatik, hogy a köszönő levelet készítse el s juttassa rendeltetése helyére.

4. A Közlemények új folyamára vonatkozólag határozatlik, hogy az:

a jelenlegi alakjában hagyatik meg jövőre is.

5. A Közlemények francia mellékletének kiállítása sok nehézséggel járván, Vámbéry Á. alelnök indítványozza, hogy jövőre ne csak francia, hanem angol és német, vagy esetleg más művelt nyelven is közölhessék a szerzők dolgozataiknak kivonatát, de a társaság hivatalos nyelve és czíme továbbra is francia maradna.

Elfogadtatik s egyúttal az Abrégé összeállításával a főtitkár bizatik meg olyképen, hogy az ezentúl ismét mindig a megfelelő magyar füzetrel együtt jelenjék meg.

6. Az évi rendes közgyűlésre vonatkozólag határozatlik, hogy az január hó 27-én fog megtartatni.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

I. *Expedíciók.*

* **Emin Bey** felszabadítására induló expedíció ügyében Angliában mozgalom indult meg. Emin Bey, vagy európai nevén Dr. Schnitzler osztrák utazó már több év óta egészen magára hagyatva kormányozza a szétdarabolt egyptomi birodalomnak az egyenlítő alatt fekvő déli tartományát s eddig sikeresen védekezett az őt folyton fenyegető túlnyomó ellenséges népekkel. Mintán (Gordon az angol politika határozatlanságának áldozatul esett, most az angolok lelkiismereti kötelességnek tartják, hogy megmentsek azon egyetlen európaít, ki Afrika szívében a barbárság közepette őrzi a keresztyén kultúra zászlaját. Dr. Schnitzlertől újabban érkezett levelek, helyzetére némi világosságot vetnek, bővebb fel-

világítást azonban Dr. Junkertől várnak, ki jelenleg e vidékről Európa felé haza utazik s már Zanzibárba eljutott. Úgy látszik, hogy Dr. Schnitzler éjszak felől a Mahdi által fanatizált szudániak ellen eléggé meg van védve, ügye azonban nem ily kedvező dél felé, a merre Uganda ország vérengző fiatal néger- királynak, Muangának trónra lépte óta — ki az országában levő hittérítőket lemészároltatta — a Viktoria Nyanza felé útja el van vágva s így a hazatérés nagyon meg van nehezítve. Uganda ország s azon egyenlítői tartomány közt, melyben Dr. Schnitzler kormányoz a felső Nilus és az Albert Nyanza mellett fekvő békés Unyora országban ennek királya s 10,000 alattvalója Muangának már szintén áldozatul esett.

Már most a jelesebb Afrika utazók azon kérdéssel foglalkoznak, hogy mely úton mentsek ki kellemetlen helyzetéből Dr. Schnitzlert, és pedig békés módon, mert abban mindannyian megegyeznek, hogy a 100,000 emberrel rendelkező Muangának nem volna tanácsos hadat üzenni!

Stanley arra ajánkozik, hogy a mentő-expeditiót Zanzibárból északnyugati irányban, a Viktoria Nyanza nyugati partjain elvezérli Vadelaiba, Dr. Schnitzler jelenlegi állomására. Ezen útnak az az előnye, hogy rajta már többször jártak európaiak s így eléggé ismeretes s most újabban Dr. Junker is ezen az úton jött. A költségek nem lennének nagyok, de hosszabb időbe kerülne.

Thomson, ki Masszai országából a Kilimandsaro vidékéről nem régiben tért vissza, hajlandó az expeditiót ezen az országon át s a Viktoria Nyanza éjszaki partjai mentében személyesen elvezetni Vadelaiba s azt hiszi, hogy oda 6 hónap alatt eljuthat 30,000 font sterling költséggel.

Van egy harmadik terv is, mely szerint a Kongóról ennek egyik újabban felfedezett éjszakkéleti mellékfolyóján a Mobranging vének Vadelaiba eljuthatni.

Németországban is tervezgetnek és pedig Schweinfurt György kezdeményezése folytán Dr. Peters Károlyt a német-keletafrika társaság erélyes vezérért iparkodnak egy mentő-expeditió élére állítani.

A Times-ben azon indítványnyal is felléptek, hogy az angol expeditió visszatérése alkalmával egyesülve Dr. Schnitzler néger seregével a vérengző Muangát leczkézze meg a miatt, hogy az angol hittérítőket lemészároltatta, hogy tanulja meg, hogy mi a különbség az angolok és a németek közt! E miatt a német lapok

erősen felszólaltak s visszautasították az angolok internationalis szeretetreméltóságának ezen nyilvánulását s azt kérdik, hát csekélyebb dolog-e a németeket lemészárolni, mint az angolnak a haja szálát meggörbíteni? s büszkeséggel említik fel, hogy úgy Junker mint Schnitzler német nevű, német eredetű és német nevelésben részesült férfiak!

* **Casati.** Utóbbi üléseink egyikén volt szerencsém jelenteni, hogy Casati olasz kapitány és afrika-utazó is Vadelaiiban tartózkodott s felolvastam volt egy levelét, melyet Camperio úrhoz írt múlt évi decz. végén. Azóta Casatitól egy újabb levél is érkezett, mely f. é. júliushó 17-én kelt Dsuiaja állomáson Unyoro államban.

Ezen leveléből megtudjuk, hogy Vadelaiiból egyenesen Unyoro-ra utazott, mely állam Kabrega király uralkodása alatt áll. Junker azon időben Ugandában, Emin Bey pedig Vadelaiiban tartózkodtak. Élénken eseteli Uganda és Unyoro államoknak szomorú sorsát; megemlíti, hogy Uganda fiatal királya Muanga mily kegyetlenségeket visz végbe naponta, hogy ez mily ellenszenvvel viseltetik az angol missionáriusok irányában, hogy a missió püspökét mintegy 50 személyből álló környezetével csak nemrég gyilkoltatta le, végre kegyetlenkedéseit azzal koronázta, hogy Usszogában az angol missió növendékei közül mintegy százat lemészároltatott. Unijoro királya, Kabrega jellemzésére azt írja, hogy daczára annak, hogy Emin Bey irányában jóindulattal viseltetik még sem birható arra, hogy Unyoroból Karaguába útat nyisson; különben nem is valami eszes ember, ki e mellett még félénk, gyanakvó s mi legnagyobb baj, teljesen népe akaratának befolyása alatt áll. Emin Bey-nek emberfeletti erővel kell küzdenie, hogy a hivatalnokokat és katonákat a kormány rendeleteinek teljesítésére bírja; hasztalanul fáradozik azon, hogy a Zanzibár felé való visszavonulást létre hozza. Mint leveléből értesülünk igen könnyen megtörténhetik, hogy miután a dauglák a Niluson levő hajóknak birtokába jutottak, nemsokára Lado előtt fognak teremni! Ha ez megtörténnék, úgy a vidéket nagy veszély fenyegeti. A segítség tehát okvetlenül szükséges és ha Európa kolonizáló politikáját terjesztetni akarja, elkerülhetlen Uganda és Unyoro közelében egy állomásnak alapítása. Hálásan emlékszik meg Emin Bey nagylelkűségéről, ki mindenben segítségére van. Junker ez időtájtban Ugandában tartózkodott és szándéka volt a part felé indulni; Casati azonban nem hiszi, hogy ebbeli kívánsága egyhamar teljesülhessen. Fischert, ki Junker után indult, Muanga

király országának határán nem bocsátotta át és így kénytelen volt éjszak felé venni útját; ha sikerül neki Vadikin keresztül hatolni, úgy eléri Mrulit és Fatikot. * A saját nélkülözéseit is leírja így pl. hogy már minden pénze elfogyott s legutóbb Junker kölcsönzött számára 100 tallért, a minek azonban Unyoroban igen csekély az értéke; hogy már teljesen rongyos stb. Daczára mindezen nélkülözéseknek kész a további munkára és teljesen a társulat rendelkezésére bocsátja magát. Eddigi munkálatairól annyit ír, hogy a mint biztos közlekedés jö létre, jelentéseit beküldi. Végül, midőn szorult helyzetében segítséget kérne, kinyilvánítja, hogy az esetben ha a társaság róla megfélekednék annélkül, hogy e miatt keseregne, kénytelen magát a jó szerencsére bízni.

Casati levelének vétele után a milánói kereskedelmi földrajzi társaság alelnöke Rossi Cesare azonnal válaszolt mindkét levélre s a társaság részéről örömeinek adott kifejezést, hogy három évi kínos bizonytalanság után végre róla tudomást nyertek. Elismeréssel adózik eddigi tevékenységeért és biztosítja, hogy a társaság nem csak erkölcsileg, de tehetségéhez mérten anyagilag is kész támogatni. Értesítette, hogy a pillanatnyi első szükségleteinek fedezésére 1500 lírát Zanzibarba útnak indított.

Ugyancsak a társaság meleg köszönetét nyilvánította levélben Emin bey-nek Casati irányában tanúsított nagylelkű pártfogásáért, valamint Junker tudornak azon szivességeért a melylyel Casati részére 100 tallért kölcsönzött; ez összeget részére köszönő irat kíséretében a társaság meg is küldötte.

Végül tudatjuk, hogy a milánói kereskedelmi földrajzi társaság Casati felségelésére aláírási íveket bocsátott ki s ilyen társulatunkhoz is küldött.

Dr. G. A. Fischer †. Ezen jeles utazónak Berlinben hirtelen bekövetkezett halála felett legőszintébb részvétünknek kell kifejezést adnunk és pedig annál inkább, mivel ezen nagyon is korán és váratlanul elhunyt bátor utazó további működésétől a földrajz jogosan még igen sokat várhatott. Dr. Fischer 1848-ban márcz. 3-án Barmenben született, s Berlinben egy napi betegség után epe lázban f. é. nov. 11-én halt meg. Működését mint tudományos utazó 1876-ban kezdte meg Kelet-Afrikában a Denhardt-féle expedíció alkalmával, 1878-ban a Tana folyó és a Vapokomo

* Dr. Fischer azóta Európába visszatért s itt meg is halt, mint azt alább jelentjük.

vidékét járta be természetrajzi és néprajzi tanulmányokat téve. A Denhardt-féle expedíció feloszlata után Zanzibárban maradt s ott mint gyakorló orvos működött. Az 1882. év vége felé a hamburgi földrajzi társaság költségén kezdette meg nevezetes utazását Maszai országban, homán 1883. augusztus havában tért vissza a tengerpartra. Igaz ugyan, hogy ezen alkalommal csak a Naivas-tóig jutott el, de ez által megtette az első lépést ezen vidék feltáráására s utmutatója lett Thomson és Hanning-tonnak.

E mellett rendkívül becses adatokat gyűjtött Maszai-ország topographiájára, ethnographiájára, faunájára és florájára vonatkozólag.

Maszai-országban a múlt és a jelen évben utazásának fő-célja az volt, hogy Dr. Junkert fölkeresse s annak visszatérését lehetővé tegye.

Junkert ugyan nem találta meg, de Kelet-Afrikának ismét oly területeit tette ismertté, melyeken európai eddig még nem járt; s minden esetre közreműködött a végre, hogy Dr. Junker Zanzibárba szerencsésen eljutott. A kelet-afrikai viszonyokat senki alaposabban nem ismerte mint ő, miről »Mehr Licht im dunkeln Erdteil« című munkája tanúskodik. Utolsó utazásáról szóló előleges jelentése a Petermann-féle Mittheilungenek ez idei XII. füzetében jelent meg.

Potanin kínai expedíciója véget ért; ő és társai orosz területre érkeztek. Az expedíció három évre terjedett (1883 augusztus havától), a költségeket részint az orosz földrajzi társaság, részint Szukacsev nevű mecaenas fedezte, a ki 17 ezer rubellel járult annak felszereléséhez. — Potanin expedíciója keresztezte a gróf Széchenyi Béla, Przevalszkij, Szosznovszkij, Pjevcev és Simkovic expedíciójának úti vonalait. Vele volt Berezovszkij, ki a jövő tavaszig még Donkürban marad, és Szkasszki topographus is, kinek úti vonala következő vala: Kjachta, Urga, Kalgang, Peking, Hoadin, So-pin-fu, Kuku-choto, Boro-Balgü-szum, Lin-csou, Lan-csou, Szinin, Labran, Min-csou, Szun-pan-tin, Lun-an-fu, Czin-csou, Choj és vissza Lan-csounak. Ebbeli útjában 3000 kilométernél nagyobb útvonalat vett fel a térképre és 46 pontnak astronomiai fekvését meghatározta.

Potanin több levelet írt, melyek közül a legérdekesebb Haotajból, 1886 évi június 23-áról van keelve. Fontosabb részei a következők . . . És most leírom a Sárga-folyó rendszerét a déli

Mongolia síkságaitól elválasztó hegyes vidéken tett utunkat. A Nan-san hegrendszer azon a helyen, a hol mi átszeltük, összetettebb, mint a Lancseu meridiánján: ugyanis míg keleten két heglánczból áll, melyeket a Daltung-ho hosszukás völgye választ el, addig itten három lánczolat alkotja, melyek közé két hosszú völgy van ékelve. Az egyik völgyben folydogál a Dajtung-ho, nyugatról keletnek tartva, a másikban fut az Edzin és a Hardun, az előbbi keletről, az utóbbi nyugatról indulva ki; e kettő astán a Cianseu délkörén, a Pabor-taszü kolostornál egyesül. Átmentünk mind a három heglánczon s mind a két völgyön; a völgyek alja 3000 m.-nél magasabban fekszik. Mind a három hágó közel egyforma magasságú, és meghaladja a 3120 m-t. Csak két ízben találtunk olyan alacsony völgyet, melynek magassága 3000 m.-nél kisebb volt. Az út nagyobbára magas régiókban vitt, hol még téli hékókba volt verve a természet, noha május havát éltük.

Donkürben elváltunk Berezovszkijtől, és április 22-én már a Kukumoron voltunk, melyet még jég borított. A tavasz egész hónappal megkésett, mert Przevalszkij 1878-ban, márczius végével, már jégtől mentnek találta ezt. Innét a Changi folyón felfelé indultunk és felső folyásában átszelve Przevalszkij 1872-iki útját eljutottunk a Dajtung-hó (tangutul: Belü-csü) völgyébe, még pedig jóval feljebb Ju-nan-csen városánál és a Przevalszkijtől megjárt hágónál. A völgyben havat nem találtunk, de a növényzet még fel nem ocsudott téli álmából, s a völgy mélyében levő terjedelmes mocsarak szárazak voltak. Itt találkozunk az arig törzshöz tartozó tangutokkal. Hogy eljussunk déli Mongolia síkságára, Ju-nancsenig a folyón lefelé kellett haladnunk és vagy átkelni az éjszaki heglánczon a Bjandu-kou hegyháton, vagy pedig neki eredni a Rdonszug hágónak, mely tanyánkkal szemközt feküdt. A tangutok állítják, hogy a Dajtung-ho forrása innét nyolcz napi lóháton járó földre van, de a ki a Rdonszug hágótól nyugatra halad, hogy a hegység éjszaki oldalára jusson, — állítólag — nem talál hágót. Szuceu tájéka lévén utunk célja, a Rdonszug hágónak fordítottuk a szekerünk rudját, pedig ez volt a legmagasabb mindazok közül, melyeket ez idén megjártunk; átmenve rajta eljutottunk az Edzin folyó baloldali mellékfolyójának, a Kis-Rdonszug folyónak, forrásvidékéhez. Az Edzin keletről nyugatra foly, kezdetben magas és tág völgyben, a Kis-Rdonszug torkolata előtt keskeny szorosban. A rdonszugi hágóról megpillantottuk a felső Edzin mindkét partján elterülő pusztát is, meg a Pa-baosan hegységet is, mely a pusztának

éjszak felől határt szab. Lebocsátkozván a Kis-Rdonszug s az Edzin völgyén, május 9-én sátort ütöttünk a Pabor-taszü nevű kis lama kolostor előtt. Az arig-tangutok birtoka itten végződik. A kolostortól nyugatra kezdődik a sira-jogurok földje; mongolul beszélő, de fekete sátrakban lakó nemzetiség ez. A Pabor-taszüben levő lamák felerészben tangutok, felerészben sira-jogurok. A kolostor környékén, 1600 m. magasságban, csekélyke földet művelnek s árpát vetnek bele. Pabor-taszüből két út vezet Gancszseuba; az egyik éjszakkéleti irányban hegyeken és Nangocsen nevű kis városon visz. Ez az út különben is terhes, és ezuttal a nagy hó miatt járhatatlan vala. A másik út a Bardunon fölfelé vezet; ez a folyó nyugatról folyik, és épen a kolostorral szemben szakad az Edzinbe. Az Edzinen lefelé azért nincs út Gancszseuba, mert a mély é. gyors folyó szűk szorosban folyik itten. Abban a reményben indultunk a Bardunon fölfelé, hogy Szucseuba vivő egyenes utat találunk. Mindebből semmi sem lett: tevéink felmondták a szolgálatot. Egyik khinai vezetőnket a sirajogurok tanyájára jákokért küldtünk.

A Bardun völgye, mielőtt a Sukcsza beleszakadna, kiszélesbül s az út könnyebbé válik. De a mi maradék tevéink így se győzték a fáradságot, s ez bennünket arra birt, hogy lemondjunk a Bardun forrásvidékének felkereséséről, s a Bardun völgyéből a Galdzindaban hágónak fordítsuk a szekerünk rudját. Május 22-én fent voltunk a hágón, melyről beláthattuk a Bardun völgyének felső részét. A völgy lankás pusztá, köröskörül hegyekkel övezve, melyeken csúcsoktól talpukig ült a hó. A völgy hossza a Galdzindaban talpától nyugati végéig 15 km., szélessége mintegy 10 km. A völgy nyugati részében a hófedte csúcsok sora, tehát hótakarta hegyláncz emelkedik, mely olyanformán köríti azt nyugatról akár Altajban levő Szajlügen a csujszki pusztá szélét keletfelől. Eme hegyláncznak közepén terjedelmes nyereg látható, mely egészen a pusztáig leereszkedik; lehet, hogy rajta kell menni Szucseuba, de nem a mi tevéinken.

A Galdzundabanról lebocsátkozánk a Tasita vagy Sichpacsü völgyébe; ebben s a vele szomszédos chszuni völgyben találtuk a sira-jogurok első sátrait: különben a Bardun völgye lakatalan. Lebocsátkozván a Tasitán egészen a rónatájig, hol ekkor virító fűzfára, nyárfára és berberisre bukkanunk, ismét hegynek vitt utunk, még pedig a Lagi folyó mentén a Lagedaban hágónak. Ennek éjszaki magaslatán, a Charar-gol forrásvidékén, a sira-jogurok küldöttsége várt reánk. Itt volt a Rtangu-

chit (Khinául Kan - loszü) nevű legnagyobb sira-jogur kolostor lámája s a nevezett népnek ta-tu-muja, azaz: első főnöke, egy 68 éves ember. Másnap megérkezett Li-juan mandarinja, ki ránk várakozva, már több napig vesztegelt a Rtangü zárdában. A sira-jogurok lisztet, vaját, sőt, savanyu és édes tejet stb. hoztak ajándéknul.

A Charar-gol forrásvidékétől éjszakra van egy fensík, melyet az Irgülün, Rgam, Gzdüm stb. folyócskák mély völgyei barázdálnak; a Lonszür nevű folyó veszi magába ezek vizét, míg maga a fensíkon az Edzinba szakad. A fensíkről leereszkedtünk a Bajangol száraz völgyébe, aztán kiértünk a Lonszyr partjaira husz li távolságra a Lu-juan-in városától, mely közel a hegység végénél fekszik, Innét 10 khinai szekeren elérkeztünk jelenlegi, Haotajtól kelet felé 20 lire eső tanyánkra.

Jöllehet június havát éltük, a meleg napokat mégis csak a Lonszyron ismertük meg. Eddig csak az Edzin völgyében esett meg, az is a Pabor-taszü zárdánál, hogy a hőmérő déltájban három ízben + 18° C-t mutatott, a többi napokon pedig nagy gyéren érte el a + 10°-ot, sőt május 21-én épen — 0,6° mutatott. A reggeli hat órákor végzett megfigyelésünk a következő eredményeket tünteti fel: a megfigyelt 39 nap közül (április 23-ától június 1-éig) 18 napon volt a hőmérsék 0°-on felül, 21 napon 0° alatt állt. A feljegyzett 31 minimum közül csak 8 volt a 0° fölött; május elején olykor — 10°-ot is mutatott a thermometer, sőt május 5-én éjjel a hőmérséklet — 21° vala. Május 27-ke óta a minimumokban javulás köszöntött be, de azért május 31-én mégis — 1,4° volt a hőmérsék. A megfigyelt 39 nap közül csapadékos volt 15; eső esett 7 napon, havazott 4 napon, 1 nap esővel kevert havazással szerencsétlenül, két napig dara esett, melyre ismét havazás következett. Havazott nemcsak május elején, de végén is, így 21, 24, és 29-én.

A növénygyűjtés silányan ütött ki; június 1-éig mindössze 10 nemet találtam virágzásban, akkor is csak a mély völgyek adtak nekik menedéket. Pabor-taszünél május 9-én láttuk az első virító Potentillat; az Oxygraphis glacialis s a Cathcartio integrifolia a hónap végével a Tasita és Lagi völgyeiben virágzott; ugyanezekből a hegyi völgyekből szedik a jogurok a Rheum rhabarbarumot. Erdőség van mint a Dajtung-ho s a Bardun közt levő, úgy a Bardun bal oldalán elhuzódó hegláncz éjszaki lejtőin; az erdő azonban jobbára különálló kisebb területeket képez, és

fenyő és magas törzsű borókából áll. A cserjét e tájon csupán a *Potentilla fructicosa* s a *Caragana jubata* szolgáltatja. A déli hegyláncz s a Dajtung-ho völgye, ott a hol mi átszeltük, fa nélkül való. A Lonszyr folyó környékén a flora legott megváltozik. Egy menet alatt az alpesi növények birodalmából átvándorolunk a pusztai s a sós növények országába. Még el se hagyjuk a hegyeket, a völgyek alján már is felötlik a *charmaük*, a *Zygophyllum*, *Kalidium*, *Cynomorium coccineum* és más *galyphyták*. A rónán jóval viritőbb növényeket találtunk, melyek nagyban emlékeztettek a zengori vagy *khamili virányra*.

A Bardun völgyének átlalunk megjárt részét össze-vissza ásták az aranykeresők; beszélnek, hogy a Lonszyr felső völgyeiben s azon folyó környékén is, mely Szuceu mellett folydogál, szintén vannak aranymosó telepek. Ezt a mesterséget jelenleg a khinaiak üzik, és juniushban fognak hozzá. A Bardun és Lonszyr völgyében felbukkan a kőszén is, melyet valószínűleg csak a Lonszyr völgyében aknáznak ki.

A jogurok, kikkel nyilván mi ismertetjük meg először Európát, a Bardun balpartját kísérő hegyláncz éjszaki oldalán laknak. Barangolásuk tere Pabor-taszü alatt, az Edzin balpartján kezdődik s elhuzódik a Szuceutól délre eső Karne városáig, más szóval: a Nansan éjszaki völgyeiben, a Hancseu és Szaceu meridiánjai közt legeltetik nyájaikat.

A muzulmán fölkelés előtt számosabbak voltak, de a felkelés alatt sokat szenvedtek; mostanában 800 családot számlálnak és hét otok-ra oszlanak. A keleti öt otokbelieknek sira-jogur a nevök, mongol nyelven beszélnek és Hancseu hatása körébe tartoznak; a nyugati otokbeliek vagy a kara-jogúrok, türk nyelven beszélnek és Szuceuhoz tartoznak. A khinaiak *chuan-fan* néven ismerik a jogurokat. A kara-jogurok két otokjának neve *Jaglak* és *Churungut*. A sira-jogurok otokjainak neveit meg nem tudhattuk, mert régi neveiket khinaiak váltották föl, u. m. *Pa-gamadsa*, *U-gamadsa*, *Szy-gamadsa*, *Si-igamadsa* és *Si-ugamadsa*, melyek sira-jogurul így neveztetnek: *Najman-gulma*, *Tabün-gulma*, *Durban-gulma*, *Charban-niga-gulma* és *Charban-tabün-gulma*, a mi magyarrá fordítva annyi mint: nyolczlovasok, ötlovasok, négylovasok, tizenegylovasok és tizenötlovasok. Erre a czifra névre úgy tettek szert, hogy a mely otok hány lovat fizet a khinaiaknak adóba, annyi lóról kapja elnevezését. Ennek előtte 82 lovat fizetett az egész nép, de ez a szám a dungán lázadás után leszállított. Mind a mon-

gólul, mind a türk nyelven beszélő jogurok lamaiták. A karajurok, meg a Chem s a Kojungol mentén lakó uranchajok jelenleg az egyedüli buddhavallású türkök. Minden otokban van egy zárda, tehát az egész területen hét, u. m. Edzinej (khinai nyelven: Pabor-taszü), Rtangu (kh. ny. Kan-loszü), Koreke, Najman, Pejran. Szmakcsi és Lonresa. Irodalmuk nincsen: a lámák Buddha tanát tangut könyvekből tanítják. Gészert régi khánjuknak vallják, de csak tangut eredetű emlékeket tudnak róla. Minden otokot főnök (tu-mu) igazgat, kit a khinaiak neveznek ki; a Siu-gamadsa otok tu-mu-jának ta-tu-mu, azaz nagy főnök a neve. Szkaszkzi az egész úton térképfelvételeket tett. Cs.

Krasznev tien-sani expedíciója. Az orosz földrajzi társaság mult nov. 24-iki ülésén Krasznov N. A. referált amaz utjáról, melyet a nyáron a nevezett társaság megbizásából a Balkhas-tó mellékén és a Chan-Tengrin tett. A tavaszt az alsó Ilin töltötte, megfordult a Kurta és Kopa folyókon, volt a Csü és Ili folyók vízváltatóján, beutazta az Andrakaj és Koktau hegységet s a Tankum homoksvatagot. A Balkhas-tó Ala-kul nevű öblét tudományos szempontból ő vizsgálta először, s ő kutata fel az At-Leszken hegységét is. A nyarat a Tekez, Csaryk és Chorgosz völgyében töltötte, majd bejárta a Tien-sannak a Chan-tengeri lábánál s a Szyrderja és Tarim folyók vízváltatóján levő felföldét, hol a Lir-tas és Szary-Dsasz hegycsoportokban új glecsereket talált s átkutatott. Innét a Bedel hágón átrándult a hegylánc déli lejtőjére, felkereste Ucs-Turfán khinai várost, honnét az Isszyk-kul tónak völgyén visszatért Vjernoj városába. Az utazás tudományos eredményei a következőkben foglalhatók össze.

Az Ili völgyét valamikor víz borította, régi növényzete elűtött a maitól, és úgy szólván teljesen kihalt, mióta kiszáradt a völgy s a klima kontinentális jelleget öltött. Az örökös hóval borított hegyek tövében mégis fennmaradtak a régi növények, mert a nedvességi viszonyok e tájon nem változtak. Ez a flóra sokat emlékeztet Oroszország középső részének növényzetére: majd lombos fákból álló ligetek (juhar, alma és szilfa dominálnak) találhatók itten, majd fekete televényföldi Stipak. Sok helyt még megmaradt a fekete televényföldi réteg, melynek eloszlása s sajátosságai azonosak az Oroszország déli részében levő csernozjemjével. Sok itteni növény, bár alakjuk felette eredeti, egyenes utóda az orosz fekete-földi növényeknek, természetesen azzal a megjegyzéssel, hogy a helyi viszonyokhoz alkalmazkodott. Ezekhez a növényekhez

csatlakoznak mások, melyeknek hazája a keletázsiai felföld. Az említett alacsony hegyláncokat tartja Krasznozov ama központoknak, honnét Közép-Ázsiába elplántálódtak a növények, a mennyiben ezekről terjednek el a talaj száraz voltával leginkább megbarátkozni tudó növénynek. A klíma rendkívüli szárazsága azt eredményezi, hogy a granitok és más kemény kőzetek nagy halmokba gyülemlő szemekké porlanak, azonban nem sokáig maradnak kopaszán, mert csodás alakú növények ütnek rajtok tanyát, melyek a sziklán tengődni is alig tudtak, míg ezeken a halmokon óriási arányokat öltenek.

A Balkhas-tó s Ala-kul nevű öblének partjai nagyon érdekesek; majd köves sivatagot alkotnak, melyen a másutt dús kaszarendeket adó növények hitvány szárákká törpülnek, — majd futó homokot képeznek, melyen az aralo-kaszpii medencéjét jellemző úgy szólván lombtalan bokrok éktelenkednek. A Balkhas valamikor nagyobb kiterjedésű vala, de a kiszáradás által sokat vesztett területéből. A mi az Ala-kul öblöt illeti, ez annyira kiszáradt, hogy e kirgizek őszi időben már öt év óta lóháton közlekednek rajta, miközben alig kell ötven lépést úszni a lovaknak. Tavasszal több a víz, azért lóháton át nem gázolható. A Balkhas-tó nyugati partja mentén úgyszólván tökéletesen édes a víz, mert még az orosz teában sem érezni sós voltát. Nem így az Ala-kul vize, mely erősen sós, és martjait sókéreg fedí. Az Ala-kul öböltől éjszának fekvő és Kaskarbaij nevű helyen levő tavakból a kirgizek sót aknáznak ki. Valószínű, hogy az Alakulnak szerepe olyan mint a Kaspitóbéli Karabugasznak.

A Tau-kum homokterület (sivatag) minden irányban járható, a kirgizek igen sok utat ismernek, melyeken tavasszal élvezhető vízre bukkanva 60 km. napi utat is megtehetnek. A mi e sivatag ellemét és természetét illeti, szakasztott mássa a karakuminak, csak hogy több rajta a szakszaul (Haloxylon Ammodendron).

Az Ili-folyó szemlátomást jobbra tér el; deltájának balra eső ágai álló vízben bővelkedő pocsolyákká változtak. Három év óta a főág nem árad ki semmikor, míg a Kurlyu nevű mellékág évről évre több vizet nyer.

A Kamau nevű helyen sok a fa és nádas. Mikor még az Ili kiöntött, a megtelepedett kirgizek kölest is természetek itt; most a kiszáradt helyeket búzával vetik be.

A térképeken feltüntetett kisebb folyók a valóságban fel nem találhatók; a Kara-szunak például csak víz nélkül százköl-

kődő medre maradt meg. Általában elmondható, hogy a mely folyócskák valamikor dél-nyugatról szakadtak a Balkhasba és Ala-kul nevű öblébe, azoknak csupán hírmondójok, száraz medrök maradt meg.

A Csu-Ili hegység kiválóbb csúcsai az Andrakáj és a Kanta-tau. Az Andrakáj északi oldala a következő átmetszetet adja: a gránit-alapra homokkő vagy conglomerát borúl, erre rakódtak a fehérpettyes eruptív kőzetek. Ha északnak haladunk, a felső rétegeket annyira lemosva találjuk, hogy sok helyütt merőben gránitdombokkal van dolgunk. A Balkhas nyugati részében szürke és piros gránit övedzi.

Az At-Leszken hegységben sok a jaspis, mely szépség dolgában nem áll mögötte az urali meg az orszkinak. Mesebeszéd, hogy az At-Leszkenben kőszén van; a csaiódást a kvarczok okozák, melyeket bizonyára valamilyen sav jelenléte különös fénynyel ruház föl, miáltal erősen emlékeztetnek az anthracitra. Sok körülmény szól ama feltevés mellett, hogy a Tau-kum sivatag a folyónak beiszapolt deltája.

A Csu-Ili, Kendyk-tau és Ala-tau hegyek olyan viszonyban állnak a vízhez, mint az egészséges ember a haldoklóhoz. Ámbár flórájok azonos, de a vízbeli szegényedés a hegyi növényfajokat pusztaiakká változtatja át. Az új fajok s az új botanikai fatio a keletkezés pillanatát élik.

A bogarak világából a Carabusok s Blaptidák uralkodnak itten. Balkhas környékén vannak kulannyajak; szajgak is akadnak. Tigris már kevés van: szigeteken tanyáz és nyáron át csupán 2—3 ló erejéig megdézsmálja a kirgizek nyáját.

A környéken gyakoriak a kurgánok, melyeknek két fajtát lehet megkülönböztetni. A Kandyk-tau hegység kőbábjaírói (kamennaja baba) nevezetes. Különbö a Kandyk-tau s a Csu-Ili hegység sziklái bővelkednek állatot s nyílas embert ábrázoló bevésésekben. Az arkar, a maral, a teve s mások kedvelt állatai lehettek a vésést eszközlőknek, mert igen sok van belőlük megörökítve; sőt mammutra emlékeztető alakok is előfordulnak. A jámbor kirgizek azt tartják rólok, hogy a khinaiak »unalomból« vésék a sziklába,

A környék tüzetes felkutatását Krásznov Ignatyev V. J. társaságában végezte. Cs.

Jeliszéjev orosz utazó kisázsiai expeditiójáról a következő értesítés érkezett az orosz földrajzi társasághoz: Lehetetlennek

bizonyult Kurdisztánon és Örményországon át eljutni a Kaukázusba, még pedig a kurd lázadás miatt. Ennekfolytán Jeliszéjev más úton indult Kisázsziába; Batumból Konstantinápolyba hajózott, útközben adatokat gyűjtögetve a kisázszi parton levő orosz gyarmatokról. A mi ezeket illeti, új kolóniák nem keletkeztek, a régiéek közül többen elpusztultak. Konstantinápolyból elrándult a majnoszi tóra, hogy az ottani kozák gyarmatot megekinse. Az öregek előadása szerint, a gyarmat telepítvényeket küldött ki a Tigris és az Eufrates partjaira, de hogy mely helyre, megmondani nem tudták. Majnoszban van templom és orthodox pap. A majnosziak általában durvák és tudatlanok; az írás-olvasás nem kenyerök; sokan jobban beszélnek törökül, mint oroszul. — Jeliszéjev reménykedik, hogy Kurdisztánon és Örményországon át mégis csak eljut a Kaukázusba. Cs.

François főhadnagy utazása a Kongó mellékfolyóin. François főhadnagy utazásáról már volt szó a »Közleményekben« (lásd Berecz Antal: »A Kongó vidékéről« Földr. Közl. 1886. 297 s. köv. lapok); mind ez ideig azonban csak futólagos tudósítások alapján. Most azonban alkalmunk van ismertetni azt azon jelentés alapján, melyet az expedíció tudományos eredményeiről maga François adott ki a Petermann's Mittheilungen idei IX. és XI. füzetében. A jelentést két nagy térkép kíséri, melyek a Kongó-medence déli felét ábrázolják 1:2,000,000 arányban.

1884. február közepén érkezett Malange-ba a belga király által felszerelt expedíció, melynek célja főképen a Kasszai kutatása volt. Az expedíció tagjai voltak: Wissmann hadnagy vezető, Dr. Wolf, ki az anthropologiai megfigyelésekkel, Müller János és Müller Ferencz hadnagyok, kik a botanikai és geologiai tanulmányokkal, továbbá François főhadnagy ki a kartographia felvételekkel és a meteorologiai észlelésekkel foglalkozott. — 1884. június közepén három külön karavánt képezve indultak el Mukenge felé, hova november közepén értek el. Mukenge a baluba-főnök Kalamba székhelye. 1885. május 28-án elindultak a Luluán lefelé a Kasszai-hoz, hova június 5-én, és a Kongó-hoz július 9-én érkeztek. Ezután François Grenfell missionárius társaságában a Kongón felfelé ment, hogy ennek mellékfolyóit kutassák, t. i. a Lulongot, Gsuapa-t és Husszera-t. 1885 október 22-én ismét Léopoldville-be ment és deczember 17-én Európába tért vissza.

Összesen 4500 km. utat tett meg és vett fel kartographiailag, miből 4000 km. addig egészen ismeretlen volt. Pontosan meg lettek állapítva: a legrövidebb út Malenge-ből Mukenge-be; Mukenge vidéke a d. sz. $5\frac{1}{2}^\circ$ és $6\frac{1}{2}^\circ$ között és a k. h. (Gr.) $23\frac{1}{2}$ -ig; a Lulua és a Kasszai folyamok folyása a d. sz. $6\frac{1}{2}^\circ$ -tól kezdve, továbbá a Csuapa, Busszera, Lulongo és Lopuri folyamok.

A nyugati parthegység, a Kongó délre nyíló íve és a 8° d. sz. közötti vidék 3—800 m. magas fevensíkot képez, mely a d. sz. 5°-ig éjszakra, onnan a Kongóig nyugat-éjszak-nyugat irányban hajlik. Felszíne lapos hullámos, melynek ormai a jelzett irányokban futnak, és délen számosabbak és magasabbak. A Kongó völgyétől eltekintve az egész vidék igen egyhangú; úgy szintén a talaj is, fekete humus, sárgászöld agyag és valamely vörös homokkő képezi azt. A Kasszai a Poge-eséstől a Lulua torkolatáig és innen a Kongóba szakadásáig, egészben 650 km. hosszúságban hajózható. Nehézségeket csupán a számos sziget és homokzátony képez a közép és alsó folyásban. Víztömege feltűnő az alsó folyásban mélysége, a közép folyásban szélessége miatt. Sebessége legerősebb a Lulua beömlésénél, hol alacsony vízállás mellett percenként 80 m. Gyönyörű mellékfolyója a Lulua a Luében beleszakadásától kezdve hajózható, igen nagy sebességgű, helyenként percenként 700 m. A Kasszaiba ömlenek még balról a Loange és Kuango, jobbról a Szankorru és Mfini. — A Kasszaitól éjszakra szakad a Kongóba a Csuapa. Mély és széles mederben folyik, s igen jó vízi út. 650 km. hosszúságban járták meg, de még tovább hajózható mintegy 240 km-nyire. Baloldali mellékfolyója a Busszera 240 km. hajózható. — A lassan folydogáló Lulongo, beleszámítva a felső folyás jelentékeny kanyarodásait, 600 km. hajózható; éjszaki mellékfolyója a Lopuri csak 60 km: lett megjárva, de mintegy 300 km. hajózható.

Éghajlatilag a vidék előnyösebb a partvidéknél, ámbar az északkeletben és fűrengetegekben kellemetlen hőség uralkodik néha: de hosszabb hőség után eső köszönt be, rendszeres zivattal, s ez lehűti a levegőt. A 6°-tól éjszakra rendes esőidőszak nincsen, s csak valamivel esik több eső a Nap déli declinációjával. Ártalmas az egészségre a rothadó anyagok kigőzölgése az erdőkben, mocsarakban és réteken, de ezt csupán a letelepedett sűrű meg. — A növény eledel igen dús, de egyenletes jellegű. Rétek, bokros, facsoportos rétek, koszorúerdőségek (Galleriewälder) és terjedelmes erdők váltakozó típusok. Mélyedésekben

a vegetáció dúsabb, a fajok számosabbak és nagyobbak. — A dús növényzet által korlátozott látáskör miatt nem igen látni vadat, de azért igen sok van. A folyók vizilóvakban, krokodilokban és halakban bővelkednek. — A népesség látszat szerint tiszta néger, kik a b a t u a k kivételével a b a n t u k h o z tartoznak. A világos sárgásbarnától a legsötétebb feketéig minden színváltozat található. Legsűrűbb a lakosság a Csua- és a Busszera-nál, legritkább a Lulongo-nál és K u n d u n g u l u erdőségben. Mindnyájan földmivelők, s igen ügyes kézművesek. Termékek: elefántcsont, gummi, kopal, angolafa, ébenfa pálmaolaj, pálmamag, riczinusmag, földi-dió, kola-dió, cukor, viasz, vizilófog, bőrök újabban rizs, kávé, gyökerek, dohány, gyapot.

François 89 helymeghatározást (földr. szélesség) sorol fel, továbbá számos meteorológiai észleletet, úgyszintén értékes jegyzeteket közöl az útközben érintett és megjárt folyamokra vonatkozólag.

A Kasszaira vonatkozó adatok Afrikának az e lapokon ismertetett Perthesféle speciális térképén már fel lettek használva. Ellenben a Csua- és Lulongo-ra vonatkozók nem, s e részen François térképe jelentékenyen kiegészíti a sp. térképet. Az ezen vidéken jelzett Buruki (lásd. Földr. Közl. 1886. 316. lap) azonos a Csua-aval, vagy talán ennek mellékfolyójával a Busszera-val: az Ikelemba (az idézett ismertetésben tévesen Juelemba) nem létezik, a Mai Lulongo Françoisnál egyszerűen Lulongo, s ennek mellékfolyójával Lopuri-val ugyancsak ő ismertet meg. Nevezetes továbbá, hogy a specialis térképen jelzett összefolyása ezen vizeknek nem létezik. (Petermann's Geographische Mittheilungen, 1896. IX. XI. Heft: Reisen im südlichen Kongo-Becken. Von Prem Leout. v. François). T.

A Kongó mellékfolyóinak kutatásairól a nagy érdemeket szerzett Grenfell G. angol missionárius részletes leírást közöl a londoni földrajzi társaság folyóiratában. Térképén a jobb parton Mikenje, Mobansi, Ngala, Loika v. Itimbiri, s a balparton Csua- a, Ikelomba, Lulanga, Lomami v. Boloko általa kikutatott részei vannak ábrázolva 1:1450,000 méretben. Legérdekesebb a dolgozatban a hatalmas Mobansi kétszeres bejárásának leírása, s a földrajzi fölvétel, mely azonban épen nem nyújt biztos adatot arra, hogy e folyó ugyan az volna az Uellel, melynek (Potagos bizonytalan adataitól eltekintve) legtávolabbra eső pontja, melyet európai ember (Bohndorff a 26 $\frac{1}{2}$ ^o k. h.) elért, még mindig 7

hosszúsági fok, tehát legalább 770 kilométer távolságra van a Mobansi ama pontjától, (4°28' éj. sz. és 19°29' k. h.) a meddig Grenfell eljutott. A víz nagysága s folyásának sebessége tárgyában tett vizsgálatok sem adnak biztos támpontot s épen nincs kizárva Dr. Junker elmélete, hogy az Uelle a Sárival egy vagy hogy más helyen ömlik a Kongóba. Grenfell gyanítása, hogy a Lomami v. Boloko ugyan az Cameron, s Wissmann utazásaiból ismert Lomamival, Dr. Wolff utazása óta szintén tarthatatlan. Általában a Kongó folyamrendszerének ismerete még nagyon hiányos; Stanley felvételei általában felületesnek mutatkoztak, s a Kongó állam számtalan tisztje közül egy sincs, ki tudományos észleleteket kellő alaposággal tudna tenni. *Gy.*

A Nyassza keleti partjától Swinny missionárius pár hétre terjedő kirándulást tett Unangoba, Lusulingo folyó mentén (ez a Rovuma mellékfolyója). A vidék eredeti lakói a jaok. a mangvarák elől a hegyes vidékre menekültek, a termékeny völgyekben nem lakik senki. Swinny. Johnson missionárius utjától kissé délre jött. Később más kirándulást tesz Amakitába, mely már a mangvarák földjén van. Swinny különben állandóan Dikomo szigeten tartózkodik a keleti part közelében. *Gy.*

III. Vegyesek.

Csatorna az éjszaki és keleti tengerek között. Igen régi az eszme, hajózható csatorna által összekötni az Éjszaki tengert a Keleti tengerrel. Számos terv készült ez értelemben, melyek közül néhány kisebbszerű végre is lön hajtva. Összesen mintegy 16 tervet ismerünk, melyek közül itt csak azokat ismertetjük röviden, melyek tényleg valósultak is. Legrégibb a **Stecknitz csatorna**, mely a Stecknitzet a Trave egyik mellékfolyóját összeköti a Delvenauval. az Elbe egyik baloldali mellékfolyójával, s így Lübecket kapcsolja össze Mölln-ön és Lauenburgon át Hamburggal. Ezen csatorna 1391—98. készült el, de kis méretei miatt a tengeri hajózásra nincsen befolyással. — Az **Alster csatorna** 1525-ben készült a Beste (Trave mellékfolyója) és az Alster (Elbébe szakad) között, igen jelentéktelen volt s csak 25 évig állott fenn. — Az **Eider-csatorna** 1785-ben készült el, összeköti az Eider melletti Rendsburgot a Holtenau-nál levő kielikötővel. Jelenben legfontosabb csatorna, melyen évenként mintegy 4500 hajó fordul meg. Mélysége 9 láb.

Ujabbban a 17-ik torv járult a régiékhöz, és csaknem bizo-

nyosra vehető létesítése, mert maga a német kormány szándékozik megvalósítani. Az úgynevezett birodalmi csatorna terve a birodalmi gyűlés 1886. febr. 25-iki határozata szerint a következő: Kezdődik St. Margarethen és Brunsbüttel között az Elbenél; innen a Kuden tóhoz megy, követi a Burger Au folyócska völgyét s Burg mellett elhaladva Gröndalhoz megyen, hol a legmagasabb pontot metszi át egész útjában. Innen a Giesel Au völgyén az Alsó-Eiderhez jut Wittenbergennél, s abba beleszakad. Követi az Eider Rendsburgig s a régi Eider-csatorna felhasználásával a Felső-Eider tavakon áthaladva érinti a Flemhuder tavat; tovább ismét a mostani Eider-csatornát követve Holtenaunál szakad a kieli kikötőbe. Megjegyzendő, hogy az új terv szerint a jelenlegi Eider-csatorna kanyarodásai ki lesznek egyenesítve. Az egész csatorna hossza 99 km; szélessége 60 m. a tükrön, 26. m. a fenéken, mélysége 8-5 m. van tervezve. Kiásandó 64 millió m³ föld, költsége 71 millió márka. Gröndal-nál a legnagyobb bevágás 30 m. mélységű. Az összes költség 150 millió márkára van téve, melyhez Poroszország 50 millióval járul. A csatorna főcélja megrövidíteni a Keleti tenger melletti kikötőkből az Elbéhez menő hajók útját. E rövidítések igen jelentékenyek, 510, 530 egész 570 tengeri mért-földet tesznek. (Petermann's Geographische Mitteilungen. 1886. X. Heft. Der Nord-Ostsee-Kanal. Von C. J. Beseke.)

Az özvegyasszonyok helyzete Kelet-Indiában. Mint az »Asiatic Quaterly Review« írja, a brit Indiában husz millió hindu özvegy-asszony van; ezek közül mintegy két millió olyan sectákhoz tartozik, melyeknél a férj halála után a nőre csupán nehéz kinlódás vár. Az a körülmény, hogy ily sok nő tuléli urát, abban leli magyarázatát, hogy a hindu nőket nagyon korán férjhez adják. Így Bengáliában ezer leány közül 270 előbb megy férjhez, mintsem betöltené életének kilenczedik évét, 650 leányzó 10—14 év közt jut főköttő alá, míg csak 80 lesz asszonynya érettebb korban. A hindu vallás tövényei megkövetelik, hogy a leány nyolcz éves koráig menjen férjhez. Ha az apa magánál tartja leányát, ezen megbotránkosznak hitsorsosai; ezért a legtöbb apa akaratlanul is az első jött-mentnek nyakába varrja leányát. Ez a körülmény aztán sajátságos üzleti ágat fejlesztett ki, melylyel főleg az öreg férfiak foglalkoznak, kik Indiában utazgatva, csekély hozományért feleségül veszik azokat a leányokat, kiknek apjuk a szertartás követelte időben tisztességes urat keríteni nem tudott. Termé-

szetes, hogy a fiatal menyecske túléli az urát, s hogy a fiatal nő kevés boldogságban részesül örege oldalánál. Azonban az agg férj fiatal nejének helyzete még paradicsomi az özvegyi fátolt viselőkéihez. Legyen öreg vagy ifjú az özvegy nő, számára az életben több boldogság nem mosolyog; arra van kárhoztatva, hogy koporsója bezárásáig boldogult ura s a maga vétkeiért vezekljen. Lenézett, megvetett lény az özvegy, kinek egyedüli életfeladata, biztosítani magának a mennyországba jutást. Lenyirják haját, durva szövésű ruhába bujtatják, nem szabad részt vennie ünnepélyekben s családi összejöveteleken. Életének hátralevő idejét, terjedjen bár félszázadra is, böjtölésben és imában kénytelen tölteni; kötelessége a testsanyargatás, mit gyökerekkel és fűvekkel való táplálkozás által foganatosíthat, pedig a hindu asszonyok böjtje ugyancsak pogány: hetven óráig tart egyhuzamban. Tartózkodnak tőle, mint a pestistől, szóba nem áll vele senki, sértegetések, nehéz munkák elviselésére van ítélve; szóval élete merőben kínlás és kínzás. És ezek a szerencsétlen és megvetett teremtések igen sokszor olyan hittel és megalázkodással hallgatják a brahminok oktatását, hogy a hit szigorú öreinek szemébe is a szánakozás gyöngyceppei gyűlnek. — De még ezek a szenvedők is boldogoknak mondhatók azoknak a sorsához képest, kiket a legyőzhetetlen életerő másodszori férjhez menetelre birt. Átkozzák nyilvánosan, pusztába kergetik őket, hogy barommódra tengődjenek. Elveszik gyermekeiket, hogy ezek tőlük meg ne fertőztessenek, s hogy a bűnösök egyedül legyenek.

Azonban az idő még a Vedak negyedik könyvének, az *Atarvanának* rendelkezésein is módosított, enyhített. Mai napság mozgalom tapasztalható a hindu lakosság közepett mely ezen embertelen törvény módosítására irányul, sőt az ifjabb nemzedék már nem ragaszkodik teljes szigorúsággal a szent könyvek előírásához; utat tör közöttük is a humanismus szelleme. Cs.

A földön levő összes hajók száma. Franciaországban megjelent a *Répertoire général de la marine marchande de tous le pays pour 1886—87.* című évkönyv, mely a kereskedelmi gőz- és vitorlás hajókról a következő adatokat szolgáltatja. Az 1886. év folyamán az összes gőzhajók száma megütötte a 8547-et, melyeknek a hordóképesége 10403958 tonnára rugott. Az első hely az angol kereskedelmi flottiliát illeti, melynek 4906 hajóján 6543615 tonna helyezhető el; második helyen áll az 529 német hajó 601973 tonna hordóképeséggel; harmadik a sorban Fran-

cziaország, melynek 468 hajóján 743660 tonna fér el. A többi államok kereskedelmi gőzhajói így következnek: amerikai hajó van 379, spanyol 356, hollandi 169, olasz 158, orosz 218, norvég 275, svéd 329, orsztrák-magyar 105, dán 174, belga 62, japán 101, görög 57, braziliai 82. — Az angol kereskedelmi hajók a mondott évben 54, a német hajók 20 új hajóval szaporodtak, míg a francziáké 37-tel csökkent. A vitorlás hajók száma 1886-ban 42542 darab volt, ezek 12571384 tonnát voltak képesek befogadni. Angliára esett 14584, Amerikára 6102, Norvégiára 3813, Németországra 5813, Olaszhonra 2276, Oroszországra 2157, Svédországra 1960, Franciaországra 2136, Hollandiára 904, Spanyolországra 1450, Görögországra 1348 és Ausztria-Magyarországra 464 vitorlás hajó. A mi a hadihajókat illeti, az idézett forrás csupán a torpedó hajókról értesít. E szerint az összes tengeri hatalmaknak 840 torpedó hajók volt, az egyes államok közt így oszolván meg: Oroszország 170, Anglia 155, Franciaország 125, Olaszország 92, Németország 60, Ausztria-Magyarország 54, Görögország 23, Hollandia 25, Dánia 22, Khina 20, Törökország 19, Svédország 16, Spanyolhon 12, Brazília 11, Chili 9, Norvégia 8, Japán 7, Argentína köztársaság 6 és Portugália 5 torpedóhajóval rendelkezett. Cs.

A francziaországi s az algiri bortermelésről érdekes cikket olvasunk a *Nature*-ben. Plinius tanúsága szerint éjszaki Afrikában már a főniczeiak óta meg volt honosítva a bortermelés. A Kr. utáni első századbéli római császárok korában nagyon híres volt az afrikai aszu. A középkorban a portugallok nagyban üzték az afrikai aszuval való kereskedést, mely utóbb Marsailles és Livorno nagykereskedőinek került a kezébe. Az első francia gyarmatosok előttök ismeretlen szőlőfajokat találtak Algirban, melyeknek hogyóit jó zamat és édesség jellemezte. Később francia venyigét ültettek ottan és már 1844-ben Mirbelle, Richard és Payen algiri szőlőtulajdonosok kimerítő jelentést tettek a francia akadémiai előtt az ottani szőlőmivéről. Mióta Franciaországban fellépett a phylloxera, Algirban a szőlőültetés rohamos kiterjesztést nyert; így 1866-ban 11500 ha., 1878-ban 20000 ha. 1882-ben 40000 ha. és 1883-ban már 60000 ha-nyi terület volt szőlővel beültetve. Az algiri éghajlat kedvez a szőlő gyors növényének, és a bogyók több bort is adnak, mint Franciaországban. Az 1883. évi bortermés körülbelül 80000 hl-re rugott. Egészen más képet tár a francziaországi bortermelés, mely évről

évre hanyatlak. Az 1874. évi termés 63 millió hl. volt, az 1875-iki 83 millió hl.; ettől kezdve csökkent a termés és 1884-ben csupán 35 millió hl., míg 1885-ben már csak 28 millió hl. bort termett. A szőlőtulajdonosok emlegetik a régi jó idöket és szüköt szenvednek. Az utolsó három évben pedig olyan borzasztón pusztított a phylloxera, hogy mai napon potom áron sem veszik Franciaországban a szölöket, mert a phylloxerával való birközás nem gyéren többe kerül az illetö szölö értékénél. A délfranciaországi szölögazdák állítják, hogy ha nem fog sikerülni kiirtani a phylloxerát, tönkre teszi az egész Franciaországot. És valóban ez a szabad szemmel nem látható bogár Granlien számítása szerint ez ideig 20 milliárd frankot emésztett fel, tehát a poroszoknak fizetett hadisarcz négyszeresét. Cs.

A turkesztáni kiállítás. A mult szeptemberben Taskent városában a mezögazdasági és háziipari termékeinek kiállítása nyílt meg. A mezögazdasági termékek közül ebben az országban első hely illeti meg a gyapotot, melyet az utöbbi idöben erősen cultiválnak még pedig csupán a telivér orszok, mert az amerikaiaknak és más külföldieknek meg sem engedik, hogy itten gyapotültetvényeket létesítsenek. Második helyen áll a selyemtermelés, a turkesztániak eme régi foglalkozása. A kiállítás megmutatta, hogy az oda való szártok szeretnek tanulni, mert a szamarkandi selyemkelmék nem sokban maradnak hátra az európaiak mögött. Lendületet vett a bortermelés is, mert míg évek előtt a taskenti és a szamarkandi bor meg nem érdemelte ezt a nevet, ma már kiviteli cikket képezhet Oroszországba. Értetödik, hogy a szölömivelést az oroszok üzik, mert a mohamedán szártoknak tiltja vallásuk. A dohánytermelés rohamosan terjed a szártok közt és szép reményekre jogosít föl. A szártok eddig csak gyapot, Erusa sativa és szezam (kunszut) magvaiból ütöttek olajat, most megtanulják a baraczk, dió és más olajok készítését. A bányász ipar azonban még gyengén van képviselve. A Petroleum és termékei (kerozin, benzín, aszfalt) csupán a Fergana tartomány namangani és kokandi járásaiiban nyeretnek. Az okszerű gyümölcstanyésztés szintén tért foglal Turkesztánban; az európai gyümölcsfajok kezdik kiszorítani az odaválókat. A praktikus gondolkodású turkesztániak mostanában már a nemes alma, körte, szilva, szölö stb. fajokat kezdik mivelní kertjeikben. A taskenti szárított gyümölcsök már is jobbak azoknál, melyeket oda bevisznek. — Turkesztán az utöbbi idöben a gyáriparnak is menedéket nyújt;

Chodsentben van üveggyár, Taskentben gyújtófa- és bőr-gyár. — 1889-ben telik le 25 éve az oroszok turkesztáni uralkodásának; hallomás szerint azt az évfordulót szintén kiállítással akarják megünnepelni. Cs.

Az 1885-ik évi földrengések rövid statistikája. A mondott évben összesen 246 földrengést észleltek, melyek az egyes hónapokban így oszlottak meg: januárban volt 49, februárban 18, márcziusban 15, áprilisban 19, májusban 14, júniusban 29, júliusban 23, augusztusban 13, szeptemberben 16, októberben 11, novemberben 16 és deczemberben 23 földrengés. — A két első hónapban Spanyolországban pusztított a földrengés; május 31-én olyan borzasztóan dühöngött Kasmirban, hogy állítólag 50 ezer embernek életébe került; június 8-án a Kaukázusban szétrombolta Derbent városát; június 16-án Kasmirban 2000 embert küldött a más világra; július 22-én Orosz-Ázsiában feldulta Pispek, Bjelovodszk és Karalhati városokat, mikor áldozatául esett mintegy 500 ember és 4000 főnyi szarvasmarha; július 25-én Betal falva és lakosai elpusztultak; október 29-én szétrombolta Szparta városát Kiszáziában. Szóval ha nem is olyan erősen, mint a megelőző évben, mégis derekasan működött a földrengés. Cs.

Kaukázusi keresztény emlékek. Müller F. V. orosz tanár a múlt nyáron felkereste a csecsenczeket és ingusokat kutatásait főleg arra a területre terjesztvén ki, melyet éjszokról a Szunzsa, keleten és délen az Argun és Nyugaton a Terek folyók határolnak. Gruzia befolyása alatt e tájon valamikor sok volt a keresztény, de idő jártával Krisztus tanát az iszlám egészen kiszorította, oly annyira, hogy ma csak romjai találhatók, minők templom-maradványok és szinte minden aulban előforduló toronyromok, különböző imaházak dőledékei, s utszéli emlékoszlopok. Ha szabad ezzel a kifejezéssel élnünk, a kereszténységből ilyen romokat találni a csecsenczek és ingusok erkölcsi életében is, a mennyiben iszlám szertartásuk sok tekintetben a keresztény szertartással van keverve. Sok keresztény szentélyt ma is habonás tiszteletben részesítenek. Főleg nyáron tapasztalható ez, midőn több család egyesül, sört főz, különös alakú lepényt süt, és báránnyokat vevén magához, elrándul valamelyik szentélyhez, például templom vagy kápolna romjához, még pedig fehérbe öltözött öreg férfi vezetése alatt. A menet vezetője botot fog a kezébe, melyen csengettyű és jelvény van; a menetben résztvevő asszonyok különös éneket, ugynevezett uollajt énekelnek. A helyszínén sokan

éő viaszgyertyát tesznek a romokra: a férfiak kötelesek levenni süvegöket s úgy tisztelni a szent helyet. Ottan az öreg férfiak imát énekelnek, fohászkodván az istenhez hő termésért, a nyáj szaporodásáért és mindenféle áldásért. Az ünnepnek multság a vége, mely késő éjszakaig tart. Az ilyen szentélyeknek tusoli a nevök, számuk jelentékeny és nagyon valószínű, hogy minden társaságnak meg van a maga külön tusolija. Csakhogy nem az egész tusoli, hanem csakis keleti szöglete képezi a voltaképi szentélyt, hova gyertyákat, serlegeket, golyókat stb. helyeznek. Az öreg férfiak emlékeznek arra az időre, mikor még kereszt ékíté a tusolit: az argini kerületben Müller talált is több keresztet. Az ingusok lakta területen van egy Thabe-erdy (kétezer szent) nevű templomrom, mely göth stilben volt építve.

Az említett területen levő sírkövek közül figyelemre méltók a kasi nevűek, palalemez tetőkkel ellátott kis kőházak ezek, melyekben emeletszerűen vannak elhelyezve a hullák. A mellettök talált tárgyak azt bizonyítják, hogy a kasik építése megelőzte a lövő fegyverek ismeretét. Érdekes, hogy a hullák el nem rothadnak, hanem kiszáradnak, mumiákká asznak.

Utak mentén különböző emlékoszlopok vannak; sőt akad egy kurganszerű is. Ez utóbbi annak köszöni eredetét, hogy egyvalaki szőnyeget lopott a mecsetből, mi annyira felbőszítette az igazhivőket, hogy az illető aul lakosai elátkozták az ismeretlen tolvajt s hogy a gonosztevő gyalázatos tettét megörökítsék, pyramist emeltek. Azóta a kik arra mennek, köveket tesznek a pyramisra és átkozzák a szentségtörőt ma is.

Toronyomladék igen sok van a csecsenczek honában. A tatojevi vártól nem messze két torony van, mely nagyon ép ma is. Azt tartja róluk a néphit, hogy eredetöket a szerelemben versenyző két testvérnek köszönik. Az idősb fiu nőül vette azt, kit öcscse szeretett. Az öcs, miután bátyja tornyot emelt, jóval magasabb tornyot építtetett, hogy lássa, mi történik bátyjánál, s legalább így gyönyörködhessek ányában.

A megmaradt kurgánok közül említésre méltó a (iroznojto)l 10 kmnyire levő, mely a kalmükök emlékét megörökíti. Neve: Kalmük-barcz, azaz: kalmük csücs. A hagyomány szerint kalmükök vannak benne eltemetve, kik e helytől nem messze tanyáztak. Cs.

Az Egyesült-Államokban lakó indiánokról az a hit van elterjedve, hogy a civilisatio folytán kihalóban vannak. Az utolsó ötven év statisztikája azonban ellentmond a közhitnek, mert belöle

Az egyiptomi alkirály az angolok ügyetlen beavatkozása következtében elvesztette mindazokat a tartományokat, melyeket számára leginkább az európai kutatók és kormányzók az évek hosszú során át feltártak és meghódítottak, s melyeket földképeink az Egyiptomi Szudán nevével jelöltek meg. Khartum elestével és Gordon pasa kivégeztetésével eltűnt a remény, hogy azokat a tartományokat az egyiptomiak akár az angolok segítségével, akár a magok erejével egyhamar visszafoglalhassák. Meg sem mondhatjuk, hogy a romokból micsoda új alakulatok fognak támadni.

Nemesák a Szudándól, hanem a Veres tenger, s az Adeni öböl partvidékein is az egyiptomi őrsegek kivonultak minden helyről, a melyeket azelőtt megszálltak: oda kellett hagyniok a beljebb fekvő Hárárt is, mely nevezetes kereskedelmi központ volt. Ezt az angolok egy fanatikus benszülött főnöknek szolgáltatták ki, Zejlát, Bulhart és Berberát pedig ők szállták meg, míg Masszauá-ban az egyiptomi őrseget olasz őrség váltotta fel. Az Asszab-öblöt az olaszok már 1881 elején foglalták el. A francziák sem akartak elmaradni, s a Zejlától délre eső Gadi-burszisz és Gibril-Abakor területeit, valamint a Tadsurai öbölnél Ambadót vevék védelmük alá, csupán csak kereskedelmi célból. Obokot az Adeni öbölnél már azelőtt szállták el, s legújabbban a francia kormány azt szemelte ki fegyencz-gyarmatnak: az éghajlat ott nem oly öldöklő, mint Cayenne-ben déli Amerikában; különben is oda leginkább arab származású fegyenczeket akarnak deportálni, hogy a gyarmatot a szükséges munkaerővel lássák el.

Itt meg kell említenünk, hogy a francziák több évi háboruskodás után a Madagaszkárban uralkodó hovákat oly feltételek elfogadására kényszerítették, a melyek nekik az egész sziget felett a fennhatóságot biztosítják. A szerződés 1885. decz. 17-én kelt; főhatározatai ezek: Madagaszkárt a külügyekre nézve a francia kormány képviseli; ennek nevében a francia rezidens intézkedik, a ki megfelelő katonai kísérettel a sziget fővárosában Tananarivóban székel; a külföldiek francia ótalom alatt vannak, de a francziák a sziget belső ügyeibe be nem avatkoznak; a francia lakosok a francia törvényeknek vannak alávetve, bárhol letelepedhetnek és szabadon közlekedhetnek és kereskedhetnek. A vallási és lelkiismereti szabadság újra biztosítottatik. Madagaszkár hadi kárpótlás fejében 10 millió frankot fizet, ez összeg lefize-

téséig Tamatáve város a francziák kezében marad: a sziget éjszaki partján levő Diego-Suarez réve a francziáknak engedtetik át. A mult évben a francziák az egész Komoro-szigetecsoportot is megszállták. Ez Madagaszkár s Afrika között terjed el, az egyik szigetkét, Mayottét, már 1841 óta birják a francziák, a Johannában 1886. ápril 21-kén kelt szerződés értelmében a többi szigeteket is birtokukba vevék. Az egész csoportnak kiterjedése 1972 □ km., lakosainak száma 65,000; valamennyi sziget vulkáni eredetű és hegyes, köztük legnagyobb Nagy-Komoro, ez az Indiai óceánban legalkalmasabb egészségi állomásul szolgálhat.

Az angolok a legujabb hírek szerint az Afrika legkeletibb nyulványa előtt fekvő Szokotora szigetet szállták meg, 1886. okt. 30. Ez hegyes és igen termékeny sziget, kiterjedése 3430 □ km., lakosai mohammedánok, arab, szomáli, néger és indiai elemek keverékéből állanak.

Azelőtt leginkább csak az angolok és francziák törekedtek minél több tengerentúli birtokot szerezni, néhány éve Németország kezdé lobogóját kibontani az óceánokon s most már erősen megveté lábát nemcsak Afrika partvidékein, hanem a Csendes tengeren is. Mindenütt magán vállalkozók mentek elől, a birodalmi kormány csak a kész tényeket erősítette meg. S e tekintetben nagy különbség van Franciaország és Németország eljárása között; Franciaország részéről majdnem mindig a kormány a kezdeményező s a nép csak lanyhán gyámolítja a kormány törekvéseit; a francia nemzet, természeténél fogva, nem terjeszkedő, nem szívesen hagyja el hazáját s épen nem szpora. A német nemzet ellenben nagy szaporaságánál és alkalmazkodó, hajlékony természeténél fogva terjeszkedő. Mig Franciaországból 1871-től 1884-ig a tengerentúli országokba alig 70,000 ember vándorolt ki, addig Németországból ugyanazon időszakban a kivandorlók száma 1.372,455-re rúgott, 1821-től 1884-ig több mint 4 millió ember vándorolt ki Németországból a tengeren tuli földrészekbe. Mindazonáltal Németország népessége folyton folyvást szaporodik, Franciaországé ellenben majdnem állandóan ugyanaz marad. A négy európai nagy hatalmasság, t. i. Franciaország, Oroszország, Nagybritannia és a német birodalom összes népessége a XVII. század végén mintegy 96 millió lélekre rúgott, ebből több mint $\frac{1}{4}$ rész Franciaországra esett; 1815-ben az európai nagy hatalmasságok összes népessége mintegy 143 milliót tett, ebből Franciaországra 20 százalék esett; 1880-ban a hat európai nagy hatalmasság népes-

sége 270 millió lélekre rugott, ebből Franciaországra 37·2, Németországra 45·6 millió esett, tehát a nagy hatalmasságok összes népességéből Franciaországra már csak 13 százalék jutott. 1820-ban Franciaország népessége 30·5, Németországé 26·3, 1850-ben 35·8, illetőleg 35·4, 1870-ben 37·6, illetőleg 40·8, 1880-ban 37·2, illetőleg 45·6 millió lelket tett. Tehát 60 év alatt Franciaország népessége csak 7, Németországé pedig 19 millióval szaporodott. * Azért nem csuda, hogy Franciaországban hiány van munkás kezekben, kivált mezei munkásokban, s nem csuda, hogy azokat az afrikai tartományokat sem bírják igazán gyarmatosítani és benépesíteni a melyekben könnyen akklimatizálódnak. Algériát már több mint 50 év óta bírják, mégis az ott lakó francziák száma csak 219,627 s ezeknek fele a tisztekre, tisztviselőkre és katonákra s termeléssel nem foglalkozó más emberekre esik. Sokat tettek ugyan a francziák Algériában és Tuniszbán is, melyet csak 1881-ben szálltak meg; lecsapolták a mocsarakat, szabályozták a folyókat, építettek vasutakat, furtak ártezi kutakat, rendezték, tisztították a városokat, egy szóval a mit a kormány törvényhozási és közgazgatási úton tehet, azt megtették, s különösen Cambon Tuniszbán csudákat mivelt. Ámde a franczia telepítvényesek nem igen szaporodnak, a maltai, olasz és spanyol jövevények majdnem fölülmulják a francziákat. ** Az idegenek száma Algériában 206,212 s 1881 óta 23,838-czal növekedett, holott a francziáké csak 23,209-czel szaporodott. (A mohammedánok száma 3,287,762.) »Sajátságos izgalom — mondja Maunoir a párisi földrajzi társaság főtitkára 1885-dik évi jelentésében — szállta meg Európa államait Afrika tekintetében, mintha e sötét földrész csak most fedeztetett volna föl. Valameddig csak azért jártak oda, hogy az ismeretlenség s a rabszolgaság ellen való küzdelemben a vértanú

* Franciaországban úgy, mint fájdalom, hazánkban is sok vidéken a Malthus-féle tanácsokat követik, félvén a túlnépesedéstől s a gondtól melyet sok gyermek nevelése ad. épen a jobbmódúak azon vannak, hogy kevés gyermekök legyen; Franciaországban 1871-től 1880-ig összesen csak 927,243 gyermek született, Németországban pedig 1.711,334.

** Ifju Jankó János egy czikket közölt a francziák feladata és törekvéseiről Afrikában (lásd a »Nemzet« 1886. december 24. számát), melyben ugyan helyesen állítja, hogy az arabok nagyon káros befolyást gyakorolnak az afrikai népekre, de az is bizonyos, hogy az európai kereskedők sem követték s követik mindig a humanizmus elveit s az angolok álhumanizmusa gyakran többet ront, mintsem használ. — Kár, hogy az értekezésben a nevek többnyire el vannak fordítva. Adamaua helyett Adamana, Benue h. Beune stb.

pálmájaért versenyezzenek, könnyen juthattak egyességre az illetők. Ámde most másféle érdekek léptek az előtérbe, s azok nem igen érik be az emberek kölcsönös jóakarásával. A nemzetgazdasági hullámzások, a népesség túlságos szaporodása, az iparos termelés túlhajtása új kiaknázási terek, új vásárok s új segédforrások felkeresésére ösztönöznek. Ott van Afrika, mely legalább egy tekintetben a kényszerűségeknek megfelelni látszik; mihelyt tehát a geographusok, a kutatók önfeláldozó törekvései nyomán a földrész fővonalaival, a belsejébe vezető utakkal, az ő gazdagságaival nagyjából megismerkedtek vala, legott beállított a kereskedés meg a politika, egyik a másikat elpalástolva kisebb nagyobb mértékben. Most hivatkoznak oly jogigényekre, a melyeknek alig van némi alapjuk, oly szerződésekre, a melyek sokáig a kanczelláriák poros aktái között szunyadoztak; holmi apró főnököktől adományokat szereznek oly területekre nézve, melyeknek más főnökök az urai és gazdái: a partvidéken s a folyók torkolatánál kitérítik és ledöntik a lobogót oly helyeken, a melyeknek nevei is alig voltak ismeretesek. Csakhamar Afrika partszéleinek egész hosszában kiterjedtek az európai birtokok, a földrész belsejében pedig kivált a Nilus, Niger és Kongó mellékei voltak a versengés főtárgyai. <

A németek Afrikának mind keleti, mind nyugati partvidégein nagy területet szereztek. A Német keletafrikai társaság ügyvivői az egyenlítőtől éjszakra a szélesség 12°-tól a D. Sz. 12°-ig terjedő, partvidéken tűzték ki a német lobogót, oda tartozik Makdisu, Vitu, stb.; az egyenlítőtől délre, több mint 1100 km. hosszú tengerpartot ejtettek uémet védelem alá. oda tartoznak Uzagara, Uzarámo, Khutu, Uzambára, Uzeguhu, Nguru, Ukámi, Ukvere, stb. tartományok. Ezek szerint a part mentében a Tana folyótól délre a Rufidsi folyóig terjednek a német birtokok.* A németek a területek átengedése végett sok apró főnökkel szerződtek, a kiknek jogát mások kétségbe vonták, az ottani partvidék nagyrészére a zanzibári szultán tartott jogigényt, a múlt évi augusztusban Zanzibárban nemzetközi bizottság, melynek tagjai egy német, egy angol és egy francia képviselő voltak, megvizsgálá a különböző jogigényeket, s megállapítá a különböző birtokok határait. Ezek szerint Németország keletafrikai birtokai nagy háromszöget képeznek, melynek talpvonala a tengerpart, s melynek csúcsa a

* L. F. W a g n e r : Deutsch-Ostafrika, Berlin. 1886.

Mombasztól 260 km. távolságra eső Kilimandsáro havas. Majdnem az egész keleti part a Gardafui-foktól a Delgado-fokig a németek birtokába került. Dr. Peters és gróf Pfeil megszerezték 1884-ben Uzagarát, Ngurut, Uzeguhut és Ukámit, gróf Pfeil 1885. jun. Khuhut, dr. Jühlike és Weiss hadnagy jun. a Kilimandsáro tartományait, Uzambarát, Parét, Arusát és Dsaggát; 1885. nov. a Szomáli-földet Berberától keletre Varsetuhig Hörnecke és Anderten; 1885. decz. Uzurámot Schmidt hadnagy; 1885 nov. Uhehét gr. Pfeil és Schlüter; ugyanők Ubenát, Vamatsondét, Mahengét és Vagindót szerezték meg. Azon birtokok a Rovuma mentén a Nyássza keleti partjáig érnek. Egész kiterjedésök vagy 800,000 □ km.

A portugálok is felocsúdtak hosszas tétlenségükből, nemcsak néhány kikutató vállalatot indítottak meg a legújabb időben, hanem afrikai birtokaikat is kiterjeszték. A Delgado-foktól délre a Delagoa-öbölíig terjedő partvidéket már régóta bírják, a múlt évben Serpa Pinto és Cardoso Mozambikból elindulván, Ibón át a Nyássza-tóhoz, onnan a Sirva-tavon át Kilimanébe utaztak s különböző főnökökkel szerződéseket kötven, a Rovuma folyótól délre a Zambéziig s befelé a Nyássza-tóig terjedő összes tartományokra kiterjeszték Portugália fenhatóságát.

Bismarck 1876-ban még fontolóra sem akarta venni a boerok kérelmét s Weber Ernő lovag emlékiratát a Delagoa-öböl megszállására nézve. Most pedig a Sz.-Luczia-öböl birtokaért a németek az angolokkal kezdének versengeni, de míg ők alkudoznak vala, azalatt a boerok szállták meg az öblöt, a kik a zuluk földjén új köztársaságot alapítottak. Az angolok egy szerződésre hivatkoztak, melyet 1843-ban Kecsvájo fiával Pandával kötöttek vala, de a boerok régibb szerződést mutattak fel, melyet 1840-ben ugyancsak Pandával kötöttek, a ki Sz. Luczia-öblét, s a Fekete-Umvoloszitól délre eső egész vidéket nekik engedte át.

Az angolok több kudarczot vallottak déli Afrikában, Kecsvájót, (kinek nevét csodálatos módon Cettiwayó-nak írják), ugyan legyőzték, de a boerok ellenállását nem bírták elnyomni, kénytelenek voltak az Orániai és Transwaali köztársaságok függetlenségét elismerni. Az utóbbi köztársaság, melyet mostan egyszerűen Délafrikai köztársaságnak neveznek, azután két becsuana országot hajtott hatalma alá, s egyszersmind új rajokat eresztvén két új köztársaságot alapított, egyiket a becsuanák földjén, a másikat a zuluk földjén, amazt Stellalandnak és Goosennek, emezt Nieuwe Republiek-nek (Új köztársaságnak) nevezik. Stellaland ugyan

1885-ben aláveté magát az angoloknak, de az Új köztársaság megmaradt, s fővárosa Vrijheid, azaz Szabadság. A szenvedett veszteségekért kárpótlást kerestek az angolok abban, hogy 1885-ben az Oránia folyótól éjszakra a D. Sz. 22 fokáig s a Délafrikai köztársaság nyugati határáig elterjedő területet, azaz a becsuanák egész országát, s a Kalahari sivatag legnagyobb részét megszállták, tehát körülbelől 400,000 □ km. csatoltak délafrikai birtokaikhoz.

Dél-Afrika nyugati partvidékein 1884-ben egy német hadi hajó az angolok tőszomszédságában tűzte ki a birodalmi lobogót, még pedig egy kis öbölben, melyet a portugálok Angra Pequena-nak neveztek vala el. A kopár vidéken fekvő öbölként azelőtt csak a bálnászok látogatták vala olykor, mígnem Lüderitz brémai kereskedő egy telepet alapítta a partján. 1883-ban Lüderitzland már az Orániai folyótól a D. Sz. 26. fokáig terjedő, s mintegy 150 km. széles partvidéket foglalta magában, tehát vagy 50,000 □ km. A német lobogó 1884. aug. tűzeték ki; azután a németek igényei még tovább mentek, a partot egész a D. Sz. 18. fokáig tehát a portugál birtokokig követelték a kellő hátvidékkel, melynek határa befelé az angolok közbenjárására úgy állapittatik meg, hogy a Greenwichi délkörtől 20 foknyira keletre essék.

Meg kell vallani, hogy Németország a gyarmatosítást nagy erélyei indította meg, 1834-ben Afrika nyugati partvidékein már 44 telepe volt, ezekből 24 a Rabszolgapartra és 13 a Kamerun vidékére esett. Az utóbbi vidéken a német birtokok magokban foglalják a Kamerun parti folyót, s a déli oldalán fekvő Dualla-falut, továbbá Bimbia falut a tengerparton a 4190 m. magas Mongo-ma-Loba hegytől (= istenek hegye) délre; Malimbát, az Edea folyó torkolatában levő szigetet; a Panavia öböl déli és éjszaki oldalán fekvő Kis-Batonga falvakat. Mindezek a helyek az É. Sz. 4° 4'—2° 18' között terjedő partvidéken vannak. Az Afrika nyugati partvidékein levő német birtokokat érdekesen ismerteti meg Zölller Hugo.*

A németek a Guineai nagyöböl háttérében az angol és francia birtokok közé ékelték be magukat; az előtérben fekvő Isla do Principe az ettől délre eső Los Hermanos szigetekkel a portugálok, a partokhoz közelebb eső nagyobb Isla de Fernando Poó pedig a spanyolok birtokában vannak.

* Die deutschen Besitzungen an der westafrikanischen Küste von Hugo Zölller, Berlin und Stuttgart, 1885. Az I. köt. a Togoföldet és Rabszolgapartot, a II. köt. Kamerunt, s a szomszédos tartományokat tárgyalja.

Miután Stanley a Kongót, Afrika ezen leghatalmasabb folyóját Nyangvétől lefelé egész hosszában bejárta, s így a titokszerű földrész szívét feltárta vala, új lendületet vettek a fölfedezések. A belga király kezdeményezése következtében Nemzetközi Afrikai társaság keletkezék. majd más Afrikai társaságok is támadtak. A vallási és tudományos törekvésekkel karöltve jártak a kereskedelmi és politikai czélok. A nemzetközi Afrikai társaság lényegében belga társaság maradt, megbizásából Stanley és mások kereskedelmi és hithirdetői állomásokat szerveztek a Kongo mellékein. A folyó torkolatánál már azelőtt voltak hollandi, portugál, angol, francia és német faktoriák, a francziák kivált Brazza de Savorgnan törekvései nyomán a Gabun és Ogové torkolatai felől nyomultak előre, lassankint elérték az Alima folyót, s végre a Kongóig is eljutának. Új telepeket állítottak fel Loangóban, a Punta Negrónál, a Kuilu-Niadinál, s végre a Kongó mellett Brazzavilleben is kitérték a francia lobogót, a Stanley-Pool környékén tanyázó batékák fejedelme francia védelem alá veté magát. Attól lehetett tartani, hogy a versengés el fog mérgesedni, s az egész vállalat sikerét veszélyeztetheti. A különböző érdekek és igények kiegyeztetése végett Berlinben tartott 1884. nov. 15-kétől 1885. febr. 26-káig, a nemzetközi értekezlet, mely a Kongó-államot teremtette, s ennek valamint a portugálok, francziák, németek és angolok szomszédságos birtokainak határjait is megjelölte. Az értekezlet megállapodásai szerint a Kongó állam területe az Atlanti-óceánnál csak keskeny darabot foglal el, mely a folyó jobb oldalán a Csiloango torkolatáig, mintegy 37 km. hosszban terjed el, s Bananát és Jabát foglalja magában. A folyó legalsó szakaszától a déli határvonal a D. Sz. 6-dik foka táján a Lubilas folyóig egyenest keletre húzódik, azután azon folyón felfelé délre kanyarodik, a Bbonda hegységig, a D. Sz. 13-dik fokáig, onnan megint keleti irányban húzódik tovább a Bangveolo-tóig, Az éjszaki, illetőleg nyugati határvonalat Ngombe vidékéig maga a Kongó jelöli meg, de onnan azután a határvonal éjszakra húzódik a É. Sz. 4-dik fokáig, s ott kelet felé kanyarodik. A Kongó-állam tehát körülbelöl $2\frac{1}{2}$ millió \square km. foglal el.

De a roppant nagy területnek még csak igen kis része van kikutatva s egyes európai állomások még csak a nagy folyó partján vannak. A nagy területet egyelőre négy kerületre osztották, mindenikben a Nemzetközi Afrikai társaság keheléből kinevezett egy-egy kormányzó van, a négy kormányzó alá van rendelve a fő-

kormányzónak, a ki Bomában székel. --- Most az alsó Kongónál és torkolatánál levő faktoriakon kívül már több mint 30 telep és hithirdetői állomás van: az alsó Kongón 4, a felsőn 5 gőzhajó jár. A vízesések a közlekedést nagyon akadályozzák. Nagy bajt okoznak az arab kereskedők is, nevezetesen Tippu Tipp, a kik egyedárúságukat féltvén a bennszülötteket az európaiak ellen izgatják. A legújabb hírek szerint a legkeletibb európai állomást a Stanley-vízeséseknél az arabok feldúlták.

Általában még nagyon kétséges a Kongó-állam jövőndője. Európai telepítvényesek Közép-Afrikában nem igen honosúlhatnak meg, legfeljebb az 1000 méternél magasabb vidékeken szokhatnak meg a klimát. Azután a Kongó mellékei korántsem oly áldottak, mint a minőknek Stanley elhíresztelte. Nemcsak Pechuel-Lösche, a ki egy ideig Stanleyt helyettesítette, hanem dr. Chavanne és más elfoglaltan utazók is azt állítják, hogy sok terméketlen vidék van ott.

A portugálok birtokába a Kongó-államtól délre eső tartományok kerültek egészen a Frio-fokig. Azelőtt tulajdonképen csak Angolát, azaz Loándát, Benguelát és Mosszamedeszt bírták, Angola a tengerparton csak Ambrizig terjedett, most pedig a portugálok az Ambriztől a Kongó torkolatáig terjedő vidéket, a folyó balpartját keletre Noki helységig, Kongó néger tartományt San-Salvador fővárossal, a Muata-Janvo nagy birodalmát stb. is kapták. Sőt egy kis zárványt a Kongótól éjszakra is meghagytak nekik, t. i. Kabindát, mely Jabától a Csiloangóig terjed.

Franciaország azelőtt csak a Gabun (Gibon) melletti gyarmatot bírta, s néhány elszórt faktoriát, most pedig fenhatósága kiterjedt az Ogové és Niadi egész vízkörnyékére, dél felé a Csiloangóig érő partvidékre, tehát Loangóra is, továbbá a Mpama és Alima vagyis Mbosszi, a Libuka és Likona folyók mellékeire melyek a Kongóba ömlenek, végre a Kongó jobbpartjára az egyenlítőnél majdnem Manyangáig. E terület jóval nagyobb, mint egész Franciaország. Brazza az Ogové mellékén, s az Alima mellett lassankint 13 állomást szervezett vala, így biztosította a francziáknak a Kongó hajózható szakaszához a hozzájuthatást a Gabun torkolata és Loango felől.

A Gabuntól éjszakra a Kamerun torkolatáig terjedő partvidéken a francziák, spanyolok és németek versengenek egymással; a francziák a Koriszközi öblöt, s a St.-John foktól a rio Campó-ig terjedő partvidéket igénylik, a spanyolok vitatják, hogy ezekre

régibb jogaik vannak ; a németek Nagy-Batangát követelik, melyről a francziák állítják, hogy szerződésileg már 1862-ben szerezték meg az illető főnöktől. — Kis-Batangát s a partvidéket, mely a Kamerun hegy délkeleti tövéig terjed, mint már említettük, a németek szállták meg, noha Malimbára a francziák tartanak jogigényt. Utoljára a rio Campo jelöltetett ki határul, a mi ettől délre esik, a francziáké, a mi pedig éjszakra esik, a németeké legyen.

A Kamerun déli tövénél Németország Angliával kocczant össze, Anglia t. i. Viktoria területet tulajdonítja magának, ez a tengerparton 16 km. hosszúságban, s befelé 10 km. szélességben terjed el. Az említett hegység nyugati oldalán Anglia lemondott igényeiről azon területre, mely a Bota révtől a rio del Rey-ig elterjed, viszont Németország átengedé Angliának a rio del Rey és Lagosz között elterjedő vidéket. E partvidék 433 km. hosszú, s birtoka Angliának biztosítja a Niger torkolata felett az uralkodást. Azonkívül az angolok fennhatósága alá került a Niger minkét partja felfelé Lokodjáig, mely a Benue torkolatával szemben fekszik, s e folyó vidéke felfelé egészen Ibiig, mely város a Szokotói birodalomban levő Kororofa tartományban fekszik. Azokon a vidékeken az angol kormányt a »National African Company« képviseli, mely az ott létezett francia faktoriákat is megszerezte: most az angol társaságnak a Niger és Benue két partján vagy 60 állomása van, a két folyón 25 gőzöse jár felfelé Rabbáig. A múlt évben az angol társaság ügyvivője rábirta Bida királyát, s a tartomány fejeit, hogy e fővárost s egész Nupe országot angol ortalom alá vessék.

Az angolok ekként a Niger alsó szakaszán vagyis a Kuarán megelőzték a németeket, a kik Flegelt küldték vala ki, hogy a Nigert és Benuét kereskedelmők számára megnyissa, s a francziákat, a kik a felső Niger vagyis Djóliba felől törekedtek előre s 1884-ben egy ágyús naszáddal jelentek meg az említett folyón. A francia gőzös Bamakúból Szegóig és Szanszandingig hajózott, mindenütt jó fogadtatásban részesültek a francziák, sőt Buré kis mandingo tartományban is kitűzték a lobogót, Faidherbe tábornok, a Szenegal melléki francia birtokok volt kormányzója nagyszerű terveket forralt elméjében, leginkább az ő ösztönzésére és hathatós segítségével kutatták ki a francziák a Niger forrásvidékét és felső szakaszának mellékeit, azon volt, hogy a Szenegal melléki gyarmatokat a Szudán emporiumával, Timbuktuval kapcsolja

össze. Csakugyan számos állomás és váracsek keletkeztek, melyek a Szenegal torkolatától Bamakúig sorakoznak. Vasutat is kezdtek építeni, mely onnan, a hol a Szenegal hajózhatóvá válik, Bamakúig tervezetett, a honnan a Djobában fölfelé 1140 km. hosszú darabon lehet hajózni. De a vasútból csak egy darabot készítettek el s azután abban hagyták. A vasut, mely St-Louis-t a Szenegalnál Dakar-ral a Zöldfoknál összekapcsolja, 1885. júl. 1-én adatott át a forgalomnak.

Guinea partvidékén Portugalia Dahomey királyával szerződött 1885. aug., minek következtében ezen ország tengerpartja Portugalia védelme alá került, kivéve Porto-Novo területét és Kotonu révet, melyek már francia uralom alatt voltak.

A Rabszolgaparton Togó területén a német lobogót már 1884-ben tüzték vala ki, utóbb Szenegambiában a rió Pongótól délre a Szangeréa-öbölnél Kabitai és Koba területén is akartak foglalásokat tenni, de az ellen a francziák tiltakoztak. A Szahara nyugati partvidékét a Bojador foktól a Blanco fokig 1884. végén Spanyolország vetette védelme alá, 1885-ben több telepet is alapított s ez új birtokok számára kormányzót is kinevezett.

Az Afrikában tett legújabb utazásokról és felfedezésekről multévi Földrajzi Közleményeink, különösen a III., VI., és IX. füzetekben, elég részletes tudósításokat hoztak, ezeket csak néhány pótlékkal kell kiegészítenem. A Kongó-állam területén számos új kirándulást tettek, ott járt egy osztrák expedíció is dr. Lenz vezérlete alatt. Társa Baumann Leopoldville-ben megbetegedvén, kénytelen volt visszatérni, s felgyógyulván Fernando-Pó sziget belsejét kutatta ki, Lenz a Kongón fölfelé Nyangvébe s onnan Kasszongóba ment, mely Tippu-Tip arab kereskedő székvárosa s az elefántcsont- és rabszolga-kereskedés központja. Ugyanezt az utat mások is megtették a nélkül, hogy ismereteinket lényegesen előmozdították volna. Általában eddigelé a Kongó-államban alkalmazott tisztviselők még alig tettek valamit, többet tettek az ott működő misszionáriusok, pl. Grenfell, a ki megmutatta, hogy Stanley felvételei a Kongó folyásáról és mellékvizeiről többnyire nagyon hibásak.

Még nagyobb sikerrel járt a belga király által kiküldött expedíció, mely a Kongótól délre eső vidékeket s különösen a Kaszaj folyó vízrendszerét kutatta ki. Ez expedíciónak tagjai voltak: Wissmann hadnagy, dr. Wolf, Müller János és Ferencz hadnagyok és François főhadnagy, azonkívül három

kézműves. 1884. febr. közepén Malangébe érkezék az expedíció, június közepén három csapatra oszolván Mukengébe, a balubafőnök székhelyére indult, a hol nov. közepén érkezék meg. Ott Mukenge közelében a Luluánál egy állomást állítottak fel, egy szétszedhető kis gőzöst vittek volt magukkal, azon kívül néhány sajkát építettek, azután a Luluán lefelé utazván, a Kaszájhoz s ezen lefelé a Kongóhoz jutának a D. Sz. $3^{\circ} 10'$ alatt. Onnan François Grenfell misszionáriussal a Kongón fölfelé ment, hogy ennek mellékvizeit, a Lulongót és Csupát meg a Buszerát vizsgálja meg; 1885. okt. 22-kén megint Leopoldville-be érkezett s onnan Európába utazott.

Ezalatt Wissmann, Wolf és Müller János (Ferencz 1885. január 9, Mukengében meghalt vala) a Kaszájt és mellékvizeit kutatták ki, s nagy vidéket tártak fel. Szabatosan fölvettek a Malangéból Mukengébe vivő utat, Mukenge környékét a D. Sz. $5\frac{1}{2}$ és $6\frac{1}{2}$ fokai között s kelet felé a $23\frac{1}{2}$ fokig (Greenwichtól) továbbá a Luluát és Kaszájt a D. Sz. $6\frac{1}{2}$ fokáig, s a Csupa Buszsera, Lulongó és Lopuri folyókat.

Malange a D. Sz. $9\frac{1}{2}^{\circ}$ s a K. H. $16\frac{1}{4}^{\circ}$ alatt fekszik, onnan az expedíció útja egészben véve éjszakkéleti irányban men Mukengéig, mely a D. Sz. 6° s a K. H. $22\frac{3}{4}^{\circ}$ alatt fekszik. Ezen út a Kuango, Vambu, Inzia vagy Csia, Kujlu, Loange, Lusike, Lovoa, Csupa, Kaszáj és Luebo folyók felső szakaszait szegi. Mindezek a folyók s azután még az odább keletre levő Lulna, Lubudi, Szankuru és Lukenya meg Lomámi, sőt még a Lukatta (Mfini) is egymással egyesülnek s a D. Sz. 3° közelében a Kua neve alatt a Kongóba ömlenek.

A föld, mely a nyugati párkányhegység, a Kongó dél felé nyíló íve s a D. Sz. 8° között elterjed, 3—800 m. magas fensík, mely az 5° -ig éjszak felé, onnan kezdve pedig éjszaknyugatra a Kongó völgye felé lejtősödik. Az említett folyók és más vizek völgyei szeldelik a fensíkot, mely hol gyepes, hol cserjés, míg a folyók mellékein, a völgyekben, sűrű erdőszegélyek vannak. A talajt fekete televény, veressárga agyag és vereses homokkő képezi.

A folyók között az első helyet a Kasszáj és Csupa foglalják el. A Kasszáj a Pogge-zuhatagtól a Lovoa torkolatáig s azután a Kongóig hajózható, egészben 650 km. hosszú darabon. Mellékfolyói közül a Lulua igen szép vidéket szeldel, a Lucho torkolatától lefelé szintén hajózható. Nagyobb esések van a Loan-

gónak és Kuangónak, valamint a Szankurunak. A Csupának legszabályosabb medre van, 650 km. hosszú darabon, sőt még feljebb is hajózható; baloldali mellékfolyója a Busszera is hajózható. Ugyancsak a Lulongo 600 km. hosszú darabon hajózható.

A kikutatott vidékek részben sűrűn vannak népesítve, a lakosok a bantu családhoz tartozó négerek: a kiokék vállalkozó kereskedők.

Azon expedíció főeredménye az, hogy egy vízi utat nyitott, mely messze keletre vezet a rézbányáiról híres Katanga s a termékeny Manyema országba.

Nevezetes utazást Kund és Tappenbeck hadnagyok is tettek azon vidékeken; 1885. aug. Leopoldsville-ből elindulván, a Kaszájtól keletre s a D. Sz. 3—6 fokai között fekvő vidéket kutatták ki. Délkeletdéli irányban utazván s a Kuangón átkelven, északkeletre fordultak, azután a Vambún, Inzián vagyis Csián és Kujlun áthaladván, a Kasszajt a Loange torkolatán alúl érték el. Egy darabig a Kasszaj balpartján délre haladtak, azután átkeltek rajta s északkeletre a Lukattáig utaztak. E folyó mellett jó darabig kelet felé mentek, azután magán a folyón eveztek. A Lukatta eleintén a Szankurúval, majd az alsó Kaszájjal egyközűen folyik, s végre a Mfini felső folyásának bizonyult be.

A Szankuru folyó, Kund szerint, teljesen elválasztja egymástól a két oldalán lakó népeket; az ország is azon folyón túl egészen más jelleget ölt. Rengeteg őserdők vannak ott, keleti végüket el sem érhetette Kund, noha két hónapig utazott bennök. Egy nagy tisztáson jól mivelt földeket talált, banána- és olajpálma-ültetvényeket, az ottani néptörzs nem fekete, hanem barna-vere színű, sokkal miveltebb és értelmesebb, mint a többi népségek, melyekkel az utazók találkoztak. Ez a zenge néptörzs, királyát Gakokó-nak nevezik.

Néhány újabb kirándulást tettek a Kamerun s a Togo hátvidékeinek kikutatására több-kevesebb sikerrel.

Számos afrikai utazó és kutató a legközelebbi években is halálát lelta a sötét földrészben. Flegel német utazó, a ki már azelőtt sok érdemet szerzett vala magának, legujabban a Niger és Benue mellékeire utazott, hogy a két folyó vidékeit a német kereskedés számára megnyissa. De ezen célját el nem érhetette, Németország kénytelen volt minden ottani igényeiről Anglia javára lemondani és Flegel Brass-ban elhunyt.

Az európaiak s különösen a németek terjeszkedési törek-

véseit az arabok, kik eddigelé Közép-Afrikában korlátlanul zsarolgatták vala a benszülötteket s a kereskedést monopolizálták, irigy szemmel nézik, s ők izgatják a benszülött főnököket az európaiak ellen. Buzdítólag hathatott rájuk a máhdi sikerült forradalma s az angol hadjáratok sikertelensége. Most Unjoro és Uganda fejedelmei nagyon ellenséges indulattal vannak az európaiak iránt; Muanga, Uganda mostani királya parancsára az angol misszionárius püspök Hannington és társai megölettek. Az olasz gróf Porro és társai Zejlából akartak Hárárba utazni, de ennek mostani emirje, kit az angolok tettek vala a fejedelmi székre, mikor az egyiptomi helyőrség onnan kivonúlt, Dsaldesszában megölette. Soleillet, a jeles francia utazó, Soába akart menni, de Adenben megbetegedvén, 1886. szept. 10-én meghalt. Palat francia hadnagyot, a ki 1885. októb. Algeriából Timbuktu felé igyekezett, Tidikelt oázban a tuaregek gyilkolták meg. Az olasz Bianchi és társai 1884. okt. Danakilországban Asszab közelében ölettek meg, ugyanazon a vidéken az olasz Giuliottit is meggyilkolták. A német dr. Jühlkét a szomalik vagy gallák ölték meg a múlt évi novemberben.

Nagy veszedelembe jutottak azon európai utazók és tisztviselők, a kik az egyiptomi Szudánban voltak, mikor a máhdi forradalma kitört s hadai Dongolát is megszállták. Európától és Egyiptomtól egészen el voltak vágva. Többi között dr. Schnitzler vagyis Emin bey a felső Nilus kormányzója és dr. Junker forogtak veszélyben: megmentésükre dr. Fischer vállalkozott, a ki 1885. ápril. Zanzibárba utazott. De Uganda és Unjoro fejedelmeinek ellenségeskedése miatt el nem mehetett a felső Nilus felé; Európába visszatérvén, alig hogy partra lépett, meghalt. Junker szerencsésen megmenekült, Emin bey még mindig Ladó környékén tartja magát a lázadók ellen, néger katonái hűségesen ragaszkodnak hozzája, noha mindenben szűkölködnek. A legújabb hírek szerint Emin bey az olasz Casati és Lupton Vadelájban tartózkodtak s nagy veszedelemben forogtak. Más hírek szerint Luptont már megölték s Emin beyt is elfogták.

Azsiának azon magas vidékei melyeket éjszakai a Kuenlün, délen a Himalája szegélyez, s melyeket Tibetnek nevezünk, az európai utazók elől még mindig el vannak zárva, sem az orosz Przsevalskijnak, sem gróf Széchenyi Bélának nem sikerült ezen rejtélyes országba bejutni, a sinaiak furfangos politikája minden kísérletet megghusít. Az angol kormány Sinával folytatott

hosszas alkudozás után hivatalos követséget akart küldeni Tibetbe, a pekingi udvar meg is adta beleegyezését, a követség elindult, de végre is Dárdzsilingből kénytelen volt visszatérni.

A sinai kormánytól oly annyira féltett országnak déli részét, melyben a Jaru-Tszanpo-Tsu, az Indus és Szetleds folyók erednek, s a mely Ladaktól Laszáig terjed, az angoloktól kitanított és kiküldött hindúk, az úgynevezett pönditek kutatták ki. Ily pöndit Krisna, a ki legujabban nagy területet hóditott meg a földrajzi tudomány számára. Álruhában mint kereskedő indult el Szikimből egy más pöndit és egy szolga kíséretében, a Tszanpo folyón Khambabardsi mellett átkelvén, 1378. szept. hóban Laszába, Tibet fővárosába érkezék. Egy álló évig ott kellett várakoznia, hogy egy karavánhoz csatlakozhassék utazása folytatása végett. Ezt az időt a buddha világ szent városának megszemlélésére és felvételére használá fel; ott ragyog Potola monostor öt aranyozott kupolája, a Dalai-Lámának, Buddha megtestesülésének székhelye, körötte számtalan más kolostor és templom emelkedik.

Különös szokással ünneplik Laszábøn az újév beköszönését, t. i. a világi hatalom néhány napig fel van függesztve, s az egyházi hatalom azon idő alatt nyomozás alá veti a város lakosainak magaviseletét, és megbírságolja mindazokat, a kik valami vétéséget elkövettek. Az előkelő és vagyonos emberek rendesen kitérnek azon nyomozás elől, s a városon kívül töltik az időt. Egyébiránt az újévi napokon mindenki mosakodik és fürdik, s ruháját és házát is tisztogatja, máskor nem igen teszik. Krisna pöndit Laszában a mongol nyelvet, s a tibetiek szent könyveit is tanulgatta.

Végre 1879. szept. 17-én útra kelt a tibetiekből és mongolokból álló karaván, melyhez Krisna csatlakozék; éjszak felé utazván a 4800 m. magas Lani-Lán, azaz Lani-hágón átkelvén, a Tsang-Tangra, azaz éjszaki térségre érkezék, mely vagy 100 km-ternyire van Laszától, s melynek átlagos magassága több, mint 4500 m. E térséget délről éjszakra egész szélességében átszelte vagy 650 km. útjában, mely öt hétig tartott. Ott erednek az alább Kambodsának nevezett Tsiambdo-Tszu legfelsőbb mellékfolyói; azután a pöndit a Dangla hegységen 4800 m. magasságban átkelvén, a Ditsu és Matsu folyókat éré el, melyek egymással egyesülve, a Kinsa-Kiangot képezik, ez pedig a Jangtsze-Kiang felső szakasza. Az említett folyókon túl az Anzsirtaksia hegység emelkedik, mely a Küen-Lün keleti folytatása, s a Tsang-Tang fensík-

jának éjszaki párkánya. A karaván az Anzsirtaksia hegyeken átkelven, gyorsan leszállt Czajdám síkságaira, melyeknek átlagos magassága csak 2700 m. Azon tartomány, melyet már Przsevalszkij leírásából ismerünk, át van szeldelve ide oda koválygó folyókkal, kisebb nagyobb tavakkal és mocsárokkal. A karaván ott rendeltetése helyére érkezvén, feloszlott, Krisna és útítársai tehát magokra maradtak, s mindjárt egy rabló csapatától megtámadtatván, mindenöket elveszték. Hogy legyen, miből éljenek, s útjokat folytathassák, egy gazdag tibeti embernek szolgálatába álltak, s tevéit őrizték. 1880 márczius végén a pöndit újra fölkeredék, s a Lop-Nor felé igyekezett; de szolgálja félvén a mohammedánoktól lakott tartományba utazni, mely Sina ellen fellázadt vala, nemcsak hűtlenül elhagyá Krisnát, hanem meg is fosztá. A pöndit tehát ismét beállott pásztornak, s öt hónapon át őrizte a tevéket és kecskéket, így megszerezte, a mivel utját folytathatá. Átkelven az. Altün-Tagon, 1881 jan. 9-én Kanszu sinai tartományba érkezék s végre elére a várost, melyet a sinaiak Tung-Hvan-Hszien-nek, a tibetiek Szaitzu-nak s a mongolok Szatsu-nak neveznek. Ez volt a végső pont, melyet a Lop-Nor felé tartott útjában elérhetett, ott hét hónapot kellett töltenie mint fogolynak s végre csak egy befolyásos láma közbenjárásának köszönhetette szabadulását. De mindenkéül kifogyván, megint szolgának szegődött s mint ilyen folytatá útját társával együtt déli irányban; így elére Hoidotharát, 2 $\frac{1}{2}$ foknyira nyugatra a Kuku-Nortól. Azután megint a Tsang-Tang fősíkra jutott, 280 kméternyire kelet felé azon helytől, a hol rajta azelőtt utazott vala keresztül; ott a térség szélessége csak 225 km.

Az első folyó, melyet a Tsang-Tangon elért, a Hoang-Ho, mely oda nem messze nyugatra két kis tóból ered. völgyének déli oldalán egy hegység emelkedik, mely azt a Ditsutól, azaz a Jang-tsze-Kiang felső folyásától választja el. Azután egyik mellékvizén, a Jatsun átkelven, Kanzege kolostort éré el, melyben 2000 láma lakik, s melyet 2500 házból álló város környez. Folyvást délkeleti irányban haladván előre, széles völgyeken át 1882. jan. 5-én Darsendóba érkezék, melyet a sinaiak Tatszienlu-nak neveznek; e város a sinai birodalom és Tibet határszélén fekszik. Darsendóból fölkeredvén, a pöndit délnyugati irányban folytatá útját, egymásután több mély hegyszakadékokon haladt át, melyeken a Jálung, a Jang-tsze-Kiang, a Mékong és Szalun folyók Magas-Ázsia hegyvidékeiről lefelé törtetnek. Azután a Tila-hágón

át a Szajulhoz érkezék, mely a Brámaputrába ömlik. Szama helységben, mely Asszam angol tartománytól már csak vagy 50 km. távolságra esik, azt hallja, hogy a mismik, a kik 1854-ben Krick és Boury francia misszionáriusokat meggyilkolták, nem fogják átérteszteni tartományukon. Tehát nagy kerülőre határozza el magát éjszak felé. Ámde abban az évszakban, t. i. májusban, a Hímálaja keleti hágói, melyeken át kellene mennie, járhatatlanok. azért várakoznia kell az alkalmasabb időre: falúról falúra jár a tibeti szent könyvekből olvasgatva, így szerez némi segéd-szert az útra. Végre 1882. július 22-én ismét fölkerelkedik, átkel-vén az 5400 m. magas Nub-Gang hágón a Járu-Tszanpo völgyét megint Kambabardsinál éri el s négy évi távollét után szeren-sésen megérkezik Dárdsilinghen.

Krisna, a hindu ember, valóban bámulatos bátorságot és kitartást tanúsított s utazásának eredményei, melyeket Walker tábornok a londoni földrajzi társaság közleményeiben közrebo-csátott, nagyon nevezetesek. Az utazási vonalok háromszöget képeznek. az egyik szára Kambabardsi felől éjszakra huzódik Szatsui, a másik szára onnan délkeletre Darsendóig terjed, a talpvonal nyugatra huzódván, befoglalja a Szajul völgyét s a Járu-Tszanpo-Tszu kettős könyökét. Az egész, 4500 km. hosszú, útvo-nalból több mint 2700 km. hosszú darabok egészen ismeretlenek voltak, t. i. a Laszától a szélesség 32°-ig, továbbá a Laszától Batangig s a Dsuntól Darsendóig terjedő vonalok. Sokat vitatott kérdés, vajon a Járu-Tszanpo-Tszu az Iravádi vagy pedig a Brámaputra felső folyása? Krisna szerint a kérdés már el volna döntve, mert szerinte hatalmas hegységek választják el az emlí-tett folyót az Iraváditól, tehát az csakis a Brámaputrával egye-sülhet. Délkeleti Tibet orographiájára nézve Krisna azt állítja, hogy a Küen-lün keleti folytatásai Batang és Tatszienlu délköre alatt nem keletre vagy délkeletre csapnak, mint báró Richthofen véli, hanem éjszakra fordulnak, s hogy azok nem alacsony, ha-nem igen magas hegységek. Tehát a Mékong, Jang-tsze-Kiang és mellékfolyóik nem azon hegységeken keresztül törték útjokat, hanem azok mentében vájták ki medröket. A Tangla-hegyláncz-déli oldalán eredő folyók, Krisna szerint, nagyobbára a Mékonggal egyesülnek, melyet felső szakaszában Siam-do-tsu-nak neveznek.

Tibet azon részét, melyet Tsang-Tangnak neveznek, egyik utazásában már az orosz Przsevalszkij érintette vala meg éjszak felől. Krisna két helyen utazott rajta keresztül. Most tudjuk.

hogy az roppant nagy feltéréség, mely nem messze Laszától éjszakra kezdődik s a Küen-Lün keleti ágazatáig terjed, szélessége 700 és 225 km. között változik, közepes magassága 4500 m., rajta egyes magaslatok és egész hegylánczok emelkednek, amuzoknak viszonylagos magassága 400—500. emezeké 1500—1600 m.: s e magas tetők mindig hóval fedvék. Nyáron a térséget zöld gyepek ruházza be, mely tömördek sok vadállatnak szolgáltat táplálékot, Przevalszkij szerint a vadak millió számra legelnek ott. A térség déli vidékein elég sűrűn laknak tibetiek, részint mint nomádok, részint állandóan letelepedve; de az éjszaki vidékeken alig találunk emberi lelket. csak egy-egy karaván fordul meg ott s egy-egy rablóbanda.

Walker tábornok szerint a Pámir, mely egyfelől a Hindu-Kusra és a Tien-Sanra támaszkodik, másfelől Turkesztán síkságaira ereszkedik, sok tekintetben hasonmása a Tsang-Tangnak; mint ez, úgy a Pámir magas fensíkből álló roppant nagy térség, melyen hol egyes magaslatok, hol nagy hegytömegek emelkednek, a mélyedésekben pedig apró tavak csillognak; az ottani nomádok mahomedán kirgizek. A Pámir és Tibet között elterülő vidékről keveset tudunk, Walker gondolja, hogy az magas fensíkből áll, melyek a Muztag éjszaki oldalára támaszkodva a Pámirt a Tsang-Tanghoz kapcsolják. Tehát a magas fensíkok 30 hosszúsági fokon, azaz 2700 km. hosszban terjednének el, s rajtuk erednek az Amu-derja, Indus, Szetleds, Ganga, Brámaputra, Szaluén, Mékong, Jang-tsze-Kiang és Hoang-Ho. Az oroszok most már a Pámirt majdnem egész kiterjedésében kikutatták és felvették, a legújabb orosz földkép szerint az korántsem folytonos fensík, hanem inkább kelet-nyugati irányba csapó hegységek sokasága, melyek között az Amu-Derja mellékfolyói nyugatra folynak.

Ázsiáról való ismereteinket legnagyobb mértékben az oroszok és angolok gyarapították, nemcsak tudományos expedícióik, hanem hadjárataik által is. Az oroszok a Káspi és Aral tavak mellékeiről lassankint előrenyomulva Afganisztán közeléig jutottak, mely az angolok védelme alatt van; Gök-Tepe és Merv elfoglalása után az oroszok már a Tedsend vagyis Heri-rud mellékein is tettek kirándulásokat egészen Ghurianig, mely Herát szomszédságában, éjszaknyugatra fekszik. Az angolok végre felriadtak tétlen nyugalomból és Lumsden tábornokot néhány katonatiszttal Afganisztánba küldék, hogy az országnak éjszaki

határszéli tartományait megvizsgálják s az oroszok előnyomulását egy új határvonal megállapításával meggátolják. Az alkudozások és hadi készülődések alatt a tudományos kutatások is folytak.

Az oroszok vizsgálataiból kitetszik, hogy a turkmánok földje, a Kara-Kumnak nevezett sivatag, nem oly egyhangú és meztelen pusztaság, mint a milyennek azelőtt gondoltuk vala. Délfelé a Murgab és Tedsend mellékein a talaj agyagos, keverve homokkal, a síkságból kerekded magaslatok, halmok emelkednek, melyeken cserjék és facsoportok nőnek. Az általán véve szürkeszínű lapályt tehát zöldelő cserjések és facsoportok és jókora legelők tarkázzák. Ott a kedvező évszakban lóháton és szekeren is kényelmesen lehetne járni: Tedsend, Khalkha és Merv oázai máris elég termékenyek, de öntözés segítségével még nagyobbítani lehetne terjedelmöket és termésöket. Az ezen övtől éjszakra eső vidékeken a homok uralkodik, mely közé csak kevés agyag van keverve, de az korántsem futóhomok, melyet a szél ide-oda hord; itt-ott 30—200 m. hosszú s 42—60 m. magas buczkák vannak, ezek védik az oldalukon elnyúló völgyeket a széltől; a Kara-Kum ezen középső vidékei egyenlő távolságra esnek Khivától, Mervtől és Akhaltól. Az éjszaki harmadik öv a tulajdonképeni, veszedelmes sivatag, mely futóhomokból (burkhánokból) áll; jaj a karavánnak, mely azon keresztül akar járni! Ott egy zöld fűszálat sem lát a szem. A legnagyobb homok Bokharától délre s az Üszt-Jurt közelében van.

Az Oxus vagyis Amu-derja hajdan a Káspi tóba ömlött. régi medre az úgynevezett Uzboj; egy ideig azt hitték, hogy a folyót megint ebbe a régi mederbe lehetne vezetni s hogy ekként hajózási utat lehetne nyitni a Káspi tóból a Pámirig. Az újabb vizsgálatok, különösen pedig Lessar vizsgálatai bizonyítják, hogy azon terv nem valósítható. Ugyancsak Lessar két más holt medret fedezett föl, az egyik Mihajlovszknál torkolt a Káspi tóba, a másik az Oxus közeléből Csárdsuj felé vonul. De e két medret is csak rendkívül nagy költséggel lehetne hajózható csatornává alakítani. A két meder hajdan öntözési csatorna lehetett, s azzá most is volna alakítható.

Lessar Szarakhszából Pul-i-Khatunon s a Zulfikari hágón át Suzánig vizsgálta meg a Tedsendi völgyet: most tudjuk, hogy ott aránylag könnyen járható út nyílik, melyen az Amu-derja s a Káspi tó mellékeiről a Kandahari fensikra lehet jutni. A Herirud bal oldalát Khoraszán meredek hegyágai szegélyezik, melyek

az átjárást nehezítik, de jobb oldalán 3—4 km. széles völgy terül, mely a folyót a Paropamisus és a Barsut hegyek végső ágazataitól elválasztja. A Paropamisus, mely csak a Kuh-i-Baba vagyis Szefid-Kuh folytatása és végződése, annyira letörpül, hogy viszonylagos magassága csak 300—350 m. Tehát korántsem oly nehezen megmászható bástyafal, mint a Kabulisztánt övező hegységek, sőt helyenként egészen jelentéktelen dombokká törpül: az éjszaknyugati irányban csapó mellékgerincz a Barsut hegysor, mely szintén nem magas s mely néhány oldalágat a Heri-rud felé ereszt, ezek részint Zulfikarnak tartanak, részint szemben emelkednek a persa Peszkever hegyekkel. De azok az oldalágak sem igen gátolják az átjárást, mert ott van a Zulfikari és a (Ghiarma-al-)Derbenti hágó, magán a főgerinczen pedig a Robati hágó délnyugatra Kkombuba, délkeletre pedig Badghiz tartomány belsejébe vezet.

A Paropamisus magaslatain az Ardevani és Karuan-Asani átjárások egyenesen Suzánba és Herátba visznek. Tehát azon vélemény nem áll, mely szerint a Káspi tó térségei s Herat között átjárhatatlan bástyafal volna, melyet a Hindu-Kussal összeolvadó Iráni fősík képez. Ellenkezőleg a Kub-i-Baba között, mely nyugaton a Paropamisus jelentéktelen magaslatával végződik s Khoraszán hegyei között egy mély völgyelés van, mely Szeisztánt a Kara-Kummal kapcsolja össze. E völgyelésben folynak a Heri-rud és Hilmend ellenkező irányokban s e folyók megjelölik a határt, mely a Szoliman hegységet az Iráni fősíktól elválasztja.

A Tedsend vagyis Héri-rud völgyéből bemehetünk Badghiz tartományba, a melylyel csak most az oroszok és angolok kutatásai nyomán ismerkedtünk meg. Oda vagy a Herát völgyét szegélyező magaslatokon, vagy a zulfikari hágón át mehetünk. A zulfikari átjárás a Barsut hegység szélesebb-keskenyebb szakadékait követi, melyek hossza 16—20 km.: a Heri-rud völgyében kezdődik s onnan délkeleti irányban haladva Herátba vagy Badghizba vezet: legnevezetesebb azon kijárása, melyen Ak-Robathba, az említett tartomány szívébe jutunk. Zulfikar tehát oly átjárás, melynek igen nagy hadászati jelentősége van, s azért az oroszok azon voltak, hogy annak kulcsát kezökbe kerítsék. A helyszínre kiküldött két bizottság sokáig nem tudott megegyezni abban, hogy melyek legyenek Badghiz határai, mely a Heri-rud és Murghab között terjed el. A tartomány délfelé a Paropamisusra

támaszkodik, éjszakfelé lassú lejtéssel a Kara-Kum lapályaival olvad össze. Déli szélén egyenközű völgyek vannak, melyeket 250—300 m. magas és nagyobbára erdős domborok választanak el. s a Khusk és Murghab mellékvizei termékenyítenek. A lakosok afghánok, hazaréhek és dsemsidik; az utóbbiak a legszebb és legtermékenyebb, a hazaréhek a legnagyobb völgyet népesítik. A tartomány azon része hajdan még népesebb és műveltebb volt. mint mostanában, azt bizonyítják a sok elhagyott vízvezeték és csatorna, a falmaradványok és várromok. Éjszak felé le szállunk a tulajdonképeni Badghizba, a hol a völgyek kiszélesednek s tavasszal buja növényzetet mutatnak, a hegyek eltűnnek és csak kerek halmok mutatkoznak. Ezt a vidéket az arab írók a gyönyörűségek kincsenek, a szépség kertjének, a tavasz trónjának nevezik. A szaríkok most is igéret földjének (miszirnek) nevezik. Szép vetések, gyümölcsösök és zöldeges kertek diszlenek ott; a gyepezőket szép faligetek, szederjék, jegenyefák, pisztáczfák és fűzfák szakasztják meg. Ott még számosabbak a régi városok omladécai, a hajdani fővárosnak Talikan-nak vagyis Bagsurnak romjai nagy területet foglalnak el. Ez áldott vidéktől éjszakra a vitás vidék terül el, melynek egyes részei oly termékenyek, mint a tulajdonképeni Badghiz, más részei pedig oly kopárak, mint a Kara-kum. A dombok ott számosabbak és magasabbak. az Elbirin-Kir magaslatai 300—320 m. érnek el; magas fűvel és sós növényekkel vannak fedve, melyek a szárikoknak igen jó legelőket szolgáltatnak. Ugyancsak az Elbirin-Kir magaslatai között sóstavak is vannak, s Merv és Pendsdeh lakosai onnan látják el magukat konyhasóval.

Badghiz tartomány útjain a Kara-kum felé azon helyek uralkodnak, a melyekkel csak nem régen ismerkedtünk meg, t. i. Ak-Tepe, Pendsdeh, Bala-Murghab és Merutsák. Ezen helyek geographiai fekvését az angol bizottság egyik tagja, Holdich őrnagy határozta meg. Pendsdeh, melyet az oroszok megszálltak, a Khusk és Murghab egyesülésénél fekszik, határa jól van öntözve és sok árpát, szorghót meg rizst terem; lakosai szárikok, kik leginkább baromtenyésztéssel foglalkoznak, némelyiknek 1500—2000 juha és 70—80 tevéje is van. Szép szőnyegeket és más gyapjuszöveteket is készítenek. Pendsdeh lakosainak száma vagy 9000. A szárikok Jolatan oázis is népesítik. szomszédjaik a szalorok, kik most leginkább a Heri-rud és Murghab között tanyáznak.

Przevalszkij negyedik utazásáról már számos ismertetést

olvashattunk Földrajzi Közleményeinkben. Arról tehát csak röviden kell szólanom. Megemlítem, hogy Przsevalszkij Urgából elindulván, a Gobi sivatagot legnagyobb szélességében szelte át. Szerinte e sivatagban három övet lehet megkülönböztetni; az éjszaki övben még nagy gyepezők vannak, melyeken antilopok legelnek; a középső övet kavicsos és száraz talaj és apró dombok jellemzik; a déli öv az igazi homoksivatag, mely a hajdani beltengernek feneké. Éjjel a hideg oly nagy, hogy a kénese is megfagy. Az Altai keleti nyulványa, a Kurku hegyláncz elválasztja a középső Gobit a délitől, ezt Alasán-nak nevezik, úgy mint a hegylánczot, mely a Hoang-Ho termékeny völgyétől választja el. E folyó partján fekvő Din-joan-in-től még 300 km-ért pusztaságon kellett megtenni, mielőtt Tibet hegyégeit elérték. A föld 1000—1500 m. magasságról gyorsan emelkedik 2700—3000 m. magasságra, midőn Kan-Szu sinai tartomány felé közeledünk; ott már számos folyóvíz és erdős magaslatok váltják fel a sivatagot. 1884 márcziusban Przsevalszkij a Kuku-Nor fősíkját látogatá meg, hol 3400 m. magasságban buja legelők vannak, ott az antilopok és vad szamarak majdnem összekeverednek a nomádok házi állataival. A Kuku-Nor, azaz kék tó a fősík közepe táján ápril közepéig be van fagyva, körülete 250 km.; környékeiu mongolok és tangutok tanyáznak, az utóbbiak terjeszkednek, s maholnap kipusztítják a mongolokat, a kik Czajdámban is pusztúlnak. E tartományt szelte át az orosz expedítio a Kuku-Nor fősíkjáról leszállván; az egy elzárt völgy, egy kiszáradt nagy tónak a feneké, átlagos magassága 600 méterrel kisebb, mint a Kuku-Noré.

Ápril elején Przsevalszkij 14 ember kíséretében a Burkhan-Buddah hegyeken kelt át, melyek 4785 m. magasak, ezekben ered 4100 m. magasságban a Hoang-Ho; e nagy sinai folyó hőlcsőjében két kis sárgavízű tavat, s két apró folyócskát találunk. Nem messze oda, de 220 méterrel alantabban, a Jang-tsze-Kiang már hatalmas folyó, oly mélyen van bevágódva a medre, hogy az oroszok nem kelhettek át rajta. Az éghajlat azokon a fősíkokon, hol a két nagy sinai folyó ered, felette zord, májusban is gyakran havazott, s éjjel a kénese 23 fokra is leszállt; még júniusban, sőt júliusban is gyakran fagyott éjjel, nappal pedig majnem mindig az eső esett. Mindazonáltal sok vad állat, kivált sok medve van ott.

A magas fősíkokról Przsevalszkij 1884 augusztusban leszállt

Czajdámba, melynek talaja sok helyen sós, nagy tava is sósvízű, ezen túl éjszak és éjszaknyugat felé homokos síkságok terülnek az Altün-Tagig, melyek puszták és vízben szükölködnek. Ezt a vidéket Gasnak nevezik. Ezt Przevalszkij első kutatta ki, onnan nyugatra haladván előre, a nagy völgybe érkezék, melyet éjszakon az Altün-Tag, délen a Küen-Lün szegélyez, s mely nyugat felé mind magasabbra emelkedik, az elején 2700, nyugati végén pedig 4200 m. a magassága. Folytonos szél uralkodik a völgyben felkavarva a port és homokot. A déli oldalon emelkedő Küen-Lün havas csúcsai a 6000 métert is meghaladják. A szelek ezen völgyéből 1885 elején az expeditió visszatért Gasba, s onnan a Lop-Nor felé utazék, azután délnyugatnak tartván, az Altün-Tag éjszaki tövén, a Csercsen folyó vidékére jutott. Ez egy oáz, melyet a Küen-Lün éjszaki oldaláról lesiető zuhogók egyesüléséből támadó Csercsen öntöz; e folyónak zavaros és halban bővelkedő vize nagyon sekély mederben folyik a Tarim felé. Csercsen oázból Przevalszkij Nia és Keri oázok felé utazék, az utóbbi oázból akart Tibetbe menni, de e szándékát meg nem valósíthatá. Azt állítja, hogy mind a mongolok, mind keleti Turkesztán más lakosai már nagyon megunták a sinaiak zsarolásait és csak az oroszok bátorítását és segítségét várják, hogy fellázadjanak. A Csercsen és Keri folyók között emelkedő hegyláncot máris Orosz hegységnek, gúlaszerű legmagasabb csúcsát pedig a Szabadító czár hegyének nevezte el.

Mind földrajzi, mind politikai tekintetben nagy jelentőségű tény a nagy vasút, mely Ázsia szívében a múlt évi július 2-kán megnyílt, s melyről elnöktársam a múlt hónapban értekezett. A vasút elejét a Mihalyöböl-ből, melyet mélyebben járó hajók meg nem közelíthettek, áttették Uzun-Adába (= hosszú sziget); onnan a vaspálya egész hossza Mervig 825 km., s ebből a Kizil-Arvattól Mervig terjedő, 566 km. hosszú darabot az oroszok egy év alatt építették meg. Most már Mervből az Amu-Derjánál fekvő Csárdsujig is elkészült a vasút. A vaspálya a Kubbet hegyláncz éjszaki tövén Askabádon át Dusáig kelet-délkeleti, azután Mervig éjszakeleti irányban vonúl.

Az oroszok biztos léptekkel és ellenállhatlanul nyomólnak előre; az angolok is terjeszkednek, 1886 január 1-én Burmát kapcsolták indiai birodalmokhoz, s így az Iravádi felső szakaszánál a sinaiaknak közvetetlen szomszédjai. Kereskedésöket mind Tibetre, mind Jünnan sinai tartományra szeretnék kiterjeszteni.

A francziák is sovárgó tekintettel néznek Jünnanra, de úgy látszik, hiában vesztegetik embereiket és pénzüket Tonkingban és Kó-sinsinában.

•A tudományos világ, a geographusok, kartographusok, geologok, nyelvtudósok, stb. még mindig várják gróf Széchenyi Béla sinai expedíciójának (1877—1880) részletes leírását, joggal remélhetjük, hogy ez utazási munka ismereteinket Sináról tetelesen öregbiteni fogja. De fájdalom egyik év, a másik után elmúlik, s a munka, úgy látszik, nem halad előre; így az expedíció eredményeihez kötött érdeklődés lassankint csökken, s topographiai tekintethen az újabb utazások túl is szárnyalják. Ezt olvassuk a Justus Perthes-féle Mittheilungokban, s mi kénytelenek vagyunk ezen szelíd szemrehányáshoz hozzácsatlakozni. Annál nagyobb örömeinkre szolgált Lóczy Lajos nagyszabású munkájának megjelenése. Az expedíció egyik tagja, Kreithner főhadnagy nagyon hamar elkészült az utazás elbeszélésével, németül irt munkája rossz magyar fordításban is megjelent. Azon munka csak előzül szolgálhatott, tudományos eredményt keveset találunk benne. Lóczy munkája egészen más természetű, alapos és komoly búvárkodásoknak eredménye, mely minden irodalomnak díszére válhatnék. Dicsérrünk kell Lóczy fáradhatatlan szorgalmát, önfeláldozó munkásságát, de dicsérrünk kell a Természettudományi könyvkiadó vállalatot is, melynek áldozatkészsége lehetségessé tette, hogy a munka oly díszes alakban magyar nyelven jelenhetett meg. •A khinai birodalom természeti viszonyainak és országainak leírása• báró Richthofen nagyszerű munkája mellett is kiváló helyet foglal el.

Sokkal szerényebb, de szintén érdekes azon angol munka, mely Indiát, az országot és népeit ismerteti meg; ezt a rokonszenves költő Edwin Arnold bocsátotta közre, czíme: •India revisited, London, 1886.• Sok szépet és sok érdekést olvashatunk e munkában, szerző nyíltan elismeri, hogy az angol uralkodás a benszülöttek rokonszenvét még nem tudta megszerezni. A mesés kincsekkel megáldott Indiában oly inséges évek is előfordulnak, hogy millió számra éhen halnak meg az emberek.*)

* Dr. Jung Emil a Justus Perthes-féle Mittheilungen 1886-ik évi folyamában, a 338 s. k. l. a hivatalos adatokból merített kimutatásokat közli a régiebb és újabb időben előfordult éhínségről. 1877-ben és 1878-ban a brit uralkodás alatt álló Kelet-Indiában 5¹/₂ millió emberrel több halt meg, mint rendes években szokott meghalni, s 2 millióval kevesebb gyermek született.

Korea félsziget csak a legújabb időben nyílt meg az európaiak előtt. Bernerston az éjszak-amerikai Egyesült-Államok szolgálatában levő tengerésztiszt Széul városból Peng-Jangig utazott, ez útjában meglátogató Szong-to-t, mely nagy kereskedésnek középpontja: hajdan Szong-to volt Korea fővárosa, s az ország előkelő emberei onnan származnak, az utcákban emléktáblák jelölik meg azoknak neveit és hivatalait. — Gottsche a koréai kormány megbízásából a félszigeten található község telepeket vizsgálta meg, szerinte a népesség száma legalább 12 millió lélekre rüg. Az angol Charles a hegyeken át Kin-Huába tett egy kirándulást, azután a félsziget keleti partja mentében Simulfóból, mely Széul-nak kikötő városa, Zsen-Suánig utazott; úgy találta, hogy a föld elég jól van művelve; a házak általán véve igen tiszták. többnyire délnek néznek, verendával vannak ellátva, a látogató ott veti le saruját: néhány lábnyira a talaj fölött egy kis pitvar van, ebben van a tűzhely, mely az egész házat fűti. A padozat gyékénnyel, vagy papírszőnyeggel van betakarva.

Az Ázsiában tett többi utazásokat mellőzhetem, mert Közleményeinkben már meg voltak említve. Csak Déchy Mór tagtársunk múltévi utazását kell kiemelnem, melyet Dr. Schafarik geolog kíséretében a Kaukázusban tett. Valóban Déchy nagy dicséretet érdemel, hogy sem fáradságot, sem költséget nem kimélve a tudomány érdekében önfeláldozó munkásságot tanúsít. Remélhetjük, hogy most a Kaukázusban tett tapasztalatait fel fogja dolgozni, s hogy munkája valóságos nyeresemény lesz a földrajzi tudományra nézve.

Az Ázsia és Ausztrália között fekvő szigetek közül a két legnagyobbik, t. i. Borneo és Új-Guinea majdnem egészen ismeretlen volt, most lassankint azokról is lehull a lepel. Borneón az angolok tettek újabb foglalásokat és kutatásokat, Új-Guinea birtokában pedig az angolok és németek osztozkodtak. Nyugati partvidékein egyes helyekre a hollandiak már régibb idő óta tartanak jogigényt, déli partvidékeit leginkább az ausztráliai angolok törekedtek kikutatni és megszállani. A határvonal az angolok és németek birtokai között ekkép határozott meg: a déli szélesség 8. fokán a Mitre sziklától a határvonal a keleti

Anglia 800,000 font sterlinget küldött az inségesek felségelésére, magában Indiában a kormány 11.194,320 font sterlinget fordított e célra: Madrasban 2.591.900 embert kellett kitarítani, Számos kerületben a népesség két esztendő alatt 25—28 százalékkal fogyott.

hosszúság 147. fokáig terjed Greenwichől számítva, e szegési ponttól egyenes vonal azon pontig vonúl, a hol a 144° délvonal a 6° egyenközűt szegi; onnan a határ tovább halad azon pontig, a hol a hollandiak birtokait elválasztó 5° egyenközű a keleti hosszúság 140° szegi. Anglia tehát megtartotta a nagy sziget keleti nyulványát a hozzája csatlakozó szigetekkel együtt, Németország birtokába a sziget azon része került, melyet most Vilmos császár földjének neveznek, továbbá Németország megszállta mindazokat a szigeteket, a melyek Új-Britannia, Új-Irország, Új-Hannovera, az Admiralitás és Hermiták csoportjait képezik; ezt az egész szigetsokaságot Bismarck csoportjának nevezték el. A német Új-Guineai társaság legott több expedíciót küldött ki az új birtokterületek kikutatására; dr. Finsch egy jelentős folyót fedezett föl, melyet Augusztá császárnéról neveztek el, az éjszaki parton szakad a tengerbe; Dalmann kapitány 65 km. távolságra hajózott rajta felfelé. Dr. Schrader nagyobb expedícióval indult el, 1886. ápril 16-án a Finsch-öbölben kötött ki; őt báró Schleinitz admirális követte. Az Új-Guineai társaság már néhány állomást szervezett, egyet a Finsch-kikötőnél az úgynevezett Faszigeten, egyet a Hatzfeld-révnél s egyet a Konstantina-révnél. Múltán megróvja Wichmann a társaságot, hogy új neveket oly helyeknek is ad, a melyeknek már van nevök, mivel ezzel csak neveli az úgyis már zavaros földrajzi nomenclaturát. Így a Gazella-félsziget hegyét »Varzin«-nak, Új-Irországot »Új-Meklenburg«-nak, a Duke of York csoportját »Új-Lauenburg«-nak, Új-Britannia legnagyobb szigetét Birarát »Új-Pommerániá«-nak keresztelte el a társaság. Erről az Új-Pommerániáról épen most jelent meg egy részletesebb ismertetés: Im Bismarck-Archipel. Erlebnisse und Beobachtungen auf der Insel Neu-Pommern. Von Parkinson, Leipzig, 1887. Szerzője 2¹/₃ év óta lakik a szigeten, Ralum ültetvényen.

Németország a Karolinákon is megakartá vetni lábát, de Spanyolország erősen tiltakozott az ellen; a kérdés eldöntése a pápára bízott, ennek közbenjárására 1885. decz. 17-én létrejött a szerződés, mely a Karolina szigetek fölött való felsőséget Spanyolországnak biztosítja. A spanyol birtokok határait megjelölik az egyenlítő, az éjszaki szélesség 11. foka s a Greenwichől való keleti hosszúság 133 és 164 fokai. De a németek szabadon üzhetnek kereskedést a spanyol birtokokon is. Német kereskedők a Csendes óceán más szigetein is megvetették lábukat.

különösen a Tonga- és Szamoa szigeteken. Úgy látszik, ők emberségesebben bánnak a benszülöttekkel, mint az ausztráliai és amerikai angolok szoktak volt velök bánni. Legújabbán az Új-Hebridák szigetcsoportját a francziák szállták meg.

Vessünk most egy pillantást **Amerikára**, melynek nagyobbik fele a román, kisebbik fele a germán nemzeteknek jutott osztályrészül. A nagy különbség a kétféle nemzetek között az amerikai állapotokban legvilágosabban tükröződik vissza. A dél-amerikai köztársaságok közül csak Chile és Argentina gyarapodnak nagyobb mértékben, népeességök is szaporodik leginkább európai bevándorlókkal. Argentínába 1883-ban több mint 81,000, 1884-ben több mint 100,000 európai jövevény telepedett le. Buenos-Ayres tartomány új fővárosa oly gyorsan emelkedett, mint az éjszak-amerikai Egyesület városai. Az argentinai törvényhozás 1381. máj. 4-én Buenos-Ayrest tette a köztársaság fővárosává, mint illet elszakasztotta a hasonló nevű tartománytól s egyedül az állami hatóságoknak rendelte alája. A tartomány számára tehát a tengerhez közelebb a Rio de la Plata egyik bevágásánál új fővárost alapítanak, melynek neve La Plata; a tartományi hatóságok oda költöztek s már 1884. márczius végén, 17 hónappal a város alapíttatása után 10,407, 1884. nov. 21,349, 1885. okt. 28,327 lakosa volt. Azon időig 4315 ház épült, 724 ház épülő félben volt. Vasút köti össze az új várost a tartománynyal s Buenos-Ayressel, a kikötő még el nem készült.

Argentina területén a vasútak hossza 1881-ben 2394 km.-t tett, 1885 végén pedig több mint 6000 km. Egy pályavonal a köztársaság területét kelet-nyugati irányban Mendoza városig szegi, most azt onnan az Andok kordilleráján át Valparaisóig akarják folytatni. A D. Sz. 41° táján találtak egy mélyen bevágódott hágót, melynek magassága csak 1500 m., ez a Nahuel-Huapi tótól nyugatra esik; úgy látszik, hogy odább délre a Csendes és Atlanti oceánok közötti vízvázalstón még alacsonyabb csorba van.

Argentina népesebb központjaitól délre Patagonia, melyben Chilével osztozott, éjszakra pedig a Chacó-nak nevezett nagy térség van: itt is, ott is független indián népségek tanyáznak, melyek gyakori betöréseik által nagy kárt tesznek az elszórt tanyákon lakó telepítvényeseknek, különösen harmaik elhajtása által. Az argentinai kormány azért a múlt években mind a két vidékre hadi expedíciókat küldött ki, hogy az indiánokat megfenyítsék és visszaszorítsák s egyszersmind tudományos kutatásokat

is tegyenek. Patagoniában a Rio Negro és Chubut között új területet is szerveztek a betelepülők számára, Vi ed m a fővárossal, mely közel esik a Rio Negrohoz. Chubut terület kormányzója Fontana azután a Chubut forrásvidékét s egyik mellékvizének, a Sengel-nek völgyét is megvizsgálta.

Chaco nagy területének csak éjszaknyugati részét ismerjük jobban, melyet az Andok legszélsőbb ágazatai borítanak be, ott leginkább szelid indulatú, letelepedett indiánok, a chiriguánok laknak. Sokkal ismeretlenebbek azon vidékei, melyeket a Vermejo és Pilcomayo hasítanak, csak annyit tudunk, hogy részben rengeteg erdőségek, részben nagy gyep térségek, s hogy ott vad, kóborló indiánok tanyáznak. A francia dr. Crevaux a Pilcomayo mellékén öletett meg; a két folyó mellékein 1884-ben és 1885-ben többen tettek kisebb-nagyobb kirándulásokat. Feilberg őrnagy és Storm mérnök a Pilcomayón felfelé 255 km. utat tettek meg, feljebb a nagy sellők miatt nem mehettek. Úgy látszik, sem az egyik, sem a másik folyó nem igen alkalmas a hajózásra. Legújában a francia Thouar indult el azon vidékekre, hogy a kutatásokat folytassa; ugyanő már azelőtt Bolíviából a Gran Chacón keresztül Paraguayba, Assuncionba utazott vala.

Brazília roppant nagy területén még sok ismeretlen vidék van. A nagy vízvásztató fensík, melyről a Paraguay dél felé, a Madeira, Tapajoz, Xingu (olv. Singu), Araguay és Tocantins mint az Amazonas déli adózái éjszakra folynak, Motto Grosso brazíliai tartományban fekszik. Az említett folyók közül legismertlenebb a Xingu volt, ennek kikutatására a brazíliai kormány 1884-ben küldött ki egy expedíciót, melynek tagjai Von den Steinen Károly és Vilmos, meg Claus Ottó voltak. Ezek elsőben a Xingu forrásvidékét keresték föl; úgy találták, hogy a Xingu három folyócska egyesüléséből támad, még pedig a D. Sz. 12° alatt; ott egy kis indián törzs tanyáz, mely még a kőkorszakban él. A 800—900 m. széles folyó medrét alább 100 méterre szorítják össze sziklás hegyek, e szoros nagyon kanyargós s a folyó nagy sellőkön rohan rajta keresztül, alább megint lecsendesedik és 1200—2000 méterre kiszélesedik. Az utazók Paranhaguaráig követték, azaz odáig, a meddig Adalbert porosz herceg a torkolattól felfelé 1843-ban jutott vala. E pont a D. Sz. 4° alatt fekszik. E szerint a Xingu egész folyása már fel van tárva. Az sem szolgáltat szakadatlan hajózási utat, az is úgy, mint az Amazonas többi déli adózái, sellőket és vízeséseket képez

ott, hol a felföld párkányán áttör, sőt hajózható alsó szakasza rövidebb, mint a többi folyóké.*

Ugyancsak német utazó. Payer Richard az Amazonas vagyis Maranyon forrásfolyói közül az Ucayalét s ennek mellék-vizeit kutatta ki 1885-ben és 1886-ban. Az Ucayalét és vizeséseit megvizsgálván a Tainayához jutott, azután a Pachitea, Chörsa, Palcassa, Chuchuras folyók mellékét járta be. E vidékek Peru köztársasághoz tartoznak, de ott leginkább félig vagy egészen vad indiánok tanyáznak, nevezetesen szibivók, kasszivók, lorenzók, kampák. Köztük a kasszivók a legvadabbak, még kannibálok. A szibivók szelidebb indulatúak, de külsejük irtóztató; arcukat és kezöket kékre festik, karjukat és lábszárukat állatok fogaival és üveggyöngyökkel ékesítik. orruk porczogójába csörgő ezüst lemezeket dugnak, testöket holmi arabeszkekkel czifrázzák. A nők csak az által különböznek a férfiatól, hogy kisebb tereműek. S az indiánok közepett a perubeli fehér emberek seregedéke tartózkodik a Pachiteánál kaucsukszedéssel foglalkozva. Közéjük épen Payer ottlétekor néhány német ember is vegyült; ezek az 1855-ben Huancabamba tartományban, Pozusse helységben letelepedett tiroliak voltak. E gyarmat nagy nyomorban van, Payer tudósítása szerint a perui kormány semmitsem tett a világtól elszakadt szegény jövevényekért.

Goudreau tanár Cayenne-ben, továbbá Ten Kate Roland Bonaparte herczeg megbízásából, s végül Everard im Thurm meg Perkins a francia, hollandi és angol Guianában tettek kisebb nagyobb kirándulásokat; Thurm és Perkins 1885-ben azon felsíkiig nyomultak elő, a melyből az ábrándos alakú Roraima hegy mered föl meztelen sziklafalaival és tornyaival, magasságát 5620 méterre becsülik; ők a csúcsára fel nem juthattak, de egy más angol utazó, t. i. Whitely megmászta, s azután a töle éjszaknyugatra eső Tvekkué hegyre is felkapaszkodott, melynek szintén nagyon ábrándos alakja van.

A francia Chaffanjon az Orinokón utazott fölfelé egészen odáig, a hol a Meta ömlik beléje; Humboldt óta ő az első, a ki pontosabban vette föl a nagy folyó fekvését, egyszersmind a Rio Caurát is megvizsgálta, mely a Sierra Maignalidában ered, különös gondot fordított a folyó mellékén tanyázó indián törzsekre is.

* Az utazásról szép képekkel ékesített érdekes munka jelent meg: Karl von den Steinen, Durch Zentral-Brasilien, Brockhaus, 1886.

Hettner 1883 és 1884-ben Kolumbia köztársaság területén az Andok kordilleráiban tett újabb kutatásokat; ott az Andok négy lánczolatra oszlanak, a melyeket a San Juan és Atrato, a Patia és Kauka és végre a Magdalena folyók választanak el egymástól. Az Atrato éjszakra folyván a Karibi tengerbe, a San Juan pedig a Csenedes óceánba ömlik, a két folyót csatorna által össze lehetne kapcsolni, s ezt az óceánközi csatornát már 1806 óta tervezték.

Dr. Sievers Kolumbiában a Sierra de Sta Martát vizsgálta meg újra; azon partmelléki elszigetelt hegység 5000 m. magasságra emelkedik, a maradandó hó alsó határa 4420 m., az erdő felső határa pedig 2000 m. magasságban van; a hegység gránit és porfirból áll, rajta sok régi jegeseknek nyomai találhatók. Simons Guajira félszigetet kutatta ki, mely felében Kolumbiához, felében pedig Venezuelához tartozik; a félszigeten vagy 20.000 ember lakik.

Lesseps a Panamai csatornáról a részvényes társaság 1884-diki közgyűlésének a következő jelentést tette: »Mostanáig már 17 millió köbméter föld emeltetett ki, a vajúási és eltakarítási munkálatok csak az elmúlt két évben érték el a szabályos eredményt, eleintén sokkal lassabban ment a dolog, épen így volt a Szezei csatormánál is, melynél összesen 75 millió köbméter föld emeltetett ki, s e nagy mennyiségből 50 millió az utolsó két évre esik . . . Panama és Colon városok népessége a csatorna megkezdése óta megháromszorozódott; az Atlanti óceánnál feltöltés által nyert nagy területen egy új város, Christophe-Colomb keletkezik; a nyomorult falvak és viskók helyén jelentős városi épületek támadtak, a nagy műhelyek körül mindenütt csinos telepek vannak, jó közlekedési úttal és kertekkel. Panamában sem fog a csatorna a régi városnál végződni, ott is új város fog támadni, tervezete már meg van állapítva; ezen új városnak nagy jövője van, mert a két Amerika között a kellő közepén fekszik, tehát majdnem egész féltekén fog uralkodni. A forgalom, mely ott keletkezni fog, legalább 20 millió tonnára fog rúgni s ekkora forgalom nagy változást fog előidézni.« A csatornának 1885-ben kellett volna elkészülnie, de az mostanig sem készült el. Úgy látszik, sokkal nagyobbak a nehézségek, mint Lesseps és a francziák állítják. Már is többet költöttek a csatornára, mint a mennyire az előleges költségvetés az egész csatorna költségét tette; a főnehézség nem a földszoros vízváltató gerinczének

átmetszésében áll, noha magassága 113. m., sokkal nagyobb bajt okoz a csatorna vonalát szegő folyók elgátolása, ezek között legnagyobb a Chagres, mely az esős évszakban 12.6 métert is árad s ott a hol a csatorna vonalát először metszi, ennek szintája fölött 15.8 m. van. Vajjon lehetséges-e kivált oly vidéken, a hol a földrengések oly gyakoriak, oly tartós műveket létrehozni, melyek akkora víztömegnek ellenállhassanak? Mindezekhez hozzájárul a munkások nagy balandósága. Colon mellett a kikötő ugyan már elkészült, de igen sok munkát kell még végezni. Egyébiránt itt a távolban helyesen itélni a dologról alig tudunk; a francziák mindent rózsás színben tüntetnek fel, az éjszak-amerikaiak ellenben mindent gáncsolnak s legjobban szeretnék az egész vállalatot megbuktatni. Ők Nikaraguán és a Tehuantepeki földszoroson keresztül tervezgetnek csatornát és hajózási pályát. E legújabb tervek szerint a Tehuantepeki hajózási vasút 50, a Nikaraguai csatorna pedig 51 millió dollárba kerülne. Éjszak-Amerikában sok ember foglalkozik nagy tervek készítésével, sok nagyszerű tervet végre is hajtanak, mert van elegendő pénzök és vállalkozási szellemök. Hihető azért, hogy a Florida félszigetet átmetező csatornát csakugyan elkészítik. Ez a félsziget messzire kinyúlik a tengerbe s a hajózási közlekedést az Egyesület déli és keleti államai között több mint 600 km. úttal meghosszabbítja, azonkívül a tengerszoros Florida és Kuba között sem könnyen hajózható. Azért csatornát terveztek, mely a Mejikói öbölbe ömlő Suwance folyónál kezdődik s onnan az említett félsziget tövén keresztül az Atlanti oceánba Jacksonvillenél vezet. E csatorna építéséhez már hozzáfogtak, az Pensacola és Új-York között vagy 1200 kméterrel rövidíti meg az utat.

Guatemalában az angol Moudslay kivált a régiségeket vizsgálta; úgy véli, hogy Copan, Quirigua, Palenque, Menche, Tikal stb. már a spanyol hódítások idejében romba dőlő városok voltak. A német dr. Stoll 1878—1883-ban tartózkodott Guatemalában, érdekes könyvben ismerteti az ottani állapotokat, a melyek korántsem örvendetesek; a köztársaság volt elnöke Barros 1885-ben erőszakkal törekedett a közép-amerikai köztársaságokat egyesíteni, de életével lakolt.

Az éjszak-amerikai Egyesült-Államok folyton folyvást gyarapodnak minden téren. Roppant nagy területökön, mely az egyik oceántól a másikig kiterjed, a Napnak 6 órára van szüksége, hogy látszatos mozgását keletről nyugatra megtegye. Nagy zavar

harapózott vala el a helyi idő számításában, annak elhárítása végett az egész területet öt délköri övre osztották, mindegyik övre 15 hosszúsági fokot számítva, s mindegyikre megállapították az egységes időt. A népesség a nem régen megszállott területeken is gyorsan szaporodik, s annak következtén két új állam szervezkedett. 1885. február 7-én a senatus elfogadá a javaslatot, mely szerint Dakota déli feléből új állam, éjszaki feléből pedig Lincoln terület lett; 1886 ápril 9-kén Washington terület alakult új állammá Olympia fővárossal; e szerint az Egyesült-Államok száma már 40-re rüg.*

A yankee-k vállalkozási szelleme nem ismer korlátot, azért néha nagyon ábrándos terveket is forral. Ifjabb John Goodridge mérnök az Egyesült-Államok keleti vidékeinek éghajlatát megváltoztatni óhajtja az által, hogy a Labrador és Újfundland között levő Belle-Isle tengersizos elzárásával a hideg Labradori áramlást a partoktól el, kelet felé tereli. A tengersizos elzárása magában véve lehetséges volna, ámde Éjszak-Amerika keleti vidékeinek kemény hidegét nem a sarki áramlás okozza, hanem a légnyomás sajátságos eloszlása. A tengeráramlások magokban véve nem sokat használnak a partvidékeknek, ha hatásukat az uralkodó légáramlások megsemmisítik. Az éjszaki félgömbön a nagy sarkalji cyklonok egyenlítői oldala a nyugati partvidékekre esik mind Európában mind Amerikában, azért rajtuk a tengeri szelek uralkodnak, melyek a melegebb óceán, s a délibb vidékek levegőjét szállítják a szárazföldek felé. A nyugati és keleti partvidékek éghajlati különbsége az uralkodó légáramláson, s a légnyomás eloszlásán, ez pedig a tenger és szárazföld melegségi ellentétén alapszik, azért nyugati Európa és keleti Amerika éghajlata nem változnék, ha sikerülne is a Labradori tengeráramlást kelet felé elterelni.

Labradorban Macoun és Low megvizsgálták a Misztasszini tavat és környékét, úgy találtak, hogy az, valamint egy kisebb tó a Rupert folyó medrének kiszélesedése: a nagy tónak hossza 160, szélessége 19 km., mélysége 114 m. Peck misszionarius Labrador éjszakkéleti részén utazék keresztül, első európai ember, a ki ezt az utat megtette.

Alaszkában többen tettek kutatásokat. Cantwell hadnagy

* Éjszak-Amerikáról igen érdekes tanulmány jelent meg dr. Supantól a Justus Perthes-féle Mittheilungen 84. számú Ergänzungsheft-jében.

1884-ben megkezdett kutatásait 1885-ben folytatá, a Kovak folyót vizsgálta meg, mely 4 tóból ered, s a Hotham-Inlet-be ömlik. Mac-Lenegan az utóbb éjszakra eső Nanutak folyót vette föl; Woolfe a Nanutak és Lisburne-fok között eső területet, Allen a Réz- vagyis Atna folyót vizsgálta meg; Woolfe több helyen szén-telepet, Allen arany, ezüst és szén-telepeket talált.

Az amerikai sarkvidékeken is folytak a kutatások; a francia Boas 1883 és 1884-ben az É. Sz. 60 és 70 fokai között elterülő Baffin-földet járta be keresztül kasul, utazásait két eszkimo kíséretében, s nagyobbára kutyáktól vont szánkán tette meg; a szigeten néhány eszkimo telep van. A dánok az elmúlt években Grönlandba küldtek több expedíciót, melyek több kevesebb sikerrel jártak. Nordenskiöld a keleti partvidéken 1883-ban az É. Sz. 70-dik fokáig nyomult elő, a grönlandi utazását tárgyaló munkája most német nyelven is megjelent. (Grönland). Seine Eiswüsten im Innern und seine Ostküste, Leipzig, Brockhaus, 1886.)

* * *

Az előbbieken összefoglaltuk szemlénket a legközelebb múlt években tett utazásokról és tudományos kutatásokról; sok nevet említettünk meg, de magyar név csak kettő fordul elő köztük, Lóczy Lajosé és Déchy Móré. Igaz, nekünk nincsenek tengerentúli birtokaink, melyeknek érdekében földrajzi kutatásokat tennünk kellene, csak egyetlenegy tengeri kikötőnk van, azt is még mindig csak félig-meddig mondhatjuk miénknek, noha már sokat áldoztunk érte. De nemcsak a tengerentúli földrészek kikutatásában és feltárásában nem igen veszünk részt, hanem általában nagyon elhanyagoljuk a földrajzi tudományt. Kevesen vagyunk, a kik a földrajzi ismeretek gyarapításán és terjesztésén fáradoznak, s az olvasó közönség is nagyon csekély érdeklődést mutat a földrajzt tárgyaló irodalmi termékek iránt. Az iskolai tankönyveken kívül csak nagy időközökben jelenik meg egy-egy földrajzi munka, s azt is vajmi kevesen veszik meg és olvassák. Napi lapjaink olykor a francziáknak a földrajzban való tudatlanságát gúnyolják, pedig épen saját napi lapjaink hemzsegnék a sok hibától, melyek az illető fordítók és javítók ebbeli járatlanságát bizonyítják.

Vannak, a kik társaságunk működésének eredményét csekélylik, Földrajzi Közleményeink tartalmának sovány voltát emlegetik. Ámde azok meg nem gondolják, hogy társaságunk tagjainak száma még mindig nagyon csekély és ingadozó, s hogy csak oly

dolgozatokat közölhetünk, minők felette kevés munkatársainktól kitelnek. Az ócsárlás sokkal könnyebb, mint az alkotás.

Fájdalom, alig remélhetjük, hogy nálunk a közeli jövőben nagyobb lendületet fog venni a földrajz művelése és a földrajzi munkák iránti érdeklődés. Köznevelési és közoktatási rendszerünkben a földrajz korántsem foglalja el azt a helyet, a mely őt méltán megilleti. Azelőtt a földrajzt a történelmi tanítás némi függelékének tekintették, most pedig a természettudományok szolgálatába szegődtek, vagyis inkább beléje tömtek a természettudományok tarkabarkaságát s így megemészthetetlen kőficzet csináltak belőle. Azelőtt iskoláinkban a történelem tanárai tanították a földrajzt, most pedig azok tanítják, a kik a természettudományokkal, még pedig egyoldalúan, leginkább csak az anatómiával és physiológiával foglalkoznak, s a kik meglehet a mikroscooppal jól tudnak bánni s a sejteket jól ismerik, de abban, a mit a földrajzi tudomány a botanicától és zoologiától megkíván, egészen járatlanok.

Százsor állítottatott már, hogy a földrajz középhelyet foglal el a természeti és történelmi tudományok között, hogy az azok közötti hézagot áthidalja, hogy összekapcsolja azokat, de se nem történelem, se nem természettudomány; kölcsönt vesz mind a két rndbeli tudománycsoporthól, értékesíti mind a természeti, mind a történelmi tanulmányok eredményeit, de egyúttal meg is termékenyíti, gyarapítja és felvilágosítja mind a természeti, mind a történelmi tudományokat. A ki igazi historicus akar lenni, az nem érheti be a levéltárakban porladozó okmányok kutatásával és lemásolásával, hanem azt a szövétneket is kell használnia, melyet számára a földrajz meggyújt. Ha Darwin körül nem hajózza a Földet és ki nem kutatja a tengereket, ha ekképen gyakorlatilag és önszemlélet útján el nem sajátítja a földrajzi tudományt, azaz a Földről és a rajta élő lényekről való ismereteket, sohasem emelkedhetett volna a nevét övező dicsőségre.

Már Strabo bizonyította, hogy a földrajzi tudományra a bölcselőknek és államférfiaknak is szüksége van. Bizonyára sok botlást, sok félszeg törvényt kikerülhetett volna a mi kormányunk és törvényhozásunk, ha országunk különböző vidékeit és lakosainak állapotát jobban ismerné; bizonyára belátta volna, hogy pl. a közoktatási törvény, az egészségügyi törvény, a községi törvény stb. némely intézkedéseit az ország egyes vidékein teljes lehetetlen foganatosítani.

A közoktatás számára megállapított tanrendszer szerint a földrajz tanítása a népiskolákban már a III. osztályban kezdődik, a polgári iskolákban az I. II. és III. osztályokban folytattatik: a reáliskolákban a földrajz mint külön tantárgy az első, második és negyedik osztályban fordul elő, s a történelmi tanításhoz való függelékül még a hetedik osztályban is; a gymnasiumokban a föld- és természetrajz egyesítve az első és második osztályban, mint külön tantárgy a harmadikban fordul elő, azután még a hetedikben függelékül és kapcsolatosan a történelemmel: a nyolczadik osztályban a természettan függelékül a kosmographia elemei is meg vannak említve.

A tulajdonképeni földrajznak a reáliskolákban 9, a gymnasiumokban pedig 10 óra van szánva, de e 10 órából legalább 3 a természetrajzra fordítatik. Azonban főhiba az órák kiszabásában az, hogy azok mind az alsó osztályokra esnek, melyeknek növendékei a tudományos földrajz felfogására még éretlenek és képtelenek, midőn gyakran még a tannyelv nehézségeivel is küzdenők kell. Hogy a 10—11 éves gyermek pl. a gymnasium első osztálya számára kiszabott földrajzi tananyagot kellően megemészhesse, az merőben lehetetlenség. A polgári iskolákban csak 6 óra van szánva a földrajznak, de még a kereskedelmi akadémiákban is nagyon szűkre szabták e tanszakot. A gymnasiumokban, igaz, még a felső osztályokban is szó van a földrajzról, de ha a történelem, s a természettan tanárai kellő időben el nem végezhetik az eléjük szabott történelmi és természettani anyagot, bizonyára a földrajz lesz az ő szemökben a hamupipóke, annyival is inkább, mivel különben sem foglalkoznak e tanszakkal.

Tény, hogy a földrajzi tanításnak eddigelé nagyon csekély ikere volt nálunk; a bajon az által vélték és vélnek segíteni, hogy új meg új tanterveket és utasításokat készítenek. Pedig a legészletesebb utasítások sem pótolhatják a tanárok járatlanságát és ügyetlenségét. ellenben a spontaneitással bíró értelmes tanárokat csak megnyűgözik. Egy cseppet sem ártana pl. az, ha valamely gymnasiumban vagy reál iskolában a tudományért lelkesülő tanár a földrajznak történelmi, más tanár pedig más intézetben annak természeti irányára vetné a fősúlyt; a mit főképen kívánni lehet és kell, ez az, hogy a tanár ébressze növendékeiben a fogékonyságot a földrajz iránt és kedveltesse meg velök. S épen ez az, a mit eddig az illető tanárok, kevés kivétellel, el nem értek. sőt többnyire inkább megutáltatták növendékeikkel a

földrajzt, melyet maguk is csak kedvetlenül és lelketlenül tanítottak.

Ügyetlen tanítók és tanárok kezében a legjobb tanterv és utasítás is meddő marad. Gyakran a tanterv és utasítások betűjéhez ragaszkodnak, s így megölik a lelket. — Igen találóan illusztrálta Barna Jónás* fővárosi tanító a fonák eljárást, melyet a miniszteri tanterv félremagyarázása miatt a főváros népiskoláiban követnek. »Mintha Baedeker volnának, mintha tudakoló intézetek, hordárok, és hasonfajtájú foglalkozással bíró egyéneknek akarnak szolgálni, oly részletességgel — és bocsánat a kemény kifejezésért — oly lelkiismeretlen tudatlansággal tájékoztatnak a földrajzi tankönyvek szerzői a harmadik osztály számára irt földrajzaikban. Megczipelik a szegény gyermeket utczáról utczára, kergetik keletről nyugatra, éjszakról délnek, úgy hogy nemcsak minden kedvet előlnek a földrajzi ismeretek iránt, hanem ennek fölötté még oly zürzavart támasztanak a tanuló elméjében, hogy ez belenyugodva kikerülhetetlen sorsába, bizonyos közönyösséggel veszik a dolgokat és elfásultan megy neki a másik órának is, mely hadd hozza most már meg a maga gyötrelmeit. Így a rendszernek hibás értelmezése az oka, ha a tantárggyal boldogulni nem tudunk. Igen helyesen és találóan mondja erre való vonatkozással Ziller, hogy a lakóhely helyrajzát a földrajzi képek egész sorozatára fel kell bontanunk, ha azt akarjuk, hogy a gyermek kedvvel tanulja, meg is értse, a mit tanul.«

A gyermek tehát már az elemi iskolában megutálja a földrajzt, így felkészülve lép a gymnasiumba vagy reáliskolába. A nyelv tanításában szintén már az elemi iskolában gyötörték a tövek és gyökök fejtegetésével s a mondatok 30—40 kategóriáival, most a reáliskolában és a gymnásiumban folytatják a kintornázást s még kiterjesztik a francia vagy latin nyelvre is. A földrajzban pedig a 10 éves gymnasiumi tanulót az országok természeti területein s az azokon előforduló ásványokon, növényeken és állatokon, az emberek életmódján és szokásain, foglalkozásain czipelik végig, még pedig nemcsak hazánkra szorítkozva, hanem a Földközi tengert övező országokra is kiterjeszkedve. A tömérdek sok tananyagot természetesen csak töredékesen, csak hézagosan lehet betöltsérezni, a tanár is hamar belefárad, a tanuló is

* L. »A földrajzi oktatás tananyaga és módszere a népiskolákban«. Irta Barna Jónás fővárosi tanító, Budapest 1886.

kedvtelenül küzködik a sok meg nem értett s emészthetetlen anyaggal. Elméjében sem a földrajzból sem a természetrajzból nem maradnak meg világos képek, s a zagyvalékok csakhamar egészen elfelejti.

Azt hiszem minden gyakorlati tanár elismeri, hogy a régi realiskolai tanterv a földrajzra nézve jobb volt, mint a mostani s hogy az új gymnasiumi tanterv és utasítás nem sokkal jobb, mint a régi. (Halljuk, hogy új utasítás készül.)

A földrajz tanításának leginkább azért szabnak oly kevés órát, mivel a nyelvek tanítása igényel oly sok időt. A gymnasiumban a magyar nyelvre 30, a latinra 49, a görögre 19, a németre 18, a realiskolában a magyar nyelvre 28, a németre 24, a francziára 24 órát fordítanak. S e sok időpazarlásnak mi az eredménye? Magyarul azok, a kiknek nem a magyar az anyanyelve, csak tökéletlenül tanulnak meg, ezt is leginkább az által, hogy tannyelvül a magyar szolgál; a latin és görög tanításnak pedig oly csekély a sikere, hogy sokan már egészen ki akarják küszöbölni a klasszikus nyelvek tanítását; ámde a német és franczia nyelv tanítása sem mutat fel nagyobb sikert, s én meg vagyok arról győződve, hogy valameddig az élő idegen nyelveket magyar nyelven tanítják és leginkább csak a mondatok kategoriáinak fejtegetésével bibelődnek iskoláinkban, mindaddig az élő idegen nyelveket sem fogják megtanulni a gymnásiumi és realiskolai tanulók. A nyelvek tanításában okvetlenül meg kell változtatni a módszert, hogy kevesebb időpazarlással többet tanuljanak a tanulók, s hogy a földrajzi tanításra a felső osztályokban is jusson egy pár óra. Azt a tananyagot melyet most a gymnasiumok két alsó osztálya számára a tanterv kiszab, rendszeres formába öntve a felső osztályokban kellene tanítani, akkor volna sikere és haszna. A realiskolai tanterv ebben, hogy a természetrajzt a földrajztól elválasztja, mindenestre jobb mint a gymnásiumi tanterv.

Ámde ha azt akarjuk, hogy tanítóink és tanáraink jártságabbak legyenek a földrajzban s nagyobb buzgósággal ápolják e tudományt, akkor a tanítóképzőkben is több időt kellene arra fordítani, az egyetemen pedig nem kellene azt követelni a földrajz leendő tanáraitól, hogy idejöknek legeslegnagyobb részét a természettudományi intézetekben töltsék s hogy azonkívül még a vegytant és egészségtant is hallgassák. A földrajzi tudomány köre már oly széles, hogy egy egész emberi élet sem elegendő

annak teljes felölelésére, a ki tehát a földrajzzal tüzetesebben akar foglalkozni, az kénytelen a természettudományok descriptiv részével beérni, alaposabban csak a geológiával lehet és kell foglalkoznia. Mert a természettudományokon kívül némi tájékozottsággal a történelmi tudományokban is kell bírnia, különben a földrajzi tudomány célját és feladatát nem fogja megérteni. Ámde az egyetemi hallgató mindent, a mire tanári pályáján szüksége lesz, egyszerre fel nem karolhat, mert a ki nagyon is sokat markol, keveset fog. Minden tudomány kimeríthetetlen, azért tanulni kell folyvást az egész életen át, különösen a tanárnak kell szünetnélkül tanulnia. Ha ily meggyőződéssel hagyják el az egyetemet azok, a kik majd a földrajzt tanítani fogják, s ha a tudományért folyvást lelkesülnek és buzgólkodnak, akkor bármily tanterv és utasítás mellett is sikeres lesz a tanításuk.

HUNFALVY JÁNOS.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

JELENTÉS A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG 1886. ÉVI MŰKÖDÉSÉRŐL.

Társaságunk a lefolyt évben is buzgón törekedett feladatának megfelelni. A választmány 6 ülésen rendezte a Társaság ügyeit, gondoskodott a felolvasó ülések tárgyairól s a Közlemények kiadásáról. Több tagja a választmánynak a beérkezett értekezések s egyéb dolgozatok bírálásával is foglalkozott. A választmány intézkedése folytán képviselve volt Társaságunk a német geográfusok drezdai nagygyűlésén s a lipcei földrajzi társaság jubiláris ünnepélyén.

Felolvasó ülés 12 volt s ezeken 16 felolvasás tartatott; és pedig olvastak: január 14-én Strausz Adolf r. t. Cettinjéről; febr. 11-én Déchy Mór v. t. Szabad Szvaneczjáról; febr. 18-án Dr. Szabó József v. t. a Duna egyik ágának rejtélyes beszakadásáról a Rajnába és Illmer Károly mint vendég Adenről; márcz. 11-én Xantus János lev. t. Luzon szigetéről; április 15-én Findura Imre r. t. Vác városról, és Berecz Antal a Kongo vidéken tett kutatásokról; április 29-én Ujfalvy Károlyné mint vendég, Közép-Ázsiában tett utazásáról; október 14-én Dr. Thirring Gusztáv r. t. »A Fertőről«; október 28-án Xantus János lev. tag Sziámról; nov. 11-én Dr. Hunfalvy János társ. elnök a kanadai tartományok szövetségéről, s Berecz Antal a drezdai földrajzi congressusról; nov. 25-én Dr. Erödi Béla lev. tag Modrus-Fiume megyéről; decz. 9-én Berecz Antal a drezdai földrajzi kiállításról és Strausz Adolf r. t. a mai Bulgáriáról, végre decz. 23-án Dr. Vámbéry Armin a Káspi tengerentúli vasútról. Mindezen felolvasásokon

tagok is és vendégek is mindig szép számmal voltak jelen. Üléseink rendszerint a tud. Akadémia heti üléstermében tartattak, melyet az igen tisztelt Akadémia díjtalanul engedett át. Az április 29-iki ülés azonban mutatványokkal lévén összekötve, az egyetemi vegytani intézet előadó termében tartatott meg, mely ily célra berendezésénél fogva alkalmasabb. Dr. Than Károly kir. tanácsos úr szivességéből ezen terem is díjtalanul engedtetett át.

A Földrajzi Közlemények XIV. kötete a francia Áhrégé-vel együtt 50³/₄ ivnyi terjedelemben jelent meg s 24 nagyobb cikket, 40 könyvismertetést s igen számos rövid közleményt tartalmaz. A nagyobb cikkek, jobbra azon felolvasások, melyek üléseinken megtartattak. Ezen cikkek íróin kívül a munkatársak Dr. Brózik Károly, Csopely László, Czirbusz Géza, György Aladár, Hanusz István, Király Pál, Dr. Márki Sándor, Scholtz Albert, Dr. Simonyi Jenő, Téglás Gábor és Tömösváry Lajos voltak.

A Társaság rendes tagjainak száma az 1886. évben 619 volt. Ezek közül meghalt 5, az év végével s részben évközben kilépett 7, alapító taggá lett 1, maradt 603. Az évdíjt 1886-ra megfizette 546 rendes tag, tartozásban maradt 54 tag. Még 1885-ről is tartozik 33 tag.

A t. közgyűlés által 1886-ra főiskolai tanulók részére kitűzött pályadíjra csak egyetlenegy pályázó jelentkezett. S ennek dolgozata sem elégti ki teljesen a választmány várakozását. Mivel pedig már másodikban történik az meg, hogy a pályázat eredménye nem kielégítő, a választmány azon véleményben van, hogy az ily pályadíjak kitűzése egyelőre mellőzendő volna.

Társaságunk vagyona a magyar Afrika-társaság feloszlása következtében 5 drb 100 frtos 5%-ot hajtó földhit. záloglevéllel gyarapodott, melyek a magy. földhitelintézetnél helyeztetek el. A rendes bevételek, a rendes kiadásokat ugyan fedezték, de nem hagyhatom felemlítés nélkül, hogy az évdíjak behajtása rendkívüli nagy nehézséggel jár. A tagok legnagyobb része igen nehezen s csak nagy utánjárás következtében fizelett. Az állami segély 1000 frt s a tud. Akadémia segélye 600 frt a pénztárba ez idén is befolytak.

Ezeken kívül az első magyar ált. biztosító társaság ezen évben is 100 frtot adományozott Társaságunknak.

Végül bejelentem, hogy az év folytán külföldi levelező tagul Monner Sans barcelonai tudós választatott meg. Hopp Ferencz r. tagunk pedig 100 frtos alapítványt tett s így az alapító tagok közé soroztatott.

BERECZ ANTAL

főtitkár.

KIMUTATÁS A TÁRSASÁG 1886. ÉVI BEVÉTELEIRŐL ÉS KIADÁSAIRÓL.

Bevétel.

1. Pénztári maradvány 1885-ről	297	frt	87	kr.
2. Évdijakból 1886-ra.	2779	>	—	>
3. Oklevelekért	60	>	—	>
4. Évdijtartozásból	170	>	—	>
5. Előfizetésekől	250	>	—	>
6. Kamatokból	165	>	—	>
7. Állami segély	1000	>	—	>
8. A tud. Akademia segélye	600	>	—	>
9. A m. ált. bizt. társaság adománya	100	>	—	>
10. Befizetett alapítványrészlet	50	>	—	>
11. Vegyesekből	112	>	69	>
Összesen	5584	frt	56	kr.

Kiadás.

1. A Közlemények XIV. kötetének kiadási költsége	3502	frt	36	kr.
2. Tiszteletdíjak	600	>	—	>
4. Az évdijak behajtási költsége	325	>	90	>
4. Szolgák díjazása.	101	>	—	>
5. Jutalmakra	100	>	—	>
6. Könyvtarra	197	>	08	>
7. Posta költség, vegyes nyomtatványokra, irnoki díj, s egyéb kisebb kiadásokra	416	frt	83	kr.
8. Felolvasások költségei	140	>	—	>
Összesen	5383	frt	17	kr.
Maradt	201	>	39	>

Budapesten, 1886. decz. 31-én.

DR. FLOCH HENRIK
pénztárnok.

BERECZ ANTAL
főttnkár.

Alólirott bizottság mai napon a számadásokat tételenként megvizsgálta a mellékletekkel összehasonlította s mindent a legnagyobb rendben talált.

Budapesten 1887. évi január 24-én.

LIPPICH GYULA
TELKES SIMON
számvizsgálók.

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG VAGYONÁLLÁSA 1887. ÉV ELEJÉN.

1. Alapítványi tőke, a magyar földhi- telintézetnél elhelyezett 30 drb m. földhitelintézeti 5%-os 100 frt névértékű záloglevél	3000 frt — kr.
2. 4 drb 5%-os papíráradék kölcsön . 100 frt névértékkel	400 „ — „
4. Ingóságok becsértéke	100 „ — „
5. Könyvek és térképek becsértéke	1200 „ — „
Összesen	4700 frt — kr.

A gyarapodás áll: 5 drb földhitelint. 100 frtos záloglevélből és 1 drb 100 frtos papíráradékból. Az utóbbit Hopp Ferencz úr tette le alapítványképen, az előbbieket pedig a felosztott Afrika-társaság átvett vagyonából esatoltattak az alapítványokhoz.

Budapesten, 1887. január 1-én.

BERECZ ANTAL
főtktár.

JELENTÉS A KÖNYVTÁR ÉS A TÉRKÉPGYŰJTEMÉNY GYARAPODÁSÁRÓL.

Tisztelt közgyűlés! Miként az előbbi években, 1886-ban is szépen gyarapodtak gyűjteményeink, s így lassan bár, de mind inkább közeledik az az óhajtott idő, mikor Társaságunk magához és céljaihoz méltó tárával fog rendelkezni a tudományos esz-
közöknek.

1. Könyvtárunk a lefolyt évben összesen 128 külön kiadvánnyal szaporodott, melyek közül könyv vagy önálló értekezés 40, összesen 44 kötetben, illetőleg füzetben; 84 időszaki kiadvány melyek közül 58 folyóirat, 26 pedig évkönyv. Ez időszaki közlemények közt volt 52 földrajzi, 7 természettudományi, 2 kereskedelmi földrajzi, 1 tengerészeti, 3 csillagászati, 5 földtani, 1 anthropologiai, 1 archaeologiai, 3 tudományos akadémiai, 1 műzeumi, 2 statisztikai, 2 diplomáciai, 1 hittérítési és 3 vegyes tartalmú időszaki kiadvány.

A könyvtárnak egy részről biztosabb rendben tartását, más részről kényelmesebb használatát tetemesen előmozdította a Választmány az által, hogy 100 forintot utalványozott kötésekre, mely összegből idáig 145 kötetre menő 100 munkát köttettünk be. Így kötetlenül heverő munkánk már kevés van, s azok is nagyobb részt olyanok, melyeket mint folyó iratok régibb hiányos

évfolyamait, minden utanjárással mellet sem sikerült meg kellőleg kiegészíteni.

2. Térképgyűjteményünk 51 térképlappal és 3 füzetes kiadású térképpel lett gazdagabbá. E művek úgy tárgyaiknál, valamint kivitelüknél fogva majdnem kivétel nélkül olyanok, hogy nemcsak számban, hanem tudományos értékben is nagyon lenyújtettek gyűjteményünkön.

Ezen adatok szerint gyűjteményeink 182 újabb számmal szaporodtak a lefolyt évben, vagyis 52-vel többlet, mint 1885-ben.

Végül hálásan kell fölemlítenem, hogy Társaságunk a lefolyt évben is sok becses jelét tapasztalta a pártoló figyelemnek mind a hatóságok és testületek, mind a szerzők, kiadók és társasági tagok részéről. Értékes ajándékokkal gyarapították gyűjteményeinket a következők; a magy. kir. földmívelés-, ipar- és kereskedésügyi miniszterium, az Osztrák-Magyar-Monarchia irásban és képen című vállalat, a magyar földtani társaság, a Budapest fővárosi statisztikai hivatal, a bécsi cs. és kir. katonai Földrajzi Intézet, a Smithsonian Intézet, továbbá Bonaparte Roland herceg, Levasseur E., Quatrefage, Hauser Károly, br. Wanka, dr. Hunfalvy János, Bedő Albert, Asbóth János, dr. Breuer Ármin, dr. Chyzer Kornél, A. Flatt Károly, Siegmeth Károly, Laky Dániel, Téglás Gábor, dr. Toldy László, dr. Thirring Gusztáv, K. Nagy Sándor, Kogutowitz Manó és Posner K. L. urak. Szerencsémnek tartom, hogy a megnevezettek előtt én tolmácsolhatom Társaságunk köszönetét.

Budapesten, 1887. jan. 27.

KIRÁLY PÁL
titkár.

KÖLTSÉGELŐIRÁNYZAT 1887-RE.

Bevétel.

1. Pénztári maradék 1886-ról . . .	201	frt	39	kr.
2. A felosztott Afrika-társaságtól . .	423	>	27	>
3. Évdíjából 1887-re	2750	>	—	>
4. Évdíjartozásokból	150	>	—	>
5. Oklevelekért	50	>	—	>
6. Előfizetésekéből	250	>	—	>
7. Kamatokból	170	>	—	>
8. Segélyek és adományokból . . .	1500	>	—	>

Összesen . . 5394 frt 66 kr.

K i a d á s.

1. A Közlemények XV. kötetének kiadási költsége	3300	frt	—	kr.
2. Tiszteletdíjakra	600	»	—	»
3. Az évdíjak behajtási költsége	320	»	—	»
4. Szolgák díjazására	100	»	—	»
5. Könyvtárra és folyóiratokra	400	»	—	»
6. Postaköltségre, irtoki díjra s egyéb kisebb kiadásokra	400	»	—	»
7. Felolvasások költségeire s egyéb rendkívüli kiadásokra	250	»	—	»
Egyenleg	24	»	66	»
Összesen	5394	frt	66	kr.

Budapesten, 1887. január hó 20-án.

A választmány helybenhagyásával:

BERECZ ANTAL
főtítkár.

JELENTÉS AZ 1886-RA KIHIRDETETT PÁLYÁZATRÓL.

A magyar földrajzi társaság, hogy a főiskoláink tanulóit a földrajz tüzetesebb tanulmányozására és művelődésére buzdítsa az 1886. évre, a következő pályakérdést tűzte ki:

Kivántatik;

»Magyarország valamely vidékének (a Bakony, Sopron, Kaposvár, Kecskemét, Nagy-Kőrös és Nyárad völgye kivételével) ismeretése különösen topographiai szempontból.«

A legjobbnak talált mű jutalma 100 frank aranyban.

Pályázhatnak a tudomány- és műegyetemnek, akademiák s egyéb felsőbb tanintézetek hallgatói.

A pályázat határideje 1886. október hó 31-ike.

Ezen határidőre a főtítkárhoz egy pályázó dolgozata érkezett be, melynek czíme »Tót-Komlós« magánrajz. Jelígeje: »Ha a föld Isten kalapja; Hazánk a bokréta rajta.«

A választmány ezen dolgozatot bírálatra szabályszerűen kiadván s a beérkezett bírálatokat tudomásul vevén a következő határozatot hozta:

»Miután a bírálók ezen pályadolgozatot nyelvileg is és tartalmilag is kifogásolják, a pályadolgozat írójának a kitűzött pályá-

díj ugyan nem adható ki, mindazonáltal a pályázó szorgalmát a választmány ezennel megdicséri s a további munkásságra való buzdításul, részére 25 forint jutalmat engedélyez. (Ezen jutalom a pályamunkával együtt kellő igazolás mellett a főtítkárnál átvehető.

Budapesten, 1887. január 20-án.

BEREZ ANTAL
főtítkár.

Felolvasó ülés f. évi januárhó 13-án a tud. Akadémia heti ülés termében Dr. Hunfalvy János elnöklete alatt.

Dr. Szabó József előadást tartott az algériai halia-iparról, s ezzel kapcsolatban leírta Algériában tett utazását. (Ezen előadás közölni fog.)

Választmányi ülés 1887. januárhó 20-án. Elnök: Hunfalvy János. Jelen voltak: Vámbéry Ármin alelnök, Berecz Antal főtítkár, Király Pál titkár, Dr. Floch Henrik pénztáros, Déchy Mór, György Aladár, Heim Péter, Laky Dániel, Lóczy Lajos. Dr. Szabó József, Dr. Török Aurél és Zsilinszky Mihály vál. tagok.

1. Az előző ülés jegyzőkönyve hitelesítettik.

2. A főiskolai tanulók részére kihirdetett pályadíjra beérkezett pályamunkára vonatkozó bírálatok felolvasatván kitűnt, hogy ezek a pályadíj kiadására vonatkozólag eltérők, mind ketteje megegyez azonban abban, hogy a dolgozat nyelvileg is, és tartalmilag is kifogás alá esik.

Ily körülmények közt a pályadíjt nem adható ki, pályázó azonban további buzdításul dícséretben és 25 frt jutalomban részesítettik.

3. Szóhajóvén az új pályázat kihirdetése.

Lóczy Lajos indítványára elhatároztatik, hogy egyelőre a társaság új pályázatot nem hirdet.

4. A főtítkár bejelenti, hogy a feloszlott Afrika-társaság részéről átvett összegből 5 db 100 frtos földhitelintézeti záloglevél vásároltatott s ezek alapítványképen a földhitelintézetnél elhelyeztettek. Ezenfelül a pénztárba a földhitelintézet részéről 366 frt 69 kr., Berecz Antaltól pedig 59 frt 58 kr., azaz összesen 426 frt 27 kr. folyt be.

Ez tudomásul vétetvén az utóbbi összeg 1887-re bevételeztetik s ennek terhére az előirányzatban a könyvtár gyarapítására 400 frt lesz felveendő.

5. Megallapittatik az 1887. évi költségelőirányzat 5394 frt 66 kr. bevétellel és 5370 frt kiadással: mely jóváhagyás végett a közgyűlés elé terjesztetik.

6. Király Pál társ. titkár kijelenti, hogy bokros elfoglaltsága miatt a titkári hivatalt tovább nem viselheti.

A választmány e felett mély sajnálatát fejezi ki s a visszalépő titkárnak igen buzgó és sikeres működéseért jegyzőkönyvileg mond köszönetet s azon reményének ad kifejezést, hogy nem fog megszűnni, a társaságot ezentúl is munkássága által támogatni.

7. A titkári állás betöltése ezután megbeszélgetvén abban történt megállapodás, hogy a közgyűlésnek megválasztásra Dr. Thirring Gusztáv fog ajánlítani.

8. Javaslatba fog a közgyűlésen hozatni, hogy Walker J. T. tábornok Londonban és Douglas W. Freshfield a londoni kir. földrajzi társaság tiszteletbeli titkára a társaság tiszt. tagjaivá választassanak meg.

K. m. f.

Közgyűlés f. é. január hó 27-én a tud. Akadémia heti ülés-termében. Dr. Hunfalvy János elnöklete alatt jelen vannak: Gervay Mihály, Vámbéry Armin alelnök, Berecz Antal főtítkár, Király Pál titkár; Dr. Ballagi Aladár, Bedő Albert, Dr. Brózik Károly, Ghyczy Béla, György Aladár, Dr. Havass Rezső, Jelencsik Vincze, Laky Dániel, Lóczy Lajos, Péchy Imre, Pesty Frigyes, Dr. Szabó József, Dr. Török Aurél választmányi tagok s ezeken kívül több rendes tag és vendég.

1. Dr. Hunfalvy János elnök kijelenti, hogy a tagok az alapszabályok határozmányai értelmében kellő számmal vannak jelen; a közgyűlést megnyitja jegyzőkönyvének hitelesítésére Dr. Török Aurél és Rayé Lajos tagokat kéri fel.

2. Berecz Antal főtítkár felolvassa jelentését a társaság 1886. évi működéséről. (Lásd a 126. lapon.)

3. A főtítkár felolvassa a pénztárról s a társaság vagyoni-állásáról szóló jelentést. (Lásd a 128. lapon.)

4. Telkes Simon r. tag, a számvizsgáló bizottság részéről jelenti, hogy a számadások átvizsgáltattak s minden teljesen rendben találtatott, minek folytán a bizottság indítványozza, hogy a pénztárnoknak s a pénztárt kezelő főtítkárnak az 1886. évi számadásokat illetőleg, a felmentés megadassék.

A jelentés tudomásul vétetett s a kért felmentések megadattak.

5. Előterjesztetik a választmány által készített költség-előirányzat tervezete 1887-re. (Lásd a 130. lapon.)

A közgyűlés ezen tervezetet megjegyzés nélkül elfogadja.

6. Király Pál titkár felolvassa a könyv- és térképtárról szóló jelentését. (Lásd a 129. lapon.)

7. Elnök előadja, hogy a jelen közgyűlésen választás alá esik a tiszti kar és a választmány. A szavazatok beszedésére és összeszámlálására kiküldi Xantus János elnöke alatt Dr. Brózik Károly és Csopely László r. tagokat s a szavazatok beadása céljából az ülést rövid időre felfüggeszti.

8. Szünet után Hunfalvy János elnök értekezést tart a földrajz körében a múlt években tett munkálatokról.

9. Berecz Antal főtitkár felolvassa az 1886-ban főiskolai tanulók részére kitűzött pályázat eredményéről szóló jelentést. (Lásd a 131. lapon.)

10. Az 1886. évi számadások átvizsgálására kiküldetnek: Telkes Simon, Lippich Gyula és Nádor Vincze r. tagok.

11. Xantus János felolvassa a választásról szóló jegyzőkönyvet, mely szerint beadatott összesen 36 szavazat. A választás eredménye a következő: 1837—1889-re *elnök*: Dr. Hunfalvy János, *alelnök*: Dr. Vámbéry Ármin és Gervay Mihály; *főtitkár*: Berecz Antal; *titkár*: Dr. Thirring Gusztáv; *pénztárnok*: Dr. Floch Henrik; választmányi tagok 1887-re: Dr. Ballagi Aladár, egyet. tanár. Bedő Albert, orsz. főerdőmester. Berényi József, államvasuti főfelügyelő. Dr. Brózik Károly. főreáliskolai tanár. Déchy Mór, birtokos. Fraknoi Vilmos, a tudományos Akadémia főtitkára. Ghyczy Béla, altábornagy. Gönczy Pál, ministeri tanácsos. György Aladár, az orsz. statistikai hivatal beltagja. Dr. Havass Rezső, okl. tanár. Heim Péter, ministeri osztály-tanácsos. Hunfalvy Pál, felsőházi tag. Király Pál, állami paedagogiumi tanár. Koller Lajos, a táv-írdák orsz. főigazgatója. Jelencsik Vincze, tábornok. Laky Dániel, ref. főgymnasiumi tanár. Kistelek Lévay Henrik, felsőházi tag. Lóczy Lajos, műegyelemi tanár. Majláth Béla, muzeumi könyvtárnok. Pesty Frigyes, a tudományos Akadémia osztálytitkára. Péchy Imre, a kir. állami nyomda igazgatója. Dr. Szabó József, kir. tanácsos és egyetemi tanár. Dr. Török Aurél, egyet. tanár. Zsilinszky Mihály, orsz. képviselő. Ezekon kívül a választmányi tagságra Dr. Staub Móricz 13, Dr. Téry Ödön 11, Dr. Márki Sándor 8 szavazatot kapott.

12. A választmány javaslatára Walker tábornok Londonban és Freshfield a Royal geographical Society t. titkára a társaság isztéletbeli tagjává választatnak meg.

13. Az elnök indítványára köszönetet szavaz a közgyűlés a vallás- és közokt. ministernek, a tudom. Akadémiának, a föld-hitehíntézetnek és az 1-ső ált. bizt. társaságnak a lefolyt évben társaságunk iránt tanusított jóakaratak és figyelmükért. Király Pál lelépett titkárnak pedig hivatalában a társaságnak tett jó szolgálataiért.

14. Végre az elnök az újra megválasztott tiszti kar nevében a bizalomért köszönetet mondva a közgyűlést berekeszti.

FELSZÓLÍTÁS A TÁRSASÁG T. TAGJAIHOZ.

Társaságunk fő jövedelmi forrását a tagdíjak képezik, ha ezek kellő időben be nem folynak, azon kellemetlen helyzetbe jutunk, hogy kötelezettségeinek nem bírunk eleget tenni. Miután a múlt évről csak is 201 frt maradt a pénztárban, kénytelenek vagyunk azon kéréssel fordulni a t. tagokhoz, hogy sziveskedjenek a f. évre járó díjt mielőbb beküldeni. Különösen kérjük azon tagokat, kik még a múlt évekről is hátrálékban vannak, hogy tartozásukat mielőbb sziveskedjenek leróni. Elképzelhetlen azon fáradság, melybe a tagdíjak behajtása kerül! S mindez elkerülhető volna, s e mellett jelentékeny kiadás takaríthatnák meg, ha a t. tagok, a helybeliek úgy mint a vidékiek, 5 és $\frac{1}{2}$ kr. költséggel évdíjukat rendes időben a postán utalványozni méltóztatnának!!

Reméljük, hogy a t. tagok ezen felszólalásunkat tekintetbe veendik!

HUNFALVY JÁNOS,
elnök.

BERECZ ANTAL,
főtítkár.

A milánói kereskedelmi Afrika-társaság Casati olasz utazó felségelésére adakozásra kérte fel társaságunkat; mintán azonban társaságunk ily célra alappal nem rendelkezik, a t. tagokhoz fordulunk, felkérvén őket, hogy e célra szánt adományaikat a főtítkárhoz sziveskedjenek küldeni. Az adományok Közleményeinkben lesznek kimutatva.

Eddig már adakoztak:

Hunfalvy János 2 frt, Floch Henrich 2 frt, Gervay Mihály 1 frt, Berecz Antal 1 frt. Összesen 6 frt.

A választmány meghagyásából a t. tagokhoz végre azon kérelem intéztetik, hogy sziveskedjenek ismerettségük körében a földrajz iránt érdeklődőket a társasági tagságra megnyerni! Hogy az új tagok társaságunk szervezetéről tudomást vehessenek, közöljük alább az alapszabályok kivonatát. Új tagok bejelentésére a jelen füzethez csatolt aláírási iv szolgál. Az új tagok egyébiránt a főtikárnál egyszerűen levél útján is bejelenthetők.

Kivonat a társaság alapszabályából.

II. A társaság célja és köre.

3. A magyar földrajzi társaság célja a földrajzi ismeretek terjesztése által a földrajzi tudomány iránt érdekeltséget gerjesztetni és különösen hazánk földrajzi viszonyainak kutatását és ismertetését előmozdítani.

IV. A társaság tagjai.

7. A társaság tagja lehet minden férfi és nő, hatóság, testület intézet és társaság. A tagok négyféleek u. m. tiszteletbeliek, alapítók, levelezők és rendesek.

9. A társaság alapító tagjává a választmány által az iktattatik be, ki a társaság részére egyszer s mindenkorra száz forintot fizet le vagy legalább 5⁰⁰,-ot kamatozó száz forint névértékű állam- vagy az állam által biztosított értékpapírt vagy magy. földhitelintézeti záloglevelet tesz le.

13. A társaság rendes tagja lehet az, ki a társaságba való belépéssel kijelenti, hogy évi öt forint tagsági díj fizetése mellett legalább három évig a társaság tagja lesz.

14. A rendes tagok azon esetben, ha tagsági idejük harmadik évének első felében a társaságból való kilépésüket a főtikárnál a tagsági oklevél visszaküldése által be nem jelentik a következő évre is a társaság tagjai maradnak s így mindaddig, míg a harmadik évre következő valamely év első felében kilépésüket a főtikárnál ugyancsak az oklevél visszaküldése által be nem jelentik.

15. A rendes tagokat egy társasági tag ajánlatára a választmány választja.

V. A tagok kötelességei és jogai.

16. Minden tag erkölcsileg kötelezve van a társaság érdekeit tehetsége szerint előmozdítani, s azért minden tag köteletségének ismeri a társaság számára legalább egy új tagot megnyerni, s a földrajz iránti érdeklődést saját körében terjesztetni.

17. A rendes tagok az évi tagsági díjt is kötelesek a január elsején kezdődő társasági év első negyedében a társasági pénztárnoknál lefizetni.

19. A fizetési kötelezettség azon év első napján kezdődik, melyben a tag a társaságba lép; az évközben belépő tagok kötelezetnek belépésük alkalmával a tagsági díjt lefizetni.

20. Minden társasági tag oklevelet kap, melyért külön díj 2 frt fizetendő.

21. Minden tag szavazati joggal bír a közgyűlésen és indítványokat is tehet, melyeket azonban, az illető közgyűlés előtt legalább nyolcz nappal a választmánynak írásban bejelenteni tartozik.

22. A társasági tagságból eredő jogokat a hatóságok, testületek, intézetek és társaságok a választmánynál bejelentett képviselőjük — távollevő tagok pedig meghatalmazott tag által gyakorolhatják. Ily meghatalmazást csak társasági tagra lehet ruházni. Egy tag azonban csak két más tag szavazatát képviselheti.

23. A tagok a társaság nyomtatványait ingyen kapják, a könyv- és földkép-gyűjteményt az ügyrend határozatai szerint használhatják, s a nyilvános gyűléseken is, melyeken előadások tartatnak, ingyen jelenhetnek meg.

Tagsági nyilatkozatok Berecz Antal főtikárhoz (Bpest Ujvilág-utca 2. sz.) küldendők Ugyaninnen »Alapszabályok« s tagsági nyilatkozat megtételére szolgáló űrlapok felkérésre portomonesen küldetnek meg.

MODRUS-FIUME MEGYE.

(FELOLVASTATOTT AZ 1886. ÉVI NOVEMBER HÓ 25-DIKI ÜLÉSEN.)

Horvát-Tótország a folyó év nyarán új közigazgatási beosztást kapott. A katonai végvidéki kerületeket, melyek az 1883-ban eltörült végvidéki ezredek helyére léptek, megyei szervezetbe illesztették. Ezzel együtt a fennállott nyolcz megye is újabb beosztást és szabályosabb kikerekítést nyert. Elenyésztek ezen beosztással, hogy csak egyet említek, azon anomaliát, mely szerint az ogulin-szluini végvidéki ezred területének kostonjeváci járása, az úgynevezett Zumberak vidéke, az ezred területétől elszakasztva, Zágráb megye és Krajna közé volt beékelve. A megyék és a volt katonai területek között fennállott válaszfal, mely nem volt jelentéktelen különösen közigazgatási tekintetben, a politikai határok megszűnésével, tényleg leomlott.

Az új beosztás nemcsak politikai, hanem topografiai és történeti tekintetekre is figyelemmel volt. A régi nyolcz megyét és hat kerületet összesen nyolcz megyébe öntötték át. fenntartva az új beosztásban a nyolcz megye elnevezéséből változatlanul hat megye nevét; Kőrösmegyét Belovárral egyesítették; Fiume megye Modrus-Fiume nevet kapott, s első helyre lépett a lika-ottocsáezi kerületből alakított Lika-Korbávi megye.

Az új megyék és területeik következők:

1. Lika-Korbávi megye hét járással, 30 politikai községgel és két várossal: Zeng és Carlopago. A megye székhelye: Goszpics. Területe 6217-127 □ kilométer, 174-239 lakossal.

2. Modrus-Fiume megye nyolcz járással, 48 politikai

községgel, egy várossal: Bukkari. A megye székhelye Ogulin. Területe 4874·841 □ klm., 203·173 lakossal.

3. Z á g r á b megye, 14 járással, 64 politikai községgel. Zágráb, Károlyváros, Sziszek, Petrinja és Kosztajnicza városokkal. A megye székhelye Zágráb. Területe 7215·234 □ klm., 419·879 lakossal.

4. V a r a s d megye, nyolcz járással, 26 politikai községgel, és egy várossal: Varasd, mely egyszersmind a megye székhelye. Területe 2521·800 □ klm., 229·063 lakossal.

5. B e l o v á r megye, hét járással, 31 politikai községgel, Belovár, Kaproncza, Kőrös és Ivanics városokkal. A megye székhelye Belovár. Területe 5048·132 □ klm., 219·529 lakossal.

6. P o z s e g a megye, hat járással, 35 politikai községgel és két várossal: Pozsega és Bród. A megye székhelye Pozsega. Területe 4938·205 □ klm., 166·512 lakossal.

7. V e r ő c z e megye, 6 járással, 26 politikai községgel és egy várossal: Eszék, mely egyszersmind a megye székhelye. Területe 4852·231 □ klm., 183·226 lakossal.

8. S z e r é m megye, tiz járással, 84 politikai községgel és 4 várossal: Mitrovicza, Zimony, Karlócza és Pétervárad. A megye székhelye Vukovár mezőváros. Területe 6848·445 □ klm., 296·878 lakossal.

Az új elnevezésnél két megyében egy-egy régi történeti nevet elevenítettek fel: Korbávit és Modrust, melyek a közép-korban nagy szerepet játszottak; aztán az egyik (Korbávi) mint megye nyomtalanul eltűnt és feledésnek indult, a másik név pedig a zeng-modrusi püspökség elnevezésénél maradt még emlékezetben. Korbávi megye ősi birtoka volt a hatalmas Korbáviai (Curicius) grófoknak, kik a Zrinyiek őseinél, a Brebiri grófnál jóval nagyobb birtoknak voltak urai, s ezeknek, kik a tengerparton majdnem királyi hatalommal uralkodtak, megrontását munkálták. Modrussal, mint a Frangepán családnak egyik ősi fészkevel, e felolvasás folyamán még lesz alkalmunk találkozni.

* * *

A felolvasásom tárgyát képező M o d r u s - F i u m e m e g y e a hivatalos sorrendben a második, területére nézve a hatodik helyet foglalja el, s Kolozs megyéhez áll legközelebb. Lakosaiból 42 lélek esik egy □ kilométerre, s így népességi szempontból a többi megyék között közép helyen áll. A régi Fiume megye területéből

a tengerpart mentén vesztett az új megye egy kis területet és ezzel Zeng városát, az uszkokok hajdani fészkrét, mely Lika-Korbávi megyéhez kapcsolatotott. Az ogulin-szluini kerülethől a főnnebb említett kosztanjéváci járás Zágráb megyébe kebeleztetett; ellenben a lika-ottocsáci kerülethől egy csekély rész, a Kis-Kapela (Mali K.) mentén a megye területéhez kapcsolatotott. Az így kikerekített Modrus-Fiume megye határai éjszakon Krajna, természetes határát legnagyobb részt a Kulpa képezvén; keletre Zágráb megye: délen Lika-Korbávi megye, természetes határát a Kis- és Nagy-Kapela nyulványai vonván meg; nyugaton az Ádriai tenger. részben Fiume városa és Isztria. Fekszik az É. Sz. $45^{\circ}10'$ és $45^{\circ}50'$ s a K. H (Ferrótól) $32^{\circ}4'$ és $33^{\circ}25'$ között.

A megye fekvésénél, természeti viszonyainál, kulturájánál és a történelemben való szereplésénél fogva egyaránt legérdekesebb területe Horvátországnak; természeti szépségekben pedig az ország egyetlen egy vidéke sem közelíti meg. A tengerpartnak örök tavaszától kezdve a legridegebb hegyvidékig az éghajlatnak minden fokozatával találkozunk itten. Mig a megye egyik legmagasabb pontján, a 732 méter magas Fuzsinéban már szeptember közepétől kezdve rideg őszi idő riasztja haza az ottan nyaralókat, s a hó rendszeren már októberben beköszönt, hogy hét hónapon át képezze a föld takaróját; az alatt az alig 15 kilométernyire délnyugatnak fekvő tengerparton a lakosok csak az isztriai Monte-Maggiore, Kapela és Velebit csúcsairól ismerik a havat, s csak a sirokkális esőzések és a koronkinti bórak jelzik a téli évadot, mely alatt a konyha-kertészet folytonos művelés alatt áll. Mig amott a tülevelűek képezik a vidék állandó díszét; itt füge, gránátalma, babér, olaj és cziprusfa tenyészik. Aztán ennek ellentéteül a tengerparttól pár órányira fekvő Risnyákon a legszebb havasi gyopár, (*Gnaphalium Leontopodium*, Edelweiss) és alpesi rózsza (*Rhododendron ferrugineum*) virít. A végletek talán sehosem találkoznak aránylag oly kis területen, mint itten. Az utas, ki a magyar állan.vasuton Fiuméba utazik, egy rövid órai uton maga is feltünőnek fogja találni az éghajlat rögtönös változását. Fuzsinéban még bundába burkolószik, s a félóránnyira fekvő plasszei állomáson túl az elragadó látvánnyal, mely a tenger felől eléje tárul, olaszországi enyhe, meleg éghajlat fogadja és derült kék ég mosolyog reája.

A mit az éghajlatról mondottam, az áll a természet szépségéről is. Egy helyütt a fenyvesek végtelen labyrinthusa, hol

fejszét nem látott óriási fenyők emelik égnek büszke fejüket, s a napsugár is alig téved e vadonba; míg alig egy órányira a rideg, kopasz Karsztnak dermedt szikláit látjuk, melyek között néha csak összeégett fűszálak, vagy elsatnyult bokrok képviselik a siralmas vegetációt. A Karsztnak, e megdöbhentő, csupasz kőhalmazoknak leírásával nem kívánom szíves hallgatóimat untatni. Nagy érdemű elnökünk, kivel a Karsztnak némely részét bejárni szerencsés valék, legújabb jeles művében igen találó hasonlatot használ leírására, olyannak mondva azt, mintha a vihartól felkavart tenger hullámai hirtelen megdermedtek és kővé váltak volna.

A ki legelőször találkozik a Karszttal, arra azok az egymásra dobott, szétszaggatott sziklatuskók, közbe-közbe meredek oldalak, melyek aláguruló sziklatörmelékekkel vannak fődve, elszomorító hatást gyakorolnak. Félhomályban vagy holdfénynél ezen fehérlő óriási szirtek kísérteties világításban tűnnek föl. A lemenő nap hiborfénye valami sajátságos színbe burkolja a Karsztot, mely azt vonzóvá, széppé varázsolja, különösen midőn az a tengernek szolgál keretével. Így van aztán a Karsztnak is a maga elbájoló, lebilincselő ereje, mely rendes képét egy-egy pillanatra feledtetni képes.

A ki nem romantikus, hanem geográfiai szempontból nézi a Karsztot, s azt tanulmány tárgyává is teszi, érdekes megfigyeléseket tehet sok tekintetben.

A megyén hegyrajzilag a »Dinári hegység« vonul végig, mely Krajnában a Hóhegyből (Schneeberg) kiválva, éjszaktól délkeleti irányban egy zord sziklás fönnsík alakjában halad, s emelkedéseivel az Alpokat a Balkán hegrendszerével köti össze. A fönnsík nyugaton meredek lejtőkkel ereszkedik le az Ádriai tengerre, míg éjszakon és délen hullámosan simul el Horvátország dombvidéke felé. A fönnsík nyugati lejtője a művelés természeti viszonyaira való tekintettel »Karszt« nevet visel, s mint ilyet, megkülönböztetésül a krajnai és isztriai Karszttól, *liburni Karszt*nak nevezik. Ez a magyar-horvát tengerparttól a belföld felé már 70—80 kilométernyi széles övet képez és még korántsem tekinthető megállapodottnak. Ez a nyugati lejtő, mely a tenger felé meredeken ereszkedik lefelé, három lépcsőzetet képez, melyek a kőzetek és a növényélet tekintetében egymástól könnyen felismerhetők és megkülönböztethetők.

A felső lépcsőzet a legmeredekebb esésű, majdnem 25 foknyi

szöggel, a magyar államvasút mentén Zlobin körül, a plasszei és licsi állomás között vonul végig. Ezen övben több alárendelt hegyet találunk, melyek között legérdekesebb a Medvedjak (1027 m.) érdekes és gazdag flórájával, a Tuhovics (1106 m.), a Ples (1142 m.). A völgymedenczék ezen övnek magaslatai között jobbra hosszúak és nem nagyon mélyek. Ez az öv — Lorenz szerint — csaknem egészen liburni mészből (triasz képlet) áll. A tenyészet itt még elég erős. A Karszt leginkább csak a hegyek csúcsára szorítkozik. A magaslatok közötti völgyületekben összefüggő pázsitokat találhatni. A bokrok és fák még ligetekké, erdőkké tömörülnek. A lucz-fenyő és bükknek csoportosabb tenyészésére a talaj igen alkalmas. A hárs-, juhar-, nyár- és kőrisfa is tömegben található. Az erdő-terület azonban már ritkább, s a karsztosodás mindig jobban halad előre.

A középső lépcső az előbbinek tövétől kezdve már csekélyebb eséssel bír. Ennek az övnek uralkodó köze a krétamész, helyenkint nummulit mésztömeg borítja a krétát. Ez az öv a Karsztnak legsilányabb, legszomorúbb képét mutatja. Itt egymásra dobott sziklaecsúcsok, szabálytalan tömegekkel, sziklagörgetegekkel borított csupasz oldalak a jellemzők. A magaslatok között mély tölések, majdnem szabályszerűen képződött dolinák szakítják meg az egyhangúan szomorú képet. Művelhető talajt csakis ezen mélyedések szolgáltatnak azon csekély földdel, melyet az eső a laza mészkősziklák közül kiváj és a dolinák alján összehord. Itt-ott mesterségesen készítenek ilyen földfogókat oly módon, hogy a mélyebben fekvő helyeket bekerítik s a vizmosás irányában nyitott résen az összehordott földet felfogják. A vasveres agyagföldet, mely az egész vidéknek egyedüli termő-talaja, a víz legnagyobb részét még a felső övnek mészkőszikláiból vájja ki és hordja ide termőtalajul. Ezen övnek rendkívüli kopársága több okból ered. Oka első sorban maga a talaj, melyről a kevés földet a víz lehordván és a szél lesöpörvén, a kemény mészkő azt új szétmállással nem pótolhatja. De ha pótolná is, az nem volna képes helyén megmaradni, minthogy ez az öv van a bőra féktelen dühének és romboló pusztításának leginkább kitéve. A magaslatok oldalai, különösen hol a bőra azokat leginkább éri, teljesen kopaszok vagy a Karsztnak három jellemző növényével, a *Salvia officinalis*, a *Satureja montana*, Grobnik vidéken a *pygmaea* is apró piros virágokkal és a *Juniperus oxycerussal* vannak borítva. E vidék anyai zsályát ad, hogy Fiuméből messze vidék gyógyszerárát

látják el vele innen. Csak a dolinákban és védettebb mélyedésekben találhatóak egyes fák és bokrok, minők a tölgy, mogyoró, bodza, a kis levelű hárs, juhar és rezgőnyárfá, nagyon ritkán a bükk, de mindig csak igen silány, satnya példányokban. A szőlő, a védett helyeken, még 2—300 m. magasságban is megterem és lugasszerűleg műveltetik. A védett oldalakon egymásfölé emelkedő terraszszerű csikok vannak gondosan elkerítve és a bórá ellen nem ritkán magas kőfallal védve. A szőlőlugasok között egy-két méternyi területeken kevés buzát, burgonyát, répát és káposztát is találunk. Egy-egy tulajdonosnak legjobb esetben 5—6 ilyen dolinája van, melyeknek összes termőföldje alig ad egy akó bort és egy vagy legfeljebb két véka buzát. És ennek a művelése és megérlelése is mennyi fáradságot, mennyi aggodalmat okoz. Egy-egy dolinának művelésére néha 5—6, sőt tíz évig is kell gyűjtenie a földet, ha csak távol vidékről nem akarja azt nagy áron beszerezni. Vannak helylyel-közzel nagyobb terjedelmű tölcserék is, mint ez a vasút mentén, Bukkari felett látható, melyek egyikének karimájára egy egész falu, Ponikve, van építve, alja pedig művelés alatt áll. Ezek a tölcserék a Karsztnak beszakadása folytán jöttek létre az által, hogy az alagsövezett talaj a viznek folytonos mosása következtében meglazult és besüppedt. A Karszt ezen övének kopasz csúcsai, az egymás fölé kinyúló kopár hegyek tömegei a maguk ridegségében leginkább szembeötlők, ha a Lujzaúton Grobniktól Kamenják felé haladunk. Ezen pontról az egész vidéket éjszaki és délkeleti irányban a legjobban áttekinthetjük.

A Karszt harmadik és legalsó öve a tengerből alig emelkedik 10—15 méternyire s lankásan merül el a tengerben. Ennek közete a krétamész folytatása és nummulitmész. Ezen övnek növényélete a bórának kitett helyeken épen olyan, mint a középsőben. A sziklák sovány növényekkel, leginkább zsályával, borsfüvel és disznótövissel vannak borítva. Védettebb helyeken a Juniperus oxycedrus piros bogyoival, a szeder, kökény és galagonya veszik be magukat a sziklák közé. A babér, füge, olaj és gránát művelve, de teljesen védett helyeken vadon is bőven található.

A karszti hegyek a lejtőfokokon a tengerrel párhuzamosan terjednek s csak helylyel-közzel vannak átszeldelve. Ebben az irányban haladnak a Karsztnak legnagyobb völgyteknői, a Recsina, Drága és a Vinodol (Borvölgy) is. Az előbbi a megye legnyugatibb határán terül el s a hasonló, másként Fiumarának is nevezett egyetlen karszti folyónak medréül szolgál. A Recsina

völgye topografiaiilag a karsztnak legérdekesebb pontja; természeti szépségeinél fogva pedig a flumeieknek kedvencz kiránduló helye. Egy 606 méter magas sziklahegy barlangjából fakad a Recsina forrása, melynek állandóan 6° R. a hőmérséklete. A forrás vizének egy földalatti víztartóból kell táplálkoznia, mit bizonyít hőmérséklete és azon körülmény, hogy a folyó csak több napi sírokkális esőzés után, s akkor is csak napok mulva látszik kissé zavarosnak. A völgy felső része homokkő, alsó részén mészkővel váltakozik. A folyó mély mederben folytatja útját, egy helyütt a szikla oldalak 20—25 méter mélyen meredeken ereszkednek alá; itt-ott nagy sziklatuskók szolgálnak akadályokul, melyekről a folyó messze hallatszó morajjal zuhog alá a mélybe. Festői különösen folyásának alsó része, a Zakalj malom alatt, közel a Frangepánok tersattói várához, hol egy alagúton töri magát keresztül és képez szép vizesést. Legutolsó szakaszában a Schmidt és Meynier-féle papirgyárnál egy Zvirnek nevezett mészkőforrás szép tiszta kristályvizzel fakad és szakad a Recsinába, mely ezentúl Fiumara nevet nyer, rövid futás után a tengerbe szakad és képez határt Fiume városa és a Horvátországhoz tartozó Susak mezőváros között.*

A Recsina völgye Orehoviczán át a Drága völgygyel függ össze. Ez egy körülbelül 6 kilométer hosszú völgy, mely legnagyobb részét a costrenai magaslat által lévén védve a bóra ellen, dús növényzettel bir. Martinscsicza öble felé egy haránt völgyet meneszt, kelet felé pedig a sz. kozmai magaslaton át Bukkari völgymedenczéjével függ egybe. A Drága völgye viz-szegény, míg Martinscsicza öble körül, a costrenai part mentén, de legkivált Bukkari öblében az édes vízi források nagy bőségben bugyognak elé a sziklából. Itt elegendő a sziklatörmeléket egy pálczával kissé föllazítani, hogy azonnal viz szivárogjon. Bukkari délkeleti lejtője lábánál az utat folyton szivárgó patakok nedvesítik, melyek néhol a tenger vize alól heves forrással bugyognak fölfelé. Magában a városban egy ilyen édes vízi forrás oly nagy erővel és oly tetemes hőséggel tör ki a sziklából, hogy kibukkanása után pár lépésnyire már malmot képes hajtani s a várost a legjobb ivóvizzel látja el.

A harmadik völgy a Vinodol (Horvölgy), mely Portoré kikötőváros magaslata fölött Krizsicscsénél (falu 6 házzal,

* Fiumének és vidékének flóráját Dr. Staub Mór tanár ismertette.

19 lakossal) kezdődik és Novinál (2649 lakos) végződik, 28 klm. hosszú, s a Karszt közép és alsó régiójának valóságos edene.

A tenger felől délkeleti irányban 150—300 méter magas hegy. gerinczétől védve, a Karszt fennsíkjának déli lejtője alatt, éjszaktól délkeleti irányban halad a Vinodol, melynek felső meredek része kopasz, száraz mészsíklákból áll, a völgy tövét és talpát pedig homokkő képezi. Ez leginkább agyagos palával váltakozik s termékeny agyagos földdé mállik. A Vinodol valóságos oázis, jóltevő pihenője a szemnek a Karszt rideg kötengerében. A tenyészet bujának mondható. A vinodoli bor messzevidéken kedvelt. Vanak jó darab legelők és gyümölcsös kertek, gazdag flórával diszlő rétek, melyek háromszor is kaszálhatók. A babér-, füge- és olajfák és gránátok sűrű ligeteket képeznek. A patakok, melyek a Dubracina folyócskát táplálják, a mező réteit bőven öntözik. A hosszvölgy Cirkvenizzánál egy haránt nyílással a tengerpartra torkollik s itt szakad a folyócska is a tengerbe.

Mielőtt a tengerparti Karsztot elhagynók, egy pillantást kell vetnünk a Grobniki síkra (Grobnicko Kamenopolje) is, mely alakulásánál fogva figyelmünket kiválóan megérdemli. Ez a körülbelül 24 □ kilométer terjedelmű kőmező a Karszt második övében terül el Grobnik helység alatt. Festői szép lapály, köröskörül hegyekkel elzárva s csak a Recsina völgye, és a Lujza-út felé képezve kijárást. A lapály közepéből 395 méter magasságnyira emelkedik a Hum hegy, mely alatt Podhum helység fekszik. Maga a lapály csak kis részében mivelhető, legnagyobb részében mint neve mutatja, kőmező, apró, vakandturásszerű sziklacsucso-rodások, melyek fűvel és leginkább a vörös virágú Satureja pygmaeával vannak benöve, borítják mindenütt s így a művelésre nem levén alkalmas, csak legelőül szolgál.

A monda szerint IV. Béla királyunk itt verte meg a futó tatárokat 1232-ben Frangepán segítségével. A helységből, mely 454 méter magas hegyen fekszik (337 lakossal) s még inkább a Frangepánok régi kastélya és annak bástyafalairól festői látvány nyílik a közeli vidékre, a Quarneróra és a Karsztnak fantasztikus tömegére, melylyel éles ellentétben áll a lábunk alatt elterülő Recsina völgye, a kigyózó folyóval, a bükk- és cserfákkal fedett szép lejtőkkel.

A fennsík a krajnai Hóhegyből kiágazva délkeleti irányban 700—800 méter átlagos magasságban halad s helyenkint 500—600 méterrel magasabb csúcsok emelkednek felszínéről. Jelentékenyebb csúcsok a Hóhegy felől kiindulva a Szuchivrch (1350

méter). Sznyezsnyicska glavicza (Havas csúcs, 1490 méter). Sznyezsnyik (Hóhegy, 1506 méter). Ennek a szomszédja a híres Risnyák, Horvátországnak ezen vidéken legmagasabb hegye mely 1528 méter magas csúcsával néz le a vidék többi hegyeire. Messzebbre tőle, délkeletre találjuk a Bitorájt (1385 méter). mellette az impozáns Viseviczát, nyeregalakú gerinczével (1428 méter), mely ezen vidék hegyei fölé emelkedik s a szomszéd Bitoráj fölött azzal is előnyben áll, hogy könnyen megközelíthető s míg a Bitoráj egészen erdővel borított, addig a Visevicza kettős csúcsa szabadon áll s jutalmazó kilátást nyújt nemcsak a közeli hegyvidékre, hanem az egész Quarneróra, a Maltempo szorost és a Vinodolt pedig a legkisebb részletig szemünk elé tárja. Aztán betekintenünk enged a Morlák csatornába, Zengen alul, a dalmát partokig. Lábnk alatt látjuk a Bitoráj és Viseviczával majdnem párhuzamosan haladó Nagy-Kapelát, legmagasabb csúcsával a Bjela Laziczával, 1533 méter magasan, aztán a Kis-Kapelát, mely ennek folytatását képezi és a megyének határát vonja meg délfele.

A Visevicza az egész vidéken legkönnyebben hozzáférhető és a meglátogatásra legérdeamesebb hegycsúcs. Fuzsinéból a kirándulás gyalog, vagy lóháton, sőt Ravnoig, a hegy dereka körül elterülő lapályig ökörszekérrel is megtehető. Az út a liesi lapályon vezet át, mely a fuzsinei völgygel függ össze. A liesi lapály a fonsik legnagyobb mélyedése és köröskörül hegyekkel levén körülvéve, szintén nem egyéb egy dolinánál. Az államvasút fuzsinei állomásáról kellemes benyomást tesz az utazóra, a ki Fiuméba menet órákon át hegyek és erdők között haladva, Fiuméből jövet pedig az elszomorító Karszt után, egyszerre egy nagy területű síkot lát maga előtt, mely 720—730 méter magas és elég jól művelt szántóföldek, legelők és kaszálókkaal van borítva. A térségen egy jókora nagy patak, a Licsanka foly végig. Ez is egyike a Karszt azon vizeinek, melyek hó vízzel jönnek valamely barlangodúhól a fölszínre, hogy aztán rövid folyás után újra eltűnjenek. Ennek forrása Fuzsine völgyében, a falútól éjszakknak 3 kilométernyire, a Maeska vicza hegy alatt levő mészkö odúban van, az úgynevezett Vrelóban, a mi horvátul forrást jelent. Vize egy kettős nyílással bíró odúból buggyan fel 7° R. hőmérsékkel. Forrása közelében jókora nagyságu pisztrángok is találhatóak. Alig 2 kilométernyire liszt- és fűrészmalmot hajt, a falu alatt pedig, közel a vasúti állomáshoz van az állam-

vasútak gőszivattyúja, mely a Licsankából látja el az egész vonalat vízzel le Bukkari állomásig, mely vidék teljes vízhiányban szenved. A Licsanka további útjában még több karsztforrás vízzel pótolva szenvedett veszteségét, a licsi lapályon kigyózva eléri Lics falú legdélibb pontját s ott a Kobilyák lába alatt a sziklában eltűnik. A vidék lakói állítása szerint a folyócska a föld alatt folytatott rövid útja után a tengerpartján a Vinodol szikláiból újra fölszínre bugygyan. Ez azonban pusztá feltevés, mely még nincs kísérletekkel beigazolva. Hogy valahol fölszínre jön, az valószínű, de ki fog azon sok forrás közül, melyek a Vinodolban és a tengerparton előbukkannak, a Licsankára ismerni? A nyáron hónapokon át időzve ezen vidéken, a folyó földalatti útjának kitudására kísérleteket akartunk volna tenni, beledobandó egyes tárgyakkal, vagy kisebb-nagyobb fagolyókkal, de erről le kellett mondanunk azon nehézségek folytán, melyekkel a hegyentúli egyes források szemmel tartása járt volna, de még inkább azon tapasztalat után, hogy a Licsanka eltűnésének helye nem esik egy bizonyos pontra, hanem a Kobilyák mészkő sziklafala a lapály mentén körülbelül egy kilométernyi hosszúságban ki van mosva és a folyó ezen mély árokban szétfolyva szivárog a hegy alá, s nincs olyan kivehető lefolyása, mint például a Dobrának, vagy a Mrezniczának. A licsi lapályt köröskörül elzáró hegyek mészkőtömegek, csak nyugati részén a Vranjak (816 méter) homokkő. Ez alakjára az Ogulin melletti Klekhez hasonlít, meredeken emelkedik fel keleti fala s a lehulló görgeteg derekát lábaig előntötte. A lapály alját részint homok, részint mészgörgetegek diluviális rétegei fődik. A lapály déli részén emelkedő magaslatok nyergein ösvények vezetnek alá a szomszédos Vinodolba.

A licsi lapály nyugati szélén van Lics falú, egy nagyon szegény község, melynek lakóit tunyáknak mondják. Állítólag a Likából költözködtek ide; a vidék többi lakóinál tisztábban beszélik a horvát nyelvet. A tisztaságnak és munkának nem nagy barátai. A nyáron a kolera itt igen nagy mértékben pusztított. Volt nap, a melyben a 900 lakójú faluban 22 ember betegedett meg, s fele meghalt. Mennyire más viszonyokat találunk a szomszéd Fuzsinében (1325 lakos), melyet a fiumeiek egészséges levegője és szép vidéke miatt nyaranta előzőnlenek. Erősen épült csinos kőházakat találunk a helységben, melyek a bóra ellen faburkolattal is védvék. A falú, mely eredetileg, mint neve is mutatja, vashámortelep volt, a Frangepánok egy vadászkastélyából jelentékeny községgé

nötte ki magát. Köröskörül rengeteg fenyvesek vannak, melyeknek sűrűjében a mohapázsit két arasznyi vastag és oly puha, hogy összesüpped lábunk alatt. A páfrányok sűrűen lepik el az utakat és mélyedéseket. Az erdőben hőven találunk forrásokat, melyek néha el-elállják útunkat. Fuzsine, mint elkobzott frangepáni birtok, a kincstáré, s eddig főerdészi hivatal volt itten; az új szervezés óta azonban csak egy erdészt hagytak itt, a főerdészi hivatalt Zágrábba tették át. Az erdészi hivatal padlásán még pár év előtt számos okmány hevert a Frangepánok korából, ezeket azonban nem régen Zágrábba szállították.

A fősíknak eddig követett övén legnevezetesebb emelkedés a Risnyák melynek megmászása egyike az érdemesebb vállalkozásoknak. Ezen év nyarán Sántay Lajos főmérnök, Corossacz Ágost és Banfichi Tito társaságában én is megvalósítám ezen évek óta érlelt tervemet. Fuzsinéből indultunk el augusztus 12-én és két nap alatt tettük meg a kirándulást gyalog. Esőben indultunk el azon kilátással, hogy a nyári eső rendszeren rövid ideig szokott tartani s utána annál tisztább szokott lenni a látóhatár. A vidéket jól ismerő kalauzunk az erdei ösvényeken vezetett, rengeteg fenyveseken keresztül. Útunk a 885 méter magas Macskavicza s a 825 méter magas Spicsunák hágóin és a köztük elterülő réteken, a Lokvanszke laze téres, szép legelőin és végre a Szleme hegy derekán vonult át. Előbb is fenyveseken, majd rengeteg bükkerdőkben haladtunk. Schol sem láttam annyi dolinát egymás mellett, mint a Szleme (1067 méter) alatt elterülő lankáson: száznál többre tehető számuk s majdnem mindannyi 2—3 méter átmérőjű és 4—5 méter mélyű, dusan fedve fűvel és tarka virágokkal.

Szakadó záporban, három órai gyaloglás után értünk ki a Lujza-útra s nemsokára Mrzla Vodiczára, egy jelentéktelen kis helyre, mely 771 méter magasán fekszik, 50 házzal és 402 lakossal. Crnkovics vendéglőjében már vártak minket luccullusi ebéddel, melyből a töltött káposzta sem hiányzott s melyet a pompás pizstráng tett izletessé. A vendéglő ajtajának szemöldökfájára 2439 $\frac{1}{12}$ láb magasság van följegyezve. A béna vendéglős bejött hozzánk ebéd után és elbeszélte a tavaly télen történt megtámadtatását álarczos rablók által, kik őt teljesen nyomorékká tették, cselédjét pedig, ki a rablókra ráismert, szemelátára agyonlőtték. Valószínűleg görögök voltak — mondá — így nevezvén itt vidékszerte az óhitűeket, kik iránt egyáltalán

nem valami különös barátsággal látszik viseltetni a vidék katólikus népe. A vendéglős szobájában, mely ebédlönkül is szolgált, a szent képek között csak egy profán tárgyút láttunk, mely Frangepán és Zrinyi utolsó találkozását ábrázolja. A faluban egy emeletes, csinos iskolaház van, melynek tanítója délután látogatást is tett nálunk. A falú közepén levő hid 2565 láb magasan fekszik a tenger színe fölött s innen Károlyváros 14, Fiume 4 mértföldnyire van a pompás Lujza-úton. Délután sétát tettünk rajta Fiume irányában, elérve azon helyre, hol a Lujza-út legmagasabb pontja van (929 méter) Ravnopodolje mellett. Alkonyat felé az ég alja hiboros szint öltött s csipős borino szél kezdett lengeni. Ezt jó jelnek véve, nyugalomra hajtók fejtünk, miután elköltöttük a paprikásnak nevezett izletes gulyást, melyet a készséges vendéglős ránk erőszakolt. Ezeket a konyhai dolgokat csak apropos okáért hoztam fel azon megjegyzésre, hogy a horvátok konyhája nagyon közel áll a mienkhez, a melytől pedig a tengerpartiak izlése teljesen elütő.

Néhány órai nyugtalan pihenés után fölkelve, nagy örömünkre az eget köröskörül felhőtlennek találtuk s így útra kerekedtünk. Hozzánk csatlakozott a vendéglős öcsese Crnkovic István tengerész-kapitány s még egy második vezető is. A sötétben egy lámpás világánál folytatta kis csapatunk útját a mélyen fekvő Szuha-Recsina (Száráz-patak) nevű völgyben, mely ez alkalommal, talán az esőzés folytán, épen nem felelt meg nevének. A puha gyepvel, magas füvel és illatos virágokkal borított és bőven öntözött völgyből, mely köröskörül hegyekkel és erdőkkel van körülvéve s melynek keleti szélén az 1172 méter magas Tiszovácz emelkedik, nemsokára egy hegyoldalon, egy keskeny és rossz ösvényen folytattuk útunkat, melyet rövid közből a szénégető telepek szakítottak meg. Az egész Risnyák vidékét szénégetők birják hárben. Irtják, pusztítják a rengeteg bükkösöket s maholnap talán már ez a vidék is oda lesz dohva a Karsztnak, mely már úgy sincs messzire innen. Nem egy helyen volt alkalmam elmélkedni Bedő Albert országos főerdőmesternek jeles értekezésén, melyet nemrégén azelőtt olvastam s melyben az erdőpusztítás veszélyei és kárai vannak igen élénken ecsetelve, s melyeket magam is több helyen ad oculos demonstrálva találtam. A kiirtott tisztásokról a bóra már itt is lehordta a kevés vörösagyag földet s nem ritkán kemény, csupasz mészsziklákon kellett fölfelé kapaszkodnunk. Az út párkánya körül pompás piros

számóca kinált harmatos reggelivel. A *Corylus avellana*, kőris. bükk és jávor alatt szálás páfrányok, *Campanulák*, *Dianthusok*, sötétvörös virágaikkal, az *Arnica montana*, hosszú száron ülő sárga csillagával, az *Arabis alpina*, csillagalakú kis fehér virágokkal, az *Aconitum Lycoctonum*, fehér virágaival, az *Aquilegia vulgaris*. élénk kék virágaival, a *Lysimachia*, narancssárga virágaival köszöntöttek. A pompás *Telekia speciosa*, az *Athamantia cretensis* is bőven található itten.

Jött egy meredek hegyoldal, mely elé lelkendezve megérkezve és még pihenőt sem tartva, megkezdtük a fárasztó kapaszkodást a lábunk alatt folyton csuszamló görgetegen. Végre 6 órakor megérkeztünk egy magaslatra, mely már messziről és régóta hivogatva nézett le ránk, s melyet kapúhoz hasonló alakja miatt *Medvedje-Vrata* (Medvék kapujának) hívják. Magas sziklafalak egymásra gördülve nyilást engednek a hegy lábán, mely a Kis-Risnyákból ide leereszkedik. E pontról, mely 1235 méter magas a tenger fölött, szép kilátás nyílik a tengerre. Az út innen egy hegyoldalon lefelé vezet a Kis-Risnyák és *Janicsarszki Vrch* között, míg körülbelül félórai jó menetelés után megérkezünk a Risnyák alá, mely szaggatott fehér sziklatömegével büszkén tekintett alá, balra tőle a Kis-Risnyáknak meredek fala kihívólag daczolt megközelíthetetlen csúcsával. Innen jó másfél órai utat kelle tennünk, míg a Risnyák csúcsára felértünk. Alacsony, fiatal bükkfácskákkal benőtt és sűrű bozóttal fedett sziklákön kapaszkodtunk fölfelé, útunkban mindenütt a legszebb *cyclamenek* pompáztak, vegyesen *campanulákkal* és a már előbb látott virágokkal. A felvezető utat járatlanok nehezen találják meg. Egy idegen, ki egymaga indult vezető nélkül a Risnyákra, — mondák vezetőink — épen pár nappal előttünk, zuhant alá a meredek sziklafalról, és csak az útjában volt bokroknak köszönheti, hogy életébe nem került vállalkozása. Így is nagy jajveszékülésére a szénégetők csak másnap szabadíták őt ki ronsolt testtel kellemetlen helyzetéből, hol egy egész éjet tehetetlenül töltött. A hegynek körülbelül derekán, egy mély tölcsér terület el előttünk, borítva a legkövérebb legelővel, illatos virágokkal. Mondják, hogy a grobnikiak köves vidékükre egész idáig vetődnek, hogy juhaikat és marháikat itt a tilosban legeltessék. Itt valóban jó búvóhelyre tettek szert. Útunkat ezentúl nagy sziklatuskókon folytattuk; néha kezünkkel is segítve, hogy előbbre kuszhashunk, míg alattunk a mélység tátongott. Egyszerre, körülbelül még csak

40—50 méternyire a csúcs alatt, cirpolya fenyők között megpillantók a *Rhododendron ferrugineum* bokrokat, melyeknek alpesi rózsái már elvirítottak s most szép pirosas bogyókkal díszeltek. Nemsokára a csúcson voltunk, 1528 méter magasan a tenger színe fölött. Az idő egészen tiszta levén, messze vidék terült el szemeink előtt és lábaink alatt. Délnyugatra tőlünk a Quarnero. Veglia szigetének alacsony dombjaival, Chersónak magas hegye. majd a Farasina csatorna, háttérben a Velebittel; tovább nyugatra a Monte Maggiorének impozáns tömege, a lábánál fekvő Abbaziával csak úgy látszott, mintha közvetlen előttünk volna és majdnem kezeinkkel érinthetnők. Láttuk tovább éjszaknyugatnak a krajnai hegyeket, a Hóhegynek szagगतott csúcsával. Közelebb hozzánk a szomszédos Sznyezsnyik (a horvát Hóhegy) és közvetlenül az alattunk levő Risnyák mellett éjszakra a második kis Risnyák, mely éppen 100 méterrel alacsonyabb, mint amaz. A tőlünk délre fekvő első kis Risnyákot, mely 1422 méter magas, megmászhatatlannak mondják. A Risnyáknak szagगतott teste hófehér sziklákból áll, melyeknek majd éles, majd tompa tuskói egymásra vannak dobva, mintha óriások szeszélyes játékot űztek volna e helyütt a sziklakkal. Épen ezen nagyszerű labirintusnak nézésében voltunk elmerülve, midőn egyik társunk a csodálat hangján figyelmeztetett a dalmáciai tengerre, melyet előttünk éjszakkéleti irányban vélt fölfedezettnek. Nem volt egyéb meteorológiai játéknál, melyet a delniczei és szomszédos völgyekben lebegő köd okozott, hullámokhoz hasonló himbálással borítván el az egész vidéket. A nap sugarai itt-ott a csupaszon hagyott szirteket megvilágítva, szigetek alakjában tünteté fel azokat. Valóban elragadó látvány volt. Láttuk tovább éjszakon a stíriai hegyeket, közelebből, délkeleten Fuzsine végső házait, a licsi lapályt, melyen még a Sv. Maria Sznyezsna (Havasi Mária) nevű kis kápolnát is kivehettük. Böven jutalmazva voltunk fáradságunkért, étvágyunkat pedig, melyet a fáradság és jó levegő csak fokozott, a magunkkal hozott izletes ételekkel is igyekeztünk elüzni. Névjegyeinket egy kiürített palaczkba téve, azt a háromszögelési póznához közel a nem régen kitűzött horvát trikolor kórákása alá rejtettük. Aztán a *Gnaphalium leontopodium* (havasi gyopár, Edelweiss) keresésében szorgoskodtunk. Találtunk is elég bőven, főleg azok, kik nem sajnálták a fáradságot, hogy néha 10—12 méternyi mély sziklahasadékba kuszszanak. hová az alpesi fehérke leggyakrabban elrejtőzött, úgy hogy néha

alig volt felismerhető a szikla fehérségétől. Habár e kis virág havas szirttek sivár talajában találja életadó tanyáját, mégis a bőra elől, mely itt a tetőkön szörnyen üzheti vad tánczát, védő sziklák mögé rejtőzik. Olyan a bőra, mint a zsarnok, ki tekintet nélkül érezteti mindenkivel nyers hatalmát. Előőrse, a csendesebb borino, mely nekünk szép időt hozott, e tetőre is követett minket és nem találva egyebet, a háromszögelesi póznákba és a zászló rudjába kapaszkodva sivitott. A Risnyákok leginkább passionatus hegymászóknak szokták fölkeresni. Botanikusok közül aránylag kevesen látogatták. Dr. Borbás Vincze tanár, a ki Horvátország hegyeinek botanikus átkutatásában igen nagy érdemeket szerzett s e téren európai tekintély, a Risnyákokat kétszer kutatta át s azok eredményét a szaktudományal közölte. Szerinte a Risnyáknak egyik kiváló speciálitása a *Betonica Jaquinii* (Gren.-et Bodr.) Visszajövet egy kis pihenőt tartottunk a szénégetőknél, kiket mi borral, ők viszont minket hóvizzel tartottak. A Risnyák vidékén jó nagy területen nem levén víz, a szénégetők és erdei munkások a rengeteg sűrűjében, hová a nap alig hatol be, mély üregekben havat fognak fel, azt jó vastag száraz és galyréteggel befödik s azzal a készlettel, melyet használatkor felolvasztanak, fedezik egész nyáron át vízszükségletüket. Ezt a hűsítő italt, mely 2—3° R-nál nem lehetett magasabb hőmérsékű, mi igen pompásnak találtuk. Itt e mélyedésben a Risnyák tövén az *Impatiens Nolimetangere* szép példányokban díszlik. Útunkat visszafelé már nem Mrzla Vodicza felé folytattuk, hanem arra a kocsitra tértünk ki, melyet Ghyczy Livius nagybirtokos, ki a Risnyák vidékének jó részét egészen a krajnai határig, Csabárig a legutolsó horvát helységig bírja, készítettett s mely a Veliki Plis (1142 méter) alatt halad és Jelenjénél a Lujza-útba szakad. Ő e vidéken a faiparnak számos ágát meghonosította, így többek között szép székeket készített egészen sajátos izlésben, természetes mivoltában hagyott faágakból. Kívüle e vidéken a Gróf Thurn-Taxisok és tovább a kincstár birnak nagy erdőterületeket. A kincstári erdők a Frangepánok elkobzott birtokát képezik. Ezen az úton egymásután találkozhatunk megrakott szénszállító kocsikkal, melyek terheiket Bukkariba és Portoréba szállítják; a szénégetők pedig, kik e vidéken ezt a foglalkozást egyedül értik, piketű (hreljini) emberek. Jelenjében, hová 2 óra után érkezünk meg, ideje volt, hogy valamit ebédeljünk. Itt találtuk e vidéken azon pontot, hol a vegetáció öve küzd a karsztosodással.

A fák itt-ott ritkulnak, a cserjék, bozótok kezdenek túlnyomóan uralkodni, s a csupasz mészkő kikiüti fehér csücskei, melyek időjárával mindig nagyobb területet foglalkoztatnak el, melynek növekedésével a növényzet körülöttük lassankint kipusztul. Jelenjéből előbb a Lujza-úton egy darabig Mrzla Vodicza felé folytattuk útunkat, majd Lipenicze völgyébe tértünk le, s Kosztanjevicza és Rogozsno rengeteg fenyvesein és a fuzsinei völgyön keresztül mentünk haza Fuzsinéba.

A fennsík tovább Fuzsinetől éjszak és kelet felé lassankint alacsonyodik, itt-ott kisebb mélyedéseket képezve, mint minő a vratai, mely a licsi lapálytól csak az alacsony (880 méter magas) Plassze hegy által van elválasztva. A vratai mélyedésben fekszik V r a t a falú (417 lakos), melyben a Chevalier-testvérek, most az országos bank hajlított fabútorgyára van, egy nagy kiterjedésű szép gyártelep, melynek Fiumében is van fiókja s melyből izléssel készült s a hasonló gyártmányokkal minden tekintetben versenyképes szép munkák kerülnek ki. Mellette van Corossacz fiumei bankárnak és fuzsinei nagybirtokosnak gőzfűrésze és malma.

Itt van a fennsík dereka; a magyar államvasútak pályája itt éri el culminációját. A vasútnak haladása a talaj magassági viszonyaival mindig lépést tart. A lokvei állomás 802·0 méter, a fuzsinei 728·0, a licsi 816·2. A lokvei és licsi állomás közötti esés megfelel a fennsík mélyedésének. Licsnél kezdődik a Karszt lejtőjének már fennebb előadott gyors esése, a mit a vasút pályájának esése, mely itt következetesen 1:40, szembeütően megvilágít. A licsi állomás után a plasszei magassága már csak 617·3 méter, 8·9 kilométer távolság után, a mejai állomás 444·3 méter, 7·4 kilométer távolság után, a bukkarii 261·8 méter, 7·9 kilométer távolság után, Fiume 3·0 méter, 11·8 kilométer távolság után. A fönnsík keleti irányában az esés feltűntetésére szolgáljanak a következő adatok egészen Ogulinig: Lokve után a delniczei állomás 730·0 méter magas, 8·5 kilométer távolság után; a skrádi 647·0 méter magas, távolság 12·8 kilométer; Kamerl-Moravicze 419·9 méter magas, a távolság 14·4 klm.; Vrbovszko 379·3 méter magas, a távolság 8·8 kilométer; Gomirje 352·4 méter magas, a távolság 6·6 kilométer; Ogulin 324·5 méter magas, a távolság 14·2 kilométer.

Vratából a Karolina-úton haladva tovább s a Szlemen hágót elhagyva, Merkopály felé gyönyörű fenyves közepén visz az út, szép kilátással a völgykatlanban fekvő Lokvéra (1231 lakossal)

melynek nyugati szélén a Thurn-Taxis gróf gőzfűrészt látjuk füstölni; a háttérben pedig jó ismerősünket, a Risnyákot, köszönhetjük. Az út mentén, mindjárt a Szleme hágóján túl, egy eléggé téres mészkőbarlang szádáját pillantjuk meg, mely fákkal és cserjékkel jó részt el van fődve. A nyílás kívülről körülbelül 6—7 méter átmérőjű, belül azonban annyira öblös, hogy egy lovas szekér is könnyen haladhat benne, míg körülbelül 20 méternyi vízszintes irányban véget ér. Stalaktitek is láthatók benne. Hasonló odúkat és barlangokat az egész Karszt mentén számosakat találhatunk, melyekben néha igen szép stalaktitekre is akadhatunk. Fiumében József főherceg ő fensége kertjében egy faültetésre szolgáló gödör ásása alkalmával is akadtak ilyen nyílásra, melynek alkalmasint folytatása is lehet: ezt engedik legalább gyaníttatni a fölszínre hozott szép stalaktitek.

Merkopálnál (1909 lakos) melyhez a regényesen fekvő Szungeri (605 lakos) mellett kell elhaladnunk, érjük el a Karolina-út legmagasabb pontját, 824 méter magasan. Innen tehetjük meg kirándulásunkat az előttünk méltóságosan elterülő Nagy-Kapelának legmagasabb csúcsára, az 1533 méter magas Bjela Laziczára, mely sokkal könnyebben és rövidebb idő alatt közelíthető meg, mint a Risnyáknak 5 méterrel alacsonyabb csúcsa.

Merkopályból a Karolina-út Ravnagorán (1719 lakos) át Vrbovszkóba (1343 lakos) visz; de mi visszamegyünk Lokve felé, hol a Lujza-úttal találkozunk, melyen Delniczéig (2450 lakos) haladunk. Itt a fenyvesek már lassankint fogyni kezdenek s a bükk lesz uralkodó. Ez a vidék látja el Fiumét s az egész partvidéket tüzelőfával s szolgáltatja a vratai székgyárnak is a szükséges fát feldolgozásra.

Delniczéből tettük meg a kirándulást a Kulpa völgyébe, Bródba. Az út folyton és meglehetősen gyors eséssel halad a delniczei regényes völgyön lefelé, érintve útjában a jelentéktelen Turnyi, Maria Trost, Tihovo és Lesnicza helységeket. Az úttól balra magas és messze terjedő erdős háttal húzódik a Vén (Sztari) Dergomel (1051 méter), melyhez csatlakozik a Nagy (Veliki) Dergomel (1153 méter) és a Kis (Mali) Dergomel ugyanolyan magasságban: jobbra egy czukorsüveg alakú hegy, minden oldalról meredek lejtőkkel, esik alá a völgybe, melyen a bővizű Kulpicza (Kis-Kulpa) folyó igyekszik magának utat törni a Kulpa felé. Ennek partján 222 méter mélyen fekszik Bród. A Kulpán

át egy hid vezet a krajnai Petrinába. Bród szépen épült kis falú (184 lakossal), mely a jólétnek jelét hordja magán. Feltűnőek a terjedelmes gyümölcsösök, különösen sok almával.

A Kulpa itt már jókora; sziklamedrében magas a vizállás. A falvak mindkét partján sűrűn követik egymást. Forrása felé szoroson a Kulpa mellett, regényes erdei vidéken jó út vezet Csabárig, hol a Ghyczy család lakik. Ez a megye legszélsőbb éjszaki községe, mely Krajnával határos és a megye egyik járásának székhelye 307 lakossal. A Csabar és Bród közötti vidékről, úgy Horvátországból, mint Krajnából sokan vándorolnak ki, különösen Magyarországra, hol déligyümölcs-áruházzal keresik a mindennapit; kucsébereknek szokták nevezni őket, habár a tulajdonképeni Gottschee Bródtól éjszakra még körülbelül 3—4 órányira fekszik. Éveken át tartózkodván Magyarországon, megtanulják nyelvünket s némi vagyonnal visszakerülve szülőföldjükre, maguk között — mint mondják — különösen, ha a többi falusiak előtt titkolóznai, vagy fontoskodni akarnak, rendesen magyarul társalognak. Mint Bródban hallottuk, Pleszcze (142 lakos), Turke (144 lakos), Razloge (211 lakos), Grbaly (160 lakos) és Kuzsely (278 lakos) falvakban vannak legtöbben az ilyen magyarul tudó kucséberék. A Kulpán le Károlyvárosig már jókora uszó művek, dereglyék, hajók járnak, melyek leginkább fát, gyümölcsöt, zöldséget szállítanak. A fiemeiek, kik a vasútmenti helységeket nyáron át fölkeresik, egész Bródig is lejönnek nyaralni. Bród vidékén szép mellékvölgyek nyílnak, melyek a magasan haladó vasútról nézve néha 2—300 méter mélyen fekszenek és szép képet alkotnak különösen a skradi állomástól Delniczéig. Innen a vasút folytonos eséssel halad a Dobra völgyén lefelé s a folyócskát, mely közel Skrádnál ered, és Bród-Moravicze irányában egy szép haránt völgyből kanyarodik kifelé, sehol sem hagyja el. A fenyvesek régióját már rég elhagytuk, Skrádon innen már a bükk is ritkul. A magaslatok csak 6—700 méter átlagos magasságot érnek el, s igen ritkán találunk a közelben jelentékeny emelkedéseket, melyek az 1000 métert megközelítenék. Azért látszik a Klek, melyet már Gomirje (1324 lakos) körül megpillantunk, oly hatalmasnak, oly kihívónak, ámbár csak 1182 méterre emelkedik. Különös alakjánál fogva a többi hegyek közül azonnal felismerhető. Meredek, kopár sziklafalakkal mered föl minden oldalról, legmeredekebben Ogulin felől, úgy látszik, mintha a többi hegyekkel egyáltalán össze se függne, hanem elszigetelten

állana s meg sem volna közelíthető. Ez vonzza a hegymászókat, ez hívja ki őket a vállalkozásra, de azért mégis igen ritkán és nagyon kevesen vállalkoznak megmászására. Károlyváros felől utazva Fiuméba, közel 3 órán át látjuk a Kleket, mely Ogulin felett büszkén emeli föl zilált ősz fejét s legalább háromszor változtatja alakját, de szédítő meredekségét, függélyes sziklafalát mindig jobban és jobban tárja szemünk elé. Ez őszön Fest Aladár tanár barátommal mentünk a Kulpa. Ogulin és Károlyváros vidékének megtekintésére és vállalkoztunk a Klek-parthiera is. Ogulinból kocsin tettük meg az utat a hegy lábáig. Útunk a Dobra meredek medre felett függő vashidon át vezetett a Rudolf úton. Ezt 1882-ben építették s a végvidék erdős vidékén át Noviig 71 kilométer hosszú. Érinti Jaszenákat, elhalad az 1375 méter magas Javornicza alatt, átlépve itt a Nagy-Kapelát; Banszka Vratáig folyton emelkedve éri el legmagasabb pontját az 1082 métert, honnan szép kilátás nyílik a tengerre s azután gyors eséssel kanyarodik le a tengerpartra. Ogulintól Noviig mindig erdős vidéken halad s Jaszenákat kivéve sehol sem érint községeket: minden 10 kilométernyi távolságban útrők laknak, kiknek feladata egyszersmind az út jókarban tartásáról gondoskodni. A Kapela vidékén ezen őrházakon kívül több menház is szolgál a kirándulók befogadására. Mi ezen a kitűnő úton haladtunk 13 kilométernyire, mindig a Klek lába alatt, melyet egészen megkerültünk délnyugati irányban. Itt egy kavicsos vizmosáson Muszulinszki Potokba tértünk le. A falú, helyesebben a Vituny falúhoz tartozó házcsoport, alig áll 40—50 szegény kunyhóból, melyek lapos fahasábokból vannak összetákolva, és embernek állatnak egyaránt menedéket szolgálnak az idő viszontagságai ellen. A nyomort, a tisztatlanságot oly szembetűnőleg sehol sem láttam, mint ezen vidék kunyhóiban. Nem volt veszteni való időnk, de a látvány, melyet megérkezésünkkor a házcsoportnak kicsődült és ránk félve, kíváncsian hámuló népe képezett, maga sem levén épen tartóztató, a falú egyik öregének vezetése mellett csakhamar útnak indultunk a hegy felé, mely most közel, de annál magasabbnak látszott fejtünk fölött. A megmászendó sziklafal most is fejtörést okozott, tanakodva néztünk rá s nem is titkolható aggodalommal kémlelte szemünk az irányt, melyen valamely lappangó ösvény a magasha fog vezetni. A hegy dereka egy elég meredek lejtővel állott előttünk, melynek törmelék-görgeteges talaja erdővel van borítva. Útunkat a folyton csúszamló

sziklatörmeléken kívül még a keresztbe fekvő és korhadásnak induló vaskos fatörzsek is akadályozták. Nagy fáradsággal másfél órai kapaszkodás után fölértünk a hegynék derekáig, hol a meredek sziklafal körülbelül 150 méternyire függőlegesen emelkedett fejtünk felett. Alsó részében itt-ott mélyen bevájt odúkat pillantottunk meg; kísérőnk medvebarlangoknak mondotta s egyetmást mesélgetett az itten tanyázó medvékről. Szorosan a fal tövében haladtunk, míg annak egy kiálló részén a vezető fölfelé kezdett kapaszkodni, a mit nekünk is meg kellett tennünk, ha fel akartunk jutni. Ez így tartott körülbelül egy jó félóraig, miközben nem egyszer nyaktörő keskeny sziklahidakon, lépcsőkön kellett óvatosan végig csúsznunk, vigyázva, hogy az alattunk tátongó mélységbe ne zuhanjunk. Így elértük a Klek csúcsát, mely olyan szűk és kényelmetlen, hogy alig képes 10—15 ember rajta egyszerre helyet foglalni. Az idő nem volt kedvező; köröskörül gőzzel volt borítva a látóhatár. Kelet felé a Petrova Gora homályosan folyt össze a látóhatárral s így a még távolabbi Zágrábot, melyet innen jó időben kivehetőnek mondanak, szintén nem láthattuk. Csak Modrus várát, a Frangepánok régi fészket vehettük ki elég tisztán; teljesen követhettük a Mreznicza folyását; szépen élénk tárult a Dobra völgye, a vasút sínpályája: közvetlenül a Klek alatt láttuk a Vituny völgyét s a Koparszka kosza lába alól Vituny falú mellett (860 lakossal) kibugygyanó Vituny patakát, mint egy fénylő csikot követtük azon pontig, hol a Dobrába folyik. Tőlünk délre és nyugatra az egész látóhatárt a Nagy- és Kis-Kapela képezte, hullámzatosan tovahuzódó gerinczével és koronként felemelkedő csúcsaival. Bucsút mondtunk a Kleknek és elhagytuk; magam kedvencz cyclamencimből vittem néhány szálát emlékül. Muszulinuszi Potokban még éhségünket sem csillapíthattuk; a kocsis még azzal sem biztatott, hogy kenyeret kapunk, vagy ha igen, úgy azt bizonynyal nem fogjuk annak tartani. Visszamenet is megbámultuk azokat a sziklatuskókat, melyeket az út mentén egy mezőn láttunk, s melyeket inkább valamely vár romjainak, emberi kézzel összehordott épületrészeknek, mint a természet művének voltunk hajlandók tartani. Némelyek óriási asztalhoz hasonlíthatnak, van olyan tömeg is, melynek feltűnő kapú alakja van, egy másik megint mint óriás gomba süvege áll egy vékony sziklatörméken. Mindezek az elszigetelten álló, különös alakú sziklák alkalmasint vulkanismusként köszönhetik ittlétüket, a minthogy fekvésüknél fogva a Klekkel való egykori összefüggésük is föl-

tehető. Magának a Kleknek különös alakját is vulkáni erőnek vagyok hajlandó tulajdonítani.

Ogulin elég csinosan épült és tisztán tartott község, földszintes, egy és két emeletes kőházakkal; 2458 lakossal, van szép temploma, mely 1828-ban épült s benne a zászlók, kétfejú sasok élénken emlékeztetnek a határőrvidék szellemére. A téren van egy hársfákkal körülvett és begyepesített sétány s egy szép közkut. Érdekes régiségként sötétlik a Frangepán vár, mely ma börtönül szolgál. E mellett van Ogulinnak legérdekesebb látnivalója, a Dobra barlangja, a melyen a folyó a föld alá tűnik. A folyó Ogulinhoz közeledve, mindenütt mély medret váj magának, melynek felső széle Ogulinnál 50—80 méternyire szélesedik s 35—40 méter mély. A Frangepán kastély mellett egy erkély áll a folyó partján, s erről impozáns látvány terül el a 40 méternyi mélységben tova hömpölygő Dobrára. A partok 20—30 méternyi magasan vannak iszappal telehordva, miről a folyó megáradásának magasságára következtethetünk. Az erkély alatt van a barlang száda, egy boltozatos üreg, melynek alsó részén egy kisebb nyíláson tűnik el a folyó, hogy földalatti útját folytassa. A folyónak medrébe is lementünk s az összehordott iszapbuczkákon áthatolva, a barlangot közelről is megtekintettük. A Dobra csak 5 kilométernyi távolságban folytatja földalatti útját; Poposzilo közelében, Ogulintól éjszakra megint feltűnik, fölveszi a Bisztrát s azontúl éjszak felé folytatja irányát s Mahicsnonál a Kulpába szakad.

Kirándulásaink egyik érdekes pontját képezte Modrus, melynek történeti multja és méginkább azon körülmény, hogy a Frangepán családnak egyik legrégebb fészke, gyakorolt ránk rendkívüli vonzó erőt. Ogulin főutcáján végig haladva, délkeleti irányban vezetett útunk, érintve Otok (528 lakos) és Ostaria (1618 lakos) községeket. A Veljun hegynek átlag 600 méter magas és hosszan elnyúló gerinczével párhuzamosan haladott útunk. Az érintett helységek itt is, mint egyáltalán az egész vidéken, jobhára szétszórtan fekvő házakból állanak, egy tömegben alig van a helység házainak egy negyede, a többiek néha egy órányi területen szórványosan fekszenek. Joszipdolnál (József völgye) (672 lakos) a József útjára tértünk. Itt egy körülbelül 6 méter magas, háromoldalú piramis, melyből pompás hideg viz csörgedez. Őrzi az út építőnek emlékét a következő felirással: *Ardua viae Josephinae Imperator Franciscus superavit. Grati procedite viatores.* Az út folyton emelkedik, szép, erdős vidéket érintve, mely-

nek lakói nagy szegénységben élnek. Igy informált minket a modrusi plebános, miről különben magunk is meggyőződhattunk. Felső-Modrus (815 lakossal) 75 házból áll, melyek az országot mentén és a várromok aljáig terülő vidéken vannak elszórva. A falusi asszonyokat, kik között sokkal szebb arcokat találunk, mint a főnsik más vidékein, épen kendertilolásban találtunk, épen olyan tilót használva mint nálunk. Alsó-Modrus az előbbivel átellenben egy mély völgyben 50 házból áll, 612 lakossal.

Az út melletti korcsmánál elhagytuk kocsinkat és egy felesleges vezető kalauzolása mellett elindultunk a Frangepánok várának megtekintésére. Ez körülbelül félóránnyira fekszik az országúttól egy kúpalakú magaslaton. Falai annyira épek, hogy fekvésükből a vár berendezését is körülbelül kivehettük. Az emeleti lakások padlatgerendáinak helyei, az egyes szobák válaszfalai is könnyen kivehetők. A törmelék a belső tereket mindinkább feltölti és felismerhetlenné teszi. Tágas szép vár lehetett, a nagy terjedelmű romok e mellett bizonyítanak. Fekvésével az egész vidék fölött uralkodik. A vár lakói innen, különösen déli irányban, honnan hirtokukat az ellenséges török fenyegette, messze elláthattak s az ellenség közeledtét jókorán észrevehették. Azok a hegyek ott délnek, melyek a látóhatárral összefolytak, a Plicsevicza csúcsai lehettek: mert szemünk az ezen irányban fekvő síkon közelben látja Plaskit (1395 lakossal), a károlyvárosi görög keleti püspök székhelyét, a kaszárnyaszerű és vörösre festett egyemeletes lakkal, hol Zsivkovics Teofan püspök székel és kormányozza nem épen népes egyházmegyéjét. A délnyugati irányban előttünk áll a két Kapela láncolata. Szép pillantás esik éjszak irányában a Mresnicza regényes völgyére, melyben a hasonnevű folyó Bogovics mellett lép ki a domb alól. Modrus volt a Frangepán család legelső és legősibb birtoka. A Frangepánok, utódai ama híres római családnak, mely a Guelfek és Ghibellinek harczaiban Olaszországban a XI. XII. és XIII-ik században oly kiváló szerepet játszott, a magyar történelemben először 1014 körül vannak említve okmányilag. A XII. században egyik ág Magyarországra szakad. De még mielőtt ez történik, Velenceze egyik Frangepánt, az ő hűbérését, a miatt, hogy a magyar király ügyének tett szolgálatot a köztársaság ellen, megfosztja hűbéréstől, mely veszteségért III. Béla királyunk Modrus megyével és a Vinodollal kárpótolja őt. Igy jutott a család Modrus várának birtokába. Később II. Endre megerősíté őket ezen birtokaikban s a IV. Béla

királynak a tatárjárás idején tett szolgálatokért újabb javadalmaknak lesznek uraivá. Így megnövekedett birtokaik nemcsak a mai Tengerpart egész vidékét foglalták magukban, hanem Zágrábtól nyugatra a Kulpa és az idegen határszél közötti darab föld is az övék volt. Így birtokuk a mai Modrus-Fiume megyével, s azonfelül a szomszédos területekkel együtt összesen egy-két száz négyszögmérföldet tett ki. Ezen nagy területen volt mintegy 35 várak, s azonkívül később Veglia szigete is újabban visszerült birtokukba. Ezen hatalmas dynastia majdnem királyi hatalommal bírt a vidéken. Modrus vára a török háborúban, mint a fő útvonalba eső hely, nem jelentéktelen szerepet játszott. Volt itt több kisebb ütközet a törökökkel. A Frangepán család kérésére 1460-ban II. Pius pápa a korbáviai püspökséget, melyet a magyar eredetű Chitilényi spalatoi érsek alapított 1185-ben, Modrus várába helyezte át. Így az egész vidék fölötti egyházi és világi hatalom ezen helyre volt áttéve. Ha most az itt uralkodott egykori fényt és hatalmat a mai szegénységgel és elhagyatottsággal összevetjük, jogoson kiálthatunk fel a költővel:

»Hol van az egykori fény, hol van az egykori zaj?
Nincsenek, így dörmög falaidnak kriptái csendje.«

A Frangepán család egyes hőseinek szereplése a magyar történelemben sokkal ismeretesebb, hogy sem arra itt kiterjeszkednem kellene, a mit felolvasásom szűk keretében különben sem tehetek. A család a Tersattói Frangepán Ferencz Kristófnak 1671-ben történt kivégeztetésével kihalt. Birtokaik elkoboztattak s a kincstár birtokába kerültek. Így mentek aztán egymásután gazdátlanul pusztulásnak a szép várak, fényes kastélyok. A püspökséget az utolsó Frangepán halála után néhány évre, 1690-ben Modrusból Zengbe tették át, hol az zeng-modrusi néven jelenleg is székel. Boccardo nagy encyclopaediája kétségbe vonja a magyar Frangepánoknak a római családtól való származását, a mihez pedig semmi kétség sem fér. A horvátok a Frangepánok emlékét, kiket ők Frankopánoknak szeretnek nevezni, nagy tiszteletben tartják. A Frangepánok és Zrinyieket ábrázoló képeket sok helyütt találhatni Horvátországban.

Mikor mi Ogulinban voltunk, szeptember első napjaiban, a városban itt-ott még meglátszott az ünnepi színezet, a házak falain és vendéglőkön hervadó koszorúk tanúskodtak a pár nap előtt lefolyt ünnepélyről, melylyel a megye beigtatása járt. A népnek az új szervezet inkább inyére van, mint a régi állapot,

de mindenestre idő fog kelleni, míg abba beleszokik. Gyakran hallottuk, midőn beszéd közben a lakosokról szólva, maguk is még mindig a granicsárok elnevezést használják.

A népviselet a megyében igen változó. A nők viselete Ogulin körül festői, habár nem oly szép, mint tovább délnek. Itt a fehér házi vászon inget s ugyanazon szövethől ránczos szoknyát viselnek, mely derékon szines, leginkább sárga-fekete, vagy sárga-fehér színű, három négy ujnvi széles övvel van átkötve s nagyon hasonlít a katonatisztek szolgálati övéhez. A kék vállfűző szabására nagyon hasonlít a magyar nők hasonló ruhadarabjához. Fejükön fehér kendőt viselnek, mely hanyagul van ráillesztve és szélei lobognak. A férfiaknak piros szegélyű kék mellény jellemzetes viseletük, különben úgy öltöznek, mint legtöbb helyütt magyar parasztjaink. A Karszt lakói, férfiak és nők egyaránt, polgárilag öltözködnek. Lejebb délen az abaposztó nadrág, a rendes magyaros sujtással s ugyanilyen ujjas, gazdagon zsinórozva képezi a férfi viseletet. Az óhitűek viselete festőibb, mint a katolikusoké s erről lehet leginkább rájuk ismerni. A nők itt szépen és nem ritkán gazdagon hímzett fehéreműekkel és házilag készült kátrinczával szeretnek pompázni. Házi iparral különben itt még nagyon foglalkoznak. Nagyobb mérvet ölt az a szomszédos Zágráb megyében.

A volt határörvidékiek faházai igen szegényesek és vidék szerint különbözően vannak építve. Ogulin vidékén laposra faragott vastag szálfákat illesztnek és tákolnak össze; másutt a szálfákat gömbölyű alakban eresztik össze s a hagyott hézagokat kitapasztják. Az alacsony gunyhóban egy-két szűk nyílást hagynak ablaknak. A szoba alja nincs bedeszkázva, de még ki sem kenik agyaggal, földjét csupaszon hagyják. A szoba közepén a földön van a tűzhely, melynek füstje — ismeretlen levén a kémény — a nyitott ajtón keres magának utat kifelé. Az emberek és állatok legtöbb helyen egy ajtón járnak be s embert és állatot ugyanazon odúban rendszeren csak egy deszkafal választ el egymástól. A főnnsík lakói rendezettebb viszonyok között élnek. Házaikat kőből építik s ezek nem ritkán igen tetszetősek kívülről, mint pl. Delnicze, Lokve, Fuzsine vidékén. Belül azonban nem felelnek meg a külső csinnak. A földszintes épületekben három hajlékot különböztetünk meg, két bejárással. Közepén van a pitvar, melynek felét a nyílt tűzhely foglalja el. A pitvarból nyílik balra a lakószoba, jobbra van az istálló, külön bejárással a pitvar ajtaja mellett. A padláson

tartják a szénát s a pitvar tűzhelyének füstje a szénával rakott padlás nyílásán özőnlük kifelé. Valóban csodálnunk kellett, hogy ilyen beosztás mellett a tűz minden pillanatban ki nem üt. Ha az épület emeletes, úgy a pitvarban belülről van a feljárás az emeletre. Ilyen házaknál az állatok alul vannak, az emberek az emeletben. A tengerparton lakók házai rendesen emeletesek s a legkisebb helységek is városias színezettel bírnak. A községek házai szétszórtan fekszenek s egy község legtöbb esetben 4—5 alközséggel bír. Így Fuzsine a maga alközségeivel, Alsó- és Felső-Benkovác, Vrata, Beloszeló, Szlavicza körülbelül 3—4 órai területet foglal el. Az iskolás gyerekek néha 2 órányiról járnak az iskolába s ugyanannyiról a falú népe a templomba. A tengerparton a falvak még elszórtabban vannak építve, néhol egy-egy család egy házcsoportban telepszik le s él patriarchalis életet. Így vannak aztán egy-egy községnek a családok szerint, melyek azt lakják, különféle elnevezéseik. Külön csoportban (Zadruga) laknak a Vinodolon pl. a Benkovicsok, Francsok, de azért egy községhez tartoznak.

A horvátok egyáltalán vallásosak, úgy a polgári osztály, mint a köznép. A vendégszeretet is honos köztük s a vendégeskedések különös szertartással járnak. Az ünnepeket nagy tiszteletben tartják, és szoros munkaszünettel és vigalmakkal ünnepelik meg. Foglalkozásukra ebben a megyében leginkább csak kevés földművelést és baromtenyésztést üznek. Az ipar nagyon alsó fokon áll. A tengerpartiak tengerészettel és halászattal foglalkoznak. Már mint ifjak, rendesen csekély, vagy semmi elméleti előkészülettel, tengerre mennek, s gyakorlatilag egyes hajósokká képezik ki magukat.

A családfők is néha évekig maradnak oda s megtakarított vagyonkájukat hazaküldik családjuknak. A tengerpart falvaiban látható emeletes szép házak rendesen nyugalomba vonult hajósok tulajdonát képezik. A halászatban nem oly ügyesek és kitartók, mint az olaszországiak. Heérik a kevesebb és szegényebb fogással is, csakhogy ne kelljen sokáig fáradniok. Leginkább a szardella halászatot üzik és pedig április-májusban, aztán szeptembertől november végéig, mikor ezen kis halak töméntelen mennyiségben keresik fel vizeinket, üzetve kedves rokonaik által, nem szeretetből, hanem hogy felfalják. Néha oly tömegben fogják, hogy kilóját 3—4 krajczáron árulják a fiumei halpiacon, s még azután is kosár számra öntik vissza a tengerbe, a mit belőlük el nem adtak. A könnyű és jövedelmező halászatokhoz tartozik a *Scomber scombrus*nak, egy izletes, sűrű husú hálnak fogása. Ezt éjjel, a csolna-

kokon gyújtott tűz fényénél fogják, szintén töméntelen mennyiségben. A Nephrops norvegicus, olaszul scampo nevű rák fogása szintén jövedelmező foglalkozás. Ez a szép alakú, rózsapiros rák Norvegián kívül csak a mi vizeinkben található. Jó ízű, bár kissé édeses husa miatt kedvelt és messze vidéken keresett. A fiumei piacról nemcsak Triesztbe, hanem Velenczébe, Bécsbe és vidékszerre nagy mennyiségben szétküldöztetik. Legszebb és legkedveltebb azonban a tinnhalnak fogása. A tinnhalak nagy csoportokban szoktak hozzánk ellátogatni, vadászatot tartva rokonaikra, a scombrikra. A partoknak csak bizonyos helyeit szokták meglatogatni. A halászok már jó előre elkerítik ezen helyeket hálóikkal, úgy hogy a tenger felől egy nyílást hagynak a beözönlő halak számára. Ezen helyeket tonnaráknak nevezik. Az elkerített hely felé 45° szög alatt egy hosszú létra van a tengerpartba erősítve s ennek felső végén egy ór, szokszor hónapokon át éjjel-nappal gunyasztva, lesi a halak csordáját. A mikor érkeznek, a mi már messziről látható, mert a vizet messze úton felzavarják, az ór nagy kiabálással jelt ad a halászoknak, ezek a partról elzárják a halak elől a háló kijárását. Aztán csolnakokra kapnak s bunkós botokkal ütik agyon a sokszor jelentékeny nagyságú halakat. Húsuk, mely a borjúéhoz hasonlít és sokféleképen készíthető, igen keresett árúczikk. Kocsikra rakva szokták a mi partjainkról Triesztbe szállítani a tinnhalakat.

A tengerparti lakók nem barátjai a megfeszített fásasztó munkának. Kevés jövedelem, több kényelem a jelszavak. A férfiak a súlyosabb munkát a nők vállaira szeretik rakni. A nők a délszlávoknál egyáltalán nagyon szánandó szerepe van. A tengerparton és fennsíkron egyaránt látjuk, hogy a nő végzi a terheesebb mezei munkát és sok helyütt az állatokat is helyettesíti. Férje nem ritkán egy egész nagy széna petrenczét, egész boglyát rak hátára, mely alatt az asszony annyira összegörnyed, hogy alakjából alig látszanak a lábak, s így néha egy órányira viszi haza a mezőről a terhet. A férfi kényelmesen elgyalogol utána s ha terhére van, még felöltőjét is a szénaboglyára rakja. Minden-napi látvány Fiumében, midőn a vidékbeli parasztasszonyok rakás számra czipelik hátukon a nehéz butorokat Grobnikból a tengerpartra. Azért a nők itt korán hervadnak és elsatnyulnak.

A horvát köznép jó kedvében dalolni is szeret. A dal szövege nem ritkán egész ballada, a régi történelemből vett tárggyal. Kacsics franciscánus barátoknak történeti énekei a magyar

és horvát hősökről általánosan ismeretesek és szeltemben énekel-
tetnek. Vannak ezen énekek között számosak, melyek Hunyadi
Jánosra (Szibinyáni Jankra), a Zrinyi családra, a Frangepánokra
vonatkoznak. Ezen énekek dallama igen egyszerű, monoton, alig
terjed túl három-négy hang régióján s rendszeren buskomor jellegű.
A nép között több helyütt találtam dallamokat, melyek magyar
népdalainkhoz hasonlítanak. Fuzsinében egy nálunk igen ismeretes
kortes nóta (»Nincs édesebb, mint a méz«) dallamára tánczolták
a kólót. Azt nem is említem, hogy a »Kőrösi lány« nemcsak
Fiumében, hanem az egész tengerparton népszerű, mert azt a
dalt egyáltalán nem is tartom magyar jellegűnek. A horvátok
nemzeti tánczát Skrljevóban és a tengerpart egyéb vidékein egé-
szen a csárdás módjára láttam tánczolni.

Modrus-Fiume megye közigazgatási tekintetben nyolcz já-
rásra van osztva, melyeknek székhelyei: Ogulin, Szluny, Vojnicz,
Novi, Susak. Delnicze, Csabar és Vrbovszko. A három első járás
a végvidéki kerületre terjed, az öt utóbbi a volt Fiume megye
területének községeit foglalja magában. Az ogulini járás a Dobra
és Mreznicza között, a szlunyi járás a megye legdélibb pontjáig
s a Mreznicza Korana közére, a vojniczi járás a Korana és
Petrova gora közötti területre terjed. A novii járás a Vinodolra
és a tengerpart egy részére, a susáki a Karszt lejtőjére (Grobnikig,
a csabari a megye éjszaki véghatáráig, a delniczei a vasút menti
vidékre, Fuzsinétól le a Kulpáig terjed, a vrbovszkoí végül a
delniczei és ogulini járás közötti területet foglalja magában. A
megye legnyugatibb pontja **Susak** (1500 lakos) mezőváros, egy
járás székhelye, melyet Fiumétól a Fiumara hídja választ el s
rendszeren Hidontúlnak (Oltre il ponte) is nevezik. Fiume külvá-
rosának is lehetne tartani, oly közel fekszik és sűrű érintkezésben
van a mi kikötő városunkkal. Szépen épített község, mely újabb
időben gyors lendületnek indult. A Fiumara partján most néhány
diszes palota van épülőben.

A szép fekvésű és magas tengerpart miatt, honnan a legszebb
kilátás esik a Quarneróra, a fiumei előkelő családok közül is
többen nyaralókkal bírnak ezen a vidéken egész a martinschizsai
öbölíg. A község felett emelkedik Tersattó vára, a Frangepánok
egykori székhelye. Susak piaczaról egy Mária képpel diszitett
kapun át 414 kölépcsőn vezet a gyalog-út a várba, melynek az
1671-ben kivégzett Frangepán Ferencz volt utolsó ura. Ma a
Nugent grófok tulajdona, kik azt I. Ferencz királytól kapták aján-

dékba, de jelenleg csőd miatt birói zár alatt van. A legnagyobb részt romokban heverő várban gondozás alatt van egy kápolna, mely a tulajdonos család temetkezési helyéül szolgál. Alatta van a sötét börtön, melynek nyirkos, penészes falai sok szenvedőnek hallhatták panaszos nyögéseit. A börtönhelyiségből egy sötét mélység, bizonyosan természetes karsztbarlang nyúlik le. állítólag a Recsina medréig s így 100 méternél mélyebbnek kell lennie. A kápolna melletti fülkében régi római márványszobrokat mutogatnak, melyek némelyei igen szép példányok. A vár falai még elég épek, a tornyok és bástyák jobhára romban vannak. A falakat a kuszó növények, jobhára Hedera helix egészen befutották. A vár udvarán egy diadaloszlop van felállítva, melyet Olaszország emelt Napoleonnak a marengói győzelem emlékére. A vár udvarának terrasszáról, de méginkább a jó karban levő egyik bástyáról elragadó kilátás nyílik a Quarneróra, annak szigeteire, a Canale di Maltempóra, a Lujza-útra és az alatta elterülő vadregényes Recsina völgyére. A várkert elhanyagolt sétányai vadrózsa, természetes rozmarin bokrok és babérfákkal vannak beöve s a várfalokról aláhullott kövek és díszitmények szomorú regét mondanak az emberi dolgok mulandóságáról, az idő pusztító hatalmáról. A várkastélytól nem messzire fekszik a tersattói templom és minorita barátok kolostora. A legenda szerint e helyen tűnt fel 1291 május 10-én Máriának názareti háza, de 1294-ben hirtelen eltűnt s Loretóban találták meg újra. A Frangepánok, a vár és vidék urai, azon helyre, hol a szent ház állott, építették a mostani templomot: ennek csodatevő Mária képét pedig, melyet Sz. Lukács evangalista festett ciprusfára, V. Orbán pápa ajándékozta a templomnak. A hajósok tengeri útjaik előtt és után nem feledik el fölkeresni e híres búcsújáró helyet, melynek falai a tengeri viharokból a tersattói Mária segélyével menekült hajósok által felajánlott és viszontagságaikat feltűntető festményekkel vannak tele aggatva. A templom érdekes régiségekben gazdag. — Susak, Tersattó. (835 lakos) Podvesicza, Sz.-Anna, Vedova, egy községet képeznek, egészen Martinschizza öbléig, melyben a magyar tengerészeti hatóság vesztegzára van. Itt horgonyoznak a járványos vidékekről jövő hajók és állanak orvosi felügyelet alatt a gyanús betegek, míg a kikötőbe szabad bemenetet nyernek. A szomszédos costrenai hegyoldal, melyen S.-Lucia (342 lakos) és S.-Barbara (131 lakos) falvak fekszenek, jó borral és szép kilátással a Quarnero vidékére, egykor Bukkari városával és Por-

torével együtt még Fiume területéhez tartozott. Útunkat a Drága völgyében folytatva, a hasonló Alsó és Felső két községet találjuk, szép kőházakkal és tehető lakosokkal, kik baromtenyésztéssel, szőlőműveléssel foglalkoznak. A drágai bornak messze vidéken jó hite van, de primitív kezelése és a pinczék hiánya miatt, mint egyáltalán az egész tengerparti vidék borai, nem áll el hosszabban: egy-két év alatt el kell fogyasztani. A völgy fölötti nyergen fekszik Szt.-Kozma falú (133 lakossal) honnan az út merész kanyarodással ereszkedik le Bukkariba. mialatt szép kilátást nyújt a festői öblre és városra. Útunkat azonban a felső részen folytatva érjük Skrljevo falút (607 lakossai), melyet egy időben az itt uralkodott hasonló undorító betegség tett hirhedtté és rettegetté a közeli vidéken, s melyről Jokai Mór is megemlékezik »Egy játékos, a ki nyer« című regényében. Ma annak a betegségnek csak itt-ott vannak egyes esetei. Majd tovább találjuk Krasicza, (672 lakos) Praputnik, Meja (1260 lakossal és Hreljin (Piket) (871 lakos) falvakat. Ez utóbbi felett egy szép magaslaton vannak a Frangepánok egyik jelentékeny várának tisztos romjai. Az országút, Susani útnak is nevezve Susani Markus tanácsosról, a ki azt 1778-ban saját költségén építette a Lujza-útig, a Hreljin várhegyének alján egy alagúton víz keresztül a Vinodol felé. A szépen kanyargó magas útról szépen látható Bukkari és öble, annak délkeleti zugában fekvő Bukkaricza, (203 lakossal) és a costrenai magaslat. E vidéket Bánó Jenő barátommal egy izben, épen részletesebb megismerés céljából, gyalog is bejárva, a Vinodol fölötti magaslatról, mely a vidék fölött uralkodik, az egész Borvölgyet, mintegy kiterített földabroszt láttuk lábaink alatt. Drvenik (29 lakossal), Belgrád (39 lakossal), Grizsane (274 lakossal), Bribir (214 lakossal), Novi (2649 lakossal) a Vinodolnak főbb helyei, de ezek a többi falvakkal úgy összefolynak, hogy az egész völgy a házak egy szakadatlan láncolatát képezi. Festői részét képezik e szép völgynek a Frangepánok ódon várkastélyai és várromjai, melyek itt-ott némi gondczás alatt állanak. A lakosság oly sűrűn borítja e kis édent, hogy az nem képes embereit eltartani. Azért a férfi lakosok messze vidékre elvándorolnak, kereset után nézve, s a völgy főhelyéről bribiriek nevezete alatt gyakran találhatók nálunk is, rendszeren mint kőmunkások. A Vinodol tengerparti részén találjuk Cirkvenizze (1263 lakos), Selce (667 lakos), Sz.-Helena (299 lakos) községeket. A partszegély Fiumétől le Carlopagóig

tengerészetiileg a fiumei kormányzó hatósága alatt áll. Az út Krizsicséből szép kanyarúlattal vezet Portoré felé. Az egész Karszt mentén sok helyütt találunk védőfalakat a hóra ellen, de sehol sem láttunk oly vastag falat az út mentén, mint a Portoré feletti magaslaton, hol 4 méter széles sziklatuskókból összehordott falgátat emeltek ezen borzasztó szörny ellen, melynek főiránya Zeng felől épen itt rohan legvakmerőbben Bukkari irányába. Az alattunk elterülő völgyben, mely Bukkariczánál torkollik a bukkarii öbölbe, egy szegény kis falú (Szt.-Háromság) S.-Troica nyomorog. Bukkaricza is csak úgy tengeti életét: lakosainak a halászat és hajózás ad csekély jövedelmű foglalkozást. Nem különben áll a dolog Bukkarival, (horv. Bakar), a megye egyetlen városával, 1800 lakossal. A lakosok az idegennek, a ki itt megfordul, rendesen panaszzal állanak elé a városnak pangása felett. A tágas, szép öböl csakugyan a szó szoros értelmében üres. Akárhányszor fordultam meg ott, Salvator Lajos főherceg yachtján és egy helyi gőzösön (Grad Bakar) kívül, mely naponkint közlekedik Fiume között, egyetlen hajót sem láttam. A város mintha egészen ki volna halva, csendes, semmi életjelt sem ad magáról. Nehány kis kereskedése is csak a helyi üzletre szorítkozik. A város festőileg, amphitheatraliter épült az öböl éjszaknyugati sarkában. Házai csinosak. Van szép temploma, Sz.-Andrásról nevezve, mely megett a város legmagasabb pontján fekszik a Zrinyiek vára, kuszó növényekkel befutott ódon falaiival és bástyaival magasan kiemelkedve a környező apró házak közül. Zrinyi Péter volt utolsó birtokosa e várnak. Van a városnak tengerészeti iskolája, csinos épülettel az öböl partján. Ennek éjszakkéleti részén emelkedő hegylejtőn vannak a terrasszerű sikatorok, melyeken a lakosok szállót természetnek nagy bajjal és ritkán sikerrel a hóra miatt, melynek e hely igen ki van téve. A mustból rendesen a kedvelt vodiczát készítik, olyképen, hogy a mustot forrása közben elfojtják és bepalaczkozzák. A kibontott palaczkban a hor, mint pezsgő forr és metsző csipős izzel bir. A Bukkari öble különben leginkább azért oly elhagyatott és kihalt, mert bár igen nagy és mély, nem mindig közelíthető meg. Mikor a hóra uralkodik, a legnagyobb erőköddéssel sem lehet az öbölbe bejutni. A kisebb járóműveket egy kis borino is visszatérésre kényszeríti.

Egy csolnak átszállít minket az öböl bejáratánál fekvő Portoréba (horv. Kraljevicza 1198 lakossal), melynek biztos, jó

kikötője van, a magyar kormány által épített világító tornya pedig 20 tengeri mértföldre veti világát. A helység maga nem nyújt semmi látnivalót, a Zrinyi és Frangepán kastélyokon kívül. Az első egy nagy terjedelmű épület, két udvarral és víztartókkal (czisternák). A Zrinyi Péter kivégeztetése után ez a vár is a kincstárra szállott s előbb pálos kolostor volt, majd katonai lak-tanya, ma a népiskola (pucska ucsona) van egy kis részében elhelyezve. A nagynevű Zrinyiek családja dalmát származású, és Subich volt nevük eredetileg. Leszármazásuk csak 1222-ig vezet-hető vissza, mikor II. Endre az általuk levert Domald gróf birtokát, mely Zárától a Kerka vizéig terjed, adományozta nekik. Ezen birtokba esett Brebir vára és megye is, honnan magukat ezentúl Brebiri grófoknak nevezték. Dalmácia sorsára nagy befolyással voltak s száz éven át majdnem kizárólagos urai voltak Dalmá-cziának. IV. Béla adománylevelében maga elismerőleg mondja, hogy a Brebiri grófok akkor, midőn ő a tenger melletti részekbe volt kénytelen menekülni, a legnagyobb készséggel fogadták, min-denőket a mivel birtak, rendelkezése és parancsa alá bocsátották. III. Endre azelőtt ismeretlen kiváltsággal, apáról fiúra szálló -tenger melléki bán- (Banus maritimus) méltósággal ruházta fel őket. Brebiri Pál volt főtényezője az Anjou-ház Magyarországra hozatalának. Róbert Károly őket tett szolgálataikért Bosznia uraivá tette s azonkívül a horvát báni méltóságot is birták. Az elhatal-masodott és túlkapóvá lett Brebiri grófok családja Mladen bánnal elveszti hatalmát, leveretve a Korbáviai grófok által, oly formán, mint a hogy a Brebiriek leverték egykor a Domaldokat. Nagy Lajos 1347-ben elveszi a családtól régi birtokait és cserébe adja nekik a Héderváry Kontok Zeriny várát, a mai Zágráb megyében, honnan a család neve is Zrinyire változik. A család, mint Brebiriek Velence, mit Zrinyiek a török ellen harczolt. A Korbáviai grófok-kal és a Frangepánokkal való házasság, de hódítás (olytán is birtokaik óriási növekedést nyerne. Egyik ág Magyarországra telepszik és igazgatja a család ottani birtokait, a másik Horvát-országban székel; de mindkét helyen dynastiája érdekeivel a hazáét is védte. A család neve fényes betűkkel van beírva Magyar-ország történetének könyvébe. Nemcsak hősöket, de egy ihletett nagy költőt is birunk e családból, Ilona neve pedig a legdicsebb hon-leányok sorában ragyog első helyen.

A Frangepánok vára az öbölnek kiszökkelő részén, szép helyen épült, nagy terjedelmű épület, magas köfalakkal körülvéve

és négy toronnyal védve. A kincstár előbb a Skrljevo betegek kórházaul engedte át a várat, majd pénzügyőrök tanyáztak benne. Most egy csekélyke összegben az olasz jezsuiták vásárolták meg és alakították rendházzá. Látogatásunkat szívesen fogadták s megmutatták kolostoruk berendezését: a csinos imaházat. melyet a vár egyik szárnyában rendeztek be, a könyvtárt és egyéb helyiségeket. Az oszlopos porticussal környezett udvaron egy érdekes cisterna van, melynek fölső nagy karimáját egy szép monolith alkotja; a cizisterna felső kóderekán a Zrinyi és Frangepán család kifáragott czimerei egymás mellett még jó karban vannak. A vár alatt van egy csepkőbarlang és börtönhelyiség. Egy szobát is mutogatnak, hol Zrinyi Péter és Frangepán Ferencz az összeküvést állítólag tervezték.

Portoré régen Almissa nevet viselt; mai nevét, mely királyrévet jelent, azóta és onnan bírja, hogy IV. Béla királyunk itt tette lábát a tenger partjára. Ez a kikötő látta Kálmán királyunktól kezdve annyi magyar királynak magyar seregét e helyen tanyázní, s innen menni a magyar tengerparton Dalmáciába, hazánknak szintén egykori birtokára. Itt szállt hajóra Mátyás királynak egyik hadvezére is, midőn seregével az előttünk fekvő Castel-Muschionál Veglia szigetére lépett. És itt járt Zrinyi Miklós, a lelkes magyar költő, az Ádriai tenger szirénája, midőn Péter őcsését jött e helyütt meglátogatni.

Midőn annyi hagyomány, hazai történetünk annyi szép eseménye elevenül itt fel lelkünkben, szívének, mely a mult emlékein föllelkesülve elzékenyül, azt sugja nekünk, kik e helyen járunk. élünk. munkálkodunk: ti nem vagytok e vidéken idegenek!

DR. ERŐDI BÉLA.

A KASPI-TENGEREN TÚLI VASÚT

ÉS ENNEK

MŰVELŐDÉSI, KÖZLEKEDÉSI ÉS POLITIKAI FONTOSSÁGA.

Káspi-tengeren tul épített vasút, a rendkívüli távolságok legyőzése céljából létesített összekapcsoló láncolatok között, kiterjedését illetőleg ugyan nem az első helyek egyikét foglalja el, de strategiai, közlekedési és művelődési fontosságát tekintve, Európa és Amerika bármelyik vasutvonalával megmérkőzhetik. E vonal építésénél előforduló technikai nehézségeknek

aránylag oly csekély idő alatt történt legyőzése méltán meglephet bennünket. A víz nélküli, kopár és szinte feneketlen homokkal borított területek olyan óriási nehézségeket gördítettek az építkezés elé, hogy ezek mellett vad, rabló és zsákmány után leselkedő nomádoknak meghódítása bátran könnyű vállalatnak mondható, s a ki, mint — Közép-Ázsia multját jelenével összehasonlítva — a mintegy varázsütésre előállott változásoknak vizsgálatába bocsátkozik, az a Káspi-tengeren túli vasutnak létrejötte iránt nem maradhat közönyös.

Csaknem egy negyed évszázad múlt el már azóta, hogy én Étrek partján Kulkhán sátra előtt ülve, a messze távolban feltűnő Kabbet-dag hegységnek kékelő ormai felé irányoztam tekintetemet. Borzalmas gondolatok járták át fejemet, mert azon irányban laktak — úgy hallottam — a vadságukról, erejükről és gazdagságukról ismeretes tekke-turkománok. Azon irányban mutatták nekem a paradicsomkerthez hasonló Akhal-területet, hol, jomut házigazdám mondása szerint, minden háznak hét folyóvize van, hol a bőség szarva minden egyes sátorra gazdagságot és sokféle áldást önt, hol az emberek, a jóllét miatt, gőgösek, kevésbé jámborok és engedelmesek, mint a futóhomokkal, kopár természettel és szegénységgel küzdő jomut-turkománok. Éppen akkor kísértették meg némi féltékenységgel a gazdag akhaliák és a Dsafarihaj jomutok közötti kiegyezést. Én vezettem a diplomatiái értekezéseket, végeztem és végeztettem a levelezést, de az eredmény csak pium desiderium maradt; mert ki lett volna azon időben az az ember, a ki az Étrektől az Akhal-területre mert volna hatolni?

Ma már ott egy varázsütésre minden megváltozott. Ahol pihető tévém lomha lábait fáradtságosan húzva a mély homoktalajon ügyetlen, himbáló mozgásával egész testemet megrázkódtatta, ott ma már tüsszögve, prüszkölve vágat a vasparipa. A gyorsan futó homok s a még gyorsabban futó turkománok vagy eltűntek, vagy a talajhoz vannak lánczolva; a vassínek magikus köteleke áthidal minden nehézséget, minden egyenetlenséget s ott, a hol előbb hónapok szerint számították az utat, nemsokára a vasúti kalauz úrája, vagy talán a Budecker időszámítása jó használatba. Nem csoda tehát, ha engem a Káspi-tengeren túli vasút annyira érdekel s ha ennek keletkezéséről és fontosságáról egy jelentéktelen vázlatot szándékozom rajzolni.

Hogy Oroszország már régen, t. i. Nagy Péter csár idejében

a. Kaspi-tenger keleti partjára fordította tekintetét, eléggé ismeretes dolog. Azon cél, hogy Oroszország befolyását a messze eső belső Ázsiáig, sőt egészen Indiáig kiterjesszék, szüntelenül a szeme előtt lebegett, az orosz kormánynak. De ennek megvalósításához csak évszázadunk első tizedében kezdhettek. Muravievnek a krasznovodszki öböltől Khivába vezető útja, Karelin és Blaramberg utazása (ezen utóbbinak köszönhetjük a Kaspi-tenger keleti partjának kikutatását) mindenesetre csak gyenge kísérletek voltak a tudatlanság azon sűrű ködének elosztatására, melybe akkor a régi Hyrcania földje és népe burkolva volt. Csak Khivának meghódítása és Krasznovodszk s Csekislar birtokba vétele után kezd lassankint némi fény derengeni, a mely fényt természetesen inkább politikai célra, t. i. a turkománok meghódítására, használtak fel, de a mely idővel — még az oroszok akarata ellenére is — a világkereskedésnek és Nyugot civilizáló missiójának leghathatósabb tényezőjévé fog válni. Ha Lomakin és Lazarev tábornokok vállalata nem lett volna oly szerencsétlen kimenetelű s ha több száz orosz nem szenvedett volna oly sokat a Kaspi-tenger és Kizil-Arvat között elterülő borzalmas vidéken: akkor e vasút ma még korántsem épült volna fel. De Skobelev mindjárt kezdetben belátta, hogy a turkománokat nem annyira orosz fegyverekkel, mint inkább megkönnyített közlekedéssel kell legyőzni s mivel Annenkov Nikolajevits Mihhál tábornokban olyan társat talált, a kit sem a terv vakmerő volta, sem a nehézségek nem riasztottak vissza, az építést 1880-ban megkezdették s ma már tudvalevőleg az Oxus partjáig haladtak, hogy onnan — 1335 versznyi területen — egész Szamarkandig vezessék a vonalat. Természetesen a vonalnak kiinduló pontja okozott legtöbb nehézséget. Krasznovodszkot nem választhatták kiinduló pontul a környező magas hegyek miatt. Az ettől délre eső Mihhajlovszki-öböl pedig azért volt alkalmatlan, hogy a víz csekélysége miatt a tengeri hajók itt nem köthetnek ki s így a város megközelíthetetlen a tenger felől. A Kaspi-tengernek csaknem az egész keleti partja szenved többé-kevésbé ilyenféle bajban s ha visszaemlékezem arra, hogy — mikor Persiából megérkeztem a nyomorult turkomán csónakon — majdnem egy teljes óráig kellett gázolnom a tengeren, míg a partra jutottam: el tudom képzelni azon nehézséget, melylyel a nagyobb gőzhajók kikötése, hagyján még egy hadseregnek kiszállítása jár. Hogy tehát a vasút a tenger felől hozzáférhető legyen, nem maradt más hátra, mint az, hogy

a kiinduló pontot, Mihajlovszktól 12 verszttel nyugot felé, az Uzun-Ada (hosszú sziget) partjára tegyék, hol a víz 12 lábnyi mély s hol az előbb alkalmazni szokott átrakodást és megfeneklés veszélyét is kikerülik. A Baku és Uzun-Ada közötti útát 18—20 óra alatt teszi meg a hajó, még pedig olyan formán, hogy előbb Krasznovodszk felé tart, aztán a Rau sziget mellett délkeletre fordul, hogy a Gözüklü és Kör-Dsemil szigetek előtt Uzun-Adához jusson. De még ez az út is csak úgy lesz valóban alkalmas, ha a tengernek némely sekélyebb helyeit kikotorják, sőt azt is meg kell fontolni, hogy ha az öböl befagy — a mi itt nem tartozik a lehetetlenségek közé — az némi zavart okoz a közlekedésnek s még ha mindjárt azon reményben vannak is, hogy ezen akadályon jégtörőkkel segítenek — a mint ez pl. a Finnland és Svédország közötti vasúti közlekedésnél történik — mindamellet ez a körülmény olyan akadálynak látszik előttünk, a Káspi-tenger keleti partja és Ázsia belseje közötti közlekedésben, melyet később meggyengíthetnek ugyan mechanikai eszközökkel, de végképpen aligha fognak elhárítani.

Áttérve már most ezen óriási, technikai nehézségekre, melyekkel a vasút építése járt, mindenekelőtt ki kell emelnünk, hogy a tulajdonképpeni baj a homokkal borított pusztaságban volt, mely pusztaság két részre oszlik. Az első rész a tenger partjától Askahadig nyúlik mintegy 200 versztnyi, a második pedig Mervtől Csihardstújjig 232 versztnyi terjedelemmel. A vonalnak még hátralevő része, az Oxustól Szamarkandig többnyire jól művelt, termékeny és meglehetősen sík földön halad át, és semmi különös technikai nehézségekkel nem találkozik. A Mihajlovszk és Kizil-Arvat között eső területre vonatkozólag itt röviden csak azon nehézségeket említem meg, melyekkel az építőknek meg kellett küzdeniök. Ilyen volt először is mind a munkásokra, mind az órségre nézve a víz hiánya, melyen csak úgy tudtak segíteni, hogy az u. n. édesvízgépek naponként öt vagy hat ezer vedro vizet szolgáltatnak, melyet minden nap a munkások után küldtek annyira, a mennyire az építés munkája előre haladt. Karöltve járt ezzel a munkásoknak abszolút hiánya, kiket Oroszország belsejéből, a Kaukaszus legkülönbözőbb részeiből és Perziából kellett ide szállítani, nem is számítva ide azt, hogy az összes anyagot, t. i. síneket, szögeket, karókat, deszkákat, kűszököket stb. darabonként kellett Oroszország belsejéből beszerezni. Még sokkal kínosabb nehézségeket okoztak azon messze nyíló

futóhomokból álló területek, melyeken keresztül vette útját a vonal. Borzalommal gondolok vissza azon érzésre, mely átjárta egész testemet, mikor a vidéken keresztülvezető utam közben néhány olyan homok-területen hatoltam át, hol a homok 150, sőt 200 láb mélységű volt. Hogy tehát itt a küszöböket lerakhassák, először vizet kellett bevezetniök a tengerből s ezzel a talajt megöntözni, azután agyagföldet hoztak a pusztáról s csak miután a mesterséges szilárd talapzatot elkészítették, csak akkor kezdhették meg a küszöbök lerakását és a sínek megerősítését. Az éghajlat abnormitásairól nem is akarok szólni; mert habár olykor - olykor a különböző helyek szerint kedvező időjárás mellett dolgozhattak is, mégsem kell elfelednünk, hogy a pusztaságnak éppen ez a része az, melyen én egykor pokoli hőséget állottam ki s melyen Markusov ezredes, tíz évvel később, 55° R. mellett tette meg szerencsétlen útját Khivába! S mindezek daczára a vasút Askabadig már régebben kiépült és innen tovább Merv felé 1886. január havában fogtak az építéshez, melyet egészen Mervig olyan gyorsasággal végeztek el, mely a vasútépítés történetében eddigelé páratlan. A vasút ugyanis úgyszólván önönmagától épült fel, mert a mily arányban előrehaladt az építés, olyan arányban szállította odább 4—5 versztnyire a talpfákat, síneket és egyéb anyagokat kis kocsikon Decauville-féle mozgatható sínek segélyével. Tekintetbe kell venni továbbá a munkásoknak óriási számát, mely az építésen dolgozott. Nem is számítva 3—4 zászlóalj orosz árkászt, körülbelül 2000 persa, 18—20.000 turkomán, bokharai és khivai, sőt — mint egy orosz lapban olvasható — néha 25.000 ember dolgozott, hogy az orosz ambíciónak és kapzsiságnak vasutat készítsen Ázsia belsejébe. Eleinte kizárólag orosz munkásokat akartak alkalmazni az építéshez, de ez rosszul ütött ki; mert a más éghajlathoz és más táplálkozáshoz szokott oroszok a sivatag közelében és a persa hegység éjszakai részén nem tudták érvényesíteni testüknek egész physikai erejét. Sokkal alkalmasabb volt e munkára a könnyedén mozgó közép-ázsiai ember, a ki egy kis ruha-csomaggal fölszerelve gyakran messze földről jött, naponkint zöldséggel, dinnyével és rizsszel táplálkozott és a földdel való bánásmódban elért jártassága miatt — melyben a földmívelés céljából oly fontos csatornamunkálatok gyakorlása következtében fiatalságától fogva valódi mesterré lett — mint egészen alkalmas erő érvényesíthette magát. Az özbég, tadsik, turkomán, kurd és persa munkások eleinte

bizalmatlanok és gyanakodók voltak a hatalmas, és lelkek mélyéből gyűlölt hitetlenek irányában, de nem sokára tapasztalták, hogy az urusz nem úgy bánik velök, mint az ő uraik, hanem mindjárt kész pénzzel fizet s így — mivel a közép-ázsiai munkások takarékosága közmondássá vált — közülök többen vittek is haza egynehány fillért. Több csoportra osztva, ugyanannyi lovas tiszt felügyelete alatt dolgoztak, reggeli imájuk bevégzése után dobszó hívta őket a munka kezdéhez, dobszó tudatta velök az étkezés és pihenés idejét és este dobszóra hagyták abba a munkát.

Végre eléggé jelentékeny nehézséget okozott a locomotivok fűtésére szolgáló tüzelőanyagának abszolút hiánya is. Évekkel azelőtt mikor a szárazon és vizen gőzerővel való közlekedésről volt szó, a Káspi tenger partjain hiányzó kőszén egy bütykös cserjével, a szakszaul-lal (Haloxylon ammodendron) akarták pótolni, de ez eszmét nem lehetett megvalósítani, mert e cserje — melynek nagyon jó tüze van s a mellett tartós is — a hyrkániai sivatagon sokkal ritkábban fordul elő, mint az Oxus jobb partján és annak idejében, nagy térfogata miatt, az Araltón gőzhajóknak közlekedését is nagyon megnehezítette. E baj orvoslásában is elég szerencsések voltak az oroszok; mert a Káspi-tengernek úgy a keleti mint a nyugoti partjain létező számos és gazdag naphta-forrásokban elegendő és czélszerű anyagot találtak. A mi a nyugoti parton található forrásokat illeti, ezekről Baku már világhírnévé lett; mert oly mesés bőségben buzog fel a földhől a kőolaj, hogy nemcsak a Káspi-tengeren járó nagy számú flottákat látja el bőven, hanem már Oroszországon keresztül Európa nyugoti részébe is exportálják s az amerikai petroleum-kereskedést súlyos veszéllyel fenyegeti. Éppen oly gazdag naphta-források találhatók a Káspi-tenger keleti partján is, névszerint a Balkán hegytől délkeletre, hol egy ízben, Khivába vezető úton, az egész karavánnal együtt csaknem belesülýedtem egy ilyen naphta-mocsárba. A föld ingott lépteink alatt, a tevék nyögtek, utitársaim jajgattak s a koromsötét éjszakának horzadalmas voltára és az erős naphtabűzre még ma is jól emlékezem. Ez a petroleumban bővelkedő terület tehát az, melyet az oroszok a vasúti forgalomhoz felhasználtak, a mennyiben a Bala-Isem állomástól 35 versznyi távolságban egy Decauville-féle sínvonal megy a naphta-forráshoz, a hol rendszeres fúrások alkalmazásával öt nagy csatornát ástak, melyeknek mindegyik 85 ölnyi mély s melyek naponként 5,000 pud (circa 82.000 kilogr.) olajat szolgáltatnak tüzelésre, világításra;

melegítésre, sőt kenyérsütésre is. A locomotivokat a **naphta** salakjával (oroszul asztatki) fűtik, az állomásokat kerosinnal **világitják**, sőt ez utóbbit privatim gyertya helyett is használják. Minden állomáson — a mi szénraktáraink helyett — nagy tonnák, vagy egyéb edények vannak készen e tüzelő anyag számára. A **naphta**-forrásoknak csodálatra méltó bőségét tekintve, a Káspi-tengerentúli vasút nem csak hogy hiányt nem szenved a fűtésben, hanem még kevesebbe is kerül, mint a köszénnel bővelkedő vidékeken.

Mindent számba véve tehát azt mondhatjuk, hogy az első 200 versztnyi területen előforduló nehézségek legyőzése — és az akhali tekkék oázának elérése után, már sokkal jelentéktlenebb akadályokkal találkozott a vasút építése, melyet Askabadtól (Geurs-on át Artikig és innen — egy kisebb terjedelmű természetlen pusztaság kivételével — mindenütt meglehetősen könnyűséggel építhettek egészen Dusakh-ig. Dusakh persa szó, melynek jelentése, t. i. két ág, egészen illő, ámbár véletlen czélzás a vasútnak jövődöbéli elágazására; mert innen fog majd későbbben a Szarakhszhoz, illetőleg Herathoz vezető vonal kiindulni. Dusakh-tól 50 versztnyi távolságban a Tedsend folyó felé hajlik a vonal. s miután Csodsuklu mellett elhaladt, a Karakum sivatagnak elkerülésével a mervi oázisnak vízben bővelkedő területére érkezik, mely utóbbi város a tengerparttól 750 versztnyi távolságban levén, ezelőtt egy hónap alatt is alig lehetett elérni, ma azonban erre csak más fél napnyi, később pedig bizonyára még kevesebb idő kívántatik. Innen Mervtől eleinte nem Csihardsuj, hanem Burdalikon keresztül, Kerki felé, az Oxusnak ezen fő réve felé, akarták vinni a vasutat s ez által körülbelül 100 versztnyi útat takarítottak volna meg, de a bokharai emir nem egyezett bele, nagyon helyesen, mert az oroszok által szándékosan így tervezett eme vonal egészen miveletlen területen vezetett volna keresztül, míg a Csihardsujon át vivő vonal a khánságnak néhány, nagyon jelentékeny városa mellett halad el. A vasút tehát Mervtől egyik legismeretesebb karaván-úton, ha nem tévedek, a Rafatak-úton halad Csihardsújig, hol nincsen híd, hanem gőzzel hajtott komp szállítja át a vonat terhét. Az Oxus itt ugyanis 1 $\frac{1}{2}$ verszt széles, minél fogva a híd építése sok időt és költséget vett volna igénybe, míg a gőz-kompok egyszerre átszállítják az utasokat és 10,000 pud terhet. A gőz-kompok ezenkívül a két part közötti közlekedés fentartására is szolgálnak s ilyenformán Csihardsúj az Oxus alsó és felső folyásának gőzpontjává lett.

Csihardsújtól, illetőleg a valamivel magasabban eső Sejkhtől egy, körülbelül 20 verszt hosszúságú pusztán halad át a vasút, mely pusztaságnak közepén van az ó-korban híres és akkor nagyobb területű Kara-köl tó (fekete tó: ettől vette nevét a hasonló nevű város), melyen még Dsinghiz khán is élvezte a vízi vadászat multságait. Ez, a futóhomokból álló pusztaság nem kevesebb nehézséget okoz, mint a tenger partja és Kazandsik közötti terület, de valamint ott a tengeri víz, úgy itt az Oxusnak édes vize könnyíti meg az építkezést: a Kara-köl állomástól pedig már aránylag kisebb nehézségekkel kell megküzdenie az építésnek. A vasút ugyanis Kara-költől kezdve a mivelt területnek nem közepén, hanem a szélén halad el, még pedig azon egyszerű okból, hogy e terület keresztül-kasul van szelve a talaj öntözésére szolgáló csatornákkal, itt tehát vagy számtalan sok hidat kellene építeni, vagy ezen öntözési rendszer szenvedne jelentékeny károkat. Bokharát, a fővárost, nem érinti a vasút, hanem a Zerefsan-melléki mivelt területtől jobbra halad el az ú. n. Melik pusztaságon, a Melik-tó mellett; majd az Ak-Szacs nevű helységet érinti, s miután — egy csatorna nélküli vidéken áthaladva — Kerminé-t elhagyta, megérkezik az orosz birtoknak végső pontjához. A vasút tehát 300 versztnyi hosszúságban bokharai, 85 versztnyi hosszúságban pedig orosz területen halad át. A szamarkandi végső állomáson a pályaudvart a vártól körülbelül fél mértföldnyi távolságban fogják építeni.

Ha már most a Kaspi-tenger keleti partjától Timurnak egykori udvaráig nyúló területen végig tekintünk, ezen 1335 verszt hosszúságú vonalon a következő nevezetesebb helyeket találjuk:

Helyek	A tengerparttól számított távolság versztekben	Helyek	A tengerparttól számított távolság versztekben
1. Molla Kari	22	11. Usan	186
2. Kötel	41	12. 4-ik sz. őrház . . .	201
3. Bala Isem	56	13. Kizil-Arvat	217
4. 2-ik sz. őrház . . .	71	14. Kods	243
5. Ajdin	86	15. Bami	268
6. Egy hegyszoros . . .	102	16. Arcsman	298
7. Akse Kujma	117	17. Szendse	318
8. 3-ik sz. őrház . . .	132	18. Basardim	328
9. Kazandsik	148	19. Kelat	355
10. Uzun Szu	164	20. Gök Tepe	380

Helyek	A tengerparttól számított távol- ság versztekben	Helyek	A tengerparttól számított távol- ság versztekben
21. Bezmein	401	42. Mély homok-terület	887
22. Askabad	422	43. Rafatak	911
23. Geursz	454	44. Esek-Rabat	934
24. Ücs-Szu	471	45. Szelim	957
25. Baba-durmaz	492	46. Csihardsúj	930
26. Artik	510	47. Iliat	1012
27. Kahka	543	48. Kara-köl	1034
28. Arman-Szögut	562	49. Jeketut	1058
29. Dusakh.	581	50. Bokhara	1082
30. Takir	605	51. Tugaj-Rabat	1100
31. Tedsend	628	52. Kújun-Mezar	1125
32. Gök-Szuvar.	650	53. Ak-Szacs.	1143
33. Csodsuklu	675	54. Melik	1163
34. Dört Kuju	701	55. Kermine	1186
35. Topaz	724	56. Zia-ed-din	1212
36. Merv	748	57. Mir	1232
37. Juszuf khán	767	58. Szara-Bulak	1252
38. Kurban-kale	790	59. Kette Kurgan	1267
39. Kelcsi	814	60. Egy völgy	1291
40. Sikság	837	61. Arab khán	1316
41. Oglics pusztaság.	862	62. Szamarkand	1335

Hogy ezen nevezetesebb helyek mennyiben válnak majd későbbben egyes állomásokká, most még nem tudhatjuk; mert nagyobb állomások mindenesetre csak a nagyobb centrumokban fognak lenni. Ilyen centrumok ugyanis: 1. Mikhajlovszk, illetőleg Uzun-Ada, 2. Kizil-Arvat, 3. Askabad, a khivai közlekedés gőczpontja, 4. Dusakh, a jövődöbéli indiai vasútnak kiinduló pontja, 5. Merv, 6. Csihardsúj, 7. Bokhara és végre 8. Szamarkand. Ezen pontokon valószínűleg nagyobb pályaudvarokat fognak építeni, míg a többi állomások, kivált a pusztaságon, még sokáig megmaradnak azon primitív állapotban, a melyben jelenleg vannak, a mennyiben részint faépületből, részint egyszerű nemez sátorból állanak. A mi a vonatnak gyorsaságát illeti, egyelőre 20 versztet számítanak óránként, e gyorsaság azonban idővel valószínűleg megkétszereződik, ha ugyan nem háromszorozódik; de már akkor is, ha óránként 40 versztet halad a vonat, a Kaspi-tenger keleti partjától Szamarkandig tartó egész utat 36 óra alatt teszi meg, beleértve természetesen az egyes állomásoknál igényelt tartóz-

ködési időt is. Számítsuk most ehhez a Bakutól Uzun-Adaig szükséges 18. továbbá Tifliltől Bakuig megkivántató 24 órai időt. eredményképen azt találjuk, hogy a Kaukázus középpontjából az ember $3\frac{1}{4}$ nap alatt Timurnak hajdani lakhelyére érkezhetik.

Érdekes tudnunk azt is, hogy a Kaspi-tengeren túli vasút a legolcsóbb építkezések közé tartozik, a mennyiben egy verszt 30.000 rubelbe kerül, mely összegből 14.000 rubel sínekre, vagonokra stb., 16.000 pedig a munkások, a személyzet fizetésére, vízvezetékek, állomások, hidak építésére esik. Az egész vonal tehát a tenger partjától Szamarkandig 40,050.000 rubelbe kerül és így olcsóbb, mint a felényi hosszúságú kaukázusi vasút. Ezen feltűnő olcsóság oka dr. Heyfelder szerint, a ki a legjobb munkát írta a Káspin túli vasútról, a következő momentumokban rejlik.

1. Az egész tervezetnek czélszerűsége, mi alatt az őrházakkal, átszálló helyekkel való takarékoskodás, az állomások hiánya és általában a nélkülözhetetlen épületeknek, pl. a hivatalnokok lakásának, színeknek, műhelyeknek stb. felállításában tanúsított egyszerűség értendő.
2. A munkások olcsósága, a mennyiben a csak csekély számú oroszok $1\frac{1}{2}$ rubel, a persák és tekke-turkománok 30 kopek s a bokharaiak már csak 22 kopek napszámot kaptak naponként. Ez természetesen csak az oroszoknak mint hódítóknak volt lehetséges; mert a hatalom parancsa munkások fizetése nélkül is teljesült volna s mert itt a napszám rendes körülmények között csak ritkán emelkedik 22 kopeken felül. Persiában vagy a mohammedán keletnek más részében természetesen nem sikerült volna ez az oroszoknak.
3. Az építésnek gyorsasága, amennyiben két év alatt olyan nagy területen készítették el a vasutat, a mekkora terület más körülmények mellett 5 vagy 6 esztendő telt volna igénybe.
4. A heglánczolatok és más territorialis nehézségek hiánya, valamint végre azon körülmény, hogy privat birtokoknak kisajátításával nem kellett bajlódniok, mert egészen Bokhara határáig sehol sem ütköztek össze a tulajdonjoggal, hanem a vasúthoz tartozó területet mindenütt egyszerűen lefoglalták. A vasút építésénél még kevesebbe fog kerülni a fentartása, ha nem vesszük számba azon elkerülhetetlen károkat, melyeket bizonyos évszakokban a Tedsend, Herirud és Oxus folyóknak kiáradása fog okozni a vasút talapzatának. Olyan országban, hol utak nincsenek, hol elzáró készülékekre, sorompókra és őrházakra nincs szükség, ott teljesen elegendő volt minden $12\frac{1}{2}$ versznyi távolságban egy őrházát építeni, még pedig kaszárnya

alakjában, mely több munkásnak és vasúti őrnek szolgál lakóhelyül. Ezen őrházak mellett kis tornyok állanak, melyekről az őrök jobbra és balra szemlélődve felügyelhetnek a vonalra. »Hogy pedig a vonalra pontosabban felvigyázhassanak, a síneket megvizsgálhassák, az akadályokat elháríthassák, e célból naponkint egyszer két ember elindul a sínek mentében 6 versztnyire egyik, és 6 versztnyire másik irányban. E célra minden őrháznál két lovat tartanak. Mikor elmennek, az egyik lovagol, míg a másik gyalogol, visszatérőben pedig amaz megy gyalog s emez a lovon. Ilyen geniális berendezéssel az egész óriási vonalhoz alig szükséges több, mint 110 vagy 120 őrház, a mely körülmény mindenestre jelentékeny megtakarítást von maga után.

* * *

Az eddigiekben lehetőleg röviden előadtuk a Kaspi-tengeren túli vasútnak előállítását, építését és mibenlétét, kiemeltük az egész vállalatnak nagyszerűségét, most tehát áttérünk azon előnyök megbeszélésére, melyek ezen, keleti Európából Ázsia helsejébe vezető új útnak építéséből Oroszországra, a vonal mentében fekvő ázsiai tartományokra és általában Európára haramlanak. Ezen középázsiai vasútnak értékét 1) művelődési, 2) nemzetgazdasági és 3) politikai szempontból lehet tekinteni és megítélni.

A mi a művelődési szempontot illeti, mindenekelőtt természetesen azon társadalmi átalakulásokat kell figyelmünkre méltatnunk, melyeket Európának Ázsia helsejével s főleg az eddigelé hozzáférhetetlen vidékekkel megkönnyített és gyorsított közlekedése fog előidézni. E vizsgálatunknál önként érthetőleg a hasonló jelenségekből merített tapasztalatainkat kell irányadónak tekintenünk s ezek alapján bátran kimondhatjuk, hogy a vas-sínek még nagyon sokáig nem fogják azon villamos láncolatot képezni, melyen az európai szellem, a maga kifáradhatatlan törekvéseivel és alkotásaival, Ázsia helsejébe vezetné magát. A prüszkölő vasparipa végig vágat ugyan az ó-világon villámgyorsasággal, de a csillogó sziporkák, melyeket útján elszór, épen oly kevés nyomot hagynak maguk után az ősi világnézetében megrögzött ázsiai kedélyén, mint a homokos pusztaságon, melyen keresztül robog. A mi principiúmunk, hogy »az idő: pénz«, a keletieknek elvével, mely szerint »a sietés az ördög dolga« s »a halogatás istentől jó«, sokkal merevebb ellentétben áll, hogysem ezen eltérést egy könnyen megszüntethetné. Azon turkománok közül, a kik Persia

éjszaki hegységének kiágazásai mentében elterülő pusztaságon folytatták előbb nomád életüket, csak nagyon kis rész telepedett le a vasút által teremtett centrumokon. A jomutok, az akhali és mervi tekkék s a pusztaság többi gyermekei — futva a vasút vonalától a mennyire csak lehet — még egy darab ideig megpróbálják régi kedves nomád életmódjukat tovább folytatni. Mint az ördög a tömjénfüsttől, úgy félnek ők is a locomotiv füstjétől: s minthogy végre is a Karakum sivatag könyörtelen természetét nem lehet megengesztelni s a víz nélküli, kietlen, elátkozott homokterület sem őket, sem nyájaikat nem tudja eltartani: néhány év lefolyása alatt a nomádok száma felénnyire, vagy talán ²/₃ résznyire fog lepadni. A hanyatlás processusát már a vasút mentében keletkező félben levő orosz városok is mutatják. Így pl. Askabad, melynek előbb csak néhány nyomorult, pajta gyanánt használt agyag épülete volt, ma már az őrséggel együtt 8000 lakost számlál s a közel épített kőházakban majdnem kizárólag oroszok, örmények, kaukázusiak és persák, de nem turkománok laknak. Ugyanezt mondhatjuk Mervről is, a hol mintegy varázsütésre a házaknak egész sora emelkedett s a hol a letelepültek között szintén nagyon csekély számú turkomán található. Ezek közül általában csakis az ú. n. csomru-k hajlandók a letelepedésre: mert ezek előbb kereskedést űvén, a megtelepült életmód iránt némi vonzalommal viseltetnek. A turkománok zöménél azonban a szilárd lakóhely egyértelmű a halállal és bukással, épen úgy, mint a Jaxartes alsó folyásánál lakó kirgizeknél: mert husz éves uralmok daczára sem sikerült az oroszoknak, hogy a kirgizek megtelepítésének egy századdal ezelőtt megkezdett munkáját végrehajthatták volna.

Mikor tehát az e vidékeken lakó ázsiai népeknek culturalis átalakulásáról beszélünk, e népek alatt csak persákat, tadsikokat, kaukázusiakat, és özbegeket érthetünk. Ezek valószínűleg már a legközelebbi években letelepednek a vasút mentében már fennálló s későbbben épülő városokban, ott a kereskedést és közlekedést *more asiatico*. — de erős orosz színezettel meghonosítják s ezen új köntösben a mult századokbeli culturalis állapotokat varázsolják vissza. A mongol aera előtti virágzás korában Mervet, Nisszat, Abiverdet és Abeszkunt csak iráni és nem török nép lakta; éppen így volt, úgy látszik, már az iszlám behozatala előtt. sőt már Nagy Sándor hadjárata idejében is: mert a parthosok régi mívelt országáról szóló monda sokkal homályosabb.

hogysem az akkori culturának nemzeti jelleméről fölvilágosíthatna hennünket. Egyébiránt a Kubbet hegy és általában a persa hegység éjszaki kiágazásai mellett elterülő turkomán földnek értékére és művelhetőségére vonatkozó azon nézetekben sem osztozhatunk, melyek több évtized óta orosz körökben vannak elterjedve. Nem szabad elfelednünk, hogy e nagyon is túlzott leírásoknak céljuk az volt, hogy az oroszoknak korlátlan hódítási vágyát fokozzák, és az örökös terjeszkedést igazolják. Nem szabad tehát félrevezettetnünk magunkat az olyan dagályos ítéletmondások által a minők pl. báró Tornaunak azon előszavában fordulnak elő, melyet Bodenek a turkománokról szóló s több, mint egy negyedszázaddal előbb megjelent munkájához írt, melyben azt mondja, hogy a Káspi-tenger partvidéke rendkívül érdekes az oroszokra nézve; mert ott nagy terjedelmű legelőket találnak nyájaik, gulyáik és alkalmas tért iparuk számára; — vagy Petruszevics 1878-iki utazásának leírásában, hol ezeket olvashatjuk, »A Kubbet-hegységnek völgyei mindenütt termékenyek, elannyira, hogy azokban a rossz aratás ismeretlen; mert a talaj öntözésére szükséges vízben bővelkednek. Némely völgyekben e víznek hősege lehetővé teszi azt is, hogy rizst természetnek s a falvakat körülvevő kertek oly nagyok, hogy rendkívüli fogalmat nyújtanak nekünk e helyek fontosságáról. A felső völgyekben búza és árpa terem s itt a huzamos őszi esőzés fölöslegessé teszi az öntözést. Ha szeptember vagy október hónapban két-három jó esőzés volt, biztosan számíthatnak jó aratásra; — végre Annekovnak »Az Akhal-tekke-oáz és az Indiába vezető közlekedési út« című czikkében, a hol — természetesen azon célból, hogy a vasút-építés tervét megvalósíthassa — ezeket mondja: A területnek első része, Kizil-Arvattól Bamiig, termékeny és vízben bővelkődő, de mégsem lehet összehasonlítani a második részszel, a mely Hamitól Gök-Tepén keresztül Askabadig és tovább Tedsendig terjed. Ez a rész egy valóságos virágkert, melyen kétszer aratnak évenként A talajnak termékenysége itt kétségtelenül sokat függ a mesterséges öntözéstől, melylyel az ember lépten-nyomon találkozik s a mely nagyon sok fáradsággal jár A Tekke-oáz, a Csandir és Szumbar völgyekkel, a földnek legtermékenyebb vidékei közé tartozik, úgy hogy egy millió ember is megélhet rajta. — Ázsiai tartományoknak és főleg olyan vidékeknek termékenysége, melyek több vagy kevesebb hóeséstől lőtételezett és fáradságos öntözési rendszertől függenek, semmiesetre sem hasonlít-

ható össze mérsékelt éghajlatú, légköri lecsapodásokban gazdag talajnak termékenységevel. Zöld, buja legelők, termékeny szántóföldek, erdős hegyek és hívogató berkek ott a ritkaságok közé tartoznak, s még a belső ázsiai mívelt vidékeknek annyira magasztalt varázkertjei is a szegénység és nyomorúság mezébe burkoltnak tűnnek fel Közép-Európa vagy Amerika virágzó kultúrájához szokott szemünk előtt. Elismerjük, hogy a Csandyr és Szumbar folyók völgyei, vagy a Kizil és Kubbet-dag éjszaki lejtői bizonyos évszakokban különös díszben pompáznak és Dr. Heyfeldert bizonyos tekintetben méltán lephette meg az, hogy a Kubbetdag déli lejtőin vad fügefákat, májvabokrot, berki bükköt, galagonyacserjéket és — daczára, hogy december volt — zöld fűvet és mezőt talált. Mindamellett a talajnak művelhetősége itt örökös harcban áll az éjszokról és éjszakketről, vagyis a Karakum sivatagról jövő viharokkal, melyek a futóhomokot egészen a falvakba hordják s melyeknek örökös előnyomulása ellen föld népének mindig védelmeznie kellett magát s jövőre is védelmeznie kell. Ha tehát megengedjük is, hogy a természet pártfogása az Akhaltekke terület és az Askabadtól Tedsendig terjedő vidéket a hat-száz évesnél régibb terhelő átoktól megszabadítva, az ó-világnak ezt a részét előbbi virágzó állapotába fogja visszahelyezni: ez mindig csak ázsiai földművelés marad, mely a mostani lakosok számát gyarapítani fogja ugyan, de semmiesetre sem felel meg azon vérmes reményeknek, melyet újabb időben az orosz organumok táplálnak. Csak egy előnyre lehet határozott kilátásuk az oroszoknak, és az annak a lehetősége, hogy jövőben nagyobb hadsereget tarthatnak, ma azonban, Khoraszánnak elfoglalása előtt még nem lehet szó. A mi végre a turkománoknak és a szomszéd Khoraszán persa lakosságának szellemi átalakulását illeti, a mai kulturális állapotokra és az orosz civilisatori törekvésnek máshol mutatkozó eredményeire való tekintettel némi bizonyossággal mondhatjuk, hogy itt valami lényeges fordulat, a nyugoti műveltsége felé való közeledés és a mai viszonyoknak alapos megváltozása alig remélhető. Transzkaukázia és Khoraszán éjszaki része még sokáig Bokharának szellemi vezetése alatt fog maradni s ha ez utóbbi a nagy távolság és a több száz éves orosz uralom daczára a kazáni, ufai és tobolszki tatárookra és baskirokra még mindig jelentékeny hatást tud gyakorolni: sokkal inkább megtörténik az a jövendőbeli centrumoknál, Askabad, Merv és Szarrakhsz városoknál a folytonos összeköttetés és a

gyorsított vasúti közlekedés következtében. A letelepült mohammedán szilárdul megmarad hite mellett; engedelmes, békés alattvalója lesz a czárnak, — de egy hajszálnyira sem távozik el ázsiai gondolkozásmódjától és mohammedán világnézetétől. Az orosz iskolák és orosz szokások mindenesetre ráütik a maguk bélyegét a társadalom előbbkelőire: sőt a hatalomnak szolgálatkész eszközei — milyeneket Oroszország a kaukázusi mohammedánusoknál az Alikhanovok, Tahirovok, Mahmudovok, stb. személyében talált — itt, a turkománok kalandos és harcivágyó természete következtében, még sokkal számosabbak lesznek. A turkomán bégeket és szerdárokat az orosz rendjelek, a champagne és a vudki, de még inkább a katonai párt örökös háborúpolitikája könnyen átváltoztatja ugyan az orosz ambíció hasznos eszközeivé, de a népnek az isánok és akhondok által vezetett zöme egytől-egyig megrögzött mohammedán-ázsiai marad. A szomszéd Khoraszánt illetőleg még messzehatóbb eredményei lesznek az oroszok civilizátori törekvéseinek. A budsnurdi, deregözi, kausáni és kelati khánok már ma megkezdték az orosz nyelv elsajátítását, az orosz divat lassankint behatol a jobb körökbe s az eléggé számos pálinka- és champagne-gyárak is nemsokára megteszik a magokét, hogy e vidéknek kényelmesen élni szerető siitáit fogékonynya tegyék az u. n. európai-orosz cultura iránt. Figyelemre méltó az a tény, hogy maga Meshed, a a szentváros is, — hol Imam-Riza csontjai még nem régiben is rajongókká tették a vakbuzgó siitákat — hű képét nyújtja azon megváltozott viszonyoknak, melyek Khoraszán északi részében beállottak. Az itt átutazó oroszoknak száma mindinkább szaporodik és a Khiabanból vezető országúton — a mint privat forrásból tudom — ma már se szeri se szám azon bódéknak, melyeknek a vallás átkával sújtott nedvet, az arakot, egészen szabadon és nyilvánosan árulják.

Sokkal fontosabbnak ígérkeznek azon előnyök, melyek a vasutól a kereskedelem terén hármlanak majd Oroszországra; mert e téren, úgyszólván, egész forradalom keletkezik s azon közlekedési utaknak, melyek eddigelé Ázsia belsejéből Európába vezettek, tökéletes megváltozása által minden bizonynyal Oroszországhé lesz a haszonnak oroszlánrésze. Most még nehéz volna megmondani, hogy az ó-világból nyugat felé vezető közlekedési utakban beálló változás egyelőre csak Közép-Ázsiára szorítkozik-e vagy már Khinát és Indiát is fogja érinteni. Egyet

azonban már most is egész határozottsággal állíthatunk, t. i. azt, hogy Afganisztánnak, Persia éjszaki részének és a három közép-ázsiai khánságnak kereskedése már legközelebb a Káspintuli és a kaukázusi vasuton s legnagyobb részt Oroszországon keresztül veszi útját. Nyugat felé Bokhara, Merv, Askabad, Batum és Baku mint jövődöbéli nagy forgalmú piacok, rendkívül fontosságra fognak emelkedni. A 2.130,000 lakost számláló bokharai khánság mindig kitűnt élénk kereskedésével és iparával s magát a fővárost nemcsak az tette Közép-Ázsia középpontjává, hogy a tudományosság székhelye volt és számos mecsetei voltak, hanem egyttal virágzó kereskedése is. Így volt ez minden időben s alig szükséges említeni, hogy az orosz uralom alatt, mikor az utak biztosak és a közlekedés meg van könnyítve, a kereskedés még nagyobb lendületet fog venni. Az 1867. évi kimutatás szerint Oroszország kivitele Közép-Ázsiába 10.875,000 rubelre, míg a khánságok kivitele Oroszországba 8,504,000 rubelre rüg. E számok lassankint növekednek, úgy hogy már a legujabb orosz statisztikai szerint a múlt évben Oroszországból Közép-Ázsiába 37.000,000 rubel értékű s 900.000 pud súlyú áru vitetett be, míg Közép-Ázsiából Oroszországba 15.860,000 rubel értékű és 1.377,000 pud portéka érkezett. Ha egyszer a vasúti közlekedés megkezdődik és a teherszállítás szabályoztatik, akkor a Zerefsán melléki főváros — támaszkodva régi hírére — minden valószínűség szerint főpiaczává lesz a három khánságnak. Itt lesz majd az éjszaki és éjszaknyugoti pusztáknak, a Jaxartes vidékének, Ferghanának és keleti Turkesztánnak is kereskedési centruma. Minthogy e khánság tadsik lakossága élénk kereskedői szellemű, valószínű, hogy a kisebb kereskedés ezek kezébe fog maradni. A nagy kereskedést valószínűleg oroszok vezetik, még pedig nagyobb mértékben, mint eddigelé; mert egészen 1885-ig az u. n. orosz kereskedelmi társaságnak ügynökei csak egy karaván-szerajban töltöttek életüket mint valamely foglyok, míg a tulajdonképeni kereskedők tatárok és zsidók voltak, sőt egy orosz hírlaptudosító így panaszkodott: »Az orosz Mercurt a Zerefsán mellett a mi Iczigeink és Mózesaink képviselik, az igazhívőknek nyoma sincs. Ma, midőn Bokharában egy orosz követ tartózkodik, kihez a mostani emir, Abdul-Ahad rendkívül ragaszkodik az igazhívők természetesen könnyen beszorítják az Iczigeiket és Mózeseket, s a Bokharán kívül eső pályaudvarban az orosz nyelv nemsokára par excellence a kereskedelem és társalgás nyelve lesz.

Fontosság tekintetében Bokhara után valószínűleg Merv fog következni. A világnak e régi királynéja nem követeli ugyan vissza a keleti krónikások múltékony koronáját, de ha az angolok Herathoz nem építenek vasutat, akkor Merv lesz a kereskedelmi centruma Afghanisztánnak és Persia éjszakkéleti részének. Ámbár a mívelhető oázis e város körül legfőlebb 30—40 angol mért-földnyi terjedelmű, de az öntözés könnyen visszaadhatja neki régi fényét és virágzását s ha mindjárt nem vagyunk is annyira sanguinikusak, hogy a mongol uralom előtti Mervnek új életre ébredését várjuk számtalan kapuival, számtalan mecseteivel, fürdőivel stb., de kénytelenek vagyunk hinni, hogy a régi Margiana romjaiból már a legközelebbi tíz év lefolyása alatt egy ázsiai-orosz város fog fölemelkedni. Ugyanezt és még több joggal lehet jósolni Askabadról, a mely éjszak felé legjobban benyúlván a Karakum sivatagba, góczpontjává lesz egyrészt a khivai, másrészt a khoraszáni és persiai közlekedésnek. Ennek előérzetében a persa kormány már most is azon fáradozik, hogy e várossal való közlekedést megkönnyítse s Gasteiger khán tábornok épen egy Askabadból a Kurdesztán hegyen át Persiába vezető út építésével foglalkozik. A Káspi- és Fekete-tengernek partjain levő kikötők fontosságának növekedéséről most nem akarunk beszélni. A mit eddigelé felhoztunk, elegendő arra nézve, hogy a Káspi-tengeren túli vasútnak kereskedelmi fontosságát tisztán láthassuk és megítélhessük. Mig ezelőtt a karavánoknak három hónapig kellett utazniok a khánságokból Oroszországba mindenféle veszélyek és kellemetlenségek között s a gyakori föl- és lerakodások nagyon megcsökkentették az árucikkek értékét, a szállítási költségek pedig tetemes összegekre rúgtak, addig ma az árucsomagok a Zerefsán partjáról 4 vagy 5 nap alatt Moszkvába s egy hét alatt Német-, Francia- vagy Angolország gyáraiba érkeznek! Ez a körülmény mindenesetre jelentékeny haladás volna a culturában, az áldásnak sokat ígérő bőségszaruja, ha nem orosz kezek volnának azok, melyek e bőségszarvat tartják. Oroszország, mely az idegen iparcikkek importálását óriási birodalmának egész határán a tiltóvammal megnehezíti, sőt lehetetlenné teszi, magától értehetőleg ugyanezt a szűkkeblű politikát fogja alkalmazni a Káspin túli vasútnál is. Ez a politika nehezen fogja elősegíteni azt, hogy mi India és a távoli Ázsia kincseihez hozzáférhessünk; mert a vasutat — mely arra van hivatva, hogy jövőre a távoli Keletnek és Nyugotnak népei között a közlekedést megkönnyítse — egyelőre

és tulajdonképen tisztán stratégiai czélokra veszik igénybe s a lerakott sínekből nem magasabb culturához vezető lépcsők, hanem egy világháborúnak öldöklő fegyverei lesznek.

Ezzel elérkeztünk a Káspin tuli vasútnak értéke fölött megkezdett vizsgálódásunk harmadik pontjához s minden hímezés-hámozás nélkül kimondhatjuk, hogy tisztán stratégiai és politikai czélok voltak azok, melyek az oroszokat ezen vasút építésére ösztönözték, stratégiai czélok, melyekkel a muszka telhetetlenség világoralomra törekvő szándékát megvalósítani, rablásra és vérontásra áhítozó vágyát kielégíteni s hatalmas vetélytársát letiporni akarja. Mindjárt Szamarkand elfoglalása után kezdték pengetni úgy Oroszországban, mint Európában, hogy egy világ-vasutat kell építeni a Volgától Közép-Ázsián keresztül Indiába. S azon hevenyében egyszerre több tervezet is készült; így a többek közt Baranovszki mérnök e vasutat a Volga mellett eső Szaratovtól a Kaspi és Aral-tó között Khiva-, s innen tovább Belkh, Kabul és Pesaver felé akarta vezetni. Egy másik terv a Lesseps-Cotard-féle, mely szerint a vasút Orenburgon, Taskenden, Szamarkandon és Karsin keresztül szintén Belkhen s a Hindu-kuson át Pesaverig épült volna. Ezeken kívül még más, többé vagy kevésbé phantasticus tervezetek is készültek, de az orosz kormány nem engedte magát félrevezettetni. Hogy éjszak felől jussanak Ázsia belsejébe, már csak Orenburgtól a Jaxartesig is 2000 verszt területű pusztaság okozta nehézségeket kellett volna legyőzniök s az építési költségek 15—20 millió font sterlingre rúgtak volna: ezért a turkesztáni vasútnak azon tervét, mely az éjszak-déli irányt ajánlotta, elvetették s a kényelmesebb, könnyebb és jelentékenyen olcsóbb kelet-nyugoti irány tervét választották. Ezen tervnek czélszerűbb volta abban tünt ki, hogy miután a régóta tervezett indiai hadjárat czéljából, a Kaukázust hatalmukba ejtették s a Kaukázus alkalmasnak mutatkozván a Persia északi és éjszakkéleti része ellen tervezett háborús vállalatok fegyverraktárául szolgálni, most végre az utolsó orosz-török háború befejezése, vagyis a batumi fontos kikötő elfoglalása után eredeti czéljának eléréséhez közel jutott. Batum úgyszólván az Oroszország belseje és a Káspitenger keleti partja közötti közlekedési láncznak hiányzó szemét pótolta s alighogy e hiányzó szemet föltalálták — helyesebben a spreei bölcsek diplomaták Oroszországnak adták — az oroszok egész komolyan a turkomán föld meghódítására gondoltak. A vasútnak első része tehát, t. i. a tenger-

parttól Bamiig, tisztán katonai szempontból építtetett. Eredetileg tehát stratégiai vasút volt és — a nemzetgazdászati s művelődési czélok daczára, melyeket az egész világnak hirdettek az oroszok — még ma is ilyennek tekintendő: mert a Néva-melléki intéző körök sokkal inkább a hadseregek, ágyúk, élelmi- és lőszernek, mint az árúcsomagok és más kulturczikkek szállítását tartják szem előtt. Természetesen azért vezették most a vasutat Persia éjszakkeleti szélétől Merven és Bokharán keresztül Szamarkand felé, hogy az angolok gyanúját föl ne ébreszszék, nem pedig — mint ők mondják — azért, hogy megkönnyítsék az orosz Turkesztánnak az anyaországgal való közlekedését. De, azt hiszem, senki sem lehet annyira naiv, hogy a muszka ravaszsgot észre ne vegye. Mindenesetre az állítólagos czélnak, t. i. a khánságokkal való összeköttetésnek is van jelentősége; mert ez úton, háború esetén, a Jaxartes-melléki, szemirjecsenszki és általában a dél-szibíriai haderők is rendelkezésére állanak Oroszországnak. A Káspin-túli vasútnak Szamarkandig történt fölépítése mindenesetre siettetni fogja az egész Oroszbirodalmat körülölelő nagy vasútnak létesítését, de a jelenre nézve abban rejlik rendkívüli fontossága, hogy már most Oroszország 5 nap alatt hadi erejének egyes részeit Odesszából, vagy déli Oroszország más pontjairól a Tedsend mellé szállíthatja s innen sokkal hamarabb Herathoz érhet, mint a mennyi idő alatt az angolok — még az Indus-melléki vasút teljes kiépítése mellett is — Kandaharig hatolhatnak. Hogy az oroszok nem sietnek a vonalnak Dusakhtól vagy Mehnetől Szarakhsz vagy Zulfikar felé vezetésével, az a körülmény a rivalitás növekvéséből könnyen érthető. De e késlekedésből semmi kárunk sem lesz az oroszoknak: mert egyelőre kövezett utak építésével foglalkoznak, a terület ki van jelölve s ezzel a jövődöbéli terjeszkedés terve készen van. Míg 1878-ban, mikor Oroszország az angol hajóhadnak a Márvány-tengeren megjelenésre Indiába tervezett hadjárattal akart felelni, Kaufmann tábornoknak megkellett elégednie annyival, hogy Dsamnál egy jelentéktelen hadtestet vont össze s így fenyegetését nem valósíthatta meg: addig ma már hasonló constellációk előfordulása esetén, egészen más eszközökkel és fontosabb stratégiai pontokkal rendelkezhetnek. Most egy nagy országút fog vezetni a Kaukázuson át, a Káspin-túli vasúton egészen Afghanisztán éjszaknyugoti határáig s a dél-szibíriai segédcapatok zöme is egyszerre megjelenhetik Vjernoj, Taskend és Szamarkand városokon keresztül. Ezen összekötő lánczolat fontossága legin-

kább akkor tűnik majd ki, ha Anglia, török szövetség támogatásával, hajóhadával az orosz közlekedést a Fekete-tengeren akadályozni, vagy éppen lehetetlenné fogja tenni. E lehetőséget megfontolva, már régebben átlátták az oroszok a vladikavkaz-petrovszki vasút szükséges voltát s ha egyszer a birodalom belsőjéből vezető katonai országút a Káspitenger nyugoti partjaira tétetik: akkor az oroszokat nem fenyegeti semmi veszély, semmi akadály, mert az éppen befejezett Káspin-túli vasút tökéletesen megfelel céljaiknak.

Nagyon téved tehát Csernajev tábornok, ha — valószínűleg neheztelebsből és a Kindirli-öblön, Kungraton s az Oxuson keresztül vezető összeköttetési terve iránt táplált elfogultságból — az új vasútnak hasznavehetőségét kétségbe vonja és azt állítja, hogy két év is alig volna elegendő 200,000 embernek az afghán határhoz való szállítására. Az általa tervezett irány mindenestre sokkal rövidebb és a khánságokkal való kereskedelmi összeköttetés szempontjából jobban megfelelne a célnak. Ámde Oroszország a culturalis hivatást és a kereskedelmi érdekeket mindig csak cégérnek használta a maga számára, tulajdonképpen célja az volt, hogy katonai utat teremtsen s e végből Persiának éjszaki határvonala már csak azért is alkalmasabb volt; mert itt — a hő természetű Khoraszán szomszédságában — kevesebb nehézséget okoz a hadsereg élelmezése, mint a gyéren lakott és rosszul mivelte khivai khánságon keresztül vezető vasúton. A Kubbet-Dag éjszaki kiágazásai mellett elhaladó sínvonal egyszersmind azon köteléknek tekintendő, mely előbb, vagy utóbb Khoraszán tartományát, ha ugyan nem Persiának egész éjszaki részét, az orosz szeptemhoz fogja csatolni. A kedélyek itt már eléggé elő vannak készítve s a Káspin-túli vasút idővel nem is sejtett jelentőségű politikai tényezővé fog válni, annál inkább, mert e fejlődésében segítségére lesz az oroszoknak a turkománok fölött nyert győzelme és a vándorló rubel, mely a kapzsi, erkölcsileg megromlott persák között jobban hódít, mint bárhol.

Mennyire sikerül majd Oroszországnak, hogy ezen előnyös helyzet segélyével közelebb jusson a maga elébe régen kitűzött célhoz, a déli tengerek eléréséhez: ez a kérdés a két ázsiai kolossus versenyzésének keretébe tartozik, a miért jelenleg érintetlenül hagyjuk. Most csak azt említjük meg, hogy John Bull. hosszas rázás és számos oldalba-döfés után, melyeket versenytársa adott neki, végre fölébredt álmából s elkészült a védelemre.

Ma még tart ugyan a két vasut versenyzése, de mihelyt elértek az elébbük tűzött célhoz — a mi orosz részről néhány hónap alatt, angol részről azonban csak egy év múlva történik meg — az óriási háborura bizonyosan nem sokáig kell várunk. A mi jelenleg a Balkán-félszigeten és máshol történik, az csak alig észrevehető légköri rezgése azon borzasztó viharnek, mely a távolban készül s melyet a mi diplomatiánk munkásai ma már nem hárihatnak el fejünkről.

VÁMBÉRY ÁRMIN.

HAZÁNK LEIRÓI 1886-BAN.

I.

Hunfalvy János művének, Magyarország leírásának, megjelenése teszi emlékezetessé ez évet földrajzirodalmunk történetében. Egyetemes földrajzának második nagy kötete, mely kizárólag hazánkkal foglalkozik, ennek első tudományos geographiája. Nem száraz vázlat az, hanem élő egész, mely az embert és természetet a maga egymásra való hatásában ismerteti meg. A mester, ki a szigorúan tudományos műveknek egész sorozatát hocsatotta előre, ezen, a művelt közönség igényeihez alkalmazott munkájában a legszerencsésebben dolgozta föl azok eredményeit s adatokkal túl nem halmozott, élvezettel, tanulsággal olvasható s eszmék támasztására alkalmas, teljesen reális alapú, a mellett azonban szépen írt könyvet ajándékozott a magyar tudományos irodalomnak. Ortva y Tivadar szintén elkészítette Magyarország-nak több kötetre terjedő általános és részletes geographiáját s december 30-áról felszólította mindazokat, kik oly idevágó adatok birtokában vannak, melyek tudomására nem juthattak, hogy azokat műve teljességének érdekében hozzá, Pozsonyba beküldeni szíveskedjenek. Hasonló örvendetes tényt jelenthetünk kartographiánk terén is és igazolva találjuk azon reményt, melyet múlt szemlénkben Posner megyei kézi atlaszához fűztünk. E térképekből — Gönczy Pál tervezetében és Kogutowicz Manó rajzában — idáig 21 lapot láttunk* s örömmel ismételhetjük Német-

* Pest-Pilis-Solt-Kiskúnvármegye, Torontál-, Vas-, Szilágy-, Sáros-, Bács-Bodrog-, Pozsony-, Baranya-, Zala-, Sopron-, Somogy-, Fejér-, Tolna-, Veszprém-, Kolozs-, Bihar-, Mosony-, Kis- és Nagy-Küküllő-, Jász-Nagykún-, Szolnok- és Nógrád vármegye. Minden füzetben 5 lap van s egy füzet ára 1 frt 25 kr. Az előfizetők jutalmúl Magyarország nagy fali térképét fogják megkapni.

ország első földrajzi lapjának, Petermann közleményeinek dicséretét, hogy ezek kitűnően készített térképek, melyek jóval felülmúlják még Németország hasonló termékeit is. Ugyanezen intézet falitérképeket is ad ki; ezekből idáig Pest-, Torontál-, Szilágy-, Sáros-, Sopron-, Vas-, Pozsony-, Kolozs- és Baranyamegye térképe jelent meg.

Rajtok kívül még több jeles vállalatról emlékezhetünk meg hazánk multévi egyetemes leírásának sorában. Chavanne természetani térképeinek * újabb lapjai (Le Monniertől s Lorenztől), — Hátsek megyei térképeinek második kiadása s a katonai földrajzi intézetnek újabb 18 részletes térképe ** régi, tekintélyes ismert vállalatok. Tovább folyt a trónörökös ő fenségének néprajzi műve is, melynek ez évi füzetei azonban hazánkat csupán történelmi szempontból ismertették. A nagyérdékű füzetekről Közleményeink mindannyiszor külön emlékeztek meg.

Egyre érezhetőbb levén egy jó magyar Budecker hiánya, Magyarországi útiképek czímmel Borostyáni Nándor és Barschall Károly vállalkozott ily úti zsebkönyvnek magyar, német, francia és angol nyelven való szerkesztésére. A munka Trefort miniszter és Berzeviczy államtitkár támogatásával Schwimmer Pál vasúti hivatalnok kiadásában jelennék meg. Mennyire szükség van rá, mutatja a *Le voyage de la delegation française en Hongrie* Mario Proth-tól, mely Csapó Zsigmond fordításában magyarul is megjelent s melynek lelkesült hangja bizonyosan senkit sem kárpótól leírásainak felületes voltaért. Hasonló áll az 1885. augusztus 7-ei 40 tagú francia expedíció második tagjának Montet Józsefnek könyvéről is. (*De Paris aux Carpathes*). Ő is futólag és csak a fényoldalakról ír; pedig állapotaink elbírnának már egy kis kritikát is. Alaposabb náluk Dr. Kohut Adolf, ki Stuttgartban *Aus dem Reiche der Karpathen* czímmel ad hazai táj-, jellem-, irodalmi és művelődési képeket s ha Rózsa Sándort ő sem feledi is ki a földrajzi tudnivalókból, megfeledezve arról, hogy vannak nálunk Bagi Józsefek is, — egészben véve — mint különben is magyarországi ember — alaposan tájékoztat közviszonyainkról a drezdai főrabbi. Ellenben Tissot iskolájába tartozik az angol Tucker János Vilmos (*Life and society in eastern Europe*) — ki Londonban megjelent könyve 432 lapján bőven ismerteti ugyan hazánk erdélyi részét, egy bírálója szerint azonban

* Ismertelve Közleményeinkben, 1886.—398. l.

** Felsorolva u.-o. 184. és 563. l.

olykép, hogy bámulni kell, oly kis országról mint lehet annyi badarságot írni. Pedig bejárta és tanulmányozta a vidéket, mely gyakran elragadta, s a hiba nem abban van, hogy nem szenvedheti a magyart, mert hiszen a rokonszenvet nem lehet erőltetni, hanem hogy sem érzéke, sem képessége nem volt a viszonyok megismerésére. Népszerűen, az ifjúság számára írta »Ungarische Hochlands-Bilder« című könyvét Schwicker J. Henrik. — a Wiener Allgemeine Zeitung szerint az Alleghany- vagy Himalaya-hegységnél ismeretlenebb Magas-Kárpátok vidékéről közölve népies vonásokat, vadászkalandokat, mondákat stb. E könyvhöz négy színezett kép járul. Tankönyv, de itt is említést érdemel Gindely, Schimmer és Steinhäuser »Oestereichische Vaterlandskunde«-ja, mely a gymn. 8. osztályok számára készült. Nem egyetlen hibája ugyan a cím, mindamellett sok elismeréssel méltathatta Közleményeinkben (396—8. l.) Hanusz István. Kevésbé tehetette ezt Umlauf Frigyes Geographisches Namenbuchjával, melyben hazánknak is 489 helynevet, néhol elég nyakatekertten, akarja megmagyarázni. Még csak rossz néven sem vehetjük a különben jeles tudós botlásait, kivált ha Reső-Ensel Sándor korábbi kísérleteire gondolunk vissza; annyi bizonyos, hogy e téren is komolyan munkához kell látniok geographusainknak. Nem volt szerencsés gondolat Benedek Lajostól, hogy a régi Erdélyt — ha a címben megkülönböztetve is — hazánkból mintegy kiszakítva, önálló helységnévtárral látta el. Mert könyve különben jeles és teljesen használható: az 557 □ myriameternyi térről s annak 2.084.000 lakosáról megbízható adatokat közöl és közhivatalok, magánosok egyaránt hasznát vehetik. A mily száraz, ép oly érdemes vállalkozás a statisztikai hivataltól egész Magyarországra nézve összeállított tiszti cím- és névtár is, mely 90 iven több mint 59,000 nevet tartalmaz. Ezentúl minden évben meg fog jelenni s az 1887-re szóló második kötet 700 lapon már szintén közkezen forog.

Az austriai és magyarországi képviselő-választókerületekről gróf Kreith Béla és Freytag Gusztáv tervezett egy áttekinthető térképet. Mihálovics József, az államnyomda kartographja két lapon tüntette föl az erdélyi ref. egyház kerület viszonyait 1) a többi felekezetekhez, 2) az idegen ajkú nemzetiségekhez képest. A képviselőház január 14-ki ülésén Herman Ottó oly dákóromán iskolai térképet említett meg, melyen hazánknak a Tiszaig terjedő része is Romániához van csatolva: február 8-án Bahes

Vincze erre azt jelentette ki, hogy ha van ily térkép, azt csak a románok ellen izgatni akaró magyarok készíthették. Mindinkább tudományos alapra helyezkedő kartographiánkat azonban hasonló váddal komolyan senki sem illetheti. Tény ellenben, hogy a bukaresti Socec et Comp. czég ezrével árultatja az irkák hátlapjára rajzolt térképét, mely Romania, en tierile invecissate, locuite de Románi czímmel a Tiszáig csakugyan oláhnak tünteti föl hazánkat és pedig nemcsak a politikai, hanem az ethnographiai igazság rovására is.

Mint útikalauzt, itt említem föl L e n d v a i Miklóstól a magyar orvosok és természetvizsgálók XXIII. vándorgyűlésének kirándulási helyeiről Temesvárott kiadott füzetét, T o n t s c h tól a Braszóhól Petrozsényre és a hátszegi völgybe tett kirándulás leírását (az erdélyi Kárpátgyesület évkönyvében); T h e m á k tól a délmagyarországi homoksivatagról a természetvizsgálók nagygyűlésén tartott értekezést, melyben e 70,000 holdnyi homoktenger viszonyait jellemezte s végre Siegmeth Károlytól a Kárpátgyesület évkönyvében s külön is megjelent jeles czikket, mely a Hegyaljáról a Vihorlathegységbe tett útját vázolja.

II.

Ethnographiai térképet adott ki Réthey Ferencz a magyar államban 1880-ban eszközölt népszámlálás alapján. A Kogutowicz Manó által rajzolt s 90 cm. hosszú és 64 cm. széles lapot Posner K. L. nyomatta ki. — Czoernig, Kiepert és Keleti kísérletei óta az első mű, mely hazánk néprajzi viszonyait első pillanatra szemléltetni képes. A nemzetiségek eloszlását a városokban 5—10, nagy- és kisközségekben 15—20%-nyi számarányig mutatja ki. Mint tudományos munka s mint technikai vállalat egyaránt figyelmet érdemel.

A magyarok eredetének és rokonságának kérdése most is élénken foglalkoztatta tudósainkat. Az egyik párt vezére, társulatlunk érdemes alelnöke, V á m b é r y Á r m i n több kitűnő munkával igyekezett álláspontját s a helyzetet mindjobban megvilágítani. Ide tartozik a török fajról ethnologiai és ethnographiai szempontból 768 lapon írt nagy műve, melyről már Közleményeink 75—85. lapjain volt emlékezet; föl kellett azonban ezt itt is elevenítnünk, mert Vámbéry kijelentette, hogy a török-tatár népeket s a magyarokat összehasonlító ethnographiában fogja tárgyalni. Akadémiai

értekezései között kiváló fontosságú »A honfoglaló magyarok jellemzéséhez« s az »Östörténet és nemzeti hiúság« című, melyek közül az elsőt Hunfalvy Pál a Budapesti-Szemlében bírálta, a másodikat pedig épen e bírálatra mintegy feleletül írta Vámbéry. Ugyancsak az akadémia értekezései közt találjuk Budenz választát, melyet Vámbérynak adott a magyarok eredetéről folytatott vitában. Ez utóbbinak nézeteihez látszik csatlakozni Nagy Géza. ki Szepesi-Szent-Györgyben 203 lapon értekezett a székelyek eredetéről és egykori lakhelyéről. A székelyeket a szabir-húnok és ugor-magyarok összevegyüléséből még az Oroszország délkeleti pusztaságain előállott magyar nép egyik ágának tartja s Hunortól vagy az annak megfelelő Csabától származtatja. Ellenben inkább a finn-ugor eredet hirdetőinek felfogását támogatja a most nagy tanulmányútra indult Munkácsi Bernát, ki a Nemzetben (77—78. sz.) a földkiszaszonynászáról közölt egy csinos mythologiai tanulmányt. Mit a magyar mythologia megállapítójától, a december 2-án elhunyt Polyi Arnoldtól többé — fájdalom — nem várhatunk, — vajha akadna tudós, ki a magyar mythológiát az újabb tudományos kutatások alapján írná meg s életét e nagylontosságú tárgynak szentelné! De Gerandó Attila a Drapeyronféle Revue de Géographieban s külön füzetben (Páris, 53 lap) Hunfalvy Pál ethnographiája nyomán ismertette Magyarország nemzetiségeinek megalakulását (Formation des nationalités de la Hongrie) s tiszta, világos és rövid előadásával, bár eredetét nem nyújthatott, a külfölddel szemben kiváló szolgálatot tett ethnographiánk ügyének. Dr. Boncz Ödön az Archeologiai Értesítőben folytatta nagyérdekű közléseit a magyar viselet történetéből, utolsó cikkében a honfoglaló magyarok fegyverzetével foglalkozván. Steuer János a Philologiai Közlönyben a magyar nyelvrokonság kérdésében tájékoztatott a M. Nyelvőrben pedig néhány érdekes kifejezést magyarázott. Purismusával a Nyelvőr mint mindig, most is jó szolgálatot tett ethnographiánknak.

A románok eredetének kérdését újabb munkában (Zur Rumänisch-Ungarischen Streitfrage) fejtegette Pič József László. Ő tudvalevőleg azt bizonyította korábbi műveiben, hogy Erdély és Románia oláh lakosai elrómaiásodott s folytonmai lakóhelyükön lakó dákok ivadékai. Rösslerrel és Hunfalvyval szemben elfoglalt álláspontját most újabb adatokkal igyekezik védelmezni. Hunfalvy Pál maga ez évben is több értekezéssel vett részt a harcban, melyben vezérszerepet játszik. Teschenben nagy kötetet

adott ki németül, a román történelem újabb jelenségeit bírálva (Neuere Erscheinungen der Rumänischen Geschichtsschreibung). Főleg Xenopolnak tavaly említett könyvét czáfolgatja. Tömérdek történelmi, néprajzi és nyelvészeti adat alapján bizonyítgatva, hogy a románok keverékfajú bevándorlók, nem bírták Erdélyt a magyarok bejövetele előtt és történelmi jogérvényök merő ámitás. Ezen, az ő ismeretes álláspontját teljes szabadsággal körvonalzó műve mellett említhető Krajovának eredete (címmelel a Századokban megjelent tanulmánya, melynek eredménye, hogy Krajovát semmiesetre sem oláh ember alapította. Ugyanazon folyóiratban ismertette azon oláh kátét, melyet I. Rákóczi György erdélyi fejedelem 1642-ben adott ki: a Budapesti Szemlében pedig Densusianu legújabb munkáinak valótlanságait tárta föl. Alexi György a M. Nyelvörben igen érdekesen fejtegette a legrégibbnek tartott s 1494—1525. táján írt voroneczi rumuny codexnek magyar elemeit, annak alapján sorolván föl azon magyar szókat, mik a román nyelvbe átmentek. E codex iratásának helye — szerinte — Erdély vagy Moldva. Téglás Gábor a Fővárosi Lapok 52. számában a hunyadmegyei oláhok ruházatán feltűnő ősi nyomokat jelezte: Mailand Oszkár a Philologiai Közönyben az oláh nép költészetében a napra és holdra vonatkozó hitregéket, a hunyadmegyei történelmi társulathban pedig — a székely és szász nép nyelvéből vett párhuzamokkal — a románok közmondásainak ethikai és pszichologiai jelentőségét tárgyalta. Donato Sanminiatielli a Romänische Revue-ben behatóan szól Ausztria-Magyarország románjairól.

A hazai sváb telepekről az Echo-ban Bergner Rudolf közölt adatokat, melyekből kiténik, hogy Délmagyarországban száz év alatt (1775—1876) 40,000 ról 352,215 lélekre szaporodott a németiség száma. Az erdélyi szászok nyelvében előforduló magyar szókat Wlislöcki Henrik a Philologiai Közönyben elemezte. A nyugatmagyarországi hienczekről a müncheni Allg. Zeitungban Jausz György röviden, de vonzóan értekezett.

A magyarországi szerbek 1526—1711. évi szereplésének történetét Dudás Gyula állította össze a temesvári Történelmi Értesítőben. A császári orosz földrajzi társaság ezüst éremmel üntette ki De Vollant, ki magyar-orosz népdalokat gyűjtött.

Czigányainkról a Revue française de l'Étranger et des Colonies-ben Ollivier Henrik közölt tanulmányt (Les Tziganes de Hongrie). Wlislöcki Henrik ez évben is érdekes dolgokat

írt az erdélyi cigányokról; és pedig a Vasárnapi Ujságban a sátoros cigányok kereszteleési, lakadalmi és temetkezési szokásait ismertette, az Ungarische Revueben viszont meséikből mutatott be négy darabot.

Az összes hazai babonákról Sirisaka Andor adott ki Pécssett egy (97 lapnyi) rövid, de nagy tájékozottsággal írt füzetet, melyből most már a harmadik kiadás is megjelent.

A kihalt népek korának kutatói ezúttal is csak kevesen voltak. Az orsz. embertani és régészeti társulat évkönyvében Réthy László Dáczianak a rómaiság idején való nemzetiségi viszonyairól, Téglás Gábor a rómaiak erdélyi bányászatáról, Fröhlich Róbert pedig a Philologiai Közönyben a gétákról értekezett. Hampel József 127 táblán 1300 képpel nagybecsű atlaszt adott ki *«A bronzkor emlékei Magyarországon»* címmel. Az első 85 lapon a szerszámok, fegyverek és ékszerek jellemző sorozatai vannak összeállítva, a többi 42 táblán pedig húsz teljes leletet tüntet föl. A második rész a bronzkori leletek kimerítő statisztikája, a harmadik pedig az abból vonható tudományos következtetéseket fogja nyújtani. A hazai bronzkor emlékeinek ilyenképen való összeállítását tudományos irodalmunk egyik nyeresége gyanánt üdvözölhetjük.

III.

Magyarország közgazdasági és művelődési állapotairól beható tanulmányt írt Keleti Károly, ki a múlt évi kiállítás tanulságainak alapján szólott e nagyfontosságú kérdésről. E becses mű vezet be az 1885. évi országos általános kiállításról négy kötetben kiadott hivatalos jelentést. Az első a kiállítás történetét és szervezetét; a második a mezőgazdaságot, állattenyésztést és östermelést; a harmadik az ipar különböző ágait: végre a negyedik a műipart, művészetet, közoktatást, közlekedést és pótkiállítást jeles szakemberek tollából ismerteti. A valóban tudományos becsesel bíró mű teljes mértékben megérdemli a közviszonyainkat figyelemmel kísérők érdeklődését. Genialis kutatások eredménye Magyarország statisztikájának második kötete is, melyből Láng Lajos szerkesztő Keleti Károly és Jekelfalussy József közreműködésével a gazdasági statisztikát adta ki. A 680 lapra terjedő kötet előszavát, bevezetését Keleti, a mezőgazdaságról szóló első szakaszt — szintén az ő munkáinak alapján — Lajos

Gyula, a bányászatról és kohászátról szóló részt V a r g h a Gyula írta, az ipart és kereskedelmet dr. H e l t a i Ferencz, a közlekedést és forgalmat ismét V a r g h a Gyula ismertette. Láng ezen statisztikájának harmadik kötete a politikai és kulturális statisztikát fogja hozni s mint befejezett mű a legkitünőbb lesz, mit statisztikai irodalmunk e téren idáig felmutatott. Földes Béla Nemzetgazdasági és statisztikai évkönyvéből a III. évfolyamban találjuk Magyarország 1885. évi iparstatisztikáját, az 1886. évi aratás eredményének kimutatását, a belügyminiszter közegészségügyi jelentésének több részét s olvashatjuk a hazánk gazdasági történetét felvilágosító adatokat. Szóval, ez évkönyv méltán helyezhető párhuzamba a külföld hasonló vállalataival.

Telkes Simon *Árúforgalmunk* czímmel nyolcz fejezetben ismertette hazánk nemzetközi kereskedelmét és geographusokra nézve kiválóan érdekes lehet a nevezetesebb árúcikkek származási és rendeltetési helyeit felsoroló rész. Közleményeink 151—158. lapjain behatóan méltatta L. Gy. Chanteloup vicomtenak Magyarországra tett mezőgazdasági kirándulását a Gazette de Hongrie több száma írta le. Teljesen tudományos színvonalon álló műveket bocsátott közre Bedő Albert. Az első *„Az erdőművelés jelentősége hazánkban*”, melyet az akadémia díszülésén május 9-én olvasott fel; a másik pedig a magyar állam erdőségeinek gazdasági és keresk. leírása öt nagy kötetben. Jakab Elek oly bőven ismertette Közleményeink 429—434. lapjain, hogy itt csak a mű nagy jelentőségének kiemelésére kell szoritkoznunk. Adatait kétségkívül módosítani fogja az élet, alapvető nagy érdeme azonban mindenkorra megmarad. Ennek alapján ismertette D. S. (Dietz Sándor) a magyar állam erdőségeit a Természettudományi Közönyben. Közgazdasági tekintetben is fontos előadást tartott Hunfalvy János a természetvizsgálók vándorgyűlésén, hol az erdőpusztításokról, és a folyószabályozásokról értekezve bírálta hazai állapotainkat. — Az őstermelés egyéb ágait tekintve, a nálunk járt Brough B. a Journal of the Society of Arts februári füzetében vázolta Magyarország bányászatát. A magyarok — úgy mond — erélyes jellemökkel és buzgó hazafiságokkal már is csodákat műveltek s bizonynyal nem fog elmaradni a magas műveltségért való versenyben az az ország, mely pl. ásványok dolgában is Európa egyik leggazdagabb országa. Magyarország köszöntermelése Nagy-Británia és Németország után következik; nemes érczek tekintetében pedig csak az egy Oroszország gazdagabb nála.

Hazánk állategészségrendőri szervezetét, állattenyésztését és gazdasági szakoktatását 10 lapon 1: 384,000 szerint ábrázolta H á t s e k Ignác. Mindenütt külön jelzi a fő- és mellék marhahajtó-útakat, vasúti vagy gőzhajó-lerakó, etető és itató állomásokat, marhavásárokat, gazd. iskolákat, állami és magán-méntelegeket, tenyész-gulákat stb. E nagy térképet a földmivvelésügyi miniszterium adta ki.

Vasúti évkönyvének VI. kötetében 40 iven 25 vasúti társaságról emlékezett meg V ö r ö s László. Beer József 48 lapon állította egybe az osztrák-magyar birodalom vasúti térképén levő állomások jegyzékét. A közlekedésügyi miniszterium az állami és vasúti távirdák 1885. évi statisztikáját bocsátotta közre. S. S. földrajzi tekintetben is érdekes (27 lapnyi) röpiratban követelt »Vasutat és ipart a Székelyföldnek«, mivel a 114 □ myriaméternyi Csik-, Udvarhely-és Háromszék megyék 341,737 lakosa idáig teljesen nélkülözi a vasút előnyeit. »A póstaintézet Magyarországon« cím-mel négy füzetre tervezett vállalatot indított meg H ü b e r t h Károly. Önnállóan és sok kritikával írt alapvető műve igen fontos adalék művelődéstörténetünkhöz és a geographus is sok hasznát veheti.

Mindent összevéve, e fejezetben ezúttal több oly munkáról emlékezhettünk meg, melyek nemcsak egy évijelentés, hanem az egész irodalom- és tudománytörténet számára készültek.

IV.

Közoktatásügyünk állapotáról XV. jelentését tette közzé a vallás- és közoktatásügyi miniszterium s kimutatja, hogy az ország 16305 népiskolájában 23457 tanító a tanköteles 2,292,052 gyermeknek 80·12%-át tényleg oktatta az 1884/5. iskolai évben. Az iskolák fenntartása évenként 13,419,968 frtba kerül. Volt 70 tanítóképző-intézet s 409 óvoda és gyermekkert; 125 városban 178 középiskola 41508 tanulóval. A jelentés a felsőbb és szakiskolákra, emberbaráti és közművelődési intézetekre is kiterjeszkedik. — Igen tanulságos e jelentést összevetni L á n g Lajosnak az akadémiában »A népoktatás hazánkban 1868—1884-ben« című értekezésével, melyből kitűnik, hogy 1869-ben 11,300 község közül 1712-ben egyetlen iskola sem volt; hogy csak 1.100,000 gyermek járt iskolába s hogy a fenntartásra csak 1.300,000 frtot fordíthattak. A műveltség biztos és nem is épen lassú

fejlődéséhez hecses adalék a Magyarország köz-és magánkönyvtáraitól György Aladár által az orsz. statiszt. hivatal megbízásából szerkesztett mű első kötete, mely 1382 könyvtár 2.449,055 kötetéről emlékezik meg. A második részben hazánk magánkönyvtáraitól lesz szó.

V.

Magyarország általános természeti viszonyait a következő munkák tárgyalták:

1. Hegyrajzi tekintetben érdekes dolgozatokat közölt a Kárpát Egyesület XIII. évkönyve. Ilyen Siegmeth Károlytól a Hegyaljáról a Vihorláthegységbe tett útnak már említett leírása; dr. Thirring Gusztávnak a Pojána-Ruszkahegységéről tett vázlatai, melyek a vázlat szerény czíme alatt is kedves olvasmányt nyújtanak: Kolbenhayer Károly kritikai tanulmánya a Tátra-csúcsról és környékéről s végre dr. Emericz Gyézának a bécsi osztrák turista-klubban a Magas-Tátráról az ő szokott kedves modorában tartott felolvasása. Méltán sorakoznak ezekhez az erdélyi Kárpát Egyesület V. évkönyvének dolgozatai közül Römer Gyula cikke, melyben az Omun át Szinajára tett kirándulást eseteli; Bielztől az Erdély barlangjainak ismeretéhez közlött adatok; Tontsch A. kirándulása Brassóból Petrosénybe és a Hátszegi-völgybe; Sieglertől a szász Héttőrő-hegységbe s a Lotru-folyó vidékére; Abrahamtól a Felső-Veneczie mellett levő Girbovára tett látogatás és Lehman Pál útiképei. A Pojána-Ruszkáról Thirringen kívül Lóczy Lajos is megemlékezett és pedig a természetvizsgálók nagygyűlésén, hol azoknak geológiai és egyéb természeti viszonyait fejtegette. — Siegmeth Károly újabb jeles könyvet nyomtatott ki, mely igen hasznavehető kalauza lesz a magyar Keleti-Kárpátok közé kirándulóknak. (Kurzgefasstes Führer für Kaschau, das Abauj-Torna-Gömörer Höhlengebiet und die Ungarischen Ost-Karpathen). Tizenhat csinos kép emeli a szerző személyes tapasztalatait elbeszélő kötet értékét. Lehman Pál viszont, kinek neve szintén gyakran fordult már meg évi szemléinkben, a Retyezát és Királykő közt levő Déli-Kárpátokról adott ki egy 64 lapnyi füzetet, mint a berlini „Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde“ különnyomatát, melynek czélja, hogy a 240 km. hosszú hegységet a tudomány férfiai előtt feltárja. Ígyane szerzőnek a felsőmagyarországi hegyvidék című tanulmányát, Hanusz István fordításában, egész terjedelmében közölte

a Közoktatás 1—4. száma. Kartographiai tekintetben nevezetes vállalat a bécsi katonai földrajzi intézet által megindított „Orohydrographisches Tableau aus der Übersichts-Karte von Mittel-Europa“, mely 1:750,000 szerint készült s hazánknak hiteles adatokon alapuló első nagyobb mértékű hegy- és vízrajzi térképe. Közleményeink (az 529—532. lapon) már megemlékeztek róla. A Magas-Tátra néhány szép vidékét (Huszpark, háttérben a Magas-Tátrával, Alsó-Tátrafüred; a Róza-menedékház; a Nagy- és Felső-vízesés; a Nagy-, a Kistarpataki Óriás-zuhatag és a Csorbai tó) 42 cm. magas és 63 cm. széles képekben ábrázolta Varrone. A Kellner és Mohrlüder által Budapesten kiadott földrajzi jellegképek teljes mértékben megérdemelnék, hogy az iskolák sorra megszerezzék.

E helyütt említem meg a barlangok ismertetéseit. Most is sok buzgalommal működött e téren Téglás (Gábor, ki Közleményeinkben a Közép-Marosvölgy barlangjait öt csoportra osztva írta le (a 189—208. lapon) s megigérte, hogy a hegység további folytatásában kinyomozott barlangokat is tárgyalni fogja; a kolozsvári orvos-természettudományi Értesítőben s különnyomatban pedig ugyancsak a Marosvölgy őstörténelmi nevezetességű barlangjait mutatta be. Topographiailag megállapítva e telepeket, bebizonyította, hogy azok a neolith korból származnak, de áttekintve a fémkorra és s hogy a kőkoron kezdve, állandóan népesítve voltak. — Hazay Gyula a Földtani-Társulatban a hélai csepkőbarlangot s a Biharban feltalált és Nagy Sándorról elnevezett új barlangot írta le.

2. Vízrajzi tekintetben csak kisebb értekezéseket kaptunk. Közleményeinkben (208—215. lap) Scholtz Albert szolt az európai nagy vízválasztó vonal magyarországi részéről, Hanusz István Alföldünk belvizeiről, dr. Thirring pedig a Fertőről és vidékéről. Azt hisszük, valamennyire kedvesen emlékezik vissza folyóiratunk közönsége. — A Fertőről Jausz György is írt rövid tanulmányt a Zeitschrift für Schulgeographieban, — a tó madárvilágát pedig az Oedenburger Zeitung hasábjain hosszabb cikkben méltatta Fournes Ármin. — Herman Gusztáv cs. és kir. altábornagy német füzetkében foglalkozott a Duna és Morva találkozó pontjának sajtósági vizrajzi s geológiai viszonyaival, valamint a Duna hajózható voltára ezek által gyakorolt kedvezőtlen befolyással. Szerinte a Morva hajdan a dévényi vár és a dévényi várhegy közt egyenesen folyt dél felé úgy, hogy Dévény vára a

Morva jobb partján állt. (Hasonló nevezetes mederváltozást konstataált harmadéve Lóczy is a Maros paulis-világosi szakaszára nézve). Gusztavicz Broniszláv a Dunajecz forrásait a galicziai Tátra. Ábrahám Frigyes pedig a Podagru-tóhoz tett kirándulását az erdélyi Kárpátgyesület évkönyvében írja le. Dr. Chyzer Kornél a természettud. társulat estélyén a magyar fürdőkről értekezett, mely 6 rajzzal s egy melléklettel mint a »Népszerű természettud. előadások gyűjteményének« 55. füzete jelent meg.

3. Állatgeographiánkhoz, Teschlert kivéve, csak kisebb monographiákkal járultak az írók. Teschler György az akadémia által kiadott egy kötetben nagy tudományos készültséggel írta le az Ablepharus Pannonicust, ezen, a század elején Kitaibel Pál által fölfedezett gyíkot és 11 táblán 81 rajzban ismertette meg az állat szervezetének titkait. Dr. Greisiger Mihály a Kárpátgyesület évkönyvében beszélt el egyet-mást a Tátrában és környékén tartózkodó szarvasok történetéből. Az akadémiában Horváth Géza a magyarországi psyllidákról, e nálunk 63 fajban ismeretes szívókás és parányi rovarokról értekezett; Karpelles Lajos bécsi tanár pedig egy Kőbányán fölfedezett érdekes új atkafajról. Dr. Kuhn Lajos a természetvizsgálók vándorgyűlésén a madarak költözéseiről Nagy-Szent-Miklós és Nagyfalú környékén 1880-tól 1886-ig gyűjtött adatait mutatta be. Az észlelt 135 madárfajból 31 állandó és 104 vándorfaj. Dr. Szalkay Gyula ugyanott a kolumbácsi legyekre nézve tett kutatásaival számolt be. Dada y Jenő az akadémiában Erdély denevér faunájának 17 fajtát és 4 változatát ismertette. Új faj a homorod-almási barlangban felfedezett Vesperus siculus, melyet, 3 új faj variátsával együtt pontosan írt le. Halaváts Gyula a magyarországi valenciennesiákról szolt. Mind a V. Reussi Neum-hez tartozik s e faj — az eddigi adatok szerint — a pontusi rétegek felsőbb részeiben élt. A Földtani Társulat évkönyvében jelentek meg Dr. Herlich Károly paleontologiai tanulmányai az erdélyi érczhegység mészkőszirtjeiről. A mellékelt 21 táblán Divald Károly szép fénynyomatait találjuk. Téglás Gábor a Földtani Közönyben »Újabb adatok az erdélyi medence ősemlőseihez« czimen a negyedkori emlősöknek 9 lelőhelyét mutatta fel. A csontbarlangok közül új a bedelli s a harmadkori emlősök lelőhelyei közt Borbánd és Csáklya.

4. A növényzet kifejlődésének hazánk éjszaki felföldjén észlelt időpontjairól a Kárpátgyesület évkönyvében folytatva írt

dr. Staub Mór, ki a Földtani Társulatban viszont az eddig ismertetett hazai ásatag maradványok jegyzékét közölte. E szerint 41 ily faj van, melyek közül 13 a túlevélű, 29 pedig a kétszikű fák közé tartozik s ez utóbbiakból 25-öt még jelenleg is élő fák boncztani szerkezetével hasonlíthatni össze. Dr. Simonkai Lajos a Természetrizsi Füzetekben Erdély flórájának 23 új fajt sorolta fel; Janka Viktor ugyanott »Egy regés vagy rejtelmes kárpáti növény« cím alatt a *Mertensia villosuláról* emlékezett meg, mely csakis az éjszaki Székelyföldről a Pienninekig menő területen teremhet. A természetvizsgálók vándorgyűlésén Hannus István a növényeknek a létért alföldünkön folytatott küzdelmeit vázolta és pedig az aszályos évek tapasztalataiból indulván ki. Viszont Borbás Vincze a temesi homokpuszták növényvilága alapján ismertette a földművelési miniszterium megbízásából írt és 112 lapra terjedő füzetében a magyar homokpuszták növényvilágát és a homokkötést. Ugyanő az akadémiában hazánk belföldi mediterrán tölgyeiről, a Természettudományi Közönyben a Budapest határában is előforduló *Typha minimát* (apró gyékényt) s a magyarföldi kikiricset ismertette. Az akadémia értekezései közt most jelent meg az év egyik halottjának, Hazslinszky Frigyesnek tanulmánya Magyarhon és társországai discomycetjeiről. A mi végre a hazai erdőségeket illeti, utalunk szemlénk III. fejezetében Bedő nagy, és Dietz, valamint Hunfalvy János kisebb műveiről mondottakra; továbbá a megyék rovatában felsorolt dolgozatokra.

5. Hazánk földtani felvétele tovább folyt s a földtani intézet képviselői ezúttal is elősmerésre méltón buzgólkodtak. A 208 lapra terjedő 1885. évi jelentésben Hofman a prelukai kristályos palaszigetet, Koch a Kolozs- és Szolnok-Dobokamegye, Lóczy a Marosvölgy és Temes éjszaki részén. Pethő a Hegyes-Drócsa és Pless-Kodrú legnagyobb bevágódása, Roth L. a Torontál-, Temes- és Krassó-Szörény, Schafarzik a Sverdinpatak és a Casapului-Frasen. Gesell pedig a körmöczi érezbányáterület geológiai fölvételét közli, míg Kalecsinszky a földtani intézet chemiai laboratóriumának működéséről és Staub ugyanannak fitopaleontológiai gyűjteményéről tájékoztat. A Földtani Társulat elhatározta, hogy mivel Európa geológiai térképének ama topogr. lapjait, melyekre Magyarország esik, a berlini térképigazgatóság nem szolgáltatja ki, a kiküldött magyar bizottság maga fog gondoskodni, hogy mindenekelőtt

megfelelő mértékű topogr.alap készítettessék, lehetőleg a berlininek, alapjával megegyező vetítésben. Magyarország eme geol. térképének intéző igazgatója B ö c k h János, tagjai pedig dr. Hoffmann Károly, Inkey Béla, Lóczy Lajos, Koch Antal és T. Róth Lajos. A társulat egyúttal megbízta P e t h ő Gyulát, foglalkoznék a magyar geol. irodalom teljes repertoriumának részletes tervével. A Földtani Intézet megbízásából Gezell Sándor és Schafarzik Ferencz, (XX és 159 lapon) elkészítette a mű- és építőipar tekintetében fontosabb magyarországi kőzetek jegyzékét, mely 15 kőzetfajt 420 darabon mutat be s ír le megyék és tájak szerint. Matyasovszky Jakab és Petrik Lajos viszont az agyag-, üveg-, cement- és ásványfesték-iparnak szolgáló magyarországi nyers anyagok részletes katalógusát adta. 87 lapon s 14 csoportban 262 anyagot sorolt fel. Erdély talajáról az erdélyi Kárpátgyesület V. évkönyvében Berwerth Frigyes a rodnai havasok geológiai viszonyairól (különös tekintettel a kristályos palákra), az akadémiában Primics György, a felsőbányai Simplesitről a Természettudományi Füzetekben dr. Krenner József Sándor értekezett. Primics egyéb dolgozatai közül említést érdemel a Láposhegység trachytos kőzeteiről szóló a Földtani Közlönyben s a Csetráshegység területén tett geol. megfigyeléseiről a természettudományi társulatban tartott előadása. Amabban kimutaja, hogy a Láposhegység főtömege kárpáti homokkő, melyet eruptív kőzetek szaggatnak át két, úgymint a Cibles és N.-Hugyin s az oláh-láposbánya-kapniki csoportban, melyeknek kőzetei petrographiai sajátágaikban is eltérnek egymástól. Emebben a Csetrás geol. szerkezeteinek részeseiül említi a trachytos kőzeteket tufáikkal és breccsiáikkal; a melafiros kőzeteket, porfirokat, szirtes mészköveket, a kárpáti homokkő csoportjába tartozó üledékek alsó-, középső- és felső tagjait s a mediterrán korból való üledékeket. Lóczy Lajos a természetvizsgálók vándorgyűlésén saját térképét magyarázva szolt a Pojana-Ruszka nyugati felének és környékének földtani viszonyairól. B u d a i József a Földtani Közlönyben a perzsányi hegység másodkori eruptív kőzeteiről értekezve kifejtette, hogy e kőzetek a 76 Km. hosszú hegységben csekély elterjedésűek. Hol a kőzetek régi vulkánokat előtűntető kúpokat alkotnak, pl. a rákosi erdőben, ott a kúpok éjszak-déli irányban sorakoznak egymásután. E terület vulkánai sorvulkánok lehetnek s a kőzeteket képező láva éjszakedéli irányú repedéseken túlűt felszínre. Dr. Herbach Ferencz az erdélyi muzeumgyesület

természettud. szakosztályában az erdélyi Keleti-kárpátok (főleg Ürmös vidéke) képződményeiről, dr. Koch Antal pedig »Ásványtani Közlemények« czímen több új erdélyrészi ásványról értekezett. Schmidt Sándor a Természettudományi Füzetekben nyomatta le ásványtani közleményeit, melyek főképp Selmece, Kőrmöczbánya és Szepesvármegye ásványaival foglalkozott. Szadeczky Gyula az akadémiában a magyarországi obsidiánok geológiai és petrográfiai ismertetését nyújtotta, különös tekintettel a riolitok keletkezésére. E riolitok (üveges trachytok), melyeknek egyik fajtája az obsidián is, egész Európában az eperjes-tokaji hegység déli részén képződtek legváltozatosabban s legnagyobb mennyiségben. E sorozatban utoljára említjük fel, bár nagy arányát tekintve, első helyet érdemelt volna, László Ede Dezső nagy művét, melyet a Természettud. Társulat megbízásából magyar és német nyelven bocsátott közre a magyarországi agyagoknak, ipari alkalmazhatóságukra való tekintettel eszközölt, kémiai és mechanikai elemzéséről. Hazánkból évenként 2 millió frt vándorol ki nyers agyagért, agyagárúért. László, hogy megtudja, feldolgozásra alkalmatlanok, vagy csak ismeretlenek-e hazai agyagtelepeink, 16 telep agyagát elemezte, s kimutatta, az iparban melyiket mire lehet felhasználni; hogy pl. 10 tűzálló agyagunk is van, mi főképp a porcellángyártás jövőjére nézve fontos.

6. Meteorológiai és földmágnességi közléseit a magyar kir. központi intézet lapokban és folyóiratokban — pl. a Természettudományi Közönyben — ezuttal is folytatta. Gruber Lajos az akadémiában az 1885. őszén a Budapesten uralkodó földnehézségi erőre vonatkozó megfigyeléseit részletezte. Nyolcz különböző nap eredményeül azt találta, hogy a másodperczinga hossza Budapesten 993·76 milliméter, mely érték az eddigi általános nehézségi képlettel szemben Budapest nehézségi állandóját + 0·02 miliméterrel nagyobbak mutatja. A Magyarországon folytatólag megejtendő nehézségmérésekre a Repsoldhamburgi cég, a közoktatásügyi miniszterium költségén, egy revisionális ingát készített. Konkoly Miklós az akadémiában ez évben is megtette szokott jelentését az ógyallai csillagvizsgálón a lefolyt esztendőben végzett astro-physikai megfigyelésekről és vizsgálatokról. Folytatták a déli égöv átkutatását 0 fokról 15-ig. A többi megfigyelés eredményével Kövesligeti observator számolt be.

VI.

Történelmi földrajzunk, különösen a XVI. és XVII. századbeli Magyarország térképének elkészítéséhez, nevezetes adalékot nyert a Magyarországi török kincstári defterek című vállalat I. kötetében, melyet az akadémia adott ki. A kötet 240 defterét dr. Velits Antal fordította, Kammerer Ernő pedig tanulságos bevezetéssel látta el. Ha nem is teljesen, az eddigieknél sokkal teljesebben közli a magyarországi törökhódoltság geographiájához és statisztikájához szükséges adatokat és pedig (LV és 467 lapon) az 1543—1635. évekről. — A Történelmi Tár folytatta néhai Torma Józsefnek a zónuki grófságról írt nagy tauúlmányát, Karácsonyi János pedig a temesvári Történelmi Értesítőben a Csanád nemzetség délmagyarországi birtokainak betűrendben való felsorolását. — Steltzer Frigyes az Újvidék júl. 4-iki számában Kulpin története címével behozta, hogy Kulpin vára nem a Bácskában feküdt (mint Szabó Károly vélte Béla névtelen jegyzőjének fordításában), hanem a Száva balpartján a Szerémségben, még pedig Kölpén neven. — Kandra Kabos, a történelmi földrajz egyik legbuzgóbb munkása, az általa Adatok az egri egyházmegye történetéhez címével szerkesztett folyóiratban bevezetéssel adta ki azon egri főegyház Szent János-könyvét. Egy régeből példányról másolt 1643. évi kéziratot használt. Szent János könyvének az egyházmegye védőszentjéről nevezik e telekkönyvfélét, mely Heves-, Borsod-, Abauj-, Szabolcs-, Bereg-, Zemplén-, Sáros- és Zaránd-, részben még Nógrád-, Zsolt-, Csongrád-, Külső-Szolnok- és Aradmegyék régi topographiájához szinte megbecsülhetetlen adalékokat szolgáltat. Alább, a megyék betűrendes felsorolásakor még számos, e rovatba tartozó cikket lesz alkalmunk fölemlíteni.

VII.

A magyar földrajz és a földrajztanítás történetéről érdekes kis cikket közölt dr. Kiss Áron tollából a Néptanítók Lapja (78. sz.). E vázlat csupán az 1700-tól a híres Kis Tükör megjelenéséig lefolyt időt öleli fel s jellemző mutatóvonalakat hoz Magyarországnak Sz.-Németi Pap István által Nagy-Károlyban 1760-ban gyermekek számára versekben készített leírásából. — A lyoni Missions Catholique januári s a párizsi földrajzi társaság Comptes Renduséjének 5. száma F. Romanet du Cail-

laud Escandeli Mátéról, a khinai első keresztény vértanúról emlékezett meg. A mi idáig kétes volt, ő bátran kimondja, hogy Escandeli M., budai polgár, a khinai Csang-T'ong tartományban 1399 táján halt meg. Ősei a Provenceból, vagy Nápolyból vándoroltak hazánkba s ő maga szinaihegyi remete volt. Egy más ázsiai magyar utazónak, Kakas Istvánnak, perzsiái utazását, Tectander könyve alapján, a Fővárosi Lapok 13. száma s a Budapesti Szemle XLV. kötete (133—140. lap) ismertette. — Minket is közölni érdekel, hogy a Neumann K. F. és Telfer-féle hiányos kiadás után most lehetőleg helyes szövegben adta ki dr. Langmantei Bálint Schiltberger XV. századbeli út-leírását. (Hans Schiltbergers Reisebuch). A nürnbergi kézirat alapján kinyomatott könyv Tübingában V és 200 lapon jelent meg, még az 1885. évben. — Dr. Tóth Lőrincz a földrajzi vonatkozásai miatt is figyelmet keltő Bocaius életéről és munkódéséről adott ki Kassán egy ismeretlen adatokban gazdag füzetet. — Közleményeinkben (390. l.) Hanusz István »Egy öreg magyar utazó« felirattal Halász Mihály életrajzát közölte. Ugyanott közölte szokott évi szemléjét hazánk múltévi leiróiról Márki Sándor ki az Aradi Közlöny 77. számában Aradvármegye három monographiájának (Bél M., P. Nagy László és Fábian Gábor könyveinek) kéziratát is bemutatta. Karacs Teréz kedvesen beszélt el a Fővárosi Lapok 148. számában a régi utazás módját, vagyis Pestről Mező-Túrig tett útját. Roest a Jüdischer Letterbode X. kötetében és Herzog Manó a M. Zsidószemle 180—1. lapján közölte Ábrahám Lévinek, egy 17 éves zsidófiúnak 1719-ben Magyarországon tett és zsidós németiséggel, sok naivsággal önmaga által leírt útját.

VIII.

A vármegyék és városok monographiái közül sok van már munkában s az idén is elhatározta néhány törvényhatóság, pl. Somogy- és Temesvármegye, valamint Hódmező-Vásárhely városa, hogy megiratják, Budapest és Kolozsvár városok pedig, hogy befejeztetik történetök könyvét. Szatmár- és Szepesmegyében szintén mozgalmat indítottak ez irányban; Zalavármegye, Szabadka, Miskolcz és Versecz városok pedig már meg is kapták — ez évben — az anyagi hozzájárulásuk mellett irt monographiák egy-egy részletét. A nem-hivatalos munkák közt is figyelmet érdemelnek Bihar- és Temesvármegyék, valamint Esztergom, Nyíregyháza, Orosháza, Sarmizegethusa stb. leírásai. Egész könyvekben,

vagy kisebb értekezésekben a következő adatokat nyertük a városok és városok minden tekintetben való ismeretéhez:

A hatúj-Torna megye székvárosának, Kassának középkori erődítményeit Myskovszky Viktor a kassai főrealiskola értesítőjében méltatta. Kassa erődített hely volt e szerint már az utolsó Árpádok idején is; kőfallal és igazi erődítményekkel IV. László és III. Endre látta el. Henszlmann Imre az Archaeol. Értesítőben a kassai székesegyház kapuzatáról két domborművet irt le: dr. Tóth Lőrincz a kassai gymn. értesítőben a kassai ipar- és kereskedelem történetéhez közölt adatokat; Demkó Kálmán a Történelmi Tárban nyomatta ki Kassaváros 1404. évi szabályzatát. dr. Stöhr Antal pedig a felső-magyarországi múzeumegyesület hetedik évkönyvét becsátotta közre. Örömmel látjuk ebből, hogy a múzeumban immár 30,000 mindenféle tárgy van elhelyezve.

Alsó-Fehérmegyében szept. 22-én történelmi társulat alakult: örülnék, ha nemcsak a történelmet és régészetet, hanem a földrajzot is kutatásainak körébe vonná. Orbán Balázs a Századokban szép monographiát közölt Tövisről és vidékéről; Téglás Gábor a Zalatna és Abrudbánya közt általa felfedezett bányászsirookban tett kutatásairól számolt be az orsz. embertani és régészeti társulat évkönyvében. A véd. Jákó külön füzetben tárgyalta Gyulafehérvár éghajlatának viszonyait és az 1875—1884. évekről ezekre vonatkozó teljes megfigyelési anyagot. E szerint az évi középhőmérséklet 9°C ., közép évi maximum 34°C ., minimum -19°C .; közép évi ingadozás 53°C ., Absolut maximum 38°C ., abs. minimum — 24°C .; legnagyobb ingadozás 63°C ., A légnyomás közép évi értéke 739.7 mm ., ingadozás 35.1 mm . Kár, hogy graphikai táblák nem járulhattak a meteorologiai elemek áttekintésének megkönnyítésére.

Arad vidékére vonatkozó geol. észleléseit Lóczy Lajos a földtani társulatban adta elő. Az aradvidéki régi korú hegységhez csupán a Maros balpartján támaszkodnak harmadkori halmok s egy negyedkori fensík. A jobb parton, az aradi Hegyalján, mélyen fekvő régi árter (alluvium) nyúlik végig a hegység lábánál. ()-Arad táján azonban a temesi negyedkori (diluvialis) fensík Csicsér és ()-Arad közt a jobbpartra ér át s a löszféle talajról ismerhető fel, melyben sok a löszcsiga. A régi folyómedrek az ó alluviális térségen Arad- és Szent-Anna közt érdekes maradványai a Maros geol. történetének. Szöllőssy Károly több cikket irt Arad-megye multjából s összeállította az aradi Alföld című lap első huszonötévi folyamában megjelent cikkek jegyzékét. Az aradi polg. iskola értesítője az új épület tervrajzát és látóképét hozta. Degré Alajos a Fővárosi Lapok 91. számában vonzóan mondta el, hogyan vált magyarrá az aradi színház. Márki Sándor az Aradi Közlöny 38. számában a F.-Gyarmaton és Vadászon levő régi freskókat, a 94. számban Perónak 1735-ben főleg itt dült zendülését, továbbá Grassalkovics aradi főispán beigtatását, a pankotai ásátásokat, Dugonics András aradmegyei útját, a ki-

lenczveses évek kezdetét, a Hazánk több füzetében. Adatok 1790-ből. czímmel a megye 1790. évi történetét, a Figyelőben a világosi pénzásókat, az Alföldben Aradnak a megyékről 1786-ban tett nyilatkozatát, az Arad és Vidékében az aradi cigányok történetét, három külön czikkben mind a három aradi magyar lapban az 1136-ban tartott aradi gyűlést, a Vasárnapi Ujságban pedig Radnát ismertette.

Árva megye régi emlékeit az orsz. régészeti és embertani társulat évkönyvében ifj. Kubinyi Miklós összegezte.

Bárcs megye, illetőleg Léva multjához tett tört. jegyzeteit most fejezte be Barkó István a lévai gymnasium értesítőjében. Mindössze 6—7 forrásból merített, s teljesen mellőzte az akadémia kiadványait. Élénkebb képet ad Mácsai Lukács a lévai kaszinó fejlődéséről irt füzetében, mely A felvidék társadalmi köréből. czímmel jelent meg s mely főleg az utolsó 25 évvel foglalkozik. Knauz Nándor az Uj Magyar Sionban Salamon Ferenczcel a garam-szentbenedeki apátság alapító okleveléről vitatkozott. Hlatsky József a körmöczbányai reáliskola értesítőjében Czeh-testületek és iparosélet Körmöczbányán a XV—XVII. században. czímű tanulmányt közölt, melyből kiténik, hogy akkortájt nem volt iparág hazánkban, melyet Körmöczbányán nem műveltek volna. A vihnyei ()-Antaltárna-bányatelep földtani viszonyait Cseh Lajos a Földtani Közlönyben fejtegette.

Bács vármegye régészeti emlékeiről Zentán egész könyvet irt Dudás Gyula, a megye multjának lelkes kutatója. Felsorolta a megyének műtörténelmileg jelentékeny épületeit, omladékait, halmait, a talált kő-, csont-, réz-, bronz- és vas-tárgyakat, melyeket barbár-, római- és középkorbeliekre osztott fel. Egyébb czikkei közül fölemlítjük a Zentai Ellenőrben a zentavidéki leleteket, a zentai nemes családokat; a Zentai Hírlapban Adorján történetét; a Bácskában a bácskai levéltárakról, a Zentán levő középkori romokról irt közleményeit; a Bácskai Ellenőrben Szabadka történetéhez közölt adatát; a Szabadkai Hírlapban a bácskai történetirodalomról s az Ujvidékben a megyei történelmi társulatról értekezett; a Szabadkában Verusity történetéhez járult adatokkal. Zentán alkalmi füzetet adott ki a zentai ütközetről és Szegednek 1686-ban történt visszavételéről (8. r. 16 lapon). Becses adatok vannak a bácsbodrog-megyei történelmi társulat évkönyvében is; dr. Margalits Ede ebben Bács megyére vonatkozó okiratokat közöl, Thim József Zombor-városnak 1849. febr. 11. történt elesét írja le, Tormágy Gábor a mohácsi vész után alapított Gákova történetét, Iványi István Szabadkaváros felszabadulását beszéli el stb. A megyei történetírásnak legkitünőbb jelensége mindenetre Szabadka városnak szintén Iványi által irt története, melyből az I. rész 551 lapon jelent meg Az első kötetről — úgymond bírálója a Századokban — elmondhatjuk, hogy szépen és jól van megírva. Az író eltalálja, hogy kell egy város történetét úgy megírni, hogy hű képét adja egyrészt saját különleges fejlődésének, de a mellett

általánosítsa a másokkal közös vonásokat és ügyesen beleilleszsze a hazai történelembe. Ez biztosítja nemcsak helyi, de általános becsét és érdekességét. A bácskai régiségeket a Bácska 8. és 9. számában külön cikkben is ismertette Iványi. Thim József ugyanott írt az eltűnt bácskai községekről, valamint a bács megyei levéltárakról s Bács-Bodrogmegye 1848/9. évi iratairól — Pesty Frigyes az akadémiában azt bizonyította, hogy Bács megyében volt egy Bánca nevű hely, melyről már 1387-ben emlékezik egy oklevél; a Századokban Iványi szintén közöl adatokat e hely történetéhez. — Jószy Mladinnak O-Becse multjáról eredetileg szerbül írt cikkét a Zentai Ellenőrben Branovácsky Tódor fordította le. mihez ugyanott (a 21. számban) Szulik József tett pótlásokat és helyreigazításokat. Dr. Frölich Róbert az orsz. régészeti és embertani társulatban az alsó-bácskai római sánczokról azt bizonyítja, hogy egyik sáncznál sincsenek meg a római határok (limes) jellemző sajátságok; szerinte az újvidék-földvári sánczok a sarmatae linvigontes művei, a többit pedig a népvándorlás idején letelepedett germánok építették. Erdős József levéltári adatok nyomán egy 37 lapnyi füzetben vázolta az újsóvi ev. ref. egyház multját és jelenét. Alkalmi munka, a mennyiben az egyház 1886-ban ünnepelte fenállásának századik évfordulóját Malesevits Miklós a zombori gymnasium értesítőjében a gymnasium új épületének tervrajzát és látóképét közölte.

Bereg megye székvárosának, Munkácsnak államgymnasiuma ez évi értesítőjében a tanári könyvtár katalógusát nyomatta ki.

Békés vármegye flórájáról 1881-ben írt könyvében Borbás Vincze egy adatot sem közölt Tót-Komlósról, noha e 8550 kat. holdat mellözve, nem lehet teljes képet adni arról. Ifj. Jankó János most a Természetrajzi Füzetekben »Tót-Komlós flórája« czimen nem kevesebb, mint 350 fajt sorol fel. Veres József külön kötetben mondotta el Orosházának, ez igen vagyonos községnek történetét s hely- és földrajzilag is sikerülten jellemezte azt és vidékét. Nem mestere a stilusnak, adatai azonban teljesen megbízhatók és tanulságosak, mert egy magyar község minden viszonyát megismertetik. Kár, hogy a mellékelt képek nagyon elmosódottak.

Bihar vármegye földrajzát 229 lapra terjedő kötetben írta meg K. Nagy Sándor. E művet a biharmegyei s nagyváradi tanszermuzeum adta ki s látta el a Kogutowicz-féle legújabb megyei térképpel. A földrajz tanításáról adott általános utasítások után három részre van osztva a könyv: az első a megye általános, a második annak részletes leírását, a harmadik pedig hazánk rövid földrajzát tartalmazza. Igen nagy szorgalommal készült könyv, mely teljesen tájékoztat a vármegye állapotairól s egyes gyöngéi mellett is kitűnő szolgálatot tehet a honismertetés körül. Alföldi Flatt Károly Nagyváradon külön füzetben szól a nagyváradi Püspökfürdő nevezetességeit tevő lotos-virágokról.

A nagyváradai főgymnasium értesítője a gymnasiumhoz kötött 8 alapítványról tájékoztatott. Rómer Flóris, a tárgyak rajzait is közölve, az Arch. Értesítőben a nagyváradai ezüstszeletről, Henszlmann Imre pedig az Ungarische Revueben a nagyvárad régi székesegyházakról 10 kép kíséretében értekezett. Megkülönbözteti Szent-László eredeti építkezését, majd az 1342-ben s 1445-ben eszközölt renovatiót. Bunyitay Vince a váradai káptalan megbízásából (XXIV és 107 lapon) adta ki a váradai káptalan legrégebbi statutumait, miket 1374-ben Imre váradai olvasó kanonok írt össze. — Kun László a Szabad Egyház 13. számában a monostorpályi ev. egyházzal közölt rövid ismertetést. A geszti kastély képét az Athenaeum nagy naptára közölte.

Borsod megye székvárosának, Miskolcznak történetéből 435 lapon az I. kötetet bocsátotta közre Szendrei János. Értékes tartalmú és szép külsejű monographia, mely a város földirati fekvésének, légköri viszonyainak és helyiratának előrebocsátása után történelmét a királyság korának megállapításáig mondja el s közben kiterjeszkedik a földtani viszonyokra, a flóra és fauna feltüntetésére is. Hozzájárulnak Miskolcz bel- és külterkeinek s környékének térképei, valamint a történelmet illusztráló képek. Folytatását érdeklődéssel várhatják a történelem barátjai. Szűcs Sándor a Borsodmegyei Lapok 15—16. számában a XVII. századból való okiratokat közölte. Hampel József az Archaeol. Értesítőben sajjóvidéki bronzleleteket mutatott be, Kandra Kákos pedig a borsodi Őrs nemzetségről s a kácsi apátságról értekezett az egri egyházmegye történetéhez szolgáló adatok tárában.

Brassó városnak 1503—1526. évi számadásait hozza a „Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt“ című (XI és 767 lapra terjedő) könyv első kötete, melyet 3 tábla facsimilével együtt Brassó város adott ki. — Teutsch Frigyes a brassói könyvnyomtatókról készített egy jegyzéket az erdélyi Korrespondenzblattban: 1535-től 1711-ig elég teljes, azontúl azonban hézagos.

Budapest történetének irodalmát nyolcz ívnyi füzetben állította össze Majláth Béla. 1473-tól 1700-ig összesen 422 nyomtatványt sorolt fel. Mint bibliographiai munka elismerésre tarthat számot. Salamon Ferencznek, ki 84 ívet írt már meg Budapestnek 90 ivre tervezett történetéből, műve folytatására újabb 5000 frtot szavazott meg a város. Magát a művet úgy tervezetében, mint részleteiben élesen bírálta meg Pauler Gyula a Budapesti Szemlében. A főváros határozatát azonban örömmel fogja fogadni a történettudomány minden barátja. — Jeles művének alapján tárgyalta Schwicker I. H. az Ungarische Revueben Budapest ó-kori történetét. A szeptember elsején és másodikán Budavár visszafoglalásának kétszázados évfordulója alkalmából a főváros és a történelmi társulat által rendezett ünnepélyeken személyesen vett részt ő felsége a király is. Az emlékünnepe legmaradandóbb emléke azon kitűnő monographia, melyet dr. Károlyi Árpád eredeti kútfők alapján írt Buda és Pest vissza-

vivásáról. A 435 nagygyedretű lapból álló kötethez négy térkép és számos ábra járul. Nagy hatást keltett gr. Széchenyi Antal tanulmánya, melyet az ünnepélyen tartott s melyet a napilapokon kívül a Századok is egész terjedelmében közölt. Kimondja benne, hogy »földrajzi tekintetek képezik minden sikeres politikai és hadi működésnek egyik leginkább számba veendő alapját és legfontosabb tényezőjét.« A Monumenta Vaticanában Fraknoi közzétette s »XI. Ince pápa és Magyarország felszabadítása a török uralom alól« czímen egész (267 lapnyi) kötetét kiszélesedett bevezetéssel látta el Buonvisi bibornoknak és bécsi nuntiusnak Budavár visszavétele körülményeiről szóló jelentéseit (308 lapon.) A bécsi hadilevéltár szintén külön kötettel járult a nap emlékének megörökítéséhez (Die Eroberung von Ofen) s e művet három térképpel tette világosabbá. A hadtani kérdéseket sikeresen tisztázta. »Buda ostromához« czímmel Knauz Nándor is állított össze egy kötetet, melyben, jobbadán feldolgozatlanul, az esztergomi főegyház levéltárából merített adatokat. — Deák Farkas ez alkalomból egy angol szemtanúnak »An historical description of the glorious conquest of the city of Buda« című följegyzéseit s egy százsz tisztnaplóját fordította le. Madar Béla, a Budapesti Hírlap 248. számában Rasid török írónak Budavár megvételéről való elbeszélését közölte. Hazai és külföldi lapok ezenkívül is igen sok adatot elevenítettek föl Budapest ezen korbéli történetéből. Az ünnepély alkalmából rendezett történelmi kiállításnak maradandó irodalmi emléke a Majláth Béla által igen pontosan szerkesztett s közel 900 lapra terjedő katalógus, melynek szakemberek mindenkor hasznát vehetik. A budapest-vizvárosi Erzsébet-apácák megtelepedésének sokkal szűkebb körű százasos évfordulóját Némethy Lajos ünnepelte egy füzet kiadásával. E szerint a lefolyt évszázad alatt 128 apácza vallás-különbség nélkül 41.834 beteget ápolt, ingyen. Templomuk az ereklyék, szobrok és képek múzeumának mondható. Ugyanő vázolta a Religio 26. és köv. számaiban a budapesti belvárosi plébánia-templom történetét. Viszont az óbudai ev. ref. anyagyház száz éves történetét Mészáros Sámuel állította össze egy 64 lapnyi füzetben. Dr. Göcz József a II. ker. polg. iskola értesítőjében Budaváros XIII—XV. századbéli iparáról és kereskedelméről. Sennovitz Adolf a Corvina 13. számában Budapest első könyvtáráról, Széll Farkas a Pesti Naplóban s külön füzetben osztrák-katonatisztek tudósításai alapján Budavár 1849. évi védelméről közölt adatokat. Budapest történetéből merített kisebb-nagyobb közlemények elszórva elég sűrűn jelentek meg a lapok hasábjain. — Körösi József statisztikai havi füzetei most is hónapról-hónapra ismertették a főváros állapotjait, melyeknek egy nevezetes tényezőjét, t. i. ivóvizét az akadémiában Balló Mátyas, az ott használt tejet pedig a Természettudományi Közönyben Szilasi Jakab bírálta. Dr. Örley László a főváros és környékének alsóbbrangú (entomostraca) rákfajaiból 42-töt

mutatott be a Természetrzaji Füzetekben, hol Kardos Árpád a zöldgyikről és budapesti változatairól, dr. Dada y Jenő pedig a Budapest édesvízi faunájában észlelt állatfajokról értekezett. E szerint e faunára különösen jellemző faj a *Brachionus budapestinensis*. A szerző által most kiderített 18 új fajjal Budapest faunájából maig 125 Infusoria-, 57 Rotatoria-, 13 Copepoda- és 27 Cladocera-faj ismeretes.

Csik megye földrajzát a földrajz elemeivel együtt az elemi iskolák III. osztálya számára Gyergyó-Ditrón második javított kiadásban adta ki Józsa Sándor. Glósz Miksa a csiksomlyói r. kath. főgymnasium értesítőjében a tanári könyvtár történetét vázolta.

Csongrád megye, illetőleg Szeged nyelvjárásáról N e g y e s i László közölt cikket a M. Nyelvőrben. Hódmező-Vásárhely város a maga monographiájának megírására Széll Farkas és Szeremley Samut szölyította föl s így teljes bizalommal nézhetünk e mű elé. Szeged monographusa, Reizner János ezúttal is több jeles tanulmányt írt: így 148 lapnyi füzetben értekezett a kegyúri jogról s a szegedi gyakorlatról, mely egyúttal felelet Oltványi Pálnak »Szeged, a nagy katolikus városnak egyik nyílt sebe« című röpiratára. Reizner, vagy mint e füzetben nevezi magát, Ruszti, a Szegedi Híradó 70. s köv. számaiban írt Szeged visszavételéről 1686-ban, a törökök kiűzetése után (1686—1740.) a szegedi vezérparancsnokok, a kir. kamarai praefectura s a csanádi püspökök ellen folytatott küzdelmekről s a M. Könyvszemlében a szegedi Somogyi-könyvtarról. Egész kis irodalom keletkezett a szegedi kőbáránnyól, melyről a Szegedi Híradóban (38—39. sz.) C z i m e r Károly s a 78. számban D u d á s Gyula szóltak legérdekesebben. Ez utóbbi a 93. számban szintén megemlékezett Szegednek 1686-ban történt visszafoglalásáról. K o v á c s J. Kálmán az Összetartás 1. s köv. számaiban a szegedi ferenczrendieknek a török időkben való viszonyairól, R á c z Károly pedig a Szabad Egyházban (7. és 8. sz.) Szeged reformatiójáról közölt adatokat. M a g y a r Gábor a szegedi gymnasium értesítőjében az intézet történetét 38 lapon mondta el s mellékelte az új épület látóképét.

Esztergom városát, a Simor János bibornokérsek áldozópapságának ötvenedik évfordulóján rendezett kegyeletes ünnepek alkalmából, nemcsak a folyóiratok és képes lapok ismertették, hanem dr. K ö r ö s y László 450 lapra terjedő és számos képpel valamint egy tervrajzzal gazdagított derék monographiát is írt róla. Érdekesen rajzolta a primások ősi székhelyének multját és jelenét, népéletét s bemutatta közintézeteit, nevezetességeit és egyesületeit. Gy ö r f f y Lajos szintén hasznos kis útikalauz adott az esztergomi bazilika történetét és leírását tartalmazó füzetében, melyhez több csinos kép járul. Az esztergomi kalváriáról viszont P u l s z k y Ferencz közölt két képet az Archaeologiai Értesítőben.

Fehérvármegye csurgói ev. ref. egyházának rövid történetét 51 lapra menő füzetben beszélte el Thüry Etele. Oklevelek alapján készült kis munka, mely a XVII. század második felétől összefüggően tárgyalja az egyház-község viszontagságait, pl. hogy 1748-ban, a kőtemplom elvétele után mint szorultak a hívek egy kis sövénytemplomba, míg végre 1789-ben újabb kőegyházat építhettek maguknak. Szól az iskoláról, egyházi vagyonról szent edényekről, a lelkészekről stb. is.

Fiume története (Storia di Fiume) czímen nagyobb arányú vállalatot indított meg Tomisich V. se műből, melyet azonban — sajnálatunkra — még nem láthattunk, már is több füzet jelent meg. Nov. 25-én dr. Erdődi Béla társulatunkban Modrus-Fiumemegyéről tartott egy jeles értekezést, mely remélhetőleg Közleményeinkben fog megjelenni. A megye és város története körül sok érdemmel bíró Fiume című lapban »Diogenes« Fiume város levéltárából, Mócs Zsigmond pedig Buccari multjából közölt adatokat.

Fogaras hegységében, melynek keletről nyugatra húzódó főtömege kristályos palákból, éjszakkélet felé menő nyulványa pedig csillámpalából, gnájszból s amfibolpalából áll, Jüngling K. két telérhasadékhban képlékeny, ólomtartalmú anyagot talált, a hasadékok határan levő agyagban pedig cinket, arzént, kevés önt, chrómot és kobaltot. Az eső néhol galenit-darabokat is mos ki, melyek 1°/₁₀, sőt 1¹/₄% ezüstöt is tartalmaznak. Cikkét (Ueber Erzvorkommen im Fogarascher Gebirge in Siebenbürgen) az Oesterr. Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen 34. kötete közölte.

Gömör ágostai ev. esperességének levéltári adatok alapján összeállított történetét kézirathban hagyta hátra a január 14-én elhunyt Mikulik József, kinek fennmaradt irataiból Rozsnyóváros 1703. évi számadásait a Történelmi Tár hozta. Amannak kiadásával a gömői esperesség cselekednének hasznos és kegyeletos dolgot. A rozsnyói ev. egyház jubilauma alkalmából a Rozsnyói Híradó 17—19. száma közölt visszaemlékezéseket. A tiszolczy m. kir. kincstári bányákat Maderspach Livius ismertette a Bányászati és Kohászati Lapokban.

Győr város monographiájának kérdését szellőztette Karvassy Kálmán, majd dr. Balits Lajos a Győri Közlönyben. E dolog talán nem oly égető, mint másutt, mert Fehér Ipolynek 12 év előtt kiadott nagy monographiáját elavult és elhibázott műnek alig lehet mondani. Annyi azonban tény, hogy — mint Villányi közlései is mutatták — sok pótolni való van rajta.

Hajdúmegye székvárosának, Debreczennek másfélives leírását a trónörökös ethnographiai könyve Jókai Mór tollából fogja közölni. A többi városok leírásával megbizottaknak is ez van kijelölve mintaképen. Váradi Antal a Természettud. Közlönyben a Kaba-város határában 1885-ben észlelt 31 égháborús jelenségről közölt kimutatást és tanulmányt.

Heves megye és vidéke történetéhez sok érdekes adattal

járul a Kandra Kabos szerkesztésében. Az egri egyházmegye történetéhez szolgáló adatok tára czímmel megindult folyóirat: pl. az Eger vidékének történetírás előtti emlékeiről szóló czikk. az Eger vidékét illető oklevelek stb. által. Ambrus László az egri Szemle 6. és 7. számában az egri növendékpapság magyar egyházirodalmi társulatának 59 éves multjára pillantott vissza. — John K. a cs. és kir. földtani intézet Közleményeiben a szarvaskői olivingabbrot mutatta be (Olivingabbro von Szarvaskő) s megállapította, hogy e sajátságos fekte, nehéz vasércze emlékeztető kőzet olivin, diallagit, amfiból és a magnetit szemesés elegye.

Hont megye kaszinójának ötvenéves történetét 50 lapnyi füzetkében tárgyalta Pongrácz Lajos a társadalmi viszonyokat és a közszellem fejlődését is sokban megvilágosító adatokat közölt ezen, már 1334-ben alakult társulat multjából. Ugyanő második kiadásban bocsátotta közre a mult évi szemlékben (69. lap) említett Drégeli Emléklapot, illetőleg a Szondi-albumot, mely néhány új czikket is hoz: pl. Horváth Jenőtől Drégelvár ostromának katonai szempontból való leírását. Újabb kiadást ért a Selmecei Kalauz is, melyről ugyanott emlékeztünk meg. Franzén Agost a Természetrajzi Füzetekben Letkés felső-mediterrán faunájával foglalkozott. 83 fajt sorolt föl, melyet a Földtani Közlöny 106-ra egészített ki.

Hunyadvár megye történelmi nevezetességének Sarmizegethusa Mithraeumának nagybecsű monographiáját írta meg Király (König) Pál. Művét 129 lapon 23 táblával az akadémia archaeologiai bizottsága adta ki. Király teljesen feldolgozta a várhelyi ásatások eredményét s hangyaszigalommal gyűjtötte össze a kultusra magára vonatkozó adatokat: bátran elmondhatni, hogy kiérdemelte az egész tudósvilág köszönetét. Bevezetéssel gr. Kuún Géza látta el. Ugyancsak Király az orsz. régészeti és embertani társulat évkönyvében is értekezett a sarmizegethusai Mithraeumról. — a hunyadmegyei történelmi társulat június 15-ei közgyűlésén pedig a társulat költségen Sarmizegethusában kiásott Malagbel-templom alaptervéről, beosztásáról és felirat-készletéről. Tanítványait viszont a dévai reáliskola értesítőjében tájékoztatta Sarmizegethusa multjáról, melynek földerítésében senkinek sincs oly érdeme, mint neki. A megyei régészeti és történelmi társulatnak Kún Róbert által szerkesztett III. évkönyvében Téglás Gábor a Boli-hegyről mint őskori erősségről értekezik. Ez a Jósika által is leírt Csetátye Boli, melyet Jókai is szerepeltet a Fatia Negrában. Ugyancsak Téglás (ott, az Archaeol. Közleményekben s külön füzetben) leírja a rómaiak bukovai márványbányájához tett kirándulását, adatokat közöl Déva őstörténetéhez, s az egész Hunyadmegye praehistoricus térképéhez. Téglás ugyane társulatban ismertette Inkeynek Nagy-Ágról írt művét s Nagy-Ág bányászatának történetét: s a lapokban elszórva most is számos czikkben hitta föl a flyelmet e szép vármegye természeti és

östörténeti nevezetességeire. Ezek közül különösen akadémiai értekezése, »Egy új csontharang a hunyadmegyei Petrosz határában» legyen főlemlítve. E barlang méltó társa a homorod-almásinak és vencesellőinek. A 91 méter hosszú s a Sztrigy völgyében Krivádia felől csak hajosan megközelíthető barlangban a barlangi medve 15 álkapcsára, bordáira, csigolyáira stb. akadt. E csonthokot a vizár sodorta be. Hofmann Ráfael az Ungar. Montan-Industrie-Zeitungban a zsilvölgyi szén kokszolhatóságát fejtegette. Szerinte a kokszolható szén mennyisége körülbelül 9360 millió métermázsa. Mivel Magyarország évenként körülbelül 3 millió frt. értékű kokszot hozat be külföldről, a zsilvölgyi szénből előállított koksz pedig feleáron lesz kapható, azért Magyarország vasiparára s más iparágak felvirágzására nagyfontosságú e kedvező kokszolási eredmény. Koch Antal az akadémia mathem. és természettud. értesítőjében, (mely ezúttal is elkésve jelent meg, csak most hozván az 1884—5. évi felolvasásokat) az aranyi hegy közetéről és ásványairól értekezett. Mártonfi Lajos az erdélyi múzeumegyesületben a bujturi mediterrán homok foraminifera-faunájából 31 fajt határozott meg. A kimosott mediterrán-homok szerinte kiválólag apró kagylókból és csigahéjakból áll.

Jász-Nagykún-Szolnok megye egyik derék városában Kún-Szent-Mártonban az élet hosszának megfigyelésével foglalkozott Hegyfoky Kabos és a Természettud. Közönyben kimutatta, hogy az 1780—1879-ig lefolyt száz év alatt évtizedenkint 708 halott esett 1000 szülőltre; hogy csak 15 évben volt több a halott, mint a szülőlt (1831-ben 257 szülőltre 457 halott), hogy a szülőlték 58¹/₁₀-a nem éli túl az ötétvet, mintegy 5¹/₁₀, azonban meghaladja a hetvenet.

Kolozsvár történetével teljesen elkészült Jakab Elek s a város, 5000 frt tiszteletdíj mellett, nem sokára a hátralevő részt is nyilvánosságra fogja bocsátni. Herepei Gergely az Erdélyi Protestáns Közönyben a kolozsvári ref. egyház történetéhez, Szabó Sámuel a M. Könyvszemlében a kolozsvári ref. collegium könyvtáráról szolgáltatott adatokat. Deák Farkas akadémiai székfoglalója 53 lapon vázolja a kolozsvári ötvös-legények strikejait; 1573-ban t. i. a legények azt követelték, hogy ne csak magyarokat, hanem szászokat se vegyenek föl műhelyekbe; 1576-ban pedig reggelit stb. kívántak maguknak. A Századokban szintén érdekes rajzokat nyújtott a kolozsvári ötvösczéh életéből. Nopcsa László (az év végén megszünt) Magyar Polgár 185. számában a kolozsvári nemzeti színház 1823. évi vagyommérlegét, Fellner Lajos pedig a Fővárosi Lapok 190. számában a kolozs-barakkai iskola történetét állította egybe. Dr. Hankó Vilmos az akadémiában a csonthegy-i hideg sósforrásokat vegyileg elemezte. E forrásokban a konyhasón kívül lényeszes alkotórész a glaubersó, chlorthium és szénsavas magnézium.

Komárom város 1848—9. évi ostromáról tett naplójegyzeteit egy 518 oldalra terjedő kötetben most már külön is

kiadta id. Szinnyei József. 1848. okt. 16-ától fogva beszéli el az eseményeket s egyebek közt Komárom hadi térképét is mellékli. Takács Sándor egy Komáromban 28 lapon megjelent füzetben érdekesen állítja össze Komáromnak IV. Béla alatti történetét. Magyar Szulpicz a Komáromi Lapok 5. s köv. számában elmondja, mikor lett Komárom várossá, Rakits Aladár pedig a Komárommegyei Közlöny 12. számában a révkomáromi g.-keleti egyház történetéhez járult adatokkal. Pintér Ráfael a Szépirodalmi Kert 52. számában érdekesen ismertette a »tavak városának« Tatanak multját és jelenjét, — Gyulai Rudolf pedig a Komárommegyei Közlöny 48. és a Komáromi Lapok 49. számában ugyanannak a rómaiak alatti viszonyait. Tanulságosan irt Gyulay a Komáromi Lapok 45. és 46. számaiban a bregetioi (ó-szönyi) vízvezetékéről is. Történeti adatokkal bizonyítgatja, hogy ott a jelenleg csak kevés vizet adó Papkút régebben hat málmot is hajtott. Valószínű, hogy a természetes artézi kút viztartója egyszerűen csak eldugult s hogy újra működésbe jön, ha megfelelő nyílást találhat a hosszú időn át lerakodott kőrétegeken keresztül, mi által a tata-budapesti vízvezeték kérdését is megoldanák. — Berkovics-Borota az Archaeologia Értesítőben térképekkel magyarázott jelentést tesz az új-szönyi római tábor helyén folytatott ásatásokról. Stoczek József a Természett. Közlönyben a tatai forrásvizeknek a csatornafalakkal való érintkezés következtében eszközözlendő lehűtéséről értekezett. A kérdés az, lehet-e a tatai forrásnál 20° C hőmérsékű vizet Budapestre 15° C-ra lehűtve bevezetni? A tervezett csatorna hossza 78 km., a levezetni szándékoltn viz mennyisége 120,000 köbmeter. A 15° C-ig — a talaj lehűtő hatása által — való mérséklést csakis úgy reméli, ha a csatorna lejtősségét annyira kissebbítik s ehhez képest annak keresztszelvényét annyira nagyobbítják, hogy ennek következtében a víz lefolyásának időtartama legalább is 5 napra terjedjen. — Gallik O. a Pápa vidékén talált fajok felsorolásával a pápai kath. gymnasium értesítőjében 66 lapon szolt az édesvízi Diatomaceákról (Bacillariák).

Krassó-Szörény megye közigazgatási, kultur- és statisztikai térképét Temesvárott 1:190,000 szerint készítette el Remekházy Károly kinek temesi és aradi térképeiről már dicsérettel emlékezhettünk. S örvendeznünk kell, hogy egy vidéki nyomda (a temesvári Beránéké) ennyi szabatosággal sokszorosíthatta e csinosan dolgozott munkát. — Máté Lászlótól Nagy-Kőrösön 31 lapnyi füzet jelent meg »Emléklapok O-Moravicza-község 100 éves multjából« czímmel. A községnek száz év alatt 4 papja. 56 bírása volt; a lakosok száma 5991, közte 4468 református. Hussak E. a cs. és kir. földtani-intézet értekezései (Verhandlungen) közt a stájerlaki közeteket, dr. Schafarik Ferencz a földtani társaságban a Halaváts Gyula által Agadies mellett gyűjtött serpentint és az ennek repedéseiben található gyönyörű asbestet, dr. Staub Mór pedig a természetvizsgálók vándor-

gyűlésén a nadrági krétanövényeket és a krétakor flóráját ismertette.

Liptó vármegyét topographiai tekintetben érdekesen írta le Mihálik József a Kárpát-egyesület évkönyvében. Cikkének nagyobb részét a megye területén előjövő virágos, növények, zsúrlók, harasztok, villáságúak felsorolása foglalja el.

Maros-Tordamegye székvárosának, Marosvásárhelynek kaszinója ötvenéves multját 55 lapra terjedő füzetben beszélt el Lakatos Sámuel. E kaszinó 1832. december 9-én 30 alapító tag jelenlétében alakult meg; 1849—1853-ig szünetelt, azontúl azonban ismét középpontja volt a vásárhelyi értelmiségnek. Torma Károly az Archaeologiai Értesítőben egy Maros-Keresztúron talált római katonai elbocsátó levelet (tabula honestae missionis) ismertet. Ezzel együtt 83-ra szaporodott a hasonló emlékek száma s ebből 22 esik hazánkra; magában Olaszországban is csak 27-et találtak.

Mármaros megye szépségeiről Münchenben „In der Marmaros” címmel térképpel is ellátott könyvet írt Bergner; a megye kártevő rovarait pedig PISO Károly ismertette az Erdészeti Lapokban.

Moson megye és Alsó-Ausztria közti országos határaink helyreállítását egy 12 lapnyi füzetben sürgette dr. Sötér Ágoston. E szerint, bár a Lajta volna a törvényes határ, 5 helység még ma sincs visszacsatolva. Ugyanő az orsz. régészeti és embertani társulat évkönyvében a nemesvölgyi temetőről, Ivánffy Ede pedig az avarok mosonmegyei életének nyomairól értekezett.

Nógrádmegyéből a losonci könyvtárakat Concilia Emil a M. Könyvszemlében ismertette.

Nyitra megye multjához, Zách Felicián merényletének idejéből, 1330-ból érdekes adatokat közölt Tagányi Károly a Nyitra megyei Közlönyben (2. és 42. sz.), hol id. Szinnyei József Nyitra megye 45 év előtti állapotjait, a nyitraegyház megyei könyvtárt (melyet Dezső Adolf viszont a Magyar Könyvszemlében mutatott be) s a nagy-szelezsényi Bodó-féle gyűjteményt írta le.

Pest megye földrajzát „Szülőföldismeret” címmel, a népiskolák III. osztálya számára, 2. kiadásban bocsátotta közre Sárközy Kálmán. Társulatunkban a főiskolai tanulók részére hirdetett pályázaton Nagy-Kőrös város és határa leírásával január 21-én Benkő Balázs nyerte el a jutalmat. A nagykőrösi ref. egyház lelkészeiről Mihályffy N. a Nagy-Kőrös 44., a Kecsméti Lapok 14. számában pedig Szombathy István egy Nagy-Kőrösön 1654-ben lefolyt boszorkánypörről közölt cikket. Városi tivarar a kalocsai papság ez évi schematizmusában a kalocsai s bácsi érsekek kritikai sorozatát állította össze; kimutatta például, hogy idáig néhány colossei érseket is a kalocsaiak köztettek föl. Vácot helyrajzi és statisztikai szempontból közle-
ményeinkben Fındura Imre, a kis-kún-halasi nyelvjárást pedig M. Nyelvörben Korda Imre ismertette. Havas Sándor az

Archaeologiai Értesítőben ezúttal is szólt a fejeéregyházi ásatásokról. Lóczy Lajos a Természettudományi Közönyben a szadai földcsuszamlásról emlékezett meg, figyelmeztetve, hogy a községben néhány év óta egy körülbelül 150—300 □ méternyi terület a falu közepén végigfutó vizmosta mély árok mellett fokozatosan süllyed s hogy e süllyedés évről-évre nagyobb mérveket ölt.

Pozsony városát októberben megnyitott új szép színházának felavatása alkalmából cikkekben és rajzokban számos lap ismertette. Dr. Schönvitzky Bertalan a pozsonyi gymnasium értesítőjében 31 lapon érdekesen taglalta a pozsonyi klarissá-apácáknak 1297-től 1786-ig terjedő történetét, a gymnasium multjának földerítéséhez is járulván adatokkal. Békési Emil a Történelmi Tárban a nagyszombati szücs-czéhnek 1505. és 1604. évi rendtartását, Némethy Ferencz a nagyszombati naptárban Nagyszombat 1683. évi pusztulásának, vagyis az ostrom alatt kiűtött tűzvészben odaveszett 4000 ember halálának részleteit s végre Melcsiczky Lajos a nagyszombati érseki főgymnasium értesítőjében a könyvtár nyolczadik címjegyzékét közölte.

Sáros megyének »régi időkben« való társadalmi életéről kedvesen csevegett Pulszky Ferencz a Nemzet 139. számában, míg u. o. a 163. számban a bártfai fürdő és a mádi bálók emlékének szánt néhány hasábot. Az Ungarische Revueben Hoffmann L. Ábel Jenő nyomán mutatta be a bártfai Szent-Egyedtemplom könyvtárát.

Somogyvármegye ez évben szintén elhatározta, hogy az ezredéves ünnepélyre megírattja a maga monographiáját. E határozat részleteiről nem értesültünk. Visszafoglaltatásának kétszázados emlékünnepe alkalmából a Nemzet 249. számában érdekesen foglalta össze Kaposvár történetét Okányi Pál.

Sopron megye régi birtokos családnak, a Chernelházi Cherneleknek vázlatos történetét Récey Imre tollából hozta a Sopron 25. száma. Ugyanott értekezett Stessel József is a sopronmegyei régi helynevekről, Nagy Gusztáv a csornai (1849. évi) csatáról; Némethy Ferencz pedig Sopron gyár- és ipartelepeit ösmertette. Első sorban érdemelt volna fölemlítést Diem Gusztáv »Illustrirter Führer durch Oedenburg und seine Umgebung« című, 3 térképpel és számos képpel ellátott könyve. Hézagpótló s dicséretet érdemel, ha több helyen látszik is rajta, hogy nem szakember írta. Előadása vonzó, kiállítása csinos, ára (1 frt 50 kr.) mérsékelt.

Szabolcs megye ismertetéséhez lényegesen járult Lukács Ödön, ki közrebocsátatta Nyíregyháza szabad kiváltságolt város történetének 276 lapra terjedő első kötetét. Oklevelek 1380-ban említik először e várost, mikor selezi Beke László volt földesura. Biztosabb adatokat csak a XV. századon erről találunk. A XVII. század nagy mozgalmában úgy megfogyatkozott a lakosság, hogy új földesura, gr. Károlyi Ferencz, 1743-ban Békés- és Csongrád megyékből jónak látott 300 családot oda áttelepíteni.

A második kötet a város egyes felekezeteinek történetét fogja hozni s egyes kisebb tévedései mellett is méltó elismerésre tarthat számot.

Szatmár vármegye közigazgatási és távolsági térképét. Tallós Jenő tervezetében s Posner műintézetének sikerült nyomásában Löwy Miksa adta ki Szatmárt. Májusban a vármegye monographiájának megírására Géresy Kálmánt kérték föl, mi teljes bizalomra jogosító választás. Décsényi (Schönherr) Gyula a Nagybánya és Vidéke című hírlapban hosszabb cikkben indítványozta egy megyei muzeum-egyesület alakítását. Dr. Vajay Imre 35 lapra terjedő füzethen emelte ki a bikszádi gyógyfürdő előnyeit s több csinos képet mellékel. Dr. Krenner J. Sándor a Természettudományi Füzetekben a felsőbányai Symplesitet írta le.

Szepes vármegye monographiájának tervezetét július 3-án vitatta meg a szepesmegyei történelmi társulat. Terjedelmét négy kötetben állapították meg s munkatársúl több szakembert fogtak felszólítani: Császka György szepesi püspök pedig, ki elhatározta, hogy latin nyelven írhatja meg egyházmegyéje történetét, ezen mű kivonatát a megye monographiájában magyarul is közölni óhajtván, a költségek fedezéséhez 1000 frttal járult. Magához a történelemhez sok szép adatot közlött már is azon derék társulat évkönyvének II. kötete. Így Vajdovszkytól a lörcsei templom falfestményeiről több rajzzal magyarázott cikket: Tóth Gy.-tól a touristák által gyakran fölkeresett Vöröskolostor történetét; Hradskytól Szepesmegye helységneveinek betűrendes jegyzékét és Weher Samutól a szepesi szászok igazságszolgáltatásának ismertetését. Ugyancsak ő külön képes füzetet bocsátott közre a szepeshélai csepkő barlangról, a Tátra-barlangligetről és környékéről. Ebben elsősorban a Tátra-barlangliget nevű éghajlati gyógyhelyet ismerteti, szól azonban Szerevniczáról, a tótfalvi égvényes savanyúvizekről, a leibiczi, ruzsbreki és lublói fürdőkről is. A barlangot fölfedeztetése (1882) óta 3821 turista látogatta meg. Weher Samu 68 lapnyi füzethen Béla város megbízásából tájékoztat a szepes-bélai csepkőbarlangról és környékéről. Érdekesen rajzolja a kirándulásokat s alaposan tárgyalja a történelmi nevezetességeket. Ugyanő töle van a lublói vár története is a Századokban. Demkó Kálmán a Történelmi Társban közölte Kézsmárk városának a XV. század elejéről való keresk. szabályzatát. Rhaum a Grenzboten 45. számában az éjszakmagyarországi parasztfalvak germán régiségeit beszélt meg. Dr. Steiner Antal a Kárpát-egyesület évkönyvében a szepes-tótfalvi ásványvizeket, főleg a Chamilla-forrást elemezte. Dr. Schmidt Sándor a földtani társulathban Szepesmegye déli részeinek némely ásványát, Münnich Sándor pedig az orsz. régészeti és embertani társulat évkönyvében a gánóczi ásásokat ismertette.

Szerém híres horáról a Természettud. Közlönyben Petrovics Döme értekezett. 49 hort elemzett: mind a vidék közép-

szerű boraihoz tartozik. Ebből 21 fehér, 24 veres, 4 édes. Szerinte a híres rácz ürmös nem az erjedés processussának, hanem a diffúziónak eredménye. A mitroviczai római fürdőket Ljubics Simon a Viestnik hrvatskoga arkeologieska druzstva I. füzetében ismertette. Ugyanott tett ő jelentést szent Sinerot mitroviczai ezinterméről, mely magában foglalja a dioeletiáni korszak utolsó éveiben megölt vértanúnak esontjait. Brunschmid József ugyanott értekezik a Valpó és Észék közt talált római családi dénárokról. A pontosan leírt 28 érem 24 családhoz tartozik.

Szilágy megye monographiájához szorgalmasan gyűjti az adatokat ifj. Bölöni Sándor. A megye középkori műemlékeiről igen érdekes felolvasást tartott Bunyitay Vincze az akadémiában, a Századokban pedig a Bölöni által a boldogult Ipolyi Arnold váradi püspöknek felajánlt s 1515-ből származó menyői kereszt-kútról s a renaissance szilágy megyei alkotásairól értekezett. A Szilágy 8. számában Krausz Jenő Zilah történetéhez közölt adatokat, a Vasárnap Ujság pedig Báthory István lengyel király szülővárosának, Szilágy-Somlyónak képét hozta.

Szolnok-Doboka megyében végzett földtani részletes fölvételeiről az erdélyi muzeumnak tett jelentést dr. Koch Antal Az Alparét körül levő több mint 10 □ myriameternyi területnek geológiai szerkezete igen egyszerű; jobbadán az ifjabb harmadkori osztálynak tengeri rétegei borítják. A terület legmagasb. t. i. 695 méternyi pontján, a Bábolnahegy laposán az ősemberek egyik telepének nyomai látszanak.

Temesvármegye még az év elején fölkérte az akadémiát. gondoskodjék monographiájának megiratásáról. Az eredetileg 5000 frtra tervezett tiszteletdíjat utóbb 15000 frtra határozta kiegészíteni a megye s ebből 12000 frt már együtt is van. Dr. Breuer Ármin a magyar orvosoknak és természetvizsgálóknak aug. 22—26.-áig Buziáson és Temesvárott megtartott XXIII. vándorgyűlésére »helyrajzi emlékművet« állított össze. Ebben Temes megye földtani viszonyait Halaváts, növényzetét Borbás, a növényzet kifejlődését Stanb, állattani viszonyait Tömös-váry, meteorológiáját Szalkay, közegészségügyét Breuer és dr. Stefanovits Sándor, gyógyintézeteit dr. Bécsi Gedő. középiskoláit Horváth Pius és dr. Laky Mátyás, népoktatását Kakujay Károly, különböző egyesületeit Pontelly István, Dorogi Ignác és Barát Ármin, gazdasági viszonyait pedig Jeszenszky Béla ismertette. Az 530 lapra terjedő nagy műhöz a megye kataszteri fölmérésének eredményeit feltüntető rovatos kimutatások járulnak. Ugyane vándorgyűlés számára készült Buziás gyógyfürdőhelynek még 1884-ben kinyomatott, forgalomba azonban csak most hocsátott leírása; 20 lapra terjed s 2 térkép és 5 fénynyomat emeli becsét. Versecz monographiájából, melyet Milleker Bódog szerkeszt, magyarul 10, németül 25 és szerbül 7 iv jelent meg idáig. A város megbizásából írt mű 2 kötetre van tervezve s a derék városnak idáig már 4000 frtot kellett

aldoznia erre a célra. Ugyancsak Milleker a temesvári Történelmi Értesítőbe s a Délvidéki Nemzetőr 1. számába is irt egy érdekes cikket a Verseczen a múlt században alapított magyar telepről. Marosi Ferencz az Erdészeti Lapokban a lippai uradalom kétféle csertölgvények hasznavehető tulajdonságait emelte ki. Halaváts Gyula pedig a Természettudományi Füzetekben a Cardium (Adacna) Pseudo-Suessit, mint a délmagyarországi (langerfeldi és nikolinczi) pontusi rétegekben új alakot mutatta be.

Tolna megye helyneveinek magyarosításáról a Tolnamegyei Közlöny 1. és köv. számaiban találunk talpra esett cikket. De Gerando Ágost a párizsi Revue de Géographie szeptemberi és októberi füzeteiben közölte Szegszárdról és vidékéről tett tanulságos útjegyzeteit. S. F. a Szegszárd és Vidéke 3. és 4. számában a báttai apátságról. Wosinszky Mór, az Ungarische Revueben, 17 kép kíséretében, a kurdi etrusk bronz-edényekről értekezett. Jeles nagy monographiát irt Wosinszky a lengyeli őskori telep leleteiről is. Könyve 50 ivretű lapon, 20 ivretű képtáblával gazdagítva, az akadémia kiadásában jelent meg. Rendkívül érdekesen és szép tudományos készültséggel ismerteti a fiatal bronzkori telepet s egyes megjegyzései teljes mértékben megérdemlik a szakemberek figyelmét.

Torontálmegye éghajlatának ismeretéhez jeles adatokat nyújtott Egyed Mózes a pancsovai reálgymnasium értesítőjében a pancsovai légtüneti állomáson tett megfigyelései eredményének közlésével. Szentkláray Jenő az akadémiában értekezett a becskerekai várról, melyet 172 évi fennállása után az 1699-ben kötött karloviczai béke értelmében romboltak le. A vármegyeház jelenlegi épülete a hajdani vár egy részén emelkedik; emlékezet szerint azelőtt mecset is állt a megyeház udvarán s ráakadtak a török fürdő maradványaira és a vízvezető csövekre, a színház átalakításakor pedig a várkastély nyomaira is. Pulszky Ferencz az Archaeol. Értesítőben írta le a perjámosi leletet: Hampe József viszont az Ungarische Revueben és 190 lapnyi külön füzetben méltatta az »Attila kincsei« néven ismeretes nagyszentmiklósi leletet. Nagybecsű monographiájához számos metszet járul.

Trencsén közvetlen környékére tett kirándulását Petrógalli Arthur — Trencsén látóképét is mellékelve — csinosan beszélt el a trencsényi gymnasium értesítőjében. A Pozsonyvidéki Lapok 35. számában Haydin Imre az Árpádok korában élt trencsényi várbirtokosokról és parancsnokokról emlékezett meg.

Udvarhelymegye földrajzát Soó Gáspár tollából közli a székelyudvarhelyi gymnasium értesítője. Hasonló összefoglalások kiváló szolgálatot tennének a földrajz tanításában. Téglás Gábor az Archaeol. Értesítőben a jánosfalvi római kőbánya és B falkép ismertetését közölte: Sándor János pedig a Keresztény Magvetőben örökítette meg a homoród-almási unitárius-templom százéves jubileumának emlékét.

Ugocsa vármegye történetéhez lényeges adatokkal járult

Komáromy András az Ugocsa című lap több számában. Valóban, itt volna ideje, hogy az »Ugocsa non coronat« elvét mellőzve, az ezredéves ünnepre Ugocsa is gondoskodnék Szirmay becses, de elavult monographiája helyett egy másiknak megírásáról.

Vas megye régészeti egyesületének 1885-ről kiadott évkönyvében dr. Lipp Vilmos a régiségtár, dr. Burány Gergely pedig az ókori műpart ismerteti. Récsény Viktor »Vas megyei Irók« cím alatt tervez egy életrajzi gyűjteményt, melyben 10 íven mintegy 200 írónak emlékét elevenítené föl. Balogh Gyula a megye történetéről elszórva a lapokban közölt s mindig érdekes cikkein kívül, 39 lapra terjedő külön kis füzetet is írt Vas megye székházának történetéről. E szerint a megye eleintén a szombat-helyi várban, a XVII. század első felében bérházakban, a század második felétől saját házában gyűlésezett. Az 1779-ben elkészült újabb megyeházat 1848-ban váltotta fel a mostani. Novák Mihály a Rábavidék 3. és 4. számában Vasvár történetéhez közölt adatokat.

Veszprém székesegyházának XV. századbeli igen érdekes inventariumát dr. Fejérfataky László másolatából hozta az Egyházművészeti Lap és a Történelmi Tár. Veszprém nevérol a Független Hírlap 17. s Veszprém váranak a török időkben való viszontagságairól a Veszprém 12. számában értekezett Lejtényi Sándor.

Zala megye monographiájából megjelent a 640 lapból álló I. kötet. 1024-től 1363-ig több mint 30 levéltárból összeszedett okiratokat tartalmaz, az Árpádkorból egymagából 86-ot, jobbadán mind ismeretlent. A szerkesztés Nagy Imre, Véghelyi Dezső és Nagy Gyula munkája s így nem szorul dicséretre. Thúri Etele a zánkai ev. ref. egyház rövid történetét egy 39 lapnyi füzetben tárgyalta és pedig az 1736. évtől fogva 1886-ig. Ekkor települtek ugyanis oda egyes német családok, melyek azonban 80—90 év alatt megmagyarosodtak. Lipp Vilmos az Ungarische Revueben s külön egy 300 ábrával ékesített és 121 lapra terjedő kötetben németül is kiadta múlt évi szemlének 74. lapján említett jeles művét a keszthelyi sírmezőkről. (Die Grabfelder von Keszthely). Ugyanő írta le az Archaeol. Értesítőben a Festetich Tasziló gróf fenéki birtokán Keszthely közelében talált sírmezőt, melynek a népvándorlás korából, a IV—V. századból fennmaradt tárgyait 7 táblarajzban, a pénzeket s érmeket pedig 3 fényképezett táblán mutatja be. Makay Dezső a Zalai Tanügy 18. számában Zala megye multját illető családtani és egyes birtokviszonyokra vonatkozó adatokat közölt. Miskolczi Arnold Csáktornya multjából a Muraköz 19—20. számában Zrínyi Miklósnak egy major eladását illető s 1656. decz. 18-án kelt levelét ismertette. Ruchitl Miklós a Fővárosi Lapok 199. számában Balaton-Füredet, dr. Dengi János az Egyetértés 163. számában Csobáneczot, Stauffer pedig az Institut für Oesterr. Geschichtsforschung közleményeinek (Mit-

theilungen) VII. kötetében Nagy-Kanizsának a keresztény csapatok által 1601-ben történt ostromotlatását írja le.

Zágráb székesegyházának két középkorbeli elefántesont domborművét ismerteti dr. Krsnjavi az Arch. Értesítőben, a zágrábi délszláv-akadémia Strossmayer-féle képtárából pedig szép fényképnymatokban mutat be egy diptychont a Bojnicsics-féle (Glasnikban. Ugyane folyóiratban találjuk a zágrábi Heferer-féle orgona képét és leírását, valamint a dubraneczi szép oltárkép vázlatát is. Ljubics Simon a Viestnikben ismertette a zágrábi muzeumban őrzött azon római családi és konzuli pénzeket, melyek nem fordulnak elő Cohen és Riccio könyveiben vagy eltérnek az ott közlöttektől. Ugyanő ugyanott beszélte meg az Otocsács vidékén Prozorban talált őstörténelmi leleteket.

Zemplén megye méhféléiről dr. Chyzer Kornél a természetvizsgálók vándorgyűlésén tartott felolvasást. Szerinte a hazánkban ismert méhfajok közül 250 itt is tenyészik, közte néhány olyan, melynek hazánkban idáig nem volt nyoma. Kohány leírását azon alkalomból, hogy emléktáblával jelölték meg Fáy András szülőházát, (melyet rajzban is bemutatót a Vasárnapi Ujság 26. száma) magának Fáy-nak kiadatlan emlékirataiból közölte dr. Badics Ferencz a Vasárnapi Ujság 22. számában.

Zólyom megye éjszaknyugati részének flóráját Tmák József avatott tolla ismertette a besztercebányai gymnasium értesítőjében.

* * *

Ez évben is több százra ment tehát a hazánkat vagy annak egyes részeit leíró munkák és czikkek száma: és az a jelentős, melyet róluk a fentebbiekben tehattünk, a mellett sem mondható teljesnek, hogy összeállításában ezuttal is segíteni sziveskedtek egyesek. Valóban itt volna ideje, hogy lehetővé tegyük egy teljes földrajzi repertorium megjelenését, főleg mivel jeles bibliographusunk, id. Szinnyei József, hangyaszorgalommal úgys összegyűjtötte már a lapokban és folyóiratokban erre vonatkozó anyagot. Addig is, míg ez és a magyar földrajzirodalom történetének megírása ténynyé válhatnék, továbbra is kérem a honismertetés barátjait, hogy a jövő évben szintén kegyeskedjenek megtenni (ezimem alatt Budapestre, VII., Klauzál-útcza 10. küldendő) leveleikben a tárgyra vonatkozó s mindig köszönettel fogadott közléseiket.

DR. MÁRKI SÁNDOR.

ALGERIÁRÓL, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL ANNAK ALFA-IPARÁRA.

(AZ 1887. ÉVI JANUÁR HÓ 13-ÁN TARTOTT FELOLVASÁS TÁRGYA.)

Mint szemtanija ezen sajátságos helyzetű ipar-ágnak, a tapasztaltak nyomán bátor vagyok a reá vonatkozó statisztikai adatokat a közvetlen szemlélés színezetével mutatni be.

Alfa, vagy az arab eredeti szerint helyesebben »halpha« név alatt a benszülöttek különféle fűneműeket értenek, melyeknek fő termőhelye az Algeria déli táján elhúzódnó fensík. Különösen a *Stipa tenacissima* szolgáltatja az alfát, s azt házi czélokra: kosár, gyékény, kötél, kefe, seprűkötésre stb., már a legrégebb idő óta használták nemcsak éjszaki Afrikában, hanem Spanyolországban is, hol egy kevés a kopár homokos dombvidéken szintén terem, miként arra spanyol utitársaim figyelmeztettek, kikkel Oránból együtt utaztam Carthagenától Madridba, de itt a szaharaihoz képest jelentéktelenül lép fel.

Míg azelőtt csupán a helyföldi ipart szolgálta, ujabban roppant mennyiségben fordítják papir-gyártásra, úgy hogy a modern alfa-ipar nemzetközi jelentőségű. Hogy azonban annak kellő képét adhassam, keretbe kell helyeznem, melyet Afrikába jutásom és Algeria viszonyaiba bevezettetésem körülményei alkalmasak, szolgáltatni.

* * *

1830. július 14-én egy francia hadsereg szállott ki Algeria partjain, hogy azon barbár kalózokat megfenyítse, kik a Földközi tengeren a kereskedés szabad fejlődésének útjában állottak. Vagy egy félszázaddal később, 1881. ápril 14-én, Algir lakói újból hallották a nagy ágyú hangját, mely ismét egy megszállást hirdet s új hódítást jósol. Most is egy francia hadsereg az, mely Afrika partján tüzi ki zászlóját. A tudomány békés és felszabadító hadserege, melynek győzelmei nem kerülnek vérbe, könybe; a csatákban, melyeket megnyer, nem egy emberfaj az, mely egy más emberfajt tipor el, hanem az emberi szellem az, mely meghódítja a természetet s azt egy tanulékony s engedelmes szolgájává teszi. — Ilyen bevezetéssel üdvözölte Mr. Guillemin Algir maire-je a francia természetvizsgálók (Association Française pour l'avan-

cement des sciences) vándorgyűlését. kik most legelőször határozták el magokat arra, hogy az anyaországot elhagyva, 1881. tavaszán ezen érdekes gyarmatuk fővárosát keressék fel.

A francia szellem rendesen kezdeményező, de a vándorgyűlések eszméje Németországban fogamzott meg. Elterjedt az onnét csakhamar mindenhová, kivéve Franciaországot, mely annak importálásától sokáig tartózkodott. Végre bevezették: és én a ki azokban már kétszer vettem részt, és a külső tagok között folyvást felemlítettem, mondhatom, hogy a szakemberek ezen társulásának eszméje ott is felette termékeny talajt talált. A francia vándorgyűlések nemcsak a résztvevők számára, hanem a munkaréő szaporaságára és a közlöttek belbecsére nézve is azon nép szellemi magas színvonalának méltán megfelelnek.

Az angolokat követve, a francia vándorgyűlések vezetői is intéznek személyes meghívást külföldi tudósokhoz. Algirba is meg volt hiva vagy 30* s ezek között engem is ért azon megtiszteltetés, hogy mint az algiri municipalitás vendége kaptam a meghívást. mit annál inkább örömmel fogadtam el. mert egy oly világrészt voltam látandó, melyben a maga nemében egyedüli viszonyok vannak kifejlődve, s mindez ünnepélyesen bemutatva, merőben máskép tűnik fel, mintha csak közönséges turista gyanánt nézem vala meg.

Ha valaki azon kérdést intézné hozzám, hogy mit tartok én kora tavasszal Európában a legszebb útnak. Habozás nélkül felelném: azt, melyen én mentem jöttem ezen alkalommal. Mentem tiennától a tengerparton a híres »Riviera di ponente« vonalán, melyen ápril közepén mindenütt rózsák s egyéb virágok díszlettek s az érdekes tájnak Nizza méltán egyik fénypontját képezi. Toulonnál az erődítések miatt kanyarodik az út s nem is igen lesz szép, de azért érdekes nyugpont híjjában itt sem vagyunk s ezt Marseille nyújtja az ő délies jellegével és nagyszerű tengeri kereskedésével.

Marseilleből egyenesen mentem át a tengeren Algirba (750 kilométer) vagy 36 óra alatt, azért hogy azon benyomást el ne veszítsem, melyet Algir városa a távolból kezdve s fokozatosan fejlődve tesz a közeledő szemlélőre.

Vissza Spanyolországon keresztül jöttem, de úgy, hogy Madridból a lehető legdélibb ponttól kezdve ismét, a tengerpartra

* Németországi tudósi egyet se hívtak meg.

siettem. s annak vasúti vonalán mentem a Pireneek tövénel elhaladva Franciaországba s újból Marseillebe. A Földközi Tenger spanyolországi partja nemcsak hogy méltó kiegészítője a »Riviera di ponente« éjszakibb folytatásának, de azt szépségre nézve felülmúlja. Itt a vasút némely helyen narancs-erdőkön vezet keresztül. s a vasút vonalától nem messze van az Elche az ő 4000 darab datolyapálma ligetével, oly szám, mely még Algeria látása után is meglep. Van datolyapálma a Riviera di ponente vonalán is, de ott csak dísznövény, a gyümölcse nem érik meg, itt pedig tetemes jövedelmi forrást képez. Végre még azt sem bocsáthatom meg az olasz-francia Rivierának, hogy több mint 100 apró tunelen menvén keresztül, a kilátás szépségében az élvezet mindannyiszor megszakad s általában a világosság és sötétség ennyiszor bekövetkező változása végtére bosszantóvá válik.

Algeria fővárosa egy a tenger felé meredeken nyomuló hegység (Sahel) oldalán fekszik, hófehér házai egymás fölött sorakozva már nagyon messziről látszanak, s a hegységet jobbra-balra sötétzöld növényzet borítván, nem csuda hogy költői hangulatában az arab azt mondja: Algir egy gyémánt smaragdba foglalva. Közelebb érve a hegytövében elvonuló francia város is kibontakozik, mint palotasorok Marseille vagy Párisból ide átültetve.

A mit a házak mutatnak, annak más kifejezése az, hogy ezen városban két különemű s egymástól felette sokban eltérő civilizáció érintkezik. Az ó-város csaknem változatlanul maradvá hajlékul szolgál a mórnak, arabnak és zsidónak, míg az újban a francziák és általában az európai idegenek vannak letelepedve, Az arab város utczái keskenyek, tekervényesek, mi ugyan a nap heve ellen árnyékot nyújt, de dísztelen. A házak teteje lapos, s mindegyikről szép kilátás van a szabad tengerre.

A házak tetejét arra is használják, hogy a haremholgyek nap lementekor arra felmennek és kényelembe helyezkedve élvezik az üdítő levegőt. Ezen hagyományos egészségi intézkedés azonban olyan házaknál, melyek a francia város határvonalán állanak, meg lett zavarva az által, hogy a francia férfiak az ablakjokból az arab asszonyokat nézegették. Ezek nem kifogásolták, de férjöknek semmikép nem tetszett, panaszt tettek a francia hatóságnál, hanem eredmény nélkül, minthogy semmi törvénybe sem ütközik, hogy valaki az ablakán kinézzen. A leghíresebb marabuktól (arab pap) is kértek tanácsot — hasztalan. Végre reá

jöttek, hogy ki segíthet legjobban a bajon: a francia feleségek. Ezek sem vették a dolgot közönyösen és abban állapotok meg, hogy férjeiket azon órában kávéházba küldik. Innét kapja magyarázatát a kávéházak látogatottsága alkonyat felé.

Ezen eset csak egyike azoknak, melyekre szükség volt, hogy a *modus vivendi* minden oldalról megállapíttassék egy keresztény és egy muzulman civilizáció életmódja között.

Utazásaim alkalmával, a hol csak szerét tehettem, meglátogattam a vásárt: az valóban eleven kiállítás, etnografiai, földmívelési és ipari tekintetben. Algir vására meglepő képét adta az ottani életnek. A gyümölcsből az eper már február óta van, a cseresznye márczius közepe óta. A nagy gömbölyű s lédús narancsok özöne mellett a mandarinok teljes érettséggel kaphatók. Egy előttem ismeretlen sárga gyümölcs (nèfles de Japon) japáni lasponya, kellemes savanykás ízével változatosságot hozott be az ismert tárgyak sorába; ugy szintén nagy számmal volt olyan zöldség és egyéb termény, mi szokatlan volt előttem.

Nem kevésbé tanulságos a vásár activ szereplője az ember. A benszülöttek között a fürge városi arab vagy mór a legelőkelőbb, az himzett dolmánban, térdig érő bő nadrágban és fehér harisnyában jár. A falusi vagy pusztai arab lomhán mozog, fehér burnuszba van burkolva, harisnyát nem hord; neje erősen van fátyolozva és ez által is különbözik a kabiltól vagy herbertől, Algeria ős lakójától, kinek öltözete egészben véve hasonló mint a meghódítójáé, de noha muzulman, neje nem visel fátyolt. A sötét színű turbán, sötét dolmán, nadrág és kék harisnya az ó-zsidó viselete. Az újabb nemzedék francziásan jár. Még a szerezcent kell be vennem, hogy Afrika népeinek számát kiegészítsem. Európa kontingense nem szegényebb: a francia gyarmatosokon és városiakon kívül sok a spanyol, de van elég olasz, angol és maltai. Repdkivül eleveníti a vásárt a sok mór gyerek, kik ott szolgálataikat ajánlják és minden európaít megszólítanak: annak általában Didon nevet adván:

»Eh! monsieur Didon. viens porter?

»Eh! madame Didon. c'est moi qui porte?

Hogy honnét vették e nevet ők nem mondják, nem tudják, az az arab-francia jargon-ban megszületett. A francziák úgy hiszik, hogy ők maguk szolgáltaták az anyagot az által, hogy gyermekek irányában vagy családi körben általában gyakorta használják ezen megszólítást »dis donc!«

A vándorgyűlés teendői 8 napra voltak beosztva oly ügyesen, hogy a szorosán vett szakszerű foglalkozásnak is bőven kijutott, de Algirt meg Algiriát is érdekesen bemutatták.

A legjelentősebb alkalmak egyike volt Algériával megismerkedni egy országos kiállításon, mely Algirban volt megtartva s melynek bezárási és díj-osztási ünnepélye ott létünk első napjaira esett. A kormányzó (Grévy) maga vezette az ünnepélyt, részt vett benne a rendező bizottság és a jutalmazottak. Érdekes volt látni az arab kitünőségeket, kik az ő eredeti változatos öltözetükben megjelenve, nemcsak érdekes de impozans látványt nyújtottak. Mellükön francia érdemjelek, de társalgásukban s mozgásukban is van a mit a francziától sajátítottak el, csupán ruházatjukban maradtak ő-s arabok. Mily ellentét azon látványnyal, melyet Konstantinápoly nyújt, hol az ő-török viselet már annyi nyirbálást szenvedett!

A kiállított tárgyak Algeria földmivelési, ipar s műtermékei felett jó áttekintetet nyújtottak. Ezek között legérdekesebb volt a különféle növény s állat, valamint ipar-honosítási eredmény.

Felette megkapó volt a kiállításban egy algiri születésű de Párisban lakó mérnök eszméje. Algeria geologiai áttanulmányozása nagyjából be van fejezve s az eredmények egyike az, hogy köszén nincs. Fa sem lévén elég, sok gyáriparra a kilátás nem keesegtető. Van azonban napja bőven s hőforrásul ezt igyekszik igénybe venni. Az eszme nem új, de a kivitel nagyon változatos lehet. Két készüléket állított ki, melyek működtek és mindenki figyelmét lekötötték. Esztetikailag is jó benyomást tevő parabolás hatalmas fémtükör közepén egy veres rézhenger nyulik ki, mely alul fekete szénporral van behintve, felső vége felé pedig a réz-erres szín szabadon áll. A kisebb készülék hengerének tetején egy fémcsuporban folyvást forr a víz, ennél ebédet lehetett volna főzni: a másik nagyobbánál annyi vizgőz fejlődött, hogy gépet hajtott egy loerővel. A hol nap sűt, ezt mindenűtt lehet alkalmazni. A feltaláló (Mouchot et Abel) szerint Franciaországban néhány ily gép már működik.

A kiállításban a szőlőn is megakadt a szemem. Algériában honos volt a szőlő már a foglalás előtt is, az arabok azt mint gyümölcsöt ették, de bort nem készítettek. A francziák a borkészítéssel foglalkoznak, még pedig évről-évre növekedő sikerrel. Hasonlítva déli Franciaország terméséhez, az eredményt meglepőnek mondják. Daczára hogy az anyaországban a filloxera

oly roppant pusztítást okoz, itt, noha a talajt legáltalánosabban kötött veres agyagnak láttam, azt eddig nem ismerik; az oidium mutatkozik, de ártalmatlanná teszik kénezés által. Műr számításnak azon időre, melyben Francia- és Spanyolországból saját használatukra bort többé nem hoznak be. Egy kiállítónő (Mme. Vv. Porcellaga, au camp d' Erlon, Bouffarik vasúti állomás mellett Algir és Oran között) borai között volt tokai is ezen felirással: Tokay, médaille á l' exposition d' Alger 1876. Hitelesen mondták, hogy a venyigét közvetlen Tokajból hozatta.

Az állatvilág nevezetes tárgyát a struczok képezték. Több társaság van, mely azokat Szudanból importálja és meghonosítani igyekszik. Megnőnek akkorára mint az eredeti példányok, párosodnak is, de a tojást csak hidroinkubator segítségével költethetik ki. Egy társaságnak 101 strucz van, egy másiknak 50 stb.

A vad állatok kikészített bőrökben voltak bemutatva, s ezek között mi lehetne más az első mint az állatkirály az afrikai oroszlán. Volt idő midőn fékezetlenül uralkodott Algeriában, de a foglalás óta megváltozott. A letelepedők benne látván a legnagyobb ellenséget, neki rontottak. Legnagyobb pusztítójuk lett Gérard (kitől a nemzeti kaszinóban Budapesten, mint ajándék, egy gyönyörű tigrishőr látható), Chassaing Bétouille, valamint három benszülött, kiket a kormány tiszteleti puskával ajándékozott meg azon nagy eredménynél fogva, hogy a két nyugotibb tartományban (province d'Alger és d'Oran) már egy oroszlán sincs, csupán a keletiben (Constantine) van még vagy 50. Itt azonban bajos hozzá férni Tunisz szomszédsága miatt, hol azokat alig bantja valaki.*

A különféle arab s egyéb nép-ünnepély szintén hozzájárult az élet ismertetéshez s éppen nem lehet mondani hogy érdek

* Mondják hogy az oroszlán minden ötödik nap megöl egy nagy szelíd állatot, és minden második nap egy juhot vagy kecskét. Egy nagyobb állat (tehén, ló, öszvér) közép ára 150 frank, egy kisebbé 10 frank. Egy éven át kell az oroszlánnak 75 nagy és 292 kisebb állat, melyek összes értéke 13870 frank. Ennyibe kerül évenként egy oroszlán. El él az, például, 30 évig közép számmal), mennyire felszaporodik az összeg már egy oroszlánnal is. Át még ha mind az ötvenet vesszük, aztán nem is oly nemes állat az, mint könyvekben írva van, hogy csak azt fojtja meg, a mit enni akar; van eset ea, hogy egy juh nyáját találván az erdőben, mind megfojtotta egytől-egyig, nélkül, hogy valamit evett volna belőlök.

Párducz még elég van, de ez nem oly veszedelmes, soha se keresi a lanyát, mint az oroszlán, hanem csak az erdőben leskelődik. Leginkább

nélküli látványt nyújtott; ezek között megemlítem azon előadást, melyet a »société hippique« által rendezett lóverseny után a »gumok«, az arab törzsekből kiállított fegyverek »fantasia« czímen tartottak. Szürke ménjeiken, saját fegyvereikkel mutatták be azon módot, mellyel a támadást hagyományosan szokták tenni. Vagy százhuszan vettek benne részt.

A bezáró közgyűlés után volt a bezáró ünnepély is, mindnyája között a legnagyobb: hál a kormányzó nyári palotájában a »Mustapha Supérieur« elővárosban, vagy 4 kilométerre Algirtól, A palota eredetileg egy szép mór ház volt, a legszebb hegyoldalban, szép kilátással a tengerre. Kezdetül fogva minden francia fővezér kedvenc helye volt. mindenki épített hozzá, utoljára Pelissier és Mac-Mahon fejezték be keleti stílusban s most a gyönyörű kerttel együtt e palota valóban ritkítja párját. Hát még este azon kombinált világítással, melyet a gáz, az elektromosság s a lámpiónok miriádjai által idéztek elő nemcsak az épületen, hanem a park sétányain sőt egyes fain is. Az ezeregy éjbe való látvány! Meghívás vagy 1200. Az arab forradalom kitörő félben volt, de tényleg még nem tört ki, és így politikai jelentősége volt annak, hogy Algéria egész területéről meg voltak hívva az arab törzsek főnökei. Közel 300 jelent meg legnagyobb nemzeti díszben.

Felette jól számították ki a kora tavaszt ezen vándorgyűlés megtartására, mert Algéria roppant területén későbbén tenni bajosan lehetett volna. Vagy 12-féle kirándulás volt indítványozva s mindegyik külön vezetővel ellátva. Az egy napos kirándulástól kezdve több hetes is volt.

Én szerencsés votam egy külön kis társaságban s főleg geológiai színezetű kirándulást tenni Pomel Senator, Delage algiri és Vilanova madridi, egyetemi tanár társaságában Pomel vezetése mellett, ki szíves volt azon ajánlatot tenni, hogy Oran tartomány geológiai nevezetességeit bemutatja s ezekkel együtt a Szahara fensíkjain levő alfa-ipart is megtekinthetjük.

vaddisznót eszik. — Ugy az oroszláznak mint a párducznak a húsát európaiak nem kevesebbé mint a benszülöttek jónak találják.

A kevésbé feltűnő de Afrika ezen részének sajátjaihoz tartozó állatok még az antilopok és a majmok, melyek némely erdőben háborítatlanul tanyáznak. Van néhány vasúti állomás, melynek közelében a turistást egy-egy majom-erdőbe vezetik. Beszélték, hogy az erdő kivágásnál a vasút készítése alkalmával olykor a majmok összesereglettek, és közmorgással meg az ágak rázásával mintegy óvást tettek a behatolás és pusztítás ellen az ő hagyományos birodalmukba.

Algeria területe legnagyobbrészt egy közép magasságú hullámos sík, melyet éjszokról és délről hegykoszorú fog be. Az északi hegyek sűrű csoporttá alakulnak s kinyomulnak egészen a tengerig. Magasságra és alakulatra nézve a budai s általában a Vértes hegységhez hasonlíthatom. Az arabok ezen vidéket a Tell-nek nevezik. A déli hegykoszorú mögött a Szahara terül el, de nem egyaránt, mert míg a keleti részén Algeriának, tehát Constantine provinciában a Tell-re nyomban a Szahara következik, addig nyugotnak menve fokenkint egy fensík emelkedik ki s tart folyton a már Marocco-ban levő Atlas-hegységig, ennek csapását híven követve. Megvan tehát Algir és Orán provinciákban és különösen Fensíknak »Hauts Plateaux« mondatik. Magassága tetemes, 1100—1200 méter.

A Tell ismét külön tájakra oszlik fel: a tengerparti rész s némely ide nyíló mély völgy, vagy néha mondhatni hogy valóságos al-sík klímája meleg és nedves. Ilyen helyen fekszik Algir egy része, valamint a többi tengerparti város. A védettebb ilyen helyeken valóban tropusi növény életet látunk fejlődni, a mire már maga Algir városa, annak sétányai, de mindenek fölött a növényhonosító vagy kísérleti kertje »Jardin d'Essai« (vagy »Jardin du Hamma«) meglepő képet nyújtanak.

Algeriának állatvilága éppen úgy mint a növényzete már eléggé ismeretesekek voltak az előtt is, és különösen a növényvilágról tudva volt, hogy nem igen üt el Európa szemközt fekvő részeitől: de azt hogy honosítás által mi eredményt érhetni el, a »Jardin d'Essai« tárja fel előttünk. A kormány már 1832-ben kezdette meg 80 hektár területen. A várostól vagy 5 kilométer távolságra van s egy része a tengerig elterülő lapály, más része a lapályból emelkedő s a szelek ellen védett hegylejtő. Jelen állapota azt mutatja, hogy daczára az elhanyagoltságnak, melyben a mostani kezelője, egy magán-társaság sinleni engedi, az első berendezés okszerű és öntudatos volt, úgy hogy most sokban az akkori sikeres megalapításnak közel félszázados eredményét látjuk.

A meghonosított növények a világ minden részéből láthatók ott, még pedig nagy területen és illetőleg óriási példányokban. A lapályos részen csak egy hosszú fasor van, melyben magam otthon éreztem, ez mindjárt a bemenetnél a szép platánosor volt, melynek példányai azonban nem különbek mint a Budapesti városliget szép platánerdeje, csakhogy ápril közepén már teljes lombzatban láttam. Ezzel párhuzamosan fut egy hasonló

hosszaságú pálmásor a legkülönfélébb fajokból s végződik egy pálma oáz-zal vagy 70 példányban; egy harmadik fasort magnoliák és ficus roxburghii képezik. Ezen impozáns három fasort keresztül szelik más sorok, melyek között engemet a bambusz lepert meg leginkább. Ezek magassága 15—20 méter, leveleik oly sűrűen vannak, hogy legnagyobb napban is árnyékot nyújtanak. Ime India vagy déli Khina áttéve Algirba! Használata is kezd oly széles körben elterjedni mint eredeti honában. Párisba sokat visznek, hol a finomabb asztalos munkák között foglal helyet. Mint dísznövény is kedvelt: kávéházak előtt hordóba ültetve, sőt termekben is látni.

A hegyoldalon két facsoportot vagy inkább kis erdőt tartok megemlítendőnek: egyik az Araucaria — másik az Eucalyptus erdő. Míg a hatalmas Araucaria valóban gyönyörű látványt nyújt szabadon tenyészve nagy példányokban, addig az Eucalyptus-ról bizvást mondhatni hogy az Algeriára nézve providentiális fa. Abból már több mint két millió példány van Algeria területén ültetve a legjobb eredménnyel. A hol mocsár volt lecsapolják s Eucalyptussal ültetik be. Már több faja lett általános s mindnyájának meg van az a jó tulajdonsága, hogy gyorsan nő igen nagyra, gyökereit mélyre bocsátja, faja kemény és tartós. Legelterjedtebb az Eucalyptus globulus. Eddig sem földi, sem vízi rovarok között ellensége nem akadt. A hol az Eucalyptus ki van fejlődve. ott nincs többé láz, a mi azelőtt sok helyet lakatlanná tett, és a minek azelőtt sok kivándorlott esett áldozatul. Ismert gyógyerejét azon alakban is igénybe veszik, hogy leveleiből szivart készítenek.

Lombozatában azonban meg van azon bizonyos lankadtság, mely a legtöbb ausztráliai fával közös, hogy levelei inkább éllel mint lappal állanak lefelé és így a legnagyobb Eucalyptus alá állva sem élvezhetni teljes árnyékot. Az egész fa kellemes aromás illatot terjeszt.

A kísérleti kert kicsiben nyújtja hű képét, hogy mire képes Algeria klímája és erőteljes talaja, a mi legtöbbször egy mésztartalmú veres nyirkos talaj. Algir város környékének klímájára legyen szabad annyit megjegyezni, hogy január február és márczius hónapokban a hőfoki átlag $+12^{\circ}\text{C.}$ *

* Nizzában ugyanezen időben $+9^{\circ}\text{C.}$, tehát Algir enyhébb azon két harmadában az évrnek, mely Európában az ősznek, télnek és kora tavasznak felel meg. Algeria alsikján ilyenkor a legkedvesebb tengeri klíma tapasztal-

A Tell. A hullámos közép sík képezi Algeria zömét, melyre úgy szólván magára vonatkozik mind az, mit Algeriáról mondanak. Ennek hegységeit csupán Kabilok (Berberek) lakják, míg lapályain vegyest vannak ezek az arabokkal. Itt telepedett meg a francia gyarmat népség is széltében. A Tell képezi Algeria termékeny vidékét. Lapályosabb helyein a televény igen vastag. Mind azon növények, melyek a Földközi tenger medenczájének környékén Európában is honosak, kitűnően tenyésznek Algeria középsikján is, sőt némelyek tán még jobban, tekintve az éghajlat szelidebb voltát azon körülménynél fogva, hogy azon zivatarok, melyek Európán keresztül vonulnak, Algeriát már nem érintik. A földművelés legnagyobb akadálya a légi csapadék rendetlen eloszlása. Eső ugyan van elég bőven, de nincs nagy köszönet benne, mert csak záporokban és csak kevés napra szoritkozva hull; azon tartós rendes nyári esők, melyeket a növényzet oly nagyon szeret, nem léteznek. A folyók és tavak télen medrükből kidagadnak néhány napon át, de az év legnagyobb részében szárazak. Igyekeznek a hajon az által segíteni, hogy a folyók mélyebb részeiben gát építés által a vizet feltartóztassák, de mindeddig a siker ezen barrage gyakorlati kivitelénél nem elégitő. Már áprilban láttam a legtöbb folyónak a medrét, valamint több tónak (chotte) fenekét szárazon s ez utóbbiakat hófehéren a gipsz s nátron sók kivirágzása következtében. Ismeretes hogy Romúnak Karthagó az akkori Algeria volt magtára. Mondják, hogy a klíma mostani száraz tulajdonsága akkor még nem volt meg, mert a Tell és az a fölött délnek elterülő fensík sivatag között egy széles erdő-öv létezett, mely most végkép kipusztítva az alatta elterülő lankás lejtőre az irrigatio egyenletesebb eloszlására nem folyhat be.

Kisobb erdőség azonban található, melyben többféle tölgy között a parafa tölgy említendő meg. Czedrus és Thuja szintén képeznek ligeteket. A narancs kitűnően díszlik. Blida és Mitidja környéke már régóta látja el Marseille és Páris piaczat. Éppen így terem a banán is. Az olajfa buján tenyész. Van a kabilok közt egy hirtokos, ki négyezer hectoliter asztali olajt juttat a

ató. A thermometer ritkán megy le 4—5 C. fokra a 0° feletti, de 27—28° C. nál sem emelkedik magasabbra. Ellenben junius, julius, augusztus és szeptember első felében a hőfoki átlag magasabb, és hozzá jön még egy kellemtelen nedves kőd, melyet az éjszakkéleti szél hoz. Ez a nedvesség igen ikkasztó. Befelé a mint emelkedik a vidék, szárazabb is és ezen ködök dáiig nem jutnak el.

vásárra. Francziák az olajsajtolás finomabb eljárásait vezetvén be, ezen termékeny értékét jelentékenyen emelték.

A Tell hegyes vidékén a hófoki végletek nagyobbak mint a tengerparti alsíkon: a meleg is nagyobb a hideg is. Lemegy a hófok a fagypont alá olykor — 5 °C-ra, fel pedig + 32 °C-ra. Az évi átlag itt 16 ° 5 C, míg a tengerparti alsíkon 1 ° 75 C.

A Tell-nek néhol közvetlen szomszédsága a Szahara levén, annak klímájáról szabadjon itt annyit mondani, hogy az még extremer. Tiszta éggel néha oly erős a talaj kisugárzása, hogy a thermometer a fagypont alá szállt 5—6 fokra, míg ugyanakkor nappal a sátrak árnyékában 45—50°C mutatkozik. Ez vagy 21°C évi átlagnak felel meg.

Szerencse hogy a datolyapálma ezen hófokot eltűri, kivéve ha virágzásban van, akkor érzékeny. Ez képezi az oázok gazdag gazdagságát a Saharában. Statisztikai adatok szerint ezen fák összes száma vagy 520000. Gyümölcse szolgál fő táplálékul a nomád népeknek sőt a fehér és fekete telepítvényeseknek is a Szaharában. Ez a sivatag providentiális fája, mely nélkül ott létezni alig lehetne. Innét azon nagy gond, melylyel ápolják, sőt némileg azon vallásos tisztelet, melyben részesítik. Legjelentékenyebb ezen tekintetben Biskra vidéke, hova a turisták Constantinból a kirándulást rendszeren meg is teszik és melynek oázjában vagy 140.000 datolyapálma van, mi jelentékeny mennyiségű vizet tételez fel, mert annak mivélése kiválóan öntözésen alapszik, a mint ezt egy arab közmondás is kifejezi: »A datolyapálma megkivánja, hogy feje tűzben, lába vízben legyen.«

A déli szél nálunk sirocco, az araboknál guebbi néven nevezve egész éven át jelentkezik, esetleg azon melegítő hatással, melyet mi is ismerünk.

Algirből a kirándulók egy része Oránba ment, ezekkel tartotunk mi is. A vasút kelet-nyugoti irányban egy hosszú völgyön visz keresztül, melyet a tengertől a Sahel nevű parti hegység választ el.

Vagy közép tájon Orleánsville a legjelentékenyebb hely és 421 kilométer távolságban Algirtól Oránba jutni egy újabb keltű tengerparti városba, melynek az a nevezetessége nincs, hogy itt a kétféle civilizációt egyensúly állapotában szemlélhetnénk: ellenben nevezetes a spanyol uralom emléke, mely egy tekintélyes fellegvárban maradt fenn, mely most végkép el van hagyva, de a melynek láttára spanyol társaink felsóhajtottak éppen úgy mint

mikor az ember Gibraltart említi. Mind erre azzal válaszolnak. hogy Marokkónak kell előbb-utóbb spanyolnak lenni.

Oránban az ideérkezett vándorgyűlési tagokat az ottani geográfiai társulat fogadta és az egész társaság (vagy 25 személy) egy finom reggelire volt meghíva egy »café restaurant« (Letang) kertjébe, honnét gyönyörű kilátás nyílt a tengerre Spanyolország felé.*

Oránban van egy »Service de Mines«, hol sok érdekes adatot láttam Orán bányászatára nézve. Tettünk több geológiai kirándulást, mi itt szintén nagy változatosságot árul el. Megtekintettem néhány telepítvényes gazdasági berendezését, mi már annál fogva is nagy érdekű volt geológiai szempontból, mert csaknem minden francia birtokos legelőször vizről gondoskodik mély kutak által, melyek furása aztán valóságos átmetszetet szolgáltat a föld szerkezetére nézve. Egy helyen a kút mélysége 20 m., más helyen 75 méter volt. A víz megfelelő medenczébe jön, mi a birtok legmagasabb részén van, honnét aztán szétvezetik öntözésre. A tanyák kerítése rendszeren kaktus meg aloe növényekből áll. Ezen utóbbiak között virágzó éppen nem ritkaság.

Nem messze délre Orántól van egy terjedelmes »Chotte« vagy »Sebka«, mi alatt egy sós tavat értenek, milyenek nagy számmal és nagy kiterjedésben vannak a fensíkon, de Orántól délre vagy 15 kilométerre a vasút mentén egy ilyen jól látható. Azt az oráni »Chotte«-nak is nevezik. Midőn én láttam, több ízben elmenvén mellette (1881. ápril), egészen száraz volt, feneke hófehér mint Békés és Szolnokmegyékben az ugynevezett »vakszék« foltok; csak hogy míg ezek valósággal hófehér foltok az Alföldön. addig az az oráni »Chotte« hossza 53 kilométer, szélessége 8—12. Egy ily nagy terület felette meglepő változatosság, mit ha a magas hófok ellene nem szólna, hó-területnek tartana az utas, de nem más mint gipsz és só kivirágzás. Egy alkalommal gyönyörű déli-háb-féle (»mirage«) optikai tüneményt láttam rajta.

Orántól—Saidá-ra. — Utolsó kirándulásom volt délnek fel a fensíkra, mi egy kis vágányu ipari vasuton történhetett, melyet egy Orán környéki nagybirtokos (Debrousse et Co.) hozott létre az által, hogy egy társaságot alakított (»Franco-Algérienne«), mely concessiót kapott annak építésére a tengerparttól fel a

* A »menu« tudatta velünk, hogy Afrikában vagyunk »Cuissot de Gazelle de Biskra«, mit valóban sajnálva ettem. Több alkalommal szolgáltak fel tevehúst, de azt sohase találtam jónak.

fensikra éjszak-déli irányban 211 kilométer hosszúságban. Az emelkedést ezen vasút által igen tanulságosan lehet kivenni:

Arzeu a kiindulás a tengerparttól.....	1—	méter.
Débrousseville a következő állomás.....	12·12	"
Perrégaux.....	42·20	"
Oued-el-Hammam.....	133·50	"
Traria.....	493·25	"
Saïda az utolsó város... ..	817·19	"

Ain-Hadgar 42 kilométerrel tovább, hol a vasút végződik. Ettől vagy 10 kilométerrel tovább délnék van a legnagyobb magasság ezen irányban, az 1175 méter a tenger fölött. Ez már egészen a fensikot képezi, melyen az alfa tenyész.

Algeria fensíkja voltaképen folytatása az Atlasz hegységnek, melynek gerinczvonala Marokkóban nyugotról keletnek irányul és így kelet felé a fensík annak mintegy kiegészítője. Magassága 1000—1200 méter Oránban, kelet felé még több: 1200—1500 méter a tenger felett. Határa egyfelől a Tell, másfelől a Szahara. Szélessége Orán és Algir tartományban átlag 140 kilométer, Constantinban a 80 kilométert alig haladja meg. Területe vagy 8 millió hektár s általános jellege, hogy sivatag. Fát alig látni vagy csak esenevész példányokat. Vize kevés s csekély folyói vagy a gyakori sós tavakba »Chottes« ömlenek, melyek azonban az év nagyobb részében szárazak vagy a Szahara homokjában vesznek el, honnét egyes helyeken a felületre jutván oázokat létesítenek. Van azonban rengeteg legelője, melyet Antilopok farkái keresnek fel, de a hol a baromtenyésztés is nagy előnnyel volna üzhető. A növények között az alfa az, mely buján terem roppant területen s a melyet a modern ipar oly mértékben karolt fel, hogy a régi szállításmódot elégtelennek találván, e jelentékeny magaslatra vasutat építettek.

A len és kenderen kívül mint a szövő ipar nyers anyaga az alfa tulszárnyaló szerepet visz. Az alfa (*Stipa* vagy *Macrochloa tenacissima*) az agyagos és száraz talajt szereti kiválóan, de szénsavas meg kovasavas mésztalajt is megtűr.* Magától nő és évről-évre bujábban hajt. Aprilban gyűjtik, ekkor még elég zöld arra, hogy az állatnak is táplálékul szolgáljon, de már megerősödött annyira, hogy a kitépésnél a szálak el ne szakadjanak. A gyökér visszamarad.

* Igen jól diszlik Budapesten az egyetemi növénykert meszeshomok talajában.

A fensik hosszában mindenütt találni alfát, de nem egyenletesen. Oránban van legtöbb: 6 millió hektár; Algir tartományban 3; Constantinban 2 millió.

A »Société Franco Algérienne« alfaterülete, melyen azt neki gyűjteni kizárólagos joga van, 300000 hektár. Két év előtt itt még semmi sem volt. Most Ain-Hadjar egy gyár-hely, melyen több mint 20 hatalmas hidraulai sajtó működik az alfa összenyomásán, hogy azt lehetőleg kisebb térfogatúvá tegyék. Vas abroncsokkal szorítják össze s úgy jön a vasutra azon közvetlenül a tengerpartra. Ain-Hadjar a gyári gyűjtőhelye az alfának. A munkások között arabot nem látni, az minden gyári munkát lealacsonyító foglalkozásnak tekint. Csupa spanyol dolgozik ott. Tervben van hogy a vasut mostani végétől két szárnyat építenek derékszög alatt, egyet nyugatnak, másikat keletnek, hogy a gyűjtés az egész területen könnyebben menjen.

Csaknem az egész mennyiséget Angliába viszik, hol többi közt a Times papirja is abból készül; sok megy Amerikába, valamint Spanyolországba. Franciaország alig vesz többet igénybe mint $\frac{40}{100}$ -ot. Belgium is felhasznál egy keveset. Évről-évre jobban terjed s úgy hallok hogy már a fiumei papirgyár is tett vele kísérleteket a legjobb eredménnyel. A rongynál jobb és olcsóbb is.

Emléklül hoztam néhány szál alfát a gyárból (Ain-Hadjar) a mint csomagolni akarták; valamint egy kézi kosarat is vettem, melyet kirándulásaim alkalmával a kőzetek gyűjtésére használtam.*

Az alfa kereskedésnek külön helyei vannak: Oránban Tlem-szen és Sig; Algirban Sidi-bel-Abbès; Constantinban Batna. A száraz alfa mázsája Sidi-bel-Abbès vásárán 6—8 frank; ellenben összetartva vashevederrel úgy, hogy a világkereskedésbe meheszen mázsája 12 frank, s tonnája (1000 kilogramm) 120. Az utolsó 10 év alatt Algeria 400.000 tonna alfát vitt ki, mi több mint 50 millió értéknek felel meg. Ezen összeg $\frac{4}{5}$ -e az utolsó öt évre esik.

Szó van róla, hogy egy második vasutat is építenek a tenger-től nevezetesen Mostaganem-től Tiharet felé, hogy az alfa fensik más pontját is kihasználhassák a világkereskedés számára.

* Ilyenféle kosarak Algirban mind pálmalevélből készülnek. Oránban alfából.

Ime mit tett az európai civilizáció. Két év előtt még semmi sem volt ott, a fensíkon antilopok legeltek vagy a nomád arabok barangoltak, most már lokomotiv végzi a tevé, őszvér vagy szármár szállító munkáját. Az eddig elért eredmény távolról sem a befejezés, ellenkezőleg még igen nagy fejlődésre képes, s a mire az afrikai sivatag ezen vad növényét fordítják, éppen a magas civilizáció egyik leglényegesebb anyagának gyártására szolgál.

A fensíkon már jelentékenyen le-le száll a hófok. Már Saldán (817 méter a tenger felett) észleltem ápril 25-én reggel + 6° C (1881), a következő éjjel pedig fagy volt. A fensíkon 6—7 fok is van a fagypont alatt, úgy, hogy ott hó lepel borítja olykor az egész láthatárt. Nyáron ellenkezőleg nagy a forróság, fel megy 38 fokra is. Az évi átlag 19° C.

Délre a fensíktól van a Szahara, sőt Constantine provinciában, miként említve volt, a Tell után közvetlen a Szahara terület. Erről sokáig azt hitték, hogy nem használható, majd később túlzott remények tárgyává lett. Annyit lehet már bizvást állítani, hogy oda európaiakat telepíteni lehetetlen. Maguk a bennszülöttek is csak az oázokon tudnak állandóan tartózkodni, egyebütt csak ideiglenesen barangolnak. A polgárisodás befolyása mindenesetre idéz elő javulást és már tényleg elő is idézett. Artézi kútak fúrása, különösen »Oued-Rir« környékén bőségesen juttatott fel vizet a területre, megjavította a már létező oázokat és újaknak adott létet. Mindazonáltal a Szahara lakói a gabonára nézve oly annyira vannak a Tell-hez kötve, hogy egy arab közmondás szerint »A Tell a mi anyánk, a ki azt elveszi, az a mi apánk«.

* * *

Az algiri francziák panaszkodnak, hogy az anyaország őket oly kevéssé ismeri és az volt a fő indító ok, hogy a természet-tudósokat oda meghívják. Feltették a megjelent vagy ezer emberről, hogy ki-ki elbeszéli otthon azon benyomást, hogy Algeriát meglátogatni valóban érdemes, és így én is kettős kötelességet vélek teljesíteni annak bemutatásával főbb képekben s alfa iparában.

DR. SZABÓ JÓZSEF.

DÉCHY MÓR

HARMADIK KAUKÁZUSI EXPEDITIÓJA 1886-BAN.

Déchy Mór, társulatunk választmányi tagja, ki a Himálajában és a Kaukázusban tett nagy utazásaival eme vidékekről való földrajzi ismereteinket tetemesen gyarapította, az elmúlt (1886.) ősszel harmadik kaukázusi expedícióját fejezte be. Ez utazáson, mely öt hónapig tartott, Dr. Schafarik Ferencz, m. k. állami geológus, társaságunk tagja volt kísérője, kinek feladatát az átutazott vidék geológiai viszonyainak tanulmányozása képezte s ki az utazás eredményeként nagybecsű gyűjteménnyel gazdagította a m. k. földtani intézet közzétárát.

Az utazók múlt évi június hó kezdetén hagyták el Odesszát s hajón a Fekete tengeren Kercsig, onnan az Azovi tengeren Taganrogig mentek, honnét, ismét szárazföldön Vladikafkazba, a Kaukázus éjszaki oldalára utaztak. A szükséges előkészületeket megtéve, először Osszécziának és Digoriának vették útjokat. Itt Déchy ismét meglátogatta az Adai-Choch hegycsoportot, melynek legmagasabb csúcsát (4643 m.) — mint tisztelt olvasóink tudják már 1884-ben két svájcz vezető kíséretében először mászta meg.* 1885-ben is meglátogatta e csoportot és legnagyobb jegesen, a Czei jegesen kőfalakat és egyéb jelzőket állított fel a jeges előre-nyomulásának vagy visszavonulásának kimutatására. A felállított jelzők sértetlenül megtalálván, utazóink a szükséges méréseket megtették; hasonló megfigyeléseket és méréseket tett Déchy a Kaukázus éjszaki lejtőjének még két más jegesen s a déli lejtő egyik jegesen. A Kaukázusban ő eszközölte az első ilyesmű vizsgálatokat s azért a tudományos világ a legnagyobb érdeklődéssel néz ezek eredményeinek közzététele elé, mely a glaciológia e fontos tárgyához, igen becses adalékokat fog szolgáltatni.

Sztyr-Digorból utazóink meglátogattak több jegesekkel telt haránt völgyet és a geológiai igen érdekes Uruch völgyön át jutottak ismét a széles Terek völgybe.

Az eruptív Bestan tömeg körül csoportosult meleg források és fürdőhelyeket (Pjatigorsz, Zselesznovodszk, Jesszentukki

* Déchy Mór: Utazásom a Kaukázban 1884. (Földrajzi Közlemények 1885. évf. 87—121. lap.)

és Kiszlovodszk) meglátogatván, az utóbbi helyről utazóink ismét a magas hegység felé fordultak. Útjuk most a Kuban forrásvidéke felé s az Elbruztól nyugatra fekvő ismeretlenebb hegyvilágba vitte őket. A Teberda völgyből felhatoltak a Kaukázus főlánczán átvezető majdnem 8500 m. magas Kluch'or hágóig, majd visszatérve a haránt hegyhátak sorozatán át, a köztük bezárt Dout völgyet érintve eljutottak Ucskulanba, a karacsajok földére. Churszukból kirándulást tettek az utazók az Elbrusz tömegét viselő harántláncz nyugati lejtőjéhez, a Chotitau, és az ettől délre fekvő gletservölgyekbe. Churszukban nagy nehézségekkel kellett megküzdeniök és daczára az orosz kormánytól kapott nyílt igazolványaiknak, daczára annak, hogy a kubani kormányzó, kinek kormányzósága alá tartozik a karacsai vidéke, külön rendelkezést adott ki az utazók érdekében, a karacsai nép vad és zabolátlan természete miatt csak nagy nehezen tudták tervöket kivinni és útjokat Uruszbii felé folytatni.

Az Elbrusz tömegét éjszak felől félkörben megkerülve, több igen magas (3000 méternél magasabb) hágón át, új utakon végül eljutottak Uruszbiiba, a Bakszan völgyébe, honnét Déchy szintén már 1884-ben megmászta az Elbrusz legmagasabb csúcsát.

Ez uton teherhordók s lóhajcsáraik megtagadták az engedelmességet, vonakodtak útjokat folytatni s ott, lakatlan vadonban, 3000 méternyi magasságban, egészen ismeretlen vidéken elakarták utazóinkat hagyni. Csak Déchy erélyes fellépésének köszönhető, hogy a teherhordók el nem szöktek vagy támadólag fel nem léptek s így hazánkfiaink szerencsésen kimenekültek eme kellemetlen helyzetből, mely ily vad emberekkel szemben rájuk nézve könnyen válságossá válhatott volna.

Uruszbiiban újabb kellemetlenség várt az utazókra; az oda előreküldött podgyász (élelmi szerek, fényképlemezek, a gyűjteményekhez való papiros és egyéb szükségletek) nem érkezett meg s így a Szvanécziába tervezett útról le kellett mondaniök. E helyett kirándulásokat tettek az Elbrusz jegeseihez — a hol az 1885-ben felállított jelzőkön a jegesek mozgására vonatkozó méréseket tettek — aztán az Adilszu völgy gletsereit járták be a firnrégióig s a Bakszan völgyén keresztül Vladikafkazba tértek vissza.

Szeptemberben az utazókat Daghesztánban találjuk: Vladikafkazból kiindulva a keleti Kaukázus e részét átszelték egész Petrovszkig, a hol a Kaspri tenger partját érték el. Onnét leha-

jöttek Bakuba, hol dr. Schafarziknak e gazdag naphtavilág tanulmányozására tág tere nyílt. Tifliszt elérve, onnét futólagosan behatoltak az utazók az örmény fennföld felé, Borsom-ön át Achalzikba érkeztek és Abasztumant érintve a meszki hegységen át, a pompás növényzetben diszló déli lejtőket követve Kutaiszba és onnét Batumba jöttek.

Batumban összegyűltek az utazás tartama alatt eszközölt gyűjtemények, fényképi lemezek stb., melyek innét a Lloyd gőzsein Fiuméba szállítottak.

Az utazók Konstantinápolyon át (honnét Brusszába rándultak és az Olymposzt megmászták), (örögországon és Korfun át tértek haza.

A mi az expedíció tudományos eredményeit illeti, azokról csak az anyag feldolgozása után lehet tüzetesebben szólni. Az expedíció tudományos műszerekkel gazdagon volt felszerelve, így nevezetesen higanybarometerek, többféle szerkezetű aneroidok, egyéb meteorológiai műszerek, prismaticus compass és nivelláló műszer valamint fényképészeti készülék állott az utazók rendelkezésére s így nemcsak nagyszámu fényképészeti felvételeket eszközölhettek oly pontokról, melyekről eddig sem lénykép sem rajz nem létezett, hanem meteorológiai megfigyeléseket és magasságmeréseket is tehettek. Ezenkívül figyelmök kiterjedt a természet minden országára s így muzeumaink igen becses gyűjtemények birtokába jutottak. Legbecsesebb kétségkívül azon 18 ládát megtöltő kőzet-, kőület- és ásványgyűjtemény, melyet dr. Schafarzik Ferencz fáradhatatlan szorgalommal gyűjtött össze s mely Déchy ajándékaként a m. k. földtani intézet birtokába került. Eme nagy gyűjtemény, melyhez hasonlóval a Kaukázus hegységéből az európai muzeumok közül — az oroszokat talán kivéve — egy sem bír. a Kaukázus geológiai viszonyainak ismeretére nézve felette nagybecsű anyagul szolgál, melynek feldolgozása e hegység természeti viszonyainak tüzetesebb leírásához becses adalékokat fog nyújtani. A gyűjtemény kettős példányai, valamint az utazás alkalmával e célra külön gyűjtött tárgyak dr. Szabó József egyetemi tanár ásványtani intézetének szolgáltatották át. Egy kis bogárgyűjtemény a Nemzeti Múzeum, több felette érdekes és becses makrocephál koponya pedig az Anthropológiai Múzeum tulajdonába ment át. Minthogy Déchy egy kis növénygyűjteményt is hozott magával. 1885-iki kaukázusi utjában pedig Lojka Hugó tagtársunk, kiváló botanikusunk kísérte, ki onnan igen gazdag növény-, főleg

zuzmógyűjteménnyel tért vissza, úgy mindebből kitűnik, hogy Déchy Mór három kaukázusi expedícióját nemcsak földrajzi, de természetrajzi szempontból is teljes siker koronázta s azért Déchy neve a Kaukázus kutatói közt kiváló helyet foglal el. Déchy Mór sem fáradságot, sem költséget nem kivélve egész odaadással működik a földrajzi kutatások terén és reméljük, hogy ujabban szerzett tapasztalatait mielőbb közzé fogja tenni.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Felolvasó ülés február 10-én a tud. Akadémia heti ülés-terében. Elnök: Dr. Hunfalvy János.

Az ülés tárgya Xantus János lev. tag előadása volt, a Colombiai egyesült államokról és a Panamai földszorosról.

Választmányi ülés 1887. február 3-án az állami felsőbb leányiskola dísztermében.

Elnök: Dr. Hunfalvy János. Jelen voltak: Gervay Mihály alelnök, Berecz Antal főtitkár, Berényi József, dr. Brózik Károly, György Aladár, dr. Havass Rezső, Király Pál, Laky Dániel, Lóczy Lajos és dr. Török Aurél választmányi tagok; jegyző: Thirring Gusztáv titkár.

1. Elnök az ülést megnyitván, a főtitkár felolvassa a mult választmányi ülés jegyzőkönyvét,

mely észrevétel nélkül hitelesítettik.

2. A főtitkár bejelenti azok névsorát, kik a tagok sorából kiléptek. Együttal jelenti, hogy Hopp Ferencz a rendes tagok sorából az alapítók közé lépett.

3. A főtitkár jelenti, hogy a következő hónapok (február, márczius és április) mindegyikében 2—2 felolvasó ülés lesz, melyekre felolvasókul Xantus János, Csopey László, Hanusz Isván, dr. Márki Sándor, Téglás Gábor és dr. Török Aurél ígérkeztek. Ajánlja egyszersmind, hogy májusban ne tartassék felolvasó ülés. Tudomásul szolgál.

4. Az Aarauban székelő *Mittelschweizerische geogr.-commercielle Gesellschaft* beküldvén »Fernschau« című első évkönyvét, egyttal köszönetét fejezi ki a társaság eddigi küldeményeiért s a csereviszony fentartását továbbra is kéri: a kasseli *Verein für Naturkunde* pedig felajánlva eddigi összes közleményeit, Közleményeink I—XIII. kötetét kéri cserébe.

A választmány e társulat érdeklődését örömmel fogadja s utasítja a főtitkárt, hogy a kért köteteket küldje meg.

5. A főtitkár jelenti, hogy a társaság könyvtára az eddigi helyiségnek ideiglenesen hivatalos czélokra való használása következtében a póstaépület tanácstermébe költözött át s ajánlja, hogy az addig, míg a könyvtári helyiség ügye végleg elintézve nem lesz, zárva maradjon.

A választmány az ez ügyben való végleges intézkedést későbbre halasztván, a főtitkár ajánlatát elfogadja.

6. A főtitkár, vonatkozással a múlt évi január 28-án és február 25-én tartott ülések tanácskozásaira, ismét felveti azon kérdést, miként lehetne a társaság iránti érdeklődést a közönségben fokozni s a tagok számát szaporítani?

E kérdés fölött hosszabb eszmecsere fejlődött ki s a választmány egyértelműleg oda nyilatkozott, hogy a kereskedelmi világ érdeklődését kellene felkelteni s a kereskedői köröket a társaság céljainak megnyerni. György A. és Havass R. ezt úgy vélik elérhetőni, ha a társaság évenként néhány commercialis irányú felolvasást rendezne, s azok megtartására elismert hírű kereskedelmi szaktekintélyeket kérne fel. Ilyenekül Weisz Bertholdot és Burcharth Konrad főrendiházi tagot ajánlják.

A választmány az indítványokat helyesli s György és Gervey M. urakat felkéri, hogy magukat a nevezett urakkal érintkezésbe tegyék. Együttal köszönettel veszi Berényi J. vál. tag azon jelentését, hogy a taggyűjtés körül felmerülő irodai munkák elvégzéséről gondoskodni fog.

7. A főtitkár jelenti, hogy a milánói kereskedelmi földrajzi társaság által Casati olasz utazó felsegélésére társaságunknak beküldött íven eddig 6 frt gyűlt be.

Több tárgy nem lévén, az ülés feloszlott.

Felolvasó ülés f. é. február hó 24-én a tud. Akadémia heti üléstermében Dr. Hunfalvy János elnöklete alatt. Felolvasást tartott:

1. Hanusz István alap. tag a községek születéséről az Alföldön.

2. Csopely László r. tag Szibériáról.

Felolvasó ülés f. é. márczius hó 10-én a tud. Akadémia heti üléstermében Dr. Hunfalvy János elnöklete alatt, melyen Coburg Fülöp kir. herczeg ő fensége tiszt. tag is jelen volt. Az ülés megnyitvatván, Berecz Antal főtitkár jelentést tett a berni földrajzi társaság főtitkárának Reymond-Le Brun úrnak f. é. febr. 22-én és a hamburgi földrajzi társaság első elnökének Kirchenpauer Gusztáv úrnak f. é. márcz. 3-án bekövetkezett

haláláról. Az ülés ezen jelentést szomoruan veszi tudomásul. Ezután Findura Imre r. tag Rima völgyét ismertette.

Felolvasó ülés f. é. márczius 24-én a tud. Akadémia heti üléstermében Dr. Hunfalvy János elnöklete alatt. Felolvasást tartott:

Dr. Márki Sándor r. tag Dézna és vidékéről.

KÖNYVÉSZET.

De Quatrefages : Histoire générale des races humaines. Paris 1887.

De Quatrefages és Hamy, a Revue d'éthnographie tudós szerkesztője egy oly bibliotheca ethnologica-nak összeállítására vállalkoztak, a mely külön-külön kötetekben az egészen műveletlen ugynevezett vad népeknek és a félművelt rasszoknak leírását és történetét fogja magában foglalni. Eddig két kötet jelent meg; Biart-tól Les Aztèques és De Quatrefages-tól a fent megnevezett kötet. A többi kötetek mind külön-külön írókat fognak szerzőjükül vallani.

De Quatrefages munkája a Bibliotheca ethnologica-nak bevezetéseül kíván szolgálni; kiterjeszkedik tehát azon általános szempontokra, a melyek az egész emberi nem valamint az egyes rasszok leírásánál szemmel tartandók. Munkáját 13 fejezetre osztja be: az I. fejezet szól az emberországról (règne humain) a II. fej. Az emberi nem egységéről; a III. az emberi nem eredetéről; a IV. az emberi nem koráról és a fosszilis rasszokról; az V. az emberi nem őshazájáról; a VI. a Föld benépesedéséről; a VII. az emberi nem akklimatizálódó képességéről; a VIII. az őshemberről és az egyes ethnikai typosok koráról; a IX. az emberi rasszok keletkezéséről; a X. az általános ethnikai jellegekről; a XI. a fizikai jellegekről; a XII. az értelmi és a XIII. az erkölcsi és a vallásos jellegekről.

A híres szerző munkájában ugyanazon nézeteket vallja, ugyanazon gondolatainak ad kifejezést, a melyeket már előbb megjelent kitűnő munkáiban (L'espèce humaine, Unité de l'espèce humaine, Métamorphoses de l'homme et des animaux stb.) közölt. Az eszmék, a nézetek nagyobbrészt talán ismertek, de ily egymásutánban, ily formában újak. Megváltozott alakjukban is oly világosak, oly átlátszók és oly élvezettel olvashatók, mint régi alakjukban.

De Quatrefages mint par excellence természettudós munkájá-

nak nagyobb részében az emberi nem fizikai sajátságával foglalkozik. Mint a Darwinismus ismert ellenfele a könyvében is hosszasan küzd a kiváló angol tudós orthodox és nem orthodox híveinek tárnával, régibb érveivel néhány újat is csatolva; véleménye szerint az ember már a harmadkorban jelent meg a földön. Hisz az emberi nem egységében, elvetvén Agassiz teoriáját, a mely az embert egyszerre a Föld különböző pontjain jelenteti meg. Nem fogadja el azon hypothezist, hogy az emberi nem bölcsője Lemuria, sem nem hogy Pamir vagy környéke; nézete szerint, az ember őshazája éjszakibb vidékeken keresendő. A Föld klimatikus viszonyainak megváltozása kényszerítette az embert, hogy őshazájából kivándoroljon és lassanként benépesítse a Földet; e vándorlása közben rasszokká különült. Tulajdonképeni autochthonok nincsenek, csak bevándorlottak. A tudós szerző hisz abban, hogy minden rassz a Föld minden részében, a hol ember általában megélhet, akklimatizálódhatik. A rasszok alakulását a természeti viszonyok befolyásának és az egyes népek összekeveredésének tudja be. A rasszok megkülönböztetésénél a fizikai sajátságokra, különösen a koponya alkatára fekteti a fősúlyt, az értelmi, vallási és erkölcsi tulajdonságoknak is kölcsönöz jogosultságot, de csak másodrendűt: több ízben óvja az ethográfusokat attól, hogy a szellemi tulajdonságokon alapuló különbségeknek csak akkor adjanak hitelt, ha a fizikai sajátságok nyújtotta bizonyítékokkal egybevágnak.

A fentemlített nézeteket a tudós szerző mindig fontos érvekkel igazolja és minden tételét kiváló írók nézeteivel támogatja. Egyes állításaihoz mindamellett kétség fér. Némely dologban a tudós világ nagy részével ellentétes nézeteket vall. Csak néhányat említek meg: a Darwinizmusról mondott tételei a természettudósok közt igen sok ellenmondóra találnak: az emberek akklimatizálódó képességét csak nem régiben, a múlt évi szeptember hóban. Berlinben tartott gyarmatügyi kongresszuson komoly és tapasztalt férfiak vonták kétségbe és meggyőző érvekkel argumentáltak ellene. De, ha egyes dolgokban nem is érthet mindenki egyet De Quatrefages véleményével, munkáját mindenki élvezettel olvashatja. Sok kétségbevonhatatlan igazságot tartalmaz; alaposan érvel; minden általános tételre nézve tájékoztat, sok új gondolatot kelt. Ha a Bibliotheca ethnologica többi kötetei is hasonló becsűek lesznek, a tudományok mivelői De Quatrefages-nak és Hamy-nak nagy köszönettel tartozhatnak, hogy a Bibliotheca ethnologica szerkesztésére vállalkoztak.

Br. K.

Guatemala: Reisen und Schilderungen aus den Jahren 1878 — 83 von Otto Stoll. Dr. Med. und Docent an der Universität Zürich. Mit 12 Abbildungen und 2 Karten. Leipzig. F. A. Brockhaus. 1886.

Közép-Amerikának ezen legnagyobb s legnépesebb állama a 17. század elején élt Gage Tamás mixcói lelkész óta nagyon kevés részletes ismertetőt mutat fel. Az újabb időben egyes vidékeiről Morelet, De Valois és Laferrière irtak; vulkánjait Dollfus és Montserrat geologusok kutatták ki (Voyages dans les Republ. de Guatemala et de San Salvador Paris 1868), Maudslay az ősmaya kultúra archaeologiai leleteit írta le (Proceedings of the Royal Geogr. Society 1883 april); de Gage munkája régiségénél fogva már csak történelmi jelentőséggel bír, az újabb ismertetők közül pedig egyik sem helyezi Guatemalát oly sok oldalú világításba, mint Stoll.

Stoll 1878 dec. 6-án kötött ki San José-ban, honnan Guatemalába, a köztársaság fővárosába utazott; itt, az orvosi fakultás előtt letévén az államvizsgát, mint gyakorló orvos 5 hónapig működött, mely idő alatt Mixco, San Lucas, Antigua és Amatitlan városokba kirándulásokat tett. Ezekről és a fővárosról részletesen ír.

Ezután a Costa-Grande (Guatem. éjszaknyugoti része) ültetvényeseitől meghívást nyervén, Retaluleuba, a hasonnevű megye székhelyére költözött, hol mint kórházorvos másfél évig lakott. Innen meglátogatta Quezaltenangót, az ország második városát, Champerico kikötőt, a Santa Anna vulkán vidékét s a mexicói Tapachulát. Retaluleu viszonyainak leírása által Stoll a guatemalai kis városi életet tárja fel előttünk.

1881 elején Antigua városba költözött, hol egy évig lakott. Ez alatt az Agua és Fuego vulkánhegyekre tett kirándulásokat.

1882 elején ismét a fővárosba ment lakni, honnan a következő év tavaszán az ország éjszaki belső vidékeire nagyobb szabású körútra indult, melynek czélja a maya nyelvcsaládhoz tartozó indián nyelvek tanulmányozása volt. Ekkor meglátogatta Salama, Coban, Chixoy, Nebaj, Sta-Cruz-Quiché sat. községeket, vagyis beutazta a Rio grande felső folyásának s a Rio Negro és mellékfolyóinak vidékeit. (A R. Negro középső folyása Rio Salinas, az alsó R. Usumacinta nevet visel).

De nemcsak ezen alkalommal, hanem általában egész guatemalai tartózkodása alatt különös vizsgálódás tárgyává tette Stoll az indián nyelveket, mely tanulmányait külön munkában adja elő

•Zur Ethnographie der Republik Guatemala• cz. alatt. Koponyaméréseket nem eszközölt s sajnos az, hogy orvos létére is elébbvalónak tartja a nyelvészeti anyaggyűjtést a mérésnél.

Ezután újra a fővárosba ment, hogy attól csakhamar végbúcsút vegyen. Visszafelé a Rio Grande (alsó folyása Rio-Montagua) mentén a fővárostól a Honduras öbolhöz vezető kereskedelmi uton elébb Barbascoba utazott, honnan a vízválasztó hegységen átsapva meglátogatta Aldea-Quiriguát, az ős maya városnak reliefeikkel és hieroglyphekkel diszitett monolith-maradványait, végre a Golfo Dulce melletti Izabalba s innen Livingstone-n át 1883 júniusban Európa felé utazott.

E szerint Stoll beutazta Guatemala kétharmadát, éjszaki és déli partjait. Több helyen sokáig tartózkodott. Mindenütt, a hol megfordult, behatóan vizsgálta a természeti és társadalmi viszonyokat. Az éghajlati és egészségi viszonyokat szakértőleg tárgyalja az ország geológiáját röviden, ellenben flóráját és faunáját részletesen ismerteti; különösebben a conchylia-, reptilia-, crustaceákkal és denevérfélékkel foglalkozik, melyekből gyűjteményt is szerzett. Bőven foglalkozik a társadalmi viszonyokkal. A ladinók, főleg pedig az indiánok életmódját, szokásait, ünnepéyeit, nyelvét, erkölcsi s vallási nézeteit, az ország politikai, földművelési, ipari, kereskedelmi s közlekedési állapotát s legújabb történetét Barrios elnök alatt oly megkapó elevenséggel, közvetlenséggel, alapos kritikával, a tapasztalt gyarlóságokat és félszepségeket oly elmés humorral festi, hogy műve valóban érdekes és tanulságos olvasmány. Nem pár heti átutazás emléke e mű, s nem a könnyen felőlő furcsaságokra súlyt helyező elmefuttatás, hanem ötödfél éves tapasztalat érett gyümölcse.

A munkából felemlítjük a következő adatokat: Az ország területe 121,000 □ km. Lakossága az 1880-iki nem egészen pontos számlálás szerint 1,224,602, ebből sárgás színű ladinó: 379,828, kávébarna indián 844,774, (külföldi: 7570, köztük 1466 európai, legtöbb az olasz), népsűrűség 1 □ kmre = 10. Olvasni tud 8%, írni 5%. Vallás róm. katolikus, de az indiánok a »Dios de la Iglesia-n« (az egyház istene) kívül — kiről azt tartják, hogy csak a fehérekre gondol — titokban a Raha uhuyupot (Dios de la montaña, erdő istene) is imádják. Ez ős maya isten a szent fában — Ceiba — lakik, mely alatt tiszteletére áldozati tüzet gyújtanak s ebbe terményeket és kopált szórnak. Ezen kívül hisznek rossz szellemeket, vannak varázslóik — ahitz — (boszor-

kánypélék), jóslóik — ahkih, — mely utóbbiak az ős maya papirend maradványai; hiszik a nagualismust, mely szerint az ember élete valamely állathoz van kötve. Az indiánok legnagyobb része a maya nyelvet beszéli, mely 6 ágra, mindenik ág több dialektusra oszlik. Uralkodó nép a ladinó. Ebből valók az állami hivatalnokok, papok, katonák; néhány angol, német vállalkozó kivételével ladinók birtokában vannak a kávé, kakaó stb. ültetvények; főszenvedélyök a politika. Az indiánok vagy szabad parasztok, vagy ültetvénytudósok; ez utóbbiak az elharapódzott »aguardiente« (czukorból készített szesz)-ivás és kevés munkadíj miatt rendszeren a »habilitaciór«-ra (előleg) vannak szorítva s így uraiknak folyvást adósaí s tényleg rabszolgái. Főtermények: kukoricza, gabnafélék; kakaó nem terem elegendő, úgy hogy importálni kell; czukornád, kókuszpálma, gyapot, cochennille-termelés panganak; az indigót abba hagyták; kevés kaucsuk, dohány, banán, chinafa, mely utóbbit nem rég vitték be. Legvirágzóbb a kávétermelés, mely azonban az utolsó évtized alatt szintén hanyatlott. A terményeket a rossz utak igen drágítják, pedig az utak fentartására az egész lakosság nagy adót fizet. A közlekedés előmozdítása végett Barrios elnök a »Ferrocarril del Norte«-t tervezte, mely az Atlanti Óceánt a Csendes tengerrel kötötte volna össze (Santo-Tomas — Guatemala — San José), de az elnök halálával e terv épügy dugába dőlt, mint az »Union-Centro-Americana« vagyis az 5 közép-amerikai köztársaság egyesítése (Guatemala suprematiója alatt. A bányászat alacsony fokon áll; az aranyosás nem jövedelmező. Ezt mondhatni az iparról is, mely teljesen a külföld befolyása alatt áll. Az indián nők most is korong nélkül készítik az agyagedényeket. A kivitel 1884-ben 4,937,941 peso értékű volt, melyből legelső helyen áll a kávé (4,455,677 peso) a többi fontosabb cikkek: állatbőr, czukor, kaucsuk, banán, mahagoni. Behozatal ugyanezen évben 3,829,651 peso értékű, főleg gyapot, szövetek, selyem, üveg, petróleum, porcellán. Az ország 23 departamentóra oszlik; mindeniket a köztársaság elnökétől kinevezett főnök (Jefe politico) kormányozza. Legnagyobb városai: Guatemala 57,928, Quezaltenango 20,000, Totonicapan 15,000, Solola 13,000, Amatitlan, Antigua, Chiantla, Quiché 6—7000 lakossal. A kikötőhelyek úgy a Csendes tenger mellett (Champerico, Tecojate, San José), mint a Honduras öböl-nél (Izabal, Livingstone) nem városok, hanem nyomorult kis falvak, eléggé tanuskodva arról, hogy az ország külforgalma jelentéktelen.

A munkát 12 kép illusztrálja. Végül statisztikai, meteorologiai táblázatokot találunk es 2 könyomatú térképet, — az egyik az ország fizikai s politikai térképe 1:1,472,000 mértékben. a másik 1:1,500,000 mértékű ethnographiai térkép, mely Guatemalá indián lakóinak 22-féle nyelvjárását a földrajzi eloszlás szerint különböző színezéssel tünteti fel.

K. L.

Die weite Welt. Reisen und Forschungen in allen Theilen der Erde. Ein geographisches Jahrbuch, herausgegeben von Friedrich von Hellwald. II. Berlin und Stuttgart. Verlag von W. Speman. 8-ad rétu IV. és 377 lap. 29 szines fametszettel. Ára préselt vászonban 9 márka.

Közleményeink 1886. 33—35 lapjai hozták a mult évi *-gal jelzett kötetnek ismertetését, a jelen kötetet a következő dolgozatok töltik ki: 1) Németország a Déltengeren. Carl Hager: »Kaiser Wilhelmsland und Bismarcks-Archipel. Nach den neuesten Quellen geschildert. Leipzig.« czimű munkából. 2) A kirgizek és turkomanok. 3) Guatemala földje és népe »Guatemala von Otto Stoll, mit 12 Abbildungen und 2 Karten, Leipzig. F. A. Brockhaus 1886.« czimű munkából. 4) Dr. Diener kutatásai a Libanonban. 5) Mantegazza India néprajzáról, »Paul Mantegazza: Indien. Aus dem Italienischen. Autorisirte deutsche Ausgabe. Jena. Costenoble 1885.« czimű munkából. 6) Uj-Fundland. 7) Utazások Sziamban és a laotok földjén. 8) Prsevalszkij legutóbbi kutató utazása Beláziában. 9) F. A. Simons kutatásai a Goajiro félszigeten. 10) A Kykladok szigetviránya »J. Theodore Bent: The Cyclades Longmans, Green u. Kv., 1885.« czimű munkából. 11) Éjszakamerika indiánjai közt. 12) A Kongo-állam és a Kongo-vita »Henry M. Stanley: Der Kongo und die Gründung des Kongostaates. Arbeit und Forschung. Leipzig. F. A. Brockhaus 1885. 2 Bände.« czimű munka után. 13) Utazás Georgián át »Arthur Leist: Georgien. Natur, Sitten und Bewohner mit 9 Illustrationen. Leipzig. Wilhelm Friedrich.« czimű munkából. 14) Grönlandból »Adolf Erik Freiherr von Nordenskiöld: Grönland, seine Eiswüsten im Innern und seine Ostküste. Autorisirte deutsche Ausgabe. Leipzig F. A. Brockhaus 1886.« czimű munka után. 15) Kutató utazások a Maláj félszigeten. 16) Ujabb expeditiók Uj-Gvineában. 17) A keleti Óceán szigetvilágából. 18) Utazás a kalmuk pusztaságon »Th. v. Bayer. Reiseeindrücke und Skizzen aus Russland. Stuttgart J. G. Cotta 1885.« czimű munkából. 19) A szartok népe. 20) Olasz expeditió Harárba. 21) Német szerzemények a Herero-földön.

Kisebb közleményei A) Általában: 1. A tengerfenék. 2. A

föld belsejének mérséklete. *B)* Európa : 3. A svajczi jegesek visszavonulása. 4. A bajor tavak mélysége. 5. Dr. Penck a Fekete erdő és Vogézekről. 6. A Kopais tó kiszáritása. *C)* Ázsia : 7. A jávai méregla. 8. Az úgynevezett szív- és májevők Hindosztánban. *D)* Afrika : 9. Hannington püspök meggyilkoltatása. 10. Palat expedíciója és a Sennsi-rend. 11. A becsuán-földnek britt annexiója. 12. A Figuiq-oáz átengedése Franciaország részére. 13. Upingtonia nevű új állam. 13. A Koba és Kabitai négerországok. *E)* Amerika : 15. Árverés az indiánoknál. 16. Vándorló homokhegy Nevada-ban. Az Ausland után. 17. Az egyesült államok négerai. 18. Arizona, éjszakamerikai territorium »G. vom Rath: Arizona. Studien und Wahrnehmungen. Heidelberg 1885.« czimű munka után. 19. Butle city, új bányaváros Montanában. 20. A vulkanizmus Éjszakamerikában. *F)* Ausztrália és Océánia : 21. A Barron River vizesése. 22. Uj Vulkán. 23. A Beauteemps-Beaupré hegy megmászása Uj Britanniában. 24. Vulkáni kitörés Uj-Seelandban. 25. Európai foglalások a Délitengeren. 25. A Queenslandi népszámlálás eredményei. 26. Arany Nyugot-Ausztráliában.

A különben csinos és érdekes munkában kár, hogy a képmelléletek nem a megfelelő cikkek mellé vannak rakva, mert belőle kontrasztok származnak. Így pl. midőn belemerül lelkileg az olvasó Grönland jégsivatagai leírása fagyos élvezetébe, egyszerre csak ráfordít egy oly délszigeti képre, mely Mangarán a prot. hittérítő lakását ábrázolja pálmák árnyékában, körülövezve a tropikus éghajlat buja növényzetével. Ezen segíthetett volna akár a könyvkötő, csak utasítást kellett volna kapnia, melyik képet, melyik laphasadék közé helyezze el. *H. I.*

Wanderungen durch Steiermark von. J. Krainz. Verlag von A. Pichler's Witwe und Sohn. Wien. Buchhandlung für pädagogische Literatur und Lehrmittel-Anstalt. V. Margarethen-Platz 2. Ti-en-hatodrétiú. 92 lap. Ára félvászonkötésben 35 kr.

E czimképes csinos könyvecske 32-dik darabját képezi a vállalatnak, mely Oesterreichische Volks- und Jugend-Bibliothek czímen A. Chr. Jessen gondjai alatt jelenik meg. Tartalma a következő: 1. Land und Leute. 2. Ennthal. 3. Murthal. 4. Raabthal. 5. Drauthal. 6. Sannthal. 7. Save. Czimképe Erzherzog Johann. Denkmal in Graz (kettős lap.) Szerzője a könyvnek bár nem elsőrangú geográf, de azért ügyes és jó munkát nyújtott, mely czélszerűen választotta meg a folyó völgyek szerint való leírást. Nekünk sem ártana hasonlóan egyes részleteket leírnunk ha-

zinkból és hasonló olcsó áron bocsátanunk a nép és az ifjuság kezébe; különösen pedig az ifjuságéba, mely a honismeretet talán jobban megőrizné emlékében ilyen vonzó, rövid leírásokból, mint az iskolai összefüggő és rá nézve absolute kötelező, hivatalos színezetű előadások után. Az országos középiskolai tanáregyesület már azonban megkezdte az ilyenek terjesztését Jókai Magyarföldjével. *H. I.*

Geographische Bildertafeln. Herausgegeben von Dr. Alwin Oppel und Arnold Ludwig. III. Theil. Völkerkunde. I. Abtheilung: Völkerkunde von Europa, mit 300 Holzschnitten nach Original-Zeichnungen auf 30 Tafeln und einem kurzen erleuternden Text. Ferdinand Hirt, königliche Universitäts- und Verlagsbuchhandlung, Breslau 1886. Ára kemény füzésben 5.5 márka.

E hasznos és szép földrajzi vállalatnak I. II. részeit ismerette foyóiratunk 1885. 162—164. lapja. Ez sem áll belső értékében megelőző társai mögött és nemcsak az Ernst von Seydlitz-féle földrajzi tankönyvek méltó illusztrátora, hanem mint önálló munka is fölöttébb használható. Ezt mindenestre köszönheti kisérő szövegének is, mely folio alakban kettős hasábokra osztottan 29 teljes lapot foglal el és földrészünk népeiről előbb általánosan szólva tábláról táblára jellemezi az egyes nemzetiséget és népeket. Így az 53—55 tábla a németeké (a megelőző 52 tábla a munkának első két füzetét tölti ki) általában, az 56—57 tábla az osztrák-magyar birodalombeli németeké, az 58—59. tábla a svájceziaké. A 60-ik táblán vannak ábrázolva a hollandiak, a 61-iken a dánok, izlandiak, svédek, a 62-iken a norvégek, a 63—65. lapokon a Brittszigetek lakói, a 66-ikon a belgák, a 67—68. lapokon a francziák, a 69—70. lapokon a spanyolok és portugálok, a 71—73. lapokon az olaszok, a 74-iken az új görögök, a 75-iken a délszlávok, a 76-ikon az éjszaki szlávok, a 77—79 lapon az oroszok, a 80-ik lapon az európai Oroszbirodalom kisebb nép törzsei, a 81-iken a románok és magyarok, 82-iken az európai törökök.

Mindenütt a népjelleg, népélet, építkezésmód, városok külseje és keresetmódok azok a dolgok, a melyek hű föltüntetését a munka czélul tűzte maga elé és mondhatni sikeresen el is érte. Rólunk magyarokról is elég tárgyilagosan szól, csak a magyar cs betű értékével nem bírt megbarátkozni, mert helyette mindenütt ez-t használt orthographiájában, azt híven, hogy e ponton a lengyel és magyar betű használat érintkezik: így csikos, csarda van csikós, csárda helyett. Tanszernek e képatlasz annál is al-

kalmasabb, mivel lapjai külön is elég olcsón megszerezhetők. az egyes darabok ára 12 kr. *H. I.*

Völkerkunde von Dr. Friedrich Ratzel II. Band. Die Naturvölker Ozeaniens, Amerikas und Asiens. Mit 391 Abbildungen im Text. 11 Aquarelltafeln und 2 Karten von Rudolf Kronau, Theodor Grätz, Ernst Heyn, Wilhelm Heuer, Georg Klepzig, Gusztav Mützel, Richard Püttner, Prof. E. Schmidt, Cajetan Schwoitzer, Adalbert Swoboda, Olof Winkler u. a. Leipzig. Verlag des Bibliographischen Instituts 1886. Nagy 8-ad rétü X. és 815. lap. Ára a 17 füzetből álló munkának ugyanannyi márka.

E diszes és jeles munkának I. kötetét ismertette folyóiratunk (Földr. Közl. 1886. 158—159. lap.) Külön előszava a II. kötetnek nincs, a benne érvényesült elvek és irány jelezve vannak a megelőző kötet előszavában. Ausztrália és Polynézia népeit tárgyalja az első 524 lapon, közéjük számítva egyúttal a madagaszkariakat is. Az 525—712 lap Amerika természeti ősállapotban élő népeivel foglalkozik, mert a bevándorlók tárgyalása és esetleges átalakulásuknak ismertetése, akár a klíma, akár a szomszédos nemzetek behatása alatt, inkább a kulturtörténelemnek képezi elbeszélő feladatát, mint a néprajznak. A 713—786. lapok a sarkvidék lakosságának vannak szentelve és ugyan az új és ó világ éjszaki népei ismertetésének. Hatalmas és kimerítő, tárgy és szerzők szerint berendezett tartalom jegyzéke a 785—815. lapokra terjed. Egyik térképe Océánia és Ausztrál-Ázsiát tünteti föl Szumatrától Kaliforniáig az éjsz. szélesség 33 s a déli szélesség 52 fokai közt, mellék kartonán pedig Madagaszkár szigetét. Megkülönbözteti külön színekkel a merev, göndör és fűrtös hajzatú néprasszokat; adja a nyíl használatának, a kenyérfa, turó és jamgyökér természetének elterjedését. Másik térképe Amerika népeit és kulturáját tünteti föl egymás mellé téve a két Amerika lapját. Adva van itt az eszkimók, indiánok, patagonok és tűzföldiek elterjedése, valamint a gyarmatosított vidékek jelzése, vörös vonal mutatja a régi földmivelés határait mind a két kontinensen. *H. I.*

Canada, das Land und seine Leute. Von Heinr. Lemcke Leipzig 1887.

Lemcke a new-yorki Deutsch-Amerikanische Correspondenz német honfitársainak kívánt szolgálatot tenni a fentirt könyv megírása által. A német kivándorlók az Egyesült-Államok területén most már kemény harcot kénytelenek létökért vívni: kevesbedik is az oda kivándorlók száma. Lemcke rámutat azon

helyre, Kanadára, a mely a német kivándorlás új czélpontjává lehetne; könyvében Kanadának meglehetősen részletes képét adja. Szerző népszerűen ír és természetesen az ország azon sajátosságaira fekteti a fősúlyt, a melyek a kivándorlásra elszánt emberre nézve a legfontosabbak. Adatai, a mennyiben ilyenek vannak, hivatalsak. Szerző elég objektív nyíltan rámutat azon nehézségekre, a melyek az új hazát kereső kivándorlóra várnak. Leírásai érdekesek. Úgy látszik, hogy Kanada egy részét autopsziából ismeri. Munkáját ez is ajánlja. *Br. K.*

Die Marschall-Inseln in Erd- und Völkerkunde, Handel und Mission. Von Carl Hagen. Leipzig 1886.

A mióta a németek Afrikában és Ausztráliában gyarmatokat alapítottak, irodalmukban is szaporodnak azon munkák, a melyeknek tárgya a tengerentúli országok leírása. Ezen munkák közül kétségkívül azok a legértékesebbek, a melyek autopsziából merítenek. Hager munkája nem tartozik ezek közé. Szerző csak az ismertebb munkákból meríti anyagát. Mikronézia általános leírása után részletesebben foglalkozik a Marschall-szigetekkel, külön fejezetekben beszél a szigetek felfedezésének történetéről, a szigetek klímájáról, florája és faunájáról, népéről, kereskedelméről és a területükön működő missionáriusokról. Ez elég részletes tájékoztatást nyújt; sajnosan tapasztaltam azonban, hogy Kubary-nak e szigetre vonatkozó dolgozatait szerző nem használta fel. *Br. K.*

Die Alpen. Handbuch der gesammten Alpenkunde. Von Prof. Dr. Friedrich Umlauf.

A szorgalmas osztrák író ismét egy értékes földrajzi munkával gazdagította az irodalmat. Szerző fentnevezett munkájában, a művelt emberekre oly nagy vonzó erőt gyakorló hegyrendszernek nem csak természeti viszonyait írja le, hanem kiterjeszkedik az emberi életnek minden ágára. Az Alpoknak és azok egyes részeinek földrajzi, geologiai, florisztikai és faunisztikai leírása után az Alpok lakóiról szól; leírja foglalkozás- és életmódjukat, szól a hegyrendszer vasutairól, az Alpok ismeretének fejlődéséről, az Alpok turisztikájáról, gyógyító helyeiről, sőt az Alpokban található művészetről is. Szerző nem irt önálló kutatásokra alapított munkát, de a szakmájába vágó irodalmat gondosan felhasználta és jól olvasható munkát, a melyet számos, köztük több igen csinos ábra ékesít, adott a közönség kezébe. *Br. K.*

Die Methode des geogr. Unterrichts. Berlin. 1886. Von Dr. Carl Boettcher.

A fent nevezett könyv a tizennegyedik porosz, ugynevezott 'Directoren-Versammlung'-ben tartott referatutumot tartalmazza. Szól a földrajzi tanítás céljáról és terjedelméről, a tantárgyak beosztásáról, a tanítás módjáról, különösen a térképrajzolásról, a tanszerekről és szemléltető eszközökről, a földrajzi tanításra vonatkozó, néhány kivánalmát fejezi ki és végre a vita alá bocsátott tételeket terjeszti elő. A szerző a fentemlített fejezetek alá sorolható valamennyi kontroverz kérdéstről ritka paedagogiai tapintattal világosan, szabatosan ír, felkarolja az egész, ide vágó német irodalmat s ezért rendkívül tájékoztató. Tételei nagyobbára elfogadásra találtak. Nehányat, a melyek a magyar iskola-geografusokat is foglalkoztatják, röviden megemlíti: 'A középiskolában elsajátítható földrajzi ismeretek közül a topografiaiak a földrajznak, a természetrajziak a természetrajznak és a történelminek a történelemnek szánt órákban sajátítandók el.' 'A meteorologia a földrajz tanítása köréből egészen kizárandó.' 'A fölfedezések története a történelmi tanítás körébe tartozik.' Szerző nem barátja a rajzoló rendszernek; a leírást a rajzoltatás fölébe helyezi. Az e tárgyban általa ajánlott és a Dir.-Versammlung által elfogadott tételek így hangzanak. 'A topografiai viszonyok (a melyeket sz. szerint a földrajzi tanításnak a középiskolában első sorban kell szem előtt tartani) a leíró módszer által sajátíthatók el legjobban.' 'A tanár csak akkor köteles a fali táblára rajzolt térképvázlatok által magyarázatát megvilágosítani, ha a rendelkezésekre álló szemléltető eszközök világos földrajzi képzetek fölkeltségére és elsajátíttatására nem elégségesek.' 'A tanulóktól csak akkor követelhetjük, hogy a tanárnak táblai rajzát reprodukálják, ha a rajzolásban a szabadkézi rajz tanulása folytán már annyira gyakorlottak, hogy a tanár rajzát könnyen és helyesen reprodukálni képesek.' *Br. K.*

Der Killma-Ndjaró. Von H. H. Johnston. Forschungsreise im östlichen Aequatorial Afrika. Aus dem Englischen von W. von Freeden. Mit Porträt, über 80 Abbildungen und 4 Karten. Leipzig. Brockhaus. 1886.

Miután 1884-ig a természetrajzi szempontból különösen érdekesnek ígérkező Kilima-Ndsáro vidékén járt utazók azt épen ezen szempontból alig tanulmányozták, a British Association és a Royal Society a Kongo leírása által híressé vált Johnstont küldte ki Afrika e legmagasabb havasának vidékére természetrajzi gyűjtések végett. J. 1884 apr.-ben érkezett Zanzibárba, máj. elején Mombászba át-

kelve expedícióját szervezte s még u. a. hóban 280 km. út megtétele után Tavetába a Kilima-Ndsáro aljába érkezett. Rövid pihenő után a mossik hegyes földjére vonult, hol 6000 láb magasságban Kitimbirin faluban letelepedett. A főnökök kapzsisága s egymás közti viszálykodása, valamint a szolgák rossz akarata, s a benszülöttek tolvajhajlama miatt, mint minden afrikai utazónak, neki is kellett szenvednie s ezeket elősorolnunk e helyen szükségesen. — Kitimbirintől kísérlette meg először a Kilima-Ndsáro legmagasabb csúcsának a Kihonak megmászását, de ez a Kibosok miatt nem sikerült. A tengerpartról azonban segédcapatokat kapott s megbékítve a benszülötteket másodszor is elindult a Kibora. 16,315 lábnyi magasságba jutott fel s még 2000 láb hiányzott a csúcs elérésétől. A Kilima-Ndsáro hegyvidéke megkerülésének sikertelen kísérlete után Zanzibár felé indult. A Jipe tavat meglátogatva Ngurumganenál a Péré, Gondjánál az Uszambart völgyébe ment át, innen a Ruvuéba, melyet aztán a tengerpartig Panganiig követett, honnan Zanzibáron keresztül 10 havi út után, melyből hat hónapot a Kilima-Ndsáro átkutatására fordított. Londonba tért vissza.

J. utazásának eredményét a következőkben foglalhatjuk össze : A Kilima-Ndsáro nem működő vulkáni hegycsoport, melynek két örök hóval fedett csúcsa közül a Kibo 5760 m., a Kimavenzi 4950 m. magas. A klíma — ellenkezőleg a Zanzibártól nyugatra eső vidékekkel — az európainak rendkívül kedvező a nappali közepes hőmérsék 17° R. ; az esős időszak októbertől májusig tart, de magasabb vidékeken a szárazság ideje alatt sincs hiány az esőben. — A gyűjtött kőzetek közül a legtöbb vulkánikus. bazalt, augit, andesit stb. összesen 43 darab, melyeket a munka keretében Bonney ír le. — A növényzet forró égálji s a hasznos fajokban igen gazdag. Az alsó erdei övet az akáczfák, fige, baóbab, mangó, pandán, borassus, kókusz, datolya, orchideák aloék stb. jellemzik : a banán 1800 m.-ig nyomul fel; 2000—2400 m.-ig a faharaszatok azon felül pedig a hóhatár közeléig a Seneciók új óriás faja jellemzik a flórát. A növényeket Oliver és Baker határozták meg, 500 faj közt 50 új van. — Az állatvilág hasonló gazdagságot mutat: majom, oroszlán, leopárd, sakál, hiéna, czibetmacska, hangyász stb. az erdőkben sőt még a hegyekben is gyakori. Az elefánt 4000 m. magasan is megél. Zebra, bivaly, antilop igen sok; a madarakat számtalan faj képviseli. A gyűjtött 220 állatfaj közt 15 új. Az állatokat részben Johnston maga, részben Jeffrey

Bell, Godman. Waterhouse, Shelley, Oldfield természethuvárok irták le.

A Kilima-Ndsáro (= hideg szellem hegye) lakosai éjszakon gallák és szomálik, éjszaknyugaton a bantu-négek; a lakosság tömege a maszai, Közép-Afrika e leghírhedtebb rablótörzse, melyet már Thomson oly kitűnően leírt. Johnston ezeket s a lakosság apróbb elemeit az anthropologiai részben ismerteti. — A Kilima-Ndsáro tövében és szomszédságában lakó népek a maszai és a bantu nyelvcsaládok nyelveit beszélik; az elsőhöz a maszai, bari és latuka, a másodikhoz a dsagga, guenó és taveta nyelvek tartoznak, melyek neve egyszersemind elterjedésük góczát is jelöli.

Az utolsó fejezetben J. a Kilima-Ndsáro és a tengerpart közti kereskedelem lehetőségét, fontosságát, ki- és beviteli czikkeit tárgyalja s a kereskedelmi összeköttetést annyival is könnyebbnek hiszi, mert a taveta törzs szelid és barátságos hajlamú. És ezzel Johnston, a Kilima-Ndsáro első természetbuvára befejezi út-leírását. *J. J.*

Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. Goldziher Ignác akademiái I. tagtól. Budapest, 1885. Nyolczadrétü 72 lap. Ára 40 kr.

E füzet, mely a Magyar tud. Akadémia nyelv- és széptudományi értekezései sorában (XIII. köt. 3. sz.) jelent meg, tartalmazza a szerzőnek 1885. november 3-án az Akademiában tartott fölolvasását. E derék és érdekes munka a földrajz történelmének a Szentföld ismerete bővülését tárgyzó részéből igen tanulságos fejezetek ölel föl a legujabb korból, de visszatekintve a multba is, megemlékezik Pécsváradi Gábor, illetőleg Farnadi Miklós XVI. századbéli irodalmi érdeméről szintén e kérdést illetőleg. Említés nélkül hagyja azonban az újabb magyar utazókat, kiknek élén épen a legelső magyar ember, Királyunk ő Fölsége áll, mert Ő volt egyedül az a magyar király, ki II. Endre hadjárata (1217) óta a Szentföldet, mint czimzetes birtokát meglátogatta. Ez 1869-ben történt a suezi csatorna megnyitása alkalmával. A partra szállást megnehezítette bár a tenger erős hullámzása, de azért az nem maradt el; ekkor a lapok azt ujságolták, hogy a börig átázott Beust miniszternek csak a jaffai ferenczrendi kolostorban sikerült megszáritkoznia és ez daczára annak, hogy a miniszter ágostai vallású volt, nem eshetett meg a garderobe hiányossága folytán máskép, mint csuklyásbarát habitusban.

Koronaörökösünk ő Fönsége szintén meglátogatta egyiptomi

útja alkalmával a Szentföldet és útirajza igen szép részleteket nyújt felőle. Ilyen utazásnak eredménye Hoványi János könyve is »Néhány hét a Szentföldön». Utazott ott a korán elhalt Dr. Say Mórícz főigazgató is, kinek ez útját ismertették a »Közoktatás» 1885. évi 13-ik számában. Goldziher élvezetes munkája méltatja Asbóth János ismertetését is a Szentföldről, de természetesen első sorban az angol és északamerikai Palesztina-kutató társaságok nagyszabású működésének eredményeit. Műve olvasásában csak az a dissonantia hat kellemetlenül, hogy a Jordán folyó balpartján elterülő vidéket nyugotinak mondja, a Holt tengernél hasonló tollhibába esik. Az első tévedés a 13—14. lapokon, az utóbbi a 19. és 38. lapokon fordul elő. *H. I.*

Kisebb útirajzok. Irta Maszlaghy Ferencz. Esztergom, kiadja Buzárovits Gusztáv, 1886. XII-ed rétü 166 és 170 lap. Ára 1 ft 20 kr.

E tanulságos és élvezetes földrajzi munka ismertetésénél jeleznünk kell, hogy Maszlaghy nem ujoncz útleírő irodalmunkban; tőle egy sikerült e nemű munka »Délfranciaországból uti vázlatok» czímen már 1875-ben jelent meg. A most megjelent »Kisebb útirajzok» tulajdonképen 3-ik és 4-ik füzetét képezik egy kötetben egy régibb (1879-ben megjelent) szintén ugyanezen czimű 1-ső és 2-ik, egy kötetbe foglalt füzetnek. A régibb »Útirajzok» I. füzetében Bajorországról hoz a szerző avatott ismertetést »A szomszédban» czim alatt, utána »Séta a Dunán» következik Donauwörthtől Klosterneuburgig. A II. füzetben Bearnt írja le, mit »A baszk földön» czimű leírás követ. A III. füzetet »A tavak országában» czim alatt eleven, festő leírás tölti ki a Trauntó, Ischl, Hallstadt, Aussee, Kammer, Wolfgangtó, Schafberg, Mond- és Atter-tó vidékéről. IV-ik füzet »Hegyen-völgyön keresztül» czim alatt leír egy kirándulást a Golling, Luegszoros, Hallein, Berchtesgaden és a Königsee környékéről. Végül »Mi maradt Veronából» czim alatt a jelzett városban tesz körutat.

Ha még oly sok nyíltszemű és jótollú útrajz-írónk volna is, mint a hány nincsen, akkor sem hagyhatnók kellő méltánylás nélkül Maszlaghyt, ki éles megfigyelő képességgel, önálló ítéllettel, a társadalmi tudományokban teljes jártassággal kel útra és a mit lát, egyénisége szűrőjén annyira átidomítja, hogy ismert tájról szóló leírásait is örömet olvassuk. Különösen »Kisebb útirajzok» czimű I—IV. füzetes munkáját ajánljuk az élvezettel olvasni kedvelők figyelmébe. *H. I.*

Magyarország megyéinek kézi atlasza. Tervezte G ö n c z y P á l, rajzolta Kogutowicz Manó. V. füzet. Budapest 1887. Posner K. L. és fia első magyar térképészeti intézetének kiadása.

Ezen térképgyűjtemény újabb (5-ik) füzete, mely most jelent meg, ismét igazolja azon általános elismerést, melylyel a mű eddigi füzetei úgy a hazai (Dr. Hunfalvy János), mint a külföldi szakemberek (Petermann's Geogr. Mitteilungen, 1886. II. füz.) részéről találkoztak. Az előbbiekhöz képest e füzet lapjai ismét haladást mutatnak úgy a beltartalom, mint a külső csin tekintetében. A térképek egységes terv szerint tisztán iskolai czélokra készülnek s ez által igen előnyösen különböznek oly kartographiai munkáktól, melyek iskolai, irodai, közigazgatási s magánczélokra egyszerre akarnak szolgálni. A térképek úgy tartalmilag, mint alakilag teljesen megfelelnek nem csak a paedagogiai, hanem a tudományos igényeknek is s ily jeles és szép iskolai kézi térképeink eddig nem voltak. Egy észrevételt azonban nem hallgathatunk el s ez a — különben igen szép s gondos — írásra vonatkozik, mely néhány lapon (minő Maros-Torda és Trencsénmegye) tulságos kicsiny s azért a terrain-rajz alatt nehezen olvasható. A terrain-rajzot illetőleg semmiféle iskolai térképünk nem vetélkedhetik a Gőnczy-Kogutowicz-féle térképekkel, melyeknek kiváló értéke — szemben az eddigi térképekkel, melyek a terrainviszonyokat mindig csak mellékesnek tekintették — főleg a hegy- és vízrajzi viszonyoknak kellő kiemelésében s áttekinthető szép ábrázolásában rejlik.

A füzet 5 lapot tartalmaz, u. m. Bereg, Hont, Trencsén, Győr és Esztergom (egy lapon) és Maros-Torda térképét: az utóbbihoz Maros-Vásárhely tervrajza is mellékelve van.

A szép vállalatot olcsóságánál fogva is (egy füzet 1 frt 25 kr. egy-egy térkép 30 kr.) melegen ajánlhatjuk. *Dr. Th. G.*

Uebersichtskarte der ethnographischen Verhältnisse von Asien. stb. Mit Unterstützung der k. Akademie der Wissenschaften zu Wien, herausgegeben von Vinzenz von Haardt. 6 Blatt in 30 fachen Farbendruck. Roth in Mappe fl. 15, auf Leinwand gespannt in Mappe fl. 18. — Wien 1887.

Haardt Vincze, a Hőlzelféle geographiai intézet művezetője Bécsben Ázsia ethnographiai földképének szerkesztésével és közreboocsátásával elismerésre méltó szolgálatot tett a tudománynak és a közoktatási ügynek. Ázsia a legnagyobb földrész, több mint 44½ millió □ km. foglal el, s az egész emberi nemnek nagyobb felerésze, összesen vagy 800 millió ember lakik benne. (Az egész

emberiném létszámát 1450 millió lélekre teszik.) — A tudomány be nem éri többé a Blumenbach által felállított öt emberfajtaival; újabban az anthropológok és ethnographok hét, nyolcz, sőt még több emberfajtól és még sokkal számosabb alosztályt különböztetnek meg. Magában Ázsiában hat fajta vagyis rasz van képviselve, s ezek 26 nagyobb csoportra s vagy 120 különböző nemzetre oszlanak.

Haardt sok évi munkával és nagy fáradsággal gyűjtötte össze az ázsiai népekre vonatkozó adatokat, melyeket az utazók, az anthropológok és ethnographok s a nyelvbüvárok műveiben találhatott, s ebbeli vizsgálódásainak eredményeit az említett ethnographiai földkép tünteti föl. Ennek szerkesztésében kettős czélt tűzött ki magának: meg akarta könnyíteni az általános tájékozódást és gyors áttekintést, de másfelől a részletek feltüntetésével a tudomány igényeit is kívánta kielégíteni. E kettős czélját csak nagy technikai nehézségek legyőzésével sikerült elérnie. Hogy milyenek voltak a technikai nehézségek, azt abból is megítélhetjük, hogy összesen 98 kölap kellett s ezekből 68 kölapot a különböző színek és színárnyalatok számára kellett alkalmazni. Azért a földkép nyomtatása is nagy fáradságba és gondba került.

Nagyon sikerültnek kell mondanunk a földképet. Jól kiválasztott alapszínek a különböző fajták elterjedését mutatják, a 26 nagy népesoportot jól kivehető színárnyalatok, végre az alosztályok és egyes nemzetek elterjedését az írás és számok tüntetik fel.

A legnagyobb területet a mongolféle népek foglalják el, hozzájuk vagy 500 millió ember tartozik. Két nagy osztályra szakadnak: az egyik osztályt azok a népek teszik, melyek egytagu nyelveken beszélnek, a másikat pedig azok, a melyeknek nyelvei többtaguak. A többtagu nyelveken beszélő népeket a sárga szín, az egytagu nyelveken beszélőket pedig a zöld szín különböző árnyalatai mutatják. — A közép tengeri fajtahez tartozó népeket a kék szín árnyalatai, továbbá a violaszín s még három más szín tünteti fel.

Az Elő-Indiában élő dravida népeket világos veres szín, a sarkvidéki, maláji és papua népeket ismét más-más színek jelölik meg.

Jóllehet tehát nagyon sokféle színek vannak alkalmazva, mégis a földkép nem nagyon tarka, sőt a színezet kellemesnek mondható.

A földképet különösen a középiskoláknak s a felsőbb intézeteknek ajánljuk. *H. J.*

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

I. Expedíciók.

Az ujszibíriai szigetekre küldött expedíció vezetőitől valahára érdekes távirati értesítést kapott az orosz tudományos akadémia. A távirat Orlingából van keltezve (Orlinga táviróállomás Zsigalovo és Omolo közt a jakutszki útvonalon) és a következőleg hangzik:

»Az expedíció szerencsésen véget ért. A nyarat két szigeten töltöttük; Bunge a nagy Lyachov-szigeten, Toll a Kotelynoj-szigeten nyaralt. Tavasszal felkerestük mind az öt szigetet: Toll a Novaja-Szibirijt külön is megtekintette. Október utolsó napjaiban visszatértünk a kontinens partjaira. Valamennyi résztvevő egészségben tért vissza. A tudományos gyűjtés adatokban gazdag. Bunge, Toll. Cs. L.

II. Ethnographia.

A magyarországi oroszok felől Toma Szilárd így ír: Ott laknak Máramaros, Bereg és Ung hegyes vidékein, s hivatalosan ruthéneknek nevezik őket még Korjatovics Tódor herceg óta, ki minden okmányban mint »Dux Ruthenorum« szerepel. Maga a nép mitsem tud erről az elnevezésről, s ha megkérdik, milyen nemzetiségű, azt fogja mondani, hogy »ruszin« azaz orosz. És ez így is van. Kis-Oroszországból vándoroltak ide, ugyan, annak a dialektusán beszélnek, sőt még a népviselet is megtartotta ősi hazájabeli uralkodó jellegét.

Furcsa kis nép ez a maga meredek, égbe nyúló kék hegyei közt, sovány földjeivel s kövér megalégedettségével. Alig termelnek egyebet krumplinál és zabnál, a hol gabona is terem. ott irigylendő állapotokra akad az ember, a föld igazán mostohán fizet az ő népének. De azért ez a nép nem zugolódik, az ő megható, patriarkális vallásosságában azzal vigasztalja magát, hogy ha apja, nagyapja, ősapja kibírta a harcot a földdel és az elemekkel, akkor ki kell bírnia neki is. Szereti is, ragaszkodik is szülőföldéhez s bárhová menjen, bármely világrészbe vesse is ki végzete, meghalni haza jön az ő kék hegyei közé oda, hol ősei porlanak, az ő fatornyos hazájába.

Ez a ragaszkodás igazán megható. A világ nagy, annyi dúsgazdag, tejjel-mézzel folyó Kánaán van szerte mindenütt, a hol kevesebb verejtékkel adja meg a föld a mindennapit s ez a

tudatlan nép ott marad a fölvidék szikláin s teljes életében ki nem jön a hét szük esztendőből. Nem csábítod ki onnan arannyal sem. Pedig hát mivel fizeti az a föld ennek a végtelen ragaszkodását? A mit ad, az az alamiznaszerű természetesen kívül az üde levegő, a suttagó s fenyves illatot lehelő erdők s a moszatos sziklákról lefutó édesvízű patakok. Hogy megszokta ő ezeket; mire is jó ez, mint hogy étvágyát növelje s életét megnyújtsa vagy 50 esztendőig?

Igen, de nagy az Isten. nagy és hatalmas; azért a hosszú szenvedésért, melyet egy hosszú élet képvisel, bőven kárpótolni fogja ott fenn, abban a ragyogó kék égben, a menyországban. Ők hisznek, az ő lelkökhöz nem fér a kétkedés hideg levegője, mely onnan fúj a civilizált nyugot gyári városaiból. Ők nem kérdik, miért van egyiknek oly rengeteg fölöslege, míg a másinak a szükséges sem kerül; mert tudják, hogy egykor elég lesz annak a dúsgazdagnak is egy három lépésnyi gödör. épen úgy, mint a szükölködőnek. A túlvilágon pedig, mely egy örök életre szól, ők könnyebben fognak beszámolni földi életökkel, mint a dúslakódó. Ezt a vallásosságot különben ősi hazájokból hozták magokkal, de a hazaszeretetet itt örökölték.

A mikor ez a nép hazát cserélt s ott hagyta a nagy szarmát-lengyel síkságot unalmas egyhangúságával s bevonult a Kárpátok hegyzugaiba, azzal az üde hegyi levegővel, melyben szabadon kóvályog a kőszáli sas, beszívta magába a szabadságszeretetet is. A nagy oroszországi paraszt hülyén fog rád bámulni, ha szabadságról vagy hazaszeretetről beszélsz neki, a mienk megérti s rögtön emlegetni fogja előtted a nagy Rákóczy és Kossuth neveit. Láttam egy öreg orosz parasztot, a ki megemelte a kalapját, mikor Kossuthnak nevét kiejtette. A 48-iki szabadság harcot Kossuth-forradalomnak hívják s idő számlálásukban olyan forma szerepet játszik, mint a régi görögöknél az olympiádok.

Rákóczyról egész mondák keringenek, melyeket egyik nemzedék adott át a másiknak. Azt hiszik, hogy nem halt meg, hanem elment messzire, egy nagy tengernek a partjára. de el fog önni megint, hogy harcoljon a szabadságért. Különben nem soda, hogy megőrizték annak az embernek az emlékét, kinek irtokai ott terjedtek el a Kárpátokban és a Kárpátok alján, hol minden várrom az ő dicsőségét hirdeti. Az oroszok legnagyobb része jobhágya volt a fejedelemnek s élénk részt vettek annak

oldala mellett a szabadságharcz küzdelmeiben s hívek maradtak hozzá mindvégig, hívek még emlékéhez is. Igazán csodálatos egy nép. Szinte érthetetlen a mellett a szellemi hátramaradtság mellett ez a tradíciókban gyökerező hazaszeretet. *H. I.*

A minszki kormányzóság fehér-oroszai. A kormányzóság éjszaki és déli részében lakó bjeloroszok — fehér-oroszok — jellemző vonásai közt lényeges eltérések mutatkoznak. Beszédők, világnézetők, szokásaik és ruházatuk elütnek egymástól. Az igumeni járásban lakó bjelorossz merőben járhatatlan rengetegeekben érzi magát jól, a szluczki járásbeli megéneklí a mezőt, a pinszki pedig lelkesedik a mocsarakért, melyek nélkül életet képzelni se tud. Az éjszaki részen a fehér posztóruha járja, a középsőben szürke az uralkodó, a déliben már a fekete vagy a vörösös van többségben.

A fehér-oroszok nagyon szegények, nagyon tudatlanok: házuk a legtöbb esetben el nem ismeri a kémény szükséges voltát. tetejük rozszant tákolmány. Jellemző, hogy minél erdősebb a vidék, annál hitványabbak a házak; bizonyára e körülmény abban leli magyarázatát, hogy a póroknak édes-kevés erdőségük van, mely nagyobbára a kincstáré s a lengyel földesuraké. A volt kincstári parasztok kissé jobb helyzetben vannak, mint a volt földesuri jobbágyok, de azért tudatlanok ezek is. Ezen a bajon segíteni, legalább közel jövőben, alig lehet: az iskola azért nem hathat üdvösen, mert a lakosság szerteszét van szórva.

Vallásos életükben különös fontosság jut a bucsujáró helyeknek, értvén ezeken olyan helyeket, miket például beteljesedett álomlátás, a betegségből való kigyógyulás stb. a vallásos tisztelet magaslatára emelt. Az ilyen helyekre kápolnákat, sőt templomokat is építenek, s bizonyos napokon oda zarándokolnak. A vallásos érzelem olyatén nyilatkozása ez, melyre a papságnak semmiféle befolyása sincs, melyet a papság üldöz s mégis túrni kénytelen, mert valahányszor összezőrdült a lelkiatya az ő hiveivel, eddigelé mindig ő huzta a rövidebbet. Érdekes, hogy ezek a népteremtette ünnepek jobbára az újholdra vagy az utolsó negyed s az újhold közt levő időre esnek. Némely ilyen ünnep összeesik valamely katolikus ünneppel; * ilyen például a husvét utáni tizedik hét szerdája, melyen a katolikusok Krisztus szívét ünneplik.

* Hasonló eset tapasztalható a hazai ruténoknál. A görög katolikusok hivatalosan meg nem ülik az Ur napját, de azért sok faluban a hívek megkivánják papjaiktól, hogy e napon misét mondjon nekik s maga is tartózkodjék a munkától.

Szabad-e földet művelni ünnepnapon? ebben a tekintetben sajátságos felfogás uralkodik a fehér-oroszok közt, mely azt bizonyítja, hogy ők a föld tulajdonosának vallását mélyen tisztelik. Keresztény ünnepen szabad dolgozni a zsidónál, katolikus ünnepen az orthodoxnál (görögkeleti), és orthodox ünnepen a katolikusknál. De azért orthodox ünnepen görögkeleti vallású földjén nem dolgozhatik sem orthodox, sem katolikus, szóval keresztény, és viszont. A nép a felekezetek kölcsönös tiszteletében sokkal nagyobb türelmet és érzszerűséget mutat, mint a papság. Sőt a földbirtok tisztelete is annyira mély gyökereket vert a népben, hogy midőn a birtok más felekezetű tulajdonos kezébe kerül, ez nem mer változtatni azon a szokáson, hogy mely napon szüneteljen, és mely napon folyjon a dolog. A ki ünnepnapon dolgoztat, nem annyira az Istentől, mint magától az ünneptől várhatja a bünhődést: * kövé válik, meghal, megbetegszik, elhullik a házi jószága stb., azt tartja a fehér-orosz. Hasonló büntetéssel sújtja azt is az Úr, a ki ekét lop a mezőről, méhet a méhesből, életet az asztagból stb.

Nagyon érdekes a viszony a fehér-orosz s a zsidó közt. Nemcsak a lengyelek, hanem a fehér-oroszok is élnek azzal a közmondással: »Ha baj van, keresd a zsidót, s ha elmúlt a baj, ördög vigye a zsidót.« Általánvéve a fehér-orosz nagyon jó lábon él a zsidóval; legfeljebb akkor zördülnek össze, ha a fehér-orosz azt találja, hogy a zsidó megsértette vallásos érzetét. Cs. L.

A Filippini szigetcsoport bennszülött lakosai, az illongoták híresek kegyetlen voltokról. Don Ramon Jordana Morera beszéli, hogy engesztelhetetlen gyűlöletet táplálnak az európaiak iránt; ezt azzal bizonyítják be, hogy valahányszor alkalom kínálkozik keresztény ember lábától eltevésére, azt semmi áron el nem szalasztanak. E végből bizonyos meghatározott napon tanácsot ülnek, melyen kijelölik a helyet, hol a gyilkosságban részt venni szándékozók megjelenni tartoznak. Minthogy az ilyen vállalkozás felette tetszik a kegyetlen illongotáknak, rendszeren nyolczvan—százan szoktak részesülni az »expeditió« nyújtotta élvezetben. A rablóbanda vezért választ, kinek kötelessége töviről-hegyire hitudni, vajjon kínálkozik-e kilátás a sikerre vagy sem. Ha a vállalatot elhatározták, a vezér esküvel fogadja, hogy balsiker

* A hazai ruténok Pantelemon napján, azaz augusztus 8-ikán nem végeznek mezői munkát, mert azt tartja a néphit, hogy Pantelemon mennykövel vagy tűzzel sújtja a vakmerőt.

Cs. L.

esetén leüti az utjába kerülő első embert, legyen bár a tulajdon édes apja. A vezér mindenha fejével játszik, mert ha rászedi vagy eserben hagyja társait, mindenkor fejével lakol. — A jól felfegyverkezett rablók ellátják magokat oleséggel, meglapulnak a leső helyen az út mindkét oldalán elterülő magas fűben és úgy várják a kijelölt áldozatokat. Midőn a gyanútlan csapat vagy egyén a vész színhelyére ért, vad üvöltéssel támadnak rá az illongoták, megszalasztják a megtámadottakat, de a legtöbbnyire úgy ejtik a dolgok, hogy a megtámadottak közül egyet orozva, azaz hátulról, a lapoczka tájára mért lándzsaszúrással elejtsenek. Most vig kurjongatás és veszettül vad tánczolás közt körbe fogják az áldozat hulláját s egymásután belemártják lándzsájokat. Ha még oly parányi életjelt ad is magáról az áldozat, valamelyik fűrge rabló legottan elmetszi a fejét s a magasba hajtja. Mindnyájan neki esnek, hogy elkapják, mert a ki elkapja, vitéz ember hírére tesz szert. Az illongoták általában borzasztó kegyetlenséget tanusítanak mindenféle bőrü és színü ellenségek iránt és csakis a puskának van hatalma fölöttök. Cs. L.

Medve-ünnep. Gondatti L. N. kinek utazásáról a »Földrajzi Közlemények« mult évi utolsó számában megemlékeztünk. sajtóságos medve-ünnepéről szerzett tudomást, mely Szibiria és Éjszak-Amerika benszülöttei közt el van terjedve s melyet ő az Obj torkolatánál lakó szamojédoknál, osztyákoknál és manzáknál tapasztalt. A medvevadászat a benszülött életének ugyszólván legszebb óráját képezi; gyér mulatság ez, mert kinyomozni a maczkót — bűn, és csak olyanra szabad vadászni, melyet vagy barlangjában vagy annak közelében megleptek. Ha egyszer meg van a barlang és benne a medve, az osztyák két-három társat vesz magához és nem többet, mert a maczkó kifülelheti a neszt és kereket oldhat. A vadászok fával eltorlaszolják a barlang szádáját, kis nyilást hagynak csupán s azon keresztül nyillal vagy golyóval leterítik a foglyot. A kimult maczkónak kötelet kötnek a nyakába, kihúzzák a szabadba, hátára fektetik, bőrét felmetszik és leveszik a bundáját; a megnyűzött vadat és a bőrt dalolva és tánczolva viszik a szállásra, hol a tanyabeliek már vig kiáltozással és dalokkal fogadják. A maczkót annak a viskójába viszik, ki a vadászok közül a legjobb módu, ottan a legmegtisztelőbb helyre teszik, hol estig marad. Ámde vászoncselédnek nem szabad meglátni a medve orrát és szemét, azért az asszonynépség ez idő alatt kendővel takarja le az arcát. Az ünnepély éjszaka kezdődik

s néhanapján tizenkét éjszakán is elhuzódik. Ugyanis az ünnep tartama pontosan ki van szabva; fiatal medve tiszteletére legkevesebb három, anyamedve tiszteletére legkevesebb négy és öreg him dicsőítésére legkevesebb öt éjszakán át tart a vigasság. Mindjárt az első éjjelen azzal nyitódik meg az ünnep, hogy a maczkó orrát és szemét pénzdarabokkal egészen letakarják, levarrják, hogy aztán a vászoncelédség is nagyot nézhessen rajta; majd három benszűfött odaáll a maczkó elé, ékes dalokban zengi dicsőségét, csókolja őt és hajlong előtte. Ekkor kezdődik, mit a magyar olyan találóan mond, t. i. »lássuk a medvét!« — a színi előadás. A legtöbb esetben három »művész« játszik. Nyirfahéjból való álarczot öltenek, különböző ruhába, olykor asszonyoknak is öltözködnek, mert az asszony mint művésznő ki van zárva az előadásból; holmi mysteriumfélét adnak elő és ráadásul dalolnak. Az előadás tartalma nagyon változatos, de a medve mindenkor cselekvő részt követel belőle. Bemutatják a bátor szívűt, ki meg nem ijed ám a maczkótól, sőt képen is teremti, de a ki az egerke láttára megfutamodik; majd olyan anyámasszony katonáját ábrázolnak, ki az elejtett vadhoz sem mer közelíteni. Megtörténik, hogy az előadás profán jelleművé fajul; egyik-másik társukat kigúnyolják, vagy épen a bíró uram ferdeségein verik el a port, de azért a színésznek nem leszen bántása, az ő személye sérthetetlen, mert az előadás alatt nem közönséges lény ő, hanem olyan, a ki felette áll a szokásoknak és törvényeknek. A művészek nem gyéren szavakat cserélnek a közönséggel, mely igen élénk részt veszen a játékban. Egy éjszakán tiz darabot is előadnak, tehát a nagy medve tiszteletére rendezett tizenkét napos halotti toron százhuszat. Gondatti ötven mysteriumot jegyzett fel.

A második éjszakán nagy ünnepélylyel kiviszik a medve bőré, a húsból még hátra levő maradókat pedig az asszonyoknak adják; elbúcsúztatják a medvét, elmondják neki, hogy az elhalmozott kitüntetésektől megtisztelve érezheti magát, hogy halálának okai nem ők, hanem az oroszok, kik puskaport és ölmet adnak. stb.

Megtörténik az is, hogy a vadászat valamelyik benszülött halálával végződik; ebben az esetben atyafiai kötelesek megölni a medvét és vérrel megtorolni a kiontott vért. Inkább meghal az osztyák a medve lábának ütéseitől, hogy sem hosszúlattanul hagyja vérének halálát.

Ezen sajtáságos ünnepély a benszülöttek vallásos nézeteiben leli magyarázatát. A medve keletkezéséről külön **legenda** szól. A medvének — így tartja a legenda — két őse volt; **égben** lakott az egyik, egy isten házában. de mivel nem fogadott **szót**. a földre száműzték; a másik valamikor ember volt, de **medvévé** változtatták, mert az édes anyjának nem engedelmeskedett. Az előbbi a tarka medve, most is él, s koronkint az Úral **csücsain** látható: a ki vele találkozik, szerencsés lesz a vadászaton s a szarvastenyésztés körül. *Cs. L.*

Lakodalmi szertartások Guatemálában. Dr. Stoll nemrég munkát írt erről a kevésbbé ismert országról, melynek idian lakosai napjainkig megőrizték ősi voltukat. Lakodalmi szertartásaikról álljanak a következők. Midőn a guatemalai indus legény fejébe vette, hogy megházasodik, s kiszemelte **szíve választottját** is, tiz aranypénzt, négy palaczk szeszes italt veszen magához, s felkéri atyafiait, legyenek kísérői a kiszemelt ara házába vivő útjában. A társaság megjelen, nagyokat hajlong, de hogy mi hozta őket oda, arról bölcsen hallgat; a leány szülei szintén hallgatnak. A vőlegényjelölt asztalra teszi az aranyat, sorjába helyezi a palaczkokat és szótlannul kimegy a pitvarba, hogy az atyafisággal együtt szerényen bevárja a választ, Ha a leány szülei hozzá nyulnak a pénzhez, megvan a jó jel. A pénzt figyelmesen vizsgálgatják, súlya szerint megbecsülik, kézzől-kézre adogatják, végre óvatosan zsebre csuszatják. Ez megtörténvén, a gazda kinyitja az első palaczkot, teletölti poharát, egy kortyot lenyel belőle s átnyújtja oldalbordájának, a ki aztán bekebelezi a pohár maradéktartalmát. Téved, a ki azt hiszi, hogy ezzel a gazdasszony is beleegyezett. Csak ha szája szerint való a vőlegény, s a lakzi ellen kifogása nincs, akkor veszi a negyedik palaczkot, teletölti a poharát, iszik belőle egy kortyot, s a maradékot átnyújtja urának. A vőlegény s rokonai, kik hiven lesik a szobában történeteket, erre belépnek a szobába, s a menyasszony anyja a vőlegény anyjának italt tölt a második, a menyasszony apja pedig a vőlegény apjának italt ad a harmadik palaczkból. Ezt már-már beleegyezésnek tekinthetni. Nehány nap múltán ismét megjelen a vőlegény az összes rokonság kíséretében, olyan nagy dorongot cipel, a minőt csak elbir, leteszi a menyasszony házának küszöbe előtt, és a nélkül, hogy belépne, távozik. A hét végén harmadszor is eljő, hogy megnézze, vették-e valami hasznát a hozott dorongnak, vagy sem. Ha a fát szétfűrészelték s fűtésre használják, a vőle-

gény szive vágya teljesült. Összehívja pajtásait, kik fegyverrel és hangszerekkel jelennek meg, éjjeli zenével megtisztelik a menyasszonyt, közbe-közbe lövöldöznek és tűzijátékkal is kedveskednek. E közben megiszszák a palaczkokban még megmaradt s erre az ünnepélyes alkalomra gondosan tartogatott italt. táncmulatságot csapnak melyen a vőlegény kizárólag a menyasszonnyával tánczol, és másnapon megtartják a szertartás követelte vallásos egybekelést. Megtörténik az is, hogy a szerepek változnak, s a leány szülei mennek vőlegényt keresni. Az első látogatást ők is úgy végezik, aranyat és italt visznek, ahogy a leány szülei szokták. A második látogatáskor a leány üres kézzel állít be, és elérve a ház ajtaját, megfordul és távozik. Néhány nap mulva a leány szülei elmennek a választott vőlegény házába, hogy határozott feleletet kapjanak. Ha a hozott ital érintetlenül maradt az asztalon, jele hogy az indus kisasszony kosarat kapott, s az italt hazaviszik; ha pedig az itálnak egy részét elfogyasztották, következik a szerenádnak, s a táncmulatság, melylyel az eljegyzés végződik. Cs. L.

III. Statisztika.

Franciaország népessége. Folyó évi jelentésemben (I. Földr. Közl. 91. s k. l.) megemlítettem, hogy Franciaország népessége csak lassan szaporodik s hogy Franciaországban aránylag sokkal kevesebb születés van, mint Németországban. (Meg kell itt jegyez-nem, hogy a 92. lapon olvasható jegyzetben hibásan van mondvá, hogy Franciaországban 1871-től 1880-ig összesen csak 927,243 gyermek született, e szám a születések egy évi átlagát fejezi ki s Németországban is az 1.711,334 számot egy évi átlagnak kell venni.) — A *Journal de la Société de Statistique de Paris* 1886-diki évfolyamának 10-dik száma a következő adatokat közli:

1881-ben született	937,057	gyermek,	ebből	törvénytelen	70,079.
1882-ben	> 935,566	>	>	>	71,305.
1883-ban	> 937,944	>	>	>	74,213.
1884-ben	> 937,758	>	>	>	75,754.
1885-ben	> 924,558	>	>	>	74,171.

E kimutatásból látjuk, hogy kivált a törvényes ágyból való gyermekek száma inkább fogy, mintsem növekedik. Átlag véve 100 lélekre 24₁ születés esik. 100 gyermek közül 4₁—4₂ halva születik. A születések száma a halálozások számát 1881-ben

108,227, 1882-ben 97,027, 1883-ban 96,843, 1884-ben 78,974, 1885-ben 87,661-gyel haladta meg. Ezen számok mutatják a népesség évi szaporodását a születések által. A népességet 1881-ben 37.670,000-re, 1885-ben 38.030,000 lélekre számították. 28 megyében több ember halt meg, mintsem született. -- 1000 lélekre 7,5 házasság esik, 1881-ben a házasságok száma 283,079, 1885-ben 283.170 volt.

H. J.

Galiczia statisztikai viszonyairól érdekes képet tár elénk az a hivatalos kimutatás, melyet »Galiczia 1886. évi statisztikai evkönyve« címén dr. Rutovszki Taddé bocsátott közre. Átvesszük belőle a közérdekű adatokat. Galiczia kiterjedése 78497 km², tehát Ausztria területének 26%-a. Népessége 1885. évi december 31-ikén 625311 lelket tett ki. Egy km²-re 76, egy községre 918 lakos esik. Az 1880. évi december 31-én megtartott népszámlálás Galicziában 5958907 lakost talált, kik közül római katolikus volt 2714977 (45·5%), görög katolikus (egyesült) 2510407 (43%), zsidó 686596 (11·5%), evangélikus 40190 (0·7%) és 7736 más felekezetű.

A közművelődés gyenge lábón áll. Aránylag véve legműveltebb Krakkó városa, melyben 58% tud írni, olvasni, utána következik Lemberg 53%-kal. A többi városokban kevés kivétellel 25%-nál kevesebb tud írni-olvasni, a hegyi kerületek pedig annyira hátra vannak, hogy az egyes kerületek lakosságának alig 5%-a ért valamit az írás-olvasás mesterségéből.

Római katolikus egyházmegye van 4, esperesség 106, plébánia 803, lelkész 1722. Egy lelkészre 1625 hívő jut. Görög-egyesült egyházmegye van 3, esperesség 88, parochia 1737, lelkész 2121; egy lelkészre 1266 hívő esik. Órmény katolikus van 2724, érsekük Lembergben székel; van 9 parochiájuk, 14 lelkészük (ezek közt 3 esperes). Zárda van 162, szerzetes és apáca 2069.

Egyetem kettő van; a krakkói Jagelló-féle teljes, a leberginek orvosi kara nincs. A Jagelló-féle egyetemen 1885/86-ban 109 tanerő működött; rendes és rendkívüli tanár volt 57, a téli félévben 1066 hallgatóval bírt; fenntartása 367,670 frtba került. A lebergin 61 a tanerők száma, tanár 35, és 1030 hallgató volt, fenntartása 177,200 forintba kerül. A krakkói egyetem orvosi kara 400, a lebergi egyetem jogi kara átlag 500 hallgatót számlál, A lebergi műegyetemnek négy szaka van: mérnöki, építész, mechanikai, és technologia-chemiai; a 42 tanerő közt 15 tanár

volt. A hallgatók száma körülbelül 200: fenntartásának költsége 96250. 65% hallgatta a mérnöki és 7% a mechanikai szakot.

Középiszkola van 33, nevezetesen 27 gymnásium és 6 reáliskola. A gymnasisták száma 12 ezer, a reálistáké körülbelül 1000. A középiszkolába járó zsidótanulók száma 1875-től 1884-ig 8%-kal emelkedett. — Tanítóképző intézet 1884-ben volt 9, a tanerők száma 149 s a tanulóké 1155; gazdasági iskolák (földművelő, erdészi stb.) száma 13, — 86 tanerővel és 317 hallgatóval; a szépművészetek krakkói akadémiájának volt 12 tanára és 105 hallgatója: ipariskola volt 47, ezekben 236 tanító 4666 tanulót oktatott; a 7 zeneiskolában 31 tanító és 663 növendék volt; az egyetlen állatorvosi intézetnek 9 tanára s 165 hallgatója volt; a 2 szülésznői iskolának 2 tanára és 64 növendéke volt; más speciális iskola van 41, azokban 482 tanító 2748 tanulót oktat.

1884-ben-ben 4.448,716 lakossal bíró 3855 községre 3387 népiskola 414,000 tanulóval jutott; nincs iskolája 1.349,692 lakossal bíró 2376 községnek. A népiskolák évente 1.696,998 frtba kerülnek. — Lengyel tannyelvű népiskola van 1212 (45%), rutén tannyelvű 1376 (51%), német tannyelvű 86 (3%). — A hatóságoknak több mint 2000 talmudi iskoláról vagyis chejdderről volt tudomása.

1884-ben lengyel lap és folyóirat volt 102, rutén 21, német 2, héber 12. — 1885-ben nyomattak 4.645,944 darab lengyel, 573000 rutén, 22690 német és 193740 darab héber lap-példányt.

A mi a népesség foglalkozását illeti, földműveléssel foglalkozik 4419636 (74%), iparral 456502 (7.7%), kereskedéssel 216864 (3.6%), mint tisztviselő működik 192814 (3%), kamataiból élő háziurak és tőkepénzesek száma 99302 (1.7%), napszámba jár 495954 (8.32%). •

A 7.849,699 hektár földterületből 3% jut a földesuraknak 0.37%, a majorátusokra, 37.45% nagy földbirtokosokra, 4.76% községekre, és 54.36% a kisbirtokosokra. A kataszteri beosztás szerint a galicziai földek értéke 490.402,813 forint, az épületeké 315.234,705 frt. Cs. L.

Rövid statisztikai adatok az Orosz birodalomról. Az Orosz birodalom felosztatik guberniumokra, vagy az ezekkel egyrangú tartományokra és nagy kerületekre; a kormányzóságok (guberniumok) járásokra vagy ezeknek megfelelő szakaszokra. Van pedig összesen 77 gubernium, 18 tartomány (oblaszt), 3 nagy kerület

(okrug), 2 szakasz (otgyel), 674 járás (ujezd), 125 körjáras (okrug). 1 katonai főkormányzóság, 1 katonai kormányzóság, 8 főkormányzóság, 6 polgármesterség, 3 prisztavság (biztosság), 2 főváros, 77 kormányzósági székváros, 18 tartományi székváros 598 járási székváros, 91 körjárási székváros, 24 kikötőváros, 47 járásheli város, 111 státuson kívüli város. 3 katonai város, 2 bányaváros. A különböző rangú és rendű városok összege 863.

A finn nagyfejedelemséget alkotják: az abo-börneborgi (turku-pori), vazai, vyborgi (wiipuri), kuopioi, nyulandi, szankt-micheli (mikkeli), tavasztguszi (hämeenlianai) és ulenborgi (oulu) kormányzóságok. Lengyel királyságbeliek: a varsói, kalisik, jeliczy, lomzszai, lyublinoi, petrokovi, ploczki, radomi, szuvalkii és szjedteczi guberniumok. Baltitenger mellékiek: a kurlandili, flandi és észtlendi kormányzóságok. Kisoroszországiak: a poltovai, csernigovi és kijevi guberniumok. Fehéroroszországiak: a vitebszki és mogilevi kormányzóságok. A novorosszijszkij krajt (ujoroszországi ország) alkotják: a besszarábiai, cherszoni, jekatarinoszlavi és tavriai kormányzóságok. Nagy oroszország kormányzóságai: az archangelszki, asztrachani, vilnoi, vladimiri, vologdai, volhyniai, voronézsi, vjátkai, grodnói, kazani, kalugai, kovnoi, kosztromai, kurszki, minszki, moszkvai, nizsegorodi (nizsnij-novgorodi), novgorodi, oloneczi, orenburgi, orel, penzai, permi, podoliai, pszkovi, rjazani, szamarai, szaratovi, szimbirszki, szmolenszki, szankt-peterburgi, tambovi, tveri, tulai, ufai, charkovi, sztavropoli és jároszlavi és tartományai: a doni, a kubani, s a tereki. Összesen 68 kormányzóság és 3 tartomány. — Nyugot-Szibiriához tartoznak: a tobolszki, és tomszki kormányzóságok, az akmolinszki és szemipalatinszki tartományok. Kelet-Szibiriát alkotják: a jensejszki és irkutszki kormányzóságok, s az amuri, transzbajkai (zabajszkai, jakutszki és primorei (tenger melléki) tartományok a vladivosztoki katonai főkormányzóság, s a zajszáni prisztavság. Középáziát alkotják: Turkesztán ország (szyrdarjai, ferganai és szamarkandi tartományok közös neve), szemirécsei tartomány, zeravsani nagykerület, az uralszki, turgaji, s a trans-kaszpiai (zakaszpijszkij) tartományok és a kresznovodszi prisztavság. Végül a Kaukaszhoz tartoznak: a bakui, jeliszavet-poli, kutaiszi, tifliszi, és erivani kormányzóságok, a batumi, dagesztani, karszi tartományok, transkatali és csernoimerei (fekete tengeri) nagykerület, a szuchumi nagy körjáras, s a szvanéczi prisztavság. Cs. L.

IV. Vegyesek.

Zólyom megye helyneveihez. Ezek vissza magyarosításáról szólunk Közleményeink 1885. 212—114. lapján, de azóta a Budapesti Hírlap 1886. 301. száma hoz némely hasznos tudnivalókat, kivált ama helynevek visszamagyarosítása felől, melyek régi hangzása okmányokból deríthető ki. Ilyenek:

Dubova, mely Zsigmond királyunk 1424-iki oklevelében Garam-Szent-Miklós néven fordul elő.

Predajna az 1358-iki oklevelében Péteri.

Jaszena a Zsigmond királytól 1424-ben Borbála királynőnek adományozott birtokok közt Jeszenye.

Lopej ugyanott Lopér, melyet Péter bíró nyert adományul.

Valacska ugyanott Olaszka.

Rónicz ugyanott Kis-Garam.

Baczuch Ipolyi püspök schematismusa szerint az 1274-iki oklevelben Wazuch = Vaczok.

Benus = Benesháza, mert Nagy Lajos 1380-ban a breznóbányai lakosoknak a szebeniekéhez hasonló szabadalmat adván, a város hatásának körül írásánál a többek közt (Fehér: Codex dipl. IX. 5. 292.) ezt mondja: »Alpes vulgo Hidegh-havas, abhinc descendit ad locum Benesháza.«

Hladel Zsigmond királynak 1424-iki oklevelében Hédelle, Hidelő.

Lucsatin ugyanott Luchatew = Luczató.

Körmöcske = Körömese, mert III. Endre királyunk 1291-ben Dénes grófnak Radvány birtoka fele részét adományozván, a határ járásnál a szomszéd birtokosok (Árpádkori oklevéltár V. 30.) így vannak jelezve: »Populi nostri de Keremchey.«

Rakitócz az 1324-iki oklevelben (Cod. dipl. VIII. 2. 554.) ez áll: »Possessionem Rakalcz vocatam Rakolecz.«

Cserin Závada 1300-ban, midőn Endre király Pálnak, Modács fiának adományozta, Cserénfeld volt, tehát Cserény.

Csacsin, midőn Fülöp mestert Thurkus Tamás comes fia az esztergomi káptalan által a zólyom megyei Pónik erdőség birtokába beigtattatta, a káptalan jelentésében (Cod. dipl. V. 3. 112.) a határ leírásnál Chechen patak fordul elő, ismét Csécsény.

Mvoleza ugyanott Molehpatak = Mócsa.

Kinczelova Besztercebánya város XIV. XV. századbeli jegyzőkönyveiben Gönözölfalva.

Salkova Zsigmond királyunk 1424-iki oklevelében Sál-falva.

Szelecz Ipolyi püspök schematismusa szerint 1340. és 1424-ben Szelche = Szelcse.

Pojnik 1281-ben Fülöp gróftól (Comes Ponie) Pónic = Pónik. E név kicsinyítő név a Fülöpből. (Cod. dipl. V. 3. 112.)

Lukovo, 1250-ben Béla királyunk egy adományozása alkalmával a határ leírásnál előfordul Lakocha = Lakócza.

Rybár = Halászi, mert Béla király 1254-ben a zólyomi hospeseknek adott szabadalmokat megerősítvén, kérelmőkre Halászföld-et minden tartozandóságokkal együtt nekik adományozta.

Dobrona az 1254-iki oklevélben Dobronya.

Szászi az 1351-iki oklevél szerint Német-Pelsőcz.

Az egész vármegye területére ekép megállapított helynevek 1887. január 1-ső napján lépnek használatba, úgy hogy 3 éven át a régiek is melléjük zárjelbe jönnek; azontúl pedig csakis az ekkép megállapított helynevek lesznek az egyedül jogosultak. *H. I.*

Községek névmagyarosítása. A »Telegráfügyi Szemle« 1886. 10. füzete kéri a megyék és községhatóságok támogatását, hogy idegen hangzásu helyneveink magyarosítását és közforgalomba hozatalát törekedjenek előmozdítani. Ezt az ügyet figyelemmel kísérik a Földrajzi Közlemények és időnkint regisztrálják. Így:

Vasmegyében 1885. novemberben a következő helynevek magyarosítása történt:

Hochard....	lett Dombhát	Salmersdorf.	lett Salamonfalva
Kogl... ..	» Kúpfalva	Schmiedreith	» Határfő
Lebenbrunn..	» Letér	Steinbach...	» Kőpatak
Oberdolf....	» Órállás	Weinberg...	» Borhegy
Rothleiten...	» Irtás*	Wiesfleck...	» Rétfalu
Salzriegel...	» Sóshegy	Willersdorf..	» Villámos

1886. októberben:

Rettenbach.. lett Mentsér Redschlag.. lett Vörösvágás

Krassó-Szörénymegyében 1886. márcziusban:

Moravicza-Eisenstein lett Vaskő.

Pest-Pilis-Solt-Kiskunmegyében 1886. májusban:

Promontor lett Budafok.

Alsó-Fehérmegyében ugyanakkor a két Preszáka nevű község egyike Ompoly-Preszáka, másika Székás-Preszáka nevet vett föl.

* Tulajdonképen csak pusztája Letérnek.

Pozsonymegyében ugyanakkor:

Haszprunka község Szent-István nevet váltott.

Dr. Hunfalvy János, ki munkáiban számtalan német hegynevet látott el jóhangzásu magyarral és azokat forgalomba is hozta. legújabb munkájában (Magyar birodalom földrajza 1886.) a következő földrajzi nevek régi magyar hangzását mutatja ki:

Ágis = Egres	Nikolisztan = Miklósszállás
Biela-Szkala = Fehérszikla	Odvost = Ötvös
Bucsum = Tőkefalva	Rács-Militics = Miltény
Buttyin = Bököny	20 Sachsenfeld = Albertfalva
5 Dragotinác = Károlyszállás	Szaravola = Szárazfalva
Golubinacz = Gyöngyös	Sz.-Hubert = Nagy-Orosz
Illok = Ujlak	Szigetecz = Sziget
Jankovác = Jankóh., Jánosi	Szlankamen = Zalánkeménd
Kapusztina = Komlód	25 Sztanisics = Szaniszló
10 Kuvin = Kövi	Taucz = Feltót
Maria-Eichel = Makkos-Mária	Tavarnik = Tarkóvára.
Mikalak-Kislak = Itelaka	Turbal = Török-Bálint
Mojavoja = Öröm	Veprovác = Fűzesalj
Mondorlak = Széplak	30 Vinyesti = Várna
15 Monyásza = Menyháza	Weindori = Borosjenő
Moszlavina = Monoszló	Zsablya = Józsefháza.

Ugyancsak ő szerinte Buda szab. kir. város közgyűlése 1847. június 17-én a régi oklevelek nyomán állapította meg a budai hegyek és dűlők elnevezését, de ez még most sincs általánosan elfogadva; következők az akkor megállapított nevek:

Rézmál Kálváriahegy helyett.

Szemlőhegy Józsefhegy helyett.

Vérhalom Ferenczhegy helyett.

Árpád orom Kecsehegy helyett.

Törökvész Rókushegy helyett.

Pasarét Disznórét helyett.

Nyék, Lipótmező, Ördögárok és Fazekashegy helyett.

Kuruczles Miksa-árok helyett.

Bátorhegy Hárshegy helyett.

Pozsonyihegy Jánoshegy helyett.

Virányos Zugliget helyett.

Mátyás-csurgó Disznófej helyett.

Hunyad-orom Laszlovszkyhegy helyett.

Istenhegy és Széchenyi-hegy a Nagy-Svábhégy helyett.

Hajnalos a Svábhegy keleti lejtője.

Bélakút Királykút helyett.

Csilebércz Kakukhegy és Három katarhegy helyett.

Dobogó Akasztóhegy helyett.

Kőerberek Kamaraerdő helyett.

H. I.

A középázsiai vasut háromnapi mulatsággal egybekötött megnyitása Csardsujban, az Amu-Darja partján, a mult évi betetőzését nyerte két hadi gyors hajó (kutter), a »Petr« és »Alexander« vízre bocsátásában. Ez a két hajó Petro-Alexandrovszk és Kelif közt fog közlekedni, hogy a khivai s a bokharai árukat az új állomáshoz szállítsa. A Csardsujból Szamarkandba vivő vonalrész építését 1887. évi február elején fogják megkezdeni. *Cs. L.*

Przsevalszkij kitüntetése. Az orosz tudományos akadémia januárhó 15-én megtartott nagygyűlésén az állandó főtitkár előadta, hogy az akadémia leróni akarván Przsevelszkij érdemei iránt való tiszteleti adóját, elhatározta, hogy belső Ázsia eme fáradhatatlan bűvara tiszteletére jókora aranyérmeket veret, melyet az említett nagygyűlésen Veszeloovszkij titkár át is nyújtott a vezérőrnagynak. Az érem egyik oldalán az utazó mellképe körül eme felirat olvasható »Przsevalszkij Mihajlovics Nikolájnak a császári tudományos akadémia«, másik oldalán pedig »Közép-Ázsia első bűvárának.« *Cs. L.*

A híres Niagara vizesés nemsokára Buffalo városának elektromos világításához megkivántató hajtóerőt fogja képezni. A mérnökök számítása szerint az a 2.059,000 gallon víz mely a zuhagnál másodpercenként lefolyik 7.000,000 lóerőt képvisel, azaz. olyan munkaerőt. melynek előállítására 5 millió dollárba kerülne. A munkálatokat már januárban megkezdték. *Cs. L.*

Skótország egyik nevezetessége, a kandron-burnesi vizesés elpusztult. Tudvalevőleg ez a vizesés a Tife-grófságban van. Dunfermline városától nem messze. A vizesés fölött függő óriás szikla leszakadt és esésében magával ragadta a fákkal benőtt part egy részét; ettől a patak medrében mintegy száz láb magas sziklatömeg keletkezett. Az egymásra torlódott szirttömegek bámulatos képet tárnak a szem elé, de azért a vizesének Walter Scott, Wodsword és Burnes megénekelte vad szépsége örökön-örökké oda lett. *Cs. L.*

A

COLOMBIAI EGYESÜLT-ÁLLAMOK ÉS A PANAMAI SZOROS.

(FELOVASTATOTT AZ 1887. ÉVI FEBRUÁR 10-DIKI ÜLÉSEN.)

Bíncs, de nem is volt soha a világon kereskedelmi vagy közlekedési vállalat, mely annyira fontos s oly forradalmi tényezőként emelkedett volna ki, minden előtte ismert kereskedelmi és közlekedési vállalatok közt, mint éppen a panamai szoros átalakítása, közlekedési tényezőül.

Ha a földképre tekintünk, tüstént kell hogy megis győződjünk ezen benyomásról. A Panamai szoros ugyanis éppen középpont Éjszak- és Délamerika közt egyrésről, másrészt az amerikai világrésztől keletre és nyugatra eső világrészekről. Csaknem egyenes vonalt ad az Angliából Ausztráliába irányuló hajózásnak úgy a China, Japán s egyáltalán a kelet-ázsiai kereskedést is minden akadály nélküli egyenes vonalba és sok ezer mértfölddel közelebbre hozza Éjszak-Európához, * nem is említve a Panamába sugárzó számos közlekedési vonalakat, melyek képzelhetlen sokaságú kereskedelmi cizikkal táplálják a panamai központot, az éghajlatok különbözőségei szerint változatos termékekkel, s a bányászat kincseivel. Csak lehetőleg röviden emlídjük ezen tápláló vonalakat: ilyen a kaliforniai, mexikói, közép-amerikai és dél-amerikai gőzhajó társaság a Csendes tengeren, s ilyen az új-

* New-Yorkból Sydneybe 2700 mfddel közelebb Panamán át az út, mint a Horn-fok körül. New-Yorkból a Sandwich szigetekre 6760 mfddel, — New-Yorkból Hongkongba 5570 mfddel, — New-Yorkból Jeddoba 6400 mfddel, s ezen arány áll Angliára, Hamburgra és Franciaországra is, a legtöbb messze világrészekben levő kikötőket illetőleg.

orleansi vonal, mely Panamával összeköti a földgömb leggazdagabb vidékét a Mississipp-i völgyet, aztán ilyen a kelet-mexikói, a nyugot-indiai, new-yorki és éjszak-délamerikai vonal.

Ezen tápláló vonalak összehordják Panamába az általok érintett országokból az érczeket, minden képzelhető erdei terményeket, ezek közt különösen butorfákat, festő anyagokat, droguákat, balszámokat, vaniliát, indigót, cochenillát, cukrot, gyapotot, kákáot, kávét, rhumot, nyers bőröket, lovakat, öszvéreket s csereképen visszahozzák Európa gyártmányait.

Ha kissé tüzetesebben vizsgáljuk azon országok termelő képességét, melyek úgyszólván közvetlen szomszédságában vannak a Panamai szorosnak, tüstént szemünkbe fog ötleni Panama roppant mérvű hordereje arra nézve, hogy a fennálló kereskedelmi és szállítási összeköttetések tekintetében, eddigelé soha elő nem fordult forradalmat idézzen elő.

Ezen országok éjszokról a közép-amerikai köztársaságok, nevezetesen Costa-Rica, San Salvador, Guatemala, Honduras és Nicaragua. Délről pedig a Colombiai egyesült-államok, Ecuador, Bolívia, Peru és Chili.* Ha most figyelembe vesszük, hogy ezen

* Legujabb statisztikai és földrajzi adatok szerint a közép-amerikai köztársaságok kiterjedése, népessége és termelő képessége következő:

a) *Costa-Rica* kiterjedése 32,500 □ km. — 250,000 lakossal. Termékei arany, réz, vas, ón, kőszén. Nyers bőrök, sassaparilla, teknőczhéj, gyöngy, kagyló, mahagoni. Perui balszam, cinchona és kávé. — Évi kivitele 3.500,000 dollár, évi bevétele körülbelül 3.000,000 dollár.

b) *Nicaragua* kiterjedése 70.000 □ km. — 500,000 lakossal. Termékei indigó, cukor, gyapot, bőrök, festő anyagok, arany, ezüst, réz, sassaparilla, kákáó, gyömbér, mézga, kopál, kautsuk, kén. Évi kivitele 2.000,000 — bevétele 1.500,000 dollár.

c) *San Salvador* kiterjedése 14,570 □ — 400,000 lakossal. Termel perui balszámot, aranyat, ezüstöt, indigót, gyapotot, cukrot és kén. Kivitele 1.600,000, — bevétele 1 200,000 dollár.

d) *Guatemala* kiterjedése 62.000 □ km. — 1.200,000 lakossal. Termel mindenféle cereáliákat fensíkjain és hegyei közt. Gyapjút és gyapotot aztán nagy mennyiségben szárított és beszózott marhahúst. Továbbá terményei közé tartozik a kávé, cochenilla, dohány, cukor, a világon a legjobb minőségű indigo, s tropikus gyümölcsök. Végre kákáó, selyem, festő és butorfák, s különféle droguák. Arany, ezüst, vas és réz szinte termeltetik. Kivitele dollárban 4.200,000, bevétele 2.600,000.

e) *Honduras* kiterjedése 21,000 □ km. — 250,000 lakossal. Termel festő és butorfanemeket, kopált, aranyat, ezüstöt, vasat, rezet, ónt, kén, cukrot, gyapotot, cochenillát, vaniliát. Aztán nyers bőröket, hust és sajtot. Évi kivitele 1.200,000 dollár, — bevétele 1.000,000.

elősorolt, és mind Panamára utalt államok földrajzi kiterjedése összesen 2.879,000 □ kilométerre rúg, összesen mintegy 13.000,000 lakossal, melyek száma napról-napra rohamosan emelkedik. Kivitele ezen államoknak jelenleg már közel 60.000,000 dollára rúg, több mint 40.000,000 dollár bevittel szemben, mit a Panamai földszoros közvetít, könnyen átláthatjuk Panama fontos fekvését, s kereskedelmi nagy horderejét.

Ez még inkább feltűnővé válik, ha csak röviden és nagyjából felsoroljuk a czikkeket, melyeket ezen említett államok Panamán át szétküldenek a világba.

A bányatermékek közül például arany, ezüst, réz, vas,

A szomszédos délamerikai államok pedig a következőleg állanak nevezetesen:

a) **Magok a Colombiai egyesült-államok**, melyek területén a Panamai szoros fekszik, földrajzi kiterjedése 654.000,000 □ km., rohamosan növekvő most már 3.250,000 lakossal. — Termel rizst, gyapotot, kávé, dohányt, kakaót, cukrot, tropikus gyümölcsöket, kautsukot, vaniliát, ánizst, balzsamokat és különféle más droguákat, festő- és butorfát, cinchonát. Artzn fensikjain mindenféle szemes és hüvelyes veteményeket. Továbbá nevezetesb terményei közé tartoznak az arany, ezüst, platina, smaragd, kősz. Tömérdek teknőcshéjat és gyöngyöt halássznak, s ipari termékei közt nevezetes szerepet játszanak a szalma- és gyökér-kalapok, szivarok és edények. Évi kivitele dollárban 7.500,000. Bevitele pedig 5.000,000.

b) **Ecuador** kiterjedése 350,000 □ kilométer, 1.000,000 lakossal. Termelése mérsékelt égalji cerealiák és gyümölcsök. Azután gypajjú, fagygyú, nyera bőrök, szárított és sózott húsfélék. Sassa-parilla, cinchona, vanília, fahéj, balzsamok, gentiana, mézga, quassia. Építési és festői fanemtek, kokusz rest- és egyéb kokusz-termények. Továbbá arany, ezüst, kéneső, vas, réz, czin, ón, piskolcz, manganesium, kén és só. Ipar terményei közt kiemelendők kalapok, kötelek, függő ágyak, agyag áruk, poncsok és gyékények. Évi kivitele dollárban 3.000,000. Bevitele 1.500,000.

c) **Peru** kiterjedése: 735,000 □ kilométer, 2.600,000 lakossal. Termelése arany, ezüst, réz, vas, czin, salétrom, guano, nagy mennyiségű gypaju, kitűnő szövetek és agyag áruk. Évi kivitele dollárban 13.000,000. Bevitele 11.000,000

d) **Bolivia** kiterjedése 646.000 □ kilométer 1.500,000 lakossal. Fő termelése guano, arany, ezüst, réz és kitűnő indigó. Évi kivitele dollárban 5.000,000. Bevitele 4.000,000.

e) **Chili** kiterjedése 210.000 □ kilométer 2.120,000 lakossal. Legfőbb termelése a mezőgazdasági és állattermények, szárított bőrök, hus, azután érczek, ásványok és kézi ipari czikke. Évi kivitele dollárban 18.000,000 Bevitele 9.000,000.

A mexikói köztársaság távoli állam ugyan, s legnagyobb és legfontosabb része, a mexikói öböl kikötőiből fedezi bevitelét, s viszi kivitelét. De a panamai rayonba tartozik az acapulcói és mauzanillói kikötők kivitele, mely jelenleg közel 2 millió arany és ezüst kivitelt ad Panama felé.

ón, czin, antimonium, kén, só, manganezium, salétrom, czinóber, higany, platinum, kőszén, márványkövek s ezentul milliókra menő vert pénz.

Erdei termelésekből butor és hajóépítésre való legnemesebb díszfák és festő fák, aztán rendkívül sokféle droguák, különösen balzsamok és többféle cinchonák, melyek quinine készítésére fordíttatnak, aztán quassia, sassaparilla, kopál, mézga és kautsuk.

Ültetvényekben kezelt terményekből: kávé, kakaó, vanília, cukor, nádméz, gyapot, gyömbér, indigo, rum, arak, dohány, rizs, anizs, tamarind s nemcsak tropikus, de mérsékelt égálji gyümölcsök és cereáliák is, kitünő és nagy mennyiségben.

Aztán állatok és állattermények, mint öszvérek, szamarak, lovak, lámák, nagy mennyiségű nyersbőr, kitünő gyapju, enyv, sajt, szárított és sózott hús és fagygyú.

Az ipar terményekből említésre méltók a szalma- és gyökérkalapok, ponchok, serapék, szőnyegek, függő ágyak, pokróczok, dísz gyékények és egyéb fonatok, különösen kosárfélék. Továbbá agyag edények, szivarok; kokusz-, kender- és musakötelek és zsinegek.

Vége a tenger terményeiből gyöngy, gyöngyragylók, teknőcshéjak, füstölt, szárított és sózott halak.

Megemlítendő még a guano vagyis madárganaj, mely Bolivia partjain de különösen a perui köztársaság birtokába tartozó Chíncha és Lobos szigeteken bámulatos mennyiségben fordul elő s eddig is nagy mennyiségben exportáltatott Angliába, Franciaországba, Belgiumba, Olaszországba és különösen Chinába s Japánba s még mindig van a két szigetcsoporton legujabb becslés szerint mintegy 80 millió tonna vagyis 800 millió metermázsa készlet. Ezen Guano képezi Peru legbiztosabb és legnagyobb jövedelmét, mert évente mintegy 2,500.000 metermázsat exportál s a helyszinén adja metermázsját 2 frton aranyban.

Kétségtől sokan vannak hallgatóim közt, kik hallva ezen elősorolt országok gazdagságát s kiviteli képességét, önkéntelen is azon gondolatra jönnek, miért nem támadt valakinek már előbb is azon gondolata, hogy e földszoros átmetszése által a két oczeán egyenes kereskedelmi összeköttetésbe hozott volna s miért kellett ily későn s csaknem az utolsó órában mintegy feltalálni ezen problémát Lessepsnek, századunk ezen bámulatos lángeszének.

Az így gondolkodók kedvéért megjegyezzük, hogy a szoros átcsatornázásának eszméje korántsem esik a jelenkor felfedezései közé, mert már közel egy század óta tartotta magát azon nézet, hogy a szoros átmetszése által a két oceán egyesítése elengedhetetlen követelmény, miként a szoros a világkereskedelem egyik legfontosabb gócpontjává fejlődjék. De kevéssé lévén az Isthmus hozzáférhető azon nézet tartotta magát folytonosan, hogy a keleti partok mocsárai s az Isthmus magas hegyei áthidalhatatlan akadályul szolgálnak ily terv létesítésénél, nem is említve az éghajlati kedvezőtlen viszonyokat.

Az új-granadai kormány már a múlt század végén, de különösen századunk első tizedeiben többször felhívta a nagyobb nemzetek kormányainak figyelmét ezen fontos közlekedési vonal életbeléptetésére s Angolország mindég sovár vágygyal tekintett a tervre, többször tétetett felületes méréseket is, de visszahökkenként mindannyiszor a munka nagyságától s az óriási pénzáldozatoktól.

Franciaország tovább ment, felmérte az egész vonalt, a granadai kormánytól igen előnyös feltételeket eszközölt ki, sőt véle szerződést is kötött. Mikor azonban a terv részletes költség-előirányzatára került a sor, ez annyi milliókra rugott, hogy szinte visszavonult s felmondta a granadai kormányval kötött szerződést.

Aztán az Éjszakamerikai Egyesült-államok kezdtek foglal kozni komolyan a terv keresztülvitelével és pedig nem szorítottak egyedül a Panamai földszorosra, de esetleg lehetnek tartották, hogy könnyebben és olcsóbban állítható elő egy átkelés a Darien-szoroson, Panamától délre vagy a nicaraguai tavak közvetítésével a nicaraguai szoroson. E végből a congressus megszavazott egy nagy összeget előmunkálatokra s a Presidens 3 nagy — tengerésztiisztekből álló — expeditiót küldött ki, mind a három vonal tanulmányozása és felmérése végett.

Ezen vonalak mindegyike fel is méretett, a költségvetés is elkészítettett, mind a három vonal kivihetőnek találtván s épen a felett folyt a vita, melyik vonalnak adassék elsőség, mikor oly események jöttek közbe, melyek az egész éjszak-amerikai nép figyelmét Kaliforniára fordították. Az éjszak-nyugati határszabályozás által ugyanis az Egyesült-Államok birtokába jutott Oregon s az 1848-iki Mexikóval folytatott háboruban elfoglalván s bekebelezvén Kaliforniát, hol roppant mennyiségű arany fedeztetett fel, az egész nép követelte, hogy a congressus tüstént állítson fel egy

átkelési vonalat az Istmuson, hogy a nép kényelmesen és biztosan eljuthasson az ujonnan birtokba vett országokba s különösen a kaliforniai arany mezőkre.

A congressus ezen hangos pressió hatása alatt 1848. októberben egy-egy gőzhajó vonalat engedélyezett tetemes állami subventióval New-Yorkból és New-Orleansból Cuba és Jamaikaszigetek érintésével Aspinwallba s egy harmadikat Panamából San-Franciscoba, azon meghagyással és kikötéssel, hogy az engedményesek tartoznak három év alatt Aspinwallt akkor még Chagrest Panamával vasutal összekötni s addig is gondoskodni, hogy az utasok az Istmuson akadály nélkül átkelhessenek.

Az igaz, hogy a csendes tengeri vonalat és az átkelési vasutat Éjszak-Amerika három leggazdagabb pénzembere vette át, kik korlátlan anyagi eszközökkel rendelkeztek, de a vállalat mégis sokkal nagyobb volt mint az aranyláz és kivándorlási mozgalom nyomása alatt kezdetben gondolták.

Az amerikai kormány nagy postaszállítási subventiót kötött ki, az igaz. S az akkor még új-granadai köztársaság szinte nagy kedvezményekben részesítette a hármass konzorciumot, nevezetesen kizárólagos vasuti szabadalmat adott 40 évre, az egész átkelési területet ingyen adta s ezentul még 250.000 hektár államföldet az Istmuson s beleegyezett, hogy a vasut 2 végpontján szabad kikötők legyenek Aspinwall és Panama s az átkelési díjtételeket a consorcium tetszése szerint alapíthassa a szükséglethez s érdekeihez képest.

Azonban az egész földszoros igen gyéren volt népesítve, semmi közlekedési mód sem létezett, élelmiszerek pedig éppen nem voltak sehoh kaphatók. Az atlanti oldalon megmérhetetlen s hozóttal benótt mocsárok voltak közel 15 kilométer távolságra befelé, valóságos sárgaláz fészek, melyben hozzá még krokodilusok s egyéb csuszó-mászók ezrei hemzsegték, nem is említve mosquitok, homoklegyek és egyébbb állatkák milliárdokra menő számát, és kinzó, csaknem kiállhatlan fellépését.

A vállalkozók 1849. Julius 2-án megindították első gőzhajójukat Panamából San-Franciscoba, s mindkét végpontról havonként 2—2 gőzös indult ki rendesen. Az átkelést azonban az élelmes Amerikaiakra bízták, hogy találjanak Panamából Aspinwallba és viszont, a hogy épen tudnak, s éllelmezzék is magukat a hogy épen lehet.

Az átkelés akkor ugy történt, hogy az Aspinwallba, vagyis akkor

még Chagresbe érkező utasok bungókban, vagyis fából vájt nagy ladikokban utaztak fel a Chagres folyón Barbacoesisig, néha egész Obispoig, s onnét aztán öszvéreken Panamáig. Ezen utat akkoriban, mely egyenes vonalban kevesebb 70 kilométernél, 14—15 nap alatt tették meg, s egy-egy személy utazása belekerült legalább 100 dollárba, mert 300—400 utas egyszerre utazván, az élelmi szerek, bungók és öszvérek ára annyira felszökött, hogy az Isthmus lakosai is valóban aranybányában éltek. A helyzet azonban hónapról-hónapra javult, a mennyiben a Chagres folyó mentén ideiglenes vendéglők alakultak, a bungo szállítás szabályoztatott, s 1849 végén már 50—60 dollárra esett az átutazási költség, s 8—10 nap alatt volt megtehető.

A vállalkozók ez alatt az Atlanti végen több szigetet letaroltak, s azokon a vasutépítéshez szükséges mindenféle műhelyeket felépítettek, s raktárakat állítottak; s számos vitorlás hajót horgonyoztattak, melyeket munkás lakásokul rendeztek be, egyúttal mindkét tengerfelől megkezdték a vasutépítést, a nélkül hogy az egész vonal fel lett volna mérve, sőt még azt sem tudták milyen magas leendő az emelkedés.

Mindjárt kezdetben sárga és posványláz tört ki a munkások közt, nagy részük elhullott, úgy hogy az építést munkások hiánya miatt be kellett szüntetni. Ekkor Irlandból, Olasz és Franciaországból szállítottak óriási napszám mellett munkásokat, de a sárgaláz permanens lett, s így folyton kellett pótolni az elhult munkásokat, hogy az építés fen ne akadjon. A talaj és éghajlati nehézségek oly mérvűeknek találtattak, hogy a 3 év leteltével még csak 3 kilométer vasut volt átadva a forgalomnak, s így az amerikai és helyi kormány kénytelen volt a határidőt meghosszabbítani.

A 4-ik évben, mikor a mocsárokból száraz földre ért a vasutépítés, elkezdtek a vonalat szabályosan felmérni, szintezni és kijelölni, s ekkor találtak fel a mérnökök egy addig még ismeretlen nyílást a hegyek közt, mely aztán 40 méterrel alacsonyabba helyezte az átkelés legmagasabb pontját, mint azelőtt képzelték s a felületes mérések után megállapították.

Ezután a vasut építés rohamos sebességgel haladt előre, minden hóban új és új állomások adattak át a forgalomnak, míg végre 1855. Jannár 27-én az utolsó sínek találkoztak a pályavonal közepén, s következő nap reggelén oceántól oceánig átrobogott az első vonat minden akadály nélkül.

A pálya egész hossza $68\frac{3}{5}$ kilométer s legmagasabb emelkedése a keleti oldalon 62 per mill, a nyugoti oldalon pedig $\frac{52}{1000}$. Az átkelés legmagasabb pontja, a közép dagály tengerszine fölött 108 méter.

Kezdetben természetesen csak ideiglenes fahidak voltak, s a pálya nem is volt kavicsozva, de nemsokára a hidak pompás vas és kőhidakkal helyettesítettek, a pálya mindenütt kavicscsal erősen megrakottott, a táviró huzal conglomerate pyramisokra helyzetetett, mely a pálya építése folyamán létre jött találmány, de azóta mocsáros helyeken Amerikában mindenütt használatban van, állandó solid állomás házak épültek, a két vége kényelmes indóházakkal láttatott el, úgy hogy évek óta ezen vasut a világ egyik legszebb, legjobbban fenntartott vasutvonala, s egész mentén mindenütt benépesedett gyönyörű mezei lakokkal, falvakkal és ültetvényekkel, úgy hogy egyetlen egy élő láncszemnek lehet tekinteni az egész pálya vonalt.

Csaknem mindenütt az őserdő kiirtatott, s mivelés alá vett ültetvények foglalják el helyét, a levegő tiszta és egészségesebb, a biztonság és társadalmi élet lépett az előbbi türhetlen helyzet helyébe, s mindenütt kaphatók bármikor munkások igen mérsékelt napszám mellett, az élelmi szerek is olcsok és bőségben kaphatók mindenütt, így meglett fektetve az alap, melyen jelenleg már a csatorna kiépítése is egyedül pénzkérdés. Nehézség egyáltalán nem létezik.

Mikor a vasut teljesen kiépült, s a számlák rendbehozattak, az építés költségei így állapítottak meg:

a) maga a vasut került, a mozgó felszerelésekkel együtt.....	8,000.000	dollárba
b) Raktárak, műhelyek	1,400.000	„
c) az Aspinwali és Panamai kikötők ...	2.600,000	„
d) világító tornyok	450.000	„
e) Panamában vontató gőzösök a hajókhöz	600.000	„

Összesen..... 13.050.000 dollár

Egyedül magát a szorosban vett vasuti pályatestet véve fel a mozgó felszereléssel, ez tehát 8.000,000 dollárba került, s így kilométerenként 150 ezer dollárba, mi mindenesetre óriási költség s csakis a nehéz helyi viszonyokban lelhettem okát. S ha most tekintetbe vesszük, hogy a rövid kis vasut építése óta a mult év végeig átlagosan évente 1.800,00 dollár bevételt

adott, * s leszámítva az évi kezelési, javítási, tatarozási, új mozgó anyag beszerzési mintegy 400,000 dollár költségeket, a részvénye seknek 10—15% osztalékot fizetett, a Colombiai egyesült-államoknak pedig a tiszta osztalék 3%-át, kétségekívül oly bámulatos eredményt mutatott fel, mely a világ vasutépítészeti történetében hallatlan eredmény, s csakis világforgalmi helyzetének tulajdonítható.

Az igaz, hogy mióta a New-York-Kaliforniai vasut kiépült, igen sok utas és köteg vagy gyorszállítmány eltereltetett a panamai vasuttól, de mikor a vasut kiépült a közép- és dél-amerikai államok forgalma annyira fölemelkedett és Panamába szokott, hogy ezen vasut forgalma soha sem csökkent, de azóta is folytonosan emelkedésben van, mióta azon nagy continentális vasut üzembe jött.

A panamai vasut ugyanis még folyton átszállít évente közel 100 millió dollár értékű aranyat és ezüstöt, 135 ezer zsák postaszállítmányt, 160 ezer utast, s több százezer tonnára rúgó árut és terményt.

Mikor a társulat a Colombiai egyesült-államokkal szerződésre lépett, a szerződés egyik lényeges pontja volt, hogy a kormány 50 év leteltével a vasutat kifogástalan jó karban, minden felszerelvényével együtt 2 millió dollár lefizetése mellett, tulajdonába veheti. A szerződés 1840 január 1-én kelt, s így 1890-iki január 1-én a kormány okvetlen birtokába is fogja venni a vasutat. Ezen eshetőségre a társulat évente részvényeiből bizonyos számot törlesztett kisorsolás útján, — a rendszeren félretett kisorsolási összegből, úgy hogy múlt évben már közel 5 millió dollár építési költség volt törlesztve. Az így kisorsolt részvények tulajdonosai azonban élvezeti jogokat kaptak, s az osztalékban mindvégig részesülnek. — Az 1890-ben fenmaradandó részvényeket pedig egyenesen a Colombiai köztársaság fogja beváltani, összesen 3

* Volt azonban oly év is, mikor a bevétel meghaladta a 3 millió dollárt, így például 1879-ben volt:

a) utasok szállításából	1.490,000
b) podgyász és árúszállításból	1.645,000
c) arany és ezüst szállításból	350,000
d) posta szállítás subventio	250,000
e) vegyes bevételből, mint pl. raktározás, világítási, és kikötői illetmények, továbbá hajóra és hajóróli vontatási díjából folyólag	270,000
Összesen	<u>4 005,000</u>

millió dollár értékben, beleértve nemcsak a vasutat, de a két kikötőt is, raktárakkal, műhelyekkel és világító tornyokkal együtt.

II.

Az előadottak után most lehető röviden átvezetem szíves hallgatóimat a vasuton, hogy megismerjék a területet és vidéket melyen vállalkozó századunk egyik legfontosabb és legmonumentálisabb műve, az épülő félben levő hajózási csatorna fog átvezetni. Mindenütt a vasut mellett s véle párhuzamosan két világtengert összekötni, s a világ forgalmi viszonyaiban oly óriási forradalmat létrehozni.

A mint az ember Nyugot-India felől Aspinwall elé érkezik, kellemesen lepi meg a kikötő szépsége, melyet apró szigetek szegélyeznek, mindenütt a tenger színét seprő zöld mangrove bozóttal, beljebb pedig lengő Kokusz és Phoenix pálma ligetekkel, míg éjszakra és délre az Andes heglánczok kifutásai emelkednek magasba, e helyütt mindenütt a csucsokig erdősséggel borítva. A vasutársulat egy hosszú korálzátonyra építette molóját, mely 2000 meter hosszú, s 40 meter széles, végesvégig fedve van vaslemezes tetővel, s a czölöpök rézzel vannak burkolva, hogy a furó kagylók támadásainak kitéve ne legyenek.

A molo 7 öl mélységű tengerben van, s így a legmélyebb járatu tengeri hajók is kiköthetnek mellette minden időben biztosan, s 30—40 gőzös rakodhatik egyszerre, mert a molo gőzdarukkal is el van látva egész hosszában, s a molon 4 vágány fut végig, melyeken egész vonatok rakodnak folyvást, úgy szólván éjjel-nappal.

Aspinwall város a vasut megkezdésekor alakult, egyik vállalkozó, Aspinwall János tiszteletére, az ugynevezett Manzanilla szigeten, mely 1 kilométer széles 2 kilometer hosszú. A városnak most már 12 ezer lakosa van, számos hotellel jó kórházzal s van benne elég jó kinézésű ház is sok, melyeket a különféle gőzhajótársulatok ügynökségei, a rendkívül sok nagyszerű szállító-cégek, consulatesok és kereskedők foglalnak el. Van egy társadalmi kör is igen jó könyvtárral és olvasó termekkel.

Legmeglepőbbek a vasutársulat műhelyei, melyekben kazánok és gépek is készíttetnek, s a raktárak sokasága, melyek egyikébe ha betekint az ember, láthat ezer és ezer köteg cinchona kérget felhalmozva, aztán az épület födeléig érő indigo ládikákat Guatemalából, cochenilla dobozokat San Salvadorból, aztán Costa Ricai

kávét, ecuadori kákaót, nicarágui sassaparillát, porto bellói kokuszdiókat, bolíviai réz érczet, chilit ezüst rudakat, ezer és ezer ládikába vert dollárokat Mexikóból, kaliforniai arany rudakat aztán óriási halmazát a nyers bőröknek a Csendes tenger egész parthosszáról, sok ezer és ezer mázsa gyöngykagylót, aztán egész emeletig felrakott éjszak-amerikai sózott disznóhúst, lisztet, biscuitot, a csendes tengeri államok élelmezésére, angol, francia, német ipar- és luxus-czikkeket, ugyanazon államok részére, míg egész vonatokon lovak, öszvérek és lámák láthatók, melyek csaknem naponta érkeznek Dél-Amerikából, a cubai, guianai és venezuelai bányák számára.

A város belső végén van az ugynevezett mingillo, vagyis vásártér, hol a benszülöttek árusítják el czikkeiket, s ennek szemlélete szinte igen érdekes, részint a termények és árucikkek különfélesége, részint az ős indusok miatt, kik az ország bensejében laknak vagy 100 kilométer távolságra, s kik igen büszkék arra, hogy a spanyolok még soha sem hódíthatták meg őket egészen, noha valamennyi beszél spanyolul. Igen értelmes nép, közép termettel, fényes fekete hajjal, széles vállakkal, s erős pofacsontokkal, s minden izükből látszik, hogy tökéletes telivérű amerikai indusok.

A mingillo mögött s a város előtt is, félkörben fut az úgynevezett Paseo Coral, az Aspinwalliak sétakocsizó utja. Ez igen szépen van kiépítve, csaknem mindenütt az öböl partján, s tört osztrigákkal s korálokkal van behintve, minél fogva rendkívül kemény, egyenes és soha sem poros. Ha az ember végig sétál a Paseon, fáradsága bőven jutalmazva is van, mert a sétány tenger felőli oldalán tömérdek kagylót, korált, apró halakat, sugaras állatokat, tüskönczöket, számtalan tengeri férgeket, növényeket láthat és gyűjthet elevenen, mert a tenger mozgása ezeket folytonosan kihányja az út oldalára. Míg a sétány belső oldalán az ős rengeteg kitaratván a nap sugarainak, egész hosszában szemkápráztató pompában mutatja tropikus flóráját, nem is említve a pillangók s egyéb rovarok ezreit, úgy hogy a sétányon nemcsak természetbuvárok gyönyörködhetnek a nagy zsákmányban, de diletánsok is kiváló élvezetben részesülhetnek a gyönyörködtető természeti látványban, s csudálhatják a tropikus természet alkotó és fejlesztő erejét.

Az aránylag rövid kis vasuton összesen 21 állomás van, s így minden 3 kilométerre jut egy-egy állomás. Ezen állomások

mindegyikét azonban csak akkor érinti a vonat, ha a helyi közlekedés érdekében jár, mi naponta kétszer történik ide és oda. Mikor azonban valamely gőzhajóval érkezett utasok szállíttatnak át, ezek gyors vonaton kelnek át 1 óra 45 percz alatt, s csakis 4 állomással érintkeznek, — míg a helyi közlekedés és tehervonatok $3\frac{1}{2}$ óra alatt teszik meg az átkelési utat. Különbözik a vasut oly apparatussal rendelkezik, hogy igen gyakran azelőtt egyetlenegy vonalon átszállított 1600 sőt több utast is, podgyászaikkal, póstával és aranyszállítmánnyal együtt. Mire vajmi kevés európai vasut van képesítve, azonban az is igaz, hogy szükség nincsen ilyesmire.

Az utazási ár is nagyon különbözik a helyi és gyorsvonatok közt, így például a gőzösök utasai fizetnek gyorsvonaton fejenként 25 dollárt, s podgyászaikért fontonként 10 centet, — míg a helyi vonatok utasai csak 1 dollárt fizetnek, s podgyászaikért semmit.

Különbözik a panamai vasuttársulat igen liberális oly egyénekkel szemben, kik tudományos vagy buvárkodási szempontból tartózkodnak az Isthmuson. Így például mikor én két ízben hosszabb ideig ottan tartózkodtam, nemcsak szabadjegyem volt a vasuton minden vonatra, de minden készletemet és podgyászatomat szabadon szállították, s minden állomáson szabad szállásom volt a forgalmi igazgatóság lakosztályában.

Míg a vasut legnagyobb része, történeti, építészeti, vagy bármely más szempontból kevés érdekest vagy szemlélésre méltót nyújt, tekintve hogy tropikus ős erdőn töretett keresztül, több mint fele részén a Chagres folyó partján vonul fel, számtalan vad patakokon s magas sziklafalak oldalán keresztül robog, a figyelmes s a szép természetet kedvelő utas előtt rendkívül kedvező benyomást tesz, s kiváló gyönyörűséggel élvezhetjük azon buja tropikus növényzet pompáját, mely talán sohosem látható a világon ily előnnyel, mert itten mindenütt az emberkéz nyomai is láthatók, s a természet mintegy szabályoztatván, mindenütt láthatóvá és hozzáférhetővé tétetett.

Noha éghajlati szempontból örökös nyárnak lehetne mondani az itten uralgó időt, a tél és nyár mégis képviselve van az esős és száraz évszakok által, melyek váltakozása a növényélet kinézésében folytonos változásokat idéznek elő, a mennyiben színeik és szépségeik minduntalan másként tűnnek fel.

Májustól októberig mindennap esik az eső, néhány vagy egypár óráig, de azért mindennap nagyobb részén verőfényes

forró nap melegíti a növényéletet. Az igaz, hogy néha az is megtörténik, hogy néhány napon át borult az ég, s folytonosan esik az eső, még pedig oly mennyiségben, hogy éjszakai éghajlat alatt lakó embereknek ily esőről még fogalmuk sem lehet. Azonban ily napok csakis kivételesek. Az esős évszak alatt az egész természet élénk s külön árnyalatu zöld pompájában van s a nagy rengeteg fái alapjaitól a koronáig gyönyörű fehér, sárga és piros virág füzérekkel borítvák, össze-vissza fonyva mindenféle iszalagok, szőlők és folyondárok által, melyek aztán az egésznek valóban nagyszerű és feltűnő tekintetet adnak.

A száraz évszak alatt, mely októbertől májusig uralkodik, csak néha-néha jó egy-egy futó kis-eső, s megesik néha hogy 2 hónapig sem esik egy csepp sem. Mindazonáltal a növényzet nem alszik, ekkor is meg van a maga vonzó szépsége, csak-hogy a nagy erdei fák kopaszok s a számtalan rájuk csimpász-kodó s rajtuk élősködő parasita folyondárok nem oly buják, s az erdőkben mindenütt bőven láthatók a zöld levelek közt sárga, barna és vereses levelek, s ilyenkor meg éppen sok virág fejlődik ki, melyek az esős évszakban nem nyillanak — úgy hogy vajmi nehéz megmondani, melyik szebb a két évszak közt az esős-e, vagy a száraz; úgy hogy a természetkedvelő előtt bármely évszak felette érdekes, akár az állat- vagy növényélet szempontjából, akár geológiai tekintetből történjék a szemlélés, mert a hegyek oldalai mértföldekre levágottak, mély bevágások történtek, s a kőzetképződés is mindenütt fel lett tárva, láthatóvá és hozzáférhetővé téve.

Felolvasásunk kerete nem engedi meg, hogy részletesen bemutatassuk az egyes állomások természeti szépségét, vagy környezetét. Hallgatóim úgyhiszem némi fogalmat nyertek az épen elmondottakból, a vasut általános növényéletét illetőleg.

A vasut, kiindulva Aspinwallból mindenütt a mocsárok közt halad, hol eleinte csakis fahid építettett, de jelenleg már mindenütt erős, széles és igen tisztán tartott töltéssé változtatták át. Három kilometer távolságra a Chagres folyó partjára kanyarodik, hol aztán a folyó szegélyes kanyarodásait követi, s a mint a 3-ik állomáshoz ér, emelkedni kezd.

Ahorca lagarto és Bujo de los Soldados állomások közt, egy emelkedettebb helyen örök emlékül meghagytak néhány hektárt az őserdőből, úgy amint egykor volt, A vasut épen ezen liget közepét szeli át, s a vágány mellett látható az

úgynevezett Stephens tree,* mely a vasut triumviratus egyik tagjának tiszteletére kereszteltetett el. Ezen fa törzse a tövétől 3 méter magasságban 5 méter átmérőjű, s 65 méter magas, egész koronájáig gyönyörű repkényekkel és orchydeákkal borítva, melyek hosszú virágokkal tűzdelt füzérekben mindenütt lelőgnak, és rendkívül ékes és gyönyörködtető látványt nyújtanak a szemlélőnek.

Egy másik nevezetes látvány a Barba coesi állomásnál, hol a vonat átkél a Chagres folyón egy gyönyörű vashídon, mely 320 méter hosszú, s 10 méter széles, s 20 méter magasságban vonul át a folyó színe fölött, — közel a hídhöz látható a kőbánya is, honnét a társulat azon pompás vulkánikus kőzetet nyerte, melylyel az egész pályát beterítette, s melyből minden töltéseit is építette. A következő állomás aztán G o r g o n a, igen nevezetes hely, a vasutépítés történetének első éveiből, mikor az utasok Aspinwallból a Chagres folyón utaztak fel ladikokban Gorgonáig, s innét aztán öszvéreken Panamáig. Akkoriban néha a számtalan egymással versenyző gőzösök miatt úgy megtorlodtak Gorgonában, az utasok, hogy 4—5 ezer is volt néha együtt szállítási eszközökre várva, szabad ég alatt táboroztak sátrakban, s a sárga láz rettenetes pusztítást tett köztük, mely ragály évekig permanens volt,

Aztán következik Mata chin állomás, hol 1855-ben az utolsó sínek lerakása által a vasut befejeztetett, s hol ezen esemény egy szép emlékoszlop által van megörökítve, mely feltűnő a építők neveit, úgy azokat is, kik nagyobb érdemeket szereztek az építés végrehajtása körül.

Innét aztán a vasut átkanyarodik az Obispo folyó partjára, honnét az emelkedés legnagyobb, ezen emelkedés $3\frac{1}{2}$ angol mértföldön át folytonos, mikor aztán a vonal Empire állomásnál legmagasabb pontját éri el a tengerszín fölött, s a Csendes és Atlanti oceánok közti vízvázalóhoz jut.

Aztán két állomáson át hullámozó halmok közt vonul a vasut mindenütt, hol egyenes, hol emelkedő vagy eső területen, végre Culebra állomásnál kezd a vonal esni a Csendestenger felé, s pedig kezdetben szinte igen nagy eséssel. Itten a vidék valóban fenséges nagyszerű és festői. Rendkívül magas, cukor-süveg alakú hegyek merednek fel minden irányban a szabálytalan

* Stephens fája.

hegylánczok kiágazásaiból, s uton-utfélén mindenütt hatalmas bevágásokon vonulnak keresztül, melyek közt sok bazalt szikla látható, s egyik helyen a kis Grande folyó partján egy lemetzés hatalmas bazalt oszlopokat tárt fel, melyek élénken emlékeztettek a Detonatára Erdélyben.

Paraiso állomásnál aztán kibontakozunk a hegyek és sziklák közül, s hullámos halmokon haladunk folyvást lefelé a kis Grande folyó mentén s nem sokára Cerro de los Buccaneros állomáshoz jutunk, honnét Panama szépen látható, a háttérben elterülő szigetektől borított Csendes tengerrel,

Ezen Cerro de los Buccaneros, vagyis a tengeri rablók halma, az egyetlen nevezetesség a vaspálya mentén, amennyiben 1670-ben a spanyol uralom alatt, mikor Panama igen gazdag volt, s gyűjtőhelye a Mexicóban és Peruban rablott kincseknek a rémséges hírnévre vergődött tengeri rabló Morgan, ezen halomról látta először Panama várát, s itten főzte ki gyilkos támadását a vár ellen, melyet másnap hajnalban váratlanul meglepett, rohammal bevett, kirabolta, s őrségét és lakóit kegyetlenül lemészároltatta.

Innét a vasut gyönyörű vashidakon átkel a San Pedro, San Miguel és Camitillo folyókon, honnét aztán mindenütt meglehetősen művelt földeken és ültetvények közt halad el Cardenas állomásig, honnét már látszik a panamai indóház és a vasutársulat nagy épületeinek telepe is, magasan lengő kokuszpálmák közt.

Látszik továbbá jól a panamai vár is, romladozó bástyaival, kormos templomaival, s különösen a kéttornyos ódon püspöki székesegyház bomladozó és roskadozó falaival különös ellentétben mutatkozik a gyönyörű tájkép keretében.

Még néhány percnyi utazás, mosolygó kertek és házacsok közt, — s a vonat berobog a vasutársulat panamai indóházába

III.

Ha az ember az indóházból kilép, rendkívül szép látványban részesül. Néhány méter távolságban előtte látja a Csendestengert, balról a vasutársulat vasfedelű számtalan raktárát, s jobbról a panamai várt, mely az Ancon hegyláncz egy a tengerbe nyuló félszigetének sziklás ormára van építve, nem egészen oly magasságban, mint például a budai vár.

A vasut indóházából több mint 1000 méternyire a tengerbe nyulik egy fedélzettel ellátott széles molo, s mellette láthatók a vontató gőzösök és propellerek, melyek az utasokat hajókra szállítják, s a város és a Perico, Flamenco, Islaño és Tobagas szigetek közt, tartják fenn az élénk közlekedést.

Ezen szigetek ugyanis a vasutársulatok és gőzhajótársulatok közös tulajdonát képezik, el vannak látva igen jó iható vízzel bőségben s ottan vannak felállítva a hajókijavító műhelyek, igen sok raktár köszén és élelmi szerek számára, tisztviselők és munkások lakásai, sőt a Taboga szigeteken van egy száraz dock is, hol a hajók felemelhetők, s oldalaik és fenekeik kitisztíthatók és javíthatók, sőt még kazánok és gépek is rendbehozhatnak, az ittlévő műhelyekben.

Panama tulajdonképen nem kikötő, csak horgonyzótér, mint ilyen azonban ritkítja párvát a világon, mert óriás terjedelmű, a a horgony igen jól tart, s kivéve a nagyobb nyugat felől támadó viharokat, melyek itten csak nagy ritkán fordulnak elő, tökéletesen biztos minden évszakban, s egy nagyobb nyugati vihar közeledtével a hajók bevonulnak a Taboga szigetek közé, hol minden eshetőségre biztonságban lehetnek.

Mint már említettük, jobbra látható a város, füstös falaival és tornyaival benyulva az óceánba, s felemelkedve büszkén a magasba még ma is, mikor már nagyrészt romokban van, mint büszke építője Don Balboa, mintha ma is az előtte fekvő óceán uralmát jelezné. Ma már nem láthatók falain a fényes ágyuk és szuronyok, nem láthatók a conquistadorok büszke lobogói, s a spanyol galeották sem lengenek előtte a vizen, — ma már homályba burkoltan, elhagyatva bomlanak a falak, a tornyokon magas fák nőnek ki minden irányban, s az egykor fénylő gyöngy-kagylókkal borított tetőkön moha és bokornövényzet honosodott meg, s az egykori fény és hatalom egyáltalán semmi nyomokat sem hagyott fenn maga után.

A kerített város lakosainak száma 8000, s a bástyákon kívül elterülő külvárosban körülbelül ugyanannyi lehet, s így az összes lakosság 15—16 ezerre tehető, mely azonban nagyon változik a száraz és esős évszakban, a szerint a mint a forgalom nagyobb vagy kisebb. A lakosok felét spanyol creolok képezik, van legalább 2500 európai és éjszak-amerikai, a többi pedig mulatt, mzsztic, indus és néger. Panama fővárosa lévén Panama államnak, itten székel a kormányzó, az állami törvényszék, a

helyi törvényhozó-testület mindkét háza, s számtalan más a helyi kormányzat gépezetébe tartozó hivatalok.

A város 1744-ig igen virágzó állapotban volt, azontul aztán hanyatlásnak indult, s a spanyol uralom megszűnte után egészen jelentéktelenné vált, míg az 50-es években a vasuti munkálatok megkezdésével ismét felderült napja, s azóta folytonos emelkedésben van. Kétségkívül rövid idő múlva ismét nevezetes szerepe leend — nem ugyan mint egykor a hódításokban — de a békés kereskedelem és forgalom terén.

A városban a házak többnyire emeletesek, s a californiai arany felfedezése óta, mióta annyi és annyi utas megfordult kebelében, ezen házak legtöbbször is kitataroztatott és lakható állapotba helyeztetett, azonban mindezt amerikaiak tették, a hoteleket boltokat, éttermeket, szállító ügynökségeket, élelmi árudákat, csaknem kivétel nélkül mind ők rendezték be, s így az izgalmas évek hosszú során át, mikor a californiai utasok annyi sok millió dollárt elköltöttek Panamában, ezen sok millió mind az élelmes yankeek zsebébe vándorolt, s a panamai lakosok ma is oly földhöz ragadt szegények, mint voltak azelőtt. Csakis egypár öszvérbérlő creol gazdagodott meg a nép, mely szereshetett volna akkor még szép vagyont, vele született könnyelműségével azt is elkártyázta a mit szerzett, s oly szaporán amint szerezte.

Az aranyláz első éveiben Panamában minden ház hotel volt, jelenleg azonban ezek száma már igen leapadt, mert az utazás bizonyos rendszerbe tereltetett; de azért még ma is sok vendéglő van a városban, s néhány igen jól kezelt amerikai vendéglő, melyekben a teljes napi ellátás 3 dollár.

Egyik legkülönösebb látvány Panamában az apály. Dagály idejében ugyanis a tengervíz a hástyákat környezi, és a meredek szirteket mély tengerhullámok mossák, s 6 óra múltán, mikor beáll az apály, több mint 3 kilométer távolságban a tenger feneke kilátszik, s gyermekek egész sokasága járkal a tenger iszapjában osztrigákat és halakat fogdosva különféle kosarakban. Nagyobb hajóknak ezen körülmény miatt 7--8 kilométer távolságra kell horgonyozniok, hol elég vizük van apály idején is, s mindig biztonságban vannak. Kissebb járművek azonban horgonyoznak közelebb is, s ezek azután apály beálltával oldalra fekszenek az iszapban, s mikor a dagály bekövetkezik, ismét feltámadnak és usznak.

A tényállás tulajdonképen az, hogy Panamában a legma-

gasabb novemberi dagály 8 méter a víz középállása fölött, míg Aspinwallban ugyanekkor csakis $1\frac{1}{2}$ méter. Ezen óriási különbséget az Atlanti és Csendes tenger vízmagassági viszonyai közt igen sok vitára adott alkalmat, hogy vajjon mi történik ha az Istmust egy csatorna átszeli, hisz az is megtörténhetik hogy Panamában $6\frac{1}{2}$ méterrel magasabb lévén a tengerszine, mint Aspinwallban, az egész Csendes tenger átzudul a mexikói öbölbe, s elárasztja Nyugat-India és Guiana nagy részét. — Ezért éveken át nagy félelem uralgott Nyugat-Indiában de most már megnyugodott legalább a mívelt rész, mert ugy van felvilágosítva a tudomány és szakemberek által, hogy a vízmagassági különbséget compensálni fogja magát mint a suezi nyílt csatornán is, hol különbséget szinte létezett, noha korántsem oly nagy, mint a panamai földszoros két végén.

Mikor először Panamában voltam ajánló leveleim voltak a vasut igazgatójához, Hoodley David urhoz, és az amerikai consulhoz Corwine János urhoz, kik megismertettek nemcsak a külföldiekkel, de bevezettek az egész panamai előkelőbb társaságba is, s igen jó alkalmam nyílt a helyi viszonyok tanulmányozására.

A creolok nagy kedvelői a virágoknak, s Panamában is igen sok nagy gonddal ápoltt virágkertek léteznek s a vagyonosbak udvarai is virágkertekké vannak alakítva, melyekben nemcsak panamavidéki, de európai virágok is jól díszlenek, és szépen virágoznak s mindenütt kitűnő narancsok, citromok, banánák, guajávek, fügek és ananászok láthatók tökéletes jó kifejlettségben. Van azonban egy növény, a mit másutt sohasem láttam, az ugynevezett *Quina*, mely nagyon hasonlít a mi közönséges seprűfűvükhez, apró fényes magvai vannak, melyeket nemcsak a lovak szeretnek nagyon, de minden osztályu lakosok is eszik, kásaformán megfőzve czukorral, vagy anélkül is. Igen jó ízű s kitűnő tápláló eledel.

A creolok nagyon zárkóztak, s nem igen szeretnek európaiakkal érintkezni, még kevésbbé a yankeekkel. Hosszabb ismeretség multával azonban nagyon barátságosak, közlékenyek és vendégszeretők.

Délelőtt csakis igen ritkán láthatók az utcán; ilyenkor házuk verandáján és kertjében vannak, vagy kivételesen szomszédjaiknál látogatóban. Délben reggeliznek, ezután bezárják az ablakablakot s lefeküsznek. D. u. 4—5 órakor az ebédhez ül a család, mely rendesen caldóból vagyis levesből áll, aztán következik a chupé, összevagdalt hus édes burgonyával, aztán vagy szárított hus

tojással és olajbogyóval, vagy sült marhabordák sült burgonyával, néha és nagyritkán pedig rucza vagy csirkesült salátával, s végre válogatott gyümölcs. Sokszor voltam hivatalos ebédre, azonban tésztát soha sehol sem ettem, s fogalmam sincs minő tésztákat szoktak enni, mert a hotelekben mindenütt amerikai étlapok szerint főznek, s tehát ottan nem tanulhatja el az ember a creolok étlapjának ezen részét.

Ebéd után azután kimennek sétálni gyalog is, lóháton is, az alamedára, mely a várfok egész kerületén körülfut, s különösen a tengerfelőli oldalon ilyenkor hűvös szellő lengedez, s a séta valóban nagyon kellemetes és üdítő a forró nap után. Itten aztán találkoznak a benszülöttek európai ismerőikkel, s ilyenkor beszélnek ki magokat. Az alameda el van látva bőségesen padokkal is, de — noha összesen több mint 2 hónapig laktam Panamában — zene az alamedán soha sem volt ottlétem alatt.

A panamai creolok kereskedéssel és iparral egyáltalán nem foglalkoznak, sőt mondhatnám azt fejedelmi megvetéssel lenézik. Urai a vidéken elterülő nagy földbirtokoknak és bányáknak, azokat indusokkal műveltetik, s ültetvényeikben termelt kávé, gyapotot, cukrot, kakaot, dohányt eladják külföldi kereskedőknek.

Az alantash iparosok közt van ugyan sok benszülött, sőt csaknem valamennyi az, ezeket azonban külföldiek foglalkoztatják, s külföldiek számára készítik el házaikban a benszülöttek a csokoladét, szivarokat, szalma- és gyökér-kalapokat, mely czikkekből nagy kivitel van. Különösen az agave gyökerekből font szivartárczák és kalapok igen kapósak, és keresettek, s Panamában készítenek ily agavéból fonott szivartárczákat, melynek ára ottan helyben darabonként 50 dollár, vannak kalapok melyek csakis megrendelés útján készülnek, s különös protekció mellett kaphatók 70—75 dolláron. Ezek azonban csaknem elnyühetlenek, viselhetők 10—12 nyáron át, s mosni lehet őket folyvást, s minden mosás után szebbek lesznek.

A vasut elkészülte óta az ültetvényeken és bányákban is óriási reformok jöttek létre, a mennyiben most már legkitünőbb gépek és szerszámok jöttek általános alkalmazásba mindenütt, s így — noha tetemes beruházások árán — a termelési költségek igen lepadtak.

A benszülött kézműiparosok közt igen sok kitünő erő létezik, így pl. rézöntők, kovácsok, lakatosok, nyeregkészítők, sőt arany- és ezüstmivesek is, de már ezeknek is legnagyobb része az élelmes

yankeek zsebében van, a mennyiben csaknem mind előlegre dolgoznak, s a készítményt a yankeek olcsón átveszik s boltokban drágán árulják. Így van a macákkal vagyis függő ágyakkal is, melyek készítésével Panamában, s a vidéken egypár ezer nő foglalkozik, de a yankeek árusítják el boltokban vagy exportálják nagyban, úgy hogy a készítésökkel foglalkozó szegény népnek csakis nyomorúságos kereset jut belőle.

Készítenek Panama környékén nagy mennyiségben arakot, és chiquát is. Az utóbbi az agave fermentált levéből készül, igen kellemetes és finom szeszes ital, s ellehet mondani, hogy olcsó is. Azonban a benszülöttekről is ellehet mondani, hogy eléggé mérsékeltek, s csakis nagy ritkán lehet látni részeg indusokat. A jesuitáknak megvolt azon elévülhetlen érdemük, hogy a népet mérsékelt életre szoktatták és nevelték, mikor még a nevelés egészen az ő kezeik közt volt, s úgyszólván korlátlan hatalommal uralkodtak az indusok fölött.

Panamában igen sok templom van, azonban legnagyobb részök félig-meddig már romokban hever, mert a többszöri forradalmak a különféle szerzetes rendeket megszüntették, birtokaikat elkobozták, s így jelenleg senki sincs, a ki a templomokat gondozná, sőt a legtöbb már le is van szerelve és bezárva. A püspöki székesegyház szintén rossz karban van, de a két plábánia templommal együtt rendesen használtatik. Mint mindenütt az egykori spanyol gyarmatokban, úgy itten is az isteni tisztelet egész folyama alatt a hívek térdepelnek, s a nők el vannak különözve a férfaitól; s a nők arca be van takarva az ugynevezett rebozóval, régi mór szokás szerint. Ha az ember megfigyel ily gyülekezetet, látja, hogy a vallásosság különösen a nőknél meggyőződés; az indusoknál pedig nem különbség nélkül mély meghatottság — szüleménye.

Az isteni tiszteletnél csakis kivételesen használnak zenét, temetéseknél azonban csaknem mindig, s a legkülönösebb, s a szemléelőre felette kellemetlenül ható látvány, miként ily temetési meneteknél víg zenedarabokat játszanak; például keringőket is, s nemcsak a közönség, de még a legközelebbi rokonok is nevetve és hangosan csevegve kísérik a koporsót. A temetéseknél még egy más eltérés is van a mienktől, a mennyiben a koporsót mindig a templomba szállítják, s ottan állítják ravalatra, s beszenteltetvén, onnét viszik ki a temetőbe zenekíséret mellett.

A városban mindössze három iskola van fiúk számára, s kettő a hol leánykák kapnak elemi oktatást. Az egyik iskola algymnásium-féle igen hiányos felszereléssel, s igen alacsony műveltségű tanári karral. A ki gyermekeit jobban kiképeztetni akarja, az ország fővárosába küldi Bogotába, vagy legújabban már Uj-Yorkba, vagy San-Franciscoba, de ez igen sokba kerül, s ezt csak a leggazdagabbak tehetik meg.

A sajtó is szomorú helyzetben van. Létezik ugyan két nyomda is a városban, ezek azonban csakis rendeleteket és hirdetéseket nyomtatnak, egy kis hetilap kivételével, mely $\frac{1}{2}$ iven jelenik meg, s czíme Estrella Colombiana. Van azonban a városban két amerikai lap, angol nyelven, az egyik Panama Herald, másik a Panama Star, ezekben igen fontos statisztikai adatok olvashatók, sőt az ország politikai helyzetéről is mindent megtudhatni sokkal jobban és alaposabban mint akármelyik más spanyol nyelven megjelenő lapból, beleértve a bogotai hivatalos lapot is.

Szórakozás és mulatság nem sok van Panamában, különösen ha a vidéki nem ismeretes az előkelőbb családokkal. Ünnepeken néha bikaviadatok láthatók, s mindennap az e célra berendezett helyiségekben kakas viadatok; ezeket azonban hamar megunja az ember, s a mi fogalmaink szerint berendezett kávéházak hiányában csaknem kétségbe esik az unalom miatt.

Kirándulni azonban sok helyre lehet, de ezen kirándulások is igen költségesek, ha az ember magára van egyedül utalva; s külföldi kereskedők közt nem igen talál az ember valakit a ki napközben velünk járkálhatna, mert valamennyi mind el van foglalva üzletével vagy hivatalával, s csakis ebéd után, azaz estve — mikor már sötét van — vehetjük társaságukat igénybe.*

IV.

Háttra van még, hogy magokról a Colombianai egyesült-államokról is szóljunk valamit. Erre is szükség van, mert nemcsak néhány hazai, de igen sok külföldi iskolai földrajzban is, határozottan hibásan vannak ezen államok ismertetve.

* Az előző fejezetekben előforduló, s részint vasutra, részint a Közép- és Délamerikai államok termelési, ki- és beviteli képességére vonatkozó számos statisztikai adatok, a Panama vasuttársulat forgalmi hivatalos kimutatásaiból és évi jelentéseiből vétettek, s Otis „History of the Panama Railroad“ című könyvéből, s a Panama Star & Herald című lapból több érdekes adat felhasználott.

Igy például, hogy egyebeket ne említsünk, egyik újabb keletű új földrajzban Panama mint önálló független állam, s pedig mint közép-amerikai állam van ismertetve, s a Colombiai egyesült-államok mint Uj-Granada leírva, noha Uj-Granada politikailag 1860 óta nem létezik, s noha Panama soha sem volt önálló független közép-amerikai állam, de mindig mostani dél-amerikai szövetségben volt, azelőtt mint az uj-granadai szövetség, most pedig mint a Colombiai egyesült-államok egyik tartománya, vagy mondjuk egyik állama.

Az igaz, hogy ezen államok sokszor váltották nevüket, de csakis nevüket, mert a szövetség ugyanaz maradt mindig, a mi kezdetben volt. A spanyol uralom alatt ugyanis ezen földterület uj-granadai alkirályság címet viselt, s mikor lerázta magáról a spanyol uralmat és köztársasággá lett »Uj-Granadai köztársaság« címet vett fel, s mint ilyen ezen néven volt ismeretes egész 1846-ig.

1846-ban a congresszus új alkotmányt dolgozott ki, s ezen alkotmány a köztársaság címét uj-granadai confederatióra változtatta, mert éjszak-amerikai mintára rendeztetvén be az állam, az egyes szövetséges államoknak nagyobb önrendelkezési jog adatott, s a központi kormány azelőtt létező mindenhatósága decentralizáltatott.

1850-ben az éjszak-amerikai államokkal inkább egyező címet fogadott el a congresszus, s Uj-Granadai egyesült államok nevet vett fel; míg végre 1860-ban ezen elnevezés sem tetszett nekik, de felvették a Colombiai egyesült államok címet, s úgy látszik ezen cím maradandó lesz, a mai napig legalább nem történt még mozgalom ellene, s ugylátszik mindenkit kielégít.

A Colombiai egyesült-államok a délamerikai köztársaságok közt a legéjszakibb helyet foglalják el, az egyenlítő és az é. sz. 12-dik foka közt, s nem kevesebb mint 654 ezer □ km. területtel, s 3.250,000 lakóssal bírnak. A köztársaság hossza közel 1000, s szélessége mintegy 800 km., s kinyulik a Karib és Csendes tengerre s határos Braziliával, Venezuelával, Ecuadorral és Costa-Ricával.

Az egész ország hosszán az Andések vonulnak le három hatalmas Cordillerában, s így oly physikai tényezőkként szerepelnek, miként az ország, mérsékelt égajli növényzettől kezdve, tropikus égövi tenyészetig minden képzelhetőt képes előállítani és termelni, és az országban minden éghajlatot élvezni lehet.

Az ország nyugati határán egy magas fensík vonul végig, mely aztán mérsékelt esésben leszál az Oronoco és Rio-Negro folyamok vízmedenczéibe, honnét az országnak meglehetősen jó, és részben hajózható összeköttetése van az Amazon folyóba egyrészt, s másrészt az Oronocon át Venezuelába s az Atlanti oczeánba. Ez persze csak elméletileg áll, mert lakosok ottan még nincsenek, s a fensíkok eddig még nem vétettek művelés alá, de nagyszerű marhacsordák és lónyajak tenyészetére fordíttatnak, honnét aztán nagymennyiségű szárított és sózott hús, nyers bőr és faggyú szállíttatik ki évente.

A Cordillerák vagyis hegylánczok oldalain szinte nagyterjedelmű fensíkok léteznek, melyek az esőzések által lehordott szétmállott láva anyag által igen nagy termékenységgel bírnak, s ezen fensíkokon vagyis Llañokon vannak a legszebb és legtermékenyebb ültetvények, s ezek oldalain tenyésznek lovak, birkák, nagy láma nyájak is, melyek kiviteli czikket képeznek, de másrészt gyapjujuk otthon feldolgoztatik, s gyönyörű szövetek állíttatnak elő belőle.

Továbbá a Cordillerák közt számos kisebb és nagyobb völgy vonul végig és keresztben minden irányban, melyeken folyók és patakok kigyóznak át s gyakori kiöntéseikkel termékenyítik a gyönyörű völgyeket, melyekben különösen sok és kitűnő czukornád, rizs, kávé és kakaó termeltetik.

Egyszóval a Colombiai egyesült-államok roppant kiterjedésű területe a természet által oly dúsan meg van áldva, hogy csakis nagyobb népség kívántatik hozzá, hogy az ország megillető fényes állást elfoglalhasson az amerikai államok közt, s hogy nagy jólétre és gazdagságra emelkedhessék.

Az utóbbi két évtized alatt az ország lakossága nagy mérvben szaporodott. Azonban ezen szaporulat nem annyira a földművelőknél mutatkozik, mint inkább a kereskedők, üzerek s ügynökök osztályában; noha a felvilágosodott kormány utóbbi időben minden lehetőt elkövet, hogy nagyobb mérvben gyarmatosításokat hozzon létre. Így például a bonafide megtelepedőknek részint ingyen, részint csekély áron és hosszú törlesztés mellett államföldeket oszt ki, s 120 hektárt fejenként, adó és katona kötelezettség alól pedig felmenti a telepedőket egész életükre, s csak is ott születendő gyermekeikre háramlanak ezen kötelezettségek.

Továbbá egyik fontos intézkedése a kormánynak, miként

tenyész állatok, könyvek, térképek, mezőgazdasági és bányászati gépek és szerszámok, tudományos és sebészeti műszerek, kézi malmok, festmények, szobrok, gyűjtemények, mindenféle papír, vetőmag, tökéletesen vámmentesen vihető be az államnak összes területére. Az előtt a forradalmak csaknem permanensek voltak az országban, s a személy és vagyonbiztosság megbizhatlansága is kétségkívül nagy akadály volt a bevándorlásnak. Jelenleg azonban e tekintetben is tetemesen változtak a viszonyok, a földművelés állattenyésztés, bányászat biztos keretet nyújtanak, mindenki az anyagi gyarapodás után indul, s mindenki kezdi belátni mennyire hátrányos az ország biztonságát örökös rázkódásokban tartani, s maga a nép nyomja el most már csirájában a támadó pronunciamientokat, s lehet mondani, hogy az ország aránylag nyugodt állapotban van, s napról-napra erősebb és biztosabb léptekkel halad a stabilitás felé.

Az államok egészen az Éjszak-amerikai Egyesült-államok mintájára lévén berendezve, természetesen szövetséges államok, egy központi szövetséges kormány alatt, melynek élén áll az elnök vagyis presidens, ki 4 évre választatik az összes szavazó polgárok egyenes választása útján. A presidens, mint végrehajtó hatalom mellett áll a congressus két háza, melyek egyikét a képviselő házat az összes szövetség választó kerületei küldik, míg a senatust vagyis felső házat, az egyes szövetséges államok törvényhozó testületeik küldik, s így utóbbiak inkább az egyes szövetséges államok érdekeinek képviselői, míg a képviselőház az egész szövetség összeségének érdekeit képviseli.

Az egész törvénykezés, a had- és tengerészügy, és a diplomacia közös ügy, e végből a presidens nevez ki e téren minden tisztviselőt de a congressus jóváhagyása mellett, — míg a kereskedelem, közlekedés, földművelés, vallás- és iskola ügy, úgy a rendőrség, az egyes államok belügye, s mint ilyet korlátlanul intézik el, az ő törvényhozó testületeik által, melynek élén a magok által választott kormányzó áll.

A szövetséget a következő államok képezik ; Panama, Cauca, Cundinamarca, Boyaca, Santander, Magdalena, Bolivar, Antioquia. A szövetség fővárosa Santa Fé de Bogota Cundinamarca államban van, hová ellehet részben jutni hajón a Magdalena folyón Hondáig, s onnét igen jó uton gyorskocsin. A fővárost egyszer már hosszasan egy külön leírásban ismertettem,* azért jelenleg nem

* Lásd Hazánk és Külföld 1885. 11—24 számok.

is szándékom ismétlésekbe bocsátkozni, csakis röviden emlitem meg, miként a főváros Bogota igen egyenes négyszögekben van építve, kitünő ivóvize van, 25 temploma és egy székes-egyháza, egy csonka egyeteme, egy 33 ezer kötetből álló könyvtára, csillagdája, fűvészkertje, 11 iskolája, 2 leánynöveldeje, 3 kórháza, 7 nyomdája, 1 igen szép színháza, s több szövő és agyag gyára. Összes lakossága 87 ezer, s ezek közt $\frac{1}{8}$ rész tiszta creol lakosság, de mindenki beszél kivétel nélkül a spanyol nyelvet.

Az államok területét igen sok, s több tekintetében fontos folyó szeli át, melyek közvetítése által az Amazonnal, a Csendes és Karib tengerrel összeköttetésben állnak. A folyók közt igen sok gőzhajózásra is alkalmas, így az Oronoco, Rio-Negro, Caqueta, Putumayo, Quiviara, Meta, Magdalena, Atrato, Hacho, Santa-Marta. Legfontosabb azonban kereskedelmi szempontból a Magdalena és ennek mellékfolyója a Cauca, melyek közel 1200 kilométer területen futnak végig, s csaknem egész hosszúságukon kisebb vagy nagyobb gőzhajókkal minden akadály nélkül járhatók, s az év minden szakában.

Kikötők tekintetében is igen bőven vannak megáldva az államok, melyek a be- és kivitelt biztosítják minden irányban, s minden évszakban. Ilyenek a már említett és ismertett Aspinwall mellett Cartagena, Hacha, Santa Marta, Sabanilla a Karib tengeren, — s Panama, Buenaventura és Tumasco a Csendes tengeren.

Az államok legbiztosabb és legszebb kikötője Carthagena, s itt van az ország hadihajóinak gyűlhelye is, van továbbá hajóépítő-gyár, különféle dockok és igen tekintélyes arsenál. Van továbbá a kikötőben igen nagymérvű külföldi kereskedelmi ügynökségek, nagyszerű raktárakkal felszerelve, melyekbe összegyűjtik szállításra mindazon kiviteli czikkeket, melyek Magdalena és Cauca folyókon az ország legtermékenyebb vidékeiről leszállítatnak, úgy azon európai és éjszakamerikai ipar- és fényüzési czikkeket is, melyek az ország szükségletére ezen folyókon felszállítatnak. Ezen czikkeket képezik: butorok szövetek, kocsik, mindenféle fém és agyag áruk, fegyverek és rőfös vagy norinbergi áruk, aztán mindenféle papír.

Igen nevezetes, hogy papírgyár eddigelé még sem Dél- sem Közép-amerikában nem volt képes létesülni, s azért Anglia, Németország, de különösen Éjszak-amerika roppant mennyiségű papírt

szállít a dél-amerikai államok mindegyikébe s így a Colombiai egyesült-államokba is.

Említésre méltó, miként utóbbi években Carthagénában egy nagyszerű tengerészeti kórház épült, hová külföldi beteg tengereszek is felvétetnek, s ha az illető hajó vagy consul a beteg-ápolást nem fizeti, ingyen gyógykezeltetnek.

Különben Carthagena igen csinos és tiszta város, nagy élénkség látható utczáin folyvást, rohamosan emelkedik lakosainak száma, mit leginkább igazol azon körülmény, hogy az utolsó évtized alatt, éppen mégegyszer annyira szaporodtak az állandó lakosok, melyek száma 2 év előtt már meghaladta a 25 ezret.

* * *

Az államok összes kivitele 1882-ben tett 7.500.000 dollárt, körülbelül 5 millió bevittel szemben, ezen adat azonban csakis hozzávetőleg mondható, mert a szabad kikötőkben nem igen lehet határozottan megállapítani a ki és beviteli forgalmat, különösen ezen országokban, hol a pénzügyi ellenőrzés igen hiányos, s a kikötőkből egy éjjel is 4—500 öszvér teherrel becsempészhetnek árukat az országba. Elégszer hallottam nagyobb kereskedő házak tagjaitól, hogy pl. 5000 dollár beviteli vámot könnyen meglehet vásárolni 500 dollárért, ha az ember mellékutakon akar versenyezni másokkal.

Megemlítendőnek tartom röviden mit visz ki az országból a kereskedelem jelenleg. Ezen cikkek röviden a következők; rizs, gyapot, kávé, kákao, dohány, cukor, tropikus gyümölcsök, kaucsuk, vanília, ánizs, cochenilla, indigo, sassaparilla, perui balzsam, számos droguák, festő- butor- és épületfa, aztán quassia és különösen cinchona kéreg. — Továbbá a fensikokon termelt mindenféle mérsékelt égalji czereáliák, hüvelyes növények és gyümölcsök. — Nevezeteseb termelése továbbá az arany, ezüst, vas, ón és réz, továbbá smaragd és só. — Aztán nagymennyiségű teknőczhaj, igaz gyöngy, gyöngykagyló, nyers bőrök, gyapju, száritott és sózott hús és hal, s iparczikkei közt említésre méltók a szalma- és gyöker kalapok, különféle szövetek és fonatok, szivarok közönséges de igen jó agyagedények

V.

Többszöri, hosszab tartózkodásom alatt a panamai szoroson, számos kirándulást tettem a különféle szövetséges államok területeire, így meglátogattam Bogotát is a szövetség fővárosát, voltam

a Perlaszigeteken is, megnézni a gyöngyhalászatot, s voltam gyakran a Taboga szigeteken.

Ez alkalommal egy más kirándulásomról akarok röviden megemlékezni, melyet a Darien öbölbe s az Atrato folyón fölfelé tettem meg vadászati célból, nevezetesen tapir vadászat kedvéért, mely állatok ottan elég nagy számban fordulnak elő, s könnyen hozzáférhetők, továbbá óhajtottam látni a mi ugynevezett pézsma kacsáinkat is vad állapotban, melyek szinte azon vidéken tömegesen találhatók.

Egypár panamai és aspinwali ismerősöm ajánló levelekkel látott el több birtokos és bányász urhoz az Atrato völgyben, különösen pedig Don Pablo Ochoa de Valdez úrhoz voltam ajánlva, ki körülbelül 200 kilométer távolságra lakik az Atrato torkolatához s mintegy 800 □ kilométer birtok tulajdonosa Cauca államban, vannak bányái, s mindenféle ültetvényei s hol előnyösen lehet látni és megismerni az ország bensejében még mindig dívó régi rendszerű, még a spanyol hódítás korabeli malmokat, zuzdákat, s egyéb mechanikai berendezéseket a termények feldolgozására.

Aspinwallból könnyen el lehet gőzhajón jutni az Atrato folyóba. Bebara városkáig egyáltalán semmi akadály sem fordul elő, s magasabb vízállással sokkal tovább is hajózható felfelé a folyó.

Az Uraba öbölbe érkezve, már észlelhető minden irányban az Atrato piszkos vize, a mint küzdelmet folytat a tenger kékes zöld vizével, az egész tengerpart itten kisebb-nagyobb szigetekkel és zátonyokkal van tűzdelve, s noha a háttérben látható Sierrák változatossá, s elég széppé teszik a látképet, maga a tengerpart rendkívül egyhangú, s a sűrű mangrove bozotok, s közben-közben száradt és rothadt levelekkel tűzdelt pálmák, sivár elhagyottság képét mutatják, hol ember nem élhet, s kétkedünk ha állatok létezhetnek-e ottan, néhány madarat és alligátort kivéve.

S mégis, — az esős évszak kivételével — folytonosan izgatót és pezsgő emberélet lüktet ezen bozotok közt, s a sivár homok zátonyokon, amit észlelhetni is a sirályok és gödények kavargásairól, melyek nyugalmas tétlensége emberek által zavartatott.

Az egész caribtenger zátonyain, de különösen az uraba öböl szigetein az utóbbi évtizedek alatt hatalmas tűzet fejlődött ki, s a sárga lázzal és embert kinzó mindenféle égálji nehézségekkel mitem törődve, sok száz és száz ember ezen bozótok közt

lakik, hónapokon át, teknőcz tojások után kutatva, míg mások magokat a teknőczöket üldözik, husok és hajuk értékesítése végett.

A teknőcz a száraz évszak kezdetén lerakja tojásait a tengerparti és a folyó torkolatához közel levő szigetek homokjába. 4 láb mélységű lyukat vájnak a homokba, s oda helyezik el az első tojásaikat, aztán betakarják. Néhány nap múlva ismét hozzák raknak tojásokat, végre a lyuk megtelik, mert egy-egy teknőcz ily lyukba 150-től egész 200 tojást rak le. Így az első és utolsó tojások lerakása közt néhány nap sőt egypár hét mulik el, s mégis ösztönszerűleg oly jól választja a teknőcz a fészek mélységét a nap sugarak költő hatásához, hogy valamennyi tojás egyszerre kel ki. A kis teknőcz 4 láb mélységből dolgozza ki magát, hogy a felszínen találkozzék testvéreivel, aztán társaságban a folyó vagy sziget partjaihoz totyognak és gyakorolják magukat az uszáshban, mert születésük után néhány nappal — az esős évszak kezdetével — a nagy áradások kisöprik őket a tengerre, hol aztán élelmökről és életökről gondoskodniok kell.

A tojás vadászok egész canoe flottával jelennek meg azon időpontban, mikor tudják hogy a teknőczök tojásaikat körülbelül mind lerakták, s el vannak látva hosszabb időre élelmiszerekkel, ásókkal, kosarakkal hosszú favillákkal, szűrőkkel és réz üstökkel. Aztán elkezdik egyik szigetet vagy zátonyt ásni, s véges-végig ássák, éppen mint a krumpli földet, s az ásóval éppen ugy hányják ki a teknőcz tojásokat, mint ha csak burgonya volna. Ezeket aztán a társaság más tagjai — leginkább nők és gyermekek kosarakba gyűjtik, s egy e célra tisztára mosott és surolt canoeba hányják, s aztán a hosszú nyelű favillákkal összeúzzák, jó sok vizet öntenek közébe, jól összekeverik, a tojások puha haját kihalásszák belőle, s aztán egypár óráig a napon hagyják, mialatt az olaj a keverék tetejére szállt. Ezt aztán gondosan leszűrik, s réz üstökben jól megmelegítik aztán elhelyezik erős 15—20 liter tartányú agyag korsókba és fazékakba, s kész a vásárra. Ezen manteca vagyis zsiradék fontja megér Panamában 3—4 centet, s nagyon használják főzéshez. A szakács természetesen nem tudja, hány fiatal embryo lett befőzve a mantecába, még kevésbbé gyaníthatja, hogy az ásáskor alligatorok és krokodilusok tojásai is egész fészek számra a teknőcz tojások közé szóratnak, s közibük főzetnek.

Nagy mennyiségben használtatik a manteca világításra is,

de kiviteli czikket nem képez, mert ha még annyit gyűjtenének is, a földszoroson és környékén, mind elfogyasztják.

Noha az utolsó pár évtized alatt milliókra tehető a tojások száma, melyeket megsemmisítettek ezen nyugtalan vadászok, számuk nem igen apadt le, csakis az utolsó években, mióta San-Franciscóban, New-Yorkban, sőt Londonban is nagy kereslet támadt a teknőczök husára is, melyből tudvalevőleg a teknőcz leves készíttetik, s mely az angolok közt igen keresett élelmi, illetőleg luxus czikk.

Ha az ember egy nyugot-indiai gőzösön utazik, rendszeren a földézetten láthat 10—15 ily óriási eleven teknőczöt, melyek darabja 3 sőt néha több mint 4 mázsát nyom, s valamennyi hátára van fordítva a napon, 10—20 napig élelmet nem kapnak, s a legremségesebb állatkínzás tárul a jámbor utas szemeik elé, a mint ezen nyomorult állatok kínlódnak, keczmeregnek, szemei kifolynak, s meghalni mégsem tudnak, mert élniök kell, hogy eleven husaikból készítsenek New-Yorkban vagy Londonban — levest.

Ezen zöld teknőczöket természetesen csak úgy lehet elevenen kézre keríteni, ha lesben állanak emberek a zátonyokon, mikor tojásaikat lerakni akarják. Így elpusztulnak most már tömegesen az anyateknőczök, mielőtt tojásaikat lerakhatnák, s nem sokára bizonyosan ezen öldöklő iparág is nagyon le fog hanyatlani,

Vannak e helyütt az ugynevezett Carey teknőczök is, melyeknek azon értékes haja van, melyből a fésük és más piperetárgyak készíttetnek. Ezek azonban mai napság már annyira kipusztítottak, hogy csak ritkán kerül egy-egy a szigonyba, s áruk is nagyon felemelkedett.

A tojás és teknőcz vadászok rendszeren családostól mennek ki, ily hónapokig tartó expeditiókra, s a mangrove-bozotok közt sátorokban laknak 4—5 család egy csoportban. Sokat szenvednek betegség, homoklegyek s szunyogok marása által, csaknem mindig meleg poshadt vizet isznak, s sokszor éhséget is szenvednek, s minden kirándulás alkalmával legalább 10 perczent ottan leli halálát.

* - *

A mint felhaladunk a folyón, világosan ki lehet mindenütt venni a növényzet színéből a sierrák éghajlatát és termelési minőségét is. A folyam mindkét partja kisebb vagy nagyobb távolságra a völgy medenczéjét képezi, hol mindenütt rizs, czukor és gyapot ültetvények láthatók, néhol mocsarak és ingoványok vagy nagyob kiterjedésű tavak is. Ez a sierra caliente.

Aztán kezd mindkét oldalon emelkedni a talaj, s látni lehet mindenütt a kávé ültetvények haragos zöld színét, közben-közben halvány zöld foltokkal, melyek a kakaót jelölik. Aztán következnek a lombos erdők magasra fel, egész a 3-ik vagy 4-ik terraceig, s ezen regio a sierra templada, hol czereáliák különösen tengeri jól terem, s minden mérsékelt égalji gyümölcs is, noha nem a legjobb minőségben.

Aztán megszűnnek a pálmák egészen, s részben a lombos növényzet is, s részint kopár, részint elcsenevezedett bokros hegyek merednek fel, melyek jó legelőt adnak barmoknak, de mező gazdasági célokra nem igen alkalmasok, de nem is hozzáférhetők. Ez a sierra fria.

Az egész vidék különben elragadó szépségű mindenütt s mindinkább azzá valik, ha az ember halad a folyón fölfelé, s a völgy imitt-amott megszorul, a kinyuló hegyek közt. Számos csinos falvak mellett haladtunk el, hol mindenütt a hajó megállott, néhányan ki- és beszálltak, s mindenütt európai árukat is raktak ki, noha nem igen nagy mennyiségben. Mindenütt csinos templomok is láthatók a plébániai lakkal s az indusok nem különbség nélkül bokáig érő fehér gyapot ingben voltak láthatók, többnyire minden díszítés nélkül, s többnyire nagy karimájú szalmakalapban, s a nők nyakékességként ezüst keresztet hordtak, kivételesen néhány arany keresztet is és arany Máriaképet a Jézuskával. A férfiak többnyire szálas erős legények, sima fekete hajjal, a nők ellenben inkább középtermeten alóliak, helyes, sőt kivételesen igen szép és finom arcvonásokkal, piczi kezekkel és lábakkal.

Vége a 3-ik nap reggelén Bebara nevű kis városkához értünk, hol Ochoa barátunk már várt reánk két felnőtt fiával együtt, mert értesítve volt, hogy ezen gőzössel fogunk érkezni. Cselédjei átvették podgyászomat, összverre pakolták, mialatt mi a curánál vagyis plébánosnál megreggeliztünk. Aztán paripákra ültünk s folytattuk utunkat San-Sebastian Haciendaáig, mely Ochoa úr lakhelye, s mely még 6 lengua, vagyis 22 kilométer távolságra van Bebarához, a San-Antonio völgyben, s hová 3½ órai lassú lovaglás után igen jó úton, gyönyörű ültetvények közt, megérkeztünk. Utunk vége volt a legmeglepőbb és legszebb látvány, a mint ugyanis egy kanyarulatnál Ochoa úr megmutatta lakását egy domb tetején, a még hátralévő 3 kilométernyi út szegélyezve volt tamarind, narancs és mimoza fákkal, mely utóbbiak teljes díszben voltak, s lángoló vörös és narancssárga virág füzereik

leirhatatlan széppé varázsolták a széles fasort mindenütt, s alig tudtam magamon uralkodni, mikor a kastély elé érkezve egy csapat kutya nyalakodása és ugrádozása közt a házi nő és leányai üdvözöltek, s kezeiket nyujtották.

Ochoa ur családja az első foglalók közt jött az országba, s roppant terjedelmű birtokát, mint spanyol királyi adományt kapta, s maig is bírja, s igen büszke reá, hogy ereiben ma is tiszta kastiliai vér foly, s a család minden leánya is tiszta castiliai férjet választott. A kastélyt melyben lakik még dédapja építette, s inkább erődítménynek lehetne mondani mint kastélynak, noha mindenki palacio-nak vagyis palotának nevezi. A palota tehát akkor épült még, mikor az országban minduntalan rablóbandák és forradalmak dultak, s mindenki — a kinek némi kis vagyona volt — készen kellett lennie azt védelmezni is támadások ellen. Így a palota egy tömör négyszögben épült magas épület, egy őrtoronnyal, két nehéz és jól megvasalt óriási kapúval, sőt sokhelyütt lőrészekkel is el van látva. A kastély belseje rendkívüli kényelemmel van ellátva, az udvar egészen virágos kert egy szökőkuttal közepén, míg a négyszöget köröskörül egy 2 öl széles folyosó futja be. A négyszög egyik oldalán a cselédség lakik, másik oldalán vannak a könyhák és éléskamrák, egyik oldal a vendégek számára van fenntartva, míg a homlokzat oldalát maga a család lakja s ezen két oldalon végig futó verenda tüzdelve van minden irányban szebbnél szebb függő ágyakkal, Közép- és Dél-amerika valamennyi államaiból, úgy hogy ennél szebb függő ágy kiállítását csakis fárasztó hosszú idő, s egész tőkepenzt felémészto költség mellett lehetne létrehozni.

Szoba a kastélyban nem igen van, ha a szószoros értelmét vesszük, ottan minden helyiség nagy terem, felesleges butor nincsen, de minden megvan a mi szükséges s a kényelemhez kell. A butorok mind massiv ó-spanyol stilű mahagony, czédrus vagy jakaranda fából készültek, és szép faragványokkal díszítvék, a szőnyegek, függönyök, ágy- és asztal-takarók mind gyönyörű láma és vicuna gyapjú szövetek, s a girandolok mosdó és étkező készletek a házi úr bányájából kikerült ezüstből vannak mind, nehézkesen az igaz, de elég díszesen készítve az indus művesek által.

* * *

Összesen 15 napig voltam a kedves család vendége, melynek minden tagja olyba tekintett mint családtagot, egyáltalán nem

változtattak semmit házi életrendjükön, de nekem is szabad kezet adtak úgy élni amint tetszett, s azt tenni amihez kedvem volt. Vadásztunk eleget, gyűjtöttem is mindenfélét, s a háziur tulajdonát képező számos haciendát és rauchot* egymásután meglátogattuk lóháton s ily kirándulásokon többnyire a háziasszony s leányai is velünk voltak, mindnyájan kitünő lovaglók. A háziasszony született gatchupiaa vagyis spanyol nő Barcelonából, s ottan is neveltetett egy apácza zárdában. Férje ottan ismerkedett meg vele, mikor Európában élő rokonait volt látogatni, Doña Peregrina és Doña Manuela a két kisasszony Santa-Clarában Kaliforniában voltak egy nevelő intézetben, s csak nemrég kerültek haza, s éppen készültek atyjukkal — ki senator volt, a congresszusban — az ország fővárosába, Bogotába, hol bemutatók voltak az előkelő társaságba.

A haciendák körül mindenütt van egy-egy kis falu, sőt a Rauchok mellett is, ezek lakói mind indusok, s részint napszámban, részint heti, havi, vagy éves fizetés mellett dolgoznak a földes urnak, s van mindegyik családnak egy pár hectár földje is, melyet magok szükségletére művelnek a nők és gyermekek. kerti veteményekkel és tengerivel. Spanyolul valamennyien beszélnek, s a fiatalabbak közt sokan vannak, a kik az indus nyelvet már nem is értik, s papjaik is felváltva prédikálnak Spanyolul és indus nyelven.

Minden haciendán vannak az indusok közt kovácsok, ácsok, asztalosok, czipészek, sőt tímárok, szijgyártók és nyergesek is. aztán kitünő arany- és ezüst művesek, sőt láttam harangokat, melyeket maguk az indusok öntöttek és dolgoztak ki, elég tisztéségesen és ügyesen, s a réz üstöket czukor főzéshez szinte mind az indusok készítik.

Azontul tetemes ipar fejlődött ki mindenütt a haciendákon szalma, gyökér és pálma levél kalapok fonásában, s gyönyörű kosarakat függőágyakat és gyékényeket is készítenek, a gyapotot pedig fonják, festik és szövik, s oly ügyesen, hogy készítményeik messze földön kerestettek, s igen jó áron elkelnek, különösen lópokróczok, ponchok ágy és asztalterítők.

Házaik kicsinyek, csak egyetlenegy ajtóval vannak ellátva

* Haciendának híjják oly majort, a hol iltetvónyok vannak, azaz mezei gazdaság üzetik. Rauchonak pedig azon telepeket nevezik, a hol a mezőgazdaság kizártával, csakis birkák, lovak vagy szarvasmarhák tenyésztetnek.

mely alacsony és keskeny, hogy közép termetű ember alig bujhat be rajta, ablak pedig a szobán nincsen, így kezdetben ha az ember belép, oly sötétségben találja magát, miként csak idő múltán ha szeme hozzá szokott, hogy a sötétben lásson, — képes meglátni a tárgyakat, melyek egypár ágyból, kosarából, pokróczokból, tarka edényekből, hosszú késekből és néhány baltából állanak, s melyek rendesen igen jó karban és tisztán tartatnak, s mind felvannak a falra aggatva.

A házak sok helyütt napon szárított vályogból építvék, de legtöbbször faragott fából, mely kívülről kék és veres festékekkel van feldiszitve, s a konyha a ház mögötti külön épületben van elhelyezve, hol mindenütt apró ólak is láthatók házi állatokkal, s a kerített udvaron mindenkinél szemlélhetők kutyák, tyúkok sőt pulykák is.

Házi szükségseikre mindent maguk fonnak és szőnek ezen indusok, ruházatukat úgy mint ágyneműiket, s azt meg kell adni hogy tisztán járnak mindig, s ágyneműik is tiszták, életmódjukban pedig mérsékletesek, s csakis ünnepnapon szokott megtörténni, hogy egyik-másik a chicától, rumtól, vagy mescáltól megittasodik, s ilyenkor is az illető inkább mulatságos, mint veszélyes, mert egyáltalán békés hajlamuak, mérges és boszuálló természet ritka kivételt képez.

Van a haciendákon mindenütt iskola is, hol az esős évszakban a fiúk írás, olvasás, számolásban oktattatnak, s ünnepnapokon pedig a cura maga tanítja őket a katechizmusra. A száraz évszak alatt azonban, mikor a sok mezei munka miatt a tanítás szünetel, rendesen elfelejűk a gyermekek, a mit előbb tanultak, úgy hogy felnőnek — s vajmi kevés nyoma marad az oktatásnak. Ez különben nem is lehet másként, ha a kis gyermektől vén emberig mindenki folyton dolgozik, s a létérti küzdelemben él, csaknem azt mondhatnók — születésétől kezdve haláláig.

Azt mondják régenten igen kedvelték ezen indusok a részegítő szesz italokat, s ennek oka az volt, hogy egyáltalán semmi nemesebb mulatságuk nem volt. A jezsuiták érdeme az, hogy zenére, énekekre és tánczra is tanították őket, s minden faluban zenekarokat szerveztek, melyek minden istentisztelet alkalmával a hívek egyházi énekeit kísérik, s hatalmasan emelik és ápolják a vallásos érzületet. Ünnepkor pedig délutánonként zenéjük mellett tánczolnak, s nem igen jut eszükbe az ivás, legörömebb isznak férfiak és nők czukornádlevet.

A figyelmes szemlélőt valóban igen mélyen meghatja, ha őket templomban térdre borulva énekelni hallja sajtáságos zenéjük kíséretében, s az ember csaknem agyon neveti magát mikor ünnepnapokon a Ramadában vagyis levélszínben látja őket bokáig érő fehér ümögben, a képzelhető legkomolyabb arczkifejezéssel lassú keringőt vagy ländler táncolni.

VI.

Számos kirándulásunk alkalmával megnéztük tüzetesen a különféle ültetvényeket és bányákat, s úgy azon felszerelvényeket is, mint malmokat és zúdákat — hol a termelést feldolgozzák, s előrusíthatóvá teszik.

Ezekből egyetmást megismertetni kívánok, mert sok tekintetben oly ős eredeti berendezések, melyek kevéssé simultak még a kor színvonalához, s inkább hasonlítanak még mai napság is a hódítás korabeli ős spanyol, felette primitív és nehézkes módszerhez, melynek ismerete rohamosan haladó korunkban nem kevéssé érdekes.

Egyik nap felmentünk lóháton a közeli ezüstmányába, mely épen a tierra fria lábán van, egy közvetlen közelében létező Rancho kellő közepén. Egy épületbe léptünk, mely nagyterjedelmű négyszöget képez, s mely magában foglalja az olvasztás, füllesztés és amalgámizálás műtétémenyre szolgáló minden helyiséget úgy mint a zúdat, raktárokat, asztalos- és kovács műhelyt, s sok más helyiséget, s hozzá még a felügyelő és tulajdonos számára berendezett lakosztályokat.

A munkások a Rancho mellett laknak, meglehetősen nyomoruságos kinézésű apró vályog viskókban, mindössze vagy 30 indus család, s ezek a tulajdonos által élelmeztetvén és ruháztatván előlegképpen, valamennyien folyvást igen tetemes adósságban vannak, s minthogy az országban sehol sem szabad befogadni bányákba oly munkásokat, kik előbbi munkaadójuknak tartoznak, — egész életükre mintegy jobbagyi viszonyban kell hogy legyenek, ha csak meg nem szöknek, s valamelyik szomszéd államba messze el nem mennek; de ily eset igen ritkán történik, mert az indus nagyon ragaszkodik tulajdonképeni szülőföldjéhez s azt és rokonait nem egykönnyen, s nem minden csekélységért hagyja el.

A hacienda hust, tengerit, czukrot, rumot, kávé, kakaót, szappant, gyapot-szöveteket, selyem kendőket, bocskort, s sok más mindenfélét előlegez ezen munkásoknak, s pedig legalább

100%, nyereséggel a panamai árak fölött, napszámaik rovására, mely a jó munkásnál legfeljebb $\frac{1}{3}$ dollár, a nőknél és gyermekekénél pedig 10—20 cent.

Felületes szemlélés után úgy győződtem meg, hogy az ezüst előállítása még sokkal primitivebb módon történik, mint például a mejikói hozzáférhetlen sierrákban. A bánya ugyanis minden szabály nélkül a hegybe tört lyukakból áll, hol szintén minden szabály vagy számítás nélkül szedik ki az érczet, amint éppen legkényelmesebbnek találják, — s onnét felhozatván, dió nagyságú darabokra töretik kalapáccsokkal, mint nálunk a kövezési anyag az országutakon, s aztán egy-egy kosárral beleöntetik a Rastrába vagyis zuzdába. Ezen zuzda egy rendkívül furcsa, és századunk gépészeti előhaladottságát nagyban gunyoló szerkezet. Egy vizikerék ugyanis egy függélyes tengelyt tart mozgásban, melynek tetejéről egy hosszú vízszintes rud nyulik ki, s ennek végéhez hatalmas lánczokon óriási faragatlan kövek vannak erősítve, melyek darabja legalább 15—20 mázsa. Ezen kövek a tengely forgása által rettenetes dörömböléssel körülvezettetnek a malom bevájt oldalán, mely még sokkal keményebb kövekkel van burkolva.

A mint ezen teknyő alakú burkolatba öntetik a törött ércz az óriási kődöczök tüstént porrá morzsolják, mely aztán kifolyik a malom oldalába furt lyukakon.

Az így kifolyt port harina vagyis liszt néven nevezik az ottani bányászok, s ezt a mint kifolyt, megrostálják, s a rostában maradt durvább részeket ismét visszaöntik a zuzdába, hogy apróbbra őröltessék.

A liszt aztán sóval kevertetik, körülbelül 10 font sót számítva 100 font érczlisztre, s vályog kemenczébe helyeztetik füllesztés végett. Ezen kemenczéket ganajjal fűtik, a melegség hőfokát azonban nem tudhattam meg, azt mondták, hogy az — úgy gondolom formán, s gyakorlat szerint alkalmaztatik.

Miután a liszt a füllesztés processusán átment, bórzsákokban összehordják az épület egy kis cémenttel burkolt udvarára, s körülbelül 600 fontonként halomra rakják.

Rendesen 10 ily halom rakatik egymás mellé egy vonalban, mi körülbelül 6000 font, vagyis az ottani bányász nyelven egy cajon. A halmokat aztán jól meglocsolják vízzel, s egy ritka szövötű gyapotkelmén át kénesöt fecskendeznek reájuk minden irányban. Aztán a tömeg jól összekevertetik először kapával. aztán taposás által. Hozzá adatik végre (egy-egy cajonra mintegy

4 fontot számítva) egy kis úgynevezett *Magistral*, mely valami meszes vaspyrit készítmény.

A rakásokat aztán figyelés alatt tartják, ha rendes lefolyást vesz-e az amalgamátio. Néha igen melegnek, néha pedig igen hidegnek találják, s első esetben egy kis meszet és rothadt ganajt, — utóbbi esetben pedig egy kis magistrált adnak még hozzá. Ez azonban mind gyakorlat és tapasztalás dolga, s attól is függ, mennyi százalék ezüstöt tartalmaz a rakás, vagyis mily gazdag az ércz.

Igy hagyatnak aztán a rakások 8, 10 sőt több napokig is, mi közben még egypárszor meggázoltatnak, s kapával is átdolgoztatnak, s aztán rendszerént az amalgamátio tökéletes.

Ismét áthelyezik a rakásokat egy magasabb cémentből épített emelvényre, s kisebb adagokban az emelvény közepébe épített széles kutba szórják, erős vizsugár bocsáttatik az emelvényre, honnét becsurog a kutba, hol egypár ember folyvást tapossa a sarat. Ezen műtét következtében az amalgam a fenékre száll, s a víz és sár a kut alsó részén létező lyukon kieresztetik egy második, — alantabb készített kis kutba, hol ismét egy ember mossa és gázolja a beeresztett sarat, s itten is elég sok amalgam száll a fenékre.

A víz és sár innét ismét kibocsáttatik egy hosszú válun, melynek vége egy zöld, szitaféle szövettel van bevonva, hol szinte sok amalgam fenakad, s a napi munka végeztével ezen zöld szitaszövetet jól kimossák, a felső nagyobbik kutban, s aztán ismét a válu végéhez kötik. A kutban ekkor már a víz tiszta, s azt leeresztik, s az amalgamot — mely illetén stádiumában *pella* néven ismeretes — összegyűjtik, bőr zsákokba helyezik, és megméri.

Egy nap alatt 2 cajont lehet így kimosni és kidolgozni.

A *pella* t durva, turós zacskó alakú vászon zsákokba helyezik át, felaggatják, s az ezüst súlya kinyomja minden oldalon a kénesöt, mely mintegy könnyezve szivárog a zacskón át, s behullik egy alatta elhelyezett edénybe.

A *pella* végre kemenczébe kerül, hol a benmaradt kéneső részek is kihajtatnak a melegítés által, s ekkor kész a *plata pina* vagyis tiszta ezüst, melyet aztán megolvasztanak, formába vagy rudakba öntenek, s ha kereskedelmi forgalomba hozni akarják, a kormány pénzverdéjének egy delegált hivatalnoka *reá üti* a stampigliát, melyen látható illetőleg olvasható a rud súlya és

finomsága. ugy szintén értéke is dollárokban és centekben. Ezt a delegált hivatalnok mindig úgy intézi el, hogy egy kis darabot a rud sarkából lecsiptet, s azt az előírt módon elemzi, s ezen elemzést alapul veszi valamennyi felolvasztott darabra.

A házi szükségre termelt ezüstöt soha sem elemzik, költség kimelés tekintetéből.

Ha egy cajon őrlött lisztből a kormány pénzverdéje 55 márka tiszta ezüstöt állít elő, a tudomány jelenlegi színvonalán álló apparátussal, úgy azon fémtartalmú érczből a leírt primitív módozat mellett csakis 24 márka tiszta ezüst nyerhető, s ha újra és újra kimossák is a leeresztett sarat, még akkor sem lehet 28 márkánál többet nyerni. De ily másod- vagy harmadizbéli kimosás már nem is fizeti ki a munkát, és a reáfordított költség nem térül meg.

Ochoa úr kérdéseimre elmondta, hogy ezen bányája körülbelül 5000 dollárt jövedelmez tisztán évenként. Nagy költséget nem akar befektetni, mert akkor éveken át sem jövedelmezne semmit. Voltak nála amerikaiak, kik bérbe akarták venni a bányát 20—25 évre, s felszerelni modern épületekkel és gőzgépekkel, s nagy termelést hozni létre, azonban semmi bért sem akartak fizetni, csakis a tiszta haszon $12\frac{1}{2}\%$ -át. Így ő jobbnak tartotta megmaradni a jelenlegi állapot mellett, a jövedelem őt kielégíti, a dolog nem igen sürgős, s egyik vagy másik fia majd változtathat a bányán idővel, ha jónak találja, s ha lesz annyi fölösleges készpénze.

* * *

Megnéztem tüzetesen az itteni czukornád manipulatiót is. A czukornádat ezen vidéken nem vetik magról, hanem a legfelső hajtásról ültetik mint dugványt, az esős évszak kezdetén; 10 hónap mulva aztán érett a vágásra, s minden további 9 hónap multán vágni lehet számtalan éveken át, mi leginkább attól függ, mily talajban van ültetve, s hogyan munkálják meg. Ha a talaj csak közepszerű is, s ha csak egyszer vagy legföllebb kétszer évente megkapálják, 60—70 évig kitűnő jó termést ad, de szükséges minden vágás után a gatz és burjánt kiegészíteni a czukorföldről, hogy az új hajtásokat el ne nyomja a gaz. Rendesen 10—12 láb magasra nő itten az érett nád, azonban házak körül kertekben 16—18 láb magasakat is láttam több helyütt.

A czukormalom vagyis trapiche épen oly egyszerű, mint

a már ismertett zúda a bányában. Három vastag függélyes hengerből áll ugyanis, egy durván faragott rekeszben. A középső henger feje valamivel magasabb, mert ebből nyúlik ki egy hosszú gerenda, melynek végéhez egy ökor van fogva, mely köröskörül sétál, és a hengereket forgásban és mozgásban tartja.

A czukornád megfosztatik leveleitől, és felső — körülbelül $\frac{1}{4}$ részétől, s aztán egyik végével a hengerek közé dugatják, melyek tüstént bekapják a nádat, összelapítják, és levét kinyomják, mely az alól elhelyezett nagy faedénybe folyik. Az ily malom, melyhez két ember vágja, és 2 ember hordja a nádat, s az 5-ik hajtja a befogott ökröt, naponta 1500 font caldót, vagyis czukorlevet ad, melyből aztán 280—300 font czukorpogácsa készítettik, melynek fontja megér helyben 6 centet, Panamában pedig 8 centet.

A czukorlét vas- vagy rézüstbe helyezik s főzik. Az üst tetején folyton hab fejlődik, ezt egy szűrővel lemerik, külön edénybe helyezik, s ebből készül a rum, vagy tetszés szerint az arak. Mikor már annyira lefőtt a czukor, hogy mézhez hasonló vastagságu, akkor meghagyják egy kissé hűlni, s pogácsa formákba öntik, mert igen gyorsan megkeményedik, s színre nézve halvány sárga, s neve p a n o c h e.

A czukornád egyik leghasznosabb termény a vidéken. A zöld levelek legpompásabb takarmány, melyet minden állat kiválólag kedvel. Ha pedig száraz, igen alkalmas a Panoche becsoomagolására és elpakkolására. Különben a kisajtolt nád is jó takarmány, sőt disznóhizlalásra is felette alkalmas, különösen ha a czukorlé leszűrt habjával leöntik.

A czukorlé egypár nap mulva, kellemetes csípős italt ad, s ha erjedésen átment, nagyon részegítő hatású. Az indusok igen kedvelik ezen italt, melynek neve g u a r a p o, s mely sok tekintetben hasonlít a nálunk ismert almaborhoz.

* * *

A kávé itten szinte dugványok által szaporítottatik, mint a czukornád, s szükséges ily apró csemeték közé ilyenkor Banánakat ültetni, hogy ezen széles és nagylevelű növények folyvást árnyékban tartsák az apró kávé-csemetéket, s a nap forró heve ellen oltalmazzák, míg a kis dugványok körülbelül 1 méter magasságra megnöttek. Semmi egyéb munka sem kívántatik, mint a fa tövét tisztán tartani, s a fattyú hajtásokat lenyesni.

A fa 10—12 láb magasságra nő, s igen szép látvány a szem-

lélőre, kicsi, keskeny. fényes, sötét zöld levele, apró fehér illatos virágja, s zöld, veres, lila és sötét biborszín cseresznyék csüggnek ágain egyszerre, minthogy egész éven át virágzik, s éretlen, erőfélben levő, s túlrett gyümölcsöt hord.

2 éves korában első gyümölcsseit hozza. de ez számba sem vehető, s csakis 4 éves korában hozza a rendes termést, s 40—50 évig folyton jól terem. Gyümölcse nagyon hasonló a mi cseresznyénkhez, s érett korában kitünő csipős ízű s felette kellemetes gyümölcse. Minden cseresznyében két mag van, mindegyik egy-egy hártýába burkolva, s a kettő aztán ismét lapos felével összefordítva egy harmadik hártýába van göngyölítve.

Nem lévén semmi kávé tisztító eszközük e vidéken, összegyűjtik a cseresznyét, aztán részint vízben leáztatják róla a gyümölcs husos részeit, részint kicsépelik, de a kávé magokról a reá száradt hártýaburkolatot csakis részben képesek eltávolítani, s így a kávé vagy törtszemű, vagy tisztátalan, de különben oly kitünő és zamatos, hogy párját ritkítja, s helyben 8 dolláron kél el quintálként, vagyis mázsánként. Azonban Panamában már szívesen veszik 15 dolláron, sőt néha 20 dolláron is, ha a termelés nem igen bő, vagy ha a készlet fogyatékán van.

A kávé sorok közt ültetvék mindenütt kakao sorok is, de erre kevesebb lévén a kereslet, mint magára a kávéra, mindenütt csak mérsékelt mennyiségben termeltetnek.

Házi gazdánál, de másutt is Közép- és Dél-Amerikában sokszor ittam csokoládét, de mondhatom, ottan egészen más, mint nálunk, a gyárilag készült olasz és franczia csokoládé. Ottan mindég van friss kakaobab készletben, s a szakácsné akkor őrli meg, ha valaki inni akar csokoládét. A frissen őrlött kakao egy kis fazékba helyeztetik, s víz helyett tejjel öntetik fel, s egy kis friss vaniliát adnak hozzá. Aztán faszénre teszik az edényt, czukrot adnak hozzá, s keverik és habarják a parázson míg forni kezd, s a hab felfut, mikor aztán inni lehet, s oly finom és izletes, miként erről semmi európai gourmandnak sem lehet megközelítő fogalma.

* . *

A gyapot bármely évszakban ültethető — s mindig magról. Különben itten még nincs elterjedve a Mississippi völgyben ott-honos gyapotbokor, itten gyapotfák műveltetnek, melyek 12—15 láb magasra nőnek, s 4—6 évig igen jól és bőven teremnek, de

azontúl rohamosan kiszáradnak, s ujjakkal kell őket pótolni. Egész éven folyton termelik ezen fák a gyapotot, melyet mindazáltal csakis a száraz évszakban lehet szedni. Azt nem tudhattam meg, mennyit terem egy fa, de a termés mindenesetre tetemes lehet, mert a fák folyton borítvák gumókkal és kipattant gyapottal. A gyapot kitünő minőségű, fekete magvu s ha tisztítják — a szálak egyáltalán nem tapadnak a maghoz, mi felette gazdaságos, ha eltekintjük, hogy itten a gyapot gereblyélő gép, az úgynevezett cotton-gin nincsen alkalmazásban.

Van itten egy gyönyörű sárga színű gyapot is, az úgynevezett *Algodon Nankin*, s a két faj fája közt semmi különbséget sem tudtam felfedezni. Egy ügyes ember naponta 100 font gyapotot szedhet, s ilyen aztán megkeres 1 dollár napszámot. Azonban rendszeren egy-egy ember alig szed többet naponta 60 fontnál, mert a fákat mászni kell, a mi igen fáradságos, s nagy idővesztéssel jár.

* * *

Rendkívül nagy mennyiségben termeltetik itten a *Yucca* vagyis *Cassava* gyökér is, melyet nyersen is megehetni, de nagyrészt és leginkább kenyér pótlékául szolgál, s főzve és sütvé is izletes és felette tápláló eledel. Az indusok egy nagy mérvben részegítő italt is készítenek belőle, az úgynevezett *masatót*. A gyökeret lereszelik köröskörül egész a középső bélig, aztán megfőzik, beleteszik egy fazékba, vizet öntenek reá, s erjedésbe eresztik. Mikor aztán magát jól kiforrtá, egy kis vízzel keverve iszszák, mely felette hatalmas részegítő hatású, de íze rendkívül kellemetlen, mondhatnám undorító, s még a szaga is visszataszítólag hatott reám mindig.

Narancs, citrom, torouha igen sok mindenféle fajú fordul itten elő, jó és rossz, — aztán kitünő *chyrimóják*, *quajavék*, *papajók** és *ananászok*. Aztán rendkívül sok fajta található a *platanosok* és *banánoknak*, melyeket méltán neveztek el a *lusták* és *henyék* kedvéért teremtett gyümölcsöknek. Ezek ugyanis minden gond és mivélés nélkül ellátnak mindenkit, a mindenség legizle-

* Egy sárgá dinnye nagyságu gyümölcs, s mely sárga béllü, s mint a dinnye éppen olyan magvakkal van ellátva. Pálmaforma nagy fán terem csoportokban az alsó levelek alatt, ugy mint például a kokuszdió. Igen édes és kellemes ízü gyümölcs.

tesebb és legtáplálóbb gyümölcsével, melyek féleretten, vagy túleretten, nyersen, főzve, sütvé vagy szárítva ehetők, s a leggazdagabb ugy, mint a földhöz ragadt szegény asztaláról soha sem hiányoznak, mert talán ez az egyetlen gyümölcs földünkön, melyet megenni nem lehet, mennél többször eszünk, annál jobban ízlik, s mindenki szereti, mert valóban jó, s jósága nem izlés dolga, mint más gyümölcsöcskel van ez eset.

Még egy különös növény műveltetik a vidéken, az ugynevezett coca bokor, mely körülbelöl 1 méter magasra nő, igen apró, hosszukás és szürkezőld levelei vannak, melyek az egyedül használható része a növénynek. Virága fehér, s gyümölcse egy piczi vörös bogycó. Magról vetik az esős évszak végén és rendekbe s jól kell művelni, a gatzól mindig tisztán tartani, aztán naponta öntözni is egyideig, sőt a mi több, levélszint építeni a fiatal növények fölé, hogy a nap forró sugarai kiméjék a gyenge csemetéket.

Hat hónapos korukban át kell őket ültetni, s aztán 1 év multán szedni lehet először a leveleket, aztán pedig minden 4 hónap után.

A növény, hacsak a hangyák fészket nem raknak gyöke-reikbe, s ez által el nem szárítják, — hosszú évek során termést át. Mikor a levelek leszedetnek, oly gyorsan meg kell ezeket szárítani, a mily gyorsan csak lehetséges, s esőbeu egyáltalán nem szabad a növényeket koppasztani, mert az ázott levelek rosszak és értéktelenek.

100 font nyers levél rendszeren 20 fontot át szárítva, melynek ára Bogotában 8 dollár, Panamában pedig 6 dollár — quin-tálónként.

A coca a dél-amerikai indusoknál épen olyan fényüzési czikk, mint másutt a dohány, mely már nélkülözhetetlenné vált. Ha az itteni indus bőségesen el van látva cocával, melyet szájában rághat, rendkívüli munkát képes végezni, s hihetetlen messze gyalogolni, minden eledel nélkül. Míg a nélkül szerencsétlenek érzi magát s folyton rossz kedvű és dolgozni nem akar. Azt állítják, hogy a coca hatalmas stimuláns, s izgatja az idegrendszert, s épen mint az erős kávé vagy sok tea elűzi az álmot, de azt még senki sem állította, hogy a coca tényleg ártalmas is lenne az egészségre, mint más izgató szerekről — például a dohányról, kávéról, Cannabis indicáról, és mákonyról állították, s a mint valóban tudjuk is, hogy különösen az utóbbi elősorolt

czikkek felette ártalmasak az ember egészségi szervezetére, sőt tudjuk hogy életveszélyesek is.*

Évekkel ezelőtt a Cinchona-kéreg gyűjtése is nevezetes jövedelmi forrása volt a vidéknek, azonban minden szabály és ellenőrzés nélkül történvén a fák vágása, a pusztítás oly mérveket öltött, hogy most már nagyon is jelentéktelen mennyiségben találhatók ezen nagybecsű fák.

Szerettem volna látni ezen kéreggyűjtő emberek működését s ottlétemkor voltak is Ochoa úr birtokain, de a fák oly szét-szórva, oly nagy távolságú közökben találhatók, s oly kis mennyiségben, hogy lehetetlen volt az embereket megtalálni.

Különben ezen cascarillerók a száraz évszak kezdetén kezdik működésüket, s az erdőben tartózkodnak az esős évszak beálltáig folyton, s minden oldalról azt beszélték, miként roppant nélkülözéseknek vannak kitéve. — Magasabb hegyekről vagy fák tetejéről kikémlelik a Cinchona fákat, melyek nagy távolságból felismerhetők, mert leveleik fényesek és igen halványzöld színűek. s mindég sok sárgult és száraz levél is látható lombozatuk közt. A fa héja pedig sima és szürkés zöld, s egyáltalán igen elűtő színezetű a rengeteg egyéb fától.

Miután a Cascarillero kiszemelte a fákat, azokat rendre kivágatja a szolgálatában álló indusokkal, s lefosztja nem csak a fa törzséről, de ágairól is a héjat, aztán összekötözik bálókba, s az indusok elhordják hátukon a legközelebbi ranchóra, hol jól megszáritják s aztán összekötözik 50 fontonként bálókba.

Mikor aztán az egész vidéken bevégezik működésüket, 3 ily bálócskát összevarrnak egy marhabőrbe, mely aztán 1½ quintál vagyis másfél mázsa, mert ily mennyiségenként szállítatik és áru-

*Tschudi azt hiszi hirneves munkájában, hogy mértéktelen használat mellett a Coca mindég ártalmas; de mértékletes élvezet mellett egyáltalán nem, s azon véleményének ad kifejezést, hogy a Délamerikai indus, sok és hosszas koplalása mellett, nem volna képes annyi kitaró és fárasztó munkát végezni, s sokszor oly tartós türelemmel dolgozni, ha nem rághatna Cocát, s épen azért ezen növényt valóságos áldásnak tekinti.

Elbeszéli, hogy egy általa alkalmazott indus 5 éjszakán át folyvást ásott, s minden éjjel csak 2—2 órát pihent és ugyszólván semmit sem evett. A munka végeztével mégis az indus, véle tüstént 2 napi utra kelt s kijelentette, hogy a végzetthez hasonló munkát bármikor is kész ismét teljesíteni, ha elegendő Cocát adnak neki. Hozzá teszi Tschudi, hogy ezen indus 62 éves volt, mindég rendszeren használta a Cocát, és soha sem volt egész életén át komolyabb beteg

síttatik el, s egy ilyen $1\frac{1}{2}$ quintálos köteg ára Panamában 50 dollártól 150 dollárig áll, az áru minőségéhez képest.

A minőség attól függ, a fának melyik részéről fejtett a kéreg, legjobb a fa törzséről fejtett, melynek kereskedelmi neve *Cinchona tabla*, s ára 150 dollár körül áll. Aztán következik a *Cinchona charque*, melyet a fák alsó, vastag ágairól hántottak le, s ilyen 100 dollár körül adható el, míg a legsilányabb a *Cinchona canulo*, s ennek ára 50 dollár körül szokott lenni, s ezen fajta a fák magasabb és legvékonyabb ágairól koppasztatott.

Ebből láthatjuk, hogy a jó, vagy a rossz *sulphas quiniae* nem a gyártás jóságától vagy rosszásától függ, hanem mindig az anyagtól, a melyből gyártatott; s így tekintélyes és nagy bizalomnak örvendő gyárak *sulphas quiniae* előállítására kivétel nélkül a *Cinchona* táblát használják; míg a két másféle minőségűből egyéb preparatumokat készítenek.

Panamából évente 10 ezer quintál *Cinchona* kéreg exportáltatott, mely aztán Európában és az észak-amerikai egyesült-államokban, különösen Philadelphiában feldolgoztatott gyógyszerre, palackoztatott, és az egész föld lázas betegei számára szétküldetett.

De meg kell jegyezni, hogy Callao, Arica, és Guayaquill dél-amerikai kikötőkből, úgy az Amazonon le — Parából és Bahiából szinte legalább 10 ezer quintál szállítottatott el évente más utakon, de ugyanazon idő alatt, s így bizton ki lehet mondani, hogy földünk évente legalább 20 ezer quintál *Cinchonát* fogyasztott.

Jelenleg egész Délamerikában pusztulnak a *Cinchona* fák, s évről-évre nagyon alászáll az exportált mennyiség. Ezen körülményt jól felfogta a hollandi kormány, s Jáva szigetén nagy kiterjedésű *Cinchona* ültetvényeket létesített, s kormány-monopoliumnak mondta ki a fák ültetését és termelését. Mikor én 17 év előtt Jávában tartózkodtam, megnéztem többet ezen ültetvények közül a preangi, és bandongi Regenschappenekben, melyek kivétel nélkül gyönyörűen fejlődtek, és az égaljhoz nagyon hozzászoktak. Akkor már a jávai gyarmatkormány évente 5 hektárt bocsátott vágás alá, de jelenleg már 15-öt vágnak ki évente, s 25 év múlva annyira fog menni, az ültetvény területek száma és kiterjedése, hogy évenként 100 hektár fog vágás alá kerülni, mi óriási mérvben fogja a gyarmat jövedelmét emelni.

A hollandi kormány kézzelfoghatólag bemutatta a délame-

rikai államoknak, hogyan tarthatnák fen ezen jövedelmes erdei ipart, a kultura segédelmével. Azonban eddigelé még nem hallottam, hogy valamelyik délamerikai állam követte volna a jó példát, s így nem lehetetlen, hogy idő múltán az élelmes hollandusok az egész Cinchona termelést kezükbe kerítik, s áthelyezik Dél-amerikából a Nagy-Szunda szigetekre.

* * *

Ottlétem alkalmával az ültetvényen, egy párszor bementünk Bebara városkába is, és különösen Urnapján bement az egész család, hogy az ottani ünnepélyeken részt vegyen. A városkára alig lehetett ekkor reáismerni, annyira fel volt lobogózva, s pálma ágakkal és virágfüzérékkel feldiszipve. Az utcák meg kivoltak tisztára seperve, sőt sokan házaikat is kimeszelték ezen nagy ünnep alkalmából, mikor az egész vidék lakossága, urak úgy mint indusok a városba özönlenek. Az idő igen szép volt, s az egyházi szertartás oly forma, mint nálunk. Az utcán volt építve gallyas sátorokban 4 oltár, s a körmenet, nagy papi segédlettel, ének és zeneszóval, harangzúgás és mozsarak durrogása közt ment végbe.

A körmenet alig érte végét, a mint nagyszámú indusok az egész piacot köröskörül bekerítették hirtelen gyorsasággal. Oszlopokat ástak a földbe, s ezekhez szintesen erős póznákat kötöztek 4 sorban emberfő magasságig. Ez volt a Coral — a bikaviadal számára, mely nélkül spanyolok lakta országban, nem is képzelhető valamire való ünnepély.

Ebéd után megkezdődött a multság, mely valóban igen ártatlan e némű multság volt, s a mihez hasonlót még soha sem láttam.

Bebocsátottak egy vad kinézésű bikát, melynek hátán egy indus ült. Óriási nevetés és éljenzés közt több bátor és vakmerő indus legény a Corálba ugrott, s veres szövet lebegtetése és mutogatása által boszantották az ugyis dühös állatot, mely aztán hol egyik, hol másik boszantójára reárontott, de ezek mindig ügyesen kitértek előle, úgy hogy a bika aztán a Corált kezdte dühében öklelni és taszigálni, melyet többször fel is bontott, de a kívül álló indusok tüstént újra megerősítették, s égő és sustorgó röppentyűkkel a vadállatot visszakergették.

Hátán sem akarta megtérni a nyargalót, folyvást hátra felé öklelt néha magasan felrugott, úgy hogy minden pillanatban várni lehetett az indus lebukását és elgázolását, ő azonban úgy meg-

ülte helyét, mintha csak oda lett volna nőve, s a mint a bika nagyokat ugrott, szarvaival turta a fővényt, vagy fel-fel rugott, a hátán ülő indus rendkívül komikus jelenség volt, éppen mint egy halászbárka a magas hullámok közt.

Más bikákkal aztán ugyanez ismételtetett, s a nép rendkívül jól mulatott, csaknem agyon nevette magát mindenki, s legszebb oldala volt az ártatlan mulatságnak, hogy szerencsétlenség, vagy baleset nem történt, a nép rendkívüli ügyessége miatt, s a mi fő, bika sem öletett meg, s nem kellett oly barbár és vérengző jeleneteknek szemtanujává lenni, mint voltam nem egyszer már másutt, mikor bikák is, piccadorok is halomszámra leölettek egy-egy szent nap tiszteletére.

* * *

Azok után, a mit előadásomban felsoroltam, hallgatóim meggyőződhetnek róla, mennyire független ezen ország, a külföld bevitelétől. Az itteni Creol birtokos reggeliző asztala, s a hozzá való székek például gyönyörű czedrus vagy mahagoni fából készíttetnek, mely a birtokon nőtt, s a birtok indusai faragták és készítették. Az asztalon levő teríték, nehéz ezüst edények és egyéb étkező szerek a birtokán termelt gyapotból indus nők által szövettek, az ezüst saját bányájában termeltetett, s saját indus ezüstművesei által készíttetett. A kávé, csokoládé, cukor, tengeri pogácsa, fehér kenyér, vaj, tejszín, tojás, birka czomb, vagy beafsteak és válogatott délszaki gyümölcs kivétel nélkül mind saját termelése. Így van ez az ebédnél is, hol válogatott vadhus és hal, burgonya, yam, különféle más zöldségek mind a birtokból kerültek az asztalra.

A cigarettákat szinte saját termelésű dohányból készítik a házi kisasszonyok, s ha fekete kávé mellé ülnek a vendégek, mindegyike külön-külön fajú mahagoni karszékekbe ülhet, melyek mindegyike saját termelés.

A szőnyegek, függönyök, takarók mind házi készítmények, s a legszebb birkák és lámák egész éven át szabadban légelnek takarmányról számokra gondoskodni nem kell.

Ezért tartják ők kevés hecsben az ezüstöt, s fejedelmi megvetéssel gondolnak a pénz élére verésnek, s ezért dicsérik saját hazájukat oly rendkívül nagyon, s ezért nézik saját hőségüket oly nagyító üvegen, keveset gondolva a külvilággal, hová nem is igen vágnak.

Az utak mindenütt rosszak, de ő ezzel keveset törődik, lóháton jár, s van lova elég, ha egyik-másik megsántul. Ha néha ki is mozdul fészkeből, inkább szórakozás és mulatság kedvéért utazik el, mint üzleti ügyekben.

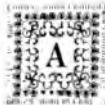
A creolra a gőzhajó sem volt valami nagy hatással, még ma is jobb szeret lóháton utazni, mint gőzösn, s mikor említettem, hogy maholnap csak vasutak is épülnek a völgyben, s akkor majd néhány óra alatt ellehet menni Bogotába, az egész család azt mondta, hogy ők ugyan örülni fognak ha vasut létesül, de ők akkor is inkább lóháton fognak utazni, mert mindenütt rokonaik és barátaik vannak, s ezeket meglátogatni reájuk nézve sokkal fontosabb, mint gyorsan Bogotába utazni, reájuk nézve néhány nap nem tesz különbséget, mert hála istennek semmit sem mulasztanak.

Kérdeztem aztán házi gazdámat, ha fog-e részvényeket aláírni a vasutra? — Erre mintegy meglepetve gondolkodott, s azt mondá: részvényekhez én nem értek, de nincs is annyi pénzem hogy részvényekbe tehetném, mert higgye el ön uram, nekünk megvan ugyan mindenünk, s mi nem igen vágyunk valami után mire még szükségünk lehetne, de pénzünk kevés van, s mi sokkal szegényebbek vagyunk, mint ön gondolja.

XANTUS JÁNOS.

KÖZSÉGEK SZÜLETÉSE AZ ALFÖLDÖN.

(PELOVASTATOTT AZ 1867. FEBR. 21-DIKI ÜLÉSEN.)

kinek szeme hazánk valamelyik hegyvizrajzi térképén összehasonlítólág révedez, föl fog azonnal tűnni előtte a nagyobbik Magyar alföldnek szép ovál síkja, mely körök körül zöld fürtözetű halom koszorúval bezárt, paradicsomi folyók szelte édennek arczatát viseli magán. Nem hiányzanak bár benne árnyalatok, az itt-ott elterülő homoksiványok alakjában, melyeket buczkatorokká épít föl az uralkodónak nevezhető éjszak-nyugoti szél, de ezek is csak arra szolgálnak, hogy az üde színű kép világos helyeinek élénkebb kidomborodását eszközöljék. Igaz ugyan, hogy helyenkint mód nélkül is eszközlik.

Igy emlékszem egy utamra Kun-Félegyházától Izsákiig; ezen 36 km. hosszú út kocsin 5 órába kerül: 1867. okt. 15-én és ez

5 órából utközben 180 olyan percz telt el egyhuzamban, hogy a ház nagyságú buczkák úttalan útvesztőjében a kocsink elé fogott 2 lovon kívül semmi néven nevezendő állati lényt sem utitársam, sem én, sem kocsisunk nem látott, mégcsak legyet sem, mely pedig az utazás első napjaiban még a Szaharán is elkíséri a karavánokat, de utóbb a forróság miatt elpusztul.¹

A nagy magyaralföld képének tovább való nézése azt is föl fogja tüntetni, hogy az erdős halmok, mielőtt a beláthatlan síkban teljesen ellapulnának, szegélyöket borágból font koszorúval övezik, melynek venyigéje az áldottabb éghajlatok hűves borával sikeresen vetekedő nemes nedűt ont. Ha Budával kezdjük ott nevezetesebb bortermő vidékeinek felsorolását, jön a Cserhát Szada és Pencz-czel, a Mátra, Visonta és Egerrel, a Hegyalja, Tokaj és Csermállyal, a Drócsa-Hegyes Ménés, Gyorok, Magyarád, és Máddal, a Vihorlat-Gutin Szerednyével, a Meszes és Réz-hegység Tasnád, Érmellék és Diószeggel, a Biharhegység Élesd Paulis, Világossal, a Szemenik Buziás és Verseczczel, a Fruska Gora a szerémségi borokkal, a baranya hegység Villánynyal, a szegszárdi lőszhát a hasonnevű nektárnak termő vesszejével.

És e szőlőhegyek aljában gyümölcsösök terülnek el, melyek mandola, kajszi és őszi baraczk, a kertekben füge termése dél-európai jellemet nyom hazánk földére. A Mecseknek délestei lejtőjén, mint a Tudományos Gyűjtemény² mondja, a gesztenyefa vadon terem, melynek gyümölcse az olasz, maroni gesztenyével fölér, a nagymarosi Hontban, a siteri Biharban pedig édességre túl is haladja. Ugyancsak a Mecseknek délestei töve hosszában az erős illatu vadolajfa (Oleaster) is előkerül, nem számítván hozzá a síkokon meghonosodott ezüsfát (Elaeagnus), mely a magyar olajfa nevet érdemelte ki. A diófa oly közönséges, hogy abból Nyárad mellett Baranyában, Kassa vidékén és Biharban egész erdőket láthatni, melyek szemkésztető szép tekintete nyáron az utazót szinte föléleszti; alább meg már a kalászkok óceánját rengetik a nyári napforduló szellői, hogy az ég ivének tetőpontjához nem épen messze járó Napnak segítsenek megérlelni a rizst és egyéb cereáliákat, — azt a terméket, melynek kielégítő bősége az ember társadalmi együttélését elősegíti, föltételezi.³

Ezt a képet a síkság peremén elhelyezkedett iparos váro-

¹ H. Daniel. Handbuch der Geographie. I. Band. 446. Pag.

² 1822. XII. köt. 11. lap.

³ H. Oberländer: Der geogr. Unterricht. 1875. II. Pag. 121.

sok koszorúja egészíti ki, — mert a festmény is csak úgy hatásos, ha élő lényt fedez fel annak keretében a szem, ha ember sem hiányzik ott, hol teli marokkal hintette szét áldásait az ég s asztalt terített boldog és boldogtalannak. Ha szemleutunkra ismét a fővárosból indulunk ki, az Alföld és Fölvidék érintkező vonalán szemünkbe ötlük Vác, Gyöngyös, Eger, Miskolcz, Tokaj, Sátoralja-Ujhely, Ungvár, Munkács, Huszt, Szatmár-Németi, Nagy-Károly, Nagy-Várad, Arad, Lippa, Lugos, Versecz, Fehértemplom, Ujvidék, Palánka, Eszék, Siklós, Pécs, Szegszárd, Székes-Fehérvár, mindmegannyi népesebb középpontok, hol az egymástól eltérő természeti vidékek nyújtotta termékek kicserélkezés végett természetszerűleg találkoznak. Aki ura a hegységnek, ura a völgyeknek is, volt elv a múlt század végén a hadi tudományban,⁴ de marad elv a társadalom-tudományban ma is.

A Földtekén talán sehol sem látszik úgy meg a hegyvidék talajkincses volta a lábai elé települt alsók lakóinak jólétén mint épen a Nagymagyaralföld délkeleti szögletében, hol a hegység a maga köszön, fa- és ércgazdagságával a sík vidék lakosságára s annak társadalmi viszonyaira döntő befolyást gyakorol, a kettő közti kapcsolatot képező dombvidék lakóinál ellenben a szőlőművelés lép előtérbe.⁵ A ki Temesvárról Buziásra utazik, szemben úgy szólván kizárólag szerszámfát, faragott követ, ércanyagokat szállító szerekkel találkozik, melyek a kiépített viczinális vasutak hasonló szolgáltatainak daczára is, még mindig elegendő munkát lelnek, ha e közel síkság ipartevékeny népének ebbeli szükségleteit fődözni kívánják.

Áll ez Biharmegyére nézve, de ráolvasható némi különbséggel a Mátra lábánál elterülő lapályra is, hol az ércben gazdag hegység kissé hátrább, a Mátra mögött terül el; de termékeivel mégis előmozdítja a magyar halipoda lakóinak nemcsak iparát, de ahhoz mérten jólétét szinte. Ha nem betű szerint igaz is, de jellemző, amit Miskolczról tréfásan mondogatnak, hogy egy híjján 1000 vargája van, (1885-ben 239 volt, pedig a tőke és gyárak folyton fogyasztják); arra mutat ez, hogy a síkságon nevelt szarvasmarha bőrét a hegység szívében fejtett és annak fájával égetett mézszel s a lejtőin termett tölgyek cserével készítették ott ki már régóta és dolgozták föl a két érintkező különemű vidék lakói számára. Maga fővárosunk is boldogulásának egyik

⁴ Horváth M. Magyarország történelme VI. 1863. 163. lap.

⁵ Scholtz A. Osztrák-magyar monarchia földrajza 1879. 67. lap.

tényezőjét abban leli, hogy egy helyett két hegyvidéket szivattyúzhat, a Mátra-Cserháton kívül a Vértes-Pilis-Gerecsét is.

Hol szebb vagy jobb lakni, a regényes hegyvidékben vagy a nyílt áramlatú alföldön-e?, maradjon itt eldöntetlen; mert a puszták lakójának legalább is oly jól esik a maga pora, mint a fölvidékinek a fenyvesek balzsamos illata, — nem is jelzi a statisztika, hogy az alföldiek rövidebb ideig élének, mint a felső magyarországiak, ami azt bizonyítja, hogy a porból is hasznosan ki tudják választani a tüdejökre jótékony részeket, mondja tréfásan Rákosi Viktor: de annyi bizonyos, hogy legkevesebb olynemű eshetőséggel, mely létét fenyegetné, az ember a kétféle talajalakulat hatásán találkozik. Hogy példákkal szóljunk, midőn 1847-ben inség köszönt be az éjszaknyugoti vármegyékben: tömegesen tódult azok népe az Alföldre, hogy éhhel ne haljon, — és midőn elhagyogatott gyermekeik megnőttek, ugyancsak voltak vitában velök a lelkészek, mert e mindkét nemű fiatalság házasságra való lépése előtt keresztlevéllel nem bírta igazolni sem illetőségét, de még vallását, sőt valódi nevét sem, a legtöbb csak Tóth nevet öltött, és gyámszülői nyelvét és vallását adoptálta. 1880 óta hasonló okból vándorol ki az éjszakkéleti megyék lakossága, hogy az óceánon túl találja meg kenyérét; vagy midőn az alföldi népet az 1863-iki aszály és 1866-iki fagy után könyöradományból, inséges kölcsönből volt kénytelen az ország táplálni: e hegy-ség és síkföld határárvonalán lakók számára a jelzett szűk évek egyikében sem kellett inséges konyhát állítani, megélt ott két keze munkája után nagyobb baj nélkül minden ember.

Azt hihetné a gondolkodó, hogy a népségnek kivált ilyen középpontokon kellene legerősebben összetömörülnie, hol megélhetése leginkább van biztosítva, — inkább, mint akár az alföldön: és mégis a népség intenzivebb szaporodása az Alföldön van, mely a 10.000 lelket számláló városokból 1823-ban 61°/_o-ot vallhatott csak magáénak, 1880-ban pedig 73°/_o-ot. Mihez hozzátehetjük, hogy épen az Alföld a tér, hol új községek születnek, vagy a múlt századok mostohasága folytán elszéyedettek lassan bár, de következetes egymásutánban kelnek új életre. Szeged és Budapest közt még ma is 29 pusztatemplom van, pedig 92 már fölépült. Az egri érseki megyéhez tartozó, jásznagykun-szolnok-megyei Szajol község, melynek már a XIV. században volt plébániája és az még 1639-ben is szerepel, 1886-ban kapott ismét azt.

És jellemző, hogy az új községek keletkezéséhez a szükséges népanyagot ritka esetekben szolgáltatják az alföldi nagy városok vagy falvak, hanem meszebről jött települők alapítanak magoknak a tágas sík mezőkön új házi tűzhelyet. Szinte kivételes dolog, hogy Hódmező-Vásárhely 18 pusztá népének tömörüléséből keletkezett; vagy a szintén alföldi népből megalakult Sándorfalva, mely nemcsak Csongrád-megyének gyöngye, de egész Magyarországon a legszebb falu. Még Belgiumban és Hollandiában az elsők közt állhatna, hol lombos fák árnyalják a házakat, gyümölcs piroslík a galyakon, a kertre illatot hint a rózsabokor és csengő ligetben dalos madár van. A hasznos és szép együtt van, a jónak szellemével a kellem tündére ölelkezik. Igazán megérdemlené Sándorfalva, hogy búcsú járó helye legyen a magyar gazdáknak, hadd gyönyörködjenek a szellős, tiszta, czélszerű, izléssel épült házakban, az épületek jellemző összhangzásában, a kettős fasorban, mely a házak előtt végig vonul és általában a falu ezer apró csinjabinjában, mi az egészet oly kellemesse teszi. Mert bizony van még hazánkban számos olyan község, hol a házak kerítése azt sem tudja, merre dőljön, hiányzik a rendnek oszlopa. Fátlan a kert, kietlen a házkörnyék. A hol nincsen virág, disznótök képviseli a kedélyt. Fejére állít a rendetlenség mindent. Oda rúgja a kazalt a veteményes kert közepébe, holott a szérüs kertben keserű lapu terjeszkedik, csodafa rengeti mérges buzogányát, ott ágaskodik a kútgém nagy kevélyen, de ostorfája nincs, a szomszéd kútján itatják a jószágot. Ha megakad egy eperfa a ház hátulján, az sem való egyébre, mint hogy a baromfi éjjelenkint kakasülőnek használja, mondja a Budapesti Hirlap.

Legtöbb esetben utopiák vezérlik az embert, midőn új községet szervez, de népünk nem oly rohamosan vállalkozik ilyenre, mint az amerikai, ki folyton nagy városokat alapít, holott 100 közül 50 nyom nélkül tűnik el. (Ilyen gőzerővel való város alapításának jellemző példáját hozza 1881-ről Éjszakamerikában a »Földrajzi Közlemények« 1883. évi 334-ik lapja.) Földművelésre utaló talajon pedig nem nagy városokra van az államnak szüksége, hanem kis- és nagy községben elterjedt munkás, életrevaló népre, olyanra a minő az alföldön most szervezkedik. (Igy 1885. májusban alakult nagy községgé belügyministeri engedéllyel Simonyifalva, mely Simonyi Lajos bárónak Vadász és Bélzerind község határabeli birtokaiból eladott és egymással összefüggő egészet képező földterületen keletkezett.)

Kis-Kőrös 1718 óta alakult ki Nógrád, Hont, Liptó és Túróczból oda települt népségből. Kis-Pereg Aradmegyében 1778-ban a szabolcsmegyei Egyekről kapta lakóit. Új községek Temesmegyében Józseffalva, Istvánfalva, Gizelafalva, Krassó-Szörényben Szapáryfalva; Debelyácsa népe Veszprémből költözött oda Torontálba, mondja Dr. Hunfalvy János. De egyik legérdekesebb az, melyet a Budapesti Hírlap 1886-ban mintaközségül mutat be. Ürményháza ez Torontál megyében. Közel van bár ama kincstári uradalmakhoz, melyeket egy hollandi társulat vett bérbe, s míg ez csupa német tiszteket tart, ez uradalmak közepette Ürményháza 1817-ben történt megalapítása óta megőrizte nemzetiségét: ma 300 lelket számlál és mind magyar. A járásbírónak e községgel van legkevesebb baja, az adóvégrehajtót csak hírből ismerik, pedig a kincstárnak váltság czimén 11,000 frtot adnak évenként 20 éven át. Van diszes temploma, két iskolája, szép községháza, maga fizeti papját, tanítóit. Most a szentjánosi uradalmat szeretnék megvásárolni, vagy kibérelni, de még 30 évig kell várakozniok a hollandi társulatra, míg annak szerződése letelik.

A Duna-Tisza közén elhelyezkedett és itt-ott a Tiszán is túlkapó váci egyházmegyében, melynek csak kis része terjed át a hegyes Nógrád és Hont törvényhatóságok területére, az utóbbi 25 év leforgása alatt a következő községek állítottak a magok részére kath. lelkészi hivatalt:

1860-ban Tatár-Szentgyörgy	1874-ben Aszód
" " Sámson	1874-ben Tisza-Várkony
1863 " Jász-Karajenő	1881 " Sándorfalva
1868 " Nagy-Kartal	" " Kocsér
1870-ben Uj-Pest	1883-ban Kis-Pest
" " Tápió-Szentmárton	1884-ben Rákos-Palota
" " Lajos-Mirse	" " Solt
1873-ban Jász-Kerekegyháza	1885 " Kun-Félegyháza a második lelkészi hivatalt állította föl.

E szervezkedő 16 község, melyek a nevezett egyházmegye hitközségeinek számában (128) 12·4°/_o-ot tesznek ki, mind az Alföldön vannak; Sámson és Sándorfalva Csongrádmegyében, a többi mind Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye síkján. E 25 évnyi korszakot megelőző 1/4 század alatt pedig, 1835-től számítva, a mely évben a váci egyházmegyének térképpel ellátott és történelmi szempontból forrási jelentőségű névkönyve (schematismus) jelent

meg, csak 4 község birt oda emelkedni, hogy magát önálló lelkész-szel is ellássa, u. m. 1838-ban Péteri, 1845-ben Fóth, 1848-ban Berkenye, 1854-ben Kökényes. Tatár-Szentgyörgy Pestmegyében 1590-ben még népes község volt, de úgy elpusztult, hogy azt Kecskemét, mint pusztát haszonbérelte a múlt században. 1596-ban Pest és Solt megye Czegléd, Nagy-Körös és Kecskemét leszámításával mind pusztta volt. (A kalocsai érseki megyében Ludas főkegyház 1860-ban vált el anyaegyházától Sz.-Györgytől.)

Ha annak okait fürkészszük, miért nem szaporodik épen a síkság peremén épült régi községek népe, legnyomatékosabbnak kínálkozik konstatálnunk azt a tüneményt, hogy e városok a hegyvidékből a síkra folyton bár, de csak családonként vándorló népnek nem állandó gyűjtői, hanem annak csak egyidőre állomáshelyet, pihentetőt szolgáltatnak. A hegységből szünetlenül aláömlő népelem, mint valamely folyó, meglassodik bár a síkság szelében, de utoljára is a kalászkok óceánjában kíván elvegyülni, mint akár a jégárak olvadékvíze a tengerben. Észrevették ezt már a középkori írók és »officina gentium« meg »vagina nationum« névvel ruházták föl a hegyes Skandináviát, honnét a hódító normannok rajai időközönként Európa délibb vidékeinek, síkjainak pusztítására, utóbb megtelepítésére alárobogtak.

Igy huzódik le a tót népelem hazánk éjszaknyugoti hegytömegéből a kis Magyar síkságra és Duna-Tisza közére, a ruthenek Szabolcs mezőire, az oláhok Bihar, Arad, Temes síkjaira, a székely nép a Maros és Olt forrásvidékeiből a keleti határhegyláncz szorosain a szomszéd Bukovina és Moldvába. Ki van mutatva, hogy Mária Terézia korától fogva 200,000-nél több székely vándorolt ki Romániába. És a mint csak nagyobb víztömegek képesek az óceánban egyideig folyóvízi sajátágaikat megtartani, mint pl. édes az Amazon, Zambezi, Duna vize még a tenger sós árai közt is, a kisebb folyók ellenben hamar elvegyülnek: úgy az egyenkint szállingózó települők nyelve is, egyediségöknek e legjellemzőbb tulajdona elég gyorsan szívódik föl a síksági lakosság nyelve és szokásaiban. Pl. Mezőberény városa nem rég azt határozta el, hogy miután eddig az órát éjjelenként magyarul trombitáltatta és németül kiabáltatta, most már ezentul németül trombitáltatja és magyarul kiabáltatja.

A hegyvidékből alájövő népre nézve az első állomás csak pihentető, akklimatizáló pont, melyet büntetés nélkül nem hághat át az ember sem, a teremtés ura: mert bármennyire szolgálatába

szegődtette a természet erőit, viszonyt azok befolyása alól magát függetleníteni nem képes. Fölismerte már Habsburgi Rudolf, hogy Olaszország olyan a németekre nézve, mint a mesés oroszlán barlang, melynek torkolatában csak a befelé vezető nyomok látszanak, ⁶ nulla vestigia retrorsum. Dr. Hunfalvy János pedig így formulázza a boldogulhatás e fontos föltételét: »Minden növény és állat, valamint az ember, ha vándorol, hasonló élet föltételeket, táplálékot, ugyanolyan égalji viszonyokat, hasonló eget keres a mit leginkább ugyan övben, sőt ugyanazon szélességi fok alatt talál föl; így a népvándorlás történetéből látjuk, hogy ez majdnem mindig keletnyugoti irányban történt.«⁷ Ha nem is megy ez öntudatosan, de annál inkább ösztönszerűleg. Nem számoltak a földrajzi tényezőkkel azok, kik csángó testvéreinket Bukovina jó vizű, szellős, dombos vidékeiről egyszerre az Alduna ingoványos lapályaiba édesgették.

Hegyek közé a síkvidéki ember önvédelem szempontjából, ellenség elől menekül, mint a régi kelták Wales és Skócia erdős vadonjaiba, a baszkok a Pyrenéékba, a székelyek a hunn birodalom megdülte után a Hargitába, az elspanyolosodott nyugoti gothok Ó-Kasztília bércei közé, a magyar nemesség a török hódoltság elől hazánk északnyugoti fölföldjére, és talán kivételkép, úgy lehet a lombard-velencei síkság túlnépesedése folytán, húzódnak az olaszok Tirol déli hegyei közé. De mihelyt a hegységből mint természetes védvából mégindult szabadságharcz megtisztítja a síkvidéket a betörőktől, megkezdődik az edzett hegyi lakók visszavándorlása lefelé, — míg harcolniok kell, időnkint lavinaszerű gyorsasággal, béke idején ellenben a jégárak lassú, de meg nem akasztható következetességével. Így Liptóból minden 10,000 lélek után 400-nál több vándorol Budapestre.

Úgy van a hegyi lakó a lábai előtt elterülő mosolygó rónával mint a népvándorlás idején voltak a germán népcsoportok Itáliával, vagy mint a honszerző Árpád, mikor a szerencsi dombokról a beláthatlan síkság fütengerén először végig tekintett, hogy ellenállhatlan vágy szállta meg annak bírásáért lelkét s nem nyugodt addig, míg nemzetének a Kárpátok íve és az Alpok előhegyei lövé ékelt paradicsomot meg nem szerezte. A Tudományos Gyűjtmény már 1817-ben⁸ azt mondja, hogy »a hegyek lakosainak

⁶ Bumüller J. Világtörténet I. köt. 1851. 611. lap.

⁷ Összehasonlító földrajz. Lithographia 93. lap.

⁸ I. füz. 36 lap.

természeti tulajdonságuk az is, hogy a völgyesekre tekintenek le. Kifejezője e gondolatnak, mondhatni népünk világnézetének az is, hogy a Mátra tövétől nem messze Boldogháza, Boldog-Káta és Boldog nevű községeink vannak Pest-Pilis-Solt-Kiskún és Jász-Nagy-Kún-Szolnok megyék egymáshoz közel eső sík vidékein. Vannak pedig hazánknak más rónavidékein is közel a kék hegyek lába alján Boldog, Boldogfa, Boldogfalva, Boldogkő, Boldog-Ujfalu. Boldog-Váralja nevű községek.

A hegyekről munkás seregek vonulnak le az Alföldre ekhős társzekerekkel, munka eszközökkel, biztató reménnyel, mert a föld aratása is az alföldön van. Segíti egymást a hegy és róna népe. Hogy különben valamely népelem telepítési vágya minő alkotású haza iránt érdeklődik, nem egyedül a természeti viszonyok szabják meg, hanem az illető népnek vele született geniusa is. Így Csaplovits szerint tót, orosz, szerb, oláh, német, zsidó, cigány az országnak minden szögletében találhatik, de a magyar maga igazi aequatorialis állatnak látszik lenni, mert ő a hegyeknek s hidegebb környékeknek igen hideg barátja, — csak termékeny térségeken, melegebb, megáldott tájékokon tartózkodik; alig is található itt a hegyek közt másutt, mint a Mátra hegyek alján⁹ Így telepíték meg 1719-ben a mai Kún-Szentmártont a Jászapáti-tóból ide költözött lakosok, miután a Kún-Szentmártontól $\frac{1}{2}$ órányi távolságban volt helység 1683-ban elpusztult s vidéke 36 évig teljesen lakatlan volt. Népségét bár az 1737-diki pestis fölöttébb megritkította, de már 1807-ben a mezővárosok sorába emelkedett.

Hasonló okból szálltak a múlt század első felében a palócok a Mátrából a síkra alá és Dorozsmát megalapították 1725 körül. Az 1876-diki megerendezésig kun volt a föld, melyen laknak, de ők magok megtartották, régi palóczos szőejtésöket, mely kivált az »a« betűnek antik, régi irodalmi emlékeinkben o-val jelzett kimondásában nyilvánul. Ezen a nyílt »a«-val és a kerekded »ö« betűvel beszélő Szegednek rendkívül közelsége sem bír még ma sem módosítani. Jellemző, hogy mikor a dorozsmai szekerek a szegedi kövezetvám fizetése alól ki akarnak bújni és magokat szegedi tanyásokul adják ki, épen palóczos szőejtésök lett áru-lójokká. »Mivel öszik ketők a levest?« kérdi a szegedi vámos, »Kanálval« felel a gyanítlan dorozsmai. »No jól van, csak fizessön ketők«, szól a föllebbezhetlen ítélet. Ezt a jóízű adomát, mely

⁹ Tudományos Gyűjtemény 1822. IV. köt. 21. lap.

mint esemény sokszor úgy sem folyhatott le, Mikszáth Kálmán a Magyar Salon I. évf. 45-dik lapján a régi hajóhidhoz fűzi, hol pedig azért nem csattanós, mert a dorozsmaiak soha sem kénytelenek a csak Torontálmegyébe vezető hídra kertülni.

Igy telepítik meg a hegyvidékhez közel lakó jászok alföldi távolabb eső birtokaikat, melyeket a török és kurucz-labancz idők lezajlása után szereztettek össze, mint lakatlan pusztákat és legelőnél egyébre sokáig nem is igen használtak, mint pl. Kocsért. Igy szállták meg 1743-ban a fényszarusi jászok Kun-Félegyházát, 219 család vándorolván oda, vagy inkább fölújították azt, mely már a XIII. században állt, de annyira elvesztette az az idők viharában népét, hogy területét, mint pusztát, Kecskemét haszonbérelte és szántogatta a mult század elején. A megtelepüléskor 1138 lélek 1803-ig 10,000-re, 1843-ig 17,827-re, 1880-ban 25,921-re szaporodott, 1885-ben pedig második parochiát alapított. Igy telepítették szintén fényszarusiak Majsát,¹⁰ az alsó szentgyörgyi jászok a jenői pusztá határán 1859-ben Karát, mint azt 1884. augusztusában e telep vezetője, az öreg Varga gazda mondta. Igy kapott ez új község a karai és jenői pusztá érintkezésén Karajenő nevet. Ilyen telepítvények Lajos-Mizse, Kocsér,¹¹ Jász-Kerekegyháza. E legutóbbinak Kecskeméten ismertebb neve Kukália, mi onnét származott, hogy a jász gazdák közé porosz németek és fölvidéki tótok is települtek s a szomszéd Kecskemétiék nem kis mulatságára igen keservesen bírták egymást megérteni. Midőn 1873-ban papot kaptak, annak kinevezésénél kénytelen volt a püspökség arra is tekinteni, hogy lelkipásztoruk minden hívével tudjon beszélni, 1883. júniusában azonban úgy nyilatkozhatott lelkészök, hogy már csak elvétve van egyéb nyelvre szüksége köztök, mint a magyarra.

Az ilyen tömeges települőkön kívül számos vándor iparos, trencsénmegyei drótos, lipótómegeyi üveges tót reked meg Alföldön. És ha tekintetbe vesszük, hogy csinos és erőteljes ifjúnak kell annak lennie, kin a magyar lány szeme megakad és neki házasságra kezét nyújtja, valamint hogy e szívszövetség gyümölcsői anyjuk nyelvét öröklik: örömmel üdvözölhetjük, a magyar faj vérét fölfrissítő ilyen jövevényeket, mert nem téveszti el a

¹⁰ Galgóczy K. Pest-Pilis-Solt-Kis-Kunmegye monographiája III. 1877. 258. lap.

¹¹ Földrajzi Közlemények. 1885. 595—608. lap.

nagy Magyaralföld rányomni ezek utódaira a mi nemzetiségünk érdekében jótékony hatását; mert ha van hely, a hol a hazának nagy eszméje a legegyszerűbb emberben is föltámadhat, ez határtalan rónaságunk, mondja Eötvös báró.

Nem került ki ez a tünet az élesszemű, de gyökeresen német érzületű geografnak, Peschel Oszkárnak figyelmét és szokott erőteljes kifejezésével »Wanderziele der Deutschen»¹² című cikkében már 25 évvel ezelőtt óva inti honfitársait, hogy ha már okvetlen le akarnak válni a nagy német nemzetestről, inkább menjenek Éjszakamerika vadonjaiba az indiánok közé mint Magyarországra. A német utopistáknak, úgymond, kik a nagy Magyaralföld elnémetesítéséről álmodoznak, komolyan meg kell gondolniok, hogy a német vérnek a magyarhoz való járulása, az egy Erdély kivételével, csak a nemzetiségi rajongók számát növelte, még pedig a magyar elem javára: nem egyebek-e a vármegyék és gyűlések hangos vezérszónokai, mint magyar maszkot öltött, bevándorlott németek?, kik őseik tisztos német nevét magyarra fordították. Hivatkozhatunk, folytatja tovább, az 1848,9-iki eseményekre, mikor Erdély kivételével a németek valamennyien a magyarok mellé álltak és velök szövetkezve vívták a faji és nemzetiségi harcot, a hű szláv törzsek ellen. Aggódva kérdelem most már, így fejezi be Peschel, észszerű-e egy nép javára, mely minden német elemmel ellenséges lábón áll, épen Németországból adni új erősödést és növekedést?« Bezzeg másképp gondolkodik Bismarck, ki a szlávok ellenében arra hívja fel az intéző köröket, hogy mozdítsák elő a Magyarországra kivándorló németek megmagyarosítását, mert ha a magyar faj a Duna partján erős lesz, az Németország érdeke is, ő szívesen föláldoz pár 100,000 németet, mert szükségesnek tartja, hogy ezek magyarokká legyenek s részt vegyenek a gátépítés munkájában a szláv özön ellen.

És ez a munka folyik is. Kecskeméten legalább a német vagy tót nevű és eredetű családok nemzeti érzülete mit sem különbözik a leggyökeresebb magyarokéitól. Sőt az itt csak néhány évet töltött katonatisztek gyermekei is oly gömbölydeden ejtik a »hirös város« jellemző »ö« betűjét, mintha minden ősiük bölcsője az Alföldön, pl. a szintén »ö« betűvel beszélő Szögédében vagy Kecskeméten »a Kaszapkúton belül« ringott volna, — és legtöbb esetben ők a legszerencsésebb magyar nyelv-

¹² Abhandlungen zur Erd- und Völkerkunde Neue Folge 1878. 377. Pag.

mesterei idegen ajkú szülőknek is. Eleget eloláhosítanak Erdélyben véreinkből a románok, meg kell tehát lelnünk a kárpótlást, és meg is nyerjük.

Vámbéry Ármin az Akadémia 1886-diki közgyűlésén tartott fölolvasásában azt mondá, hogy a bolgár hódítók szlávokká, a frankok gallokká, a mongolok törökökké, a mandsuk khinaiakká lettek, csak a török magyarság védekezett sikeresen az ilyen fölolvasás ellen és őrizte meg ősi nemzeti típusának leglényesebb sajátságait, dacára hogy már több évezredekkel ezelőtt a legkülönbözőbb népelemekkel összevegyült. E rendkívüli tüne-
mény Európa és Ázsia valamennyi népének ethnológiájában páratlan s mint ilyen még nagyon sokáig magára vonja a kutató bámulatát. Nincs is a világon nép, mely annyi válsággal fizette volna létadóját s annyi viszontagságon át fejlesztette volna ki erkölcsi tartalmát, mint a mienk. A mi fajunk heterogen elemek tengere közepett, hódított magának sziget gyanánt egy nagy Magyarországot. Uralkodó faj sehol sem volt másutt kisebbségben a többi kormányzott fajok között, csak a mienk. Aki a csodákban nem hisz, mondja erre a Budapesti Hirlap, lapozzon történetünkben s hajtson térdet a gondviselés előtt, mely a népek sorsát intézi. Él magyar, áll Buda még, de csak addig, míg a nagy Magyaralföld népe magyarul beszél.

HANUSZ ISTVÁN.

DÉZNA ÉS VIDÉKE.

FELOLVASTATOTT A F. ÉV MÁRCZIUS 24-DIKI ÜLÉSEN.

I.

Tájékozás a térképen. A Moma-Kodru-hegység. Boros-Sebes. Vasgyártás. Út a déznai patak mentén. Prezesty, Doncsény és Bohány.

Arad vármegye éjszakkéleti részét a Moma-hegység főgerincze választja el Biharmegyétől s magától a Biharhegységtől is. Jó darabon a M o m a képez vízválasztót a Fekete- és a Fehér-Körös közt. Éjszakkfelé, a bihari oldalon, meredekebben szakadván meg a hegyek, a patakok is rövidebbek és gyorsabbak; délre, vagy inkább délnyugatra, Aradban, hosszabbak a völgyelések s partjaikon szelidebben lejtősödnek a hegység mellékágazatai. Keleten az Alsó-Fehér- és Aradmegye határán, Biharhoz is közeleső Dealu Lespessel kezdődik a Moma s azután, egészben véve a Bihar és Arad közt levő határt jelölve, nyugatra, a 856 m. magas

Moma-csücsig egyenesen halad s ez és a Lespes közt a Dealu Prislopu, Dobrin, Sapatu és Dealu Bregiet emelkedik (600—1166 m. közt váltakozva) legmagasbra. E tájon Biharból Aradfelé a Sapatu és Dobrin közt levő Dealu Mare (Nagyhegy) a fő hágó, melyen át a Fekete-Körös völgyéből Vaskóh felől nagy kanyarulatokkal szép vidéken vezet az út a Fehér-Körösnek még szűk és regényes völgyébe.

A Momától a Punkojig éjszaknyugatnak tart a főgerincz. körülbelül a Fekete-Körös folyó irányával s ezen túl a Bihar-hegység tengelyével is párhuzamosan; s délkeleti részében Boisiora nevet visel. Majd, Arad keleti hegyes vidékének legéjszakibb kiugrásánál, délnyugatfelé kezd hajlani a határ, s mintegy 9 kilométernyi távolban egy újabb Dealu-Marenál reátámaszkodik a Kodru-hegységre, mely Aradmegyében az 595 m. magas Dimbu-Gregoroijal kezdődik; 2—3 kilométernyi távolsága lévén még a határig, éjszaknyugati irányban Biharmegyébe csap át, hol főcsúcsa a Pless, 1117 méter magas. A Moma és Kodru lévén e szakaszban a főgerinczek, a Fehér- s Fekete-Körös közt vonuló s mindenütt őserdőkkel borított hegységet Moma-Kodrunak szokás nevezni; mint azonban a térképről első pillanatra leolvashatjuk, Arad e részét jobbadán a Moma ágazza be s a Kodru csak legdélnyugatibb kiágazásaival tartozik ide.

Ezuttal ennek is csupán nyugati és pedig az egymásfelé lejtősödő Moma- és Kodru-hegységek e szakaszban levő legmélyebb bevágódását, a Dézna-patak völgyét óhajtom bemutatni. E patak Arad- és Biharvármegye határán, az Arsuri-hegyen fakad s felső folyásában Rustura, vagy a beléje éjszak felől ömlő víztől eleinte Medgyespataknak nevezik. Menyháza falunál, a fürdön alul, menyházai, vagy monyászhai, Déznánál déznai s a borossebesi határban onnan kezdve, hol utoljára utat kell törnie magának a hegyek közt, Sebespatak nevet visel. Neveinek változtatásával együtt jár irányváltoztatása. A borossebesi szorostól délre ér a síkságra, hogy még 2—3 kilométer utat téve, egyenesen a Fehér-Körösbe ömölhessenek.

Legczélszerűbb, ha a folyócska mentén fölfelé haladva kelünk arra az útra, mely nem fog ugyan meglepni a természet nagyszerűségével, de mindvégig gyönyörködtet szépségével.

A déznai patak torkolatától kissé keletre van az arad-körös-völgyi vasút pályaháza, egyúttal végső állomása e derék vállalatnak, mely 1881. szept. 7. nyitotta meg a *Boros-Sebest* a

tőle 28 km. távolságban levő Boros-Jenővel összekötő vonalrészt. Előttünk keletre egy éjszaknyugatról délkeletre vonuló hegylánc zárja el a kilátást, egyúttal azonban igen kellemes nyugvópontot nyújtva a szemnek. A fekete vagy szürkés-fekete trachit, helyesebben andezit által alkotott és opálrögöket is tartalmazó Pilis, vagy Vurvu-Plesnek, e 271 méterig emelkedő hegynek nyugati lejtősegein jó muskotályt és bakatort termő szőlőskertekben csinosan épített borházak emelkednek, jobbról, balról és fölöttük pedig zsinóregyenes úttal táblákra hasogatott s a tölgyön és bükkön kívül leginkább cserfából álló erdőség terül el. Az uradalmi szőlők mellett egy 20 méternyi fehér fal vonja magára figyelmünket. E fal a trachittufán fekvő cerithium-mész föltárásából keletkezett; az érdekes lenyomatokat mutató mészköveket építkezésre használta föl a Waldstein-uradalom. A hegy nyugati lábainál pompás mezőség vonul, melyet a Boros-Sebesből Buttyin- vagy Bökény felé árnyas fák lombjai alatt vezető országút szeg át, nemsokára áthidalván a Fehér-Köröst és az ebből kiágazó Nádor-malomcsatornát. — Mi azonban a pályabázból egyenesen az ebből éjszakra fekvő Boros-Sebesbe sietünk, mely igen alkalmas helyül kínálkozik, hogy innen intézzük kirándulásainkat a Moma-Kodru-hegység nyugati szakaszába.

E kis mezőváros az itten róla nevezett déznai patak jobb-oldalán fekszik. Mindjárt délkeleti bejáratánál esinos park élén emelkedik a Waldstein grófok földszintes kastélya, vele szemben a járási szolgabíró lakása, a kaszinó, a patak partján pedig az uradalmi és vasgyári épületek s így tovább három templom s maga a városka éppen annyi házzal, a hány nap van egy esztendőben.

Mivel első pihenőnket ugyis az uradalmi kastélyban tarthatjuk, először is magáról a borossebesi uradalomról emlékezzünk meg. 1387 óta ez uradalom a Losonczyaké, és pedig a XVI. század derekán a hős Losonczy Istvánnak, majd özvegyének birtoka volt; 1566-ban már behódoltatta a török s ez időtől kezdve a déznai vár bégje húzta jövedelmeit. A török kivetése után Zsigmond erdélyi fejedelem 1597-ben Ruszkai Kornis Gáspár fejedelmi tanácsosnak adta, kitől szalontai Toldy István kezére került. A török Boros-Jenővel együtt újra visszafoglalván, még 25 évig kellett zsarolásait tűrnie, míg a keresztény fegyverek győzelme végkép meg nem szabadította. A mult század derekán Rajnald modenai herczegnek adományozta III. Károly, ezt azonban mint

hütelent, összes hirtokaitól megfosztván Mária Terézia, a hatalmas nagy uradalmat a kincstár által kezellette. Utóbb a Rothenfelsi Közigsegg grófok szereztek meg s most mint hitbizományt, Waldstein Ernő gróf bírja.

A Waldstein uradalom középpontját tevő Boros-Sebes földje termékeny ugyan, de kis terjedelménél fogva nem-igen képes fedezni a városka gabonaszükségletét; lakosai tehát el-elszegődnek részesekül a szomszéd pusztákra, mint aratók, vagy pedig ipar-telepeken vállalnak napszámos munkát. Legelőjük is oly csekély terjedelmű, hogy csupán igásmarhák tartására kell szorítkozniok; tehenet és disznót már nem igen tenyésztenek. A városka »boros-mellékneve gyaníttatja, hogy hajdan bortermeléssel is sikerebben foglalkoztak; úgy látszik azonban, hogy a török időkben ez is hanyatlásnak indult. 1828-ban gróf Közigsegg ismét beültetett tőkékkel egy 300 holdnyi területet s ma már virágzásának indul a borvidék. Világos aranyárgaszínű, édeses ízű, kellemes zamatú, tükörtiszta muskotály bora ép oly jó minőségű pecsenyebor, mint bakatora s valóban helyén volt föleleveníteni ott a művelési ágat, mivel a nép azelőtt a gyümölcsfélék közül csupán a berzenczei szilvát látszott kedvelni.

De az ipar élénkítése körül is vannak érdemei az uradalomnak. Kétségtelen, hogy már a török hódítás előtt is foglalkoztak e vidék lakói vasgyártással; a nagyobb lendület azonban a múlt század közepén, s még helyesebben, mert modernebb irányban, csak 1840-ben kezdődik. Nevezetességei a déznai patak által hasított s a város keleti részén levő hámor, 2 üdítő és 1861 óta egy hengermű, mely 1885-ben 8186 métermázsa hengerezett vasat állított elő, a kovácsműhelyek pedig 65 $\frac{1}{2}$ métermázsa különböző szervasat. E vasművek gyártmányait főleg a szomszéd vármegyék veszik. Az uradalomnak Monyásán és Restyirátán levő magas kemenczéiben, valamint a vasművek igazgatóságának középpontján Boros-Sebesben az utóbbi négy évben (1882—1884) összesen 5.235,990 kg. szinitendő nyersvas (évenként átlag 1.308,997 $\frac{1}{2}$ kg.) került feldolgozásra, összesen 178,952 frt 27 kr., évenként 44,738 frt 67 $\frac{1}{2}$ kr. értékben. Együttvéve különben 17.771,824 kg. (évenként átlag 4.442,956 kg.) a termelt és értékesített vas mennyisége, mi évenként átlag 17,410 frt 48 kr. (összesen 69,641 frt 93 kr.) értéket képvisel. A feldolgozott érczművek mennyisége ezen idő alatt 16.897,094 kg. volt, minek évi átlaga 4.224,273 $\frac{1}{2}$ kg. Kiegészítésül legyen fölemlítve, hogy a kerületben az utolsó három

évben nyert 400,530 kg. barnakövet, melynek értéke 11,680 frt 90 kr., mind értékesítették. Az 1885. évi termés azonban fele sem volt az 1884. évinek. — Anyagot a vasérczekben gazdag szomszédos vidék szolgáltat. Boros-Sebes határában azonkívül jó minőségű cerithium-meszet, valamint fekete és szürkés-fekete hipersten-andezitet is fejtenek, az utóbbit főleg utczakövezésre, vagy — magát a törmeléket — útkaviccsolásra alkalmazván.

A bányáipar fejlesztése körül kiválóan buzgott J a h n Vilmos jószágigazgató, ki arra nézve is sokat tett, hogy turisták egyre jobban megkedveljék a kies vidéket. S c h m i d l t, a Biharhegység tudós leiróját, már negyedszázad előtt ő kalauzolta a Moma-Kodruban tett kirándulásai alkalmával s azóta sem fordulhatott meg azon tájon egy turista vagy tudós sem, ki vendégszeretét vagy helyismeretét és alapos készülttségét nem tapasztalta volna. Az uradalmi tisztikban egész kis muzeumot rendezett be a környék növény- és ásványtani nevezetességeiből, úgy hogy ezek alapján már jóelőre tájékozódhatunk, szemleútunkban mire kell fektetni a fősúlyt.*

A városkának lakosai három vallásfelekezethez tartoznak; hajdan, a XVI. és XVII. században református magyarok voltak mindannyian. A török idők lezajlása után sem züllött ugyan szét egészen az egyház, de mégis tért veszített s a lakosságnak ma csak egy ötödrésze tartozik a helvét hitvallásúak közé. Romokban heverő templomuknak újra építését 1783. aug. 21-én engedte meg a helytartótanács. Hasonló engedélyt már 1774-ben kaptak a görög-keletiek, kiknek száma évről-évre gyarapodik, mi annál figyelemreméltóbb, mert ez egyúttal a románok térfoglalását is jelenti. Az egykor kizárólag magyar város ma túlnyomólag oláh lakosokkal bir. A római katolikusoknak a déznai patak partján Königsseg János gróf 1837-ben emeltetett egy kis kápolnát.

Boros-Sebes élénkségét növeli, hogy egyúttal Aradvármegye egyik járásának feje. 48 község tartozik hozzá a Fehér-Körös kedves hosszanti és mellékvölgyeiben; a helységek azonban ki-

* Növénytanilag régebben K é r y Imre, újabban (a Természetrাজi Füzetek 1885. évi folyamában) dr. S i m o n k a i Lajos; ásvány- és földtanilag pedig A m b r u s Tamás, dr. P e t e r s Károly, dr. S z a b ó József, H a u e r Ferenc s legújabbán a Földtani Közlöny különböző köteteiben L ó c z y Lajos, K ü r t h y Sándor és dr. P e t h ő Gyula ismertették e vidéket, melynek geol. fővételével a földtani intézet P e t h ő Gyulát bízta meg. Az érdeklődő olvasó az ő közleményeikből tájékozódhatik.

csinyek és szegényesek s a lakosság száma a 49-ben együttvéve is alig több 28,000-nél, kik szép festői viseletben, nagy tömegekben láthatók az itt évenként háromszor tartott országos vásárokon. A borossebesi közjegyzőséghez tartozó öt község ügyes-bajos emberei amúgy is elég gyakran megfordulnak a városkában. Mint vasúti, posta- és táviró-állomás szintén egyik góczpontja a vidéknek, jelesül vezetett kaszinója pedig gyűlőhelye az értelmiségnek. Ipara csekély. 1875-ben e város Nagy-Buttyinnal alkotott egy ipartársulatot, melynek 51 tagja azonban tíz év múlva, 1884-ben 32-re olvadt le. E városkában 1816. február 12-én született Sárosy Lajos uradalmi főtiszt fia Gyula, ki a forradalomban az Arany Trombitával, az irodalomban pedig mindenkorra szép dalaival szerzett nevet. Szülőházát, hol tudunkkal most Jahn Vilmos lakik, az aradi Kölcsey-egyesület emléktáblával szándékozik megjelölni s ehhez a márványlapot valószínűleg a környék hegyeiből fejtetheti. Ugyan e városkában lakik az egyetlen akadémikus, ki Aradvármegye területén telepedett le, az öreg dr. Kéry Imre, ki az akadémiában még 1859-ben jelesen ismertette e vidéket, Monyászáról pedig külön nagy monographiát írt.* Éveken át tartózkodott itt Jankai József mérnök is, ki az éleztlapokba az ország kortese név alatt szokott dolgoztatni.

A hegyvidéket óhajtván megtekinteni, éjszakkéleti oldalán hagyjuk el a városkát, melynek, illetőleg az Újvárosnak utolsó házaeckái már a kopár Piliske (196 m.) trachittufból álló lejtőségein épültek. E dombbal kezdődik a Bolhádi-erdőnek nevezett hegység, melynek legmagasabb csúcsai sem haladják felül a 190 métert. A már említett domb s a Pilisnek vele átellenes meredek és erdőséggel borított legéjszaknyugatibb orma közt csak bajjal vájt magának utat a déznai patak, melynek ez képezi utolsó szorosát. Az öt közreforgó hegyek hátán római sánczok nyomait szemléljük. Az Újváros végén, az utolsó két ház közti csekély térrel szemben hamarosan meggyőződhetünk róla, mert a tulsó oldalról jövő sáncz mintegy újra kezdődik itten s azután, a Lunkaságon át, a síkon, Repszeg és a már biharvármegyei Bél felé folytatódik. Árka nyugatfelé mélyebb, Erdélynek, a régi Dáciaának fordított oldalán az esővízzel lerohanó iszaptömeg már jócskán feltöltötte; mindamellét valószínű, hogy eredetileg ép erre felé volt mélyebb az árok s hogy az védővonalul szolgált a Dácia

* E cikk nyomtatása közben máj. 15-én hunyt el a 90 éves agg.

felől várható betörések ellen.* A helyett azonban, hogy a régiség által már-már elkoptatott töltéseket vizsgálatnók, többet ér, ha az előttünk álló vidékben gyönyörködünk. Nyugaton terjed a magyar alföld, melynek e részét a Fehér-Körös hasítja keresztül, jobboldalán pedig a Lunkai-erdő borítja. Magán a sík közepén csupán voltak, nincsenek többé helységek. Ezen az oldalon, a Kodru aljában csak bajosan vehetjük szemügyre Kertes falut, a hőforrásairól nevezetes Toplicza-Kárándot s az erdős, ködös, sötétkék színbe játszó Hosszúmál-hegyet; ellenben közvetlenül a Fehér-Körös mellett jól láthatjuk a nyájas tekintetű Berzát, melytől délre ismét magasabb csúcsokkal emelkedik Aradvármegye főhegysége, a Hegyes-Drócsa; Algyestnek már csak a fák közül kikandikáló tornyát pillantjuk meg; egyenesen délre azonban tisztán mutatkozik Buttyin, a vidék egyik nagyobb mezővárosa, melynek határában kezdődik Beszédes híres műve, a Nádor-malomesatorna. Ez 1834-ben a Fehér-Körös vizének megosztása végett készült s Kisjenőnél, 75 km. út után, egyesül ismét az anyamederrel. Az alföld legkeletibb öblét, melynek végső pontját Buttyin jelöli, a Drócsa és Moma hegycsúcsai rekesztik be. Éjszakeletfelől is oly kedves vidék int felénk, hogy csakhamar kedvünk támad ismét visszasietni kocsinkhoz és a déznai patak völgyén fölfelé hajtatni.

A szorosban pár pillanatig a strumpturai házacskaig, éjszakra a kőbányaig megyünk s onnan a Balhádön át egyenesest folytathatnók útunkat a Kosu-patak völgyébe, hol a vadaskerten túl a sovány határú Ignestyre, majd Nadalbestyre és Szuszányra, e hegyi falvakba érkezhetünk; követjük azonban a déznai patak völgyét, mely a Strumturánál derékszög alatt keletre kanyarodik s ott, hol *Prezesty* falu keleti részén fölveszi a lázi patakkal gyarapodott Kikirics vizét, egyszerre kiszélesedik. — A patak több malmot hajt s itt kezdi meg azon bazalthoz hasonló trachyt-tömeg áttörését, melynek már a lázi völgy mentén is mutatkozó 10—15 cm. átmérőjű hatalmas sötétszürke darabjai az útmentén hevernek. A falucskában, melynek déli vidékén egy, csak 1861-ben épített, de már is elhagyatott üdítőhámor áll, 79 házikóban mindössze 371 g. n. e. oláh lakik; ezek is magyarok voltak hajdanában

* A töltés alapja 8, koronája 2 méter, magassága 80, Pannonia felé levő lejtője 510, dáczi felé 250 cm. (Torma a Károlylyal együtt eszközölt mérés).

s községüket Prázsnának vagy Parázsfalvának nevezték. Gabonájuk alig terem s egyidőben nemcsak szilvával, hanem almával is kereskedtek. A bizonyos hírre jutott prezestyi alma azonban most már elkorcsosodott. A lakosok ernyőfa-készítéssel s más ilyes famunkákkal foglalkoznak s nagy ritkán lejárnak aratni az alföldre is.

Prezestyen túl a déznai patakon kívül a Nagy völgy (Vale-mare) és a minyádi patak barázdálja az 1—2 kilométer széleségű völgyet, melyet balról (nyugaton) a Balhádi erdő és a minyádi Karbonári, keleten pedig a Moma igen szelid dombvidéke szegélyez. A tágas völgyben s a többnyire irtásos dombokon mindenütt szorgalmasan üzött földműveléssel találkozunk. A kereszteteket és boglyákat itt már egészen erdélyiesen rakják: magasan és középtűt karóval megerősítve. A megyei utat jobbról-balról szilva és megyfák árnyékolják.

Sovány, de jól művelt vidéken fekszik a legközelebbi falu, **Doncsény**, mely 1574-ben Doncsánfalva neven Kaza Ali falója volt. 60 házikója és 235 lakosa van, valamivel még kevesebb, mint a század elején. Lakosai g. n. e. oláhok; hajdan azonban mint a helység Dancsfalva régi nevéből következtethetjük, itt is magyarok laktak. A falucska egyetlen ipartelepe az 5 pörölyre 1852-ben épített vashámor, mely a Waldstein-uradalom tulajdona s a monyászaival együtt 1885-ben 1291 métermázsa kovácsolt vasat állított elő. A falucska határában congéria-márgát találnak, mely dr. Pethő Gyula szerint a beocsini cementmárgához hasonlít. Kétségtől lendítene a szegény nép ügyén, ha technikai kísérletek bebizonyítják, hogy e congeria márgából hasznavehető cement-meszet lehet égetni.

Doncsénytől odább éjszakra menve, a minyádi vagy nadalbestyi (nadalafalvi) patak nyilásán futó pillantást vethetünk Mynyád (hajdan Menyéd) falura, melynek oláh lakosai 1834-ben a görög kath. vallásra tértek át. Keleti oldalán, délre egészen a déznai patakig ereszkedve, emelkedik a Karbonári, melynek délről éjszakra csapó gerinczén a megyei útból kiágazó nyári út vezet Nyágra és Nadalbesty felé. Ez út kezdeténél a déznai patak mentén mi keletre kanyaradunk s idylli, kedves vidéken előttünk áll **Bohány** 70 házikója rozszant kis g. n. e. templomával együtt. Mint hallottam, e templomban megvolt ugyan az I. Rákóczy György fejedelem által az oláhok számára nyomtatott cyrillbetűs biblia, azt azonban Gergár g.-k. esperes elvitte a faluból. Másik

nevezetességét a Márk Aurél korából itt talált s most a nemzeti muzeumban őrzött aranypénzek képezik. A török hódítás előtt Bajnokfalva volt a helység neve s magyar a lakossága, mely most abroncsokat és kocsiernyőfákat készít, mihez elég anyagot talál tölgyes erdejében; el-eljár dolgoztatni a szomszéd vashá-morokba, egyébként pedig búza, zab és tengeri termesztésével foglalkozik,

A falutól éjszakra fás vidéken ömlik a déznai patakba a zúgó nyágrai patak s mindkettőben sok rák és nagyobb fajta kővi hal kínálkozik eledelül az úgyis sokat bőjtölő lakosoknak.

A völgy újból kiszélesedik s a keleti végén feltűnő déznai várhegyig egyenesen keletre visz. Éjszakon a Karbonari, Mesztes és Várhegy szinte félköralakúlag zárják el a kilátást, mely mind kedvesebb tekintetű lesz, mentől közelebb jutunk Déznához.

II.

Dézna és vára. Törökék és vendégeik. Vasgyártás. Halastavak. Ravna. Az eloláhosodott Jóság.

Dézna a róla nevezett patak balpartján elég szabályosan épült kis mezőváros, melynek 243, részben már zsindeyllyel fődött s elég tisztán tartott házában 1055 túlnyomóan oláh lakos él; vannak azonban, kivált a hámor munkásai közt, róm. kath. és helv. hitv. magyarok és németek is. Ezek jobbadán a városka szélén, külön munkásházakban telepedtek le. A lakosság hajdan kizárólag magyar volt; az oláh munkások közt most is vannak, kik a Báthory, Bocskay, Kovács stb. nevet viselik. Magát a szláv eredetű Déznát is Deszninek, Desznőnek vagy Desznének irták. A városkának feltűnőbb épületei: a g. n. e. templom, a Váradai Török Antal által 1822-ben épített róm. kath. kápolna, a hámor s a Török-család kuriái. E várost és a tőle keletre, a restyirátai szűk völgynyílásban levő Ó-Déznát Váradai Török Béla, Aradvármegye híres főjegyzője, továbbá testvérei: Antal, táblabíró, György szolgabíró és József megyei főszámvevő 1802-ben nyerte királyi adományul. Azelőtt ugyanis, mivel a modenai herczeg, Rajnald, ki 1732-ben a déznai vasgyárt és a vidéken űzött aranymosást is magának szerezte meg, illetőleg utóda, Ferdinánd ezen jószágait a többivel együtt elvesztette, a birtok a kincstárra szállt vissza, mi a vasgyártás hanyatlását vonta maga után. Ujabb lendületet adtak Törökék; ők építették a mostani hámort s különböző mal-mokat. A hámort a 4 km.-re levő Arsura-hegyből fakadó pisz-

frangos patak vize hajtja s jobbadán itt dolgozzák föl a szomszédos Restyiratában aknázott vas- és mangánérczet, a nélkül, hogy a kettőt különválasztanák. Termésállapotban 62% vasra számíthatnának ugyan a tulajdonosok, a kezdetleges berendezésű hámorban azonban, mivel a mangánt nem használhatják föl a barnakő elkülönítésére, 33% tiszta vassal kell beérniök. Déznán csupán fehér, folyó és tükörvasat gyártanak. A déznai vasmű részére adományozott bányahatár 225,586 □ méter s a vashányászat itt 1882-től 1885-ig (4 év alatt) a következő eredményeket mutatta föl, évi átlagokban:

szinitendő nyersvas.....	408159 $\frac{1}{2}$ kgr.	14794	frt	96 $\frac{1}{2}$	kr.	ért.
termelt s értékesített vasércz	1234397 $\frac{1}{2}$	>	5025	>	59	>
feldolgozott érczneműek....	1355735 $\frac{1}{2}$	>	—	>	—	>

A bányatermékeket a restyirátai olvasztó (magas kemencze) a nyervasat pedig az ó- és új-déznai kohó dolgozza fel. Az összes munkások száma 64—83 közt váltakozik. — Egyébiránt e vasművek épen nem versenyezhetnek a modern gyárakkal, mert az előállítás költségei aránytalanul nagyok. Már 1849-ben is azért kellett e vidék gyárosainak visszautasítaniok a kormány azon felhívását, hogy a hon védelmére kivántató kaszákat elkészítsék, mert ahhoz egészen más berendezésű gyárak szükségesek. A mellékvölgyekben egyébiránt, kisebb vízesések mellett, valami 30 helyen láthatni fegyverkovácsok kisebb műhelyeinek nyomát.

A hámormunkások jobbadán németek és oláhok. Török Endre és Török József — kit domnu Jóskának hí a népség — 1868-ban róm. kath. népiskolát állítottak s a hajdan otthonos magyar nyelv azóta ismét terjed; hogy pedig munkásaikat elszoktassák a korcsmázástól, külön tekézőhelyet rendeztek be, s gondoskodtak olvasmányaikról is. A Török-család, de különösen Török Gábor, Arad volt követe, alispánja, majd kormánybiztosa példáját követve, a földjének műveléséből s a hámorban való munkája után még mindig csak szegényesen élő nép gyümölcsstermeléssel is foglalkozik. A közönségesen sikulainak nevezett keményhúsú és igen izletes alma, e vidék legnemesebb gyümölcse, — némelyek szerint — helyesebben viselné a déznai nevet; a hajdani vár kertjéből terjedt el a valóban déznai almának nevezett muskotályfaj is; és azon kertben orgonabokrokon, körtén, rózsán, juharfán, szőlőn és mogyorón kívül szelid gesztenyefák is diszlettek. Szőlőskertjei közül több áll elhanyagoltan; bora különben erős. A körte, szilva és dió szintén jövedelmi forrása

a népnek, mely ezeket vagy pénzen adja el, vagy gabonáért cseréli be, az alföldön. Éghajlat tekintetében is nevezetes, hogy a Boros-Sebestől csak 7 kilométerre levő Déznán már teljes két héttel később ébred a természet, ami nem csekély hatást gyakorol a növényzet fejlődésére s ami ezzel összefügg, a lakosság életmódjára is. — A lábas jószág tenyésztése e vidéken már sok bajjal jár, láttam egy szegény oláht, ki 7 frt 20 krajczáron vett malacját ölben hordozta s úgy gügyögtette, mint valami kis gyereket. Egyetlen jószágja volt! Az állattenyésztés hanyatlásának nemcsak a föld az oka, hanem a sok tolvajlás is. Néhány év előtt tökéletesen meg volt támadva az élet- és vagyonbiztonság. A polgári hatóság hiában alkalmazta legszigorúbb eszközeit; ekkor katonaságot küldött ki a latrok üldözésére s ez oly drákói szigorral járt el, hogy az oláh, ki azelőtt csak nevette kínzását, most ismét alázatos és becsülettudó.

A szombatonkint tartott heti és az 1833-ban engedélyezett három országos vásáron idegyűl össze a Moma-Kodru ezen völgyének minden rendű lakossága s az oldalvölgyekben elszórtan lakó bányamunkások ilyenkor szerzik be heti, vagy egész évrre való szükségleteiket. Lehetőleg ilyenkor járnak el ügyeikben, bajjaikban is a déznai körjegyzőnél, kinek területéhez Déznán kívül Bohány, Nyágra, Szlatina, Ravna és Monyásza is tartozik. A városkának külön postahivatala van.

Dézna már az őstörténeti időkben is emberek telepe volt. Határában gyakran találtak kelta érmeket, bronztárgyakat, a római korból ezüst fibulákat, ezüst és rézpénzeket (egyebek közt légiók pénzeit), ékszereket, csákányokat vörös rézből, vassarkantyúkat, buzogányokat stb. Mindezekből egész kis múzeumot állított össze Török Gábor; azt azonban az erdélyi mőczok betörése idején föllázadt lakosság 1849-ben jobbadán szétdőlt, és csak egy része kerülhetett a nemzeti múzeum s az aradi lyceum gyűjteményébe. Tudákos emberek azt hiszik, hogy Dézna várát — e régiségnek megfelelően — maga Decebál dák király építtette s hogy annak Decina, vagy Decerina nevéből alakult volna a mostani Dézna elnevezés.

Maga a most említett vár a városka éjszakkéleti részén a 389 m. magas Vurvu Ozoin, a Mestes déli nyúlványain emelkedik s keletről a monyásza völgy felől ép úgy megközelíthető, mint nyugatról, egy kis trachyt hegy felől és pedig nagyjából azon kocsitutat követve, mely hajdan a várba vezetett. E romokban

heverő vár építésének korát nem határozhatjuk meg biztosan; de tény, hogy állt már 1318-ban, Róbert Károly idejében, midőn várnagya, Ivánka, ki egyúttal Pankota várnagya is volt, résztvett a Sár-Domokos temesi alispánnak ajándékozott Fülöptelek és Rigácstelek határainak bejárásában. 1387-ben a Losonczyak kapták ez uradalmat, mely 1550-ben a hős Losonczy Istváné, majd özvegyéé volt; 1565-ben azonban a várórség János Zsigmondnak esküdött hűséget, 1574-ben pedig a töröknek, névszerint Cseri pasának hódolt, és számos faluból álló Kilidzsnek feje lett. Volt azonban magyar földesura is, még pedig szakadatlan sorban egymásután Bebek György, majd ennek özvegye, Kornis Pál, Keresztesy Pál, Kornis Zsigmond; 1596-ban a keresztyének visszavették várat a töröktől, 1658-ban azonban újra megadták azt annak Kornis Zsigmond emberei. Hiában kérték vissza az erdélyi fejedelmek, követjáratásuk mind sikertelenül végződött. Ekkor a hagyomány szerint, az az eszméje támadt a déznai vár agájának, hogy a vidékről összefogdosott száz szép lánnyal kedveskedik előljárójának, a borosjenői pasának. Egyelőre azonban Déznán, saját várában tartotta őket elzárva. A lányok valamiképp megtudták elszállíttatásuk napját s hogy a szegyénytől meneküljenek, a nagymennyiségű puskaporral, melyhez sikerült hozzáférniök, magukat a várral és az agával együtt levegőbe röpítették.

Ezt a hagyományt dúsan kiszínezve beszélte el Jókai Mór, ki az ötvenes évek végén boldogult barátom Török Endre kíséretében kocsin jött le Pestről e szép vidékre s *More Patrie* cím alatt írta le utazását, s nemcsak leírta, de le is rajzolta várat, melyben épen akkor 1858-ban, fedeztek fel egy üreget, mely valamely titkos földalatti rejtekhely bejárata lehetett. — A hagyománynak mi alapja van, nem tudom; az az egy bizonyos, hogy mikor 1693-ban Boros-Jenőt visszafoglalták a törököktől ez sem maradhatott többé kezükön. Különben, ha még oly sok dúlást, zsarolást vittek is véghez a szpáhik a szegénységen, föl kell tennünk, hogy akkortájt fényesebb napjai voltak a várnak és városnak melynek uradalmához 51 helység tartozott. A jól felszerelt várat mindenütt virágos és gyümölcsös kert fogta körül; tövében a város szélén, a mostani g. n. e. templom környékén 1575. táján Bebekné is épített kastélyt és kertet, Kornis Zsigmondnak pedig 105 forintot érő háza volt a városban, ami a XVII. században még igen tekintélyes összeg.

Maga a vár most — a szép leányok boszujának áldozata —

alaktalan rom, melynek csak három nagyobb falazata áll. A század derekán Török Gábor még költött valamit a falak fenntartására, az ötvenes években pedig százrégeni Weiss Rezső esküdt, mint buzgó magyar a közmunkaerő egy részének felhasználásával a meszet sohasem látott falakat szépen — bemeszeltette. Régiségek után kutatva, Török több robbantást tett a délkeleti falakon, főleg a pinczébe való lejárást keresve. Délkeleten és délnyugaton ugyanis utóbbi helyütt magába a várfalat tartó sziklába, kerek lyukak vannak fúrva, melyek egyenesen az épület alatti treghez vezetnek. Fenn, a vár »tábor«-nak nevezett kis fensíkján is van egy nyílás, talán a régi víztartó, vagy a pasa »jégverme«, a hogy a nép hiszi. Az alapfalak különben úgy be vannak növe bokrokkal, cserjékkel, hogy csak nagy ügygyel-bajjal lehet most már köztük járni. Lenn a vár déli lejtőségén is vannak épületek, pl. egy régi alapfalu kupolás kápolna, melyet sírok környeznek. Itt van eltemetve Török Gábor, ki — mint barátja Jókai írta — »hajdan egy egész megyének volt igazgatója; annak utait rendezé, csatornáit ásatta, vizeit szabályozá, annak közintézeteit alapítá, más buzgó honfiak társaságában azt boldogítani törekedett, a köztügyek számára pénzt teremtett a semmiből; a zöld asztalnál szóval és szívvel örködött a szent jog felett; tanulmányul vette a honnép fajait s a szerint intézkedék velök csodálatos bölcsességgel — s törte azt a pályát, ahol jutalomról nem beszéltek soha, csak mindig áldozatról« 1879-ben húnyt el és sírjához a Török kuria szép parkjából vezet az út. Különösen kedves része e parknak a tó, melyet, hogy munkát adjon az éhező népnek, 1863-ban ásott Török Endre.

E parknak és ódon kastélynak sok jeles vendége volt már. Az ötvenes évek végén, 1858-ban, mint említettem, ellátogatott az öreg Török Gáborhoz Jókai Mór is, és e csöndes fődél alatt írta meg a More patriot és a Kurbán béget. Barátjával a három Törökkel, gyakran tett kirándulásokat innen a Moma-Kodruba a Bihar- és az erdélyi érczhegységbe. Mindjárt első napon keservesen panaszkodott a lovon még gyakorlatlan költő, hogy majd szétmegy a térde. Utána néztek a dolognak s rájöttek, hogy nem volt leeresztve a kengyel, úgy, hogy Jókainak a nyeregben egészen össze kellett zsugorodnia. Így volt-e valóban, vagy sem, nem kutatom; relata refero. — A »More patriot«-ban különben Jókai maga is elismeri, hogy ekkor ült először nyeregben. Pár napot időzött a Törököknél, a hegységet kutatva, Schmidl

Adolf, majd Rómer Flóris és Szabó József. «Ki hinné — kiáltott föl, a várhegyen állva ez utóbbi, — hogy ez a nagy hegy abból a kicsiből (a Grósból) bujt ki?!» A társaság egyik laikus tagja etalálta nevetni magát s a tudós hamarjában mindjárt meg is adta a czímét; azután pedig megmagyarázta, hogy csupán az a kis hegy áll tiszta trachytból, a többi mind trachyttufa. Rómer Flórisra pedig ráfogták, hogy csupán elment a vár pinczeablaka előtt s mindjárt megmondta, 1785 esztendővel azelőtt milyen bort tartottak benne. Egyébiránt sokkal müértöbb volt Sárossy Gyula, a költő. 1852-ben Török Gábor pinczéjében kóstolgatta egy jókedvű ref. pappal együtt a legfinomabb ménésit a melyet annak idejében a «Rosz bor» írójának, Vörösmartynak is küldött az öreg úr: fél akót neki, felét Damjanichnak. A mi szép kis ajándék volt annak idejében, mikor 5—600 forintért árulták a ménési akóját. Sárossy azonban a hosszas hörpentgetések után kijelentette, hogy mégis csak legjobb a — szilvapálinka.

Ezeket az apró évelődéseket azonban ki nem bocsátotta volna meg oly vendégszerető házakban, a minőket a boldogult Török Gábor, Pál és Endre tartottak, Török József pedig ma is tart Déznán?

Azonban vidéket látni jöttünk; akármily jól éreznők is magunkat a barátságos föld alatt, vagy a csörgedező patak és a csöndes tavacska körül elterjedő parkban, tovább megyünk, hogy a természetnek igaz szépségeiben gyönyörködjünk. A városka keleti részén két völgy áll előttünk, az egyik éjszakra visz, a déznai patak mentén fölfelé; a másik a Zúgópatakon fölfelé a Restyirátához. Egyelőre amazt követjük, mert az a fővölgy.

A patak jobboldalán először is 807 $\frac{1}{2}$ méterig emelkedő, meredek Mesteshegyvet találjuk; ennek legdélkeletibb csúcsán az Ozoin épült maga a vár. Aljában 8 tóban gyűlnek össze a piztrángos patakok vizei. Török Endre mesterségesen kezdte tenyészteni bennök a halakat, melyeknek számát 35,000-re növelte. Már a XVII. században egykor háromszáznál több feltűnő nagyságú piztrángot küldtek ki a déznai vagy sebesi patakból a jobbágyok Wesselényi nádor asztalára. A kis tavak csöndjét most 2 szökőkút csergése élénkíti.

Kissé odább éjszakon vad és szaggatott sziklák következnek. Míg az éjféli órákban a déznai várromok közt még csak örvös galambokra lehetett sikerrel lövöldözni, itt már őz, róka, sőt héba-hóba medve is adózik bőrével a vadásznak.

Az egész kis völgy egyik legérdekesebb pontja a viszonylag magas Mestes legkeletibb három hatalmas sziklája, hova, néphit szerint, fonókába járnak a boszorkányok; másik oldalon a kedves tekintetű Ripa vunata, vagy Kékhegy gyönyörködteti szemünket. Altalán a patak balpartján szintén meredek hegyek sorakoznak s ezeknek magvát mintegy az 1057 méternyi Sekaturi képezi. Itt, Dézna környékén, apró barlangok is mutatkoznak, melyekben a faopál sem ritka. Petters egy ilyenben túlelvélőfa szövetét ismerte föl, s azt hitte, hogy e darab a trachytuff lerakódásából származik, ily tuff pedig, mint említettem, főleg a Mestes déli vidékén található. E darabot, monda szerint, rablók vitték egy kis barlangba, hol pad gyanánt használták; de záporosó, jégáram, vagy más ilyes természeti erő is sodorhatta oda. Nem ritkák a nyír- és gyertyánfa-kövületek sem.

A Mestesen túl ott, hol beleömlik az éjszakeletről jövő ravnai patak, egyszerre ismét kitágul a kristálytisztá vizű és vidám csevegésű patak völgye, s a kis völgytorok éjszaki részén Ravna elszórt házai álldogálnak. 96 ház, 430 lakos, szerény kis g. n. e. templom alkotja a falut, melynek Róna volt valaha a neve, magyar a lakossága, most Ravna és oláh. Hajdan e magyarok képezték a déznai vár őrségének javát, reformátusok voltak mindannyian és birtokos nemesek. Egyiknek-másiknak 1000 holdra is fölment a birtoka. Legnevezetesebb dynastiát képezték a Jósák. Már Báthory Zsigmond fölhatalmazta Jósá Miklóst, hogy ha Miklósi Pál odajönne hatalmaskodni, ha megbírhadják, kötézzék meg; ha nem foghatnák meg, nem engedné magát, öljk meg és fenn tegyék egy karóra, mint illik a fejedelme ellen, parancsolatja ellen rugódozónak. A Jósá-család két tagja, Miklós és János ugyanezen Zsigmond fejedelemtől 1602 június 1-én nyerte nemességét; hagyomány szerint azonban Jósá József, a vitéz déznai hadnagy, csak később, Bethlen Gábornál kapta volna azt, s a nagy fejedelem, a déznai várormáról széttekintve, annyi földet ajándékozott neki, amennyit napkeltétől napnyugtáig körül bírt lovagolni. — A harci zavarok elmúltával a Jósák is egyszerű falusi életet folytattak, s mert református hitközségük egyre gyöngült, papjuk nem volt, lassankint rákaptak, hogy az oláh pópával kereszteltessék meg gyermekeiket, a kik néhány évtized alatt eloláhosodtak maguk is. Nem kevesebb mint 60 tagja van itt a 18 családot alkotó Jósá nemzetségnek, nem is említve, hogy az egész község csupa sógorság s atyafiság. A Jósák

közül azonban, kik 1848-ig sarkantyús csizmákba jártak föl a megyegyűlésekre (pl. 1785-ben Jósa Tivadar, János, György és fiai mint donatariusok) ma alig töri egy-kettő a magyar nyelvet. Paradeser Lajos szolgabíró és Varjassy Árpád tanfelügyelő az idén mozgalmat indított meg, hogy magyar iskola felállítása által legalább az új nemzedéket tanítsa meg ősei nyelvére s ezzel egyuttal fa-faragó iskolát akar egybekötni, hogy a szegény szülők gyermekei mint iparosok élhessenek meg. Szeretnénk, de nem merünk sok jövőt jósolni egyik igyekezetnek sem. A vallás-változtatást a görögkeleti papság érdeke s nemzetiségi féltékenysége, a fafaragó műhely felállítását az a körülmény gátolja, hogy az uralkodó fanem itt a kemény bükk- és diófa, mely könnyen hasad, reped s így alkalmatlan a feldolgozásra. Az állam vagy társadalom azonban — mely már is megkezdte a gyűjtést — csakugyan fog magyar tannyelvű iskolát fenntartani. S jobb iskolára nagy is a szükség. Mert, főkép a pálinkaivás következtében igen sülyedt a hajdani köznemesség, mely az 1864. évi tagosítási pörnek reá nézve kedvezőtlen eredményéből számítja anyagi romlását. A törzsvagyon legnagyobb részét a Waldstein uradalom szerezte meg. Ez hosszas villongást idézett elő az uradalom és a Jóság közt, kik az őserdők egy pontján akasztófát állítottak fel a tagosítást hitelesítő küldöttség elijesztése végett, az uradalom egyik emberét pedig több falun át csúfosan kísérték be B.-Sebesre a szolgabíróhoz; miért ugyan meg is ülte a megye börtönét a fővezér, Jósa Miklós, ki 1848-ban még sarkantyús csizmában tánczolt Bohus főispán asztalán.

A birtokos nemességgel együtt satnyúlt el a község is. Még pedig annyira, hogy a Hóra-lázadáshoz való szításról is gyanúsították őket s 1788-ban a Laháts Péter ravnai lakosnál elkobzott fegyverek tulajdonosait, a pápa kivételével, 12 bottal büntette a megye, mert tilalom ellen tartottak fegyvereket. Nagyobb igazság okáért különben nemes Nyistor már három év alatt eldöngette saját pópáját, úgy, hogy veretlenül nem maradt ember az akkori Ravnán. A lakosok, kiknek csak kevés művelhető földjük volt, makkoltatáson és szerszámfá készítésen kívül egy darabig szénégetéssel is foglalkoztak, a múlt században pedig a Jóság itteni vashámorában dolgozgattak. Mert hiszen II. József idejében, a kincstáron kívül, csakis a Jóságknak és a ravnai többi nemeseknek volt vashámoruk Aradmegyében. Ez képezte egyetlen keresetforrását a ravnai bánya- és kohó-míveseknek, kiket 1787. nov. 9.,

mivel földjük vagy más megadóztatható tárgyuk nem volt a megye valóban kihagyatni is rendelt a dicalis összeírásokból.

Ma is láthatni még a hámor romjait a 898¹/₂ méter magas ravnai Maguráról lerohanó s a déznai patakkal a Mestes sziklától éjszakra egyesülő ravnai patak mellett. Ott álldogálnak, vagy inkább dűledeznek körülötte a nemesi kuriákat jelző és székelymódra épített fedeles kapuk, mögöttük pedig ősi diófák lombjaitól árnyékolva, a tornáczos, oszlopos házak, míg a falu többi része a sötét völgynyílást s hegyek lejtőseit foglalja el.

A ravnai rónán, vagy völgytorkon túl már monyászinak nevezik, a középső folyásán déznainak, s az alsóban sebesinek hitt, e cikkben azonban következetesen déznainak nevezett patakot. Csak rövid utat kell tennünk a szűk völgyben, mely mellett alig marad hely kocsi számára, és beérünk Monyászára, melynek igen elszórtan épült 99 házacska, valami 3 kilométer hosszan jobbról balról kísér bennünket. A falucska kezdetén a Waldstein grófok kastélya a kiemelkedőbb pont, azután a korábbi földbírkosok által még 1760-ban épített róm.-kath. kápolna, az 1761-ben Bohus Imre által emelt és Waldstein Keresztély által megújított róm. kath. templom. valamint görög nem egyesült „beserica”, melyhez a lakosság nagyobb része tartozik. A falu legfőbb nevezetességét azonban kitűnő gyógyforrásai, vasgyárai és bányái teszik.

III.

A monyászi fürdő és vasművek. Természeti szépségek. A déznai patak eredete. A vasbányákhoz. Restyirata. A Zúgópatak. Ó-Dézna.

A római katolikus templomnál véget ér a falu, s a még mindig szűk völgyben pár lépést téve, egy kis vaseszköz-hámorhoz jutunk, * mely előtt vígan csevegő csermely, Déznától idáig már a 20-dik, ömlik a déznai fővölgybe. A torkolatnál némileg kitágul a vidék, de annál inkább összeszűkül a kis csermely két oldalán. Ezen éjszaknyugatra nyíló s alig 600 méter hosszú mellék-völgyben szépen gondozott uton juthatunk el a monyászi, vagy mennyházai fürdőbe.

Közepe táján emelkedik a vadszőlővel befutott hat jóni oszlop által klasszikus homlokzatot nyert földszintes fürdőház,

* E szerpörlyházban 1885-ben 111 métermázsa ást, kapát és ekévasat készítettek.

mely csak mintegy 10—11 méter helyet ad a csermely és a kocsitűt számára.

Az első benyomás mindenesetre kedvező. A stylszerű csinos épület úgyszólván elzárja a völgyet, melyre szinte leomlani látszanak a gazdag bükkerdőkkel fődött hegyek, itt-ott meredek sziklafalakkal fenyegetve az alattajárókat. Az 1864-ben emelt fürdőház homlokzatán e vers köszönti a vándort:

LIBER A CVRIS HANC CVPÆ VALLEM SALVTA,
HEV HOSPES! HIC VIX CVRATVR, QVI CVRAT!

Valami sok kényelem nem vár az így üdvözölt vendégre. Öt fürdő — és 16 vendégszoba, mely utóbbiak 3 kis házban vannak elszórva. Az éjszakkéleti oldalon egész meredeken emelkedik a sziklafak és sötétekké, nedvesekké teszik a vendégszobáknak erre néző részét. Az étterem szintén nem kínálozik változatos étlappal, mert az élelmiszerek fölhalmozása sehogysen jutalmazná a vendéglős vállalkozását; azonban nemcsak kenyérral él az ember!

Vizét a fürdő a liasz mész- és homokkőhegységből eredő három forrásból nyeri. Az alsót Ernő-, a középsőt Mária- s a felsőt Keresztély-forrásnak nevezik. Alkotásukra nézve leginkább a Miskolcz mellett levő tapolczai hévvizekhez hasonlítanak. Körülbelül 750 méternyi mélységből erednek, miért sem 25—32 C° közt váltakozó hőmérsékük, sem pedig vízmennyiségük, melyet óránként mind az öt fürdőszobában 393 hektoliterre becsülhetünk, nem ingadozik feltünőbben. A víz tiszta csaknem ízetlen, s némi gázbuborékok csak a Keresztély-forrásban mutatkoznak. Tűzálló alkotórészeik igen jelentéktelenek. A forrás- és folyóvizekben oly közönséges halványvegyek hiányzanak belőlük, nagyon kevés a kénsavas só és natrium is, és ez utóbbit mindenütt felülmúlja a kalium, egészben véve a vasas, földes, semleges kénvizek közé tartozik. Különösen hathatós az emésztés gyöngesége, általános gyöngeség, csúsz, görvélykór, idült kütegek, fekélyek, főképen azonban női bajok ellen, mint erről a fürdő volt orvosának, az ősz Kéry Imrének a fürdőről kiadott terjedelmes leírása élő példákön győz meg. Magának e völgynek különben 11 forrása van, gyógyezélokra azonban csupán a felsoroltakat használják.

E fürdő jó meleg forrásairól már a múlt század végén tudott Vályi András Magyarország leírásában, Jókai Mór pedig török pasákat is lubiczkolatott langyos vizében. 1830-ban még mindig

csak 2 tükörfürdője s 4 lakószobája volt s ha Névesy Sándor a korábbi tulajdonos, gyarapította is ezek számát, annyi bizonyos, hogy a fürdő még igen kezdetleges. 1883. jún. 9-én Zsigmondy Vilmos kijelentette, hogy 40—50 méternyi fúrás után a forrásoknak hőmérsékét s vízbőségét egyaránt lehetne emelni, azt a rendkívüli természeti tüneményt pedig, hogy a 32 C°-ú vizek mellett 9 C° hideg forrás bugyog ki, még pedig 30 méternyi magasságban, igen jól föllehetne használni vízvezetési és fürdői célokra, Idáig mindössze csak egy hideg zuhany áll a vendégek rendelkezésére. A Waldstein-uradalom, a közönség régi sürgetésének engedve, fontolóra vette már, nem volna-e tanácsosabb a fürdőt a csermelynek a déznai patakba ömlésénél levő szélesebb völgybe tenni át, hol nagyszerű vendéglőt is lehetne építeni. Aradvármegyét a folyó évi febr. 15. már értesítette Jahn Vilmos igazgató, hogy az uradalom legközelebb kiépítteti a fürdőt, mire a megye azonnal megszavazott 5000 frtot a dézna-monyászaí út helyreállítására.

Vendégek így is el-ellátogatnak e szűk völgybe. Állandóan ugyan csak kevesen tartózkodhatnak itt, vasárnaponkint azonban megnépesedik e kies hely s a teremben s a források eredete táján levő kis lankaságon nem ritkán rögtönöznek tánczot a borossebesi cigányok nótáin föllelkesült fiatalok, míg az idősebbek kivált a hegyoldalban levő tekepályán szórakoznak. Baloldalt, éjszaknyugotnak, a hegyet mindenütt sűrűn fedő bükkerdőkben kellemes sétautak vannak vágva s a betegek is jó pihenőhelyeket találnak az Ilona- és Ormos-sétányon stb. Ez utóbbit Ormos Péterről, Arad népszerű alispánjáról s legkedvesebb öreguráról nevezték el, ki ide gyakran kiránduls igazi fölvillanyozója a fürdő társaséletének. A bükköserdőben mihamar a Tinosza nevű tisztásra érünk, hol egy mészkőszikla alól 8 C°-ú forrás bugyog elő s mintegy 1 kilométernyi út után, két más forrás vizét is fölvéve, egyszerre csak a föld alá tűnik. Általában véve e réten több debrőt vagy töbört találunk s még kettőt a Maguriska nevű hegyen, egyet pedig, keleten, a Medgyesen. Kellőkép még most sincsenek kikutatva, bár egy ily üregbe a harminczas években már lebocsátkozott Leszery István kincstári számtartó; mivel azt azonban feneketlennek vélte bányászkrételen csakhamar felhúzatta magát. Egy kis fáradsággal felmehetünk a 795 méter magas Dimbu Gregoraira; jutalmazóbb kilátást élvezhetünk azonban a Kodru főcsúcsán, az 1120 méternyi Plessen, vagy inkább Merisorán, hol épen Arad- és Biharvármegyék határán állunk. Jól megválasztott — többnyire délutáni —

időben a Bihar-hegység s a Moma főbb csúcsaiban, valamint a magyar-alföld egy szép részében, a Fehér-Körös völgyében gyönyörködhetünk róla. Három órai gyaloglás után ismét Monyászában pihenhetjük ki fáradalmainkat.

A völgyecske másik, vagyis baloldalán azonnal igen kedves pont ötlük szemünkbe, épen ott, hol a felső forrás szakad. Ez voltaképp az odább éjszakai, a Tinosán eltűnő vizek kiömlése s esős időben tiszszerte erősebb, mint különben. Igaz, hogy Monyászában alig akad esőtlen nap. Alig látható hasadékon bugyog ki a víz, míg azelőtt közvetlenül egy, most omladványok által eltakart barlangból tört elő. E barlangnyílásba 1847-ben még be lehetett hatolni s akkor egy kis tavat is láttak a kutatók, kik mozgalmat indítottak meg, hogy földalatti csolnaktársaságot alkossanak. Sok egyébvel együtt alkalmasint most is meglehetne valósítani e tervet, ha egyszerűen eltávolítnák a barlang száját időközben elfödött törmeléket.

A Monyászából éjszakra eső vidék különben, a Kodru hegység és a Királyerdő, valóságos rengeteg, melyben mértföldekre alig van emberlakta hely. A múlt században híres is volt haramiáiról. Magában a faluban, Monyászában, s' a hozzátartozó telepeken magyarok, németek és oláhok élnek, nyelvök azonban úgy összezagyválódott, hogy más vidékbeliek alig érthetik meg őket. Az oláhság száma most úgy viszonylik a magyarsághoz mint 16:1.

A monyászái, vagy — mint pár évtized óta nevezik — menyházai fürdő előtt, a fürdőpatakának torkolatától kezdve a fővölgyön ismét keletfelé folytathatjuk útunkat. Itt már Rusturapatakknak nevezik; s ily kis területen mily elszigetelve élnek a lakosok, talán az is bizonyíthatja, hogy a vidék fővizerét, mely csak 30 kilométer hosszú, négy különböző néven ismerik. Mi rövidség okáért nevezzük déznai patakknak.

Délkeleten a Vurvil Deal és a Czara Neagra romjai, éjszaken nyugoton a Dimbu Gregoroi, s a medgyesi hegy lejtői kísérik a déznai vagy Rustara patakot, melynek völgye körülbelül 1 kilométer hosszan tágasabb is az eddiginél. Itt-ott malmot hajt a szeszélyesen kanyargó patak, mely jobb oldalán néhány nagyobb csermely vizét is fölveszi; pl. a Medgyes és a Valémaréval gyarapodott Rus-patakot. Negyedórai kellemes sétába kerül, hogy eljussunk az olvasztókemenczéhez. 21¹, □ méternyi alapon emelkedik a 11 méter magasságú zárt kemencze, melyhez patakviz által mozgatott s 20 lóerőre számított fűvök tartoznak. A hosszas

és bonyolódott eljárás eredményéül itten 56 kilogramm vaskőből 18 $\frac{1}{2}$ kg, s évenként 7—8000 métermázsa nyersvasat állítanak elő. Ez, illetőleg a további edzés következtében nyert és kovácsolásra kiválóan alkalmas rudas tömörittség és nyújthatóság tekintetében bátran versenyezhet a svéd- és stájerországgival. Az olvasztásnál elfoglalt munkások a patak balpartján számukra épített házakban laknak. Közvetlenül az olvasztókemence mögött még sziklafal következik, mely fehérrel érzett vörösmárványból áll s azért a Tejszikla (Pietra cu lapte) nevet viseli. A belőle fakadó forrás és a regényes, egyúttal azonban az emberi szorgalom jeleit is mutató tájék a legkedvesebb látványok közé tartozik.

Feljebb már csak igen bajosan követhetők a déznai vagy Rustura-patakot, mely a Bihar- és Aradmegye határán emelkedő Arsuri-hegyen fakad s mélyen bevágódott völgyébe a most említett olvasztókemenczéig 22 csermelyt vesz föl, melyek közül nem egy képez idilli vízesést. Jobban teszünk azonban, ha a Tejszikla átellenében kezdődő hegyútra lépünk a mikor ugyan le kell mondanunk a kényelmes kocsiútról; a szép vidék azonban itt is teljes kárpótlást nyújt. Ki a gyaloglást fárasztónak találja, fölkaphat olyan lóra, a milyennek Jóka is rajzolja a magáét; az elsőt, melyen valaha ált s melyen ép e vidék egy részét is bejárta: »Az ember olyan bátran érzi magát lóháton, nincs bizva a más kegyelmére; nem rettegi a rosz utat: — ha egyedül marad is, van egy hűséges társa, a kire rábízhatja magát, a hű paripa, kivált egy olyan okos, értelmes állat, mint az én szürkém volt; beszélni lehetett vele, mint az emberrel; nem kellett sem nógatni, sem csitítani, jó úton nyargalt szóltás nélkül, — hegynek igyekezett, lejtőnek vigyázott, soha el nem botlott; úgy gondomat viselte, úgy ügyelt rám, mint valami hű czimbora.«

A Sebes és a Ravnai patak vízválasztóját képező gerinczen haladunk délkeleti irányban s jobbról-balról kellemes erdők árnyékában. A 610 méter magas Vervúl Kretzún túl csakhamar az ennél csupán 6 méterrel alacsonyabb Kis hegyre (Muncelura), majd az erdős Grohotra hágunk, honnan a déznai patak és a Körösvölgyén le az alföldre jutalmazó kilátás kínálkozik egészen Világosig.

A Grohoton túl kétfelé ágazik az út. Az egyik, jobbra, vagyis délre, a legnagyobb csúcsával 884 $\frac{1}{2}$ méterig emelkedő ravnai Magura, majd a ravnai völgybe, s magába Ravnába vezet; a Magura nyulványán 782 $\frac{1}{2}$ méter magasan a Waldstein-uradalom

két vasbányája van. A Grohot délkeleti részén elágazó útnak azonban mi keleti vonalát követjük és csakhamar a 633 $\frac{1}{2}$ méter magas Arnod áll előttünk, hol e vonalon az első vasbányát s keletfelé némivel alacsonyabban a Hollókőnél (Pietr' a Corbuluj) a másodikat vagy tauczit s ettől keletre a gradurit találjuk. Mindezek a Waldstein uradalomhoz tartoznak. Még nem is oly igen régen alig hatoltak 6—9 méternél mélyebbre, hogy a szemes-vasércz (Bohnerz) lerakódásokat felszínre hozzák; amint összefüggő mészkötömegekre akadtak, rögtön abbahagyták a turkálást s más rablótelepet kerestek. 45—50 méternél ma sem igen hatolhatnak mélyebbre, mert a hegyvidék uralkodó faneme a bükk lévén, e könnyen rothadó fával kell kibélelni az aknákat s eszközölni az alátámasztásokat, miknek évről-évre való megújítása és kicserélése a mily veszélyes és oly költséges is. Egyébiránt szintén menti a régi rablógazdálkodást, hogy még 6—8 méternyire a föld alatt már akadnak vasköre, lejjebb ásva néha 40 méterig is kell hatolniok míg újabb telepre bukkannak, mert a vasércz nem összefüggően, hanem szorványosan fordul itt elő. Fenn vörös agyagban is bőven található és pedig néha 50 méteres rétegben is. 1861 óta Jahn Vilmos, a Waldstein uradalom jószágigazgatója czélszerűbben kezdte műveltetni a bányákat. Először is a Magura felé délnyugotnak tartó Hajuga Arnod egyik partján eszközölt egy körülbelől 20 mély méterbevágást s abból teljesen kitakarította a homokot, barna agyagot, melyben bőven van vasércz. Ezt kiválasztva, a meddő agyagot eltávolíttatta s ez eljárást mindaddig folytatta, míg összefüggő mészkötömegekre nem akadt. Ma is e módszert követik; s ez a nyílt bányászás már csak azért is ajánlatosabb, mert az idáig készített aknákat nem kötik össze tárnák, úgy, hogy nyáron át, a bennök kifejlődő bányalég miatt, szinte lebetetlen dolgozni. Az uradalom vasbányái Ravna, Monyásza, Krokna és Dézna határában fekszenek és területük közel hétszázezer (699,212) □ m.-re rüg. A szabad kutatások száma 1882-ben 28, 1883-ban 35, 1885-ben 12 volt; a bányamunkások számát 73-re tehetjük, kik a vasműveknél alkalmazottakkal együtt közös társládával bírnak, melynek vagyona 1885, év végén 20,000 frtot tett ki. A férfiak 1885-ben naponként 64, a nők 28, a gyermekek 15 krajczárt kerestek. Csekély, de mégis biztosítja a megélhetést sok családnak; s idáig is talán csak emberbaráti szempontok bírták reá az uradalmat, hogy a hengerezett vas nyomott árával szemben be ne szüntesse be a bányászatot.

E bányáktól éjszakkeletre tartva, csakhamar Aradvármegye határára, a Boisióra karsztvidékének éjszaknyugati részébe jutnánk, hol Vaskóh felé a legérdekesebb dolinák sorakoznak egymás mellé. Mi azonban, illetékesebb toll ösmertetvén már Biharországot, délfelé fordulunk az arnodi és hollóközi bánya közt kiágazó úton és az utóbbiról fakadó kedves patak mentén jobbra találjuk az Izbukot, mely hatalmas mészkőszikla alól fakad, s 10 percnyi ut után a Gábor-forrást, hol erős gázbuborékok szállnak fel. Néha, még nedves időben is, csaknem egészen kiszárad a két patak. Így érkezünk a restyirátai vagy Zúgó völgybe mely a dolinákban annyira bővelkedő Boisióra vagy Banisora nyugati oldalán fakad. E fővölgy mentén délnyugot felé haladva, csakhamar a restyirátai bányásztelepre jutunk, melynek házai elszórtan építvék a patak két oldalán. A telep éjszaknyugati részén a ravnai Maguráról jövő Valemare torkolatánál van a Török-család olvasztókemenczéje. Ez az ó- és új-déznai vashámorok számára évenként 3—4000 métermázsa nyersvasat termel, melyet a szohodol-vaskóhi gyönyörű úttól jobbra levő ponorási öt bánya lát el anyaggal, hol a művelés körülbelül ugyanolyan, mint a Waldstein uradalomban.

A telep alsó részén van ez utóbbinak 1849-ben épített és 7 méter magas olvasztókemenczéje, mely körülbelül csak kétharmadát tudja előállítani a monyászai olvasztóban nyert vasnak. A restyirátai vagy Zúgó völgy különben a legkedvesebb kiránduló helyek közé tartozik. A patak, mely jobbról-balról számos csermelyt fogad magába, zajongva rohan előre s alig hágy egy kis helyet a kocsiút számára. A Vervul Navarletzuról és Zmidáról a túlsó oldalon pedig a 660. m. magas Vurvul Parihodiáról jövő csermely által barázdált s Zúgó patak által kettészelt Zúgónál s néhány száz lépéssel alább, hol a fővölgy déli irányát elhagyva, merész kanyarulatban keletre fordul, ismét van 1—1 vashámor. Ez utóbbi helyütt a Ceterzel-patak szinte neki rohan a Zugó-patak jobboldalán igen meredeken emelkedő sziklafalnak.

Ettől kezdve némileg szélesebb lesz a völgy, azonban csakhamar ismét összeszorítja északon a Vervul Runkuluj, délen pedig a fokozatosan 858 méterig emelkedő Magura la dieci. A Vervul Rukulujt északon a kopasz Pless vagy Pihs váltja fel s ennek aljában épült Ó-Dézna, hol a Törököknek régi hámodra s az ehhez tartozó telep áll. Újabb időben a Waldstein-uradalom vette bérbe s tevékenysége azóta emelkedett. Mig például 1883-

ban csak 1624 $\frac{1}{2}$ mmázsa nyersvasat színtettek benne, 1884-ben már 2063 $\frac{1}{2}$ -et. E vasműben kereskedelmi árút nem készítenek.

Az ó-déznai hámor működött már akkor is, mikor 1802-ben a Török-család kapta s a hagyomány 200 évesre becüli. Valószínűleg ezt kell értenünk azon vasgyár alatt, melylyel III. Károly király Rajnald modenai herceget már 1732. december 13. megajándékozta. Igy mint régiség, tiszteletreméltó ugyan, de kevésbbé jövedelmes. Hajdan Kis-Dezsninek nevezték; 1387-ben a Losonczy-család, 1584-ben pedig Deli Farkas nyerte adományban; 1574-ben Olajbég faluja volt: sorsa különben megegyezett Ó-Déznáéval, melyhez félórajársnyira van. Szegény hámososai, kik már 1786-ban kérték, hogy más fémbányászok példájára őket is fölmentsék az adófizetés alól, körülbelül 130-an vannak s $\frac{3}{4}$ részben g. kel. oláhok, $\frac{1}{4}$ részben róm. katolikusok. 1784-ban helytartótanács példásan megbüntetni rendelte Szilágyi Ferencz abrudbányai nyugalmazott helv. hitv. kántort, ki Ó-Déznán letelepedve úgy saját hitsorsosait, mint az ágostaiakat, sőt a nemrég áttért katolikusokat is, vasárnaponkint magánháza összegyűjtve, a rendes isteni tisztelettől pedig elvonva, előttük a bibliából s más könyvekből tartott felolvasásokat. Mi lett Szilágyi Ferencz uram sorsa nem tudom; annyi bizonyos, hogy Ó-Déznán ma nem taníthatna kálvinistákat és lutheránusokat, mert ezeket kiszorították a templommal is bíró görög keletiek. A magyarokat az oláhok.

E kis telepről az ide-odacsavargó patakot négyszer is áthidalva jutunk ki s délről a fokozatosan aláereszkedő, de mély száraz árkok által hasogatott diécsi Magura, északfelől pedig a már említett Kopaszhegy (Vervul Plesa) közt haladunk. Közel azon helyhez, hol legmagasabbra emelkedik az út, a Waldstein uradalom kőbányát nyitott a trachittufában s olasz munkások által lépcsőket, oszlopokat, sirköveket stb. faragtat. E bányában s általán a Dimpu Gregului északi lejtősegeiben a trachittufa alól agyagesillámpala bukkan elő. Innen az északnak félkör alakúlag kanyarodó patak mentén ismét Új-Déznára érkezünk.

A patak a templomtól északkeletre ömlik a déznai völgybe s ezt — föl sem véve, hogy eredetétől torkolatáig a 13 kilométernyi úton 340 méternyi magasságból kellett lerohannia s a közben néhány malmot és hámort hajtania — mintegy a névért küzdve, szigetek alkotására kényszeríti. Ösmerős tájak mosolygának felénk, a mint Boros-Sebes felé folytatjuk útunkat. A termé-

szet megtartja örök derűjét ott is, hol a nyomor könyei csillognak. Ezeket is letörli talán az emberek fokozottabb szorgalma és vállalkozó kedve. Egy vasút, mely végig robogna a déznai patak mentén, sokat elvonna a vidék kedvességéből, de sokkal járulna a nép jóllétéhez. Hatalmas lendületet vehetne a vasbánya és faipar s évente sok idegent vonzhatna gyógyerejével s természeti szépségeivel a kor kívánataihoz képest átalakított monyászaifürdő. 160 □ km, területéről és 20,000 lakos boldogságáról van szó. S ez egy útivázlaton kívül talán egyebet is érdemelne!

DR. MÁRKI SÁNDOR.

KÖNYVÉSZET.

Bosznia és Hercegovina. Utirajzok és tanulmányok. Irta Asbóth János. 83 egész oldalas képpel és 184 szövegrajzzal. Egy történelmi és három statisztikai térképpel és táblázatokkal. Második kötet. Budapest, Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1887. 4r. 222 lap. Ára?

Ha az erdők százados fája az idők viharai által sujtatik s talán koronája s oldalágaitól is megfosztatik, ekkor még nem tétetett egészen semmivé, mert mindig maradt még törzsében vagy gyökereiben annyi életerő, mely által újból kihajthat s talán meg a tájéknak diszére is válhat. Ép így tekinthető Bosznia és Hercegovina népe is, mely a multak zivatarai által nagy veszteségeket szenvedett ugyan, de mindezideig bir mégis annyi energiával, mennyivel azokat, ez új aerájában, teljesen kiheverheti s az európai művelt népek sorában elég tiszteletre méltó helyet is foglalhat el.

Asbóth János nagy műve második kötetével egész képe előttünk áll Bosznia és Hercegovinának. A jelesen és érdekesen kidolgozott műből valósággal azon tudatra kellett jönnünk, hogy e két tartományt megáldotta a természet csaknem minden anyagi javaival s ezután csakis tartós béke és kultura szükséges, hogy az ottani viszonyok nemcsak megjavuljanak, hanem a kor követelményei szerint egészen átalakuljanak.

A nagy művet — a tér szűke miatt — minden részletében nem tárhatjuk fel s ép ezért ismertetésünkkel csakis azon leírásokra és megjegyzésekre szorítkozunk, melyek e műben Bosznia

és Hercegovina kiválólag közgazdasági és életbiztonsági viszonyaira vonatkoznak.

A közgazdasági viszonyokra vonatkozólag Poszavináról azt jegyzi meg Asbóth János, hogy ennek vidéke egyik leggazdagabb földek közül való Európában. Óriási latifundiumokat birnak itt egyes bégek, de a természeti viszonyok minden kedvezése mellett is kevés a jövedelmük. Mondják — mint tovább megjegyzi, — hogy a szerajevói polgármester Mustapha Fadil Pasics, ki különben a legdúsabb birtokosok egyike, egyedül a bjelinai járásban 40,000 holdat bir, melyből holdanként csak 50 kr. jövedelmet húz.

Az állapotok Poszavinában ma azok, melyek a temesi bán-ságban uralkodtak visszavétele után. És itt is ismétlődni fog kétségkívül az a mesés vagyonképződés, mely ottan folyt a mult század végén és a jelennek elején. Vállalkozó tőkepezések területeket fognak vásárolni csaknem ingyen, melyek egyelőre alig is jövedelmeznek, de ötven esztendő alatt roppant vagyonná fejlődnek. És hogy ilyen üzletet milyen csekély eszközökkel lehet megcsinálni, mutatják egyesek, a kik mint vagyontalan zsidó kantinosok és szatócsok jöttek be az occupációval és ma már 2—3000 holdat birnak. Valószínű is, hogy valamint a bánáti birtokoknál főképp örmény és rácz disznókereskedők, itten a zsidó elem fog hasonló szerepet vinni, mert mások nem versenyezhetnek vele, a fenálló ágrár-viszonyokkal, a még kezdetleges életviszonyokkal megküzdeni nem akarnak. Pedig a viszonyok — mint Asbóth végül megjegyzi — gyorsan haladnak és nagy jutalommal kecsegtetnek, az az első tekintetre látható.

A bihácsi területet általán a legelmaradottabbnak, legszegényebbnak szokták tekinteni egész Boszniában. De talán csak azért — mondja Asbóth, — mert e vidéken számos szabad paraszt mellett csak apró bégek és agák birják a földet. De épen ezért, szorítva a szükség által, fogékonyabbnak mutatkozik itt a haladás, mint más vidéken nagy bégekkel és nagy birtokokkal. Ma ezen vidéken, a békés napok beállta óta, számos és kitünő utak, gyorsan terjedő kocsiforgalom s láthatólag fejlődő városok, Bihács, Novi, Krupa, már kezdenek kereskedelmi központokká emelkedni; a minthogy e kerületben keletkezett az első gazdasági egyesület is.

Ujabb időkben ismét szokásba jöttek itten a lóversenyek is, melyek már azelőtt a lakosság egyik szenvedélyét

képezték. A gazdasági egyesület tenyészállatokat vásárol, kísérleti állomásokot állít és nem megvetendő sikerrel kezdte a komló-termelést s mindezek mellett számos községi iskolák is emelkedtek; Bihács városa faragott kőből emelte diszes, emeletes iskolaépületét. Így magának a lakosságnak igyekezete által fejlődik itten a jólét minden irányban.

E közgazdasági viszonyok kiegészítéseül megerülekezik még Asbóth jeles műve a sóbányákról is, melyek a dolnjatuszlai és ettől kétóránnyira fekvő gornja-tuzslai sóforrásoknál vannak. Ezek eddig — mond Asbóth — csak primitív módon kezeltettek s mégis mintegy 30.000 frt jövedelmet hoztak be. Most azonban ezek geologiailag megvizsgáltván, kitűnt, hogy mély fúrások még sokkal értékesebb forrásokat fognak megnyitni, a minthogy a fúrások már foganatba is vétettek s a legfényesebb eredményre vezettek.

E sóforrásokon kívül egész történelmét tárja elénk Asbóth a boszniai arany, ezüst s más egyéb ércznemek művelésének. Elmondja, mily nyomorúságos viszonyok miatt történt az, hogy e bányahelyeket, ha művelés alá akarjuk venni, újabb kutatásokat kell eszközölnünk.

S hogy az 1881—82-iki felkelés után fenmaradt rablóbandák és a határokról még gyakran ismétlődő betörések megfékezésére nézve is tájékozza magát az olvasó, leírja Asbóth azon igen czélszerűnek bizonyult intézményt, melyet Kállay miniszter hozott be. Ez intézmény, mely a »Streifcorps« szóból átidomított Strafunik név alatt egyike a legnépszerűbbek és legrettegetebbeknek az occupált területen. Zsandárokból önként hozzá jelentkező és pedig nagy részt magyar katonákból és benszülöttekből van összeállítva, kik mint pandurok a hatóságok szolgálatába léptek. Mindenki megtartja a maga öltözetét és csak a balkarra kötött szalag által teszik magukat ha kell, ismerhetőkké. Mint a rablók, semmit sem visznek magukkal a puskán és egy kis kenyér-táskán kívül. Ezelőtt a pásztorsippal, énekszóval, kurjongatással adtak többnyire ártatlanoknak látszó pásztorgyerekek hegyről-hegyre szintén ártatlanoknak látszó jeleket a banditáknak, most e pásztor-fiúk is a Strafunik szolgálatába állottak. Szóval, a benszülött elemmel keblükben, túljárnak a rabló eszén és meg-
erik saját taktikájával.

De eltekintve e főbb vonásokban jelzett szempontoktól, nagyon élénkké és vonzóvá teszi Asbóth nagy művét azon plastikai

leírás is, melylyel a boszniai és hercegovinai tájak, várak, váromok, sirok, sirkövek, falvak és városok, úgy a mondák elbeszélése, mint a történelem bevilágítása által feltüntetve vannak.

Végül, hogy még a sok közül néhányat megemlítsünk, felette emelik Asbóth nagy műve értékét azon statisztikai táblázatok és ábrák, melyek Bosznia és Hercegovina úgy országos, mint városok és járási főhelyek szerinti népességének, azután összes iskolázásának, vallásfelekezetei eloszlásának s végre népessége sűrűségének teljes áttekintését adják.

Egyszóval úgy van írva és kiállítva az egész mű, hogy a minő gyönyörrel és élvezettel olvashatja a nagy közönség. ép oly haszonnal tanulmányozhatja minden szakember is. *B-n.*

A hadi földleírás rövid elmélete. Tansegédlet a m. kir. honvéd törzstiszti és felsőbb tanfolyam használatára. Kidolgozta Csalány Géza.

A magyar államterület-hadi földleírása. Kézikönyv a m. kir. honvéd . . . használatára kidolgozta Csalány Géza.

Az aldunai medence hadi földleírása. Tansegédlet a m. kir. honvéd . . . használatára kidolgozta Csalány Géza,

Hazánkban a katonai geografia meglehetősen el van hanyagolva: még Magyarország leírását illetőleg a magyar geográfiai, hydrographiai stb. állapotok katonai méltatását is osztrákok végezték. Csalány százados úr tehát hálás feladat megoldására vállalkozott fentnevezett munkáinak megírásánál.

A hadi földleírás elmélete fölsorolja, megismerteti a geographiai typosokat és kiemeli azon szempontokat, melyeket bennök a katonának különös figyelmére kell méltatni; végül röviden megismerteti azon katonai írókat, a kik a geografiának stratégiai fontosságát megismertették és érvényre emelték. A kis füzet röviden és mégis kimerítően oldja meg feladatát, különös súlyt helyezvén a hegységeknek, folyóknak és csatornáknak, a tengernek és a különböző közlekedő utaknak, végre a kiemelkedő forgalmi pontoknak katonai méltatására.

A magyar államterület hadi földleírása, a benne felölelt anyag halmazánál fogva is terjedelmesebb. Az előttünk fekvő két füzet a magyar államterület áttekintését és az éjszaki kárpátok leírását tartalmazza. A Szerző mindenre kiterjeszté figyelmét; szól a domborzati, a földtani, a vízrajzi, az egészségi viszonyokról, a föld növénytakarójáról, a lakosokról, azok értelmi és erkölcsi sajátságairól; azon segélyforrásokról, melyeket a föld a rajta hadakozóknak nyújthat; az erősségekről a különféle közlekedő utakról, és végre

beosztja az országot hadszínhelyekre. Ezen általános áttekintés után az ország egyes részeit (a II. füzetben az Éjszaki-Kárpátokat) ugyanazon szempontokból, a melyekből Magyarország általános leírásánál kiindul, részletesebben igyekszik rajzolni. Végig tárgyalja tehát mindazon típusokat, a melyeket az általános geografia is figyelembe vesz. Míg azonban az általános, különösen pedig a tudományos geografia azon szempontokat veszi különös figyelembe, melyek az emberi életre, vagy pedig a föld különböző alakulatainak képződésére vannak nagyobb befolyással: a szerző feladatához mérten a katonai szempontot tartja irányadónak. Így p. kiemeli azon vidékeket, a melyek egy hadsereg élelmezését leginkább megkönnyítik, hol találják a katonák a legegészségesebb klímát: melyek az egyes nemzetiségeknek azon értelmi és erkölcsi tulajdonságai, a melyek következtében a legjobb katonanyagot szolgáltatnák stb. Az ismertető véleménye szerint a katonai geografiának, ha helyesen jár el, így kell eljárnia. Az anyag megválasztásánál természetesen szintén ezen szempontok által kell magát vezetettnie.

Érdekeseen írja le a szerző az aldunai medencét is. Az illető vidék katonai-földrajzi leírása után ecseteli azon chance-okot is, a melyeket az aldunai medence egy osztrák-magyar hadseregnek nyújt egy orosz, vagy egy török háború esetén. Nemcsak korrekt leírás és alapos gondolkodás, hanem praktikus irány is jellemzi Csalány Géza munkáit. Csak egyre kívánám a szerzőt figyelmeztetni; igyekezzék technikus terminusait a magyar tudományos geografia műszavaival összeegyeztetni. A munkák ismertetőjének nézete szerint helyesebb volna »közlékek« helyett közlekedés-t (mint a szerző más helyett maga is használja) »növényfödzet« helyett növénytakarót stb. használni. Ezen kevésbé lényeges dolgok azonban a munkák értékéből nem vonnak le semmit. *B. K.*

Mittheilungen des kaiserl. königl. Militär-Geographischen Institutes. Herausgegeben auf Befehl des k. k. Reichs-Kriegs-Ministeriums. VI. Band 1886. Mit 12 Beilagen. Wien 1886. Verlag des k. k. Militär-Geographischen Institutes. In Commission bei R. Lechner k. k. Hof- und Universitäts-Buchhändler in Wien.

E teljes cím alatt jelent meg 8-adrétű 13 iven e tartalomgazdag évkönyv, mely mint vállalat az 1881-ik évvel indult meg és azonnal első kötetével olyan értékes tartalmat ölelt föl, hogy az nemcsak mint egyszerű évi munkaszámadás, hanem mint derék földrajzi folyóirat jöhet figyelembe. A jelen VI-ik kötetnek hátsó

boritéka belsején advák a megelőző I—V. évfolyamnak czikkeiből a czimek; sőt mint ugyanonnan értesülhetni, az évfolyamok megszerzése is meg van könnyítve. Így az I. kötet kapható 50 krért, a II—V. egyenkint 60 krért, a VI. évfolyam árát kinézni nem lehet, de aligha lesz magasabb, mint a megelőzőké; ilyen jutányos árakat csak egy intézet szabhat, mely nem anyagi haszonra dolgozik. A ki pedig akár a közös hadseregből, akár a két honvédség köréből e munka kedvezményes megszerzésére jogosult, fél-áron is megkaphatja az egyes füzeteket a bécsi cs. k. katonai földrajzi intézetnél (VIII. Landesgerichts-Strasse Nr. 7.) vagy közvetlenül, vagy a díjnak beküldése mellett írásbeli jelentkezésre, sőt póstai utóvét mellett is. Cserepéldányul megszerezhetik tudományos vagy műszaki társulatok titkárságai, folyóiratok szerkesztőségei, ha különben foglalkoznak olyan dolgokkal, a minők a katonai földrajzi intézet működése keretében előkerülnek.

A VI. kötetnek tartalma rövid felsorolásban a következő:

I. A hivatalos rész értesítést nyújt az intézet működése felől 1885. május 1-től 1886. ápril 30-ig terjedő munkaévben. A csillagászati megfigyelések 1885. nyarán oda irányultak, hogy meghatározzák a meridián különbséget Krakkó-Szeben, Csernovicz-Szeben és Szeben-Bukarest közt telegrafi úton. A legutóbbinál közös volt a működés a román királyság katonai törzskar tisztjeivel. Háromszögelési munkálatul Erdély új bejárása szolgált az 1867—1871. évi fölvételek helyességének igazolására; továbbá az okkupált tartományokban fölvett trigonometriai pontok állandósítása, praecisio-nivellálás az erdélyi részekben és Horvátországban, térképezés a Boszna és Drina folyók közt. Bevégezte a topografiai osztály Középeurópa 1:750,000 arányu átnézeti térképét; közel áll elkészüléséhez Görögország 1:300,000 méretű térképe photolithographiai ábrázolásban; munka alatt van az Osztrák-Magyar monarchia átnézeti térképe (1:900,000) mint fali abrosz 6 lapon; rajzolás alatt áll a következő című »Karte des europäischen Orientes« 1:1,200,000 arányban. Jelezve van, hogy elkészült Khina térképe 1:7,500,000 arányban. És mint tudjuk (Földr. Közl. 1886. 446—449. lap.) Lóczy Lajos epochalis munkája mellé készült a k. m. Természettudományi Társulat megbízásából. Hasonló munkás tevékenységet fejtett ki a lithograph-szakasz és mutatványul Korzika-sziget déli részét tünteti föl az évkönyv 30-ik lapján.

II. A nem hivatalos rész foglalja el a füzet nagyobbik részét,

a 4—13. ivet. Ebben Hübl Arthur bárótól tanulmány van az 51—96. lapokon a galvanoplasztikai nyomólapok készítése módjáról. A 97—119. lapokon Sterneck Róbert ad számot kutatásairól, melyeket a föld belsejében nyilatkozó nehézkedési törvények fölismerése érdekében végzett 1885. folytán szászországi Freibergben a Himmelfahrt-Fundgrube nevű ezüstmánya Ábrahám tárnájában. A 120—165. lapokon Hartl Henrik értekezik a vetületekről, melyeket az általános elszállásoló törzskar (General-Quartiermeisterstab) és a katonai földrajzi intézet fontosabb térképkészítményeinél használni szokott. Függetlenül szolgál hozzá a térképek fölsorolása, a melyeket a két nevezett katonai hatóság kiadott; de csak azok a térképek nyertek a jegyzékbe fölvételt, a melyek vetületi számításai még meg vannak. A 178—188. lapokon azon irodalomnak fölsorolása következik, mely a hivatalos térképeknel fölhasznált vetületi módokat teszi megbeszélése tárgyául vagy az illető intézet specziális czéljai szempontjából látszott szükségesnek arra, hogy hallgatással ne mellőztessék. Végül a 189—197. lapokon tabellák a térképek készítéséhez.

A munka térképi mellékletei közül legszebb a Középponti Kárpátok hegyvizrajzi ábrázolásábó legy szelvény 1 : 750,000 arányban; ez 6 szinskálával adja vissza a vidéket, mely a novytargi fölföldtől a Vihorlat hegységig terjed. Három további koczkázott térkép mutatja azt, hogy a katonai földrajzi intézet munkásai a legközelebb lefolyt munka-évben, mely területrészek fölvételével foglalkoztak. Három rajzlap a galvanoplasztikai műveletek föltüntetését tüzte czéljául. Egy többféle színben nyomott térkép a szászországi freibergi Himmelfahrt bánya Ábrahám nevű tárnáját ábrázolja, négy utána következő lap pedig a vetülettanhoz szolgálát fölvilágosító ábrákat. *H. I.*

Die Vergletscherung der deutschen Alpen, ihre Ursachen, periodische Wiederkehr und ihr Einfluss auf die Bodengestaltung. Geokroné Preisschrift von Albert Penck. Mit 16 Holzchnitten 2 Karten und 2 Tafeln Leipzig. I—VIII. 488 lap.

Partschnak a Kárpátok és középnémetországi hegyek egykori jegeseiről írt művét*) rövid idő mulva egy sokkal terjedelmesebb és alaposabb monographia követé a czimben foglalt testes kötetben. E szakkörökben nagy elismeréssel, fogadott, s szerzőjét egyszerre európai hírnévhez és kiváló tekintélyhez juttató munka

*) Lásd Földrajzi Közlemények, 1883. évf. 233—244. lap.

létrejöttét, mint azt szerző a bevezetésben előadja, tulajdonképen a müncheni Lajos Miksa tud. egyetem bölcsészeti facultása által kitüzött pályakérdésnek köszöni. A fiatal szerző nagy lelkesedéssel megkezdett kutatásait az Inn és Salzach vidékéről Tirolra is kiterjesztheté, hol bő alkalom kínálkozék a bajor felföldön szerzett észleletek helyességének megbirálására is. Ilyenformán Penck műve oda nőtte ki magát: hogy három nagy fejezetben adhatja Felső Bajország és É.-Tirol legutóbbi jegeseit, az egykori glecsereket és végezetül a bajor felföld hegyi tavainak geneziséit.

A könyvnek majdem felét (1—211. lap) I—XVI. szakaszban az első fejezet képezi, melyhez bevezetésként a glacialgeologia irodalmának széleskörű és mély bölcselmi felfogásáról tanuskodó méltatását olvassuk. Külön fejezet foglalkozik a fenékmoréna meghatározásával, s a szerző igen helyesen ebben látja a jeges legbiztosabb útjelzőjét, amennyiben ez a hátrahagyott út mentének összes kőzeteiből mutatványokat ragad magával, s azokat lecsiszoltan, vagy szögletes alakban juttatja jelenlegi fekhelyükre a szerint, a mint a jégtömeg alján, vagy tömegében végezték pályafutásukat. A következő szakaszokban É.-Tirolt és a bajor felföldet áttekintve, arra a következtetésre jut, hogy mig Svájcban az alpok főgerinczétől legyezőszerűleg szétágazó völgyekben fejlődtek ki a jégkorszak glecserei: emitt a Rajnától a Chiem tóig a hossz- és harántvölgyek eljegesedése oly összefüggőleg történt, hogy csakis a legmagasabb csúcsok emelkedhettek megannyi szigetként ki abból.

A sváb-bajor felföldön négy, a fővölgyekkel átellenben éjszakra kihajló hullámvonalként konstatalható az itt szóban levő roppant jégmezők határa; azonban sajátságos és meglepő jelenségként se az oldal-, se a homlok morénák nem fejlődtek itt ki. A kőzetdarabok tovaszállítása úgy látszik nem a jegesek felületén, hanem azok tömegében, vagy éppen fenekén történt. Csakhogy a fenékmorénák jelentkezése is felette egyenetlen, s inkább a keresztvölgyekkel jár, mint a hol a jegesek mozgása lassúbb, mechanikai működésök ennek következtében jelentékenyebb vala. Szűk völgyekben a fenékmoréna anyaga nem halmozódhatván fel, azt inkább tágulásokban találjuk, s mialatt itt az előretoluló jégtömeg a törmeléket magával ragadta, egyúttal a nagy nyomás és előresietés az érintett alapra rombolólag is hatott, vagyis a jeges egyidejűleg koptató és halmazó szerepet teljesített.

És valamint napjainkban a jégtömegek nagyságától függ az előhaladás erélye: akkor is a szélesebb völgyek terjedelmesebb jegesei hatoltak ki legmesszibbre. Eszerint a most uralkodó klimatikus tényezők hatványozott érvényesülését kell a diluviumra feltételeznünk.

Ide vezethetők vissza az Alpok éjszaki és déli völgyeiben szembetűnő kvantitatív eltérések szintén. Nyugat felé haladólág a gleccserjelenség öregbedése se magyarázható különben.

A bajor felföldön is felismerhető a végmorénák jellegzetes configuratiója. Minden jégár saját végmoréna-övvel rendelkezett, sőt párhuzamosan futó társai ellenében is megvonta e moréna töltéseket, melyeken belül radiális irányban a morénák intenzitása fokozatos csökkenésben van. Így a periphéria a központhoz viszonyítva magasabb, s míg pl. az Innjeges centruma, a rosenheimi lág 450 m., addig a határmagaslatok 600 métert érnek el. Az ilyen központi depressióban rendszeren tóvá gyűlnek fel a légköri csapadékok, mint azt déli Bajorország és éjszaki Olaszország hegyi tavain szemlélhetjük. Olykor levezető csatornát nyernek a vizek, s az öblözet kiszárad de említett configuratiója mégse enyészik el. A rosenheimi lágok is egy ily módon megsemmisült tó maradványai, s a Lech-jeges depressiójában Füssennél találjuk ennek párját. Általánosan elfogadott szabály már napjainkban a mit még 1842-ben Agassiz kimondott, hogy a gleccsertakaró alatt szállítatik a törmelék túlnyomó tömege, s a perphricus végmorénák majdnem kizárólág innen keletkeznek.

Közzvetett glaciálműködés czímmel ismerteti a réteges üledékeket, melyeknek gleccserjellegét az éjszaki germán alföldön Berendt és Jentzsch fáradságos kutatásai deríték fel. Már a gleccserkapuk, végzódések közelében szembetűnő a jég és víz váltólágos működése, s ezek terményeinek ellentétes kinézése, s épen innen magyarázható ki a fenékmorénákban fellépő homok és kavicsfészkek, agyagos belövellések jelenléte. Ezek tanúságai szerint időnkint még a diluviális jégtakaró alatt is lehetőségessé vált a víz működése. Tanuságos példákat talált Penck idevonatkozólág a Münchenből Salzburgba haladó út mentén, hol az Inn 2 kilométer hosszóságban 60—70 méter vastag glaciális rétegeken tör át. Alább Wasserburgnál ismétlődik hasonló feltárás s nem messze Garsnál a vaspálya építói idéztek elé egy érdekes kismetszést.

A második fejezetben Felső-Bajorország és É-Tirol régibb

eljegesedésének elméletét találjuk meg. Az alpok többszörös eljegesedésére vonatkozó állítások és ellennézetek megrostálása után Innsbruck környékének és az alpani alpok jegeseinek és moréna-képződéseinek szentel sok helyet.

A harmadik és »A bajor felföld tavainak képződése« czimű fejezet 5 szakaszban foglalkozik nagyérdekű tárgyával. Az első szakaszban kimutatja Tyndall tévedését, ki a jegesek kiválásainak tekinti az alpok völgyeit, melyek pedig a jégkorszak előtt is léteztek, s a jegesek medrét biztosították. Széles látkörrel és bő olvasottsággal tárgyalja a hegyi tavak (tengerszemek) keletkezését, az összes idevonatkozó tekintélyek véleményének összegezéséből kimutatva: hogy az Alpok övében jelentkező tavak geológiai szerkezettől függetlenül erózió útján jöhettek létre.

Zárfejezetében a jégkorszak okairól forgalomba jött elméleteket foglalja egészszé, figyelmeztetve főleg ama nehézségekre, melyek a fauna és flóra adatainak felhasználásánál eléállnak. A jégkarczok hatása nem a szerves élet egyetemében, hanem csak egyes rétegek kövületeiben fejeződött ki.

Ime a helyi jellegű tanulmány a megfigyelések és irodalmi adatok révén a jégkorszak egészére kiterjedt. Mindezek rendén kiderül, hogy a jegesek se valának egy váratlan katasztrópha eredményei, hanem klimában fellépő százados ingadozása egyik tünetényként minősíthetők.

Azonban csak újabb tüzetes kutatások tisztázhatják majd szerző ama végtétéletét: hogy valamint jelenleg magasabb szélességi fok alá eső tél és nyár váltakoznak egymással: nagyjában egész planétánk átéli a nyári és téli periodusokat.

Penck tudvalevőleg lankadatlan erélylyel folytatja kutatásait. Skandinávia és a Pyrenéek egykori jegesein élesíté ő az Alpok után azt a mély belátást, melyet e munkájában is bámulattal szemlélünk, s melynek a geographus és geologus egyaránt sok élvezetes és tanuságos fejtegetést köszön. *T. G.*

Durch das Britische Reich. Süd-Afrika. Neuseeland. Australien. Indien. Oceanien. Canada. Von Alexander Freiherr von Hübner. Leipzig. F. A. Brockhaus 1886. Mit einer Karte.

Ez a teljes czime a jeles útleírásnak, mely 8-ad rétű XI. 329 + VII. 377. lapon jelent meg. Hübner báró előzetes jelentését, melyet előadás alakjában a bécsi »Keleti Muzeum«-ban ez újabb útja felől tartott, ismertette már folyóiratunk (Földr. Közl. 1885. 613. lap.) Mint ott jelezve van, a rövid izleltető elég volt

arra, hogy az öreg utazó ez újabb munkája iránt magas fokú érdeklődést költsön. Második földközi utját megigérte magának báró Hübner már 1871-ben, midőn munkája az elsőről »Spaziergang um die Welt« czimen megjelent, mert mint jelen műve előszavában mondja, Kelet-India az ő ifju korának egyik álma volt. Végre 1883-ban ráhatározta magát az intéző körökben nyomatékos államférfiu és élesszemű utazó, hogy önmagának tett emez ígérését beváltsa. Magas kora tekintetéből aggodva néztek övéi e vállalata elé és e rögeszmeszerű elhatározásában rugalmas értelmi képességeinek hanyatlását leverten hitték észlelni, valahányszor a 70 éves aggastyán kedvencz tervéről szolt; de ő nem hagyta magát visszajartani, ment s a világirodalom egy becses művel gyarapodott, hogy úti élményeit, megfigyeléseit papírra tenni el nem mulasztotta.

Útirajza nem természettudományi értékben találja meg nyomatékát, mert ő diplomata, hanem a gyarmati politikai viszonyok és fölismerésében. Ezért első sorban bár Anglia lehet hálás, hogy Hübner báró mint semmi oldalról meg nem vesztegetett szemüvegen néző államférfiu földte föl a gyarmatok életerén rágó bajokat: de okulhat belőle mindenki, a ki könyvét forgatja, mert az ő észjárásának szokatlanul önálló nyilatkozás modora, eleven irányának sajátságos, lebilincselő zamata van. Érintkezik ő mindenkivel, kormányzó és kormányzott elemekkel, megnyilik előtte minden pártember szive és ajka s ez az alap, melyen mint részrehajlatlan bíró képes ő igazságot tenni a függő ügyekben is.

Megnehezíti munkája élvezetét az, hogy a mondatválasztó vesszők nem kellő helyökre vannak téve és ez megelőző két munkájában nem tapasztalható. Természettudományi tekintetben ritkán nyilatkozik, általában megegyezőleg érvényben levő ismereteinkkel, de mégis fölüllik olykor némely olyan dolog, a melynek ellenkezőjét várnók. Pl. Nyugot-Ausztrália partvidékéről mi a tengeráramlások törvényei ismerete alapján azt tartjuk, hogy sivár és esőtlen, gyarmatai ezért nem boldogulnak; ő pedig Perth város környékéről azt állítja, hogy annak éghajlata állandóan nedves, az ember magát szinte Irlandban képzei: Nyugot-Ausztrália a maga esőit a déli és délnyugoti szelektől kapja.

Az I-ső kötet végéhez egy Mercator velületű világkép járul, mely föltünteti a bárónak 1871-iki és 1883—1884. évi utjait a föld körül. Uj-Seeland és Chile közé pedig a mérsekelt övön az ellensark felé karton gyanánt Hindosztan térképe van ékelve. A

2-ik kötethez függelék adja utja vonalainak irányát és hosszúságát, melyből kitűnik, hogy megtett gőzhajón 10.654 mértföldet, vasuton és kocsin 4337-et, összesen tehát 9 híján 15,000 mföldet vagyis majd 3-szor annyit, a mennyi egy földkörüli útra az egyenlítő alatt szükséges lenne. Megérdemelné e munka, melynek kötetlenül 12 márka az ára, hogy hazai nyelvünkön csak úgy napvilágot lásson, mint »A séta a világ körül.« *H. I.*

Der Mensch. Von Dr. Johannes Ranke. I. Band. Entwicklung, Bau und Leben des menschlichen Körpers. II. Band. Die heutigen und die vorgeschichtlichen Menschenrassen. Leipzig. Verlag des Bibliographischen Institutes 1886 – 1887. Ára kötetlenül a kettőnek 26 márka.

E nagy 8-adrétű munkának I. kötete XIV. + 616 lap terjedelmű, szövegebe nyomva 583 ábrát tartalmaz és azokon kívül 24 aquarell táblát Emil Eyrich, Georg Klepzig, Gustav Mützel, Adrian Walker után. A II. kötetben X + 613 lapon 408 ábra van, 8 aquarell tábla és 6 térkép Ernst Heyn, H. Magnussen, A. Winther, Karl Wolf-tól. Ez ethnologiai munkának, melyből az I. kötet inkább anthropologiai tartalmu, II. kötete megbeszéli a jelenlegi és történetelőtti emberrasszoknak testi különbözőzeit, valamint a föld mélyéből eddig kiemelt kulturtörténeti maradványokat, melyek a történelem előtti idöket jellemzik, különösen pedig Európa ősnépeinek e nemű produktumait a jégkorszaktól kezdve azon időpontig, midön a történelem világa Közép-Európában derengeni kezd.

Érdekesek e munka térképmellékletei. Az I. kötetben ilyen nincs, a II. kötet 120-ik lapjához jön a következő czimű »Karte der mittleren Körpergrösse der 20-jährigen Italiener nach Dr. Ridolfo Livi.« E térkép természetesen csak az olasz királyság területét vette számba s nem mind azokat a területeket, a hol olaszul beszélnek, így Korzika is menten van hagyva a jellemző szinezéstől, mely 10-féle sárga nuance-ban adja 155·86 cm.-től 166·42 cm.-ig, azt hisszük a katonaköteles lakosság termet magasságát. Legkedvezőbb az Udine, Treviso, Padua, Lucca körül, legkedvezőtlenebb a tarentoi öböl körül. Szardiániában éjszakeleten, Sziciliában éjszaknyugaton vannak a legmagasabb termétek, tehát ott, hol a klima legkevésbé készíti az embert elpuhulásra. A 2-ik térkép a 238-ik laphoz szolgál, czime »Verteilung der Menschenrassen nach Huxley.« Ez merkátori vetületben 11-féle színárnyalattal adja a különböző emberrasszokat. Hasonló vetületű,

de kettős lapot elfoglaló térkép az, mely a 244-ik laphoz jött. Czime: »Sprachen-Karte. Gegenwärtige Verbreitung der Sprachstämme.« Ez 25-féle színárnyalatot használ föl saját czéljaira.

A 260-ik laphoz járul a következő térkép: »Verbreitung des Braunen-Typus in Mittel-Europa. Massstab 1:5,800.000. Közép-Európába itt tulajdonképen csak a Németbirodalom, Belgium, Svájc és az Osztrák-Magyar monarchiának német-szláv fele van befoglalva. A mi hazánk helyét egy karton foglalja el, mely Galicia keleti részét és Bukovinát ábrázolja, Franciaország helyén pedig egy másik karton Isztria déli részét és Dalmátországot tünteti föl. E térkép iskolás gyermekek megfigyelése alapján készült és percentekben 5-féle színnel adja a barna typos elterjedését; természetesen, hogy ez délen erősebb és éjszakon gyöngébb, de az is áll, hogy a francia és vallónvérti belgák erősebb százalékot adnak a barna typushoz, mint a velők egy szélesség alatt lakó németek. A 367-ik laphoz jövő térképnek czime »Die hauptsächlichsten früheren und heutigen Gletschergebiete der Erde.« Az egyenlítővel ketté osztott teke két felén sötétebb kék szín jelzi a mai glecserek elterjedését és a világosabb a régiéket. Részletezése e térképnek az, mely a 384. laphoz járul; czime: »Mitteleuropa zur Eiszeit, von Albrecht Penck.« E térkép aránya 1:6,600.000; sötétebb kék színe a belső újabb morenákat, a világosabb a külső régieket jelöli. Értékessé teszi ezt a lapot az is, hogy a palaeolith ember korszakából származott maradványok lelő helyeit piros színnel látjuk rányomva. *H. I.*

Verhandlungen des sechsten deutschen Geographentages zu Dresden am 28., 29. und 30. April 1886. Im Auftrage des Centralausschusses herausgegeben von H. G e b a u e r. Berlin 1886. (Nagy 8-adrétű 238 lap.)

A német geographusok hatodik nagygyűlésének lefolyásáról Közleményeink múlt évi folyamának 509—613. lapján volt szó; ugyanott ismertetvék e nagygyűlésen tartott előadások, névszerint François, Naumann, Matzat, b. Riehthofen, Leopoldt, Hahn, Lehmann, Egli és Petri előadásai. Az ezen gyűlésről kiadott évkönyv egész terjedelmükben közli ez előadásokat s az azok kapcsán keletkezett vitákat, ugyszintén a gyűlésnek a fentebbi jelentésben meg nem említett két tárgyát, S c h n e i d e r Oszkár előadását egyes földrajzi fogalmak praecisebb meghatározásáról s R u g e Sophus jelentését a német honisme fejlesztésére kiküldött központi bizottság működéséről. A függelék a gyűlés lefolyásáról, annak

látogatásáról stb. számol be. A paedagogiai szempontból sok érdekes s tanulságos munkát ajánljuk földrajztanáraink figyelmébe, *Th. G.*

Dr. Friedrich Umlauf: Das geographische Museum am Mariahilfer Gymnasium. Wien 1886.

E rövid értekezés tulajdonkép csak lajstroma a (bécsi) mariahilfi községi reál- és főgymnasiumon Umlauf által megalapított földrajzi múzeumnak. Itt azért teszünk róla említést, hogy magyar iskoláink is tudomást szerezzenek eme — a maga nemében páratlan ilyenmő gyűjteményről. Az ily múzeumok fontosságát a földrajz tanítására újabb időben többen (főleg a *Zeitschrift für Schulgeographie*-ban) fejtegették s az első ily gyűjteményt Drezdában Dr. Schneider Oszkár állította össze, ki azt a német geographusok drezdai gyűjtésén be is mutatta.* Ennek példájára alapította Umlauf a maga földrajzi múzeumát, melyben a földrajz szemléltető tanítására szolgáló nagymennyiségű kép, ethnographiai s természeti tárgy van egybegyűjtve. A gyűjtemény legnagyobb részét a földfelület különböző alakulatait s egyes vidékeket, városokat stb. ábrázoló képek teszik; ezek közt vannak az összes földrajzi jellemképek (*Charakterbilder*) u. m. a Hölzel, Kirchhoff, Lehmann, Jüttner, Simony-féle és más gyűjtemények s 659 táj- és látkép (az osztrák-magyar monarchiából 373, Európa többi államaiból 190, Ázsiából 48 stb.) Az ethnographiai gyűjtemény a Schlagintweit-féle rasszfejekből (gipszmásolatban), a Kirchhoff, Lehmann, Baer- s másféle rasszképekből, végül számos népviseleti képből, s ethnographiai tárgyakból (különböző fegyverek, ruhameűek, szövetek, házi eszközök) áll. Ehhez csatlakozik 56 darabból álló ásvány- és kőzetgyűjtemény s a kereskedelemben szerepet játszó növények, faneműek, állatok s ásványok gyűjteménye (több mint 250 darab); egy kisebb gyűjtemény a tenger állat- s növény világát mutatja be. Az egész múzeum 1300-nál több tárgyat tartalmaz, bele nem számítva térképeket s földgömböket. Ehhez járul még egy 1800 darabra rúgó pénz- és éremgyűjtemény. Hogy ily múzeum mellett a földrajz tanára sikerrel végezheti feladatát, könnyen elképzelhető. Valjon hány magyar iskolának van ehhez csak némileg is hasonló földrajzi múzeuma? *Th. G.*

A hallei földtani társaság közleményeinek múlt évi folyamában Dr. Assmann Richard ottani egyetemi magántanár

* Lásd Földrajzi Közlemények XIV. k. 602. lap.

igen érdekes cikkben írja le a közép-németországi zivatarokat. — Legelőször Franciaországban vizsgálták a zivatarokat földrajzmeteorologiai alapon, földerítvén azok haladási irányát s oceáni eredetét 1865-ben. Ezután Svédország, Norvégia s 1877-ben Belgium tett hasonló vizsgálatokat. Németországban Bezold tanár állított fel legelőbb 1879-ben a bajor királyság területén rendszeresen szervezett hivatalos közegeket a zivatarok észleletére. Ezek eredményeit 250 állomásról összegyűjtve, 1879 óta évenként közre adják. 1880-ban alakult meg nevezett Dr. Assmann főhivása folytán a »Verein für landwirthschaftliche Wetterkunde« című egyesület; majd a magdeburgi ujság költségén létesült ugyanott egy központi észlelő állomás »Wetterwarte« cím alatt, felszerelve a legújabb műszerekkel s központja lett több mint 600 meteorologiai észlelő állomásnak, melyek egyebeken kívül főleg a zivatarok gondos megfigyelését eszközlik s azokról minden észlelt alkalommal portomentes levelező lapot küldenek Magdeburgba az időjárást észlelő egyesület központi állomására. Ezeket aztán Dr. Assmann néhány hivatalnokkal rovatokba és synoptikus térképekbe dolgozza fel. Nevezett egyesület észlelő területe következő tartományokat foglalja magában: Szász tartomány, Braunschweigi és Anhalti hercegség, Szász-Koburg-Gothai, Altenburg, Meiningen, Schwarzburg-Rudolstadt és Sondershauseni hercegségek, összesen 42.437 □ kilometer, melyen 247 észlelő állomás van, tehát 170 □ kilomrre esik egy állomás. Ezen hálózat központja a magdeburgi állomás, melynek észleleteit Assmann adja ki évenként a »magdeburgi ujságészlelő intézetének évkönyvében«, melyből eddig 1881—1884-ig 4 évfolyam jelent meg.

Közleményének első szakaszában terjedelmesen értekezik szerzőnk a zivatarok viszonyáról a légnyomáshoz. Már régen észlelték s ujabban ismételtén kimutathatták, hogy a zivatarok a légnyomás egyidejű ingadozásával együtt lépnek fel. Ezen jelenség lefolyásának gondos észleletére és követésére Assmann főhivta Közép-Európa mindazon meteorologiait, kiknek Sprung-féle Barographjuk van. Ezek (Bécs, Berlin, Hamburg, Kopenhága) a légnyomás minden abnormis ingadozásairól kopiákat közölnek egymással. Ezen ingadozásokat szem elé tűntető görbékről több táblázatot állit össze szerző, melyeket 1881—1884-ig nevezett készülék irt le Magdeburgban. Összeállitja továbbá az 1881-től 1884-ig ott észlelt összes zivatarok számát, dátumát, kezdőpontját

és a dörgéseket, mint a zivatarok kriteriumát, valamint a dörgés nélküli villámlásokat is. Ezekből kitűnik, hogy nem minden zivatart kísér légnyomás ingadozás; valamint viszont oly ingadozás is előfordul, melyet nem kísér zivatar, mert amaz ingadozások teljességgel nem függenek az észlelés helyén kitörő zivataroktól, mintán ettől távoli viharok is képesek a légnyomásban ingadozást előidézni. E fejezetbeli vizsgálatainak eredményeit így foglalhatjuk össze:

A légsúlymérő rövid és hirteleni ingadozásai okozati összefüggésben állanak a zivatarokkal s erősebb lecsapódásokkal; mindkettő ugyanazon jelenség különféle nyilvánulási módjául tekinthető. Nem minden zivatart és csapadékot kísér a légnyomás ingadozása. Ezen ingadozás legtöbbször magas légnyomásbenyomulásának következménye, melyet minden oldalról depressió vesz körül.

A következő fejezetben a szél és zivatar viszonyát tárgyalja, kimutatván, hogy a zivatarok barometris depressiókat kísérő jelenségek lévén, ezek az egyidejű szélirányokban jelezve vannak. Ennél fogva tabelláris összeállítást közöl a különféle szélirányokról és azok gyorsaságáról Magdeburgban a zivatarok előtt, alatt és után. E táblázat mutatja, hogy a zivatar elvonulásával kevés kivétellel a szél iránya is megváltozik és pedig Közép-Németországban most a nap forgása szerint, majd azzal szemben fordul. Zivatarok gyakoribb fellépésére Németországnak nincs különös dispositiója.

A zivatar és felhőzet című szakaszban előadja szerző, hogy a zivatarok felhőzete igen jellemző. A legtöbb esetben egy cirrustömegeből alakult ernyőzet előzi meg az előkészülő vihart, mely összegyűl a gözzel elfödött horizont felett s azután mutatkoznak a cumulus-tömegek. Néha ezek eltakarják a cirrus-ernyőt, de ezek akkor sem hiányozhatnak és a többi cirrus-féle felhőknél jelentékenyen alább járnak. Tehát általában a zivatarok és a cirrusok közt kivétel nélkül összefüggés van. Nagy ritkaság a zivatar 1000 meternél csekélyebb magasságban. A zivatar és csapadékok című szakaszban előadja szerző, hogy a lecsapódás rendes kísérője a zivatarnak, úgy hogy igen gyakran egy zivataros esőzés az egész évi esőmennyiségnek ötödét teszi. A két jelenség közt nemcsak okozati összefüggés van, de egy közös

okra vihető vissza mindkettő és ez a felemelkedő légáramlat, vagy a barometris depressio, mely a légkör magasb régiójába vizgőzt visz magával, mely az alsóbb rétegekben vízcseppekké, a felsőbbekben jégkristályokká sűrűdik meg. A vízcseppeknek a jégkristályokhoz való dörzsölődése által áll elő a légkör villamossága zivatarok alkalmával, amazokban plusos, ezekben minusos módosulásban.

Fordulnak elő nagyon ritkán zivatarok lecsapódás nélkül is, főleg ilyen szokott lenni néhol az első zivatar, hosszantartó száraz és forró időjárás után. Ezen zivatarok rendkívüli magasban vonulnak el, sok villámlással és kevés dörgéssel járnak. Szerző táblázatba állítja össze azon záporosóket és viharos felhőszakadásokat, melyek 24 óra alatt 40 millimeternél több csapadékkal jártak Közép-Németországon; klimatikus kerületek szerint rendezve az észlelő állomásokat. Továbbá összeállítja a jégesőket Közép-Németországon 1881—1884-ig az összes zivatarok százalékában kifejezve, valamint 1874—1884-ig 10 év alatt jégesővel meglátogatott helységeket az összes helységek százalékában kifejezve; a felsorolt területen összesen 12.474 helység van, ebből 5822-öt vert el a jég 10 év alatt és pedig leggyakrabban lépett fel a jégzivatar a Havel folyó lapályán. E szakasz rövid foglalata tehát az, hogy esőtlen zivatarok is előfordulnak Németországon, noha ritkán, főleg egy zivataros időszak elején. Felhőszakadásszerű záporok főleg a hegységek keleti és éjszaki oldalait látogatják, de szórványosan a síkságon is fellépnek. A jégesők a relative szárazabb vidékeket keresik inkább fel, az emelkedések éjszaki vidékein.

A zivatar és hőmérséklet szakaszában előadja szerző, hogy a mellékelt mérsékleti görbék azon tényt mutatják ki egész biztossággal, hogy valahányszor a lég mérséklete a normalis fokon felül áll, a zivatarok gyakoribbak, míg ha amaz alább száll, kevesebb zivataros nap van. De időben nem esik össze a zivatarok legnagyobb gyakorisága a rendesnél magasb mérséklettel, hanem mindig azután következik be és pedig rendszeren 5 nappal.

Szerző összeállítja a németországi zivatarok statisztikáját 1881—1884-ig és pedig először a napi órákról beérkezett jelentések számát, melyekben a zivatarok kezdődtek. Ilyen jelentés 10.749 volt, zivataros nap pedig 10.225, tehát volt nap több zivatarral is. A zivatarok napi periodusa is

görbék által van kimutatva, melyek mutatják, hogy a legtöbb zivatar a korai délutáni órákban fordul elő, 3 óra körül.

A tűzkármentesítő társulatok és bankoktól bekért adatok alapján összeállítja szerző a Közép-Németországon előfordult villámütéseket 1875—1884-ig. Ilyen 3432 fordult elő ezen időszak alatt 2416 helységben; gyújtó villámütés 1301 volt, az összes esetek 42 százaléka. Legtöbb volt 1884-ben, 1881 és 1880-ban; legkevesebb 1878-ban. E tekintetben sok függ az egyes vidékeken használt épületfedézetek minőségétől és az alkalmazott villámhárítók számától. Szerző összeállított adataiból az tűnik ki, hogy a hegyes és erdős vidékeken viszonylagosan kevés villámütés fordul elő.

Végül a függelékben szerzőnk Sohnke tanár röpiratát bírálja a zivatarral járó villamosság s a közönséges légköri villamosság eredetéről. Az egész közleményt egy igen érdekesen összeállított térkép zárja be a közép-németországi jégverésekről, melyen az egyes kerületekben levő összes helységek százalékában vannak kifejezve a jégverte községek s a vidékek sötétebbre vannak színezve ott hol eme percent magasabb. Ugy ezen térkép, mint szerző egész vizsgálódása nálunk egészen új és még eddig járatlan téren mozog s igen megérdemli a szakkörök figyelmét, melynek felbresztése volt ez ismertetés czélja. *P. K.*

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

1. *Expedíciók.*

Jeliszéjev kisázsiai útjáról. A múlt esztendőben a »Pravoslavnoje Palesztinszkoje Obszesztvo« — Orthodox palesztinai társaság — élve a Dr. Jeliszéjevnek az orosz földrajzi társaságtól Kis-Ázsia beutazására adott megbizással, a maga részéről azzal toldotta meg azt, hogy nyomozza ki a Kaukazusról a szent földre vivő utat, melyen valamikor az orosz zarándokok haladtak. Oroszországból a szent földre vivő legközelebbi út ez: Erzerum, Charput, Malatie, Bechepe, Antablikilis, Aleppo, Gamah, Homs, Damaszkus, Nazareth stb. Jeliszéjev a kurdok zavargása miatt Alexandretta-ban szállt partra, felkereste Antapieht, a régi Antiochiot, melynek egykori fényéből mi sem maradt meg; eltűnt a sík templom s az a bazilika is, melyben aranyszájú szent János hirdette az igét.

Antiochiából Aleppoba vivő úton tavaszonkint rettenetes láz dühöng, mely a halál völgyévé teszi azt. Jeni-Sar falván túl cserkesz rablók veszélyeztetik az utat, mely nagyszerű romok mentén viszen el. A muzulmanok nagy kegyeletben tartják annak a Simeomnak emlékét, aki oszlopként állott; ő róla van elnevezve a Dsebel-Saman hegység. Kihristől 25 kmnyire van Antajbo helysége, Kisázsia legszebb helye, melynek hegyoldalait pompás szőlők borítják, s melyben amerikai gyarmat is van. A lakosság muzulman, örmény és orthodox. Itt azt kérdezték tőle, hogy mikor jönnek már az oroszok? — Az Antitaurus hegységben praehistorikus tárgyakat talált, de viszonzásul a kizil-basik háromszor megrabolták, gyűjteményét megdézsmálták, a koponyákat összeroncolták, mondván, hogy az átkozott gyaur megrabolta az igazhivők sírhelyét. Futással menekült. Majd a hatósággal gyűlt meg a baja, titokban térképet készítő orosz kémnek tartották s Tokotaban börtönbe vetették. Alighogy megszabadult innét, már is hajtóvadászatot tartották rá, megmotozták, térképeit elszedték, egyik naplóját elvették, s Sivasból négy csendőr fedezete alatt indították tovább Mire Sansunba ért, az egész környéken ő volt a leggyanasabb ember. Szerencséjére Sangunban orosz consularatus van, tehát baj nélkül megszabadult kellemetlen helyzetéből, melyért panaszt emelt a konstantinápolyi követségnél.

A szent földre utazás most 38 napot vesz igénybe, és távolról sincs annyi veszedelemmel összekötve, mint annak előtte. Különbösen most kevesebb orthodox látogatja is már Jeruzsálemet, sokakat csupán az üzlet vonz oda. Cs. L.

Expedíció a Novaja Zemlyá-ra Az orosz földrajzi társaság megbizta rendes tagját, Vilykiczki-t, hogy a Novoja Zemlyára rendezendő expedíciót vezesse. Az expedíció előbb felkeres Archangelszk városát s csak azután megyen rendeltetése helyére. Főcélja oda irányul, hogy az inga lengéseinek megfigyelése segítségével adatokat szerezzen a föld alakjának meghatározására. A megfigyeléseket e célra szerkesztett műszerrel fogják végezni, mely Lenz E. R. utmutatásai szerint Rapsoldnál készült Hamburgban, s melyet Lenz Berlinben a geodaesiai intézetben kipróbált. A tengerészeti miniszterium azzal bizta meg Vilkiczki-t, hogy a chajpudryi öblöt kikutassa. Cs. L.

Schmidt A. J., a nyugotszibíriai földrajzi társulat tagja, Nyugat-Szibíriában folytatott buvárkodásai közben azt találta, hogy az Isim folyótól balra fekvő, úgynevezett Gorjkaja limja (Keserű

vonali) nevű területen teljesen eltűnt az a sok tó, melyet az 1835-ik évben kiadott térképek feltűntetnek. Ennek előtte a ben-szülöttek ezen tájon busás jövedelmi forrásra találtak a halászatban, míg most, a tavak eltűnése után, más kenyérkereset után kénytelenek látni. Schmidt úgy találja, hogy a tavak kiszáradásának oka nem a víz túlságos elpárolgásában, hanem a száraz föld emelkedésében keresendő. *Cs. L.*

Alexandriától Szivah-oázisig. A majlandi Luigi Robecchi múlt év decz. 17. a kairói földrajzi társaság ülésén felolvasást tartott azon utazásról, melyet a Nagy Sándor óta történelmileg is híres Szivah-oázisba tett. Schweinfurth, ki az ülésen jelen volt, nagy elismeréssel nyilatkozik a fiatal utazóról, s őt a Casati megmentésére küldendő expedíció alkalmából a majlandi afrikatársaság figyelmébe ajánlja. L. Robecchi 1886. jul. 27. beduinak öltözve 3 szolgálával és 4 tevével indult el Alexandriából, s először a part mentén haladva Abu-Sirba érkezett, mely a Vadi-Mariut nyugati végénél fekszik az ókori Taposiris helyén. A régi írók szerint Taposiris hajdan híres szőlőtermő hely volt, s az egész partvidék egész Barkáig kertekkel, s villákkal volt borítva. Most mindenütt elhagyott romok láthatók a meztelen sziklákon, s a némaságot csak néha zavarja meg egy-egy beduin, ki sovány marháit a dél felé nyíló völgyek legelőire hajtja. A romok között a legnevezetesebb egy nagy templom a Ptolemaeusok korából, mely a tengertől nem messzire egy magaslaton fekszik. A quadrátalakú épület egy-egy oldala 90 méter hosszú, falai az ó-egyiptomi templomok mintája szerint befelé hajlók. A templom belseje tágas udvart képez, s köröskörül a 8 méter széles falzatban kis kamrák vannak, melyekhez csigalépcsők vezetnek. E templomhoz közel az úgynevezett »arab torony« romjai vannak. Ez egy négyszögletes talapzatra épített izmos torony, mely valószínűleg világító torony gyanánt használtatott a veszélyes partvidék jelölésére. Taposiris romjai közül említésre méltók még a töltés, mely a város déli részét a Mariut-tó hullámai ellen védte és a Procopius által emlegetett nagyszerű fürdők maradványai Justinian korából, ezeken kívül római korból származó cziszternák a part mentében az egész vonalon nagy számmal találhatók. E partvidéktől délre nyíló völgyekben lakó beduinok az Ulad-Ali törzshöz tartoznak, mely innen Tripolisz határáig van elterjedve, s több mint 100,000 lélekkel bír. Ezen kívül lakik e vidéken egy kevésbbé ismert törzs, a Szenagra, melynek mintegy 20,000

lakosa 18 nagy családra oszlik. A szenagrák a part mentében, s attól befelé 10—12 kilométernyire tartózkodnak. Az esős évszak kezdetén a termékeny völgyekbe vonulnak, hol kukoriczát, babot, árpát, hagymát dinnyét, s búzát termesztenek, s az aratásig, mely rendszeren 3—4 hónap múlva következik be, itt maradnak. Megjegyzendő, hogy az aratás általában gazdag szokott lenni. A Szenagra földön, Sheik-el-Gharb nevű telepen iskola is van, hová a fiúk tanulni járnak. Robecchi Abu-Sirtól a Maddar fensíkra ment, mely Szenagra törzs vidékéhez tartozik, innen több lépcsőzetes s száraz fensíkon át Abu-Battah nevű helyre ért, hol azonban nem találván vizet, előbb a kavicsos Busszath völgyön, majd egy dombos sivatag vidéken tovább folytatta útját Bir-Hairam felé, hol egy nagy ciszterna van, melynek szerkezete római származásra mutat, azonban ebben sem volt víz. Robecchinek ekkor már csak egy tömlő vize maradt, s ezzel kellett megelégednie a kis karavánnak a még 4 napi járásra fekvő Ghara vagy Omm-el-Zoghayer oázisig, hová a szomszagság által elkínözva aug. 21-én szerencsésen megérkezett. Gharában kevés datolyapálma és némi sovány bokrok képezik az egyedüli növényzetet. A falu egy izolált sziklán fekszik, mely messziről óriási méhkasoz hasonlít. A kis község, melynek vagy 100 lakója van, palma gerendákkal támogatott homokos natronból készített fallal van körülvéve. Innen utazónk az Abjad sivatagon két napig tartó fáradságos utazás után Szivah-ba érkezett. Ez oázis egyike a föld legtermékenyebb pontjainak. A datolya és olajfa egész erdőket képeznek rajta, számtalan gyümölcsös és veteményes kertek borítják, s kövér földén évente háromszor aratnak. Talaja homokos agyag.

Az egész medenczét sórétegek környezik, mi miatt a ciszternák vize kissé sós. Szivah lakosait Robecchi bizalmatlan, vad jelleműeknek mondja. A nőtlen férfiakat és ifjakat csak nappal engedik a városban tartózkodni, éjjeli szállásra a város alatt fekvő MENCHIEH faluba küldik. A poligamia ritkán fordul elő, bár a nők száma kétszer annyi mint a férfiaké. Érdekesekek az itteni sziklasorok, melyeket a bennszülöttek KARAL-EL-MUTSABARIN-nak neveznek. A sirok rendszeren egy kamrából állnak, melyeknek falaiba fülkéket véznek, hová a halottakat teszik. A híres AMMONIUM templomból, melyben egykor N. Sándor is megfordult, most csak egy kapu látható, mely hatalmas monolith-romokkal van körülvéve. Robecchi utazása összesen 4 hó-

napig tartott. Remélhető, hogy utjáról nem sokára nagyobb művet fog kiadni. *K. L.*

A Lokenje folyót kutatta ki közelebb Tappenbeck hadnagy s erről a berlini földrajzi társaság Közleményeiben tesz jelentést. A Lokenje a Kasszai nagy mellékfolyója a Kongotól délre; közép folyásán 300—500 öl széles, partját rendszeren sűrű erdők borítják, de a Kasszaiba torkolata előtt az erdők megritkúlnak, a folyó szélesebb s mocsáros lesz, telve vízi lovakkal s tömérdek vízi madarakkal. A folyó partján lakó négerek ellenséges indulatúak s a Tappenbeck kíséretében levő négerek sem értették meg nyelvüket. *Gy.*

II. Vegyesek.

A leghosszabb folyók. Tilló orosz tábornok a földgömb nyolcz legnagyobb folyójának hosszát a legpontosabb térképek szerint a következőleg számítja: 1. Misszuri-Missziszippi (Humphreys s Abbot szerint) 4194 angol mértföld; 2. Nilus (Perthes térképe szerint) 4020; 3. Yäng-cze-Kiáng 3158; 4. Amazon (Iljin délamerikai térképe szerint) 3063; 5. Jeniszei (orosz katonai térkép szerint) 2950; 6. Amur 2920; 7. Kongó 2883; 8. Mackenzie 2868. Tilló számítása Klödenétől, ki adatait a berlini földrajzi társaság folyóiratában tette közre, főkép a Missziszippire nézve különböznek, az utóbbi ugyanis a Misszuri-Missziszippi hosszát 3658 angol mértföldre teszi. *Gy.*

Emin pasáról, kinek megszabadítása jelenleg az afrikai kutatásoknak új irányt szab s eredményeiben már is csaknem oly fontos, mint egykor a Franklin-expedíciók voltak, a Bécsben megjelenő »Deutsche Rudschau für Geographie und Statistik« egyik újabb füzeté Dr. Wolkenhauer tollából igen érdekes s eddig részben ismeretlen adatokat tartalmazó életrajzot közöl, melyhez részben a híressé lett utazó egyik rokonának Dr. Schroeter neissei gimnáziumi igazgatójának közlései szolgáltatták az anyagot. Most, midőn Fischer s Lenz Oszkár sikertelen kísérletei után egyszerre Thomson, Massari s Stanley indultak el különböző helyekről Wadelai felé, hol Emin pasa állítólag tartózkodik, nem tartjuk feleslegesnek ebből az életrajzból a következő részleteket közölni:

Emin pasa valódi neve Schnitzer Ede (nem Schnitzler, mint eddig irták) s 1840. márcz. 28-án született Oppelnben Sziléziában. Atyja, ki kereskedő volt, már öt éves korában elhunyt s anyja Trefsz Bernát neissei kereskedőhöz ment nőül s jelenleg is ott

él három gyermekével. Ede 1858-ban elvégezve a középiskolai tanfolyamot Neisseben, a boroszlói egyetemre ment orvosi tanfolyamot hallgatni. Különös hajlamot mutatott itt a zoologia s különösen az ornithologia tanulmányozására. Boroszlóból Berlinbe, majd Königsbergbe ment, az előbbi helyen Dr. Angelstein klinikáján assistens is volt. 1864. végén török szolgálatba lépven, legelőször Antivariban (Albánia) telepedett le, honnan több tudományos dolgozatot küldött Németországba, a miért a würzburgi anthropologiai s a bécsi zoologiai, botanikai egyletek is tagukká választották. 1870-ben Izmail Hacki pasa, Albánia kormányzója, Skutariba hívta s azután vele együtt nagy utakat tett Kis-Ázsiában, Syriában, Armeniában s Arábia déli részén. 1872-ben visszatértek Európába, először Konstantinápolyba, majd Janinába. Izmail pasa halálával Dr. Schnitzer Konstantinápolyba költözött, honnan 1875-ben rokonainál hosszabb időre terjedő látogatást tett. Az egyiptomi kormány meghívására 1876-ban (Gordon kíséretében a Szudánba utazott, mint az egyiptomi egyenlítői tartományok főorvosa. Orvosi teendői mellett többször vett részt diplomáciai küldetésekből is, így Mtéza ugandai királynál s Unyoroban s e nevezetes utazásairól a Petermann-féle folyóiratban tudományos leírásokat közölt. 1878-ban az egyiptomi egyenlítői tartományok kormányzója lett bej ranggal s itt maradt állandóan.

Kormányzói működésében rendkívüli sikereket tudott felmutatni. Az egész vidék lázas állapotban s féktelenségben volt különösen a garázdálkodó rabszolgakereskedők miatt. Emin bej a rabszolgakereskedést korlátok közé szorította, új községeket telepített, az állattenyésztés felvirágoztatásáról gondoskodva, új utakat készített s mindannak daczára az államkincstárnak is jelentékeny hasznot szerzett. A tudományos utazók magasztalással szólnak e férfinak önzetlen működéséről s rendkívüli szervezőképességéről. Hivatalos működését rendszeresen úgy intézte, hogy nagy kiterjedésű tartományából minden évben más vidéket látogatott meg s ezekről igen fontos tudományos adatokat közölt. A Mvutan Nzige, Makraka, Lattuka s Uëlle vidékekre vonatkozó ismereteink nagy része tőle ered. Még a Mahdi híres lázadása után is, mióta csaknem teljesen el van zárva a művelt világtól, gondosan eszközöl felvételeket, meteorologiai észleleteket s teszgyűjtéseket s 1886 első felében a Mvutan vidékére tett tudományos kirándulást. Mindezekről Petermann füzetei s az »Ausland« közölték tudósításokat s ezenkívül Brémába s Bécsbe több mint

kétezer kitömött madarat küldött. — Dr. Fischer s Junker adatai szerint e sok munka s nehézség között is sikerült e rendkívüli embernek az egyiptomi uralmat fenntartani a reábizott tartományban s ha Stanley expedíciója képes lesz számára fegyvereket s élelmi szert vinni, a felkeléssel is szembeszállhat. Saját személyét könnyen megmenthette volna, ha Junkerrel Zanzibár felé megy, de nem akart távozni helyéről, mert eltávozása Közép-Afrika eme részében a viszályok felülkerekedésével jelentene egyet. *Gy.*

Olaszok Délafrikában. A nyugati Griqua-föld, s az Oranje köztársaság határán fekvő Kimberley-i gyémántmezőön számos olasz munkás is dolgozik. Az olasz földrajzi társaság megbízást adott Weitzecker lovagnak, hogy ez olasz gyarmat viszonyait tanulmányozza. Ez utazó múlt novemberben kelt két rendbeli levelében arról tudósítja a társaságot, hogy az uralkodó nagy szárazság miatt utját nem folytathatja, s így a baszutók földje határán az Oranje köztársaság területén kénytelen az esős időt megvárni. *F. A.*

Kota-Radzsa és Niasz szigete. Kota-Rodzsa holland telepítvény Szumatra északi csúcsán a máig is hódolatlan acsiniak földjén. Az egész birtok kiterjedése hosszában $4\frac{1}{2}$, széltében $2\frac{1}{3}$ kilométer; s e kised terület megtartása elég gondba és fáradtságba kerül. Kikötője a Gadang és Szingapúr közt havonkint egyszer közlekedő holland póstagözösnek. Ez alkalmat használta fel Emilio Modigliani olasz utazó e telep megtekintésére, melyről a következőket írja Issel Artur barátjának: *)

Kota Radzsa vagy Kraton kikötője Oleleh, itt horgonyzik a hollandi póstagözös. Kereskedelmi hajó nem igen látogatja más, mint némely bataviai vagy penangi kereskedő házá, az ott állomásozó 4—5000 katonának ellátása végett. Ellenben fontos állomása a hadi hajóknak, melyek folyvást czirkálnak Acsin vizeiben, hogy a bennszülötteknek a külfölddel való érintkezését meggátolják, kivált oly czélből, hogy fegyvereket és lőkészleteket ne szerezhessenek be.

Oleleht Kota Radzsával gőz-tramway köti össze, mely tizenöt perc alatt a városba ér, s onnan tovább megy azon faerdők felé, melyek 2—300 méternyi közökben védik a területet az acsiniak támadásai ellen.

*) Issel maga is ismert afrikai utazó; 1885-ben jelent meg 4-ik kiadásban Afrika útazását leíró munkája: »Viaggio nel mar Rosso e tra i Bogos.«

Az öröknek folyton résen kell lenniök; nem múlik el nap kölcsönös golyóváltás nélkül. Az acsiniak folyton lesben vannak; a hollandi katonák nem mutatják magukat a szabadban, anélkül, hogy valamely bokorból lövés ne üdvözölné. A tramway kocsi-jait vaspánczél burkolja, mely ellentáll az ellenség golyóinak.

Néhány évvel ezelőtt a hollandiak nagy erélylyel folytatták a háborút az acsiniak ellen, messzire behatoltak volt országuk belsejébe, melyet erődökkel raktak meg. A kormány azonban megsokalta a pénz- és emberáldozatokat: a katonák soraiban ugyanis az ellenségein kívül gyilkos lázák, s a b e r i - b e r i *) pusztítottak. A mostani parancsnok utasítva van, hogy csak a védelemre szorítkozzék. Az acsiniak önértéte ez eljárás nagyban fokozta; nincs rá kilátás, hogy valaha önként behódoljanak. Az acsini partokon az utóbbi 3 évben egy angol, s egy hollandi gőzös hajótörést szenvedvén, a legénység s utasok részben megölettek, részben fogságra vettek; általán a bennszülöttek a partokhoz nagyon közel haladó járműveket is megtámadják, mely czélra apró ágyukat is használnak.**)

A levél írója ezután beszél Niasz szigetéről, mely részét képezi a Szumatra nyugati partja mentén azzal egyközűen elvonnuló korallsziget-lánczolatnak.

A sziget termékeny; jókora mennyiségekben visz ki gutta-percsát, kókuszdiókat, kókuszolajat, rotangot, czukornádat, dohányt, fát stb. A rizskivitel azelőtt jelentékeny volt; jelenleg majdnem semmi, — nem tudni mi okból. A lakosok bár nem emberevők, még igen műveletlenek. Az írást olvasást nem ismerik. A kereskedést időszakonként odaérkező csinai kereskedők közvetítik, kik a tudatlan bennszülöttekkel igen jó üzleteket csinálnak. A lakosok faji jellege lényegesen elüt a malájokétól, s inkább közeledik részben a mongol, részben a középtengeri ty-pushoz; Modigliani hindu bevándorlók utódainak tartja őket.

F. A.

Harar jelenlegi állapota. A Porro-féle expedíció legyilkolása óta az Aden öböl környékén lakó angolok, francziák, főleg pedig az olaszok élénk érdeklődéssel kísérik Harar viszonyait. Az olasz Gaetano Sacconi, ki az emir által fogva tartatik, a múlt év június és július havában több levelet írt onnan, melyek némi fényt vetnek az artui katasztrófára. Ezek szerint az olaszok meg-

*) Heves fájdalmakat okozó rheumatikus természetű daganat.

**) Oleelek sokat nyerhetne fontosságban, ha a Malakkai félszigetnek átvágása esetén a tervbe vett csatorna e tájon torkollanék.

támadásának okozója a török Mahamud-Mohammed volt, ki elhitette az emirrel, hogy Porro 300 puskát és sok pénzt hoz magával s főczélja az, hogy a dsaldesszai felbérelt lakossággal s az ottani indiai őrséggel Harart elfoglalja. Erre az emir szövetkezett az ejsza-szomali törzs főnökével Ugasz-Robleval s 120 emberből álló csoportot küldött Dsaldesszába. A harari és ejsza harcosok előbb Dsaldesszát foglalták el, aztán az Artunál táborozó olaszokat csel által lefegyverezvén, ápril 9-ikén azon szin alatt, mintha őket a rájok barátságosan várakozó emirhez vezetnék, velök együtt Dsaldessza felé indultak s útközben egy adott jelre legyilkolták. Hararban ápril 10-én értesültek ez eseményről, s azonnal küldöttség ment az emirhez, kérve, hogy a városban tartózkodó európaiakat is ölesse meg, ki azonban ezt megtagadta. Taurin de Cahagne, a harari katolikus missió feje felkérte az emirt, hogy adjon engedélyt az európaiaknak a város elhagyására, ő azonban attól félve, hogy a menekvők az ő kormányait Harar ellen izgathatnák, az eltávozást nem engedte meg. De később az oroszok 50 remington fegyvert küldtek az emirnek, ki ez ajándékért beleegyezett, hogy Taurin az egész missióval együtt elhagyhassa Harart. Sacconi azonban még most is Hararban van; utolsó levele július 21-én kelt, azóta minden közlekedéstől el van zárva s nagy nyomorban él.

Ápril hónap óta az emir folytonos rettegés alatt töltötte életét. Egyrészt félt az utazóktól, másrészt pedig Menelik soai királytól. Hogy magát megvédelmezze, folyvást szaporította seregét s a városban lakó vasművesekkel puskákat és ágyúkat készíttetett. Növelte a zavart az a körülmény, hogy a kereskedelem pangásnak indult s a múlt évi rossz durrrha-aratás miatt az élelmi szer ára megkétszereződött.

Későbbi tudósítások szerint Menelik csakugyan megkezdte a hódító hadjáratot Harar ellen. Ez afrikai király, ki különben keresztyén vallású s az európaiaknak, főleg az olaszoknak barátja. Egyike az újabb kor nevezetesebb afrikai hódítóinak. Ő nem régen Guragét hódította meg, majd az arúsi- és itu-gallákat tette adófizetőivé, aztán elfoglalta Burkát és Vora-Bilit, mely utóbbi Harartól csak háromnapos járóföldre van. A szorongatott emir kihirdette a szent háborút a keresztyén Menelik ellen; fegyverre hitta a szomszéd gallákat, a girri- és bertirri szomalikat egész Ogadenig, azonban úgy látszik, siker nélkül. A részletesebb tudósítások hiányzanak a hadjárat további me-

netére nézve, azonban a viszonyokat tekintetbe véve, hitelt lehet adnunk az Esplorazione Commerciale legutóbbi számában közölt azon rövid tudósításnak, hogy Menelik Harart minden küzdelem nélkül elfoglalta s az emir Ogadenbe menekült. Megjegyzendő, hogy Menelik táborában több olasz van, nevezetesen Capucci és Bonetti mérnökök s talán Antonelli gróf is. Ha ezen tudósítás igaz, akkor valóban hamar elérte a nemezis Porro és társainak gyilkosait. Azok, kik a viszonyokat közelebbről ismerik, azt állítják, hogy Menelik uralkodása Harar és vidékének művelődésére nézve előnyös lenne, a szellemi és fizikai előnyökkel felruházott gallák kereszttyén király alatt könnyen fölvennék a kereszttyén vallást és az európai műveltséget. *K. L.*

L. Cicognani a danakilok földjéről. Az Aden öböltől nyugatra az abisszinai feltérségig terjedő Danakil-földnek nincsen rendszeres hegységi, vagy határozott emelkedési vonala, mely orographiai tekintetben tájékozót nyújthatna. Az egész föld szabálytalan völgyelések által szétszaggatott fensíkokat képez, melyeken néhol egyenként másutt csoportosan izolált hegyek emelkednek. Főjellemvonásai a Danakil-földnek a szárazság. A folyóvizek többnyire a szók, csak némelyiknek van állandó forrása, mely azonban a száraz évszakban csakhamar a homokos, kavicsos talajba szíváro. Legnagyobb folyója e vidéknek a Havas, mely a Danakil földön előbb délről éjszakra, s azután egyenesen kelet felé folyik, s az Aussza tóba ömlik. A Havas kelet felől a száraz évszakban nagyon kevés vizet kap, azonban a soai hegyvidékről jövő nyugati mellékfolyói folyvást táplálják, mi okból a száraz évszakban is van benne viz. Cicognani a Havas középső és alsó folyását több helyen meglátogatta, s völgyében a legtöbb helyen dús, tropikus növényzetet, s áthatolhatlan erdőket talált. A középső folyásában a Havas 40—45 méter széles és 3 méter mély, s folyása lassu. Ott azonban, hol az ausszai medenceze felé keletre kanyarodik, sziklás mederben gyorsan folyik, szélessége csak 35 méter, s mélysége 60 centiméter. Az Aussza-tó felé közeledvén nagyon kiszélesedik, s mindkét partján rengeteg őserdő terül el.

A danakilok földjén sok vulkanikus származású hegyet látott Cicognani. Ezek közt legnagyobb a Musali-hegy, melynek átmérője 12 kilométer. Körülte sok kis vulkánhegy sorakozik. A Musalinak lejtőin sok forrás van, s legtöbb részét dús növényzet borítja, miokból számos lakosság és nyáj található rajta. Száraz

évszakban ide menekülnek a környék nomád lakói, mert itt akkor is találnak vizet és legelőt. A hegy tetején 1500 méter magasságban a tenger színe felett, nyárban nem érezhető a tropikus forróság a téli 3 hónap alatt pedig valóban hideg van, úgyhogy a dér sem ritka.

A Musalitól éjszakkeltre az *Askoma* nevű vidéken szintén van egy vulkanikus terület, hol a kis vulkánkupok éjszakkelti irányban hosszú sort képeznek. Azonban nevezetesebb ennél a Musalitól délnyugatra fekvő *Manda* vulkanikus vidék, hol aránylag kis helyen vagy 50 vulkanikus hegy található egymás mellett 5 sorban elhelyezve. Az alacsony hegyek közti terület szétszaggatott sziklakkal van beszórvva. Az egész vidék kővé vált viharozó tengerhez hasonlít. A Danakil-föld vulkánjai mind kialudt vulkánok.

A Danakil-föld flórája és faunája nem mondható gazdagnak. Csak a Havas mellett és a Musali hegyen találhatóak valódi fák. *Dum-pálma* egyedül a tengerparton fordul elő. Akác és tamariskbokrok a torrensek (aszók) mentében dúsan tenyésznek. A többi helyen azonban csak kórók, tüskés-bokrok nőnek. Földművelést csak az ausszai medenczében űznek, s ez is pusztán a durrha és gyapot termesztésre szorítkozik.

A vadállatok közül találhatóak: a gazellák, fehér és nagy antilopok, s főleg a Havas környékén vad szamarak nagy mennyiségben. Hienák, sakálok mindenütt nagy számban vannak, a leopárd ritka, oroszlán talán nincs is. A nedvesebb völgyeken vad disznók, a köves helyeken tűzokok tartózkodnak. Szürke és fekete struczok mindenütt sűrűn fordulnak elő. A mocsáros helyeken vad kacsza és más vízi madár tanyázik. Krokodil és víziló legtöbb van az *Aussza* tóban.

A danakilok főgazdagságát a barmok képezik. Tartanak kecskét, juhot, abissziniai és arab fajtájú teheneket jelentékeny mennyiségben, a lótenyésztést csak kis mértékben űzik, vannak még szamaraik és házi kutyáik is. Teve az egész országban mindenütt található, de a szudáni és arab fajtánál gyengébb és kisebb. Teherhordásra csak a hímek használtatnak. A danakili tevék, mint általában az afrikaiak mindenütt, egyptűpúak. *K. L.*

A Likona folyó kikutatása. Az olasz Massari hadnagy legközelebb kutató utazást tett a Likona folyón, mely a Kongónak egyik jelentékenyebb jobboldali mellékfolyója s utazása eredményeül konstatálja, hogy a Likona az egyenlítőtől kissé éjszakra terjedő földön kelet felől egyenesen nyugatra folyik s innen délre

kanyarodik s egész alsó folyásában éjszak-déli iránynyal bir. A folyó a torkolatánál csak 250—300 méter széles, de valamivel feljebb kibővül s néhány helyen számos sziget van rajta. Folyása nagyon sebes. Massari a »Royal« nevű gőzösön, november végén, nagy vízálláskor 5 napig hajózott a Likonán felfelé. Partjai ekkor nagy területen mindenütt el voltak árasztva s a kikötés úgyszólván lehetetlen volt. Vidékén igen gyér lakosság volt látható, fák és más növények ritkán fordulnak elő. A folyóban krokodilok és vízi-lovak csakúgy hemzsegnék. Az egyenlítő alatt Massari egy 300 lakossal biró falút talált, hol tyukokat és banánt vásárolt élelmiszerrül. Itt a Likonába éjszokról egy mellékfolyó szakad, mely szintén hajózható. Az egész úton a folyó mentében mindenütt beláthatlan vízdús, füves lapály terül el s általában az egész föld, mely a Bunga, Likona és Bosszaka és ezek mellékfolyói mellett fekszik, mocsáros puszta síkság, melyen csak imitt-amott van egy-egy facsoport s a lakosság nagyon kevés. Massari még az egyenlítőn felül is hajózott a Likonán egy darabig kelet felé. Ott, a hol utazását befejezte a folyó még 75 méter széles volt. *K. L.*

Porro társainak földi maradványai Olaszországban. Gaetano Benzoni és Giulio del Valle de Paz, a múlt év október havában Afrikában utaztak azon czélból, hogy az Artu mellett legyilkolt honfitársaiknak földi maradványait fölkeressék s a szülőföldre szállítsák. A két nemesszívű fiatal ember, mint arab kereskedő indult Zejlából Artu felé, de két napi utazás után oly nehézségekre bukkantak, hogy kénytelenek voltak visszatérni. Azonban céljukat mindemellett is elérték, mit King zejlai angol parancsnoknak köszönhettek. Ugyanis King két hű szomali szolgáját küldte a gyilkosság színhelyére, kik közül az egyik megöletett ugyan a benszülőttek által, de a másiknak sikerült a csontok egy részét összeszedni s Zejlába szállítani, honnan azok egy faládban Adenbe vitetvén, a két olasz ifjúnak átadattak. A szállítmány I. év január 12-én érkezett Milanoba. Az ünnepélyes felnyitás a milanoi hatóság és az afrikai kereskedelmi társaság megbízottainak jelenlétében január 14-én történt. A koporsó alakú külső ládában pecsétekkel lezárt kisebb láda volt, melyben 46 darab emberi csontot találtak, melyekről a jelenlevő szakértők konstatálták, hogy mindannyian 20—40 év közti férfiak csontjai, és pedig európai emberekéi. Több rokon és ismerős felismerte a Romagnoli állcsontját és a Blandino koponyacsontját. Porro gróf

maradványai nincsenek a csontok közt, minthogy ő a gyilkosság színhelyétől távolabb öletett meg, a rendes karavánúttól félreeső helyen. Az ünnepélyes temetés, melyet Milano városa rendezett, január 16-án történt, roppant közönség jelenlétében. A koszorúkkal elhalmozott nagy koporsót ideiglenesen a halotti kápolnában tették le, honnan nemsokára díszes sírba fogják helyezni. *K. L.*

Antonio Cecchi nagy művének — »De Zeila alla frontiera del Caffa« — 3-ik kötete elhagyta a sajtót. Cecchi munkája azon tapasztalatokat adja elő, melyeket ő, mint a Soától Belső-Afrikáig terjedő vidék kikutatására küldött expedíció vezére, utazása alatt gyűjtött. A két első a leíró részt, a most megjelent kötet pedig a tudományos részt — nyelvészeti, meteorológiai, geológiai stb. adatokat tartalmazza. A mű számos metszésekkel s térképekkel van díszítve, mely utóbbiak közt különösen becsesek azok, melyek a Soától délre eső vidékeket ábrázolják. *K. L.*

Brazília vasúti hálózata már közel 10,000 kilométer hosszú; ebből 7724 kilométernyi vonal forgalomban, 2000 kilométernyi pedig épülőfélben van. Továbbá Brazília és Chile telegráf vonalai is össze vannak kötve, s így Rio Janeiro és Santjago táviratilag közlekedhetik egymással.

Statisztikai adatok Braziliáról. Brazília közigazgatásilag 20 tartományra és a külön autonóm-hatósággal felruházott fővárosra oszlik fel. E 21 tartományban 10.654,000 szabad és 1.318,978 rabszolga-lakos található. Ezen kívül az eredeti indiánok száma megközelítőleg 1.000,000-ra tehető. E szerint Brazília összes lakossága 13.002,978, melyből 435,268 magára a fővárosra (Rio-de-Janeiro) esik. Az európaiak számát Argallo-Ferrao a legújabb adatok szerint 573,070-re teszi; ebből 300,000 portugál, 180,000 német, 50,000 olasz, 20,000 francia, 15,000 angol, 2470 lengyel, 600 spanyol, és 5000 másféle nemzethez tartozik.

Az afrikai olasz társaság nápolyi gyarmat-kereskedelmi iskolájának 188⁶/₇ évre szóló tanfolyama a múlt év decz. 15-én Lazzaro alelnök, Carerj tanácsos, s a tanárok és tanítványok jelenlétében ünnepélyesen megnyitott. Ez iskolában a következő tantárgyak képezik az oktatás tárgyát: a kolonizáció ismeretei, kereskedelmi földrajz és számtan, arab nyelvtan és arab társalgási nyelv, angol és spanyol nyelv. Az olaszok jelenleg afrikai gyarmataik oktatásügyével is élénken foglalkoznak. Masszauában már több iskola van, melyekben a bennszülöttek gyermekei olaszul tanulnak. *K. L.*

Zágrábból Szerajevóig. (1886. augusztus-szeptember.) Ily czim alatt közli uti benyomásait Annoni Antal az olasz földrajzi társaság Közleményeiben. Az első közleményben csak Zágrábról és Sziszeckről beszél. Zágrábben informáltatja magát a magyar-horvát viszonyokról; említést tesz az 1884-iki lázongásokról, a horvát országgyűlésben előfordult jelenetekről. »Sohasem hittem volna — úgy mond — hogy a politikai, szociális, vallási, faji és nyelvi intézmények elleni gyűlölködés oly fokot érhessen el, mint a milyen nyilatkozott sokakkal, városiakkal és falusiakkal, úgy a nép mint a magas osztályok embereivel folytatott beszélgetéseimben.«

Szól ezután az 1868-iki kiegyezésről s ismerteti a horvátoknak tett engedményeket. »Itt sem csal az ismert közmondás, mely szerint: év és közben jó az étvág; a horvátok most a pénzügy, közlekedés, ipar, kereskedés és földmivelés számára is külön minisztereket követelnek.« Kivált a közlekedési politikában látják elhanyagolva saját érdekeiket.

Az olasz utazót meglepi az a nagy közlékenység, melyet a horvátok részéről tapasztal, olyanoktól kiket alig ismer. »Nekem tüzes beszédeket tartottak s megtudva azt, hogy néha irok az újságokba is, arra kértek, hogy igazi állapotaikat az olaszokkal megismertessem. Engem nemcsak megörvendeztetett, de csaknem meglepett, mily kifejezésekkel beszéltek Olaszországról e távoli barátok.« (Ez a nyugati turistákkal való kaczerködés Európa félre vagy kevéssé ismert népeire általán jellemző; — itthon is, a helyett hogy magunk íránk magunkról, sokszor idevetődött kénjutatókra bizzuk e fontos feladatot.)

A horvátok teljes erővel felhasználják a rendelkezésükre álló eszközöket nemzeti különlétük biztosítására; mindennemű iskolákat, egyetemet, tudományos irodalmi, művészeti akadémiákat alapítanak; könyveket, újságokat, nemzeti dalgyűjteményeket adnak ki; a társadalmi élet központjai a »čitaonica«-k (vagyis olvasó körök). A magyar kormány e mozgalmat nem akadályozhatja meg s így talán eljön az idő, melyben a régi költeményekben emlegetett »három-egy« királyság újra valósággá lesz.

A Zágrábben való tartózkodást fölülte érdekesnek találja. Az egyetemnek s az akadémiának számos tudományos és művészeti gyűjteményei vannak; a Maximir-park, a dombok s a Strossmayer-promenade szép sétahelyek; még érdekesebb a reggeli vásár a Jellasics-téren, a híres bánnak lovas szobra körül, hol

az idegen a bizarr népviselet különböző formáiban gyönyöröket látnak; kötettszámra lehetne Zágráb nevezetességeiről írni.

Innen Sziszekre megy utazónk. Tudja, hogy ez a régi római *Septimia Siscia*, egyike a birodalom hat pénzverő helyeinek. Római romoknak azonban nyoma sincsen. Egyedüli régiség a pacs vára, közel a városhoz. 1544-ben építtette a zágrábi király, talan, mely a Sziszek körüli síkságot birtokolta.

Magában a városban semmi nevezetesség; széles, pöcsös hepe-hupás utcák, szegényes, düledező, zszindely-fedelű, városszéli falu házak, romlott, roskadozó kerítések. Az utcák és a városok pocsolyái tele sertésekkel, ludakkal. A Kulpán hosszú fahíd vezet át a külvárosban fekvő rengeteg magtárhoz; e híd még a magyarországi okkupáció, Marmont marsall raguzai herceg idejéből maradt.

Sziszek kiinduló pontja a szávai hajózásnak; ebben a tekintetben a fontossága. Vasut is visz Noviba és Banjalukába. A sziszeki emberek remélték, hogy e vonalnak folytatása is lesz Mitroviczáig és Szalonikibe. Azonban Szerajevóból Bródnak vezették a vasutat, egyenesen Budapest felé. E tárgyban tüzes szavakat hallottunk többektől — mondja turistánk — a *Kavana Lloyd* — mely az egyedüli félig-meddig tisztességes hely idegenek számára.

A város környéke sík, néhol mocsáros; szépen terem a búza, árpa, zab; a legelőkön nagy ménesek, csikósaik hosszú ösztökével tartják rendben. A horvátok általán úgy a lovaglás mint a hajtásban igen ügyesek. Kis fiuk szőrén ülnek meg a lovakon és eszeveszetten vágatnak vele; a kátyús, tekervényes utcákon meg versenyt hajtanak a kocsisok anélkül, hogy valami baj es

F. A.

Turkeesztán oroszosítása czéljából 18 elemi iskolát nyitni 1887-ben a belföldi lakosság mindkét nembeli gyermekei számára. Ferganában pedig Kokand, Os, Namangan és Andizsán városok iskolákat kapnak Cs. L.

BEÉRKEZETT KÖNYVEK ÉS TÉRKÉPEK.

Dr. Petermann's Mittellungen aus Justus Perthes geographischer Anstalt. *Gotha 186. 32. Band. Inhalt:*

XII. Heft: Die Erforschung des Ulanga-Flusses. Von Joachim Graf Meil. — Vorläufiger Bericht über die Expedition zur Auffindung Dr. Junnra. Von Dr. G. A. Fischer †. — Die letzte Hungersnoth in Indien. Von Dr. Emil Jung (Schluss).

33. Band (1887). I. Heft: Küstenstudien aus Nordafrika. Von Prof. Theobald Fischer. — Zur Sprachen-Karte Deutsch-Oesterreichs. Von Prof. F. Held in Brünn. — Uebersichtskarte von Mitteleuropa im Masse 1:750.000 per Natur, bearbeitet und herausgegeben vom k. k. Militärgeographischen Institute in Wien 1882—86. Von C. Vogel. — Das Lateritvorkommen in Bangka. Von Dr. Th. Posewitz.

II. Heft: Dr. Theobald Fischer: Küstenstudien aus Nordafrika (Schluss). — Prof. Kunze: Beiträge zur barometrischen Hypsometrie von Südamerika. — H. Wichmann: Die Durchkreuzung Afrikas durch Capello und Ivens 1884 und 1885.

III. Heft: Dr. A. Plagemann: Das andine Stromgebiet des Cachapal (Chile). — P. Langhans: Zur Hydrographie des Batanga-Landes. — Rich. Buchta: Ein Ausflug von den Pyramiden zum Birquet-el Querfn.

Ergänzungsheft Nr. 84: Alexander Supan: Archiv für Wirthschaftsgeographie. I. Nordamerika 1880 - 1885. (Preis 5 Mark).

Inhaltsverzeichnis von Petermann's Geograph. Mittheilungen 1875 - 1884. (Preis 4 Mark).

Ergänzungsheft Nr. 85: Gustav Radde: Aus den Dagestanischen Hochalpen, vom Schah-dagh zum Dulty und Bogos. Reisen, ausgeführt im Sommer 1885. Mit 2 Karten und einer Tafel mit Ansichten.

Mittheilungen der k. k. Geographischen Gesellschaft in Wien. Wien 1886. Band XXIX. Inhalt:

Heft 11: Ueber die Bodenplastik und die geologische Beschaffenheit Persiens. Von Dr. E. Tietze (Schluss). — Oesterreichische Congo-Expedition. Briefe von Professor Dr. Oscar Lenz. — Die Bevölkerung Bosniens und der Herzegowina. Von Dr. Franz Ritter von Le Monnier. — Geographischer Monatsbericht, erstattet vom General Secretär der k. k. Geogr. Gesellschaft. — Bibliographie der periodischen geographischen Literatur im I. Halbjahre 1886. IV. Amerika. V. Australien.

Heft 12: Die Hochseen der Ostalpen. Von Dr. August Böhm. (Mit 3 Tabellen und Tafel I). — Die Station der Stanley-Fälle. Beschreibung des Landes und der Bewohner am siebenten Katarakte der Stanley-Fälle des Congo. Von Oscar Baumann. (Schluss). — Die Bevölkerung Bosniens und der Herzegowina. Von Dr. Franz Ritter von Le Monnier. (Schluss). — Arabische Nachrichten aus dem XII. Jahrhunderte über die Handelswege durch die Balkan-Halbinsel. Von Prof. Dr. Wilhelm Tomaschek. — Bibliographie der periodischen geographischen Literatur im I. Halbjahre 1886. VI. Polar-Regionen. VII. Oceane. VIII. Allgemeines.

Band XXX. Heft 1: Die Rückkehr der österreich. Congo-Expedition. Von F. Ritter von Le Monnier. — Die Tinguianen (Luzon). Von Dr. F. Blumentritt (mit einer Karte). — Ueber meine Reisen in Arabien. Von

Eduard Glaser. — Der Ausbruch des Tarawera und Rotomahana auf **Neu-Seeland**. Von Albert Penck. — Briefe von der österr. Congo-Expedition Von Oscar Baumann. — Geographischer Monatsbericht. — Bibliographie für das II. Halbjahr 1886.

Heft 2: Die Station der Stanley-Fälle. Von Oscar Baumann. — Die Tinguianen (Luzon). Von Dr. F. Blumentritt. — Ueber meine Reise in Arabien. Von Eduard Glaser (Schluss). — Oesterreichische Congo-Expedition. Briefe von Oscar Lenz. — Massaua unter italienischer Herrschaft. — Bibliographie der periodischen geographischen Literatur für das II. Halbjahr 1886. Europa. — Geographische Literatur. Asien.

Heft 3: Die japanische Inselwelt. Von Dr. E. Naumann. — Die Tinguianen (Luzon). Von Dr. F. Blumentritt. — Vorläufiger Bericht über die bisherigen Ergebnisse der neuesten ombrometischen Beobachtungen in Böhmen. Von Dr. F. J. Studnička. — Epilog zur Katastrophe von Dschaldéssa. Von Dr. Phil. Paulitschke. — Ausflug nach Siwa-Siwa's Dorf. Von Oscar Baumann. — Bibliographie der periodischen geograph. Literatur für das II. Halbjahr 1886. III. Asien. — Das Schicksal von Dr. Holub's Expedition.

Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik. Wien 1886—87. IX. Jahrgang. Inhalt:

III. Heft: Ueber relative Bevölkerung und ihre Darstellung auf Karten. Von Ant. Steinhauser. — Reisen nach Korea. Von Adolf Glocker. — Bilder aus Neu-Seeland. Von Wilhelm Geisler. — Puerto Cabello. Von D. Gronen.

IV. Heft: Die Bevölkerungsverhältnisse im deutschen Kamerungebiete. Von P. Langhans. — Die ethnographische Bedeutung der Ausdehnung der allgemeinen Militärflicht auf den Kaukasus. Von Dr. O. Heyfelder. — Westindische Nachrichten. Von Josef Ritter v. Lehnert. (Schluss).

V. Heft: Die Fidschi Inseln. Von Henry Greffrath. — Bilder aus Neu-Seeland. Von Wilh. Geisler. — Der Bosphorus und die Dardanellen. Von Eug. Jos. Matz. — Reisen nach Korea. Von Ad. Glocker. — Die landwirtschaftliche Produktionskraft der Vereinigten Staaten. Von Reinh. Rich. Köpp. — Die Temperatur der Mondoberfläche. Von Eug. Gelcich. — Vom Innerkraiener Karste. Von F. Kraus.

VI. Heft: Die Bewohner des afrikanischen Himmelreiches. Von Aug. Einwald. — Eine Reise nach Palmyra. Von Lydia Paschkoff. — Ueber die Zeitrechnung der Javanen. Von E. Metzger. — Der Bosphorus und die Dardanellen. Von Eug. Jos. Matz. — Ueber Sternkataloge. Von E. Gelcich.

VII. Heft: Von Cape Town bis Panda-ma Tenka. Von Dr. E. Holub. — Bilder aus Neu-Seeland. Von Wilh. Geisler. — Aus Transkaspien. Das Wasser und seine Regulierung. Von Dr. O. Heyfelder. — Ueber die Zeitrechnung der Javanen. Von E. Metzger.

VIII. Heft: Isochronenkarte der österr.-ung. Monarchie. Von Albr. Penck. — Die allmähliche Umgestaltung der Erde mit besonderer Berücksichtigung der Küsten Frankreichs. Von L. Haschert. — Die Cholos. Von Chr. Nusser. — Reisen nach Korea. Von Adolf Glocker. — Ueber Doppelsterne. Von Eug. Gelcich. — Bewegung der Bevölkerung in Italien. Von Ludw. Huberti.

Zeitschrift für Schul-Geographie. Herausg. von A. E. Seibert. Wien 1886—87.
VIII. Jahrgang. Inhalt:

III. Heft: Das geographische Museum am Mariahilfer Gymnasium in Wien. Schulpraktische Mittheilungen über geographische Anschauungsmittel von Dr. Konrad Jarz. — Ein Tellurium mit elliptischer Erdbahn und ein neues Planetarium. Von Dr. Ad. Dronke. — Der geographische Leitfaden. (Aus Dr. Karl Böttchers »Die Methode des geographischen Unterrichts«. — Beitrag zu einer Morphologie des Kosmos. Von H. Habenicht. — Der Mittelrhein und sein Vulcangebiet.

IV. Heft: Die Verwertung deutscher Dichtung und Sage für den geographischen Unterricht. Von S. Gorge, Wien. — Der erdkundliche Unterricht an den höheren Mädchenschulen in Deutschland. Von Schlottmann in Brandenburg. — Winnipeg. — Repertorium der methodischen Literatur.

V. Heft: Der Naturalismus in der Schul-Kartographie. Von G. Habenicht. — Versuch einer Eintheilung des geogr. Lehrstoffes von naturwissenschaftlichen Standpunkte aus. — Schreibung und Aussprache des Namens Mexico. Von J. J. Egli. — Die Skandinavien und das Meer. — Zur Oro- und Hydrographie Brasiliens.

VI. Heft: Das Erdprofil von F. Lingg. Von Dr. S. Günther. — Gegen und für stumme Wandkarten. — Hochland-Tiefland. Von E. Lettschek. — Die Theorie der sphärischen Kraterbecken. — Zur Oro- und Hydrographie Brasiliens.

VII. Heft: Beobachtungen, Fragen und Aufgaben aus dem Gebiete der elementaren astronomischen Geographie. Von G. Rusch. — Die süd-amerikanischen Cordilleren. Von A. Kleinschmidt.

VIII. Heft: Beobachtungen, Fragen und Aufgaben aus dem Gebiete der elementaren astronomischen Geographie. (Schluss.) Von G. Rusch. — Die neuesten Kunstwege im Weltverkehr. Von Fr. Ruhle. — Bukarest und Jassy.

Mittheilungen des k. k. Militär-geogr. Institutes. Herausgeg. auf Befehl des k. k. Reichs-Kriegs-Ministeriums. VI. Band. Wien 1886. Mit 12 Beilagen.

Inhalt: Officieller Theil. — Studien über die Erzeugung galvanoplastischer Druckplatten. Von A. Freiherr v. Hübl. — Untersuchungen über die Schwere im Innern der Erde. Von R. v. Sterneek. — Die Projectionen der wichtigsten vom k. k. Generalquartiermeisterstabe und vom k. k. milit.-geogr. Institute herausgegebenen Kartenwerke Von Heinrich Hartl.

Annalen des k. k. naturhistorischen Hofmuseums. Redigirt von Dr. Fr. Ritter von Hauer. Wien 1886. Band I. Nr. 4.

Inhalt: Ueber ein neues Euklas-Vorkommen aus den österreichischen Tauern. Von Rudolf Köchlin. (Mit I. Tafel.) — Typen der ornithologischen Sammlung des k. k. naturhistorischen Hofmuseums. Von August von Pelzel und Dr. Ludwig von Lorenz. (I. Theil.) — Flora von Süd-bosnien und der angrenzenden Herzegowina. Von Dr. Günther Beck. (I. Theil.)

Band II. Nr. 1: Pliocäne Bryozoen von Rhodos. Von Dr. Ed. Pergens. — Flora von Süd-bosnien und der angrenzenden Herzegowina. Von Dr. Günther Beck. — Jahresbericht für 1886 von Dr. Franz Ritter v. Hauer.

Mittheilungen des Vereins für Erdkunde zu Leipzig. 1885. Mit 3 Karten. Leipzig 1886.

Inhalt: Beiträge zur Klimatologie von Sachsen. Von Dr. Paul Schreiber, Oscar Birkner und H. Hoppe. — Resultate der meteorologischen

Beobachtungen zu Leipzig. — Ethnographische Karten. Von Dr. Richard Andree. — Studien über Wasserscheiden. Von Alfred Philippson.

Mittheilungen des Vereins für Erdkunde zu Halle a. S. 1886.

Inhalt: Richard Assmann. Die Gewitter in Mitteldeutschland (mit 8 Tafeln und einer Karte). — David Brauns. Fernere Nachträge zu den Bemerkungen über die geographische Verbreitung der Säugethiere Japans. — Georg Liebscher. Die Revision der zwischen Japan und Deutschland bestehenden Verträge. — Konrad Ganzenmüller. Usegura und Usaramo, Ukhutu, Usagara und Ugogo. — Friedrich Edler, Arealberechnung des Stromgebietes der Saale und ihrer Zuflüsse (nebst einer Karte). — Johannes Maenss. Ueberfall in der alten Elbe bei Krakau. — Karl Leicher. Morphologische Charakteristik des Harzgebirges (mit 5 Tafeln).

Deutsche Geographische Blätter. Herausgegeben von der Geograph. Gesellschaft in Bremen. 1886. Band IX. Heft 4.

Inhalt: Die brasilianische Provinz Matto Grosso. Von Dr. H. von Ihering. — Zaubereiprozesse und Gottesurtheile in Afrika. Von Dr. A. H. Post. — Vom Niger-Benuügebiet und seinen Handelsverhältnissen. Von E. Hartert. — Der Ausbruch der Aetna im Mai 1886. — Die Untersuchungsfahrten des deutschen Kriegsschiffes »Drache« in der Nordsee. Von Dr. O. Krümmel. — Die wissenschaftlichen Ergebnisse der deutschen Polarstation.

X. Band. 1. Heft: Die Verkehrswege Mexicos und ihre wirtschaftliche Bedeutung. Von A. Scobel. — Ein Besuch auf Diego Garcia im Indischen Ocean. Von Dr. O. Finsch. — Fontanas Forschungsreise in Ost-Patagonien 1881. Von A. Seelstrang. — Eine Fahrt nach dem Persischen Golf. Von K. Mertens. — Emin Pascha. Lebensskizze. Von Dr. W. Wolkenhauer.

Bericht des Vereins für Naturkunde zu Cassel über die Vereinsjahre 1884—1886 ; erstattet von Dr. E. Gerland. Cassel 1886.

Inhalt: Akten der Gesellschaft. — Beitrag zur Kenntniss der Pilzflora in der Umgegend von Cassel. Von S. Schlitzberger.

Fernschau. Jahrbuch der Mittelschweizerischen Geographisch-Commerziellen Gesellschaft in Aarau. I. Band. Aarau 1886.

Inhalt: Ein Besuch am Hofe eines westafrikanischen Negerkönigs. Von D. Huppenbauer. — Ueber Handel und Industrie der Basler Mission in Indien. Von R. Angst. — Colonialbilder aus Australien. Von W. Geismann. — Ueber eine Anbahnung einer neuen Collectionswirksamkeit der schweizerischen Museen. Von K. Bühner. — Ueber die Reform des geogr. Unterrichts. Von Dr. H. Brunnhöfer. — Ueber die älteste Herkunft des Silbers und Eisens in Europa. Von Dr. H. Brunnhöfer. — Die Namen des Oxus und Jaxartes im mythisch-geograph. Weltbild des Vischnupurána. Von Dr. H. Brunnhöfer. — Miscellen.

Mittheilungen der Ostschweizerischen Geogr.-Commerziellen Gesellschaft in St.-Gallen. 1887. Inhalt:

I. Heft: G. Schmid: Die volkwirtschaftliche Bedeutung der Eucalypten. — Berichte der Functionäre, Mitglieclieverzeichniss etc.

Mittheilungen der Geographischen Gesellschaft (für Thüringen) zu Jena. 1887. Band V. Inhalt:

4. Heft: G. Kurze: Das Volk der Süd Sakalava. — L. Hertel: Die Greizer Mundart. — E. Pfeiffer: Zur Erklärung der Höhenänderungen in der Umgegend von Jena. — Dr. Karl Martin: Die Cholera in Chile.

Proceedings of the Royal Geographical Society. London 1886. Vol. VIII.

Contents :

Nr. 12. On Similarities in the Physical Geography of the Great Oceans. By J. Y. Buchanan. — Recent french Explorations in the Ogowe-ongo Region. By Major R. de Lannoy de Bissy. — A journey in Manchuria, to the Peishan Mountains and the Sources of the Sungari.

1887. Vol. IX. Nr. 1. The Islands of the New Britain Group. By I. H. Romilly. — Journey of the Expedition under Colonel Woodthorpe, & E. from Upper Assam to the Irawadi, and return over the Patkoi Range. By Major C. R. Macgregor. — Journey of Mr. J. T. Last from Blantyre to the Namuli Hilla. — The late Dr. G. A. Fischer's Expedition for the Relief of Dr. Junker.

Nr. 2. H. C. Rawlinson: The Dragon Lake of Pamir. — J. Chalmers: Explorations in South-Eastern New-Guinea — Dr. Edm. Naumann: The physical geography of Japan, with remarks on the people. — Capt. Mailands and Talbot's journeys in Afghanistan. — R. F. Holme: A journey in the province of San Paulo, Brazil.

Nr. 3. H. J. Mackinder: On the scope and methods of geography. — A. D. Carey's travels in Turkistan and Tibet. — J. T. Last: A journey from Blantyre to Angoni-Land and Back.

Nr. 4. E. Delmar Morgan: Prejevalsky's journeys and discoveries in Central Asia. — Potanin's journey in North-western China and Eastern Tibet. — A journey in Northern and Eastern Manchuria.

Bulletin of the Californian Academy of Sciences. San-Francisco 1886. Vol. II.

Nr. 5. Contents :

L. Casey: Revision of the Californian Species of Lithocharis and Allied Genera. — Edw. Lee Greene: Studies in the Botany of California and Paris Adjacent. — J. J. Rivers: A New Species of Californian Coleoptera. — J. J. Rivers: Contribution to the Larval History of Pacific Coast Coleoptera. — Geo. Davidson: Notes on Saturn. — W. A. Glassford: Weather Types on the Pacific Coast. — Geo. Davidson: Transits of the II. and III. Satellites of Jupiter; The Annular Solar Eclipse of March 5, 1886.

Bulletin of the American Geographical Society. New-York. 1885. Contents :

Nr. 3. The British Campaign in the Soudan for the rescue of Gordon; by R. E. Colston.

Nr. 4. Reply to Criticisms upon 'The Voyage of the Vega Around Asia and Europe', by A. E. Nordenskiöld. — Historical and Geographical features of the Rocky Mountain Railroads.

Nr. 5. List of members. Transactions of the Society.

Vol. XIX. 1887. Nr. 1: A. R. Wallace: Oceanic Islands, their physical and biological relations. — Cl. Pullen: New Mexico, its geography, scenes and peoples. — R. E. Colston: Stone-Pasha's Work in Geography.

Annual report of the board of regents of the Smithsonian Institution for the year 1884. Washington 1885. (8r. 904 lap, számos képpel.)

Kosmos. An elected monthly journal of Nature, Science and Art. The Official Organ of the Geographical Society of the Pacific. San Francisco 1887.

Nr. 2. The Boundaries of the Territory of Alaska: Icy Bay. — Mount St. Elias. — The age of the Cliff Dwellers. — Harry F. Thomas: The Mound Builders. — Charles M. Bell: Mounds in the Canadian Northwest. — The origin of Wheat in America. — Individual taste in the home.

The Chamber of Commerce Journal. *London 1886. Nr. 58—62.*

Bulletin de l'Union Géographique du Nord de la France *Siège à Douai. Tome VIII. Sommaire :*

Janvier—Février 1886: H. Cons: Le Soudan Egyptien. — J. de Guerne: L'Étude expérimentale des courants de l'Atlantique. — Dr. Oscar Lenz: La côte occidentale de l'Afrique. — Boudailliez: Commune de Roost-Warendin.

Mars—Avril: A. Merchier: Madagascar. — Alph. Lefebvre: Sur l'influence et les intérêts de la France à différentes époques dans la Confédération Argentine. — G. G.: Analyse d'une notice sur Carvin-Epinoy (d'après M. Stal). — Des assemblées générales de communautés d'habitants en France, sous l'ancien régime.

Mai—Juin: Ernest Deseille: De la Pêche maritime et spécialement de la pêche au hareng. — G. P. F.: Le Soudan Occidental, prise de possession du Haut-Niger par les Français. — M. Dorey: La Nouvelle Calédonie. — H. Monin: La géographie au centenaire de 1789.

Juillet—Octobre: Frametzelle: Le grand Canal du Nord. — G. Nicomède: Un coin de la colonisation pénale. — A. L.: Côtes ouest de l'Amérique centrale et du Mexique. — P. de Brazza: La mission du Congo.

Bulletin de la Société de Géographie. *Paris. 1886. Sommaire :*

3e trimestre: Rapport sur le concours au prix annuel fait à la Société de Géographie dans sa séance générale du 16 avril 1886. — Henri Duveyrier: Les «chemins des Ambassades» de Tanger à Fâs et Mecknâs en 1885. — A. Le Chatelier: Note sur le régime des eaux dans le Tidikelt. — Ponel: Note sur les M'Bochis (extraits d'une lettre à M. Dufourcq). — Jules Leclerq: Une visite au volcan de Jorullo. — Octave Opigez: Aperçu général sur la Nouvelle-Calédonie.

4e trimestre: J. Mizon: Notices pour accompagner les cartes du fleuve Ogôoué. — L. Janikowski: L'île de Fernando Poo. — A. le Chatelier: Notes sur le ksour de Bouda. — A. Gouin: Notes sur le Tonkin. — Le Tonkin Muong. — Castonnet des Fosses: L'expédition du général de Bussy dans le Deccan au 18-me siècle.

Compte Rendu de la Société de Géographie. *Paris 1886 Nr. 16—19. 1887. Nr. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7 et 8.*

Revue de géographie. *Dirigée par M. Ludovic Drapeyron. — Paris 1886. X. année. Sommaire :*

VI. livraison: P. Vidal-Lablache: Des rapports entre les populations et le climat sur les bords européens de la Méditerranée. — A. Bardoux: La Société de topographie de France et l'École de géographie. — L. Drapeyron: De la constitution de la science géographique. — Ch. Bour: De la topographie appliquée à la colonisation de la côte occidentale d'Afrique. — Mémoire du chevalier de Razilly au cardinal de Richelieu (fin).

VII. livraison: J.-C.-T. Parmentier: L'alphabet géographique international. — E. Levasseur, de l'Institut: L'Australasie (suite): les îles Fidji. — C.-M. Le Myre de Vilers, résident général de France: Recents travaux topographiques sur Madagascar. — H. De La Martinière: Cartographie générale du Maroc. — L. Delavaud: Le mouvement géographique. — L. Drapeyron: L'École de géographie à la salle Gerson, le jour de la rentrée de la Faculté des lettres de Paris. — P. Mougeolle: La géographie. Nouvelle méthode d'investigation historique. — H. Monin: Une application

graphique à l'histoire. La France et le ressort du Par-
1789.

ison: M. Venukoff: De la navigabilité des fleuves dans
— G.-H.-J. Meyners D'Estrey: Tribus aborigènes du
Les Topantunuasu. — E. Levasseur: L'Australasie
e-Guinée. — H. De la Martinière: Cartographie géné-
) — L. Drapeyron: L'autorité scientifique du Congrès
Monin: Une application de la méthode géographique à
ce et le ressort du Parlement de Paris en 1789 (fin)
ison: P. Gaffarel: La découverte du Canada par les
ni, Jacques Cartier, Roberval. — E. Levasseur: Les
de l'Australasie. — G. H. J. Meyners d'Estrey: Tribus
e de Célèbes: Les Topantunuasu (fin). — L. Drapeyron:
géographie politique et de la géographie physique. —
mouvement géographique. — Ch. Lassale: Observations
directeur de la Revue de géographie, relatif à mes tra-

on: J. N. Buache: Projet d'établissement en Afrique
seur: Le force productives de l'Australasie (suite). —
découverte du Canada par les Français: Verrazzano,
Roberval (suite). — S. Lebourgeois: La colonisation de
ferrées. — L. Delavaud: Le mouvement géographique.

Société de Géographie Commerciale de Paris. Tome VIII.
Sommaire:

vers l'Amérique du Sud. O. Ordinaire. — Notes sur la
Roger de Rocmont. — Notes sur le commerce du Somal,
pays des Gallas. Alf. Barday. — Chez les Bangallas.
reus d'accroître l'exportation française en Extrême-Orient.
ud. — Le nouvel établissement pénitentiaire de Singa-

86-87. Nr. 1. Exposé du secrétaire général. — E. Le-
e économique du Chili. — Ed. de Joannès; La Grèce
nnet des Fosses: La Jamaïque. — Exposition des pro-

s Montbrun: L'Inde française, sa situation et ses be-
ois: De la conquête industrielle commerciale du Soudan
ertropicales.

es Berger: L'Exposition de 1889. — Emilio Castelar:
Pyrénées centrales. — Dr. Collignon: La Tunisie. —
ressources commerciales de l'Ultima Thulé.

ailley: Le Tonkin et son commerce. — L. Humblot:
D. Charnay: Souvenirs de voyage au Mexique.

Revue internationale. Paris 1886. XI. année. Sommaire:

Renaud: De Blida à Bône par Alger et Constantine. IV.
dans le Roussillon (suite). — G. Renaud: Les habitants
)

Renaud: De Blida à Bône par Alger et Constantine (suite).
s irrigations dans le Roussillon (suite). — Les habitants

Renaud: De Blida à Bône par Alger et Constantine;

Constantine et le Roummel. — Ch. Decombre: Le Chemin de fer des Indes Centrales. — Les habitants de Suriname (fin).

XII. année 1887. Nr. 135. L'année 1887. — G. Renaud: De Blida à Bône par Alger et Constantine; Constantine, Philippeville et Bône. — E. Levasseur: La Statistique graphique. — J. Alavaill: Les Irrigations dans le Roussillon (suite). — L. Tömösváry: La nouvelle carte d'Algérie.

Nr. 136. G. Renaud: De Blida etc. — E. Levasseur: La statistique graphique (suite). — J. Alavaill: Les irrigations etc. — Blaise: La commune d'Aïn el Arba.

La Revue Diplomatique et le moniteur des Consulats. Paris 1886 8-e année Nr. 47-52; — 1887. 9-me année Nr. 1-20.

Bulletin de la Société Royale Belge de Géographie. Publié par les soins de M. J. Du Fief. X. année. 1886. Sommaire:

No. 5. (Sept.—Oct.) Anatole Bamps: Le Calendrier Azèque. — L. Becker: La vie en Afrique. — Le territoire d'Alaska. — A. Harou: La promenade aux environs d'Anvers.

No. 6. (Nov.—Déc.) J. du Fief: La densité de la population en Belgique et dans les autres pays du monde. — A. Harou: Wilryck. — Géographie commerciale.

XI. année 1887. Nr. 1. Oscar Baumann: La station des Stans Falls. — Jules Leclercq: Les éruptions volcaniques de l'Islande depuis les temps historiques. — Philippe Rinchon: Géographie locale: La commune de Thulin. — Chronique géographique. — Dr. Janssens: Bulletin trimestriel de statistique démographique et géographie médicale.

Bulletin de la Société de Géographie Commerciale du Havre 1886. Sommaire:

Nr. 5. (Sept.—Oct.) Rapport sur la 8-me session du Congrès national de Géographie à Nantes (août 1886); par D. Guillot. — Un coup d'oeil sur l'île de Madagascar (suite et fin). — Un tour en Nouvelle-Zélande. — Rapport de la Commission du Concours de Géographie; par L. Fleury. — Congrès national des Sociétés françaises de Géographie de 1887.

Nr. 6. (Nov.—Déc.) † Gées (1848—1886). — Huit jours à Hambourg; par L. Guitton. — La Nouvelle Calédonie; par E. Biet.

1887. Nr. 1. (Janv.—Févr.) Huit jours à Hambourg (suite); par L. Guitton. — Bassorah et les Ports du Golfe Persique, par Petiteville. — A. de Saint-Quentin. — Bahia Blanca, par A. Chancelerel. — Diégo-Suarez, par M. Chodzov. — De Payta à Callao, par A. Chardot. — Le Chemin de Fer de l'Asie Centrale.

Annuaire de la Société de Géographie Commerciale du Havre. Janvier 1886. Sommaire:

Rapport du Secrétaire Général. — Liste des Membres de la Société.

Bulletin de la Société de Géographie Commerciale de Bordeaux. IX. année 1886. Sommaire:

Nr. 20. J. Gebelin: La déviation du Danube vers le Rhin (d'après les observations de M. le Dr. Joseph Szabó). — Prononciation et terminologie géographique.

Nr. 21. Pieere Kauffer: Les institutions commerciales de Hambourg. — J. Gebelin: La Chambre syndicale des employés de commerce de la ville de Bordeaux. — Alfred Lapierre: Congrès des sociétés françaises de géographie tenu à Nantes 1886.

Nr. 22. La nouvelle ligne de chemin de fer d'État, de Paris à Bo-

- Hauffier: Les institutions commerciales de Hambourg. —
 des sociétés françaises de géographie à Nantes 1886.
- Hautreux: Pluies et gelées dans la Gironde. — La
 ange.
1887. Nr. 1. Dr. de Fournaux: L'industrie, le commerce
 Perse. — J. Gebelin: Le câble télégraphique de la
 ique.
- Fournaux: L'industrie en Perse (suite et fin). — Gust.
 Cordouan.
- on Michel: L'expansion coloniale. — Actes de la Société.
 Le Cambodge. — Bernardin: Notes sur divers produits.
 ce: De l'enseignement de la géographie. — Georges
 ur un mode d'atterrissage à la sonde en temps de brume.
- Labonne: Conférence sur l'Islande. — H. A.: Le transport
 s congelées. — Le commerce européen dans l'Annam.
 zik.)
- rc: Emin-Pacha et l'expédition Stanley. — J. V.: Les
 Lisbonne. — Notes sur la Nouvelle-Galles du Sud. —
 ur divers produits.
- Société de Géographie de Lille. VII. année. Tome VI. 1886.
- lot: Les Russes et les Anglais dans l'Asie centrale
 arcq: Compte-rendu des conférences de Mm. Oukawa,
 — H. Bossut. Discours de clôture. — A. Renourd:
 merce des laines d'Australie.
- Tome VII. 1887.
- de la Société. — Delessert: Le volapük. — Nouvelles
 es.
- Michel: L'Australie telle qu'elle est. — Paul Foucart:
 ciennes pendant le 4me trimestre de 1886. — E. Guil-
 i Sénégal et les voyages du Dr. Bayol.
- Bécourt: La forêt de Mormal (suite). — J. Péroche:
 V. Duraffurg: Béja et ses environs.
- rt: La forêt de Mormal (suite). — Quarré-Reybourbon:
 es environs. — J. Petit: Ne Nord de la France, ses
- Société de Géographie de Tours. (*Union géographique du Centre*).
 ée. Sommaire:
- r Boulanger: La frontière franco-italienne. — Largeau:
 — P. Brette et A. Trochon: Comptes rendus d'ouvrages.
 eau: Lettres du Sénégal (fin). -- M. X.: Du Sénégal.
 sur le Tonkin. — Echo géographique.
- Westmark: Les Cannibales et le commerce du Haut-
 Congrès du Club Alpin français en Algérie.
- Nr. 1: L'abbé Larrieu: De Paris à Pékin. — M. Ga-
 sur le Congrès annuel du Club alpin français à Alger
 Souvenirs du Tonkin. — Le de Ch.: Notes sur le
 Edgar Boulanger: Le chemin de fer transcaspien. —
 voies sahariennes. — Werdmüller von Elgg: Le temple
 Calcutta.

Nr. 2: Concours géographique. — Programme du Congrès des Sociétés savantes à la Sorbonne en 1887. — Henri Coudreau: Sur la Haute-Guyane. — R. P. Morelli: Sur l'Égypte et la mission du Mahdi.

Nr. 3: Congrès des délégués des Sociétés savantes à la Sorbonne en 1887. — Paul Devilaire: La Camargue. — L. de Chézelles: Notes sur le Tonkin (suite). — G. Saint-Yves: La grande marée des 9, 10 et 11 mars 1887. — J. Tiétard: Etat politique du littoral africain. — F. Duboz: Comptes rendus d'ouvrages. — Statistiques sur les explorations géographiques et les associations qui les encouragent. — Néerologie.

Bulletin de la Société Normande de Géographie. Rouen 1886.

Janvier—Février: Maurice de Fos: En Grèce. — Paul Soleillet: Explorations Ethiopiennes. — Royaume de Choa.

Mars—Avril: Paul Soleillet: Explorations Ethiopiennes: Itinéraire d'Ankober à Obock.

Mai—Juin: V. A. Malte-Brun: Les Danois à la côte orientale du Grönland. Jaques de Morgan: Voyage d'exploration dans la presqu'île Malaise.

Juillet—Août: Emile Ferry: Voyage à Panama. — J. de Morgan: Voyage d'exploration dans la presqu'île Malaise (suite).

Sept.—Octobre: E. Ferry: Voyage à Panama (suite). — J. de Morgan: Voyage d'exploration dans la presqu'île Malaise (fin).

Nov.—Decbre: L. Boucher: La colonisation de Philippeville à Constantine. — E. Ferry: Voyage à Panama (fin).

Bulletin de la Société de Géographie de Lyon. Tome sixième. 1886. Sommaire:

Livr. 5. Valérien Groffier: Explorations et travaux géographiques des missionnaires en 1884 et 1885. — Les possessions françaises de la Côte des Esclaves. — P. Zappa: Reconnaissance du fleuve Ogun. — Ch. Hauret: Lettres d'Australie. — Les Nouvelles-Hébrides.

Livr. 6. Jonction intime entre les voies ferrées et les voies fluviales. — L. Desgrand: Rapport annuel du président. — L. Didelot: Rapport sur les cours et les concours.

Bulletin de la Société Neuchâteloise de Géographie. Tome II. 2e fascicule (Oct. 1886). Sommaire:

B. Camenzind: La Bolivie. — C. Knapp: Notice sur les voyageurs et les géographes neuchâtelois.

3e fasc. Paul Perrin: Le Transvaal et ses ressources. — T. Zobrist: Le VIme congrès géographique allemand. — C. Knapp: La VIme assemblée générale de l'Association des Sociétés suisses de Géographie. — Le commerce suisse en Roumanie. — Lettre sur la Colonie du Cap.

Bulletin de la Société Royale de Géographie d'Anvers. 1887. Tome XI. 3e fascicule. Contenu:

Actes de la Société. — Bastia (Corse), la patrie de Christophe Colomb. — Les populations danubiennes: Roumains et Bulgares; par R. J. P. van den Gheyn. — La province de St. Paul au Brésil; par A. Bagnet. — Les Terrasses Blanche et Rose de la Nouvelle Zélande; par R. P. F. de Hert. — Revue des Bulletins de la Soc. Roy. de Géogr. de Londres; par Jacq. Langlois.

Bulletin de la Société Khédiviale de Géographie. Le Caire 1886. Série II. Nr. 9. (Août).

Sommaire: R. E. Colston: Journal d'un voyage du Caire à Kéneh, Bérénice et Berber et retour par le désert de Korosko.

Revue orientale et africaine Organe du divan oriental et africain. Paris 1887.
Tome I.

Fasc. 2. A. Castaing: Triton et Tritonis (la mer intérieure d'Afrique).
— R. Allain: Aperçu sur la mosaïque à l'émail en Orient et en Occident.

Bulletin de la Société d'Éthnographie. Paris. II. série.

Nr. 3. P. Pallary: Monuments mégalithiques de Mascara. — E. Verrier: Ethnographie médicale des peuples de race jaune (suite).

Boletim da Sociedade de Geographia de Lisboa. 1886. 6-a Serie. Sumario:

Nr. 5. Ed. Sequeira: Distribuição geographica dos reptis en Portugal. — Angola ne fim do seculo XVIII. — Convento e igreja de Nossa Senhora dos Remedios (continuação). — Novas jornadas de Silva Porto (Nr. 5—8).

Nr. 6. Dr. Hugo Schuchardt: O creôlo de Cabo Verde

Nr. 7. Relatorio do serviço de saude na ilha da Boa Vista, 1875. — Augusto Nobre: As estações zoologicas. — O porto de Lourenço Marques.

Nr. 8. Trabalhos em Africa. Missão portuguezza do Congo. — A Cesario de Abreu: O cholera morbus.

Revista de Geografia Commercial. Organo de la Sociedad Espanola de Geografia Commercial. Madrid 1886. Sumario:

Nr. 25—30. Expedición al Sáhara.

1887. Nr. 31. Santa Cruz de Mar Pequeña y Santa Cruz de Agadir. — Una referencia á la segunda expedición del Sr. Ossorio. — Los italianos y las pesqueras españolas de África.

Nr. 32. M. Garride: Un tipo de comercio africano. Sierra Leona. — Cabotaje en Marruecos. — A. Fierro: La Marina en Mogador. — R. M. de Labra: Isla de Puerto-Rico.

Nr. 33. P. P. de Lasala: El vino español en Inglaterra en 1886. — La Trasatlántica española en Méjico. — El contrabande entre Argel y España. — Juan L. Lapoulide: El distrito de Cotta-Bato (Mindanao). Dr. Schweinfurth: La colonización en Africa. — J. Campos: Reconocimiento practicado en la costa de Africa.

Nr. 34. Enrique Mediano: La industria y la marina de España en Gibraltar. — J. M. González: Cómo puede restablecerse el comercio español en el Perú. — Joaquin Costa: Lineas de navegacion al África austral; Españoles en el Congo. — Ventajas concedidas á las Azúcares ultramarinos. — Agricultura de Fernando Póo. — José de Ibarra: Comercio en Elobey. — G. T. Abrines: Puentes para Marruecos. — Joaquin Costa: Triplio alianza del Mediodia.

Tijdschrift van het Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, gevestigd te Amsterdam, onder redactie van Prof. C. M. Kan en J. Ac. C. A. Timmerman. Tweede serie, deel III. Amsterdam 1886. Inhoud:

Nr. 3. J. B. Neumann: Het Pane-en Bila-Stroomgebied op het eiland Sumatra (Studiën over Batahs en Batahsche landen). — M. Buysmann: De natuur, het klimaat en de plantengroei der arktische gewesten. — E. Engelenburg: Aanteekeningen gedurende mijn verblijf in de provincie Pará. — F. de Bas: Een Nederlandsch reiziger aan den Congo.

Nr. 7 en 8. 9 en 10. Verslagen en Aardrijkskundige Mededeelingen. (Értesítés az újabb földrajzi mozgalmakról.)

Deel IV. Nr. 1—2. Verslagen en Aardrijkskundige Mededeelingen.

Cosmos. Organo della Società di Geografia ed Etnografia (Torino); redactie Prof. Guido Cora. Vol. VIII. 1884 85. Nr. X., XI., XII.

Indice: C. de Stefani: Auser, Arno e Serchio in Pisa. — Viaggi di G. Nachtigal nel Sahara e nel Sudan (1869—74). — F. Rho: Le Isole della Società e gl'indigeri della Polinesia. — A. H. Keane: Etnologia del Sudan Egiziano. — L'Hegiaz settentrionale tra El-Wigh, Medina e Bedr Honên. — Mohammed Sadiq Bei: Riconoscenza dell' itinerario dell' Hegiaz tra El-Wigh e Janbo' el Bahre la città di Medina. — Missione Italiana da Tangeri a Marocco e Mogador, diretta dal Ministro Comm. S. Scovasso 1882.

L'Excursionista. *Bolleti mensual de la Associacio Catalanista d'excursions científicas.* Barcelona 1887. Any X

Nr. 99. Le terminació de la Seu de Barcelona. — Excursions. — Novas.

Bolletino della Società Africana d'Italia. Napoli 1886. Anno V. Fasc. XI. e XII (Nov—Dec.)

Indice: Della Valle: L'Italie a Massaua. — Dr. F. Paulitschke: Lo stato attuale dell' Araar. — N. Lazzaro: In Africa attraverso i secoli. — Carlo Cucca: In Africa di G. B. Licata. — L. Cicognani: Attraverso il prese dei danachili.

Anno VI. Fasc. I. e II. (Genn.—Febbr. 1887.) Della Valle: La situazione italiana in Africa. — Relazione del movimento geografico dell' anno 1886. — Avanzi mortali della spedizione Porro

Bulletino della Sezione Fiorentina della Società Africana d'Italia. Firenze 1886. Vol. II.

Fasc. 7. F. Paulitschke: Note per la storia dell'Harar. — B. Malfatti: La noce Cola. — E. Masini: Marina mercantile e colonie. — Commercio dell'Italia con l'Africa.

Fasc. 8. (1887): E. Masini: Considerazione e proposte intorno alle scuole per Massaua ed Assab. — Per le nostre colonie del Mar Rosso. — A. Mori: Riassunto di notizie sul Capit. Casati. — C. Fasola: Del Congresso per l'incoraggiamento degli'interessi tedeschi d'oltremare, tenuto a Berlino 1886.

Vol. III. Fasc. 1—3. Onore ai caduti di Sahati e di Dogali. — B. Malfatti: Di un antico periplo concernente le coste orientali del l'Africa. — Due lettere del Dots-Traversi.

Bolletino della Società Geografica Italiana. Roma 1886. Serie II. Vol. XI. Anno XX. Sommario:

Fasc. XI. L'avvenire della Bolivia, dell'ing. G. Corniani. — Escursione nell'Isola Nias, lettera di E. Modigliani. — Sulle formole orometriche, proposte dal Generale C. Sonklar, del prof. G. Ricchieri. — Sistema monetario del Madagascar, nota del prof. A. Mantovani.

Fasc. XII. Sul movimento dell'emigrazione dall'Italia e sulle cause e caratteri del medesimo, del prof. L. Bodio. — Giudizj di geografi tedeschi sull'opera del cap. Cecchi.

Vol. XII. Anno XXI. Fasc. I. Presidi e domini dell'Italia nel Mar Rosso. — E. Modigliani: Il Cota Ragià e l'Isola di Nias. — V. Grossi: Relazione del VI. Congresso internazionali degli Americanisti. — Notizie di G. Woitzecker dall'Africa australe. — Giudizio del prof. S. Günther sull'opera del prof. Marinelli. — A. Annoni: Da Agram a Serajevo.

Fasc. II. Lettere del conte A. Salimbeni (Massaua). — Lettere di Re Menilek e del dott. V. Ragazzi. — G. Coen: Sull'importanza sociale del Canale di Panama. — A. Annoni: Da Agram a Serajevo (contin.). —

Le miniere d'argento dell'Australia. — C. A. Colini: *o Preistorico ed Etnografico di Roma.*

La Spedizione Salimbeni. — Lettere dallo Scioa e dall' V. Ragazzi. — Profili da Ancober a Let-Marafià, da ott. L. Traversi. — Da Agram a Serajevo, di A. Annoni. pezzo nella regione dell'Ogoue e del Congo, del conte G. anan.

L. Traversi: Viaggi negli Arussi, Guraghi. — Spedizione Weitzcker: Comunicazioni dall'Africa Australe. — terremoto del 23. febr. 1887. — S. Raineri: Sul taglio Eufemia. — Brazza Savorgnan: Tre anni mezzo nella e del Congo (contin.).

Sociedad Geográfica de Madrid. 1886. Tomo XXI. Sumario:
(Sept. y Oct.) El Archipiélago Canario, conferencia leída el 20 de Abril de 1886, por G. Ignacio de Arco Mazón. Notas tomadas por D. Cristobal Benítez en su viaje por el desierto de Sáhara y Sudán, al Senegal (continuación). — De las zonas existentes en Filipinas en tiempo de la conquista de Blumentritt.

6. (Nov. y Dic.) Raf. Torres Campos: Reseña de las actividades de la Sociedad Geográfica de Madrid. — Mart. Ferreiro: Los progresos de las ciencias geograficas. — Emilio Bonpland: El interior del Sáhara. — Las semejanzas existentes en las costas de los grandes Océanos. — La Cámara de Comercio en

Observatorio. Publicação mensal do Imperial Observatorio do Rio de Janeiro. 1886 Summario:

Transferencia do Observatorio. — Occultações e eclipses. — Revista das publicações. — Aspecto do céu durante o eclipse de julho.

Transferencia do Observatorio. — Grande Equatorial do Rio de Janeiro. — Observatorio meteorologico da Repartição dos Meteoros. — Colaboração. — Revista das publicações Aspecto do céu durante o eclipse de Janeiro de 1887.

1887, Nr. 1. J. de Lima: A transferencia de observatorio. — Observatorio: O movimento secular do polo e a translacão do polo. — Aspecto do céu durante o mez de Fevereiro.

o Cometa. — Longitude de Punta-Arenas. — Relaçao entre os climaticos e a saude humana.

Relaçao entre os elementos climatologicos e a saude humana. — Cometa austral.

Instituto Geográfico Argentino. Buenos-Aires 1886 Tomo VII.

Territorios Australes. — Expedition à la Bahía de San Blas. — Exploracion del Araguay-Guazú. — Exploracion en la Patagonia por el Teniente Coronel Luis Jorge Fontana (con grabados).

lagos de la Cordillera. — Exploracion en la Patagonia por el Teniente Coronel Luis Jorge Fontana (con un grabado).

Nr. 12. Exploracion en la Patagonia Austral, por el Senor Gobernador del Chubut Teniente Coronel Luis Jorge Fontana (conclusion).

Tomo VIII. 1887. Cuaderno 1. Datos referentes à la navegacion de la costa Norte del Golfo San Jorge.

Cuaderno 3. Martin Ferreiro: Memoria sobre los progresos de los trabajos geográficos. — Exploracion cientifica de los rios Gallegos, Coile y Santa Cruz.

Cuaderno 4. Julio Popper: Exploracion de la Tierra del Fuego.

L'Esplorazione Commerciale. *Viaggi e geografia commerciale. Organo ufficiale della Società d'esplorazione commerciale in Africa. Milano 1886. Anno I. 1886. Sommario:*

Fasc. XI. Notizie del Capitano Casati. — Lettera del dott. Junker. — L'Italia mediterranea, p. Cap. Camperio. — Le sorgenti di Nafta presso Baku. — Nostre Corrispondenze.

Fasc. XII. Soccorsi ad Emin Bey e Cap. Casati. — Nostre Corrispondenze. — Le possibilità di commercio coll' Africa. — La Regione del Basso Congo. — Sullo sviluppo dell' Africa. — Il commercio del caffè Moka.

Anno II. 1887. Fasc. I. Le spoglie mortali dei caduti ad Artu. — Lettero dall' Harar. — M. Camperio: L'Imperio Africano-Orientale-Tedesco. — Convenzione conchiusa fra la Germania el l'Inghilterra riguardo all' Africa orientale. — Una escursione all' Oasi di Siovah (Siva). — Lettera del Dott. G. Schweinfurt.

Fasc. II. G. Garollo: Tra Nilo e Congo. Il Capitano Casati. — A. Puricelli: Dal Caucaso al Golfo Persico. — G. Cavezzali: Alto Egitto. — Corrispondenze. — La regione del Basso Congo.

Fasc. III. Puricelli Guerra Achille: Nel Caucaso e in Persia. — Giuseppe Caprotti: L'Yemen. — Giov. Cavezzali: Dall' Oriente.

Fasc. IV. Puricelli Guerra: Nel Caucaso e in Persia. — La regione del Basso Congo. — La pesca della Madreperla nel mar Rosso. — Alcuni articoli d'importazione in Egitto.

Izvesztja. Tom. XXII. 1886. 4., 5. és 6. füzet.

A kath. hittedesztés lapja. Nagy-Várad 1886.

Tartalma: V. évf. X. füzet: Abéokuta, szövetséges város délnyugati Afrikában. — A gyöngy és fahéj hazája (Ceilon).

VI. évf. I. füzet: Vértanuk iskolája (Annam). — Zárdszüzek viszontagságai az 1885-ki indiánfelkelés alatt Kanadában.

II. füzet: Joruba vidékén (Utazási napló). — Vértanuk iskolája (folytatás).

III. füzet: A Vörös tenger kulcsa (Áden). — Vértanuk iskolája (folytatás).

IV. füzet: Ötödik zarándoklat Afrika beltengereihez. — Vértanuk iskolája (Annam kath. missiója Hátsó-Indiában folyt.).

V. füzet: Urge Ignác missió-társasági áldozár levele Kinából (Tso-fu pung). — Vértanuk iskolája (folyt.) — Ötödik zarándoklat stb. (folytatás).

Természettudományi Közöny. XVIII. köt. 208. füzet; XIX. köt. 209—213. füzet.

Természettudományi füzetek. A délmagyarországi természettud. társulat közlönye. Temešvár 1886. X. köt. I. és II. füzet.

Tartalma: Véber Antal: A dognácska-moraviczai vasércz. — Tichy Károly: Az időjólásról. — Hanusz Istv.: Alvástünemén y az álla-

tokuál. — Dr. Breuer Ármin: Temesmegye közegészségügye 1885-ben. — Az Edison-jéle vasuti táviró.

Földtani közlöny. Szerkesztik Dr. Staub Mórincz és Dr. Szontagh Tamás. XVI. kötet 1886.

Tartalma: 7—9. füzet: Dr. Schafarzik Ferencz levele a Kaukázus vidékéről. — Budai József: A persányi hegység másodkori eruptív kőzetei. — Cseh Lajos: A vihnyi Ó-Antaltárna bányatelep földtani viszonyai. — Halaváts Gyula: Magyarországi Valenciennesiák.

10—12. füzet: Dr. Primics György: Vaskos kvarczfélék előfordulása Tekerőn. — Jablonszky Flóris: A jablonkai tőzegekről. — Dr. Szokol Pál és Dr. Schafarzik Ferencz: A propylit kérdéséről.

Az osztrák-magyar monarchia irásiban és képen. Kiadja a magyar királyi állományosa. 25—35 füzet.

Jules Leclercq: *Une visite au volcan de Jorullo (Mexique) Extrait du Bulletin de la Société de Géographie. Paris 1886. 8-r. 19 lap. (Szerző ajándéka).*

James H. Baker: *The sources of the Mississippi. Their discoverers, real and pretended. Saint Paul, Minn. 1887. (Minnesota Historical Collection, Vol VI. Part. I.) 2 példány (28 lap).*

Alfred J. Hill: *Captain Glazier's Claim to the Discovery of the Source of the Mississippi River. (From Magazine of Western History). (Szerző ajándéka).*

Annual Report of the Board of Regents of the Smithsonian Institution, showing the operations, expenditures and condition of the Institution for the year 1884. Part. II. Washington 1885.

Emil Metzger: *De Sluik-en Kroesharige Rassen tusschen Selebes en Papua. (Separatabdr. a. d. Revue Coloniale Internationale.)*

Herman Otto: *Ósi nyomok a magyar népies halászatban. 34 rajzzal. Budapest 1885 (16-odr. 49 lap.) (A K. M. Term. Társ. ajándéka)*

Lojka Hugó: *Adatok Magyarország vízműfőrájához. III. Budapest 1885. (Mathematikai és természettud. közlemények, XXI. k. V. sz.) Kiadja a Magy. Tudományos Akadémia. 8-r. 58 lap.*

Stegmeth Károly: *Az Abavj-torna-gümöri barlangvidék. (Különlenyomat a Magy. Kárpát-Egylet 1887. évkönyvéből.) (Szerző ajándéka.)*

Annuario del Observatorio astronómico nacional de Tucubaya para año de 1887. Formado bajo la direccion del Ingeniero Angel Anguiano Año VII. Mexico 1886. 16-r. 321 lap. (A szerző ajándéka.)

Dr. C. M. Kan: *Les journées du 12 au 25 Sept. 1886 à Berlin et leur intérêt pour la science coloniale Extrait de la „Revue Coloniale Internationale“ (A szerző ajándéka)*

Verhandlungen des sechsten deutschen Geographentages zu Dresden am 28., 29. und 30. April 1886. Herausgegeben von H. Gebauer. Berlin 1886. (8-r. 238 lap, 1 térképpel)

J. Du Fief: *La densité de la population en Belgique et dans les autres pays du monde. Bruxelles 1887. 8-r. 53 lap. (A szerző ajándéka.)*

Gustav Diem: *Illustrierter Führer durch Oedenburg und seine Umgebungen. Oedenburg 1886. 16-r. 162 lap, 28 képpel és 4 térképpel. (Dr. Thirring Gusztáv ajándéka.)*

Nogely István: *Képes missio-könyvtár a kath. nép számára. 7. és 8. füzet. Nagycsárd 1887. (A szerző ajándéka.)*

F. O. Wolf: *Die Katastrophe am Matterhorn (16—18. Aug. 1886). Offizieller Rapport. Sitten 1886. (Vadász Éde, a magy. jelzőlog-hitelbank levéltárnoka ajánd.)*

Dr. Friedr. Umlauff: *Das geographische Museum am Mariahilfer Gymnasium. Wien 1866. (Szerző ajándéka.)*

Jules Leclercq: *Les geysers de la Terre des Merveilles. Bruxelles 1885. (Szerző ajándéka.)*

Hegyfoky Kabos: *A májushavi meteorológiai viszonyok Magyarországon. (Ma-*

gyarúl és németül.) Budapest 1886. Kiadja a K. M. Természettud. Társulat. 204 lap. (A Term. Társ. ajándéka.)

Inkey Béla: Nagygy földtani és bányászati viszonyai, 4 térképpel és 23 val. (Magyarul és németül.) Budapest 1885. Kiadja a K. M. Természettud. sulat. 4-r. 175 lap. (A Term. Társ. ajándéka.)

Budai József: A persányi hegység másodkori eruptív közeli. Budapest (8-r. 47 lap.) (A Természettud. Társ. ajándéka.)

Hazslinszky Frigyes: A magyar birodalom moh-flórája. Budapest 1885. A a K. M. Természettud Társulat. (8-r. 280 lap.) (A Term. Társ. ajándéka.)

László Ede Dezső: Magyarországi agyagok chemiai és mechanikai elez tekintettel ipari alkalmazhatóságukra. (Magyarul és németül.) Budapest 1886. K a K. M. Természettud. Társulat. 8-r. 84 lap. (A Term. Társ. ajándéka.)

Heller Ágost: A Kir. Magyar Természettudományi társulat könyveinek jegyzéke. II. füzet (1877—1885). Budapest 1886. Kiadja a K. M. Termész Társulat. 8-r. 179 lap. (A Term. Társ. ajándéka.)

Antoine Berez: Rapport sur le VIème Congrès des Géographes Alle et sur l'exposition géographique y annexée tenu à Dresde les 28—30 Avril Budapest 1887. (Szerző ajándéka.)

Dr. Toldy László, Budapest főváros főlevéltárnoka a ajándéka:

Vágner Mihály: Sopron vármegye térképe. Pest 1844. 1: 86.400.

Vágner Mihály: Sopron megye úti térképe. Pest 1843. 1: 144.000.

J. V. Haeuffler: Sprachenkarte der österreichischen Monarchie. Pest 1846.

Heinrich Kiepert: Karte der neuen Grenzen auf der Balkan-Halbinsel. lin 1878.

Georg Ignaz Freiherr v. Mezburg: Post Charte der kais. kön. Erblande (O reich-Ungarn). Wien 1873.

H. Müller: Karte der Eisenbahnen Mittel-Europas. Glogau (Évszám nél

R. Pape: Neueste Reise-Karte von Deutschland und den angrenzenden 1 dern. Langensalza 1875.

Prochaska's Eisenbahn-Karte von Oesterreich-Ungarn. Wien und Teschen 1

A magyar sz. korona országainak vasúti térképe. Budapest 1877.

R. A. Schulz: General-Karte der Europäischen Turkey und des Königre Griechenland. Wien 1875.

F. M. Diez: Neue Post Karte von Teutschland. Berlin 1795.

J. Schlacher: Karte der Balkan Halbinsel. Wien 1878.

F. W. Streit: Charte von Teutschland. Leipzig 1827.

Karacs Ferencz: Magyar Országnek és a hozzá kaptsoltatott Horváth és T Országoknak a Határőrző Katonai Vidékeknek, nemkülömben az Erdélyi Nagy F delemiségnek Vármegyékre és Szabad Kerületekre osztatott s a legjobb Mappák rént készítettett közönséges táblája. Pesten 1813.

Atlas Portatif de France, contenant les 86 cartes des 86 départemens et Carte générale de France, dessinées par A. Perrot et gravées sur acier par P. 1 dieu. Paris 1833.

Plan de la Ville de Paris. Dessiné par B. Boquart et gravé par Charm (Évszám nélkül; igen régi.)

Plan de Paris. 1867.

Charte von Frankreich. (Évszám nélkül; igen régi.)

Paris et ses environs. (Évszám nélkül; igen régi.)

Postkarte des Oesterreichlichen Kaiserstaates. (Kézirajz. Évszám nélkül.)

F. Handtke: Karte von Asien. Glogau. (Évszám nélkül.)

Hátsek Ignác: Magyarország állategészség-rendőri szervezetét, állatteny tését és gazdasági szakoktatását ábrázoló térkép. Kiadja a földművelési és kereskede ügyi m. kir. miniszterium. Budapest 1876. Nyom. Posner K. L.-nál. Mértéke: 1:384.0

VÖLGY ÉS ANNAK SZIKLASZOROSAI

HUNYADMEGYÉBEN.

OLVASTATOTT A F. ÉV ÁPRILISHÓ 14-DIKI ÜLÉSEN.

A völgyéből Gyulafehérvár felől Kolozsvárnak havasúti vonat utasai nem egyszer adóznak csodálatos festői mészvonulatnak, mely kúpdad s hirtelen sziklanyarátainak meredekjével a Maros teréről nagyszemélyes hegyvidék benyomást idézi a szemlélőben fel.

Az erdélyi »Szekelykő« a torozkói »Szekelykő« a (Kézdivászló vidékénél), valamint a Tövis-Gyulafehérvár közt óriás jelentkező Csaklyakő és »Kecskekő« valóban nemcsak a természet csodáival, hanem a természettel szembeállított művekkel bilincselik le figyelmünket. Az erdélyi hegység számos alakzataival éles ellentétbe helyezkedő nyugvóhelyek természetes erődjének megannyi bástyaművei és számos melléktagozattal ÉÉK-ről DDN-nek mutatkoznak, mintha maga a természet is rejtegetni iparágazatát a természetnek, melyek e vonal mögött a hegység célpontját képezik az egymásra következett emelkedéseknek. Egyfelől a Gyulafehérvárnál kifutó Ompoly, másfelől a mellett tovasiető Aranyos tárnak a forgalomnak a »Szekelykő« név alatt ismert hegyvidék belsejében a völgy közt számos sziklarepedés szűri le a madár- és állatvilágból összegyűlő csermelyeket. E völgyes szoros különösen a torozkói hegységből lelkesedve emelkednek és turisták egyaránt. Az erdélyrészi Érczhegység

eme mészkövetől a Bihar és az aranyérczekben szintén megáldott Fehér-Köröshöz az Abrudbányától DN-ra 1264 m. magasra feltoluló Vulkán képez átmenetet, éjszak és dél felé valóságos gőcpontját szolgáltatva a Maros, Körös és Aranyos vízvázalásztóinak. A mesés hajdankortól újra meg újra véres tusák színhelyévé vált felföldért lelkesedtek annak idején Róma legiónáriusai is s nem pusztá feltevés, hanem a régészek és történetírók által is hangoztatott igazság, hogy Traján hadait az arany birvagy tüzelé a Decebal ellen folytatott nehéz harcokra. A történetírás atyja, Herodotes által, a Kr. előtti V. század közepéről felemlített agathyrsek szintén innen aknázták azt az aranybőséget, mivel szomszédaiuk irigységét s távol népek érdeklődését kiérdemelték. Lehet-e mívelt lélek, kit a históriai nagy mult eseményei által felszentelt s a természettől is annyira kitüntetett felföld ne érdekelne?

De az itt szóban forgó felföldtől délre a Gyulafehérváron át Abrudbányára, tehát az Ompolytól a Vulkánig képzelt vonal által határolva, az Érczhegységnek egy sokkal kisebb, de érczekben majdnem gazdagabb csoportja következik s bár a geologiai és domborzati viszonyok itt is sok tekintetben azonosak, s nevezetesen a másodkori kitérésű kőzetek és a kárpáti homokkő társaságában letelepedett mészt itt is rövidebb-hosszabb futású láncolatokat, nagy vidékek fölé emelkedő magános szirteket, szédületesen aláhanyatló ormozatokat, meredek szirtfokokat és horgas alakzatokat képez: mindezek elrendezése nélkülözni úgy szólva azt a színi hatást, mely az éjszakai csoportban annyira imponál s csakis a természetbarát előtt ismeretes magános völgyek ösvényein szerezhethjük meg azok szemléletét magunknak. Míg az éjszakai csoport a könnyű turista-sikerek hajhászóinak kedvez s a Gyulafehérvár-Gyéres állomások közt 60 kilométer hosszúságban a vasuti coupék ablakain át is gyakorolja hódításait; az utóbbi csoport a forgalmi vonalaktól szerényen félrevonulva a távolból nem kaczérkodik velünk. Innen magyarázható ki kevésbé ismertsége s éppen azért ismerem kötelességemnek több évi utazásim, tanulmányim közben szerzett benyomásim, tapasztalatim alapján, a Szászváros átellenében Algyógnál megnyíló völgy festői mészsirteknek s ezekben kialakult sziklaszorosainak rövid vázolásával tölteni ki a mélyen tisztelt társulati választmány által részemre juttatott fölolvadási időt. Hogy azonban ezt tehessük, ismerkedjünk meg legalább nagyjában először az egész Gyógyvölgy hely-

és életfolyamával, kiterjeszkedve a lakosság foglalkozási és műveltségi állapotára is.

I. A Gyógyvölgy ismertetése.

Ányászkörökben gyakran emlegetett völgy éjszakfelé a rős balparti forráscsermelyeit elválasztó Vurvu-Fricseli (É.) s a Herczegány felé (ÉN.) határtvető Duba (964 mét.) völgyében éri befejeződését és délnyugatról a nagyagi Csetrás-éjszakkeletről a közvetlen Zalatna mögött elvonuló Zsidó-völgy (964 m.), Magura Lupuluj (964 m.), Breaza (1123 m.), Jepure (1103 m.), Grohas mare (1118 m.) sorozat övedzi. A völgykereten belül eső medenczét mesozoicus eruptiv-eginkább melaphyr, diorit s ezek tufái), majd a kárpáti mészkőösszegyűrt rétegei töltik ki. Ezekkel kapcsolatosan a völgy éjszakról délre irányuló völgyrendszer derekán két méter magas falnak tartó mészgát helyezkedett el olyképen: hogy az éjszakról (Zalatna mellett) Kis-Almásig halad s két ponton a völgyben Glod-Erdőfalva közt szenved megszakítást; a délibb völgykanyarjától Mádán át Nagyág közelébe hatol s a Csetrás-völgyben fiatal harmadkori üledékek alá bukik, miközben Baia-Lupuluj-Erdőfalvánál, Mada-Balsánál lefolyó vizeknek kaput tár. A völgyben forgó szirtrepedések három csermely, u. m. pojánai, Csebi és csebi alakjában vezetik le a medence felső csatornáit. De mindezek a völgy-szorosokon túljutva, alig 6 kilométer távolságban Bozesnél egyesülnek s miután a rengeti csermelyek felvették, Algyógynál a Maroshoz csatlakoznak. A völgy elzárta kettős mészvonalat úgyszólván elzárja a világtól a völgy első területet, mely népéletében, természeti sajátságaiban a Marosvidéktől s az erdők gyérülése óta kevésbé változott. Erdő hát elnevezést nyert, bár Hunyadmegyében a völgy keleti ágazatai szintén ily néven jönnek említésbe. A völgy szabályozásáig külön szolgabíró-ságot képezett ez a völgy özség s a 30-as években Nagy-Almás székelt egyik tagja, (Várady József), Cseben át utat is vezetett be. Csak a földmennyezés követőkre nem talált s az ellentétes érdekek miatt az első alkotás is megsemmisült, úgyhogy mai napság a völgy lóháton közlekedik a lakosság Zalatna felé. Később a völgy bár kerülővel, de kedvezőbb terepen igyekezett Zalatna felé Nagy-Almás felé elérni; azonban a szomszéd törvény-alkotás (Alsó-Fehér) alkalmas csatlakozást nem találván, ez az

útvonal is az első sorsára jutott, s csakis napjainkban vált egy Pojana telepített bányavállalat révén, ismét hozzáférhetőbbé a vidék.

Az erdélyrészi Érczhegység szolgálván vidékünk háttéréül a lakosság hagyományos foglalkozását, a bányászatot most is előszeretettel folytatja. Csakhogy a mult időkben hirnévre jutott bányák felső szintáji jobbára kimerültek, a mélyebb műveletek megfelelő tőke, egységes vezetés és szakértelem hiában el vannak hanyagolva s a kis bányászat nehézségeivel vesződnek mindenütt Fridwalszky Jánosnak 1767-ben Kolozsváron megjelent *Mineralogia principatus Transsylvaniae* című művében Nagy-Almás, Pojana, Porcura szerepelnek a működő bányák között. Porcurán a mult század közepén * gróf Kálnoky és a híres Simonyi ezredes a Borbára, Márton Lajos bányákat vették művelés alá, de e század elején technikai nehézségek e vállalatot is megdönték. A Gorganuluj és Facze Baja most a falusi nép kisszerű bányáüregeire akadunk csupán s azokat is jobbadán a mezei munkától szabadon maradt időben keresik fel.

Pojana Fridwalszky szerint 1742-ben vett volt lendületet. Tözsomszédsága Tekerő — a calcedon, achat, heliotrop, carneol, jaspis, ochát, szurokkőféleségeiről híres bányahelység — valamint az odább keletre fekvő Nagy-Almás mind közel eső területen keresik a jó szerencsét s utóbbi időben külföldi tőkepénzesek figyelmét is sikerült a valóban intenzívebb bányászatot érdemlő ásványkincsekre irányítani. Nagy-Almás falú az előbbiektől meg lehetős távol a Vallye-Turmuluj patak völgyén a Bosericza hegyben rendelkezik Mindenszent nevű figyelemreméltó bányászattal. A megelőző évszázadban a gróf Kuunok Algyógyról nagy erővel dolgoztatták e hegyet s a zalatnai bányakapitányságnál fennmaradt egykorú beváltási jegyzék szerint 1753-ban 50 ezer frtra szolgáltattak innen aranyat. Egy 1775-beli összeírás** szerint a bányarészvények így osztottak szét: gróf Kuun László $\frac{1}{7}$, gróf Kun István $\frac{1}{7}$, báró Schmiebling $\frac{1}{6}$, Winkler pénzügyi tanácsos $\frac{1}{6}$, Neumanu bányatanácsos özvegye $\frac{1}{6}$. Az üzem költségeit Kunz György János aranymosási tiszt és Matolcsi viselték, kik

* Geognostisch-oryktognostische Beschreibung der boizarer Bergreviere, etc. v. Leonhard Gerubel Markscheider. 1813-beli kézirat a Verhandlungen und Mittheilungen des siebenbürg. Vereins für Naturwissenschaften. Nagy-Szeben 1857.

** Hesky mérnök urnál Zalatón levő bányakapitánysági irat.

a műszaki vezetést teljesíték. E később elhanyaglott bánya János bécsi illetőségű mérnök az 1776-ban Willmayer János által eszközölt felvételek alapján ismét felkarolva, egyes építészeti tanácsost annak üzembe vételére 1883-ban megnyerni, s minthogy a főteller az altárnán alól 10 méterre van fejtve: vízemelőgéppel biztosítják a munkálatokat. A területtel Nagycsanakig illetőleg a Dubától a Breaza felé minden ponton találkozunk a hajdankor tevékenységének bizonyítékával. A miveletek a Fejér-Körösre néző oldalra is átterjedtek a Stanizsa, Dupa-Piatra határában a távol Zalatnáról, a Székelyföldről is szerencsét szoktak itt próbálni. Kis-Almás, Nagy-Almás szintén részt vesz a bányászati tevékenységben, s az egész vidék ez idő szerint oláh: a physiognómiában, viseletében, a családi nevekben nem egy jelét látjuk annak is, hogy az időnkint eszközölt német bányász betelepítés ideig csak úgy az oláhság áradata elnyelte a gyenge colo-

rázó vezetés hiányában kevés tervszerűséggel űzött primitív bányászati tevékenység jobbadán távol foly a helységek-től, s mert inkább talán az olvadás után működhetnek kezdetleges és egyszerű bányászati tevékenység ezért a bányászati tevékenység ezen időszakra szorítkozik. Nagy-Almás és Pojana közt a V.-Fericselei déli oldalán festőileg soraközt a zuzadák, melyeknek 45—65 kilogramm súlyú nyilai vascsapokhoz hasonló módon quarcz-tuskókkal vannak felszerelve. A zuzadák 30—50 cm. mélyek, s egy 23 cm. hosszú 13 cm. széles vaslemezbe illesztett vaslemez rostán át jut a zuzadék egy gömbölyű tölcsérbe, innen osztályozás nélkül egy 1.25 m. hosszú 0.95 m. átmérőjű kézi szérkén (Handherd) marává dolgozzák fel, s a Zalatnára szállítják. A zuzadákban összegyűlt arany- és ezüstet kézi szérkén kétszer, háromszor kiássák, az említett szérkénben a zuzadékot tömörítik, s aztán kézi szérkén zuzadékot vonnak ki. A zuzadékot arannyal foncsorozzák, s a foncsor lepárlása után fennmaradó arany, ismét beváltásra adatik.* A bányák alig járhatóak, az egész primitív módon teknőbe helyezik az érczet, s a zuzadékot kivonszolják. Ahol bányacsilléket (kocsik) használnak, azokat talpakon kézi erővel tolják ki és be. Távolabb és mélyebben a bányákra ily kezdetleges, s leginkább családtagokkal, vagy

* Tade Zalatnai bányászkapitány jelentése. Kolozsvári kereskedelmi kamara jelentése 1883., 1884., 1885. években.

személyes kézi munkával fizető részvénytársakkal folytatott művelet természetesen nem hatolhat, s a bányák biztonsága is sok kívánni valót hagy fenn.

A nemes fémbányászat mellett vidékünk barnakövel szolgáltatta a bányászatot. Pojanán, Voján, Kis-Almás, Bakonyán, Erdőfalván, Cseben, Valye-Jespin, de főleg Glódon találni a barnakőfészkeket, melyeket csekély mennyiségben hasznosítanak jelenleg. 1872-ben egy társulat vérmes reményekkel kezdé összegyűjteni e telepeket. A szászvárosi állomáson már épült a terjedelmes gyár, mikor a bécsi krach végett vetett az egésznek. Bakonyán 1848 előtt némi vastermelés is folyt, s Balsa határain szép szurokfényű barnaszén mutatkozik. Kis-Almás galenit-chalkopyrit-sphalerit érczerekre folytatnak némi bányászatot. Az említett quarczféleségeken kívül főleg a pojanai tekerői patakokba jutó mandolakövekben heulandit, desmin nathrolit. chabasit, laumontit, malaehit, azorit vasocker, markasit fordulnak elő, különösen Pojana, Kis-Almás, Voja-Balsa, határán,* a mit részben már régibb írok, így Ackner is említnek.

Az itt említett községek férfi lakosságát állandó aranyláz kínozza, főleg mióta néhány külföldi tőkepenzes mutatkozni kezd s a szomszéd Boiczát (Kis-Bánya) Szelistyét Klein Henrik százországi vállalkozó kibérelte. Kajanel és Herczegonyán dr. A. F. Deinhard német tőkepenzes tett kísérleteket, a rudai bányákat egy részvénytársaság megvásárolta, sőt Felső-Lunkojon, Kőrösbánya mellett a Karácshegyen Füzden, Magurán az évekig szünetelt munkálatok ismét felhangzanak. A nagy buzgósággal folytatott kutatások mellett igen ügyesek az avatatlankok léprevitelésben is s nem egy utazót boldogítottak mar aranystufa helyett, jó pénzért értéktelen pyritfélékkel.

A férfiak bányász jellegét arany zsinorzata is elárulja és a kalapok csinosabb formája is elüt az oláhság többi részével látható széles karimájú alakoktól s inkább a toroczkai szabást juttatja eszünkbe. A férfiak fehér gypaju szövetből, nyáron vászonból rövid ujjast és harisnyát viselnek. Övük nem tulságos széles az abrudbányaihoz hasonló s a módosabbaknál selyemmel ki van himezve. Az öregebbek hajukat czopfba fonják. A bocskorviselet úgy látszik csak a szegénységgel terjedt el s a csizmát előnyben

* Dr. Koch Antal közleményei a kolozsvári orvos-természettud. értecsftőjében u. ott Dr. Benkő Gábor jelentés 1885. évi ásvány gyűjtéséről.

részként a nép gondolat világát a habona homályo-
 en ujjitástól irtóznak s bár egyházukért készek ál-
 téren nem igen vezet sikerre a rábeszélés. Minden
 gazdasági javításnak megbuktatója az a sa a m po-
 örököltük) jelszó, melyre a szájásabbak hamar rá-

n nem csoda, ha a megrögzött gazdálkodási rend-
 sások által erősen vizsgált oldalakon megboszulja
 évről évre szemlátomást pusztul a termőföld s az
 esése a marhatenyésztést, gyümölcsészetét gyakor-
 teti fel, minden a régi kerekvágásban marad és
 ges takarmányfélék nem hatoltak ide be, se a régi
 színüleg földes úri erőhatalommal elterjesztett gyü-
 vitásán, szaporításán nem fáradoznak, a faekét jobb
 án cserélik fel s annyi keserves csalódás daczára
 álkodásuk káros következményeiért a bányászsze-
 nélnék kárpótlást. Még legtöbb industriát a szilva-
 mutatnak, csakhogy annak termését is annyira be-
 alubeli zsidónál vagy egy-egy parasztuzsorásnál, hogy
 eszedéskor idegen tulajdonba kénytelenek átadni.
 g szánalmas képet nyujtnak rohamos esőzések után
 gyoldalak. A melaphyr kőzet igen nehezen porló
 ony termőrétegét erősebb lejtőkön egy marhalépés
 vetéssel együtt lezúditja, ugyhogy a szántók közt
 tarkálnak. A meredek mészsoldalak még nehezeb-
 k fel. És e szomorú tapasztalatok daczára a termé-
 őtalajjá, vagy rétté minősített területeket minden
 élkül felpuhítják s mert ekével nem dolgozhatnak
 en, kapával lazítják meg a kőzetdarát, mely a leg-
 radás idején alásodortatik s a mélyebb szántókat
 . Mély vizmosások, kietlen sziklaoldalok jelzik ren-
 k közeledését s a lakosság adóalapjának ily oktalan
 lóban szükségessé tenné a hatósági beavatkozást s
 a vidék természeti sajátosságainak megfelelőbb gaz-
 dszernek kényszerítő megszábasát.

lmények közt alig szükség említenünk, hogy az erdők
 sig rongált állapotban tengődnek s a folytonos legel-
 meglepő cserje táblák is csenevész állományt tűn-
 y gazdálkodás mellett a mészterület növényzete ne-
 odhatik, s a karstosodás terjedése kikerülhetetlen,

minek láttára önmaga helyett a jelen kormányrendszert hajlandó a lakosság okolni.

A faluk völgyekre oszló csoportokból állnak, kézzel foghatólag illusztrálva az egykori telepítés sorrendjét és célját. A bányászaton kívül a gyógyi urodalom (gróf Kuun, báró Bornemissza) jobbágysága nyert itt, valószínűleg az egykori erdőségek irtványainak marhatenyésztéssel leendő értékesítésére elhelyezést. Azért a falu nevek voltaképen csak közigazgatási gyűnevei a néha órányi távolban fekvő s a helybeliek előtt külön-külön elnevezéssel bíró házesoportoknak, melyeket a vizválasztók szerint központosítottak. E szétszórt törzsek és családok összetartója a templom, mely itt is mint a Biharban; az Aranyos mentén, a Fehér-Körös mellékvölgyein a csermelyek egyesüléséhez helyezkedve, vasárnaponta legalább egyszer összehozza az élet nehéz jármában görnyedő népet. Így Nagy-Almás részei Al- és Felfalu, Lazur, Sesor Bregyest s ezek bejárása egy napba kerül. M á d a községet Intre parenye (Patakköz) Steuin, Gura Maduluj (Madai torok), Balsa falut Galbina (sárga), Burtuca (cziheres cserjés), Rosia (vörös) Furcsitole (iszapos) s maga az anyaközség képezik. Ezen részek némelyike 10—15 házból áll, de helyenkint magános lakok vannak az átellenes lejtőkről órányi körben összefoglalva. Nagy-Almás és M á d a népessége meghaladja az ezeret; holott a szűk határhoz mérten 3—500 lélekszám képezi átlag a többit. A három körjegyzőség alatt álló népesség összege 8230 tett 1880-ban s az helységenként következőleg oszlik meg: Nádasdia 239, Kis Almás 490. Közép-Almás 339, Bakonya 356, Glod 329, Voja 452, Valye-Jepi 552, Porcurea 375, Tekerő 327, Erdőfalva 265, M á d a 1067, Nagy-Almás 1303.

A nép gyermekteg gondolkozásmódjából nem egyhamar bontakozik ki. Ragaszkodik a falu tornyához s ha katonai kötelezettségét leróttá az ifju, siet vissza ősi falujába, hol már szülei jövendőbelijét rendesen kinézték számára. Itt az öregek védszárnyai alatt kezdi meg az ifju pár életküzdelmét s az asszonynak jut ki az életgondok nehezebb fele. Ő vezeti a háztartást, ellátja a család asztali szükségleteit; de azért a mezei munkából is része van, mert ha férj uram hazaérkezik, képes a marhák gondozását is ráruházni hogy ő maga az alatt henylve pihenjen, vagy pálinkával enyhítse fáradalmaikat. A pálinkázás bűne fájdalom itt is szedi áldozatait, erkölcsi anyagi rombolása mindinkább szembeötlő. Munkában ügyetlenek, kevés tanulékonytságot mutat-

a megvan a mindennapjuk nem igen törekesznek többre. A nyek közt határrendőri kihágások, élestárok kirabolása

ősággokkal nem örömet érintkeznek s ha egy-egy uzsorás m rántja: a pertől való óvakodásukban mindenre ráve- gukat. Szükség esetén legalább egy pár tojásból álló l (ajándék) köszönt be a hivatalnokokhoz, mert felfo- int a nélkül igazát keresni, ügyében nyomatékosan in- nehéz dolog. Így szoktatják erre az egyház férfiai, kik veset lendítenek itt az alantjáró míveltségi színvonal . A nép kedély világán a legsötétebb babona ural-

almas körben a máskor zárkozva nép is néki melegszik. munkánál, koresmái összejöveteken kijutt a tréfából. A le (rossz virág), peczat (nehézkés), poplanka (együgyü) vakaró), verzár (paréjlepeny), potcova (patkó, szájtató) l ostorozzák egymás félczegségeit. De azért szellemi szük- a vallási czeremoniákon tul nem terjedt, s gör.-kel. egyház tanítóin kívül egy féltuczat ember se járat ide nyomdai Épen azért alig érzik a postaintézmény szükségét s hány katona fiu, ki keserúségeit egy-egy altiszt urral a, elég hamar kézhez kapja a vigasztaló v a s a k a t a n át is, mint a honnan kapják a külvilág hieit a Za- közlekedő Nagy-Almás kivételével a 35-1 kilometynyire Jelye-Jepiig mind. De 1874-ig épenséggel a Maroson át os kapcsolta össze e világgal s jégzajlás idején napokra árva minden érintkezéstől az egész völgy.

II. A máda-balsai és a Sincoisulu j szirtszorosok.

rajzi szempontból a már többször említett kettős mész- szirtszorosak érdemelnek kiváló méltatást. A meredeken lő mésztömzsök lapos felületén ravaszlyukak (dolinák) a légköri csapadékokat, s néhol barlangokká tágitják e mészpadok közt különböző okokból létrejövő repedé- barlangok ismertetését máskorra halasztva ez alkalommal három párhuzamos völgyben mutatkozó, s a rövid futásu zot harántos átmetsző hasadékokat, melyeket a nép leg- kapu« (Teia szószerint kulesot jelent) néven emleget. djük meg szemlénket mindjárt a m a d a i hasadékkal, az

egyetlennel, melyet az irodalom* is felkarolt idáig. A pojanai patak, miután jobbról a vallye-jepi, porcureai, galbinai, posiai balról pedig a tekerői, közép-almási csermelyekkel bővült Balsán alól másfél kilométer távolságban a Plesia** mice és Plesia mare nevű mészsziklák közé mélyed. A hasadék oly keskeny, hogy azon még ösvény se vezet át, s csakis a patak vizében gázolva szerezhetjük meg magunknak a ránk váró látvány élvezetét.

Minthogy Algyógy felől könnyebben eljuthatunk e helyre, mint például Nagy-Ágról a Csetras hegységen át: én is vízfolyás ellenében vezettem olvasóimat. Algyógyról Feredő-Gyógy mésztuffa magaslata alatt vezet el utunk, s a kárpáti homokkőben vajúdott tágas völgycsatornán haladunk Bozesig. A falutól tulajdonképpen eltérünk, mert azalatt csörtet elé a pojana-mádai patak, s ahhoz kell most alkalmazkodnunk. Mi tehát eddigi utunkhoz képest balra EEN fordulunk, s a kárpáti homokkő lépcsős padjain haladunk a patak medre felett jó magasan. A völgy hová tovább összébb szorul, s a lejtőkön ott jártamkor az erdőfoltok közt a gabonavetések zöldellő gypszalagokkal váltakoztak. 1881. aug. 6-án javában aratták a déli lejtő tavaszi búzáját, holott az éjszaki oldalon alig sárgultak a kalászkok. Utközben egy mésztuffatörmzs alól felbuzgó forrásnál (11° C) pihenőt tartva, folyvást sziklás úton érzekünk a kitünő cseresznyéjéről ismert, de a világtól teljesen elzárt Mada faluig. A cseresznyefákat itt a szántók mesgyein is ültetik; csakhogy igen kevés kiméletben részesülnek ez ültetvények, s a völgykatlan kitünő égaljának, s a kárpáti homokkődarából gyorsan keletkező jó talajnak köszönhetjük izletes gyümölcsüket.

A falu egy mélyedést tölt ki, s háttéreül a szoros kapuzata szolgál. Épen a kijárához (Gaura Maduluj = madai torok) épült egy szegényes malom, s az gátjával egész szélességében feltorlasztotta a vizet, úgy hogy rögtön térdig kell gázolnunk. Mig erre előkészítjük magunkat a meredek kapuzat áttekintésére is ráérünk. Jobbra (a patak folyás szerint balra) a Plesia mare lépcsőzetesen szaggatott ormozata emelkedik. Gyér cserjék leppezgetik a merész hajlásokkal kifejlődő sziklafokokat. Rozsdás

* Geologie Siebenbürgens Franz Ritter v. Hauer Wien 1863. Bielz Reisebuch Siebenbürgens II. Auflage. Hunfalvi János. A magy. birodalom természeti viszonyai 1865.

** Plesia = tisztás. Itt mindkét hegyhátan szántóföldeket művelnek, s eredetileg erdőirtások útján állítá elé azokat.

gódnak a függőleges sziklafalakba, s épen felettünk harrizklapáholy alakult ily módon ki, s odább egy alfalazott hivatgat. Átellenben a Plesia mike meredek kupja oly meredeken: athmosphearaliak majdnem simává csi-

den él, csucs letompult s a természet keze kékes sávok-zza a vakító fehérséget. Gümös üregek szakitják meg a folytonosságát s ezekben oly magasan, hová csak madár t fel, pár hárs, nyir, köriv és kányabenge cserje kapasz-

ég.
épve a szűk sziklaközbe 200 meter magasra szökellő alatt találjuk magunkat. Finom mohpáfrányszalagok alulról összefüggőnek tetsző sziklafal rovatkáit. A kiszőn cserjék lengedeznek s törzseik közt fennakadt mázsányi bökök alatt borzadva haladunk el.

vetlen a víz felett kékesen erezett sziklalapok alakultak gó eső viz sugaraktól, vagy a patak időszaki áradásaitól redőzetek mintegy természetes szintáji szalazatként ki. Ábrándos szikla alakzatok váltakoznak minden for- s a természet alkotásait egykedvűen fogadó nép is egyéníti et. Amott balra szédítő magasban egy beszakadt barlangnak oncesalékát omladozó templom portaléjának nézve B e s e -nak (templomocska) nevezték el. Ezzel szemben hegyes k ki a hegy tömegéből; odább egy boltív, mint valami ölt vár tartozéka minden perczben lezuhanással fenyeget gula, obeliszka alakzatok sorakoznak majd egy vonalban ymás fölött. Egyszere az alig 5 méternyi szorulat jobb lni kezd s egy kőfolyással borított lejtő a házfedélalaku Plesia, vagy Dosu-Mezi (Mádai hegyoldal) nevű szikla- yit kilátást. Most a hasadék talpa annyira szélesedik, patak hajlásaiban kavicspadok halmozódnak fel s nem en gázolnunk. A sziklafalak szelidebb hajlásuak s any- pülnek, hogy visszatekintve azok mögé tornyosulva lát- ént érintett szirteket. A vizmosák közein jobbra kuko- ések villannak meg; balra is alá hanyatlik a sziklafal as öblözetbe érve kijutunk a balsai medenczébe.

elen záporosók két fél méterre is felduzzasztják a patak ilyenkor mázsányi sziklákat, fatörzseket ragad a neki

oláh nép Dosunak a hegyoldalakat nevezi.

szilajult ár s a sziklafalak meredélyein vagy barázdáin hatalmas törzsek zuhognak alá, egész kőlavinákat sodorva magukkal. E miatt a nép kerüli, a szorost s a közel Balsára vagy a Plesia tetején, vagy a Steuin nevű falu részén nagy kerülővel látogat el. Még a gyakorlott pásztornép sincs e meredeken biztonságban s 1884 nyarán is szörnnyű halált szenvedett egy kecskéivel erre merészkedő pásztorsuhancz, a ki a léptei alatt megindult kőarral zuhant alá.

A felső nyílás közelében 323 mtr magasban elfolyó pataktól a 712 mtr magas Plesia mare-ig (Nagy tisztás) 389 méter távolság mutatkozik; míg a 690 mtr. Plesia mikehez viszonyítva, a különbség 377 mtr. A szoros hosszát egyenesben 1.6 kilométerre tehetjük; de öt hajlásra legalább fél kilométert kell megszámitanunk.

A vízben gázolva több forrásvíz beömlését észlelhetjük. Ezek vize majd melegebb, majd hidegebb a patakénál, amint nagyobb, vagy kisebb mélységből származnak. Egy ilyen forrást észlelünk a »Besericucza« alatt, az első forduló végén. 1885 augusztus 14-én tett látogatásom alkalmával 18° (C) légmérséklet mellett a patak 15°-nyi vizével szemben rögtön érezhetővé vált a szikla alól kibuzgó 8.5° (C)-nyi vízszugár. Ebben kétségen kívül a Plesia mike tetején kezdődő repedések egyike önti ki az esőzés idején elnyelt, s hosszú pályafutás alatt lehűtött vizét. A szoros belsejében ismét a jobb parton hőforrásokat is mutogattak vezetőink. Mérési észleleteinkkel nem sikerült azokban a patakénál magasabb temperaturát kimutatni; ennek daczára, azonban az a tapasztalat: hogy télen át ezek körül jég nem képződik, s az ilyenkor felszáló párázat azt látszik bizonyítani, hogy jókora mélységből eredő vízszugár jut e szám szerint három ponton felszínre. A nép által emlegetett savanyuvíz források constatalhatók nem valának.

A Valye-Sincoisul. Alig érkezünk ki az imént leírt szorostól a Plesia mikének Nagy-Ág felé haladó szárnyát ismét átmetszve találjuk a Sincoisetől, mely a Valye-Rosiával egyesülve másfél kilométernyi KKD pályafutó két szaggatott és majdnem függélyesen emelkedő sziklaszál közt teszi meg, s a mádai szoros benyilójánál a balsai patakba szakad.

III. Az erdőfalvi váracskakapuja. (Teia Ceteci).

Balsánál jókora völgytágulathban találjuk magunkat, de mert a szorosok szabják meg utunkat, át kell látogatnunk az innen

rel odább DK-ra eső Erdőfalvára. Utunk egy lankás (Podu) vezet át, mi közben a Kis-Plesianak éjszaki lát kerüljük meg. A tetőről egyszerre feltárul a maroknyi hely szegényes viskóival egy szűk medenczében szövetlenül fölötte és alatta egyaránt festői sziklagátok és a helységet érintő patak azok keskeny repedésein alá. Tekintsük először a falu szélső házeitől lefelé a nevű szikla mellett elvonuló szorost.

A szokról délre lejtő csermely a Plesia more keleti széthajlással 800 meter hosszúságban alig 6—10 meternyi mélységet metszi itt el. Jobbra 250 méter magasra a Plesia sziklája a Vurvu Cornetului (Somostető) emelkedik, a kőképzőzetes padsorait cserjék nőtték be és ezek segítségével a sirgilor (Szerbek tanyája) nevű s általam a huzamos magyarság nagylelkű Maecenasa gróf Kemm Kocsárd kitüntetett csepkőbarlangig nagynehezen kikapaszzkodni kezdvé járhatatlan szirtek következnek, vagy görgetései lehetetlenné a tovább hatolást.

A baloldali oldalon a váracska (Vurvu-Ceteci) nevű keskeny gerincz emelkedik fel, a patak felé hirtelen megszakadatokkal fordulva. A Gyógynak vezető járási út Erdőfalváról keletre kerül el és azon simul a szabadabb (100 méternyi tarrajzatos gerinczére egy előfokról) a mészpadok során bevájandó keskeny ösvény. Ős időkben, mikor néhány nyilvető harcász kövekkel a völgyi közlekedést, kitűnő hadi-positiot képez a nehezen hozzáférhető izolált magaslat. Ebből a magaslatnak a szerte szét heverő cserepek, kőszerszámok és a kővezető praehistoricus sáncztöltéstől kapta hegy Váracska

Glodului (Glodi kapu), vagy Ruptura Glodului (Glodi hasadék).

Utunk vissza Erdőfalvára, hol a felső szoros a Teia (Ruptura Glodului) igényli figyelmünket. Alig egy méterre az előbbitől éri végét és nyílása Glod falu alatt van. Erdőfalva felett u. is kelet nyugati irányában a völgy és a szirtheadéktól Kis-Almásig 6 kilométer hosszú és egy vége felé elkeskenyülő, de kiindulásánál két

kilométerre ellaposodó hegyhát a Dealu Muncelu* terjed ki. Ennek tarajzatos, csipkézett gerincze uralkodik Balsától Kis-Almásig a balparti magaslatokon s Kis-Almásról Közép-Almásnak épen széles homlokszata alatt fordul az út. A pojana-balsai patak jobb partján fel Vojáig szintén jelzik egy pár lekoptatott mészoromzat azt az irányt, melyből az összefüggő mészsor lemosódott.

A D. Muncelu folytatását keletre a Plesia Argialui (858 méter) egy Erdőfalvának szintén meredeken aláhanyatló mésztető képezi, mely a mada Plesia mareval párhuzamosan Csebbhez, a hasonló nevű patakhöz csap át s ott kupos, ormozatos tagozatokra szoródva véget ér, de előbb egy rövidke szoros képzésére ad alkalmat.

Az Erdőfalvánál ismételten feltartóztatott patak forrásait Nagy-Almásra is tul találjuk. A Magyar hegyről (Dealu ungarilor) eredő Vallye-Fretineti (Atyafiság csermelye), a Velye-Babi (Boszorkány patak) és V. Turnuluj (Torony csermely) Nagy-Almásra összefolyva Nadasdától téres medenczén kanyarog Glodig, mely helységtől két kilométerre délnek egész váratlan egy szűk repedésbe hatol s NDN irányban Erdőfalvánál szabadul abból ki.

A nép is repedésnek (Ruptore) nézi s a jobb felőli sziklafalat Coleu, Pietra Ruptorenak (Repedés szerzője) majd a hegyhát-szirtjének (Colcu Maguré) nevezik. Utóbbi elnevezésben jelezve van a tető ellapultsága, erre éjszakra néző szakadékos meredekjével együtt, bár a Muncelu távolról se nyert itt oly festői tagoltságot, mint az erdőfalvi kijárónál. Balra a Colcu Curmaturi meredekjébe ütközik a halkan csörgedező csermely s egyszerre alig tíz méternyi szűk csatornába mélyed, hol a sikos köveken gázolva követhetjük folyását, sőt helyenkint röntgönzött pallokhöz kell folyamodnunk.

Nagy-Almásról jövet már Nadasdától elénk villan gyér cserjetakarója alól a torok mészfala; de annak vadregényességét mégis csak közvetlen közelségből észlelhetjük, mert a pataknak épen kanyarulatába nyílik s további fejlődését gyakori fordulatai zárják el látkörünkből. E tekintetben az itt szóban levő szorosakat előnyösen szárnyalja tul a »Tordahasadék«, mely jelentékeny távolságból, sőt plane a vasutról is egész hosszában átlátszik. A

* A Muncelu erdős oldalra alkalmazott gyakori elnevezés az oláhoknál.

«puc» vagy »hasadék« (Ruptore) sziklafalai befelé halaközlebb szorulnak egymáshoz s az öt nagyobb fordulónál változó sziklaalakzatok toppannak elének. Itt hatalmas kőszobrok, bástyaformák bontakoznak ki a cserjék között. Amott ernyőszerűleg fölénk hajlik a fal, vagy egyenesen a magasba s alig töri meg a mohók, zúzmók festői díszítvényeit. Helyenkint a nap sugarai se érnek a szikla felé s a félhomályba boruló szorosban kísértetiesen visszahogás valami sajátos idegen világ képzetét ébreszti.

Az ötödik fordulónál balra egy elfalazott barlang (Pestere) felé fordítva sötétlik a magasból elé. Török-tatár dulások emlékeztetnek a szikla felé. Alább hozzáférhetetlen a barlang. A jobbira-balra több odut sikerült kinyomoznom, megnéztem a környék legénysége vonta meg a szikla felé. A szikla elején a kötéllel verbuálás elől, mihelyt neszét a környék legénysége küldötteinek. Vezető nélkül ma se találjuk fel a barlangban lappangó s különböző magasságu szirtektől eltekintve.

Az elfalazott barlangtól a gyors szűkülés miatt helyenkint a víz csak alig gázolható s egy alkalommal kénytelen voltam a Picujulujra (balpart) kikapaszzkodni, honnan a szikla felé táján egy horpadás szolgált ismét levezetőül. Onnan a szikla felé víznyomok megkerülésével a vízben gázolva, vagy a szikla felé nagy nehezen elővergődve, három órányi fáradtságunk az erdőfalvi kis malomnál véget ér.

Az erdőfalvira ott ismét más nevet hallám a gyönyörű szikla felé. Párlazul = átjáró néven emlegetik a legközelebbi lakói. Ez tehát harmadik neve a teia, ruptura mellett. A szikla felé átjáró szépségét kellőképpen leírni lehetetlenség. Balra a szikla felé ezernyi apró csipkézete, rovatkás arabeszkjei vannak, s az 500 méternyi magas előfoktól a 858 méter magas (Plesia Argialiu) egy gigasi erőd romjához hasonló sorozat fejlődik lépcsős egymásutánban ki. Még elragadóbb az ellenkép. A szoros talpától szakadékosan emelkedő szirtek széles homlokzata nyugatnak fordulva a szikla felé előtért sziklaerőd módjára dominálja. A 400 méter magas szikla falutól 100 méterre egy Piatra-Pestere nevű szikla dudorodik fel, nevét a benne található barlangoktól vette. E fölött tuskés cserjék kusznak a görélyvel bo-

ritott meredély lábához. A sziklafal festői hatásának adózik a nép mindön Mennyország (Raj) elnevezéssel tünteti ki azt.

A Mennyország szirtfala alá mélyedő barlangokon kívül meg kell említenünk, hogy fenn a hegyháton (Muncsel) s a görélyye ellepett aljban jellemző praehistoricus cserepekre akadtam, sőt a Piatra-Pestere (Barlangkő) s a Muncseltető kőszerszámokat is juttattak már birtokomba.

Az imént bejárt szoros tájképi szépségekben e szerint méltó párja a mádainak, sőt hosszúságra túl is haladja azt, öt fordulója 2-6 kilométert adván ki. A nép ebben is ásványos forrásokat keres, anélkül azonban, hogy azokat vezetőim megmutathatták volna. Még a langyos forrásokat se konstatálhattuk a szűk vízmederben.

V. *A csebi kapu (Teja Cibulu).*

E nagyszabású szorostól pár kilométerrel odább keletre Csebnél a harmadik párhuzamos völgyet érjük. A falu tulajdonképpen két részből s ugyanannyi templomból áll. Csermelye a felső templom közelében egyesülő két ágból származik s délnek lejtve miután egy medenczeszerű öblösödést érintett a Plesia Argialui átvágása által egy újabb kaput (Teia) képez. Az itt eső falurészt is ettől nevezik el.

A mint Nagy-Almás-Nádasdia felől a 642 méter magas hágon át Cseb felső széléhez érkezünk, jobbról a 721 méter Picuj hegyes mézskúp fogad. A Picuj az erdőfalvi Plesia-ből éjszakra szakadó sziklasor végtagja, mert azon felül a melaphyr lesz uralkodóvá, melyet a bejárt területen a mész takar. A Picujtól mély szakadék választja el a délre rögtön feltűnő hármás bástyaforma sziklacsoportot s azok folytatásaként a második, de már iveretes Picuj következik, mely két törpe gulával hanyatlik Bakonya felé alá. Utóbbi szirtek a Plesia Argialui keleti homlokzatául szolgálnak. Alig pár száz méterre átellenben (balpart) a Picuj irányában a Piatra-Csorba (Hollókő) tömzse helyezkedik el. Ebből lánczolatosan a Vurvu-Ursuj erdőkoszorus orom s végre egy erdős hegyhát a Vurvu-Bechia (Bakonyai tető) zárja be a sorozatot. E párhuzamos mézssorozat közt zajong gyakori zuhogójával az említett patak s mert a Teja nevű falurész alatt valóságos sziklacsatornába vájódott: azt a részt kapunak nevezték. Kisebb tájat képzelni se lehet. A tajtékozó patakon túl pázsitfoltok terjengnek a kopár szirtek alá, gyengéden enyhítve a kőgörgöttegek szivárságát. A meddig csak daczolni birnak a szélrohamok ere-

és meredekségével: erdei fák kapaszkodnak meg s
 or falusi család ékeli be e keretbe szalmafedeles
 elmaradhatatlan szilvafákkal együtt. Az idylli la-
 i kijárója nem mutatkozik s alig képzelhetjük el,
 a háznépség a mély vízfolyáson. És e zúghelyeken
 te, juh képezi a boldogság legfőbb tényezőjét.

kapu, mint látók, nem versenyezhet a mádai és
 hasadékkal; de e nyílt vízesatorna környezetével,
 ra helyezett emberi lakásokkal s templomával egy
 t, visszfényében az erdőfalvi tetőről oly elragadó
 ott, mely nem egyhamar törlődik ki emlékezetemből
 o művészi esetet érdemelne.

volna jelentésem a csebi szoros fürdőjének megemlí-
 t hol a hirtelen lejtő vízmeder sziklagátjain megtörődő
 egyenletesebb pályához jut, vagyis a Feia végén a
 olezu Feredio aljából karvastagságu forrás tör elé
 nalom hajtására szolgál. A 40 cm. mély, 30 cm.
 epedés azonban a patak szirtjétől kevéssel emel-
 agasabb vizállásokon az alá kerül. 1884 augusztus
 2 óraker 22° (C) légmérséklet mellett 16° (C) talál-
 ezőleg a langyos források közé tartozik.

1841-ig Várady József az akkori almási járás szol-
 ógyról Bakonyán át Csebre, s onnan Nagy-Almásra
 tat készítettett volt. Az út kőaljzata helyenkint
 de egészben veszendőbe ment. Az ő buzgalmát ta-
 dőnek nevezett hely is, mert a szóban forgó forrást
 e fogatta s Nagy-Almásról nyaranta ide járt át üdülni.
 a nép a fennebbi nevet s megtartotta azt ma is.
 ra sincs a Feredőnek.

VI. A bakonyi-szoros.

sebtől 6-6 kilométerrel alább B a k o n y a falu előtt
 rnyi hosszúságban keskenyül el a völgy még egy-
 hogy a szoros nevét megérdemelje. Apró vizi mal-
 e zavarja fel a völgy-szoros csendjét s egy oldalág
 nyira megragadá a nép figyelmét, hogy tál (Blider)
 öztetik meg, A máda-erdőfalvi mészsornak szélső
 ak át idáig; de a kárpáti homokkőnek kell törté-
 hely Feredő-Gyógyig le uralkodóvá lesz.

* * *

Ime tehát ha röviden összefoglaljuk a látottakat, mindennek előtt constatálnunk kell, hogy Algyógytól éjszakra a Fejér-Kőröst elválasztó trachyt lánczban egymástól mintegy 20 kilométer légtávolságban eredő csermelyek Pojanánál, Nagy-Almásnál, Csebnél három párhuzamos völgygyé alakulva, a melaphyr és diorit féle kőzeteken s ezek tufáin a nagy-almás-erdőfalvi-középvölgyek déli irányában kezdnek igazodni, olyképen hogy a pojanai KKD. a csebi DN-nak tart. A pojanai és nagy-almási patakok a legtávolabbi forrásoktól körülbelöl 18 kilométernyire ütköznek abba a kelet-nyugati harántmészgátba, mely által a felső vidék völgyenkint megannyi medenczére különítettett el, s melyen a most már két kilométer légtávokra, közeledett patakok csatornákat nyitottak maguknak. A nyugati, vagy pojanai patak Balsától Mádáig kapja meg a legyürödését. A középső az előbbinek utját szegő mészlánczolatall párhuzamosan valamivel éjszakabra elhelyezkedett cseb-erdőfalva-kis-almási mészlánczhoz Glodtól Erdőfalvaig terjedő átmetszése után éri a délibb lánczot, hogy Erdőfalva alatt azon is áttörjön. A keleti, vagyis csebi vízér szintén két szorosan hatol át Csebkél és Bakonyánál, de azok se mélységre, se hosszúságra nem érik el az előbbi kettős szorost s a mádai hasadékot.

Az így átszűrődő vizerek a kárpáti homokkőben rohamosan közeledve egymáshoz, Bozes faluban elébb nagy-almás-erdőfalvi és csebi, azután a helységen alól a pojana-mádai patak is összpontosul együttesen csatlakozik Algyógnál a Maroshoz.

Ime tehát az Erdélyrészi Érczhegység marosfelölí szegélyzetében egész sorát találjuk azon nyílásoknak, melyeken medence medenczével közlekedik s rohanó patakok csörtetnek végig ép úgy, mint a Juraban a cluses, a provencei alpokban a clus* (kapu) nevű hasadékok. Az oláh föld nép is rokon elnevezésekkel él, midőn Mádán, láttuk teia (azonos a clussal, mennyiben ez is zárt jelenet) »kapu«, vagy mint Glodon »hasadék« (ruptura), majd az erdőfalviak szerint »átjáró« (párlazul) néven különbözteti meg azokat. E komor völgyszorosak, szűk völgytorkok és kapuk, nem utolsó szépségét képezik az erdőlyrészi Érczhegységnek s megérdemlik, hogy a turista világ is bevonja őket érdeklődési körébe.

TÉGLÁS GÁBOR.

* A föld irta Elisée Reclus fordították Király Pál és Révész Samu I. köt. 130 lap.

R PUSZTÁK NÖVÉNYZETÉNEK LÉTKÜZDELME.

ztaképződés, hogy épen sivatagot ne mondjunk, első a térítő körök mentén fordul elő, hol a légköri csapadékhiánya a lehető legszabálytalanabb, mert kiannor 20 évre is az eső. De kisebb méretek szerint beosztása lehetséges a mérsékelt övi vidékeken is minol erőteljesen fölmelegített síkság találkozik s annak talaja a légkörből magát elegendő nedvességgel ellátni. Az ilyen tájat szeliden bullámzott fölülete, határtalan alagató délibábja a mérhetlen tenger síkjához teszi. Első tekintete fölemel, mert korlátlan volta vágyat elben száguldva rohanni rajta végig, a hol ellenben tkezik, az annak komor sűrűjéből kibontakozó vánváratlan jelenség derült tekintetével vidámító hatást e mivel az évnék időnkint váltakozva visszatérő szagig ugyanaz rajta a gyér növényzet képe, vég nélkül maságával mihamarább kifáraszt s melancholikus érangol.* Hogy szép-e a puszták, e kérdésre csak az g, a kinek lelke hangulata annak sajátos hájaival mert a természet képei abban a mértékben és móránk, a mint érzelmeink velök szorosabb vagy laüggsben állanak.

hazánk délibábos nagyobbik Alfölde is ott, hol a ridékről alácsörgő patakok, erek egymásba szövődő bőségséből kellő öntözésben nem részesül, vagy bb folyóink árterén kívül esve, azoknak föld alatt átmedveiből is keveset kap: egészen a térítőköri puszták, ént épen a sivatagok jellemvonásait viseli magán, a szinte példátlanul száraz nyárban mint az 1886-iki, a minő az 1863-iki volt. Ha meghúzódik is valahol eláthatatlan síkján egyes tölgyes, nyárjas szerény erdő csak szigetkét alkot az, pihentetőt a szemnek, mint agános atoll a mérhetlen óceán hullámfodros tükrén. ilyen erdőfejlődés is Alföldünkön csupán ott keleta talajnedvesség s a meteorvíz elosztakozása a földdolulását megengedi; mostohább pontjain már puszták

van, mely nálunk sok helyt művelés alá fogott földdarab, de a hol még az ember keze kapa vagy ekegazdaságot meg nem kezdett rajta s a növényélet egyik leglényegesebb tényezője, a vizelem, a lehető legfogyatékosabb arányokban jelentkeznek: sivatag ott a tájnak a képe, vigasztalás nélkül való sivány, melyet csak itt-ott váltogatnak kisebb nagyobb kiterjedésű semlyékek, hol a csombor (Pulegium), menta, pimpó (Potentilla), szittyó (Juncus) megvonja magát.

De midőn azt látjuk, hogy nemcsak az árnyéktalan utak mentén, fölszántatlan tarlókon, pihentetett ugaron, a beláthatatlan terjedelmű legelőn és nyomáson, de még az örök mozgó homokbuczkák közt is van élet, hogy maga a vadpuszta is képes minden száraz dajkasága mellett sivar ölében növénytenyészetet ápolni: önkényt tolakodik előtérbe a kérdés, miképen sikerül ott Flóra szép gyermekeinek nemcsak életben maradniok, de még tovább is tenyészniök? mert hát a növényélet létföltételeiből az egyik igen lényegest, a meleget képes pótolni bizonyos mértékig a világosság, de nem megfordítva, a kellő nedvesség hiányát azonban helyre nem ütheti e világon semmi, mert mint a görög költő énekelte, víz az élet ősanynaga.

A tétel első felének igazolásul álljon pár phytophoenologiai tény a magas éjszak dermesztő tájairól. Él Skandináviában növény, virázik ott a rózsabokor is, elég Altengardban a sarkkörön belül az árpának csirázásától magvai megérlelésére 55 nap, holott Algir subtropikus hősege 135 nap alatt bírja azt megfőzni, sőt Cumbalban 168 nap kell e végre az egyenlítő alatt, de ennek oka az, hogy míg a szélesség 70-ik foka alatt 2 hónapon át éjjel nappal a látóhatár fölött időz a növényfejllesztő égi test, a 36-ik fok tájékán még a nyári napforduló idején sem igen tovább 14 óránál, az egyenlítő alatt pedig mindig csak 12 óra hosszant. Altenben a 70-dik fok alatt 384 növényfajt számítanak, a fenyők 20, a nyírfák 15 m. magasságot érnek el. Walden Islandban (80 $\frac{1}{2}$ °) még 10-féle virágos növény van. Az Enara tó mellékén gabona vetések hullámzanak, zöld rétek pompáznak. Hammerfest a 71-ik fok alatt annyi kelt, répát, labodát, burgonyát és salátát termeszt, hogy ellát velök távolabbi vidékeket is. Norvégországi utjában azt mondja Halász Mihály, kinek életrajzát adta folyóiratunk, * hogy még Dronthjemben is talált platánfákat,

* Föld. Közl. 1886. 390—395. lap.

án kezdtek bár azok csak hajtani, de már 28-dikáig lombjátort fejlesztettek.

erem Svédországban a különben kényes bodzafa is. de en évben érik meg bogyója, mint pl. Upsalában 1885-ben mely alapon kételkedik is Andersson a fölött, hogy e lakója lenne Skandináviának, hol művelve Aalfjordig, g 64-ik fokáig jön elő, virágzik, de gyümölcsét meg nem Dronthjemnél azonban már, mely csak $\frac{1}{2}$ fokkal van lesség alatt, némely meleg nyár folyamában megérnek ivelik Hernösandban a 62° alatt már erősen. Azt mondja gy Finnlandban a lakott helyek közelében találkozni t az ember gondviselése alatt él a bodzafa, — ma is terjeszthették éjszak felé, mert azok már gyümölcse táján dél felé költöznek.*

tel másik felének. mely a kellő nedvesség szükséges gsúlyozza, igazolója az, hogy bár a téritőkörök mentén yzik a meleg és világosság: de a víznek fogyatékosága é teszi a növényzet boldogulását, mert fejlődése közben ndó nedváramlásra van szüksége. Víznek kell fölhágnia ktől a levelekig, hogy pótolva legyen a nedv, mely a szájnyílásain elpárolog vagy a növény táplálkozására ödik. De mivel az áthasonításra fordított vízmennyiség eg csekély, az elpárolgás útján kiválszóhoz képest, úgy vehetjük, hogy a mit a gyökerek fölszívnak, ugyan- ennyiség a levelek útján el is párolog. A fák átlag t nap alatt akkora súlyú nedvességet emelnek ki a s küldenek a szelek szárnyára, mint a mennyit ők omnak. Számítások igazolták, hogy egy közepszerűen naponkint $13\frac{1}{2}$ kilogr. súlyú vizet párologtat el. M'Nab szerint a borostyán-cseresznye (*Prunus laurocerasus*) yi, a fagyalfa 26.78%, a szilfa 65.61%-nyi vizet vesz- ra alatt ahoz a súlyhoz képest, mit a kísérletre föl- talyak nyomtak.

el pedig a nedváramlás egyáltalán elkerülhetetlen arra, laj tápláló anyagait a levelek csúcsáig vezesse, annak kozása vagy megakasztja egy időre a tovább menő b tenyészést vagy megsemmisítheti magát a növény mert ez a légköri csapadékoknak bizonyos mértékű

jelenlététől és elosztakozásától függ.* És ez az oka annak, hogy a puszták nem mindig alakíthatók át gazdagon termő szántóföldekké, mert ha maga a talaj, vegyi összetételei alapján képes volna is buja növényzet táplálására, a nyárnak szokatlanul száraz melege megöli a rajta sarjadt életet, vagy legalább aszú kórókat szenvedést elkopárodott arczulatán. Ha még kemény telek után tavaszi utófagyok sem hiányzanak, mint a hogy a mi Alföldünkön akár hány esztendőben megesik, a növényélet a legmostohább létviszonyokkal kénytelen megküzdeni.

Ennek képét festi Arany Toldia :

»Ég a napmelegtől a kopár szik sarja,
Tikkadt szöcskenyájak legelésznek rajta :
Nincs egy árva fűszál a tors közt kelőben,
Nincs tenyérnyi zöld hely nagy határ mezőben.«

A hozzánk nem épen messze Földközi tenger vidékének örökzöld fái, bokrai, cserjésedő apróbb növényei nyáron szintén aszálylyal vivják meg a nehéz létharczot, de erőgyűjtésre kapnak meleg esőt a megelőző tél folytán eleget és mégsem alkalmas az ő szülőházajok arra, hogy ott az ember a mienkhez hasonló méretekben ekegazdaságot űzzön. A mekkora darab földet a spanyol be bír foglalni kaktuszcserjékkel és naponkint megöntözni, azon csak várhat aratást, de kivüle nem, mert még tejelő állatai számára is télvíz idején kénytelen takarmányt gyűjteni, hogy azok nyár folytán el ne vesszenek, mert a kiégett mezőkön nem találnak semmit; még a pacsirtáról is azt mondja a spanyol, hogy takarmányt vigyen magával, ha az ókasztíliai vagy a manebai pusztákon nyár folytán keresztül akar repülni. Csodálatos azonban, mint Kant mondja, a természet gondoskodása, melylyel teremtményeit beléjük oltott intézkedései segítségével mindennemű eshetőségekre előkészíti, hogy azok a változó égalj és talajhoz alkalmazkodhassanak.

Június kezdetén a vegetatív működés tetőpontját érte el, ekkor a földközi tengeri flórának igen számos s annyira jellemző picziny egyéves füvei és pillangós virágai teljes virágzásban állanak, azután gyorsan apad a viritó fajok száma; júliusban virágzanak még a mirtusok a csöngetyükefélék, némely ajakas virágúak és szalmavirágú fészkesek, s elvirágzásuk a nyári flóra végét jelzi. A légköri csapadékok augusztus kezdetén a minimumra

* Peschel-Leipoldt: Physische Erdkunde II. 1880. Pag. 494.

következtében a növény levele, mely az örökzöldeknel különben is bőrnemű, vastag fölbőrrel van ellátva, a kiszáradástól elegendően megóvódik. Megőrzi bár ekép nedvöket, mint a mi kaktuszaink télen, de a tovább növés processusa egy időre megakad, mit csakis az őszi esők vízesőppjei hoznak újra mozgásba, a menyinyiben földuzzasztják a sejteket, megtágitják a légnyilasokat és újra beáll a levelek felületének párolgásával együtt az anyagcsere is. De bármennyire biztosítva vannak is az ilyen vastag levelekkel ellátott örökzöld növények az elszáradás ellen, épen oly kevés ellenállást képesek kifejteni a fagygyal szemben, mivel-hogy nélkülözik levél és virágrügyeik a védő burkolatot, mely a mi növényeinknél meg van és az örökzöld növényzetre nézve annál nagyobb az elfagyás veszélyének eshetősége, mert olykor már január végén bontogatják rügyeiket, — pedig ilyen korán, mint pl. 1886-ban is, néha egészen kurucz idők állnak be a Földközi-tengernek különben langylevegőjű partjain.

A mikor a földközi tengeri flóra területén már minden hajt és zöldel, a pontusi flóra növényvilága, melybe a mi sikságunk zöld meze is tartozik, még javában alusza téli álmát és koronkénti fagyoktól a tenyésző idő beállta után, egészen május hó közepéig is lehet tartani. Ezen túl azonban a hőmérsék gyorsan emelkedik. A növények fejlődése ennek megfelelően rendkívül gyors; a késedelem sebtében pótlódik és már május végével, vagy legalább június kezdetén sok növény található a pontusi és földközi tengeri flóra területen egészen azonos fejlődési állapotban. A pontusi flóratérség legnagyobb részében a legtöbb eső júniusban esik és csak késő ősszel novemberben áll be a légköri csapadékok második másodlagos maximuma.

De a kora-nyári esők június hóban ritkán igen bőtermők s az osztrák-magyar monarchiában általában nagy területek, kivált pedig a sikságok, esőben a legszegényebb vidékek közé tartoznak. A rónákon a zivataros záporosók is igen ritkák és mivel nyár derekán a fokozatosan emelkedő meleggel a talajnak eső által való átnedvesítése nemcsak hogy nem gyarapodik, hanem már július hóban rohamosan csökken, épen olyan nyári szárazsági időszak áll be, mint a minő ugyanakkor a földközi tengeri területen uralkodik. Július kezdetén virágoznak még a homoki kikerics, a szalmavirágú fészkesek, a libatoppok és a sós talaj más növényei. A mint ezek elvirágoztak, mi rendesen még július vége előtt megtörténik, a tenyésző fejlődésben teljes szünet áll be.

a fás és egyéb növények vegetatív évi munkájokat és működésök még csak a gyümölcsök és magvak érére szorítkozik. Mező és erdő nyári álmukat alusszák. Növények általában 80—90% nedvet tartalmaznak s mivel veszítenek, élettevékenységök ernyed, de meg is állhat, ülnhetnek, mi a különböző növényeknél különböző fokban észlelhetőnek a kaktuszfélék 50—60% nedvet, sőt a szaka, a Sedum elegans, akár 90%-ot is, úgy hogy csak vízvesztés mellett pusztul el. A szagos müge (*Asperula odorata*) levelekben 52—56%, 61·5%, sőt 72·4% nedvességet is veszít, mint Schroeder kipróbálta. Legellenállóbbak kétséggel a sósók. Így némely pillangós növény magvai 60 évig is elálltak, az árpamag kitartja 11—12 hétig, ha csak 1% víz van benne; természetes, hogy igen érzékeny a nedvvesztéssel szemben a fűzfa vagy a rizs magva. A múmia búzákról szóló megfigyeléseknek lehet csak tekinteni.*

Az egy nyáron nálunk is kevés híján a déleuropai aszályos éghajlatjárásával kell az Alföld növényzetének megküzdnie, mert az Alföldig alig van különbség július, augusztus és szeptember között, mert ugyan a valódi sivatagi klíma és hazánk Alfölde időjárása között különbség van, de az Alföldön az esővárásnak minden prognostikona cserben hagyja az embert; ekkor a beálló afrikai hőség ugyancsak hamar megérkezik, mert a lehullott kevés eső egy részét, másik részét pedig a nyílt síkságra elnyel a homokunk. Sajátságos is az, hogy a szárazságot az éghajlati viszonyok szabják meg. A szárazságot az erdő, tengert uralja a klíma, de a síkságon ő a parancsoló. Ha nálunk némely évben bő az ég harmata, magas a páratartalom, mint nálunk a talajvizet nevezi, ősrétek (prairiek) a magas füvekkel, félcserjéikkel; ha rendesek a vízvesztések, a szeppe a mi Alföldünk, melyen gabonavetések, repcék nőnek, a meg nem művelt pontokon ellenben kövér mezők nőnek, de ha kimarad néhány hétre az eső, mint 1886-ban vagy 1887-ben, a valószínű sivatag a képe Alföldünknek.

Az erdőtüntetésről pusztáról pl. 1886. augusztus elején hazánkba a debreczeni birtokosok gulyáikat, hogy azok ott a mezőn éljenek ne vesszenek. Hogy néha valószínű sivatag alakuljon Alföldünknek, könnyű belátni, ha annak tüneteit a szárazság és az aszály, a Szaharának hasonló jelenségeivel vetjük

össze, mert meglep az analogia. Már Humboldt megmondta,* hogy némely kérdések, melyekre a földismerő a maga éjszakibb hazájában soká megfelelni nem birt, a magok megoldását az egyenlítőhöz közelebb eső tájakon lelik fel.

Dr. Csapodi szerint** a nagy rónaság abban megegyezik a Szaharával, hogy fenevadjai, oroszlánjai vannak az iszonytató komondorok képében, de ezek is csak a tanyák és nyájak védelmében fejtik ki rettenetes haradjokat. Jellemzőbb közös hasonlósági jegy azonban és épen nem metaforaszerű az a gyors és szinte átmenetek nélkül való váltakozás, mely a légnek mérsékletében nyilatkozik. Azt mondja »Az osztrák-magyar monarchia írásban és képen« című vállalat bevezető kötete 167-ik lapján Hann Gyula, hogy alaptalanul fogták rá eddigelé a magyar sik-ságokra, mintha azok a hőmérséklet nagy változásainak volnának alávetve. Ezzel ellentétben engedje meg a jeles bécsi meteorolog nekünk, kik a magyar pusztában élünk, hogy öntapasztalásból hadd ismerjük alaposabban égaljunk szélsőségeit, melyekből bizony elengednénk édes örömet, ha lehetne.

Föltüzesedhetik nálunk a görögdinnye főző mátraalji homok 67 fokra csakúgy, mint a Szaharában, szinte süti az ember talpát még a lábbelin keresztül is, de leszállhat viszont napkelteig akár 6 foknyira; mert mint dr. Hunfalvy János mondja, kiki tapasztalásból ismeri az alföldi hűvös éjszakák és forró nappalok közti mérséklet különbségét, mely száraz nyáron 23 fokot is tehet. Nálunk sem hiányzanak a levegőben finom lebegő homokszemek ilyenkor, melyek a sugárzó hőnek apró centrumai, ha nem épen úgy 41—44° R. melegek is, mint a Szahara légkörében, hol a murzuki oázban Ritchie-t és Lyon kapitányt e röpködő piczi démonok hétszámra kinozták. A homoknak illetően erős fölmelegedése nálunk sivatagi lázt nem igen okoz bár, mint a minőt a szaharai utazók tapasztalnak; de naptűzést igen, mire azt mondja népünk, hogy fölforr az ember feje. Teremt ezenfölül csöndes, verőfényes délelőttökön bűvös délibábot a száraz pusztá belátatlan síkján.

Szaharai tünemény nálunk a jászeső is, mit a nép gúnyból nevez így, mert annak sűrű porfellegeiből ugyan egy árva csöpp eső sem hull alá. Nem jön ez az orosz száraz pusztákról, sem a

* Ansichten der Natur 1877. Pag. 294.

** Budapesti Hirlap 1883. nov. 9.

löl, hanem nálunk születik épen úgy, mint a forgó
 es elszigetelt oszlopai; ez utóbbiak megjelenése nálunk
 épen olyan, mint az apurei llanok egy-egy porforgatagáé,
 Délamerika síkján szintén szélesöndben és váratlanul ke-
 csúcsuk lefelé irányul, mint a pörgettyűé és sebes
 kban fölszednek avart, fütörmeléket, fövetnyt s boszor-
 an sodorják azt végig a sikon.

»Vagy soha sem láttál olyan forgószelet,
 Mint az, a ki mindjárt megbirkozik veled,
 És az utat nyalja sebesen haladva,
 Mintha füstokádó nagy kémény szaladna?« (Arany.)

zeső ellenben tágabb körű tünemény. A mint a Nap
 9 óra tájt föltüzesíti a talajt, s az viszont átheviti a
 gvó légréteget, mozgásba jön a levegő és mint föltá-
 szárnyaira veszi a posza homokot, hordja egész nap
 te hagyja elülni, mikor ő is pihenőre tér, utána azon-
 ragyogóbb csillagos és hűs éj következik. Kicsinyben
 él ez, csakhogy annyiban hasonlít hozzá, mint a mi
 gyikunk a hatalmas krokodilhoz, házi macskánk a
 igrishez, bókoló nádunk az emeletnagyságú bambu-
 aró csalánunk ama forróövi csalánokhoz, melyek érin-
 is okozhat. Ha megvan Afrikának a Szahara és Ka-
 tagokban a maga struczmadara, Délamerika pampáinak
 duja, Ausztrália belső alföldének 2-féle emu-ja, Dél-
 -féle kazuárja: a mi Alföldünknek sem hiányzik pusztai
 ra és ez a tűzok.

hősen Délmagyarország némely pontjára nézve jellemző
 egyik nyilatkozata: »Im ungarischen Banate existirt
 andgedend, deren Kern — eine Wüste im vollsten
 Wortes — an Wildheit und Grossartigkeit seines
 ange nicht findet. Der Wind hat dort wandernde Sand-
 180 Fuss Höhe emporgetrieben, von deren Gipfel man,
 s Auge reicht, nichts als nackten, weissen Sand er-
 von Büschen und Grasstreifen zwar hie und da be-
 nicht ununterbrochen, jedesmal in volle Bewegung
 ein auch nur mässiger Luftstrom über ihn wegstreicht.
 wäre die Kunde von diesem merkwürdigen Fleck Erde
 Kreis der dortigen Hirten hinausgedrungen, Naturfor-

scher wie Touristen würden schon längst Wallfahrten dahin veranstellen«. Európa ezen legimpozánsabb futóhomok területe, melyet tán magyar Szaharának is lehetne nevezni, éjszaknyugoti irányban elnyúlt ellipszis alakú hullámos terület, melynek hosszabb tengelye 36, rövidebb tengelye pedig 12 km., s területe körülbelül 400 □ km. Egy-egy buczka relatív magassága 50 métert közelít meg s haladása évenként átlag 2·21 m.*

Ha tehát van létküzdelmük a szegény növényeknek a külső világrészek sivatagain, pusztáin, nálunk sincsenek hijával hasonló nehéz helyzetnek és kísértetbe hoz ennyi analogia. hogy a Naturforscher 1886. 279—281. lapjairól (i. Volkens után beszöjtem rajzát a küzdelemnek, melyet az egyiptomi-arab sivatag növényzete a mostoha éghajlati viszonyokkal végig vívni kénytelen, mert e rövid rajz sok tekintetben megvilágítja a mi pusztai vegetációnk kinszenvedését a nyári száraz hónapok folytán, mivelhogy a mi pusztáink ilyenkor a mérsékelt övi sivatagokat képviselik.

A pontusi flóra területébe ékelt szálerdő nélküli terület, mely nemcsak klimája, délibábja, talajképződése, hanem növény- és állatvilágában is a pusztá képet mutatja, mint Kerne: Antal mondja, Magyarországon 3 szélességi fokon (45—48°) át körülbelül 33,000 □ kilométernyire terjed. Legnagyobb e rónaság kiterjedése éjszokról dél felé azon 296 km. hosszú vonalon, melynek Tokaj és Titel. Nyugotról keleti irányban pedig a pusztaság legnagyobb kiterjedése 148 km. hosszú, a déli részen a 45 és 46 szélességi fokok között. Éjszak felé Szeged látóköre alatt az Aradtól Kis-Zomborig és Halastól a Rózsamajor pusztáig előrenyúló erdőoázok az erdőtlen területet csak 37 kilométernyi keskenységre szorítják össze, de éjszak felé a pusztaság ismét jobban kiszélesedik és a 47—48 szélességi fokok közt átlag 90—118 kilométert tesz, míg végre Tokajnál éjszaki csúcspontját éri el.

»Azelőtt valamely vidék növényvilága megfigyelésénél mondja, a nevezett folyóirat, arra fektették a fősúlyt, hogy a gondosan felsorolt növényalakok mely osztályokba rendezhetők be; ma ellenben inkább arra törekszenek a kutatók, hogy anatomiai és élettani alapon mutathassák ki a viszony kölcsönösségét, mely valamely növény alakjai és az ott előjövő létföltételek u. m.

* Helyrajzi emlékmű a magyar orvosok és természetvizsgálók buziás-temesvári vándorgyűlésére 1886. 23. lap.

talaj stb. közt fönnáll. Az oki összefüggésnek illetően az adott külső körülmények állandósága és némelyek létezetése közt, utat készít annak a megértéséhez, hogy vajmi sokszor talányszerű, mikép élhet meg egyik-egy oly mostoha viszonyok közt, aminők közt épen őt találja; minél sajtászerűbb pedig valamely növényi hely, annál élesebben lépnek előtérbe némely jellemzők és annál inkább izgatnak arra, hogy kielégítő magyarázattalálni igyekezzünk.

A sivatagi arab sivatag nagy terjedelmű vidékét, mely a sík, hanem dombsorok és völgyekkel is váltakozik, már február—márcziusi esős időszak alatt borítja hamar a hőség, némi virágpompával, — a hosszan tartó hőség ellenben azt egyhangú, szürke mezzel ruházza föl. A növények magának a sivatagnak is alap jellemvonásai, mint a só, hőség és vízhiány. Különösen az utóbbi észleltette ki leginkább figyelmét Volkens. Legcsekélyebb átkorolnak ezek olyan növényekre, melyek egész létidejüktől fogva magvaik megérleléseig, a rövid esős időszakát, vagy mint fölöttébb ellenállás képes magvak, mint a talajba szárazon beágyazott alvó hagymák. A számosabb növényeknél ellenben, melyek élete észlelik, olyan a szervi berendezés, mely képesíti őket a vízhiánynak kár nélkül nemcsak elviselésére, de hogy akadálytalanul tovább tenyészzenek. E berendezés irányul, hogy a talaj és légnak bármely csekély nedvességét is fölshedhesse, vagy pedig arra, hogy a növények legelő tenyészeti víznek elveszelődését lehetőleg megakadályozza. Így a sivatag némely növényei, mint az *Acacia* és *Reaumuria* rendkívül hosszú gyökérszettel vannak ellátva, és az eredmény nyomul be, hogy annak nedvesebb tájain is a vizet; más növények ellenben inkább arra képesek, hogy a levegő nyirkosságát, vagy a bő harmatot szívják fel. Igen elterjedt ilyen sivatagi cserje a *Reaumuria* hirtelen egészen elborít szemcsés sőrét, s az még az esős időszakban éjjelenként annyit fölshed a lég nedvességéből, hogy az egész növényt fénylő harmatgyöngyök borítják és a fölszívja a növény ezt a vizet, a só burkolat újra

megszárad, hogy estére új vízcseppek fölvételére képesüljön. Így használja ki a cserje a lég csekély páratartalmát is önfenntartására. Mások másképp veszik föl éjjel a harmat vizet. Így a *Diplomataxis* harra nevű keresztes virágúnak, mely késő nyárig virágzását fölmereszkező levelei vannak, s azokon sajátos szőrök vannak. Viznyelő szervek ezek, melyek a rajtok végig szívárgó harmatcseppeket bázisos nedvtartalmú sejteikkel szívják föl.

A berendezésnek egy még másik neme oda irányul, hogy az erős nedvvesztést kisebbítse és itt olyan intézkedés történik, hogy a párolgó fölület minél csekélyebb legyen. Némely sivatagi növény ennél fogva egészen leveletlen, vagy legalább nagyon kicsi leveles, csökevényes, durványos levélszervekkel van ellátva pl. tüskékkel, ha pedig levelei vannak, aprók azok és csekély számúak, de még ezeknek is elveszíti egy részét, mihelyt a forróság beáll, mennyiben t. i. elszáradnak. Másoknak ellenben igen vastag, ripacsos a fölbőrük s az még olykor erős viaszréteggel is van beborítva, mi a növénynek szürkés színt kölcsönöz, szájnnyílásai pedig, melyek rendeltetése az, hogy a növény belseje és a külső világ közt a párák kicserélkezését eszközölje, igen mélyen vannak elhelyezve, mely berendezésmód a légnak ki- s bejutását szerfölött megnehezíti. Sok növénynek, mint pl. az *Acacia*, *Reseda* stb. levelei fölbőrsejtjeik sűrű rostnyálkát tartalmaznak, mely nemcsak a fölvett vizet köti meg erősen, hanem a nedvességnek kilépését is nagyon megakadályozza a belső szövetekből.

A száraz helyeken élő növényeknek föltűnő jellemvonása a sűrű nemezburkolat is, mely kiválóan a sivatagok növényeinek általános. Midőn ezek a szőrszálak, a levelek és vékonyabb ágak fölületén sűrűn össze-vissza fonódnak, erős akadályt állítanak a fölpárolgás elé. Az ilyen moholyképződéshez olykor még más is járul t. i. ether-olajok kiválasztása. Ez esetben a növényt olyan légréteg veszi körül, melyet az illó olajok párája telítve tart, és az ilyen, mikép Tyndall kísérletileg próbálta ki, sokszorta nehezebben bocsátotta ki a sugárzó hőt, mint a tiszta lég s megőrzte a növényt nappal az erős fölmelegedés, éjjel pedig a nagy fokú kihűlés ellenében.

A sivatagi növények más csoportja nélkülözi bár a fölsorolt védő eszközöket, de elég nekik a csekélyke nedvesség, mit a nyirkos éj folyamában fölvettek, sok esetben azonban nem hiányzik náluk olyan szervek, melyek a mily könnyedén szedik föl a nedvességet, olyan okszerűen használják föl. Ilyen a nálunk is

virág (*Mesembryanthemum*), mely annak köszöni a sós talaj külsőjén, hogy hólyagszerűen fölfúvódott, kiálló részeken vannak, tele szedik ezek magokat az esős időszakokkal, megfeszülnek és fényesek lesznek. Ha megjön az eső, a növény máshonnan vizet nem kap, fölhasználja a talajt, benne fölszaporodott. Alulról fölfelé egyik szárdarab után adja át vizét, míg csak a magvak megérlelése be nem következik. Több ilyen berendezésű növény is van, de ezek közül rejtve tartja vízreservoirját, hogy szüket ne lássanak. A vízszomszójazás ideje beáll.

Az ilyen eszközökkel küzdenek a mi Alföldünk növényvilágának a sószomszójazás ellen. Erősen képviselve vannak a fűfélék között a sóterelő növények. Az első kifejlesztésére elég 6 hét, az utolsóra pedig a sokszoros, a mint a nép tartja, hétféle év között elszáradhat akár a három külső is a talajban, de meghúzódik belül az élet, mint a csiga a héjában. Elborítja ősszel a kikerics (*Colchicum*) violavirág, a pusztát, de a sárga sárma (*Tagetes*), fehér zöldgömböc (*Galium*) és kék kigyóhagyma (*Muscari*) be bírnak várni a tavaszi életet is. Jácint és tulipán hagymáinkkal mi sem vagyunk kivétel, mint elrakjuk száraz homokba és azok békeidőben várják be ott a föltámadás óráját. A fűfélék aszú, a kékorsósai még az évszakokhoz sem igen kötik az életüket, tevékenységre buzdítja azokat a legelső eső bárhol, ahonnan kalászbába mennek az árvalányhaj (*Stipa pennata*), a cséber (*Festuca ovina*), perje (*Poa*) és számtalan más köztők, amelyek közül az egyikünk elég abból a mintegy 6000-féle gramineából, amelyek a földtekén el van terjedve.

Az édesvízi phyták vagy sós növények közül, melyek a szikes talajban a konyhasót kedvelik, gyakoriak nálunk a somócsing, a cséber (*Chenopodium*), töröksöprű (*Kochia*), székfűvek, a cséber (*Scorzonera*), maglapél (*Atriplex*), ballangó (*Salsola*). Ezek apró a virága, a talajnak nyáron szürkés zöld, a talaj szint kölesönöznek s különösen natrium tartalmú talajon nehezen párolog el. Azt a tapasztalást szerzették a halophyták körül, hogy az ilyenek még a herbe is sokkal később száradtak meg, mint mások. A miénk dudvás szárúak, de az ázsiai arali sikon és a cséberban fává fejlődik a *Haloxylon ammodendron* vagy a cséber tagok egyedüli tűzelőfaja, mely mint egy-egy meg-

fordított söprű mered a száraz légbé, sőt 7 m. magas vesszőke hajt, melyeken tokokba zárt apró levélkék foglalnak helyet, de évgyűrűi nincsenek. Kinyaral nálunk a legmostohább viszonyok közt is többféle czikkszár, köztük különösen a madárporcos (Polygonum aviculare), melyből az öreg Katona Dénes piarista még indigót is gyártott.

A futóhomok-mezők eleinte csak későn csirázó, gyorsan növő egyéves növényekből állanak, melyek sok fehér, hosszú gyökérszálaikkal a nedves homokot áthálózzák és azután a nyári derekán, ha a szél a homokhullámokat tovább hordja s így a növények egy részét a virágokig eltemeti, másrészt pedig a gyökerek felső felét feltakarja, még mindig belefogódhatnak mélyebb gyökérszálaikkal azon helybe, a hol csiráztak. A kopár futóhomoknak első telepítvényesei kiválóan: a homokczikkszár, királydinnye, maglapél-növények és a füvek, különösen a rozsnok s azután egy rozsfaj, mely a mi természetett rozsunkhhoz a családásig hasonló, végül a Kochia és Corispermum alakok, valamint a tűhöz hasonló levélalakkal ellátott Helianthemum fumana.

Molyhos burkolata van az ürömnek (Artemisia), mely minden égövi pusztán el van széltében terjedve, sőt a szulkhir nevű, mint Lóczy* mondja, az embereknek táplálékot is nyújt, mert apró magvainak lisztes anyagát a mongolok tésztaba gyurják. Az ürömnek legismertebb alfajai nálunk a söprűruta (Abrotanum) vagy istenfa, mely leginkább kertjeinkben húzódik meg; a fehér és fekete üröm (Artemisia absinthium és A. vulgaris), továbbá a tárkony (A. dracunculus), mely népünk közt erősen elterjedt fűszer. A száraz mezőkön élőket nemezburkolatuk védi a nedvesítés ellen és még hozzá bőven párolgó illó olajuk is, mint pl. a szikfüvet (Matricaria).

Kora nyárban végzik gyümölcsözésüket a kököresin (Anemone), csillaghúr (Stellaria), később a kereszties virágnak (Cruciferae) és ernyősök (Umbelliferae), utóbb a fészkesek (Compositae) és pillangósok (Papilionacea), köztök a bókoló ördögborda (Astragalus), melyet meg kell különböztetni az ördögszekértől (Eryngium) az ernyöstől, melyet termő helyéről a harmadik határba is elgördítenek a szeszélyes forgószelek. Különösen belevörösödik a nagy hőségbe a szarvaskerepnek (Lotus) sárga virága. Az ebtől (Euphorbia) meg a bojtorján (Tribulus) éppen élednek a nagy me-

* A khinai birodalom 1886. 654. lap

is az, hogy a fűfélék gyors gyümölcsözéssel menegy hőség elől, szívósabb ellenállást inkább mások. Így amaz 500-féle virágos növény közt, melyeket a keletben Ázsiában a barabinszki sivatagon összeszedett, a Synanthereae), libatopfélék (Chenopodiaceae) és keleti káposzták (Cruciferae) voltak a legszámosabbak, míg az utóbbiak csak $\frac{1}{11}$ részt az egészből. A keleti Radde a Kaukaszus északi tövénél elterülő puszták képét, a mint az évszakról évszakra változik. Egy-egy év után, mely mindent egyhangú hóburkolattal főd el, a pusztára újul meg ápril végén vagy május elején a pusztára a legelső virágmezt ölt magára. Talajából a kedves kék (Muscari) fejecskéi ütögetik föl magokat, melléjük a (Cyananthus) fehér virága társul, közülök emelkednek a sárga (Iris) vagy világossárga nőszirm (Iris) bokrok, velök a sárga (Iris) nefelejtsszerű Rocheliák, de mindannyiokat feltűnően szívesen látunk a fűfélék eleven zöld kerete foglalja be. Május elején a pusztán elmúltával hamar vége van a költői színpompának, a pusztán melegeivel a nyár, kihál a pusztá életé, lesül rajta a szürkészínű dudvák merevek és törékenyek, mint a szél, a hőség alatt megrepedezik. Még szomorúbb az ősz a puszták futói, az iringó és ballangó kezdik meg a pusztát futói, az iringó és ballangó kezdik meg a pusztát futói; mint kísértetek rohannak a letöredezett a pusztán előtt, pihenő nélkül tesznek ölnyi szökéseket, ősz a pusztán és messze távolba elgördülnek. Elszóródik azonnal a növények magva s az elpusztultak nyomában szám- nek a csirája hintődik el.*

Az oroszországi délvidék pusztáiról van bár e kép kölcsön- önkéntes tekintetben ráillik a mienkre is, hol gyönyörű a a pusztán napnyugot, midőn a beláthatatlan sik tág peremével a pusztán végnek alján köröskörül utánozhatlanul szép viola- a pusztán dereng, de a hegyvidéki ember kedélyét mégis a pusztán «profundis» zsolttár búskomor érzelmeire hangolja annak a pusztán mondja Ritter, hogy a puszták még kultivált vidéken a pusztán befolyást gyakorolnak a lakosság kedélyére és példa a pusztán a mi nagyobbik Alföldünket hozza föl, hol szerinte a pusztán az embereknek községgé tömörülniök, magok közt a pusztán részeti ágak üzését meghonosítaniök, korlátlan ter-

mészetű hajlamaiknak kifejeződi a széles utak, házaik sajátyszerű építési modora; kedvesebben hatnak azonban a már megművelt síkok, hol a növényi takarónak változatossága lépten-nyomon az ember keze munkáját tünteti fel, hol barátságosan hívogató kertek, facsoportok, lakott pontok, szabályozott utak a rendezettség képét nyújtják.

Három Xerophil alföldi növény leírásával már évek előtt foglalkoztam, ezúttal nehéz volt azok klimatikailag jellemző tulajdonságaikról hallgatnom, de ismétlésekbe bonyolódni nem akartam. Ezek egyike az endemikus árvalányhaj (*Stipa pennata*),* a másik kettő északamerikai jövevény t. i. a szeprencze küllőrojt (*Erigeron canadense*)** és az ákácza (*Robinia*).*** Alföldünk e magyar fája, mely szárazság kedvelése tekintetéből olyan ellenlábasa a fűznek, mint a datolyapálma a kókosznak, tág elterjedésével csak azt igazolja, hogy a mi nagyobbik magyar Alföldünk már rendezett kulturális viszonyok közt él, de mikor azt váratlanul nedves évek lepik meg, épen az ákácz sínyli meg leg hamarább, mert fa létére is híve a szeppe jellegnek, melyet maga a magyar nép is legjobban kedvel.

Különben mindegy, akár prairie, akár szeppe, akár sivatag legyen Alföldünk tág arculata az esőzési viszonyok évenkénti alakulása szerint, mindig változatos élet sarjad annak kebléből, mert határhegyeinek belső pereme oly szerencsés összetételű kőzetekből alakult meg, hogy azok törmeléke akár a vízaradások útján, akár a jászesők viharainak szárnyán teritkezik is szét rajta, mind a két esetben édes nevelő dajkája a keblén megtelepült növényéletnek csakúgy, mint a népnek, mely az Alföld határain kívül való létezést életnek sem tartja. És igaza van, mert az Alföld barázdáin van a Föld aratása is, és mint Eötvös mondja, ha van hely, a hol a hazának nagy eszméje a legegyszerűbb emberben is föltámadhat, ez határtalan rónaságunk, melyen a növényvilág pusztai jellegét csak a koronként visszaterő, korán beálló aszályos időjárás okozza.

HANUSZ ISTVÁN.

* Természettudományi Füzetek 1883. 97—104. lap.

** Ugyanott 1882. 103—106. lap.

*** Természettudományi Közlelőny 1881. 376—381. lap.

KÖNYVÉSZET.

—••••—

nach Reisen und Studien von Rein J. J: im Auf-
trag der preussischen Regierung dargestellt von

1880. — Bd. I. Natur und Volk des Mikadoreiches 1881-

Bd. II. Land- und Forstwirthschaft, Industrie und

S. 678. lap. — Számos képpel és több térképpel.

A műről szóló nagy műnek második része a múlt év

meg. Mivel Közleményeinkben e kitünő munkának

először megjelent első kötete sem volt ismertetve, legyen

alkalommal arról is szólanom, annyival inkább, mert

ezt érdeklő közlebről a geographust.

A porosz kormány megbízásából utazta be Japánt

néhány években, főleg közgazdasági és ipari tanulmányozás

száma anyagot hozott haza magával, mely az említettek

ország természeti viszonyaira is kiterjedt, úgyszintén

az japáni lakosságra is. Művének első kötete 1881-ben

három részre oszlik. Az első rész a Japáni biro-

természeti viszonyaival foglalkozik. (Die Natur

physische Geographie des Landes). Következő feje-

zetek: 1. Tájékoztató, melyben az ország helyzetét,

és politikai beosztását írja le, továbbá egy kis jegy-

zet japáni földrajzi művekből (1—16 lapok.) 2. A part-

vezeték, tengerrészeket és tengeri áramla-

latokat le. Kiemeli, hogy a japáni szigetek különösen a

nyugati oldalokon számos védett kikötővel bírnak,

amelyek közül igen sekélyes. A tengeri áramlatok közül a

száma (fekete áram) a legjelentékenyebb, melyet hosszasan

ismertetnek még a Kurili, Sachalini és Liman-

száma, mely utóbbi az Amur-torkolat limanjától nyerte

száma (29 l.) 3. Geologiai viszonyok (30—66 l.) A szil-

iszáma granit, syenit, diorit, diabas és rokon kőzetek

száma, melyek közül a granit gyakran lép

száma, mely pedig alapját képezi hatalmas pala és homokkő

száma, mely ilyenkor csak egyes erosio-völgyekben stb. tárul

száma, mely hegységi formációk közül leggyakoribbak a pala-

száma, mely helyek úgy a tengerpartokon, mint a szigetek belse-

száma, mely helyeket képezik. Mész is több helyen található.

A kőszén többnyire fiatalabb képződmény, de L y m a n szerint Yezo-nál valódi kőszén rétegek is találhatóak. Dias és trias előjövetele még kétséges. Juraformatio előfordul, úgyszintén kréta is az éjszaki vidékeken, de ez közelebről még nem ismeret. A tertiár-képződmények közül úgy látszik a fiatalabbak vannak elterjedve; a legtöbb kőszéntelep ide tartozik. Diluvial képződmények közül fontosabbak a kavics-telepek és conglomeratok. — A vulcani működés nyomaival lépten-nyomon találkozunk. Magasabb csúcsok csaknem kivétel nélkül vulkáni eredetűek. 18 jelenleg is (ha nem is folyton) működő vulkán van az országban. — Rendkívül sok, százakra menő hév-forrás van, melyek nagyobb része kénes tartalmú. — Igen gyakori a föld rengés.

4. Orographia (67—100. l.) Az egész Japán hegyekkel van borítva, s a síkságok — a kultivált terrace-okkal együtt — alig 12%-ot tesznek ki. Nagyobb síkságok csak a folyók alsó folyásainál terülnek el. A hegységek általában követik a szigetek hosszirányát ÉK-ről DNy-ra. A tekintélyes magasságú csúcsok mellett aránylag alacsony hágók vannak. Ez annak következménye, hogy a hegységek magvát képező kristályos kőzetek és őspala többnyire nem emelkednek nagyon magasra, míg a vulkáni képződmények, melyek a hegyeket áttörik és befödik, rendszeren csak a csúcsokat, nem pedig hosszú és magas nyergeket képeznek. Glecserek vagy örökös hómezők nincsenek Japánban, ámbar némi, mely magasabb csúcsokat már a nyár végén elborít a hó. Hon sziget hegységeit következőleg osztályozza: a) Oshiu és Dew hegyek éjszaki Hondó-ban; b) Aidzu-taira szélhegység (Randgebirge), mely a sziget közepén elnyúló Aidzu-taira völgyét határolja kelet felől. c) A határ hegység Echigo-tól keletre; az előbbivel párhuzamosan nyugat felől határolja a Aidzu-taira völgyét. d) A Kuwantô-i hegység, az Aidzu-taira völgy déli és délkeleti határán. e) A Kuwantô és Fuji-santô nyugatra eső hegység több részből áll, s a sziget nyugati felét borítja ágaival. — A többi sziget közül legtagozottabb Yeso. — 5. Hydrographia. (101—119. l.) Az ország hegyes alkulatánál és a csapadék nagy bőségénél fogva Japán igen vizgazdag. Számos folyó, patak és tó képez egy tömött hálózatot, melyet még növeli a számos csatorna a síkságokon. A folyó-vizek nagysága ugyan gyakran és jelentékenyen változik, különösen nyáron és őszen, midőn legtöbb az esőzés, s még hozzá ekkor olvad a hegye-

almozódott hava; ilyenkor legvizdúsabbak a folyók. A legnagyobb folyója (Sandai-ka = a három nagy ne-gawa, Shinano-gawa és Kiso-gawa. Az ártéri vízsíkát öntözi, eredve a Moniju-san-nál (san = föld. hosszú. A második ered a Kimpuzan-nál, és a központi övezetében ömlik a tengerbe 70 mfd.-nyi folyás után. A Shinano-ban ered és Kuwana városnál ömlik, — 6. Éghajlat (120—152. l.) Japán az éjszakai monszoni övébe esik, s ennél fogva éghajlatát nyáron meleg és szél, őszzel és télen pedig hideg, száraz éjszakai és téli szél jellemzi. Egyébiránt az egész ország éghajlatát a változatos orographiai viszonyoknál fogva eltérések vannak az egyes vidékek között. Általában a kontinens megegyezik a szomszédos continens éghajlatával (ezen szintén az éjszakai monszoni övébe tartozik), a tengeri övezet, főleg a meleg tengeri áramlatok (Kurokado) akadályozzák a monszoni szélösségek, s egyenletesebbé az éghajlatot. Ennél fogva a nyár hűvösebb, és a tél melegebb, mint a continens közeleső vidékein. A csapadék nagyobb, mint a continens közeleső vidékein. A körülmények dacára is azonban Japán éghajlata a kontinensénél is eltérő, mert az a helyzetéből fogva gyaníthatnók. Japánra mint a kontinensre, mely ki nem kerülheti a hajózást, nagy csapás és földrengések déken gyakorta dühöngő taifun. — 7. Flora. a) A hideg évszak hosszas tartama a vegetatio időtartama a déli vidékeken 5, a középső vidékeken 6, a déli vidékeken 7 hónapra terjed ki. Ezen idő kivételével többnyire a fák növekedése nem áll meg. Sajátságos a japáni flórára, hogy itt a bambusz és az örökzöld tölgy együtt található az éjszakai fenyővel együtt. A fenyőket jellemző lombváltó fatypusokkal. Megjegyzendő, hogy a bambusz és pálma csak bizonyos vidékeken, és csak a déli vidékeken nőnek, és nem pedig vadon. A japáni flórát a földrajzi csoportokba (formatio és regio) osztja Rein: a) A déli flóra; nem nagyon fajgazdag, de némely fajok a déli vidékeket jellemzi. Homokot és sós-talajt kedvelő növények a déli vidékeken. b) Moesári és vízi növények. Japánban a déli vidékeken a rétség (Heide) és ingovány. Az ezen osztályba tartozó növények a rizsföldeken tenyésznek nagyobbára, s ezért a déli vidékeket önálló formatiot, c) A dombvidék, bozóttal; a déli vidékeken 100—300 m. magasságra emelkedik s igen el van terjedve a rizs terméketlen volta miatt e formatiot többnyire

elkoresosult fajok cserjéi képezik. *d*) A *hara*; az erdők alja borító füvek, kórók és félcserjék szövénéből áll. Természetesen a *hara* a magasság és a földr. szélesség szerint igen változó összetételű, s azért több osztályt lehet megkülönböztetni benne. *e*) Az erdő (hayasi). A japáni lombos erdőt (*asa-ki*) ellentétben az európaival a fa és cserje fajok nagy száma jellemzi, s igen ritkán találhatni tiszta magas erdőket tölgyből vagy bükkből. A folyón árkok szintén nagyobb szerepet játszanak mint minálunk. Jellemző még a japáni lombos erdőre, hogy bizonyos tülevelű fák gyakran lépnek fel benne nagyobb számmal szétszórva, s hatalmas alakjukkal lényegesen befolyásolják a lombos-erdő küllemét. Miként a lombos erdők, úgy a tülevelű erdők, (*kuro-ki*) is minden magasságban előfordulnak, a tengerparttól a feregio felső határáig. A tülevelű erdők már nem oly vegyesek; ritkán találhatni négy fajnál többet együtt. A vörös fenyő (*Pinus densiflora* S.-et Z.) és a fekete-fenyő (*Pinus Massoniana* Lamb.) a leggyakoribbak az országban. 500—1000 m. magasságban van a tülevelű erdő valódi hazája, de némely fajok egész 2400 m. magasra felmenni képesek (*Abies*). *e*) A magas hegység növényzete; az erdőregio felül, melynek határa általában 2000 m.-re tehető. Vegyesen lépnek itt fel alpi fajok olyanokkal, melyek az erdőregióban (a *hara* ban) is előfordulnak. Meglehetősen szerepet játszik a törpe vagy henyefenyő (*Pinus parviflora*). E *formatio* vegyületet képez az alpin és subarcti fajokból. — A fajok előfordulása alapján 5 régiót különböztet meg Rein: 1. *Pinus*-fenyő és boróka (*Juniperus*) zónája 400 m. magasságig. 2. a *Cryptomeriák*, ciprusok és tiszafa zónája 400—1000 m.-ig. 3. Az *Abies* firkák és a középső lombos-erdő zónája 1000—1500 m. 4. Az *Abies*ek és *Larix*ok zónája 1500—2000 m. 5. A törpe fenyő zónája 2000 m.-en felül. — Japán Franchet és Savatier szerint 154 családba tartozó 1035 nemnek 2743 fajjal bír az edényes növények közül.

8. Fauna (199—240 l.). A japáni szigetek faunája rendkívül gazdag. Rokonságban van a szomszédos continens közeli vidékeivel, különösen az éjszakiakkal; az Amur-vidékkel látszik eddigé a legszorosabb viszonyban lenni. Ez a szárazföldi és édesvízi faunára nézve áll. A tengeri fauna, mely szintén rendkívül fajgazdag, inkább a tropicus és subtropicus zónákkal van rokonságban, mint az éjszakiakkal, habár ennek is nem egy képviselőjét lehet találni Japán tengereiben. Azonban a melegebb

jellemző fajok a túlnyomók, minek oka a délről jövő
 áramokban található. Különösen gazdag halakban.
 a japáni nép. (Das japanische Volk. Kurze Darstel-
 der Geschichte, Civilisation und socialen Zustände von
 anno bis zur Gegenwart.) Következő részekre oszlik:
 a történelme (243—443 l.); hét periodusra osztva
 a legújabb korig; a legérdekesebb az utolsó, mely a
 1854-évi kiadástól (1854) kezdve a jelenig (1878) történeteket tár-
 talmaz. *Ethnographia.* (444—538 l.) Japánt kétféle nép
 alkotja: a szigetén laknak az ainok, egy igen érdekes nép,
 a mongolok, a szőrözet dús növése által vonja magára a figyelmet,
 s oly mérvben lép fel, mint sehol másutt Ázsiában. Az
 a mongol hyperbolicus népekhez számítják őket (Rittich), kiknek
 történetük eddig ismeretlen. Különben sok hasonlatosságot mutatnak
 a mongolokhoz. — A japánok vegyült fajt képeznek, mely be-
 tartozik az aurochthon népből és egy autochton népből állott elő. Az ősi benn-
 szülöttek eredetűek voltak, s talán rokonságban állottak az
 a mongolokkal. A bevándorlók valószínűen malay-ok voltak. Még most
 is a mongoloktól különböztethető meg Japánban, melyek egyike az
 a legérdekesebb és kifejezettebb mongol arczezel bír. Sötét bőr-
 mottó, zömök test erős csontokkal, alacsony homlok,
 egyenesen álló nagy szemek, előre-álló arczesontok, lapos
 és nagy száj jellemzik e typust, mely éjszakai és éjszaka-
 uralkodik, s inkább a szegény falusi népből áll. Világos
 és vékony bőr, nyulánk termet, magasabbj homlok jellemzik a
 aurochthon typust, melynél az arczesontok nem állanak annyira ki, s
 a homlok ívének görbe orruk van. E typus délen található, s a maga-
 sabbj hegyek lakói tagjai többnyire ide tartoznak. — E szakasz
 végén leírja Rein a japánok nyelvét és irodalmát,
 a lakásaikat, táplálkozásukat, szokásaikat, családi éle-
 telüket, idősámításukat, népünnepeket és végül vallásukat.
 A leírás igen kimerítően és érdekesen. Nem egy eltérő nézetet
 mutat az eddig uralgó felfogással szemben. — Végre a 3.
 (Topographia) a közigazgatási felosztás szerint le-
 írja a nevezetesebb városokat és helységeket (530—616 l.)
 az 1878-évi év végén megjelent második kötet Japán közgazda-
 sági és kereskedelmi állapotával ismerteti meg. E kötet
 tekintetben igen érdekes. Egyfelől részletesen írja le a
 a mezőgazdaságot, másfelől élenken vázolja azon
 a gazdasági állapotot, melyet Japán az újabb időkben elért, s mely főleg

a kereskedelemben nyer kifejezést. Lássuk tehát röviden e kötet tartalmát is. Négy szakaszra oszlik.

I. A mező- és erdő-gazdaságot és a gazdasági ipart írja le. (3—345 l.) A mezőgazdaság Japánban nagyon jelentékeny szerepet játszik. Ezen országban, hol az élelmi szerek csaknem kivétel nélkül növényi eredetűek, hol a marhatenyésztés mondhatni ismeretlen, s hol állati táplálékok közül csak a tojás, a hal és egy kevés vad használtatik, nem is lehet ez másképen. Egyidejűleg a ruházkodást is a növényi anyagok túlsúlya jellemzi, mert juh az egész Japánban nincs. Csupán a selyem tekinthető állati anyagnak, mely igen jelentékeny mérvben használtatik. — Japánban aránylag igen kevés a mívelhető föld; míg Németországban körülbelül 47·2 ar esik fejenként, addig Japánban csak 11·5-ar jut egyre. A szorgalmas japáni kitűnően megmiveli földjét, s mivel kevés földje van, a mivélés igen eltérő az európai módtól. Japánban az összes mezei munkálatok úgyszólva kertileg végeztetnek, úgy mint nálunk a gyümölcsös és konyha-kertekben szokás. A terrace-ozás nagyon el van terjedve, de még sem annyira mint eddig hitték. A terrace-ozás első sorban a termő föld elmosásának megakadályozására szolgál, továbbá az öntözés könnyebbítésére. Elkerülhetetlen ez még nagyon lankás helyeken is, ha rizsvetésre akarják berendezni azokat, melyek ugyanis huzamosabb ideig állandóan víz alatt tartandók. A trágya-anyagok közül a legfontosabb az ember ürülék. A gabona fajok közül legelterjedtebb a rizs (*Oryza sativa*, L. japánul iise, urushine vagy kome) melynek több válfaja tenyésztetik. Nagy szerepet játszanak még a mezőgazdaságban a tea, s újabb időben a dohány is. 16 drogue faj fordul elő, köztük a Kámfor fa (*Cinnamonum Camphora* Nees. et. Eberm.) és *Illicium religiosum* a legfontosabbak; továbbá számos olajos magvu növény, melyekből m. e. 16-féle olaj készül. 20 oly növény van, melynek rostjait szövet készítésre használják, 15 festő növény stb. — Házi állatok közül előfordulnak a ló, (kecske és juh az újabb időben vitetett be) disznó, kutya, macska, házinyul. Legnevezetesebb házi állat — ha lehet e kifejezést használni — a selyem-hernyó, melynek több fajtája tenyésztetik, s egyike a legelterjedtebb foglalkozásoknak. Selyemtenyésztésre felhasználják még az *Antherea* (*Bombyx*) *Yama-maï*, Gaer.-t is, melynek selyme még drágább, mint a közönséges selyemhernyóé. — Japánban nagyon sok erdő van; az összes terület 41%-át erdő borítja. Tudva levő, hogy Japánban

tulnyomóan fából építik. Ennek oka részint az alkalmi kőanyag hiánya, részint pedig a fa nagy bősége. Nagyon különböző tölgyfafélék, különösen pedig a gesztenét használják.

(366—372 l.). A második szakasz Japán bányászati viszonyairól szól. Japán egykor azon hirben állott, hogy ásványi anyagokban különösen érczekben rendkívül gazdag. Kaempfer szerint 1600-tól 1641-ig évenként 45—52 tonna ezüstöt (8,400,000 márka értékben) és 720—1200 tonna rezet kaptak a portugálok Japánból. Jelenleg az ércztelepek úgy látnak merítve, mert daczára annak, hogy a bányászat európai bányász mérnököket hívtak be, kik a modern bányászati eszközök felhasználásával hivatva voltak újabb bányákat feltárni a mind jobban hanyatló bányászatot, daczára ennek azonban hanyatlak az. Jelenleg hivatalos adatok szerint — amelyek azonban nem egészen megbízhatók — az ezüsttermelés évenként 1000 tonna, a réz pedig m. e. 8—900 tonna évenként. — A legfontosabb termékek közül újabban mind nagyobb keresletnek találunk a kőszén, mely nagy bőségben fordul elő, de nem a legelső osztályú. Kősó és valódi sósforrás nincs az egész Japánban, a sót a tengervizből állítják elő.

A harmadik szakasz. Műipar és rokoni iparágak. (373—595 l.). A japán művészet Chinából származott át Japánba. Teljesen japán stílusú a modorú a nyugati és európai művészettől. Egyik a legfontosabb köztük abban áll, hogy Japánban (ép úgy mint Chinában) nem álló művészet úgyszólván soha sem létezett. Csakis a japán művészet együttesen és ezzel szoros összefüggésben fejlődött a nyugati művészet egy, neme melyet decoratív művészetnek nevezhetni szokás. E decoratív művészet is azonban nagyon eltér a nyugati decoratív művészettől, mert míg ez túlnyomólag classicius művészettől van áthatva, melyben a fantasia elnyomja a természetet, addig a japáni decoratív művészet teljesen természetellenes, természetelődés ugyan nincs teljesen kizárva, de ez is egészen természetellenes, ilvénül mint a classicus művészetnél, hol a formák természetellenes, az eszmék fenségesebbé tétele a főczél; a japáni művészetben a groteskre, a bizzarra és aránytalanságra törekvés természetellenes, a természetet, felismeri annak valódi szépségeit, a természet természetében az is, hogy csak fővonásaiban ábrázolja azt, a természetet, a jelleget utánozza, bizonyos groteskséget kölcsönöz a természetnek. S azon ösztönszerű előszeretettel a torzala-

kok iránt, mely már a japáni kertészetben észlelhető, midőn a fák eltörpülését és torznövését segítik elő, a decoratív művészetben is uralg. Szereti a tárgyakat szélesen elterjeszteni, s igen kedveli a szélsőségeket is, pl. gyakran láthatni a magnolia leveltelen ágát kivirágozva. Nagyfejlettségű érzék és értelem a szép iránt a természetben és művészetben, s e mellett feltűnő hajlandóság a groteskre és aránytalanságra; meglepő és megragadó természet-hűség a tervezetben és kivitelben, s mellette erősen kifejlődött képzelet és hajlam a szabálytalanságra és humoros ábrázolásra; magas technikai tökély mellett számos hiánya a perspectivának és mértéknek: ez a japáni művészet jelleme.

Mint említők a japáni művészet szoros összefüggésben van a műparral. A fontosabb műipari ágak pedig a következők: Faipar, mely leginkább az építésnél alkalmaztatik, mivel a házak többnyire fából készülnek, butorzat ellenben alig ismeretes. Találhatók ugyan egyes épületrészek magas fejlettségű mű-érzékkel készítve, de egészben véve a faragás nem erős oldala a japáni művészetnek, valamint a faipar is minden nagy elterjedtsége mellett is alárendelt. — Sokal nevezetesebb a lackipar. Az e célra szükséges lackot a *Rhus vernicifera* D. C. nedvéből készítik. Szerzőnk részletesen és érdekesen írja le a lackmunkák készitési módját, úgyszintén a különböző fajtájú lackmunkákat, de erre itt nem terjeszkedhetünk ki. A szövőiparban a selyemszövés a legfontosabb. A papiripar is jelentékeny, mert igen sok mindenre használják a papirt. Sok növény rostjait használják fel papir készítésére, melyek közül megemlítjük itt a *Broussonetia papyrifera* Vent. (*Morus pap.* L.) *Edgeworthia papyrifera* S. et Z., *Vikstroemia canescens* Meism. stb. — Az ércz-ipar főleg vas, ércz és bronz tárgyak előállításával foglalkozik. Mindhárom anyagból a közönséges eszközökön kívül valódi műértékekkel bíró tárgyak is készülnek, főleg díszedények, s effélék, továbbá kivált bronzból buddha szoborok, mely utóbbiak óriási mennyiségben készülnek. Nehány óriási buddha-szobor van Japánban, mely az öntési technica magas fejlettségéről jeles bizonyóságot tesz. Az agyag-ipar Japánban is már a történelem előtti időkben vette kezdetét. A voltaképeni porcellán készitését azonban aránylag nem régen (m. e. 300 év előtt) tanulták el a chinaiaiktól. Habár a japáni porcellán képes versenyezni a chinaival, mégis egy lényeges különbség van köztük. A chinai a porcellán anyag finomságára fekteti a fő-

evésbé törődik az alak csinjával, és a diszitással. A
 enben a színes (és pedig polychrom) diszitésre fekteti
 s ezért elhanyagolja az anyag tökéletes feldolgozását.
 os gyártelep van, de többnyire kisebb rendűek. A por-
 köedény fajokat, az előállítási hely szerint nevezik el,
 en számosak, melyek közt néha igen csekély különbség
 rokonságban áll ezzel az e mail-ipar, mely jelenleg
 sban van. Leggyakoribb a rekeszes email (email

Kereskedelem és közlekedés (596—650. l.) E
 n Japán rendkívüli eredményeket mutat fel, melyeket
 tt egyáltalán nem jelezhetünk, mert néhány kikapkodott
 zám semmiképen sem mutathatja fel a haladás mérvét,
 en félrevezethet. E részben tehát egészen Re in tanul-
 kére utaljuk az olvasót, anyival inkább, mert Re in
 vatkozik az általa közölt statisztikai táblázatokra. Any-
 is megemlítünk, hogy 1885 végén 356·84 km. vasút volt
 an, épülő félben 275 km., s tervezve több mint 1000 km.

* * *

kell emlékeznünk röviden a könyv műmellékleteiről
 ö kötet kitűnő fametszeteket és fényképeket tartalmaz,
 jképi és ethnographiai tárgyúak. A második kötet kü-
 rtékes színyomatokat tartalmaz, melyek részint lack-
 ásolatai, részint pedig porcellán edények színezett képei.
 ul eredeti japáni papíron, japáni rajz és metszet nyo-
 közli néhány japáni papír-növény rajzát.

lső kötethez van adva továbbá két térkép, az egyik
 ographiai, a másik oro-hydrographiai térképe, mind-
 Rittau készíté 1:2,930,000 mértékben. *T. L.*

Reinhard von Philippsen *über Wasserscheiden* von Alfred Philippsen.
 gen des Vereins für Erdkunde zu Leipzig 1885. Leipzig:
 d Humblot 1886. 241—403-dik lap.)

mult el másfél évtized a Peschel által kiadott »Neue
 zur vergleichenden Erdkunde« megjelenése óta, és ime,
 ndetes jelenséget tapasztaljuk, hogy az e műben jelzett
 ldrajzi kutatás minden ágában meghonosult. Nem egy
 ge a Földnek, mely még nem régen teljesen homályos
 már az összehasonlító módszer segélyével teljesen föl-
 e. De ha aránylag már sok történt, még több a teendő, s
 etjelenség van, melyek okát, keletkezését homály borítja.

Ilyen homályos életjelenség földterítésére vállalkozott Philippson is; ugyanis ő látván mily szabálytalanul vannak elhelyezve a folyók vízválasztói, megkísérlette keresni azon tényezőket, melyek ezen látszólagos szabálytalanságokat okozták. Ezen irányban való működését a Peterman-féle Mittheilungen múlt évi februári füzetében kezdte meg: »Ein Beitrag zur Erosionstheorie« című cikkével, mely mintegy előtanulmányának tekinthető a fentjelzett: »Studien über Wasserscheiden« című terjedelmes értekezéséhez. Ez utóbbi tanulmányt úgy tárgyának fontossága, mint szerzőnek sokoldalú kutatása s az összehozott anyag bősége méltán nagybecsűvé teszik.

Szerző mindenekelőtt bírálat alá veszi a vízválasztóknak eddig használt meghatározásait, azután önmaga a következő defini-tiót adja: Vízválasztó minden vonal, mely a vizek föld fölötti lefolyásának két különböző irányát egymástól elválasztja, vagyis más szóval, minden vonal, melyben a Föld fölületének két esési iránya fölfelé metszi egymást. E szerint minden hegy, sőt minden ponk vízválasztót képez, ha lejtőin a vizek ellenkező irányban le-sietnek. Azonban e számtalan vízválasztó nem egyenértékű s közöttük jelentőségük szerint bizonyos fokozatot kell megállapítanunk. A vízválasztó annál fontosabb, minél nagyobb a szöglet a két elválasztott völgy lefolyási iránya közt, legfontosabb tehát ott, hol a vizek egészen ellenkező irányban folynak; továbbá nő a vízválasztó jelentősége azon távolsággal is, a melyben az elválasztott lefolyási irányok állandóak és elkülönítve maradnak. Vagyis minél önállóbbak és eltérőbbek az elválasztott rendszerek és minél továbbra terjednek, annál jelentékenyebb a vízválasztó. Így tehát pl. a Rega és a Persante választója, daczára hogy e két folyó önállólag torkollik a Balti tengerbe, sokkal jelentéktelenebb, mint a Salzach és a Dráva választója, daczára hogy ezen utóbbi két folyó ugyanegy vízrendszernek, a Dunának járulékosai.

A vízválasztók elhelyezése rendkívül változatos, a mi arra vall, hogy a legkülönbözőbb tényezők hatottak rájuk, és pedig nemcsak a hegyek sajátos elrendezése, hanem főképen azon sokféle hatások, melyeket elmállás és kimosás néven összefoglalunk.

Hogy a vízválasztók sokféle sajátosságait vizsgálni lehessen, az ide tartozó jelenségeket két csoportba kell osztanunk. Az egyik magában foglalja a keletkezést, a másik a lételt, vagyis egyik a multat, másik a jelent. Először kutatnunk kell a vízválasztók első

ét, azután állandóságukat és változásaikat, ezen tényezők armazik azután topographiai alakulatuk és mai irányuk. Folyórendszerek és választóik akkor keletkeznek, mikor a tengerből kiemelkedik. Elhatározó itt a szárazföld bukkanó részének vagyis tetőzési vonalának fekvése, adja a fő-vízválasztót, mely a két oldalán növekedő föld-elválasztja. E vizek egyedül a nehézségi erőnek hatása alatt lejtőkön lefelé igyekeznek és az egyes debrőkben egyes-egyedül hőmpolyognak. E debrők, mint a lefolyási rendszer részei közt, ismét másodrendű választók fejlődnek. Minél közelebb áll a tenger, annál jobban növekednek a folyók és az őket elkülönítő másodrendű vízválasztók. Ha történelmi később változások, a folyó szakaszai annál közelebb fekszenek a vízválasztókhoz, s úgy ezek mint a folyóknak is első elhelyezése független a Föld történeti minőségétől, rá nézve egyesegyedül a fölület domborodása irányadó, a mikor a szárazföldet utoljára elválasztja a tenger.

Domborzati alakok vizsgálata természetesen három csoportba oszlik, úgy mint micsod a változásokon ment át valamely terület, 1) mikor a tenger alá merült, 2) mikor a tenger alatt volt, 3) mikor a tengerből ismét kiemelkedett?

Az első lemerülés alkalmával abrazio* alkotta fölület keletkezett, mikor az újra kiemelkedés alkalmával a legmagasabb hegyek és völgyek maradványai, vagy pedig burkolat megmaradt régi kőzetmagvak. Első esetben a fővív-vízválasztó közelítőleg ott lesz, hol egykor a lehordott hegység völgye feküdt, melyet a tenger legutoljára ért el. Ha az egykori hegységnek és tehát a mostani abrazio-alkotta táblás domborzati iránya volt, ez esetben ugyanily iránya lesz a mostani domborzatnak is, s ez két ellenkező irányú lefolyási rendszert hoz létre (Skandinavia). Ha pedig az egykori hegység minden irányba kiterjedt, központi vízválasztó alakul ki, a melyből a lefolyási rendszerek sugáralakjában terjednek ki (Eifel). Ha végül a kőzetek különböző keménysége miatt abrazio eltörülte az egykori domborodás nyomát, és az egyenetlenségek származnak, akkor a vízválasztó elhelyezése az egykori domborodás nyomát követi.

Az abrazio Richthofen nyomán a tenger hullámgyűrűlésének lemosó hatását jelöli, ellentétben az erozióval, mely a víz erőt, kivájtást jelent.

helyezése függésben van a kőzetek mivoltától (Taunus). Megtörténhetik abrazió-alkotta területeken az is, hogy egyes részeik, habár a legmagasabb emelkedést képezik s bizonyára elsőkbukkantak ki a tengerből, még sem képeznek fővízválasztót. Ennek oka az lehet, hogy az először kibukkant emelkedések esekélykiterjedésűek valának és nem estek össze a többi területnek általános, habár kevésbé magas tetőzési vonalával, s a vizek ezen nekik szigetszerűleg ellenálló magaslatokat könnyen megkerülhették. (Ezen eset történetét a Schneifel magaslatával az Eifel hegységben).

Egészen más a viszony a rétegezett fölületen, vagyis ott, hol az abrazió után vastag szedimentek, iszaprétegek rakódtak le s az eredeti domborodást teljesen bekurkolták. A mikor ily tábla a tengerből kibukkan, a vízválasztók elhelyezése, mivel valódi magaslatok hiányzanak, a fölület legesekélyebb egyenetlenségeihez alkalmazkodik. S ha időfolytán erozió útján föl is bukkan az alapfölület, a vízválasztók és folyók már nem jöhetnek függésbe az abrazió-alkotta alaptól, kivéve azon esetet, hol a lerakódott rétegek nem voltak elég vastagok, s a vízválasztók már eredetileg úgy helyezkedtek el, mintha szediment nem is létezett volna.

Alig van terület, mely egyes részeinek elrendezésében nagyobb változatosságot mutatna, mint a vetődési domborodások. A mennyi sokféleség van a vetődési szakadékok irányában, a vetődés nagyságában, a rétegsoportok padjainak hajlásaiban stb., annyi változatosság mutatkozik a vízválasztók elhelyezésében is. Ha a vetődött fölületet elhagyja a tenger, a vízválasztók általában vagy azon rétegpadokon fejlődnek, melyek környezetükből elszigetelten kiemelkedtek, vagy azokon, melyek hajlása ellentétes a rétegek általános hajlásával. Ha a vetődött rétegpadok lépcsőt képeznek s ennek foki egyúttal a nagyobb mélység oldala felé hajlanak, akkor a fővízválasztó a legmagasabb lépcsőfokon lesz, s a vizek transversalisan lefolynak az egyes fokokról. Ha azonban az egyes fokok a vetődéssel ellenkező irányban hajlanak, akkor minden egyes rétegpadnak párkánya egy-egy vízválasztó lesz, és lábánál hosszanti folyó fog keletkezni, a mely a vetődéssel párhuzamosan folyik mindaddig, míg más irányú törés vagy a pad kicsorbásodása neki más irányt nem jelöl.

Végül vizsgálat alá veendő a meggyűrött területek. Oly hegységekben, melyek egyes gyűrődései még önállók, mint pl. a

rában, hosszanti völgyek keletkeznek s ezek rendszerint alban legmagasabbak, mely az őket határoló két hegysor több gerinceit összeköti. Ennek következtében a völgyét ellenkező irányu lefolyás keletkezik, melyek további oldalvást a hegyredők közt támadt hézagokon, harántát ellillanak, és pedig vagy jobbra, vagy balra, a szerint melyre terjednek a redők hasadécai. E horhókat az erozió annyira kivájja, hogy sokszor a fölismerhetlenségig k, de a fővízválasztók ilyen meggyűrött hegységekből adetlenek maradnak, egyik gerinczről a másikra átcsapolyezkedésekben kevésbbé a nyergék magasságától, hosszúságától, hanem inkább a völgyteknők viszonyaitól, bejárataik mélységétől függenek.

Lehet tételezni, hogy minden redőzött hegység átmegy a csapadatokon. Némelyik nem változik többé, másoknál az erózió elvesztik önállóságukat, összeforrnak, egymás fölé kerülnek, felső részeik lemosatnak és leomlanak, mélyedéseik kitágulnak és az egymásra tolt ránczok alatt eltűnnek. Így keletkezik minden erózióval egy hegytömeg származik, mely számos egybeforró redőkből keletkezett, a nélkül, hogy az egyesek a felszínen láthatóvá válnak. Ilyen hegység (pl. az Alpok) két irányba terjed, s a legmagasabb öv rendszeren ott keletkezik, ahol a legmagasabb és legrégebb redők kifejlődtek. Minél magasabb és egységesebb a tetőzési öv, annál élesebben válik a lefolyás két fő irányát.

A hosszanti völgyek vége felé a ránczok rendszerint szétválnak, a hosszanti völgyek tágas öblözeteket képeznek a víz számára. Ily hegyszakaszokban a fővízválasztó helyzetét az erózió szabja meg, a mely szerint a folyók a síkságra lépésük előtt elterjednek.

A fővízválasztó első elhelyezkedése nagyobb fontosságot nyer, mert az a hely, ahol a víz megáll, és hogy elmozdítására igen nagy szükség van. Ugyanis a vízválasztóra csak a légkörből és nem egyúttal más vidékről összegyűlemlő vizek keletkeznek, így a debrőkben lefolyó vizek eroziója magán a vármegyében, ellenben minél jobban távozunk ez utóbbtól, a vízválasztó hegyek növekedése folytán annál nagyobb. Igaz ugyan, hogy az erózió az elmállás a légköri tényezőknek kitett vízválasztó hegyeknél nagyobb mint a lejjebb fekvő vidékeken, de e két hatás egyaránt kihat a vízválasztóra; és így minél erősebben működik vala-

mely vidéken az erozio, annál jobban növekedik a vízválasztók viszonylagos emelése s evvel együtt megszilárdul elhelyezkedésök állandósága is.

Gyakran azt találjuk, hogy a vízválasztók és lefolyási irányok ellentétben vannak a terület mai domborodásával, s itt rendszerint föl kell tételeznünk, hogy a domborodás a vízválasztók elhelyezése óta megváltozott, de oly lassan, hogy a hydrographiai vonalak helyzetüket minden változás daczára meg tudták tartani. E domborzati változásokat vagy kimosás vagy a rétegek újabb vetődése okozták. Első esetben a folyók eredetileg egyformán hajlott fölületen hömpölyögtek, de erozio folytán elérték a különböző keménységű rétegeket, minek következtében egyik helyen, a hol a puhább rétegeknek nagyobb volt a vastagságuk, mélyedések keletkeztek, másutt pedig keményebb rétegek mint magaslatok látszólag kiemelkedtek, s a vízválasztók épen nem, a folyók iránya pedig csak csekély mértékben módosult.

De a folyók a rétegek újabb vetődését is le tudják győzni. Vannak hegységek, melyek ugy terjedelmök, mint magasságuknál fogva a legelső köz é sorozhatók, anélkül, hogy jelentékeny vízválasztókat képeznének; oly folyók törnek át rajtuk, melyek a hegység háttérében levő mélyedésekben vagy alacsony hegyhátacon erednek. A forrásvidék ezen alacsony fekvése nem erozió következménye, hanem főképen újabb rétegtelepülésnek. A folyó régibb, mint a hegység, és míg ez emelkedik amaz folytonos erozióval mélyebbre vájja medrét, s megtartja irányát. Az áttörési völgyek tehát nem hegyhasadékok, s keletkezésüket igen gyakran erozio okozta.

Másrészt azonban a folyórendszer mégis bizonyos mértékben alkalmazkodik az új domborodáshoz és pedig két okból. Először azért, mert a rétegtelepülést szenvedett terület folyói nem rendelkeznek mindannyian ugyanegy nagyságu vájkáló erővel, s így nem győzhetik le egyformán a gyürödést. Ha pl. egy felgyűrűtt redő több vízert keresztez, talán csak egy-két folyó tartja meg eredeti irányát, a többiek pedig legyőzetnek, s az új hajlás irányában folyván, más folyórendszernek lesznek járulékosai. De másodsor azért is, mert maga a réteghelyezkedés sem mindenütt egyforma: a folyók, melyek a gyengébb helyeken folynak, megtarthatjuk irányukat, mások pedig eltérítetnek. Így tehát a dislocatió, s a folyók közt küzdelem támad, minek következtében sajátos ellentét van a nagyobb folyók és kisebb járulékosaik

őbbiek a rég elmosódott hajlás irányában haladnak pedig a mai domborodást követik.

ennyire megvan a vízválasztókban az állandóság után is. mégis van sok tényező, melyek azoknak eltérítését E tényezőket két csoportba osztjuk. Az egyik csoport a vízválasztó vonalaknak csak lassú, fokozatos lézik elő, úgy hogy a választók mintegy tovább ván- másik csoportbeliek pedig vagy teljesen megsemmisítik a választó vonalat, vagy másutt új vízválasztót terem- ny fontosság tekintetében túlszárnyalja a régit és így többinek volt szerepét.

ú eltérítést okozhatják: 1) A szárazföld hajlásának a. 2) A folyók azon törekvése, hogy egyik partjuk felé nyomulnak, a mi időfolytán a folyó irányának meg- onja maga után. 3) Azon gyakran észlelt jelenség, hogy a két oldalán támadó folyóknak vájkáló működése na erős.

t a vízválasztók megsemmisítését előidézhetik: 1) A jelen és nagyobb mérvű vetődése, úgy hogy a folyók e nem tudja azt legyőzni. 2) Nagyobb mérvű feltöl- hordalék által, melyet elmálás, erozio, jegesek vagy gegek szolgáltatnak. 3) Az erozio után felbukkanó kőze- ző keménysége. Végre 4) Chemiai erozio.

ebbi ismertetésben rövid vázlatát adtam a mű első szakaszának, a harmadik szakasz a vízválasztók topo- rphológiájával foglalkozik, s végül a negyedik szakasz a vízválasztók földrajzi elterjedését vizsgálja. Nagyon zetne s egy ismertetés keretét átlépné, ha szerzőt ezen a tovább is követnők; azonban tény hogy Philippon rdekeket ét ujat tartalmaz és az összehasonlító föld- agyon is elhanyagolt részét kiemeli a nem érdemelt R. G.

Atlas von Richard Andree. Supplement zur I-ten Altend die 33 Seiten neuer Karten der II-ten Auflage part für die Besitzer der I-ten Auflage. Herausgegeben graphischen Anstalt von Velhagen und Klasing in Leipzig. a szállitmányban megjelent, díszes 4-ed rétü, színezett énynek 6 márka: hozzá alkalmas préselt vászontok márkáért.

kának első kiadása 1881-ben jelent meg. azóta pedig

annyi fontos dolog esett meg geographiai ismereteink terén, hogy czélszerű volt a második kiadást 33 lapra terjedő javítás- és bővítéssel ellátni; valamint az első kiadás birtokosaira nézve lehetővé tenni külön az új lapok megszerzése módját. Lássuk térképeket sorrendben, megérdemlik a megbeszélést.

Az 1. lap a cím- és tartalomnak levén föntartva, a 2-dik adja éjszaki Itáliát, melynek ott a neve bár Ober-Italien, de mi nem örömezt nevezzük felsőnek azt, mely a tenger színéhez mérten határozottan alantabb fekszik a többinél. Mivel e térkép aránya 1:1,500,000 és a szélesség $43\frac{1}{2}$ fokától kezdve ábrázolja Olaszországot, míg az I. kiadásban 1:2,600,000 arányban a szélesség $41\frac{1}{2}$ foka osztja két lapra: ennek a fölvétele nyereségnek mondható.

A 3-ik lap adja Irlandot, a 4—5-dik Angliát Wales-szel a 6-ik pedig Skóciát; mindnyáját 1:1,500,000 arányban. Az I. kiadás a hármass királyságot egy lapon adja $2\frac{1}{2}$ milliomos méretben; megegyezik mind a két kiadás abban, hogy a Smaragd-szigetet, a zöld Erint tapintatosan zöldre színezi. A 4—5. lapnak két kartona van, az egyik London környéke, a másik Angliának legnagyobb gyáripar-telepe; a 6-diknek kartona Edinburg környékét ábrázolja, mind a három karton a főterképek között arányban van tartva. A 7-dik lapon van Dél-Skandinávia a 64° 55'-nyi szélességig, 1:4,000,000 arányban, kartonján Stockholm környéke 4-szeres nagyításban a fölaphoz képest. Az I. kiadásban 6 milliomos arányú Skandinávia teszi a szolgálatot.

A 8—11. lapokon Franciaország állítható össze 1:1,750,000 arányban, de mivel Bretagne kimaradt volna, a 8-ik lap sarkában kartonon foglal helyet; ugyanez áll Korszikára nézve a 11-ik lap sarkában. A 9-ik lap azonban 1:350,000 arányban adja Páris környékét. Az I. kiadásban ezek helyett 3 milliomos méretű Franciaország van, valamint egy $1\frac{1}{2}$ milliomos földközi tengeri francia-partvidék és egy hasonló méretű Alsó-Szajna vidék Páris-sal. Új lap a 12-ik, mely 1:1,000,000 arányban a nyugoti Alpokat «francia-olasz Alpok» néven ábrázolja; valamint a 13-ik, az Alpok áttekintő térképe 1:1,250,000 arányban. Szokatlan csoportosítás a 14-ik lapé, melyen Szicília és Szardínia szigetek vannak külön fölveve 1:1,500,000 arányban, — külön kis kartonokon pedig a pelagi szigetcsoport és Pantellaria.

A 15-ik lapon van Görögország 1:2,000,000 arányban és az újabb keletű határigazítással, mellékkartonán Kréta sziget a fő térképpel egyenlő mértékben; a készülöben levő korinthusi

még rávezetve nincs, de igen a két tengert ott össze-
 Számosz sziget Kisázsia partjai mentében már szintén
 színét viseli; úgy hogy e módosításokkal szemben
 nak 3 milliomos Balkánfélszigete már elavult térkép.
 nyugoti Oroszországot adja, egyik sarkában folyta-
 rabiát; a 17-ik a Kaukázus országait 1 : 3.500,000 arány-
 es részletezés a régi kiadásnak 8,7000,000-res Orosz-
 z képest. Hasonlóképen kívánatos kiegészítés a 18-ik
 tetett Japán, mely 1 : 5,000,000 arányban adja e sziget-
 részeit 3 mellékkartonnal. melyek egyike Jezo sziget
 másika a Bonin vagy Ogazavara csoportot, harma-
 a Liu-Kiu vagy Lucsu szigeteket, melyek neve Riu-
 irva. Ezzel szemben a régi kiadásban 15 milliomos
 található.

ilyen jó kiegészítő a pótfüzetnek Khina és Korea
 00,000 méretű lapja a 19-ik oldalon. Szépen részle-
 20-ik, mely 1 : 6,000,000 arányban ábrázolja Afgha-
 salutsisztant, mely a régi kiadás 10 milliomos Közép
 ndosztanján fogyatékos föltüntetést szenved. Hiányzott
 kiadásból a Csöndes óceán szigetvilágának áttekintő
 öllelhető az újbán 2-ik számú térképen (1 : 30,000,000
 es mellékkartonán a Jaluit vagy Bonham (Marshall)
 föltünteteti.

nea éjszakkéleti 4-de már a Németbirodalom szí-
 ste és a szomszédos szigetcsoportok az új német-
 evekkel ellátva, hogy pedig a területek nagyságára
 hasonlítást nyujthasson, kulcs gyanánt oda füzte
 a Németbirodalmat. Hasonló nagy német tenden-
 a 22-ik lap Uj-Guineát s a Bismarck (nemrég még
) szigetcsoportot 1 : 10 milliomos arányban, de már itt
 émetország (Württemberg, Baden, Bajor Pfalz és El-
 ngen) a mérték. Mellékkartonjai adják a Gazelle fél-
 (2,500,000) és az Astrolabe öblöt 1 : 1,000,000.)

k lap 3 részre osztva Antillák néven nyujtja fölül
 aikát; középtt Haiti, Puertorico és a Virgin szigete-
 Kis-Antillákat és Trinidadot, valamennyit 1 : 5,000,000
 elylyel szemben a régi kiadás 10 milliomos Közép-
 Nyugatindiát tár szem elé és e lappal az új kiadás
 ását el is végezte. Az utána következők már mind
 ánvák, holott ez a földrész a régiben jól volt képvi-

selve, u. m. a Nilus országai, egész Afrika, Szenegambia, az Arany part és Fokföld.

Az új kiadás 24—25. lapja adja éjszaknyugoti Afrikát, kiegészítve a Zöldfok szigeteivel 1:10,000 arányban; a 26-ik lap 4 kartonon »Nyugat afrikai gyarmat-térkép« cím alatt 1) a Rabszolga partot, 2) az Alsó-Kongót, 3) a Kamerun vidéket (1:2,500,000 arányban), 4) a Kamerun torkolatot H. Zöllner után 1:750,000 arányban. A 27-ik lapon látható Algeria és Tunis (1:3,500,000), a 28—29-ik éjszakkéleti Afrika (Guardafui fokkal kipótolva 1:10,000,000 arányban. A Baringo sótó erősen össze van zsugorodva, az utóbbi területi átalakulások világosan föltüntetve. A 30-ik lap Egyiptomot adja 1:5,000,000 arányban külön kartonokon 10-szeresen nagyítva Kairo és Khartum környékeit. A 31-ik lap Német Kelet-afrika címen a Zanzibar partvidéket ábrázolja szintén 1:5,000,000 arányban, mértékül adva a Bajor-Pfalzot; mellék kartonján Zanzibar, sziget partvidékét ábrázolja szintén 1:2,500,000 arányban. A 32—33. lap Közép és Délafrikát nyújtja 1:10,000,000 arányban, mértékül szolgál hozzá Szászország. A 34 lapon van a Fok föld, Natal, a boer-köztársaságok és Lüderitz földje 1:600,000 arányban.

Érdekes még e térképgyűjteményben, az, hogy alul minden lapon föl van jegyezve készítési ideje, mi fontos dolog a területváltozások időpontja meghatározása körül. *H. I.*

Geographische Universal-Bibliothek. (Ismertette ennek a vállalatnak a kezdetét folyóiratunk 1886. 35—36. lap), azóta a következő című füzetekkel gyarapodott:

17., 18. (Kettős füzet.) Die Riviera di Ponente von Dr. Oskar Schneider. 69 lap. Kedves leírás.

19. Die Erforschung der Nilquellen von H. Damm. 33 lap.

20. Timbuktu von Karl Lüders, mit einer Uebersichtskarte. 25 lap. Jelezve van e színezetlen 12-ed rétü kis térképen Lenz útja és mit nagyon régen kerestem már sokfelé, föllelhető rajta a Hombori hegység neve Timbuktutól délkeletnek. A térkép címe: Die Nachbarländer Timbuktu's.

21. Die deutsche Ueberseeische Auswanderung von Karl Strausz. 48 lap.

22. Togo-Land, das deutsche Schutzgebiet an der Sklavenküste von O. Krümmel. Mit einer Karte. 43 lap. A térkép 1:1,600,000 arányban fekete nyomással tünteti föl a Rabszolga-partot Felső-Guineában; a tenger sraffirozva van, a meridiánok

rói 19-ik metszi majd közepén, alsó részében van az ország 6-ik foka. A Togo-öblöt, mely régibb térképeken gyakran kerül elő, körülölelő Togo-ország szintén sraffirozás helyett a szomszéd területekből elválasztva a deutschen Kolonien in Ungarn von Rudolf Bergner.

előbb szól a német bevándorlásról általában, a részünántúli németeken kezd, folytatja a délmagyarországi erdélyi szászokon, utóbb a felső-magyarországi bányametjeire és a szepesiekre tér át, végül a kisebb németekre; de felőlünk korántsem oly rokonszenvesen nyilatkozik azt a német lapok 1886. augusztusban tették.

A Berliner Post Budavár visszavétele ünnepei alkalmán mondja: »List Magyarország erősödését Németország az utóbbinak csak java érdekében valónak állítja, miért nem azok, kik Magyarország germanizálását kedvenez eszményként ápolgatják, erős tévedésben vannak épen a németekkel illetőleg. sőt azt hiszi, hogy ha a magyarok önként nem rednének, magának Németországnak áll érdekében őket nemcsak bevándorlókkal és tőkékkel erősíteni, de a németet is lehetőleg gyors elmagyarosodásra buzdítani, mert az a vége az, hogy a magyar elemnek német segítség nélkül megvője van, Magyarország ugyanis kulcsa a Keletnek és a nyugati s déli szlávok ellen. Egy szabad, népes, gazdag, erős Magyarország mint szomszéd, nemcsak hogy nem veszélyes országra nézve, sőt inkább a legtermészetesebb szövetséges és összeköttetés, harmonia, házassági frigy, mely több nemzetet szellemi lendületnek szülő oka lenne, mint a németekkel népelem egymáshoz való belső közeledése. Megérdemli tehát a törekvés, mely oda irányul, hogy mindkét részről megparkodjék a gyermekes lakgatásokat, a kölcsönös gyűlölet és boszantás okait, fölismerje pedig a közös előnyöket és legyen viszonyos engedményekre.«

akkor a »Weser Zeitung« így szól: »Azt tartjuk, hogy az új nyilatkozat, mely Buda visszahódítása emlékünnepe alkalmán a magyarság ellenében érvényesült, elhibázott dolog. Az új ott panaszra ok van, inkább restelhetik Cisleithániában, Magyarország, a melynek népével való szövetségre a német viszonyok módosulásai sarkalják. Magyarország elvesztése a szlávokra nézve és az okosság azt javasolja, hogy megbeesüljünk, sőt erősítgessük, mely mint magános

sziget helyt áll a szlávsnak köröskörül fölhullámzó áradatáva szemben. Német állásontról tekintve csak óhajtandó, hogy kompakt magyar elem lakozzék a közép Dunánál, melynek széleihez tótok, horvátszerbek és románok települtek. Fájdalmasan esik, hogy a magyarországi németek, különösen pedig az erdélyi szászok így nehéz helyzetbe jutnak, de rajtuk segíteni nem lehet. Ha a magyar állam megerősödik és egyéb nemzetiségeket fölszív ebből legalább szövetséges hatalom növi ki magát, mely a dolgok természeténél fogvást arra van utalva, hogy részünkről megbízható legyen. <

A »Geographische Universal-Bibliothek« bár tartalomjegyzéket nem adott, de 21-ik füzetétől kezdve »Neue Folge« cím alatt folytatja pályáját. Az egyes számok régi 20-pfenniges árát 30-ra emelte, mi arra látszik mutatni, hogy német körökben kelendő. Lehet is ilyen, mert kivált az utóbbi füzeteiben egészen a német geniusz szolgálatába szegődik. *H. I.*

Hobarttown oder Sommerfrische in den Antipoden. Mit 23 Vollbildern und 6 in den Text gedruckten Illustrationen. Prag. Druck und Verlag von Heinr. Mercy 1886. Negyedréti XVIII. és 284 lap. Ára 10 frt.

Bár a munkában a magas szerző nevét sehol nem találni de a ki *Salvator Lajos* cs. k. főherczeg Ő Fensége földrajz-irodalmi munkásságát ismeri, eltalálja a nélkül is, hogy a kiadó ezt neki megsúgná. A főherczeg-szerzőnek egy művét (*Der Golf von Buccari Porto-Ré.* Prag. 1871.) ismertette folyóiratunk. (1871. 169—172. lap.) Egyéb munkái: *Die Balearen in Wort und Bild* 2 folio kötet. *Excursion adriatique dans la Vénétie et le Littoral* Prag 1868. *Tunis, ein Bild aus dem nordafrikanischen Leben* Prag 1871. *Leukosia, die Hauptstadt von Cypern.* Prag 1873. *Yachtreisen in die Syrten.* Prag 1873. *Einige Worte über die Kaymenen.* Prag 1875.

Hobarttown, e legujabb szülötte, mint a megelőzők, szintén autopsia alapján készült, de a mellett szakavatottan föl vannak használva megírásánál a legjobb és legujabb odavágó angol munkák. Noha e mű eredetileg Tasmánia fővárosa nevét viseli homlokán, mégis kellően méltatja az egész szigetet, midőn 196 lapon a munka kiterjedésének 65 %-kán tárgyalja annak felfedezéstörténetét, éghajlatát, geologiai viszonyait, három természeti országait, az ősi lakosokat, mai népét, annak földművelését, baromtenyésztését, iparát, kereskedelmét, bányászatát, hajózási és köz-

szonyait, adósságát, bevételeit, befektetéseit. Külön a betelepülőkről, a sziget mulja és jelenéről.

nká másik része adja Hobarttown város leírását, az okások ismertetését, a kikötő és sétahelyek rajzát, kat fest Fern-Bower, Mount-Wellington, Mount-Nelson, er, Kangaroo Point, Seven Miles Beach, Mount Rum-alamint a Derwent folyón New-Norfolkba, végül a rkolatához. E díszmunka ára és kiállítása közti arány- etkeztethető, hogy a magas szerző annak kijövetelét l is segítette; nagyszerűek a fametszetek nemcsak olók, de technikai kivitelük szempontjából is. Ilyen égéhez kapcsolt térkép is, mely Mr. F. J. Evans terve arttown környékét szemlélteti világos fahéjsárga színe- 0,000 arányban. *H. I.*

meretlen kis Franciaország: Piémont francia völgyei

özölt Gaidoz Henrik tanár (az *Annales de l'École sciences politiques*, című folyóiratban, 1887 gy nagyon érdekes tanulmányt, melyben kimutatja, ont felső völgyeiben a francia nyelv az uralkodó asz elem csak a völgyek alsó részeiben kezdődik. S már maga a Piémont név is, mely = pede = *pays au pied des monts*.

t Szardínia királysága, 1859 előtt, ethnographiai l *sui generis* (sajátságos) állam volt, melyet csak ehetne hasonlítani. A francia nyelv hivatalos volt, ellett a monarchia azon részeiben, a hol beszélték; a mindkét nyelven hozták és a turini parlamentben a es senatorok bármely nyelven szólhattak.

ezia völgyek lakói a protestáns valdensék (vaudois-k) mind katolikus vallásuk.

osok száma a legújabb 1862-diki népszámlálás szerint

Volt	francia	olasz nyelvű lakos
e kerületében	77,687	3,584
erol >	22,541	111,571
>	16,135	67,852
n >	5,254	456,296
en véve tehát	121,617	639,303

g 1,229 németet kell hozzászámítanunk. *Th. Gy.*

A szueszi csatorna, tekintettel különösen a mai gyarmati politikára és Fiumére. Irta Dr. Havass Rezső. Felolvastatott a »Pesti Lloyd-társaság«-ban 1887. évi április 23-án. Budapest.

E 2 ivre terjedő 8-ad rétvű füzet, melyet a »Pesti Lloyd-társulat« saját könyvnyomdájában adott ki, rövid előszó után felsorolja a használt irodalmat, tárgyalásában ismerteti magát a főcsatornát édesvizű oldalága és szolgálatában álló vasutjával együtt; elmondja a szueszi csatorna eredetét, vázolja fekvését földrajzi viszonyait, történetét, természeti és kereskedelmi jelentőségét. Vele kapcsolatban szól a mai gyarmati politikáról, felsorolja a kívánalmakat, melyek teljesülése tengeri hajózásunk és kereskedelmünk fölvirágoztatása érdekében elengedhetlen. Legérdekesebb része e füzetnek elején az, hol Ritter Károly szellemében Előázsia három hatalmas sülyedés-vonalát hasonlítja össze és azok fontosságát a nemzetközi európai forgalomra nézve méltatja. *H. I.*

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

1. *Expedíciók.*

Capello Hermann és Ivens Robert* portugál kapitányok neve nem ismeretlen a felfedezések történetében, miután 1877—79-ben a Kuanza és Kuangó folyók vidékén tettek kutatásokat. 1884/5-ben megtett útjuknak eredeti célja az volt, hogy belső Afrikában ismeretlen vidékek felkutatásával szolgálják a portugál érdekeket.

Kiindulásuk pontja Porto Pinda a Moszamedesztől délre. Innen 1884 április 24-én indultak ki másodszor; útjuk egész Huilla portugál gyarmati ismert vidéken vezetett keresztül. Innét kelet felé vadász-kirándulást tettek, hogy az ott elterjedő fensikot megismerjék. Kutatásuk meggyőzte őket, hogy a föld nagyon alkalmas a mivélésre ép úgy, mint marhatenyésztésre; azért európaiaknak alkalmas letelepedő hely. A Transvaalból kivándorolt trekboerok a marha-tenyésztést sikerrel folytatják Huilla vidékén.

Az utazók Huillától Humbehoz, a legdélibb portugál erőshöz értek a Kunene és Kukulovar összefolyásánál. Ez is új

* Die Durchkreuzung Afrikas durch Capello und Ivens 1884. u. 1885. — H. Wichmann. (Dr. A. Petermanns Mitteilungen 1887. II. Heft).

a Damara-földdel kereskedők egyszer másszor keresz-

etől átmentek a Zambezi vidékre; e fensíkon átfolyik a Zambezi, a Zambezi egyik mellékveze, mely nagy vízálláskor a Zambezi felé is bocsájt egy ágat; maga a vidék pusztaság, a Kuito és Kuarir között homok-sivatag.

Itt a Kuito felé érkezvén, újra ismert vidékhez jutottak, innét a Kuito felé Libontáig a Zambezi mellett összeesett Serpa-nyal; még ez utóbbi hely fekvésének meghatározásában a Pinto s Capello és Ivens mérése között nagy eltérés van, a völgyének e része a mocsárok kigőzölgése miatt nem volt európai letelepedőknek.

Az utazásuk legérdekesebb része: a Zambezi felé a Kabompo mentén felmentek ennek forrásáig. Ez a forrás nézve kisebb mint a Liambai, azért amaz a Zambezi forrásfolyója.

A vidék nagyon gyéren lakott, szegény terület, hol csak a vadak tengették életüket. s a tömérdek cecze-légy több állatot tönkre tett.

A Luapula hegységre érkezvén, meg változott a vidék jellege, a Luapula vízválasztón túl a Luapula (a Kongó forrásfolyója) felé a Luapula aragánja területre értek. E területen a Kazembe birodalmára Muziri király hatalmas birodalmat alkotott, a Luapula és Luapula között levő egész területet elfoglalja, a Luapula Kazembe ország most a Luapulától egészen keletre a Luapula felé Muziri király fővárosa Bunkeia; ez volt Capello és Capello útjának legéjszakibb pontja. Muziri nem engedte meg, hogy tovább folytassák utjukat a Tanganyika felé, sőt a Luapula Kazembe között küszöbön álló háború visszatartotta őket, hogy a Meru tavat meglátogassák; a Bangveolo vagy Luapula sem juthattak el, csak is a Luapula mellett a Luapula vízésig. A Luapula felől, melynek déli része a Luapula Ivens szerint Bemba nevet visel, csakis a Luapula felől lehetett tudósítást; épen azért a korábbi tudós utazóktól a Luapula véleményük nem lehet amazok állításukkal szemben ellentétes.

A Luapula vízésétől utjukat egyenest délnek vették a Luapula felé, s itt a Luapula portugál gyarmatban találkoztak honfoglalókkal 1895. június 26-án a Luapula évi utazás után Kilimanbairi tenger (az óceán mellett) értek. L. A.

Uj-Guineára vonatkozólag a »Tijdschrift von der Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap (II Serie, 7. és 8. szám) című holland folyóiratban következőket olvassuk: A német uj-guineai társaság főképviselőjévé »Landeshauptmann« cím alatt a »Gazelle« volt kapitánya von Schlenitz báró neveztetett ki, a ki 1886. máj. 26-án érkezett Cooktownba és innen Finschhafen-ba ment, mely hivatalos székhelyül van kiszemelve. — A német tudományos expedíció még nem tehetett nagyobb kirándulásokat. Két kisebbre vállalkozott Dr. Schrader és Dr. Hollrung. — Az uj-guineai német társaság 1885. decemberében állíttatott föl Hatzfeldhafenben (145° 9' k. h. 4° 24' d. sz.) egy új állomást Mahde-szigetén, melyet a benszülöttek Csirimocs-nak hívnak. Ennek biztos kikötési helye és jó vize van. Az áthajózás Grabovszky Frigyes vezénylete alatt történt és az út némileg viharos időben jan. 13-tól jan. 31-ig tartott. Február vége felé már Grabovszkyék egy lakóházat, egy raktárt s egy konyhát építettek vala maguknak. Grabovszky és két európai a sziget belseje felé is igyekeztek behatolni, azonban nagy terjedelmű mocsarak hamarosan visszatérni kényszerítették őket. A benszülöttek egy gyalog ösvényén későbbben délfelé halotva kilencz házból álló faluhoz is értek, melynek lakói ugyan csak ijedeztek az európaiak láttára. — Fontosabb a Kaiserin-Augusta folyón történt expedíció Dahlmann kapitány alatt. Az expedíció ápril kezdetén (1886) vette kezdetét. A »Samoa« körülbelül 3° 5' d. sz. és 144° 31' k. h. alatt vetett horgonyt 5 ölnyi mély vízben. A következő napon a körülbelül 4 t. mf. széles öblöt gondosan megmérgezték, s aztán szép időben haladtak felfelé a folyón. A tulajdonképeni torkolat az öböl déli pontján van, s körülbelül 1½ t. mf. széles, a folyó sebessége óránként 3½ t. mf. Egyebeket mellőzve: a folyó fő-iránya d. ny.; szélessége egy t. mf., néha kevesebb, néha több; a növényzet a sziget belseje felé némileg változik; a meddig a szem elér, síkság terül el; nem lehet kikötőhelyet találni, hogy aztán az elárasztott területeken át a sziget belseje felé haladjanak; 3 nap múlva a folyó jobb partján 2 ölnyi vízbe vert karókon néhány kumyhót pillantottak meg; nemsokára benszülöttek is mutatkoztak faragott esolnakokban; nőket és gyermekeket is sikerült oda csalogatni üveggyöngyökkel és vörös szövetekkel; a benszülöttek magas emberek, nagyon ármásak, később bizalmasak, de egyszersmind alázasak és tiszteletadók. Mivel a szén fogytán vala és az áradat

ős, az expedíció visszatért; ez útban csak egy falut
y formán a folyam partjain nagyon gyér a lakosság.

krokodilt, sok fehér gémet, galambot és angolnát; a
et méregetvén, 6½—11 ölnyinek találták; homokzátony
lyóban, csak kisebb szigetek; a folyó alacsonyabb víz-
ett is hajózható lesz gőzhajóval, és ez igen fontos kö-
sziget hensejének kifürkészésére.

azon folyóirat 9-ik számából kiegészítés végett ezeket
t: Egy második expedító történt az Augusta-folyón,
hleinitz tartományfőnök és dr. Schrader irtak le. Ered-
elsőtől részben eltérők. A folyót Schleinitzék 4° 16' d.
° 5' k. h.-ig járták meg; sokszor akadtak fenn hajó-
expedíció áradás alkalmával történt); a folyó azonban
ókkal az egész éven át hajózható; rendkívül sok holt
melyekbe veszedelmes belejutni; a folyam partjait a
hegység kíséri, melynek egyes ágai a folyamig érnek.
ány gyarmatosítására a folyó rendkívül fontos. — A
nézve Schleinitz csak jót ír. Nagyon békés és ügy-
g van győződve arról, hogy az európaiak letelepedése
van. Európai nők és gyermekek valószínűleg jó benyo-
ének, mert rendkívül örvendettek, valahányszor Schlei-
el és gyermekeivel látogatta meg faluikat. — A föld
óságáról is kedvezően ír Schleinitz. Sok a síkság; sok
legelő lehetne. Óserdő Finschhafen közelében csak
ok, hegyszakadékok és magasabb hegyeken van. A ma-
lmokon a fű keskeny és puhalevelű, nem széles és
nt az alacsonyokon; ebből azt következteti Schleinitz,
magasabb régiókban jobb. A föld baromtenyésztésre
s vetemények termelésére alkalmas. — Geológiai szem-
inschhafen környéke teljesen korallformatio. — Egy
is történt Finschhafentől éjszakra a Busim folyónak
lbergnek kikutatására. Az expedíciónak nagy befolyása
össágra. A belföldiek számos faluval bírnak és »saleng«-
dei lakóknak) nevezik magukat a »labbin«, vagyis
kkal szemben; a két nép teljesen különböző nyelvet
egymást emberevéssel vádolja, mi annyiban igaz, a
a harcban elesetteket felfalják. Különben az ember-
telésének ijesztés a célja: a parti lakók monopoli-
ják a kereskedelmet, a salengok pedig a tartomány
való hatolást akarják megakadályozni. Az expedíció óta

azonban engedékenyebbek a salengok és máris számosan látogatják Finschhafen. — Újabbán alapított állomás Új-Guinea Constantinhafen (5° 30' d. sz. és 145° 45' k. h.) Jó vize és hatalmasan zajló patakja van. A benszülöttek dohányért segítene a földet művelhetővé tenni. Kelet felé nagy síkság terül el, mely vulkanikus és üledékes kőzetek elmállásából keletkezett. Ezen síkon vannak a benszülöttek czukornád- és egyéb ültetvényei. Az új állomásház 4 szobából áll; hozzá tartozik egy kissé távolabb fekvő és a vaddisznók ellen csipkebokrokkal körülültetett kert, mely banánnal és yammal van beültetve. Kert és ház korrallal talajon van, állandó mocsár nincs a környéken, a száraz és a tenger felől szabadon fúj át a szél: az éghajlat sokat ígérő. Az állomás emberei a benszülöttekkel jó lábon állanak; munkaerő azonban nehéz kapni közöttük.

Angol részről Cyprian Bridge kapitány járta be a Louisiadek és Új-Guinea délnyugati részét, a hol kétféle lakosságot talált; az egyik világosabb színű, daliás testalkatú, komoly, hallgatag és utálja az emberevést; a másik feketébb, zömök testalkatú, beszédes és emberevő; különben mind a kettő értelmes földműveléssel, iparral és kereskedéssel foglalkozó nép. *Erd.*

Ten Kate holland utazó útjára vonatkozólag a következőket olvassuk a *Tijdschrift van het Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap*-ban (II. ser. III. deel, no 9 en is, pag. 706):

Ten Kate decz. 15. 1885 hagyta el Paramaribót, hogy a felső-szurinami buschnégereket meglátogassa. A folyók alacsony vízálása és a nagy szárazság miatt azonban kénytelen volt visszatérni. Decz. 23. Paramaribóban újra hajóra ült, hogy Albinába menjen, egy a Beneden-Marowijne mellett fekvő kis gyarmatra. Négy nap múlva csakugyan oda is ért. Innen átfürkészte a folyó mind a két partját az Armina vizesésig. Azonban nagy esőzések és betegeskedés miatt újra nem végezhetett annyit, a mennyit tervbe vett. Betegeskedésében különösen Apatoe, Crevaux volt hűséges és éleseszű utitársa, ápolta gondosan. Meglátogatta a St.-Laurent, St.-Louis és St.-Maurice nevű francia fegyencztelepítvényeket is, melyekre algiriai és anamita fegyenczek deportáltak. Megnézte továbbá a Bar-testvérek pompás bica orellana-ültetvényét és a Timehri-sziklát, melyen igen régi petroglyphek vannak. Anthropologiai, zoologiai és egyéb tárgyak gyűjtése után Albinát 1886. jan. 18. hagyta el Ten Kate és öt nap múlva ismét Paramaribóban volt. Febr. 19. Georgetownba utazott; febr. 26. Puerto S

érkezik Trinidad szigetén. 8 nap mulva a venezuelai utazott, hol márcz. 7. találjuk. Innen Cumanába menton egy vezető és két öszvérhajcsár kíséretében. Utazott Guacharo szép völgyét és meglátogatta azt a híres nyelvet már Humboldt leirt, kit az ottani nép még most Cumanába márcz. 30. érkezett meg Ten Kate. Ez a nyelv nem felel meg Humboldt leírásának, minthogy legtebb részét földrengés pusztította el. Apr. 1. elutazott getre. innen elhajózott La Guayrába, hova apr. 4. érnap Caracasba érkezett mocsár láztól gyötörtén. Utazom meg kellett tehát változtatnia. Máj. 6. New-Yorkbanét 12 napi utazás után. Hollandba körülbelül 14 hótt után érkezett vissza.

adaczára, hogy utazókönyvét és jegyzetei nagy részét n Kate Szurinamot illető tudományos, különösen anadatokai fontosak. Szurinam Ten Katére nagyon szomorú lett. Az ország minden tekintetben pusztulásnak indul. elhagyatottak a cukornád-ültetvények. Az uralkodó reol; de van sok zsidó is. Ritka a befolyásos és gazdag en Kate szerint csak egy erőteljes új népelem beteleaet ez országon.

ate utazása eredményeit talán nemsokára közzé fogja

II. *Ethnographia.*

lás és istenítélet Afrikában.* Az afrikai istenítéletek k oly intézvények, melyek a kuruzsló papnak alkalmat ogy az emberek életének s vagyonának ura tudjon lenni. aliák alapját abban kell keresnünk, hogy a primitiv n eseményt külső okra visznek vissza. A halál szerinmészetes, hanem valamiféle megrontásból származik. bonázó személynek, kitől a végok származik, kipuhaspapa, csodaorvos (vidékek szerint nganga, kimanusze) feladata.

hatolás módja többféle, de sohasem történik meg a élkül. Legegyszerűbb módja az, hogy a kimbanda egbabonázó személyt; ha a kijelölt személy rabszolga

(mpongvéknél,) egyszerűen halállal lakol, melyet igen gyakran rendkívül borzasztó módon hajtanak végre, t. i. a szó szoros értelmében darabokra szaggatják. Ha a kijelölt személy szabad ember, ártatlansága bebizonyítására hivatkozhatik az isten ítéletére, s csak ha itt elbukik, bűnhődik élete s vagyona elvesztésével, vagy rabszolgának adják el, igen sokszor még a családtagok is bűnhődnek. A birságot legtöbb esetben a fejedelem kapja kezébe, azért mint a kaszangók és banyunoknál valóságos szerződés van a fejedelmek és jambakocz-ek (varázslópapok) között.

A bűnös földérintésének más módja, hogy pl. háromszögletű fasipkát tesznek egy kijelölt megrontó fejére, s ha a sipka inog a fején, akkor a gyanúba fogott vétkes; Mombaszában port vagy hamut hint a kimbanda egy deszkára, ebben különféle jeleket csinál ujjával, s kiolvassa a megrontó nevét. A Loango-parton maga a halott jelöli ki a megrontót. A megholtat ugyanis kijelölt emberek vállukra veszik, s megállnak vele egy ház előtt, honnét, mint kijelentik, egy tapodtat sem akar tovább menni. Legveszedelmesebb kijelölés-mód az, hogy mint a balanteszeknél virágot tűznek a megrontó házára.

Az istenítéleteknél leginkább használják a méregítatást. A mérget vagy folyékony állapotban kaszka vagy n.-kassza néven használják, vagy szétvágott banyanba rejtve, vagy valamely mérges fahéját kell a vádlottnak megrágnia. Legszokotabb mérge a fentemlített kaszka, melyet *Erythrophlaeum* nevű növényből nyernek.

A mérge vagy hányást idéz elő, vagy megöli a vádlottat. Az első esetben egészen ártatlan. Csakhogy ez eset csak a kimbanda megfizetésével szokott előállni. A mérge másodszor kábítólag is szokott működni; a kábulást úgy tudják kimutatni Gabun vidékén, hogy pálczákat raknak le sorjában, ezeket mind át kell lépni a vádlottnak, de a kábulás csakhamar erőt vesz rajta, hogy nem tudja a legutolsókat átlépni, mert egész nagy tuskóknak tűnnek fel előtte.

Kelet-Afrikában a vanikáknál mérgezett kenyeret nyel le s ez vagy árt vagy nem árt. Az Aranyparton a kvojáknál bőrét, az Aranyparton arcát kenik be csipős folyadékkal, s a mint a bőr érintetlen marad, vagy égni kezd, dől el a vádlott sorsa. E mellett megvan a Középkor tüzesvas, forróvíz stb. próbája is.

A vádlott, mint a Középkorban a nők, helyettest is állíthat maga helyett, még pedig állatot is, de ha a próba rosszul üt ki, azért a képviselt bűnhődik.

és próbák: a nyelvnek egy tüvel keresztül szúrása, ha
 dt, bűnös a vádlott. Kigyóval való megmaratás, a kéz-
 itott fába dugása, rizskalász lenyelése, mind oly kísér-
 k legtöbbször a vádlottat sujtják. A marghiknál Bornu
 között kakasviadal dönti el a vádló s vádlott ügyét.
 a két fél iszik a vörös vizből, s a kin erőt vesz a
 veszte.

vádlott meghal vagy vén, úgy hogy nem lehet rabszol-
 i, a család valamely tagját büntetik helyette.

az istenítélet után is ártatlannak bizonyul, annak
 pótlást fizet, sőt a szomaliknál, ha idegen vádol egy
 rtozik előbb bánatpénzt letenni. *L. A.*

Blantyre környékén élő néger törzsekről Hetherwick, s
 ol missionáriusok közölnek újabb részleteket. A man-
 maravi négernek nyelv szerint a következő csoportra
 . A tulajdonképi manganyák a Siré vizeséstől nyu-
 mbjuk a Siré alsó részén Ruo mellett. 3. A sirvák
 i tó szigetein, s a Zomba hegységben levő falvakon.
 k közt Magomeroban állították fel az első missiói te-
 azonban a Yao törzs betörésekor (1860—67) elpusz-
 bok, kik a Siré vizesés mellett laktak, de a man-
 innen elűzettek. 5. A sipesák, kik egykor a Nyassza
 partján laktak, de a mangonik által innen elűzettek;
 ülők Blantyreben, mint a yaok rabszolgája. 6. A sevák,
 i részén. A yaok törzsében Johnson szerint négy szó-
 dik u. m. mazaniga, masinga, amakali és mvembe.
 k még ezektől a mangochek, a hasonnevű dombos-
 tó délkeleti részén, továbbá Blantyre vidékén. A
 Mangoche hegységben laknak, a lomwek a makuák
 artoznak, s az angurukkal a Sirva tó keleti partján,
 al, a Kilimane felé vezető úton, rokonok. A Kilimáne
 levő nép suabo nyelven beszél; a Zambezi torkola-
 nyelve pedig a makuák, s maganyákéhoz egyaránt
 utóbbiak közé tartoznak a kvagák, melyeknek nyel-
 on nyelvtant s szótárt készített.

Gy.

III. Statistika.

Franciaország kivándorlási mozgalmá. Olaszországból kétféle
 van folyamatban: végleges és időleges, —
 egyenlő számarányokban. A második neme a kiván-

dorlásnak különösen jellemzetes ez országra nézve. A kivándorló első kategóriáját túlnyomóan földművesek képezik, kik allanok letelepülés szándékával keresik fel Amerikát. A másodikba munkások tartoznak: földmunkások, kőművesek, tégláégetők, kőfaragók stb., kik a nagy földmunkálatok, vasuti építkezések csatornaásások s más e nemű nagyobb vállalatok szolgáltatásában szegődnek, tavasszal indulnak, s késő ősszel, mikor a munkaszünetel, megtakarított pénzüikkel visszatérnek. Ezek többnyire csak az európai államokat keresik fel: Franciaországot, Ausztriát, Magyarországot, Svajczt, Németországot stb. A kivándorlók átlagúgy az egyik, mint a másik fajtából évenként 80,000 személyre emelkedett.

Kivándorlási statistikát Olaszországban 1876 óta készítenek rendszeresen. Még 1869-ben kezdett erre vonatkozó adatokat gyűjteni a belügyminiszterium; a mondott évben e teendő a földművelés és kereskedelmi miniszterium ressortjába ment át. A közvetlen beszerzett adatok azonban még mindig hibásak. Az egyik főnehézség abban a körülményben rejlik, hogy a kivándorlók jó része nem az olasz kikötőkből kel útra. Egy más nehézség meg abból származik, hogy az időleges kivándorlás gyakran átváltozik véglegessé: pl. akadnak sokan, kik munkát mennek keresni Marseillebe, azzal a szándékkal, hogy mielőbb visszatérnek; foglalkozásra nem találva, elszánják magukat a végképi kivándorlásra. E kétféle kivándorlást szabatosan elkülöníteni annyival is nehezebb, amennyiben mindinkább szaporodnak azok a fölötte érdekes és rendkívüli élelmességére valló esetek, melyekben a kivándorló egyszerre két földrész állandó lakosává válik. Sokan vannak ugyanis a délolaszországi kivándorlók között, kik az argentinai köztársaságban megtelepedvén, ott jó módra tesznek szert, s aztán régi hazájukban is birtokot szereznek; s ügyesen felhasználva a két földgömb közti klimatikus ellentétet, az év egyik szakában az éjszaki, másikban a déli földgömbön gazdálkodnak, — az uti költséget s fáradságot a kettes nyereség bőven kárpótolván. (Kiemeli e tényt De Amezaga: »Viaggio di Circumnavigazione della Regia Corvetta, Carauiuollo 1881—84; Roma 1886. III. k.)

Olaszországban a kivándorlást tehát tisztán az ország kikötőiből (mint ezt teszik Német- és Angolországban, hol egyébiránt egyenesen e célra rendelt biztosok is vannak) ellenőrizni nem lehet. Vissza kell menni a kivándorlás eredetéhez, — a

hol az ellenőrzés az útlevelek kiadása alkalmával az illetőktől megkérdezzük, mi okból, mi célból, hová és mily pénzüsszeggel távozik? A jelentések a miniszteriumnak. Az így nyert adatok kiegészítésként a külföldi emigrationalis kikötők és a bevándorlással kapcsolatos statisztikai adatai szolgálnak; ehhez járulnak még az eredményes voltára vagy mikénti sikerére vonatkozó jelentések.

A szerzett adatokból az olaszországi kivándorlásnak a jellemzőjét nyerhetjük:

Időleges munkásvándorlásra az anyagot a Pó-síksági — Velencei terület, Lombardia, Piemont, — szolgáltattá pedig a következő tartományok:

	absolut szám	100,000 lakos után
.....	23,699 egyén	4,723
.....	10,056 „	1,583
.....	7,161 „	4,112
.....	5,540 „	1,947

Az időleges kivándorlás is nagy részben ugyane tartományokból származik, — de még nagyobb mértékben a régi nápolyi terület és a genuai partvidékről.

Itt csak néhány számot:

	absolut szám	100,000 lakos után
.....	9,118	1,740
.....	8,653	1,918
.....	6,743	1,226
.....	5,480	721
.....	2,120	423

Az időleges tartományok tehát arányilag sokkal nagyobb mértékben vesznek részt a csak időleges kivándorlásban.

Olaszország 8,256 községéből csak 1,600 vesz részt az időleges kivándorlásban, vagyis 18%. Körülbelül háromnegyében az összes községeknek semminemű kivándorlási statisztikája nem észleltetett, így különösen Középolaszországban, ahol az időleges kivándorlás a régi Pápai államban; Róma maga erős bevándorlási központ, mióta az új Olaszország fővárosa.

Az időleges kivándorlás okait illeti, a kivándorlók maguk közül az érdekelt 1600 község közül 922-ben azt vallották, hogy szerencsét keresnek, másodsorban főleglívén a ki-

vándorlási ügynökök kecségtetését, a külföldön jó módra jutott rokonok és barátok biztatását, néha rossz termést, munkahiányt nagy adóterhet stb.; 712-ben, tehát e községek mintegy 40%-ában mint főök a nyomor szerepelt. Különben az olasz kivándorló átlag 150—300 franknyi tőkével indul utnak, s e tekintetben sokkal kedvezőtlenebbül áll mint a német, svajczi, skandináv stb. kivándorló. Ennek folytán, alig hogy új hazájába érkezett, kénytelen válogatás nélkül a legaljasabb, s legrosszabbul fizetett munkákat elvállalni, hogy magát fenntarthassa. Legjobban még azok járnak, kiknek ismerőseik és rokonaik vannak tengeren túl, akik kezükre járhatnak.

III. Mint már mondtuk, az összes kivándorlóknak mintegy fele (időre) az európai államokat keresi fel: másik fele (állandóan) Amerikába telepszik. Egyes államok szerint:

		Az összes kivándorlók	
Európa	{	Franciaországba	21.27 %-a
		Ausztriába (Cisleithania)	10.79 "
		Magyarországba	6.87 "
		Svajczba	2.91 "
		Németországba	2.88 "
Amerika	{	A Platai köztársaságokba	25.48 %-a
		Braziliába	7.83 "
		Az Egyesült Államokba	8.33 "

Különben az illető amerikai államok statisztikája rendszerint jóval több olasz bevándorlót tüntet fel, mint az olaszországi hivatalos adatok.

Igy pl. 1885-ben bevándorolt az Argentinai köztársaságba: az olasz statisztika szerint 37,410 egyént
 „ argentinai „ 57 827 „
 Az Egyesült Államokba szintűgy 13,096 illetve 15,485.

IV. Lássuk most a konzuli jelentések legfontosabb adatait. Kezdjük hazánkkal. Az illető jelentés Magyarországtól erősen elijeszti a kivándorlókat. E szerint a kivándorlás Magyarországra még mindig időleges jellegű: a kivándorlók tavasszal érkeznek, ősszel visszatérnek. Egy részük folytatja útját Szerbia, Rumánia, Bulgária felé.

1883-ban mintegy 4500 olasz érkezett Magyarországra, legnagyobbbrészt Udine, Belluno és Trevizo velencei tartományokból. (Udine megyéből 2,300). Foglalkozás szerint volt 550 közműves, 600 kőfaragó, 500 erdőmunkás, 550 más foglalkozású.

égetők szerződöttői nem csekély számú kiskorút viszal, kiktől különböző ármányokkal a bér legnagyobb tartják. A munka befejeztével e fiuk elzüllenek, pesti kórházak betegeinek létszámát gyarapítják. en az a hír, hogy a magyar parlament több új vas-negszavazott, nagy mozgalmat idézett elő az olasz őzt; de a munkás kezek meghaladták a keresletet, ott vonalok néhány nem került építkezés alá; a yly eleinte 3 forintnak mondatott, valójában nem t 1 frt 30 kr.-nál, mi épen csak a megélhetést biz- egtakarításokról szó nem lehetett.

Budapestre 1884 első havaiban 5500 munkás érke- en Olaszországból, be nem értve a Galicziából jött, , valamint azokat sem, kik már régebbtől fogva den évben eljönni téglá- és szénégetőknek meg erdő- k.

ia s Herczegovináról, Szerbiáról és Ru- sem mondanak sok kecsegtetőt a konzuli jelentések. volt az olasz munkásoknak Görögországban, ai vasut építésénél naponkint 7—8 frankot kerestek. zia ország, különösen déli részében el van árasztva sokkal; magában Marseilleben számuk megközelíti Nagyobb számmal vannak még Toulonban, Nizzában árisban. A francia munkások részéről, kiknek csekély knél fogva félelmes versenytársai, nagy ellenszenvvel Némely község úgy Franciaországban, mint Algir- okat egyenesen kizárja a közmunkáktól.

zban és Németországban az olasz munkásoknak soruk; béreik egy részét, néhol felét, haza küldhetik. gyobb nemzetgazdasági előny azonban a tengeren- kből háramlik az anyaországra. Argentínában a z emigránsok 8—9, kisebb helyekben 6—7 frankot napjában; az 1884-diki törvény szerint ingyenes aphatnak. Uruguayban az ott megtelepedett 40,000 n összesen 16 millió tallér értékű vagyonnal ren- ég gazdagabbak az Egyesült Álla m o k b a n szok: az új-yorki konzul számítása szerint évenkint kot küldenek haza családjaiknak. Kevésbé jól áll s ügye Braziliában és Mexikóban. Utóbbi y számalmas pénzügyi helyzete miatt nem segítheti

a bevándorlókat, rendszeren ott is hagyják. A többi amerikai államban csekély a bevándorlás; ujabban ajánlják Kanadát, mely igen előnyös föltételeket ígér a kivándorlóknak.

Általában véve a kivándorlás Olaszországra nézve, míg jelen keretében megmarad, nemzetgazdasági szempontból inkább előny mint hátrány. A lakosság úgy is elég sűrű, (104 lakos egy négyzet kilométerre); a míg a kivándorlás arányszáma $2\frac{1}{2}$ ‰ körül ingadozik, addig a születési többlet általi szaporulat minden évben fölül van a 10 per millén, (1885-ben $11\frac{1}{2}$ ‰.)

(L. Bodio, Bollettino della Società Geografica Italiana, 1886. deczember.) *F. A.*

Olaszország újabb statistikájából. Szerfölött érdekesek azon adatok, melyeket az újabb statistikai megfigyelések Olaszország társadalmi viszonyaira vonatkozólag földerítettek. Ezen adatok közül különösen kiemelendők azok, melyek az anyagi élet két főföltételére, t. i. táplálkozásra s a lakásra vonatkoznak.

Igy az országnak (melynek kiterjedése 286.588 négyzet kilometer s lakossága 29,361.000) 8258 községe közül csak 5380-ban táplálkoznak bőségesen búzával, illetőleg búzalisztból készült kenyér- és tésztaeműekkel, 1178-ban a buza használata igen korlátozott s helyébe alsóbb rendű lisztek lépnek, 1700 községben pedig a búzaliszt csakis betegeknek és ünnepnapokra van föntartva. Az örlemények mennyisége az 1881—1886 évek átlaga szerint, évenként és személyenként átlag 111 kilogr, buza s 80 kilogr. másnemű, különösen kukoriczaliszt. A rizs évenkénti fogyasztása pedig 2.120.000 métermázsa. A növényországból vett többi élelmi szerek fogyasztása következő: hüvelyes vetemények 4.200.000, burgonya 7.000.000, olaj 2.646.000 mm. Végül 2802 községben a gyümölcs képezi a táplálkozás lényeges alkatrészét.

4974 községben igen ritkán esznek húst, sőt 3638 községben nincs is mészárszék. A marha-, bány- és sertéshús átlagos fogyasztása személyenként és évenként 25 kilogr. a fogyasztási adóval megadózott városokban, ellenben csak 6 kilogr. a városokon kívül s a kis községekben. A zárt nagyobb városokban a fogyasztás 42 kilogr.-ra emelkedik. Nagy a különbség tartományok szerint is. Így Latiumban, a hol tudvalevőleg sok idegen tartózkodik s hol a főváros magába gyűjti a jól táplálkozó gazdag embereket, az átlagos fogyasztás 29 kilogr. Piemont, Liguria, Emilia, Toscana és Szardínia 12—13 kilogrammal szerepelnek. Ellenben Szicília s Dél-Italia keleti partvidéke személyenként

ogr. húst fogyasztanak. A mészárszékből került hús átlag 3.141.000 mm. Ezekkel szemben pl. Franciaország általános átlag 25 kilogr., faluhelyen az átlag 15, a városokban 54, sőt Párizsban 75 kilogr. személyenkint.

Római fogyasztása személyenkint és évenként 2 kilogr., a vidéki 1 kilogr. s a friss halé, mely különösen a tengerpartok fontos élelmi czikk, körülbelül 3.45 kilogr. A só- és füstölt hús, illetőleg hal fogyasztása jelentékeny 3761 tonna, a többi 4497-ben csak kivételesen fordul elő. Azon országokban, hol a (tehén-, juh- és kecske-) tej és termékei nagy mennyiségben fogyasztást képeznek, 3647, a többi községek közül csak 10, hogy a tej ott alig jöhet számításba. A tej évi területén körülbelül 30 millió hektoliter s ennek fele sajt és vajjal készült.

A sör fogyasztása nagy, t. i. 25 millió hektoliter, vagyis 86 millió liter személyenkint. Ellenben a sör használata igen csekély, t. i. személyenkint 0.64 liter, s az alkoholé is legfeljebb 1 liter. Ezzel szemben a fogyasztás más országokban következő:

Franciaországban:	30	lit. bor,	21	lit. sör,	3.64	lit. alkohol
Itáliában:	55	„	37	„	4.70	„
Angliában:	3.40	„	168	„	4.60	„
Portugáliában:	6	„	65	„	4.30	„
Észak-Amerikában:	1.33	„	130.50	„	2.69	„

Az olasz községben a bor élvezése általános, még a legkevesebb néposztálynál is, a többiekben pedig csak a jobb osztályosok, sőt 363 községben épen nem isznak bort. A szeszüzletek száma, hol bort, sört s likört árulnak 170.000. A szeszértéketesség törvénye ellen vétők száma csekély, t. i. személyenkint 0.000 lakosra 3 részeges jut. Az alkoholizmus által okozott betegségeknek szintén csekély a számuk, t. i. 5 minden 1000 lakosra. Azonban minden 20.000 örvült és idegbajokban szenvedő közül átlag 582-nek a szesz italok okozták betegségét. A szesz használata legjobban a Márkákban, Lombardia, Liguria-velencei tartományban van elterjedve.

A kávé évi fogyasztása 184.000 s a cukoré 900.000 tonna.

Az alábbi adatok is, melyek a lakás viszonyaira vonatkoznak, s melyek közt vajmi sok elszomorító képet nyújt. Így a Római Campagnában még sok csatorna nélküli lakik, vagy pedig oly viskókban, melyeknek sem

ablakuk, sem valódi ajtójuk nincs, csak alacsony nyílásuk, melyen úgyszólván csak négy-kézláb lehet bemászni. S e viskókban az emberek tucatszámra laknak, nem és kor különbsége nélkül, sőt sokszor e lakóhelyeket még az állatokkal, kecskékkal és baromfival is megosztják. A 8258 község közül csak a fele helyezte el a trágyadombokat elegendő távolságra a lakástól, sőt 6064 községben, melyeknek lakossága 13 milliót tesz (tehát az összes lakosságnak majdnem felét), a házak nagyobb részében hiába keresünk árnyékszéket.

És mennyi az egészségtelen pincze- és padlásalakás! Turinban 29.496, Milanóban 12.528 ember lakik nyomorult padlásfülkékben, a hol nyáron megsülnek és télen megfagynak. Megközelítő számítás szerint Olaszországban évenként körülbelül 140.000 ember hal meg oly betegségekben, melyek az egészségtelen lakások következményei. Szerencséje a lakosságnak az enyhe égalj, mely megengedi, hogy az emberek idejök nagy részét a szabadban, a balzsamos légtelen tölthessék, és pedig nem csak nappal, hanem hónapokon át még éjjel is.

Érdekesek azon adatok is, melyek az időszaki sajtó termékeinek elterjedéséről szólnak, különösen ha párhuzamba helyeztetnek más országok idevágó adataival. Mert hiszen a hírlapok, közlönyök, szemlék már annyira hatottak szokásainkra, hogy szinte úgy tekinthetők mint mindennapi szellemi kenyér, melyet a miveltebb ember már nemis nélkülözhet: úgy hogy az időszaki sajtó termékeinek miként való elterjedése bizonyos mértékben jelzője a műveltség fokának.

Az Egyesült-Államokban egy lap esik körülbelül	4.433 lakosra
Svájcban » » » »	5.073 »
Dániában » » » »	6.022 »
Belgiumban » » » »	6.659 »
Franciaországban » » » »	8.642 »
Németországban » » » »	9.474 »
Nagy-Britanniában » » » »	11.409 »
Svédországban » » » »	13.120 »
Európai Oroszországban » » » »	109.611 »
Olaszországban pedig » » » »	20.356 »

Rómában, Olaszország legfontosabb politikai központjában, 4,574 lakosra jut egy lap, utána sorakoznak Toscana (13.823:1), Piemont (15.632:1), Lombardia (15.867:1), Liguria (17.677:1), Emilia (21.137:1), a Márkák (25.088:1). Legcsekélyebb a lapok

Olaszországban s a szigeteken, tehát ott, hol egyáltalán inkább úgy a szellemi mint az anyagi fejlettség. (A *Revue internationale* (tome XIII. livraison V.) után.) *Rqu.*

Indiánokról.* A művelt néphez számíthatjuk Matto Grosso-
az indiánokat, kik aldeákban (falukban) laknak. Számuk
törzsek szerint következőleg oszlanak fel:

és beaquéok (a híres harczos guaycurú nép lékai).....	1,600
niquinaok, terenak és layanak	2,200
.....	600
.....	400
.....	2,600
.....	100
.....	800
.....	400

ak még a félig kihalt *guatók* a Paraguay és S. Lorenzo
gy *malo cában* (faluban), számuk bizonyosan többre
al. A Matto Grossóban hét indián-igazgatóság van egy
ságnak alárendelve.

dállapotban élő indiánok számát Melgaco báró 24—
ecsüli, s 18 törzs ismeretes. *L. A.*

IV. Vegyesek.

Geographiai oktatás reformjairól Dr. Brunnhofer H. a *Fern-*
zimű földrajzi folyóiratban ezeket írja:

par karöltve a kereskedéssel képezik az egyedüli esz-
melyek manap a népeket az arany gyapju elérésére
Minden nemzet siet gőzösön, vasuton, távirón a leg-
dő alatt a maga Kolchisába jutni. A világposta képezi
ek tetőpontját. Ez azonban csak előfutárja ama nemzet-
agnak, a mely majdan hivatva lészen az ügyek veze-
ények ezen kényszerítő logikája még a legelzárkozot-
gokat is képes meggyőzni azon tudomány fontosságá-
y, majdnem egyedül mérvadó e vitális nemzetközi kér-
lésésénél, és mely annál fontosabb, minél inkább bizo-
etek az általános versenyben csakis az intellectualis

brasilianische Provinz Matto Grosso nach der Schilderung v. Dr.
e Fonseca v. Dr. H. v. Ihring. Deutsche Geographische Blätter. B.

vivmányaik latba vetésére szoritkoznak. Tekintettel ezen kiváltságra a szerző szerint, sehogy sem elégíthet ki azon mód szer, melyet a földrajz tanításánál eddig általában követnek. Rámutatva azután arra, hogy a közönséges térképeken kívül mily kevés érvényre jutott még a domboru térképek, a globus és egyéb szemléltető eszközök használata, áttér a szerző azon eszköz leírására a melyet a fent jelzett egylet eddig máris alkalmazásba hozott, t. i. a társulat kiállítási vándorszekrény (Wanderausstellungsschrank). Ez egy körülbelül $\frac{2}{3}$ méter magas felülről és oldalról kinyitható faszekrény, mely belülről úgy van ellátva léccel, hogy abba egészen kényelmesen lehessen x számmal nagy quart-alaku fakeretbe foglalt photographiai képeket beleilleszteni. A photographiai képek országok, városok, műtárgyak szerint vannak csoportosítva. Ez a szekrény egy megállapított körösvény szerint bejárja az iskolákat, melyeknek a postaköltségen kívül egyéb költségük nincsen. A társulatot iparkodik minél több eredeti, a honi és külföldi földrajzi viszonyokat ismertető fényképeket megszerezni, de ezen vállalata, a mint hiszi, akkor lenne igazán eredményes, hogyha a különféle földrajzi társulatok érintkezésbe lépnének és ha működésük nem csak a fényképek kicserélésére szoritkoznék, hanem ha azt pénzek, termények, ethnographiai viszonyokat ábrázoló tárgyak — eredeti vagy papír-machéból készített utánzások közlésére kiterjesztenék. Ajánlatik továbbá egy, mindenféle természeti, művelődési és ipari viszonyokat feltűntető földrajzi képes könyv. De mind ezeket a szemléltető eszközöket jelentőségre nagyon felülmulja a globus eddig elhanyagolt használata.

A globusnak, nem pedig a térképnek kellene a földrajzi oktatás alapjául szolgálni, mert csakis ez adja meg az igazi tájékozást az egyes országok és vidékek fekvésére, a földtengely elhajlására, a sarkokra, naptéritőkre, egyenlítőre, a szélességi és hosszúsági vonalokra stbre. vonatkozólag. Globus nélkül egészen lehetetlen a Mercator, Flamsteed és Bonne projectiója közti különbségeket, továbbá az égaljakat, az árapályt, a tengeri áramlatokat és sok mást megérteni, azért kívánja a szerző, hogy a globus minélhamarább legyen úgy mint nagyban véve maga a földrajz — az oktatás középpontja. Végre a tisztelt kartárs uraknak jó szolgálatot vélünk tenni, ha a szerző által mintaszerűeként említett és így utánzásra méltó amerikai művek czimeit itt közöljük:

ot Series. Elementary Geography for primary Classes.
 ot: Geographical Series. Introduction to the Study of

ot: New Intermediate Geography.

ot: Geographical Series. The Earth and its Inhabitants

ot: Geographical Series. Physical Geography.

ot: Geographical Series. Grammar — School Geo-
 W. I.

nemzetközi földrajzi betűrend kérdésével egy százada,
 koznak a tudósok, végleges megállapodásra azonban
 sem jutottak.

entier tábornok a »Revue de Géographie« januári
 rámutatva a kérdés megoldásának nehézségeire, aka-
 szszefoglalja mindazt, a mi ez ügyben a mai napig

volt Jones Vilmos, a bengaliai társaság elnöke,
 en alapvető munkája 1788-ban jelent meg. Főelvei a
 : 1. Minden egyszerű hang egy betűvel irandó; 2. A
 ngok jelölésére nem új betű, hanem jelzett latin betű
 ó.

bbé találó kísérletet tettek Gilchrist 1787-ben, a
 dósok a híres egyiptomi hadjárat után 1803-ban és
 818-ban.

ső valóban módszeres átírási rendszer Bopp-tól, a
 t philologustól ered, melyet ő 1833-ban az indo-germán
 szehasonlító nyelvtanában alkalmazott.

sen kezdeményezésére, 1854-ben. hosszas tanácsko-
 ak ez ügyben Londonban. Elvül kimondották, hogy a
 betűrend a hangszervek physiologiájára alapítandó.
 r kiváltképpen két hangrendszerrel foglalkoztak: Mül-
 a és Lepsius hangrendszerével.

sőnek főhibája, hogy impraktikus, mert vegyest egye-
 és ferde betűből áll, a mi nyomtatott könyvnel legalább
 len, írásban pedig úgyszólván kivihetetlen.

szemben Lepsius hangrendszere — ha a sok nehéz-
 oa vesszük — majdnem tökéletesnek mondható. Jones-
 említett két elvét a következőkkel egészítette ki:
 betű változatlanul tartsa meg egy és ugyanazon hang-
 Tanácsos elvetni mind azon latin betűt, mely Európa
 nyelvében nagyon is eltérő hangot képvisel (jelesül a

c és j betűt); c) Explosif hangot jelölő betűt sohasem szabad jell látni el, hogy az által fricatif hangot jelöljön, — és viszont.

Ujabbán a geographusok ismét napirendre hozták e kérdést és mindenünnen sürgetik végleges eldöntését.

De a londoni kir. geographiai társaság nem törődve Lepsin helyes elveivel, csak újabbán oly betűrendben állapodott meg, mely kizárólag az angol nyelvre van tekintettel s mely egyáltalában nincs hivatva arra, hogy nemzetközi betűrenddé váljék.

Tavaly Barbier adott ki oly munkát (>Essai d'un lexique géographique«,.) mely nem lép föl ugyan új nemzetközi betűrenddel, de a mely e kérdéssel tüzetesen foglalkozik és valam 180—200,000 névnek átírásában a lehető legnagyobb lelkiismeretességgel és pontossággal járt el. Barbier ugyancsak e művében közöl egy táblázatot, melyben több mint negyven nyelvnek hangjait összehasonlításban tünteti föl és melynek egy nemzetközi betűrend készítésénél nagy hasznát fogják venni.

Parmentier Barbier-rel együtt azt hiszi, hogy idején volna már, hogy a különféle földrajzi társulatok végre valahára nemzetközi congressuson véglegesen eldöntsenék e nagyon is fontos kérdést. *Th. Gy.*

A német afrikai gyarmatok határkérdése. Németország keleti afrikai birtokainak határkérdése ügyében Franciaország és Angolország megbízottjaival már mult őszszel folytatott tárgyalásokon melyek azonban eredményre nem vezettek.

Ujabbán Londonban Hatzfeldt gróf vezetése mellett tárgyalások ujjonnan megindultak és ez alkalommal a következő fontos megállapodásra jutottak :

1. Németország és Angolország Zanzibar szultánját uránál ismerik el Zanzibar és Pemba szigetek felett, valamint azon kisebb szigetcsoport felett, mely azokat tizenkét tengeri mértföldnyi kerületben övezi és végre még Lannu és Mafia szigetei felett is.

Tulajdonának (= Birtokának) ismerik el továbbá azon afrikai tengerpartot, mely a Miningani folyónak a Tunaki öbölbe való ömlésétől Kipini-ig egyhuzamban terjed. Ez a tengerparti szegély a Miningani folyótól a Rovuma folyóig öt, onnan Kipini-ig pedig tíz tengeri mértföld széles.

Azonban a Kipini-től éjszakra, a szultán jogait csak is azon néhány kikötőre nézve ismerik el, melyekben már hosszú idő óta tart őréséget. (Ezek névszerint: Kiszmadzsu, Barova, Merko, Mak

ülbelül tíz és Varszheik körülbelül öt tengeri mérföldnyi
)

Angolország kötelezi magát, hogy a szultánnal minden
arra fogja felhasználni, hogy bizonyos évi járuléka
resz Szalaam és Pangani kikötők vámjogát
nek engedje át.

ndkét hatalom elismeri, hogy a Kipini-től éjszakra a
őlig terjedő part Vitu szultáné. a ki a németek párt-

metország Angolországgal Afrika keleti kontinensének
folyótól éjszakra a Tana folyóig terjedő részében kö-
megosztozkodtak :

tországának jutott a Rovuma folyótól a Kilimandsáro
terjedő óriási terület; Angolországának pedig azon kisebb
ama hegylánczolatától a Tana folyóig vagyis Mombász
ni útjának kiinduló pontjáig terjed. Ez az az út,
agy tavakhoz, Nilus forrásaihoz, s Egyptom egyenlítői
ba vezet, a hol Emin Bey (Dr. Schnitzler) még
tja magát és a merre Stanley mentő expedíciója is
zva.

t hatalom birtokai (= hatásköre) határául azt a vo-
te meg, mely a Vanga vagy Umbe folyó torkolatánál
onnan egyenesen a Zsipe tó felé tart, átmegy a Lumi
té osztja a Taveta és Dzsagga vidékét, végig halad
zsáro hegylánczolat éjszaki lejtőin egyenes vonalban
Nyanza tónak nyugoti csucsáig, melyen az első széles-
halad.

csak Németország kötelezi magát (egy Lizabonban
mber 31-én aláirt szerződés értelmében) arra: hogy
Mozambik között semmiféle birtokot szerezni, és
tfogoltságot elfogadni nem fog, hogy tehát azon vidéken
n nem fogja gátolni a portugalok befolyását és mű-
vékenységét. *Th. Gy.*

nai palakő-hegység szakadék-völgye. Mikép támadtak
melyeken egy viszonylag nem magas vidék folyója
ül, daczára, hogy maga előtt magasan föltornyosuló
alált, ez a kérdés újabb időben különböző feleleteket
talában véve mégis azt mondhatni felőle, hogy meg-
aradt. A régiebb és egyebek közt Peschel Oszkár ré-
•Neue Probleme• lapjain kifejezett nézet azt jelezte,

hogy a folyóknak utat a földkéreg repedései és szakadécai mutattak. Szolgáljon összehasonlításként »Az Elbe völgye« (Földközl. 1879. 307—309. lap.) Igaz ugyan, hogy némely áttörési völgyek ilyen eredetet árulnak el, de mégis midőn egész kitérőjében tanulták ismerni az erosiót, mint a földkéreg átalakításában jelentékeny faktort, önkénytelenül előterbe a nézetet, hogy lehetséges számos olyan sajátságos áttörési völgy is, melyek keletkezését folyóvíz működésének köszöni. Minden további vitánélkül belátható, hogy ennek mindenestre állnia kell olyan körülmények közt, midőn az áttörés fölött tavak vagy olyanoknál régibb nyomai találhatók föl, — a fölött azonban nagyon szertartáságok a vélemények, mikép keletkezett ama számosabb áttörési völgy, a melyek fölött tónyomok hiányzanak.

Az amerikai J. W. Powell már 1875-ben kimondta, hogy az Egyesült Államok Colorado territoriumában a Green River áttörési völgye az Uinta hegységen úgy készült meg, hogy a síkságból ránczosodás folytán lassankint emelkedő hegyet a máskor ott előbb is létezett folyó emelkedés közben folyton szakgattal, vagyis a hegynek lassu emelkedésével lépést tartott a folyó részéről eszközölt erosió. Powelltől függetlenül ugyanazon nézetre jutott 1881-ben E. Tietze némely ázsiai és európai folyók szakadékvölgyének kialakulására nézve. Heves ellenzője azonban ennek F. Löwl nézete. E szerint az áttörési völgyek képzése szintén az erosió munkájával tudandó be, de tulajdonképpen csak akkor kezdődik meg, mikor már a hegység teljesen készen van. Szerinte a folyó a maga hegységi forrásvidékét vissza felé működő erosió folytán mindig hátrább tolhatja, míg végre átviszi a vízválasztó a hegységből az előtte fekvő síkra, hol most már ezentúl ennek folyói készen találják a hegységen keresztül metszett szakadékvölgyet. Tietze és Löwl azt hitték, hogy elméleteikkel kimagyarázhatják a Rajnának a palakő-hegységen való áttörése keletkezését és nem is kell nézetök igazolására bővebb bizonyítékokat keresniök.

Penck ellenben talált ilyent is legujabban és kimutatta legelőbb a Rajna áttörési pontján, hogy a völgyszakadék a hegység emelkedése idejében keletkezett s ezzel megegyeztetve azonnali Löwl föltevését. Mielőtt ugyanis a Rajna a palakő-hegységet elérné, Basel és Bingen között a tágas felső rajnai síkságon saját áradmányi talaján folyik, mely Darmstadtnál 100 méternél tetemesebb vastagságot ér el és folyóvízi eredetének nyomait

mélységben sem veszíti el. Ott tehát a Rajna régi
bb is 100 méterrel fekszik mélyebben, mint a mai
20 méterrel alantabb, mint magának a tengernek tükre.
ellenben 77 m. tengerszin fölötti magasságban éri el
nézetet és vele együtt áttörési völgye kezdetét.
nyomatok e völgyben a Rajna erodáló munkásságának nyomai
átükör fölött 100—200 m. magasan fekvő lépcsők
helyeken mint pl. Ehrenbreitstein mellett, hordalék-
hatók a Schwarzwaldból. Hajdan tehát a Rajnának
dó és az Éjszaki tenger közt a paláshegység vidé-
200 méterrel magasabban kellett folynia, mint ma.
ó legrégebbr nyomat Darmstadtnál a tenger szine alatt
ségben jelentkeznek, az áttörési völgyben ugyanazokat
n. magason találni a tenger szine fölött. És mivel a
folyásiránya, a schwarzwaldi hordalék után itélve,
óta nem változott, régi útja a palakő-hegységben két-
antabb volt egykor, mint Darmstadtnál, és a régi
mai fekvése csak utólag bekövetkezett dislocatió
tján magyarázható ki egy esetleg 100 méteres sülye-
első rajnai sikon, 200 méteres emelkedéssel a palakő-
Ez áthelyezkedés nem volt képes a Rajna folyásirá-
ltoztatni, miközben a folyó erosiója lépést tartott az
el és az emelkedő hegységet emelkedése közben is
átmetszeni.

ló viszonyok vannak a Mosel és Lahn folyóknál, régi
uknak itt is jelentkeznek sokkal mélyebb nyomat, mint
lyók erosió munkásságának maradványai a palás-hegy-
kimosás erélye itt kimutathatólag lépést birt tartani
léssel. Hogy az erosió ma is teljes munkában van,
jelzett három folyó sellői, másrészt pedig a földrengések
tünetek bizonyítani látszanak a nézetet, hogy a föld-
ő vagy illetőleg sülyesztő erők ott még nem pihentek
Igy tehát a Powell és Tietze részéről sejtett folyamat
lakő-hegységben még ma is munkás lehet. (A Natur-
87. Pag. 14—15. után.) *H. I.*

uszítás az Éjszakamerikai Egyesült-Államokban. A
rggreve-féle Forstliche Blätter 1887. I. füzeté értesítést
na jelentés alapján, melyet egy francia tudósító e
ormányának küldött. E szerint méltán kelt aggodalma-
amerika általános erdőtlenítése, mert vele az állam a

maga törzsvagyonának jelentékeny részét pazarolja el. Hogy a eke részére a fejsze és tűz kénytelen volt utat törni, az tény de a fapusztítás minden megfontolás nélkül és a szükséges határon túl jár. Olyan eljárást követ ott az európai települő, mi maga a vadember, ki kész kivágni a fát, hogy annak gyümölcsét egyetlen egyszer megszédhesse.

Igy a ledöntött fatörzsek fölgyújtásával mérhetlen területek pusztítottak el s belőle egyéb haszon nem hárult, mint az számba alig vehető, hogy a hamu valamennyire megjavította talajt. Sőt mióta a vasúthálózatok kiépültek, e pusztítás nem szorítkozik egyedül a városok, falvak és majorságok szomszédságára, hanem behatolnak a fűrészmalomok most már az őserdő szivéig, mert ipartermékek a közlekedés tökéletesülése folytán értékesíthető és az ilyenek közelében a magán és középületek sőt templomok is csak fából épülnek. Az államszövetség nagy lelküleg hatalmazza föl a települőket, sőt a vasúttársaságokat is hogy tüzelő és épületfabeli szükségletüket az állami erdőkből fődözzék s ezek minden tekintet nélkül zsákmányolják ki a engedélyt. Gyakran látni, mint körítik a farmerek 50—60 cm átméretű fenyűkkel ültetvényeiket és még azok héját sem hántják le, minek következtében oly gyorsan halad a revesedés, hogy pár év alatt az elkorhadt törzseket ujakkal kell pótolni.

Mivel pedig a fának elszállítása a vasutak kiépülése folytán könnyű és olcsó, a fatékozlás jelentékenyen megrendült; a gőzgépek még fűtől is használják és a ki azok számát, fejlett voltát ismeri, fogalmat alkothat magának az ekkép elkallódott famennyiségről. Fél akkora népesség mellett, mint Angol-, Francia- és Németországé, a vasutak hossza 2—3-szorta több. Erősen pusztítják Éjszakamerikában az erdőket a tüzek, mert egész időszakok vannak az évben, mikor az erdők égése gyakori jelenség. Méretét jellemzi, hogy ilyenkor a füst óriási területeken homályosítja el a légkört; az ég alja egyhangú, sárgás szürke színt ölt, melyre mint alapon a Nap sötétvörös korong gyanánt jelenik meg. Kellemetlen szagtól terhes a levegő, úgy hogy nehezzé válik benne a légzés. Smoky day (füstös nap) az ilyennek neve, mert olykor több is sorakozik egymás mellé.

A tüzet részint a favágók, szénégetők és hamuzsír főzői okozzák, midőn fölszított tüzeik kioltását elhanyagolják; részint pedig a gőzgépek, melyek kizárólag porszénnel vagy épen fával tüzelnek. Ezek szinte nyalábokban szórják szerte a sziporkákát

nnyen gyujtanak, mert épen olyan tájakon robognak legolcsóbb a fa és az úton útfélen fölhalmozva hamar. Alkalmaznak bár újabban szikrafogókat a kéményeken, az eset nincs, hogy az osztó igazság a vasuttársaságokat alná az okozott károkért. Sőt nem rég azt a bebizonyít- nézetet is föllállították, hogy tüzeket gerjeszthet a nap ön erősen rátűz a száraz farakások- és zörgő harasztra. mondtá Hübner báró második éjszakamerikai útjában nak, hogy ha olyan mértékben irtják az erdőket, mint a tart soká a vágni való és a favágók csakugy eltűnnek éről, mint az indiánok. Azt felelték ezek, hogy kimerít- az erdők; mert míg ők, gyermekeik és unokáik Ore- ovább a Washington territoriumon és végre Brit- an az erdőkkel készen lesznek, új vágni való sűrűségk k a hátok mögött. Csakhogy ennek az elhívéséhez, hozzá ni, épen akkora rengeteg idealismus kell, mint az erdő, zszakamerika ma előrelátás nélkül pusztít. *H. I.*

III. harmadkori flórája. Az ősvilági növény maradványok, a »jég és tűz« ez országa talajrétegeiben találtak és zhattak, olyan flórához tartoznak, melyek eme most yszegény, sőt részben eljegesedett földnek alakjaik vál- a és buja fejlődésük folytán a harmadkorban valódi ni külsőt kölcsönözhettek. Igazolják ezt a szigeten el- amos barnaszén (Surturbrand) telepek, melyekben sok nyomat- és famaradványra bukkantak. Oswald Heer l világlik az ki, hogy Izlandnak a harmadkori flórája a l lényegesen különbözik, hogy hajdan sűrű erdők födték szzegény területeket. Mintegy 25-féle fanemű növényből en elterjedt volt, sőt erdőket alkotott. Ugyanezen 13 faj ugyanabban a harmadkori időszakban, különösen pedig en egész Európaszerte; úgy hogy akkor földrészünk e egészen Izlandig nyúlt, s föltűnő, hogy eme harmad- nyzet teljesen a mai amerikai jelleget viselte magán. tta Heer, hogy a régi Izlandnak tülevelű fái a maiakkal lítva, valódi éjszakamerikai tipust tüntetnek föl. Volt tulipánfa, dió, platán, még pedig mind amerikaiak, — pedig a mai európaiakkal valamennyire megegyeznek, en nem annyira az európai, mint inkább az amerikai sokkal dicsekszenek; a jelenlegi flóra ellenben teljesen lemű. E tünemény összefüggésben áll azzal, hogy Eu- enkorszaki flórája nagyrészt amerikai alakokból volt

emez állítását igazolja újabban H. Windisch munkája madkori flórájáról. Ehhez az anyagot Schmidt és Keil- tötték 1883-iki ott jártuk alkalmával, de még ujabb

adatok is kerültek, mert sok kőült famaradvány és növényi lenyomat jött felszínre ismét. A fakövételek anatómiai vizsgálata azt bizonyította, hogy nagyobbik részök a tűlevelűekhez tartozik melyeket Windisch a *Pityoxylon mosquense*-vel azonosított, másik részök lombosfa-maradvány volt, közel álló a *Platanus* s egészen *Platanium aceroides*-nek látszik. (E nemben mi sem vagyunk szegények. *Platanium porosum*-ot találtak Nagy-Almásor Hunyadmegyében, de van *Pl. vasculosum* Ung., *Pl. acerinum*, *Pl. megapolitanum* Hoffm., a *Pl. regulare*-t Halaváts Gyula Budafok mellett találta az alsó mediterrán emeletben.) A növényi lenyomatok legnagyobb részét a Heer részéről említett *Sequoia*, éger, fűz nyírfához tartoznak; így különösen el volt terjedve a *Sequoia Sternbergi*, továbbá a *Salix varians*, *Alnus Kefersteinii*, *Betula macrophylla*, *Ulmus diptera*, *Acer crenatifolium*; mely legutóbb nevezett juhar, maradványai mennyisége után következettve a legelterjedtebb fa lehetett a harmadkori Izlandban. Mint újat írja le Heer a *Vaccinium islandicum*-ot, melyből néhány levélenyomata van, fölületükön pajzsforma mélyedések láthatók, melyek a legföltűnőbb hasonlatosságot mutatják a peterakó levéltetűéhez (Zeitschr. für Naturwissensch. LIX. 1886.) H. I.

Legújabb topographiai munkálatok Madagaszkár szigetén
Roblet a Jézus társaság missionariusza Madagaszkár szigetén nagy fontosságú kartographiai munkálatokat végzett. Négy térképet készített, melyek az eddigelé uralkodó sok ellenmondás és zavar eloszlatására hivatják.

Tudományos szempontból legértékesebbek Imerina (1:300,000; 1:100,000) és Beczileo (1:200,000) térképei melyek saját utazásai és megfigyelései alapján készültek és melyek Roblet tizenhárom évi fáradozása gyümölcsének tekinthetők. Roblet mindig gyalog utazott, kevés kísérettel és nemcsak hogy nagy fáradságnak, hanem több ízben kegyetlen bántódásoknak de sőt életveszedelemnek is volt kitéve. Imerina térképeinek egyes részletei már előbb Vaissière-nek »Histoire de Madagascar« című művében jelentek meg, és Grandidier fel is használta hasonczímű becses munkájának megírásánál.*

Roblet csillagászati vizsgálódásai egészben véve megegyeznek más utazók följegyzéseivel, csupán Fianaronzoa földrajz szélességének meghatározásában tér el Grandidier-től nem egészen egy perczcel.

Madagaszkár szigetének teljes térképe (1:1,000,000) mely más utazók följegyzései, az ott lakó francziák és bennszülöttek szóbeli tudósításai, valamint saját tizenhárom évi tapasztalata alapján készült, hasonlóképpen nagy értékű mű.

A »Société de Topographie de France« Roblet urat, min a földrajz lelkes és tehetséges munkását, érdemei elismeréseül érdemjellel tüntette ki. (Revue de Géographie 1887.) Th. Gy.

* Grandidier e művéről megemlékeztünk az 1885-diki évfolyam 552-dik lapján.

A RIMA VÖLGYE.

(BEOLVASTATOTT A F. É. MÁRCZIUS 10-ÉN TARTOTT ÜLÉSEN.)

magyar szabadságharcz lezajlása után, azon hazafiak között, a kiknek életét az ellenség fegyvere megkimélte, és sem külföldre nem menekülhettek, sem földadatti káza nem zörgették nehéz rablánczaikat, a korunkban élő egyik legjelesbje, Jókai Mór, a gömör-borsodi hegyörü ponorámájának szemléletében keresett némi enyhülést. Komáromi útlevéllal barangolt erre, melyet Szigligeti ösvéd öcsese eszközölt ki számára, és »Sajó« álnév alatt és még többet szenvedett. A nyarat — úgy mond — sik pusztaságain tölté; de a tél, ez a könyörtelen évszón hol fogja találni? — nincs a hontalannak maradása

egyszer látott repülő madarat a feje fölött, a mint gyülekező hívogató szókat hangoztatott; — hányszor talált kietlen futó csermelyt, a mely színes kövecseken réges-régen soha sem fáradt el; és ez a siető, fáradhatatlan folyó ma.

eg ment olykor a temető-kerteken talán éppen arra, a kik irójának ősei szenderegnek nehéz hantok alatt, »egy lebb a föld szívéhez s egy csillaggal közelebb az éghez« ba mélyedve azt kérdezte, hogy hát mért nem volt akkor közt??

hónappal az előtt én is ettem azon a tájon a menekültem-kenyerét. Mintegy huszadmagammal, alig négy éves

koromban ténferegtek velem a klenóczi hegyek sűrűjében rima-szombati anyák, hegyszakadások közt, a hol a gyalog ösvény elvesz a magas hegyek kanyarodása közt. Jól emlékszem, mily merészen álltam a nyústyai vas-olvasztó elé, melynek izzó-vöröszíne rémesen világított az alaktalan éjszakában s nem féltem a kopogó fapapucsban járkáló, bekormozott képü munkásoktól, a kiknek nagy, fehéren reám meredt szeme, úgy látszik, a sajnálkozás bizonyos nemét árulta el.

A kitől akkor mindnyájan rettegtünk, az volt a muszka. A cserkesz meg a kozák ma megította lovát a Rima hús habjaiból s holnap Losoncz füstölgő romjai hirdették a vandalismust, melynek hírére az egész civilisált világ megdöbönt.

Tizenhét község határát szeli keresztül a Rima, a mig Tiszolczeről a Szabatka pusztáig leér; mind a tizenhét község lakói kevés kivétellel tótok, hanem azért korántsem azon fajbéli közösségben való bizalom indította a környék ártatlanjait arra, melylyel a szláv ajku népek egymás iránt viseltetnek; hanem azért vették igénybe a távol eső hegyek pásztor-népének ritka vendégszeretetét, mert tudták, hogy a vadregényes vidéken számos útvesztő található; de különösen, hogy a fák és bokrok alján az izletes erdei gyümölcs folyvást terítve van.

Zöld pázsit és fű közönségesen csak ott szegélyzi a hegyekről alá csörtető Rimát, a hol az medrével völgyeket választ szét, s a merre a természet minden pompájával diszló virágok kelyheit kedvtelve zsongja körül a méh. Egész hálózata van itt a víz-ereknek, mely addig is mig csak Tiszolcra ér, a száraz levelekkel és avarral betemetett árkok és vizmosások egész rendszerét tárja elénk: a Banova, Kicsera, Kucsalah, Fabova stb. hegységeknek, a murányi Javornak és az Osztriczának.

Hány évszázad tünhetett el az emberiség feje fölött, mióta e kékellő hegyeket, a melyek mint valami királyok, oly méltóságosan ülnek egymás fölött, ezeken a neveken nevezik? ki tudná nekünk megmondani! Rima erre minden csermely, apró patakcsa, s önkényesen gyártott definitiónak kell tartanunk azt a magyarázatot, a melyet a magyar akadémia szótár szerkesztői használtak, midőn azt amugy könnyedén, több águ, ide-oda csapongó folyásu viznek: Rimának nevezték el.

A XIII. század adatai, melyeket Fejér György a »Codex Diplomaticus« IV. V. és VII. kötetében felhoz, egytől egyig arra a Rimára vonatkoznak, a mely Szabatkán alul siet a lapályos

Sajó-Szent-Péternek. Mikor Bél a »Notitiáit« irta már nevez; a régít, meg az ujat; Hunfalvy János már tiszolczi, klenóczi és kokovai ágat, s egy igénytelen t, a melynek ma még furmaneczi víz a neve.*

Rima irányát általában véve keletinek kell neveznünk, tiszolczon alul inkább délnek, majd ismét Serkén alul délnek kigyózdik az.

A hegyekben, a melyeken a Rima ered, az őskorban fémet kellett létezniök; erre mutatnak hogy azon patakok mely a Fabován ered, mielőtt a Rimát eléri Sztrebernye istős a neve s hajdan csakugyan ezüst bányából tört necz, mely az összes hegycsoportok közt a legterjedel- alamikor aranybányákban bővelkedett; most legfeljebb z és topáz, mit benne találnak. Alsó-Szkálnok határa- viasz-opál fordul elő s az »Árpádkori Uj Okmánytár« ében Wenzel bizonyos okiratot közölt, melynek értel- király 1268-ban »Comitatus de Ryma« név alatt István rsek számára a rimaszombati bányászok s polgárság t aláírta.

A Rima alsó részében egész Brézóig, a bányamivelésnek nyoma sincs, legfeljebb a felső-pokorági kőfejtők, a rima-zsaluzsányi tótok gyakorlott keze árulja el, hogy mikor a bányász-csákányt nemcsak szorgalmasan, hanem el is kezelték.

Történelmi, régészeti s geológiai szempontokból a buvárnak a nyelve rendkívül érdekes tárgyként kinálkozik; a melyet tudomány akkori álláspontja szerint előadtak Bél is,** Bartholomaeides is;*** de azóta, a kik vele a jelen század- koztak, nem hogy ki nem merítették, hanem úgy szól- adatokat halmoztak össze: a közéletre, a gazdasági a való reflexiók nélkül.

Rima-völgyében Ráhótól kezdve Rimabánya és Szkálnok ti oldalán, egy ősgagyapalához hasonló kőzetekből álló terjed el: maga a Vepor nagy részt jegcezes pala, de ki-kiüti magát a szürke gránit: a vas-hegyet (Zelez-

Hunfalvy János: Gümör és Kis-Honth t. e. megye leírása. I. L. és köv. lp.

Bél: Notitia Hung Novae. Viennae. MDCCXXXV. IV. köt. 739 ésköv. lp.
Bartholomaeides: Collus Gümöriensis Notitia. Leutschoviae 1780. lp.

nik) dél felől mészkő szegélyezi; majd ismét Tiszolcztól kezdve a gnajsz és a különféle gránitképlet terjed egész a felső Sajó vidékéig. A völgyet a Rima lapályos részein a neogen, negyedkori és áradmányi képletekkel borítja, a melyben a mag bőve terem s néhol mint Pálfalán megtizszerezi a szemet.

A Rima összes hossza 12 mértföldre terjed; — eleinte szűk mederben halad s csak Rima-Zsaluzsánynál kezd szélesebb ágyában ringani, helylyel-közzel, különösen tavaszi hóolvadás alkalmával elöntve a réteket és káposzta-földeket. Forrását Hunfalva a Fabován mintegy 4500 lábnyi magasságra teszi; de torkolata csak 420 láb magasságban van, e szerint esése 4080 láb, vagyis mért földenként 240 láb, hanem azt is csak Zsaluzsányig kell értenünk.

A Rima-völgy magasságméreteit a következő adatok jellemzik:

a Fabova havas.....	4,760	△ szerint
a » »	4,541	Greinernél
a klenóczi Vepor	4,261	△ szerint
a Szinecz-hegy.....	3,168	△ »
Magnes-hegy hágója Pod-Djel-ből a vasbánya felé.....	2,713 ₀₈	Kornhuberné
— » ugyanaz Tiszolcznál a József-tárna száda, diorit jegőzős mész.....	2,571 ₀₄	ugyanott
a Vashegy (Zeleznik).....	2,373	Beudantnál.
— » ugyanaz a kohász laka és a keresztfánál	1,647 ₃	Kornhuberné
Tiszolcz.....	1,218	Sen
» a kohóval szemközt szemcsés dolomit.....	1,338	Kornhuberné
Rima-Brézón a rima-murányi bányatársulat irodája.....	842	Wolfnál.

Az ide nem messze eső murányi vártól Tiszolczig vonul haránt völgy félkörben hajlik lefelé s mind a két végén délnel tartva, nyugati része a tiszolcz-brézói völgy, melyet az Osztroski és Vepor-hegylánczatok öveznek; ezek legmagasabb pontja a Djel, a mely hegy a nevét állítólag a vaddisznóktól nyerte, melyek hajdanában egész nyáj számra tanyáztak sűrű rengetegekben; — üregeiben és sziklahasadékaiban pedig a félelmes rablók martalóczok, de különösen e század elején a híres Jánosik és legényei azok, a kik miatt egy mezőt »Zbogszka-rétnek« s a fő-

ő hegyet »Cserto-Vrhnek« vagyis az ördög hérczének

ekben és farkasokban hajdan különösen a Zapacs-
enetegei bővelkedtek; de csörtetett bennök elég szar-
vad is, melyeket egyébiránt, havasi legelők, itt-amott
k már ma kevésbé kietlen vidék gyanánt tüntet-

dován, Tiszolcz városának egykori várbércze aljában,
örös márványkövet is fejtenek; déli oldalán forrás
a bele rakott tárgyakat mészréteggel vonja be. Erre
alakú szirtre, mely a városnak érdekes staffageul
gcsó nélkül a legügyesebb tornász sem mászik fel;
hogy a feljárás benne a repedések üregeiben veze-
Mátyás hordta ide Murány várából rablott kincseit s
andor-társa Bebek Ferencz, a gróf Salm egyik főtisztje
a XVI. század közepén.

énetirők azt hiszik, ezek közt Schullek is, a kitől
eides nyerte adatait, hogy Tiszolczot valamikor a
k és quadok alapították, s hogy az éppen olyan német
volna mint (Gömör éjszaki részében Csetnek és Bet-
zot 1596-ban már városnak czimezték, ámbár e jogá-
latából kiesett. A kincstár bányaműveleteiről alább
emlékezni.

valamikor csupa tiszafa-erdők borították e vidéket s
vét is innen nyerte (Theissholz, Taxovia, Tisowecz)
önyvekből mint tapasztalásból tudjuk, ma itt a bükk
a túlnyomó.

a század elején Szkálnok, majd az ötvenes években
: az most Tiszolcz; tudniillik a rimavölgyi tótság

tizenhét szláv község azért, mely innen kezdve Rima-
terjed kivétel nélkül a magyar állameszmének híve;
lejében sem lehetett a Rima-völgyet másként feltün-
a melynek lakossága, legalább a többség magyar volt.
ölgy hosszában ugyanis az 1857-iki népszámlálás sze-
sze 20,073 lakos esett, a mely számból szerintünk a
ás községeire 13,799 a serki járásra ellenben 6,274 lé-

Tekintettel arra, hogy a kishonti járásban, magának Rima Szombat városának a népessége 4,363; mely, számba sem vehet csekély kivétellel tisztán magyar; tekintettel arra, hogy a serk járásban egyetlen tót község sem volt s a tíz magyar község köröskörül mindenütt magyar helységek övezik, a Rima völgye sem akkor, sem most nem lehet az ország szláv-ajku vidéke közé osztályoznunk.

Tiszolczon kívül a Rima-völgy felső részébe még a következő tót községek tartoznak: Fűrész (Pila), Hacsava, Nyusztya, Likér, Rima-Brézó, Rimabánya, Rima-Zsaluzsány, Priboj és Keszege, ezeknek határa kevésbé termékeny, a legjobb minőségű szántóföldjét ugyanis katasztrálholdanként csak 6 frtra, de rétjét 12 frt 50 kr-ra becsülik; — azonban határozottan jobbak Alsó- meg Felső-Szkalnó, Ráthó, Varbócz, Orlaj- meg Bakos-Törék és végül Cserencsény,* melyeknek határai termékenység tekintetében máshol, itt-ott a Rima mentének délkeleti vidékével vetélkednek. A legjobb minőségű szántóföld jövedelme katastralis holdanként 9 frt 75 kr-ra, kertje 16 frtra, rétje azonban csak 11 frtra van becsülve.

Ezen községek közt, mint fentebb is említök Tiszolcz a legkiválóbb. Határa 17,809 kat. hold, lakosainak száma 3511. A várost a gyakori viharok ellen magas hegyek védik, a háza száma 591 van, és egy kis társadalmi étellel is dicsekszik.

A város egykori építkezési modora megbotránkozató volt a fenyőszalakat mint általában az egész vidéken czinegefogalakjában rótták vagy sövényből fonták össze, s hogy a lég-huzam, de különösen a tisztátalan férgek — mint hitték — abba a talajra ne találjanak, azok legjobb ellenszerével: közönséges trágyával tömték be s csak azután paticsolták sárga földdel meggyaggal, a finyásabbak pedig be is meszelték hogy a köházakhoz jobban hasonlítson.**

Rima-Brézó a Szinecz aljában terül el, épületei szintén fa-modorban készültek, melyeknek lakható része az utczára szolgál, a kamarája pedig az istállóval befelé az udvarra. Az ajtó

* Cserencsényt a régibb írók Cserencs-nek írják; valjon nem olyan összetétel-e ez mint pl. Forró-Encs?

** Ugynevezett »patics-házat« 1860-ban volt alkalmam látni Rétségtáján amint építették. A falakat párhuzamosan egymással szemközt fektetett deszkák közé sárga földből tömték és bunkózták.

fa-závarral nyílik, mely egy kilógó madzag rántására enged. A butorzatot keresztalaku lábakra fektetett nagy asztal s szövöszték képezik, a tiszta falon mázos kancsók a képek a negyvenes években még számúzve voltak a faláról.

kerítés mindenütt fonott sövény, melyen belül szép gyü-
kertek láthatók, ezekre az egész járásban igen sokat

brézóiak közerkölcsiség dolgában egykor nem a legjobb állottak, mivel az idegen tulajdont épen nem tisztelték; a eset, hogy az éjjeli őrt, a ki a tolvajt feljelentette aljas
ól maguk végezték ki.

kői mind e mellett folyvást a legszegényebb nép hireben
a viszonyok ma egészen átalakultak. Vasgyárát még
n állította egy jolsvai polgár; azonban igen gyenge, töré-
sat készítenek benne, úgy hogy a gyár végképen tönkre
lna, ha később egy Schifferdecker nevű szepességi
yén, majd utóbb más szakemberek az ügyet magokévé
zik.

brézói juhtenyésztés kitünő; nyája kora tavasztól egész
ig (október 26.) a hegyekben lakik, s a számadó juhász.
bizonyos hányadot kap hosszú és fáradtságos munká-
brézói juhturó és a klenóczi sajt »ostyepka« név alatt
reskedésbe.

hó a Rima jobb partján három dombra épült nyájas
özség, mely hajdan a Jakóffy-családé volt, melynek
etes várkastélya állott. A rimaszombati rom. kath. hívek
or a ráhói anyaegyházhoz tartoztak s csak 1768-ban egy
t alkalmával esett meg rajtuk az a sajnálatraméltó bot-
mely miatt Mária-Terézia a rimaszombati reformátu-
szoknak díszes templomát és jeles gimnáziumát elvette,
holikusoknak adományozta. Mindezekről elég körülmé-
megemlékezett Kollár: »De origine situ oppidi Rima-
« Neosolii, 1822. megjelent könyvében.*

nép azt tartja, hogy Corvin Mátyás nemesak Sajó-Gö-
vagy mások szerint Czikóházán kapált az ország főurai
aban szölet, hanem hogy a ráhói dülőben szántott is.**

ülönlenyomat a »Solennia Bibl. ev. Kishonthanae« 1822. évfolya-

a g y Miklós: Magyarország képekben. Pest, 1868. II. köt. 147—151.

A mit ezeken kívül a rimavölgyi tótság községei közül kifelejtünk nem szabad, az Alsó-Székánok, egy alig 34 házból álló falu, de a hol e század elején egy emeletes házban valóságos kis tudós társaság ülésezett, jól rendezett könyvtárral bírt s az olvasó egyesület alapítóit Schramkó Pált, Kubinyi Pétert és Holkó Mátyást ma is kegyelettel emlegetik az egész vidéken.

A kishonti evang. esperesség hivatalos nyelve úgy tetszik azon időtájban inkább a latin volt, vagy legalább a szláv egyenrangú lehetett vele, mit az általa szerkesztett úgy nevezett »Solenniak« is igazolnak, a melyekből tudunkkal mintegy tizenhat kötet jelent meg.*

Az esperesség könyvtárának töredéke, amint arról néhány év előtt személyesen meggyőződünk, a rimaszombati ágost. h. templom tornyának két kis padlás szobájában hever, elhagyatva.**

Hogy Alsó-Székánok határában egykor vár volt, névszerint »Maginhrad«, a romjai bizonyítják; írt róla Bél is, s azt mondja hogy hajdan »Margith-vára« nevet viselt, de erről a nép ma már nem tud semmit.

Mindezen községek a XV. században egytől-egyig a csehek uralma alatt állottak vagy talán némelyik akkor keletkezhetett. Giskrának, mint mondják, Rima-Szombatban várkastélya volt, tulajdonképen az ide tartozó Szabatkán vagy Tamásfalán kelle azt keresnünk, nem tudjuk; valamint az sincs történetileg eléggé igazolva, hogy Jánosi is, meg Feled is husszita birtok volt volna.

Ezen vidéken az utolsó husszita 1864-ben Gyubakón halt meg nyoleczvan esztendőskorában; tetemei fölött, mint mondják összevesztek a papok, nem tudta senki husszita szertartás szertartást eltemetni.

A Rima-völgy tót ajku községeinek földjövédelmét a következő A. tábla tünteti elő:

* »Solennia Bibliothecae ev. Kishontanae« Neosolii, Buđae, Pesthini, 1809—1812, 1818—1828, 1840—1841 in. 8.

** György Aladár szerint 5,542 kötetből áll. Oly. »Hiv. stat. Közlemények«: Magyarország köz- és magán-könyvtárai. Budapest, 1886. 325. lp

A) tábla

Község neve	Területe k. hold	Házak száma	Lakosság		Földjövedelem	
			1870-ben	1880-ban	e. é. frt	átlag
1. csoport*						
Török	2,240	70	502	462	5,855	2. ⁶⁹
Kécsény	881	47	348	305	5,245	6. ²⁷
Török	883	44	291	246	3,301	1. ⁹³
.....	1,224	78	530	443	3,916	3. ⁸⁶
.....	919	38	226	196	2,098	2. ⁴⁸
.....	878	34	212	198	2,384	2. ⁸⁰
.....	1,604	50	322	269	4,178	2. ⁶⁷
..... összesen.....	8,629	361	2,431	2,119	26,977	3. ¹³
2. csoport**						
***	1,994	53	4,174	311	4,077	2. ¹¹
..... saluzsány ...	478	32	207	166	1,469	3. ⁸⁰
.....	321	17	93	89	708	2. ³³
..... nyá	4,555	107	450	502	6,963	1. ⁵⁵
..... réző	2,450	80	460	405	4,383	1. ⁸³
.....	1,668	44	251	273	2,637	1. ⁶⁵
.....	3,615	142	755	709	4,822	1. ³⁸
.....	5,619	177	1,131	1,181	8,681	1. ⁵⁸
.....	1,610	55	330	300	1,760	1. ¹⁷
.....	17,809	591	3,433	3,511	16,849	0. ⁹⁷
..... összesen.....	40,119	1,298	11,274	7,447	52,349	1. ³⁰
Összesen						
..... csoport.....	8,629	361	2,431	2,119	26,977	3. ¹³
.....	40,119	1,298	11,274	7,447	52,349	1. ³⁰
..... összesen.....	48,748	1,659	13,705	9,566	79,326	1. ⁶⁸

entebb is említettük a szántóföld jövedelmének maximuma 9 frt
t fel. B a k o s - T ö r é k pusztái: Széplak és Kelecsény, R á h ó é

ántóföld jövedelme csak 7 frt 50 és 0.³⁶ frt közt ingadozik.
ende pusztával, T i s z o l c z Zlamanezczel véteget fel.

1870-ik évi adat hibás; 1857-ben is csak 218 lakosa volt.

Ezek szerint a Rima völgyön 48,748 kat. holdnyi terület 1,659 ház állott s a tót lakosság száma az 1880. évi népszámlás adatai szerint 9,566; vagyis 4,139-el kevesebb lakott mint 1871-ben.* Egy lakóháza átlag 5,7 lélek esett.

Mikor 1878-ban Grünwald Béla a felvidék tót ajkú lakosságát festette, azt jó indulatu, békés és szorgalmas, engedelmességű, könnyen fegyelmezhető népnek mondta; ** tudjuk, hogy kivált a zólyomgyei tótot vette mintakép gyanánt; de ettől hishonti sem áll hátrább, miután avval egy tőből sarjadzott. Hosszú szellemi tehetségeit tekintve a tót itt is inkább receptív, mint productív, igen jól tudjuk; ámbátor az ellenkezőre is vannak igen szembeszökő példák, éppen Kis-Hont falvaiban is, de különösen feljebb Trencsén megyében Zsolna tájékán, a melyet ethnographiai szempontból érdekes volna tüzetesen tanulmányoznunk.

Iparral a tótságban leginkább Tiszolcz népessége foglalkozik. A mesteremberek régi viselete itt: kék ujjas és kék magyadrág volt; a fekete mellényt ólom gombok díszítették, s az ujjast krajezár nagyságu, lapos, sima rézgombok. A férfiak kalapja egyáltalán nem volt oly rengeteg nagy karimájú, mint a liptómeztől a tótoké, ámbár lehet, hogy a susányi, pongyeloki és zsaluzsári tótok valamikor nagyobb karimájú kalapokat viseltek mint most.

A nyústyai férfiak szűk és kurta úgy nevezett »kabanicz» abaposztóból készült dolmányt hordanak; lábaikon boeskor; de a kukon tüző. A hajukat az előtt a férfiak is fonadékban »vrkoc» viselték.

A mesterember felesége ma már mind a divatnak hódol, nemcsak fejkötőt tesz a fejére, de kalapot is; a köznép asszonyai mintegy harmincz évvel ez előtt »kikát» kötöttek a fejük bűnjára s a szelezzeieket sokat hámulták a rimaszombati országvásárokon, ma a »kikának» már csak az emléke él. Sávo Lajos az 1884. évi »Regélőben» azt írta a rima-völgyi nőkről hogy szőke hajukat a főveg egy bizonyos neme díszíté, melynek bizonyos rejtett szó a neve s majdnem annyit jelent: varju-fészek.

A leányok haja egy varkocsban van fonva s vásár- és ünnepeken széles piros szalagokkal cziczomázzák fel magukat.

A nők rendszerint szőkék, de kőkény szeműek; a leányok

* Anyanyelv szerint csak 1880-ban vették fel az ország népességét.

** Grünwald Béla: A felvidék. Politikai tanulmány. Budapest.

ez adják, Sävoly mint curiosumot említi, hogy látott évesnek látszó nőt, a ki már nagy-anya volt. A rimaonyokat a község határában lévő cseviczés kút mérete következtében terméketleneknek hiszik; de ennek nem másban rejlik; ugyanis, a hol az apák erkölése, multban oly erős kifogás alá esett: lélektanilag feltételezett alaptalanul okozzák a javas asszonyok a savanyu at.

utánna Rimánk Cserencsényt elhagyja magyar területre, hazazarrá a kedves rónára, a honnan a kishonti hegycsúcs-távolból már úgy nézi az ember, mint valamely kárpoly olyan mintha az égre rá volna festve.

a - Szombat az a gondviselés szerű város, a hol, mint látatja kifejezi, a magyar »Miatyánk egy Isten« végződik; ért, hogy annál nagyobb nyomatékkal véssé emlékünként ez a hely nevezetes, nemcsak Magyarország általánosságában, hanem hogy súlylyal bir az hazánkban, úgy léli, mint közgazdasági életében is.

várát Szabatkát arra az apró szigetre, a mely alatt nyitelen zugója van, a legnagyobb valószínűség szerint a hussziták építhették; készen találta azt már a török az 1552 évtől 1594. időköz alatt lakott benne a füleki főfoka volt. Midőn a keresztény hadak diadala visszatorországnak régi szabadságát, már csak egy négyszögletes leomló falai hirdették a török uralom fényét, s egy rágyra vezető földalatti vasajtaja, melynek rostélyát a hajói nyaldosták. Décsy Sámuel még látta a régi épületét, az ember akkor még fogalmat szerezhetett a városlól, a híres basakert tervszerű beosztásáról.*

Szombat őskori származása mellett sokat lehetne írni; elviszi a város történetét egész Szent Istvánig, a nép magacolyt tartja alapítójának s a negyvenes években mint szobrát faragta ki a város szülötte Ferenczy István.

adják, hogy a város eredetileg hét villongó falu egyesítéséből keletkezett s mostani nevét a régi Istvánfala helyén, »Stephanopolis« vagy németül »Gross-Steffels« el csak 1442-ben cserélte volna fel. Miután erre vonatkozó teimemet »Rima-Szombat története« czimű munkámban Décsy Sámuel: Ozmanographia I—III. kötet; Bécsben, 1788.

tizenkét évvel ezelőtt már előadtam, ezuttal annyit jegyzek meg, hogy a Rima és Rima-Szombat név már közel kétszáz évvel ezelőtt említve van. A hét község emléke egyébiránt maig is a város határának különféle elnevezéseiben, ezek a következők Szen Margitha, Gernyő, Gáts, Tormás, Rákos, Tarnócz és Möcsény vagy más versio szerint Istvánfalva, Szabatka, Kurincz, Téhán, Gács, Tarnócz és Möcsény.*

A város a táborkari felmérés szerint az éjszaki szélessége 48° 23' és 15" s a keleti hosszúság 30° 41' és 15" között fekszik; határa 5,015 katastralis hold; a házak száma 636, melyek között összesen 4,844 lakost számlál; vagyis egy lakóházra 7.62 lélek esett. 1771-ben a város népessége még csak 2,607 volt.

Helyrajzi szempontból érdekes, hogy a város tőszomszédságában, mintha csak egy község volna vele: T a m á s f a l a fekszik mellyet a szabadalmas, rendezett tanácssal bíró város területétől s törvényhatóságától jó formán a Rima vize különít el.

Rima-Szombat székhelye Gömör-Kishont vármegyének, melynek közgyűléseit a legujabb időkhig rendszerint Pelsőczön tartották. Van kir. törvényszéke, járásbirósága, kir. adófelügyelősége, bányabirósága, kir. államépítészeti és illetékkiszabási hivatala, főgymnásiuma, tanfelügyelősége, szóval mindazon hatósága, a melynek megye székhelyét méltán megilleti.

A városi építkezésekről az 1839-ik évi »Társalkodó« megalapításának becsmérőleg nyilatkozott, lakóházait salétrom-főző kunyhókkal hasonlítván,** pedig éppen az ez időből maradt épületek technikai leírásának szerzője: a sátoralaku tetők, a székelymódra kifaragott kapu-feliratok, a különféle feliratokkal és jelmondatokkal ellátott mestergerendák mutatják legjobban, hogy azok évszázadok óta tösgyökerező keres magyar családok tűzhelyét képezték,*** amit a törzsök

* Az 1876 évi »Magyar Nyelvőrben« a város határában előforduló helyneveket így állította össze B o d o n J ó z s e f n é : Sz á n t ő f ö l d e k : Téhán, Kőpüs kút, Kétágu patak, Rákos, Gernyő, Király útja, Vértölde, Mosdó, Messzehegy, Akasztó-hegy, Görbe, Szűtori út, Möcsény-patak, Meredek-máj, Tobojk, Krizsó, Gas-patak, Kurincz, Pendeles, Gajagas, Nyakvágó, Kispart, Siralma, Tormás, Kerekdő, Kővicsespart, Bitang-oldal. R é t e k : Tarnóczy rét, Verebcs, Kis rét, Nagy rét, Szabadkai rét. K á p o s z t a - f ö l d e k : Labancz, Ortás, Szőlők: Pap-haraszt, Kis-hegy, Nagy-hegy, Unom hegy, Kikirics, Szelvény, Szarvas, András-szög, (Zsidó.)

** »Társalkodó« 1839. évi 20. sz. É d e s J á n o s cikke.

*** Tizenkét év előtt még két házat mutogattak, a melyeknek mestergerendáján a felirat a XVI. századból való volt.

is bizonyítanak. A magyar szabadságharcz óta az n nagyon sok történt, s e tekintetben sok érdeme építésznek, Miks Ferencznek, a ki tanulmá-d legjelesebb egyetemein végezte. ¹

Szombat kultúrtélmére nézve históriai heccsel bíró rint a linzi béke-kötés tárgyalásai itt kezdődtek ² ur tábornok a Ratkó-féle házban itt írta alá 1849. világosvári fegyverletétel okmányát.

ezeken kívül még valami, a mi bebizonyításra vár. Sajó melletti ütközetből a maga osztályrészét Rima-osa is kikapta, a történetírók Prayra támaszkodva hogy Ugolin kalocsai érsek a tatárok elől megfuta-ban e városban halt meg, és ott is temettetett el; akkor, a kalocsai érsekség birtokai közé tartozott. kizárva annak a lehetősége, hogy vérét a Muhi zött magyar seregnek egy része, a Rima völgyében, árosunk területén öntötte.

ik évben Kassán üléselő magyar történelmi társulat, eti bizottságot küldött ki, a Muhi puszta felvéte-mányozására. A bizottság Salamon Ferencz t Thallóczy Lajos, b. Nyáry Albert, b. 5 és Czobor Béla tagokból állott, a kijelölt he-at rendezett, működését azonban azzal a kijelen- abban, hogy a döntő-ütközetnek másutt kellett

thropologusunk dr. Török Aurél néhány év előtt dult Rima-Szombatban, s megtekintette az itt, egy iásott nagymennyiségű embercsontot, különösen azokat mintegy kétszáz éveseknek állította; de hogy azok közt régiebbek is lehettek. A kérdés azóta sbe merült.

ombat lakosai jobbára derék iparosok, a kik között idan nagy tekintélynek örvendettek; ⁴ az üvegesek 31-ben kiváltságokkal birt, sőt a csapóké már előbb áros 1706-ban magyar árszabással birt, német vagy

erencz Budapesten halt meg 1879. okt. 3.

s z k y M: Törös János. Budapest, 1886. 14 lap.

y i S: A magyar történelmi társulat vidéki kirándulása. 85—89 lap.

k* 1876. 27. lp.

tót limitatióra itt nem emlékeznek senki. A mesteremberek között a régi gubások, a kik hajdan több ezer darab gubát adtak el egytől-egyig kihaltak, kallóiknak csak a helyét mutogatják; nyereggyártók és csutorások más alapokon szerzik meg kenyereiket; a gombkötők keresetét kiforgatta a divat, s kenyérsütőasszonyok czipója sem számít többé arra a kelendősegre, a mirnek előtte csak 25—30 esztendővel számított. ¹

Rima-Szombat városa sok derék embert adott a hazának. Nevezetesen itt születtek: Hatvani István, debreczeni professor, a »magyar Faust«; ² dr. Décsy Sámuel, a ki, a Bécsben megjelent »Magyar Kurir« czimű ujságot sok esztendőn keresztül egész odaadással szerkesztette; ³ Szombathy István, sáros pataki tanár, a nagy polyhistor; ⁴ Szentpétery József ötvös, a »magyar Benvenuto Cellini«; ⁵ Ferenczy István szobrász, a kit kortársai a »magyar Canova« névvel tisztelték meg, s legelső tanítómestere volt Izsó Miklósnak; ⁶ Tompa Mihály, a utólérhetetlen regeköltő; s a népszínmű-énekesnő Blaha Lujza.

Rima-Szombat nemes hivatását a közművelődés terén számos intézetei, s fiainak lankadni nem tudó buzgalma által minden időben okszerűen betöltöni iparkodott, s e tekintetben nagy elismeréssel kell adóznunk a helybeli egyesült protestans gymnasiumnak, a melynek jótékony hatását 30 éven keresztül megelégedéssel constatálhatjuk. ⁷

¹ olv. »az István Bácsi Naptárát« 1858. III. évf. 117 lap.

² A magyar orvosok és természetvizsgálók Debreczenben tartott XXII. évkönyve. Budapest, 1883. — »Ung. Revue« 1886. Dr. Heinrich Gusztáv cikke.

³ Ersch és Gruber: Allg. Encyklopaedie I. Sec. 23. Band 307. la

⁴ »Tud. Gyűjt.« 1824. évi XI. darab 57. lap.

⁵ »Ország Tükre« 1863. évi 32. szám.

⁶ Zsilinszky Mihály: Ferenczy életrajza a Kisfaludy társaság 1875. évi évlapjai.

⁷ »Emlékkönyv.« A rimaszombati egyesült protestans gymnasium négyedszázados fenállásának emlékeül. Budapest, 1878. Irodalmi téren ismeretes növendékei: Balogh Dezső nógrádmegyei szolgabíró; Bernáth István min. fogalmazó; Bodon József író; Gáspár Imre író; Havasi Dániel, országgy. képviselő; Hörk József eperjesi tanár; Kármá Bertalan ügyvéd; Kis József költő; Leffler Samu nyíregyházi tanár; Mikszáth Kálmán író; Plichta Soma Nógrádmegyei, főorvosa; Pósa Lajos költő; Szabó Béla min. titkár; Török Kálmán író, országgy. képviselő; Vincze Dániel nagy-enyedi tanár; s a közélet terén igen sokan.

osnak Tamásfalával való egyesítése sok tekintetben
tos volna.

a völgyének magyar községeit, területét, a házak szá-
mát és földjövendelmét a következő B táblázat mutatja.

B) t á b l a

Község neve*	Területe k. hold	Házak száma	Lakosság		Földjövendelmel	
			1870-ben	1880-ban	o. é. frt	átlag
Szombat	5,015	636	4,664	4,844	24,203	5. ⁰²
Tamásfala	4,148	162	1,001	892	10,047	2. ⁸⁶
„	4,856	174	1,344	1,265	21,360	4. ⁵³
„	1,426	56	459	393	7,039	5. ¹⁵
„	2,564	94	814	837	9,643	3. ⁹²
„	3,079	163	1,015	983	11,804	4. ¹⁵
„	1,449	86	773	680	8,445	6. ¹¹
„	3,298	107	724	805	11,290	3. ⁵³
Szeles	3,965	171	1,378	1,518	15,168	4. ²¹
„**	1,623	86	525	528	3,961	2. ⁶⁰
Összesen.	31,223	1,735	12,697	12,745	122,960	3. ⁰⁹
Így az A) tá- blázatból 17 község	48,748	1,659	13,705	9,566	79,326	1. ⁶³
„ a völgye.	79,971	3,394	26,402	22,311	202,286	2. ⁵³

Szombat s Tamásfala érdekközössége a gyakorlatban
— elválaszthatatlan. Kivánatosnak tartottuk azért
az adatokat elkülönítve és együtt művelési ágak szerint
*.

A felsorolt községekhez a következő puszták tartoznak, u. m. :
Szábatka Rima-Szombathoz. (Szabatka egy 1885. márczius
7. h. sz. a. kelt belügyminiszteri rendelettel); Apáthi, Lyukva,
Szeles Tamásfalához. — Ivánfala Jánosihoz; — Dobra,
Szeles, Dobra, Donafala, Czipra, Morgó, Szeles, Csenicz, Feled-
s, Dona és Veresharaszti Serkéhez; — Balászfölde, Gernyő
Dobóczához; — végre Kaczagó és Csobánka Rima-

Az előbbiektől eltérőleg más becslőjárásba tartozik : a rozs-
föld, amelyben a szántóföld jövendelmének maximuma 10 frt 50 kr.
A községek területét a pénzügyminiszterium alá tartozó katasteri
adatokból merítettük, melyek azonban nem egyeznek az országos m.
hivatal által előbb használt adatokkal.

T e r ü l e t	Rima-Szombat		Tamásfala		Együtt	
	Terület	%	Terület	%	Terület	%
	k. hold		k. hold		k. hold	
szántóföld	2,848	59.31	1,103	31.89	3,951	47.14
kert	168	3.49	60	1.71	228	2.80
rét	654	13.69	264	7.52	918	11.22
szőlő	16	0.33	—	—	16	0.20
legelő	311	6.48	40	1.14	351	4.31
erdő	805	16.77	2,046	58.34	2,851	34.95
Összesen....	4,802	100	3,513	100	8,315	100

vagyis míg a megye székhelyén, a Rima balpartján, a szántóföld a túlnyomó, addig a jobbparton az erdő. A rima-szombati szántóföldjeiket nem annyira saját cselédségük, mint inkább Tamásfala, különösen pedig a két Pokorágy lakosai által műveltetik; egyébiránt a jobbparton levő Kurincz és Pendeles pusztákon is rima-szombatiak gazdálkodnak, melyek közül az előbbi azért nevezetes, mert itt van az állami földmives-iskola.*

Ugyanezen 4,802 illetőleg 3,513 kat. hold területnek földjöveldelme művelési ágak szerint

T e r ü l e t	Rima-Szombat		Tamásfala		Együtt	
	Földjöv.	átlag	Földjöv.	átlag	Földjöv.	átlag
	frt		frt		frt	
szántóföld	16,628	5.84	4,781	4.83	21,409	5.34
kert	1,724	10.26	610	10.00	2,334	10.00
rét	4,431	6.77	1,758	6.66	6,189	6.66
szőlő	9,100	5.69	—	—	9,100	5.69
legelő	447	1.44	32	0.81	479	1.12
erdő	882	1.10	2,864	1.40	3,746	1.10
Összesen....	33,212	—	10,045	—	43,257	—

azaz a földjöveldelme átlag 5 frt 20 krra tehető, a mit az egész Rima-völgyön a tót községek közül csak Bakos-Török, a magyarok közül pedig csak Pálfala határa mult felül.

* Közlemények a földművelés- ipar- és kereskedelemügyi ministerium közlegeinek és intézetének 1885. évi jelentéseiből. Budapest. 1886. 183. lap

t folyónk Rima Szombathól Jánosiba érne, a kurinczi, közvetlenül a folyó partján mutogatják azt a helyet, mer a jánosii szent Benedek rendű apátság majorsága kastava elterült. Ezen apátság alapítási idejét, az alancnem ismerjük és csak annyit tudunk, hogy apátja az 1229-ik évek közti időszak alatt az esztergomi érsek-
atósága alá tartozott. Péterffy szerint ezen apát-
ma-Szombat mellett malma volt s utolsó szerzetes
a XVI. században a tulajdon molnárja gyilkolta meg.
alom nagyon régi.*

apátság árpádkori két tornyu templomát jelenlegi czím-
a Rómer Flóris nagyváradi kanonok és b. Nyáry
malma folytán renováltatták a hívek.**

is volt az egész Rima völgyön több kolostor mint ez,
sé távolabb eső paulinus zárda, Rima-Szécstől délnek
vize mellett; állítólag ezt is a jánosival egy időben
k el.

it, mint községet nemcsak az egész Rima mentében,
földön a legcsinosabb falvak közé kell soroznunk,
kiterjedése, lakóházainak formája, a mindenütt feltá-
d és tisztaság, a nép értelmi fejlettsége, őszinte nyílt
magaviselete, lehetetlen, hogy első pillanatban meg ne
de közeledőt. Azt látni kellene.

itől délnek Pálfala fekszik s azon alul Feled, mely
parvasutak egyik csomópontja, a mennyiben a Fülel-
Miskolcz felé vezető vaspálya innen ágazik el Rima-
elé Tiszolcz végállomásig.

től Velkényéig, melynek határában folyónk már a Sa-
s, nincs is nevezetesebb pont, mint a Lorántffyak ós-
rke, és a Széchyeké: Rima-Széc; mind a kettő
öt vonzó rónaságon. Az előbbinek vára dombon van s már
ki évben kelt okmányban említve van a »terra Sirque«
Castrum Zirziethum«. Az egész ma romokban hever.***
netéből említésre méltó, hogy azt Giskra 1451-ben
s a csehektől Corvin Mátyás szabadította fel, a ki

Jekelfalussy József: Magyarország malomipara. Buda-
l. lp.

chaeologiai Értesítő. 1872. VI. évf. 141. lp.

csáry Antal: Nógrád vm. esmertetésére. Budán. 1835. III. köt.

1459-ben személyesen járt erre és Serkét meg Rima-Szécsen bevette.

A Lorántffy-család neve a XVII. század első felében tűnik fel, s helyette Vay, czegei Was, Szilassy, Tholdalaghi és Kemény családok kezdtek letelepedni.

Rima-Szécs eredetét a történetírók, különösen Reisz Keresztély az ősidőig felviszik. Reisz azt állítja, hogy az alpari Zalán fejedelemnek itt mulatóhelye volt, s várát 1459-ben földi leromboltatta Mátyás.

Az itt szerepelt Széchyek közül legyen elég Tamást említeni, a ki Hunyadi Jánosnak, a kormányzónak ellenpártján szerepelt; Dénes bibornokot, Magyarország primását; Tamást ki a mohácsi csatában vesztett el és végre Máriát, a tündöklő »murányi Vénust«, akivel Rima-Szécs is Wesselényire, majd később a kir. fiscusra szállott.

Nagy kiterjedésű uradalma II. Rákóczy Ferencz korában gróf Eszterházy Pálé volt, majd a gróf Koháryé, s néven jutott a Coburg-család birtokába, amely család ezen a tájon kivált nyugatra Baloghon s délre Fülek vidékein nem megvetendő uradalmakkal rendelkezik.

A házközösségnek korunkban Rima-Szécsen semmi nyoma. Sávoly Lajos mint sajtószertű intézményt említi fel 1844-ből, de a melyet a palóczokról tartott értekezésemben annak idejében is bővebben adtam elő.*

Rima-Szécs ma szép lovaírói és látogatott barom-vásáraitól nevezetes.

Ez volna tehát körülbelül az a »Rima megye«, jobban mondva »várispánság«, a mely Kis-Hont megyének, illetőleg kecskeméti körületnek (districtus) magvát képezte, hogy aztán annyira felülkeveredjék, miszerint egész Gömör vármegyét absorbeálja, melylye az 1802. évi törvényzikk elválaszthatatlanul egyesítette.

A Rima völgyének magyar lakosaira már a palóczokról tartott értekezésemben tekintettel voltam s azért tartottam szükségesnek ez uttal inkább a felső vidéki tót községeket jellemezni.

Hátra van még, hogy a Rima-völgy némely közigazgatási viszonyairól tegyünk egypár rövid észrevételt.

A rimamurány-salgótarjáni vasmű-részvénytársaság Gömör megyének rimaszombati járásában, összevéve 25,902⁸⁰ kat. ho

* »Földrajzi Közlemények« 1885. évi IV. füzetében »A palóczokról«

tel bír, melynek legnagyobb része szálerdő-üzemben
erdával bír. Az egyes fánemek aránya a következő:

.....	55%
(lucz, erdei és vörös jegenye)	17
ombfa nemek (nyírfa és nyárfa)	15
.....	13
	Összesen 100%

irtok öt erdőgondnokságra van felosztva s az összes
sét 49,792 köbméterre teszik, melyeknek legnagyobb
fának használják fel. A társaság erdőmesterének lakó-
a-Brézó.

a Rima völgyön deszka-, zsindely épület-, és talpa
a is használják, a fakereskedés legnevezetesebb em-
iszolcz és Kokoya. Ezeknél feljebb a kassa-oderbergi
ncs összeköttetésünk s a faszállítás a Feled felé Kas-
Fülek felé Budapestre, aránytalan koczázattal jár.

ságos, hogy a fa ára 1881-ben Putnokon még egyszer
volt, mint a rimaszombati piacon; így a bükkhasáb
sterenként 1.75—2 frt. Rima-Szombatban; s ugyan-
k 4 frt volt az ára Putnokon; ilyen olcsó akkor nem
sem a jolsvai, sem a rozsnyói, sem a dobsinai pia-

estár erdőségeit terjedelmesen ismertette Bedő Al-
tan.: »Magyar állam erdőségei« című három kötetes
ájában.

ennek a tíz millió alaptőkével rendelkező hatalmas
y-salgótarjáni részvénytársaságnak Likéren nagyszerű
ány legujabb elvei szerint felállított olvasztó-műve
ek két olvasztója évenként 400,000 mm. vasat állit
annak az 1.220,000 mm. nyersvasnak, a melyet Gómör
mind a 26 nagy olvasztójában produkál, egyharmad
i Likér községünk szolgáltatója.

yelembe vesszük, hogy az egész országban összesen
vasztó működik, a Rima völgy ezen telepét még az
elentékeny tényezőnek kellene tekintenünk, ha nem
y e hazafias, nagy tekintélyű részvény-társaság minő
réseért küzd!

88³/₄ évek alatt felállított olvasztók egyike kokszra
ezve, a másik egyelőre faszénre. A fűvökat Compund-

gőzgépek hajtják, s a Coppen és Gjers módszere szerint alkalmasított léghévitők, az egész monarchiában a legelsőek.*

Az olvasztókat a bányákkal mintegy 13 kilométernyi hosszúságú drót-kötélpálya kapcsolja össze, a mely évenként több millió vasérczet képes szállítani.**

Tiszolczon azonkívül még két s Nyustyán egy vasolvasztó van.

A tiszolczi kincstári olvasztó, mely a feldolgozandó érczet a Zeleznik igen mély vájnáiból hozatja,* egy újabb szerkezetű oszlopos olvasztóval bír és egy régi pilléres olvasztóval. A benne öntött vas aztán a brozovai vasfinomító-gyárba kerül.

A miskolczi kereskedelmi és iparkamra jelentése a tiszolczi vállalatot 37,513 □ m. bányaméretekre teszi. A bánya termelését 1881-ben 28,859 mázsát tett; a következő évben már 48,156 mázsát, a mi 4 frt 20 krral számítva 292,255 frt 20 kr. értékű képvisel.

A nyustyai öntöde 26 löerejű vízi kerekekre jár, s hasonlóképen a rimamurány-salgótarjáni vasmű-részvénytársaság tulajdonosa. Csak hogy itt már 1815-ben is létezett egy egyesület, mely Sturmann kir. tanácsos indítványára alakult és 1844-ben 30—50 ezer mázsa vasat kovácsolt; s raktárral bírt Pesten.

Ezen nyustyai kohó 1882-ben 36,740 mm. nyers vasat termelt, s termelésének értékét 157,982 frtra becsülik. Ugyanezen évben 12,905 mm. nyersvasat használtak fel benne, s az előállított áruk közt a hengergyári öntvény 8,928 mmázására rugott.

A rimavölgyi, különösen pedig a tiszolczi mágneskő, mész- és vaskő stb. kémiai alkotásait, nemkülönbén a kohóterményeinek szilárdságát kimutatja Kerpely Antal: »Magyarország vasbányái és vasterményei«, Budapest, 1877. című becses munkájában.

A rimavölgyi, illetőleg Gömör vármegye vastermelésének érdekében tanulságos cikkek jelentek meg a napi sajtóban. »Nemzet« f. é. febr. 18-iki 48. számában Návay Gyula kir. bányatanácsos fogott tollat, s a kincstári vasgyárak jövedelmezőségének érdekében nem tartja üdvösnek, hogy az országból az 1880. évben, akkor, a mikor behozatalunk 20 millió mmázására rugott az országból csak 5½ millió mm. vasat szállítottunk külföldre, s a baj főokát a belföldi tőke hiányában keresi; ellenben gróf A...

* A miskolczi kereskedelmi és iparkamara 1881. évi jelentése. Miskolcz. 1885.

** Hunfalvy János: Egyetemes földrajz. II. köt. Budapest. 1888.

anó, ki neki nyomban válaszolt, a kincstárt hibáz-
nek ipart űzni soha se lehet feladata, és a melylyel
ak versenyezni valóban képtelenség.

kóházatot követi a Rima völgyének igen nevezetes
ra, mint a melynek manap már ugyszólván minden
megvan, hogy Tamásfalán egy modern berendezésű
yár keljen életre.

navölgyének az a része, mely Tajtitól Rima-Zsalu-
jed, — csekély trachit képződmény kivételével —
rület. A mastinczi hegy mint tudjuk, oly kiváló agyagot
ogy azt külföldre is szállítják.

uzsányi, horkai és perjései agyagot László Ede-
mezte, s a zsaluzsányit különösen tűzálló téglák,
ő tégelyek, s kályhalemezek előállítására tartja alkal-
upa fazekas-községek a környéken Bakos- és Orlaj-
Ráhó egy része, továbbá Szuha, Pongyelok, Susány,
se, Mikolcsány, Nasztraj, Pápocs, Derencsény és részben

an a rimaszombati gazdakör 800,000 darab csövet
alagcsövelési czélokra, mint halljuk, kielégítő sikerrel;
Szombat városa, mely intenzív gazdálkodást is űz,
ben 184,500 darab téglát égettetett.

ő-bányászat is van a Rima völgyön; 1882-ben kezdve
th Károly Nyustyán, az özv. Máriássy-Fáy Petro-
án. A szétmálló részek zsákokba rakva kerülnek for-
keményebbeket pedig a rimabrézói siklakő-malomban
Mühle) őrlik meg.

népesség a Rima-völgy alsó részében télen át marha-
yebet alig végez. Jánosiban, Simonyiban és másutt
a szövésen kívül a nők a horgolásra, kötésre kivar-
mzésekre is rászoknak; itt-ott a férfiak a tenkely-
talapokat fonnak, s a házalóknak tavasszal eladják
azokat a putnoki és rimaszécsi vásáron értékesítik.

szénahányó villát és gereblyét Bellény, Jánosi, Feled,
e farag; fa-edényt Rimabánya, Keszege, Tiszolcz, ez
en rocskákat és dézsát is készítenek, s nemcsak a
egyékben adják el, hanem messze alföld városaiban
Makón, Békés-Csabán stb.

s gypjuból s szőrből leginkább Tiszolczon, Kokován
n van képviselve, azonban eddigelő csak mint kis-

ipar. A daróc-pszót, pokróczokat, szőnyeget végszámra készíti a tiszolczi szőnyeget egy bécsi szőnyeggyár finomabb áruiból készíti, a klenóczi szűrpszót az erdélyitől érdesen tapintata, durvább minősége különbözteti meg; a nép télen helyen botost (nemez csizmát) visel, a bocskort kevésbé szeretik, hanem ha egy kis módja van hát nyalka csizmát csináltak nekik.

A Rima völgye kender és lentermelésre is fölötte alkalmas talajjal dicsekedhet; a kész vásznat, melyet a családok a szomszédos helyekre fel nem használhatnak a rimaszombati és putnoki, sőt a rozsnyói országos vásárokon adják el.

Tiszolcznak papír-gyára is van; de a mely különösen a magoló-papírt készíti, s az egész esztendőn keresztül 200,000 m. rongyot használ fel.

Tolluval leginkább a rimaszécsi vásáron találkozik az ember a Rima-völgyön nem a gémes azaz a szürke ludat tenyésztik, hanem a hófehéret. A miskolczi kamara jelentése az 1882-1883-iki Rima-Szécsen tenyésztett ludak számát körülbelül 1,200-ra teszi, s rendszeresen mintegy 5 milliószallitoll és pehely vándorol Balassagyarmatra, innen aztán Budapestre. A toll ára akkor még mintegy mázsánként 35—40 forintot tett, a pehelyé 70—75 frtot, de azóta az árak szűkösök.

Sonkolyosok a Rima-völgyön ma már nincsenek; a Székelyföld mentén, Rozsnyó körül még van, a ki mézzel és viaszszal kereskedik.

Gömörben az 1884. évben házi iparral 13,450 egyén foglalkozott, vagyis az összlakosság 7.81% s e tekintetben az egész ország hatvanhárom vármegyéje között a huszonnegyedik helyet foglalta el. Legtöbb házi iparos volt a fazekasok közt t. i. 2,382, mi a 359 agyagiparral foglalkozó mesterember számához adja az ezen a környéken tekintélyes szám. A készítmények értéke 1,200 ezer forintot megközelítette.

A férfiak összes száma, a kik Gömörben valamely házi iparral foglalkoztak, 1581 volt; a nagyobb rész a nőkre esett, 11,882, mely számban már tizenhat éven alul (1,584) és azon felül leányok (2,382) is bennfoglaltatnak.

Szövőszék az egész megyében 4,908 volt; varrógép 12,000, szterga 6, és korong 20.

Nyomdája Rimaszombatnak kettő van.

Az ipar-társulat száma 1882-ben volt:

	Tagok száma
a) Tiszolczon	
szüresapó-ipartársulat.....	—
csizmadia »	—
b) Klenóczon	
szüresapó ipartársulat.....	21
csizmadia »	25
	<hr/>
Összesen....	46
c) Rima-Szombatban	
kereskedő-ipartársulat... ..	15
lakatos »	25
czipész »	16
csizmadia »	117
szűrszabó »	30
asztalos »	18
I. ipartársulat.....	66
timár-ipartársulat.....	35
	<hr/>
Összesen....	322

ma alsó völgyében ezek szerint — mint már fentebb is földművelő nép a túlnyomó; melynek még iparos osz lehet el különösen nyáron kukoricza földje nélkül, nehéz fekete, nyirkos majdnem agyagos talajban gazda-

gonyát Gömörben Rozsnyó vidékén Chászár András tesztette, ma Klenóczon ezzel van beültetve a község 30%-ka, Rima-Szombatban csak 2%.
olczon az almának mintegy 25, a körtének 40, a szilva diónak 8 válfaját ismerik; a szőlő kevés mindenütt, mbat mellett a »Pap harasztja« nagyszerű gyümölcsös s a Kikirics és Nagy hegy hajdan bő és vig szüretnek.

-Szécsen Coburg herceg uradalmában igen finom magyar rem.

ma völgyének másfél évtized óta élénk vasuti össze- ran: Feledből Tiszolczra, s ha reménylenünk szabad, közelebbről egész Rhóniczig is.

mőri iparvasutak hálózatának építését, a hova a mi tartozik az 1870. évi XXXI. tcz. rendelte el, s a nisterium egy consortiumnak adta ki; de a mely az

engedélyokmány 6-ik §-át be nem tartotta, s így a következő XXXVII. tcz. az iparvállalatok tulajdonosa előtt az engedélyt megszüntnek jelentette ki, s felhatalmazta a ministert, hogy a) a mag államvaspálya bányái állomásától Feleden keresztül ugyanazon pályára füleki állomásáig mozdony-vasutat építsen, a mely b) Bányarévétől Rozsnyón át Dobsináig, c) Feledből az a) pont által megjelölt vonalból kiindulva Tiszolczig ágazzék el.

Ugyanezen törvénycikkely határozta meg azt is, hogy a megjelölt vonalak kiépítéséhez és üzletképes állapotba való juttatásához az ország mértföldenként 100,000 frttal járuljon, s 311,000 5%-kal kamatozó és $\frac{1}{3}$ %-kal törlesztendő elsőbbségi kötvények által szereztessék be, a melyek fedezését az állam mértföldenként 18,038 ezüst forinttal biztosította; mihez az érdekelt felek is hozzájárultak s a 311,000 frton felül a még szükségrendő befektetett tőke kamatainak törlesztése végett a megnyitástól számítandó esztendőre 4,000 frtot vállaltak magukra.

A hitelművelet lebonyolítását az Unio-bank teljesítette, halmint minő szerencsével köztudomásu; ámbár, mint a pénzügyminis-terium 1867—1871. évi működéséről szóló munkában olvastuk, befolyással bírt a vállalkozásra a közjogi viszonyok megszilárdulása s a külföldnek erősödött hite hazánk életképességében.*

A Rima mentét ezek szerint ott, a hol még két évtized előtt kenderhámba fogott lovak, kalabinás, fakó tengelyyel ellátott kocsik és nehéz társzekerek tarkították: ma prűszkölő gőzmozdony robojja keresztül; s áruít a tót, a kishonti rengetek erdők melől kiszámíthatatlan előnyökkel viszi rendeltetési helyére a négysebb városok piaczára; úgy hogy valóban nem győzünk csodákozni rajta, hogy honnan, és miért kezd terjedni kivált az iparkodó, és nem a legszegényebb tót nép között az a maszlag, mely őket az oceánon túl fekvő ismeretlen országokba csábítja.

És itt, szerintünk, lényeges különbség van a tősgyökeres magyar és tót lakosság között. A tót elmegy néhány garast fakanalával a balkán szigetekre, sőt tovább is, a Chersonesus Köves-Arábiába; és vigan él. Tanuja voltam, midőn egyszer vándorló csapat utazott a bécsi hajón, a melyen a legvénebb egyike, csak akkor eszmélt fel igazán, mikor már a horgosra felszedték, s ha társai, illetőleg a józanabbak fel nem tartóztat-

* B. Pongrátz E. és Lukács B.: A m. kir. pénzügyminis-terium 1867—1871. évi működése. Budapest, 1873. 94 és 116 lap.

tőzé ugrik, hanem aztán elégségesnek gondolta mindkét dolog a parton ácsorgó asszonyok felé terjeszteni, s alkisebb könyhullatás nélkül oda kiálltani: »Ze by vám požechná!«

Így a magyar paraszt. A ki ha csak Jánosiba vagy költőzik is: megáll, még egyszer visszanez, s a falu torlázva tör ki a legmélyebb sohaj kebléből: «... Soha se jades falum tornya, nem mehetek vissza; sok az n!« — majd midőn annak ércznyelve imára kondul: mel folytatja — kongasd vén Robotos! bucsuztatót húzol! szeszatok messze utnak indul, s nem hagy itt egyebet, e javát, csendes szeretetét, nyugvó halottakat.*

FINDURA IMRE.

A KONGÓ NÉV EREDETE.

Kongó név eredetére általánosan ismert magyarázat az, hogy a Kongó név két részből áll a *ko* és *ngó* gyökökből, ** amely azt jelentené »a leopárdok hazája«. E magyarázatnál azonban elég tetszetős és érthető, de komolyabb kritikai bírálatot korántsem áll ki. Maga a *ko* gyök kétféle magyarázatot nyert ez ideig. Egyik értelmében hazát, földet, lakóhelyet jelent, a másik magyarázat szerint a *ko* azonos a *ku*-val, azaz az infinitivus prefixuma; a *ku* a haladás folyamatát jelent, s az afrikai folyók neveiben »folyó« értelemben van meg. p. o. Ku-ilu, Ku-nene, Ku-anza, Ku-ango (és nem Kwanza, Kwango) s így a Ko-ngo azt jelentené: Leopárdok

Magyarázatok összetétele azonban a bantu nyelvekben lehetetlen, s szabad arról megelégednünk, hogy a *ngo* szó nem jelent azt a fentebbi nézetekből hinnünk kell, hanem abban az esetben a prefixum *n* és a tiszta gyök *go*, szóösszetételekben a *ng* gyök ragasztatnak össze s az egész összetett szó kapja a *ng* jelumot. Maga a *ku* gyök pedig már igei természeténél

* H. E. A falu rossza III felv. 4 jel.

** Van der Meulen van de Velde: La région du Bas-Congo et du Kwilou Niadi. Roy. Belg. Geogr. 1886. No. 4. p. 349.

fogva is mint infinitivus csak tiszta gyökökhöz járulhat s ig sem a ko-n-go, sem a ku-n-go összetétel nem bantu és el nem fogadható.

Különbén nincs is szükségünk a Kongó névnek ilyen felosztására, mert az ily alakjában, mint egyszerű gyök szerepe s azt hisszük, néhány adat a bantu nyelvek összehasonlító nyelvészetéből és az Alsó-Kongó népeinek történetéből e szóra némi fényt vethet; mielőtt azonban ez adatokat összeállítanók, az Alsó-Kongó népi és nyelvi viszonyaira a következő megjegyzéseket bocsátjuk előre.

Az alábbi sorokban négy nép neve fordul elő, ezek a bakongo, babuma, bateke és bajanzi. A bakongok a Kongo folyam mellett e tengertől a Stanley-Poolig laknak, éjszaki határuk körül belül a Niari folyó; kisebb törzseik a bakongok, a basundi babunok, babvendék stb. A batekek keleten a Kuango és Kongo közt, nyugaton a Kongo és Alima közt laknak, de a k. h. 15. és 16.º foka közt még éjszakabra is felynomulnak. A babumák nyugaton és délen a batekek határolják, éjszak felé nem terjednek nagyon ki, mert a kijanzik körülbelül Bolobonál határu szabnak nekik. A kijanzik egyrészt a II. Lipót király tava és Kongo folyam közt laknak, másrészt a Kongo balpartjától addig nyomulnak nyugat felé míg a batekekkel nem érintkeznek.

A bakongok a kikongo, a babumák a kibuma, a batekek a kiteke és végül a bajanzik a kijanzi nyelvet beszélik.* E nyelvek rokonságáról meg kell jegyeznünk, hogy a kijanzi és kiteke nyelve egymáshoz legközelebb állanak, a kijanzi és kibuma legtávolabbiak, míg a kikongo körülbelül a kibuma és kiteke nyelv közt áll. Ezek után pedig áttérhetünk a Kongo szó fejtegetésére.

A Kongo név azonos a Rongo és Szongo nevekkal, mert I. mint Johnston mondja** a rongo p. o. a Musirong névben nem egyéb, mint egy romlott alak: »rongo ist das kon rumpirte Kongo«. Dr. J. Chavanne*** a portugál Nyugot-Afrikában tett utjában már nem a Musirongo, hanem a Musikongo alak

* A kikongo nyelvre H. Craven és Barfield Kongo-angol szótár használtam a Johnston javításával; a kijanzi, kiteke, kibuma nyelvek egyetlen hiteles forrás a Johnston műve, mert a Stanley kijanzi szógyűjtésének ménye töredékes és hibás.

** Johnston H. H. Der Kongo, Leipzig 1884. p. 19. und 371.

*** Dr. J. Chavanne, Reisen im Gebiet der Muschikongo. Petermann Geogr. Mitt. 32. B. 1886. No. IV.

nyug a térképen, mint a szövegben. Már ezek alapján
 zethetünk a Kongo és Rongo azonosságára, de úgy
 két névnek a Szongoval való azonosságát sokkal jobban
 ja a kikongo, kiteke, kibuma és kijanzi nyelvek össze-
 nyelvészete.

z összehasonlító nyelvészet kimutatja, hogy az elősorolt
 Kongo melléki nyelvben a k-nak r-ré és sz-szé, vagy
 k-vá és sz-szé, s végül az sz-nek k-vá és r-ré válto-
 csak gyakori, hanem hangváltozási törvény. E törvények
 tlenül ezen hangokra, mint az egyes hangcsoportokra
 zznak a következőképen:

szavak egy részénél a torokhangnak az egyik nyelv-
 gő felel meg a másikban; p. o. antilope = nka (kongo
); bolha = ngina (kongo), ncsina (teke); szárnyas =
 kongo), nkulu (buma); méz = nuzsi (kongo), nukhi
 o.

szavak egy más részénél a kikongo nyelv sziszegőjének
 hang felel meg a kiteke, kibuma és kijanzi nyelvek-
 o. álom = ndoze (kongo), ndole (teke); varázslat =
 ngo), ngili (buma) stb.

szavak egy harmadik részénél a kikongo nyelv torok-
 a kibuma nyelvben folyékony felel meg; p. o. láb = kulu
 ulu (buma) stb.*

törvények közül az első által megérthető a kongo
 szongora.** a másodikon alapul a szongo változása

helyett rulu-t is írhatunk, mert a feketék itt az r-et nehezen
 eni s többnyire l-nek vagy ritkábban d-nek ejtik ki. Lásd Lieven,
 apon.

Szongo alak Magyar László utazásaiban is előfordul az Upa vízésés
 ben, a Faroszungoban. (Magyar L. Délafrikai Levelei, Pest, 1857,
 e szó első felének a farónak jelentését illeti; az azonos a kibuma
 mely előrag (prefixum) nélkül bvaro vagy faro lesz s mely a
 vben bvatu a kijanzi-ban pedig bvengo. Ez a három szó csolnakot
 azért pontos jelentés a folyamra nézve, mert az csakugyan ezen
 stől kezdve hajózható lefelé, s így azon szó Faroszungo nem
 bet, mint csolnakázható kongo. E szavak értelme és e népek-
 negmagyarázza egyszersmind azt is, hogy Magyar László óta
 smeretes többé a vízésés ezen neve. E nevet a bakongok nem
 mert a faro gyök az ő nyelvükből teljesen hiányzik s a csolnak
 ész más gyökből alkotják. Magyar László e nevet valószínűleg
 az expedíciójához tartozó babuma szolgától hallotta és jegyezte
 paiak azonban a kongo torkolathoz menvén a bakongokkal érint-

rongora; s végül a hamadik megmagyarázza a kongo változását rongora. Ezzel megegyezik az, hogy a bakongok csakugyan a Kongó alakot használják a folyam megnevezésére, a szongo kiteke alakig a rongó romlott alaknak tekintendő, mely valószínűleg nem csak ismeretes de használatos is a kijanziknál a folyam megnevezésére, minthogy náluk a kongo alak dárdát jelent, s nem valószínű, hogy ugyan azon szót használják a folyó jelölésére is. A kongó szó dárda jelentése már eltűnt a többi három nyelvben s azok egészen más gyököket használnak e fogalom kifejtésére (kongo: dionga, teke: masuo, buma: isua),

Mindezt pedig e népek története is igazolja. Arra, hogy egy szó tulajdonnévvé változzék és eredeti jelentését elveszítse sok idő kell, következőleg az a nép, melynek nyelvében ezen változás már megtörtént, régibb eredetű, mint az, a mely ugyan azon gyök eredeti jelentését még ismeri, s ebből azt állapíthatjuk meg, hogy a bakongok az első bantu törzs voltak, melyek a Kongóhoz kerültek, míg a kijanzik az utolsók. A nyelvi rokonság foka, valamint a népvándorlásnak az authropologiai vizsgálatok által megállapított menete mindezt igazolja. Így tény az, hogy a bakongok északról jöven a bennszülött lakosságot a parthoz szoríták, részben pedig velök vegyültek, a mely vegyülés rajtuk ma is kimutatható. A bakongok nyelve azóta, hogy északi őseiktől elszakadtak, tetemesen megváltozott: Moffat, Müller, Bleek és más nyelvészek régen észrevették az afrikai nyelveknek bámulatosan gyors fejlődését és ezen szabály alól a kikongo kétségen kívül nem képez kivételt. Fel kell tennünk, hogy a bakongok azután északról a babumák szoríták a tengerpart felé, mert csak így érthető ezeknek a batekektől és bajanziktól, körülzárt helyzete, másrészt nyelvük rokonsága a kongókéval. Ugy látszik azonban, a babumák inkább éjszaknyugat felől jöhettek, levonulván azonban a Kongóhoz északról a bajanzik nyomásának kellett engedniök, kik azután kelet felől is határt szabtak nekik, míg a batekek északról délnyugat felé hatalmasodtak el s nyomultak elő a Kongóig, a bakongok és babumák közé ékelve magokat s ily módon körülzárva ez utóbbiakat. A folyónak természetesen

keztek a legtöbbet s ezek elnevezéseit fogadták el. Azokra pedig, vagy inkább az európaiakra nézve fontosabb volt az a kis falu, melyet Magyar László nem ismert, melynek nevét viseli ma az első vizesés s mely az angol Tuckey végzetes expedíciójának tönkre jutása által szomorú nevezetességre tett szert: Jellala.

e maradt meg, melyet a legrégebb nép adott neki s olt az új népeknek a kész nevet elfogadni, mint ujat a Tuckey által felfedezett »Meuszi Niadi« — valamennyi adója — név újabb eredetű, értelme még nem homá- s nincs is oly szélteben használva, mint amaz.

óól kimutattuk, hogy a »Kongo« bantu gyök, mely ongo és szongoval, dárdát jelent a kijanzi nyelvben. ben értelme elhomályosult és tulajdonnévvé változott. k először adták a folyónak e nevet, mint legrégiebbek s az ő nevük is innen származik. A bakongo azt je- laviselő ember«, a Kongo mint folyam név azt jelent- »gyors mint a dárda«, különben valószínű, hogy a t ezen néptől kapta, a mely mellette oly sokáig lakott mas birodalmat alkotott

IFJ. JANKÓ JÁNOS.

KÖNYVÉSZET.

Civilisations de l'Inde par le docteur Gustav Le Bon, le ministère de l'instruction publique d'une mission ar- dans l'Inde. Paris. 1887. (742 lap.)

egyike azon országoknak, melyek mindenkor nagyban onták a tudósok, az utazók, a művészek és költők figyel- latára és talajára, éppen úgy mint lakosaira nézve a mindenkoron egészen különböző világot képezett. Bölce- sa, művészete és irodalma, művelődése és hittvallása sem hasonlít ahhoz, amit mi itt nyugaton ismerünk. Ágas ország az egész világ egyesítése a történelem hasisának élő összefoglalása, hű képe azon munkás állóhelyeknek, (fr. = étape-oknak), melyek az első nép- a barbárság kezdetleges állapotából modern civilisá- ták. Le Bon doctor könyve, kitűnő szövegénél és stratiónál fogva, melyek Indiának teljes élőképét adják, ama mérhetetlen csodaszerű országgal, melyet leír.

foglaljuk össze röviden az éjszaki Hindosztán legvi- ei egyikének történetét és azután emlékezzünk meg ama golokról, a kik — leigazván a legtöbb benszülött, illetve ppet — öntudatlanul dolgoztak az onnan messzelakó rdekében.

Radsputana azon nagyterjedelmű vidék, mely az Indus folyótól Agra városig, a Pöndcsab déli határaitól a Mahratta államokig terjed. Nyugati felében elterül a nagy Thar puszta, melyben félig vad törzsek bolyongnak; keleti felét számos folyaszeldeli, melyek között fensíkok és hegyek emelkednek. Ezen hegységek legfontosabbika az Aravulli hegyláncz, melytől délnyugot felé az Abu hegység hatalmas tömege ágazik ki.

Radsputana területének szabálytalansága egyik főoka annak, hogy az itt lakó néptörzsek össze nem olvadtak úgy mint a Gangesz és Indus síkságain. Különválva megmaradtak, megfelelőleg az illető völgyek, fensíkok és hegyek különböző tájainak. A folyók mellett terülnék el a földműveléssel foglalkozó turáni zsátók kunyhói; a fensíkon emelkednek a harcziás természetű árja radsputok megerősített várai; végre, a magas lejtőkön és a hozzáférhetetlen erdők mélyében, ott védik a bhil-ek ősi szabadságukat.

Az ország a radsputoktól vette nevét; mert ők uralkodtak felette s mert ők még ott most is igen hatalmas népcsoportot képeznek de különben India éjszaki részében szétszórtan mindenütt találhatók tisztán avagy más népségek közé keveredve.

Jóllehet hogy a történelem — kivált eredetök régiségének tekintetében — nem mindig egyezik hagyományaikkal, annyi mégis bizonyos, hogy a radsputok — típusuk tekintetében — India legszebb és legtisztább népfaját képezik. Magas elegáns termetűek; testbőrük világos és fénytelen, szemök nagy, jól metszett, sötét-sárga vagy szürke; sasorruk van, finom, rezgő orrlyukakkal; gazdag hajzatuk fekete s göndör, szakálluk hosszú s nagyon sűrű; gyakran szerfelett megnövesztik szakállukat vagyis inkább barkójukat, melyet aztán fejök tetején hajjukkal kötnek össze. Az asszonyok hasonlóképen nagyon szépek, A radsputok között van egyszersmind a világ legrégebbi nemessége, Odeypur radsája az egyedüli fejedelem, a ki mondhatja, hogy ősei már több mint ezer esztendő óta uralkodnak.

A régi radsputok története előttünk ép oly ismeretlen, mint India többi régi államaié; de a hindu hagyományok sokat beszélnek hőseik nagyszerű tetteiről, rettentő csatákról, melyeket a muhamedánok ellen vívtak; borzasztó ostromokról, így Sittor ostromáról, mely alkalommal a nők ezrei inkább a lángok martalékává lettek, mintsem hogy az ellenség kezei közé jussanak, és a védők mind egy szálíg elvesztek, de meg nem adták ma-

ez bizonyítja e faj ősi vitézségét s ki is válik bárgyóvá a hindúk tömegéből, kik egészben véve eléggé

a muhamedánok Indiát ellepték, ott találták a radspu-alkodva az éjszakai városok és még a Gangesz sikká is a mai Bengáliáig. Birodalmok éjszakon az Indus től az Agra mellett folyó Dzumáig, délen pedig a Vindig terjedt: egyszóval India egész éjszak-nyugati részét oglalta.

időn e termékeny vidékekről visszaszorítottak, a mai a kevésbé hozzáférhető és könnyebben megvédhető zódtak vissza. Területek ma tizenkilencz államra oszlik: enhat a radspu- birtokában van. Az első hely lamát illeti.

V. századig a radspu- sikeresen védekeztek a mu- ellenében; komoly veszedelem csakis fővárosuk Sittor után fenyegette őket. A mogul birodalomba csak Akbar zettettek, de maga e bekebelezés is inkább névleges tényleges. Akbar meghagyta szervezetüket, nagy mé- adott főembereiknek a hadseregénél s nélkül vett radspu- Utódai utánózták.

radspu- államok ősi alkotmánya egyedül élte túl azon egrázkodtatásokat, melyek Indiában a századok hosszú egymást követték. Egyedül az ő szokásaik nem vál- degen befolyás következtében.

muhamedánok Indiában is ugyanazon mélyre ható voltak, melyet a világnak minden általok meghódí- rára gyakoroltak. Azon hét évszázad alatt, a meddig aralkodtak, a hindu nép igen nagy részének vallása, vévészete tökéletesen módosult. És eme átalakuló be- lélte a győzőket, mert Indiában — a hol az angol be- számbavehető — még most is vagy ötven millió hindu mohamed vallását.

et, hogy az iszlam vallást már a VII. században be- ába, mégis csak a XI. század kezdetén terjesztette b mértékben kelet felé Mahmud török kalandor, a ki egyes vidékén (Afghanisztanban Kabultól délre) füg- lelemséget alapított magának. Háza 986-tól 1186-ig Ghazniban és Lahorében, amikor azután ghuri Mahmud a ki szintén afgan hódító vala. Vezéreinek egyike

maga is alapítója lett egy uralkodó családnak, mely 1290-ben halt ki. Ama hódító fejedelemnek köszönhető a híres Kútatornya Delhiben. Utódai közül leghiresebb vala Altmash, kinek nagyszerű mausoleumát ma is csodálják Delhiben. Azután több más királyi család következett egymásután.

1398-ban a nagy mogul Timur vagy Tamerlan lepte el Indiát. Kirabolá Delhit, de tulajdonképen csak végig vonult a félszigeten viharként és nemsokára visszatért hazájába. A fejtelenséget, melyet előidézett, csakis dédunokája Báber szüntette meg, ki Agrában halt meg 1530-ban. De a Báber és utódai által megalapított mogul hatalom tényleg csak India éjszaki és középső részére terjedt ki.

Humajun (1530—1556) Báber fia, apja volt Akbar császárnak (1556—1605), a ki a hindu népeknek a mohamedánokkal való összeolvasztására törekedett: hindu fejedelmi nőket vette feleségül, különbség nélkül alkalmazott főhivatalokra mohamedánokat és hindukat, s megkísérelte e két nép építészetének egyesítését.

Több intézménye megmaradt és eljárását az angolok gyakran utánozták. Példáját követte fia Zsahanguir (1605—1628), de nem unokája Sah Zsehan (1628—1658), a ki székhelyét 1637-ben Delhibe tette át. Nagyszerű palotáját az angolok ugyan részben már lerontották, de az, a mi még belőle megvan, mutatja hogy ez a világ egyik legszebb emléképülete.

Fia Aureng-Zeb (1658—1707) még apjánál is türelmetlenebb volt a hinduk irányában. Megdönté a Dekkánban fennálló két mohamedán királyságot (Bizsapur és Golkonda) és egy pillanatra hatalmas alá egyesíté egész Indiát. De Bizsapur és Golkonda bukásával azon végbástyák is elestek, melyek birodalmának első sorban a Mahrattok ellenében védték. Fanatizmusa és nagyra való vágyása előkészíté óriási birodalmának bukását. Aureng-Zeb majd Agrában majd Delhiben székelt.

A mohamedánok uralma, melynek történetét röviden összefoglaltuk, körülbelül hétszáz évig tartott; de India egysége e hosszú idő alatt csak látszólagos volt. Számos mohamedán kormányzó függetlenné vált s önálló királyságokat alapított, melyek voltak Górnál, Golkondánál, Bizsapur stb. Egész Indiát első ízben csak is egy pillanatra egyesíté Aureng-Zeb. De halálával a mogul hatalom is véget ért Indiában: a mahrattok, afghánok, szikok, dzsátok, radspuók és egyéb mohamedán fejedelmek mind ga

i kezdének és kiki önálló királyságot szabott ki marriás holt testéből.

ng-Zeb utódai már csak névleges urai voltak Indiának. an kivivja függetlenségét, és 1723-ban Nizam vezér ot, mely mai napig is fenn áll Nizam név alatt Hyde-rossal.

ia sahja Nadir 1739-ben Delhibe tört és elrabolta a üjtötte kincseket. Oly nagy zsákmányt vitt akkor ogy egy milliárdnál többre becsülték.

ghánok 1747-ben elfoglalták Lahorét és a Pöndzsahot attok, felhasználva a zürzavart, hatalmukba kerítették n legszebb részeit. De abban a pillanatban, a mikor k már az egész félsziget elfoglalására gondoltak, meg- a híres Paniputi csatában, melyet az afghánok ellen elyben állítólag kétszáz ezer ember vérzett el.

pen e kedvező pillanatban léptek föl az angolok Clive se alatt, (— a francziák után, kiket egy ideig Duplei irányban vezetett).

mogul birodalom teljes megsemmisülése nem volt üve. Több mint egy évszázadon át még mindig voltak lok Delhi trónján, de hatalmuk mindinkább tünedezett az angolok egyszerű pensionáltjaivá lettek; és midőn mogul foglyúl esett 1857-ben, a tekintélynek még az sem rendelkezett azon városban, melyben apái ural-

geographiája, ethnographiája, története, civilisációjának édek, braminok, buddha, mohamedán stb. korszakok), satiojának emlékművei, hit, intézmények, erkölcs és szokások, mind az foglaltatik Le Bon doctor, 742 dő nagyszerű művében, melyet minden művelt ember b élvezettel és örömmel fog olvashatni. (Revue de 7.) *Th. Gy.*

ographiai nevek helyesírásáról. Irta Laukó Albert d rétű 15 lap. Megjelent a székelyudvarhelyi kir. állami XVI. évi értesítőjében. 1887.

dekes értekezés sok megszívlelni valót nyújt abban a rban, mely különösen a külvilágrészek földrajzi ne- ása és kiejtésében uralkodik. Nem hisszük, hogy ilyen onnal czélt bírjon érni, de azért a szerző fölösleges m végzett, mert nyilvánvalóvá tette, hogy a földrajzi

nevek egyöntetű és helyes írása-ejtése csak olyan méltó társ nemzetközi megbeszélés- és megállapodásra, mint a nemzetközi mérték-, tér- és időszámítás. Kifejezett nézeteinek legtöbbször megegyezhetünk, de értékes ezeken fölül e terjedelmére nézve kis munkában a mellékelt földrajzi szótár, mely egyes földrajzi nevek értelmét adja. *H. I.*

A magyarországi Kárpát-egyesület évkönyve. XIV. évfolyam. 1887. Négy melléklettel. Az egyesület kiadványa Iglón. 8-ad kötet. 256 lap.

Tartalma: 1. Az abauj-torna-gömöri barlang vidék (1—4) Siegmeth Károlytól, magyarra fordította Dr. Raisz Gedeon; sz. mellékletül szolgál hozzá a »Czukorsüveg« nevű hegyesücs-képződmény rajza a szádellői völgyből, Wildner K. fényképe után. 2. A Hernád forrásvidéke és felső völgye Iglóig (49—63) Schober Alberttől. 3. A Gyömbér az Alacsony-Tátrában (64—76.) Dénes Ferencztől, magyarra fordította Mortenson Ede. 4. Utirajzok Árva vármegye déli részéből (77—119.), az árva-liptói mészkőhegység hosszmetriai felmérése (hosszmérték 1:150,000, magasságmérték 1:80,000 arányban) Dr. Thirring Gusztávtól. 5. Kirándulás a Krivánra (120—142.) Mihalik Józseftől; szép kivitelű melléklettel, melynek címe »A Kriván Pod-Bánszko felől« Divald K. fényképe után. 6. A Gehohl (143—122.) Münnich Sándortól, fordította Somogyi Géza. 7. A vegetáció kifejlődésének időpontjai Magyarország éjszaki felföldjén (153—179.) III. folytatás. Dr. Staub Mórictól. 8. Van tüntetve a phytphaenologia Selmezbánya, Szent-András (Zólyom megye), Szepes-Igló, Szklenó (Bars), Szliács (Zólyom) és Bánya (Bars), Ungvár vidékeiről. 9. A Kisnyereg-hágó (180—184) Róth Mártontól. 10. Egyesületi ügyek. 11. Az egyesület 1885—1886 évek közt belépett tagjainak névsora. Volt az egyesületnek tagja 1884-ben 2602, 1885-ben 2999, 1886-ban 3194, köztök hazai 3007, osztrák 126, külföldi 61. Apró közleményei a következők: 1. A Siroka (2215. m.) 2. Az Oltványi-forrás Tátrafüreden, képpel. 3. A »Kárpáti muzeum« Poprádon, képpel. 4. Az »Erdélyi Kárpát-egyesület« évkönyve (ismertetés.) 5. Rövid közlemények magyarországi hegyvidéki egyesületekről: a) Deutscher und Oesterreichischer Alpen Verein. b) Oesterreichischer Touristen-Club Dénes Ferencztől. Az előbbi egyesületnek 1886-ban 18045 tagja volt 140 osztályban, az utóbbinak 86 osztályban 11432 tagja. *H. I.*

Tátrafüred óghajlati gyógyhely, vasas és szénsavas forrástelen hidegvíz és törpefenyű fürdőhely, valamint kies fekvésű vadregényes

rövid leírása. Touristáknak tájékozásul, Tátrafüred tér-
Kassán. Ára füzve 40 kr.

pos, zsebkiadású füzet a Löcsén székelő »Szepesi
s központi takarékpénztár részvény-társaság«-nak,
Füredi gyógyhely tulajdonosának van ajánlva és be-
Tátra-Füred irodalma iránt tájékoztat. A munka nyelve
en ismertetés németül is meg van benne. Tartalma
: 1. Utazás és közlekedési eszközök. 2. Helyrajz.
rendezés. 3. Mulatság és szórakozás. 4. Élelmezés,
eszközök. 2. Tátrafüred környéke, séták és kirándu-
rolabb eső kirándulások. 7. Útmutató minden irány-
k a fürdőhelynek tervrajza magyarázattal ellátva jó
nyujt, daczára hogy csak fekete szín van alkalmazva
nyvecske azoknak, kik e méltán fölkapott magyar
tni kívánják. *H. I.*

in kartographischer Darstellung von Herodot bis heute.
arte und 17 Nebenkarten. Entworfen und mit einem
Texte versehen von Professor Dr. Friedrich Umlauf.
Leipzig. A. Hartleben's Verlag 1887. Ára e 8-adrétű
szöveggel ellátott füzetnek 1 frt 10 kr.

ek és zeneműveken a kiadási év nem mindig van
nt egyéb irodalmi termékeken; meglehet azért, hogy
lölő ne legyen. A »sötét földrész« képei azonban
ól azon az alapon szoktak kivételt alkotni, hogy
e évét, föltéve, hogy mindig a legújabb adatok alapján
rki meghatározhatja pár év különbséggel, ha az af-
utazások fejleményeit figyelemmel kíséri, mert e tér-
den újítás tájékoztatja őt. Jó szolgálatot tett Umlauf
rebocsátásával a földrajzi irodalomnak, mert kiegészít
»Atlas von Afrika« című munkát, melynek ismer-
idején hoztuk. (Földr. Közl. 1886. 159—161. lap.)
a mű 56+60 cm. kiterjedésű lapon 18 térképet ad
fő kép, melyet 17 karton környez, Andree és Scobel
ján 1887-ről van 1 : 30,000,000 arányban és feltünteteti
területi beosztás mellett egyúttal a legfrissebb talaj-
sok megállapodásait. E 4 színben nyújtott térkép-
izléses berendezésével is kellemesen hat a szemre.
aloldalt van Herodot Afrikája 450-ről K. e., alatta
é 200-ról szintén időszámításunk kezdő pontja előtt.
kban Pomponius Melaé 41—54. évekről K. u. rajta

Afrika egész sziget. Tovább Ptolemaeusé 150-ről, Edrisié 1154-Ibn Al Wardié 1232-ről, Fra Mauroé 1457—1459 évekről; Belu Mártone 1491—1493-ból a megelőző kettővel együtt latin nyelv alább Juan de la Cosaé 1493—1500-ról spanyolul. Diego Rib térképe 1529-ről megközelíti már alakjával a mai Afrikát; még inkább Mercatoré 1541-ről; visszaesést mutat azonban Müns Sebestyéné 1544-ről. Utána jön O. Dapperé 1676-ról. Vízrajz szempontjából érdekes Joh. Bapt. Homanné 1711-ről. rajta Niger, Nilus, Limpopo (Infantes) felső folyásaikban összeérve furkálnak, s Afrikát 3 szigetre osztják. D'Anville térképe 1761-szól, C. G. Reichardé 1820-ról Stieler kézi atlasza 1823-iki adása után és közel áll a már ma megállapított viszonyokhoz, még közelebb Stülpnagelé 1850-ből Stieler atlasza III-ik kiad. után. És ez különösen Afrika egyenlítői belső vidékét tekintve sokkal fejlettebb, mint F. Friedé, mely jóval nagyobb alakban szintén 1850-ben jelent meg Bécsben; vagy mint Schönberghasonlóképen Bécsből, de évszám nélkül. Nekünk 1843-ban I. sz. szonyban jelent meg egy iskolai kézi atlaszunk »Az egész világ felülete huszonnégy földabroszon a legújabb adatok szerint« ez alatt, és annak 4-ik lapja ábrázolja Afrikát, de nincs okunk szégyenkezni miatta az egykorú német térképekkel szemben. H.

A földrajzi encyclopaedia, mely a »Wissen der Gegenwa-
ez című vállalat köteteiből kifejlik, részben volt már ismertette foly-
iratunkban (Földr. Közl. 1885. 611—613. lap). Azóta követke-
kötetek jelentek meg annak keretében:

Természettani földrajzi tartalmú:

1. Der Ozean. Eine Einführung in die allgemeine Meer-
kunde von Dr. Otto Krümmel. 1886. 242. lap. 77 ábrával (58. sz.)

Földrajz-történelmi tartalommal:

2. Die Entdeckungs- und Forschungsreisen in den heid-
Polarzonen v. J. Löwenberg. 1886. 152 lap 8 térképpel (52. sz.)

Leíró földrajzi tartalmúak:

3. Die Schweiz von Dr. J. J. Egli 1886. 219 lap. 48 tér-
képpel (53. sz.).

4. Russland. Einrichtungen, Sitten und Gebräuche II. A
theilung. Staatverwaltung und Landesvertheidigung. Kirche u
Geistlichkeit. Die Nation und ihre Stände von Friedrich Mey-
von Waldeck. 1886. 235 lap, 18 teljes és 31 kisebb képpel (49. sz.)

5. Klein-Asien von P. de Tchihatchef. 1887. 188 lap, 1 térk-
és 19 ábrával (64. sz.).

agaskar und die Inseln Seychellen, Aldabra, Komoren, enen von Prof. Dr. R. Hartmann. 1886. 152 lap, 23 kisebb képpel (57. sz.).

zi tartalmú:

Kulturgeschichte in einzelnen Hauptstücken. II. Ab-
ie Gesellschaft: Familie. Eigenthum, Regierung und
. Abtheilung: Geistige Kultur: Sprache, Kult und
von Julius Lippert. 1886. Összesen a két rész 434 lap,
(47. 48. sz.).

inden egyes, préselt vászonba kötött darabnak 1 márka,
ható mindenik. Olyan derék vállalat ez, hogy a K. m.
dományi Társulat is jónak látta könyvkiadó vállalata
évi ciklusába Krümmel és Löwenberg itt fölemlített
át magyarra fordítás végett fölvenni. *H. I.*

Hunyadmegye közigazgatási térképe. Az adatokat szolgáltatta
Imán alispán. Rajzolta Szinte Gábor reáliskolai tanár.
gyar kir. állományomból. Hunyadmegye tulajdona.

Hunyadmegye tevékeny alispánjának Barcsay Kálmánnak
ell első sorban betudnunk, hogy e hely- és néprajzilag
ltozatos törvényhatóság térképével rendelkezhetünk.
edelmű megyének Hatsek által rajzolt; de épen a
elyszerkezet miatt igen sötétté alakult térképe mére-
se hasonlítható össze az itt szóban forgóval, mely
a nagy katonai térkép kétszeres arányában 1 : 144.000
nt ilyen a szétszórt hegyközségek, szállások, (Krangu)
is világosan szemlélteti. Miután a domborzati con-
yalatait szerző mellőzte: annál kitetszőbbé váltak a
erek, melyek alakulása a vizválasztókat is észrevehe-
Szerencsés gondolatnak mondhatjuk: hogy a mezei
a eső területeket a rajzoló egészen világosra hagyta,
geket barnásszürkével jelzi. Eljárásának egyedüli s
merőnél igazán zavarólag ható hátrányát látjuk abban,
asi rétek s a tenyészrégiókon túlemelkedő kopárságok
maradtak, úgy hogy igen könnyen összezavarhatók
latt álló völgyekkel.

önben nagy gonddal készült térképen a legkisebb
z utolsó stináig mindent megtalálhatunk. A pirossal
k, tanyák, még egyenként is szembeötlenek s a kék
i hálózata világosan megkülönböztethető.

es ujitásnak kell vennünk a szokásos jelzéseken

kivül a hideg, meleg fürdők, ásványvizek, bányabarlángok, őskori és római telepek önálló megkülönböztetése, úgy hogy a megyében szép eredménnyel működő történelmi régészeti társulat tagjainak felfedezései egészen 1886. végeig már érvényesítve vannak s épen ez okból iskolákban kiváló szolgáltatásokat várhatunk a szép térképtől. Ennyi körütekintés mellett némi meglepetéssel tapasztaljuk, hogy például a kisebb térképeken is feltüntetett piskii, kenyérmezei csatahelyek a gazdag jelzés kimaradtak. Annál gondosabban felölelve találjuk a már érintett természeti és archaeologiai nevezetességeken kívül a közlekedési hálózatot. Az országos és megyei útakon kívül a járási, községi utak, sőt a lovas és gyalogösvények is aprójjára fel vannak tüntetve, úgy hogy turistáink a legbiztosabb utmutatót nyertek a térképen, miután Barcsay alispán a tervező és Szinte G. rajzoló az ösvényeket saját tapasztalásaikból s más alapos helyismerők utbaigazitásai szerint egészítik ki s így a jelzések a legvadabb hegyvidéken is teljesen megbízhatók.

Hogy a tömérdek oláh és szláv eredetű hegynév tömlőjében tévedések is fordultak elő, azon alig csodálkozhatunk. A metsző előtt a Polaga és Pélaga, Cilsag és Gilsag stb. közt hiányosság alig tűnhetett fel, s még olyan argusi szemekkel se kereshetők el itt a tévedések.

Részemről a feladat nehézségeit összemérve az elért eredményvel csak dicsérettel adózhatom úgy Barcsay alispánnak, hogy régi óhajuk megvalósulását intézkedéseivel lehetővé tette, mi szinte Gábor tanárnak, ki látható előszeretettel és tanulmányosságjal járt el megbízatásában, s oly pontos adatokban annyira gazdag térképet állított elő, minővel kevés törvényhatóság dicsekedhet s mi által a szigorúbb tudományos követelményeket is kielégíti. Az államnyomdát a díszes kiállításért, összhangzó jelbetűk alkalmazásáért szintén elismerés illeti. * *T. G.*

Dr. Réthy László: **Az oláh nyelv és nemzet megalakulása**. Budapest 1887. 270. l. Ara 2 frt 70.

Hogy ethnologiai munkát mutatok be a Földr. Közl. olvasóinak, teszem azt kettős okból. Először a nyelvészeti alapok kutató ethnologia az ethnografiának bevezető része, tehát valószínűleg közé hozzá a földrajznak, melynek, bármit is mondjanak a te

* A kiadótulajdonos megtehetné, hogy kiadványából egy példányt a térkép-tárunk számára beküldene. Szerk.

zárók, első sorban az embert kell mindenhol szemé-
 ni; a második ok, mely e jeles munkának, egy fiatal,
 tudós művének bemutatására serkent — magának a
 tanulmányról való elbeszélésnek önálló felfogása, magyar
 és tárgyának közérdekűsége. A rumén nemzet ügy-
 szemünk előtt alakult, terjedt s ma oly ethnographiai
 azánk keleti részeiben, melylyel mindenkinek számolni
 Magyarországon ethnographiai fejlődése érdekel.

ny a ruménséget az albánoktól származtatja és őshazáját
 felfogástól eltérőleg a Balkán félsziget nyugati tenger-
 Dalmáciába helyezi. Elég határozott vélemény, eredeti-
 lane meglepő, mert a ruménséget eddig a trák nyelv-
 származtatták, * dákokkal, getákkal hozták rokonságba,
 míg az illyr nyelvterületen jelöli ki keletkezésének helyét,
 nek és albánok rokonságát vitatja.

kül, hogy szavaimra valami különös súlyt fektetnék,
 lvészettel specialiter nem foglalkozom, mégis Réthy
 jának kiindulási pontját és fő elveit nem hagyhatom
 megjegyzés nélkül.

den előtt a rumén nyelv anyaga hívja ki a kritikát.
 erint a ruménség olasz anyagot beszélt, de ő maga
 Cihac abbéli állítását, hogy az olasz szóanyag, a latin
 nguának csak $\frac{1}{3}$ -e ment át a ruménbe, Cihac szerint a
 szláv kölcsönvétel, amit R. is helyesel, mert a szláv
 külön szakaszt szentel; de hát micsoda nyelv anyag volt
 iányzó $\frac{2}{3}$? Albán-e vagy más? Ha albán, melyik dia-
 való?

ormát illetőleg, R. szerint az albán nyelvben találjuk
 mén nyelv benső képét. Olasz keretbe illyr rendszert,
 tást vitt bele a rumén. Az a benső kép: az albán (R.
 illyr) és rumén nyelv hasonlóságainak találkozása külö-
 az articulus hátravetésében, a számnevek képzésénél,
 birtokviszonyainak kifejezésénél, az infinitivus s a
 körülírásában nyilatkozik.

adhatatlanul ez R. művének legnagyobb gonddal kidol-
 szte. Ha teljes mértékben sikerül a két nyelv benső
 ut, nevezetesen a ruménnek illyr voltát kimutatni —
 kugyan halomra döntötte R. az eddigi theoriákat mind.

Csakhogy olvasás közben két körülmény csorbitja meggyőző érveinek élet. Az egyik az, hogy az említett nyelvhasolóságok közül egyik másik nem kizárólag a rumén és albán nyelv sajátossága. Az articulus hátravetése p. megvan a bolgár nyelvben a lito-szlávban, a germán-csoport skandinávi ágában, sőt egy négepathois-ban is. Az infinitivusnak nincsen a ruménben grammatikai formája, de a bolgár nyelvben sincs meg. (Bebizonyították: Diez, Miklosich). A bolgár szlovénekről pedig geographice valószínű, hogy saját külön dialectusukat trák nyelvrokonokon építették; nem lehetetlen tehát az sem, hogy a ruménség a bolgarság említett nyelvtani analogiáját trák és nem illyr (albán 84. l.) forrásból vette,

A másik körülmény éppen ezen trák és illyr nyelvcsaládok kérdése.

A kettőnek kiterjedési körét maig csak nagyon általánosan ismerjük. Azt tudjuk, hogy a hol a Balkán-félszigetnek transversalis hegyrendszere kezdődik, fel a Dunáig s le a tengerig trák népek hazája volt. Az illyr nyelv kiterjedési területe pedig a dél-körös hegységek tájékán, a tenger mellékén húzódott. Amaz nagyobb, emez kisebb. De azt is tudjuk, hogy e nagy nyelvcsalád dialectusainak csak romjait hagyta itt-ott elszórva. Ezekből pedig bajos, legalább eddig nem sikerült az ős illyr és trák nyelv anyagát és rendszerét rekonstruálni. A Balkán-félszigeten divó és divatban volt vulgaris nyelvek közül szótárszerűleg és formailag, történelmileg csak az új görög nyelv van feldolgozva (Mullach műve), a többiek kutatásra és feldolgozásra várnak. Hogyan beszéltek tehát az ős rumének, illyrül-e vagy trákul, azt bizony senki sem tudja. Lehet, hogy az illyr nyelvek valamelyikén, talán albánul, ha az albán csakugyan az illyrség élő képviselője, lehet, hogy a trák nyelvcsoporthoz valamelyik dialectusán, mint azt régebben hittük.

Az albán nyelv ethnologiai helyzete, nyelvrendszerének belső képe Hahn, Miklosich kutatásainak daczára sincsen tisztába hozva. Nyelvészeti talány, akár a baszkok nyelve nyugati Európában. Hogy zagyalék nyelv,* akár az angol, az a rendelkezésünkre álló szóanyagból szembetűnő, hogy különös nyelv-sziget a Balkán nyelvek csoportjában, az is bizonyos, de hogy különössége, belső képe illyr-e vagy trák vagy más eredetű, ki tudná ezt ma eldönteni?

* »Nyelvökben annyi latin, szláv, görög, kelta, török szó van, hogy az igazi albán, illyr vagy pelag szókat a sok keverék mellett majdnem elűnnek.« Hunfalvy: Dél-Európa: 300 l.

ánok illýrsége még nem dogma, s ha Réthy kulcsül-
 vet használja, nézetem szerint, (mely, hangsúlyozom,
 nem szakszerű) — találhat, talál is rokonságot a
 s rumén között, de be nem igazolhatja a ruménség
 n trák) eredetét. A rumén dialectusok teljes szó-
 ga és alapos etymológiája fogja majd kezünkbe a
 gáltatni, mely nyitjára vezet azon ős dialectusnak,
 ruménség a romanizálás előtt beszélt. A Balkán-fél-
 ennyi nyelveinek alapos feldolgozása (görög, szláv,
 kútfők) pedig fogja azután eldönteni, hová tar-
 rumén dialectus, az illýrséghez-e vagy a trák nyelv-
 Ennyit általában. Lássuk most a munkát fejezetenkint.
 fejezet az oláh nyelvnek hangtani, szerkezeti
 mertetése. Eredményül azt hozza ki a szerző,
 rumén nyelv 3 ága (dunai, isztriai s makedoniai) egy
 kezett, b) hogy a rumén nyelv az olaszszal magya-
 hogy a rumén nyelv szerkezete nem felel meg a nyugati
 neknek s d) hogy a román nyelv eredeti anyaga a
 nek között a legszűkebb terjedelmű.

odik fejezet e kérdéssel foglalkozik: Dáciai ere-
 rumén nyelv? A szerző: nem mel felel reá.

asz a munkának igen nevezetes része, mert a rumén-
 keletkezéséről szóló phantasticus véleményeket az
 ó román nyelvtudomány argumentumaival morzsolja
 k a rumén kérdést ez oldalról senki sem tanulmá-
 ny érdeme ez, szellemének önálló felfogására vall e
 fölött tanulságos szakasz!..

tközben a rumén nyelv keletkezésének he-
 a. A rumén ősöket Dalmácia hegylakó pásztorai
 eltalálhatni.

szakaszban, mely a rumén nyelv keletkezésének
 zól, a ruménség megalakulásának képét bontja ki.
 különösen a v l a c h szó történelmi sorsáról értekezik.
 fejezet inkább a történelembé vág és Hunfalvy ira-
 ismeretes. Az oláhok vándorlásáról, Erdély
 áról szól. Ugyszinte történelmi a 7-ik fejezet is, mely
 vi és moldvai vajdaság régi ethnographiáját és
 özli. Magyar ethnographiai szempontból érdekes e
 jász-kunok magyar nyelvűsége. A jászok
 magyarral rokon nyelven beszéltek, a kúnok közül

csak a Krimi félszigeten lakók: törökök. A többi kun mag nyelvű. Szívesen csatlakozom R. nézetéhez, mert sehogyan tudtam megérteni, hogy a török eredetű kunok miért beszélnek ma a legtisztább, legzamatosabb magyarsággal, miért nem vitte bele ők is az eltanult magyar nyelvbe a maguk sajátos török észjárásukat, török törzsszavaikat, miként azt a rumének tették az olasz nyelvvel?

A 8-ik fejezet a ruménség európai elterjedéséről a Balkán félsziget és Keleti Európa hegyrendszereiben való elágazásáról beszél. Végre a 9. fejezet a magyar nyelv hatását vizsgálja, a 10. az oláh történelmi írás és nyelvújítás tendenciáját tárgyalja, a 11-ik pedig az oláh nemzet mai képét festi eleven írásvonásokban, nagy tárgyiasággal és ügyszeretettel, a komoly tudományos elfogulatlanságával, s az éles szemlélő figyelmességével.

Réthy műve nemcsak újdonság az 1887-ki magyar könyvpiacra, és pedig igen érdekfeszítő újdonság, de nyereségnek is kintendő a magyar tudományos irodalomban. Megkritizálni való tere is mindent lehet, de a legfogasabb kritikus sem fogja Réthytől eltagadhatni, hogy tételei szabatosak, felfogása consolidált, s ha érveléseivel nem is sikerült neki mindenütt a teljes bizonyosságot elérni, de a megközelítő valószínűségnek sehol nincs hiány. Kételkedhetünk egyik-másik állításán, de okoskodásunk helyességét, logikai szükségszerűségét el nem vitathatjuk. Ebből szerencsés Réthy. Hatalmas segítője persze elegáns, világos sohasem fárasztó, tudományos ridegségével sohasem untató, könnyen gördülő stylusa, mely a laikusnak is gyönyört szerez olvasáson kívül. Réthy művét a legmelegebben ajánlhatom érdeklődők figyelmébe. *Dr. Cz. G.*

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

1. *Expedíciók.*

* Déchy Mór negyedik kaukáziai utjáról, melyet a jelen nyarán tett, szerencsésen visszatért. Ez alkalommal Freshfield Douglas, a »Royal Geographical Society« tiszteletbeli titkára volt útítársa, ugyanaz a híres utazó, ki 1868-ban először jutott el Elbrusz délkeleti csucására és a Kazbek tetejére.

Kisérőtkben három chamonix-i szavoyard havasi vezető volt, köztök Devouassoud Ferencz, ki szintén részt vett az említett 1868-ki expedícióban.

utazók, Vladikafkazból, a Kaukáz éjszaki oldalán levő vasuti állomás helyéről, illetőleg Nalcsikból, a hegység legnagyobb helységéből indultak el s a tulajdonképi áradulás kiinduló pontja a Bakszanvölgyben fekvő Uruszbii mélyről Déchy 1884-ki első kaukáziai utazásának leírása közleményeinkben (Földr. Közl. XIII. köt. 1885. 3-ik 102. ll.) részletes leírást közölt. Innen az Adirszuhatoltak és a főlánczon, 12000 lábna! magasabb és tal még nem járt glecserhágon keresztül mentek Szvanécziába. Az út majdnem három napig tartott és két éjszakát fekvő bivoakban töltöttek. — A szvanécziái Mesztia áradó jeges óriási kiterjedése meglepte az utasokat. Szvanécziában eljutottak az Adis vidékére, oly czélból hogy gyvilágát kutassák ki és különösen hogy Déchy ismét találja azokat a jelzőket, melyeket 1885-ben az Adisjeges állított, hogy a kaukáziai jegesek mozgásáról pontos hírt szerezzen. Ugy az említett közleményben mint később közleményekben 1886. febr. 11-én Szvanécziáról tartott előadásában mely Közleményeink múlt évi folyamának 7-ik füzetében meg, részletesen megemlékezett utazónk e vidékről. Azt az idén, hogy az utazók Adis falun átutazva, a falu lakosaival, kik pénzt kértek, mivel az utazók ott pihenőt kellett találni, majdnem összeütköztek, és hogy később, miután más falu felé mentek, a falutól, az Adis jeges közelében tanyát ütöttek, éjjel előtt felhalmozott podgyász nagy része elraboltatott. Különösen Déchy-re nézve igen kellemetlen volt, mivel éppen a tanyán képező összes személyes podgyását, összes pénztárját ellopták. A Szvanécziában székelő orosz prisztávok által értesítve, azonnal erélyesen intézkedett. — Az utazók visszavonultak volt Muzsalba, Déchy ott megvárta a falut, ki több kozákkal személyesen eljött Muzsalba, Adis falu szélén Ipari falu biráját és előljáróját előhivatta, valamint a falu 16 család községének fejeit, elvétette tőlök a kindzsált és ruhájában elhelyezett puskaportartókat s kozákkatocsóba vitette, az adisi lázongás vezérét pedig meg-

*
 ...nt halljuk, kevéssel utána, miután Déchy elhagyta Szvanécziát, a falulépés következtében a lopott tárgyak nagy része előkerült. A közelmúlt körülmények s hogy tulajdonképen kik voltak a tettesek megmondható.

Már az nap előtt Freshfield ur a szavoyardokkal elhagyta Muzsált és elindult a Tetnuld Tau, több mint 16000 láb magas csúcs megmászására, melyet sikeresen végre is hajtott, míg Déchy, a prisztav említett erélyes intézkedése után, tizenkétezer teherhordóval szintén elindult, hogy a Canner jegesnél töltsse az éjszakát. Másnap Freshfield úrral találkozván ismét átkeltek a fölánczon a 13000 lábat elérő magas gleccserhágón. Az utazás ezen óriási kiterjedésű jégvilágban egész nap tartott, éjjel csakis a bezingi jeges oldalán bivuakiroztak és elindulásuk után negyednapra érték el a Kaukáz éjszaki oldalán fekvő Besingi falut, melyről Déchy Közleményeinkben első kaukáziai útjának fentebb megjelölt leírásában említést tőn. E vidéken az utazók még egy kirándulást tettek a Dulma mellékvölgy jegeseihez és visszatértek Nalesikba. Déchy csakhamar tovább utazott Odesszába, honnét Budapestre jött; míg Freshfield úr, hazautaztában még Kutaiszból igen érdekes kirándulást tőn a föláncz déli völgyeibe.

Az utazók sok adatot gyűjtöttek a hegység topographiai ismeretéhez és különösen Freshfield úr a mérőasztallal is dolgozott és vázlatokban sok becses földrajzi adatot hozott magával. Déchy mint előbbeni utazásai alkalmával a magasságméréseket higanybarometerekkel vitte véghez és ismét fényképi felvételeket eszközölt.

Déchy negyedik kaukáziai útjával még egy kutató útakat akart összekötni az Ararat felé, továbbá Kurdisztánba, török Armeniába (az Eufratesz és Tigris forrásvidéke) és Azerbeidzsán (nyugoti Perzsia) felé. Sajnos, hogy a szvanécziái kellemetlenség és más körülmények miatt ez utazás ez alkalommal elmaradt. Gy.

II. *Ethnographia.*

Az italusokról. A Pó-síkság legrégebb lakói a történelmi hagyomány szerint a ligur-ok voltak, egy a mivelődés igen alacsony fokán álló nép, mely Poseidonius szerint még a Kr. e. 2. században is félvad volt, a földmívelést alig ismerte s jobbra vadászatból és vadnövényekkel élt. Ruházatokat állatbőr képezte s a többség barlangokban lakott, csupán néhány család kunyhókban. A ligurokat már igen korán kiszorították a Pó-síkságról az italus-ok, egy indo-germán törzs, mely a Balkán-félszigeten letelepült, graeco-illyr törzstől vált el, s az Alpok éjszaki oldalára huzódva, valószínűleg Svájczon keresztül nyomult a Pó-síkságra (16. sz. Kr. e.), honnan hosszú

után Közép-Olaszországba is elterjedtek, az délre nyomva. Keleten a letelepedés után az umbrus és sabellusok törzsét, nyugaton pedig az Apennin-térségre a latinok és tyrrhenusok törzsét képező autochton lakosság — melyet az italusok leigáztak — (szerint (Ausland. 1881. 861 lap.) Umbriában a japygumokban a sikelek, aequusok, albanok stb. közül a plebejusok rendje lett későbbben. — Az italusok tekintetben kiválóan érdekeseek azért, mert praehisztóriájuk is ismeretesek. Itáliára s különösen a Pó-síkra jellemzők a terramarek (szárazon épült czölöpök), melyek a folyamok mentén, patakok közelében tavas hosszukás négyszögeket képeznek, melyeknek oldalai lágtáj felé néznek. A Lombard-síkságon százával találhatók. — E terramarek szerkezetével érdemes megismergetni igen közel rokonságban állanak a különösen az alpi vidéken gyakori czölöpépítményekkel. Fligier meg is jegyzi a terramarek építői eredetileg a lombardi tavaknál voltak, a hol czölöpépítményekben laktak.

Mindegyik terramare egy árokkal és földgáttal van körülvéve, melynek külső oldala megerősítve fával. Belső oldala mentén egy sziklás szerkezet vonul végig, mely vízszintesen rakott boronából készült s belseje agyaggal és törmeléggel kitöltve. A tölteléken a padozat egy neme fekszik és kavicsból. Ezen építkezések által nemcsak a földmegerősítették, hanem területet is nyertek, melyen a lakosok szabadon mozoghattak. A gát által körülvett téren 2—3 m. magas czölöpök vannak sorban, melyek minden irányban összekötve vízszintes boronák által, s ez utóbbiakra helyezték a deszkákat. A lakhelyek a legkezdetlegesebb kunyhók és téglák alkalmazása nélkül építve és szalmával fedve. A földmérés alsó része 0·80 m. mélyen behatolt a földbe, s csak a földmérés nélkül kerek alapjuk volt. A gödrök szélein czölöpök voltak, melyek a sárból és kavicsból készült falazatot védték. A terramare-k lakói — miként Helbig (Die Italiker in der Vor- und Frühgeschichte. Leipzig, 1879.) alaposan kimutatta — az italusok földművelők, kiknek fő tápszere forrásuk volt az italusok földművelésén kívül a földművelés. Gabonát és babot természetesen ismerték, ugyancsak több vadgyümölcsöt felhasználtak. Miként azt a terramare-kban talált maradványok bi-

zonyítják. A gabona őrlésére igen egyszerű, két kőből álló malm volt, melyek közül a felső kő az alsón mozgott. A kenyeret ű látszik nem ismerték, s a megőrölt gabonából pépszerű tész készítettek [egy ilyen darabot találtak — (polenta: puliszka). Ismerték a fonást, sőt talán a szövést is. A kézművesség igen alacsony fokon állott. A bronz feldolgozása ismeretes volt ugya de azért gyakoriak a kő-fegyverek és szerszámok. Az agyaged nyeket közben készítették (korong nélkül), s a díszítések ezek igen egyszerűek (egyenes vonalak és háromszögek). A bronz csupán öntötték és nem kovácsolták. Vas, üveg, ezüst és ar teljesen hiányzik, ellenben borostyánkő-gyöngyöket találtak. Val színű hogy a bőrök kikészítéséhez értettek, mert hogy az áll tenyésztéssel többet foglalkoztak mint a vadászattal, azt a szám csont-lelet bizonyítja.

Az italusok századok hosszán tanyáztak a Pó-síkságo miközben a művelődés magasabb fokára jutottak. Hosszas ta tőzkodásukat bizonyítja, hogy 2—3 egymás fölé épített kunyhó akadtak; a régi összeomlott fölibe ugyanis újat építettek. A l letek is e mellett bizonyítanak, melyeket a későbbi telepéke fedeztek fel. Az italusok tehát a neolith- és a bronzkor érintk zése idején költöztek e vidékre. A bronz-kor elején visszaes mutatkozik, melyet úgy látszik az etruskok — kik magukat R senna névvel jelölték — betörése okozott. Az Apenninek éjsza lejtőin levő terramare-k valószínűen a ligurok rablótámadás következtében lőnek elhagyatva, míg éjszakon az Alpok déli le tőin ismét virágzó kultúra fejlődött ki, miként azt a római ír tanusítják. (Czörnig: Die alten Völker Oberitaliens. Wien 1886.) T. L.

A láma temetése. Az oroszországi kalmüköket nagy vesztes érte az elmúlt év végével; deczember 19-én elhalt a lámájo A Volga folyó mentén, közel a Vetlyanka kozák állomásához, h nappal elhunytá után adták meg neki a végtisztességet. A kurulba (kalmük templom) volt elhelyezve hét napon át: ott ült az végett készített vasszékbén, s hogy le ne essék, dróttal oda kö tötték. A hulla megégetése ünnepiesen történt. Déli 12 óraker gelüngök (kalmük papok) kivitték a lámát a kurulból, vas ka székben, kétszer meghordozták a templom körül, aztán letették egy nyílt helyen. Majd fogták a karszékbén ülő hullát, s minde nestől betették egy kemenczébe. A kemencze lehetett egy t magas, fölülről nyílt volt, alul nyílással tűz számára. Belsejébe

larab látszott, melyek közül egy a fejet, más a tör-

enczébe másfél öl legjobb minőségű fát és két hor-
gyút tettek. Elkészülvén mindezzel, a kalmükök tem-
rázendítette a gyászéneket. s a kemenczébe felhal-
anyagot meggyújtották a pirosra festett faszilánkokkal.
s a fagygyú lobbot vetett, nagy hévvel égett, s a hulla
elhamvadt. Mikor a tűz javában égett a jámbor ge-
kalmükök egymásután a forró kemenczéhez járultak
szették homlokukat.

a végtisztességének megtételére nagy embertömeg
ze, köztük sok orosz is. A gelüngök és a kalmükök
tették a lámát, s az oroszok is tisztelték. Sok jót tett
kalmükökkel, hanem az oroszokkal is. Az alamizs-
folyamodóktól sohasem tagadta meg a segítséget ;
ából fedezte a kalmükök adóhátrálékát.

a Lhaszában székelő dalai-láma erősíti s áldja
kiszemelt gelüngök közül. Ha az oroszok közt vol-
béry szabású vállalkozó szellemek, megragadnák az
a Lhaszszába zarándokló orosz alattvaló kalmükökkel
k Tibet fővárosába. Cs. L.

sz szigetének őslakói. R i e d e l, a keletindiai német-
ány volt helytartója Czelebesz belföldjének őslakóiról
ethnographiai leírást közöl, melyből a következő rövid
adjuk :

sz őslakói, melyeket Alför vagy Alfür névvel illetnek,
jesen eltűntek a tengerpartokról, visszahúzódtak a
ébe s helyöket a jövevény bughi és makasszar
lták el. Ezek sokkal műveltebbek és felismerték a
om jótéteményeit. Említésre méltó és az indiai sziget-
b törzseinek szokásaival és erkölceivel teljes ellen-
ény az, hogy itt a nők működő részt vesznek a nyil-
n. Még uralkodásra is hivatvák, a mi ép oly idegen-
amedán országokban, mint a polyandria privilegiuma,
Czelebesz szigetén a magas osztályok asszonyai élnek.
ény vezet azon föltevéshez, hogy a bughi és makas-
jöllehet hogy Czelebesz őslakóinak nem tekinthetők,
lám invasioja előtt jóval előbb telepedtek meg ottan.
tengeri rablással foglalkoztak. Nagy termetű, erős,
z s nagyban hasonlít a malájokhoz ; de arczzsine

világosabb és arczánák formája oválisabb, mint az utóbbiak. Azt vélik, hogy Borneo a bughí nép bölcsője.

Az alfürok, kiket a sziget őslakóinak tartanak s kik jeleg Czelebesz belsejét lakják, számtalan sok törzsre oszto melyekkel eddigelé sem ethnographiai, sem anthropologiai szempontból nem igen foglalkoztak. Riedel kivált a Ráno-Poszo vidékén lakó törzseket tanulmányozta a legnagyobb részletekkel.

Tizenkettő e törzsek közül nyugat felé lakik, kilencz pedig kelet felé; mindenik törzsnek neve tó szótaggal kezdődik: to lamba, tonapo, tobado stb. — Mindannyian a Topantunuaszu vagyis Kutyahüsevők közös neve alatt ismeretesek. Nyelvök több szójárásra oszlik; összesen 100,000 léle becsülik őket.

Hagyományaik után ítélve mindnyájan egy eredetűek. A legtöbbet, azt állítják, hogy a pálmától származnak, melynek csúszalaha az égig emelkedett, de akkor az ég is közelebb volt földhöz.

Mások azt mondják, hogy egyenesen az égből származnak. Az első embert Tamibukunak hívták; Tavaja vagy Tangvaja (— világosság) feleségétől öt gyermeke született, kiknek utadai a Ráno-Poszo tó vidékén terjedtek el. A tó akkor még nem volt meg, de a Lámoa és Longga szellemek küzdelme alkalmával a föld megrepedt s ekkor keletkezett a tó. És ezen harcziasszemű néptörzsek mind e mai napig meg tudták őrizni politikai függetlenségüket; Kajli, Mandar és Luvu nem bírtak velök és hollandiak fensőségét sem ismerik el.

A topantunuaszu törzsök az indonéziai fajhoz tartoznak brachy- és orthodolichokephálok, lapos hajjal és világos barna arczszínnel.

A férfiak erősek és életrevalók. A nők rendes alkossúak; termetök karcsu és hajuk sötétfekete. Kezeik és lábuk kicsinyek. Orruk és füleik közép nagyságúak, de arányosak. De a kukat pálmaszalaggal szoritják össze. Csak az kár, hogy kirabolják és befeketítik fogaikat, a mi vénségükre utálatosakká teszi őket.

Minden felnőtt, férfi és nő, egyaránt gyakorlódik a fegyverforgatásban. A jogérzet és honszeretet nagyban van kifejlődve náluk. Életük folyamában három nevet kapnak; az elsőt születésük

at a körülméletés, a nők az első tisztulás, és a har-
z első gyermekök születése alkalmával kapják. Haláluk
t más névvel jelölik őket. Szavukban rendszerint meg
i. Az ujitást nem szeretik és szigorúan ragaszkodnak
nyeikhez és szokásaikhoz, azonban szeretnek tanulni.
égszeretők, az idegeneket három napon át ingyen látják
tisztá erkölcsűek s rendesen magok szoritják férjeiket
iára. Az öngyilkosság nagyon gyakori a férfinnél s
mindig feleségeik hűtlenségéből ered.

fiak hévvel adják magokat a földművelésre. Ko-
a vasat, mely a Ráno-Poszo tava körül bőven található.
és szarvasvadászat még mindig a legkedveltebb mu-
A nők háztartással foglalkoznak. Kosarat fonnak,
agyagedényeket készítenek; az ivo vagy valo-fa hé-
nét szőnek, melyet pirosra, feketére, sárgára, kékre
Továbbá segítik férjeiket a mezei munkában. A tóban
zat kevés fontosságú.

házak, melyekben, hat-nyolcz család együtt lakik, 6-5 m.
talon állanak; fából vagy bambuszból valók és a ka-
eleivel fedték. Belsejük több kis szobából áll, melyek
nagy terem köré vannak elhelyezve. A kis szobák az
adók lakóhelyei. A falvak, melyek dombok magaslatán
0—40 ilyen házból állanak. A falu meg van erősítve.
mellett éjjel-nappal őr áll. Miden faluban van egy lo b o
ház, a hol Lamo Szindate-nek áldoznak.

nevek is mondja, hogy kutyabússal táplálkoznak, de
eszik a disznót, szarvast, kigyót, majmot és halat is:
szszel, gyümölcsössel és különféle hüvelyes veteménynel
szóval jól táplálkoznak és háromszor esznek napjában.
kezés előtt ropogtatnak egy kis darab tiszta sót.

kívül kedvelik a dalt és a tánczot. Munkaközben
indig énekelnek. Zeneszereik a hárfaféle j o r i, a g i m b a
ongi és a kakula vagyis a nagy és a kis rézczim-
. A szerelmes legény flótázní jár kedvese háza elé,
könyörgő hangokat csal ki flótájából. (= talove). Időröl-
enyfutást rendeznek, melyben a nők és férfiak egy-
t vehetnek. Ők pipáznak is bambu pipákból.

antunuaszuk között vannak nemesek (i n g k a i), szabad
t o s z o n d o) és rabszolgák (b a t u a). Mindnyájan egy
eszélnek. Az i n g k a i-k és a t o s z o n d o-k választják

a főnemeseket, a fejedelmeket (kubuszenzsa). A kubuszenzsa nagy tiszteletben áll, de tulajdonképpen csak ünnepélszertartásoknál szerepel. A kormány ügyeit az ingai-k és szondó-k vezetik, ezek határoznak a béke és háború felekezeteiről, ezek bíráskodnak is.

A földbirtok községi (tana into vagy tana ingk) és magán-birtok (tana toszondo vagy nava). A megművelt föld (nava) átengedhető, bérbe adható, sőt eladható még idegeneknek is. Vételárul szolgál a fa, marha, szövet, föld és rézgyak. Az átruháztatás mindig az ingkai-k személyes jelenlété mellett történik, ők szerepelnek tanúkként. (Revue de Géographie 1887. febr.). *Ih Gy.*

A bangallákról. Westmark, a ki a Kongó vidékén tizenhárom évig tartózkodott, Párizsban, a »Société de Géographie commerciale« közgyűlésén igen érdekes felolvasást tartott a bangallákról, melyet itt röviden ismertetünk.

A bangallák, mint általában a Kongó vidékén lakó népek, igen szigorúan büntetik a lopást. Így egész Alsó-Kongó vidékét a tengertől Stanley-Poolig, egyik vagy mindkét kezét le szokták vágni a tolvajnak, sőt gyakran akasztófára ítélik. Felső-Kongó vidékén maga az, akit meglóptak, szolgáltat magának igazságot, levágja a tolvaj kezeit, vagy megöli lándzsájával. A megölt embert azonnal feldarabolják, megfőzik és megeszik. Ha nő követ el lopást, azt nem szabad megölni, de azért megbüntetik, levágják egyik vagy mindkét fülét, avagy rabszolgának adják el.

Az adósságot rendesen csak kényszer útján lehet behajtani. A hitelező elfogja az adósnak feleségét, gyermekét, rabszolgáját vagy őt magát, összekötözi s addig tartja, míg adósságát meg nem fizeti. Ha a hitelező még akkor sem kapja meg tartozását, akkor a bíróság, mely az ország három emberéből áll, neki ítéli a lefoglalt embert rabszolgának. Azonban a bíróság rendesen annak ad igazat, a ki nagyobb ajándékkal kedveskedett neki.

A bangallák, valamint általában a Kongó lakosai mindhaláláig hitetlenek. Nem hiszik, hogy a túlvilágon a jók jutnak, a gonoszok büntetést nyernek: szerintök a gazdag, a lándzsátalmas, a túlvilágon is az, a szegény, a rabszolga, ott is nyomorult lesz. A gazdagok Ibanza istenhez jutnak, a kinek lakóhelye a vízben képzelik; a szegény ember N'Szunga istenhez, Ibanza testvéréhez kerül, a hol reá ismét csak munka vár.

allák azt hiszik, hogy haláluk után fehérekké válnak. és tisztelettel viseltetnek európaiak iránt, mert hazájukat tartják, s azért nem eszik meg az európai ember csodálkozással nézik a gőzhajót, melyet F u-t u-t u-nak nem foghatják, hogy miként járhat az föl s le a Kongó a bangallák nagyon szeretik a h á b o r ú t. Az egyszerű késsel döntenek el, az igazi háborút pedig lándzsával. et nem ismerik, hanem váratlanul szeretik meglepni. A háború kitörése előtt a m a n g a vagyis a fő- st hirdet; ha háborúra határozták el magukat, akkor ga vagyis a főpap sajátyszerű öltözetben tiz-tizenöt csa tánczot lejt körülvéve a falu népétől. Ezen el- n előzmények után csónakokra szállanak és elin- y észre ne vegyék őket, éjjel hajóznak tovább. A tá- dszerint korán reggel, a kakas első kukorikolásakor yujtják a kunyhókat, legyilkolják a népet, de az áldott évő nőket többnyire megkímélik. A csata után föl- llákat és megeszik, mert a bangallák rendkívül sze- berhúst és nem is tudják fölfogni, mért idegenkedik ópai ember. *Th. Gy.*

Angbattu-k szokásairól következőket írja Junker: — A a m o k hatalmas főnökeinél Barkangai-nál és l, K i p a fiainál, barátságosan lettem fogadva, s ott szokását ismertem meg az azelőtt egységes S z a n d e h y szokásokat, melyek az U e l l e-től éjszakra lakó m törzseknél már többnyire elenyésztek. Ide tartozik elődök kegyeletes tisztelete, a mivel csaknem vallásos ik. K a n n a pl. gondolzza régen elhalt atyjának házait. n ismeretes a legtöbb néger-törzsek azon szokása, nt az elhaltak házaiban többé nem laknak, s ezek rövid idő alatt elpusztulnak.) Naponta élelmiszereket ek elé, a vadászatok alkalmával húst, és K a n n a-nak lékaim is az elhalt atya kunyhóiba vitettek. Ez utób- az én káromra, mert később kénytelen voltam újabb adni K a n n á-nak. Három napig időztünk K a n n á- t K i p a kunyhóinál, míg végre a herceg saját kunyhói- tt. Emberek, fogoly rabszolgák is áldoztatnak fel ezen. Az uralkodó hercegek gyakran belebocsátkoznak egy- logba, hadjárathba stb., álmaik és vízióik által vezet- yekben elhalt atyjuk jelenik meg előttük.

A Sandleh-nő erkölcsi ballépését a férj gyakran a család halálával bünteti. Ily esetekben a halálbüntetés helyett, tolvajságokért is, a csonkítások minden neme alkalmaztatik, főleg a kezeknek vagy csak az ujjaknak levágása, a fülkagylónak, a szemnek vagy ajkának lemetzése. Mig számos néger-törzs férfiai természetesen járnak, nem ismerek egyetlen törzset sem, melynek a nők legalább a falombot ne használnák fel, mély lelki fájdalommal alkalmával a gyász-időben láttam ezt is eldobni. A mangbattu-nők sokkal szabadabb helyzete van, s a férfiak összejövetelénél meg van a maga ülése. Igy az általam meglátogatott mangbattu-hercegek a nagy gyűlések alkalmával mindig körül voltak kiválasztott nejeik által. Gyakran jöttek ezek minden alkalom nélkül esténként hozzám a tűzhöz kis padjaikkal, hol fecsegették és nevettek. Az öltözet náluk is igen kezdetleges, és egy darab boeska juhbőrből áll, melyet a számolyra való leülés alkalmán a térdeikre teritenek. A hercegi asszonyok serege azonban nem rendelkezik meg ezen egyszerű toilettel. A velők született kacérsága kielégítő anyagokkal azonban nem bírnak, ennél fogva ezen természetesen a népi találékony lett, és annyira vitte, hogy megneműlt testét összhangzatos vonalakkal, szabályos négyzetekkel, vagy nagy kerek pontokkal változatosan befesteni. A mangbattu-nő teste gyakran szabályosan festett, mint a romszinű parquett-hez hasonlítható. Mivel az egyesek pharisziája mindig és ismét új alakokat talál fel, ezen folyton változó toilettével mindig újabb feltűnést igyekeznek elérni. Mindamellett a mangbattu-nő toilette-eszközei rendkívül egyszerűek; csupor sötétbarna olaj az olajfamagból, egy tálcácska veres, és a másik fekete festékekkel, és egynehány fapálczika a mázolás. Végül még néhány elefántcsontból faragott hajtű melyek a gyöngyös hajhoz mint fésűk használtatnak. Ha már a test befestése rendkívül időrabló és idegen segítséget kíván meg — a fellátó magasabb fejék mesterséges feltornyozásánál szintén órákhoz ideznek az asszonyok. Türelem és kitartásban a toilette-művészeténél a mangbattu-nők felülmulják a civilizált hölgyeket (Verhandlungen der Gesellsch. für Erdkunde zu Berlin B. X. Nr. 5—6.) T. L.

III. Statisztika.

Franciaország népesedése. Dr. Chervin Arthur, a statisztikai hivatal tagja rendkívül érdekes felolvasást tartott a Soci-

Január 2-iki gyűlésen Franciaország és Európa népességéről.

Franciaországban megemlékeznek azon kísérletekről, melyeket a házasság ügyében már a múlt századokban tettek és kibírtak, Vauban és más egykorúak emlékirataiból: hogy Franciaországban már akkor foglalkoztak azon gondolattal, mint Franciaország elnéptelenedését megakadályozni. Hogy a házasság elmozdítsa, adót vetett ki az agg és a tíz gyermekből álló családot adómentessé tette. A házasság szabályok kiegészítéseként kivitte, hogy senki huszonöt év előtt szerzetesi fogadalmat nem tehetett.

Franciaországban az első rendszeres népszámlálást 1801-ben tettek. Akkor 27,349,003 lelket mutattak ki. Az időtől fogva minden ötödik esztendőben tartottak népszámlálást. Az utolsó számlálás volt 1886-ban május 30-kán, mely szerint Franciaország 38,318,903 lakost számlál.

Franciaország összehasonlítja továbbá Franciaország népességét más államainak népességével és arra az eredményre jut: Franciaországban a népesség szaporodás minden 1000 ember után Görögországban 12, Hollandban és Dániában 10, Angliában 9, Németországban 8, Belgiumban 8, Ausztriában, Svéd- és Norvégországban 7, Spanyolországban 7, Spanyolországban 3 és Portugáliában csak 2. És ezek után azt kérdezi, vajjon melyik országban van a legnagyobb veszedelemnek kitéve, hogy egykoron csak a 19. századok mulva a germán faj elnyeli?

A népszámlálás tanúsága szerint Franciaországban 10,000 nő volt 1801-ben 10,590, 1861 pedig már csak 10,020 nő esett. A francia népesség 1871. évi háború ismét kedvezőtlenebbre változtatta

A népszámlálás bizonyítja továbbá, hogy Franciaországban a városok és agglomerációk száma kisebbedett, a házasságok száma pedig nagyobbodott, de a házasságok gyakran gyermek-

Az adatok kimutatják továbbá, hogy a vidék lakossága a városok lakosságát 1843-ban 24%-át, ma pedig már 35%-át teszi az ország népességének.

Franciaországban is vannak vidékei is, melyek a városok lakosságuk számát tekintve nagyobbak, mint volt 1801-ben. Ezek a Alpes, Calvados, Drôme, Eure, Jura, Lot-et-Garonne, Maine-et-Loire, Haute-Saône és Tarn-et-Garonne départementjai.

És végül a házasságokról, születésekről és haláleseteiről szólva, kimutatja, hogy Franciaországban a halálozás ugyan Európá többi államaihoz viszonyítva, a lehető legkedvezőbb arányt tünteti föl, de viszont a születések száma ott valamennyi közölkés legkisebb. (Revue de Géogr. 1887. febr.) *Th. Gy.*

IV. Vegyesek.

Queenslandról Geismann brisbanei kereskedő az *Annalen des Vereins für nördliche Erdkunde* 1887. évi 1. közzétett cikkében a következő leírást tette közzé:

Queensland fekszik a 29—10 dél. sz. és a 138 és 153 k. hossz. fok közt, partja kikötőkre igen alkalmas öblökkel bir. A nagyobb öblök a következők: a Moreton Bay, Wide Bay, Herweg Bay, Kepple Bay. Ezekben az öblökben szoktak horgonyozni a nagy kereskedelmi hajók és innen azután csak kisebb gőzösökön szoktak továbbítani az árukat a folyókra felfelé a különféle hegységekre. Ezen a bajon is iparkodnak már segíteni a folyók medreiének szabályozása által. Így nevezetesen Brisbaneba bejuthatnak már a British-India-gőzhajózási társulat legnagyobb kereskedelmi hajói.

Queenslandnak két jelentékeny hegysége van: az egyik a Cooper Range, mely a tengerpart mellett nyúlik el; a másik az Uj-Walesi kék hegységnek a folytatása, mely éjszak felé a York-ig ér és a 21 d. sz. és 147 k. hossz. fok alatt egy új árszert nyugat felé és egyuttal vízvázasztóul szolgál. Lényegesen a különbség van a szárazulat belseje felé tartó és az éjszaki keleti partok felé tartó folyók közt. Mig emezekben t. i. sohas hiányzik a víz, addig amazok majd elárasztják a lapályokat majd ismét az esőzési időszak lefolytával piszkos, posványos tavakká és pocsoljássá változnak át.

Az éghajlat nem egyforma, éjszakon tropikus, délfele trópusi és délnyugatnak mérsékelt. Az éghajlatnál fogva a trópusi leginkább cukornád termesztésére alkalmas, miért is ez a leginkább és erre fordítatik a legtöbb töke is.

Vannak vidékek, a melyekben még ezelőtt 5 évvel a trópusi kete benszülöttek kóboroltak és a hol mostan már a legvirágzó cukorültetvények találhatók. A falvak a tengerpart melletti rendkívül gyorsan gyarapodnak és szaporodnak. És vajjon hogyan? Mindenek előtt említendő, hogy a queenslandi kormány mindegyikre valamire való angol, vagy más származású parasztnak ki szokott eszközölni az átszállítást. Megérkezvén Brisbane-ba, a család

ot fogad a vidéken valamely farmernél, vagy pedig ott marad
 an, addig dolgozva, míg valamit megtakarított. Ezután a
 ritott pénzzel vesz magának szántóföldet egy nagyobb
 közelében. A kormány 6 pence = 60 Cts-nyi évi jára-
 ben annyi acet ad, a mennyit csak kíván, kötelessége
 a telepítvényesnek azon a földön lakni, ott házat épí-
 tvenként egy kiszabott területet bekeríteni. Tíz év lefo-
 án a föld az illető hirtokába megy át. A legelső a mire
 a gyarmatosnak szüksége van, egy kocsi, ló és az ir-
 ükséges szerszámok. Lakásul szolgál egyelőre a felüött
 onyhául a legközelebbi fa, mely árnyékot nyújt. Legelőször
 gyarmatos a folyó melletti gázt, azután meggyűrűzi a
 az gyűrűt vág a fa héjából egész közel a földhöz, minek
 tében a legerőteljesebb fáknak, is el kell pusztulniok.
 eltakarítása után kis lyukakat csinál a talajba és ku-
 szemeket tesz bele, azután következik a burgonya ültetés;
 rad azonban még, hogy vetését a kénguruk és a papagájok
 serege ellen bekerítés és éber felügyelet által megvédje,
 an gondoskodva van az első legnélkülözhetlenebb érlelmi
 etekről. Ha még e mellett az asszony egy pár csirkét,
 kávé- és virágmagot is hozott magával az új hazába,
 z ültetvényesnek már szerény kényelmi szükségletek ki-
 re is szabad gondolnia. A kezdet nehézségei legyőzetése
 vetkeznek egymásután a ház építése, a kávécsereje, a
 sfák tenyésztése, egy szarvas marha és egy sertés meg-
 mi nagyon könnyen sikerül, mert a föld jól fizet és az
 ra is rendszeren elég magas. Csakhamar letelepednek a
 dságban más gyarmatosok, továbbá egy kovács és más
 koresmát nyitnak, a kormány segítségével oskolát és
 ot építenek és készen van a falu. Az említett cikkekben
 nyös még a juh és szarvasmarha tenyésztése, a szőlő
 természetése és végre az arrowrot, egy hagyma-féle nö-
 velése, a melyből Blanc Mange-ot, kétszersültet készí-
 rántásra is szokták használni.

ásványország is bőven kifizeti a munkásságot, neveze-
 vas, réz, szén, ezüst és drága kövek (opál) bányászata,
 almazóbb az aranyé. Volt, idő midőn a sárga ércz hajhá-
 akosság javát, a kőfejtőtől az ügyvédig és papig, mindnyá-
 ggers- azaz aranyásó mesterségére terelte. Gympi a Mary
 ellett és sok más gyarmat az aranynak köszöni lételet.

Igy halad a munka és a munkával a civilisatio az új világban: mi sem képes átalakító hatalmának ellenállani, és a szülőtt, a ki sem a munkához szokni nem akar, sem pedig civilisatiohoz simulni, csak maga sietteti vesztét, mely külön az adott viszonyok közt elkerülhetetlen. Megtörténik még ma, hogy a »fekete állatok emberi alakban, ezek a kóborló kaló a gyarmatosokat megtámadják és családostul megölik, meg és megeszik. De jaj a lakmározóknak ha a rendőrség nyom ér. Irgalmatlanul lakolnak vad vágyaikért. Legnagyobb részük lállal múlik ki, és a kiket a fehérekkel való küzdelem kimerít, azok az alkohol élvezetének esnek rohamosan áldozatul. Mániaiban ez előtt 3 évvel halt meg az utolsó benszülőtt és alapos a remény, hogy nemsokára az egész világrész rendelkezésre lesz bocsájtva egy új fajnak, az angolok, irek, skótok, németek, dánok, svédek, francziákból, olaszokból, svajcziakból más nemzetek összevegyüléséből készülöben lévő új ausztrál nemzetnek. Queensland gyarmatnak fővárosa Brisbane 22° 15' földnyire fekszik a hasonló nevű folyó torkolatától a 153. és 275. szél. fok alatt. Nevét mindkettő a folyó forrásainak fedezőjétől vette. A város 1823-ban, tehát 64 évvel azelőtt alapított; első lakosai Sydney-ből ide száműzött gonoszok voltak, valának, különben vad benszülöttek barangolták be a vidéket, senkinek sem jutott volna eszébe, hogy Ausztráliának ezen észkei része oly hamar fog felvirágozni. A gőzösök azonban hozták a hamar új kalandorokat és Brisbane már 1859-ben lett város és miután ez idő óta szabaddá tétetett a kivándorlás Queenslandba, a lakosság száma is csakhamar felszökött.

Brisbane-nak jelenleg 40000 lakosa van, és a hol ez a sűrű áthatatlan cihér tenyészett, ott diszlenek ma szép paloták, plomok, muzeumok, tágas utcák nagyszerű vendéglőkkel (Public houses), pénzügyekkel és iskolákkal, és a hol az előtt 20 évvel egy egész hold földet meglehetett venni 1 £-ért, most 100 £-al is csak a □ lábat. A tulajdonképpeni főváros a folyó balpartján fekszik, ott vannak a díszes középületek, a magasabb rangú hivatalok és tőkepénzesek lakásai, a többi lakosság leginkább a 6 külvárosban lakik. Itt már ritkábbak a kőből épített házak; a házak főleg fából vannak építve egy, szükség szerint több lábnyi magas, szőlőpökre, többnyire 4 szobát és egy konyhát tartalmaz, minden ház be van kerítve, olajfestéssel befestve és virágokkal díszítve. A közlekedést gőzösök, vasutak és omnibuszok kö-

továbbá a városnak gázvilágítása, vízvezetéke, sok
 agán-fürdője; a szellemi művelődésről gondoskodik a
 zépiszkolákon kívül egy főiskola. (Fernschau. I.) *W. J.*
Schlagintweit Adolfnak emléket emeltek az oroszok. A folyó
 harmincz esztendeje, hogy India egyik kiváló bűvara
 Schlagintweit Adolf, 1857-ben Kaszgarban mártyr
 vedett. Kiűtvén Kaszgarban a lázadás, Vali khan Ture,
 hadsi, lefejeztette a nagy utazót és fejével a más fej-
 eijéből alkotott piramist feldiszitette. Az orosz Földrajzi
 etrovcszkij F. N. kaszgari orosz consul közbenjárásával
 eltet nekik, melyen a következő felírás fog állani:
 Schlagintweit Adolf utazónak, a ki a földrajzi tudomány iránti
 káldozata lett Kaszgarban 1857. évi augusztus 26-án,
 et Petrovcszkij Fedorovics Nikolaj orosz consul a császári
 rajzi Társaság közreműködésével emelte 1887. évben.
 olatban ezzel felemlítjük, hogy Petrovcszkij mint buk-
 gintweit nyomaira. Néhány hónap előtt tokkal ellátott
 ett. A thermométer Ch. F. Geiszler berlini műszer-
 nkájának bizonyult és a tok réz táblácskáján ez a szó
 Schlagintweit. A consul ezután lerajzolta az utazó lefeje-
 lyét és értesítette a khinai hatóságokat, hogy emléket
 neki. — Vali khan Tura egyik czinkostársa csak nem
 eg, de a lefejezés módjáról mit sem akart közölni. Az
 mérőt ennek házából egy fiú adta el a consulnak a
 titoktartás feltétele mellett. Petrovcszka megígérte azt
 ott, hogy a Schlagintweit után maradt összes tárgyakat
 egveszi. Cs. L.

Przsevalcszkij gyűjteményeinek kiállítása. Az orosz akadémia
 r hóban Przsevalcszkij-féle kiállítást rendezett. Belső
 kutatója kiállította mindazon természetrajzi tárgyakat,
 nos utazása alatt szerzett. Tudvalevő, hogy Przsevalcszkij
 1868-ban és 1869-ben utazott az Amur folyamán s az
 llékén, mely útjának eredményeit az »Usszuri országá-
 » című művében 1870-ben dolgozta föl. 1870. év
 árában utra kelt belső Ázsiába, megfordult a Kuku-
 kék folyó forrásvidékén s csak 1874-ben tért vissza.
 ő első »középázsiai« utja, melynek eredménye a »Mon-
 angutok országai« című műve. 1876-ban ismét útnak
 ereste a Lob-nort, de elérve Gursen városát, betegség
 afordult. 1879-ben megint elindult s két év alatt be-

járta azt a területet, mely felöleli Dsungariát, Czajdamot, Kunort, éjszaki Tibetet, majd visszatérőben Ala-sant, és a közeli Gobi sivatagot. Ezen utjáról írott művét a magyar közön »Zajzánból Khamin át Tibetbe s a sárga folyó forrásvidéke czimen* ismeri. 1883. év végével megkezdte negyedik középászt útját, melyet 1885. novemberében fejezett be. Erről kimerítő életrajzot adtak a Földrajzi Közlemények. — Mindezen utazásai során gazdag állattani gyűjteményt szerzett Przsevalszkij, lévén különben is zoologia a szakmája. A kiállított állatok száma a következő: 115 faj emlős 702 példányban, 425 faj madár 5010 példányban, 50 faj hüllő és kételtű 1199 példányban, 75 faj hal 100 példányban. A bogarakat s a madártojásokat nem állította ki. Vanak állítva mindazon állatok, melyeknek életmódját, táplálását, elejtését harmadik középázsiai utjáról készített művel olyan szépen megírta. Cs. L.

Potanin N. G. ázsiai orosz utazó huszonöt éves jubileumára. Május 2-án éppen 25 éve volt, hogy Potanin megkezdte az utazását és 1862-ben fél éven át kutatta az Altajhegylánczot és mellette. 1863-ban a Struve expedíciójával ott volt a Zajszan táján, 1864-ben ugyancsak Struveval a Tarbagataj keleti részén, 1874 és 1875-ben Oroszország éjszaki részében ethnographiai kutatásokat végezett. 1876-tól 1880-ig kutatta észak-nyugati Mongoliát, négy kötetes munkát írván róla, »Ocserki szjevero-zapadnoj Mongolii« (Vázlatok északnyugati Mongoliáról) czimen. 1881-ben a votyákokat tanulmányozta, majd a khinai Kansuh tartományba ment, kereszte fel Szkasszki és Berezkovszkij társaságában, honnét csak a múlt év végével került vissza Oroszországba s melyért ötéves kitüntetését az orosz földrajzi társulat legnagyobb kitüntetésével, a nagy konstanti-éremmel díszítette fel. Utazásának módja nagyon jellemző; ő hékés utazó, ki pár gunyában bottal a kezében utazgat s kit talán éppen ezért soha meg nem támadtak, holott Przsevalszkij vezérőrnagynak minden útjában akadt egy-egy életveszélyes kalandja. Cs. L.

Keleti Európa folyóinak hajózhatóságáról. A vízi utak nagy fontosságúak kivált Kelet-Európa közigazdasági életében, a vasutak építése a lakosság csekély száma miatt ki nem fejezhető.

* Teljes czime: Zajzánból Khamin át Tibetbe és a Sárga folyó Forrásvidéke. Przsevalszkij Mihajlovics Nikolaj orosz ezredes harmadik utazása Közép-Ázsiába. Utazások Könyvtára IV. kötet. Franklin-Társulat. 1884. 4. lap. Ára 3 frt 60 kr.

Oroszországban a folyóvizek hajózhatóságának két nagy van; télen a fagy, tavasszal a jégzajlás; mert Orosz- minden hajózható folyó befagy minden esztendőben néhány hétre (kivéve a Kaukazuson túli folyókat).

Hajózható: Dvina	{ Arkhangelszknél . . .	évenként 182 napon át
	{ Veliki-Usztugnál . . .	202 » »
a Néva	Szent-Pétervárnál . . .	222 » »
a Duna	Dünaburnnál	243 » »
a Niemen	Grodnónál	256 » »
a Bug	Breszt-Litovszkynál . . .	254 » »
a Dnieper	{ Kievnél	270 » »
	{ Kherszonnál	282 » »

Arkhangelszk és Kherszon között 18 foknyi a földrajzi különbség ennek a hajózhatóság 100 napi többlete felel meg. A Dniepernél a Dnieper 282 napig, Kievnél pedig csak 270 napig befagy; holott Kherszon még Nantesnél is egy fokkal délebbre van, hol a Loire sohasem fagy be; Kiev pedig Koblenzzel szembe fordított szélességi fokon a hol a Rajna csak nagy ritkán befagy, is alig egy pár napra szokott befagyni.

Minél távolabb a hajózhatóság ideje csökken, minél tovább utazunk az atlanti oceántól kelet felé, ez az arányosságok összehasonlításából is kiderül:

46—58—59 szélességi fok alatt hajózható:

a Narvánál	229 napig	} a legvégső pontok földrajzi hosszúsága 28 foknyi, a hajózhatóság 49 napnyi különbséget tüntet föl.
a Vologdánál	198 »	
Tserdynnél	180 »	

46—51—52 szélességi fok alatt hajózható:

a Varsónál	288 napig	} a legvégső pontok földrajzi hosszúsága 34 foknyi, a hajózhatóság 87 napnyi különbséget tüntet föl.
a Loevnál	256 »	
Khvalinszknál	234 »	
Orenburgnál	201 »	

46—46—47 szélességi fok alatt hajózható:

a Tiraszpolnál	283 napig	} a legvégső pontok földrajzi hosszúsága 32 foknyi, a hajózhatóság 41 napnyi különbséget tüntet föl.
a Kherszonnál	282 »	
a Csernyovnáknál	265 »	
a Cserny-Jarnál	264 »	
a Kazalinszknál	242 »	

(45° 2 szél. Ázsiában)

Fontosban megjegyzendő, hogy a folyók befagyása nemcsak a szélességtől, hanem a folyás gyorsaságától is függ. Vannak folyók a sarkvidéken is folyók, melyek rendkívüli gyors folyásával, a nagy hideg daczára sem fagynak be; s viszont a nagy széles folyók a mérsékelt égöv alatt, melyek minden befagyhatnak, jóllehet hogy Nápolylyal egy fok alatt fekszenek.

mint pl. az Amu-Darja, a Pei-ho stb., mert folyásuk rendkívül lassu. Tekintettel ezen körülményre az összeállító táblázatokba lehetőleg oly folyókat vettünk föl, melyek körülbelül egyforma gyorsasággal, illetve egyforma lassúsággal folynak.

Számba kell még venni a jégzajlást és a vele járó magas vízállást, mi szükségképpen szintén megrövidíti a hajózhatás idejét. Így pl. a Volgán a jégzajlás 40 napig tart, mert míg a Volga Asztrakan mellett már márczius 16-án, addig Gorodecz mellett csak április 26-án szabadul jégtakarójától. Ugyancsak a Volga és mellékfolyói tüntetik föl a legmagasabb vízállást is: Szamara mellett pl. tavasszal 11-97 m.-re emelkedik a víz jégtakarójának felszine fölé, és az Oka folyónak téli és tavaszi vízállása Kaluga mellett még annál is nagyobb, azaz 13-77 m. -nyi különbséget tüntet föl. Ha ehhez a Visztulát hasonlítjuk, mely legalább is olyan gazdag vízben mint az Oka és a melynek legmagasabb vízállása nem nagyobb 4-7 m. -nél, akkor kétségtelenül tűnik ki, hogy minél hosszabb ideig van a folyó befagyva, annál magasabb a vízállása tavasszal. Összehasonlították ugyanis e tekintetben a moszkvai délvonaltól nyugatra eső folyókat a keleten lévő folyókkal és azt tapasztalták, hogy Oroszország nyugati részében a legmagasabb vízállás középértéke 4-14 m., míg a keletre eső folyóknál a középérték 8-72 m, tehát még egyszer akkora, holott nyugati Oroszországban bőségesebb a havazás mint a moszkvai délvonaltól keletre fekvő részében. De míg a hó nyugoti Oroszországban lassan de folytonosan olvad még a tél folyamában is, addig a hóolvadás Oroszország keleti részében tavasz beálltával hirtelen és rohamosan történik a hosszú kitartó tél után. Az Ural hegység európai lejtőin, igaz, hogy nagyok a havazások, de az áradás ott csak néhány napig tart, mert a folyók igen gyors folyásúak.

Említésre méltó, hogy az Ural folyó, daczára 2300 kilométernyi hosszúságának és nagyszámú mellékfolyóinak mégis csak csekély terjedelemben hajózható t. i. Orenburg és Uralszk között. Tavasszal nagyban megárad, de a vidék rendkívüli szárazságánál fogva, nemsokára ismét másodrendű folyóvá válik s csak a kozák halászok csónakjait bírja el. Az Urallal kezdődnek a puszták folyói, melyek április havában vízzel megtelnek s aztán májustól szeptemberig szárazon maradnak. Ezt a folyót tehát természetes határnak kell tekintenünk Európa és Ázsia között.

gül figyelmeztetjük az olvasót Barkovszky tábornok vezetett készített »Oroszország közlekedési útjai térképére«, melyet Reclus »Géographie universelle«-es művének írásakor nem ismert, jóllehet hogy e térkép már több kiadást ért. Ezt a térképet, valamint »Az folyami hajózás hivatalos statisztikáját«-tesseff és Tilló munkáit a legmelegebben ajánlhatjuk. nyomán (Revue de Geogr. 1887. feb.) *Th. Gy.*

Jamaika szigete. Jamaika a négy nagy Antillák egyike 10,859 □ rnyi nagy. Rajta keletről nyugatra a Szlev hegyláncolat melynek legmagasabb csúcsa 2280 m. magas. Ezen hegység dei fák borítják, sok kis patak is siet le rólok, melyek a öntözik, de a melyek a Black kivételével egyáltalában zhatók; a Black is csak könnyebb hajót bír el.

ziget éghajlata változatos; az alföldön meleg s 22—27 fok áltakozik; a felföldön a hőmérő 13 fokra száll alá és a ek csúcsain nem ritka a jég még márczius havában sem. zések szoktak lenni kivált májusban és októberben, és k rendszeren juliustól szeptember végéig dühöngnek.

naikát Kolumbusz Kristóf fedezte föl 1494-ben május 3-án. 55-ig a spanyolok birták; 1655-ben Cromwell alatt el- Anglia, s birja is azóta.

danában Jamaika Angolország legvirágzóbb gyarmata most vagy egy félszázad óta ott nagy társadalmi átala- vannak folyamatban. A sziget tényleg 580,000 lakost ebből 12,000 a fehérek, 18,000 az indiai munkások, a mulattok és 440.000 a négerek száma. A rabszolgák itása óta a fehérek száma szemlátomást apad, a négerek edig 1861 óta majdnem százezerrel, a mulattoké pedig ezerrel növekedett. Előre látható, hogy a szigetnek előbb- zta néger lakossága lesz.

négerek emancipatiója a földművelés terén is teljes fel- idézett elő. Hajdanában a föld nagybirtokosoké volt, dig kisbirtokosok kezében van és a 450,000 hektárból 20,000 a négerek kezében van. A rabszolgaság idejében o cukornád, pamut és indigó termeléssel foglalkoztak; mut és indigó termeléssel már felhagytak, a cukornád se pedig nagyban alábbszállott és az iparág előbb-utóbb eg fog szünni, vagy jelentéktelenné fog válni. Ellenben melés némi fejlődésnek indult, behozták az u. n. libe-

riai kávénövényt, mely az alföldeken is szépecskén megterem. A kávé évi termését $4\frac{1}{2}$ millió kilogrammra teszik. Szeme elég jó, de nem ér föl Szent-Domingo szigetének kávéjával. Nagy földésnek indult néhány év óta a pizangfa (banán) művelése. ez a nedves talajt szereti, s kivált Kingstown és Antonio kikötőiből szállítják New-York, Philadelphia és Uj-Orléans-ba. Kingstown-ból 1878-ban 110,000 franknyi értékű pizangot vittek, 1882-ben pedig már 283,000 franknyi értékben. A tropikus gyümölcsök mind díszlik e szigeten, és a narancsot és ananászt, mind nagyban kezdik szállítani az Egyesült-Államokba. Gyömbért és paprikát keveset termelnek, holott a talaj nagyon kedvező, kivált a paprika termelésre. És a Jamaika paprika joggal híresedett. Még kukoriczát is természetnek, és a gazdag legelők az állattenyésztésre utalták őket; de sem a kukoricza, sem a marha nem képez kiviteli cikket. Baromfi sok van és néhány év óta szállítanak is belőle Kuba és Haiti szigetekre.

Általában mondhatni, hogy a földet Jamaika szigetén nagyon kezdetleges módon művelik, és hogy a sziget éppen nem virágzó. Vasúthálózata mindössze 42 kilométer hosszúságú. A kivitel összesen körülbelül 26 millió frankra tehető. 1873 óta a kivitel egy, a kivitel pedig négy-öt millióval apadt meg. A cukor kivitele évről-évre kisebbedik és azt a rum is megérzi. A sziget tulajdonképpen csak Angliával és az Egyesült-Államokkal van összeköttetésben. (Bulletin de la Société de Geogr. commerciale de Paris). *Th. Gy.*

A tűzföldi aranytartalmu főveny. Charles Rouvier, Franciaország buenos-airesi diplomacziái ügynöke, értesítette a párisi földrajzi társaságot hogy a Tűzföldön aranyat tartalmazó homokot találtak. A St.-Sebastián öblét környező föld sok aranyat tartalmaz magában, mely apró gömbölyű és hosszúkás szemekben fordul elő. Az ügynök valószínűnek tartja, hogy az argentinai köztársaság rendszeresen fogja kiaknázni a Tűzföld aranytartalmát. Tudvalevő, hogy a Tűzföldet az onak nép szép faja lakja, mely a patagonoktól ered s magas termetével válik ki. Az onakok noha félvad állapotban élnek, mindenkor kitüntek szerény és vendégszerető természetükkal. Az a gondoskodás, melylyel a Horn-föld körül hajótörést szenvedő matrózokat illetik, remélni engedni, hogy az aranybányászoknak nem sok galibát fognak ők okozni. *Cs.*

Az Altajhegylánczban előforduló glecser nyomokról értekezés Szokolov A. N. az orosz Földrajzi Társulat egyik idei ülésén.

a Katun folyók mentén a glecserek kétségtelen nyomatainak; a Katun völgyében ugynevezett bányahomlokot jégár csiszolta sziklagömböket és morénákat talált. Beszélésén figyelmeztet arra a nevezetes jelenségre, hogy az évenként a tavak fokozatosan elszáradnak és pusztulnak; ez a multai tónál tapasztalható. Szerinte nagyon valószínű a közép-ső Altaj terjedelmes völgypusztái az egykori kőkorszak kiszáradt medre csupán. E mellett tanuskodik a völgy kialakulásának szerkezete és alkotása. Cs. L.

Koka növényről. Érzéketlenítő hatása miatt az orvosoktól a koka miatt a cocain az Erythroxylon coca nevű s az életi lejtőin meleg és nedves helyeken tenyésző növény. Már 1542-ben Gieronimo Benzoni észrevette, hogy az emberek beszűlőtt vörösbőrűek a koka-növényvel tartogatják, ha hosszú útra kelnek, nehéz munkát végeznek stb.; a koka alkaloidját 1855-ben állították elő; anesztéziáló, azaz érzéketlenítő hatását Schroeff ismerte fel 1862-ben. A vándor útra vándorló vörösbőrűek a már megrágott és kiszáritott kokából mintegy százados nagyságú lemezeket vesznek magukhoz; evés előtt valamely potast bőven tartalmazó növény hamujával keverik. A kokát rágják, s csupán a koka nedvét tartalmazó teát iszik le. A vörösbőrűek öt, sőt hét napig is nem esznek semmit, ha elegendő koka-növényvel rendelkeznek, mert a növény önmagában véve, nem tápláló, mert huzamos ideig tartó használata után nagy éhség jelentkezik az emberben. A vörösbőrűek azt hiszik, hogy csak eltompítja az éhség érzetét. A koka növényt magból nevelik, s a magvakat januárban ültetnek. Érzéketlenítő élvezete legalább Amerikában nincs összekötve a kokaival; kokával élő sok vörösbőrű jó egészségben megéri az életet. Mérséktelen élvezete azonban épen olyan káros, mint a kávé, az erős tea ivásáé, az alkoholismusé stb. A kokával együtt élő egyéneket coqueros-oknak nevezik járásuk bízán, ők magok soványak, apathikusak, elméjük fáradt s gyenge. Cs. L.

Iszland szigetéről. Iszland szigetéről érdekes közléseket tett a német Henrik dr. kit a francia közoktatásügyi miniszter Iszland és a Faroë szigetek meglátogatásával bizott meg. A skandináv fővarosból mindenek előtt Kriszuoik kénybányáihoz. Ez az értékes metalloid ott nagy mennyiségben, egész halálra fordul elő. Onnan tovább menve az Olfusza folyón ponnyn

kelt át. A ponyy, melyet Labonne annyira magasztal, az iszlandinak az, a mi az iramszarvas a japáninak, a kutya az eszkinak, a teve az arabsnak.

Egy másik folyó, mely olyan rohamos, mint a Rhône, melyen csak nagyon nehezen lehetett átkelni, majdnem hogy megakadályozta a lelkes utazót a Thorszmor (= Thor isten erde völgyének látogatásában. Ebben a kis vulkanikus völgyben, mely kimagasló jegesek egész sora véd az éjszaki szél dühe ellen. Labonne az oly hideg éghajlathoz képest nagyon kifejlődött flórát talált.

Július 14-én megmászta a Heklát, melynek t. f. magasságát 1553 méternek határozta meg.

A Hekla felől a Geyzerhez ért, mely az utazót nagyszemélyes kitérésével lepte meg. Valóban csodaszerű sziget az az Iszland, a hol földalatti tüzek jeges talajon át törnek ki s a hol forró vízsugarak lövellenek az örökös hókelekből. Megkövült növények segítségével, melyeket négy méternyi mélységben a nagy Geyzer által lerakott kovakúp falában lelt, kimutatta hogy az Ultima Thule vegetatioja nem változott meg 874 óta, vagyis azóta hogy a szigetet skandináviaiak felfedezték.

Nevezetes továbbá az, hogy Labonne keresztül utazott Iszland szigetén délfelől éjszakfelé, a Sztoriszandr pusztán által Mocsár, szikla, mélységek, jég, hó, láva, folyók és hegyipatakok ez és semmi egyéb nem tűnt föl útjában. Némely napon harminc mértföldet is kelle megtennie egyhuzamban, míg lakott helyre került; és a ponyyk nem látszottak éppen túlságosan fáradtaknak. Így jutott Akreyri-be, Iszland második, 400 lakossal bíró, fővárosába. E városnak nincsenek ugyan műemlékei, de mindazonáltal nagy a vonzó ereje, mert ott van a sziget egyetlen fája a berkenyefa, melyet körülbelül száz évesnek tartanak. Vedere Napoli e poi morir, ezt tartja az olasz, a fát látni és meghalni ez az iszlandiak jelszava.

Általában mondhatni, hogy Iszland, mint a vulkanikus szigetek királya, bővelkedik természeti csodákban (Revue de Geographie 1887. jan.) *Th. Gy.*

A MAGAS TÁTRA TAVAI.

(MELYET A FOLYÓ ÉVI OKTÓBER HÓ 27-IKI ÜLÉSÉN.)

z, a természet ezen sohasem nyugvó eleme, változa-
sságot és élénkséget idéz elő, különösen olyan helye-
n, hol szárazfölddel határos, vagy vele váltakozik.
azonban meghatóbb látványt, lelkünket jobban örven-
ségeit képzelné, mint amelyet élvezünk, ha a havasok
kain és nyaktörő sziklahalmazain felkapaszkodva, egy-
en szintjátzó s komor ormoktól környékezett tavat
meg.

Tátra tavainak száma. Tátránk bővelkedik ilyen
alig van nagyobb völgye, melynek ezen díszé nem
legtöbb völgyben a tavak egész csoportjával talál-
olbenheyer 112-re teszi a Tátra tavainak számát, tíz
ár a lipthói havasokban van, úgy hogy tulajdonképen
51 lehet szó; 69 fekszik a déli és 33 az éjszaki olda-
écsi katonai földrajzi intézettől kiadott térképen az
ekben a következő számú tavak vannak berajzolva.
alon: a Fehér-víz völgyében 12, a Kópataki völgy-
istarpataki völgyben 5, a Nagytarpataki völgyben 18,
súcs déli oldalán 3, a Felkai völgyben 4, a Batizfalvi
(egy már a hegységen kívül), a Sucha-woda völgy-
tén a hegységen kívül), a Menguszfalvi völgyben 10,

enheyer: Kleine Beiträge zur Länder- und Völkercunde von
garn. 1. évf. 3. sz.

a Mlinicza-völgyben a Csorbai-tóval 6, a Furkota-völgyben 4, a Kriván és Krátka közti völgyben 3, (egy a Jamytól keletre), a Koprova-völgyben 6, összesen 87. Az éjszaki oldalon: a Javorinka-völgyben 6, a Bialka-völgyben, beleszámítva összes mellék völgyeit 14, a Panszczyca-völgyben 1, a Sucha-woda-völgyben beleszámítva a hegységen kívül levő 3 Toporowi-tavat is 15, összesen 36. Ezen szám azonban nem felel meg teljesen a valóságnak, mivel a Zawrat hágó éjszaki tövén elég terjedelmes tavak vannak, mely a földrajzi intézet térképén teljesen hiányzik. Kalauzom szerint Jeges-tó (Zamarzly) a neve; ottlétemkor 1886. július 8-án tényleg tetemes részét még jég és hó borította. A Sucha-woda-völgy tavainak számát ennél fogva 16-ra és az éjszaki oldal összes tavait 37-re kell tenni. A Magas-Tátra összes berajzolt tavainak száma pedig 115-öt teszen ki, melyek közül 9 már a hegységen kívül fekszik.

2. A Tavakra vontkozó mondák. A Tátra környékének lakói már régóta ismerik ezen tavakat és egyik-másik körül a nép élénk phantasiája egész mondakört szőtt, például a Zöldtó körül, mely mondakört Lindner Ernő szepesi német nyelven olyan szépen feldolgozott. * Hiszen hol is kelhetne könnyebben szárnyra a képzelem, mint itt ezen magányban, hol az alakzatok változatossága és merész volta, a pusztulás és rombolás csodálatos művei, a rendkívüliség és természetfelettség érzelmét támasztják a látogatóban! A vadon hegyekben hegyi szellemek, a tavakban habléányok tanyáztak és a hozzáférhetetlen csúcsokon rubinok csillogtak. A képzelem szüleményei a tavak feneketlen mélységéről szóló közlemények is, melyek a természeti törvényekkel nem sokat törődő, hanem inkább a rendkívülit és szokatlanul kedvelő nép közt sok hívőre találtak és azon feltevésre adtak okot, hogy a tavak a tengerrel összeköttetésben állnak, a tengerszemek.

3. A Tátra tavainak elnevezése. A hajdani látogatók egyáltalában nagyon kevés pozitív ismeretet szereztek maguknak a tavakra vonatkozólag; a legtöbb esetben beérték, hogy a tónak valamely jellemző tulajdonságáról nevet adtak, amely tónak pedig különösen feltűnő tulajdonságai nem voltak, a névtelenül maradt.

* Zeperscher Liederposchen von Lendners Ernst von Käisenmar 2. kiad. 3. és 115—127 lap.

bnyire a szín szolgált az elnevezés alapjául, több tó
 színe lévén, megegyező nevet is kaptak. Így van ö t
 l. egy-egy a Fehér-víz völgyében, a Kriván és Krátka
 oduplaszki-völgy felső részében, a Siroka tövében és
 we tavak (Hernyós tavak) csoportjában, — négy Fe-
 egy-egy a Fehérvíz-völgyében, a Javorinka-völgyében,
 t-tó csoportjában és a Zawrat hágótól éjszakra (Czarny
 t Kék tó: egy-egy a Fehérvíz völgyében és a Kis-
 völgyben, * végül két Veres: egy a Fehérvíz-völgyé-
 z éjszaki oldalán a Panszczyca-völgyben, egy Sárga:
 hértó, az utóbbi kettő a Fehérvíz-völgyében. Több
 ajdonságáról, hogy az év legnagyobb részén át jéggel
 , Jeges vagy Fagyos tó nevet visel. Ezek rendszeren
 legfelsőbb szakaszában fekszenek: ilyen jeges tó van
 ataki völgyben a menguszfalvi Omladék-völgyben a
 we (Hernyós) tavak csoportjában és a Poduplaszki-
 z utóbbiban kettő található; az egyik a Lengyel-nye-
 kra, a másik a Tengersizemesúctól keletre terül el.
 Öt-tó legfelsőbbjét sokan szintén jeges tónak nevezik.
 alakjától kapta nevét, úgy a Tölcsér-tó a lomniczi
 en, a Hosszú tó a Felkai és a hasonló nevű tó a Nagy-
 völgyben, valamint a Dlugi- (Hosszú) tó a Gasienicowe
 an, a Kerek-tó (Klove) a Fehértó-tó csúctól nyugatra.
 a azon völgytől neveztettek el, melyben vannak, így a
 a Kőpataki, a Batizfalvi-tó a Batizfalvi, a Szmre-
 szmrecsini völgytől. Némely tavaknál a csoportosulás,
 viszonylagos kiterjedés szolgál alapul, úgy az Öttó
 ki völgyben és a Lengyel Öttó a Rosztoka-völgyben,
 Kis-tó, valamint a Hátsó-tó a Lengyel Öt-tó csoport-
 tónak Békás-tó a neve, így a menguszfalvi völgyben
 mesúcs déli oldalán levő három tónak, a Poduplaszki-
 baloldali mellékvölgyében a Skorusnik és Hét-Ko-
 között elterülő két tónak és végül a Javorinka-völgy
 kaszában levő Javorove-tó, melyet a déli oldal német
 oten-See-nek (varangyosbéka tónak) neveznek. Ezen
 ligha az illető tavakban netalán található békáktól

tó a katonai földrajzi térképen hibásan van berajzolva, a
 th Márton barátom észleletei szerint nem nyugatra a Kis Hor-
 nyereghágótól), hanem keletre fekszik, tehát a Kis-Tarpaták
 tartozik.

származik; a Menguszfalvi völgyben levő Békás tavak állítólag a tavak közepén kiemelkedő szikláktól kapták nevüket, melyek sziklák élénkebb phantasiával megáldott látogatók szerint békákra emlékeztetnek. Én valószínűbbnek tartom, hogy a különféle békás tavak elnevezése a Kárpátokra vonatkozó mondákban játszott szerepet játszó békáktól ered. Ezen állatok — amint Münni Sándortól, ezen mondák buzgó gyűjtőjétől értesültem — kettős minőségben fordulnak elő a mondákban: vagy mint önálló állatok, vagy pedig mint öregasszonyok lelkének megtestesülése. A békák a jó és gonosz szellemek kísérői és a kincsek őrei. Mérgező nedvök vakká, sántává, süketté stb. teszi az embert és okoznak minden rögtöni halálnak. Vérök aranyat tartalmaz, vagy aranyra változtatja a testeket (például a Sassin mondában a szalonnából kiolvasztott zsírcseppeket). Ilyen mondai alapja lehet a Menguszfalvi völgyben levő Sárkánytó nevének is. A Halas-tó valószínűleg a benne élő számos haltól (pisztráng) kapta nevét. Némely tavak ismét növényekről nevezettek el, így a Kalánfüvestő és a Hagymástavak a Nagytarpataki völgyben, az ott termő Kalánfű (*Cochlearia*) és metélő hagymáról, a Litworowe tavak a környékükön termelt *Archangelica officinalis*ről, melyet a szláv nyelvekben Litwor-nak neveznek.

Több tó elnevezése újabb eredetű és nem a néptől, hanem leginkább a kárpátgyesületi évkönyv szerkesztő bizottságától származik. Némely esetben a tó környezete szolgált az elnevezés motivumául, például a Siroka-völgyben levő Csendes-tó, a Nagytarpataki völgy felső végén szikla-omladékkal körülvett Ömledék-tó, a Mlinicza-völgyben zergéktől gyakran látogatott Zergés tavak; máskor ismét a Tátra feltárása körül érdemeket szerző buvárok nevét óhajtották megörökíteni és innen ered a Wahlberg-tavak elnevezése a Furkota-völgyben és a Szentiványi-Döller-tavak neve a Mlinicza-völgyben.

Némely tónak több neve is van. Így a Poprad-tavat Menguszfalvi-tónak és a lengyelek Kis-Halastónak is nevezik. A Halas-tó a lengyelek Tengersizemnek és Tengersizemet Fekete-tónak (*Czarny staw*) hívják. A Lengyel Ötcsoportjában levő Hátulsó-tó némelyek szerint Jeges-tó. A Hagymástavak (*Gasienicowe*) legalsóbbját Litworowynak, hol Sobkótavaknak, hol pedig Suczynak nevezik.*

* Hradzky J. »A központi Kárpátok tavai.« M. Kárpátgyesületi évkönyv 3. évf. 94. lap.

tavak színe és átlátszósága. Visszatérve a színe és kutatva a különböző színek okát, mindennek ellen vallanunk, hogy nálunk eddig rendesen beérték az alvó szín megemlékezésével, anélkül, hogy a színt okozó körülmények részletesebben foglalkoztak volna. Különben nem sokkal em állott az ügy a külföldön sem. Ott is hol a talajtól, a környező hegylejtők növényzetétől, hol az égboltozat származtatták a tavak különböző színét,* mig nem kimutatta, hogy a tiszta víz nem színtelen, hanem kék. De a természet fel nem fedezte, hogy az alpesi tavak kék vagy sárga akár áteső, akár visszavert fényben megtartja eredeti színe, vagy más szóval mondva a szín a víznek tulajdonsága.

A különböző szín oka nem volt megfejtve. Dr. Wittenstein és Spring** kimutatták ugyan kísérletileg is, hogy a különböző színének előidézésében első sorban a vízben oldott anyagoknak van részük, de azért nem tagadható, hogy a sugárzás fény sugarak iránt tanúsított elnyelő képességének — a víz vastagságával egyenes arányban áll, — valamint a víznek nem volna befolyásuk. Az elsőről mélyebb tavakban lehetünk meg, ha sekélyebb szélők világosabb színűek, a mélyebb pontjaik sötétebb színével vetjük össze; az alvó különösen olyan sekély tavakban mutatkozik tanulmányozásnak medre fehér színű törmelékekkel vagy fűszálakkal. A visszavetett sugarak vörös színben tüntetnek.

A vörös tavak színe nagyrészt innen ered. Kolbenstein a Panszczyca-völgyben levő tó vizének veres színe a víz sötét okersárga csapadékától származnék.*** Nálunk a vízének átlátszóságáról még igen kevés adatunk van. A partján állva sok helyen jó messzire látszik ki a víz sötétebbre hocsátkozó fenék, egyenes kutatások e tekintetben addig még nem történtek. Dziewulski a galicziai Panszczyca-völgy terület évkönyvének IV. kötetében (122. lap) a Halaszczyca cikkében közli, hogy derült ég mellett egész 15 m., de csak 10 m. mélységig látta még a mérőszerszemből szólva pedig megemlíti, hogy 10 m.-nél

Geistbeck: »Die Seen der deutschen Alpen«. Separatabdruck der Mittheilungen des Vereines für Erkunde Leipzig. 1885-ik évfolyam

Die Freie Presse 1883. évf. márczius 23-iki számában.

Benheyer: »Die Hohe Tátra«. VI. kiad. 9 lap.

nagyobb mélységben még verőfényes napon sem lehetett a mélyt észrevenni (V. kötet, 41 lap).*

5. A tavak hőmérsékleti viszonyai. Nem sok kedvezőbben állunk a hőmérsékleti viszonyok tekintetében. Feltételeztük, hogy némely tó a nyár legnagyobb részén át befagyva, sőt vannak tavak, melyek ritka nyáron teljesen felszáradnak a jégburoktól. A téli hónapokon át minden tónak van jégkéreg és a csekélyebb tavak vize fenéig megfagy. E tekintetben különösen érdekesek azon adatok, melyeket Blasy Ede úr, a Tátra egyik legalaposabb ismerője velem közölni szives volt. az 184⁵/₆ év telén Lux Jakab ó-lesznai tanítóval a Fehérvíz völgyében levő Zöldtő környékén vadászva, a nevezett tavat teljesen befagyva találta. A jégburok a tó keleti harmadában medencéidomulag be volt horpadva, és csak ott, a jégkéreg legmélyebb pontja alatt, körülbelül 5—6 m²-nyi területen láttak világos határolt csekély víztócsát. A kristálytisza jégkéreg 35—40 cm. vastag lehetett és 4—5 cm. széles repedésekkel volt átjárva. Letérdelve kényelmesen elérték a vizet.

Ugyanezen télen, csak valamivel később szintén a tanítóval a Kőpataki-tó környékén vadászott. A tó jégburok össze-vissza volt repedezve, és a repedések a tó medréből kiemelkedő sziklaktól látszottak kiindulni; viz ezen tóban nem volt és a jégréteg vastagsága 50—60 cm. lehetett, mindeneseleg vastagabb volt, mint néhány héttel azelőtt a Zöldtávon.

Az 1873. évben Krompecherrel a Felkai-völgyben járt az szándékkal, hogy a Felkai-tó jegét Budapestre szállítsák. A tó egészen száraz volt. A jégkéreg felszíne a parttól a tó közepé felé folyvást esett és nagyjában medenceidomot öltött. Ezen uralkodó alakon a tó fenekén heverő nagy sziklák itt-ott némi módosítást idéztek elő. Így a tó déli vége felé valamivel a közepén alul sziklahalmaz körül feltornyosulva találták a jég rögét. A jégkéreg vastagsága 90 cm. lehetett és oly széles hasadékok járták át, hogy az egyik látogató bennök kényelmesen a tó fenekére bocsátkozhatott.

A jégkéreg ezen alakulása bizonyosan csak akkor következett be, midőn a völgynek a tó felett levő szakaszában a víz megfagyott és így a tóba való ömlés megszűnt. A tó

* Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego IV. és V. köt. Poszepczyński Lajos nyug. hivatalnok szives volt ezen évkönyveket céljaim szempontjából át tanulmányozni és tartalmukat velem közölni.

e nem pótolatván, lejjebb szállt a tükre és a jégburok edett, nyomást gyakorolva a vízre. Ez mindaddig tartott, amíg a jég valamely kiálló kősziklára nem ért. Ott egy ideig megállt, de nemsokára az alá nem támasztott részei súlyoknál könnyebben lecsúsztak, míg a sziklákra támaszkodó jégtáblák takarót, védelmet képeztek ezek körül. Innen erednek a jégkéregben a jégmedvék is, és ezzel meg volna magyarázva a jégburok a víz felé történő látszólagos feltornyosulása is. Midőn Blásy ott járt, még nem esett egy csepp víz sem jött a völgy felsőbb szakaszából a jég felé, felett levő vízesésben sem.

Csorbai tavon Blásy négy télen át a tó sima jégburkán ment keresztül az ácsokkal. A tó környékén álló házak mind a jég alá kerültek. Az ácsok több helyen léket vágtak a jégkéregbe, a jégközel 1 m. vastag volt, de a jég nem volt oly tiszta, mint a felsőbb említett tavakon; sok volt benne a jeges hó.

A tó vizének hőmérsékleti viszonyait az év különböző részein és valamint a felszíntől különböző távolságban eddig még nem figyelték meg egy tónál sem. A hőmérsékletre vonatkozó egyes adatok csak a tó kerületének vizéről vannak. Kivételt képez e tekintetben Dziewulski közlése a Tátra-tó vizéről. A Tátra-tó egyesület évkönyvének V. kötetében (43 lap), hol a tátrai tó vizéről szóló cikkében az áll, hogy 1880. aug. 23-án a tó vizének hőmérséklete a tó kerületén 9°6', helyi vizén 8°6' és a közepén 8°4' C. volt; a levegő hőmérséklete a tó vizén 16° C. tett.

A tátrai tavak mélysége. A tavak mélységét illetőleg már megvizsgáltuk, hogy nagyon téves nézetek voltak és részben igaz is vannak elterjedve. Közvetlen mérésekből kiderült, hogy a tátrai tavak mélységei a mesék országába tartoznak. A tátrai tavak mélységét eddig meghatároztak, a Tátra-tó vizében a Nagytóban (a Lengyel Öttő csoportjában) a tó vizén m.-t teszen. A Tátra tavai ugyan még nincsenek mind megvizsgálva, de már nagy részükről biztosan tudunk. A Tátra déli oldalán 1875-ben Dr. Dezső tanár méréseket a M. Kárpát-egyesület megbízásából; ő megmért a Csorbai, Felkai és Poprádi tavat. ** Az éjszaki oldalon

Kolbenheyer Károly: A Magas Tátra tó- és forrás vizei, Kárpát-egyesület évkönyve 1880. évf. 107. lap és 1882. évfoly. 125. lap.

Dezső Dénes: A Magas-Tátrának tengerszemei. Kárpát-egyesületi évkönyv 1882. évf. 125. lap.

k. (20—54 lap)

Dr. Dziewulski, varsói tanár, a lengyel Tátraegyesület megbízásából a hetvenes évek végén és a 80-as évek kezdetén a Halastó tavat, a Tengersizemet, a Sucha-woda-völgyben levő Czarnystaw-ot (Fekete-tavat) és a Lengyel Öt-tót kutatta át. Vizsgálatainak eredményeit a galicziai Tátraegyesület 1879, 1880, 1881 és 1882-diki évkönyvében tette közzé.* Az egyes tavakra vonatkozó adatok a következő táblázatban láthatók:

	mélység	
Nagytó (Wielki staw, Lengyel-Öttó).....	78	méter
Tengersizem	77	»
Halastó	49.5	»
Czarny staw (Fekete tó a Hernyós tavak csoportjában).....	47	»
Nagy-Szmrecsini tó	41.3**	»
Fekete tó (Lengyel-Öttó).....	37	»
Előlsó tó (Przedni st. Lengyel-Öttó).....	30	»
Hátsó tó (Lengyel-Öttó).....	29	»
Csorbai tó	20.7	»
Poprádtó	16.4	»
Felkai tó	5	»
Kis tó (Lengyel-Öttó).....	2	»

Ezen, méréssel összekötött kutatásokon kívül meg kell említenem azon tapasztalatokat is, melyeket egyes turisták németóra nézve tettek. Igen sok tó oly sekély, és medrének falai oly lankások, hogy a víz tükrének csekély fokú apadása, a tó terjedelmének lényeges csökkenését vonja maga után, és a tómedenceze jelentékeny része kiemelkedik a vízből. Sőt vannak tavak, melyek szárazság idején teljesen kiapadnak. Például a Siroka-völgyben levő Csendes-tó. A tó medrének a vízből kiemelkedő része a legtöbb esetben meglehetősen biztossággal következtetni enged a medrének vízzel borított részének alakjára és így a tó mélységére is. — Sokszor még a vízből kiemelkedő sziklák (Békás tava a menguszfalvi völgyben), vagy a víz színében mutatkozó világosabb zöld foltok árulják el a fenék közelségét.

A tavak mélységének ezen időszaki változása mellett, melyekkel rendszeren alakjuk és kiterjedésük változása is jár, tekintet

* Pamfletnik Towarzystwa Tatrzańskieys 1879, 1880, 1881 és 1882 évfolyam.

** Kolbenheyer: »Die Hohe-Tátra.« VI. kiad. 8 oldal Dr. Dezső mérés

azon állandó változást is, mely a medenczének tör-
 aló kitöltésével és a tó lefolyásának mindig mélyebbre
 van összekötve. Ezen egymást támogató két folyamat
 apasztja a tó medenczéjének mélységét és így közvetve
 ennyiségét, míg végre a medencze aljának emelkedései
 akjában kinyulakodnak a vízből, pl. a Békás-tavak a
 vi völgyben. A víz tükrének további apadásával a szi-
 ete folyvást nagyobbodik, és a szomszéd szigetek egy-
 zeolvadva mind nagyobb területeket foglalnak el, míg
 több tócsára oszolva, az idő folyamában mindannyi
 változik át, melyek száraz időben rendesen egészen
 bb részben kiapadnak. A tavak eltűnésének ezen kü-
 ádiument, valamint teljesen kiszáradt tómedenczéket a
 igen nagy számmal találhatunk, A Fehérvíz-völgyében
 ó közzettörmelékek lerakódása és a kifolyásnak mé-
 jása következtében már nagyon megapadt; a múlt
 stein Ágost szepes-bélai polgár nem egészen egy mé-
 tette a tó lefolyását és területe körülbelül $\frac{1}{3}$ -dal na-
 nt amilyen azelőtt volt. A Felkai-tó a Felkai-völgyben
 Gránátfal tövében elterülő egész nagy medenczét töl-
 ost az eredeti területnek csak igen csekély részét fog-
 egapadt víztömege a medenczének a lefolyás közelében
 élyebb pontján gyűlt össze. Az ugyanezen völgyben
 ú-tó az oldalakról, különösen a Gerlachfalvi-csücs me-
 adékaiból lehulló omladéknak a tó szélén való össze-
 sa következtében folytonosan veszít kiterjedéséből. Az
 rülő Virágos kertben egy lecsapolt tó maradványait
 oprád tónak is sokkal nagyobb volt a kiterjedése haj-
 és valószínű, hogy lefolyása nyugat felé irányult, amint
 t nyugat felől határoló gátban látható régi meder mu-
 közel 15 m.-nyire van a tó mostani felszíne felett.
 jesen lecsapolt tavaknak szép példáit látni a Csorbai
 en az oda vezető út jobb oldalán. A Tarpataki-völgy
 elterülő szép Christelau szintén nem egyéb lecsapolt
 énél. Az éjszaki oldalon közvetlenül a Halastó előtt
 gy tómedencze, melyben már csak nyoma van még a
 nak. Különben magának a Halastónak is egykor na-
 a vízterülete, amint azt jóval magasabban fekvő régi
 bizonyítják. A Javorinka-völgyben levő Fekete-tó felett
 záradt tómedencze van.

7. A tavak kiterjedése. A tavak víztükre kisebb gyobh ingadozásnak lévén kitéve, a különböző mérések egym eltérő eredményeket szolgáltatnak.

A következő táblázatban a Tátra nagyobb és ismeret tavaí nagyságuk szerint vannak közölve Hradszkynak a t könyvek és katasztrális felmérésekből eszközölt összeáll alapján.*

Nagytó (Wielki staw) a L. Öttó csoportjában	34·84	hect.
Halastó	33·00	>
Czarny staw (Fekete tó a Sucha-woda-völgyben)	22·87	>
Tengerszem	21·32	>
Csorbai tó	20·40	>
Nagy-Hinczói tó a Menguszfalvi völgyben	19·11	>
Fekete-tó (a L. Öttó csoportjában)	13·05	>
Nagy Szmrecsini tó	12·25	>
Elölső-tó (Przedni st. a L. Öttó csoportjában)	7·70	>
Poprádtó	6·88	>
Hátsó-tó (Zadni st. pod kole. L. Öttó csop.)	6·75	>
Terianszko tó (alsó)	6·09	>
Wahlenberg tó (felső) a Furkota-völgyben	5·09	>
Békás tó (felső) a Békástavak völgyében	4·36	>
Zöldtó a Javorinka-völgyben	4·33	>
Batizfalvi-tó	3·84	>
Zöldtó (Zielony vagy Szuczy, a Sucha-woda v.)	3·45	>
Békás tó (alsó) a Békás tavak völgyében	2·80	>
Kis Hinczói tó	2·79	>
Litworowe tó	2·66	>
Jegestó a Poduplaszki völgyben	2·59	>
Jegestó a Lengyel nyereg éjszaki tövén	2·53	>
Wahlenberg tó (alsó)	2·20	>
Zöldtó a Kriván alatt	2·13	>
Öttó (a legnagyobb) a Kistarpataki völgyben	2·10	>
Cseh-tó a Poduplaszki völgyben	2·07	>
Varangyos-tó	2·00	>
Fekete-tó a Javorinka-völgyben	1·93	>
Kurtkowiec a Sucha-woda völgyben	1·74	>
Kerek tó a Javorinka völgyben	1·67	>

* Hradzky: »A Központi Kárpátok tavai«. Kárpátgyesületi évkönyv. III. évf. 96 oldal.

a Poduplaszki völgyben	1·61	hectár
Hosszú-tó) a Sucha-woda-völgyben	1·74	»
tó	1·50	»
tó a Menguszfalvi völgyben	1·40	»
tó a Nagytarpataki völgyben	1·16	»
tó.....	1·05	»
ok-tó a Mlinicza-völgyben	0·79	»
tó a Felkai-völgyben	0·68	»
tó a Fehérviz-völgyében	0·51	»
owoy staw a Sucha-woda-völgyben.....	0·47	»
es-tó a Siroka-völgyben	0·42	»
tó a Fehérviz-völgyben	0·18	»

ken kívül még egész sora van a tavaknak, melyeknek se meg van állapítva. Minthogy azonban csak kisebb tük, egy hektárnál kisebbek és különben is kevésbbé ek, mellözöm a további elősorolást.

ig tekintve a közölt táblázaton mindenekelőtt feltűnik, Magas-Tátra három legnagyobb tava az éjszaki oldalon zezetve a tavak kiterjedését mélységükkel, észrevehető mi vonatkozás ezen két számmérték között, amennyiben területű tavak rendszeren sekélyebbek is, és a terület al a mélység csökkenése is jár, szabályt azonban csak fogunk e tekintetben felállíthatni.

A t a v a k m e d r e. A részben vagy teljesen kiszáradt tó-
ék alkotása, nem különben pedig az eddig megvizsgált tavak
viszonyai, oly jelek birtokába juttatnak, melyekből a
ödenzék alkotására is következtetést vonhatunk, külö-
időn már környezetök is elárulja, — és ez a legtöbb
örténik, — vaj on sz ál b a n l e v ő s z i k l a v a g y p e d i g
é k k ö z e t e k a l k o t j á k - e a k é r d é s e s m e d r e t. A szálban
et mindenütt gránit, a törmelék szintén legtöbbnyire
sak ritkábban járulnak hozzá üledékes kőzetek is. A
ezen két csoportra való felosztása azonban nem vihető
tt keresztül, amennyiben némely tóra nézve nincsen ki-
ogy medre részben szálban levő sziklában van, részben
ladék alkotja. Számba kell tehát venni ezen harmadik
is mint átmeneti alakot.

Tátra legtöbb tava az első csoportba tartozik, azaz medrét
levő szikla alkotja. A völgyek legfelsőbb szakában elő-
valamint a lejtők oldalain bemélyedt tavak majdnem

mind ilyen természetűek. * Ide sorozhatók a Kis-Tarpataki völgyben levő Öttó, a Nagy-Tarpataki völgy tava, a Felkai völgyben a Hosszú-tó, a Menguszfalvi völgyben a Békás- és Hinczói-tavak, a Haprova-völgyben a Terianszko- és Szmrecsini-tavak, a Suchawa-völgyben a Hernyós-tavak legtöbbje és a Czarny staw, a Rosztoka-völgyben a Lengyel-Öttó, a Bialka völgyben a Tengersizki-tó, a Poduplaszki-völgyben a Két Békás-tó, a két Jeges-tó és a Cseh-tó, és a Fehérvíz völgyében némely kisebb tó. Amennyire térképéből kivehető, a Batizfalvi-tó, a Mlinicza és Furkota völgyében levő Litworowe és Zöld-tó is ide tartoznak.

A völgyek legfelső szakaszában, mintegy felső végén le vannak a tavaknak, a környezet és fekvés tekintetében igen megegyező tulajdonságaik vannak; mindenelőtt magas a fekvésük és egy vagy több, rendszeren igen meredek lépcsőfokkal vannak elválasztva egymástól, a völgy alsóbb fekvésű szakaszaitól; továbbá többnyire csoportosan fordulnak elő és meredek lejtők meg szaggatott sziklafalak többé-kevésbé félkör vagy patkóalakulag körülszűkítik. A völgyek tehát magas sziklafalakkal körülvett tágas medenczék végződnek, s talpuk nem folytatódik a gerincezig, hanem maga a meredek fallal van tőle elválasztva. Ezen tulajdonsága a völgynek oly általános és jellemző, hogy a látogató egészen önkénytelenül azon feltevésre jut, hogy az oly feltűnően megegyező konfigurációt megegyező tényezők is hozták létre. A medenczék alja igen tetemes távolságra alig esik észrevehetően, s ezen sík területekkel van bemélyesztve a többnyire hosszúkás tavak medre, melynek hosszanti tengelye a legtöbb esetben, különösen a nagyobb tavakban összeesik a völgy tengelyének irányával. A környező hegység nyitott vége a völgy alsó szakasza felé van irányozva. Több völgyben a tavak közvetlenül a környező hegység tövéig terjednek (a felső Békás-tó a Békás tavak völgyében, a Nagy-Hinczói-tó, a Wahlenberg-tó stb.).

Némileg eltérő képet tárnak elénk azon tavak, melyek medenczék a fővölgyek lejtőiben jó magasan a völgy talpa felett vannak bemélyesztve. Itt is meredek magas sziklafalak veszik körül a tó lejtőit, inkább körídomú medenczéjét, de ez nem képezi valamely völgy

* Partsch: »Die Gletscher der Vorzeit« című művében (191. lap) állítja, hogy a Tátra 112 tavának legalább fele ide tartozik. Ezen pontatlanságonnan ered, hogy Partsch a Tátra tavainak csak néhányát ismeri közvetlen tapasztalásból.

szakaszának végpontját, hanem távol esik a gerincztől oly mellékvölgyek alsó végét jelöli, melyek magasan, sziklafalak közt eredve, rohamos eséssel bocsátkoznak be. Így találjuk ezt a Békás-tavaknál a Menguszfalvi melynek háttére a Tátra és a Tengersizemcsúcs közötti így a Tengersizemnél a Bialka-völgyben, a Cseh-tónál a Javorinka-völgyben stb. A tavak ezen két csoportja azonban meg nem különböztethető egymástól, mivel átmeneti jellegűek. Ilyen átmeneti tag például a Tölcsér-tó a Loms-tövében, a Fekete-tó a Javorinka-völgyben stb. Az egyik mellékvölgynek alsó, és tágasabb medenczének felső pontja, a másik pedig meredek, vadon és több mellékvölgy hasadéktól átjárt háttér alján elég tágas medenczében mélynek csak csekély részét borítja.

A völgyek ezen sajátosságos végződése, valamint a lejtőkön mélyedések azonban nemcsak a Tátrának jellemző tulajdonság, hanem mindazon hegységekben fordulnak elő, melyekben a jégárok borítottak. Angliában *comb*, Norvégiában *sker* a nevök; a tudományban kerek alakjuknál fogva *circus* vagy *völgykatlan* név alatt szerepelnek.* Ezen völgyek és völgykatlanok a hajdani jégárral igen szoros kapcsolatban állanak, mivel előfordulásuk alsó határa összeesik a hóvonalal, amint azt Partsch idézett munkájában ki- (80. lap). Ezen völgyekben hajdan jégárok honoltak és a jégárok sajátosságos kiszélesedő kezdete, gyökere. Az előzőre nézve azonban téves volna azon feltevés, hogy a jégárok keletkezése ezen mélyedésektől függött; éppen az ellenkezője helyesnek, amennyiben nem a jégárok keletkezése a *circus-völgy* éhez, hanem megfordítva a *circus-völgy* a jégárok kezdetéhez vannak kötve.** Azonban többi következménye, hogy a jégárok a *circus-völgy* katlanoknak okozói. Dr. Geistbeck az *erosio* útján a *circus-völgy*eket három csoportra osztja: a) *tölcsér-völgy*-ek, melyek a víz *erosio*ja folytán keletkeznek; b) *botmely*eket a jég vájt ki, és c) *vegyes* típusra, melyek és folyóvíz együttesen működött.***

Partsch: »Die Gletscher der Vorzeit.« 181 lap.

Geistbeck: »Die Eiszeit in den Pyrenäen.« Separatab. aus den Mittheilungen für Erdkunde zu Leipzig. 1883. évf. 54 lap.

Geistbeck: »Die Seen der deutschen Alpen.« Separatabdruck aus den Mittheilungen des Vereines für Erdkunde zu Leipzig 1885. évf. 7 lap.

Azon tavak sorában, melyek lefolyását törmelékgát zárja különösen a következők említendők: a Fehérvíz-völgyében levő Zöld-tó, továbbá a Felkai-, Csorbai-, Poprádi- és Halas-tó, valamint a Toporowy-tavak. A legtöbb lefolyt tó szintén ezen kategóriába tartozott. Mind az elősorolt, mind a már lefolyt tavak mindegyike csak a völgyek alsóbb szakaszaiban található.

A tavak harmadik csoportjához számítható a Fehérvíz-völgyében levő Fehér-tó, továbbá a Kőpataki-tó, a Javorinka-völgyében levő Fekete-, Zöld- és Kék-tó. Ezeket széles omladékhát határolja és medrök is bőségesen sziklaomladékkal van borítva. Ezért még sem lehet teljes biztonsággal eldönteni, vajjon a lefolyását megakadályozó sziklagát nem áll-e legalább alsó részében száiban levő sziklából. Egyébként azonban az első csoport tavaihoz hasonlóan ezen tavak medenczéjének konfigurációja (circus-völgyek).

Egyébként azonban az első csoport tavaihoz hasonlóan ezen tavak medenczéjének konfigurációja (circus-völgyek).

9. A tavak keletkezése. A tavak medrének alkotásában szoros vonatkozásban áll képződésük körülményeivel. Azon tavak, melyeket a völgy alsóbb szakasza felé omladékgát határol, jégárártól erednek. A kérdéses gátak mindenütt tisztán felismerhető morénák; ezért ezen tavakat moréna-tavaknak is nevezik. A Fehérvíz völgyében levő Zöldtő gátja az alapmorénával egyesült homok- vagy végmoréna.

A jégár ugyanis addig, míg lassan és egyenletesen visszahúzódott, mindenütt majdnem egyenlő vastag törmelékréteget rakott le, de a hol hirtelenül megapadt, mélyedést hagyott hátra medrének alján. Ilyen mélyedésben van a Zöldtő; hasonló mondható a Felkai-tóról, valamint azon többé-kevésbé lecsapolt medenczékéről is, melyek a Tátra majdnem mindegyik völgyében a merede lépcsőfokok alatt található; például a Felkai-völgyben a Virágokert felett, a Menguszfalvi völgyben a hinczói fensík tövében, Tarpataki völgyben a Lépcsőke alatt stb. . . . A mint ugyanis visszahúzódó és tetemesen megapadt jégár a lépcsőről leboccsázt, jégtömegeinek összefüggése megszakadt; és ha leérve a lépcső tövéhez ismét egyesültek is, már nem voltak képesek nagyobb erőt kifejteni és az olvadásnak nagyobb mértékben ellenállani. A jégár apadásának további folyamában már nem is boccsázt a lépcsőről, hanem fent a lépcső fokán végződött, minek természetes következménye volt, hogy a lépcső alján levő jégfalmar-

sem pótoltatván, egészen eltűnt, mélyedést hagyván
 ben az összegyűlő víz tavat képezett.*

rbai tó medrét a hajdani Mlinicza-jégár homlokmorénája
 lyhez éjszaknyugaton és délkeleten az oldalmorénák
 Hasonló alkotású a Tarpataki völgyben levő Christelau
 tónak medenczéje.

prádtó elzáró gátja középmoréna, melyet az Omladék-
 a fővölgy jégárai hoztak létre. A fővölgy jégára, mint
 z Oszterva felé szorította gyengébb szomszédját és
 uuzamosan haladt vele. A Poprádtó előtt az ott aránylag
 morénában bevágás van, mely valószínűleg a tó egyik
 esen a fővölgy felé tartó lefolyásának medre. Ezen
 lpa vagy 15 méternyire van a tó mai víztükre felett.
 prádtó vize az omladékvölgy hajdani jégárjának medré-
 a, csak vagy két km.-rel lejjebb egyesül a fővölgy vizével.
 lastavat a visszahúzódó jégár utolsó végmorénája ha-
 ten hatalmas félkörídomú omladék- és törmelékgát
 n balról jobbra haladva, négy egymást nagyságban és
 tetemesen felülmúló bevágás van; a 3-ik bevágás a
 osan felismerhető régi medre volt; most azonban már
 agasabb a tó felszínénél. A negyedik legmélyebb be-
 mostani lefolyásának medrét képezi.

szaki oldalon levő Toporowy tavak szintén jellemző
 ak.

réná-tavak általában aránylag kevésbé mélyek, mint
 t, melyek medrét szálban levő sziklák alkotják. A
 lysége körülbelül egy harmaddal kisebb a nálánál egy
 kisebb Tengersizeménél, és a Tengersizemmel közel
 ületű Csorbai-tó mélysége csak negyedrésze a Tenger-
 A Poprádtó csak fél oly mély, mint a vele közel
 ületű Hátsó tó (Lengyel-Öttó) stb.

a moréna tavak medrének kitöltésével vagy lefolyásuk
 vágásával mélységük, de egyszersmind területük apadása
 gy ennél fogva területük vonatkozásban áll mélységük-
 ontebb mutattam ki.

gas-Tátra azon tómedenczéi, melyeket szálban levő
 t, vágás útján keletkeztek. Az Alpokban és más
 is — Karst — némely ily tómedencze akként jött

létre, hogy földalatti üregek beszakadása következtében a felső rétegei is sülyedtek, vagy hogy a közetrétegek gyűrődése általában egyes helyeken torlaszok, gátak támadtak, melyek a víz lefolyásában megakadályozták. A Kárpátok tavainál a képződés ezen módjai teljesen ki vannak zárva, mivel mindenütt gránit van ezen tómedenczék és gránitban az ilyenmő beszakadás vagy gyűrődések nem fordulnak elő. A Magas-Tátra völgye bennök látható mindennemő egyenetlenségekkel, így tehát ezen tómedenczék is tisztán az erosio, a vájás művei.

A sokirányú és különféle helyen eszközölt kutatások az eredmény meggyőződést érlették a buvárokban, hogy a völgyek alakja kiterjedése a jégkorszak idején főbb vonásokban megegyeztet mostani viszonyokkal; a völgyek már a jégkorszak előtt léteztek és mederül szolgáltak a jégáraknak. A jégáraknak azonban mint azt már fentebb láttuk medrök alakulására, különösen a völgy felső végén, lényeges befolyásuk van. Sokáig ugyan az a nézet volt elterjedve, hogy a jégár legfeljebb medrének falát csiszolja és a kiálló dudorokat gömbölyűre horzsolja, de nagyobb fokú vájó ereje nincsen; s midőn De Mortillet (1858-ban) Ramsay (1862-ben) a fjordok és a havasok legfőbb tómedenczék létrehozását a jégárak vájó erejének tulajdonították, kezdetben általános ellenmondásra találtak,¹ az idő folyamában azonban mindinkább növekedett követők száma és legújabban már két hatalmas tábor állott egymással szemben az egyik Heim, a másik Penck vezérlete alatt: az első majdnem teljesen tagadta a jégárak vájó hatását,² a másik pedig nagyon lényeges eredményeket tulajdonított neki.³ A küzdelem ugyan még nincsen véglegesen döntve, de az ügy folyamából és a legújabb kutatások eredményeiből, mihez saját tapasztalataim is járulnak, az vehető ki, hogy a helyes ítélet közelebb esik Penck felfogásához, mint Heimé. Különben Heim is feladta már merev álláspontját, a mint az Penckkel együtt összeállított egyezményféle közleményből kivehető, melyben 1885-ben tett közös kirándulásaik eredményeit pontosan foglalták össze.⁴

¹ Penck: »Die Vergletscherung der deutschen Alpen« 21. és 372. l.

² Heim: »Gletscherkunde 386. és 400. lap.

³ Penck: »Die Vergletscherung der deutschen Alpen« 327., 393. lap.

⁴ Heim und Penck: »Aus dem Gebiet des alten Isargletschers und des alten Linthgletschers. Zeitschrift der deutschen geol. Gesellschaft. 18 XXXVIII. k. 1. füzet 161—169. lap.

ayt azon többség, mely hajdan jégáraktól borított területre mutatkozik, hozta arra a gondolatra, hogy a jégárak között valami szorosabb vonatkozás, okozati összefüggés van. Az ezóta a különböző vidékeken eszközölt kutatásokat új meg új adatokat szolgáltatnak ezen felfogás támogatására és Cumberland tavainak a jégárak útján való kialakulását az angol buvárok egész hosszú sora bizonyítja.¹ Svédországi tavak és a fjordok között fenálló megegyezést Helland is meggyőzően.² Németország középhegységeinek és a Skandinávia tavainak a hajdani jégáraktól eredését Partsch ismeretlenül (Gletscher der Vorzeit« című művében (192. l.). A Skandinávia tavainak a hajdani jégárakhoz való viszonyát Penck részletesen.³ A legtöbb adatot azonban az Alpok szolgáltatják. Erősen meggyőzően buzgalommal még a legújabb időben is folytatott kutatás. E tekintetben különösen kiemelendők tartoményűk alapos munkáját,⁴ valamint Böhm és Brückner munkáját. Az első a salzburgi, bajor és algaui Alpok tavait tekintettel fekvésükre, medenczék alkötésére, valamint geológiai tulajdonságaira. Böhm az Enns és Steyer folyók vízjárásairól értekezve, az ezen folyók vízterületén levő tavak kialakulását is tárgyalja,⁵ hasonlót tesz Brückner, ki a Salzach hajdani jégárait írja le, de Svajcz hajdani jégárait is tárgyalja. Ezen munkálatokban a jégárak vannak feltüntetve, de általában kivájt tómedenczék okozói. S bizony nehéz megmagyarázni, különösen midőn még egyéb körülmények is közrehatásba lépnek, hogy a tómedenczék jégárak vájó hatására alakultak. Ilyen körülmények a tómedenczék alakja, mélysége és mélységi viszonyai; nem különben pedig a vízszint feletti magasságuk.

¹ Penck: »Die Vergletscherung der deutschen Alpen« 374. lap.

² Helland: »Die glaciale Bildung der Fjorde und Alpanseer in Norwegen.

»Annalen« 146. k. 538. l.

³ Penck: »Die Eiszeit der Pyrenaen.« Mittheil. des Vereines für Erdkunde zu Leipzig 1883. A külön lenyomat 50—61. lapján.

⁴ Penck: »Die Seen der deutschen Alpen.« Mittheilungen des Vereines für Erdkunde zu Leipzig 1885. Külön lenyomat.

⁵ Penck: »Die alten Gletscher der Enns und Steyer.« Jahrbuch der geologischen Reichsanstalt 1885. évf.

⁶ Penck: »Die Vergletscherung des Salzachgebietes.« Geographische Anstalt, herausg. von Dr. A. Penck in Wien I. füz. 1886.

A tómedenczék alakja alatt nem a víz felszínét határozzuk meg, hanem az egész víztartó belső felületétől alkotott keretet kell értenünk. Hogy azt megtudhassuk, szükségünk van a tó mélységi viszonyait feltűntető pontos adatokra. Ilyenek azonban a Tátra tavaira vonatkozólag, a mint fentebb láttuk, csak csekély mértékben rendelkezünk. Szerencsésebbek e tekintetben más vidékek, például az Alpok, hol a kutatások egész hosszorával találkozunk és a vizsgálók azon kedvező helyzetben vannak, hogy a medence fenekének és lejtőinek teljes képét szerkeszthetik. Ezen alaposan átvizsgált tómedenczék egymással összehasonlítva bizonyos általános következtetéseket engednek, bizonyos szabályok felállítását teszik lehetségessé, melyek mind arra valószínűsítik, hogy a jégárok vájták ki a tómedenczéket. Ránk nézve különösen azon általános tétel nagy fontosságú, melyet Simony jégárok kivájta tavak területének mélységükhöz való viszonyáról állít fel* és a mely következőleg szól: a tómedenczék területének apadásával viszonylagos mélységük nem emelkedik. Tekintve a területnek a mélységhez való viszonyát a Tátrának idetartozó és e szempontból megvizsgált tavainál szabályt ezekre is alkalmazhatónak találjuk.

A tó neve	Területe hektárookban	Mélysége m.-ben	A mélység arány nya a területre
Nagy-tó (Wielki staw)..	34·84	78	1:0·45 ha.
Czarny-staw (Fekete tó) .	22·87	47	1:0·48 >
Tengerszem	21·32	77	1:0·29 >
Fekete-tó (Lengy. Öttó)..	13·05	38	1:0·35 >
Nagy-Szmrecsini-tó . . .	12·25	41·3	1:0·29. >
Előlső-tó (Lengy. Öttó)..	7·70	30	1:0·25 >
Hátsó-tó (Lengy. Öttó)..	6·75	29	1:0·23 >

A fentebbi szabály alól a Tengerszem és a Czarny-staw kivételt látszik képezni, de ezen eltérésnek azonnal megtaláljuk magyarázatát, ha a két tó fekvését és környezetét vesszük számba. A Tengerszem háttere jóval nagyobb jégtömegeket szolgáltatott, melyek az ottani lejtőségi viszonyoknál fogva gyorsabban haladtak és ennek következtében hathatósabban vájták ki a gránitot.

* Simony: »Über Alpanseen.« Der Tourist 1879. évf. 11. szám.

Czarny-staw kisebb csücesoportokkal van környezve, itt kiöblösödik és általában lasabban lejtősödő. A Ten-
tőmegei inkább függőleges, a Czarny-stawéi pedig
zintes irányban érvényesítették hatásukat.

függőleges irányban történt vágás energiáját igen tanul-
tatja a tavak mélységének a szélességükhez való vi-
ezen viszony csak akkor nyújt helyes képet, ha az
hosszúságát is kellő figyelembe vesszük, mivel különben
tavak aránylag mélyebbeknek, a szélesek pedig arány-
béknek tűnének fel. Ezen hibát némileg ki lehet
Penck eljárát alkalmazva, a tó területét négyzetnek

és ennek oldalát viszonyítjuk a mélységhez: $\sqrt{\frac{\text{terület}}{\text{mélység}}}$.*

ígyt a Táttra tavaira vonatkozólag a következő táblázat
adja a területi fel.

tó neve	területe hectárookban	szélessége m-ekben	Mélysége m-ekben	A mélység aránya a szélességhez.
.....	34.84	590.2	73	1:7.56
aw (Fekete tó) ..	22.87	478.2	47	1:10.17
m	21.32	461.7	77	1:5.99
.....	13.05	361.12	37	1:9.73
recesini tó	12.25	350.00	41.3	1:8.47
(Lengy. Öttö) ...	7.70	277.00	30	1:9.24
	6.75	259.8	29	1:8.95

átlagos középértéke: 1:8.58.

kimutatásból is kitűnik, hogy a függőleges irányú
ingerszemben leghathatósabban és a Czarny-stawban
öngébben érvényesült.

asonlítva az ilyképen kiszámított hányadost azzal,
tbeck az Alpok különböző tavaira nézve talált és
asok tavainál középértékben 1:27-hez, az előhegység
lig 1:87-hez való arányban van kifejezve (id. műve
konstatálhatjuk, hogy az erosio energiája a Tátrában
bb volt, mint az Alpok havasi tavaiban. A Geistbeck

beck: »Die Seen der deutschen Alpen« 19 lap.

említette tavak közül csupán a Toplitz tó az, melynek hányad $\frac{1}{10}$ -nél kisebb (1:6), a Gosau tóé 1:10 és a Königsseeé 1:12; a többi tavakban mindenütt jóval nagyobb szélesség felel 1 m. mélységnek.

A tavak legnagyobb mélysége azonban korántsem nyújt teljes képet a meder alakjáról. Hogy azt megalkothassuk, sok több és a tó minden tájára vonatkozó mélységi adattal kell rendelkezünk. A következőkben közlöm Dziewulszki méréseinek eredményeit. A rovatok teljesen megfelelnek azon vonalhálózatnak, melyet a tó felszínének szakaszokra való felosztásánál alkalmaztunk; és az egyes táblázatok úgy vannak felállítva, hogy a víz kifolyása mindig a lap alsó széle felé irányul. A táblázatok mellett levő számok azon mezők számát jelentik, melyekre a mélységi terület szélessége, illetőleg hosszúsága felosztott. A mélység m.-ekben van kifejezve. A vízszintes vonások szárazföldi vagy csekély területet jelentenek.

A nagy tó mélységi viszonyai.

A Czarny staw mélységi viszonyai.

	I	II	III	IV	V	
9	—	6	11	—	—	9
8	—	13	35	—	—	8
7	—	21	45	30	—	7
6	—	41	67	41	—	6
5	24	51	71	61	20	5
4	—	49	78	78	32	4
3	—	38	77	78	41	3
2	—	21	50	65	34	2
1	—	—	26	28	21	1
	I	II	III	IV	V	

	I	II	III	IV
6	—	38	7	—
5	—	34	36	—
4	—	32	47	—
3	7	22	40	—
2	4	10	26	26
1	—	—	9	9
	I	II	III	IV

orszem mélységének
táblázata.

II	III	IV	
3	—	—	4
31	32	10	4
75	77	73	41
70·5	62	14	2
47	28	—	1
II	III	IV	

Fekete tó (Lengyel Öttó.)

	I	II	III	
6	—	9·5	—	6
5	33·5	32·5	—	5
4	36	37	—	4
3	20	32·5	—	3
2	—	7	—	2
1	—	—	4·5	1
	I	II	III	

Előlső tó.*

I	II	
6	—	4
23·5	15	3
30	—	
18·5	28	2
—	1	1
I	II	

A Hátsó tó.

	I	II	
4	6	—	4
3	24	29	8
2	23	13	2
1	9·5	—	1
	I	II	

tekintve a közölt táblázatokon első sorban feltűnik,
k medenczéje a völgy hosszanti tengelye irányában

első tó lefolyása most ugyan délnyugatnak, a Nagy tó felé
an azonban észak- illetőleg észak-kelet felé irányult. A táb-
tengelyének irányát tünteti fel.

többé-kevésbé megnyúlt tektonikus alakú. Ezt legjellemzőbb Nagytó mutatja, míg a Tengersizem medenczéje már inkább kalandos. Azonban egyike ezen alakoknak sem származik folyóvíztől, mivel ez csak függőleges irányban vajú árkokat, rovakat vagy kisebb köridomú medenczéket hozva létre. Nagytómedenczék kivájására nem képes, sőt egész működése a medenczék ellen fordul, amennyiben a mélyedéseknek törmelékkel való kitöltésénél és az elzáró gátaknak lerombolásával határozó a tómedenczék létezése ellen tör.

A hajdani jégáraknak a tómedenczék létrehozásánál közreműködése mellett különben bizonyít a meder falainak mára horzolt felszíne is, amint az több tónál igen tisztán követhető. Különösen tanulságosak e tekintetben a Rosztoka-völgyben lévő Nagytó, a Nagytarpataki völgy több tava, a Hinczói tava, a Lengyelnyeregtől éjszakra lévő Jeges-tó és a Békás tavak közötti gyében lévő Békás tavak. A többi tavakban rendszeresen kisebb-nyebb omladékréteg borítja a szálban lévő kőzetet.

A tómedenczéknek a tengerszín feletti magasságát illetően hasonló körülmények uralkodnak, mint amilyenekkel a botnerel és a circus-völgyek földrajzi elterjedésének tárgyalásánál ismerkedtünk meg. Sziklában kivájt tómedenczék szintén csak olyan helyen találhatóak, ahol hajdanában jégárak terültek el. A Magas-Tátra déli oldalán a legközvetlenebb sziklában kivájt tó 1900—2000 m., az éjszaki oldalon pedig 1600—1800 m. magasságban van. A déli oldal legmélyebben fekvő ilyen tava a Nagy-Szmrecsini tó (1676 m.), a Fehér tó ugyancsak még valamivel mélyebben (1613 m.), de erre, valamint az 1741 m. magasságban lévő Kőpataki tóra nézve nem tudjuk biztosan vajjon szálban lévő szikla is járul-e a meder alkotásához vagy sem. A domborzati viszonyokból ítélve az igenlő válasz valószínű. Az éjszaki oldalon a határozottan sziklában kivájt tavak sorában legmélyebben fekszik a Tengersizem (1587 m.) A javorinai Fehér tóval (1524 m.) és a Kerek tóval (1572 m.) úgy vagyunk, mint a déli oldalon a Fehér- és Kőpataki tóval.

Mindezen pozitív bizonyítékok mellé még néhány negatív bizonyíték is sorozhatunk. E tekintetben legczélszerűbb, ha Partschnak és a vonatkozó fejtegetése alapján indulunk.* A tómedenczék nem kővel kinthetők eredetieknek, a gránit kitódulásánál keletkezetteknek.

* »Die Gletscher der Vorzeit.« 192 lap.

agosan támadtak. Valami vulkáni erőknek keletkezésüknel emelkedése ki van zárva. Hogy beszakadás vagy talajsülyet történt, és hogy a folyó víz nem képes ilyen medenczét már fentebb említettük. Ezen utóbbi tekintetben ugyan az az eset, hogy a víz lefelé nyíltan álló medret vájt, mely többi részében és hogy azután utólagosan egyes helyeken emelkedés történt és ezen kiemelkedő részek mint a völgyet kitöltő gátak szerepeltek volna, melyek mögött összegyűlt a víz képezve. Ezen magyarázat azonban nem fogadható el a medenczéire nézve. »Tartsuk szem előtt a Bialka-völgy beszakadását, mondja Partsch: a Tengersizemcsúcs meredek (1510 m.), amint az a Tengersizem fenekéig (1510 m.) folyó a Tengersizem előtt kiemelkedő sziklagátat (1590 m.), amelyet határolja, azon meredek partot, mely gyors eséssel lefelé bocsátkozik (1335 m.) — s le fogunk mondani azonnal, hogy ezen magassági különbségeket, melyek itt és ott a völgy legalább husz más helyén $1\frac{1}{2}$ km.-nyi térre szorosan kis völgyszakasz emelkedése, egy lépcsőfok szélének a magyarázatát adjuk. Ha ezen emelkedés valósággal nem volna, nem mehetett volna végbe a szomszéd hegyek beszakadásának megszűnése és összerombolása nélkül.

A tavak kora. Az Alpok tavaira vonatkozólag De Meuse már 1858-ban fejtegette,* hogy a jégkorszakban keletkeztek és a jégárok vájásának művei. Az ezóta eszközölt kutatómunkák megerősítették De Mortillet állításait, és most nemcsak a tavainak ismerjük korát, hanem ki van mutatva, hogy a sziklában kivájt tavak, melyek közép- és éjszaki Alpokban hajdanában jégárral borított vidékeiken találhatók, a jégkorszakban, vagy az ez után következő időben keletkeztek, a jégárok folytonos apadásában egy kis szünet állott be. De Meuse, Pyrenéusok és James Geikie Skótországra vonatkozólag írták ki a jégkorszakbeli jégárok apadásában történt megszakadásokról a jégkorszaknak némi utójátékát.** Ezek szerint a völgyek beszakadásában mutatkozó tömedenczék a jégkorszakban, a felső végén levő tavak pedig a jégkorszak után kelet-

* De Meuse: »Die Vergletscherung der deutschen Alpen.« 21. lap.

** De Meuse: »Die Eiszeit in den Pyrenäen.« Separatabdruck aus den Mittheilungen des Vereins für Erdkunde zu Leipzig. 59. lap.

keztek. Az elsőket a teljes erejű, az utóbbiakat a megfogytató jégárok hozták létre. Korra nézve tehát a völgy felső végén a tavak fiatalabbak, mint az alsó végén találhatóak. Az utóbbiak meder kitöltődése és a lefolyást elzáró gát átvájása következtében gyakran már nagyon megapadtak, sőt néha már teljesen száradtak. A havasok többsége tehát annak jele lehet tekintendő, hogy ott, geologiai értelemben véve aránylag nem régen még jégárok honoltak.

Az Alpokban a völgyek felső szakasza jégárokakkal még lévén töltve, csak alsó szakaszukban találkozunk tavakkal, melyek a jégárok nagyságának megfelelően többnyire igen terjedelmesek. A Pyrenaeusokban a hegység fekvésénél és alacsony voltánál fogva már jóval nagyobb mértékben húzódtak vissza a jégárok, és itt már a völgyek felső szakaszának domborzatviszonyaival is van alkalmunk megismerkedni. A Pyrenaeusokban a völgyek alsó szakaszában volt tavak többnyire már teljesen eltűntek, mivel a Pyrenaeusok jégárainak megfelelően jóval kisebbek voltak* az Alpok óriási jégáraitól kivajítottavaknál. Az Alpok azon változásokat tüntetik fel, melyeket a jégárok a völgyek alsó szakaszaiban idéznek elő, — a völgyek felső szakasza már hó és jégtakaró alatt van, — a Pyrenaeusok a jégárok tövének munkájával ismertetnek meg, a Tátra pedig azon viszonyokat tárja elénk, melyek a jégárhoz már teljesen elhagyott vidékeket uralkodnak.

DR. ROTH SAMU

A BEDELLŐI ÉS A PETROSZI CSONTBARLANGOK.

 arlangtanulmányim eredményének rövid foglalatát illető vidékek helyrajzi adalékául a Földrajzi Közleményekben is be szoktam mutatni. Ily szempontból kérem most helyet az általam kinyomozott két erdélyrészi csontbarlang vázlatos ismertetése számára. Némileg meglepő és sajátos jelenség: hogy az erdélyi medenczét övedző hegykoszorúban idáig ismertté vált számos barlang közül aránylag igen kevésben találunk őszállati maradványokkal. A keleti Kárpátokban Csik, H

* Penck: »Die Eiszeit in den Pyrenäen. 551 lap.

rossómegyék határszélein, a Hargita Persányi hegységben kikutatott barlangokat közvetlen szemlélethől még alkalmam nem vala. Bielz Albertnek a szebeni Verein 1884. évfolyamában Erdély barlangjairól közzétett látom azonban, hogy ott se szolgáltatott ilyenműnyetlen homorod-almásin kívül más barlang. Pedig már J. y e r m u t á n a k 1767-ben Mineralogia m. principatus Transilvaniae (Claudiopoli) czímmel megjelent munkája foglalny barlanggal. Ugyanő vezeti be a h.-almási barlangot irodalomba. Majd Benkő József Imago specuum m. Transilvaniae admirandorum Harlem 1774. I. köteté- l J. E. Mineralgeschichte von Siebenbürgen Nürnberg t. mind kiterjeszkednek, úgy a homorod-almási, mint arlangra. De úgy ezen szerzők, mint a később ide számos író és utazó rövid, hosszabb leírásai — hall- öllözik a netán felmerült ő s lénytani leleteket s csak időben, 1855-ben fedezé ott is fel dr. Knöpfler Vilmos helyi orvos a barlangi medve csontjait. Ugyancsak Vilmos adott hirt először (Verhandlungen des siebenb. Naturwissenschaften 1855. VI. 33. l.) a Felis spelaeae a kolozsvári egyetem fáradhatlan tanára dr. Koch Antal ri részek geologiai ismeretére oly korán elhunyt Herbich kolozsvári muzeumőr zsákmányolták ki a barlangi medve g lelőhelyét.

éssecs déli oldalán, a J a l o m n i c z a forrásául szolgáló Skitka Jalomnicza nevű remetelakúl használt (Skit la Pestere), mely azonban már romániai területre asovszky Jakob, állami geolognak sikerült bar- e csontokat 1883. kimutatni.

ron a Láposi hegységbe a Batiz-Polyana falunál a Pietra mulithmészben kialakult barlangból Posepny Ferencz még 1862-ben a bécsi cs. kir. geologiai intézet jelen- első Ursus spelaeus (Blumb) fogakat és csontbrecciá- o dr. Primics György a kolozsvári muzeum-egylet se- barlangot rendszeresen felásatá s ásatási eredményével áron megjelenő Orvos- Természettudományi Értesítő yamában számolt be.

szletesebben átkutatott csontbarlangunkat a Bihar és

Kolozsmegyék határán eső Oncsásza (Huda Sméilor = Sárka barlang) képezi, melylyel egész irodalom foglalkozik. Így a Magyarországi Természettudományi Társulat és Külföld 1842. évi II. évf. 226. l. olvassuk első leírását. E. Mihály a Transsylvania I. évfolyam 113—119. lapjain az Ursus spelaeus Goldf. koponyáit, fogait, láb- és egyéb csontjait közli. 1850-ben a Verhandlungen des siebenb. Vereins für Naturwissenschaften Canis spelaeus Goldf. koponyáját és Felis Pardus spelaeus Goldf. is említésbe hozza. Bielz Albert 1852-ben a Verhandlungen und Mittheilungen des Siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften III. Jahrgang 1852. 171. lapjától kezdve Vuncsásza néven foglalkozik azzal, 1847. tett látogatása alapján Kövály Erdély földé ritkaságai című munkájának 104. lapján olvassuk felőle. Schmidl Adolf az 1858—59-ben Albrecht főherceg által a Biharba küldött tudományos expedició felvételeit tartalmazó, Das Bihargebirge címmel Bécsben 1863. kiadott művének 227. lapján közli, s a geológiai viszonyokról Peters is referál. A barlang valódi monographiáját dr. Koch Antaltól vesszük meg. dr. Dezső Béla egyetemi tanár segédkíséretében beható tanulmány tárgyává tévé ez érdekes barlangot s míg maga a barlang keletkezését, földtani viszonyait vizsgálva annak szabatos leírását, helyrajzát állítá egybe, a kiásott barlangi medve csontjait megsegédje szerkesztett egy összehasonlító tanulmányt. * Ásatási anyagokból dr. Entz Géza egyetemi tanár vezetése alatt Klir János muzeumi praeparator a kolozsvári állattani intézet számára szép vázat állított össze. Legutóbb dr. Primics György a határozott tudományosság nagylelkű mecaenasa: Semsey Andor ur támogatásával eszközölt 1886. nyarán ott ásatásokat s tapasztalatáról a Földtani Társulatnak Budapesten jelentését már bejelentette, míg gyűjtési anyagának túlnyomó része a földtani intézet és egy része a Nemzeti Múzeum tulajdonába ment át.

Mindezen leletekre kiterjeszkedett dr. Koch Antal is Erdély ősemmlős maradványai és az ősemberre vonatkozó leletei című tanulmányát a Földtani Társulat erdélyi vándorgyűlése előtt Kolozsváron 1886. augusztus 14-én felolvasott s az erdélyi Múzeumegylet Évkönyvének 1876. évf. V. számában kiadott szemléjében.

Az irt idők óta nekem is sikerült a m. tud. Akadémia társulatának

* Jelentés az oncsásza csontbarlang megvizsgálásáról és összehasonlító tanulmány az ottani gyűjtött Ursus spelaeus Blumb csontvázáról. dr. Koch Antal egyetemi tanár és dr. Dezső Béla tanársegéd által Erdélyi Múzeumegylet Évkönyve, új folyam 1877. IV. k.

folytatott kutatásaim rendén a csontbarlangok számát
 l gyarapítani. Kettő ezek közül az erdélyi medence
 árkányzatára esik. A harmadikat a Szemenik-Plesuva
 rejti magában az alföldi medence délkeleti sarkán.
 most a két erdélyrészt.

Bedellői csont- és cseppkőbarlang (Torda-Aranyos megye).

első csontbarlangot 1881. nyarán a regényes toroczkói
 en nyomoztam ki, s arról Egy új csontbarlang
 vidékén a Bedellői határban cím alatt a magyar tud.
 a Mathem. és Természettudományi Közlemények 1882.
 6. lapjain adtam az alaprajzzal kísért részletes jelentést.
 51 röviden referált a Földtani Közlöny 1886. évf. s
 ert saját közleménye alapján szól a Jahrbuch des sieben-
 n Karpathen-Vereins (1884. IV. 51. lap 60. szám alatt.
 g Csepegő barlang néven Kőváry László említett
 (122. lap) és Orbán Balásnak Székelyföldje V. köteté-
 én említésbe jött. Toroczkó-Szent-Györgyről a kies to-
 medence közepéről éjszak-nyugatfelé a Szilas patak men-
 uncele Bedeleuluj = Bedellői-hegyhát nevű 1170
 magas fensíkra érkezünk ki. A lapos hegyhátan számos
 leséres mélyedése szóródik szét, s ezek folytonos kerül-
 zott érkezünk a fensík széléhez. Kalauzunk egy vízmosásos
 t kikeresve, egy óriás dolina megkerülése után az Ara-
 haladó lejtőn vezet lefelé. Épen Alsó-Szolosva és Ujfalu
 felé nyerünk kilátást s az Aranyosnak tőlünk 500 mé-
 bevájódott völgyesatornája, a hozzávonuló melaphir-
 l nagyszerű madártávlati kép gyanánt tárul előnkbe.
 y alig észrevehető törpe nyílás előtt állit meg kalauzuuk.
 hajolt helyzetben kezdhetjük meg szemleütunkat s egy gü-
 seppkövekkel diszített hatalmas sziklatömb állja útunkat,
 két irány áll rendelkezésünkre. A jobbfelőlin egy tágas
 arnokba érkezünk, hol már felegyenesedve eszközölhet-
 lénket. A hátragyott nyílás közelében két repedés vehető
 e s nem lehetetlen, hogy eredetileg épen ezek irányában
 szabadba barlangunk. Arrafelé ugyanis kívülről egy ive-
 elölhetem meg a barlangkapuzatot. A torkolat utólagos
 cseppkőfelhalmozódás következtében zárulhatott el.
 ejáró átellenében egy összesen 24 m. mélységű mellék-
 l még végeznünk. És most a Munczel tető éjszak-déli

elhelyezkedéséhez alkalmazkodó csarnokban dél felé elhaladva 10 m. szélességű barlangban, de főleg annak boltozatán és a boltozatnak az oldalfalakra hajló érintkezésében a víz idomító munkája vonja magára figyelmünket. A folyvást alakuló stalaktitek és csipkézetes alakzatai díszítik a boltozatot; míg a talpazaton oszlop, szobor, sőt kúpos tetők és domború csoportozatok formájában halmozódik a beszivárgó víz üledéke fel. A magasság változó a miatt, de mindvégig távol marad azért a boltíves tetőzet. Végső szakában kövér vízcseppek potyognak mindenféle gyertya lángjánál drága kő gyanánt ragyognak a csapok alatti elillanóban levő cseppek. A víz titokzatos munkája itt szemlélhető előtt meg végbe. Az első mészgűrűtől a csöves, tömör csapok formáig minden változat lerajzolódik előttünk.

Egy helyen megdermedt vizzuhatag, előbb egész oltárformájú fejlődött ki. A csapok ugyan összenöttek, mindazonáltal a képződés sorrendjét a haematit festés árnyalatai észrevehetővé teszik mindjárt. A legfiatalabb vakító ragyogása éles ellentétben áll a régiek rozsdás, fakó kinézésével.

A cseppkövesedés a végső szakaszban mind gazdagabb alakul. Egy kis tócsában barlangi gyöngyöket is gyűjthetünk.

A nyugotra néző kijárótól s ennek 20 méternyi folyosótól a barlang végéig összesen 110 métert mentünk. Állandó víz folyás nem látogatja a barlangot. Ez idő szerint a beszűremés mégis biztosítja a cseppkövesedések folytonos gyarapodását. Ez a zések idején számos vizsúgár zuhoghat ide be. Azok helyét szelvényre terülő mésztufalerakodás s kőtuskók, a felszínről leragadt fahasábok jelzik. A szétfolyó víz mészpadlóval vontatta be az alapot s minthogy a végső szakasztól elé felé s a bejárótól kifelé a rübelől a barlang ötödéig, vagyis az általam feltételezett rünyílásig az esés egyformán csekély, a járás-kelés semmi nehézségbe nem ütközik.

A mostani kijáró rövid folyosójában 1·5 m. súlyedést találunk. Ezen, valamint az említett repedéseken a boltozat számvetés pontján szűrődnek be a felszínen levő dolinák töleseres öbleiben gyűlt vizek. Hőmérséklete 8° (C.); levegője kellemes. Ez idő szerint még denevérek se lakják. A pásztorok se igen keresik fel a félreeső barlangot. Ugy látszik a cseppkövek rémes alakzatai s a vízcseppegés kísérteties hangja elriasztólag hat rájuk. Legalább erre kell következtetnem annak a fiatal pásztor suhancznak ijedéseiből, kit Toroczko-Szt.-Györgyről hozott embereim nagyol-

kedveért jónak láttak a sűrű és úttalan sziklák közt
l hini.

barlang legmélyebb pontján megkezdett ásatás csakhamar
eredményhez vezetett. Az 1—3 cm. cseppkő-burkolat
gás barlangi iszapba mélyedt csákányunk. Egyenetlen
ók — nyilván a boltozat szakadécai. — gömbölyűre kop-
vicsok nehezíték a munkát s embereim már-már csüg-
yekeztek a további ásatásról lebeszélni, mikor az egyik
n. mélységből hatalmas bordacsontokat feszített fel. Ez
ket is tevékenységre sarkalta. Újjúlt erővel, egymással
ve folytatták munkájukat, úgyhogy a talált csontok
dekében utóbb mértéklőleg kellett közbelépnem s külön
gégretével biztosíthatám csak a szükséges óvatosságot.
namar nagy halom csont gyűlt előmbe s ezekben a bar-
lve csontjait nem vala bajos felismerni.

bb Toroczky Sándor birtokos és a hely tulajdonosa,
Koch Antal egyetemi tanár ismételték a barlang látó-
s ásatását.

csontok rendetlenül összevissza vannak beágyazva, ez
elképezve a víz nivellirozó erejének változó minőségét.
sabb a bordatöredék; azután jönnek a csigolyák, vég-
onya csontok. A koponya a hozzátartozó állkapcsoktól
e szóródott szét s a tova görgetés miatt rendesen szét-
t. Az állkapcsok is szétrepedtek, fogaikat kihullatták.
a gyakori a szemfog (agyar). Ez elrendezés és eléfordu-
mény nyilvánvalóvá teszi, hogy nem egy váz összefüggő
al, hanem számos elesett medvének idehurczolt s épen a
besepert maradványaival találkozunk. Épen azért ösz-
teljes vázzal nem kecsegtethetjük innen magunkat.

összes csontokon mély benyomatok, vésetek, bőrdudo-
szlelhetők. A felkar, czomb jól kifejlett tarajszerű éle,
futó izombenyomatai mind hatalmas izomzat megrög-
zánvák.

csontok különböző korú és fejlettségű egyénektől erednek,
agasabb fülkék és odúk lakói lehettek s ott is érthették el
Áradások, hóolvadás idején azután a dolinákból a bar-
szolgáló csatornákon át rendre alásodródtak s a barlang-
alálták meg nyugvóhelyüket. Ősembertani maradványokat
k nem szolgáltatott.

II. Petroszi csont- és cseppkő-barlang (Hunyadmegye).

Az Aranyosnak Torda felé tartó ívhajlásától le a Zs völgyig, sőt a romániai határszélig kiterjesztett kutatásim dacza a bedellői csontbarlang párvját jó ideig nem sikerült megtalál nom. Hasztalan újjítám meg évről-évre ásátásaimat, kémle kirándulásaimat az Érczhegység tövében. A számos általam me vizsgált barlang egyike se tartalmazott őszállati maradványoka Végre a déli határkárpatok szegélyzetében a Strigy felső völgy kárpatolt a megheusult kísérletekért.

Petrosz falunál (a ma akkora hirre jutott Petroszér anyaközségénél) az odáig éjszak-déli fővölgyből keletre fordulunk. Akár Krivádiánál, akár Pujnál hagyjuk el a vasúti állomást, itt vezet el utunk s a Strigyhez szegődő ösvény csakhamar szűk völgybe vezet. Alig mélyedünk be abba a jobb parton, mindejárt látni barlangos nyilást. Ez azonban nem közelíthető meg. A kopár szirtekre árnyas erdő borúl, úgy hogy csak a legmagasabb mésztarajzatok válnak láthatóvá. Egy ilyen alul zúdul alá a Sípót (Zúgó) nevű torrens, mely mennydörgésszerű zúgását vette nevét. A sziklát is róla nevezik *Piatra Spotuluj* i *Plyekor*. Épen e sziklával átellenben emelkedik fel a *Piatra Pojeni*, mely alatt vezetünk az általunk keresett barlangot kijelöli.

Rozzant hegyi kunyhó (pásztorok, szénagyűjtők tanyája) kínál itt pihenőt s azután sűrű bozót közepette kell kifelé kápaszkodnunk. A derékig érő csanálfoltok közt előre törtetve minduntalan száradt fatörzsekbe ütközünk, mert a pásztor né az erdő fáit megfúrva szándékosan lecsapkodva mindenütt legelőt, szénatermő pojánát készít elé. Végre valami két órai fárasztó hegymászás után egy rozsdamarta, szagगतott szirthomlok alá megpillantjuk a barlang háromszögletű nyilását. A szikla neve *Piatra Pojeni* s a barlangot is róla nevezik.

Az alig 1-6 m. magas s 1-2 méter széles nyiláson tárnyszerű üregbe jutunk. Csekély lejtéssel 30 méter távolságban egy öblösödéshez érkezünk, honnan kezdve minden fordulónál új me új cseppkővesedés fogad. Az elébb gyéren mutakozó gümődudoros alakzatoknak a talapzaton is sűrűbbé váló formái jelenkeznek. Az átellenes falon is csipkeszerű pikkelyes burkolat mutatkozik. Valóságos zuhatagok, orgonacsőformák sorakoznak itt a nyalábok, csapok egy része itt is vakító fehér színben ragyo

sárgás rétegek, haematittal festett csoportozatok. A beszűremlett víz tisztasága is meg van ily módon felülete sima vagy egyenetlen volta a vízáramlás rohangy lassúbb menetét, egyuttal gyengébb, vagy erősebb ki.

óvatossággal előbb lépdelve egy aknaforma üreget lnünk, s azután egy pinczealakban lemélyedő szakasz megállapodunk. Minthogy a barlang abban végződik, fahasábok kézzelfoghatólag értésünkre adják, milyen itt leereszkedni, mi is ilyen primitív létrát állítunk leszállva 7 m. széles, 15 m. hosszú teremben találjuk. A 8 m. magas boltívről leirhatatlan szépségű cseppkók csüngnek alá. A gyapjú csap, lepel, függöny, balvevések mindenikére találunk méltó tárgyat, s a forlesége ezzel sincs kimerítve. Két oldalt zuhatagok, rajzolódnak le s mindehhez a talapzatról oszlop, szobortlakoznak. Gyertyánk derengő világánál, az ide-oda érók csoportjával igazán alvilági színezetet ölt az

méter hosszúságú barlang egy keskeny részben ékül ki. arlangban száraz, egészséges légkör uralkodik. A hőa hátsó szakaszban 8° C. A boltozat ritka csepegetés nészkergülete rendes körülmények között csekély víz-sre utal; de esőzésekor egyes réseken vizsugarak rohan-lindezek a mély végszakaszban gyűlnek meg, hol vas-i iszap halmozódott fel. Denevérek nem lakják.

alított mélyedésből utólag a bevezető barlangfolyosó lá kerültünk s a fenn említett kisszerű részben egy yelmesebb be- és kijárót sikerült felfedeznünk.

ppkőalakzatok gazdagsága mellett e barlang Ursus umb. csontjaival is figyelmet érdemel. A csontok a eforma mélyedésnek agyagos üledékében szétszórva s on fekszenek, hogy ezek is víz által juthattak be. erint nem itt elhullott egyedek tetemei jutottak bar-siri nyugalomra; hanem itt is mint Bedellón a magasan ák, odúk lakóit sodorta össze elhunytuk után a bar-rtó vízfolyás, mely épen ez okból összeveissza forgatva azokat.

mutat a vízfelületek erős kopottsága, a csontok repe-s s főleg az a körülmény, hogy míg végtagi csontok,

csigolyák és bordafüggelékek aránylag gyakoriaknak mondhatók, más csontok teljesen kimaradnak. Állkapcsokban elég gazdag barlang; de koponyát nem szolgáltatott egyet sem.

A barlang keletkezési történetét a helyi viszonyok figyelmen kívül hagyásával két időszakra oszthatjuk. Az első időszak odáig terjedhetett, míg a szabadba kivezető barlangnyílás is létrejött. A barlangban ekkor egy átfutó patakot kell feltételeznünk. A patak nem kell lenni, hogy a zuhatagszerű vízsugarak beomlása a hátsó szakasz alapzatát lassanként annyira mélyíté, hogy az többé felé nem indítható a vízfolyást s rendre-rendre mai mélységéig érte el, a benne képződött tócsákat keskeny repedéseken szűkíté alá. Idővel a hydrographiai viszonyok kedvezőtlen fordulatot vért, vízbeszűremlést jelentékenyen csökkenté, s mai napság az a mechanikai rombolása jelentéktelen.

A petroszi barlang közeléből dr. Koch Antal* egyetemen tanár Buda Elek közlése nyomán a ponoricsei barlangot beigtatja, a csontbarlangok sorába. Én a Ponoricis néven ismerem az erdei házesoportot két ízben is meglátogattam. Az ott előforduló két barlangot felkeresve egyikben se találtam a barlangi medence nyomát. Ez állításom azonban csak idáig szól, mert ama területen a földes barlangok ásatása kedvezőbb eredménnyel kecsegtet. Mindegyiknél Buda Elek közlésének alapját, nála s tudakolva nem találtam oly biztosnak, hogy Ponoricst a csontbarlangok közé még szerepeltessük.

TÉGLÁS GÁBOR

KECSKEMÉT ÉS VIDÉKE.

(Főiskolai tanulók részére kitűzött pályadíjat nyert dolgozat.)

Földrajzi fekvés.

ires város az alföldön Kecskemét, e szavakkal mutatkozik be Petőfi a nagyobbik magyar alföld népszerű dalnokának a városát, melynek közel 16 □ mértföld kiterjedésű határterülete és birtoka megérdemli, hogy vidéke gyanánt tekintsen rá, mert különben a Duna, Tisza közti rónán természeti határokkal aligha különbözhetnők el, mi tartozik természetszerűen Kecskemét vidékéhez és mi nem.

* Erdély ősemlős maradványai és az ősemlősre vonatkozó leletei.

kekmét* (Aegopolis) Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun vármegye mint politikai értelemben vett sziget, majdnem közelik azon vonalnak, mely Szegedet Budapesttel köti össze, az három, a Dunához 6 mértföldnyire, az éjszaki szélesség 46° 29', a keleti hosszúság (Ferró) 37° 21' 31" alatt és Magyarország középpontjától Hanusz István geografusnak szánerint 8-948 mértföldnyire fekszik majdnem egészen nyugatra. (Alapul felvéve a Szarvas város környékén lévő Krenot, mely az éjsz. sz. 46° 53' és a két hosszúság 38° 0' fekszik.

Keckemét fekvését Bastendorf Károly, a katonai geográfiai igazgatója, 1883-ban a következőnek találta: éjsz. sz. 46° 9' 8" és a kel. hossz. (Ferró) 37° 21' 30-6". A két fokadományra számbavehető eltérést a szélesség meghatározásánál: azaz 9' 8"-ct, mely már oly hiba, melytől bár a hosszúság meghatározás soha sem történhetik oly praecisítással, azonban mellékkörülmények közt a hosszúságé, eltekintve lehet.

Keckemétnek természetes határa csak keleten van: a Keckes-hegy, melynek füzes partja mintegy koronáját képezi és a nyugatra mert éjszakra a nagykőrösi puszták, délen Félégyháza, és északra a puszták politikai határai.

Kiterjedés.

Keckemétnek a legkiterjedtebb, legnagyobb területtel bíró városai között a Keckesemét, mert területje a hozzá tartozó pusztákkal együtt a m. kir. felmérési felügyelőség által dr. Dékány Rácz Gyula által kiállított kimutatás szerint 159.269 holdat és 1259 □ öket foglal magában. Ebből a beltelkek 358 hold 537 □ öl, a többi puszták, melyek közül a város a monostori pusztát egészen, a Keckes-hegyi, szent-királyi, felső-alpári és ágasegyházi puszták egy részét örökölte, kevésben haszonbér vagy zálog czímen használt. A többi pusztából 1854-ben 49.812 hold volt használaton, a többi pedig alkalmatlan homokos terület; míg ma csak 338 □ öl, sőt az összes legelő, nádas, adómentes terület 3.873 hold 2350 □ öl.

Keckemét név eredetére nézve sok combináció történt, melyek közül leggyakoribb az azon leszármaztatás, mely a szót »Kecke meket«-re vezet, mely mellett látszik bizonyítani az is, hogy a városnak egy XIII. századi pecsétjén is szerepel már a keckebak.

Magassági viszonyok.

Kecskemét a tengerszín fölött 117 m.-nyi magasságban Duna, Tisza közének vízválasztó vonalán épült és így az Alföld részének legmagasabb pontja. A vízválasztó a város határával annak nyugati oldalán Mizse és Bene községektől délnyugatra Matkó, Jakabszállás, Monostor puszták felé húzódik.

Hogy Kecskemét csakugyan a vízválasztón terül el, onnan is kitűnik, hogy éjszakra Nagy-Kőrös már 4, keletre Alpár nyugatra Izsák 13, délkeletre Kunfélegyháza 20 méterrel fekszik alantabb és így még azon esetre is mentve lenne mind a Tisza mind a Duna áradásától, ha nem lenne is oly roppant homokos terület által körülvéve.

Geológiai viszonyok.

Szabó József jeles geologusunk által fel van derítve, hogy Kecskemét és az egész Alföld a százados sülyedés stádiumában van, mely azonban már Kecskeméten alig észrevehető, hanem leginkább a Tisza medrére és annak árterületére szorítkozik.

Talaja harmad- és negyedszeri conglomerat képződmény. Azon sajátságos körülményből, hogy a kecskeméti tavak a Tisza emelkedését megérik, ellenben a Dunáét nem: azt kell következtetnünk, hogy míg Kecskemét a Dunától agyagos talaj, addig a Tiszától homok által van elválasztva, mely utóbbiban a víz könnyen tör magának utat földalatti csatornában.

Kecskemét és vidéke mindazáltal nagyobb részben az alluvialis képletek sorába tartozó homok által van borítva, mely különböző mértékben fed a humusréteg, többnyire gyep által megkötve, helyenként pedig kopár futóhomok, és majdnem mindenütt egészen síknak mondható.

Sajátságos azonban, hogy már a 10—14 m.-nyi magasságú dombokat Kecskeméten »högy«-nek tisztelik. Ilyen »högy«-ek a Csáktornyai, Széktói, Farkasordító (legmagasabb), Úri Ferenc stb. hegy, melyeken az idegen keresztül megy anélkül, hogy észrevenné, hogy most tulajdonképen »högyön« volt. Ezen furek szokásnak kell tulajdonítanunk azt is, hogy a teljesen lapos szőlőtereket Kecskeméten »szőlő högy«-eknek nevezik.

A kecskeméti homoktalajról, miután a várostól nyugatra fekvő 200 holdnyi szőlőtelep, mely tisztán homok talajú, részben az állami vegykipróbálási állomás főnöke, részint Krécsy Béla kecskeméti

ltanár, részint dr. Schafarzik Ferencz által elemezte-
gejtett vizsgálatok alapján a következők mondhatók:
pott élű, gyakran egészen gömbölyű szemekből álló
nyomó részben kvarczból áll. A szemek víztiszták, cse-
szben sárga, veresbarna, zöld és fekete színűek is for-
; nagyságra nézve 0·1—0·2 mm. nagyságuak, kivételesen
2—3 mm. nagyságú kavics szemcsék is.
ülömböző kémiai vizsgálat átlagos értéke 90·52% só-
lthatlan alkatrészt mutatott ki. A sósavban oldhatlan
k maximuma 97·17%, minimuma 83·03%. Ezen oldat-
észek kvarczból állanak, csak jelentéktelen mennyiség-
k hozzá keverve (1—2%) orthoklasz-szemcsék, továbbá
és biotit levélkék. A sötétebb színű homokban kevés
érc is fordul elő.

savban oldható homokszemcsék főleg szénsavas mészből
2—10%-át teszik.

umusréteg, mely a homokréteget fedi különböző vas-
sok helyen még inkább homoknak tekinthető, amennyi-
% kvarczhomok, 10·47% mészkő és 15·76% agyagos
tartalmat mutatott.

omokréteg vastagsága igen jelentékeny és csak elvétve
g 2 ölnyi mélységben az agyagos meszes homokból álló

áros belterületét 2—3 méternyi vastagságban fedi a
g, mi okozza azt, hogy a többnyire nem mély kútak
atlan u. n. »közel-víz,« mely erős sárgás színe által a
ő-víztől könnyen megkülönböztethető.

t határának délkeleti és pusztáinak legnagyobb része
ülönösen Ágasegyháza, Bugacz, Köncsög, Csödör, Tal-
puszták, sőt a Tisza mentén a Szikra vidéke éjszak-
egy szakadatlan homoktenger, mely nagyon hasonlít a
nyhító forrásokat nélkülöző sivatagjához. A futóhomok-
ymást érik, melyeken szélcsendben a délibáb játszik,
ejtve a vándort, ki már elérni vélte célját, midőn egy
őrült tánczra kelti a homokot és a vándor nem lát
t egy homoktengert, hol a számum miniatúr-képe, mint
ermek lerontja kártya várait, hogy félóra mulva máshol
azokat. Így tart ez egész nap, míg el nem jön az est
g szellő át nem veszi uralmát a mély csendben lévő

A homokos talaj meg van mindenütt a Tiszától nyugodt egészen Szabadszállás határáig, hol felváltja a fekete termőföld.

Barnás homok Pusztaszer és a Mindszenti düllő nagyobb része.

A homokos talaj után legelterjedtebb a szikes, mely két

1) az u. n. vakszék vagy vakszik és 2) a közönséges szikes talaj. Az első teljesen hasznavehetetlen és ha átázik, rajta még a lepedés is lehetetlen. Az ily talajon nagy mértékben kivirágzó a szokott »széksót« rendesen súrolásra használják, valamint a »császár föld«-et is, mely utóbbi Ágasegyházán fordul elő. A széksó csekély mennyiségben főzés által natrium carbonatot tisztán előállítanak, melyet azután a mosószappan készítésénél használnak fel.

Szikes talaj van Monostor,* Gátér, Városföld, Köncs, Szent-Király és Ágasegyháza pusztákon, valamint Kerekegyháza vidékén.

Egyébiránt a széksó egyformán fejlődik Czeplédttől le délre a Pálics vidékéig mindenhol. A szikes tavakban észrevehető mennyiségben a glaubersó is előfordul.

A termő televény föld aránylag kevés. Ilyen a Városföld, Nyíri düllő, Törökfái, Pusztaszer egy része. Ezekben a termőföldökön barna, már Izsákon fekete.

Monostoron és Bugacson igen gyakori a tőzeget talaj, mely megszáritva tüzelő anyagul használnak.

Különösen Úrrét, Borbás, Szent-Király és Ágasegyháza legnagyobb részein széles, de vékony rétegben előfordul az u. n. téglaégető kő, mely homokkővet azonban építkezésre felhasználni nem lehet, mert kiásása nagy fáradsággal jár; ellenben a téglagyártáshoz a város nyugati területén igen jó agyagot találni, újabb időkben nagy lendületet nyert, kivált a körkemence felállításával, melyben a keramit égetése is sikerül.

Érdekes, hogy Alpáron nagyobb mennyiségben a lösz is előfordul agyaggal keverten.

Vizek.

Bél Mátyás (1737.) említi, hogy a Kecskeméten keresztülfolyó Pecsó patakot 1587 táján kövekkel és gyapjúzsákokkal a polgárok betemették, kik attól féltek, hogy a török kedvet kelt a megtelepedésre.

E folyó medre időközben elépitve lett annyira, hogy nyoma

* Monostor hajdan a templomos vitézek — johanniták — birtoka volt.

keresztül alig találhatók fel. Jelenleg csak az Úrréten
Gátér és Csalányos húzódnak Kecskeméttől délkeletre;
gyházától keletre, mocsarakban enyésznek el.

mos álló vize közül, melyek azonban inkább csak mo-
gtöbb száraz időben kiszárad. A nagyobbak:

integy 100 hold terjedelmű Széktó, mely 1836 előtt,
en megcsapolták, halászható volt; ma csak juhuszta-
ználják zavaros szikes vizét.

Csalányos kisebb ennél, de tiszta vize miatt az alsóbb
kedveit fürdőhelye.

kettő a város nyugati részén fekszik és bár vízbőségük
zó, sohasem száradnak ki.

említendők még a Kisasszony tava a nyíri dűlőben,

Koluntó, mely szép nádjáról és csukájáról híres. Ez a
tó Kecskemét vidékén, területe 22,000 hold. A Csira-
zikes vize igen jó úsztató.

többi években, különösen nagy számmal léptek fel az
mocsarak, megrontva a szántóföldek tetemes részét, a
s költségeitől féltő kecskeméti gazdákon is beigazodott
dás: »A fősvény többet költ.«

nlóképen igen gyakoriak a semleges hideg vizü forrá-
ek részint állandóak, részint időszakúak. Kiemelendő e
Mária város: nevű külvárosban levő fürdő vize, mely
Károly volt kecskeméti reáltanár vegyelemzése szerint
natriumcarbonaton kívül 0.399 gr. ásványi alkotórész
ezer súlyrészben.

Allat- és növényország.

llatok sok neme aránylag igen bőven van Kecskeméten

. A házi állatok közül különösen kiemelendők:

tya, főleg az u. n. juhász kutya, megbecsülhetetlen ház-

ő. Bozontos szőrű, lompos farkú, nagyságra a »mészá-

«-hoz hasonlít. Abból az időből, midőn még a birka-

oly virágzó volt az Alföldön, egy a régi jó idők után

hásztól hallottam, hogy az ő Bodri kutyájának elég

határt egy földön húzott vonással kijelölte és rászólt,

akran félnapig is oda volt, mindig a kijelölt határok

otta a nyáját.

italan ily példa bizonyítja e kutyák okosságát és hűsé-
zőr tapasztaltam, hogy a pásztor emberek mily hatal-

mat tudnak gyakorolni e kutyák felett, jöllehet, hogy való- vérebekként rohanják meg az idegent és a lehető legrossz- védelem rájuk botot emelni, a juhász mégis bátran jár nappal a tanyák közt. Összes védekezése a támadó kutyá- szemben, hogy leguggol, a kezét arczához emeli és az imént- bősüült vadállatok, a legjámborabban kullognak vissza.

A szarvasmarhák igen szépek, bár Kecskeméten úgy, az egész Alföldön, nem igyekeznek oly fajok nevelésére, mel- nek nincs ugyan szép szarvuk, de annál jobban és gyorsa- fejlődnek ki. Pedig ismert dolog, hogy ez állatok annál ne- sebb és jobb fajták, minél kisebb szarvval bírnak. E teki- ben, úgy hiszem, elég az angol szarv nélküli tenyészmah- utalnom.

A lovak a nagy-körösi méntelep közelsége daczára, kevés- feltűnők, de jó futók és kitartók, mi különben a magyar al- lovak általános jellege.

A sertés talán sehol sem oly nélkülözhetlen házi állat, Kecskeméten. Az utolsó évtizedben a sertéshizlalás oly mérvet öltött, hogy e tekintetben csak a kőbányai hizlaló- mülja felül. A hizlalás ólakban, kukoricza, dara, burgonya- árpa által történik, azonban nem istállószerűleg, mint Né- országban, miért is itt a trichin még soha sem fordult elő, n- németországi sertéseket oly keresetlenekké tette már nem egy-

A sovány malaczkokat Szalonta, Debreczen környékéről- dik össze a hizlalók és kövéren Bécsen át bocsájtják a vi- piaczkokra.

A szamarat ritkán használják taliga vonásra, leginkáb- juhászok paripája.

Igen elterjedt továbbá a baromfi tenyésztése, a méhé- virágzó, míg ellenben a selyembogár tenyésztése egészen han- lóban van.

Az emlősök közül előfordulnak igen nagy számmal a r- lak, gyakori télen a farkas, róka, görény, menyétfélék, egy- patkányok, továbbá a sündisznó, nem ritkán, mint házi álla- denevérek és a vakondok.

A madarak közül a sas, héja, varjú, szarka, pacsirta, b- banka, bagoly, barázda billegető stb. fordulnak elő leginkáb- erdei madarak közül különösen a harkály, kakuk, a czinke t- faja. fekete és sárga rigó, ökörszem, fülemile stb. azok, me- hangossá teszik Kecskemét erdőit.

vizimadarak közül a vizityúk, szárcsák, vadkacsa stb. ámban található. A kócsag, bakesó vagy vakvarjú, darú sokkal gyakoribbak voltak, mert szép tollaikért erősen ák.

hüllők közül: a békák, gyíkok és a kigyók egynémely faja fordul elő. Különösen mint speciális állatalak az aneriformis említendő.

rovarok nagyszáma közül a következőket említem fel: mek, szöglönczök, pávaszemek, pohókok, gyaponczok, többrebogár, eszelények, lóféreg, zsizsik, a szúk több neme, k stb. stb. Hasznot csak a hólyaghúzó izgoncz nyújt.

mocsarakban a férgenek egy hasznos faja: a piócza tanagyobb mennyiségben.

ecskemét növényvilága teljesen megegyez az Alföld flórájájért is hiába keresnénk valami speciálitást. Feltalálhatjuk anemek mindegyik fáját, melyek közül a talaj alkotásánál ginkább a rozs műveltetik, míg maga a búza kevésbbé. an az, hogy Kecskeméten »búza« alatt nem is értenek azt, hanem sokszor rozsot; az előbbit »tisza búza«-nak

agy mértékben termesztik a tengerit, minek legnagyobb értéshízalásra használtatik. A füvek közül feltalálható azok obb része, nem különben a kerti és mezei növények legja.

int némileg Kecskemét és így az Alföld specialitásai emdemelnek: Az ökörfarkkóró (Verbascum), mely aligha találásutt oly nagyságban és díszben, mint itt.

kék laptaborz u. n. »szamárkalács«, mely szép kék virága ár messziről kitűnik.

futóhomokot nagy mértékben lepi el mindenütt a király (Tribulus) és a virágzó szeklicze (Charthamus), mely a »sáfrány« nevet érdemelte ki, mert pótolja a tanyai asszonyok-alajdonképeni, a nép nyelvén: szelid sáfrányt.

ai közül első sorban említendő az akácza, mely oly gyaoly jól érzi magát itt, mint talán eredeti hazájában sem.

nyír, a nyárfa 4 faja, füzfa-félék stb. erdeifák szintén ak, a fenyőfélék közül azonban csak a boroka fenyő fordul en.

y nevezetes tünemény mutatkozik Kecskemét erdőiben okrok hiánya, mely alól kivételt csak a szentkirályi erdő

képez. Gyönyörűek a Tiszaparti füzesek, hol a százados fűzfák délszaki folyókra emlékeztetnek. Néha az ily fűzfa erdőket annyira ellepik a hernyók, hogy nem marad egy ép levél sem. A szárazságokon e hernyók bábjai sajátságos nedvet választanak ki, mintha következtében úgy tűnik fel a füzes, mintha abban csendes élet volna.

A gyümölcsfák minden fajtát felsorolnom alig lehetne találni, meg van itt a közép-európai nemek mindannyia, annyi és olyan kitűnő válfajokban, mint Magyarországon másutt alig; miért is a gyümölcsstermelés a város egyik fő keresetforrása.

A szőlő igen sok válfajban fordul elő, s különösen a magyar csemege kitűnő, bora sem egészen kertibor, bár annak lett volna deklarálva Magyarország borászati térképén, mi ellen azonban joggal és eredménynyel protestált.

Égési viszonyok.

Kecskemét földrajzi fekvésénél fogva június 21-én 15 h 5 perczig élvezi a nap sugarait, minek következtében a talaj néhány óráig a déli órákban 50° C.-ra is felmelegszik. Julius hónapban a közép hőfok 24·2° C., míg szeptember 24-től márczius 20-ikáig 2·5° C. Az évi átlagos hőfok 10·5° C.

Az ellentétek elég gyakoriak, mert míg nyáron nem ritkán 28° fokot is mutat a hőmérő, télen leszáll — 20°-ra, sőt 1877 január 9-én — 23·2° volt a hőmérséklet minimuma. Kecskemétnek fagyos napja átlag 60 van, miknek okozója a Mátráról u. u. »vak«-ról fúvó szél — »Vak Tamás« — mely tova viszi földünkről a felhőket és így a talaj szabadon sugározhatja ki a melegét; azonkívül mint éjszakai szél, már különben is lehűti a levegőt.

Megszámlálhatlan károkat okoz nem ritkán az »anyjáról« fúvó — éjszaknyugati — szél, mely nedves és hideg, a májusban fagyok által, mik már oly sok évben semmisíték meg a gyümölcsstermelők reményeit.

A keleti szél száraz, igen gyakran forgószél, mely magas felkavarja a homokot és viszi a »garabonczyás diák«-ot nagy gyorsasággal; a délnyugati meleg szél hozza meg rendszeren az esőt.

Az évi 90—95 esős napon átlag 480 mm.-nyi magas csapadék gyűlik össze, 1876-ban azonban abnormalisan 610 mm. esett 13 napon. Chavanne szerint átlag 10 zivatáros nap esik évenként Kecskemétre.

ritka téli időben az „ólmos eső”, mely úgy keletkezik, rugati szél jő a kemény fagyra, mert ekkor az eső a jegecednek a jéghideg talajra és a fölötte kimagasló 1870 végén ilyen ólmos eső után a fák ágai töredezték ki.

A nyári napokon, midőn a homok erősen felhevül, elmelegszik a levegő is, mely mint a forrásban levő víz hamar mozgásba jő és szárnyaira veszi a fövenyt szórva hordja mindenfelé egész estig. Ez az u. n. „nyári szél”, melynek erejét a város területén lévő sok fa nagyban gyengíti.

Ugyanakkor, hogy Kecskemét égálja korántsem oly szomorú, mint a tél után induló német geográfusok, a „Kecskemeter megvezést indokolandók, lefestik. Igaz ugyan, hogy a nyári szél a tél hidegebb a talajviszonyok folytán, mint azt a németek kívánásától várhatnók, mindazáltal egészségtelennek éppen nem tekinthető.

Az emberek szeretik hangoztatni, hogy Kecskeméten és vidékén az a szárazság tönkre tesz mindent; erre elég ugyan az a tény, hogy Kecskemét Magyarországon legtöbb forgalmat hozza a földművelésből, de másrészt az egésznek csak annyi az a szárazság, hogy Kecskemét magassága viszonyainál fogva 580 mm-nyi esőt kap, melyből — mint már említém, — csak a felét kap meg.

Kecskemét lakóinak száma, nemzetisége és vallása.

A 1880-iki népszámlálás szerint Kecskemét lakóinak száma 46,505 volt, ebből a pusztai lakókat — 46,505 volt, köztük 30,100 evangélikus, 12,300 helvét hitvallású, 600 ágostai, 1760 mózes és 100 görögkeleti; nemzetiségre nézve mind magyar.

Az 1899-ben Kecskemét lakóinak száma 35,573 volt, kik közt 34,694 vallá magát, németnek 168, szlávnak 195, cigány- és 99 (kik inkább elmagyarosodott görögök), cigány-

és 23,764 róm. kath., 11,970 helv., 620 ágostai, 98 gör. keleti volt.

A két népszámlálás adatait összehasonlítjuk, azt találjuk, hogy 1880-30 év alatt a szaporodás 10.427, mely a vallásfelekezetek szerint úgy oszlik meg, hogy a szaporodás legnagyobb részét a mózes vallásúak között, utánuk következnek

a róm. kath. és a helvét hitűek, míg a görög keletiek é ágostaiak fogytak, mi annak tulajdonítható, hogy a szlávok és görögök annyira beleolvadtak a magyarságba, hogy a vezek házasságok folytán még vallási létszámukban is megfogytak.

Jellemző Kecskemétre egyébiránt, hogy nem létezik az idegen család, mely ide telepedve 5 év alatt teljesen magyar nem lenne, mit legjobban igazol a legutolsó népszámlálás.

Ma Kecskemét Magyarországnak, lakói számát tekintve, városa, míg 1823-ban és 1814-ben 5-ik volt.

A lakosság létszáma az első esetben 31,339, a másodikban 24,000 volt.

Nyelv. Testalkat.

A tájbeszéd kettőben nyilvánul legjobban, a tájszólások és tájszavakban, melyek kétségkívül fontosak és főleg érdekesek és fontosak, mert a nép alkotásaira és így nyelvalakulására vonatkozó gosságot vetnek; érdekesek, mert bennök találni azon eredeti nyelvet, melyből az illető nyelv tűnik ki.

A mi Kecskemét szójárását illeti, czélszerűnek találom a következő sorrendben tárgyalni:

1. A hangzók megmásítása:

Legjellemzőbb és legfeltűnőbb az idegen előtt, hogy Kecskeméten és vidékén a magyar e betűk közül a középsőt [é] megváltoztatják, ö-re, vagy ő-re változtatják, de inkább a rövid kiejtés díjazott. Pl. Ögyél édes mőnyem mőgygyel kőnyeret, ha nem őszöl, tölöl, el, majd megőszöd röggel.

Megjegyzendő azonban, hogy csakis az é változtatik át ő-re, nem pedig a többi is, miért Kecskemét soha sem mondják Köcskemét vagy Köcskőmétnek.

O a-ra, é i-re, ő ü-re, a o-ra hasonlúl, mint a következőkben: kalbász, tall, kinyös, gyükér, bű, óma, osztán.

2. A mássalhangzók közül l és r néha n-re változik. *tanál, mán, e helyett talál, már.*

3. A szótagok és betűk kihagyása a leggyakoribb és a szótagok kihagyása mindig a tőben, a betűké pedig majd a tőben, majd a ragban fordul elő és egy szóban 1 vagy több szótagot, illetve betűt hagyatik ki, mint a következőkben: gazd' uram, kék (megyek), keme (kegyelme), ama (alma), varás (varrás), forás (forrás), ba (ban), to (tól).

4. Sokkal jellemzőbbek a tájszók és tájszólások, melyek közül álljon itt egynehány:

rabo = piskota alakú gyümölcs-kosár, közepén fogóval

ároznai = sűrolni,

ükér = zöldség,

ávás = moslékos dézsa,

kor erdő = kis erdő,

olgavas = azon háromszög alakú vas, melyen a pásztor főznek.

löstököm = reggeli,

limara = kereskedő (*καλη ήμηρα*),

mvas = szalmahordó ruha,

nyó = paraszt,

ttján = dologtalan,

eg = nagy,

erdás = tarisznya.,

nyó = tanyai kertész,

kás = pajtás,

nn = hol,

mputka = fánk,

ák = azon kettős tarisznya, melyet a számaron által

melyről egy juhász nóta így szól:

•Amoda jön, a mint látom

Fekete, hodor számaron.

Ne kérdezd: •Mi a károm?

Csak hogy tele az iszákom.•

merlek torma, jó édös gyükér vagy = ismerlek, milyen

r vagy,

meddig magyarul harangoznak = Magyarországon,

tul nevet = sir,

nek is csönget már Biter = meghalt,

rulás ember = szótartó,

aszapkút-on belül született = kecskeméti,

rebet ránt = (megvörösödik) az orra,

gyelmed kanálával is kiszaladt a kutya a kapu alatt =

ották a tarisznyáját = elvesztette a becsületét valahol,

zok-vonok, mint a hajóhúzó ló = dolgozom,

zok-vonok, mint a csősz kuttyája = henyélek, stb.

r az itt felhozottakból látni, hogy Kecskemét vidékének

a egyike a legszebbeknek. A mi tájszavait és tájszóla-

i, az elsőre a magyarosság és a szóalkotási ügyesség

jellemző, míg az utóbbiakban leginkább a nép humora nyilvánul, mi onnan is kitűnik, hogy legtöbbjéhez egy-egy siker adoma fűződik. Mint hazánk legmagyarabb városáról el lehet mondani, hogy Kecskemét lakói első sorban képviselői a tiszt magyar typusnak.

A férfiak közép magasságúak és zömök termetűek. Arczvonásaik szabályosak és inkább értelmeseknek, mint szépeknek mondhatók. Izmaik ereje és kitartása a munkában bámulatos. Hogy állításom nem túlzás, fényesen igazolva van a boszniai hadjáratban annyira kitűnt Molinár ezred által, melyről egész hazánk éneklé, hogy:

»Nincsen párja a világon.«

Alig lehetne másképp, hogy azon ezred, melynek katonái között nagyon kevés volt még olyan, ki hegyet csak látott is, épp kitartásban tűnjék ki egy hegyborította ország ellen viselt hadjáratban.

Az aratásban pedig a részes hajnali 2—3 órakor munkálván, délbeni rövid pihenés után, késő estig arat, a setébkívét köt és keresztet rak, nem ritkán éjfélig.

E munkálat pedig néhol eltart 3—4 hétig. Következik a nyomtatás, mi nem kevésbé fárasztó és mégis e munka után a nyomtató hiába keresnők.

A nők középtermetűek és inkább gyönyörű testalkatuk, mi ideális szépség által tűnnek ki. S egy meglepő van, hogy más vidékeken és más népeknél a nő többnyire csak addig szép, míg leánykorban van, Kecskeméten vagy mint az egész Alföldön feltűnően szebbek a menyecskék, nem hiába a nóta is azt mondja:

»Hirös város az Aaföldön Kecskemét

A ki legény, onnan hozzon menyecskét,«

Az arczszín a férfiaknál barnás, míg a nőknél a »rózsás arczok uralkodnak.

A hajzat színe a világos u. n. kender szökétől a bogárfeketéig váltakozik mindkét nemnél. Legelterjedtebb azonban a gesztenye- és a feketeszín.

A haj általában síma, csak kivételesen göndör. Mindazáltal ez megkülönböztetésül éppen nem szolgálhat; sokkal jellemzőbb a nőknél a hajzat dús és hosszú volta, mire ők méltán büszkék.

A házasság a férfiaknál 24—30, a nőknél 16—18-ik évükben a leggyakoribb. Az itt említett alsó határt soha sem lépik át, mi megmenti a lakosságot a testi elcsenevészedéstől.

Táplálkozás. Egészségi viszonyok.

kecemét és vidéke lakosainak táplálkozása meglehetősen

gényebb családok reggelije rendszeren szalonna és kenyér-
nelyhez nyáron még hozzájárul a zöldpaprika. A paprika
n nélkülözhetlen a kecskeméti nép ételeiben, mi főleg
egészségügyi szempontból csak helyeselhető, tudva, hogy
len-nyáron zsíros ételekkel táplálkozik és így szüksége
fűszerre, mely a gyomort fokozott működésre izgassa.

vacsora rendszeren, ugyanez, bár elég gyakori a lebbencs
sonya leves is. (Lebbencs négyszög alakú, napon szárított
tarhonya olyan mint a reszelt tészta, csak hogy kézzel
morzsolva és úgy szárítva a napon.)

rhonya zsírban megpörkölve szintén igen kedvelt táplálék.
ron igen elterjedt vacsora főleg az arató munkások közt
ott kása, mely nem más, mint köleskása sok zsírban,
ben megfőzve és akkor kész, ha a bográcsban megfor-
se igen nehéz, mert a bográcsot folyton forgatni kell a
, miért többnyire a férfiak főzik.

ebédnél szegény gazda házaknál a levest rendszeren
követi vagy hússal, vagy annélkül. Ezekhez vásár-
napokon még valami pecsenye vagy e helyett sült
ul.

aromfit többnyire mint leves vagy paradicsommal vagy
főzik meg, midőn nem következik másik tál étel, vala-
gulyás után sem.

módú családoknál az ebéd annyiban különbözik, hogy
három tál ételből áll, melyek közül az első a leves,
arhahús mártással, utána főzelék, ünnepnapokon azonban
enyével öt fogásból áll az ebéd. E napon mindkét osz-
főzelék töltött káposzta.

többi osztály vacsorája már főtt étel mindig, és kávé
mi az előbbi osztályban is különösen annak nőtagjai-
n elterjedt, kik hacsak szerit tehetik, benéznek egy-
az itt nagyszámmal található »kávé-forrás«-ok vala-

atholikus családoknál szerdán és pénteken nem esznek
napokon a rántott levest valami főtt tészta követi.

lélkül leggyakrabban használják a savanyított káposztát,

burgonyát, babot, borsót stb. Gyakran a főzeléket pörkölt honya pótolja.

A főtt tészták közül a legelterjedtebb a túrós, mákos, toszos stb. metélt vagy koczkás. A sült tészták: lepények u. n. p. mi tejes tészta, olyan palacsinta féle, csakhogy vastag, a réte és »bodag«-ok.

Nagy ünnepeken a kalács elmaradhatlan, mint a nép mondja: »karácsonykor kalácsot, husvétkor is, ha lehet, pünkösdkor c. kenyeret«.

A húsételek közül leggyakoribb a sertéshús, nyáron füstölt télen annélkül; a marha-, bárányhús és a baromfi.

Megjegyzendő, hogy a nagyobb gazdaházaknál a cselé külön kosztot esznek, mely természetesen sokkal egyszerűbb a szegény-osztályéval egyez.

A kenyér nagyon kevés házat kivéve, rozs- és buzaliszt készül, míg a szegényebb néposztálynál tisztán rozsból.

Az egészségi viszonyok állása általában elég jónak mondható, ha egy betegség: a váltóláz u. n. hideglelés, nem volt oly gyakori az alsóbb osztályban, mi a nagyon nehéz munka vagy gyomormegterhelés következménye. Hozzájárul, hogy a betegségét ráolvasás, kút körül járás stb. babonák által vélik gyógyíthatni és már csak akkor jelentkeznek az orvosnál, mikor a betegségből elcsigázva úgyszólván munkaképtelenné váltak.

Más bajok közül leggyakoribbak a hűtésből keletkezők, különösen az eléggé excessiv éghajlatnak tulajdonítandó.

Lakás. Viselet.

A lakásokat egyszerűség és tisztaság jellemzi. Az építési rendszerint inkább az udvarban terjed hosszával, míg az utcavégével néz két vagy három ablakkal. Nem ritkán azonban csak egy ablak van az utcára vagy közepén a frontnak vagy nem. Utóbbi esetben a másik ablak helye rendszeren maskirozva van.

A külvárosokban az utcára hosszával épült házaknak az utcában gyakran egyáltalában nincs ablakjuk, csak itt-ott dísztelkedik egy-egy u. n. vakablak. Általában több csint található az udvari, mint az utczeni fronton, hol a széles ereszet alatt minden háznak van nyílt, üres fallal vagy oszlopokkal kerített pitvara, nem ritkán az udvar niveau-ja felett egy, két láb magasságban. A pitvar vagy az épület egész hosszára terjed, vagy csak az épület közepén annak mintegy $\frac{1}{3}$ -dát fogja kö-

és a kapú közt van a »kis ajtó«, mely gyakran e
különféle deszka czifrázatokkal van díszítve.

kilincset, mely régebben oly gyakori volt, ma már ki-
a vaszarak.

erítés többnyire deszkából van alkotva habár nem ritka
övény kerítés sem, mely utóbbit a »lycium barbarum«

udvarban gémes kút ágaskodik, mellette itató vályú.

átczára néző épületben lakik a család, míg a ren-
orduló kisebb és különálló udvari épületben a cseléd-
lakók. A főépület magában foglalja a háznak minden
részét.

. n. ambitus kis léczajtaján bemelve a konyhában ta-
runkat, melynek közepén áll a tűzhely. Előfordul még
régí rómaiak házi oltárához hasonló is. Ezen főznek
sok helyen egy háromszög alakú és háromlábú vas-
tével az edényeket, alája parázstüzet készítve.

a tanyákon nyáron a földbe ásnak katlant, ott főzik az
földjét és vacsoráját és sűtik a »piritus«-hoz a szalonnát
konyhában van a szoba »banyakemenczéjének« szája,
rával; a fűtés után, vagy ha nincs használva, befedve
előté«-vel, mely sárból készített fedő. Télen vagy nyá-
sűtéskor a kemence szájában főznek.

konyha többnyire fehérre van meszelve, nem ritkán
kék csillagokkal tarkázva. A konyha földjét ép úgy,
z falának alsó részét sárga vagy vörös földdel festik
ga föld limonitos, a vörös haematittal kevert ágyag.)

nőcseléd a konyhában hál, feltaláljuk itt még a tetővel
és összetolható ágyat is.

konyha egyik szögletében áll a katlan, mi nem más,
akarek tűzhely, csak hogy tetejét egy nagy kerek nyílás
hova az üst jön. Ezt nagyobb főzéseknél, különösen
használják, és nagyobb házaknál az u. n. alsó kony-
. A konyha falai tányérokka és más konyhaedényekkel
eaggatva és ha nincs tornácza a háznak, két ajtóval,
arra, egy lécz és egy deszka ajtóval, mely előbbit az
ál üvegajtó pótolja. A deszkaajtó nappal mindig nyitva
sik ajtó a házi állatok kizárását czélozza.

nyhából egyik oldalt a lakószoba, másik oldalt a tiszta
k.

Az előbbi bútorzatát egy az ablak közelében álló nagy tal képezi, a falhoz támasztott falóczával és karos faszékek melyek közül egy, ha öreg van a háznál, két karral bir. A lócza foglal helyet a szalmából font kenyérkosár, sajátos csuszalmafedővel ellátva.

Az asztalterítő rendszeren fehér alapú és piros szélű, mely takácstól vesznek ugyan, de a hozzávaló fonalat a ház női készítik.

A mestergerendát, mely a ház padlásboltozatának oszlop tartja fenn, a könyvtár, mi rendszeren kalendariumok és imádság könyvekből áll, foglalja el egyéb apróságokkal.

A szegletben áll a takaros idomú >banyakemencze,< kőpatkával ellátva. Ez sárból készítették és rendszeren 5 láb magas és 3 láb átmérővel bir alul, felül pedig 2 lábnyival. E csészakup alakú kemencze bár nagy terjedelménél fogva kissé kényelmetlen, de igen sok előnyt nyújt. A meleget nagyon megtartva reggel befűtve egész estig kellemes normalis hőfokot tart a szobában, másrészt Kecskeméten gazdasági szempontból is nélkülözhetetlen, hol a fa öle 14—20 frt és így szalmával fűtenek, mire a banyakemencze egyedül alkalmas. Jelentékeny megtakarítás közöltetik az által is, hogy a gazdák a hetenként szükségelt 10—12 darab kenyeret otthon süthetik. Oldalt a karos lócza mögött magas tornyos nyoszolya emelkedik, tömördeák ágyneművel kényesen kényesen megrakva s virágos takaróval befedve.

A szoba bútorzatát kiegészíti az almáriumnak nevezett fűtőszekrény, melynek csipkézett fehér takaróval leterített tető poharak, tükör stb. díszítik.

A falakon rendszeren szent és történeti képek láthatók.

A katolikus családoknál az ajtó mellett mindig megtalálható a szentelt-víz tartót; rendszeren fölötte függ a szentelt barka írást.

A tiszta szoba bútorzata megegyezik a lakószobával, csak az ennek deszkapadozata van és nem ritka a dívány sem. A falakon pedig legalább egy pár olajnyomatú szentkép.

Szegényebb családoknál a lakószoba és a tisztaszoba nem különválasztva; de hogy tisztán tartható legyen, napközben ki nyáron nem foglalja el azt senki sem.

Oly házaknál, hol tanuló van, igen gyakori a >téka,< egymás fölé függesztett deszkákból álló könyvvállvány és a lakószoba falán van felszegezve.

Ezen szobákon túl van az éléskamra, pincze lejárata stb.

tsó udvarban van a disznó-ól és a baromfi ketrecz,
i gyakran ház magasságú több apró emeletekre oszt-
tmény. Itt van azon két ágas is, melyeken áttett
éres kukoriczát szokták felagatni.

városi házak udvarának egy része kertnek van ala-
egyszerre virágos és konyhakertül is szolgál. Mint
liszfái gyakoriak az eczet-, bálványfa (Ailanthus) és
ix).

rák csak annyiban térnek el a városi házaktól, hogy
mellett mindig csak egy lakószoba van, a többi része
k magtár és istálló.

yaház környéke mindig be van fásítva, leggyakrabban
erfával.

orma a kecskeméti középsorsú gazdaemberek lakásainak
dezése, míg a vagyonosabb osztályéi nagyobbszerűek,
fényűzéssel páros bútorzattal, de annál kevesebb
l.

van a ruházattal is és a régi eredeti viseletek egyike
edve általánosan, mert a divatkór itt is lábrakapott
önösen a nőknél, hogy tulajdonképen csak arról lehet
nit szoktak még néha viselni, nem pedig, hogy melyik
általánosan elterjedve.

n osztályról el lehet azonban mondani, hogy igen
tisztaságra és csinosságra, hogy elmondhassák róla,
aros legény vagy pedig csinos tiszta öreg asszony.

iak általában magyarosan viselik magokat, de sok

ap minden osztálynál hol kisebb, hol nagyobb szélű
e kalap.

b modú gazda-legények felöltöje az u. n. »mándli«,
ott gallérú, övig érő öltöny, ezüst gombokkal és zsi-
kötéssel, fekete vagy sötét kék posztóból készítve.

lény vagy ugyanezen anyagból, vagy ritkán selyemből
z is igen sűrűn ki van rakva ezüst gombokkal.

kravalót vagy fekete selyemkendő, vagy rojtos selyem
képezi.

drág vagy zsinóros, szijjas, kék, gyakrabban fekete
rág, melyre tompított orrú ránczos csizma van húzva;
ló egyenlő bőségű szárral, szijjat a korezába behúzva,
llátva, többnyire fekete posztóból készítettetik.

A régente oly kedvelt gombos lovaglónadrág — salama már nincs divatban.

Egy másik viselet a következő: Bornyú szájú hófehér és hófehér gatyva, mely bokáig ér és csinosan ránczra van szűrt. Az ing felett a »kis mándli« van ezüst vagy kötött gombos, melyre negédesen van kitűzve a fain piros keszkenő.

Az őrző szolgák télen-nyáron, a gazdák csak télen, télen járnak. A suba juh- vagy báránybőrökből készítették a szűrt, által, kik Kecskeméten igen előrehaladtak ez iparágban. 25 frttól felmegy 100 frtig is, mikor aztán mesterileg kiválasztva színes selyem fonállal.

A subát a hideg ellen szőrrel befordítva, eső ellen hordva viselik.

A legszegényebb néposztály suba helyett a szűrt használnak, mely suba alakú és fehér vagy fekete szűrposztóból készül, úgy mint a subánál egy gallér nyúlik le hátul, az u. n. gallér, mely körülveszi az egész nyakot.

Korosabb mesterembereknél még látni a palástforma, nagy gallérú, kék, ritkán fekete posztóból készített köpenyt.

A mi a kecskeméti nők viseletét illeti, eredeti magyar viseletről, csak mint kivételestről lehet szó, mert az u. n. palástleány csak annyiban különbözik a legújabb divat szerint öltözött előkelő hölgytől, hogy míg ez kalapot hord, az haját leeresztve, melyben egyfonatú széles szallag, alul mesterséges csokorral kötve, látszik.

Van azonban még a kecskeméti, különösen a katonák nőknél egy eredeti magyar viselet:

A leány elől göndörre fésült, hátul leeresztett hajjal, ingvállal, mely a hón alatt csipkés fodrozatban állapodik szemlélhető; erre jön a csipkézett selyem pruszlik, olyan, mint a mai derékfűző, elől fűzve; alatta suhogó ránczos szoknya, felette pedig igen finom átlátszó fehér vagy fekete túll-kendő.

Lábaikon félczipőt vagy színes papucsot, nyáron fehér, télen tarka harisnyával hordanak; kézben pedig csipkés, fehér vagy fekete kendőt tartanak, ügyesen szegletre hajtva.

A férjes nők viselete hasonló, csak hogy búbos, fekete csipkés fejkötőben járnak, mely hátul széles szallaggal van bokorra kötve, elől pedig széles felálló fodrozott csipkével van díszítve. Egy ilyen fejkötő 5—50 frtba is belekerül. A csipkekendő a derék körül nagy selyemkendő által van pótolva, mely hátul a derék

neg. Megjegyzendő, hogy Kecskeméten, nem mint Duróvid, hanem a hosszú viselet divik általánosan.

zегényebb osztálynál a nők viselete kevésbbé jellemző
etkező:

öt az előbbihez hasonló fejkötő. vagy selyem, gyakrab-
onkendő fedi.

első öltönyt a »kabátrékli« képezi, mely gombokkal van
télien posztóból vagy selyemből, nyáron világosabb szín-
nyire kartonból, nagy kendővel átkötve; alatta 10—12
ű ránczos szoknya, egyszerűen fodrozva vagy tisztán
yal díszítve, erre jön mindenkor a tiszta bő kötény még
álni mennek is.

ányoknál a kötő keskeny, egyébiránt a többi ruha meg-
nár felsoroltakkal; csakhogy fejkendőt nem hordanak,
lőt is csak télen, csak a nyakat fedi egy kis kendő
ben, ha a kabátrékli nem volna csipkézett.

linkább terjed azonban a divat hatalma és talán már
ezen viseletekre is, mint oly sok szép viseletre csak
ékezni tudunk . . .

Foglalkozás.

első helyen a gazdálkodás említendő, mert Kecskeméten
gazdálkodik, legyen bár egyéb foglalatossága is. E gaz-
szántás-vetés-, baromfi- és állattenyésztés-, szőlő-mi-
értészet- és gyümölcsenyésztésben nyilvánul.

ni az elsőt illeti, a város silány talaja miatt csak a leg-
szorgalom és ernyedetlen munka tette lehetségessé, hogy
rnévnek örvend és nem is volna másképp lehetséges,
anyagazdaszat által. U. i.

skemét szántóföldjei a város területétől 1—8 órányira
nem lehet azokat házilag kezelni, már csak azért sem,
agyobb gazdáknak 3—4, sőt nem ritkán több, egymástól
pusztákon vannak a birtokaik. Ez okból minden gazda
kóház és gazdasági épület van, az u. n. tanya, melynek
tára tanyai kertészt fogadnak fel, ki állandóan künn lakik.
módon minden földet külön kezelnek és ellátva min-
helyszínén. Ez képezi Kecskemét mezőgazdálkodásában
ítást, a mi magát a gazdálkodási eljárást illeti, az
az egész Alföldön.

ilány talajnál fogva a föld igen keveset jövedelmez.

úgy, hogy Kecskeméten 30—40 hold földdel bíró ember szegénynek mondható. Kecskeméten az u. n. három nyolc rendszerű dívik, u. i. a szántóföldnek egy harmadrésze őszi tavaszi vetés, egy pedig ugarnak van hagyva.

A talaj minémiségéhez képest természetnek kevés kétszemes búzát, ritkán és csupán házi szükségletre tiszta búzát, leggyakrabban rozstot, kukoriczát, árpát, zabot, kölest stb.

Az őszi vetés alá 3-szor, a tavaszi alá 2-szer szántanak, a tavaszi pedig késő ősszel vagy kora tavasszal.

Az aratás június végén kezdődik, és kaszával történik. A kasza fejéhez aratáskor »takaró«, egy kacsos vessző félív alá a kaszanyélhez lekötetik és rendeltetése az, hogy a gabna a rakat rendre fektesse le, úgy, hogy kevés munkával a gerendák által a kévék külön választhatók legyenek. A kévékötés rendesen a lányok által eszközöltetik, kik »marokverők«-nek neveztek. A munkát mindig egy ember vállalja el és pedig nem készpénzes fizetésért, hanem részért. Ez az egy ember felelős a többi munkásaiért és »banda-gazda« a neve.

A részesek elvégzik az aratást, nyomtatást és szórást.

A fizetés a felszórt gabonából minden 10-ik rész a tavaszi őszeből, 11-dik az őszeből. Ezen részt egyformán osztják fel, a »banda-gazda« részesül kevés előnyben. A marokverők tiszta nyire a gazdtól külön lesznek fizetve. Az élelmezés is a gazda feladata, ki rendszeresen kiadja az egy hétre való élelmet u. n. c. mentiót. A főzést valamelyik részes végzi.

A nyomtatás lovakkal történik. Páronként nem ritkán nyolc köttetik össze, melyeket a hajtó középre állva, a kötőfék egy kötélre kötözve, körben hajt a szűrűn, mely tiszta helyen a gabna csomók vannak felhányva, az u. n. ágyás.

A kinyomtatott gabona szórás által tisztítottatik meg, miután történik, hogy egy vagy több részes falapatokkal a szél irányába magasra feldobják a gabona szemeket és a lehulló gabona szemeket vessző seprőkkel gyengén separtetik a felszínen. Újabban a munkálatokat gépekkel hajtják végre.

Az állattenyésztés régebben nagyobb mérvű volt, mindamellett ma is igen jelentékeny, mi onnan is kitűnik, hogy Kecskemét baromvásárjai országos híresek.

Még 10 év előtt is nagy mérvben üzetett a birkatenyésztés, mi manapság már jelentéktelen és alig egy pár gazda birtokán találjuk meg, de sehol sem oly nagy mérvben, mint azelőtt.

el együtt eltűnt a régente oly híres juhászélet is, mely egytipikusabb néposztályt nevelte. Büszkeségét nagyon hogy a juhászok a gazdát parasztnak nevezték, ők — voltak.

marha- és lótenyésztés, különösen az első, virágzó. A te- oly módon történik, hogy kora tavasszal kihajtják a »szilaj ménesbe«, a szarvasmarhákat a »baromba«, kósok, illetőleg béresek őrizete alatt vannak késő őszig. szilaj ménesből a lovakat csak nyomatáskor állítják

n marhákat és lovakat, melyeket a gazdálkodásnál hasz- unkaszűnet idején a »csordá«-ra, illetve a »kezes mé- ajtják ki.

marhatenyésztés Kecskeméten nem hizlalásban, hanem nyilvánul. A felnevelt szarvasmarhákat exportálták ország, főleg pedig Ausztria és Németország hizlalóiba.

értéshizlalás a legjelentékenyebb. Eltekintve attól, hogy azdaháznál hizlalnak évente 6—20 darab sertést, van ön hizlalótelep, külön gőzmalommal és vasúti szárny- A magló disznókat a Szerémség és Nyírségben szedik »kepeczek«, itt kihizlalva kukoriczán és árpadarán, Bé- ocsájítják a világpiacon.

gáljon irányadóul arra nézve, hogy mily nagy e tekin- forgalom, hogy csak az 1883-iki évi július hóban a 61 kocsiiban 414.770 kg. súlyú hizlalt sertést szállítottak szám évente megtizenkétszereződik.

jelentékeny a baromfi tenyésztése is. Mig Budapesttel híval kereskedik Kecskemét, addig a bécsi és prágai évágott baromfival látja el.

baromfi-tenyésztés a tanyákon történik, sokszor azonban a aknál is, nagy, házmagasságú osztályozott ketreczekben. ai a kertészetet illeti, különállólólag nem létezik, hanem lőkben, hol a tanyákon is tenyésztenek mindennemű kitűnő minőségben, de csak oly mennyiségben, mely a ákségletet fedezi.

gümölcsstermelés és szőlőművelés szintén nincsenek egy- lönválasztva, mi mindkettőnek egyedüli hátránya. Ami illeti, az elsőség egész hazánkban Kecskemétet illeti.

őség tekintetében minden termék kitűnő, sőt a kajszi- Prunus armeniaca) páratlan nemesak hazánkban, de egész

Európában. A gyümölcsfák gondozása legkellemesebb foglalkozás minden szőlősgazdának, csupán az kár, hogy nem lévén Kecskeméten külön gyümölcsösök, a szőlőkben a gyümölcsfák nem szabadon, sőt még sűrűn is ültetvék.

A szőlőmivelés nem áll oly fokon, mint azt várni lehet, különösen a szüretelés történik minden félezés nélkül, mi természetesen rontja a kecskeméti bor jó hírnevét, mely minde tekintetében, ha gondosan szüretelték és jó pinczekezelésnél, jó asztalibort szolgáltat. Minő eredményt lehetne elérni Kecskeméti gazdálkodásának e két terén az oly kedvező éghajlat alatt egész szakszerű művelés által, alig elképzelhető. E tekintetben azonban már történtek kezdeményezések, mert 1882-ben állami szőlőt állítottatott fel, mely 187 hold 8 □ öl terjedelmű és vegyileg megvizsgálva phylloxera mentesnek találtatott úgy vegyileg megvizsgálva mint víztartókéességére (37·627—39·22%) nézve, mely jóval meghaladja azon határon (43%), melynél a phylloxera megélni képtelen. Az állami szőlő-telep és a régi »Bakula« nevű műkert oldalsóan szolgáltatja a legkitünőbb minőségű oltványokat és a kecskeméti gazdaközönség iparkodik is azokban részesülni.

A szőlők házilag kezeltetnek, bár vannak több órányira felkészült szőlők is, melyeken a tulajdonos nyáron rendszeren künn lakik »szőlőkunyhó«-ban, mely rendszeren előtornáczezal bíró, présház és lakoszobával ellátott nádas-épület. Pincze a szőlőben is ritkán van, miután a talaj futóhomok.

A gyümölcs-kereskedés roppant nagy és különösen Orosháza, Lengyel-, Németország és Ausztria felé irányul. Így 1875-1876-iki 32,705 vámmázsa gyümölcs vittetett el csak a vasúton Kecskemétre.

E számból a kajszi-barack 21,529 vámmázsat tett ki, 1883-ik évi július hónapban pedig 648,410 kg. gyümölcs szállítottatott el, melyből 80% kajszi-barack volt.

A borkivitel szintén jelentékeny, mert a kecskeméti bor nagyon jól szállítható. A szállítás leginkább Svájcba történik évente mintegy 400,000 akó bort visznek el Kecskemétre.

A gabonakereskedés is nagymérvű, hisz csak a város 16 mértföldnyi területet foglal el, melynek legnagyobb része szántó föld és így a kivitel jelentékeny. A behozatal az épület- és tőztelep felé irányul. E mellett a városi kereskedés élénkségét jellemezi az üzletek nagy száma, mely évről-évre szaporodik.

A gyári ipar közül egyedül a malomipar és a cognacgyár

nagyszámú száraz- és szélmalmon* kívül van u. i. 4 és 2 cognaegyár; az utóbbiak, mint alig pár éves válg igen szerények.

Keckeméten 46-féle iparág van képviselve és így az iparosok n nagy. Szakmájukban való ügyességüket legjobban az, hogy többen a párizsi és bécsi világkiállításon is ettek kitüntette.

Közlekedés.

i a közlekedést illeti, a vasúton kívül, Keckemétnek ás útai már a talaj minőségénél fogva is általában mert a kövezett országutak teljesen hiányoznak és így a nagy sár, hol a nagy homok miatt járhatók nehezen, l ehhez azon természeti hiánya, hogy folyóvíze nincs.

A nép jelleme, erkölcsi, szokásai. Műveltség.

Keckeméti népről szólva csak jót mondhatni. Szigorú vallásos annélkül, hogy vakbuzgó lenne és türelmes ásúak iránt, mi fényesen kiviláglik onnan, hogy volt a a reformátusok és katolikusok egy templomban imáde-ent.

a nép mennyire becsületes, kiviláglik, ha a törvényt megvizsgáljuk, mert a sok ezer peres ügyirat között gy két olyan, mely csalást tárgyalna.

nézve nem kis befolyást gyakorol Keckemét tanítói-szólási képessége, mert a kupaktanácsokban, hol a nok alatt, hol a temetőkben, sétányokon stb. szokott, szólva, nagyon szorgalmasan ülésezni, ugyancsak meg-ny a bel- mint a kültagok viselt dolgait. Azért mond- ha Keckeméten meg nem szólnak, soha sem fognak. lan szorgalmú és rendkívül kitartó lévén, a munkás not kap, úgy hogy Keckeméten a szolgálmaember, ha a t leszámítjuk, rendszeren kis házat és szőlőt szerez agg

1848/9-iki szabadságharczban pedig megmutatta e nép, ára annak, hogy már 48 előtt municipalis jogokat römmeel áldozta fel vérét és vagyonát a hazáért és

ekes, hogy a szárazmalom a szerint, a mint a tulajdonos ka- y református, tetején keresztet illetve csillagot hord.

hogy lelke nem csak tárva a nagy eszmék befogadására, ha azokért lelkesülni is tud.

A vallásosság, jóllehet teljesen ment a vakbuzgóságtól, nem amellet, mint mindenütt, úgy Kecskeméten is meg vannak a népnek saját szerű babonái. Ilyenek: hideglelés ellen a kútat 7 körüljárni és a kézben tartott fadarabot a kutba vetni; verik a kis gyermeket szemmel, ha nincs a nyakán korallgyűrű; ki karácsonkor ólmot önt éjféلكor, megtudja a jövőt; nem szabad a tükörbe nézni, mert az ördöggel gyűlik meg bajod. Ráolvasás által is lehet betegséget orvosolni és a rossz asszonyok patikájában minden betegség ellen van, bár nem ritka a drasztikus gyógyszer, mely ha nem használ, mindig megtal az okot a betegben.

Ha varjú száll az udvarba nyáron, váratlan vendége lehet a háznak. A szarka, ha éjjel száll a házra, halált jelent.

Akadnak még sokan, a kik a kísértetben is hisznek. Én olyat még nem találtam, ki félt is volna tőle, úgy látszik, nem merik mondani, hogy nincs, mikor benne van a — mesébe.

A karácsony éjjelén félre tett almából, ha újév reggel egyet harap a leány és kitekintve az utcára férfit lát, férj lesz megy az újévben.

Ha tavasszal páratlan fecskét látsz először, meghalsz nagy betegségbe esel.

Sokat adnak arra, hogy mit álmodik valaki az új ágyban. A vén asszonyok meg mindent megálmodnak. Jaj annak, ki nem hisz!

Ha reggel az utcán először is vén asszonynyal találkozol, rossz omen, stb. stb.

A családi életet illetőleg a nő és férfigyermek csak a házasságig vannak együtt a szülőkkel, a házasság után külön háztartást visznek.

A lakodalom igen nagy pompával történik meg, bár a lakodalmi szokások közül a vőfély dikciónál egyéb alig maradt fenn.

A lakomázást nagyon szeretik. Így kereszteléskor az anyósok, midőn a vendégek mindegyike küld valami ajándékot, gyakran valami ételt; a disznótor egyike a legkedveltebb mezejószágoknak, miért is azt mondja a kecskeméti ember: »Nem lehet disznótorba menni, kivált ha az embert nem is hívják, és hogy az ilyen disznótorok bizony elég sokba kerülnek, jellemez a mondás: »Ugy jól laktunk disznótorok, hogy még maradt...

halotti torok is igen divók voltak ezelőtt, manapság azonban kevésbé.

ek és a szüreti multságok valamint a majálisok, a hár és csók kivételével, zene mellett történnek meg ren mely tánczra kelti a fiatalokat, de nem ritkán az öregek resztenek egy-egy ›lassút.‹ A nép táncza a csárdás a ző három tempóval: Lassú, Toborzó és Friss.

táncz a valódi csárdás, melyet oly szépen járnak e vidék ifjai és vidám, de szemérmes leányai, mint sehol kü Szinte látni, hogy a tánczoló megfeledezik mindenről, a zene ütemeire hallgat és gyönyörű harmóniában követi minden testrésze. Ezt a tánczot azonban csak látni, nem birni lehet. Tánczközben rendszeren folyik a danolás is. or és kukoricza fosztáskor, mi folytonos danolás és puska- stb. közt történik, este a tánczot társas-játékok előzik zenek: Haragszom rád, Fordulj bolha, Künn a farkas stb. alami sajátos játék azonban nincs. Szegényebb gazdák nál, en a tanyai multságoknál a zenét a tambura képviseli, primitív húros hangszert elég jól kezelik.

ogy mennyire kedvelik a czigányzenét Kecskeméten, bizonyítja az, hogy hir szerint 36 banda van.

endes szabadban népmultság csak kettő van. Húsvét ján a ›Mária kápolna‹ mellett, annak emlékére, hogy s az Emausba menő két tanítványának megjelent, búcsu multság van, melyen ép ez okból zene soha sincs. Így kedveltebb a Talfája tölgyesben tartani szokott multság l másod napján, mely vig danák és zeneszó mellett kivi- ivirradtig tart.

öbb népszokás fordul elő még, melyek azonban mindinkább k általános jellegüket és evvel együtt jelentőségüket is. y a húsvéti locsolás, mely még a legáltalánosabb, az kántálás, betlehemjárás, aprószentek napján a vesszőzés, k virrasztása, nagyszombaton a gyermekek kolompolása zákon a mise után; a pünkösdi kis királynő, május a kerítéseknek és kútágasoknak feldíszítése bodzafával, a egények hivatása furcsa versekben bálókba és lakodal- stb. említhetők, melyek közt sok van olyan, melyekkel vétve találkozunk.

mi a műveltséget illeti, erre nézve elég megemlítenem, z írni-olvasni tudók száma több mint 70%-a a lakosságnak

és valóban Kecskemét a népoktatásra igen nagy súlyt fektet, mert az összes városi és pusztai népiskolákban 41 osztály van, és ma a tankötelesek 98%-a jár iskolába. Van ezeken kívül Kecskeméten 1 jogakadémia, 2 főgymnasium, 1 főreáliskola, mind a három tanintézet 8 osztálylyal, polgári leányiskola, gazdasági felsőbb népiskola. 1883-ben fel lett állítva még egy 3 osztályú ipariskola is.

Nem lesznek érdektelenek e helyt a múlt választás adatai, mely szerint 2333 választó közül: ősi jogon 1, földbirtok után 1223, házbirtok után 246, jövedelem után 634, értelmiség alapján 229 egyén bírja e jogot.

Talán sikerült kimutatnom, hogy Kecskemét és vidék amint nem tejjel-mézzel folyó Kánaán; nem is sivár pusztaság, hanem egy szorgalmas nép által gyümölcsözővé tett talaj, mely bár nagyon sok művelést kíván állandóan, mégis nagyon alkalmas arra, hogy az embert munkára serkentse és hogy egy boldog és megelégedett népet teremtsen, mely felruházva oly sok idő óta szabadsággal, megszokta a kötelességet, melynek érzetében kifejelesztette szellemi és testi tulajdonait olyannyira, hogy e tiszta magyar város valóban büszkén elmondhatja Petőfivel:

»Hírös város az aafödön Kecskemét«.

* * *

Használt művek:

- I. Dr. Dékány Ráfael. Kecskemét szab. kir. város és vidékének földrajza.
- II. Földrajzi Közlemények. 1880—1884.
- III. Hunfalvy János. Magyarország földrajza.
- IV. Kubinyi-Vahot. Kecskemét.
- V. Hornyik János »Kecskemét város története«.
- VI. Magyar Gea.

HAJAGOS IMRE.

SZIBIRIA.

(FELOLVASTATOTT A FOLYÓ ÉVI FEBRUÁR HÓ 21-IKI ÜLÉSEN.)

világ teremtésének 7090-ik, vagyis az Urnak 1581-
 évében — hogy az egykorú orosz számítással éljek, —
 követek érkezének Moszkva városába a messze fekvő
 Ural-hegyláncz keleti oldaláról, s értesítették rettenetes Iván
 nagyfejdelmet és czárt, hogy a Sztroganov testvérek szolgálat
 ban álló Jermák Timofej haramiavezér és társai a czár

részére új országot hódítottak. »Nagy öröm és vigasság hatalmas Moszkvában«, írja a krónikás. A császár kegyesen követséget, a haramiavezérnek és társainak bő marokkal ajándékot s ezzel a tettével legottan hőssé avatta vala-

meghódított országnak Szibirj vagy Szibiria¹ volt a akkori tudós világ is édes-keveset tudott róla, ismeretlen ország volt ez, de nagyon, az oroszoknak meg éppen kevélység volt rőla, mint másoknak,² pedig a novgorodban a XII. században már hadakoztak Jugriával, sőt 1365-ben a Volga mentén a tatár sereg által is; a balsors zord tájakra vezetvén a tatár hódítástól elment a kedvők. Az oroszok csak a tatár iga után kezdtek terjeszkedni Kelet felé. 1472-ben hódolásra a finn néptörzsek lakta Perm-j-országot, tizennégy év mulva a komi és vogulok is megadták magukat, s az oroszok a Volga mentén csatangoltak. Erre a szibíriai tatárok saját jószágukért adófizetésre vállalkoztak.

XVII. századbéli harcziás Kucsum khán egyszer adót követelt másszor Oroszország ellen harczolt és izgatott, ellene harczolni kellett a határt. A Sztroganov testvérek sófőzője éppen a határ felé költözött, s a császár őket, mint az ügyben másoknál érdekelt személyeket, bizta meg a határ védelmével. Ők fogadták fel a Volga mentén a kizszorult Jermak haramia vezért és társait, ők látták meg a Szibíriába betörőket. Az első beütés 1579-ben történt, a Jermak győzött, de végre is halállal lakolt, s a földet, a hódított, 1586-ban újra el kellett foglalni. A hősiesség történet: a puskapor és ólomgolyó, szövetkezve az erők győzelmével és újságvágyával, csakhamar megszerezte a hódításnak a Szibíria néven ismert nagy területet, a kik a határ felé már az Amur mellékén barangoltak. Csupán Jermak hódításával, nehézségekkel, meg Murajev, az Amur vidékének meg-

Szibíria első térképét Runsch nevű német készítette 1507-ben. A térkép ábrázolma fel vannak tüntetve Ázsia éjszaki határai. Az első orosz térkép a Remezovtól való, ez azonban elveszett, s csak 1886-ban álltak róla két másolatot a stockholmi királyi könyvtárban. A fontos helyek és hegyek már türethető pontossággal vannak rajta ábrázolva. A földrajzi térképet ugyancsak Remezov adta ki 1701-ben.

Erasmov N.: »Az európai s ázsiai oroszországbéli kozákok népessége.« A »Vojennyj Szbornik«. 1878. évi 3-ik füzetében.

Az oroszok az új országban önvédelemből több várost várat építettek.¹

A khinaiak már jóval előbb sokkal többet tudtak Szibiriáról mint az európaiak. Már Kr. e. ott jártak az Irtysen s Objon, mit a sok khinai-régiség is bizonyít. A khinai udvar e. 105—100 év körül érintkezésbe lépett Jujecszsivel és Dachja a királynét az uszumi uralkodónak feleségül adta, hogy a nyugati szövetséges országokat elszakítsa a chunnoktól.²

Sok adat bizonyítja, hogy Szibiriában, az orosz hódítás megelőzőleg, valamikor talán a maiaknál is fejlettebb viszonyok voltak; ezeket a bizonyságokat a sok város- és várrom szolgáltatja. Az irkutszki kormányzóságban 16 város- és földhanyóváza van, övezte várrom ismeretes. Azonban a hódító oroszok nemcsak a tatár városokat találták (mint Neromm-Karra, Epancsa, Csing-Tura, (ma Tyumen), Javlu-Tura, Tarchan-Kalga, a mai Tobolskhoz közel fekvő Iszker (S z i b i r), Biczik, Atika, Karacsi, Kullstb.), hanem osztyák városokra is bukkantak, a mennyiben említetnek Nyisman, Szamara, Uki, Arimzan stb. városokról városokról.³

Ezek a körülmények szerfölött fontosak, ha Szibiriáról képet akarunk nyerni. Nagyon rossz híre van ennek az országnak hideg borzongatás és fogvaczogás nélkül kevés európai gondolat. A kik gróf Benyovszky Móricz életét és viszontagságait⁴ olvassék ott találják ezt a kifejezést: »Ki ne hallotta volna Szibéria híreit azon óriási sivatagét, hol a hegyeinkkel egykorú jég, a kivesz-

¹ Így keletkezett Tyumen (1586), Tobolszk (1587), Szurgut (1588), Tara (1594), Narym (1598), Verchoturje (1598), Tomszk (1604), Kuzneck (1618), Jeniszejszk (1620), Krasznojarszk (1627), Jakutszk (1632), Vitim (1634), Olekminszk (1635), Ochotszk (1630), Ilmszk (1640), Irkutszk (1640), Nercsinszk (1658), Kirenszk (1655), Turuchanszk (1672) stb.

Felőlő az orosz városneveknél a szk végzet. Ennek magyarázata: a legtöbb orosz város folyótól kapta nevét pl. Irkut-ból Irkutszk lett folyó nevéből sz k ij himnemű melléknévi képzővel melléknevet származtattak le, melyet a gorod (város) vagy osztrog (vár) szó elé tettek. Az osztrog végzet elkopott, a gorod vagy osztrog is elmaradt, és megmaradt a szk végű városnév.

² Jadrinczev: A letelepedés kezdete. Tanulmányok az ugor- és magyar népek művelődésének történetéről. — Az orosz Földrajzi Közlemények 1881. évi XXI. kötetének 4-ik füzetében.

³ Jadrinczev u. o.

⁴ »Gróf Benyovszky Móricz élete és viszontagságai« Irta: Gaal. Sárnapi Könyvtár. második évfolyam, 3. kötet.

ép példányát, Isten tudja hány ezer meg ezer év óta korunkig tartotta fel, s melynek zordon földén s még berge alatt lakni a szabadnak is csapás, hát még a felitelt fogolynak, kinek ott a prémes állatokat vadászni, példányák sötét gyomrában kínos munkát végezni kell.

Ezen cikkben sine ira et studio, a maga valóságában bemutatni Szibiriát.

* * *

Szibiria elnevezés annyira tágas, hogy pontos határokat nyomos feltételek kikötésével szabhatunk neki. — Téved, hiszi, hogy azonnal az Ural hegyláncz mögött kezdődik, például Irbit városa közel 500 km. távolságra van az északoldalon, mégis az európai Oroszországhoz tartozik. A legújabb felosztás szerint¹ Szibiria nyugatira és keletire nyugati Szibiriát alkotják: a Tobolszk- és Tomszk-gubernáliságok, az Akmolinszk- és Szemipalatinszk-tartományok (Szemipalatinszk); Keleti Szibiriához tartoznak: a Jenisej- és Irkutszk-kormányzóságok, a jakutszki, amuri, transzbaikali tenger melléki tartományok, és a vladivosztoki főkörnyék. Keleti Szibiriának kiegészítő része a Szachalin szigete, külön közigazgatása van.

Közigazgatás tekintetében a tobolszki és tomszki kormányzóságok a tobolszki és tomszki gubernator, az akmolinszki és szemipalatinszki tartományokat a szemirecsenszki (Szemirecsenszki) kormányzó, az irkutszki, jénisejszki guberniuról (Irkutszki) kormányzó, az irkutszki főkörmányzó, a jakutok tartományát az irkutszki főkörmányzó, a Amur-kormányzó, a tenger melléket s az Amur-tartományt a keleti tenger melléki főkörmányzó, az erődítéseket a vladivosztoki kormányzó

nyilván volt lakosainak száma, mikor az oroszok meghódították: Venyukov szerint aligha közelítette meg a 5 milliót, Kohn Albin Müller után 5¹/₂ millióról beszél. A terület terjedése 12.947,874 km², tehát közel 24-szer akkora, mint a Német-birodalom, lakosainak száma 4.869,365; egy négyzetkilométerre átlag 0.37 lakos esik. Nyugati Szibiria 3.163,280 km², keleti Szibiria pedig 9.784,595 km² terjedelmű.

Az óriási terület az örökös jég hazájától a közép-ázsiai

1) J. J. Sztatisztiko-geograficeszkija tabliczy Rosszijszkoj Imperii (Az orosz birodalom statistika-geographiai táblázatai) 1884. hivatalos

pusztáig terjedvén, különféle éghajlatnak ad tanyát. A sarkjégével szemben áll Közép-Ázsia rekkenő heve, az éjszaki pvidéket övedző s szerves életet gyűlölő tundráknak, meg a mamut-csontoktól bevetett jégmezőknek ellentétei az Altaj lábá elterülő gazdag zöld mezők, a Csuj völgyének s az Isszyktavának nagyszerű oázai és az Amur buja flórától pompázó síkségei.

Fent jéggé dermed a lehellet párázata, alatt gondtalan vihar enyeleg a susogó szellővel. A mily mértékben változik a klimatika azon a módon alakot vált a természet, a virány s az állatvilág is. Zord az éghajlat, nehéz a megélhetés csupán azon a részeken melyet az éjszaki sarkkör birodalma vall magáénak.

Azért mégis van ember ezen a tájon, kiről elmondhatni, hogy a jég hátán is megél. Szibiria középső és déli része olyan kedvező fekvéssel dicsekszik, hogy Oroszország ugynevezett központi klímamányságaival (voronezsi, kijevi, kurszki, oreli, penzai stb.) bizvást kiállja a versenyt. De ha párhuzamot vonunk az európai Oroszország és Szibiria éghajlata közt, Szibiria a zordonabb. Ennek oka főleg abban gyökerezik, hogy Szibiria a Jeges-óceánnak ama részével érintkezik, melyben a jég teljesen soha nem olvad; hogy éjszak felé lejtősen ereszkedik alá s az éjszakai hideg szelektől mi sem védelmezi; végül, hogy délfelől magas hegyek és fensíkok övezik, melyek a déli meleg szeleket ne bocsátják Szibiriába.

Változik éghajlata, ha éjszokról délre, változik, ha nyugatról keletre haladunk.

A szélességi fokok mentében három éghajlati övet, u. e. hideget, mérsékelt hideget és mérsékeltet különböztethetünk meg.

A hideg öv a Jeges-óceántól a sarkkörig terjed; csak nyárat telet meg a nyarat ismeri. A tél kemény és kilencz hónapnál tovább tart; a nyár megfelel az európai Oroszország tavaszának, ezért a talaj csak a felszínen bír felengedni. Az évi közepes hőmérséklet ebben az övben — 10° C. körül ingadoz. A mérsékelt hideg öv a sarkkörtől az é. sz. 60°-ig eső területre szorítkozik; a tél itten is zord és körülbelül hat hónapig tart; többi évszakokra két-két hónap esik. Az évi közepes hőmérséklet alatta van a 0°-nak.

A mérsékelt öv a 60°-tól délnek eső részt foglalja el az évszakok közel egyenlő hosszúságúak, de a tél mégis hosszabb a nyárnál. A közepes hőmérséklet 0° C.

szúsági irányban nyugati és keleti éghajlatot különböz-

nyugati Szibíria éghajlat dolgában európai Oroszországnak
a; az uralkodó szelek s a csapadék forrásai azonosak
kettőben, de a kontinentális klíma jellemző vonásai e
még élesebbek. Minél inkább keletre megyünk az Ural
tól, annál alacsonyabbá válik az évi közepes s a téli hő-
et s annál jobban emelkedik a nyári melegség. Keleti
éghajlata egészen más. Uralkodók az éjszak-nyugati s a
szelek; a csapadék forrása a Csendes-óceán vizének
a; itt csak a délkeleti s a keleti szelek hoznak csapa-

nél inkább nyugatra fekszik valamely pont a Csendes-
ol, az évi közepes s a téli hőmérséklet annál alacsonyabb,
nál magasabb ott. Egyik jellemző vonása, hogy. különösen
-től délre, télen nagyon kevés a hó, (például: Csita
k környékén eseményszámba megy a jó szánút: to-
nogy a völgyekben s a medencékben nagyobb a hideg,
negyeken. Ugyanis a nehéz hideg levegő folyton-folyvást
k fölött lebeg, míg a hegyormokat a déli meleg levegő-
mlatok mossák. Kelet-Szibíria hegyormain nem is üt
z örökös hó, holott a völgyekben sokáig megmarad, sőt
sem olvad soha. Jellemzi még az a tünet is, hogy
élsend uralkodik benne; ilyenkor súlyos a hőmérséklet
öd ül a völgyeken; ha szél keletkezik, kisebbedik a hideg,
z éjszak-nyugati szél fú, feltámad a rettenetes szibíriai
a purga, mely több napig is tart s a purgatoriu-
túltesz.

biria évi és januári isothermai vizsgálatából kiderül,
nyon lekanyarodnak délnek, és némely részük kétszer is
z éjszakai partokat. Sőt mi több, a Lena-torkolatánál a
ermák valóságos zárt görbék; itt van a h i d e g p o l u s a.
an eme görbén belül találjuk a föld leghidegebb helyeit,
n a legmagasabb nyári hőmérséklet (+ 33° C.) s a leg-
abb téli hideg (— 60° C.) közt 93° a különbség.

gis ez az éghajlat nagyon egészséges, amennyiben az
k változása fokozatos, minden feltűnő ugrás nélkül való.
lveli és kibírja Oroszország klímáját, nem idegenkedik
éghajlatától sem.

biria helyrajzi viszonyaiban nagy változatosság tapasztal-

ható, síkság, puszta és erdőség követi egymást. Csakhogy nagy a nyokban van alkotva minden, s a huzamosabban ismétlődő haszúli az unalmat. Jól mondja Brehm, ¹ hogy: »A benyomás, melyet Szfíria az utazóra tesz, egyhangú és unalmas; a Jeges-tenger partjai mentén a fagyos tundrák, tovább délfele a beláthatatlan steppék és végre a rengeteg erdőségek mind egyhangúak, komor, unalmas egész területe, az Uraltól egész a Csendes tengerig. Az utazónak sok fáradsággal, sok nélkülözéssel kell küzdenie; a tundrák fagyos szele, a steppék dermedtő hidege és a rengetegek egyforma komorsága eltompítják érzékeit a természet szépségének méltatása iránt. Ez az oka, hogy Szfírián kevesen beszélnek elismeréssel, valami benső melegséggel pedig még kevesebben. Innen van, hogy az emberek között balfogalmatlanok a gyökereket Szfíriáról, hogy mindenki úgy beszél róla, mintha hófedte, jégborította borzasztó sivatagról, melyen semmi más semmi szépség nincs; azt tartja mindenki, hogy Szfíria az elhagyatottság hona, a szerencsétlen száműzöttek birodalma. Pedig valóban csalódik, a ki Szfíriát általában ilyen rideg világnak hiszi. Megvan ott is a természetnek a maga szépsége, a növény- és állatéletnek a maga nagyszerűsége, és az emberek — bizony sokkal jobban élnének boldogabban, mint képzeljük».

Szfíria rengeteg erdőségeinek tajga a nevök. A tajga az északi sarkkörnél kezdődik, noha a Jeniszejen, de kivált a Lenán szinte a 70°-ig fokig is elhúzódik; délen eléri a hegyeket sőt 2000 m. magasságig az ormokra is feltekint. Zömét a tűlevelűek szolgáltatják; itt találjuk a szibíriai jegenyefenyőt, az erdei fenyőt, a czirbolyafenyőt vagyis az úgynevezett »szibíriai cézdrust«, s a veresfenyőt. Ez utóbbi igazán életre való, megkeresi az é. sz. 70°-át, keleten pedig olyan helyeken is megfordul, hova az erdei meg a jegenyefenyő a lábát sem mehet betenni. Topoly, barkócza és nyír szintén a tajga fája; az erdők rendszeren éger, fűz és horóka peremezi.

Keleten, az Amur középfolyásánál, fellép a mogyorócserej, a köris és hárs, az Uszuri mentén pedig vad gyümölcsfák nőnek s különösfajú vadszőlő is terem.

Délszfíria erdőségeinek közepette találjuk a steppéket vagy pusztákat, melyek nem huzódnak egymás után, mint európai

¹ Brehm: »Szfíria vadonja, vadja és vadászélete.« Közli Pallas-lavszky József: a »Természettudományi Közöny« 1883. évfolyamában.

ágban, hanem erdőség övezte zárt szigeteket alkotnak. Puszták: az isimi, a barabai, az abakani, a minusi és a burjati.

Erdőségek terjedelméről valóban bámulatos számokat találunk a figyelembe vesszük, hogy a tomszki és tobolszki körjegyzés 11 járásának erdőterületét 61 millió 152 ezer hektarra találjuk, hogy a szemipalatinszki és akmolinszki tartományok erdőterületét több százezer km²-t tesznek. ¹⁾ A hivatalos kimutatás, hogy a szibíriai erdőkről 1885-ben szól első ízben, Nyugat-erdőterületét 72.635.000 deszjatinának veszi.

A déli részen elterülő termékeny völgyeket a hegyekről lefolyók áztatják. A Buchtarma-völgye, a Transzbajkalia és a Tur-mellék egy része közel van ahhoz, hogy tejjel-mézzel gazdagnak neveztessek. Az Altaj s a minuszinszki járás déli vidéke, festőiség dolgában, vetekszik Svájc czczal; az Altaj folyásában emlékeztet a Rajnára. Nyugat-Szibíria hegyvidék szörte meghaladja Svájczt és többféle változatossággal rendelkezik itten hegyi tavak és tengerszemek, nagyszerű vízfolyások felhőbe burkolt, örök hó lakta csúcsok. A katuni alpok között Szibíria Montblancja, a 3352 m. magas Bjelucha, szintén meg vannak a maga jégárai.

Szibíria hegyei 3000—4800 méterig nyúlnak égfelé. Nyugati részben nagyterjedelmű alacsony rónatáj, mely lejtőszőrűleg a tenger felé s melyen csak elvétve bukkannak fel apró hegyek. Kelet-Szibíria több hegyes vidékkel dicsekszik; ezeket hegyes sorok, hegylánczok és szeri-száma nélkül való medencek és völgyekkel rendelkező fennsíkok alkotják. A főhegyek övként húzódnak végig a déli s a keleti határszélen. A hegyvidék megnyitja az Altaj, folytatja a Szajan, a Jablonovoj, a Amuri, a Sztanovoj, az amuri vagy mandzsuri hegység, és befejezik a Kamcsatka hegyek.

Szibíriai folyók, akár a nagyterjedelmű folyóvidékeket, a hegyvidék folyamok vizben gazdag és hosszú voltát tekintjük, a földrajzban a nagyobb vízrendszereihez tartoznak. A nyugatiak nagyjából a nyugati fedte hegyek ereszkedőin kezdődnek, a keletiek a keleti hegyvidék források és a nyári esők táplálják. Egyesekkel megkezdődnek a hegyvidék fenéig befagynak; a jégkéregre vízréteg kerül, mely

Jadrinzew: Sibirien. Geographische, ethnographische und historische Nachrichten. N. Jadrinzew. Nach dem Russischen bearbeitet und vervollständigt von J. Petri. Jena. 1886. — A jelen cikk egyik főforrása ez a munka.

befagy, ezt ismét el önti az ár s ismét befagy és így tovább, fenéktől felszínig csupa jég az egész folyó.

A szibíriai közlekedésről jó lélekkel elmondható, hogy nyárát szinte kizárólag a folyókon történik. A Bija s a Katuny együléséből támadt Ob j, az ő mellékfolyóival, közvetíti az európai-ázsiai Oroszország közötti közlekedést. Az orosz utas Tyumen oroszában bárkára száll, a Tura elviszi a Tobolba. ez az Irtysbe, s a mellékágakban szerfelett gazdag folyó (állítólag 1200 folyó számbelé!) az Objba szállítja az embert. Ámde az Obj s a Jeni vízi úttal van összekötve, mert az Obj a Kety, az Ozernaja, Lomovataja és Jazevaja folyók s a Bolysoje Ozero (Nagy-tó) mellett a 7460 méter csatorna¹ következtében a Jeniszejjel közlekedik, mert a csatorna meghosszabbításába eső Kis- és Nagy-Kasz folyók a Jeniszejbe szakad. A Jeniszejből a Felső-Tunguszkán s Szibíriajakov gazdag kereskedőtől szabályozásba fogott Angaran eléri a Bajkal-tóba, s ebből a Szelengán felhajókéznak. Rövid száraz utazás után eljutnak az Ingodához, mely bevisz a Silkába, s az Argunynyal egyesülten felveszi a Szachalin-ula vagy Amur nevet és a Csendes-óceánig meg sem áll. A téli utazás a szibíriai birszkij trakt-on vagy szibíriai főúton történik, melynek irányát a következő városok jelölik: Tyumen, Jalutorovszk, Tyukalinszk, Vozneszenszk, Kainszk, Kolyvan, Tomszk, Mariinszk, Acsinszk, Krasznójarszk, Kanszk, Nizsne-Udinszk, Irkutszk, Chara-Murinszk (itt két ágra oszlik, délire és éjszakira; a déli Kjachtat, Urgal Kalgant érintve, Pekingben végződik, az éjszakra irányú pedig Verchne-Udinszk, Csita, Nercsinszk, Szrjetenszk, Albazin és Hergovjescszenszk.

Az óriás Lena az ő mellékfolyóival adja a további kapcsolatot.

¹ Az Obj-Jeniszejt összekötő csatorna eszméje 1881-ben merült fel, az összes költségeket, beleértve az Angara szabályozását is, 10 millió rubelre számították. 1883-ban próba munkákat végeztek és 1886-ban a következő munkálatokkal voltak készen: kiásták a Bolysoje-Ozerot a Maloj-Kaszka-összekötő csatornát, a felhasználható folyómedret megtisztították a tőkél és fatuskóktól; építettek ideiglenes lakóházakat és próbabazilipet. A munkálatok nagyon megnehezíti az irgalmatlanul csípő éhes szűnyog- és légsereg, a hóvázbá, hogy népesség úgyszólván alig van a környéken. Jelenleg kisjárók és bárkák közlekednek az Obj és Jeniszej közt s az 1200 verszki útát 4 nap alatt teszik meg. A további munkálatokra 1 millió 283 ezer rubelre kért a közlekedési miniszter; azonban valami nagy eredményt alig várhat a csatornától, mert Zsitkov mérnök számítása szerint legalább 30 millió rubel kellene, hogy a csatornát nemcsak csolnakok, hanem hajók is használhassák.

Tunguszka nincs messze a Lenába szakadó Vilyujtól; az közel van a Janához, Indigirkához és Kolymához és felső an az Amurhoz, a Maja pedig megnyitja az Ochotszkij-e vívő utat. — Szibira meghódítása is vízi uton történt; szomjúhozó kíváncsi kozákok addig szálltak folyóról míg valami természetes határ nem állta útjokat.

Jeges-tengerrel való közlekedés, ha egyszer a folyók be-istenkisértéssel határos. ¹ A ki Jakutszktól éjszakra utazik, mindennapi hőstettet visz végbe; Kolymszkiig 2480 km. a , az utat fenyőpóznák, erdőben keresztek, vagy a fán évágások jelölik. Lakott helyiség az útmentén nincs; állóhelyett hevenyészett viskók vannak egymástól tisztességes távban. Télen minden útas szent kötelességének ismeri annyit át hagyni a kunyhóban, amennyi az első tűz gerjesztésére való. A ki Jakutszkból Verchojanszkon át utazik Kolymszki, egy hónapra való eleséget vegyen magához, ha ugyan a szib. meg nem hosszabbítja útját. Nyáron csak lóháton lehet menni, de erre kevés vállalkozó akad, mert a szúnyogok elcsíphetik, olyan rengeteg a számuk. Télen szarvasokon lehet menni, vagy a hol végződik a zuzmó, ebeken.

Nikolajevszket és európai Oroszországot a telegraph köti össze; az első készült a kasan-omszki és chabarovka-nikolajevszki, az első az omszki-irkutszki és 1863-ban az irkutszki-chabarovkai telegraph lassan-lassan Szibiria többi fontosabb pontjait is bevonják a telegraph hálózatba.

Az orosz szibiriai közlekedésről irván, lehetetlen fel nem említenem, hogy a régi világban milyen bámulatos gyorsasággal utaztak még

1880. május 15-én pár szót mondani e helyen az 1881—1883. évi Léna-torkolati katasztrófáról, mely Jürgens Danilovics Nikolaj vezetése alatt Bunge orvostudor vezetésében állván, a Lena-deltájában levő Szagasztyir-szigeten (é. sz. 73°22'8", nyug. sz. 126°35') 1882. évi szeptember 1-től 1883. évi szeptember 1-ig tartott. November 8-án eltűnt a nap és csak a következő év február 4-én tűnt elő pereme. Érdekes, hogy a Lena deltájában öt kis tanya van, melyekben emberek laknak szinte az egész év folyamán. Ha kérdik őket, hogy az ott élők? azt felelik, hogy a ki rénszarvason jár, az a tungusz, a ki pedig a jakut. A legnagyobb hideg 1883. február 8-án reggeli 7 órakor követte, a hőmérséklet kitért — 53·2° C. A szabadban csak pár percig maradhattak; a természetes szellőcske fujdogált, az arc és homlok éles fájdalommal éreztetve, az ember háta mögött levő tárgyak képét; a jakutok állítása szerint az ember mélyén évről-évre tapasztalható, de csak tavasszal.

Szibiriában is. Zavalisin¹ írja hogy midőn 1830-ban Miklós császár Leparszkij parancsnokhoz a Verchnendinszk és Csita városok között fekvő burjat pusztára küldé feldjägerjét, ez az igazi Sztro Mihály Szentpétervárról elindulván, 18 nap alatt tette meg közel 8000 km.-nyi utat, melybe az az idő is be van számítva a meddig a Bajkál taván vitorlás járóművön áthajózott.

* * *

Szibiria ásványvilágából felemlitem az aranyat és az ásványvizeket. A hivatalos kimutatás szerint 1885-ben Transbajkalia aranymosó telepén 10,800 munkás 285 pudot (1 pud 16³/₄ pud) tevő. 5.448,000 rubel értékű aranyat szolgáltatott be.

Jakutszk tartományban 1885-ben az Olekma rendszeréhez tartozó 55 telepen 3600 kg., a Vitim rendszerében 6368 kg., összesen 9968 kg. aranyat nyertek. Azonban már az aranymosás sem jövedelmez úgy, mint hajdanában, mert például a Vitim és az Olekmentén 1882-ben 12,270 kg., 1883-ban 11,220 kg. arany volt a termelés eredménye.²

A Bajkál-tó környékén felette gyakori lévén a földrengések nagyon sok itten a meleg ásványviz. A csitai, nercsinszki, akkai és nercsinszk-zavodszki területeken 34 ilyen forrást ismernek a verchnendinszki járásban van 4, a troiczkoszavszkiban 2 és barguzinikiban 4. Vannak vasas, savanyu, alkalikus, szódátartalmú és kénköves források. A barguzini járásbeli turkinszki forrás hőfoka + 43° R. a gazimurszkié télen, nyáron + 18° R. A melyek olyan rendben tartják a daraszuni s a turkinszki forrásokat; előbbinél szállást, ellátást lehet kapni a bérlőktől, az utóbbinál mellett kórház volt, mely elpusztult. A többi forrásoknál a betegsátrakban tanyáznak. Említésre méltó, hogy a benszülöttek melege a bőrbetegségben szenvedő marhát, juhot, lovat is ásványvízzel gyógyítják.

* * *

Szibiriában nagyon sok a művelésre alkalmas föld. Az állami javak ministeriumának kimutatása szerint nyugati Szibiriában 705,000 km², a keletiben 1.720,000 km² föld művelhető. A tobojsz

¹ Emlékezés Szibiriára. A »Moszkovszkija Vjedomoszti« 1884 évi 1. számában.

² Pravitelysztennyj Vjesznik (Orosz hivatalos Közlöny). 1886. 30.

³ Prav. Vj. 1886. 80. sz.

s a Jeniszejszk kormányzóságok, a Jakut-tartomány déli rész egész Transzbajkalia a földmivelő területekhez tartoznak. A rendszeres mívelést illeti, arról Szibiria mit sem tud; a földmíveli a pusztákat és a dombos vidékeket, mert ezeken nem feltalálja a régi kultúra nyomait és a mesterséges művelés maradványait. A talaj még sok helyt szűz, s megkezdte a garázdálkodást. Szoktak vetni őszi és tavaszi búzát, rozsot, árpat, tatárkát és burgonyát. A piacok hiánya miatt a termés nem értékesíthető; tudunk eseteket, hogy egy szeszszes rozsért körülbelül egy forintot, egy métermázsza búzát 30 krajczárt se adtak. A baromtenyésztésnek termékei a zsír, a faggyú nagyon keresett czikk. Vannak Szibiriában gazdálkodások, csordák, gulyák, stb. mert a szibiriaiak lovat, juhát, juhot, kecskét, tevét, rén-szarvast és sertést tar-

találunk. Az ipar mindenekfölött a bőven levő termékek feldolgozására van irányítva, de nem olyan terjedelemben, hogy a szükségletet kielégítse. A szeszgyártást illeti az elsőség, melyből 1884-ben a Transzbajkaliai kormányzóság 1.512,000 rubelnyit, a szemipalatinszki kormányzóság 211,000 rubelnyit, az irkutszki kormányzóság 7 gyár 1882-ben 1.452,000 rubel árú szeszt termelt. A Transzbajkaliában két vállalkozó kezében van a szeszgyártás, melyek 1884-ben 1.683,000 rubel árú szeszt állítottak elő, és egy-egy szeszszes (12 l.) 40°-os szeszen 3 rubel 15 kopejka tiszta hasznot hoztak a szeszszeszeire. ¹

A szeszgyártás főpontja Tobolszk városa; itt készítik ki a szeszt, a róka, mókus, menyét, szarvas stb. bőroket s küldik az irkutszki és irbiti vásárookra. A Jakutszk-kormányzóság lakosságának főfoglalkozása a vadászat; a jakutszki vásárok híresek a vadászati termékekről és mammut csontokról. A kamcsatkaiak főfoglalkozásuk mégis a halászat és a halkonzerválás, melyek irkutszki környékén már régóta nagyban kezdődtek. A Bajkal tavának környékén a halak táplálják; a halászatot irkutszki kereskedők irkutszki garázdálkodásukkal jelentékenyen megapasztották a halászatot. Transzbajkaliában nagyban járja a cserekereskedés; a cserekereskedők lovat, tevét stb., farkashőrt, fejszét, lakatot, tálat, szeszt és a khinaiaktól téglalakú teát, khinai szöveteket,

sárgaczukrot, dohányt s más effélét vesznek. Kjachta közvetít Khinával való szárazföldi kereskedést. 1884-ben 4.225,000 rubelt tett a kivitel és 16.385,000 rubelt a bevétel; az utóbbinak fő tárgya a thea, melyből 12 millió rubelnyit hoztak be. Azonban mióta a tengeren szállítják a theát, a szárazföldi thea-kereskedésről-évre hanyatlik és az oroszok is a tengeren szállított theát úgy árúlják, mintha szárazon került volna hozzájuk. Transbaikalia különben arról nevezetes, hogy a fakanalakat is Nizsny Novgorodból hozatja.

Az iparosok közül nevezetesek a tyumeni fazekasok, kik egész keleti Szibiriát is ellátják cserépedényvel, és a tobolszki szücsök. A mi jobb árú található Szibiriában, arról bizvást elmondhatni, hogy importált czikk.

Szibiria tanügyéről teljesen megbízható adataink nincsenek, mert a hivatalos kimutatások is oda lyukadnak ki, hogy ezen meg ezen kormányzóságból adatot nem kaptunk. Kétségtelen, hogy a tanügy terén első hely illeti meg a vajudó szibirii egyetem, melynek története röviden elmondva ez. I. Sándornak 1803-ban kelt ukázában szó van Tobolszkban építendő egyetemről is. De midov tökepeznes legottan 50 ezer rubelt ajándékozott erre az intézetre. Évtizedeken át senki sem törődött az egyetemmel. 1875-ben Kaznakov főkormányzó kieszközölte, hogy Szibiria révén vágya teljesüljön, de hogy mely városban épüljön fel az egyetem, csak 1878 május 1-én dült el, midőn a tomszkiak kijelentették, hogy adnak 7 km² alkalmas telket és Czibulskij felajánlott 100 ezer rubelt. Szibirjakov gazdag kereskedő az egyetemi alap 100 ezer, könyvtárának alapját 10 ezer rubellel növelte; a város lakosai a klinika építésére 25 ezer rubelt adtak össze. A közlekedés meghozta gyümölcseit s 1885 május 1-ig 852,241 rubel 86 kopejka folyt be, melyből építkezésekre már 704,100 rubel 75 kopejkát adtak ki. Az egyetem épülete készen áll, az egyetem hallgatóknak közös lakásul háromemeletes házat építettek. A megnyitás napját a kormány többször kitűzte már, de mindannyiszor el is halasztotta. Legújabbban az a hír van róla elterjedt, hogy az 1888/89. tanév kezdetén okvetetlenül megnyitják, egyelőre csak az orvosi fakultást.

A közoktatási miniszternek az 1884. évre vonatkozó, az orosz cárnak a csárhoz felterjesztett jelentéséből kitetszik, hogy a mondott évben Nyugat-Szibiriában 103, Kelet-Szibiriában 231 népiskola volt; az előbbiben 5237, az utóbbiban 7198 tanuló nyert oktatást. Nyugat-

1884-ben volt 4 classicai gymnasium, 1 katonai in-
 leány fő- és 11 algymnasium, 3 reáliskola, 2 papi-
 seminarium. Összesen mintegy 670 tanintézete volt,
 körülbelül 18 ezer fiú és 6 ezer leány-tanuló nyert ok-
 lelet-Szibiria tanügye az 1883. évben következő vala:
 classicai gymnasium, 4 algymnasium, 1 reáliskola, 1 tech-
 nika, 2 tanítóképző, 2 leány-főgymnasium és 9 leány-
 gymnasium. A tanulók összes száma megközelítette a 11 ezret.
 Orosz városok közül nevezetesebbek: Tobolszk, melynek 21
 iskola és 15 iskolája van; Tyumen, a Szibiriába vivő
 központja; Tomsk, egyetemi város 31 ezer lakosával és
 iskolájával; Irkutszk 36 ezer lakossal, több iskolával és
 egyetemmel; Csita, melynek 5 görögkeleti és 1 római katolikus
 iskola, 1 zsinagógája. 10 iskolája van. — A múlt században
 orosz és gazdag kamcsatkai városok rohamosan pusztulnak,
 Irkutszkban alig van 50, Ochotszkban 30 ház; Niznsz-
 kban is erősen hanyatlik.

A tudományosság előmozdítására szolgált a nyáron Jekate-
 rinában megtartott ural-szibíriai kiállítás, melynek czélja volt:
 megismertetni Oroszországot az Urallal és Szibiriával és viszont
 megismertetni Oroszországgal és az Ural mellékével. A kiállításnak 12
 osztály volt, u. m.: természetrajzi, földrajzi, anthropologiai,
 geographiai és archaeologiai, bányászati és bányaipari, Szibiria
 ipari gyári termékeit feltüntető, házi ipari, mező-gazdasági,
 és Szibiria beviteli czikkeit feltüntető, művészi- és dísz-
 tárgyat tartalmazó, szibíriai, tanügyi és végre vasúti. Felette
 volt a harmadik osztály, mely a benszülőttek házi esz-
 közvételét állította ki, továbbá a kurgánokból kiásott régi
 tárgyak és érczeket. Az ethnographiai csoport illusztrálására
 a kiállításon élő baskirok, kirgizek, permiek, cseremiszek,
 osztyákok és számójédek. A második osztály kiállítá-
 sán részt vett az orosz tud. akadémia, a csász. orosz földrajzi
 és katonai topographiai intézet, a központi statisztikai hi-
 sék. A kiállítást sok külföldi tudós is felkereste; megnyitása
 június 26-án történt.

Szibiria lakosait a műveltség szerint osztályoznók, két-
 osztályú azoknak a szerencsétleneknek kellene oda itélnünk a
 kiket szkopecz (öncsonkító) néven ismer a világ.
 Irkutszk városától 10 km-re eső Marcha folyó mentén

lagnak, számszerint 123 férfi és 98 nő. Van köztük 150 görögkeleti, 60 lutheránus és 1 róm. katolikus. Koruk 40 és 80 között váltakozik, de hét asszony megérte a 90 évet, egy férfi pedig 100 esztendő nyomja a vállát. Az ország legmódosabb legmunkásabb lakosai; 1885-ben 40 folyóiratot járattak és férfi és 58 nő tudott köztük irni-olvasni.

* * *

Eddig csupa olyan dolgokról szoltam, a melyek valóban megvannak; nem volna teljes a kép, ha arról is meg nem beszélnék, a mi lesz. Ez a vasút. Kétféle szibiriai vasutat kell megkülönböztetni; az egyik ténylegesen épül, a másik csak épülni. A mit mostanság szibiriai vasútnak nevezünk, az Szamara Tyumennel fogja összekötni; jelenleg gyorsan készül a szamara ufa-i s az ufa-zlatouszti ága; a zlatouszt-jekaterinburgira csak ezután fog kerülni a sor; a jekaterinburg-tyumeni vonal már több év óta át van adva a forgalomnak.

A voltaképi szibiriai vasút létrehozása a távol jövőnek van fenntartva; kiindulási pontjául Perm városát szemelték ki. Legelőször csak azokon a szakaszokon fogják kiépíteni, a hol az utak legrosszabbak; ilyen a Tomsztól Irkutzkig, a Bajkál tavától Szrjetenszkig, Chabarovkától (illetőleg a Chanka tavától) Vladivosztokig terjedő útszakasz. Úgy szól a terv, hogy mindez öt év alatt elkészül.

* * *

A szibiriai viszonyok feltüntetésére statisztikai táblázat állítottam össze, melyből kitetszik, hogy ebben az országban sokkal az ismeretlen még. Minthogy adataim nem egyazon évre vonatkoznak, a hol szükségét láttam, kitétem az évszámot is. Szükségesnek tartom ismételt hangsúlyozni, hogy Szibiria általában annyira terra incognita, hogy róla legelőbb megközelítő képet adni ez ideig magának az orosz kormánynak sem sikerült még.

* * *

Név	négyzetkilométerekben	lakosság száma	Cyrenak, műhelyek száma	gozottárú értéke rubelokban	Az elvett termék száma tollereken	A belakott termékek száma tollereken	Barom állomány	Iskolák száma	Tanulók száma
Tobolszk-kormányz.	1384809	(1886) 1346000	(1886) 1629	8506000	(1882) 3113000	13494000	(1884) 2647000	(1884) 291	(1882) 9722
Tomszk	809925	(1884) 1134000	(1884) 3992	5266000	(1883) 2434000	8373000	(1884) 2970000	(1883) 237	8990
Akmolinszk	511306	(1880) 459000	(1880) 129	1991000	(1879) 109000	303000	(1879) 2525000	(1880) 125	4870
Szemipalatinszk	457239	(1881) 538000	(1880) 98	367000	(1879) 54000	271000	(1879) 3626000	(1880) 78	2645
Jenisejszk	2410983	(1879) 428000	?	?	?	?	?		
Irkutszk	750796	(1886) 408000	(1882) 193	3934000	(1883) 1090000	3133000	?		
Jakutszk-tartomány	3683983	(1879) 242000	(1883) 25	9200	(1883) 390000	250000	?		
Transbajkalia	584680	(1886) 530000	(1884) 194	769100	?	?	(1884) 2870000		10525
Amur	181498	(1886) Mintegy 40000	?	?	?	?	?		
Tengermelléki	1772685	(1879) 73000	?	?	?	?	?		

1883-ban egész Keleti Szibériában 262

II

Szibiria sajátosságos viszonyainál s természet adta kincse is sokkal vonzóbb az ember. Ki tudja, hogy az a jégkéreg nin hivatva az emberiség őshonának felderítésére, melyben mammut hullája fagyoskodik, ki tudja, nincs-e igaza Quat fagesnak,¹ midőn a történelemelőtti embert nyomozva, a mesés Lemuriában, hanem Ázsia éjszaki részében, tehát Szibiriában, keresi eredetét, melyet egykoron, a jégkorszakot megelőzőleg, gazdag növényi élet takart s melyen nagy számú állatvilág hemzsegett. Sőt, ha az egyetemesből a részletesbe csapnánk át, Szibiria akkor is megtartja érdekes voltát. Hol van a magya őshazája? Legyünk bár a török-tatár vagy a finn-ngor elme hivei, megegyezünk abban, hogy az ősi hon az Ural, s az Altaj hegység s a Jegestenger közt volt. Hol, melyik helyen? arra tudós pozitív választ nem adott.

Ne bolygassuk a rég lezajlott időket, vegyük a jelent, ugyan mint van.

Szibiria népei: törzslakosok és hódító bevándorlók; utóbbiak az oroszok, az előbbieket a különböző fajú benszülöttek. Az oroszok elterjedéséről a következő kép áll előttünk. Szibiriának déli részén, az Uralhegységtől a Jeniszejbe szakadó Felső-Tobolszki völgyig, szakadatlan lánczolatot képez az orosz elem s mely ilyen elfoglalja a Verchoturje és Trojiczki, Tobolszki és Petropavlovszki városok közti területet, a Tara folyó és Omszki közt keskenyebbé, Tomszki és Bijszki közt ismét szélesebbé válik folyó. A Jeniszej-kormányzóságban az Angara folyó menetét követve Nizsne-Udinszknál megszakad és az Angarától nyugatfelé karodva, keskeny szalagban húzódik Irkutszkiig. A Jeniszejen lefelé szinte a tengerbe szakadtáig, mind a két parton keskeny sáv húzódik az orosz népesség. Irkutszktól s lejjebb az Angarától csap a Lena két partjára s lehatol Jakutszkiig, honnét egyik parton Vilyuzsznak, másika az Amga, harmadika az Aldan folyó vezet. Jakutszktól lefelé a Lénán csak elszórtan lép fel az orosz. A Bajkáltó keleti partján, Barguzinszktól délnek, majd a Szelehen folyón felfelé egészen Kjachtaig, aztán az Ingoda, Silka és Argyan folyók közt találunk orosz lakosságot; Uszty-Sztrjelkától az Amur felé s az Uszurin felfelé ismét gyér az orosz. Még az Obj

¹ »Histoire Générale des races humaines.« Paris, 1887.

folyásánál vannak számbavehető mennyiségben. Min-
tanulságos, hogy a déli határ mentében mindenütt orosz
Az oroszokat körülveszik a benszülöttek. Az Ural-hegy-
től vannak a vogulok, Jalutorovszktól szinte Jeniszejszkig
ezek fölött az osztyákok, majd Turuchanszkon felül s
éneke mindkét oldalán a számojédok, a Cselyuszkín-fok,
szk, Barguzinszk, Vladivosztk, Mariinszk és Nagy-Oczeán
nguszok, ezek fölött és mellett a jakutok és jukagirok
kesok, namollok, korjakok, a kamcsatkaiak, Nikolajevszk
tyákok, a Bajkáltó mindkét oldalán a burjátok, Minu-
tatt a szojotok, Minuszinszk és Bijszk közt a tatárok,
illetett a kalmükok. Nyugati Szibiria déli részét a kirgizek
l.

lelett tanulságosak azok a változások, melyeken a hódító
szibiriában átestek. Az új természeti viszonyok s az
ú népekkel való összeházasodás módosítottak az eredeti
son. Történeti adatok vannak arról, hogy a XVII. szá-
dve a hódító oroszok erős atyafiságos viszonyba léptek
okkal és kirgizekkel. Az összeházasodás oly nagy fokú
a papság a szószékről mennydörgött az orosz faj illetén
tása ellen, ez azonban nem sokat lendített a dolgon.
első folyásánál vagy a tundrák vidékén hiába akart
sz nőt elvenni az orosz, mikor ilyen nem volt. Az
jelentkezett nem sokára; az orosz apa gyermekei csak-
tyák, tatár, vogul, jakut stb. arcvonásokat és külsőt
massan-lassan a szláv szőke haját felcserélte a fekete, s
inapság a szibiriai orosz távolról sem szőke többé. A
nagy szerep jutott a csinos jakut nőknek, a kiknek
éért nem egy orosz feledte orosz voltát, sőt vallását is.
ajkál-tó környékén a szláv habitus még többet módo-
a zordonabb éjszokon. Itten találjuk a megkeresztelt
kik orosz vagy burját nőekkel egybekelve, erősen ki-
ék az orosz typut. A transzbajkali kozák például inkább
nt orosz, bárha oroszul beszél.

ely orosz osztyák nőt vett feleségül, utódai egészen
pusuakká lettek; a szőke puha haj helyén fekete, merev
a járomesont kiállóvá leszen s a végtagok elvesztik
oltukat. Sőt a kik orosz nőekkel keltek egybe, időjártával
olyanokká gyurták a viszonyok, a minők az osztyákok.
a példa Turuchanszokban.

A szibíriai kozákok általában nagy változatosságot árulnak el, a mi typusukat illeti; egyesek beválnának bokharaiaknak, mások khinaiaknak, sőt akadtt olyan is, a kire Milne-Edwardsnak a hunnokról adott leírása teljesen ráillett.

A testi külső illetén módosulása maga után vont az egész változását. Bárha a benszülött nők meg nem vetik az orosz gényt, de azért a hirtelen szőke vagy épen rőt muszka boldogul Szibíria szépségeinél, mert az ottani izlés a borsos állította a szépség eszményképeül.

A vérkeverésnek megvannak a maga káros és jó oldala. Az új nemzedék vesztit erőben, testalkatban, a nők termékenységben. Viszont való igaz, hogy a keverék utódok a benszülöttök bizonyos faji kiválóságokat nyernek. A tunguszok például híres éles látásukról. Mikor egy utazó teleskopon nézte a Jupiter hártyájának elsötétedését, kísézője, egy tungusz, szabad szemmel látta, hogy »egy nagy csillag mint nyelt el egy kicsinyt, aztán a kicsinyt köpte ki.« Látásuk, hallásuk bámulatosan fejlett, s a keresztezés eredt oroszok látása szintén nagyon éles.

Az ethnographia kimutatta, hogy az oroszok sok eseten nemcsak typusukat áldozták föl, hanem erkölceiket, szokásaikat és nyelvöket, szóval nemzetiségöket is. Nem tagadható, hogy a benszülöttekből sok lett oroszszá, de viszont sok orosz vesztit el orosz mivoltát. A benszülöttek szokásaiból mennyit vettek az oroszok, pár példából fog kitűnni. A tatárizálás magával hozta a soknejűséget. A szamojédok és osztyákok közt az orosz parafázis öltözete többnyire azonos a benszülöttekével. A főzés szintén a benszülöttek módja szerint történik. A transbajkali kozákok, oroszok és polgárok feltétlenül hisznek a samánokban, sőt sámbálványokat tartanak házuk tetején. Neresinszk környékén mi megkérdik a samánt, ha kárt vallottak, s ha betegek, nála kérik az orvoslást.

Az orosz nyelv egész sereg osztyák, burját, tatár és másféle szót vett fel magába; a bajkáli kozák nemcsak a leírás vette meg, hanem a lószerszám különféle neveit is a vezérek kapták. Hasonló jelenség tapasztalható ottan is, a hol a jakutok kerülnek össze az oroszokkal. Ilyen viszonyok közepett napjaink találó Jadrinczev következő jellemzése: »Kétségtelen, hogy az oroszok mint hódítók, mint faj és műveltség dolgában magasabb állók, befolytak a benszülöttekre s a vérkeveréssel, továbbá a nyelvveltségöknek s nyelvöknek átadásával a benszülöttek fáját e

iszont nem tudtak úgy ellenállni az érintkezésnek, hogy faji sajátosságokat el ne veszítsenek, s hogy típusokat, fajai természetöket, tehetségeiket, életök módját s műveltség bizonyos változás ne érje. Ez a hanyatlás sok helytől okú, hogy az oroszok teljesen a benszülöttekhez alaknak le. És bizony az orosz nép illetén elvadulása kezd hatását. Az orosz nemzetiség a keleten távolról sem áll a lábán, mint sokan gondolják, sőt gyakran megtörtént, több az oroszok voltak hajlandók a benszülötteket urokanni, mint rajtok uralkodni; sőt többet vettek tőlük, mint t cserébe adtak.

Ma kérdezzük, hogy a sokféle fajkereszteződésnek mi lett a felelet az, hogy a szibíriai orosz időjárával az európai emberben elütő sajátosságokat vett fel, hogy Szibíriában az nemzetiségnek új típusa állt elő. Természetes, hogy az és a természeti viszonyok szintén megtették alakító hatását. A kelet-szibíriai orosz nyelve lényegesen elüt az európai elvétől; nemcsak sok benne az idegen szó, hanem a nyelv szerinti -- legalább is 3000 olyan eleme van, mely helyi jelentőségű, tehát olyan, melyet az európai orosz nyelv ért. Ha hozzávesszük a szók saját szerű kiejtését és a szóhasználatát, meg a különös szóképzést, lehetetlen el nem látni, hogy a szibíriai orosz nyelve az európai orosz nyelv egy különféle vagy dialectusa.

A szibíriai orosz nemzetiségi tekintetben is megkülönbözteti magát az európai orosztól, mert európai atyafiát mindenha »rosz-nyelvi«-nek (oroszországinak), önmagát pedig »szibírják«-nak (szibíriai) nevezi.

A szibírják lelki tulajdonságai a viszonyokhoz képest más irányba fejlődtek, mint európai atyafiáé. A ki Szibíriát beutazza, az először meglepik az embereken jelentkező ellentétek; a szibírjáknál, a hülye, a bárgyú s a »juradivyj« (eszels, futógymásután váltakozik itten. Egyes pusztító betegségek (pl. szifilisz) nemcsak családokat, hanem falvakat, sőt vidékeket pusztítanak.

A szibírjákhoz, hogy a szibírjáknak vannak tulajdonságai, melyek erénynek számíthatnak. Eszének gyakorlati a járása, az orthodox vallásból származó mysticismus neki magas, s általában az nem érdekel az ész az ő kormányzója. Beszéde vontatott, szavakban nem érthető, mert a szépítő jelzőket csak úgy meg-

veti, akár a közönséges jelzőket. Innét magyarázható, hogy mondókat, vagy népdalkölöket Szibiria nem ismer; hogy pedig erdei manókkal és vízi tündérekkel népesítette meg a környéket, azt, mint méltóságán alólit, az európai oroszoknak hagyja. A természetében sok a vadság, de a kíváncsiság is. Ha megpillant egy gépet, előbb elbámészkodik rajta, aztán azon tanakodik, hogy van benne s szeretné kifundálni a titkát; mert ha ezt sikerül látnia, így okoskodik ő, ha a részeket ismeri, maga is megtekinthetné.

Nevezetes jellemvonása a szabadságra s egyenlőségre törekvés. Nagy téren lakik, kevés a száma s a hivatalos személyek nem éreztethetik vele hatalmukat minden pillanatban. Pedig Oroszországban a boldogság egyik kelléke.

Ebben a mis-más országban a társas élet alkotó eleme nagyon sokféle szőrűek; tisztviselő, kereskedő, pap, polgár, tatar, burját, khinai, száműzött, aranyosó, falusi uzsorás stb., megannyi a társaság hasznos tagja. Különböző műveltségi és nemzetiesség és vallás nem akadály Szibiriában, hol az anarchicus érzelmek ismeretlenek. A társalgás szabad, mindenki önmagát se szülte a gólya, hogy teljesen beleillik a körbe, a hova kerül.

Ha látja, hogy társa műveltebb nála, nem vágja magát megnyitni, hanem iparkodik megérteni gondolatait és tanulni tőle. Pedig ő az erősebb, minden hivalkodás nélkül elmagyaráz mindent, a mi társát érdekelheti. A műveltebbek jóval türelmesebbek a kevésbé műveltek jóval bátrabbak, mint Oroszországban.

Említettem, hogy a kíváncsiság erős vonása a szibirjáiaknak. Értetődik, hogy mint ilyen nagy imádója minden divatnak. A falusi fiatalság városi módon öltözködik; a szibiriai paraszt is kér a bocskorból, és csizmát visel. A szarafan, az európai cipő pórnök eme díszöltönye, a szibiriai asszonyok hétköznapi ruhájának csupán.

Egy volt tagtársunk hazánk fürdőiről értekezve, említette, hogy kiket külföldi fürdőben kártyázni látott, mindenkor magyarok voltak; ha Szibiriában fürdőzne, nagyon sok »magyart« találna, mert ott mindenki, apraja-nagyja, hölgy és úr, későn-korán a kártya aránt forgatja-nyuzza az ördög bibliáját.

Mikor a szibirják betér a más ember házába, mindelőtt a szent képet (ikon) keresi föl, mely rendesen ott díszül valamely sarokban, megáll, háromszor keresztet vet magára, háromszorosan meghajlik a szent kép előtt. Azután odaforog

és jelenlevőkhez, s vagy ›majo pocstenye,‹ (van sze-
›zdravstvujtye‹ (Jó egészséget) vagy ›kak pozsivajetye‹
nt vannak?) szóval köszönti őket. Ha esetleg theázás vagy
dejében állított be, a köszönés módosul annyiban, hogy
›szachar‹ (tea és cukor) vagy ›chlyeb da szoly‹ (kenyér
első szava. A gazda ›Fogadj Isten‹-e mindenkor egy-
angzik: ›Blгодарим vasz, miloszi proszim, szadjiteszj,
e sz nami!‹ (Köszönjük szépen, kérjük alássan, üljön
legyen benne.) S a gazda vagy gazdasszony legottan
gál fel, mely a műveltebb körökben már meg van cuk-
g a köznép a csésze aljára teszi a cukrot, s egyet-
pintve a téglalakba préselt hitvány thea ázalékából,
a a cukrot. A vendég vagy betévedt utas addig issza
a míg kedve tartja, s ha már megelégette, felfordítja a
a maradék-cukrot tetejére teszi. Minden evés előtt és
szibíriák nem feledi a háromszoros keresztvetést. A jó-
tségtelen jele, hogy még a paraszt is pontosan meg-
reggelit, az ebédet, a vacsorát, s mindegyikhez a theát.
kre válják a szibíriai póroknak, hogy a tisztaságnak
ségei.

rusi lányok városiasan öltözködnek ugyan, de kalapot
hetnek, mert az a nemesi osztály kiváltsága. Fejőket
ú kendővel kötik be, még pedig úgy, hogy hajuk egyetlen
lássék ki alóla. A nemes származású nők télen ›bojarká-
a fejöket, mely erősen emlékeztet a kucsmára.
emesi s a gazdag asszonyok élete általában nem irigy-
eretik utánozni az európai orosz nőket, szeretik a bálokat,
ulatságokat, lelkesednek a kártyáért meg a pletykáért,
ni táplálékból vajmi keveset vesznek be. Köztük is meg-
ak már az olyanok, kik délben kelnek, aztán álmokönyvet
hajnalba vetődnek nyugvóhelyükre és ölik az időt a hogy
ak a férjük példáját követik; már pedig exempla trahunt
iriában is!

ivatalos egyének a kiváltságos osztályt képezik, s vagy
ban, vagy európai divat szerint öltözködve járnak.
alsóbb rendűek rendszeren vörös vagy kék gyapot borjú-
et viselnek és ›armjak‹-ot (bekecsféle) vagy ›zipun‹-t
aftán) öltenek felébe.
bbmódú lakosság a kereskedők s az aranymosók sorából
az aranymosó telepek tulajdonosai jobbadán hirtelen fel-

kaptak az uborkafára; az arany tette őket urrá; az okos k...
 kezéshez nem értenek és gyakran ott végzik, a hol kezdtek...
 lamely aranymosó telepen beszegődnek napszámosnak. Néme...
 örült pazarlást engednek meg maguknak, urat játszanak, r...
 kat mulattatnak, Párisból hozatják a champagneit, feleségi...
 lányukat párizsi divat szerint öltöztetik, olasz szállót esz...
 bécsi hintóban kocsikáznak, szentpétervári vagy moszkvai sza...
 főz nekik s a legtöbb esetben az ördög bibliája szegi nyaku...
 Voltak, kik méregdrágán vették a végselymet, csak azért, l...
 kiterítsék az utcán, sáros csizmával menjenek rajta végig...
 »sáros csizmájokat be ne sározzák.« Akadt olyan is, a ki...
 kenő nyári napon szánkázni kívánt; kerített egy rossz sz...
 fogadott tizenyolcz felserdült lányt, s azokkal huzatta ma...
 míg a zsebében tartott. ¹

Más a helyzete a papságnak. A falusi pópának józans...
 nem lehet szemére lobbantani; többnyire a világtól elmaradt em...
 a pópa, ki kevés tudományával úgy él, a hogy lehet, ott keres j...
 delmet, ahol talál. Erre a célra felette alkalmas a házszen...
 A pópa szentel jan 1-én, lévén ez az ujév, a nagybőjt kezd...
 hogy kiüzze az »ördögöt,« tavaszkor, hogy jó termés leg...
 husvétkor, pünkösdkor, karácsonykor, mert nagy ünnepek,
 resztelő sz. János napján, mert ő keresztelte a Jézust, Mi...
 napján, mert csodatevő Miklós a szibíriaiak patronusa, és min...
 ilyen actusért legalább félrubelnek örül. Ez megfejtí a rejt...
 hogy a nem-orthodox vallású benszülöttek, miért tartják o...
 árasnak az orosz hitet.

Szibiriában hat egyházmegye (tobolszki, tomszki, jéniszejs...
 irkutzki, jakutzki, kamszatkai) gondoskodik a vallás dolga...
 Az orthodox vallás terjesztése céljából missiók működnek,
 lyek, a mennyiben iskolákat is fenntartanak, sokat lendítene...
 nép felvilágosításán. Legnevezetesebb és legrégebb az alt...
 missio (tomszki egyházmegye), mely 1830. óta fennállván, t...
 mint 50 ezer embert térített meg. A szent synodus elnöké...
 1884. évről szóló kimutatása szerint az altaji missiónál 46 eg...
 működött. 1885-ben volt 25 iskolája, melyben 595 tanuló (...
 fiú s 176 leány) nyert oktatást. Említésre méltó, hogy tagjai k...
 32 a missio iskoláiban tanult.

A Szemipalatinszkban levő (tomszki e. m.) kirkiz mi...

¹ »Vjesznik Jevropy « 1882.

számlál (pap, zsoldáros, tolmács, 13 kergizt térített meg
yelvre fordítja a bibliát.

bolszki egyházmegyében a pogány szamojédeken és
n kívül sok a mohammedán, a tatár s a kergiz, kiket
l kiforgatni nem könnyű.

iszejszki egyházmegye mintegy 43 ezer jurakot, osz-
guszt, szamojédet és jakutot számlál. A tundrák lakói
kezesek a missionariusokkal szemben és semmi szín
akarnak velök érintkezni. A hivatalos jelentés szerint:
sztelt benszülöttek se nem keresztények, se nem pogá-
asuk a kettőnek zagyva keveréke.

rkutszki missiónál 38 egyén működik (18 pap, 17
s 3 keresztelt láma, mint fordító.) Az udinszki és bala-
ás benszülöttei rokonszenveznek a missioval, az ő isko-
k gyermekeiket, de a keresztény vallást mégis kevesen
azt adván okul, hogy sokkal szigorúbb, hogy sem
ljával megegyeztethető volna. A missio kezében 11
, melyben 13 tanító 161 fiút és 52 leányt oktattott.
464 egyén vette fel a keresztény vallást.

ansbajkali missió 41 egyént számlál. A lámák azt
jesztik a lakosok közt, hogy a mely vidéken keresz-
et ülnek, ott kitör a marhavész; a hol a keresztény
ását meg nem akadályozhatják, magok rendeznek ünne-
yermekek közül apró szenteket (hyghen) választanak, hogy
kat imádja. A missio 11 iskolájában 186 fiu, 29 leány
keresztényvallást 164 férfi, 151 nő vette fel.

kutszki missió jakutok, tunguszok, lamutok, baskirok
közt működik. A jakutok mai nap keresztények ugyan, de
ló szertartásokkal és szokásokkal sem szakítottak végleg;
paszthalható a keresztény tunguszoknál is. Iskola kevés.

mcatkai missiónál 14 missionárius működött. Az
előre halad, a samánok hatalma csökken. Van 9
melyben 211 tanulót oktattak. A blagovjeszenszki semi-
2 goldot és 2 korjákat képeznek ki.

gkeresztelt szamojédekről és osztyákokról így hangzik
jelentés; »A szurguti és berezovi járásokban lakó
elt szamojédok és osztyákok a kereszténység elemeit
magokévé, s ősi hitökhöz annyira ragaszkodnak, hogy

. Vjeszt. 1884. 167. sz. (»A szent synodus főügyészének jelentése
vallási állapotokról.«)

voltaképen nem is nevezhetők keresztényeknek. A hét szer közül csak a keresztséget vallják, a többről pedig az a hit, hogy ellehetnek nálok nélkül. Temetéseiket, esketéseiket ősi szerint végzik és életök minden fontosabb pillanatában az hithez ragaszkodnak».

Régi igazság, hogy vallásos érzetet nem lehet az emb beleprédikálni, nevelni kell azt gyermekség óta. S ki más telje ezt, mint az iskola; de hajh! az iskola gyenge oldala Szibiriá

Pedig a szibiriaiak egy része törekszik a művelőd egyes gazdag polgárok szívesen áldoznak erre a végre. lemesen esik ideirnom, hogy a szibiriai kisasszonyok, legalál tomszkiak, a mult tanévben nagyon kitettek magukért. A tom Mária-féle gymnasiumot 382 leány látogatta; közülök a VII. tálynak minden növendéke (23) felment a VIII-ba, sőt kettő ar három ezüst érmet is kapott és kettőt könyvvel jutalmaztal többi osztályokban szintén teljesen kielégítő volt az előmen

Szibiria kulturális törekvéseiről bizonytságot tesznek az dekeit szolgáló lapok is. Első helyen említendő a Jadrinczev s kesztette »Vosztocsnoje Obozrjenije« (Keleti Szemle), mely Sz pétervárott jelen meg ugyan*, de Szibiriával sokat foglalkozik napi érdekű czikkeken kívül maradandó becsűeket is ad »Szibirj« Irkutszkban, a »Szibirszkaja Gazeta« Tomszkban j meg. A Tomszkban megjelenő »Szibirszkij Vjesztnik« (Szib Hirnök) s az amurmelléki »Vladivosztok« kormánylapok.

Nagy fontosság jutott Szibiria megismertetésében a csás orosz földrajzi társulat nyugat és kelet-szibiriai osztályának; előbbi 1877-ben alapított, székhelye Omszk; az utóbbi 18 óta áll fenn; székhelye Irkutszk. Mind két osztály anyagilag munkatársak dolgában nyomott viszonyok közt él, mégis el detten tekinthet vissza eddigi működésére. Expedícióiban r vett: Potanin, Polyakov, Pjevcev, Szloveczov, Jadrinczev, Ad nov, Klemencz, Vitkovszkij, Dubrava, és Agapitov. A társ foglalkozott régészeti kutatásokkal, feladatául tűzte Szibiria k gazdasági helyzetének és a bevándorlásnak tanulmányozását, a keleti osztály ujabban működése sorába felvette az ors geologiai, természetrajzi, néprajzi, statisztikai, természettan földmívelési viszonyainak feldolgozását. Mind a két osztály i höz nem kötött füzetekben ad magáról életjelt.

* Ujévtől Irkutszkban fogják kiadni.

én valónak tartom megemlítem, hogy Szibiriából ke-
 az orosz közéletben többé-kevésbé nevezetes követ-
 k: Mendelyéjev, a világhírű chemicus, Szlovezov, Ba-
 szszek testvérek, Csipunov, Korszák, Polevoj, Bobrov-
 széjev, Potanin, Bonzarov, Velichanov, Saskov, Jadrinczev,
 ij, Naumov, Polyakov, Scsapov, Vagin, Zagoszkin stb.
 ria kulturális intézeteihez számítandó a Minuszinszk
 1874. óta meglevő muzeum, melynek alapját Martyanov
 g, 1 s mely leginkább régiségeiről nevezetes. A benne
 letekről 1884-ben érdekes munkát irt Klemenecz,
 i Minuszinszkago Muzeuma. — Pamjatniki metalli-
 epocha czímen. — Hogy ez a muzeum mennyire fontos,
 emberiség őskorát illeti, fényesen bizonyítják azok a
 k, melyekben szinte évenként francia, olasz, német s
 eologusok és tudósok részesítik.

* * *

ost hadd emlékezzem meg Szibiria bajairól, mert csak
 eljessé a kép. Brjanczev orvos az irkutszki orvosok
 ében a mult évben 2 a következőkben foglalta össze
 kait:

ibiria az a levezető csatorna, melybe európai Orosz-
 ehajít mindent, a mi bűnös, a mi neki szükségtelen, a mi
 ros.

ibiria óriási korcsma, melyben a szeszese italokkal való
 olyan arányokat ölt, hogy például az irkutszki kor-
 ban minden lélekre, beleértve a gyermekeket s az
 kat is, évenként mintegy 24 liter szeszese ital esik.

ibiria a mindenféle kalandorok, tolvajok, rablók ta-
 ik gyors meggazdagodásra törekedve, istentelenül nyuz-
 okat és munkásokat, és minden módon súlyosbítják
 ait.

ibiria az uzsorások, nyúzók és lelketlen járásbeli ir-
 ozata, kik ugyszólván a legsúlyosabb jobbágyság és iga-
 k az embereket.

ibiria a hülyék országa, mert a kemény éghajlat miatt
 beteg és a cretin.

mről csak a deportálás kérdéséhez akarok szólni.

on kétes, vajjon a deportálás megfelelt-e céljának,

tnik Jevropy 1887. januári kötet.

osztii. 1887. 25. sz.

javitott-e az emberek sorsán s nem vált-e a becsületes szibirin és a benszülöttek ostorává? Bizonyos, hogy számuk a nép számát alig gyarapította. Végre is más éghajlat ez, a depresem mindig fiatal legény, a ki családot alapítani képes lenne annyi mégis kitellett tőle, hogy czivilizált betegségeket a benszülöttek közé.

A szibirjások s a leteleítésre száműzöttek közt időjárás-sajátságos élet-halál harc fejlődött ki. Sok fegyencz megszűnt és mint csavargó (bragyagi) rójja az országot; ezekre a csavargókra Acinszsk és Irkutszk közt valóságos embervadászatot tartanak. Az önvédelem s a kapzsiság indítja erre az embereket. Az önvédelemből tesznek így, mert bebizonyítottnak vehető már, hogy a Szibiriában elkövetett bűnesetek kétharmada, megfelelően deportáltak közt levő becsületes és nem becsületes egyének között nyának, a deportáltak rovására esik; a kapzsiságnak annyira van része, hogy a meggyilkolt csavargónak és tolvajnak is a halála valami ruhácskája. Általában a csavargók hire nagyon rossz az azt tartja a közmondás, »Esznek, a mit kikoldulnak, abba önköndnek, a mit mások eldobtak, abból élnek, a mit ellopottak, mert a puczer a rablástól sem fél.« — Az embervadászok riasztok mentsége ez: »Ha egyet meglövék, egy kigyóval kevesebb a földön, aztán ákad valami nála is.« A börtönőrök szájáról szájra jár ez a párbeszéd: »Hej, apó, szép zsákmányt küldtél! Meggyilkoltam egy parasztot, s nesze neked, talán nála — egy hagymát.«

— Szamár vagy fiam! Egy hagyma — egy kopejka; száz ló — száz hagyma, és meg van a rubel« — hangzik a válasz.

Volt embervadász, a ki száznál több fegyenczet és csavargót megölt. Scsapov szerint nincs mit csodálkozni ezen, mert a Szibiriában annyira kemények az erkölcsök, hogy a szibiriaiak zonyára még nem rég emberevők voltak.

Még iszonyúbb tettekre ragadja az embereket az éhenhalás, mely különösen a benszülöttek közt gyakori. S a s k o v borzasztó eseteket sorol fel a Turuchanszk környékén 1814—1816 évek dühöngött éhség idejéből. Egy anya feltalalta leányát, aztán ráparancsolta fiainak, hogy közülük egyet leöljenek. Pár nap múlva megettek még egy fiút. Midőn elfogyott a hús, s az éhenhalás fenyegetett, az asszony megint parancsolja, hogy még egy

¹ M a k s z i m o v Sz. »Mint ítél önmagáról a nép.« »Novoje Vremja« 1886. decz. 28. számában.

A fiúk vonakodtak, az asszony kést ragad s meg akarja az áldozatra kiszemeltet, de a testvérek anyjukra táltáival agyonütik és megeszik. Aztán elbarangolnak a hullákat s élő embereket keresve. Egy osztyák tettek s azt ették meg.

* * *

Somorú tény a benszülöttek pusztulása, fogyása. Nyomta-tek már az omokok, kottok, chojdanok, selagok, anjuirok, asszanok s az arinczok; a jukagiroknak ma csak redékök van meg. Úgy látszik, hogy igaza van a tobolányzóság hivatalos statisztikusának, a ki ilyen kecses-
got: »Ámbátor a benszülötteket pontosan nem is lehet látni, mindazonáltal az öreg orosz lakosok egybehangzó szerint szemlátomást pusztulnak, és alaposan feltehet-nincs távol az idő, mikor mindnyájan letűnnek inéről. Hiában, ilyen a természet törvénye.« (A tolmányzóság emlékkönyve. 1884.) Szomorú ez még azért
bb sorsot érdemelnek. Álljon rólok is pár szó,
sztyákok, alacsony termetű, gömbölyű arcú, kiálló, nagyszájú, vastagajkú és fekete, kissé ferde szemű a kik leginkább hallal és madárhússal táplálkoznak, kat alkotó jurtában laknak és félig nomád életmódot Nyáron övék az Obj folyó, benne halásznak; a csol-nni kitűnően tudnak; ami a magyar csikósnak a lova, yák szemében a csolnakja. Télen visszatérnek kicsiny hol vadat és madarat vadásznak. A tundrában lakók t tenyésztenek, a délen lakók fuvarba járnak, sőt a sbe is beleharapnak. Becsületességök a naivsággal ha-közmondássá vált. Munkaidőben serények, dolgosak, nyeléstől sem idegenkednek. Mai napig is pogányok.
a sors az Ural heglánczba vetett, csak az tudja észszel a vogul bece. Nemcsak mint vadász, halász, ma-nem mint alapos helyismerő és vezető is híres ő. Ural ösvényeit, kitűnően tud bánni a szánkát vonó sal, egykedvűen tréfálkozik társaival a meredeknél me-és nyaktörő helyeken; de azért rossz keresztény s meg-ráütött az osztyákra.

o j o t a Szajan-hegység völgyeiben tartózkodik; vékony orra, apró szeme élénk, homloka széles, álla hegyes, arczá-ése értelmes és bátor. Kitűnő mesterember, ért a vas-

előállításához, tud golyót önteni, puskaport és fegyvert csinálni. Barangoló az életmódja, lévén főfoglalkozása a baromtenyésztés egész vagyona: juh, jak- és lónyája.

Közép természet, ránczos, fekete arcz, parányi szem, és orr, fekete és kemény haj: ime a számojéd kívülről te. Hordozható sátrakban laknak, az öltözettel nem sokat gondoskodik és ma is sült pogányok, kiket a sámánok lelketlenül nyúznak.

A szibiriai tatár abban különbözik az európaiktól, hogy nomád életet él, amennyiben télen füstös házban lakik és vadászattal foglalkozik, míg nyáron nyájaival barangol. Egyedük földet is mivel. Vannak köztük a mohammedánok és keresztények és pogányok is.

A kalmykok rokonai az európai Oroszországban lakók, de inkább letelepedett életet élnek, mint európai véreik, talán azonban folytatják a barangolást. Buddha hívei, vannak köztük keresztények és mohammedánok is.

Az tartja a közmondás, hogy »a merre két szarvas az a tungusz országotja«; mert hát ő az erdei barangoló nomád. Az őserdőben soha nem jár egyedül, kísérője a holló. Belengetegbe, merre, hova? nem tudja. Látja, hogy bizonyos irányban repül a holló s úgy okoskodik, bizonyára nem ok nélkül követi ő is. Máskor meg őt a holló követi, úgy vélekedvén, ez az ember zsákmányért megy és talál is. Földhöz ragadt szegény, de a szegénység nyomasztó voltát nem érzi. A mongolmandsu fajhoz tartozik; feje széles, gömbölyű arcza sárgás s kiálló pofacsontokkal, szeme ferde. Öltözetére a többi belső népekhez képest — gondot fordít. Jölelkü, csüggedni nem bír. Tisztelethen részesít másokat, de megkívánja, hogy őt is tiszteljék. Nyílt, egyenes szívé, megveti a hazugságot és csak ha megbántották, páros viadalra hívja ellenfelét. Különböztetett nomád, a kit emberfia földet művelni nem látott soha.

Legszámosabb a burját (közel $\frac{1}{4}$ millió). Külsőleg hasonlít a mongolra ütött, fejét borotválja. Jölelkü, dolgos, erős nép, és az egyedüli, mely az orosz alatt is megszaporodott. Tüdő ló és szarvasmarha tenyésztő; a burját fiúk Szibiria leggyorsabb lovas katonái. Nagyon barátságos nép; természetében van a barátságoskodás, minden darabot társával megoszt.

A kirgiz a déli részeket foglalja el nagy számmal.

¹ A benszülöttekről csak keveset szólok; a legtöbbéről kimerítő beszámoló tekezik társulatunk tudós alelnöke »A török fajról írt művében.

atárfajú jakut arról nevezetes, hogy ő a sibiriai hideg iránt szinte érzéketlen, 40° C. hidegben kint éjszaka-navon a jakut fel sem veszi; meglátszik rajta, hogy az ő n a hidegség polusa. Legkedveltebb étele a meleg zsír yú, melyet nagy élvezettel iszik. Téli és nyári sátrakban télieket ganajjal kevert földdel bekeni és jégtáblákból ajkókat ablakot. Nagyon élelmes nép. Jó sütő, ács, asz- ünő lakatos, jó muzsikus és festő is; pompás késeket t készít. Azonban nagyon bosszuálló és haszonleső. Bas- ztés a főfoglalkozása; lovai, szarvasmarhája ép oly a hideg iránt, akár a gazdája.

egyes tundrák hazát a jakagiroknak. Kizárólag a szarvas vadászata tartja bennök a lelket; történik ez ta- és ősszel, mikor a rénszarvasok az erdőkből a tundrába vándorolnak.

csukcsok nomádokra és letelepedettekre oszlanak; k és tengeri emlősöket vadásznak. Vállalkozó nép, mely bajdar-ban (csolnak) felkeresi Éjszak-Amerika lakosait, ök kereskedjék. Velök történt az a mulatságos eset, 1747-ben megverték az oroszokat, s ezen ügy megijedtek az oroszok is, hogy mindketten sokáig kerülték egy- öreg férfiak ma is azt állítják, hogy ne járjon a szarvas al, mert vér ömlik, ne éljen a csukcs az oroszszal, mert

korjások szintén letelepedettekre és nomádokra osz- sibiria legmiveletlenebb népe.

kamcsatkai alacsony termetű, vállas nép, barna-fe- arca, pofacsontjai s állkapcsa széles, haja fekete. Ru- najdnem egészen halbórból való; fővegét az úszóhólyag, aját a lazac, bugyógóját és csizmáját a fóka bőre szol- Halász, vadász; legdrágább házi állata az eb.

gilyák pogány, tűzimádó nép, halászzal és tengeri halászásával foglalkozik. Az Amur torkolata körül s a szigeten lakik.

ajno rokona a gilyáknak, vele egyazon módon tartja aját. A sort neki osztotta a Szachalin szigetének déli részét.

sort az eszkimók vagy a mollók rekesztik be. nnyivel magasabban állanak ezek a kihalásra ítéltk egyetemi város azon lakosainál, a kikkel a múlt szá- megesett, a mint következik.

ság, mely 3,617 települőt küldött. A telepedés mai napság nehezebbé; rendszeren olyan egyének vándorolnak ki, kiknek nyokról sejtelmök sem volt. A ki ma a szibíriai községbe vándorol, 60—100 rubel felvételi díjat köteles fizetni, holott még előtt az új tag egyszerű áldomása teljesen kielégítette lakosságot. Jellemző, hogy a Szibíriában megtelepedettek között maradt s jobb sorsban élő véreiknek, merőben irigyaranyhagyokról s paradicsomi állapotokról írnak, csak vándorlásra bírják s ezzel koldúsbotra juttassák őket is. A visszatértek Szibíriából egyszerűen azért, mert az ottani viszonyokkal nem tudtak megbarátkozni.

A visszatérő mozgalom mennyire erős, bizonyítja az tény is, hogy a tomszki kormányzáság birszki járásából ezer kivándorló visszament Oroszországba, a törzsökös zarnoki bánásmódját adván okul. A törzslakosságnak sok ár paragon hever, de azért csak nagy fizetés árán hagyja telepedni a földhöz ragadt szegény kivándorlókat. Még n járnak a települők a kirgizek lakta területen; ez a nép nemcsak örömet fogadja a jövevényeket, kik majd ák őt ősi földéről, hanem tőle telhetőleg segédkezet is

szibíriai gazdálkodás — hogy erről is mondjak pár szót a gazdálkodás mintaképe. Oktalan erdőpusztítás mindenlog.³ Több hónapig tartó erdőégés nem is ritkaság. A és ügy történik, hogy trágyázni senkinek esze ágában adunk eseteket, hogy a nép odahagyta a vidéket, mert a bűzösnek találta a levegőt. Teheti, mert a buján termő ajban bőven válogathat. És ez a művelés Szibíriában bevalik; 1885-ben 35.638.000 hl. élet termett benne, tehát is 8 hl. esik egy-egy lakosra, s még is a Lena torkolata s egyebütt sok ember éhen veszett.

nyugati szibíriaiak nem is örvendenek a bőséges természetben az Obj némely helyein 80—85 krajezár a rozs, és ab hectoliterje. — Még legjobban fizet a »czedrus dió«,

Szibirskij Vjesztnik 1886. 64. sz.

Prav. Vj. 1885. 9. és 13. sz.

sattanós példa erre Jenisejszk kormányzáság déli része, melynek mintegy tizenöt év óta zordonabb lett; pedig ezt a tájat mondották itáliá-jának, hol a dinnye is szabadon termett. Az okot a vadításban kell keresni.

a czirbolya fenyő tobzának körülbelül babszem nagyságú magja a szibirieiak emez egyedüli gyümölcse, mely vadon terem ugyan, de a melyet mégis szüretelni szoktak, és melynek hektoliterjéért múlt évben 6—10 rubelt is fizettek.

A czirbolya fenyő magvát nagyon szereti a medve is, s a kalandtól sem irtózik, mint az alábbi eset bizonyítja. Egy orosz raszt czédrus dióért ment az erdőbe, megrakta szekerét illa tobzokat rejtő zsákokkal s még egy fordulót tett, midőn az orosz novics Michajlo — ez a maczkó orosz gúnyneve — váratlanul kocsin terem, hogy megdézsmálja a zsákokat. A ló megijed, s a modik hazafelé, de a maczkó is megijed, s nem mer leugrani. de a faluban várják a püspököt. Ünnepi mezt öltött a lakos apraja-nagyja, a pópával az élükön. A határban porfelhő támad — »Jő a püspök!« hangzik faluszerte. Megkondulnak a harangok processió megy ki a vélt püspök elé, s a tájékozódó ló sebesen vágatva ott terem — a medvével. Persze, hogy a lakosság lusta, s kit mint püspököt harangszóval fogadni járt, agyonüti a maczkót.

* * *

Összegezésképen vessünk egy általános pillantást Szibiriára. Olyan ország ez, mely a mostani állapotok mellett 50 millió embert képes volna eltartani; főhibája, hogy nem fejlődik és nem is fejlődhetik. Rendesen gyarmatnak tekintik és mint ilyet lakókkal ellátják; pedig a jóra való szibirjaknak lelkében mélyen van bevésve az a kívánság, hogy mint az anyaország lakóival egyenlő jogú polgár, ugyanazon intézmények alapozzák be élete módját. A szibiriei intelligencia kezdi felemelkedni, kezd tiltakozni, hogy ne küldjenek neki európai Oroszországból több gazembert, kezd kérni: adják meg neki is a zemsztvot (helyi önkormányzatot), az anyaországgal ugyanazon közigazgatást és biráskodást, — a többit aztán majd elvegyi maga is.

Sokat beszélnek és írnak Oroszország ama civilizáló hatásátáról, mely rá Ázsiában vár; csak az a kár, hogy az eddig civilizálás eredményeinek megírásával a dicsérők adósok maradtak. Magam ugyan orosz forrásból sokat olvastam mind erről, de valahányszor eredményeket kellett kimutatni, azok mindenkor a negatív oldalra billentették a mérleget. A »Szibiria mint gyarmat« című czikk¹ orosz szerzőjének bizonyára többet hihe-

¹ Szibirszkij Vjesztnik. 1886. III. kötet.

kem; idézem szavait szó szerint lefordítva. — 'Hogy
ai élet rendezetlen és rossz, — írja az Sz. K. betűk
tőző szerző, — annak oka abban keresendő, hogy minden
legyen bár adóügyi, gazdasági, administratív, vagy tör-
ő, csupa vízőzön előtti emberek kezében pontosúl össze,
legjobb administratorok is a legkedvezőtlenebből nyi-
k. Még emlékszünk Noszovics tábornok beszédére, a
nem rég hagyta oda irkutszki kormányzói állását.
mondotta ő minden törekvését, hogy a járásokban az ala-
rangú tisztviselők ne legyenek független monarchiák,
ezt elérni nagyon nehéz, mert a valóságban minden tőlük
kor az adó, a gazdasági, a véderő, a bíraskodási ügyek
külön hatóságokra osztva, hanem a legmegbízhatat-
hozza aljas, erkölcstelen emberek kezében vannak, —
nincs mit csodálkozni, ha a szibíriai lakosság panasz-

mi Szibíriának jövendőjét illeti, osztozom Petri követ-
vaiban: 'Szibíriának jobb közlekedő utakra, mindenek
gy vízi útjának rendezésére s a külvilággal való érintke-
megkönnyítésére van szüksége. Ámde a siker nem lesz
ig ez az annyira gazdag s annyira szegény ország meg-
badul a reá nehezendő elnyomástól. Közgazdasági virágzás
szelhető ott, hol az élet minden jelentkezése bilincsbe
ve, a nép erélye elnyomva. Nem akarunk hypothesisist ko-
Szibíria jövőjéről, de meg vagyunk győződve, hogy aránylag
ak valamivel több szabadság mellett is képes lesz kibon-
abból a sötétségből, a melyben él, és bebizonyítani, hogy
háztartásában jelentékeny szerepre van jogosítva.'

CSOPRY LÁSZLÓ.

HARAR ÉS VIDÉKE.

Szomáli-félsziget Afrika azon vidékei közé tartozik, me-
lyekről a homály csak az újabb időben kezd oszladozni.

Éjszaki partját, mint a növényvilág legértékesebb
nak, a tömjének és mirrhának hazáját, regio cinna-
fera v. aromatifera név alatt már az ókori egyiptomi,
s római kereskedők is jól ismerték s gyakran fölkeresték;

sőt Ptolemaeus földrajzíró korában a 2-ik században Kr. Az ania néven a keleti partja is ösmeretes volt s annak mentébe egyes bátor vállalkozók egészen a Delgado fokig lehajóztak. *

A népvándorlás korában, mint sok egyéb, ugy ezen vidék ismerete is elenyészett Európa népeinél, azonban az arabok Mohammed által teremtett nagyszerű nemzeti és vallásos szelleme hatása alatt ezen irányban is terjeszkedtek s Kelet-Afrika partjain le egészen Szofaláig mai napig virágzó községeket alapítottak, ** sőt a Szomáli-félsziget belsejébe is behatoltak, miről az itteni népek hagyományai s a köztük elterjedt izlam vallás elég tanuskodnak.

A nagy felfedezések korában Európa népei közül a portugálok az elsők, kik Afrika ezen részében megjelennek s a 15-ik század elején a Guardafui foktól a Verestengerbe hajóznak. Ekkor ily utazás alkalmával Gama Kristóf arról vesz tudomást, hogy az említett foktól a Tedsura öbölíig terjedő Tedsura partvidéken egy hatalmas mohammedán királyság létezik, melyet a portugálok Adal országnak neveztek. ***

Portugal hanyatlása után ismét elhomályosodik a Szomáli félszigetnek rövid időre felcsillámlott képe.

A Szomáli föld újabb és alaposabb kikutatása 1839-el kezdődik, midőn az angolok az átelleni parton fekvő Adent elfoglalván, a mindinkább növekedő város (1839-ben Adennek csak 800 lakosa volt, 1886-ban 35,000) élelmezése végett az éjszakai szomáliakkal sűrűbb érintkezésbe léptek. Már 1840—41-ben Speke és Harris a Tedsura öböltől délnyugat felé egész Ankoberig hatoltak. 1846—48-ban Guillain beutazza a szomáli kikötőket, példájukat követik Cruttenden és Rochet. De legnevezetesebb s a félsziget kikutatásában valóban epochalis jelentőségű volt azon utazás, mely a londoni földrajzi társaság felhívására a keletindiai társaság költségén a híres mekkai utazó, Burton vezetése alatt létesült. Burton Berberából Hararon át Zanzibarba akart utazni, azonban sem neki, sem utána idáig senkinek sem sikerült. Azonban az adeni közvélemény a vállalatot oly veszélyesnek tartotta, hogy Burton a tervezett nagy expeditió előtt czélszerűbbnek vélte kiseb-

* Vivien de Saint-Martin: Le Nord de L'Afrique dans l'antiquité et Paris 1863. 293.—295.

** Peschel. Geschichte der Erdkunde. München. 1865. 111—112.

*** Petermann. Geographische Mittheilungen. 1876. Ergänzungsheft N. 74. 42. lap.

nyútakat tenni, nevezetesen társait megbízta, hogy Berberában a szomáli lakosoktól a karavánutak és kereskedelmi utak felől adatokat gyűjtsenek, ő maga pedig mohammedi ruhákba öltözve ki magát Zejlából Harar felé utazott, hová 1855. május 15-én szerencsésen megérkezett. Ő a legelső európai utazó, aki Berberát meglátogatta, mi által nevét a földrajzi irodalomban örökösre bízta. Néhány napi időzés után visszafelé Berberába ment, ahol a nagy expedíció szervezéséhez fogott, azonban midőn a társai a nagy expedíció szervezéséhez fogott, azonban midőn elment volna, 1855. április 19. egy benszülött csapat által megátaladtatott és szétveretett. Burton két tisztjával megmentült ugyan, de a nagy reménnyel megkezdett vállalat elmaradt.*

A következő években Heuglin, Taurin és Milles tesznek felismerést a Szomáli félsziget északi vidékén, 1874-ben pedig Hagenmacher Berberától dél felé az É. Sz. 8° 30'-ig hatolt és részletes leírást tesz közzé, mely a föld és nép viszonyait részletesen ismerteti.** Egy évvel ezután Harar és vidéke az angolok által meghódítottatván, az utazók figyelme ezóta főleg a Szomáli félsziget felé tereltetett, mit előmozdított a verseny is, hogy az európai államok versenyé az utolsó száz évben a Vörös tenger mellékén nagyon fokozódott. A neveztetett utazók, kik az utolsó 10 év alatt részint Harart és részint a félsziget egyéb északi területeit meglátogatták: Revoil, Menges, Hunter, Peyton, Antinori, Matteucci, Giulietti, Sacconi, Cecchi, Guasconi, Paulitschke. Legelőször az angol James és az olasz Porro gróf. Az előbbi Berberától dél felé az É. Sz. 5°-ig hatolt, az utóbbi 1866. tavaszán Hararba akart utazni, de mielőtt célját elérte volna, a benszülöttek által társaival együtt leöletett.

A magyarok nem vettünk ugyan részt azon mozgalmakban, melyek a Szomáli föld Burtontól Porro-ig színhelye volt. Kereskedelmi érdekek nem vonzanak bennünket ezen vidék felé, hanem az angolokat; oly túlnépesedéssel sem dicsekszünk, mint az angolok, mely az utóbbi időben új települő helyeket igyekeznek az afrikai feltérségeken a kivándorló rajoknak: a földrajzi tudomány vívmányait figyelemmel kísérni és kötelességünknek tartjuk s ezen indok vezeti a jelen

Petermann Mittheilungen. 1855. 89. 1856. 141. Ausland 1856. 913.

Hagenmacher utleírása megjelent: Petermann Geogr. Mitt. 1876. Heft Nr. 47.

sorok íróját is akkor, midőn e rövid értekezésben Harart és dekét az eddigi nevezetesebb utleírások alapján megismertetőhajtja.

I.

A Szomáli-föld alig érdemli meg a félsziget elnevezést. Szélessége ott, hol a kontinensbe átmegy — a Tedsura öböl és Juba torkolata közt — 1320, hosszúsága a mondott öböltől Guardafui fokig 880 kilométer. Partja, mind az Aden-öböl, mind az Indiai-oczeán mentében nagyon tagozatlan s csak a Guardafui fok környékén magas, másutt alacsony. Területe legalább is négyszer nagyobb az Apennini-félszigetnél. Éjszaki partján a fontosabb helyek 1884 óta angol fenhatóság alatt állnak, keleti partját pedig Bandar-Filuktól (Guardafuitól nyugatra) le egészen a Varsana-öbölig, mintegy 1600 kilométernyi vonalon, 1885-ben a Kelet-afrikai német-társaság szállotta meg.

A mily egyszerű a félsziget vízszintes tagosultsága, ép oly egyszerű a domborzata is. Éjszaki szélén nyugatról-keletre a gallák földjétől a Guardafui fokig hosszú hegylánc vonul végig, melynek éjszaki oldalához kisebb fensíkokkal váltakozó hegyvidék csatlakozik, melyet homokos partsík szegélyez; a hegylánc déli lejtője pedig a roppant kiterjedésű Szomáli-fensíkra ereszkedik alá, mely az Indiai-oczeánhoz közeledvén, észrevétlenül alföldi síksággá válik át. Minthogy a vízválasztó vonal mindenütt az Aden-öböl közelében halad, ez okból az éjszaki felé nyíló vízmedrek nagy része rövid, ellenben a dél felé haladó folyók nagy hosszúsággal bírnak. A Szomáli-félszigetnek ezen sajátos domborzata nagyon emelkedet bennünket Skandinávia meg Dél-Amerika fővízválasztóinak aránytalan elhelyezésére.

A félsziget legfontosabb része az éjszaki-nyugati szöglet, mely a Tedsura-öböltől Berberáig nyúló partvidéket a mögött elterülő belfölddel foglalja magában. Itt fekszik a Szomáli-föld legjelentékenyebb községe Harar, a parttól légvonalban alig 200 kilométernyire, mely csekély távolságot tekintve, valóban csodálatosnak kell azon, hogy még csak 32 év óta ismeretes az európaiak előtt.

Harar vidéke alatt a Bab-el-Mandeb szorosán alul fekszik azon területeket értjük, melyek az utolsó évtized alatt Egyiptom közvetlen uralma alatt voltak, vagyis a tulajdonképeni Harar

és Zejla környékét.* E föld területe 60,000 □ kilométer, melyből a tulajdonképeni Harar tartományból 20,000 □ klm. esik, a többi pedig a vízválasztás és part között független nomád szomáli törzsek

Harar vidéki partvonal csekély népességgel bír. Mindössze kevés van itt — Zejla, Bulhar és Berbera — melyek kereskedelmére jelentőséggel bírnak. De nemcsak ezen a vidéken általában mindenütt gyér népességű a szomáli vidék. Richard 1870-ben az éjszakai part községeit a Teda-ától a Guardafui fokig bejárván, azok összes lakosságát 1000-re becsüli** s a lefolyt 16 év alatt a szaporodás igen nagy lehet.

Éljünk meg röviden az említett községeket.

Zejla a Bab-el-Mandeb szorosától délre 150 kilométernyire van, 11° 22' a K. H. 43° 29' (Gr.) alatt, korall-zátonyból áll, alacsony, lapos s homokkal fedett földnyelven fekszik, minden irányban 2 kilométernyire nyúlik a tengerbe. A földnyelv része, melyen a város fekszik, emelkedett, a szárazságra pedig alacsonyabb, annyira, hogy a legnagyobb dagálykor a víz alá merül, midőn a város valódi szigetet képez. A város rossz; oly sekély, hogy a gőzhajók a parttól 1—1.5 kilométernyire kénytelenek horgonyozni s az utazók és a málhákok szállítása részben a szomálik fejein és vállain történik. A város lakosainak száma 1870-ben 6000 volt, azonban az angol alconsul 1870-ben megejtett népszámlálás szerint csak 2286-ra ment vissza. A lakosság a szomáli, danakil, arab és soai törzsekből áll. A város a kereskedelmi központ. A kis város egyedüli fontossága abban áll, hogy a legkönnyebb ki- és beutaknak ki a legrövidebb karaván utak Harar és Soa felé, Zejla ezen tartományok főkikötő helyéül tekinthető. Zejla a legújabb telepítvény; a hagyomány szerint szánai kereskedők alapították. Egy ideig ez volt a középkorban Adel név alatt a szomáli ország fővárosa. Ibn Batuta és Makrizi szerint a 14. és 15. században virágzó város volt.*** Ludovico Varthema a 16. században a legvirágzóbb városnak nevezte. Mandissime trafico massime d' oro e di denti d' elephanti e di gomme. De 1517. a portugalok által feldulatván, az adeli királyság része lett.

Revue Internationale. Angelo de Gubernatis. Florence 1886. 500.

Revue de S. Martin: Le Nord de l'Afrique. 284.

Revue de S. Martin: Le Nord de l'Afrique. 284.

rályok székhelyöket Hararba tették át s ez idő óta a város nyatlik, s egykori fényéről csak azon romok tanuskodnak, melyek a város előtt fekvő Szaad-ed-dir szigeten és a földnyelv déli szélén láthatók. A régi város a hagyomány szerint az említett jelenleg lakatlan szigeten feküdt s talán itt volt az ókorban mert »Avalites« kikötőhely is.

Zejla igen szegényes külsővel bír. 138 korall sziklából épült ház, 138 szomáli kunyhó s 324 sátor van benne. A köépül arab stílusúak s köztük néhány egyemeletes is van. Legszebb nem rég elhalt Abu-bákr sejjh házai a Bab-el-Gatiron. Mecsek nagyon primitív, ellenben a kath. missionarius templom eszépület. Utczái valódi tömkeleget képeznek. Mindenütt szepdombok s leomlott házak romjai hevernek. A tropikus esős rosszul összetakolt kunyhókban és a sárral vakolt kőházak rendszeren nagy károkat okoznak. Midőn Paulitschke itt járt, 14 napos eső a kőházak felét szétrombolta. A város fallal körülvéve, mely azonban leomladozott. Zejlát már Burton is nyomorult állapotban találta. Az egyiptomi uralom alatt a város nem hogy emelkedett volna, hanem hanyatlott, s a nagy vármű miatt a kereskedelem Tedsura felé irányult. De az angol uralom óta (1884) némi emelkedés észlelhető. Azóta épült fel a brit consuli épület, mely az új város központját fogja képezni. A brit kormány megtette az előkészületeket az általános reconstructió a délkeleti negyed, hol a legtöbb szomáli kunyhó van, szabálytatott s 120 indiai katona részére sáortábor építtetett. Az éjszaki és vagyonbiztonság a consul azon intézkedése által, hogy a város fegyveresen bejönni nem szabad, tetemesen javult. A kereskedelem is emelkedett.*

A második község, Bulhar, mely Zejlától délkeletre, mintegy 150 kilométernyire fekszik, csekélyebb jelentőséggel bír. Palacsóny; kikötő-öble nincsen, hanem csak zátonyos révpart, mely az itt uralkodó erős éjszaki és déli szelek miatt a hajóknak igen veszélyes. Széljáráskor a tenger hullámozása rendkívül nagy s a felpakolás lehetetlen. Mindemellett 1864—74. közt Bulhar volt a félsziget éjszaki partjauak legvirágzóbb községe, mit ez szerű biztonsági viszonyainak s azon körülménynek köszönhet, hogy közelében jó legelők vannak, mi miatt a szomáliak jól

* Petermann. Mitteilungen 1885. 370—74. Ausland. 1886. 105. Bulletin de la Soc. de Geogr. 1855. Paris I. 338—339. Burton levele. Vivien: Le Nord de l'Afrique. 284—285.

t tartózkodni, mint Berberában. Helyén már az ókorban ötöbely, Malas néven. A mostani községet 1844-ben az is törzs alapította, mely ekkor a berberai Ajal-Achmed és háború után elszakadt. Külsejére Berberához hasonlít, ennél silányabb. Lakhelyei néhány arab kőházon kívül (nyhók) és sátorok. Piaczán az arab kereskedők rudakból kőkróczból összetákolt bódékban árulnak. Utczái keszűbék és piszkosak. Az egyiptomiak kivonulása után ezt a kők szállták meg.*

Északról keletre 70 kilométernyire az É. Sz. 10° 25' és a K. H. 10° 15' között fekszik Berbera, a Szomáli föld északi részének egyik legközsége s legjobb kikötője. Itt a Tamar földnyelv nyugatra vonul nyugat felé a tengerbe s a szárazfölddel a déli oldalról védett 1,600 méter széles öblöt alkot, melynek a déli bejáratnál 24 méter, a part mellett pedig 9—366 méter mélységűek az öblök. Az öblök talaja jó horgonyzó helyet ad; a behajózás, a hajótorony van, éjjel is biztos. A földnyelv sík felületű; a déli oldalán homokpadok, a délin pedig lapos czikk-czakkos kőzetek szegélyezik. A piac az öblök keleti szögleténél van, a város el a város. A jó kikötőn kívül vannak még más kikötők is, melyek Berberának jelentőségét emelik, nevezetesen a déli karavánút köti össze, a szomszéd szomáliknak a déli oldalra a folyvást emelkedő Aden leginkább innen látja a déli tengerrel. Még 1873-ban szegényes külsejű volt a város, hogy inkább nagy karaván állomáshoz hasonlított, a török uralom alatt egészen átalakult. Reduan pasa kormány tevékenységet fejtett ki a város emelésében. Ő építtetett 10 percznyire fekvő negyedet (Szaab), mely kőraktárak, hivatalos épületek és csinos magánházakból áll, kertekkel van körülvéve. Ő építtette a vízvezetéket is, mely 10 kilométernyire fekvő dobari forrásokból hozza a vizet. A városban a szomáli negyed itt is ép olyan, mint Zejla- és Zejla város s többnyire kunyhókhól áll.

Berberának is volt egy régebbi virágzása kora, mely valószínűleg portugálok fellépéséig tartott. A Tamar félsziget keleti oldalán elpusztult város maradványai láthatók, sőt Heuglin által feltárt öblöt is fedezett fel, mely a földalatt mészkőből építve a kikötőtől a kikötőig vezetett.

A mostani időszak az egyiptomi s 1884. szept. óta az uralom alatt Berbera újabb virágzási korának nevezhet. Egyiptomiak által épített új város, melyet az angolok mindjárt fejlesztenek, egészen európai jellegű, úgy hogy az utazók a szerint Szueztől kezdve Natalig Afrika keleti partján ez a legváros s ami a fekvést, kényelmet és izlést illeti, e vonalon más község nem versenyezhet. Lakóinak száma 4000-re, azonban a nagy vásárok alkalmával néha 20,000 ember is a városban.

A berberai vásárévad, mely az esős évszakban, október márcziusig tart, igen érdekes s leírásából megismerkedhetünk Szomáli-föld sajátos kereskedelmi viszonyaival. A város a nomád habr-anál szomáliak birtokában van, kik egy smind a berberai piac tulajdonosai, bérbeadói és a vásárok adás-vevés közbenjárói. Az angolok is az ő beleegyezés szállották meg Berberát. A habr-analok a száraz évszakban belső feltérésen laknak, honnan rendszeren októberben jönnek Berberába, hol a magukkal hozott épületfák s gyékénytakarósátrákat, raktárakat és bazárokat építenek. November végén éjszakkéleti monszun által hajtva, megjelennek a kereskedő hajók Arábia-, Persia-, India- és Zanzibarból, meg a karavánok Hararból és a danakilok földről. Minden idegen kereskedő elvett magának a szomáli tulajdonosok közül egy abant (gazdát) ki neki használatra kellő díjazásért bazárt ad, személyes felelősségére a biztonságáról gondoskodik s az adásvevésben a kereskedőtől szolgál. Az idegen kereskedők rendszeren vágómarhát, juhok, bőröket, strucztojt, arab mézgát, tömjént, elefántcsontot hoznak. Az 1881/2. vásár alkalmával 60,385 juhot és kecskét, 2,477 szarvasmarhát vittek Berberából Adenbe. A benszülött pedig rizst, üveggyöngyöket, gyapotszöveteket, vasat, ónt, mészszerszámokat és fegyvereket vesznek. Az adásvevés vagy csere úgyszólván vagy pénzen történik. Ez utóbbiból leggyakoribb a Mária-Tallér, mely innen egészen Zanzibárig forgalomban van. Már a vásár végén elhajóznak az idegenek s ápril elején elköltöznék sátrakkal s bazárjaikkal együtt a szomáliak is s az előbb sok ezer emberrel hemzsegő piac ismét üres a következő októberig.*

A part mentében a Tedsura öböltől kezdve futóhomok

* Petermann Mitteilungen. 1860 : 426. 1873 : 40. 1884 : 401-402. 456. 472. Ausland : 1886 : 105. Bolletino della Società Geogr. Ital. Roma 1886 : 59. lap.

óály húzódik, az u. n. Szahel, mely a nyugati szakaszon —40, Berbera környékén azonban csak 8—10 kilométer partsíkság egészen sivatag jelleggel bír; csak itt-ott rajta némi növényzet, leginkább Salsola-félék, alacsony és mimosák. Befelé lapos tetejű kopasz dombok emelátmenetet képezve a feltérségre; a tenger közelében hol depressiók találhatók, p. o. a Tedsura-öböl környékénól délkeletre. A Szahel sok vizárok hasgatja, melyekszak felé futnak, de többnyire a parti homokban enyésznek a legnagyobbak érnek a tengerig, ilyenek az Erer, Bul-a Bio-Goré, Berberától keletre. — E vizárkok, vagy az esős évszakban s a hegyvidék nyári esőzései alkalhatetlen gyorsasággal megtelnek vízzel s époly gyorsan k; a legtöbbnek vize a Szahel főenyében vész el s gnyagobbak viszik a vizet a tengerig. A száraz évszakban któberig nagy a vízhiány a Szahelen. Ilyenkor tűnik ki mostohasága egész valójában. Ekkor főkérdés az ivóviz, t a többi szükséglet háttérbe szorul. A nomád szomálik a belső hegyek közé, hol maguk s nyájaik számára kény vizet találnak, a parti községek lakói pedig drága eszik az ivóvizet, melyet a távoli forrásokból tömlőkben k. Ha más nem is, de a vízhiány folyvást akadályozni a parti városok fejlődését. E tekintetben egyedül Berbera vételt. Ide ezelőtt 15—20 évvel gyakran bárkákon hozták több mint 30 kilométernyire fekvő szijarahi forrásokból (ól k-re), most azonban a dobari vízvezeték eléggé lakosságot.*

Szahel délen meredek hegység zárja el, mely hallgatólag határt képez a parti községek lakói s a belföldi nomád örszék között. E hegységen túl terjedelmes feltérség k, mely lassanként 800—900 méter magasságra emel-a vizválasztó hegylánczig nyúlik. A feltérség, melyet a l szomaliak Guban-nak hínak, nyugaton, Zejla kör-70—200, Bulhar- és Berberánál 50—60, odább keletre afai fok felé csak 20—25 kilométer széles.

Szahelről a Guban-feltérségre érve, egészen új világban át az utazó. A terület változatos talajalakulással bír. A

etermann Mitteil. 1856; 141. 1860: 423—428. 1873: 40. 1884: 402.
374. 449. 456.

dombokat s alacsony, lapos tetejű hegysorokat kisebb-nagy fensíkok váltják fel, melyek részint füves legelők, részint teljesen kőmezők. Az egész földet számtalan, délről éjszakra chor szeldeli, melyek legtöbbször csak az esős évszakban van de némelyiknek ágyában 1—2 méter mély gödröt ásva, a száraz évszakban is víz fakad. Sok helyen igen regényes a vidék. A hegyek között valódi őserdőkben visz az út óriási akáczok, mosák, euphorbiák és aloëk között, majd fátlan terraszok s után száraz chorok következnek, melyeknek partjait dús növény szegélyezi, majd síkságon kell áthaladni, melyet számos fa nagyszerű parknak tüntet fel, azután pedig szaggatott sziklahegy között meredek ösvény vezet egy új fensíkra, melynek talaja térdig érő füvel van borítva, végre eltűnik a fű s h kopár kőmező váltja fel, melyen napi járó földre egy csepp s egy szál zöld növény sem található.

A feltérség fensíkjai között legnagyobb a Bun vagy Marar rétség, melyen keresztül kell menniök azoknak, kik a Hararba utaznak. E nagy fensík a danakilok földétől délke egészen a D. Sz. 8°-ig terjed s egyes részei különböző nev viselnek. Szélessége az éjszaknyugati részén 40—50, a délke pedig 150—160 kilométer. Évenként 8—9 hónapig zöld fű bor melyet a keleti részén mimosák váltanak fel. Viz csak az évszakokban van rajta, de a bertirri és habranál szomáliak, itt barmaikat legeltetik, a száraz évszakban sem távoznak róla, a meddig a fű zöld s ez idő alatt tejjel oltják szomjuk a barmoknál pedig a bő harmat pótolja a vizet. A rétség fel nem mindenütt vízszintes. Némely helyeken hullámszerűen duzzad a föld. Chorok itt is nagy számmal találhatók, melyek azonban csak az esős évszakban van némi viz. Legjobban ismert a fensík nyugati szakaszát a Zejlából Dsaldesszába vezető mentében és a középső részét, melyen az út Hararból Berberbe viszen. Az előbbi vonalon a tengerszín feletti magasság 880—1000 méter közt váltakozik.

Az útleírásokból kitűnik, hogy a Marar-rétség nem egy mint a Szomáli nagy fensíknak észak-nyugatra nyúló jelentékeny öble, mely tágas kapu gyanánt ékelődik be a Galahé hegység és a Szomáli magas hegyláncz közé. Ennek kedése e két hegyláncz közti területen a legnagyobb, hogy az éjszak felé az Aden-öböl, délre pedig az Indiai-óceán felé leviszódik, amott p. o. az Ezer éjszakra Bulhar felé, emitt a Zig

afan felső folyása) dél felé siet; e szerint a fensík a két özött vízválasztót képez.*

Feltérésig keleti részében Berbera és Bulhar környékén is kisebb fensíkokat, melyek egymástól alacsony hegysorok választanak el. Ilyenek a Vorvorr és Gerbatir Berbera felé, a Hebeko-fensík Bulhartól dél felé. Az előbbi hegyek fűvesek, néhol pedig a számos facsoporttól parkosított. Az utóbbi azonban egyike a földgömb legzordonabb hegyeinek. Tengerszin feletti magassága 800 m., hossza 4—6, szélessége 4—4 tevéóra. Az egész terület veres és fekete kődarabokkal borítva, melyeken csak tánczolvá lehet járni. A fensík egykori vulkánikus működés jellegével bír. Minden irányban meredeken ereszkedik alá, de főlejtősödése éjszak felé a legmeredekebb. Nyílnak a vízmedrek is, melyek kicsiben valódi cannopepek. Csak száraz kőrök nőnek rajta, melyek az itt élő vadzamaraknak némi táplálékot nyújtanak.

Marar rétség által a félsziget vízválasztó hegysége két részre osztatik; a nyugati vagyis harari s a keleti vagyis a Gan-Libach magas hegységre. Ez utóbbi az É. Sz. 9° 42' és 10° 44' 30' táján egyszerre, mint hatalmas hegység emelkedik a fensíkből, honnan a Guardafui fokig szakadatlan lánczatok. Legmagasabb emelkedései a nyugati szakaszában vannak, melyeket Hagenmacher, Menges és James leírása után ismerjük. Itt a főhegy a Gan-Libach (oroszlán-kéz) vagyis a Gan-Libach keletre a Golisz, Murbegaile, Dejmole, nyugatra a Margó és más magas sziklahegyek sorakoznak. Az első hegy magassága 3000 m. a Goliszé 2150, a többi 1000—2000 méter s köztük 1400—1500 m. magas hágókon futnak a hegyláncz déli oldalán fekvő Silmale fensíkra. A többi hegyek az éjszaki oldalon többnyire mély szakadék között meredeken emelkednek fel s nem végződnek csúcsban, hanem rengeteg erdővel fedett lejtők felett 150—200 méter magas 7—8 kilométer hosszú sziklafalak merednek fel, melyek nagy fáradsággal lehet felkúszni az őserdővel fedett platókat. E sajátságos alakzat miatt a Gan-Libach és a többi éjszaki hegyekről tekintve óriási várakhoz hasonlítanak, ellenben

Bulletin de la Soc. de Geogr. Paris 1855. II. 347. Földrajzi Közl. 1854. I. Petermann Mitteil. 1860: 427. 1885: 450—451. 383—381. 1866. I. Hagenmacher: 18. I.

délfelé szeliden s csaknem észrevétlenül ereszkednek alá a fensíkra.

Forrásokban elég gazdagok e hegyek, de a vizek néhány lépéssel lejjebb a feltérség kavics és homoktalajában szorognak el. Midőn megindul a tropikus eső, mely valódi felszakadásnak mondható, a chorokban lavina gyanánt rohan alá; azonban, ha kiderül az ég, 1—2 óra múlva a folyóvíz is eltűnik s ismét a száraz meder látható. A hegyláncz éjszaki lejtőiről Aden öböl felé folynak a vizek, köztük legnagyobb a Barchor, a mely Bulhar és Berbera közt szakad a tengerbe; a nyugati oldal legtöbb patakját pedig a Tuk-Déhr veszi föl, mely kelet-kelet felé folyván, a szomali fensíkon vész el.*

E hegységnél jóval magasabb és tömegesebb a Marar délnyugati oldalán fekvő Harari-hegység.

A Soai-hegységből az É. Sz. 8°, K. H. 39° körül egy hosszú és széles feltérség ágazik ki éjszak-kelet felé, mely néhol sívölgy jellegű, hullámos fensíkokat képezve, másutt alacsony hegyekkel koszorúzva, folytonos vízvásztót képez az éjszakra siető Harar s a délkeletre folyó Vébi folyó között s az É. Sz. 9° 30', K. H. 42° alatt egyszerre hatalmas alpesi vidékbe megyen át, mely édig emelkedő hegyeivel, regényes völgyeivel s egész éjszakát ki nem száradó patakjaival a Szomáli-félszigetnek legtermészetesebb oázisát képezi: ez az Éjszaki-Galla- vagy helyesebben Harari-hegység.

A hegység főgerinczét az éjszaki lánczolat tekinthetjük, mely a K. H. 42°-tól mintegy másfél hosszúságú fokon át egyenesen keletre húzódik s éjszakon a Havas felé siető Garaszlej, délen a Vébibé ömlő Erer völgye által határoltatik. E hegylánczot az éjszaki feltérségről Zejlából Harar felé csak egyetlen vezet: az u. n. Galla-kapú, melynek legmagasabb pontja a Gogoi hágó a t. sz. felett 2263 méter magasan fekszik. Legmagasabb hegyei a Konkuda és Kondale, melyeknek hatalmas mészkőtömegei az egész vidék felett uralkodnak s 3500 m. magasságig emelkednek. Az előbbeni hegyről az egész hegység Konkuda-hegységnek is neveztetik.

A Konkuda-hegységből az ennek keleti végén található Uaraszéja-hágónál — melyen az ut Hararból Berbera

* Lásd Hagenmacher 1—3. l. Menges utazása. Petermann Mittheilungen 1884: 406—408. és 1885: 451—453. és James utazása a »Bolletino della Società Geogr. It. Roma« 1886: 59. és köv. l.

nás hegységek ágaznak ki délkelet és kelet felé, melyek a Birri és Bersub-szomáli földeket borítják. E délkeleti keleten a Djerad (v. Tik Tafan), nyugaton pedig az errei által határoltatik, míg a hegyvidék legdélibb szarva a Bisuman hegységnek vizeit az említett két folyó közt nem középen fekvő Doktha folyó viszi dél felé.

Harar-hegység nyugati vége dél felé magas feltérsegre emelkedik, melyen a tenger színe felett 2200—2250 méter magas a Haramaja, Adele, Timte és Jabata kis tavak találhatók. A tavas feltérsegtől délfelé emelkedik a több mint 3000 méter magas Gara-Mulata mészkőhegy, melyből, mint csomópont kelet felé az Erer völgyéhez és délre a nagy fensík felé a Harar-láncz ágazik ki, melyeket a Rami vízkörnyékéhez tartozó Guble, Dindimti, Haramaja, Giodda és Badu folyók választanak el egymástól.*

Harari-felföld általában délfelé, vagyis az Indiai-óceán felé ömlik; folyói is az egyetlen Garaszlej kivételével, egyaránt párhuzamosan délfelé folynak s vagy közvetlenül vagy közvetve a Véhibe ömlenek. Az egész felföld fővölgye az Erer-völgy tekinthető. Ez választja el egymástól a fővölgyeket, ennek van központi fekvése s így természetesnek látszik, hogy az egész hegyvidék politikai központja, Harar a mellett fekszik.

A Szahel e vidék éghajlati viszonyait s növény- és állatvilágát a Szahel éghajlata általában forró s inkább kontinentális, száraz éghajlatú, így p. o. október és novemberben az éjszakai és reggelek hűvösek, délben pedig nagy a forróság. A hőmérséklet óráon mozogásban van. Ha megszűnnek a monszunok, az éjszakai szélcsend, hanem a tengeri és szárazföldi szél napszállással szelhető. Minthogy továbbá a talaj is az év legnagyobb részében száraz marad, ezért a Szahel klímája egészséges, míg a hegyvidékeken az esős évszakban a hideglelés nagyon pusztít. A Szahel feltérsegen 360—880 méter magasságban február elején a hőmérséklet 27—32° C., éjjel pedig + 19 C. hőfokot észleltek, terjed, hogy a nyári hónapokban jóval nagyobb a forróság. A Szahel éghajlat a Gan-Libach hegy környékén, hol a Szahel Golisz tetején (2150 m.) decz. elején éjjel 0° C., a Szahel oldalán pedig valamé 1600 m. magasságban január

közepén $+ 3^{\circ}$ C. hőfokot észlelt. Legnagyobb a forróság a Szomáli nagy fensíkon, hol egyszersmind a nappali és éjjeli eltérés feltűnőek; míg ugyanis nappal gyakran $+ 50-55^{\circ}$ C.-ra emelkedik a hőség, éjjel $+ 8-10^{\circ}$ C.-re száll le. Az egész félszigeten sehhol sem található oly kellemes éghajlat, mint Harar vidékén, ahol hoi az Engadin magasságában valódi nápolyi klíma uralkodik. — Itt a közép hőmérséklet februárban $+ 18-20^{\circ}$ C., májusban $+ 19-22^{\circ}$ C. s ez csaknem az egész éven át, még az esős évszakban is ilyen marad. Az éjszakák aránylag nem nagyon hidegek. Paulitschke a Harartól nem messzire fekvő Belánán, 1000 m. magasságban, február elején éjjel $+ 14^{\circ}$ C. hőmérsékletet észlelt.

Az esőzés a félsziget különböző vidékein különböző időközönként történik. Az Aden öböl mellékén s általában a szomáli partok több részén októbertől márcziusig, a keleti belső vidékeken márcziustól júniusig van az esős évszak. Legtöbb a csapadék a magas hegyek vidékén, hol sok állandó forrás van, míg a Szahel vidékén már ismert okok miatt még az esős évszakban is nagy a vízhiányosság. Harar környékén az esős évszak a tavaszi és nyári hónapokban, apriltól szeptemberig tart. Ezen kedvező körülményen kívül a tengerszín feletti nagy magasság és a rengeteg erdővel fedett hegyek okozzák azt, hogy Hararban nincs olyan nagy tropikus hőség, mint a félsziget többi részein.

A növényzet az esőzési viszonyok és a talaj minőségének szerint különböző. A Szahel vegetációja rendkívül szegény. Száraz leveles clavifoliák, melyeknek hamuja 45% szódát tartalmaz, itt a legjellemzőbb. A mimosa és törpe akáczbokrok a homokos vidékeken egyedüli növények. Valamivel termékenyebbek a depressziók és a choro mellek, hol a káka és nád nem ritka, a lakosok pedig a kevés művelhető földben gyapotot, katot és kokuszpálmát termesztenek.

A feltérség növényzete gazdagabb és változatosabb. A choro mentében a káka és nádon kívül óriási nagyságú sycomor fák nőnek. — A kaktuszforma kutjatej-féle fák (Euphorbia) és a mimosák, aloëk, akáczfák, tamariskok rengeteg erdőt képeznek. A szárazabb fensíkok mimosabokrokkal, a nedvesebbek pedig a harari évszak négy részében térdig érő füvel fedve. Legdúsabb a növényzet a Harari és Szomáli magas hegységen. Itt az Euphorbiák és a 1500 méter magasságig borítják a hegyeket; 20—24 méter magas tűlevelű fák, akáczfélék és a puszpángfák a lejtőkön és a lakosok hegytetőkön valódi őserdőket alkotnak. A Harari hegyvidék legmagasabb csúcsok kivételével mindenütt erdővel van ben

továbbá rendszeres földművelést is üznek, miről alább Nevezetes növényei a vizválasztó hegységnek az aloëmelynek rostjaiból a szomálik erős köteleket fonnak, a tömjénfa és myrrha fa. A tömjénfa a Szomáli-legértékesebb növénye; háromféle fajtája van: a 4—4 $\frac{1}{2}$ magas Djan-Der, melynek fehér, mélyreható gyökere, keskeny törzse, párosával függő kis kerek levele, az európai hasonló koronája van; a 2 méter magas Beyo, melynek általában görbe, koronája ernyő alakú, ágai földre hajlók, hasonló az előbbihez, csak hogy valamivel nagyobbak és sűrűbbek; a harmadik fajta a Muchos, mely nagyságra a Beyo-hoz hasonlít, de attól kis fehér tüskéi és ezüstfehér törzse különbözik. A tömjénfák a magas mészkősziklák repedésein nőnek, a szomálik felkúszván, a törzs héját több helyen kinyitják és a bemetszéseken pár nap múlva kiszivárgó értékes gyantát — vagyis a tömjént — összegyűjtik. — A myrrhának nemcsak a természetes keserű gyantát a törpe Balsamodendronból gyűjtik, hanem a törpe melynek törzsén és ágain, mint mézga, bemetszés nélkül

* Szahel, csekély kivétellel, alkalmatlan az állattenyésztés szempontjából a belső vidékeken kecskét, tevét, juhot, szarvasgordult, Harar vidékén pedig ezeken kívül kitűnő öszvért tenyésztnek nagy mennyiségben tenyésztenek. A vadállatok igen sokfajta. Antilopok és gazellák egész nyájakban láthatók. A Szahel-vidéken érdekes állat a vadszamár. A feltérség chorjainál előfordul a szemölcsös vaddisznó. Elefántok a Harar-vidéken Szomáli-hegység erdős vidékein a legnagyobb magasságban előfordulnak. A Gan-Libach vidékén sündisznók, Artu és a környékén nagy teknősbékák tanyáznak. A ragadozók közül a legnagyobb a oroszlán is előfordul, leopárd, farkas, hiéna és a környékén nagyon el vannak terjedve. A majom-féléket a Szahel-vidéken képviselik, melyek a megmászhatatlan sziklákra —60 tagból álló nagy családokban tartózkodnak. A roszkóknak a legveszélyesebb a moszkító, melyek az esős évszak után a felkúszóknak valódi csapását képezik. Nagyon el vannak szórva a termiták, melyeknek $\frac{1}{2}$ —1 méter átmérőjű, 3—6 méter magas, egészen szabályos henger alakú házaik valódi emberi munkára hasonlítanak. E házak egymástól rendszeresen 12—15 méter

távolságra vannak építve s néhol több ezer is található csoportban. Legtöbb termita község van a Marar-rétség né vidékén a zejlai és berberai út mentében.

A madárvilágot kányák, keselyűk, hollók, a roppant szá mal tanyázó gyöngytyúk és vadtyúk, továbbá tűzok-félé struczok képviselik.

Ezek után vizsgáljuk meg a természet koronáj á embert.

A Szomáli-félsziget lakói anthropologiai és ethnograph tekintetben középen állnak a kaukázai és néger közt. Peschel szomáliakat nyugati szomszédaiakkal, a gallákkal együtt a fő köz-i-tengeri rassz hamita csoportjához sorozza.* Bu szerint a szomáliak nem egyebek, mint arab befolyás által sz tizált és az izlamra térített gallák.** A két nép, úgy láts egy közös törzstől veszi származását, mit fizikai tulajdonsá, és nyelveik is igazolnak. Egyik is, másik is arányos testalk szabályos, kifejezésteljes arczvonásokkal s néha valódi kauk typussal. Oly határozott typussal mint p. o. a néger vagy mo nem bírnak. Nemesak a különböző törzsek tagjai, hanem gyak még ugyanazon család egyénei is különböznek egymástól, mondhatni, egy és ugyanazon egyénben is különböző rasszok lemvonásai találhatók fel. Mindkettő vegyes vérű nép, ben néger vér csörgedez, de a gallában mégis több, mint a szomáli s ezenkívül a szomáli Arábiából és Indiából ázsiai vérrel vegyült. De azért sem fizikai, sem erkölcsi jellegöket nem le összezavarni a tulajdonképeni négerével. A szomáli s galla ér mesebb, erényesebb, merészebb, ravaszabb, kíváncsiabb és gyetlenebb a négernél. Nyelvök nem tekinthető két külön nyelvnek, hanem egy régi közös nyelv két eltérő idiomjár mely a nyelvészek vizsgálódása szerint az agan, danakil be és saho nyelvekkel együtt a khámi család aethiop-ágát alkot. A szomáliak jellemzőbb fizikai tulajdonságai a következők: mény, feszes, csomós haj, mely az olatlan mésztől, melylyel kenik, vereses színt nyer; szakál és bajusz ritkás, néha csak szál; a szemöldök sűrű és hosszú; a homlok és szemek szá lyosak s az arcznak nemes kifejezést adnak, a pofacsont erő kiáll az állkapeza többnyire előre álló, mi az arcznak n

* Peschel, Völkerkunde. Leipzig. 1878. 520

** Ausland 1856. 915 - 916.

a van; a fogak nem állanak úgy kifelé, mint a nége-
száj általában szabályos, az ajak néha duzzadt, néha
az orr egyiknél vastag és lapos, másiknál valódi sasorr;
továbbá a szomáliaknál a sok szemölcs; a férfiak általá-
súan, kezeik és lábaik nagyok; nejeik csinosak, kis ke-
zűvel lábakkal bírnak; az alföldieknél a fényes fekete, a
egy lakóknál a világosabb, a harariaknál a tejeskávé
nyomó.*

szomáli nép több törzsre oszlik, melyeknek külön-külön
névük vannak, kiknek hatalma a személyes tulajdonok s a
viszonyok szerint változó. A törzsek közül csak azokat soroljuk
melyek Harar vidékén laknak.

Berbera környékén, a Szahel és Gan-Libach közti feltér-
sík nagy habr-anal törzs lakik, mely innen délnyugat
felé, a Marar rétság egy részét is elfoglalja egészen a
szomáliak földéig. E népes törzs több nemzetségre oszlik,
melyekhez tartozik: az ayal-achmed és ayal-
nemzetség, melyek mint Berbera és Bulhar tulajdonosai
1884-ben az angoloknak szerződésileg átadták, a
berhadji, a Marar éjszakaikeleti részén az Erer-chor
az isza-muza a Gan-Libach éjszakai lejtőin, a habr-
ezektől délre.

habr-anál törzstől nyugatra a Marar-rétság délnyugati
a Harari-hegység keleti szakaszában a bertirri, girri
az isza-muza szomáli törzsek találhatók, kiktől nyugatra a djarszo-
allák laknak.

habr-análoktól éjszak-nyugatra a Bulhar- és Zejlától
a feltérsegen és a Marar középső szakaszán egész a
nyugat felé a gadaburszi törzs tanyázik. E törzset Burton
békésnek mondja, most azonban nagyon harciasak a
szomszédok s az éjszakaikeletet mindig tovább űzik nyugat felé s
Harar kiűritése óta nagyobb mérvet öltöttek. Számuk
becslésük szerint 87,000. Partvidéki jelentéktelen kikötőiket
(Hela) 1885-ben a francziák szállották meg.

Észak-nyugatra az É. Sz. 9° 7'—11° 3' és a K. H. 42° 7'—43° 3'
közötti területen, vulkánikus hegyvidéken a Tedsura és Zejla közti
területen az isza-muza törzs lakik, melynek feje, Ugasz-

Malfatti cikkét a *Bulletino della Sezione Fiorentina* stb. Firenze
I. 13 lap. Ausland. 1885. 169. 1886. 915—916.

Roble (Ugasz-király, szomáli nyelven) Dsaldesszában áll a királial bir. Az éjszák az újabb időben dél felé terjeszkednek ugyan, amennyiben a gallákat egészen Dsaldesszáig visszanyomják, de keleten a gadaburszik, nyugaton a danakilok által folytonosan szorongattnak és a folytonos harc miatt nagyon fogynak. A népük jelenleg 65—70,000-re megy.

E szomáli törzsek nyelve némi csekély tájszólási eltérésekkel egy és ugyanaz. Mint mondják, kellemesebb hangzású az arab nyelvénél, de fogalomgazdagságra azzal nem versenyez. A szógyökök nagy része a gallával rokon, más gyökök a szuaheli, arab és geez nyelvű kölcsönözvények. Igéhajlítása az arabtól és gallától eltér. Az ige- és főnevek elé csaknem mindig »va« szóhangot csatolnak, mely elhagyása azonban az értelmet nem módosítja.

E törzsek csak a part mellett bírnak néhány állandó településsel, hol baromtenyésztést, kereskedést és csekély földművelést űznek. Legnagyobb részük a belső feltérségen nomád életet folytat, a parttól befelé egészen Dsaldesszáig, 220 kilométernyi úton egyetlen község sincsen. A berberai úton csak a Habr-gerhadji nomádoknak van egy kis telepe az Ererbe ömlő Hargésza forrásnál, a Rer-Erer, melynek lakói kevés gabonát természetnek. Imba (Ghaut-Habr-Analig, mely az É. sz. 9°26' s K. H. 42°) alatt a girri-szomáliak földén fekszik, körülbelül egy heti járásra egyetlen állandó telep sincsen. Az éjszaki feltérség tehát kiváltképpen nomád vidék, a térképeken megjelölt helyek csak legelő- és karavánállomások, melyek egymástól többnyire egy napi járási földre, 6—8 tevéórányira vannak. Ez állomások leginkább a természetrajzi sajátságok szerint neveztetnek el, p. o. manda a szomáli nyelven = nincs víz; lasmaan, las = forrás, maan = víz; szoumadou, szou = föld, madou = fekete; biakabou = víz, kabou = friss; vordzi = rossz út; artu = állomás; kuranczelej = hangyaállomás.

A mint hiányzanak az állandó telepek, ép úgy az utak is. Itt csak irányokról lehet szó, melyek néhol a chorok mentében másutt hegyi hágókon, másutt fensíkokon vezetnek, melyeket a karavánkereskedők már ősidők óta használnak. A nyomok kívül sok helyen sírok jelölik az út irányát.

A lakosok főfoglalkozása a baromtenyésztés. Teve-, szarvas-, marha-, juh- és kecskenyájokban igen gazdagok, továbbá tenyésztnek lovakat és a Harari-hegység lakói öszvért és szamarat. Nyájjaikkal az időjárás szerint egyik helyről a másikra vándorolnak.

az idegen törzseket, kik az ő területükre szerződés
 geltetni jönnek, fegyveres erővel elűzik. Valódi béke
 csen a törzsek között. A pásztorok mindig állig fegy-
 őrzik nyájaikat s fel-fel állnak a dombokra s ha gyanús
 et látnak, azonnal fellármázzák az egész törzsüket. Ily
 hol tovább tanyáznak, csoportokban építik kunyhóikat.
 ók — gurgi — köralakúak, faágakból készített ivelt
 2—3 méter magassággal, oldalát és tetejét nejeik által font
 nyel borítják be, e gyékényeket gyakran fahéjból fonják,
 n, hogy a víz nem hatol rajta át. A gurgik elhelyezése ha-
 fokföldi kasserek kraljához. A középén elkerített tágas
 annak az állatok, e körül körben a kunyhók, többnyire
 s az egész telepet száraz túskebokrokból készített sövény
 kaput egy rakás akácgyaly képezi. Ilyen a r er vagyis
 álu.

ereken kívül vannak néhol kisebb telepek is, az ugy-
 s szeribák. Ezek 2—3 kunyhóból állnak s az oroszlanok
 dok ellen szintén száraz bokrokkal vannak elkerítve. A
 Gan-Libach hegyek lejtőin szétszórva sok ilyen szeriba
 melyek az év nagy részében lakatlanok s az utazóknak
 rakran jó szolgálatot tesznek. Némelyik valódi erődöt
 enges itt olyat is látott, a mely három sorban 3—3 méter
 övénynyel volt körülvéve.*

örzsfőnökök nem korlátlan uralkodók. Némelyiknek állandó
 e van ugyan, de idejét többnyire a mezőn tölti az idősebb
 kel ide-oda vándorolva, hogy a peres ügyeket intézze.
 b ügyekben az összes családfők gyűlése intézkedik, melyet
 magánálló nagy fák alatt szoktak tartani.

ép a szabad szomáliak és szolgák osztályára oszlik. A
 — achdam — amazoktól elkülönített kasztot képeznek
 alosztályra szakadnak, u. m. a) tumalod-ok, kik
 esterséget üznek s a törzsnek, melynek szolgálói, birósága
 nak s annak adót fizetnek; b) rámi-k, gazella-, antilop-
 vadászok, kiknek egyedüli fegyverök a nyíl, melynek
 gyakran mérges nedvvel kenik be; c) yibir-ek, a szomáli-
 ái, kiket a szabad ember tisztátlannak tart s házába be
 d, kiket még a többi szolgakasztok is megvetnek s ha
 kívül enni-inni adtak nekik, utánuk az edényt gondosan

etermann Mitteil. 1884. 408. Ausland. 1883. 613. Bulletin de la
 eogr. Paris 1857. 342. Földrajzi Közl. 1886. 146—149. Revoil utazása.

megmossák; a yibir foglalkozása koldulás, kuruzslás, szemfényvesztés és pénzért való tánczolás.* — E szolgák fölött állnak a szabad szomáliak, kik magukat a világ első népének tartják.

A szomáli férfiak ruhája 4 rőf széles, 8 rőf hosszú gyapjú lepedő, melylyel magukat különböző módon betakarják, s a derekukon övvel megkötve a lábikráig ránczokban bocsátják. Fejük fedetlen, lábukon sarut hordanak. Karjaik valamint a mell és hát egy része többnyire meztelenek. A nők gyapotvászonból készített szoknyát viselnek, mely gazdagon ránczolja majdnem bokáig ér. Felső testüket gyapotkendő fedi, mely a bal vállig keresztben a jobb csipőig lebocsátva s a derékon kék gyapjú övvel megerősítve, a mell és hát egy részét meztelen hagyja. Karjaik a vállig fedetlenek. Az asszonyok kék turbánt hordanak. A lányok ruhája ugyanilyen, csak a turbán hiányzik. Általában mezítláb járnak. Szeretik az ezüst ékszereket. Az aranygyűrű ismeretlen, hanem a fülbevalók, színes üveggyöngyből készített nyaklánczok, karpereczek, ezüstgyűrűk, bokaszalagok, vatosak, sőt ezen ékszereket a férfiak is viselik.** Sajátságos a szomáliak hajgondozása, mi abból áll, hogy időnkint fejüket meszes iszappal bekenik s ezt pár napig száradni hagyván, lemosva s aztán hajukat bekenik gij-jal (bárányszir). Ez eljárás a hajat ruganyossá teszi s annak veres-barna színt ad s szerintő a fejbőrt erősíti s hűsíti.

Főélelmiszerek barmaik húsa és teje, ezenkívül rizs, datoly és durra, miből pépet készítenek. Baromfiakat a nomádok miatt nem tartanak. Gyöngytyúk, vadtyúk és más ehető madarak nagy számmal vannak földeiken, de ezek húsát, sőt még az edény is a melyben valaki ilyet főzött, tisztátalannak tartják. A strucc és vaddisznó húsát sem eszik meg, a strucznak csak a zsírt használják hideglelés ellen. Azonban az a ch d a m o k nem válogatósak, mint a szabad szomáliak. Sőt fűszert ritkán használnak, a kávé s a szeszes italokat nem szeretik. Tevéjük kellemes édes ízű. Rövid szőrű juhaik és kecskéik sok tejet adnak, miből jó vajot készítenek, azonban a sajtot nem ismerik. Különgondot fordít a szomáli a lótenyésztésre; a jó háta s ló főbb keségét képezi.

* James szerint e kasztok a jóval beljebb lakó szomáliaknál is vannak, nevezetesen Buraóban vannak: t o m a l - o k = kovácsok, m i d g a = mérges nyílú vadászok és e b i r - e k = bőrkészítők.

** L'Esplorazione Commerciale. Milano. 1886. 128.

Jellemvonása a szomálinak a nagy bátorság s az érzékeny, mely a legkisebb jogtalanságot és sértést sem tűri. A nem fél, kegyetlen, szívtelen, a testvéri szeretetet nem. A gyilkolás és rablás nem bűn, sőt az nyitja meg a somot. A vérbosszú egész a végletekig megy. Ha egy megöletett, ennek törzse nem nyugszik addig, míg egy szit, vagy habr-anált meg nem ölt. A gyilkolás végrehaj- endesen a látogatott forrásokat választják, hol lesbe állnak en törzsbeliekre. Ilyen p. o. B i a - k a b o b a, a Zejla-havasi én, melynek vidékén lakó ejszak közt az ölési szenvedély y, hogy az atya csak oly férfhoz adja leányát nőül, ki alább 4 ellenséget leölt. A ki már egy ellenséget leölt, llat szúr hajába s lándzsája hüvelyét fényes drótygyűrűvel e. A férfi értéke a gyilkolás számától függ. Ha valamely gjai a másik területén utazó karavánt kirabolják, vagy at engedély nélkül annak földén legeltetik, ebből rendszeren származik. Nemcsak a különböző törzsek, hanem az egy e tartozó nemzetségek is gyakori háborúban állnak egy melyek miatt néha a parti vásárok is elmaradnak. Fegy- k: a jobb oldalon nagy törkés, a bal vállon lándzsa, a bal- aizs. A lőfegyvert csak látásból ismerik. A karavánokat megtámadják. Éjjeli támadáskor előbb a sátrakat kövekkel kal szétrombolják, azután lándzsáikkal ölik le áldozataikat. ran nappal is megtámadják az utazókat s ilyenkor a uczkákkal fedett helyeken rejtőznek el, honnan hirtelen k. E miatt az éjjeli táborozásnál s általában utazásnál fegyelem és nagy óvatosság szükséges. Éjszaka az öröknek ébren kell lenniök. A nyugalom kezdete lövés által jelez- ely után a táborhoz senkit sem szabad közel bocsátani. trófák, melyek a Szomáli-földön már több expeditiót értek, re a kellő óvatosság hiánya miatt történtek.

Arab befolyás legfontosabb következménye az, hogy a szomá- ették az izlamot, mely azonban, mint Afrika más vidékein, s ki van forgatva eredeti jellegéből s az ősi pogány vallás nyaival van keverve. Kezdetleges mecseteket csak a parti ben lehet találni, a belső vidéken csak imahelyek vannak, egy törzshöz tartozók imádkozni s áldozni járnak. Egy tal bekerített kör, vagy kerülek alakú terület, melynek 9—10 méter, ennek közepén kőtuskókból összerakott, er magas oltár, melyen ősi pogány szokás szerint juhokat

szoktak áldozni, ennyiből áll a pusztai imahely, a természet szerű gyermekének minden gyarlósága mellett is megható templom.

Iskoláik nincsenek. Vannak köztük papok — vodádók. A férfiaknak összes tudománya a Kórán egyes részeinek s az imák megismerésének értelmében áll. A fiúk este a tűz mellett tanulják az imákat és énekeket, a leányok azonban csak annyit tudnak vallásukból, amennyit játékközben a fiúktól elsajátítanak. Nagyon babonások. Borostyánkő és másféle amulettek nagy szerepet játszanak. Bőjtnapokat tartanak, de más tekintetben ünnepek és hétköznap közti különbséget nem ismerik. Éveiket a tél kezdésétől számítják s 5 évszakra és 12 hónapra osztják. Az istenek ítélet divatozik náluk tüzes vas- és forró-víz próbával. Rendszeres írást nem ismernek, de az írásnak kezdete feltalálható. Állataik közül főleg tevéiket különböző jelekkel bélyegzik, az iparczikkekre s írásművekre is vésnek bizonyos jeleket. Ha valamely legelő eltávoznak s erről törzsrokonokat tudósítani akarják, akkor a magán álló fára vagy a sziklára tevébélyegyet vagy másféle sajátos jegyeket vésnek, melyeknek irányáról megtudható, hogy merre mentek. E jelek közt soknak himjaritikus alakja van, ezekről tanuskodik, hogy azokat a jemeni és hadramauti arabok kölcsönözték, kiknél a durva, egyenes oszlopszerű jelekből álló himjaritikus írás Mohammed fellépése előtt használatban volt. De vannak másféle jegyeik is. Menges 1884-ben a Golisz hegy vidékén vagy százféle különböző jegyet látott a sziklafalakon, melyek körök, pontok s különbözően elhelyezett vonalak voltak.

A szomáli ifjak 18—20 éves korukban nőülnek; a leányok néha már 12 éves korában férjhez megy. A vőlegény menyasszonyát ennek atyjától megveszi s ha az árát — mi rendszerint barmokkal fizetendő — nem tudja megadni, rabol, míg be nem szerzi, vagy végső esetben elrabolja a leányt. Az esküvő mohammedanisztantartás szerint, tánczczal összekötött ünnepélylyel történik. Testvérek és unokatestvérek nem kelhetnek egybe. A férfi annyit nőt vehet, a mennyit akar, de a leggazdagabbnak sincsen négyenél több. A nő végez a háznál minden munkát s inkább rabol, mint szolgál, elválást soha sem kérhet, férje által barmokkal mikor elűzhető s özvegységre jutva csak férje valamelyik rokonához mehet nőül. A gyermeknevelés kezdetleges.

A halottat vászonba takarva eltemetik s a sirt különböző módon megjelölik. A férfi sírjára egy magas követ tesznek s körül annyi követ raknak le, a hány embert az illető megö-

síron 10—14 kő is látható. A sírdombot kődarabokkal köralakú udvar veszi körül, ehez gyakran kövekkel jelzett szentélyzet, melynek egy fülkéjébe kőlapot fektetnek le, a rottal koronként meggyújtani szokott áldozati tűz számára. A az arra járó szomáliak is rendszerint némi adományt a halott részére. Legjobban szeretnek a karavánutak azok közelében található kiemelkedő pontokon temetőkből a szomáli sírok — gabrigi — a karavánoknak mutatóul szolgálnak.

A szomáliak származásáról szóló hagyományok az izlam jellegével bírnak. Noé fia Tir-Daremallefel volt a félsziget ura, kinek utódai nagyon elszaporodván, egy részök nyugatra a tenger felé vándorolt. A tir törzsek egyik nevezetes régi törzse a Berri, kinek régi törvénye, a Herki-Berri, Raszra a danakilok földéig még ma is emlegettetik.

Az arabok és Arábia közelsége nagy befolyással bírt a félsziget történetére. A persák itteni uralmáról, mely talán a Kr. u. ötödik században kezdődött s a Szasszanidák hanyatlásáig, vagyis Mohamed próféta születéséig tarthatott. régi sírok, város és várromok, vízvezetők s sziklába vésett víztartó medenczék maradványai láthatók. Arab kereskedők a közeli Jemen és Hadramautból gyakran látogatták a Szomáli partokat, de az első nagyobb arab hadjárat a félsziget felé a hagyomány szerint a Hedsra után 200 évvel történt. Ezen időben a mekkai Darod csudálatos módon a félszigetre vándorolt.

Azon körülményből, hogy a szomáliak két harmada a Darod csapatjának, Darod atyját, Izmaelt pedig védszentjének tekintik, lehet sejtetni, hogy itt egy nagyobb mérvű s az izlam vallás terjedésével összekötött arab invasióval van dolgunk. Valamint a mekkai arabok folyvást küzdelemben állottak a keresztyénekekkel, kiknek minden állandóan új hitsorsosokat nyertek segélyül a szomszéd országokból: épúgy a Szomáli föld arabjai is heves harcokat folytattak a pogány őslakókkal, miközben Arábiából gyakran új csapatok jöttek segélyökre. Ilyen lehetett az a csapat is, melyet a mekkai Abd-Allah-Achmet, kitől az ejszak származtatják magukat, hozott a félszigetre, Darod után vagy 200 év múlva. Ezeken kívül a mekkai arabok sok arab bevándorlóról tesz említést, kik hajótörés következtében jutottak a Szomáli partokra. Ezen letelepülők maradványait a mekkai arabok műveltségüket s némely maradványok csakugyan a mekkai araboktól származtatják, hogy a jelenleg kizárólag nomádok által lakott félszigetnek egykor állandó lakosai is voltak, kik földművelésből éltek.

veléssel foglalkoztak. Peyton említést tesz egy régi város romjairól, melyet a Hararból Berberába vezető úton a Marartól éjszakai távozásban a Duger patak torkolatánál látott. Menges a Golisz-hegyen egy 1350 méter magas feltérségen nagy kiterjedésű építményromokat talált, melyek a terület után ítélve legalább is 6—7 századakkal biró városra vallanak. A romok közt kivehetők valamilyen egy mecsetnek alapfalai. Haggemacher is látott ilyen körömszerű romokat Golisztól dél felé a Gudki hegyen.*

II.

Harar felé a tengerparttól két főkaravánút vezet, az egyik Zejlától, a másik Berberától indul ki. A zejlai rövidebb; Hunter szerint 294 kilométer, melyre 83 órai utazás szükséges, melyet 13 állomásra osztanak be. A rendelkezésre álló eszközökkel a teher szállítmány szerint 7—15 nap szükséges az utazáshoz, gyorsított menetben 6 nap is elég. Az utazók Zejlában mind a Zejlától, mind a Berberától fogadnak a tekintélyesebb partlakók közül, ennek közvetítésével tevéket bérelnek. Az abban gondoskodó utazók személye- és vagyonáról, ő választja a pihenő helyeket, az úton rendet tart, ügyel a pakolásra, közbenjáró az utazók szükségletei között. Ő fogadja a tevehajcsárokat, a szababakat, a katonákat, kik a pakolást és a tüzelőfa beszerzését végzik, a vízszállító asszonyokat. A szolgaszemélyzet megszabott díjért élmezésül naponta két marok rizst és kevés gijt kap (az ebben a díjben az abban fizetése minden tevé után egy Mária-tallér. A költségek felét az abban előre kapja, hogy Zejlában a szükségeseket beszerezhesse. Zejlától Dsaldesszáig az éjszakai, innen Hararig a galla nole-k monopolizálják a karaván-szállítást.

Dsaldessza a parttól valami 220 kilométernyire az É. sz. 90° K. H. 42° 30' alatt, a tenger színe felett 1196 méter magasságban a harari és soai közlekedési vonal csomópontjában fekszik, benne fallal körülvett karavánszeráj, több raktár a soai és harari kereskedők számára s egy kaszárnya, melyet az egyiptomiak építtettek. Itt van az éjszakai főnöknek Ugasz-Roble-nak kraalja. Van tágas piacza, mely a délutáni órákban elég élénk. A pia-

* A somáli nép leírása a következő források után: Haggemacher 25—42. Petermann Mitteil. 1885: 375—384. 1886: 65—67. 1884: 401—402. 1885: 449—459. L'Esplorazione Commerciale Milano 1886. 128 Bolletino Sezione stb Firenze. 1886: 13. Burton az i. h. 337—350. lap.

épületeken kívül 200 kunyhó veszi körül, melyekben 1500 szomáli és galla lakos volt.

Utazás a parttól Dsaldesszáig legnagyobb részben arányosnak mondható. Főbaja az, hogy jó víz csak kevés lehet. Azonban Dsaldesszától a Halacahavia hegyen át 63 m. magas egoi hágóig az út rendkívüli rossz és itt sok helyen a chor vizében kell felfelé gázolni s az nagy veszélyek között kézen kell vezetni. Ez az ügy-galla kapu, melyet a gallák szándékosan rossz hagynak, attól félve, hogy ha javítanák, az által a díj lepadna s az idegen hódítás megkönnyítenék. Lassanként ereszkedik az út Harar felé s az előbbinél b.

Hararai útvonal hossza 460 kilométer, melynek megjárás 7 órai utazás (tevéen) szükséges, vagyis 16—20 napi idő. Utazás éjszak-keletkeletről délnyugat-nyugatra tart. Előbb Malgodig a Szahelen, majd köves síkságon kell haladni. Utazás 40 kilométernyire, aztán a 127 kilométernyire fekvő Hararig sok helyt igen nehéz az út a sziklás völgyek, meredek hegyek miatt. Innen Garabosszáig a Marar fenszántól visz az út, hol 5—6 napi járó földön a száraz földön egy csepp víz sem található. Ez az egész vonal legrosszabb része s ha lehetséges volna ezt éjszakai irányú eltéréssel megkerülni akkor a soai és harari kereskedelem Zejla helyett Hararba felé irányulna ezen kikötő előnyös volta miatt. Utazásától egész Hararig mindenütt hegyes és terhes az út, minden állomáson bőven van; ezen 130—135 kilométeres vonalnak majdnem a közepén van a Konkuda hegyén átívó uaraseja-i hágó honnan lassanként az Ererba felé végre egy meredek lejtőn Hararba visz az út.

Utazás első látvány az utazókra nézve, midőn a tengerparttól Hararig gyakran 2—3 hétig tartó fáradságos utazás után Hararig pillantják. Eddig csak sivatagokat, nomád pásztorok s rangolt fensikokat és a galla hegyek között néhány kertet láttak s most egyszerre, mint egy varázsütésre az egész hegyek között egy kőfallal kerített nagy város tűnik fel előtt.*

Az út nevét sokféleképen írták s írják mai nap is. E század

Revue internationale 1886. 507. Bolletino della Societa Geographica
: 62—64.

első harmadában Hurhur, később Hurrur, Hurrar és Härrär fordult elő a földrajzokban, mely hibás elnevezések Burton is divatban maradtak, pedig már ő helyesen Hararnak írta dey szerint »Harar« szomáli nyelven mélységet jelent nevet egy utazó adta volna a városnak, ki azt Zejlából jövő magas hegy közt pillantotta meg. De minthogy Afrikában utazók figyelmét nem annyira a hegyek, mint inkább a kötik le, valószínűbb hogy a város az alatta folyó Erer Arar-tól kölcsönözte a nevét. Az abessziniaiak »Ararge«-nak Arar melletti földnek nevezték, míg a szomáliak és »Athari«-nak, vagy hosszú hegygerincznek hívják. Harar gránit hegy hátának legnagyobb részén terül el az K. H. 42° 2' É. Sz. 9° 23' alatt. * Határai éjszakon az Eerbe ömlő Nugu chor szakadékvölgye, keleten a tágas Erervölgy, délen a hegyről lesiető Mohokka vagy Mokaka-chor s nyugat és északnyugat felé a Hakim és Abu-bákr-hegyek, melyek közül a 2565 m., az utóbbi körülbelül 2500 m. magas. A Harar tulajdonképen az Abu-bákr és Hákim keleti nyulványainak csatlósulásából származik s ott, hol a két ág egyesül, széles síkságot képez, melyen az emir rezidenciája van. A hegynek valóságos városnak is legmagasabb pontja 1885 méter magasan fekszik Aden öböl felett.

A város őskori hagyományai, úgy látszik, az izlam befektetése alatt jöttek létre. Midőn Isten elhatározta a bűnös emberek kiirtását, megparancsolta Ebadirnak, az egyedül erényes embernek, hogy családjával a legmagasabb hegyre menjen, s ott várja meg az özönvíz végét. Így menekült meg e vidék Noéja, ki azt a hegytetőre letelepedett s még több száz évig élt és uralkodott. Róla a földet még most is Bender-el-Ebadirnak (Ebadir földje) nevezik. Mellőzve a további hagyományokat, mellőzve azon hypotézist, mely szerint a Harar vidéki romokban talán az indó-éurópai népcsalád nagy nyugati vándorlása alkalmával a főiránytól nyugatra délnyugat felé eltérő néptöredékek őscivilizációja lappan fel fogadhatónak látszik, Cecchi és Paulitschke azon véleményét, mely szerint a harari műveltség abessziniai származású s a város is abesszinai telepítvény. Mikor alapítottatott Harar, bizonyosan meghatározni nem lehet, azonban az axumi feliratok

* Paulitschke szerint Pet. Mitt. 472. Hunter és Cecchi meghatározása ettől némileg eltér.

ogy ez a vidék az ejsza és aruzsi népekkel együtt már második században és pedig a legvalószínűbben 127-ben da király alatt, az abessziniaiak birtokába jutott * s az axumi királyság egészen a hetedik századik megatalmát, valószínű hogy az abessziniai befolyás sokáig t Harar környékén.

ez a vidék valaha a mostaninál fényesebb sorssal tt, arról eléggé tanuskodnak az utazók által meglátogak. Így Harartól délre, Ráko galla község mellett egy i város romjai láthatók, melyek között nagy kőgúlak s zezkakövekből épített sarkophagformájú sírüregek emelég feltűnőbbek azon romok, melyek a Bia-Voraba-chor evernek. Itt előbb egy fürdőnek maradványai láthatók rtján, majd az úgynevezett »Bia-Voraba« következik, ok több mint 5 négyzet kilométernyi területet boritatt tehát egy nagy város volt, sokkal nagyobb a mai A várost környező kőfal még sok helyen 1—2 méter an fennáll s kivehetők a tornyos kapu s a székhelyet yai is. Ezeken kívül még sok város romjai láthatók e ylenek: Bia-Kamona, Burka-Mite, Bulolo, Bia-Ibrahim, a-Midagan, melyeket a hagyomány az abissziniai korkeinek tart.

bb a gallák és arabok elszakították az axumi birodarészeit s ekkor Harar és vidéke a mohammedán bekerült. Ezen korban pusztulhattak el az említett abissrosok is, és pedig nem a műveltségre fogékony arab, vad és harcziás galla nép, Hararnak még napjainkban ellensége, végezte a rombolás művét. A Szomáli féltaki része eleinte a nagy-arab birodalom kiegészítő tett, később azonban a bagdadi khalifák korában, mint y itt is független tartomány jött létre, az u. n. A delság, melynek székhelye előbb a tengerparti Zejla, a t támadó fellépése után pedig Harar lett. Ez a körülöbbs jelentőséget adott a városnak, mely most egy s ország politikai központja lett. Legnagyobb virágzásdett Harar a híres Nur emir alatt, kinek halála után rossz kormányzat és belviszályok miatt mindinkább

hanyatlásnak indult s a harcias gallák által területének részétől megfosztatott.

Hogy Harar valóban abissziniai telep, azt eléggé mutatja az, hogy lakossága — az u. n. hararin — fizikai tekintetben abissziniához áll legközelebb, ámbár nagyban és egészben ma külön rassznak tekinthető, a mely életmód, viselet pedig nyelvre nézve az abissziniai-, arab-, szomáli- és galla nyelvek különböző. A hararinok nyelve a ma már kihalt s csak a galla sok által értett, de Éjszak-Abissziniában egykor divatozó nyelvnek a lánynyelve; a geez nyelv pedig a még most is élő nyelvvel együtt a dél-sémi családhoz tartozó ó-aethiopi származéka. A hararin nyelvre nagy hatást gyakorolt az arab, míg a szomáli és galla nyelvekből való kölcsönzés csak a legutóbbi időkben mérvben történt. Az újabb időkben az arab nyelv a városban nagyon háttérbe szorította, annyira, hogy ma a köztérek és előkelőbb körökben többnyire arabul beszélnek. Ezeket a köröket beszélnek Hararban galla és szomáli nyelven is. Így tehát a város lakossága nagyon vegyes, de mindamellett is elég nagy tömeget képez, minek oka az, hogy az egész terület egy része — a legszigorúbb formájú izlam — köti össze.

Harar 1875-ig független országot képezett. Ekkori ura Mohammed volt, kinek tényleges uralma már csak a főváros terjedt ki. Ez időtájban az egyptomi khedive a szultántól a Berberát hűbérül kapván, elhatározta a belső vidékek hódítását is, mi okból Reduan pasát 2000 emberrel küldte ellen. A különben is népszerűtlen emir nagyon csekély ellenást volt képes kifejteni, s ő maga egy basi-bozuk által megöltén, a város egyptomi uralom alá jutott. Ezután az új harar Harar környékét is elfoglalták s így uraivá lettek egy körűl 45,000 lakossal bíró területnek, melyet 4 mudirik-ra — Abaddo, Nanno, Djarszo-Geri — osztottak fel s 5000 egyptomi és darfur-néger katonával tartottak megszállva. De az új harar a harariakra nem volt valami jótékony. B. Müller, ki 1881-járt itt és az olasz Pietro Sacconi, ki ez időben itt a viszonyú dolgokat írnak a város és tartomány ekkori viszonyairól.* Azonban egy tekintetben mégis javulás történt, nevezetesen a karaván-utak főbb állomásain mindenfelé egyptomi csapatok állítottak fel, miáltal a közlekedés Harar és a tengert között biztosított.

* Globus 1884. 46 : 158 és 1883. 43 : 129. 239.

szudáni lázadás az egyiptomi kormány hódító kedvét na-
 ütötte. A mádi ellen küldött csapatok helyére újakat
 deltába szállítani s végre a khedive engedett az angol
 sürgetésének s 1884. végén arra határozta magát, hogy
 , melynek birtoklása eddig is nagy áldozatba került,
 csapatait. A kiűrités gyorsan befejeztetett s 1885. tava-
 duan pasa kormányzó is elhagyta Harart. Az egyiptomi
 onultával az európai bevándorlók a gallák támadásától
 agyták a várost s részint Berberába, részint Zejlába me-
 . Az utolsó kivonuló európai karavánnal, mely több ezer
 dő állattal utazott, Paulitschke 1885. január végén talál-
 ejlától 50 kilométernyire. 1885 februárban már csak 16
 maradt Hararban.

közben az angol kormány Hararban előkészítette az új
 rot s meghatalmazottja, Peyton által 1885 májusban ün-
 en beiktatta az emiri méltóságba Abdallah herceze-
 1875-ben meggyilkolt Mohamed emir fiát. Ezóta Harar
 ggetlen tartomány s saját emirje alatt benszülöttekből
 mánynyal bír. (Az angolok ezen intézkedése még sokkal
 állapotba juttatta a tartományt).

negyercinzen hosszúkás szabálytalan sokszög alakjában
 ülő várost, melynek területe 500,000 □ méter, 5 méter
 őfal környezi, mely 4 nagyobb és 8 kisebb toronnyal
 erősítve. Harar tehát az európai középkori városok jel-
 bír, csakhogy itt nem a rabló lovagok, hanem a gallák
 lett a falakat építeni. A kőfal több helyen alúl át van
 va, hogy esőzéskor a vízlömeg a minden irányban lej-
 tczákról lefolyhasson. A várostól öt kapú vezet ki, me-
 r Burton idejében is megvoltak, csakhogy más névvel

rar épületei közt legszebbek azok, melyek az egyiptomi
 alatt készültek. Nevezetesen az egyiptomi kormány emel-
 rezidenciát, mely három udvarral bíró modern arab
 szes palota s benne jelenleg az emir lakik. Továbbá az
 i tisztek 90 csinos lakházat építettek szintén arab styl-
 eken kívül az egyiptomi kormány a város belsejében
 araktábor, a falakon kívül pedig egy kórházat és durr-
 at építetett. A város többi épületei nagyon hasonlók
 a milyenek Timbuktuban és Kanóban vannak. Az eme-
 zak száma kevés. Lapos tetejű kőházak kunyhókkal vál-

takoznak. Az alacsonyabb fekvésű külvárosokban csak fa-, és szalmából készített kúpalakú kunyhók találhatók, époly mint a Galla fálvakban. A kőházak rendszerint az itteni gőköből építvék. A rendetlenül egymásra rakott faragatlan kőbokat gerendázat és laza okker-agyag köti össze, mely a lejtása alatt kemény és összeálló lesz. A házak rendszeren kicsi négyszegletesek, s ablakaik nem az utcára, hanem az udvarra nyílnak. Durva gerendákból összetákoltt kapuk vezetnek a többi kis udvarra, melynek háttérében a lakóház van elkülönített és női osztálylyal. A terrasszos háztetők az esővíz összegyűjtésére szolgálnak, mely innen az udvaron levő czisztarnába vezet. Az egész városban csak két izléstelen mecset van egy-egy mellel, melyek a lelapuló házak közül óriásilag kiemelkednek a városnak messziről sajtáságos kinézését adnak. A város központja a rezidenczia képezi, melynek teréről futnak a főutczák délre a Bab-esz-Szalam és délre a Bab-el-Hákim kapuk felé. A főutczák mellett van a nagy bazár és a piac (Sug). A főutczák mellett nyílnak a mellékutczák, többnyire egyközűen futva a kőfalak mellett. Ezek tulajdonképen nem egyebek, mint a lerohanó víztömeg által kimosott nagy csatornák, sokhelyt lépcsőzetesen, meredeken emelkedve s számtalan gránittuskóval beszőrva, melyeken mindenütt lettek is emberek és állatok járnak. A főutak is görbék, piszkosok s rendetlenek, a mellékutczáknál jóval szélesebbek, de a járhatóságot illeti, azoktól nem igen különböznek. A város tisztaságát fokozza azon körülmény, hogy kertek nincsenek benne, csak imitt-amott van egy-egy fa. Annál szebb azonban a város környéke. Közvetlen a falak alatt pompás banán és kávékertetek portosulnak, melyek a Hakim- és Abu-bákr hegyek lejtőit, a várost határoló chorok partjait és az Erer völgyét mindenütt borítják s ha a kávébokrok virágzanak, Harar valódi lilion szorúval van körülvéve s tájképe leirhatlan bájjal bír.

Harar lakóinak számát Burton 10,000-re becsülte, ez a szám akkor sem felelhetett meg a valóságnak. Jelenleg a lakosság létszáma az egyiptomi hivatalos adatok szerint 36—38,000 lehet, kik 4500 házban s néhány száz kunyhóban laknak. Közülük 12—13,000 valódi hararin, a többiek gallák, szomáliak, varák, csekélyebb számmal arabok, törökök, görögök, hinduk és szírak. A nők száma aránytalanul nagy, nevezetesen a lakosság két harmada nőnemű, minek oka a rabszolgaságban keresendő.

A harari népet némely olasz író az utóbbi időben igen s

tünteti föl, kegyetlenséggel s az idegenek elleni fanatikus el vádolja. Ez állhat jelenleg az emir környezetére, de népre nem. Burton, Cecchi és Paulitschke a harariakat nyájas természetűeknek mondják, kik az idegenekkel barátkoznak, irántuk udvariasak, habár nem mindég is. Kiemelendő jellemvonása a férfiaknak az, hogy a muzmánoktól eltérőleg nejeik iránt tisztelettel s előzékenységgel viseltetnek s a háztartásban nekik engedik át az irányítást. Különben a harari nők meg is érdemlik férjeik tiszteletért munkásak és gondosak. Vallására nézve a nép szigorú és fanatikus, de ha nem izgattatik, a keresztyének és pogányok iránt türelmet mutat s a közte lakó külföldi kereskedőkkel együtt él, sőt a keresztyén missionariusokat is eltűri. Hogy tekintetben változás állott be, az nem a népnek, hanem a kormányra befolyásra politikai és különösen kereskedelmi szemféltékenységgel viseltető emir kormányának tudható be. A harariak öltözete egyszerű, mondhatni szegényes. A férfiak álló hosszú tógaféléit — tob — hordanak, melyet a derékon egy vászonnöv tart össze, lábukat durva sarú, fejüket fehér kópca borítja. Az asszonyok ruhája sötét színű hosszú ujjú, melynek felső részét elől és hátul skarlátveres háromszögletű takarja s ez egyszerű toilettet a derékon fehér vászonnal szorítja. Mellök és karjaik fedetlenek s többnyire meztelenek. Hajukat a fülök mögé két kerek csomóba fonják. A nők fejüket fekete atlasz szalaggal s fejüket kék gyapot kendővel fedik. Fátyolt nem hordanak. A lányok öltözéke épolyan egyszerű, mint az asszonyoké, csak hogy fejük fedetlen s ünnepélyes alkalmakkor a sötét szoknyára élénk vörös színűt öltenek. A nők kezükön ezüst hajtűket, üvegyöngy- vagy korall-nyaklánczokat hordanak, aranyból, sárgaréz-ből, szaruból vagy néha fából készített öregeket s ujjaikon gyűrűket hordanak. A harariak fő italok a durrha, melyből kenyeret és pépet készítenek, a kenyér és a kávé. Bódító italaik a tej, durrhából és kávéból készített méhserféle és az ennél sokkal erősebb fars hűtésre alkalmas durrhából készített ser. Ezeket nemcsak a férfiak, hanem a nők is szeretik s e tekintetben különböznek a szomáliaktól, kik a fars hűtésre alkalmas italoktól undorodnak. Kedvencz narkotikus bagónövények a khat (latha edulis), melynek különböző fajtáit a kapukon a piacon árulják. Ez 'adja nekik a napi foglalkozáshoz szükséges élénkséget. Ha a harari férfi nem kaphat jó katót,

egész napra el van rontva a kedve. A kat-bagózás a nők divatos.

Az újabb időben Harar kereskedelme hanyatlott. A södel-abiszsiniai kereskedés jelentékeny része, mely az előtt Harar birta súlypontját, rövidebb uton a Tedsura-öbölnöz, sőt kéteve Berbera felé vonult, hanem azért a város a magában is jelentékeny tartománynak s a közvetlen szomszédságában tan galla és szomáli törzseken kívül a távolabbi itu, ennia, a r galláknak és ogadeni szomáliaknak még ma is fő kereske emporiuma. Sokan igen fényes jövőt jósolnak Harar keresk mének, azonban míg a parthoz vezető út a mostani kezdé állapotban marad, míg a kereskedőknek folyvást remegniök életök és vagyonuk miatt, addig a javulás nem remélhető.

A tengerpart felől Hararba a főbb beviteli cikkek zsi gyapot-kelmék, üveg és üvegyöngyök, fémsodronyok, tov csekélyebb mennyiségben szappan, gyufa, dohány, viasz. E sz az európai iparcikkek itt nagy piacot nem találhatnak s a reskedők az importon kívül nagyobb mértékben az exporttal lalkoznak.

A part felé legfontosabb kiviteli cikkek a kávé, áll és elefántcsont, a kávé többnyire az itu-galláktól, részben p Harar tartományból kerül ki. Aratása október közepén va ettől kezdve február elejéig mindennap érkeznek a kávész mányok Hararba. A szállítást vagy maguk a termelők, va vidéki kis kereskedők eszközlik. Rendesen egy d a b u l é — r szögletű bőrzsák — képez egy öszvérterhet, melynek súlya 4 fr --- 64 kilogramm. A mondott idő alatt átlag 1000 kilogr kávé érkezik a városba naponként, mely összeg, valamint a h termés jelentékeny része is a tengerentúli exportra van sz. Az évi kivitel 2000 quintalra tehető (1000 métermázsa), a föld más nagy kávépiacjaihoz viszonyítva, nagyon csekély ö get képez.

Midőn a kávészállítás bevégződött, kezdődik a bőröké, lyeket a belső vidékekről nagy mennyiségben hoznak be elefántcsont kereskedés az újabb időben alább szállt. Ez kívül strucztoll, tömjén és myrrha, gummi, cserző és festő gok a jelentékenyebb kiviteli cikkek.

A nagy kereskedés leginkább idegenek — görögök, ar hinduk, olaszok — kezében van. Az európai cikkekkel főleg kereskedők üzérkednek. Azonban az újabb időben az em

ek iránt, kik az egyiptomi uralom idejében telepedtek be, egyes indulattal viseltetik s a benszülötteket pártfogolja.

A kapukat rendszeren reggel 6 órakor nyitják fel, midőn be-
 lak a már napkelte előtt ott várakozó gallák. A kapuknál
 nek a vámhivatalnokok, kik a behozott árukért a kiszabott
 beszedik. A vásár legélénkebb délután 3 órakor s 5—6
 tart. Ekkor be kell fejezni az üzletet, mivel közeleg a ka-
 s ideje. A gallák lassanként elhagyják a várost, a harari
 edig festői csoportokban sietnek a kívül fekvő kutakhoz
 Majd megjelennek az örök s háromszori kiáltással jelt
 a künnmaradtaknak, bezárják a kapukat s a kulcsokat az
 z viszik. Alkonyodás után az utcán és tereken nem szabad
 az éji rendet lándzsákkal és késekkel fegyverzett örök
 fel. Este 9 órakor teljes a nyugalom és az éji csendet
 minaretekben örökdő muezzinek éneke s a fal lyukain a
 a belopódzó hiénák üvöltése zavarja.

A kereskedést nemcsak a fővárosban, hanem a vidéki galla
 ekkben is űzik. Sok községben található makallák
 galla bazárok. Ilyen a fiambiroi, Harartól keletre, az
 i és bubassai, Harartól délre és mások. A bubassai
 ában nagyon élénk a durra-kereskedés; innen veszik e
 t az ennia és ogaden népek.

A kereskedés részint csere utján, részint készpénzzel tör-
 Forgalomban van a M. Terézia tallér, az egyiptomi piaszter
 néa, a török megidie. A régi emireknek külön pénzök
 mely az egyiptomi uralom alatt kiment a használatból. A
 ni emir új belföldi pénzt veretett, melylyel a többieket ki-
 szorítani.

Harar földje agyagos és kvarczos terület vulkanikus törme-
 vegyítve. Éghajlatánál fogva, melyről fentebb már szó volt,
 as a déleuropai és sok subtropikus növények termesztésére.
 szőlő kétszer gyümölcsözik itt egy év alatt; az őszi barack
 nap alatt két termést ad. A kis tartomány hosszúkas sza-
 an sokszög alakjával bir, melynek hossza keletről nyugatra
 Tapan folyótól a Burka folyóig 170, szélessége éjszokról
 Artutól Bia-Vorabáig 120 kilométer. E legfőlebb 20,000 □
 ternyi nagyságú vidék minden oldalról nomád szomáliak
 ik által lakott fensikokkal s részben sivatagokkal környezve,
 nek egyik legragyogóbb oázisát képezi s talaja,- kedvező
 ta- és esőzési viszonyainál fogva a földmivelésre nagyon

alkalmas. Hogy mennyire virágzik itt a földmivelés, arról elégtanuskodnak az utazók jegyzetei. A szorgalmas gallák nem a völgyeket és fensikokat, hanem az alpesi vidék terraszai valódi kertekké varázsolják. Meglepi a látvány azokat, ki Dsaldesszától Hararba vivő hegyi úton haladnak. Itt a mély szakaszon a völgyek fölött szédítő magasságban emelkedő terraszokon gyönyörű kertek és durruha-ültetvények között számtalan kunyhó látható az út mentében szétszórva. Sok kőteraszra felhordja a gallák a humuszt s így teszi termőképessé. A főváros környéke is igen jól van művelve. Szép rétek és legelők, banán, durruha, gyapot, csukánád-ültetvények, gránátalma és más gyümölcsfák csoportjai vesztel körül a várost minden oldalról s az ezek közt a hegygerincet magasan kiemelkedő Harar úgy tűnik fel messziről, mint valami óriási monumentum, alján koszorúkkal övezve. Bármily irányba tesznek kirándulásokat az utazók a fővárosból, mindenütt meggyőződhetnek az emberi szorgalom és a föld termékenysége. Az Eritréti Amarésa és más patakok völgyében s a hegyek lejtőin egymás mellett érik a rétek-s ültetvény-kertekkel körülvett kis falvak. Sok helyen a kis csatornákkal nedvesítik a földet. A nagy községek száma kevés; a legtöbb falu 20—50 kunyhóból áll. E kis galla-falvak — ganda — alig néhány száz lépésnyire egymástól oly benyomást tehetnek az európaira, mintha nyári időben a magyar alpokon valamelyik tanyákkal megrakott vidékén járna. Innen lehet magyarázni azon első pillanatra valószínűtlennek tetsző körülményt, hogy a tartomány 450,000 lakosa az egyiptomi uralom idejében 12,000 faluban lakott. A ganda (falvak) rendszerint a patakok partjain és a hegylejtők forrásai körül fekszenek; de a tartomány déli és nyugati részein a vízszegény fensikokon is sok a ganda van. Ily helyeken töltéssel kerített s a barmok benyomásától túskebokor-sövénynyel védett nagy vízmedenczéket készítenek, melyekben az esős évszakban a vizet felfogják, hogy a száraz évszakra is legyen. A galla kunyhók — mannaa, vama, mandaa — fából és szalmából vannak készítve, mint a szomáli gurgik. Minden családnak van 1—2 kunyhója s rendszerint 2—3 család lakik egy csoportban s kissé távolabb újra más kunyhó csoport fekszik. Mellettök barmok számára magas kerítéssel körülvett látott fedetlen helyek vannak. A lakóhelyek árnyas fákkal beültetett tér által választvák el egymástól. A kunyhó belseje fonott kővel által két részre osztatik; az első a konyha a tűzhelyvel, ebből nyílik a marhabőrrel bevont lakószoba, melyben a fekhelyek vannak.

ák a fonott kosarakat. űvegeket, anyagedényeket, durrhás
 ot és a durrha-kenyeret, a mi a fõtápszer. Itt fogadja a
 z ő vendégét, kinek ha a forró vajba mártott kenyeret
 ezével dugja a szájába, az a legszívesebb fogadtatás jeléül
 ik. Érdekes a galla falvak rendőri intézménye. Minden
 tt valamely kiemelkedő ponton őr áll, ki gondosan figyel-
 okra, kik a telephez közelednek s ezt kiáltással adja
 a lakosoknak s e jelzés minden új községnél ismételtetik.
 gallákat az utazók a mivelődésre igen fogékonyaknak
 csakhogy előhaladásukra a keresztény vallás fölvétele
 űkséges. Főszínők sötét, kávébarna s e tekintetben a sötét-
 zómáliktól elütnek. A férfiak kicsinyek, vagy középter-
 , széles vállal és erős tagokkal. Nejeik csinosak s szabá-
 taltatúak. A tetoválás dívatban van náluk. A ruházat
 neme gyapotingból áll, a nők ezenkívül hasított bőr-
 is viselnek, a lányok mellüket betakarják, az asszonyok
 hagyják, mint a harariak. Hajukat sisak alakú bűbbá
 k s szeszélyesen fodorítják, mi a gallának daczos kiné-
 . A lányok a fejtetőn sajátságos tonsurát hordanak. A
 ókat, nyakékszereket, gyűrűket szeretik. A férfiak fegy-
 kard, kés, lándzsa és paizs. A galla nyíltszívű, vidám,
 szorgalmas és jóakarátú. A törzsrakont szereti, rabszol-
 em uralkodik nála. Emlékező tehetsége jó. A házi lopást
 tartja s az adott szó szent előtte. Nejeik a tisztaság és
 ant fogékonyak, gyermekeiket is tisztán tartják s jól gon-
 . A földművelés, barom- és méhtenyésztés virágzik a gal-
 de az ipar alacsony fokon áll. Az izlam nagyon terjed
 de még legnagyobb részük pogány. A harari keresztény
 áriusok még eddig kevés eredményt mutattak fel.

harar-vidéki gallák több törzsre oszlanak, ilyenek a
 gyarszo, itu, obóra, meta, ala, abado, nonu és
 törzsek, melyek mindannyian a főváros körül laknak.
 tók itt továbbá a szomáliak és gallák keveredéséből szár-
 félvérűek is, mint p. o, a vorro-omarok Harartól
 életre a Lafto folyó mellett. Végül a Harari-hegység keleti
 a szomáli családhoz tartozó girri, bertirri és ber-
 őrzsek tartózkodnak.

urar tartományban az említett népeken kívül találunk abisz-
 lakosokat is, kiknek falvai argobba-knak neveztetnek,
 különböznek a galla ganda-tól. Ezekben ugyanis abisszi-

melyeknek műértékét, ugylátszik, nem tudják nagyon értécsülni. A költészet iránti fogékonyság megvan náluk. Támulatság közt dalokat zengedeznek; a gyűlölt egyiptomi köellen gúnyverseket költöttek. Nagy híre van Hararnak a medán hagiographiában. Több mohamedán szent van itmetve, nevezetesen Abadil-el-Bekri, Ao-Rahmah, Thavajib, MAbdallah és mások, kiknek sírjait a lakosság folyvást tisztetartja.*

Mint már fentebb is érintve volt. Harar jelenlegi polhelyezete az angol kormány befolyásával jött létre, s ho esemény a diplomatai világot érintetlenül hagyta, csak tulajdonítható, hogy Harar Európától nagyon távol fekszi angol kormánynak nem volt szándéka Harart elfoglalni, m brit világkereskedelem előtt nagyon is alárendelt fontpositió s iparának csekély piacot adhatna. Kereskedelmi tetben elegendőnek tartatott Berbera és Zejla megszállása, Aden élelmezése végett s a zejla-harari út mentében lakó nép főnökének évjáradékkal megnyerése a közlekedés bizto czéljából és Harar jóhajlamának megnyerése azáltal, ha ő ságának megszerzésében mint pártfogó viseltetik. E pá politika még a városnak a gallák elleni biztosítására is kite kedett azáltal, hogy a brit kormány megbízása folytán Pey falakat kijavíttatta, az emir kis hadseregét két ágyúval és Remington-puskával ellátva kiképezte, s csak ezután távoz a városból.

Olasz tudósítások szerint az angol meghatalmazott el zása után a fanatikus hazafiak által körülvelt emir azon legnagyobb önállósággal lépett fel. Az angol zászló sárba tatott, az európaiak temetője feldulatott s az idegen keres mindenféle ellenséges rendszabályokkal zaklattattak. Azon mint Sotiros Konstantin Chrysaeus görög kereskedő lev

* Harar város és tartomány viszonyaira nézve a következő fo voltak irányadók: Burton czikke a »Bulletin de la Société Geographie« Paris 1855. I. 337—362. Paulitschke útirajza P mann. Mitteilungen 1885. 460—472. Le Harar par E. des Ph a »Revue Internationale« Florence 1886. 500—508. és L' Esplorazione Commerciale. Milano. 1886. 152—153. 155. C után. Bolletino della Sezione Fiorentina della So Africana d' Italia. Firenze. 1886. 9—15. (Malfatti). Ezekon kívül genmacher, Hunter, Peyton és másoknak adatai a Peteri Mitteilungen, Ausland és Globus különböző évfolyamaiból.

az emirt kereskedelmi tekintetben hazafias, bár az ide-
 ant igazságtalan szempont vezérelte. Ő ugyanis az idegen
 skedők ellen intézte a támadást, kik az egyiptomi kor-
 att a városi és a karavánkereskedést dominálták s a
 kiskereskedőket háttérbe szorították.

ször is Musaya görög kereskedőt üzte ki, majd az olasz
 ellen fordult, kinek Hararban és Dsaldesszában deponált
 nagy vámot vetett s midőn ez nem használt, kijelentette,
 «en gros» kereskedést nem fogja tűrni s Sacconi két
 csét a városból kitiltotta, őt pedig később elfogatta.
 dőn az emir a Sacconi czéggel ily viszályban volt, jött
 egy nagy olasz expeditió készül Hararba, melynek
 élje Zejlában és Hararban új kereskedelmi házakat ala-
 z a Porro-féle expeditió volt.

Adenben növekedett emir bizonyára ismerte a Vörös-
 parti viszonyokat s jól tudta azt is, hogy az olaszok ott
 vel terjeszkednek s hogy e mozgalmat az angolok irigy
 nézik.

ol expeditiót bizonyára nem mertek volna megtámadni a
 de olaszról lévén szó, jól tudták, hogy a megtorlás
 esetben válik lehetségessé, ha a brit kormány beleegyezik,
 értelmű lenne Zejla elhagyásával s a Harar feletti véd-
 l való lemondással. Ezen okoskodás vezethette az emirt
 sosait, kik kémek által értesülvén, hogy Porróék már
 vannak, azonnal megtették az intézkedéseket az általuk
 ett «nagy veszély» elhárítására, szövetségre léptek az
 nőkével s rendeletet adtak ki, hogy senkinek sem szabad
 zából a partra menni addig, mig Porróék Harar felé
 nehogy ezek a veszélyről tudósittassanak. Ez intézke-
 itünik, hogy Porronak és hét jeles társának legyilkolása
 ril 9.) az artui állomás közelében, Dsaldesszától néhány
 rnyire, nem valamely véletlen rablótámadás, hanem terv-
 keresztülvitt ellenséges fellépés következménye volt.*

tan nagyon túlbecsülik Harar jelentőségét, vidéke ugyan
 y, termékei különbözők, de nagy forgalmi középponttá
 ópai gyarmatosítás és európai uralkodás mellett vál-

KISS LAJOS.

ásd Sotiros Konstantin tudósítását a L'Esplorazione Commerciale
 86 : 175-176. br.

AZ ELSŐ EXPEDITIÓ A TŰZFÖLDÖN.

Ez év márczius ötödikén érdekes felolvasásnak volt helye Buenos-Ayresben az argentinai földrajzi társaság épületének díszterme. Popper Gyula mérnök előadta fel ugyanis terjedelmes jelentését a Tűzföldön legutóbb tett útjáról. A felolvasásnak különös érdeket kölcsönzött az a tény, hogy Popper ur az első civilizált ember, a ki — Cincianál — bányamérnök és még tizenhat vállalkozó férfiú társaságában nem rettenve vissza az elé gördülő akadályoktól és a legkülönfélébb veszélyektől, melyek vállalkozását fenyegették, behatolt a Tűzföld titokzatos belsejébe, s azt tudományos kutatások tárgyává tette. Az érdekes, részletekben gazdag jelentésből a következő kivonatot közöljük.

A múlt év szeptember 7-ikén indult ki Buenos-Ayres kikötőjéből Popper és Carlson Gyula mérnökök vezetése alatt 18 tagból álló társaság tudományos expedíciójára. Kevés chiliti nemzeti ünnepek előtt érkekeztek Punta Arenasba hol még telenek voltak az ünnepélyességek végét bevárni, mivel ezeken a társaság tagjai alatt senki sem akart velük alkudozásokba bocsátkozni. Az expedíció számára szükséges ló- és öszvérállomány, továbbá ételmi szerek és más szükségletek hiányainak pótlása iránti gondok az ünnepélyek végeztével azonban hajójukat teljesen felszerelték a szükségesekkel, elhagyták Punta Arenast és pár órai hajóút után a Bahia Provenirben kikötöttek a Tűzföldön.

Innét útra keltek, a Bahia Provenirtől alig három földnyire lévő Santa-Maria folyó felé. Áthaladva a festői »Estrechos« nevű völgyön, a talaj rohamosan kezd emelkedni, átkelve a néhány apró fűcskától (*Empetrum rubrum*) sűrű árnyalt hegyi patakon, egy terjedelmes, mocsaras síkságra, melyet közbe-közbe üde fűvel buján benőtt rétek szakítanak el. Ezen is átlábolva végre egy nagy meredélyhez jutottak, melynek mélyében zuhogva ott kigyózott, évszázadok alatt lassankint felgyűmosott medrében a sötétsárga vizű Santa-Maria folyó. Folyó a víznek folyását követve csakhamar egy aranymosáshoz jutott, hol nyolcz-tíz ember azzal volt elfoglalva, hogy a folyó iszákvályúba hordják, melyen aztán átvezették a folyó sebesen. Alig pár száz lépésnyire egy másik ily telep tűnt szem elé, és kérdezősködéseikre megtudták, hogy az első Cosmo-

örögnek, az utóbbi pedig, melyet egy angol alapított, egy mai társaságnak képezi tulajdonát és egyenkint naponta gramm aranyat szolgáltat.

Santa-Maria folyótól a Bahia Inútil-ig, majdnem legyőző akadályokkal kellett megküzdeniök, úgy, hogy öt napi szünettel és fárasztó utazás után, mindössze alig két méterrel jutottak előre. A „Sierra Balmaceda” nevű hegylánczon túl akadályozta előnyomulásukat a nagy hó és az alacsony fagyok, mely még napközben sem emelkedett soha felül a hószint fölé. De a főséges kilátás, mely a hegyláncz gerinczén tárult, bőven kárpótolta őket fáradságaikért.

Másnap a hegyláncz másik oldalán akartak leereszkedni. Új akadályok gördültek eléjük. Alig egy órai gyaloglás után ugyanis, a Calceolariák fajához tartozó Berberis, Empetrum rubrummal és Myrtus nummulariával sűrű erdőterülethez értek, hol a buja növényzet majdnem lehetetlenné tette az előnyomulást. A bozót lépésről-lépésre sűrűbb lett, és néha sem előre, sem hátra nem tudtak mozdulni. Két óra gyaloglás után át kellett küzdeniök ezekkel a majdnem az emberi erőhatáron felül álló akadályokkal. Lépésről lépésre kellett utjokat a sűrű erdőn át fejszéikkel kivágni, és olykor több órai verejtékes fárasztás kárba veszett, mivel nem egyszer valami mély üregnél a talajeredélynél bukkantak ki, honnét visszakerülniök kellett, és más irányban próbálni szerencsét. Végre azonban folyópartjukban a delejtüvel elérték a partot egy folyó torkolatánál délkelet felé, szélesség 53° 25'-e és a nyugati hosszúság 70° 9'-e alatt.

A part legnagyobb meglepetésükre a part hosszában szépen rendezve egy rakás burgonya, rizs, gyümölcs és más élelmiszer várta szemükbe. Egy második meglepetés csakhamar megérkezett elsőnek magyarázatát. Ismerős arcú férfi közeledett, aki kiből Popper azonnal felismerte punta-arenasi régi ismerősét, aki a folyó torkolatától pár száz lépésnyire néhány évvel ezelőtt egy aranymosó telepet rendezett be, s csak a napok múlásával érkezvén oda, ott hagyta a parton magával hozott élelmiszert. Mialatt ő munkásait ment megnézni. Popper, ismervén az ember vállalkozó természetét, ajánlatot tett neki, hogy csatlakozzon az expedícióhoz, mit az habozás nélkül el is fogadott. Wolff nevű ember volt, ki az első, a ki eddig e pontig

utjokat másnap folytatva, csakhamar fossilis területre

bukkantak, mely el volt borítva a földből félig kiálló megkövült fakkal és csigákkal. Meghatározott időre a San Sebastian öblébe kellvén lenniök, nem szentelhetek huzamosabb időt ennek a számos szempontból felette érdekes területnek. Popper az utazás felolvasása közben megigérette, hogy legközelebbi tűzföldi útján észéljául ennek a területnek a tudományos átkutatását fogja végezni. Áthaladva a $69^{\circ} 50'$ -en a talaj képe jelentékenyen változik. A hegyek melyek e pontig szinte benyúlnak az öblébe, mindintól északra felé húzódnak és innét a San-Sebastian öbléig terjednek, melynek két oldalán a távolban két hegylánc húzódik, majdnem párhuzamosan egymással. Az egész ólomszürke színű terület, mely valóságosan alá van aknázva az őrlők fajához tartozó kis állatkák által (melyeket Argentínában tuco-tuco-nak, Chileben pedig cururu-nak neveznek), igen lehangoló benyomást tesz a szemre. A merre szem lát, nem látni egyebet, mint kopár síkság, melynek szomorú voltát még növeli az a szürkés sárga fű, melyet csak itt-ott szakít meg néhány, sovány fűvel benőtt, zöld foltocska.

A vidék azonban egyszerre megváltozott és csakhamar a távolban a meredélyeknek egyikéhez értek, melyeket csak két-három száz méternyi távolságból lehet észrevenni. A rétek szép zöld s a síkságot átszelő folyócskák kristálytisztá vize csakugy látnak, mint a vízimadarak, kacsák és flamingók seregeitől. S ezeknek a meredélyeknek] egyikénél találtak legelőször a Tűzföldön a szülőlt lakóival. Eleinte kissé furcsán érezték magukat, körültekintve látva vagy 50—60 fegyveres indiánt, és egy fehér kendővel kint tartottak integetni feléjük, békés szándékaiknak akarva ez által a békés fejezést adni. A vadak azonban ettől annyira megijedtek, hogy az eszeveszett futásban kerestek menedéket.

Másnap a szélesség $53^{\circ} 15'$ és a hosszúság $68^{\circ} 33'$ egy lejtő tetejéről, melyet valamikor bizonyára a tenger hódította el, lecsoltak, megpillantották a San-Sebastian öblöt, melytől a távolban egy mértföldnyi áradványos, helyenkint rétekkel megszórt terület választotta el őket.

Itt megjegyzi Popper, hogy ettől a naptól fogva útjukban legkülönbözőbb és legvégzetesebb akadályokkal kellett megküzdeniök, melyek nem egyszer végső megsemmisüléssel fenyegettek az expedíciót. Ezeknek a tapasztalatoknak a leírását azonban más alkalomra halasztja, és most áttér a kikutatott vidék

másokban való leírására és annak orographáját a követ-
adja elő:

Tűzföld az amerikai kontinens legdélibb csücsán a kon-
két hatalmas áramlat által elválasztva, és egy sereg
ól, folyótól és pataktól átszeldelve, orographiai és klima-
zempontról oly változatos ellentéteket tüntet fel, hogy
azokról beszélnék, előre kell bocsátanunk a terület
határainak leírását.

adártávlatból nézve a sziget déli végén egy hegláncz
münkbe, melynek örök hó-takarta csücsai, megközelítik
láb magasságot a tenger színe felett.

ól a heglánczból, mely a sziget orographiai rendszerének
át képezi, derékszög alatt két nagy ág indul ki, az egyik
ásik pedig éjszak-kelet felé. Ebből az utóbbiból ismét
ék hegláncz ágazik ki, melyek a Bai Inutil (Úseless B.)
álasztva, egymással párhuzamosan haladnak éjszakkélet
egylánczok közül az első, melyet a román királynő tisz-
Carmen Sylvának neveztem el, a Tűzföld közepén át-
lenyúlik egész addig a meredélyig, mely az Atlanti Oczeán
San-Sebastian fokot képezi. A másik pedig a Boqueron
indulva, diagonális ágakat eresztve a Magellán szoros
lassankint elenyészve az Espiritu Santo fok és a San-
n öböl közti fensikban végződik. Mérhetlen síkságok
ó tavacskákkal, lápokkal és mocsarakkal, és kristályvizű
ól átszelve, némi változatosságot kölcsönöznek a meg-
szomorú benyomású vidéknek. A szigetnek déli és nyugati
magas impozáns hegycsücsaival, óriási havasaival, zuhogó
vel és sűrű erdővel egészíti ki a Tűzföld annyira válto-
ographiájának képét.

mészeti szempontból az egész terület két nagy vidékre
a melyek már a természet, az éghajlati viszonyok. a
t és a geologiai képződések által is teljesen meg vannak
tetve egymástól. Az első magában foglalja a sziget dél-
észét hótakarta hegycsücsaival, erdőivel és csatornáival;
ek ezen a részén laknak a kis termetű és legnagyobbbrészt
s alikaluf-indiánok. A másik, mely a sziget éjszakkéleti
glalja el, majdnem teljesen nélküli az erdőségeket.
itt terjedelmes síkságok helyettesitenek, lakva az erő-
ozgékony és magas termetű ona-indiánok által. Ez az
rület az, melynek nagy része az argentinai köztársaság

hirtoka, és Popper expedíciója főképen ennek a résznek a kutatását tűzte ki feladatául.

Popper ezen a területen az Espiritu Santo-foktól kiindulva egész a Tüzföld legéjszakibb részéig hét folyóvizet talált, melyek nevét, földrajzi fekvését, egymástól való távolságát és földrajzi eltörülhetetlenül rájegyezte a San-Sebastian foknál levő térképre. Erratikus sziklára, abból a célból, hogy a későbbi kutatók munkáját lehetőleg megkönnyítse.

Ezek pedig a következők:

Rio Juarez Celmán déli irány, távolság 30.000, torkolat a szélesség $53^{\circ} 46'$ -e alatt.

Rio Carmen Sylva, délen, távolság 23.000, torkolat a szélesség $53^{\circ} 40'$ -e alatt.

Ruisseau Gama, nyugaton, ötezer.

Rio San-Martin, tizenegyezer keletről, torkolat az ötezer a szélesség $53^{\circ} 16'$ -e alatt.

Rio Cullen éjszakon, torkolat a szélesség $52^{\circ} 53'$ -e

Ruisseaux Alfa és Beta, éjszakon, torkolat a szélesség $52^{\circ} 44'$ és $52^{\circ} 45'$ alatt.

E folyók közül a legnagyobb, melyet a köztársaság uj kérésére, ki majdnem egy időben kapta kezébe a hatalmat a Tüzföldről, hogy ezt a hatalmas folyót felfedezték, Juarez Celmannak nevezték el, az örökhözör országában, a hegységek mélyében veszi eredetét, és a szigetnek majdnem egész belsején keresztül kigyózik.

A folyó sebessége novemberben 10 méter volt másodpercenként, szélessége pedig 20 kilométer távolságban, apálykor a kis vízállás mellett 60, nagy vízállás mellett 800 méter volt. Vize teljesen átlátszó és a felszínen 8° -ot mutat. Nem szabad arra gondolni, hogy ezen a vidéken ily nagyobb szabású folyóra akadhatott volna. Popper nem volt ellátva a szükséges eszközökkel arra, hogy a folyó hajózhatóság szempontjából is megvizsgálja azt, de abból is meggyőződött, hogy a mit látott és tapasztalt, azt hiszi, hogy a folyó nagyban hozzájárul a vidék gazdasági és ipari fejlődéséhez.

A hőmérséklet és a légnyomás szempontjából Popper bővebb méréseket készített, mely viszonyoknak tüzetes leírása azonban még nem ismertetés szűk keretén kívül esik, s így elég, ha annyit közlünk meg, hogy pl. november 25-ikén reggeli 5 órától esteli 7 óráig a hőmérséklet $+ 2$ és $+ 10$ fok közt, a légsúlymérő pedig 753 mm. közt ingadozott. Az expedíció egész ideje alatt a legnagyobb hőmérséklet, a melyet tapasztaltak $+ 23^{\circ}$, a legkisebb

6° volt. Reggel 6 órától este 6 óráig az átlagos hőmérséklet 5', éjjel pedig + 2° volt.

Tüzföldön azonban mindamellett, hogy a légsúlymérő folytonosan magasan áll, az időjárás mégis igen változékony sokszor a légsúlymérő a viszonylagosan jó időjárás ellenére alább száll. Ez a sajátságos tünemény már régóta ismert az utazók figyelmét, és most már alig van ember, aki a tájon a légsúlymérőnek hitelt adna.

Érdekes a Tüzföld sajátságos légköri viszonyait és az ott előforduló légköri zavarokat a következő két okból megvizsgálni: Az egyik ok az, hogy a sziget délnyugati oldalán a magas hegyekről és óriási jéghegyekről folyton folyvást hideg szél fúj, amely a keleti oldal síkságai felé, hol a napsugaraktól a levegő felfelé törekvő légáramlattá változik át, minek következtében aztán a folytonos csekély légnyomás. A másik, az sokkal fontosabb ok pedig szerinte a tengeri áramlatrendszer, melyek a sziget felé törnek, délnyugaton a győzelem áramlat, délkeleten pedig a Brazília felől jövő győzelem áramlat, melyeknek kölcsönhatásaként jelentkezik aztán a szél, amely még mindig majdnem szakadatlanul tapasztalható nyugati szél. Ezen kívül Popper még igen érdekes légköri tüneményről is beszámolt a következőkben:

San-Martin folyótól a San Sebastian öböl legéjszakai tájáig, körülbelül négy mértföldnyi hosszúságban, mintegy 10 méter széles agyagos síkság terül el, a melynek fő különlegessége abban van, hogy teljesen kopasz és hasonlít egy aszfalt síksághoz.

Amikor ezen legelőször átmentem, nagyszerű látvány tárult előttem. Úgy tetszett, mintha köralakú síkság közepén állna, a melynek széleit minden oldalról a tenger nyaldossa. Amikor előre a delejtű által az 5-ik fokot mutató irányban, de nem sokkal, hogy pár ezer lépést tettem előre, mégis úgy tetszett, hogy még mindig a síkság közepén állok. Végre kifáradva úgy éreztem, hogy megvárjam málfaszállító állataimat, melyeknek a széllel szembe kell jönniök, és hátrapillantva, egyszerre egy csapat állatot pillanték meg, melyek meglehetősen gyorsasággal közeledtek. Valóban jóízűn kacagtam, mikor kiderült, hogy a látvány a kíséretemtől jövő fénysugarak sajátságos megszármazott, úgy, mint az az Oczeán is, melyet magam előtt láttam, nem volt egyéb mint az égboltozat képe,

használó fénytörési processus által előidézve. A látvány azonban valóban elragadó volt. Ilyesféle tüneményt Egyiptomban is látni lehet Port Said közelében; de annak színezete nem volt oly po mint ezé, mely itt szemeim elé tárult. S ezt a tüneményt a fata morgana analogiájára könnyen megfejthető, mindenképpen lehet látni az említett öbölben.

A szigetnek geologiai tanulmányozása azt mutatja, hogy a talaj rohamosan emelkedőben van. Óriási területek, melyek szárazak és füvel vannak benöve, aránylag rövid idő előtt nagy öblök és csatornák voltak.

Most ugyan már nem takarják az óceán hullámai a leteket, de a talaj felszínén még nem képződött termékeny talaj, s így az épen olyan, mint a minő akkor lehetett, mikor a tenger vize locsolta, azzal a különbséggel, hogy a szárazság okozta összehúzódás következtében egész hálózata a föld felületének képződött rajta, mely szimmetrikus rajzánál hasonlít a mesterségesen telerajzolt táblához.

Annak, hogy valaha a San-Sebastián és az Inutil öböl csatorna kötötte össze, bizonyítékát képezik még a gyökérkövek 80 köbméter térfogatú darabokban található úgynevezett eróziós ciklok (vándorkövek), melyek e területen oly gyakoriak. Ezek a leginkább gránitból, gneiszből és szienitből állanak, olykor vagy sárgás kovaerekkel megszakítva. Ezek az óriási sziklák rendszeresen izoláltan fekszenek a lapályokon, sőt néha 2—300 méter magasságban is, a nélkül hogy közelükben csak kis darabok is lehetne találni ugyanabból a kőből, a mi arra mutat, hogy hajdan a víz által sodortattak arra, s míg a kis darabok elár elragadta, a nagyobbak egy bizonyos ponton fennakadtak.

Popper a Cap Espiritu Santo déli oldalán fekvő területen 0-70 méternyi kőszénréteget is fedezett fel, mely azonban még néhány századon át képződni kell, hogy a szikla felületére használható legyen. S így habár ennek a felfedezésnek nincs is praktikus haszna, azért tudományos szempontból mégis érdekes, mivel azt bizonyítja, hogy ez a terület, mely most csak szőlővel szőlővel minden vegetációt nélkülöz, hajdan egészen más természetű alkotással, éghajlattal és növényzettel bírt, mint jelenleg.

A kőzetek, melyek a Tüzföldön leggyakrabban előfordulnak, a gránit-porfir, diorit, gneisz, gránit, szerpentin, szienit, turmalin, amphibolit és a petrosilex, ezeken kívül kisebb mennyiségben a következő ásványok: delejvas, a rubin és gránát.

z egyedül használható fém mely előfordul, az arany. A
 sárgált áradvány rendszeren 90% tiszta aranyat, 9.5% ezüstöt,
 % más alkotórészt tartalmaz.

Indekek után Popper ama véleményének ad kifejezést,
 azoknak a vérmes reményei, kik itt valami Eldorádót véltek
 elérni, alig fognak valaha megvalósulni.

Után áttér Popper a sziget lakóinak rövid ismertetésére.

Tűzföldnek az argentinai köztársaság birtokaihoz tartozó
 testes, erős és izmos indián faj, az ona faj lakja,
 a hat láb magas ember épen nem tartozik a ritkasá-
 zé.

Orruk tiszta rézszínű, olajos és kellemes tapintású. Fekete
 durva és gyapjuszzerű, mely sűrű fürtökben omlik alá egy
 fejében kivágott tonzura körül. Arczuk hosszukásan kerek-
 omlokuk, mely kisebb-nagyobb kiemelkedésekkel van telve
 lacsony, szemöldökeik majdnem egyenesek és kiállók,
 és határozott kifejezésű szemeik beesettek. Orruk erősen
 szájuk középszerű, ajkaik kissé duzzadtak, apró fogaik
 réteggel borítvák, füleik nagyok és szétállók. A férfiak
 sa erős, széles és domború, a nőké ellenben keskeny és
 emlők puhák, lefüggők és petyhüdtek. A nők karjai
 és gömbölydedek, a férfiaké pedig izmosak. Kezeik na-
 s rövid ujjaik végét lapos körmök fődik.

ltözetük a változékony és szeszélyes időjárás daczára is
 ny lámabőről áll; ágakból összetákolts bőrökkel befödött
 rúságos sátoryszerű kunyhókban laknak, melyek alig alig
 meg őket az idő viszontagságaitól. Az indiánok nomád
 olytatnak és télen, mikor a hőmérsék nagyon alászáll és
 b takarja a dombokat és tetőket, rendszeren lehúzódnak a
 déli vagy keleti oldalára.

férfiak foglalkozása tavasszal és nyáron kizárólag a
 at, míg a nők rendszeren a tuco-tuco gyűjtésével foglalkoznak,
 llatka úgy látszik egyik főeledelüket képezi.

egyverük az ij, melynek húrjait a vadláma izmaiból ké-
 Ezenkívül minden férfi el van látva farkasbőrrel ké-
 egezzel, melyben 20—25 éles kődarabbal végződő nyilat
 ak, melyek igen ügyesen és czélszerűen vannak elkészítve.
 uházatukat rendszeren a homlokokon viselt háromszögletes
 ab és rókabőrből készült zacskó egészíti ki, mely utób-
 élelmiszereiket (tojást, tuco-tucot. zellert) és éles kő-

darabokat hordanak. A nőknek egyedüli disze, ékszere, kagyló összelfűzött karkötőből áll.

A Tüzföld indiánjai igen élénkek és mozgékonyak, vadászatra lévén utalva, kitűnő futók. Szívós és edzett természetük következtében a hideget és meleget, az éhséget s a különbözőségeket egyaránt férfiasan tűrik.

A mi az értelmiséget illeti, ebben a tekintetben a legkezdetlegesebb fokon állanak. Még az őket környező természet dolgok közül is úgy szólván csak azokat tudják megkülönböztetni melyeket használnak. A halászattal épen nem foglalkoznak csak az áradványokban ott szorult halakat fogdossák; csolnak, nincsenek. Az egyedüli edény a mit használnak a kagyló a szárazföldi csigának háza.

A madarak fogására finom és hajlékony halcsontokból szült tört használnak, mely nagyon hasonlít a foglyok fogására használni szokott törhöz, azzal a különbséggel, hogy amott csalétekre rászállott madár saját súlyánál fogva esik a törhöz, míg emitt a vadász közreműködése is szükséges. A közigazgatásban, s egyáltalában a gazdaságnak még legkezdetlegesebb elve sincs fogalmuk. Minden négy lábú állatot lámának tartanak, a lovat nagynak, a birkát kicsinek, s még ezt is csak hosszasan méltóságos melkedés után és jelekkel képesek kifejezni.

A mi már most a növényzetet illeti, ez meglehetősen változatos, bár nem mondható gazdagnak. A leggyakrabban előforduló fák és cserjék a következők: Libocedrus Tetragonus, Drimys Winteri, az Embothrium, a Berberis Axifolia, s a Myrtus Nummularia. Ezenkívül található még nagy mennyiségben a Berberidák számos válfaja, melyek azokat az óriási erdőterületeket alkotják melyeken alig voltak képesek keresztülhatolni. A hegyek s a lejtői leginkább az Arrhenaterum avenaceummal és a Dactyloctenium glomerátával vannak borítva.

A négy lábú állatoknak mindössze öt faja fordul elő a területen, s ezek a következők; a vad láma, a tüzföldi kutya (Canis Fuegianus), a róka, a tuco-tuco és egy kis patkányfaj. A lámák sokkal csekélyebb számmal vannak mint Patagoniában, de vadak az ottaniaknál.

A szárnyasvilág már sokkal gazdagabban van képviselve. Kacsák, libák, hattyúk, sirályok, sólymok és sok másféle madár nagy mennyiségben található, melyek mind bőven szolgáltatják az expedíció konyháját. Leggyakrabban előforduló madár azoni

y és a *teru-tero* (*Vanellus cayanus*). Ott van még a egy különös faja a *Chloephaga Magellanica* és az *Anas* nevű kacsafaj.

tengeri emlősök ritkák, s csak néha-néha mutatkozik foka vagy *Otaria jubata*, s az is pár száz lépésnyire a

en nagy számmal van még a Tüzföldön a kutya, mely ű társul szegődött az emberhez. A tüzföldi kutyák hegyes űleikkel, hosszú orrukkal és bozontos farkukkal igen ha- ak a rókához. Hogy a bennszülöttek mire használják a arra csak a véletlen vezette rá az expedíció tagjait. Egy ugyanis néhány apró onagyermeket láttak bemenni egy kik ott halomba lefeküdtek. Pár percz múlva bement néhány kutya is, melyek aztán egyenkint odatelepedtek ekek köré, teljesen körülzárva, sőt részben betakarva bből Popper azt következteti, hogy a Tüzföld lakói a mintegy melegítőnek, kályhának használják gyermekeik , azzal akarván pótolni lakóhelyeiknek nyomorúságos voltát. szigetnek a fönnebbieken kivonatossan közölt rövid leírása pper a tapasztaltakból azt a következtetést vonja le, hogy dnek jövője két fontos iparágnak a fejlődésétől függ. Az kevésbbé produktív de vonzóbb, az aranymosás, mely vezetésül fog szolgálni, a másik, az előbbinél sokkal po- és biztosabbhoz a baromtenyésztéshez, melynek a sziget éghajlata igen kedvez. S ez utóbbi irányban már meg t a mozgalom, a mennyiben a sziget éjszaki részén már an baromtenyésztő telep van berendezve, melyek igen dményeket képesek felmutatni. S majd ha a Juarez Celman jözhatósága pontosan és szakszerű vizsgálatok alapján z állapítva, akkor valószínű, hogy az európai emigráció a, mely jelenleg a Rio de la Plata felé irányul, egy mel- a ki fog terjedni Argentina legdélibb csücsa, a Tüzföld

gül megemlékezik még a felolvasó az Oshavia missióról Bridges apát küldött oda, hogy a bennszülötteket a kultúra an némileg részesítse. A szigetnek ennél fogva jelenleg a tényleges fővárosa, mely azonban Popper véleménye nem lesz soká az, mivel a szigetnek földrajzi fekvése, nép- zonyai és természeti alakulásai határozottan arra utalnak, leendő fővárosnak alapját a Juarez Celmán folyó torko-

latánál vessék meg, feltéve, hogy az említett folyó hajózható tudományosan és a gyakorlatban is beigazoltatik.

Popper érdekes felolvasását, azzal a kijelentéssel végződik, hogy bárkinek, egyeseknek úgy mint tudományos társulatoknak kik az ügy iránt érdeklődnek, a legnagyobb készséggel szívesen bővebb felvilágosítással és tudósítással.

DR. AMBROZOVICS DEZ

ÉGHAJLATI VÁLTOZÁSOK.

 ölesönös hőmérsékleti változások az éjszakai és déli féltekén: ezim alatt tettem közzé folyóiratunk 301—307. lapjain néhány adatot, melyek azt igazolják, hogy a jelenben az éjszakai félteke hőmérséklete fogyni, a déli ellenben növekedni látszik. Bár a meteorologok újabban ismét az éjszakai félgömb átlagos melegét kisebbre, a déliét pedig elegendő értékéhez képest nagyobbra számítják, de nem hihető, hogy a két féltekén kölcsönösen akkora éghajlati különbség állott volna elő azóta, hogy a megfigyelések alapján hozzávetőleges számítás történhetett; csak legfőlebb több adat merült föl és ezek a számításoknak biztosabb alapot szolgáltatottak. Különben az eltérések természetesen természetesen nem jelentékeny. Így Dove az éjszakai félgömb közepes melegét $15\cdot5^{\circ}$ -ra, a déliét $13\cdot6$ -re számította; ezzel egyetemben Pessel (nem Peschel Oszkár) az éjszakiét $15\cdot3^{\circ}$ -nak, a déliét $15\cdot4$ -nek találta. (Humboldt. Monatschrift 1884. 194)

Még újabban Rud. Spitaler bevonva számításába az általa gyűjtött adatait is (Wiener akademischer Anzeiger 1835. Nro 15. Pag. 10) arra az eredményre jutott, hogy az éjszakai félteke átlagos hőmérséklete $15\cdot4^{\circ}$ C., a délié $14\cdot8^{\circ}$ C. Az egész földé januárban $12\cdot8^{\circ}$, júliusban $17\cdot4^{\circ}$. Sőt a nyugati és keleti félteke hőmérséklet közt is nem jelentéktelen az eltérés, ha a greenwichi meridián 80° -ra nyugoton eszközöljük az osztást. Ez esetben a keleti félteke $15\cdot5^{\circ}$ C., a nyugotira $14\cdot4^{\circ}$ C. átlagos hőmérséklettel minél fogva a keleti félgömb hőmérséklete a Panama vasúttól a déli lakkáig számítva $1\cdot1^{\circ}$ -kal magasabb, mint a másik, melybe a keleti vidéke s a Nagy óceán esik. Ebben véletlenül az éjszakai félteke két hidegmaximummal dicsekvő vidéke is, Jakucz és Melville sziget benn van.

1880-ban közlött adatok kiegészítésül álljon itt még eset.

Nares kapitány vezényelte expedíció alkalmával a Dishajó legénysége a Lady Franklin-öbölben, az éjsz. szé-
 1° 44' alatt fekvő téli szállásától 5—6 mértföldnyire fől
 l egy köszénréteget. (H. Emery. A növények élete 1883.
 z ugyan keletkezhetett a tenger áramok által délről oda
 uszadék fákból is, de nincs kizárva a lehetőség, hogy ily
 szélesség alatt valamikor helyestöves (autochton) nö-
 nek köszöni eredetét, természetesen a régebb geologiai
 ok valamelyikében, midőn még egyenletesebb hőmérséklet
 ott a Földtekén. Ez áll Grönland és Island régi növény-
 ézve is, valamint Spitzbergenre. Sir Edward Belcher expe-
 1852-ben a Grinnel-föld északi partján a szélesség 77°-a
 pületromokra, kőházakra bukkant, melyek oly szabály-
 voltak rakva, hogy kétség merült föl az iránt, vajon a
 eszkimóktól származhattak-e azok? Sőt Greely a Hen-
 esmith jegesnél a Hasen tó és Ruggles folyó közt talált
 ség 82°-a alatt Grinnel földön elhagyott állandó eszkimó
 at (Naturforscher 1884. 435.) melyek arra engedtek követ-
 , hogy ott az egykori eszkimóknak voltak kutyaik is,
 csak szánt, megismerték a vasat. De a Greely-fjord partja
 ag fossiliákban.

önlandban nemcsak a Rensselaer öbölben, de a szélesség
 att szintén eszkimó-szán töredékeket találtak, mint jelét
 hogy a most lakhatlan föld valaha lakott vagy legalább
 tt volt. (O. Peschel: Abhandlungen zur Erd- und Völker-
 II. 1878. 155, 158, 163, 164.) Különben Grönlandban a
 g 70°-ánál két egymás fölött fekvő erdőt ismernek: a
 mely kréta korbeli, olyan ásatagokat szolgáltat, a milyeneket
 rszág krétakorbeli földrétegeiből szednek; a másikban,
 armadkorszaki, olyan növényfajok vannak, milyeneket
 tó partjainak harmad korszaki rétegeiben találtak. Ch.

Grönland talajának jelenlegi sülyedését is hőtömegek
 s gyarapodása eredményeül tünteti föl. (Naturforscher
 31.)

dán sarkvidéki állomás legutóbbi tudósítása szerint Grön-
 zépvidéken fontos romokra bukkantak, melyek valószí-
 IX. századból, vagyis az islandiak betörése idejéből szár-
 Jörgensen pedig a mai napság lakhatlan keleti partokon

találta meg nem régiben Vörös Erik és társa telephelyeinek romjait. Hogy a XIII. században kedvezőbb égalji viszonyok uralkodtak ott, maga a település ténye igazolja, — most ellenben a jégáraknak évről-évre való növekedése olyan jégsivatagot alkotott a tájon, hogy ott embernek letelepednie nem lehet. E gyarmatok akkortájt olyan szélességi fokig terjeszkedtek, hová ma eljutni már vívmány; a Westerbygd vagyis (Grönland nyugati partja 190 községet számlált, az Esterbygd vagyis keleti ellenben 96-ot. Ma ennyi telep sincs. (J. Verne: A föld felfedezése. I. köt. Budapest 1881. 330. l.) Hammer hadnagy 1879-ben a szélesség $69^{\circ} 8'$ alatt konstataálta nyugaton, hogy ott a jégárak 1850 óta $\frac{1}{2}$ mértföldet haladtak előre. Dr. Koch, ki 1882/3-ban Labradorban a naini hittérítő telepen tett meteorológiai megfigyeléseket, azt mondja, hogy ott az erdőség a téli viharok és a nyárnak gyakran ki nem elégtő melege miatt hátrál.

Island ásatagfa telepeiben azon tulipánfa (Liriodendron tulipifera L.) leveleinek lenyomatait földöztek föl, mely napjainkban az Egyesült-Államokban honos, s melynek lakó területe csak Kanada déli határáig terjed. Yves de Kergneten, ki 1767—1768. években járt a »jég és tűz« ez országában a tőkehal fogás emelése érdekében, első emlegeti, mily sok ásatagfa van ott, mi ő szerinte bizonyossága annak, hogy a most fát nevelni képtelen Islandot egykor óriási erdőknek kellett horítaniok. (J. Verne: A föld felfedezése II. 1882. 249. lap.) Ma pedig rendkívüliség gyanánt mutogatnak Akreyri-ben egy vörös berkenyefát (Sorbus aucuparia), mely nem egyéb, mint 3 m. magas, görcsös cserje, de »sziget fája« a neve; valamint dicsekszenek egy nyírfa erdővel melynek 5—6 m. magas fái az előbbtől keletre a Fajoska folyó jobb partján vannak. A sziget népe ajkán pedig él a hagyomány, hogy hazájokban erdőség volt. (Peschel-Krümmel: Europäische Staatenkunde I. Band I. Abth. 1880. 265. 266.)

Jan Meyen szigetén a régi hollandi, 1610-ben készült térképek által jelzett Heynste Ijsberg nevű jeges eltűnt bár, de helyette más 3 keletkezett, melyeket az 1882—3-ban ott telet osztr. s magyar figyelő állomás férfiai Weyprecht-, Kjerulf- és Swen-Foyn-jeges névvel ruháztak föl. Az éjszakkéleti és délkeleti csúcsok közt a hollandiak akkor 3 jegest ismertek, ma 5 van; a déli jegesnek is újabb keletűnek kell lennie, mivel azt sem a hollandiak, sem Scoresby térképei nem ismerik, noha annak közelében szálltak partra. (Humboldt. Monatschrift 1884. 191.) A

Spitzbergen szigetcsoport sem, hol századok előtt olyan települő is találkozott, ki ott 39 telet töltött el, volt hajdan mint látszik élőfa hijával, mert a természetvizsgálók ott nagy fekete és barna kőszén telepre bukkantak (Zimmermann: Das Weltall 1866. 72.); különösen a szélesség 78° alatt eső Kingsbay nevű öbölben ásatag állapotban található a hársfa.

1879-ben Helland természettudós a Faroe, Shetland és Orkney szigetcsoportok eljegesedéséről értekezett, mi legalább is arra látszik mutatni, mintha a Golf-áramlat hőmérsékéből veszítene. Ezt látszik igazolni az is, hogy a Deutsche Seewarte legujabb térképe szerint a jéghegyek az atlanti óceánon 1885. tavaszán szokatlanul messzire úsztak le dél és kelet felé s ennek következtében uralkodtak akkor oly állandóan éjszaki és éjszaknyugati szelek. Láttak a járó-kelő hajósok jéghegyeket még a Golf áramlatban is, a mi pedig elég nagy ritkaság.

Laplandnak számtalan helyén látni fenyő törzseket, messze a fenyőfa mai övéen fölül, sőt még túl a nyírfa határán is; a lapok közt pedig elterjedt a nézet, hogy a nagyobb és állandóbb hófúvások, melyeknek ott »csuopcsa« a nevek, több emberöltő óta számra nézve észrevehetően szaporodtak. IX. Gergely pápának 1228. február 22-én kelt és IV. Inczének 1248. október 7-én kibocsátott bullája létezik, melyekben Seeland szigetén létező szőlőkről van említés téve; ezek Efram és Sora kolostorok tulajdonát képezték. Ugyancsak IV. Incze 1250. október 13-án kelt bullája szerint Rügen szigeten Bergen nevű kolostornak voltak szőlői. A Monasticon Anglicanum és Historia rerum Norvegicarum 1711. című művekben azt olvashatni, hogy a czisztercezi szerzetesek a legéjszakibb vidékekre is telepítettek délibb növényeket. Így a Drontjem melletti Fulteroe-ről azt mondja Forfaeus: »Ubi hoc quoque tempore pulcherrimum visitur pomarium a monachis olim malis consitum.« (Hol még ma napság is a legszebb almás látható, a szerzetesek által hajdan ültetve.)

Mint Bronn mondja, a currughi tőzegláphban Man szigetén 5—6 m. mélyen még fönnálló fenyőtörzsek találhatóak. Griesebach szerint ugyanez az eset a hunterburgi (Hannoverben) fenyő törzseknél, melyeket ott a tőzeg egészen körülvesz. A gröningsi és Oster moorban ellenben 7 m. mélyen olyan fenyütörödékek jönnek elő, melyek gyökerei a tőzeg alatt levő geest-talajba ágyazvák. De gyakrabban találni vízszintesen fekvő fenyő és tölgyfa-törzseket olyan helyzetben, mintha vihar döntögette volna

őket sorra; és mivel hosszabb tengelyök délkeleti irányba föltehető, hogy éjszaknyugati szél tördelte ki és fektette v mert ez különben is uralkodó éjszaki Németországban. Kar szerint Keletfriesland, Brema és Lüneburg, valamint a szigetek tőzegében is találhatók ilyenek. Ez esetek azt bizonyítják, hogy a több meleget kívánó fatenyészet uralmát a keve bel is beérő tőzegmoháé váltotta föl. És mivel a westphalei keletfrieslandi tőzegben heverő fatörzsekben fejszevágások nyol is láthatók, azokat emberkéz is érintette. Azt mondja Fr hogy Nagy-Károly császár parancsára lettek azok kivágva, Gr bach ellenben az előbb ott járt rómaiak keze nyomának ité Folyton emlegetik régi írók Németország fagazdagság történeti időkben és tények igazolják is azt. Germanicus o mi időszámításunk I. százada elején 1000 hajót épített né földi fából, mely a batavok szigetein vagy azok közelében n Julián császár pedig a IV. évszázad közepén 800 hajót kész tett olyan fából, mely Leyden körül nőtt. Jegenye és szur fenyűk, gyakrabban tölgyek, kőris, nyír, fűz, olykor szilva, mogyoró, nyár, topoly törzseknek nem is egészen elpusztult radványai adják képét a régi németalföldi erdőknek, me tőzeglábra temetvék. (Zeitschrift für wissenschaftliche Geogra IV. 1883. 106—107.) Bühler szerint a Schwarzland tőzege tölgyek és fenyűk számos maradványait látni, olyan fákat, me ott 300 év előtt még erdőképzők voltak és pedig olyan hely hol ma legfőlebb gyalogfenyű tenyészik. Francziországba Gérardmer melletti csererdők, hová Nagy-Károly császár va gatni járt vala, ma lúcz és jegenye fenyvesek által helyettesít a szálas fenyvessé vált hagenai erdő 1½ évszázaddal ez még bükkökből állott. (E. Reclus: A Föld II. 1880. 461.)

Forel tanár 3—4 évi megfigyelés után azt mondja, ho Montblanc jegesei előnyomulnak, még pedig észlelhető tünemény a Mer de glace, a Boisson és az Argentièresnél, v mint még a Tour Brenda és a Trientnél is. (Humboldt, M schrift 1884. 432.) Tschudi azt mondja, hogy Svájc legre jegesei a mostaniak niveauja fölött 380—633 méternyire nyú Magas kösziklahegyen, szól a Tudományos Gyűjtemény (III. 29.), a hol semmi nyoma a bokornak nincs, nagy fak szenek, valamint az Uri kerületben Geistenbergnek Schae nevű völgyében. Tehát föld és élet volt, a hol már most se sincsen. Wallisban a jéghegynél egy kőhid találatott oly he

semmi odamenetel nincs. Kocsi utaknak nyomai is vannak asokon, melyek mélységekhez vezetnek; ösvények, melyeken beremlékezet szerint egyik kerülethől a másikba jártak át, r ezeket örök jég fōdi. Tehát emberek éltek, fák voltak l most maga a természet ki van halva.

Haller többször beszélt, hogy ő sok olyan hegyet ismer, ket most örök hó borít. Ifjatságában pedig azokat csak látta fehéreknek. A luzerni hegyekben, hol most ember elni nem bátorkodnék, egy régi hegységnek és egy malom- mjai láthatók. A Lauteraar jegés termékeny völgy helyén melyet szépsége miatt »virágocska« havasnak neveztek. Charpentier 1878-ban értesít, az előnyomuló Trient glecser erdőt tett tönkre, Credner szerint pedig a Buersbrä melletti egészen föltúrta az elötte elterülő gyepet. Charpentier 1884. tus 12-én a Tschingel jeges felső végén levő morenában közt jegenyefenyő (*Abies pectinata*) törzset talált. Veze- a lauterbrunneniek közt a legügyesebb, arról biztosította gy csak az 1884. évi erős jégolvadás folytán lett az lát- ágott Charpentier e törzsből, mely egészen síma és ágatlan beküldte a párisi akadémiának. E lelőhely 2475 m. magas, pedig a fenyőregio ma sokkal mélyebben kezdődik, bizo- al szolgál arra nézve, hogy az éghajlat hidegedése folytán ma annyira ott a fenyőtenyészet öve.

Jégárak fenyegető előnyomulása már 1817-ben arra bírta czi természettudományi társaságot, hogy pályázatot irjon munkára, mely az Alpokban beállott éghajlati változások összeállítva tegye közzé. Ezt a kérdést Venetz földmérő meg 1821-ben, amennyiben kimutatta, hogy azon idők a meddig történeti adatok visszanyúlnak, a jégárak kiterjedése ebb volt, mint 1821-ben s csak a legutóbbi 800 év alatt nö- tők jelenlegi kiterjedésükre. Ő nemcsak egyes elborított átjáró- dakat, kápolnákat, legelőket, erdőket sorol föl, hanem a szőlő zeti határának hátrálása mellett a dió és cseresznyefa övének sását is jelzi. E mellett adatainak erősítésére a nép mon- a helyek neveinek jelentőségét is okszerűen fölhasználja.

Forel közlése (Jahrbuch des Schweizer Alpen-Clubs, XX. az Alpok jegeseinek ingadozását 1884-ben. A Montblanc t Bossons jegese 1875-ben kezdett előnyomulni, a Brenva weisshorni csoportnak Schallhorn jegese 1878-ban, a mont- Trient jeges, a montcoloni Zigiorenove jeges 1879-ben;

később annyi követte példájokat, hogy 1883-ban 16, 1884-ben pedig 34 jeges volt előnyomulóban. Meglepő, hogy legnagyobb részök a nyugati és középponti Alpokhoz tartozik. A Pezsoportban most 3 nyomul elő, a Montblancban 7, a Montebellonban 4, a Weisshornban 3, a Mischabelben 5, a Finsteraarhornban 2, a Bernina-csoportban 1. A Greenwich-től számított keleti hosszúság szerint így osztakoznak ezek: a 6—7° közt előnyomul 11, a 7—8° közt 16, a 8—9° közt 4, a 9—10° közt 2, a 10—11° közt 1 jeges, a 11°-tól keletnek már egy sem. Legjelentékenyebb az előnyomulás nyugaton; vajjon nem a golfáram hűvösödésének?

A Garda tó Desenzano mellett erősen terjeszkedik, folyton most olyan területek jönnek időnkint víz alá, mi azelőtt teljesen áradásmentesek voltak. (Humboldt: Monatsber. 1884. 370.) A bodeni tó vize is, mint 1817 óta gondosan figyelemmel folyton emelkedőben van, mi a környék lakóit már aggasztja. Ez emelkedést a Rajna törmelék-hordása nem okozza; a mellékfolyók dagadása, sem a tó kifolyásának szűkülése; éghajlat hűvösödésének róható föl. Simony tanár, ki 1884. szeptember 2-ik felében megfordult a Dachsteinen, arról értesít, hogy a megelőző év óta a felső szinterület hőmérséklete némi gyengét mutat. (Rundschau für Geographie VII. 86.) A Karthausi jégárra nézve ugyanő a bécsi meteorologiai társaság december 29-iki ülésén oda nyilatkozott, hogy e jeges fő korszakának alkotása és alakja teljesen följegozitja őt annak a mondására, mikép a nevezett jeges körülbelül a XVII. század elején vagyis mikor az Alpok többi jégárai szintén sokkal csekélyebben terjedésűek voltak a mainál, legalább is 200 méterrel magasabbra emelkedtek. Az a teknő, melybe most a jégár-nyelv lenyomult, akkor még teljesen jégmentes volt; ugyanezen teknő az, mi a néprege elátkozott mezőnek (Verschwundene Alm) nevezték felőle, mint 2—3 évszázad előtt még bújta növényzetű talajról.

Az osztrák s magyar monarchia örökös tartományaiiban oly helyt volt szőlőtenyésztés, a hol ma nincs. Felső-Ausztriában a Mühl-negyedben Aschach körül már a IX. században szőlőt szüreteltek, melynek termelése a XIII. és XIV. században is nagy volt. Alsó-Ausztriában is erősebben el volt a szőlőművelés fejve, mint ma. Így Wilhelmsburg, St. Johann a Traisen folyó mellett, Neustadtban és egyébütt. Bécsnek legközelebbi környéke, most a külvárosok és előhelyek épülvök, mind szőlővel tele van; a domonkosiak terén még a XII. században szőlőskert zöldeleket

században fejedelmi parancscsal kellett a szőlőművelést
 lni, hogy az a gabonatermelést háttérbe ne szorítsa. Így
 an Utószülött László az új elletéseket elpusztította és mind
 daczára akkor Alsó-Ausztria 2 millió akónál több bort
 Ma is terem ott szőlő, de minő?

tajerországban a XII. és XIII. században Leoben, Gósz,
 ein, Stübing, Feistritz, Semriach, Graz, St.-Veit mind szőlőt
 ek, a XVII. században azonban gyors hanyatlás állott be.
 iában, hol ma csaknem egészen kifogyott, a középkorban
 minden völgy mutatott föl szőlő ültetvényeket, különösen
 ant-völgyben Wolfsberg, Eberndorf, Sittersdorf körül voltak
 t szőlők. A wolfsbergi polgárok még 1557-ben is 6000 staron
 a bozeni star = 37·7 liter, az innsbrucki 30·58 liter) saj-
 bort szőlőhegyeinken. E termelési ág körül legnagyobb
 t különösen weiszenwolff Ungnad Kristóf szerzett a XV. szá-
 , ki Sonnegg környékén a Jaun-völgyben spanyol szőlővesszőt
 ott meg. Szászországban a drezdai szőlőkben 1662-ben
 ordó bort szüreteltek; e szőlőknek manapság az egész drez-
 árban nyomuk sincsen. (Halász Mihály: Drezda 1884. 101.)
 azánkban a Magas-Tátrában, a hol egy emberkor előtt
 erdők feküdtek, melyekbe a medvék, hiúzok és őzek bá-
 em tanyát találtak, a hol a hatalmas fenyvek között sem
 em földet nem látott az ember, ott most nyomorult girbe-
 bokrok üldögélnek, melyek egy nyulnak vagy fogolynak is
 hatnának bátorságos szállást, mondja Tanárky 1814-ben
 rország természeti ritkaságai 18.) A tornai plateauun hatal-
 hódít a fenyű; a területek, melyeken még 20 évvel ezelőtt
 fák óriási növést bámultam, mondja Scholtz Albert (A
 sti ág. hitv. evang. főgymnasium értesítője 1884. 39.), most
 ekkkel vannak borítva s más plateauuk bükk-, sőt tölgy-
 ban is áthatlan sűrűségben veri föl magát a fenyű. Tovább
 megyei Krivánon, az 1340 m. magas Pavlova legelő szom-
 gában II. Mátyás királyunk idejében (1608—1619.) a gya-
 ú regiojában érczbányatárnát nyitottak, mely ma jéggel-
 van borítva. (Lovcsányi: A Vág és Vidéke 1881. 43.)

mondják, hogy a Fertő hajdan sokkal kisebb volt, mint
 s hogy nyugati partján Feketeváros, Okka, Ruszt és
 s között 6 helység létezett, melyeket a terjeszkedő tó árai
 tek, de melyek még 1360 táján meg voltak; a Hanság és
 Fertő is időjártán megnagyobbodott. (Hunfalvy János: A

magyarbirodalom természeti viszonyai III. 1865. 493—494.) Vi környéke, sőt a Duna mentén az egész budai oldal csak évtizeddel is ezelőtt gyümölcsösebb volt, mint ma. Ez a rom melyet Bél Mátyás a gyümölcsfák termékenységéről küldött dícsér. Volt itt a nagyszemű gesztenyén kezdve mindenféle fafajta, melyek most már csak a csökkenés a régihez képest szembevetésben a változott éghajlati viszonyok idézték elő. A telek hidegeket mutatkoznak, mint régebben voltak; a fiatal fák gyorsan kifagynak és az előregedő régi termőfák helyett nagyon kevés újakat nevelni. (Galgóczy K. Pest-Pilis-Solt-Kiskunmegye geographiája II. 1877. 149—150.) Dél-Magyarországon a Berzsa partján, mint Téglás Gábor mondja, a bükköt a fenyű kezdi szorítani. Biharban a bélavári hegycsúcsnak oldala többnyire szőlővel volt beültetve, a mit bizonyítanak a délnyugati oldalon még most is meglevő szőlőtőkék, melyek elvadultan bár, de még is teremnek. (Nagy S. Biharország 1884. 249.)

A Pyrenéekben régebben emelkedettebb fokokon volt a határ, mit mutatnak a kiszáradt fák törzsei; hanem mióta a földgörgöttegek némely tájakon végleg kipusztították az erdőket, az ég is vesztett szelidségéből, (Vajda V. Délszaki ég alatt 263.) vagy talán megfordítva áll. Mostanában Cannes környékére telelő vendégeket magához édesgetni, mert Nizzának éghajlatja nem ok nélkül kezdenek félni a turisták. (O. Peschel: Abhandlungen zur Erd- und Völkerkunde II. 1878. 459.)

Hogy a kialudt vulkánok új működésre való kelése a földnyekükön elterülő víztükör szintájának emelkedésével ez pedig szorított szont az éghajlat hűvösödésével áll oksági viszonyban, mit a természetet hatósen igazolják a vulkanizmus tana, valamint a meteorológiai mai elvei. Midőn tehát a pétervári Novosti után 1885. márciusában napi lapjaink hozták, hogy a szmolenszki kormányzó Jelnya város mellett egy domb időnkint megemelkedik, hűvös, dübörgő hangok kíséretében kénes gőzök szállnak föl, hűvös magásra nő, belsajéből lángok törnek elő, izzó vasdarabok kőszentet és izzó homokot szór ki; másrészt valamivel előbb a telegrammja azt jelenti, hogy a jekaterinodari kormányzó az azovi tenger temrjuki öblénél a Karabetov hegy új vulkáni működéséhez látott s az általa gerjesztett földalatti moraj 4 versszakon hallatszott, lavája pedig $\frac{1}{2}$ akkor a távolságra folyt és nagy támadt: tekinthető ez a jelenség olyan eseménynek, mely délnyugati Európa éghajlatának hidegedésére vall. (Runds. für Geogr. V.

Kaukázusban olyan mélyen bocsátkozott alá 1832-ben a tenger, hogy a Terek folyó egyik mellékvizének völgyét teljesen torlaszolta el; minek folytán az útját vesztett víz a földrengés miatt tovább dagadt és mikor a jéggátat áttörnie sikerült, elöntötte a Darjal hágón átvezető műutat. 1863—1876 közt e műút előnyomulása 252 métert tett. (Peschel-Krümmel: Euro-Staatenkunde I. Band. I. Abth. 1880. 40.) A Miszturgi (jegesen) pedig Déchy Mór tapasztalt előnyomulást vizs-
gatói eredményeül. Kurdisztanban Vánból 1885. áprilisban lavináról értesítenek, mely a hasonló nevű tó északi részén a hegy oldalából zúdult alá és 75 tagból álló karavánnak 69 tagját elpusztított, kik éppen a hegy lábánál időztek. Nagy feltűnést okozott mert ott szokatlan dolog. (Rundschau für Geographie
(...))

Egyiptom ma már azon az úton halad, hogy példabeszédessé válik a hiánya megszűnjék. Alexandriában most már igen gyakran látják és Kairo, melyről az utazók prófétája, Murray, a maga könyvében azt említi fel, hogy évenként körülbelül 5—6 méterrel emelkedő esőben részesül, az utóbbi évek egyikében már 21-et emelkedett fel. Magam is értem itt, mondja Beke Károly, egy esős napot, a milyen még Angliában sem igen fordul elő. A következő következménye az volt, hogy a közvetlen utakon lábnyi mélyre esett a sár és minden közlekedés, kivéve a kocsikkal való, megszűnt, még az operaházban is szüneteltek a közönség miatt. A tudatlan arabok e változásokat természetfölötti erők következményeinek tartják. (Hellwald: A Föld és népei 1866. 166.) Rosette és Alexandria környékén, Atfehben 1883-ban is láttak. Murzuk körül a 60-as években 7 napos eső miatt 12,000 datolyafa pusztult el.

Utahai nagy sótó Észak-Amerikában az utóbbi években már sok ezer hektár földet elborított. Tapasztalták a nagy sótartalmából lassankint veszít; midőn a mormonok letelepedtek, 3 akó vízből nyertek egy akó sót, ma már eredményre 5 akó viz kell, (Hellwald: A Föld és népei 1866. 49.) Az északamerikai prairieken az átlagos évi eső mennyiség 19 hüvelyket tett. Keleti Kansasban azóta 32 hüvelykre emelkedett. (Wartegg: Praire-Fahrten 1878. 97.) A 100-ik meridián nyugatra terjedő rész olyan hirben állt, hogy annak talaja elpusztítható meg a szárazság miatt, Dakota, Nebraska és Wyoming vidékeit pedig a 101-ik meridiántól nyugatra valószínűsít

esőtlensivatagnak ismerték és ma ott a földmivelés mind és több teret foglal s a mezőt hullámlzó gabonatóblák fedik.

Az állami időjelző hivatal térképei 1870-ről Kelet-Dakota 12 hüvelyk évi esőt jeleznek, ugyanannyit Arizona forró partjai az újabb cenzus Keleti-Dakotában 20—25, Nyugati-Dakota 15—20 hüvelyket mutat ki. Nebraszkában 1870. körül csak 12 hüvelyk esett, 1880-ban 16—35 van jelezve. Kansas 1870. 20—24 hüvelyk évi csapadékot tüntetett fel, 10 év alatt ez 20 hüvelykre nőtt. A virginiai Great Dismal Swamp nevű mocsáros tőzeges talajában számos hatalmas fatörzs van elsüllyedve a víznyelvényeknek, mivel csak külsejük van elkorhadva, a lakosság jó munkát veszti. Ezekre nézve az a vélemény, hogy eredetök szárazföldi és nem úgy hordódtak össze pl. a folyók munkásságátán, hanem mai lelőhelyükön nőttek, mikor még a mocsár létezett. (Humboldt. Monatschrift 1884. 73—74.) Texasban október vége felé szokott a norther nevű fagyasztó szél megérkezni, néhány év óta már szeptemberben is beköszönt. (Sweet-Krüger. Reise durch Texas 1884. 113.)

Míg ez adatok az éjszakai félgömb hűvösödését látszik igazolni, nem hiányzanak ellentétül olyanok, melyek a déli félgömb melegedését jelzik.

Igy az atakámai sivatagon találni tömérdek apró, keskeny sokszor 150—300 m. mélységű, csaknem függőleges falakkal kerített ugynevezett quebradákat, melyek mint az arab vadvízi tavak vagy a geologia óriási fazekai, kétségkívül folyóvizeknek a szárazságon szőnik létezésüket; mert a mostani időben, mikor ott csak az esőzés, nem is képzelhető, mikép alakulhattak volna. Így hogy minden 20—50 évben egyszer olyan eső látogatja a vidéket, mely bátran beillik fűhőszakadásnak, ez azonban bármely lehet elegendő ily quebradák képzésére. (Hellwald: A Föld és az Ég 1879. I. 642.) Chiliben a fölfedezés korában a Laguna Todos Santos és a Llanquihue tó, valamint a Pangipulli és Rincoletavak egymással összefüggésben voltak; a tarapacai és atacama só- és salétrommezők nem egyebek, mint elpárolgott tavak károsodott feneke. (C. Ochsenius: Chile 1884. 23.) A dél-geográfiai figyelmű állomás férfiai 1882/3 folytán ott töltött évek észrevételei közt azt is jelzik, hogy a sziget összes jegesei mind visszavonultak a tóba.

A másik újvilágban Ramsay angol geolog azt sejtí, hogy Új-Seeland tavai erosio folytán akkor keletkeztek, mikor a

mélyebben leértek a völgyekbe. (K. E. Jung: Der Welt-
 tralien IV. 1883. 171.) Az indiai óceánban Uj-Amsterdam
 (déli szél. $37^{\circ} 58' 30''$), a mint az utas hozzá közelít,
 a burkolt csúcsa oldalán több pataknak széles és mély
 látja, mint megannyi küllőket és azok csekély vize egy-
 ony ezüst szalag gyanánt ömlik a lávapadokról a ten-
 ha e patakok ágyát erős esőzés tölti meg, csak akkor
 tnek azok ma akkora vizeséseket, a milyenekről a sziget
 gatói beszélnek. (Ferd. v. Hochstetter's gesammelte Reise-
 e 1885. 106.) D'Entrecasteaux expedíciója, mely a szeren-
 l járt Laperouse fölkeresésére indult, 1792-ben még
 talált a sziget körül elterjedt Fucus tömegekben, ma
 melegebb vizeket kedvelő halak vannak ott.

acher mérnök Délafrika délnyugati sivatag részében a
 sikságon tágas völgyet fődözött föl, mely egykor tómeder
 s gazdag növényzetű. Tény az, mondja Fritsch, az Afrika-
 hogy e földrész vízbősége az utóbbi évtizedekben jelen-
 n megcsökkent. A hajdan vízben állandóan bővelkedő
 rnak ma csak időszakonként vagy épen soha sincs
 ó vizök, a völgy-teknők egykor tavak voltak és a víz-
 zék egész rendszerét alkották. Délafrika térképein kelet-
 uga tónak erős lefolyása van ábrázolva, mely ma ilyenek
 eg nem érdemi és alább a Ntvetve vagy Conanza me-
 en vész el, melynek ingoványos, náddal benőtt óriási
 hajdan kétségtelenül tófenék volt. Bár az Orange folyó
 különösen pedig a délibb (Groote-River vagy Nu-Garib,
 t a Vaal-River is magas hegységből törnek alá t. i. a
 ux sourcesból, nálok mégis a nedves és száraz időszak
 ási a vízszin magasságának különbözősége. Ugy, hogy
 a folyói inkább drainirozzák a talajt, hogy sem ön-

rmészetesen legfeltűnőbb e következetes vízfyás ott, hol
 ó nedv az utóbbi évtizedekben sem volt épen bő, mint
 ri sivatag szélében, a Grikva, Namakua és Bosjem földön;
 abad államok területén is nagyon érezhető a vízhiány,
 r más, a nedvekben gazdagabb szomszéd keleti gyarmatok
 is sujtja. Burchell szerint a Kalahára folyóinak vize folyton
 vingstone úgy látta, hogy a hol a fokföldi hangyapusztító
 ppus) a maga üregeit vájja, rendszeresen kagylódarabok
 fől színre, melyek, a Ngami tó és a Zambézi folyóban

elő fajokkal teljesen megegyeznek. (Zeitschrift für wissenschaftliche Geographie V. 1885. 232.)

Már Graaff-Reineltben, mely egészen közel esik a víz-aldottabb helyek határaihoz, a levegőnek viszonylagos nedves csak 50—60% közt ingadozik, de éjszaka és éjszaknyugat felé is mindinkább fogy. Az egész Bosjem föld, a kis és nagy Nama terület, a damarák földének déli része, valamint a nyúbecsuánok vidéke a Kalahari határán egészen a déli szélesség 22°-áig a szárazságnak rendkívüli mértékét jelzik, vagyis alig a lég lehetséges páratartalmának. Pl. a Bavanketszi földön 1 november 6—10 napjai közt délben a száraz hőmérő 28 fokon állt, a nedves pedig 12·3°-on, a psychrométer különbség tehát 15·9 fokot tett. Az utóbbi félszázad folytán eszközölt mérések figyelések feltűnően igazolják azt, hogy Dél-Afrika éghajlatának mindinkább kontinentálissá fajulása fokozatosan halad előre. Nyomatékosan tekintetben Waterboer grikva főnöknek, ez egyértelmű embernek nyilatkozata. Ő Grikvastad öregebb lakosai egyetértőleg azt állította, hogy ifjúságában (úgy 60 év előtt) még sem volt a tél oly száraz, mint ma rendszeren, sőt bő esők jártak.

Dél-Afrika éghajlatának száradását mutatja a flóra is. Láthatólag utána húzódik a nedvességnek. Az Olaszországból hozott fenyők annyira leszáltak már magasabb vidékeikből, hogy Leucodendronokat a Fokváros szomszédságában is kiszorították. Konstancia körül pedig a Protea mellifera, incompta és grandiflora flórát. Régibb térképek cédrushegyeket jeleznek a nama földén és pedig azért, mert a Widdringtonia juniperoides nevű levelű fa azelőtt erdőket képezett ott, ma pedig a 6—10 m. magas törzsek is eltűntek már és a helyökön nőtt nyomorult esztergályfa nem érdemli meg a cédruserdő nevet és a megkopaszodott száraz hegyhátak kövén csak ebtéjfélek tengenek. (Dr. G. Fritsch: Südafrika bis zum Zambesi I. 1885. 26, 27, 29, 43, 101, 103, 129, 131.) A karemai állomás, melyet a nemzetközi Afrika-társaság 1879-ben a déli szélesség 6° 49' alatt egy halmon alapított, akkor tőz volt állt, most már 500 méternyire van tőle, minthogy a tőz megapadt. (Földrajzi Közlemények 1883. 20.) Sőt 1884-ben 2088 méternyire. (1885. 313—314.) Thomson pedig azt mondja Zanzibar felől, hogy ott az évi esőzésnek megkevesbedését konstatalnia. (Rundschau für Geographie VII. 530.)

A HELYNEVEK MAGYARÁZÁSA.

der geographischen Namenkunde. Irta dr. Egli J. J. a zürichi egyetem tanára. Megjelent Lipszében 1886. évben.

őta szerző a *Nomina geographica* kiadásával (Lipcese 1872.) a tudományos irodalmat gazdagította, tevékenysége az által a kedvelt és hivatottsággal megmivelt téren nem lankadt, hanem még inkább fokozódott. A *Nomina geographica* című munka nemcsak Európa helyneveit tárgyalja, hanem kiterjeszkedik a többi világrészekre is, természetesen nemcsak az anyagot, hanem magyarázatait ott közölvén, a hol az a szükséges és lehetséges volt. Jól mondja szerző a fent idézett előszó-ban: Nem vagyunk kötelesek egyszerre mindent megírni, hanem az, a mit adunk legyen alapos, kikerekítve; akkor aztán barátokra is tarthat számot. Ezen elv alapján a szerző 17,332 helynevet fejtett meg, és ezen nagy mennyiségű helynevet alig 300—500 bizonyult be hibásnak. Épen az a köztudott, hogy Egli tartózkodni tudott az ugynevezett merész, és a kombinációktól, alapította meg munkájának hitelét. Éppen nem von le semmit az a körülmény, hogy az Európán kívüli helynevek a földrajzi felfedezések korából származnak, a felfedezők aztán a felfedezők naplói, hivatalos jelentéseik stb. kiadványai, hogy szigeteknek, partoknak, réteknek, folyóknak stb. a földrajzi felfedezők vagy maguk adták saját nevüket a földrajzi neveknek, vagy az ő tisztelőik ruházták ezt azokra; nyelvészpedig nem volt szükség.

A szerző emberélet lelkiismeretes fáradsága szükségkép bizonyos mértékben érlelte meg, melyek igazsága előbb-utóbb közkinccsé válna az illető buvárok rendező, szervező és építő kezüket az anyagra. Így tette Förstemann Ernő, ki az *Altdeutsches Namenbuch* két hatalmas kötetének (I. *Personen-Namen*, II. *Ortsnamen*) megírása után, 1863. évben *Die deutschen Ortsnamen* című munkát adta ki; így tett Egli J. J. midőn a *Geographisches Namenkunde*-t kidolgozta.

Az új kor egyik dicsőségét képezi, hogy abban új tudományok lehetnek, melyekről az ő kornak sejtelve nem volt. Az új szemünk láttára fejlődtek a chemia, a nemzetgazdaságtudományok, a statisztika, a sociologia stb. tudományokká, és ha Egli munkáját olvassuk, azt a benyomást nyerjük, hogy ismét

egy új tudomány küszöbén állunk; hinnünk kell azt annál inkább, minthogy Angolország iskoláiban több mint 10 esztendő óta, valósággal be van hozva a helynevek magyarázásának discipulája. Azt tartom, hogy az nem is új megterhelése a tanulóknak, hanem ellenkezőleg megkönnyíti a földrajz tanulását, könnyebben ragad a fiatal tanuló emlékezetében oly név, melyhez nyelvészeti fejtegetések, és historiai fejlődések fűződnek, mint földrajzi nevek száraz összekapcsolása. Természetes, hogy az iskolába csak megállapodott eredmények valók, és oly helynevek, melyek mint Berlin. Würtemberg stb. még tán megfejtenek a tanítás tárgyát nem képezhetik.

Nem kis meglepetésére fog szolgálni sok olvasónak, ha értesül, hogy már a legrégebbi korban történtek kísérletek a helynevek magyarázására, mert akkor homályosult el némely földrajzi név értelme, és tán már akkor voltak meggyőződve a műveltek, hogy minden földrajzi névnek eredetileg értelme volt. Ezen ma már senki sem kételkedik, és azért ránk az a feladat maradt, hogy ahol valamely névnek értelme elveszett, azt újra kell fedoznünk; türelemmel és kritikával, de minél ritkább hangrokonság után indulva.

Egli az ő Namenbuch-jában, a mennyiben helynevek magyarázásával foglalkozik, két nagy korszakot különböztet meg: az első a módszer nélküli kísérletek korszaka. Ebben foglalnak ezen tanulmány első feltűnése egész 1600 évig. Azután e tanítványjeszkedése 1600-tól 1840 évig. A második korszakot a módszeres kutatás korának nevezi, melyben az alapvetés (1841—1870) és a tovább építés idejét (1871—1885) különbözteti meg. Munkabámulatunkat idézi elő a források gazdagsága, melyeket Egli használt, és azon szíveskedés, melyet tanusított, hogy ezeket maga is szerezzesse. Nem csak a könyvtárakhoz fordult, hanem tudományos összeköttetéseit is vette igénybe, és sok magán levelet folytatott bizonyos adatok tisztába hozatalára, melyek tán néha ember nézete szerint fontossággal nem bírtak. Egli a nagy kísérletek után tárgyának egész irodalmát közli, a miből meggyőződhetünk, hogy elég tisztességes könyvtárt képeznek azon munkák, melyek talaján a Namenbuch felvirágozott. De nem mulaszt el megnevezni azon munkákat sem, melyeket minden utánjáró daczára megszereznie nem sikerült.

Ezen korszakok keretében Egli ismerteti mind azon munkákat, melyek a helynévkutatás terén szerepeltek, jellemzően

munkákat, azokból bemutat egy pár eredményt, és a szerzőgét is vázolja pár szóval. Ez uton megtudjuk, hogy Euró- minden kulturállama részt vett ezen érdekes tevékenységben nem minden nyelvjárás lett a kutatás tárgya. A részle- nyira ment, hogy némely városok utcanevei is különös- sekben megvámoltattak a tudomány szolgálatában. Ausztria- rszág írói e téren, ha a szlávistáktól eltekintünk, Um- inzinger, Bergmann, Zangerl, Jägers, Hammer-Purgstall, ző e téren azonban nem nagyra becsül), Ficker, (Göhlert, Much, Kämmel, Beckers, Krones, stb. Különösen Magyaror- viselve van Részó Ensel Sándor, Hunfalvy Pál, Trausch, Marienburg, Schwicker. Wolff I. stb. által.

A szerző már csak az által is bizalmat gerjeszt maga iránt eltománok egész szédelgetését felismerte, a kik mindenütt omokat szaglálnak, és a tudományban sok zavart okoztak. leszállítja Obermüllert, a kelta szótár szerzőjét, ki felhő n a legképtelenebb téreken kalandozott. Panaszunk van nak is ellene, mert az Almás és más tősgyökeres magyar ket roppant tudákos képpel a kelta nyelvből akarta zni.

A helynevek megfejtését a nyelvészet és a természettudo- ján lehet megkísérteni. Majd az egyik, majd a másik ynak van a sikerben nagyobb része. Egli nem gyakran ik a történettudományhoz, még is erős meggyőződése, t ismételve hirdeti, hogy a helynevek megmagyarázásánál ek első okleveles alakját kell kinyomozni. A legnagyobb k egyike, melyet különösen is becses munkájában talá- melynek követése sok botlástól óv meg hennünket.

Magyarország helynevei nincsenenek a Nomina geographi- képviselve; a tudós szerző csak az ádriai partoknál kö- mozzánk (Quarnero, Curzola, Spalato stb.), és így nem is k tőle, hogy magyar helynevek fejtegetésébe ereszkedjék, átságait ismertesse. Itt különösen azon embryonalis hely- gondolunk, melyek mielőtt valóságos helynevekké lettek, v természetük által feltűnnek. Előfordulnak okleveleink- n helynevek: Adriánfia-Mihálháza, miből csak később lháza, mi a németben Michelshausennek felel meg. De az évben még az is benne van, hogy Mihály Adrián fia volt.

Benokenézfalva, Brathakenézfalva, Olaszmihálylakosa, ke (ma Peresznye). Andrévajdafalva. Szent-Ilona asz-

szonyképe stb. vajon más országokban ilyen helynevek e-
dülnek-e arról nincs tudomásom, Egli két munkája legalább
nem enged sejteni.

Egli egyik sajtósági eljárása az, hogy minden író m-
jának, mely helynevekkel foglalkozik az irodalomban, az őt
helyet kimutatván, abból valami mondatot idéz, mely velünk
mily fontosságot tulajdonított a helynevek megmagyarázás-
ára. Kezdhetjük mindjárt a nagy Leibnitztal. Tárgyunkr-
latkozólag így nyilatkozik:

Elöttem axioma az, hogy minden tulajdonnév egykor a-
lativum volt, mert különben észszerűleg nem léteznék. Vala-
szor tehát valamely folyó, hegy, erdő, nép, falu stb. nevé-
értjük, tudnunk kell, hogy a régi nyelvtől eltértünk. Egy
helyen pedig azt mondja a nagy philosophus: Nem létezik hel-
yelynek nem volna értelme.

Grimm Jakab azt mondja: A tulajdonnevek megfejtés-
lágosságát terjeszt elődeink nyelvére, erkölcsire és törté-
nelmére.

Palaczkáról ezt idézi: Sok helynevünk nem csak nyelvün-
k történetünknek is legrégebb emléke; mert olykorra nyulnak v-
a melyből még a legkisebb írásbeli tudósítás sem maradt r-
hátról.

Stetter Ferencz: A hely-, folyó- és dűlőnevek megf-
egy még ki nem zsákmányolt, de kimerithetetlen bányája a
ténylemnek, természettudománynak és nyelvészetnek. — Föld-
tulajdonnevek régi sajtósági szavakat, sőt régi nyelvjárás s-
ságait sokkal tovább szokták megőrizni, mint a nyelvnek
részei. — A földrajzi tulajdonnevek nem a vak véletlen
művei, hanem mint minden más dolog a világban határozott
örök természeti törvények alapján keletkeztek.

Förstemann így nyilatkozik, ki fog tűnni, hogy ezen dolgo-
melyeket a tudomány eddig mint üres salakot magától eldo-
jövőben legrégebb történetünk még egy igen jó és nemes r-
fogjuk értékesíteni és éremmé változtatni.

Steub Lajos azt mondja a helynevekről: Mindinkább
meggyőződésre jutok, hogy valami nagyon fontos jelent-
Régen eltűnt népek utolsó szavait véltem bennük hallani és n-
ugy tetszett, mintha annak számára, ki azok nyelvét meg-
tanulja, az ő történetnek nagy titkait nyilvánítanak. —
népek életüket, neveiket és nyelvüket elvesztették, még akk-
megszólalnak helyneveikben.

Cassel Pál: A helynevek tárgyában folyó vizsgálatok

csábítólag, mert oly idők és állapotok jellegét viselik, még letűntek és a melyekről minden hír elhangzott.

Wolf A.: Azon szorgalom, mely másutt a helynevek ma-
ra fordítottat, kell, hogy bennünket meggyőzzön arról,
a történet és régiségtudomány még egy gazdag forrása
alán történelmünk kezdetét, és őskorát sokszor egyéb
m világítja meg, mint egyedül csak azon világosság,
ely-, folyó- és hegynevekben felvillan.

Schmann J. C. C.: Egy már régen letűnt időnek ezen
lékei betűs írásban beszélnek ott sokszor, hol a nepek
még nem támaszkodhatik írásbeli emlékekre.

Hard Henrik: Minden név, melyet most csak mint üres
ogunk fel, az ahhoz értő számára valamely történet
ejti magában.

ius C.: A helynevek buvárlása nemcsak nyelvtörténeti
bir, hanem ez mélyen bele nyul az általános nép- és
énet körébe.

A. Fr. a tudományos etymologia alapítója az indoger-
elvek terén így méltányolja a helynevek tudományát:
bizonyítani, hogy a holtaknak vélt tulajdonnevekben
élet, hogy ezen szócsoport át van hatva szellemmel,
sokszor szendergésben elmerülve, . . . hogy a nomina
bármely nyelvhez tartozzanak, távol sem értelem nél-
em gyermekei a legkorlátlanabb önkénynek, hanem hogy
den a nyelv körében, aránylag kevés és bizonyos ve-
vek szerint csoportosulnak.

nes F. A helynevek sokszor egyedüli vezetőink a haj-
omályában és valamely nevek szerencsés magyarázata
ízése kézfordulattal kijárást mutat, hol a leghivatottabb
írásbeli és szóbeli hagyományok cserben hagyják.

re Egli J. J.: A földrajzi nevek adása ki fog bontakozni
ségeek nyomása alól. Jelentése az emberiség legmaga-
jai felé mutat. Itt fekszik egy jövőbeli néppszichologia
ása és próbaköve. Ezen a helyen fog a földisme és a
énet egymással testvérileg kezét fogni.

elég annak bizonyítására, hogy Leibnitztól Egli-ig szá-
zott férfi a helynevek buvárlásának fontosságát elismerte,
nem akadt egy sem, a ki ezt a disciplinát üres játéknak
na, mely komoly eredményekre nem vezet.

jó társaságba hívjuk tehát meg olvasóinkat, midőn a

helynevek ügyét figyelmébe ajánljuk, melyből sok szellemi zetet meríthetnek. De ajánljuk különösen Egli tanár fenn munkáját, mely legjobb vezetőül szolgál az új tudomány és mint éveken át folyt lelkiismeretes kutatás gyümölcse szélesebb körben is érdemel elismerést.

PESTY FRIG

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Választmányi ülés 1887. október 6-án az állami felsőbb iskolában. Elnök: Dr. Hunfalvy János. — Jelen voltak: B Antal főtitkár, Ballagi Aladár, Floch Henrik, György A Heim Péter, Király Pál, Lóczy Lajos és Török Aur tagok. Jegyző: Thirring Gusztáv, titkár.

1. A mult vál. ülés jegyzőkönyve felolvastatván, hiteles
2. A főtitkár jelenti, hogy a lisszaboni földrajzi tá elnöke, Antonio Augusto Aúguar meghalt.

Szomorú tudomásul szolgál.

3. A tartandó felolvasó ülések tárgyában a főtitkár j hogy Weisz Berthold úr György Aladár felkérésére, a foly szel tartandó előadásra vállalkozott, továbbá hogy Dr. Roth löcsei reáliskolai helyettes igazgatót felolvasás tartására me

A választmány mindkét jelentést tudomásul ves

4. Ennek következtében a választmány következőké pítja meg a felolvasások sorrendjét:

Okt. 27-kén ifj. Jankó János: Az Uelle-kérdésről. Dr Samu; A Magas Tátráról.

Nov. 10: Dr. Pápai Károly: A Csepel szigetről. Dr. Ballagi A A magyarság Moldvában.

Nov. 24-én: Xántus János: A czethalásatról.

Decz. 22-én: Dr. Márki Sándor: A megyei monographiá ténétéből. Weisz Berthold: A Balkán-félsziget közzgaz összeköttetései.

Ezzel kapcsolatban jelenti, hogy Czirbusz Géza a s népről szóló munkájának illusztrált kiadása iránt intéz kérdést.

A választmány e munkának illusztrációkkal való sét nem tartja lehetőnek, de amennyiben a munka ne

ed 2 ívnél többre s nem tisztán ethnographiai tárgyú, közlése ellen nem tesz kifogást.

Az elnök jelenti, hogy Egli zürichi tanár Handelsgeographie munkáját beküldte a társulatnak. Egyuttal szerzőnek te der geogr. Namenskunde című művét megismerett megvételre ajánlja.

Elfogadtatik.

A főtitkár jelenti, hogy a társulat eddigi bevételei 3812 frtra, 2794 frtra rugnak.

Tudomásul szolgál.

nti továbbá, hogy új tagokul jelentkeztek: Berényi Jó-
atára Boros Béni vasutigazgató, Csöke Ferencz miniszt.
Dunagőzhajózási társaság forgalmi igazgatósága, Ludvig
államvasuti igazgató, Walland Ernő oszt. tanácsos;
Gusztáv ajánlatára pedig Lisznyai Endre végzett jog-

ttal jelenti, hogy Jelencsik Vincze tábornok a fővárosból
a választmányi tagságról lemondott.

A választmány a lemondás fölött sajnálkozását fejezi
i, s utasítja a főtitkárt, hogy Jelencsik tábornok urnak
szó munkájáért írásban fejezze ki a társaság köszönetét.
égül jelenti a főtitkár, hogy a társaság könyvtára jelenleg
akadémia épületében van elhelyezve s hetenkint két-
tagok rendelkezésére. Indítványozza továbbá, hogy a
régibb kiadványai 10—10 példány visszatartásával,
őzt leendő szétosztás céljából a vallás- és közoktatás-
osztály részére ajánltassanak fel.

A választmány ez indítványt magáévá teszi s a főtit-
kárt a szükséges lépések megtételére felhatalmazza.

l az ülés véget ért.

vasó ülés 1887. október 27-én a tud. akadémiában.

r. Hunfalvy János.

j. Jankó János r. tag szabad előadást tart az Ülle-

oth Samu r. tag felolvassa értekezését a Magas Tátra

vasó ülés 1887. november 10-én a tud. akadémiában.

r. Hunfalvy János.

r. Pápai Károly r. tag előadja a Csepelszigetről írt
nak kivonatát.

2. Dr. Ballagi Aladár vál. tag felolvassa következő értekezését: A magyarság Moldvában.

Választmányi ülés 1887. november 17-én az állami leányiskolában. Elnök: Dr. Hunfalvy János. Jelen volt Berecz Antal főtitkár, Dr. Ballagi Aladár, Déchy Floch Henrik, György Aladár, Dr. Havass Rezső, Kispál Pál, Pesty Frigyes, Dr. Szabó József és Zsilinszky Mihály vál. tagok. Jegyző: Thirring Gusztáv titkár.

1. A múlt ülés jegyzőkönyvének felolvasása s nitele után a főtitkár jelenti, hogy társaságunk a közművelődési kongresszusán képviseltetvén, a kongresszus költségeinek fedezéséhez 5 frttal kell hozzájárulni.

A választmány örömmel veszi Dr. Havass Rezső ajánlatát, hogy e költséget sajátjából fedezi.

2. Jelenti továbbá, hogy január 12-ére Hunfalvy Pál felolvasást az Ural vidékéről és népeiről.

Tudomásul szolgál.

3. A cordovai (Argentína köztársaság) tud. akadémia elnöke s társaságunk levelező tagja, Dr. Doering Oszkár tudatja az akadémia titkárának s a magy. földr. társaság lev. tagjának P. A. Conilnak f. évi jul. hó végén bekövetkezett halálát.

Szomorú tudomásul szolgál.

4. Csereviszony megindítását kéri a Torontóban szervezett Canadian Institut és a stettini Verein für Erdkunde; ezen társaságok a müncheni központi meteorológiai intézet tisztviselője, Dr. Frigyes szintén kérelmezi a társaság kiadványainak megküldését s cserébe a nevezett intézet egyes kiadványait ajánlja. Kharkovból Grigorev a füzetek néhány példányát mutatni kéri.

A társaság ezen ajánlatokat, melyek arról tanuskodnak, hogy kiadványai külföldön is mindinkább terjednek, örömmel fogadja els a főtitkárt a csere megindítására megbizza.

5. Ezzel kapcsolatban a főtitkár indítványozza, hogy a Szonion Institution kiadványai, melyek eddig Lipsceből a küls. miniszterium útján mindig csak nagy késedelemmel s igen drágán detlenül érkeztek be, ezentúl a társaság költségén közvetlenül hozzá küldessenek.

Helyeseltetik.

6. A Földrajzi Közlemények hátra levő két füzetét ill.

r azt kéri, hogy miután a készletben levő kéziratok en nagy, másrészt a pénztár állapota is kedvező, eme zetet 12 ivre nagyobbíthassa.

Helyesléssel elfogadtatik.

uttal jelenti, hogy Hanusz István »A Duna Magyarorszá- m alatt értekezést küldött be, melyet valamelyik ülésen őhajt.

Tudomásul szolgál.

Thirring Gusztáv titkár azt javasolja, hogy a társaság nyeinek eddig megjelent 15 kötetéhez készíttessen név- és atót, mi által a kiadványok használata lényegesen meg- űlné.

A választmány az eszmét helyeselvén, a titkárt a tárgy- nutató elkészítésével megbizza.

ba kerülvén a könyvtár katalógusának kinyomatása is, jelenti, hogy a végleges könyv- és térképjegyzék immár éhez közeledik s hogy reméli, miszerint azt a legköze- gyülésen bemutathatja. Egyuttal felhivja a választmány arra, hogy a könyvtárból hiányzó legfontosabb magyar munkák szereztenének be.

A választmány az ügyet behatóbban tárgyalván, a megpendített eszmét helyesli s a titkárt megbizza, hogy a hiányzó leglényegesebb munkákról állítson össze jegy- éket s azt a legközelebbi vál. ülésen mutassa be.

ob tárgy nem lévén, az ülés feloszlott.

olvasó ülés 1887. november 24-én a tud. akadémiában.

Dr. Hunfalvy János.

ntus János lev. tag igen nagy számmal megjelent tagok egek előtt szabad előadást tartott a czethalászatról

olvasó ülés 1887. december 15-én a tud. akadémiában.

Dr. Hunfalvy János.

olvasást tartottak:

. Márky Sándor r. tag: A vármegyék leírásainak eből.

. Somogyi Ignác r. tag: Szolnok és vidékéről.

BEÉRKEZETT KÖNYVEK ÉS TÉRKÉPEK.

Dr. Petermann's Mittheilungen aus Justus Perthes geographischer Anstalt. Gotha 1887. 33. Band. Inhalt:

IV. Heft: J. Menges: Die Karavanenstrassen zwischen Suakin und Kassala. — A. v. Tillo: Ein Wort über die Hauptwasserscheide der Erde. — E. Petri: Neuere über die Jakuten. — Th. Posevitz: Die geologisch-montanistischen Verhältnisse der Insel Billiton (Blitong). — Uebersichtskarte von Mitteleuropa im Maasstabe von 1:750 000.

V. Heft: Fr. Boas: Zur Ethnologie Britisch-Kolumbiens. — H. Polakowsky: Das neueste Nikaragua-Kanal-Projekt von Menocal. — P. Emmrich: Die de Kaap Gold Fields in Transvaal. — H. Rink: Die neueren dänischen Untersuchungen in Grönland 1886.

VI. Heft: I. Tanaka: Untersuchungen über die Pflanzen Japans. — A. Supan: Die mittlere Dauer der Haupt-Wärmep perioden in Europa. — E. Hartert. Reise im westlichen Sudan. — Nachrichten von Dr. Emin-Pascha.

VII. Heft: G. Schweinfurth: Forschungen im arabischen Wüstenplateau von Mittelägypten. — A. v. Tillo; Höhenverhältnisse zwischen den mittleren Wasserständen an den Küsten der Europa umschliessenden Meere. — N. Latkin: Das Bergwesen Ostsibiriens von 1874 bis 1885. — F. M. Stapff: Karte des untern Khuseibthales.

VIII. Heft: G. Radde: Vorläufiger Bericht über die Expedition nach Transkaspien und Nord-Chorassan 1886. — P. Elfert: Volumetrische Berechnung von Gebirgen mittels des Prismatoids. — P. Ornstein: Zur Statistik Griechenlands. — Th. Posevitz: Der Kina-balu-See in Borneo.

IX. Heft: G. Gürich: Ueberblick über den geolog. Bau des afrikanischen Kontinents. — O. Baumann: Beiträge zur physischen Geographie von Fernando Póo.

X. Heft: H. v. Ihering und P. Langhans: Das südliche Koloniengebiet von Rio Grande do Sul. — Fr. Boas: Die religiösen Vorstellungen und einige Gebräuche der zentralen Eskimos.

XI. Heft: Ph. Paulitschke: I. S. Kings Reisen im Lande der Ejsa- und Gadabúrssi-Somäl 1886. — H. v. Ihering und P. Langhans: Das südliche Koloniengebiet von Rio Grande do Sul. — H. Schinz: Farini und die Kalahari. — H. Wichman: Die neue Grenze zwischen Russland und Afghanistan.

Ergänzungsheft Nr. 86. Rudolf Credner: Die Reliktenseen. Eine physich-geographische Monographie. I. Theil (Preis 5 Mark 60 Pf.).

Ergänzungsheft Nr. 87. R. v. Lendenfeld: Forschungsreisen in den Australischen Alpen (Preis 3 Mark).

Mittheilungen der k. k. Geographischen Gesellschaft in Wien. Wien 1887. Band XXX. Inhalt:

Heft 4: C. Zehden: Bosnien und die Hercegovina i. J. 1886. — E. Neumann: Die japanische Inselwelt. — Ph. Paulitschke: Begleitworte zur geol. Routenkarte für die Strecke von Zéjla bis Bia-Woraba (Ostafrika). — O. Baumann: Österr. Congo-Expedition. — A. Penk: Ferdinand Stoliczka

5—6: Emin Pascha: Meine letzte Reise von Ladó nach Monbrück. — W. Putick: Die unterirdischen Flussläufe von Inner-Flussgebiet der Laibach. — C. Zehden: Bosnien und die i. J. 1886.

7—8: C. Zehden: Bosnien und die Hercegovina i. J. 1886. — a: Meine letzte Reise von Ladó nach Monbuttu und zurück. dauer: Dermaliger Standpunkt der officiellen Kartographie in schen Staaten. — H. Rink: Übersicht der Resultate der dänischen gen in Grönland 1885—6.

9: Emin Pascha: Meine letzte Reise von Ladó nach Monbuttu — C. v. Haradauer: Dermaliger Standpunkt der officiellen e in den europäischen Staaten. — A. Glocker: Die ostasiat. nd der Korea-Archipel. — O. Baumann: Giacomo Bove und eichlin-Meldegg.

10: O. Baumann: Beiträge zur physischen Geographie des O. Baumann: Bemerkungen zur Karte der Karawanenrouten im Livingstonefälle des unteren Congo. — M. Schuster: Petro-Untersuchung einiger der von O. Baumann am Congo gesam- teine. — R. Bergmann: Über die Erdbeben in Wernyj im

he Rundschau für Geographie und Statistik. Wien 1886—87. IX. Jahr-

Heft: Dr. Kienitz: Der VII. deutsche Geographentag. — Fr. l. Skizze von Turan. — Chr. Nusser: Die Cholera. — A. Einwald: ation von Deutsch-Südwestafrika.

Heft: H. Habenicht: Grundriss einer Morphologie der Erd- H. Greffrath: Der Fortschritt der geogr. Forschungen i. J. . Gopčević: Auf der Wolga.

Heft: E. Mayr: Die Entwicklung des unterseeischen Kabel- 1886. — Dr. J. Chavannés Reisen am unteren Congo. — ě: Auf der Wolga.

Heft: H. Lange: Die Eisenbahn von Paranaguá nach Curityba. ěević: Auf der Wolga. — Chr. Nusser: Die Cholera (Schluss).

hrg. I. Heft: E. Schlagintweit: Die Ghilzaistämme in Afgha- E. Holub: Aus dem Marutsereiche. — G. Bancalari: Die Kö- aice in Bosnien und ihre Katakomben. — V. von Strantz: s wirtschaftliche Position in der Südsee. — L. Martin: s Verkehrssprache.

Heft: L. v. Lóczy: Die historischen Denkmale von Hsi-ngan-fu — E. Holub: Aus dem Marutsereich. — C. A. Ulrichs: Die Schlünde im Velino- und Altonolhal (Italien). — Th. Cicalek: hnen von Britisch-Indien.

chrift für Schul-Geographie. Herausg. von A. E. Seibert. Wien 1886—87. ang. Inhalt:

Heft: Dr. O. Kienitz: Bericht über den VII. deutschen Geogra- Karlsruhe. — Dr. K. Müller: Steppen und Wälder, — Die Berge. — Neue deutsche Namengebung in der Geographie. — Die neuesten Kunstwege im Weltverkehr.

Heft: W. Petzold: Die Stellung der Erdkunde in der neuen Prüfungsordnung. — G. Rusch: 10 Thesen über das Zeichnen

im geogr. Unterricht. — K. Preisler: Der Heliodrom. — P. Buchholz: Wegweiser durch die Literatur der geogr. Charakterbilder. — O. Ruhle: Die neuesten Kunstwege im Weltverkehr.

XI. Heft: W. Gotthardt: Eine Geographiestunde nach zeichnender Methode unter Anwendung der Ziller'schen Formalstufen. — P. Buchholz: A. v. Humboldt.

XII. Heft: Dr. O. Kienitz: Bericht über die mit dem VII. deutschen Geographentag verbundene Ausstellung. — G. Coordes: Eine Umfahrt um Afrika. — Aus Sibirien.

IX. Jahrgang, I. Heft: J. Holetschek: Bemerkungen über Lehr- und Handbücher der math. Geographie. — E. Öhlmann: Gegen die Fremdwörter in der Erdkunde. — E. Letoschek: Die Bodengestalt der Balkanhalbinsel. — O. Stapf: Die Steppen im südl. und mittleren Persien. — Die Schwarzen Berge in den Vereinigten Staaten.

II. Heft: S. Gorge: Zum Unterricht in der Vaterlandskunde an den österr. Mittelschulen. — Die Verbreitung und Ursachen der Hochgebirgsformen. — Einiges über nordamerikanische Flüsse. — Ein Achatwald. — Eine Reise an der Westküste Grönlands. — Ein Karavanserei in Persien.

Annalen des k. k. naturhistorischen Hofmuseums. Redigirt von Dr. Fr. Ritter von Hauer. Wien 1887. Band II. Nr. 4.

Nr. 2. N. Andrussow: Eine fossile Acetabularia als gesteinbildender Organismus. — Dr. G. Beck: Flora von Südbosnien und Hercegovina. — R. Köchlin: Ueber Phosgenit und ein muthmasslich neues Mineral vom Laurion.

Nr. 3. A. v. Pelzeln und L. v. Lorenz: Typen der ornitholog. Sammlung des k. k. naturhist. Hofmuseums. — E. Kittl: Die Miocenablagerungen des Ostrau-Karwiner Steinkohlenreviers und deren Faunen. — V. Gredler: Zur Conchylien-Fauna von China.

Nr. 4. G. Marktanner-Turneretscher: Beschreibung neuer Ophiuriden und Bemerkungen zu Bekannten. — E. Kittl: Beiträge zur Kenntniss der fossilen Säugethiere von Maragha in Persien. — A. v. Pelzeln und L. v. Lorenz: Typen der ornith. Sammlung des k. k. naturhist. Hofmuseums. — F. Berwerth: Das Meteor vom 21. April 1887.

Geographisches Jahrbuch. Begründet 1886. durch E. Behm. XI. Band 1887. Herausgegeben von Herman Wagner, Gotha 1887.

Deutsche Geographische Blätter. Herausgegeben von der Geograph. Gesellschaft in Bremen. 1887. Band XX.

Heft 2. Bartels: Laurentius Michaelis und die ältesten Karten von Ostfriesland. — K. Martens: Eine Fahrt nach dem Persischen Golf. — B. C. Henry: Die Insel Hainan. — H. Hartert: Einiges aus der Republik Liberia.

Heft 3. Dr. Platz: Der Schwarzwald. — L. Wolf: Ueber afrikanisches Küsten- und Inland-Klima. — J. G. F. Riedel: Die Landschaft Dawan oder West-Timor.

Mittheilungen der Geographischen Gesellschaft (für Thüringen) zu Jena. 1887. Band VI.

Heft 1 und 2. J. Olpp: Aus dem Sagenschatz der Nama-Khoikhoi. — G. Dilger: Sklaverei, Pfandwesen und Schuldverhältnisse unter

rn Westafrika's. — F. Ludwig: Einiges über Land und Leute

esbericht der Geographischen Gesellschaft in München für 1886.

alt: A Penck: Der alte Rheingletscher auf dem Alpenvorlande. —
rmann: Kephallonia und Ithaka. — W. Rohmeder: Beiträge zur
de Bayerns.

esbericht des Frankfurter V-reins für Geographie und Statistik. 50-er Jahr-
-86.

alt: Dr. Theob. Fischer: Die Fortschritte der geogr. Wissenschaft
zten 50 Jahren. — Dr. G. Gerland: Bemerkungen zur Literatur
Ethnologie Amerikas. — P. Scheidtweiler: Die Rhön und ihre
tlichen Verhältnisse.

ahresbericht des Vereins für Erdkunde zu Metz für 1886.

alt: Baur: General Gordon. — Meisel: Die kleinsten Lebe-
- Soltau: Die Kunden der Altem vom Sonnenjahr. — Fabrice:
Leute in Siebenbürgen. — Mernel: Bewegung der Civilbevöl-
n Metz 1886.

esbericht des naturwissenschaftlichen Vereins in Elberfeld. VII. Heft 1887.

alt: Flora von Elberfeld und Umgebungen, von Herm. Schmidt.
(en).

ahresbericht der Geographischen Gesellschaft zu Greifswald. II. Theil

alt: Audebert: Madagaskar und das Reich der Hova. —
: Geol. Bildungen in Transvaal. — R. Credner: Ueber die Eis-
er die deutschen Kolonien im Stillen Ocean; Ueber Wüstenbil-
- Dr. Goeze: Ueber die Palmen und Nadelhölzer. — Dr. Göttische:
Korea. — A. v. Homeyer: Ueber die Art des Reisens im westl.
afrika. — P. Lehmann: Die Küstenbildung in Hinterpommern.
Minnigerode: Besteigung des Gross-Glockner. — Müller-Beeck:
n Seeverkehr der Chinesen. — Pechuel-Lösche: Das Volks- und
eben der Bafioté. — Ueber das Herero-Land. — J. Graf Pfeil:
südöstl. Afrika. — Dr. Prochnow: Die Bergvölker des Himalaya.
hlfs: Reise nach Abessinien, Sansibar und die Ostküste Afrikas.
schultze: Zur Ethnologie Japans. — Dr. Zintgraff: Reisen im
s untern Kongo.

esbericht des Vereins für Erdkunde zu Stettin 1887.

alt: Dr. E. Wisotzki: Zur horizontalen Dimension nach Carl
E. F. Tank: Die Wasserstände der Oder bei Stettin 1818—85.

eißungen des Vereinn für Erdkundl en Leipzig. 1886

teft: Jahresberichte. — Resultate der meteor. Beobachtungen
g 1886. — Zwei Briefe von Emin Pascha.

Heft: Drei neue Briefe und Bericht Emin Pascha's über seine
den Albert Nyanza. — M. Brüss: Beiträge zur Kenntniss der
n Schädelbildungen.

Heft: Bücherverzeichniss des Vereins für Erdkunde.

Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn. *Zeitschrift für die Volkskunde der Bewohner Ungarns und seiner Nebenländer.* Herausgeg. v. Prof. Dr. Anton Herrmann Budapest, 1887.

I. Jahrgang I. Heft: L. Katona: Allgemeine Charakteristik des magyarischen Folklore. — Beiträge zur Vergleichung der Volkspoesie. — Ch. G. Leland: Mädchenhort. — L. Kálmán: Der Mond im ungarischen Volksglauben. Ueber den Ursprung der rumän. Sprache. — L. Katona: Finnische Märchen. — L. Csöpey: Sammlungen ruthenischer Volkslieder — H. v. Wlilocki: Zauber- und Besprechungsformeln der transsilvanischen und südungar. Zigeuner. — S. Weber: Das geistliche Weihnachtspiel unter den Zipser Deutschen.

Proceedings of the Royal Geographical Society. London 1887. Vol. IX.

Nr. 5. H. W. Seton-Karr: The alpine regions of Alaska. — J. T. Wills: Dr. Junker and the (Welle) Makua.

Nr. 6. R. Strachey: The annal address on the progress of geography 1886—7. — J. Theodor Walker: The Lu river of Tibet, is it the source of the Irawadi or the Salwin?

Nr. 7. W. Junker: Explorations in Central-Afrika. — W. Miller: Notes on a part of the Western frontier of British Honduras. — E. Delmar: Russian geographical work in 1886.

Nr. 8. J. T. Last: On the Society's expedition to the Namuli. — F. T. Haig: A journey through Yemen. — Recent changes in the map of East Africa. — H. E. O'Neill: Journeys in the district of Delagoa Bay. — Expedition of G. P. James from the Chanchamayo in Peru to the Atlantic.

Nr. 9. H. E. M. James: A journey in Manchuria. — A. Baker: The aboriginal Indian races of the State of Vera Cruz. — Indian Surveys, 1885—86.

Nr. 10. Th. F. Bevan: Discovery of two new rivers in British New Guinea. — C. Whitehouse: The Raïan Moeris, or storage reservoir of Middle Egypt. — C. Ardagh: The feasibility of the Raïan Project. — Conyers Sartees: The desert from Dalsur to Aïn Raïan. — R. H. Brown: The Bar Yusuf. — D. W. Freshfield: The Caucasus.

Nr. 11. E. A. Floyer: Notes on a sketch map of two routes in the eastern desert of Egypt.

Chamber of Commerce Journal. London 1887. Vol. VI. No. 63—70.

Bulletin de la Société de Géographie. Paris. 1887.

Tome VIII. 1-er trimestre: Ch. Maunoir: Rapport sur les travaux de la Société et sur les progrès des sciences géographiques pendant l'année 1886. — Ch. de Foucauld: Itinéraires au Maroc 1883—84.

2-e trimestre: Rapport sur le concours au prix annuel fait à la Soc. de Géogr. dans sa séance du 15 avril 1887. — J. L. Dutreuil de Rhins: Mémoire géographique sur le Thibet oriental. — Juan Franc Velarde: Le Madera et les rivières qui le forment.

3-e trimestre: M. de Chavagnac: De Fer à Oudjda. — J. Renaud: Les Ports du Tonkin. — J. L. Dutreuil de Rhins: Mémoire géographique sur le Thibet oriental (fin).

Compte Rendu de la Société de Géographie. Paris 1887 Nr. 9—13.

- Revue Diplomatique et le Moniteur des Consulats. Paris 1887 Nr. 21—49.*
- Revue de géographie. Dirigée par M. Ludovic Drapeyron. — Paris 1887. Sommaire :*
- Livraison :** L. Drapeyron: Le diagnostic topographique de — Meyners d'Estrey: Les Portugais à Macao. — P. Gaffarel: La découverte du Canada par les Français Verrazano, Cartier, Roberval et S. Lebourgeois: La colonisation de l'Algérie par voies ferrées.
- Livraison :** H. Meyners d'Estrey: Les Nouvelles-Hébrides. — P. Gaffarel: Les forces productives de l'Australasie. — P. Gaffarel: La découverte du Canada par les Français. — L. Drapeyron: Le diagnostic topographique de Napoléon.
- Année. I. livraison :** L. Drapeyron: Les deux Buache ou l'enseignement géographique par versant et par bassin. — P. Gaffarel: Distribution de la température à la surface du globe. — G. Demombynes: Les colonies allemandes dans l'Afrique occidentale.
- Livraison :** De la Jaille: Suite au mémoire sur le commerce de l'Australasie. — P. Gaffarel: La découverte du Canada par les Français. — P. Gaffarel: Distribution de la température à la surface du globe. — L. Drapeyron: Le diagnostic topographique de Napoléon.
- Livraison :** E. Levasseur: Les forces productives de l'Australasie. — Gaudesfroy-Demombynes: Les colonies allemandes dans l'Afrique occidentale. — P. Gaffarel: La découverte du Canada par les Français. — L. Drapeyron: Le diagnostic topographique de Napoléon. — Almeida: L'enseignement géographique en Allemagne.
- Livraison :** L. Drapeyron: L'éducation géographique de trois Français au XVIII. siècle. — M. Venukoff: La nouvelle frontière de la Russie et l'Afghanistan. — P. Gaffarel: La découverte du Canada par les Français.
- Livraison :** L. Deschamps: Pierre Belon, naturaliste et explorateur. — Leclerc: L'influence arabe et mahométane à Madagascar. — P. Gaffarel: Les forces productives de l'Australasie britannique.
- Livr. L. Drapeyron:** Toponimie et topographie. — I. Tessier: Les deux bourgeois au Maroc. De Fez à Mekinez. — H. Meyners d'Estrey: L'Arménie et les Arméniens. — L. Deschamps: Pierre Belon et son voyage en Guyane. — Delavaud: Le mouvement géographique. — P. Foncin: La délimitation territoriale des principaux États civilisés. — H. Coudreau: Malte et les tribus indigènes de la Guyane.
- Revue de Géographie internationale. Paris 1887. XII. année. Sommaire :*
- 137—140: G. Renaud; La France à l' Extérieur. — E. Levasseur: La statistique graphique (suite). — J. Alavaill: Les irrigations dans l'Australasie (suite). — Blaise: Aïn-Elarba et Aïn-Béida (suite). — A. Gaudesfroy-Demombynes: Voyage aux Philippines — Malte-Brun: Découverte de la Terre en 1492. — etc.
- 141: G. Renaud: La France à l' Extérieur. — E. Levasseur: La statistique graphique. — La Vélodipédie et la géographie.
- Bulletin de la Société de Géographie Commerciale de Paris. Tome IX.*
- 1: I. Garnier: Les mines de chrome, de cobalt et de fer de la Nouvelle-Calédonie. — A. Gouin: L'année agricole dans le delta du Tonkin.

Nr. 6: L. Vignon: Ce que l' Algérie et la Tunisie ont coûté à la France. — I. Renaud: Le port de commerce et les voies de communication du Tonkin. — Ch. Lamire: Les provinces de Binh-Dinh et de Phu-Yen (Annam). — Voyage de deux Annamites de Traké (Annam) à Somboc (Cambodge).

Nr. 7: G. Rolland: L' Oued Rir et la colonisation française au Sahara.

Bulletin de la Société de Géographie Commerciale de Bordeaux. X. année 1887. Sommaire:

Nr. 9: E. Marc: Emin-Pacha et l' expédition Stanley. — H. Courtois: Le chemin de fer du Buisson à Saint-Denis. — H. Courtois: Les chemins de fer algériens et tunisiens.

Nr. 10: F. Cazeaux: La vigne de Madagascar. — E' Renard: Les lignes transcontinentales de l' Amérique du Nord. — Loubrie: Chicago.

Nr. 11: Nem érkezett be.

Nr. 12: I. Vallière: Les résultats géographiques de la septième campagne du Haut-Fleuve 1886—7. — Mademba-Sèye: La seconde canonnère française sur le Niger.

Nr. 13: A. Manier: Canal maritime de la Baltique à la mer du Nord. — Nouvelles du Soudan français.

Nr. 14: E. Renard: Les lignes transcontinentales de l' Amérique du Nord (fin).

Nr. 15: P. Vigné: Le chemin de fer de Dakar à Saint-Louis. — H. Courtois: Les nouvelles lignes de la Compagnie des chemins de fer du Midi.

Nr. 16: P. Vigne: Le port de Dakar. — A. Manier: Canal du Nord et canal du Midi. — H. A: Ruches gigantesques construites par les abeilles noires sauvages de Tasmanie. — Dr. Labonne: Lettre sur l' Islande et les Foeró.

Nr. 17: Les ponts de Cubzac. — H. Courtois: Le chemin de fer des landes de la Gironde.

Nr. 18: Bernardin: Notes sur divers produits. — Le commerce européen dans l' Annam. — Etudes sur la navigabilité du haut Mékong

Nr. 19: Lafitte: Notes sur le Cambodge.

Nr. 20: Lafitte: Notes sur le Cambodge (fin).

Nr. 21: Michel: Notes sur le Sénégal et le Soudan français. — P. M. Loubrie: Les travaux d'amenée des eaux du lac Michigan à Chicago.

Bulletin de la Société de Géographie Commerciale du Havre 1887. Sommaire:

Nr. 2: (Mars-Avril): A. Beaudouin: La Nouvelle-Orléans. — A. de Saint-Quentin: Bassorah et les Ports du Golfe Persique. — A. Chardot: De Payta à Callao.

Nr. 3: Nem érkezett be.

Nr. 4: (Juill.-Aout): A. P. Patel: La Plata. — G. Duloup: A. Bout du Monde (Le détroit de Magellan). — E. Dupuy: Les voies de communication au Sénégal. — P. Vibert: L'Algérie. — A. Baudouin: Un coin de l'Océanie Équatoriale.

Nr. 5: (Sept.-Oct.): M. A. Baudouin: La Louisiane. — M. Petiteville: Les Ports du Golfe Persique.

de la Société Royale Belge de Géographie. Publié par les soins de
 Chef. XI. année. 1887.

J. du Fief: La station de Loulouabourg. — J. Peltzer: Émigration
 ion; la vallée de Mésilla. — A. Rutot: L'Eifel volcanique. —
 t: Rapport sur le Congo.

: Oscar Lenz: L'expédition autrichienne au Congo. — Prix
 S. M. le Roi des Belges. Concours international de 1885. —
 La Colombie britannique. — A. Harou: La commune de

: L. Navez: De l'influence des reformatations géologiques en
 — J. Leclercq: Le docteur Junker et l'Ouelle-Makoua. — Un
 ploration au lac Albert par Emin-Pacha.

: G. Delvaux: Les routes de l'Inde. — Le voyage de l'Emin-
 pays des Monbottous. — L. Navez: La situation de la Belgique
 e terrestre. — J. Peltzer: La mission américaine au Congo.

de la Société de Géographie de Lille. VIII. année. Tome VII.

: Brosselard-Faïdherbe: Le Soudan français. — Dr. Wagnier:
 y froid au point de vue de la vie humaine.

: Actes de la Société. — E. Froment: Trois affluents français
 rivières Alima, Likouala et Sangha.

: Vibert: L'Algérie. — Colardeau: La navigation aérienne.

: Abé J. Variot: Les Pères Blancs d'Afrique.

: De Joannès: La Grèce et sa situation économique.

0: Faïdherbe: Le Soudan français. — L. Moncelon: Un mot
 velle-Calédonie. — E. Guillot: A travers les Grisons. Excursion
 isse orientale. — Bécourt: La forêt de Mormal.

de l'Union Géographique du Nord de la France, Siège à Douai. Tome
 aire :

ier-Février 1886: H. Cons: Le Soudan Egyptien. —

rne: L'Étude expérimentale des courants de l'Atlantique. —

Lenz: La côte occidentale de l'Afrique. — Boudaillier: Commune
 arendin.

s-Avril: A. Merhier: Madagascar. — Alph. Lefebvre: Sur

et les intérêts de la France à différentes époques dans la Con-

Argentine. — G. G.: Analyse d'une notice sur Carvin-Epinoy.

-Juin: Ernest Descille: De la Pêche maritime et spécialement

au hareng. — G. P. F.: Le Soudan Occidental, prise de

du Haut-Niger par les Français. — M. Derey: La Nouvelle

let-Octobre: Framézelle: Le grand Canal du Nord. —

tes ouest de l'Amérique centrale et du Mexique. — P. de Brazza:
 du Congo.

de la Société de Géographie de Tours. (Union géographique du Centre).
 IV. année. Sommaire :

. A. Trochon: Comité de la Presse Tourangelle. — A. Letel-
 in météorologique.

. A. Chauvigné: Maurice de Tastes. — Actes de la Société.

Nr. 6. Edgar Boulangier: La traversée du Caucase par la route militaire du Darial. — Souvenir du Tonkin. — Notice sur le Goleah.

Nr. 7. A. Trochon: Rapport fait sur le VIII-e Congrès national es Sociétés françaises de Géographie à Nantes en 1886.

Bulletin de la Société de Géographie de Lyon.

Tome VI. Livr. 7. Dr. Gay: L'Amérique Latine. — H. de Marésta: Notice sur la vallée de Drom (Ain). — C. Chantre: Les explorations anglaises en 1886.

Tome VII. Livr. 1: L. Isaac: Gordon à Khartoum. — Okoshi: Le Japon jadis et aujourd'hui. — A. Breittmayer: Les canaux d'irrigation dans le Bas-Rhône.

Bulletin de la Société Royale de Géographie d'Anvers. 1887. Tome XI.
Contenu:

4-c fasc. Dr. Delgeur: Bornéo. — E. de Harven: La Nouvelle-Zélande. — Wauwermans: Les progrès de l'enseignement de la géographie. Concours pour le prix du Roi.

Tome XII. I. fasc.: A. Bagnet: La météorite de Bendegó.

II. fasc. Ouverture du musée commercial, industriel et ethnographique. — A. Bagnet: Voyage dans l'île d'Orango (Guinée portugaise). Un émulé de Dahomey.

Tijdschrift van het Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, gerestigd te Amsterdam, onder redactie van Prof. C. M. Kan en J. Ac. C. A. Timmerman. Tweede serie, deel IV. Amsterdam 1887. Inhoud:

Afdeling: Meer uitgebreide artikelen Nr. 1: I. B. Neumann: Het Pane-en Bila-Stroomgebied op het eiland Sumatra. — H. van Capelle: Over den invloed van niveauveranderingen op de dierenwereld. — I. Hickson: Omzvervingen in Noord-Celebes. — F. de Bas: Een Nederlandsch reiziger aan den Congo. — I. P. Veth: Samuel Cornelis Jan Willem van Musschenbroek.

Nr. 2. I. B. Neumann: Het Pane-en Bila-Stroomgebied op het eiland Sumatra. — J. Veth: Samuel Cornelis Jan Willem van Musschenbroek. — J. Lorié: Beschouwingen over het diluvium van Nederland. — S. B. Ortt: Kort verhael van het eiland Anzuany en desselfs inwooners. — M. Buysman: De natuur, het klimaat en de plantengroei der Arktische Gervesten. — P. A. v. Buuren: Jets over den Dollart.

Afdeeling: Verslagen en Aardrijkskundige Mededeelingen n. Nr. 3 en 4, 5 en 6. (Értesítés az újabb földrajzi mozgalmakról).

Bolletino della Società Geografica Italiana. Roma 1886. Serie II. Vol. XII.
Anno XXI. Sommario:

Fasc. V. Viaggio d'esplorazione di un Abissino tra l'Aussa e lo Scioa. — V. Ragazzi: Una visita al Volcano Dofano. — G. Weitzecker: Alla ricerca degli Italiani nell'Africa Australe. — La spedizione Stradelli alle sorgenti dell'Orenoco. — G. di Brazza Savorgnan: Tre anni e mezzo nella regione dell'Ogoué e del Congo (fine).

Fasc. VI. F. Nobili Vitelleschi: Sui progressi della Geografia. — A. Pecile: Sulla vita delle tribu selvagge nella regioni dell'Ogoué e del

G. Casati: Sui resti dell' esploratore Miani. — G. Antinori: Viaggio nei Bogos.

VII. E. Stradelli: Spedizione alle sorgenti dell' Orenoco — Cio che si deve intendere per Romagna ed Emilia. — O. Antinori: Viaggio nei Bogos.

VIII. L. Traversi: Da Entotto al Zuquala. — E. Modigliani: Viaggio di Nias. — G. Weitzcker: Alla ricerca degli Italiani nell' Africa australe. — O. Antinori: Viaggio nei Bogos.

IX. G. Weitzcker: Alla ricerca degli Italiani nell' Africa australe. — E. Modigliani: L' Isola di Nias. — O. Veraldo: L' origine del Colombo.

X-XI. G. Weitzcker: Alla ricerca degli Italiani nell' Africa australe. — O. Antinori: Viaggio nei Bogos. — Londrini-Smith: Esplorazione compiuta nella Nuova Guinea. — A. Borda: Sommario storico, geologico e politico della Repubblica di Colombia. — A. Stradelli: Dall' Isola di Nias ad Atures. — G. A. Colini: Cronaca del Museo Preistorico ed Etnografico di Roma. — M. Fiorini: Le proiezioni quantitative e equivalenti in cartografia.

Atti della Società Africana d'Italia. Napoli 1887. Anno VI.

Fasc. III e IV. Della Valle: Apparecchi per l'Africa. — G. Antinori: Considerazioni politico-militari sui possedimenti italiani nell' Africa. — C. Cecca: Il cardinale Massaia. — N. Lazzaro: Menelick II. — L. Cicognani: Sulle condizioni odierne dell' Abissinia.

Fasc. V e VI. G. Carerj: L'espansione coloniale ed il programma italiano in Africa. — F. Paulitschke: Gliabitanti dell' Harrar. — G. Antinori: In Africa attraverso i secoli. — L. Cicognani: Attraverso il deserto di Danachili. — C. Nolle: Il deserto di Calahari.

Fasc. VII e VIII. Della Valle: La missione russa in Abissinia. — G. Antinori: Giacomo Bove. — Stanley in soccorso di Emin-Pascia. — G. Antinori: La schiavitù a Gimma Abbagifar. — L. Cicognani: Attraverso il deserto di Danachili. — C. Nerazzini: Sulla spedizione Porro.

Fasc. IX e X. N. Lazzaro: La spedizione in Africa. — Florio: I capi ribelli abissini.

Atti della Sezione Fiorentina della Società Africana d'Italia. Firenze 1887. Anno III.

Fasc. 4. V. Bellio: Della fisica possibilità di colonizzare l'Abissinia. — G. Antinori: Il parere del dott. Bove, vole giudizio sulle occupazioni italiane nel Mar Rosso. — G. Antinori: Dell' Italia con l'Africa.

Fasc. 5 e 6. V. Barbini: Il Dott. Traversi in Africa. — C. Marangoni: Viaggio ad Entotto. — E. R.: Amichevoli esortazioni di Spagna.

Fasc. 7. V. Barbini: Cenni complementari intorno alla Conferenza di Berlino. — G. Antinori: Scena della vita animale in Abissinia. — F. Paulitschke: Viaggio di Galla dell' Harrar.

Atti della Società di Geografia ed Etnografia (Torino); redazione di G. Cora.

Fasc. IX. Nr. 1: D. Ramon Lista: Viaggio nella Patagonia orientale. — G. Antinori: Stefano Stefani: Auser, Arno e Serchio in Pisa. — Broglia di

Mombello: *Esplorazione dell' intero corso dell' Orinoco.* — A. H. Keane: *Etnologia del Sudan Egiziano.*

L'Esplorazione Commerciale. *Viaggi e geografia commerciale. Organo ufficiale della Società d'esplorazione commerciale in Africa. Milano 1886. Anno II. 1887. Sommario:*

Fasc. V. G. Cavezzali: *Dall' Egitto.* — P. Mamoli: *Bengasi.* — Scuole e influenza francese in Africa.

Fasc. VI. U. Ugolini: *Note sul Marocco.* — A. Bismot: *Africa occidentale.* — V. Grossi: *Lingue e letterature degli odierni popoli dell' Africa.* — *Le Nuove Ebridi.* — *Il fiume Kakibbi.*

Fasc. VII. Tarsillo Barberis: *La Birmania.* — P. Longo: *Note africane.* — Il Dott. Junker in Africa. — *Il teck o quercia dell' India.* — *La nuova città di Barberton.*

Fasc. VIII. Ugolini: *Le esplorazioni, il commercio e le industrie.* — A. Birmot: *La Nuova Zelanda.* — *Il Sambuco.* — *Le isola Tonga.* — *Prodotti del Sultanato di Zanzibar.*

Fasc. IX. G. Gavezzi: *L'Egitto.* — *La razza Annamita.* — J. Santoni. — *Produzione del Commercio del Sultanato di Zanzibar.*

Fasc. X. P. Vigoni: *Keren e Sanhit (prov. dei Bogos).* — A. Bismot: *L'Australia.* — C. G. Toni: *Le Isole Filippine nel tempo della conquista spagnuola.*

Fasc. XI. P. Vigoni: *Keren e Sanhit.* — P. Longo: *Note Africane.* — A. Bismot: *L'Australia.*

Boletín de la Sociedad Geográfica de Madrid. 1887. Tomo XXII. Sumario:

Num. 1 y 2. J. Cervare: *Viaje de exploración por el Sáhara Occidental.* — Fr. Quiroga: *Del mismo viaje.* — C. Irigoyen: *Centro-América.* — Ed. Abela: *Situación actual de la agricultura y cultivo del tabaco en España.* — L. Janikowski: *La isla de Fernando Poo.* — J. Kerry Nicholls: *Una exploración reciente del Territorio del Rey en Nueva Zelanda.* — Fr. Coello: *Sáhara Occidental.* — *Isla de Mindanao.*

Num. 3 y 4. L. Dru: *La península de Malaca.* — L. Janikowski: *La isla de Fernando Poo.* — G. de Marcel: *Carta catalana de 1339, por Dulceri.* — F. Reboul: *Noticias sobre el puerto de Surabaya.* — Th. Schwedoff: *Naturaleza de los movimientos ciclónicos de la atmósfera.* — *Noticias sobre el concejo de Carreño en Asturias.* — F. Canga Agüelles: *La isla de Mindanao.*

Num. 5 y 6. M. Ferreiro: *Memoria acerca de los progresos geográficos.* — A. Osorio: *Condiciones de colonización que ofrecen los territorios españoles del golfo de Guinea.* — F. de La Corte: *La isla de Mindanao.* — *Las Provincias ultramarinas españolas y el canal de Panamá.* — O. Baumann: *La isla de Fernando Poo.*

Índice de los veinte primeros tomos del Boletín de la Sociedad geográfica de Madrid 1887.

Revista de Geografía Comercial. *Organo de la Sociedad Española de Geografía Comercial. Madrid 1887. Nr. 35, 36, 38—47.*

L'Excursionista. *Bolletí mensual de la Associació Catalanista d'excursions científicas. Barcelona 1887. Any X Nr. 101—108.*

Memorias de la Associació Catalanista d'excursions científicas. Volum III. 1879. Barcelona 1887. (8-r 388. 1ap.)

im da Sociedade de **Geographia de Lisboa**. 1886. 6-a Serie Summario :
9—10. A. C. Texeira de Aragão : Vasco da Gama e a Vidigueira.
12. Ad. Coelho : Os dialectos romanicos ou neo-latinos na Africa,
merica.

Serie, No 1. Ed. de Sequeira : Fauna dos Lusiadas. — L.
Primeiros documentos para a historia do jubileu nacional de 1880.

in la Societatea **Geografica Romana**. Bucuresci. *Anulul VIII-ea* 1887.

m. I. B. P. Hasdeu : Sur les Éléments Turcs dans la langue
— Antonescu-Remus : Padurile nostre. — Th. Basilescu : Despre
geografie. — P. Condrea : Drumul de la Roma la Piatra.

m. 2. D. Cochelet : O. calatorie in Muntenia si Moldavia 1834—35.
aster : Notite geografice asupra Romaniei. — G. Trica din Viena :
optica a Europei Centrale. — N. Andreescu : Cetatea lui Tepes
atineni. — Supliment : George J. Lanovare. Material pentru a
istorie si geografie al Romaniei.

or. Tom 6. Jan.-jun. füzet. Athéné 1887.

al of the **Tokio Geographical Society**. VII. year. Contents:

year. Nr. 5. Travels in Okinawa, Miyako and Yayeyama (Riu-
s), by T. Kada.

6. Notes on the Historical Maps of Province Musashi and Tokio ;
ori.

7. Historical researches on the eastward expeditionary road of
ial prince Yamatodake ; by m. k. Kawai. — Notes on the gallinae
n. ts'aokiang mu. — An opinion on the fixation of prime-meridian
national time of Japan.

8. Historical rescarches etc. — Notes on the birds of the Pents'ao-
a.

9. Notes on the chinese trade ; by T. Tanabe. — Notes on the

10. Notes on the climate of Japen ; by m. k. Otori. — Notes
ds etc.

1. year. Nr. 1. Travels in Siam, by mr. Dautremer.

2. Notes on the geographical name of Japan ; by k. Kawai. —
the birds of the Pen-ts'ao kang-mu.

3. Travels in Manchooria ; by mr. S. Kikuchi. — Notes on the
e chinese nation, by mr. Kambe.

4. Notes on the shell Mounds in the Vicinity of Tokio ; by Mr.
— Travels in Manchooria ; by Mr. S. Kikuchi.

5. Travels in Manchooria ; by Mr. S. Kikuchi. — Notes on the
China.

6. Travels in Manchooria : by Mr. S. Kikuchi.

7. Travels in India ; by Mr. Y. Fukushima. — On the Dutch
d into the Nambu harbour (Japan) in 1643 ; by Mr. R. Tsuboi.

8. On the Dutch etc., by R. Tsuboi. — On the chondrostei

9. Travels in Oceania, by S. Shiga.

year. Nr. 1. Reports ot the 8 th annual mceting of the Tokio
ciety.

Bulletin de la Société d'Éthnographie. *Paris. II. série.*

Nr. 6. Verrier: La religion du nègre. — E. Verrier: Éthnographie médicale des peuples de race jaune.

Nr. 7. E. Verrier: La religion du nègre.

Bulletin de la Société Khédiviale de Géographie. *Le Caire 1887. Série II.*

Nr. 10. F. Paulitschke: Le Harrar sous l'Administration égyptienne. — Moh. Sadik Pacha: Villes et Tribus du Hedjaz. — F. Bonola Bey: La nouvelle Monnaie égyptienne.

Nr. 11. Colston: La géologie de la région entre Bérénice et Berber. — Bonola bey: Le Monument à Purdy Pacha. — E. Schweinfurth: Dernières nouvelles du Dr. Junker. — Abbate Pacha: Le noeud gordien de la question du Foudan.

Bulletin trimestriel de la Société de Géographie et d'Archéologie de la Province Oran. *Tome VII. 1887.*

Fasc. 33. I. Caral: Monographie de l'arrondissement de Tlemcen. — I. Bouty: Tableaux de la proportion pour cent habitants de l'Algérie. 1886. — St. Mahmed ben Rehal: Étude sur l'application de l'instruction publique en pays arabe. — L. Demaeght: Contribution au recueil des monnaies frappées sous les dynasties musulmanes du nord de l'Afrique. — L. Demaeght: Inscriptions inédites de la province d'Oran.

Bulletin of the American Geographical Society. *New-York. 1885. Contents:*

Nr. 3. F. A. Ober: Florida and the West Indies. — A. S. Packard: Over the Mexican Plateau in a Diligence.

Nr. 4. W. Libbey: Some of the Geographical Features of South-Eastern Alaska. — G. C. Hurlbut: The Origin of the name America. — L. Stejneger: On the Examination of the Great Northern Sea cow (Rytina). — I. Stevenson: Ancient Habitations of the Southwest.

Nr. 5. Transactions of the Society for the Year 1886.

Vol. XIV. Nr. 2. F. S. Dellenbaugh: The Great Walled River. — F. Brown: Recent Explorations in Egypt. — C. Chaillé-Long: On the Juba.

Nr. 3. F. Boas: Census and Reservations of the Kwatiutl Nation. — G. C. Hurlbut: Krakatau. — G. C. Hurlbut: The Falkland Islands. — R. E. Pearsy: A Reconnaissance of the Greenland Inland Ice.

Proceedings of the Canadian Institute. *Toronto. Third series, vol. IV, fasc. 1.***Revista do Observatorio. Publicação mensal do Imperial Observatorio do Rio de Janeiro.** *Anno II. 1887. Nr. 4-10.***Boletín del Instituto Geográfico Argentino.** *Buenos-Aires 1887. Tomo VIII. Sumario:*

Cuaderno 5. J. Popper: Exploración de la Tierra del Fuego. — Exploración del río Araguay-Guazú.

Cuad. 6. L. A. Huergo: Memoria presentada por el Presidente. — La provincia de Santa.

Cuad. 7. Celebración del 8 aniversario de la fundación del Instituto. — Exploración del río Aguaray-Guazú por el cap. Fed. V. Fernandez.

Cuad. 8. Avé Lallemand; Estudio orográfico en la cordillera de Mendoza y Neuquen.

Cuad. 9. Exploración al interior de la Patagonia y costas del Pacifico per el Teniente de fragata Sr. Agustin del Castillo.

Bolletín de la Academia Nacional de Ciencias en Cordoba. (*Republica Argentina*). Tomo IX. 1886.

Entregas 1 y 2. Florentino Ameghino: Contribuciones al conocimiento de los Mamíferos Fósiles de los terrenos terciarios antiguos del Paraná.

Entrega 3. O. Dvering: Observaciones meteorológicas practicadas en Córdoba (Argentina) 1885. — Moises Bertoni de Blanquis: Influence des basses températures sur les végétaux en général et sur les espèces du genre Eucalyptus en particulier.

Entrega 4. Fed. Kurtz: Informe preliminar de un viaje botánico en las provincias Córdoba, San Luis y Mendoza hasta la frontera de Chile — O. Doering: variabilidad interdiurna de la temperatura en algunos puntos de la Rep. Argentina y de América del Sur en general. — L. Darapsky: Estudio sobre las aguas termales del Puente del Inca.

Actas de la Academia nacional de Ciencias de la Republica Argentina en Córdoba. Tomo V. Entrega tercera.

Anuario del observatorio astronómico nacional de Tacubaya par el anno de 1888. (*Ángel Anquiano*). Anno VIII. México 1887.

A kath. hitterjesztés lapjai. VI. évf. Nagy-Váradi 1887. Tartalma:

VI. füzet. Ft. Czimerman István zambézi-i hithirdető levele. — Vertanúk iskolája (folyt.).

VII. füzet. Vertanúk iskolája (vége).

VIII. füzet. Uj-Nurzia, bencés missió-telep Ausztráliában.

IX. füzet. Ft. Czimermann István zambézi-i hittérítő levele Brómából. — Uj-Nurzia (folyt.). — Missió tudósítások.

Természettudományi füzetek. A délmagyarországi természettud. társulat közlönye. Temesvár 1886. XI. köt.

III. és IV. füzet. A magyar orvosok és természetvizsgálók XXIII. vándorgyűlése. — Véber Antal: Néhány szó a köszénről általában. — Hanusz István: A paratólgy. — A hold befolyása az időjárásra. — Az alumíniumról. — A fizika és a légy.

Természettudományi Közlöny. XIX. kötet 214—219. füz.

Földtani Közlöny. Szerkeszté Dr. Staub Mór és Dr. Szontagh Tamás. XVII. kötet 1887.

1—3. füzet. Inkey Béla: A földtan a budapesti 1885. orsz. kiállításán. — Pocta F.: Magyarország néhány kőzetében előforduló spongiatüskék. — Téglás Gábor: Hazánk délvidékének két új csontbarlangja. — H. Antal: A földkéreg mozgásainak megfigyelésére tett kísérletekről. — S.: Az infusoria-föld technikai jelentősége.

4—6. füzet. Szabó I.: Branchevillei spodumen. Zsigmond V.: Az aljai higanybánya Szerbiában. — Cseh L.: Kalinkán előforduló ásványok. — Gezell S.: Antimon ércbányászat Király-Lubellán Liptómegegyében

— Musketov V. J.: A turáni vagy arat-kaszpi medence geol. viszonyai.
 — Themák Ede: A délmagyarországi homoksvatag. — Semsey A: A m. nemz. muzeum meteoritgyűjteménye.

A magyarországi Kárpát-Egyesület Évkönyve. XIV évfolyam 1887. Igló, 1887.

Tartalma: Siegmeth Károly: Az abauj-torna-gömöri barlangvilék. — Scholtz Albert: A Hernád forrásvidéke. — Dénes Ferencz: A Gyömbér az Alacsony Tátrában. — Dr. Thirring Gusztáv: Uti rajzok Árva vármegye déli részéből. — Mihalik József: Kirándulás a Krivánra. — Dr. Staub Mór: A vegetáció kifejlődésének időpontjai Magyarország éjszaki felföldjén. — Róth Márton: A KisNyereghágó.

A magyar orvosok és természetvizsgálók 1886. aug. 22 - 26-ig Buziás-Temesvárott tartott XXIII. vándorgyűlésnek történeti vázlatja és munkálatai. Szerkesztették Dr. Staub Mór és Dr. Schöchler Miksa. Budapest 1887. (8. réttü 291. lap.)

Tartalmából kiemeljük a földrajzi érdekű czikkeket: Pontelly István: Római vagy avar emlékek-e a délmagyarországi párhuzamos régi műsánczvonalak? — Hunfalvy János: Az erdős pusztítások és folyó szabályozások. — Themák Ede: A délmagyarországi homoksvatag. — Szabó József: A jégkornak hazája Magyarországon. — Chyzer Kornél: Zemplénvármegye méhféléi. — Téglás Gábor: A Közép-Marosvölgy barlangtelepei. — Hanusz István: A magyar puszták növényzetének létküzdeme. — Staub Mór: A radzági krétanövényekről. — B. Ambrózi Béla: A méhészet felvirágzása Délmagyarországon. — Linczbauer Ferencz: A kolumbácsi légy, mint a magyar államnak közgazdasági tárgya.

Dr. Szabó József: Selmecz környékének geologiai viszonyai. Selmeczbdnya 1886. 8-r 88. lap.

Milleker Bódog. Versecz sz. k. város története. Németből fordította Buday József. Kiadta Versecz sz. k. v. törvényhatósági bizottsága. 2 kötet. Budapest 1886. (8-réttü 314 és 392 lap, 3 térképpel). Versecz város ajándéka.

Dvorzszak János. Magyarország helységnévtára két kötetben. (Havi füzetek, II. évfolyam 7—12. szám). Budapest. (8-ad réttü 150 és 620 lap.)

Fiume. Emléklap az 1887. aug. 18—22. Fiumében megtartott országos tüzoltó-nagygyűlés alkalmára. Szerkesztette Mócs Zsigmond Budapest 1887. (Szerző aj.)

Asbóth János. Bosznia és a Hercegovina. Útirajzok és tanulmányok. II. kötet. Buda pest 1888. (Szerző ajánd.)

Dr. Havass Rezső. A Szuessi csatorna, tekintettel különösen a mai gyarmati politikára és Fiumére. Budapest 1887. (Szerző ajánd.)

Dr. Borbás Vincze. A magyar homokpuszta növényvilága (különösen a m. kir. kincstári Temesmegyében) mey a homokkölés. Budapest 1886.

Kőrösi József. A statisztika statisztikája. Adalék a demografia fejlődésének történetéhez. Budapest 1887. (Szerző ajánd.)

Dr. Gustav Thirring. Beiträge zur Kenntniss des Klimas von China. (Meteorologische Zeitschrift, 1887. aug. és szeptl.) (Szerző ajándéka.)

Dr. Thirring Gusztáv Uti rajzok Árva megye déli részéből. Igló 1887. (Szerző ajándéka.)

A közmunka- és közlekedésügyi m. kir. miniszternek a törvényhozás elé terjesztett jelentése a vezetése alatt álló ministerium ügyköréhez tartozó üzleti dgak 1886. évi állapotáról és kezeléséről eredményeiről. Budapest 1887. (4-r. 240 lap.)

Képes missió könyvtár a kath. nép számára. 10. füzet.

Az osztrák-magyar monarchia irásban és képbén. Kiadja a magyar államnyomda. 36—49 füzet.

- Dr. Friedrich Umlauff.** *Handbuch der gesamten Alpenkunde. Mit 95 Illustrationen und 20 Karten. 2 Abtheilungen.* Wien 1887.
- Amand Freiherr v. Schweiger-Lerchenfeld.** *Zwischen Donau und Kaukasus Land- und Seefahrten im Bereiche des Schwarzen-Meeres. Mit 215 Illustr. 11 Karten. 2 Abthgen.* Wien 1887.
- Camperio Manfred.** *Da Assab a Dogali. Guerre Abissine. Milano 1887. (8 réliü 128 lap, térképpel). Szerző ajándéka.*
- Dr. Friedrich Umlauff.** *Afrika in kartographischer Darstellung von Herodot bis heute. Eine Hauptkarte und 17 Nebenkarten.* Wien 1887.
- La Grande Encyclopédie inventaire raisonné des sciences, des lettres, et des arts.** Paris 1887. *Livr. 77 et 18.*
- I. R. Giralt.** *Fulla d'instruccio geográfica de Catalunya. Publicada per la Associació Catalana d'Excursions Científicas.*
- Die Anforderungen der Schule an Landkarten.** Herausgegeben vom Verein für Erdkunde in Kassel II. Aufl. Braunschweig 1885.
- Servicio Meteorológico de la Provincia.** *Decreto de su creacion y plan de organizacion.* Córdoba 1887.
- Catalog der österreichischen Abtheilung der geogr. Ausstellung in Venedig 1881.** (Vadász Ede úr ajándéka.)
- First report of Dr. John Francis Churchill's Free Stoehiologial Dispensary** London 1886. (A szerző ajánd.)
- Dr. O. Finsch.** *Gesichtsmasken von Völkertypen der Südsee und dem malayischen Archipel.* Bremen 1887.
- T H Lewis** *Snake and Snake-like mounds in Minnesota. St.-Paul, Minn. 1887.*
- Homenagen a Luciano Cordeiro.** Lisboa 1887.
- Petru Condrea.** *Dictionar geografic al Judetului Tutova. Bucuresti 1887. (A bukaresti földrajzi társaság ajándéka)*
- P. I. Veth.** *Midden-Sumatra. IV. 5-de aplevering.* Leiden 1887. (A németalföldi földr. társ. ajánd.)
- Führer durch die Geogr. Ausstellung in Dresden.** 1886.
- Emil Metzger** *Das Opium in Indon-sien. (Revue Coloniale Internationale).* (A württembergi keresk. földr. társ. ajánd.)
- P. A. Conli.** *Bacillus Coma. Informes médico y microbiológico.* Cordoba 1886. (Szerző ajánd.)
- M. Lindeman.** *Die Seefischereien, ihre Gebiete, Betrieb und Erträge 1869–1878* (Ergänzungsheft Nr. 60. zu Petermann's Geogr. Mittlg.) Gotha 1880.
- Dr. H Barth's** *Reise von Trapezunt durch die nördliche Hälfte Klein-Asiens nach Skutari im Herbst 1858. (Ergänzungsheft zu Petermann's Geogr. Mittlgen).* Gotha 1860.
- Johann Georg Schreiber.** *Atlas selectus von allen Königreichen und Länder der Welt.* Leipzig. (Érzsám nélkül, igen régi) 129 lap.
- Angel. Maria Myller:** *Peregrinus in Jerusalem, oder Ausführliche Reise-Beschreibungen ... in Europa, Asien und Africa.* Wien v. Nürnberg 1735.
- Kurze und zuverlässige Beschreibung der Stadt und Festung Gibraltar, der Insel Minorca und des Forts Sankt Philipp.** II. Aufl. Leipzig 1783.
- Lodov. Passerone:** *Guida geografica ovvero compendiosa descrizione del globo terreno.* Lucca. (Érzsám nélkül, igen régi)
- Generalkarte des Lombardisch-Venetianischen Königreiches, reduziert nach der pographischen Karte in dem militair-geographischen Institute des k. k. Generalquartiermeisteramtes zu Mailand im Jahre 1838.** 1.288,000 (4 lap)
- George Viscount Valentia:** *Voyages and travels to India, Ceylon, the Red Sea, bysintia und Egypt, in the years 1802–1806.* London 1809, 3 kötet.
- Bernh. v. Cotta:** *Der Altai. Sein geologischer Bau und seine Erzlagerstätten.* eipzig 1887. (Dr. Havass Rezső ajándéka.)
- F. L. Güssefeld:** *Der Ober-Rheinische Kreis. (Térkép.)* Nürnberg 1786. (Balla ál úr ajánd.)

54 drb régibb németországi térkép és terrajz.

Dr. Fritz Erk.: *Die Bestimmung wahrer Tagesmittel der Temperatur.* München 1883. (Szerző ajánd.)

Dr. Fritz Erk.: *Zwei Stunden über die Anwendung einer räumlich-geometrischen Darstellung auf Probleme der Meteorologie.* München 1887. (Szerző ajánd.)

Dr. Fritz Erk.: *Zur Temperatur von München 1884.* (Szerző ajánd.)

Dr. Fritz Erk.: *Die Resultate der Barometerregistrierungen in München, Bayerisch-Zell und Wendelstein.* (Szerző ajándéka.)

Jul Wolf und Jos. Luksch: *Physikalische Untersuchungen in der Adria.* — Wien 1887.

Gomes de Brito: *Elogio historico do Antonio Augusto d'Aguiar.* Lisboa 1887. (A lisboai földr. társ. ajánd.)

Spezial-Karte der österr.-ungar.-Monarchie. 1:75.000. Herausgegeben vom k. k. militär-geograf. Institut in Wien.

E nagy műböl újabban megjelentek s társaságunkhoz beérkeztek a következő lapok:

Zone 11, Col. XXII. Nagy-Rőce und Rima-Bánya. — Zone 12, Col. XXIV. Göncz und Csobád. — Zone 13, Col. XXVII. Beregszász und Mezó-Tarpa. — Zone 14, Col. XXII. Gyöngyös und Bakta. — Zone 14, Col. XXVII. Jánk. — Zone 16, Col. XXVI. Szalacs und Ér-Diószeg. — Zone 18, Col. XXVII. Bucsa und Rossia. — Zone 32, Col. XV. Almissa und S. Pietro della Brazza. — Zone 32, Col. XVII. Kočerin und Mostar. — Zone 33, Col. XVII. Ljubuški und Metkovič. — Zone 34, Col. XIX. Bilek. — Zone 35, Col. XIX. Trebinje und Risano. — Zone 12, Col. XXII. Rimaszombat. — Zone 14, Col. XXIX. Hosszúmező und Avas-Felsőfalu. — Zone 15, Col. XXVII. Nagy-Károly und Ákos. — Zone 15, Col. XXIX. Nagybánya. — Zone 16, Col. XXVII. Tasnád und Széplak. — Zone 16, Col. XXV. Hajdu-Szoboszló und Esztár. — Zone 17, Col. XXIV. N.-Bajom und Szeghalom. — Zone 17, Col. XXVII. Szilágy-Somlyó und Élcsd. — Zone 20, Col. XXIV. Mező-Kovácsháza und Kurtics. — Zone 29, Col. XII. Zara. — Zone 31, Col. XV. Sinj und Spalato. — Zone 33, Col. XVIII. Zalom und Stolac. — Zone 33, Col. XIX. Gacko und Orahovica. — Zone 13, Col. XXV. Tokaj; 13. XXVIII. N.-Szöllös; 15. XXV. Debreczen; 15. XXVIII. Szinyér-Váralja; 17. XXV. Körös-Tarján; 17. XXVI. Nagyvárad; 19. XXV. Sarkad; 30. XVI. Livno; 31. XIII. Muna; 34. XVII. Klek und Stagnogrande.

Übersichtskarte der ethnographischen Verhältnisse von Asien und den angrenzenden Theilen Europa's. Mit Unterstützung der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu Wien herausgegeben von **Vinzenz von Haardt.** 6 Blatt in 30-fachen Farbendruck. Maasstab. 1:8.000.000. Wien 1887. im Selbstverlag des Verfassers (Wien IV. Weyringergasse 19.) Ausgeführt im Geogr. Institut von Ed. Hölzel in Wien. (Grösse der zusammengesetzten Karte: 175 cm. breit, 140 cm. hoch. Preis roh in Mappe 30, auf Leinwand gespannt in Mappe 36, mit Stäben 38 Mark.)

Az orosz császári földrajzi társaság közlönye. *Izvesztija Imperatorszkago russzkago Geograficeszkago Obszesztva.* XXIII. kötet 1887.

I. füzet. **Masszalszkij I. V.** herczeg: **Karsz-tartomány határszélének leírása.** — Isztomin: **Előleges jelentés az orosz dalokat és dallamokat gyűjtő expeditió munkálatairól.** — **Bírálat és könyvészet.** — **Társulati ügyek.**

II. füzet. **Ignatyev I. V.**: **Előleges jelentés a Chan-Tengri hegy-csoport felkutatására kiküldött expeditió munkálatairól.** — **Krasznov:** **Előleges jelentés a keleti Tien-Sanon és véghegyein tett geo-botanikai ku-**

tatásokról. — Obruchev: Transkaspia homokjairól és pusztáiról. — Bogdanovics: A chorasszani hegyek és Transkaspia cultivált öve. — Tillo: A barometricus megfigyelések alapján magasságok kiszámítására alkalmas új graficus táblázatokról. — Társulati ügyek. — Melléklet: a Chan-Tengri térképe.

III. füzet. Jeliszéjev: A Kis-Ázsián végig tett anthropologiai kirándulás. — Potanin: Előleges jelentés a Kanszu tartományban tett expeditióról. Mellékletek: 1. Berezovszkij levele. 2. Az expeditió állomásozó helyeinek és ama pontoknak jegyzéke, melyeket Szkasszki csillagászatilag meghatározott. — Ivanov: A Manyes és a Kaukazussal szomszédos steppék. — Fauszek: Adalékok az éjszakai Kaukazus természeti viszonyaihoz. — Przsevalszkij: 1. A Przsevalszkij negyedik közép-ázsiai útját ábrázoló-térkép magyarázata. 2. Ama pontok jegyzéke, melyet ket Przsevalszkij IV-ik útján csillagászatilag meghatározott. 3. Az abszolúmagasságok barometricus meghatározása Przsevalszkij negyedik útján. — Társulati ügyek. — Melléklet: Przsevalszkij negyedik középázsiai útjának térképe.

Remekházy Károly: Aradmegye térképe. 1: 160.000. Rajz. és nyom. Beránek J., Temesvárott 1883. Ára 2 frt. (Szerző ajándéka.)

Remekházy Károly: Temesmegye közigazgatási és kultur-térképe és statisztikája. 1: 192.000. II. kiadás. Temesvárott, Beránek J. 1884. Ára 2 frt 50 kr. (Szerző ajándéka.)

Remekházy Károly: Krassó-Szörénymegye közigazgatási és kultur-térképe és statisztikája. 1: 192.000. Temesvárott, Beránek J. 1886. Ára 2 frt 50 kr. (Szerző ajándéka.)

Remekházy Károly: Mosonmegye közigazgatási és kultur-térképe és statisztikája. 1: 112.500. Temesvárott, Beránek J. 1886. Ára 2 frt. (Szerző ajándéka.)

Remekházy Károly: Nógrádmegye közigazgatási és kultur-térképe és statisztikája. 1: 150.000. Temesvárott, Beránek J. 1887. Ára 2 frt 50 kr. (Szerző ajándéka.)

Remekházy Károly: Aradmegye térképe és statisztikája. (Kézi kiadás). Temesvárott, Beránek J. 1885. Ára 40 kr. (Szerző ajándéka.)

Magyarország megyéinek kézi atlasza: Tervezte Gönczy Pál. Rajzolta Kogutowicz Manó. Budapest 1887, Posner K. L. és fia kiadása. V - VII. füzet (A kiadó ajánd.)

A Mont-Blanc csoportjának és környékének térképe (Franczidul). 1: 300.000. 2 példány. (Müllhaupt de Steiger lev. tag ajándéka.)

Dr. Toldy László, Budapest főlevéltárnokának ajándéka:

Dr. Koós Gábor. A föld összes államainak terményei, kézüményei, gyár- és ipartelepei. Budapest 1885.

Szabó József. Geologiai viszonyok és talajnemek ismertetése. I. füzet. Békés- és Csánádmegye. Pest 1861.

Fabian Mihály. Kalauz a földjomb használatában. Pesten 1864.

Dr. gr. Zichy Ágost. Úti emlékek Chinából. 1876-77. Budapest 1880.

Dr. Szombathy Ignác. Dacia meghódítása és a Traján-oszlop képei. Győr: 1878. Győrffy Iván. Földrajzi könyvecske népiskolai növendékek használatára. Esztergom 1878.

Dr. Havass Rezső Fiume. Budapest 1881.

Edm. Steinacker. Budapest. Zürich & London. (Illustrated Europe Nr. 62-64).

F. Kanitz Bulgarische Fragmente. — Die Tscherkessen-Emigration nach der 1. uau. (Oest. Revue 6. Band 1864.)

- P. Hunfalvy.** *Siebenbürgen. (Staats-Lexikon XIII.)*
Gtto Hübner. *Statistische Tafel aller Länder der Erde.* 1864. 1867. 1876. 1879. 1881. 1882. 1883.
Franz Strahalm. *Politisch-statistische Tafel der Oesterr.-ung. Monarchie.* 1876. 1879.
Keleti Károly. *A Sz. István korona országainak népessége. (1870). Pest 1871.*
Keleti Károly és Jekelfalussy József. *A Sz. István korona országainak népessége. (1880). Budapest 1882.*
Ferd. Gatti. *Die Hauptzüge der in der Geschichte der Völkerwanderung erscheinenden Völker. Gratz (évszám nélkül; régi.)*
 14 db különböző kisebb térkép.

Ifj. Jankó János ajándéka.

- Fényes Elek.** *Magyarország leírása. 2. rész. Pest 1847.*
Weber Samu. *A Szepes-Bélei cseppkőbarlang Tátta-barlangliget és környéke. Késmárk 1886.*
Martin Czinkotszky. *Dejepis osady Csanád-Alberti. Budapest 1884.*
Somogyi Ignác. *Melanézia ethnografiája. Szolnok 1880.*
Fr Christmann und R. Oberländer. *Neu-Seeland und die übrigen Inseln der Südsee. Leipzig 1871.*
Georges de Kéroulé. *Un voyage à Pékin. Paris 1861.*
Lengyel Dániel. *Fürdői zsebkönyv. Magyar-, Erdély-, Horvát-Tótország utó látványvizei és fürdő-intézei. Pest 1853.*
Häckel. *Az emberi nem eredete és törzsfája. Fordította György Aladár. Pest 1871.*
Szabó József. *Fouqué munkája Santorin vulkáni szigetről. Budapest 1870. (Értek. term. tud. köréből. IX. k. 13. sz.)*
Jankó János. *Tót-Komlós. Magánrajz. B.-Gyula 1887.*

Dr. Thirring Gusztáv ajándéka:

- Fényes Elek.** *Magyarország geographiai szótára. Pest 1851. Két kötet.*
Fényes Elek. *A magyar birodalom statisztikai, geographiai és történelmi tekintetben. I. kötet: Komárom vármegye. Pest 1848.*
Fényes Elek. *Magyarország 1859-ben statisztikai, birtokviszonyai és topographiai szempontból. I. kötet (7 füzet). Pest 1859.*
Fényes Elek. *Magyarország ismertetése statisztikai, földrajzi és történelmi szempontból. I. kötet. Dunántúli kerület. Pest 1865.*
Fényes Elek. *Magyarország leírása. Két rész. Pest 1847.*
Fényes Elek. *Az ausztriai birodalom statisztikája és földrajzi leírása. Két rész egy kötetben. Pest 1857.*
Fényes Elek. *A török birodalom leírása, történelmi, statisztikai és geographiai tekintetben. Pest 1854.*
Montedegoi Albert Ferencz. *Heres és Külső-Szolnok törvényesen egyesült vármegyéknek leírása. Eger 1868.*
Magda Pal. *Magyarországnak és a határörző katonaság vidékének legújabb statisztikai és geographiai leírása. Pest 1819.*
Németh László. *Az európai nevezetesebb országoknak leírása. Soprony 1795.*
Matthias Bél. *Compendium Hungariae geographicum. Posonii et Cassoviae 1779.*
Karl Gottlieb v Windisch. *Geographie des Königreichs Ungarn. 2. Theil. Pressburg 1780.*
Galgóczy Károly. *Magyarország, a Szerb vajdaság s Temesi Bánság mezőgazdasági statisztikája. Pest 1856.*

(Vége a XV. kötetnek.)

A B R É G É

DU

BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

XV. Année.

Budapest, 1887.

1. Numéro.

La Société ne prend pas la responsabilité des opinions émises par les Auteurs des articles insérés dans son Bulletin.

NOTES DE VOYAGE AU SIAM.

Par M. Jean Xantus.

(Résumé du premier article contenu dans le fascicule présent.)

M. Jean Xantus était membre de l'expédition austro-hongroise qui visita en 1869 et 1870 l'Extrême-Orient et notamment le Siam, en vue de conclure des traités commerciaux. Il eut donc amplement l'occasion de voir de près bien des choses qui échappent aux touristes et aux voyageurs d'occasion. Cela lui a permis de présenter nombre de faits sous un aspect toutàfait ou à peu près nouveau, spécialement les affaires du Siam, pays peu connu encore.

Le conférencier a débuté par la biographie du roi Mongkout, un des plus grands réformateurs du Siam. Après avoir retracé la vie de ce personnage, il a mis son auditoire à même de se rendre compte de la situation actuelle de ce pays que le roi Mongkout a relevé de l'état absolument barbare où il était autrefois, en activant le commerce, l'industrie et la vie sociale, en créant les bases de son développement matériel et en le mettant en rapport avec les nations européennes.

Après avoir caractérisé les grands progrès que le Siam a accomplis au cours de vingt années, après avoir fait connaître les fabriques créées dans le pays et le traitement libéral accordé aux missionnaires chrétiens, M. Xantus a continué dans les termes suivants :

« Voilà où en était le Siam, lorsque j'y arrivai en précurseur de l'expédition austro-hongroise, la dernière parmi les expéditions qui y soient venues dans le but de conclure des traités de commerce avec le Siam.

Si j'ai dit que le pays a accompli des progrès considérables je ne veux parler que des progrès matériels. Le roi avait ménagé les mœurs nationales, les institutions féodales et absolutistes ; plus d'une fois il déclara que les droits politiques et les institutions libérales n'étaient bonnes que pour les peuples civilisés. Il estimait que son peuple devait d'abord s'enrichir et s'instruire et que la nécessité de l'autonomie du peuple viendrait après toute seule ; à l'heure actuelle, il ne s'agissait que de guider le peuple, pour qu'il puisse arriver sans secousses à l'époque de sa maturité politique.

J'ai cru devoir présenter ces observations pour mieux faire comprendre la suite de mon récit.

Aussitôt que nous arrivâmes à Bangkok, les personnes pour lesquelles nous avions des lettres de recommandation, vinrent sur notre bateau nous demander des nouvelles. Parmi ces personnes je nommerai d'abord M. Paul Lessler, consul-général de l'empire d'Allemagne qui nous offrit l'hospitalité, offre que nous nous empressâmes d'accepter.

L'après-midi M. Knox, consul anglais, nous présenta à M. le ministre des affaires étrangères qui nous invita sur-le-champ à nous installer au palais des missions étrangères où l'on avait préparé des appartements pour nous. Le ministre nous déclara en outre que nous devons, pendant la durée de notre séjour, nous considérer comme hôtes du roi.

Le lendemain nous nous installâmes en effet au palais des missions, un grand édifice carré, construit dans le style européen, situé sur les bords du Menam, en face des palais royaux. L'édifice flanqué d'une jolie verandah et d'une cour couverte, comprend trois salons, 64 chambres, plus deux loggias pour la garde royale. Du côté du fleuve il y a aussi des gradins conduisant aux canots.

Au moment où nous débarquions, le ministre des affaires étrangères se présenta pour prendre connaissance de la liste des membres de l'expédition et pour désigner à chacun l'appartement dû à son rang. Nous choisîmes pour nous-mêmes deux belles chambres et inscrivîmes sur chaque porte les noms des occupants.

Il y eut de longs pourparlers, car Son Excellence s'inquiétait des moindres détails; elle désirait que chaque membre se trouvât à son aise et répétait à chaque instant que tous nos désirs seraient remplis, car le roi entendait nous entourer de tous ses soins pour que notre séjour à Bangkok nous reste un souvenir à jamais agréable.

Le ministre produisait une singulière impression sur nous. C'était un homme charmant qui parlait l'anglais couramment; mais il portait un costume fort étrange: une robe en soie rouge, richement brodée d'or, qui descendait jusqu'aux jambes; celles-ci étaient nues; les pieds étaient revêtus de babouches rouges; le torse était couvert d'une jaquette en toile blanche très-fine; la fine tête, nue, était rasée; mais sur l'occiput il y avait une touffe de cheveux affectant la forme d'une crête de coq.

La tête rasée signifiait le deuil national; tous les habitants avaient la tête rasée, car le grand roi Mongkout venait de mourir.

Le ministre était escorté de huit domestiques qui portaient chacun une robe verte et une blouse blanche; ils le suivaient en rampant sur les genoux et sur l'une des deux mains. Dans l'autre main ils tenaient des parasols, des charbons, des soufflets, des crachoirs, des cigarettes, des noix d'areka, des feuilles de bétel et enfin des couteaux pour ouvrir les noix et trancher les feuilles.

A chaque instant le ministre ou le secrétaire du roi qui était

avec lui, s'arrêtaient pour allumer une cigarette, pour manger une bouchée ou pour cracher; aussitôt les huit domestiques tournaient rampant autour d'eux et en leur tendaient les objets demandés.

Cela nous eût semblé fort drôle si nous n'avions pas été affligés de voir un pays, où, en plein dix-neuvième siècle, les domestiques étaient encore tenus de ramper aux pieds de leurs seigneurs.

On avait mis à notre disposition toute une cohorte de ces domestiques, mais nous ne les laissâmes point, bien entendu, ramper autour de nous; nous acceptâmes leur service, en les payant largement et en les traitant avec cordialité.

Enfin le secrétaire du roi mit à notre disposition un petit et un grand canot qui vinrent nous attendre devant le palais des missions et nous allâmes déjeuner chez le ministre des affaires étrangères.

Son Excellence demeurait près de chez nous, dans sa propre maison construite avec des bambous gigantesques. En sortant du canot, nous pénétrâmes sous la verandah et de là dans un grand salon où la table était mise. Nous étions cinq; point de femmes. Le repas se composait de riz avec du curry, de poissons secs, de beef-steak au riz, d'un poulet et de fruits. On nous servit en outre un excellent vin rouge français.

C'est ici que, la première fois de ma vie, je mangeai de la mangustine. Je le mentionne particulièrement, car on estime que c'est le fruit le plus fin et le plus savoureux du monde. La mangustine (*garcia mangostina*) est un arbre gris, haut de 50 à 60 pieds, avec des feuilles oblongues d'un vert pâle; son fruit est de la grosseur d'une petite orange; mûr, il est d'un jaune rougeâtre avec des points violets grands comme un kreutzer. Dans ce fruit se trouvent huit grains, semblables à des haricots, d'un blanc jaunâtre, et dont l'enveloppe constitue la seule partie mangeable du fruit. Quand on suce cette enveloppe, on ressent un goût d'une douceur âpre qui rappelle mille autres saveurs mais qui est d'un délicieux incomparable. Ces saveurs se font sentir dans le palais, dans l'estomac, je dirais même dans le corps tout entier. J'ose affirmer que jamais de ma vie et nulle part au monde je n'ai goûté de fruit aussi savoureux et aussi délicieux.

Quand aucune affaire ne nous appelait ailleurs, M. Lessler, consul général d'Allemagne, nous invitait généralement à dîner ou à prendre le thé; c'est chez lui que nous fîmes la connaissance de la colonie européenne de Bangkok, qui compte un grand nombre de dames instruites fort charmantes.

Déjà à Singapore nous avions vu une des curiosités les plus frappantes de l'Extrême-Orient, les gekko, sorte de couleuvres qui envahissent tous les soirs les murs des chambres pour faire la chasse aux insectes. Ce sont des animaux fort utiles qu'on tient en grande considération. Ici, au Siam, nous pûmes voir les tokei, espèce de gekkos plus grande; ils se cachent dans les greniers; le soir quand on

allume les lampes, ils descendent dans les chambres et se mettent à guetter les insectes, les hannetons, les sauterelles et les cigales; dès qu'apparaît un de ces insectes ils s'élancent comme une flèche sur leur proie et la dévorent.

Quelquefois il arrive que l'insecte s'envole juste au moment où le tokei bondit sur lui. Le tokei saute dans l'air et retombe à terre; quelquefois il tombe sur la tête ou sur les genoux des personnes qui occupent le canapé; maintes fois même il s'égare juste dans le plat.

D'abord on trouve très-singulier la présence de ces couleuvres grises longues de 12 à 15 pouces qui tapissent les murs et les plafonds et qui courent et crient sans cesse; mais on s'y habitue, car ces animaux sont utiles et n'attaquent jamais personne, à moins d'y être forcés pour leur propre défense.

A Singapore je me servais d'un filet à hannetons pour faire la chasse aux gekkos. Il arriva souvent que le cerceau de fer du filet frappa la queue du gekko si violemment que la queue se cassa. Un garçon chinois collectionnait soigneusement ces queues qu'il mettait dans un panier. Je lui demandai ce qu'il voulait en faire. >Eh! dit-il, je les assaisonne d'huile et de vinaigre, c'est la meilleure salade de l'univers<.

Dans les bureaux de M. Lessler il y avait plusieurs jeunes gens qui s'empressèrent de nous faire les honneurs de la grande ville. Ils nous firent voir les manufactures royales de soieries et de porcelaine, les ateliers des orfèvres, la manufacture de bronze où l'on fabrique des canons et de merveilleux objets de luxe. Dans une des sections de la fonderie on fait des statuettes de toute grandeur, qui représentent Boudha debout, assis ou couché.

Le roi, étant le pontife des Boudhistes, fournit des statues de Boudha, à titre gracieux, à toutes les églises de son royaume et même aux royaumes de Ceylan, des Indes, d'Arakan etc. Il en distribue une quantité immense. Ainsi — pour ne mentionner qu'un seul exemple — j'ai vu près de notre palais une dagoba où je n'ai pas compté moins de 264 statues en bronze, rangées le long d'un corridor, toutes de la même forme et chacune haute de deux toises.

Nous visitâmes aussi le Temple des Monuments où l'on expose tous les objets en or et en argent que les Etats vassaux ont envoyés aux rois de Siam à titre de tributs, de contributions de guerre ou comme cadeaux pour le jour du couronnement. Il y a là beaucoup d'objets d'une grande valeur, révélant une conception très-habile et même un talent artistique, des fleurs en or et en argent, hautes de 1 à 3 mètres; mais c'est surtout la quantité immense qui impose.

Dans ce même temple on voit aussi le cadavre du grand roi qui vient de mourir, suspendu devant l'autel. Le corps, assis, se trouve dans un vase d'argent richement doré et qui a la forme d'une cloche. Au Siam on incinère tous les cadavres, même ceux des rois. Toutefois quand il s'agit des dépouilles mortelles d'un roi, on les embaume et on les suspend dans une cloche d'argent au Temple des

Monuments et on les y garde jusqu'à ce que le temple où elles, devront être incinérées et la dagoba où l'on conservera les cendres soient construits. L'incinération se fait au jour anniversaire de la mort du roi et à cette occasion on convie le peuple à des fêtes qui durent plusieurs jours.

Devant une des portes de ce temple on voit encore un figuier gigantesque, maltraité par les orages (*ficus religiosa*); on l'appelle l'arbre de Boudha et le peuple croit que c'est sous ce figuier que Boudha a proclamé les doctrines de la sainte religion. Ce n'est guère possible, car alors le figuier devrait avoir l'âge de 2500 ans, ce qui est trop, même pour le figuier religieux qui a pourtant la vie très-longue. Du reste, la ville de Bangkok n'a été fondée qu'en 1526; à l'époque de Boudha son emplacement n'était certes qu'une forêt marécageuse.

Il y a encore à Bangkok un autre temple très-curieux, celui, où l'on couronne les membres de la dynastie actuelle. C'est un temple orné avec une prodigalité éblouissante; en dehors de l'autel on y voit trois trônes. Les trônes sont surmontés d'écrans blancs, le premier trône de 9, le second de 7 et le troisième de cinq; les écrans sont superposés, en bas les plus grands et en haut les plus petits, le tout formant une pyramide régulière dont la cime atteint le plafond du temple.

Sur le trône à neuf écrans on baigne le roi dans une eau puisée dans tous les fleuves du pays; le peuple estime que ce bain donne au roi une force herculéenne.

Sous le baldaquin à 7 écrans se trouve un trône affectant la forme d'un octogone; le roi s'assied sur ce trône et en se tournant vers les huit points indiqués sur la boussole, prête le serment de défendre la religion et les droits de la noblesse contre toute attaque, d'où qu'elle vienne, après quoi le pontife asperge d'eau bénite la figure et la tête du roi.

Ensuite le roi prend place sur le trône à cinq écrans. Revêtu du costume royal, il y reçoit les cadeaux des vassaux, les hommages des souverains étrangers et ceux de la noblesse et se fait délivrer les insignes de la puissance royale. Enfin il se lève, pose lui même la couronne sur sa tête et remercie des hommages au milieu du bruit des canons.

La famille royale a plusieurs couronnes, celles des pays occupés et conquis, puis la «couronne de la maison» destinée aux reines pour les occasions solennelles. La couronne que le roi pose sur sa tête au jour de son avènement a une très-grande valeur: haute de 34 centimètres elle a la forme d'une pyramide; elle est toute en or, couverte de perles et de pierres précieuses; c'est en 1415 qu'elle a été commandée, par Kakha Tirat, le huitième roi siamois, en Birmanie, pays qui entretenait avec le Siam des relations amicales fort suivies.

La pagode où l'on garde l'éléphant blanc est une des plus intéressantes, bien qu'elle n'ait pas une grande valeur artistique. On

sait que l'éléphant blanc est le patron du Siam ; son image se trouve sur les monnaies, les drapeaux, les sceaux du pays ; elle est le motif principal des créations artistiques et industrielles. Depuis une époque immémoriale on garde l'éléphant blanc dans une pagode ; quand il meurt, c'est un malheur public, tandis que c'est d'un bon augure pour chaque règne si l'on réussit à capturer un pareil animal, car l'éléphant blanc ne forme point une espèce, c'est tout simplement le produit d'un caprice de la nature, comme les albinos qui se rencontrent à raison de un sur cent mille.

On se préoccupe beaucoup d'avoir toujours un éléphant blanc en réserve, afin que le pays ne se trouve jamais dépourvu de patron, car cet événement répandrait la terreur dans le peuple.

Lorsque j'étais à Bangkok, on en avait trois, mais il n'y en avait qu'un qui fût exhibé dans le temple. C'était le véritable patron ; il se trouvait au milieu du temple entouré d'un grillage. On lui faisait toutes les honneurs possibles, toutefois sa vie n'était rien moins qu'amusante. Il a vingt prêtres qui se tiennent jour et nuit près de lui et ne cessent pas de chanter et de prier ; fréquemment ils se rendent auprès du saint pour tourner autoir de lui, l'asperger d'eau bénite et l'encenser. La fumée ne lui fait guère plaisir et souvent il se met dans une rage formidable, mais cela ne dure point. On lui jette une corde sur le corps et on le soulève dans l'air jusqu'à ce qu'il s'apaise, après quoi il tolère pendant quelques temps toutes les molestations.

Il y a toujours 10 à 12 jeunes gens de la haute noblesse qui le nettoient et qui lui donnent à manger et à boire.

Le Vat-Tchang a été construit au 17-ième siècle et sa forme affecte celle d'une cloche. Il est haut de 86 mètres et tout en briques. Le dehors est couvert de porcelaine verni doré. Le tout forme un aspect imposant et c'est vraiment merveilleux de voir la ville de Bangkok quand on monte sur la dagoba. La vue est admirable mais l'ascension est dangereuse, car l'escalier vermoulu n'a pas de rampes et on risque fort de se casser le cou en descendant les gradins étroits et glissants. La vue, toute merveilleuse qu'elle est, ne vaut point les risques et périls que l'on court.

Le conférencier a parlé ensuite des monnaies, des poids, des mesures dont on se sert au Siam et a expliqué l'ère siamoise ; il a exposé le régime politique et énuméré les dignitaires de la cour et il a terminé son récit dans les termes que voici :

» Pendant notre séjour au Siam, nous avons le temps de faire quelques excursions dans l'intérieur du pays, en amont et en aval du Menam, excursions aussi curieuses qu'instructives.

Nous avons l'occasion de voir de près le fonctionnement de l'administration, la vie dans les monastères bouddhistes, les écoles, la façon de faire du papier avec les feuilles des palmiers, la manière d'écrire les livres, la vie des agriculteurs et la façon dont on s'y prend pour incinérer les morts. Nous pouvions faire des visites chez

les membres de la dynastie et de la haute noblesse et voir les cabanes des paysans.

Ce seraient là des sujets intéressants pour autant de conférences, mais je dois m'arrêter et je me bornerai à raconter un seul incident de mon voyage.

Un jour, en revenant d'une petite excursion, nous apprîmes que l'expédition austro-hongroise était arrivée et que ses navires étaient amarrés près des bancs de sable qui défendent l'accès du port. Le consul-général anglais et deux dignitaires de la cour s'étaient portés au-devant de nos compatriotes et un yacht à vapeur allait partir pour amener dans la ville les membres de la députation.

Le lendemain, à dix heures du matin, le président du conseil, le ministre des affaires étrangères et plusieurs hauts dignitaires se réunissaient devant le palais des missions pour attendre l'arrivée de nos compatriotes.

A 11 heures précises le yacht s'arrêta devant notre palais et le contre-amiral Petz, suivi du corps diplomatique et de ses officiers atterrit. Nous eûmes l'honneur de leur présenter les Siamois. Un second yacht amena un détachement de troupes de marine et la musique de l'expédition. Le yacht arbora le pavillon austro-hongrois et la musique entonna l'hymne impérial.

Pendant la durée de notre séjour à Bangkok, tous les jours on arbora le pavillon, à 6 heures du matin, pour le baisser à 6 heures du soir.

Le palais des missions se remplissait de monde. En dehors des soldats qui montaient la garde et des musiciens, il y eut au palais 36 personnes; mais tous les jours il y eut en outre des officiers qui venaient de nos navires avec un congé de quelques jours, de sorte que nous étions toujours 50 personnes à table, tous les hôtes du roi.

Dès le premier jour les chefs de l'expédition et les ministres siamois échangeaient des visites qui, pendant plusieurs semaines, furent répétées chaque jour. Les négociations au sujet du traité commercial traînèrent en longueur comme c'est l'habitude en Orient.

Plusieurs fois nous dûmes tous accompagner l'amiral chez le président du conseil ou chez le ministre des affaires étrangères, pour que notre nombre leur imposât. Nous y restions pendant de longues heures, avalant des tasses de thé sans nombre, mais le traité de commerce n'avancait point.

Enfin, au bout d'une série de séances interminables, le traité fut conclu et le roi déclara qu'il était prêt à recevoir la mission et les cadeaux de notre souverain. Il nous désigna le jour et l'heure de l'audience.

La veille de la réception on se remua beaucoup dans notre palais; tous les officiers des deux navires de guerre y furent commandés, de sorte que nous étions au nombre de 80, prêts à nous rendre à l'audience.

L'amiral donna des ordres pour désigner à chacun sa place.

Ces dispositions donnèrent lieu à bien des discussions sur lesquelles je n'ai pas à revenir. Mais il y eut un incident assez comique digne d'être relaté.

Deux jeunes Hongrois attachés à l'ambassade avaient apporté leurs costumes nationaux, pour se présenter dans les cours asiatiques en Magyars. La veille de la réception ils essayèrent leurs costumes et se présentèrent en kalpak, en bottes jaunes, portant le dolman aux couleurs voyantes et le sabre courbé. Les officiers qui se trouvaient au corridor, jouant aux cartes ou se disputant entre eux furent terrifiés comme si une bombe avait éclaté tout près d'eux. La vue de ces costumes les rendit furieux. Immédiatement ils se rendirent chez l'amiral pour protester contre le port de ces costumes. » Nous ne voulons pas d'uniforme magyar, disaient-ils, ces messieurs devront mettre l'uniforme diplomatique, le frac brodé, le pantalon vert-jaune, le sabre droit, tout comme les autres. »

Il s'ensuivit une discussion orageuse; enfin le consul-général, M. le baron Calice (aujourd'hui ambassadeur à Constantinople,) fit remarquer que nos ambassadeurs, les comtes Apponyi, Károlyi, Eszterházy portaient bien le costume de gala hongrois à St.-Petersbourg, à Berlin et à Paris, et qu'on ne saurait donc interdire à ces attachés de porter un costume qui rehausserait l'éclat de l'ambassade. L'amiral partagea cet avis et tout le monde fut forcé d'acquiescer à sa décision.

Le lendemain, de grand matin, les canots royaux s'arrêtèrent devant notre palais. Chaque canot, couvert d'un baldaquin rouge, était conduit par vingt canotiers vêtus de rouge et orné de deux dragons dorés.

Puis nous commençâmes la traversée sur le Menam; les canots nous transportèrent un à un, bien qu'il y eût eu de la place pour 20 personnes.

Nous nous réunîmes dans le pavillon chinois qui se trouve près de la porte occidentale du palais royal. Les ministres et les dignitaires de la cour nous y attendaient au grand salon du 1er étage. On nous offrit du thé amer et de la pâtisserie jusqu'à ce que nous fussions tous réunis. Enfin on nous avertit que nous pouvions partir. Nous trouvâmes devant la porte une longue file de brancards en bambou; les diplomates et les officiers supérieurs prirent place sur ces brancards dont chacun fut porté par 8 hommes vêtus de rouge.

Ceux qui n'étaient ni diplomates ni officiers supérieurs, pouvaient monter sur les admirables poneys qu'on avait mis à notre disposition.

En entrant par la porte occidentale nous aurions pu arriver à la salle du trône en dix minutes. Mais on en avait disposé autrement.

Les souverains orientaux sont fiers quand ils peuvent montrer à leurs peuples des ambassades étrangères; nous fûmes donc obligés de faire un détour immense et de traverser presque toutes les rues de cette ville énorme, pour revenir au bont de deux heures à notre point de départ.

9

Sur tout le parcours des milliers de badauds nous regardèrent
quillant les yeux. La cavalcade était du reste amusante ;
yeux pleins de tempérament piaffaient et les élèves marins, peu
s à monter à cheval, furent jetés à bas ; aussi plusieurs
eux préférèrent-ils aller à pied plutôt que de remonter sur
vaux. Il n'était pas moins amusant de voir les porteurs des
ds qui marchaient cahin-caha de sorte que les brancards
constamment secoués. Les occupants s'y sentaient comme s'ils
le mal de mer. Nous avions 43 degrés (Réaumur) de chaleur
tout le parcours il n'y avait pas la moindre ombre. Il est vrai
aque brancard était surmonté d'un parasol rouge, fixé à une
de bambou, mais comme le manche était long de deux
le parasol n'offrait aucun abri.

Les porteurs se fatiguaient vite ; toutes les dix minutes ils dépo-
les brancards et les diplomates ne savaient plus où donner de
; ils durent tantôt se coucher sur le ventre ou sur le dos, tantôt
spir. On pense bien qu'ils étaient enchantés, lorsque la ca-
s'arrêta enfin devant la porte septentrionale et lorsque le
des cérémonies nous déclara que nous ferions le reste de notre
à pied.

Nous étions couverts de poussière, surtout nous autres simples
s qui avons l'habit et le chapeau de forme ; nos gants blancs
aient de poussière fondue par la sueur.

Après avoir franchi la porte occidentale nous nous dirigeâmes
salle à manger de la famille royale où les couverts étaient
n nous servit un excellent déjeuner, produit de cuisiniers fran-
des vins français frappés. Lorsqu'on versa le champagne, lé
des cérémonies se leva pour porter la santé de Sa Majesté
ale et Royale François-Joseph. Notre amiral répondit par un
au roi de Siam et à sa famille. Ce toast fut prononcé au milieu
nneries et de coups de canon, tout le monde se tenant debout.
ues minutes après, la voix de stentor d'un officier royal nous
que Sa Majesté le Roi était sur le trône et attendait l'am-
e.

Nous avançâmes à travers une haie formée par des soldats et
éphants de bataille jusqu'à la salle du trône où Sa Majesté, le
rabat Somdet Pra Paramendr Maha Chulalong
Klon nous attendait entouré de toutes les splendeurs d'une
asiatique.

Quelques jours après, (le traité était déjà conclu et nous étions
in de faire nos malles) la Reine-mère fit dire à notre amiral
nous donnerait une sérénade à 5 heures de l'après midi.

Dès quatre heures nous fûmes tous réunis, en gala, devant le
des missions ; la musique de l'expédition et la garde de l'am-
e étaient rangées et nous attendîmes le moment où nous pour-
entendre de la bonne et vraie musique siamoise.

A 5 heures nous vîmes paraître deux magnifiques barques cou-

vertes de voiles vertes très-fines qui nous empêchaient de voir les figures des musiciens. Ceux-ci pouvaient être au nombre de quarante.

Les barques, tournées vers nous, s'arrêtèrent et les musiciens entonnèrent une chanson mélancolique; la mélodie était ravissante et l'exécution ne laissait rien à désirer.

Puis on nous joua encore trois morceaux, dont l'un avait un rythme d'une rapidité vertigineuse.

Le secrétaire de la Reine mère sortit de la barque et nous demanda si nous désirions voir l'instrument de la Reine. On pense bien que la réponse fut affirmative. Le secrétaire apporta l'instrument et nous pûmes admirer une sorte de guitare en ivoire, ornée de rubis et de saphirs. Cela représentait une belle fortune et ressemblait plutôt à un joyau précieux d'un trésor royal qu'à un objet d'usage quotidien.

L'amiral demanda la permission de pouvoir faire jouer notre musique en guise de revanche.

Notre musique se composait de 60 hommes choisis dans la marine austro-hongroise toute entière, tous des musiciens s'élevant au dessus du niveau moyen.

La permission fut donnée et nos musiciens commencèrent à jouer un morceau en mol, pianissimo; mais à peine avaient-ils joué dix minutes, que le secrétaire accourut pour nous avertir que notre musique était fort belle, mais que la reine-mère, peu habituée à tant de bruit, se sentait mal et que notre musique bruyante lui donnait sur les nerfs.

Nos musiciens s'arrêtèrent et ceux de la reine entonnèrent de nouveau une mélodie suave et mélancolique tandis que les barques royales s'éloignaient, laissant dans nos oreilles une de nos plus belles réminiscences de notre grand tournée dans l'Extrême Orient.

LA FÉDÉRATION CANADIENNE.

C'est le titre du second mémoire contenu dans ce fascicule. M. le Dr. Jean Hunfalvy y résume les données les plus récentes sur l'étendue, la population, le climat, les produits et la vie économique du Canada et donne une description détaillée du Canada-Pacific-railway.

LA NOUVELLE CARTE D'AFRIQUE.

Ceci est le titre, dans le fascicule, du 3ème article dans lequel M. Louis Tömösváry continue et termine la description qu'il a commencée dans le tome XIV de notre Bulletin, page 308, de la Carte spéciale de l'Afrique (Spezial-Karte von Africa) dressée par Habenicht.

NOTICES SUR LA GÉOGRAPHIE HISTORIQUE DE LA HONGRIE.

Par Frédéric Pesty.

(Traduction complète du 4ème article.)

Il y a seulement quelques années, l'essai d'écrire une histoire géographique de la Hongrie englobant les changements survenus dans différents siècles depuis l'occupation de la patrie, eût été une entreprise qui n'aurait promis aucun succès. Une telle histoire pourrait servir de clef pour comprendre beaucoup de relations politiques historiques, qui restent autrement comme une interrogation insoluble devant la génération présente.

Les ouvrages préliminaires s'accroissent. Théodore Ortway a écrit la géographie de la Hongrie jusqu'à la fin du XIII. siècle; Gyurikot et Palugyai ont suivi avec une attention scrupuleuse les formations géographiques du sud de notre patrie; les monographies de chaque comitat augmentent d'année en année, et offrent de cette manière un terrain favorable pour que l'on puisse avoir les conditions préliminaires de la géographie historique. Pourtant même dans l'intérêt de la compréhension de nos relations de droit public nous pourrions en étudier beaucoup de choses, que nous demanderions en vain d'un écrivain, pourvu que l'histoire n'est rien autre que la description des faits guerriers.

A cette occasion, je veux mentionner un fait particulier des siècles passés, qui appartient à la sphère de la géographie historique, et qui parce qu'il ne possédait pas de force motrice dans la vie de la nation, a jusqu'à présent, évité l'attention générale. Mais néanmoins il est caractéristique.

Je comprends cette circonstance, que la moitié de quelques communes de notre patrie faisaient souvent partie d'un comitat et l'autre moitié d'un autre. Véritable double demeure.

Il y a sur cela depuis très-longtemps, de très-intéressants exemples. Le village de Farnad, qui est aujourd'hui situé dans le comitat de Párkány dans le comitat d'Esztergom, était mentionné en 1283 comme étant situé d'une part dans le comitat de Bars et d'autre part dans celui d'Esztergom. Selon un document de l'an 1300 le village de Nyárhid, ultérieurement devenu bourg, était situé dans les comitats de Nyitra et de Komárom. Ce bourg de Nyárhid a complètement disparu sous la domination turque, et ce n'est que le village de Nyárhid près d'Érsekújvár, qui conserve encore aujourd'hui son nom.

Un arrêté du juge suprême de l'an 1332 — s'en référant à la décision du roi Ladislas décide que Pervál (alors Purvod) est situé en partie dans le comitat de Győr et en partie dans celui de Veszprém. Le village de Füzig l'a partagé en deux. Aujourd'hui nous ne le connaissons que comme une ferme (puszta) du comitat de Veszprém. On peut encore mentionner du XIV. siècle le village de Bóka dans le comitat de Torontál, lequel étant situé au confluent de la

rivière du Berzava et de la Tames, reçut le nom de Borzavatöbök et était alors situé dans le comitat de Tames et l'ancien comitat de Keve.

Le village de Szalacs est actuellement situé sur la limite du comitat de Bihar, près de la rivière de l'Ér, mais sur son territoire d'autrefois, avant la formation ultérieure du susdit comitat, les limites des comitats de Szatmár, Szolnok et Bihar s'y rencontraient. C'est ainsi que dans le voisinage immédiat de Szalacs, Kupócz et Gálos-Petri situés vers le nord, faisaient partie du comitat de Szatmár. La partie de Szalacs où s'élèvent les églises d'aujourd'hui et l'autre côté formant la partie orientale, connu actuellement sous le nom de Rue St.-George, faisaient autrefois partie du centre du comitat de Szolnok. Ceci est prouvé clairement par la lettre de donation du roi Zsigmond en l'an 1407, laquelle mentionne que le village de Szalacs dans le comitat de Szolnok, a aussi une église qui a été élevée en l'honneur de St.-George martyr. La Rue St.-George a reçu, sans aucun doute, son nom de l'église.

Le village de Izbugya appartenait au XIV. siècle au comitat de Zemplén. Cette relation se changea plus tard, et comme l'eau de la Cservenicz partage le village en deux parties l'une de ces parties fut annexée au comitat de Ungh, et l'autre au comitat de Zemplén. Cet état subsista jusqu'en 1881. A cette époque plusieurs habitants du village envoyèrent une pétition à la Chambre des députés, pour que la commune soit annexée au comitat de Zemplén; — cette pétition, néanmoins ne fut pas prise en considération. Le village qui est situé entre Sztára et Nagymihály sur la rivière du Laborcza, a causé pas mal d'ennui aux géographes. Korabinszky place l'Izbugya qui est près du Laborcza dans le comitat de Ungh et il nomme aussi un autre Izbugya, sans y ajouter d'autre nom, dans le comitat de Zemplén. André Vályi, quelques années après, ne connaît Izbugya que comme un village du comitat de Zemplén. Au commencement du siècle, Lipszky, place déjà Izbugya dans les comitats de Ungh et de Zemplén. C'est dans ce sens qu' Alexis Fényes dit, que l'eau de la Cservenicz divise Izbugya en deux parties, dont l'une appartient au comitat de Ungh et l'autre au comitat de Zemplén. Le dictionnaire officiel des lieux parue en 1873 ne mentionne Izbugya que dans le comitat de Ungh, malgré qu'il est situé de ce côté-ci de la rivière Laborcza. L'organisation récente des communes a incorporé légalement le village entier dans le comitat de Zemplén.

Le village actuel de Szolnocska dans le comitat de Zemplén, était nommé autrefois Zolnuk et puis Kis-Szolnok. La moitié de celui-ci appartenait en 1400 au comitat de Zemplén et l'autre moitié au comitat de Ungh, étant situé juste sur les limites des deux comitats. Alors cependant le roi Zsigmond, sur la demande de Mathieu Bálóczy, qui était son favori et grand propriétaire du comitat de Ungh, incorpora le village entier de Szolnok dans le comitat de Ungh.

Le village de Gajdos dans le comitat de Beregh est séparé en

par un ruisseau de telle manière que la partie du nord appartenait au comitat de Ungh et la partie du sud au comitat de Beregh. On n'a pas trouvé les traces historiques de cet état de choses, la délimitation des lieux mentionne néanmoins encore aujourd'hui le village de Gajdos dans les deux comitats.

Le ruisseau de Dervencze traverse le village de Néver, en slovaquais Drevenicza, autrefois Terenche, et le divise en deux parties. Ce ruisseau forme la limite sur une distance de plus de 15 kilomètres, entre les comitats de Bars et de Nyitra, de telle façon que la rive orientale de Néver vers l'orient fait partie du comitat de Bars, et la rive occidentale vers l'occident appartient au comitat de Nyitra. — Il en est ainsi du village de Lédecz. Alexis Fényes le décrit encore comme situé sur la limite du comitat de Bars, mais le classe comme appartenant au comitat de Nyitra, mais le dictionnaire officiel des lieux ne fait aucune différence entre la partie située dans le comitat de Bars et celle du comitat de Nyitra; il mentionne donc un village situé dans les deux comitats.

Tamáda sur les rives du Fekete Kőrös était divisé en 1516 entre les comitats de Bihar et de Zaránd.

Le bourg de Simontornya dans le comitat de Tolna était autrefois composé de deux parties, dont l'une, selon une lettre du roi Louis le Grand de l'an 1400, outre le nom de Simontornya s'appelait aussi Szent-György et l'autre partie Sziget. Simontornya appartenait alors en partie au comitat de Tolna et de l'autre au comitat de Fehérvár. Sziget n'est connu aujourd'hui que comme une des fermes (puszta) dans le comitat de Hongrie.

Sur les rives du Maros, dans le comitat d'Arad, l'endroit de Szabadhegy ou Szabadhely se nommait autrefois Szombathely; selon une lettre du roi Jean de l'an 1536, il appartenait alors en partie au comitat de Csanád et en partie au comitat d'Arad.

Lorsqu'en 1563, le chapitre d'Eger et les propriétaires voisins voulurent installer Ladislas Kerecsényi dans sa propriété de Orosháza, ils se réunirent dans ce but dans le bourg de Gyula, qui occupait alors avec son territoire une partie égale de la limite des comitats de Békés et de Zaránd. Aujourd'hui Gyula est le chef-lieu du comitat de Békés.

Ainsi sont situés Nyir-Bátor, Encs-Encs et Lugos dans les comitats de Szatmár et de Szabolcs; Ghimes Kosztolány dans les comitats de Bars et de Nyitra; Szent-Demeter en l'an 1504 dans les comitats de Szerém et de Valkó; Nekcsé (alors bourg de Nassicza) dans les comitats de Baranya et de Pozsega; Szered ainsi que Dejthe dans les comitats de Pozsony (Presbourg) et de Nyitra, le ruisseau Bláva qui traverse l'endroit forme la limite entre les comitats sus mentionnés. Mais il y avait ici aussi des doutes, André Vályi place la ville dans le comitat de Nyitra; Lipszky attribue la limite entre les comitats de Nyitra et de Pozsony; Fényes mentionne deux différents Dejthe, l'un dans le comitat de Pozsony et

l'autre dans celui de Nyitra; et le dictionnaire officiel des lieux en fait autant, sans indiquer que les deux comitats ne possèdent que des portions de la même commune.

Il y a aussi plusieurs cas en Transylvanie, où les frontières des comitats séparent les communes en deux, comme cela arrive avec les villages de Sieve (Seiden) et de Bolgács, lesquels appartiennent moitié au siège de Szeben et moitié au comitat de Küküllő.

La moitié du village de Kecset appartient au comitat de Doboka et l'autre moitié à celui de Belső Szolnok, quoique les deux parties prises même ensemble soient petites. Il en était encore ainsi du temps de Lipszky, car son Repertorium mentionne le village de Kecset dans les deux comitats, l'un à côté de l'autre. Il est vrai qu' Ignace Lenk écrit en 1839, que Kecset appartient au district de Iklód dans le comitat de Doboka, mais il dit aussi qu'une partie de Kecset est située dans le district de Deési dans le comitat de Belső Szolnok. Le dictionnaire officiel des lieux de l'année 1873 ne mentionne qu'un village de Kecset dans le comitat de Doboka.

Je suis loin de croire, qu'avec tous ces exemples, j'aie épuisé le sujet; bien au contraire, à mesure qu'ils ont augmenté, depuis que je m'en occupe avec attention, ces restes du moyen âge continueront même après ceci à sortir de leur cachette.

Ces exemples sont remarquables, non seulement à cause de leur grand nombre, mais aussi par cela, que ce n'était pas toujours un ruisseau ou une grand' route qui séparait en deux la commune, mais que la commune faisant partie de deux comitats différents, n'était même pas toujours située sur la limite des comitats en question. C'est ainsi que nous savons qu'en l'an 1495, le roi Ulászló II., sur la demande de Pierre Moré de Gyepósi, dont les villages de Szent László, Thés et Pókahúza situés jusqu'alors dans le comitat de Csongrád, fit incorporer, pour la plus grande commodité du dit Pierre Moré, les dits villages dans le comitat de Pest, dont ils avaient déjà soi-disant fait partie et dont le tribunal était soi-disant plus proche pour les villages.

En même temps, pourtant, pour la plus grande commodité de Pierre Moré, les portions de propriétés situées dans les villages de Cseffa (aujourd'hui Csépa) et de Szelvény dans le comitat de Csongrád, et à lui appartenant, sont aussi incorporées dans le comitat de Pest, — donc pas le territoire entier des villages. Naguère encore, Csépa et Szelvény qui sont situés entre la Tisza et le Hármas-Körös, appartenaient au comitat extérieur de Szolnok qui était uni au comitat de Heves. La XXXIII. loi promulguée en 1876 a eu pour effet de former un nouveau comitat, c'est-à-dire celui de Jász-Nagykun Szolnok et comme conséquence, les villages de Csépa et Szelevény, mentionnés plus haut tombent aujourd'hui dans les limites de ce nouveau comitat.

Il n'y aucun doute, que quand l'importance de l'administration publique sera reconnue dans une plus grande sphère, ces curiosités du moyen âge disparaîtront aussi.

BIBLIOGRAPHIA.

Franz Réthey: **Ethnographische Karte der Länder der heil. ungarischen Krone.** Preis 3 Gulden. Aus der kartographischen Anstalt von Karl Louis Posner und Sohn (in ungarischer Sprache).

Die verschiedenen Nationalitäten spielen in unserem vielsprachigen Vaterlande als sehr einflussreiche Factoren eine bedeutende Rolle in der Gestaltung und Entwicklung des gesellschaftlichen, wie des staatlichen Lebens. Es ist daher überaus wünschenswerth mit ihrer Vergangenheit und Gegenwart, besonders aber mit ihrer örtlichen Verbreitung möglichst genau bekannt zu werden. Die erste Volkszählung, welche sich auch auf die Aufnahme der Nationalität erstreckte, war die vom Jahre 1850; ausgeführt wurde dieselbe von den bürgerlichen und militärischen Organen der damaligen absoluten Regierung, welche unter der Nachwirkung der kaum unterdrückten Revolution standen, daher kaum mit voller Objectivität vorgehen konnten. Die Resultate dieser Volkszählung benützte Karl Freiherr v. Czoernig in seinem grossangelegten Werke über die »Ethnographie der österreichischen Monarchie«. Derselbe veröffentlichte auch die ethnographische Karte der Monarchie, welche der von Kiepert zur Grundlage diente. Die erste von der ungar. Regierung angeordnete Volkszählung übergang, aus leicht begreiflichen Gründen, die Aufnahme der Nationalitäten. Alexius Fényes und Karl Keleti, ersterer in früherer Zeit, letzterer in der Gegenwart, versuchten die verschiedenen Nationalitäten unseres Vaterlandes auf anderer Basis zu berechnen; endlich bei der letzten Volkszählung wurde eine direkte Zählung durchgeführt. Auf den Zählungsblättern wurde nach der Muttersprache und nach der Kenntniss einer anderen Sprache gefragt. In den auf diese Weise gewonnenen numerischen Daten fehlen daher die Säuglinge und Taubstummen, aber dieser Mangel fälscht das Verhältniss nicht.

Die ethnographischen Karten von B. Czoernig und Kiepert sind veraltet und waren auch sonst in vielen Beziehungen fehlerhaft. Franz Réthey vollbrachte daher eine sehr lobenswerthe Arbeit, als er die Resultate der neuesten Volkszählung in Bezug auf die Nationalitäten mit grossem Fleisse sammelte und mit auf dem Schauplatze durchgeführten Untersuchungen ergänzte; Karl Louis Posner aber erwarb sich ein neues Verdienst dadurch, dass er diese neue ethnographische Karte auf Grund der von Réthey verarbeiteten Daten nach der Zeichnung von Emanuel Kogutowicz veröffentlichte. Die Nationalitäten sind auf der Karte in Städten mit 5—10, in grossen und kleinen Gemeinden mit 15—20°/_o bezeichnet.

Die ethnographische Karte gleicht einigermaßen der geologischen: wie hier die verschiedenen Formationen, so werden dort die verschiedenen Nationalitäten mit verschiedenen Farben bezeichnet; bei beiderlei Karten ist wünschenswerth einerseits, dass die Farben

wohl unterscheidbar, andererseits, dass sie nicht zu grell und das Auge beleidigend seien. Auf der in Rede stehenden Karte finden wir zehn verschiedene Farben, es sind daher ebensoviele Nationalitäten veranschaulicht. Die Farben sind wohl ausnehmbar und doch nicht grell; nur die rothen Schattirungen, die Slovaken, Croaten-Wenden und Bulgaren bezeichnend, sind ein wenig stark; nachdem aber auf dem blass rosafarben bezeichneten Gebiete der Ungarn an vielen Stellen auch Slovaken wohnen, musste zur Darstellung der letzteren ein etwas dunkleres Roth verwendet werden. Im ganzen macht die Karte einen sehr guten Eindruck.

Es mag auffallen, dass in Croatien-Slavonien die Croaten und Serben nicht mit verschiedenen Farben bezeichnet sind, während in Ungarn die Serben mit einer anderen Farbe und zwar mit gelb, dargestellt sind. Desshalb können wir aber weder Réthey noch Kogutowicz beschuldigen. Die Volkszählung vom Jahre 1880 wurde in Croatien-Slavonien von den croatischen Organen durchgeführt und diese machten in den Aufnahmen keinen Unterschied zwischen Serben und Croaten. Eine andere Abweichung findet sich in den croatisch-slavonischen Ausweisen, insofern als hier die Daten nach den politischen Gemeinden veröffentlicht werden, während die ungarländischen Ausweise nach den einzelnen Ortschaften zusammengestellt wurden. In Croatien giebt es sehr viele kleine Dörfer (wie bei uns in Oberungarn), und zu einer politischen Gemeinde gehören oft 4—5 ja auch 10 Ortschaften, daher eine Gemeinde gewöhnlich mehr als 2000 Einwohner zählt, während bei uns Ortschaften mit 40—50 Einwohnern separat aufgezählt wurden. Diese Umstände beeinflussen auch das procentuelle Verhältniss der Nationalitäten einigermaassen und dem ist auch zuzuschreiben, dass auf dem Croatien-Slavonien darstellenden Theile der Karte das ungarische und deutsche Element in geringerem Verhältnisse erscheint, als die numerischen Daten es fordern.

In den westlichen Theilen Ungarns, in den Comitaten Zala, Eisen- und Oedenburg wohnen auch Croaten und Wenden oder Slovenen. In der Ethnographie müssen die Croaten von den Wenden oder Slovenen unterschieden werden und dies geschieht auch in den statistischen Aufnahmen und Ausweisen; auf der ethnographischen Karte hingegen sind beide Nationalitäten mit derselben rothen Farbe dargestellt.

Die mit grüner Farbe veranschaulichten Rumänen oder Walachen nehmen auf der Karte ein verhältnissmässig sehr grosses Gebiet ein, obgleich ihre Gesamtzahl (etwas mehr als 2.300,000) der der Croaten-Serben sehr nahe steht; wir wissen aber, dass die Rumänen ausser dem Innern Siebenbürgens die gebirgigsten, daher im Allgemeinen am spärlichsten bevölkerten Theile des Landes bewohnen, und dass auch dieses Gebiet überall von kleineren oder grösseren ungarischen und deutschen, ja selbst von bulgarischen und slovakischen Inseln unterbrochen wird.

Karl Louis Posner und Sohn erwiesen mit der Veröffentlichung

Karte dem Unterrichtswesen und der Wissenschaft auf jeden einen guten Dienst. Wo immer die Geographie und Statistik Vaterlandes unterrichtet wird, ist es nöthig die Vertheilung der Nationalitäten zu kennen, und ein aufmerksamer Blick auf die ethnographische Karte orientirt den Schüler besser, als irgendwelches bloße Gerede. Der Schüler wird gleich sehen, dass das ungarische Volk vorzüglich das grosse Alföld bewohnt, aber auch jenseits davon eine starke Stellung einnimmt und dass es nur an den östlichen Rändern, im Südosten und von Budapest südwestlich gegen die Karpaten-See hin von deutschen Sprachinseln umgeben ist. Ehemals war das ungarische Element auch auf dem Gebiete zwischen Donau und Karpaten überwiegend, aber die türkische Eroberung verdrängte es; nach der Vertreibung der Türken besetzten deutsche, serbische, slovakische, bulgarische und rumänische Einwohner das einst ungarisch bewohnte Gebiet. Auch in Siebenbürgen schwand das ungarische Element stark; wo es einst in compacten Massen wohnte, sind es nur mehr Inseln, welche in dem anschwellenden Meere des Nationalitäten-enthums beinahe untergehen. Nur die Székler bewachen auch noch die östlichen Gebirge. In den nördlichen gebirgigen Gegenden breitete sich das slovakische Element auf Kosten der Ungarn und Deutschen aus, denn was in den südlichen Gegenden der Karpaten das bewirkten im Norden Giskra und später die Gegenreformation. Die ethnographische Karte veranschaulicht einigermaßen auch die Ergebnisse der Geschichte.

Die Karte kann als in jeder Beziehung gelungen bezeichnet werden; wir empfehlen sie warm Instituten und Privaten, um so mehr, da der Preis verhältnissmässig gering ist.

Johann Asbóth: Bosnien und die Herzegowina. Reiseskizzen und Studien. Mit 33 Vollbildern und 184 Illustrationen. I. Band. Wien, 1887. Quart, 275 S. Preis 3 fl. 50 kr.

Der Einfluss von Rom, Italien, von der Türkei und gegenwärtig von Oesterreich-Ungarn blieben in Bosnien und der Herzegowina das wirtschaftliche und staatliche Leben sowie die Cultur doch eigenartig. Die Weltreligionen kämpften hier mit einander: die christliche und die islamische; und von beiden unabhängig entwickelte sich der Bismarckismus, welcher eine neue Welt schuf — in Religion, Politik und Cultur. Ein Land der Gegensätze auch in der Natur: von üppigen Wäldern bedeckte Gebirge wechseln mit kahlen Karstgegenden ab. Auch hier mildern schleichende Bäche die Rauheit der Gegend, wie auch trotz dem politischen Drucke die zähe Anhänglichkeit an die Nationalität immer hervortrat, welcher sie die Erhaltung ihrer Freiheiten, Traditionen und damit ihres Wesens verdanken. Die Ungarn fochten sie gegen ihre Unterdrücker, als Christen gegen die Mohammedaner, als Frohnbauern gegen die Herren; sie duldeten, was man ihnen einen ihrer Individualität widerstrebenden Charakter aufdränge.

Europa verstand diese kleine sich consequent bleibende Welt lange nicht; sie wurde nicht in Betracht gezogen, weil die Interessen nicht gemeinschaftlich waren, oder schroff beurtheilt, weil man das Land nicht studirte. Obgleich diese Länder Jahrhunderte hindurch Ungarn unterthan waren, hatten selbst Luitprand und Regino die heimathsuchenden Ungarn kaum schrecklicher und wilder geschildert, als zum Beginn der Occupation vor acht Jahren unsere Journale dieses Volk beschrieben. Aber gerade die ungarische Literatur und Wissenschaft traten zuerst diesen irrigen Meinungen entgegen, welche sich nun seit dem Erscheinen der Werke von Strausz und Asbóth als vollkommen falsch erwiesen. Asbóth's Werk lesen wir wahrlich mit demselben Gefühle, wie Stanley's Abentheuer in dem dunklen Welttheil. Beide sind zuverlässige Gelehrte; und doch ist alles, was sie bringen so merkwürdig, so fremdartig. Und gleich dem Kongogebiete in Afrika, scheint auch Bosnien eine eigenthümliche Ausnahmstellung zu gewinnen. Beinahe die Hälfte des ersten Bandes behandelt die Geschichte des Landes bis zum Beginne der Neuzeit und die Schöpfungen und Wirkungen des türkischen Regimes. Die Geschichte Bosniens bildet eine Kette von religiösen Aufständen und diese vernichteten auch die Oberhoheit Ungarns, welches dem Lande den Katholicismus aufdringen wollte. Die gegenwärtige Regierung kennt keine Staatsreligionen und hierin liegen die Keime zu künftigen Erfolgen. Aber als Staatsangelegenheit betrachtet sie das Unterrichtswesen, welches bis zur Occupation Sache der Confessionen war; sie führte den unentgeltlichen Unterricht ein und wird denselben auch für obligat erklären. Sie ordnet auch die Frage der Besitzverhältnisse, welche Asbóth genau und anziehend darstellt, da er für diesen Gegenstand, wie in seinem ganzen Werke, aus amtlichen Quellen schöpft. Er weist nach, dass sich die öffentlichen Einnahmen des Landes innerhalb 20 Jahren von $5\frac{1}{2}$ Millionen auf $8\frac{1}{2}$ Millionen gehoben haben; es mehrten sich zwar die Steuern — mit 60 kr. per Kopf, — dieselben sind aber doch nicht so drückend wie früher, denn im Durchschnitt verdoppelte sich der Feldertrag.

Anschaulicher und von unmittelbarer Wirkung ist der zweite Theil des Bandes, welcher eine eingehende Beschreibung Bosniens enthält; überaus lebhaft schildert er die Welt von Serajevo und bringt zugleich zahlreiche Probestücke aus der Volkspoese. Ebenso lebhaft und eingehend schildert er die übrigen Theile Bosniens, welches er in Begleitung des gemeinsamen Finanzministers Kállay vier Jahre hindurch zum Gegenstand ernster Studien machte. Er liebt das Land, welches er beschreibt, was den sympathischen Ton seines Vortrages gewiss steigert, doch spricht er ganz unbefangen und objectiv von der Vergangenheit wie von der Gegenwart. Das Buch tritt nicht mit streng wissenschaftlichen Ansprüchen auf, es ist auch nicht für Gelehrte, sondern für das grosse Publicum geschrieben. Es wird viele falsche Meinungen zerstreuen und eine ruhige Beurtheilung der Lage möglich machen. Die Absicht des Buches ist offenbar

er einigen Jahren zwischen Bosnien und unserer Monarchie
dene Verhältniss nicht nur zu rechtfertigen, sondern auch
zu machen.

Die Ausstattung ist prächtig; der Werth des Buches wird
die zahlreichen Abbildungen, welche dasselbe schmücken, noch
n. Es ist ein Werk, auf welches die ungarische Buchdrucker-
mit Recht stolz sein darf.

Ferner sind noch folgende deutsche Werke günstig besprochen :

Schweiger-Lerchenfeld's »Zwischen Donau und Kaukasus«.

Osman Bey's »Die Frauen in der Türkei«.

Mantegazza's »Anthropologische Studien über die Geschlechts-
tatsache des Menschen.«

Zafant's »Die Erdrinde und ihre Formen«.

Neelmayer-Vukassovitsch's »Grossbritannien und Irland«.

ACTES DE LA SOCIÉTÉ.

Séance de conférence le 9 décembre 1886 sous la présidence de
Dr. Jean Hunfalvy.

1. M. Antoine Berecz, secrétaire général a lu son rapport
Exposition géographique qui a eu lieu cette année à Dresde.

2. M. Adolphe Strausz, membre ordinaire, a tenu une con-
s sur la Bulgarie actuelle.

Séance de conférence le 23 décembre 1886 dans la salle des
s hebdomadaires de l'Académie.

Président: M. le Dr. Jean Hunfalvy. Etaient présents MM.

Gervay et Arminius Vámbéry vice-présidents, M. An-
Berecz, secrétaire général, Paul Király, secrétaire, M. le
enri Floch trésorier, ainsi que MM. le général Vincent Je-
ik, Louis Koller, Frédéric Pesty, Pierre Heim, le Dr.
Szabó.

. M. Antoine Berecz secrétaire général, a donné des ren-
nements sur le sort d'Emin Bey (Dr. Schnitzler) et de Casati
urs de l'Afrique orientale, et sur la mort du Dr. Fischer. Il
ié, avec l'aide d'une carte dressée spécialement, les lignes de
que Stanley et Thomson se proposent de prendre pour sauver
Bey, ainsi que les itinéraires parcourus deux fois par le Dr.
er, lors de son voyage au pays des Massai. L'extrait de ces
nements se trouvent sous la rubrique des »Petites communi-
« du présent fascicule.

2. M. Arminius V á m b é r y, vice-président, a tenu une conférence sur le chemin de fer trans-caspien.

Séance du Comité du 23 décembre 1886. (Après la séance de conférence.) Étaient présents le président et les mêmes, ainsi que M. le Dr. Rodolphe Havass et M. Jean Xántus, membre correspondant.

1. Le procès-verbal de la séance précédente a été lu et approuvé.

2. Le secrétaire général, annonce la dissolution de la Société d'Afrique.

Il donne lecture de la lettre que S. Em. le cardinal-archevêque Dr. Louis Haynald, ancien président, a adressée à la Société concernant cette affaire, les fonds de la société dissoute sont acquis au profit de la Société hongroise de géographie. Le secrétaire général propose que 500 florins de ce fonds soient déposés en guise de fondation et que le reste soit employé pour l'augmentation de la bibliothèque.

Connaissance a été prise des propositions, lesquelles sont acceptées, le comité se réservant, qu'il lui soit présenté par le président et le secrétaire général, un rapport détaillé de la somme acquise de la société dissoute.

3. Conjointement avec ceci, le président propose que le fondateur principal et président continuel de la Société d'Afrique, S. Em. le cardinal-archevêque Dr. Louis Haynald, reçoive les remerciements de la Société par écrit. Le président est chargé de préparer la lettre de remerciements et de la faire parvenir au lieu de sa destination.

4. Il est décidé relativement au nouveau cours du Bulletin qu'il conservera à l'avenir aussi le même format.

5. La rédaction du supplément français du Bulletin offrant beaucoup de difficultés, M. Arminius V á m b é r y, vice-président, propose qu'à l'avenir l'extrait des ouvrages des auteurs soit publié non seulement en français, mais aussi en anglais et en allemand, ou éventuellement en tout autre langue civilisée.

Accepté, et en même temps le secrétaire général est chargé de la rédaction de l'Abregé, de telle manière que dorénavant aussi il paraisse avec le fascicule hongrois y correspondant.

6. Il a été décidé, relativement à l'assemblée générale ordinaire annuelle, qu'elle aurait lieu le 27 janvier.

Le reste du fascicule contient de courtes publications d'expéditions, de décès et d'autres événements géographiques.

ABRÉGÉ

DU

BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

Année.

Budapest, 1887.

2. Numéro.

La Société ne prend pas la responsabilité des opinions émises par les Auteurs des articles insérés dans son Bulletin.

RAPPORT DU PRÉSIDENT SUR LES PROGRÈS DE LA GÉOGRAPHIE PENDANT LES DERNIÈRES ANNÉES.

(Résumé du premier article.)

Le rapport commence par une rapide mention des opérations géodésiques et des levés topographiques exécutés surtout par divers instituts militaires. Ensuite il parle des changements politiques survenus en Afrique. Une sorte de fermentation s'est produite dans les États européens au sujet du Continent noir depuis les voyages de Stanley. Le roi des Belges a créé l'Association internationale; de nombreuses associations africaines se sont formées en Angleterre, en France et en Allemagne. Chaque État a voulu prendre part non seulement aux explorations et aux découvertes, mais aussi aux acquisitions de territoire en Afrique. D'abord la rivalité ne s'était manifestée qu'entre les Français et les Anglais; mais depuis quelques années un nouveau rival s'est montré dans les parages de l'Afrique, les Allemands aussi plantèrent leur pavillon sur des points à peine connus de la côte de ce continent. Bientôt la rivalité des diverses puissances amena de bien graves conflits d'intérêts. La conférence de Berlin créa l'État libre du Congo et désigna les limites de cet État, ainsi que comme aussi celles des possessions portugaises et françaises en Afrique. — Le rapport trace dans une rapide revue toutes les modifications arrivées en Afrique en constatant la différence remarquable dans la manière d'agir de la France et de l'Allemagne. En France et dans ses colonies c'est le gouvernement qui prend l'initiative, en Allemagne, au contraire, ce sont les particuliers, les associations qui marchent en avant et le gouvernement vient ensuite pour confirmer et ratifier les faits accomplis. C'est ce qui s'est arrivé en Afrique et dans l'Asie australe. La France n'est pas même de bien coloniser ses possessions transocéaniques, il lui manque le surplus nécessaire de la population qui reste presque invariable.

En 1820 la population de la France comptait 30 $\frac{1}{2}$ millions, en 1880 elle ne dépassait pas 37 $\frac{1}{2}$ millions; donc l'augmentation n'est que de 7 millions. Au contraire la population de l'Allemagne. Pendant ces 60 années s'est augmentée de 19 millions, quoique l'augmentation de l'Allemagne soit de beaucoup plus grande que celle de la France. Le nombre des Français émigrés dans des pays transocéaniques de 1871 à 1880 n'excède pas 70,000 âmes, tandis que l'émigration de l'Allemagne pendant la même période dépasse 1.372,000. Le nombre des naissances en France de 1871 à 1880 est de 927,248, en Allemagne des naissances en Allemagne atteint 1.711,334. La France

possède l'Algérie depuis plus d'un demi-siècle, néanmoins le nombre des colons français en Algérie dépasse à peine 100,000.

Après la revue des changements politiques en Afrique, le rapport mentionne les principales explorations faites dans ce continent ainsi que celles qui ont été faites en Asie, en Australie et en Amérique.

Quant aux ouvrages systématiques de Géographie et qu'on a fait à la Cartographie, c'est encore la littérature allemande qui occupe la première place. C'est aussi en Allemagne et en Suisse que le développement de la Géographie fait les plus grands progrès. En Hongrie il reste encore beaucoup à faire, surtout l'enseignement public de la Géographie n'a pas les résultats souhaités. Le rapport discute ce thème plus en détail et constate la nécessité absolue d'une réforme du système et de la méthode de l'instruction publique.

RAPPORT DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE SUR SON ACTIVITÉ PENDANT L'ANNÉE 1886.

Notre Société, aussi durant l'année qui vient de s'écouler, a apporté tout son zèle à l'accomplissement de sa tâche. Le comité a réglé en six séances les affaires de la Société. Il s'est occupé de la tenue de conférences et de la publication du Bulletin. Plusieurs membres du comité se sont occupés également de la critique de dissertations et d'autres ouvrages envoyés. Conformément aux dispositions prises par le comité, notre Société a été représentée à la grande réunion des géographes Allemands, tenue à Dresde, et à la fête jubilaire de la Société de Géographie de Leipzig.

Il y a eu 12 séances de conférences publiques, dans lesquelles 16 lectures ont été faites. Ont tenu des conférences: le 14 janvier Adolphe Strausz, m. o., sur Cettinje; le 11 février Maurice Déry, m. o., sur la Suanétie libre; le 18 février, le Dr. Joseph Szabó, sur la disparition mystérieuse d'une des branches du Danube qui va se jeter dans le Rhin, et Charles Illmer, hôte de la Société, sur Aden; le 15 mars Jean Xantus, m. corr., sur l'île de Luçon; le 15 avril Em. Findura, m. o., sur la ville de Vác, et Antoine Berecz, sur les recherches faites dans les contrées du Kongo; le 29 avril Madame Charles Ujfalvy, hôtesse de la Société, de son voyage dans l'Asie centrale; le 14 octobre, Dr. Gustave Thirring, m. o., sur le Fildé; le 28 octobre, Jean Xantus, m. cor., sur le Siam; le 11 novembre, le Dr. Jean Hunfalvy, président de la Société, sur l'alliance géographique des provinces du Canada, et Antoine Berecz, du congrès géographique de Dresde; le 25 novembre, le Dr. Béla Eródi, m. cor., du comté de Modrus-Fiume; le 9 décembre, Antoine Berecz, de l'exposition géographique de Dresde, et Adolphe Strausz, m. o., sur la Bulgarie moderne et enfin, le 23 décembre, le Dr. Arminius Vámbéry, sur les chemins de fer transcaspien.

Toutes ces conférences ont été fréquentées par la plupart des membres et par un public nombreux. Nos séances ont été tenues ordinairement dans la salle de conférence hebdomadaire de l'Académie hongroise scientifique, salle que l'Académie a eu la complaisance de mettre gratuitement à notre disposition. Mais comme des produits se rattachaient à la conférence du 29 avril, celle-ci a été tenue dans

l'institut chimique de l'université, laquelle par sa destination est plus propre à un tel but. Par la complaisance du Dr. Charles Than, m. c., cette salle a été également mise gratuitement à la disposition de notre Société.

Le XIVème tome du Bulletin géographique, avec l'abrégé français, comprend 50 et $\frac{3}{4}$ de feuilles, et renferme 24 articles d'une certaine importance, 40 articles de bibliographie et un grand nombre de communications. Les grands articles ont été pour la plupart nos conférences. En dehors des auteurs des articles précités nos collaborateurs ont été : le Dr. Charles Brózik, Ladislav Csopey, Géza Székely, Aladár György, Etienne Hanusz, Paul Király, le Dr. Alexander Márki, Albert Scholtz, Dr. Eugène Simonyi, Gabriel Téglás et Tömösváry.

Le nombre des membres ordinaires de la Société en 1886 a été de 603, dont 5 sont morts : 7 ont quitté la Société à la fin et pendant le cours de l'année : 1 est entré comme membre fondateur : il est donc resté : 603 membres. La taxe annuelle a été payée en 1886 par 546 membres réguliers, 54 membres ne l'ont pas encore payée et 33 membres sont en arriéré pour le payement de leurs cotisations respectives de l'an 1885.

Pour le prix mis au concours en 1886, par l'assemblée de la Société, pour les étudiants des écoles supérieures, un seul concurrent s'est présenté, dont le travail ne satisfait pas complètement l'attente de la Société. Et comme c'est déjà la seconde fois que le résultat du concours n'est pas satisfaisant, le comité est d'avis que ces prix ne doivent être provisoirement supprimés.

La fortune de notre Société, à la suite de la dissolution de la Société hongroise d'Afrique, a été augmentée de 5 obligations hypothécaires du crédit foncier, de 100 florins chacune, à 5 $\frac{1}{2}$ %, lesquelles ont été placées au crédit foncier hongrois.

Les revenus ordinaires ont couvert les dépenses ordinaires. La subvention de l'état de 1000 florins, et la subvention de 600 florins accordée par l'académie hongroise ont été versées aussi cette année à la caisse de notre Société.

En outre, la première Société d'assurances générales de Hongrie a fait aussi cette année un don de 100 florins.

Le total des revenus en 1886 a été de 5584 florins 56 kr. et les dépenses de 5383 florins 17 kr. La fortune de la Société restait au commencement de 1886 une somme 4700 florins.

Notre bibliothèque s'est augmentée de 118 pièces, et notre collection de cartes géographiques de 60 feuilles.

Il nous a été contribué à augmenter nos collections par des dons de valeur de la part du ministère royal hongrois de l'agriculture, de l'industrie et du commerce, l'entreprise dite « la Monarchie Austro-hongroise écrite en lettres d'or », la Société hongroise de géologie, le bureau de statistique de Vienne, le ministère de l'imp. et royal militaire de géographie de Vienne, le Smithsonian, en outre les messieurs suivants : le prince Roland de Saxe, E. Levasseur, Quatrefages, Charles Hauser, le baron de Selye, le Dr. Jean Hunfalvy, Albert Bedő, Jean Asbóth, le Dr. Armin Breuer, le Dr. Corneille Chyzer, Charles Flatt a. f., Charles Toldy, Daniel Laky, Gabriel Téglás, le Dr. Ladislav Toldy, le

Dr. Gustave Thirring, Alexandre Nagy, K. Emmanuel Kogutowy, Ch. L. Posner. L'assemblée générale a exprimé sa reconnaissance envers ces donateurs.

Enfin je fais connaître que dans le courant de l'année S. Monner, savant à Barcelone, a été élu membre correspondant étranger, et que François Hopp, membre régulier, ayant fait une fondation de 100 florins, a été mis au nombre des membres fondateurs.

Antoine Berecz, secrétaire général

ACTES DE LA SOCIÉTÉ.

Assemblée générale le 27 janvier 1887, dans la salle de séance de l'Académie scientifique.

Présidence de M. le Dr. et professeur Jean Hunfalvy; et assistants: MM. Michel Gervay et Arminius Vámbéry vice-présidents, Antoine Berecz secrétaire général, Paul Király secrétaire du Comité, et des membres ordinaires.

M. le président ouvre l'assemblée générale et désigne MM. Dr. A. Török et L. Rayé pour authentifier le procès-verbal de cette séance.

M. le secrétaire général donne lecture de ses rapports. (plus haut.)

M. Sim. Telkes, membre ordinaire, présente le rapport de la commission, chargée de l'examen de l'état du trésor et propose de donner au trésorier décharge satisfaisante de sa comptabilité. — Accepté.

Après l'approbation du Budget projeté et du compte-rendu du bibliothécaire, M. le président invite des membres de l'assemblée générale à procéder à l'élection du Bureau, lequel se compose de M. le président, de deux vice-présidents, d'un secrétaire général, d'un secrétaire, d'un trésorier et de 24 membres du Comité. En même temps une commission, composée, de MM. J. Xantus président, Dr. Brózik et S. Csöpey, recueille les suffrages.

M. le président donne lecture de son rapport, dont l'extraire se trouve à la tête de ce numéro.

La commission de suffrage présente son rapport, d'après lequel sont élus: président M. le Dr. J. Hunfalvy; vice-présidents: A. Vámbéry et M. Gervay; secrétaire général M. Antoine Berecz; secrétaire M. le Dr. Thirring; trésorier M. le Dr. Floch; membres du Comité: MM. Dr. A. Ballagi, A. B. P. Berényi, Dr. Ch. Brózik, M. Déchy, G. Fraknó, Ghyczy, P. Gönczy, A. György, Dr. R. Havass, P. H. J. Hunfalvy, P. Király, L. Koller, V. Jelencsik, D. L. H. Lévy, L. Lóczy, B. Majláth, Fr. Pesty, Em. Péter, Dr. J. Szabó, Dr. A. Török et M. Zsilinszky.

Sur la proposition du comité sont élus, avec des applaudissements sympathiques, membres honoraires de la Société M. le général Walker et M. le secrétaire général honoraire de la société anglaise de géographie Freshfield. L'ordre du jour étant épuisé, la séance est levée.

ABRÉGÉ

DU

BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

Année.

Budapest, 1887.

3-4. Numéro.

Société ne prend pas la responsabilité des opinions émises par les Auteurs des articles
insérés dans son Bulletin.

COMITATO DI MODRUSSA-FIUME.

(Résumé du premier article.)

Il regno di Croazia e di Slavonia subì l'estate di quest' anno nuova divisione giuridica. I vecchi otto comitati ed i sei distretti o fusi assieme in otto comitati.

I nuovi comitati e le loro estensioni sono i seguenti.*

1) Il comitato di Lika-Korbavi, con 7 distretti, 30 comuni politici e due città: Zeng e Carlopago. Il capoluogo del comitato è Gospich. La sua superficie è di 6217·127 km. □, con 239 abitanti.

2) Il comitato di Modrussa-Fiume, con 8 distretti, 48 comuni politici ed una città: Buccari. Il capoluogo del comitato è Buccari. La sua superficie è di 4874·841 km. □, con 203·173 abitanti.

3) Il comitato di Zagabria con 14 distretti, 64 comuni politici e le città: Zagabria, Carlstadt, Sisek, Petrinja, Costajnica. Il capoluogo è Zagabria. La sua superficie è di 7215·204 km. □, con 2879 abitanti.

4) Il comitato di Varasino, con 8 distretti, 26 comuni politici e una città: Varasino, che è capoluogo del comitato. La sua superficie è di 2521·800 km. □, con 229·063 abitanti.

5) Il comitato di Belovar, con 7 distretti, 31 comuni politici e le città: Belovar, Koprivnica, Križevac e Ivanich. Il capoluogo del comitato è Belovar. La sua superficie è di 5048·137 km. □, con 219·529 abitanti.

6) Il comitato di Požega, con 6 distretti, 35 comuni politici e due città; Požega e Brod. Il capoluogo del comitato è Požega. La sua superficie è di 4938·205 km. □, con 166·512 abitanti.

7) Il comitato di Virovitiza, con 6 distretti, 26 comuni politici e la città di Esseg, che è anche capoluogo del comitato. La sua superficie è di 4852·231 km. □, con 183·226 abitanti.

8) Il comitato di Sirmio, con 10 distretti, 84 comuni politici e 4 città: Mitroviza, Semlino, Karloviza e Pietrovaradino.

* Nello scrivere i nomi di lingua croata si cercò di adattare più che fosse possibile, alla loro pronunzia l'ortografia italiana.

Il capoluogo del comitato è Vucovar. La sua superficie è di 684 km. □, con 296.876 abitanti.

Degli abitanti del comitato di Modrussa-Fiume 42 toccano ogni chilometro quadrato e così dal punto di vista della popolazione questo comitato occupa un posto medio fra gli altri. Esso colla sua posizione topografica, coi suoi rapporti naturali, colla sua cultura colla parte che ha nella storia è senz' altro il territorio il più importante del regno della Croazia; per le sue bellezze naturali nessun paese del regno neppur l'avvicina.

Qui, venendo dal Litorale, ove regna perenne la primavera alle più squallide contrade montuose, si trova ogni gradazione di clima. Mentre in uno dei punti più alti del comitato, a Fucine 732 m. ul livello del mare, già dalla metà di settembre la rigida temperatura autunnale costringe a rimpatriare i villeggianti di estate e la neve fa la sua prima comparsa ordinariamente già in ottobre coprendo così il suolo per ben sette mesi, gli abitanti alle sponde del Quarnero, lontani appena 15 km. a sud-ovest, vedono la neve soltanto sulle vette dell' istriano Monte Maggiore e su quelle del monte Capella e Vellebit, e soltanto le continue piogge sciroccali e boreali, che di quando in quando fa capolino, annunziano loro l'arrivo della tratta dell' inverno, durante il quale pur si continuano a coltivare gli ortaggi. Mentre colà le conifere formano uno stabile ornamento qui lussureggiano il fico, il melograno, l'alloro, l'ulivo ed il cipresso. Fanno a ciò contrasto il bellissimo *Gnaphalium Leontopodium* (galliano) e il *Rhododendron ferrugineum* (la rosa delle Alpi), che si trovano sul Risnjak, un pajo di ore lontano dalla costa. In nessun luogo forse si trovano gli estremi come qui in un territorio relativamente così piccolo. Chi muove alla volta di Fiume colla ferrovia dello stato egli stesso troverà sorprendente il brusco cambiamento di clima che gli si presenta in poche ore di viaggio. A Fucine egli è ancora sul volto nella sua pelliccia e mezz'ora dopo, passata la stazione di Plasse, assieme alla magnifica vista che può godere sul mare, trova un clima meridionale, mite, caldo, mentre sul suo capo gli sorride un azzurro cielo. Ciò che fu detto riguardo al clima di questo comitato, lo si può dire anche riguardo alle sue bellezze naturali. In questo luogo havvi uno sterminato labirinto di selve vergini, piene di piante che superbi s'innalzano verso il cielo, permettendo che solo a stento vi penetri raggio di sole; appena un' ora dopo vediamo le nude screpolate rocce del Carso, la cui misera vegetazione è rappresentata soltanto qua e là da aridi fili d'erba o da qualche magro cespuglio.

Riguardo all' orografia del comitato, le alpi Dinariche, staccandosi dal Monte Nevoso nella Corniola, s'estendono dal nord verso il sud-est, formando un deserto altopiano sassoso e colle loro altitudini uniscono le Alpi col sistema dei Balcani. Questo altopiano cala verso l'occidente con ripido pendio verso il Mare Adriatico, mentre a settentrione ed a mezzogiorno va appianandosi verso la regione a collina della Croazia. Il declivio occidentale dell' altopiano, con riguardo alle relazioni naturali del suo stato di cultura, si chiama Carso, e pr

Carso Liburnico, per distinguerlo dal Carso Istriano e da quello della Carniola. Esso estendendosi dalla costa ungaro-croata verso il mare, abbraccia una zona larga 70—80 chilometri. Questa china meridionale, che cala ripida verso il mare, forma tre scaglioni, facilmente riconoscibili e distinguibili l'uno dall'altro osservandone le diverse piante.

Per conoscere le condizioni naturali della zona superiore del Carso dell'altopiano, la dissertazione passa alla descrizione delle diverse valli, quella della Recina, di Draga e di Vinodol. La valle della Recina topograficamente forma la parte più importante del Carso; la sua bellezza naturale poi è il luogo prediletto dai Fiumani per le escursioni. La pietra arenaria della parte superiore della valle alterna colla calcarea dell'inferiore. La sorgente della Recina scende da una caverna rocciosa, un 606 metri sopra il livello del mare; la sua temperatura è costantemente di 6° R. La corrente prende via in un letto profondo; in un luogo le pareti rocciose le si elevano da 20—25 metri, qua e là dei grandi massi le sono d'imponente. La corrente allora precipita abbasso con grande strepito. Naturalmente pittoresca la parte inferiore del suo corso, sotto il nome di Zakalj, vicino al castello dei Frangipani a Tersatto, dove una galleria forma una bella cascata. Nell'ultimo suo tratto la cartiera Smith e Meynier, scaturisce una sorgente detta Fiumara con purissima acqua cristallina e si getta nella Recina, che prende il nome di Fiumara, e dopo un breve corso sbocca nel mare, dove il confine fra Fiume e la borgata di Susak, appartenente all'Istria Croazia.*

La valle della Recina si unisce a Orehoviza con quella di Draga. Questa è una valle lunga 6 chilometri, che essendo nella massima difesa contro il borea dalle alture di Costrena, possiede una fertilità rigogliosa. Dirama una vallata trasversale verso il seno di Vinodol, mentre essa poi ad oriente attraversando l'altura di Vinodol s'unisce col golfo di Buccari. La terza valle, quella di Vinodol (o valle del Vino) è lunga 28 km. La sua parte media e inferiore è un vero paradiso. Questa valle è difesa dalla parte del mare a sud-est dal dosso di una montagna alta 150—300 metri; la parte superiore è ripida e consta di rocce calcaree, aride, mentre il fondo della valle è formato da pietra arenaria, che per lo più si frammischia con schisto e per decadimento si trasforma in terra rossa. La valle di Vinodol è una vera oasi, una sosta benefica nel deserto arido mare sassoso del Carso. La sua fertilità si può assicurare. Il vino di Vinodol è ricercato in lontani paesi. Il piano di Grobniko merita una speciale nostra attenzione. È un campo di pietre di un'estensione di circa 24 km. □, si trova nella seconda zona del Carso sotto la località di Grobniko. È un piano pittoresco, chiuso attorno dai monti con una uscita solo nella Recina e una sulla strada Ludovicea. Nel mezzo del piano

Il prof. M. Staub pubblicò la flora di Fiume e del suo territorio.

s'alza a 395 m. il monte Hum, sotto il quale sta la località Po. Dello stesso piano solo una piccola parte è coltivabile, mentre la massima parte, come lo mostra il nome, è un campo di pietre. Secondo la leggenda qui il nostro re Béla IV. coll' ajuto dei Fiumani sconfisse nel 1232 i Tartari. Dalla località, che giace sur un monte alto 454 m., e ancor meglio dai bastioni di un vecchio castello dei Quarneri si gode una vista pittoresca sulle regioni vicine, sul Quarnero e sulla massa fantastica del Carso, a cui fa un vivo contrasto la valle della Recina, che s'estende sotto di noi col fiume serpeggiante e coi suoi bei versanti coperti di faggi e di cerri.

L'altopiano diramandosi dal Monte Nevoso della Carniola, s'estende verso sud-est con un'altezza media di 700-800 m. e qua e là si alzano su di esso delle creste di altri 500-600 m. Tra le più notevoli abbiamo il rinomato Risnjak, il monte più alto della Croazia in questa regione, il quale colla sua cima alta 1528 m. domina gli altri monti della regione. Più lontano, a sud-est, troviamo il Bitoraj (alto 1385 m. presso di esso l'imponente Viseviza col dorso a schiena di cavallo alto 1428 m.), che s'innalza sopra gli altri monti di questa regione, e confronto col vicino Bitoraj ha ancora questo vantaggio, che può essere facilmente ascesa. È possibile visitare la Viseviza da Fucine a piedi o a cavallo, e perfino anche su carri tirati da buoi fino al paese che circonda il fianco del monte. La strada passa per la pianura di Lich, che è congiunta colla valle di Fucine. La pianura di Lich ha la massima bassezza. È percorsa da un ruscello abbastanza grande, la Licianka. Anche questa è una di quelle correnti del Carso, e compariscono ricche di acque da qualche caverna e che poi dopo il corso nuovamente si perdono. La sua sorgente è nella valle di Fucine nel punto cosiddetto Vrelo, che per croato significa sorgente. La Licianka scompare nel fondo sassoso presso il villaggio di Lich, ai piedi del Risnjak. Al confine occidentale della pianura di Lich vi è il villaggio di Lich, un comune poverissimo, i cui abitanti passano per i fiumani. Tutt'altri rapporti troviamo nella vicina Fucine, dove l'estate affluiscono i Fiumani per la sua aria salubre e per la bellezza della regione. Ivi troviamo belle e solide case di pietra, che sono anche difese contro il borea da palafitte. Il villaggio, che in origine, come lo mostra anche il suo nome, fu una ferriera, da un castello di caccia diventò un'importante comune. Attorno sonvi immense foreste di pini, nella cui fittezza il muschio è alto due palmi e così soffice che ceda sotto i nostri piedi. Nei boschi troviamo abbondanti sorgenti, le quali qua e là intersecano la nostra via.

La cima più rinomata della zona dell'altopiano fin qui percorsa è il Risnjak, la cui salita è una delle più meritevoli intraprese. L'autore descrive la salita del Risnjak, che egli fece in compagnia di sei altri a piedi, in due giorni. Attraverso selve di pini si porta a Mrzla Vodiza, da là attraverso Suha Recina a Medvedje Vrata (porta degli orsi) da dove sul Risnjak. I gitanti trovarono sul monte molti *Gnaphalium*, *Leontopodium* e *Rhododendron ferrugineum*, e ebbero una bella vista sul Quarnero e sulle sue isole. Gli appassionati

sogliono visitare il Risnjak. Dei botanici pochi in proporzione arono. Il dr. Borbás, il quale nelle sue ricerche botaniche dei roati s'acquistò un gran merito, percorse due volte il Risnjak bbligò i risultati in opere speciali. Secondo lui la *Betonica* (Gren. et Gedr.) è una eccezionale specialità del Risnjak. ritorno ebbe luogo per Jelenje, e da là per la valle di Le- a Fucine. L'altopiano va dopo Fucine pian piano abbassan- rmando qua e là delle depressioni minori, come quella di Vrata, separata dal piano di Lich per mezzo del monte di Plasse (L.).

Nella depressione di Vrata trovasi il villaggio di Vrata, dove vi fabbrica di mobili di legno curvato dei fratelli Chevalier, adesso anca del regno, una bella fabbrica, di grande estensione, di cui una filiale anche a Fiume, e dalla quale escono bei lavori ati con buon gusto e capaci sotto ogni riguardo di fare con- za a quelli di altre simili fabbriche. Presso di questa vi è una vapore ed un mulino del Signor Corossacz, banchiere fiumano possidente a Fucine.

Qui è il dorso dell' altopiano, ed anche la ferrovia ung. dello aggiunge qui il suo punto culminante. L'abbassamento fra le i di Lokve e di Lich corrisponde alla depressione dell' altopiano. Continuando avanti da Vrata sulla via Carolina e lasciata di Slemen, la via conduce verso Merkopalj in mezzo a stu- pini, con una bella vista su Lokve, giacente in una valle a al cui lato occidentale si vede fumare la sega a vapore del Thurn-Taxis, nel fondo poi possiamo salutare una nostra co- za, il Risnjak.

A Merkopalj, a cui si deve arrivare passando presso Sungheri, zione romantica, si raggiunge il punto più alto della via Ca- (824 m.). Da qui possiamo fare delle escursioni sulla più alta el Gran-Capela, che si eleva maestoso dinanzi a noi, dico sul Lasiza, alto 1533 m. cui si può raggiungere molto più facil- in minor tempo, che la cima del Risnjak, 5 m. più bassa. Da palj la via Carolina, attraverso Ravnagora, porta a Vrbovsko, orniamo verso Lokve, dove c'incontriamo colla via Ludovicea, quale ci portiamo a Delnize. Qui i pini vanno già un po' alla mancando, mentre signoreggia il faggio. Questa regione sommi- a Fiume ed al Litorale le legna da fuoco e alla fabbrica di a Vrata il necessario legname da lavorarsi.

Abbiamo fatto l'escursione da Delnize nella valle della Kulpa, da dove un ponte su questo fiume conduce a Petrina della la. Nel territorio di Brod si aprono delle belle valli laterali, i, guardando dalla ferrovia che si trova in alto, giacciono forse 300 metri in basso, e formano un bel quadro, specialmente tazione di Skrad fino a Delnize. Da qui la ferrovia procede discendendo fino nella valle della Dobra. Qui fra poco scorgiamo t, che per la sua strana forma si può facilmente riconoscere altri monti. S'alza da ogni lato con rupi scoscese, aride; la

parte più scoscesa è sopra Ogulin; sembra che invece di essere cogli altri monti, sia isolato, e che sia inaccessibile.

Qui il conferenziere descrive la salita sul Klek, per quale si portò col prof. A. Fest in carrozza da Ogulin fino a linski-Potok, da dove in 4 ore si recò sulla cima del Klek e r Il tempo non fu propizio; l'orizzonte era tutto attorno coperto di vapori. Verso oriente Petrova-Gora coincideva confusa col' oriente e così non si potè, vedere Zagabria, ancora più lontana, che dice distinguibile da qui con bel tempo. Si potè distinguere abbastanza chiaramente soltanto il castello di Modrussa, l'antico nido dei Frangipani; si potè seguire per intiero il corso della Mresniza; ben si presentò la valle della Dobra, la linea della ferrovia; immediatamente sotto il Klek si vedeva la valle di Vitunj. Sopra di noi formò l'orizzonte a mezzogiorno e ad occidente il grande e piccolo Klek col dorso ondulatorio e di quando in quando colle sue cime emerse.

Ogulin è un comune fabbricato abbastanza bello e netto, con case di pietra a pian terreno, ad uno e a due piani. Ha una bella chiesa, nella piazza v' ha un passeggio e una bella fontana comune. Il castello dei Frangipani serve oggi di prigione. Presso questo evvi l'oggetto più interessante a vedersi in Ogulin, la grotta della Dobra, in cui il fiume sparisce sotto terra. Il fiume avvisando ad Ogulin, si scava dovunque un letto profondo, la cui larghezza superiore ammonta presso Ogulin da 50—80 m. con una profondità di 35—40 m. Presso il castello dei Frangipani vi è un terrazzo sulla riva del fiume, d'onde si ha un' imponente vista sulla spumante Mresniza che scorre ad una profondità di 40 m. Le rive sono imbrattate di fango fino ad un' altezza di 20—40 m. da cui si può giudicare la grandezza dell' inondazione del fiume. Sotto il terrazzo vi è l'entrata della grotta, una caverna a volta, nella cui parte inferiore sparisce il fiume per una più piccola apertura, onde continuare il suo corso sotto terra. Siamo andati anche sul letto del fiume e sormontando i monticelli di fango, abbiamo osservato da vicino la grotta. La Mresniza continua il suo corso sotterraneo solo per 5 km; in vicinanza di Petrovoselo, a settentrione di Ogulin, comparisce di nuovo, dirigendosi quindi verso nord.

Uno dei punti interessanti dei gitanti formò Modrussa, un villaggio passato storico, e ancor più la circostanza, che fu uno dei più antichi nidi della famiglia dei Frangipani, esercitò su di noi una straordinaria attrattiva. A Josipdol siamo passati sulla strada Giuseppe. Quando si innalza continuamente, toccando belle e boschive regioni, i cui abitanti vivono in grande miseria.

Il castello dei Frangipani si trova mezz' ora distante dalla città regia, su di un' altura conica. I suoi muri sono tanto in buona parte che dalla loro giacitura abbiamo anche potuto giudicare presso a poco dell' interna disposizione del castello. Si poterono stabilire facilmente i posti delle travi dei piani e le pareti di divisione delle singole stanze. Le muriccie riempiono del tutto gli spazi interni e li rendono irricognoscibili. Doveva essere stato un castello spazioso

bello; lo provano ancora le rovine di grande estensione. Colla sua posizione domina sull'intera regione. Gli abitanti del castello potevano da qui, specialmente nella direzione di mezzogiorno, da dove il nemico turco minacciava i loro possedimenti, vedere lontano e scorgere a tempo l'avvicinarsi del nemico. I Frangipani, i discendenti di quell'antica rinomata famiglia romana, che nella lotta fra i Guelfi e Ghibellini ebbe nei secoli XI, XII, e XIII, una parte sì distinta, sono documentalmente ricordati nella storia ungherese per la prima volta circa nell'anno 1014. Un suo ramo si portò nel secolo XII, in Ungheria.

Ma prima che ciò succedesse, Venezia aveva spogliato un Frangipani, suo feudatario, del suo feudo, per aver prestato egli ajuto al re degli Ungheresi contro la repubblica; onde Béla III. lo risarcì di questa perdita coll'assegnargli il comitato di Modrussa e la Vinodol. Così la famiglia venne in possesso del castello di Modrussa. Più tardi Andrea II. lo riconfermò in questi possedimenti. Per i servizi prestati poi a Béla IV. al tempo dell'irruzione dei Tartari, i Frangipani ebbero nuove dotazioni. I loro possessi in tal modo accresciuti comprendevano in sé non soltanto l'intero territorio dell'odierno Litorale, ma ancora il pezzo di terra ad occidente di Zagabria, compreso fra la Kulpa e il confine. Così i loro possessi formavano coll'odierno comitato di Modrussa-Fiume e coi territori vicini un'estensione di un duecento miglia quadrate. In questo grande territorio vi furono in tutto 35 loro castelli e oltre a ciò ritornò più tardi in loro possesso anche l'isola di Veglia. Questa dinastia godeva sul paese un potere quasi sovrano. Il castello di Modrussa ebbe una parte non insignificante nelle guerre contro i Turchi, come luogo posto sulla strada principale.

Vi furono qui diversi piccoli scontri coi Turchi. In seguito a preghiera dei Frangipani, il papa Pio II. trasferì l'anno 1460 nel castello di Modrussa il vescovato di Korbavia, fondato nel 1185 dall'arcivescovo di Spalato Chitilényi, d'origine ungherese. Così i due poteri religioso e civile, che si esercitavano su tutta questa regione, furono concentrati in questo luogo. Col supplizio di Fr. Cristoforo Frangipani di Tersatto, avvenuto nel 1671, questa famiglia si estinse. I suoi beni furono confiscati. Così i begli e splendidi castelli rimasti senza amministratori, caddero l'uno dopo l'altro in rovina. Il vescovato nel 1690, alcuni anni dopo la morte dell'ultimo Frangipani, fu trasferito da Modrussa a Segna, dove si trova anche presentemente col nome di Segna-Modrussa.

Quando noi siamo stati a Ogulin, ai primi di Settembre, si vedevano qua e là ancora i segni di una festa in occasione dell'inaugurazione del comitato.

Il conferenziere quindi descrive i costumi delle donne e degli uomini in ogni territorio dell'intero comitato. Dà una idea della costruzione delle case. Si estende nel far conoscere i loro usi e le loro occupazioni. Parla specialmente con maggiori dettagli della pesca al Litorale. Fa poi conoscere gli usi sociali, la baldorie e le canzoni popolari.

Riguardo all'amministrazione il comitato è diviso in 8 distretti,

colle sedi a Ogulin, Slunj, Vojniz, Novi, Susak, Delnize, (Cia Vrbovsko. Il punto più occidentale del comitato è la borgata di S sede di un distretto, separata da Fiume dal ponte della Fiume, onde si chiama anche l'Oltre-Ponte. Susak è tanto vicino a Fiume che si trova con essa in tanto stretto contatto che lo si può considerare come un suo sobborgo. È un paese ben fabbricato, che specialmente negli ultimi tempi prese un celere incremento. Sono adesso in costruzione sulla sponda della Fiumara alcuni magnifici edifizii. Per la sua bella posizione e per la sua costa elevata sul mare da dove si ha una bellissima vista sul Quarnero, molte delle più distinte famiglie fiumane possiedono su questo territorio delle ville fino al seno di Martinschizza.

Sopra Susak si alza il castello di Tersatto, sede una volta di Frangipani, di cui il conferenziere presenta una descrizione. A Martinschizza vi è il lazzeretto del governo marittimo ungherese. Quando calano le ancore le navi provenienti da luoghi infetti e gli armatori sospetti vi si fermano finchè ottengono libera pratica per il paese.

La vicina costa di Costrena, sulla quale stanno i villaggi di Lucia e S. Barbara, ricca di buon vino e con una bella vista sul Quarnero, apparteneva una volta al territorio di Fiume assieme alle città di Buccari e Portorè.

Il conferenziere descrive quindi la Vinodol e i suoi castelli che giacciono nel canale di Maltempo, trattenendosi poi più a lungo sulla colla città di Buccari. Passa poi a Portorè e vi descrive i vari castelli degli Zrinyi e Frangipani. Quivi trova opportuno fare un breve sunto della storia della famiglia Zrinyi, e dà termine alla sua prelezione colle seguenti parole:

Portorè, anticamente Almissa, ebbe il suo presente nome fatto che il nostro re Béla IV. quivi toccò il Litorale. Questo paese cominciando dal re Colomanno, vide acquartierarsi in questo paese l'esercito di tanti re ungheresi e da qui andare sul Litorale ungherese nella Dalmazia, una volta possesso della nostra patria. Da qui partì anche un generale del re Mattia, quando col suo esercito passò sull'isola di Veglia, presso Castel Muschio, che ci stà di fronte. Quando portò ancora Nicolò Zrinyi, il gran poeta ungherese, la sirena del Mare Adriatico, quando venne per visitarvi il fratello minore P

Quando tante tradizioni, tanti begli avvenimenti della nostra patria si risvegliano nell'anima, il nostro cuore entusiasmato e commosso pei ricordi del passato, susurra a noi, che siamo, viviamo e lavoriamo in questo luogo: No, non siete in questa terra stranieri.

Dr. Erdi Bé

L'article second de M. A. Vámbéry sur le chemin de fer transcaspien a été publié en anglais dans le Fortnightly Review du mois de Février 1887. Les journaux français, notamment Temps en ont publié des longs extraits.

DIE DARSTELLER UNGARNS IM JAHRE 1886.

Von Dr. Alex. Márkl.

(Résumé du 3ième article.)

Das Erscheinen von Hunfalvy's grossem Werke über Ungarn das Jahr 1886 zu einem denkwürdigen in der Geschichte der physischen Literatur Ungarns. Der zweite Band seiner gross angelegten allgemeinen Erdkunde, welcher sich ausschliesslich mit unserem Lande beschäftigt, ist dessen erste wissenschaftliche Beschreibung. Dieselbe keine trockene Skizze, sondern ein lebendes Ganzes, welches den Menschen in seiner Wechselbeziehung mit der Natur darstellt. Der Meister, der eine ganze Reihe von streng wissenschaftlichen und die Specialfragen behandelnden Werke voraussandte, hat in diesem Werke an die Ansprüche und Bedürfnisse des gebildeten Publikums gehalten, die Resultate und Daten, die Ideen und Eigenschaften seiner Wissenschaft auf streng wissenschaftlicher Grundlage, in schöner Sprache dargestellt. Eine ebenso erfreuliche Erscheinung haben wir auf dem Gebiete der Kartographie zu verzeichnen und die Hoffnung, welche wir in der Revue des vorigen Jahres an den Komitats Atlas von Posner knüpften, finden wir hier völlig gerechtfertigt. Von diesen Karten — entworfen von Paul Kozlowski und gezeichnet von Eman. Kogutowicz — erschienen 21 Blätter und damit wir nicht in den Verdacht der Nationalität oder Selbstüberhebung fallen, berufen wir uns auf die Bemerkung, welche die erwähnten kartographischen Blätter in dem neuesten geographischen Journale Deutschlands, in Petermanns Mittheilungen, erfuhren und wonach »diese ausgezeichneten Karten ungarischen Producte Deutschlands bedeutend übertreffen«. Ausgesprochen sind auch die Wandkarten der Anstalt Posners.

Nachdem das Bedürfniss nach einem verlässlichen Führer durch Ungarn immer fühlbarer wurde, erklärte sich Ferdinand Boross zur Abfassung eines solchen in deutscher, französischer und ungarischer Sprache bereit. Das Werk erscheint mit Unterstützung des Reichsministers Trefort. Wie sehr ein solches Buch erwünscht ist, zeigt die Bemerkung von Mario Proth's »Le voyage de la delegation française en Hongrie«, dessen begeisterter Ton für die mangelhafte Beschreibung nicht entschädigen kann, und Montet's nach Besichtigung der Weltausstellung (1885) geschriebene Werk »De Paris aux Carpathes«, welches nur die Glanzseite behandelt, doch würden die ungarischen Zustände auch ein wenig Kritik vertragen. Gründlicher ist Adolf Kohut, der in Stuttgart in seinem »Aus dem Reiche der Carpathen« betiteltem Werke, eine Reihe von ungarischen Landschaften, Charakter-, Literatur und Kulturbildern gibt; wenn der Verfasser schon den berühmten und berühmten Rózsa Sándor aus den ungarischen Wissenschaftlichen nicht vergisst, hätte er doch auch Bagyi erwähnen müssen, der nicht vereinzelt dasteht unter jenen Geographen, die durch Fleiss und ehrliche Arbeit zu Millionären wurden.

Zur Schule Tissot's hingegen gehört J. W. Tucker, der in seinem »Life and society in eastern Europe«, den südöstlichen Theil Ungarn eingehend, aber von Unsinn strotzend beschreibt, weil er weder Gefühl, noch die Fähigkeit zum Verständnisse fremder Verhältnisse besitzt. Es wäre überhaupt höchste Zeit, dass jene grossen ausländischen Nationen, die uns mit ihren in fremden Erdtheilen gemachten und oft höchst fragwürdigen Entdeckungen überschwemmen, sich bestreben würden auch unser Vaterland genauer kennen zu lernen. Es läge auch im Interesse der Wissenschaft; denn mit welchem Recht setzen wir Vertrauen in das Werk eines Afrikareisenden, wenn wir sehen, dass Alles, was bis jetzt über unser Land in fremden Sprachen geschrieben wurde, beinahe ohne Ausnahme seichtes, nichtsnutziges Gewäsch ist? Das stolze Niveau der Wissenschaftlichkeit darf nicht plötzlich herabsinken, sobald von Ungarn die Rede ist.

Von den Arbeiten, welche auf wissenschaftlichen Werth Ansprüche erheben können, erwähnen wir die ethnographische Karte von Kogutowicz und die Abhandlungen von Arm. Vámbéry und Paul Hunfalvy. Diese beiden Gelehrten sind Vertreter und Führer entgegengesetzter Ansichten, jener verkündet die Verwandtschaft Ungarn mit den Turko-Tartaren, dieser mit den Finnen und Ungarn. Das deutsche Publikum kennt gewiss Vámbéry's Werk über das Kienvolk und P. Hunfalvy's hiehergehörende und in der von ihm redigirten Ungarischen Revue erschienene Abhandlungen. Hunfalvy's Standpunkt wurde auch von Attila de Gerando in Drapey's »Revue de Géographie« ausführlich besprochen (Formation des nationalités de la Hongrie). Von den in Folge dieses Streites erschienenen Schriften verdient besonders das Werk von Géza Nagy, über den Ursprung der Székler, hervorgehoben zu werden.

Auch die Frage nach dem Ursprunge der Rumänen hat zahlreiche Literatur hervorgerufen, aus der wir Paul Hunfalvy's grundlegendes Werk (»Neuere Erscheinungen der rumänischen Schichtschreibung«) rühmend hervorheben müssen. In demselben Werke er die Behauptungen von Josef Pič, Xenopulu. A. zurück und beweist auf Grund eines reichen historischen, ethnographischen und sprachlichen Materiales, dass die Rumänen als ein Mischvolk einwandern, dass sie Siebenbürgen nicht vor Einwanderung der Ungarn besaßen und dass ihre sogenannten historischen Rechtsansprüche eitle Fiktionen sind.

Ueber die ungarischen Zigeuner schrieb Henry Ollivier in der »Revue française de l'Étranger et des Colonies« eine kleine Studie mit dem Titel: »Les Tziganes de Hongrie«.

Einen wichtigen Beitrag zur prähistorischen Ethnographie Ungarns lieferte Josef Hampel mit seinem Atlase, welcher auf 10 Tafeln mit 1300 Abbildungen die Ueberreste aus dem Bronzezeit Ungarns darstellt.

Ausgezeichnet schildert unsere staatswirthschaftlichen Verhältnisse der vierbändige Bericht über die Landesausstellung vom Jahre 1885 mit gründlichem Vorworte von Karl Keleti und der zw

von Ludwig Láng's ausführlicher Statistik Ungarns. Viel
 abares enthält auch das statistische Jahrbuch von Béla Föl-
 Von Ausländern berichtet Vicomte Chanteloup in der Ga-
 le Hongrie über Landwirthschaft, B. Brough im Journal of
 ciety of Arts über das Bergwesen Ungarns, beide auf Grund
 ständiger Studien.

Ueber den Stand unseres Unterrichtswesens orientirt der Bericht
 inisters. Aladár György veröffentlichte die Statistik der unga-
 Bibliotheken, deren erster Band über 1382 Büchersammlungen
 nschaft gibt.

Die oro- und hydrographischen Verhältnisse wurden in zahl-
 n mehr weniger ausführlichen Abhandlungen gewürdigt; Aus-
 n sind zugänglich: das deutsche Jahrbuch des Siebenbürgischen
 thenvereines, Karl Siegmeth's Kurzgefasster Führer für Ka-
 das Abauj-Torna-Gömörer Höhlengebiet und die ungarischen
 arparthen, Paul Lehmann's die Südkarparthen zwischen Ret-
 und Königstein; das von dem k. k. militär-geographischen
 ate begonnene »Orohydrographische Tableau aus der Ueber-
 Karte von Mittel-Europa«, welches im Maasstabe von 1 : 750,000
 erste, auf glaubwürdigen und verlässlichen Daten beruhende
 re oro- und hydrographische Karte Ungarns ist.

Ueber die Fortschritte in der Thiergeographie berichten die
 chen Auszüge der Naturwissenschaftlichen Hefte, und über Mi-
 gie und Geologie die deutschen Auszüge der Geologischen Hefte.
 grösseren Werken sind hervorzuheben Georg Teschler's aus-
 sche Beschreibung des Ablepharus pannonicus und Albert Bedó's
 ändiges Werk über die Waldungen Ungarns. — Nachdem die
 er Commission für geologische Landesaufnahme den Ungarn
 llenden Theil der Generalkarte nicht veröffentlicht, beschloss
 ungarische Commission die Herausgabe einer selbstständigen Karte
 dem Muster und in der Grösse der Berliner Karte. — Ed. Desid.
 zló veröffentlichte in ungarischer und deutscher Sprache 126
 ysen von ungarischen Thonarten, mit besonderer Berücksichtigung
 lessen industrieller Verwendbarkeit und fand bei dieser Gele-
 it unter Anderem 10 feuerbeständige Thonarten, was in Bezug
 ie Zukunft der Porcellanfabrication von Wichtigkeit ist.

Das meteorologische Institut gab auch dieses Jahr Zeichen seiner
 samkeit. Ludwig Gruber machte eingehende Untersuchungen
 die Intensität der in Budapest wirkenden erdmagnetischen Kraft.
 liche Untersuchungen werden an zahlreichen Stellen des Landes
 tellt.

Die Geschichte der Erdkunde erhielt durch Herausgabe der
 chen Deften des XVI - XVII. Jahrhunderts entschiedene Be-
 rderung. Die Herausgabe besorgten Dr. Adolf Velits und Ernst
 merer.

Zur Geschichte der Geographie in Ungarn lieferten auch Aus-
 r Beiträge. So erschien in den Comptes Rendues der Pariser
 aphischen Gesellschaft die Arbeit von F. Romanet du Cail-

laud über Mathias Escandel, jener Ofner Bürger, der um 139 China als erster Blutzuge des Christenthums fiel. Dr. Lamantel veröffentlichte eine bessere Ausgabe von Schiltbergers Reise, welche auch unser Land berührte.

Von den Monographien der Comitats und Städte sind so viele begonnen und werden auch in Kurzem beendet werden, dieselben laut Beschluss der Behörden bis zum Jahre 1895 (1000-jährigen Bestande des ungarischen Staates) sämmtlich veröffentlicht sein müssen.

Von den nichtamtlichen Beschreibungen verdienen die Werke über das Biharer und Temeser Comitats, sowie die eingehenden Arbeiten über Gran, Nyiregyháza, Orosháza, Sarmizegethusa u. s. w. Anerkennung. In dem ungarischen Texte unserer Revue zählen wir mehr als 300 Arbeiten verschiedenen Umfanges auf, welche die Geographen der einzelnen Comitats überwiegend in ungarischer Sprache behandeln; in der ganzen Revue hingegen finden beinahe 500 Arbeiten Erwähnung, eine Zahl die beweisen wird, dass man sich in Ungarn nicht allein für die Verhältnisse des Auslandes interessirt, sondern dass man auch die grosse Bedeutung der Vaterlandskunde einzusehen beginnt.

Dans le 4^{iem} article, le Dr. Joseph Szabó, professeur à l'université traite de l'Algérie et spécialement sous le rapport de l'industrie de l'alfa (halfa). L'auteur de cet article a pris part, comme invité, à l'assemblée ambulante de l'Association française pour l'avancement des sciences tenue à Alger, et il décrit dans son article les expériences qu'il a faites à cette occasion et fait connaître l'industrie de la plante connue sous le nom de alfa (halfa).

DÉCHY'S DRITTE KAVKASUS-EXPEDITION IM JAHRE 1886.

(Uebersetzung des 5-ten Artikels.)

Nachdem Herr Moriz von Déchy, Ausschussmitglied unserer Gesellschaft von seiner dritten Expedition in den Kaukasus zurück kehrt ist, geben wir hiemit einige Mittheilungen über den Verlauf dieser Reise, welche nahezu fünf Monate währte und an welcher auch das Mitglied unserer Gesellschaft Herr Dr. Franz Schafarzik, langjährig. Staatsgeologe theilnahm.

Die Reisenden verliessen Anfangs Juni vorigen Jahres Odessa, fuhren am Schwarzen-Meere nach Kertsch und von dort am Asowschen-Meere nach Taganrog. Zu Lande erreichten sie das auf der Nordseite des Kaukasus gelegene Wladikafkas.

Nachdem die letzten nöthigen Reisevorbereitungen in Wladikafkas beendet waren, nahmen die Reisenden ihren Weg vorerst nach Ossetien und Digorien. Dort besichtigte Déchy wieder die Gebirge

des Adai-Choch, dessen höchsten Gipfel (4648 Meter) er im Jahre 1884 im Begleitung von zwei Schweizer Bergführern den ersten Male erstiegen hatte. Auch 1885 hatte Déchy dieses besucht, am Ceigletscher Beobachtungen und Messungen angehend zu diesem Zwecke auch Steinmauern und Signale errichtet, klassische Daten über Rückgang oder eventuell Vorwärtsbewegungen des Gletschers zu gewinnen. Die damals errichteten Signale 1886 vorgefunden und die nöthigen Messungen nun wieder kommen. Aehnliche Messungen und Beobachtungen hat Déchy an zwei anderen Gletschern des Nordabhanges und an einem ober des Südabhanges der zentralen kaukasischen Gebirgskette gemacht. Im Kaukasus hat wohl er die ersten ähnlichen systematisch durchgeführten Messungen angestellt, und die wissenschaftliche Würdigung mit Interesse der Veröffentlichung der hiedurch gewonnenen numerischen Resultate entgegensehen, welche für die Glaziologie im Kaukasus werthvolle Daten liefern werden. Von Styr-Digor besah sodann die Reisenden mehrere unbekannte, mit grossen Gletschern erfüllte Querthäler, drangen bis zum Eisfall des Karagamers vor und kehrten durch die Schluchten des geologisch höchst interessanten Uruchthales in das Hauptthal des Terek zurück.

Nach dem nun folgenden Besuche der um die Eruptivmasse des Kaukasus gruppirten Badeorte und Quellen (Pjatigorsk, Dschelesnowodsk und Kislowodsk) wandten sich die Reisenden wieder in das Gebirge. Ihr Weg führte jetzt in das Quellgebiet des Kuban, die westlich vom Elbrus gelegene, fast unbekannte Hochgebirgsgegend. Aus dem Thale der Teberda drangen sie bis zu dem über dem Hauptkette des Kaukasus führenden nahezu 2800 Meter hohen Pass vor. Rückkehrend überschritten sie sodann eine Reihe von hohen Querrücken und nachdem auf diesen Wegen auch das Gebirge berührt wurde, gelangten die Reisenden nach Utschkulan, in die Gegend der Karatschaizen. Von Chursuk wurden Ausflüge zu den verschiedenen Gehängen des die Elbrusmasse tragenden Querrückens, zum Ullikam und den westlicher gelegenen Gletschern des Ullikam gemacht. In Chursuk mussten grosse Schwierigkeiten besiegt werden und trotz der von Seite der russischen Regierung den Reisenden übergebenen offenen Befehlsschreiben, trotzdem dass der Gouverneur des Kubandistrictes, zu dessen Gouvernementsbezirke Karatscha gehört, im Interesse der Reisenden besondere Befehle ergingen konnten diese, wegen der wilden und ungezügelter Natur des Gebirges nur sehr schwer ihre Pläne durchführen und ihren Aufbruch nach Urusbii fortsetzen.

Das Massiv des Elbrus im Norden, im Halbkreise umgehend, suchten die Reisenden auf neuen Pfaden, über einige 3000 Meter übersteigende Hochpässe nach Urusbii im Baksaanthale, von wo Déchy gleichfalls schon 1884 den höchsten Gipfel des Elbrus besucht hatte.

Auf diesem Wege kündigten die Pferdetreiber und Träger den Reisenden an, weigerten sich den Weg fortzusetzen und wollten die

Reisenden am dritten Tage, in unbewohnter Wildniss, in der Höhe von nahezu 3000 Metern verlassen. Nur dem energischen Vorgange Déchy's war es zu verdanken, dass die Leute nicht desertirten wie es den Anschein hatte, als Angreifer auftraten und so entschloß unsere Landsleute einer sehr unangenehmen Lage, welche solchen Leuten gegenüber, für sie leicht auch verhängnissvoll hätte werden können.

In Urusbii erwartete eine neuere Uunannehmlichkeit unsere Reisenden. Das dorthin vorausgesandte Reisegepäck (conservirte Lebensmittel, photographische Platten, Papier und Kisten für die Sammlungen und andere nöthige Gegenstände) war nicht angelangt, nachdem dasselbe auch nach längerem Zuwarten, während welcher Zeit Ausflüge unternommen wurden, nicht eintraf, musste die beabsichtigte Reise nach Svanetien aufgegeben werden. Svanetien hat Déchy schon 1884 und 1885, seine Wege über unbetretene Gletscherpässe nehmend, besucht.

Von Urusbii wurden die Gletscher des Elbrus besucht, Asau und am Terskolgletscher, mit den 1885 errichteten Signaleisen vergleichende Messungen ausgeführt, und nachdem man bis in die Firnregion des im Seitenthale Adilsu niedergehenden Schichildgletschers gekommen war, wurde dem Thale des Baksan entlang dem Rückweg nach Wladikafkas genommen.

Im September finden wir die Reisenden im Berglande von Daghestan. Von Wladikafkas ausgehend durchzogen sie rasch den Theil des östlichen Kaukasus bis sie bei Petrovsk die Ufer des Kaspischen Meeres erreichten. Von Petrovsk fuhren sie zu Sarai nach Baku, wo sich Dr. Schafarzik in dieser reichen Naphtawelt ein weites Feld für das Studium bot. Nachdem Tiflis erreicht, drangen die Reisenden von dort zu flüchtigem Besuche über Borzhomi nach Achaltzik, und Abastuman berührend über das meskische Gebirge, die in prachtvoller Vegetation prangenden südlichen Gebirge verfolgend nach Kutais und nach Batum.

Nach Batum waren auch die während der Reise gemachten Sammlungen, die Kisten mit den photographischen Platten und die Instrumente dirigirt worden und von dort wurde dann Alles mit den Dampfbooten des Oesterreichisch-Ungarischen Lloyd nach Fiume verschifft.

Die Reisenden kehrten über Konstantinopel, von wo noch ein Ausflug nach Brussa unternommen und der Olympos erstiegen wurde und über Griechenland und Korfu in die Heimath zurück.

Von den wissenschaftlichen Ergebnissen der Expedition werden wir nach Verarbeitung des mitgebrachten Beobachtungsmaterials eingehender sprechen. Die Expedition war mit wissenschaftlichen Instrumenten reichlich versehen; es standen unter Andern mehrere Quecksilberbarometer von Kappeller, Aneroide von Goldschmied Casella, meteorologische Instrumente, prismatischer Compass, klinisches Nivellirinstrument und photographischer Apparat zu Gebote und konnten nicht nur eine grosse Anzahl von photographischen Aufnahmen solcher Punkte gemacht werden, von welchen bis jetzt v

phische Darstellungen noch Zeichnungen existirten, sondern auch meteorologische und topographische Beobachtungen und eine grosse Anzahl von Höhenmessungen, meist mit Quecksilberbarometer ausgeführt. Diese photographischen Aufnahmen und die Höhenmessungen welche Déchy während seiner Expeditionen in den Jahren 1884, 1885 und 1886 ausführte, werden zur Erlangung des näheren Erkenntniss dieser Hochgebirgsgebiete weiter zu fördern.

Nach die anderen Gebiete des Naturreiches wurden gelegentlich wiederholten Expeditionen Déchy's nach dem Kaukasus in's Interesse des Studiums gezogen, Sammlungen angelegt, in deren werthvollen Besitz sodann unsere Museen gelangten. Am werthvollsten sind jene 18 Kisten füllende Sammlung von Gesteinen, Mineralien und Mineralien, welche Dr. Schafarzik, der auch eine reiche Ausbeute geologischer Beobachtungen heimbrachte, als Geschenk Déchy's in den Besitz des geologischen Institutes kam, und ein höchst wichtiges Material zur Kenntniss der geologischen Verhältnisse des Kaukasus bildet. Die Bearbeitung, bei der eingehenden Beschreibung der physischen Verhältnisse dieses Hochgebirges werthvolle Daten liefern wird. Die Ergebnisse dieser Sammlung, sowie die während der Reise für diesen Zweck besonders gesammelten Gegenstände werden dem mineralogischen und geologischen Institute der Universität ausgefolgt werden. Eine Käfersammlung wurde der betreffenden Abtheilung des Naturhistorischen Museums und einige höchst interessante und werthvolle fossile Schädel, im Anschlusse an die auch 1885 mitgebrachten, dem anthropologischen Museum überlassen. Nachdem unser Mitglied, der geographiker und ausgezeichnete Lichenologe Professor Hugo Lojka an der Expedition Déchy's theilgenommen hatte, und mit einer Sammlung von Phanerogamen und Flechten heimgekehrt war, welche ebenfalls als Geschenk Déchy's im National-Museum untergebracht werden wird, waren die Expeditionen Déchy's auch in naturwissenschaftlicher Beziehung höchst erfolgreich und wird der Name Déchy's unter den Erforschern des Kaukasus immer einen hervorragenden Platz einnehmen. Herr von Déchy wirkt, weder Mühen noch Kosten scheuend, mit ganzer Hingebung auf dem Gebiete geographischer Forschung und wir hoffen, dass er seine neuestens wiederholten Erfahrungen ehestens veröffentlichen werde.

ACTES DE LA SOCIÉTÉ.

La séance de lecture le 10 février, dans la salle de conférences de l'Académie scientifique, sous la présidence de M. le Dr. Jean Xantus.

Le sujet traité dans cette séance par Jean Xantus était: les géographies de la Colombie et l'isthme de Panama.

Séance du Comité le 3 février, dans la grande salle de supérieure de jeunes filles.

Président: le Dr. Jean Hunfalvy; étaient présents Michel Gervay vice-président, A. Berecz secrétaire général, sèph Berényi, le Dr. Charles Brózik, Aladár György, Rodolphe Havass, Paul Király, Daniel Laky, Louis L et le Dr. Aurèle Török, membres du Comité; greffier: le taire Gustave Thirring.

1. Après l'ouverture de la séance par le président, le secrétaire général a fait la lecture du procès-verbal de la séance précédente lequel a été approuvé sans aucune observation.

2. Le secrétaire présente la liste des membres qui ont cessé de faire partie de la Société. En même temps il annonce que M. François Hopp, jusqu'alors membre ordinaire a pris rang parmi les membres fondateurs.

3. Le secrétaire général prévient qu'il y aura deux séances chacune des mois suivants: février, mars et avril. Approuvé.

4. La Mittelschweizerische geogr.-commerc. Gesellschaft d'Aarau ayant envoyé sa première chronique intitulée «Fernschau» remercie la Société des envois qu'elle lui a faits et demande la continuation des échanges réciproques des Bulletins. Le Verein für Naturkunde de Cassel offre tous les envois qu'il a faits jusqu'à présent, en échange des tomes de nos Bulletins I au XIII.

Le Comité a accueilli avec plaisir les marques d'intérêt de cette Société et charge le secrétaire général de l'expédition des livres demandés.

5. Le secrétaire général annonce que par suite de l'occupation dans un but officiel, de la localité affectée jusqu'à présent à la bibliothèque, celle-ci a été transférée provisoirement dans la salle du conseil du bâtiment de la Poste, et il propose qu'elle reste là jusqu'à ce que la question de la localité de la bibliothèque soit définitivement réglée.

Le Comité ayant remis à plus tard le règlement définitif de cette question, accepte la proposition du secrétaire général.

6. Le secrétaire général, se référant aux délibérations des séances du 28 janvier et du 25 février de l'année passée, soulève de nouveau la question sur les moyens à prendre pour, exciter l'intérêt du public envers la Société et pour augmenter le nombre de ses membres.

Après de longs débats et un long échange d'idées sur cette question, le Comité a été de l'avis unanime qu'il faudrait éveiller l'intérêt du monde commerçant, et gagner les cercles de commerce pour la cause de la Société. A. György et R. Havass pensent qu'il pourrait atteindre ce but, en organisant chaque année quelques conférences traitant des questions commerciales, et en invitant pour conférenciers des spécialistes d'une renommée bien établie dans le commerce. A cet effet, ils proposent MM. Berthold Weisz et C. Burchard.

Le Comité approuve la motion et prie A. György et M. Hay de faire à ce sujet les démarches nécessaires auprès de Messieurs. En même temps il accepte avec reconnaissance l'offre de Berényi de se charger des travaux que pourra nécessiter l'augmentation des membres de la Société.

Après cette question, la séance a été levée.

Séance de conférence le 24 février, sous la présidence de M. le Dr. Jean Hunfalvy.

1. E. Hanusz, membre fondateur, fait une conférence sur les communes dans l'Alföld.

2. Ladislav Csöppey, m. o. traite de la Sibérie.

Séance de conférence le 10 mars, dans la salle de l'Académie des Sciences, sous la présidence de Dr. Jean Hunfalvy. Son A. R. Excellence Philippe de Coburg, membre honoraire, a été présent à la fin de la séance.

1. Le secrétaire général Antoine Berecz a annoncé la mort de Reymond-le Brun, secrétaire général de la Société de Géographie de Bern et de M. Gustave Kirchenpauer, président de la Société de géogr. de Hambourg. L'assemblée en a pris connaissance avec un profond regret.

2. Emeric Findura: traite de la vallée de la Rima.

Séance de conférence le 24 mars sous la présidence du Dr. Jean Hunfalvy.

Le Dr. Alexandre Márki a tenu une conférence sur Dézna et ses environs.

BIBLIOGRAPHIA.

In dieser Rubrik sind folgende Werke besprochen:

1. *De Quatrefages*, Histoire générale des races humaines.
2. *Stoll*, Guatemala.
3. *Hellwald*, Die weite Welt.
4. *Krainz*, Wanderungen durch Steiermark.
5. *A. Appel und A. Ludwig*, Geographische Bildertafeln.
6. *Ratzel*, Völkerkunde.
7. *Lemcke*, Canada, das Land und seine Leute.
8. *Hagen*, Die Marschall-Inseln.
9. *Umlauft*, Die Alpen.

10. *Boettcher*, Die Methode des geogr. Unterrichts.
 11. *H. Johnston*, Der Kilima-Ndjaru.
 12. *Fortschritte in der Kenntniss Palästina's in den letzten Jahrzehnten*. Von *Ignaz Goldzieher*, Budapest 1885. (Ungarisch.)
 Ein Vortrag, gehalten in ungarischer Sprache am 3. Nov. 1885 in der ung. Akademie der Wissenschaften. Derselbe beschäftigt nicht nur mit den Reisenden der angegebenen Zeit, sondern sondern auch eingehend die Verdienste *Gabriel Pécsvárady's* und *N. Farnadi's* aus dem XVI. Jahrhundert. Als besonderes Verdienst wir der Schrift anrechnen, dass der Verfasser besonders die Reisen ungarischer Abstammung berücksichtigt; doch werden von den Reisenden der neuesten Zeit mehrere nicht erwähnt. (Say, *Hován*.)
 13. *Kleine Reiseskizzen* von *Franz Maszlaghi*, Gran 1886. (Ungarisch.)

Vorliegendes Buch, eigentlich die Fortsetzung eines im Jahre 1879 erschienenen Werkes, schildert in leichter, ungezwungener Sprache die Reise nach Nieder-Oesterreich und besonders das Salzkammergut, welches der Verfasser auf seinen wiederholten Reisen genau kennen lernte. Seine Beobachtungsgabe und guter Humor machen das Werk zu einer angenehmen und lehrreichen Lectüre.

14. *Handatlas der Komitate Ungarns*, entworfen von *Paul G. Kowalewicz* gezeichnet von *Em. Kogutowicz*. 5. Heft. Budapest 1887. (Ungarisch.) Dieses eben erschienene 5. Heft rechtfertigt vollkommen das Interesse, welches dem ganzen Unternehmen sowohl von Seiten der ungarischen, wie auch der ausländischen Presse zu Theil wurde. Es enthält die Komitate *Bereg*, *Hont*, *Trencsin*, *Raab*, *Gran* und *Torda*. Das Unternehmen empfiehlt sich auch durch den ungewöhnlich billigen Preis.

15. *Uebersichtskarte der ethnographischen Verhältnisse von Ungarn* etc. mit Unterstützung der k. Akademie der Wissenschaften zu Budapest herausgegeben von *Vinzenz von Haardt*; 6 Blatt in 30-fachem Format. Druck. Roh in Mappe fl. 15.—, auf Leinwand gespannt in fl. 18.— Wien 1887.

Der Verfasser vorliegender Karte — das Resultat langjähriger und gründlicher Studien über die ethnographischen Verhältnisse Ungarns — versucht in zweifacher Richtung die Lösung seiner schwierigen Aufgabe: erstens wünscht er die allgemeine Orientierung und Uebersicht zu erleichtern und zweitens will er durch Veranschaulichung der Einzelheiten den Anforderungen der Wissenschaft Genüge leisten. Die Erreichung dieses zweifachen Zieles gelang nur nach Überwindung grosser technischer Schwierigkeiten. Wie bedeutend diese waren, zeigt wohl schon der Umstand, dass insgesamt 98 Steinplatten erforderlich waren und von diesen 68 Steinplatten zur Darstellung der verschiedenen Farben und Nuancen verwendet werden mussten. Daher erforderte auch der Druck der Karte grosse Mühe und Sorge.

Darum freut es uns auch besonders, die Karte als sehr gut zu bezeichnen zu können. Die glücklich gewählten Grundfarben

reitung der verschiedenen Rassen, die vorzüglich unterscheidungs-
 farbennuancen, die 26 grossen Völkergruppen.
 gleich nun sehr vielartige Farben angewendet werden mussten,
 Karte doch nicht sehr bunt, ja die Färbung kann angenehm
 werden.
 e Karte empfehlen wir besonders den höheren Lehranstalten.

PETITES COMMUNICATIONS.

I. Ethnographie.

Des Russes de Hongrie M. Constant Toma écrit ce qui suit :
 demeurent dans la région montagneuse des comitats de Má-
 Bereg et Ung. Officiellement on les appelle Ruthénes, depuis
 Theodor Korjatovics, qui figure sur tous les documents comme
 «*orthenorum*». Le peuple même ne connaît pas cette dénomi-
 nation quand on lui demande sa nationalité, il se dit «*roussine*»,
 c'est-à-dire Russe. Et il est dans le vrai. Ce peuple nous est venu
 de Petite-Russie, dont il parle le langage et dont il a gardé les
 coutumes. C'est un peuple bien étrange qui perche sur les cimes
 de ces grandes montagnes, avec ses terres si maigres et son
 climat si content. Ou n'y produit que des pommes de terre et de
 l'avoine et si l'on sème du blé, la terre le rend en avare endurci.
 Quant ce peuple ne se plaint jamais; profondément religieux il
 ne se révolte pas facilement. «*Si nos pères, disent-ils, ont pu soutenir la
 lutte avec le sol et avec les éléments, nous y arriverons bien à
 nous-mêmes*». Et ils aiment leur sol natal, ils y sont attachés et si le
 vent les jette dans une terre étrangère, ils reviennent mourir au
 pied des montagnes de leur pays natal, auprès des tours en bois
 des villages.

Cet attachement au pays natal est absolument touchant. Le
 climat est grand; on trouve tant de contrées fertiles qui fournissent
 les fruits en abondance, et qui récompensent le travail à souhait,
 ce peuple ignorant ne bouge pas de ses montagnes où il ne
 connaît que la misère. Vous aurez beau lui offrir de l'or tant que
 vous voulez, il y demeure. Et qu'est ce que la terre lui donne en
 échange pour un pareil attachement? Elle lui donne — en outre
 le soleil qui est plutôt une aumône — les brises fraîches, les
 senteurs de mystères et d'odeurs embaumées, les ruisseaux purs
 comme le cristal. Il s'est habitué à ces choses là, au point de ne
 pas s'en passer et sa santé robuste lui fait atteindre l'âge de

cent ans. Mais Dieu est grand et tout-puissant. La récompense des
 vertus est constante d'une vie aussi prolongée, ils la trouveront là-
 haut dans le ciel qui brille d'un bleu si profond. Ils ont la foi; leur
 cœur n'est point rongé par le doute qui vient des centres industriels
 et du monde civilisé. Ils ne demandent pas pourquoi les uns sont

dans l'abondance tandis que les autres en sont réduits aux tions les plus dures; ils savent que les richards, de même que l'in devront un jour se contenter d'une petite fosse. Dans l'autre appelé à durer jusqu'à l'éternité, il leur sera plus facile richards, de rendre compte de leurs actes. C'est de leur patrie qu'ils ont apporté leur sentiment religieux, mais c'est i naquit l'amour du pays natal.

Lorsque ce peuple quitta la grande plaine sarmate-po avec sa monotonie immense et s'en vint dans les Carpathes, le air des montagnes, la patrie des aigles, leur inspira l'amour liberté. Le paysan de la grande Russie vous regarde béat bouche béante quand vous lui parlez de la liberté et de l'am pays. Mais le Russe hongrois vous comprendra du coup et lancera immédiatement les noms de Rákóczy et de Kossuth. connu un vieux paysan russe qui tirait le chapeau toutes l qu'on prononçait devant lui le nom de Kossuth. Ils désign guerre d'indépendance de 1848 comme la révolution de Kossu dans leur chronologie cette révolution figure à peu près com jeux d'Olympie chez les Grecs de l'antiquité.

Sur Rákóczy il y a une foule de légendes que chaque géné transmet à ses successeurs. On croit que Rákóczy n'est pas qu'il est allé très-loin, sur les rives d'une grande mer, mai reviendra combattre pour la liberté.

Il ne faut pas s'étonner s'ils ont gardé le souvenir d'un l dont les propriétés s'étendaient sur les flancs des Carpathes e la gloire leur est rappelée par chaque ruine. La majeure par Russes étaient les serfs du prince et ils prirent une large par ses luttes pour la liberté. Aussi lui sont ils restés fidèles ju dernier moment et ils n'ont point oublié son souvenir. Quel p On s'explique à peine ce patriotisme traditionnel quand on consi quel point leur instruction est arriérée.

Les Russes blancs du gouvernement de Minsk. Dans les caractéristiques des Bielo-Russes qui habitent la région du n celle du midi du gouvernement, on relève des différences essen qui portent sur le langage, la manière de penser, les coutumes costume. Le Russe-blanc de l'arrondissement d'Igoumen ne se à son aise que dans les grandes forêts; celui de l'arrondisseme Sloutzk adore les champs et celui de Pinsk ne saurait imagi vie sans marais. Dans le nord on porte le costume blanc; d centre c'est le gris qui domine et, dans le midi, le noir et le rou

Les Bielo-Russes sont très-pauvres et absolument igno pour la majeure partie ils ne reconnaissent pas la nécessité cheminée et d'un toit tant soit peu solide. Chose à noter, p contrée abonde en forêts et plus les cabanes sont chétives; c'es cela que les paysans ne détiennent que très-peu de forêts; les bois tiennent à l'Etat et aux seigneurs polonais. Les anciens paysa maniaux sont un peu mieux situés que les anciens serfs des seig mais ils n'en sont pas moins ignorants. Il faudra bien du temp

er à ce mal; l'école n'y peut rien, parceque les habitants sont parpillés.

Dans leur vie religieuse les lieux de pèlerinage jouent un grand rôle en ces endroits où une vision s'est accomplie, où un malade a été guéri, où un objet d'un véritable culte. On y construit des chapelles, voire des églises et on y va en procession. C'est là un sentiment religieux qui est soustrait à l'influence du clergé; les popes le poursuivent et ils sont forcés de le subir, car, toutes les fois que le prêtre se met en désaccord avec ses ouailles, c'est lui qui paie les pots de vin. Il est curieux que ces fêtes, dues à l'initiative du peuple, sont célébrées pour le jour de la nouvelle lune ou dans l'époque entre le dernier jour et le renouveau. Quelques unes de ces fêtes coïncident avec des fêtes catholiques; * l'une d'entre elles est célébrée le mercredi de la semaine après Pâques, quand les catholiques célèbrent la fête du St. Sacrement.

Est-il permis de cultiver la terre quand c'est jour de fête? Sur cette question là les Bielo-Russes ont des idées étranges qui dénotent un profond respect pour la religion de celui qui possède la terre. Pendant les fêtes chrétiennes on peut travailler chez les juifs; quand c'est une fête catholique, on travaille chez les Orthodoxes et il est défendu de s'adonner chez les Catholiques à tout travail quand ce sont des fêtes orthodoxes qui ont leur fête. Mais pendant les fêtes orthodoxes, on ne peut labourer la terre d'un orthodoxe, fut-il orthodoxe ou catholique. Dans le respect des autres communautés religieuses le Bielo-Russe est plus tolérant et raisonnable que le clergé. Le respect de la propriété terrienne est si profondément enraciné que, lorsqu'une terre passe dans les mains d'un propriétaire appartenant à une autre communauté, celui-ci n'ose porter aucun changement dans les coutumes et les usages.

Celui qui travaille pendant les fêtes, doit redouter non pas le ciel, mais la fête même, * car il se pétrifie, il meurt, il tombe malade, son bétail se perd et, d'après ce qu'on croit chez les Bielo-Russes, le même châtement est réservé à celui qui vole une charrue dans les champs, une abeille d'une ruche, une gerbe dans un grenier.

Très-curieux encore les rapports entre les Bielo-Russes et les Polonais. Les Bielo-Russes, aussi bien que les Polonais, ont le proverbe suivant: «Quand tu es embarrassé, va chez le juif; quand l'embaras a passé, le diable peut emporter le juif». En général, le Bielo-Russe est au mieux avec le juif; s'ils se disputent, cela arrive, mais le Bielo-Russe estime que le juif a blessé son sentiment religieux.

* Il en est de même chez les Ruthènes hongrois. Les Grecs-Unis ne célèbrent pas officiellement la fête du St. Sacrement, mais dans un grand nombre de villages les paysans réclament que le prêtre leur dise la messe et qu'il leur permette de tout travail.

* Le 8 août, jour de St. Pantelemon les Ruthènes ne labourent jamais la terre; l'audacieux qui enfreindrait cette loi — disent les Ruthènes, — est puni par la foudre ou le feu.

II. Statistique.

L'instruction publique en Gallicie. Le Dr. Thaddée Ruto vient de publier l'Annuaire statistique de Gallicie pour 1886, auquel nous empruntons quelques données, notamment sur l'instruction publique. La province couvre une étendue de 78.497 kilomètres carrés et elle constitue ainsi 26% du territoire de l'Autriche. La population s'élevait, au 31 Décembre 1885, à 6.250.311 habitants ce qui fait 76 habitants par kilomètre carré et 918 par commune. Au recensement opéré le 31 Décembre 1880, il a été relevé en Gallicie 5.958.907 hab. dont 2.714.977 (45,5%) de catholiques, 2.511.430 (43%) de grecs-catholiques, 686.595 (11,5%) de juifs, 40.190 (0,7%) de luthériens et 7736 appartenant à d'autres communautés.

L'instruction publique est faible. La ville de Cracovie est mieux favorisée sous ce rapport, car 58% de ses habitants savent écrire et lire, tandis qu'à Lemberg ce chiffre se réduit à 53% et dans les autres villes à moins de 25%; dans les districts montagneux le nombre des analphabètes s'élève jusqu'à 95%.

La Gallicie possède deux universités: celle de Cracovie (Université des Jagellons) qui a les quatre facultés, et celle de Lemberg où la faculté de médecine fait défaut. A l'université de Cracovie il y eut, pour l'année 1885—86, 109 professeurs et 1066 étudiants pendant le semestre d'hiver; les dépenses se sont élevées à 367.000 florins. A l'université de Lemberg on relève 61 professeurs, 1.000 étudiants et un budget de 177,200 florins. La faculté de médecine à Cracovie compte 400 étudiants en moyenne, la faculté de droit de l'université de Lemberg 500 étudiants. L'école polytechnique de Lemberg comprend quatre sections: les sections des ingénieurs, des architectes, des mécaniciens, et la section de technologie et chimie. Les étudiants sont au nombre de 200 environ, le budget s'élève à 98.000 florins.

L'instruction secondaire est donnée dans 27 « gymnases » (12.000 élèves) et dans 8 « écoles réales » (1000 élèves). Il y avait en 1884: 9 écoles normales (préparandies) avec 1155 élèves, 13 écoles spéciales pour l'agriculture et la sylviculture avec 317 élèves; 1 école de médecine des beaux arts à Cracovie comptait 12 professeurs et 100 élèves; dans les 47 écoles professionnelles on a relevé 236 instituteurs et 4666 élèves, dans les 7 écoles de musique 31 maîtres et 663 élèves, dans l'unique école vétérinaire 9 professeurs et 165 élèves; dans les 2 écoles d'accouchement 2 instituteurs et 64 élèves; dans les autres écoles spéciales enfin 482 instituteurs et 2748 élèves.

En 1884 on a relevé dans 3855 communes (comprenant 4.448.000 habitants) 3387 écoles primaires avec 414,000 élèves et 2376 communes (comprenant 1.349,692 habitants) dépourvues d'école primaire. Les dépenses pour les écoles primaires s'élèvent à 1.696,998 florins par an. L'instruction est donnée en polonais dans 1212 écoles (45%), en ruthène, dans 1376 écoles (51%) et en allemand dans 86 (3%) écoles. Les autorités avaient connaissance de l'existence de 2000 écoles de Talmud.

Du a publié en 1884: 102 journaux et revues en polonais, ruthène, 2 en allemand et 12 en hébreu. En 1885 on a 645,944 exemplaires de journaux polonais, 573.000 exempl. journaux ruthènes, 22,690 exempl. de journaux allemands et 10 exempl. de journaux hébreux.

Pour ce qui concerne les occupations, on a relevé 4.419,636 personnes occupées dans l'agriculture (74°/_o de la population) 456,502 industriels (7.7^o/_o) 216,864 commerçants (3.6^o/_o) 192,814 employés 99,302 rentiers et propriétaires urbains (1.7^o/_o) et 495,954 (1.1^o/_o) de journaliers.

La terre (7.849,699 hectares) est répartie comme suit: 3°/_o en propriété de l'Etat, 0.37 par les majorats, 37.45^o/_o par les grands propriétaires, 4.76 p. c. par les communes et 54.36^o/_o par les petits propriétaires. Le cadastre évalue les terres à 490.402,813 florins et les impôts à 315.234,705 florins.

L. Cs.

III. Miscellanées.

Topographie du comitat de Zólyom. Un journal quotidien de Budapest, le Budapesti Hirlap publie les anciennes dénominations magyares que plusieurs localités du comitat de Zólyom ont eues antérieurement. Les voici:

Dubova est désigné comme Garam-Szent-Miklós dans un document du roi Sigismond datant de 1424.

Predajna s'appelle Péteri, dans un document de 1358.

Jaszena: Jeszenye, un des domaines dont le roi Sigismond a fait don, en 1424, à la reine Barbe.

Lopez: Lopér, donation à un maire nommé Pierre.

Valacska: Olaszka, ibidem.

Rónicz: Kis-Garam, ibidem.

Báczuch: L'annuaire ecclésiastique de l'évêque Ipolyi l'appelle Baczok, d'après un document de 1274.

Benus: Louis le Grand, octroya, en 1380, aux habitants de Zólyombánya les mêmes privilèges qu'à ceux de Szeben, et pour gouverner la ville, il emploie entre autres l'expression que voici: *in loco vulgo Hideghavas, abhinc descendit ad locum Benesháza.*

(Codex diplomaticus, IX. 5. 292.)

Hladel: Hédek, Hidelő, dans un document du roi Sigismond, datant de la date de 1424.

Lucsatin: Luchatew, Luczatő, ibidem.

Körmöske: Körömese, car le roi André III., qui octroya à saint Dionys, en 1291, la moitié de Radvány, désigne les propriétés voisines, comme *populi nostri de Keremchey*, (Documents historiques de l'époque Arpadienne, V. 20.)

Rakitócz est ainsi désigné dans un document de 1324: *in possessione Rakalez, vocatam Rakolecz* (Cod. dipl. VIII. 2. 554.)

Esacsin: Le rapport qui relate que le maître Philippe, fils de saint Thomas Thurkus, a été mis en possession des forêts de

Ponik, parle du ruisseau Chechen, et de la localité Csécsény. (dipl. V. 3. 112.)

Mvoleza: Molchpatak ou Mócsa (ibidem).

Kinczelova figure dans les procès-verbaux de la com de Besztercebánya (14. et 15. ièmes siècles) comme Gönczölf.

Salkova, désigné comme Salfalva, dans un document du roi Sigismond, daté de 1424.

Szelecz: D'après l'annuaire de l'évêque Ipolyi, Szelcse, en 1340 et 1424.

Pojnik s'appelait, en 1281, Pónic, ou Pónik, diminutif de Philippe, le comte de Pónic. (Cod. dipl. V. 3. 112.)

Lukovo: Dans une lettre de donation du roi Béla, datée de 1250, cette localité s'appelle Lakocha, Lakócza.

Rybar: Halászi, d'après une lettre de donation du roi Louis, datée de 1254, qui la désigne comme une dépendance de Halászi.

Dobrona: Dobrónya, d'après un document de 1254.

Szászi: Némét-Pelsőcz, d'après un document daté de 1351.

Les dénominations ainsi établies sont entrées en vigueur le 1er Janvier 1887; pendant trois ans on y joindra en parenthèse l'ancienne désignation, mais, ce délai expiré, les anciens noms ne seront plus valables.

Le fascicule présent contient encore des notices sur l'expédition envoyée dans la Nouvelle-Sibérie, les indigènes des îles Philippines, la «fête des ours» (en Sibérie), les cérémonies de noces au Canada, la population de la France, l'organisation administrative de la Russie, quelques changements récemment introduits dans la nomenclature des communes hongroises, les nouvelles voies de communication sur l'Amu-Daria, la distinction conférée à Prjevalski, l'éclairage des chutes du Niagara pour l'éclairage électrique à Buffalo et sur les chutes d'eau à Kandron-Burnes.

ABRÉGÉ

DU

BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

Année.

Budapest, 1887.

5—6. Numéro.

La Société ne prend pas la responsabilité des opinions émises par les Auteurs des articles
insérés dans son Bulletin.

THE U. S. OF COLOMBIA, AND THE ISTHMUS OF PANAMA.

By John Xántus.

Abstract of the first paper, of the present Number, delivered in the meeting
of February the 10. 1887.)

Mr. Xántus, several years ago has spent on different occasions
months on the Isthmus of Panama, engaged there in Zoological
excursions for the Smithsonian Institution of Washington. During
his residence on the Isthmus, he has made several excursions into
the interior of the surrounding country, and visited also in succession
the States of Cauca, Cundinamarca, Magdalena, and Bolivar, and
in possession of introductory letters from highstanding parties
in Washington, has had extraordinary facilities, principally as regards
transportation in the country, where roads are almost unknown, means
of communication extremely primitive, and travelling accordingly
expensive.

Mr. X. commenced his narrative by observing, that no one work
has accomplished so much in a few years time, and no one promises
the future so great, and beneficial revolution to the commercial
intercourse of the World, as the thoroughfare between the Atlantic,
and Pacific Oceans, at the Isthmus of Panama. A glance at its
geographical position can not fail to discover to the most casual
observer that, situated as it is midway between Northern and Southern
America, and alike between the Eastern and Western hemispheres,
it presents a natural and unsurpassed culminating point for the great
commercial intercourse of the whole Globe.

Mr. X. then pointed to the fact, that in our days many persons
have considered that the Canal-transit on the Isthmus was the idea, if not
the invention of Mr. Lesseps. Mr. X. admires Mr. Lesseps, and considers
him as one of the most prominent leading geniuses of our enterprising
age, pronouncing that the Canal, in course of construction will be
the most monumental undertakings of the present century,
and that to turn in a sound direction the commerce of the whole
World; but Mr. X. pronounced also, that this great importance of
the Isthmus had seen for many years past all wise men, in almost
every enlightened country, and that incessantly urged the importance
of interoceanic intercourse and communication at this point, —
through lofty and rugged mountains, its deep and pestiferous swamps
seemed almost equally to defy the skill of the engineer, and the
physical endurance of the laborer.

The government exercising jurisdiction over the Isthmus never seriously entertained the possibility of opening such a communication, although she earnestly challenged the more powerful to break down this barrier to commerce, and reap the benefits may result therefrom. England has looked always toward the with longing eyes, but quailed before the magnitude of the labor France had done more, surveyed and entered into a contract to establish it, but too many millions were found necessary for completion, and it was lost by default.

Events at last occurred, which turned the attention of the Americans to this transit, viz. the settlement of the Northwest boundary, by which the Americans came in possession of California and the war with Mexico, which added California to their possessions. But, while the accession of these territories was of the highest importance to them, in a national and agricultural point of view, the distance rendered them almost inaccessible to the class of emigrants who usually settle their new domains, as well as inconvenient for the proper administration of law, and Government.

Still urged on by that pioneering spirit, which seems inherent in the blood of American, and invited by the prolific soil, and the climate of these distant possessions, and a prospect of a new enlarged field for commercial pursuits, large numbers of Americans migrated thither around Cape Horn. At last Congress, under the impression of public opinion in 1848, in order to render these Colonies more accessible, authorized contracts to be entered into, for the establishment of two mail lines of steamships, the one from New York to Chagres, and the other to connect with this by the Isthmus of Panama, from Panama to California and Oregon.

The men, who were bold enough to venture upon the enterprise, made a very favorable contract with the Granadian Government, and commenced the construction of a Railroad across the Isthmus of Panama. Mr. X. gave a very graphic description of the difficulties under which the bold contractors had to labour, to subdue the most diabolical imaginable obstructions, occasioned by the character and geographical position of the country, principally the deep morasses, dense jungles, reeking with malaria abounding with noxious reptiles and myriads of tropical insects.

In the course of his discourse Mr. X. has described the Railroad, which he pronounced one of the best kept roads in the World. The entire length is now settled, around the many sugar houses plantations are established, the labor is cheap, many minerals are found, provisions are abundant everywhere, at very moderate prices, the climate is also much healthier and salubrious, yellow fever is not constant now, but only single cases occur among the people, who reside longer time on the Isthmus. Therefore Mr. X. thinks, that the Canal in course of construction is now only a question of money and time, as there are no other serious obstacles in the way.

Regarding the financial success of the Canal, Mr. X. is very sanguine. He gave an account of the Railroad traffic, and its yearly increase, even after the opening of the great Continental

en New-York and San Francisco. And he gave an account of produce of the Central and South American States, surrounding Isthmus, and dependig entirely on their exports and imports on the Isthmus of Panama. He gave account of the daily increasing productions of those States, of their rapidly increasing population, and in proportion increasing demand for articles of luxury, agricultural and mining implements etc., and entertains a firm belief, that the Canal will be a paying enterprize.

Mr. X. pointed also to those erroneous impressions, which prevail extensively even among intelligent businessmen, in regard to the sources of the revenues of the transit, — many regarding it as wholly dependent upon the trade with California. The fact seems to be overlooked, that California has only a small population in comparison with that portion of Central and South America, whose only mode of communicating with the Atlantic is either by the Isthmus of Panama, or around Cape Horn, Careful estimates, however show, that the value of the trade of these Central and South American States to — and from the Atlantic exceeds 100 millions of dollars annually, the greatest percentage of which enormous Sum is carried over the Isthmus, and a noteworthy fact is certainly, that while in the business over the Isthmus from the Central and South American States exceeded in value nine times the freighting business of California, — in 1870 less than one fifteenth of the freighting business of the Isthmus transit was due to the California trade, the remaining fourteen fifteenths consisting mainly of goods sent from the United States, English manufactures and other articles, shipped direct for South and Central America, and the products of those countries in return, such as indigo, cochenille, India rubber, Coffee, cacao, pearlshells, tobacco, balsams, Peruvian bark, strawhats, skins etc.*

When it comes to be considered, that in the California trade the amounts of goods and merchandise for Oregon and Washington, the British Possessions are included, likewise shipments from China, Japan, and Honolulu, the importance and continuous increase of the Central and South American trade to the Panama transit may be more fully measure appreciated, and confidently hoped that the Canal enterprise should ultimately turn out a complete financial success.

Mr. X. in course of his discourse narrated many interesting particulars of an excursion, he undertook to the Southern States of North America. He said for instance: that all along the South American coast of the Caribbean sea, principally about the mouth of the rivers, the barren islands and elevated sandbanks, hundreds of men may be seen gathering turtle-eggs, of which they manufacture oil, or manna, as they call it.

*) The foregoing Statistical data as well, as the many interesting Statistical items, M. X. mentioned in his discourse, concerning the construction of the Canal, the traffic thereupon, the productions, imports, and exports, have been taken from official Reports, and trade Returns of the Panama Railroad Company, and also from Otis excellent description of the History of the Panama Canal, — which fact Mr. X. desires to mention at this place.

The turtle deposits its eggs in the sand on these islands at the beginning of the dry season. The heat of the sun hatch the young. The hole in which they deposit their eggs, is about a foot deep, and is gradually filled with from 150, to 200 eggs.

The egg hunter know the precise time, when the hole is nearly filled with eggs, land on the island, loaded with proper copper boilers, spades etc., and while the eggs are fresh, or so, — they dig them from the sand, beginning on one side of the island, and turning up the soil to the proper depth. They tro the eggs, just like potatoes, while others gather them up in baskets. A canoe is washed out, and the eggs thrown in, and thoroughly washed by means of forked sticks. The soft shell or skin is pitched into a quantity of water poured in, and left to stand in the sun. The water raises on the surface, this is skimmed off, and heated in copper boilers. Being put up in large earthen jars, containing about two gallons, it is sold in the towns along the coast. While the eggs are fresh, it is used for culinary purposes. The cook of course knows nothing of the number of young turtles, which may have been hatched in it, during the late period of digging, nor he knows anything of the many crocodile and Alligator-eggs, which may have been accidentally mixed with the turtle eggs.

Turtles are now rather scarce. We see millions of eggs destroyed by the oil makers, who search all the islands, and higher sand banks even far up the rivers, and drive off turtle from one place to another.

The life of these turtle hunters is a really hard one, the uncertainty and sufferings of all kinds, is very great. Many of them catch fevers, their provisions get short, the water is warm and brackish, and unless the work is carried on at a rapid rate, the young turtles begin to form in the egg, which impairs the quality of the oil.

Mr. X. has visited also several silver mines in the interior, and described the manner of getting the silver from the ore, which reminds one at the times of the Spanish conquests: The ore, when it is dug from the mine, is broken with hammers into pieces of the size of a walnut, and then is reduced by several grindings and siftings to an unpalpable powder.

The mill consists of a horizontal waterwheel, carrying a vertical axis, which comes up through the floor of the mill, the wheel is below. To the top of this axis is bolted a large cross-beam, and at the ends of the beam are slung by chains heavy, rough stones, each about a ton weight. These stones, by the turning of the axis, are carried round nearly in contact with a concave bed of smoother harder rock, built upon the floor of the mill, and through which the axis comes up. The ore is poured by the basketfull upon the bed, and the large hanging rocks grind it to powder, which pours out through the holes made in the periphery of the bed. This is sifted through the wire sieves, and the coarser parts are put in the mill again for regrinding. The ground ore, or *harina* is then mixed with salt at the rate of 50 pounds of Salt to every 600 pounds of *harina* taken to the oven and toasted.

After the *harina* is toasted, it is carried in hide bags to the

enclosed in the buildings of the hacienda, and laid in piles out 600 pounds each, upon the floor. This floor is of flags set together, in order to prevent the escape of quicksilver. Ten of the piles are laid in row, making a Cajon of about 6000 pounds. The piles are then moistened with water, and quicksilver is sprinkled upon them through a woollen cloth, the quantity depending on the quality of the ore.

The mass is then well mixed, by treading with the feet, and washed with hoes. A little calcined iron pyrite — called *magistral* — is also added, about 4 pounds to the Cajon. The pile is often examined, to see that the Amalgamation is going on well. In some cases the mass is called hot, in others again cold. The state of the mass is cured by adding a little lime and rotten dung, — that of the hot by a little *Magistral*, or oxide of iron.

It is then left to stand for 8 or 10 days, until the Amalgamation is complete, which is judged by experiment.

It is then carried to an elevated platform of stone, and thrown in all quantities at a time into a well, sunk in the middle of the mine, — a stream of water is turned on, and 4-5 men trample upon the mass with their feet. The amalgam sinks to the bottom, and the mud and water are let off, by an aperture in the lower part of the well, into a smaller well below, lined with a rowhide, where the washer carries on the washing with his feet. More amalgam sinks to the bottom of this well, and the mud and water again flow off through a long wooden trough, lined with green baize into a pit, provided for it, where the water percolates through the soil, leaving the mass to be again rewashed.

When the washing is finished for the day, the green baize is washed in the trough, with many particles of the amalgam clinging to it, which are washed in the larger well. The water, which by this time is clear, is let off, and all the amalgam, called *pella* is collected, put in bags and weighed.

The *pella* is then put in conical bags of coarse linen, which are pressed up, and the weight of the mass presses out a quantity of quicksilver, which oozes through the interstices of the linen, and is caught in vessels below. The mass now dry, and somewhat harder and stiffer, is carried to the *oveus*, where the remainder of the quicksilver is driven off by heat, and the residue is the *plata piña*, or pure silver. This is melted, run into bars, stamped according to the weight, or quality of the silver, and is sent to the mint, or sold for exportation.

The working hands on all the mines are Indians of the Andes, of a hardy-looking fellows, though generally low in stature, and of a stern expression. They are silent and patient, and will do an extraordinary quantity of work. They have their breakfast of toasted bread, and get to work by 8 o'clock. At eleven they have a recess of an hour, when they sit down near their place of work, chat with each other, they then go to work again until five, when they finish for the day, and dine off *chupe*. It has made me — called Mr. X. — with my tropical habit of life, shiver to see

these fellows puddling with their naked legs a mass of mud and quicksilver, in water, — at the temperature of 40 Jahrenheit.

These Indians generally live in miserable huts, or earth near the hacienda, and are supplied from its store houses. They are constantly kept in debt by the supplies and by custom (though by law) no one will employ an Indian, who is in debt to his proprietor, so that he is compelled to work on, with no hope of getting free from the debt, except by running away to a distant part of the country where he is not known, — which some do, but rarely.

The Sugar cane is there propagated not from seed, but from the top-joints of the old plant, as is planted at the commencement of the rainy season. It is ready for cutting in a year, and it grows again every ten months, improving in quality and size every crop for a number of years, according to the quality of the land, and the care bestowed upon it. It will continue to spring up from the roots for fifty or even more years, with one or two workings with hoes every year. The field is set fire to, after every cutting, to burn up the rubbish, weeds, etc. The average height of the cane is about 10 feet, though it is seen occasionally a stalk of sixteen feet.

Two men to cut, and two to carry, will supply a mill, called a *molina*, which consists of three upright wooden rollers, in a wooden frame. These rollers are cogged and placed close together. The head of the middle one extends above the frame, and is squared, so as to allow the shipping on it, of a long beam, the end of which an ox is harnessed, which, walking in a circle, gives motion to the rollers. The end of the cane is placed between the rollers, and is, drawn in, and crushed by them, a wooden trough placed below, to catch the juice.

Such a mill will yield fifteen hundred pounds of caldo or molasses in a day. These fifteen hundred pounds will give from two hundred and fifty, to three hundred pounds of sugar, which is worth a *nama* 7 cents a pound.

Sugarcane is the most valuable, and useful product of the country. The leaves of the cane when green, serve for food for cattle, — when dry, to make wrappings for the sugar. The cane stalk is used as fuel for the oven. The hogs fatten on the tops of the top of the boiling. From the first boiling is made the sugar cake, which is eaten after dinner by almost all classes, and in great quantities by the lower classes, it is worth 5 cents the pound. From 1000 pounds of the caldo boiled ten hours, is made 400 pounds of brown sugar, which is called *chancaca* or *panoche*.

In the Southern parts of the States Cotton may be planted at any time. It does not grow there on a bush or plant, as in the U. S. of America generally, but on a tree some 10 feet high. It gives its first crop in a year, and will continue to give for three years after which the tree dries up, and it is necessary to replant.

It bears cotton all the time, but this is not good nor gathered during the rainy season. Mr. X. could not ascertain how much a tree will give in its lifetime, but from the quantity of bolls and bolls he saw on them, he thinks its yield was very great.

y, particularly that of Southern Cauca is very superior. It is lack seed cotton, and when picked off, leaves the seed perfectly and clean.

Mr. X. described then at some length the Coffee planting also differs in many respects from the modes of planting the in other parts of Central and South America. He gave also an sting account of the planting of Cacao, Coca, and the Cassava and principally of the history and present state of the Cin a a or Peruvian bark-gathering, which will probably — according X. — in a comparatively short time, almost entirely transferred South America, to the great Sunda islands, where the Dutch already not only introduced and acclimatized the important tree, are cultivating very extensively several species of the Cinchona, soon they will commence the stripping and cutting on a rather sive scale.

Mr. X. then discoursed on the social, religious, and sanitary tion of the inhabitants, and described their customs, manners, amusements, stating also, that the aborigines are very sober, indent, and skilfull mechanics and artisans, among whom are found excellent sadlemakers, gold and silversmiths, bootmakers, copas, tanners, hatmakers. They manufacture most beautifull blankets, nos, macas, ornamental and strong pottery, and that they even tirsrate and nicely ornamented bells for their churches.

Mr. X. concluded his discourse by remarking, that the U. S. olombia are in possession of remarkable natural resources, and iety of climate, which produces almost every thing imaginable. former revolutionary spirit has given place to a healthy and public opinion, tending towards stability, increase of weath, security of life and property.

The population also increases rapidly, but it is still insufficient ne wants of agriculture and mining. Lately the Governement has urated a wise policy in regard to immigrants. She offered public to bona fide settlers on very low rates, payable in small anrates.

To encourage immigration, the Governement established very l port regulations, among them the most noteworthy is: that iminals for breed, implements for agriculture, steam engines, ific collections, surgical instruments, books, statuary, paintings, great variety of other articles (not manufactured in the country) xempted from all import dues, and can be entered free. The ge, and personal effects of settlers, and of travellers also, enjoy liberal privilege likewise.

IE ENTSTEHUNG VON GEMEINDEN IM UNGARISCHEN ALFÖLD.

Wenn wir eine oro-hydrographische Karte des Königreichs Un zur Hand nehmen und dieselbe genauer betrachten, so fällt uns ch eine von Bergen umschlossene schöne ovalförmige Fläche in ugen. Diese Fläche besitzt einen ausgezeichnet fruchtbaren Boden, ie und da bemerkt man einige Sandinseln, welche an die Sahara

erinnern. Die gegen die Fläche gekehrte Seite der Berge ist mit vorzüglichen Wein- und Obstgärten bedeckt, deren Produkte mit den besten Erzeugnissen eines selbst günstigeren Klima's wetteifern können. Als solche vorzüglichen Wein produzierende Gegenden sind zu betrachten: Ofen, die Abhänge von Cserhát und Mátra, Hevő, Vihorlat-Gutin, Meszes und das Rézgebirge, Bihar, Drocsa-Füzes, Szemenik, Fruska Gora, die Ausläufer des Pécs-Siklóser Bergstrahles und der Loessboden von Szegszárd.

Die Obstgärten liefern Mandeln, Marillen, Aprikosen, Pfirsiche, Feigen, ja sogar Kastanien, welche zwar kleiner sind, als die italienischen Maroni, aber desto süsser und in grosser Menge bei dem Ufer der Donau in dem Komitate Hont, ferner in Baranya und Bihar kommen. Man findet hier ferner Oleaster, Elaeagnus, welchen die Ungarn ungarischer Oehlbaum genannt wird, ja der Wallnussbaum stellenweise ganze Waldungen. Auf der weiten Ebene aber wachsen keine Meer von Cerealien; besonders in grosser Quantität und ausserordentlich guter Qualität der Weizen; selbst der Reis fehlt nicht, welche dem vorigen zusammen unter allen Klimaten als Hauptbedingung des sozialen Lebens erscheint.

Dieses Bild wird von einem Kranze blühender, industrieller und handwerker Städte ergänzt und somit wahres Leben gewinnt, denn es ist uns zugleich das Wirken und Streben der regsamen Menschenschicht vor Augen. In diesen Städten treffen die Produkte der Gebirgsgegenden mit jenen der grossen Ebene zusammen und natürlicherweise in grösseren Dimensionen dies geschieht, desto deutlicher wiedersehen wir es sich auch an dem materiellen Wohlsein der Bevölkerung. Besonders günstig gestaltet sich dies Verhältniss im Südosten, wo einerseits das Gebirge eine reiche Ausbeutung von Holz, Kohlen und verschiedene Metallen erlauben, während andererseits die wohl befeuchtete Ebene nebst einem günstigen Klima auch einen guten Boden besitzt, wie z. B. die Gegend von Temesvár. Die Komitate Bihar und Hevő sind schon nicht so gesegnet, denn die fruchtbringende Bodenschicht ist dünner, und auch das im Hintergrunde sich erhebende Gebirge ist nicht so reich, wie jenes, welches sich zwischen der Donau und der Maros hinzieht. Am wenigsten glücklich ist das Komitat Szabolcs auch Nyírség genannt. Das rapide Aufblühen der ungarischen Hauptstadt ist dem Umstande zu verdanken, dass hier die Produkte der zwei ausgebreiteten Gebirgsgegenden mit denen der grossen Ebene zusammentreffen.

Ob das Wohnen in den romantischen Gebirgsgegenden, oder in den lachenden Fluren des Alföld besser oder angenehmer sei, ist hier unentschieden. Soviel ist gewiss, dass die Statistik unter den Bewohnern des Flachlandes keine grössere Mortalität konstatiert als unter den Gebirgsbewohnern; über den Sandboden schwebt eine so gesunde Luft, wie zwischen den Fichtenwäldern. Thatsächlich ist ferner, dass der Kampf ums Dasein am leichtesten dort zu führen ist, wo beide Bodenformationen einander berühren, also dort, wo die Grenzen der Beiden zu finden wären; denn die Erfahrung vergangener Jahre belehrt uns, dass wenn durch ungünstige Verhältnisse und Missernten die Bergbewohner oder die des flachen Landes

mussten, die Bevölkerung der erwähnten Berührungspunkte nie
 uthdarlehen vom Staate angewiesen war. Sie konnte ihre Existenz
 ihre Produkte und den Fleiss ihrer Hände immer leidlich fristen.
 Hieraus sollte man schliessen, dass die Bevölkerung am dicht-
 eben hier sei. Dem ist aber nicht so, denn die bevölkertsten
 Ungarns sind im Alföld. Von den über 10,000 Einwohnern
 den Städten des Landes fallen auf das Alföld 73 $\frac{1}{2}$ %. Selbst neue
 nden entstehen hier, oder ältere, von den Türkenkriegen und
 nalitätenkämpfen zerstreute Gemeinden sammeln sich wieder
 o sind noch heute auf den Haiden zwischen Szegedin und Buda-
 99 Kirchenruinen zu sehen, obgleich 92 schon aufgebaut wurden.
 charakteristisch ist hier, dass den Menschenstoff zu solch' neuen oder
 gen Gemeinden nicht das Alföld, sondern die fernere Gebirgs-
 d liefert.

Wenn das ungarische Element eine Gemeinde gründet, so ge-
 t dies nicht so überstürzt, wie bei den Amerikanern, von deren
 lungen sich kaum 50% als lebensfähig erweisen. Und der un-
 the Staat bedarf auch überhaupt eines kompakt wohnenden
 gen ackerbauenden Volkelementes, wie jenes ist, welches sich
 n letzten Jahrzehnten unter dem Schutze der ungarischen Na-
 regierung auf der grossen Ebene konstituirte, und zwar aus der
 kerung der Ortschaften am Fusse der Gebirgs-Ausläufer, welche
 haften von den sammt Familie auswandernden Gebirgsbewohnern
 is Etappen betrachtet werden. Diese Völkerströmung kann leicht
 er eines Flusses verglichen werden, welcher am Eingange in die
 seinen raschen Fall zwar vermindert, aber endlich doch in
 Ocean des wogenden Getreides, wie das Schmelzwasser der
 eher im Meere, verschwindet. Daher nannten schon die Gelehrten
 Mittelalters Skandinavien »officina gentium« und »vagina nan-
 «, woher die Schwärme der Normannen niederrollten.

So ziehen die Slovenen aus den nordwestlichen Karpathen in
 Pressburger Becken, nach der Gegend zwischen der Donau und
 Theiss; die Ruthenen auf die Fluren von Szabolcs, die Walachen
 die Flächen von Bihar, Arad und Temes. Die Székler nach der
 vana und Moldau in den letzten 150 Jahren mehr denn 200,000
 a. Allein so wie das Flusswasser im Oceane nur für kurze Zeit seine
 gkeit behält, so erhalten auch nur grössere Völkergruppen einst-
 n ihre Sprache und ihre hergebrachten Sitten; einzelne Familien
 iliren sich gar bald mit den Bewohnern der Fläche. Die Sprache
 n die Ebene umgrenzenden Städten ist noch ziemlich gemischt,
 ese, als erste Stationen, nur Akklimatisations-Punkte bilden, und
 eitere Verbreitung geht von diesen aus.

Von der Fläche in die Berge flüchtet man sich nur zur Zeit
 Gefahr, z. B. vor dem Feinde, so zogen sich die ungarischen
 eute vor den Türken zwischen die nordwestlichen Berge zurück;
 ast die Székler in die Hargita. Nur die Italiener scheinen eine
 ahme zu machen, indem sie von den Lombard-Venetianischen
 en nach den Gipfeln von Tirol strömen, wahrscheinlich wegen
 illter Population. Sobald aber die Ebene von dem Feinde ge-
 t wird, beginnt die Zurückwanderung, und zwar in Kriegszeiten

mit der Ueberstürztzheit der Lawinen, in Friedenszeiten langsam unaufhaltsam, wie der Gletscher. So wandert z. B. vom Li Komitat jeder 25-te nach Budapest, denn in den Augen der Bewohner hat die Ebene immer etwas Verlockendes. Die Vor »Boldog« (glücklich) der vielen Ortsnamen stammen daher, weil die Bergbewohner ihre Ernte nur im Alföld haben.

Unter den Nationalitäten Ungarns hängt vorzüglich der magyarische Stamm mit Vorliebe an der Ebene, weil diese eben sein Genius am meisten entspricht. Andere, die sich hier niederzulassen magyarisiren sich unwillkürlich. Wenn wir z. B. bedenken, dass das stolze ungarische Mädchen einem jungen Manne fremder Zunge Hand zum Ehebund nur dann reicht, wenn der Jüngling geistlich körperlich von den übrigen hervorrägt; und dass ihre Sprossen zu Magyaren werden: so ist es leicht zu erschen, dass diese durch die Völkerwanderung herbeigeführte Blutvermischung für das ungarische Element nur vom grössten Vortheile sein kann. In dieser Richtung leistet natürlicherweise das Meiste das grosse ungarische Alföld.

Diese Erscheinung entging auch der Aufmerksamkeit des scharfsichtigen und durchaus deutschgesinnten Geographen Oskar Perizonius nicht. Er legte seinen Landsleuten schon vor 25 Jahren an, dass wenn sie schon ihr Heim durchaus verlassen wollen, so nicht in die sie eher die Urwälder Amerikas unter den Indianern aufsuchen, als das nahe Ungarn, wo sie ihre Nationalität gar sobald verlieren könnten. Abneigung gegen Deutschthum und deutsche Institutionen einatmet Bismarck hingegen sagte, dem eminent praktischen Politiker liegt es an einigen 100,000 Deutschen am ungarischen Donauufer nicht so sehr am Herzen, wenn er durch sie das ungarische Element der überwiegenden Mehrheit der Slaven gegenüber gestärkt sieht.

Das ungarische Element nimmt auch in der That fortwährend zu, denn durch seine Zähigkeit erhält es nicht nur seine Nationalität, sondern verbreitet dieselbe auch auf den in seiner Mitte sich nieder gelassenen Fremden, ohne dass dieser sich darüber zu beklagen hat. Das ungarische Element musste aber auch seine Existenz in der überwiegenden Mehrheit der fremden Nationalitäten durch Opfer erkaufen, überhaupt wenn es von äusseren Feinden bedrängt wird. Dies ist eine ungewöhnliche Erscheinung in der Geschichte der Völker.

Wenn die Magyaren trotz entsetzlicher Stürme, trotz vielen nichtenden Unglücksfälle sich als civilisirtes Volk erhalten konnten, so ist dies der assimilirenden Kraft ihrer Nationalität auf dem ungarischen Alföld zu verdanken; und solange auf dem Erdstrich zwischen der Donau und der Theiss ungarisch gesprochen wird, so lange wird Ungarn seine Mission erfüllen.

Prof. Stefan Ham

DÉZNA *) UND SEINE UMGEBUNG.

Den nordöstlichen Theil des Arader Komitates scheidet die Hauptkamm des Moma-Gebirges vom Biharer Komitat und dem Bihar-Gebirge. Ein gutes Stück Weges bildet die Moma selbst die Wasserscheide zwischen der Schwarzen und Weissen Körös (spr

*) Das z lautet wie s im Worte Nase.

Gegen Norden, auf der Biharer Seite fällt das Gebirge steiler ab als im Süden, wo die Abhänge sanfter und weniger steil sind. Das Gebirge streicht von der Grenze des Unter-Weissenburger Komitates gegen W. und erhebt sich bis 1166 M. Der höchste Uebergang ist hier der Dealu Mare (Grosse Berg), in dem Sapatu und Dobrin. An die Moma-Kette schliesst sich das Kodru-Gebirge mit dem 1117 M. hohen Pless. (spr.

Das bedeutendste Thal dieser Kette ist das Déznaer Thal, in dem hier die Rede sein soll. Der Déznaer Bach entspringt an der Grenze der Komitate Arad und Bihar am Abhange des Arauri- und eilt in vorwiegend südwestlicher Richtung der Weissen Körös an der Mündung in der Nähe von Boros-Sebes (spr. Borosch Schabäs) erreicht. Boros-Sebes, der Endpunkt der Körös-Thal-Bahn liegt am Ende des Landes seiner Weine wegen bekannten Vurvu Ples oder Pilis (sch) der Mittelpunkt der grossen Besitzungen der Grafen. Waldstein hat hier ein hübsches Kastell mit grossem Park besitzen. Die Burg, seit 1387 Eigenthum der Familie Losonczy, fiel 1566 in die Hände der Türken, und gelangte, nachdem sie oftmals die Herren wechselte, endlich in die Hände der Grafen Waldstein, die sich namentlich durch die Hebung der hier schon seit der Zeit der Türken einsetzenden Eisenindustrie Verdienste erworben haben. In den Eisenwerken von Boros-Sebes, Monyásza und Restyirata gelangten in den Jahren 1882–85 zusammen 52.360 Meterzentner Roheisen im Werthe von 8.952 Gulden zur Verarbeitung und die Gesamtterzeugnisse betragen 177.718 Meterzentner im Werthe von 69.642 fl. Die Umgegend von Boros-Sebes ist an Eisenerzen sehr reich.

Die Bewohner von Boros-Sebes, die noch im 16. und 17. Jahrhundert alle reformirt und Ungarn waren, sind heutzutage griechisch-orthodox, katholisch und (in verschwindender Zahl) kalvinisch, der Rest nach vorwiegend Rumänen. Das Städtchen ist Sitz des Stuhlmannes, eines Kreisnotärs, hat Eisenbahn-, Post- und Telegraphenstation, ein schönes Kasino und 3 Kirchen. Die Bewohner betreiben sich ausser der Eisenindustrie vornehmlich mit Acker- und Viehwirthschaft. Hier wurde am 12. Febr. 1816 der Schriftsteller Ludwig Schároschi geboren.

In der Nähe von Boros-Sebes finden wir auf geringer Anhöhe die Reste römischer Schanzen, die sich in der Ebene gegen Repszeg fortsetzen; die Schanzen haben eine Höhe von 80 Cm. und einen Durchmesser 8, ihre Krone 2 M. im Durchmesser. Von hier bietet sich eine schöne Fernsicht auf die Ebene der Weissen Körös, das Déznaer-Drócsa-Gebirge und auf Buttyin. Von hier nach Kis-Jenő führt im Jahre 1834 zur Theilung der Wassermassen des Flusses der Ingenieur Beszédes gegrabener Kanal, der Palatinenkanal.

Wir nähern uns nun der Thalenge von Dézna; dem Laufe des Flusses folgend, erreichen wir die Ortschaft Prezesty (spr. Prezesty), wo sich der Bach durch basaltähnlichen Trachittuff Bahn. Die Bewohner des Dorfes, heute Rumänen, waren ehemals durchgehends Magyaren und ihre Ortschaft führte den Namen

Prázsa oder Parázsfalva; die Bewohner beschäftigen sich mit Hausindustrie und sind vorwiegend Ackerbauer. Auch die Ortschaft, *Donscsény*, (spr. Donschény) die noch 1574 *Dofalva* hiess, ist heute ganz rumänisch. Der hiesige Eisenhüttenbetrieb hat im Jahre 1885 1291 M.-Ztr. Schmiede-Eisen erzeugt. Nahe *Jul. Pethő* findet sich hier ein dem *Beocsiner* (Beotschiner) ähnlicher *Congerien-Mergel*. Es folgt nun das Dorf *Boháznagy*, Fundort vieler Goldmünzen aus der Zeit *Marc Aurels*; vor der türkischen Invasion hiess die Ortschaft *Bajnokfalva* und hatte magyarische Bewohner; jetzt wohnen hier Rumänen, die sich mit Industrie und Ackerbau beschäftigen. Hier erweitert sich das Thal; im Osten erblicken wir die Burgruine von *Dézna*.

Der Flecken *Dézna* liegt am linken Ufer des gleichnamigen Baches und zählt 1055, vorwiegend rumänische Bewohner. Vorher hatte die Ortschaft ungarische Bewohnerschaft und hiess *Desznafalva*. *Deszna*. Die Ortschaft sowie *Ó-Dézna* gehörte in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts dem Herzog *Reinhold von Modena*, ging dann in den Besitz des *Aerars* über und wurden 1802 der Familie *Wassner* verliehen, die sie noch heute inne hat. Diese Familie hat sich durch die Förderung der Eisenindustrie grosse Verdienste erworben; die Werke von *Dézna* wurden 1882—5 13.557 M.-Ztr. Eisenerz verarbeitet und 40.816 M.-Ztr. Eisenwaaren im Werthe von 147.000 M. erzeugt. Die Zahl der Arbeiter, die in einer besonderen Kolonien, beträgt 64—83 und diese sind vorwiegend Deutsche und Rumänen. Ausser der Eisenindustrie bildet die Obstkultur eine wichtige Erwerbsquelle der Bevölkerung; namentlich die Aepfel. In *Dézna* erfreuen sich eines guten Rufes, ebenso Birnen, Zwetschen, Nüsse; weniger gut ist der hiesige Wein.

Die Gegend von *Dézna* war schon in prähistorischen Zeiten bewohnt; keltische Münzen, Bronzegegenstände, Silberfibeln aus römischer Zeit, etc. wurden hier in grosser Menge gefunden, ja behauptet sogar, dass der Name *Dézna* mit *Decina* oder *Decetium* der Burgveste *Decebel's* in Zusammenhang stehe.

Die Burg *Dézna* liegt am N.-O.-Ende des Städtchens auf der Spitze des 389 M. hohen *Vurvu-Osoin*. Sie bestand schon im Jahre 1318 und ging 1387 in den Besitz der *Losonezy* über. Vorher war sie Eigenthum des heldenmüthigen *Stefan Losonezy*, dann dessen Witwe, ergab sich aber 1565 an *Johann Sigmund* und ö. 1574 den Türken ihre Thore. 1596 wurde *Dézna* von den Christen zurückerobert, allein schon 1658 fiel sie wieder in der Türken Hand. Um die Gunst des *Pascha von Boros-Jenő* zu erlangen, wollte der Aga von *Dézna* dem ersteren 100 schöne Mädchen ausliefern; ehe er seinen Plan ausführen konnte, sprengten die Mädchen die Burg in die Luft und seither liegt sie in Trümmern. So berichtet die Sage. Soviel ist gewiss, dass anno 1693, als die Christen *Losonezy* zurückeroberten, auch *Dézna* nicht mehr in türkischen Hand verbleiben konnte.

Am rechten Ufer des Baches erhebt sich der 807 Meter hohe *Mestes* (spr. *Meschtesch*), an dessen Fuss 8 Teiche der Forellenzucht dienen (derzeit 35.000 Stück). Nun wenden wir uns in eine

ist, eine wahre Wildniss, in welcher Rehe und Füchse hausen und auch Bären nicht unbekannt sind. Hier finden sich kleinere Felsen mit interessanten paläontologischen Fundplätzen. Hinter dem Dorf ergießt sich der Ravnaer Bach in das Déznaer Flässchen; weiter westlich das Thal wieder und in dieser Erweiterung liegt die Stadt Ravna, mit 430 rumän. Einwohnern. Auch hier wohnten früher die Magyaren, die die Besatzung der Burg Dézna bildeten und beherrschend waren. Unter den einheimischen Geschlechtern war die Familie Jósá (spr. Jóscha) das hervorragendste, dem schon 1602 der Adel verliehen wurde. Heute sind sie friedliche Inwohner; aber aus dem k. k. Ungarn sind — infolge Mangels von ref. Pfarrern — überlieferte Rumänen geworden, die der ungarischen Sprache fast nicht mehr mächtig sind. Die Bewohner sind überdies sehr verdorrt herabgekommen und auch die Eisenhämmer, die zu Josef's II. in regem Betrieb waren, sind schon ganz verfallen.

Die nächste Ortschaft ist Monyasza (spr. Monjassa) mit Heilquellen Eisen- und Bergwerken. Das Bad Monyasza oder Meny liesst östlich vom Dorf in einem äusserst engen, romantischen Thale umgeben von herrlichen Buchenwaldungen. Es besteht aus dem Dorf, einem Wohn- und dem Gasthause und enthält 5 Badekabinen und ein Gastzimmer ziemlich primitiver Natur. Es entspringen hier drei Quellen, worunter 3 (die Ernst-, Marien- und Christian-Quelle) für ärztliche Zwecke verwendet werden; die Quellen ergiessen sich aus Liaskalk und Sandstein, kommen aus einer Tiefe von circa 750 M. und haben eine ständige Temperatur von 25—30° C. Die genannten 3 Quellen liefern pro Stunde 393 Hlit. Wasser. Das Wasser gehört unter die besten Schwefelwässer mit sehr geringem Mineralgehalt und ist ohne Beigeschmack. Gegen Schwäche der Verdauung, allgemeine Nervenleiden, Gicht, Rheuma, Ausschläge und Frauenleiden wird es mit grossem Erfolg benützt. Die Badegäste kommen meist nur aus der Gegend. Die gegenwärtige Lage des Badeortes ist seiner Entwicklung ungünstig und es wäre in erster Linie erforderlich, die Kur-Ortschaft aus dem engen Nebenthal in das schöne weite Hauptthal des Déznaer Baches zu verlegen. Die Waldstein'sche Herrschaft hat in neuestens zur Ausführung der nöthigen Arbeiten entschlossen, um das Bad modernen Ansprüchen entsprechend einzurichten. Die Umgebung des Bades ist sehr schön und bietet Naturfreunden Gelegenheit zu schönen Ausflügen; als solche Ausflugspunkte sind die Hlona- und Ormós(-sch)-Weg, die Wiese Tinosa, die Guriska mit ihren interessanten Dolinen, der Dimbu Gregoroi und der Ples(-sch) (1120 m.) oder Merischora, in dem das Thal kulminirt. In einer Höhle findet sich hier auch ein kleiner eisener See.

Die Gegend nördlich von Monyasza, das Kodru-Gebirg und die Hlona-Waldung (Királyerdő) ist eine Wildniss, in der menschenähnliche Wohnung zu finden ist. Im vorigen Jahrhundert wurde diese Gegend ihrer Räuber wegen berüchtigt.

Westlich vom Bade verengt sich das Thal des Déznaer Baches zum Dézna-Bach (gestürzt) genannt, der bei einem Laufe von kaum 30 Km. seinen Namen führt. In geringer Entfernung finden wir die zu

Monyásza gehörige Schmelze, deren Gebläse durch Wasserkraften trieben wird. Jährlich werden hier 7—8000 Mtztr. Roheisen gewonnen, das mit dem schwedischen und steirischen Eisen konkurriert. Die Arbeiter wohnen in besonderen Arbeitshäusern. Hinter den Schmelzöfen erhebt sich eine aus rothem (weiss versprengten) Gestein bestehende Felswand, die den Namen *Piatra cu lapte* (Milchstein) führt; unter ihr entspringt eine reiche Quelle.

Von hier am Rücken des Vervul Kretzu, Muncelura und weiterwandernd, erreichen wir die Magura, auf der sich in einer Höhe von 782 m. zwei Eisengruben der Waldstein'schen Herrschaft befinden. Am 633 m. hohen Arnod und am Pietrá Cor (Rabenstein) finden wir drei andere Eisengruben dieser Herrschaft. Nach viele Jahre hindurch geübter Raubwirthschaft hat die Herrschaft erst seit 1861 einen rationellen Bergbau eingeführt; jetzt wird der Tagbau betrieben, und die Zahl der Freischürfer beträgt die der Arbeiter 73. Dieselben besitzen eine Bundeslade mit 2000000 Kapital. Der Taglohn beträgt für Männer 64, für Weiber 32, für Kinder 15 Kreuzer. Die Eisengruben der Domäne liegen in der Hottern der Gemeinden Ravna, Monyásza, Krokna und Dézna. Sie haben eine Ausdehnung von 699.212 □ m. Bei den gedrückten Preisen des Walzeisens sind es rein humanistische Gründe, welche die Herrschaft zur Fortsetzung des Bergbaues bewegen.

Von den Eisengruben des Arnod und Rabenstein weiter nach uns nach Süden und gelangen an der Isbuk genannten peripheren Quelle vorbei zur Gabriel-Quelle, aus der starke Luferneisen emporsteigen. So erreichen wir das restyirataer oder Zúgó das am Westabhang der an Dolinen so reichen Boisiora oder Hód (einer wahrhaftigen Karstgegend) seinen Ursprung hat. In diesem dieses Thal nach SW. verfolgen, erreichen wir die Gruben der Restyirata mit dem Schmelzofen der Familie Török. Die Herrschaft zeugt für die Eisenhämmer zu Alt- und Neu-Dézna jährlich 300000 Mtztr. Roheisen, das aus 5 Gruben bei Ponorás(-sch) am Westabhang des Sohodol nach Vaskóh (spr. Vasch-) gewonnen wird. Der Schmelzofen wurde 1849 gebaut und ist 7 m. hoch. In der Nähe von Restyirata befinden sich noch einige Eisenhämmer.

Hier erweitert sich das Thal ein wenig, doch schon nach dem Vervul Runkuluj und der Magura la dieci (858 m.) verengt es sich auf's Neue. Am Fusse des kahlen Ples oder Pilis liegt die Herrschaft mit einem alten Eisenhammer der Familie Török. In neuerer Zeit hat ihn die Waldstein'sche Domäne gepachtet und seither hat die Herrschaft seine Thätigkeit bedeutend gesteigert; 1883 wurden 1624, 1884 2063 Mtztr. Roheisen erzeugt.

Der Hammer von Ó-Dézna bestand schon 1802 und ist wahrscheinlich identisch mit dem Eisenwerk, das Karl III. dem Kaiser Reinhold von Modena am 13. Dez. 1732 schenkte. Die Herrschaft führte früher den Namen Kis-Dezni und war 1887 im Besitze der Familie Losonczy, 1584 erwarb sie Wolfgang Deli, dann theilte die Herrschaft dem Schicksal Neu-Dézna's, von dem es nur $\frac{1}{2}$ Stunde entfernt ist. Die Zahl der Hüttenarbeiter beträgt 130. Die Bewohner (einst Mennoniten und kalvinischen Glaubens) sind heute Rumänen und griechische

alischer Konfession. Im Trachittuff ist in der Nähe ein grosser
 rch eröffnet, dessen Material zur Herstellung von Säulen,
 Grabsteinen etc geeignet ist. Von hier führt uns das Thal
 nach Dézna zurück.

Dr. Alexander Márki.

BIBLIOGRAPHIE.

Bosnien und Herzegowina. Reiseskizzen und Studien. Von
 n Asbóth. Mit 33 Vollbildern und 184 Illustrationen im Text;
 ten und Tabellen. II. Band. Budapest 1887. (Ungarisch.)

Mit diesem zweiten Band von Asbóth's grossem Werke wird
 bild, das uns der Verfasser von Bosnien und Herzegowina ent-
 vollständig. Dies interessante, gehaltvolle Werk lässt uns er-
 a, dass die Natur diese beiden Länder fast mit allen ihren
 beschenkt hat und dass nur ein dauernder Friede und Kultur
 ist, damit sich die dortigen Verhältnisse bessern und den An-
 ungen des Zeitalters entsprechend umändern.

Raum mangels wegen können wir hier nur auf die nationalöko-
 nischen Reflexionen dieses Werkes einen flüchtigen Blick werfen.
 Possavina ist nach Asbóth eines der reichsten Lande Europa's.
 ne Begs besitzen hier ungeheure Latifundien, aber trotz aller
 eile, welche die Natur bietet, ist ihr Einkommen sehr gering.
 sst dass der Bürgermeister von Serajevo, Mustapha Fadil Pa-
 h im bjelinaer Bezirk allein 40.000 Joch Grund besitzt, dessen
 nur 50 Kreuzer Nutzen abwirft.

In Possavina herrschen heutzutage Zustände, wie im Temeser
 nach dessen Rückeroberung. Und auch hier wird sich zweifels-
 ene fabelhafte Bereicherung wiederholen, die dort am Ende des
 genen und am Beginne des jetzigen Jahrhunderts geherrscht hat.
 ehmende Capitalisten werden grosse Grundstücke fast umsonst
 fen, die heute kaum einen Nutzen abwerfen, allein in 50 Jahren
 egeheures Vermögen repräsentiren werden. Und mit wie geringen
 n ähnliche Geschäfte zu machen sind, zeigt das Beispiel jener,
 s vermögenlose Juden (Hausierer und dgl.) zur Zeit der Occu-
 ins Land gekommen sind und heute schon 2 - 3000 Joch ihr
 nennen. Es ist auch wahrscheinlich, dass — gleichwie im Banat
 ische und serbische Schweinehändler — hier die Juden jene
 spielen werden, denn Andere können mit ihnen nicht concurriren
 llen den Kampf mit den bestehenden Agrar-Verhältnissen nicht
 men. Und doch ändern sich dort die Verhältnisse sehr rasch
 ersprechen dem Unternehmenden einen grossen Gewinn.

Als sehr arm und elend galt das Gebiet von Bihatsch, aber
 cht nur deshalb, weil hier neben vielen Freibauern nur kleine
 nd Aga's Grund und Boden besitzen. Aber eben deshalb, unter
 Zwang der Nothwendigkeit, zeigt sich hier für den Fortschritt
 Empfänglichkeit und die Städte dieses Bezirkes, Bihatsch,
 Krupa nehmen seit kurzer Zeit einen erfreulichen Aufschwung.
 erer Zeit sind hier wieder die Pferderennen in die Mode ge-
 en, die schon in früheren Zeiten eine Leidenschaft der Bevöl-
 bildeten. Der landwirthschaftliche Verein dieses Bezirkes --
 ste im Lande -- entfaltet gleichfalls eine rühmliche Thätigkeit

und so hebt sich der Wohlstand durch die Bemühungen der Regierung sichtlich. Bei Dolnja-Tuzla und Gornja-Tuzla sind bedeutende Salzbergwerke, die trotz primitiver Handhabung 30.000 Gulden im Jahr abwerfen; die neueren geologischen Unternehmungen stellen Bergwerken ein äusserst günstiges Prognosticon.

Sehr interessante Bilder entwirft Asbóth von dem Räuberwesen in Bosnien und den dagegen angewandten Maassregeln.

Ueberhaupt liegt die Anziehungskraft des Asbóth'schen Werkes in der plastischen Schilderung, die es uns von den einzelnen Theilen des Landes entwirft. Endlich erhöhen den Werth des Werkes noch die statistischen Tabellen und die sorgfältig ausgeführten Karten, die von der Posner'schen kartographischen Anstalt in Budapest alle Ehre machen.

Géza Csalány: Kurze Theorie der Kriegsgeographie. — Statistische Geographie des ungarischen Staates. — Kriegsgeographische Beschreibung des Beckens der untern Donau. (Alle 3 Werke in 1 Band.)

Die Militärgeographie ist in Ungarn ziemlich vernachlässigt, daher hat Géza Csalány mit obigen drei Werkchen eine sehr werthvolle Arbeit unternommen. Im ersten Werk schildert er jene geographischen Momente, die das Militär besonders berücksichtigen, namentlich die Wichtigkeit der oro-hydrographischen Verhältnisse vom militärischen Standpunkte. Das Werkchen löst seine Aufgabe mit gutem Erfolg. Das zweite, grössere Buch, von dem bisher 2 Hefte erschienen sind, gibt einen Ueberblick über Ungarn und schildert die nördlichen Karpathen eingehender. Der Verfasser zieht alle Umstände in Betracht, die das Militär vor Augen halten muss und führt für die in der (allgemeinen) Theil aufgestellten Thesen im II. Theil zahlreiche Beispiele an. So hebt er auch jene Gegenden hervor, welche die Unterstützung eines Heeres am meisten erleichtern, wo das Militär das gesündeste Klima findet, welches jene intellektuellen und moralischen Eigenschaften sind, denen zufolge sie das beste Soldatenmaterial abgeben etc. — Interessant schildert der Verfasser im dritten Werke das Becken der untern Donau; nach der militärgeographischen Beschreibung der Gegend schildert er die Chancen, die jenes Becken dem österreichischen Heer im Falle eines russischen oder türkischen Krieges bieten. Korrekte Beschreibung, gründlicher Gedankengang und praktische Ausnutzung seiner Studien bilden Csalány's nicht zu leugnendes Verdienst.

Ferner werden noch folgende Werke besprochen:

1. **Mittheilungen des kais. kön. Militär-geograph. Instituts.** Wien. VI. Band. 1886.
2. Al. Freih. v. Hübner: **Durch das Britische Reich.** Leipzig 1886.
3. Joh. Ranke: **Der Mensch.** Leipzig 1886.
4. Alb. Penck: **Die Vergletscherung der deutschen Alpen.** Leipzig 1886.
5. **Verhandlungen des VI. deutschen Geographentages in Dresden 1886.** Berlin 1886.
6. Friedr. Umlauf: **Das geographische Museum am k. k. allg. Realgymnasium.** Wien 1886.
7. Rich. Assmann: **Die Gewitter Mittel-Deutschlands.** Halle 1886.

Folgendes: »Kurze Mittheilungen« und der Ausweis der erschienenen langten Bücher und Landkarten.

ABRÉGÉ

DU

BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

Année.

Budapest, 1887.

7. Numéro.

La Société ne prend pas la responsabilité des opinions émises par les Auteurs des articles insérés dans son Bulletin.

LES DÉFILÉS DE LA VALLÉE DE GYÓGY.

(Comitat de Hunyad en Hongrie)

Résumé du premier article.

Les voyageurs qui prennent le train à Gyulafehérvár (Karlsburg) pour se rendre à Kolozsvár, la ville principale de Transylvanie, ont sur un parcours de 60 Kilomètres, c'est à dire jusqu' à la ville de Gyéres, d'un panorama des plus admirables. Ils voient se dresser les rochers calcaires des montagnes occidentales du bassin transylvanien, des statues gigantesques dont les cimes rougées par les rochers dominent la contrée et attirent l'attention de tous passants. Ces chaînes forment les digues naturelles des eaux de la contrée et s'étendent derrière les rochers et leurs défilés pittoresques donnent au cours d'eau une voie étroite vers la Maros. Parmi ces défilés et surtout celui de Torda et les vallées étroites de la montagne de Tordazsók qui sont devenus célèbres et que visite chaque année un grand nombre de touristes.

En laissant de côté le fleuve Ompoly pour nous diriger vers le nord-est, nous retrouvons bien la continuation de ces chaînes calcaires avec leurs cimes arrondies entrecoupées de profondes ravines, mais ici la nature n'a pas mis en vue ces formations romantiques que nous voulons voir, nous devons nous engager dans les vallées et des montagnes d'un accès difficile.

Nous remarquons surtout la vallée de la Gyógyviz qui s'ouvre au nord de Szászváros et qui s'étend entre les hauteurs de Zalatna et de Nagyág; nous voyons là deux chaînes parallèles, percées de deux rivières. Les barrières qui se dressent à l'est et l'ouest de ces chaînes, forment un bassin supérieur et un bassin inférieur. Dans le bassin supérieur les cours d'eaux qui se déversent des trachytes de la montagne dite Ércz hegység (Montagne de minerai) ont creusé trois vallées propres à des habitations humaines.

Cette contrée isolée, jadis couverte de forêts, est désignée par le nom d'Erdőhátság (forêts du bas-pays) et une population de 1000 âmes en tout y trouve les moyens de vivre. Les communes comptent de 300 à 500 habitants et à la suite de la manie intense de s'enrichir les bois leurs demeures se rétrécissent de jour en jour; les villages Máda et Nagy-Almás n'arrivent à une population de 1000 qu'en y joignant les hameaux des environs.

Les premières colonisations ont eu lieu sur l'emplacement des bois défrichés et les habitants des vallées étaient jadis les seigneurs comtes Kuun et des barons Bornemisza.

Sur les bords des montagnes de trachyt le peuple avait exploité l'occupation dans les mines dont l'exploitation était rémunérée surtout à Porcurea, à Nagy-Almás, à Pojana; mais les couches supérieures une fois enlevées, ces mines dépérissaient, l'exploitation des couches inférieures étant très-coûteuse, bien que ces couches riches attirassent à coup sur une culture rationnelle et même des sacrifices.

Récemment quelques capitalistes étrangers ont visité cette contrée et M. Stach conseiller de construction à Vienne se mit à exploiter la mine »Mindszent« de Nagy-Almás qui avait donné de grands résultats au dernier siècle.

L'Erdőhát donne de l'or et du zinc sulfuré, mais l'exploitation a été empêchée par le manque de capitaux et d'hommes spécialisés. Voyons maintenant les défilés entre Máda et Balsa et l'Érdőfalva entre Erdőfalva-Glod et Bakonya-Cseb.

En partant de Gyógy, nous traversons une contrée de grès porphyriques avant d'arriver à Máda. Ici nous voyons à droite la Plesia (ce mot veut dire en roumain : un bois défriché) haute de 690 mètres et à gauche la Plesia mare haute de 711 mètres, avec leurs rochers abrupts qui enterrent sur un parcours de deux kilomètres le ruisseau Pojana.

Sur tout le parcours on ne voit que des cimes étranges, des parois roides et des roches de 200 mètres auxquels l'atmosphère fait subir les transformations les plus curieuses.

Dès l'entrée du défilé nous voyons une formation voutée Beserienka (petite église); puis les rochers parallèles se rapetissent et nous arrivons dans le bassin de Balsa. Ici un ruisseau venant de droite, le Singuice forme le défilé »valse Singuice«. Le défilé a une largeur de 6 à 10 mètres est assez accessible. En traversant le défilé à pied et en grimpaux sur les rochers nous trouvons plusieurs sources, dont l'une donne une eau tiède de 15 degrés (C). Sur les parois des rochers il y a de la broussaille; dans les ravines croissent des polypodiacées. Le peuple désigne le défilé par le nom de »Clef« (clef).

Nous passons maintenant dans la vallée voisine. Le ruisseau qui la traverse part de Nagy-Almás et forme entre Glod et Erdőfalva une »porte« (teia Gloduluj) ou une pondrière (ruptura) large de 2,6 kilomètres. L'ouverture inférieure de cette porte s'appelle »lazul« (passage) bien que les chutes d'eau et les ravines rendent le »passage« tout à fait impraticable. Les cavernes qui s'y rencontrent servaient de refuge aux jeunes gens qui, au commencement du dernier siècle, lorsque le recrutement se pratiquait d'une façon arbitraire, voulaient se soustraire au service militaire. Une caverne murée servait de refuge à l'époque des invasions turques et tartares.

Le rocher qui se dresse à l'issue du défilé, à Erdőfalva, est d'une grandeur admirable, aussi l'appelait-on le raj (paradis).

est serré d'un côté par les cimes d'Erdőfalva et de l'autre côté les hauteurs calcaires désignées sous le nom de Muen'eu (pente) qui se prolonge à 6 kilomètres, jusqu' à Kis-Almás.

Erdőfalva avec ses petites maisonnettes se trouve dans une ravine. Plus loin le ruisseau se fraye son chemin à travers un second défilé; la hauteur calcaire à gauche est parsemée d'objets historiques; à cause de son fort primitif on l'appelle ceteinja (fort) et le défilé est nommé »la porte du petit fort«, teja es.

Dans la troisième vallée, près la partie inférieure du village (cette partie est appelée teja, c'est à dire la porte) il y a deux défilés, qui sont plus courts mais qui méritent d'être mentionnés. Enfin dans la même vallée, devant Bakonyos, encore un petit défilé.

Il importe de faire remarques que les paysans roumains se servent de dénominations similaires aux cleises du Jura et aux cleises des Alpes Françaises en parlant de Teia (clef), ruptura (rupture) et de parsura (passage).

Gabriel Téglás.

LA LUTTE DE L'EXISTENCE DES PLANTES

DANS LES FUSZTAS (STÉPPES) HONGROISES.

Par *Etienne Hanusz.*

Résumé du second article.

La formation de la steppe est générale dans les contrées de la zone tempérée, où s'étendent des plaines peu arrosées, mais sa dégradation en désert de plus petite dimension est aussi possible sous l'influence de certains changements climatériques, comme on peut en faire l'expérience dans la plus grande Alföld (Pays-bas) de la Hongrie pendant les étés sans pluie. Pendant les mois de Juillet et Août des années 1863 et 1866, les plaines situées entre le Danube et le Danube présentaient un tableau qui ne différait que peu de celui du Sahara, surtout dans les endroits tombant au-delà des contrées arrosées par la ligne d'inondation des deux rivières, et même ne différait que très peu des eaux qui s'infiltraient souterrainement. Seulement par ci par là, dans les endroits les plus profonds, où s'accumule qu'il s'est formé une petite oasis alimentant sur un espace étroit le *Pulegium*, la *Potentilla* et le *Juncus*. Mais ce qui frappe aux yeux c'est que, même sur les monticules des sables mouvants, une certaine végétation ne fait pas défaut, ce qui donne lieu à la question suivante; comment quelque chose peut-il y exister, lorsque l'humidité nécessaire à la vie des plantes n'est remplacée par rien. La chaleur peut être remplacée en partie par la lumière comme dans les hautes et fraîches régions du nord, où la longue insolation procure quelque végétation; sur le parcours des cercles du tropique où,

au contraire, avec l'abondance de la lumière et de la chaleur fait défaut, l'aride désert seul étend sa désolante domination.

Dans le sud de l'Europe l'été est aussi sans pluie, mais précédent étant riche en ondées chaudes, la végétation pourrait en durer son altération et pourtant elle est inclinée au soleil l'été; de sorte que l'on ne peut cultiver la terre avec l'aide de la houë que dans les endroits où l'on peut se servir de l'arrosage; pourtant la nature a l'habitude de douer ses créatures de façon qu'elles puissent autant que possible combattre avec les intempéries du climat pour leur existence. Il est curieux d'observer qu'au sud de la Hongrie, dis que généralement le climat subit l'influence de la mer et des montagnes, ici c'est l'Alföld qui subit celle du climat de sorte qu'en Hongrie, par exemple, si la pluie est abondante et que les collines et les montagnes soient hautes, des prairies se forment lesquelles se couvrent d'herbes et de buissons avec une rapidité étonnante, que si les circonstances de l'eau sont ordinaires, la plus grande partie de l'Alföld de la Hongrie présente le tableau d'une steppe, où les récoltes produisent de bonnes récoltes et les endroits non cultivés, de l'herbe grasse et verte; mais si la pluie d'été cesse pendant 2—3 semaines elle devient un Sahara complet. Ainsi en 1886, déjà au mois de juillet on fut obligé de faire rentrer le gros bétail des pusztas du Jász báygy pour qu'il ne crevât pas de faim dans les prairies complètement brûlées par le soleil.

A cette époque les phénomènes analogues de l'Alföld hongroise sont avec ceux du Sahara sont les suivants: Le grand et rapide changement de la température de l'air sans aucune transition. Les pluies d'eau atteignent à midi dans le sable du Mátraalj une chaleur de 30 degrés qui retombe jusqu'au matin à 6 degrés. Quand l'été est sec, l'oscillation de la température varie souvent de 23 degrés. Un soleil (produisant l'insolation) qui fait pour ainsi dire bouillir la tête, et le mirage qui trompe la vue, sont ici des phénomènes qui se font fait réguliers. Ensuite les grains de poussière nageant dans l'air, et les petits centres de la pierre rayonnante. Telle est aussi la pluie du Jász (jászeső) que le cultivateur hongrois nomme ironiquement le ciel car pas une seule goutte d'eau ne tombe de ces épais nuages de poussière. Ce n'est pas des steppes (puszta) sèches de la Russie, mais cela provient, mais bien de l'Alföld hongroise, tout comme les îles isolées de chaque tourbillon dont le sommet se dirige vers le bas comme une toupie, lesquelles ramassent dans leur course le sable et les able qu'elles entraînent dans une danse de satan sur la terre.

La pluie du jász est au contraire un phénomène plus fréquent qui provient de la cause suivante: Quand entre 8 et 9 heures du matin le soleil rend la terre brûlante et que celle-ci en fait brûler la couche d'air qui repose sur elle, l'atmosphère se met en mouvement et comme un vent soudain, prend sur ses ailes le sable et la porte toute la journée et ne le laisse tomber que le soir, lui-même va se reposer; après quoi la nuit devient fraîche et calmement étoilée. C'est un vent de szamum en petit, qui ne lève

qu'autant que le *Lacerta agilis* ressemble au puissant crocodile, et domestique au tigre sanguinaire, la plante de l'*Urtica urens* à celles du tropique, dont le toucher cause la mort. Si l'Afrique des déserts du Sahara et du Kalahara a ses autruches, l'Amérique du Sud 3 sortes de nandux dans ses plaines, l'Australie 2 sortes dans son intérieur, l'Asie méridionale 5 sortes de casoar, l'Albano-hongroise dans ses puszta ne manque pas non plus d'oiseaux; elle a l'outarde (*Otis tarda*).

Il y a des territoires de sables mouvants dans plusieurs endroits, Wesszely en mentionne un surtout qui a 36 kilom. de longueur et 2 de largeur et dont la superficie est de 400 kilom. carrés. Les dunes ont une hauteur relative de 50 m.; leur progression par an d'environ 2 k. 21 m. Quant au territoire où le temps sec peut se voir dans les déserts, il se trouve en Hongrie entre le 45ème et le 48ème degré de latitude et a une étendue de 33.000 kilomètres carrés. La distance entre Titel et Tokaj est de 296 k.; entre le 45ème et le 46ème degré de latitude 148 k.; entre le 47ème et le 48ème degré 90—118 k. Les forêts ne forment que des lignes étroites de distance en distance. Dans ce territoire les plantes graminées et bulbeuses sont caractéristiques. Les premières terminent leur fructification en 6 semaines avant la sécheresse de l'été survenant; quant aux bulbes elles sont protégées par leurs enveloppes, (selon les paysans hongrois, elles en ont) deux ou trois de celles-ci peuvent se dessécher, mais les autres à l'intérieur retiennent la vie, comme la colimaçon dans sa coquille. Quand les pluies d'automne arrivent, les plaines se couvrent de chicoum, mais le gagea, l'ornithogalum, et le muscari peuvent attendre le printemps. Les filaments des racines fibreuses des plantes sèches, au contraire, poussent n'importe quand, pourvu qu'ils aient un peu d'humidité. La *Stipa pennata*, la *Festuca ovina*, le *Poa*, etc. montent en épis.

Parmi les helophytes les plus fréquents sont le *Salicornia*, le *Podium*, le *Krochia*, le *Scorronera*, l'*Atriptex* et le *Salsola*.

Ils donnent une couleur grise au paysage et leur sève contenant beaucoup d'acide s'évapore difficilement. Dans les circonstances même les plus propices le *Polygonum aviculare* endure l'été. L'*Artemisia arbuscula* a une enveloppe velue et est très répandue dans les puszta hongroises, ainsi que l'*absinthium* et le *vulgaris*, et dans les jardins les espèces communes de l'*abrotanum* et du *dracunculus*. La matricaire prend place parmi les espèces qui doivent à leur forte odeur de pouvoir résister contre la perte de l'humidité. L'anémone et la stellaire ont leur floraison au commencement de l'été, les crucifères et les bellifères plus tard et en dernier lieu les composées et les labiacées, parmi elles l'*Astragale*, dont le nom hongrois est souvent confondu avec celui de l'*Eryngie*. La fleur jaune de l'*lotus* devient rouge à la grande chaleur; quant à l'*Euphorbia* et le *Tribulus* ils se dessèchent par la grande chaleur.

L'Alföld hongroise est pareille d'année en année au tableau que nous avons fait de la contrée qui s'étend dans le nord du Caucase, mais

peut-être que dans les régions créées d'une manière semblable part le coucher du soleil durant l'été tranquille n'est aussi caractéristique que sur l'Alföld hongroise, où l'étendue de la plaine à l'horizon, dont le bas est inondé tout autour d'une couleur violette; mais l'humeur de l'habitant des montagnes n'en est que plus sombre en voyant ce spectacle qui lui rappelle souvent les tristes sentiments des versets du «De Profundis». — Bien que le Robinier faux acacia (acacia blanc) qui y est très répandu, que l'Alföld hongroise est déjà une steppe organisée, cultivée dont le sol est sous culture, le tableau de l'Alföld hongroise toujours changeant selon les changements d'année en année et les constances climatiques, mais qu'elle soit prairie ou steppe ou un Sahara en miniature, l'existence de ses plantes y réponde naturellement parce que la bordure intérieure des montagnes formées du bassin hongrois s'est si providentiellement formée dans sa structure fossile, que la poussière qui s'en détache et qui se répand sur le bassin, soit par la voie des inondations soit par les tempêtes de pluie du jász, (jászeső) est sans contredit la mère nourricière des plantes qui se sont abattues sur son sein, comme elle est aussi la mère du peuple qui considère la vie hors des bords de l'Alföld comme non existence. Et il a raison, parce que sur les sillons de la plaine il a aussi les récoltes des pays situés plus haut, et il ne voit pas de caractère aride ce sol que quand de temps en temps la température devient prématurément sèche.

Le reste du fascicule contient de bibliographiques et de statistiques, de publications d'expéditions, d'ethnographiques, de statistiques, de géographiques et d'autres événements géographiques.

ABRÉGÉ

DU

BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

année.

Budapest, 1887.

8. Numéro.

Le Bulletin ne prend pas la responsabilité des opinions émises par les Auteurs des articles insérés dans son Bulletin.

LA VALLÉE DE LA RIMA.

Par E. Findura.

Après la guerre de l'indépendance hongroise, Maurice Jókai, nos plus distingués romanciers contemporains, fut un de ceux qui cherchèrent le repos dans le panorama des montagnes de Borsod.

La Rima traverse les territoires de dix-sept communes avant d'arriver de Tiszolcz à la puszta de Szabatka, où les fugitifs demandent l'hospitalité aux bergers, parce que dans ce pays sauvage et désolé, il y a pas mal de sentiers inconnus, et les fruits les plus recherchés abondent en quantité sous les arbres et les buissons. Findura en a fait une esquisse charmante.

Les artères d'eau forment ici tout un réseau, lequel tout en se dirigeant vers Tiszolcz, découvre à nos regards tout un système de petits canaux remplis de feuilles sèches et de joncs qui sont formés sur les montagnes de Banova, Kicsera, Kucsolah, etc. et sur celles de Murányi Jávör et de Osztricza. Tous les ruisseaux de ces parages sont formés par la Rima. Les données du XVIIIe siècle ne connaissaient qu'une Rima, l'inférieure, dont le cours au-dessous de Szabatka se rend vers Sajó-Szent Péter; Béli mentionne deux et Jean Hunfalvy trois. Sa direction va du nord au sud, malgré qu'au-dessous de Tiszolcz, elle se dirige vers le sud-est, qu'au-dessous de Serke elle serpente vers le sud-est.

Dans les montagnes où la Rima prend sa source, il devait y avoir dans les temps anciens des mines métallurgiques. Les montagnes de la Fabova abondaient en mines d'argent et celles du côté de Serke en mines d'or; aujourd'hui on y trouve tout au plus du fer de la roche et des topazes ainsi que quelques opales blanches aux limites de l'Alsó-Skálnok. Il n'y a actuellement, dans la partie inférieure de la Rima, aucun vestige de l'exploitation des mines, si ce n'est dans les quelques carrières de Felső-Pokorágy, où nous pouvons vanter l'adresse des travaux manuels des Slovaques de la vallée et de Rima-Zsaluzsány.

Un col de la montagne ressemblant à l'ardoise primaire d'argile composée de pierres, s'étend à partir de Ráhó jusque sur le côté de Rimabánya et Szkálnok; le Vepor, lui-même, est en partie de l'ardoise cristallisée; la montagne de fer (Zebernik)

est bordée, vers le sud, de pierre à chaux. Les parties plates de la vallée de la Rima sont couvertes de couches néogènes, de celle de la quatrième période, et de formations alluviales, dans lesquelles les semences prospèrent fort bien.

La longueur totale de la Rima est de 12 milles au commencement, son lit est étroit, mais à Rima-Zsaluzsány il devient plus large, et elle inonde par-ci par-là les prairies et les champs de choux. Sa source, selon Hunfalvy, se trouve dans les montagnes de la Fabova à une hauteur de 4,500 pieds, mais son embouchure n'est qu'à 420 pieds; sa chute est donc de 4.080 pieds, c'est-à-dire de 240 pieds par mille jusqu'à Zsaluzsány.

Le point le plus élevé de la vallée de la Rima est l'alpe de la Fabova qui a une hauteur de 4760 pieds selon les mesures prises par l'état-major; le Vepor de Klenócz a 4.261 pieds; les montagnes du Szinecz, Magnes et Vas sont beaucoup plus basses. La situation de la ville de Tiszolcz est à 1.218 pieds, celle de Brézó n'est qu'à 842 pieds. Le point le plus élevé des chaînes de montagnes de l'Osztroki et du Vepor est le Djel, dans les forêts duquel les sangliers formaient autrefois de véritables troupeaux. Jadis les ours et les loups abondaient principalement dans les montagnes du Zapacs-Banova.

Sur le Hradova, au pied de la forteresse de Tiszolcz, on exploite des carrières de marbre noir et rouge; sur le côté opposé on trouve une source qui enveloppe d'une couche de chaux les rochers qu'on y place. Le meilleur des gymnastes ne peut grimper sur l'échelle sur ce rocher escarpé de forme singulière. C'est là que M. Bazsó transporta, vers le milieu du XVI. siècle, les trésors de l'empereur qui avait volés. Tiszolcz avait déjà en 1596 la dénomination de ville; autrefois ses environs étaient couverts de forêts d'ifs (d'où dérive le nom de la ville qui est à présent le centième de la population slovaque de la vallée de la Rima).

Les dix-sept communes slaves qui s'étendent dans la vallée de la Rima ont toujours été fidèles à la Hongrie, et même du temps de Bach, la vallée de la Rima était hongroise et imbuë des mêmes sentiments envers la Hongrie, ce qui est prouvé par des documents statistiques.

La fertilité des deux Skálnok, de Rakó, de Varbócz, de Törék et de Cserencsény est plus grande que celle des autres communes slovaques, autant que les terres labourables de ces communes produisent 9 fl. 75 kr. par arpent; quant aux autres dix, elles rapportent que 6 fl., quoique leurs pâturages soient meilleurs. Tiszolcz a sur un territoire de 17.809 arpents (kat. hold) 591 maisons et une population de 3.511 habitants. Son ancien système de construction était scandaleux; les maisons étaient construites avec du bois de sapin, en forme de piège à mésange et les interstices en étaient bouchés avec du fumier ordinaire, pour empêcher les insectes de se propager et la vermine d'y pénétrer.

La construction des maisons de Rima-Brézó était sem-

de des maisons s'ouvrait à l'aide d'une ficelle attachée intérieure-
ment à un verrou en bois; comme ameublement une grande
table de hêtre et un métier de tisserand; sur les murs, au lieu de
peintures, des cruches vernies. — Ses forges ont été érigées en 1770
par un habitant de Jolsva et améliorées par un certain Schif-
fer de Szepes Igló.

L'élevage des moutons de Brézó est excellent; le fromage blanc
de Brézó et celui de Klenócz (ostyepka) sont des comestibles très
appréciés.

Ráhó appartenait dans le temps à la famille Jákóffy et était
situé sur trois collines. Les catholiques romains de Rima-Szombat
l'ont rétabli en 1768, et le peuple prétend que Mathias Corvinus
leur a rendu leur terre à Ráhó.

Alsó-Szkálnok, au commencement de ce siècle, n'était qu'un
village de 34 maisons, où une véritable petite société de savants
se réunissait pour ses séances. La société possédait une bibliothèque bien garnie,
et on y parlait parait que la langue officielle du diaconat protestant de Kishont
alors plutôt le latin que le slave ou du moins elle était au
même niveau que cette dernière. Sur les confins de cette commune
se trouvent les mines de »Maginhrad.«

Ces communes étaient au XV. siècle sous la domination des
Hongrois. Giskra avait un château-fort à Rima-Szombat et le dernier
seigneur n'est mort qu'en 1864 à Gyubak à l'âge de quatre-vingts ans.

Le revenu complet des terres des dix-sept communes slaves
est de 79,326 florins, ce qui fait sur 48,748 arpents, une moyenne
de 63 fl. par arpent. Il est vrai que l'arpent à Cserecsény, par
exemple, rapporte 6 fl. et même d'avantage.

La population slovaque de la vallée de la Rima était, selon
le recensement de 1880, de 4.139 moindre qu'en 1870. Le peuple
est bien disposé, paisible, industriel, obéissant et facile à discipliner.

C'est à Tiszolcz que les Slovaques s'occupent le plus d'in-
dustrie. L'ancien costume des artisans du pays était composé
comme il suit: veste à manches bleues et pantalon hongrois bleu,
à boutons noirs garni de boutons plats en cuivre poli de la grandeur d'un
patzer. Les hommes de Nyustya portent des dolmans étroits et
faits de drap grossier, qu'on appelle »Kabanicza«; — ils
portent des chaussures d'une espèce de sandale, ressemblant aux mocassins
des Indiens. Leur taille est ceinte d'une large ceinture en cuir.
Parfois les hommes portaient aussi leurs cheveux en nattes.
(Kocs.)

La femme de l'artisan porte aujourd'hui non seulement des
jupes, mais aussi des chapeaux; il y a trente ans les femmes du
pays s'affublaient d'une sorte de coiffe, dont le nom voulait à
peu près dire »nid de corbeau«. — Aux foires de Rima-Szombat les
hommes s'arrêtaient bouche bée devant les femmes de Szelcei-
kás, portant de telles coiffes. Les cheveux des jeunes filles
étaient tressés en une seule natte, et les jours de fêtes, ornés d'un large
ruban rouge.

Les femmes sont ordinairement blondes, mais elles ont les yeux bleus foncés; on marie les filles de bonne heure. Ceux de Rima-Szombat sont stériles et l'on croit qu'il faut en chercher la cause dans l'eau acidulée qu'elles boivent et qu'elles vont chercher dans les puits du village.

Après avoir quitté Cserencsény, la Rima fait son entrée dans le territoire hongrois dans la plaine de Rima-Szombat.

L'ancienne forteresse de Szabatka a été bâtie par les Hussites et les Turcs y ont habité de 1552 à 1594. Les ruines de ses murs ont encore été vues par Decsi, l'auteur de l'Osmanographie.

Le peuple attribue la fondation de la ville de Rima-Szombat à Charles Robert. Kollár fait remonter l'histoire de la ville jusqu'à St-Etienne. Originellement elle fut formée de la réunion de deux villages contentieux et son ancien nom >Istvánfala< villa Stephani >Stephanopolis<, en allemand >Gross-Steffelsdorf<, — date de l'année 1442. Tout ceci est mentionné en détail dans la Monographie de E. Findura parue à Budapest en 1876 et ayant pour titre >Histoire de la ville de Rima-Szombat<.

La ville est située, selon les mesures prises par l'état-major, entre le 48° 23' 15" de latitude nord, et le 30° 41' 15" de longitude est; ses confins ont une superficie de 5.015 arpents carrés (kat. h.); le nombre des maisons est de 636 avec une population de 2.607 habitants. En 1771 sa population n'était que de 2.607.

Dans le voisinage immédiat de la ville se trouve Tarnafala, qui a l'air de former une commune avec la ville.

Rima-Szombat est le chef-lieu du comitat de Gömör-Kisbánya qui tenait auparavant ses séances à Pelsőcz. La ville est le siège d'une cour royale de justice, du juge de paix, du percepteur des contributions, de la cour des mines, du bureau des ponts et chaussées, du bureau du timbre, du gymnase (collège) de l'inspecteur de l'instruction publique, et en un mot elle possède tout ce, qui est digne d'un chef-lieu.

En jetant un coup d'oeil sur l'histoire de Rima-Szombat, nous trouvons que c'est ici que furent entamées les négociations pour la paix de Linz; c'est encore ici que Görgei signa le document de la capitulation de Világos en 1849, et il est fort probable que de ce côté-ci que se replia l'armée hongroise, vaincue par les Turcs à la bataille de Sajó en 1241, car c'est ici que mourut l'évêque Kalocsa, Ugolin, et il y fut aussi enterré.

La majeure partie des habitants de Rima-Szombat sont de braves industriels, parmi lesquels les orfèvres avaient autrefois une très-grande autorité; la corporation des verriers possédaient des privilèges en 1681, celle des cardeurs de laine en avaient en 1656. En 1706 la ville avait le privilège de fixer le prix des marchandises, ce qui fit sensiblement diminuer le revenu des tisserands, des selliers, des tourneurs, des bontonnières et des femmes qui faisaient cuire le pain.

Rima-Szombat est le berceau d'Etienne Hatvani le »

se; du Dr. Samuel Decsi, rédacteur du »Magyar Kurir«
 (hongrois) ancien journal publié à Vienne; d'Etienne
 bathy savant distingué; de Joseph Szentpétery, le
 nuto Cellini hongrois; d'Etienne Ferenczy, le »Canova«
 s; de Michel Tompa, le poète et de la célèbre chanteuse
 nes populaires, Louise Blaha.

on collège protestant mérite de très grands éloges pour les
 qu'il a rendus, depuis 1850, à la culture générale.

serait très désirable que la commune de Tamásfala fut an-
 la ville.

es dix communes hongroises de la vallée de la Rima ont
 maisons sur une superficie de 31,223 arpents (kat. hold) et
 e recensement de 1880 une population de 12.745 habitants.
 u revenu foncier a été fixé à 112.960 florins, ce qui fait une
 e de 3 fl. 9 kreutzer par arpent, quoique celui de la com-
 e Simonyi puisse être évalué au double, et que la terre labourable
 keny rapporte jusqu'à 10 fl. par arpent.

la Rima-Szombat sur le côté gauche de la rivière, c'est la terre
 our qui domine et la forêt sur le côté droit. Les terres de
 sont surtout cultivées par les habitants de Tamásfala et ceux
 x Pokorágy. Sur les confins de la ville, à la puszta de Kurincz,
 ne école d'agriculture. Le revenu foncier de la ville est en
 e de 10 fl. sur les jardins, 5 fl. 84 kr. sur les terres de
 et encore plus sur les pâturages.

on loin de la puszta de Korincz, on montre l'endroit où
 situés jadis la ferme et le lac aux poissons du monastère de
 de St-Benoît; il n'y a pas longtemps que l'ancienne et
 église de ce monastère a été restaurée par les fidèles, grâce
 de déployé par Florian Rómer et le baron Nyáry. C'est le
 onastère qui ait jamais existé dans la vallée de la Rima.

ánosi est un des plus charmants villages hongrois; le
 ur en s'en approchant s'y sent attiré dès le premier moment.
 peut le décrire, il faudrait le voir.

En nous dirigeant vers le sud, nous trouvons Pálfa et plus
 ed, une des bifurcations du ch. de fer industriel de Gömör.
 ed jusqu'à Velkenye, sur les confins duquel la Rima se jette
 a Sajó, il n'y a pas d'endroit plus remarquable que Serke,
 n domaine des Lorántffy et Rima-Szécs, berceau des Széchy.
 eux sont agréables et situés dans une plaine qui vous attire
 le. Mathias Corvinus s'y rendit personnellement et c'est lui
 1459 les libéra tous les deux de la domination de Giskra.
 Depuis le XVII. siècle, ce sont les Vay, les Was de Czegai,
 lassy, les Tholdalaghi et les Kemény qui ont remplacé les
 ffy à Serke.

Rima-Szécs était déjà le lieu d'amusement du prince Zalan
 r. Parmi ses propriétaires les Széchy y jouèrent un grand
 s deux Thomas, le cardinal Denis et Marie, la »Vénus de
 y« y sont surtout restés mémorables; mentionnons encore le

comte Paul Eszterházy et le comte Koháry, dont la liaison avec la famille Coburg rendit cette dernière propriétaire du domaine.

Examinons maintenant brièvement les ressources économiques de la vallée de la Rima.

Les actionnaires de la société des forges de Rima-Mur de Salgótarján possèdent dans le district de Rima-Szombat 80⁰/₀ arpents de territoire forestier, dont la plus grande partie est exploitée. Les différentes espèces de bois peuvent être classées de la manière suivante: 55⁰/₀ de hêtre, 17⁰/₀ de sapin, 15⁰/₀ de bois tendre et finalement 13⁰/₀ de chêne. La production est divisée en 5 districts et sa production annuelle est de 49 millions de mètres cubes, dont la plus grande partie est consommée en charbons de bois.

Le bois est transformé, dans la vallée de la Rima, en planches en lattes ou en bardeaux, en bois de bâtiments, en poutres, en traverses de ch. de fer, etc; les plus grands entrepôts de bois sont à Tiszolcz et à Kokova; nous n'avons pas ici de communication avec le ch. de fer de Kasa-Oderberg, et le transport vers ces points ne s'exécute qu'avec de certains risques.

La Société des forges mentionnée plus haut, dont le capital est de 10.000.000 de florins, possède à Likér une grande et ancienne fonderie, érigée selon les plus nouveaux principes de la métallurgie et dont les 2 fourneaux produisent annuellement 400.000 quintaux de fer ou environ un tiers des 1.500.000 quintaux de fer bruts que produisent les 26 fonderies du comitat de Gömör.

L'un des fourneaux est chauffé au coke et l'autre au charbon de bois. Les soufflets sont mus par des machines à vapeur. Le Compund et les colonnes d'air calorifique sont disposés d'après le système de Coppen et Gjers et ces machines sont les premières portées dans la monarchie. Les fonderies sont reliées aux mines par un fil de fer d'une longueur de 13 kilomètres.

Il y a outre cela à Tiszolcz 2 fonderies de fer et à Nyustya. Le trésor envoie le fer fondu de sa fonderie de Tisza à l'affinoir de Brézó. Cette entreprise s'étend sur une surface de 37,513 mètres carrés et a produit en 1882, 48,156 quintaux de fer de la valeur de 292,255 fl. 20 kreutzers.

La fonderie de Nyustya est mue par une roue hydraulique avec la force de 26 chevaux; en 1882 le fourneau de fusion a produit 36,740 quintaux de fer brut et 12,905 quintaux ont été complètement épuisés pour la fabrication de cylindres de fonte.

Outre l'industrie métallurgique de la vallée de la Rima, l'industrie de la poterie y est aussi remarquable. Tamásfala possède déjà maintenant toutes les premières conditions requises pour l'établissement d'une fabrique moderne de porcelaine. La montagne de Tincez fournit de si bonne argile, qu'on en expédie à l'étranger. A celle de Zsaluzsány, on s'en sert surtout pour en faire des plaques réfractaires, des creusets pour la fusion du verre et des plaques pour fourneau ou de poêle. Nos communes potières sont les suivantes:

deux Török, une partie de Ráhó; ensuite Szula, Porgyelok, Pádár, Perjése, Mikolcsány, Nasztraj, Pápocs, Derencsény et une partie de Tamásfala.

Les tuyaux d'égout sont fabriqués par ordre de la société d'agriculture de Rima-Szombat et les briques en plus grande quantité à la ville de Rima-Szombat elle-même.

On a établi à Rima-Brézó en 1882 une fabrique de tôle (Kő malom.) A Jánosi, Simonyi et autres endroits les femmes font du crochet et tricotent; les hommes tressent dans certains endroits des chapeaux avec de la paille d'épeautre. Dans d'autres endroits, telles que Bellény, Jánosi, Feled, Pálfala, les habitants fabriquent des fourches à foin et des râpeaux en bois; à Rima-Szombat, Keszeg et Tiszolcz on fabrique des seaux, des baquets et des vases en bois qu'on envoie ensuite à Gyoma, Makó, Békéscsaba, etc.

C'est surtout à Tiszolcz, à Kokova et à Klenócz que l'on file de la laine et du poil, mais cela n'est encore qu'à l'état d'industrie. Les tapis de Tiszolcz sont employés comme revêtement dans une fabrique de Vienne; le drap de souquenille de Klenócz n'est pas aussi fin que celui de Transylvanie; dans bien d'autres endroits le peuple se chausse en hiver de bottes de feutre.

Le sol est très propre à la culture du chanvre et du lin; nous pouvons voir la toile toute prête aux marchés de Rima-Szombat, Klenócz et Rozsnyó.

Tiszolcz possède aussi une fabrique de papier qui consume 200,000 quintaux de chiffons par an.

Nous trouvons de la belle plume de literie au marché de Rima-Szécs; dans la vallée de la Rima les plumes d'oie blanches sont les plus recherchées. La literie est envoyée d'ici à Balassagyőr et de là à Budapest. Le prix de la plume varie de 35 à 40 francs le quintal et celui de duvet atteint encore une fois autant.

En 1884, dans le comitat de Gömör, 13,450 individus s'occupent d'industrie domestique; c'est parmi les potiers qu'il y avait le plus d'industriels domestiques, c'est à dire 232 et 359 est le nombre de ceux qui s'occupaient en général de poterie.

Rima Szombat possède deux imprimeries.

Le nombre des sociétés industrielles était en 1882 de 2, à Klenócz de 2, et à Rima-Szombat de 8; les ouvriers de cette dernière étaient au nombre de 322.

Dans la partie inférieure de la vallée de la Rima les cultivateurs sont en majorité, mais malgré cela, même la classe ouvrière ne peut se passer de terre à maïs, dont la production est excellente sur ce sol qui est lourd, noir, humide et presque argileux.

La culture de la pomme de terre a été répandue dans le comitat de Gömör par André Császár et 30% des confins de la vallée de Klenócz en sont plantés; à Rima-Szombat seulement 20%.

A Tiszolcz on connaît 25 espèces de pommes, 40 de poires,

10 de prunes, 8 de noix; il y a partout peu de raisin. A Szécs, il croît de très fin tabac hongrois.

Depuis 15 ans nous pouvons nous vanter d'avoir un ch. qui met Tiszolcz en communication avec Feled. Notre ch. fait partie du réseau du ch. de fer industriel de Gömör, dont la construction a été ordonnée par la XXXI. loi de l'année 1871. Le ministère des finances en donna la concession à un syndicat, qui ne tint pas compte du paragraphe 6. Il s'ensuivit que l'année de la XXXVII. loi investit le ministre même de l'autorisation et contribua lui-même pour la somme de 100,000 florins par la construction et à la mise en exploitation des lignes. L'on eut à cet effet 311,000 fl. d'obligation à 5%, qui furent garanties par l'Etat à raison de 18.038 florins (en argent) par lieue.

Le ch. de fer parcourt donc aujourd'hui avec grand bruit les bords de la Rima et le Slovaque de Kishont peut transporter à la profondeur des forêts immenses, avec des avantages incalculables ses marchandises au lieu de leur destination, aux marchés des plus populeuses; de sorte que nous ne pouvons pas nous empêcher d'être surpris, si malgré cela, l'industriel, et non le plus pauvre peuple slovaque, est saisi d'une véritable épidémie d'émigration pour aller chercher une nouvelle patrie dans les pays inconnus situés à l'autre côté de l'Océan.

BIBLIOGRAPHIE.

Über die Rechtschreibung geographischer Namen. Von Albert Laukó. (In ung. Sprache erschienen im Jahresbericht der Staats-Oberrealschule zu Székely-Udvarhely. 1887.)

Diese kleine Arbeit gibt einige Anhaltspunkte und Winke zur geographischen Rechtschreibung, die gewiss ebenso wohl ein nationales Übereinkommen verdient wie die Maas- und Zeitbegriffung. Den Werth der Arbeit erhöht ein kleines etymologisches Lexikon geographischer Namen.

Jahrbuch des Ungar-Karpathenvereins. XIV. Jahrgang. 1887. Enthält die folgenden, zumeist populär gehaltenen Abhandlungen: Das Abauj-Torna-Gömörer Höhlengebiet, von Karl Siegel, mit der Abbildung des Zuckerhutes; Das Quellgebiet und oberer Lauf der Hernád bis Igló, von Alb. Scholz; Der Gyömbér (Djumbér) der Niederen-Tátra, von Franz Dénes; Reisebilder aus der südlichen Árva, von Dr. Gustav Thirring, mit einem Längenprofil des Liptauer Kalkgebirges; Ausflug auf den Kriván, von Josef Müller, mit einer Ansicht des Kriván; Das Gehol, von Alex. Müllner. Die Zeitpunkte der Entwicklung der Vegetation in Oberungarn, Fortsetzung von Dr. Moritz Staub; Der Kleine Sattel, von J. Roth. — Aus den Vereinsnachrichten ersehen wir, dass die Zahl der Mitglieder des Vereins seit 1884 von 2602 auf 3194 gestiegen ist, darunter 126 in Oesterreich und 61 im Ausland. Kleinere A.

adeln die Siroka, die Oltványi-Quelle in Schmecks, das Kar-
nmuseum in Poprád und die Arbeiten des Siebenbürger Kar-
nvereins und ausländischer Alpenvereine. Das Jahrbuch erscheint
at in ungarischer und deutscher Sprache.

Der klimatische Kurort Tátrafüred (Schmecks). Kaschau
Dieses kleine Handbuch schildert in anziehender Weise den
ntisch gelegenen Curort Schmecks und dessen Umgebung und
mit einem Umgebungsplan versehen — Touristen und Cur-
n ein willkommener Wegweiser, der auch Ausländern anzuem-
en ist, indem er in deutscher und ungarischer Sprache abgefasst ist.

Administrative Karte des Hunyader Komitates. Nach offiziellen
a gezeichnet von Professor Gabriel Szinte. 1887. K. ung. Staats-
erei.

Als vorzüglich administrative Karte (im Maasstabe 1:144,000)
sie die Terrainverhältnisse nicht dar, gibt aber ein übersicht-
s Bild des Wassernetzes und unterscheidet die bedeutenden
ren durch verschiedene Farbentöne, wobei jedoch jener Umstand
törend angeführt werden muss, dass der Ackerboden und die
nweiden mit derselben Farbe dargestellt sind. Übrigens ist die
e mit grosser Sorgfalt gezeichnet und bietet namentlich in der
be von Mineralquellen, Bädern, Bergwerken, Höhlen, prähisto-
en und römischen Fundorten ein den neuesten Veränderungen
Forschungen entsprechendes getreues Bild. Sehr detaillirt und
a ist namentlich das Kommunikations-System der Karte, weshalb
lbe auch Touristen zu empfehlen ist.

Die Nomenclatur der Karte ist im Allgemeinen zufriedenstellend;
lne Fehler kommen jedoch hierin vor.

Im Ganzen kann die Karte als eine gelungene bezeichnet werden.
technische Ausführung hat die k. ung. Staatsdruckerei mit vielem
ick unternommen.

Die Entstehung der rumänischen Sprache und Nation. Von
Ladislaus Réthy. Budapest 1887. (Ungarisch, 270 Seiten).

Dies Werk des jungen ungarischen Gelehrten behandelt einen
ellen Gegenstand, der namentlich in Ungarn unsere Aufmerk-
eit verdient. Die rumänische Nation hat sich so zu sagen vor
en Augen gebildet, verbreitet und ist heute ein so bedeutender
graphischer Faktor im östlichen Theil des Landes, der mit der
graphischen Entwicklung Ungarns in engem Zusammenhange steht.

Réthy leitet die Rumänen von den Albanen ab und verlegt
Urheimath den bisherigen Ansichten zuwider nach Dalmatien.
a die Rumänen bisher zur thrakischen Sprachgruppe gezählt und
den Daken und Geten in Verwandtschaft gebracht worden waren,
at daher Réthy einen ganz neuen Standpunkt ein. Nach seiner
ung ist ein Theil des rumänischen Sprachschatzes italienischen
rungen und mit Cihac nimmt er an, dass $\frac{1}{5}$ der lateinischen
a rustica in's Rumänische übergegangen ist, während $\frac{2}{5}$ von
lavischen Sprachen ausgeliehen wurde. Woher stammen aber
brigen $\frac{2}{5}$? Nach Réthy aus dem Albanischen.

In der albanischen Sprache finden wir — nach Réthy — Bild der rumänischen Sprache. Dem italienischen Rahmen hat Rumänische illyrisches System, illyrische Schöpfung einverleibt. Aehnlichkeit des Albanischen und Rumänischen äussert sich im Rückwärtsversetzen des Artikels, in der Bildung der Zahlworte, im Ausdruck der Besitzverhältnisse der Pronomina und in der Umschreibung des Infinitivus und Futurum. Es ist dies entschieden der mit grösster Sorgfalt ausgearbeitete Abschnitt von Réthy's Werk, doch gelingt es ihm nicht vollkommen, die illyrische Abstammung der Wallachen zu beweisen, nachdem von den erwähnten Uebereinstimmungen in der rumänischen und albanischen Sprache einige auch ganz entfernt stehenden Sprachgruppen vorkommen. Bisher ist es nicht gelungen den Sprachschatz und den grammatikalischen Bau der alten illyrischen oder thrakischen Sprache zu rekonstruieren, denn in allen Sprachen der Balkan-Halbinsel ist nur die griechische genügend durchforscht. Es ist daher noch ganz unentschieden, ob die ehemaligen Rumänen illyrisch oder thrakisch gesprochen haben. Die ethnologische Stellung der albanischen Sprache ist trotz der Forschungen Hahn's und Miklosich's noch nicht präcisirt und die Sprache selbst ein linguistisches Räthsel. Auch die illyrische Abkunft der Albaner ist noch kein Dogma und wenn Réthy als Schlüssel die albanische Sprache benützt, wird er zwischen der heutigen albanischen und rumänischen Sprache gewiss eine bestimmte Verwandtschaft finden, allein die illyrische Abstammung der Rumänen — im Gegensatz der thrakischen — zu konstatiren ist er nicht in der Lage. Nur ein gründliches Studium aller rumänischen Dialekte wird es uns ermöglichen zu eruiren, welcher Ursprache sich die Rumänen vor ihrer Romanisirung bedient haben, und die gründliche Aufarbeitung aller Balkan-Sprachen, wird uns darüber aufklären, ob dieser ursprüngliche rumänische Dialekt zur illyrischen oder thrakischen Sprachgruppe gehört hat.

Von den einzelnen Theilen der Arbeit wollen wir des Auf folgende Resultate hervorheben: Die drei Zweige der rumänischen Sprache (Donau-, Istrischer und Makedonischer) entstanden an einem Ort; der Bau der rumänischen Sprache entspricht dem der westlichen romanischen Sprachen nicht und ihr Urstoff ist unter allen romanischen Sprachen der geringste. Die rumänische Sprache ist nicht dacischer Ursprunges, der Autor widerlegt alle phantastischen Behauptungen bezüglich der siebenbürgischen Abkunft der Rumänen. Die Geburtsstätte der rumänischen Sprache ist Dalmatien. Die Jazygier (Jazygier) sind eine der magyarischen verwandte Sprache, von den Kuren waren nur die auf Krim wohnenden: Türken, die übrigen sprachten Magyarisch. Der Autor bespricht ferner noch den Zeitpunkt der Entstehung der rumänischen Sprache, die Bedeutung des Wortes Vlach, die Wanderungen und die alte Ethnographie der Rumänen, ihre Verbreitung im Balkan und in Ost Europa, die rumänische Schrift, den Einfluss der ungarischen Sprache auf das Rumänische und schliesslich entwirft er ein objektives Bild des heutigen rumänischen Volkes.

inen ist Réthy's Werk nicht nur eine interessante Lektüre, auch vom wissenschaftlichen Standpunkt aus betrachtet eine volle Arbeit. Réthy's Behauptungen sind präzise aufgestellt, die Auffassung ist consolidirt und wenn er auch nicht alle seine Behauptungen mit gleichem Glück zu verfechten im Stande ist, vermissen wir nirgends in seinen Werke die Wahrscheinlichkeit und die Richtigkeit seiner Betrachtungen. Das Buch ist schön geschrieben und kann jedem Naturforscher zu empfehlen. *Dr. G. Cz.*

PETITES PUBLICATIONS.

Maurice de Déchy est heureusement revenu de son quatrième voyage qu'il a entrepris l'été dernier dans le Caucase. Cette fois-ci c'est M. W. Douglas Freshfield, secrétaire honoraire de la «Royal Geographical Society» qui était son compagnon de voyage, le même voyageur qui en 1868 fut le premier qui atteignit le sommet de l'Elbrouz et le faite du Kazbek. Ils étaient accompagnés de trois guides savoyards de Chamonix, parmi lesquels se trouvait François Devouassoud qui prit aussi part à l'expédition mentionnée plus haut.

Les voyageurs partirent de Vladikafkaz dernière station du chemin de fer situé sur le côté septentrional du Caucase, respectivement de Vladikafkaz, endroit situé au pied de la montagne, mais proprement dit au pied de départ de l'expédition fut le village de Ouroubii, situé dans la vallée de Baksan, dont Déchy a donné, à l'occasion du compte rendu de son premier voyage au Caucase en 1884, une description détaillée dans notre bulletin. (Földr. Közl. vol. XIII. 3-ème fascicule, pp. 99 - 102 de l'année 1885) Ils pénétrèrent d'ici dans la vallée de l'Adyrsou et ils passèrent la chaîne principale par un col de grande hauteur de plus de 12000 pieds, passage qu'aucun autre voyageur n'avait encore parcouru jusqu'alors, pour se rendre en Svanetie. Le passage de la grande chaîne dura presque trois jours et ils furent deux nuits dans de hauts bivouacs. — L'étendue colossale des glaciers descendants dans la vallée de Mestia surprit les voyageurs.

Dans la Svanetie, ils arrivèrent aux environs d'Adich dans le but d'explorer les régions montagneuses et surtout pour que Déchy pût examiner les signaux qu'il avait placés au pied des glaciers dans l'été de 1885. dans le but de se procurer des mesures et données précises sur le mouvement des glaciers du Caucase. Dans notre bulletin mentionné plus haut ainsi que plus tard, le 11 février 1886, le compte rendu de sa conférence tenue dans notre Société sur la Svanetie a paru dans le 7-ème fascicule de notre bulletin de l'année dernière, notre voyageur s'est rappelé minutieusement à ces régions. C'est qu'il arriva cette année en traversant la vallée de l'Adich, que les habitants leur demandèrent de l'argent

sous le prétexte qu'ils s'y étaient reposés, et que plus tard, camp des voyageurs à une heure et demie de distance du près du glacier de l'Adich la plus grande partie des bagages mulés devant les tentes furent volés pendant la nuit. Cet évènement fut, surtout pour Mr. Déchy, fort désagréable, car on avait volé tous ses bagages personnels. Le chef du district svanétien (à Betcho, ayant été informé par des courriers, prit immédiatement des mesures énergiques. — Les voyageurs s'étaient retirés à où Déchy attendit le pristav qui s'y rendit personnellement plusieurs cosaques. Il fit appeler les juges d'Adich et du village d'Ypari, ainsi que les chefs des 16 communautés de famille du d'Adich, fit enlever leurs armes et les poires à poudre et ensuite escorter par ses cosaques à Betcho; quant à celui qui harangués Adichiens, il le fit garrotter.*

Déjà le jour d'avant Freshfield avait quitté Moujal a Savoyards et s'était mis en route pour faire l'ascension du Tétould Tau, dont la hauteur est de plus de 16,000 pieds, exécuta avec succès, pendant que Déchy, après les mesures énoncées prises par le pristav, se mettait aussi en route avec douze hommes pour passer la nuit au glacier de Canner. Le lendemain ayant rencontré M. Freshfield, ils franchirent de nouveau la chaîne principale du Caucase à une hauteur de près de 13000 pieds, passant par un col inconnu aux voyageurs jusqu'à présent. Le voyage à travers le monde de glace d'une immense étendue dura toute une journée et nuit, les voyageurs ne bivouaquèrent que sur le côté du glacier de Besingui. Ce n'est que quatre jours après leur départ qu'ils atteignirent le village de Besingui situé sur le côté septentrional du Caucase dont Déchy fait mention de son premier voyage au Caucase plus haut. Les voyageurs firent encore une excursion dans ces montagnes et visitèrent les glaciers de la vallée latérale de Doumalis, après quoi ils revinrent à Naltchik. Mr. Déchy poursuivit sa route vers Odessa, d'où il vint à Budapest, tandis que Mr. Freshfield retourna, fit encore de Koutais quelques excursions intéressantes dans les vallées méridionales de la chaîne principale.

Les voyageurs ont collectionné beaucoup de données sur la topographie de la grande chaîne caucasienne et notamment Freshfield s'est aussi servi de la table d'arpenteur et a rapporté avec soi, à l'état de croquis, beaucoup de valables données géométriques. Mr. Déchy a, cette fois encore, comme dans ses voyages antérieurs, pris des mesures de hauteur à l'aide de baromètres mercuriels et a aussi rapporté des vues photographiques prises dans les lieux.

* Nous apprenons, que peu de temps après, lorsque Mr. Déchy est retourné en la Svanétie, la plupart des articles volés auraient été retrouvés, grâce à ses mesures énergiques qu'on avait prises. On ne sait pas encore les détails sur cette affaire, ni sur ceux qui en furent les auteurs.

ABRÉGÉ

DU

BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

Année. Budapest, 1887. 9—10. Numéro.

Société ne prend pas la responsabilité des opinions émises par les Auteurs des articles insérés dans son Bulletin.

DIE SEEN DER HOHEN TÁTRA.

(Auszug aus dem 1. Artikel.)

Die Hohe Tatra ist äusserst reich an Seen. Gegenwärtig sind 115 bekannt, von denen 78 auf der Südseite und 37 auf der Nordseite liegen. Viele dieser Seen kennen die Bewohner der Umgegend schon seit undenklichen Zeiten, und an manche derselben hängen sich interessante Sagen, z. B. an den Grünen See im Weissenthale.

Der Name der Seen stammt in den meisten Fällen von irgend einer charakteristischen Eigenschaft, so dass jene Seen, die keine andere auffallende Eigenschaft besitzen, meist namenlos bleiben. In den meisten Fällen erhielt der See von der Farbe seines Wassers seinen Namen und da mehrere Seen gleiche Farbe haben, stimmt auch der Name überein. So gibt es fünf Grüne, vier Schwarze, zwei Blaue, einen Rothen, einen Gelben und einen Weissen See. Mehrere Seen, die den grössten Theil des Jahres hindurch mit Eis und Schnee bedeckt sind, heissen Gefrorener oder Eis-See. Einige Seen wurden nach ihrer Lage benannt, z. B. der Trichter-See, die drei Langen Seen u. s. w. Andere Seen erhielten von dem Thal, in welchem sie sich befinden, ihren Namen, wie die von der Gruppierung (fünf Seen) und wieder andere von der geographischen Lage (vordere, hintere) ihre Namen. Mehrere Seen haben die Namen Frosch- oder Krotten-See, welche Bezeichnung wahrscheinlich von den, in manchen Karpathen-Sagen eine grosse Rolle spielenden Fröschen stammt. Der Fisch-See erhielt seinen Namen von den zahlreich darin vorkommenden Forellen. Einige Seen sind neueren Datums, Wahlenberg-See, Stiller See, Szentiványi-See etc. Einige Seen führen mehrere Namen, so heisst der Popper See auch Mengsdorfer See, und die Polen nennen ihn Kleinen Fisch-See. Die Fischsee führt bei den Polen den Namen Meerauge und das Ufer heisst Schwarzer See.

Die Farbe der Seen wurde bisher noch nicht genügend gewürdigt, zumeist begnügt man sich, irgend eine vorherrschende oder am meisten ins Auge fallende Farben-Nuance als die Farbe des Sees anzunehmen. Untersuchungen über die Ursache der verschiedenen Farben sind bisher überhaupt noch nicht angestellt. Wir sind in dieser Hinsicht ausschliesslich auf jene Resultate angewiesen, die Bunsen

Beetz, Wittenstein und Spring an den Tag förderten. Auch bei der Durchsichtigkeit des Seewassers besitzen wir nur sehr wenige Daten. Dziewulzky erwähnt im Jahrbuche des galizischen Vereins (IV. Jahrg. 122. S.), dass er im Fisch-See bei klarem Wetter noch in einer Tiefe von 15 m. das Senkblei sah, während bei trübem Wetter nur bis zu einer Tiefe von 10 m. zu sehen war. Im Meerauge konnte er das Senkblei selbst an den hellsten Stellen bloss bis zu einer Tiefe vom 10 m. beobachten. (V. Band 41)

Nicht viel günstiger stehen wir in Bezug auf die Temperaturverhältnisse der Seen. Einige Seen sind den grössten Theil des Jahres hindurch mit Eis bedeckt, ja es gibt sogar manche Seen, die Eiskruste nur in besonders günstigen Sommern schmilzt. In den Wintermonaten ist jeder Tatra-See zugefroren, und die seichten Seen erstarren bis an den Grund. Nach den Beobachtungen E. Blasy war der Grüne See des Weiss-Wasserthales im Winter 1872 gänzlich zugefroren, die Eisdecke zeigte im östlichen Dritttheil eine muldenförmige Einsenkung, und an der tiefsten Stelle der Einsenkung war ein 5—6 m² grosser deutlich begrenzter, seichter Wassersee zu sehen. Die krystallreine 35—40 cm. dicke Eisdecke war von 10—15 cm. breiten Sprüngen durchzogen. In demselben Winter, nur ein Jahr später jagte Blasy in der Umgebung des Steinbach-Sees, auch die Eisdecke zersprungen; die Sprünge schienen von aus dem Seeboden herausragenden Felsblöcken auszugehen. Dieser See war ganz wasserleer und die Eisdecke dürfte eine Dicke von 50—60 cm. gehabt haben. Im Jahre 1873 besuchte er den Felkaer-See, der damals ganz trocken war. Die Eisdecke senkte sich vom Ufer nach der Mitte zu und bildete ebenfalls eine im Grossen muldenförmige Einsenkung, die durch die hervorstehenden Blöcke des Seebodens zersprungen wurde. An mehreren Stellen waren diese Blöcke von Eisschollen mantelförmig umgeben. Die Dicke des Eises dürfte 50 cm. betragen haben und die dasselbe durchkreuzenden Sprünge waren so breit, dass man sich durch dieselben auf den Boden des Sees begeben lassen konnte. Die Eisverhältnisse des Csorbaer-Sees hatte Blasy im Winter hindurch Gelegenheit zu beobachten. Die daselbst arbeitenden Zimmerleute schlugen Löcher in die Eisdecke, welche ungefähr 1 m. dick war, jedoch nicht jenen Grad von Reinheit und Durchsichtigkeit besass, als das Eis der früher erwähnten Seen.

Ueber die Tiefe der Seen waren einst und sind auch zum Theil noch jetzt sehr irrige Ansichten verbreitet, wie das die vorgenannten Messungen beweisen. Die grösste Tiefe fand man bisher in der grössten See der Hohen Tatra im sog. Grossen-See (in der Gegend der polnischen fünf Seen); dieselbe beträgt 78 m. Die meisten Tiefenmessungen in der Tatra hat der Warschauer Professor Dziewulzky vorgenommen. Ihm verdanken wir eine genaue Kenntniss der Tiefenverhältnisse des Fisch-Sees, des Meerauges, der polnischen fünf Seen und des Schwarzen Sees im Sucha-woda-Thale. Die Resultate seiner Forschungen sind im Jahrbuche des Galizischen Vereins (Jahrg. 1879, 1880, 81 und 82) publizirt. Auf der St.

o sich Dr. Dionysius Dezsó Verdienste um die Erforschung
en. Er untersuchte den Csorbaer, Popper, Felkaer und Smrecsiner
die grösste Tiefe der bisher gemessenen Seen ist in der weiter
folgenden Tabelle mitgetheilt.

usser den directen Messungen sind auch jene Beobachtungen
tracht zu ziehen, welche einige Touristen in Bezug auf die
der Seen machten. Das Sinken des Wasserspiegels hat nämlich
nur eine Abnahme der Ausdehnung des Sees zur Folge, son-
gestattet oft einen genauen Ueberblick über die Bodenverhält-
des Seebeckens, oder doch wenigstens Schlüsse auf die Configu-
des mit Wasser bedeckten Theils des Seebodens.

eben diesem periodischen Wechsel der Seetiefe sind auch jene
nten Veränderungen in Betracht zu ziehen, die ein fortwährendes
erwerden der Seen zur Folge haben. Durch Ablagerung von
Gerölle, Sand und Schlamm auf den Boden des Sees wird
e immer mehr erhöht, und durch fortwährendes Tieferfeilen
abflusses wird das Niveau des Seespiegels gesenkt. Beide Ver-
ngen verursachen eine Abnahme der Wassermengen. Wenn
Prozess lange Zeit anhält, treten die Erhöhungen des Seebodens
selbst hervor und im weiteren Verlauf der Entwässerung bleiben
noch einige Sümpfe von dem einstigen See zurück, die bei
ner Witterung oft gänzlich verschwinden. Für die verschiedenen
n dieses Erlöschens der Seen bietet die Hohe-Tátra zahlreiche
ele. Da der Spiegel der Seen Veränderungen unterworfen ist,
auch ihre Ausdehnung nicht constant. Auf der weiter unten
den Tabelle ist das Flächenmass einiger Tátra-Seen auf Grund
atastral-Karte angegeben.

as Becken der Seen ist entweder im an stehenden Gestein
ehöhlt oder es wird von Schutt und Geröll gebildet
den obersten Thalabschnitten, sowie die an den Thalabhängen
lichen Seen sind in anstehendes Gestein eingebettet. Die halb-
oder hufeisenförmig endenden Thäler (Circus), sowie die in
Thalwänden vorkommenden Einsenkungen zeigen in ihrer Con-
tion eine derartig auffallende Uebereinstimmung, dass man mit
auf einen gleichmässigen Ursprung schliessen darf. Und da
e Verhältnisse in all jenen Gegenden vorkommen, wo einst
er hausten, ist ein inniger Zusammenhang zwischen diesen
chenformen und der Gletscherthätigkeit nicht zu verkennen.
Seebecken wurden durch die Gletscher erodirt.
een, die von Schutt- und Gerölmassen umgeben sind, befinden
meistens in den untern Thalabschnitten. Hieher gehören der
See (Weiss-Wasser-Thal), der Csorbaer See, der Popper-See,
schsee etc. Auch diese verdanken ihr Entstehen den Gletschern,
Schutt- und Gerölmassen Moränen sind. Diese sogenannten
en-Seen sind von verhältnissmässig geringerer Tiefe, als die
s erodirten.

ei manchen Tátra-Seen kann nicht mit Bestimmtheit ent-
n werden, ob ihr Becken in Felsen erodirt, oder von Moränen-

Schutt gebildet ist, z. B. beim Steinbach-See, beim Schwarzen See im Javorinka-Thale u. s. w. In mehreren solchen Fällen dürften beide Umstände combinirt vorkommen, so dass diese Verbindung ein Bindeglied zwischen den zwei früher erwähnten Arten von Seebecken betrachten wären. Die Entstehung der in anstehendem Geschiebe befindlichen Seebecken war bis in die jüngste Zeit hinein ein ungelöstes Räthsel; erst im Jahre 1858 trat De Mortillet mit der Behauptung auf, dass die Fjorde und die meisten Becken der Hochgebirge die Frucht der erodirenden Thätigkeit der Gletcher ihr Dasein verdanken. Diese Ansicht traf Anfangs auf viele entschiedene Gegner, doch gewann sie auch einige sehr warme Vertheidiger (Ramsay). Zwischen zwei feindlichen Lagern entbrannte ein heftiger Kampf, der noch nicht endgiltig entschieden ist, doch lässt sich schon entnehmen, dass die von Penck geführte Schule, die Vertheilung der Glacialerosion den Sieg davon tragen werden. Ausser den erwähnten Umständen spricht für die Gletscher-Erosion die Grösse und Tiefe der Seebecken sowie ihre Höhe über dem Meeresspiegel.

Um die Form der Seebecken zu erforschen, sind systematische Tiefseemessungen nöthig; die in der Tátra diesbezüglich durchgeführten Arbeiten sind zwar noch nicht so umfangreich, doch gestatten sie schon manche allgemeine Schlüsse daraus ziehen könnte, doch gestatten sie in den meisten Fällen einen Vergleich mit den Alpen-Seen und für ähnliche Resultate. Das von Simony bezüglich der Alpen entdeckte Gesetz, dass mit der Abnahme des Umfanges die relative Tiefe des Seebeckens zunimmt, findet bei den Tátra-Seen seine Bestätigung. Das Meerauge und der Schwarze See (im Sucha voda-Thal) scheinen zwar eine Ausnahme zu bilden, doch finden wir allsogleich die Erklärung für die abnormen Verhältnisse dieser zwei Seen, wenn wir ihre Lage und Umgebungen in Betracht ziehen. Der Hintergrund des Meerauges lieferte ungeheure Firnmassen, die in Folge des grossen Gefälles besonders in vertikaler Richtung stark erodirten. Der Schwarze See umgeben von kleineren Berggruppen umgeben, sein Hintergrund buchtet sich allmählich ab und hat ein geringeres Gefälle. Die Eismasse des Sucha voda-Thales enthalten ihre erodirende Wirksamkeit mehr in horizontaler Richtung. Dasselbe zeigt sich uns auch, wenn wir Penck den Flächeninhalt des Sees als Quadrat ansehen und denselben mit der Tiefe vergleichen. Auch nach diesem Vergleich geht sich heraus, dass die vertikale Erosion im Meerauge am stärksten und im Schwarzen See am schwächsten war.

Name des Sees	Flächeninhalt in Hectaren	Breite in Metern	Tiefe in Metern	Das Verhält- niss der Tiefe zur Breite
Isar See (Poln. 5 See) . .	34·84	590·2	78	1 : 7·56
Warzener See (Sucha w.-Thal)	22·87	478·2	47	1 : 10·17
Meerauge	21·32	461·7	77	1 : 5·99
Warzener See (Poln. 5 See)	13·05	361·12	37	1 : 9·73
Isar Smreccsiner See. . . .	12·25	380·00	41·3	1 : 8·47
Warzener See)	7·70	277·00	30	1 : 9·24
Warzener See)	6·75	259·8	29	1 : 8·95
Der Mittelwerth des Quotienten beträgt also:				1 : 8·58

Venn wir diesen Quotienten mit jenem vergleichen, den Geist für die Alpen-Seen berechnete, und der für die Hochgebirgs-1:27 und für die Vorlands-Seen 1:87 beträgt, können wir annehmen, dass die Erosion in der Tatra mit grösserer Energie vor sich ging, als in den Alpen.

Die Form der Seebecken ist nach den Messungen Dziewulski's in der Richtung der Längsaxe des Thales mehrweniger gedehnte, als die trogförmige Mulde (der Grosse See); es gibt aber auch kreisförmige Becken (Meerauge) doch keine dieser Formen auf Erosion des Wassers.

In Bezug auf die Meereshöhe der Seen ist zu erwähnen, dass die meisten erodirten Seen auf der Südseite der Tatra in einer Höhe von 900—2000 m., auf der Nordseite hingegen von 1600—1800 m. liegen.

Die Tatra-Seen stammen zum Theil aus der Eiszeit, zum Theil aus der postglacialen Periode, und zwar sind die Moränen-Seen die Reste der zurückweichenden Gletscher, während die erodirten Seen beim vollständigen Verschwinden der Gletscher zum Vorschein kommen, somit also jünger sind als die Moränen-Seen.

Dr. Samuel Roth

LES CAVERNES À OSSEMENTS DE BEDELLÓ ET DE PETROSZ.

(Extrait du second article.)

Parmi les nombreuses cavernes de la Transylvanie il y en a où l'on trouve des restes d'êtres primitifs. — Il y a d'abord la grotte de Bedelló où l'on a trouvé des restes de Ursus

Von den Moränen-Seen hat der Fischsee einen Flächeninhalt von 10 Hectar und eine Tiefe von 49·5 m., der Csorbaer-See 20·30 hec. 20·7 m. Tiefe, der Meerauge-See 6·88 hec. und 16·4 m. Tiefe.

spelaeus Blumb, et de Felis spelaea dans une grotte de stal — Au sud du Bucses du côté de la Roumanie il y a celle de la Petre, où la Jalomnicza prend sa source et dont on a fait un ermitage (Skit la Jalomnicza). Ensuite au nord la caverne de Polyana et à l'ouest à la frontière du comitat de Bihar ce sont Oncsásza, une des plus belles dans ce genre, où l'on a trouvé des restes de Ursus spelaeus, Goldf. de Canis spelaeus Goldf. et de Pardus Goldf.

Quant aux dites cavernes, elles sont connues grâce aux nombreuses recherches de M. M. Albert Bieliz et du Dr. Antoine Koch (Annales du KarpathenVerein 1884. et celles du Musée de Transylvanie 1876.)

Chargé et assisté par l'Académie hongroise j'ai réussi à découvrir deux nouvelles.

I. La première, que j'ai eu la chance de découvrir en 1888 est située à l'ouest de Toroczkó sur la roche calcaire, nommée Mu Bedeleuluj. — C'est une grotte de stalactites dans toute l'acception du terme. L'entrée étroite d'abord va s'élargissant et conduit à une caverne longue de 110 mètres. J'y ai trouvé des restes de l'homme primitif. Mais c'est le cours des eaux venant de caveaux situés plus haut qui y a apporté ces ossements, à en juger par le pêle-mêle dans lequel ils ont été trouvés, et du frottement qu'ils semblent avoir subi. On y a trouvé des côtes, des extrémités, des colonnes vertébrales, des dents, surtout des dents ocellées, peu de crânes d'animales, mais qui pût rappeler l'homme primitif.

II. Loin des montagnes métallifères au sud des Karpathes dans le village de Petrosz (Comitat de Hunyad, commune dépendant de Petroszény) dans la vallée de Strigy j'en ai découvert une nouvelle dans le rocher ayant nom de Piatra Pojeni.

Celle-ci est longue de 91 m. et va descendant en forme de escalier. J'y ai trouvé également des ossements de l'ours primitif, tout en rapport avec lesquels je maintiens l'opinion ci-dessus énoncée. Les os de l'ours de tout âge y ont été trouvés, mais le crâne y était absent aussi et le tout gisait pêle mêle dans la boue.

Tout près de là est situé un petit groupe de maisonnettes appelées Ponories qui passe aussi pour une caverne à ossements. Je ne puis cependant que ce serait trop précipiter les choses que de l'en conclure, car jusqu'ici il n'existe pas de preuve assez solide qui nous y autoriser.

Gabr. Tégl

KECSKEMÉT UND SEINE UMGEBUNG.

(Auszug aus dem dritten Artikel.)

Kecskemét als politische Gemeinde liegt unter 46° 51' n. B. und 37° 21' 31" ö. L. (F.), 3 Meilen von der Theiss und von der Donau entfernt, ungefähr in der Mitte der Linie Budapest-Szeged. Das Gebiet der Stadt ist nur im Osten durch natü

en (durch den Lauf der Theiss) gekennzeichnet, während es im Norden von den Puszten von Nagy Kőrös, im Süden von Félegyháza, im Westen von den Puszten von Izsák nur durch künstliche Grenzen abgegrenzt ist. Das Gebiet der Stadt ist eines der grössten in Ungarn, denn es umfasst 159.269 Joch und 1259 □^o, wovon 358 Joch und 537 □^o auf Intravillanründe fallen, das übrige aber unangebaut ist. Von diesem ungeheuren Gebiet waren im Jahre 1890 49.812 Joch unbenutzbarer Sandboden, während heutzutage die Reclamation schon so weit vorgeschritten ist, dass nur 18.882 Joch unfruchtbar als unfruchtbar bezeichnet werden müssen.

Die Stadt Kecskemét liegt 117 m. o. d. M., auf der Wasserscheide der Donau und Theiss, somit am höchsten Punkte dieses Gebietes der ungarischen Tiefebene (Alföld). Die Wasserscheide zieht sich nördlich der Stadt westlich von derselben zwischen Mizse und Matkó, gegen Matkó, Jakabszállás und Monostor. Kecskemét liegt daher bedeutend höher als die umliegenden Ortschaften, von welchen Nagy-Újfehértó um 4, Alpár um 14, Izsák um 13 und Kunfélegyháza um 12 m. tiefer liegt, so dass Kecskemét schon zufolge seiner relativ hohen Lage gegen die Ueberschwemmungen der Donau und Theiss geschützt ist.

Prof. Josef Szabó hat nachgewiesen, dass die Umgebung von Kecskemét und das ganze Alföld im Stadium des säculären Sinkens begriffen sind, was sich jedoch zumeist auf das Bett und das Ueberschwemmungsgebiet der Theiss beschränkt, in Kecskemét selbst jedoch kaum zu bemerken ist. Der Boden der Stadt besteht aus tertiärem Hartärem Konglomerat. Jener eigenthümliche Umstand, wonach die Ueberschwemmungen von K. das Steigen der Theiss verspüren, jenes der Umgebung hingegen nicht: lässt darauf folgern, dass die Stadt von der Theiss durch lehmigen Boden, von der Theiss hingegen durch Sand abgegrenzt ist, welcher letzterer das Wasser leicht durchlässt. Vorherrschend sind jedoch hier die Alluvionen, namentlich der Sand, welchen die Alluvionen in verschiedener Mächtigkeit decken und der durch die Grasvegetation gebunden ist, an einzelnen Stellen als Flugsand zu Tage tritt.

Der Sand besteht aus zumeist abgerundeten Quarzkörnchen, die meist klar, seltener gelb, rothbraun, grün oder schwarz gefärbt sind; die Körnergrösse ist 0.1—0.2 mm. ausnahmsweise 2—3 mm.

Das Resultat von 12 verschiedenen Analysen ergab 90.52% in Wasser unlösliche Bestandtheile; die Extreme sind 97.17 und 83.77%. Diese unlöslichen Bestandtheile sind Quarz, in geringer Menge (1—2%) mit Orthoklas, Muskovit- und Biotitblättchen gemischt. Im dunkler gefärbten Sand kommt auch ein wenig Magnetit vor. Die in der Salzsäure löslichen Sandkörner bestehen zumeist aus kohlensaurem Kalk (2—10%).

Über den Sand bedeckende Humusschicht kann an vielen Orten als Sand bezeichnet werden, da ihre Bestandtheile 75.77% Sand, 10.47% Kalkstein und 15.76% humöser Lehm sind.

Die Mächtigkeit der Sandschicht ist sehr bedeutend, nur selten

findet man schon in 4 m. Tiefe den aus lehmigem kalkigem bestehenden Untergrund.

Das innere Stadtgebiet bedecken in einer Mächtigkeit 2—3 m. Kulturschichten, weshalb das Wasser der nur sehr seltenen Brunnen nicht trinkbar und durch seine gelbe Farbe vom gewöhnlichen Trinkwasser leicht zu unterscheiden ist.

Der südöstliche Theil des Gebietes ist zumeist sandig und eine fast unabsehbare Sandwüste, bedeckt von einer Unzahl Sandhügeln, über welchen bei Winstille die Fata morgana ihr schändes Spiel treibt.

Ausser dem Sand ist der natronhaltige Boden sehr verderblich, der zum Theil ganz un verwendbar ist (»vakszik«) und bei Unwetter auch den Verkehr gänzlich unmöglich macht. Auf dem Grunde wächst das Natronit in grosser Menge aus, aus dem man durch Kochen Natriumcarbonat gewonnen wird. Das rohe Natronit wird zum Reiben benützt. Natronhaltiger Boden findet sich namentlich an den Puszten Monostor, Gátér, Városföld, Köncsög, Sz.-Király Ágasegyháza, sowie in Kerekegyháza. Uebrigens bildet sich an Natronit von Czegléd bis Palics gleichförmig. In den Natronbrunnen kommt auch Glaubersalz in bedeutender Menge vor.

Der fruchtbare Humusboden ist verhältnissmässig selten. In Monostor und Bugacz ist der Torfboden häufig, der in getrocknetem Zustande als Brennmaterial dient. Bei Úrrét, Borbás, Sz.-Király Ágasegyháza findet sich Sandstein in grösserer Menge; auch dort wird westlich von der Stadt in bedeutender Menge gewonnen. Alpár tritt auch der Löss auf.

Matthias Bél, ein alter ungarischer Geograph (1737) erzählt, dass der durch die Stadt fliessende Pecsó-Bach im Jahre 1582 den Bürgern mit Steinen und Säcken verstopft worden wäre, die Türken nicht etwa Lust bekämen, sich dort niederzulassen. Seither wurde das Bett des Baches so sehr verbaut, dass seine Seiten in der Stadt jetzt ganz verschwunden sind. Heute sind die Gewässer der Stadt nur der Gátér und Csalányos, die sich östlich von Egerháza in den Sümpfen verlieren. Von den zahlreichen stehenden Gewässern, deren grösster Theil eher Sumpf als Teich zu nennen ist, das bedeutendste der 100 Joch grosse Szíktó (Natronsee) vor seiner Ablassung (1836) fischbar war, heute aber nur als Schwemme dient. In den letzten Jahren traten temporäre Sümpfe in grosser Menge auf und verursachten auf den Feldern bedeutenden Schaden. Ständige und intermittirende neutrale kalte Quellen sind häufig; eine Mineralquelle in der Marienvorstadt enthält in 1000 Theilen 0.221 gr. Natriumcarbonat und 0.399 gr. Mineralbestandtheile.

Kecskemét ist eine viehzüchtende Stadt, deren Hornvieh sehr schön ist; weniger schön, aber ausdauernde Renner sind die Pferde, auf deren Entwicklung das Gestüt von Nagy-Körös von bedeutendem Einfluss ist. Von sehr grosser Bedeutung ist die Borstenviehzucht, die an Ausdehnung nur von Kóbánya (Steinbruch) überflügelt.

ete Schweine werden in grosser Menge nach Wien und in's Ausland exportirt. Sehr verbreitet ist auch die Zucht des Geflügels, ebenso erfreut sich die Bienenzucht eifriger Förderung, während die Bienenzucht ganz aufgehört hat.

Hasen, Wölfe, Füchse, Iltise, Wiesel, Mäuse, Ratten, Stachelhäuter, Maulwürfe und Fledermäuse kommen im Gebiet der Stadt in grosser Menge vor; von den Vögeln: Adler, Habicht, Krähe, Lerche, Wiedehopf, Ente, Bachstelze etc; von Waldvögeln: Kuckuk, Meise, schwarze und gelbe Amsel, Goldhähnchen, Amselgall etc. Von Wasservögeln: Wasserhuhn, Blasshuhn, Wildente, Reiher, Kranich haben, da sie stark gejagt werden, in neuerer Zeit sehr abgenommen.

Die Pflanzenwelt Kecskemét's stimmt mit der des Alföld's überein. In grossen Mengen werden Getreidearten und Kukukschneepflanz. Von den Bäumen sind die Akazie, Eiche, Birke, Weide und Weide am häufigsten. In den Waldungen der Stadt fehlen die Buchen gänzlich. Sehr schön sind die Weidenhaine am Ufer der Tisza. Alle Gattungen Obstbäume gedeihen hier am besten, ebenso auch hier guter Wein.

Die Temperatur der Stadt beträgt im Jahresmittel 10·5° C., im Winter 4·2°, von September bis März hingegen nur 2·5° C. Die Konstanten der Temperatur sind sehr gross und schwanken zwischen 20° und 28°. Die Nord- und Ostwinde richten oft grossen Schaden an. Die Zahl der Regentage beträgt 90—95 und die Menge des jährlichen Niederschlages 480 mm., im Jahre 1876 an 131 Tagen 610 mm. Im Winter sind die »Bleiregen« sehr häufig. An Sommertagen, wenn der Sand stark erwärmt ist, erwärmt sich auch die darauf lagernde Luft, die nun in Bewegung geräth und nach allen Richtungen zerstreut; dies ist der »Jászesó.« In der Hinsicht als ob die Trockenheit Alles vernichten würde, entbehrt die Stadt Grundlage, im Gegentheil macht die Stadt einen so grossen Reichtum an Obst, wie wenige andere Städte des Landes. Thatsache ist, dass in der Stadt, die nach ihrer Lage 580 mm. Niederschlag erhalten sollte, derselbe jährlich nur 480 mm. beträgt.

Die Einwohnerzahl Kecskemét's beträgt nach der Volkszählung von 1880: 46,505 Seelen, darunter 30.100 röm. kath., 12.300 evang., 600 Evang. Augsburg. Konfession, 1760 Israeliten und 100 Juden; der Nationalität nach sind alle Magyaren und es ist charakteristisch, dass es nicht eine fremde Familie gibt, die sich innerhalb 5 Jahren nicht ganz magyarisieren würde. Heute ist nach der Zahl seiner Bewohner die siebente Stadt Ungarns, während 1848 die fünfte war.

Die Sprache der Bewohner bildet einen besondern Dialekt. Namentlich durch den Umlaut der Vocale (namentlich statt dem ungarischen é — ö oder ô, z. B. statt meggy [Weichsel] möggy, [thue] tödd), andernteils durch die Vertauschung einzelner Konsonanten (statt l und r in vielen Fällen n, z. B. statt talál [findet] statt már [schon] mán), endlich durch die Auslassung einzelner

Laute oder Silben (statt alma [Apfel] ama, statt megyek [ich mék etc.) charakterisirt ist. Uebrigens ist der Kecskeméter I einer der schönsten im Lande.

Die Bewohner der Stadt können als Vertreter des reinen rischen Typus betrachtet werden: ihre Gesichtszüge sind regel und eher verständnisvoll, als schön. Ihre Muskelkraft und Au in der Arbeit ist bewundernswürdig. Die Weiber sind von m Statur und zeichnen sich nicht so sehr durch ideale Schönheit durch auffallend schönen Körperbau auf; übrigens erreichen s Fülle ihrer Entwicklung und Schönheit erst in den ersten ihres Ehestandes. Die Gesichtsfarbe der Männer ist bräunlich der Frauen »rosig«; die Farbe des Haares wechselt vom Hochb bis zum Kohlschwarzen, vorwiegend ist jedoch das Kastanien und schwarze Haar. Die Männer treten zwischen 24—30, die Mä zwischen 16—18 Jahren in den Stand der Ehe; die untere G dieses Alters wird nie überschritten.

Die Kost der Bewohner ist ziemlich gleichmässig. Das Frühstück der ärmeren Familien besteht aus Speck und Brod, im Sommer aus grünem Paprika. Der Paprika ist überhaupt eines der vermeidlichen Gewürze der Kecskeméter Speisen, das auch vom hygienischen Standpunkte betrachtet (namentlich bei so fetten Speisen wie sie in K. gebräuchlich sind) vortheilhaft genannt werden muss. Das Nachtmahl besteht gewöhnlich aus denselben Speisen, oft auch aus einer Tarhonya- oder Mehlspeissuppe (Lebbencs). Die Tarhonya in Fett geröstet eine sehr beliebte Speise. Zu Mittag folgt eine Suppe gewöhnlich Gemüse mit oder ohne Fleisch. An Sonntagen und Feiertagen kommt auch Braten oder eine gebackene Mehlspeise auf den Tisch. Bei den wohlhabenderen Familien besteht das Essen gewöhnlich aus 3 Gängen (Suppe, Rindfleisch mit Sauce, Gemüse) an Sonntagen sogar aus 5. An diesen Tagen ist das Gemüse das beliebteste, gefüllte Kraut. An hohen Feiertagen fehlen die Beugel nirgendwo. Die Fleischspeisen sind die Schweinsbraten am häufigsten (im Sommer geseleht, im Winter nicht). Das Brod wird nur bei den ärmeren Klassen aus reinem Roggenmehl, bei den wohlhabenderen aus Roggen- und Weizenmehl gebacken.

Die sanitären Verhältnisse der Stadt sind ziemlich günstig, nur das Wechselfieber (als Folge der schweren Arbeit und der Ueberladung des Magens) kommt unter dem ärmeren Volk häufig vor; die Sache verschlimmert der Aberglaube des Volkes, weshalb es nur in den seltensten Fällen die Hülfe des Arztes in Anspruch nehmen will. Verkühlungen kommen bei dem excessiven Frost der Stadt sehr oft vor.

Die Wohnungen der Bewohner sind einfach und rein. Die Hauptfront der Wohnhäuser sieht in den Hof, auf die Gasse hin nur wir nicht mehr als 2—3, oft auch nur ein Fenster. In den Städten haben viele Häuser gar kein Fenster auf die Gasse. In der gemeinen ist die Hoffront der Häuser hübscher als die Gasse, denn dort findet sich meistens eine hübsche Vorhalle mit Säulen

wohnt im Hauptgebäude, das Hausgesinde in den Nebengebäude sich im Hofe befinden.

Die ehemalige Nationaltracht wird durch die neuere immer mehr und mehr in den Hintergrund gedrängt, doch sind sie alle durch grosse Reinlichkeit aus. Die Tracht der Frauen hat noch mehr von der ehemaligen bewahrt, während die Männer schon ganz modernisirt ist. Nur bei den kath. Frauen sieht man noch die Originaltracht: vorne niedergekämmtes, herabhängendes Haar, kurzes Mieder, das unter den Achseln mit einem weissen Rand endet; darüber ein mit Spitzen versehenes, vorne mit einem Seidenleibchen, unten ein faltenreicher Rock und darüber ein durchsichtiges schwarzes oder weisses Tülltuch. Die Fussbekleidung bilden Halbschuhe oder farbige Pantoffel, im Sommer im Winter bunte Strümpfe; in den Händen halten sie ein mit Spitzen geschmücktes weisses Sacktuch. Die Tracht der verheirateten Frauen unterscheidet sich durch die schwarze Haube, die vorne mit faltigen Spitzen geschmückt, hinten mit einem breiten Band mit einer Masche gebunden ist. Das Spitzentuch wird hier durch ein weisses ersetzt, das hinten gebunden wird. Im Allgemeinen ist in Ungarn die kurze, wie jenseits der Donau, sondern die lange Tracht verbreitet.

Die Beschäftigung der Bevölkerung K.'s ist Ackerbau, Weinbau, Obstzucht und Gärtnerei.

Der Charakter des Volkes ist durch strenge Rechtschaffenheit, Fleiss und Ausdauer gekennzeichnet; es ist fröhlich und liebenswürdig, wie es dies in den Jahren 1848-49 bewiesen hat und für neue Ideen empfänglich. Dabei ist es aber vom Aberglauben frei und sucht verschiedenes Uebel durch althergebrachte Heilmittel zu heilen oder zu beseitigen; in manchen Gegenden ist auch der Glaube an Geister noch vorhanden. Das Familienleben ist ein einfaches und reines. Die Hochzeiten werden mit grossen Festlichkeiten gefeiert und es fehlt dabei nie an Tanz (Der Csárdás wird in 3 Tempo, als Lassú, Toborzó und Friss getanzt, so schön wie vielleicht in keinem andern Theile des Landes). Beim Tanz fehlt der Gesang nie. Bei der Weinlese und dem Kukurutzschälen sind auch Gesellschaftsspiele gespielt. Wie sehr das Volk die Musik liebt, ist daraus ersichtlich, dass es in K. nicht weniger als 36 Orchester-Musikkapellen gibt.

Der Bildungsgrad der Bewohner ist im Allgemeinen ein hoher, denn mehr als 70% der Bevölkerung kann lesen und schreiben. Für die Volksbildung sorgen in Kecskemét 41 Volksschulen, von denen 98% der schulpflichtigen Kinder besucht werden; ferner gibt es in der Stadt 1 Rechtsakademie, 2 Obergymnasien, 1 Oberrealschule, 1 Mädchen Bürgerschule eine landwirthschaftliche, und eine Gewerbeschule.

Aus dem Obigen ist ersichtlich, dass K. und seine Umgebung kein Kanaan, aber auch keine Wüste ist; sondern eine durch eine dichte Bevölkerung fruchtbar gemachte Gegend, die wohl immer

sehr viel Kultur erfordert, aber eben deshalb ihre Bewoh-
 fortwährender Arbeit ansprucht und ein glückliches und zufriedenes
 Volk schafft.

Emerich Hay

DE LA SIBÉRIE.

(Extrait du 4-ème article.)

Il y a eu trois siècles en 1886 que les Russes ont conquis la Sibérie et qu'ils ont bâti la ville de Tyumen; la conquête de la Sibérie en a été assurée en 1860 par la paix de Pékin, aux termes de laquelle tout le territoire de la rive gauche de l'Amour a été cédé à la Russie. Pendant cette longue période, les Russes se sont étendus sur les étendues suivantes: Des Monts-Ourals, jusqu'à l'embouchure de la Haute Toungouska se jette dans le Yenissei, l'élément russe forme une chaîne continue et comme tel occupe le territoire situé entre les villes de Verkotour et Troisk, Tobolsk et Petropavlovsk; il est le plus rare entre la rivière de la Tara et Omsk pour s'élargir entre Tomsk et Billisk. Dans le gouvernement de Yenisseï nous trouvons les Russes suivant le cours de la rivière de l'Angara qu'ils abandonnent à Nijne-Udinsk, et tournant vers l'est, ils forment un ruban étroit s'allongeant jusqu'à Irkoutsk. En descendant le Yenisseï jusqu'à son embouchure dans la mer, la population russe longe les deux côtés de la rivière. D'Irkoutsk et encore plus au sud de l'Angara nous retrouvons les Russes établis sur les rives de la Lena jusqu'à Yakoutsk, d'où les uns se dirigent vers Vilousk, les autres vers l'Amga et un troisième détachement occupe la rivière de l'Aldan. De Yakoutsk, en descendant la Lena, nous rencontrons des Russes que par ci par là. Nous les rencontrons de nouveau sur la rive orientale du lac de Baikal, au sud de Bargousinsk, ensuite en remontant la rivière de la Selenga, jusqu'à Kiachtà, puis, entre les rivières de l'Irgoda, de la Silka et de l'Amour la population russe diminue sensiblement à partir d'Ust-Sour et en aval de l'Amour et en amont de l'Oussouri. Au confluent de l'Amour et de l'Irtyche l'élément russe augmente encore une fois.

Les Russes sont entourés partout par les indigènes, mais sur le long de la frontière nous trouvons continuellement les Russes. Sur l'autre côté de la chaîne des Monts-Ourals sont les Vogouls, les Yalontorovsk presque jusqu'à Yeniseï les Tatares; au sud de ceux-ci les Ostiaks; du côté de Touroukansk et sur les rives des côtés du golfe de l'Ob les Samoiédes; entre le cap de Tcheli et Touroukansk, Bargousinsk, Vladivostok, Mariïnsk et le Grand lac nous trouvons les Toungo-usses; au-dessus et à côté de ceux-ci sont les Yakoutes et les Youkagires, puis les Tshouks, les Namollo, (Esquimaux), les Korjaks et les Kamchadals dans les environs de Nicolaïeff les Gilyaks; sur les deux rives du lac de Baikal les Bouriates; au sud de Minouzin et Soyotes; entre Minouzin et Billisk les Tartares, et

aux-ci les Kalmouks. Le sud de la Sibérie orientale est occupé par les Kirgises.

Les relations mutuelles entre les conquérants et les indigènes par le mariage des différentes races ont beaucoup altéré le type russe; les yeux blonds des pères se sont, avec le temps, chez les enfants, changés en cheveux noirs. Les yeux noirs des jolies femmes Yakoutes Bouriates ont décidé plus d'un Russe à devenir Yskoute et Bouriate.

Le cosaque transbaïkalien d'aujourd'hui n'est ni plus ni moins Bouriate parlant le russe, quoique son aïeul ait été Russe jusqu'à la fin de la dernière révolution. Le goût des Russes blonds a aujourd'hui tellement changé en Sibérie, qu'ils considèrent aussi le brun foncé et non le blond comme l'idéal du beau. Le mélange avec les races étrangères a pour résultat, qu'en bien des endroits les Russes sont complètement tombés au niveau des indigènes, ce qui fait que la russification, dans ces pays, a pris un pied aussi ferme en Orient que bien des gens le croient.

Il s'est peu à peu formé de la Sibérie une race de cosaques de l'Europe, qui du reste ne se nomme pas Russe mais Sibérien et dont la langue n'est qu'un dialecte de la langue de la Russie d'Europe.

Les traits caractéristiques des Sibériens sont les efforts qu'ils font pour la liberté et l'égalité; leur esprit est pratique, ils n'ont pas le sentiment pour le mysticisme qui accompagne la religion orthodoxe; ils sont avares de mots dans leur conversation et les contes et proverbes populaires ne fleurissent pas chez eux. Ils sont très curieux; s'ils voient quelque chose de nouveau, ils regardent d'abord avec curiosité, ensuite ils font tout leur possible pour en deviner le secret.

Les éléments qui forment la société sont très différents; paysans, marchands, laveurs d'or et déportés, popes et employés du gouvernement (tchinovnik) en sont tous sans exception les éléments. Les femmes aiment les modes européennes, et plus d'un riche marchand, rien que pour faire sensation, fait venir son vin de Paris dans une voiture de Vienne. Le jeu de cartes est devenu un besoin national. Les paysans de la Sibérie sont plus riches que ceux qui habitent la Russie d'Europe; ils se vêtent conséquemment bien plus proprement que le mondjak russe.

L'enseignement populaire est sur un pied très faible. En 1887 on en comptait 344 écoles élémentaires avec 12000 écoliers; en outre 6 gymnases classiques (collèges), 4 écoles supérieures de jeunes filles et 20 gymnases inférieurs également pour les filles, 4 écoles normales réelles, 3 séminaires pour les prêtres et 4 pour les maîtres d'école. Le nombre complet des écoliers peut être évalué à 35.000. Dans la ville de Tomsk il y a une université installée pour 2 facultés, dont la première sera inaugurée avec la faculté de médecine que pour l'année scolaire de 1888/89.

La superficie de la Sibérie est de 12.497,874 kilom. avec une population de 4.870,000 habitants. Cet immense territoire, qui équi-

vaut à plus de 23 fois celui de l'Allemagne, s'étend jusqu'aux s de l'Asie centrale et comprend plusieurs sortes de climats. La température torride de l'Asie centrale fait face aux glaces du pôle le contraste des côtes arides de la mer du nord se trouve dans les riches prairies verdoyantes qui s'étendent au pied de l'Altaï les oasis de la vallée du Tshouil et du lac d'Issyk avec les espaces de l'Amour couverts de la flore la plus luxurieuse la plus abondante. La situation de la Sibérie centrale est telle propice, qu'elle peut concourir à merveille avec les gouvernements de Voronege, Kiyev, Kursk, Orel et Penza de la Russie centrale le climat est plus rigoureux que celui de la Russie (le pôle glacial se trouve sur le territoire des Yakoutes,) mais malgré cela ce climat n'est pas insalubre, car les transitions entre les saisons ont lieu graduellement.

Parmi les richesses naturelles de la Sibérie, nous devons citer ses grandes forêts, qui s'étendent jusqu'au 70° de latitude. Les données officielles de 1885 portent à 72.635,000 desyatinar la superficie des forêts de la Sibérie de l'Ouest; quant à l'étendue de celles de la Sibérie de l'Est nous ne possédons même pas de données statistiques.

Les communications ont lieu en été par la voie des grandes rivières; dans tout le pays il n'y a qu'une grande route, la même conduit à Moscou et à Pékin. Ce n'est que dans quelque temps l'on commencera à construire des chemins de fer, car celui qui est en train de faire de Samara passera par Ufan, Zlatoust et Yekaterinburg pour n'aboutir que jusqu'à Tyumen.

La superficie des terres pouvant être cultivées est immense elle pourrait aisément produire de quoi entretenir 50.000,000 d'habitants. De grands troupeaux de bêtes à cornes, de chevaux et de moutons paissent dans les grandes steppes. La question économique se résout à la mode des voleurs. L'industrie n'est pas développée et ne suffit pas aux besoins de la maison. C'est de l'Europe que l'on apporte les Transbaykalie les cuillers en bois. Le commerce du thé diminue d'année en année ainsi que les bénéfices annuels du lavage de l'or.

La déportation n'a pas donné de bons résultats; non seulement elle n'a pas amélioré les déportés, mais elle a occasionné de graves dommages aux indigènes du pays, car les brigands et voleurs déportés, sont restés brigands et voleurs en Sibérie au lieu d'être réformés.

Concernant l'avenir de la Sibérie, nous nous associons aux opinions de Petri, qui sont les suivantes:

La Sibérie a besoin avant tout de meilleures routes de communication et surtout de la régularisation de ses grandes voies fluviales pour qu'elle puisse communiquer plus facilement avec le monde extérieur. Mais le succès ne sera pas complet, tant que ce pays tellement riche et tellement pauvre ne pourra s'affranchir de la misère qui l'écrase. Il ne peut être question de culture générale dans un pays où le moindre effort vital est immédiatement étouffé. Nous ne désirons pas faire d'hypothèse sur l'avenir de la Sibérie, mais

s persuadés, qu'avec un peu plus de liberté, prise même pro-
 nnellement, elle sera à même de se dépouiller de l'obscurité
 laquelle elle est enveloppée, et saura prouver qu'elle a droit
 à un rôle important dans la grande famille des nations.

Lad. Csopcy.

HARAR ET SES ENVIRONS.

par M. Louis Kiss.

(Extrait du 5-ième article.)

C'est un fait vraiment curieux dans l'histoire des découvertes
 la plus grande ville de la presqu'île Somali, qui se trouve à une
 distance de 220 kilomètres environ d'une des plus grandes routes uni-
 verselles, du golfe d' Aden, n'ait été découverte par les Européens
 qu'en 1855. Le fait est dû à cette circonstance que les nomades de
 cette région, dont il faut traverser le territoire pour arriver à Harar ont
 toute la réputation de gens cruels, rapaces, remplis d'une
 haine féroce contre les étrangers. Et cette réputation était fondée, car
 les expéditions qui se proposaient d'explorer ces régions aboutissaient
 à de véritables catastrophes. Mais à côté des nombreux martyrs il y a aussi
 quelques voyageurs heureux dont les explorations sur le nord de la
 presqu'île ont été favorisées par la domination des Egyptiens qui
 y ont séjourné de 1878 à 1884. Les expéditions conduites avec les précau-
 tions nécessaires et avec une discipline rigoureuse ont pu aboutir,
 même après le départ des Egyptiens. Nous n'en citons pour preuve
 que les grands voyages de Paulitschke en 1885 et de James en 1886.
 L'auteur de la dissertation se propose de faire connaître au
 public hongrois la région de Harar, c'est-à-dire un territoire de
 1000 kilomètres carrés qui comprend la province de Harar
 proprement dite, le plateau du nord contigu habité par les no-
 mades, puis les communes riveraines de Zeila, Boulhar et Berbera
 et leurs environs.

Dans ce territoire la province de Harar proprement dite occupe
 1000 kilomètres environ; le reste qui s'étend du partage des eaux
 du golfe d' Aden est habité — à l'exception des communes
 riveraines susnommées — par les tribus nomades et indépendantes
 des Somali.

Après avoir décrit sommairement la presqu'île de Somali,
 l'auteur parle des communes riveraines Zeila, Boulhar et Berbera; il
 expose leur passé, leur condition actuelle, les étranges usages
 locaux qui y dominent. Puis il parle du désert qui longe la
 côte du Sahel; du plateau septentrional qui s'étend des chaînes Ha-
 gan-Libach jusqu' au Sahel, région aride dans laquelle les
 nomades alternent avec des montagnes et qui est habitée par les
 nomades, les Gadabursi et les Eissa; puis de la région des Alpes
 et des montagnes Gan Libach.

Après avoir décrit l'orographie et l'hydrographie de cette der-

nière région, l'auteur parle du climat, de la faune et de la flore du pays, ensuite des habitants, de leur origine, de leurs qualités physiques et intellectuelles, de leur manière de vivre, de leur religion, de leurs mœurs et de leurs traditions, ainsi que de leur histoire récente et ancienne, et notamment des monuments archéologiques qui dénotent un degré de culture très-élevé. Il fait aussi connaître les routes des caravanes qui, en passant par ce pays, viennent de Zeila et Berbera à Harar, et les anciennes mœurs qui se sont conservées jusqu'à nos jours, ainsi qu'à l'égard de l'organisation des caravanes.

Un chapitre particulier est consacré à la ville et à la province de Harar, à leur histoire ancienne et récente, à leur condition économique et politique actuelle, à l'aspect de la ville et à celui des villages de Gallas et des Abyssiniens dans les environs, aux conditions ethnographiques de la ville et de la province, à la situation actuelle de l'agriculture, de l'élevage du bétail, au commerce et à l'industrie, ainsi qu'à l'état intellectuel des habitants.

Après avoir étudié la question sous toutes les faces, il arrive à la conclusion que la découverte de Burton n'a point donné les brillants résultats que le commerce européen en avait attendus. Des fables qui avaient cours sur Harar, Burton espérait une ville bien plus grande et plus magnifique qu'elle ne l'était en réalité. Au lieu des villes de l'Amérique centrale et méridionale, découvertes et conquises par les Conquistadores espagnols, les villes de la péninsule de Somali sont insignifiantes. Sa découverte n'a pas procuré au commerce avec l'Afrique orientale l'essor qu'on espérait. Les produits de l'Europe n'y ont trouvé qu'un débouché sans importance. Le principal article d'exportation de la ville, le café, est produit en de petites quantités qui sont absolument insignifiantes à côté du commerce des marchés asiatiques et américains.

Il est vrai que sur le parcours de 400 kilomètres, du Cap de Zanzibar, Harar est, après Chartoum, la ville la plus considérable qui s'appelle pompeusement le Timbouctou de l'Est, mais ses environs sont loin d'être aussi peuplés et aussi fertiles que ceux de Timbouctou, et comme les produits de l'intérieur de la presqu'île ne peuvent parvenir à la côte par des routes bien plus courtes que celle qui traverse Harar, la dénomination pompeuse ci-dessus citée est méritée. On ne saurait accepter l'opinion des écrivains qui, à propos de la malheureuse expédition de Porro, ont beaucoup écrit sur Harar et pronostiquaient à cette ville un brillant avenir. Ce brillant avenir semble peu probable.

LA PREMIÈRE EXPÉDITION A LA TERRE-DE-FEU.

Sous ce titre le Dr. Ambrozovics fait connaître dans le bulletin de ce bulletin la conférence tenue à Buenos Ayres, séance de la Société géographique le 5 mars de l'année courante, par Jules Popper, sur son voyage à la Terre-de-Feu, en compagnie de l'ingénieur-mineur Carlson.

KLIMATISCHE VERÄNDERUNGEN.

(Auszug des siebenten Artikels.)

gegenwärtiger Artikel ist eigentlich eine mosaikartig zusammenge-
 setzte Datensammlung, und bietet die Fortsetzung einer älteren
 Sammlung ähnlicher Tendenz, welche in den Földrajzi Közlemények
 (1880. Pag. 301—307.) erschien. Aber so wie die vorige
 Sammlung beweisführende Daten für die Bekräftigung der Adhémars-
 schen Glacial-Hypothese zusammenstellt, laut welcher die
 Abkühlung und Senkung der Temperatur auf der nördlichen und süd-
 lichen Hemisphäre unserer Erde, zufolge der Excentricität der Erd-
 Bahn in einer langsamen Periode abwechselt; eben so bestrebt sich
 der gegenwärtige Sammler, die vorangegangene ergänzend, nachzu-
 weisen: dass sich jetzt die nördliche Erdhälfte in einem Stadium der
 Abkühlung, die südliche hingegen in dem der Erwärmung befindet.
 Nachdem aber die grösseren und kleineren, in den Augen des
 Sammlers in gleichem Masse wichtigen Daten aus verschiedenen
 Quellen der Geographie als Wissenschaft entlehnt wurden, und bei
 den Handschriften und selbstständige Fachwerke citirt sind, so war es
 notwendig dieselben manchmal zum Nachtheile des Zusammenhanges
 des Raumes nach in solcher Weise zu ordnen, dass durch die auf-
 tretenden Phänomene zuerst der langsam fortschreitende Abkühl-
 process der nördlichen Polar-Regionen und des mit ihr zusam-
 menhängenden gemässigten Erdstriches und dann der auf der südlichen
 eintretende Erwärmungs-process gerechtfertigt werde. Natür-
 licherweise offeriren sich aus der südlichen Halbkugel die Daten in
 grösserer Zahl, nicht nur, weil dort das Terrenum der Beobachtung
 reichhaltiger ist, sondern weil es dort auch weniger Beobachter gibt.
 Die so erdstrichweise zusammengestellten Daten sind theils ethno-
 graphischer Natur, beweisend, wie der Mensch langsam stufenweise
 von den Polarregionen, die allmählig rauhere Eigenschaften annehmen,
 nach Süden vordringt, und sich auf klimatisch bessere Erdgebiete zurückzieht;
 andererseits haben diese Daten phytophänologischen Charakter, indem sie
 die Pflanzenwelt aufzählen, in denen die Beobachtungen die Thatsache erweisen,
 dass die Pflanzenwelt aus den Polhöhen vor der wachsenden Kälte
 nach Süden zurückweicht, oder sich von den Bergen senkrecht herunter
 in die Thäler zurückzieht, und die Stelle der Pflanzenarten, die unter
 den gemässigten Klima-Verhältnissen gedeihen, allmählig die Glacial-
 Zone einnimmt.

Auf ähnliche Gründe zurückführbare Phänomene sind ausser dem
 Zurückweichen der Organismen auch das Vordringen der Gletscher
 und das Erscheinen der Eisberge in den Meeren von so niedrigen
 Breiten graden, wo sie bis heute ungewohnt waren. Ferner die Ver-
 änderung der Binnen- und Meteorwässer auf beiden Seiten der nörd-
 lichen Erdhälfte, mit diesem im Zusammenhang die Wiedererwachung
 der vulkanischen Thätigkeit auf unerwarteten Punkten. Der Winter
 beginnt sich in vielen Gegenden früher ein, und lässt von seiner Härte

später ab, wie vordem; die jährliche Durchschnittstemperatur u. s. f. Auf der südlichen Hemisphäre kommen alle diese Erscheinungen in entgegengesetzter Weise vor, die ethnographischen Verhältnisse abgerechnet.

Das Elaborat ist solcher Natur, dass es unmöglich ist, auszugsweise daraus zur Verfertigung, der auch Daten enthalten soll, dieses ist ein aus losen Steinen zusammengefügtes Ganze, aus welchem entweder jeder Bestandtheil einzeln hervorzuheben wäre, oder ohne den Werth des Ganzen zu verringern, dessen Eigenheiten Allgemeinen charakterisirt werden müssten.

Stefan Ha

L'EXPLICATION DES NOMS GÉOGRAPHIQUES.

„Geschichte der geographischen Namenskunde“ par le Dr. J. J. Egli, professeur à l'université de Zürich. Leipzig 1886.)

Depuis 1872, année de la publication des *Nomina geographica*, l'auteur de ce précieux ouvrage n'a guère abandonné le sujet auquel il s'était voué avec tant d'ardeur et de compétence. Au contraire, son zèle n'a fait que grandir.

Son ouvrage n'expliquait pas seulement les noms européens, mais embrassait les autres parties du monde aussi. Mais il ne pouvait guère épuiser le sujet, il se bornait aux explications nécessaires et possibles.

« Nous ne sommes pas tenus à expliquer tout à la fois, l'auteur, mais l'explication que nous donnons, doit être exacte, complète et nous pourrions compter sur des amis. »

Et avec ce système l'éminent savant a expliqué 1733 noms géographiques, sur lesquels 500 avec des erreurs. Le crédit de son ouvrage est dû à ce fait qu'il a su éviter les combinaisons soi-disant brillantes; il ne perd rien par cette circonstance que les noms non-européens proviennent de l'époque des découvertes, que — d'après le témoignage des journaux et rapports des *quistadors* — les îles, côtes, prés, rivières etc. reçurent le nom des explorateurs, par la volonté de ceux-ci ou de leurs amis, et rendit superflue toute recherche ethnologique.

Le travail consciencieux d'une vie humaine entière est forcément à certains principes qui finissent par se généraliser. Les savants procèdent d'une façon systématique pour approfondir leur science.

C'est ainsi que M. Ernest Förstemann, l'auteur de deux volumes sur les noms germaniques de personnes et de localités (*deutsches Namensbuch*) publia en 1863 son ouvrage: *Die deutschen Ortsnamen*. Ainsi fit aussi M. Egli, en écrivant son livre: *Geschichte der geographischen Namenskunde*.

C'est une des gloires de notre siècle qu'il fait surgir de nouvelles sciences dont les âges précédents ne se doutaient guère.

vu de nos yeux naître la chimie, l'économie politique, la statistique, la sociologie etc. Et, en lisant la Namenskunde de M. Egli nous avons le sentiment d'assister à la naissance d'une nouvelle science, qui figure déjà depuis dix ans dans les programmes de l'enseignement en Angleterre.

Seulement il ne faut pas y voir une nouvelle cause de la surcharge de travail dont on se préoccupe si vivement à l'heure actuelle. La nouveauté de la science facilite l'étude de la géographie, car l'élève retiendra mieux les noms qu' on lui explique aux points de vue linguistique et historique que les arides nomenclatures sans rime ni raison. Il importe surtout de se borner, dans l'école, aux résultats acquis, et de ne pas vouloir expliquer les noms dont la signification n' est pas scientifiquement établie.

Bien des lecteurs seront surpris d'apprendre que des essais de ce genre avaient été faits dès l'antiquité et que, alors déjà, les professeurs instruits étaient convaincus que chaque nom géographique signifiait quelque chose. Aujourd'hui on en est certain et nous ne devons pas rechercher le sens des noms devenus incompréhensibles, sans jamais nous en tenir au son du mot.

En expliquant les dénominations topographiques, M. Egli distingue deux grandes époques.

La première comprend les études faites depuis les premiers siècles jusqu' en 1600 et le développement de ces recherches pendant la seconde moitié allant de 1600 à 1840.

La seconde époque est celle des recherches systématiques, notamment la fondation de la science (entre 1841 et 1870) et son développement jusqu' en 1885.

Il faut admirer l'abondance des sources auxquelles l'auteur a eu recours et la persévérance qu' il a mise à les chercher. Il ne s' est pas adressé aux libraires seulement ; pour éclaircir certaines questions qu'il ne pouvait trouver ailleurs, il a entretenu une vaste correspondance suivie avec beaucoup de savants. Après les grands maîtres, il nous fait connaître toute la littérature de son sujet et nous voyons que le « Namenbuch » a pour base une littérature fort étendue et précieuse. Il mentionne enfin les ouvrages qu' il n'a pu se procurer.

M. Egli passe en revue tous les pays où l'on avait fait des recherches sur son sujet et il nous présente les principaux ouvrages de ces auteurs. Tous les pays civilisés de l'Europe ont pris part à l'œuvre et tous les idiomes ont été mis à contribution. On est surpris jusqu' à étudier les noms des rues de quelques villes.

Parmi les écrivains de l'Autriche il mentionne les Slavistes, M. M. Umlauf, Prinzing, Beugmann, Zangerl, Jügers, Hammerstall (celui-ci ne lui semble pas être une bien grande autorité dans ce domaine), Ficker, Göhlert, Petters, Much, Kämmerl, Kronen etc.

La Hongrie est représentée par M. M. Alexandre Réső-Ensel, Hunfalvy, Trausch, Schuller. Marienburg, Schwicker, E. Wolff etc.

L'auteur nous inspire de la confiance déjà par le fait qu' il ne mentionne pas le peu de valeur des Celtes qui mettent partout

des Celtes, provoquant par là bien des troubles. Il réduit à sa valeur l'auteur du dictionnaire celtique, M. Obermüller qui est toujours dans les nuages et qui s'efforçait d'expliquer par la celtique des noms foncièrement hongrois, comme Almás etc.

Pour expliquer les noms géographiques il faut recourir à la linguistique, tantôt aux sciences naturelles. M. Egli a souvent au fait historique, mais il répète à plusieurs reprises qu'il faut chercher les premiers documents pour établir les noms géographiques de grande vérité qui peut nous faire éviter bien des erreurs.

Les noms topographiques de la Hongrie ne sont point mentionnés dans les »Nomina geographica«. Le savant auteur n'arriva jusqu'aux côtes de l'Adriatique (Quarnero, Curzola, Spalato) qu'en s'étendant pas sur les noms hongrois, notamment les désignations qui étaient de nature descriptive avant de devenir des noms géographiques.

Nous trouvons dans nos documents des noms, tels que Ad Mihálháza, devenu plus tard Mihálháza qui correspond au M. Hausen des Allemands. Mais le nom primitif nous dit aussi que c'était le fils d'Adrián. Ainsi nous avons Benokenézfalva, Brathakénézfalva, (village de Benokenéz et de Brathakenéz) Olasz Mihály (demeure de Michel Olasz) Tóthpálteleke, (terre de Paul Tóth) Drévajdafalva (village du voivode André), Szent Ilona asszony (image de la dame Sainte-Hélène). Je ne sais si des noms pareils se trouvent aussi dans d'autres pays. Les deux ouvrages de M. Egli sont muets là-dessus.

En citant les ouvrages des auteurs qui se sont occupés des noms topographiques, M. Egli reproduit aussi l'opinion de ces auteurs sur l'importance de ces recherches.

Ainsi le grand Leibnitz s'exprime comme suit: »C'est un axiome pour moi que chaque nom propre était jadis un nom appellatif, car c'est sa seule raison d'être. Toutes les fois que l'on parle d'un fleuve, d'une montagne, d'une forêt, d'un peuple, d'un pays, est incompréhensible, il est évident que nous sommes loin de la langue primitive des autochtones«. Ailleurs le grand philosophe déclare qu'il »n'existe pas de nom géographique qui ne désigne quelque chose.«

Jacques Grimm dit ceci: »L'explication des noms propres met en lumière la langue, les moeurs et l'histoire de nos ancêtres.«

M. Palacky: »Bien des noms géographiques constituent des monuments les plus anciens de notre histoire, car ils remontent à un âge qui ne nous a pas laissés le moindre document écrit.«

M. François Stetter: Les noms des localités, fleuves et montagnes constituent une source, inexploitée et inépuisable pour l'histoire naturelle et l'étude des langues. Les noms géographiques conservent les mots archaïques et les particularités des anciennes langues, bien plus longtemps que les autres parties du dictionnaire. Les noms géographiques ne sont pas les produits du pur hasard, mais surgissent, comme toute autre chose du monde, d'après des lois naturelles déterminées et constantes.«

Försteman n : »On verra que ces noms, que la science avait
 s comme des déchets sans valeur, seront mis en valeur comme
 matières les plus précieuses pour la reconstruction de notre his-
 primitive«.

Louis Sten l : »Je vois de plus en plus que les noms géographiques
 ne grande importance. Je crois entendre les dernières paroles
 nples disparus depuis longtemps, destinées à révéler bien des
 s de l'histoire antique à celui qui apprendra ces langues. Les
 s dont les noms et les langues ont disparu font entendre leurs
 l'outre-tombe dans les noms géographiques«.

Paul Cassel : »Les recherches sur les noms géographiques
 a charme particulier, car elles nous font connaître l'état des
 des époques qui n'ont laissé nul vestige«.

A. Lütolf : »L'ardeur avec laquelle on cherche à expliquer les
 géographiques doit nous prouver qu'il y a là une source abon-
 pour l'histoire et l'archéologie. Les étincelles qui jaillissent des
 topographiques, jetteront de la lumière sur les âges les plus
 s de notre histoire«.

I. C. C. Buschmann : »Ces précieux monuments de l'époque
 s reculée racontent souvent à voix haute les événements sur
 ls il n'y a rien d'écrit«.

Henri Gotthard : »Chaque nom qui nous semble aujourd'hui
 n creux cache une histoire pour celui qui le comprend«.

C. Curtius : »L'étude des noms géographiques est importante,
 eulement pour l'histoire de la langue, mais aussi pour l'histoire
 de du peuple et de la civilisation«.

M. A. Fr. Patt, le fondateur de l'étymologie des langues
 germaniques apprécie comme suit la science des noms topogra-
 es : »Elle doit prouver que les noms propres qu'on croyait morts
 ne vie, que ce groupe de mots est pénétré d'un esprit qui ne
 ue sommeiller, que les noms propres de chaque langue ont une
 cation, qu'ils ne sont point les enfants du hasard capricieux,
 gissent d'après certains principes«.

F. Krones : Les noms topographiques sont souvent nos uniques
 e dans les ténèbres de l'antiquité et l'explication d'un nom
 aphique peut nous conduire d'un seul coup vers l'issue que
 e la plus approfondie des traditions écrites ou verbales ne nous
 permis de découvrir.

Enfin M. I. J. Egli écrit : La création des noms géographi-
 inira par s'émanciper de l'arbitraire du hasard. Elle se rat-
 au but le plus élevé de l'humanité. Elle deviendra la mani-
 on de la civilisation des nations qui se tendront la main en

Ces citations suffisent pour démontrer, que, depuis Leibnitz
 à Egli, bien des hommes compétents ont reconnu l'importance
 udes en question ; il ne s'est trouvé personne pour la désigner
 e un jeu qui n'aboutit pas à des résultats sérieux.

Nos lecteurs seront donc en bonne société en s'adonnant à l'étude qui peut leur procurer bien des plaisirs intellectuels. Nous recommandons surtout l'ouvrage de M. Egli qui est le meilleur guide dans la nouvelle science et qui mérite d'être apprécié, grand public aussi, comme le résultat de recherches consciencieuses et prolongées.

Frédéric L.

ACTES DE LA SOCIÉTÉ.

Séance du Comité le 6 octobre 1887, dans la grande salle de l'école supérieure de jeunes filles.

Président : M. le Dr. Jean Hunfalvy ; étaient présents : Antoine Berecz, secrétaire général, le Dr. Aladár Ballagi, Henri Aladár György, Pierre Heim, Paul Király, Louis Lőczy et Aurél Török, membres du Comité ; greffier : M. Gustave Thérèse, secrétaire.

1. Le procès-verbal de la séance précédente ayant été approuvé.

2. Le secrétaire général annonce la mort de M. Antonio Augusto Aguiar, président de la Société de géographie de Lisbonne. L'assemblée en prend connaissance avec un profond regret.

3. Concernant les séances de conférence, le secrétaire général informe le Comité que M. Berthold Weisz, sur l'invitation d'Aladár György, se charge de faire une conférence en autorisant qu'il a invité M. le Dr. Samuel Roth, directeur suppléant de l'école réale de Lőcse à tenir une conférence. Le Comité prend connaissance de l'information.

4. En conséquence le Comité décide quelles conférences auront lieu aux dates suivantes :

Le 27 octobre : M. Jean Jankó fils traitera de la question de l'Uelle. M. le Dr. Samuel Roth : Les lacs de la Haute Hongrie.
Le 10 novembre. M. le Dr. Charles Pápai : De l'île de Madagascar.
M. le Dr. Aladár Ballagi : La vie des Hongrois en Malaisie.
Le 24 novembre M. Jean Xantus : La pêche de la baleine.
décembre M. le Dr. Alexander Márki : De l'histoire des monogènes des Comitats. M. Berthold Weisz : Les relations économiques de la Hongrie avec l'Asie et l'Australie.
presqu'île du Balkan.

Conjointement avec ceci, le secrétaire général annonce, que M. Géza Czirbusz lui a écrit au sujet de la publication de son ouvrage illustré ayant pour titre : le peuple de Szeged. Le Comité ne voit pas la possibilité de la publication de cet ouvrage illustré, car l'ouvrage n'atteint pas plus de 2 feuilles et si le sujet n'en e

ement ethnographique, il n'a aucune objection, à ce qu'il soit

5. Le président annonce, que M. le professeur Egli de Zürich, envoyé à la Société, pour qu'elle en prenne connaissance, son ouvrage ayant pour titre »Handelsgeographie« (Géographie commerciale.) commande en même temps l'acquisition de l'ouvrage du même auteur ayant pour titre: »Geschichte der geogr. Namenkunde« (Histoire de la nomenclature géographique.) Approuvé.

6. Le secrétaire général annonce que les recettes de la Société s'élevaient pour l'année courante 3812 fl. et les dépenses 2794 fl. L'Assemblée en prend connaissance.

Il annonce ensuite que sur la recommandation de M. Joseph Pápai, les personnes suivantes se sont présentées comme membres nouveaux: MM. Béni Boross, directeur du ch. de fer; François Csöke, directeur ministériel; la direction de la Compagnie de navigation à Vienne sur le Danube; Jules Ludvigh, directeur du ch. de fer de l'Etat hongrois; Ernest Walland, conseiller de section; et sur la recommandation de M. Gustave Thirring, secrétaire de la Société, M. André Pápai, étudiant en droit.

Le secrétaire général annonce en même temps, que M. le général Jelenesik a donné sa démission de membre du Comité, à l'occasion de son départ de la capitale. Le Comité apprend la démission avec regret, et charge le secrétaire général, d'exprimer au Général Jelenesik, les remerciements de la Société pour les services qu'il a rendus.

7. Finalement le secrétaire général annonce, que la bibliothèque de la Société est actuellement installée à l'Académie hongroise des Sciences, où elle est à la disposition des membres deux fois par semaine. Ensuite, il propose que les anciennes publications de la Société — à l'exception de 10—10 exemplaires — soient offertes, au but d'être distribuées parmi les maîtres d'école, au ministère de l'Instruction publique. Le Comité s'approprie la proposition et charge le secrétaire général de faire les démarches nécessaires. La séance est levée.

Séance de conférence le 27 octobre 1887, sous la présidence du Dr. Jean Hunfalvy.

1. M. Jean Jankó, membre ordinaire, fait une conférence sur la question de l'Ouelle.

2. M. le Dr. Samuel Roth, membre ordinaire, donne lecture de son ouvrage traitant les lacs de la Haute Tâtra.

Séance de Conférence le 10 novembre 1887, dans la salle de l'Académie des Séances, sous la présidence du Dr. Jean Hunfalvy.

1. M. le Dr. Charles Pápai, membre ordinaire, fait la lecture de son ouvrage sur l'île de Csepel.

2. M. le Dr. Aladár Ballagi, membre du Comité, fait la lecture de sa dissertation ayant pour titre: La vie des Hongrois en Mo-

Séance du Comité le 17 novembre 1887, dans la grande salle de l'école supérieure de jeunes filles.

Président: M. le Dr. Jean Hunfalvy; étaient présents: Antoine Berecz, secrétaire général; le Dr. Aladár Ballagi, M. Déchy, Henri Floch, Aladár György, le Dr. Rodolphe Havass, Király, Frédéric Pesty, le Dr. Joseph Szabó, Michel Zsilinsky, membres du Comité; greffier: M. Gustave Thirring, secrétaire de la Société.

1. Après la lecture et l'approbation du procès-verbal de la séance précédente, le secrétaire général annonce, que la Société, représentée au Congrès des sociétés de culture, elle devra participer aux dépenses du Congrès avec la somme de 5 florins.

Le Comité accepte avec plaisir la proposition de M. Rodolphe Havass, de couvrir cette dépense personnellement.

2. Le secrétaire général informe le Comité que M. Paul Hunfalvy a promis de tenir une conférence le 12 janvier prochain dans les contrées et les peuples de l'Oural.

Il annonce également que, selon la décision prise par le Comité dans sa dernière séance, les anciennes publications de la Société ont été offertes, — à l'exception de 10, c'est-à-dire de 15 exemplaires retenus, — au ministère de l'instruction publique, afin d'être distribués parmi les maîtres des écoles communales. Approuvé.

3. M. le Dr. Oskar Doering, président de l'Académie des Sciences de Cordova (République Argentine) et membre correspondant de notre Société, annonce que M. P. A. Conil, secrétaire de l'Académie et membre correspondant de la Société hongroise de Géographie, est mort à la fin du mois de Juillet dernier.

Le Comité a accueilli cette triste nouvelle, avec un vif sentiment de douleur.

4. Le «Canadian Institut» siégeant à Toronto et le «Verdergische Erkunde» de Stettin offrent de commencer l'échange réciproque de Bulletins; outre cela M. le Dr. Frédéric Erk, employé de l'Institut central de météorologie de Munich, prie également la Société d'envoyer ses publications, en échange desquelles l'Institut susdit enverra l'envoi des siennes. M. Grigorev de Kharkov demande, à titre de spécimen, l'envoi de quelques numéros du Bulletin.

La Société accepte avec plaisir les propositions en question, lesquelles témoignent que les publications de la Société se répandent de plus en plus à l'étranger, et charge le secrétaire général de commencer les échanges réciproques.

5. Conjointement avec ceci, le secrétaire général propose d'échanger les publications de la «Smithsonian Institution», lesquelles sont to-

ées jusqu' à présent de Leipzig, mais très en retard et très irrégulièrement par l'intermédiaire du ministère des affaires étrangères, lui est dorénavant envoyées directement aux frais de la Société. Approuvé.

6. Concernant les deux prochains numéros du Bulletin de la Société, le secrétaire général demande qu'il lui soit permis, vu le grand nombre de manuscrits en mains et l'état favorable de la caisse, que ce double bulletin contienne 12 feuilles. Accepté avec approbation.

Il annonce en même temps que M. Etienne Hanusz a envoyé à la Société sa dissertation ayant pour titre: Le Danube en Hongrie, et il désirerait faire la lecture à l'une des séances.

Le Comité en prend connaissance.

7. Le secrétaire, M. Gustave Thirring propose que la Société prépare une liste des auteurs et une table des matières contenues dans les 15 volumes de ses publications parues jusqu' à présent, ce qui faciliterait beaucoup l'usage des ouvrages.

Le Comité approuve la motion et charge le secrétaire de la rédaction de la table des matières.

Ayant aussi été question de l'impression du catalogue de la bibliothèque, le secrétaire annonce que la liste définitive des livres et des cartes est presque terminée et qu'il espère pouvoir la présenter à la prochaine assemblée générale. Il attire en même temps l'attention du Comité sur la nécessité de se procurer les ouvrages les plus importants, traitant de la géographie de la Hongrie, et que la bibliothèque ne possède pas encore. Le Comité ayant longuement considéré l'affaire, approuve l'idée émise et charge le secrétaire de faire une liste des ouvrages les plus essentiels qui font défaut et de la présenter à la prochaine séance du Comité.

Là-dessus la séance est levée.

Séance de conférence le 24 novembre 1887, dans la salle de l'Académie des Sciences, sous la présidence de M. le Dr. Jean Hunfalvy.

M. Jean Xantus, membre correspondant tient une conférence sur la pêche de la baleine. Un très grand nombre de membres invités étaient présents.

Séance de conférence le 15. Décembre 1887, sous la présidence de M. le Dr. Jean Hunfalvy.

1. M. le Dr. Alex. Márki: Sur les monographies des comitats hongrois.

2. M. le Dr. Ign. Somogyi: La ville de Szolnok et ses environs.

Table des matières

de l'abrégé français du Bulletin de la Société Hongroise de
Géographie. Tome XV. 1887.

A. Berecz : Rapport sur l'activité de la Soc. Hongr. de Géographie pendant l'année 1886	
L. Csöpey : De la Sibérie	
M. Dechy's dritte Kankasus-Expedition im Jahre 1886	
M. Déchy : Quatrième voyage dans le Caucase 1887	
B. Erödi : Comitato di Modrussa-Fiume	
E. Findura : La vallée de la Rima	
E. Hajagos : Kecskemét und seine Umgehung	
E. Hanusz : La lutte de l'existence des plantes dans les pusztas (steppes hongroises)	
— — Die Entstehung von Gemeinden im ungar. Alföld	
— — Klimatische Veränderungen	
J. Hunfalvy : Rapport sur les progrès de la géographie pendant les dernières années.	
L. Kiss : Harar et ses environs	
A. Márki : Die Darsteller Ungarns im Jahre 1886.	
— — Dézna und seine Umgehung	
F. Pesty : Données sur la géographie historique de la Hongrie	
— — L'explication des noms géographiques	
S. Roth : Die Seen der Hohen Tátra	
G. Téglás : Les défilés de la vallée de Gyógy	
— — Les cavernes à ossements de Bedellő et de Petrosz	
J Xantus : The U. S. of Colombia and the Isthmus of Panama	
— — Notes de voyage au Siam	
Actes de la Société	19, 24, 39,
Bibliographie	15, 41, 63
Petites communications	43

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

SZERKESZTI

BERECZ ANTÁL,

a magyar földrajzi társaság főtitkára.

KIADJA A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

AZ I—XV. KÖTET

(1873—1887)

INDEX- ÉS TÁRGYMUTATÓJA.

ÖSSZEÁLLITOTTA

D^R. THIRRING GUSZTÁV,

a társaság titkára.

BUDAPEST, 1888.

NYOMATOTT FANDA JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

(Váci-utca 20. sz.)

- A deltaképződés kérdéséhez (Hanusz István). VII. 142–144.
 A tavak keletkezéséről (Requinyi Géza). VI. 247–262.
 A jegesek földrajzi elterjedése (Requinyi Géza). VI. 273–288.
 Az égővek és a művelődés (Somogyi Ignác). XIII. 497–520.
 Kölesönös hőmérsékleti változások az éjszakai és déli féltekén (Hanusz István). VIII. 301–307.
 Éghajlati változások (Hanusz István). XV. 684–696.
 A növények földrajzi elterjedéséhez (Schilberszky Károly). XIII.
 A datolyapálma földrajzi elterjedéséről (Requinyi Géza). IX. 383–
 A kosmopoliták (Dezső Béla). IX. 254–256.
 Mennyi szén-sav áramlik ki földünk belsejéből? (Hanusz István). IX.
 A fővárosok keletkezéséről (Szántó Károly). VIII. 95–101.

Általános néprajz.

- A népek bölcsője (György Aladár). X. 447–453.
 A népek átalakulása (Czirbusz Géza). VII. 171–180.
 A természetes népek kihalásának okai (Requinyi Géza). XII. 187–
 Az emberfajta, nemzet és nemzetiség fogalmairól (Hunfalvy János).
 A czifrázkodás és ruházzkodás (Hunfalvy János). X. 97–114.
 A török faj (Vámbéry Ármin könyve). (Czirbusz Géza). XIV. 85–

Történelmi földrajz. Földrajz története.

- A földrajzi ismeretek az ó-kor első felében (Requinyi Géza). VII.
 A föld alakja ó-görög felfogás szerint (Garami Rikárd). I. 258–264.
 Arábia régi geographiájáról (Goldziher Ignác). IV. 63–75.
 Muhammedán utazókról (Goldziher Ignác). III. 91–102, 148–170.
 Magyarok a Szentföldön (Márki Sándor). IX. 119–154.
 Zalánkemeni Kakas István erdélyi nemes követségi utazása 1602-ben (Erődi Béla). VII. 161–171.
 Egy magyar hittérítő (Zakarjás János) úti élményei a múlt században (Színnyei József). IV. 332–341.
 Egy öreg magyar utazó, Halász Mihály (Hanusz I.). XIV. 390–399.
 Egy ismeretlen magyar utazó, Eder Xav. Ferencz (Márki Sándor). IX. 302–312.
 Két régi úti levél (Király Pál). VIII. 24–28.
 Egy régi német földrajzi szótár s a magyar helynevek (Szokolyi János). VIII. 59–64.
 Magyarország ismertetése 1788-ból (Hentaller Elma). V. 322–327.
 Magyarország földrajza 1778-ban a berlini reáliskolában (Hanusz István). VIII. 131–134.
 Egy régi térkép (Hanusz István). X. 321–323.
 Humboldt-émlékek Amerikában. V. 81–87.

Földrajzi oktatás.

- A földrajzi tudomány jelen állása (Hunfalvy J.). I. 26–49.
 A földrajzi tanulmányok jelen iránya (Hanusz I.). XII. 209–213.

zsi oktatás terve a külföldön és a mi középiskoláinkban (Brózik Károly). XIV. 95—111.
 z a középiskolában (Dezső Béla). XI. 272—281.
 zsi helyesírásról (Requinyi Géza). V. 249—253.
 i nevek helyesírásáról (Brózik Károly). V. 332—335.
 evek magyarázása (Pesty Frigyes). XV. 697—702.

Földrajzi kongresszusok s kiállítások.

graphia a bécsi világtárlaton (Déchy Mór). III. 102—111.
 Földrajzi Társaság az 1885. évi orsz. ált. kiállításon (Havass R.).
 IV. 419—428.
 nemzetközi statisztikai kongresszus IV. 224—233.
 nemzetközi statisztikai kongresszus kiállítása IV. 251—255.
 zsi tudományok nemzetközi kongresszusa Párisban az 1875. év tava-
 án. II. 379—382.
 a földrajzi tudományok párizsi kongresszusának tárgyalásairól (Hun-
 lvy János). III. 252.
 zsi tudományoknak Párisban 1875-ben tartandó nemzetközi kongresz-
 usára kitűzött kérdések II. 436—446.
 a párisi nemzetközi földrajzi kiállításról (Déchy Mór). III. 266—288.
 jelentés a Velenczében volt III. nemzetközi földrajzi kongresszusról
 (unfalvy János). IX. 265—267.
 nemzetközi földrajzi kongresszus tételei. IX. 164—171.
 a velencei nemzetközi földrajzi kiállításról. (Erődi Béla). IX.
 8—283, 313—337.
 nemzetközi földrajzi kongresszus óhajai. IX. 338—340.
 a brüsszeli kongresszusról (Id. gr. Zichy Edmund). IV. 281—284.
 király megnyitó beszéde a Brüsszelben tartott kongresszuson. IV.
 4—286.
 tközi Afrika-bizottság kongresszusa. V. 271—277.
 az 1879-iki évben Brüsszelben tartott nemzetközi kereskedelem-
 drajzi kongresszusról. (Déchy Mór). VII. 336—341.
 az óceánközi csatorna ügyében Párisban tartott kongresszusról.
 (zarvady Frigyes) VII. 201—204.
 földrajzi társaságoknak 1882. ápr. 13—14. Halleben tartott kong-
 szzusa. X. 324—331.
 geographusok III. nagygyűlése s az azzal egybekötött földrajzi kiál-
 lítás. (Berecz Antal). XI. 459—478.
 geographusok IV-ik nagygyűléséről (Berecz Antal). XII. 446—451.
 geographusok VI. nagygyűlése Drezdában 1886-ban (Berecz Antal).
 V. 509—513.
 évi földrajzi kiállítás Drezdában (Berecz Antal). XIV. 600—604.

Földrajzi társaságok évi jelentései.

Megnyitó beszéd és évi jelentés. (Vámbéry Ármin). I. 1–25.
Jelentések a földrajz körében tett munkálatokról:

1873. évről (Hunfalvy J.)	II. 1–55.
1874. » (Vámbéry Á.)	III. 1–20.
1875. » (Hunfalvy J.)	IV. 3–19.
1876. » (Vámbéry Á.)	V. 1–8.
1877. » (Hunfalvy J.)	VI. 1–21.
1878. » (Hunfalvy J.)	VII. 1–17.
1879. » (Vámbéry Á.)	VIII. 1–11.
1880. » (Hunfalvy J.)	IX. 33–47.
1881. » (Hunfalvy J.)	X. 49–69.
1882. » (Vámbéry Á.)	XI. 1–14.
1883. » (Vámbéry Á.)	XII. 65–72.
1884. » (Hunfalvy J.)	XIII. 49–69.
1885. » (Vámbéry Á.)	XIV. 3–12.
1886. » (Hunfalvy J.)	XV. 89–126.

Titkári jelentések a Magy. Földrajzi Társaság működéséről (Berecz

1872. évről	I. 61–62.	1880. évről	IX. 41–42.
1873. »	II. 56–59.	1872–1881. »	X. 61–62.
1874. »	III. 35–41.	1882. »	XI. 21–22.
1875. »	IV. 20–25.	1883. »	XII. 71–72.
1876. »	V. 37–41.	1884. »	XIII. 61–62.
1877. »	VI. 21–26.	1885. »	XIV. 11–12.
1878. »	VII. 17–20.	1886. »	XV. 126–127.
1879. »	VIII. 12–14.		

Jelentés a nemzetközi és a magyar Afrika-társaság működéséről (Berecz Antal). VIII. 258–272.

Jelentés a nemzetközi Afrika-társaság működéséről 1877–1882. (Antal). XI. 14–26.

Haynald Lajos beszéde a magyar Afrika-bizottság alakuló ülésén. V. 1–2.

Életrajzok.

Az 1873. évben meghalt geographusok. II. 120–129.

Nekrolog 1874 és 1875-re. IV. 178–196.

A földrajz halottai 1876-ban. V. 93–100, 127–133, 180–185, 209–216.
Gyászhirek (Andree K. T. és Peschel O.). III. 249–251.

Fedcsenko Alexis (Déchy Mór). II. 89–99.

Tinné Alexandrina (Sámi Lajos). II. 100–119.

De la Roncière le Noury emléke. X. 260–263.

Hochstetter Nándor (Berecz Antal). XII. 351–353.

Sámi Lajos. VI. 146–147.

Irodalom és könyvészet.

a magyar földrajzi irodalomban 1874—1878 (Márki Sándor). VII. 109—116,
7—142, 180—185, 325—328, 366—368.

leírói (Márki Sándortól):

1879-ben VIII. 118—131.

1880-ban IX. 58—81.

1881-ben X. 13—33, 114—129, 167—177.

1882-ben XI. 105—143.

1883-ban XII. 97—131.

1884-ben XIII. 225—269.

1885-ben XIV. 53—74.

1886-ban XV. 188—221.

rők Oroszországról (Márki Sándor). X. 345—359.

közlönyök. IX. 300—305, XI. 492—495.

társaságok és földrajzi közlönyök. XIV. 112—124.

et az 1874-ben megjelent földrajzi irodalom köréből (Vámbéry Á.).
46—56.

et geographiai irodalma (Hajagos Imre). XIII. 401—403.

rodalom (Déchy Mór). VI. 38—41.

Lajos főherczeg két újabb munkája (Berecz Antal). X. 33—38.

(Habenicht-féle) térképe (Tömösváry Lajos). XIV. 308—318. XV.
53.

ák-magyar Monarchia írásban és képből (Rudolf trónörökös elő-
lva). XIV. 1—3. XIII. 562—566.

Vegyesek.

udományos társas utazás a föld körül (Palóczy Lipót). V. 337—349.

a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterhez a keleti
zeum tárgyában. XIII. 138—143.

B) Részletes leiró földrajz.**1. MAGYARORSZÁG.**

rténelmi földrajz. Általános.

öldrajz multjából (Hanusz I.). XII. 354—366.

magy. történelmi földrajzhoz (Pesty F.). XV. 53—57.

zó Ortway »Magy. régi vízrajzához« a természettani földrajz szem-
tjából (Tömösváry Lajos). XII. 12—26.

i viszonyok befolyása Magyarország történetére (Marczali [Mor-
stern] Henrik). II. 319—367.

szág nemzetiségei az 1880. népszámlálás alapján. IX. 377—382.

birodalom városai (Hanusz István). XI. 84—93.

anthropologia ügyében (Tömösváry Lajos). XIV. 85—90.

Tájékepi szépségek hazánkban (Hanusz I.). XIII. 296—304.
Az Alpok jégárainak időszakos változásai s ezek viszonya
(Hanusz I.). XIII. 1—12.

Alföld.

A magyar birodalom vízviszonyaihoz (Hanusz I.). XI. 225—239.
Hová kell törekednünk vizeinkkel? (Türr István). VII. 129—137.
A külföldi szakértők jelentései a hazai folyókon végrehajtott sz
munkálatokról (Hunfalvy János). VII. 380—384.
Vizi utaink, különösen a Duna. Lanfrancioni Enea munkája után (H
IX. 1—18.
A Tisza fejlődésének törvénye (Hanusz I.). XI. 198—208.
Alföldünk belvizei (Hanusz I.). XIV. 405—419.
A szöke Tiszánál (Hanusz I.). XI. 403—418.
A nagy magyar Alföld fejlődéstörténetéből (Hanusz I.). XII. 287—
A Tisza mentében fekvő nevezetesebb városok fontossága a nap
medenczében (Talpakovits Antal). VIII. 233—240.
A magyar puszták növényzetének létküzdeme (Hanusz I.). XV. 4
Községek születése az Alföldön (Hanusz I.). XV. 318—329.
Az alföldi rónaság egyhangúsága és pirossága (Borbás Vincze). XIII.
A dunamelléki síkok növényzetének megegyezése (Borbás V.). XIII.
Télizöld növények Alföldünk homokpusztáin (Borbás V.). XIII. 27
Kecskemét és vidéke (Hajagos Imre). XV. 576—602.
Kocsér (Hanusz I.). XIII. 595—608.
Kalocsa környéke (Simonyi Jenő). X. 281—320.
Budapest főváros összes területének átnézeti térképe (Erődi
131—138.
Budapest és Bécs fejlődése (Hanusz I.). X. 453—456.

Dunán innen.

Vác, helyrajzi és statisztikai szempontból (Findura Imre). XIV. 5
A Rima völgye (Findura Imre). XV. 481—505.
A palóczokról (Findura Imre). XIII. 191—206.

Éjszaknyugati és Központi Kárpátok.

Kirándulás a Babiagurára (Jablonszky János). II. 368—378.
A Magas Tátra tavai (Roth Samu). XV. 545—568.
Jelentés a Magas Tátrában tett utazásról (Déchy Mór). III. 121—
A Jégvölgyi csúcs megmászása (h. j.). VII. 149—152.
Az európai nagy vízvázalástó vonal magyarországi része (Schol
XIV. 208—215.; (Mihalik József). XIV. 327—330.

Éjszakkeleti Kárpátok.

Az Éjszakkeleti Kárpátok (Siegmetth Károly). XI. 55—84.
Kirándulás Máramarosba (Erődi Béla). II. 424—435.
A szobránczi fürdő (Berecz Antal). X. 343—344.

Magyar-erdélyi határhegység.

...léke (De Gerando Attila). III. 355—413.
 ...vidéke (Márki Sándor). XV. 329—353.

Maros-Duna köze.

Marosvölgy barlangjai (Téglás Gábor). XIV. 189—208.
 ...erdélyi vasút (Téglás Gábor). X. 145—167, 193—217.
 ...i hegyi vasút és környéke (Téglás Gábor). XII. 407—432.
 ...nik és környéke (Téglás Gábor). XI. 339—366.
 ...ván bulgárok (Czirbusz Géza). XI. 169—198.
 ...Dunán Pancsovától Turn-Szeverinig (Kiss Lajos). XIII. 411—495.
 ...Elrendésekről az Alduna vidékén (Hantken Miksa). VII. 369—379.

Erdély.

...megyei Erdőhátság, Pádurien (Téglás Gábor). VII. 249—271.
 ...i barlang Hunyadmegyében (Téglás Gábor). IX. 97—103.
 ...völgy és annak sziklaszorosai Hunyadmegyében (Téglás Gábor).
 ...VI. 401—418.
 ...eti Kárpátok és azok két új barlangja (Téglás Gábor). VI. 113—121.
 ...ői és petroszi csontbarlangok (Téglás G.). XV. 568—576. X. 464.
 ...etrozsényi hegyi vasút (Téglás Gábor). VIII. 73—94.
 ...án, a Kis-Aranyos völgyében (A vidrai Csigahegy és vizesés)
 ...Téglás Gábor). X. 241—249.
 ...ppándi hasadék (Téglás Gábor). X. 444—447.
 ...-predjali hegyi vasút (Téglás Gábor). VII. 329—336.

Magyarországon túl.

...est-újszónyi vasút (Kugler M.). XII. 337—341.
 ...aradvány-e a Balaton (György Aladár). XII. 1—12.
 ...n-melléki nép életéből (Czirbusz Géza). XIII. 279—295.
 ...és Duna vízrajzi viszonyaihoz (Jaszigner J.). XI. 366—371.
 ...és vidéke (Thirring Gusztáv). XIV. 469—508.
 ...ia-hegység (Thirring Gusztáv). XII. 243—262.
 ...dva és vidéke (Szántó Károly). XI. 144—154.

Horvátország. Tengerpart.

...gyváros-fiumei vasútvonal ismertetése tájképi szempontból (Havass
 ...Rezső). VI. 153—166.
 ...Havass Rezső). IX. 233—244.
 ...Fiume megye (Erődi Béla). XV. 137—168.
 ...ar-horvát sziget-tenger (Dezső Béla). IX. 137—148.

II. EURÓPA.**Általános.**

...m Nyugat- és Kelet-Európa közt (Talapkovics Antal). XII. 26—35.
 ...népességének egyenlőtlen szaporodásáról (Hanusz I.). XIV. 318—323.

- Népmozgalom Európa főbb városaiban (Hanusz I.). IX. 359 - 363.
 Az európai havasok közt meg az Aquilegiák szervezete között le-
 függés (Borbás Vincze). XII. 433 - 439.
 Az Alpok jégárainak időszakos változásai (Hanusz I.). XIII. 1 - 12.

Ausztria.

- Bécs és Budapest fejlődése (Hanusz I.). X. 453 - 456.
 A sziléziai Szudetek (Czirbusz Géza). XIII. 335 - 346.
 A sziléziai Szudetek név-etymológiájához (Czirbusz Géza). XIII. 62.
 A bukovinai és moldvai csángók (László Mihály). V. 153 - 168, 193.
 Kirándulás a Szan melléki Alpokba (Scholtz Albert). IX. 154 - 164.
 A Karsztról és népeiről (Rákóczy Sándor). VIII. 289 - 301.
 Dalmáciáról (Király Pál). III. 204 - 221.
 Raguza és környéke (Havass Rezső). XIII. 567 - 582.

Németország.

- Németország világhelyzete s összeköttetései a szomszéd országok-
 bestyén Gyula). V. 225 - 245.
 A felső Duna rejtélyes benyomulása a Rajna vízkörnyékébe. (Szab
 XIV. 133 - 136.
 Az Elbe völgye (Hanusz I.). VII. 307 - 309.

Svájcz. Alpok.

- Az Alpok jégárainak időszakos változásai s ezek viszonya hazánk
 nusz I.). XIII. 1 - 12.
 A Mont-Blanc (Déchy Mór). VI. 49 - 62, 81 - 98.
 Utazásom a Montblancra (Tauscherné Geduly Hermin). X. 218 - 237.
 Első felmérés a Monte-Rosa legmagasabb csúcsára a hegy déli
 (Déchy Mór). I. 101 - 122.
 Úti rajzok a wallisi alpesekből (Tauscher Béláné). XI. 259 - 272.
 A szent-goththardi vaspálya (Hanusz I.). X. 256 - 260.

Franciaország.

- Az Isère völgye (Király Pál). IX. 103 - 111.

Olaszország.

- Az apennini félsziget. Talajrajz s tengerpartok (Visontay János). I.
 Pompeji és környéke (Cherven Flóris). I. 197 - 207.
 Ischia szigete (Király Pál). IX. 252 - 254.

Balkán-félsziget.

- A Balkán-félsziget a berlini kongresszus után (Erődi Béla). VII. 20.
 Földrajzi és népismei tanulmányaim európai Törökországban az
 felvétel alkalmával (Erődi Béla). II. 65 - 88.
 A török vasutak stratégiai szempontból (Erődi Béla). V. 91 - 93.

jegyzetek Szerbiáról ethnographiai és földrajzi tekintetben (Szabó József) III. 57-91.

(Erődi Béla). VI. 288-302, 321-336.

rovina (Erődi Béla). III. 326-350.

regro (Erődi Béla). IV. 201-223, 241-251.

(Strausz Adolf). XIV. 216-234.

és az albánok (Erődi Béla). IV. 201-218.

niában (Strausz Adolf). XIV. 587-599.

dag és vidéke (Erődi Béla). II. 276-285

k vidéke és a rózsaoaj (Erődi Béla). V. 257-262.

pai törökországi cserkeszek (Erődi Béla). IV. 321-331.

anellák (Erődi Béla). V. 312-321.

örögország s a görög szigettenger.

i Athénéről (Pulszky Ferencz) IV. 76-79.

thi földszoros átvágása. IX. 249-251.

szigetek s az Ión tenger (Havass Rezső). X. 360-393.

lanusz I.). IX. 283-292.

mívelés és aszabor készítés Santorin szigetén (Szabó József) IV. 53-63.

roszország.

(Laky Dániel). VII. 205-218.

III. ÁZSIA.

aukázia.

n a Kaukázban (Déchy Mór). XIII. 87-121.

Szvanéczia, az Ingur felső hossz völgye (Déchy Mór). XIV. 349-390.

Mór harmadik kaukázusi expedíciója 1886-ban. XV. 237-240.

Mór negyedik kaukázusi útja. XV. 522-524.

is-Ázsia.

lanusz I.). IX. 283-292.

rábia.

Marczali [Morgenstern] H.). II. 285-291.

fghanisztan.

ztan és az afghánok (Vámbéry Ármin). VI. 353-367.

urkesztan.

tengeren túli vasút és ennek művelődési, közlekedési és politikai
ntossága (Vámbéry Á.). XV. 168-188.

hajózhatósága (Vámbéry Á.). III. 21-25.

tesz alsó folyása (Vámbéry Á.). III. 25-29.

Amu-Derja kerület (Vámbéry Á.). III. 350-354.

enrik utazása Közép-Ázsiában (Vámbéry Á.). XII. 451-3.

van Edmond utazása Közép-Ázsiában (Vámbéry Á.). XI. 216-219.

- Egy török utazó a turkománok közt (Vámbéry Á.). VII. 62—65.
 Az irániak Turkesztánban (Vámbéry Á.). V. 49 - 51.
 Ujfalvy Ferghanában. V. 253 - 255.
 A Tekesz-völgy és a Muzart-szoros út (Vámbéry Á.). I. 225—232.
 A Bokharai khánság éjszakai határában létező sivatagok (Vámbéry Á.). I. 177—196.
 Vázlatok középpázsiai utamból (Ónody Bertalan). IV. 121—139., 167.
 Az oroszok Khokandban (Vámbéry Á.). IV. 140—149.

Keleti Turkesztan. Mongolia. Tibet. Pamir.

- A Sárkánypusztá és Sárkánytó (Vámbéry Á.). IV. 161—166.
 Közép-Ázsiáról. Egy szakasz b. Richthofen legújabb munkájából (János). V. 297—311.
 Przseválszki M. N. orosz ezredes negyedik középpázsiai útjáról. (László). XIII. 121 - 129., XIV. 137—146.
 Utazás Pekingből a mongol sivatagon át Urgába (Gr. Zichy Ágost). Százötvenöt nap a Khalka-Mongolföldön (Bálint Gábor) II. 153—194.
 Gróf Széchenyi Béla utazásából. I. Kuku nor. II. Keleti Tibet (Lóczy János). VIII. 320—345.
 Pamir orographiájáról (Csöpey László). XIII. 12—14.
 Pamir lakosai (Csöpey L.). XIV. 90 - 94.

Szibíria.

- Szibíria (Csöpey László). XV. 602—635.
 A víz fogyása az aral-kaszpii lapályon (Csöpey L.). XIV. 324—327.
 A Jenisszei völgye. VI. 262—266.
 A jakutok (Vámbéry Á.) X. 482—498.

Khina.

- Úti emlékek Khinából 1876—7. (Gr. Zichy Ágost). VIII. 112—118.
 Khináról (Faragó Ödön). X. 465—482.
 Vázlatok a khinaiak ethnographiájából (Lóczy Lajos). XII. 147—164.
 Gróf Széchenyi Béla utazásából. I. Kuku nor. II. Keleti Tibet (Lóczy János). VIII. 320 - 345.

Kelet-India.

- Jelentés Magas-Ázsiában tett utazásomról (Déchy Mór). VIII. 33—54.
 Déchy Mór levelei a Himalájából. VII. 117—119., 152—154.
 A buddhismus és halottjai (B. Kaas Ivor). I. 123 - 163.

Hátsó-India s a keletázsiai szigetek.

- Úti jegyzetek Sziából (Xántus János). XV. 1—28.
 Kirándulás Rangunba (Gr. Bethlen Ödön). II. 383—423.
 A németalföldi gyarmatok és gyarmatrendszer Kelet-Indiában. (Xántus János). V. 113—127, 168—179.
 Borneó szigetén 1870-ben tett utazásomról (Xántus János). VIII. 179—184.
 Bandzsermasszin, déli Borneó főhelye (Posevitz Tivadar). X. 249—254.
 Utazás Borneó szigetén Bandzsermasszin várostól Barabeien át a (Posevitz Tivadar). XI. 419—423.
 Úti emlékek Luzon szigetéről (Xántus János). XIV. 245—286.

pán.

k és elmékedések Japán felett (gr. Zichy Ágost). VII. 89—109.

IV. AFRIKA.

szak-Afrika.

zi tenger pusztulása (György Aladár). IX. 184—194.
 l, különös tekintettel annak alfa-iparára (Szabó József). XV. 222—236.
 öldje és nepe (Török Aurél). X. 263—265.
 kói (György Aladár). IX. 244—249.

ahara és Szudán.

ra-sivatag keletkezése (György Aladár). XI. 208—215.
 i (Lenz Oszkár). XI. 219—223.
 olyó kikutatása (György Aladár). XI. 372—376.

yugat-Afrika.

nyarmatok Afrika nyugoti partjain (György A.). XII. 367—375.

közép-Afrika.

kutatása (Berecz Antal). XIV. 514—529.
 utazása Közép-Afrikán keresztül (Sámi Lajos). IV. 218—236.
 legújabb felfedezése. V. 349—353.
 fogadtatása Fokvárosban. VI. 27—38.
 név eredete (Jankó János). XV. 505—509.
 n felfedezései a Kongó déli részén. XIII. 346—350.
 vidékéről (Berecz Antal) XIV. 297—308.
 utazása Livingstone felkeresésére (Sámi Lajos). I. 81—100.
 a nemzetközi afrikai expedíció útjáról (Erődi Béla). VII. 289—297.
 tközi afrikai expedíció karavánjai (Erődi Béla). VII. 342—349.
 utazása a Victoria Nyanza felé (György Aladár). XIII. 129—136.
 ödés terjedése Közép-Afrikában (György Aladár). XI. 93—101.

elet-Afrika.

her utazása Közép-Afrika vulkánikus vidékén (György Aladár). XII.
 5—209.
 György utazása a szomalik országában (Simonyi Jenő) XIV. 146—149.
 y vidéke (Kiss Lajos). XV. 635—673.

él-Afrika.

b Emil előadása. X. 135—137.
 ontagu utazása Délafrikán keresztül. XIV. 234—239.

V. AMERIKA.

ngol-Északamerika.

n of Canada (gr. Zichy Ágost). VII. 41—61.
 i tartományok szövetsége (Hunfalvy János). XV. 29—37.
 (Molitor Ágost). IX. 345—358.

Egyesült-Államok.

Amerikai utamból (Szabó József). X. 425—444.

Florida (Molitor Ágost). VI. 303—312.

Neváda állam nagy ezüst-ércz telepe (Molitor Ágost). V. 262—271.

Alsó-Kaliforniáról (Molitor Ágost). II. 137—152.

A sziklahegység és Colorado cannonai (György Aladár). IX. 111—

Az Egyesült-Államok nagy nemzeti parkja. VI. 202—209, 238—247.

Közép-Amerika.

A dárieni csatorna (Türr István). IV. 297—301.

Az amerikai tengerközi csatorna terveiről (Verebély E. jelentése
falvy János). IV. 286—296.

A Panama-földszoros átvágása tárgyában tett előmunkálatokról
Béla). VI. 99—104, 121—131.

A Colombiai Egyesült-Államok és a panamai szoros (Xántus János).
273—318

Dél-Amerika.

A Colombiai Egyesült-Államok stb. (I. feljebb).

A Chimborazo meghódítása (Hanusz István). IX. 213—218.

Az első expedíció a Tűzföldön (Ambrozovics Dezső). XV. 674—684

A Galápagó- vagy Teknősbéka-szigetcsopotról (Király Pál). XII. 3

VI. AUSZTRÁLIA ÉS OCZEÁNIA.

Ausztráliáról (Laky Dániel). IV. 41—53, 89—106.

Uj-Seeland egykor és most (Requinyi Géza). VI. 367—372.

A maorik (Somogyi Ignác). IX. 195—213.

Uj-Guinea és népe (Kompolthy Tivadar). VII. 350—358, 384—392.

Samoa, vagyis a Hajósszigetek helyrajzi ismertetése (Gräffe E.).
195—218.

VII. SARKVIDÉKEK.

Payer és Weyprecht előzetes expedíciója (Terner Adolf). I. 208—217.

Az osztrák-magyar éjszaksarki expedíció (Terner Adolf). I. 248—257.

Weyprecht Károly és Payer Gyula jelentései az osztrák-magyar éjszaksarki
expedíció bizottságához. II. 233—266.

Az osztrák-magyar sarkexpedíció (Payer Gyula). II. 314—318. (Képek)
II. 300—314.

A Ferencz-József földről (Hanusz István). IX. 292—294.

Az angol éjszaksarki expedícióról (Vámbéry Ármin). V. 88—91.

Jeanette (Berecz Antal). XI. 37—43.

Greeley éjszaksarki expedíciója (Berecz Antal). XII. 375—382, 439

Olasz expedíció a déli sarkon. VIII. 345—349.

II. NÉVMUTATÓ.

Ambrozovics Dezső.
 Expedíció a Tűzföldön. XV. 674.

Bálint Gábor.
 a Khalka-Mongolföldön. II. 153.

Berecz Antal.
 Jelentés I. 61, II. 56, III. 35,
 IV. 37, V. 37, VI. 21, VII. 17, VIII. 12,
 IX. 8, X. 69, XI. 27, XII. 72, XIII. 69,
 XIV. 12, XV. 126.

a nemzetközi és magyar Afrika-
 működéséről. VIII. 258, IX. 14.
 Geographusok nagygyűlései. XI.
 XII. 446, XIV. 509, 600.

Ter Nándor. XII. 351.
 a világ összehasonlítása. I. 273.
 Lajos munkái X. 33.
 Kutatása. XIV. 514.
 vidékéről. XIV. 297.
 XI. 37.
 Éjszaksarki expedíciója. XII.
 439.
 fürdő. X. 343.

Bethlen Ödön gróf.
 és Rangunba. II. 383.

Borbás Vincze.
 önáság egyhangúsága XIII. 582.
 lék növényz. megegyezése. I.
 277.

Télizöld növények az Alföldön. XIII.
 275.

Európai havasok és az Aquilegiák. XII.
 433.

Brózik Károly.
 Földr. nevek helyesírása. V. 332.
 Föld. oktatás külföldön és középisko-
 láinkban. XIV. 95.

Cherven Flóris.
 Pompéji és környéke. I. 197.

Csopey László.
 Przewalszki IV. útja. XIII. 121, XIV.
 137.
 Szibíria. XV. 602.
 Víz fogyása az aral-kaszpiai lapályon.
 XIV. 324.
 Pamir orographiája. XIII. 12.
 Pamir lakosai. XIV. 90.

Czirbusz Géza.
 Új nézetek a kontinensek elrendezé-
 séről. VIII. 241.
 Népek átalakulása. VII. 171.
 A török faj. XIV. 75.
 Krassován bulgárok. XI. 169.
 Balatonmelléki nép élete. XIII. 179.
 Sziléczi Szudetek. XIII. 335, 628.

Déchy Mór.
 Mont-Blanc. VI. 49, 81.
 Monte Rosa első megmászása dél felől.
 I. 101.

Utazásom a Kaukázban. XIII. 87.
 III. kaukázusi expeditió. XV. 237.
 IV. kaukázusi expeditió. XV. 522.
 Magas-Ázsiában tett útam. VIII. 33.
 Levelek a Himalajából. VII. 117, 152.
 Magas-Tátrában tett utazásom. III. 121.
 Fedcsenko Alexis. II. 89.
 Kartographia a bécsi világtárlaton. III. 102.
 Párizsi nemzetközi földrajzi kiállítás. III. 266.
 Brüsszeli nemzetk. keresk. földrajzi kongresszus. VII. 336.
 Kárpáti irodalom. VI. 38.

Dezső Béla.

Magy.-horv. szigettenger. IX. 137.
 A kosmopoliták. IX. 254.
 A földrajz a középiskolában. XI. 272.

Erödi Béla.

Földr. és népismeii tanulm. Törökországban. II. 65.
 A Riló-Dag és vidéke. II. 276.
 Bosznia. VI. 288, 321.
 Hercegovina. III. 326.
 Montenegro. IV. 201, 241.
 Albánia s az Albánok. IV. 201.
 Kazanlik s a rózsaoaj. V. 257.
 Törökországi cserkeszek. IV. 321.
 A Dardanellák. V. 312.
 Török vasútak stratégiai szempontból. V. 91.
 Balkán-félsziget a berlini kongresszus után. VII. 20.
 Zalánkemeni Kakas utazása Perzsiában. VII. 161.
 Budapest átnézeti térképe. VI. 131.
 Kirándulás Mármarosba. II. 424.
 Modrus-Fiume megye. XV. 137.
 Velencei nemzetközi földr. kiállítás. IX. 268, 313.
 Nemzetk. afrikai expeditió útja. VII. 289.
 Nemzetközi afrikai expeditió karavánjai. VII. 342.

Faragó Ödön.

Khináról X. 465.

Findura Imre.

Vác. helyrajzi és stat. szer. XIV. 565.
 Rima völgye. XV. 481.
 A palócokról. XIII. 191.

Garami Rikárd.

Föld alakja ó-görög felfogás I. 258.

De Gerando Attila.

Kővár vidéke. III. 355.

Gerster Béla.

A Panama-szoros átvágása t. tett előmunkálatok. VI. 99

Goldziher Ignác.

Arabia régi geographiájáról. I. Muhammedán utazók. III. 91.

Gräffe E.

Samoa vagy a Hajósszigetek.

György Aladár.

A népek bölcsője. X. 447.
 Tengermaradvány-e a Balaton
 A Földközi tenger pusztulása.
 Tunisz lakói. IX. 244.
 A Szahara keletkezése. XI. 2
 A Béni folyó kikutatása. XI.
 Német gyarmatok Nyugat-A
 XII. 367.
 A művelődés terjedése Közé
 ban. XI. 93.
 Thomson utazása a Victoria-Ny
 XIII. 129.
 Fischer utazása Közép-Afrika
 205.
 A sziklahegység és Colorado
 IX. 111.
 Hajagos Imre.
 Kecskemét és vidéke. XV. 57
 Kecskemét geogr. irodalma.
 Hantken Miksa.
 Földrengések az Alduna vidé
 369.

Hanusz István.
 és a domború térképek ké-
 nél. XIII. 206.
 és kérdéséhez. VII. 142.
 hőmérs. változások az éj-
 és déli féltekén. VIII. 301.
 változások. XV. 684.
 sav áramlik ki földünk
 ből? IX. 363.
 magyar utazó (Halász Mih.).
 90.
 zág földrajza 1778-ban. VIII.
 térkép X. 321.
 tanulmányok jelen iránya.
 9.
 földrajz multjából. XII. 354.
 rodalom városai. XI. 84.
 éségek hazánkban. XIII. 296.
 arainak időszakos változásai.
 dalom vízviszonyai. XI. 225.
 jlődésének törvénye. XI. 198.
 belvizei. XIV. 405.
 iszánál. XI. 403.
 ödéstörténelméből. XII. 287.
 szták növényzetének létküz-
 XV. 419.
 születése az Alföldön. XV.
 II. 595.
 és Bécs fejlődése. X. 453.
 pességének egyenlőtlen sza-
 sa. XIV. 318.
 lom Európa főbb városaiban.
 9.
 ölgye. VII. 307.
 ardái vaspálya. X. 256.
 283.
 razo meghódítása. IX. 213.
 -József földről. IX. 292.

Havass Rezső.
 os-fiumei vasút ismertetése.
 .
 . 233.
 környéke. XIII. 567.

Az Ión-szigetek s az Ión-tenger. X. 360.
 Magy. Földr. Társ. az 1885. kiállításon.
 XIV. 419.

Heinrich Alajos.

Ismereteink a tenger mélységéről. VII.
 298.

Hentaller Elma.

Magyarország ismertetése 1788-ból. V.
 322.

Holub Emil.

Délafrikai útja. X. 135.

Hunfalvy János.

Jelentések a földrajz körében tett mun-
 kálatokról. II. 1, IV. 3, VI. 1, VII. 1,
 IX. 33, X. 49, XIII. 49, XV. 89.

Emberfajta, nemzet és nemzetiség. X. 1.
 Ciffrázkodás és ruházzkodás X. 97.

Földrajzi tudomány jelen állása. I. 26.

Jelentés a párizsi földr. kongresszus-
 ról. III. 202.

Jelentés a velencei földr. kongressz-
 szusról. IX. 265.

Külföldi szakértők jelentései a hazai
 folyók szabályozásáról. VII. 380.

Vizi utaink, különösen a Duna. IX. 1.
 Közép-Ázsiáról. V. 297.

Kanadai tartományok szövetsége. XV. 29.

Jablonszky János.

Kirándulás a Babiagurára. II. 368.

Ifj. Jankó János.

A Kongó név eredete. XV. 505.

Jaszniger J.

Rába és Duna vízrajzi viszonyai. XI.
 366.

B. Kaas Ivor.

A buddhismus és halottjai. I. 123.

Kepes Gyula.

Az osztr.-magyar sarkexpeditió. II. 300.

Király Pál.

Dalmáciáról. III. 204.

Az Isère völgye. IX. 103.

Ischia szigete. IX. 252.
A Galapago-szigetek. XII. 37.
Két régi úti levél. VIII. 24.

Kiss Lajos.

Utazás a Dunán Pancsovától Turn-
Szeverinig. XIII. 411.
Harar és vidéke. XV. 635.

Kompolthy Tivadar.

Uj-Guinea és népe VII. 350, 384.

Kugler M.

Budapest-Ujszönyi vasút. XII. 337.

Laky Dániel.

Krimről. VII. 205.
Ausztráliáról. IV. 41, 89.

Lász Samu.

A vulkanizmusról. XI. 299.

László Mihály.

A bukovinai és moldvai csángók. V.
153, 193.

Lenz Oszkár.

Timbuktu. XI. 219.

Littrow Henrik.

Újabb tengerabroszók és a tengerfenék
ábrázolása. II. 267.

Lóczy Lajos.

Gr. Széchenyi Béla utazásából: I. A
Kukunor. II. Keleti Tibet. VIII. 320.
Vázlatok a khinaiak ethnographiájá-
ból. XII. 147.

Marczali Henrik.

A földr. visz. befolyása Magyarországon
történetére. II. 319.

Márki Sándor.

Hazánk leírói (1874–1886). VII. 109,
137, 180, 325, 366, VIII. 118, IX. 58,
X. 13, 114, 167, XI. 105, XII. 97,
XIII. 225, XIV. 53, XV. 188.

Magyarok a Szentföldön. I.
Ismeretlen magyar utazó
302.

Magyar írók Oroszországról
Dézna és vidéke. XV. 329.

Mayer E.

Futamjelző. I. 244.

Mihalik József.

Az európai nagy vízvázlatok
országi része. XIV. 327.

Molitor Ágost.

Alaszka. IX. 345.
Florida. VI. 303.
Nevada ezüstércz-telepei.
Alsó-Kaliforniáról. II. 137.

Ónody Bertalan.

Vázlatok középzásiai útam
167.

Palóczy Lipó.

I. tud. társas utazás a föld

Payer Gyula.

Osztr.-magyar sarkexpedit

Pesty Frigyes.

Adatok a magy. történeti
XV. 53.
A helynevek magyarázása

Posevitz Tivadar.

Bandzsermasszin. X. 249.
Utazás Borneó szigetén. X.

Pulszky Feren.

Az ókori Athénéről. IV. 7.

Rákóczy Sánd.

A Karszt és népei. VIII. 2.

Requinyi Géz.

A hegységekről általában.
A hegységek mint süríő
V. 199.

kezése. VI. 247.
 földrajzi elterjedése. VI. 273.
 földrajzi elterjedése. IX.
 népek kihalásának okai.

etek az ókorban. VII. 218.
 helyesírásról. V. 249.
 egykor és most. VI. 367.

Roth Samu.
 omológiák. VII. 302.
 tavai. XV. 545.

Sámi Lajos.
 zása Livingstone felkere-
 I. 81.
 zása Afrikában. IV. 218.
 andrina. II. 100.

Silberszky Károly.
 földr. elterjedéséhez. XIII.

Scholtz Albert.
 gy vízválasztó magyaror-
 ze. XIV. 208.
 a Szan-melléki Alpokba.

Szabó József.
 g világhelyzete. V. 225.

Székely Károly.
 leti Kárpátok. XI. 55.

Simonyi Jenő.
 nyéke. X. 281.
 ása a szomalik országában.

Székely Ignác.
 X. 195.
 és a művelődés. XIII. 497.

Stahlberger E.
 ter. I. 233.

Strausz Adolf.

Cettinje. XIV. 216.
 Macedóniában. XIV. 587.

Szabó József.

Útjegyzetek Szerbiáról. III. 57.
 Szőlőművelés Santorin szigetén. IV. 53.
 Amerikai útamból. X. 425.
 Algéria s az alfa-ipar. XV. 222.
 A felső Duna rejtélyes benyomulása a
 Rajna vízkörnyékébe. XIV. 133.

Szántó Károly.

A fővárosok keletkezése. VIII. 95.
 Alsó-Lendva és vidéke. XI. 144.

Szarvady Frigyes.

Az óceánközi csatorna ügyében Pá-
 rizsban tartott kongresszus. VII. 201.

Ifj. Szinnyi József.

Zakarjás János magy. hittérítő élmé-
 nyei a múlt században. IV. 332.

Szokoly Viktor.

Régi német földrajzi szótár s a ma-
 gyar helynevek. V. 59.

Talapkovits Antal.

A Tisza mentében fekvő városok fon-
 tossága. VIII. 233.
 Párhuzam Nyugat- és Kelet-Európa
 közt. XII. 26.

Tauscherné Geduly Hermin.

Utazásom a Montblanca. X. 218.
 Útirajzok a wallisi alpesekből. XI. 259.

Téglás Gábor.

A közép Marosvölgy barlangjai. XIV.
 189.
 Az Első Erdélyi vasút. X. 145, 193.
 Az aninai hegyi vasút. XII. 407.
 A Szemenik és környéke. XI. 339.
 A hunyadmegyei Erdőhátság. VII. 249.
 A paroszi barlang Hunyadm. IX. 97.
 A Gyógyvölgy és sziklaszorosai. XV. 401.

Délkel. Kárp. két új barlangja. VI. 113.
 Bedellői és petroszi csontbarlang. XV.
 568, X. 464.
 Piski-Petrozsényi hegyi vasút. VIII. 73.
 Alsó-Vidra, a Kis-Aranyos völgye. X.
 241.
 Túr-Koppándi hasadék. X. 444.
 Brassó-Predjali hegyi vasút. VII. 329.

Terner Adolf.

Payer és Weyprecht előzetes sarkexpedíciója. I. 208.
 Osztr.-magyar éjszaksarki exped. I. 248.

Thirring Gusztáv.

A Rozália-hegység. XII. 243.
 A Fertő és vidéke. XIV. 469.

Tomsits István.

A kataszteri felmérésről. III. 185, 313.
 A monarchia új katonai felvétele és speciális térképe. VI. 185, 225.
 Visszapillantás némely kartografiai mozzanatra. VIII. 101.

Tóth Ágoston.

Európai nemzetközi fokmérés bizotts. gyűlés Bécsben. I. 291.

Tömösváry Lajos.

Néhány szó Ortway »Magy. régi vízrajzához«. XII. 12.
 A hazai anthropologia ügyében. XIV. 85.
 Afrika új térképe. XIV. 308, XV. 37.

Török Aurél.

Algéria földje és népe. X. 263

Türr István.

A dárieni csatorna. IV. 297.
 Hová kell törekednünk vizeinkkel? VII. 129.

Vámbéry Ármin.

Megnyitó beszéd és évi jelentés. I. 1.
 Jelentések a földrajz körében tett munkálatokról. III. 1, V. 1, VIII. 1, XI 1, XII. 65, XIV. 3.

Afganisztan. VI. 353.
 Kaspitengeren túli vasút.
 Az Oxus hajózhatósága. I.
 A Jaxartes alsó folyása.
 Az orosz Amu-Derja kerü.
 Moser H. utazása Közép-A.
 451.
 O'Donnovan utazása Köz.
 XI. 216.

Török utazó a turkománok
 Az irániak Turkesztánban
 Ujfalvy Ferghanában. V. 1.
 Tekesz-völgy és Muzart-
 225.
 Bokharai kánság éjszaki I.
 - tező sivatagok. I. 177.
 Az oroszok Khokandban.
 Sárkánypuszta és Sárkány
 A Jakutok. X. 482.
 Könyvészet az 1874. földra
 köréből. III. 46.

Végh Lajos.

Egyetemes világlőd. XII.

Visontay János.

Az Apennini félsziget. I. 3

Xántus János.

Borneó szigetén tett utazás
 Úti jegyzetek Sziámból. X.
 Úti emlékek Luzon szigetén.
 Colombiai Egyesült-Állam
 namai szoros XV. 273

Gr. Zichy Ágoston.

Utazás Pekingből a mong
 át Urgába. V. 8.
 A németalföldi gyarmato
 diában V. 113, 168.
 Úti emlékek Khinából. VI.
 Észleletek és elmélkedése
 lett. VII. 89.
 Dominion of Canada. VII.

Gr. Zichy Edmundo.

Jelentés a brüsszeli ko
 IV. 281.

III. KÖNYVISMERTETÉSEK.

- Magyarok hazája, XII. 318.
Atlas von, XIV. 159.
utak (m. k.) keleti vonalai,
8.
Handatlas, XV. 449.
Congrès des Sc. Géogr. I. 57.
Bosznia és a Hercegovina,
9, 353.
harától az Arabáig, XI. 376.
Középnémetsz. zivatarok,
66.
irken in Europa, VI. 105.
tazásom Dél-Amerikában, V.
g Erdbeschreibung, I. 272.
Naturwiss. Behandlungsweise
psychologie, XI. 441.
esien, XIII. 164.
Hellwald, Die heutige Türkei,
.
agy. áll. erdősegeinek gazd.
t, XIV. 429.
omási jegyzék osztr. magyar
XIV. 539.
Erdélyi részek helységnev-
XIV. 440.
Szeged, XIII. 357.
sehandb. f. Siebenbg., IX. 399.
, Methode des geographischen
richts, XV. 251.
Boguszlavszky, Handbuch der Oceano-
graphie, XIII. 28.
Bonaparte, Habitants de Suriname,
XIII. 529.
Bordeaux, Bull. Soc. Géogr. Comm.,
IV. 150.
Bouche, La côte des esclaves et le
Dahomey, XIII. 311.
Brassey, Segelfahrt um die Welt, VII.
247.
- Utazás a Napsugáron, XIII. 30.
Braun-Wiesbaden, Türkische Reise, V.
279.
Breuer, Emlékmű magy. orv. vándor-
gyül., XIV. 534.
Buchner, Reise durch den Stillen Ocean,
VII. 248.
Budua, Modificazione dei bassimenti,
I. 271.
Burton and Cameron, To the Gold Coast,
XI. 102.
Buziás gyógyfürdőhely, XIV. 535.
Cameron, Across Africa, V. 282.
lásd Burton.
Castilho, O Zambeze, VIII. 365.
— Districto de Lourenço Marques,
VIII. 367.
Chavanne, Phys. stat. Handatlas von
Oest.-Ung., X. 408, XII. 322, XIII.
366, XIV. 398.

- Chavanne, Afrika's Ströme, XII. 390.
 — Sahara, VIII. 226.
 — Karte des Kongo, XIII. 543.
 — Phys. Wandkarte von Afrika, VI. 148.
 Cora, Viaggio nella Bassa Albania, IV. 108.
 Cortesi, Cort rendio di geogr., I. 271.
 Crevaux, Voyage dans l'Amérique du Sud, XI. 101.
 Crosse, Round about the Carpaths, VII. 128.
 Csálány, Hadi földleírás elmélete, XV. 356.
 — Magyar áll. hadi földleírása, XV. 356.
 — Aldunai medencze hadi földleírása XV. 365.
 Czerny, Veränderlichkeit des Klimas, IX. 259.
 Czirbusz, Délmagy. bolgárok ethnolog., X. 404.
 — Zene az ethnographiában. XIII. 364.
 Dawkins, Höhlen und Ureinwohner Europas, IV. 106.
 Delesse, Lithologie du fond des mer, IV. 196.
 — Hydrolog. térkép, IV. 197.
 Deutscher Geographentag, Verhandlungen, XIII. 152, 615, XV. 365.
 Diefenbach, Völkerstämme der Europ. Türkei, V. 138.
 Droysen, Allg. hist. Handatlas, XIII. 377, XIV. 29.
 Duka, Kőrösi Csoma dolgozatai, XIII. 541.
 Egl, Beitrag zur Geschichte der geogr. Namenlehre, XIII. 155.
 Espedicao ao Interior de Africa, VIII. 365.
 Fehér, Győrmegeye egyet. leírása, III. 222.
 Felkins & Wilson, Uganda, XI. 244.
 Flatt, Skandináviai emlékek, XIII. 356.
 Fligier, Prähist. Ethnol. des Balkans, V. 139.
 Fritsch, Eingebornen Südafrikas, VIII. 147.
 Fromus, Sächsisch. Bauernleben, VIII. 147.
 Füleek, Königreich Serbien, X. 147.
 Gallieni, Voyage au Soudan, XIII. 311.
 Geisler, Osterinsel, XI. 384.
 Geogr. Jahrbuch, XI. 384.
 Geogr. Universalbibliothek, XIV. 35, XV. 452.
 Gerando, Hautes plaines de l'Alsace, X. 459.
 Gilder, In Eis und Schnee, X. 147.
 Gindely, Schimmer & Steiner, Oesterr. Vaterlandskunde, VIII. 147.
 Goldziher, Palesztina ismeretelmélete, XV. 254.
 Gopčević, Montenegro, V. 133.
 Gönczy-Kogutowicz, Magy. m. atlasza, XIII. 608, XV. 256.
 Gravier, Arabs cosmographie, VIII. 147.
 Greifswald, Jahresbericht der Gesellschaft, XI. 489.
 Groller, Pelagosa szigetcsoporthoz, XV. 151.
 Guatemala, Annal. estadisticos, VIII. 147.
 György, Keletre magyar, V. 256.
 Haardt, Wandkarte von Europa, VIII. 147.
 — Ethnogr. Verhältn. v. Asien u. Europa, VIII. 147.
 Habenicht, Karte von Afrika, XV. 37.
 Hagen, Marschall-Inseln, XV. 147.
 Hahn, Aufsteigen u. Sinken der Meeres, VII. 243.
 Hartmann, Völker Afrikas, VI. 147.
 Hátsek, Megyei térképek, XII. 147.
 Havass, Szueszi csatorna, XV. 147.
 — Magy. Földr. Társ. kiállítása, VI. 147.
 Hawaiian Islands, I. 222.
 Heksch, Donau, VII. 398.
 Helle, Völker d. Osman, Reich, VIII. 147.
 Hellwald, l. Beck.
 — Weite Welt, XIII. 617, XIV. 247.

- Naturgeschichte des Men-
n, XII. 140.
- en in Centralasien, II. 225.
- és népei, VIII. 149.
- , Tungusen, VIII. 228.
- ter, Reiseberichte, XIII. 25.
- rtető, I. 221.
- Ungmegeye monogr., I. 57.
- Particularismus, XIV. 539.
- Durch das Brit Reich, XV. 362.
- n in den Südsee-Inseln, XIII.
- , Egyetemes földrajz, XI. 482,
239.
- s föld, I. 56.
- lat változósága, XIV. 535.
- osztr. monarch. statisztikája,
5.
- oll. Soc. Geogr., III. 180.
- Kogutowicz, Sopronmegeye tér-
X. II. 210.
- ussy, Népünk hivatása, X. 403.
- , Der Kilimandjaro, XV. 252.
- Kongo, XIII. 165.
- Welttheil Australien, XI. 440.
- erthes in Gotha, XIII. 365.
- Donau-Bulgarien und der Bal-
III. 296, V. 133, VII. 156
- ylet (Magyar) évkönyvei, II.
III. 414, IV. 256, V. 247, VII.
VIII. 319, X. 406, 505, XIII.
44, XIV. 434, XV. 514.
- , Magyarorsz. régi nyomtat-
k, IX. 220.
- Beitrag zur Entdeckungsge-
eate Afrikas, I. 223
- a und Bokhara, I. 224.
- gr Uebersichtskarte des Eur.
ts, IV. 306.
- Thomé, Die Erde, VIII. 150.
- l, Die Dahabiye, VII. 248.
- icz, I. Gönczy és Jausz.
- us dem Reiche der Gesell-
, XIV. 532.
- rkép, XII. 87.
- Székelyföld, IX. 402.
- Kozma, Iskolai atlasz, XIII. 353, XIV.
537.
- Közművelődési egyletek és a nemzeti-
ségi kérdés, XIV. 437.
- Krainz, Wanderungen durch Steier-
mark, XV. 248.
- Krausz, Sitte u. Brauch d. Südslaven,
XIII. 27.
- Tlinkit-Indianer, XIV. 161.
- Kreith, gr. Képviselővál. ker. térképe,
XIV. 537.
- Kropp, Geogr. fis. del Mare Rosso, I. 60.
- Krümmel, Vergl. Morph. der Meeres-
räume, VIII. 147.
- Laky, Földrajz, X. 407, XI. 324.
- Lanfranchi, Magyarország ármentesí-
tése, X. 178.
- Lansdell Journey in Russ. Centr.-Asia,
XII. 50.
- László, Keleti testvéreink, X. 503.
- Laukó, Geogr. nevek helyesírása, XV.
513.
- Le Bon, Civilis. de l'Inde, XV. 509.
- Lehmann Süd-Karpathen, XIV. 241.
- Leipoldt, Phys. Erdkunde, VII. 197,
IX. 19.
- Lemcke, Canada, XV. 250.
- Le Monnier, Karte des Unterrichts in
Oest.-Ung., XIII. 17.
- Lenz, Timbaktu, XIII. 30.
- Lóczy, Pojana-Ruszká térképe, XIV.
537.
- Khinai birodalom, XIV. 446.
- Lovassy, Murányvölgy, XII. 85.
- Löwenberg, Geschichte der geogr. Ent-
deckungen, XIII. 28.
- Ludwig u. Opperl, Geogr. Bildertafeln,
XV. 249.
- Luksch & Wolf, Phys. Untersuchung im
Adr. Meer, IX. 400.
- Macedonien, Mittheilungen aus, V. 139.
- Magy. Állam közgazg. térképe, XIII.
307.
- Magy. kor. orsz. helységnévtára, I. 172.
- Magy. orv. term. vizsg. vándorgyül.,
XIV. 536.

- Maltzan, Reise nach Südarabien, II. 221.
- Maniu, Geschichtsforschung über die Rumänen, XIV. 617.
- Mantegazza, Anthropol. Studien über die Geschlechtsverhältn. des Menschen, XV. 64.
- Márki, Fekete-Kőrös, IV. 301.
— Sarkad története, V. 245.
- Maszlaghy, Kisebb útirajzok, XV. 255.
- Matzat, Methodik des geographischen Unterrichts, XIII. 382.
- Mexico, Bol. Soc. geogr. y estad., III. 228.
- Miavecz, M. kor. terül. távir. stat., II. 227.
- Mil. geogr. Inst. Wien, Mittheilungen, X. 234, XV. 357.
- Marinelli, La Terra, XII. 87.
- Miller-Hauenfels, Theor. Meteorologie, XIII. 381.
- Missouri, Handbook of, IX. 296.
- Müller, Allg. Ethnographie, I. 174.
- München, Jahresbericht der Geogr. Gesellschaft, IV. 30.
- Musketov, Turkesztán, XIV. 441.
- Nachtigal, Sahara und Sudan, VII. 319.
- Nagy, Biharország, XII. 316, XIII. 216.
— Régi Biharmegye, XIII. 362.
— Biharmegye földrajza, XIV. 538.
- Neelmayer-Vukassovitsch, Grossbritannien und Irland, XV. 64.
- Neumayr, Erdgeschichte, XIV. 533.
- Nogueira, Raça Negra, IX. 130.
- Nordenskiöld, Ázsia és Európa körülhajózása, XI. 376.
— Le livre de Marco Polo, XIII. 537.
- Oberländer, Livingstone's Nachfolger, VII. 247.
— Australien, VIII. 147.
- Olaszország topogr. térképe, III. 181.
- Oppel, Landschaftskunde, XIII. 162.
— lásd Ludwig.
- Orange Free State, Sketch of, IV. 304.
- Orohydr. Tableau der Karpathen, XIV. 529.
- Osman Bey, Frauen in der Türkei, XV. 63.
- Oszt. államvaspálya urada X. 88.
— uradalmán előforduló X. 89.
- Osztrák-magyar monarchia képeiben, XIII. 562, XIV.
- Parmentier, Vocabul. Mag. XII. 319.
— Vocab. Arab-Français, X.
- Partsch, Gletscher der Vorz. Paulitschke, Geogr. Erfors. afr. Cont., VII. 192.
- Payer, Bibliotheca Carpathica.
- Penck, Vergletscherung der Alpen, XIV. 36, XV. 355.
- Peschel, Völkerkunde, II. 2.
- Philippson, Studien über W. den, XV. 443.
- Pogge, Im Reich des Mu. VIII. 367.
- Przevalszkij III. útja Közép. XI. 385, XII. 271.
- Quatrefages, Hist. des races XV. 242.
- Ranke, Der Mensch, XV. 30.
- Ratzel, Anthropol.-Geographi. — Völkerkunde, XII. 381, XV. 250.
- Reclus, A Föld, VIII. 231.
- Reclus, Géographie, III. 303.
— La Terre à vol d'oiseau.
- Rein, Japan, XV. 435.
- Reinach, La Serbie et le M. XIII. 618.
- Réthey, M. kor. orsz. ethnogr. XV. 57.
- Réthy, Oláh nyelv és nemz. kulása, XV. 518.
- Revue de Géographie, IV.
- Révy, A Duna Budapestén,
- Richthofen, China, XII. 51.
— Aufgaben und Method. d. Geogr., XII. 216.
- Rihocsek, Kecskemét térk. 359.

- ogr. stat. Lexikon, X. 333.
 Alduna átn. térképe, XII. 174.
 ue Beiträge zur Entdeckung
 IX. 299.
 Bul. Soc. Geogr., IV. 257.
 Emléklap Temesvár cente-
 i ünnepélyéhez, XIV. 536.
 gas-Tátra hajdani jégárai,
 58.
 schichte des Zeitalters der
 kungen, XII. 137.
 Lajos, Levkosia, VI. 338.
 on Buccari Porto-Ré, I. 169.
 anenstrasse von Aegypten
 yrien, VIII. 364.
 town, XV. 454.
 Met. int. évkönyvei, I. 222.
 , I. Gindely, XIV. 396.
 Sonne u. Mond als Motoren,
 1.
 A Bakony, XIII. 610.
 Képes atlasz, IX. 260.
 -Lerchenfeld, Afrika, XIII.
 hen Donau und Kaukasus,
 .
 kalauz, XIV. 436.
 Palau-Inseln, I. 58.
 Beitrag zur Länder- und Völ-
 de von Oest.-Ung., III. 236.
 g. Karpathen-Verein, Jahr-
 , X. 331, XI. 158, XII. 219.
 Reiseskizzen von der Mára-
 X. 268.
 Regenkarte der österr.-ung.
 chie, X. 334.
 Aus West-Afrika, VIII. 368.
 estland Asien-Europa,
 Utazásom Közép-Afrikában,
 , 505.
 ongo, XIII. 305.
 del viaggi dai bastimenti etc.,
 , Ungarns Stromregulirungen,
 1.
 er, I. Gindely, XIV. 396.
 rone der Schöpfung, XIII. 382.
- Sterneck, Geogr. Verhältn., Commu-
 nicat. und das Reisen in Bosnien etc.,
 V. 356.
 Stieler, Hand-Atlas, II. 136.
 Stoll, Guatemala, XV. 244.
 Stülpnagel und Bär, Karte von Europa,
 II. 136.
 Sudan, Red Sea and Equator, Report,
 XIII. 31.
 Suess, Antlitz der Erde, XI. 385.
 Székely közművelődési és közgazdasági
 egyll. évk., IX. 401.
 Szinte, Hunyadmegye közigazgatási tér-
 képe, XV. 517.
- Takács, Magyarország, utaz. zsebkönyv,
 XIII. 363.
 Tátrafüred, XV. 514.
 Távirdák statisztikája m. kor. terül.,
 XI. 379.
 Telkes, Magyarorsz. mezőgazd. nyers
 term. behoz. és kivitele, XI. 431.
 — Áruforgalmunk, XIV. 151.
 Természettudományi füzetek, V. 247,
 X. 268, 407.
 Thallóczy, Oroszország és hazánk, XII.
 171.
 Thirring, Sopron s körny. hőmérs. vi-
 szonyai, XIII. 150.
 Trencsénmegye term. tud. egyll. évk.,
 X. 407.
 Türr, Discours au Congr. Géogr. Venise.
 X. 89.
- Ujfalvy, Resultats anthrop. d'un voy.
 en Asie Centrale, VIII. 230.
 — Aus dem westl. Himalaya, XII. 384.
 Ujfalvy-Bourdon, De Paris à Samar-
 kand, X. 23.
 Umlauft, Geogr. Namenbuch von Oest.-
 Ung., XIV. 243.
 — Wanderungen durch die österr.-ung.
 Mon., VII. 196, VIII. 70.
 — Geogr. Museum am Mariahilfer
 Gymnasium, XV. 366.
 — Die Alpen, XV. 251.
 — Afrika in kartogr. Darstellung, XV.
 515.

- Vajda, Délszaki ég alatt, XIII. 214.
 Vámbéry, Török faj, XIV. 149.
 — Keleti életképek, IV. 344.
 — Az iszlám a 19. században, III. 183.
 — His life and adventures, XII. 141.
 Vasutat és ipart a székelyföldnek.
 XIV. 438.
 Vékey, Utazásaim a föld körül, XIII.
 148,
 Versteeg, Atlas. Gambar-Gambar, IV. 31.
 Veth. Midden Sumatra, VIII. 363.
 Visontay, Ált. és összehasonl. földirat,
 V. 100.
 Vogel, Karte von Oest.-Ung., XIII. 540.
 Völker Oesterr.-Ungarns, XII. 139.
- Wallace, Russia, VI. 336.
 Washington Territory, XII.
 Wassa Effendi, Albanien, VI.
 Wells, Middle Kingdom, XII.
 Willem Barents, Verslagen v
 411.
 Wilson, I. Felkins.
 Wissen der Gegenwart, XIII.
 516.
 Wolf, I. Luksch, IX. 400.
 Zák, Térképrajzolás elemei,
 Zafaut, Erdrinde und ihre
 XIII. 374, XV. 64.
 Zulu-irodalom, VII. 124.

Magy. Földr. Társaság kiadványai:

zi Közlemények. Szerkeszti: *Berecz Antal*.

I.	évfolyam.	1873.	320 lap,	1 térképpel és táblával.
II.	»	1874.	453 »	1 térképpel.
III.	»	1875.	424 »	1 képpel.
IV.	»	1876.	360 »	
V.	»	1877.	376 »	(elfogyott).
VI.	»	1878.	376 »	2 térképpel.
VII.	»	1879.	400 »	
VIII.	»	1880.	368 »	
IX.	»	1881.	408 »	
X.	»	1882.	512 »	1 táblával.
XI.	»	1883.	506 »	18 ábrával.
XII.	»	1884.	468 »	
XIII.	»	1885.	634 »	(elfogyott).
XIV.	»	1886.	632 »	1 térképpel.
XV.	»	1887.	724 »	

Egy-egy évfolyam ára 3 frt; kapható a titkári hivatalban.

n de la Société Hongroise de Géographie. Melléklet a Földrajzi Közleményekhez.

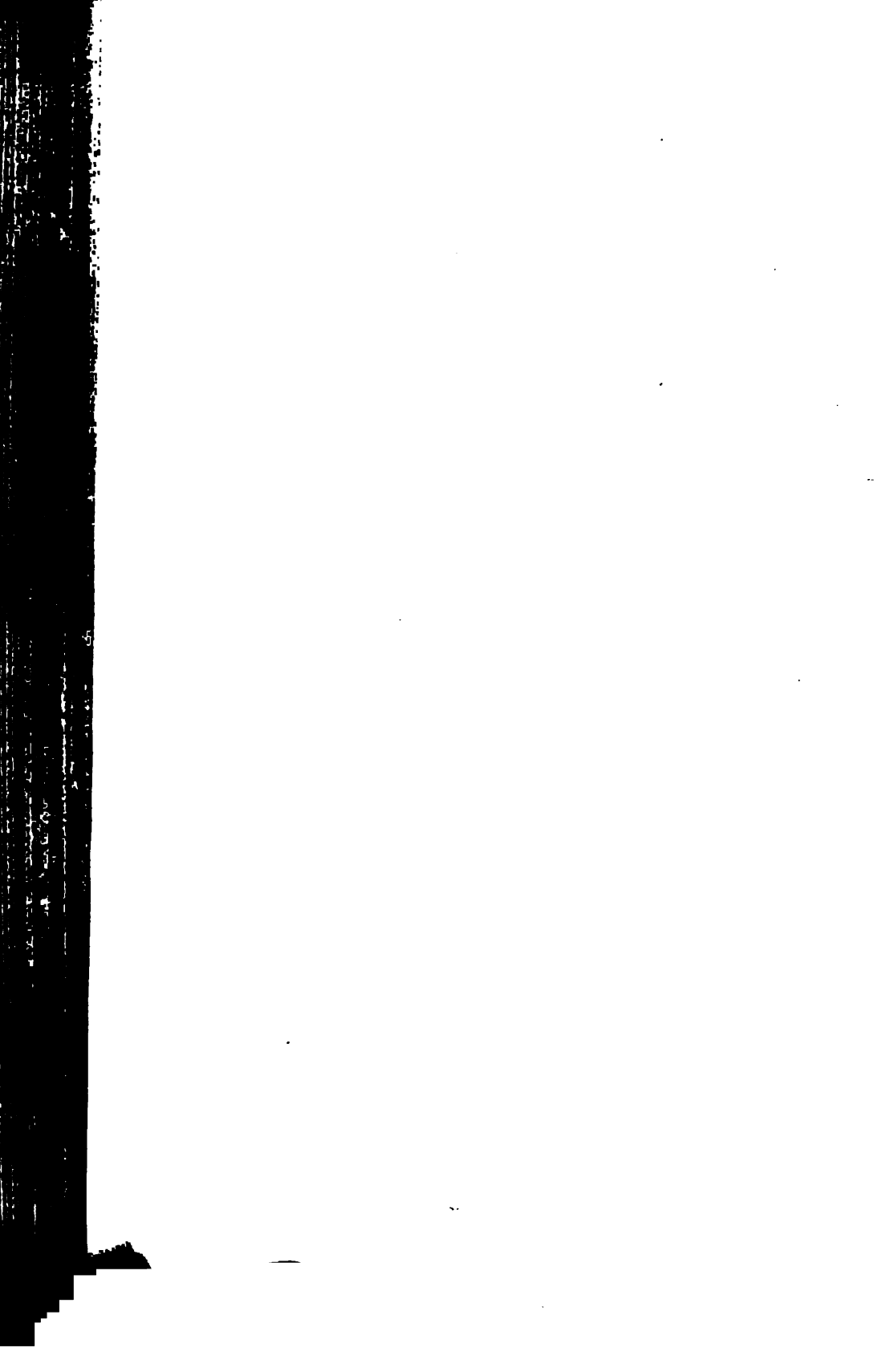
Année	X.	1882.	124 lap.
»	XI.	1883.	130 »
»	XII.	1884.	112 »
»	XIII.	1885.	130 »
»	XIV.	1886.	170 »
»	XV.	1887.	108 »

ok könyvtára. Szerkeszti a Magyar Földrajzi Társaság. Kiadja a Franklin-társulat.

- I. kötet: *Nordenskiöld-Varga Otto*: Ázsia és Európa körülhajozása a Végán. Budapest, 1883. 17 képpel s térképpel. Ára 2 frt.
- II. kötet: *Asbóth János*: A Zaharától az Arabáig. Utazás Egyiptomban és Palesztinában. 14 képpel. Budapest, 1883. Ára 1 frt 40 kr.
- III. kötet: *Brózik Károly*: Serpa Pinto utazása Afrikán keresztül az atlanti óceántól az indiai óceánig. 9 képpel. Budapest, 1884. Ára 2 frt.
- IV. kötet: *Przevalszkij-Csopey László*: Zájzánból Khámin át Tibetbe és a Sárga folyó forrásvidékére. 16 képpel. Budapest, 1884. Ára 3 frt 60 kr.
- V. kötet: *Lady Brassey-Öreg János*: Utazás a »Napsugáron«. 34 képpel. Budapest, 1885. Ára 1 frt 40 kr.

ezeken gyűjtemény megszerezhető füzetes kiadásban is; egy-egy 4—5 ivnyi füzet ára 40 krajczár.

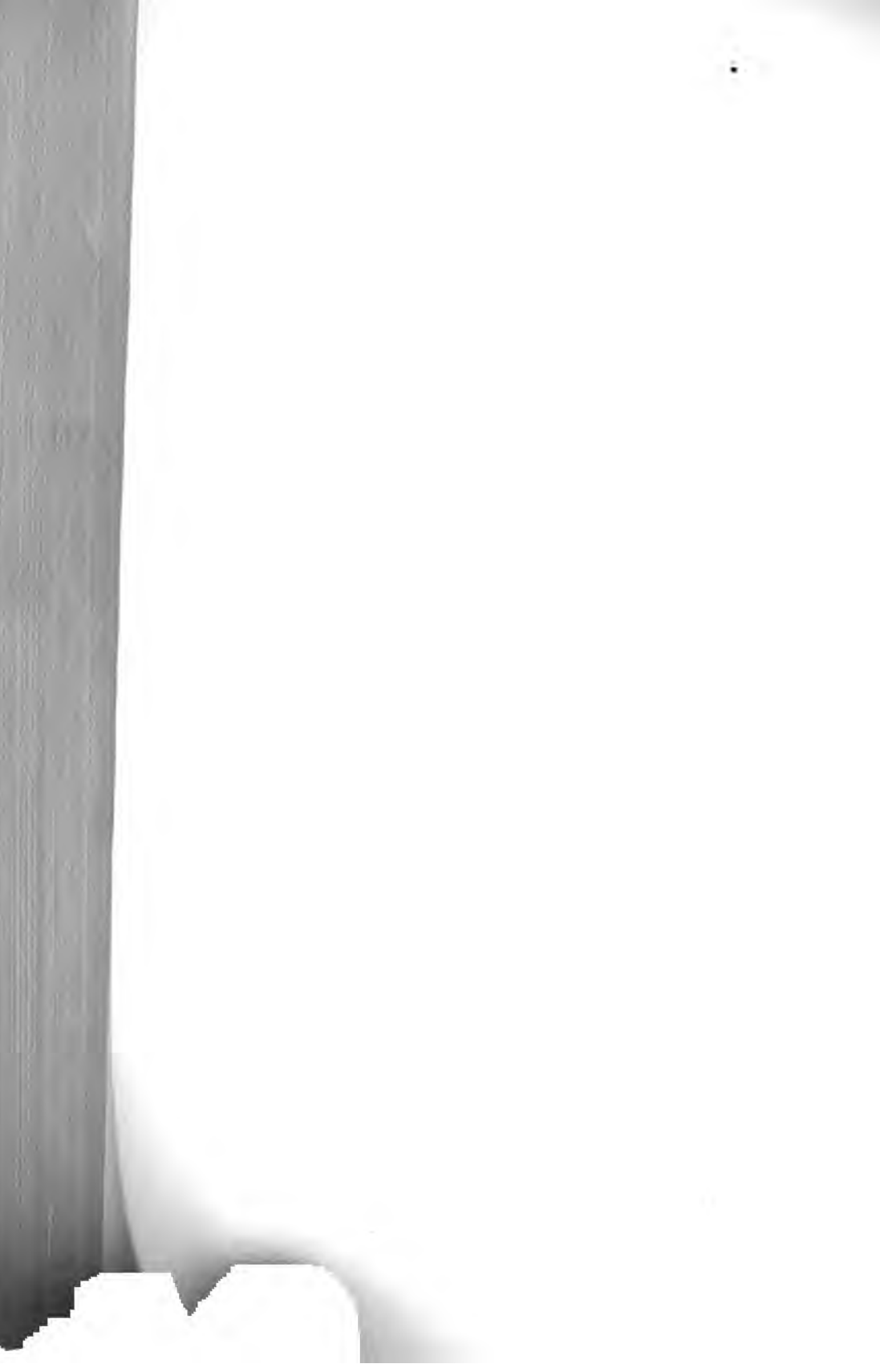
Kapható minden hazai könyvkereskedésben.

DRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

XVI. KÖTET.

1888.

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

SZERKESZTI

BERECZ ANTAL,

a magyar földrajzi társaság főtitkára.

TIZENHATODIK KÖTET.

BUDAPEST, 1888.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA PÁRTFOGÁSA MELLETT
KIADJA A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

BULLETIN

DE LA

ACADÉMIE HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

REDIGÉ PAR ANTOINE BERECZ SECRÉTAIRE GÉNÉRAL.

Tome XVI.

Chaque numéro du bulletin contient un Abrégé, dans lequel les principaux articles publiés soit en abrégé, soit en traduction complète en langue française, ou allemande, ou anglaise, ou italienne.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
116692
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS.
1898.

TARTALOM.

<i>Magy Aladár</i> : A magyarság Moldvában	1
<i>Magy László</i> : Emlékezés Przsevalszkij Mihajlovics Nikolájra	613
<i>Erődi Béla</i> : A fárások országában	305
— Kirándulás az Una-Velebit vidékére	497
<i>Magy István</i> : A nagy magyar Alföld sósflórája és talaja	533
<i>Magy Pál</i> : Az Ural vidékei és népei	129
<i>Tankó János</i> : Az Uelle-kérdés	53
— Egyiptom éjszakai partjain	553
<i>Ó Albert</i> : Székely-Udvarhely	387
— India történeti földrajza	605
<i>Márki Sándor</i> : A vármegyék leírásainak történetéből	193
— Hazánk leirői 1887-ben	241
<i>Pápai Károly</i> : Előleges jelentése Nyugotszibériába tett utazásáról	619
<i>Magy Géza</i> : Egy szakasz a népek psychológiájából	468
<i>Magy Károly</i> : Vízszabályozásunkról	547
<i>Magy Gábor</i> : Az ősi magyar helynevek s a magyarság pusztulása Hunyadmegyében	212
— A Retyezát vidéke	425
<i>Thirring Gusztáv</i> : Újabb adatok Magyar László életrajzához	333
<i>Adolf</i> : A földrajzi fokhálózatnak új általános vetülete	369
<i>Magy Ármin</i> : Jelentés az 1887. évi földrajzi munkálatokról	89
<i>Magy János</i> : A csethalásatról	28
<i>Magy</i> profilja	283
<i>Teleki Samu</i> Afrikában	624

Társasági ügyek.

Ülés	111
Ülővasó ülések	109, 219, 220, 222, 288, 293, 630
Ülőasztmányi ülések	109, 219, 220, 286, 629, 630
Ülés	631
Ülési jelentés a társaság 1887. évi működéséről	99
Ülési jelentés a társaság 1887. évi bevételei és kiadásairól	107
Ülési jelentés a társaság 1888-ra	108
Ülési jelentés a társaság vagyonállása 1887. végén	109

Könyvészet.

I. Magyar művek.

<i>Ballagi Aladár</i> : Búcsújáró helyek Oroszországban	349
<i>Berkeszi István</i> : Gróf Hoffmanségg utazása Magyarországon	94
<i>Dénes Ferencz</i> : Tájékoztató a magyarországi Kárpátvidéken utazók számára	357
<i>Gönczy-Kogutowicz</i> : Magyarország megyéinek kézi atlasza	95
<i>Halaváts Gyula</i> : Fehértemplom-Kubin vidéke	358
— A szentesi artézi kút	358
<i>Hatsek Ignác</i> : Vármegyei térképek	85
<i>Dr. Havass Rezső</i> : Bibliotheca Geographica Hungarica	353
<i>K. M. Term. tud. Társulat</i> : Kirándulók zsebkönyve	351
<i>A Magyarországi Kárpátgyesület</i> évkönyve	352
<i>Molnár Viktor</i> : A genfi conventió	298
<i>K. Nagy Sándor</i> : Biharország	411
<i>Patzkó György</i> : A Tiszaszabályozás alaphibája és ennek gyógymódja	183
<i>Pesty Frigyes</i> : Magyarország helynevei	293
<i>Remekházy Károly</i> : Nehány szó Alföldünk folyóvizeinek szabályozásáról	355
<i>Récsei Viktor</i> : Sopron ó-kori neve és a sopronmegyei római feliratok	190
<i>Dr. Ratzel Frigyes</i> , Ford. <i>Dr. Simonyi Jenő</i> : A föld és az ember	358
<i>Révy Géza Viktor</i> : A bodrogi tiszaszabályozó társulat belcsatornázási művei és vízviszonyai	356
<i>Dr. Staub Móricz</i> és <i>Dr. Schüchter Miksa</i> : A magyar orvosok és természetvizsgálók XXIII. vándorgyűlése	95

<i>Strausz Adolf</i> : A Balkán félsziget Macedonia, Éjszak-Albánia Montenegró	
<i>Szepesi emlékkönyv</i>	
<i>Szűry Dénes</i> : Mosolygó ég alatt	
<i>Zichy Géza gróf</i> : Élmények Skandináviában	

II. Külföldi művek.

<i>Freiherr von Benko Jerolim</i> : Reisen in S. M. Schiffes »Zrinyi«	
<i>Bergner Rudolf</i> : Rumänien	
<i>Dr. Chavanne J.</i> : Physikalischer statistischer Handatlas von Oesterreich Ungarn	
— Reisen und Forschungen in alten und neuen Kongostaaten	
<i>Farini G. A.</i> : Durch die Kalaharien und Wüste	
<i>Fränkl Dr. A.</i> : Gustav Nachtigal's Reisen in der Sahara und in Sudan	
<i>Freeden W.</i> : Reise- und Jagdbilder aus Afrika	
<i>Hellwald Frigyes</i> : Die weite Welt	
<i>Hölzl's</i> Geographische Charakterbilder	
<i>Huyn gróf</i> : Leitfaden für den Vortrag beim Unterrichte über die Karten- und Planlesen in den Unteroffiziers-Schulen	
<i>Mittheilungen</i> des k. k. militär-geographischen Institutes	
<i>Negri Luigi</i> : Massaua e dintorni	
<i>Dr. Neumayr Melchior</i> : Erdgeschichte II.	
<i>Oroszországot illető statistikai adatok</i> gyűjteménye az 1884. 1885. évben	
<i>Récsei Viktor</i> : Der weltberühmte Orientalist Professor Dr. Arnim Vámbéry	

Roskoschny Herrmann: Die	
Alga und ihre Zullüsse . . .	82
Huber Karl: Schulwandkarte	
des Königreiches Böhmen . .	188
Anton: Das Studium der	
Geographie in und ausser der	
Walden	398

P. de Tchihatchef: Klein-Asien .	77
De-Vollan A. G.: Ugro-Russzkija	
Národnyja Pjeszni. (Magyar-	
orosz népdalok)	79

Rövid közlemények.

I. Expedíciók.

Expedíciója	113, 482
Angol folyón tett kutató uta-	
ról	114
Körüljárás	116
Érdeklődése	117, 365
Dr. T. J. hittérítő	117
Utja Közép-Ázsiában . . .	118
Madagascar szigete	118
Állományának hajózhatósága .	119
Magyar földrajzi társaság mult	
járati expedíciói	119
Dr. Stanley hegylánc meg-	
szelése	191
Dr. Marquis marokkói útja .	192
Magyar expedíció	222
Dr. Douls utazása a nyugati	
Ázsiában	223
Utazás Kurdisztánban	298
Magyar kutatók 1870–1887-ig	
Magyar Ausztráliában	366
Magyar Ázsiában	368
Magyarországi ötödik közép-ázsiai	
Expedíciója	413, 483
Utazások Közép-Ázsiában .	414
Magyar kapitány	414
Dr. F.	415
Magyar Ázsiában	415
Dr. Samu gróf	482
Magyar utazók	483
Magyar Ázsiái sivatagjain . . .	483
Magyar vidék	486
Magyar Ausztráliai kontinensen .	486
Magyar Xingu vidékén	487
Magyar útja Grönlandon át . .	487
Magyar kapitány sarkvidéki uta-	
járatai	488

II. Ethnographia.

Az arabok a keletindiai szigeteken	121
A kameruni négerek családi viszo-	
nyairól	123
Kongó-négerek koponyái	124
Algír gyarmatosítása	124
Ikérszülések a négereknél . . .	125
A kannibalizmusról	125
Erdei vad törzsek Indiában . . .	223
Min vitték ki a holtakat az örök	
nyugalom helyére a különféle	
népek?	415
A balombo törzsről	416

III. Statisztika.

A japáni statisztikai hivatal . . .	224
Uj-Zeeland népessége	225
Egyiptom népessége	225
Európa népessége	225

IV. Vegyesek.

A tengermélységek mérése	125
A szibériai vasutak	127
A Marajó-zátony	127
A méterrendszer elterjedése . . .	128, 300
Magyarosodó helyneveink	226
Magyarországi tavak mélysége . .	231
A Pyrenei hegységről	231
Szibériáról	232
Az Andes vízváltója déli Chile-	
ben	232
Vasut Khinában	233
A pekingi új császári palota . . .	233
A Kilimandsáró megmászása . . .	234
Kilimandsáró alapítvány	235
Az egyiptomi porphyrbányák . . .	235

Az erdők Tuniszban	235	Montague Kerr, ismert afrikai ut
A Niger felső vidéke	236	Honnét vette nevét a Duna ?
Uj útirány Timbuktuba	237	Éjszak-Amerika nagy vasutai
Uganda fejedelme	237	A földrajzi szemináriumok
Közép-Ausztrália'	237	Eszkimó hitregék
A Jura-korszak térképe	238	A Bahama szigetek
Az eső és elpárolgás mennyisége		Nemzetk. geographiai kongress
Földünk száraz fölületén	238	A Karácsony-sziget
† Hayden Ferdinand Vandeveer	240	Ázsiai vasutak
A korinthusi csatorna és a Ko-		A kisázsiai vasut
paisz tő	301	Khinaiak külföldön
A panamai csatorna	302	Az arab kereskedők hatásáról
A Nicaragua csatorna	302	zépafrika nyugoti részén
Vasút Tonkingban	304	Mosszamedesről
Vasúti tervek Nyugat-Ausztráliában	304	A Kanári-szigetek eredete

A MAGYARSÁG MOLDVÁBAN.

FELOLVASTATOTT AZ 1887. NOVEMBER HÓ 10-DIKI ÜLÉSEN.

— — — — —

XVI. században Olaszországot francziák temetőjének, a török háborúk idején Magyarországot németek koporsójának nevezték. Nekünk is van ily temetőnk; közelünk, egy lépésnyire határainktól. Csak az a különbség, hogy a véres csatákban hullottak el francziák, németek: itt a Magyarországot, elevenen sodorja el idegen népáradat.

Még a múlt században a hitőkben, nyelvőkben állhatatosnak tartották a bukovinai friss telepektől fogva óriási félkörben a Bug torkolatáig érnek. Legészakibb, s legkevésbé ismeretesek Chocym és Mohylew a Neszter mellett. »Chotim táján a Chotim nevű falu merő magyarságból áll,« írja Patai András, ki a magyarországi Péterfi Károly és Szegedi György jezsuita-társaival járt a vidéken. Mohylew-ről 1770-ben Zöld Péter csik-delnei nos bucsáki (bessarabiai) útja alkalmából így emlékezik: »Második plebániái Mugyiló, Prút mellett (NB. tévedés; mert a Neszter mellett fekszik, a Prúthoz tíz mérföldnyire) nagy város, Podolia és Ukrania végén. Egyik része a lengyel nyelvű, a másik az orosz; harmadik moldvai. Ebben merő magyarok vannak és tűzkövel kereskednek. Ehez a plebániához tartozó négy falu tartozandó. Gondot visel egy missionárius.«* Ma ennek a podoliai és felső-bessarabiai magyarságnak a nyoma többé. Délvidéken, a Tiligultól a Szeretig, melynek a magyarországi helye még száz esztendővel ezelőtt Csöbörcsök tiszta

* Patai értesítése: Magyar Könyvház. Pozsony, 1783. III. 76. Zöld Péter u. o. III. 419. l.

magyar mezőváros volt, jobban fennmaradt ugyan a magyar de teljes megsemmisülése küszöbön áll, mert azon a vi egyetlen erőteljes magyar község sincs többé.

Ez idő szerint a moldvai magyarság két főcsoportban. Egyik felök az erdélyi Kárpátoknak a Besztercze, Szeret és vize által körülfogott lankáján, melynek központi helye legnagyobb, tisztán magyarajkú községei Bogdánfalva, Nagy Klézse, Kalugerpaták. Forrófalva és Gorzofalva. E községek G és Ojtozon át közvetlen kapcsolatban állnak a Székelyföld e közelség, valamint tömeges együttlakásuk óvja őket az oláh olvadástól.

A másik főcsoport a Moldova és a Szeret lambdáj foglal helyet; legnagyobb községe Szabófalva, Román v mellett. E csoport lakói tudnak ugyan még magyarul, de o is, mondhatni valamennyien, vagyis utban vannak az eloláh dás felé.

Moldva keleti, azaz nagyobbik felében, a Szeret, Dur Prút mezopotamiájában, számot nem téve, szétszórtan él magyarság. Immár igazra fordult a Száraz Szeretről székely monda. Élő hit a székelyek közt, hogy a honfoglal Kárpátok mindkét oldalán telepedtek le; keleti határuk, a székelység véghelye a Száraz Szeretnél volt, mely homokzato és ponkokkal elborított patakmeder a tekucs-galaczi országú. Ha ide ér a székely ember, áhitattal emeli meg kalapját vesz bucsut hazánk földjétől. Egykor távolabb esett, — ma csakugyan ott van a magyarság határdombja. Nemzetünk e graphiai határa többé nem a Prút, még a Neszter sem, hanem közeli Szeret völgye.

* * *

Folyó évi július havában, a Dunán keletről nyugati Szeret völgyén délről északra s azután a Szereten át nyug keletre tartva, részint hajón és vasuton, részint kocsin és gy végig mentem a moldvai magyarság egész területén.

Konstantinápolyból Galacz felé eveztemben, az út Szulinán, a Duna torkolatánál hallottam az első magyar szót, vagy inkább eladott, s a távoli Konstantinápoly, Smyrna, Rio de Janeiro piacaira szánt székely leányok ajkáról. V forgalmi cikkek, melyek szembeötlően megkopva érnek ide.

A moldvai s az újabban szintén Romániához c dobrudzsai partok közt lassan halad tova a nehéz, mély j

ló, a Lloyd-társaság tengeri gőzöse. Útunk a Dunatoroktól
 saig, hol kiszállottunk, sűrű és egyre hullámzó náddal, csáté-
 sással és kákával van szegélyezve. Felülete mindenütt egyenlő,
 itt-ott magaslik a zöld szőnyeghez hasonló buja vízi tenyé-
 fölé egy-egy nádi buzogány, mélyen hajtogatva nehéz fejét
 gkisebb szellő legyintésre. Ez a rengeteg náderdő megközelít-
 en egyes embernek is, nem hogy hadseregnek; s ebben áll a
 atorok roppant stratégiai fontossága.

Tulcsán túl a Tétel alatti Tiszatorokolathoz hasonló, náddal
 yes zsombék váltja föl az előbbeni képet. Majd ez is elmarad,
 deg, fátlan szilárd föld keretében tűnik föl a távolban Galacz
 osa.

A hajó végre horgonyt vet. Galacson vagyunk, Moldva leg-
 yobb kereskedő városában. Kikötőjének évenkénti forgalma
 g 9000 hajó, köztük igen sok tengeri, melyeknek ez a leg-
 ső állomása. A Duna partján a lehető legvegyesebb nép sűrög-
 g. Nemzeti nyelvünk széltére hangzik, mert a Dunai Gőzhajó-
 aság hajóin az alsóbb személyzet csaknem kizárólag magyar.

Maga a város poros, piszkos hely, a Duna partján amphi-
 trumszerűleg épült, s nagy területet foglal el. Régibb házai
 k s olasz módra, vápás cseréppel fődvék, az újabbak vörös
 ehér bádoggal.

Magyarok számosan telepedtek meg benne, de még több az
 glenesen itt tartózkodó. Magyar utlevelők van is, nincs is. De
 van is, az csak egy évre van kiállítva. holott nem egy
 dvai magyarral beszéltem, ki tiz-tizenkét éve lakik Romániá-
 s mégis magyar alattvaló mai napiglan.

Az u. n. hanulu ungurescu (magyar vendégfogadó; han,
 kül a. m. szállóhely) s a közel eső Magyar korona és kör-
 ke el van lepve magyar napszámossal, mesteremberrel s
 nősen vászoncseléddel. Ezek közül az idősbek mezei munkára
 ódnek a mósiákra (tanya). A fiatalabbak, csiki és
 mszéki székely lányok, szolgálatba állnak; az itteni gazdag
 gők és a szegény székely lányok, kölcsönösen nagyban
 sik, s rendszeren meg is találják egymást.

Ezek a székely lányok az erkölcsi romlás fedett ösvényén
 yognak; de feles számmal vannak közülök a nyilvános
 érmetlenség szolgálatában. Kézről-kézre adatnak, mint a
 ruha, mig elkallódnak távol vidékek szemétdombjain. Második
 ziójuk már Tulcsa vagy Szulina, s azután a nagy világ.

1867-ben a galaczi ref. presbyterium egy üzért s több nyíl helyet záratott be, hol tizenkét, tizenhárom éves magyar le prostituáltattak. Ma ez az üzlet, mint hallottam, kissé csappant; a székelyföldi leányszállító szekeresgazdák ri vendégek a bojárok és görögök házáinál, mi úgy hiszem ságaink érdeme.

A katolikus missiónak a Strada Domnescán (a. m. ur- 1842-ben épített kéttornyú kicsiny temploma áll, melyben német, francia és lengyel egyházi beszédek tartatnak; magyar bár a 2500 főnyi gyülekezetből legalább 3—400 magyar Református magyar 6—700 van a városban. Tanítójuk B Károly volt, most Baló Bálint. Czelder itléte alatt ez az eg s nem mint most, a hanulu ungurescu, volt a központja a ma ságnak. Olvasó-egyletük, könyvtáruk, magyar iskolájuk alak az idegen papok kezén elárvult katolikus magyarok is es koztak hozzájuk; egyebek közt a református presbyterium zője is katolikus ember volt.

Megtekintettem a Szeret torkolatát, hogy szemeimmel lá az első Magyarországra emlékeztető helyet romániai útan Vadu ungur (magyar rév), dunaparti falucska ez, mely állítólag onnan vette, hogy az etelközi magyarok Leo császár hívására, Simon bolgár fejedelem elleni expedíciój 888-ban itt keltek át a Dunán.

Galacson vasutra ülve, a Száraz Szeret a második mely nemzetemre emlékeztet, s a harmadik a százas állomás, hol, mint a moldvai magyarság főcsoportjának legd helyén, kiszállottam. Oláh szekeres, patakmosás száraz med vitt a félórányira eső faluba. »A kálvinista paphoz« mon neki; »Gyorgyéhoz« igazított helyre.

Halmok bevápásodó töveiben háromágú csillag alak terül el a nagy falu, melynek oláh része Balkucza, m része Fontinel nevet visel. Szekerem a magyar részen, s kerítésű udvar közepén álló nádas parasztház előtt állott. Ez a paplak, de csak félig. Bár mindössze csak két szobája csak az egyik a papé, a másik egy székely csizmadiáé. Az ud szép fiatal asszony fogad tiszta magyar szóval. Tőle értém hogy se »Gyorgye«, se a felesége nincs itthon, oda ki dolgo a mezőn. Szívesen hívott házába, hol ő maga azonnal du ászát ad fel: édes, syrupszerű gyümölcsleből készült ételt, m kanálra tekergetve kell enni; férje pedig, a sevillai cig

nyához hasonló durva, rövidre vágott romániai törökdohány-
s szivarka-papirral kínál meg. Majd bort hoz és ágastól
friss meggyet.

Egy pillantás reájuk, valamint lakásukra, mely kifogástalan
hely szoba, meggyőzött arról, hogy székelyekkel van dolgom.
Egyenlőben, erdővidékiek mind a ketten. A férj Gergely Áron bölöni,
népe felső-rákosi, mindketten unitáriusok.

Hazai dolgokra tereltem a beszédet, melyben Gergely uram
szívesen részt vett. Elkeseredve szólt Magyarországról. Dologra
szóltam — úgymond — dolgoztam volna ott is, dolog az életem
ért. De az én hazám nem tartott el engem. Jobb sorunk van
itt az idegenben. A munkát jobban fizetik, nem pusztítja a
szegény ember egyik a másikat. Egy bárány ára másfél forint, egy
szarvas tiz, vagy ha már nagyon szép husz krajczár. Az ember
nem el van korcsosodva, nem ad magára semmit, de nem is
van nagy cifrázkodás, nincs ki előtt.

Csak nagy sokára jött meg, előbb a papné, azután férje.
Egy Gergelyékkel, s a hozzájuk látogatóba jött csángó-magyar
papné asszonnyal töltöttem az időt, a szádokfa (tilia
diphylla) theának szedett s oda benn szárítgatott virágaitól
szagillatos szobában.

A paptanító, kit itt, ha nem Györgyének, akkor a katolikus
papok nevén de a kának hívják: Dobai György, idevaló szüle-
fiatal ember. Olyanforma helyzetben van, mint Jókai dudai
papja. Összes fizetése 80 forint, melyet az erdélyi református
kerület pénztárából huz. Nem említé ugyan, hogy »kon-
vencziójában van a szabad bibiczojtás-szedés«, mint a dudai
papnak; de a 80 forint hallatára szinte éreztem, hogy ül ki
szíve. Jókai kérdése: »hát meg lehet ebből élni?« s szinte
szíven véltem a szegény ember arcán a dudai kosta feleletét:
»nem olyan bőven, mint a kalocsai érsekségből; hanem
erre is akad ember.«

Dobai egyébként méltósággal viseli szegénysége terhét, melyen
szívesen a hogy könnyít némi magánbirtoka is. Ő az első moldvai
pap, ki lévitaságig vitte. Czelder Márton küldte Sárospatakra,
ahol a gymnáziumot jó sikerrel frequentálta. Mikor az itteni
református pap, Márk Mózes elhunyt, ide jött lelkivezérnek.
Még tanított az iskolában, ő azonban csak 1879-ig. Azután
elment, hagyta, s jelenleg az a foglalatossága, hogy néha-néha
szózza az Isten háza mellett, rohadt falában álló harangot, s

olvas egyet-mást a toronytalan, hitvány kis szobaszerű teremben. Ilyenkor más vallású magyarok is be-benéznek, s haiban, mikor Czelder prégyik ált, a Klézséhez affiliált katolikus falubeliek is hallgatták beszédét és pedig a templom udvarára mert a kicsiny szentegyházba be sem fértek. A papszék előtt egy kis polcz van, melyre a rendes istenitiszteletek idején szokás szerint, virágokat hordott volt a fejrőnép; a leányok vityézt, az az ő viráguk: a szarkaláb; az asszonyok a búrárt (szulák), naputánjárót (napraforgó), lumanerót (ökörfarkkóró), nyírivarát (kék jáczint), ízlésesen csokorba kötve.

A református templom és a paplak között gyümölcsös van, el, egy-egy vakondturás-forma dombocskával s csillagos bucsó alakú fejfával. Ez a temető. Egy kopár helyen megállott a pap s odamutatva így szólt: itt nyugszik az öreg pap. Hozzámondott volna: az a ki közel negyven évig szolgált az Úr szolgálatában. Kérészemre megígérte a lévita, hogy valami gyümölcsfát jeltelenül maradt sírhelyre. »Fel kéne tán hompoljam a földet (toljam)?« kérdezte. Az is jó lesz, válaszoltam.

Szegény Márk Mózes is sokat nyomorgott itteni szolgálatában. Papi jövedelméből nem élhetvén, a szekerességéből kenyérkeresetet űzte. Birtokomban van 1867. évi február havi Ballagi Mórhoz intézett segélykérő levele, mondhatni jaja a siralomnak e völgyéből. »Három-négy nap is eltelik — úgy — hogy egy kis málé-lisztet, kukoricza csutkából őrlöt a fűrészpórral vegyítve, eszünk. Ily nagy inségben már csak a halált. Az itteni kormány segélyéből némelyeknek jut pár para, melyen egy oka málé-lisztet sem vehetett. . . . Főtis Ballagi úr könyöröljenek rajtunk, az Isten megfizeti, engedjék, hogy az éhség miatt elvesszünk. . . . Nincs folyamodnunk. Segéljenek a szent Isten nevében, mielőkül küldjék a kegyes adományt tek. Csiki János úrhoz, ki mint postamester azt leghamarább eljuttathatja. Sírva könyörögnék ne hagyjanak el, mentsenek meg minket, kiknek idegenek semmi támaszunk az éhenhalástól. Ajánljuk, kérjük, nyomon fetregő egyházunk tagjait, gyermekeinket, családainkat segedelmezésekbe, melyet szívszakadva, könnyhullatásaink várván várván vagyunk Moldovában, Szászokton, die február 1867, alázatos szolgálói Márk Mózes szászokúti református harmintz év ólta, Sajkai János presbyter, Dobai István presbyter.

omórú levélre, keleti szokás szerint (és mert aligha volt nyolvasz a háznál), az egyház pecsétje megfüstölten van lennatva. A kezdetleges pecséten — valami kóbor-oláhczigány ezte — két gally-forma közt egy koronás harang látszik, e rattal: Szász-kúti ev: ree (sic!) ekle petsétje 1850.

1850. azonban nem jelenti a szász-kúti református egyház itási idejét, mely a múlt század végére esik. E szerint Szász-nevezetes hely általános magyar művelődés-történeti szem-ből is, mint a jelenleg hat egyházból s több mint 10,000 ből álló moldva-oláhországi evang. református missió leg-bb gyülekezete. A második református egyház Romániában, 1815-ben alapított szőkefalvi Sükei Imre által Bukarestben. Miután a foksányi egyesült protestáns gyülekezet megszűnt egyház lenni, Balatesten meg vannak ugyan református arok, de minden szervezet nélkül, semmiféle egyházi ható-udomást sem vett róluk: a szász-kúti református egyház jelenleg ül képviseli Moldvában a magyar protestáns egyházat. Ugyan ge képviselet! Az egyház, miután tagjai jobbára katholizáltak, alig áll husz lélekből, bár a lévita negyvenötre teszi. Benn-ött kálvinisták mindössze a lévita, neje, ki Szajkai leány, s m leányuk; Szajkai János, Süket Náni (Náni a. m. János) és s Mihály (rendesen Miháj Rósunak nevezve), továbbá két gy asszony: Dobojs Nánini (Jánosné) és Biró Mihájné.

Ideje lesz már átnéznünk a katolikus atyafiakhoz. Már többen, mintegy kétszázan vannak. Papjok azonban nincs. hol jó velünk szemközt Antal deák, a pap helyettese a kekezethen. Miklós Antal, a kántor, mezitláb és — nyár lévén a g y á b a n jár. Jókedvű öreg; ha pálinkát emlegetnek előtte, arat lehetne vele fogatni. Nélküle az egyszerű, toronytalan házába senki sem juthatna be. Egykor ezermester járt a falu- az a templomra valami fortélyos fazávárt készített, melyet dül Antal deák tud kinyitni. A zává a templom ajtaján l van; az ajtó mellett a vályogfalban egy kis nyílás arra ál, hogy a deák bedugja rajta karját, s egy L alakú k ö l c s- kiköcsolja az ajtót.

A templom igen tisztán van tartva. Tele képpel, melyek egy-kettő, a Szent-László társulat által ajándékozottak, é szemrevaló, a többi azonban oláh piktorok olyatén mázo-minők szinte félelemgerjesztőkké teszik a falusi basericák ajtót.

Templomból jövet, betértünk egy csángó asszonyhoz pohár borra. A küszöböt bogdánfalvi csángók állották el tőlük. Antal deák: mit csinálnak kegyemetek? »Itt nincs ész tanácsolunk« (beszélgetünk) — válaszolják. »Hogyan? (csakugyan? dádi ásá, oláhul a. m. csakugyan?)« — »Jó!« (az is jó) — mondja a deák.

A bormérő asszony egy kilo bort hoz számunkra mert itt a bort is kilogramm-számra mérik — s mikor nézem, elébem áll, hogy tudja ő mi az emberség, s miután a pénzt, egy kilo bor erejéig megvendégt. Kérdjük tőle, ura? »Elment, hogy jöjjön — úgymond, tréfásan — Isten után bízunk, hogy ha elmént, haza is kell jöjjön.«

E ház udvarán szokott mulatni az itteni fiatalság, több oláh nőta mellett. Magyar vagy csángó dalmak ritkán van kelete. Kisérőim, a divatban lévők közül csak egy új nótát tudtak említeni; ez a nálunk már elnyűtt: »Piros bor az este« kezdetű dal.

Ha már jól felöntöttek a garatra, ha már áll a d (korcsmabeli zajos mulatság), itt ugorják a minőritérezgő, vad tánczot, mely alatt egy-egy kápatos atyafi elku magát: szót a tánczoknak legények! S azzal a c elkezdik gajdolni emez ékes rigmusokat:

Uczuczú!
Megdöglött a vén juhú,
Nem kell neki több szarjú!

vagy az itteni székelyek:

Olá-bolá vadkecske,
Kőből rakott kemencze,
Buff! a hátad közepe.

A faluvégi korcsmán túl kezdődik a száz kút: e érő források, melyektől a falu nevét vette. Itt a helynevek magyarok, részint oláhok. Így pl. Pojána Kalvinista korcsma kálvinista mező. Fetzisóra, szántó föld, a vasut Bokros, bokrokkal borított hegy. Kódaföld, szántó Fontinelszőlő. Csolpán, szántó föld. Balkuczai patak, mely a falun folyik keresztül. Zödi gödre, Rosszma gödre, Buda gödre. »Gödör« alatt Szászskuton egyaránt lehet a tágas horpályt, a vizmosta vágást vagy a mély mint a zsákútczás zakotát, vagy a vízahygyta aszót, azaz

rápa minden nemét. Udvarhelyszéki Raván, Szőlő-gödre, I-gödre, Malom-gödre, helynévi összetételekben, a »gödör« nily tág jelentésű.

A lévitánál meghálva, korán reggel indultam Forrófalva Zajzon János falubeli katolikus szekeresgazda »karuczáján.« A lókarucza, magyarán fakószekér, melyhez kenderhám al. Kis kurta oláhszekér, melyet a gazdák maguk csinálnak. Minden fából van, kovácmunka nincs a rajta, mert a lakosok a munkához nem értenek. Kőczos, macskaló van belefogva két közé, melyek fölött a levegőben libeg a fajúrom. Oroszországtól mindenütt ily fajúrom van minden szekéren. Eredetileg finn nyelvű, a mit, mint Szent-Pétervárt értesültem, Stassow, a orosz császári könyvtárban a széptudományi osztály őre mutat ki egy értekezésében. Használatuk kelet felé Moldváig terjedt ki, s így ez a legkeletibb pont, a hol divatban van.

A fakószekér nyújtóján degetes bődön lógingázik. A degetes bődöt (Erdővidéken keréksár, az Alföldön kulimász) a földet mint szekérkenőcsül szolgáló föld-zsirja. Mojnestre településeken a szekérek assák, oly módon, hogy a föld kövérségét kitapogatva, degetkutató vagyis gödröt ásna, s azt suttyóval kifúrják. A fekete földzsirt csigákra alkalmazott vedrekben szűrve felhuzatván, egy árokba öntik. Ott a víz kiszivárog és hátramarad a nyulékony deget, melyet hordókba töltöttek, Oroszországban, Romániában és Erdélyben árusítanak el. A fakószekér faperselye igen természetesen sokat kíván ez a munka miatt, másképp minélelőbb lángot vetne.

A karucza kárumbján (szekérkasfa) átvetve magunkat, a vállunkkal együtt elhelyezkedünk a szalmaülésen. Jó szerenyesnek kell lenni! kiáltja felénk egy csángó asszony, ki a vállára a kárum végén két teli vedret emel. »Mert teli kártyával (szekeres edény) jött velünk szembe, azért mondja« magyarázta az asszony beszédét Dobai.

Utunk a szászkeresztúri újonnan épített cukorgyár mellett vezet, mely az Ausztria-Magyarország és Románia közt kitört vámháború után épült. Amerre csak jártam Moldvában, mindenütt új meg új cukorgyárakat láttam. Merőben állami subvenczióra alapított vállalatok ezek. Románia nem hagyja magát; mert honi iparát minél hamarabb megakarja teremteni: teljesen kiszorítja a mi iparunkat. A vámháborúig Brassó és Szeben posztógyárai voltak Románia posztószükségletét. Most, bevitelünket lehetet-

lenné tették a magas vámtételek. S e legfontosabb iparcz
 újonnan felállított belföldi gyárak nem tudják ugyan még
 az országot, de azért tőlünk mégsem szállítanak posztót. R
 egyezkedett az oroszszal, egyezkednék az ördöggel is, cs
 minket kibőjtőljön. Az orosz vámegeyzség következté
 posztót jobbára a lodzi, orosz-lengyelországi óriási s ol
 solidan dolgozó gyártelepről hozatják.

Kiérve a nagy útra, a mint itt az országutat m
 mintaszerű töltött uton vagyunk, melyet kizárólag csángó
 doznak. A bogdánfalviak és forrófalviak híres útkaparók
 nieru), fővegökön pléhtáblával s számmal. A nagy út
 terebélyes gyümölcsfák, főkép meggy, sajmeggy, ágo da
 szilva, cseresznye és körtefák szegélyezik. Ez itt Sturda
 földbirtokos műve, ki szigorú parancsban adta ki ezelő
 harmincz évvel, hogy minden gazda szántóföldének a na
 dülő oldalán gyümölcsfákat ültessen.

A parancsnak annyival inkább volt foganatja, mert
 csángó született gyümölcskertész. Falvaik valóságos gyümö
 (csángóul: livádák), éles ellentétben az orosz fal
 melyek azért oly visszataszítóan ridegek, mert nincs
 egyetlen gyümölcsfa, sőt általában fa sem.

Ipolyi szerint (Myth. 250. l.), miként a germánoknál
 a szlávoknál a hárs az ős mythoszi tisztelt fa: úgy m
 a diófa. A néptudat kitünő kegyeletes érzettel emeli k
 közmondásai és meséiben. Ha ez így áll, a moldvaiak e
 is ugyancsak magyarok. A diófát nagy előszeretettel ültet
 is örömük benne, mert e különben rendkívül lassan növé
 az ős televény földben buján tenyészik; úgy hogy a ha
 éves ágas-bogas diófát, hatvan évesnek néznők.

Az öregek tiszte a fák beoltása. A szép horgas
 szilva különösen kedvelt előttük. Már a hurlugy
 biresóka-szilva kevesebbet érő, egészségtelen, híd
 sárga szilva, semeddig sem áll el, mert héja megrepedez. Kö
 bódog asszony-, czémpél-, nyakas-, veres- és m é
 körte. Almafajtáik a tángyér-, édes-, árpára ér
 Alföldön: árpával érő), veres-, kaluger-, éveges-
 üveges) és háromféle őszi alma. Kajszi barackjuk úgy s
 nincsen; annál több az őszi barackjuk.

Szekerünk lassan döcög a végtelen gyümölcsösnek
 országúton. Időközönkint megállunk, hogy paripánk kifújja

ent fölő, hogy szegény pára megnyuvad, vagyis teritőre a bőre. Ilyenkor le-le szállunk s itteni szokás szerint, dézsek a gyümölcsfákat. Ágastól törjük a friss gyümölcsöt; ez minden útonjárónak szabadságában áll.

Rendkívüli szárazság van mindenütt. Fél esztendeje nem e tájon valamire való eső. A büttös oláhok mindenfelé bizzák a keresztet s a csodatévő ereklyéket, hogy megengessék, esőre bírják az égi hatalmakat. Ha az útszélen ödöngő emberekkel szóba állunk, az is mind a szécsitáról (száraz-ly) panaszkodik. »Nincs aratónk (aratni valónk), hiába várunk a czérnába (mezőre), hogy hopsába elvágjuk (mint felesek learassuk), hát on (borozdán), mézgyén (gyén) mindénüt csak rossz áldász (rosz termés). A kbul ész kikevészedik (kiapad) a víz. Puj (törökbúza, ricza) sé termik. Csak kukuta (bűrök) még polemide (sonya) van béven. Mászt énnünk nem ura (nem lehet), czápát (vöröshagyma) még czihányt (csalánt; tavasz-mikor gyenge, megeszik). Nem adja a kezünk (nincs nk benne). Nagyon rossz áldász volt az idén!«

Elszört csángó falfakon és mósiákon megyünk keresztül. Másután tűnedeznek fel Puncsest, Mundriska, Binárkút, Reke- a Szereten túl: Pokolpatak (Valea Drakuluj) és a tiszta ar Diószén (hajdan Diós). Végre Budára érünk, mely már zse, e népes csángó falu kiegészítő része.

Klézse is, mint minden csángó falu, lassan emelkedő hegyek ében, vizek mentén hosszan elterülve fekszik. Itt van a - és Nagy-Klézse, mellékvizeivel: a Sóskúttal és omárokkal. Mind a két Klézse, a Csigáspatak, olpatak és Alfú- (»Alfú« dülő Taksonyon is van, Pozsony- ében) patakával együtt, a falu alatti Szeretbe önti sly vizét. Sok jóízű forrás, mint a Csorgó, Csigásikút, yuloldali-forrás, Hidegkút, Bikkesi-kút fakad falu határában. Közel esnek a hegyoldalba plántált szőlők: moska-hegy, Patyuloldal, Nagy- és Kűs-Mál, eket nagy karimában fog körül a sok erdős hegység: a kes és a Bércz, a Somosgorcz, a Bagolyvész, a kóé (Bankó nevű gazdáé volt, mint: »Lőrinczié«, dülő, n, Udvarhelymegyében), a Bila és a Derékványa, a y- és Kűs-Szék. a Cseresnyés, a Törökhágó és a n ölcz. A falu két részre Alsóra és Felsőre oszlik. De

megyéjéhez (innen megyebíró a. m. egyházgondnok vidéken is járatos szó) vagyis plébániájához tartozik A Felső-Buda, Somoska és Hidegkút, továbbá Kápotá, Fundu-Rekecsun (Felső-Rekecsen), (Alsó-Rekecsen), s a távoli Pokolpatak és Szászku

Klézsén nem volt mit keresnem a sült olasz, magyar is értő lelkésznél, kit mégis magyar papnak hív a né a magyar egyház ezen a földön ép úgy egyjelentésű a likussal, mint nálunk a Tiszaháton a magyar pap és vallás, a kálvinistával. Én hát egyenest a Petrás-házhoz ha melynek régi galambbúgos kapuja székel portára eml

Petrásék Baranyából szakadtak ide, s lett belőlük a c nak minden tekintetben legelső családja. Zöld Péter től száz évvel, ezelőtt már találkozott egy Petrás nevű deá kántorság hagyományos foglalatossága a családnak, melynek ből került ki a legelső csángó születésű r. katolikus p Petrás Iacze János volt ez, ki nincs már többé az élők Két évvel ezelőtt rablók rontottak rá, s megkínózták hogy az erős, izmos ember súlyos sebeibe pár hónap múl halt. Csak kicsiny fényképe van még szobájában, hol iron testvérbátyja Petrás Mihály, nyugalomba vonult, s anna tényleges kántor, őrzik.

Forrófalván, 1813-ban született, de Kantán, e háro minorita-konventben végezte tanulmányait. 1839 óta pl ként működött Klézsén, mint a moldvai magyarság leg támasza, János pap neve alatt ismerte, s ma is ismer emlegeti valamennyi csángó. S nemcsak a nép fordul ügyes-bajos dolgában teljes bizalommal, hanem a mold gyarság iránt érdeklődő tudósok is. Kutatókkal szemben l ban ugyanazt a szerepet vitte, a mit Szilágyi Dániel Ko nápolyban. Mint fiatal pap Döbrentey Gáborral a borszéki megismerkedvén, annak felszólítására ő írta az első hi kimerítő tudósítást a »a moldvai magyarok felől« az Tudománytárba, melyben egyebek közt világosan ki mennyire megbízhatlan adatokkal állott elő Páter Gegő 1831-ben mindössze két hétig időzött a tájon, s utazásáró egész kötetet irt össze.*

* A moldvai magyar telepekről. A magyar tudományos a elébe terjesztve P. Gegő Elek szent-Ferencz szerzetebeli magyar hits magyar tudóstársasági levelező tag által. Budán, 1838. 166. lap.

Petrásnak azonkívül még számos csángó-népismei és népi ismertetése jelent meg újabb időben Rokonföldi alál a hazai lapokban. Jerney János 1844-ben, mielőtt keleti indult volna, nála tartózkodott s tőle nyert útbaigazítást. Ebben ő kalauzolta a Szent-László társaságnak Kubinszky György, Veszely Károly, Imets Fülöp Jákó, Kovács Ferencz és Major Károly ügyvédből álló, s moldvai tanulmányútra küldött bizottságát. S legújabbban, nála gyűjtötték a csángó nyelvjárás adatait Munkácsy és Kunos.

Petrásék háza hófehérre meszelt szép nagy fenház. Tágas ajkuk falain szent képek, egy almáriomban János pap könyvei. A mennyezet nélküli, széles nyoszolya a sarokban, tömérdek ágyneművel megföldözött szőnyegekkel borítva, úgy hogy az ágyszélek a mennyezet sersmind ülőke. A butorokon szintén otthon szőtt gyapjú-kecskégek: a lőzsérek vagy székelyesen festékesek tarkálják. Köröskörül a falak mentén, ugyanily kelmeivel leterített szőnyegek és többnyire kecskelábú deszka-polczok vagy pricscsek, melyek inkább valók törökös leheveredésre, semmint leülésre.

Méltán dicsértem a szépen kivigított (kitisztált) fehér menneműt és a szöveteket; mire kántorné asszonyom megmutatta s megmagyarázta az udvaron álló, csodálatos formájú szövőszéket melyen e tarka holmit készítik. A szövőszék és szerszámai ezek: csörlő; vetélő; porong, rőfvas-darab, mely a szálak kifeszítésére való; borda; szövőhija, felül kivápasított fadarab; nyistek; nyistka; esztováto; hasoljó, »mert ki van véve«; likor; likos-likos, egy darab fa, mely csupa lyuk; szövőhija vagy pikucza; lábitó, »mert a lábbal hajtják«.

Körülnézve a faluban, menten felötlik a különbség a szászok és az itteniek között. Szászok, úgy gondolom 1764-ben a Szászfalvi Siculicidum után, székelyekből települt. Klézsén a szászok ősi lakosság vert gyökeret, mely bár jó barátságban él, de nem vidül (vegyül) a székelyvel. Örömmel fogadják a szászok hozott székely menyecskét, kit székelykénnek hívják s ilyenkor mondják:

»Hosz ki anyám székeczkét,
Had vegyük le székelykét.«

Ám a csángó legény még sem vesz székely leányt, s a székely leány is inkább marad anyja »tűzhelyén«, semmint székely menyecsként felelősen.

A klézseiek első pillanatra oláhoknak tűnnek fel. N ruhájuk, de természetük és arcvonásaik is oláhra vallanak. fiak középtermetűek, hajlékony testtartással. Többnyire geszínű finom hajok, lágy mint a selyem; szabadon omlik ve de a tövét, homlokukon halántékukon és nyakok szirtjén válják. Arczuk hosszúkás, szögletes és jobbára himlőhely

A nők kicsinyek, korán vénülnek s hamar összetöpmert oláh-szokás szerint, igen korán mennek férjhez. éves leány már meghagyatott, vagyis vénlány-sorba Egész testalkatuk, de különösen végtagjaik rendkívül f Többnyire szőkék, s kék- vagy macskaszeműek. Fölötte mesek, nem járnak tárt mellel, mint az oláhok s fejük lenkendővel úgy beburkolják, hogy csupán arczélők ve Az oláh csugubinának (kerítő) nincs közöttük keresete. szülöttek közül is legföljebb ha 1% a törvénytelen. A erkölcsére lányoknál a v a t a v i c á k, legényeknél a v a ügyelnek fel, kiket évenként közakarattal választanak ve a maguk soraiból.

A férfiak ruházata: bőujjú, széles és térdig érő oláh-ing, melynek felálló vagy lehajtott galléra vörös (néha kék és vörös fejtővel van kivarrva. Ez a csángó jelvény ilyet hord, az biztosan csángó, s ha nem tudna magyarul is biztosra fogható, hogy csángó eredetű. Lábszáruko g a g y a, derekukon vörös vagy kék sálszerű öv, melyb tokba rejtett bicskát tartanak. Kalapjuk nagykarimájú fe kalap, házasultaknál vörös vagy fekete szalaggal, legé kedveseiktől kapott gyöngysorral vagy rézlánczocskákkal

A nők öltözete: pöttyөгő, fehér vászon álticza (elején és vállán négy vagy öt tarka hímzésű sávolylyal. helyett sötét, színes kerítőjük vagy katrinczáj melynek szembetalálkozó két széle elől takarja egymá elibe jó leányoknál, a symbolikus jelentésű kékfestő mán (kötő). A katrinczát, melynek ünneplő fajtáját fa hívják, derekukon többször körültekert tarkaszövetű a szoritja le, melyre kaczkíásan keritik rá a keskeny k övet, a b e r n y é s z t. Lányok, asszonyok egyaránt fe hajukat, s hímzett szélű fehér vászonkendőt vetnek kör a fejökre. Nyakukat aprószemű gyöngyök és szalagra parák vagy sárga rézlánczocskák ékesítik.

A klézseiek mint igazi csángók, selypesen vagy a

kútiak mondják, pejpesen beszélnek. Czángóknak magukat, mely név a Gyergyóban járatos csángani jó, s értelme annyi mint: elkorcsosodott magyar. A helyföldön csángónak hívják mindazokat a székelyeket, kik a helyföldet s székely szokásokat elhagyták. Így pl. van barczacsángó, mert a Barczaság már nem Székelyföld; van bukocsángó is. De a legtöbb csángó, számításom szerint legalább 100, Moldvában lakik. Az eloláhosodott csángót a többiek arisztozott vagy elkorczosodottnak hívják, azok *ungurén*-nak, így különböztetve meg maguktól és az *ur*-oknak nevezett magyarajkú csángóktól.

A pejpes beszéd abban áll, hogy többnyire *cz*-nek — néha, *ő* elején *s*-nek — ejtik a *cs*-t; az *s*-et meg *sz*-nek. Hozzá még a kicsinyítő rag folytonos használata, pl. *papoczk*a, *koczk*a, *leányoczk*a, *lelkeczk*ém. E sajátosságukat nem elárulják, mihielyt kinyitják a szájokat. Mert a csángó szoros köszönéssel fogadja a feléje közeledőt, s nincs oly üdvözlés-módja, melyben benne ne lenne az a *cz* vagy az az *ilyen*ek: diczértesszék a Jézusz, Iszten álgya, Isztennek hagyom, Iszten hírivel járjon!

Klézse mellett északra a Szeret mentén a legközelebbi még Forrófalva, tiszta magyar lakosokkal. Hajdan a kettő Mihelyefalva nevű magyar telep létezett, melyről ma csak a csángó nóta emlékezik:

Hová ménsz, hová ménsz
Széjep karczu legényke?
Ide s oda ménék,
Hol szeretőt lelék:

Éggy igén széjep jányhoz
Mihejefalára,
Hát (hat) kárikán forgó,
Sikorgós kapuhoz.

Forrófalvának, melyet a környékbeli magyarok hol így, hol másan Fáráhonnak neveznek, ez idő szerint legnagyobb nevésege a plébánosa: egy olasz pap, a ki tud magyarul! Ezen egész Moldovában nincsen párja,* mióta Filippo Corradini, szatnai csángók plébánosa meghalt.

* Legföljebb még Pater Galliupi, bogdánfalvi plébános, ki bár tört arszággal, de annyira amennyire mégis el tudott velem beszélgetni róla.

Pater Dominicus Migliorati, filotranoi születésű telivér olasz, javaheli, magas fekete ember; 1860-ban jött ide, s azóta tisztán híveitől, minden nyelvtani segédeszköz nélkül egészen megtanult magyarul, úgy hogy levelezni is tud nyelvünkön. Folyékony magyar beszédét olasz módra, élénk taglejtésekkel kíséri. Azon áldott kedélyű, humoros, közlékeny egyének közül való, kiknek körében egyszerre otthon érezzük magunkat. Merő szivesség, jó akarat s csupa tűz. Erős optimismusa, mindent a legjobb, vagy ha az nem volna, humoros oldaláról fog fel. Kedélyesen adta elő, hogy két szomszédját, Petrást a klézsei és Barbera Pétert a bogdánfalvi papot meggyilkolták. »Most rajtam a sor — így szólt hozzám — de jöjjenek csak, várom őket, majd lesz nekik ne mulass, de nem nekem!«

A páter, mint ezermester, nagy templomának orgonáját maga készítette, ért az ötvözéshez, s jelenleg, Fra Valentino örökébe lépve, a moldvai missionariusok építészé. Gyülekezete nagy templomát is ő építtette. S jelenleg az ő tervei szerint s felügyelete alatt készül Bákóban a parochiai bazár: emeletes, majdan nagy jövedelmet hajtó épület, hol munkásokul kizárólag saját híveit alkalmazza.

Neki is nézete, hogy nyelve, tehát magyarsága tartja meg hitében a csángót, kiket a kunok ivadékaiknak tart. Szerinte minden jel arra mutat, hogy a csángók sohasem laktak túl a havasokon, Magyarországon; — mihez azonban sok szó fér. Ismeri minő véleménynyel vagyunk a csángók olasz papjai iránt, de azért, — tudva hogy nem róla szól az ének — minden keserűség nélkül emlegette a »Keleti testvéreink« című röpiratot, mely szerint Moldvában török-tatár együtt véve nem tett annyi kárt a magyarságban, mint olasz papjaik.

Lássuk e vádak igazak-e?

A XII. században domokosrendi magyar papok kezdik téríteni a moldvai kunokat. Felállítatik a milkovai püspökség, melynek nevét maig őrzi a Nyilkó pataka, Foksány mellett, és a mely a XIII. században kun püspökségnek (a Cumania), majd szereti, végre bákói püspökségnek neveztetik. A török világ véget vet e rendezett viszonyoknak. S csak 1625-ben veszi kezébe az elárvult tartomány lelki ügyeinek vezetését a Rómában székelő Sacra congregatio de Propaganda Fide. Azóta kizárólag ez látja el papokkal a moldvai csángókat, a conventuális minoriták közül.

Tisztán egyházi szempontból kétségkívül érdekében állana congregatiónak, hogy miután Moldvában a magyarság egyenlő a catholicismussal, s az oláhság az öhittel: arra a vidékre két nyelvökben s ezáltal vallásukban megtartó magyar vagy több magyarúl is tudó papok küldessenek. Az is kétségtelen, hogy a ki nem tud híveivel beszélni, az nem felelhet meg papi kötelességének. Hová lesz ily módon a lelki vigasztalás, a tanítás, a felvilágosítás?

A propaganda azonban mindezeket ma már egyáltalában nem veszi tekintetbe. Még 1774-ben a pápa hozzájárulásával kiadott rendelete szerint, a missionariusnak el kell vala sajátítania a helyi nyelvét, mely közé kiküldetik, s ha azt fél esztendő alatt nem tanulná s remény sem mutatkoznék, hogy meg fogja tanulni, elkergetendő (ut quilibet morans in Moldavia missionarius, sine scientia ab adventu in missionem, subeat linguae necessariae examen, et si imperitus repertus, neque spes sit, — ut quilibet brevi linguam addiscat — expellatur (!)). Ha ez fogadtatnék, a csángók jelenlegi idegen származású papjait, a magyarúl vagyis hívei nyelvén, tehát a »szükséges« nyelven kiküldető pater Migliorati kivételével, rég ki kellett volna úzni a kezeitekből.

A congregatió szóban forgó rendeletével azonban, éles ellenben áll az a bizonyára itteni sugalmazás alapján kiadott felhatalmazás, mely szerint a missionariusnak az ország nyelvét is elsajátítania. Moldvában tehát az oláhot, mely az állam nyelve. Oláhul az olasz, a két nyelv közelsége folytán, könnyedséggel tanul, s a csángók papjai mondhatni kizárólag oláhul érintkeznek híveikkel. Lesznek tehát nyelvmesterré is lehetnek e körökben, a helyett hogy a hit őrei volnának, az egyház érdekében.

E visszataszító jelenség oka első sorban kényelmi, t. i. az a pap az idegenre nézve valóban szerfölött nehéz nyelvünket akarja, némelyik meg a legjobb akarat mellett sem tudná meg tanulni. A másik ok, voltaképp csak amaz indolentia palástolása szolgál s azon magasabb politikai számítás lenne, hogy a missionariusok nagyszámú csángó magyar híveiket teljesen románizálni, ez által a görögkeleti oláhok közt egy nagyszerű egyenlőség magvait szórják el. Ha e számítás beütne, Románia egységes unitus-oláhvá lenne pápai felsőbbtség alatt.

Azért neveztük e számításat ürügynek, mert egy el nem

vitatható nagy tény bélyegzi annak: Moldvában katolikus és magyar, óhitű és oláh, identicus fogalom. Ha tehát a magyarság teljesen eloláhosodik, lesz belőle óhitű, de sohasem unitus; az uniónak ott egyáltalában semmi gyökere nincs.

Merő ábránd is azt várni, hogy a catholicismus alakítsa át a görögkeleti egyházat, holott lépten nyomon látjuk épen az ellenkezőt, az oláhság átalakító befolyását a római catholicismusra és protestantismusra. A moldvai katolikusok pápai engedélynél fogva nem a Gregorianum, hanem a Julianum vagyis az oláhság által is használt kalendáriummal élnek. Moldvában minden katolikus pap bajuszát és szakállat ereszt; másként kancsal-szemmel néznének rájuk. Azon a tájon közmondásszerű, hogy a borotvált arcú pap, a. m. német ördög:

Popu rasu,
Neamtiu dracu!

Az oláhság babonái is elárasztották a csángók hitéletét. Az egészen oláhos vizetést, nemcsak a déskéntáló (ráolvasó) vén asszonyok, hanem a paphelyettes deákok is alkalmazzák a miatyánk és angyali üdvözlés sűrű mondogatása közben. Gúnyolják ugyan az oláhokat, hogy mikor szent-Pétertől ellopták a bocskorbört, egy oláh a tarisznyájába dugta, s azért tartják az úgynevezett bocskorbörtöt. Ám azért a csángók ép úgy observálják a bőjtöt, s ép úgy megülik az oláh ünnepet, mint maguk az oláhok; máskülönben pogányoknak tartatnának. Úgy hallottam a csángóktól, hogy az égszín-kék czikória-virágot szent-János napkor (jul. 24-én) övedzik az oláhok, hogy ne fájjon a derekik mikor aratnak; de menten hozzá tették: mük is aszt tésszük.

Szóval, az oláhság vallásos szertartásai valamint babonái, valóságos lidércnyomást gyakorolnak minden körükben élő felekezetre. Mikor Sükei Imre Bukaresten megépíttette a kicsiny református fatemplomot, annak a tornyára keresztet tétetett, másképp nem hitték volna el, hogy az is keresztyén egyház. S ha ismerjük e tény, akkor más szemmel fogjuk nézni azt a másik factumot, hogy Czelder, mint református missionarius, Romániában vörös övet, reverendát, kollárét és keresztet hordott, a templomban megtűrte a feszületet s gyertyákat gyújtatott. Márk Mózes is, mikor az oláhok a szent-Ádámról nevezett kaluger kolostorból nagy ünnepséggel vitték körütra a csodatévő képet,

az istentől esőt kérjenek: mindenkor meghúzta a református harangjait, s maga is részt vett a processióban.

Nem mondhatnók, hogy a csángók jó szívvel néznék szán-s eloláhosíttatásukat. Egy szegény forrófalvi szolgálégény, az egyszerű versezetével mintegy kifejezője lett egész faja rveinek:

Czángó magyar, czángó magyar.
Mivé lettél czángó magyar!?
Ágrúl szakadt magyar vagy te.
Elvettetve. eltemelve.

Égy pusztában telepéttél,
Melyet országnak nevesztél:
Moszt szé országod, szé hazád.
Csak az úr Iszten gondol rád.

Idégén nyelv h é b o r t y a *) nyom.
O l o s z p a p o c z k á k n y a k a d o n.
Nem tudsz énekélni, gyónni.
Anyád nyelvén imátkozni.

Hallyuk még áll Magyarország,
Ó Iszténünk té-isz mégáldd,
Hogy réjtunk könyörüllyenek.
Sz' elvészni né engédgyenek.

Mert mi ész magyarok vagyunk.
Még Áziából szakattunk,
Ur Isztén szorszunkon szégíts,
Szégény czángót el ne virítzd.

A legrégibb időktől fogva, ugyanoly érzet vitte rá a moldvai gókat, hogy időnként tiltakozva a rájuk nézve merőben en olasz, német és lengyel barátok ellen: magyar papokat enek.

1646-ban, kevéssel a propaganda szervezkedése után Páter dini Márk moldvai püspöki vicárius körútat tesz megyéjében. gi idők óta nem lévén — úgymond — a tatrosi környéknek ndó papja, vigasztalásukra egy missionariust akaránk adni, k ellenszegülének, hogy nekik ne kóbor barátot adjunk, ha- magyar papot, ki őket és övéiket nyelvökön taníthassa. szintén Galacson» a magyarok, jóllehet csak hetvenen valának, kérték, — úgymond — hogy nekik magyar papot adnánk, vén az illendő eltartást és a paplak fölépítését. Végre

*) hóhortja.

Szabófalvára érve, megjegyzi, hogy a községnek »jelenleg csak kántora van, kit a nép többre becsült, mint minket.« S ugyan miért becsülte többre egyszerű mezitlábos kántorát püspökénél? Azért, mert anyanyelvén dicsérte vele együtt az Istent, míg amazok, mindenkor csak oláhul.

1716 június 6-án maga a bécsi nuntius fordult a pápához, hogy Erdélyben, főkép Marosvásárhelyt és Csikban, seminariumok alapíttassanak, hol a moldvai missió növendékei leginkább a magyar nyelvet tanulják; ezek aztán, haza térve, benszülőttekből képezzenek missionáriusokat.*

A nuntius üdvös javaslatát azonban, illetékes helyen, semmibe sem vették. Minden a régi kerékvágásban maradt, bár meg-megújult a panasz, hogy a propaganda nem tud, vagy nem akar megfelelni küldetésének. 1791-ben ismét fölemlítve találjuk, hogy Moldvában a magyar lelkivezéreket oly szükségesek mint a falat kenyér (*Hungarici curatores animarum in Moldavia ita sunt necessarii, sicut panis quotidianus*). Szegény csángók egymásután folyamodtak magához a pápához, gr. Batthyány Ignác erdélyi püspökhöz, Rudnay, Kopácsy és Szczitovszky primásokhoz, Lonovichhoz, Haynaldhoz, s legújabban a Szent-László társulathoz, eszközölnének ki számukra magyar papokat. Kiáltó szavuk nem hangzott el egészen. Időnként ép a megnevezettek révén rendeltettek a propaganda beleegyezésével magyar conventualis minoriták csángó-magyar papokul. Ez is nagy vesződéssel járt, mert a Rómában igen befolyásos propaganda, távol akart tartani a missiótól minden magyar befolyást, s gyakran egyenesen ellenséges magatartást tanúsított a magyar clerus nagyjaival szemben. Mikor pl. 1855-ben az akkori erdélyi püspök, Haynald Lajos a gyimesi csángóktól fűvészeti kirándulást tett a tőszomszéd, de már moldvai Csügésre, ott a pap rendeletéből, bezárták előtte, mint »spion« előtt, a templomot (*quasi ego »exploratoreme« ibidem egissem, voce contumeliosa »spion« contra me... usus stb.»*)

A magyar clerus ily példákon elkedvetlenedve, úgy látszik le is vette a jassy-i püspöki vicarius főhatósága alá rendelt moldvai csángókról a kezét. S ez okozza, hogy a mióta fennáll a missió, soha oly kevés magyar papja nem volt mint napjainkban. Most az egyetlen Liegerhoffer Ferencz János, besztercebányai születésű plébános képviseli Moldvában a magyar egyházat. Holott ezelőtt

* Hasdeu: Archivum historicum Rumuniae. Bucuresti, 1865. p. 273. num. XX.

g csak tíz évvel is, nem kevesebb mint hat magyar papjuk
t a csángóknak, t. i. Ferenczy Bálint tamásfalvi, Petrás Incze
os klézsei, a pozsonyszentgyörgyi születésű Hussek János, a
gedről való Máté Jób gorzofalvi, Liegerhoffer pusztinai plébá-
és Filusztik Mihály.

Két ízben készült fel a magyar clerus döntő határozat
vokálására a moldvai csángók ügyében. Épen száz esztendővel
lőtt, 1787 őszén gr. Batthyány Ignác erdélyi püspök Dudassy
drás pálos rendi szerzetest erélyes hangon irt fölterjesztéssel
dte a pápához. Mint Moldvával határos egyházmegye püspöke,
ervén az ottani bajokat, s alaposaknak találván a csángók
eli panaszát, hogy a missionariusok valamennyien járatlanok
eik nyelvében („linguam Hungaricam ignorant omnes mis-
narii.): kéri Ő Szentségét csatolná Moldvát az erdélyi megyéhez.
a maga részéről készséggel fedezi az újjászervezkedés minden
tségét. Batthyány e fölterjesztésének semmi sikere nem lévén,
atalmulag beküldé a pap hijával szűkölködő Gorzofalvára
oni Tamás magyar minoritát. A propaganda azonban felül-
ekedett, s a pápai tekintélyre támaszkodva, csúfosan kergette
a magyar papot.

Csak nagy sokára, 1868-ban tétetett hasonló kísérlet a Szt.-
zló társulat győri congresszusán. Ott ajánlotta Kubinszky Mihály
post, hogy a magyar egyház régi hierarchiai kapcsolata Mold-
al Rómában az egész magyar clerus segélyével, állíttassék
re akképen, hogy a missió püspöke a kalocsai metropolita
rendeltessék; továbbá, hogy Moldvában magyar papokból
vándor-missió szerveztessék, mely alkalomból a román kor-
ny figyelmeztetendő arra, hogy ne vonja meg támogatását, a
t mi sem zavarjuk a hazai görög-keleti románok circulu-
. Veszely Károly főesperes bizonyos okokból a csanádi püs-
séggel óhajtá egybekapcsolni a moldvait, s indítványozta,
y minden magyar püspöki megye két-két csángó ifjút nevel-
en, mert csak így láthatók el gyülekezeteik saját kebelökből
ő magyar lelkészekkel. Szóba jött az is, hogy Bákóban, mint
mely helyi és történeti előnyökkel bír, magyar püspökség állít-
ék, mely az érsekséggé emelendő erdélyi püspökség alá he-
zendő.

Mindez azonban csak a szónál maradt; pium desideriumok,
yek sohasem valósúlhattak. Pedig van a missiónak egy
illes sarka, melyhez férközve, megdönthető lenne.

Moldvaország, mióta a török fenhatóságot lerázta magáról, s kiegészítő részévé lett a keresztyén Romániának: nem minősíthető többé »pars infidelium«-nak. Missióknak kétségbevonhatlan létjoguk csak ott van, hol a terület keresztyén egyházi szempontból »quasi res nullius.« Oroszország e czímen nem ereszté be a német jezsuita missionáriusokat; s ép e czímen üzenhetne nekik hadat az ép oly árnyalatú, t. i. szintén görög orthodox keresztyén Románia. Melchisedek románi görög-keleti püspök és történész 1882-ben kiadott Papismul című iratában már feszegette e tárgyat. Szemére hányta a missiónak, hogy keresztyének, s nem pogányok földjén működik, hogy nem vallási, hanem politikai missiót teljesít. Azonban az oláh császár és a guberniumot — mint a csángók nevezik a királyt és a kormányt — egyáltalában nem tudta meggyőzni a propagandá államveszélyességéről. Az oláh kormány, éppen ellenkezőleg, most is abban a meggyőződésben él, hogy az olasz papság mindenben az ő kezére dolgozik, mint legmunkásabb előharczosa az oláhositásnak.

Bákóban, mely 1846. május 20-ig Kalugerpatak filiája volt, s azóta anyaegyház, hol Filusztik Mihály, Hussek és Liegerhoffer magyar papok működtek, — 1885. aug. 1-seje óta Paulus Mosel nassauai származású fiatal ember a plébános. Derék ember lehet, mert templomát, paróchiáját tisztán, szépen tartja. De egy hangot sem tud magyarul. Kérdeztem tőle micsoda nyelven érintkezik hiveivel. — Hát oláhul — volt a válasz. Azért nyomattam ezt a kis oláh kátét, hogy kiozzam a gyerekek közt. Mert az én hiveim elmondják ugyan a miatyánkot, hiszekegyet, üdvözlégy Máriát magyarul, de ha megkerdem tőlük (ugyan micsoda nyelven?) mit jelent a mit a magyar deáktól tanultak, azt felelik rá: nem tudjuk!

Én sem tudom mennyi az igazság abban a beszédben. Én csak annyit tudok, hogy Bákóban jelenleg 725, filiáiban, u. m. Bárác-on (Barátos) 342, Märdzsinen-en 826, Leszpeden (Leszpedz) 773, Szkinöni-ben 222, Karácsonkőn (Pjátrá) 110, Izvóran * 72, összesen 3070 a katolikusok száma; hogy ezek a csángó-magyarok főcsoportjában, merő magyarságtól környezve laknak; hogy az 1836 óta pontosan vezetett leszpedi filiális anyakönyvben, bár végig néztem, egyetlenegy nem magyar nevet sem találtam.

* A Gegő térképén Bákó tövébe helyezett Daltér, valamint az okiratokban is előforduló Terebes, jelenleg a csángók előtt teljesen ismeretlen helyek.

A káté útján való oláhositás ez esetben csak egyetlen pap re. De hogy a congregatió, mint testület is üzi az oláhositást, nézve elegendő a moldvai megye Pádovában nyomtatott hivatschematismusát lapozgatnunk. Ott a helynevek közt két egyház »Sztas és Szöllőhegy« kettő meg eltorzítva: »Uifalum« »Fiüresz falum« (Fűrészfalu) nevet visel; a többi mind latinos névvel van bevezetve. Szabófalva: Saboanum. Tamásfalva: Tamascenum. Aczélfalva: Ozzolenum. Dzsido falva: Judenum. Mátyásfalva: Rechetenum. Burjánfalva: Burianestum. Miklósfalva: Mikloscenum. Farkasfalva: Farcascenum. Klézse: Klesia. Kalugerk: Kalughera. Kománfalva: Comanum. Bogdánfalva: Valledoban. Forrófalva: Faroanum. Nagypatak: Vallemare. Ujfalu: Satum. Diószeg: Tuta. Gorzofalva: Grosestium.

Az is szembeszökő, hogy épen a papja által oláhnak nyitott Bákó városában az élénk forgalmu piaczon nem hal- mást, mint magyar szót. Kereskedők is, főleg a zsidók, tudnak magyarul.

Zágráb piacza csak ugy piroslik a sok piros kendős, piros ruhás asszonytól. Salamancában sárga, Bretagne-ban kék, Mon- tan-ban vagy nálunk a Nagy-Kunságban s Békésben a kál- stáknál (ezért hívják a fekete varjut »kálvinistának«) fekete övi viselet. Moldvában az oláhnó tarkakendős, de a csángó nép igazán az, a minek a neve mondja. S Bákó piacza zen fehér. Nőknél a fehér fejrevaló, férfiaknál a vörös fejtövel zett inggallér árulja el a vidék magyarságát.

Gálignác György deák, Nagykászoni Elek szabófalvi deák utatását elhagyva, folytassuk utunkat Jassyba, s szóljunk még any szót a moldvai honoratior magyarságról.

Jassyt magyar írók rendesen Jászvásárnak nevezik. De sem sem Tirgul-Formos »Szépváros« nevezetét sehol sem hallot- Jassyt a magyarok Já s-nak nevezik.

E rendkívül szép és nagy város igen vegyes lakosságú. Ca- i Miklós József missiói püspöktől és Zapolski Jenő János ánostól, kiket meglátogattam, értesültem arról, hogy közrendü magyar katolikus sem itt, sem a Szeret völgyén túl nincs többé. Bevezettek mindketten a városi plebánián laknak, a plebános szint, a püspök az emeleten. Nevezetes ház ez, a mennyiben ölag itt égették meg a Szent-László társulattól ide küldött magyar iskolás könyveket. Jassy-ban a katolikusok lengyelek, etek, olaszok, francziák s magyarok. Vannak azonkívül oláh

görög-keletiek, s a kocsisok — mint ruhájokról menten fölismerhető — ha nem zsidók, akkor bizonyosan a lipovánok orosz sectájából valók.

A Hótel Traján elegáns nagy vendégfogadótól, hol szállva voltam, egy két lépésnyire találjuk Baróthy József vendéglőjét. Az öreg úr, ki r. kath. érmindszenti születésű, s 1848-ban 163 önkéntest küldött Moldvából szabadságharczunkba — igazi magyar vendégszeretettel fogad bennünket. Azelőtt Berládban lakott, hét év óta itt telepedett meg, s családjában nem hallani mást mint magyar szót. Deré neje szep es-bélai; ennek rokona Herzog Gyula, szabómester, a késmárki polgármester testvére. Ugyanazon a soron a sarki nagy patikán »Fratii Kónya« felirat áll. Zágoni Kónya Károly és Dr. Kónya Samu barczasági lutheránusok a tulajdonosai. Az utóbbi ismeretes mint német és oláh író: jobbara oláh fürdőkről ír monographiákat s közöl vegyelemzéseket. Nálunk Tusnádon, s Moldvában Slanikon is van részök a fürdőben. Ma már mindketten honosított románok, mert mint idegen alattvalók nem nyithattak volna gyógyszerterát.

Mikép Horvátországban, úgy itt is, a közegészségügy szolgálatában jobbara magyarok fáradoznak. Az előbbi nemzedékből itt tartózkodtak orvosokúl Dr. Viola József, magyar akadémiai tag, a vajda udvari orvosa Jásban, a pesti származású Theodori románi közkórházi főorvos, komáromi Kornhofer György vászlui kerületi főorvos; továbbá gyógyszerészekül Ábrahámffy és Theodori Bákóban, Danffy Románban, Gyulavári (Imervoll) József és Degré Ignác, Degré Lajos költőnk testvére Jásban, Vágó József Folticsényben,

Jelenleg, a Kónya testvéreken kívül, magyar eredetű gyógyszerészek Moldvában: Botosánban Dr. Hajnal Árpád, ki atyjától öröklé nagy gyógytárát, Budapesten végzett, s az itteni körökben igen kedvelt egyéniség volt, Romániából nősült; Ádzsudon Vársárhelyi, kinek neje porosz nő, de gyermekei jól beszélnek magyarul; Románban Keresztes Mihály; Galacson Brettner Miksa kikindai fiú. Az orvosok ma már nem magyarok, de pl. dr. Cranceanu jási orvos, erdélyi születésű, s Budapesten végzett.

Két pék, u. m. Szakmáry Ferdinánd, a Szepességéről, és Baló József Nagy-Bacsonból, Hitter György czipész, s a consulatúsnál Bencsik György képviselik még a jási magyarságot. —

Mely népelemek ivadéka a csángóság, arra nézve mind a történelem, mind a székely nyelvjáráshoz hasonló nyelvök, arra

at, hogy a Kárpátok két oldalán lakó tőszomszéd székelyek csángók mintegy kicserélkeztek egymással. Moldva ős lakosai románok és besenyők be-betörték Magyarországra, azonban már Erdélyi királyaink sokat betelepítettek közülök főképp a pusztán Erdélyt Felsőfehér vármegyébe. Ujabb csángó telepítés is történt. Erdélyi, helyesebben gijmesi csángók Felcsikban, eredetileg nézve mindnyájan csángók, híven megőrizve minden abbéli szokásukat.

Magában Moldvában az őslakosság kétségkívül kun és besenyő nagy számmal olvadt fel bennök német, székely, tatár, román lakosság is. Kutnáron, Tatroson, Románban feles számúak voltak szász lutheránusok. Neamtiu vagyis Németváros, és Bányaföld — még Mátyás korában Bányaföld,* hol 1618-ban Kecskés Ambrus példás életű magyar szerzetes a pap — eredetileg szász vallással foglalkozó ág. h. evangélikus szász telepek; ma már a kettőben húsz vagy harmincz magyar kath. lakik. Hussitákat 1460-ban vallásukért kiűldözött Pozsony és Sopron-vidéki evangélikusokat hussziták alapították. Idő multával annyira elmagyarosodtak, hogy 1646-ban, midőn P. Bandini Márk P. Beke Pál jezsuita közöttük járt, a Rapczon Mihály székely pap vezetése alatt gyülekezetről ezeket írhatta X. Incze pápához: »Hussban most is magyar nyelven éneklik a misét és létániát; mit mi, a magyar nyelv megegyezésével, úgy módosítottunk, hogy a mise és a szertartások latin, a mise előtti s utáni ének pedig magyar nyelven mondassanak«.

Ezek az evangélikus szász telepek, az időnként kivándorló evangélikusok, protestánsokkal, valamint a moldvai tatárokkal és némi magyarokkal együtt, 1588-tól 1602-ig, lengyel és magyar jezsuiták, a magyar evangélikusok által, lassanként katholizáltattak. Erdélyben még 1601-ben Elmon Péter erdélyi lutheránus ember a szászok, s a legtöbb kath. községben is felesleges plebánusok funkcionáltak,** ép úgy, mint azon időtájban a székely havasi községekben.

Tömegesebb székely település Moldovában három ízben történt. A legnépesebb emigratio I. Ulászló korára esik, midőn Bá-

* »duxit legiones (t. i. in Moldaviam) ad oppidum Bányaföld nomine.« Ranzani Epitome rerum Hungaricarum, ap Schwandtner. Vindob. 1746. p. 334.

** Guilielm. Schmidt: Rom.- cath. per Moldaviam episcopatus et rei cath. res gestae. Budapestini, 1887. pp. 55. 63. 65. 66. 67. 68.

thory vajda erőszakoskodásai kivándorlásra indítottak tömérdek székely családot; aztán 1764-ben a székely határőség megalakítása miatt; végre 1817-ben az országos nagy inség következtében. A székely kivándorlás azonban egyre tart: a gyimesi és ojtozi »kapun« nyár elején csak úgy özönlik a sok munkakereső székely, főképp csík- és háromszéki, Moldvába, s még tovább Bessarábiába.

Ez áramlatot, melynek egy része — szerencsére rendszeresen csak az iszapja, — idegen földön ülepedik le, nézetem szerint lehetne ugyan talán Magyarország felé terelni, de végleg megakadályozni nem lehet; mert leküzdhetlen közgazdasági, s általános emberi okok viszik rá a székely embert, hogy jobb hazát keressen.

Svájcban a tömérdek magyar mesterember, mondhatni kizárólag hazai katona-szökevény. Moldvában is erős contingens az az osztály, mely kivándorlással vonja ki magát a katonai terhek alól. Még több az, a ki aratónak megy ki. Csikmegye 78 □ mérföld, melyből művelhető föld úgy 10 □ mérföld; s ezen az arasznyi területen, számbavehető gyáripár nélkül, 110,000 székelynek tehát egy □ mérföldön 11,000-nek kellene élénie. A szomszéd Moldvában művelhető dúsgazdag televény egy □ mérföldre 2200 ember, még pedig bivalyszerű tunya ember esik. Csodálhatjuk-e, ha ily viszonyok közt a székelység ép úgy lép el Moldvát, mint a hogy a mi gazdag rónáinkra veti magát a krajnai szlovén. Csak az a különbség köztük, hogy az erdélyiből igen sok örökre ott vész azon a földön, mely őshumusz, ontja a gabonát, s a hol csaknem ugyanakkor van az aratás, mint saját honában. Ellenben a krajnai, miután juniustól augusztusig elvégezte az aratást és takarást nálunk: hazájába tér vissza, hol csak akkor sárgul a gabona, mikor már itt keresztetekbe van rakva. Kétszer arat, s ennélfogva kétszer keres.

A székely mesteremberek kivándorlása nincs időhöz kötve, s épen ezért permanens. Kezökbe veszik vándorbotjukat, s letelepednek ott, hol legjobban fizet a munka. Egyáltalán nem iparos néppel lévén dolguk, az ipar több ágát, minők a lakatos, kovács, asztalos, tímár, szíjgyártó, mézeskalácsos és pék-üzlet, — mondhatni monopolizálják. A mesteremberek kivándorlásának itt is mint mindenütt a fegyverviseléstől való irtózás, de még egyetemesebb oka az, hogy magasabb fejlettségű nép ha csak szerét ejtheti mindenkor ki fogja zsákmányolni a mellette lakó alantabb fejlettségű népet.

S a mint jóformán le kell mondanunk a székely kivándorlás üntetésének eszméjéről: úgy a csángóknak nemzetünk révaló megmentése is hova tovább megközelíti a lehetetlenséget. Két nagy tény és nagy esemény van ellene. A nagy tény áll, hogy Moldvát a magyarságtól természetes elválasztó különzi el: a Kárpátok hatalmas hegyláncza; hajdan pánczél keleti betörő népek ellenében, mely maig sincs e a modern világ főközlekedési eszköze, a vasút által. A külön, a mienktől idegen földrajzi egység körébe tartozik. A nagy esemény a román nemzeti állam megalakulása. A m állam, intézményei roppant súlyával nehezkeedik ott a mi sinkre, melyeket legföljebb az menthetne meg, ha a csángók gyan kapcsolatba hozatnának a magyar hierarchiával, mire évre kevesebb a remény.

Ha maradandó lesz a román állam: bizonyára ki fogja a csángókban is az összetartozóság eszméjét. A közös elem megerősbitendi a különböző népelemek közti kapcsolat. Klézsén a fiatal primár (bíró), Benke József, kigyuladt al beszélte előttem hős tetteit, melyeket, mint a román i hadsereg tagja, Plevnánál követett el. A mi új állami ény és intézet létesül, annak már a csángók közt is csak a neve. A hivatalokat mind oláhul nevezik; a vasútnak ó, a pályaudvarnak gára, a gőzösnek vápor a neve a rszágnál is.

S mindezeknél fontosabb az állami közoktatás nemzetképző melynek vezetése a románok kezében van. Eddig a magyar ok vagy catecheták oktatták a fiatalságot, úgy ahogy, yire sehogy, mert a magyar kántorok jelszava: «ha nem nk, nem eszünk». Ma, kinevezett román állami tanítók ittak be a falusi iskolákba, hol katolikus papok vagy k még a hitoktatást sem végezhetik magyarul.

Im ez okokból nem tarthattuk meg Moldvát a multban, s fogjuk végkép elveszteni a jövődőben.

BALLAGI ALADÁR.

A CZETHALÁSZATRÓL.

FELOLVASTATOTT AZ 1887. NOVEMBER HÓ 24-DIKI ÜLÉSEK.

I.

hatvanas évek elején két évet töltöttem a Mejikói közsársaság területéhez tartozó déli vagyis Alsó-Kalifornia legdélibb csúcsán, az ugynevezett St. Lukács fokán.

A fok legvégső csúcsa egy gyönyörű horgonytérrel van ellátva, melyet a Csendes tengerre nyuló kopár sziklás hegyek védenek nyugatra és délre szélvészek ellen, s csakis a keleti oldalán van nyitva. De keleti szélvészek ottan nem igen gyakoriak, s így a horgonytér csaknem az egész éven át biztos menhelyet nyújt minden rendű hajóknak, kivéve a márcziusi ugynevezett Temporal-ókat, vagyis forgó szeleket, melyek több napig szoktak tartani, s a tengert annyira felhányják, hogy a duzzadás és hullámcsapás a horgonytéren is felette nagy mérvű, s ilyenkor nagyobb hajók egyáltalán nem kapaszkodhatnak meg a nagyobb részt sekély horgonytér körülben igen kemény homoktalajában, de kénytelenek nyílt tengerre menekülni s ottan fel alá vitorlázni, míg a háborgó elem lecsendesedik, s egyensúlyba jő.

Én a Csendes tengerre nyuló sziklák közt laktam embereimmel vászon sátrakban, egy kis szűk, a horgonytérre nyíló völgyben, s így a szelek ellen tökéletesen védve voltam.

Husz league, vagyis több mint 70 kilométer távolságra volt hozzám a legközelebbi falu, s ezen faluig, sőt még sokkal meszebb az egész ország Cactus erdővel volt borítva, mely a pusztaság és elhagyatottság valóságos óriási élőképe volt. A száraz évszakban ezen roppant erdőségben egyetlen egy zöld fűszál sem látható, azonban az esős évszakban a futó homokon mindenütt dús legelő támadt, melyen bőséges élelmet talált ezer és ezer ló és szarvasmarha.

Vélem épen átellenben, a horgonytér éjszaki partján állott egy feltűnő nagy emeletes ház, s mellette számos kisebb nagyobb földszintes épület. Itten lakott, nagyszámú cselédségével és családjával Ritchie Tamás nevű angol kereskedő, kinek nemcsak gazdagon felszerelt boltja és óriási terjedelmű raktára volt, de volt neki több mint 100 hektár területet elfoglaló kertje, melyben különféle burgonyákat és yamot, aztán babot, borsót, s más főzelékeket, különösen sok zellert termelt. S a kertben hosszú

m, narancs és más gyümölcsfa sorok voltak minden irány-
Ezen kertben számos kut volt, melyekből szélmalomok szivat-
k a vizet, s számos állandóan tartott embere művelte a

Marha állománya meghaladta az 5 ezeret s ezekből a fölös
raság erejéig minden esős évszak vége felé, mikor a marhák
eghíztak a kövér legelőn, több mint 2000 darabot beszózt,
húsaikat megszarította, hordózta, és raktározta. Ugyancsak
ős évszakban több száz müzsa sajtot és sózott vaját készi-
s ezt is mind raktározta.

Volt az ő raktárában minden képzelhető vasárú, aztán rőfös
rnbergi áruk, mindenféle csecsebecsék, kész ruhák és kész
nemük, bundák, pokróczok, nehéz esizmák, kalapok, aztán
i szerek képzelhetlen mennyiségben, borok, szeszes italok,
és száz hordó számra, sőt a legválogatottabb csemegék is,
inszelenczékbe eltett husok, halak és főzelékek.

Volt egy külön raktára, melyben árboczok és kész vitorlák
tek sokasága volt felhalmozva s egy egész raktárban czukor
és fűszerek mindenféle faja volt elhelyezve.

Én minden szükségletemet Ritchie barátomtól szereztem be.
a hozzám gyalog vagy lóháton 1 1/2 óra távolságra volt
, de ladikon átmehtünk akár evezve, akár vitorla alatt
ű fél óra alatt, s soha se történt, hogy ő engemet ki ne
ett volna, akármire volt szükségem, s egész éven át min-
p friss marhahúst, zöldséget, válogatott gyümölcsöt, tejet
ját szolgáltatott nagyszámú személyzetemnek, s vízzel és
fával is ellátott. Ha pedig ló kellett — a mi szinte gyakran
sett — adott ő tüstént akárhány kellett, és akárhová, fel-
elve és szolga személyzettel együtt, s a lovakért és szol-
t ő soha egy centet sem fogadott el, mert a mint ő mondá
élelmezésre ráadás volt.

Hogy Ritchie ur fontossága még inkább feltűnjék, csak azt
em meg, miként minden kaliforniai gőzös, mely San-Fran-
ból Maratlanba vagy Lapázba utazott, befordult egyenes
ából Ritchie ur háza elé, ottan horgonyt vetett, s kirakott
ládát, hordót, és köteget, mintha csak egy városka előtt
volna meg. Berakodás azonban soha vagy csakis nagyon
, kivételesen történt. Minden ily gőzös nagyszámú levél,
és apró póstaesomag szállitmányt is hozot, mert Ritchie
volt egy magán-postahivatala, mely szinte érdekes látvány

volt. Köröskörül álványokkal volt felszerelve, a levelek és ujságok betűrendben fiókokba elhelyezve, s a szomszéd szoba padlótól tetőig tömve volt póstai csomagokkal, mind betűrendben sorozva, de a melyeket nem látta senki, hogy elküldte volna valakinek.

Mindazok után, a mit eddig elmondtam, kétségkívül sokan kíváncsiak tudni, miért laktam én azon kopár sziklák közt egy pár évig, miért volt Ritchie barátunknak ottan olyan boltja és raktára, minőhez hasonló még Triesztben sincsen, mikor a legközelebbi falu 70 kilometer távolságra volt hozzánk, s a magunk emberein tul egyetlen egy élő lény nem lakott a vidéken — továbbá, hogy lehetett az, hogy minden gőzös annyi árut hozott Ritchienek, és semmit sem vitt el, s hogy minden hajó egy nagy postaszállítmányt hozott, mikor a vidéken senki sem lakott. S valóban megjegyyezhetem, hogy néha Ritchie ur postahivatalában volt legalább egypár ezer levél, s kétszer annyi ujság és köteg mások czimére.

A mi saját csekélységemet illeti, én az Egyesült-Államok megbízásából meterologiai, dagály-apály, áramlási és tengerfolyási észleléseket tettem azon rendkívül exponált helyen, a tengeri halászat, de lenginkább a czethalászat érdekében.

Ritchie ur az ő nemzeti vállalkozási szellemében szinte a tengeri halászat, de leginkább a czethalászat érdekében foglalt állomást ezen minden inkább mint kellemes tartózkodású elhagyott helyen, s egész óriási üzletherendezése azért volt, hogy a nála jelentkező cet- és más halászzal foglalkozó hajókat élelmi szerekkel, felszereléssel, ruházattal, s a polynesiai szigeteken csereberére szükséges czikkekkal ellássa.

Nyáron át ezen halászatok a Poláris tengerek vidékein folyván, igen kevés ily hajó fordult meg minálunk, de annál több télen át, mikor a halászat központját képeztük a Csendes tengeren.

A téli 6 hónap alatt ugyanis körülbelül 200 czethalász és ugyanannyi főka, kagyló és más halász bárka fordult meg Ritchie úr háza előtt, s a két év alatt — a mig én ott laktam, nem kevesebb mint 750.

Volt idő, hogy egyszerre 15 sőt 20 ily hajó horgonyzott Ritchie háza előtt, ezek mindegyike néhány ökröt friss husként használt fel, — aztán nagymennyiségű sózott és napon szárított marhahúst, vajot, sajtot, lisztet, bisquitet, zöldséget, úgy tüzelő fát és vizet rakott be; s minden képzelhető személyes vagy hajó felszerelési szükséglet czikkeit, fésütőt az árboczig, — de ezentúl

Ritchie igen gyakran, sőt mondhatnám a legtöbb esetben pénzt is adott a kapitánynak, ki rendesen váltóval fizetett, s csakis igen ritkán és kivételesen készpénzzel.

Ily hajók ottani horgonyzása nagyon mozgalmas életet idélel, a legénység a hosszas fáradalmas működés után kipihent, előleget kapott, s csapatonként partra szállott, hol kényők dvök szerint mulattak és dőzsöltek.*

Minden ily hajó megkapta Ritchienél egész személyzete számára az ottan heverő leveleket és hirlapokat is, sőt a rokonoktól érkezett mindenféle küldeményeket, — s minden hajó személyzete Ritchie ur postájában adta fel leveleit az otthoniaknak, s mindenféle kötegeket népismei tárgyakkal, kagylókkal, s egyéb ritkaságokkal.

Néha az is megtörtént, hogy egyik vagy másik czethalász a hajóra telve volt már olajjal, ezt aztán Ritche átvette mint Speer hajó; tova szállítás végett, s ha a kapitány kívánta, előleget is adott a szállítmányra, akár készpénzben, akár árukban.

Olyan eset is gyakran előfordult, hogy czethalász beérkezett a hajóra ész legénységgel skortbutban, ilyen hajó néha 2 sőt 4 hétig a hajó gonytérén volt, Ritchie ur mind meggyógyította őket frissen, citrom savval és zellerrel.**

Igy röviden megmagyarázván az én otlélétem okát, s Ritchie ur otlélétemnek csudálatos elhelyezési titkát, csak azt akarom fölmagyarázni, miként otlélétem alkalmával, mint önök könnyen elképzelhetik, csak nem naponta érintkezésben voltam a czethalászokkal, hanem tárgy napról-napra jobban érdekelt, sokat foglalkoztam a hajóval, s inkább rokonszenvesebb kapitányokkal kirándulásokat is tettem Szt. Péter sziget felé, s a sziget közelében, láttam sőt részt vettem czethal fogásban, sőt a beapritást, kifőzést hordozást, s egyáltalán az üzlettel kapcsolatos ügyekben levő minden kezelést és működést, s így azóta az otlélétemmel nagyon figyellemmel kísérve a czethalászat állását, mondhatom, hogy némely szakavatottsággal szólhatok az ügy tárgyalásához, sőt még több oly szakavatottsággal, a minő egy jól informált dilletáns általában től kitelik.

* Különös volt, hogy ezen tengerészek mindig úgy kezdték a mulatást, hogy először mint partra szálltak, lóra ültek s órákig ide s tova futkostak a homokos tengerparton, hol a kaktusz erdőkben.

** Sőt arra is volt eset, hogy beérkezett czethalász tört árboczczal, s a hajóra vitorlálással, s szagatott kötelekkel — ilyen is felszerelt Ritchie ur hajóját, sőt még vészjelző ágyuval is ellátta, ha szükséges volt, s minden szükséges ántató löszerezellel.

Ez annál is inkább lehetővé válik, mert Ritchie ur nagy társalgási termében egy nagy könyv volt kitéve, melybe minden érkező czethalász beírta, honnét jött, hol volt, hány czethalat fogott, mindegyik mennyi olajat, vagy ugynevezett csontot adott, s hány hordó olaj, és hány ezer font csont van a hajón, — s minthogy minden Okt. 1-én Ritchie ur egy új könyvet nyitott, az állványon temérdek előbbi évekből való kötetek voltak, a legérdekesebb statisztikai adatokkal oly ember számára, kit az ügy érdekelt.

A tárgy pedig igen tág kört érdekel a társadalomhan, közgazdaságilag is fontos, s a tudomány érdekében is nagy szolgálatokat tesz, mert jól mondta már a világhírű tengerész Maury, hogy a czethalászok csinálják a tenger physikai geografiáját, a mint igaz is, hogy ők szolgáltatják a legmegbízhatóbb meteorológiai árfolyam és tengerfolyási adatokat, oly helyekről, hol más hajók csak elvétele s igen ritkán s átfutva fordulnak meg — s különösen jelenleg, mikor a czethalászat egész sikere a kapitány műveltségétől, és tudományos kiképzettségétől függ, a halászat oly egyének vezetése alatt van, kikben megvan az ambíció, hogy a halászat sikerének érdekében előmozdítsák és előre tolják a tenger physikai geographiájának tökéletesbitését, minélfogva az ő közvetlen céljuk mellett, egy közvetett cél érdekének is szolgálnak, a tudomány érdekének.

Ha tekintetbe vesszük a czethalászat nagy kiterjedését, s azon valóban magas tökélyt, melyet az a czetek fogyása miatt bekövetkezett hanyatlása daczára is napjainkban elért és kifejtett, valóban kevés foglalkozás van, mely oly méltó figyelmet érdemelne, mint épen a czethalászat, hol jelenleg férfias kitartás, hallatlan bátorság, sok nélkülözés és tudományos szakértelem csakis párosultan és együttesen biztosítják a sikert és eredményt.

Ezen gyönyörű flotta hófehér vitorlái szét vannak szórva az oceánok végtelen felületén mindenütt, s karcsu árboczaik s duzzadt fehér vitorlaik mintegy ellepik az egész két polus közti oceánoknak különösen azon részeit, hol a czetek tartózkodnak, s a nehéz küzdelmek közt szerzett zsákmány jövedelméből oly sok család tartja fenn életét. Az egész foglalkozás ágai pedig a kereskedelemnek csaknem minden osztályába benyulnak, s a hozzá legmesszebb álló ipar, sőt mezőgazdaság is vele összeköttetésben áll, ha tekintetbe vesszük a hajók felszerelésére szükséges nagymérvű fogyasztást.

Epen mikor én Szt.-Lukács fokán tartózkodtam, s a reátköző években, a czethalászat legmagasabb fokán volt. Akkor dül az Egyesült-Államok lobogója alatt közel 800 czethalászcizűszott a tengeren, melyek mindegyike átlag 400 tonna képeességgel birt, s 50 ember személyzettel, mindent belelítva. Így az egy pár százezer tonnát képviselő 800 hajó lázására és üzletben tartására nem kevesebb mint 40 ezer erész szükségeltetett, kik rendesen valamennyien mint ujonkezték a szolgálatot, s hatalmas anyaggá képeztek a kedelmi, sőt a haditengerészet számára, oly kitünő fegyelem nélkülıözések minden nemének megszokása közt, mint a 3—5 éves szolgálat a czethalászatban.

Azon években egyedül az Éjszakamerikai Egyesült-Államok alászfloájának értéke 30 millió dollárra becsültetett, s évi os keresete meghaladta a 7 millió dollárt, mely óriási összeget nagy és nehéz küzdelem, fáradság és munka mellett vették z oceánoktól — erőszakkal.

Akkor bevitetett Éjszak-Amerikába évente 600 ezer hordó olaj, melynek körülbelöl fele cachelot, vagyis sperm-olaj

Egy hordó, vagyis barell 200 fontot számított, s az ára esen 50—75 centen állt — gallononként, s a közönséges czet-30—40 centen — a kereslethez képest. Ezentúl igen jelenny mennyiségű halcsont vitetett be, melynek ára fontonként felszökött egy dollárra.

A hatvanas évek közepe óta azonban a czethalászat nagyon atlott. A confoederált államok kalózhajói ugyanis több mint amerikai czethalász-hajót elfogtak és elégették, melyeket csak részben lehetett pótolni. Aztán az olaj ára tetemesen állott a pennsylvániai petroleumtelepek megnyitása, s a petroleum használatának általános elterjedése által, de magok a k is nagyon megfogytak, különösen oly tengerekben, hol bb voltak hozzáférhetők, s számukat nagyon apasztotta azon mánus eljárás is, hogy felfedeztetvén a czetek fiadzó telepei, a az állatok apró fiaikkal együtt lemészároltattak, s a szadás folyama évekre megakasztott.

A harmadik oka a czethalászat hanyatlásának kétségkívül körülménynek tulajdonítható, hogy a czetek az egész földön nyugtalaníttatván és üldöztetvén, vigyázóbbak lettek, igen vadultak és jelenleg már sokkal nagyobb ügyességbe és mesgbe kerül kézrekerítésök. Így igen sok hajó kénytelen volt

beszűntetni foglalkozását, vagy pedig a sokkal kevesebb hasznot adó, de sokkal könnyebb és kevesebb koczkáztatással járó fókavadásatra adta magát, mely foglalkozás évről-évre nagyobb mérvben vétetik üzembe, mit a szőrmék általános használata s terjedése eszközöl.

A francziák, hollandusok és holsteiniak, kik azelőtt igen jelentékeny czethalászatot űztek, csaknem egészen beszűntették már évek előtt ezen reájuk nézve kevés haszonnal járó foglalkozást, s jelenleg el lehet mondani, hogy a Csendes tengeren az egész halászatot az amerikaiak monopolizálják, s néhány év óta ismét emelkedő sikerrel indul új virágzásnak a már igen nagy hanyatlásnak indult, s csaknem fél állományra leolvadt üzlet.

A többi tengereken Skótia, aztán a dánok, svédek, norvégek, finnek és oroszok folytatják még a czethalászatot, kisebb-nagyobb sikerrel, de nem szorítkoznak épen a czethalásatra, mert sikertelenség esetén fókákat és rozmárokat is vadásznak, noha a tisztességesebb czethalászok ezt nem örömet teszik, s csakis a szükségétől kényszerítve, mert nagy tömegben kell öldösní ezen állatokat, hogy haszon legyen, s így pusztításuk által a nyomorult eszkimók fosztatnak meg egyetlen élelmezési és öltözködési forrásaiktól.

A czethalászat azonban daczára a fentebb említett hanyatlásnak még mai napság is elég haszonnal járó foglalkozás, ha ügyesség mellett szakértelemmel párosul, s még is sok hajó és nagy személyzet van alkalmazva tényleges tengeri szolgálathan a hajókon.

S minthogy ismét feladták azon kísérletet, melynél fogva átszándékoltatott változtatni gőzerőre az egész czethalász-flotta, — a költségek és kiadások ismét minimumra szállítatnak le, s a hajók kezelő személyzete — mert leginkább ezek apasztása végett akarták a gőzerőt alkalmazni, — ugyanis résznyereség mellett lévén felfogadva, a tényleges költséget nem növeli oly arányban, a mint sokan képzelik.

Igy a hajókon foglalkozásban levő tengerészek, ugy egyéb segédszemélyzet* létszáma igen jelentékeny, a mint fentebb is említettük.

Az üzlethez tartozó azon személyzet, mely nem a hajókon de a parton, a kikötőkben van foglalkozásban, még sokkal többre

* Kádárok, vitorlakészítők, ács, kőműves, szakács, kovács stb.

5, valószínűleg kétszer annyira, s így könnyen átlátható hasznot hajt a foglalkozás a mezőgazdasátnak épen úgy, az iparnak.

Sokan azon elavult nézetben vannak, hogy a czethalászat a mint a lutri, s sikere csakis a jó szerencsétől, nem pedig ügyességtől függ. Az ilyenek nagy tévedésben vannak, mert semmi foglalkozás sincs, melynél a józan ítélet, tapasztalás, szakértelem annyira szükséges lenne a kedvező eredmény elérére, s azt annyira biztosítaná is, mint épen a czethalászatnál.

Az igaz, hogy még mai napság is — kivételesen bár — jelen kapitányok indulnak ki czethalászatra, s ilyenek sikert érhetnek el, ha a véletlen és szerencse kezükre jár, — de kik értik a foglalkozást, és tudományos szakképzettséggel rendelkeznek, minden körülmények közt sikert aratnak, s biztosra innak ki a kikötőből, hogy hajójuk megtelik — többször is, egyszer.

Leginkább két czet az, mely után ezen hajók oly kitartással szagolnak az egyik a *Catodon macrocephalus*,* mely a Balaeonemachus azon neméhez tartozik, mely hatalmas fogakkal van felvértezve, ugynevezett halcsontja nincsen, de hájukból vagyis a csontokból az igen becses ugynevezett sperm-olajat főzik ki. A czet, ha teljes és kinőtt, a példány 20—25 méter hosszú, a testrésze a legvastagabb részén körülbelül 13 méter. Feje a testnek 1/3 részét képezi, s így kinőtt példánynál a fej hossza 1 1/2 méter s átmérője 3 méter. A fejen hosszában végig fut egy kamra vagy üreg, mely szivacsos olajos anyaggal van tele, s ebben rendszeren 1 1/2 egész 2 hectoliter tiszta spermacetát tartalmaz, s ez külön hordóba is helyeztetik mindig, mert magas értékű. Ezen czet általán sperm, vagy cachelot néven ismerik, s mi is így fogjuk nevezni rövidség kedvéért.

A másik faj a Balaenák vagyis a tulajdonképeni czetekhez tartozik, s nevezetesen a *Balaena mysticetus*,** melynek

* Ezekhez tartozik 9 faj u. m. a *Catodon macrocephalus*, *C. Australis*, *C. Colnetii*, *C. Africanus*, *C. Bengalensis*, *C. Polycyphus*. — Azután a *C. setifer* Tursio, *P. breviceps*, és *P. Grayii*.

** Ezekhez tartozik *Balaena mysticetus*, *Biscayensis*, *marginata*, *gibbosa*, *alis*, *Sieboldi*, *Temminki*, *antipodarum*, és *Sedgwicki*, — azután 3 faj *Balaena* a *Balaena* nemhez tartozik, 9 faj *Physalus*, 3 faj *Sibbaldius*, azután a *Balaena* nemhez tartozik, *Cuvierius Enbaldua*, *Palaeocetus*, *Poescopia*, *Benedenia*, *Eschrichtius*, *pererea* nem, melyek mindegyike eddigelé csakis 1 faj által van képviselve.

valódi fogai nincsenek, csakis a fogakat rudimentális módon helyettesítő foglappal van ellátva. Ezen foglalok mint lemezek vagy levelek egymás fölé helyezvék, s ezek aztán az úgynevezett halcsont név alatt ismeretesek a kereskedelemben. Ezen cze-tek hája szintén kifőzetik, de az így nyert olaj vagy zsiradék korántsem oly értékes, mint a cachelot. Nagyságra átlag kisebb, mint a cachelot, de hája vastagabb, mert öltek meg már példányt, mely 300 hordó olajat adott, míg a cachelotnál a 150 hordó a nagy ritkaságok közé tartozik. Az angolok ezen czetet Right Whale néven ismerik, mi-rövidség kedvéért s z ű r k e c z e t - e k fogjuk nevezni.

II.

Mint minden foglalkozás, úgy a czethalászat is nagyon fejlődött és haladt az utóbbi évtizedek folyama alatt, míg azelőtt csakis a jó szerencse után élösködött, ma már tapasztalás és tudomány, azaz valódi szakértelem tarthatja fen.

Hajdan a czethalász kiindult a kikötőből, s 3 évre tökéletesen felszerelte magát minden képzelhető tárggyal, mert oly messze tengerekre indult. hol semmit sem volt reménysege kap-
hatni, s egyedül hajójára volt utalva, hajóján kívül nem létezett világ számára.

Minden biztos irány nélkül, ide s tova vitorláztak, elődeik mondái után, s a parancsnokok is minden magasabb képzés nélküli kormányosokból lett emberek voltak, kik egyebet alig tudtak mint délben a sextans segélyével meghatározni a hajó állását a szélességben és hosszúságban, s a hajó irányát egészen csak »gondolom formán« a jó szerencsére bízták, ha ez kedvezett pénzt kerestek, ha nem kedvezett tönkre mentek, s örökre megsemmisült tekintélyük a tengerész világban.

Ha a hajónak szerencséje volt, s már 1 vagy 2 év alatt megtelt zsákmánnyal, úgy haza kellett vitorláznia bármely további nagy zsákmányra volt is kilátása, mert nem rakodhatott ki, s nem fért több hordó a hajóba.

Ha a hajónak nem kedvezett a szerencse, s egy vagy két év multán is még üres volt, a tengerészek kényszerítették hazatérésre, vagy kezdtek megszökösni, mert mint említettük a tengerészek nem határozott zsold mellett, de résznyereséggel vannak és voltak szerződötve.

Ha megfogyott az élelmi szer, szinte haza kellett menni, messze kitérni a halászó térről és megvásárolni a szükségeseket, mi mindenütt sok nehézséggel járt, és tömérdek készígyényelt, mit a hajóban magukkal czipelni nehéz volt, és minden kamat nélkül a hajón hevertetni nehezen fizetki magát, s tehát rossz üzlet volt.

Néha hajótörést szenvedett, s legénysége lakatlan szigetekre kült, hol több esetben még vizet sem találtak, s éhen s an elvesztek, — vagy polynesiái szigetekre menekültek, s tani vadak őket kifosztották és agyonverték.

Fogalmuk sem lévén az uralkodó szelekről, az áramlások a tengerfolyásról, vagy a horgonyterek dagály-apály viszól, néha bevitortláztak oly tengerekbe, hol épen szélcsend odott, s ottan vesztegeltek hónapokig tétlenül, — vagy beleáztak oly tengerekbe, hol az áramlás ellenkező volt, s íg küzdöttek, meg nem foghatva, hogy előre nem haladhatnak jára is meg kellett fordulniok, s visszafelé vitorlázni.

Vagy néha beusztak egy horgonytérre, nem is gyanítva, hogy agy apály lehet, s hajójuk zátonyra jutott, vagy gyengén t korallszirtbe ütközött és kilyukadt.

Néha sötét éjjel jéghegyekbe ütköztek és törést szenvedtek, az éjszakai tengeren befagytak hónapokig,

Mindazok kikkel ilyesmi megtörtént, a bajt véletlen szeétlenségnek tartották, s azok kiket ezekből semmi sem ért, csének mondták, hogy megmenekültek. Pedig nem úgy a dolog. Az angol s különösen az amerikai kormány át hogy rohamosan kell tenni valamit minden irányban a alászat védelmére és könnyítésére, hogy az üzletben foglalok ezer halász magát fentarhassa, s biztos keresetre szásson oly fáradságos, sok veszélyvel és nélkülözésekkel járó odése mellett.

Az első lépés volt, hogy a polynesiái szigeteken missiok táltak, s a missionáriusok tekintélyük emelése végett consuli t kaptak, s rendelkezésükre állottak ottan czirkáló s időköen megjelenő kisebb hadi hajók, egyuttal elrettentő például ruan megbüntettettek mindazon szigetek lakosai, a hol czetok előbb már megölettek vagy kiraboltattak.

Aztán egész expeditiok küldettek ki, és a lakatlan szigete mindenütt yamot, burgonyát, tököt, dinnyét ültettek nagy iségben, s különösen sok cereus és opuntia-féle cactust,

melyek jó, ehető és tápláló gyümölcsaik mellett, huzsokiban nagy mennyiségű nedvet tartanak, s szükségből a szárazságot eloltja ezen nedv. A törzset csak meg kell csapolni, kifolyik és iható éppen úgy, mint például a nyírfa levele. Azon túl minden ily szigeten sertések, tehenek, birkák, tyúkrok, és a körülmények szerint egyéb házi állatok is élnek. A nagyobb mennyiségben, melyek aztán elszaporodtak, elvesszük s nemsokára igen sok hajótörést szenvedett vagy megcsalásos czethalászok éllemléül szolgáltak, s szolgálnak ma is mindenütt.

Aztán dagályapály észlelések eszközöltettek, összehasonlították meteorologiai észlelésekkel, rovatos ívek készítették az eredményből, melyekből ki lehet pontosan számítani, mind a tengerben, öbölben, vagy horgonytéren mily magas a vízállás minden napján, sőt minden órájában; s a térképeken megjelölve a zátonyok, vagy eltakart kőszirtek és korallfejtések. Ezen rovatos kimutatásokat és részletes térképeket eljuttatja el az angol és amerikai tengerész hatóság, igen hasznos s mindenkire hozzáférhető.

Aztán az angol és amerikai kormányok ösztönzésére a tőkével a czethalász területek különböző pontjain éllemléül szerelő és szállító üzletek alakítottak, s azóta már a czethalászat nem 3 évre felszerelve indulnak ki; de bizonytalanul csak néhány — legfeljebb 6 óra — szerelik fel a hajókat, mert mindenütt kapnak nemcsak éllemlé szerezket, de eljuttatják mindent a mire szükségük van. Nem is visznek sok készletben, mert mindent váltóra vásárolnak, s mindenütt készpénzt is, ha erre szükségük van. Ilyen üzlet a már ismertetett St.-Lukács fokán. Van aztán Panamában, Valparaisóban, Calcuttában, Honoluluban, a Fidsi szigeteken, Singaporeban, Japánban, Zeelandban, Islandban és Madagaszkarbon, sőt San-Franciscóban is.

Ha szerencsés a halászat, nem is kell hazamenni a hajókkal, rakodjanak, rakományukat ily szállító üzleteknek átadhatják a szállítás végett: aztán ugyanazon czégnél vesznek hordókat, s ismét kiindulnak új fogásra, annyiszor a merre csak lehet.

Mindez nagy könnyűségére szolgált a czethalászatnak természetesen, de azért — ha éppen csak ennyi történt volna, nem biztosította volna a halászat sikerét s még mindennapi bizonytalanság és jó szerencse kényére lett volna hagyva a halászatot okszerűen és valódi szakértelemmel lehetett volna arra egészen más tényezők voltak hatalmas befolyással.

Ezek egyike volt a félszázadon át nagy szorgalommal gyűjtött meteorologiai adatok feldolgozása; különösen alapos szél- és vihar-készítettek, melyeken jelezve vannak a cyclonok, hurrikánok, és teifunok körei, úgy az évszakok is, melyekben rendszerint előfordulnak. Azután jelezve vannak mindenütt nyilhegyekkel az uralkodó szelek évszakok szerint, s ami éppen leggyakoribb, megvannak jelezve azon térségek, melyeken az évszakok nagyobb részében szélcsend szokott uralkodni, s ez veszedelmesebb volt a czethalászra, mint bármely forgószél, mert ha a hajó helyre vetődött a hajó, sokszor hónapokig is tétlenül vesztett. Most a tudomány által megalapított térképpel felszerelt hajó ilyen helyeket könnyen kikerülhet, minden tengeren megkeresheti a kedvező szelet, sőt útját úgy oszthatja be, hogy július-szeptemberben kerülsz a Chinai tengert, novemberben a Nyugati Indiai s Brazília közti partokat, s áprilisban a déli Csendes Óceánra, akkor biztosan megmenekül a legnagyobb erejű, s nagy veszélyekkel járó forgó szelektől.

Megmérhetetlen fontosságú volt azonban a tenger fizikai geographiájának fejlődése folyamán az áramlások, és a tengeráramlások tanulmányozása, mely az utolsó évtizedek alatt annyira haladt, a milliókra terjedő mérések és észlelések csoportosítása és feldolgozása által, hogy most általában és nagyjából csak a látható és érezhető felszínes áramlások ismeretesek, s azt is határozottan tudjuk, hogy az áramlások rétegesek, azaz vannak alsó áramlások, melyek ellenkező irányban folynak a felszínén működő áramlásokkal, s örökös keringésben és csapásban tartják a tengert.

Hogy ezen áramlásokat — melyek előadásunk tárgyával legszorosabb összefüggésben vannak — némileg legalább és nagyjából megismertessük, legelőször is az Atlanti oceánhoz fordulunk, s kezdve az egyenlítőn úgy találjuk, hogy ottan egy hatalmas felszíni áramlás tör az oceánon keresztül nyugati irányba, aztán a braziliai partokon föl felé nyomulva, bezúdul a Karib-tengerbe s aztán körben Mejico partjai mellett elvonulva visszafelé irányul, s összevegyül az ugynevezett Florida-áramlással, mely éppen itten keskeny még, de kinyúlva az Atlanti oceánba mindig szélesebb lesz, s nagyobb tért foglal el, úgy rendszerint az oceán közepén is erősen érezhető, de néha csak a Britannia partjain, sőt a La Manche csatornában is. Ezen hatalmas és kiterjedt áram az egyenlítőn és a braziliai par-

tokon rendkívül meleg, de mérsékelt hőfokát megtartja akkor, mikor már egyesült a floridai árammal, hol hőfoka télen egyformán 80° Fahr.

Ezen épen ismertetett áramlással kapcsolatosan egy poláris áram tör le felé a labradori és új-foundlandi partok s két felé válva az új-foundlandi nagy zátonyon, az északi és déli éjszak-amerikai partokra le, s utóbb a floridai áram alá s összevegyül s meghűti a már ismertetett equatoriális vizeit. A másik ág a portugáli partok felé vonúl, melynek része a Földközi tengerbe is behatol, míg egész ereje Madeira és a Kanári szigetek mellett az afrikai partokra, hol észlelhető s többé nem észlelhető. Azonban a mélytengerrel kapcsolatban rövel constatáltatott, hogy tenger alatt még tovább is egyenlítőig folytatja pályáját ezen nagy poláris áram, melynek helye kelve az egyenlítő forró vizeit.

Az egyenlítő másik oldalára térve, Brazília déli partján egy másik hatalmas áramlással találkozunk, mely erősen délnyugati irányban a La Plata torkolataig, ottan aztán változtatva kinyulik keletre az oceán közepéig s szétfutván megszűnik. Másrészt egy hatalmas déli poláris áram tör le felé a Horn-fok és Falkland szigetek közt egész a brazil partokig imént ismertetett déli egyenlítői áramig, azzal egyesül s annak vizeivel összevegyül s szintén behatol az oceán közepéig, egyik másik ága pedig a Falkland szigetektől átfolyik az új-foundlandi partokra.

Betérve a déli Csendes oceánra, általános jellege az ismertetett Atlanti oceán áramlásának ottan is ugyanaz, mely a bályok szerint észlelhető, de sokkal kisebb mérvben s szűkebben, mert ottan már a számtalan szigetcsoportok akadályozzák az áramlások rendes menetét, s ily szigetcsoportok a felszíni úgy, mint a tengeralatti áramok akadályba ütköznek, nagyon megoszlanak, sok ágra válnak, s oly összekuszáltságot vesznek, hogy ismertetésük igen is hosszadalmas, részben conjecturális lenne. Azért ezek ismertetését meg kellene áttérni az északi Csendes tengerre.

Uj-Guinea és a Nagy-Szunda szigetek közt fölfelé vonul egy erős egyenlítői áramlás, mely a japáni partok mellett elvonul felvonul egész az Ohoczi tenger jégrétegeibe, de egyik szibíriai partoknál elválk, s keleti irányt véve, megkerüli az amerikai nyugati partokat, s a Humboldt öbölénél átkany

irányba, s a Sandwich szigeteknél széteszlik. Ennek meg-
leg egy equatoriális áram a Galapagos szigetektől fel-
az amerikai partok mellett, s Socorro szigete és Szt.-
es foka közt átcsap a Sandwich szigetekre s ottan a már
ett és ismertetett áramokba vegyül.

Ezen sokféle és végtelennek látszó kanyargásokban mozgó
lások közül még csak egy pár főbbet akarok ismertetni,
lényegben mulhatatlanul szükségeset előadásom megérthe-
e.

Afrika délkeleti partjai és Madagaszkár közt találkozik egy
król s egy délről ömlő áram. Uj-Seeland és az ausztráliai
mens közt ugyan ily helyzet van, s a nagy déli poláris

Valparaiso körül átcsapván nyugati irányban a polynesiái
csoportok közé, ezen 3 áram egyesül, egymásba folyik,
y, örökösen mozgásban levő, de azért aránylag csendes ten-
képez Ausztrália és Dél-Amerika közt, épen úgy mint az előbb
tetett — Japan és Kalifornia közt, a Sandwich szigetekkel
központtal; s a még előbb ismertetett közép-atlanti ten-
sz.

Ezen nagy, mindig mozgásban levő, de azért aránylag csen-
enger területek, azon oknál fogva hogy ottan érezhető és
ba vehető áramok nem észleltettek — neutrális tenger
tnek neveztetnek a czehtalászat terminológiájában; ezekre
thalászok igen nagy súlyt és fontosságot helyeznek, mivel
ól kivezető áramok még eddigelé — legalább érezhető
sal — nem ismeretesek, s így ezen tengerrészeken csaknem
éven át tartózkodnak czetek, az azokban előforduló tete-
élelem következtében.

Ezen nagyjából és főbb vonásokban ismertetett áramlások
ésének megállapítása és megmagyarázása első sorban a tenger
kai geográfiájának ismeretét tökéletesítette, s láthatjuk
e a nagy természet csodás gondoskodását, melynél fogva az
n mozgó és folyó tömege szabályoztatik. Örökösen ipar-
k végtelennek látszó tömkeleges kanyarodásai által elérni
súlyát, mely azonban soha sem érhető el, — de eléretik azon
még fontosabb cél általa, hogy eloszlik a tropikus hőség
ömbünk egész fölületén, s a jéghegyek az egyenlítő felé szál-
nak melynek sokasága különben a poláris jégmezőket folyton
ritaná, s egész fagyott continenseket képezne.

Reánk nézve ezuttal azért birnak ezen ismertetett áram-

lások különös érdekléssel, mert a poláris áramok magokkal különféle nagy medusák vagyis habarczok egész tömeg nagy májszinű habarczfajok a poláris-faunához tart besodortatnak az áramlásba, s leszállítatnak melegerekbe. Ezen nagy, vastag és kocsonyás habarczok kachelot-czet kedvencz eledelét, s úgyszólván egyedül táplálkoznak. A merre a poláris-áram vonul, ezen állapot denütt véle és benne utaznak, nagyobb vagy kisebb ségben, a szerint aminő volt a szaporaság, ottan a hol létr. A poláris-áram amint messzebb halad mérsékeltébbé vá hőfokát, illetőleg, s a habarczok is alább szállnak, m állhatják ki a melegedni kezdő vizet, míg végre az a szállítja őket azon nagy nyugodt oczeán területekre, m mint neutrális területeket ismertettünk, Madagaszkár, Uj-Z Sandwich szigetek körül, a déli Csendes tengeren, s Atlanti oczeánon.

Az egyenlítői áramlások pedig mindenütt maguk danak különféle moszatot, de különösen néhány sargassum az úgynevezett *Fucus natanst*, melyek mind nagyon haso a dércsipe seprűfűhez, s melyek tele vannak ázalék és rákfélék miriádjaival, a melyek ismét a szürke cz kedvencz eledelét képezik. Ezen moszatok néha sok k szélességben usznak az áram felületén, míg végre az esendes tartányokba, vagyis neutrális területekbe kerülne már követték a habarczokat, vagyis a medusákat.

A moszatok természetesen mindig a tenger fölületén de a habarczok a víz melegedése következtében mind szállnak, hol a víz hőfoka hidegebb, míg végre a csend letéken rendkívüli mélységbe kell alászállniok.

Innét van hogy a kachelot magasabb szélességi csaknem mindég a vízszinén jár, csakis rövid időre nem is nagy mélységbe, míg az alsóbb szélességi fok nagy időközök múlva kerül a víz színére lélekzeni, s m fujni, mert a habarczok alá szálltak, s nagy mélységben resnie élelmét, — s innét van, hogy éppen ottan, a hol a kachelot tartózkodik az oda szállított rendkívül sok ha miatt, vajmi nehéz kézre keríteni a kachelotot, mert m vadásznia az élelmet, s bizonytalan időközökben emelke mélységből, s mindig más irányban, mint a hogy várják halászok.

A szürke czet a felszínen találván mindig és mindenütt az egkedvesebb eledelét, inkább csak játszik és mulatja magát a alatt, órákig halad ugyanazon egy irányban, s csakis egypár ztre tűnik el, aztán vízszínre kerül, s kedvteléssel fujja ki a t orrlyukain. Azért kézrekerítése könnyű, vagy legalább sokkal nyebb, mint a cacheloté.

Constatálva lévén, hogy ezen két czetesalád, mely kereske- ni és szükségleti szempontból eddigelé úgyszólván egyedül os a czetek közt, csakis ezen élelemmel táplálkozik, consta- tatott az is, hogy ezen élelmet csakis a nagy áramokban lhatja fel kellő mennyiségben, s különösen ezen áramok szét- ásainál, melyeket imént már ismertettünk.

Igy kézzelfoghatóvá lön, hogy az áramokon kívül ezen tek nem igen tartózkodhatnak legalább hosszabb ideig, a mint utolsó évtizedek alaposabb észlelései, ezen — azelőtt csak évést — kétségbevonhatlanul igazolták is.

Igy az is constatatott, hogy ezen czetek költözködő ter- zetűek, s hogy hozzá még csapatokban költöznek oly helyekre, bővebb mennyiségben találják fel az élelmet, s csapatokban ynak el oly tengerrészeket, melyeken fogyatékán volt élelmök.

Nyáron át kevesebb élelem szállittatik az áramokban, mert en akkor tenyésznek a habarczok, s azért a czetek nagy te kénytelen a magasabb tengerekre költözni, hogy bőségben y legalább kellő mennyiségben férhessen kedvencz eledeléhez.

A tél felé azonban, mikor a nyári szaporulatot le felé szál- k az áramok, a czetek is le felé vándorolnak tömegesen, tan maradnak tavaszig, mikor ismét éjszak-felé vonulnak, a jég mozdulni kezd s az úszó mezők közt elég élelmet lnak.

Azokban mindig az áramokban mozognak és vándorolnak, t ottan mindig kaphatnak annyi eledelt, a mennyire szük- k van.

Igy röviden elmondtam mindazt, a mi az utolsó évtizedek- a czethalászat tökéletesítésére és biztossága érdekében tör- , csak azt akarom még hozzá tenni, hogy egy jelenleg kiin- o czethalász vajmi sokban különbözik azon durva, nyers s szólván semmi műveltséggel és szakképzettséggel sem bíró kapi- roktól, kik az előtt ily kalandos vállalatokat a jó szerencse re- yében vezettek. A mostani czethalász-kapitányok többsége tének gyakorlati ismerete mellett, a magasabb nauticában is

képzett, ismeri a földgömb meteorologiai, dagály, apály s ár viszonyait nemcsak, de mindegyiknek ambíciója is, hisz a fizikai geographiát, de sőt a zoologia ismeretét előrelépésért valamennyien nehéz és terhes foglalkozásaik mellett orologiai észleléseket vezetnek, méréseket tesznek, s a közt levő tengeri térképeket javítják és kiigazítják, s a nemcsak alsóbb rendű állatokat gyűjtenek mint habarcszerű állatkákat, parasitákat, és bélférgeket, de a kevésbé ismert czethalakat lefényképezik, s egész csontvázaikat és gyomrokat szállítják be a múzeumokba.

Ekként folyvást csinálják a tenger physikai geographiájában s tökélytesítik a tenger zoologiai ismeretét. Mai napság a kapitányok felemelték ez állás tiszteletreméltóságát, miként köztük ott is vannak, kik azelőtt magasabb állást foglaltak el az amerikai és angol haditengerészetben, mert a foglalkozás tekintetben is háládatos, s egypár jól vezetett kirándulás alatt gyönyörűt szerezhet a kapitánynak, mely egész életére emlékeztetővé lenné teszi.

Nem épen ritka eset ugyanis, hogy egy 3 évig tartó czethalászat befejezése és leszámolása után egy-egy köztengerész 1000 dollár osztalékot kap. Rendesen a hajó úgy indul ki, hogy a nyereendő zsákmány $\frac{1}{4}$ része a hajótulajdonosé, $\frac{1}{4}$ része a kapitányé, $\frac{1}{4}$ -de az altisztoké, s $\frac{1}{4}$ -de a köztengerészeké. A hajón rendesen van 30 köztengerész, s 12—15 altiszt, kik közé tartozik az ács, kádár, lakatos s vitorlaszerelő is. Azon arányban, ha mint fentebb említettük egy köztengerész osztaléka 1000 dollárra rug, s a 30 tengerészé 30 ezer dollárra, a kapitányé annyi illeti meg, s leszámítva 10 száztólit, a mennyit a kapitányának tartozik rendesen adni osztalékából, s leszámítva a három évi ételmet, ruházatot és egyéb kiadást, mégis megmarad neki bőven annyi, mi már magában is elég, hogy függetlenül a biztosító vagyonnak tekintessék.

III.

Igen sok ily művelt kapitánynyal ismerkedtem meg Sz.-fokán Ritchie ur házában. De különösen megismerkedtem egy kapitánnyal, ki valamennyi fölött állt. Ez egy Helsingforsba tartozó fűrt Constantin nevű finn czethalász bárka kapitány, névszerint Lindholm Oszkár, ki nemzeti muzeumunknak,

szembenjárásom folytán igen sok becses kagylót ajándékozott a gyimesi szigetéről, s utóbb is küldött a Sandwich szigetéről igen szép korall-gyűjteményt, mely muzeumunk gyűjteményében ma is még kiváló helyet foglal el, noha azóta gyűjteményünk nagyon felszaporodott.

Lindhoelm kapitány bárkája egy ízben egy egész hónapig horgonyzott az én sátraim előtt. Néhány igen erős skorbut beteget vit a hajón, ezeket akarta tökéletesen kigyógyítani. Azonban ott a betegség alatt sem vesztegelt tétlen, mert számos kisebb kirándulást tett bárkájával, többnyire a tőlünk déli irányban fekvő Socorro és Revilla gígedő szigetek felé, hol épen azon évszakban a legveszélyesebb betegségek közé tartozott a cachelot, másféle cset azonban az évek bőségben mutatkozott.

Volt nekem a legmagasabb kőszikla tetején egy erős gerendából épített igen magas eső- és szél-észleldém. A csethalál ellenében ez nagyon tetszett, s többeknek, így Lindhoelm kapitányunk is megengedtem, hogy egy ember ennek a tetején állást foglaltson, s onnét jelezze, ha cachelot mutatkozik a láthatáron. Mutatkozott is többször, s én magam is egypárszor már felmentem Lindhoelmmel, de eredmény nélkül, mert a mutatkozó csethelot oly vigyázó és furfangos volt mozdulataiban, s oly gyorsan eltűnt a szigetcsoportok közt, hogy utolérni lehetetlen volt, s csak a ladikok egypárszor 30—40 mértföldet eveztek utánna.

Egyszer végre mégis részesültem azon szerencsében, hogy a csethelot szememmel láthattam egy nagy csethelot kézrekerítését követően az eső és izgató üldözés után. Láttam feldarabolását s kisütését is, s úgy mindazon eljárást, mi ezzel összeköttetésben áll; s tán a csethelot teszek olvasóimnak, ha mindazt röviden elbeszelem, s az elegendően lesznek önök közt, kik az efféle eljárás részleteiről még nem is olvastak soha.

Egy délután ismét cachelotot jelzett az őr, s tüstént egy csethelot éjszakai széllel horgonyt emelt a Grossfürst Constantin, s az éjszakai vitorlák alatt siklottunk ki a horgonytérrel dél felé egyenesen a Socorro szigeteknek tartva. A bárka gyönyörű hajó volt, s benne tartalmahoz képest roppant térfogatú vitorlakkal felvértezve; a tiszték nagyon barátságosak és simák, s a legénység is meglehetősen csinos, izmos, és udvarias helsingforsi finn fiú. A kapitány pedig minden oly csillogó tiszta volt, hogy alig hihette volna, hogy miként csak néhány nap előtt is oly zsiros-olajos piszkos ember volt, mint épen a csethelot elkapása és kifőzés.

Napnyugtáig minden irányban sok czetet láttunk, közvetlen közelünkben fujt, de a közép árbocz tetején e sárban ülő tengerész semmit sem jelzett, mert a látható mutatkozó czetek valamennyie azon nemekhez tartozott, a csekély háj tartalom miatt nem voltak akkor még érdemesek a nagy vesződésre.*

Este 6 órakor leszállott kosarából a czetkém, s békésen ki felé vitorlázott az oceánon nyugati irányba. Hajnalban visszafelé vette az irányt, ismét a Socorro szigetekre, reggelinél ültünk a midőn a kém cachelotot jelzett DDK irányba s a földézetten nagy zajt, lábdobogást és futkosást hallottunk, mint a földézetre léptünk már a légben függő két ladik legénység benne ült, melyeket aztán tüstént vízre engedték, és mindkettő megindult a jelzett irányban, s a távolra utának.

Egy ily czethalász-ladik gyönyörű látvány, s a legsajátságosabbban épített vízi jármű. Hossza 10 méter, s szélessége kb. 1 1/2 m. Az egész igen vékony csaknem könyvtábla vékony fehér fenyő deszkákból van építve, veres réz kapcsokkal, páncél és szegekkel; dereka körül 7 ülés van, a 7 evező székelyek melyek közül hárman jobb felén s négyen balfelén eveznek. Az evezők czukorjávorból készített 6 méter hosszúságúak, melyeknek csakis vége van a ladikban, egy hámba illesztve, s az evezés úgy történik, hogy az evező mindkét markával az evező lemez vékonyra faragott részét fogja meg. A ladik hátulján a kormányzó hosszú evezővel kormányoztatik, s a ladik orrán a vezető ül. A vezető szizen a szigonynyal, hogy azt a mutatkozó czet oldal uszójába fogja. A vezető mögött egy nagy rézabricsos dézsa van elhelyezve, ebben összekanyargatva a czetzsineg, melynek vége a kormányzó nyelvéhez van erősítve.

A zsineg hossza rendszeren 850, de sokszor 1500 méter hosszú, s a czet találva van, sebesen lebukik, s legtöbb esetben egy perc alatt a tenger mélye felé tart, s ilyenkor a zsineg sebesen pergetik a dézsából. Rendes körülmények közt a zsinegnek fele sem marad ki, mikor már a czet ismét megjelen a tengerszínén, de az evezés történik néha hogy 800 méternél több zsineg pereg ki — veszélyessé válnék a ladik személyzetének helyzete, mert a czet a ladikhoz, s a zsinegtekercs vége a dézsához van erősítve.

* Ma már olyanokkal is szívesen vesződnek és bajlódhatnak.

nyik evezős minden eshetőségre borotva élességfi fejszével áll, s azon pillanatban mikor már a zsinég-tekeres utolsó fejei peregnek kifelé, szétvágja a zsinéget, s engedi a czetet kúlni a merre akar, hisz ugyis nemsokára vízszinre kell e lélekzeni.

Néha a zsinég oly villámsebességgel pereg ki, hogy a dézsadik párkánya az erős s sebes dörzsölés miatt tűzveszélynek van téve, s hogy ily eshetőség elkerültessék, egy evezős a czetet folyvást vízzel öntözi.

Ezt előre bocsátva, elbeszélésemet folytatom.

A mint a ladikok villámsebességgel kiindultak, szabad szemmel is láthattuk a czetet, a mint játszva tova haladott, s a czet belől minden két perczben fújt, éppen előttünk haladott czetben, délről éjszak felé, nem sokára azonban megváltoztatta az irányát éjszaknyugat felé, s a ladikok is természetesen azon irányt vettek, bárkánk vitorláit azonban ekkor már csapkodták az árbo-csak gyengén haladott s nem sokára tökéletes szélcsendbe, s nem követhettük többé az izgalmas versenyt. A czet körülbelül 4 kmtr távolságra lehetett tőlünk, s a ladikok körülbelül 1 kilométerre voltak a czet mögött, s úgy látszik észre is lehetett, hogy üzetik s veszélyben forog, mert sebesen kezdett haladni, minden fölemelkedés után irányt változtatott, de azért folyvást a czet a ladik közt mozgott s a ladikok elszoritották a szigetekről, sorsát nem kerülhette ki.

A ladikok oly gyorsan eveztek, mintha csak életük forgott kérdésben, folyvást közelebb jutottak a czethez, s párszor közel voltak hogy csaknem használatra került a szigony.

Vége izgatott hosszas üldözés után a czet ismét színre került, néhányszor erősen fújt, melynek szörcsögő és lohangját igen jól hallottuk a hajón, s épen amint leakart bukni, mint a nyíl melléje suhant az egyik ladik, a czet uszójába temetve a szigonyt egész a nyél markolataig. Ezt igen jól láthattuk szabad szemmel, s a sikerről meg lehetett győződve, mikor láttuk, hogy a ladik beveszi evezőit, a czet pedig hurrahoz, és levegőbe dobja sapkáit,

Tüstént a harmadik ladik is vízrebocsáttatott, s a kapitány-együtt én is a csatátra mentem, hol azt tapasztaltuk, hogy a czetből alig pergett ki még 300 méter zsinég, mely igen laza s csak közönkiint pergett ki néhány-néhány méter.

Ezt alig constatáltuk, a mint a tenger felduzzadt, a czet

sziure jött, de tüstént ott termett azon készen álló lad a szigonyozásban nem vett részt, s egy percz alatt k lándzsát döfött a czet fejébe, illetőleg oldal uszójáb ismét lebukott, de akkor már nagy terjedelmű vérfolto koztak a csendes tenger színén, melyek aztán összefutott s néhány percz mulva az egész tenger körülöttünk vért sonlított, s körülbelül 15 percz mulva a czet vízszinre mint élettelen óriási nagy tömeg — oldalára fordulva.

A kapitány ekkor signalizált a bárkára, s tüstént ladik jött értünk, melyen visszaevettünk a hajóra, a há ladik személyzete pedig kötelekkel a czethez erősítve, tatni kezdte a bárkához, mely a szélcsend miatt nem hatott helyéből.

Mikor a bárkára értünk, ottan már mozgalmas a kádárok födélzetre hozták a számozott dongákat, hordókká verték össze, — minden felesleges tárgy eltáv a fedélzetről, s ottan már javában épült egy téгла-tűzhely a bográcsok voltak behelyezendők, s a ladik oszlopok tattak, azokra csigák, dobok és óriási lánczos vas szereltettek, a czet zsiradékos részeinek felemelésére huzására.

A tűzhely egy vaspléh rámázat keretén belől épí ezen vaspléh rámázat ismét burkolva volt külső oldal vaspántokkal összekötött pallókkal. A tűzhely alja p kettős vasrámázatra volt elhelyezve, melyen keresztül tüzelés alatt víz szivattyúztatott, hogy esetleges tűzvesztősége elkerültessek.

Míg mindent szemügyre vettem, s a kapitány min hatólag megmagyarázott, egy kis szellő kezdett éledezni, előre bukdácsolt, s épen féluton találkozott a vontató la melyek legénységének arczairól csurgott a verejték. A ekkor bevonattak, a czet a bárka oldalához erősítetté ugyanis elmulván, magunk is, a legénység is megebédelt.

Aztán mozgalmas élet keletkezett a födélzeten. A a dongákat összeillesztették, s lázas sietséggel abrin verték össze a hordókat, melyekből már is nagy mennyisé állott az olaj befogadására.

A legénység egy része leereszkedett az oldalán fek s éles késekkel nagy hasábokat szeltek ki a hájból, ezek kampókra aggatták, s a csigák segélyével fölvontatták a fö

terített olajos ponyvákön, a legénység másik része fölaprikis darabokra. Mig néhányan ezen fölapritott darabokat a csokba rakták, mely alatt a tűz ropogott, körül nyalaz az edényeket, két legény hosszúnyelű vörösréz kanak a bográcsok tetéjén mutatkozó olajat leszedte, s a csokba elhelyezett s szinte vörösrézből készített hűtőmedenöntötte.

A mint egyik medenczében némileg lehült az olaj, nagy vasereken át kezdték a hordókat tölteni, s ez így folyamatban szakadatlanul közel éjfélig, mikor a háj mind a födélzetre. Ekkor aztán a vázról elválasztották a cachelot óriási és ezt emelték a födélzetre, mi óriási erőlködésbe került, mert két órai munkát vett igénybe, mert 5 méter hosszúsága és 1 méter átmérete mellett roppant nagy súlylyal bírt.

Mikor reggel felkeltünk, még szakadatlanul folyt a tüzelés, és hordótöltés, de 9 órára végre befejeztetett. Megtöltötték a hordót, mi az akkori magas árak mellett szép értéket képviselt. Aztán kibontattak a vitorlák, s Szt. Lukács fokára vonultak, miközben a legénység a födélzetet felmosta és felsúrolta, a csokot szétszedték, s mindent eltakarítottak, a mi az embertől még épén végbement piszkos mütétre emlékeztethette volna, úgy a hajó fényes és tiszta volt, mikor este felé horgonyt vetettünk.

Másnap aztán a legénység szabadságot kapott, partra mentek, és 2 óráig mulatott, minden legény kapott 5 dollár előleget, ezt elöltötték utolsó centig Ritchie barátunknál, hol csakis a legényeket és csemegéket válogatták ki, hogy egymást uriasan megdélhessék.

A kapitány elbeszélte, hogy a befőzés éjjelén sok baj volt a hajóval, melyek a hullába csimpaszkodtak és szabdalni kezdték, már-már kérdésessé tették a cachelot fejének tulajdonjogát, ezért meg kellett lövöldözni őket robbantó golyókkal. Én azonban megfáradtam, s oly mélyen aludtam, hogy mindebből semmit nem láttam, pedig sajnálom hogy nem láttam.

IV.

A csok legnagyobb része vándorló természetű. A vándorló csokot az élelem keresése kényszeríti, s minthogy az áramlatokhoz ragadják s tova szállítják a csok kedvenceit, s az áramokban ezen eledelek nagy mennyiségben

összetorlódva találhatók, a czetek is rendszeren az őket követik.

Bizonyos évszakban, bizonyos térségeken nagy mennyiségben gyűlnek össze a czetek, különösen az úgynevezett területeken történik ez gyakran, mi kétségtelenül abban áll, hogy éppen ezen évszakokban azon területeken tömegesen összetorlódva az élelem mint másutt, s ha a czetek elhagyták az ottan talált élelmet, ismét tovább vándorolnak területekre.

Ily vándorlás nagyobb tömegekben egészen más módon fogva is történik. Kora tavasszal ugyanis a Csendes tenger bizonyos vidékein tömegesen jelennek meg a nőstény czetek a lakatlan szigetek, és kevésbé lakott kaliforniai és mejikói öbleibe és néha csekély vizű lagunáiba vonulnak, ott maradnak, egy pár hétig gondozzák és nevelik fiaikat, s aztán távoznak éjszaka vagy dél felé — a körülmények szerinti felkeressék társaikat, — a him czeteket.

A szaporítás ezen módon észrevétlenül folyamatban van a czetek óta, s csakis a 60-as években történt, hogy kaliforniai kalifonok levonultak Alsó-Kalifornia lakatlan vidékeire s arany után kalandorok. Egy ily kalandor expedíció fődözte fel a Magdalena öbölben a czetek jelenlétét, s aztán e híre tömérdek a mesterséghez érkező semmit sem értő kalandor és csöcselék nép vonult le, és az alsó-kaliforniai öblöket és lagunákat, s tömegesen gyilkoskodott a nemcsak a szerencsétlen anya-czeteket, de a fiataikat is, mert az anyával járt fia, s addig az anyát megölni nem lehetetlen volt, míg fia mellette volt.

Ezen barbár vandalizmus által sok ezer anya czet elpusztított 3—4 év alatt, úgy hogy a 40-es években már alig lehetett ezen öblökben néhány czetet észlelni, hol a czetek hemzsegték, az üzlet nem fizeti ki többé magát, s egészen elhagyta. A mejikói kormány azóta szigorúan be is tiltotta a czetvadászaton a czetvadászatot, s azóta ismét évről évre szaporodó czet mutatkozik azon belvizeken, s néhány év múlva ismét valószínűleg a szaporodás nagy mennyiségben fog történni.

Természetesen nemcsak a nyugat-amerikai partok lakosai szenvednek a czetektől, de az afrikai, kelet-amerikai partok lakosai is, hol eddigelé még soha sem voltak oly veszélynek, s megsemmisülésnek kitéve, mint a nyugat-amerikai partok lakosai. S habár kétségtelenül is azon tény, hogy a czetek

tolsó évtizedek alatt tetemesen megfogyott, nem fogyott meg
 őrira mint sokan állítják, s a halászzattal foglalkozó hajók száma
 oly nagy, hogy mindegyik meg ne élhetne belőle, ha elég
 sen és szakértelemmel űzi és kezeli a foglalkozást.

Rendesen 50 czet kézrekerítése szükséges, hogy egy rendes
 tonnás bárka teljesen megteljen hordókba helyezett olajjal.
 A számítás szerint körülbelül 5—6000 czet kívánatlik, hogy
 enlegi olaj szükségletet évenként fedezze, — ezen szükséglet
 g éppen nem mondható tulságosnak, ha a czetek csak né-
 g is oly szaporák, mint a szárazföldi állatok, hozzá téve
 hogy a czetek rendelkezésére legalább 20 millió □ kilo-
 r térség áll, hol mindenütt legelhetnek, s bőségben megta-
 k kedvencz eledelüket.

Mielőtt előadásomat befejezném, megakarom említeni, hogy
 legközelebb került kezembe egy londoni jól ismert és tekin-
 es folyóirat,* melynek több számaiban folytatólag Gray
 ert, az Atlantic nevű angol czethalász gőzös igen tudomá-
 an képzett kapitánya, leírja 1886-ban a Grönlandi tengerre
 expedícióját, a mely leírásból igen világosan lehet átlátni és
 tétlni a mai czethalászat állását.

Az Atlantic megkísérelte a Ferencz József föld felé is
 lni, de ez neki egyáltalán nem sikerült, s Gray ur azon
 yződésben van, hogy azon irányban soha sem lehet a czet-
 szatnak sikerre kilátása, mert a jég csak rövid időközökkel,
 sakis néha-néha van nyitva, s így czetek sem tartózkod-
 ak ottan oly mennyiségben, hogy a nagy veszélyekkel járó
 let indokolt lehetne. A grönlandi vizeken tartózkodása alatt
 két angol, néhány norvég és svéd czethalász foglalko-
 ottan, de az időjárás oly kedvezőtlen volt, részint a
 s viharok, és állandó ködök következtében, hogy néha
 kig, de hetekig sem lehetett ladikot vízre bocsátani, noha
 ke czetek gyakran mutatkoztak. Utóbb pedig, mikor az álló
 zakadozni kezdett, s mozgott, a czetek — mihelyt közelükbe
 lt a ladik — jég alá menekültek, s rendesen a jégtábla tulsó
 án kerültek ismét vízszinre, vagy egészen más irányban, mint
 likok őket várták, s mindég nagy távolságban. Így csaknem le-
 len volt őket kézre keríteni, s csakis utóbb, már nyár felé

* The Zoologist. Monthly Journal of Nat. History. London, Simpkin,
 hall d'Co. Febr. March. April 1887.

sikerült néhányat megszigonozni, melyek mindnyája közságú kinőtt példány volt.

A három angol gőzös összesen csakis 17 czetet tudó keríteni, a mi természetesen a költségét három ily nagy lésű gőzhajónak korántsem fedezhette, s így — noha a czetfogásra indultak ki mindhárman, kénytelenek voltak összeszedni annyi jeges medvét, fókát és rózmárt, a hán kézre kerithettek, hogy némileg legalább pótolják a kirán járó nagy költségeket.

A többi ottan vadászó svéd, norvég és finn hajó egyáltalán mellékes foglalkozásnak tekintették a czetfogá főfigyelmüket a fókavadászatra fordították.

Elbeszéli Gray kapitány, hogy egy idő óta igen div az egészen fiatal fókák bőre, mely az állatka 10—14 nap hófehér színű, s mint ilyen, igen magas árt ural a londoni vásáron. E végből évente a legnagyobb veszélyek közt m cziusban benyomulnak a grönlandi tengerbe ily hajók, fókák ápril elején, sőt néha már márczius végén fiadzanal jégmezőkön. A megelőző években sok szerencsével is vadá ezrenként öldösték le és mészárolták ezen emberek a fiatal — szüleik szemeláltára, de Gray kapitány otllete alkalmával nagy zivatar volt, vagy pedig tartós köd, így az állatkák lettek a jégen, s a vadászoknak nézni kellett, hogy kez fókáknak szöre szürkülni, s utóbb azt is, hogy egészen színüvé változott, — nem szállhattak tengerre ladikokban is közelithették meg a jeget, s így a szegény halálra ítelt ezuttal szerencsésen megmentették bőreiket, mert ha sz már szürkivé változott a levegőn, értéke is megszűnt, vagy jelentéktelenné lett. Így aztán a fókavadászok reményeikben kozva, hogy magokat részben kárpótolják, annál nagyobb tűz tak hozzá az anyafókák lemészárlásához, de mégsem volt ké hajó 142 ezernél többet összelődözni, minél fogva átlag hajóra csak 4200 jutott, a mi szinte nem fedezte a kiadá ha fedezte is, nyereség mellette bizonynyal nem sok volt.

Gray kapitány elmondja érdekes elbeszélése folytán az előző két évben ugyanezen hajók, több mint 250 eze fókát vertek agyon és lövöldöztek össze, úgy hogy a ször tetemesen kezdett alászállani, sőt egy időre leszállott jelentéktelen összegre; s ha ez így tart, — s pedig a va száma s a szörmék utáni kereslet folyton emelkedésben

néhány év múlva kétségkívül óriási mennyiségű ily állat fog szaporodni, s eddigi rendkívül nagy számuk tetemesen ritkulni fog, mert a fiatalok is pusztítottatván, a szaporodás folyamata is csorbát szenvednek és megakasztatnak.

Tudjuk hogy a lappok és eszkimók ezen állatokból nyerik a ruházatukat, a fűtő és világító anyagot, a házaik és sátraik is ezen állatok bőreiből készülnek, s így a pusztított állatokra van utalva, hogy nyomorult tengésüket kíméljék. Ha most ily állatok irtása ily mérvben folytatódik, ha ezen embertelen mészárlás folytatódni fog a megirtott állatok mérvében, sőt évről-évre fokozottabb mennyiségben, rövid idő múlva azon szegény és szánalomra méltó nyomorult emberek, megfosztatván a megélhetés minden feltételeitől és forrásaitól, szükségére és inségre fog minden esetre jutni, s művelt földünk azon látványban fog részesülni, hogy egész emberfajta ki könyörtelenül és minden irgalom nélkül a divat miatt, a divat nyomása következtében.

Legyen azért szabad reménylenünk, hogy illetékes körök is megfontoltan felfogják szavukat emelni e tárgyban, s hogy az illetékes kormányok — humanistikus irányú korszakunkban — hanem intézkedni fognak még mielőtt késő lenne, hogy szegénységet ne érje azon szegény, miként egy egész emberfajt kipusztít — háború vagy hódítás — hanem a divat.

XANTUS JÁNOS.

AZ UELLE-KÉRDÉS.

Afrika térképe a Kongó felfedezése óta bámulatosan megváltozott; számtalan többé kevésbé hajózható folyó hálózza be azt a területet, melyet a középkor jeles földrajzscholarjai Ptolemaeustól kezdve, Fra Mauro, Behaim Márton, da Cosa stb. képelt és nem létező tavakkal és folyókkal, tókkal és városokkal rajzoltak be, s melyre még e század elején is azt kellett ráírni »terra incognita«. És míg az a fehér föld csak egy évtizeddel ezelőtt egész Nyugat-Afrika belsejét borította magába, ma ez csak arra a kis zugra vonatkozik, mely a Kongónak az egyenlítőtől éjszakra levő szakasza, a Sári és a Uelle folyamok közt van.

1870. márcz. 19-dikén pillantá meg Dr. Schweinfurth először a vidéket, s bár ama vidéken már előtte járt európai utazó, a

derék Piaggia, Schweinfurth volt az első, ki e vidékről szándékosan magáról az Uelle folyóról az első hiteles tudósítást adott. Az Uelle a k. h. 26°-nál, a hol még nincs oly jelentékeny vízállásban forrásvidékétől, vagyis a Kék-hegyektől, már iglyen folyó, s márczius hónapban, mikor vize a legalacsonyabb állásba sége 800 láb, mélysége 12—15 láb, hullámai erősen egymásra s a folyó sebesen fut tova nyugat felé ; folyása részben ismeretes.

Az Uelle vidékét ezután meglehetősen kikutatták s a feltevések között az egész Uelle-medenczére vonatkozó ismereteink is meglehetősen bővült; a kérdés kezdetben igen egyszerű volt, maga a feltevések felfedező, továbbá azon bátor utazók, kik nyomdokain követték a folyótól délre és éjszakra fekvő vidékeket is bejárták, mint Junker, Lupton, Potagos s végül, kik a Sári-medenczét is bejárták, ki és a Sári és Uelle közti vidékre vonatkozólag gyűjtött adatokat, mint Nachtigal, Barth és Duveyrier, azt állították, hogy az Uelle a Sári felső folyása, hiszen akkor mást még nem tudhattak, mert nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy az Uelle egész futása és hatalmas éjszakai mellékfolyói még a múlt század elején ismeretlenek voltak.

Stanley felfedezései a kérdést azonban egyszerre megoldották; végig hajózáván a Kongón, először állapította meg a távolság messze éjszakra hajló kanyarodását s mikor az Aruvim torkolatához ért, már első utjában kijelentette, hogy az Uelle más, mint az Uelle torkolata. Később Stanley újra felkereste az Aruvimit s 146 km.-nyire felhajózott rajta s oly adatokat gyűjtött, melyekkel elméletét megerősíté. Ettől kezdve lett az Uelle lefolyása kérdéses s ez vetette meg eredetileg az Uelle eredetét alapját. Ez időtől kezdve az utazók és tudósok tábora kezdett oszlan: azok, kik az Uelle vidékét bejárták, azt hiszik, hogy az Uelle a Sárihoz tartozik; azok, kik a Kongó vidékén utaztak, azt hiszik, hogy az Uelle véleményéhez csatlakoznak. Ha egy pillantást vetünk a térképére, úgy látni fogjuk hogy az utolsó afrikai torkolat kérdésben a Kongó azon szakasza szerepel, mely az Uelle torkolatától éjszakra, a Stanley-esések és az egyenlítő, illetve a torkolat között fekszik. A Kongónak ezen szakaszában a Uelle kezdeti mellékfolyói vannak: A Stanley-esésektől éjszakra az első mellékfolyó a Mbura vagy Lukebu, mely két ággal csatlakozik a Kongóba; ezek mindegyike 270 m. széles. Ezután követi az Aruvimi, mely az é. sz. 1° 15' alatt ömlik a Kongóba.

sát ma torkolatából kiindulva 146 km. hosszúságban ismerjük. tájában néhány nagyobb dél-keleti irányú kanyarulatot képezve ban véve kelet-nyugati irányban folyik; torkolatánál 1460 m. s, de már az első nagyobb városnál, a Mokulunál csak 830 m.; b azonban számos sziget van benne s itt ismét 1280 m. s. Jambumba várostól kezdve azonban a szigetek elmarad- a folyó rohamosabb s medre ezentúl állandóan 730 m. széles. an következnek az Aruvimi folyó ama sellői, melyek a tovább- ást megakadályozzák s csak alapos helyszini ismeret mellett rajtuk átkelni. A folyó mellett a lakosság igen sűrű, Jam- ának 8000 lakosa van. A városokat igen kedves kép veszi ; füge és gyapotfák kerteket képeznek, melyekből élénken ik a pálmaliget magas és karcsu törzsű fáival és a banán or zöld színével.

Az Itimbiri (vagy Ngingiri, Loika, Ukere, Nyanyi, Ma-) folyójának szintén csak alsó folyását ismerjük torkola- mintegy 200—250 km.-re Itt körülbelül a k. h. 23° 30' és 2° 40' alatt a folyó ismert része a Lubi-esésekkel kezdődik, a folyó 180 méter széles és mintegy 3—4 m. mély. Innen nem folytonosan délnyugati irányban fut meglehetősen számos arullattal, őserdők közt, elenyésző csekély emelkedésű partokkal, ek a Kongó felé hullámos sikká terülnek el. Ennél fogva a szélessége is növekszik, s ismert futásának felében már mig torkolatánál Itembo falu mellett, az é. sz. 2° alatt m. széles; partjai sűrűen lakottak. A benszülöttek szerint tóból veszi eredetét, melyet ők Mbvikéjebáj tónak ne- nek, melyen szerintük egy szigeten egy híres király sírja van. gtelten az, hogy a Kongónak az Itimbiri torkolata és to- á nyugaton az egyenlítő, illetőleg a Mobangi torkolata közt, még néhány mellékfolyója, melyek azt táplálják, ezekről azon- na még nem tudunk semmit, s csak a Vabikának és Mongallának észét ismerjük. Az egyenlítő alatt ömlik a Kongóba a Mobangi.

A M o b a n g i (vagy Ubangi, Ubandzsi,) melynek eredete mint felső folyása ismeretlen, mint a többi afrikai folyóé; szakibb pontja, hová eddig európai ember, az angol Grenfell ott, körülbelül az é. sz. 4° 30' alá esik. A folyó innen igen mederben folyik dél-dél-nyugati irányban. Kezdetben a part- ken igen nagy hegyek kísérik, melyek a folyó felszíne fölé 250 m.-re emelkednek. E hegyeket, valamint az egész part- et torkolatáig sűrű erdőség szegélyezi; a hegyek dél felé foly-

ton alacsonyodnak és az é. sz. 2° körül már csak 30 magas halmokká változnak, ezentúl pedig a Mobangi azokon folyik át, melyet Kongó-medernek nevezhetünk. bangai folyása különösen az alsó részben lomha, s a szűződés rendkívül kifejtett. A bangalik földjén vagyis az é. délre már a Mobangi felszíne csaknem egyenlő a Kongó vizválasztó a két folyó közt oly csekély, hogy az esős évmikor a folyók megdagadván, medrűkből ki-kiesapnak, kon valódi vízi összeköttetés jő létre, mely a két folyó területet elárasztja, s csak a magasabban kiemelkedő és az azokra épült falvak maradnak szárazon. Valószínű a Mobanginak igen sok és nagy mellékága van, de ezek közül csak a Botabo nevét ismerjük és tudjuk, hogy van mely épen az eddig elért legtávolabbi ponton ömlik beléennek a torkolata 135 m. széles.

Az Ubangi torkolatától délre a Kongóba ily óriások már nem ömlenek; ezek azon mellékfolyók, melyek a torkolati vizrajzi kérdésben szerepelnek.

Ha ezután az Uelle-kérdés területének másik felét, a medenczét tekintjük, a Kongó és Nilus közt négy nagy van tudomásunk, melyek a Kongótól kiindulva éjszak felé kezdő sorrendben folynak egymás után: Nepoko, Uelle, Kuta-Mbomu.

A Nepoko a négy folyó közül a legdélibb s ezt dr. Junker, még csak két pontján érintette. A Nepoko v. k. h. 30° alatt ered és nyugati, majd délnyugati irányban folyik. Folyásából keveset ismerünk. Két mellékfolyójáról van tudomásunk; az Obét Junker is látta, a Návát csak névleg ismerjük szülöttek tudósítása alapján ismerjük. A Nepoko vize bővebb részben valószínűleg az é. sz. 1. és 3° közé esik.

Az Uelle (Makua, Bar el Makvar, Bar el Varsad) a torkolattól éjszakra fekszik; két nagy ágból, a Kibali-Kibbi és Danguval ered. A Kibali-Kibbi a Kék hegyek láncolatából veszi kezdetben éjszaki irányban folyik, majd nyugat felé fordul. Előtt a k. h. 28°-t átszelné, a Danguval egyesül. A Danguval hegyek éjszaknyugati folytatásán, a Kakuaki hegyekben először déli irányt követ s egyesül a Kibali-Kibbivel; a Kibbi 350 km. hosszú, a Dangu 250 km.; egyesülésük körül az é. sz. 3° 48' és a k. h. 28° 25' alá esik. Innen kezdve sült folyó az Uelle nevet veszi fel s általában véve nyugati

folyik s az é. sz. 4° vonalát követi, de igen nagy kanyarulatokat tesz. Eddig ismert folyása nyilírányban 300 km., de kanyarulatait követve, ez legalább is 400 km. A k. h. 25° -tól nyugatra már nem ismerjük. Déli mellékfolyói közül legnagyobb a M a j o (Namajo, Bomakandi, Bapi, Lekandi, Magyar, Májó) az Uelle egész felső folyásában a legnagyobb mellékfolyó s a 175 lépés szélességből következőt, melyet már a Munsza torkolatától délre bir, messze keleten valahol a k. h. 29° alatt kell keresnünk. Nyugati felében több mint 50 km. hosszúságban az Uelleével párhuzamosan folyik s Bakangájától mintegy 4—5 napi távolságban körülbelül a k. h. 26° alatt az Uellébe ömlik. A M a j o délről három jelentékeny mellékfolyót vesz fel, a Makongót, Makongot, és Téllit, melyek mindegyike a torkolatnál legalább is 100 lépés széles. A M a k o n g o Bakangáj déli vidékein ered és a M a j o folyása a bakangájok földjét nyugatról három napi távolsághatárolja. A Makongótól nyugatra, a Majo déli völgyében és a M a j o jobb az Uelle partjain az ababuák élnek, kik a mangbuttu nyelvet beszélnek. A P o k k o alsó folyásában keresztül szeli a bakangájok földjét; forrásait valószínűleg három napi távolságban Kámból délkeletre kell keresnünk. A Télli, Szanga hatalmas mangbuttu-főnök déli birtokain ered. Ezekén kívül az Uellének van néhány mellékfolyója. Így a bakangájoktól 3—4 napi távolságra a M b e l i m a folyó folyik nyugat felé, melynek forrása valószínűleg nem messze fakad keleten; a Majo torkolatától nyugatra a dél felől az Uellébe ömlik; torkolatánál az ababuák Nandutól ismerik. Az Uelle többi mellékfolyói mind jelentékenyen nagyobbak. Éjszaki mellékfolyói közül első a G a r a m b a, mely éjszaka a vizválasztón ered, délyugati irányban folyik s a Danguba torkolatánál körülbelül fél hosszánál ömlik; hossza vagy 100 km. Az Uelle a k a szintén a vizválasztón ered, délnyugati irányban folyik s a Danguba ány patakkal bővülve a Danguba ömlik néhány km.-rel keletre a Kibali-Kibbivel való egyesülésétől; hossza mintegy 140 km. A D u r u az 1200 m. magas Duginsze csúcs lejtőin ered, nyugati irányban folyik s az Uelle első kanyarulatának éjszaki torkolatánál ömlik belé; hossza 100 km. A K a p i l i a Duginsze torkolatától nyugatra ered; délnyugati irányban folyik s a k. h. 28° alatt ömlik az Uellébe; hossza 80 km. A M b r u o l e a Kapili forrásvidékén ered, kezdetben éjszaknyugati irányt követ, aztán délnyugati irányban folyik s egyesülvén a Tan és Makusza folyókkal s még a Danguba patakkaal az é. sz. $3^{\circ} 55'$ alatt az Uellébe ömlik; hossza

150 km. A Gurba éjszokról jön a ndorumi hegyek irányban folyik s az Uelle második könyökének legéjszakai ömlik bele, épen az é. sz. 4° alatt; hossza 180 km. A többi éjszaki mellékfolyjáról mit sem tudunk.

Az Uellétől éjszakra, tőle mintegy 80 km. távolságra a Verre (Vare, Var). Az Uelle éjszokról jövő legnyugatibb folyójának a Gurbának egész jobb, — nyugati — partjában egy heglánc vonul, mely a folyóra meglehetősen dekül ereszkedik le keleti lejtőjével. E hegység nyugati fakadnak a Verre összes forrásai, és pedig délről észak felé a következő sorrendben: Narungu, Hoko, Nerre, Verre néhány kisebb patak. A Verre e források egyesítése után párhuzamosan folyik az Uellével, de folyásuk ismert rész nyugati felében a távolság köztük inkább nő, mint általában véve szintén nyugati irányban folyik, az Uellehez nagy kanyarulattal s ismert szakasza a k. h. 25°-nál szinté ér. A Verre ismert része nyilirányban 300 km., kanyaruk együtt 350 km. hosszú.

A Verrétől éjszakra ismét mintegy 80—100 km. távolságra fekszik a Mbomu-Kuta. A Verre forrásvidékén a ndorumi hegység éjszaki részében egyet kanyarodik nyugat felé, ismét éjszakra fordul az é. sz. 6°-ig. Mint tudjuk a vízszintezentül egy gerincz élén vonul tova, mely éjszaknyugati irányban halad az é. sz. 8°-ig és itt nyugati irányt vesz fel Mangabé alatt. Ez az egész gerincz délnyugatra lejtősödik, s e lejtőnek egész szélessége 600 km., vizeit gyűjti egybe a Verre és Mbomu. Maga a Mbomu a ndorumi hegyek éjszaki lejtőjéről ered, a Rongo és Boku patakokkal bővül s aztán folytonosan folyik míg a 22° 30'-től kezdve ismeretlen. Hossza 500 km. Éjszokról három nagy mellékfolyót vesz fel magába, a Genkot és Engyit, melyek számtalan ágaikkal az egész lejtőt hálózzák. A Boko két ágból ered, a Njongoból és Bokoból. Boko ezek közül két patakból a Vaju és Velléből ered; hossza 170 km., iránya délnyugati és a k. h. 25° 10' alatt ömlik Mbomuba. Balpartjáról vagyis keletről veszi magába a Nimerát és Dulut. A Voro a Beta és Borungo ágakból folyik Nyugatról vagyis jobbról veszi magába a Gongo-Lovát, Bulut stb. Az Engyi a Mangaját hegyek délnyugati részeiből délnyugati irányban folyik, egyesül a Foroval és a k. h. 25° alatt 300 km. futás után a Mbomuba ömlik.

Ez azon földrajzi vázlat, melyet az Uelle vidékéről ma a merítőbb térképek, a Habenicht és a Ravenstein-félék kitű- megbirált adataiból összeállíthattunk. Ezekkel szemben most utóbbi időkben megérkezett Junker adatairól kell szólnunk, adatait a berlini földrajzi társaság Közleményeinek 1887. évi közzétételéhez mellékelte és saját maga által készített térképen állított elő, melyhez magyarázó szöveget Schweinfurth írt. A Junker felfedezései igen nagy fontosságúak, de a mai alakjukban, bár a térképen láthatók, egyelőre alapul nem szolgálhatnak, mert hogy számtalan adata teljesen eltér az eddigi és már sok más utazó által is megerősített adattól. Ámbár e térkép csak vázlat, de vázlatnak sem elég pontos a helymeghatározásokban.

Igy a Kongó folyam a k. h. 20°-t Junker szerint az é. sz. 5°-tól délre, Habenicht szerint éjszakra metszi; ezenkívül a Kongó torkolatán levő Iringit félfokkal, az Itimbiri torkolatát 40 perccel, a Kongó azon környékét, melynél északnyugati irányát nyugatra változtatja, egy egész fokkal, az Aruvimi torkolatát legalább is fél fokkal nyugatabbra teszi, mint Habenicht; a Kongó a k. h. 24°-t Junkernél az é. sz. 1°-tól délre, Habenichtnél éjszakra metszi.

Junker korábbi adatainak maga is ellentmond. Ezen új térkép az Uelle az é. sz. 40°-t egyszer sem szeli át, míg a korábbi térképein alapuló Habenicht-féle térképen háromszor, s ezenkívül az Uelle-nek csaknem minden kanyarodását minden mellékfolyójának torkolatát legalább is $\frac{1}{3}$ -kal nyugatabbra tolta, mint Habenicht.

A Verre a Habenicht térképén az é. sz. 4. és 5. foka közt van, Junkerén a 3. és 4. foka közt. Pedig a Verrére már több figyelmünk is van, melyeket oly könnyen mellőzni nem szabad, s míg Junker adataiból csak az tűnt ki, hogy minden pont csaknem következetesen $\frac{1}{3}$ -kal nyugatabbra tolt, addig most Verre forrásai csaknem egy félfokkal keletebbre fakadnak, mint Habenicht szerint, és végül, míg a Verre iránya Habenicht szerint nyugati, Junker szerint délnyugati.

Nachtigal és Lupton adatai a Kutára vonatkozólag meggyőzőek; de ha Nachtigal szolgálójának ezen adatait elfogadjuk, akkor Schweinfurth azt mondja, hogy a Nachtigal Kutuja és Lupton Kutája azonos a Junker Mbomujával, akkor mért nem engedjük el azt is, hogy a Kutu a Sári mellékfolyója, mikor Nachtigal szolgálója ezt jó darabon északnyugati irányban, tehát Sári felé követte; ezenkívül azonban, míg Lupton és Nachtigal

megegyezőleg az 5°-tól éjszakra helyezik, addig Junker eltérőleg attól délre helyezi. Lupton adatai itt ellentmondóan, de ha a Kuta távolságát Forotól nem a Junker fogadott 3, hanem a londoni Proceedingsben közölt 1 vesszük, akkor csak még újabb megerősítést talál az állítása. A Lupton és Nachtigal két különböző helyről tudósításai pedig nemcsak ez egy esetben egyeztek meg, Nightigal Kaga Bodo hegysége egy helyre esik a Lupton Kaga jával, Limbese a Lupton Rimbeséjével stb. Forotól a Habenicht még két foknyi távolságba sem helyezi, míg azt 2 $\frac{1}{2}$ fokra teszi.

Azon megjegyzésekből, melyeket a térképhez Schweinfurth írt, kitűnik, hogy a távolságbecslések átlag 3°/₁₀-kal mondanak, mint a Ravenstein térképeé, továbbá egyes pontok nagyon is nyugatra tétettek. Feltűnő azonban, hogy a ismert pontok között a távolság a Junker és a Ravenstein szerint nagyobb különbséget mutat, mint a kevésbé ismert helyek közötti távolság s így valószínű, hogy Junker többi pontjában is nagyobbak az eltérések, csak hogy ezek kevésbé nyilvánvalóan apon természetesen nem oly szembetűnők.

Ha a Junker adatai teljesen pontosak volnának, csak igen messze jutott volna; így is jelentékeny távolságra jutott előre; de az Uellén aligha jutott az Itimbiritől nyugatra, tehát ez idő szerint a Junker adatait nem használjuk fel. Valószínűleg ő is le fogja írni utját nagyobb munkában, a melyhez a legújabb térképet készít, akkor talán jobban felhasználhatjuk, de meg kell elégednünk azon eredmény konstataálásával, hogy Verre és Kuta Mbomu egybeömlését ő sem látta, s ha Verrét, amely név, minthogy azt jelenti »folyóvíz«, több helyen is alkalmazható, az Uelléba vezet, de az annyira más, hogy nem vehető azonosnak a Potagos, Lupton stb. Vellel.

A felfedező és kritikusok által felállított összes elmélet három csoportra oszthatjuk. Az első csoportba azokat a nézeteket tartjuk, melyek az Uellét a Sárihoz számítják; a második csoportba azokat, melyek a Kongóhoz; a harmadik csoport hívei sem a Kongóhoz, hanem a Sárihoz, hanem máshová, majd az Ogovéhez, majd a Benuehez számítják. Mi itt ez elméleteket sorra vesszük s megvizsgáljuk, mit hoztak fel mindegyik mellett és ellen.

1. Az Uelle-Sári. Schweinfurth, miután azt belátta, hogy az Uelle a Benuevel nem azonosítható, feltette, hogy az Uelle

folyása; avagy a Sári honnan venné azt az óriási víztömeget, melyet a Csád tavába önt, ha nem az Uelléből? Egy körülmény azonban Schweinfurthot is megzavarta ezen elméletében; a Sári márcziusban nő, amikor tehát az Uelle legkisebb. Ő azonban az által magyarázta meg, hogy a Sári délről is vesz magába a nagy mellékfolyót, mely a Sári vizét táplálja. Eltekintve azonban arról, hogy a Kongó-medence földrajzának mai ismerete szerint a Sári ily mellékfolyót délről magába nem vehet, mi szüksége volna a Sárinak az Uelle vizére, ha egy déli mellékfolyója csaknem volna, mely elvégezné azon feladatot, melynek teljesítésére Schweinfurth az Uellét csatolta a Sárihoz? Ha pedig az a déli mellékfolyó hiányzik, miképen magyarázzuk meg a Sári márcziusi megerősödését az Uelle márcziusi legalacsonyabb vízállásával szemben? Schweinfurth elmélete mellett nyilatkozik Dr. Barth, ki a Sári felső folyását tanulmányozta. Szerinte a Sárinak van egy hatalmas déli mellékfolyója, melyet ő Kubandának nevez, s mely az egyenlítő alatt folyik s az Uelle szerinte ennek a felső folyása. Tudvalevőleg az egyenlítő alatt a Kongó folyik s így a Kubandát ezen helytől meg kell tagadnunk; ha pedig azt tesszük, hogy valahol a Kongótól északra folyik, akkor a folyó hosszának nem felel meg azon vízmennyiség, melyet magával hoz. A Sári ugyanis ott hol azon Barth átkelt, 550 m. széles, $4\frac{1}{2}$ m. mély és 2 fonalnyi sebességgel folyik, úgy hogy a másodpercenként hozott vízmennyiség 67000 köbláb oly helyen, mely az Uelle felétti Munsza falutól nyilírányban több mint 2000 km.-re fekszik; a Sári pedig az Uelle forrásvidékétől több mint 300 km.-re fekszik egyenes vonalban, úgy hogy eredetileg egyenlítői folyóval szemben a dolgunk, mely csaknem 3000 km. hosszú s másodpercenként mégis csak 67000 köbláb vizet hoz magával, holott szemben p. o. a Kongó folyam Nyangvénál, eredetétől csak 2000 km.-re másodpercenként 230.000 köbláb vizet hoz, tehát a Sári útján csaknem háromszor annyit. Az Uelle legkisebb vízjárás márcziusban, legnagyobb októberben; Nachtigal szerint a Sári vízjárásossága óránként 4 km. s így az Uelle-Sárit Wauters szerint 2000 km.-nek véve, az Uelle vízmennyisége 23 nap alatt jutna le a Sári novemberben és nem márcziusban áradna.

2. Az Uelle-Aruvimi. Stanley, mint ez elmélet alapvetője a Sári vízjárásossági viszonyaira, kogy a Schweinfurth Uelleje azonos a Miani Vare v. vizjárásával. Az Aruvimin Stanley 146 km.-re hatolt fel, hol a Sári vízjárásossága miatt tovább nem utazhatott; a sellőkön túl hegyek

vannak, melyek északnyugatról délkeletre nyomulnak, s a folyót útjában akadályozzák; a folyónak tehát észak irányból kell ide jönnie s ezután fordul csak nyugatnak góba; a sellőkből feltehetjük, hogy feljebb még több is a folyó ezen alsó szakaszának nagy kanyarulataiból gondoljuk, hogy a folyó feljebb még több ily kanyarodást is csinál. A tehát Stanley szerint több nagyobb kanyarulat által összeköttetésben van az Aruvimivel és így a Kongóval. Azért a hegység Stanley hajója előtt, a sellőkön túl a láthatóan zárta, nem következik, hogy a folyó északnyugatról kerüljön a hegységet, épúgy jöhet az délkelet felől is. Stanley elméletének bizonyítékaiként említi fel az Uelle és Aruvimi melléki népek erkölcsének, szokásainak hasonlóságát, első sorban a balizmust. A kannibalizmus közös a két nép közt, de közte több középfrikai sőt más világrészi népek közt is; s így az adat hiteles, de a következtetés, mit abból Stanley von, nem lennül szükséges, csak lehetséges. Stanley további bizonyítéka, hogy az Uelle mint az Aruvimi-mellék lakosai művészeti tekintetben a szomszédos népek telett állanak. Baker a fentebb is ily kiváló tulajdonságú népeket az Albert Nyanza és Fehér tájékáról is felemlít p. o. a letukiket és herriket s így e bizonyítás is az előbbi értékére száll alá. Stanley harmadik bizonyítéka az Uelle és Aruvimi vidék flórájának azonossága; ez a leggyengébb egyike; ugyanis a kultivált növényfajok Közép-Afrikában a tengertől a másikkig azonosok, sőt az Uelle és Kongó vidékén és ugyanazon növényföldrajzi területhez tartozik, mint a Nilus, a Viktoria tava és a Tanganyika tó környéke. Stanley természeti bizonyítéka hasonlóképpen gyenge. Az Aruvimit torkolattól Bierrenek is nevezik míg az Uelle nevei — Stanley szerint Lupton, Junker, Miani, Patagos után Berre, Verre, Bere, Vare, Var, melyek csak szójárasi alakok. Stanley ezen állítása igaz lehet, mert az az öt szó egy gyökből származik, mi azt jelenti: folyóvíz; de ma már bebizonyított tény, hogy Miani által felfedezett Verre, nem azonos az Uellevel, hanem a Potagos Berréjével. Ezek alapján Stanley elméletének bizonyítékai közül egyedül az Uelle és Kongó közelsége marad meg, ez vajmi kevés.

3. Uelle-Ukere vagy Uelle-Itimbiri. Dr. Chavanne azt hiszi, hogy az Uelle az Ukere vagy Itimbiri folyónak lehet felső folyása, ez van ahhoz legközelebb. Az tény, hogy az Itimbirinek

bi pontja, melyet ismerünk, a Lubi esések, az Uellének által ismert legnyugatibb pontjától nem fekszik csak 180 km.-re, az Uellének jelentékeny kanyarodásokat sem kellene tennie, hogy e helyre juthasson, hanem csak délnyugati irányban folynia. Ukere a Lubi sellőknél ugyan csak 180 m. széles és 3—4 mély, míg az Uelle nyugati részében 300 m. széles és 4—5 mély; de az Ukere a Lubi esések alatt 4—800 m.-re terül és ez a vízmennyiség egészen megfelel az Uelleének. Mint tudjuk, a jeles bécsi geográfus igen jó alapon indult ki, de figyelmet kikerülte az, hogy ha ő az Uellét az Itimbirivel egyesíti, akkor a Verre csak úgy tartozhatik oda, ha óriási délkeleti irányú kanyarodást tesz, míg a Mbomu-Kuta csatlakozása csaknem elképzelhetetlen marad.

4. Az Uelle-Ngala. Mint tudjuk a Ngala (Mangalla) a d. sz. 54' és k. h. 19° 45' alatt ömlik a Kongóba. Némelyek arra gondoltak, hogy a Ngala és Uelle összefüggnek. A Ngalát a k. h. 20°-ig ismerjük és tudjuk, hogy 550 m. széles. Ez elmélet nem hibás, mint azt sokan hiszik; a távolság a két folyó között és az Uelle kiszélesedése ez 550 km. úton 800 lábról 1700 méterre, habár nem sok, de nem is nagyon kevés, bár Grenfell szerint nem elég arra, hogy az Uelle alsó folyásának tekintessék. Uelle a Mangallával azonos lehet, de csakis a Verre és Kuta között. Ha ugyanis ez azonosság áll, akkor az Uelle lassan délnyugati-nyugati irányban folyik, tehát a Verre irányától elterlik, és akkor a Györgyhegyek helye a Verre és az Uelle között; de e hegyek nyugaton csaknem a k. h. 21°-ig húzódnak, és a k. h. 20° 25' alatt már a Liboko-Ubangira akadunk, ahol csaknem kevesebb 600 m. széles és 6 m. mély; pedig ahogy Grenfell-től tudjuk, e folyó északkeletről jön s következőleg egy óriási fél foknyi területen két oly széles medernek kell elterülnie a k. h. 20° 25' és 21° közt, ami csak akkor volna lehetséges, ha a Verre az Ubangi éjszokról jönne, amiről mi mit sem tudunk. De ha a Verrét és Kutát a György-hegyektől nyugatra a Ngalába vezetjük, honnan veszi akkor vizét az Ubangi? s e feltevésnél sem szabad megfélekednünk, hogy az Uelle a Verre és a Mangalla folyókkal egyesülve, már sokkal nagyobb lenne, mint a Mangalla, s így a három folyó egyesülésének alsó folyását nem is lehet meghatározni.

5. Az Uelle-Ubangi. Ez egyike a legkiválóbb elméleteknek, amelyet tudományos alapon először Wauters fejtett ki. Ez elmélet

azonban már sokkal régebbi eredetű, mert az antverpeni földrajzi társaság irodájának térképein az Uellet Dr. évekkel azelőtt a Kongóhoz csatolta azon az úton, mely Ubangi folyik. Ez elmélet azonban csak az utolsó években, felfedezései által nyerte meg helyes alapját, ki az Ubangi h. 20° 25'-ig kutatta fel. Ez elmélet szerint az Uelle, KVerre egybe folynak s ez egyesült óriási folyó képezi az középfolyását. Ez elmélettel szemben csak a vízmennyiség meg nem egyezését lehet felhozni. Tudjuk, hogy az Uelle széles és 4—5 m. mély, a Verre szintén van akkora, pedig ezeknél határozottan nagyobb, úgy hogy fel kell tenni, hogy a három folyó egyesülése 4—5 m. mélység mellett legalább is 800 m. széles; e szélesség még a következő 200 km. társágban is okvetlenül és pedig jelentékenyen növekedik, az pedig e 200 km. után csak 600 m. széles. A vízmennyiség pontjából tehát ezen elmélet sem helyes, bár az apadás és ideje megegyezik.

6. Uelle-Old-Calabar. Igen merész elméletet állított Heavood. Ő az Old-Calabart vagy Crosst egyesíti az Uelle-Old-Calabar Kamerun mellett a guineai öbölbe ömlik; e földi óriási medenczéje van, legalább Eldgerly hittérítő szerint e folyót látta s rajta elég messze fel is hajózott, s adatai az elég tekintélyesnek tűntették fel arra, hogy egy elméletet szának reá. Egy igen sajtószagú körülmény az, mire Ba utal először s mi Heavood figyelmét kikerülte, hogy a leírásából körülbelül azonos eredményre juthatunk azok teljeseen megbízhatók. Így p. o. ő azt mondja, hogy a szülőttektől a Verre partjain azt hallotta, hogy az Uellen egy gőzhajó (!) jutott volna el fehér emberekkel és ez arabok meggyilkolták volna; miután azonban Potagos is helyütt zavarosan és talán nagyítva is ír, adatai is a gy közé tartoznak. Flegel tudakozódásai az Adamanától délre vidékekre vonatkozólag az elméletet szintén megerősítik, is említ egy igen nagy folyót, mely keletről nyugatra foly Uelle-Old-Calabar ily módon a h. 20°-án keresztül von ez nyílirányban nem kevesebb, mint 2500 km., ennek partja oly kanyargós lenne, hogy elképzelhetlen először az egy ily víziút vonuljon egész Afrikán keresztül a Nilustól a s másodsor az, hogy egy ily víziút honnan venné táplálék végül egy ily óriási folyónak nem felel meg az Old-Calabar na

7. Uelle-Kej el Abi. A Kej el Abi tavának ismerete a Poncet térképek régebbi térképeiről származik; helyzete azonban igen bizonytalan, majd mint nagy beltenger, majd mint folyótózszerű kiszélesedése van feltüntetve s a Kongo és Uelle alig van terület, melyre a különböző térképírók e tavat felrajzolták volna. Valamivel biztosabb adataink vannak e tó körüljárásáról, mióta Lupton egy arab katonája Raszai agá e tavat elérte; az ő beszámolója alapján a tó lételet kétségbe vonni nem lehet. Ravenstein szerint e tavat a k. h. 25° és az é. sz. 3° alá kell helyoznunk, azaz a tó ettől éjszakabbra Potagos bizonyára hirt hallott volna a tó felől. André és Scobel szerint az Uelle ezen tóba folyik, de e két szerinte nincs lefolyása. Az André és Scobel térképeire az elmélet megfelel, de az újabb adatok alapján az ő elméletük kritikával készült térképeken ez az elmélet csak részleges helyet kapott, mert az Uelle ugyan folyhatik ezen tóba, de a Verre nem, a Muta-Mbomu pedig éppen nem. — Újabb időben Grenfell a Kej el Abi tóhoz az Itimbirivel köti össze, de az Uellét nem vezeti a tóba.

8. Az Uelle-Liba-Benué-Ogové. Igen fantasztikus és kevésbé bizonyos rajzi ismeretről, de még kevesebb kritikai képességről tanusított elméletet állított fel Lacroix; szerinte az Uelle a Liba tóba ömlik, melynek két lefolyása van; egyik, a nagyobb, a Kuvéba megy, a másik az Ogovéba siet és azonos vagy azonos nevű, vagy az Irindoval. A Liba tavát ma körülbelül a k. h. 10° 30' és é. sz. 5° alá helyezik; de ugyanazon 5°-t valószínűleg az Ubangi is átmetszi, mely az é. sz. 4° 35'-ig máris ismeretes; azaz áll, akkor az Uelle nem juthat a Liba tavába, minthogy az Ubangi az Uellének az Ubangin keresztül kellene folynia. Hogy az Ubangi átmetszi-e az 5°-t ép oly bizonytalan, mint az, hogy a Liba tó csakugyan létezik-e. Először is Lacroix azonosnak veszi a tó tavát a Koei Daboval. Ez két külön tó. A Koei Dabo nem azonos, mint a Kei d'Abo vagy arabul Kej el Abo, melyet Raszai látott 1881—82-ben. D'Escayrac de Lauture szudáni emlékiratában a tavat felemlíti s azt mondja róla, hogy Maszenától keletre fekszik 60 napi járó útra; ez az általa Kej el Abinak nevezett tó eredetileg a Liba, mert a mit Raszai elért, az Maszenádtól keletre és legalább is 120 napi járó útra van. Ha igaz az, hogy D'Escayrac-féle Kej el Abi, amint neki mondták, a tó kelet felé és Sárít is táplálja, akkor a tó már ebből következőleg legalább a h. 6°-tól kelet felé fekszik, s így a Liba tó a Kuvéba megy, azaz a Raszai-féle Kej el Abival egy hosszúsági fok alá jut. A Poncet

testvérek által leirt Birka-Metuaszet azonos a Libával, hogy ez szerintük a Sárít is, Benuet is táplálja, legalább 2 fokkal éjszakábbra és 2 h. fokkal nyugatabbra kell helyezni az alapúl használt Habenicht-féle helyzettől. Schweinfurth Uelléről szintén csak azt hallotta, hogy messze nyugaton fekszik, valószínű, hogy a közelebb fekvő Raszai-féle Kej el Abi-ról beszéltek neki és nem a legalább is 10 h. fokkal nyugatabbra fekvő Libáról. Mindezt összegezve az Uelle és Kongó között legalább is a következő négy tőről tudunk.

1. Escayrac-féle Koei Dabo, Maszenától déldélkeletre tárt napra, azonos a Habenicht-féle Libával.
2. Az Escayrac-féle Koei Dabo, mely a Sáriba és a Kej el Abi-vel egy vízviszít, a Raszai-féle Kej el Abi-val egy hosszúsági tőről tárt napra.
3. Raszai-féle Kej el Abi, a melyről Schweinfurth is tudott, és végül a
4. Poncet-féle Birka-Metuaszet, mely a Sárít és a Kej el Abi táplálja s talán azonosnak vehető a Habenicht Libájával.

Lacroix első hibája az, hogy e négy tavat egymással szembe nem fordította, pedig világosan kitűnik, hogy itt legalább is kettőtől tárt napra tárt napra. Térképén is csak egyet rajzol, a Habenicht-féle Libát, a Kej el Abi-t pedig nem ismeri. Második hiba, hogy azonosnak veszi az Uellét a Verrével, s amit mond, az Uelle-re vonatkozik, az Uelléről pedig hallgat; nem tudták Potagos, Poncet és Miani az Uellét nem is látták. Ilyen kiindulni nem lehet. Az Uellének vett Verre beleömlik a Kej el Abi-ba, melyet négy helyre lehet rajzolni, ez az alapja az ő elméletének, mely ennek megfelelő folytatást ad; a Libából Lacroix az éjszakai mellékfolyóin keresztül vezet egy ágat a Benuehez, a mely nyugatra s egy másikat délkeletre az Ubangi mellé vezet, a mely keresztül az Ogovéhoz. Az elmélet ily gyártása Afrika kártyáján oly képet adna, minő a középkor nem létező tavakkal és folyókkal befirkált térképein látható, s úgy látszik, Lacroix ezen a téren kus és ma már alapjában is tarthatlannak bizonyult szövegbe ragaszkodik.

Láttuk, hogy a felsorolt nyolcz elmélet egyike sem felel meg a valóságnak gástan. Eddig észrevétlenül hagytuk, mint maga a gástan világa is elhallgatta ez ideig azon szintén hypothetikus elmélet, melyből e nyolcz kiindul, most azonban meg kell jegyezni, hogy eddig általánosan azt vették fel, hogy az Uelle, a Kej el Abi, a Kuta-Mbomu összefolyanak. Nem szabad felednünk, hogy

élet, melyet eddig tényleg bebizonyítva nem látunk. s midőn eddigi nyolczhoz egy új kilenczediket akarunk csatolni, tesszünk ezt ezen alapelmélet elfogadása nélkül. Az Uelle-kérdés csupán abból áll, hogy az Uelle hová folyik, nekünk, mint az Uelle, Verre és Kuta-Mbomu egybefolyása bebizonyítva van, azt is tudnunk kell, hová folyik a Verre, és hová a Kuta-Mbomu; de ez még mindig első részét képezi az Uelle kérdésnek második része az, hogy a Kongó éjszaki mellékfolyói a Stanley-Stationtól az Equatorvilleig honnan veszik többé-kevésbé a közös vizüket. Ha mi az Uelle-környék vizeit egyesítjük, s minnyit egy folyóba vezetjük le, akkor a Kongó többi nagy folyója táplálék nélkül marad, ha ellenben azokat nem egyesítjük, talán más eredményre juthatunk. A mi elméletünk első pontja az, hogy az Uelle, Verre és Kuta-Mbomu nem ömlenek össze s ezt az alapon állítjuk, hogy az összeömlést európai még nem látta. Uelléről tudjuk, hogy folyton nyugatnak, aztán éjszaknyugatnak folyik, ha azt csak a benszülöttek állítják, épp oly kevésbé hihetjük, ha azt a nyangveiak azt állíták Stanley előtt, hogy a Kongó csak nyugatnak folyik. Hogy e kételyünk alapos, az utolsó hónapban meggyőztünk rá a feleletet; Junker az Uellén nyugat felé legmesszebb ment s minthogy e pont az é. sz. $3^{\circ} 13' 10''$ alatt fekszik, az Uelléről, bizonyítva, hogy azon sokat emlegetett nyugati irányú folyó délnyugatnak folyik. Hasonló hitelességűek a Verrére és Uellére vonatkozó adatok. Potagos, ki az Uellét nem is látta, egy egészen más folyót gondolt annak, nem szólhatott az Uelle egyesüléséről, s Luptonnak, ki maga mind a három folyó-ömlés szintén csak a benszülöttek szavaira lehetett építeni állítását. Uellé tekintetben a három folyó egybeömlése mellett egyetlen adat sem szól. A Nilus és Kongó közt négy folyó van, melyek irányát nem ismerjük, a Nepoko, Uelle Verre és Kuta. A Kongóba a Stanley-Stationtól és az Equatorville közt három folyó ömlik, melyeknek a táplálék forrását ismerjük, másrésről nem tudjuk megmagyarázni a táplálék forrását. A mi elméletünk szerint a négy folyót két részre osztjuk, az első hármat, a Nepokot, Uellét és Verrét a Kongóba a Verrehez számítjuk, míg a negyediket, a Kutát a Sári medence-áramlatához.

1. A Nepoko vízmennyisége megfelel az Aruviminek, miután a Sári medencéről elég terjedelmes folyókat kell hogy magába vegyen, hogy ott nem ismerünk a Kongóba ömlő nagyobb folyót. A Sári medencebbé a Nepoko iránya egészen jól megfelel az Aruvimi eddig

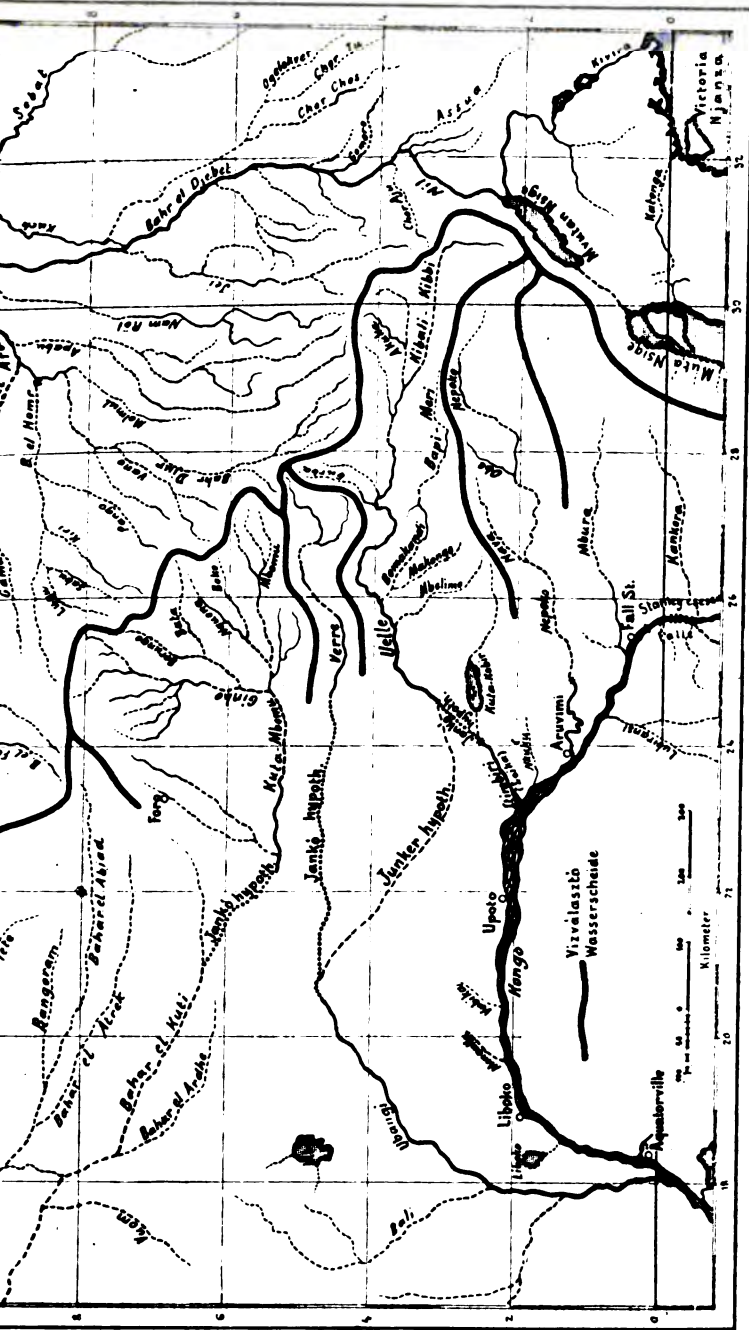
ismert szakaszának, valamint a két folyó ismert szakaszához legközelebb álló két pontja közt a távolság, mint ha az Aruvimit akár az Uellével, akár a többi két akarnók egyesíteni; ezekből következtethetjük, hogy azonos az Aruvimival.

2. Az Itimbiri vízmennyisége legjobban megfelel, mert fentebb közlött adatokból láttuk, az Uelle vízmennyisége Verre és a Kuta Mbomu nélkül; továbbá az Uelle irányában jól kiegészítik az Itimbiri, s nem lehetetlen, hogy az Uelle a Kej el Abi taván is átfolyik, vagy legalább a tónak lesz csatornája; végül pedig az Itimbiri és Uelle ismert szakaszához legközelebb fekvő végpontjai közelebb esnek egymáshoz, mint a Verréé vagy Kutáé az Itimbirihez, s ezek alapján szűk az Uelle az Itimbiri felső folyását képezi.

3. Egy kis rendezavarással most a Verre helyett Mbomura térünk át. A Mbomu folyó Kuta nevét már L. Dakozódásai alapján ismerjük; de ugyanily nevű folyót ugyanazon helyről Nachtigal derék szolgálja is feljegyzett, azon hozzá, hogy az a Sáriba ömlik. Másrészt a Mbomu-Kuta meder legnagyobb a négy folyó közül, s a vízmennyiség tekintetében Sárinak van leginkább szüksége ily nagyobb mennyiségű vízre, ha torkolatának vízbőségét megakarjuk érteni. Ez ellen a Verre áradása és áradása sem hozható fel, minthogy az arra vonatkozó adatok csak az Uellére érvényesek. A Kuta továbbá a N. féle Bahar el Kutához sokkal közelebb fekszik, mint az Aruvimihez, akár az Itimbirihez, s akár végül az Uba folyóhoz, így nem lehetetlen, hogy a Mbomu Kuta a Sári mederébe tartozik.

4. Ezeken kívül már csak a Verrével kell végeznünk. A Verre hova, mint az Ubangihoz már az előbbi feltételek alapján tartozhatik; ha egyenesen nyugatra folyik, az Ubangi mederébe folytatását képezi neki; s bár az Ubangi ismert szakaszához távolabb fekvő pontja mai ismereteink alapján a négy folyó közül talán a Kutához esik legközelebb, de több okot látunk arra, hogy az Ubangihoz számítsuk. Másrészt pedig a Verre vízmennyisége, valamint ezenkívül áradása és apályja is megfelel az Ubangi változásainak, s így mi hajlandók vagyunk hinni, hogy Verre az Ubangi felső folyása.

Ez azon új elmélet, amely szerint mi az Uelle-kérdés megoldásáért rintünk legkevesebb ellenvetéssel megoldhatónak találjuk.

Az Uelle medenczéje.

séges, hogy egykor ép oly hibásnak fog bebizonyulni többi, de jelen ismereteink mellett a legvalóbbszinű elmélet valóban bizonyul, akkor a Kongó és Nilus közt választó a Kuta és Verre közt fog elvonulni; talán nősnek, tűnik fel, hogy két nagy folyó egymáshoz köze oly sokáig kövessen egy irányt, s aztán váljanak el egymástól. Ez különös, de nem lehetetlen és nem páratlan; maga a medenczéje nyújt rá még egy példát. Ismerjük a Kaszáj megyei felső folyását; ezek egymáshoz szintén közel erednek mindkettő keletnek folyik, aztán ott, ahol esős évszakban választó egyáltalában nincs is, a Dilolo tava környékén, a két folyó egymástól elfordul, a Kaszáj a Kongóba, a Lumegyi a Zambézifolyóba folyik, hogy azokból a mindent elnyelő tengerbe jussanak.

S végül legyen szabad még a Stanley utolsó expedíciójának néhány megjegyzést tennünk. Ez expedíció tudományos célja az Uelle probléma megoldása. Az itt elmondottakból kitünhet, hogy a probléma megoldása csak részleges lehet. Stanley-nek talán sikerült állapítani az Uelle, esetleg a Nepoko folyását, de eredeti célját Emin pasa felmentése nem engedi, hogy a Verrét és Kutát határon átvizsgálja, s így az Uelle-probléma még mindig megoldatlan kutatásokat és áldozatokat fog kívánni!

IFJ. JANKÓ J.

KÖNYVÉSZET.

Rudolf Bergner: Rumänien. Eine Darstellung des Landes und der Leute. — Breslau. 1887. 8°

A Balkán-félsziget mindig különös érdeklődést keltett Európában, és iránt a művelt nyugaton. Európa politikai viszonyaiban fontos szerepet játszott — különösen a jelen században, — az általános érdeklődésnek alapja igen mélyreható volt, eltekintve azon varázsszerű vonzerőtől, melyet Nyugat-Európára a Kelet mindig gyakorolt, és a Kelet épen a Balkán-félszigettel kezdődik: különösen a keleti kérdés volt az, mely az utóbbi időkben folyton mutatkozott fekete pontok alakjában a politikai láthatáron. Igen természetes tehát, hogy a politika terében dalomban gazdagon van képviselve a keleti kérdés. Azonban csak az újabb időkben lett általánosan elismervénnyé a politikai viszonyok helyes felfogására mulhatlanul szükséges

országok földrajzi megismerése úgy természeti, mint ethnographiai szempontból: a Balkán-félsziget földrajzi viszonyai is a legutóbbi időkben lettek tanulmányozva és ismertetve. Boué, Lejean, Kanitz és mások behatóan foglalkoztak a Balkán-államok földrajzával és ethnographiájával s mindaz, amit ezen oly érdekes vidékekről tudunk, az fáradozásuk eredménye. A míg azonban Törökország, Szerbia, Bulgária, és újabb Bosznia-Hercegovina alaposan lettek leírva, addig Romániáról csak néhány felületes ismertetést kaptunk, mely sehogy elégitette ki a kívánalmakat. E hiány fedezését kíséri meg a szerző fent jelzett művében — s nem is sikertelenül, mert ha némely tekintetben újat nem is tartalmaz könyve, de a román viszonyok jelen állapotát úgy társadalmi, mint politikai és gazdasági tekintetben igen jól megismerteti, és nem egy téves állítást igazít helyre. Ennélfogva érdemes lesz a művel kissé közelebbről is megismerkedni, annál is inkább, mert mint szomszéd-ország közelebbről érdekelheti a magyar közönséget Románia.

A mű két részre oszlik. Az első részben (Eine Reise durch Rumänien) úti élményeit beszéli el a szerző, leírva egyúttal az átvett vidékek és helységek általános helyrajzi, tájképi, társadalmi és ethnographiai viszonyait. — Brassóból indult útjára s a déli határon lépett rumun területre. Legelőbb a nagy hirtévedésű Sinaia-ba vezet az olvasót, hol az egykori zárda, ma királyi kastély Pulesu emelkedik fölséges vidék közepette. Innen túl délre egyhangúbbá válik a tájék. A Kárpátokból eredő mellékágak nagyon eltörpülnek, s mihamar egészen elenyésznek a felszín, alkotva az aldunai medence sikságát. Miután a síkságon bemutatja a slanicu-i sóbányát, Ploesci-n át a Ploesci-be vezet, az örömk városába, mely szerinte Európa legélvezetesebb, de egyszersmind legkellemesebb fővárosai közé tartozik. Hosszasan — s hozzá tehetjük — szellemesen írja le a város életét, a jellemző típusokat, a társadalmi életet stb., s általában a társadalmi életet dícséretre méltót talál, kivéve a magasabb osztályok életét, melynek a szerzőnek semmi kedve sem volt megírni. A város életét, mi teljesen párisi és pétervári divatot követve, igen sok példát mutat fel.

A 2. fejezetben Moldovát mutatja be. Bucuresci-ből Ploesci-be vezet a vasút, s itten tér el kelet felé a Moldvába vezető vasútvonal. Első nagyobb állomás Bacău, telve zsidóval, a miért is Ujzsidóvá nevezte szerzőnk. Piszkos, rendetlen város, hol mindenki a vidéki parasztnők nemzeti öltözete lepte meg kelle-

mesen. E nők azonban nem rumunok, hanem csángó-m kik a Sereth-völgyének közeleső falvaiból valók. (A szerző szerint állítólag Stephanu a nagy telepíté ide!) — nu-tól nem messze fekszenek Dulcesci és Micla mindkettő a híres Stourdza-család birtoka. Romanu dődig a Lemberg-Czernovitz-Jassy-i vasút, melyen Jasi hatni. Moldova fővárosa első pillanatra kedvezőbben Bucuresci. A város magaslaton fekszik és emlékeztet Be Azonban mint minden moldovai város, ez is el van a zsidók által, kik a lakosság 60%-át alkotják. Ez ne előnyére a városnak, s nagyobb része annyira piszkos, hogy az első pillanatban felköltött kellemes benyomás eltűnik. Mindazonáltal találhatni szép helyeket is a város város társadalmi élete sem igen vonzó, mert a zsidók elárasztanak visszaszítók szokásaikkal és életmódjukkal. megemlíteni, hogy itt egy zsidó-színház van, melyben élethől vett darabokat adnak elő tiszta zsidó-jargonban. kezdődik a stepp-vidék, mely déli Oroszországhól ide is múl. Unalmas pusztaság, melyen mi sem bilincseli le a tekintetet. Csak néha-néha látni egy-egy kukoricza vet silány dohány-ültetvényt, s közbe egy-egy félig elsüllye hót. Egy szárnyvonal elviszen Botosani-ba, Moldova nagyságú városába, mely egyébiránt szintén hemzseg a

Suczava-nál osztrák területre ment át utazóink, watra-ba szándékozván menni. Felemlítésre méltó itt Suczava-ról Dorna-watra-ba vezető útat az osztrák bérbe adja évi 80,000 frtért, s így ezen útrészlet az mely az államnak tiszta jövedelmet hoz be. Az út b Kárpátok tömkelegébe, óriási erdőségeket szel át, s nag Moldova völgyén megy fölfelé, számos helységet érintve ket rumunok és németek laknak tisztán vagy vegyesen. lakosságot zipszer-eknek mondja szerző, talán mert a ségből telepedtek ide? — Közelebbi adatot erre nézve fel. Dorna-watra fürdőhely vastartalmú forrásokkal. D jelentékeny vastartalomnak nem igen látogatott hely. A Aranyos-Besztercze völgyébe menve át, ismét r területen tutajon ment le az Aranyos-Besztercze regény gyén végig. Három napi tutajozás után ért Piatra-ba, szárnyvonal vezet Bacau-ba. E helyett azonban Nea ment bérkocsin, hol barát- és apácza-zárdák vannak.

Galati 184 klm. távolságra fekszik a Duna torkolatától, ban itt is felkereshetik a tengeri hajók. Egykoron rumun burg szerepét játszotta, jelenleg azonban nagyon csökkent tősége. Pedig fekvése és topographiai helyzete igen kedvező. ásának többféle oka van, melyeket itt nem sorolhatunk fel, an azt említjük meg, hogy a rumun kormány oda törekedik, erint a város visszanyerje régi jelentőségét. Galatának vetély- a a 15 klm.-rel odább fekvő Bräila, mely jelenleg túlsúly- van az előbbi felett. E két város a legjelentékenyebb keres- lmi tekintetben az egész országban. Bräila közelében terül sósvizű Lacu sãratu, hol egy nyomorúságos fürdő van, g meglehetősen látogatják.

Galati-ból hajón ment le a Dunán. Balról kietlen rónaságok nek el, az orosz stepp-vidék e részen egészen a Dunáig nyo- elő, sőt a deltánál át is csap azon. A jobb oldalon maga- o a partvidék; itt Dobrogea (Dobrudsza) hegyei impozáns ányt nyújtanak, habár magukban véve nem nagyon magasak. egyek nem közvetlenül a parton, hanem attól jókora távol- ban emelkednek fel. Az alacsony mederben folyó Duna szélesen l el, kiterjedt mocsarokat és nádasokat alkotva. A Szulina- ornán halad a hajó. A deltát átszelő csatorna jól van szabá- va; e tekintetben a nemzetközi Duna-bizottságé az érdem. A Fekete-tengerre kiérve, Constanta-ba vette útját a hajó, ott Köstendse, mely város leginkább megtartá török jel- t. Ujabban mint tengeri fürdő tett hírnévre szert, s évenként e. 2000 fürdővendég látogatja, csaknem kizárólag Romániá- Constanta-ból a Dobrogean át vette útját szerzőnk, egy alig elt, elhagyatott és nyomasztó stepp-vidéken át, a hol néhány et telepítvénynyel volt alkalmá megismerni; a legkietlenebb ré- en pedig a tatárokkal, kiknek száma folyton apad, mert nem n nyökre a rumun-uralom, kivándorolnak. Ugyancsak a Dob- a gyepesebb vidékein ráakadt az erdélyi mokányokra, kik miként tudjuk — nagy juhnyájakkal fel szokták keresni a ániai és dobrogea-i legelőket. Cernavodánál érte el ismét unát, s innen Giurgiu-n át Bucurescibe ment. Giurgiu lkedőben levő város, mely a főváros kikötőjének tekinthető. mben vele fekszik a bulgár parton Ruscuk, melyet szintén látogatott.

Most nyugat felé indul ki Bucuresciből s 3 óra alatt elviszi asút Pitesci-be, hol leginkább az nyeri meg tetszését, hogy

igen kevés zsidó van. Pitesci-ből postakocsival megy fel pátók közé Câmpulunguba, mely egyike Románia legrégibb vidéki városainak, a miért is újabban a rumun elnyaralóhelye lett. Nem messze tőle fekszik felséges vidék közepén egy debrőben Rucaru, szintén nyaralóhely, télen azonban szűretelt van zárva a világtól. Pitescitől éjszaknyugatra 140 klm.-nyire fekszik Curtea de Argesu, 1290-től 1442-ig Oláhországi hercegek (?) székhelye. Jelenleg földiszét, a legelső egyedüli nevezetességét a negyed óránnyira emelkedő székesegyház képezi. Ez valószínűen 1517—1527 között épült Neagoiu alatt, bizonyos Manoli nevű építész tervei szerint. Terve azonban mondaszerű s bizonytalan. Az ország legszebb s legértékesebb több byzanci stílusú épülete, melyet az utóbbi években a nagy költségen állítottak helyre. — Az Olt mellett fekvő Dragănești-ben szűretelt utazónk; ez egyike az ország leghíresebb botanikai helyeinek. Odább felkereste Craiova-t, Kis-Oláhország fővárosát. Közélemben van Bucovetu az ország legnagyobb foglalkoztatott. Végül elmegy Turnu-Severinuba, e jelentékeny határkeresztül s innen a Dunán le hajóval Giurgiuba, majd Bucuresciba, hogy meglátogasson a telelni. A 6-ik fejezetet egészen Bucurescinek szentelték, részletesen a várost és társadalmi életét, a mire azonban nem terjeszkedhetünk ki.

Néhány megjegyzést kell még ezen első részre vonatkoztatnunk, előre hocsátva azon, bizonyára ismeretes körülmények, hogy jelen mű szerzője Erdélyről és a Máramarosról terjesztett könyveket irt utazásai alapján. Nem helyes ugyan valamelyik oly művének bírálatánál, melyik egészen más terrenumon írt előbbi műveit s illetőleg az azokban nyilvánított bizonyos állításokat különösen tekintetbe venni, s ha ezt itt részben mégis szükséges, arra két okunk van. Először is szerző hazánkban az ország azon részeit utazta be és írta le, melyeken a rumunság leggyakoribb pedig többnyire túlnyomó számban. Másodszor pedig jelen művében többször hasonlítja össze a romániai viszonyokat a magyarországiakkal. E két körülmény tehát feljogosít, hogy terjesztésük vegyük előbbi műveiből nyilván látható előítéletét — mondjuk rosszakaratát — a magyarsággal szemben, a mely a művében azzal erősít meg, hogy csak olyan alkalommal beszélhet a magyarokról, ha megkapja mihozánk a rumunt, a mikor — szerinte — az utóbbi fel kedvezőbb tüneteket. Hát hiszen a társadalmi viszonyoknál igen tanulságos és czélszerű az ilyen összehasonlításokat.

merthez viszonyítva az ismeretlent sokkal rövidebben és világosabban tüntethetni fel a fokozatot; de ha ezen eszközhöz folyamodunk, ügyelni kell ám a méltányosságra is. Ha pl. szerző egy-egy dolgot meg akar dicsérni és ezt azzal teszi nyomatékossá, elmondja miként e részben Magyarország sokkal hátrább van az igazságszolgáltatásról felhozott máramarosi történet, p. vagy pedig ugyanezzel menti a romániai állapotok hátrahagyását, akkor joggal megkívánhatjuk, hogy viszont azon dolgoknál is hivatkozzék a magyarországi állapotokra, a melyeknél van a dicséretnek helye. Mert így az olyan olvasó, ki nem ismeri a magyar viszonyokat (s ilyen Németországban nem ritka), és a kinek feltűnhetik a gyakori hivatkozás Magyarországra, lehetséges esetleg, hogy Magyarország minden tekintetben hátrább van Romániánál. Avagy így van meggyőződve Bergner úr is?

Mindezt azért emeltük különösen ki, mert szerző kirívó önzéssel hasonlítgat össze minket Romániával, míg más hatást alig egyet-kettőt teszen csak úgy futtában. És még hozzá hasonlítás legtöbbször nem igazságos. Ha a bukaresti bércok lovait dicsérve megemlíti, hogy azok sokkal szebbek és értékesebbek, mint a minőket Budapesten láthatni, azért még nincs ok, ha azt mondja, hogy: »Magyarországot mindenképen dicséret és a szép lovak országának mondják. Mindezt jogtalanul. Magyar parasztnál csak hitvány gebéket találni, ijesztően kibordákkal és csak a gazdagok lovai tesznek kivételt.» Ha látta szerző az alföldi parasztok lovait, ha így nyilatkozik, az még jóhiszeműségét is kétségessé teszi, nemcsak alaposan. Különbösen is e nyilatkozatát hogyan egyezteteti össze az állományával, hogy a román hadsereg igen gyenge lóállománnyal rendelkezik. Az annyit emlegetett magyar chauvinismusról nem beszélünk; czélszerűbb nekünk magyaroknak efelett napirendre

A második részben (Rumänien in wissenschaftlicher Darstellung) az ország tudományos leírását kísérli meg. A természeti viszonyokat csak röviden vázolja, s e részben semmi újat nem mond. — Részletesebben ismerteti az ország történelmét, amelyről eddig nem foglalkozunk. Azután a politikai és közművelődési viszonyokat mutatja be, s e részből néhány általános érdekű adatot röviden felsorolunk.

Az 129.947 □ km. nagyságú Románia közigazgatási tekintetben 32 kerületre, s ezek összesen 163 járásra vannak fel-

osztva 72 város és 2998 falu van az országban. A lakos 5 $\frac{1}{2}$ millió; erre nézve azonban biztos adat nincsen, 1885-iki népszámlálás eredményét (4.650,123) maguk illetékes körök sem tartják a valóságnak megfelelőnek inkább, mert tudva van, hogy az összeírás felületesen. Nemzetiség szerint van 4 $\frac{1}{2}$ millió rumun, 300,000 zsidó, cigány, 100,000 bulgár, 50,000 magyar, 50,000 német görög és ugyanannyi örmény, a többi orosz, török, tatár és francia. Összesen körülbelül 9 millió rumun van szerint Európában, és pedig Romániában 4 $\frac{1}{2}$ millió, Besszarábiában 1 $\frac{1}{2}$, Erdélyben 1 $\frac{1}{4}$, Bukovinában $\frac{1}{5}$, Magyarországon 1 millió, Szerbiában és Szerbiában $\frac{1}{4}$, Macedoniában és Thesszaliában Ausztriában $\frac{1}{4}$ millió. — A rumun néppel hosszasabbak szokások, de semmi újat nem mond, különben is az ethnographia nem erős oldala szerzőnek, ki a vásárokat tartja különösen fontos helyeknek ethnographiai tanulmányokra; népviseletet is nyozhat ott, igaz, de egyebet nem sokat.

A közgazdasági viszonyok sok hiányt mutatnak fel a föld megművelése igen kezdetleges, a gazdálkodás minden tekintetben történelmi, s hogy ennek dacára az európai piacokon a rumun gabona (főként kukoricza) mégis nagy szerepet játszik, főleg a gyér népességnek tudható be, mert a belfogyasztás szükségli az egész termelést. A kivitelben azonban jóformán a nagybirtokosok szerepelnek, mert az agrár-viszonyok közöttében a paraszt igen gyakran parlagon héverteti földjét az uraságtól bérbevett műveli. Főként az erdők hiánya a gazdaság kezében az oka ennek, mert a nélkülözhetlen fát veszt az uraságtól. Ennek következtében a föld népe nagyon szegény és kimerült, amihez a rengeteg bőjt is hozzájárul. Nem csoda meg a kellő táplálkozás, természetes, hogy a testi erő csökken és ez is akadályozza a föld kellő megművelését. Ennélfogva — és igen helyesen — már közgazdasági okoknál fogva a bőjt felhagyását sürgeti. — Az állattenyésztés nagyon halad az utóbbi időkben, s különösen a legutóbbi vámháború óta ártott e részben. 1886-ban valóságos potom-áron is áll a marha. — A bányászat mondhatni semmi, csupán a szelvények szat érdemel említést. Négy helyt ássák a só, u. m.: Dabul, Slanicu, Targu-Ocna és Salinele-Mare-ban. Az eredmény 70—86 millió kg. közt váltakozik, és kivitel nélkül belőle, nagyjából Oroszországba, Szerbiába és Bulgáriába

erdőgazdaság szintén gyarló lábbon áll, mert míg az utak és
 mrok mentén valóságosan pusztítják az erdőket, addig a félre-
 vidékeken érintetlen őserdők vannak. Nagy ideje, törvényileg
 oszkodni az erdőségekről, mert ilyen gazdálkodás mellett
 sokára csak bevételre szorul az ország, sőt már is a fa- és
 a bevétele évi 15 millióval szerepel! A sok őserdő gazdag
 állományt tart el, s Románia Európa legjobb vadászterületeit
 atja fel. — Az ipar igen kezdetleges, de újabban örvendetes
 dás észlelhető. Annál élénkebb a kereskedelem, habár ez
 nyire angolok, francziák, görögök, zsidók és örmények ke-
 en van. Régebben a Fekete-tenger felé gravitált a kereskede-
 s a fontosabb összeköttetés csak Anglia és Franciaország-
 volt meg. Újabban, főleg a Dunagőzhajózási társulat megalá-
 sa óta a szárazföldi kereskedelem is kifejlődött, [amihez a
 un vasutak nagy mérvben hozzájárultak. Az első vasút 1869.
 1-én nyílt meg Bucuresci és Giurgiu között, s jelenleg
 o mint 2000 km. hosszúságban hálózza be az országot. A
 utak nagyobb része az állam tulajdonát képezi, mindössze
 k 224-07 km. van magánkézben. Az összes kereskedelmi for-
 m volt 1885-ben:

bevitel 268,539,150 lei

kivitel 247,968,201 „

y összegekből Ausztria-Magyarországra esett:

bevitel 120,683,924

kivitel 83,783,118.

E második része a könyvnek sok kívánni valót hagy fenn
 szorosán tudományos szempontból bírálóknak azt; azonban a
 y közönség számára kielégítőnek mondható. Az egész mű kü-
 ben könnyed modorban és élvezhetően van írva, s mint ilyent
 alhatjuk mindazoknak, kik Románia iránt érdeklődnek. A
 yvben néhány sikerült kép van, melyek épületeket és népviselete-
 ábrázolnak, továbbá Románia térképe van hozzá csatolva. *T. L.*

P. de Tchihatchef: Klein-Asien. — Leipzig — Prag. 1887.
 (Das Wissen der Gegenwart. LXIV. Bd.)

»Félreeső vagy kevésbé hozzáférhető vidékekről való tuda-
 unk épen oly módon jelentkezik, mint a népek szellemi mű-
 ségének fokozatos fejlődése. Miként ebben az irodalmi ter-
 tek a természettudományiakat mellőzik, és a költő, történettu-
 sőt maguk a bölcselők is kiszolgáltatták részüket a népnevelés-
 , mielőtt még be lett volna az fejezve a természetbúvár által,

úgy alkotják hosszú időn át a szépművészeti, archeologiai és geologiai tanulmányok az egyedüli ismereteket, melyeket az oroszországi államunkról birunk, melyeknek történelmi emlékei már tekintetben át lettek vizsgálva, a nélkül, hogy a legkisebb munk lenne a talajról, mely azokat hordozza, és az égről föléjük borúl.»

Ezen sokat mondó szavakkal vezeti be a tudós szerző Ázsiáról írt s e sorok élén jelzett kis művét, melyet ez a kiadványunkmal ajánlunk olvasóink figyelmébe.

Alig olvastunk e kis műnél jobban megírottat és tárgyilagossággal fogva érdekesebbet — s e két tulajdonsága minden külföldi olvasó érdeket feleslegessé tesz.

Kis-Ázsia természeti viszonyainak megismertetésében a szerző kikutatásában elévülhetlen érdemei vannak. Tchi-hatchefi munkájával joggal mondhatjuk, a mit e tekintetben Kis-Ázsiáról tudunk, az a szerzőnek köszönhetjük, vagy legalább az ő nyomdokain van a szerző további kutatómunkájának, a mely utóbbi mindeddig — sajnos — nem történt. Az oroszországi rész tagadhatatlanul szerzőnek a munkájának alapvető munkálatai mindig is alapját fogják képezni újabb és újabb kutatómunkáknak, mint a Kis-Ázsiáról való ismereteinek gyűjtésének.

Azon hosszú évekre térjedő kutatások eredményét a szerző már régebben feldolgozva közrebocsátotta, s így a tulajdonképeni forrás-munka (Geogr. phys. comparée de l'Asie Mineure, du Bosphore et Constantinople) már régebben a tudományok körében kezében volt. Igen szerencsés gondolat volt azonban a szerzőnek a nagy művében felhalmozott és részletesen feldolgozott anyag alapján jelen művét készíteni el, mely a nagy közönség számára könnyen felfogható modorban nyújt áttekintést ezen földrajzi és természeti viszonyairól, s úgy kellő alapot nyújt a nagy közönség számára talán jobban érdeklő történelmi és archeologiai olvasmányok számára. A közvetlen szemlélet és helyszínen való tanulmányozás helyett a szerző tette szerzőnek, hogy egyszerű compendium helyett a szerző munkát végezzen, s azon közvetlenség, önállóság és tárgyilagosság, mely művét áthatja, oly élvezetessé teszi azt, hogy a szerző nagyobb érdeklődéssel kísérik leírásait. Továbbá azon körülmény, hogy túlnyomóan a saját kutatásainak eredményét adja, és bár a legújabb kutatásokat is tekintetbe veszi, a mi ugyanakkor nagyon kevés, — még nagyobb művei mellett is annyi önművet ad a szerzőnek, hogy valódi forrásmunkának tekinthető.

A művet néhány sikerült kép díszíti, nagyobbára városok képei; a többek közt adja Kutaya látképét is, a háttérben a várral, melyben Kossuth tartózkodott. Szerző ugyanazon helyen járt a városban, de a török kormány nem engedte, hogy látogassa. *T. L.*

»Ugro-Russzkija Národnyja Pjeszni« azaz »magyar-orosz népek.« Gyűjtötte De-Vollan A. G., kiadta a csász. orosz földrajzi társulat. Szentpétervár 1885.

Népdalgyűjteményről, mint olyanról, bővebb ismertetést írni nem lehet a Közlemények feladata, de ha figyelembe vesszük, hogy a kötetben forgó gyűjteményhez ethnographiai előszó és térkép van csatolva, legottan módosul nézetünk, s a gyűjteményről ismertető írás, még inkább helyreigazítólak kell szólnunk.

Oroszba jött franczia a gyűjtő, ki a magyar felvidéken még hégig időzvé, a látottnak jó részét félremagyarázta, egy részét pedig szándékosan tendenciát kevert. A görög egyesült katonaságot, tudtukon kívül, megteszi görög-keletieknek azaz nem ortodoxoknak (11. lap), kik — szerinte — szigorúan ragaszkodnak az orthodoxiához, és jaj annak a papnak, a ki valami új-kelet akarna behozni a görög-keleti szertartásba. A mit a tótok ruténok politikai érületéről általában elmond, biz' azt meg lehet köszöni neki se az egyik, se a másik nép. »A magyar-orosz ruténok és tótok közt, így hangzik De Vollan ítélete, a népek nem rokonszenvezhetek az 1848. évi magyar felkelésnek, mely a többi népek leigázását vonta volna maga után. Az oroszok magyarországi hadjárata a leigázott tömegek szemében gondviselés szerepét játszotta. . . . A Magyarországon megjelent orosz katonaságnak nem kevés érdeme van abban, hogy a népekben a szláv eszmét és szabadságot felfrissítette; a halálra váró népek látták, hogy a felébredés órája ütött. Azóta az orosz katonaság (és a rutén) azt danolgatja, hogy ne félj te rutén semmi bajtól, megígérem az orosz Isten!« (161.162 lap.)

Hogy kaputos emberek közt akad olyan több is, kinek nézetét a De-Vollantól formulázottakkal megegyezhetnek, vitatni nem fogom, de közvetlen tapasztalatból tudom, — öreg emberektől hallottam, — hogy bizony a rutén nép nem nagyon lelkesedett a muszkákért. Különben, hogy mennyire valótlan és önfényvesztő ironnak ezen állítása, kiviláglik legott, ha az ungarországi görög-katholikus papnövendékekre hivatkozom, kik közül a szabadságharcot nem egy végig küzdötte, olyik épen Damjanich

hires vörössipkásai közt, s a semináriumban maradt is nem egy akkor szaladt el, mikor hallotta, hogy Cse környékén (Ungvártól félórányira eső hegyvidék) muszka kóznak. Nem a »szláv eszme« tüzelte ezeket, hanem magyar, riadj!- című költemény, melyet maguk közt — úgy tudom, szerzője ma is él és mint esperes-lelkű tiszteletnek örvend — és épen e miatt félték, hogy besorozza őket muszka katonának.

De nem időzöm e pontnál tovább, mert nem czélozól politikai vitába bocsátkozni; csupán azt jegyzem meg, hogy De-Vollan úr a milyen szerencsétlen mint politikai szerencsétlen mint philologus és geographus is. Mint philologus ról elmondtam nézetemet másutt*), de mint geographus helyütt lehetetlen nem foglalkoznom. Ő a ruténeket így nevezi: a verchovinecek a hegyeket és hegytetőket völgyekben és dolinyánok a völgyekben élnek, aztán következnek a nyánok és szepesiek. Laknak pedig ezek a rutének száruk — szerinte — 500.000, holott a statisztika csak 100 ezerről tud, a többi közt olyan nevű megyékben mint a marusszkij (azaz: Máramaros), »uzsokszkij« (azaz: Ungvárság), az a megye Uzsok nevű falutól vette volna nevét!) »szabolcszkij« (ez Szabolcsot jelentené, de mert a tótokkal keverve a szabómesterembert »szabol«-nak mondják, nyilván azt a De-Vollan, hogy Szabolcs a szabol-tól ered), továbbá »zemplén« (Zemplén) és végre »abajuvarszkij«.

A magyar helynevek elferdítése kedvelt foglalkozásának van példája. Ha a magyarban az Arthur keresztnevet az ártéri név kimagyarázi, hát az kézzel fogható badarság volna követni De-Vollan, midőn S.-A.-Ujhelyt »Uhely«-nek így nevezi azért, mert az »uhely« szó a ruténban »szenet« jelentésű. A megyei Makoviczának származtatásáért nem sok hála lehet rebeni a makóiak. Tudvalevő, hogy Zboró közelében a makoviczai uradalom; ezen az uradalmon hajdanában a Makó volt, mely most romban hever. Az egyik rutén népdalban így van mondva, hogy mikor a makoviczai várat építették, meg a Makó gény özvegyasszonyt is munkára kergették. Tudvalevő, hogy Makó városa a nagy alföldön van. E kettőt tudva, D

* Lásd: »Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn«. Szerkesztette: Mann Antal. 1. füzet.

ja magát és a Makovicza szót magyarázván, Holovackijra utalozva, ezt mondja: «Makó, cseh-szlávul Makov, magyarul Makó, németül Mako, Csanádmegye fővárosa, 25595 lakossal. Makovicza vagy makoviczai tartomány valamikor Korjatoviczai herceg orosz-lithván-herceg hercegsége volt és még a XVIII. században is mint külön hercegség szerepelt.» (117. lap.) Csak szeretném tudni, hogy mikor a makoviczai várat építették, keresett ott a «makói» asszony! s mi köze volt ehhez Makó városának! Különb en ez a pár adat csak azt bizonyítja, hogy az oroszok sem sokat tudnak a szomszéd országok geográfiájáról; legalmondhatom ezt, mert e népdalgyűjtemény összeállításában, fordításában és magyarázásában tevékeny részt vett az orosz társulati titkára, Isztomin is.

A cím ellen komolyan tiltakozunk. Magyarországon nem ismerünk semmiféle »Ugorszkaja Ruszj«-t, lévén a »Ruszj« minden földnek gyűjtő neve, melyen oroszok laktak vagy laknak, melyeknek előbb-utóbb Oroszország szükségképi kiegészítő résznek kell lenniök. Ezt a nevet azért találták ki, hogy az oroszokat állandóan figyelmeztessék, hogy Magyarországon is van orosz, tehát olyan föld, melyet meg kell hódítani. Midőn egyet az állítják, hogy csak olyan ártatlan értelme van ennek a szónak, akár a »székelyföld« elnevezésnek, feledik, hogy minő viszony van a székelyföld és a magyar föld közt általában, lévén az előbbi az utóbbinak alkotórésze. Furcsa egy ártatlan »oroszföld«, az, mely De-Vollan szerint »Máramaros, Ugocsa, Bereg, Szabolcs, Ung, Zemplén, Sáros, Abauj, Szepes, Borsod-Abaúj, Gömör« vármegyékre szorítkozik.

A gyűjteményhez ethnographiai térkép is van mellékelve, melyet De-Vollan már 1878-ban felhasznált egy politikai röpiratban, amelyben Magyarországon szerzett tapasztalatait értékesíti. Ezen a térképen sok a szláv és román, de kevés a magyar. Hogy a magyar nevek el vannak ferdtítve, önként értendő. Hódálatos, hogy Makó városát elhagyta a térképről. Erről a gyűjteményről is elmondhatni, amit a sok szakácsról, mikor a székelyföldre kerül a sor; a sok összeállító is elvetette a sulykot. Cs. L.

Erdgeschichte von Dr. Melchior Neumayr II. Band. Beschreibung der Geologie, mit 581. Abbildungen im Text, 12 Aquarelltafeln und 2 Karten von Th. Alphons, E. Heyn, O. Peters, A. Poschinger, v. Ransonnet, A. Swoboda u. s. Leipzig. Verlag des Bibliographischen Institut 1887. XII. és 880 lap. Ára füzetekben 16 márka.

E fényes kiállítású derék mű I. kötetét ismértette tunk (1886. 533—534 lap), a II-ik nem kevésbé gazdag tban. A történeti geológiában szól a földrétegek formácz helyrajzi geológiában Földünk fiatal lánczhegységeinek e séről, a déleurópai hegylánczok helyzete és összefüggéi Alpokról, a Kárpátokról, a nyugat-európai törmelékhe az orosz-skandináv hegytábláról és Szibériáról, Afrika-indiáról, az ázsiai hegylánczokról, Khináról és Ausztrália-gül Amerikáról. A műhöz függetlenül hozzá van kapcs Viktor Uhlig tolla után a használt ásványok leírása a 72-től a 847-ikig bezárólag. Térképei közt figyelmet érdemlatok elterjedését föltüntető lap Wallace után, mely 6 mutatja a nagy állatkörök elosztakozását. Az Alpok g térképe 1 : 3,000,000 arányban mutatja a földréteg kényeinek elhelyezkedését 14-féle színárnyalatban. Igen szénezet 10 tájkép van még ezeken kívül mellékelve Földlönféle pontjairól, valamint két mineralogiai színnyomat, kettő regiszterrel ellátva. *H. I.*

Die Wolga und ihre Zuflüsse. Geschichte, Ethnographie und Orographie nebst Mitteilungen über das Klima des Landes von Dr. Hermann Roskoschny. Leipzig. Gressner und S. 1887. Ára füzve 10 márka.

E 8-ad rétü 22 ívre terjedő, velin papiron nyomott futarát akarja képezni egy másik munkának, mely föld legnagyobb folyóját, mint kereskedelmi utat tervezi is. Mit a szerző azért említ meg előszavában, mivelhogy e a Volga környéke rajzából szándékosan olyan dolgokat, tartogatása szükségesebbnek mutatkozik kilátásba helyezemunkája keretébe. Ilyenek a földművelés, kézmű és g valamint a bányászat; ezek méltatása természetesebben v a másik könyvben, a hová a csatornahálózatok ismertetésánta, mivel ezek a főrugói a kereskedelemnek. Szintén sik munkához igéri a szerző a Volga vízbirodalma térk

Jelen munkája saját tapasztalásai és orosz eredeti táások fölhasználásával szülemlett meg. Ez utóbbiak átt meg van könnyítve, mert a 161. idézet-utalás a munka összesítve található. A földrajzi nevek visszaadásában kótesen német helyesírást használ, mihez képest a hol magy tendő, ott német »s«-et ír, a hol pedig »sz« mondandó »ss«-szel találkozunk a szó kezdetén is. A lágyított g

kre természetesen jegyei nem levén, azokat figyelmen kívül hagyta; ilyen különben úgy sincsen sok. A könyv fejezetczimeinél vannak a főcímben; csak az a kár, hogy tárgymutatója nincs, pedig az nemcsak a használatát könnyítené, de értékét is növelné. *H. I.*

Physikalisch-statistischer Handatlas von Oesterreich-Ungarn
5 Blättern mit erläuterndem Text. Herausgegeben von Dr. Joseph Chavanne und ausgeführt in Eduard Hölzel's Geographischem Institut. Wien 1887. Ivrétű 37 levélre terjedő kíséző szöveggel, 28 frt 80 kr.

E jeles térképi munkálat, mely 1882-ben indult meg, a jeles utolsó füzetével be van fejezve. Ismertettük a Földrajzi Közlemények 1882. 408—414. 1884. 322 326. 1885. 366—371. 1886. 402. lapjain. Hátra van még bemutatásul a következő lap.

A VII. számú térkép 4 részre osztva jobb sarkában alul a 7 színben a jégesés gyakorisága föllépését 10 éves adatok alapján, a mint 5, 10, 15, 20, 25, 30-ig menő esetekben fordított elő. E térképhez kivételképpen kíséző szöveg nincs, meg lehet mondani, hogy a jégesés elterjeszkedésében általános elveket felállítani alig lehet; hogy a nagyobb városok körül látjuk sűrűbben, az lehet, hogy ott leggyakoribb a megfigyelés, — nem mintha az Lipót régi geolog naiv megjegyzése alkalmazható lenne, mely szerint kerüli a jégesés azokat a vidékeket, hol a lakosság a kretinizmus jelentékenyebb $\frac{1}{10}$ -ot alkot. Rossz bizonyítást kapna ez esetben hazánkban Pécs, Keszthely, Pápa, Vágnertercze és Alsó-Kubin vidéke, hol 10 éven át 5-szörnél is gyakrabban jégesés van jelezve. Sokat kap pedig belőle Nyiregyháza, Eger, Szeged, Temesvár. A másik térkép a sertések elterjeszkedését mutatja, de mivel nálunk az 1880-iki összeírás ezen névvel ismert hazai állatra ki nem terjeszkedett, csak a monarchia másképpen van színezve 8 skála fokkal. Legtöbb sertés van Vasvármegye szomszédságában, 70-nél több \square kilométerenkint, de alig 10 Tirolban, Dalmáciában, Galicziában ekkora téren. A 3-ik térkép az olvasni nem tudókat tünteti föl 12 színben, 10—90% között a lakosság létszámához viszonyítva; legtöbb ilyen szerencsét találkozik Dalmáciában és Kelet-Galicziában, legkevesebb az Auszriában, és Moson vármegyében. A 4-ik térkép a népes (100 lelket meghaladó) községek számbeli elterjedését adja. Legkevesebb van ilyen Jász-Nagykun-Szolnokban, Csongrád és

Bács-Bodrogban; legtöbb Felső-Ausztriában, Krajnában és Szlavóniában, mi meglepő. Az első térképet Chavanne készítette, az utóbbi hármát Le-Monnier.

Legsikerültebb térkép a Floren-Karte (XIV-ik) mely a nagyságban, 4 színben tünteti föl a havasi, a balti, a pannoniai és a mediterrán növényzet térfoglalását Kernertől. Az Alpok és az alpesi növényzet csak a Szudetekben, Kárpátokban van, melyek a mezőgazdaságban, Moma-Kodru és Ruszka-Pojánában, mindenütt a balti flórával körül övezve, míg az erdélyi részek és Magyarország, valamint a Balkán félsziget hegy mögötti részein a pontori növényzet uralkodik. A mediterrán növényzet csak a Po mentén és az Adriai tenger partjainak a tengermenti hegyoldalain jelentkezik és a szigeti növényzet a balti flóra elborítja Isztria kivételével a monarchia teljes területét, bevonva hazánk egy részét is a Pozsony-Selmec közti vasúti vonalig, mely a Zombor és Pancsovaig terjed. E térképhez a kisérő szöveg a »Osztrák-Magyar monarchia irásában és képben czimű térkép« címmel van véve.

A XVII. számú térképlapot Hrubant főhadnagy készítette 1:2,500,000 arányban és »Abgrenzung und administrativtheilung der Militär-Territorial-Bezirke« czim alatt készített. A XVII. számú másik hasonló természetű czélból készített térkép, mely korábban jelent meg. Hazánknak így katonai ezredterületi beosztása a francia departament-kat juttatja a hazánkba, annyira eltér vármegyéink ismert körvonalaitól, melyek természetesen a történeti multnak is tekintetbe kerültek föl.

A XIX. lap 12 színfokkal a lakosság sűrűségét mutatja. Le-Monnier tervezete nyomán az 1880. december 31-i népszámlálás adatai szerint. Ez érdekes lap szerkesztésénél a szerzője, hogy a járások népessége számából levonta a területen fekvő olyan községek lakosságát, melyek 10000-15000 lakosúak; sőt Ausztriában az olyanokét is, melyek tulajdonképpen a török uralom alatt voltak. A statisztika szerint kormányozzák magokat. Így nálunk □ községek, mint a Muraközben Zala, Vas, Sopronban 70—79; Pozsony és Győr vármegyében 60—69, ugyanennyi a Duna folyóknál és a Duna mentén, Mohács, közt. Legnéptelenebb Máramaros, Beszterce-Nagyapáti vármegyék 20—29 lélekkel, mely vidéket a volt ha-

fölül népszegénységben Bosznia határán, mert ott csak 19 lélek lakik □ kméterenkint. Az egész monarchiában legtelenebb Mittersill-Windisch-Matrei környéke, hol 10 lélek es. Hogy pedig a számitásból kihagyott nagy községek föltű-
 * legyenek, fehéren hagyott karikával vannak jelezve. A ki-
 5 szövegben a monarchia törvénykezési kerületei (Gerichts-
 ürke) szerint van fogyó értékben összeállítva a lakosság. A
 ashausiban (Alsó-Austria) van 18,412 lakos és fogy úgy, hogy
 ndisch-Matrei kerületben csak 8 a lakosok száma □ kméte-
 kint.

Kár, hogy a mi magyar viszonyainkra a szerzők kevesebb
 yelettel voltak, a monarchia magyar fele mostoha elbánásban
 zeszül; mi nemcsak a mi adataink föl nem dolgozásában, de
 úttal abban is nyilvánul, hogy nemzeti hangzású helyneveink
 zasztó helyesírással vannak adva. Tapintatlan dolog a kiadó
 zéről az is, hogy az utolsó szállitmány 4 drb térképe nagyobb
 megelőzőknél arra, hogy velök beköthető legyen, de kicsiny
 a, hogy ügyesen behajlítani lehessen. A vállalat 1882. ápriljá-
 n indult meg, minden 2 óra ígért egy szállitmányt, mihez
 post 1883. július végén meg kellett volna jelennie egészen, de
 k 4 év és 2 hónap után készült el, 1887. vége felé, mikor az
 90-iki összeírási adatok már messzebb járnak a valótól, mint
 övő 1890-iekiek.

A VII. számú lap eltért az eredeti tervezettől, a VIII-ikről
 aradt az ígért karton, mely az ásványvizek elterjedését volt
 ázolandó; a XIII-iknél is, mely az erdő területet adja, elma-
 t 2 karton, a XVIII-ikhez ígért karton meg van a VII. lapon,
 XIX-ikhez ígért 7 kartonból egyet megadott a VII. lapon, a
 III-iknek kartona fölülhető ugyan ott; a XXIV. lapra a
 elviszonyokat ígérte, de helyettök a monarchia lakosságá-
 nem szerinti elosztakozását adta. Ez nem vesztesség. Igére-
 felül adott egy 25-ik lapot és ez mint XVII. b. szere-
 ve föltünteti a hadi kormányzás beosztását. Tekintetbe véve,
 y okszerű akadályok hosszabbíthatták meg a munka kijöve-
 t 16 hónapról 5½, évre, a programtól való eltérés is meg-
 sátható, mert derék munkával gazdagodott általa kettős mo-
 chiánk geografiája. *H. I.*

Hatsék Ignác vármegyei térképeiből III-ik kiadásban
 ent meg Győr, Veszprém, Ung vármegye; a gyűj-
 nényben a 16., 20., 34., sz. alatt.

E kiadás, mely Budapesten Wodianer F. és fiainál meg, nemcsak tetszetősebb színezésű mint az első, javított is egyuttal, mert figyelembe veszi az újabban fölmozsanatokat. Így Győrvármegye térképén föltünteti azt az utat, mely Sövényháztól az öttevény-mosoni utba torvalamint hogy e vármegye lakossága 114,292 lélekre szapo Veszprém vármegye térképén pedig az I. kiadásnak nag primitiv hegyábrázolási sraffirozását új, czélszerűbbel p föltüntetve a régiben hiányzó Csepely és Kab hegységet. J kenyen emeli egyuttal e lap hasznavehetőségét az, hogy szomszéd vármegyék mind ama nevezetesebb községeit, Veszprém területéről vaspálya vagy rendes utak vezetnek. megye lakossága is szaporodott, még pedig 218,133 lélekr

Ung vármegyénél lényeges igazítás kevesebb van, a hegynek magasság-adata ilyen, meg a törvényhatóság t mely pontosabb fölmérés szerint 3052·84 □ kilométer és sága, mely 134,678-ra növekedett. Különb ennél úgy, megelőző 2-nél nyereség az, hogy a szolgabirói járások színnel vannak ábrázolva. Győrmegye és Ung $\frac{1}{4}$ íven 20 Veszprém $\frac{1}{2}$ íven 30 krért kapható. *H. I.*

Gróf Hoffmannsegg utazása Magyarországon 1793-ben. Németből fordította és bevezetéssel el Berkeszi István. Budapest, Franklin-Társula 16-odréti 142 lap. Ára 30 kr.

A Gyulai Pál szerkesztése alatt megjelenő «Olcso kör is ad elvéteve geográfiai dolgokat, csakhogy fölöttebb ritká a jelen kötetke a 231-ik szám és előtte csak az 53-ik szá földrajzi tartalmu, t. i. a «Magyarországi utak» Kazinczy Ferencz tollából.

Hoffmannsegg gróf útleirása német eredet fordító értesítése szerint 1880-ban jelent meg Görlitzben. E utazott férfiut, ki a leiró természettudományokkal mint gyűjtő magán szenvedélyből foglalkozott és e végből bejárt csak Német- és Franciaországot, de a Pyrenaei felszig hazánkba hasonlóan természeti tárgyak gyűjtés-vágya vez. Hogy eredménytelenül nem járt nálunk, itt tartózkodása hónapjában e szavakra fakadva igazolja: «Igazán el lehet dani, hogy egész Európában Magyarországon lehet a legk lébb természeti sajátságokat együtt találni.» Csak néhány tervezte kirándulását, de két évre terjedt mégis és akko

szívesen Felső-Lansitzba vissza, hová ama leveleket írta, nek útrajzát magokban foglalják. Keltek pedig e levelek Budán, t. Karsányban, Pécsen, Szegeden, Eszéken, Mohácián, Temesváron.

A fordító e levelek teljes tartalmát nem adja, csak leginkább azt, a mi hazánk akkori politikai és társadalmi viszonyaira utal; kár volt pedig elhagynia egyes természetrajzi leírásokat. A szász grófnak fölfogása olykor mosolygásra is gerjeszt, mondja pl. egy helyt hazánkról: «Egy olyan országban, hol tenni igen jellemző szokás, azt is megszokja az ember, minden órában éhes legyen.» És ehhez hasonló több naïv megfigyelése nem gúnyval van vegyítve, mert viszonyainkat általában helyesen és teljes jóakarattal törekszik megismerni és megérteni, ki Kleist porosz tábornok neje, levelekben elmondani. Megdicséri postánkat, megyei közigazgatásunkat, fővárosunkat, népünket és a magasabb osztályokat, melyekkel megismerkedett; a fordítás nyelvezete azonban nem oly folyékony, mint az előszóé. *H. I.*

Magyarország megyéinek közi atlasza. Tervezte Gönczy István, rajzolta Kogutowicz Mauó. Budapest, 1887. Posner K. L. kiadása. Az első magyar térképészeti intézetének kiadása. VII. füzet, tartalmazza Szepes-, Liptó-, Heves-, Nyitra- és Csongrádmegye. (Ára 1 forint, egyes lapoké 30 kr.)

Az előnyösen ismert vállalatból most jelent meg a VII. füzet, mely újra igazolja azt, a mit a térképek használhatóságáról már többször írtunk. A most megjelent VII. füzet az előbbieknél még képest úgy tudományos, mint technikai tekintetben haladást mutat, nevezetesen igen tanulságos benne amaz 5 kereszt s hosszanti metszet, mely (Szepes- és Liptómege lapjain) a Kárpátok nyugati részét csinos kivitelben mutatja be. A megyék székhelyei közül Eger és Nyitra környéke nagyobb mértékben van az illető térképhez mellékelve, Csongrádmegye térképét pedig a rekonstruált Szeged igen gondosan s szépen rajzolt részletes tervrajzzal látta el. *Dr. Th. G.*

A magyar orvosok és természetvizsgálók 1886. augusztus 15-26-ikáig Buziás-Temesvárott tartott XXIII. vándorgyűlésének törvényi vázolata és munkálatai. Szerkesztették a központi választmány tagjai bizásából Dr. Staub Móricz és Dr. Schächter Miksa a központi választmány titkárai. Budapest, Rudnyánszky A. könyvnyomdájából 1887. Ára?

E nagy 8-ad rétű 291 lapra terjedő, földrajz-encycl tartalmú munkának, melyet a vándorgyűlés résztvevő tag mény fejében kapnak, megelőzőjét ismertették a Földrajz lemények (1886. 534—535. lap); a jelen kötet sem nyereséges hazai geografiánkra nézve, ha a munkának lapjára kiterjeszkedő hivatalos résztől eltekintünk, mely a gyűlésnek szorosan vett belső ügyeit tárgyalja. Az elmondók közt Dr. Chyzer Kornél megemlékezett a vándorgyűlés tagjairól és köztük két olyanról, kiknek hasznos munkaterjeszkedett a földrajz terére is.

Ilyen volt Montedegói Albert Ferencz (1811—1883.) csak a Naprendszerről írt, de a régi Heves és Külső-Szovényesen egyesült vármegye földrajzi és statisztikai viz nézve sok adatot gyűjtött össze. — A másik, Dr. Sany (1830—1885.), bár első sorban vegyész volt, de mellett utazó, ki nemcsak bejárta Angol-, Francia-, Olasz-, Göt, utazott Egyiptomban és Palesztinában, de nemes le született melegevel megírva, közé is tette keleti utazás pesti II. kerületi főreáliskola 1881. és 1882. évi két értes Öt különben mint földrajzi utazót jellemezte e sorok írój oktatás című tanügyi hetilap 1885. évi 13-ik számában.

A gyűlés folyamában tartott előadásokból, mint sz vágókat, kiemeljük a következőket: Pontelly István »Ró avar emlékek-e a délmagyarországi párhuzamos, régi sá lak?« (125—144. lap.) Hozzá térkép van mellékelve, me zetlen lapon adja a szent-galleni és bajor krónikák sz alapján az avar-birtok határait és a gyűrűvázat, a szö nyomott 3 ábrán pedig az avarsánczok keresztmetsze Hunfaly János értekezik »Az erdőpusztítások s a folyós zások«-ról a 161—168. lapokon. Themák Ede szól »A dé országi homoksivatag«-ról a 168—178. lapon, hozzá ta munka czimképe, mely szép fénynyomaton tünteti föl a mokat. Dr. Szabó József »A jégkorszak hatása Magyaror (233 - 236. lap) című előadását tartotta. Dr. Chyzer Korn plén vármegye méhféléi«-ről értekezik a 237—245. lapo

Téglás Gábor ismerteti »A Közép-Marosvölgyi bar pei«-t (246—250. lap.) Lendl Adolf értekezése »Adatok rope Brünnichii életmódja ismertetéséhez« című, szép kö ábrával, mely egy vizipók telepet tüntet föl a temesmegy sokból, (250—255. lap.) Hanusz István »A magyar puszták

rek létküzdelméről szól a 255—266. lapokon. Dr. Staub
cz »A nadrági kréta-növényekről és a krétakor flórájáról
ában« (266—269. lap.) Dr. Kuhn Lajos »A madárköltés Nagy-
t-Miklós és Nagyfalu környékén az 1880-tól 1886 ig terjedő
ben saját megfigyelései alapján (269—272. lap.) Frivaldszky
stól »Pótdatok a Délmagyarország állattani tekintetben Dr.
ösváry Ödön által összeállított jegyzékhez« (272—282. lap.)
ö Ambrózi Béla értekezik »A méhészet felvirágzásáról Dél-
magyarországon« (285—289. lap.) Dr. Linzbauer Ferencz »A
mbácsi légy, mint a magyar államnak közgazdasági tárgya«
—291. lap.) czimű értekezése zárja be a kötetet.

A jövő vándorgyűlés (XXIV.) 1888-ra Tatra-Füredre van
ezve és remélhető, hogy geográfiai tekintetben igen eredmé-
s lesz, mert épen egy geográfiai társaságnak, a magyarországi
pát-Egyesületnek territoriuma keretén belül és annak meg-
ása folytán esik ott meg. *H. I.*

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Jelentés

az 1887. évi földrajzi munkálatokról.

(Felolvastatott a f. é. január hó 26-án tartott közgyűlésén.)

Ama szakszerű alapossága által kitünő előadás után, melyet
elmúlt év elején elnökünk a földrajzi felfedezések előrehaladá-
ról tartott, nehéz feladatnak tartom ma az önök figyelmét le-
ncselni. Szerencsére a mi társaságunk nemcsak a föld leirá-
al, hanem annak lakóival is foglalkozik s ha tudós elnökünk
aly az elsőt kizsákmányolta, az idén még mindig választhatom
másodikat.

Azért tehát engedjek meg, uraim, hogy a földrajzi kutatá-
ra csak futó pillantást vessek, hogy annál behatóbban tár-
lthassam és méltathassam az ethnografiai mozgalmakat. Az
últ év fontosabb földrajzi eseményeinek szintere három világ-
z. Ausztráliában Bevan Tódor három hajózható folyamat fe-
ett fel s ez utjáról kimerítő jelentést tett közzé a »Procee-
gs of the Royal Geographical Society« októberi számában.
ancsak Ausztráliában sok eredménytelen kísérlet után sike-

rült Hunter és Hartmannak megmászni azon hegylán-
mely a félsziget délkeleti részén húzódik végig s melynek
gasabb csúcsa az Owen-Stanley hegy. Ezen nagyszerű
szás előleges eredménye az, hogy e hegylánczolon túl na-
vidéket fedeztek fel, melyen a kutatás sokkal könnye-
mint a tenger felé ereszkedő, őserdőkkel sűrűen bevont
czokon. Ausztrália különben általában véve az a földrész,
az európai gyarmatosító államok legszebb reményei is r-
súlnak. Az utolsó évtizedben a lakosság megtízszereződ-
az Amerikába való túlságos bevándorlás láttára még
mérveket fog ölteni.

Afrikában az év legnagyobb eseménye az volt, hog-
ley Vadelaiba indult az ott élő Dr. Schnitzlernek való-
igen kényelmetlen helyzetéből való kiszabadítására. Egy-
szabadító utazásnak, melyben senki sem akarja magát n-
tetni, s mely minden esetre érdekes vállalat, minthogy a
felfelé az Aruvimi sellőin keresztül egy kontinens fölé
alig ismert bensejébe vezet, egy ily utazásnak kétségkívül
eredménye lesz a földrajzra nézve s így a vakmerő amer-
tató visszatérésére való türelmetlen várakozás minden tek-
igazolt. Nem kevésbé érdekes Dr. Hans Mayer földrajzi
is, hogy a sötét világrész legmagasabb csúcsát, a 19,000
gas Kilima-ndzsarot, ennek a Kibo nevű hegyét megmá-
Kibo kraterének egy 150 láb magas glecser-fal miatt
szelét érhet-e el, mindazonáltal minden előde közül ő ju-
magasabbra s merész vállalata által Afrika hegyrajzi ism-
lentékenyen gazdagodott. Afrikában időzik jelenleg egy h-
is Teleky Samu gróf, valódi sportman, ki azon még mir-
dekes feladatott tűzte maga elé, hogy Afrikát keletről r-
átszelje. Reméljük, hogy e bátor vadásznak, ki épen Dr.
által magántudósításokat küldött Európába, sikerülni fog,
len utakon és ösvényeken szelvéni át Afrikát, annak föld-
meretét bővíteni; s ezt mi neki magyar és nemzeti szem-
a legbensőbbben kívánjuk, bár másfelől nem titkolhatjuk
letti sajnálkozásunkat, hogy épen magyar ember az, ki a
saságunkról tudomást nem vesz. Hogy egy magyar kutató-
dományos világba a magyar csatornán át jusson be, az r-
nem lenne káros, nekünk pedig csak használhatna vele.

Az Ázsiában folytatott kutatások az elmúlt évben
gazdag eredményt mutathatnak fel. Első sorban kell feleml-

azon szerencsés átszelését, melyet a francia Bonvalot, és Pepin az orosz Fergana provinciából kiindulva Kás-
a át végezett; ugyancsak kemény feladat volt Pamir magas
jának nyugati végét tél közepén átutazni, s a francziáknak
ny küzdelmet kellett megvívniok úgy az elemekkel, mint a
nás néppel s mégis sikerült utjukat befejezni, mely eredmé-
en a földrajzra és archeológiára fontosabb, mint a néprajzra.
labb, keleti Közép-Ázsiában A. D. Carey utazása érdemi
kiváló figyelmünket. Az anglo-indiai kormány e régi hiva-
ka szüneyét hasznos módon akarta értékesíteni s a saját
ait követve, a saját költségén Kis-Tibet beutazását tűzte ki
ül, hogy onnan aztán Turkesztán keleti részén át a Góbi
agokon keresztül éjszaki Tibetet kutassa ki; de nem jutha-
tovább a Chorlu és Thosu tavaknál, mindazonáltal e bátor
lkes bűvár kutatásai a földrajzra vonatkozólag rendkívül fon-
; az az út, melyet Carey az Altun-hegylánczolatától kezdve
leti irányban a Kuen-Lun hegységig és innen a Makaai és
ang vidéken keresztül tett meg, egészen új, míg kutató utjá-
többi része Przsevalszki telfedezéseit egészítik ki, s való-
leg ki is javítják, amint azt már részben meg is tette. A
svágyból kiinduló ezen nemes küzdelem a földrajznak csak
nára van; de csak a földrajz hasznára, mert sem Carey, sem
evalszki nem voltak úgy elkészülve, hogy az általuk bejárt
knek oly rendkívüli fontos néprajzi problémáit megoldhassák.
but not least emlitem fel meglelégedéssel és örömmel tag-
nknek Déchy M.-nak az angol kir. földrajzi társaság tikkára
glas Freshfield kíséretében tett utját a Kaukasz alpesi tájai-
ámbar az oroszok e vidéken évtizedek óta otthon vannak,
pa és Ázsia ezen batárfalának óriási jégárvilága mindez ideig
van átkutatva és leirva; s a mint több mint egy félszázaddal
tt magyar ember volt az, ki az Elbruszt az első közt mászta
— Besze János — úgy most ismét magyar ember az, ki
sz vállalatával e vidékek hegyrajzi viszonyaira jótékony fényt
szített.

Ezek, uraim, az elmúlt év legkiválóbb földrajzi mozzanatai,
most beszédem elején tett ígéretemet be akarom váltani,
t. i. vázoljam a világ ethnografiai viszonyaiban a földrajz
befolyásolt változásokat és a megindult kulturmozgalmakat,
r első sorban Afrikáról kell szólanom, mely az utolsó évtized-
állandóan napirenden van, s melyet kereskedőink, iparosaink,

sportembereink és kalandhajhászó utazóink minden ir minden zegében-zugában beutaznak és elárasztanak, s európai ambíciók középpontja, főtárgya lett. Ma, mid idegen hangzású nevei európaszerte ismeretesek, s m könyvek, mint a »Kilima-ndzsaroi hűvész (Falkenstein) m sági irodalomba benyomultak, midőn az egyházak és di sőt a nők is állandó figyelemmel kísérik a sötét világra galmaid; ma már jogosult azon kérdés, hogy: mi lesz kából? átalakúl-e egy másik Amerikává, vagy Ausztrá sikerül-e a tizenkilencedik század gyorsan előrenyomul mének, hogy e csodás világrész síkjain és völgyeiben a művelődés áldásos fényét elterjeszse s a művelődés legala fokán álló emberiség számára egy jobb jövőt biztosítsa. désre, mely kell, hogy a magyarokat épűgy érdekelje francziákat, angolokat és németeket, örömet szeretnék rozott »igen«-nel felelni, szívesen jósolnék ily eredményt a heroizmusának, önfeláldozó lelkesedésének, emberszer óriási szenvedéseinek és nélkülözéseinek; de sajnos, ho ismereteink összege a nyugati államoknak más világ folytatott hasonló törekvéseikhez képest nem oly termés nyújt, mely Afrikának már ma mosolygó jövőt ígérne. déli és északi részek kivételével csak nehezen, vagy sem lehet az európai művelődés számára megnyerni. A gyilkos klimája, a belföld tikkasztó hősege az európaiak zete számára mindenkor áthághatlan akadály lesz, s o riákat igen, de gyarmatokat soha sem fogunk alapí remény, hogy az európai túlnépesedés áradatát Afrikába vezetni, csalfa ábrándkép, de sőt kereskedelmünk és iparu vett kiterjesztését is csak akkor koronázza siker, ha tehetetlenségünket Afrika földjén, Afrika bennszülöttei használjuk fel céljainknak, mint a hogy az eddig történ kívül ezen cél tette kívánatossa, hogy a legutóbbi időkh népei művelődésének eszközeivel behatóbban foglalko hogy felvessék azon kérdést, hogy melyik alkalmasabb kereszténység-e vagy az iszlám? Önök csodálkozni fog a kereszténység nagy hatalmának az egész föld kerekén fényes győzelme láttára ily kérdést egyáltalában fel le és csodálatuk még nőni fog, uraim, ha megmondom, egyháznak egy szolgája, Taylor Izsák volt az, ki az elm a wolwerhamptoni október 7-diki egyházi gyűlésen köz

ra, sőt a hallgatóság megdöbbenésére nyíltan felvetette azon
kérdést, hogy nem kellene-e már belátni azt, hogy a keresztény-
művelődésnek eszköze nem lehet Afrikában, s hogy ott az
iszlám e feladatot sokkal jobban megoldhatja. Csak Angliában, a
szabad és bátor gondolkodás ezen otthonában gyakorolhat
kritikát az egyház egy fia s ez embernek érveiben és bizo-
nyaitásaiban sok igaz is van. A különböző értesítésekből tudjuk,
hogy az iszlám, mely Marokkótól Jávaig, és Zanzibartól Khináig
formán elterjedt, az utolsó időkben egész Afrikában óriás lép-
ekkel halad előre; találkoztunk vele a Kongónál, a Zambezinél,
nagy Uganda, a leghatalmasabb néger-állam, szintén felvette
az utolsó időkben az arab próféta vallását; ma már Afrika lakói-
k több mint fele e hithez tartozik és a kérdés, hogy miként
történt az, hogy a keresztény emberiség óriási anyagi hatalmával,
az ügy iránti nemes buzgalmával s a térítési munkálatokra
fordított millióiival, mindenütt tehetetlennek bizonyult s a talajt
szélesítette lábai alól, ez a kérdés joggal megérdemli teljes figyel-
münket. Angliában, hol a sajtó hetek hosszat tért nyitott az ezen
kérdésre vonatkozó vitának, általában véve ugyanazon eszméket
terjesztették, melyekre már évek-hosszat tartó vándorlásaim alatt
az iszlám népei közt magam is rájöttem s melyeket irataimban
többször felelevenítettem. Az a mondat, melyet »Az iszlám a
X. században« című művelődéstörténelmi tanulmányomban
először befejezést irtam le: »Még nincs jogunk egy félvilágot —
Mohammedánt — a menthetetlen bukásnak szánni s nincs egy
milliókat számláló társaságnak a végromlását megjövendőlni« ez
a mondat úgy látszik, nagyobb körökben is érvényesül. Amit én
először mondtam, az természetesen csak Ázsiára vonatkozott, de ma már
az a meggyőződés tör magának útát, hogy ezt a mondatot Afrika
számtalán inkább igazolja, mert a művelődés terjesztésére a négek
között a legalkalmasabb eszköznek éppen az iszlám bizonyult. Ott,
ahol a biblia behatolt, az afrikai bennszülött részeges, hazard-
erős, csaló, képmutató és hazug, elvetemedett és megvetett
ember, míg a koránál csak a mértékletesség, tisztaság, szemér-
telenség, vendégbarátság és lemondás jutott e népek közé. Az
iszlám is, a kereszténységhez hasonlóan, hívei által egy idegen
szót vitt be a sötét világrészbe, melyet az afrikaiak va-serczi
(dember)-nek neveznek, de mégis az arab kereskedőt, ki a
bennszülöttekkel közvetlen érintkezésben él, s erkölcsében, szo-
kásaiban és arczszínében azoktól annyira nem tér el, mint az

európai térítő, sokkal szívesebben meghallgatják s e kétségek kivül jobban és könnyebben behatnak az afrikaiak felfogására mint azt az európaiak tehetik. A keresztény nemileg igen magasan áll és vallási tételei oly magas színvonalra emelkednek, melyet a művelődés alacsonyabb fokán álló népek megérteni csak nehezen tud, míg az iszlám a barbár törvények téhez igen alkalmazkodik s az ördög tisztelete, a fetisizmus, kannibalizmus, boszorkányság és emberáldozatok mellett jelentékeny szolgálatokat tesz. Az iszlám kötelekeibe való áttéréssel által az eddig megvetett néger egyszerre egy százötven tagot számláló erős szövetkezet tisztelt tagja lesz, míg a keresztény felvétele által csak fekete kereszténynek tekintik, hitsorsosai még soká lenéznek. Az iszlám felállította ezen a területen a keresztény térítők működése mellett évszázadokon át a keresztény rabszolga-kereskedők undok mesterségüket folytató gyermekeiket százezer, sőt milliószámra hurczolták az európai gyarmati gazdaságok szűkebb körébe.

Geo- vagy ethnografiai évi jelentésem keretét jövőre bővíteni szeretném, ha mindezek okát és következményeit akarnám megvilágítani, hogy minő hibákat követtek el a keresztény misszionáriusok, hogy miért bizonyultak eredményteleneknek eddigi törekvéseik az európai kultúra bevitele terén. Maga a tény, hogy a keresztény hívek száma csak ezerekre, a mohammedánoké pedig milliókra megy, bizonyára aggasztó a sötét világ iránt érdeklődő emberbarátok előtt. Az eszközök, melyek a keresztény helyreigazítása végett alkalmaztak, mint p. o. hogy a keresztényeket biztaltak meg a térítés feladatával abban a reményben, hogy ezek testvéreikre jobban fognak hatni, vagy hogy a keresztény tanait egyszerűsítsék, hogy ezáltal azokat az ősi eszejárása számára megközelíthetőbbé tegyék, ezek az eszközök fájdalom, nem elég szerencsés választásnak s a jövőben semmi fényes eredményt nem ígérhetnek. A keresztény európai égalj alatt élő s a görög-római kulturalapon nyugotai műveltségű emberiség vallása s így nem lehet az iszlám és afrikaiak uralkodó vallása. Krisztus tanai itt még hasztalan fognak küzdeni a Mohammed hite ellen, ami sokkal inkább sajnálatra méltó, mert az iszlám minden elve a keresztényiséggel merőben ellenkezik és mert a fekete földrészen a mohammedánság számára legalább átmenet a merő barbár

a rendezett művelődési állapotok egy bizonyos fokára, míg a
 munképeni eleurópaisítás egy időre ezt kizárja, mint arra
 p-Ázsia nomádjai és földmivelői szomorú példát nyújtanak.
 A véleményem tehát megegyezik az Afrikát kutató szaktekin-
 tésével, nekünk a téritők működését ugyan továbbra is támo-
 gatni kell, de kereskedelmi faktoriáink ténykedésére a jövőben
 sokkal kiválóbb figyelmet kell fordítanunk. Nem rum és gin-pa-
 rókkel, nem kártyával s európai kulturánk csillámlásának
 csökkenésével, hanem igenis iparunk csodáival, tisztán humánus
 szemlélettel, benső és önzetlen testvériséggel s tényleges véde-
 lem és segélynyújtással fogjuk mi a fekete emberek rokon-
 ságát meghódítani s a mi modern képzettségünk fényéhez kö-
 zvetlenül juttatni. Ezt a célt nem érik el pánczélos hajóink s büsz-
 kologó zászlóink s egyes európai államok által oly különö-
 ségteljesen pártfogolt kereskedelmi társaságok, az európai hódítás és
 civilizáció ezen előhírnökei.

Ázsiában kultúrtörékvéseink már valamivel kedvezőbben
 alakultak, amennyiben legalább egyes pontokon a modern mű-
 velődés fényét a társadalmi vezérkörök terjeszték tovább s amint
 a múlt nap kezdetben csak a hegyek ormait aranyozza meg s
 később onnan lejjebb szállva löveli sugarait a völgyekbe s
 a völgyek zúgaiba, úgy remélhetjük itt is, hogy az európai műve-
 lődés fénye a magasabb körökből a társadalom alsóbb rétegeibe
 behatol s hogy végre ott is lesz világosság. A vén anyaföldré-
 szen a munka már évszázadok óta szakadatlanul folyik, de meg-
 gátolják ezt az a körülmény, hogy előbb egy régi bennszülött
 kultúra elődét kell kiirtanunk, hogy ennek romjain egy jobbnak a
 kultúrát hintsük el. A tiszteletre méltó Vedák, a korán, az Avesz-
 tás Konfucze könyve a küzdelemben a szikla szilárdságával
 ellen, mindazonáltal nekünk nem annyira ezek tételeit,
 hanem az ezekben gyökerező előítéleteket és az ezek szellemén táp-
 zó conservatismust kell legyőznünk. A régi Zipanguban (Japan)
 a művelődés fénye hatalmas lángokban tör elő, a mesés Khatayban
 a művelődés fény váltja fel a homályt, míg a csudákban gazdag India s
 a világ soká ismeretlenül maradt Közép-Ázsia óriás léptekkel halad
 a modern művelődés felé. A közelebb fekvő Perzsiánál, Kauka-
 zusiánál és Törökországnál az természetes, hogy a nyugati álla-
 mokkal való folytonos és mély érintkezés az iszlám tartózkodó
 természetű daczára is jelentékeny kulturváltozásokat idézett elő.
 E helyen nem lehet feladatunk, hogy a régi anyaföldrész

minden államéleti és társadalmi mozgalmát egyenkint vizsgáljuk, az egész képet csak nagy és általános vonásaiuk alapján és a tőlünk kiinduló mozgalmak természetességét jellemezzük, hogy megítélhessük a különben feljuttató átmeneti korszak jelenlegi képét, másrészt hogy az egyes vonásokból következményeket is vonhassunk.

Mint t. hallgatóim bizonyára tudják, az a törekvés, hogy az ezredkilencedik század fényét a keresztény hittérítés által a mohammedán és buddhista keletbe bevezessük, teljesen sikerrel járt. Bibliatársaságaink, gazdagon pártfogott ténitőállományukkal az amerikai, angol, svájci és német magánzók buzgó törekvéseiről csakhamar kiderült, hogy dicséretes buzgalommal a konzervatívizmussal kemény gránitjáról hasztalanul, eredménytelenül harcolnak vissza. Míg a hatalom- és erőnélküli Európában a szellemi sínlődött és a rabszolgaságot tűrte, a ténitő Ázsiában, a tatárok közt és másutt szép eredményt mutatott, de a rettegett és anyagi hatalmában iszonyúvá lett Ázsiában nem akar vallási leczkékkel venni. Gyűlölnék minket a tőlünk, keresztény tanítási szándékainkról tudni csak azért, mert nekünk s a szellemi téren eredménynyel is küzdenek ellenünk politikai és társadalmi téren ellenállásuk hasztalanul, mert nem akarva, új formáinkat el kellett fogadnia. Az európai fejlődés ezen ráérőszakolt szóvirágaival Ázsiában persze lassan, nehézkösen s csak a buddhista résznek jószólhatunk szerencsétlenséget, ahol az államélet felébredése igen valószínű. Nem mutat azonban ezt a mohammedán Ázsiáról; itt a mi művelődésünknek elhíntett magvaiból mérgező gaz büjzandóság egyes államépületek egymásután romba dőlnek s Ázsiában a 140 millió mohammedánjának ma már csak elenyésző csoportja örövend nagyon problematikus politikai szabadságnak. Közel a »virágországában« van tizenkét millió, az indiai császárságban tíz millió mohammedán; a kis Hollandia vagy huszonöt millió lakosukodik, Oroszország ugyanannyin; Franciaországban Afrikában és a tria-Magyarországban a Balkánfélszigeten csak az imént lett mohammedán hitűeknek s a független mohammedánok hátramaradt jellegű részét pedig, kik ma Perzsia és Afghanistanban és az Ottomán Birodalom alatt élnek, már alig vehetjük figyelembe. Az államélet és társadalmi élet szoros összefüggése mellett a moszlim világban a mohammedánok munkájának nem is lehetett más eredménye, a reform ránkényszerített ruha volt, melyet viselője a földre dobot

állásból kiindulva elítélt, pedig csak néhány évtized kell még a moszlimok politikai függetlensége Ázsiában végleg eltörülk. Ezt a szerencsétlen sorst természetesen részben az euró-államok önzése és hódítási vágya is előkészíté, a Darwin nyei az idő folyamán nem omlanak össze és Európa nem a ura lesz a moszlim Ázsiának. Ime tehát csak a kereszt-nyugat közvetlen politikai vezetése a moszlim keletet regeta. E mellett szólnak a moszlim társaságok körében megt félremagyarázhatlan mozgalmak, hol egyesek a helyzet felett olyan aggódnak, és a jelekből valódi benső revolútiót jósol- mi a helyzet javulása iránt táplált reményeinket megvaló- tja. A mohammedán világ különböző népeivel való hosszas enső érintkezésem alatt az utolsó évtized folyamán erre vo- zólag nem egy érdekes tapasztalatot tehettem. Indiai tudó- és hercegek levelei fekszenek előttem, kik mintaszerűen t angol nyelven bámulatos szellemi éleslátással nyilatkoznak lási és politikai kérdésekről s előkelő mohammedánoké, kik csak Shakespeareat, hanem Tacitust, Platot és a klasszikus k más íróit az eredeti nyelven citálják s kik népük és föld- övjéről egészen világos képeket állítanak elének. Egy kirgiz artes alsó folyása mellől anyanyelvén írott levelében kife- előttem azt az elragadtatást, melyet bölcsészeink tanulmá- ásánál érez; ideálja lett Schopenhauer s a frankfurti gon- zó pessimizmusát leginkább az ázsiai világfelfogás nirvaná- hiszi megegyezőnek. Már megértük azt, hogy egy magas a khinai hivatalnok, értem Marquis Tsenget, ki ma a gyi hivatal élén áll Pekingben, egy angol folyóirat számára czikket irt s épen az elmúlt évben történt, hogy egy japáni mata teljesen korrekt németséggel egy német tudós Japán- zoló művét megbírálta és kijavította. Igen! Ázsiában közel százados működésünknek magvaiból reményteljesen hajt ki ra; az ó világnak okvetlenül meg kell változni s az évezre- óta megcsontosodott előítéleteket, igaztalanságokat és em- lenségeket általában meg kell puhitanunk és ami ezek lát- leginkább elszomoríthat, hogy befolyásunk a hozzánk köze- eső moszlim keletre még sokáig nem lesz oly jótékony ha- l s nem fog előidézni oly gyökeres változásokat, mint Ázsia i buddhista részeiben.

Épen az iszlam ezen politikai bukása, mi ami nyugati álla- kban jelentékeny zavart készít elő és végzetteljes és gonosz

bonyodalmakat okoz. A mint a hegyeken a hó hirtelen dása megduzzasztja a patakokat és folyókat s áradatávélyezteteti a közelfekvő völgyeket és síkokat, ép úgy a világ gyors politikai süllyedésével is a vele határos kereszlamoknak csak bajt okoz, mert a hódítás vágyát felcsmeghasonlás lángját gyújtja ki és a versengés mérgeázsiai viszonyok kedvező kifejlődését megnehezíti s Eurkáját és nyugalma is megtöri. Itt arra az ellenségeskedozok, melyet egy félig ázsiai, félig európai nagyhatalom Európában törekvései és magatartása által a többi eurómokhoz való viszonyában provokált. Ez a nagyhatalom s folyamán jelentéktelen hópehelyből óriási lavinává gygigaszi testének minden erejével Ázsia déli tartományai és ért küzd és vi. Ez a hatalom a mondott világrész kelezezső részein a khinaiakkal és angolokkal került össze s csak néhány hó vagy év kérdése, hogy e küzdő felek találkozás ténye megtörténik, s minthogy ezen történilfontosságú eseményt már évek óta sok más helyütt is gattam és leirtam, annál kevésbbé akarok e kérdés résztárgyalásába bocsátkozni, mert erre vonatkozó nézeteim is, uraim, s az egész világ is eléggé ismerik. Annál inkább szerűnek tartom azonban, ma és ezen a helyen azon zreflektálni, melyek az Ázsia délnyugati részei felé gyorsnyomuló nagyhatalom részéről délkeleti Európa sorsát nelmi átalakulását komoly veszedelmekkel fenyegetik.

Minthogy jelenleg ethnographiai évi jelentést és politikai vezércikket írok, itt nem hangsúlyozhatom azt, h kritikusan és szorult helyzetünk épen a mi saját földünk elemeinek politikai tényezők által megakadályozott fejlődés és a mi saját népszellemünk természetből kijelölt tendenciáinak elhanyagolásából eredt. Ha keleti eredetről és népjellemről a sérelem és pusztítás azon megtorlásáról lehetne szó, m keresztény nép az ellene nyugat felé előrenyomuló mosz dattól kiállott szenvedéseieért megérdemel, úgy a félhold b nem Oroszországnak, hanem Magyarországnak kellett volna örökölni és mindenesetre a sors keserű ironiája az, hogy ép egykori kőfal az ellenség fegyvere ellen, annak sikeres legyőzése szenvedett károkért csak újabb és nagyobb veszélyeket hadisarczúl. Dehát a történelem változatos folyamában mindig van igazság és ma is a megérdemlett és soká várt r

ett, ismét a mi feladatunk, hogy a nyugati világot, mint kor a buddhista és moszlim áradat ellen, úgy most a szláv eszténytatárok ellenében megvédjük.

Ezekből láthatják, uraim, hogy a közeli kelet ügy politikai, tudományos és gazdasági szempontból teljesen megérdemli a legnagyobb figyelmünket. Minden lépés a közeli Ázsiában a mi nemzeti lételünkben a legmélyebb lázt idézi elő s valóban itt az a kérdés, hogy társadalmunk minden rétege Ázsia kulturájának fejlődését, politikai változásai és gazdasági mozgalmai iránt a legintenzívebb és állandóbb érdeklődést tanúsítsa. Ami társaságunk feladatának még nem áll módjában, hogy idegen világrészekben nagyvonalú kutatásokat indítson meg, de arra képesek vagyunk, hogy a legintenzívebb és vállalkozó utazókat a mi saját hazánk kereskedelme és közérdekében támogassunk. Amit a mi testvértársaságaink Londonban, Manchesterben, Bordeauxban, Nápolyban és más helyeken tettek érdekesnek e téren, elegendő bátorításul szolgálhat nekünk, míg a részről a magyar közönség rokonszenvét és részvételét e tervünknek biztosnak tekinthetjük. Ezen igénytelen tanácscsal óhajtom a közgyűlésnek a jelentésemet bezární.

VÁMBÉRY ÁRMIN.

Titkári jelentés

a társaság 1887. évi működéséről.

Tisztelt közgyűlés!

Midőn ma e helyen a Magyar Földrajzi Társaság múlt évi működéséről jelentést tenni szerencsém van, első szavam csak a köszönet szava lehet ama megtisztelő bizalomért, melylyel a t. közgyűlés ma egy éve felém fordult, midőn a társaság másodszorra megválasztani kegyeskedett. S midőn akkor e megtisztelő bizalomnak engedve, e kiváló tisztséget elfogadtam, nem tudtam, hogy ama lelkesedésbe, melylyel a rámruházott feladatom megvalósítani igyekeztem, némi aggodalom is vegyült aziránt, hogy az eredményes lesz-e e szép, de sok tekintetben nehéz hivatásnak úgy tekinteni, amint azt a t. közgyűlés joggal megkívánhatta s midőn azt a társaság érdeke követeli. Ma, hogy ezen első, mondhatnám rám nézve próbaév leteltével nem csak saját működéséről, de a társaság összes működéséről kell jelentést tennem, meg kell köszönetem el, hogy köszönetemet ki ne fejezzem a tárgyilagosságot tisztikarának s t. választmányának buzdításáért s támoga-

tásáért, melyben engem ez év folytán oly gyakran megsziveskedett.

Ma, hogy társaságunk anyagi állapota már biztosan bár, de biztosan haladhat kitűzött célja felé, működését sem epochális események, hanem a szorgalmas munkásság jellemzi. Főfigyelme ma is egyfelől a földrajz teret minél tágabb körben való terjesztésére, másfelől földrajzi viszonyainak kutatására s megismertetésére irányul, e mellett a külfölddel is folytonos érintkezésben marad, földrajzi mozzanatait éber figyelemmel kíséri. Ily szorgalom vezérelték a választmányt, midőn a múlt években főleg a közleményeinek bővítésére s tartalmuk színvonalának emelésére törekedett. S hogy ez igyekezetében nem maradt el semmi, kitűnik abból is, hogy a »Földrajzi Közlemények« tizedik évről-évre nagyobbodik s így a múlt évben pusztán csupán 45 szöveg 45 ivre, azaz 724 lapra rügött, mihez még a lapnyi francia kivonat járul, úgy hogy Társaságunk Közleményeinek múlt évben több mint 50 iv terjedelmet nyert. Közleményeinek tartalmát 27 önálló értekezés, 46 könyvismertetés (14 hazai s 32 külföldi tárgyú) s 86 apróbb közlemény a földrajz több ágára képezte, mihez még a társulatunk ügyeiről szóló jegyzetek járultak. E közlemények, s nevezetesen a hazai érdeklődés kivonatai francia, német, angol vagy olasz nyelven a társaságunkéhoz mellékelve a múlt évben jelentek meg, melynek az, hogy társaságunk a külfölddel folytonos összeköttetésben maradjon, s ez működésünkről megbízható úton értesüljön, közvetítő közegnek, ezen mellékletnek már eddig is nagy hasznát volt s reméljük, hogy a jövőben még nagyobb mértékben fog magunk s a külföld hasznára válni.

A mik Közleményeink a hazai nagy közönségnek is érdekesek, földnek, olyan szerepök jutott felolvasó üléseinknek a közönségi körü fővárosi közönséggel szemben; hivatvák a földrajz érdeklődést közvetlen érintkezés útján felkelteni. A múlt évben egy közgyűlést s 9 felolvasó ülést tartottunk, amazt január 13., február 10. és 24., márcz. 10. és 24., október 10. és 24. és decz. 15-én. Ez üléseken 12 felolvasó összejövetel tartott, és pedig Dr. Ballagi Aladár a magyarországról, Csopely László Szibériáról, Hanusz az alföldi községek születéséről, Dr. Hunfalvy János

tett a földrajz körében tett munkálatokról és 2) Haardt Vin-
 cze ázsiai ethnographiai térképét mutatta be, Findura Imre
 Kima völgyéről, ifj. Jankó János az Uelle-kérdésről, Dr.
 Kéri Sándor 1) Déznáról és vidékéről és 2) a vármegyék leírá-
 sának történetéről, Dr. Pápai Károly a Csepel-szigetről és
 Sörösiéről, Dr. Roth Samu a Magas-Tátra tavairól, Dr. Somogyi
 Mátyás Szolnokról és vidékéről, Dr. Szabó József Algériáról
 és az algériai halfa-iparról, végül Xántus János 1) a Colombiai
 Köztársaság és a Panama-szorosról és 2) a csethalászatról
 beszélt. Felolvasó üléseinket kivétei nélkül a m. tud. akadémia
 ülés-termében tartottuk, melyet az akadémia szíveségéből ez
 alkalommal is díjtalanul használhattunk; üléseink általában látogatot-
 ták, sőt egyes felolvasások iránt oly nagy volt az érdek-
 ség, hogy a terem kicsinynek bizonyult.

Hogy a választmány a földrajz iránti érdeklődést minél
 nagyobb körben keltse fel, elhatározta, hogy ez év folyamán néhány
 előadást fog rendezni a kereskedelmi földrajz köréből s bár előre
 látott akadályok miatt ez előadások mindeddig nem léte-
 ztek, biztos kilátásunk van reá, hogy azok legközelebb meg-
 valósuljanak. Intézkedett a választmány az iránt is, hogy társasá-
 gunk a külföldi földrajzi vagy rokontárgyú kongresszusokon kép-
 vesüljön; így a múlt évi bécsi hygieniai és demographiai
 kongresszuson Déchy Mór val. tag képviselte társaságunkat, ki
 az európaiaknak a tropikus vidékeken való akklimatizációja
 iránt megindult vitában élénk részt vett. minek következtében
 az osztály elaboratumának alapjául az általa s a két referens
 közösen készült javaslat fogadtatott el. Társulatunk ezen-
 kívül meghívást kapott a német geographiai társaságok múlt évi
 gyűlésére is, de e meghívás oly későn érkezett kezeinkhez,
 hogy képviseltetésről gondoskodnunk már nem lehetett. A választ-
 many sajnálattal vette tudomásul egyik buzgó tagjának, Jelen-
 k Vincze tábornoknak a fővárosból távozása miatt beadott
 kérvényét s neki odaadó működéseért jegyzőkönyvileg köszönetet
 nyújtott.

Meg kell még említenem, hogy a társaság Közleményei 15-ik
 kötetének befejeztével engem a 15 évfolyam név- és tárgy-
 mutatójának elkészítésével bízott meg. E mutatót, mely immár
 az új évfolyam alá kerül, t. tagjaink legközelebb veszik kézhez s reméljük,
 hogy általa a Közleményeinkben 15 év alatt szétszórva megjelent
 közleményeink gyors értekezés könnyű feltalálása s egyáltalában használható-

sága tetemesen könnyebbülni fog. — Elhatározta továbbá a mány, hogy a társaság régibb kiadványait néptanítók közszétoosztás céljából a nagym. vallás- és közokt. minisztérium ajánlja fel; ily célból a Közlemények régibb évfolyamait kötetét adta át a nagym. minisztériumnak, mely azok értesítetét fejezte ki s egyúttal értesített, hogy azokat az iskolák rekpénztárak létesítése körül buzgólkodó néptanítók jutalmazzák fogja fordítani.

A társaság rendes tagjainak száma 1887. vége volt, 20-szal kevesebb mint az előző évben. Dr. Rothlöcsei reáliskolai helyettes igazgató társaságunk alapító tagja lett, miáltal az alapító tagok száma 29-re emelkedett. Utógyűlésünk Walker J. T. tábornokot és Douglas W. Freya londoni kir. földrajzi társaság titkárát társulatunk tisztviselőjévé választotta; így a tiszteletbeli tagok száma 45, a levelező tagok s az összes tagok száma az év végén 706 volt.

Szomorú kötelességet kell teljesítenem, midőn bejelentem, hogy a múlt év folyamán társaságunk tagjai közül a h. kir. tanácsos, Kóváts Sándor távirat. tisztet, Imrefi Iván m. államvasúti titkárt, H. tanárt, Pantelics Sámuel püspököt, Posner J. társaságunkat, de a hazai tudományosságot általában nagy hasznosításra érte Lojka Hugó tanár elhunytában; a boldogult tanár óta buzgó tagja volt a földrajzi társaságnak, nemcsak mint tanár, de mint geographiai utazó is kiváló nevet vívott magának. Évek hosszú sora óta lankadatlan buzgalommal s hűvel odaadással tanulmányozta hazánk természeti, főleg növény- és állatvilágát s viszonyait s tudományos kutatásai csakhamar megalapított társaságunk nevét nemcsak hazánkban, de a külföldön is, mely benne legjelesebb lichenologusát gyászolja. Földrajzi szempontból utolsó nagyobb utazása érdemel említést; 1885-ben Décságot társaságunk tagtársunk kísérőjeként s az ő támogatásával a Kaukázus felé terjedelmes utazást, a következő év nyarán pedig Bosznia-Hercegovinában végzett természettudományi kutatásokat, hogy őt a kérlelhetetlen halál élte java korában ragadta el munkásságának még délpontját sem érthette el s az általa összegyűjtött páratlan gyűjtemény rendszeres feldolgozása

csak hozzá akart fogni. Társaságunkat is nagy veszteség érte a múlt évben, mert kétségtelen, hogy a boldogult két nagyobb adományosnak tapasztalatait a földrajz szempontjából is értékesíthetők volnának.

Külföldi tagjaink közül elvesztettük Conil D. P. A.-t, az a. m. tud. akadémiának titkárát és b. Sacken Adolf orvost, a bécsi hadi levéltár igazgatóját. Nyugodjanak békében!

Társaságunk anyagi viszonyairól a pénztári kimutatás nyújt világos képet. Itt csak azt kell megemlítenem, hogy a magassága a múlt évben is 1000 frttal, a m. tud. akadémia 500 frttal és az I. magy. ált. biztosító-társaság 100 frttal segítette társaságunkat. E három nagylelkű adomány tette lehetővé, hogy társaságunk kiadványait tetemesen megszorítsa és egyúttal a könyvtár gyarapítására is az eddiginél nagyobb összeget fordítson. A három adományozó fogadja társaságunk legmélyebb köszönetét. E segélyeken kívül társaságunk főjövedelmét a tagdíjak képezik; sajnos azonban, hogy a tagdíjak a múlt évben rendkívül alacsonyan s nehezen folytak be s máig csak 486 tag vagyis az összes tagok 81%-a rótták le kötelességét, nem kevesebb mint 113 tag (19%) pedig tagdíjával hátralékban van. Minthogy ily tetemes hiány elmaradása társaságunkat nagyon érzékenyen sújtja, újból a tagokkal kérelemmel fordulunk a t. tagokhoz, hogy a csekély évdíjat esetleges hátralékokat a jelen esztendőben minél hamarább befizetni sziveskedjenek.

Ezután áttérek jelentésem második részére, mely a kezeléséről a könyvtár állapotáról szól. Könyvtárunk a lefolyt évben gyökeres változáson ment át. Még az év elején beállott a szükség, hogy könyvtárunk eddigi helyiségéből, melyet t. tagjaink Gervay Mihály úr ó Mlga szíveségéből 15 éven át a M. Tud. Akadémia használt, a M. Tud. Akadémia palotájában költöztetnünk kellett. A M. Tud. Akadémia palotájában a könyvtárunk alkalmas termet, a hol az a. t. tagok használatára hetente kétszer nyitva állott. Könyvtárunk átköltözésével egyúttal a könyvtár végleges rendezése is szükségessé válván, a lefolyt évben erre törekedtem s ma a t. közgyűlésnek jelenthetem, hogy a könyvtár csak a már megkezdett szelvénykatalogus készült el, hanem a könyvtár, mint a térképgyűjtemény szakok szerint rendezett pontos katalógusát is elkészítettem, úgy, hogy könyvtárunk végleges rendezése immár be van fejezve. Remélem, hogy

a jelen év folytán könyvtárunk katalogusát ki is fogjuk nyomtatni, miáltal t. tagjaink évek óta gyakran kifejezett óhaja teljesülni fog s könyvtárunk használatát immár semmi sem fog akadályozni.

Mínthogy most először vagyunk azon helyzetben, hogy könyvtárunk állapotáról pontos számokon alapuló hű képet nyújthatunk, engedje meg a t. közgyűlés, hogy e tárgynál kissé tovább időzhessek.

Midőn a könyvtár kezelését a múlt év elején átvettem elvégeztem, állott az eddigiektől eltérő, a jelen viszonyoknak megfelelő czél szerű elvek szerint leendő csoportosításának szüksége is. Ezen csoportosítás szerint könyvtárunk következő 14 szakaszra oszlik.

A) Egyetemes földrajz (kézikönyvek, földrajzi szótárak)

B) Fizikai földrajz (oro-, hydrographa, klimatologia, oceanographia, geologia, zoo- és phytogeographia).

C) Matematikai földrajz (csillagászat, földmérés, tan, kartographia).

D) Ethnographia (ethnologia, anthropologia, sociologia, őstörténet, linguistika).

E) Statisztika (demographia, nemzetgazdaságtan, közlekedésügy, kereskedelem s ipar).

F) Magyarországra vonatkozó földrajzi s egyéb honismeretű munkák.

G) Európára (hazánk kivételével) vonatkozó geogr. egyéb leíró munkák.

H) A többi földrészekre vonatkozó geogr. s egyéb ismeretű munkák.

I) Földrajz története (történelmi földrajz, történelmi földrajzi onomatologia).

K) Földrajz elmélete s tanítása (methodika, tantervek, könyvek).

L) Természettudományok (mathematika, boncztani, orvosi tudományok).

M) Repertoriumok (bibliographia, irodalomtörténet, életrajzok, névtárak stb.)

N) Időszaki irodalom (folyóiratok, évkönyvek, tudós társaságok közleményei, kongresszus-jelentések, földrajzi kiállítások).

O) Vegyesek.

Könyvtárunkban 1887. december 31-én összesen 98

k a volt, 1746 kötetben. Ezeknek körülbelül fele, t. i. munka összesen 883 kötetben az időszaki irodalom csoport- (N) esik, mely e szerint könyvtárunk legbecsesebb része s speciálisan földrajzi gyűjtemény hazánkban páratlan. Ezen csak két csoportban találunk nagyobb számú munkát, t. i. zai művek csoportjában (F), ahol összesen 227 kötet van, külföldi csoportban (H), mely 253 kötetből áll. A többi csoportokban aránylag kevés munkát birunk felmutatni.

Térképtárunk szintén rendezve van s erről a követkimutatást közölhetem: Térképtárunk 280 térképműből áll összesen 1160 darabban. E gyűjtemény legnagyobb s egyik legbecsesebb részét a bécsi cs. k. katonai földrajzi intézet új feladott lapjai, (eddig összesen 730 drb.) képezik, mely nagy műveket a nevezett intézet társaságunk részére időről időre megküld mely tudunkkal semmiféle más hazai könyvtárban nincs meg a teljes teljességében.

Könyv- és térképtárunkat egybefoglalva, gyűjteményeink összesen 2906 kötetben, illetve darabban.

Áttérve most könyv- és térképtárunk múlt évi gyarapodására, örömmel kell konstatálnom, hogy az eddig még egyetlen sem öltött oly mérveket, mint a lefolyt évben; e szép gyarapodás egyfelől csere, másfelől ajándék, harmadszor vétel útján állt elő. Társaságunk jelenleg 74 kül- és belső földrajzi vagy rokonzélú társulattal vagy intézettel áll cserében, ezek közül esik hazánkra 7, Ausztriára 4, Németországra 18, Angolországra 1, Franciaországra 12, Svájcra 3, Belgiumra 2, Hollandiára 1, Olaszországra 1, Romániára 1, Olaszországra 4, Spanyolországra 2, Portugálra 1, Afrikára 2, Ázsiára 1, Amerikára 14. A múlt évben, e társulatok cseréje útján összesen 70 kötettel gyarapodott könyvtárunk. E mellett ajándék útján nem kevesebb mint 278 művel, összesen 286 kötettel gyarapodott könyvtárunk. S itt köszönettel kell megemlítenem néhány nagyobb mérvű ajándékot: Dr. Toldy László, Budapest fővárosi könyvtárosa 10 művel s 36 térképpel, ifj. Jankó János 10 művel, Meckházy Károly 6 térképpel, Posner Károly Lajos 15 térképlappal gyarapította könyvtárunkat. Ezen kívül gyarapították könyv- és térképtárunkat az Osztr. magy. monarchia irásiban és képben című vállalat kiadóhivatala, Dr. Kovass Rezső, Siegmeth Károly, Vadász Ede, Asztalos János, Berecz Antal, a Havi füzetek kiadóhiva-

tala, Versecz városa, Kőrösi József, Balla Pál, Nagy István, a közmunka és közlek. miniszterium; a külföld részéről Jules Leclercq, James H. Baker, Alfred J. Hill, Metzger Emil, Angel Anguiano, Dr. C. M. Kan, J. Fief, Dr. Umlauft Frigyes, P. A. Conil, Dr. Erk Frigye a brüsszeli földrajzi intézet és a bécsi katonai földrajzi intézet (térképpel). Fogadják valamennyien a társaság őszinte köszönetét.

Társaságunk a múlt évben azon kedvező helyzetben volt, hogy vétel útján is számos becses művel gyarapítsa könyvtárát amennyiben 352 frtot fordíthatott könyvvásárlásokra s így könyvtárának leglényegesebb hiányain segíthetett. Tudjuk, hogy könyvtárunknak még mindig nagy hiányai vannak, de reméljük, hogy néhány év alatt sikerülend könyvtárunkat is oly színvonalra emelni, mely a földrajzi irodalom jelen állásának megfelel. Igyekezni fogunk főleg folyóiratunk gyűjteményét minél teljesebbé tenni, hogy benne megtalálhassuk a külföldnek valamennyi jelenlegi tekenyebb földrajzi közlönyét; e gyűjtemény maga rendkívül nagy szolgálatot tehet geographusainknak s reméljük, hogy azt minél gyakrabban fogják felkeresni.

A múlt év folyamán könyv- és térképtárunk összesen 311 művel s 100 térképpel, együtt 418 darabbal szaporodott. Ha tekintetbe vesszük, hogy könyvtárunk évi gyarapodása 1886 óta a következőképen fokozódott: 127, 110, 124, 130, 182, 418 ha tekintetbe vesszük továbbá, hogy pusztán csak könyvgyűjteményünk darabszáma 5 év alatt 704-ről 1746-ra emelkedett, akkor megnyugvással nézhetünk a jövő elé, mert az eddigi gyarapodásban megtaláljuk a jövő emelkedés biztosítékát is.

Végül még a könyvtár látogatásáról kell megemlékezni. Ha tekintettel vagyunk arra, hogy könyvtárunkat alkalmas helyiség hiánya miatt hónapokig zárva kellett tartanunk, látogatottsága elég élénknek mondható. Könyvtárunkat összesen 26 tagtársunk (köztük több vidéki is) használta s a használatra kivetett művek száma 142-re rög, vagyis annyira, amennyit eddig még egy évben sem birtunk kimutatni.

Tisztelt közgyűlés! Igyekeztem főbb vonásaiban hű képet adni múlt évi működésünknek; megfeleltünk-e kitűzött célunknak s feladatunknak, azt Önök vannak hívatva megítélni. Csekély anyagi eszközök felett rendelkezvén, működésünk is szűkebb körben mozgott; de ha Társulatunk életének ezen utolsó, tizenhatodik évét a megelőzőkkel összehasonlítjuk, úgy hiszem lelki für-

s nélkül nézhetünk Önök birálata elé. A tisztikar, a választmány búzgón igyekezett feladatának megfelelni, de arra, hogy elvárásaink felvirágozzék, erőben gyarapodjék, ez még nem elég. A tisztikar s a választmány csak az irányt adhatja meg, amely a társaságunknak haladnia kell, hogy czélt érjen s működése eredményes legyen. A siker Önöktől, Önök jóakaró pártfogásától, lelkes közreműködésüktől függ!

DR. THIRRING GUSZTÁV
titkár.

Előterjesztés a társaság 1887. évi bevételei és kiadásairól.

B e v é t e l:

1. Pénztári maradvány 1886-ról	201.39
2. Évdíj 490 tagtól 1887-re	2450.—
3. „ 15 „ 1886- és 85-re	75.—
4. Oklevéldíj 36 tagtól	72.—
5. Előfizetésekből	283.50
6. Államsegély	1000.—
7. A Tud. Akadémia segélye	500.—
8. A magy. ált. biztosító-társaság segélye	100.—
9. A feloszlott Afrika-társaság pénztári maradványa	423.27
10. Kamatokból	20.—
Összesen	<u>5125.16</u>

K i a d á s:

1. A Közlemények XV. kötetének kiadási költsége	3241.09
2. Tiszteletdíjak	600.—
3. Pénztárkezelési költség	288.—
4. Szolgák díjazása	67.—
5. Könyvtár	352.49
6. Postaköltség, irodai átalány s egyéb vegyes költségek	348.69
7. Felolvasások költsége s rendkívüli kiadások	135.—
Összesen	<u>5032.27</u>
Maradt:	92.89

Budapesten, 1887. december 31-én.

DR. FLOCH HENRIK,
pénztárnok.

BERECZ ANTAL,
főtitkár.

Az alulírott bizottság a mai napon megjelenvén, megváltta, a számadásokat tételenként a mellékletekkel összehasonlította s mindent a legnagyobb rendben talált.

Budapesten, 1888. január 23-án.

LIPPICH GYULA, NÁDOR VINCZE, TELKES SIMON,
közgyűlésileg kiküldött számvizsgálók.

Költségelőirányzat 1888-ra.

Beyételek:

1. Pénztári maradvék 1887-ról	92.89
2. Évdíjkból 1888-ra 500 tag után	2500.—
3. Évdíjkból 1887-re hátralék	200.—
4. Oklevelekért	50.—
5. Előfizetésekből	250.—
6. Kamatokból	190.—
7. Segélyek és adományok	1600.—
összesen	<u>4882.89</u>

Kiadások:

1. A Közlemények XVI. kötetének kiadási költsége,	3000.—
2. Tiszteletdíjakra	600.—
3. Az évdíjak behajtási költsége	300.—
4. Szolgák díjazására	100.—
5. Könyvtárra és folyóiratokra	200.—
6. Postaköltség, irodai átalány, vegyes nyomtatványok és egyéb kisebb kiadásokra	350.—
7. Felolvasások költségeire s egyéb rendkívüli kiadásokra	300.—
Egyenleg	32.89
összesen	<u>4882.89</u>

Budapesten, 1888. január hó 19-én.

A választmány helybenhagyásával.

BERECZ ANTAL,
főtitkár.

A társaság vagyond állása 1887. végén.**1. Alapítványi tőke:**

- a) 30 drb 100 frtos névleges értékű
5%-os földhitelintézeti záloglevél a
földhitelintézetnél elhelyezve . . . 3000.—
- b) 4 drb 100 frtos 5%-ku papíráradék
kölsön-kötvény 400.—

3. Ingóságok becsértéke 50.—

4. Könyvek és térképek becsértéke . . . 1600.—

összesen 5050.—

Budapesten, 1887. december 31-én.

BERECZ ANTAL,
főtitkár.

Felolvasó ülés 1888. január 12-én a m. tud. akadémia
üléstermében. Elnök: Dr. Hunfalvy János.

1. Elnök az ülést megnyitván, a főtitkár bemutatja a brüsszeli
rajzi intézet ajándéka ként beérkezett »Les monuments géogra-
ques des bibliothèques en Belgique« czimű vállalatot, mely-
a nevezett intézet régi (15. századbeli) térképek hű s gondos
olatait közli.

2. Hunfalvy Pál vál. tag megtartja előadását az éjszaki Ural
kéről és népeiről, ez alkalommal nagyobb munkájának első
ét olvasva fel, mely e vidék történetét tárgyalja.

Közönség szép számmal.

Választmányi ülés 1888. január 19-én, az állami felső
iskola nagytermében.

Elnök: Dr. Hunfalvy János; jelen vannak Gervay Mihály
nök, Berecz Antal főtitkár, Dr. Ballagi Aladár, Déchy Mór,
Floch Henrik, György Aladár, Dr. Havass Rezső, Király Pál,
y Dániel, Pesty Frigyes és Dr. Török Aurél vál. tagok; jegyző:
Thirring Gusztáv titkár.

1. Elnök az ülést megnyitván, a főtitkár jelenti, hogy a
ym. vallás- és közoktatásügyi minisztérium a felajánlott 337
et Földrajzi Közlemények-ért köszönetét fejezte ki s értesített,
y azokat az iskolai takarékpénztárak létesítése körül buzgolkodó
tanítók jutalmazására fogja fordítani. Jelenti továbbá, hogy a
kikói Antonio Alsate nevű tudományos társaság múlt évi kiad-
yai beküldésével egyúttal a csereviszony megindítását kérte.
Örvendetes tudomásul szolgál.

2. A főtitkár jelenti, hogy Dr. Roth Samu löcsei realiska helyettes igazgató társaságunk alapító tagja lett. Felolvassa egyú a társaságból kilépett tagok neveit s ajánlja, hogy 15 tag, már 2 év óta nem fizetett tagdíjat, töröltessék. Egyúttal feleml hogy a mult évről még 135 tag van az évdíjjal hátralékban.

3. Előterjeszti a társaság mult évi kiadásairól s bevételeiről szóló kimutatását, úgyszintén a jövő évi költségvetés, melyben némi megszorításokat kellett tenni; mindkét kimutatást a 107 és 108. lapon egész terjedelmében közöljük.

4. Ezzel kapcsolatban jelenti, hogy a társasághoz két folyómodvány érkezett, melyeknek beterjesztői a társaságtól tudományos utazásuk támogatására pénzbeli segélyt kérnek. Ezek egyike ifj. Jankó János Éjszak-Afrika partjain Tripolisztól Egyiptom felé hajt természettudományi vizsgálatokat végezni s egyúttal ezeken a vidékeken az osztrák-magyar monarchia kereskedelmi érdekeit tanulmányozni; a másik folyamodó, Dr. Pápai Károly tanár (akadémia által kiküldött Munkácsi Bernáthoz csatlakozva) éjszaki Uralt akarja, főleg ethnographiai és anthropologiai kutatások céljából, felkeresni. Mindegyik a társaságtól 100—150 frtnyi segélyt kér.

Ezen folyamodványok felett hosszabb eszmecsere fejlődött ki, melynek eredményeként a választmány kimondta, hogy mindkét folyamodványt erkölcsileg nagyon pártolja, mégis jelen anyagi körülményeink közt azoknak ily terjedelemben helyet nem adhat, hanem e célra csak 100 frtot vehet fel a jövő évi költségvetésbe. Hogy e segély a folyamodók melyikének adassék, a választmány egyelőre még függőben hagyta.

5. A főtitkár bemutatja a Földrajzi Közlemények eddigi 10. kötetéhez készült név- és tárgymutatót s ajánlja, hogy az külön füzetben minél előbb kiadassék.

A választmány e név- s tárgymutató kiadását igen czélszerűnek tartja s elkészítéseért a titkárnak köszönetet szavaz.

Bemutatja továbbá a közlésre beérkezett kéziratokat, melyek a következők: Téglás Gábor: Az ős magyar helynevek; Hanu István: A Duna Magyarországon; Czirbusz Géza: Holub Endre legújabb afrikai útja; Márki Sándor: A vármegye leírásának történetéből; Pápai Károly: A Csepelsziget és népe; Somogyi Ignác: Szolnok és vidéke; Requinyi Géza: Egy szakasz a néprajzpsychológiájából; Hunfalvy Pál: Az éjszaki Ural vidéke és népe; Téglás Gábor: A Retyezát-vidék életjelenségei.

Ezzel kapcsolatban Déchy Mór vál. tag ez utóbbi cikk sztrálására felajánlja fényképezeti felvételeit, mit is a választmány köszönettel fogad.

6. Király Pál vál. tag azon eszmét pendíti meg, nem volna-e szerű, ha a társaság Közleményeinek 15 évfolyamából a ki-
bb honismertető cikkeket kiválogatva, azokat együttesen
kiadná? Hosszabb megbeszélés után a választmány ez esz-
elejtette, minthogy annak megvalósítása anyagi viszonyaink
nem lehetséges.

Ezzel az ülés feloszlott.

Közgyűlés f. é. január hó 26-án a tud. Akadémia
üléstermében, Dr. Hunfalvy János elnöklete alatt jelen
nak: Gervay Mihály, Vámbéry Ármin alelnök, Berecz
főtítkár, Dr. Thirring Gusztáv titkár, Dr. Floch Hen-
pénztárnok; Dr. Ballagi Aladár, Dr. Brózik Károly,
chy Mór, György Aladár. Király Pál, Laky Dániel,
chy Imre, Pesty Frigyes, Dr. Szabó József, Dr. Török
rel, választmányi tagok; Csopely László, Dr. Dietz Sándor,
nda József, Goldmann Mihály, Halaváts Gyula, Ho-
olka József, ifj. Jankó János, Jaszniger Jakab, Nádor
ceze, Odor Emilia, Dr. Pápai Károly, Schneider János,
Simonyi Jenő, Dr. Staub Móricz, Telkes Simon, Titsch
ula, Tömösváry Lajos rendes tagok és több vendég.

1. Dr. Hunfalvy János elnök kijelenti, hogy a tagok az
pszabályok határozmányai értelmében kellő számmal vannak
en: a közgyűlést megnyitja s jegyzőkönyvének hitelesítésére Dr.
mbéry Ármin és Dr. Jágócsy Dietz Sándor r. tagokat kéri föl.

2. Dr. Thirring Gusztáv titkár felolvassa jelentését a társaság
87. évi működéséről. (Lásd a 97. lapon.)

3. A főtítkár felolvassa a pénztárról és a társaság va-
onállásáról szóló jelentést. (Lásd a 108. lapon.)

4. Telkes Simon r. tag, a számvizsgáló bizottság részéről
enti, hogy a számadások átvizsgáltattak s minden teljesen rend-
n találatott, minek folytán a bizottság indítványozza, hogy a
ztárnoknak s a pénztárt kezelő főtítkárnak az 1887. évi szám-
ásokat illetőleg, a felmentés megadassék.

A jelentés tudomásul vétetett s a kért felmentések meg-
attak.

5. Előterjesztetik a választmány által készített költség-
őirányzat tervezete 1888-ra. (Lásd a 107. lapon.)

A közgyűlés ezen tervezetet megjegyzés nélkül elfogadja.

6. Elnök előadja, hogy a jelen közgyűlésen választás alá esik a választmány. A szavazatok beszédésére és összeszámlálására kiküldi György Aladár elnöklete alatt Csopcy László és Halavács Gyula r. tagokat s a szavazatok beadása céljából az ülést rövid időre felfüggeszti.

7. Szünet után Vámbéry Armin alelnök értekezést tart a földrajz körében a múlt években tett munkálatokról. (L. fentebb.)

8. Az 1888. évi számadások átvizsgálására kiküldetnek: Telkes Simon, Lippich Gyula és Nádor Vincze r. tagok.

9. György Aladár felolvassa a választásról szóló jegyzőkönyvet, mely szerint beadott összesen 32 szavazat. A választás eredménye a következő: megválasztottak választmányi tagoknak 1888-ra: dr. Ballagi Aladár, egyet. tanár, Bedő Albert, orsz. főerdőmester, Berényi József, államvasuti főfelügyelő. Dr. Brózik Károly, főreáliskolai tanár. Déchy Mór, birtokos. Fraknoi Vilmos, a tudományos Akadémia főtítkára. Ghyczy Béla, nyug. altábornagy. Gönczy Pál, czimz. államtitkár. György Aladár, az orsz. statisztikai hivatal beltagja. Dr. Havass Rezső, okl. tanár. Heim Péter, miniszteri osztálytanácsos. Hunfalvy Pál, felsőházi tag. Király Pál, állami paedagogiumi tanár. Koller Lajos, a távirdák országos főigazgatója. Lakydániel, ref. főgymnasiumi tanár. Kistelekylévay Henrik, felsőházi tag. Lóczy Lajos, műegyetemi tanár. Majláth Béla, muzeumi könyvtárnok. Dr. Márki Sándor, főgymnasiumi tanár. Pesty Frigyes, a tudományos Akadémia osztálytitkára. Péchy Imre, a királyi állami nyomda igazgatója. Dr. Szabó József, kir. tanácsos és egyetemi tanár. Dr. Török Aurél, egyetemi tanár. Zsilinszky Mihály, országos képviselő. Ezekon kívül a választmányi tagságra dr. Staub Mór 14, dr. Téry Ödön 13 Csopcy László 11, Findura Imre 5, stb. szavazatot kapott.

13. Az elnök indítványára köszönetet szavaz a közgyűlés a vallás- és közokt. miniszternek, a tudományos Akadémiának és a földhitelintézetnek a lefolyt évben társaságunk iránt tanúsított jóakaratak és figyelmükért.

14. Erre az elnök a közgyűlést berekeszti.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

I. *Expedíciók.*

Stanley expedíciója Schnitzer Ede (Emin pasa) megmen-tése érdekében a múlt év legjelentékenyebb földrajzi eseményei közé tartozik. Az expedíciót két angol milliomos, Mackinnon és Hutton, valamint az egyiptomi kormány létesítették s felszerelése a legkitünőbbek közé tartozik, minden eshetőségről gondoskodva van, tekintet nélkül a költségek nagyságára. Kilencz európai tiszttel vezetése alatt 60 szudáni, 13 szomáli, 620 zanzibári s 40 arab tagból áll a hatalmas karaván, melyhez járul még 50 teherhordó számár s a többek közt egy hatalmas ágyűrevolver, melynek rendkivüli pusztító ereje egy sereg vadembert képes egyszerre halálos félelembe ejteni, Az európaiak között egy mérnök különösen kartografiai felvételekkel s csillagászati megfigyelésekkel foglalkozik.

Stanley a jelen év elején január 21-én hagyta el Angliát, 27-én Alexandriába érkezett s itt, valamint Kairóban érintkezett az egyiptomi hatóságokkal, valamint Schweinfurth és Junker utazókkal s rögtön Zanzibárba utazott, hogy az expedíció szervezése s a szükséges csereárak beszerzése után az őt készen váró gőzhajón a Kongó torkolatához menjen. Szerencséjére itt találkozott Tippó Tip arab főnökkel, híres rabszolgakereskedővel, ki a Stanley esékettől Vadelai (Emin pasa székhelye) felé vezető utat ismeri, a ki hajlandónak is nyilatkozott az expedícióban résztvenni. Stanley február 25-én indult el Zanzibárból a »Madura« gőzösön az összes kísérettel s megkerülve a Fokföldöt márczius 17-én jutott el a Kongó torkolatához, elutazása előtt azonban még követet küldött Muangohoz, Uganda királyához, melyben felkérte, hogy az esetleges keresztülmenetelt engedje meg. A Kongó torkolatától rögtön folytatták útjokat. April közepén érkeztek meg Leopoldvillebe s pár napi pihenés után útnak indultak a »Stanley« gőzössel s habár a túlságos teher miatt lassan haladtak előre, május 9-én már eljutottak Bolobo állomáshoz. A rendkivüli erélylyel, szokatlan gyorsasággal vezetett expedíció ezentúl szerencsétlenebb napokat ért. Bolobo környékén éhség uralkodott s a mellett oly nagy forróság, hogy maga az expedíció edzett vezére is több ízben komolyan megbetegedett. A nagy karavánnak lehetetlen volt másként előre hatolni, mint hogy Tippó Tipp a Stanley esésekhez előre menve hozott eleséget, a mi azonban majdnem egy hónapi késedelmet okozott. Egy időben Európában már Stan-

ley halálhíre terjedt el, egy Szt.-Tamás szigetről (a guineai öbölben) július 20-áról jövő távirat szerint Stanley élelmi szere miatt összeütközésbe került a benszülöttekkel és a csatában elesett. Az egész művelt világ osztatlan részvétellel, habogyanakvólag fogadta a gyászeset hírére s többek közt a magyar napilapok is külön tárczaközleményekben emlékeztek meg, ebből az alkalomból a világhírű utazóról. Szerencsére csakhamar egy június 24-én sajátkezűleg irt levél érkezett Stanleytől Európába, mely a gyászhirot legalább is nagyon valószínűtlenné tette. E levél szerint az expedíció június 2-án megérkezett Barumbuba, a Kongó s Aruvimi folyó összefolyásához. Stanley itt további utazásának biztosítására nagy táborat alakított s ebben élelmi készletet helyezte el. Június 6-án kezdte meg az expedíció útját a folyón; 12 nap küzdelmes utazás után jutott el az Aruvimi zátonyaihoz, melyeken »Henry Reed« és »Peace« kis gőzösökön akart átmenni, hogy embereinek erejét a szárazföldi utazás lehető elkerülésével megkímélje. Stanley leírása szerint az Aruvimi ezen helyen igen jelentékeny folyó, átlag 500 méter, néha két kilométer széles. Az Aruvimi zátonyainál lakók ellenséges indulattal fogadták Stanley karavánját, de a gőzhajó éles füttye annyira megrémítette őket, hogy mindenüket hátrahagyva elfutottak. A zátony előtt Jambouzsánál Barttelot őrnagyot szándékozott hátrahagyni 130 emberrel, ő maga Nelson kapitánnyal, 414 katonával s 54 teherhordóval az Albert-Nyanza tó felé szándékozott menni, mely tó innen 70 kilométer távolságra van s így legalább 50 napi útát igényel. Időközben Emin pasa is értesült a zanzibári konzulok útján Stanley törekvéseiről, habár világosan kijelentette, hogy a jelen körülmények között az egyiptomi egyenlítői tartományokat nem fogja elhagyni, mert eltávozása ott végveszélyt jelentene, lehet legfolyvást Vadelaiban tartózkodik s több irányban küldött hírnököket, hogy Stanleynek szükség esetén segítségére lehessen. A nevezetes utazóról a legujabb, de eléggé bizonytalan hírek állítják, hogy augusztus hóban eljutott volna az Albert-Nyanza tóig. Valószínű, hogy folyóiratunk legközelebbi füzetében még biztosabb értesülést is közölhetünk. Gy.

A Kvangó folyón tett kutató utazásról tett jelentést a berlini földrajzi társaság ülésén dr. Mense, a Kongó állam egykori tisztiorvosa. Mult év december 16-án indult el a »Peace« gőzösön Grenfell ismert missionarius társaságában azon ponttól, hol Kvangó a Kasszaival a d. sz. 3° alatt egyesül. A vidék egyik nevezetes

hogy a községekben általában nők kormányoznak, kik gyak-
 15—20 font súlyos ércz-nyak-karikákat hordanak. A folyó e-
 n 700—800 öl széles, s alacsony rések közt halad. Az uta-
 másodnapjának délutánján egy délkeletről jövő sötét vizü
 ékfolyót találtak, mely mintegy hatszáz méter széles volt:
 szinüleg ez a Szaia vagy Kuilu, a melyet Kund expeditiója
 t, a benszülöttek Dzsumának nevezik. Ezen a ponton túl a
 partján magas fákból álló erdők terülnek el, kaucsuk-adó
 letfák sokkal nagyobb mennyiségben mint a Kongó közép-
 kén másutt; vajjon messze terjednek-e a parttól? azt nem le-
 t megállapítani. A folyó innen kezdve mindinkább szélesedik
 mellett sekélyebb lesz s igen sok homokzátony gátolja a gőz-
 előhaladását. A környéken lakók nagyobb részt halászatból
 k, igen félénkek s a gőznajó közeledésére elfutottak. Feltűnő
 a vízi lovak nagy száma, néha 60—70 állatot is találtak egy
 ortban. Deczember 20-án érkeztek a vabondok falujába,
 már a partvidéken szerzett gyapotruhákat is viseltek. Ugyan
 onpon a 3°45' d. sz. alatt egy déldélnyugat felől jövő sötét vizü
 ékfolyót találtak, melynek szélessége körülbelöl 170 öl volt;
 szinüleg egy a Kund hadnagy által Vambonak nevezett folyó-
 Az eddig délnyugati irányban futó Kvangó folyó ezentül
 ról nyugat felé halad. A benszülöttek nagy csoportokban
 tek meg; ellenséges hangulatot tanúsítottak, de a gőzös
 e s a tüzelések visszatartották őket a támadástól. Ezen túl
 rdők is ritkulni kezdtek s a folyó mindkét partján bokros
 k mutatkoztak. A dombos vidék lakosai a vampfunok, kik
 nley-pool déli részéig is elkóborolnak. Egy deczember 23-án
 ink által meglátogatott község lakosai ismerték Kintamo
 t a Stanley-pool mellett, azt állították, hogy tőlök 5—6 napi
 s alatt ellehet odáig jutni. A Kvangó ezen túl 700—1100
 magas fensíkok meredek partjai közt megy el, s medrében
 tek s zátonyok nagy számmal fordulnak elő. Deczember 24-én
 xpeditió tagjai a 4°26' d. sz. fokot érték el, hol a folyó ismét
 irányba fordul sok kanyargás közepette. Itt már a bakundik
 k. Sem a bakundi, sem a vampfuno törzsek közt nem ta-
 k nyomot az emberevésre, bár az utazók mindkét törzset
 usítják ezzel. Deczember 27-én zátonyok közt, sziklás csa-
 kon eljutott a társaság a Kingundzsi esésekig, melyek csak
 m láb magasak. A Mechow őrnagy által itt hagyott csónakot
 ndinga községi főnök őrizte. A visszatérő ut a gőzöson za-

vartalanul történt s a »Peace« január 3-án ismét Stanley-póiban volt. *Gy.*

Marokkóban jelentékeny tanulmányokat tettek a »British and Foreign Anti-Slavery Society« megbízásából Crawford János és Allen Károly. Kutatásuk eredménye, hogy Marokkó a földgönl leggazdagabb, de legrosszabbul kormányzott országai közé tartozik. A kormányzók, helytartók, sőt sokszor a községi bírák valóságos rablók; minden személyváltozás az illető hatóságok személy párthíveinek birtokváltozását is jelenti. A halálbüntetés meg lehet váltani pénzbírsággal. A börtönökről a két angol plántrop rettenetes képet nyújt. Földalatti, mindennemű piszokkelt lyukakban czölöpökhöz kötözve hevernek a rabok; még természeteti szükségök végzésére sem bocsátják őket szabadon; élelmezés nyomorúságos, s ki válságdíjt ígér, azt vérig zsarolja. Még a katonaság állapota is nyomorúságos. Egyes csapatok naponta ként 10 krajczár értékű zsoldot kapnak, de a vízért naponként többet kell fizetniök. Adó fejében a bennszülöttek jövedelmük egy tizedrészét fizetik, de a mellett a kormányzók tetszése szeri igen sok rendkívüli adó van. Az állambháztartásról költségvetés nem vezetnek. A keresztények csak Tangerben vásárolhatnak földet. A 200.000 zsidó mohammedán törvény alatt áll; s lakónegyedeiket éjjel marokkói katonák őrzik; a zsidó nem lehet tanú. vérdíja csak 100—600 forintra megy. A kikötőhelyeken aránylag kissé jobb dolguk van. Az iskolák azonban örvendetesen szaporodnak. A spanyol védnökség alatt álló ferenczrendiek s más európaiak 14 iskolát tartanak fenn, az »Alliance Israelite« 6-ot. európaiak által fenntartott leányiskolák kitünőek. Marokkóban legnevezetesebb ujságok a francia »Réveil du Maroc«, a spanyol »Al Moghreb al Aksa« és az angol »Times of Marocco«. Paquimarseille-i, Forwood testvérek londoni czégek tartanak fenn Marokkóval állandó gőzhajó-közlekedést. Igen természetes, hogy a szerzők különös gondot fordítottak a rabszolga-kereskedés tanulmányozására. A rabszolgákat rendszeren Timbuktuban veszik vásárolnakért, leginkább keresettek a fullah-k s bambarák. Innen a leányokat teveháton, a többieket gyalog viszik 45 napig tartó úton Marokkói vásárra, hova már megtizedelve érkeznek meg. A legnagyobb rabszolgavásár Szúszban van, Mogadortól délre 7 napi járási földre; különösen Amughur ünnepkor (augusztus vagy szeptember hónapokban). Innen hozzák az egyes csoportokat a fővárosokba. Évenként 3000—5000 rabszolgát szállítanak be, kiknek nagy rész

hónap mulva egészen otthon érzi magát. Egy felnőtt néger 50—200 forint, egy felnőtt leányé 50—60, egy gyermeké 30—40 t; a szép leányokért gyakran igen nagy összegeket fizetnek. Után vámja évenként mintegy 50.000 forintra megy a rabszolgakereskedésből. Eunuchokat ritkán kínálnak, de jól fizetik. Gyakran megtörténik, hogy az atyák is rabszolgavásárra viszik a gyerekeiket, sőt hogy e célra gyermekeket rabolnak. Az angol kormány 1844 óta többször tett lépéseket a rabszolgaság meggyökeresítésére, de hasztalanul. Általában a marokkói viszonyok ismeretlenségét ezen tanulmány is bizonyítja. *Gy.*

Az Uelle kérdése még mindig megoldatlan. Az az expedíció, amelyet a Kongó állam küldött ki e célra, csakhamar véget ért. A kapitány van Gèle kapitány állott, ki újabb időben az Ubangi és a Kongo folyókon tett volt nagyobb utakat. Július 1-én két gőzzel indult utnak Bangala állomás felől; innen az Itimbiri felé vette útját, mely leginkább közeledik az Uellehez; e folyón (Itimbirin) a Lubi esésekig akart felhatolni, ahol Dhanis hadvezetése alatt új állomást akart szervezni, míg ő maga természetesen az Uelle felé igyekezett volna. Minthogy Grenfell hiteltelen volt az Itimbiri folyását pontosan megállapította, ez útból az Uelle felé való megközelítése megbízhatóan kiderült volna, a mi mindeddig nem sikerült meg, minthogy az Uelle kutatói közül (Schweinfurth, Giesecke, Junker, Emin, Casati) szélességi meghatározásokat egy sem tett. Itt akarta Gèle kapitány második állomását szervezni, de a hadvezetésére Liénart hadnagy volt kiszemelve. A terv azonban teljesen dugába dőlt. A Lubi-esések körül Gèle ugyanis a területet talált, s minthogy itt arról értesült, hogy körülötte rengeteg őserdők terülnek el s így sem az állomásokat, sem a hadvezetéseit élelmi szerekkel el nem láthatja, rögtön visszahagyta. (Pet. Geogr. Mitthlgen. 1887. XI.) *Thg.*

Comber T. I. hittérítő, a Baptist Missionary Society tagja, a Kongó-vidék hittérítő vállalatának kezdeményezője s egyik legtehetősebb s legműveltebb tagja s utóbb vezetője volt, 1887. június 1-én meghalt. Miután hosszabb időt töltött volt Európában, a következő évben tért vissza a Kongóhoz, ott sorra látogatta a hittérítő telepet s így Lukoleláig, a legújabb telepig jutott, ahol meghalt. Hogy egészségét helyre állítsa, Banában rögtön hajóra induló hajóra szállt, de néhány nap mulva Majumba vidékén kimúlt; itt temették el. Combernek mint földrajzi kutatónak is nagy érdemei vannak; nagyobb utazásokat tett a

Kamerun hegységben s sokat fáradozott a San-Salvadort Stanley Poolal összekötő egyenes út létesítése körül. Utódjául az utazásairól ismeretes Grenfell van kiszemelve. (Pet. Geogr. Mittheilungen 1887. IX.) *Thg.*

Bonvalot utja Középázsiaiban. Bonvalot francia utazó D. Capus természettudós s Pépin festő kíséretében 1886. február 22-én indult útnak Középázsiaiba. Batumon s Tifliszen át Perzsiába jutottak, honnan Baktriába akartak nyomulni, amit azonban a afgánok meggátoltak. Erre Merven át Bokharába s Szamarkandba majd Kafirnaganba mentek s elérték az Oxus jobb partját. Ismét az afgánok gátolták meg a tovahaladást, sőt Balkh város környékén elfogták őket s 27 napig tartották fogságban Khurt pében. Az utazók azontul részben ismeretlen utakon átmentek Pamir fensíkon s Hindukuson s a Taldek szoroson át három nappal alatt eljutottak az Altás fensíkra; innen a Kizilart szoroson Karakul felé mentek, s végül Szarkatt mellett elérték a kínai határt. Kasmirból Indiába utaztak s Szimlában érték el ismét művelt vidékeket, honnan kevés pihenés után 1887 őszén tért vissza Franciaországba. Merész s érdekes utazásukról még meg fogunk emlékezni. *Gy.*

Uj-Guinéa szigetének déli angol védnökség alatt levő részén a Papua-öböl mellett Bevan Tivadar angol utazó a legrövidebb utóbbi tavasszal igen sikeres kutató-utazást tett. Egy magán kereskedő czég jól felszerelt „Victory” nevű hajóján mentek Torres-szoroson, az ugynevezett Aird-folyó torkolatáig. Tovább haladva ebben az irányban, látták, hogy az Aird-folyó tulajdonképen csak egy szigetek által szétszaggatott nagy öbölnek egy része s ebbe az öbölbe foly egy nagyobb folyó, melyet Douglasnak s főmellékfolyóját pedig Philps Rivernek neveztek el. Az utóbbi mintegy 100 kilométernyi távolságra hajóztak fel, 25 angol mérföldnyire a német határtól s mindenütt igen termékeny gazdag vidéke van. A Philps s Burns folyók összeömlésénél, vulkanikus dombon egy nagyobb Tumu nevű község van, melynek európaiakkal még sohasem érintkezett lakói nagy kíváncsisággal vizsgálták az utazókat, s különösen a gőzhajót, de különben barátságosak s földmiveléssel is foglalkoznak. Visszatérve ebből az öbölből, a Deception öbölben több folyó torkolatán igyekeztek behatolni, a nagyobb részt azonban a korall és iszap elzárta, melyek végre egy nagyobb, eddig ismeretlen folyót találtak, melyet Bevan királynő jubilaemának emlékére „Queen's Jubilee River”-nek

zett el, s melyen gőzösevel mintegy 100 angol mértföldre ha-
fel egész közel az Albert-Victor hegylánczhoz, ahol azonban
folyó még mindég 300 öl széles volt. E tekintélyes s hajózásra
alkalmas folyó egész környéke regényes dombokkal van
szegélyezve, melyek néhány száz lábnyi magasságuak, de néha egész
középső lábáig felemelkednek, s gazdag erdőségekkel vannak bo-
szítva. A vidék népessége azonban igen gyér, bár barátságos in-
dianok laknak ott. A két ujonnan felfedezett folyó környéke a jó közlekedés
általánosan kedvező éghajlati viszonyok folytán letelepedésre igen
alkalmas, különösen ha a földet kulik által előre megműveltetik.
A két hétig tartott expedíció alatt az utazók igen sok természeti
tárgyat gyűjtöttek össze s 50 fényképet készítettek.
Különösen Bevan a sikeres kezdet folytán e vidéken újabb expe-
dicióra készül. Gy.

A Hudson öböl hajózáhatóságának kikutatására a kanadai
hadnagy Gordon hadnagy parancsnoksága alatt
a harmadik expedíciót küldte ki, melynek jelentése a "Re-
port of the Hudson's Bay Expedition of 1886" most jelent meg s a
Hudson öbölre vonatkozó észleteken kívül számos meteorologiai, ter-
vezrajzi feljegyzést tartalmaz. Gordon hadnagy nézete szerint
Hudson öbölben rendes viszonyok közt a kereskedelmi hajó-
járás július első felében kezdődhetik meg s körülbelül október első
felében végződik. A jelentés mellett 3 térkép s 2 rajz is van. Gy.

Az orosz földrajzi társaság a múlt nyáron több expedíciót
küldött ki. Grum-Grzsimajlo ott járt a Pamiron, és főleg a Tain-
sz folyónak glecsereit tanulmányozta. Érdekes jelenség volt a
Tajik-Kul tava, melynek jégvilága emlékeztett a jegestengerekre.
A tó feneke és partjai jégből valók; a parttól elszakadt jégtáblák
között eredetiek, mert a termőtalaj vagy az agyagos réteg ren-
delesen a jégtömeg alján van, míg maga a jég hatalmas kupokban
szóródik az égnél. — Vilkievicski és Grigorjev a Novaja-
Zemlya-t szigetet kutatta; expedíciójuk legérdekesebb mozzanata az augusz-
tus 19-iki napfogyatkozás megfigyelése volt, mely félig sikerült
a mennyiben a teljes elsötétedés pillanatát kedvező viszonyok
általánosan látták, míg a fogyatkozás végén már felhők ültek az égnél.
Különösen a Amur mellékén tett kutatásokat, Makejev pedig
a Saján-hegységet vizsgálta, főgondját a Munku-Szardik csoport-
jának s a Koszogel tava fordítván. — Aleniczyn fekereste a
Kaspi-tenger-cselyábai tavakat, Volter Lithvániát, hogy népdalokat
gyűjtöttek össze; Lisztov a Krim-félszigeten időzött, ku-

tatva az ottani barlangokat, míg Kuznecsov az Uralhegység éjszaki részét járta be.

Kuznecsov adatai és tapasztalatai szerint a vogulok gyorsan assimilálódnak az oroszokkal és ősi állapotukat szemlátó mást vesztek. A vogul fiatalság könnyen sajátítja el az orosz élettel járó viszonyokat. Az adatok azért is figyelemre méltók mert Kuznecsov nagy térségeket járt be, volt a permi és tobolszk kormányzóság különböző pontjain, megfordult a Lozva, Szoszva és Pecsora folyók forrásvidékein. Azt találta, hogy az Uralban a letelepedett lakosság határa az éjszaki szélesség 61°-ával esik össze, melyen túl őserdők és ember nem járta vad térségek következnek. A Lozva és Szoszva folyók mentén lakó vogulok és osztyákok közül egyesek nagyon eloroszosodtak, de azért a szoszva mellékiek az ősi állapotok és vallás hívei. A vogulok félig nomád életet élnek, kisebb tanyákban laknak, melyek alig pár jurttárára terjednek. A szoszvamellékiek olykor gazdálkodásba vágó épületeket is emelnek a jurtták mellé. A lozvamellékiek elsősorban tan, a társas együttléteket kerülve laknak. Nem idegenkednek az oroszoktól s gyakran mennek hozzájuk napszámba. Tavasszal a vogul felszedi sátorfáját, szánkóra rakja mindenét, még a cserényét is és felvonul az Uralra. Rondaság, füst a lakásban a vogulok nem bántja; e nélkül el nem lehetne, különben rosszul érzik magát. A nyáron a Jekaterinburgban megtartott urali és szibériai kiállításon a vogulok, kiket mint urali terméket élő állapotban tanyáستól bemutatottak, pogányul unatkoztak. Egy-egy vogul cserényben olykor több család is tartózkodik. A Berezov mellékén halászó vogulok a cserényt feleslegesnek tartják. A vogul ruhák nemű jellemző vonása nyáron a tarkaság. A ruhának kiegészítő része egy kendő, mely a táncznál szerepet játszik. A vogul nők kézi munkával foglalkoznak és egyes ruhadarabokat elég ügyesen varrnak ki üveggyöngyökkel; köztük jelesül a kezeken s a lábakon a tetovirozás járja. Írásjegyeik nagyon sajátosságosak melyeket fákra és deszkácskákra írnak. Ünnepeik közt kiváló helyet foglal el a medve, a rénszarvas és a ló-ünnep. Ez utóbbi mindeporczikájában vad, mert a lovat különféle kinzásnak vetik alá míg csak el nem patkol, azután pedig megeszik. Kuznecsov több olyan szent helyen fordult meg, hova a vogul nőnek lépni tilos. Cs. L.

II. *Ethnographia*

Az arabok a keletindiai szigeteken. A legújabb népszámlá-
zerint magában Jáva szigetén már 11,419 arab telepedett
s a szomszéd szigeteken is évről-évre gyarapodó számmal
lnak elő. Az eszes és tevékeny faj feltűnő szaporodása foly-
holland kormány megbízásából van der Berg nevű tudós
elmes művet adott ki Bataviában az arab gyarmatokról a
ndiai szigeteken, mely műnek főbb eredményeit a követke-
n közölhetjük:

A keletindiai archipelagus szigetein lakó arabok túlnyomó
en Hadramautból és pedig Sibán és Terim völgyekből
aznak. A jelen század elejéig alig telepedett le egynehány
ezen a vidéken, míg 1859-ben is csak 4992 arab volt Jáva
ura szigeteken, most azonban az egész archipelagusban mint-
5,000-en lehetnek, Malabar partvidékét nem számítva, hol
a mult század végén letelepedtek. Magában Jáván 6 nagy
telep van. Batavia, Seribon, Tegal, Pekalongan, Szama-
és Szurabája, mindenütt növekvőben különösen a bengá-
rovására. Szumatra szigetén Atjeh és Palembang a legna-
o arab telepek, az előbbi azonban már bomlófélben van s
nszülöttekkel összeolvad. A többi szigeteken az arabok nem
nek külön csapatokat, hanem más bevándorlókkal állanak
tségben, melynek azonban igen gyakran arab a vezére s lelke.
Az arabok nagy része kereskedéssel foglalkozik, általában
szorgalmasak, takarékosak, s mivel opiumszivás, dorbézolás
stitutio jóformán ismeretlen közöttök, nagyobb része hamar
azdagodik. Berg nagy elismeréssel szól az arabok többségének
csiségéről s tudományszeretetről is, még czimkórság sincs
, a mi a khinaiaknál igen gyakori. Az arab eszméje a meg-
godás s az ezen alapuló tekintély s boldog családi élet;
kailag nagy részt hűségesen ragaszkodnak a holland kor-
hoz, azonban vannak többen, kik meggazdagodásuk után
ukba térnek vissza. Feltűnő mindamelltt, hogy kereske-
összeköttetésük Arabiával s a Veres tenger környékével
van s még a Philippini szigeteket sem voltak képesek mű-
ük körébe bevonni. Társaszcég ritka közöttük s legjobban
ik az ingatlanokat, úgy, hogy jelenleg a Szunda szigeteken
mintegy 20 millió forint értékű ingatlan van arab kézen.
n uzsoráskodnak s még többen szerepelnek mint házalók

jeiket s már egy külön asszonyfalut is építének, tisztán azért, mivel a férfiak nem akarták megengedni, hogy az ágyékkendő melyeket eddig hordtak, ezentúl nagyobbak legyenek s a króni feljegyezte, hogy e viszálykodásban is a nőké lett a győzelem. G

Kongó-négerek koponyáit mérte meg ez évben Virchow. E felnőtt s 5 gyermekkoponya volt ez, melyeket Wolf Lajos hozott a Kongó vidékéről, a Kaszai s Szankuru mellől. E koponyák között 3 dolichocephal, 5 mesocephal, 3 brachycephal, 1 hyperbrachycephal volt, úgy, hogy a Kongó négerek típusát megállapítani ebből lehetetlen volt, a középhosszú, magas koponya (hypsimesocephal) a túlnyomó. A nőknél a brachycephal jelleghez hajlamos dóság mutatkozik. A férfi s nő koponyák között nagy különbség van. A férfiaknál a koponyaűr 1386 cc., a nőknél 1085, sőt egy nő 995 cc., azaz már nanoocephal. A gyermekek koponyáüre aránylag nagy; a nőknél a zápfogak nem fejlődnek ki egészen. Ebből következteti Virchow, hogy e törzseknél a nők koponyája már nem nő akkor sem, midőn az agyvelő a gyermekkoponya nagyságát elérte. Csak ilyen módon lehet megmagyarázni, hogy egy felnőtt nő koponyája kisebb, mint egy két éves gyermeké. Említéséreméltó még, hogy az említett törzseknél az alsó homlokátméret jelentékenyen korán kifejlődik, a hátsó fej általában erősen kidomborodik hátfelé; a hátsó-főlyuk hosszában, s szélességében jelentékeny különbségek fordulnak elő. A koponya megszűkülése a hátlánték körül, az úgynevezett stenokrotaphia, mely már majomhoz hasonló jelleg, a baluba-négereknél gyakorinak látszik, valamint a processus lemurini jelentékeny kifejlődése egy a Szankuru mellelakó baszongo harczos állán. Mind e tények azt látszanak bizonyítani, hogy a Kongótörzsek a legnagyobb mértékben összekeveredtek. Valószínű, hogy a bantu-kafferek s a tulajdonképp nigricziai típus vegyülékéből jöttek létre a törzsek. Gy.

Algir gyarmatosítása a francziák által most már sikerültne mondható. Csaknem harmincz éven át oly egészségtelen volt a lég-hajlat a francziákra nézve, hogy a halálozások mindig felülmúlták a születéseket, a népesség csak bevándorlás által szaporodott. Duvivier tábornok megjegyzése szerint csak a temetőkhelyezett folyton fejlődő franczia gyarmatoknak tekinteni. 1865 óta a helyzet jelentékenyen javúl, különösen Algirban született franczia gyermekek most már rendesen életben maradnak, így a franczia gyarmatok is folytonosan jelentékenyen emelkednek, különösen mivel a phylloxera pusztítása sok francziát üzött ki id

szik, hogy különösen a Franciaország déli tartományából bevándorlók képesek leghamarább meghonosodni, úgy szintén azok s spanyolok. Európa minden nemzetségéből nagy számban vannak már gyarmatosok Algirban, de a francziák túlnyomóan veszélyeztetve, mivel a vegyes házasságból származók csak mind francziákká lesznek; más idegen is elveszti az állampolgárságát. Megemlítést érdemel még, hogy Algir téli gyógyhasználása, különösen mellbetegekre nézve, mindinkább terjed. A Fokföld s Egyptom mellett Algir is most már félig-meddig európai jellegű afrikai ország s azt a jellegét többé nem igen fogja megőrizni. *Gy.*

Ikerszülések a négereknél. Beuster missionarius, ki jelenleg a Fokföldön, a becsuán-törzshöz tartozó bavende, vagy a Fokföldi népnél Transvaal legéjszakibb részében tartózkodik, egy angol nyelvű anthropologiai társulatban felolvasott levelében kiemeli a következő dolgot, hogy a négereknél, a mennyire az ő tapasztalata szerint terjed, az ikeres szülések sokkal gyakoribb dolog, mint az európai népeknél; az ő állomásaán 12 nőre átlag három ikerszületés van. Az adatok csekélysége miatt még nem lehet megállapítani, hogy a Beuster megfigyelése valódi anthropologiai sajátyságot tüntet ki, vagy csak véletlen esetleges tényeket. *Gy.*

A kannibalismusról Andree R. legújabb összeállítása kimutatja, hogy az minden földrészen előfordul, habár jelenleg inkább a tropikus vidékekre szorítkozik. Az indogermánok népében szereplő emberevő sárkányok szintén kannibalizmusra utalnak. Élelem hiánya, bosszuállás, babona (főleg az ellenfeleik megsejtelése) egyaránt elősegítették a borzasztó szörnyűségeket. A történeti időkben az emberhús evés folyvást ritkábbá vált. Amerikában már csak egy pár az Amazon vidékén levő maradt kannibál, a Tűzföld lakói, a dél-afrikai bantutörzsek, akiket maga Andree is kannibáloknak tartott régebben, nem találhatók közöttük. *Gy.*

IV. Vegyesek.

A tengermélységek mérésével újabban csaknem kizárólag amerikaiak foglalkoznak. Az »Albatros« hajó Tanner parancsnok vezetésével a mexikói öbölben, a karaibi tengerben, az Atlanti tengerben az Egyesült-Államok felé eső részén tett kutatásokat, az »Enterprise«-Barker vezetésével a déli Csendes óceánon, az »Albatros«-Barker vezetésével a déli Csendes óceánon, az »Essex« Jawell parancsnoksága alatt az éjszak

atlanti s az indiai oceánban tettek rendszeres kutatásokat. Éjszakai amerikai keleti partvidékei e kutatások folytán már annyira ismeretesek, hogy az Egyesült-Államok hydrográfiai hivatala teljes reliefképet készíthetett a tenger talajáról. Az egyes kutatások közül a következő nevezetesebb részleteket emelhetjük ki. Jamaika és Haiti között, az előbbi szigettől körülbelül 25 tengeri mérföldnyire keletre az »Albatros« egy meredek korallzaton fedezett fel, melyet Albatros-zátonynak neveztek el; e helyen 31—60 méter mélység több helyen észleltetett, míg közvetlenül mellette igen hamar 300—1000, sőt mélyebb helyek találtattak. A mexikói öböl hőmérsékletét 1460 méteren alul levő mélységben mindenütt 4·2°C-nak találták, mely e vidéken az egyenlítő áram rendszeres hőmérséke, úgy, hogy ebből azt lehet következtetnünk, hogy a karibi tenger, a honnan kapja vizét a mexikói öböl, az atlanti oceántól egy a tenger színe alatt 1460 méter terjedő emelkedés által záratik el. E következtetés helyességének megállapítása végett Trinidadtól fogva Kuba szigetig minden átjáró megvizsgáltatott. Csak a Windward átjáróban találtak elgondolható mély vízvázalást s ezenkívül egy 3·3° meleg s 2000 méter mély csatornát, mely Santa-Cruz s Sz.-Tamás között egy 440 méter mély öbölbe vitt, melynek alján a víz hőmérséklete ugyanannyi volt. Nyugatra innen, a Mona átjárótól délre, a hőmérséklet 4·2°C s így Santa-Cruz s Puerto-Rico között új vízvázalásnak kellett lennie s az »Albatros« csakugyan talált egy talajemelkedést, melynek legnagyobb mélysége 1645 méter s legkisebb hőmérséklete 4·2° volt. — Geologialilag fontosak a golfáram egész részében (36—40° éj. sz. és 68—74° ny. h.) tett kutatások, melyek 1100—3600 méter mélységben a Globigerina-iszap mellett homokot s gyakran agyagot is találtak, az előbbiből olykor nagy összefüggő tömegeket, úgy hogy 25 klg. súlyú szegletes darabokat húztak fel a hálával. Uj-Skócia s Uj-Fundland partjain a régibb térképeken rajzolt Hope-zátony már nem találtatott meg. Az »Enterprise« által észlelt legnagyobb mélység Puerto Ricótól éjszakai 80 tengeri mérföldre van (19°53' éj. sz. és 65°45' ny. h.), hol a mérő ón 4529 fonalat azaz 8282 méterre süllyedt, mely a »Black« által a 19° 39' 10" éj. sz. és 66° 26' 5" ny. h. alatt talált 8341 méter mélység mellett az Atlanti oceánnak eddig legnagyobb észlelt mélysége. Az »Essex« hajó által észlelt legmélyebb hely (4947 méter) az afrikai part közelében van s mivel ez a hajó a Guardafui fokonól Ceylonig tett útjában tette ez észleletet, az megerősíteni lá

zt a szabályt, hogy a legnagyobb mélységek általában nem
 ceánok közepén, hanem a szárazföldek közelében talál-
 fel. Gy.

A szibériai vasútak. Oroszország jelenleg azon van, hogy
 gyakran emlegetett nagy transz-szibériai vasútnak tervét
 alósítsa. A Jekaterinburg-Tyumen-i vasút kiépítését
 más vonal fogja követni, melyek Vladivosztokba ve-
 nek vagy onnan indulnak ki. A czár beleegyezését adta az
 tanács egy határozatához, mely elrendeli, hogy azonnal fo-
 osíttassék a tanulmányozása egy vasút-vonalnak Tomszktól
 a czkig és Stretinszkig (e város a Silka, az Amur
 mellékfolyója mellett fekszik) továbbá a Khanka vagy
 koi-tótól Vladivosztokig. Az előtanulmányok és az
 sa hadügyminisztériumra lesznek bizva az uszuri-i (Amur-
 t) főkormányzó báró Korff, és a kelet-szibériai fő-
 ányzó Ignatieff tábornok vezetése alatt; ez utóbbi a
 nevű hires diplomatának testvére. Az építésnek a legköze-
 tavaszon meg kell kezdődnie, és öt év alatt az egész vona-
 lóállíthatni reménylik. Akkor Szt.-Pétervárról 15 nap
 eljuthatni a Csendes oczeánhoz, és pedig 5 nap kell
 tázásra Szt.-Pétervártól Tyumenig, 3 nap Tyu-
 tól Tomszkgig, 2 nap Tomszktól Stretinszkig, 4
 Stretinszktól a Khanka-tóig, az Amur-vidéken át és 1
 Khankától Vladivosztokig. Azon nehézségek miatt,
 ekebe a hajózás ütközik, lehetséges, hogy Stretinszk he-
 Burszát fogják választani. Az építést Annenkoff tábor-
 fogja vezetni, s e végre a vasúti ezredek fognak alkalmaz-
 melyek jelenleg a Bokharába vezető vasutat készítik,
 and, 1887. Nr. 39.) T. L.

* **A Marajó-zátony.** A Jornal do Commercio 1887. okt. 4-iki
 a nyomán ezen zátonyról a következő értesítés érkezett a
 nei és trieszti tengerészeti hatóságokhoz:

A hajósok tudomására hozzuk, hogy f. (1887.) évi szept.
 az Abrolhos-csatornától északra a d. sz. $17^{\circ}44'40''$ és a
 de Janeirótól számított k. h. $4^{\circ}26'44''$ alatt felfedezték azt
 onyt, melyen két francia postagözös megfeneklett. A zátony
 nyire van a világító toronytól 10° É.-Ny. irányban; alakja
 érföldnyi átmérőjű szabálytalan kör; az egész zátonyt, me-
 M arajó-z á t o n y n a k (Banco Marajo) nevezték el, madre-
 alkotják s az több zátonyból áll, melyek legmagasbjai
 4 méternyire maradnak a víz legmélyebb állása alatt. Santa

Barbara szigettől éjszakra 3, a térképen meg nem jelölt zá-
van, melyek miatt a sziget keleti csatornája nem hajózható; a
zátonyok legveszélyesebbike 2 m.-nyire van a legalacsonyabb
felszíne alatt. Fekvése 21° É.-K. a világító toronytól, távolsága
 $1' 36''$. A másik 5 m. mélységben, a világító toronytól $11^{\circ} 30'$
K. irányban $1' 25''$ távolságban, — a harmadik 5 m. mélységben
 $3^{\circ} 40'$ É.-K. irányban s 0.75 mföld távolságban van. Ezen zá-
tonyokon innen a csatorna legjártabb részében szintén két kor-
pad van keletkezőben s bár ma még nem veszélyesek, me-
tanácsos azokat a térképeken feltüntetni. Az egyik $17^{\circ} 47'$
d. sz. és $4^{\circ} 27' 12''$ k. h. (R. d. Janeiro-tól) alatt, a másik $17^{\circ} 53'$
d. sz. és $4^{\circ} 27' 36''$ k. h. alatt fekszik, amaz 11, ez 12 m. mé-
lységben a tenger színe alatt.

A méterrendszer jelenleg már Európa s Amerika nagy rés-
ben meghonosodott s jóformán csak a nagy angol s orosz birod-
almakban maradt idegen, habár Indiában már 1871. óta a súlyok
a méter-mérték szerint számítják. Ravenstein, ismert földrajz-
összeállítására szerint, jelenleg az angolláb-rendszer szerint él 4
a méterrendszer szerint 347, a kasztíliai láb szerint (leginkább
Közép-Amerikában) 6 millió ember. Más mértéket használnak
dánok, kínaiak, négerok stb. Hogy a méterrendszer mindam-
lett mennyire uralkodóvá lett, tanúsítja az a körülmény, hogy
Anglia külkereskedelmének 48.5 százaléka, tehát majdnem fele
oly országokkal történik, hol a méterrendszer az uralkodó.
franciáktól e rendszert a következő nevezetesebb államok fogadták
el egymás után: 1803-ban Lombárdia, 1819-ben Hollandia, Belgium,
1836-ban Görögország, 1850-ben Szardínia, 1856-ban Ecuador,
1857-ben Venezuela és Columbia, 1859-ben Spanyolország, 1860-ban
Portugália, Peru, 1862-ben Brazília s Uruguay, 1865-ben Chile,
1868-ban Németország, 1875-ben Szerbia, Norvégia, 1876-ban
Ausztria-Magyarország, Románia s Egyiptom, 1879-ben Svédország,
1882-ben Törökország, 1884-ben Mexico, 1887-ben az Argentínai
köztársaság. Legújában Japánban tervezik életbeléptetését. A föld-
rajzi tudományok fejlődésére nézve is óhajtható volna, ha Ang-
s Oroszország szintén követnék a többi művelt államok példáját
s az egységes mérték természetes életbeléptetését tovább ne aka-
lyoznák. Gy.

AZ URAL VIDÉKEI ÉS NÉPEI.

Felolvastatott a f. é. január 12. és február 9-dikén tartott üléseken.

I. Történeti bevezetés.

A föld kerekiségének nincsen oly része, mely annyira érdekelhetné a Magyar Földrajzi Társaságot, mint az Ural és vidékei. Tágabb jelentésben veszem azokat, nevezetesen nyugatra a Fehér-tengerig, keletre az Ob folyón túl, délre a szélesség 56° fokáig érnek. Ezen nagy területnek hátgerince az Ural, melynek keletre tartó folyói mind az Obba szakadnak; nyugatra tartó folyói pedig a Pecsóra, Mezen és Viena (Dvina) folyókat nevelik.

Az Obot a kelet-délről érkező hatalmas Irtis, mely a Tobol folyót felveszi, nagyobbítja. A megnevezett folyók mind az Éjszaki tengerbe és annak öblébe, a Fehér-tengerbe omlanak.

A Káma nem ered ugyan az Uralban, de ennek sok vizét a folyóját felszedvén a Volgába szakad. A Volgával némileg ellentétes irányú folyó a Jajk, melyet II. Katalin ideje óta Uralnak neveznek; az úgy mint a Volga, a Káspi tengert táplálja. Természetesen a Volga és Jajk tájékei nem tartoznak az Ural vidékei közé; de sokszor fogunk rájuk akadni.

Miért érdekelhetik oly nagyon a Magyar Földrajzi Társaságot az Ural és vidékei, azt a következő tájékoztatás mutatja meg.

Mátyás királyunk, mint tudjuk, az olasz Bonfini Antalt a magyarok történeteinek megírásával bizá meg. Bonfini hozzá is a szép latinsággal irván össze, a mit a magyarok eredetéről

előtalált; egyetmást hozzá is told. Mert ő a hiszékeny korán még nagyon hiszékeny embere. Elhiszi, hogy a hunok a Kimeriai bosporuson általjövén, nemcsak a gótokat hajtották lakóhelyeikről, hanem az egész európai Skyth országot hódított meg, s a visszafoglalt Pannoniában megszállván, azt maguk Ungáriának nevezék el. Pius pápa (II. Pius), a ki, hidd el úgy mond, nagyon-nagyon tudós ember, tagadja, a mit pedig mind történetirő állít, hogy a magyarok a hunoktól származnak, egyetért Jornandessel, a ki az ungarok-at (magyarokat) skythákat a nyestbőrök kereskedése által elhiresülteknek írja. Sőt a szentséges atya egy veronai emberre is hivatkozik, a ki a Don (Tanais) eredetéig eljutván, ott magyar nyelven beszélő népet talált. Dicsőséges Mátyás királyunk, szarmat (orosz) kereskedők tudván meg azt, oda követeket és tudakozókat is indíta, hogy ha lehetne, általok a folytonos háborúk miatt elnéptelent Pannoniába édesgesse ama rokon népet. Az ugyan eddig nem sikerült neki: de ha megérend, talán kiviszi.¹

Kézai Simon a »Gesta Hungarorum« című krónikáját Kézai Lászlónak (uralkodék 1272—1290-ig) ekképen ajánlja: »Invictissimus et potentissimo domino Ladislos tertio, gloriosissimo rege Hungariae magister Simon de Keza fidelis clericus eius.« Ez Kézai Simon a magyarok ősz hazáját Scythiának nevezi, mely kelet felől Ázsiával határos s egy felől az Éjszaki tenger, más felől a Rif hegység (Ural) veszi körül. A Rif hegységből két nagy folyó származik, úgymond, az Etul és Togora. Az első a Don folyó, mely a magyarok Etul-nak (Etel) neveznek, s a mely az Alánok te-

¹ Quare Unni, bello asperrimi, trajecta ad Cimmerium Bosphorū palude Maeoti, non modo sedibus Gothos rejecerunt, sed universam Europam Scythiam domitarunt, in repetitisque Pannoniis quieverunt, quas a se Ungarum appellarunt. Pius autem pontifex (mihi crede) doctissimus, Ungaros ab Unni quod omnes rerum scriptores confirmant, promanasse non patitur, pari cum Jornande tractus affectu, qui Ungaros ac Scythas pellium marinarum commercio notos fuisse scribit. Deinde Sacrosanctus ille pater cujusdam Veronensis nomen adducit, qui cum ad Tanais ortum penetrasset, gentem Ungarum lingua loquentem se invenisse dicebat. Divus quoque Matthias noster, hujus rei non ignarus, quam a Sarmaticis quibusdam mercatoribus acceperat, legatos illuc ac exploratores misit, quibus cognatam gentem si posset, in Pannoniam populis diuturno bello haud parum exhaustam alliceret: quod ea haec tunc assequi nequivit, si vixerit tamen fortasse praestabit. Bonfinius Rerum Hungaricarum Decades. Decas I. libr. II. Editio Car. Andr. Bel. Lipsiae 1771. pag. 41.

Ébe (Fekete-tengerbe) szakad; a másik éjszak felé tart, sok csáron és havason keresztül Irkaniába ér s úgy az Éjszaki-tengerbe folyik. Ezen scythia ország kelet felől a Jorian országgaláros, (Scitico quoque regno de oriente jungitur regnum Jorirum); maga pedig három részre oszlik, úgymint Bascardia, Scythia és Mogoria részre. Még Irkaniáról azt írja, hogy ott a sok hó miatt alig látszik meg a verőfény; mert a nap junius, julius, augusztus havaiban is csak három óra hosszágig sűt.

Ezt a leírást ismétli az úgynevezett »Chronicon pictum adobonense 1385-ben; ismétli Turóczi 1480 tájban, tehát Mátyás királyunk idejében, midőn Bonfinius a tudós munkáját írja vala. Még a Togora folyót Togotának nevezi monnó; de a nyár közepe óta a három óra hosszágig tartó napot is monnó gondolatlanul ismétli. Pedig N. Lajos királyunk idejében Litvániáról s Mátyás királyunk idejében Moszkváról bizonyos hírek valának; tehát látszik is, hogy ott junius, julius, augusztus havaiban hosszabb napok nyári nap mint nálunk, bizonyos tudomásnak kellett lenni. Turóczi pedig, legalább Turóczi, következtethette, hogy az Éjszaki-tenger mellett álmodott Irkaniában még annál is sokkal hosszabb nyári nap.

A közönséges krónikáktól Béla királynak Névtelenje (Anonymus Belae regis notarius) különbözik. Ez a magyarok ősi határát, t. i. Skythiát, Dentumogernek nevezi, mely a Jeges-tenger felől a Fekete-tengerig terjedne (finis cuius ab Aquiloni parte tenditur usque ad Nigrum pontum) s hátát a Don (Tanaís) folyó határolná. Ott, ugymond, sok a mocsár és annyi a nyuszt, hogy nemcsak nemes és nem-nemes, hanem még a csordás, a juhász és a juhász is nyusztos ruhákat viselnek. Más helyeken pedig azt is mondja, hogy ott az emberek (tehát az ősi magyarok) nem mesterséggel épült házakban, hanem szőrből készített ponyvákban laknak. Vadak és halak húsából élnek, mézet és tejet isznak, és sok marhát tartanak. Öltözködnek pedig nyuszt és vadak bőreivel.

Se a krónikák se a Névtelen nem ismerték a dominikánusok felfedező utazását, melyet Desericius József magyar piarista Bécsben 1746-ban talált meg a vatikáni könyvtárban, tehát 1746-ban, melyben a Béla király Névtelenje először jelent meg Bécsben, a Schwandtner »Scriptores rerum Hungaricarum« gyűjteményében.

Az 1215-ben Honorius pápa által elismert és megerősített

domonkos szerzetes rend a pogányok megtérítésén fáradozott. Magyar domonkosok tehát azt az országot akarták felkeresni, a honnan a magyarok ide jöttek, hogy az ottmaradt magyarokat keresztyén hitre térítsék. IV. Béla költségével négy szerzetes indult el egy már ott járt Ottónak nyomán keresni azt az országot. Konstantinápolyba menvén, onnan hajón a Fekete tenger éjszaki partján »Sichia« országba jutának. Sok viszontagság után Julianus szerzetes (két társa visszatért, miután a harmadik meghalt volt) Nagy-Bulgáriában egy magyar nőre talált, a kinek utasítása szerint el tuda menni a Volgán túli magyarok földjére, a hol »omnino habebant Ungaricum idioma, et intelligebant eum, et ipse eos,« De ott azt is megtudá, hogy a tatárok vagy mongolok »contra Alamanniam vellent ire.« Azért e kettős hírrrel, a megtalált magyarokéval, s a közeledő nagy ellenségével tért vissza hazájába, elindulván három nappal Keresztelő sz. János ünnepe előtt (1237. jun. 21-én) s karácsony után másod nap lépven be Magyarország kapuján (Ungariae portas intravit). Visszatértében a Volgán tizenöt nap utazá át a mordvánok (mordvinok) országát, Ruthélián (Orosz-) és Lengyelországon keresztül pedig lóháton tévé meg az utat. ¹

A Julianus szerzetes fölfedezte ország »Magna Hungaria«

¹ A mordvinokról (mordvánok) ezt mondja Julianus: »Isti a prophetis suis accipientes, quod esse debeant Christiani, miserunt ad ducem Magnae Laudameriae, quod eis mitteret sacerdotem, qui ipsi baptismum conferret. Qui respondit: Non meum est hoc facere, sed Papae Romanorum; prope enim est tempus, quo omnes fidem Ecclesiae Romanae debemus suscipere, et ejus obedientiae subjugari.« Itt csak a Magna Laudameriá-t tekintem. Ez Nagy V l a d i m i r. Tudniülk a moszkvai fejedelemség előtt ott keletre, a Rurik nemzetségének osztozkodásainál fogva, három orosz fejedelemség támadt volt, a Susdal, Vladimir és Rostov fejedelemsége. Moskvát magát a kievi fejedelem, Dolgorucki György Vladimirovits alapítá 1147-ben; s a Nevski Sándor fejedelemnek öcsce 1248-ban lép föl mint első moszkvai fejedelem. Utóbb 1328-ban lőn fővárossá, miután Susdal, Vladimir és Rostov fejedelemségei beléolvadtak. Julianus visszatérésekor 1237-ben Moszkva nem volt még fejedelemség s akkor V l a d i m i r fejedelemség vala a mordvinok szomszédja.

Julianus elbeszélését, az ugynevezett »Factum Magnae Hungariae«-t először Desericius munkájában: »De initiis et majoribus Hungarorum« Biró veszprémi püspök adá ki, Buda 1748. Tom F. 169—176. Azután Fejér a Codexében, Endlicher a »Monumenta Arpadiana«-ban, és Theiner a »Vetera Monumenta Hungarum sacram illustrantia« Tom. I. Romae 1859-ben adott ki. Szabó Károly pedig magyarul a »Magyarország történetének forrásai« II. füzetében közlé. Pest. 1861-ben.

név alatt, a »Magna Bulgaria«-tól keletre sokszor említették a XIII. század utazásaiban, melyeket pápai és más követek a mongol uralkodóhoz tettek. A mordvinok Bolgárországhoz tartozván, vagyis a volgai bolgárok fejedelmei alatt élvén, azt a »Nagy Magyarországot« Bulgáriának kelet-éjszaki szomszédságába kell gondolnunk.

Ugorjunk most mintegy négy századon keresztül hátrafelé a 836. évig. Ekkor Theophilos császár napjaiban Kordyles vala kormányzó Makedoniában. Ez a fiát a makedon foglyok közt hagyván a Dunán túl, a mai Ruméniában, maga Konstantinápolyba mene szándékát közölni a császárral a foglyok kiszabadítására, kiket t. i. a bolgárok, Krumus fia, Vladimir bolgár fejedelem alatt, elhurczoltak volt oda. A bolgárok meg akarák akadályozni a foglyok hazavitelét, és az ungrokhoz folyamodának segítségért. E közben Konstantinápolyból elérkezének a hajók a foglyokért. De a hunok hirtelen ott teremvén nagy számmal, kijelenték, hogy a merre tetszik elmehetnek a makedónok, ha ott hagyják, a mijük van. Erre reá nem állhatván a makedónok fegyverre kapnak s elűzik a turkokat. — Ezt Leo Grammatikusnál találjuk, kinek történetírása 1013-ig ér, tehát Szt. Istvánunk kortársa vala.¹ S ez a tudósítás 836-ról említi meg legelőször a magyarokat, még pedig három különböző néven: ungrok, hunok és turkok nevéen. Honnan kerültek oda, azt Leo Grammaticus nem mondja.

Ha még három száz évet átugrunk hátra felé, mintegy 536-ra, Jordanis vagy Jornandesre találunk, a kire II. Pius a véleményét alapította a magyarok eredetére nézve, mint Bonfininstól hallottuk. »A Fekete tengeren túl (supra mare Ponticum) a bolgárok tanyáznak, a kiket a mi bűneink nagyon is ösmeretesekké tettek, így ir Jordanis. Azokon felül az igen vitéz hunok népes törzse két felé oszlik, Ultziagir és Savir részre. Az ultziagirok a Chersonnesus mellett, a hová az ázsiai kereskedő az áruit hozza, szerte barangolva tanyáznak, a mint a nyájaik legelője ide-oda vonja. Télen a Pontushoz vonulnak. A hunugurok pedig azért ismeretesek, mert tőlük indul a nyestbőrök kereskedése, (Hunuguri autem hinc sunt noti, quia ab ipsis pellium murinarum venit commercium.) Azok, a kiktől annyi vitéz nép fél, eleinte a Maeotis mellett, azután Moesiában, Thrakiában és Dáciában, végre, a mint olvassuk

¹ Leo Grammaticus. Bonni kiadás. 233, 234. lapjain.

megint Skythiában laktak.*¹ Jordanisnek eme tudósítása lehető zavaros: de úgyis az ő hunugur-jain csak hunokat lehetne érteni; legalább a magyarok eredetére legkisebb vonatkozás sem tetszik ki abból.

Nem régen, Chvolson D. A. orosz tudós, Abu-Ali Achmed ben Omar Ibn Dasta arab írónak tudósítását fedezé föl és adá ki Sz.-Pétervárott 1869-ben a kozarok, burtasok, bolgárok, magyarok, szlávok és oroszokról, a mely a IX. századbéli állapotját írja le a nevezett népeknek. Rövid kivonata im ez:

»A kozarok földje tiz nap járásnyira van a besenyők földjétől. A két nép közti tér hol erdős, hol sivatag mocsáros. Fő városok Sara-Sen; de más városuk Hab-Nela (az Itil v. Volga mellett.) Télen a két városban laknak, de tavasz közeledtével a pusztára (magyar értelemben) költöznek s ott maradnak a hideg beálltáig.

»A bolgárok földje a burtasok földjével határos. A bolgárok az Itil folyó mellékein laknak, a mely folyó a Kozár (Kasp) tengerbe szakad és a szlávok meg a kozarok földjein foly el. A királynak neve Almus, ki az Iszlám hitet vallja. A bolgár földön mocsárok és sűrű erdők terjednek. Három törzsre, berzul, eszegel és bolgár törzsre, oszlanak a bolgárok. Velök a kozarok kereskednek és a roszok, kik a nevezett folyó mellékein laknak. A roszok hozzájuk viszik áruikat, úgymint nyuszt-, nyest-, menyétbőröket és egyebet.

»A besenyők és eszegel bolgárok földje közt a magyarok első vidéke van. A magyarok turk fajbeliek; sátrakban laknak, helyről helyre költözvén, a legelőnek bősége szerint. Földjük terjedelmes; egyik oldala a Római (Fekete) tengerhez ér, a melybe két nagy folyó ömlik. A nagyobbiknak neve Dsejhun. E két folyó mellékein laknak és költözködnek a magyarok. A hideg időszak beálltával, ki hol közelebb éri a folyót, oda költözik és halászat, mig a tél tart. A magyarok területén erdők és vizek bőviben vannak; talaja vizenyős; de van sok gabonatermő földje is. Vallásuk szerint bálványimádók.

»Minden szomszéd szlávokon uralkodnak, súlyos adót vetnek rájuk, s úgy bánnak velük, mint hadi foglyokkal. Meg-megrohanják őket, s a kézre ejtett foglyokat a Római tengernek egyik

¹ Jordanis de Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis. Closs kiadása, Stuttgart, 1861. a 29. 30 lapjain.

ötözőjébe, Karch-ba, viszik, a hol a görög kereskedők eleikbe
 nek. Ugy foly köztök a kereskedés, hogy foglyaikért a magya-
 görög árúkat, t. i. bársonyt, tarka szőnyegeket és egyebet
 znek cserébe. <

Ezen becses tudósítás szerint a IX. század másik felében a
 zarak a Volga alsó mellékein lakván, úgy, hogy a Kasp tenger
 uk neveztetik vala Kozár tengernek, éjszak felé, ugyancsak a
 lga mellékein, a bolgárok földjéhez értek. Minthogy Ibn Dasta
 mondja, hogy a kozarak és besenyők között tíz nap járásnyi
 l terül el, a bolgárok földje pedig a kozarak éjszaki szomszéd-
 ában vala a Volga két felén, mintegy a Kama beszakadásáig;
 nthogy továbbá azt is mondja, hogy a magyarok földjének
 ő része az eszegel bolgárok és a besenyők földjei között van:
 y kell képzelnünk a földrajzi viszonyokat, miszerint a besenyők
 távol a Volgától laktak kelet-éjszak felé; a magyarok földjé-
 k első része pedig az eszegel bolgárok és a besenyők között
 n a Káma és Vjátka folyók mellékein volt. Másik nagyobb
 ze a magyar földnek a Római vagy Fekete tengerig nyúlt el,
 g pedig a két folyó mentében, a melynek nagyobbikát Ibn
 sta Dsejhun-nak nevezi. Tudjuk, hogy a Dsihun az Araltóba
 lő Amu-Darja folyó; Ibn Dasta Dsejhunja tehát, mely a Római
 gerbe szakad, nem lehet más, mint a Deneper — mert a Donra
 n lehet gondolni, minthogy odáig ért vala a kozarak földje, —
 sik kisebb folyója pedig a Denester. A kikötő város, a hová
 árra vitték foglyaikat a magyarok, hihető, a régi Carcira,
 rt ez lehet az arab írónak Karch nevű városa. E szerint azt
 l mondanunk, hogy a magyarok földjének másik része Ibn
 sta tudósítása szerint, a kozarak nyugati szomszédságában,
 nd nyugat mind éjszak felé bizonytalan határokig terült vala el.

Láttuk, hogy a magyarok 836-tájban, Leo Grammaticus tu-
 sítása szerint, a mai Rumeniába hurczolt makedon vagy görög
 lyok visszatartóztatására hivatának a bolgároktól; azt is lát-
 t, hogy Vladimir, bolgár fejedelem alatt vagy idejében történt
 t a görög foglyok oda hurczolása. Ezen bolgárok a Duna déli
 zén, a régi Moesiában 678-ban megtelepedett és hamar elha-
 masodott úgynevezett moesiai bolgárok. Ezek Jordanis idejé-
 n még a Pontus (Fekete-tenger) partjain és a Don mellékein
 yáztak vala; azután az avarok hatásága alá kerültek 558 táj-
 n. Kubrat vagy Kuvrat fejedelmök alatt 634 tájban lerázák az
 avarok igráját. Kubratnak öt fija lévén eloszlék a bolgárság. A

legidősebb, Batbajas, az öröklött földön maradt a Don és Volga között; a második, Kotragos, a Donon általjött, szemközt a bátyjával foglalván helyet. A harmadik, Asparuch, a Deneperen és Denesteren általkevén az Onglusban (zugban) állapodék meg a Dunától éjszakra. A negyedik Pannoniába jött az avar khagán hatósága alá. Végre az ötödik Ravenna melletti Pentapolist foglalá el egy keresztyén király alatt. Így beszéli el Theophanes görög író, mi a bolgárok és általában a költözködő népek mozgóságát mutatja.

A Batbajas és Kotragos bolgárjai azután a terjeszkedő koczarak által éjszakabbra tolattak, oda, hol Ibn Dasta leírása szerint a IX. században találjuk. Asparuch a zugából (Onglos) sokszor becsapa a konstantinápolyi császárok birodalmába. Constantinus Pogonotus fölkeresé a fészkében, de szerencsétlenül járván, mintegy hátán vitte az üldöző bolgárokat a Dunának jobb partjára, a hol is 678-ban letelepedének, s hamar a Haemusig vagy Balkánig foglalák el a földet. Így támadt a moesiai bolgárok hatalma, mely különösen Krumus alatt vált félelmissé a konstantinápolyi császárokra nézve. Krumus utóda lett Vladimir, kinek idejében, 836 tájban, a magyarok a Dunánál teremnek legelőször. Ezek tehát a Deneszter és Deneper folyók mellékeiről kerültek volna a Dunához, azért is azt kell gondolnunk, hogy ők azon lakhelyeikre, a melyeken Ibn Dasta találja és leírja, már 836 tájban jutottak volt. De honnan?

Ezt a biborban született (porphyrogenitus) vagy VII. Constantinus mondja meg, a mint megtudhatta. Constantinus 945 tájban írja le a birodalmát, és jellemezi a politikai eljárást, melyet a császárok az éjszaki barbár, különösen a besenyő, turk (magyar), kozár, rosz és más népekkel kövessenek.¹ »A besenyő néppel békében kell lennünk, ugymond a császár; hozzája követekeket és illendő ajándékokat kell küldeni, s viszontag tőle követekeket és túszoakat elfogadni és jól tartani Konstantinápolyban. Mert az a nép határos a Cherson városával, a melyet megtámadhat; határos a roszokkal is, kik tőle lovakat, szarvasmarhát és juhokat vesznek, a minek szükiben vannak. A roszok csak a besenyők miatt nem csaphatnak be a szomszéd tartományokba és Konstantinápoly vidékébe.

»A turkok (magyarok) is félnek a besenyőktől. Ha tehát a

¹ De Administrando imperio. Bonni kiadás. Caput 37. 33. 40. 41.

ár békét tart a besenyőkkel, se a roszok se a turkok nem tártják a birodalmat; sőt akkor a császár a (moesiai) bolgárok is félelmissé válik, minthogy egy intésére a besenyők becsapnak a (moesiai) bolgárok földjére.

A politikai helyzetnek ezen általános rajza után, Constantinus a múlt időre tekint:

»A besenyők az előtt az Atel és Geich (Jajk) folyók mellett tanyáztak volt, határosaik lévén a mazarok és uzok.« — Ezek a későbbben kún, Cumanus név alatt ismeretessé váltak, mely akkor szinte a Geich (Jajk) mellékein, talán a besenyők szomszédságában, tartózkodott. Kik legyenek a mazarok, nem tudni. Minthogy Ibn Dasta a »madsar« nevet ismerte: gondolhatunk lehetne, hogy a Constantinus mazarai az Ibn-Dasta madsarok a kiknek első része az eszeget bolgárok és a besenyők közt tanyáztak volna. De bizonytalan a dolog; mert maga Constantinus így ír a magyarokról:

»A turk (magyar) nép azelőtt közel lakott volt a kazarokhoz a Lebedias első vajdájokról ugynevezett Lebediában, melynek Chidmas vagy Chingulus folyó van. Akkor valami okból a »sartoi asphaloi« (Σαρβατοι άσφαλοι) nevet viselik vala. Hét városból állván, ugyanannyi vajdájok volt, kik között első vala Lebedias.« — Minthogy a Chidmas vagy Chingylus (Χιδμας; ο καλός; επονομαζόμενος) folyót meghatározni nem tudjuk, tehát Lebedias nevü lakhelyet sem találhatjuk meg. De a következőképen némileg hozzávethetünk mégis,

»Ötven évvel ezelőtt, így szól tovább Constantinus, a kazarok és uzok összeszövetkezvén megtámadák a besenyőket s elűzték a lakhelyeikről, melyeket az uzok foglalának el. De ott maradtak besenyők is, kik mai napig az uzok közt laknak; ezekről ismerszenek meg, hogy nem uzok, hanem besenyők. Az elűzött besenyők földet keresvén, a hol megszállhassanak, a kazarokra vetik magokat Lebediában, és legyőzik azokat. Ekkor a kazarok tábora ketté szakada. Egyik része kelet felé költözik, a másik részébe (εις τὴν Περσίδα; μέρος) a hol ma is laknak, költöztetvén a régi savartoi asphaloi (Σαρβατοι άσφαλα) nevet. Másik részébe pedig, Lebedias-szal együtt, Atelkuzu-ba (Ατελκούζου) költöztetvén, a hol a kozar Chagan tanácsára, a Lebediastól is elűzött Salmutzes (Σαλμούτζης) fija Árpád (Αρπάδης) lőn nagy uralkodólemmé.

»De Atelkuzóban is, melyet Constantinus más helyen

Etel és Kuzúnak (*Ἐτελ καὶ Κουζού*) is nevez, megtámadják a besenyők és kihajtják onnan a turkokat, elfoglalván a földet, a melyet a turkok laktak, s melyben következő folyók vannak: első Baruch (Varuch), második Kubu, harmadik Trullos, negyedik Brutos, ötödik Seretos.

»A kihajtott turkok, Árpáddal együtt, lakásra való földre keresvén, Nagy Moraviába jutottak, a hol ma is laknak, s a hol azóta háborújuk nem volt a besenyőkkel.

»Moraviának vitéz fejedelme Sfedoplok (*Σφεδοπλόκος*), kihalás széli tovább Constantinus, valamennyi határos nép előtt félmes vala. Három fija lévén, halála előtt osztást tőn a fiai között, úgy hogy az idősbik legyen az első. Kis ideig atyjának tanácsát követvén békét tartottak, azután belháború támadt közöttük. Az egyenetlenkedőkre a turkok (magyarok) vetették magukat és elfoglalák Moráviát. Most a turkok, úgymond a császár, nem csak Moráviában laknak, hanem a Dunától fogva a Tímese (Temes), Tutes (?), Moreses (Maros), Krisos (Kőrös), Titza (Tisza) folyók mellékein is; továbbá nyugat felé a frankokat, dél felé a Száván túli chrovatokat, éjszak felé a patzavárok kitákat, vagy besenyőket érik. Hozzájuk csatlakozának a kavkazi turkok vagy kabarok is, elszakadván a kozaroktól, s a turkokhoz nyolczadik törzsét képezvén.»

Megtudjuk-e immár Constantinus elbeszéléséből, hogy honnan származtak a magyarok? Nem! Constantinus Lebediája lehet a madsarok első földjével, melyet az arab Ibn-Dasta bolgár eszeget és a besenyők közzé helyez, s mi, hozzávetésből, a Káma és Vjátka folyók mellékeire gondolunk. De honnan kerültek Lebediába, vagy a Káma és Vjátka mellékeire? vagy nekik eredeti hazájok? Erre se Ibn-Dasta, se Constantinus nem adnak feleletet.

Azt láttuk, hogy Ibn-Dasta szerint a rosok a bolgároknak nyuszt, nyest, és menyét hőröket vittek; a magyar krónikások pedig a magyarok ősz hazáját nagyon éjszak felé gondolják, hol alig is nap van, és hol a Togota folyó Irkanián keresztül Jeges tengerbe omlik: de annyi ott a nyuszt és nyest, hogy ilyen becses bőrökbe nem csak a nemesek öltöznek, hanem a csordások, kanászok és juhászok is nyuszt-perémes ruhákban járnak. Turóczy is megjegyzi, hogy a magyar krónikákat olvasg

zokban sokat talált Scythiáról, mi más írókban nincsen.¹ magyar krónikák nyilván a népnek homályos emlékezetété-
tték.

Constantinus egy nevezetes körülményt ismételve említ meg, a turkok azelőtt valami okból Savartoi-asphaloi nevet vi-
s hogy a keletre vonult turkok mai napig, azaz Constan-
idejéig, így hívják magokat. Hogy a magyarok magokat soha
nevezték turkoknak, a mint soha sem nevezték magokat
nak, hanem hogy csak idegenek fogták rájuk mind a turk,
a hun nevet, az bizonyos. Igazán hát valamikor az a kü-
név saját nevök lett volna?

A homályos szót Zeuss hozzávetéséből »savartojasphali«-ra
rázza, azt gondolván, hogy az első szó talán a német
t, schwarz-, az egész pedig a szláv »černii Ugri«-nak (fe-
nagyár) felelne meg, a mint az orosz Nestor egyszer a ma-
tat nevezi.² Én meg azt bátorkodom alítani, hogy a szó
arze Falen«-t jelent. A kunokat, kiket Constantinus u z o k-
nevez, mikor 1070 óta ismeretesebbé lesznek, a szlávok
vezok-nak, a németek fal-oknak nevezik. A polovcz
n fal-nak felel meg, mind kettő síkságon lakót jelentvén,
Zeuss (a 744. lapon) írja. Én azt alítom, hogy a fal, fa-
valve stb. elnevezés sokkal régibb korból, a gótok ko-
való.

Előtte nagyon hihető, hogy a gótoktól származnak a finn,
fal, valach (vlach) népnevek; s hogy valamint a vend
a szláv népeket, a valach (blach, welsch) névvel a latin
mán, vagy románosnak látszó népeket, úgy a fal névvel
azokat a népeket nevezték meg, a melyek később turk,
yó, uz stb. nevekkel tűntek elő, a mely név utoljára a ku-
maradt meg. A görögösnek látszó »Savartoi-asphaloi« név
savartoi faloi = Swarte Falen, volna. A gót nyelvben
ta = schwarz, fekete, Svartis = Schwärze, Tinte; a
ináv nyelvekben is svart és sort fekete. A népek gyakran
égen, mint most, a fekete szóval alávetettséget, a fejér

¹ Quas (historias) equidem dum diligenti lectione perlustravimus,
in eisdem de parte mundi Scythica, unde Hungari emersisse perhi-
aut omnia aut neglecta, seorsimque ab aliorum aucto-
positionibus conscripta apparebant. Turóczi, Praefatio.
² Zeuss, Die Deutschen und die Nachbarstämme. München, 1837. a
pon.

szóval felsőbbiséget fejeztek és fejeznek ki. Az orosz czár alattvaló népe előtt fejér czár; a zürjén nyelvben is s kum = sötét (fekete) ember, annyi mint paraszt.

A savartói faloi = Schwarze Falen, tehát soha sem le vala a magyarok saját neve; hanem a german népek előtt volt a fal-ok. Valamikor savartói = swarti = feketék lehettek, mi akár a kazarokhoz, akár másokhoz alárendelt viszonyban állott. Lehet, hogy a turk név épen azon alárendelt viszonyban megszűnt. A bizáncok adaték nekik a byzantinusoktól. Az elvált és Per részei felé vonult csapat, midőn Lebediából kizavartatának, megtartotta a fal vagy a »swarte-fal« nevet, úgymond Constantinus; azaz a germánok kitalálta névről azután is ösmere maradt. A gótoktól sok néprajzi tudomás juthatott Konstantin polyba, mely reánk nézve elveszett. De egy és más reánk is jutott, p. o. a következő:

Procopius Justinianus császár kortársa és történetírója Belisariusnak a hadjárataiban kísérője, Skandináviát irván melyet Thulének nevez, azt mondja, hogy ott valami csudálatos történik. A nyári fordulónak idejében a nap szinte negyven napig nem áldozik le, hanem mindég sűt. Hat hó mulva a fordulóban ugyan annyi ideig nem látják a napvilágot. »Nekem oda elmennem és azt saját szememmel látnom, úgymond, igen óhajtottam, nem vala módom: de megtudtam azoktól kik onnan ide járnak«. S így folytatja:

»A Thuléban lakó barbárok közt csak az úgynevezett skrith-finnek vad életű nép. Az se szótt ruhába nem öltözik, se felkötő saruban nem jár, se bort nem iszik, se földtermést nem eszik, mert nem szánt, vet, az asszonyok nem fonnak-szönnnek. Mindnyájan, asszony, férfi vadásztatnak. Az igen nagy erdők és hegyek mindenféle vadnak bőviben vannak. Teljesen a vadak husaiból élnek, a vadak bőreivel öltözködnek, melyek varró lenök nem lévén, a vadak idegeivel öltönek össze stb.

»Mihelyt a nő a gyermekét elszülte, bőrbe takarja, egy ágra függeszti, velőt dug a szájába, s mindjárt vadászni megy az lévén neki foglalatossága mint a férjének. Ilyen a skrith-finnek életmódja.«¹

Procopiusnak eme tudósításával nagyon megegyez a Tacitus († 117), a ki ezt írta: »A fennek vadsága föltetsző, szegénysége

¹ Procopius, de bello gothico. II. 15. Bonni kiadás.

S. Se fegyverük, se lovuk, se házuk nincsen; eledelök a fű, vaduk a vadak bőre, águk a föld. Egyetlen reményök a nyíl, vasuk nem lévén, csonttal hegyeznek meg. A vadászat által táplálja a férfiakat és asszonyokat, mert ezek kísérik vadat, s osztoznak velök a zsákmányon. A gyermekek ótalma vadgadozó állatoktól és rossz időjárástól nem egyéb a fák között gallyainál. (Germania 46.) — Ebben hamis vonás ez: vaduk a fű = victui herba; nyilván becsúszott szók. Mert Tacitus szerint is vadászat lévén az egyetlen foglalatosság, a vadak husa bizonyosan eledelnek, mint a vadak bőre ruhának szolgált.

Tacitus fenn-jei nyilván azon nép, melyet Procopius skrith-finn-nek nevez: de Tacitus idejében — ha jól volt értesülve — az embereknek egy része még a Balttenger keleti partjain tanyáskodott a Procopius skrith-finnjei Európa legéjszakaiabb részén vadászgattak. Tehát már a VI. században kereskedés folyt Konstantinápoly és az Északi fok között, a hol a leghosszabb nyári éjszaka csakugyan negyven napig, s ugyan annyi napig a leghosszabb téli éjszaka tart. Ezt Jornandes is, a Procopius korában, nyilván másokból, nem az akkori Norvégia lakosaitól, hanem vala, mert Scandzáról (Skandináviáról) írja, hogy ott a nyár miatt nincsenek méhek; s hogy annak éjszakai részén az emberek ritkán lakik, a hol, mint mondják, nyárban negyven napig süt folyvást a nap, s télben ugyanannyi ideig nem látják napfényt. Más nép a rere-fenn-ek (Rerefennae), a mely nem Konstantinápolyban él, hanem a vadak husával, és a madarak tojásaival vadászgat. Procopius skrith-finn-jei nyilván az éjszakai Skandináviáról, a Jornandes rere-fennjei pedig annak keleti részéről jutottak az irodalomba.

Mit jelent vala a skrith szó Procopius idejében, az Eddá-tudjuk meg. A Völundar-Kvidhában olvassuk: Három atyafi, egy finn királynak fiai, azok »skridhu« azaz fakorcsosok (fa-talpakon) futának és vadászának (their skridhu ok veidlyr). Ime a Procopius skrith-finnjei fa-talpakon futva vadászók. Ma is a svéd nyelvben skrid-sko a német Schlittschuh. Tehát a mint a skrith (σκιθ) szó eljutott Konstantinápolyba, úgy jutott oda a fal is mint nép-név.¹

¹ A Σαβαροί-αυφαλοι-t azért lehet sawarti-fali-nak olvasni, mert az népnevet is Σβαρ-nak írják a byzantinusok. A fal (φαλοι) előtti ασ almasint az érthetős végett csuszott oda; mert αυφαλοι értelmes szó. — Eddát Luning kiadásában (Zürich, 1859.) olvasom.

Alfréd angol király 871—901 uralkodék, tehát Árpád nagyfejedelem, (*μῆγας ἄρχων*) korában, de ezt néhány évvel előzőleg. Attól Európának legnagyobb részéről igen becses tudósítást juttat reánk; abból csak ezt közlöm: »A morvaiaktól nyugatra a turingiak, és beme-k (csehek) vannak, meg a bajorok része; dél felé a Dunának másik oldalán a karintiak laknak egészen az Alpokig, melyekhez a bajorok és svábok vidékei elnyúlnak. Karintiától keletre, a pusztaság mellett Bulgária van, s egészen keletre Görögország. Ugyancsak a morvaiakhoz keletre Viszton ország van, s ehhez keletre Dacia, a melyben egy időben a gótok laktak.« — Alfréd nem ismeri még akár Turkiát akár Ungriát, hanem csak a Karintiától keletre levő pusztaságot, és Daciát, a melyben hajdan a gótok laktak, tehát Erdély- és Oláhország. Ennél fogva Alfréd a geographiai tudósítását 880 tájban írhatta meg, mielőtt a magyarok mostani országukat elfoglalták.

Részletesebben ismerteti Alfréd Skandináviát, egy Ottó nevű normannak tudósítása szerint. Ez elbeszéli a királynak, hogy Midgardban, a mai Helgeland norvég kerületben, lakik. Midgard a királyt meglátogatta, otthon 20 tehene, 20 juha, 20 disznó, 600 rénszarvasa (hrana) vala, köztök 6 hívó vagy csalogató rókák, mely nagy áru, mert azzal fogják a vad réceket. Kevés szántóföldet, melyét lóval teszi meg. Legnagyobb vagyona a finn adó, mely a vadak bőreiből, tollakból, halhéjból, alatságokból. Minden finnek a tehetségéhez képest adózik: van, ki 50 nyest, 5 rén, 1 medvebőrt, 10 súly(?) tollat, s bőringet fizet és két 60 könyöknyi alatságot, egyiket rozmár, másikat foka bőrből valót. Elmondja Ottó a királynak, hogy a normanok területe hosszú, de keskeny (Norvégia); a használható föld a tenger partján van, az is hegyes. Kelet felől egy hegyhát (Kölen) nyúlik el végig éjszaktól délig, ezen hegyháton tartózkodnak a finnek. A mivelhető föld dél felé mind szélesebb; azontul a hegyhát keleti részén Sveo-land (Svédország) van, s ettől éjszakra Kvenland (Cvenaland).

Other az utazásait is elbeszéli Alfréd királynak. Az éjszakai út felé tette, a végett, hogy megtudja, meddig ér a föld. A partok hosszában fölfelé vitorlázván, úgy hogy mindig a szárazföld jobbra, a nyílt tenger pedig balra maradt neki, odáig jutott, a hol a föld kelet felé hajlik, tehát az Éjszakai fokig. Folytatván az utat keletre, nagysokára oda ére, a hol a tenger dél felé fordul (a Fejértenger); ennek partjait is követvén, egy nagy folyó torkolatjába jutott, a Dvináéba, vagy Vienajéba; így hitt

skandinávok és mai napig a finnek. Hazulról odáig mindenütt
 zta a part, csak ter-finnek vannak itt-ott, a kik vadásznak,
 ásznak, madarásznak. A folyón is befelé haladván, annak
 tjtait igen népeseknek találá. Ott a beorm-ak (biarm-ok)
 nak. Azoktól sokat hallott részint saját országukról, részint
 sokról, melyek körülveszik: de mi abban igaz, nem tudja,
 ga nem látván azokat, mert a földre kiszállani nem mert. A
 nek és beormiak, úgy látszik neki, majdnem egy nyelven
 zellenek (tha Finnas him thuhte and tha Beormas spraecon
 h an gedeode)¹ Másik utazása délfelé Haethum kikötőig ért,
 ly a vendek, szászok és angel-ok között van (betvuh Vinedum
 l Seaxum and Angle) s a dánokhoz tartozik, a melyet itt
 llözök.

Alfréd leírása szerint Karintiától keletre a pusztaság
 ögött Bulgária van. A prumi apát Regino, a 889-dik évre
 gje gyzi: »Az ismeretlen és hihetetlenül vad unger nép, a be-
 yóktól szorítva jött ki Scythiából, s előbb a pannoniak
 avarok pusztaságain barangola, halászáttal és vadá-
 ttal tengődván, azután be-be csapá a karintiak, morvaiak és
 gárok vidékeire.«² Ime, Nagy Károly hódítása után a volt Avar
 zágot pusztaságnak nevezték az irók; s minthogy Alfréd azon
 pusztaságon nem tudja még az ungereket, tehát a magyarok
 jötte előtt írta meg geographiai tudósítását.

Other finneknek nevezi a lappokat és kvéneknek a finneket,
 mint a norvégiak mai napig azokat és ezeket hívják. Alfréd a
 niai tengeröblöt is Kvén tengernek nevezi, mert tudomása
 rint azon öböl mind nyugati, mint keleti partjain kvének lak-
 . Other a tenger partokon végig ter-finneket talál.

Két jelzőjüket halljuk tehát a finneknek, vagyis a lappoknak,
 krith és ter jelzőt. Az elsőnek értelmét tudjuk, hogy fatal-
 on futó és vadászó finn-t, azaz lappot jelent; s itt teszem
 zá, hogy télen a nagy havon, a melybe a futó vad be-besüpped,
 a vadász a hosszú fa-talpokon be nem süppedván, hamar
 léri. Mit jelenthet hát a ter jelző?

Azelőtt azt gondoltam, hogy az Other te r-je az ó-skandináv

¹ Other tudósítását Porthan finn tudós 1770-ben adta ki; lásd H. G.
 thans Skrifter. Helsingfors 1873. V. kötetében. Újra fordította 1815-ben
 k; lásd Samlede Afhandlingar, Kopenhagen 1834. I. 297—382. E két
 itást és magyarázatot használom.

² Reginonis Chronicon ad annum 889. Pertznél, Scriptores I.

tree, a norvég és svéd trae, az angol tree (a gót triwa lévén a fer-finn erdőben élő lappot jelent. Ámde az erdő ó-skandinávban skogr (az r a hímnemű nominativus kifejezése) a svédben skog: tehát bajosan jelenthet erdőt a ter. Kiváltképen pedig azért sem jelentheti azt, mert Other az Éjszakai fokon körül hajózáván a Fehértengerbe, a tenger partjain igen láthata erdőt, hanem csak meztelen kősziklákat. S a ter szó ma is földrajzi név. A Kola félszigetnek délkeleti partját oroszul Terskij bereg-nek hívják, miből lett a német Tersche Küste, helyesebben Tersche Küste, magyarul Teri m. A ter szó tehát nem jelentvén erdőt, a skandináv korból való földrajzi örökség, melynek szó-szerinti jelentését nem tudjuk.

A skandináv korból való a Kola félsziget éjszakai partjának elnevezése is, mely oroszul Murmanskij bereg, németül Murmanskische, helyesebben Murmansche Küste. A murman szó a nurmann-ból vagy normann-ból lett; az m és n hangok felváltása nem ritka, nálunk is a nevet szó hajdan me volt. Ez a név tehát azon korból való, melyben a normann kereskedése és rabló járatai sőt uralkodása divatozott azon éjszakai vidékeken.

Eddig láttuk, hogy Tacitus, Procopius, Other és Alfréd király a fenn, finn népnevet ismerik, de, hogy Other és Alfréd megkülönböztetik a finnektől a kvéneket. Azt is mondtam, hogy a norvégiék most is, — mit magam is tapasztaltam — finneknek hívják a lappokat és kvéneknek a finneket. Tehát a Tacitus, Procopius, Other és Alfréd finnjei lappok, a mint ezeket ma nevezik a norvégiék.

A kvén-név is sokáig élt; utóbb a finn-név miatt tűnik el, mely a jelentését változtatván a lapp névnek enged helyet. Mivel a finn név mintegy örököse a régi kvén névnek lévén, a lapp név a Tacitus, Procopius, Other és Alfréd finnjeire ragadt.

Other azt is mondja a biarmiakról, hogy a finnhez hasonló nyelven beszélnek, »a mint neki látszik.« Ő bizonyosan érti vala a finn, azaz lapp nyelvet, finnek lévén neki adózójikikkel okvetetlenül közlekedett. Itt azonban kérdezzük, a biarmi vagy biörm elnevezésen miféle népet kell gondolnunk? Az ó-skandinávok a Fejértengert Gand-vig-nek nevezik vala. Vagy annyira mint öböl, tenger-öböl; mi a Gand? Erre a Fejértengert nyugati sarka felelhet, melyet oroszul Kandalakskaja Zaliv-nek, németül Kandalaskaja Bucht-nak neveznek.

helyesebb volna a K a n d a l a x-sche Bucht. A k a n d a l a x karjéliai finn eredetű, k a n t a sarkot és l a a x (laaks) öblöt tvén. Ezen nevű öböl valóban a Fejértengernek nyugat-éjszaki ábrában van, tehát helyesen neveztetik sark-öbölnek. Az ó-skandináv nép a karjéliai k a n t a szót g a n d-nak ejti, s hozzá a s a j á t v ü v i g — öböl szót teszi vala. Ennélfogva a b i a r m néven karjéliai finn népet kell gondolnunk, nem permit, mint közönségesen tartják.

Other ideje előtt bizonyosan a normannok szárazon is járvolt a Vienára vagy Dvinára, a hol a becses szőrű bőröket kaptak az ottani vagy távolabbi népektől; tehát a b i a r m név megvolt már Other előtt. De ő először hajózta körül az Éjszaki-tenger, ő fölfedezője a tengeri útnak a Fehér-tengerbe, vagy a D-Vigbe — mert az egész Fehér-tengert is így nevezik az ó-skandinávok. — Utána kezdődnek a normanok híres járásai a vineai parti lakosokhoz, inkább is rablás, mint kereskedés végett. Azok között különösen nevezetessé vált az a járás vagy 1027-beli, melyet Sz.-Olaf norvég király meghagyá Karli és öcscse Gunsten, meg az utjokban hozzájuk csatlakozott Thorer Hund tettek meg. Biarma országba érkezvén, a bőröket vásárlának össze, azután Thorer Hund és kísérelője Holmgord (szigetbeli kerítés) nevű magános helyre lopókat, a hol Jomala, a biarmiak bálványa állott, melynek térézüst tál vala teli ezüst pénzzel.¹ A j o m a l a vagy j u a karjéliai finn szó istent jelent; újabb bizonyossága annak, hogy a karjéliaiak valának az ottani lakosok. Megfosztván a bálványt minden árus és becses holmijétől, elmenekülének. Ez is mutatja, hogy a normanok járásai Biarma országba inkább rablás mintsem békés kereskedés végett folytak, pedig kétszáz évvel tovább tartottak. Az utolsó ilyen járás, a melyről emlé-

¹ Thorir veik apr til Jomala ok tók silfrbolla, er stód í knjam honum ; var fullt af silfrpennigum = Thorir mene azután Jomalához, és elvéve az ezüst csészét (tálat), mely a térdjén vala, teli ezüst pénzzel. Heimskringla eller Norges Kongessagaer af Snorre Sturlasson. Udgivne ved C. Holmger = Heimskringla vagy a Snorre Sturlassontól való norvég királyi kiadás. Kiadva Unger E. R. által, Christiania, 1868. A 382. lapon. Hosszabb részben ott előadva (379—385) a B j a r m a l a n d s f e r d = Bjarmalandi út (farth) alatt.

Lásd még Joh. Andr. Sjögrén »Historisch-ethnographische Abhandlung über den finnisch-russischen Norden, St.-Petersburg. 1861. I. köt. 396. l.

kezés van, 1222-ben történék. Miért szüntek meg, a köve
zökből vehetni ki.

A skandináviai germán faj (a dánok, norvégek, své
másképen dánok, normanok, varangok), mindenféle dúlásokat
hódításokat követe el. Ismerik és rettegik vala Angliában, Fr
cziországban és a Földközi tenger partjain. Konstantinápoly
varangok, varangek név alatt a császári testőrző sereg
is szolgáltak.

Svédország felől természetesen a Balttenger keleti part
szenvedtek afféle járásokat; a most úgy nevezett Finn öböl ig
alkalmas kapu vala az ismeretlen finn népek országaiba. 862-b
Rurik, Sineus és Truvor atyafiak nyomulnak befelé a Lad
tóig, a honnan dél felé kezdenek terjengeni. Hir szerint, a finn
és szlávok meghitták volna őket, hogy tegyenek törvényt kö
tük és igazgassák. Azon távol és ismeretlen vidéken, a Denep
mellett, Kiev város talán már a VII. századtól fogva állott yo
ujabb város lón Novgorod (Uj-város) az Ilmen-tóból eredő Vo
chov folyó mellett. Kiev akkor a kazarak dúlásainak vala kitéve
azokat Dyr és Askold űzték el onnan. Rurik, az atyafiainak
halála után, Novgorodba tévé által székét, Kievet is hatalma al
vevén. Ez a most túlhatalmas Oroszországnak kezdete. A finn
népek Svédországot és az onnan származót is Ruotsi-nak hi
ják. Ez a finn név a byzantinus írónál gyakran megemlegetet
Rosz-nak, a most ismeretes Russ-(land)-nak, a magya
orosz-nak, a török urusz-nak az eredete.

N. Vladimir 980-ban Kievet tévé székvárossá; 990-be
megkeresztelkedik s a bolgár-szláv nyelv lesz az új keresztény
országban is egyházi nyelvvé. Ez természetesen, előmozdítja
roszok elszlávosodását, a kik számszerint igen kevesen valána
a szláv alattvalóikhoz képest.

Vladimir sok fiai között elosztotta volt a birtokait; a
osztályos felek azután folyvást háborúskodnak egymás közöt
azért gyengék mindnyájan.

Novgorod városa, kereskedés által meggazdagodván, 1136-
1270 maga választja meg fejedelmét, de mindenkor a Rur
nemzetségből. De 1270-ben saját poszadnik¹ alatt kezd fe

¹ A szláv sa d szó a latin se d-eo, a német sitz-en, setz-en szó
kal egyezvén, mely ülést, szállást jelent, po-sad a városon kívül val
külváros; ebből posadnik, az mi a német bürgermeister, polgármeste
Novgorodot kétszáz évig posadnik-ok igazgatták. Ps k o v-ban is posadnik-o
valának. (A magyar Ujvidék város szlávul Novi-Sad).

ni, s a német Hanza városokkal közlekedvén oly függetlenné
 i magát, mint a Hanza városok. A kereskedést — tudjuk pedig
 y az leginkább adó-behajtás és rablás vala — kezökbe kerítik ;
 ovgorodiak tehát nemcsak a Fejértenger, hanem az Ural felé
 iterjesztik kereskedő szálaikat. De már 1240-ben Sándor
 delem nagy győzelmet nyert volt a svédeken a Névánál, mi
 a Ne v s k i S á n d o r czímet szerezte meg. Mint Oroszország
 szentje nagyon tiszteltetik. Nevski Sándornak győzelme és a
 gorodiak mind hatalmasabb fellépése szünteté meg a nor-
 ok biarmjai járásait.

A keresztyénség terjesztésére is gondot fordítanak a novgoro-
 . Leghíresebb térítő vala István, kit az orosz egyház a szentjei
 é vett föl. Ez Ustjugban születvén egy rostovi kolostorban
 ült papságra. Megtanulja a komi nyelvet, melyet általában
 jén nyelvnek nevezünk, és a Vičegda (Eš-va) kifolyásánál
 Kotlas nevű helységben kezdé meg a térítését. Sőt apostoli
 kájának sikeresítésére, a régi térítők, Ulfila és Konstantin (Kyril-
 példáját, lehet, hogy nem tudva is, követvén a komi vagy zürjén
 v számára új betűket talált ki, s szentirási könyvek fordít-
 t zürjén nyelven kíséreté meg. A zürjén írásnak némely
 adéka egy szent képen van meg a vožemi egyházban, melyet
 rén lemásolt, de melyet elolvasnia és megértenie nem sike-
 Sz. István 1380-ban sok permit vagy zürjént keresztel meg ;
 0-ben Vodsában kolostort alapít, a melyben az isteni tiszte-
 zürjén nyelven tartották. Egy zürjén bűbájos, kit a Sz.
 án biographiája, nyilván oroszul, Pan Sotnik-nak nevez,
 keresztyénésedésnek legfűrgébb ellenzője vala. Jellemző vonást
 ölnék róla. Pan Sotnik testi erejével és vadászati ügyességével
 ödvén azt mondta volna, hogy a zürjén istenek segítségével
 legfűljebb két zürjén ember a legerősebb medvét is lebirja :
 ott száznál több orosz is alig ejthet meg egy medvét. Emlé-
 űnk kell, hogy a puskapor feltalálása előtt medvére nyilakkal
 ándsákkal vadászni, ahhoz bizony bátorság és testi erő kellett.
 y akkor segítségül híjják vala a zürjén isteneket, a máig
 maradt ugor énekekből és mondákból tudjuk meg. De a
 én istenekről csak neveket tudunk. Most jen a keresztyén
 ; bizonyosan ez volt a pogány istennek is a neve. Kul vizi
 n volt, most ördög. De a mai keresztyén zürjén is azt hiszi

¹ Lásd idézett munkájának 406. lapját.

a Kul'-ról, hogy vízben él, felesége, gyermekei vannak, ha táplálkozik; de vízkereszt előtti estén mindenkor elhagyja a vizet. Az Epiphánias napja t. i. vízkeresztelő nap a keleti egyházban, akkor a folyókat, vizeket megszenteli az egyház; (a magyaroknál is fenmaradt a vízkereszt nevezés a három-szent- király-nap) mit természetesen, nem állhat meg az ördög, azért hagyja az előző estén a vizet. Térjünk vissza a történetekre.

A novgorodiak kereskedése és hatalma 1414 tájban el legmagasabb állását; akkor Pskov-tól és a Balttengertől kezdve a Fehér-tengerig, úgyszólván, uralkodnak vala. Így például az ustjugiak 1425-ben 50,000 evet és 240 nyuszt bőrért vásárolták meg a békét a novgorodiaktól. Az Uralon túlig is terjedt hatalmuk. Az utókorra maradt több szerződésben a Novgorod adozó tartományai e rendben vannak előszámlálva: 1. Szavolocsa, azaz a Volok elvi t. i. a Dvina vagy Viena mellékei, az Ona folyótól a Mezen folyóig; 2. Trje, azaz a novgorodi Lappország — ma is a Kola félszigetnek dél-keleti partja Teri martt neveztetik; 3. Perm, vagyis a Vicegda és felső Káma vidék, a melyeket permiek és zürjének laknak vala; 4. Jugra vagy Ugor ország az Ural hegységén túl. Az adónak egy részét moszkvai fejedelemnek tartozott fizetni, a ki egyszer különösen a sza-kám (káma-elvi, Kámán túli) ezüstöt követelé. 1445-ben a jugoriak, vagy jugriak elverik a novgorodi adó szerződöket. 1453-ban először tűntek fel vogul név alatt a jugoriak. Assika fejedelmök és fia Jumšan a Vicegda folyóig hatnak. Ustvim-ben Sz. István második utódját, Pitirim-et, fogják el, ölik meg. Viszontag 1465-ben ustjugiak és zürjének Jugriát törnek, és hajtának be adót.

Az úgynevezett Nagy-Perm 1462-ben Jonától, Szt. Istvánnak az újabb utódjától, keresztelkedik meg. Öt évvel azután, 1467-ben a permiek és vátšanok (Vjátka mellékiek) szerencsésen hadakoznak a jugoriak ellen, és magokkal hozzák Vjátkába a fogor Assikát, ki azután magát kiváltá.

Azonban a moszkvai fejedelemség mind hatalmasabbá válik, s Nagy Iván (1462—1505), Mátyás királyunk kortársa, lesz az orosz birodalmi hatalomnak megalapítója. Iván 1472-ben Permet hódítja meg; 1477-ben a novgorodiak önállóságának vet véget, magáénak néz minden tartományt, a mely a novgorodiaknak adózott volt. 1487-ben legyőzi a kazani khánt, ki magának Bolgárország urának nevezte vala; 1497-ben minden kazani fejedelmet hatalma alá hajt.

A jugoriak ellen Iván, már a novgorodiak eleste előtt, 1465-kezdte volt az ellenségeskedést. 1483-ban Kurbskij fejedele alatt nagyobb erő indul a vogulok és jugoriak ellen — mi mutatja, hogy az urali népek különböző fejedelmek alatt voltak. Az oroszok az Ob folyóig hatnak. Két évvel azután Istvim város mellett a jugoriak és társaik békét kötnek az oroszokkal, adót ígérnek adni, s hogy többé nem bántják a jugoriakat. Talán nem tartották meg e békekötést, mert 1499-ben ismét nagyobb hadjárat indult az Uralba és azon túlra. A szeptember havában áttalván az Uralon, Lápina nevű orosz fogul városhoz ér, hol az obdori ugor fejedelmekkel találkozván. Juji, Munkesz vagy Munkosz vogul városokat, s az Uralon kívül még többet, számszerint 32-t foglal el. Az előkelők közül ezernél több foglyot és 50 fejedelmet hatalmába került. 1500-ban tér vissza Moszkvába. Ebből látjuk, hogy a vogulok és az alsó Ob mellékein lakó, tehát obdori éjszaki oroszok között nem volt egység; magok a vogulok sem képezték még egybeesőt hatalmat.

Az orosz Nagy Iván és Mátyás királyunk között követek járnak; az orosz nagyfejedelem a magyar királytól segítséget kérvén, az akkor vert orosz pénzek egyik lapja László képét mutatja. Tehát Mátyás igazán hírét vehette az orosz hadakozásnak az ugorok ellen; s igazán azt hitték, hogy az orosz kereskedőktől, a mint Bonfinius állítja, hogy az Uralon és az Uralon túl oly népek laknak, kik a magyar nyelvhez hasonló nyelven beszélnek.

Herberstein Zsigmond a budai udvart mind Ulászló, Mátyás király alatt, mind II. Lajos alatt igen jól ismeré. Utóbb mint követet meg V. Károly császárok, és Ferdinánd osztrák főherczeg követje 1516-ban követségi tisztet viselt a moszkvai nagyfejedelemnél. Mint Ferdinánd magyar királynak és bátyjának V. Károlynak követje 1529-ben megint járta Moszkvában, hogy a nagyfejedelemet békekötésre bírja Zsigmond lengyel királyal. Jártas volt a szláv nyelvekben, az oroszot is hamar megtanulván, mind írásban, mind szóbeli tudósításokat gyűjtö, jelesen a vogulok és oroszok elleni hadjáratokról is, melyeket nevezetes könyvben kiadott. ¹ Abban orosz kézirat után leírja a Pecsóra, az éjszaki

¹ *Rerum Moskovitarum Commentarii Sigismundi Lib. Baronis in Herberstein, Neyperg et Guettenhag stb. Basileae 1556. Ez második kiadás. Az első Herberstein Bécsben 1549-ben írta.*

Ural és az Ob folyam vidékeit, elmondván az utat, mely a Pecsorából fölfelé az Usza folyóba, s ezen a Scsugorába lehet jutni — a folyók lévén az utak — s általkelvén az Uralon Szibut (Szigva) folyóhoz, onnan a Lepin várhoz (így nevezik Lápina gorodot) s tovább a Szoszva folyóhoz érni, melynek mellékein vogulok laknak. A Szoszva, úgymond, az Ob-ba szakad. Az Ob folyamon fölfelé utazván, annak mellékein is vogulok és jugorokat (vogulici et ugritzschi) találni, egész az Irtis torkolatáig, melybe egy másik Szoszva ömlik. Azon túl két vár van Jerom és Tumen, melyekben jugor kenézek, a nagyfejedelem adózáji, parancsolnak, (quibus praesunt domini Knezi Juhors) magno duci Mosco, ut ajunt, vectigales).

A szerencsés hadjárat után Nagy Iván az Ugor vagy Jugor országot is a czímébe vette fel, s erről az országról írta Herberstein: Haec est Juharia, ex qua olim Hungari progressi, Pannoniám occuparunt, Attilaque duce multas Europae provincias de bellarunt . . . Ajunt Juharos in hunc diem eodem cum Hungarorum idiomate uti, quod an verum sit, nescio. Nam etsi diligenter inquisiverim, neminem tamen ejus regionis hominem habere potuisse quocum famulus meus, linguae Hungariae peritus, colloqui potuisset. (Az idézett munkája 1. 2. lapján.) Ime itt halljuk le először, honnan jöttek volna a magyarok a mai országukba. Ezt a Juhariát se Ibn Dasta, se Constantinus porphyrogenitus nem ismerék: de annak nyomait a Kézai Simonnak és a Chronicon pictumnak «regnum Jorianorum»-ában, továbbá azonos jellemzésben találjuk meg, a melylyel a magyar krónikák azt a területet országot leírják, különösen pedig a nyusztok, nyestek ottani bőségében.

Ezen históriai tájékoztatás után immár hozzáfoghatok a délszaki Uralnak és vidékeinek leírásához.

II. A törjének, permtek, votjákok.

Julianus barát 1237-ben a Volgán túl emberekre talált, «quod omnino habebant Ungarorum idioma, et intelligebant eum, et ipsi eos» (a kiknek nyelve valóban magyar volt, s a kik megérték vala őt, valamint ő is megérti vala azokat.) De a történelendőnek hírére is vette volt Julianus. A tatárok vagy mongolok még az 1237-én, 1237-ben, újra megrohanák az ottani tartományokat, 1239-ig egész Tverig és Jaroszlavig igájok alá hajták az orosz fejedelmeket.

neket; Moszkva is hatalmuk alá kerülvén. A mint a többi fejedelmek, úgy a moszkvai is adófizetőjök lett. Magyarország sztitása után 1242-ben visszatérvén, a mordvinokon, bolgáron és baskirokon keresztül Ugorországot is meglátogatók. Ugorodot azonban nem hódíták meg a tatárok.

1246-ban IV. Innocentius pápa követül Plano Carpini Jánost küldte a mongol nagy-khánhoz. Plano Carpini Lengyelországon keresztül Kiebbe, s onnan a tatárokhoz utazék. Legelőbb a kunok falok, valvok, országán mene által, mely nagy síkság, úgyd, a Deneper, Don, Volga és Jajk mellékein. Batu-khánt a tájánál találá meg egy szép sátor alatt, mely IV. Béla magyar királyé volt. A kunok (falok, poloveczok) országa, Plano Carpini beszámolója szerint, határos éjszak felől Russziával, a mordvinokkal, Bulgáriával és a baskirokkal, azaz Nagy Magyarországgal.¹

Plano Carpini bizonyosan tudomás után Baskiriát tartja a Nagy Magyarországnak. Kilencz évvel utóbb (1255-ben) Rubruquis egy másik követutazó, a Jajkról (Jagog) mondja, hogy a Paskatir országból jő. A Paskatir lakosainak nyelve azonos a magyarok nyelvével. (Le langage de ceux de Paskatir est le même que des Hongrois est le même.) Mint pásztorok élvén se városok, falvaik nincsenek; nyugat felé a Nagy-Bulgáriához érnek. Ebből a Paskatir országból jöttek ki a hunok, kik azután hungrok (magyarok)-nak neveztetének. A Paskatir földje Nagy-Magyarországnak.²

A mai Baskiriának éjszaki része, a Volgán túl, a Káma és a Volga folyók közén, az éjszaki szélesség 54—56, meg a keleti hosszúság 72—74 fokai között csakugyan lehet azon tartomány, a melyben Julianus szerzetes magyarul beszélőket talált. Eme beszélni magyarul beszélnőknek hire husz évvel utóbb Rubruquis korában is meg volt még. De Julianus tudósításából azt is tudjuk, hogy a tatárok is laktak, kik a mongolok vagy tatárok győzelmei

¹ Nous traversâmes tout le país des Comans, qui est en une plaine, et qui se divise en quatre grandes revières. La première N i e p e r . . . la seconde . . . la troisième V o l g a . . . la quatrième J a a c . . . ce prince Bathy a une grande et magnifique cour. Ses tentes sont de fine toile de lin et de soie. Elles avaient été autrefois au roi de Hongrie . . . Ce país des Comans a immédiatement au nord la Russie, les Mordvines, les Bilères, à dire la Grande Bulgarie; les Bastargues, qui est la Grande Hongrie. Les faits principalement en Asie, par Bergeron. Tom. II. 5—7 l.

² Ugyanott. Bergeron 47. 89. l.

által ép úgy elszaporodván, mint a magyarul beszélők me fogyván, ezek lassankint eltatárosodának.

A Plano Carpini bastargjai és a Rubriques Paskatir orszá a magyar krónikákban is előtűnnek, melyek a magyarok ós záját három részre osztják: Baskardiára, Dentiára és Mogeriá (a Névtelen csak Dentumogeriának nevezi), s a melyről azt mondják, hogy kelet felől a Jor i a n országgal (regnum Jorian rium) ér össze. Ez meg a Togota folyó csak hazai néphagy mányból kerülhetek a krónikákba. Plano Carpini és Rubruq nem ismerik az Ural éjszaki vidékeit: de a később híressé v. Jugria, Juharia a krónikákbeli Jor i a n országra emlékezt

Baskiriához nyugatra az ud-mortok, vagy votjákok földj találjuk a mai ethnographiai térképeken; s az ud-mortok va votjákok nyelve azonos a zürjének és permiek nyelvével. C egy mai Juliánusnak egyszeribe föltetszenének a ni végzetű ig szók, mint töd-ni vagy tod-ni tudni, min-ni vagy mun-menni, ju-ni inni, s'o-j-ni enni, so-t-ni sütni, u s-ni esni, n'u l-nyalni stb. Egy mai Julianus, ha szakadozott ruhájára mutatn s azt hallaná, hogy vur-ni-t mond az ud-mort is, mikor varrni-t akar mondani, hogy vuris és varis a varrás, sőt seb-var is; hogy vur öd-ni és vurit-ni ott annyi, mint varrat stb. bizonyosan elcsudálkoznék. S föl lévén költve figyelme kíváncsisága, hamar némely hangváltozásokat venne észre, mely látszólag idegenekké teszik a szókat, holott nem azok. Észrevenn hogy az udmort *f* helyett *p*-t ejt; p. o. pi = fi, és *h* helyett *k* ejt p. o. kulom háló. varsa; kul-ni halni, kulsi-halálozni; észrevenné hogy változás esik a magánhangzókba is, minél fogva kulom háló, kul-ni halni, pol-ni fél-rvos-s-ni veszni, vosöm vész, kár; ol-ni, élni olöm és ola élet; kol-ni kelleni, kolög kellék stb. Midőn p. o. kol tenid? kell neked? hallanná, mit ő maga is talán így ejtend köll-e, szinte máris azt gondolhatná: ezek az emberek maj nem megértenek engemet, s én meg őket értem.

Mi is hát az ud-mortok földje? Az része a mai zürjének ségnek legtágabb jelentésben, melyet Nagy Iván a novgorodiai legyőzése és a tatár hatalomnak megszüntetése után Oroszországhoz csatolt. Ez tehát az éjszaki Uralnak nyugati vidéke, s hog reánk nézve és különösen a Magyar Földrajzi Társaságra nézv nagyon érdekes lehet, a kis nyelvbéli mutatóvány bizonyítja.

A zürjén nép most az éjszaki szélesség 59—65, s a kele

szúság 63—77 fokai között nagy téren van elszéledve. A per-
k, kik legközelebb állanak a zürjénekhez, úgy hogy alig is
bőnbőznek azoktól, kevesen vannak és kisebb téren laknak az
aki szélesség 58—60. meg a keleti hosszúság 72—74. fokai
ött.

A kettőt igazán egy népnek tarthatni. Egy névvel is ne-
ik magokat így: komi-murt, azaz komi ember. Hogy a
mi szó a Káma folyót jelenti, nagyon hihető, ámbár eredeti
vegben K a m-nak találok azt nevezve, nem K o m-nak. Azon-
a mint hogy a Solikamsk és Čerdin városok, vagyis a felső
na vidékét K o m-m u-nak, azaz Kom földnek nevezik magok
ottani lakosok, előttem bizonyossá válik, hogy a K o m i-
murt, többesben: k o m i j a s vagy k o m i-m u r t j a s (= komiak,
mi emberek) kamai embereket jelent. Mintha mi tisztai vagy
nai emberekről beszélénk. A komiak számszerint már alig
ben vannak százezernél. Hajdan számosabbak valának. Most
en várostól, vagy Jarensktől kelet felé 22 versztnyire van az
5 zürjén falu az Ustysolski uton.

Sokkal számosabbak a votjások, vagy u d-m o r t o k; mert
jénben murt, votjában mort. Valamint a komi-murt kámai
bert jelent, úgy az u d-m o r t is bizonyosan ud-embert teszen.
az Ud szóban a Vjátka (Vjat) folyónak eredeti nevét sejtem;
át V o t nem egyéb az Ud vagy U t-nál; v o t j á k pedig csak
szos elnevezése a népnek. A G l a s o v kerületben legsűrűbben
nak a votjások; a Glasov nevű város pedig a Vjátka folyónál
o. E szerint valamint a felső Káma-ról a komi-murt név,
y lett a felső Vjatkáról vagy Vot folyóról az u d-m o r t név.
en nevű nép az éjszaki szélesség 50—58. meg a keleti hosz-
ság 69—72 fokai között kétszázhuszonkét ezernél több lelket
amlál.

A komiak és az udmortok nyelvei szoros egységet tesznek
csak dialectusai azon egy nyelvnek: de az udmort vagy votják
elven a tatár nyelv hatása sokkal inkább megtetszik, mintsem
komi vagy zürjén nyelven. Nemcsak igen sok tatár szó van
ne, aránylag több mint a magyarban, hanem a hangsúly is
ökös. Mert ellenkezőleg a magyar, komi és más rokon nyelv-
r szokásával, az udmort nem a szónak első, hanem annak utolsó
jára teszi a hangsúlyt, mint a tatár nyelv. Ezen általános is-
rtetés után röviden akarom az illető nyelveket leírni, a nélkül
gy meg akarjam tanítani.

Ud-ni a zürjénben és udi-ni a votjákban adogatni-t, különösen inni adni-t jelent. Azért az ud-mort szót is adogató vendégeskedő embernek akarták magyarázni. Már is láttuk, hogy sokszor a megfelelő szókban a magyar *a* a zürjén-votjákban *o* p. o. al itt ul, halni itt kulni, haj itt ku stb. Tehát a magyar *a* ad igen is ud lehet a zürjén-votjákban, bár némileg tágabb jelentéssel. Azonképen láttuk, hogy sokszor a megfelelő szókban a magyar *e* a zürjén-votjákban *o*. Tehát kérni itt korni élni itt olni stb.

A személyes névmások a zürjénben: me, te, si vagy sija = én, te, ő; mi, ti, sija s vagy sijajas = mi, ti, ők. A votjákban mon, ton, so; mi, ti, sojos. Ezek és a magyar személyes névmások között az a különbség van, hogy a magyarok csak három alakban élnek;

én	te	ő	mi	ti	ők
enyém	tiéd	övéje	miénk	tiétek	övéjek
engemet	tégedet	őt	minket	titeket	öket

mert a viszonyragokat nem vehetik föl, p. o. a kinek? kérdésre így felelünk: nekem, neked, neki; nekünk, nektek, nekik; a kitől kérdésre így: tőlem, tőled, tőle; tőlünk, tőletek, tőlük stb. Ellenben a zürjén-votják személyes névmások mind azok a viszonyragokat fölveszik, a melyeket a közönséges névszó. Például a kinek? kérdésre így felelhetnek:

z.	menim	tenid	sili;	mijanli	tijanli	(najali)
v.	minim	tinid	soli;	mil'emli	til'edli	sojosli

A kitől? kérdésre meg úgy felelhetnek:

z.	mensim	tensid	silis;	mijanlis	tijanlis	(najalis)
v.	monestim	tonestid	solis;	mil'estim	til'estid	sojosles.

A zürjén nyelvjárás a harmadik személynek többesét a naj mutató névmással pótolja, azért teszem rekeszbe a najalis szót.

A viszonyragok igen számosak a zürjén-votjákban; néhányat mutatom fel a töl, tol = tél szón.

	Zürjén	Votják
	töl tél	tol tél
hová?	tölli	tolli és toln'e
honnán?	töllis	tollis és tolles
hol?	tölin	tolin
miből?	tölsan	tolisen stb.

Többes szám :

	töljas	toljos
hova ?	töljasli	toljosli
honnan ?	töljaslis	toljoslis
hol ?	töljasin	toljosin
miből ?	töljassan	toljossen stb.

A birtokos ragok így járulnak a töl, tol-hoz :

z. töle	tölid	tölis ;	tólnim	tólnid	tólnis.
v. tole	toled	tolez ;	tolmi	toldi	tolzi.
télem	téled	téle ;	telünk	teletek	telök.

töljase	töljasid	töljasis ;	töljasnim	töljasnid	töljasnis
toljosi	toljosid	toljosis ;	toljosmi	toljosdi	toljos-zi.
teleim	teleid	telei ;	teleink	teleitek	teleik.

mely postpositiót és adverbiumot is mutatok :

öl, jil	föl	pal fél	} oldal
kež	köz	pöl fél	
kin'a	} künn	ul	} al
kindza		ult	
kost	köz	valo, elő	
kuzip	közép	vil fel, rajt.	
kuz'	hosz		

A névszók között némelyek rövidségök miatt tetszenek föl, t: ki kéz, ma víz, mu méz, (muš méh), ji jég, a melyek a magyar utóhang esett el. — Vannak egyhangú, de különböző jelentésű szók, mint más nyelben és a magyarban is p. o. tūdō, tū tó; til szél, til tűz (tiles' tüzes, tiltini essé tenni, égetni) til toll (tiltō m tollatlan). Vannak olyanok, melyek mintegy megfordítottjai a megfelelő magyar szóknak. t vo év, voj éj, tuj út, völ, val ló (lov), jü öv. — Vannak még tőszók, melyek megfelelőji a magyarban képzősek, pl o. l, lul lélek, pos fészék, pil felhő stb. Érdekes kon-ult -alj.

De van sok, a magyarral szinte azonos hangú, névszó, p. o.

bed, bod bot	nim név,
der dér	nimtöm nevetlen névtelen
durinš darázs	niz', naz. nyest
kep kepe	sin szem, sina és sinma kinek szeme van
kudz' húgy	sintöm szem nélküli
ködžil hangya	sur ser, sör

lém lép, madárlép	s'ur szarv
mel'a melly	s'ura szarvas, kinek szarva van
pel' fül	s'urtöm szarvatlan
pi fiú	van' vagyon
	vir vér
	voj, vöj vaj, zsir stb.
	vuvem-pi vevő (vö) legény (fi)

A számnevekből nevezetesekek: das tiz, kiz' hűsz, s'urs
Das = tiz azért nevezetes, mert csak a zürjén-votják nyelv
fordul elő, más rokon, se finn se ugor nyelvben, nincsen. K
hűsz, s'urs ezer mint látni fogjuk.

A nim-töm-ről megjegyzem, hogy az összes finn, u
török nyelvekben, sőt még a szanszkritban is, a gyűrűs újj
vetlen újjnak nevezetik, tehát a zürjénben nimtöm
nevetlen újj.

A votjában anaj, ataj, aras', arislan, am
baka, badir stb. anya, atya, aratás, oroszlán, hámbár, b
bátor stb. stb. török szók, mint a magyarban is.

Az igeragozást a votják szerint a todni tudni szón m
tom meg:

todo tudok	todomi tudunk
todod tudsz	tododi tudtok
todoz } tud	todozi } tudnak
tode }	todo }

todi tudék	todimi tudánk
todid tudál	todidi tudátok
todiz tuda	todizi tudának.

A zürjén-votjában a tárgyias igeragozásnak (tudom, tudod, tu
nincsen nyoma, mi annál feltetszőbb, mert a déli, hajdan nag
hatalmas szomszéd mordvinok és a keleti szomszéd ugrok n
vében ki van az fejlődve, még teljesebben is, mint a magyar

Ebben a magyar nyelvben, val és lev (lenni) két lé
van: a val (vagyok) nem teljes alakú, a lenni teljes ala
mint tudjuk. A zürjén-votják nyelvben is megvannak azok
hasonlóképen a val-nak megfelelő völ nem teljes alakú
lenni-nek megfelelő luni, loni teljes alakú. A zürjén mon
völ ni, a magyar nem mondhat val ni. Viszontag ez monda
vagyok stb. vagyunk stb., a zürjén mind a két szám min
személyében csak e m-et, a votják v a n-ot mond, mi feltetsző

mos a magyar van-nal. Továbbá a magyar valék, valál
 la; valánk, valátok, valának a zürjén völi, völin
 li és völis; völim, völinnid, völini és völinis meg-
 lők. De az osztjában csak val van minden számban és
 mélyben. A zürjénben még ol légy, olő és olas legyen;
 a m legyünk, olő legyetek, olőni és olasni legyenek.

A zürjén-votják igező azonban nagyon különbözik a tagadó
 vel a magyartól. T. i. og, on, oz és eg, en, ez a zürjénben
 adók; ug, ud, uz és öj, öd, öz a votjában tagadók, a melyek-
 z az ige személytelenül járul hozzá, p. o. og tőd nem tudok,
 tőd nem tudsz, oz tőd nem tud, eg tőd nem tudék stb.
 otjában ug tod nem tudok, öj tod nem tudunk stb. A zürjén-
 tják nyelv az ige-származékokban szinte még a magyarnál is
 zdagabb. P. o.

adni	tudni	todni és todini	tudni
lődni	tudatni	toditini	tudatni
alsalni	ismertetni	todis'jani	tudakozni
alsasni	ismeretessé válni	todis'kini	magát ismertetni
alsini	ismerkedni	todis'jaskini	magát tetetni
almalni	tudakozni	todmani	tudakozni
almasni	ismeretessé lenni	todmatini	tudatni
almöldni	ismertetni	todmatiskini	ismerkedni
lőtöm	tudatlan	todontom	ismeretlen stb.
lőtömöldni	tudatlanná tenni		
lőtömöldsini	tudatlankodni stb.		

ég néhány igező: ujni uszni, ujdodni uszatni; kelni folyón
 menni, kelni, kelan-in, átkelő, rév; esküdni hinni (eskön
), esküdni hitetni, bizonyítani, esküdsini meggyőződni;
 otjában oskíni, (oskon hit), oskitíni (oskitöm, oskontem
 tetlen). — Nyilván, a magyar eskü, esküdni stb. melyek
 tet, hitet mondani-t is tesznek, azonosak a zürjén-votják szók-
 l. — Korní kéri, lebni emelkedni, lebegni, lebödni,
 egettetni, leptíni emelni, leptsíni emelkedni; kelni kelni
 o. stb.

Azt az igen nagy területet, mely az éjszaki Uraltól nyugatra
 z, a folyók járásai vagy irányai jellemzik. A Pecsóra, Mezen,
 vina (Vina, Viena) az éjszaki és a Fehér tengerbe szakadnak,
 Pecsóra az Ural nyugati lejtőin, a Mezen és Dvina a földnek
 libb részein támadván. Ellenben a Káma és mellékfolyója, a

Vjatka, mintegy szemközt a Dvina mellékfolyóival keletkezvén. délnek tartanak, és egyesülve a Volgába szakadnak. A két ellenkező irányú folyók között tehát egy hosszú nagy föld-hát emelkedik, melynél fogva a szóban lévő nagy területnek két lejtője van, éjszaki és déli lejtője.

Az éjszaki lejtő, vagyis a Pecsóra, Mezen és Dvina mellékei. hidegebb, mert semmi nevezetes hegység nem fogja fel a Jeges-tengertől érkező szeleket. A déli lejtő, vagyis a Káma és Vjatka mellékei, természet szerint melegebb.

A zürjén-votják föld területén a folyók erei nagy részint va, azaz víz, szóval végződnek, mint Eš-va, Jaj-va, Jem-va. két Mil-va, egyik a Pecsórába, másik a Vičegdába menvén, Sil-va, Sis-va, So-va, To-va, Vel-va stb. Némelynek jelentését meg is találjuk, így p. o. az Eš-va, rét-, — vagy pázsit-vizet jelent, s ez a Vičegdanak zürjén neve. A Dvina t. i. két nagy ágból lesz, a Suchonából, mely nyugatról, és az Ešvából, mely keletről jövéen egyesülnek; így egyesülnek Erdélyben a Meleg-Szamos, mely nyugatról és a Hideg-Szamos, mely keletről érkezik. A Jem-va tuskés vizet jelent, mint a gyakori német »Dornbach« s még gyakoriabb szláv »Trnava.« — A To-va tóvizet jelent. De mindnyájának va szórésze vizet teszen.

A zürjén-votják ember szántó-vető. A földmivelés az éjszaki nagy lejtőn kevésbé boldogul, mint a déli nagy lejtőn. A zürjén-votják ember tehát mu-kerisj (= föld-mivelő, mu föld és ker-ni tenni, csinálni, kerisj tevő, csináló lévén), vagy mu-görisj-ködziej (= föld-szántó-vető). Az eke zürjénben göri, votjában göra, göri. Tehát görni vagy görani szántani. A szántó ember barázdát csinál; a barázda a zürjénben is borozda és börözda; a szlávoktól vette azt mind a magyar, mind a zürjén. A votják azonban göri sjur-nek nevezi a barázdát, mi eke-sort eke-utat jelent, (sjur sor, ut), annak tehát erre saját kifejezése van.

A szántott földet fogasolja a zürjén-votják. Pinj fog, pinja fogas, pinjolti vagy pinjovtni fogasolni. Nem egyféle szavak ugyan, de egyféle szerszám és a szerszámmal való dolgozás, a zürjén-votjában és a magyarban.

A gabona általában sju, s ez a közmondás jár: kodir sjuisj loö, seki i mera mikor gabona lesz (gabonából lesz), akkor mérő is (lesz). A gabona fajai: šobdi buza, rudseg rozs, id árpa, sör zab. Ha a rudseg mint a magyar rozs

gen szó is, de a š obdi, id, s ör saját zürjén-votják szók.
ben a magyar búza, árpa tatár szók.

A zürjénben vundini vágni, s ettől van vundas, vund
n aratás, tulajdonképen vágás. Votjában arani aratni,
asj aratás, igen hasonló tatár szók. Az arató eszköz a zür-
ben čarla, a votjában sjurló, a magyarban sarló; ezek
nasonló, de tatár szók. A votjában a szántó földet tarlau-
is nevezik; ez azonos a magyar tarló-val, mely leara-
földet, és a tatár tarla-val, mely szántó földet jelent. —
a votjában ulmo az alma; ez is tatár szó. A zürjén az almát
blög-nek, tehát szláv szóval, nevezi.

Az erdő zürjénben, votjában vör; sjöd-vör = sötét, azaz
ü erdő; vör-pi erdő fija, azaz vad, vadállat; de vöra mort
ei, erdőben lakó ember. Megjegyzésre méltó, hogy zürjénben
d külső, szabad, védetlen földet jelent; vajjon nem ide húz-e
magyar erdő?

Zürjénben, votjában pu a fa; pu kerni fát csinálni, fát
ni. Ker a gerenda és kerka ház.

A házban asztal van, zürjén-votjával pizan. Minden ro-
a finn-ugor nyelvben saját kifejezés van az asztal elnevezésére,
k a magyarban van erre szláv kifejezés: alkalmasint ebben
saját kifejezés volt, melyet a szláv asztal szorított ki. — A
jén-votják asztal vagy gögrös pizan gömbölyű asztal, vagy
l seröga pizan négy sarku (négyszögletes) asztal. — N'ol
y, serög sarok. — Pizan-kerisj = asztal-csináló, asztalos.

A házban természetesen szék is van; zürjénben ulös, ülés
k; böra ulös szó-szerint hátszék, mert bőr hát, far.

Tudván, hogy vurni varni, vurisj varró, szabó, sapög-
risj csizma-varró, csizmadia, ebből látjuk, hogy a közönsé-
mesterségek ott is ismeretesek. Pastalni vagy pastavni
nyit tesz, mint ruhát öltetni. A pastav (pastal, pastau) egé-
n azonos a magyar posztóval, a melyet származtatni nem
unk.

A zürjén-votják nyelvben az érczek nevei következők: zarni
ny, ezisj ezüst, irgön, irgon réz, kört, kort vas. A
ni és ezisj szinte azonosak az arany és ezüst szókkal. Az irgön
kört, kort nem találunk megfelelőkre a magyarban. Különb-
sutt is ingatagok az érczek nevei. Az azvesj és uzvesj
lván azonos az ezisj-vel; s sjöd azvesj (fekete a.) ólom,
di azvesj (fehér a.) ón.

A kovácsolásról híresek valának a régi csúdok is, az újabb finn népek is. A zürjénben dorni, votjákban dorani kovácsolni, lovat vasalni, dorödni vasaltatni, dorödan ló-vas. dorög kovácsolás, kovácsmunka. A magyar nyelvben a kovács kovácsolni szók a szlávból valók.

Megemlítem még a sol szót, mely sót jelent, s nyilván a szláv solj = só. A zürjén sol azonban sov is (mint általában az l ott v-vé szokott változni.) A sov megint azonos a magyar só szóval, melyet a moldvai csángók is szó-nak ejtenek. A zürjén dor szélt, oldalt jelent, s az helynevekhez is járul. Tehát Sol-dor, Sov-dor annyi mint sófőző, sóakna, s van két ilyen helynév, mert Sol-dor = Solikamsk. azaz Káma melletti só-főző, só-akna, mit nálunk a Szolnok fejez ki. tehát Kámai Szolnok, — és Sol-dor = Solvičegodsk. azaz Vičegdai Szolnok.

III. Vogulok, osztjádok.

Ideje általmennünk az Uralnak keleti oldalára. A régi novgorodiak három úton szoktak volt általmenni, mindenkor a Pecsóra folyóból indulván ki. Az éjszaki út a Pecsórából az Usa folyóba vitte őket, innen vízvásztón keresztül vontatván a sajkákat a Sob folyóba értek, mely egyenközü folyó a Sin-jával, Obdor mellett az Obba szakad. A déli út a Pecsórából az Uliša (vogulul Oljs) folyóba ment, ebből vízvásztón keresztül a Jugra vagy Vogul-ja folyóba, mely az éjszaki Sos-ván, hol ez az Obba szakad, Berezovba vitt. A középső ut a Pecsórából a Šjugor folyóba, ebből vízvásztón keresztül egy másik Vogul-jába, azután a Sig-vába s végre a Sos-vába vitt hasonlóképen Berezov felé. (Berezov = Nyir-város; vogulul Kalj-uos vagy Kalj-vos; — kalj = nyir, uos vagy vos = vár-os. Osztjákul Sumít vagy Sungit vos; mert sunit vagy sungit a nyir.)

De mi kövessük az orosz sereget, mely 1499-ben indult ki Ugor ország vagy Juharia meghódítására. Feodorovics Ušatoj Péter Vologdából vezeté csapatját a Dvinán lefelé sajkákon a Pinega folyó beszakadásáig; innen ezen a folyón fölfelé odáig, hol az leginkább közeledik a Kuloj folyóhoz. Ebbe áthurczolván a sajkákat, hozzája csatlakozának a dvinai, pingai és vagai emberek, s az így megszorodott seregével július 20 án indula meg a Kuloj folyón lefelé. Hosszú uton, sok folyóból és több vízvásztón keresztül a Pecsórába jutta Feodorovics Ušatoj. Innen nem

északi, hanem a középső utat választván, a Pecsórán fölfelé Ségora folyó beszakadásaig halada. Itt táborba száll és megérkezik Feodorovics Kurbskoj és Ivanovics Gavrilov Vasilij vajdaság, kik Ustjughól a Vicsegda (Ešva), Vim (Jemva) és Sissola vidékeiről hozták embereiket, úgy hogy a Vicsegdából a Milvába, a Ségora vizválasztón keresztül a másik Milvába mentek, mely a Ségora folyik, s a Pecsórán fölfelé hajózáván a Ségora beszakadásánál egyesültek Feodorovics Usatoj-val. A tábor helyén a tábor névvel ismeretes a Masint akkor támadta Ustaš helység.

Megpihenvén az egyesült sereg, és november 21-én megindult, mint a skrith-finnnek, korcsolya-talpakon folytatá az útát a Ségora mentében az Ural hegységbe. Abban szamosz helységekre akadának, kik közül 50 embert megölvén és 200 rént megölték, s a Ségora mentében, tovább sietének a Vogal-ja folyóhoz, a melynek mentén a Sigvához jutának. Itt Ivanovics Gavrilov elválék a főszeregtől, másfelé akarván fölkeresni az ellenséget. A főszereg a Ségora mellett három kerített vogul várost foglala el és dula fel, mint Juji-t, Munkest vagy Munkos-t és Lăpinát. Itt csatlakozának az Obdori vidékről érkező jugor fejedelmek, s kalauzaivá lőnek a hódító seregek. Lăpinától a vajdaságban számos szánokon, a közemberek kutyahúzza szánokon haladnak mind tovább-tovább, pusztítva és hódítva mindenütt. A Ségora fejedelmek magaviselete mutatja, hogy egységes hata- rakra nem vala Juháriában. A főszereg harminczkét megerősített helységet foglala el, 50 fő embert vagy fejedelmekét meg 1000-nél több embert tőn fogolylyá. Ivanovics Gavrilov is nyolcz helységet dűlt meg 1500-ban husvét táján tére vissza Moszkvába a győzelmes sereg.

Mintegy száz évvel azután a meghódított országról egy térképet csináltak, meiyen az Ob mellékén fölfelé az Irtis beszakadásaig 18, a Sigvánál és Sosvánál 13, a Turánál és Tavdánál 7, az Irtis beszakadásán felül és az Ob mellett a Narim folyóig 10, összesen tehát 46 jugor, azaz vogul és osztják helység bejegyezve, többnyire grad- vagy város-névvel. Az akkori társaság mintegy 16,000 □ mföldet foglalt magában ¹ a keleti hosszúság 75—95, és az északi szélesség 56—71 fokai alatt, úgy hogy déli határa a Riga városának szélességét érte.

¹ Lehrberg A. C. Untersuchungen zur Erläuterung der ältern Geschichte Russlands. Über die geographische Lage u. Geschichte des Jugrischen Reiches. St. Peters 1816.

Jvanovics Vasilij nagy fejedelem, vagy czár alatt (1505—1533) Juhariát vagy Jugriát, az igazgatás könnyebbitése végett négy részre oszták, ugymint: Obdoriára, melyet az alsó Obnak mind két melléke tett; Kondiára, mely a Konda folyónak jobb és bal mellékéből állott; a tulajdonképi Jugriára, melyhez a Sigva és Sosva mellékei és a Berezov vidéke tartoztak; és Sziberiára, az Irtis beszakadásán felüli Surguti vidék az Ob mellékein.

1578-ban a kozák Jermák kezdé hódítgatni Szibériát, véget vetvén a független szibir khánságnak, egyúttal pusztítgatá az osztjakokat és vogulokat is, mintha még nem hódoltak volna az orosz hatalomnak. E kegyetlen hódítással járó betegségek is nagyon ártottak a lakosságnak; azután különösen a himlő, mely 1631-ben mutatkozék először a vogulok és osztjakok között, s majdnem az élők felét ragadá el.¹

A Ural keleti vidékeinek további történeteit mellőzvé, azoknak jelenjét írom le, a mennyire újabb utazások, nevezetesen Reguly Antalunk utazása, megismertetik velünk. — Valamint a föld és annak természeti tulajdonságai nagy hatással vannak a népek állapotjára és jellemére: úgy viszontag a népek nyomai, melyeket a természeti tárgyak elnevezéseiben találunk, a földnek mintegy emberi történeteit teszik, melyeknél fogva nem lehet azt a lakosaitól elválasztani.

Az Ural-helység azon vidékek dereka, melyből mint erek, a folyók keletre, nyugatra, éjszakra, délre tartanak. Az Uralt három részre lehet osztani: délire, középsőre és éjszakra.

A déli Ural, a szélesség 50—55° alatt, a baskirok erdős hegysége, melynek leghatalmasabb folyója a Kásp tengerbe siető régi Jajk, most Ural folyó. Nyugati kisebb folyói közt a Samara a Volgába, és a Bjelaga, az éjszokról érkező Ufával megnagyobbodván, a Kamába foly.

A középső Ural a szélesség 55—61. fokai között nyúlik el. Az tehát az Ufa és Pecsóra forrásai között van, s mintegy két részre szakad. Mert a Čusovaja forrásainál alacsonyodik és keskenyül, hol a Jekaterinenburgba vivő országát megyen által. Ez, Ahlqvist finn utazó szerint, az Uralnak legnyújasabb vidéke. A Tura forrásainál megint nagyobbodik a hegység, s ott Verhoturjei (felső-turai) Uralnak nevezik, mely hajdan már a Jugor

¹ Fischer, Sibirische Geschichte 439. 440. lapon.

alá foglaltatott. Itt az 59°—60° alatt vannak az Uralnak leg-
 sabb csúcsai, úgymint a Pavdinskoi kamen (Pavdinski
 6400 párizsi láb magas, melynek keleti tövén a Lobva és
 , a déli Sosvába siető folyók erednek. A Pavdinski kamen-
 eletre van a Konšekovskoi kamen melyet Suchoj
 az) kamennek is neveznek; ugyanattól éjszakra a Kos-
 skoi kamen, melynek tövén a Kámába siető Kosva ered.
 e a Vostroi kamen, Soliskamsk- (Sovdor)-tól keletre, a
 Sosva forrásinál.

Ennek a középső Uralnak folyói tehát vagy a Káma felé
 nak, s azért permi folyók, vagy a Tobol és Irtis felé, s
 t szibériai folyók. — A permi folyók a Čusovaja, vogolul
 , mint Müller mondja,¹ miben kétségünk nem lehet, mert
 uly szerint šoaš, šoš, šaš patak, folyó. A Čusovaja a Silvával
 sylvén, a Kámába szakad. A Višera, éjszakiabb az előbbinél,
 ecsóra forrásaihoz közel eredvén, Cserdin mellett a Kolvával
 sylvén Solikamskon felül szakad a Kámába.

A középső Uralnak szibériai folyóji délről kezdvén 1. A T u r a,
 ybe jobb felől a Tagul vagy Tagil, azután a Nica folynak, ez
 bi a Nejva és Keč egyesüléséből származván. A Tura a Tobol
 óval egyesül. 2. A T a v d a, mely a déli Sosvából és a Pelim
 óból származik; ez a déli Sosva jobb felől a Lobvát és Ljalát,
 elől pedig a Losvát veszi fel. A Tavda is a Tobollal egyesül.
 A K o n d a, mely mint az előbbi két folyó, és velük egyen-
 üleg éjszak felől délre tart, azután meghajlik megint éjszak
 , s az Irtisbe szakad.

Az éjszaki Ural déli része a Pecsóra és éjszaki Sosva forrásai
 ül azért legnevezetesebb reánk nézve, hogy ott találta Reguly
 ogulok sértetlen hazáját, t. i. ott még akkor 1844-ben a
 ulokhoz a kereszténység és az oroszosodás nem ért volt. A
 elesebb vogul mondákat és énekeket is itt írta össze Reguly,
 Tjőbing nevű gazdag vogulnál tartózkodván, a ki rén-csor-
 val az évszakok szerint majd a hegység nyugati, majd annak
 ti lejtőire költözködik vala. Hofmann is, a ki 1847., 1848 és
 0-ben a császári orosz földrajzi társaság megbízásából kutatá
 az Uralt, azon Tjőbing kalauzolása és rénjein járt-kelt a hegy-
 ken. Az itt közlött hegyi magasságok mind Hofmanntól valók.

¹ Müller. Der ugrische Volksstamm. I. 81.

² Der nördliche Ural und das Küstengebirg Pae-Choi, von Dr. Ernst
 mann. St.-Petersburg 1856.

Az éjszaki Uralnak következő folyói vannak: 1. A Pecsóra, melynek eredetét a szélesség 62° alatti három folyó teszi, úgy mint: a déli Motjuja, melybe az Unja foly; a keleti vagy a Kis-Pecsóra, vogulul Pešer, vagy Pešer-ja; az éjszaki vagy a Nagy-Pecsóra, mely a 2887 lábnyi magas Peser-ja-tolah-ur, azaz Pecsóra-forrás-hegyen ered. Vogulban ja folyó; tehát Peser-ja annyi, mint Pecser-folyó; s ebből a vogul Pešer-já-ból lett a földrajzi Pecsóra név. Továbbá vogulbantolah forrás, tő. és ur orr, hegy, orom; pešer-ja-tolah-ur tehát: Pecsóra-forrás hegye. A Pecsórával az éjszokról jövő Usa, a Pocsere (vogulul Manji-gum-ja - vogul-férfi-folyó) s a Söugora (vogulul Sakur-ja) egyesülnek. A Nagy Pecsóra völgyét jugor-út-nak (oroszul jugorskie perechod) nevezik, mert azon érhetni egy hegyháthoz, mely a Pecsóra vizeit a Jugra vizeitől elválasztja, mint már láttuk. A hegyhát neve Manj-pubi-njár azaz: Vogul báb (bálvány)-hegy, mely 2562 láb magas. A Jugrát a zürjének jögrá-nak, a vogulok Manj-já-nak (azaz: Vogul folyó) nevezik. S mivelhogy ez a Manj-ja az Oljs-ba (oroszul Ulics) s evvel a Pecsórába folyik, azért Oljs-manj-já-nak nevezik. — Ez az egyik Vogul nevű folyó. Ebből a Manj-jából egy sajka-vontatón a Kelji-sori-n által a másik Manj-já-ba juthatni, melyet Tajt-manj-já-nak neveznek, mert a Tajt-ba, azaz éjszaki Sosvába folyik. Ez a másik Vogul nevű folyó.

Ezekről a két Manj-ja és a Jugra folyó-nevekről valók az ismeretes vogul és ugor nevek, mert a két Manj-ját a zürjének Vogul-næk hijják. Az Ugor, Uger, Unger, (nem helyesen) Ungar név eredete tehát ily messze éjszakra vezet, melynek hírét a mókus, nyest, nyuszt és más becses szőrű bőrök kereskedése már a régi időben déli Európába és Ázsiába vitte volt.

Másik nagy folyója az éjszaki Uralnak a nagy Sosva, melynek ős folyója a megemlített Tajt-manj-ja, mely a 3929 lábnyi magas Jelping njar-nál (szent hegy) egy másik folyóval egyesül. A midőn a Sosva kijő a hegyek közül, a délről érkező Tapsi-ját veszi fel s déli irányából éjszakra fordulván és sok kisebb folyót, a keleti Sosvát is felszedvén, Berezov mellett az Obba szakad.

A Pecsóra és Sosva ős folyói tájékán is az Uralnak magas csúcsai vannak, melynek legmagasabbika a Lulj-uonmit é a hl 4361 párisi lábnyi. Különösen nevezetes a Né-pubi-ur (nő-báb-orr), melyet a zürjének Töl-pos-nak (szél fészeknek)

neveznek, mert azt hiszik felőle, hogy nem szabad a tetejére fölmenni; a ki merészli, azt a hirtelen támadó szél egy örvénybe löki. A vogulok meg azt hiszik, hogy az isten azért tiltotta el a fölmenést, mert a hegy kupja vagy bábja egy igen jámbor és istenfélő embernek a neje, kit az Isten a férje iránti engedetlensége miatt kőbálvánnyá változtatott.

A Né-pubi-ur mellett a szirtes Sablja van. A kettőnek magasságát úgy határozza meg a nép: Ha valaki a Né-pubi-ur tövénél állván a csúcsát akarja megnézni, süvege esik ki a fejéből; ha pedig a Sablja tövénél állván ennek a csúcsát akarja megnézni, maga esik hanyatt.

Az Úralknak nincsen általános neve a körülötte lakóknál; csak egyes hegyeknek és csúcsoknak van külön-külön nevök, a mint az eddigi előadásból is látható. Az oroszok az éjszaki Úralt Jugorskoj chrebet-nek (Jugor hegység) nevezték; máig is a Vajgatse sziget és a Pae choj-i szárazföld közti tengerszoros Jugorskoj Šar-nak (Jugor tengerszorosnak) hivatik. A šar szó az izmai, tehát legéjszakiabb, zürjéneknél (az Ižma folyó a Pecsórának egyik ága) tengerszorosost jelent; a sariz szó a voguloknál tenger. E két földrajzi név világos bizonyosága, hogy hajdan nevezetes vala a jugor, vagy ugor név.

Az Uralhegység annak a rengeteg éjszaki síkságnak Európában és Ázsiában igazán hátgerinczéje, melynek jelentőségét a vogul Teremtés-mondája is kifejezi. A vogul főisten Numi Tarom = Felső Tarom. Ez az idők elején egy ezüst bölcsőt ereszte le vas kötél végén; a bölcsőben férj és nő valának. A bölcsőt az al-szél a felső tenger, a fel-szél az alsó-tenger felé hajtogató. A férj egy kis ülő darab földért könyörög Numi-Taromnak, a mit az megis ad. Most születik Elmpi (levegő, ég fija) fiok. Miután az annyira megnőtt, hogy vadászni, halászni tudna, unatkozni kezd s kérdi az atyját, hogy hát mindég így kell-e élniök? Az atyja tanácsára felhág Numi Taromhoz, a ki hét hajfonadékú fejét leeresztve fényes ezüst asztala előtt ül. — Mi a bajod fiam? kérdi Numi Tarom a hétszer lábához boruló Elmpitől. — Az a bajom, felel ez, hogy nem tudom a leendő ember hol mi-képen fog élni? — Bukjál a tengerbe s hozz fel fejekéről egy maroknyi darabot, s ebből teremtsd a földet, a hegyeket, vizeket. — Megteszi Elmpi: amde az így teremtett földet is ide-oda hajtják a szelek, hogy nem állhat meg veszteg. Megint felhág Numi Taromhoz tanácsért Elmpi, hogy mit csináljon, hogy veszteg áll-

jon a föld. — Vedd el ezen ezüst gombu övemet, mond Numi Tarom, húzd körül a földön, azaz övezd meg vele a földet s ez legott veszteg áll. — Megtette Elmpi, s a föld azóta veszteg áll.

Tehát ezen monda szerint az Ural mintegy föld öve, mely a földet lefogja. Herberstein az 1556-ban kiadott munkájában (Rerum Moscovitarum Commentarii, 83. l.) ezt írja az Uralról: »Ezek a hegyek, habár különböző helyeken más-más nevűek, mégis általában világ övének nevezetnek. Az oroszok is így hívják: Kamenoi pojás (kőszikla-öv) vagy zemnoi pojás (földöv).» Természetesen nem tudjuk, vajjon a voguloktól vették-e ezt az elnevezést az oroszok, kiktől Herberstein a XVI. század első felében hallotta, vagy az oroszoktól tanulták el a vogulok? De minthogy a vogulok régi-régi lakosai az éjszaki Uralnak, s minthogy tudtomra illetén teremtés-monda csak a voguloknál van: a föld-öv, világ-öv nevezést a voguloktól származottnak hiszem.

Az Ural keleti vidékének legnagyobb nevezetessége az óriási Ob folyó, de mielőtt ennek leírásához fogok, az Uralt és az Ob mellékeit lakó népet kell legalább némileg megismertetni. Különben az Ob leírása érthetetlen.

Az Ural és az Ob népeit vogulnak és osztjáknek nevezik. A vogul az Ural lakosa, de onnan a folyók mentében, különösen a Sigva és éjszaki Sosva mentiben Berezovig, tehát az Obig terjeszkedik. Ez az éjszaki terjeszkedése. Délen sehol sem éri el az Obot. Fő fészkei a Sosván kívül a Lozva és a felső Konda mellékei. A vogul nyelvnek három nyelvjárása van, a mint eddig tudjuk; ezentul ugysem fogunk arról többet megtudni, mert a vogulság Reguly ideje óta fogyton fogy; kereszténynyé lesz és eloroszosodik. A három nyelvjárást éjszakinak nevezzük, a Sigva és Sosva mellékein; továbbá lozvainak és kondainak az illető folyókról.

Az osztják nép még számosabb, nagyobb területen is lakik. Körül veszi éjszakon és keleten a vogult; nincsen is természetes határ a két nép között. A Konda mellékein is, a honnan iránya éjszak felé tart egész az Irtisbe való beszakadásáig, osztjákok laknak. Általában az osztják nép az éjszaki Obtól kezdve Obdorsk körül a folyó mentiben délfele, az Irtisnek beszakadásán felül Surgutig és még tovább a Narim beszakadásáig terjed. Éjszaki és éjszak-keleti határosai a szamojédek, azontul és délen tatárok és oroszok.

A mennyire ismerjük az osztják nyelvet, annak is két nyelvjárása van, éjszaki és déli. A kettőnek különbségéről, valamint a vogul nyelvjárások különbségeiről, azután lesz rövid szó.

Reguly előtt az éjszaki Sosvának lakosait, valamint a Kondáéit is osztjákoknak nevezték vala. Ez onnan lehetett, mert a nép között természetes határ nincsen; s mert a jugra, ugor név alá foglaltatott mind a kettő; mert a saját nevek is egy: manj-si vagy manj-si, manj-si.

Mit jelent a manj-si, manj-si, manj-si? s honnan való a vogul, az osztják nevek?

A vogul mondák közt van egy özön viz mondája is, a Jelping vit majt (Szent [özön] viz-monda), melynek színhelye az éjszaki vagy nagy Sosvának ágai. Az alsó Ob folyása igen lassu; a kiöntések gyakoriak a vogul földön, mert a Sosva vizeit a hirtelen hó-olvadás esetében az Ob hullámai visszatolják, s így a felső folyók is kiáradnak. Valamikor különösen nagy lehetett az ilyen áradás, melyet a monda nagyitva így beszél el:

Hét tele hét nyara nagy hőség lévén iszonyú hó-olvadások estek. Tanakodnak az emberek, mi tévők legyenek. Fűzfa-gyökerekből ötszáz ölnyi hosszú köteleket kell fonni, egyik végüket egy ölnyi mélységbe a földbe kell szúrni, másik végüket a sajkákhoz kötni; a sajkákba szálljanak a gyermekes emberek eleseggel, s úgy várják meg az áradás végét. Így is elvesztek az emberek. Mégis a Sigva (Sähu, vagy Saku) mellékiek a Šortengre menekülének, a mely egy hatyru nyak-magasságnyra állott ki a vízből. Tehát csak a Šukurja és Manj-ja népei menekültek meg.

Az esemény helyszíne a következő. A Sigva (Sähu) torkolatjától, a hol ez az éjszaki Sosvába omlik, fölfelé menvén, Reguly a Kórum-paul-hoz (Három-falu) juta a Sigva jobb partján, onnan a Kaslah és Kangle falukhoz, a hol a Šorteng patak a folyó jobb oldalába esik. Ez a patak a Šorteng hegyről jő, a melyen az özönviz emberei megmenekültek. Még tovább menve fölfelé a Šukur-ja következik a Šukur faluval, s ez után a Manj-ja. Ez a Tajt-manj-ja, vagy Sosvai Manj-ja, mely, mint láttuk, egy rövid vontató (viz-választék) által az Oljs-manj-jától van elválasztva, a melynek jobbján van a Manj-pubi-njár (vogul bálvány hegy), melyet a zürjének is Bolvano Iz-nek (Bálványkőnek) neveznek. A vogulok és osztjakok közös neve: manj-si, manj-si vagy manj-si attól a két Manja folyótól való. Ezen névnek utótagja si, si vagy si, nyilván népet jelent, ámbár ismeret-

len még előttem etymologiai származása. Manj-si és a többi tehát annyit tenne, mint Manj-nép. Ur, uor, vuor erdő, uro-či erdei vad nép a vogul monda szerint. A két Manj nevű folyó a zürjéneknél Vogul-nak neveztetik; A Vogul és Manj-si, Manj-ši, Manj-či népnevek tehát egy és ugyan azon folyó-névről valók. Mert a monda elbeszéli, hogy ezektől a folyóktól terjedt el az Uralon túli emberiség, azaz a Vogulok és Osztyákok,

Honnan való az osztják nép-név? A s nagy folyót jelent. különösen az Ob folyót; jah pedig népet teszen, tulajdonképen embereket; as-jah annyi, mint az Ob emberei; s attól az as-jah-tól lett az osztják nép-név. Így handi-jah kondai osztják. A jah szó nem jár az egyes számban, mert ho, cho az ember, jah pedig emberek. Azért: ma handi ho ezt teszi, én kondai ember (vagyok) de mung handi jah mi kondai nép (vagyunk).

Az Uralnak elnevezésére az osztjáknak sincsen általános szava; ő az egyes csúcsokat csak keu-nek, kevi-nek (kőnek) nevezi. S minthogy neki nyugat felől van az Ural, az osztják a nyugatot is keu-nek vagy kevi-nek hívja. Ezért kevi vuat, vagy keu-vuat a nyugati szél, tulajdonképen a hegyi szél; kevi pelak hegyi fél, hegyi oldal, azaz nyugati tájék.

Az osztjáknak határosai éjszak-nyugat, meg éjszak és kelet-felől a szamojédek, délfelől a vogulok és tobolski oroszok, nyugat felől megint a vogulok. A szamojédek szinte kitetszenek a határosok közül; azért nevezi az osztják őket or-jah-nak, vagy jor-jah-nak, mert az osztjákban or vagy jor erőt teszen, tehát or-vagy jor-jah erős, büszke nép; orjasta gőgös lenni, büszkélkedni. — Minthogy a szamojéd a legegyszerűbb Uralban, a vogulokon túl, és a Pae-choj-ban lakik, mely az Uralnak folytatása a Jeges tengerig: azért keu-or-jah hegyi szamojéd, nim-or-jah alföldi szamojéd. De az ur, or, jor szó urat, gazdát is jelent az osztjákban, joring, oring, uring uri, gazdai; tehát joring, uring ho uri ember, gazda; oring, uring né uri nő, gazdáné. Eszerint az or-jah, jor-jah uri népet is jelenthet.

Az Uralon kívül a másik főnevezetesség azokon a földeken az Ob folyó. Ha egy folyót lerajzolva nézünk, egy fához hasonlíthatjuk, melynek vannak sudara, dereka, töve és gyökerei, továbbá vannak ágai és gallyai. Így az Ob folyónak a térképen a sudara (forrásai) az Altaji hegységben van; dereka eleinte

nyugat felé, azután, különösen az osztjások földjén, egyenesen éjszak felé nyúlik; töve a Jeges tenger közelében, már Obdorskon alul kezdődik; gyökerei a tengerbe szakadó torkolatjai, milyenek minden nagy folyónak vannak. Ennek a nagy deréknak legnagyobb ága az Irtis folyó, melynek főága a Tobol. Ennek ágai meg a Tura, és a Konda folyók. A Tobolon kívül az Irtisnek ága a Tavda. Végre az éjszaki vagy nagy Sosva, és ezen felül éjszakiabban a Sob is az Obnak közbevetetlen ágai. A térképre vetett tekintet mutatja, hogy az Obnak csak azon ágait és ágainak ágait nevezem meg, a melyek bal oldalába szakadnak.

A vogul földön előhozott folyók neveiben igen gyakran előfordúl a szótag, mint a Lob-va, Loz-va, Nej-va, Sig-va, Sos-va folyó-nevekben; s van három Sosva, éjszaki, déli és keleti. Megemlékezünk pedig, hogy a kisebb zürjén folyók neveiben is szokásos a va szótag, s tudjuk, hogy az vizet jelent. Ennélfogva azt kell gondolnunk, hogy a vogul va szótagu folyó-nevek a zürjének hatásától valók; azaz, hogy a zürjének adtak neveket a vogul folyóknak. A zürjén hatást az Obdorsk város vagy helységnev is mutatja, mely az Obdor-nak oroszos alakja. Mert tudjuk, hogy a zürjén földön is Sovdor van Solikamsk és Ustvicsegodesk s tudjuk, hogy dor valaminek szélét, partját, oldalát jelenti a zürjén nyelvben. Vojla dor éjszaki oldal, azaz éjszak; vomdor száj széle, azaz ajak, mint a magyarban is. Obdor tehát az Ob széle, Ob-szél, mint Sovdor só-szél, sóforrások szélén lévő helység, mintha nálunk Tisza-szél, Duna-szél nevű helységek volnának.

A zürjének az Ural vidékeinek legmozgékonyabb, legvállalkozóbb kereskedői valának, Obdor nekik kereskedelmi szállásuk volt. Az Ob folyó-név is a zürjénektől származik. Vogul és osztják neve As. Ez hihetőleg egy az az, azi (aż) szóval, mely atyát jelent. Támogatja e felfogást az abe szó, mely hasonlóképen atyát jelent a vogulban is; abe-rés vagy abe-ris szép-anya, déd-anya; jani abe-rés nagy déd-anya. Kinek nem jut eszébe itt Samuel Aba magyar királynév? De az abe szó az Ob folyót és a medvét is jelenti, mely azon vidékek legnagyobb és tiszteletben részesülő folyója és vadja. Az abe-ből, mint folyó-névből lett alkalmasint az Ob név. Az ob szó a zürjéneknél nénét jelent; Ob tante nagy nén, mondja Wiedemann zürjén szótára.

Az Ob, As tehát mindenképen öreget, nagyot jelent; Ob-

folyó annyi, mint Öreg folyó, az öreg szónak saját magyar jelentésében. Ezt a jelentést a következő teszi bizonyossá.

A Sosvá-nak vogul neve tajt, täut, tant; ezen vogul szó pedig a ruhának újját jelenti, így tajt-tit az újjnak töve, melynél fogva a ruhához van varrva, tajt-sunt az újjnak szádja, szája, alsó nyílása. Vogulban a tajt-tja, taut-tja újjat tevő folyó. Tehát a vogul tajt-tja folyó-név azt jelentené-e, hogy az a nagyobb folyónak, a melybe belészakad, mintegy újja? Valóban is ezt jelenti. A zürjénben sos újj, ruhának újja, Wiedemann szótárában »sos aermel.« Sosva ennélfogva újj-viz, újj-folyónak vize. Három Sosva van, mint tudjuk: az éjszaki vagy Nagy-Sosva, melynek felső ágai többi közt a Sigva, és a Tajt-man-jja azaz a Sosvának (Tajt-nak) vogul nevű folyója. A keleti Sosva, mely a Nagy-Sosvába esik. A déli Sosva még nevezetesebb. Ez Petropavlovskon felül az Úralban eredvén, előbb a Lobvával és a Pelim folyóval egyesül, s azután a Tavda nevet veszi fel, a mely nem más, mint a Taut-tja (Tavt-tja) oroszos kiejtése. Ez a folyó tehát a zürjének közelében Sosva zürjén nevű, a vogulok földjén pedig Tavt-tja vogul nevű. Ilyen nálunk a Miskolcztól délre fakadó Tapolcza szláv nevű, a heves-megyei síkságon pedig Héjő (hév-jó) magyar nevű folyó. Herberstein azt mondván, hogy a déli Sosva az Irtisbe szakad, holott a Tobolha s csak evvel együtt jut az Irtisbe, bizonyosan zürjén-orosz forrásból vette azt.

Igazán helyes felfogás. Az Ob az öreg, a nagy folyó; minden belészakadó folyó neki újja; az egyes belészakadó folyónak is újja lehet és van is. S ez a felfogás magyar is, a mit a kéz és láb újjai; a ruha újja bizonyítanak. Hasonló felfogás az asztal fija vagy fiókja, a vásár fija. Ezt hát eredeti ugor felfogásnak lehet nevezni. Öreg és uj, nagy és kicsi, vagy fiú az egymáshoz való viszonyt fejezik ki.

A folyó vogulban ja; zürjénben ju, tehát ju vom, folyó szája, torkolatja; osztjákban jogan; finnben, észten jog. Ez a szó magyar folyó-nevekben is fordul elő, mint a Sajó-ban, mely sav-jó-ból áll, azért a régi írásban sou-jou. Jelentése Só-folyó, milyen a német Salza, Salzach. Van három Sajónk: Gömörben és Borsodban, továbbá Máramarosban végre Erdélyben a Besztercze-Naszód megyében. A Sajón kívül ott van Hevesben a Héjő, mi tulajdonképen hév-jó, azaz meleg folyó. Berettyó azaz berek-jó; Tapió azaz Táp-jó, Sijó.

A zürjén nyelvben feltetsző magyarosságot láttunk, vajjon hát a zürjén folyó-nevekben sokszor előforduló *va*, melyet a vogul folyók zürjén fordításaiiban is találunk, mint a három Sosvában, a Lozva, Lobva és más folyó-nevekben, nincsen-e magyar folyó-nevekben is. A sajó közelében ott van Miskolczon a Szin-va, továbbá Hevesben és Jász-Szolnokban a Zagyva, Abaujban a Moldva, Nógrádban a Zsitva, Vasban a Lendva stb. Ezen *va* szláv volna-e? A Lendva németül Limbach, ez már mutatja, hogy a Lendva szónak *va*-ja a német *bach*nak felel meg; tehát vizet, folyót jelenthet mint a zürjén *va*. Hogy a Zagyva is összetett szó, bizonyítja a Zagyti tulajdon-név, mely a gömörmezei Détértben vezeték név.¹ A Zagyti csak a zagnak lehet származéka. Nem kétséges tehát, hogy a Szinva, Zsitva is nem volnának összetett szók, a melyek *va*-ja vizet, folyót jelent. A vogul Sin-ja folyó-név szinte azonos a magyar Szin-va folyó névvel, a mint a vogul Sob folyó név azonos a magyar Szob helységnévvel: és a vogul Munkes helység név szinte azonos a Munkács helynévvel. Ezek geographiai emlékezések az ősi vidékekről.

Az Irtiš folyó a déli osztjában Tangat-nak. az éjszaki osztjában Langal-nak neveztetik. Az éjszaki osztjában *l* hang lép a déli osztják *t* helyébe. P. o. az ujj (digitus) amott *luj*, itt *tuj*; a névmás ő amott *lu*, itt *teu*; s hogy ezt a hangváltozást igazságon is felmutassam, a *men*, *man* igét veszem, mely azonos a magyar *men-ni* igével. Hozzá kell tennem, hogy a magyar nyelvben a *lenni*, *hinni*, *tenni*, *venni*, *enni*, *inni* igéknek jelen ideje *sz* hangot veszen fel, így: *leszek*, *hiszek*, *teszek* stb. A mit a magyar nyelv kevés igével teszzen, azt az osztják nyelv minden igéjével teszi, minden osztják igének jelen ideje *d*, *t* vagy *l* hangot veszen fel.

A déli osztják mondja: Az éjszaki osztják mondja:

men- <i>d</i> -am megyek	man- <i>l</i> -em megyek
men- <i>d</i> -an mégy	man- <i>l</i> -en mégy
men- <i>t</i> megyen	man- <i>l</i> megyen
men- <i>d</i> -eu megyünk	man- <i>l</i> -u megyünk
men- <i>d</i> -eda mentek	man- <i>l</i> -eta mentek
men- <i>d</i> -et mennek.	man- <i>l</i> -et. mennek

Ebből látjuk, hogy a déli osztják szók *d*-je vagy *t*-je az

¹ Ezt Szvorényi József szivességéből tudtam meg.

éjszaki osztják szóiban *l*-lé változik; tehát a déli *Tangat* (Irtis) az éjszaki osztjában *Langal*. Mindenesetre a magyarok legősiebb hazáját a déli osztjások közelében, tehát az Irtis mellékein, nem pedig az éjszaki Ob mellékein kell gondolni. Vajjon a *Tangat* = Irtis folyó-névnek emlékezete nem jutott-e a magyar krónikákba? Ugy hiszem, hogy a *Togota* folyónévben megvan annak emlékezete.

A rokon nyelvekben gyakran *n*-nel vagy *m*-mel bővül meg a szótó, p. o. a vogul *lunt*, magyarban *lúd*, a vogul *sun t* magyarban *szád*, a vogul *amp* magyarban *eb*; az osztják *jeng* magyarban *jég*, az osztják *sung* magyarban *szög*, szögelet. Ezeknél fogva a magyar krónikás *Togota* igen is megfelelhet a déli osztják *Tangat*-nak.

Ha Tomskból az Obon lefelé megyünk, Narimba érkezőnk. A hol hajdan a tatár *Alakzin* nevű város vala, melyet az oroszok *tarka ordá*-nak neveztek. Azt egy 1592. évbéli czári meghagyásnál fogva a kozákok meghódíták. Ezt *Abulgasi khán* († 1663) elbeszélvén (*Histoire généalogique des Tatares traduite du mspt. Tatare d'Abulgazi Bayardur Chan. par D. à Leyde 1726. p. 105—110*) mondja, hogy *Alakzin* (azaz a *tarka*) az *Ikar* vagy *Ikran* folyónál van, mely a kirgizek határainál elfoly, sok felvett folyóval megnövekedvén, hosszú futása után a tengerbe szakad. *Abulgazinak* *Ikarja* vagy *Ikranja* tehát az *Ob* folyó.¹ Ennek a névnek híre már *Mauricius* császár idejében (574—582) jutott *Konstantinápolyba*, midőn a turk követség a turkok győzelmét hirdeté. Seregeik az *Ikar*-nak síkságán gyülekeztek volt, mely *Ikar* az *Arany hegytől* 400 kő távolságnyira van.² Az *Arany hegy* az *Altaji hegység*, s az *Ikar síksága* az *Ob síksága*. — A magyar krónika azt mondja, hogy *Skythiában*, a magyarok ősz hazájában, két nagy folyó van, a *Don*, melyet a magyarok *Etulnek* neveznek vala, és a *Togota*, mely lakatlan erdőkön, mocsárokon és havasokon keresztül folyván, a hol a nap soha sem süt, végre *Irchania*ba jut s ott az éjszaki tengerbe szakad (*inrat tandem in Irchaniam et ibi vergit in marc Aquilonis*.)³ A krónika homályos emlékezetet közöl az ősz magyar hazáról, melyben az ismeretlen *Ikar*, *Ikran* név az ismeretesebb *Hircaniával* van felcserélve, de

¹ Lehrberg, Untersuchungen zur Erläuterung der ältesten Geschichte Russlands. St.-Petersburg, 1816. A 42. 43. lapján.

² Theophylactus Simocatta. Historiarum libri octo. Bonnae 1834. Pag. 285

³ Chronicon pictum Viennense, a Mátyás Florián kiadásában. Vol. II. 106.

a melynek hollétét az északi tenger határozza meg. A krónika tudja, hogy a Togota folyó Irkanián által jut a tengerbe. Mi tehát a magyar krónika Togotáján az osztjákok Tangat-ját, vagyis az Irtist ismerjük fel, s azért alíthatjuk, hogy a krónikának Irkaniája nem más, mint az Ob, melynek tatár neve Ikar, Ikran volt. Ennélfogva is a magyarok ős hazáját az ugorok délen és a tatárok közelében voltunk kell gondolnunk.

Lássuk most némi képét a vogul és osztják nyelveknek is, a melyekről Reguly, Castrén és Ahlqvist utazásaiból lehető sokat tanulhatunk.

A zürjén nyelv leírásából megtudtuk, hogy a rokon nyelvek megfelelő szavaiban hang-változások fordulnak elő, melyek szabályosan folynak. Így a finn-észt, a zürjén-votják és a vogul meg osztják megfelelő szóknak kezdő p-je a magyar szókban f-re változott. Az említett nyelvekben a megfelelő és k-val kezdő szók, ha a magyarban is fel- vagy vékony, azaz e i ő ü hanguak, k-val kezdődnek; ellenben az al- vagy vastag hangu szók a magyarban h-val kezdődnek, mely hang a vogulban és osztjákban is sokszor ch (kh).

P—F.

Vogul.	Osztják.	Magyar.
päl, pel	pal	fül
pel, pil	pal	fél, félni
—	paling	felhő
pal	pel	fél, oldal
pong	penk	fog
püv, pi	poh	fi, fiu
pom	pum	fű
paul	pogul	falu
pul	pul	fal-at
pul	pul	fojt
pulep	pulip	fojtó, fojtás, a füstlyuknak dugója,
pun	pun	fan, szór
posim	puzing	füst
pot	put	faz-ék stb.

	K.	K.
Vogul	Osztják	Felhangú magyar
—	kev, keü	kő
kual	kit	kél, kelni

Vogul	Osztják	Felhangú magyar
kiet	kit	küld
kit	kad	két
kiti, kitag	kadn	kettő
kesej	kesi, kesi	kés
higne	kena	könnyű
kvan	kim	kü, kün, kin
ker	ker	kér-eg stb.

Vogul	Osztják	Alhangú magyar
kat	kat, chat	hat
kat-pen	chat-jang	hatvan
kal	chal	hal, moritur
kul	chul	hal, piscis
kól, kül	chol	hall, hallani
kang	chonch	hág
kump	chump	hab
koteng	choting	hattyú
korom	cholim	három
kormit	cholmit	harmad
kulp	chul-ta	háló
kvol	chot	haz-a, ház
kant	chant	had
kantlaht	—	hadakozik stb.

A vogul és osztják nyelvek avval különböznek a magyartól, hogy dualisok is van, mit a személyes névmások mutassanak:

Éjszaki és déli Vogulban:

äm, am én; näng, nag te	tä u t a v ö
men, min mi (ketten); nen, nin ti (ketten)	n a n ö k (ketten)
man mi (többen); nan ti (többen)	t a n ö k (többen)

Éjszaki Osztjában:

ma én	néng te	lu ö
men	nin	lin
mung	neng	li

A birtokos ragok a vogulban így vannak:

semem	semen	semä;	semov	seman	semanel
(szemem	— ed	— e	szemünk	— etek	— ök)
semamem	semanen	seman;	semanov	seman	semanel
(szemeim	— id	— i	szemeink	— itek	— ik)

Az Osztjákban így :

semem semen semel ; semu semen semel
semlam semlan semlal ; semlau semlan semlal.

Az osztják példában különös figyelemre méltó az *l* hang, Valahol már mondva van, a hol a *Tangat* és *Langal* (Irtis) szókat felmutattam, hogy a déli osztják *t*-je az éjszakiban *l*-vé változik, p. o. *teu*, *δ*, az éjszaki osztjában *lu*. Mint birtokos rag *lu* helyett *l* áll elő, így: *seme-l*, magyarban *szem-e*, *szem-je* helyett. Az osztják birtokos *l* rag tehát a magyar *ja*, *je* (*a*, *e*) birtokos ragnak felel meg. Hogy az jobban kitűnjék, a *put* és *faz-ék* szókat ragozom.

Osztj.: *putem puten putel*; *putu puten putel*.

Magy.: *fazékom fazékod fazékja*; *fazékunk fazéktok fazékjok*.

Osztj.: *putlam putlan putlal*; *putlan putlan putlal*.

Magy.: *fazékjaim -jaid -jai*; *-jaink -jaitok -jaik*.

Ennek bizonyosan oka van, melyet azonban itt nem keresek; hosszas lenne.

Az igezót tekintve, a *vogul* és az osztják nem egyeznek meg az infinitivusra nézve a magyarral és a zürjénnel; ámde megegyeznek a perfectumra, különösen pedig a tárgyias ragozásra nézve, mely két sajátság nincsen meg a zürjénben.

Az infinitivus kifejezője az éjszaki *vogulban g*, a déliben *h*, tehát *men-u-g*, *men-u-h* (menni) volna: de az éjszaki *g* maga elé *n*-et veszén fel; mind ez, mind a *h* maga után *v*-t ragaszt. Így lesz tehát az infinitivus: *minungv*, *menuhv* menni.

Az infinitivus mind az éjszaki, mind a déli osztjákban *ta*, tehát: *man-ta*, *men-ta*. menni.

A praesensben az osztják egy idegen hangot veszén a *tő* és rag közzé, mely az éjszakiban *l*, a déliben *d*, *t*, mint már láttuk. A *vogul* nem teszi még az enni, inni, lenni, venni, vinni megfelelőjében sem.

Az igeragozást a magyar *küld*, *vogul* két osztják kit mutassák meg, melyek infinitivusa: *külden*i, *ket-uhv*, *kit-ta*.

	Magyar		Vogul		Osztják	
	tárgyatl.	tárgyas	tárgyatl.	tárgyas	tárgyatl.	tárgyas
Praes.	<i>küldök</i>	<i>küldöm</i>	<i>ketem</i>	<i>ketilem</i>	<i>kidlem</i>	<i>kidlilem</i>
	<i>küldesz</i>	<i>küldöd</i>	<i>keten</i>	<i>ketilen</i>	<i>kildlen</i>	<i>kidlilen</i>
	<i>küld</i>	<i>küldi</i>	<i>keti</i>	<i>ketitá</i>	<i>kidl</i>	<i>kidlile</i>
	<i>küldünk</i>	<i>küldjük</i>	<i>ketov</i>	<i>ketilov</i>	<i>kidlu</i>	<i>kidlilu</i>
	<i>küldetök</i>	<i>külditek</i>	<i>ketine</i>	<i>ketilan</i>	<i>kidleta</i>	<i>kidlileta</i>
	<i>küldenek</i>	<i>küldik</i>	<i>ketat</i>	<i>ketanel</i>	<i>kidlet</i>	<i>kidlilet</i>

	Magyar		Vogul		Osztják	
	tárgyatl.	tárgyas	tárgyatl.	tárgyas	tárgyatl.	tárgyas
Perf.	küldtem	küldtem	ketsem	ketsilem	kitsem	kitsilem
	küldtél	küldted	ketzen	ketsilen	kitsen	kitsilen
	küldött	küldte	ketas	ketsilas	kitas	kitsilee
	küldtünk	küldtük	ketsov	ketsilov	kitsu	kitsihu
	küldtetek	küldtétek	ketsine	ketsilan	kitseta	kitsileta
	küldtek	küldték	ketsat	ketsanel	kitset	kitsilet.

Elég itt látnunk, hogy az osztják a tárgyatlan praesensben *l* hangot vesz fel, mely a tárgyatlan perfectumban elmarad; hogy mind a vogul, mind az osztják a perfectumot *s*-vel fejezi ki, mely a magyar illető *t*-nek felel meg; végre hogy a tárgy kifejezője a vogulban *l* meg *t*, az osztjában is *l*, azért mutat ennek praesense két *l*-et.

A számnevekből a déli vogulnak sor- és rendszámait, de az éjszaki vogulnak és éjszaki osztjáknak egyedül sor-számait közlöm.

Déli vogulnak		Éjszaki	Éjszaki
Sor-számait:	Rend-számait:	Vogul.	Osztják.
1 äk	elol (elől-ső)	äk, äkve	it, i
2 kit, kitag	motet (másod)	kit kiti	kat kadn
3 kurum	kurmet (harmad)	korom	cholim
4 nil	nilet (negyed)	njile.	nel, njel
5 ät	ätet (ötöd)	ät	vet. vuet
6 kot	kotet (hatod)	kät	chot
7 sat	satet (heted)	sat	labet
8 njol-lu	njol-lut (nyolczad)	njala-lu	nil, niil
9 ontol-lu	ontol-lut (kilenczed)	antel-lu	jert-jang
10 lu	lut (tized)	lau	jang
20 kus	kuset (huszad)	kus	kus, chus
100 šat	šatet (század)	sat	sot
1000 šoter	šotret (ezred)	sater	sjoris

Legyenek még itt az éjszaki vogulnak sokszorozott számai 20-tól 90-ig:

kus	husz	kat-pen	hatvan
vät	harmincz	sat-lau	hetven
nelimen	negyven	njol-sat	nyolczvan
ätpen	ötven	antel-sat	kilenczven

Hogy a magyar nyolcz, kilencz számnevek nyol + tiz,

kilen + tiz féle összetétek, bizonyítják a vogul njol-lu és ontol-lu: jelentésük pedig: nyolc hiján tiz, kilen hiján tiz, a nyolc okvetetlenül kettőt, a kilen okvetetlenül egyet jelentvén. Ezt a jelentést a vogul njol-nak és ontol-nak is tulajdonítani kell: s azt a finn kahd-eksan - 8, yhdeksän - 9 támogatja a kahd kettő, yhde egy lévén,

A magyar két kettő, a vogul kit kitag, és kit kiti, az osztják kat kadn azért nevezetesek, hogy az első alak csak jelzőül állhat, így: két kéz, vogulul kit kät, nem pedig kettő kéz, kitag kät. Nevezetes az is, hogy a tizet jelentő számnevek annyira különbözők, holott a 20-at, 100-at, 1000-et jelentők összevágának. A 40, 50, 60 azonos szók a magyarban és vogulban; ellenben a vogul sat-lau, vagy sat-lu annyi mint hét tiz. A vogul 80, 90 megint kivonás útján alakult, mint a 8, 9, de a tiznek hozzágondolásával. Mert njol-sát szószerint: kettő hiján száz, pedig azt jelenti, hogy két tiz hiján száz; így antel-sat - egy hiján száz, pedig azt jelenti, hogy egy tiz hiján száz.

A mi számneveink egy nagy jelentőségű dolgot világosítanak meg az emberiség művelődésének történetében. A magyar hét nemcsak a hetes számot hanem a hetes napságot is teszi, mint az egyházi latin septimana szó. Ezt a magyar nyelv nem a kereszténységtől fogadta el, mert a pogány vogul sat, és a pogány osztják labet is hetet és septimanat jelentenek, holott az oroszban, mint általában a szlávban, nedjelja a »Woche, Septimana«, mely szó belément volna a két nyelvbe, ha a sat és labet a »Woche« jelentésében ott nem volnának.

Vogulban (hogy erre szoritkozzunk) az évnek neve jis, de szokottabb tel-tuj, vagy tal-tuj azaz tél-nyár. A hó-nak hold-nak neve jonkep, azaz forduló. Njile-sat - négy hét, egy hónapot, kit-sat - két hét, fél hónapot jelent. Ezen hónapnak 28 napja van, s ilyen 28 napos tizenhárom hónap egy esztendőt teszen, mely tehát 364 napot számlál. Tudomásunk van a régi észti kalendáriumról, a mely hasonlóképen 13 hónapos esztendőt mutat, hogy az időszámításban egy-egy napon átszöktek vagyis az évben nem olvastak egy napot. A szökő nap, szökő év kifejezések, melyek jelentése az »intercalaris« jelentésével ellenkezik, tanui annak, hogy a régi magyar kalendárium is 13 hónapból állott, egy napon átszökvén azaz nem olvasván egy napot.

Ilyen 13 hónapos esztendő a germánoknál is volt, sőt alitom, hogy mindenütt az volt, mielőtt a babyloniai év Egypto-

mon által a római birodalomba, s ebből a keresztény világba, különösen a IV. században a frankokhoz eljutott. A régi év ha v i é v (Mondjahr), az új vagy babyloniai év n a p i é v (Sonnenjahr): annak 13, ennek 12 hónapja van.

Azon ősz régi időszámításnak alapja tehát a hold forgása volt, s helyesen nevezi a vogul a holdat j o n g e p-nak, azaz forgónak; a magyarban hó luna és mensis, a finnben is k u u luna és mensis. A forgónak egy fordulatában 4 változás esik: újhold, első negyed, hold tölte, utolsó negyed. A vogul a hold tölte k i t s a t-nak — két hétnek nevezi.¹ Egy-egy változás hét nap alatt történik: s ime a mi nyelveinkben az 1—7 szám nevek egyszerűek: a 8 és 9 számnevek már összetett szók. Az egyszerű szókban szinte azonosságot mutatnak a rokon nyelvek: a 8 és 9 számnevekben nagy a különbség. Ezek tehát már az osztás után képződtek. Mely nagy esemény vitte a tízes számrendszert az ugor-finn népekhez, nem tudni: de a hetes számrendszer megelőzte, s szent marad a hetes szám mindenütt azután is, mint a hold fordulatának egy-egy megjelölt szakasza.

A vogulok és osztjakok most abban különböznek egymástól, hogy az elsőknél a régi nemzetségi alkotmány már tökéletesen megszűnt, de az osztjakoknál még némileg megvan. Reguly 1844-ben azért is Tobolszkba ment, hogy felkeresse az utolsó Konda-melléki vogul fejedelemnek fiját, Šatigint, ki ott tanítói állásban él vala. Ezt derék, jeles embernek találá, a ki őt vogul fordításával is megajándékozta, de a ki, Reguly szerint, a honától hosszas távolléte miatt, már felejteni kezdé anyanyelvét. Ahlqvist azt a panaszt hallá a pelimi voguloktól, hogy az orosz tisztviselők apró ólomszemeket vegyitenek a puskaporba, a mivel nagyon megkárosítják szegényeket. Az orosz kormány t. i. meghátározott olcsóbb áron juttatja — legalább Reguly és Ahlqvist utazásainak korában (1844-ben és 1858-ban) juttatta — a puskaport a voguloknak, kik adójokat a vadak bőreivel fizetik. Az ólommal vegyített porból alig tudják az ólomszemeket kiszedni, tehát kevesebb és rosszabb port kapnak. — Második panaszok

¹ Das Mondjahr (a germánoknál) bestand aus 13 Monaten, je zu 28 Tagen; innerhalb des Monats bildeten Neumond und Vollmond die Theilung zu je 14 Tagen. Ein solcher Zeitraum führte den Namen Woche, goth. v i k ó, altnord. v i k a, ahd. w e c h a, das Wort steht, wie lat. v i c e s u Wechsels. Altdeutsches Bürgerleben, von E. L. Rochholz, Berlin, 1867. Seite 14. A v i k o tehát ugyanazt jelenti, mit a vogul k i t s a t.

az **vala**, hogy orosz papjok szerfelett nagy fizetést veszen tőlök az esketésért úgy, hogy sokan meg sem házasodnak, azonképen keresztelésért, temetésért. — Harmadik panaszok a papnak részege-dése ellen szólt; a falu alig győzi a pálinkát messze földről. Tobolszkból, hozatni. A mult húsvét ünnepei alatt, melyek leg-nagyobb szentségük, a részeges papjok egyszer sem mondha-tott misét.

Az osztjások között Ahlqvist 1858-ban még meglevőnek találá a nemzetségi alkotmányt, melyet II. Katalin császárnő megerősített. A nemzetséget ja h-nak hívják. Hol egy, hol több nemzetségnek van egy fejedelme, mely méltóság örökös. A feje-delem a rendet tartja fenn népe között, büntethet is, de a halál-büntetést az orosz hatóság mondja ki. A fejedelem jelen van az adó, azaz bőrök befizetésénél. Mikor a nemzetségek, különösen halászás végett, költöznek, a fejedelem a vezér. Ahlqvist két osztják fejedelemmel találkozott, egyikkel a Sinja mellékein, másikkal Obdorszkban. Ez Tajšin nevű, kinek Miklós czár megerősítette volt a méltóságát s a ki 1854-ben meg is látogatta a czárt, azért nagytekintélyű **vala** az oroszok előtt is. Mint 10,000 rénnel gazdája, mi, ugymond Ahlqvist, az ottani viszonyok között 40,000 rubellel ér fel, gazdag ember is **vala** Tajšin.

Reguly a voguloktól mondákat és énekeket, az osztjákoktól csak énekeket hozott. A monda vogulul **majt**; mondok, mesélek **majtem**. Az ének vogulul **eri**. A hozott mondák közül kettő tűnik ki, érthetőségénél fogva is, a »Ma kuljitem **majt**« a föld kibuktatásának mondája, melyet Teremtés mondjájának nevezek, s a »Váta Kum« a kereskedő ember, mely nem is mondaszerű, hanem történet. Az énekek többnyire a medvét dicsőítik. A gondolatok kétszeres kifejezése, vagy a parallelismus, különbözteti meg a mondák prózai előadásától. P. o.

Numi Tarom ezüst rudu házában lányi kezem nő **vala**.

lányi lábam nő **vala**;

Numi Tarom teremtötte arany sugáru napjaiban,

arany napjai fénylésében,

himzett tarka székbén ülök **vala**,

varrott tarka székbén ülök **vala** stb. stb.

A gondolatok kétszeres kifejezése világos; az is világos, hogy éneklésre való ezen előadás.

Az osztják énekekben is kétszeres a gondolatok kifejezése, p. o. a Nating ar (osztjákban ar a vogul eri -ének), tehát

a Nating ének a Nim sariš-nál, azaz Alsó vagy Jeges tenger-nél három vuas, vas városról szólván így kezdődik:

Kolim vuas ti mulmeu,

Kolim vas ti amesmeu = három város a kerületünk. három város az ülésünk. De az osztják énekek tartalma különböző a vogul énekek tartalmától, mert azok a nemzetségek énekei. tehát dicsőítései, a mennyire sejtenünk lehet; mert eddigelé azokból keveset sikerült megfejteni. Azt vehetem ki, a parallelizmus segítségével, hogy a város-, vagy helység-nevekben előforduló aut, avit kerületet teszen, így p. o. Puling aut Obdorsk, azaz a Pul folyónak autja; azért maga Obdorsk város Puling aut-vas = Pul folyó kerületének városa. Pul egy kis folyó. mely ott az Obba szakad.

Az Ob folyó az osztják énekekben lanting As, koling As, azaz tápláló Asz, halas Asz. De így dicsértetik a Sosva. (osztjákul Leu) is, hogy lanting Leu, koling Leu = tápláló Leu, halas Len. — Az Obnak jege alatt sok helyütt elvész a hal. mely az ágaiba igyekszik menekülni. Azért beszél a vogul is kal-vit (halál-viz)-ről, az Obnak ilyenén veszedelmes vizéről. A tizenhárom hónap egyikét az osztjákok As-chalta-tilisnek = Ob-haló-hónapnak nevezik, mert azon a hónapon pusztul el az Ob hala.

Legyen még valami a vogul és osztják hitbéli fogalmakból vagy képzetekből.

A vogul Teremtés mondájából láttuk már, miképen buktatja ki a tengerből Elmpi a földet, s miképen erősítette meg azt Numi Tarom ezüstgombú övével, vagyis az Ural hegységével, melynek hóborította csücsai ezüst gombokhoz hasonlítanak. Meglévén az, Elmpi újra felhág Numi Taromhoz tanácsért, hogy a teremtett földön ki lakjék. Hóból és agyagból gyúrd az embert. az erdei vadat és a szárnyas állatot, lón Numi Tarom utasítása. — Ez is meglévén most Elmpinek gondja, hogy Numi Tarom meghagyása szerint egybekeltesse a nőt és férfit. Tehát születnek leányok és fiuk, szaporodik az ember. Ámde mit fognak ezek enni? Elmpi e végett hágván fel Numi Taromhoz, ez többféle halfajtából kettőt-kettőt ad neki, hogy eressze az Asba, a kisebb folyókba, a tavakba. Hét tél, hét nyár elmulta után Elmpi megnézi az Ast, a kisebb folyókat, a tavakat, ime a vizek színéig teli vannak halakkal. — Új kétsége támadt Elmpinek. Az ember hogy keritse meg az erdei vadat, hogy fogja meg a vízi halakat?

Felhág tehát ismét Numi Taromhoz, s ettől oktatást veszen az ijjnak és nyilnak készítésére s hogy kell az erdei vadnak nyomait kilesni. Azonképen oktatást veszen Numi Taromtól, hogy kell csalánból fonalt csinálni, fa gyökereket hasgatni, s mindenféle hálót kötni. Elmpi lemenvén a földre, megtanítja a fegyver és hálók készítését, s ezentúl a leányos embernek leánya jól lakik, a fijas embernek fija jól lakik. Annyira is elszaporodnak az emberek, hogy a vadászok nem férnek el egymástól az erdőkben, a halászok nem férnek el egymástól a folyókon és tavakon. Ez új baj miatt utoljára hág fel Elmpi, s most Numi Tarom azt mondja neki: Fogadd el a Kulj-ater, vidd le a földre és ereszd el. Az támaszt majd betegséget, s a hány ember születik, annyi meg is fog halni. Úgy is teszen Elmpi. Hét tél elmulta után, hét nyár eltölte után nézni megyen az emberek dolgát, s úgy látja, hogy születnek is halnak is; így tehát el vannak az emberek.

Ebben a gyermeked mondában a Numi-Tarom, Elmpi, elm kals, kuljater és kuljitem szók némi magyarázatot kívánnak. Tarom a menny, az idő, a nagyság; num fel, numi felső; Numi Tarom tehát a felső menny, s azután a személyesített isten. Van Joli Tarom is (jol=al, joli alsó), ez a föld maga, mint a mennynek ellentéte. A vogul tarom és magyar terem nagyon megegyeznek.

Elmpi anyyi, mint elm-fi, elm fija. Finuben ilma, déli vogulban ilm, északi vogulban elm a levegő, ég: zürjénben jen és in menny és isten.

Elmpi tehát az égnek, levegőnek fija. a vogul teremtő demiurgus.

Elmkals ember, anyyi, mint ég halandója. Szébb mythologikus fogalom, mint a görög ανθρωπος, a latin homo. De a german Mensch is, azaz gondolkodó, szép. Elm ég; kal hal, kals halt, elm-kals halandó; déli vogulban ilmkals. Nevezetes, hogy csak a vogulban van az elm kals szó, de közkeletű. Az evangeliomok fordításában is megvan. p. o. elemkoles püv az ember fija. Rég sejtem, hogy az ember szóban benne lappang a vogul elm: de a ber-nek jelentése előttem még ismeretlen.

Kulj-ater, szószerint Kulj fejedelem. a vogul hitmondában a halál, a betegség okozója. Ez megvan a zürjéneknél is: ott Kulj vizi isten, mint láttuk, ki azonban a viz-keresztet megelőző estén a vizeket elhagyja.

A vogul kuljitem azonos a votják küldem, mi teremést jelent; küldisj teremtő. Tehát a vogul kuljitem is teremés, de a vízből felbuktatás értelmével. Mert kulil kibukik, kulit kibuktat.

Van más teremés mondája is a vogulban, mely szerint nem tudni, ki teremtette a földet, de a földnek első lakói istenfajak (tarom-pit) voltak, kikre az óriások (jar-magom) következtek. Ezek örökké harcolnak vala egymással; a koruk tehát kantlim jis hadakozás kora. Az itt ott található kőbálványok mind kővé vált óriások. Az óriásokra következtek azután a közönséges emberek.

Az osztjában ilyenféle mondák, ha vannak is, de ismeretlenek. A vogul tarom ott is megvan, de kettős jelentése szerint már némileg különböző alakú, mert turum inkább mennyet jelent, torim pedig istent és mennyet jelenthet.

Or-menk és menk-iki (=erdei menk, menk-öreg) ördögöt jelent. Vogulban is meng erdei vad ember, óriás. Csak gyanítom, de bizonyosnak nem merem mondani, hogy a magyar óriás-nak első tagja az osztják-vogul jar, or, ur szóval egyezhető, s hogy óriás »vad« embert, vagy »erős« embert jelent. Jóllehet az ás tag előttem homályos, érthetetlen.

A kulj-ater (kulj-fejedelem) a zürjén kulj vizi istennel azonos. A vogulban is van vizi isten, az Ujtj jelping = viz-szent, viz szentje, kinek hét leánya »jarmih sempe sat aj« selyem szempillájú hét leánya van, s a kinek szolgálai az ujtj-ői-ak viz népe. Itt is a ői népet jelent. Az ujtj a vit-nek mellékalakja; vit és ujtj egyaránt vizet teszen. Ez az ujtj is megvan nálunk, t. i. a Fekete Ügy-ben (székely folyó. németül Schwarzwasser), az Eger-ügy-ben, vagy Egrügy-ben, Egre egyben, mi hasonlóképen »fekete vizet« jelent, az égerfáról, mely feketére fest. A nálunk meglévő jó, va, ügy, mint látjuk, az éjszaki rokon nyelvekben is megvannak, sőt jelentéseiket csak azokból tudjuk meg.

Azt hiszem, rövid előadásom — részletesebb, hosszabb is lehetne — az elején leirt mondást igazolja, hogy a föld kerekségén nincsen rész, mely inkább érdekelhetné a Magyar Földrajzi társaságot, mint az Ural és vidékei.

Hunfalvy Pál.

KÖNYVÉSZET.

— — —

A Tiszaszabályozás alaphibája és ennek gyógymódja. Irta Patzkó György. Nagyvárad, nyomtatott Hügel Ottó könyvnyomdájában 1887. Nyolczadrétü 28 lap. Ára 30 kr.

Ez alkalmazott geográfiai kis munka megszületése okát az 1887. évi kistiszai gátszakadás katasztrófája bekövetkezésében leli. Sok igazat mond el benne az intéző körök fölvilágosítására, de viszont fordulnak elő itt-ott hydrográfiai természetü olyan állítások, a melyek megérdemlik a bővebb megbeszélést.

Érdekes összeállítást tesz az 1830. 1853. 1855. 1867. 1879. évi vízmagasság fokozatos emelkedéséről, kimutatva azt Tisza-Ujlak, Namény, Tokaj, Szolnok, Csongrád és Szegednél. Ez utóbbi ponton, hogy a többit mellőzzük, 6'14., 6'62., 6'93., 7'22., 8'06. m. volt az ár magassága a jelzett években fokról-fokra. Fiktív hitnek bélyegzi azonban azt, hogy a Tisza Titelnél véget ér, szerinte annak torkolata a Szulina melletti deltában keresendő. Igaz ugyan, hogy a tributariust bajos a maga főfolyójától elválasztani akarni, mert úgy torkollik az abba, mint ahogy a kereszt-völgy a hosszantiba nyílik; valamint az is igaz, hogy Titelnél tulajdonképen a Duna kigyószik be a Tisza ágyába, mely csak folytatása a Nagymagyaralföld legmélyebb barázdájának. És még sem írhatni alá a szerzőnek amaz állítását, hogy a Tisza valóban a Feketengernél ér véget, mivel az egyesült folyóvíz-tömeg, mely előbb mint lomha beltenger alig tüntetett fel mozgást, a Száva fölvétele után a Karas és Neva egymáshoz közel eső torkolatainál előbbi magatartásától egészen elütő sajátságokat ölt, a mint a hegyszorulékba lép, mert zajongó hegyi folyóvá változik at.

Amint a Saône Lyonnál új életstádiumba lép, úgy cselekszik a Dunába ömlött Tisza is Titelen alul; sőt miután a Vaskapún keresztül szűrődtek, olyan jelleget öltének, hogy rájuk nézve a magyar Duna pályája felső folyás, vagy ha jobban tetszik, forrástó, melynek a feneke már föl van töltögetve. Ennélfogva a szorosoktól középütt beburkolt, csaknem ketté szakított folyótest vizsgálása nem függ oly szigorú következetességgel egymástól, mint a Tisza, Temes stb. vizállása a Dunáétól; úgy hogy a moesiai Duna áradása nem okoz torlódást a magyar medenczében. Ha a svajczi Rajna, wallisi Rhône, vagy az éjszak-itáliai tavakon keresztül ömlő folyók olynemű kihágásait, a milyeneket pályájok felső

szakaszán követnek el, alsó folyásuk mentén kívánóok orvosolhatni, erősen tévednénk.

Abban igaza van Patzkó Györgynek, hogy a Tisza nagyon töltögeti ágyát. És ha valóban tény az, hogy 1856 óta 2 méternyire emelte meg, mi minden 1 $\frac{1}{2}$ évtizedre 1 métert tesz; valamint ha az az eshetőség is áll, hogy töltögető képessége nem csökken, mit az erdőpusztítások mindenesetre csak elősegítenek: úgy valóban aggasztó az ármentesített területek jövője, de különösen Szegedé, melynek nem mer ez alapon egy évszázadnál tovább tartó létet ígérni. A Tisza föliszapolása méreteiről tudomást szerzett 20 éven át és úgy találta, hogy $\frac{1}{2}$ —20 centiméter közt változott az; miből 6 cm. átlagost vesz föl és ez Szegednél többet is tehet, mivel ő Szolnoknál eszközölte méréseit s a nagy iszapolóknak, mint a hármás Körös és Maros e nemű munkássága eredményeit nem vonta be számításába és mégis 100 év alatt 6 méterre becsülte a folyóágy emelkedését, ha e folyók detritus-hordozása csökkenni nem talál, mire kevés a kilátás.

Hogy a folyók vízmennyisége átlag ugyanolyan marad-e, eldöntetlen dolog; de hogy a védő erdők letarolása folytán a vizek nem elosztakozva, hanem a hóolvadás idején vagy nagyobb nyári esőzésekor egyszerre és rohamosan indulnak alá, az tény, melyet szépen illusztrált Stefanovič »Ungarns Stromregulirungen-1883. 21—26. ábrája. Mindenesetre biztosítottabb volna Szeged jövője, ha úgy épül vala a Maros és Tisza közé ékelve, mint Passau az Inn és Duna, Lyon a Rhône és Saône közé, úgy hogy a folyók egybeömlése a város alatt megy végbe.

Abban is megérdemli a méltánylást e kis munka, hogy a Tisza mentén víz-reservoirok építésével remél és javasol a bajokon segíteni és ilyet 6-ot ajánl. Az eszme prioritása bár nem az övé, de érdem már az is, ha fölismerni képes valaki másnak javaslatában az életrevalóságot. Gyakorló mérnökeink legalább kiknek tanácsa sokszor szakértő hirben áll, ki tudja nem szándékosan kívánják-e a Tiszát olyan állapotban tartani, mint a százados pört, melyet az ügyes ügyvéd nem megnyerni, hanem meghosszabbítani törekszik? A reservoirok kihasználásának terve ellenben az övé; e szerint évről-évre másik ilyen nagy medence lenne árvízzel megtöltendő a 6 közül, és míg a 7-dik évben újra rákerül a sor, éveken keresztül szolgálna haszonhajtó területül, mint pl. a zirknitzi tó, melyben némely évben halásznak. más években nádját vágják, savanyu szénáját kazálják, és ismét más években bevetik, mert száraz.

Fölhozza példa gyanánt az 1875-diki mihóci gátszakadást. melyről utólag azt mondják a káros gazdák, hogy örvendenének, ha hébe-hóba meglátogatná földeiket az árvíz és ezt előre csupán azért szeretnék tudni mikor?, hogy az olyan évben nem vetnének bele. Azt mondja tovább, hogy e reservoirek elejtése esetén, minden költséges ármentesítési munkálatok mellett is csak a régi állapotok uralma tér vissza előbb-utóbb, mit csak rosszabbá tesznek majd a töltések és a folyamágy magasabb szintje, mivel a belvizek lemenetelét gátolni fogja.

Abban is igaza van, hogy nézete ellenesei a Pó-vidékre szeretnek hivatkozni és hangsúlyozza, hogy a két folyónak viszonyai eltérők; de itt megint abba a tévedésbe esik, hogy a Tisza torkolatát a Fekete tengernél állapítja meg. Szerinte a Pó-nál vízhalmozódás azért nem áll be olyan könnyen, mivel nincsenek akkora mellékfolyói. Helyesebben érvelt volna akkor, ha azt mondja vala, hogy a havasok, melyekből vizei nagy részét a Pó szedi, nem egyszerre zúdtják alá árjaikat, a hólevet, mint a mi tiszteletbeli havasaink: sőt megfelelkeznek a tulajdonképeni szabályozókról, a Maggiore, Como, Iseo, Idro, Garda tavakról, melyek épen olyan reservoirek, mint a minőket ő tervez, csakhogy a legkisebb is köztők, az Idro 130 m. mélység mellett sokat el bír nyelni az árból.

Tévedése még az is, hogy a Póvölgyet nem tekinti egykori tengerfenékeknek, holott tudomást szerezhet erről mindaz, ki fizikai földrajzi munkákat forgat, olyanokat, melyek a geológiát is segítséül hívják elveik megállapításában. A hol azonban a védőtöltések sarkalatos hibáiról, vízműveink zsilipjeiről és a kettős töltésrendszeréről szól, ott előtérbe lép szerzőben a gyakorlati mérnök; kinek szinte megbocsátja az olvasó theoretikus tévedéseit, — noha szükséges volna az orvosnak jól ismernie betege egyediségét, ha baján alaposan segíteni akar. Régibb gyakorló mérnökeinkre is ráférne nemcsak Paleocapa tudománya, hanem Humboldt-Peschelé is, mely fájdalom kiszorult a réaliskolából, a műegyetemen pedig alig van idő azt a kenyérstudiumok halmaza mellett tárgyalni. *H. I.*

Reise S. M. Schiffes »Zrinyi« über Malta, Tanger und Teneriffa nach Westindien, in den Jahren 1885. und 1886. Auf Befehl des k. k. Reichs-Kriegsministeriums, Marine-Section, mit Zugrundelegung der Berichte des Schiffcommandanten zusammengestellt von Jerolim Freiherrn von Benko, k. k. Corvettencapitän.

Pola, Commissionsverlag von Carl Gerold's Sohn in Wien, 1877.
Ára 2 frt.

Hadi tengerészetünk évenként rendez tanulmányi utazásokat a fumei tengerész akadémiából kikerült növendékekkel. Ezen utazásoknak főcélja a hadapródok és legénységnek katonai kiképzése; de e mellett, mint második cél, a földrajzi tudomány gyarapítását is fölveszi az expeditió programjába. A kiküldött hajók földgömbünknek oly távoli vidékeit érintik, hogy ott a figyelmes gyűjtő számos új dolgot képes találni a tudomány számára. Szerencsés intézkedésnek tekintjük, hogy ezen tanulmányi utazásokról most már hivatalos jelentéseket tesznek közzé, melyek az expeditió eredményéről beszámolnak. A haditengerészet egyes expeditióiról már több jelentést birunk. Megjelent a »Helgoland-corvette-nek Afrika nyugati partjaira 1884—85-ben tett utazása, birjuk az »Albatros« ágyúnaszádnak ugyanazon évben a Vörös tengerre, a keletindiai és sinai vizekbe tett utazásáról szóló leírást: ezekhez sorakozik az »Aurora« corvette-nek ugyanazon évben Braziliába és a La-Plata államokba tett tanulmány-úttjáról kiadott jelentése, és végül megjelent a »Frundsberg« corvette-nek szintén ezen évben a Vörös tengerbe s Afrika keleti partjaira rendezett utazásának leírása. Az előttünk fekvő munka, mely csak most került ki a sajtóból, a »Zrinyi« hajó expeditiójának adja leírását. Rosenzweig Vincze fregattkapitány parancsnoksága alatt tette meg a corvette 1885—86-iki útját Malta, Tanger és Teneriffa érintésével Nyugat-Indiába. Itt érintette az Antillák összes szigeteit s a Bahamák közül New-Providence-t. Az egész kirándulásra nyolczadfél hónap volt kitűzve, mialatt az út nagy részét lehetőleg a szelek felhasználásával vitorlaerővel kell vala megtennie. Feladatává tétetett a transatlanti kikötők kereskedelmi és netalán egyéb viszonyait is tanulmányozni, hogy kereskedelmi érdekeinkre hasznosíthatók legyenek. Ezen kívül föl kelle használni a hajó tisztjeinek minden alkalmat, hogy a hadi tengerészet, a hajózás és a tudomány céljai előmozdittassanak. Gyűjteniök kellett adatokat a tengerpartok térképészeti, vizrajzi és időjárási viszonyairól s a netalán észlelt hibákat ki kelle igazítaniok saját fölvételeikkel és észleleteikkel. Végül ethnographiai és tengerészeti tárgyakat kellett gyűjteniök, úgy a pólai hadi arsenal muzeuma, mint az udvari muzeum részére. A Panama földszorossághoz tervezett kirándulás az Antilláktól elmaradt: mert ott akkor éppen a sárga láz pusztított járványszerűleg.

A corvette 1885. szeptember 1-én hagyta el Polát, érintette **Gravosát**, hol szénkészletét egészítette ki, s onnan elindulva szeptember 9-én kötött ki Maltában, melynek leírására a jelentés néhány tanulságos, de új adatok nélküli lapot szentel. Sokkal érdekesebben van ismertetve Tanger, Marokkó főkikötője, hol öt napig időzött a hajó. Innen elindulva kilencz napi hajózás után, a Kanári szigetcsoport legnagyobb szigetén, Teneriffán **vetettek horgonyt**. A rossz időjárás nem engedte meg nekik, hogy a szigetnek 3716 méter magas hegyét, a **Pick de Teydé-t megmászszák**. Az expedíció október 8-án hagyta el az érdekes szigetet és november 13-án érkezett meg Trinidadba. Az Antillák egyes szigeteit külön fejezetekben találjuk ismertetve, s a mű végén függelékekben vannak közölve a megfelelő kereskedelmi adatok.

Trinidad különálló angol telepet képez; de azért a francia elem rajta túlnyomó. A sziget 1802-ben került angol hatóság alá s azóta folyton emelkedik. 1881-ben volt 153.128 lakosa Barbados népessége csökken; a kivándorlás járványszerű jelleget öltött. A harmadik sziget, melyet érintettek **St.-Vincent** volt, mely után a szép **Sta.-Luciát**, aztán a francia **Martinique** szigetét látogatták meg. A szerző behatóan foglalkozik ezen érdekes szigetnek leírásával. Majd **Dominicat**, azután **Guadeloupe-ot**, **Antiguat**, **St.-Christoph**, **St.-Thomas**, **Porto-Rico**, **Hayti**, **Jamaica** és **Cuba** szigeteket keresték föl. A **Bahama** szigetcsoporthól **New-Providence** szigetet érintették, melyről szerző azt mondja, hogy az a forró égövi Amerika legcsodálatosabb alkotása, s azt felette érdekesen írja le.

A **„Zrinyi”** corvette február 15-én szedte föl horgonyát a Nassau kikötőből és elhagyta Nyugat-India felette érdekes vidékét, hol három hónapig és két napig időzött. Angol, francia, spanyol, dán gyarmatok, a mulatt-állam, mely a spanyol, és a néger köztársaság, mely francia örökségbe lépett, vonult el tarka képekben a hajó utasainak szemei előtt. Gazdag ismeretekkel megrakva jöttek vissza, melyeket részben e könyvben, részben folyóiratokban és külön jelentésekben tettek közzé.

Az utazás egészben szerencsés körülmények között folyt le. Márczius 14-én elérték **St.-Mariat**, az Azori szigetek legkeletibb tagját, honnan 8 nap alatt Cadizba értek. A haza utazás innen a Gibraltaron át, érintve még Szardiniát, 22 napot vett igénybe.

Az utazás célját illetőleg az expedíció feladatát teljesen

megoldotta. A hajó parancsnoka, Rosenzweig fregattkapitány jelentésében hangsúlyozza, hogy Nyugat-Indiában jelentősebb konzuláris képviselettel kellene bírnunk. Így aztán módunkban volna ezen gazdag államok és gyarmatokkal sikeres kereskedelmi összeköttetésbe lépni. Külön konzulokra volna szükségünk: mert csak ezek révén lehetne kereskedelmünknek ott tért hódítani. Ha volnának ott konzuljaink, akkor vállalkozó szellemű kereskedőknek kellene oda letelepedniök, kiknek érdekeit minden áron támogatni és megvédeni kellene. Eddigélé sem lobogónkat, sem államunkat nem ismerik a nyugat-indiai vizekben. Pedig igen-igen érdemes volna ott tért foglalnunk.

A munkához egy Nyugat-India szigeteit feltüntető térkép van mellékelve. *E. B.*

Schulwandkarte des Königreiches Böhmen, im Maasse 1:200,000, bearbeitet von Dr. Karl Schober, Director der k. k. Staats-Lehrerinnen-Bildungsanstalt in Wien, ausgeführt und herausgegeben vom k. k. Militär-Geographischen Institute. Wien 1886. Preis aufgespannt 6 fl., mit Stäben 6 fl 50 kr.

Ez czime Csehország fali térképének, melylyel a cs. és k. katonai földrajzi intézet az iskolai tanszerek szaporításához hozzájárult. A térkép mértéke nagy, nagyobb mint a fali térképeké lenni szokott, úgy hogy Csehország aránylag igen nagy lapon van ábrázolva. A rajz az ország domborzatáról világos és helyes képet ad, a magassági viszonyokat különböző színskála tünteti fel: a 200 méternél nem magasabb terület zöld színnel van megjelölve, a 200—300 méterig való terület szinezetlen, a magasabb fokozatok 300 métertől 300 méterig világos és sötétebb meg sötétebb barna színnel vannak feltüntetve, végre az 1500 méteres és ennél magasabb hegységek majdnem feketék. A kék és fehér területek Csehországban csekélyek, leginkább Prágából éjszakra, éjszakkéltre és éjszaknyugatra terjednek el, az ország legnagyobb része 300—900 méternyi magasságban fekszik. nagyobb magasságra leginkább csak a határszéli hegységek emelkednek. Nagy síkságok nincsenek, mindenütt emelkedések és völgyelések váltakoznak, azért a színárnyalatokhoz vonalák is járúlnak, melyeknél fogva a terrainrajz jobban domborodik ki. A vizek, folyók és tavak kék színnel, a vasutak veressel, a közönséges utak feketével vannak megjelölve, tehát messziről tekintve is szembetűnek. Helységnevekkel nincsen tulságosan megterhelve a térkép, s igen helyesnek találom azt, hogy a hely-

ségek neveinek kezdőbetűi nagyok és vastagok, tehát messziről is kivehetők. Egészben véve mondhatjuk, hogy Csehország fali térképe sikerült s egyik másik tekintetben sikerültebb, mint a Sydow- vagy Kiepertféle fali térképek. Helyeselnünk kell azt is, hogy az ország fővárosáról külön karton igen jó képet ad. — A fali térképhez járul egy kisebb térkép, mely amannak kisebbített hasonmása. mértéke 1:1.000.000; ez a növendékek számára készült. Rajza és metszete sokkal finomabb, de a terrain-rajz és színskála egészen megegyez a fali térképpel. A cs. és k. katonai földrajzi intézet nagy sikerei és érdemei a kartographia terén általánosan ismereteseek, hogy legújabbán az alkalmas iskolai térképek készítését is működése körébe vonta, azt csakis helyeselnünk lehet.

Nagyon kívánatos volna, hogy hazánkról is hasonló fali térkép s egyszersmind a növendékek számára is külön térkép készülne, mert az eddig használatban levő fali térképek nagyobárá már elavultak, a terrain-rajzuk sem egészen megfelelő.

H. J.

Leitfaden für den Vorgang beim Unterrichte über das Karten- und Planlesen in den Unterofficiers-Schulen. Mit dem neuesten Zeichenschlüssel und 63 Figuren im Texte. Im Sinne des §. 5. der Instruction für die Truppschulen des k. k. Heeres. I. Theil, bearbeitet von Emil Neumann k. k. Hauptmann im Infanterieregimente Graf Huyn Nr. 13. Wien Verlag von Moritz Perles 1888. E kis 8-adrétű 87 lapra terjedő füzetnek ára 1 frt.

Nemcsak a hivatalos ajánlat, mely a munka 2-ik lapján olvasható, teszi a jelen tér- és tervképolvasási tankönyvet értékkessé, mint olyant, mely a szakkörök kritikáján keresztül ment; hanem még inkább a szerencsés beosztás és modor, melylyel anyagát tárgyalja. Az elméleti részt 14 leczkére osztja föl és a térképolvasásba könnyű szerrel vezetik be a tanulót. Az 1. leczke a tér- és tervképek megkülönböztetése után elkezd tárgyalni az általánosan elfogadott térképi jelzésnek amaz alakjait, melyek a talajból kimagasló tárgyakat ábrázolni képesek. Jó eleve elmondja hogy a közös hadseregnél készített és használt tervképeknek aránya 1:25.000, a speciál-térképe 1:75.000, az általános térképe ma 1:200.000, nem régen pedig még 1:300.000 volt. A 2—3. leczke a vizek és vízművek, a közlekedés és a talaj megmunkálása jegyeit ismerteti meg; tovább a különböző és megfelelő színeket, valamint a használandó betűk nagyságát, alakját. A 4—5. leczke

a mértéket és arányt, valamint annak alkalmazását gyakorlati példákkal; a 6—9. leczke a térképeken való tájékozódást, a való viszonyoknak megfelelőleg; tovább tájékozó croquis készítése táblán pontokkal kettős katonai mértékben (1 : 12,500). A 10—13. leczkében a hegyek ábrázolásának módja sraffirozás segítségével tetőpontból és vízszintes távlatban, végül a hegyrészletek megnevezése. A 14-ik leczke teljes olvasási gyakorlat.

A második rész a terraint tárgyalja és utasításokat ad a szabadban való térkép-készítésre vagy legalább anyagi összedesésére. Ha e könyvecskét a tanuló M.-Index 'Terrain-Darstellungs-Heft für Unterofficiers-Schulen' igénybe vételével használja, melyről bár az ismertetett munka nem is szól, előbb czélt érhet, mintha a régibb hasonló törekvésű kézikönyveket, mint pl. az Umann-féle Repetitorium der Terrainlehre, venné kezébe vezetőül. Neumann jelen munkája a turistáknak nem kevésbé hasznos, mert az ekkép kezökbe jutott kulcs segítségével meghatározhatnak maguknak a speciál térképeken nem távolságokat, de fölismerhetnek közlekedési akadályokat is jó eleve. *H. I.*

Récsei Viktor: Sopron ókori neve és a sopronmegyei római feliratok. Sopron. 1887. (Ára 70 kr.)

Ily czim alatt Récsei Viktor 80 lapra terjedő könyvet bocsátott közre, melyet mint önálló kutatás eredményét s hazánk ókori földrajzához becses adalékokat szolgáltató művet röviden ismertetni akarunk. A szerző a szakmájába vágó bő irodalom felhasználásával kimutatja a legtöbb pannoniái város nevének nem latin, de celta eredetét (Arabona, Bregetium, Crumerum, Mursa, Savaria, Scarabantia stb.) s a Pannoniában lakott celta törzsekről (boiok, azalok stb.) érdekes néprajzi képet nyújt, majd áttér egyik központjukra Scarabantiára, és kimutatja, hogy az fekvése szerint nem lehet más mint Sopron. Ezután kimutatja, hogy Sopronnak Sempronium elnevezése, mely Orteliustól ered, semmi történeti alapon nyugvó, tisztán költött név. A Sopron nevet mely először IV. Lászlónak 1277-ben kelt okiratában fordul elő, a szerző Cyperonra (modern írásmóddal Superon) vezeti vissza, amint Sopront a frankok az ókori Scarabantia után nevezték. A város német neve Oedenburg a Plinius-féle »Scarabantia in deserto Boiorum« elnevezésre emlékeztet s pusztá várat jelent, ahogy a Nagy-Károly idejében betelepített bajor németek az avarokkal való küzdelmükben többször elpusztult Sopront nevezték; e név Odinburch alakban először Német Lajos (†876) egyik oklevelében fordul elő.

A munka második része a sopronmegyei római feliratokról szól. E rész a történeti földrajz szempontjából igen fontos, a mennyiben a szerző benne nyomról nyomra haladva kimutatja mindama helyeket, melyeken a rómaiak jelenlétét Sopron megyében konstatálni lehetett. Nagyrdekű fejtegetéseinek ama része (44—62 l.), melyben a rákosi Mithras-barlangról szól; nyomós érvekkel kimutatja hogy e Mithraeum 180—217 közt Kr. u. épülhetett s benne isteni tisztelet mindaddig tartatott, míg a keresztény vallás e vidéken el nem terjedt; azóta a szentély elhanyagolva szegény rómaiak temetkezési helyéül szolgált, míg csak a római uralom Pannoniában fennállott.

Szerző ezen munkájával nemcsak a régészettudományt gyarapította, de hazánknak eddig nagyon is elhanyagolt ókori földrajzához is becses adalékokat nyújtott. *Dr. Th. G.*

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

Expedíciók.

Az Owen Stanley hegylánczot Új-Guineában sikerült a legutóbbi nyáron Hartmann és Hunter angol utazóknak megmászniok, nem hágtak fel ugyan Új-Guinea eme legjelentékenyebb hegylánczá-
nak csúcsára, de a Kemp Welsh és Musgrave folyók völgyein Obree és Brown hegységek között áthaladtak a nyergen s így eljutottak a hegyláncz keleti részére a sziget belsejébe, a hova európai utazó még nem batolt be. Sok bajok volt a Paramagoro környékén lakó benszülöttekkel, kik a szent hegyet, hol hitük szerint elődeik szellemei tartózkodnak, megérintetni nem engedték. Hunter, ki hosszabb ideig készült ezen útra s több új-guineai nyelvet is ért, valamint az expedíció kíséretében levő 27 barát-ságos benszülött hosszabb alkudozások után megszüntették a nehézségeket s az átjárón keresztül az előbb ellenséges törzsből mintegy 200-an kísérték el az expedíciót, melynek napi ellátása vadon tanyázó disznók husából elég gondot adott. Különben az utazás a Kapatapa mellett levő Rigo parti községből s vissza csak 11 napot vett igénybe, bár ez idő alatt csaknem folytonosan szakadt az eső. A beutazott vidék flórája rendkívül gazdag, pálmák óriási harszifák, kosborfélék s más tropikus növények igen nagy számmal fordulnak elő, a hegység túlsó keleti részén nyílt s igen kitűnő legelő hely van.

Ugyanezen hegyláncz egyik kiváló csúcsát, az Obri hegyet. Cuthbertson mászta meg, ki az ausztráliai földrajzi társaság viktoriai fiókjának expedícióját vezette Uj-Guineában. Moresby kikötőből mintegy 40 kilométer távolságra délkelet felé Kappa Kappitól indultak ki augusztus 2-án 100 benszülött kíséretében. Dombos vidéken s hegyi folyók mentén vezette útjok. Az Obri csúcsára augusztus 30-án jutottak fel. Cuthbertson e csúcsot 8000 láb magasnak tartja, habár a Rattlesnake expedíció mérései 10.246 lábnyinak mutatták. Felhők s tartós esőzések megnehezítették a kilátást a csúcsról, de az Owen Stanley hegylánczot jól lehetett látni. Az expedíció botanikusa, Sayer, értékes gyűjteményt hozott vissza. Fenyőfát 6000—8000 láb magasban találtak s a csúcs közelében számos gyönyörű rhododendront. *Gy.*

Foucauld marquis marokkói útjának térképe a párizsi földrajzi társaság kiadásában megjelent s a nagy fontosságú expedíció eredményeiről előre is kedvező képet nyújt. Foucauld 1883. június 21-én hagyta el Tangert s Tetuanból Csercsauen felé kirándulást tett, majd Fezből Tasába s Sfruba utazva, Mekinezen és Tadla vidékén keresztül ért el a Magas Atlászhoz, keresztül ment rajta a 2634 méter magas Tisi-n-Teluet szoroson, majd délfelé hatolt az Anti-Atlaszon át az Ued Draa közép vidékéig, melynek forrásvidékét a Magas Atlaszról jöve már megérintette. A fő hegyláncztól délre fekvő vidék szomorú ellentétet képez az erdővel borított éjszaki részekkel, szakadatlan köves puszta, a hol csak egyes oázok fordulnak elő. A parton Mogadorban rövid ideig tartózkodva utazónk új utat tört Ued Draaba s innen a hegyláncz déli oldala hosszában éjszakelet felé utazva, átment a 2182 méter magas Tisi-n-Telremt szoroson, a hol Caillié és Rohlf is jártak s a Muluja felső folyásán jutott el 1884. május 23-án algiri földre. Rohlf kivételével még egyetlen európai ember sem tett ily nagy utat Marokkóban. Foucauld nagy részt ismeretlen vidékeken járt s lelkesültségét mutatja, hogy a megvetett zsidók öltözetét vette fel, hogy egészen zavartalanul működhessék. Tudós utitársával, Mardochai rabbiával együtt, valóban nagy munkát végzett, mely Marokkó ismeretére nézve korszak alkotó lesz. Ohajtandó, hogy nagy műve mielőbb megjelenjék. *Gy.*

A VÁRMEGYÉK LEÍRÁSAINAK TÖRTÉNETÉBŐL.

Felolvasatott az 1887. decz. 15-diki ülésen.

Vármegyék, városok újabb időben mind több szeretettel, vagy inkább kegyelettel karolják fel azon eszmét, hogy történetüket megírassák. A történelmi társulat ugyan már másfél évtizeddel ezelőtt kidolgozott egy tervezetet, melyhez alkalmazni kívánta az ilyes leírásokat; egyöntetűség, megállapodás azonban most sincs e téren s az írók, úgy látszik, minden irányban meg akarják óvni egyéniségüket, szabadakaratukat. A monographia-írás egyetlen jeligéje mindamellett nem csupán «clarorum virorum facta, moresque posteris tradere» többé, mert felülkerekedett azon felfogás, hogy a törvényhatóságok hajdani állapotainak rajzát a jelen viszonyok részletes feltüntetésének kell kísérnie. Történelem, föld-, hely- és néprajz, a természet és közgazdaság ecsetelése képezi ma már a megyei monographia-írás feladatát, úgy, hogy annak megoldására minden adott esetben az írók egész szövetkezetének kell alakúlnia.

A munkafelosztás ez elvének szemmeltartásával iratja meg pl. Aradvármegye monographiáját Aradvármegye és város, valamint az aradi Kölcsey-egyesület. A földrajz és földtan Lóczy Lajosnak, a természetrajz dr. Simonkay Lajosnak, a néprajz dr. Jancsó Benedeknek és Goldis Jánosnak, a közgazdaság dr. Gaal Jenőnek, a legterjedelmesebb történelmi rész nekem jutott feldolgozás végett. A vállalat pénzalapja 12,500 forint.

E nagy arányokban tervezett mű Aradvármegyének ötödik, rendszeres monographiája, sőt, ha idevesszük Fényes geogr leírását, Parecz Istvántól Aradvármegye ismertetését és La-

katos Ottótól Aradváros történetét, a nyolczadik immár. Ha tehát a gyűjtésben mindent elől kell is kezdenünk, mégsem mondhatjuk teljesen járatlannak az ösvényt, melyre léptünk. Ezer küzdelmet hagytak reánk, de ezer küzdelmen mentek át ők maguk is, fáradozásaikért alig igényelve egyebet, mint tiszta szándékaik elismerését. Emléköknek kegyelettel adózunk s működésökből tanulságot igyekszünk meríteni.

Valóban tanulságos forgatnunk az utóbbi másfélszázad alatt készült monographiákat, melyek történelmi adalékok ma már azon részökben is, melyek a maguk idejének viszonyait ismer-tették.

Harmadéve, Rudolf trónörökös ő fensége ethnographiai vállalatának megindításakor volt százötven esztendeje, hogy III. Károly magyar király erkölcsi és anyagi támogatása mellett Bél Mátyás Magyarország leírásába fogott. Műve, a *Notitia Hungariae novae*, városok és vármegyék monographiáinak gyűjteményeül volt szánva, s ha csonkán maradt is, mindenen jubiláló korunknak, mely épen nem incuriosa suorum aetas, a 150. év betöltéséről nem lett volna szabad megfeledkeznie.

Bél Mátyás, igaz, e hazát nem fogta (nem is foghatta) föl úgy, mint a természettől kikerekített földrajzi tényezőt, hanem főkép mint az emberek lakóhelyét; s a nélkül, hogy igazi érzéket tanúsítana az ethnographia iránt, inkább is az emberek működését, mint a természet munkáját rajzolja benne. Hajlandóbb tehát statisztikát, mint geographiát írni, ha a statisztika mint tudomány, még távolról sem volt is megteremtve, a földrajz ellenben már multtal dicsekedett. — Történelem, hely- és állapotrajz voltaképen, a mit nyújt; de a földrajz-irodalomnak legújabb korszakáig másutt is ezeket értették a földrajz neve-zete alatt.

Bármily kitűnően ismerte is Bél Mátyás ezen — akkor még nem tudomány-, hanem csak ismeretágnak történetét, mint Tomka-Szászky geographiájához írt előszavából kitűnik, még nem volt kibékülve az abban követett alapelvekkel és szellemmel. Hajlandó vádolni magát a renaissance is, hogy a classicismus rajongó utánzásában többet ügyelt az előadás külső díszére, mint a lényegre s hogy szerintök, kiket elvakított a codexek pora,

•Azt, ki latin levelet nem fűz együvé a göröggel:
Nem díszítheti föl már a tudós-nevezet. •

Bél Mátyás meghatározott szabályok szerint járt ugyan el a maga munkájának szerkesztésénél; attól az élvezettől azonban nem akarta megfosztani magát, hogy minden fontosabbat közöljön, a mire gyűjtés közben bukkant. Innen van egyes fejezeteinek aránytalansága, sőt azon elszomorító tény is, hogy művét be nem fejezhette: mert pl. Pozsony leírásában annyira uralkodott rajta az adatok sokasága, hogy a testes első kötetben sem lett készen mondanivalóival s kénytelen volt igénybe venni azok számára a másodíknak egy részét is, mi óriásivá növelte művének méreteit.

Ezt a bőbeszédűséget nemannyira a földrajzi, mint inkább a történelmi részben vesszük észre; mert Bél kapva-kap egy-egy hatalmas család nemzedékrendének tövéről-hegyére való közlésén, sőt egyik-másik ünnepély bő leírásán s általában véve oly dolgokon, mik tulajdonkép nem is tartoznának munkája keretébe. Pozsony leírásában például mindenesetre föl kell vala említenie azon körülményt, hogy 1527-től fogva az ő koráig ez volt a koronázás törvényes, vagy inkább szokásos helye s jogában állt, hogy hosszasabban is szóljon erről; de kétségkívül felesleges munkát mivelt, midőn teljes 31 foliolapon értekezett magáról a szent koronáról s a királyság egyéb jelvényeiről; és pedig annyival inkább, mivel jóformán csak a klasszikusokból vett idézetekkel toldhatta meg Révai Péter ismeretes előadását. Érdekes része a könyvnek ama fejezet is, melyben kiváló készültséggel és nagy forrásismerettel állítja össze a Pozsonyban Zsigmond király ideje, 1411 óta tartott országgyűlések jegyzékét, kiterjeszkedvén a tanácskozások főbb tárgyaira s a törvények intézkedéseire is: az e czélból felhasznált 66 lap azonban mindenesetre igen sok még ily nagy arányú műben is. A koronázások és országgyűlések története ugyanis nem áll oly szoros összefüggésben a várossal magával, hogy az ennek fejlődésére különben mindenesetre gyakorolt befolyást ily részletesen kellene kitüntetni. De nem is ezen, még igazolható, szempontból taglalja Bél a kérdést; nem fejtegeti, hogyan adott fővárosi jelleget Pozsonynak a koronázás, országgyűlés, kormányzók, ítélő tábla stb.; ő csupán a száraz tényeket jegyzi föl; — mondhatni, az esetleges jegyeket emeli ki a lényegesek rovására.

Egy szakaszban feltünteteti ugyan, 1536 óta mint nyert fővárosi színezetet Pozsony; de jobbadán itt is csak az intézményeket s hivatalokat mutatja be, minek különben mindenesetre megvan az a haszna, hogy megismerkedünk az ország politikai és

egyházi szervezetének főbb vonásaival, miket mégis a könyv más helyéről, onnan szeretünk volna megtanulni, hol összefüggőleg s úgy kell vala tárgyalnia e kérdést, hogy a részletekbe is behatoljon.

Ily fejezetek olvasásával okvetetlenül olyasminek kell eszünkbe jutni, mint a mit Macaulay írt dr. Nares könyvéről. Annyi abban az olvasni való, mint egy közönséges kölcsönkönyvtárban. Az ember hajlandó hossz-, tér- és súlymérték alkalmazásával itélni becséről. »A vizözön előtti időkben Hilpa és Salum ilyen könyvvel hamar elkészülhetett volna. Szerencsétlenségre azonban az emberi élet manap csak valami hetven évre terjed.« Bél bőbeszédűségének mindazáltal, mely még igen sok más kérdésben mutatkozik, bizonyosan több mentsége van, mint a dr. Naresénak. Tökéletesen új és töretlen uton haladt; fölépte előtt is jelentek ugyan már meg több-kevesebb értékű leírások, ezeknek szavakban való fukarsága azonban korántsem lehetett alkalmas arra, hogy érdeklődést költsön a földrajz s történelem tényei iránt. Bél tehát adatainak tömördeksége által is hatni s mintegy kábítani akart. Az egyes helyek fontosságát bizonyítgatva, rá és tárgyára nézve nem lehetett közönyös, ha arról igen sokat írva sem említi föl minden érvét. A dolog hevében ki-kiejtette ugyan kezeiből a vezető fonalat s a mai olvasó akárhány helyütt szószaporításnak tarthatja beszédességét; az egykorúnak azonban máskép kellett itélnie.

Szükségesek történeti és közjogi kitérései mert erősebb volt ha nem is tudatosabb, a történelmi érzék s az alkotmányos intézmények szeretete. Bél könyve nem akart tisztán tudományos mű gyanánt szerepelni; tagadhatatlanul az az egyik mellékcélja, hogy épen a mult sivárságának reális és őszinte, semmit nem tagadó ecsetelése által emelje ki, mily biztatás rejlik az ő korabeli városi élet fejlett voltában. Akkortájt vagy — hogy hívek legyünk — e nagy mű első kötetének megjelenése előtt tizen-nyolcz évvel nyerte vissza területe épségét a haza, s így eljött az ideje, hogy százados mulasztásokat pótoljon a magyar; a mai állapotoknak igaz feltüntetése által kellett őt figyelmeztetni a tennivalók nagy számára, de arra is, hogy »nincs veszve semmi sors alatt, ki el nem csüggedett.«

A mi pedig a földrajzi műbe szorosán nem illő történelmi értekezéseket illeti, nem szabad felednünk, hogy az a kor nem volt úgy elhalmozva könyvekkel, mint a mienk; hogy tehát

az ismétlések nem is lehettek oly terhelők; másrészt viszont közviszonyaink annyira át- meg átszövödtek történeti vonatkozásokkal, hogy éppen a világosság és könnyen-érthetőség kívánta ezeknek mentül gyakrabban való szellőztetését. S ehhez járult az azon időbeli tudósok ama felfogása, mely szerint a földrajz csak háttére a történelemnek; s hozzájárult a közhangulat, mely múltját többre becsülte jelenénél. Túlságosan sokat követelnénk Béltől, ha a mai eszményeknek megfelelő földrajzot várnánk tőle, holott akkor Európában más vezéreszmék uralkodtak a geographia terén. Így is dicsőségére válik, hogy nemcsak megértette és alkalmazta azokat, hanem hogy e közben eredetiségét sem vesztette el.

Komolyan azt sem róhatjuk föl neki, hogy nem a természet, hanem a közigazgatás viszonyait vette föl alapul a tárgyaláshoz. S a u s s u r e később, sokkal későbbben született s azt lehet mondani, teljes mértékben csak az ő ideje óta kezdette belátni a tudós világ, hogy helyesebb a hegy- és vízrajz keretén belül tárgyalni a közigazgatást s magát az összes állami és társadalmi életet, mint — megfordítva — ezeknek függelékeiül mutatni be amazokat. A mellett a vármegyék csak a török hódítás imént lezajlott korszakában is oly biztosaknak mutatkoztak, hogy területükön kívül is fennmaradtak s megtartották törvényhatósági jellegöket, midőn földeiket a pasák tényleg elfoglalták és külön ejaleteket alakítottak is belőlük. Ez a valóságos sirontúli élet az alkotmányára s intézményeire egyaránt büszke magyar nemesben hogyan nem növelte volna a megyéhez való ragaszkodás érzetét, s látva, hogy a megye kiheverte a politikai rázkódások minden utóbaját, hogyan nem becsülte volna mindennél többre a megyét? Adatait is tőlük szerezte be Bél Mátyás; és több, mint valószínű, hogy ha tudományos tekintetek a tárgyalás más alapjának választására birják őt, az iránta ugysis jobbadán bizalmatlan megyék még inkább mennydörögtek volna ellene.

I.

1728 március 5. engedte meg a helytartótanács Bél Mátyásnak, hogy a vármegyéktől sürgetve kérhesse be az adatokat nagy művéhez, Magyarország leírásához, egyuttal azonban arra is kötelezte, hogy a törvényhatóságok által teendő javításokhoz alkalmazkodjék.

E megjegyzés előrebocsátásával fog Bél Mátyás Aradvármegye leírásához, mely azonban sohasem jelent meg, a mint hogy III. Károly király költségén kinyomatott művéből is, mint említettem, csak 4 kötet láthatott napvilágot. Kéziratát röviden az esztergomi primási könyvtárban őrzött eredetinek nyomán ismertetem.¹

Az általános részben (Pars Generalis) megjegyzi, hogy Aradvármegye, mely valaha Temesvármegyének nagyobb részét is magában foglalta, most körülbelül csak 8 mfd. hosszú és 1 mfd. széles, a mit különben tévesen állított. Természeti viszonyaitól szólva a Maros tulajdonságai közt azt is felsorolja, hogy összezugorodott testű emberek, kik benne fürödnek, visszanyerik korábbi épségüket s hogy iszapos vízből a jobbágyok és cigányok aranyat mosnak, mi jelentős évi jövedelemhez juttatja őket.

A föld általában termékeny, kivált Kovaszinc és Kubin vidékén. 1726-ban, midőn, a nagy szárazság következtében másutt inség volt, innen eladásra is jutott a buzából. Az oláhok malékenyeret esznek. Borát, melyet Vörösmarty egy század mulva oly lelkesülten énekelt meg, csak középszerűnek tartja, de már is kiemeli a ménesit. A házi és vadállatok ismertetése után a megye politikai földrajzára tér át.

Először is lakóit sorolja föl. Az oláhok a rómaiak ivadékai. Maig megtartották jellemző sajátságaikat; az oláhokhoz hasonlítanak a boszúra, kegyetlenségre, haragra hajlandók. Játékszámba megy náluk, hogy az embert csekély ok miatt is eltegyék láb alól. Nagyon ismeretes tolvajok. Annyi együgyűséget színlenek, hogy a legjámborabb népnek tartanád őket; a mellett azonban álnokabb lelkük a legelvetemültebb embereknél is. A magyarokon kívül hosszabbban beszél a ráczokról, kiket a régi thrákokkal azonosít.

Elmondja, hogy Arad ez idő szerint voltaképp nem képez vármegyét, hanem a kir. kincstár igazgatása alatt áll. Mindaz által — talán inkább a jogfentartás elvénel fogva — van főispánja, sőt alispánokat, szolgabirákat s más tisztviselőket is választanak a nélkül, hogy ezek hivatalosan működhetnének. Örökjoggal az egész megyében ügyis csak 2—3 család bír.

A megye nyugati részét aradi, a keletit tótváradai járásnak nevezik. Mivel azonban ezeknek nincs tisztikaruk, nem járásai

¹ B. Nro 17-a x. d. 6. Comitatus Aradiensis. Ivrét, számozatlan 15¹, levél, rendszeresen csak a papir oldalára írva. Másolata. csinosan kiállítva 46 lapon ugyanott »X. d. 7« jegy alatt.

szerint tárgyalja a megyét, hanem várainak, mezővárosainak és uradalmainak rendében.

Megkülönbözteti Orodot Aradtól s így e különböztetés, annyi történelmi zavar oka, nem a későbben író Perecsényi Nagy Lászlóé. Orodnak akkori nevét, Glogovácot nem ismeri. történetét azonban elég szabatosan mondja el. Az akkori Aradról chronologiai jegyzeteit mellőzve azt írja, hogy Savoyai Jenő által épített (most más meg nem lévő) várat négyszögletű földsáncz övezi s ezek oly szélesek, hogy két kocszi baj nélkül térhet ki rajtuk. Oldalait nem falak, hanem gypszönyegek védik, tetőjüket pedig karók, melyek fogsorként meredeznek ég felé. Ugyaníly anyagokból készültek a szögleteken levő bástyák is. Az egészet mély árok övezi, melyet a Marosból akármikor megtölthetni vízzel. E tájon ugyanis négy ágat képez a Maros és középső szigetén emelkedik a vár. Két kapu vezet bele, az egyik délről, a Temesi-Bánság felől, másik pedig a külvárosokból. Keleten azonkívül egy kis ostromkapu is van. A vár levegője a szokottnál egészségesebb s igen jó a víz is, melyet a Marosból meritnek a katonák.

Két külvárosa közül az egyik a Maros ágai közt az elővárártól éjszakra mintegy 300 lábnyi távolságban van s ezt a várépítés után oda letelepedő ráczokról Rác városnak nevezik. Polgárai főkép kereskedéssel foglalkoznak; a Maros nyugati partján pedig szőlőt is művelnek. Boruk vöröses, és ha még azon évben meg nem iszszák nyulóssá válik.

Arad másik külvárosát csak a Maros egyik ága választja el s majdnem egészen betölti a Maros éjszaki ágáig menő tért. Mivel azonban még sincs teleépítve, a többi részt kertek és legelők foglalják el. A vár alapítása után szépen kezdett gyarapodni: Rákóczy kuruczai háromoldalt is felgyújtották ugyan, — polgárai azonban újraépítették s Német városnak nevezték. Annyiban nem helyesen, hogy a lakosság fele itt is rác; de vannak magyarok is.

Az arádiak jobbadán katolikusok s templomuk a minoriták kolostorával a kül- (mostani bel-) város közepén áll. Házaik általában szerények, a kincstár és nemesek házainak elegantiáját azonban most már a módosabb polgárok is kezdik követni, szabályszerűen s a kor követelményeinek megfelelően építkezvén. Érdekes azon megjegyzése, hogy Orod, a megye régi legnagyobb városa, eredetileg nem állhatott a mostani Arad helyén, mert ily

szük határon nem lett volna jövője. Csakis akkor lett, mikor a város — jóval első pontos leirójának, a nagyemlékű Bél Mátyásnak halála után — megszabadult azon félszázados lidércnyomástól, hogy az új vár kedvéért, ugyan szabad királyi várossá tévén, máshová telepítették át s midőn a környező puszták egy részét magához válthatta. S hogy mi lett a csekély városból, arról legjobban meggyőződhetünk, ha a XVIII. század legnagyobb magyar geographusának rajza után elolvassuk azon körülbelül hasonló terjedelmű és modoru leírást, melyet a mostaniról ad a XIX. század legnagyobb magyar geographusa, Hunfalvy János. Ez összehasonlítás is meggyőzhet bennünket, mennyi tennivalónk van még a történelmi földrajz terén.

Messze vezetne, ha részletesen akarnám ismertetni Bél művét, melynek modorát az is ismeri, ki csak utánzóinak compendiumait forgatta; mert ez irány száz éven át — jó és rossz tulajdonaival egyaránt — hatott a magyar földleírásra. Nincs pl. messze még azon kor, midőn kuriozumokat kerestünk a geographiában; a mik közé nem egészen tartozik az, mit Bél ír a romladozó solymosi várról, hogy t. i. megejtett kísérlet szerint cisternájában 3000 akó víz fér el, mit ostrom idején mégegyszer annyira szaporíthatni. Hiszen akkor még 50 rácz katona lakott a solymosi várban, melynek most csak regényes romjai tekintnek a Marosra.

Tótváradja és Radna leírása után a kincstár 17, a moldvai herczeg 6, a Jósikák 3, a rácz határőrök 11 s a Nemespatakiak (helyesebben Edelspacherek) 2 faluját sorolja fel. 27 falunak mint pusztának neve még fennmaradt, ellenben a török időkben fel-dult 21 helységnek még neve is elveszett. Kár, hogy a mű végén az »Itinerarium Comitatus Aradiensis« csak czime szerint maradt meg; örvendenünk kell azonban, hogy a kézirat e része egy tekintélyes csomag módjára, nem nedvesedett át s olvashatatlaná nem vált, akkor, midőn hajón, Pozsonyból Esztergomba szállították.

Megvan a mai Aradvármegye javarészt tevő Zarándmegye leírása is; ¹ ennek mostan való ismertetése azonban nem feladatom.

A helytartótanács és a vármegye még félszázad múlva is foglalkozott Bél Mátyás geographiája átdolgozásának tervével s

¹ U. o. Beliana J. ecce, Nro 10. — 2 r. szlan 18¹/₂ levél; a másolat X. D. 61. N. 2 r. 53 lap.

azon esetre, ha Bélnek Aradvármegyéről készített leírása a megye levéltárában meg volna, azt 1781. decz. 6-án felküldeni rendelte. ¹ A megye már 1782. febr. 18. elhatározta, hogy a kívánatnak pontosan eleget tesz s ápril 15-én Török Albert, megyei rendes ügyész, már be is nyújtotta Arad történetföldrajzi leírását, melyet a rendek elfogadván, azt azonnal a helytartótanács rendelkezésére bocsátották. ² Sajnálom, hogy e kéziratot nem sikerült előkerítenem. Annyi bizonyos, hogy Bél földrajzának Tomka-Szászky-féle compendiumánál nagyon is elkelt egy kis javítás.

II.

Valamivel Bél föllépte után Csáky Miklós püspök is leírta a vármegyéket. Kassáról 1747. február 27. kérte Aradvármegyét, hogy Arad és Zarándmegyének az ő tollából folyó ismertetését a valónak megfelelően kijavítsa s a kész művet mentől előbb Váradra, püspöki székhelyére küldje. A rendek 1747. május 25. kelt levelök szerint teljes készségeket tanusították ezen, a haza diszére és dicsőségére szolgáló vállalat iránt. A hatóság kebeléből azonnal több embert választottak, kik a viszonyokat legjobban ismervén, a jelen állapotot leírják, minden emlékezetest följegyezzenek s általán a püspök szövegét gondosan átnézzék. ³ Még azon évben, október 23-án a megye nagy örömmel üdvözölte a püspöknek kalocsai érsekké való kinevezését, ⁴ munkájáról azonban nincs többé szó a jegyzőkönyvekben. Mint íróról, teljesen megfeledezett róla az irodalomtörténet is. Csáky, — röviden legyen említve — 1698-ban született. Rómában végezte theol. tanulmányait s doctori czímmel tért haza, hol már 1723-ban szentjobbi apát, váradi plébános, majd kanonok, 1737. márcz. 7-én váradi püspök, majd 1747. május 31-én kalocsai, végre 1751-ben esztergomi érsek lett. ⁵ Mint ilyen hunyt el 1757-ben. Könyvét nem ismerem s utánjárásaim után sem tudom megmondani, megjelent-e. Annyi bizonyos, hogy kézírata nincs meg sem

¹ HTT. 1781. évi 4945. sz.

² Aradmegye jegyzőkönyve. 1782. — 66. sz., 308. l.

³ Megyei jegyzőkönyv. 1747. — 15. sz., 55. l. A rendek levele Kovács Pál kanonokhoz, Csáky megbizottjához, ugyanott.

⁴ U. — o. 1. sz., 109. l

⁵ Gánóczy, Episc. Varad. II. 423—45. Keresztury, Descr. Episc Varad. II. 13. l. — 137. Vay, Német hírség. 707 - 715. stb.

Nagyváradon, sem Esztergomban. Hatása tehát még kevesebb lehetett, mint Perecsényi Nagy László monographiájáé, mely hatvan évvel később keletkezett s ha nem jelenhetett is meg, kézírata fennmaradt. A nemz. múzeum őrzi.

III.

Léta magyar vitéz és Zamira pannoniai kisasszonynak a földön és tengeren történt viszontagságai; — Szakadár esthonnyai magyar fejedelem bujdosása; — Mezeny, azaz pásztori vers; — Orithia magyar amazon története és más eféle, »a' verselés gyarapodására« irt könyvek nyomják a Perecsényi Nagy László lelkét, mely már hatvan év előtt elszállt ebből a háladatlan világból. Aradvármegyének érdemes esküdtje és végül szolgabírája, valamint a jénai tudós társaság tagja száznál több füzetet nyomtatott ki; irt, dolgozott törhetetlenül s az irodalomtörténet még csak tudomást sem vett róla. Kuriózum kedvéért tette, ha egyszer-másszor megemlítette a nevét.

Pedig hát annak idejében Léta magyar vitéz és Zamira pannoniai kisasszony históriája nem egyszer rikatta meg a »magyar amazonok«-at. Öreg urak nem egyszer csudálkoztak el rajta, hogy fér egy versbe annyi poézis, mint Aradvármegye esküdtjének valamelyik »lantolag«-jába, vagy »alagya«-jába; a »Tudományos Gyűjtemény« pedig, mindig örömmel közölte Perecsényi Nagy Lászlónak egy-egy cikkét. Történeti munkáiról ma is bizonyos tiszteletből emlékezik az a néhány öreg ur, a kinek fiatal korában legalább otthon Aradvármegyében még eszébe jutott, hogy komolyan vegye az ő munkáit.

A kritikával nem sokat törődő, de annál hazafiasabb történetírás volt divatban akkor. A kedélyben gyökerező eme történetírás legkiválóbb képviselőjében Horvát Istvánnak ma csak félszégeit emlegetik; pedig ha nem is egészben, részleteiben hányat igazolt már tételei közül az oknyomozó történelem!

Epigonjainak sorában találjuk Perecsényi Nagy László szerény nevét is. Az országnak több joga van megfélemlkezni róla, megyéjének egy sincs. S az, a ki valaha meg fogja irni Aradvármegye történetét, tisztelettel szólhat arról az ernyedetlen kintartásról, melylyel felkutatta megyénk múltjának minden hozzáférhető részletét ez a csupa tüzből és lángból álló derék ember.

Perecsényi Nagy László 1790 óta 1827-ig annyi cikkben

ismertette Aradmegyét, s annak egyes részeit, hogy akármiképen kicsinyeljük is történeti lefoglalását, adatainak egy részét mindenestre meg kell becsülnünk. Régi földrajzokban és történetekben elszórva találunk ugyan Aradmegyére vonatkozó feljegyzéseket; annak első rendszeres monographiáját azonban Perecsényi Nagy László írta meg, — ezt ő neki köszönhetjük.

Épen e főmunkája maradt kéziratban.

Innen-onnan, »hiteles irományokból, oklevelekből és régi könyvekből, tanult férfiaknak értekezéséből összeszedett topographiáját, vagyis tettes nemes Aradvármegyének külső, belső, régi és mostani állapotjairól készített ismertetését« öt év alatt készítette és műve száz írott ivre terjedett. Hat-hétszáz rajnai forintra ment volna a kinyomatás költsége s nem akadt, a ki azt fedezze. »Venient jam messibus anni.« »Majd eljön még az aratas ideje« vigasztalta magát a pénzbeli jutalomra úgy sem számító szerző; s hogy az érdeklődők még is használhassák kéziratát, 1807-ben letette azt a Nemzeti Muzeum könyvtárába s ott őrzik azt manap is.¹

»A tekintetes nemes Aradvármegyének teljes ismertetése« előszóval kezdődik, melyben kifejti a szerző, »miért adta magát tns Aradvármegye diszletetésének ösmertetésére«. Azután a megye régi határaitól szól. Feltűnőnek találja, hogy a Körös-Marosközének nevezték azt, holott a Maros balpartjain levő lippai és bulesi járás is Aradhoz tartozott. Volt idő, mikor csak az aradi és tótváradai járásból állt az egész megye, melyhez a mult században csatolták a világosi, zarándi és borosjenői járásokat. Fölteszi szerzőnk, hogy az első királyok alatt az ország tiszántuli részét fölségjogokkal bíró »ifju királyi hercegek« felváltva laktak Biharon, Világosvárott, Orodon és Csanádon; azután a megyének szerencsés természeti viszonyait emeli ki.

Ezen általános leírás után sorra veszi a megyebeli összes várakat, mezővárosokat, helységeket, pusztákat és nevezetes környékeket, miket közvetlen szemlélet után ismert; felsorolja valamennyinek földesurait, az ott lakó mindenféle tisztek, papok szabadkARBELI és kereskedő, tőzsérkedő lakosok neveit, becses tulajdonait, munkálkodását. Ismerteti a kiválóbb épületeket, isko-

¹ 60 Quart. 4 r. 562 lap. Kelt Bökényben (Buttyinban) 1806-ban (Muzeumi kézirat). Ugyanitt még négy történelmi kézirat van Nagy Lászlótól. Mennyit fáradozott monographiájának kiadásán. naplójának ismertetésében, a »Philologiai Közönyt«-ben részletesen mondom el.

lákat, templomokat, régiségeket, romokat és elmondja az illető helység határait, előszámlálja folyóvizeit és tavait, terményeit stb. Szóval oly becses rajzot ad megyénkről, hogy annak nyomán mindenha teljes biztonsággal tájékozódhatunk annak a XIX. század első éveiben elért műveltségéről.

Statisztikai adataiból könnyű kiválogatni az oda nem tartozókat. A sok hasznos mellett pl. senki sem ítélheti el azért, hogy Perecsényi hosszasan vitatja Arad vagy Orod nevének, Orod parthus királytól, a phoeniciai Arad várostól, vagy egy Szent István által ide telepített Orod nevű vezértől való származását. Nem szabad felednünk, hogy a históriában főképen a múlt és most folyó század mesgyéjén játszottak történetiróink oly gyermekesen a szószármaztatásokkal, naiv örömmel kapván mindenben, [mi alkalmasnak mutatkozott az összehasonlításra, ha rendszeren nem volt is egyéb egy kis jól csengő rimnél. Perecsényi könyvének kétségtelenül azok a leggyöngébben sikerült lapjai, a miken ily meddő és hiu következtetésekkel vesződik s a hol adatok hijjában ítélet által sehogy sem korlátolt képzelő tehetségére kell szorítkoznia.

Becsesebbek művének azon fejezetei, mikben a solymosi, világosi, pankotai, zarándi, talpasi, borosjenői, déznai és vebesi várak és várkastélyok multjával foglalkozik. Összegyűjtötte Aradvármegye főispánjainak neveit, egészen az akkori főispán Almási Pál idejéig; sőt a hol tehette életrajzaikat is behatóan tárgyalta Hasonlóan járt el az aradmegyei tudósokra, írókra és bármi más téren kitűnt jeles férfiakra nézve is. Ezek után ismét külön szakaszokban hijja fel figyelmünket a megyebeli fürdőkre, hasznos ásványvizekre és bányákra; pl. az épen akkortájt felfedezett jószáshelyi arany- és ezüstbányára. Részletesen írja le a kiválóbb természeti szépségeket, barlangokat, erdőségeket, s rajzolja a gyümölcsstermelést, melynek emelésében, kivált Galsa, Almás és Sikula környékén, neki magának is jelentős érdemei voltak.

A világi állapotok méltatása után az egyháziakra tér át. Fölsorolja a hatáskörrel megyénkben is bíró csanádi püspököket de csak Dvornikovitstól fogva, mert a többiek Batthányi Ignác püspök följegyzéseiből is ismeretesek. Közvetlenebb érdekű az aradi káptalan tagjainak és a pankotai apát uraknak megemlézése. Kutatta az ágrisi vagy egresi templáriusok, majd a baziliták és »vörös köpenyes« barátok állapotját s az aradi ó-hitű püspököknek, illetőleg borosjenői (jenapolszki) metropolitáknak neveit

»az ő szingiliájokból, azaz pásztori leveleiből betűzgette ki. A főbb monostorok között különösen a kalodvairól bicskeiről (pécskairól), tótvidékiről (taucziról) és siriairól (galsairól) emlékezik meg, s egyuttal adatokkal bizonyítja, már a helynevek tanuskodása szerint is, mily ethnographiai változáson ment keresztül e megye.

Átalában számos oklevelet közöl művében és pedig az Aradi káptalan hiteles helyként való szereplése magyarázatául is. Közvetlenül érdekelhetnek bennünket a Szegedinecz vagy Perő-féle, továbbá a Hóra-Kloska lázadásnak megyénkire vonatkozó adatai.

Nagy László könyve, »az ezen megyebeli szőlőhegyeknek mivoltait; borának és auszprugjának ménesiben és egyebütt való készítését; a szőlők műveltetését, jobb gazdáknak bánását, egy szóval az igaz szőlőmunkáját méltatta az utolsó fejezetben, s a szerző más munkáinak fölemlítésével ér véget a kézirat.

»Mindezeket a homály és irigység előtt el nem fedezhetvén, kérem alázatosan a jövendőséget, ebben jó iparkodásomat elfogadni méltóztassék«.

S 'a jövendőség elfogadhatja ezt a jó iparkodást. Abban a biztos tudatban fogadhatja el, hogy Perecsényi akarattal semmit sem ferdített, s hogy ha hibázott, — a mi pedig minduntalan megesett rajt — nem akarattal, s nem a félrevezetés szándékával tette azt. Anyagi jutalomra nem számítva, nem is számíthatva, történetirói hivatás nélkül ugyan, de azon nemes érzület által ösztönöztetve dolgozott, a mi abban a korban a nemzeti közöny korszakában annyi más deréknek is tollat adott a kezébe, hogy történetének tudatára ébressze nemzetét és első sorban szűkebb hazáját, megyéjét. Mert —

»Ki multjára érzéketlen,
Szébb jövőre érdemetlen!«

A történetírásnak azt a módját, melyet ő alkalmazott, sohasem fogja alkalmazni a historiographia; de vannak körülmények, mikor mentheti. Ki belső ösztönből, vagy állásánál fogva tanulmányozza a múltat, akkor lesz a legkövetkezetesebb s történettudóvá is úgy képezheti ki magát legbiztosabban, ha nemcsak a múlt, hanem a jelenkor eseményeivel szemben is pártok fölé próbál emelkedni; annyiban leginkább, hogy eclecticusan jár el a pártok vezéreszméivel szemben.

I. Ferencz kormányának iránya s a panmagyarizmus

kétségtelen furcsa, de egyuttal veszélyes közjogi következményekkel bíró ellentét lett volna, ha azt a panmagyarizmust a szó rideg értelmében kellene vennünk. De nem kell. Azt a fogalmat jóformán csak a történetirodalom hozta forgalomba s az sem a tudomány igényeinek megfelelő módon. Dicsőítése vált az mindennek, a mi magyar. Fejletlen hirlapirodalom, fejletlen társasélet, első sorban a történetírást kényszerítette a magyarság és magyarosság terjesztésére; ez lelkesülten fogadta szerepét, missiót látott benne s nem egyszer futott lidérczfény után. A történelem rémuralmának ezen napjaiban hazafiatlanság lett volna tagadni oly tételeket, a miket a kritika által nem mérsékelt kutatást helyettesítő képzelet állított fel.

Merev pártszempontokhoz alkalmazkodtak a tanultabb főek is; — hogy ne alkalmazkodtak volna a kevésbé tanultak? Nyáron is sujtásos mentében járt a történelem s nem ismerte be, hogy kényelmetlen a helyzete. Pedig az igazságot a hazafiság javára sem lehet erőszakolni, mert ama szent érzet növelése végett kell ugyan ideálicizálni a történelmet s a történelemben sok nemes eszméhez lehet találni eszményeket; de történetet mondva csinálni nem szabad. Öndicsőítésnek nincs helye, csak önismerteknek. De mivel téves irányban indultak el a nemzetünk egész múltját kutató szellemek, epigonjaik, a helytörténetírók is téves utat követtek s a localpatriotismus minduntalan veszélyeztette komolyságukat.

Mint embereknek, mint pártharczosoknak, jogukban állt ezen fegyverek használata. A tudomány sem igazolta egészen, de a társadalmi sőt politikai érdek többnyire jóváhagyta törekvéseit. Ez menti őket. Aradvármegye e leírása nem forog közkézen, s így mint egész, nem is érhetette el kitűzött célját, a megyében ma is és mindenkor helyén levő hazafias érzület ébrentartását. De nem ritkán ébresztették azt azon egyes fejezetek, mik némi átdolgozással megjelentek belőle. S ennyiben Perecsényi Nagy László történetírói működése sem volt hatástalan. És nem volt áldástalan.

E nagymunkásságú férfiú, kinek 1803-tól 1820-ig terjedő kéziratot naplóját most pár hete kaptam kezeim közé, mint Aradvármegye tiszteletbeli szolgabírája, életének 56. évében, 1827. június elején hunyt el.¹ Éppen akkor, midőn újabb lépés történt Aradvármegye monographiájának megírására.

¹ Tudom. Gyűjtemény, 1828. I. 125.

IV.

1827-ben ugyanis Szepesházy Károly körleveleket intézett a vármegyékhez, felszólítva azokat, hogy tudassák vele a magyar föld nevezetéseiről irandó könyve számára, a »kehlökben található jelességeket.« Szepesházy már nem volt új ember ezen a téren. Nem is említve »Directorium itinerantium« czimű könyvét, melyben az akkori kassai kerülethez tartozó nyolcz vármegye helységeinek betűrendes névsorát és helyrajzát még 1817-ben kiadta, — Thielével együtt 1825-ben egy, már általánosabb érdekű munkát is bocsátott közre, mely két kötetben német nyelven és szintén betűrendben írta le a magyar királyság történelmi, statisztikai és topographiai nevezetességeit. S épen a megyékhez intézett felszólításának évében jelent meg tőle és Thielétől a Magyarországról német nyelven készített útikalauz, melyhez postatérkép is járult.

Aradvármegye tehát, mely szintén kapott felszólítást, előzőkenyen fogadta a már ismert nevű szakember vállalkozását a szolgabirákat azonnal megbízta a járásaikra vonatkozó adatok összegyűjtésével; az ekként begyűlt anyag szerkesztésére a közgyűlés előtt való bemutatására pedig Czucz István táblabírótt hitták föl.

Czucz buzgalommal látott munkához és eleinte Vályi András három kötetes földrajzi szótárát kívánta alapul venni, melyhez a múlt század végén, Aradmegyéről Perecsényi Nagy László szolgált adatokkal. Sőt kezdetben nem is gondolt többre, mint hogy kiegészítse és esetleg helyreigazítsa azokat. Végül azonban be kellett látnia, hogy Vályi, illetőleg Nagy László munkája szinte hemzseg a hibától; úgy, hogy alapul épen nem válik be, — kiigazítása pedig annyi bajjal jár, hogy azon idő alatt egészen új művet is készíthet.

Hogy világos képet nyújtson szeretett vármegyéjéről, nem érhetette be többé a Szepesházyinak szánt vázlattal, hanem külön könyv írását határozta el. Történelmi, földrajzi és statisztikai részre osztotta fel azt s néhány év alatt csakugyan elkészült az első részszel, sőt jobbadán a másodikkal is. Buzgó munkálkodása közben érte őt utól a halál, mely Paulison (Aradvármegyében) életének 65. évében, 1830. febr. 13. ragadta el.¹

¹ Tud. Gyűjt. 1830. XII 124. A háromsoros közlés írója »mint a honi literatura munkás barátjáról« emlékezik meg róla.

V.

Czucz István kéziratát örököse Czucz János megyei ügyész megörzés végett beadta a vármegye levéltárába. Ott nem borúlt reá porréteg; mert a karok és rendek a néhány év óta körükben élő Fábían Gáborra bízták annak átnézését és sajtó alá rendezését. Fábían, kit közben a m. t. akadémia is tagjai közé választott, mint maga írja, örömmel hajtott fejet e megtisztelő végzésnek, mert kínálkozni látta a kedvező alkalmat, hogy e nemes megyének, hol pályáját a sors kiszabta, egyszer ő is tehessen valamit érő szolgálatot.

Föltett szándékához híven, Czucznak kész szövegén, alig változtatott valamit, hogy amennyire lehet, Czucz írói sajátságait tükrözze vissza az egész. Beérte tehát azzal, hogy csupán a világos hibákat küszöbölje ki s hogy »a sok reszelést kívánó« irályt a maga által szerkesztett III. rész stílusához alkalmazza. Egyúttal azonban szigorú szövegkritikát is gyakorolt. A történelmi (vagyis I.) részből száműzött minden mesét és csak oly adatokat vett föl, a miket oklevelekkel, vagy legalább tekintélyes történetírókkal igazolhatott. Maga Czucz a megyei levéltáron kívül, mely azonban csak a XVIII. század elejéig megy vissza, egyedül a gyulafehérvári káptalan némely darabját s Katona, Pray és Fejér egyik-másik közlését ismerte. Az a féltékenység, melylyel nemcsak magánosok, de még vármegyék is őrizték oklevél-kincseiket s a mi akkortájtban oly nehézzé tette a diplomatariumok összeállítását, úgy látszik, Fábiant is visszatartotta a levéltárakban való kutatástól.

»Hogy a régiség homályában — úgymond — hova csekély készüllettel, kalauz és vezérfáklya nélkül, töretlen úton indultunk, igen is kevés fölfedezéseket tettünk, megvallani nem szégyeneljük.« Arad vármegyének, sőt egyes családainak levéltárai ugyanis vagy elpusztultak a török időkben, vagy más vidékre kerültek s most ismeretlenül lappanganak. Voltakép nem is akartak ők egyebet adni a vármegye földjének leírásánál. Azonban — folytatja Fábían — »midőn szemeinket annak vidékein szerteszét jártattuk, majd minden lépten az ősz régiség oly tisztos emlékeire botlottunk, melyek lelkünket, akaratunk ellen is, a hajdankor világába ragadták és az ott való nyomozásokra hatalmasan ösztönözték.« Tettek annyit, a mennyit tehettek s ha nem nagy is a siker, híven fáradoztak, mert közlött okleveleik segítségével

nem egy pontra deritettek fényt, szerencsésebb kutatókra hagyván a többi.

Az I. rész, vagyis történelmi leírás, b. Orczy Lőrincz főispán és Solymos, Dézna és Világos várak rézmetszetű képeivel díszítve, 8 r. XXVIII. és 263. lapon 1835-ben meg is jelent és pedig a vármegye karainak és rendjeinek ajánlva. Ő maga viselte a nyomtatás költségeit, mert Aradvármegye, melytől megbízatását nyerte, nemcsak hogy tiszteletdíjat nem adott, de még csak a munka kiadásáról sem gondoskodott. Könyvét Budán nyomtatván, a fővárosba ezért, úgy látszik azonban, hogy a censura akadékoskodásai miatt is föl kellett rándulnia. Munkájában legalább ennek kívánságára nyíltan meg kellett jegyeznie, hogy csupán történelmi adatok gyanánt hozza fel azon okleveleket, melyek a római pápáknak a magyar királyi jogok sérelmével történt bitorlásairól szólnak s hogy a római udvar ez eljárást az alkotmányossal s a magyar egyház törvényeivel merőben ellenkezőnek tartja és vallja. Érdekes, hogy e pápaellenes nyilatkozatra római katólikus censor utasított egy kálvinista író.

A munka e részében a vármegye neve, határai és kiterjedése, járásai és tisztviselői, gyűlései, helységei és birtokosai, hadi és házi adója, fegyveres fölkelései, a határán letelepített gránicsár katonaság, a megye pecsétje, szőlőhegyei, régi várai, egykori káptalana, apátságai és monostorai, egyes városai és helységei, régi lakosai, vallásviszonyai, a zsidók sorsa, a megyebeli szorgalom, tudományos műveltség, az egyházi és világi jelesebb emberek, s a megye viszontagságai vannak egyszerű, keresetlen nyelven ismertetve. Az oklevéltár 40 darabot tartalmaz.

A második rész jobbadán szintén Czucz munkája; tartalmát azonban külön megyei bizottság által vizsgáltatta meg Fábrián, irány tekintetében egészen átdolgozta s jobbadán a szerkesztés is az ő érdeme. E második rész sohasem jelent meg nyomtatásban s kéziratban hevert Fábrián Gábor iratai közt. 1885-ben, midőn az aradi Kölcsey-egyesület emléktáblával jelölte meg a jeles író lakóházát, fia, Fábrián László, akkor aradi törvényszéki bíró, jelenleg pedig Aradvármegye és város főispánja, szíves volt nekem ajándékozni e második rész egyetlen példányát, mely elejétől végig Fábrián Gábor kézírása.

Aradvármegye geographiai leírását tartalmazza s negyedréiben 239 lapra terjed. Először is a megye mostani határaitól, kiterjedéséről és felosztásáról szól, azután pedig sorra veszi a négy

járásnak minden városát és faluját. — Mindenütt elősorolja a helység határait, megemlíti a határ nagyságát, a házak s lakóik számát, ezeknek foglalkozását, erkölceit, szokásait stb., a helyrajzi nevezetességeket s felsorolja végül a földesurakat. Toldalékul e kötethez is két oklevél járul. Oly világos képet nyújt a vármegyének akkori állapotáról, hogy valóban sajnálkozunk kell ismeretlenül maradásán. Ma már, több mint ötven év után, valóságos történelmi forrás.

A harmadiknak a vármegye statisztikáját kell vala tartalmaznia. Ebbe bele sem kezdett Czucz, ellenben, mint az I. rész előszavában írja, teljesen elkészült vele Fábian. Szerinte e rész a megye mostani állásának physikai és morális tekintetben való ismertetésével foglalatzkodván: annak, mint hazai külön törvényhatóságnak rövid statisztikáját adja elő. E rész érdekében gyakran járt a megyében, a leghitelesebb forrásokat használta s a kész munkát szintén külön bizottság által vizsgáltatta felül. Annál inkább sajnálkozhatunk, hogy a becses művelődéstörténeti adalékul szolgáló mű nemcsak kéziratban maradt, hanem mind maig ismeretlenül lappang.

Igy tehát Fábiant megyéje monographiájának csak mint szerkesztőjét s nem mint megíróját tanultuk becsülni. A neve alatt forgalomban levő mű voltaképen Czucz István munkája; de ha e körülményt nem jelzette is a czimlapon, annál szebb emléket emelt neki az előszóban. Az érdem egy részét teljes joggal engedte át a munka alapját megvető Czucz István halmvainak — s dicsérettel emelte ki Aradvármegyének a művet lelkes buzgósággal létre segítő rendeit is, holott épen nem részesült anyagi támogatásban. Azon kor íróit valóban nem vadhatalni, hogy az »auri sacra fames« vezérelte őket; kielégítette Fábiant azon tudat egymaga, hogy ő is járult valamivel a haza tökéletesebb leírásához, melynek elkészülését csakis ily részletes monographiáktól lehet remélni.

Fábian emléke iránt tisztelettel is adózott első sorban Aradvármegye, melynek lelkes fiai országos jelentőségű ünnepélyt rendeztek az ő emlékére. Ez alkalomból jelent meg legbővebb és legjobb életrajza is, melyet dr. Jancsó Benedek tollából külön könyvben bocsátott közre a Kölcsey-egyesület.

VI.

A vármegyék közreműködésével dolgozta ki Magyarország geogr. leírását Fényes Elek s több oknál fogva azt hiszem. hogy Aradvármegye leírásánál főképp Fábrián (Gábor épen most említett kéziratát használta. Ezután 35 évig alig történt valami. P a r e c z István, jelenleg Arad város tanácsosa 1871-ben a magyar orvosok és természetvizsgálók aradi nagygyűlése alkalmából közrebocsátotta ugyan Arad megye és Aradvára ismertetését¹ ez azonban, mint maga is bevallja, nem rendszeres, a tudományos igényekkel teljesen nem számoló könyv, — egyszerűen alkalmi füzet. Arad és vidékének multjához Török (Gábor járult adalékokkal, mint ki e tárgyban sok jegyzetet tett. A néprajzi viszonyokat V a r g a János, az éghajlatot dr. R o t h Albert ismertette s azonkívül a föld- és természetrajzi, kereskedelmi és ipar-állapotokról is találunk rövid tájékoztatást.

Kisebb monographiákon kívül, melyek közt kivált dr. Kéry Imre dolgozatai érdemelnek figyelmet, főlemlíthetjük Rácz Károlytól a zarándi egyházmegye történetét,² mely sok becses adatot tartalmaz, de nem kizárólag Arad megyéről; s végül L a k a t o s Ottótól Arad város történetét. Ez érdemes munka 1881-ben három kötetben jelent meg.³ L a k a t o s eleinte csak a városnak a szabadságharcban való szereplését akarta leírni. Barátai azonban arra kérték, írná meg a városnak homályba burkolt egész multját.

»E felszólítás — mondja ő maga, — megvallom, nagy benyomást okozott reám, minthogy akkor már 73. évembe léptem s balgatagság lett volna tőlem annyi évek sorával kecsgetetni magamat, mint a mennyit egy rendezett monographia megírása követel.« S mégis vállalkozott reá — és ime, a jó Isten kegyelme megsegítette, hogy a három kötetre terjedő történetet Arad sz. kir. város nagyérdemű közönségének nyujthatta át. Csak adattárnak nevezte művét, de T o c q u e v i l l e szavaival vigasztalódott, hogy épen igénytelen, nem mesterkéltnak sok tekintetben jobban felvilágosítják a kutatott kor jellegét, mint más nagyobb munkák. És az 1882. július 16-án elhunyt, kedves aggastyánnak könyve, kivált ez utóbbi másfélszázad történetére nézve.

¹ Aradon Réthy Lipót nyomdájában. 4 r. 110 lap.

² Arad, 1880. — 8 r. 290 lap.

³ Arad, 1881. — 8 r. 252, 274 és 368 lap.

mindig is fontos segédeszköz marad Arad múltjának megismerése tekintetében.

Másfélszázad alatt igen sokat változott az irodalom izlése és dicsőségére válik, hogy oly sokat változott. A tudomány igényei is emelkedtek, s a szerzõtől ma föltétlenül követelik a szakértelemet, míg azelőtt nem ritkán beérték a becsületes jóakarattal. Van azonban valami, a mit különösen jó volna eltanulnunk a régiektől. Az a lelkiismeretesség, mely nemcsak nem félt a bírálattól, de még meg is kívánta azt, mielőtt közkinccsé akarta volna tenni alkotását. És ez az érdeklődés inkább erkölcsileg, mint anyagilag támogatta az író, kire nézve erősen alkalmazta a nobilitas obligat elvét, de mégis kezére járt minden tudományos törekvésnek. A példakép felhozott Aradmegyében egymagában is az írók egész névsorával találkozunk. B él M á t y á s C s á k y Miklós, T ö r ö k Béla, P. N a g y L á s z l ó, C z u c z I s t v á n F á b i á n G á b o r bizonyos tekintetben hivatalos monographusok voltak. Részben hivatottak is. Műveikből sok tanulságot s nem kevés lelkesedést meríthetünk. A közönségnek jogában áll, hogy megfélekedezék róluk; a modern monographus azonban az ő régi érdemeik elismerésén kezdi művét; mert az általuk tört úton kevesebb küzdelemmel közeledhetik céljához.

DR. MÁRKI SÁNDOR.

AZ ŐSI MAGYAR HELYNEVEK S A MAGYARSÁG PUSZTULÁSA HUNYADMEGYÉBEN.

A magyarság százados pusztulása Hunyadmegyében nemcsak a családnevek átalakulását, egész nemzedékek vallási és nyelvi változását eredményezték; de a helységnevekben is tetemes módosulásokat, sőt teljes kicserélődéseket idéztek fel, úgy hogy a Marosvidék helységeinek legalább egy tizede a kormányzat közönbösségéből, vagy épen nemzetellenes közreműködésével lassankint kivetkezett magyaros és eredeti alakjából.

Nem pusztá feltevések, önkényes névmagyarozások mondatják ezt velünk, hisz manapság számbavehető ember ily okoskodásokkal még a tárczarovatokba se léphet nyilvánosság elé. Régi okmányok elhalványult soraiban élednek fel a már teljesen feledésbe ment ősi nevek s a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat s ennek főleg nagybuzgalmu alelnöke. dr. Solyom Fekete

Ferencz annyi adalékot hozott a családi leveles ládákól napfényre máris, hogy egy korábbi ígéretemhez képest indítatva érzem magam e teljes hitelű okmányokból¹ meritett adatok alapján az erdélyi magyarság gyászos pusztulásáról az alábbi rövid vázlatot nyújtani mindazoknak, kik e szomorú processusról a politikai lapok ellentéti hírei után tájékozva nincsenek.

A Déva közelében a Marosba szakadó kis hegyi folyó neve ma széltiben Cserna; László erdélyi vajdának a pestesi nemes nemzetség részére 1302-ben kiállított ítéletlevelben azonban Fluvius Egrug (= Egrögy, Egerügy) szerepel. Ugyan e néven emlegeti meg 1714—1720 közt Vásárhelyi nevű ref. lelkész az egyház feljegyzéseiben Déva mellől ezt a folyót, holott már Nagy Lajos király óta Vajda-Hunyadon felül annak szép ősi nevét a nova plantatiók rajai a Balkán mellől hozott Cserna, Csorna névvel kiszorították volt a közhasználatból.

A Dobra viznek neve a XVIII. században kiszorítja Jófü helység nevét, melyet ma széltiben Dobrának nevezünk, holott Tökölyi Imre idejében a vajdahunyadi vár tartozékaaként Jófü szerepel. Érdekes, hogy egy oláh nemesi család ma Herbay nevet visel, míg praedicatuma a névvel egy jelentésű Jófü. A megye többi folyói közül csak a Fehér-Körös és Sebes vagy Nagyviz őrizték meg nevüket. A Bisztra, Sztrigy vagy Strel és két Zsil űs-idők óta e szlávos nevet viselték, mely mind sebest jelent.

A Maros jobb partján M. Ilye egykori királyi vár közelében Bethlen Gábor egyik adománylevele még a következő helységneveket emlegeti:

Ölyves, mai Ulyes.

Köves, mai Kulyes.

Ujfalú, mai Csertés.

Róbert Károlynak egy 1329-ben kiadott s a Makray családnál fennmaradt osztozható levele fennebb

Hoszwlygeth (Hosszuliget) említi a mai, Szuligetet

U. ott Besén (mai Bezsán),

Kis-Kaján (ma Kajánel),

Tatamérháza (ma Fornagyia),

Kajánfő (valószínűleg a mai Valisne).

szerepelnek.²

¹ Történelmi és régészeti társulat Déva I., II., III., évkönyve.

² Hunyadm. tört. régész társulat I. és II. évkönyvébe dr. Solyom Fekete Ferencz.

Hosszuligethet említ meg Rákóczy György rendelkezése is 1647-ből, melylyel Gyulay Ferenczre inscribálja a marosnémeti uradalmat. Ugyancsak Rákóczy donatiójában K e o h e g y - n e k írja a mai Stojenásztát; míg ez oklevél tanúsága szerint a szomszédos faluk nevei akkor is oláhosok valának péld. G y a l u m o r a. Szelistyióra, Fornadia.

Barczay Ákos fejedelem 1659. augusztus 16-án Déva vára szolgálatára rendelt több puskást nemesít V ö l c s e s d r ö l, vagyis a Maros balparti Vulcsesdről.

Ennek tőzsomszédóságában esik Brettýelin mely helységből Törzsök Tivadar egy 1712-ből a gyulafehérvári káptalan által Ankos György, mint a Törzsök család ivadéka részére kiállított okmány szerint Hunyadi János életét a rigómezei csatában oly módon menté meg, hogy a Hunyadi alól kilőtt ló helyett a magát adá át. Ezért Hunyadi a Törzsök családnak adományozta Törzsökfalvát és K a l n i a f ö l d e t. Az idézett okmány szerint 1712-ig a Törzsök család neve Ankosra változott s tényleg ily néven több család lakik is ott régi kiváltságos jogán követválasztási jogot is élvezve. 1712-ig Törzsökfalva is átalakult, most »Törzsök alias Brettýelint« ir a káptalan.¹

Dr. Solyom Fekete Kalmárföldet a szomszéd K e r s e c z b e n keresi. Nekem azonban 1883-ban e vidéken eszközölt kirándulásaim közben a Kaonról lefolyó patak nevet Pareu Kalmaruluj-ként mutaták be a falusiak. E névben Kalmárföld világosan átöröklődött s így az vala a mai Kaon előde. A hét helység különben is határos szomszéd s mindkettő vizei a Maros felé irányulnak.

A mai Boicza Világos vár tartozékeként Kisbánya néven fordul elé Albert király 1444-ki adománylevelében². Brankovics Györgytől az adományozótól 1451-ben e bányák és jószágok Hunyadi János kezére kerülnek. Az aradi káptalan levelében Chyebánya Kisbánya alio nomine Medwepathaka is szerepelnek.

K i s b á n y a bányászpolgárai később is közlekednek Kőrös-Zalatna és Abrudbánya polgáraival s így 1525-ben a négy bányaváros a gyulafehérvári káptalan meghagyásából Abrudbányán bányatörvényszéket ül.³

¹ Dr. Solyom Fekete Ferencz, Ankos Törzsök családra vonatkozó okmány Hunyadm. tört. régészeti társulat II. évkönyve 67. lapján.

² Fejér Codex diplom. XI. köt. 293. lap.

³ Koleséri Samuel Auraria Rimano Danica 1770. kiadás 49. lapján.

Boicza egyik legközelebbi helysége Ormingya ugyancsak az említett adománylevelben Hermende falva néven jut Brankovicshoz Keresbánya (Kőrösbánya) Chybebánya (ma Czebe) társaságában.

A hirneves bányahelység Nagy-Ág 1746-ban a hasonnevű helység határában a Szekeremb nevű völgyben nyílt meg. Egy század leforgása után az anyaközség közigazgatásilag is Nozságra változott.

A mai Vormága Nagy-Ág mellett – Veremága.

Mátyás király 1462-ben Ilyei Dénes erdélyi alvajdának adományozza Csökmőt, mely a mai Csigmo. Csökmővel együtt említi ugyanazon okmány Törököt, a mi azért érdekes mert törökül Csökmő - völgyesoros. Ugyanezen okmány Sakfalva el-tűnt helynevét tartja fenn. Haro, Kéménd, Folth, Gyalmár, az ok-mány többi nevei változatlanul használatban állnak máig.¹

Az Egerügy mellett fekszik Bujtur. Egy 1295. ápril 19-én Boresán László mester, Miklós fia Déva várának castellanusa s Hunyadmegye főispánja, továbbá István Csanád fia és Mihály Bencze fia szolgabírák Botthus község nemességének kérésére osztályt tesznek

Hosdát = régen Hasdad. A szász tudósok Vorstadtból való erőszakolást egy 1412-ben kelt okmány hiusítja meg. V.-Hunyad közeléből Barcsa, Kakasd, Zalasd mind változatlanul maradtak fenn. Igy Nádasdy László erdélyi alvajda 1414 július 1-én Szent Imréről megrendeli »Egregio viro Waijk militi de Hunyad« hogy Zalasdi Miklós és testvéreinek sanyargatásával hagyjon fel.

A mai Al-Pestes egy 1302-ben László erdélyi vajdától Déváról keltezett ítéletlevelében Pestus s határai ősi magyar nevek Bormachalit Bárvigága, Birch mind az Egerügy mentén. Máig létező nevek.

A pörben állott két cognatio egyike Alpestesen Batiz comes vérsége Chanad, Ebes fia, Tyborcz, Loránd, János. Cherke: Péter Szereks fia; Péter és Pál Bán fiai; János Tamás fia; Bálint és Bács (Baas) Bork fiai; Bálint és Pál Zene fiai; Dok és András; Lőrincz György fia; Pál Miko és Csaba Martin fiai: és végre Farkas Pál fia. Másik pörös fél Kereszturon: Domonkos

¹ Hunyadm. tört. régész. társulat I. évkönyve szerk. Kun Róbert. 1882 dr. Solyom Fekete F. a magyarság és oláh incolatus Hunyadban 74—75 lap.

Romanus fia; Telök, Mihály, András. Ján vagy Jank és Egyed István fia; István Pál fia.

A Batiz és Bács nemzetség nevét két hasonló helység örökíti meg a Strigy mentén. Egy 1488-ban Vizközi András hunyadi castellanus és főispán által Bárczáról kiadott osztálylevele a Csanády Pál és Péter által Katalin nővérüknek Haroi Bálint és Péter s Kereszturi Kelemen szolgabírák jelenlétében kiadott kormányföldek Aszalo, Ördög martja, Macskoló Hidegkut, Patakszoros a dűlőkben feküdtek Thelegdi István erdélyi vajdának ugyancsak dr. Solyom Fekete által felfedezett s 1496. február 16-án Kolozsvárról a gyulafehérvári káptalanhoz intézett levelében Alpestes felesketett nemesei Pestesi Zakariás alispán, Csanády Benedek, Török Péter, Boythory Antal, Bodor Benedek, Bodor Barnabás, Ryo Mathe, Lőrinczy Benedek, Fekete Fábián, Fekete Ferencz, Kerek Ferencz, Nagy János, Bachi Péter, Bathyzi Imre stb. Ugyanitt szerepelnek Pethew András, David János, Mathesy János, Farkas Barla család Rákosdrol Hathzakij János, Acacius et Andreas de Barcha, Dionisius Zthrygy, Mauricius de Zenth Imreh, Mathias Zabi Demetrius de Blasius de Zenthgewrgh, Georgius de Bathyzfalva, Emericus de Losád, Clemens Zeik, Anthonius Boythory, Albertus Pethew de Hosdath, Demetrius Kopar, Nicolaus de Rywsor (helynév) Michael de Thompa (helynév), Stephanus de Puly (ez nézetem szerint a mai Puj). Mindezen hely és családneveken kívül ez okmányban szerepelnek még Zachchel = ma Szaczal Hátszegvidéken és Strigy mellett.

Zentpetherfalva ma is így hívják.

Boijezd ma Bajezd.

Zazwaras = ma is Szászváros (Broos).

Maczesd = ma is.

Két Boos = ma is.

Dedach = ma is.

Aisó, felső Arkhy, ma csak egy Arki.

Thormás = ma is.

Kyskaroha maig álló helységek.

Azért terjeszkedtem ki az okmány további részletére, mert bizonyos oldalról azzal vonják kétségbe a magyar nevek ősiségét, hogy pár kivételként jelentkeztek azok régente s a magyarság tulnyomó voltát nem igazolják. Ime itt egymás mellett láttuk a maig érvényálló helyneveket azóta megváltozott hely- és családnevekkel!

De a magyarság fokozatos pusztulására még érdekesebb világot vet a dr. Solyom Fekete F. által csernakereszturi Csanádi István, az ősi Csanád nemzetség utolsó intelligens ivadékánál Nagy Lajostól 1380. szept. 12-ről keltezett adománylevele. E szerint Nyiresi Stojan Mosina fia és az oláhok kenéze a hunyadi és hátszegi vár kerületéből némely elpusztult és lakatlan területeket kér, melyeket László vajda ugys neki adományozott; penes viulum Chernymera quasdám terras vacuas et habitatoribus admodum destitutas unam videlicet Palonycza vocatam... et alteram Bobochmeren apellatam iuxta fulvium Charnavzy nuncupatum in dicto districtu Hathzah. Ezen Polonyicza és Robocsmező hollétét nem is sejtjük. A Charnaviz már szerepel, mert a háborúkban kipusztult birtokokra átviszi fokozatosan az elébb-élőbb haladó balkánvidéki vlachus jövevény. Ugyanez kereszteli el a Hunyadi Jánosnál 1448-ban szereplő Fekete hegy¹ falut Csernára.

V.-Hunyad mellől Robert Károly-nak 1329-ből kelt oklevelében olvassuk még e neveket:

Nagypestös ma Felpestes.

Középtelek ma Zsoszán.

Ölyves Saagh ma Nándorválya.

Hátszegvidékén a Kendeffy család iratai közt dr. Solyom Fekete Fer. 1458-ból »Ewrek« (egy 1494 beli oklevelben »Ewrek falwa) possessióra akadt, mely név mai napság Urikká fordult. Ulászló 1493-ki adománylevele ugyancsak Solyom Fekete szerint »Mwrylowar et Nyakmezew« említ fel quae quidem prata atque terras quidem diluvio fluvij Syl apellati interfluit. E Nyakmezewből Cimpuluj Nyag nőtte ki magát szó szerinti fordításban s az oláh túlzók ebből egy Neagu nevű vitéz nevét tudják mégis kiolvasni. — A Sztrigy mentéről Mátyás király² 1458-ban bretteyi Gergének adományozza Bretteye, Kovrágy, Baczalár, Jópatak és Gonospatak községeket. A két utóbbit Jó Valcsel és Pokol Valcsel néven ismeri a közigazgatás.

Pedig ezen a vidéken a magyarság akkor még jobban állott. 1495-ből határjárás okmányt nyomozott ki dr. Solyom Fekete,

¹ Csánky Dezső Hügyadmegye és a Hunyadiak az országos tört. társulatnak Déván 1887 júliusában tartott gyűlésén.

² Hunyadmegye és a Hunyadiak. Csánky Dezső felolvasása Déván 1887. Külön lenyomat 18. lapján.

mely okmányban Füzecs ma Füzese fordul elő. E Füzecs és Galacz határát Füzecspatak, Dióspatak Szamárospatak, Balogviz Fejérkőhegy Nyíves vapa, Szilfahatár, Oroszlánhegy vagyis a legtisztább és legtörülmetszettebb magyar nevek képezék; holott ugyanazon határjáró bizottság Puj és Ponor határából már Culme, Dumbravicza, Ponorics neveket sorol fel annak jeléül: hogy nem önkényesen, hanem a helyszíni adatok szerint járt el. Ugyancsak Hátszegvidéken esik Demsus végén Dömsös. Itt van Hobucza egy Zsigmond királytól 1412-ben kiadott okmány szerint Wizkwy¹

1488-ban Vizközi András, mely hunyadi várnagy és 1453-ban Wizkurt a Kendeffyek adja V. László I, Ulászló 1440 oklevelében a Kendeffyeknek adja Pathakot, melyet 1453-ban Hunyady János H a v a s p a t h a k á n a k is ír. Ez a mai Valsa Dilsí. A XV. századi oklevelek szerint a mai Gorený = Sebestorok és Suszeny = Malomviztorok.

E rövid és dr. Solyom Fekete fáradozásainak köszönhető adatokból is képzetet alkothatunk arról a gyászos metamorphosisról, minek Hunyadmegyében a XV. század, és általán a Hunyadiak kihalta óta a magyarság kitevé vala. A délvidékről épen a Hunyadiak alatt nagy előszeretettel betelepített kenézségek emberei a háboruk pusztításai nyomán támadt gazdátlan földeken, területeken aprankint elszaporodva csakhamar rányomták saját jellegüket az egész vidékre. Határ- és folyónevek egy félszázad alatt feledésbe mennek. A folytonos háboruk, török inváziók által apasztott magyarság távol a hatalmi gyámolítástól elbátortalanodik, kivetkezik nyelvéből és rendesen házasság útján vallásából is. A rombolás munkája gyors befejeződést nyer a XVIII. században felállított határőrség idegen szellemű és érzelmű vezetői alatt. És mégis mi vagyunk itt a jövevények s még némely elpuhult magyar ember felfogása szerint is vakmerőség dr. Solyom Fekete terve, midőn a régi magyar nevek visszahelyezését indítványozza.

TÉGLÁS GÁBOR.

¹Hunyadmegye hely- és helységneveinek történetéhez Solyom Fekete Fer. Tört. régész. társ. második évk. 75. szerk. Kun Robert 1884.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

....

Felolvasó ülés a tud. Akademia heti üléstermében február 9-én. Elnök dr. Hunfalvy János.

Hunfalvy Pál vál. tag folytatja felolvasását az éjszakai Úral vidékei és népeiről.

Választmányi ülés 1888. február 16-án a m. k. felsőbb leányiskola nagytermében. Gervay Mihály elnöklete alatt jelen vannak Berecz Antal főtitkár, Dr. Ballagi Aladár, Déchy Mór, Dr. Floch Henrik, Gönczy Pál, György Aladár, Dr. Havass Rezső, Laky Dániel, Dr. Márki Sándor, Péchy Imre, Pesty Frigyes és Dr. Török Aurél vál. tagok; jegyző Dr. Thirring Gusztáv titkár.

1. Az utolsó ülés jegyzőkönyvének felolvasása után a főtitkár jelenti, hogy a múlt évi tagdíjjal hátrálékos 135 tag közül eddig 72 fizette le tagdíját; indítványozza továbbá, hogy azon tagok, kik már évek óta nem fizettek tagdíjat, a tagok sorából töröltesse. Ezáltal a tagok száma 579-re apad le.

Tudomásul vétetik.

2. Dr. Floch Henrik bejelenti, hogy az országos központi takarékpénztár a társaság alapító tagjául belép.

Örvendetes tudomásul szolgál.

3. A tudományos utazások támogatására megszavazott 100 frt hováfordítása szóba kerülván,

a választmány ez összeget Dr. Pápai Károly tanárnak ítéli oda az Úralban eszközlendő ethnographiai s anthropologiai kutatásainak segélyezésére.

4. Ezzel kapcsolatban a főtitkár feleleveníti az urali expeditió eszméjét s indítványozza, hogy az ez ügyben kiküldött bizottság, mely Hunfalvy Pál elnöklete alatt Déchy Mór, György Aladár, Lóczy Lajos és Dr. Török Aurél urakból áll, üléseit újra felvegye, ez expeditió megvalósításának módozatait tanulmányozza s róla a választmánynak jelentést tegyen.

A választmány az indítványt helyesléssel fogadja, a bizottságot működésének megkezdésére fölszólítja s megbizza György Aladár vál. tagot, hogy az értekezletre nevezett tagokat összehívja.

5. A választmány továbbá nagyon kívánatosnak tartja, hogy

az »Utazások könyvtára« mely már 3 év óta szünetel, ismét meginduljon

e végre Dr. Hunfalvy János elnökle alatt Berecz Antal, Dr. Ballagi Aladár, Déchy Mór, György Aladár, Király Pál és Dr. Márki Sándor urakból álló bizottságot küld ki, hogy a vállalat tervezetét megállapítsa s a kiadókkal érintkezésbe lépjen.

K. m. f.

Felolvasó ülés a tud. Akadémia heti üléstermében febr. 23-án. Elnök: Dr. Hunfalvy János. Jelen vannak: Herczeg Coburg Fülöp és gróf Széchenyi Béla tisz. tagok is.

1. A főtitkár szomorú jelentést tesz Hayden, F. V. washingtoni geologusnak s a társ. tiszteleti tagjának haláláról,
2. Az elnök bemutatja a bécsi cs. és kir. katonai földrajzi intézet által kiadott »Csehország« fali térképét.
3. Dr. Török Aurél vál. tag előadást tart »Egy elzüllött ősi nép elpusztulása Ázsia keleti szélén« czim alatt.

Felolvasó ülés a tud. Akadémia heti üléstermében márcz. 8-án. Elnök: Dr. Hunfalvy János.

Előadást tart Dr. Erdődi Béla lev. tag »A pharaók országából« czim alatt.

Választmányi ülés márczius 15-én, az állami felsőbb leányiskola nagytermében. Elnök Dr. Hunfalvy János. Jelen vannak: Gervay Mihály alelnök, Berecz Antal főtitkár, Dr. Ballagi Aladár, Déchy Mór, Dr. Floch Henrik, György Aladár, Dr. Havass Rezső, Király Pál, Laky Dániel, Lóczy Lajos, Pesty Frigyes és Dr. Szabó József vál. tagok. Jegyző: Dr. Thirring Gusztáv titkár.

A mult ülés jegyzőkönyve felolvastatván, a főtitkár jelenti, hogy 1. a társaság meghívást kapott a jelen év nyarán New-Yorkban tartandó ethnographiai és archeologiai nemzetközi congressusra, továbbá hogy a manchesteri földrajzi társaság a csereviszonyt hajlandó elfogadni.

Ezen jelentések tudomásul vétetnek; oly megjegyzéssel, hogy a választmány sajnálja, hogy a new-yorki congressusra a költség fedezetének hiánya miatt képviselőt nem küldhet.

2. L. Cruls, a rio de janeroi csász. observatorium igazgatója az általa kiadandó Dictionnaire climatologique ügyében a társasághoz átiratot intéz.

Tanulmányozás végett átadatik a titkárnak.

3. A gyergyó-ditrói iskolaszék a Földrajzi Közlemények ingyenes megküldését kéri.

A választmány tekintettel arra, hogy a Közlemények régebbi évfolyamaiból már csak néhány példány van készletben, a kérelmet nem tartja teljesíthetőnek, de a múlt évi és a következő folyamat 2 frtért felajánlja a nevezett iskolaszéknek.

4. Megállapítatik a következő felolvasó ülések tárgyrendje: és pedig márczius 22-én Dr. Thirring Gusztáv: Ujabb adatok Magyar László életrajzához és Weiss Berthold: Magyarország hivatása a keleti közlekedéssel szemben. Április 12-én Tóth Adolf mérnök: A fokhálózatok új és könnyen szerkeszthető vetületéről.

5. Új tagokul bejelentetnek: Steiner Jenő az I. ált. biztosító társulat tisztviselője, aj. Havass R.; és Récesei Viktor benzés tanár Pannonhalmán, aj. Thirring Gusztáv.

6. Dr. Floch Henrik átadja a központi takarékpénztár alapítványi összegéről szóló takarékpénztári könyvecskét.

A választmány örvendetes tudomásul veszi s a főtítkárt utasítja, hogy a takarékpénztárnak az alapító tagsági oklevelet megküldje.

7. A főtítkár jelenti, hogy az eddigi bevétel 2203 frt 39 kr, a kiadás 1459 frt 51 kr, a pénztári maradvány 743 frt 88 kr. Ezzel kapcsolatban ajánlja, hogy tekintettel a bevételek csökkenésére az önálló czíkek írói díja 16—24 frt, a kisebb közleményeké és könyvismertetéseké legfeljebb 16 frt legyen ivenként.

Elfogadtatik.

8. A főtítkár felveti a kérdést nem volna-e czélszerű, ha a társaság időről időre az ország különböző részeiben vándorgyűléseket tartana, hogy ez által a földrajz iránti érdeklődést lehetőleg tág körben felköltse s az ország földrajzi viszonyainak kutatását előmozdítsa. Hosszabb eszmecsere után a választmány kijelenté, hogy az eszmét nagyon üdvösnek tartja, de megvalósítását a folyó évben már nem tartja lehetőnek. Az eszme tanulmányozására külön bizottságot küld ki, melynek tagjai Ballagi Aladár, Berényi József, Déchy Mór, Dr. Téry Ödön.

9. György Aladár jelenti, hogy az Ural-expeditió tárgyában kiküldött bizottság ülést tartott, melyen Dr. Pápai Károly és Dr. Munkácsi Bernát is részt vettek; ez ülésen konstatáltatik, hogy a m. tud. akadémia Reguly-alapja immár teljesen

elfogyott és így az akadémia költségén hasonló célú kiküldetés többé nem lesz. Mivel azonban a megpendített eszme nagyon fontos, szükségesnek tartja, hogy addig is, míg a társaság által kiküldendő expedíció pénzalapja együtt lesz, a közönség érdeklődése az ügy iránt felköltessék és folyton ébren tartassék; ezért a kiküldött bizottság a választmánynak ajánlja hogy alakítások állandó bizottság, mely egyuttal a pénzüsszeg beszerzésének módjait is tanulmányozza.

A választmány beható megbeszélés után az előadó javaslatát helyesnek tartja és az Ural-expedíció állandó bizottságába megválasztja az eddig is működött ideiglenes bizottság tagjait.

Ez után az ülés feloszlott.

Felolvasó ülés márcz. 22-én a tud. akadémia heti ülés-termében. Elnök Dr. Hunfalvy János.

1. Dr. Thirring Gusztáv r. tag, újabb adatokat közöl Magyar László életrajzából.

2. Weiss Berthold r. tag felolvasást tart »Magyarország hivatása a keleti közlekedéssel szemben« czim alatt.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

I. Expedíciók.

Délsarki expedíció. Victoria gyarmat délsarki expedíciót tervez. A költségek fedezéséhez Ő felsége kormányától 500 font sterlinget kér és vezetését hihetőleg Young Allenre bizza. Az expedíció feladata leszen:

1. Kiegészítő adatokat gyűjteni a délsarki continens configuratiójának ismeretéhez.

2. Hozzá fog járulni a continens geologiai jellemére vonatkozó megfigyelések összeállításához.

3. Hozzá fog járulni annak kipuhatolásához: vajon a legutóbbi vulkanikus zavargások Uj-Zélandban és a Szunda szigeteken, nem idéztek-e elő valami változásokat a déli sarkkör helyzetében.

4. Megállapítható leszen, vajon mutatkozik-e valami százados éghajlati változás, és tanulmányozni lehet majd a tenger hőmérsékletét.

5. Végre, kereskedelmi szempontból, tanulmányozandók lesznek a czethalakban gazdag tájak. (Bulletin Soc. r. Belge de Geogr.)

Camille Douls utazása a nyugati Zaharában. A múlt év folyamán egy 23 éves merész franczia, Camille Douls nevezetes s sok tekintetben kalandos utazást tett a Zahara nyugati részében. A fiatal utazó, ki már megelőzőleg az Antillákon tett volt utazásokat, Soleillet-vel való találkozása után vállalkozott afrikai útjára. 1886. december hóban muzulmánnak öltözve a Kanári szigetekről halászbárkán Marokkó partjára evezett át s ott a Garnet fokon kikötött. Alig hogy a szárazföldre lépett, emberei elhagyták s a magára maradt ifju az ulad dalini törzsbeliek kezeibe esett, kik őt kifosztották s — muzulmán voltán kétkedve — nyakig a földbe ásták. De Douls nem veszté el lélekjelenlétét; a válságos pillanatban a Kórán helyeit idézte s így az ellenséges törzs aggodalmait eloszlatta. Tüstént kiszabadíták s Melaynin seik elé vezették, a ki szintén elismeré, hogy Douls igazhítú, sőt a törzs tagjává fogadá. 6 hónapot töltött Douls a benszülöttek közt, részt vett minden rabló expedíciójukban s szokásuk szerint főleg a tevé tejével éltek. Ez idő alatt a nyugati Zahara nagy részét bejárta az é. sz. 23. és a k. h. 12. fokáig. De végre szabadulni óhajtott a benszülöttektől, s ezt annál inkább mert Ibrahim főnök 13 éves leányát Eliazim-et hozzá nőül akarta adni. Hogy megszabadulhasson, ürügyül adá, hogy a kellő pénzösszeg megszerzése végett hazájába, Törökországba kell utaznia; Ibrahim szavában bizott s elkísérte Marokkó határáig, de itt felismerték Douls kilétét, börtönbe vetették s csak Kirby Green angol konzulnak köszönhette, hogy börtönéből csakhamar kiszabadult. Douls innen Angliába sietett, hogy uti élményeit közzé tegye s egyuttal előkészületeket tegyen a Zaharába teendő második utazására. Minthogy a fiatal utazó sok oly helyen s oly viszonyok közt járt, minőkön s a minők közt európai ember még nem fordult meg, a föld- és néprajz munkája közzétételével remélhetőleg sok érdekes megfigyeléssel fog gyarapodni. *Tg.*

II. Ethnographia

Erdei vad törzsek Indiában. A »Bombay Forest Commission« hivatalos jelentése a nyugati Ghat hegység lejtőin levő erdőségekben három eddig még alig ismert vad törzsről hoz érdekes adatokat, melyek a félig meddig művelt Tanne törzs mellett laknak; számuk mintegy 80.000-ra megy. A legnagyobb a thakurok törzse, mely 30.000 főre tehető, szegény erdőkben lakó

nomád törzs, melynél a művelődésnek semmi nyoma nincs, nagyon iszákosak, babonások, a főnöki állás náluk örökös. Még vadabban a csaknem hasonló nagyságu katkarik, kiknek főtápláléka a gyümölcs és vadméz, szénégetéssel, rablással foglalkoznak: pálinkáért, dohányért mindent képesek megtenni. A harmadik törzs a varlik, szintén részegesek, de erkölcsileg még is magasabb fokon állanak, mivel igazságszeretők: főfoglalkozásuk a vadászat. földművelésre teljes lehetetlen őket szoktatni. A három törzs ethnographiai jellege még bizonytalan, kétségtelen, hogy Előindia őslakosainak utódai; a varlik emlékeztetnek a mongol típusra, különösen feltűnő ritka szakálluk van. *Gy.*

III. Statisztika.

A japáni statisztikai hivatal, mely 1871 óta áll fenn, közelebb japán és francia nyelven évkönyvet adott ki, melyben felvételeinek eddigi főbb eredményét teszi közre. Néhány fontosabb adatot érdemesnek tartunk itt közölni. Az ország területe 382,418 négyszög kilométer és lakosainak száma 1886 január 1-én 38.151,217. Az egyes országrészek szerint ezek a számok következőképpen oszlanak meg:

	Terület négyszög- kilométerben	Lakosság	Egy négyszögkilométerre esik lélek
Nipon	226,582	29.317,000	129
Szikok	18,210	2.750,600	151
Kiusziu	43,615	5.868.319	134
Jézo	94,011	215,298	2

A legutóbbi népszámláláskor (1884) volt Japánban 721 község több mint 2000 lakossal és pedig 416 község 5000-ig, 178 tizezerig, 99 30 ezerig; 17. 50,000-ig hat százezerig, öt százezren felül és pedig Tokio 902,837, Oszaka 353,970, Kioto 255,403, Nagoy 126,898, Kanaszava 104,320. Ugyanekkor 8896 japáni volt külföldön, leginkább Koreában, Khinában; Európában összesen 1.655, legtöbb Oroszországban. Igen sok tanuló megy az Egyesült államokba. A Japánban tartózkodó idegenek száma 7117 volt, ezek közt állami szolgálatban volt 128, magánszolgálatban 501. A vasutak hossza 1887. januárban 784.6 km. tett, A szarvasmarhák száma volt 1.093,471, a lovaké 1.564,993. Rizs 2.584,187 hektáron 47.5 millió hektoliter, gabona 1.473,501 hektáron 23.6 millió hektoliter termett. Az erdőség területe 65,683 négyszögkilométer. *Gy.*

Uj-Zeeland népessége. Az 1886. márczius 28-án eszközölt népszámlálásnak most közzé tett eredményei szerint Uj-Zeeland lakossága, a maorikat nem számítva, 578,482 lélek, a mi az 1881-ki népszámláláshoz képest 88,549 azaz 18·07. százalék szaporodást mutat. E szaporodásból 67,205 természetes, azaz a születések többlete a halálozás felett. A halálozások aránya 1885-ben csak 10·61 ezredrész vala. A fentebb közölt számban van 4527 kínai, kik közt csak 15 nő. Nincsen e számban 41,969 maori, a kikhez még 2254 velők élő félvért lehet számítani. *Gy.*

Egyiptom népessége. A legújabb hivatalos adatok szerint Egyiptom népessége a jelen században folyvást növekvőben van. 1821-ben 2,536,400 lelket számláltak, az 1846-ki pontosabb népszámlálás 4,476,433 lelket mutatott ki, 1882-ben pedig 6,581,915, sőt a beduinokkal 6,806,381 lélek lakott itt. Alsó-Egyiptomra ebből 3,875,613 jutott, az oázokra 27,341. A nagyobb városok népessége a következő arányokban szaporodott:

	1821	1846	1882
Kairó	218,560	256,679	374,836
Alexandria	12,528	164,359	231,396
Damiette	13,600	37,089	43,616
Rosette	13,440	18,300	19,378.

Falvakban a születések száma ugyan sokkal csekélyebb, mint a városokban, de kisebb a halálozás is; ezért itt a természetes szaporodás sokkal nagyobb (egy évtized alatt 1·30%, míg a városokban 0·62%). A városi lakosság az összes lakosságnak 15%-át teszi. A szaporodás a nőknél valamivel nagyobb, de nem jelentékeny arányban. A bevándorlás igen jelentékeny; 1821-től 1846-ig a népesség szaporodásban 61, 1846—82. között pedig 28%-al szerepel. 1872—81 közt Egyiptom népessége bevándorlás által 68,800 lélekkel szaporodott, mely számból különben az európaiakra alig jutott 10,000 lélek. *Gy.*

Európa népességét Levasseur nemzetközi statisztikai nagy munkájában 1886-ra a következő számokban tünteti fel:

	Népesség milliókban	Egy négyszög klméterre jut
Német birodalom	47·2	86
Ausztria és Magyarország	39·9	59
Svájc	2·9	71
Lichtenstein	—	58
Közép-Európa	90	72.

	Népesség milliókban	Egy négyszög kméterenként
Nagybritannia	37·2	119
Hollandia	4·4	133
Luxemburg	0·2	82
Belgium	5·9	201
Franciaország	38·3	72
Monaco	—	468
Nyugati Európa	86	95
Svédország	4·7	11
Norvégia	2·0	6
Dánia	2·1	15
Oroszország	93·0	17
Éjszaki s Keleti Európa	101·8	16.
Andorra	—	13
Portugál	4·4	50
Spanyolország	16·9	34
Olaszország	30·0	105
S.-Marino	—	130
Malta	0·1	530
Görögország	2·0	31
Török birodalom	4·9	27
Bulgária s Keletrumelia	2·0	20
Montenegro	0·3	33
Szerbia	2·0	41
Oláhország	5·4	41
Déli Európa	68·0	48.
Egész Európa (a sarkvidékeken kívül)	345·7	35. Gy.

IV. Vegyesek.

Magyarosodó helyneveink. Zólyom vármegye szép példáját (Földr. Közl. 1885. 212—214.), valamint Sáros vármegyéét (Ugyanott 547—548.) Vasmegeye is követni kívánta már 1885-ben (Földr. Közl. 1887. 269—272.) és több helynevet megmagyarosította; de itt nem állt meg, hanem 1887. október végén belügyminiszteri helybenhagyással a muraszombati járás következő községeinek idegen hangzásu nevét váltotta föl magyarral:

	Adriáncz	lett	Andorháza
	Alsó-Szlavecza	»	Alsó-Csalogány
	Andreicz	»	Andorhegy
	Bodoncz	»	Bodóhegy
5.	Bosecza	»	Borháza
	Brezócz	»	Vas-Nyires
	Csernelócz	»	Kis-Szombat
	Dankócz	»	Órfalu
	Dolina	»	Völgyes
10.	Domaincz	»	Dombalja
	Falkócz	»	Úrdomb
	Felső-Csernecz	»	Királység
	» Petrócz	»	Péterhegy
	» Szlavecza	»	Felső-Csalogány
15.	Frankócz	»	Ferenczfalva
	Füxlincz	»	Mária havas
	Gederócz	»	Kőhida
	Gerencserócz	»	Gerőház
	Gniczenhof	»	Gerőudvar
20.	Goricza	»	Halmosfő
	Görlincz	»	Görhegy
	Gradistya	»	Várhely
	Gyanavla	»	Gyanafa
	Ivanócz	»	Sz.-Benedek
25.	Janosócz	»	Jánosfa
	Káncsócz	»	Benedek
	Kernecz	»	Kislak
	Két-Dolics	»	Völgyköz
	Korosecz	»	Károlyfa
30.	Kovasócz	»	Vend-Kovácsi
	Krajna	»	Véghely
	Krasics	»	Királyfa
	Kruplivnik	»	Vas-Korpád
	Kupsincz	»	Halmos
35.	Kustanócz	»	Gesztényes
	Kűkecs	»	Kökényes
	Luczova	»	Lakháza
	Lukasócz	»	Lukácsfa
	Macskócz	»	Mátyásdomb
40.	Markusócz	»	Márkusháza

	Martyáncz	lett Mártonhely
	Mladetincz	› Málnás
	Mottovilecz	› Mottyolád
	Mura-Csernecz	› Mura-Csermely
45.	Nemsócz	› Nemesd
	Neradnócz	› Nádorfa
	Norsincz	› Tölgyes
	Nuszkova	› Dióslak
	Ó-Breznócz	› Buzahely
50.	Pananócz	› Uriszék
	Pecsarócz	› Sz. Sebestyén
	Pecsnarócz-Ottócz	› Ottóháza
	Pertocsa	› Perestó
	Peszkócz	› Petőfa
55.	Petáncz	› Széchenyi kút
	Polona	› Vas-Polonya
	Pordasincz	› Kisfalu
	Poznanócz	› Pálhegy
	Predanócz	› Rózsafő
60.	Puczincz	› Batthyánd
	Puzsócz	› Pálmafa
	Rakicsány	› Batthyánfalva
	Radócz	› Radófalva
	Rátkócz	› Rátkalak
65.	Rogasócz	› Szarvaslak
	Roprecsa	› Rétállás
	Salamoncz	› Salamon
	Serdicza	› Seregháza
	Sottina	› Hegyszoros
70.	Süllincz	› Sándorvölgy
	Szembiborcz	› Sz.-Bibor
	Sz.-György	› Viz-Lendva
	Szinnersdorf	› Határfalva
	Szkakócz-Polána	› Széchenyifalva
75.	Szodasina	› Birószék
	Sztanyócz	› Szabadhegy
	Sztrukócz	› Sűrűház
	Szvehatócz	› Mura-Szentes
	Tepanócz	› Mezővár
80.	Tipina	› Csendlak

Tivadarcz	lett	Tiboria
Topolócz	»	Jegenyés
Tropócz	»	Mura-Füzes
Uj-Breznócz	»	Borostyán

85. Vancsavecz	»	Ivánfalva
Vanecsa	»	Vaslak
Vecsaszlavecz	»	Vas-Vecsés
Vecsusza	»	Falud
Vidoncz	»	Vidorlak

90. Zenkócz	»	Zoltánháza
-----------------------	---	------------

Zalamegye csáktornyai járásának pedig november elején a következő községei névmagyarosítását engedte meg a belügy-ministerium :

Alsó Konczovcsák	lett	Alsó-Várhegy
» Zebanecz	»	» Hideghegy
Brezje	»	Nyiresfalva
Brezovecz	»	Mura-Nyirád
5. Bukovecz	»	Bükkösd
Bukovje	»	Nemes-Bükkösd
Buzovecz *	»	Buzás
Cserna-Mlaka	»	Fekete-Sármajor
Csesztjanecz	»	Hétház
10. Csrécsán	»	Cseresnyés
Dragosztavecz	»	Kedveshegy
Dunykovecz	»	Dushely
Falu-Zebanecz	»	Hidegfalu
Felső-Hrástyán	»	Dráva Csány
15. » Konczovcsák	»	Felső-Véghely
» Krályovecz	»	» Királyfalva
» Pusztakovecz	»	» Pusztafa
» Vidovecz	»	Vidafalva
» Zebanecz	»	Felső-Hideghegy
20. Ferkenovecz	»	Ferenczhegy
Ferketinecz	»	Ferenczfalva
Gergovecsák	»	Göröghegy
Gradiscák	»	Várhegy
Ivánovecz	»	Dráva-Sz. Iván
25. Inrovcsák	»	Györgyhegy
Inrovecz	»	Györgyike
Kapelcsák	»	Margithegy

	Kis-Mihálovecz	lett Mihályfalva
	Klapcsina	› Lapány
30.	Kristanovecz	› Kristóffalva
	Krizsovecz	› Mura-Sz. Kereszt
	Kursanecz	› Zrinyifalva
	Lapsina	› Tündérlak
	Lavescsák	› Faluhegy
35.	Lopatinecz	› Lapáthegy
	Macskovecz	› Nyírvölgy
	Maróf	› Majorlak
	Martana *	› Zrinyi
	Merkatovecz	› Morzsahegy
40.	Mihovlyán	› Dráva-Sz. Mihály
	Miklavecz	› Mikófa
	Nedelics	› Dráva-Vásárhely
	Okrugli	› Kerekhegy
	Peklenicza	› Bányavár
45.	Plesivicza	› Kopaszhegy
	Pleskovecz	› Kopaszhely
	Podturen	› Bottornya
	Pribiszlavecz	› Zala-Ujvár
	Proprocsán	› Paphegy
50.	Puscina	› Pusztafa
	Putján *	› Batthyán
	Senkovesz	› Sz.-Ilona
	Slakovecz	› Édeskút
	Strukovecz	› Réthát
55.	Szavszkavecz	› Százkő
	Szelnicze	› Szelencze
	Szelnicsak	› Szelenczés
	Szivicza	› Mura-Szilvány
	Sztrahoninecz	› Nagyfalva
60.	Ternovecz	› Dráva-Magyaród
	Tottoveze	› Tóthfalva
	Verhovlyán	› Ormos
	Vratisinecz	› Mura-Siklós
	Vucsetinecz	› Oskolahegy
65.	Zaszád	› Gyümölcsfalva
	Zaszádhegy	› Gyümölcshegy

* Csáktornya külvárosai.

Zsabnik..... lett Békásd
 Zsivkovecz..... » Zsedény

E községek névmagyarosítását Zalamegye még 1887. augusztus 1-én tárgyalta és azok rögtönös fölterjesztését határozta el a belügyminiszteriumhoz helybenhagyás végett, hogy mire Ó Fölsege a csáktornyai hadgyakorlatokon megjelenik, már magyaros hangzású községeken vezesse keresztül utja: valamint hogy a priviszlaveczi kastély, hol szálásol, már »Ujvár« kastély néven szerepeljen; de a megerősítés novemberig huzódott. Ha így haladnak vármegyéink községi neveik magyarosításával, nem ismerünk rá pár év alatt régibb keletű névtárainkra, mivel ez új modorú honfoglalás folytán Zólyommegye 111, Vasmegye 104, Zalamegye 68, Krassó-Szörény, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Pozsony vármegyék 1—1, összesen 226 helynevet hódítottak vissza az idegen hangzás birodalmából a hazaiba.

Fölkérjük itt a hazai t. törvényhatóságokat, kísérik figyelemmel a Földrajzi Közlemények füzeteit, melyek a névmagyarosítást nyilvántartják, hogy esetleges hasonló átmagyarosítás, vagy a régi okmányilag igazolt magyar helynevek visszahelyezése körül már lefoglalt elnevezést ne használjanak, mi a postaközlekedésnél zavarokat okozhatna. *H. I.*

A svájci tavak mélysége. Hörnlimann, a berni mérnök-egyesület gyűlésén jelentést tett a svájci topographiai hivatal méréseiről a honi tavakon. A Boden-tó legmélyebb helye 838 lábnyi volt Utwyl és Friedrichshafen közt; a genfi-tó legmélyebb helye 1017 láb Ouchy és Evian között, a felső részen Revaz, St.-Gingolph és Villeneuve között pedig 842 láb; a luczerni-tó legmélyebb pontja Gersan és Rütönen közt 700 láb; a zugi-tóé Walchwill és Immensee közt 650 láb; a sempachi-tóé Eich és Nottwil közt 286 láb; végül a baldeggi-tó legmélyebb pontja Rettschwi és Gölpi között 216 lábnyinak találtatott. *Gy.*

A Pyrenei hegységről érdekes művet adott ki Schrader francia tudós, ki e hegységet 10 év óta tanulmányozza. Szerinte a legújabb térképek is már 60 évesek e vidékről s igen nagy hibák fordulnak elő bennök. Schrader egy általa feltalált orograph nevű készülékkel tett megfigyeléseket. Kimutatta, hogy a hegység nagyobb része a határvonaltól délre esik. Spanyolország felé fokozatos a lejtőzés, míg Franciaország felé a hegység rohamosan száll le, a spanyol rész zordabb, nem is oly európai jellegű, mint a francia. A régi leírások szerint a pyrénéi hegláncz haraszt-levélhez hason-

lit, vagy egy hal szálkás hátgerinczéhez. Schrader ellenben azt mondja, hogy a hegység sok emelkedésből áll, melyek ferdén esnek a közpelt tengelyre s így azzal hegyes szöget alkotnak, nem, mint a haraszt-levél erei, vagy a hal szálkái. Némely helyeken, így például a Mont-Perdu-nél, ez az alakzat csaknem geometriai pontossággal mutatkozik, más helyen kevésbé vehető észre, bár a völgyek és emelkedések által képezett hálózatokon, legalább a térképeken, nagyon pontosan látszanak elhelyezve az egyes szemek. A hálózat gyakran megszakad s a nyílásokon a patakok egész szabálytalanul törnek utat. Az emelkedések közt mutatkozó töredékek különböző jellegűek. A francia oldalon a légkör állandó nedvessége kivájta őket, úgy, hogy egymás mellé helyezett kúpok vagy gulák alakjában fordulnak elő. A spanyol részen ellenben a törések élénkebbek, a szögek határozottabbak, az alakok durvábbak; Spanyolország meleg s száraz légköre elpusztította a növényzetet is s legtöbbszörre a csupasz sziklát mutatja be eredeti alakjukban. A Pyrenéi hegység a francia oldalon kőfalként emelkedik s nagyszerű hegységnek látszik, a spanyol oldalon azonban két különböző fokozatot lehet megkülönböztetnünk. A közép résztől kinyuló fensikot látunk előbb, mely 20—30 kilométer széles, vad, sivár kinézésű, egészen ellentétben a nagy hegyláncz szépségével. A fensik szélén új hegysor emelkedik 1000—1600 lábba, mintegy hosszú koszorú, melyet nagyszerű szakadékok törnek meg, a hol a patakok elfutnak s a mely a spanyol Pyrenéi hegység tömegét óriási kőfállal látszik bekeríteni. E hegység lejtője a síkság felé képezi a Pyrenéi hegység déli határvonalát. Gy.

Szibériába ismét eljutott egy hajó Európából a Karai tengeren át, mely uthoz hasonló 1880 óta nem sikerült. A Wiggins kapitány vezetése alatt álló »Phoenix» gőzös volt az, mely Vardöböl augusztus végén indult el s október közepén érkezett meg a Jenisei torkolatához. Norvég czethalászok állítása szerint különben Novaja-Zemlya környékén régen nem volt oly kedvező a jégállás, mint a jelen ősszel. Szibiriakoff ismét elküldte »Nordenskiöld» nevű gőzöst erre az utra. Augusztusban indult el Norvégiából, s nagy nehézségek között jutott el a Pecsora torkolatáig, honnan Tomszk felé csolnakon s iramszarvassal különféle árukat küldött. Maga a hajó innen Brémába tért vissza, az utat 16 nap alatt tevén meg. Gy.

Az Andes vizválasztója déli Chile-ben. Már egy negyedszázaddal ezelőtt felfedezte Don Guillermo Cox a Limay

forrásaihoz való utazása alkalmával, hogy az Andes főláncolata Chile ezen táján nem képez vízvázasztót azon folyamok között, melyek egyfelől az Atlanti, másfelől a Csendes óceánba folynak. Ezen körülményt megerősítette újabban azon expedíció, melyet a chilei kormány küldött ezen vidékre, miután ezen expedíció kimutatta, hogy bizonyos folyók, melyek a Csendes óceánba ömlenek, az Andes-ből keletre, egy aránylag csekély magasságú, — 1650 láb magas — fensíkon erednek. Ezen folyók kicsiny tavak vizét vezetik le, s útjokat a Cordillerák mély hasadékein át veszik. Mig ily módon a Limay, az Atlanti óceánba ömlő Rio Negro egyik mellék folyója a főláncolat nyugati oldalán ered, addig a Csendes óceán számos folyójának forrása a keleti oldalon van. Egy másik fontos folyó a Palena, mely az Andes keleti oldalán ered és Corcovado öbölbe torkollik szemben Chiloe sziget déli végével; ezt újabban Serrano kapitány kutatta fel, ki egy csónakon a ny. h. 72° (Gr.)-ig ment fel rajta. A Palena már nem messze forrásától hajózhatónak bizonyult, és alsó folyásában egy fél mértföld széles. — Ezen felfedezések befolyással vannak a Chile és Argentínai köztársaság közötti politikai határra, mely szerződésileg a vízvázasztó mentén fekvőnek lett megállapítva. (Ausland. 1887. No. 44.) *T. L.*

Vasut Kínában. Li Hung Csang kínai alkirály engedélyt adott főkép külföldi tőkepenzesekből álló társulatnak körülbelül 2000 kilométer hosszú vasut építésére. A vasut Pekingtől Shanghaiig és onnan a Jangcekiang és a Pekiang folyók mellett Kanton városáig menne. *Gy.*

A pekingi új császári palota. Az angol-francia hadjáratban 1860-ban teljesen szétrombolták a híres pekingi nyári palotát, melyet a kínai császárok a múlt század első felében nagy költséggel építettek. Ez a palota 2—3 mértföld területű volt, erdők, tavak, dombok, szigetek, villák felváltva fordultak elő benne, voltak szökőkutak, vízesések és más nevezetességek benne. Az óriási épület tömeges, melyben 200 udvari embernek külön palotája is volt, a kínaiak Yuan-Ming-Juan-nak (a tökéletes fény kertje) nevezték el. Ezen nyári palota helyett, mely a fővárostól jó távol széltől védett helyen állott, most az uralkodó császár kívánságára magában Pekingben építenek új császári nyári palotát. A sajtóságos rendeletnek oka az, hogy a kínai császárnak ősi szokás szerint a császári palotában szigorú életrendet kell folytatnia, mely minden apróságra kiterjed. Mindennap 4 órakor

kell felkelnie, még enni és inni sem szabad mást és többet vagy kevesebbet, mint a hogy elő van írva. A nyári palotában azonban a szabályok nem érvényesek, a császár úgy érezheti itt magát, mint a tanuló a szünidőben. Az új palota építhetése végett 10,000 család lakóhelyét sajátították ki és többek közt elvették a francia missionáriusok templomát is, a Pethang (éjszaki temploma) című épületet, melynek építését Khang-hi császár engedélyezte a jezsuitáknak, kiknek örökösei a lazaristák lettek. A missionáriusok cserében új helyet kaptak a császári negyedben és ott államköltségen építenek nekik templomot, zárdát és iskolát. *Gy.*

A Kilimandsáro megmászása. A berlini földrajzi társaság egyik tavalyi ülésén lett felolvasva Dr. Meyer Jánosnak, — a lipcei »Bibliographisches Institut« tulajdonosának fia — következő levele, melyben leírja a Kilimandsáro megmászását, a mit éppen Dr. Meyer hajtott végre első ízben. »A kitűzött czélt — így szól a levél — a Kibo-kráter felső szegélyét elértem; itt még 40—50 m. magas gletser-falat láttam emelkedni, mely a párkányon feküdt, és a mely rám nézve megmászhatlan volt, mivel egyedül valék. Kisérőm Msuri tolmács, pompás néger ficzkó, mintegy 300 m.-rel alább elmaradt kimerültség miatt. Vajon a gletser csak a szegélyt vonja be, vagy pedig az egész kráter belsejét kitölti, nem tudom; más különben a kirándulás igen eredménydús volt. Mareale falujától a marungu-k földjén, jöttem az első napon az őserdő alsó határáig, a második napon az eső áztatott őserdőn át annak felső határáig Johnston tanyájához, harmad nap fátlan, kevés erika és folyókából álló gyeptakarókon át az első hóhoz, negyed napon egészen növénytelen láva- és hamú-folyamokon át a tulajdonképeni Kibo lábához jutottunk; ötöd napon felmászás a kráter felső szegélyére és visszatérés a kráter lábához. Itten 14° C. lett észlelve. Hatodik napon lefényképeztem a Kibo és Kima-venzi között elterülő igen sajátságos magas fennsíkot a rajta átvonuló vulkanikus dombsorral, — geológiai gyűjtést végeztem, úgyszintén térképvázlatokat készítettem és visszatértem az első hóhoz. Itt még több napon át gyűjtöttem s ekkor visszatértem Mareale falujába, hol ismét 14 napon át fényképeztem, rajzoltam és gyűjtöttem. Minden tekintetben igen gazdag zsákmányt hozok magammal. Az utazás eredménye minden irányban jó.« (A Kilimandsáro 5692 m. magas. Már az ó-korban beszélt

a monda, hogy Kelet-Afrikában egy magas havas volna, de csak 1848-ban sikerült egy német missionariusnak, Rebmanna, a hegy létezését bebizonyítani, azóta többször megkísérelték csúcsát elérni. Báró von der Decken először 2400, másodszer 4200 m. magasságot ért el. Az angol Thompson és Johnston is megkísérelték a megmászást, s ez utóbbi, — miként Közleményeinkben már volt alkalmunk jelezni (1887. 46. l.) — 4973 m. magasságra jutott fel.) (Ausland, 1887. No. 43.) *T. L.*

Kilimandsáro alapítvány. Annak az emlékére, hogy Dr. Meyer János múlt évben a Kilimandsáro egyik csúcsát megmásztta, atyja, az ismert lipcsei könyvkiadó, 30,000 márkányi „Kilimandsáro alapítvány“-t tett le, melynek kamatai az afrikai német gyarmatokban teendő kutatások előmozdítására fognak fordíttatni.

Az egyiptomi porphyrbányákat, melyek egykor a rómaiak idejében oly híresek voltak, 1823-ban Burton s Wilkinson újból felfedezték ugyan, de azóta csak Lepsius látogatta meg e helyeket s az ő látogatásának sem volt gyakorlati eredménye. A jelen év elején Brindley angol nejevel elutazva Kairóból, e helyek felkeresésére indult. Először a Nilus első kataraktájánál levő bányákat nézte meg, majd a pusztába vonult a rómaiak által kijelölt úton. Karavánja az utazás ötödik napján egy három oldalról meredek hegyek által körülvelt szép forrást (Vadi Kitar) talált. Elhagyva ezt 2400 láb magasságban átment a Nilus vízvázalóztóján s a Dzsebel Dukhan porphyr-hegység oldalán vonult végig egész 3100 láb magasságig, a hol egy római korból származó erőd nyomait találta. Útjában számos porphyr-töredékekre talált s végül eljutott 3650 láb magasságban a főbánya-telephez is, a hol az értékes épületkönek legkülönbözőbb fajait találhatta. A bánya közelében a völgyben régi római város romjai találhatók, köztük egy angol templom. A bányatelep a Nilustól 130, a Verestengertől mintegy 32 kilométer távolságra fekszik. A praktikus angol utazó, Brindley, érdekes kutató utazásából visszatérve, Kairóban kieszközölte az engedélyt, hogy a régi bányákat ismét megújíthassa. *Gy.*

Az erdők Tuniszban. Sandwirth, angol tuniszi konzul, terjedelmes hivatalos jelentést bocsátott közre a tuniszi erdőkről, melyek 1883 óta a francziák gondos felügyelete alatt mindinkább jelentékenyebb nemzetgazdasági tényezőkké lettek Tuniszban. Az erdőségeket a Mezzerda folyó két főcsoportra osztja. Az éjszaki nyugati csoport parafából, a bennszülöttek által „Zen“-nek neve-

zett tölgyfából áll, melyek homokkő-talajban nőnek. A parafa-erdők rendszeren a hegyes vidékek déli részén nőnek, míg a tölgyfák az éjszaki részen avagy völgyek mélyedésében. Az előbbieket mintegy 330.000, az utóbbiak 30.000 holdat borítanak be. A Mezzerde déli partján mindkét fa eltűnik; helyettük fenyő s egy örökzöld tölgyfaj jő; így már egyes dombokon szétszórva fordulnak elő az erdők, összes területök körülbelől ugyanaz, mint az előbbi erdőségeké. A terület, a hol ez utóbbi erdőség található, nagyon gyér népességű; a krumirok laknak itt nagyobb részt, fagalyakból készült kunyhókban. Ujabbán az erdők megmentése végett azokban utakat s itt ott tágasabb sorokat vágtak, hogy az esetleges tűz tovaerjedését meg lehessen gátolni. A parafák használhatósága kereskedelmi czélokra is biztosított oly módon, hogy 20 év múlva állítólag tisztán a parafa-erdők hozadéka évi 700.000 ft lesz. A vasút-társaság ezenkívül már 300.000 veres Eucalyptus resiniferat s akáczfát ültetett el a tuniszi vasút mellett. Tunisz déli részén azonban csak egy nagyobb erdő van, mintegy 5 mértföldre Sfaxtól, melyet magas dombok védenek az éjszaki szél ellen. Ezen erdőben a fák csak 10 láb magasak, de igen jó butorfát lehet belőlök készíteni; az egész 8 kilométer hosszú, másfél kilométer széles területet foglal el s így az éjszaki erdőségekhez képest, jelentéktelen. *Gy.*

A Niger felső vidékének ismeretét jelentékenyen előmozdította a francziák hadjárata Mahmadu Lamine marabut ellen, ki a Szenegál felső részén levő francia erdőket fenyegette, Gallieni és Vallière francia parancsnokok a múlt év végén Bambuk s Bondu kevéssé ismert tartományokon át új utakon vonultak a marabut fővárosa Dinna ellen s a megszökött ellent még a Gambián túl is üldözték. Az egyes tisztek közül Reichenberg Diebedugu, Kamana s Tambaura tartományokról készített térképi felvételeket, még fontosabb volt Oberdorf kapitány útja, ki a Gambián Badon s Medinakuta mellett ment át s az európaiak által még meg nem látogatott Dingirayn át ment Kuilluba s Kitába. A Niger felső vidékének ismeretére nézve igen fontos esemény, hogy Bammaku mellett belföldi anyagból egy »Mage« nevű ágyunaszádot készítettek, csak a gőzgépet hozták Franciaországból. Ez új hajó feladata első sorban a Niger felső vidékének kikutatása lesz, míg az 1884-ben ideszállított nagyobb terjedelmű »Niger« a folyónak hajózható részét kezdi most részletesen tanulmányozni egész Timbuktuig. *Gy.*

Uj útirány Timbuktu. Angeli György, ki nemrég tért vissza a Szahara nyugati részében tett felfedező utazásából, állítólag új útirányt nyitott meg Timbuktu s a Niger felső része felé mely út a kanári szigetekkel szemben Juby fokból indulna ki. Angeli állítólag úgy a szaharai, mint a szudáni főnököktől ki-
 eszközlötte az engedélyt az átjárásra. Tudósítása szerint az út ez irányban teljesen síkságon megy át, víz van elegendő, a lakosság gyér, de nem ellenséges indulatú. Ezen vidéken át akarta egykor Mackenzie Donald az Atlanti oceán vizét a Szahara mélységeibe bevezetni s itt nagy hajózható tavat alkotni. Eddig két út vezetett Timbuktu: az egyik a Földközi tenger partjairól a Szaharán s a tuaregek földjén keresztül, a másik pedig a francia Szenegálból. Mindkettő igen fáradságos és hosszú út volt. Angeli útjának sok előnye van a fenti tudósítások szerint; nem lehetetlen, hogy a jövő nemzedék ezen az úton fogja a sivatag mesés hírű szent városát felkeresni. *Gy.*

Uganda fejedelme, Muanga, újból ellenséges indulatot tanúsít az európaiakkal szemben. A zanzibari angol főkonzul Stanley expedíciójának célját akarván vele megértetni arab nyelven fogalmazott levelet küldött hozzá. Junius végén azonban, midőn ez a levél Ugandába ért, arab rabszolgakereskedők is tartózkodtak e helyen és ezek a levélből azt magyarázták ki Muanganak, hogy Stanley Hannington püspök meggyilkolását akarja megtorolni s ezért 2000 fegyveres embert hoz magával. Mackay angol missionárius megczáfolta ugyan az arabok rosszakaratú magyarázatát, de a király nem hitt neki, sőt gyanusította hogy Stanleyval összeköttetésben áll. Mackay ily körülmények között elhagyta Ugandát, a hol 9 évnél hosszabb ideig tartózkodott és augusztus 2-án megérkezett Mszalalába, a Victoria Nyanza déli részére; helyette az itt működött Gordon missionárius, a híres tábornok rokona, ment Ugandába. Muanga ez idő alatt háboruba keveredett Kabregával, Unyoro urával, kit azzal gyanusított, hogy Stanleyval akar szövetkezni, hogy az ő fenhatóságától megszabaduljon. A háboru eredményét még nem ismerjük, de nagyon valószínű, hogy ez a főakadálya annak, hogy Stanley expedíciójáról, mely araboktól eredő hírek szerint már szeptemberben eljutott Vadelaliba, még most sincs biztos tudomásunk. Annyi tény, hogy egy küldöttnek, ki Casatinak értékpapirokat vitt volna, épen a háboru miatt eredménytelenül kellett visszatérnie. *Gy.*

Közép-Ausztrália kikutatását jelentékenyen elő fogja moz-

ditani az a körülmény, hogy Lindsay Dávid kutató útjában nagy fensíkot talált, mely juhtenyésztésre kiválóan alkalmas és e mellett a Mc Donell¹ hegységben rubin s gránát nyomait is találta. Ez utóbbi leletet Pearson R. is megerősítvén, a drágakövek kiaknázására tömegesen mennek Közép-Ausztráliába a kalandorok s Adelaideban külön bányászati társaság is alakult. A nyugat-ausztráliai pusztaság kikutatására a melbournei földrajzi társaság gyámolításával Giles E. vezetése alatt új expedíció indul el, mely az Amadeus tótól, a meddig Giles már 1873-ban eljutott, észak-nyugati irányban akar előre haladni s az ausztráliai kontinens még legnagyobb ismeretlen részén keresztül hatolni. O'Donnell utazó is új úton érkezett meg Nyugat-Ausztráliából az Orol folyó mellett levő Derby aranytelepekig; a Mount Leake közelében ugyan is járható szorost fedezett fel a II. Lipót hegységben, mely felfedezés által meg van kímélve a hosszas körut a Margaret folyó mellett. *Gy.*

A Jura-korszak térképét igyekszik megállapítani Neumayer a bécsi akadémia kiadásában megjelent értekezésében. Szerinte akkor a földgömbön három nagy szárazföld volt: az afrikai-braziliai, a hova tartozott Délarábia is, de Algir, Fokföld s a keleti part Bab-el-Mandeltól délre nem; ennek a szárazföldnek egy félszigete volt, mely Madagaszkár keleti részétől a Gangesig terjedt. A második szárazföld a kínai-ausztráliai melyet az előbb említett félszigettől csak egy Kalkutta vidéken elnyúló keskeny bengali csatorna választ el; ide tartoztak Délkeleti Ázsia, Ausztrália és Új-Zeeland egy része. A harmadik a nearktikus kontinens, mely Észak-Amerika középrészére terjedt ki, de egy félszigete Utahel kinyílik Kalifornia és az Uinta öböl közt. E szárazföldet a széles Shotland tengersizoros választja el a Skandináv szigettől, mely az orosz keleti tenger partokig nyúlik. Európa nyugati és közép részét tenger borítja, de körülbelül 15 sziget van rajta; van továbbá egy jelentékeny sziget az Ural éjszaki részén és egy másik, mely Turkesztánt, a Kirgizpusztát s a Tsiansan helyét foglalja el. *Gy.*

Az eső és elpárolgás mennyisége Földünk száraz fölületén. Elias Loomis esőterképéről meghatározta John Murray hollywoodi egész évi esőmennyiségét. A száraz fölületek átlagos évi csapadéka e szerint 970 mm. magas réteget ad s e víztömeg 111,800 köb-kilométert. Esőbeli gazdagságban a kontinensek a következő sorrendben jönnek egymásután:

Dél-Amerika	1670 mm.	Európa	615 mm.
Afrika	825	Ázsia	555
Éjszak-Amerika	730	Ausztrália	520

Földrajzi szélességek szerint pedig következőleg osztakozik el a csapadék:

Éjsz. szél.	mm.	Déli szél.	mm.
90—80°	340	0—10°	1885
80—70°	355	10—20°	1230
70—60°	370	20—30°	655
60—50°	550	30—40°	700
50—40°	570	40—50°	1055
40—30°	555	50—60°	1045
30—20°	675	60—90°	765 (?)
20—10°	950		
10—0°	1470		

Meglepő az esőmennyiség gyors növekedése az éjszaki szélesség 70—60 fokától a 60—50° közé, valamint tetemes megfogyatkozása a 40—30° közt. A lefolyás nélküli területekre 9340 köb m. eső jut, ott az évi magasság csak 315 mm., mely körülbelül egyenlő az elpárolgással; másutt is megesik nyáron, hogy a folyó vizek 20—50%-ot veszítenek ily módon.

A hol a lehullott csapadékot a párolgás föl nem emésztí, utját az oceánokba keresi meg. Így az Atlanti óceán 16,400 köbmétert kap, de 28,700 köb km. elpárolog. Murray a részéről hozzáférhető észleletek eredményei alapján összeállítja a folyóvidékeken lehullott s a vizerek részéről elszállított csapadékmennyiséget s ebből a következő táblát készítette:

	Földrajzi szélesség	Folyók száma	Lefolyási arány	Elpárolgás mm.	Csapadék mm.
Éjsz.	60—50°	4	1:2:9	365	555
„	50—40°	9	1:3:1	510	746
„	40—30°	4	1:8:0	835	955
„	30—20°	4	1:6:9	805	940
„	20—10°	4	1:2:6	885	1430
„	10—10° Déli	4	1:4:5	1375	1775
Déli	20—40°	4	1:4:5	950	1225

Ámbár ennek a táblázatnak az összeállításánál nem oly számos és nem minden esetben egészen hiteles észlelet állt rendelkezésére, mégis e számokból elég megbízható törvény alakul meg. Lefolyási aránynak nevezi azt a mennyiséget, a mely a

csapadékból a folyók útján megy el; a magas szélességek alatt viszonylag sok, legcsekélyebb értékét a szélesség 30°-ka alatt éri el, hogy a téritők közt ismét növekedjék. Az átlagos 1:4·5 lefolyási arányból az óceánokba jutó vízmennyiséget 24,600 köbméterre számítja és nem kevesebb, mint 87,200-ra azt a quantumot, mely a száraz fölületekről újra a légkörbe jut vissza. Ez természetesen helyenkint a lég mérsékletétől és nedvességétől függ. valamint az eső mennyiségétől. Az evaporiméter csak a lég tulajdonságát tünteti föl, a lefolyási arányból kifejtett számokban a melegség és a csapadék mennyisége is benn van. E kettőnek emelkedésével az egyenlítő felé az elpárolgás is tetemesen növekszik. (Naturforscher 1887.) *H. I.*

† **Hayden Ferdinand Vandever** északamerikai geologus és földr. utazó meghalt. — Hayden 1829 szept. 7. Westfieldben, Massachusetts államban szül. csak hiányos nevelésben részesült, s 24 éves korában 1853-ban tisztán privátszorgalom útján, egyetemi tanulmányok nélkül, az orvosi vizsgálatokat Albanyban letette. Nemsokára megkezdte kutató utazásait az Egyesült Államok ismeretlen nyugati részeiben s onnan becses gyűjteményeket különösen ősemelmaradványokat hozott haza. Két év alatt kikutatta a Misszúri forrásainak csaknem teljesen ismeretlen vidékét, mely expedícióban kísérője Warren hadnagy geologus volt. Ez arra indította a kongresszust, hogy Haydent 1867-ben Nevada kikutatására kiküldött geologiai expedíció élére állítsa. H. ez expedícióról a köv. években becses jelentéseket bocsátott közzé, minek következtében az Egy. Államok a subventiót állandósították, évi 95,000 dollárra emelték s a Hayden vezetése alatt álló kutatásokat valamennyi ismeretlen területre kiterjesztették (Nebraszka, Wyoming, Dakota, Montana, Idaho, Utah, Kolorado, Kansasz, Uj-Mexiko). Haydennek legérdekesebb felfedezése a Yellowstone geyzer vidékének felfedezése volt (1870—1872.); lásd erről Földr. Közl. 1878. évfolyam. Hayden 1865—72. a pensylvaniai egyetemen a geologia tanára volt, azután a philadelphiai tud. akadémia megbízásából újra megkezdte kutatásait s a geologiai felvétel vezetésével megbízott.

HAZÁNK LEIRÓI 1887-BEN.

I.

lénken emlékezhetünk azon szavakra, melyekkel társulatunk elnöke, Hunfalvy János a földrajz körében való munkálatokról tett mult évi jelentésében a modern földrajz-tanítást ostorozta. Azóta, márczius 2-án megjelentek a gymnasiumi utasítások, melyek, föladatukhoz képest, a földrajz tanításában követendő elvekre nézve is tájékoztatni kívánják a tanárt; s nyomán egész sereg tankönyv került ki sajtó alól, melyekben kifejezésre kell vala jutni az utasítások azon vezéreszméjének, hogy a földrajzot, mint ilyet, nem szabad a természetrajz s egyáltalán semmi más ismeretág, vagy tudományszak alá rendelni. Az új utasítások értelmében hazánk földrajzát az I. osztályban mint a földrajzhoz való bevezetést s a III-ban mint a magyar történelem befejező részét, azaz mint politikai földrajzot tanítják. Többet soha sem kerül sor reá. E felosztás maga s a tankönyvek tárgyalás-modora csak a legszorosabb szak-körökben adott alkalmat némi megbeszélésre, holott mindkettőtől nagyban függ egy egész nemzedék geographiai ismeretköre. Adott körülményekkel állván szemközt, egyelőre meg kell ugyan nyugodnunk azon mostoha bánásmódban, melyben az iskolai földrajz részesült; a bajon azonban enyhíteni kell népszerű földrajzi és utazási munkák, térképek stb. kiadása által, mire társulatunk s az orsz. tanáregyesület mégis csak találhat módot. Jó példát adott e részben az osztrák közoktatásügyi miniszterium, mely 1000 frtot tűzött ki egy, az osztrák-magyar monarchiában tett utazást ösmertető ifjusági iratra.

Az ország hadi geographiája érdekében szintén történt egy lépés, sok idő óta az első, a mennyiben a m. kir. törzstiszti és felsőbb tanfolyam használatára Csalány Géza elkészítette a magyar államterület s külön az aldunai medence hadi földleírását s volt már alkalmuk Közleményeinknek, hogy ezeket mint

sikerült munkákat ismertessék. Tanulmányozásához kitünő segédeszközökül szolgálnak a bécsi katonai földrajzi intézet által 1:75,000 szerint kiadott térképek (Spezial-Karte), melyek közül hazánkat illetőleg ez évben 1) a Nagy-Rőcze és Rimabánya, 2) Göncz és Csobád, 3) Beregszász és Mező-Tarpa, 4) Gyöngyös és Bakta, 5) Jánk, 6) Szalacs és Ér-Diószeg, 7) Bucsa és Rossia, 8) Rimaszombat, 9) Hosszúmező és Avas-Felsőfalu, 10) Nagy-Károly és Ákos, 11) Nagybánya, 12) Tasnád és Széplak, 13) Hajdú-Szoboszló és Eszlár, 14) Nagy-Bajom és Szeghalom, 15) Szilágy-Somlyó és Elesd, 16) Mező-Kovácsháza és Kurtics, 17) Tokaj, 18) Nagy-Szöllős, 19) Debreczen, 20) Szinyér-Váralja, 21) Kőrös-Tarján, 22) Nagyvárad s 23) Sarkad vidékét feltüntető lapok kerültek forgalomba; a honvédelmi miniszterium pedig a népfölkelés beosztásáról szóló térképeket küldte meg a törvényhatóságoknak.

Kitünő segítség Homolk József térképe is, mely 1:900,000 szerint tünteti föl Magyar- és Horvát-Tótország területi viszonyait. Ez az első nagyobb arányú térkép, mely a politikai beosztás legújabb adatait is feldolgozza. A közigazgatást illetőleg a legjobb áttekintést nyújtja s hegy- és vízrajza is azzal a szabátossággal és izléssel készült, mely Homolkának minden munkáját jellemzi. — Művének egyik kiadásában ugyan mellőzi a hegyrajzot s abban inkább a vármegyékre fekteti a súlyt; a másikon azonban ezt is adja a nélkül, hogy az ábrázolt tényezők sokaságukkal legkevésbé is elnyomnák egymást. Térképe újabb diadala a magyar kartographiának. A megyéket feltüntető többi térképről ezúttal a vármegyék fejezetében lesz szó; ellenben itt emlitem föl gróf Kreith Bélának az 1884—87. évi képviselő-választókerületek térképét, melynek tudományos igényei alig lehetnek.

Rudolf trónörökös ethnographiai vállalatának magyar részéből idáig 14 füzet jelent meg; befejezték a történelem elbeszélését s megkezdték az ethno- és geographiai tájékoztatást. Jókai a magyar népről, Imre Sándor a magyar közmondásokról, Bartalus István a magyar palotás zenéről és a népdalokról, Baksay Sándor a magyar népviseletről Tormay Béla a mezőgazdaságról és állattenyésztésről, Molnár István a bortermelésről értekezett benne. Örvendünk, hogy mindezt németre is lefordítják; mert valóban, még mindig bámulatos az a tájékozatlanság, melyet a külföldi közolgaink terén tanusít. Így pl. a Stuttgarthan Metzger Emil által kiadott »Geographisch-statistisches Weltlexikon« legújabb füzetei Magyarországot még mindig a régi Bachkorszak beosztása és adatai szerint tárgyalják s egyébként is hemzsegek a hibáktól. S ha lehet, még gyarlóbb az ismeretes Boccardo Jeromos »Nuova Enciclopedia Italiana«-jának XXII. kötetében az »Ungheria«-fejezet, melyben hazánk az osztrák birodalomhoz tartozik, katonai és polgári kormányzója Albrecht főherceg, 5 közigazgatási területre oszlik s mindegyiknek élén egy alelnök és egy udv. tanácsos áll stb., — irva mindezt 1887-ben, »in ogni

sua parte seconno i piú moderni perfeziamenti«. De jeles segéd-
eszközt kapott az angol irodalom Vámbéry Ármintól, ki,
Hellprim Lajos társaságában Londonban 453 lapon, képekkel
ékesítve adta ki »Hungary in ancient, medieval and modern
times« czimű könyvét. Dr. Popu Miklós román tannyelvű iskolák
számára írta meg »Geografia Ungarici« nevű füzetét, mely a föld-
rajz elemeit is tartalmazza s melynek — immár hatodik kiadá-
sát — ez évben 25,880. sz. a. engedélyezte a minisztérium. A
lengyel Z a k l i n s k y R. az ő Geographia Rusij-jének I. kötetében
Halicson kívül a magyar Kis-Oroszországról (?) is szól, a mi egy
kis geographica licentia nélkül alig eshetik meg.

Horvátországról dr. Pliverics József »Der Kroatische
Staat« (!) czimmel Zágrábban, 136 lapon érdekes művet bocsátott
közre, ha közjogi szempontból kifogás alá esik is. Az ő adatait
azonban kijavíthatjuk Csutorás Lászlónak a Magyar Igazság-
ügy több füzetében Horvát-Szlavon-Dalmátországnak Magyar-
országhoz való viszonyáról jogtörténeti szempontból irt jeles ér-
tekezése nyomán. Tanulságosan ismertette Horvátország köz-
gazdasági viszonyait Gruner Lajos a Gazdasági Lapok több
számában, míg Bojnicsics Iván Zágrábban németül megjelent
könyvben sorolta fel a Mithra-kultus horvátországi emlékeit.

Az erdélyi népekről Gérard E a Contemporay Review
márcziusi füzetében közölt egy tanulmányt, Hunfalvy Pál pedig
a Budapesti Szemlében behatóan írta le utolsó erdélyi útjában
szerzett nép- és földrajzi, történeti és nemzetgazdasági tapasztalatait.
Ugyanő a Correspondenzblattban felelt az erdélyi hely-
neveket illetőleg Wolf-nak a szászsebesi gymnasium évi értesi-
tőjébe irt cikkére. Hunfalvy mindkét dolgozatával nagyban járult
a helyesebb nézetek képződéséhez és kívánatos volna, ha tudomá-
nynyal és kedéllyel irt első művét németül vagy francziául
is kiadná, hogy ezzel is ellensúlyozza a hazánk délkeleti részéről
világá bocsátott irányzatos útleírásokat.

Hazánknak 1885. évi politikai felosztásával és népesedése
mozgalmaival foglalkozik a magyar statiszt. évkönyv 15. füzete.
E szerint Magyar- és Horvátország lakosainak száma 16.570,146
s így 1880-tól 1885-ig közel egy millióval szaporodott. Maga Buda-
pest főváros öt év alatt csak 15,000 lélekkel szaporodott s ma
mindössze 375,893 lakosa van: közel 50,000-rel kevesebb, mint
közönségesen hittük. Pozsony, Temesvár, Nagyvárad, Komárom,
stb. némi visszaesést mutatnak.

E rovatba tartozik a magyar ev. ref. egyháznak Tóth Sá-
muel szerkesztésében megjelent névtára is, mely fő vonásaiban
közli az egyes egyházkerületek történetét, minden egyház kelet-
kezésének évét, a lélekszámot, a község vagyoni viszonyait az
iskolaügyre vonatkozó adatokat stb. s mindezt terjedelmes hely-
ség- és névtárral egészíti ki. Érdekes tartalma van az erdélyi re-
formátusokról In cze Lajos által Kolozsvárott szerkesztett név-
könyvnek is. E szerint Erdély 19 egyházmegyéjének 553 anya-

és 539 leányegyházában 509 pap áll 357.151 református élén. A katolikusok száma 270.391, a görögkatolikusoké 663.344, a görögkeletieké 646.218, a lutheránusoké 203.130, az unitáriusoké 51.194, a zsidóké 35.149, egyebeké 997; a történelmi Erdély összes lakossága tehát 2.230,969.

II.

Ethnographiánk tekintetében fontos mozzanat a dr. Herrmann Antal szerkesztésében alapított »Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn« megindulása és azon értekezet, mely december 4-én Hunfalvy Pál elnöklete alatt kimondta egy ethnogr. társulat megalakításának szükséges voltát. »Kutatnunk kell — ugymond Herrmann — annak, a mit magyarságunknak inkább érzünk, mint ismerünk, az ősmultba, a történelemelőtti idők homályába visszavezető első nyomait, — viszontagságos életünk folytán egymást kis változatossággal követő érintkezéseinknek nyelvünk tarka rétegeiben, népünk hite és gondolkodása módjában, érzései és szenvedélyei közvetlen nyilatkozatában, öröme és bánata sajátos hangjaiban, szokásaiban és erkölceiben lecsapódott tanújeleit, — röviden mindazt, a mit manap egy viláfgorgalomba jött angol szóval folklore-nak (néptannak) nevez és az ethnologia tágabb körébe utal a tudomány.« — Ehhez képest a folyóirat nagyobb tanulmányt közöl Kátóna Lajostól, ki a magyar folklort általában jellemzi; Herrmann az összehasonlító népköltést illetőleg nyújt adatokat; Kálmány Lajos »A hold a magyar néphitben« szímmel értekezik, Herrmann Réthynek az oláh nyelv és nemzet megalakulásáról irt s alább említendő könyvét, Csopely László pedig De Volan orosz-magyar népdalait ismerteti. Wlislöcki az erdélyi és délmagyarországi cigányok varázsmondásairól és ráolvasásairól ir igen érdekesen. Weber Samu pedig a szepesi németek egyházi karácsonyi-játékaikról stb. — Szathmáry György a Nemzet januári számában elmélkedett a helynevekről és népfajokról; szerinte hazánknak több mint 12.000 községéből hétszáznál több van elnevezve egyes népfajokról; e neveket pedig az illető községek eredeti ethnogr. jellegének meglehetősen biztos criteriumai gyanánt tekinti. A hazai nagyobb népfajokról elnevezett községek száma 619; ebből a névnek megfelelően maig megtartotta eredeti jellegét 323, elvesztette 296; a német elem 81, a szláv 83 községet vesztett; a magyar 32 s az oláh 112 községet nyert.

A magyarok származásáról Keltch Viktor értekezett az Altpreussische Monatsschriftben s felfogását a mi közönségünkkel Thury József ismertette meg az Egyetértés 109. s a Buda-pesti Hírlap márcz. 8-iki számában. Ez utóbbi lapban szolt Thury a fehér- és fekete-magyarokról (151. sz.), a tűzimádás emlékeiről (47. sz.) s a régi magyar taktikáról (36. sz.) Kálmány Lajos a magyar nép nyelvében és szokásaiban föllelhető mythol.

nyomokról és külön »A hold nyelvahagyományainkban« czimmel értekezett az akadémia kiadványai közt. Kovács János a Nemzetben (47. sz.) a napimádásnak népszokásainkban föllelhető maradványairól, Komáromy András ugyanott (59. sz.) Könyves Kálmán királyról és a boszorkányhitről, Békey István a Függetlenségben (54. sz.) a magyar, székely és kún nemzeteket érdeklő külföldi kéziratokról, Boncz Ödön az Archaeol. Értesítőben a bécsi képes krónikáról s más egykorú kodexekből vett képek kíséretében az utolsó Árpádok és az Anjouk alatt divatozott kúnmagyar viseletről, Radvánszky Béla báró a Századokban a XVI. és XVII. századbeli magyar társadalmi életéről, Révész Lajos a Felvidéki Híradóban (2—4. sz.) a régi magyar udvarházról és a régi magyar nőkről, Huszka József az orsz. régészeti társulatban a magyar népies díszítő módor három főcsoportjáról (himzett ruhaneműek, festett bútorok és kapuk cserépneműek) s az őket jellemző bokrétaalakú virágdíszről, — a Pesti Hírlap 99. száma a magyar nép hűsvéti szokásairól szólt. Ballagi Aladár a Budapesti Hírlapban s a Prot. Egyh. és Isk. Lapokban a Csehországban, Schmidt Vilmos pedig az Ungarische Revueben a Bukovinában letelepedett magyarokról értekezett. Nincs tudományos igénye De Volan Gergely budapesti volt orosz konzul »Die Magyaren und der nationale Kampf in Ungarn« czimmel 47 lapon kiadott röpiratának, melyben rövid történeti bevezetés után azonnal a szláv kérdésre tér át. Ennek megoldása, szerinte készhetik ugyan, eredménye azonban a magyarság megsemmisítése lesz: csak tartsanak össze a hazai szlávok, ha Oroszország föl-szabeditásukra megjelenik. A mellékelt térképen Budapest = Budin, Pozsony = Bratislav, Óvár = Staryje Grady, Székesfehérvár = Stolni Belgrád, Pécs = Petschnchow, Miskolc = Mischkovetz, Nagyvárad = Veliki Waradin, Eger = Jager stb. — Szabó Károly jelenleg a székelyekről írt tanulmányainak összegyűjtésével foglalkozik. Újabbán is az erdélyi múzeumegyelet bölcs. nyelv- és tört. tud. kiadványai közt »A székelyek régi törvényei és szokásai« czimmel közölt jeles értekezést. Ebben a nemzeti gyűlést, a székelyek személyes szabadságát, táborozásra való kötelezettségét, birtokjogát, adómentességét s az ökörsütést, fiúleánytágot s végre a tetemrehívást és halálújitást tárgyalja.

Az oláh nyelv és nemzet megalakulásáról Réthy László által írt tizennegyves mű irodalmi esemény s ez évben az ethnographiának legkiválóbb alkotása. Réthy egészen új szempontokat hozott e kérdés tárgyalásába s ez érdeme marad, ha legtekintélyesebb bírálója, Hunfalvy Pál szerint, csak Amerigo Vespuccija és nem Colomboja is a román-kérdésnek. Ő a románokat az albánoktól származtatja s őshazájukat Dalmatiában keresi. Kiindulása tehát már maga is teljes mértékben felköltheti a szakkörök figyelmét, melyet Közleményeink múlt évi 518—522. lapján föl is hitt Czirbusz Géza, ki e mű tartalmát behatóan ismertette. A kérdés másik, elsőrangú vitatója, Jung Gyula, második

kiadásban bocsátotta közre »Römer und Romanen in den Donauländern« czimű könyvét. Maga Hunfalvy Pál ismét megjelent a könyvpiaczon egy, a kérdés lényegébe hatoló fejtegetéssel. Bécsben ugyanis kiadta azon 48 lapra terjedő értekezését, (Der Ursprung der Rumänen), melyet a nemzetközi orientalisták bécsi (VII.) congresszusán olvasott fel s melyben főkép azt vitatja, hol keletkezhetett a rumén nyelv. Ő, tudvalevőleg, azon felfogás híve, hogy az erdélyi rumének, kiket a múlt századig mindig vlachnak, oláhoknak neveztek és irtak, a XII—XIII. század óta mint pásztor nép jöttek Erdélybe. — Az adalékok sprában is több derék értekezés látott napvilágot. Így a M. Nyelvörben Szarvas Gábor, ki »A magyar műveltség oláh ajándék« czimmal gúnyosan szól a rumánok eredetéről évek óta folyó vitához; Mailand Oszkár a Nemzetben (186. sz.) a »Nap- és holdmythos az oláh népköltészetben«, Nagy Géza a Székely Nemzetben (1—5 sz.) »Erdély nemzetiségi viszonyai a múltban és az oláhok terjeszkedése«, Alexi György pedig a Nyelvörben »Magyar elemek az oláh nyelvben« czimmal értekezett. Tanulmányát még nem fejezte be s az könyvalakban ez év folytán fog megjelenni. Az erdélyi muzeumegylet kiadványai közt találjuk Moldován Gergely két közleményét a móczokról. A mócz szó hajfürtöt jelent, s eredetileg azon románokat nevezik így, kik homlokukon vastagabb hajfürtöt viseltek, míg fejük többi részén rövide nyírták. Azután leirta utját Topánialváig, honnan három út vezet a móczok vidékére: az egyik az Aranyoson át Bucsum és Kepenyés felé, Verespatak-Abrudbányára; a másik a Kis-Aranyoson át Vidrára s a harmadik Csentes felé, Kolozsmegye határszéli-havasai közé. Életviszonyaikat, műveltségöket, költészetöket könyved, turista-modorban érdekesen rajzolja.

A német településeknek a Duna, Tisza és Maros által befogott déli részen való első nyomairól Milleker Bódog szól a temesvári Tört. és Rég. Értesítőben. Az erdélyi szászokról, Prágában Schiel Albert adott ki egy füzetet, (Die Siebenbürger Sachsen), nem egyszer tévedve történelmi kérdésekben; könyvének több helyén vitatkozik Hellwalddal. Az erdélyi szászokról, részben ennek nyomán, a »Brassó« 5—6. számában is jelent meg egy kisebb értekezés. A besztercei főgymnasium értesítőjében Keintzel Gy. az erdélyi szászok eredetéről nyilatkozott. Wlilocki Henrik gyűjteményéből Herrmann erdélyi szász népdalokat közölt a Budapesti Szemlében; Téglás Gábor a »Kolozsvár« 67. számában az erdélyi szászok régi jó szokásáról, a Richtagról emlékezett meg, Teutsch György, az erdélyi szászok ev. püspöke pedig hatodik kiadásban bocsátotta közre az erdélyi szászok reformációjáról a nép számára írt kis történelmi monographiáját.

Az örményekről sok talpraesett közleményt találunk az Armeniában, így Dr. Gopcsa általában szól az európai s különöbben a hazai örményekről, Avedik Lukács pedig az örmé-

nyeknek — első sorban hazai — életviszonyairól. Molnár Antal a Nemzetben (3. sz.) s a Székelyföldben (3—5 sz.) a hazai örményeket, a Budavár visszafoglalásánál szerepelt örményeket és — a műveltségtörténet szempontjából — az erdélyi örmény családi neveket, az »Ifjú Erdély«-ben pedig (5. sz.) az örményeknek Erdély kereskedelmében való szereplését ismertette.

Czigány nyelvtant nem kisebb ember bocsátott közre, mint egy 1806. évi *Fundamentum linguae Zingaricae* alapján a Philol. Közlönyben maga József főherceg. Ezen s a cigány nyelv körébe vágó egyéb munkásságáért tiszt. tagjainak sorába választotta őt a philol. társaság. Molnár Viktor a Remény 2. számában rajzok kíséretében szolt az erdélyi cigányokról. Dr. Herrmann a Brassóban (60. sz.) erdélyi cigánynépdalokat s a Vasárnapi Ujságban (31. és 33. sz.) »Hegedű a cigányok kezében« című értekezést közölt. Wliskoeki az összehasonlító népisme híres művelőjének, Liebrecht Félixnek figyelmeztetésére a Nemzetben (1861 sz.) mongol mesét adott ki, mely cigányok utján került Erdélybe, a Vasárnapi Ujságban (22. sz.) pedig az erdélyi cigányok pünkösdi szokásait rajzolta.

A történelem, vagy egyszerűbben inkább a magyar foglалás előtti időkre nézve szintén kaptunk néhány adalékot. Hodgkin Tamás az *English Historical Review*-ban a rómaiak dácziai tartományairól sok elcsépeelt dolgot beszél el. Entropiusnak egy rosszülértett adata nyomán igyekszik megállapítani Dácia határait. Torma Zsófia a *Correspondenzblatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte*-ben s az erdélyi múzeum kiadványai közt a római uralom előtti Dáczianak csillagimádásáról, ez utóbbi helyen pedig Király Pál a Traján oszlopán ábrázolt dák fegyverekről és várakról értekezett. Xénopol a *Revue historique*-ben térkép kíséretében szolt Traján császár dák háborúiról. Téglás Gábor a Fővárosi Lapokban a rómaiaknak Dáciában üzött márványbányászatát mutatta be. Pontelly István a Tört. Értesítőben s a Délmagyarországi Lapokban (85—6. sz.) fölvetette azon kérdést, római vagy avar- emlékek-e a délmagyarországi régi műsánczvonalak? Dr. Dudás Gyula ugyanott közölte az alföld halmairól szóló értekezését, melyeket régibbeknek tart a X. századnál. Frankfurter az *Archeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich*-ben hazánkól és Stájerországból új és kiigazitott, B. E. pedig ugyanott Bregetioból és Dalmátiából származó feliratokat adott ki. — Lauko Albert az Aradi Közlönyben (256. sz.) hazánk őslakóit, a keltákat mutatta be, Téglás Gábor pedig külön könyvet irt az erdélyi medence őstörténetéről. Ebben összesen 335 lelet-helyet sorol föl. Szerinte Erdély minden részének voltak ugyan lakói az őskorban, legsűrűbben azonban a Maros, a két Küküllő és a Szamosok közt levő hullámos fenföld népesült meg; a palaeolith emberről mindamellert sem találunk nyomokat. Igen érdekesek az ősnépek kereskedelmére s iparára vonatkozó adatai,

vagy inkább föltevésai is, melyeket a nála megszokott alapos-sággal érdekesen csoportosít.

III.

A közgazdasági és statisztikai évkönyv újabb folyamának első kötetét állította össze dr. Jekelfalussy József és dr. Vargha Gyula (XIII. és 570. lapon). Berendezésénél fogva előnyösen különbözik Földes statiszt. évkönyveitől, melyekből három kötet jelent meg. Már 1886-ról tárgyalja a népeségre, termésre, birtokviszonyra stb. vonatkozó anyagot s a hazaiakon kívül a külföldiekre is kiterjeszkedik. Hazánk múlt évi közgazd. viszonyait ezuttal is külön könyvben méltányolta dr. Mandello Károly (Rückblicke auf die Entwicklung der ungar. Volkswirtschaft im Jahre 1886.), sok szakavatott munkatársat csoportosítván maga köré. Hasznavehető kézikönyv Párniczky Edéé, ki a földművelési miniszterium megbízásából szerkesztette meg Magyarország gazd. statisztikáját, melynek megértéséhez jó segédeszköz a hazánk 1886. évi aratási eredményeiről ugyanazon miniszterium által közzétett aratási térkép. Egyre sötétebb színnel jellemzi azon vidékeket, melyeknek földjövedelme nagyobb. Pl. míg Ugocsában ezt csak 14 frt 60 kr-ra becsülhetni, addig Sopronban már 51 frt 16 kr-ra rüg holdanként.

Hazánk élelmezéséről az akadémia nagygyűlésén fontos beszédet tartott Keleti Károly, s 363 lapon, s hiv. statiszt. Közlemények újabb kötetétől külön is kiadta Magyarország népeségének fisiologiai alapon irt élelmezési statisztikáját. Műve 3 részből áll. Az első az előmunkálatokat s az egész országra vonatkozó eredményeket magyarázó szöveg kíséretében tartalmazza; a második magát a statisztikai anyagot közli, megyei és városi összegekbe összevonva; a harmadik rész a magyarázó szöveg fölvilágosítására szükséges színezett térképeket és graphikai térképeket szolgáltatja. Élelmezési statisztikáját a fehérnye-tartalomra alapítja s kiindulásul Liebig azon számítását fogadja el, hogy az átlag-súlyú ember napi táplálkozására 130 gramm fehérnye-tartalom szükséges. Az ország nagy része rosszul táplálkozik; mert naponként egy ember a nyári hetekben 1.63 kgr.-ot fogyaszt, (melyben 95.6 gramm a fehérnye-tartalom) télen át pedig 1.53 kgr.-ot (96.11 gr. fehérnyével) s még ünnepnap sem éri el az átlag azon fehérnyemennyiséget, melyet Liebig egy jól táplálkozó népnél rendesnek állít, úgy hogy az »Extra Hungarum non est vita« már meghaladott álláspont s az összes fogyasztásból csak $\frac{1}{3}$ esik a búzakenyérre.

Borovszky K. a Nemzetgazd. Szemlében a főbb vidékek szerint csoportosítja Magyarország szőlőművelését és bortermeletét. Sopron megyében hektáronként 357 (s így legnagyobb) a bruttójövedelem, Aradban 157, Zemplénben 139. Legolcsóbb a bor 1878-ban, midőn átlag 5 frt 98 kr-ért adtak egy hektolitert

s legdrágább 1874-ben, midőn 20 frtért mérték. — Jezerniczky J. kiadta az akadémia által a Dóra-díjjal jutalmazott »Az Alsó-Duna, mint magyar piac« czimű tanulmányát. A történelmi előzmények előrebocsátása után megvilágítja hazánk kiviteli képességét s azután egyenként taglalja Románia, Szerbia, Bulgária és Kelet-Rumélia tulkereskedelmét. Kereskedelmünk jelenét taglalva, kijelöli azon eszközöket, melyek azt a jövőben emelhetnék.

Magyarország mezőgazdaságának történetét 422 lapnyi kötetében írta meg Wenzel Gusztáv, a fáradhatatlan ősz tudós, ki szerencsésen megbirkózott az úttörés nehézségeivel. Korszakonként ismerteti a földbirtok jogi alakulatát és gazd. viszonyait, a gazd. munkát s a földmivelés, valamint állattenyésztés minden egyes ágát. Aránytalanul csak 80 lapon tárgyalja a Habsburg-korszak mezőgazdasági viszonyait, de figyelembe veszi az azok újabb föllendítésére befolyó körülményeket is. — Kiegészíti művét Péch Antal hatalmas munkája, melynek második kötete 846 lapon jelent meg s Alsó-Magyarország bányaművelésének történetét foglalja egybe. Csupán az 1600—1650-ig terjedő időszakra szorítkozik, midőn Selmecezen oly nagyra növekedett a kincstár bányabirtoka, hogy döntő befolyást gyakorolhatott a bányászatra és a város ügyeire. Könyvéhez 232, jobbadán kiadatlan oklevél járul. Mindkét munka nyereség a tudományosságra nézve. Az őskori fémbányászatról az Erdélyi Muzeumban Téglás Gábor között egy tanulmányt. Terény János viszont a Bányászati és Kohászati Lapokban állította össze (12. s köv. sz.) a magyar ipar vázlatos történetét, kezdve a legrégebb időken s végezve a nagy olvasztók korán, míg Márki Sándor az aradi keresk. ifjak évkönyvében s az Aradi Közlöny 1. és köv. számában az oroszok és magyarok közt folyt kereskedelemre vonatkozó történelmi adatokat dolgozta fel, Hüberth Károly pedig a 4. füzetel befejezte múlt évi szemlénkben már megdicsért »A postaintézet Magyarországon« czimű munkáját, melynek második része a miniszterium felállításáról napjainkra terjedő átalakításokat ismerteti. A relativ-becsű posta- és vasuti térképek sorában tudományos folyóiratban talán inkább csak kuriózumul, a magyar ipar szempontjából azonban dicsérettel kell kiemelnünk, hogy Sieburger és társa budapesti első magyar kárpitgyára kiadta Közép-Európa roppant méretű vasuti térképét, mint falkárpitot. A Székelyföld vasúthálózatáról a Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyében Kovács Gyula értekezett. Előrebocsátva vicinalis vasutaink fejlődésének főbb mozzanatait, ismertette a székely vasúthálózat tervét, a mint azt Udvarhely- és Csikmegye létesíteni szándékozik s ezzel szemben kiemelte az Olt-Marosfolyók völgyeiben Szász-Régentől Brassóig vezetendő közvasútnak közigazdaság és műszak tekintetében való előnyeit.

A Nemzetgazd. Szemle szerkesztését dr. Heltai Ferencz vette át. Ebben Fenyvessy Adolf fejtegeti a »beteg« cukor- és szeszipar bajait s arra az eredményre jut, hogy a cukoradó

reformját a szesdadótörvény revisiójával kell egyesíteni. **M a n d e l l o** Károly iparunk, **Gelléri Mór** pedig a kivitel és külkereskedelem fejlesztéséről értekezik. Az apróbb közlemények is mind szakszerűen vannak összeválogatva s a folyóirat teljes figyelmet érdemel.

IV.

Közoktatásügyünk állapotáról XVI. jelentését adta ki a szakminisztérium. A népiskolákba 1885—6-ban e szerint 2.324.435 tanköteles gyermek közül 1.870.083 járt iskolába, s így 33.624-gyel több, mint az előző tanévben. Az országnak 16,185 elemi, 85 felsőbb népiskolája és 147 polg. iskolája volt, 23,838 tanteremben 23,980 tanítóval. A népiskolák fenntartása most 14.285,440 frtba kerül, míg 1869-ben csak 3.760,123 frtot vett igénybe. A 70 tanító és tanítónőképző-intézet összesen 1230 oklevelet adott ki.

Láng Lajos az akadémia értekezései közt 72 lapra terjedő könyvben szól hazánknek 1869—1884. évi népoktatásáról, más alkalommal pedig, szintén az akadémiában az 1867—1885. évek középiskolai oktatásáról értekezett. A középiskolákat a magyar nemzetiség szempontjából a legbecsesebb intézménynek tartja. A tanárok száma 1632-ről 2900-ra szaporodott, úgy, hogy míg 1867-ben 22 tanulóra esett egy tanár, ma már 14-re jut egy. Pedig a tanulók száma csak 13°/_n-kal emelkedett, 36 ezer-ről 41 ezerre, mi rohamosnak nem épen mondható. — **György Aladár** 77 iven befejezte Magyarország köz- és magánkönyvtárainak 1885. évi statisztikáját. 1400 köz- és 1001 magánkönyvtárról összesen 7.682,374 darab könyvről közöl táblás kimutatást, 357 nevezetesebb könyvtárról részletesebb leírást is. A műhöz térkép is járul, mely a könyvtárak megoszlását ábrázolja s ebből eléggé kitűnik egyes vidékek elhanyagolt volta. Másrészt azonban hazánkat, terjedelméhez és népességéhez képest, ezek után a könyvekben leggazdagabb országok közé számíthatjuk. Nem is lehet másképp, midőn **Horváth Ignác**nak a Magyar Könyvszemlében közölt kimutatása szerint 1886-ban összesen 2622 kisebb-nagyobb nyomtatvány jelent meg, melyből 2111 magyar, 192 német, 38 tót, 23 szerb, 83 horvát, 78 román s 4 francia nyelvű. A hazánkat érdeklő külföldi munkák száma 61 volt. Az igazságügy rovatából bátran helyezhetjük át ide dr. **Jekelfalusi József**nek »Fogházaink állapota 1872—1886.« című könyvét, mely társadalmunk és közmívelődésünk mélységeit világitja meg. Évenként átlag 107,000-re megy a letartóztatottak száma s a 40,000-nél több vizsgálati fogolylyal szemben csaknem 67000 jogérvényesen elítélt áll, kiknek eltartása közel egy millió frtba kerül. Tanulságosan dolgozza fel a fogházak számára, elhelyezésére, berendezésére stb. vonatkozó adatokat.

V.

Magyarország természeti viszonyait a következő munkák tárgyalták :

1. Hegyrajz dolgában most is első sorban kell említünk a Kárpát-Egyesület évkönyveit. A XIV. kötetben Siegmeth Károly, e kedves és igen tájékozott elbeszélő az abauj-tornagömöri barlangvidéket, Dénes Ferencz az Alacsony-Tátra csoportjából a 2045 méter magas Gyömbéret, dr. Thirring Gusztáv Árvavármegye déli részét, Mihalik József a kir. várra tett kirándulását, Münnich Sándor a löcse-ruszkini hegymagaslton levő Gehohlt, Róth Márton a Tátra-glecsereket tanulmányozva, a kis-tarpataki-völgy egy oldalszakadékat a Javorinkavölgygyel összekötő s a Markasit és Szélestorony közt 2280 méterre behorpadó Kis-nyereghágót, egy névtelen pedig a 2215 m. magas Sirokát írta le. Némely részökre a megyék rovatóiban még visszatérünk. Az erdélyi Kárpát-egyesület VI. évkönyvében is sok becses dolgozat van. Így Römer Gyula a Hófehérkét, a Magas-Rongót és a Magas-Koppét mutatja be a bárczasági közép-hegységből. A Kárpát-Egyesület elhatározta, hogy népszerű kalauzt ad ki a Tátra-hegységről s ez, mint hisszük, az idén 4000 német és 2000 magyar példányban már meg is jelenhetik. A katonai földrajzi-intézet közleményei közt a középponti Kárpátok hegy- és vízrajzát 1:750,000 szerint kaptuk s ebben a Novytagból a Vihorlat hegységig terjedő részt ó színnyomatban szépen feltüntetve szemléljük. Ugyanezen nagyérdemű intézet eredeti fölvételei alapján Wolgner József cs. és kir. főhadnagy s kadét-isk. tanár elkészítette a Magas-Tátra domborművű térképét, melynek mértéke 1:25,000; azaz a térkép 1 millimétere a valóságban 25 méter. A dombormű alabastrom-gypsből készült. Hossza 146, szélessége 107 cm.; a legmagasabb csúcsokat 10·5—10·7 cm. magasságban tünteti föl s 10·3 □ myriaméternyi területet ábrázol. Egy darab ára 36, illetőleg 55 forint a szerint, a mint 150, vagy csak 30 darabot rendelnek meg belőle. Ily megrendeléseket a Kárpát Egyesület elnöksége is elfogad.

Róth Samu a földtani társulatban a Magas-Tátra éjszaki oldalának hajdani jégáraitól értekezett. A Javorinka-völgy közép- és alsó-szakaszának üledékes közetein levő gránittömbök és más vándorkövek tanúskodása szerint a jégár néhol 100, a Bialka-völgyben (a Magas-Tátra legnagyobb völgyében) pedig 260 méternél is vastagabb volt. Ez utóbbiban helyezkedett el a Magas-Tátra leghatalmasabb glecsere, mely a Lysa alatt 930 méter magasan végződött. Oldalmorénái szépen csak néhol maradtak meg, a Halastavat éjszakfelől határolt homlokmoréna azonban most is ép.

A barlangkutatók közül Bielz Albert és Téglás Gábor nevét említjük. Ez utóbbiról volt s még lesz szó szem-

lénk más helyén. Bielz az erdélyi Kárpát-egyesület VI. évkönyvében szolgált újabb adatokkal az erdélyi barlangokról.

Gyöngyösön 287 taggal alakult meg a Kárpát-Egyesület fiókját képező Mátra-osztály, mely a Mátra-kutatását s a turisták számára való megnyitását tűzte ki céljául.

2. Vizrajzi tekintetben is jól használhatók a közlekedésügyi miniszterium hydrographiai szakosztályának I. évkönyvében foglalt értekezések. Az egyik czikk számos mértani rajz és árvízi statiszt.-adatok kíséretében szól a Közép-Tiszáról; a másik, szintén rajzok mellett a Duna lefolyásáról, felsorolván a kotró-munkálatok eredményét s kimutatván a leömlő vízmenyiséget; végre a harmadik a Balaton vizével foglalkozik. Patzkó György Nagyváradon »A Tiszaszabályozás alaphibája és ennek gyógymódja« czimmal bocsátott közre egy 28 lapnyi füzetet, melyben egyebek közt 6 víztartó építését sürgeti. Szatmáry György a budapesti iparos-körben az Al-Dunán illetőleg Pozsonytól Orsováig tett utjáról olvasott fel s azt a »Nemzet«-ben közölte, mindenütt ismertetvén, főkép történelmi szempontból, a folyam partjain levő városokat, kivált Ada-Kaleht s az egyre gyarapodó Orsovát. Schweiger-Lerchenfeld az Ueber Land und Meerben Kirchner csinos 10 képe s egy 1:1,000,000 szerint készült vázlatos térképen ismerteti Európa legnevezetesebb folyamszorulatát, az aldunai Vaskaput. Scholtz Albert a Kárpát-egyesület évkönyvében a Hernád forrásvidéket s Igloiig terjedő felső völgyét írja le. Dr. Róth Samu társulatunkban szót a Magas-Tátra tavairól, melyeknek számát a déli oldalon 78-ra, az éjszakin 37-re, összesen 115-re teszi. Értekezése Közleményeinkben jelent meg. A L'Univers Illustré igen szép képben mutatja be a tátrai halastavat s figyelmezteti a francia közönséget, hogy e ritka szép vidéket most már könnyű megközelíteni. — Szilasi Jakab az akadémiában a Balaton vizét elemezte. Dr. Boleman István vihnyei fürdőorvos 603 lapra terjedő fürdőtant bocsátott közre, melyben kiváló tekintettel volt a hazai fürdőhelyekre, melyek közül több százat mutatott be. Könyvéhez a magyar gyógyhelyek és ásványvizek színes nagy térképe járul. E tekintetben dicsérettel említhetni azon térképet is, mely dr. Chyzer Kornél tervezetében és Homolka József rajzában 1:1.440.000 szerint szintén Magyarország gyógy- és ásványvizeit tünteti föl, Liptó-, Szepes- és Sárosvármegyében nagyobb arányokban is. — Dr. Lengyel Béla az akadémiában s a közoktatásügyi miniszteriumhoz intézett és kinyomatott jelentésében sorolta fel az ásványvizeket elemző intézet 1886. évi működését. A Herkulesfürdő, a nagyvárad-i Felix-fürdő, a nyárad-szeredai sósforrás, az orosz-házai Gyopáros-tó, a szepesi Emma-forrás, a szatmármegyei Avas-Felső- és Alsófalva határában levő 8 és a kászon-impéri savanyuvíz alkatrészeit vegyelemezvén, általában is közli a fürdőélet terén szerzett tapasztalatait. Csak Máramaros megyében 60—70 oly ásványvízről tud, mely még nincs megvizsgálva. Dr.

Fischer Samu a földtani társulat megbízásából megvizsgálta a Földtani Közlönyben le is irta Magyarország konyhasós vizeit. A beküldött hivatalos adatok szerint hazánk területén 282 helységben van sóskut vagy sósforrás; legtöbb (45) Szolnok-Dobokában és (41) Maros-Tordában. A legtisztább konyhasóvíz Kolozs megye Ród helységében van; Alsó-Fehér, Besztercze-Naszód, Csik, Kolozs, Máramaros, Maros-Torda és Szolnok-Doboka megyék sósforrásaiban évenként nyolcz és fél millió kilogramm szilárd alkotórész jut felszínre. Előadásához áttekinthető térkép járul.

3. Állatgeographiánk s talán az egész magyar tudomány legnagyobb nyeresége a múlt évben Herman Ottótól »A magyar halászat könyve«, mely a természettud. társulat kiadásában két kötetben, 860 lapon, 300 ábrával, 12 műlappal, 9 könyomatú táblával jelent meg. Előre bocsátván a hal jelentőségét a természet háztartásában s a magyar népeletben, összefoglalja a hazai halászat történetét; ismerteti a magyar halászat szerszámain, igen élénken és behatóan vázolja a magyar halászálet, majd áttér a halak természetrajzára s körülbelül 2500 mesterszóval egészíti ki e kitünő munkát, melyről Hunfalvy Pál is külön értekezésben szólt a magyar akadémiában. A mellett, hogy minden ízében tudományos munka, oly szépen és vonzóan van írva, hogy a mienknél előkelőbb irodalomban is teljes elismerésre tarthat számot. A kisebb értekezések közt is találunk néhány figyelemreméltót. Az akadémiában dr. Órley László a magyarországi piócák faunájából 25 fajt és 34 fajváltozatot sorolt fel, melyek közül új 5 faj és 3 fajváltozat. Talált fajokat a Trocheta-nemből is, melyeket idáig csak Afrikában, Délfranciaország Angolországban ismertek. A Csorbai-tó idáig a legmagasabb (1372 m.) pont, hol piócákra akadtak. Dr. Horváth Géza az akad. Értekezések közt adta ki a gubacsképző-állatocskát mézgás válladékaikról szóló tanulmányát. — Dr. Entz Géza az erdélyi muzeumegyletben »Adatok Erdély herpetológiájához« czímen terjesztette elő megfigyeléseit. — Dr. Lovassy Sándor a Természettud. Közlönyben ragadozó madaraink magyar elnevezéseit fejtegette, Chernel István pedig folytatta a honi madár-tan történetét. Dr. Koch Antal az erdélyi muzeumegyletben Erdély felső harmadkori rétegeinek Echinida-faunáját vázolta, főleg Kákova és F.-Orbó vidékéről. Összesen 16 echidnafajt írt le. — Téglás Gábor a Földtani Közlönyben hazánk két új csontbarlangját (Hunyadból a pietroszit, Krassó-Szörényből a buhujit) irta le, az erdélyi muzeumegyletben pedig »Adalékok az erdélyi medence ősemelőseihez« czímmel értekezett, ősemelőeknek 42 helyen talált csontmaradványairól szólván. Posta Fülöp, a Földtani Közlönyben a Magyarország néhány kőzetében előforduló spongia-tükről értekezett, kimutatva, a spongiák az elmúlt geológiai korszakok alatt mily csekély változáson mentek keresztül. A sokkal fiatalabb rétegekben is majdnem ugyanazon alakú tükkel találkozunk, mint a régiekben.

4. A növénygeographia, a természettud. társulat gondoskodásából, szintén oly művel gazdakodott, mely tudományos jelentőség dolgában közel áll Herman könyvéhez, ha nem vehetkedhetik is ennek alakban és előadásban tanusított szépségeivel. Ez Erdély edényes flórájának helyesbített foglalata dr. Simonkai Lajos aradi tanártól. 1872 óta kutatta Erdély flóráját s az eredménynyel most egy 678 lapra terjedő hatalmas kötetben számolt be. Arra törekedett, hogy a tudományos faj-, genus- és egyéb nevek közül, a legjogosabbakat használja s a további használatra megállapítsa s hogy a flóra általános képét, növényzetének változatos elterjedését s növénygeogr. jellemét is lehetőleg híven föltüntesse. Az Erdély flórájára vonatkozó irodalmi közléseket és munkákat külön fejezetben állította össze. — Az akadémia értekezései közt viszont, ugyanó, két kisebb monographiát adott ki; az egyik hazánk s a földkerekség hársfajainak bíráló átnézete, a szerző által meghatározott két új faj (Tilia Jurányiana és T. Haynaldiana) képeivel, a másik Magyarország és környékének zanótjait (Cytisi) írja le. — A növényzet kifejlődésének hazánk éjszaki felföldjén észlelt időpontjairól szóló értekezését ez évben is folytatta Staub Mór a Kárpát-Egyesület évkönyvében, hol idáig 27 helyről közölt adatokat. Közleményeinkben Hanusz István a magyar puszták növényzetének létküzdelmeiről elmélkedett. Hangay Oktáv Székesfehérvárott monographiát írt a paprikáról, melynek 27 fajtája ismeretes. Magyarországon Csapó Magyar kert.-je említi először 1775-ben; nagy és általános elterjedését az ezután következő időre kell tennünk. Arra a kérdésre, honnan terjedt el a kukorica hazánkban, a Természettud. Közlöny akként felel, hogy keletről, Erdélyfelől, hol a törökbúza ma még inkább, mint valaha, az égnek valóságos áldását képezi. Szarvas Gábor viszont a Nyelvőrben azon kérdést szellőztette, kiktől tanulta a magyar a dohányzást, — mire Thaly Kálmán az Egyetértésben (259. sz.) ellenérvekkel felelt. Simonkai Lajos az Erdészeti Lapokban a magyar tölgyfák fajairól, a Növénytani Lapokban pedig a Tilia Haynaldianáról és tizszirmú hársfáinkról értekezett, melyeket Aradmegyében Aranyág ritka szépségű és dús hársas erdei-ben talált.

Borbás Vincze ezúttal is egész sorozattal gazdagította hazánk növénygeographiáját. Azon értekezésein kívül, melyeket az illető megyéknél fogok megemlíteni, idetartoznak az Erdészeti Lapokban megjelent cikkei közül különösen az ország tölgyeseit ismertető; pl. Zágrábmegyéből a Quercus hybrida és Qu. decipiens Bechst. (feles és csalóka tölgy) és Qu. coriacea Bechst. Temesmegyéből a Cytisus Heuffelii C. Noëanus homokkötő zanótbokrok, az ott, s Krassó-Szörényben és Pozsegában is honos Qu. conferta, Qu. Haynaldiana, Qu. Hungarica és Qu. spectabilis, — Krassó-Szörényből s Aradból a Qu. Hungarica Hubeny legelső forrása, a Coronilla, Emerus, a magyar tölgy gubacsai (melyekről

a Forstwissenschaftliches Centralblattban is értekezett), Aradból Ménes vidékéről a Qu. Széchenyiana, Orsováról a Myricaria-germanica-bokor, Tokajról az Ikerróza, Verőcsezéből a tölgyön gyümölcs-gubacs képében mutatkozó rügygubacs, Bácsból a késő tölgy és ikergubacs, Pestből a rezgőnyárfának másodizbeli virágzása, a régi nevű új Cytisus-bokor, néhány fűzabokor másodvirágzása, a rákoei fűz (Salix Rakosina Borb.) Biharból a Syringa Josikaea magyarföldi orgonafa sorsa, a Pinus Omorica, a dió ferdeségei, a Qu. Széchenyiana rokonsága, a magyar nagy Alföld tölgyei (mely czikke a Közgazd. Értesítőben is megjelent) stb. Ez utóbbiban az Alföld benövényesedésén kívül leírja az Alföld erdeiben termő tölgyeket és pedig Békés, Pest (Monor), Temes és Bács róna-erdeiből 12 fajt és számos fajtát; szól a biológiai fajta, és taraczkoló tölgyekről, a tölgyek makkcsészéjének morfológiai érzékéről, végül külön cikkben állította össze Európa nagyobb pikkelyes tölgyeit. Ugyanő a Botan. Jahrbücherben »Die Ungarische Inula-Arten, besonders aus der Gruppe der Enula« (főkép Segesvár vidékéről) s a Botanisches Centralblatt VIII. kötetében »Die Knospengallen einiger Eichen zu der Form von Eichengallen« czimmal. Az osztrák Botanische Zeitschrift most is szívesen foglalkozott magyar növényekkel. Így Borbás 14 Rhamnus-fajt ismertetett, megemlítve, hogy pl. a Rh. tinctoria Kamenicznél (Szerém) egész csalitokat képez s hogy egy nemnek ugyanazon fajai honosak sovány homoktalajon s a köves Kars-tokon egyaránt, de mindenütt a talaj megjavítására szolgálnak. A 6. füzetben szolt Borbás a Quercus Csatói Borb. nevű tölgyről, melyről már a Növénynt. Lapok előbbi évfolyamában is értekezett. Magyarországból kivüle még Degen A., Simonkai, Schilberszky K., Ullepitsch és Vágner Karolin küldtek hazánk flóráját illető megjegyzéseket. Ullepitsch József Tátrafüred környékéről az Anemone Scherfeliit, Podolin tájékáról az Alyssum calycinumot, a Magurából a Galeobdolon luteum Tatraet s a szepesi mészkőhegyek keleti lábainál termő Epipogium Gmelinit írta le. Janka Viktor a Növényntani Lapokban a Hordeum jubatumról értekezett, mely hazánkon kívül Európában még csak Asztrakánban ismeretes. Chalubinski varsói tanár Enumeratio muscorum Tatrensium czimmal foglalta össze mindazon adatokat, melyek a Tátrahegység lombos és tőzegmohairól az irodalomban napvilágot láttak. Az elősorolt alakok száma 422. A m. kir. földtani-intézet kiadványai közt dr. Felix János Magyarország fosszsil fái mutatta be. A földtani társulatban még két fosszilizát írt le; az egyik a hazánkon igen elterjedt cupressin-oxylon pannonicum typusához tartozik, a másik egy új babérfaj, melyet ő Perse-oxylon antiquumnak nevezett el. Ezt Lóczy Lajos a hunyad-megyeyi Kristyór mellett a kárpáti homokkőben találta.

5. A földtani intézet ez évben is szorgalmasan folytatta fölvételeit s 1886. évi jelentése sok érdekeset tartalmaz. A földtani társulat és Közlönye szintén lényegesen járult a föld- és as-

ványtani ismeretek terjesztéséhez. Petrik Lajos a magyarországi porcellánföldről tartott előadást, különös tekintettel a rhyolit-kaolinokra. Igazi kaolint hazánk nem mutathat fel. Az előforduló tisztább fehér agyagnemek leginkább rhyolithból származnak és a valódi kaolintól nemcsak physikai sajátságaikban térnek el, de termőhelyök is rendszeren másodlagos. A kovászói, telkibányai, dubrinicsi és beregszászi rhyolit-kaolinból kemény földpát porcellán és angol módon gyártott csontporcellán sikeresen készíthető. — Noth Gyula a magyarországi petroleumkutatások czímén fejtegette, hogy Szlavoniában és a Muraközön Peklenicza mellett virágzó petroleumipart fejleszteni s előadta a kutatás módjait. A kutatási pontok megválasztását a rétegek alkotása határozza meg és az anticlinalis rétegekhez közeledő pontok a legelőnyösebbeknek bizonyulnak. — Themák Ede a m. orvosok és természetvizsgálók temesvári nagygyűlésén a délmagyarországi homoksivatagról tartott felolvasását a Földtani Közöny hozza. Igen érdekes melléklete a Bedőhalmok fényképmásolata, mely legjobban jellemzi a délmagyarországi homoksivatagokat. Vajha egész sorozatot mutathatnánk föl ily földrajzi jellemképekből! — Szádeczky Gyulának mult szemlénkben (a 202. lapon) említett s a magyar obsidiánokról tartott felolvasása 64 lapon az akadémia értekezései közt jelent meg. Dr. Koch Antal az erdélyi múzeum megbízásából e nyáron a Székelyföldet kutatta. Gyergyó-Szent-Miklósnál a Várszék oldalán az asbest egy nemét képező hegyibört gyűjtötte; Szárhegyen, a tavaly megnyitott bányában gyönyörű fehér, kisebb-nagyobb szemű kristályos mészkövet talált, mely szobormárványnak is nagyon beválnék, a Piricske-hegységben pedig válogatott szép ditroitokat talált. Általán 300 darab ásványnyal gyarapíthatta az erdélyi múzeumot.

6. A meteorologiai és földdelejjességi m. kir. központi intézet évkönyveiből most jelent meg az 1885. évi folyam, mely a XV. kötetet képezi. E szerint 1885-ben az állomások száma 231 volt, tehát 9-czel több, mint 1884-ben. — Semsey Andor a Földtani Közönyben a m. nemz. muzeum meteoritgyűjteményét ismertette, mely 253 számból áll. Mindenütt kitette a hullás vagy lelet évét. a főpéldány s az összes példányok súlyát grammokban s a példányok számát. Konkoly Miklós az akadémiában ezúttal is megtette jelentését a magyar korona területén észlelt hullócsillagokról és azok statisztikájáról.

VI.

Történelmi földrajzunk szervezetes gyarapodását várhatjuk azon akadémiai pályakérdéstől, mely Magyarország egyes területei megszerzésének, elvesztésének és visszakapcsolásának történetét kívánja. A jutalom 1000 frt, a beküldés határideje 1889. szept. 30. — Pesty Frigyes is sajtó alá rendezte már hazánk történelmi helynévtárát, mely irodalmunknak egy

rögen érzett hiányát van hivatva pótolni. Lampel J. Bécsben 156 lapra terjedő kötetet adott ki Stájerország 1254. évi határaitól s különösen az Enns stájerországi völgyéről. Torma József a Történelmi Tárban ez évben is folytatta a zónuki grófságról szóló nagybecsű tanulmányát. Dudás Gyula az »Újvidék«-ben szól (11. sz.) a római sánczok kérdéséhez és a Zentai Hirlapban (11. sz.) Peszár és Batka eltűnt községekről emlékezik meg. A Monumenta Vaticana I. sorozatának I. kötete a Magyarországra küldött pápai tizedszedők 1281—1375. évi számadásait foglalja magában. Nélkülözhetetlen és megbecsülhetetlen forrása ez hazánk azon korbéli topographiájának, melynek alapján csaknem teljes biztonsággal készíthetnők el hazánk XIV. századbéli egyházi térképét. — Gelcich József több mint ezer lapra menő kötetben állította össze Ragusa és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltárát, mely 443 számból áll. Ragusa 1358-ban tűzte ki a magyar birodalom zászlaját. Kormányzatát Nagy Lajos egészen a patriciusoknak engedte át s meghagyta szabadságait, köztársasági intézményeit. Két századig tartott a magyar fenhatóság, melyet azután török uralom váltott fel.

Magyarország természeti viszonyainak történeti hatásairól vázlatot írt dr. Simonyi Jenő s azt mint függelékét csatolta Ratzelnek az akadémia által kiadott »A föld és az ember« című műve fordításához. Utal arra, hogy hazánk jól kifejlődött földrajzi egyéniség, hol bizonyos egyensúlyban tartják egymást az ellentétes vidékek s hogy valamint a felföldeken a hegygerinczek, az alföldeken a vizek képezik a belső határokat, kivált addig, míg ritka a népesség. Az alföldi nevezetes városok legnagyobb része gyöngyfüzérként vonul körül a rónaság szélén, a hegység tövében s mindegyik egy-egy természetes útnak kapujánál áll. Ezzel összevetve, a kérdés barátjai tanulságosan olvashatják Marczali (Morgenstern) Henriknek azon tanulmányát is, mely »A földrajzi viszonyok befolyása Magyarország történetére« címmel még 1874-ben jelent meg társulatunk folyóiratában.

VII.

Földrajzunk története szintén gyarapodott néhány hosszabb, rövidebb közleménnyel. Lanfranchoni a fővárosnak engedte át Budára és Pestre vonatkozó s négy századról nagy gondnal gyűjtött rajzait, alapját vetvén meg vele egy fővárosi muzeumnak. Gyűjteményét, mely egyelőre a városi mérnöki hivatalban látható, a Fővárosi Lapok 121. száma ismertette. Most külön tárgymutató készül róla. Márki Sándor a történelmi és a régészeti társulat egyik estélyén néhány régi magyar utazóról tartott felolvasást, mely a budapesti VII. ker. gymnasium értesítőjében jelent meg. Az ott említett egyik utazóról, Maximilianus Transilvanusról, ki először írta le Magelhaensnak a föld körül tett útját, ennek kapcsán a Századokban gr. Apponyi

Sándor, Kropf Lajos és az utrecht-i Tiele is között megjegyzéseket. E kérdésre külön cikkben óhajtunk visszatérni. Thury József a Budapesti Hirlap 215. számában a tatároknak Magyarországra vonatkozó tradícióit, Schmidt G. pedig az osztrák történetkutatásra alakult intézet közleményei (Mittheilungen des Institutes für österr. Geschichtsforschung) közt egy Halberstadtól Pozsonyig 1429—1430. tett és latinul leírt utazás följegyzéseit közli. Bauch Gusztáv az Ungar. Revueben tette közzé Velius Ursinusról, e híres humanista költőről, historicusról és geographusról való tanulmányát. A Rumänische Revue Erdélyre és Moldvára vonatkozó 1597. évi följegyzéseket mutatott be (7—8. füzet). Jókai Mór az ő ragyogó leírásában közölte Benyovszky Mórnak útleírását a nélkül, hogy kellően bírálta volna akár az utazó személyét, akár pedig az általa megtett utat. Benyovszky társáról, a népszerű Rontó Pálról a Budapesti Hirlap és Pesti Hirlap között néhány adatot, melyből kitűnik, hogy Rontó Pál voltakép Ulkolinszky Menyhért. Andor Pál a bécsi Deutsche Zeitung 5633. számában ismertette gróf Virmondt osztrák követ titkárnak, Driesch Kornélnek 1719-iki konstantinápolyi utjáról Nürnbergben 1723-ban kiadott könyvét, melyben igen érdekesen vázolja a Duna magyarországi szakaszán tett utazást is. — Beöthy Zsolt a Századokban Szekér Joakim magyar Robinsónáról értekezett. Szekér Robinsona egy Ujvári nevű, komáromi születésű kapitány, ki 1716-ban török fogságba esett s bejárván Afrikának egy részét, sok kaland után vetődik vissza hazájába. Ez elbeszélés a magyarok akkori geogr. ismeretéről is eléggé tájékoztat. Ifj. Jankó Jánosnak a kereskedő ifjak társaságában az Afrikában járt magyar utazókról tartott felolvasása az Egyetértésben jelent meg. Az Olcsó könyvtárban Berkeszi István fordításában jelent meg Hoffmannsegg gróf magyarországi utjának 1793—1794. évi naplója, mely a legérdekesebb ilyenmű rajzok közé tartozik. Leghuzamosabban tartózkodott Budán, Pécsen s a határvidéken; elfogultsággal indult ez országba, de megszerette azt a nélkül, hogy szemet húnyt volna hibái előtt. A Pesti Hirlap 145. száma Ellrich Ágostnak Berlinben 1831-ben kiadott s hazánkat szintén rokonszenvesen tárgyaló könyvét (Die Ungarn, wie sie sind) ismerteti. Gróf Kuun Géza a Ker. Magvetőben K. Csoma Sándornak Teheranból Nagy-Enyedre küldött két levelét közli; folyóiratunkban pedig Márki Sándor tavaly is szemlét tartott a hazánkat leírók munkái fölött.

VIII.

A vármegyék kézi atlaszából, melyet az évközben elhunyt Posner K. Lajos műintézetében Gönczy Pál tervezete szerint Kogutowicz Manó ad ki, újabb 15 lap jelent meg, mely Bereg, Hont, Maros-Torda, Győr és Esztergom, Temes, Háromszék, Borsod, Brassó és Fogaras, Szepes, Liptó, Heves, Nyitra és

Csongrád térbeli viszonyait tünteti föl, melléktérképein egyes hegységek keresztelszévényeivel, vagy a székváros tervrajzával. A vállalat, általában véve, ezuttal is hű maradt jelszavához, mely e három szóból áll: helyesség, áttekinthetőség és szépség. Ujabb lapok jelentek meg Hátsek megyei térképeink második kiadásában is, dr. Hajnóczy R. József pedig Méhner Vilmosnál indított meg egy új vállalatot, mely a közigazgatás legujabb beosztása alapján iskolák számára idáig 38 lapot adott ki s munkában van a befejező 20 lap is. Tekintve, hogy minden lap több színben, tisztán mutatja a term. viszonyok főbb jelenségeit, a közigazgatási beosztást, a közlekedés vonalait s egyéb tudnivalókat, a laponként számított 8 kr. árat valóban csekélynek találhatjuk. Homolka Józsefnek egész hazánkat feltűntető közigazgatási térképéről már az általános részben megemlékeztem.

A városok czimereiből Bécsben, Städtewappen von Ungarn című könyvében, 140-et közölt Schroll Antal. Felvidéki városaink erkölcsi életéről Demkó Kálmán nagyobb munkát fejezett be s forrásul használta a felvidék minden városának levéltárát. Beosztása a következő: A városi élet létföltételei. Lakosság. Egyházi és világi hatóság. Köz-, vásári és tűzrendőrség. Polgárőrség és védelmi rendszer. Bor- és sörmérés. Multság, játék, zene, (nyilvános és családi multságok). Közegészségügy. Közérkölciség. Bűnök és büntetések. Családi élet. Háztartás (lakás, bútorzat, asztal- és ágynemű, ruházat). Ékszeres. Fegyverek. Könyvtár. Ez érdekes és nagy tanulsággal járó műből idáig csak egy fejezet (Egyh. és világi hatóság a felvidéki városokban a XV. és XVI. században) jelent meg a Századokban. — Dworzák János összeállította s 620 sűrűn nyomott lapon adta ki Magyarország helységnévtárának első kötetét. Ebben feltűnteti hazánk társadalmi alakulásának legujabb képét s kiterjeszkedik a hazai földrajz, népesség, nemzetiség, politika, igazságügy, vallásos és hadi élet, közgazdaság, tanügy, egyesületek stb. összes viszonyaira. Különben ez évben magától a statiszt. hivataltól is várhatunk egy új helységnévtárt. »Községek születése az Alföldön« címmel Hanusz István jeles tanulmányt írt Közleményeink számára s az meg is jelent a múlt évi folyamban.

A munkába vett monographiakon íróik ez évben is serényen dolgoztak. Mozzalom indult meg ily monographiak iratására Hunyadban és Esztergom megyében, de még mindig vannak közigazgatási területek, melyek — anyagi vagy szellemi erő hiányában — nem látják be, hogy elérkezett a vállvetett munkának ideje.

Átérve a részletekre, egyes vármegyék és városok leírása körül ez évben a következők szereztek érdemet:

Abauj-Tornamegye s vele Gömör barlangvidékét Siegmeth Károly ismertette a Kárpát-egyesület évkönyvében, voltaképp kalauzul szolgálva azon minden ízében sikerült kiránduláson, melyet a Kárpát-egyesület »Keleti-Kárpátok« osztályának

tagjai részére első sorban az érdemes felolvasó rendezett ez év nyarán. Dergács Sándor a kassai realiskola értesítőjében bőven foglalkozott a Kassán kapós magyartalanságokkal; ifj. Kemény Lajos a Történelmi Társban 1411—1514-ig terjedő s Kassa középkori iparát és kereskedelmét felvilágosító adatokat közölt. Dr. Szádeczky Lajos a Századokban a gróf Forgách-család alsó-kemenczei és csákányi levéltárát ismertette. Kemenczén jobbára az egykori Szécsényi levéltár maradványait, attól félóránnyira, Csákányon pedig az abauji birtokokra vonatkozó s többnyire újabbkori gazdasági és peraktákat őrzik. Legrégibb oklevele 1270-ből való. A Vasárn. Ujság 45. számában Fejes István a Kazinczy emléke által megszentelt Széphalmot írta le.

Alsó-Fehérmegyéből a szentispánlaki nagy bronzleletet Téglás Gábor részletezte az erdélyi múzeum kiadványai közt. A gyulafehérvári »Közérdek« 36—38. száma a nagyenyedi templom XVI—XVIII. századbeli történetét, a szebeni Korrespondenzblattban pedig Zimmermann, Beke Antal munkája nyomán, a gyulafehérvári káptalan levéltárát ismertette. Ugyanő az erdélyi honismertető társulat Archivjában a fehérvári káptalanban található középkori oklevelek tanúsorozataról szólva, összeállította a káptalan prépostjainak, kántorainak, öreinek és dékánjainak 1213-tól 1526-ig terjedő sorozatát. Alsó-Fehérmegye tölgyeit a Növényt. Lapokban, a Nagy-Enyed erdeiben diszló Quercus Csatóit pedig az Erdészeti Lapokban és az Oesterr. Botan. Zeitschriftben Dr. Borbás ismertette.

Aradmegye három érdekességéről értekezett dr. Simonkai Lajos a Növénytani Lapokban s megjegyzi, hogy az Ilex Aquifolium Zimbró határában a Dosulauri hegyoldalán 6—800 vadontermő tövet mutat s ezek nem lehetnek emberi művelés maradványai, hanem vándormadarak útján juthattak oda, a Quercus Jahnii Simk. Boros-Sebes, az Epilobium Gejnae Simk. pedig Arad és Hunyad határán Bulzes vidékén diszlik. Dr. Pethő Gyula a földtani társulatban néhány, Laáz mellett egy pannoniai korbelti meszes homokban talált, szokatlan nagyságú s a Tinnyea Vásárhelyiire emlékeztető csigát mutatott be. Lóczy Lajos a földtani intézetnek jelentést tett 1886. nyarán Arad, Csanád- és Temesmegyékben eszközölt földtani részletes fölvételeiről. Vázolja benne a Hegyes geol. viszonyait, Temes éjszaki részét s az arad- és csanádmegyei Alföldet. Szerinte az Alföldön talán seholsem áll oly sűrűn a Kúnhalom, mint Aradtól kezdve Makó, Mezőhegyes és Torna felé, Nem esetlegesen vannak elszórva, hanem bizonyos tervszerűség vehető észre elrendezésökben s a halmok szabályos alakja s a körülöttük levő kulturmaradványok jobbadán emberkéz műveinek hirdetik őket. Szondy Imre (névtelenül) 58 lapnyi füzetben beszélt el az egyháznak 1887. okt. 23. tartott százéves ünnepén az »Egyekből lett Kis-pereg« történetét. Az egyeki protestánsokat a mai Hajdumegyéből) 1771-ben kiűzvé az egrí káptalan, mint földesúr, több évi

vándorlás után 1787-ben arra nyertek engedélyt a bufdosók, hogy a kisperegi pusztán telepedjenek le. A füzet igen érdekesen rajzolja viszontagságaikat, a község megalakulását, fejlődését s az azt gátoló természeti akadályokat, Kis-Pereg mai viszonyait s a nép vallásos és erkölcsi életét, földművelését, mesterségét, tanultságát, szokásait. Csiky Károly magáról a százados ünnepről Emlékkövek czimmel adott ki egy 38 lapnyi s a történetre is visszatérő füzetet. Tavasszal egész mozgalom indult meg Aradban Ravna falu, illetőleg a Jósá-család visszamagyarosítása végett; Varjassy Árpád az Aradi Közlönyben, Jankai József a Függetlenségben, Márki Sándor a Pesti Naplóban vázolta Ravna s a Jósák múltját, míg Hamsea Ágoston az Aradi Közlönyben s a Biseric'a si Scól'a 9. számában román szempontból szölt a kérdéshez. Ez ügy állása ismeretes Márki Sándor Dézna és vidéke című felolvasásából is, mely Közleményeinkben s külön füzetben tavaly jelent meg. Ugyanő »Dósa György korából« cím-mel a Századokban Lippa és Solymos 1514. évi ostromát s az Alföld 1. számában Aradvármegye 1849. évi történetének néhány adatát beszélte el; a solymosi várromot a Délmagyarországi Közlöny 261. számában Gabnai Ferencz ismertette. Számos apróbb cikket közölt Szöllősy Károly az aradi lapokban; így az Alföldben: József nádor Aradon, közéletünk múltjából s Hat év Arad társad. életéből 1839—1845. (82., 197. és 295. sz.); az Aradi Közlönyben: Az aradi sajtó 48 évvel ezelőtt s P. Nagy László 1804-ben kiadott művének, az Orodiasnak ismertetése (99. és 351. sz.) s az Arad és Vidékében: Vegyes apróságok városunk forradalom előtti idejéből s az aradi Petőfi-kör első habérkoszorusai (83. és 214. sz.) A Vasárn. Ujság (9. sz.) Ostenkorff orosz író nyomán a világosi fegyverletételről, Várad Gábor Arad 1849. évi védőjének, Asztalos Sándornak emlékére s Verner László az Aradi Közlönyben (112. sz.) az aradi magyar színészet első éveiről emlékezett meg. Laukó Albert ugyanott (245. sz.) Arad archaeologiai teendőiről tájékoztatott, dr. Jancsó Benedek pedig, Aradvármegye monographiájának szerkesztője, külön füzetben állította össze a monographia történetét s kérdőpontjait.

Árvamegye gazd. és közművelődési viszonyait érdekesen fejtegette Csáka Károly a trsztenai kir. gymnasium értesítőjében, míg a Kárpátgyesület évkönyvében s külön füzetben dr. Thirring Gusztáv kedves útirajzokat adott Árvavármegye déli részéből. Jegyzetei még 1883. nyarán készültek, midőn az ez évben elhunyt Lojka Húgó társaságában több hetet töltött ottan. Leírja a Vág kralováni szorosát, az Árvavölgyét Kralovántól Podbjelig, Árvaváralját, az Árvai-Magurahegységet, az Árvai-Liptói-mészakőhegységet s a Liptói-havasokat, végül pedig a lakosokat jellemzi. Kocyan Antal, ki 16 év óta lakik Árvamegyében, az Orovkai-völgy és Zuberecz község vidékéről s a galicziai Zakopane és Koscielisko környékéről a Természettajzi Füzetek-

ben 47 emlősfajt sorolt fel. Ezek közt 15 denevér, 13 ragadozó, 15 rágcsáló és 4 párosújú fajt.

Baranya megye székvárosának, Pécsnek régi iskolájáról egy 1540-ből származó adatot közölt Pettkó Béla a Történelmi Társban; Egri Dezső pedig a Pesti Naplóban (220. sz.) a pécsi dom restauratiojáról irt. A Pécsi Figyelő kétséggkívül hozott ugyan a megyét ismertető cikkeket, ezeket azonban nem volt alkalmam olvasni. Wenzel a Turulban Pécs XV. sz. czimeréről szolt.

Bars megye, illetőleg Körmöcbánya halálozási és közegészségügyi viszonyairól Pszotka Ferencz szolt a realisk. értesítőjében. Krizko Pál két kis monographiát irt a körmöcbányai kath. egyházközség történetéről s a vártemplom helyreállításáról. (Az első 77, a második 19 lapon.) Nincs állítása, melyet okirattal nem tudna igazolni. Külön tárgyalja az ottani templomokat, kápolnát, keresztet, jötevő intézeteket, társulatókat; s összeállította — 1526-ig, meddig ez első füzet terjed — a városi plébánosok, oltáristák, káptalanok s egyéb papok jegyzékét. Könyvét 23 kiadatlan okirat egészíti ki. A másik röpirathoz a vártemplom alaprajzát is mellékelte. Ugyanezen vártemplom restaurálása s felszentelése alkalmából Hlatky József is adott ki egy, a vártemplom újjáépítését elbeszélő emlékiratot. Lende Ede az Erdészeti Lapokban a körmöcbányai erdők leírását közölte. A lévai kegyes tanítórendi főgymnasium értesítőjében az intézet történetének vázlatát kapjuk a gymnasium épületének tervrajzával együtt. A gymnasium I. Lipót idejében keletkezett s megalapításának és fenntartásának körülményei elég részletesen vannak elbeszélve.

Bács megye úgynevezett római sánczairól meglehetősen élénk vita keletkezett. Fröhlich Róbert az Archaeol. Értesítőben, az Ungr. Revueben s a Pesti Napló 334. számában védelmezte saját álláspontját, melyet Dudás Gyula ez utóbbi helyen s a Bácska 14. számában megtámadott. Dudás a Zentai Hírlapban (6. és 9. sz.) adalékul Zenta hajdanához, az egykori Csesztő község, Tornynos, Likas és Kalocsa holfekvését kutatta, a Turulban a zentai curialisták czimereiről szolt, a Szegedi Híradóban pedig (44. sz.) a zentai gymnasium muzeumát ismertette. Iványi István külön füzetben is közrebocsátotta »az új Bodrogvármege« történetét, melyet először a Hazánkban nyomtatott ki. 1093-ban találja e megye első nyomát, tüzetesen azonban csak a vármegeének a török kiszorittatása után való felélesztése s a Bács és Bodrog köz: 1714—1720. folyt határpör óta foglalkozik vele. A megye 1718-ban vergődött teljes önállásra, a helytartótanács azonban már 1730-ban egybeolvasztotta Bácsmegyével, mit csak az 1802. évi 8. t.-c. hagyott helyben véglegesen. Iványinak másik becses munkája azon 227 darab oklevélből álló kötet, melyet »Szabadka és vidéke 1848—9-ben« czimvel Szabadka város története I. kötetének függelékül adott ki. Az 1848. évi szenttamási harcokról a Nyitramegyei Közlöny (13. sz.) az 1849. júl.

14. vivott hegyesi csatáról pedig, a honvédelem felállítására alkalmából a Vasárn. Ujságban (32. sz.) Kozma László, a Pesti Hirlapban (182. sz.) Dudás Gyula, a Bácskában (27. és 28. sz.) Jausz János és (13. sz.) Kovács Ernő, ugyanott (57. sz.) s a Zombor és Vidékében (59. sz.) Zomborcsevits György emlékezett meg. Schäffer József a Bácska 91. számában Apatin multját s jelenét vázolta. Petrovits Döme, ki már három év előtt érdekesen tárgyalta e megye egy részének geol. viszonyait a Természettud. Közlönyben, ugyanott most a bácskai mocsarakról értekezett. Ezek, szerinte, nemcsak a Bácskának, de az egész magyar Alföldnek geol. multját is megvilágíthatják. Nagy számuknál és chemiai összetételöknél fogva egyaránt figyelmet kelthetnek. Fő és jellemző alkotórészek a natrium-carbonat.

Bereg megyében kiépült és megnyílt a közel 69 km. hosszú munkács-beszki vasut, melynek Stryg terjedő gácsrészi folytatása 79 km. Munkáctól Szolyváig mintegy 26 km. hosszan a Latorcza-folyó szélesebb völgyében, azon túl az ország határszéle felé a Vicsa folyó keskeny völgyében halad. Hat állomás, 2 kiterő és 4 alagút van rajta; a beszki tunnell 1747 m. hosszú s ebből 1035 m. esik a magyar részre. E vonalat kisebb-nagyobb czikkeken ismertették a képes és a politikai lapok. A vármegye szorgalmas monographusa, Lehoczky Tivadar a Történelmi Társban szölt a munkácsi püspökök XVII. századbeli sorsáról és pedig egy 1641-ben eszközölt tanúvallatás alapján. A Hazánkban elmondta, 1841-ben Bereg megye mint törekedett önálló magyar nemz. kath. egyházat alkotni: Ugyanott néhány bereg megyei boszorkánypört taglalt, — vázolta Munkács várának 1848—9. évi viszontagságait s elbeszélte, a munkácsi várban 1849-ben miként pendítették meg az első golyószóró készítésének eszméjét.

Besztercze-Naszód és Rodna czimmel az erdélyi Kárpátgyesületnek külön osztálya alakult, melynek kiránduló pontjai közül a főbbeket érdekesen sorolta fel Paschner G. az erdélyi Kárpátgyesület VI. évkönyvében, hol dr. Keintzel György viszont a Vale'a vinuluit és környékét írta le. Kramer Frigyes az erdélyi honismertető-társulat Archívjában hű képen szemléltette és pedig a városnak 1547—1553. évi jegyzőkönyvei alapján a beszterczei városi életet a XVI. század derekán.

Békés vármegye régészeti és mivelődéstörténeti évkönyveiből a XII. kötetet állította össze Zsilinszky Mihály. A szerkesztő föleleveníti benne Terényi Lajosnak, Békés 1861. évi híres alispánjának és követének emlékét. Veres József néhány statiszt. adatot közöl Orosházáról, melyet 1744-ben alapítottak az oda a tolnamegyei Zombáról és a Dunántúl más magyar megyéiből költözött ev. lakosok, kiknek száma 1827-ben 9400, — hatvan év mulva pedig már 20,000 volt; — dr. Karácsonyi János a Hunyadyak békés megyei birtokairól s a dobozi Dánffyokról, az 1488. évi pusztaföldvári támadásról s Békés vármegyének szolgálta-

birói járásokra való régi (1560. évi) felosztásáról szól, ezúttal is sok új adattal gyarapítva a történelmi földrajzot, melynek ő legszerencsésebb művelői közé tartozik; ifj. Jankó János itt és külön füzetben adta ki Tót-Komlós monographiáját, melyvel résztvevett társulatunknak a főisk. tanulók részére kifizőtt pályázatán; irodalmi forrásainak előrebocsátása után tájékoztat a falu föld- és természetrajzi viszonyairól s történetéről, melyet részletesebben csak az 1746-ban történt újraalapítása óta ismer; legérdekesebb és legjobban irt része az, melyben leírja magát a falut s annak népét, erkölceivel és szokásaival együtt; az ismeretést statiszt. adatok zárják be. Zsilinszky Pesty Frigyes nyomán vázolta a régi Békésvármegyét és pedig 1392-től kezdve 1715-ig; ugyanő közli Békésvármegyének egy, a magyar nyelv érdekében 1832-ben tett fölterjesztését s más két oklevelet a XVII. századból. Mindent összevéve, az évkönyv ismét nagyban gazdagította Békésről való ismereteinket. — Fonyó Pál a Szolnoki Híradóban (75. sz.) figyelmeztetett a dévaványai őseleltre; Rimler Pál a Békésm. Közlönyben (50—51. sz.) érdekes adalékokat közölt a békésmegyei gazdasági egyesület történetéről. Oláh György pedig lapjában, a Békésben szolt Békésvármegye utolsó követeiről (34. s köv. sz.) s előadta, miként szervezték Békésben 1848-ban a nemzetőrséget (44. sz.).

Biharvármegye régi várairól terjedelmes, de egyes tört. adataiban hibás leírást közölt K. Nagy Sándor a Nagyvárad 84. s köv. számaiban. Bunyitay Vincze a Szabadságban (211. sz.) Várad keletkezését és (206. sz.) Nagyvárad és lakóinak életét ecsetelte; Márki Sándor a Századokban kiegészítette Bunyitaynak a szentjobbi apátság pusztulására vonatkozó adatait; Dús László a Szabadságban Nagyvárad, Czobor Béla pedig a Kassai Szemlében a nagyvárad püspöki papnevelő intézet multjából beszélt el adatokat; Romer Flóris a Nagyvárad több számában rajzolta, másfél század előtt milyen viszonyok közt éltek a nagyváradai csizmadialégények. Hazay Gyula a Természettud. Közlönyben a József-főherczeg-barlangban kalaúzol bennünket. A Bihar-szegyestyeli völgyben Rézbánya közelében 1884-ben bukkant rá. Bejáratát 11 m. széles és 7¹/₂ m. magas, szabályos félkör alakú sziklakapu képezi s néha meglepő nagyságú termei a legszébb csepkö-képződményeket mutatják. A képletek szépségét s különösen mennyiségét tekintve, a leírás szerint e barlang felülmulja a monarchia többi barlangjait; mert míg az aggtelekinék 7800 m. hosszú területen 66, az adelsberginek 4172 m. hosszú területén, 82 feltünőbb érdekes képlete van, addig e barlang alig 1000 méter területen 68 ilyenmű képlettel dicsekszik. A talajban barlangi medve- és hiéna-csontokat is talált.

Borsodmegye és Miskolcz városa levéltárait a Borsodmiskolczi Közlönyben (57. sz.) Szűcs Sámuel ismertette, ki más czikkeket is közölt e lapban. Így emlékjegyzeteket a borsodi és miskolczi elhunytakról s Borsodmegye 1838. novemberi közgyű-

léséről egy leírást (84. és 85. sz.). Becsesek Kandra Kabos egyháztört. adatai az egri egyházmegye történetéhez való »Adatok« közt, ugyanott Foltin Jánosnak a besenyők Szihalom melletti sirhalmairól s a magyar pogánykori leletekről adott újabb tájékoztatása, továbbá Mosoray Antalnak Keresztes-Püspökiről és főkegyházairól s Bartalos Gyulának Felső-Tárkányról írt czikkei. Szepessy Béla a Borsodmiskolczi Közlönyben (7. és 8. sz.) az 1741—4. évi borsodmegyei insurrectióra vonatkozó adatokat állította össze. Kocsis János a földtani társulatban a kisgyőri ó-harmadkori rétegek foraminifera faunájáról értekezett. Két rétegben 70 fajt sikerült meghatározni, melyből 9 teljesen új. Ugyanott Franz enau Ágoston azon palaeontologiai leletet mutatta be, mely Apátfalva mellett került felszínre.

Brassó megye hegyeinek földtani szerkezetéről Koch Antal az akadémia kiadásában közölt egy értekezést. A brassói hétfalut az erdélyi Kárpátgyűlés VI. évkönyve, brassói emlékeit pedig a Vasárnapi Ujságban (21. sz.) Réthy Lajos ismertette. Meltzl Oszkár nagy gonddal rendezte sajtó alá Hermann munkáját (Das alte und neue Kronstadt), melynek I-ső kötete 1883-ban, a II-ik, mely 1780-tól 1880-ig terjed, most jelent meg. Valóságos emlékirat, mert szerző az események jelentékeny részének maga is tanúja volt. Felhasználta a nyomtatott és kézirat forrásokat is és a politikai viszonyokon kívül a műveltségiekre is ügyelt. Kötetének használható voltát jó tartalommutató könnyíti meg. Brassó és vidéke legrégebb korát a Brassó 67. s köv. számaiban Molnár János ecsetelte, az Arch. Értesítőben viszont Resch írta le a brassói czéh bemondó tábláját. A Brassóban 1886. augusztusában tartott iparkiallítás alkalmából 531 lapnyi kötetben nyomatták ki a brassói czéhokiratok német jegyzékét. Az erdélyi honismertető társulat brassói közgyűlésének emlékéül pedig Grosz Gyula bocsátotta közre az 1536—1886-ig Brassóban nyomtatott könyvek német jegyzékét, helyenként bő megjegyzésekkel kísérvén egyes könyvek czímeit. Az összes, kitűnően osztályozott könyvek számát 1726-ra teszi s ezek közt több van, melyet Szabó Károly bibliogr. nagy művében sem találunk fel. Az eligazodást pontos index könnyíti meg.

Budapestnek alapos és szép illusztrációkkal ellátott ismertetését hozta Westermann »Illustrirte deutsche Monatshefte« című vállalata Pietsch L. tollából. Cymba, szintén németül, helyi és kereskedelmi új kalauzt adott ki a fővárosról (Neuer Budapester localer und commercieller Führer). A Deák-szobor leleplezése és a nemzeti színház félszázados jubilauma alkalmával hazai és külföldi képes lapok rajzokat és leírásokat közöltek Budapestről; első sorban e téren a Magyar Salont kell említenünk. Paul d'Abrest (voltaképp Khon) Párisban Dentunél egy kötetet írt »Un printemps en Bosnie« (Egy tavasz Bosniában) s ebből egy fejezetet szánt a magyar főváros jóakaratu, de felületes leírására. A történelem terén Némethy Lajos volt a leg-

tevékenyebb, s a főváros tanácsának kiadás végett már az év elején felajánlotta Budapest róm. kath. egyháztörténetét. A tanács határozatát nem ismerjük, de hisszük, hogy nem marad homályban e munka, mely, a belőle közölt egyes mutatványokból ítélve, a legjobb monographiák közé fog tartozni. A Fővárosi Értesítő 3. s a Magyar Állam 13. száma azonnal közölte is belőle a pesti lelkészekre a törökök bejöveteléig vonatkozó részt. A Religiónban (32. sz.) szól a renaissance-nak a pesti főtemplomban levő emlékeiről, (33. sz.) a pesti főtemplom XVI. századbeli lelkészeiről, (34. sz.) a pesti főtemplomról a mohácsi vész közvetlenül megelőző évekből, majd (38. sz.) a török hatalom idejéből; (a 40., 43. és 44. számban) összefüggően beszéli el a pesti főtemplomnak a török bennlakta idejében való s (a második félevi 13., 14. számban) az 1686—1702-ig, végül (31., 32. sz.) az 1703—1710-ig terjedő történetét. Ez utóbbi években jezsuiták voltak a lelkészek. A Korunkban (1. sz.) azt vázolja, miként fogadták a pestiek Hunyadi László kivégeztetésének hírért, a 20. számban pedig a toronytalan Budavárát írta le. A Turul két füzetében a Budapestben valaha fennállott egyházi testületek pecséeteinek jegyzékét állította össze. Aigner Sándor az Archaeol. Értesítőben a budavári főtemplom déli kapuját méltatta, míg a nagy napilapok (Pesti Napló és Nemzet 308., Egyetértés 309. és Budapesti Hirlap 310. sz.) a lipótvárosi bazilika mostani állapotát örökítették meg. Dole-schall A. E. a budapesti ág. hitv. ev. egyháznak 1887. nov. 11. betöltött első száz évét ecsetelte egy 187 lapra terjedő kötetben. (Das erste Jahrhundert aus dem leben einer hauptstädtischen Gemeinde). 1811-ben épült fel a templom; 1824-ben, Kollár János, a Slawi Deera írója által izgatva váltak külön a tótok s 1837-ben Székács József volt az egyház első magyar papja. Kár, hogy a könyv csak németül jelenhetett meg. Péterffy Sándor a Nemzeti Névelésben behatóan ismertette a budai leányiskoláknak 1776-tól 1825-ig terjedő multját. Hofecker Ferenc külön füzetben írta meg a budapest-krisztinavárosi iskola száz éves és igen tanulságos történetét. 1855. óta ő maga is ez intézetben működött s nagy része van annak fölvirágzásában. — Havas Sándor a Pesti Naplóban (296. sz.) a budapesti bástyasétány lerontását s az ott talált régiségeket írta le. Franzenau Agost a földtani társulatban járult egy adattal Budapest altalajának ismeretéhez s értekezett az állandó országház telkén fürölyukak által felhányt, mélyebben fekvő képződmények anyagáról s geol. korairól. A szerves maradványok jobbadán göröcsövi állatok, a foraminiferák mészházai, kevesebb számban kagylók és csigák s nagyon ritkán rák- és halrészek; sőt növénymagot is talált. Hasonló szerves maradványok a városligeti artézi kút fúratásakor 245—303 m. mélyen fordultak elő.

Csanádvármegye régi állapotairól Dudás Gyula írt egy cikket a Szegedi Híradó 52. számában. Becses helytörténeti adatok vannak dr. Karácsonyi Jánosnak Szent-Gellért csanádi

püspök élete és művei című a budapesti egyetem hittani kara által jutalmazott s 331 lapra terjedő kötetében is, noha Pauler Gyula (a Századok ez évi első füzetében közölt bírálatában) ép e szentponthól tett néhány kifogást ellene.

Csikmegyének természeti szépségeiben egyik leggazdagabb vidékét, Tusnádot és a Szent-Anna tavát az erdélyi Kárpát-egyesület VI. évkönyve ismerteti. Ez utóbbit ezentúl az eddiginél talán már könnyebben látogathatjuk meg, mivel e nyáron elkészült a fürdőből odavezető új és rövidebb útnak nagy része.

Csongrád megye múltjából a Szentesi Lapban (35. sz.) B. J. közölt néhány adatot, Hód-Mező-Vásárhely történetéből pedig a Téli Újság 7. és több száma. Az Alföld e nagyvárosa elhatározta, hogy az ezredéves ünnepély alkalmából megírattja monographiáját, melynek elkészítésével ref. papját, Szeremlei Sámuelt mint már múltévi szemlénkben (210. l.) is említettük, felszólítván, a mű terjedelmét, odaértve az oklevéltárt is, 50 ivre szabta. Reizner János most adta ki »A régi Szeged« 2. kötetét. Ebben kimerítően tárgyalja a kőbárány s a kún puszták perét s kimutatja, hogy a kőbárány nem a dorosmai templomból származó régiség, mert Dorosma mint név is csak 1340-ben jön elő s a helység, mely akkor is csak 28 telekből állt, midőn legjobban virágzott, 1514-ben már pusztán állt. A törökök a szegedi vár építésekor, elég anyagot kaptak a mai Szegeden is; ezek közé tartozhatott a kőbárány, melyről, mint műemlékről, jelképéről, és czimerről részletesen beszél. A kún pusztákon, szerinte, a szegedieknek mindig volt joguk a legeltetésre s ezen jog csak akkor látszott veszendőbe menni, mikor a Kunságot elzalogosították; Dorosmát is csak azért alapította újra Orczy kún főkapitány, hogy bosszút álljon a kún pusztákon bérelni nem akaró szegediekben. Szegedváros czimerét a Szegedi Híradóban (171. sz.) s ugyanott és külön füzetben (194—96. sz.) a szeged-alsóvárosi templomot Dudás Gyula ismertette. E templomot a magyar Alföld legkiválóbb épületei közé sorolja, sőt a középkori templomépítésnek egyetlen, a pécsi templomnál is jóval nagyobb monumentális maradványai közé sorolja. A Szegedi Napló 93. sz. a szegedi könyvtárat, a 119. szám pedig különösebben a Somogyi-könyvtár hirlaposztályát mutatja be, míg Szabó Mihály ugyanott (86. sz.) a szegedi írókról emlékezik meg. Magyar Gábor a szegedi főgymnasium értesítőjében folytatva tájékoztatót a gymnasium új épületéről s az intézet történeti fejlődéséről, Pap János pedig 339 lapra terjedő hatalmas kötetben szolt a kegyesrendiek szegedi működéséről (»A piaristák Szegeden.«) A piaristák 1720-ban telepedtek meg az Alföld e nagy városában s megalapították gymnasiumukat, mely ma is a legnépesebb és culturalis hivatás tekintetében egyik legfontosabb középiskolája hazánknak. A mű jobbadán ismeretlen adatok alapján készült és tetszetősen irt mivelődéstörténeti rajz. A Szentesi Lap (11., 12. sz.) érdekes adatokat közölt a szentesi ev. egyház történeté-

ből, melyet u.-o. (44. sz.) Jurenák József, újabbakal egészített ki. Szobotka Gusztáv viszont a Mindszent 29. számában elmélkedett Mindszent multjáról, jelenéről s jövőjéről. Halaváts Gyula a földtani társulatban, Zsigmondy Béla mérnök adatai nyomán, a szentesi artézi kútról értekezett. E kút majdnem 314 m. mély s fél méterrel a felszín felett naponként 354,240 liter vizet szolgáltat. Föltárt rétegei egy édesvízű belső tó lerakódásai. A 220. méteren alul kezdődik a neogénkor u.-n. levantei emeletének üledéke, mely első biztos adat arra, hogy ez emelet hazánkban sem hiányzik. Lóczy Lajos szerint különben Róth Samu már a püspökladányi kút furatásánál is konstataulta a levantei rétegnek hazánkban való előfordulását.

Esztergom monographiájának megíratására dr. O. J. (Ozorai József) az Esztergomi Közlöny 36. számában buzdította a megye közönségét. Sajátságos is, hogy az irodalom által annyira előkészített s oly érdekes multú talajon méltó monographia még nem jelenhetett meg. Maga az indítványozó jeles tanulmányt közölt a Magyar Sion több füzetében az esztergomi érsek praedialis nemeséről, míg Sajó az Archiv für katholisches Kirchenrecht című folyóirathban értekezett az esztergomi érsek primási méltóságáról. Dr. Csernoch János a M.-Sionban az esztergomi főszekesegyházi kincstár történetéből közölt adatokat. Melyek s milyenek voltak Esztergom megye helységei száz év előtt, arról az Esztergom és Vidékében (22. sz.) találunk néhány följegyzést. E lapban (1. s köv. sz.) Perger Lajos megkísérelte összeállítani Esztergom irodalomtörténetét; Esztergom város és megye egyházi és világi iróinak koszorúja címmel ez évben Zelliger Alajos is szándékozik kiadni egy 18—20 ivre tervezett kötetet, melyet érdeklél várhat az irodalomtörténet minden barátja. Körösy László az esztergomi realiskola értesítőjében bőven (39 lapon) foglalkozott az intézet történetével, az Esztergomi Közlöny (103. s következő sz.) az esztergomi molnárczéh 1699—1799. évi viszontagságait beszélte el, Székely Aladár pedig a Dunántúli Prot. Közlönyben (20—22. sz.) az esztergomi ev ref. egyház történetéhez járult adatokkal.

Fehérmegye és Székesfehérvár levéltárából az ott őrzött czimeres nemeslevelekről a Turulban adott számot Salamón Vincze. A sz.-fehérvári Szabadság (46. sz.) egy kis leírást adott a fehérvári egyházmegyének száz év előtti állapotáról, melyet érdekes volna összehasonlítani az esztergomiéval, melyről ímént emlékeztünk; ugyanott (49. sz.) a fehérmegyei reformatusok multjáról s (a 127. számában) Márkus Zsigmond tollából az ötven év előtti székesfehérvári színészetről is találunk egy-egy közleményt.

Fiume flórájának ismeretéhez a Növénytani Lapokban if. Jankó János közölt újabb adatokat. Az első részben azon fajokat sorolja fel, melyeket Fiume flórájából már ismeretesek, de nem az általa említett lelőhelyekről; a másodikban pedig a Volosca

és Preluka körül gyűjtött új növényeket számlálja elő, noha a két falu, melynek növényeit ő jegyzé fel először, voltaképp már isztriai területen fekszik. Mócs Zsigmond az 1887. aug. 18—22. Fiumében megtartott tűzoltó-nagygyűlés alkalmából »Fiume« cím-mel emlékfüzetet adott ki, lapjában, a Fiumében (20. sz.) egy eddig ismeretlen rajz után ismertette az 1689. évi Fiumét. Dr. Havass Rezső a budapesti Lloyd-társaságban s külön füzetben szólt, igen érdekesen, a szuezi csatornáról, tekintettel különösen a mai gyarmati politikára és Fiuméra s több javaslatot tett arra nézve, miként kellene emelni Fiumét s kellően felhasználni tengerpartunk előnyös fekvését. Tudományos tekintetben azonban valamennyinél fontosabb, hogy Tomsich Vincze fiumei tanító magyarul is kiadni szándékozik »Notizie storiche sulla città di Fiume« című munkáját, melyet az olasz közönség rokonszenvesen fogadott. A város egész multjára kiterjeszkedő 40 ívnyi műnek lefordítására Donáth Imre áll. polg. isk. tanító vállalkozott. A könyv még nem jelent meg, de valóban sajnálnunk kellene, ha a szerző és fordító lemondanának a magyar kiadásról.

Fogaraszvár fénykorából V. I. az Oltvölgyi Lapban (9., 24. és 25. sz.) több epizódot, a Szilágyi Sándor által szerkesztett »Történelmi Életrajzok« című vállalat pedig több sikerült képet közölt. Az Oltvölgyi Lap (7. sz.) az 1690. vívott zernyesti csata leírását hozta, a csatátér ismertetésével együtt.

Gömörmegyébe tett kirándulását vázolta Richter Aladár a Növénytani Lapokban. Gömörmegye virágos kertjének nevezte a murányi fennsíkot, mely különösen a kryptogamokra nézve rejt sok érdekést magában. Findura Imre társulatunk Közleményeiben értekezett a Rima völgyéről, a mire elég talán csak egyszerűen emlékeztetni t. tagtársainkat. Dr. Tóth Lőrincz a rozsnói kath. főgymnasium értesítőjében igen világos képet ad a rozsnói czéhekről s általán a czéhek keletkezéséről és fejlődéséről. Voltaképpen a rozsnói szijgyártó-czéhek 1614-ben kelt szabályait magyarázta, de, ha ekként csak adatot nyújtott is, előbbre vitte a czéhekre vonatkozó ismereteinket.

Győr multjából, Mendelényi István győri volt polgárgármester kéziratai nyomán, számos czikket közölt a Győri Hirlap. Ismertette pl. Győr régi lakosait, a város felosztását és régibb emlékeit (9. sz.), elmondta a győri két prot. egyház (22. és 23. sz.) s a győri lovagrendek és kolostorok történetét (20., 21. sz.), ismertetett egy boszorkánypört (24. sz.), felsorolta a győri püspökök, fő- és alispánok neveit (29. sz.) s ugyanazon lapban (33. sz.) Győr régi színészetéről is van egy tárcza.

Hajdúmege természeti viszonyainak ismeretéhez fontos adalék Fekete Lajos czikke az Erdészeti Lapokban, mely a debreczeni erdőkről s a talaj elszegényedésének elméletéről szól. Révész Kálmán a Történelmi Tárban a debreczeni ötvösczéhnek 1598—1600. évi rendszabályait, Vedress Gyula a Debreczenben (69. sz.) Debreczennek 1806—1816. évi színházi viszonyait,

dr. Zelizy Dániel a Fővárosi Lapokban (193. sz.) az 1831. évi debreczeni cholérát, Farkas Sándor pedig a debreczeni reáliskola értesítőjében az intézet történetét ismerteti.

Háromszékes megye felé a krásznai aranyelet fordította ismét a közfigyelmet. Behatóan szólt arról az Archaeol. Értesítőben Fröhlich Róbert. A Krásznán cigányok által talált 12 aranyrúd szerinte adótörlesztésre volt szánva. I. Valentinián császár ugyanis 366-ban elrendelte, hogy az aranypénzekben teljességgel adófizetés olyképp történjék, hogy az aranypénzeket az adófizető jelenlétében beolvasszák. A rúdakon levő bélyegek az adószedők neveit mutatják, kiknek ez aranyrudakat mielőbb a császári kincstárba kell vala beszolgáltatniok. Ugyancsak az Archaeol. Értesítőben Resch Gusztáv egy képes tábla kíséretében mutatta be a leletet, míg az erdélyi múzeum folyóiratában Finály Henrik és Téglás Gábor szólt arról. Finály 10 rudról emlékezett meg s ezek, szerinte, pénz gyanánt szolgáltak. Az akadémiában Hankó Vilmos a bodogi ásványvizek kémiai elemzésének eredményét terjesztette elő. E vizek közül az ivó borvíz égvényes savanyú, a fürdővíz pedig a földes-vasas vizek közé tartozik.

Heves megye és Eger XVI. századbeli szőlőműveléséről az »Eger« (49. sz.) közölt egy cikket; ugyane lapban van (8. sz.) Kandra Kabostól a segedelemvölgyi karthauziak története is. E szerzetes ház a XIV. század elején épült Tárkány mellett s 1552-ben, az egri ostrom idején pusztult el. Nagy Géza Tamaszent-Miklós hitközség történetét foglalta össze az »Adatok az egri egyházmegye történetéhez« című folyóiratban, mely Eger monographiájához tartozó több adatot is föllevenített. Ipolyi Arnold kisebb munkáinak IV. kötetében két monographia új kiadását élvezhetjük; egyik az egri megye székesegyházáról, a másik az apátfalvi apátságról szól. Káplány József külön füzetben állította össze a gyöngyösi kaszinó történetét.

Hontmegye kisgyarmati régiségeit Németh Árpád ismertette az Archaeol. Értesítőben. Szitnyay József »A selmeczbányai ipar legrégibb multjának történelmi méltatása« czímen külön füzetben közli levéltárakban való kutatásának eredményét. Csak futólag szól a bányaművelésről, de behatóan foglalkozik a czéhekkal s egész terjedelmökben is közli a szabóknak 1446-ból, a mészárosoknak 1463-ból és 1487-ből stb. származó czéhleveleit; ismerteti a közös lerakó- és áruhelyeket, a szállásokat, ötvösséget, vashámorokat, könyvkötő-, kőfaragó- és vésőműhelyeket. Nem kevésbé tanulságos felolvasást tartott Péch Antal a selmeczi gyógyászati és természetud. egyesületben a selmeczi bányászat multjáról, jelenéről és jövőjéről. Selmeczbánya monographiájából különben teljesen elkészült már három rész; ennek munkatársai: dr. Szabó József, Péch Antal, Schenek István, Greisiger Róbert és dr. Schwartz Ottó. Acsády Ignác az orsz. levéltár és a nemz. múzeum gazdag gyűjteményeiben talált érdekes adatokat közölt a Századokban Drégelyről és hőséről.

Hunyad vármegye monographiájának nagy arányokban való megíratására mozgalmat indított meg a hunyadmegyei nagyérdemű történelmi társulat s gr. Kuún Géza elnökle alatt már januárban megalkotta az előkészítő-bizottságot. A megye közigazgatási tervképét 1:144.000 szerint Barcsay Kálmán alispán adatai nyomán Szinte Gábor rajzolta meg s az államnyomda többszörösítette. Téglás Gábor mult évi Közleményeink 517—8. lapján teljes elismeréssel szólt a minden részletre kiterjeszkedő s figyelmet érdemlő műről. Azon alkalomból, hogy a király a hadgyakorlatok alkalmával Déván időzött, a történelmi társulat pedig ugyanott tartotta vándorgyűlését, számos czikk jelent meg e szép megyéről, melyek közül különösen is fölemlítjük Szádeczky Lajosét a Vasárnapi Ujság 32. számában; arról azonban, hogy elkészült-e a »Hunyadmegyei Kalauz«, melyet touristák számára terveztek s melyre valóban nagy volna a szükség, nincs tudomásom. A történelmi társulat említett kirándulásáról 98 lapra terjedő füzetet adott ki a Századok szerkesztősége. Igen érdekes ebben dr. Csánki Dezső tanulmánya Hunyadmegyéről és a Hunyadiakról, mely igen fontos adalék a vármegyének XV. századbeli topographiájához. Dr. Sóllyom-Fekete Ferenc Hunyad vármegye közlevéltáraitól, családi leveles ládáiról s elszórt okmánykincseiről, Szabó Károly a vajdahunyadi görög-katholikus egyház és Szilágyi Sándor gr. Kuún Géza maros-németi levéltáráról tett beható jelentést. Ez utóbbi, megtoldva a Történelmi Tárbán közölt adatokkal, külön füzetben is megjelent. Téglás Gábor a Gyógyvölgyet és annak sziklaszorosait, valamint a petroszi csont- és csepkőbarlangokat ismertette társulatunk Közleményeiben; a dévai reáliskola értesítőjében pedig az őskori embernek Déva legközelebbi környékén található telepeit nyomozta. Jobbadán topographice írja le ugyan a Dévától Lippáig levő telepeket és barlangokat, de nem mellőzi a neolith korbéli ember szokásainak, munkájának, iparának stb. az ifjak felfogásához mért leírását sem. Nemes Félix az erdélyi múzeum-egyelettel újabb adatokat közölt a bujturi mediterrán rétegek faunájáról. Bujturt az őslénytan legfigyelemreméltóbb hazai telepei közé sorolja. Tengeri kővületei az ifjú harmadkor második emeletének rétegében találhatók. Az általa gyűjtött 366 kővületből 17 kagylót és 15 cigát Erdély második mediterrán rétegeiben más helyről idáig még nem ismertek.

Jász-Nagykún-Szolnok megye Árpádkorbéli vízrajzáról Illésy János a Szolnoki Híradó 12. számában értekezett. A megye tantügyi monographiáját a »Jásznagykúnszolnok« 11., történeti emlékeit pedig, Szendrey Imre tollából, annak 44. száma állította össze. Somogyi Ignác, ki már több száz ívnyi jegyzetet tett Szolnok monographiájához, társulatunkban értekezett Szolnokról és vidékéről; a város multjából Szendrey János is közölt adatokat a Szolnoki Híradóban (100. sz.). Ugyancsak Somogyi a Jásznagykúnszolnok 19. számában a Szol-

nokon tett fejedelmi látogatásokat sorolja fel. Illési János a Nagykúnság 46. számában tárgyalta a megszűnt kolbászszéki hatalmaskodási pört; Kunligeti Sz. I. a Künszentmárton és Vidéke 31. számában Künszentmárton hajdankorából, Hajdu Lajos pedig a Magyar Protestáns Figyelőben a kisújszállási ref. egyház multjából közölt adatokat.

Kolozs megye, illetőleg Kolozsvár vidékének diluvium-korbéli állatmaradványairól értekezve a múzeum-egyletben, a kolozsvári középútczai kavicsbányákban talált hobak-marmotának és vidranyestnek, mint síkföldi állatnak diluvialis rétegekben való előfordulásából azt következtette Koch Antal, hogy »a geol. negyedkorban az ú. n. kelet-európai vagy pusztai fauna elterjedésének határa bizonyára jóval messzebb nyomult délfele, mint mai napság s hogy hazánk területe talán a szarmata-síkságnak egy délfele lenyúló öblét képezte geologiai, sőt talán orographiai tekintetben is.« — Kolozs megye főispánjainak névsorát hozta a Kolozsvár 141. száma, a 178. pedig, Szentgyörgyi Lajos tollából, az 1849-ben Bánffyhunyon eltemetett gróf St.-Quentin sirjának leírását. Ifjabb Szász Károly Kolozsvárról, Déák Farkas pedig Bonczidáról közölt képeket a Vasárnapi Ujságban. Beke Antal 1327—1525-ig Kolozsvár történetét megvilágító öt oklevelet nyomtatott ki a Történelmi Társban, Petrány József 22 lapra szorított füzetben beszélt el a gyalúí vár főbb eseményeit.

Komárom megye monographiájához számos adattal járult a Komáromi Lapokban (33—36 sz.) Gyulai Rudolf s áttekinthetően állította egybe a megyének kő-, bronz-, római-, népvándorlás-, a vezérek s a már biztos történelem korabeli adatokat (u. o., több közleményben). Berkovics-Borota u. o. (9. és 10. sz.) részletezte az ószónyi római táborban eszközölt ásások eredményeit, egy névtelen a város 1608. évi bünkrónikájából szakított ki egy fejezetet (50. sz.) T. S. ugyanott az 1618. évi komáromi békekötésről. Erdélyi Pál (43. sz.) a Komárom megyei Kulcsár-könyvtárról, egy névtelen pedig a komáromi (1848. évi) márcziusi napokról szól (12. sz.) A másik helyi lapban, a Komáromi Közlönyben, kivált a komáromi halászatra és a halászkodás czéhére vonatkozó s 1699. márcz. 11. kiadott czéhszabályok (37. és 39. sz.), Szinnyey József közlésében az ötvösöknek 1529-ben s a csizmadiáknak 1681-ben kelt privilegiumai (40—42. és 46—50. sz.), a komáromi tört. és régészeti egyesület gyűjteményének ismertetései (45. sz.) stb. érdemelnek figyelmet. — Takács Sándor »Lapok egy kis város történetéből« czímmel 176 lapnyi kötetben tárgyalja Komárom megalakulását, városossáemeltetését, szabadalmait, eseményeit, a protestánsok üldöztetésének történetét, egyházuk megalapítását, a sz. kir. városi jog megszerzését s a várost ért csapásokat. Az 1848—9. évi történetéből még Szinnyei tavalyl említett nagy munkája után is sok elbeszélni való is akadt. A Hazánkban dr. Váli Béla Rózsa-fy Mátyás és Puky Miklós irt le egyes adatokat; Dé-

kány Ráfael a Komáromi Közlöny 9. számában a komáromi kapituláció idejéből, főképp a 25. honvédszászlóalj élményeiről emlékezett meg stb. Thuri Etele és Onodi Zsigmond a régi somorjai, vagy felsődunamelléki, másképp komáromi ref. egyházkerület történetét készül megírni. E kerület Pozsony-, Nyitra-, Bars-, Hont-, Nógrád-, Esztergom-, Komárom-, Győr- és Mosonyvármegyékre terjedt ki. Rohrbacher Mátyás a Tata-Tóvárosi Híradó 4. s köv. számaiban Tata-Tóváros pecséteit és címereit ismertette. Az akadémiában dr. Than Károly mutatta be a tata-tóvárosi főforrás kémiai vizsgálatainak eredményét. Fő előnye, hogy mély forrásból eredvén, nem tartalmaz szerves anyagot, tartalmaz ellenben ártalmatlan, részben hasznos és üdítő ásványos anyagokat, kémiai összetétele állandó és változatlan, mely alsórendű szervezetek tenyésztését elő nem segíti, megfelel tehát az egészségtan legfőbb követeléseinek. Dr. Fodor József is azon nézetben volt, hogy a tatai víz oly kincs, melyet a főváros számára meg kell szerezni.

Krassó-Szörénymegye déli részéről az Al-Dunát, illetőleg Orsovát s Ada-Kaleh török várat a Nemzetben (55. és 56. sz.) Szathmáry György, a mehádiai Herkules-fürdőt a Neue Freie Presseben (8128. sz.) Reiner B., és a Buhuj (Balgolyvár) csontbarlangot a Földtani Közlönyben Téglás Gábor ismertette. E barlang Stájerlak-Anina határában fekszik s legnagyobb nevezetessége egy ásatag vadkecske koponyája, melyet hazánk egyetlen barlangjában sem találtak idáig. Stájerlak-Anina körül — úgymond Téglás — a legmagasabb csúcs, a Szemenik magassága is csak 1455·8 méter s a Bujuk-barlang majdnem fél-olyan magasságban jó elé. Ha tehát itt a vadkecske létezhetett, az csakis a mai jégár környezetéhez hasonló viszonyok mellett történhetett meg s e Capra ibex a jegesek hazai létéléhez is új adalékul vehető. Hasonló tárgyú akad. felolvasásáról már 1883. évi szemlénk is megemlékezett. Krenner József a földtani társulatban a dognácskai haematitról értekezett, mely tisztaságra és szépségre nézve vetekedik az elba-szigetbelivel, melytől azonban annyiban mégis eltér, hogy e véglap is kiképződött. Az évnek, különösen társulatunknak is szívből gyászolt halottai közé tartozó Lojka Hugó könyve, melyet »Adatok Magyarország zuzmóflórájához« czímmel az akadémia még 1885-ben nyomtatott ki, csak most került forgalomba. Ez adatok Krassó-Szörénymegyére vonatkoznak és Nylander V. rendszerében vannak feldolgozva. Mivel kirándulásait jobbadán husvét táján tette, a magasabb csucokra (pl. a Hunka-Kamenára stb.) nem juthatott fel. Azonban így is 200 fajtát és 7 változatot sorol fel s ezek közül némelyik új, nemcsak hazánkra, de a tudományra nézve is.

Liptó megyének e század elején való viszonyait Kubinyi Ferencz vázolta a Hazánkban; az Archael. Értesítőben pedig ifj. Kubinyi Miklós 15 ábra kíséretében mutatta be a komjáthovai bronzleletet. Gesell Sándor a Földtani Közlöny-

ben ismertette a király-lubellai antimonérczbányászatot. A bányát a lipthói havasok Prikra nevű hegyén nyitották meg már 1801-ben, de csak 1877-ben tettek nagyobb előmunkálatokat fokozottabb bányamivelésre. Kiválóan antimon-érczeket fejtenek, melyekben nincs arzén és réz és az ólomnak is csak nyomai mutatkoznak; az érczek igen könnyen olvadnak.

Maros-Tordamegyében Maros-Szent-Györgyön a Máriaffi Albert parkjában levő Alsó-tó vize a »Vérestó« nevet kapta, mert 1887. szept. 8. vízfelülete vérvörösre változott. Ezt, mint Demeter Károly írja a Természettud. Közlönyben, az Euglena sanguinea Ehrenb. ostoros ázalékállatka okozta, mely a tóban nagyon elszaporodott. Másnap már eltűnt a vörös szín. Konec József a marosvásárhelyi ev. ref. kollégium értesítőjében folytatva ismertette az intézet multját; művéből idáig 382 lap jelent meg. Pallós Albert a görgény-szent-imrei ev. ref. egyház monographiáját a Protestáns Közlönyben (35—38 sz.), Szabó Károly pedig a gróf Toldalagi-család radnótfáji levéltáráról szóló jelentését a Századoknak a történelmi társulat hunyadmegyei kirándulásáról szóló külön füzetében közölte. Radnótfáján, Szász-Régen közelében a kastély egyik földszinti szobájában hét nagy ládában legalább 10.000 oklevelet őriznek; legrégebb egy 1268. évi oklevél.

Máramaros megyében 1773-ban járt II. József császár s az útját 1803-ban Réti Ferencz írta le. Réti dolgozatát azonban csak most közölte Szilágyi István a »Máramaros« 29—31. számaiban.

Modrus-Fiume vármegye első monographusa dr. Erődi Béla, ki társulatunk Közleményeinek múlt évi folyamában adta ki Modrus-Fiumemegye leirását. Az új közigazgatási területnek 8 járása, 48 politikai községe s egy városa (Bukfari) van, Ogulin a vármegye székhelye. A 4878 □ mfd. területen 203.173 ember lakik.

Moson megye közigazgatási és kultur-térképét és statisztikáját a törvényhatóság megbízásából Remekházy Károly 1:112,500 szerént elkészítvén, azt Temesvárott Beránek J. adta ki. Külön színben tünteti föl a szántóföldeket, legelőket, réteket, szőlőket és erdőket s megjelöli a járások határait, a községek kiterjedését a határral együtt, sőt már a helynevek kiírására használt betűk által is jelzi a községek népességének számát. Igen sok adatot dolgoz fel Remekházy, ez adatok azonban legkevésbé sem nyomják el egymást s világosság és áttekinthetőség tekintetében művét sikerültnek s kiállítását egy vidéki nyomda nagy becsületére válónak készségesen mondhatjuk. — A vármegye római emlékeiről a mosonyi tört. és rég. egyesületben érdekes előadást tartott dr. Sötér Ágost. Különösen Adflexum római erőd helyét kutatta Magyar-Óvár területén, hol Macrinus Vindex római hadvezér Kr. u. 167-ben a quadok és jazygek stb. ellen vitt csatájában 20,000 emberével együtt elesett. Egyébiránt Ad-

flexum a Lajtának a Dunába való kanyarodásától veszi nevét; s ott bélyeges, domborműves edénycserepeket, érmekeket, hajtűket, sírköveket nem ritkán találnak. — Fényes album jelent meg a lébényi templomról. A fényképek 23 cm. széles és 31 cm. hosszú csinos kartonokra vonva ábrázolják a homlokzatot, főoltárt, úrmutatót, az oltárszerelvényeket s a miseruhák készletét. Bobleter Ignác a Magyar Államban s egy külön is megjelent 40 lapnyi füzetben a megyei közművelődés szempontjából ismertette a magyaróvári Hildegardeumot, mely Izabella főhercegnő pártfogása alatt áll.

Nagy-Küküllő területén volt egykor Megyes- és Selyk-szék, melyeknek XV. századbeli történetét az erdélyi honismeretű társulat Archivájában beszéli el Theil. Ugyanott Schuller Frigyes a két szék örökös grófjainak történetéhez szolgáltat igen érdekes adatokat. Külön számlálja fel az egyes helységek örökös grófjait s művéhez oklevéltárt csatol. Dr. Róth szintén az Archivban emlékezik meg a szentágotai czéh multjáról, id. Gyálókay Lajos pedig a Hazánkban szól Segesvárról és Petőfiről.

Nógrád megye közigazgatási és kulturtérképét és statisztikáját, a törvényhatóság megbízásából 1:150,000 szerint készítette el Remekházy Károly. A kiválóan gyakorlatias térképnek beosztása és rendszere ugyanaz, melyet már a szerzőnek mosonmegyei térképénél is kiemeltünk. Kár, hogy a vonalkázó és rétegzetes modorban feltüntetett hegységek kelleténél sötétebbé teszik a rajzot s hogy a vonalak függőleges voltára nincs kellő gond fordítva. A kívánatnak azonban így is megfelel a tekintélyes arányban készített mű s irodák falaira a megyében méltán alkalmazhatják. Mi csak szerencsét kívánhatunk a magyar kartographiának, hogy vidéken is számbavehető telepei vannak. — Balassa-Gyarmat tanügyi viszonyairól, levéltárakban végzett kutatások alapján, Wagner István egy 41 lapnyi füzetet adott ki. Losoncz multjával a »Losoncz és Vidéke« (22. sz.) Salgóvár történetével a Nógrádi Lapok több száma foglalkozott. »Divény hajdan és most« czímmel Novák Lajos adott ki egy 54 lapra terjedő füzetet. A vár nevét a szláv divy (vad) szótól származtatja, mert vadon erdőség közt épült. A Balassák vára 1575-ben került török kézre s Pálffy 1593. nov. 26. foglalta vissza. Utóbb a Balassáknak többször vitatott lovagvára lett; Strassoldo és Lesslie cs. tábornokok 1679. tavaszán rombolták le.

Nyitra megye multjából most is több adatot közölt Tagányi Károly a Nyitrai megyei Közlönyben. Adatait jobbadán a XVI. és XVII. századból merítette s azok annál érdekesebbek, mert — főkép az orsz. levéltárból — most kerülnek először nyilvánosságra. Ilyenek: A bajmóczi pap kiűzetése, Eszterházy M. hatalmaskodása a pöstyéni fürdőben (25. sz.), Theörök Balázs végrendelete, egy parasztmulatozás (27. sz.), a Forgáchok pártútése, a Nagy-Tapolcsányt tervezett jezsuita-kollégium (32. sz.), a csavojai bányák, a nahácsi Szent-Katalin-zárda alapítása, az

érsekujvári pása levele 1669-ből (33. sz.), nemesi fölkelések Nyitrában a törökök ellen, török világ Nyitramegyében (34. sz.), egy női szörny (Liszthi Anna 35. sz.), prot. templomok elfoglalása 1646-ig, nyitramegyei plébánosok 1561-ben (40. sz.), érsekujvári vendégfogadó 1620. táján (41. sz.), boszorkánypör 1616-ban (42. sz.) stb. A Vasárnapi Ujságban pedig (36. sz.) képek kíséretében ismertette a hajdani és mostani Nyitrát. Érsekujvár történetével az „Érsekujvár és Vidéke”-nek 7. száma foglalkozott s ugyanott (11—13. sz.) K u c z m a n n Sándor is közölt néhány lapot Érsekujvár történetéből. A Galgócson őrzött szőnyeget, melyet a bojniczai (bosniai) casulával együtt ez évben a képzőműv. társulat kiállításán csodálhattunk, az Archaeol. Értesítőben szép képek melléklésével ismertette L n b ó c z y Zsuzsanna s kimutatta, hogy ezek eredetileg Mátyás király falszőnyegei voltak.

P e s t m e g y e ismeretéhez járult H a j a g o s Imre, midőn társulatunk múlt évi Közleményeiben kiadta Kecskemétről és vidékéről szóló tanulmányát. C z e l d e r Márton viszont a Magyar Prot. Figyelőben a kecskeméti ref. egyház és iskola történetét tárgyalta. — K a r c s u A. Arzén ezuttal Vác város történetének már VIII. kötetét nyomatta ki. Ebben 18 íven mondja el az egyházmegye intézeteinek és kolostorainak történetét. A IX. és egyúttal befejező kötet megjelenése ez évre van jelezve. Ráczeve történetét, régi magyar versezetben, a székesfehérvári Szabadság (142. sz.) közölte, Petőfiéknek Aszódon való időzését pedig, az aszódi ág. ev. algymnasium értesítőjében G y ö n g y ö s s y László ecsetelte. S z a b ó József az orsz. közegészs. egyesületben a gödi források vizéről, H a n t k e n Miksa pedig a magyar akadémiában s a Földtani Közönyben a Tinnyea Vásárhelyiről értekezett. Ez új csiganemet Tinnyéről nevezte el, melynek határában először találták, egyetlen idáig ismeretes faját pedig Vásárhelyi Géza, tinnyei földbirtokos tiszteletére, Tinnyea Vásárhelyiinek.

P o z s o n y gazdasági viszonyairól az akadémiában s a Nemzetgazd. Szemlében egész kis monographiát közölt dr. Pisztory Mór. L u c i c h Géza a pozsonyi reáliskola értesítőjében Pozsony város vízvezetékéről értekezett, G y ő r i k Márton pedig a pozsonyi ev. főgymnasium értesítőjében már a 138 lapra terjedő harmadik folytatást adta az intézet gazdag éremgyűjteményéről. B ä u m l e r J. A. külön könyvben (németül) írta meg a Pozsony megye kryptogam-flóráját pótló adatait. I p o l y i Arnold hátrahagyott irataiból a Szent-István-társulat által kiadott Katholikus Szemle 1. füzetében nagy tudománnyal és szépen irt tanulmány jelent meg a nagyszombati iskola XVI. századbeli viszonyairól, melyeket — főleg Oláhnak az intézet megnyitására, Illecrinusnak ottan való tartózkodására, a jezsuiták meghívására s a protestánsokkal való első polemikákra vonatkozólag — részben új világításban szemléltet. A M. Nyelvtörben A l s z e g h y János a nagyszombati szücséhez régi iratainak magyarságát ismertette.

S á r o s m e g y e, illetőleg Eperjes műemlékeiről s azok pusz-

tulásáról a Pesti Naplóban (133. sz.) Myskovszky Viktor tájékoztatott legjobban. Az Archaeol. Értesítőben ugyanő szöveget Raguzai Vincze mester sárosmegyei építészeti műveiről s képből is bemutatta a kisszebeni és berzeviczei templom diszkapuját, s a héthársi templomnak a XVI. század elején készített szentségtartóját. Lasztóky László a Sárosmegyei Közlöny 29. s következő számaiban Eperjesnek különösen XVI. és XVII. századbeli társadalmáról értekezett. Általában a képes és politikai lapok is számos cikket és leírást hoztak azon alkalomból, hogy május 6-án Eperjesen 482 ház elhamvadt. Az inség enyhítésére pazar fénynyel s a legkiválóbb írók és művészek közreműködése mellett kiadott »Segítség« albumban Berzeviczy Albert az eperjesi Széchenyi-kört, Pulszky Ferencz az eperjesi kollégiumot ismertette, Szilágyi Sándor Eperjes fekvésének és országos szereplésének, Rónai Horváth Jenő pedig katonai helyzetének fontosságát emelte ki. — Binder Károly és Fizéli Frigyes az abosi egyházközség fennállásának 1887. szept. 18. ült százados évfordulója alkalmából tiz fénykép kíséretében adták ki Abos történetét.

Somogy népköltészetét a Somogy 15. számában Beksits Ignác jellemezte; Csire István pedig a Dunántuli Prot. Közlönyben (11. és 12. sz.) a kálmáncsai ref. egyház történetét beszélte el.

Sopron város ókori nevééről Récsesi Viktor 80 lapnyi füzetet adott ki. Bizonyítgatja benne, hogy Sopron ókori neve Scarabantia és nem Sempronium. A név kelta néptől ered és sekély vizet jelent. Előszámlálja mindazon római feliratos köveket, melyek Scarabantia névvel vannak ellátva s külön a Sopron területén, majd annak vidékén talált római feliratos köveket, fűgelétkül pedig a Sopronban lelt római téglákat. Ezek tanuskodása szerint a rómaiak a Kr. e. 34. évtől Kr. u. 433-ig s így majdnem félezedévig éltek Sopronban, Pannonia superior e jeles municipiumában. Ivréthben, képekkel csinos album mutatja be a Szent Jakabról címzett soproni régi temető kápolnát; a Szabad Egyház (28. sz.) Sopron 1675. évi történetéből közöl egy fejezetet; a Nemzeti Nőnevelés a soproni felsőbb leányiskola történetét és új épületét írja le, dr. Gaar Vilmos pedig Sopronnak 1871–1880. évi népesedési mozgalmairól állított össze egy füzetet. A sopronmegyei régészeti társulatnak Récsesi Viktor által szerkesztett, 69 lapra terjedő első évkönyve közli a társulat gazdag gyűjteményének leltárát, a társulat keletkezésének történetét s Paur Iván értekezését a lovagok csorna-csatári temetőjéről. — Stessel József a Sopron 42. s következő számaiban a királyhegyi apátság (Abbatia de loco regali) történetét vázolta, Farkas Sándor pedig előfizetést hirdetett Csepreg mezőváros történetére, melyet 28–32 ívre tervezett. Csepreg helyrajzi ismertetése után, mint ígérte, előadja a vidék hajdankorát és szól Csepregről, mint a rómaiak Scarabantia Juliajáról, a scarabantiai őskereszténységről és püs-

pökségéről, majd Csepregről, mint Bassianáról. Magyar korbeli történetét 1255-től kezdve tárgyalja, különös tekintettel a nemzeti és vallásos harcokra. Ismerteti azután a csepregi könyvnyomdát s a Nádasdyak felsőbb tanintézetét, adja a tisztviselők (udvarbírák, polgármesterek stb.) s a város szülötteinek névsorát, részletezi a plébánia múltját s a jelenkori viszonyok feltűntetésével zárja be kötetét, melyhez képek is járulnak. A megye összes községeinek leírását a Sopronmegyei Naptár tartalmazza.

Szabolcs megyében a Nyírség homokján a Daphne Cneorum a Juniperus communison és a Helianthemum fumanán kívül a harmadik télizöld növény, melyet Nagy-Károly piacznán a gyöngyvirággal együtt szoktak árulni. Már Kerner észrevette (Pflanzenleben der Donauländer), hogy a havasi növényzet sokban meg egyez a magyar Alföldével. Ugyanerre az eredményre jutott Borbás Vincze is, ki most az Erdészeti Lapokban a Daphneről mint a havasi rózsák (Rhododendronok) magyar alföldi helyettesítőjéről emlékezett meg.

Szatmármegye székvárosát Nagy-Károlyt az azt Eperjessel egy napon ért s 260 házat elhamvasztott tűzvész alkalmából több lap írta le. Monographiájához Fludorovics Zsigmond közölt adatokat a Szatmármegyei Közöny 43. számában. Katona Lajos a M. Nyelvörben régi jegyzőkönyvekből és oklevelekből mutatja meg, 1583-ban milyen volt a magyarság Nagybányában. Abafi Lajos a Hazánkban egy felsóbányai boszorkánypert ismertetett. A Nagybánya és Vidéke (34. szám) Teleki Sámuel gróf örökajánlata cizimmel mondta el a bikszádi fürdő eredetének történetét.

Szeben és a szász nemzet levéltárát szakszerűen ismertette annak rendezője, Zimmermann (Das Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation) s e 115 lapra terjedő kötet világos képet nyújt a gyűjtemény gazdagságáról. Könyvét külföldi szaklapok is bírálgatták. A Kolozsvár 86. számában Jakab Elek közölt egy tárczaczikket Nagyszeben hajdani s mostani magyarságáról.

Szepesvármegye monographiájához idáig 11 munkatárs jelentkezett; Császka György szepesi püspök, Liptay Ferencz nagyprépost vezetése alatt megyéje papságából bizottságot alakított a szepesi prépostság és püspökség történetének megírására. Az ügyet megkezdő és vezető szepesmegyei történelmi társulat, dr. Demkó Károly szerkesztésében, 3. évkönyvét adta ki az idén. Ebben Hradszky folytatja és befejezi Szepesmegye helységnévtárát. Sváby Frigyes a palocsai vár történetét, majd a szepesmegyei nemesség rövid rajzolatát közli; Babura László arról értekezik, mint hozták be Szepesmegyébe az új naptárt; Weber Samu a megyének 1703—4. évi eseményeit, Babura a Hetesi Pethe Márton életéhez való újabb adatokat jegyzi föl. A Kárpát-egyesület viszont a megye földrajzi viszonyait kutatta. Évkönyvében egyéb, már más rovatok alatt felsorolt cikkeken

(M ü n n i c h t ö l a Gehohl, Roth Mártontól a Kis-Nyereghágó leírásán) kívül a tátrafüredi Oltványi-forrást s a poprádi Kárpát-muzeumot képek kíséretében ismerteti. A Husz-parkban álló múzeumban 2350 darabból álló könyvtár s több mint 9000 darabot magában foglaló egyéb gyűjtemény van elhelyezve. A kohlbachi vizesést Warmholz a lipcsei Illustr. Zeitungban szép képben ismertette. Tátrafüred éghajlati gyógyhelyről, turisták számára térképpel is ellátva, Kassán 76 lapnyi füzet jelent meg. az eféle leírások szokásos beosztása mellett ügyesen szerkesztve. Dr. Krenner a földtani társulatban a szomolnoki coquimbtról azt jegyezte meg, hogy eféle kénsavas sófélék csak Chiliből ismertek. Szabó József ugyanott és ugyanonnan claudetit mutatott be, mely 1883-ban hányaégés után képződött. Az arzénos savak közé tartozó ezen ásvány sokszor víztiszta, máskor fehér, egymással csak lazán összefüggő szalagokból áll; a claudetit-szalagok felső vége néhol arzenitté kezd összeállani. A Századokban Weber Samu Savnikról írt, hol már 1222-ben letelepedtek a cisterciek; apátjaikat 1256-tól fogva sorolta fel. A klastrom épülete a XVI. században pusztult el; az apátság birtokait M. Terézia a szepesi püspökségnek adta. Thaly Kálmán ugyanott erre vonatkozólag több helyreigazító jegyzetet közölt; pl. hogy a hely régi neve nem Savnik, hanem Styavnik. Nemes Károly a Prot. Egyh. és Isk. Lapok több számában adta ki a szépeességi egyházak történetéből tett jegyzeteit. A megye helyrajzi ismertetése körül a Zipser Bote ez évben is buzgókodott.

Szerémmegyéből az óriás futóka (*Procerus gigas*) nevű bogarat dr. Borbás írta le az Erdészeti Lapokban.

Szilágymegye középkori műemlékeiről 47 lapon szép tanulmányt adott ki az akadémia Bunyitay Vinczétől. Először is Kőd monostor romjait ismerteti s azonosítja azt a meszesi apátsággal; azután az Árpádok korabeli ákosi egyházat és sorban valamennyit leírja s jellemző rajzokban többnyire be is mutatja. A Nemzet december 21-iki számában P. Szathmáry Károly közölt egy mutatványt azon népszerű monographiából, melyet a Szilágyságról szándékozik közrebocsátani. Mindenesetre érdeklődéssel tekinthetünk vállalkozása elé. Mártonfi Lajos az erdélyi múzeum-egyletben a szilágysomlyói Maguráról az adularnak egy új előfordulását jelezte. Az ismertetés szerint a tejfehér, áttetsző, erősen üvegfenyű apró adular-kristályok csoportosan egy kvarczerékkel váltakozó csillámpala lencseszerű üregének falait borítják.

Szolnok-Doboka történeti földrajzához jó adatokat szolgáltat az erdélyi ref. egyházmegye névkönyve, mely, a széki egyházmegye történetét folytatva, újabban 13 község történetét beszéli el. A sok helyes dolog között van azonban néhány tévedés is; pl. hogy Szépkenyertü-Szent-Márton leírásában arab évszámokkal ellátott XII. századbeli egyházi fölszereléseket említ,

melyek pedig öt-hat századdal is ifjabbak. — **Jakab Elek** a Századokban a csáky-gorbói kastély ritkaságait méltányolja. E kastély és falu most a Jósika-nemzetségé, melyre Csáky-jogon szállt át; könyvtára és okiratgyűjteménye sok figyelemreméltót tartalmaz, pl. Verbőczy hármaskönyvének 1581-ből eleddig ismeretes egyetlen példányát. **Justh Zsigmond** az Országvilág 42. számában rajzokkal ellátva kalauzolt bennünket a kendi-lónai Teleky-kastélyban.

Temes megye szép alkotása, a múzeum-egyesület ép úgy, mint a természettud. társulat ez évben nagyon késedelmes volt folyóirata kiadásában. Kár volna, ha buzgalmuk ernyedne, mert mindkettő sok becses dologgal járult idáig is a délvidék ismeretéhez. **Milleker Bódog** ez évben csakugyan kiadta Versecz történetét két nagy kötetben, mit mult évi szemlénkben (218. l.) már előre jelentettünk. Az első kötet — 21 íven — 1848-ig megy, a másik 1848-on erről tárgyalja a város viszonyait. **Kimerítő** név- és helymutató járul hozzá. **Becsés** műve magyar, német és szerb nyelven egyszerre jelent meg. **Gabnai Ferencz** az Arad és Vidékében (12. sz.) **Lippáról**, **Thim József** pedig a Délmagyarorsz. Lapokban (102. sz.) **Temes megye 1794. évi tisztújításáról** s a königshofi gyűlésről közölt egy cikket.

Tolna megye bölcskei népvándorlási temetőit a **Szegszárd és Vidéke** (30. sz.) ismertette. **Wosinski M.** németül is kiadta a lengyeli őskori telepről írt s mult évi szemlénkben (219. l.) már említett nagy művének I. füzetét, melyhez 24 tábla járul (Das prähist. Schanzwerk von Lengyel, seine Erbauer und Bewohner). **Hőke Lajos** a Fővárosi Lapokban (70. sz.) **Dombóvár** hajdani és mostani állapotait tárgyalta.

Torda-Aranyos megyét nagy csapás érte a toroczkói tűzvész által. A »Segítség«
emlékalbumban ez alkalomból **Lukács Béla** Toroczkóról, **Székely József** a fölötte emelkedő Székelykőről közölt egy kis leírást; a város képét a Vasárn. Ujság (19. sz.) hozta. Közleményeinkben **Téglás Gábor** a bedellői csont- és csepkőbarlangról, az erdélyi múzeumban **dr. Primics György** a vádvolgyi (Gyálu-Urszuluj aranybánya-terület geol. és bányageol. viszonyairól, a magy. akadémiában pedig **dr. Koch Antal** a coelestinnek és barytnak Torda közelében (a koppárdi határban) való előfordulásáról értekezett. Jegecztani és optikai tekintethen e coelestin a girgentiekhez, a baryt pedig az angol-országiahhoz hasonlít.

Torontál megye mult századbéli társad. és közműveltségi állapotait a Hazánkban **dr. Szentkláray Jenő**, **Csónka** község hajdanát pedig a Szegedi Híradóban **Dudás Gyula** fejtegette.

Trencsén várát **Könyöki József** szakszerűen írta le az Archael. Értesítőben; **P. A.** a Nemzetörben (18. sz.) **Oroszlánkő** várát, ifj. **Kubinyi Miklós** viszont a Vágvolgyi Lapban (3—4. sz.) az oroszlánkői (podhragyai) leletet ismertette.

Udvarhely megyéből Téglás (Gábor a Fővárosi Lapokban (185. sz.) a jánosfalvi régiségeket, a Kolosvárbán (160. sz.) a derzsi sirkövet és (162. sz.) a derzsi unitárius templom falfestményeit mutatta be. Barabás Domokos a Történelmi Tárbán 1613-ból a székelyudvarhelyi szücs-, szabó- és kovácszéhek rendszabályait nyomatta le. Dr. Kraus Frigyes az erdélyi Kárpátgyesület 14. évkönyvében adatokat szolgáltatott a homorodalmási barlangokról s mellékelte a nagy-almási barlang rajzát. — Koch Antal az erdélyi múzeum-egyletben a korondi fürdő mellett bőségesen mutakozó forráskövek (arragonitok) előfordulásának és képződésének viszonyait fejtegette. E kövekből ép oly dísz tárgyakat lehetne készíteni, mint pl. a karlsbadiakból.

Ugocsa megye népköltészetéről az Ugocsa 8. számában Gecsér Béla írt tanulmányt; Ráthonyi Lajos nygánott a vármegye régibb (45. sz.) s forradalom alatti történetéhez (4. sz.) járult adatokkal; Komáromi András szintén ott (13. sz.) beszélt el Nyalábvár végnapjait.

Ungmege phytophaenologiai viszonyairól s Ungvárott 1886-ban tett meteorologiai észleleteiről Pogány Gyula számolt be az ungvári gymnasium értesítőjében, hol Schürger Ferencz is megkezdte a tanári könyvtár jegyzékének közlését. Acsády Jenő a Mérnökegylet Közlönyében az 1884—5-ben épült és 176 méter hosszú záhonyi hid biztosítására a halparton épített 9 partvédő-sarkantyút írta le.

Vasmege növényföldrajza és flórája (Geographia atque enumeratio plantarum comitatus Castriferrei in Hungaria) czímmel dr. Borbás Vincze már ez évben sajtó alá adta azon nagy művét, melynek kiadására a vasmegei gazd. egyesület vállalkozott. A könyv czímlapján 1887. áll ugyan, de még nem jelenhetett meg. Mindenesetre az 1888. év nyereségei közé fog tartozni. Vasmege régészeti egyesületének évkönyvében, melyet dr. Burány Gergely szerkesztett, az azóta elhunyt dr. Lipp Vilmos a vasmegei régiségtár őskori és római emlékeit, valamint oklevélgyűjteményét ismertette. Nottbohm Vilmos Berlinben 28 lapra terjedő kis füzetet adott ki Montecuccoliról és az 1664-ben Szent-Gotthardnál vívott ütközet legendájáról (Montecuccoli und die Legende von St.-Gotthard 1664.). A Kőszeg és Vidéke 18. és következő számai a francziáknak 1809. évi kőszegi táborozásáról hozott adatokat.

Veszprémtől Öreg-Almádiig tett útjáról Mihalecz József rajzot olvasott fel a budapesti tanító-egyesület ápr. 2. közgyűlésén. Fejérpataky László a Történelmi Tárbán befejezte a veszprémi káptalan kincseiről 1429—1437. években készített összeírás közlését. — Thury Etele a Dunántúli Prot. Közlöny 15. számában a felsődunamelléki vagy somorjai és a dunántúli vagy veszprémi ref. egyházkerületek egyesülésének történetét beszélt el.

Zalamege vend lakosainak társadalmi életéből sok ér-

dekes vonást emelt ki Gönczi Ferencz a Zalai Közlönyben és a Muraközben. Műve megérdemelné, hogy könyvalakban is megjelenjék. A Győri Közlöny 26. számában Csukássy István is érdekesen jellemezte »Göcsejországot« vagy »Girgáczját«. A Muraköz című lapban Csáktornya (35. és 36. sz.), Margitay Muraköz multjából (44. és 46. sz.), Kováts Gyula a lapsinai városmról (26. és 27. sz.) s dr. Knezevich Viktor a muraközi római útról (38. sz.) értekezett. E lap tehát kellően megfelelt feladatának. Tersanszky József Nagykanizsán külön monográphiát adott ki Szabadhegyről. Leírta benne a nagykanizsai »Szabadhegy«-nek 1850—1886. évi történetét, fejlődését, gazdaságát, szőlőművelését, borászatát, gyümölcsseit és konyhakertjeit s könyvéhez térképet is csatolt. Vambéry Armin »Kanizsa« czímmel egy történeti vázlatot közölt, melyet a »Gazavati Teriaki Haszan pasa der Kanizsa« (Kanizsa harczi) című régi török kézirat nyomán Fejzi, Kanizsa védőjének, Teriaki Haszan pasának udv. papja és titkára (1600—1.) készített, Kemal bég pedig, az újabkori török irodalom jeles költője, átdolgozott. Gózon Imre a Dunántúli Prot. Közlönyben (144. sz.) a szentgyörgyvölgyi ev. ref. egyház történetét vázolta.

Zágráb környékének s a tenger melléki Horvátországnak rózsáit (Opis ruzah okoline Zagrabacke) a délszláv akadémia évkönyvében (83. kötet) s különlenyomatban Vukotinovic Lajos sorolta fel. 1886-ban 160 fajta rózsát írt le fajta, alak és változat tekintetében, miből száz esik magára Zágrábra. Az Oesterr. Botan. Zeitschriftben e számot még 3 új rózsával töltötte meg s megjegyezte, hogy a növényzet terén Zágráb környéke voltaképp csak a Quercus, rózsza és rubus által tűnik ki. Zágrábtól Szerajevoig 1886. nyarán tett útja benyomásairól Annoni Antal az olasz földrajzi társaság közleményeiben tett jelentést. Értekezését folyóiratunk (a mult évben, a 383—4. lapon) már ismertette.

Zemplén megye kassai, 800 éves templomára Tarnóczy Tivadar a Budapesti Hirlap 201. számában, a terebesi kastélyra pedig — kép kíséretében — a Vasárnapi Ujság 40. száma hitta föl a közfigyelmet. Szilágyi Sándor a M. Könyvszemlében a sárospataki nyomda keletkezését írta le. E nyomdát még I. Rákóczy György szerelte föl, de csak halála után, Amos Comenius beszédeinek kinyomatásával kezdett működni. A Történelmi Társaság Skrbenszky Fülöp rovnai levéltárából közöl az 1603—1622. évre vonatkozó 18 levelet. A bafi Lajos a Hazánkban Sátoralja-Ujhely Barátságának 1734-ben kelt községi rendszabályait nyomatta ki, Szádeczky Lajos pedig ugyanott a zempléni 1824. évi mozgalom történetéhez járult adatokkal.

Zólyom megye gazdasági és mivelődési állapotairól tanulságos előadást tartott Grünwald Béla az akadémia nemzetgazd. bizottságában, cikkét a Nemzetgazdasági Szemle hozta. Szerinte a megyében, melynek lakosságát jobbadán gyári mun-

kások teszik, kivált Breznóbánya vidékén a XVII - XVIII. században Németországból benépesített s azóta eltöresodott 21 telepben 751 házban 6729 lakos él. Most kegyetlenül bántanak velök az erdőkinestár közegei s rabszolgához hasonlítanak inkább, mint szabad államban élő polgárokhoz. Grünwald figyelmessé teszi az államot az itt teremtett sociális kérdésre és kifejti a segély módjait. — Dr. Szontagh Tamás a földtani társulatban két, Zólyomvármegye iparára nézve jól használható anyagot mutatott be. A Szliács mellett a Kralova-Sztudnya felé húzódó fennsík s a Farkasfalva határában levő agyagot már rég használták a környék lakói s a zólyomi pipagyárosok; az előadó biztatására Farkasfalván és Halászon (Ribáron) most már chamott- és kőagyaggyár is keletkezett ez agyag értékesítésére. Cseh Lajos ugyanott a Kalinkán előforduló ásványokról, képződésökről s termőhelyökről értekezett. Tanulmánya a Földtani Közlönyben jelent meg. Szliács szénsavas vasas fürdőjéről 51 lapnyi magyar és német füzetet adott ki dr. Grünwald Mór. Kellően tájékoztatván olvasóit a fürdő éghajlatáról, helybeli intézményeiről, a gyógyforrásokról s azok hatásáról stb. Dr. Keleti Vincze a Felvidéki Híradó 11—13. számaiban a besztercebányai magyar színészet-pártoló egyesület történetét terjesztette elő.

* * *

Ezekben számoltam be a tudomásomra jutott könyvekről és cikkekről. Akármily hiányos is e jegyzék, a honismertetés irodalmának nincs miért szégyenkeznie, mert haladása folytonos és tagadhatatlan. Szemléimet jövőre is folytatni szándékozván, a nevem alatt Budapestre (VII., Klauzál-utca 10. sz.) intézendő füzeteket, pótlásokat, felvilágosításokat stb. ezentúl is köszönettel fogadom.

DR. MÁRKI SÁNDOR.

A FÖLD PROFILJA

AZ ÉJSZAKI SZÉLESSÉG 31. ÉS 65. FOKA KÖZT.

Föld felületének ábrázolása egyfelől golyóalakja, másfelől nagysága s emelkedési viszonyai miatt sok nehézségbe ütközik; az ábrázolásban elkerülhetetlen hibák csökkentésére alkalmazott számos projectionának egyike sem felel meg céljának teljesen, sőt valamennyivel közös az a hiba, hogy a Földet golyónak tekinti, holott az voltaképen forgási ellipsoid. Ezen hibán a szokásos földgömbeken sem lehet segíteni, mint-hogy ezek mértéke is rendszeren oly csekély, hogy a felszín egyenetlensége torzítás vagy túlzás nélkül nem fejezhető ki. Ezen bajon

akart segíteni Lingg Ferdinand százados,* midőn a Föld egy részének keresztmetszetét oly nagy arányban feltüntette, mely lehetővé tette, hogy a föld felületének egyenletlenségeit a hosszal azonos mértékben fejezze ki. Művének alap gondolata az volt, hogy a földről és a környező légkörről lehetőleg nagy arányú képet adjon; a szerző e célból a metszetet a 13° k. h. Gr. mentén Trondhiemtől (Drontheim) Miszdahig (Tripolisz és a Zahara határán) húzta s rajzban (melyen 1 mm. 1 km-nek felel meg) a Föld felszínének minden ábrázolható sajátosságait egységes mértékben (1 : 1.000.000) kitüntette. Csak is ily metszet által vált lehetségessé az ábrázolt terület minden pontjának a valóságnak megfelelő arányban és helyzetben való feltüntetése, míg a szokásos profilokon és plasztikai térképeken a magassági viszonyok mindig tetemesen túlozván s így azokról hű képet nem nyerhetünk.

Lingg profilja a következő viszonyokat tünteti fel:

1. A Földfelület viszonyait, különösen annak függélyes tagozódását.

2. A Föld alkatát a felszín alatt, azaz a geologiai viszonyokat.

3. A Föld felszine feletti jelenségeket, azaz a légkör viszonyait.

4. A csillagászati és fizikai földrajz körébe vágó jelenségeket. Hogy miként járt el a szerző művének szerkesztésében, arról a következőkben nyerhetünk felvilágosítást.

A tenger felszine a legújabb s legpontosabb meghatározások szerint elliptikus görbületben van ábrázolva s felette valódi kör is látható úgy hogy a Föld lapulása könnyen s világosan felismerhető. Egy pillantás a képre meggyőz arról, hogy p. o. a 49 szél. fok alatt a Föld felszine (a tenger szintje) a golyó felületétől 12.099 mnyire, tehát több mint 12 kmnyire van, Budapesten 11 $\frac{1}{2}$ kmnyire Zenggen 10.618 kmnyire, míg a profil északi oldalán (a 64. szél. fok alatt) a különbség 17.194 kmre rug; nyilvánvaló tehát, hogy a profil a föld meglapulásának nagyságát a szélesség különböző fokai alatt oly világosan feltünteti, minő módon az semmiféle földgömbön nem lehetséges.

A profil leginkább kiemelkedő pontja a 3312 m. magas

* Ferdinand Lingg's Erdprofil vom 31° bis zum 65° n. Br., ausgeführt im Maasstabe 1 : 1.000.000. Verlag und Ausführung von der Kunstanstalt von Piloty & Loehle in München. Ára magyarázó szöveggel tokban 20, vászonra húzva léczekkel 21 mark; szinezett példány 26 mark. Az egész mű 51 cm. magas és 375 cm. hosszú.

Aetna, legmélyebb pontja a Tyrrhényi tenger legnagyobb mélysége **Stromboli** sziget és a salernói öböl közt, t. i. 1830 m. A keresztmetszet feltüntetésén kívül adva vannak mindama hegységek és tengerfenékek körvonalai, illetőleg azok panorámája, melyek a 31. és 64. sz. fok alatt fekszenek. A profilban összesen 730 hegy vagy emelkedés van kitüntetve (a magasság méterekben), melyek földrajzi szélessége és hossza Greenwich-től pontosan adva van; azonkívül elő van tüntetve 21 tengermélység, köztük a legnagyobb (Tuscarora-mélység) t. i. 8513 m. A kép felső és alsó szélén 666 város földrajzi fekvése pontosan van közölve. A profil középet Mercator-féle világtérkép foglalja el (egyenlítői mértéke 1:100 millió), melyen minden egyes fok van kihúzva s mely a profilban előforduló összes jegyzéseket magában foglalja.

A keresztmetszet azonban a föld felszínén kívül a föld szerkezetét, geológiai viszonyait is feltünteti; megtaláljuk benne a legmélyebb aknát (Przsiiram Csehországban, több mint 1000 m.), és a legmélyebb fúrást (Schladebach mellett Halle közelében, 1695 m., tehát 1617 mnyire a teng. színe alatt), továbbá a következő földrengések központjait: Lisszabon 1755, Koblenz 1846, Zsolna 1858, Immenau 1872, Herzogenrath (Rajnai tart.) 1873, -- úgyszintén elő vannak tüntetve a föld belsejének hypothetikus rétegei a megfelelő hőmérséklettel és a hegységek gyakorolta nyomással.

A magyarázathoz az éjszaki félgömb keresztmetszete (1:30,000,000) van mellékelve mely a sűrűséget (d), a gyorsulást (g) és az atmoszférákban kifejezett hegynyomást (p) a fűldsugár minden tizedére kiszámítva közli. A Fűld felszínén $d = 2.5$, $p = 1$; $1/10$ fűldsugárnyi azaz 636 km. mélységben $d = 4$, $p = 425.000$; a Fűld felszine és központja közt, tehát $1/10$ sugárnyi (3180 Km.) mélységben $d = 8.1$, $p = 3,440.000$; a Fűld központjában $d = 9.45$, $p = 5.720.000$ légnyomás.

A profil hosszában az $1/2$, $1/3$, $1/5$, $1/10$, $1/25$ 1:1 millió, 1:8 millió, 1:80 millió sűrűségű légrétegeket pontozott vonalak jelzik; ezenkívűl a profil két szélén alkalmazott diagrammok, feltűntetik a légnyomás és hőmérséklet csökkenését a magassággal a 32. és 64. szél. fok alatt. 6 ponton ki vannak tüntetve a léghajósok által 1804—1875 elért legnagyobb magasságok (maximum 11272 m.), jelezve van továbbá, mily magasságban lépnek fel egyes felhőképzűdéssek, hol gyűlnak ki és tűnnek el a csillaghullások.

Ezenkívül a csillagászati földrajz körébe vágó ismereteket is szolgáltat Lingg profilja; a szél. 35, 42, 45, 48, 55 és 62° alatt a napsugarak beesésének szöglete minden évnegyedre nézve van közölve; jelezve van, a Föld mekkora utat tesz egy másodperc alatt a Nap körüli keringésében (közepes távolság, perihelium és aphelium idején) s e pontokra nézve a radii vectores is be vannak jegyezve. A képből könnyen megérthető a geocentrikus és a geographiai szélesség közti különbség is.

Lingg profilja mind ezért mint földrajzi szemléltető eszköz nagy nyereségnek mondható s a szakemberek osztatlan elismerésében részesült. Csak Ratzel, Günther, Wagner Richthofen, Hann, Bezold, s mások ítéletére akarunk hivatkozni, kik a mű nagy fontosságát úgy a tanárra mint az önálló kutatóra nézve kiemelték. A mű technikai kivitele bámulatos pontosságra és tisztaságra vall.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Választmányi ülés 1888. április 7-én. Elnök Dr. Hunfalvy János. Jelen vannak Gervay Mihály alelnök, Berecz Anfőtítkár, Dr. Ballagi Aladár, Berényi József, Déchy Mór, Dr. Floch Henrik, György Aladár, Dr. Márki Sándor, Dr. Szabó József, Dr. Török Aurél vál. tag és Dr. Téry Ödön rendes tag. Jegyző Dr. Thirring Gusztáv titkár.

1. A múlt ülés jegyzőkönyvének felolvastatása után a főtítkár jelenti, hogy néhány iskola újabban folyamodott a Közlemények ingyenes megküldéseért. A választmány a kérelmet nem tartja teljesíthetőnek s ez ügyben az utolsó ülésén hozott határozatát fenntartja.

2. A főtítkár bemutatja az Urali expedíció ügyében Rudolf trónörökös Ő Fenségehez intézendő feliratot. A választmány helyeslőleg tudomásul veszi s elhatározza, hogy az adandó alkalommal Ő Fenségének küldöttségileg adassék át.

3. A német geographusok nagygyűlésének előkészítő bizottsága tudatja, hogy a f. évi nagygyűlés a német császár elhalálása miatt elmarad. Tudomásul szolgál.

4. A főtítkár betérjeszti a f. évi szeptember hóban Londonban tartandó geologiai congressusra való meghívást. A választmány Dr. Szabó József urat kéri fel, hogy a nevezett congressuson társaságunkat képviselje.

Ugyanily meghívás érkezett az amerikanisták congressusára, mely I. évi okt. 2—5-én Berlinben tartatik meg. Tudomásül szolgál.

5. A főtitkár kérdést intéz aziránt, vajjon Weisz Berthold előadása, mely az Egyetértésben teljes szövegében megjelent, közöltessék-e a Közleményekben is. A választmány ezt nem tartja lehetőnek s elhatározza, hogy róla csak a társasági ügyek rovatában s az Abrégében tétessék említés.

6. Déchy Mór vál. tag jelentést tesz a kirándulási bizottság működéséről. Előadja, hogy a bizottság két ízben tartott ülést s az ügyet beható tárgyalás alá véve, oda nyilatkozott, hogy a kirándulások eszméjét nagyon üdvösnek tartja, eleve ellenez azonban minden olynemű kirándulást, mely a kiszemelt vidék lakosságának anyagi megterhelésével járna s azért kimondandónak tartja, hogy a társaság az illető vidéki lakosságtól semminemű szíveséget (megvendégeltetést stb.) el nem fogad s a megalakítandó helyi bizottságtól csak azt kéri, hogy a kirándulási tervzet megállapításában közreműködjek s oda hasson, miszerint a kirándulók részére lakásról s eltartásról méltányos, s mindenkire nézve egységes áron gondoskodva legyen. A kirándulások célja lévén egyrészt hazánk érdekesebb s kevésbé ismeretes vagy nehezebben hozzáférhető vidékeinek szélesebb körben való ismertetése, másfelől a földrajz iránti érdeklődésnek az ország különböző részeiben való felkeltése, a bizottság azon véleményben van, hogy a társaság a divatos kiránduló helyeket ne keresse fel, továbbá hogy rendes (több napi) gyűlések a kirándulás helyén ne tartassanak, ajánlja azonban, hogy az illető városban vagy fürdőben a megérkezés napján 1—2 érdekes felolvasás vagy esetleg a tárgyat érdeklő mutatóanyagokkal kapcsolatos előadás tartassék. Eme, egyelőre csak 4—5 napra kiterjesztendő kirándulások időpontjául a bizottság a pünkösdi ünnepeket ajánlja s javaslatba hozza, hogy a kirándulásokban csak társulati tagok s azok családtagjai vehessenek részt. A rendezés kérdését illetőleg a bizottság különösen a kérdés anyagi oldalát tette megbeszélés tárgyává, amennyiben itt 3 lehetőség áll elő: 1) hogy minden résztvevő függetlenül viselje a kirándulás költségeit, 2) hogy a résztvevők csak a vasútra kapjanak közös jegyet, illetve igazolványt, a többi költség (lakás, ellátás stb.) kinek-kinek szabad tetszésére bízassék, 3) hogy a résztvevők az egész kirándulás összes költségeit — egy meghatározott összegben — előre lefizés-

sék s így minden további költsékezés alól fel legyenek mentve. A bizottság ez utóbbi módozatot ajánlja, mint egyedül helyeset, minthogy a résztvevők okvetlenül megkivánják, hogy eleve pontos tudomásuk legyen a kirándulások költségeiről. A kirándulás megtartandó, ha legalább 25 résztvevő jelentkezik. A bizottság egyúttal azt ajánlja, hogy a választmány előterjesztését in extenso elfogadja s az első kirándulást már a folyó évben rendezze. Ez esetben konkrét javaslattal állana elő, a mennyiben a bizottság egyik tagja ez iránt már lépéseket tett.

A választmány beható megbeszélés után az előterjesztést egész terjedelmében elfogadja s egyúttal a kirándulás költségeit illetőleg a harmadik módozat, az előlegesen megállapított költségvetés mellett szól.

Dr. Téry Ödön ezután előadja, hogy a bizottság a f. évi első kirándulás helyéül Selmezbányát és vidékét ajánlja, s e kirándulás kivitelére a következő tervezetet nyújtja be: I. nap érkezés Selmezbányára, a város nevezetességeinek megtekintése, este felolvasás és közös vacsora. II. nap. A Szitnya megmászása (ebéd fenn). III. nap. Selmezbányáról Hodrusbányán át Vichnyére. IV. nap innen Szklenóra s (ezenél kocsin) Bars-Szt.-Kereszten át, a Saskői vár útba ejtésével, Garam-Berzenczére. Éjjel vasúton vissza Budapestre. A hegymászáshoz nem szokottak részére kocsik állának rendelkezésre. Ezen egész kirándulás költségei (vasút nélkül) előleges tudakozódás szerint 12—15 frtra rúgnának.

Berényi József vál. tag előadja, hogy a m. kir. államasutak részéről megfelelő kedvezmény remélhető s így az utazás Selmezbányára és vissza személyvonaton 10 frt 40 kr., gyorsvonaton mintegy 13 frtba kerülne.

Igy a kirándulás összes költségei körülbelül 30 frtra rúgnának.

A választmány mindez előterjesztéseket örömmel fogadja, a selmezbányai kirándulás eszméjét s tervezetét helyesli, a bizottságnak búzgó működéséért köszönetet szavaz s egyúttal felhatalmazza, hogy magát a szükséghez képest kiegészítse s a megkivántató lépéseket a kirándulás megvalósítása iránt megtegye.

Ezzel a tárgysorozat kilévén merítve, az ülés feloszlott.

A márczius 22-én tartott felolvasó ülésén miként már az előző füzetben jeleztük volt, Weisz Berthold vál. tag tartott felolvasást. Ezen felolvasás »Magyarország hivatása a Kelettel szemben« czím alatt az Egyetértés f. évi márczius 25-iki

számában egész terjedelmében közöltetett s így itt csakis a felolvasás lényeges részleteinek közlésére kell szorítkoznunk.

»A felsorolt tényekből vonjuk le a következtetést, a melyet a katonai és forgalom-politikai tekintetben oly finom érzékű rómaiak is felismertek, hogy t. i. a Balkán-félsziget előtt elterülő Duna-völgy urának kezében van a hatalmi eszköz, a kulcs, mely megnyitja a Balkán hegyrendszerbe oly mélyen benyúló völgyeket, hozzáférhetővé teszi a félszigetet és forgalom-politikai tekintetben domináló positiót biztosít.

És a rómaiak ezt igen alaposan és korán ismerték fel. Urai voltak régen az Ádria éjszak-nyugati partvidékének, de nem onnét dominálták a Balkán-félszigetet. Uralmukat ott csak akkor szilárdították meg, mikor Noricumból a pannoniai Duna-völgyön nyomultak előre.

Ezen völgyből kiindulva, — a jobb felé eső Dráva- és Száva-völgyre támaszkodva, — megvetették lábukat Dél-Magyarországban és innét hatoltak tovább a 400 kilométerre lenyúló Morava-völgybe, melyet oly könnyen megjárható hágók választanak el Maczedoniától és Thráciától.

És nevezetes, hogy midőn a Duna és az Aegaei tenger közt elterülő országokban gyakorlandó kereskedelem-politikai fölényről van szó, ugyanazon vonalak veendőik tekintetbe, melyeken a régi római légiók vonultak Közép-Európából Kelet-Európa felé.

Ezt a vonalat kell méltányolnunk, ha kellőleg akarjuk megérteni Magyarország hivatását a kereskedelmi földrajz szempontjából, hazánk közvetítői jelentőségét a Közép-Európa és a Kelet közti forgalomban és a nagy szerepet, melyet a keleti csatlakozási vonalak megnyitása nemzetünknek juttatni fog.

A természet fölöttébb kedvező földrajzi fekvéssel és kincsekkel bőven áldotta meg Magyarországot. A lakosság dolga ezen előnyöket kiaknázni és így növelni a maga jólétét.

Azon kell lennünk, hogy a Balkán-félszigetnek, e jelentékeny fogyasztási és termelési területnek közelségét gazdasági tekintetben hasznunkra fordítsuk.

Ki kell itt fejteni minden szellemi és anyagi képességünket.

A gyakorlati actiónak, mely által ezen helyzetből magunknak ép ügy, mint a Balkán-félsziget lakóinak előnyöket biztosíthatunk, három irányban kell mozognia.

1. Arra kell törekednünk, hogy a Kelet és Nyugat közti nemzetközi áruforgalomban mindinkább kezünkbe ragadjuk a közvetítést.

2. Nehezebb, de jutalmazóbb a második teendő, mely abból áll: hogy saját terményeinket mind nagyobb mennyiségben szállítsuk a Balkán-félszigetre és fő vevői legyünk ama terület nyers-terményeinek. Ez a direct kereskedés.

3. A legnagyobb gonddal kell megfigyelnünk a Balkán-népek ipari szükségleteit, az általuk fogyasztott czikkeket, hogy hazai iparunk ezeket minél nagyobb mennyiségben állítsa elő és így nemzeti munkánknak jó értékesítés és széles hatáskör biztosíttassék.

A már felhozott tekintetekén kívül még egy más tény is sürgeti a Balkán felé irányuló kereskedelmünk és iparunk fejlesztését.

Ez a tény Magyarország lakosságának mind nagyobb mérvű szaporodása.

Egy tanulságos előadásban, melyet Láng Lajos egyetemi tanár nem rég tartott ezen a tudománynak szentelt teremben, azon öröndetes körülményt hallottuk konstatálni, hogy hazánk népessége 1880-tól 1885-ig 900,000 lélekkel szaporodott, a mi 1,6 százalék évi növekedésnek felel meg és hogy Szent István koronája országainak népessége 1885-ben 16.570,000 lélekre ugrott.

Lakosságunknak ily jelentékeny mérvű gyarapodása az előrelátó hazafiakat arra készíti, hogy behatóan tárgyalják a kérdést: vajon az irány, melyben nálunk a kereset és a munka eddigé haladt, megfelel-e a helyzet igényeinek? És a válasz az, hogy lakosságunknak, mely évenként mintegy 200,000 lélekkel növekszik, a föld művelése eléggé jutalmazó foglalkozást már nem nyújt, hogy államférfiainknak, nemzetgazdáinknak arra kell törekedniök, hogy a nemzet tevékenységét fokozatosan a gazdasági élet más irányába, az ipar és a kereskedelem felé tereljék.

Mennyire igazolt ez a felfogás, azt láthatjuk, ha a műveltebb osztályt vesszük szemügyre, mely a mezőgazdaság teréről leszorul és most leginkább az állami szolgálat, a közhivatalok felé tódul, mert nem sajátította el az ipari és kereskedelmi foglalkozásokhoz szükséges kedvet és képességeket. Pedig ha ezt régtől fogva tartottuk volna szem előtt, nemzeti jóllétünk sokkal nagyobb lendületet vett volna s nagyobb képességgel bírnánk előnyös földrajzi fekvésünk kiaknázására.

Gazdasági jövőnknek figyelmen kívül nem hagyható szükséglete az, hogy a keleti vasutak megnyitása által hozzáférhetővé lett országokban már most vessük meg lábunkat, a mikor ott a kulturalis szükségletek keletkeznek és fejlődni kezdenek, mikor

a kereskedelmi okkupációra irányuló törekvésünkben más országok iparosai és kereskedői még nem előztek meg.

Nem helyes az a felfogás, hogy Magyarországon az ily törekvés még korai, mert iparunk ma fiatal és még a hazai szükségletet sem bírja egészen fedezni.

A hazai iparnak már ma vannak oly ágai, melyekben a termelés meghaladja a belföldi fogyasztást. Ilyen pl., hogy csak egyet hozzak fel, a mezőgazdasági gépek gyártása.

Azután nem szabad feledni a nagyipar azon sajátosságát, hogy abban a termelés — a mechanikai erők felhasználása s az eljárások javítása folytán — rohamosan növekszik. Új piacok keresésére késő volna csak akkor gondolni, mikor az ipari túltermelés már beállott.

Arra nem szükséges még adatokat is felhozni, hogy a gyáripari termelés mily sebesen fejlődik.

De hogy ezt a fejlődést előre kell látni, annak piacait eleve kell kiszemelni és okkupálni, azt megmutatták a nagy német birodalom államférfiai, a kik a német ipari termelés legújabb növekedését már tizenöt évvel ezelőtt vették számításba és ahhoz képest rendezték be ipari és kereskedelmi politikájukat.

Hazánk kedvező földrajzi fekvésének értékesítéséhez tehát szükséges, hogy a nemzeti keresetet intensive és extensive fejlesszük.

Ehhez szükséges, az áruk nemesítéséhez igényelt technikai képesség, a kereskedelmileg okkupálandó terület alapos ismerete, a modern nevelés által ébresztett, helyes irányba terelt, pozitív ismeretekre alapított vállalkozási kedv.

Messzire vinne, ha az idevágó gyakorlati intézkedéseket részletesen akarnám felsorolni.

Csak egyet kell kiemelnem és ez az, hogy fáradhatlan, erélyes, céltudatos tevékenység által kisebb közösségek is rendkívüli eredményeket érhetnek el e tekintetben. Felemlítem nevezetesen Ragusa városát, mely magyar oltalom alatt állott, mikor javában virágzott.

Ezen város polgárai a középkorban, az egész forgalmat uraló Velencez versenye daczára, kivételes viszonyokat felhasználva, hatalmukba tudták ejteni a kereskedelmet az egész Balkán-félszigeten és annak minden pontján, évszázadokon át úgy domináltak, hogy elfoglalt pozíciójukat még a török uralom is nagy későre bírta csak megsemmisíteni.

Az Ádriától a Dunáig és a Fekete-tengerig mindenütt voltak

áruraktáraik (fondachi), melyekkel teljesen behálózták a félszigetet, úgy hogy annak egész területén kezükben volt a kereskedés.

Ezt a classzikus példát követnünk kell; a Balkán-államok, minden jelentékenyebb városában ily raktárakat és kereskedelmi ügynökségeket kell létesítenünk, hogy célunkat gyorsan és biztosan érjük el.

A nemzeti művelést pedig úgy kell szerveznünk, hogy értelmiségünk egy része már kora ifjúságától kezdve képesítessék a nemzetünkre háruló új feladatok teljesítésére.

A földrajzi társulat a jelzett cél elérését a maga részéről úgy mozdítja elő, hogy a földrajzi ismeretek terjesztésével foglalkozván, különös súlyt fektet a Balkán-félsziget ismertetésére.

Teszik ezt oly nemzetek is, melyekre nézve a keleti kereskedelem fejlesztése nem képez oly elsősorú szükségletet, mint ránk nézve.

Igy például fölemlítem, hogy Párisban, a francia kormány bőkezű támogatása mellett jelennek meg a Bianconi-féle »Cartes Commerciales.« Ezen füzetek a térképeken ábrázolt országoknak physikai, politikai, adminisztratív, közlekedési, néprajzi, földművelési, ipari és kereskedelmi viszonyait is ecsetelik rövid vonásokban.

Bemutatom itt e vállalatnak Szerbiát tárgyaló füzetét a tisztelt közönségnek, mely bizonyára óhajtani fogja, hogy ilyen kiadványok nálunk is jelenjenek meg.

Csak rendszeres, sokoldalú működés által fogjuk nemzetünket arra képesíteni, hogy a Balkán-államokban és a keleti forgalomban megfelelőhessen természetszerű és történeti hivatásának, mely abból áll, hogy ezen területet kereskedelmileg okkupálja és azokban a kultura, a jólét terjesztője legyen.

Ezt az irányt kell szem előtt tartaniok azoknak, kik hivatva vannak Magyarország anyagi jövőjét biztosítani, szilárd alapokra fektetni, elkövetvén mindent, a mi szükséges, hogy hazánk betölthesse szerepét, a nemzetközi forgalomban.

Nagy a program, kétségtelen kivitele szívós kitartást, törekvést és lankadatlan erélyt igényel. De nagy a misszió, felséges a cél is és ezért nem szabad a nehézségektől visszariadni.

Fülünkben csengjen mindig »a legnagyobb magyar« biztató szava:

»Merjetez nagyok lenni, ti, kik valami jobbra vagytok meghíva, születve, kik egy szebb jövőnek lehettek urai!«

Felolvasó ülés április 26-án a tud. akadémia heti ülés-
termében. Elnök: Dr. Hunfalvy János.

Berecz Antal főtitkár bemutatja Ling Nándornak Piloty
és Loehle-nél Münchenben megjelent »*Erdprofil der Zone 31°—65°*
N. Br.» című fali abroszszát.

Felolvasást tartott Mihályházi Tóth Adolf főmérnök
mint vendég: »A fokhálózatnak új és könnyen szerkeszthető ve-
tületéről«.

KÖNYVÉSZET.

Magyarország Helynevel történeti, földrajzi és nyelvészeti te-
kintetben. Irta Pesty Frigyes, a m. tud. akad. r. tagja. Kiadja a
Magy. tud. Akadémia történelmi bizottsága. I. kötet. Budapest, 1888.
XXXII+447 lap. Ara 3 frt.

Pesty Frigyes történetirói munkásságának különös vonzó
erőt ad az, hogy tárgya iránti lelkesedése mindig erős hazafias
érzéssel párosul. Míg gyűjtenie, kutatnia kell, minden erejét, min-
den türelmét és szorgalmát az adatok és bizonyítékok fölhalmo-
zására, egybevetésére s minden oldalú megbíralására fordítja;
biztos alap és kiformált meggyőződés nélkül egy lépést sem tesz;
de ha egyszer az anyaggyűjtéssel kellőleg elkészült, ha barátot
és ellenséget mindenre nézve kihallgatott: akkor közös munkára
kél benne a tudós és hazafi s ez egyesült erőnek egy-egy olyan
mű az eredménye, mely egyik oldaláról tekintve szigorú mód-
szerű tudomány, másik oldaláról tekintve azonban lendületes
nemzeti apotheosis.

És ez egészen jól van így! Az a fagyos elmélet, mely a
történetirótól föltétlen tárgyilagosságot kíván, inkább ellensége,
mint barátja az igazságnak, nem is tekintve azt, hogy a föltétlen
tárgyilagosság e téren lélektani és erkölcsi lehetetlenség egyszerre.
Még krónikairó sem vállalkozhatik rá, hacsak nem vízféjű és nem
aszott szívű. Míg a jó jó, a rossz pedig rossz: addig rendes lelki és
testi szervezetű történetiró soha rá nem szánhatja magát, hogy
egyiket épen oly hideg színnel fesse, mint a másikat. Ha tenné:
vétkeznék a történetírás célja ellen. A történetiró pedig csak egy
ellen nem véthet: az igazság ellen!

Pesty Frigyes a német elméletekre sokat, olykor talán igen
sokat is tart; de a történetírás német reguláit szerencsére és
szeréncséjére sem el nem tanulta, sem el nem fogja tanulni soha.

Vérmérsékletén kívül nagy biztosítékunk erre, hogy ő rendesen olyan munkára vállalkozik, melyet idegenek soha nem tudnak, és nem fognak helyettünk elvégezni. Így őt tárgyai mindig olyan föllogás- és tárgyalásmódra kényszerítik, melylyel hasonlíthat ugyan idegen szaktársaihoz is, de iskolás utánzó nem lehet, nem, mert neki mindig magyar tárgya van.

»Magyarország Helynevei« című nagy munkája már kiválóan ilyen természetű. E mű megírása mind alapjában, mind czéljában magyar földadat volt. Erre csak magyar tehetség s magyar szorgalom vállalkozhatott. S már az előttünk levő első kötet is derekasan bizonyítja, hogy Pesty Frigyes nemcsak bámulatos szorgalommal, hanem nagy sikerrel is végezte az önként vállalt nagy földadatot.

Az egész kis tanulmányt tevő bevezetésben alaposan tájékoztat bennünket úgy a helynevek magyarázatának tudományos fontosságáról, valamint azon előmunkálatokról, melyek nálunk e téren őt megelőzőleg történtek. Különösen kiemeli Akadémiánknak azt az érdemét, hogy már 1837-diki nagygyűlésén pályázatot hirdetett annak a kérdésnek a megfajtására, hogy: »Melyek a két hazában és hajdani magyar tartományokban részint fellelő, részint régi emlékekben található azon magyar hangzású helyírási (topographiai) és családnevek, melyeknek eredeti jelentését bizonyossággal, vagy legalább hihetőséggel meghatározhatni?«. S így a Magyar Tud. Akadémia 9 évvel megelőzte a berlini Akadémiát is, mely eddigelé elsőnek tartatott a buvárlás e nemének fölkarolásában. A pályázat nem maradt épen eredménytelenül, de számba vehető sikert sem mutathatott föl, valamint későbbi íróink e nemű munkái sem emelkedtek a tapogatózó kísérletezés színvonalán felül.

Az épen olyan élvezetes, mint tanulságos bevezetés után a helynévadás forrásait és eszmekörét sorolja föl, az után pedig forrásairól számol be, melyeknek száma meghaladja a 80-at.

Már csak ennyiből is készségtelenül kitűnik, hogy Pesty Frigyes olyan készüléttel látott munkájához, a melyet e nemű irodalmunkban még senki meg sem közelített. Csak az sajnálható hogy roppant tömegű anyagát (közel 300,000 név) nem egy folyóban, hanem ismétlődő tagoltsággal kénytelen közzétenni oly formán, hogy a több kötetre menő nagy munka egyes köteteinek tartalma külön-külön ABC-rendben van s illetőleg lesz összeállítva úgy, hogy mindegyik kötet A-val kezdődik és Z-vel végződik, de

természetesen úgy, hogy a már egyszer tárgyalt dolgok a későbbi kötetekben többé nem fordulnak elő. Ez az olvasóra nézve mindenestre kényelmetlen lesz annyiban, hogy pl. valamely A-val kezdődő név keresésekor esetleg minden kötet A-ját kénytelen lesz megkérdezni; de más részről az is bizonyos, hogy — már a mennyire emberileg lehető — így a munka nem maradhat csonka, mert a későbbi kötetekbe mindig be lesz illeszthető a maga helyére az, a mi bármi okból beillesztendőnek fog mutatkozni. Ez észrevétel azonban legkevésbé sem gátolhat bennünket azon nagy nehézségek méltánylásában, melyekkel a szerzőnek meg kell birkóznia s melyek miatt a betűrendnek csak egyszeri alkalmazásáról le kellett mondania. Így is bámula'tal kell adóznunk a szerzőnek a rengeteg adatgyűjtésért s a gondos és általában szerencsés földolgozásért, mely társas munkássággal is évek sorát követelte volna, egy ember erejétől pedig minden körülmények közt a soknál is több.

Az első kötetben levő 1596 czikkről e rövid ismertetésben részletesen szólni s így a dolog érdeméhez méltó véleményt mondani teljes lehetetlen. Általánosságban azonban örömmel állithatjuk, hogy a föladata magaslatán álló szerző nem ismer csekélységet. Neki minden egyes név egyenlően fontos. Egy dűlő neveért épen oly gonddal fölbújja forrásait, mint egy megye vagy ország neveért. S ez így van jól! Így éri el a szerző azt a célját, hogy minden lehető történelmi, földrajzi és nyelvi tanulságot kibányásszon s közkincscsé tegyen. Lehet, hogy újabb adatok s újabb vizsgálódások egyben, másban más eredményekre fognak vezetni; de e munkát egészben véve nagy időkig nem fogja elavulttá tenni senki és semmi. Olyan czikkek, mint pl. »Gödöllő« és »Siebenbürgen« gyarapodhatnak talán még ezután is, de lényegökben bajosan fognak megváltozhatni bármikor.

Midőn végül a szerzőnek és az Akadémiának szerencsét kívánunk a derék vállalatához, magát a munkát a legmelegebben ajánljuk minden művelt magyar embernek. 3 frtért tanulságosabb és szebb kiállítású könyvet ma nem igen vehetnénk. *K. P.*

Hölzl's Geographische Charakterbilder. Kleine Handausgabe. 80 chromolithographische Tafeln mit beschreibendem Text von Professor Dr. Fr. Umlauf und V. v. Haardt. Wien. 1887. Ára 9 frt.

A Hölzlféle »Geograpische Charakterbilder«-ek oly kitűnő segédeszközei a földrajzi tanításnak, hogy azokat alig lehet nélkülözni, ha komolyan akarjuk, hogy a tanulók a különböző ge-

ographiai fogalmakról teljesen világos képet nyerjenek. Ezen képek már is nagy elterjedésnek örvendenek s tudtunkkal több hazai tanintézetnek birtokában is vannak.

Már az első példányok megjelenése után általánosságban nyilatkozott azon óhajtás, hogy igen czélszerű lenne, ha ezen képek kézikönyv alakjában is megjelenének. A kiadó ezen óhajtásnak meg is felelt s ez által nemcsak a földrajzi tanításnak tett igen hasznos szolgálatot, hanem egyúttal egy földrajzi diszművet is nyújtott a műveltebb közönség kezébe.

Az egyes képek az eredetiekhez hasonló színnyomatban vannak előállítva s mindenike magyarázó szöveggel is el van látva.

Ajánljuk ezen hasznos és csinos, kiadványt olvasóink figyelmébe.

Chavanne, J. Reisen und Forschungen im alten und neuen Kongostaate in den Jahren 1884 u. 1885. Jena, Costenoble 1888. M. 24.

A szerző két évet töltött a Kongó mellékén, részben a belga Kongo-bizottság megbízásából topografiai felvételek végett, részben az antwerpeni Roubaix cégnek megbízásából plantageok berendezése végett; s ez idő alatt megismerte a Kongót Viviig, tett egy utazást a Loango parton Landanáig, hogy onnan embe-
reket hozzon magával és egy másikat San-Salvadorba topografiai czélokból; ezenkívül leírja e művében visszautazását Madeirába, a Kanári szigetekre, a Guinea-golf szigeteire, valamint ez útjában talált népeket. Befejezésül egy nagy általános fejezetben a Kongo állam kereskedelmi viszonyait tárgyalja, függelékül pedig csillagászati helymeghatározásait, magasságméréseit, néhány meteorológiai feljegyzését és az átutazott vidékek népességi statistikáját adja. A könyvnek azonban két hibája van; az első az az elbizakodottság, melylyel a szerző már a bevezetésben túl ló a célon s azt mondja: »ez az első alapkö a Kongo államának és népeinek tudományos megismeréséhez« mintha bizony 1816 óta, hogy Tuckey kapitány a Jellala-eséseket elérte, a tudományos ismeret e vidékről mit sem bővült volna. A másik hiba még ennél is nagyobb, és ez abban a szomorú tényben áll, hogy Chavanne szóról szóra, és a forrás idézése nélkül vett át Pechuel-Lösche nagy munkájának befejező részéből egész fejezeteket s így plagiumot követett el, melyet Dr. Alfred Zimmermann (Dr. Charpantier) pontról pontra egész részletesen kimutatott. Mindazonáltal, daczára ezen szerencsétlen gondolatnak, a könyv nem rossz és elég sok egészen új részletet és adatot közöl, melyek a

komoly tanulmányt megérdemlik és a két térképmelléklet kétértelműsége kivül dicséretet érdemel, amennyiben néhány új megfigyelésen és nagyrészt a szerző saját topografiai felvételein alapúl. Az egyik az alsó Kongot ábrázolja Viviig 1:500.000 arányban a másik a Nokki és Kizulu közti vidéket 1:400.000 arányban. Nokki fontossága egyrészt abban áll, hogy a Kongo e pontig még 1500 tonnás hajókkal is hajózható, másrészt pedig abban, hogy végső pontját képezi a Zombo fensík és Makuta vidék közti fő karavánútnak; s Nokkitól kezdve lehet észlelni leginkább, hogy az afrikai belföld egységes fensík, melynek kimagasló csoportjai teljesen hiányzanak. Kellő kritikával olvasva a könyv igen hasznos és tiszta képet nyújt. J. J.

Fránkl Dr. A.: Gustav Nachtigals Reisen in der Sahara und im Sudan. Nach seinem Reisewerk dargestellt. Leipzig, Brockhaus, 1887.

A mű nem felel meg ama kettős czélnak, melyet az író maga elé tűzött. Megoldja a feladatot annyiban, a mennyiben Nachtigal utazását az eredetinel rövidebb alakban adja elő, s olcsóbb levén, a nagyközönség számára hozzáférhetőbb; nem felel meg annyiban, hogy Nachtigal életét, annak befejezését, valamint nagy művének vadai leírásával való kiegészítését nem adja meg, pedig a műnek tudományos célja épen ez lett volna. Hogy élt, hol utazott, utazásainak mily eredménye volt a nagy belföldi út után, vagyis Nachtigal politikai, diplomatiái működését, ami nemcsak ránk nézve érdekes, minthogy ezt részletesen még senki sem ismertette, hanem első sorban az a németekre nézve, kiknek gyarmatpolitikájukra Nachtigal működése oly alapvető befolyással volt, a szerző ezt a tevékeny életet mindössze 16 lapon ismerteti, soványan és szárazon. J. J.

Élmények Skandináviában. Művészkörút. Irta Gróf Zichy Géza. Külön lenyomat a »Fővárosi Lapok«-ból. Budapest az Athenaeum Társ. könyvnyomdája 1887. Kis 8-ad rétű 48. lap.

Megemlékezett már folyóiratunk magyar utazókról, kik Skandináviában jártak, ilyenek voltak Flatt Ágoston, valamint Halász Mihály (Földr. Közl. 1885. 356—357. 1886. 390—395.) E turistákhoz harmadikul földrajzi szempontból is méltóan csatlakozik a magyar zongora-művész gróf, ki zenei tehetsége és technikájával már csak azért is felköltötte Európa bámulatát, mivelhogy félkézzel kezeli Bösendorfer zongoráit, tiszteletét pedig azal, hogy jótékony czélokra összehozott már művészetével itthon és külföldön többet $\frac{1}{2}$ millió frtnál.

Kifogyhatlan egészséges humorral, éles megfigyelő képességgel írott kis könyve ethnografiai és társadalmi geográfiai szempontból érdekes, annál inkább mivel fontoskodni nem kíván. Megfordult Zichy gróf a Skandináviaországok három fővárosában és Upsalában; előtte mint főrangú és művész előtt minden ajtó és minden szív megnyílik, azért reflexióban olvasásközben Hübner báró jut eszünkbe. Kár, hogy munkája nincsen könyvárusi forgalomban, mert így csak a szerzőhöz közel állók juthatnak hirtokába, pedig a skandináv viszonyok ismeretét alapos és élvezetes modorban közli olvasóival.

H. J.

A genfi conventió. Irta Molnár Viktor Budapesten 1887. Lampel Róbert könyvkereskedése (Wodianer F.) 8-ad rétü 113 lap. Ára füzve 80 kr.

A földrajz-tudomány keretébe tartozik minden nemzetközi törekvés méltatása. És ebben nemcsak az, hogy figyelemmel kísérje az nemzetközi meridián, az egységes időszámítás, a földrajzi nevek egyöntetű helyesírása ügyében elért eredményeket: hanem nyilván kell tartania a genfi conventio nemzetközi munkássága terjeszkedését is, mely az emberek közti fajharcok balkövetkezményeinek enyhítését tűzte ki céljául, mint valami új amphiktyoni szövetség, mely a delphii templom közelében székelve leginkább arra törekedett, hogy a görög törzsek egymás ellen vivott harcaiban a vérengzést akadályozza meg.

A genfi conventio törekvését, sikereit, határozatainak kritikai méltatását, a conventio kiterjeszkedését a tengeri hadviselésre is, valamint a magyar sz. korona országainak vörös-kereszt egyesületét a szerző terjedelmes kül- és belföldi irodalom segítségével vétele mellett oly avatottan írta meg, hogy munkája külföldön is nagy figyelmet költött. Mint erős jogérzettel fölruházott gondolkodó nemcsak éles bonczolás alá veszi a conventio fő és kiegészítő czikkelyeit, de előáll egyuttal gyakorlatilag kivihető javaslatokkal is, melyek valószínűen nem maradnak könyvében.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

I. *Expedíttók.*

Utazás Kurdisztánban. Binder Henrik, a ki Kurdisztánban nagyobb utazást tett, erről a párizsi földrajzi társulat f. évi január 20-iki ülésén érdekes előadást tartott, melyet főbb voná-

saiban röviden közlünk. Kurdisztán neve a kurdok hazáját jelenti; e néven a törökök minden elfogadható ok nélkül néhány vilajetet neveznek, melyet inkább Örményországnak kellene nevezni. A kurdok tulajdonképeni hazája Persia s a Török birodalom bérczes határán az é. sz. 34. és 40° és a k. h. 38. és 46°. (Párizs) közt fekszik; a föld nagyon hegyes, délen párhuzamos hegygerinczek borítják, éjszak felé a gerinczek aláereszkednek, keleten s nyugaton pedig terjedelmes lapályok terülnek el, melyeken két tetemes tó: az Urmia és a Van tava fekszik. Az Urmia tó igen csekély s vize rendkívül sűrű, mert sótartalma a tenger vizénél hatszorta nagyobb, azért e tónak jövője nincs, míg a Van tó partjain pezsdülő élet fejlődhetne ki, ha a török kormány az európaiak vállalatát nem nézné oly gyanús szemmel. — A kurdok hajdan erősített várakban éltek s minden várnak megvoltak a maga jobbágysai; midőn a törökök a tartományt elfoglalták, csak nagy nehezen bírták ezen független s hatalmas várakat megfékezni, melyek nem egy török sereget vertek széjjel. Ma is, bár a kurdok várai romokban hevernek, a törökök fennhatósága csak látszólagos, mert a kurd függetlenségére igen sokat tart. Binder felemlíti azt a hírt, melynek Kurdisztánban számos híve van, hogy t. i. a kurdok ereiben francia vér folyik; a hagyomány szerint ugyanis Szaladin a harmadik keresztes hadjárad alkalmával francia foglyait Kurdisztánba küldte, ahol azok végső inségőkben a kurdok közé vegyültek; — egy másik verzió szerint pedig a sereg egy része, mintán az Eufráton és Tigrisen átkelt, Kurdisztán hegyei közt eltévedt s nem bírván onnan kiszabadulni, ott letelepedett s a kurdokkal összeházasodott.

A lakosság közt a kereszténység és az izlam számos felekezete van elterjedve s vannak nestoriánusok, örmények, sabäusok, syriaiak, gregoriánusok, siiták, szunniták, stb; mindegyik felekezet kis különálló falvakban lakik s annyira ragaszkodik szokásaihoz, hogy köztük egység soha sem fog létre jönni. — A kurdok részint nomádok, részint földművelők. A nomád kurdok sátrakban élnek s igen vadak; a letelepedett kurdok lakásai aszerint eltérnek, amint síkságon vagy hegyességben élnek; a síkságon a kurdok tanyáikat a dombok oldalába építik, összes házaik agyagtetővel vannak földve s bennök ember és marha együtt él; ily agyagboltos ház a domb tetejéről nézve alig látszik az agyagos talaj számos egyenetlensége közt. A hegyek közt a házakat a hegyoldalba építik s minden ház több, lépcsőzetesen

egymásfölé helyezkedő emeletből áll; az egyes emeletek boltozata szintén agyagból készül s az alsóbb emeletek boltteteje egyúttal a felsőbbeknek útczája is.

A kurd falvak igen silányak; egy közös udvar körül két lakás van; lapos tetejük ágakból van összerakva s meszes földdel letakarva. Házieszközeik mindössze néhány agyagbögre, egy bölcső s egy rokka; ágyúl egy csomó kukoricaszalma vagy durva nemez s kócz szolgál. A megdöglött állatokat a falún kívül 30 lépésnyire kilölik, kutyák, sakálok és hollók prédájául.

A kurdok főtápláléka a kenyér, ezenkívül vörös hagymával, fokhagymával, görög dinnyével és aludttejvel élnek. Ünnepeken sáfrános rizst s ürühúst esznek. A kurdok szegények s testük tetűvel telve van. A férfiak 25, a lányok 12 éves korukban lépnek házasságra. A gyermekek halandósága igen nagy, 5 éven alúl 100 gyermek közül több mint 60 hal meg. A népesség igen tudatlan, ahol van is iskola, 100 gyermek közül alig 10 látogatja. Egy-egy községben alig 6—7 ember tud írni vagy olvasni. A számos vallásfelekezetek közül a szubbák felekezete, mely gnosztikus és keresztény tanok keverék, s sajátságos szertartásai által tűnik ki, ma-holnap ki fog pusztulni. Érdekesek a yezidik, Zoroaszter híveinek s a bábik szertartásai; ez utóbbi felekezet ez előtt 50 évvel Persiában jött létre. (Compte rendu Soc. Geogr, Paris, 1888. Nr. 2.)

II. Vegyesek.

A méterrendszer meghonosítása Romániában. Minthogy a »Közlemények« 128. lapján a méterrendszer elterjedéséről szóló kis cikkben Romániára vonatkozólag az van megjegyezve, hogy az, 1876-ban fogadta el az új mértékrendszert; azt hiszem nem lesz érdektelen, ha e számadat helyreigazításán kívül a méterrendszer meghonosításáról ez országban, egyet-mást elmondok.

Az erről szóló legelső törvény 1864. szeptember 15-én kelt és tartalmazza egyszersmind a régi oláh és moldvai mértékekkel összehasonlított új rendszer táblázatát. Ennek alapján a méterrendszert törvényesen már 1865-ben életbeléptették, de az új mértékekkel ismeretlen nagy közönség, s az ország általános kérésére tényleges használatba hozatala nagy furcsán elhalasztott. 1871-ben módosított a fentebbi törvénykönyv, de komolyabb foganatosítást most sem nyert.

Az 1875. év első napja óta van az új mértékrendszer érvényességben, de az idegenkedő közönség, s a rendszeresebb kormányi felügyelet hiánya miatt, alig volt valami eredménye. Tíz évig pihent szinte az ügy ismét papiroson, míg aztán 1885 jan. 1-én véglegesen életbelépett, úgy hogy tulajdonképpen csak ettől az évtől kell itt a méterrendszer meghonosodását számítanunk, amennyiben most elrendelte a kormány a régi mértékek hivatalos kicserélését. Ezenkívül mértékhitelítő hivatalokat rendezett be, hol minden év elején újra megbélyegeztetnek a kereskedők mértékei.

Daczára mindezeknek azonban, a nép nem igen akar megbarátkozni az új mértékkel és annyival is inkább ragaszkodik oly szívóssággal a régiékhöz, mert kivált naponkint előforduló kisebb, piaci súly — (az oka = 1·271 kgr.) és ürmértékei (szintén oka = 1·288 l.) mind nagyobbak a kiló, illetve a liternél és mert, bár e mértékek megváltoztak, de az árak azért ugyanazok maradtak, a kisebb új mértékekre is. Másfelől a rendszer mértékeinek nemismerése szülte azt a furcsaságot, hogy Romániában a bort is kiló-számra kéri és veszik!

E szerint megvan tehát honosítva a méterrendszer, de a nép azért még mindig öllel (1·962 m.) méri a fát, pogonnal (4988·824 □ m.) a földet és chilával (6·793 hi.) a gabonát anélkül hogy e miatt a legkisebb pénzbüntetéstől tarthatna. — A moldvai mértékek még nagyobbak mindenütt az oláhországiaknál és általában véve még sok idő fog eltelni, míg a nép zöme meggyőződik a célszerűbb, egységes méterrendszer előnyeiről!

Veress Endre.

A korinthosi csatorna és a Kopais tó. Carew Ferencz, az athéni angol követség tagja, évi jelentésében megemlékezik azon két nagy munkálatról, melynek egyikét nemsokára befejezni, másikat pedig megkezdeni fogják.

A korinthosi isthmus átvágása még 1882-ben kezdődött és a csatorna már a folyó év tavaszán nyílt volna meg, ha előre nem látott akadályok közbe nem jöttek volna. De ez idő szerint a legfőbb akadályok már legyőzettek és a csatorna megnyitása csak idő kérdése. E vállalat főképpen az osztrák-magyar monarchiára, de általában egész Görögország kereskedelmére leszen jótékony hatással. A Kopais tó kiszáritása folytán Görögország körülbelül 27 ezer hold kitűnő minőségű szántóföldet nyer. Kiszáritására egy angol társaság vállalkozott.

A panamai csatorna költségeire a nemzetközi congressus 1879-ben 1200 millió frankot szavazott meg. A munkálat kivételére tizenkét esztendő t szántak, és a tizenharmadik esztendőben már 7½ millió tonna kereskedelemre számítottak.

De minthogy egyrészt nehéz volt harmincz-negyven ezer munkást szerezni és csoportosítani: több vállalkozó nem készült el kikötött munkájával a kitűzött időre; másrészt meg a vállalat ellenfelei és egyéb haszonlesők sok pénzügyi kellemetlenséget okoztak a társaságnak: mi annak hitelét csorbította és lényeges pénzügyi terheket rótt reá.

A csatorna-munkálatokat vezető bizottság novemberi értekezletén elhatározta, hogy a csatorna megnyitását lehetőleg siettetni fogja, és hogy az ásatási munkálatokat — az eddigelé alkalmazott különféle módok helyett — emelő gépek (drague) segítségével fogja eszközölni, úgy a mint azt a Suez csatorna építésénél tették.

Összesen 40 millió köbméter földet kell még kiemelni, miből 30 millió dragage útján (emelő gépek segítségével) esz-
közölhető; és Eiffel mérnök vállalkozott is arra, hogy e munkát a társaság által kitűzött időig fogja elvégezhetni.

A csatornának ásandó része az egyik óceántól a másikig 74 kilométert tesz; ebből 60 kilométer bizonyára elkészül a meghatározott időig. A középső 14 kilométer hosszú magas terület, melybe már szintén mélyen hatoltak, zárva marad a két végén; a mélyedést megtöltik vízzel és emelőgépeket helyeznek belé, azokhoz kevés ember kell és aránylag mégis nagy munkát végeznek. Ezt a 14 kilométernyi belső csatornát zsilipek segítségével egybekapcsolják az óceánok felől már elkészült 60 kilométer hosszúságú csatornával: a közlekedés a két óceán között ily módon létrejön és a társaság némi jövedelemre számíthat. De a csatornát azalatt is mind mélyebbre fogják ásni, míg kilencz méterrel nem szállottak le a tengervíz színe alá.

Mult év november havában a csatorna egy részét, 25 kilométert, már víz alá helyezték. November 20-dikán és 23-dikán tették az első hajózási kísérleteket: a Csendes óceán felől apály-nál hajóztak a 67-8-dik számú kilométerig, — és ismét a 17-4-dik számú kilométertől az atlanti óceánba. *Thsz.*

A Nicaragua csatorna Társasága 1887. ápril 24-én írta alá a Nicaragua köztársasággal kötött szerződést és azonnal hozzá is látott e nagyfontosságú vállalat munkálataihoz.

E csatornára vonatkozólag, Hatfield, az amerikai hajózási társaság megbízásából, már 1850 óta tett kimerítő tanulmányokat és készített terveket; újabb tanulmányokat tettek Lull 1872—1873-ban, és Menocal 1885-ben. A csatorna építésének alapjául ez utóbbi munkálatok fognak szolgálni.

A Nicaragua tava, mely az isthmus közepét foglalja el, egyszersmind a csatorna legemelkedett része, mert vízszíne 110 láb-al magasabb a tenger színe fölött. A tó keleti kifolyása San-Juan név alatt ömlik a Caraíbi tengerbe; de fájdalom teljes folyásában nem alkalmas a hajózásra. San-Carlos, de kiváltképpen Serapiqui mellékfolyója annyi törmelékot hord beléje, hogy a Serapiqui összefolyásától Greytown tengeri kikötőig külön csatornát kell majd ásni. De minthogy Greytown kikötőjét a San-Juan deltájának legéjszakibb ága elzátonyosítással fenyegeti: a kikötő védelmére molo építését terveznek, az oda beömlő ág vizét pedig védőgát segítségével a Colorado ágba szándékozzák kényszeríteni. Ochoa mellett, kissé lejjebb a San-Carlosnak a San-Juanba való ömlésénél 1255 láb hosszú és 52 láb magas gátat terveznek, melynek feladata leszen a folyóvíz színét a tó víz színével egy (azaz 110 lábnyi) magassághan föntartani. Ott aztán elhagyják a San-Juan völgyét és átvezetik a csatornát a San-Francisco-völgyébe, melyet tágas medenczévé alakítanak majd által. Azután keresztülássák azon magaslatokat, melyek a San-Francisco és Rio-Juanillo között emelkednek, és a csatorna három zsilip segítségével leszál majd azon síkságra, melyen Greytown vagyis San-Juan del Norte kikötőig fog haladni.

A tó nyugati oldala felől a Csendes Oceán felé több utat hoztak javaslatba. Az egyik az volna, mely a Rio-Tipitapát követve a Managua tóba s onnan Realejo kikötőbe vezetne. Mások Salinasbay és ismét mások a San-Juan del Sur felé akarnák vezetni a csatornát. Végre Brito kikötőjét fogadták el a csatorna végpontjául; de még nem bizonyos, ha vajjon a Rio del Medio avagy a Rio-Lajas mentében fog-e haladni, — az elsőket egyikét ajánlja Lull, az utóbbit pedig Menocal.

Menocal terve szerint a csatorna teljes hossza Greytowntól Brito kikötőig 169·8 mf. volna; ebből az építendő csatornát 40·3 mföldet, a tavon, San-Juan és San-Francisco folyókon való hajózható út pedig 129·5 mföldet tenne ki. A csatorna felül és alól 80 lábnyi széles leszen oly helyeken a hol azt mindvégig ásni kell; egyebütt alól 120, felül pedig 184, 288 vagy 342 láb-

nyi lesz. A zsilipek hosszúsága 650, szélessége pedig 65 láb lesz. A hajó 30 óra alatt fog eljuthatni az egyik óceánból a másikba; naponként 32 hajó mehet majd által, ha t. i. a zsilipekbe egyszerre csupán egy hajó fér el.

A csatornaépítésre előirányzott költségek 64,043,697 dollárrá rúgnak, beleértve az esetlegességekre kivetett 25 százalékot is. A szükséges területet a Társaság ingyen kapja a köztársaságtól.

Számba véve Nicaragua klimáját, remélhető, hogy a csatorna hat esztendő alatt elkészül. A nyugati partvidék nagyon egészséges s az esőzés október havában szünik meg; ellenben a keleti részeken gyakoriak a nagy esőzések novembertől februárig, és a San-Juan deltájában gyakoriak a lázas betegségek. *Thsz.*

Vasút Tonkingban. Azon bizottság, melyet a francia miniszterium a Tonkingban építendő vasutak tanulmányozására küldött, jelentését 1887. aug. 29-dikén a Journal Officielben adta ki.

Fővonalakúl ajánlá:

1. A Delta vonalát: Hanoítól Bac-Ninhen keresztül a tengerig (175 km.)
2. A Kuangszi vonalát: Bac-Ninhtól a sinai határig Langson mellett (125 km.)
3. A Junnan vonalát: Hanoítól a sinai határig Zaokai mellett (305 km.)

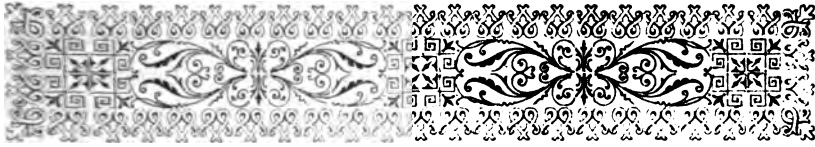
A mellékvonalak, melyek a fővonalak után volnának építendőek, a következők:

4. A Laosz vonala Mekhong felé, és
5. Annam vonala: Hanoï és Hué városok között.

Mind e vonalak, a bizottság tervezete értelmében, keskeny vágányuak lesznek, olyanok a minőket Kokhinkhinában és Szenegalban már is építettek. *Thsz.*

Vasuti tervek Nyugat-Ausztráliában. A Transcontinental Railway Company ujabban szerződést kötött a nyugot- ausztráliai kormánnyal. A társaság kötelezi magát, hogy a Perth mellett fekvő Kis-York városából Port-Eucla irányában a tengerig (1125 km.) saját költségén épít vasutat; a kormány pedig e vasút mentében 4856 hectar földet ingyen enged át a társaságnak. *Thsz.*

Montague Kerr ismert afrikai utazó, múlt év végén utazott el Zanzibárba, hogy saját költségén szervezett társasággal a maszaiak földjén áthatoljon Vadelaiiba Emin pasa segítségével. A merész utazó ezután innen nyugat felé akar tartani, hogy a Csad-tó s a Niger medenczében levő ismeretlen vidékeket kikutassa. *Gy.*

A FÁRÁÓK ORSZÁGÁBAN.

A múlt év őszen, midőn az Achilles gőzös lassú mozgással, de nagy zakatolással haladt előre Alexandria kikötőjében, mint régi ismerőseimet üdvözöltem az afrikai partokat.

Tizenkilencz éve múlt annak, hogy először léptem Egyptom földjére. Ifjúkori álmok varázsa tartotta fogva lelkemet; a vágy, mely vándorbotot adott kezembe, hogy fölkeressem török testvéreink szép hazáját, itt sem hagyott békében. Tovább, tovább, nógatta egy nyugtalanító hang égő agyamat; a szent Nilus vidéke fog a tudásvágyának bő táplálékot adni. És fölkerestem a csodák országát. Láttam Nagy Sándor városát, bejártam Kairó vidékét, végig legeltettem sóvár szemeimet a Khufu piramis tetejéről a Nilus vidéke fölött, megbámultam a szörnyű sfinxet, melyről a régi írók oly sok csodás dolgot tudnak mesélni; megilletődéssel néztem a mumiák halmazát a bulaki muzeumban, s kíváncsiság fogott el a nagy köemlékek hieroglifáinak láttára.

A benyomások, melyeket a fáráók földéről magammal hoztam, élénk érdeklődésben tartották lelkemet a Nilus csodás országa iránt, s bár tanulmányaim már a keletnek más vidékéhez kötöttek: Egyptom mindig valami kimondhatatlan varázsszal lebegett szemeim előtt. Ha Perzsiának tündérvilágát a nagy költők műveiből annyira meg nem szerettem volna; ha az édes szavú sirázi költő bájos dalai nem zengettek volna annyira lelkemben; ha Firduszinak Sáhnáméja annyira rabjává nem tett volna engemet: úgy a perzsa világnak talán örökre bucsút mondtottam volna; a csodás Szimurg madár helyett a heliopolisi fönixhez fordultam volna; Zal és Rudabe szerelmi históriája helyett most talán

Ozirisz és Izisz mythosát adnám, s a nagy perzsa hősök harczainak magyar versekbe foglalása helyett most a fáráók rejtélyes írásainak betűzésével foglalkoznám. De mikor azok némi pihenőt adtak, egy-egy szabad órát mégis fordítottam a szent iratok korának tanulmányzására, s figyelemmel kísértem azt, a mi a Nilus partjain történik.

A közel húsz év előtti benyomásokkal s az azóta szerzett tapasztalatokkal állottam a hajó fődélzetén, midőn utazó társaságunk csónakokba szállott, hogy Alexandriában partra lépjen. A kikötőben most is az az élet, a mi akkor volt; az alkirálynak palotája a Rasz-et-Tinen épen oly igézőn bontakozik ki a hullámokból, mint mikor Iszmail pasa volt lakója. A Pompejus oszlopa már jó messziről magára vonja figyelmünket. De a kép azóta mégis változott. A város sokat veszített pezsgő élénkségéből, mert ha van keleti tarka-barkaság, nyüzsgés, zürzavar. fülsértő rikácsolás most is bőviben; de Iszmail pasa korában rám sokkal nagyobb szerű benyomást tett itt minden. Aztán mily szomorú látvány terül el a tengerparti házsorokon. Romok fődnek el egész városnegyedeket, melyekben nyomorral küzdő szánandó rongyos alakok görnyedeznek, és szaladgálnak százával egy robogó kocsi után — alamizsna reményében. Az angol beavatkozás áldását és Seymour hősiségét gyászolják e romok. Azt hirdetik azok a büszkén masirozó britt katonák is, a kik az alkirály palotája melletti térre, a khedive ablakai alá mennek katonai gyakorlatokra.

Alexandriában csak igen kevés az, a mi keleti városra emlékeztetne. Beillik az bármely európai városnak. Mehemed Alinak a főtéren levő turbános lovas szobra is teljesen elüt a nyugati izlésben épült palotáktól, melyek a tért minden oldalról körül veszik. A kavalai török kalandor, aki az egykor hatalmas oszmán birodalmat rettegésbe ejté vakmerő albánjaival, nem ilyen jövőt álmódott egykor az ő új hazájának. A iszlamot szánandó módon nyomja el a betolakodott idegen elem, mely ugyanaz a levantei korcs zagyalék, összeverődve olasz, francia, görög és szefardim vegyüleből, mint bárhol másutt a török birodalomban, ugyanazzal az arczátlan élelmességgel, ugyanazon bűnökkel. Maholnap az a kevés mohammedan jelleg is, a mi még látható az arab és török városrészekben, ép úgy el fog tűnni nyomtalanul, mint a hogy a fáráók korára emlékeztető nyomok is rég elenyésztek. Ma csak Alexandria régi térképével kezünkben, va-

gyünk képesek ráfogni a Pompejus oszlopa melletti arab temetőre, hogy itt feküdt egykor a fényes Szerapeum, a Ptolemaeusok által meghonosított Szerapiz isten szentélye, nagy kiterjedésű épületeivel, s híres könyvtárával. Minderről ma egyetlen kő sem regél. Így tűntek el a föld színéről Nagy Sándornak és a többi királyoknak sírjai, a tudományoknak gazdag tárházai, a múzeum, a Ptolemaeusok palotái; Kleopatra tüje idegen ég alá vándorolt, a hová fogja alkalmasint követni egykor a Pompejus oszlopa is, az asszuani vörös gránitból (syenit) faragott 20 méter magas monolith, melyet Pompejus praefektus Diocletian császár tiszteletére emeltetett a IV. században, s melyen akkor valószínűleg a császár szobra állott.

Alexandria vidékére, a homoktenger közepére varázsolt Ramleh nevű nyaraló helyre is kirándultunk. A vasut angolok kezében van s az állomások, melyek gyorsan érik egymást, angol neveket viselnek; a fürdő telep, ellátva kávéházzal, szinkörrel görög bérlokre van bízva, mint majdnem minden nyilvános hely keleten. Az idegen ezt, ha egyben nem is, de a rossz ellátáson és a kiszolgálóknak ügyességén, melyet erszénye ellen intéznek, azonnal felismerheti. Ramleh vidéke csupa futó homok s így nevét, a mi homokot jelent, méltán megérdemli. A villatulajdonosok egy-egy darab homokterületet elkerítve, csinos kerteket varázsoltak rája, nagy fáradtsággal; a kerítésen kívül majdnem térdig érő homokban kell gázolnunk, egyik villától a másikig. Kellemesebb sétánk volt a Mahmudije csatorna mentén a datolya pálmák sűrű ligetében. A magas karcsú pálmák épen rakva voltak érő gyümölcsökkel, melyek tömött ágakon sűrű bokor alakjában csüngtek alá. Kopasz törzseikre kötélhurkok segélyével kapaszkodtak az arabok, hogy termésöket leszedhessék.

A város végén megrakott tevék hosszú soraival találkozunk; a türelmes állatok valódi angolos phlegmával és kimért komoly léptekkel haladtak a nagy homokban. Az arabok magas ülésükön majd előre majd hátra himbálódtak; minden perczen attól tartottunk, hogy lefordulnak. A szélmalma, melyek lassú mozgással nyikorogva, matolla módjára forogtak, a mi kúnsági szélmalmainkat juttatták eszünkbe.

A mi karavánunk is útnak indult. Elbucszunk a derék Nahasz Efenditől, alexandriai konszultatusunk derék tisztviselőjétől, aki minket Alexandriában tanácsával szívesen támogatott. Nahasz Efendi egyiptomi arab létére otthon, a maga emberségé-

ből megtanult magyarul, s jól esett midőn nagy meglepetésünkre anyanyelvünkön szólt hozzánk. Kérdésünkre, hogy miként jutott a magyar nyelv birtokába, azt felelte, hogy mint osztrák-magyar konzulatusi hivatalnok kötelességének tartotta memcsak németül hanem magyarul is megtanulni. Hányan vehetnének példát a derék Nahasz Efenditől! A vonat, mely a tágas és szép pályaházból kirobogott, érdekes vidéken haladott végig. — Nagyon hasonló az a magyar alföld pusztaságához, melyen a Zagyva, Kőrös, vagy akár a Tisza a Nilust és csatornáit van hivatva helyettesíteni. Messze vidéken körülöttünk nem volt egyetlen domb, egyetlen nagyobb emelkedés. Mindenütt jól művelt földek, átszelve csatornákkal, melyek a Nilus magas állása folytán színültig voltak vízzel telve. A munkás felláh, Egyptom páriája, szorgalmasan dolgoztatott földjein. A vízi madarak nagy csapatokban lepték el a náddal benőtt mocsarakat s a gőzös jöttére nagy zajjal röppentek fel tanyájukról. Aztán itt-ott egy-egy felláh faluval is találkoztunk. A fekete vályogból rakott falak alig emelkedtek ki ember magasságyra a talajból, tető nélkül, s minden oly szomorú, oly elhagyott volt körülöttük; csak a szórványosan előforduló tisztes pálmafák adtak a komor képnek némi kibékítő jelleget. Előbb a Mareoti tó (Beheret Mariut) és a Bukir tó között, majd a Mahmudie csatorna mentén halad a vonat, mely előbb Damanhur városát érinti, majd Kafir-ez-Zaját állomásnál vashidon lépi át a Nilust, aztán állomást tart Tanta városánál, mely vásáraitól és Szejdel-Bedavi nevű szentjéről messze vidéken híres. Kalyub állomás után a pyramisok és a Mokattam hegynek szürkés körvonalai is feltűnedeznek a láthatáron, s nemsokára megérkezünk Kairóba. Egyptom fővárosa Alexandriánál jóval inkább megérezte Ismail pasa bukását. Az ő uralkodása alatt mintegy varázsütésre szebbnél szebb paloták állottak elő, körülvéve diszkertekkel; a paloták felszerelésénél, bebutorozásánál idegen földről hozott mesteremberek és belföldiek bőséges munkát találtak. Ezreket költöttek sétányok, népkertek, partok készítésére. Egész városrészeket leromboltak s a telkeket oda adták gazdag kereskedőknek, pénzembereknek, hogy palotákat építsenek helyükre. És fölépült Kairó rohamosan; lett belőle egy világváros, európai minták után, egy kis Páris, szabályos nagy utcákkal, megannyi boulevardokkal, diszes palota sorokkal, melyek a mi sugárutunkkal versenyeznek. Az arabok városrészei mindig összebb szorultak; a nyugoti elem gyors terjedésével a

várost eredeti keleti jellegéből kezdette kiforgatni. Iszmail pasa méltó társa volt urának Abdul Aziz szultánnak. Benne is megvolt az az építési, szépítési mánia, melynek kielégítésénél aztán nem vettek tekintetbe semmiféle parancsoló körülményt, nem kímélték az állampénztárt. nem tisztelték a magán tulajdont. Ki parancsolna egy keleti szultánnak, vagy egyiptomi alkirálynak? Iszmail pasa a szuezi csatorna megnyitása idején állott fényének tetőpontján. A csatorna megnyitásának ünnepélyére magára 20 millió frankot volt képes elpazarolni. Ilyen szerepléssel hintett port a világ szemébe. De a gépezet, mely annyi ideig győzte urát pénzzel, a legkülönzebb szeszélyek kielégítésére, egyszerre felmondta a szolgálatot, s a khedive számítás nélküli költségeit királyi székével fizette. Beállott a válság, melynek következményeit kell most Egyiptomnak Tevfik pasa alatt kihevernie. A ki akkor láttam Kairót, mikor a szuezi csatorna megnyitását készült megünnepelni, a ki tanuja voltam annak a pezsgő életnek, mely akkor itt uralkodott: most csodálkozással tapasztaltam a nagy változást, a pangást, a hátramaradást azon idők haladásához képest. Ezt a külső viszonyokra mondom csupán; a finansziális bukás kiheverésére bizony idő kell. A khedive palotái az államkincstár javára konfiskálva, elhagyatva állanak. A kertek gondozására megkivántató ezreket okosabb czélokra kell fordítani. A mesteremberek munkája megcsappant, némelyek tönkre jutottak, mások kivándoroltak. A kereskedők üzletei sem virágoznak annyira, mint akkor. És ez lánczolatban áll az egész üzlet világgal, az egész társadalommal. Általános pangás minden téren. Ám az idegenre, aki először lép Kairóba, mégis meglepő a pezsgő élet, a tarka-barka képek zürzavara, a nagy zsivaj, mely főleg népesebb utczáin, a Muszkin, a Rue Neuve ön és a bazárookban szemei elé tárul. Számatalanszor leírt és annyira ismeretes jelenetek ezek a tárczairók rajzaiból, hogy azoknak újra ecsetelésétől e helyütt fölmentve érezhetem magamat. Kairó jelen világának, az iszlámnak és kulturájának ismertetése sem képezheti egy szűkterjedelmű fölolvadás feladatát. Közös ez az élet az egész iszlámmal mindenütt. A ki ezt behatóbban és alaposan ismerni kívánja, azt Goldziher barátomnak e téren egyedül álló »Az iszlám« című jeles művére utalhatom. A tudós szerző ebben rakta le mindazon tapasztalatait és tanulmányait, melyeket épen Kairóban szerzett az iszlámról és intézményeiről. E művek tanulmányozása nélkül az iszlám földén való tartózkodás nagyon nyomtalan, eredmény

nélküli volna; az egyszerű turista utazásának jellegével birna, aki megelégszik azzal, ha Baedekerje szerint a látnivalókat lehetőleg gyorsan végig nézi s beéri azzal, ha mindenünnen bizonyos összbemutatót vitt magával a nélkül, hogy a látottak mélyebb megismerésével törődnek. A múlt a fáraóké, a jelen az iszlámé. A két világ között vont kulturális párhuzam minden tekintetben a múlt előnyére esik. A fáraók világa, az ó-egyiptomi kultúra ötezer éven át megállotta helyét s a homokból kiásott emlékei bámulatra ragadják az utókort. Minden ezredévekre, az örökkévalóságra volt számítva az ó-egyiptomiaknál; az iszlám alkotásai ennek teljes ellentétéül csak a gyors mulandóság jellegével bírnak. Az ó-egyiptomiak a földi és belvilági létet szoros viszonyba, benső kapcsolatba hozták egymással. Minden törekvésük oda irányult, hogy e kettő közötti válaszfalat a lehetőséghez képest lerontsák. Ez a vonás huzódik végig a fáraók világának, kultúrájának, művészetének, vallásának minden irányzatán. Az iszlám a földi létet hitvány muló jellegűnek tartja. Minden költő ezt a témát variálja végtelenségig. Ez az iszlám költészet, filozofia és vallás alapelve; minden okoskodás kiinduló és végpontja. Az igazi élet a siron túl kezdődik; ennek előkészítésére szolgál minden földi törekvés. Az iszlám hívői már a földi létben is a siron túli élet számára élnek. Ezzel karöltve jár a fatalizmus. Innen magyarázható meg az iszlám hiveinek közönye minden földi emlék iránt. Építészetük is ezt tükrözi vissza. Legszebb műemlékeik is csak rövid életre vannak szánva; ha egyszer romlásnak, pusztulásnak indulnak, senki sem gondol többé kijavításukkal, fenntartásukkal; sorsukra bízzák, veszni hagyják. Ez az oka annak, hogy az iszlám országaiban annyi a rom, a pusztulás. A legszebb városrészek közepén is ott kísértenek mindenütt a multnak elhagyott emlékei. Emberi kéz nem érinti azt, a mit a végzet pusztulásra kiszemelt. Föl nem építi, de le sem rombolja. Tegye meg föladatát az idő, a kérlelhetetlen végzet, melynek intézkedésébe emberi törekvésnek beavatkozni nem szabad. Így látjuk ezt Kairóban is. Mély megilletődéssel és a szájalom mellett a boszankodás érzetével nézi végig az utas a Tulun Dsámit, melynek minaretje, az udvarát körülvevő szép boltívek s maga a kupola is annyira roskadoznak, hogy alig tanácsos már meglátogatni. Hasonló állapotban van a Haszán szultán dsámija, mely a XIV-ik században épült s az arab építészet egyik kiváló remeke volt. Az udvar közepén álló kut (szebil), mely az igazhivők ájtatossága

előtti mosakodásra szolgál, az udvart környező boltívek művészi arabeszkekkel és kufi feliratokkal vannak díszítve. A mecset szentélyének cseppkőboltozatát az idő teljesen megrongálta, darabonként hulladoz alá. Ez is át van adva a megsemmisülésnek. De mit szóljunk ezek után a khalifák és mamelukok sirjairól? Ezek hordják csak magukon szánandó módon az iszlám közönyét, a fatalizmus bélyegét. Az építészetnek remekei, Kairónak egykor büszke emlékei, a szép mecsetek, melyeket jeles, jámborlelkű uralkodók vagy kegyetlen zsarnokok maguknak és családjaiknak mausoleumul építettek, ma dűledező falakkal, betőredezett ajtókkal, roskadozó kupolákkal várják évről-évre teljes pusztulásukat. Gazdátlan ebek, lakás nélküli csavargók ütnek bennök tanyát. Senki sem gondol velök; legfeljebb valamely élelmes arab torlaszolja el egyiknek másiknak összetakolt ajtaját, hogy a kinyitás fejében egy kis bakhsisra legyen joga a látogató idegenektől. A ronda, bűzös környéknek nyomorult lakói, kik apathiájukban a söpredéket utczáikon rothadni hagyják, maguk járnak jó példával elül az egykori szent helyek megszentelésénél. Ha megbotránkozásunknak adtunk kifejezést, a kísértő arabok phlegmatikus vállvonással legfeljebb azt felelték: kiszmet (végzet). A fellegvár (el kalá), melyet Szaladin szultán a piramisok és a memfisi romok köreiből 1166-ban építtetett, legmagasabb pontja Kairónak. Mehemed Ali dsámija, az ugynevezett alabástrom-mecset, mely 1857-ben készült el, az újabbkori mecsetek legszebbike. Az építő pasának mauzoleuma a bejárattól jobbra van, díszesen elkerített fülkében. Itt nyugszik a nagy reformator, a vakmerő török, ki alacsony sorból oly magas polczra küzdötte föl magát, hogy a fényes oszmán birodalomnak sorsát kezében tartotta. Itt nyugszik e magaslaton, melynek falai között 1811. márczius 1-én hatalmának megszilárdítására az összes mamelukokat a legborzasztóbb módon vérfürdőbe fojtotta.

A mohammedán világnak legelső főiskolája, az iszlám fanatizmusnak főszéke a kairói egyetem; innen sugárzik ki a mohammedán tudomány és vele a vallási gyűlölet, elfogultság az egész Keletre. A Balkán lejtőitől le Zanzibárig és Tangertől a khinai falig terjedő iszlám kiválóbb theologusai innen kerülnek ki. Képvisele van itt a 10.000 theologiai hallgató között az iszlám minden népe, az arcbőrnek legelőtőbb árnyalata. A növendékek az iszlámnak négy felekezete és az egyes országok szerint elkülönülve csoportosulnak, hogy tanáraik ajkairól Moham-

med próféta tanait hallgassák. A *Gama-el-Azhar t.*, melyet Dsohár hadvezér épített 969-ban, Aziz-Billah khalifa rendezte be főiskolává. E helynek meglátogatására külön engedélyt kaptunk s látogatásunk eredménye minden tekintetben kielégítő várakozásunkat. A mecset termeiben kisebb nagyobb csoportokban guggoltak a tudományszomjas diákok, előttük írószereik, a szent korán vagy valamely egyház atya műve és levetett czipőik. A kör közepén bárány bőrön guggolt a hodsa, a kinek kezében a bambusbot nemcsak tanári tekintélyének emelésére, hanem arra is szolgál, hogy a próféta igéitől és a nyomasztó hőségtől elnyomva bóbiskáló discipulusokat éberségre figyelmeztesse, nyilván a müezzinnek azon szavaira való figyelmeztetéssel, hogy „az imádság édesebb az alvásnál.” A kiválóbb professoroknak emeltbb ülőhelyeik vannak, melyek köré nagyobb számú hallgatóság szokott seregelni. Ha most elképzeljük, hogy egy ily nagy csarnokban az ezer számra menő diákok minden talpalattnyi tért sűrűn elfoglalnak, s hogy minden csoport a maga feladatát mestereivel együtt fennhangon és énekszerű hanghordozással kiabálja, aztán egyik csoport a másikat tulkiabálni igyekszik: fogalmunk lehet arról a zajról, éktelen zsvajról, mely az egyetem termében honol, semmiesetre sem előnyére a tanításnak. A természet szorongásig elült diákok között alig tudtunk egymás nyomán utat törni magunknak. A kép, mely itt élénk tárult, festő ecsetjére lett volna érdemes. Az előadási teremből kijövet a diáksereg nagy tömegekben tolt utánunk, alig tudtunk rajtuk keresztül utat törni a kapuhoz, hol bemenetkor czipőinket hagytuk volt. Egy alsóbb rendű hodsa irántunk való jóakarátának, de még inkább a bakhsis nyerés reményének abban adott kifejezést, hogy a kijárást százával előzőnlő diákokat, a csörgő botjával vaktában jobbra-balra rájuk mért csapásokkal utunkból eltakarította. A bot, ugy látszik a kairói papok és tanítók kezében egyaránt a meggyőző argumentumok legnyomósabbjai közé tartozik. Vajjon eljön-e valamikor ideje annak, mikor az egyiptomi paedagogusok a botbüntetés eltörléséről értekeznek?

Kairo, Egyptom mai fővárosa Kr. u. a VII-ik században keletkezett. Előtte Babylon, a mai Ó-Kairo helyén épült város állt itt a fáráók idejében, melyet II. Ramszesz alatt ide telepített asszíriai foglyok építettek állítólag. Babylonnál még régibb keletű volt Heliopolisz, egyiptomi nyelven An, a Biblia szerint On, Ra napisten imádsának főhelye, mely innen Pe-Ra nap-

háza nevet is viselt. A nap kultusza képezi az ó-egyptomi vallás alapját; de Ra főisten mellett még egy egész sereg istent találunk az ó-egyptomiak Pantheonjában. Az egyptologusok még ma sincsenek egy véleményen az ó-egyptomiak vallását illetőleg. Vannak, a kik a monotheizmust akarják levonni kultuszukból s az isten egységét vitatják, daczára a létezett sok istennek. Ezeket ők egy egységes istenre akarják visszavezetni, kinek e különféle nevű és természetű istenek csak más-más irányú nyilatkozását jelentenék. Mások megint a pantheizmus mellett foglalnak állást. Maspero Gaston, a jeles egyptolog, az egyptomi muzeumok igazgatója és legtöbbször vele polytheizmusnak, és pedig legvastagabb polytheizmusnak mondják vallásukat. »Hogy ezek a személységek, a mint a monotheisták állítják, egy főistennek külön jegyei, szerepei vagy működései volnának, azt én nem hiszem, — mondja az idézett író; — mindeniknek önálló neve és önálló léte volt, melyet a hívők neki sajátos tiszteletadással ismeretek el.« Az istenek három egymástól jól elkülönített csoportba voltak oszthatók. Voltak istenei a napnak, a természeti elemeknek és a halottaknak. Ezen három osztályba sorozható összes istenek nem voltak mindenütt elismerve. Minden helynek meg volt a maga külön helyi istene. Ezen meghasonlásnak és az elűtö istenek folytán beállott szakadásnak káros voltát csakhamar belátták az egyptomi theologusok s a heliopolisi, szaiszi, memfisi, abydoszi és thébei papok tettek is kísérletet az iránt, hogy a külön helyi isteneket egységesítsék. Ezen törekvésnek kifolyásául tekinthető, hogy a nap istene lett az egységes istenség typusa, az elemek és halottak istenei aztán közelebbi viszonyba, kötelékbe hozattak vele. A thébei Ammon főisten és a heliopolisi Ra főisten egyesítéséből keletkezett a későbbi Amon-Ra isten. A nap-isten kultusza lett aztán alapja a vallásnak. Izisz, az előbbi önálló főisten lett a halottak és az éjszaka napja, minthogy a napot leáldozása után a föld alatt a tulvilágon uralkodónak hitték, míg Ra isten az élőknek, a nappalnak a napja. Minthogy pedig az egyptomiak a királyt a nap-isten fiának tartották, innen keletkezett a pa-ra (a görög írók szerint fáraó) elnevezés, ami isten-királyt jelent. Ennek a Ra istennek volt szentelve Heliopolisz városa, melyben az istennek kiválóan pompás temploma állott. Ezt I. Amenemha, a XII-ik dynasztia első királya emeltette, s a XVIII. és XIX-ik dynasztia nagy uralkodói megnagyították és díszesebbé tették. A napisten temploma körül számtalan obeliszk

állott, minthogy ezek a napsugarak jelképezésére szolgáltak. A középkorban még számtalan obeliszket talált itt Abdul-Latif arab történetíró. († 1232) Ma Heliopoliszból s a napisten templomából csak egyetlen egy obeliszke maradt fenn. A Nilus iszapja annak is elborította alapját; a hieroglifikus iratokba pedig darázsok fészkeltek be magukat. A templom mellett egy főiskola is volt, a legjelesebb egész Egyiptomban, melyet görög tudósok is dicsérnek különösen csillagászata és egyéb tudománya miatt, bár miszticizmusát és tanítása módszerét kifogásolják. Egy Pythagoras, Plato és Eudoxus sem átalották hallgatókul bejárni a helizpolisi főiskolába. A napistenének szent madara volt a főnix, melyet Heliopoliszban »bennu« néven nagy tiszteletben tartottak. Ez a madár, melyről az a monda tartotta fenn magát, hogy hamvaiból új életre kel, a lenyugvása után újra fölkelő napot jelképezte. A főnix új életre ébredése, a lenyugvó napnak új hajnala a halottra nézve reményt képezett arra nézve, hogy halottaiból új életre fog föltámadni. A főnix madárnak nagy tisztelete folytán a heliopoliszi templomot Bennu házának is nevezték, s egész Egyiptomból bucsujarást tartottak szentélyéhez.

És mindebből ma a hely nevén kívül, mely arabul hajdan »Aini Semsz« (Nap szeme) volt, ma pedig Matarije név alatt fordul elő, csak az egy obeliszke maradt fenn. Hová lettek a romok? Arról tán Kairó fellegvárának falai és középületeinek alapépítményei adhatnának némi fölvilágosítást.

A ki nem érdeklődik különösen a régészet iránt, vagy a kiben a képzelődés nem oly élénk, hogy egy elhagyatott obeliszke látásánál a multnak képeit maga elé varázsolva azokon kegyelettel elmélkedni képes volna: az ha el is jön Kairóból e vidékre, azt nem annyira annak az obeliszkeknak, mint inkább a szomszédságában levő strucztenyésztőnek, vagy a Mária-fának a kedvéért teszi. Az előbbi szép virágzásnak indult telep, mely már nagy számmal mutatja a fölnevelt struczokat s még nagyobb számmal s olcsón árulja a strucztojásokat. A Mária-fa pedig egy törzsökös nagy sycomor, mely alatt állítólag szűz Mária pihent a gyermek üdvözítővel, midőn Herodes üldözése elől Egyiptomban keresett menedéket. A fa mindenesetre igen régi lehet, mutatja törzse, mely jókora átmérőjű és a kegyes látogatók neveit ezrével viseli kérgén: de időszámításunkkal semmi esetre sem egykorú. Annyit azonban megengedhetünk, hogy az akkori sycomornak egy fiatalabb hajtása. Kegyelethől egy ágacskát mi is hoztunk róla.

A fárások világának tanulmányozása elodázhatlan vágyként ül az ember lelkére, ha lépten nyomon maga előtt talál tisztes emlékeket, melyek annyi szépet, annyi csodást regélnek a régi multból, csak legyen a ki megértse. A bulaki muzeum aztán kifogyhatatlan regélője a multak emlékeinek. Még a közönnyel belépőt is magához lánczolja, hát a ki még kíváncsiságot, tudás vágyot hozott ide magával; no azt meg épen jól ellátja a szellemi élvezetek egész tárházával. A muzeum nem régi, a mint egyáltalán az egyptologia is egészen új tudomány, mely azonban nem évtizedek alatt, hanem évről-évre is oly óriási haladást tett mint egyáltalán semmi más tudomány. A muzeumot Mariette pasa rendezte be legelőször, a nagy tudományú de még szerencsésebb kezű egyptolog, aki 1850-ban telepedett le Egyiptomban s harmincz éven át vezette a fárások földén az ásásokat. Francziák gyujtották meg az első világosságot az egyptomi sötétségben, francziák vetették meg az új tudomány alapját, s mivelik azt ma is a nagy feladathoz méltó eredménnyel. Napoleon a pyramisok alá vezette katonáit, hogy egy új világot hódítson a francia dicsőséghez. A katonai expeditió fényesen végződött; de mégsem ez szolgált a francia név dicsőségére, hanem az a vívmány, mely a fegyverek sikerét nyomon követte: a szellem diadala, Egyptom meghódítása a tudomány számára. És ez a nagy vívmány Champollion nevéhez van fűzve. Az 1799-dik évben Rosette-ban talált és a British Muzeumban őrzött epigrafikus kő hieroglifi, demotikus és görög feliratú szövegének egybevetése által találta meg a kulcsot a hieroglifák rejtélyeinek megfejtéséhez.

De maradjunk egyelőre Mariette pasánál és a bulaki muzeumnál. A régebben talált és mohó kapzsisággal összeszedett kincseket külföldre, a British Muzeumba, Berlinbe, de leginkább a Louvrebá szállították. Csak később jöttek arra a gondolatra, hogy egy egyptomi muzeumnak legméltóbb helye Egyiptomban volna. Mariette pasa érdeme, hogy a bulaki muzeumot megalapítá és oly gazdagon fölszerelte. Megismerhetjük abban az egész egyptomi világot; visszatükröződik benne Egyiptom földi és túlvilági élete.

A muzeum megismerlése volt kairói programmunk egyik legbecsesebb, legtanulságosabb pontja. Én, aki első utazásom idején napokat töltöttem a muzeumban, azt most teljesen átalakítva találtam s benne az új tárgyak egész özönével találkoztam. Gaz-

dagodott azóta a muzeum különösen királyi mumiákban, melyek a Mariette pasa halála utáni időben tett leletekből kerültek elő a halottak országából.

Az udvarba lépve mindjárt két nagy sfinx fogad, melyek közül csak az egyik, a baloldalon levő eredeti, a jobb oldali amannak csak utánczata. A sfinx a régi egyiptomiaknál nem származott az oroszlán testnek és ember fejnek önkényes összetételéből; még a római kor tudósai is hitték, hogy ez a szörny a pusztákban mint élő teremtmény létezik. Mint emberi értelemmel és oroszlán erővel bíró szörny iránt nagy tisztelettel és borzalommal viselkedtek. Isteni hatalomnak tartották s Harmakhuti, Harmakhisz néven a fölkelő és lenyugvó napot jelképezték vele. Minthogy a királyt a nap fiának tartották, a királyokat gyakran sfinx képében is ábrázolták; így az előttünk álló szörny a II. Ramszesz (a nagy Szeszosztris) jegyével van jelölve. A sfinxek ép úgy mint az obeliszkek is mindig párosával voltak fölállítva, s a templomok előtt egész sorfalakat képeztek. Egyedül a gizehi nagy sfinx az, melyet eddigelé magában állva találtak. A muzeum udvarán a kegyeletnek és hálának szép példájáról tanuskodik a Mariette pasának emelt siremlék, a hulláját rejtő szarkofággal. A Boulogne sur-mer-ben született tudós, ki szülőhelyén előbb mint tanár működött, a véletlen folytán jutott az egyptologia terére. Az egyptomi francia expedíció egyik tagja által a tudós szülővárosába hozott mumia keltette föl a fiatal tanár érdeklődését Egyptom iránt. A mumia hieroglifjeit a megjelent művek alapján tanulmányozni kezdé s dolgozatának sikere folytán, mit jeles egyptologok buzdítás kíséretében elismertek, teljesen az egyptológiára szentelte ezentúl életét és működését. Átvette az egyptomi ásatások vezetését és e téren a legnagyobb szerencse koronázta fáradozását. Munkája öntudatos és rendszeres volt. Mindig előzetes tanulmány után és határozott terv szerint fogott ásatásaihoz. A memfisi szerepeum fölásatásánál Strabo munkája nyomán indult, és a memfisi sfinx-sorfall megtalálása a szerepeum nyomára vezette. 1851-iki év november 12 és 13-ika közötti éjjelen hatolt be az apiszbikák szentélyébe. A fölfedezés epochalis jellegű volt. Az ott talált kincsek: 64 bebalzsamozott apiszbika mumiája, ezernyi fejedelmi emlékkő, halotti bábok, amulettek, ékszeres stb a Louvreba vándoroltak. Ez a felfedezés Mariette életének legdicsebb epizódja. Annyi anyag állott most a nagy tudós rendelkezésére, hogy bár három évtizeden keresztül

dolgozott is rajta; még sem volt azt képes mind közzé tenni. Az egyiptomiak vallásának elméletét ő kezdette legelőször megbízhatóan összeállítani. Utolsó nagy munkája volt a szakkarai piramisok fölnyitása; halála ágyán kapta a hírt, hogy nagy munkája sikerre vezetett. Meghalt 1881. január 17-ikén, s tanítványai, tisztársai és az egyiptomi kormány nem adhattak méltóbb módon kifejezést a nagy férfiú iránti hálának annál, hogy őt az általa alapított muzeum diszhelyén, az általa fölfedezett kincsek között helyezték örök nyugalomra. Szarkofágja, melyben porai pihennek, montreuxi márványból egyiptomi stylusban van faragva; siremléke pedig az általa fölfedezett memfisi sfinxek közül vett egy példánnyal és II. Ramszesznek, a hódító nagy fáraónak óriási szobrával van diszítve. Utódja Maspero Gaston lett, a ki a Mariette által alapított muzeumot rendezte s az ásatásokat is vezeti, bár Egyptom jelenlegi mostoha pénzvisszonyainál fogva e célra édes-keveset áldozhat. Így Masperónak jutott az a feladat, hogy az eddigi leletek kincseit tudományosan földolgozza és kiadja. Mariette és Maspero, továbbá Brugsch és Lepsius munkái azok, melyek az egyptologia mai állása iránt érdeklődőket minden irányban tájékozzák. Mig Mariette irodalmi működésével, főleg a talált kincsekből az ós vallást, a halottak kultuszát, a művészetek állapotát tünteté föl; addig Maspero az ó-egyiptomiak nyelvének meghatározása, a lexikologia bővítése és régi emlékek megfejtése körül szerzett elévülhetetlen érdemeket.

A bulaki muzeum két jelesének s egyszersmind a legkiválóbb egyptologok futólagos méltatása után beléphetünk a muzeumba, melynek kincsei a kis és nagy csarnokon kívül hét teremben vannak közszemlére kitéve, mig egy részük tér hiánya miatt a raktárakban várja rendeltetése helyének kijelölését.

Az ó-egyptomi világból a Pantheont vesszük első sorban szemle alá. Egy egész terem majdnem kizárólag csak istenek szobraival van tele. Azok nagy tömegén végig nézve s látva a különféle isteneket sajátos alakításokban, lehetetlen a monotheismus híveivé szegődnünk, s e tan alapján azt hinnünk, hogy mindezen istenek egy és ugyanazon istennek különböző irányú működését volnának hivatva megjeleníteni. A legnagyobb választékát találjuk itt az isteneknek. Vannak szobraik bronzból, lapis-lazuliból, kék és zöld zománceből, ólomból, kőből, sőt fából is. Aztán a nagyság is nagyon változó; vannak két-három méter magasságtól két-három méter

magasságig menő szobrok. Leggyakoribb Ozirisz isten szobra. Az egyiptomi Pantheonnak ez nemcsak legnépszerűbb, hanem legkölteibb alakja is. Az egyedüli, a kinek nevéhez igazán költői szép mythosz fűződik. Az ó-kor költői e szép regét számtalan változatban megörökítették. Plutarchos nyomán szokták e mythoszt az újkori történészek reprodukálni. Tárnya alkalmas és érdemes is a költői feldolgozásra. Ozirisz előbb Abydosz és a halottak istene, később egész Egyiptomban általános tisztelet tárgya. Ő a jónak symboluma s ellentétben áll Szet-Tifonnal, a gonosz szellemmel, aki Oziriszt fufanggal törébe csalja, darabokra vágja és Egyiptom különböző helyeire kiteszi. Izisz fölkeresi az ő holttetemét s új életre ébreszti. Fiok Horusz boszut áll atyjáért Tifonon, de nem pusztítja el, csak meggyöngíti erejét. Ozirisz később mint napisten, Izisz mint holdisten szerepel. Ozirisz a termékenyítő erőt, Izisz Egyiptom földjét, a termő talajt jelképezi. Szet Tifon, a sivatagból előrontó ellenség, a forró évszak pusztítását, 72 társa a mindent megemésztő forró napokat jelképezi. Horusz, a Tifon ellen harczrakelő isten, a szép tavaszt jelenti, melylyel szemben Tifonnak meggyöngül hatalma. Horusz harcza Tifon ellen, mely mindennap megújul, az emberi életet is van hivatva jelképezni. Az ember holta után Oziriszszá válik maga is a tulvilágon, s ott ugyanazon bánásmódban részesül Izisz és Horusz részéről, mint a mely egykor Oziriszt halottaiból föltámasztá. Az Ozirisz és Izisz szobrok szebbnél szebb kivitelben százával vannak a muzeum üvegszekrényeiben. Horusz a világosság istene, karvaly fejjel van ábrázolva. Legszebb szobra ólomból van, mely Maspero szerint egyedül áll a maga nemében. Anubisz, az alvilág istene, sakálfejjel, Tifon és Neftisz fia. Ő a mumiák oltalmazója; tiszte volt az elszálló lelket fölfogni és a tulvilágba kalauzolni. Az ítélet napján ő tartja a mérleget, melynek egyik serpenyőjébe teszik az ítélendő szívet, a másikba tesznek egy strucztoilat, mint a részrehajlatlan igazság jelképét. Szobrai között legszebbnek találtam egy bronz Anubisz, arany kérgezéssel.

Nem ritkák a Thot isten szobrácskái sem. Ő a művészetek, tudományok, irás, zene és csillagászat föltalálója. Egyszersmind történetírója az isteneknek, ki e tisztében följegyzí a tifoni harczok főbb eseményeit is. Szent madara volt az ibisz, s azért leginkább ibisz-fejjel találjuk ábrázolva.

Hathor istennő ugyanazzal a jelentőséggel birt az egy-

tomiaiknál mint Afrodite a görögöknél. Szent tárgy volt kezében a sistrum, egy zörgő vas eszköz, melyet az egyiptomi papok isteni tiszteletök alkalmával ráztak, s melynek zajára a hívők arcra borultak. Hathor istennőt tehát alakjában vagy tehénnel együtt ábrázolják. Az a dioritból faragott Hathor szobor, egy tehénnel, a művészetek netovábbja s laikusoknak és művészeknek egyaránt bámulatuk tárgyát képezi.

Hogy az egyiptomi papok és uralkodók mennyire óhajtották volna a különféle helyi isteneket egymással kiegyeztetni, mutatják a kombinált istenségek, melyek között legérdekesebbnek találtuk a muzeumnak egy igen különös példányát, egy fuzió-istent, melynek két feje van. Elül birja Min istennek teremtő erejét, Anubisz sakál fejével, térdein a főisteni hatalom jelképei, az ureusz kigyók, fejdísz az összes istenek emblemáit egyesíti. Hátsó feje kost ábrázol, van két karvaly szárnya, melyek oldalait takarják. Ez lett volna hivatva a többi istenek tulajdonait és működését egymagában egyesíteni. De úgy látszik a minta-isten nem igen találhatott nagy népszerűsége s kultusza nem is honosodott meg; mert több szobrát, ezen egy példányon kívül, nem láttam.

A mint az egyiptomi istenek közül nem egynek kultuszát látjuk görög és itáliai földre vándorolni, úgy Egyiptomban is találunk idegen, jelesen asszírjai és persa isteneket meghonosulva, minők; Anahid (persa Venus) Asztarté, Baal.

Az istenekkel egy teremben találjuk az egyes isteneknek szentelt állatokat is, részint bebalzsamozott mumiákban, részint szobrok alakjában.

Legelső helyen állott a szent állatok között az ápiszbika; Ftah memfiszi istennek élő képe e földön. Memfiszbén az isten házában őrizték, hol orákuluma volt. Egyszerre csak egy ápiszt tartottak, melynek a hold sugarától kellett fogantatnia s egy szűz tehéntől születnie. Az elpusztult állatot hatvan napig tartó gyász szertartással temették el, mint bebalzsamozott mumiát az isten templomában, a szerepeumban. A papok tiszte volt aztán az elköltözött helyére új bikát keresni. Az egyiptomi Ozorhapi elnevezésből lett a görögök nyelvén a szorapisz, szerapisz, melynek tisztelete az egész görög és római világra kiterjedt. Ezen állat-istennek számos szép bronzszobra van a bulaki muzeumban; van egy különösen szép serpentintől, mely a komolyan lépdegelő ápiszt ábrázolja. Szent volt az uraeus kigyó, az egyiptomiak

nyelvén a *ra*, melynek természetrajzi neve *Naja Haje*, *Aspiz* vagy egyiptomi szemüveges kigyó, melyről Brehm a saját tapasztalásából igen sok érdekeset tud elmondani. E felette mérges hüllővel a kigyószelidítők még ma is sok bohóságot csinálnak Egyiptomban, főleg Kairóban, előbb azonban kiszedik a méregfogait. Egy arab leány a mi hotelünk udvarán is bemutatta ügyességét egy ilyen kigyóval. A főbb istenek rendszeren ezt a kigyót viselték fejükön, mint a hatalom és borzalom jelképét. A muzeumban egy oroszlánfejű uraeus-kigyónak szép zöld zománcz képét látjuk.

Az ibisz madarat is bebalzsamozták mumiának. Egy ibisz mumiát mi is láttunk a muzeumban. A krokodilt is tisztelték felső Egyiptomban s mumiáját szintén bírja a muzeum; ugyszintén láttuk egy példányát a sakál mumiájának is. A scarabeus (ganajbogár) mumiája legfinomabb vászonba burkolva szintén a rendkívüliségek sorába tartozik. Szentnek tartották az egyiptomiak e bogarat, mert az a halottnak új életre kelését jelképezi. Az *Ateuchus sacer* (egyiptomi szent labdacsbogár) Brehm leírása szerint ugyanazon természettel bír, mit már a régiek is megfigyeltek benne s a mi miatt őt *symbolum*ul használták. Petéit ganajból göngyölitett labdacskokba rakja, azokat gondosan elrejtí s e munkája után azonnal elpusztul. A labdacskókból aztán hónapok múlva, mintegy önmaga erejéből, lép elő az új nemzedék. A scarabeus a halottak talizmánja volt. E szent bogárnak egy példányát bronzból vagy más anyagból is a halottnak szíve helyére tették s mellére is adtak egyet, hogy számára a földöntuli élet biztosítva legyen. Mariette egy egész nagy üveges szekrényt töltött meg szebbnél szebb scarabeusokkal, fekete jaspiszból, zöld, fehér, kék zománczból és bronzból, melyek szép példányait, némelyikét a fáráók neveinek vésetével, a muzeumban látnunk adatott. A Zagazig vasuti állomástól nem messzire vannak romjai a régi Bubasztisznak, hol a macskafejű *Szechet* istennőt tisztelték s kedves állatját, a macskát szentnek tartották. Mariette pása Bubasztisz romjai között sok ezernyi macska-mumiát talált. E lelet megerősíti mindazt, mit a jó halikarnasszusi historikus e helynek macskakultuszáról s a bebalzsamozott macskákról mond. Az istennőnek szent állatját a bulaki muzeumban mumia alakjában is, de sokkal becsesebb példányokban láthatjuk bronz, kék és zöld zománczos szobrocskákban megőrökítve.

Tifon istennek tisztátalan állatját, a sertést is megjeljük a muzeumban zöld zománczos szobrocskában.

Az istenek szobrainál jóval csekélyebb számban vannak a fáraók, papok és kiválóbb férfiak szobrai, melyek leginkább az általuk alapított vagy fenntartott templomból származnak, hol mindjárt a kijáratnál voltak fölállítva. A kisebb szobrok a halottas kamrákban állottak s mindig az illető halottat ábrázolták.

Az egyiptomiak vallási hite szerint a lélek a túlvilági életben is földi testéhez van kötve. Kiválik ugyan a testből, de bizonyos idő múlva azt újra fölkeresi. Innen van az a nagy gond, melylyel a halottat örök időkre megtartani törekedtek. A testét elvesztő lélek szünetlenül bolyongani kénytelen. Az egyptológok ma sem képesek még teljes rendszerbe foglalni a lélekvándorlás tanát, melyet Herodot említ, valamint nem ismerik egész szabatosan a gonosz lelkek sorsát a túlvilágban. Némelyek szerint a gonosz lélek különböző teremtmények alakjában kénytelen mindaddig bolyongani a földön, míg megtisztul; mások szerint az itélet után az alvilágban marad s azonnal megkezdí bűnhődését. A hieroglifákból idővel alkalmasint ez iránt is csak tisztába jönnek.

A holttestnek föntartása annyira törvénytényé volt téve, hogy a Nilusból kifogott uratlan hullákat az illető község, melynek határában találták, volt köteles bebalzsamoztatni és megőrizni. A halottnak belső szerveit négy külön alabástromedénybe tették, forró szurokkal leöntötték s bezárták. Kanopusz városától kanopuszoknak neveztek ezen edényeket, melyeknek földői a tartalmazott szervek szerint ember, sakál, kutyafejű-majom és karvalyfejet ábrázoltak, azon geniusz szerint, melynek őrizetére az egyes kanopuszok bízva voltak. A balzsamozók azonban nem jártak el mindig lelkiismeretesen a belső szervek elosztásában. A felbontott kanopuszok elárulták nem egy esetben való könnyelmű bánásmódjukat. A bulaki múzeum kanopusz-gyűjteménye igen gazdag. A holttestet bebalzsamozása után finom vásznakba burkolták mint a pólyás kisdedeket, aztán gyantákkal, illatszerekkel újra praeparálták, hogy a megsemmisüléstől megóvják. A bebalzsamozás az első időkben igen kezdetleges volt; később, különösen a XVIII. és XIX. dynasztiák idején, nagy tökélyre emelkedett.

A mumiát azonban nem volt elég fizikailag megvédeni az enyészettől; a túlvilági életet biztosító bűvszerekkel, amulettekkel, varázslatokkal is el kellett látni bőségesen. A halottnak teljes fölszerelése és a földöntúlra való kalauzolása. ottani magatar-

tása a legkisebb részletekig meg van írva a halottak könyvében, melynek egy példánya Turinban, egy másik a bulaki múzeumban látható; fordítását már régen birjuk Lepsius-tól. E könyvnek utasításai oly fontosak voltak a halottra, hogy azoknak tudása nélkül egy lépést sem tehetett volna a halottak országában, hol lépten-nyomon gonosz szellemekkel, csodás állatokkal, rettenetes szörnyekkel találkozik, melyek csak a megfelelően idézett varázsigék hallatára térnek ki utjából. A mumiát tehát a halottak könyvéből vett fejezetekkel teleirt szalagokkal aggatták körül, sőt nagyobb biztonság okáért a könyvnek egy példányát magát is melléje tették. Mellére a skarabeuson kívül egy »utahszem« nevű amulettet tettek, mely az örökké éber életet jelképezte. Az így ellátott mumiát egy vastagabb anyagú burokkal vették körül, melyen az arcot álarcczal pótolták. Ezen álarczok az előkelők mumiáin gazdagon aranyozva és kifestve voltak. A bulaki múzeumnak e fajtájú néhány álarczán oly ragyogó tiszta az aranyozás ma is, mintha csak imént került volna ki a művész keze alól. A mumiát ezután sycomor fából készült szekrénybe zárták, mely egy pólyás gyermek alakjára készült. A mumia feje alá egy kőből faragott és Nubiában most is használatos támasztót tettek. A szekrényekbe a mumia mellé amuletteket, ékszereket, disztárgyakat, fegyvereket raktak. Nem volt szabad hiányoznia a szobrocskáknak sem, melyeknek igen fontos rendelkezést tulajdonítottak az egyiptomiak. E kis szobrocskák, melyek bronzból, terracottából, zöld és kék zománczozással, de fából és kőből is készültek, a halottat jelképezték és nevét viselték. A földöntúli életben Ozirisz hívására e szobrocskáknak kellett felelni és megjelenni a halott helyett, és a rábizott teendőket végezni. E szobrocskákat azért felelő knek is nevezték az egyiptomiak. Hogy a halott minden hívásra helyt állhasson, e szobrocskákat nagy mennyiségben, százával sőt ezrivel is oda rakták a halott szekrényébe. A halotti cikkekkel kereskedők e szobrocskákból nagy raktárokat tartottak; a halott nevét aztán utólag tentával irták rájuk. Ezt a legtöbb szobrocskán így találjuk. Azért vannak a szobrocskák világszerte annyira elterjedve s jut belőlük mégis százával, ezrével, sőt százezrével is, ha kell, a turisták számára. Ám azért ne bízzék a jóhiszemű vevő az eladóknak; e szobrocskáknak nem mindenike került ki ezredévek előtti műhelyből és nem mindenike feküdt a homok alatti sírok mumiái mellett. Lukszor, Karnak és Gurnah városokban hat gyar

készít mindenféle tárgyakról hamisítványokat; egy élelmes londoni gyáros pedig időről-időre egész hajó rakományt szállit Egyiptomba igen ügyesen készített utánzatokból. Gondoskodva van tehát, hogy a turisták elláthassák magukat egyiptomi régiségekül vásárolt emléktárgyakkal. A bulaki muzeum egy szekrényben az e fajtájú hamisítványokból rendezett kiállitást, járatan turisták okulására. A mumia szekrényt kívülről sárga, vörös, kék szinekkel készült rajzokkal, felirásokkal díszitették. A faszekrényt mumiástól együtt egy koporsóba zárták.

Ezek is nagy mennyiségben láthatók a muzeumban. Legtöbbje szürke gránit vagy bazaltból készült s hieroglifákkal van borítva, melyek leginkább a földöntuli életben való dolgokat, arra vonatkozó hasznos tudnivalókat tartalmaznak, hogy a halott magát ott kellőleg tájékozhasssa.

A kőkoporsót aztán sirba helyezték s annak négy sarkára tették a kanopuszokat. Az egyiptomiak sirjaikat vagy sziklába vágták, vagy szilárd épületeket raktak temetkezési helyekül. A királyok egy bizonyos korig pyramisokba temetkeztek. A sirok három részből állottak, melyek mindegyikének megvolt a rendeltetése. Az első rész volt a kápolna, melyből egy szűk folyosó vezetett a halottas kamrába, hová a kőkoporsót tették. A kápolna legtöbbször egy négyszögű épület volt, melynek falai fölfelé egymáshoz közeledtek, miáltal az épület csonka pyramishoz hasonlított. Mariette pasa ezeket az arabok által használt névvel, masztábanak nevezte s az egyptologok műveiben e néven találjuk említve. A kápolna néha maga is a sziklába volt vágva, leggyakrabban azonban a sziklasír elé építettett. A folyosó nem haladt mindig vízirányosan, néha többé-kevésbé ferde, sőt merőleges irányban is vágták a sziklába. Ez a sír volt a halottnak örök háza, a hogy azt az egyptomi szövegek nevezik. A halott lelke nem volt valami nagyon szellemi fogalom; az egyptomiak a testhez közel álló anyagi állományúnak tartották. Hitők szerint a léleknek is szüksége volt lakásra, táplálékra, ruházkodásra és szórakozásra. A holttestet magába fogadó halotti kamrát gondosan befalazták, s a halott magánhajlékának tartották. A kápolna volt fogadó terme a halottnak, hol az ő képmása volt helyette szobor alakjában fellállitva. A kápolnát a halott számára minden szükséges kellékkel felszerelték s szépen földiszítették. Ide rakták koronkint a halottnak táplálékait, kedves butorait, a földi életben használt tárgyait. A felbontott masztabákból összehordott butorok.

házi eszközök az egyiptomi iparról és művészetről tiszta képet adnak. Ott vannak kirakva a bulaki muzeumban nagy mennyiségben, legtöbbször azonban és pedig a legjellemzőbbeket a Louvreba vitték. Föltűnt előttünk, hogy az üvegszekrényekben sok miniatúr butordarab van; annak magyarázatául megtudtuk, hogy a sokszor igen sok helyet elfoglaló valóságos butorok helyett azok kicsinyített utánzatait adták a halott fogadó-termébe. A sirba adott élelmi szerek jegyzékét rendszeren a halottas kápolnába helyezett kőlapra is feljegyezték. A gazdagok rendszeren szerződést kötöttek a nekropolis papjaival, hogy a halottnak kijáró ételnemüeket koronkint megújítsák; nem levén bizonyosak abban, mikor fog a lélek a testbe visszamenni s aztán a kitett ételeket föllakmározni.

Ez a papoknak és templomoknak igen jövedelmező mellékeresetét képezte. A halottnak a részére kijáró táplálék átvétele végett azon istennél kelle jelentkeznie, a kinek nevére az ajánlatot. A muzeumban a fogadalmi kövek nagy mennyiségben vannak. Rajzuk többé kevésbé megegyező. A kő felső részén rendszeren Ozirisz, az alvilág istene ül trónján, fogadva udvara hódolatát. Alatta aztán van az illető halottnak képe, rendszeren családtagjaival együtt; legtöbbször lakomázva van az illető feltüntetve. A rajzok alatt van a felírás, mely rendszeren igen rövid, de annál jellemzőbb. Egyik kövön ez áll: »Fogadalmi kő X. isten számára, hogy adja ki N. N.-nek, az N. fiának a maga részét a feláldozott kenyérből, vízből, tojásból, tejből, borból, sörből, ruhákból, illatszerkekből s mindazon jó és tiszta czikkekből, melyekkel az isten él. Minthogy az élő maga nem érintkezhetett a halottal, valamelyik istent szemelték ki közbenjáróul; neki ajánlották föl a halott számára eljuttatni kívánt tárgyakat, kérve az istent, hogy azokból a halottnak is juttassa ki a maga adagját. Hogy a papok, kikre a fogadalom nem vonatkozott, szintén kivették belőle részüket, ezt róluk, kik ily élelmes megadóztatási módot eszeltek ki, bátran föltehetjük.

A nők sirjaiban talált pipere-czikkek az egyiptomi toillette asztalt egész valóságában, a maga delikát titkaival együtt élénk varázsolják. Tükrökön kívül találunk szép kivitelű illatszer szelenczéket, kenőcstartó üvegcséket, aztán előkerültek az álhajak, legyződk, gyűrűk, fésűk, nyak- és karpereczek, ékszerdobozok, gyöngyök. Azt is megtudjuk, hogy az egyiptomi nők igen ügyesek

voltak szempilláik kifestésében: sirjaikban ott találták az egész készüléket, melyet e czelra használtak, a finom tüket, melyekkel a pillán szurásokat ejtettek, hogy aztán arzénport hintsenek bele. Az arzenikus dobozok némelyike tele volt e mérges festőszerrel. Szórakozó tárgyul szolgált az ostábla, melyet az egyiptomiak igen kedveltek, s melyen a halottak könyve szerint a halott Oziriszszal szokott néha egy-egy parthiet játszani időöltésül. A talált ékszerek filigran vésésükkel és diszítéseikkel, a bronztükrök, kokuszvirág ékítésekkel, a porcellánból, bronzból való tintatartók, elefántesontnyelű füstölők, lámpák mind az egyiptomi ötvösség, szobrászat és fémöntés nagyfokú fejlettségéről tanuskodnak.

Az egyiptomiak már a pyramisok építése idején ismerték az üvegekészítést. Ezt bizonyítják a szakkarai pyramisokban talált üvegtárgyak. A XII. és XIII. dynasztia idejéből már meglepő gazdagsággal és jó izléssel festett üvegeket találunk a muzeum szekrényeiben. A tárgyak között vannak különösen szép karcsú nyakú illatszerüvegcsék.

Más teremben a kemény kőből faragott művészi szobrok ragadnak bámulatra. A diorithól való istenszobrok a mai kornak nem egy szobrászától vívtak ki feltétlen bámulást és elismerést. Ugyanígy kell nyilatkoznunk a fának művészi feldolgozásáról. Van a muzeumnak különösen egy igen érdekes szobra sycomorból; egy férfit ábrázol bottal kezében. Vonásai egy megelégedett arcú középkorú férfit mutatnak, a ki jóvalisan mosolyog. Áttetsző hegyjegeczből készült szemei kvarczból faragott szemüregbe vannak ércszöggel megerősítve. A szobor annyira leköti figyelmünket, hogy alig tudunk megválni tőle. A falusi bíró néven ismerik e szobrot, mert mikor Mariette arabjai a homokban ráakadtak, örömkben felkiáltottak: itt a »seikh el beled!«. Hogy a halottak sirjába adott ékszerek, drágaságok, arany, ezüsttárgyak a sirrablóknak minden időben kedvencz prédái voltak, az könnyen belátható. A fárások sirjai sem voltak biztonságban, daczára hogy ezeknek őrizetére az uralkodó királyok mindig nagy gondot fordítottak. Óvatosságból a legtöbb fárának mumiáját azok restaurálása után az eredeti sirokból más nyughelyekre vitték át. Innen magyarázható, hogy pár évvel ezelőtt a legtöbb királyi mumiát idegen fekhelyeken találták.

Az egyiptomiak hite szerint a halottak nem szállhattak akárhol az alvilágra. Abydosz mellett egy hegynyilas van, azon át

mentek aranyos csolnakon a túlvilágba. Azért aki tehette, Abydosz vidékére temetkezett, hogy közel jusson utazása helyéhez.

A sírkápolnákból töméntelen mennyiségű élelmi czikk került a muzeumba. Van közte buza, darává törött árpa, bab, zab, aszalt szilva, olajbogyó, mák, köles, tojás és egyéb czikk. A gabonát pörkölve tették a halott mellé. Valótlan tehát az, amit némelyek szárnyra bocsátottak, hogy a mumia-buza kicsirázott és termett volna. Maspero, a bulaki muzeum igazgatója, több rendbeli kísérletet tett a talált gabonafajokkal; de soha sem volt eredménye. Az arabok persze ezzel is rászédnek sok könnyen-hívő turistát midőn saját termésű gabonáikat ezredév előtti termés gyanánt árulják — jó drágán.

A bulaki muzeum egyik osztályában a görög és római korra vonatkozó régiségek vannak. Mariette ezek gyűjtésével nem sokat gondolt. Nagy Sándor koránál lejobb nem igen szeretett jönni gyűjtéseivel; Maspero az egyptologia ezen ágát is az őt méltán megillető figyelemben részesíti. A muzeumnak ezen osztálya tehát csak nagyon újkeletű és aránylag nem is nagyon gazdag. Kiváló becsű itt azon hieroglifikus, demotikai és görög szövegű feliratos kő, melyet Kanopusz városában találtak s innen kanopuszi decretumnak is hívják. Hasonló ez azon rosettei felirathoz, mely Champollionnak a hieroglif-írás megfejtéséhez a kulcsot adta s a British Muzeumnak képezi nagybecsű kincsét.

Legvégére hagytam a királyi mumiák termét. Ez a muzeumnak legbecsesebb és legérdekesebb része. Alig van a világon muzeum, melynek ne volna mumiája. Az egyptomi halottak az egész világon elterjedve a kíváncsiság és csodálat tárgyát képezik. De a bulaki muzeum nemcsak számban, hanem a mumiák kiváló volta tekintetében is fölülmulja a többi muzeumok e nemű gyűjteményeit. A fáráók legjelesebbjeit találjuk itt egymás mellett üvegszekrényekbe zárva. 1881-ben kerültek ide, Thébe melletti sirjaikból. A bulaki muzeum igazgatósága már régebben tudomásával birt annak, hogy az arab sírfosztogatók valamely királyi sirra bukkantak; mert arra valló értékes tárgyak, mumiák kerültek európai muzeumokba. Hosszas utánjárás után sikerült végre a tettesek nyomára jönni s őket drága zsákmányuktól megfosztani. A muzeum nevében Brugsch Emil ment Thébebe s a rejtkehelynek kincseit napvilágra hozva, majdnem sülyedésig megrakta a muzeum gőzösét s a vidék fellah asszonyainak jajveszékélése és a férfilakosság gyász lövöldözése között szállította az ezredév

előtt kimult fáraókat a bulaki muzeumba. Itt látjuk őket feküdni sorban, egymás mellett, a legnagyobb fáraókat, némelyiknek nejét, gyermekét, Ammon isten templomának főpapjait, tánczosnőit, mint összeaszott mumiákat. Némelyik még ki sincs bontva, némelyiknek arczáról levették az álarczot s magunk előtt látjuk ezredévek után a hirneves uralkodókat. Mily különös intézkedése a sorsnak! A sok közül legkiválóbb érdeklődéssel fordultunk azokhoz, kiknek nevei még tanuló korunkból voltak élénk emlékünkből, vagy kikről egyet-mást később tanultunk, olvastunk. Eszünkbe jutnak nagy költők szavai, melyeket Lucifer intéz Fáraóhoz:

— Ne félj csak szellemed vesz,
De tested megmarad mint mumia,
Kiváncsisága iskolás fiúknak,
Torz arculattal, melyről elmosódott
Az írás, szolga volt-e vagy parancsolt.

Most üveg alá kerültek, folyó számot kaptak és katalogusba iktatva fekszenek előttünk I. Ramszesz, I. Ahmosz, és neje Nofirtari, I. Amenhotpu, az előbbieknél fia, II. Thutmesz, I. Szeti és II. Ramszesz, a híres Szeszosztris. Ez utóbbi fölborzolt vörös hajával, erős hajlású sasorrával, hosszú nyakával, arczának erős vonásaival, két kezében a kormánypálczával oly élénken vésődött emlékembe, hoy képét sohasem fogom felejteni. Vanitatum vanitas!

Hasonló benyomást tett ránk egy másik mumia, Makersi királyné és mellette fekvő csecsemője, ki a maga életével anyja életét eloltá, hoy aztán a halálban egyesülhessen vele. Az anya és leánya együtt lettek bebalzsamozva, egy szekrényben fekszenek. Aztán láttunk két más mumiát, Pinotem királyt és Nibszoni irnokot, mindkettőnek arca oly jól van megőrizve, hoy két-három napos halottnak is beillenének. A mumiák bosszú sorából ezek ragadták meg leginkább figyelmemet és maradtak meg legélénkebben emlékemben. Aztán láttunk virágokat, melyek a halottak koszorújába voltak fonva s a mumia mellett oly épen megmaradtak, hoy alig hagyták el színöket. Ez mindenestre a legrégebb herbarium a világon. Amenhotpu mumiáját fejtől lábíg virágfüzér veszi körül s rajta csodálatos módon egy darázs is látható, mely alkalmasint a szekrény bezárásakor szállt a virágokra s ott rekedt az utókor számára, mint egyedüli csodás példánya a darázs mumiájának.

Érdekesnek találtuk a hamis mumiák kiállítását is, figyelemzetetésül arra nézve, hogy az élelmes arabok mumiák hamisítására is adják fejüket, — jó nyereség reményében. És akadnak természetesen vevői ennek a hamisitványoknak is.

A muzeum tüzetes megszemlélésénél az arab örök nem ritkán hasznos felvilágosítások és utbaigazitásokkal szolgálnak. A muzeum igazgatósága pedig, mely kiválóbb tárgyairól fényképmásolatokat készítettett, hozzá intézett megkeresésekre a muzeum bármely tárgyát jutányos díjért készségesen lefényképezteti. A muzeumot, hol annyi érdekeset láttunk és tapasztaltunk s ismeretünket az egyiptomi ó-kort illetőleg gyarapítottuk, elhagyva, kellemes üdülést szerezhetünk a muzeum kert előtt elterülő terrasson, hol lábunk alatt hömpölyög a szent Nilus, előttünk pedig százával állanak a festői dahabiék, a képekről és leírásokból ismeretes nilusi bárkák, utasokra várva a Felső-Egyiptom vidékeire teendő kirándulásokra. A képet kiegészíti a háttérben levő palma-liget méltóságos fáival, melyeknek koronái arany-sárga gyümölcstől terhesen lekonyulnak. A jelenetet a ragyogó tiszta kék ég, mely itt sokkal élénkebb kék színű, mint bárhol másutt, bűvös színnel vonja be s álmadozásra, ábrándozásra készíti lelkünket. Itt szeretnénk tölteni nem órákat, hanem egész napokat, hogy magunkba szívjuk ezt a keleti illatot, szemünk pedig kifogyhatatlanul élvezhesse az elragadó képet. De amott a Nilus tulsó partján egy új világ várakozik ránk. A láthatár szélén a kék égből magas hegyekhez hasanlóan bontakoznak ki a piramisok. Olyan ragyogó, olyan tündéries világítás fogja körül fejüket, mintha nimbusz övezné szentek homlokát. Oda hívnak magukhoz, hogy lássuk és csodáljuk az emberi kéz munkáját, az emberi szellem csodás szüleményeit.

Az egyiptomi mythosznak megfelelően keleten van az élet, nyugaton a halál tanyája. Azért látjuk az ó-korban Egyptom hosszú keskeny völgyében a Nilus jobb partjára építve a virágzó városokat, az élet pezsgését, a bal parton pedig a hallottak országát, a nyugalomnak csendes tanyáját. Az egyiptomi vallás egészen az ország természeti viszonyainak szüleménye és azoktól van föltételezve. A Nilus balpartja, a nyugat, végtelen homok-sivatagban vész el, honnan a vihar minden életet előlő homokot, pusztítást zudít a folyó partjaig. Itt nem fejlődhetek volna ki városok, nem lettek volna biztonságban a fenyegető veszélytől. Csak a halottakhoz illett ez a környezet. De ezeket is biz-

tonságba kellett helyezni a pusztulás elől. Ez vitte az embereket a szilárd sirok építésének gondolatára, hogy a puszták homokja, a gonosz Tifon támadásával szemben azok is megállhassanak.

Egyptom egy hosszú keskeny szalag alakjában nyulik el, legnagyobb szélessége sem terjed túl 30 kilométeren; csak Kairón túl éjszakra szélesedik ki a Delta vidéke. Ezen a területen a legrégebbi korban Memfisz volt Egyptom államának góczpontja. A memfisi uralom dynasztiái voltak a pyramisépítők is. És az természetesnek látszik. Memfisz vidékén a Nilus elhagyja sziklák közé zárt medencéjét. A folyó kilép szűk határai közül s akadálytalan területet találva maga előtt, több ágra oszlik. De a sziklás magaslatok, melyek néhol 300 méterig emelkedve, a szent folyónak mindkét partján védő falakat emeltek a puszták homokja ellen, egyszerre eltűnván, ez a vidék a sivatagból betörő ellenségnek is nyitva áll. Ezen természeti viszonyok hozták a fáraókat a pyramisépítés gondolatára. Memfisztől tovább délnek, hol a Nilus medencéje védettebb, már a masztabákkal is beérték. A katarakták vidéke felé pedig, hol a partokon nummulitmész, márga és homokkő helyett a syenit és gránit az uralkodó kőzet, már a sziklákba vágott sirokat találjuk. A hol a természet maga gondoskodott védelemről, az emberi kéz csak annak felhasználására szorítkozott; a hol ez hiányzott, ott mesterségesen kellett azt pótolni. Így keletkeztek a pyramisok a lybiai sivatag homoktengerében. A fáraók észjárásának alaposágát öt-ezer év jelenségei eléggé igazolták. Építményeik és azokban földi maradványaik a természet rombolásai ellen védve lettek volna, ha egy nagyobb ellenség: az ember megkimélte és tiszteletben tartotta volna.

A pyramisokhoz most kitűnő út vezet. Kényelmes landauerekbe ülve magyar lovakon hajtathatunk végig a terebélyes lebbachfákkal szegélyezett uton. A sivatagból jövő teve-karavánok sem állják el utunkat; a pupos állatok példás rendben egymás után sorakozva az árok melletti igen keskeny ösvénnyel is beérik. Roskadásig megrakodva békésen czammognak terhükkel, melyet még egy hegyébe kuporodott bozontos üstökű és szurtos ruhájú beduin is növel. A Kaszr-en-Nil szép vashidján átkelünk. A hidoszlopjain levő oroszlánokhoz mintáit a szobrász bizonyára nem a lybiai puszták királyáról, hanem alkalmasint valami utazó állatseregletnek aszkóros példányairól vette. A szent folyó az idén bőségesen árasztá ki áldását az országra. A földek egy része

még víz alatt van, s a folyó újabb kiöntésétől tartanak. A másodszeri vetés egy hónap alatt nagyra nőtt; a kukoricza kötésig ér, nemsokára kihajtja virágait s november körül törés alá kerülnek érett csövei. A szegény felláhk a nap izzó hevében épen javában kapálgatják tövét, míg a vizes korsó és tarisznya mellett hagyott gyermekek a czukornádnak hosszú szárából rágra szopogatják az édes nedűt. Amott egy gémeskut nyikorog, szakasztott mása a mi alföldi példányunknak; a beduin pedig, a ki vizet merít szomjas állatjainak, mintha a mi vályogvető cigányunk volna. Egészen azt a benyomást teszik ránk azok a hiányosan öltözött fekete alakok is, kik egy homokdombra épült vályogfészkeikből fölkerekedve; a Nilus kiöntését átgázolva, felénk özönlenek, hogy a pyramisokra vezetőkül tolakodjanak, mialatt mindenféle antikákat megvételre kínálnak. Annyit perorálnak mindenféle nyelvből összetákolt zagyvalékban, hogy nem is engedhetjük át magunkat zavartalanul a fáraók csodái szemléletének. A homok-tenger közepén termünk. Bokáig gázolunk benne, s nehezünkre esik a járás; könnyebb a beduinoknak, a kik meztláb járva annak a kellemetlen érzésnek sincsenek kitéve, a mi mi éreztünk, midőn a finom homok czipőinket is megtöltötte. Előtűnk a nagy pyramisok; elől Khufu fáraóé, mely Kr. e. 3733 évvel épült, mögötte a Khaftáé 3666 évvel Kr. e., és a Menkauré 3633 évvel Kr. e. Számba sem vettük a kisebbeket, melyek mögöttük, szerénykedtek, de még a közeli sfinxet sem méltattuk figyelemre; egész lelkünk a Khufu pyramisé volt, melyre fölkapaszkodni készültünk. Ma 137 méter magas ez a kőszörnyeteg, melynek fölépítésével Herodot szerint 100.000 ember 20 esztendőig volt elfoglalva, s melynek kőhalmaza 2,525.000 köbméternyi anyagot foglal magában, a melynek elszállítására 55.000 nagy hadi hajóra volna szükség. Azt is kiszámították némelyek, hogy a római Sz. Péter temploma lámpájával együtt kényelmesen elférhetne a pyramis belsejében. Az elhordott anyaggal állítólag Afrika éjszaki határát Marokkotól Szuezig kőfállal lehetne elzárni. A pyramisokat nem az idő vasfoga, hanem emberi kéz rongálta meg.

Már gyakran megkísérlették, hogy e csodaépítményeket szétrombolják; de a vállalkozás mindannyiszor dugába dőlt; e czéltalan törekvés csak jelentéktelen nyomokat hagyott rajtok. A felső burkolat leszedésével tovább nem mehettek minden erőfeszítés daczára. Ennek köszönhető, hogy a felső sima burkolat

leszedése folytán lépcsőzetessé vált Khufu pyramisra mindenki följuthat, a kinek kedve, szédüléstől ment feje, és elég erős lábai vannak hozzá. Vezetők segélyével a vállalkozás husz percz alatt sikerül. Midőn fenn voltunk és a Nilus völgye, az impozáns Kairó és a Lybiai sivatag fölött szemlét tartottunk, kimondhatatlan érzés fogta el keblünket. Nem tudom, vajjon az elragadó kép, melyet lefesteni sem merészek, vagy a történelemnek e helyen megkövült ötezer éve, vagy ezekkel együtt sok más magasztos momentum hatott-e e pillanatban lelkünkre. Hogy volt e magasztosult érzetek között egy jó rész a hazaszeretetből is, azt éreztük mindnyájan, midőn a Kölcsény himnuszát és a Szózatot lelkesen elénekeltük. Végre is leszállottunk a magasból; vonzott a szfinx, a homoksvatagba bámuló csodás rejtély, melynek látása földidéri lelkünkbe mindazt a furcsa regét, melyet e szörnyről, mint élő lényről, az ó-kornak még tudós írói is mesélgetnek. A fáraók a reggeli napot, Horuszt vagy Harmakhiszt jelképezték a szfinxszel. Ez a példány a legnagyobb alakú minden szfinx között. Vonásai egykor szépek lehettek, mikor még orra megvolt, melyet Mehemed Ali katonái ágyugolyóik czéltáblájául használtak. Előtte a gránitemplom, hatalmas kődarabokból, csak részben látható; a többit futóhomok borítja. A nagy pyramisok már régen üresek. Első feltörőik a persák voltak s utánuk másokat is hajtott a kíváncsiság vagy a nép hite szerint bennök elrejtett nagy kincsek utáni vágy, hogy belsejökbe hatoljanak. Üresen találták a belső termeket, hol egykor az építő fáraók mumiai voltak. A nagy terem falai simára vannak faragva, de semmi felirat, semmi kép sincs rajtuk.

Mariette pasa ebből ítélve azon meggyőződésben élt, hogy a pyramisok belsejét egyáltalán nem diszítették felirattal. E hitében oly csökönyös volt, hogy bár 30 évig élt a szakkarai pyramisok lábánál, hol egyébként a legszebb leletek jutalmazták fáradozását, a pyramisok felbontásába csak élete vége felé volt hajlandó belenyugodni. És ezek felbontása megdöntötte Mariette elméletét. A legszebb hieroglif feliratokat találták bennök, melyek teljes épségben voltak. Brugsch pasa, ki az egyik pyramisba behatolt, örömmel közölte a meglepő fölfedezést a haldokló Mariettetel, a kinek e hírrel megkönnyítette utolsó óráját. E tapasztalaton okulva, Mariettenek utódja, Maspero, azóta sorra vette a szakkarai pyramisokat s eddigelé mindenikben szebbnél-szebb feliratokat talált, melyeken az építettő fáraóra és uralkodására

vonatkozó dolgok vannak részletesen leírva. A fölfedezett emlékeken talált fölíratok arról tanuskodnak, hogy nem volt a világon egyetlen nép se, mely oly beszédes, oly közlékeny és annyira íráskedvelő lett volna, mint az egyiptomi, pedig írásrendszere a huszonnégy fonetikai, de annál több ideografiai jegy folytán nagyon nehézkes és bonyolult. Magában az edfui emlékekben annyi felírás van, hogy egy embernek 20 éven át reggeltől estig tartó mindennapi megfeszítő munkájára volna szükség, hogy azokat csak lemásolhassa. Így talán századok fognak eltelni, míg a talált anyag a tudomány számára feldolgozva és kiadva lesz. A sziklasírok belsejében talált hieroglilek tiszta és szép vésete és majdnem újnak látszó tartós kifestése, míg egyrészt a roppant munkáról, másrészt a művészet fejlett voltáról tanuskodik.

A gizehi pyramisok vidékén befejezve sétánkat és üdülést is találva, elhagytuk a nagy nekropolist, ki homokot, ki egyes kődarabokat, ki meg antikákat vive magával emlékül. A gizehi és memfiszi beduinok kifogyhatatlanok régiségeikkel, melyekből mindig csak egyes példányokat kínálnak eladásra. Néha, különösen ha nagyon mohó, de annál kevésbé műértő vevőre akadnak, a mit jó érzékükkel azonnal kitalálnak, ásatásokat is rendeznek, melyek mindig sikeresek; mert az eleve elásott tárgyakat kaparják, legtöbbször pedig a boldoggá tett turistával magával kapartatják ki a homokból. Tudják jól, hogy az ilyen amateur aztán kétszeresen megfizeti azokat a tárgyakat, melyeket a saját kezeivel szedett ki a lybiai homokból, miáltal azok becse természetesen jóval növekszik az ő szemeiben. A jó arabokat nem nagyon bántja a lelkiismeret, hogy a régiségeket hajhászó turistát bolonddá tették. Ha arabul értene, talán még azt is hallhatná, hogy háta mögött mily jóízű élczetet faragnak arról, hogy rászédtek. A ki homokot vagy kődarabokat visz magával, megnyughatik annak tudatában, hogy a mit magával hozott az legalább eredeti.

A legszebb emlékekkel és sok hasznos tanulsággal hagytuk el Kairót. Egyiptomban levő konzuljaink, gróf Vass alexandriai és Rakovszky Béla, kairói konzul hazánkiai, kiknek sok rendbeli szivességét tapasztaltuk Egyiptomban való tartózkodásunk alatt, a pályaházhoz is kijöttek, egy utolsó bucsúra. Nem kis örömünkre és megnyugvásunkra szolgált midőn láttuk, hogy Egyiptomban monarchiánk összes képviselői magyarok. Rosty Zsigmond volt római követségi tanácsos akkor volt elfoglalandó állását Alexan-

driában. Gróf Vass konzul előzékenységének és lekötelező figyel-
mének köszönhattük, hogy Alexandriában úgy a megérkezésnél,
mint elindulásnál megtörtént minden intézkedés, hogy a keleti
vámhivatalnokok, bárkások, bérkocsisok, és más rendbeli kelle-
metlen népség zaklatásaitól mentek voltunk. Ennek jótéteményeit
csak mi tudtuk megbecsülni, kiknek az eféle néppel máskor
is volt alkalmunk találkozni. Rakovszky konzul pedig Kairó-
ban tapintatos és erélyes fellépésével a bérkocsisok zsaro-
lásától mentette meg társaságunkat. Ezen föllépése alkalmával
volt alkalmam tapasztalni, hogy a török nyelvet, de különösen
az arabot mily tökéletesen és szépen beszéli s mily otthonos
Afrikában, hol Zanzibarban való két évi hivatalos tartózkodása
idején s más alkalommal is szép utazásokat tett. Bár nem Egyp-
tomban, de a török fővárosban és szintén monarchiánk képvise-
letében működő egy másik kitűnő hazánkfiaórl is hálával akarok
e soraimban megemlékezni. Ez a férfiu Kvassay István, ki ott
létünk alatt konzuli minőségben működött, azóta azonban fő-
konzul lett. Hogy fiatal kora daczára ily fontos és szép állásra
helyezte őt a kormány bizalma, azt mindenesetre kiváló érdemé-
nek és rendkívüli tehetségének köszönheti. Hogy aztán ott tartóz-
kodásunkat kellemessé és annyira feledhetetlenné tudta tenni s
általa mindnyájunk tiszteletét és szeretetét tudta kivívni, ez
mögint szeretetre méltó modorának és gentleman eljárásának tu-
lajdonítható. Mindnyáján öröltünk, hogy magyar ember tölt be
ily kiváló állást; én azonkívül büszke is voltam konzulunkra,
mert elmondhattam, hogy e jeles ifjunak egykor tanára voltam.

DR. ERŐDI BÉLA.

ÚJABB ADATOK MAGYAR LÁSZLÓ ÉLETRAJZÁHOZ.

(Előadatott a márczius 22-iki élesen.)

Özél 24 éve, hogy egyetlen afrikai utazónk, ki a felfedező
K utazó nevét megérdemli, Magyar László, Dél-Afrika nyu-
gati partján, Afrikában tartózkodásának 17-ik évében
elhúnyt. Azon negyed században, mely halála óta letelt, egymást
érték a nevezetes utazások s felfedezések Dél-Afrika belsejében
s eme nevezetes, sok tekintetben epochális felfedezések mellett
Magyar László tudományos működése és érdemei mind jobban

háttérbe szorultak, s az a kevés, mit a felfedezések története róla feljegyzett, napról-napra jobban elhalványul s feledésbe merül. Pedig ha valaki, úgy Magyar László megérdemli, hogy vele behatóan foglalkozzunk. Életének viszontagságairól keveset tudunk s az a kevés sincs még teljes képpé összeállítva, melyből egész működéséről fogalmat alkothatnánk: a külföldnek épenséggel nincs tudomása ama, levelekben és értekezésekben szétszórt adatokról, melyekből Magyar László életrajzát s összes afrikai utazásainak térképét nagyjából legalább összeállíthatjuk; semmiféle térképen nem találjuk Magyar későbbi (1851 után megtett) utazásait bejegyezve, pedig irataiból azok idejét, irányát, végpontjait elég pontosan tudjuk megállapítani. Életrajzaink, melyek Magyar Lászlóról megjelentek, többé-kevésbé hiányosak* s sok tekintetben tévesek. A »M a g y a r L e x i k o n« például**, egy oly gyűjtemény, mely a megbízhatóság igényével lép fel kimerítő életrajzát közli, de ez oly zavart és kuszált, hogy abból kiokosodni egyáltalában nem lehet; többek közt ily badarságokat ír Magyarról: »Afrika belsejét részletesen tárgyalja, különösen azon titokzatos tavat, mely Afrika közepén a síkságon roppant nagy helyen elterül. A tó, mint ő írja, a legmeglepőbb és legidegenszerűbb buja növényzettel van fedve; sok folyó ömlik ki belőle, különböző irányban és a víz reá mint európaira oly kedvezőtlen, hogy ámbár még csak 35 éves, de már egészen ősz és öregnek néz ki. Magyar az egyenlítőtől délre a nyugati parton fekvő nagy tavon sokkal tovább haladt előre, mint bármely más híres elődje, például Livingstone vagy Paillard.« Szükségtelen említenem, hogy mind-ebből egy szó sem igaz, Magyar ilyesmit soha és sehol sem írt, azon tavakat melyeken Livingstone járt, soha sem látta, Paillard nevű utazó pedig Délafrikának azon vidékén egyáltalában nem járt.

Ha mi saját magunk ily képtelen és koholt dolgokat terjesztünk Magyar Lászlóról s nem igyekszünk utazásainak néhány homályos pontját tisztázni, nem lehet csodálnunk, hogy Magyarról a külföldön is téves fogalmak vannak elterjedve. A külföld

* Egyedüli helyes életrajzát Hunfalvy János közölte a Budapesti Szemle 1874. évf. 324—339 lapjain, de ez azon szűk keretnél fogva, melybe szorítva volt, nem terjeszkedhetett ki Magyar utazásainak beható ismertetésére s egyes homályos pontok felderítésére.

** XI. kötet 584. lap.

egyed írói megalapítanak Magyarót minden érdemet s minthogy egyes állításai tévesek, távolságbecslései nagyrészt hibásak, és földrajzi nevei gyakran eltérnek az újabb utazók által említett helynevektől, azoknak semmi fontosságot nem tulajdonítanak. Erre például a következő szolgálhat. Hassenstein Bruno Petermann Geogr. Mittheilungen-jeinek 1862. évfolyamában Kongo és Angola térképét közölve, a 442. lapon Magyar helyneveit bírálhatja, melyeket ő kongói naplójában használ, s így szól: »Die Lage des von ihm genannten hohen Berges Mu Serra und die Mündung des Flusses Mutu-an-kapuka bleibt freilich nach dieser, aller Entfernungs- und Richtungsangaben entbehrenden Beschreibung sehr ungewiss und die Schilderung einer Fahrt den Zaire aufwärts bis zu den Fällen von Upa (ob die Yellala Tuckey's?) mit Angabe einer Menge neuer Namen verliert ebenfalls an geographischem Werth, da die hier gegebenen Entfernungen oft um mehr als das Dreifache übertrieben sind. Die Erkundigungen, welche Magyar von portugiesischen Sklavenhändlern über den oberen Lauf des Zaire einziehen konnte, scheinen uns nicht von der Art, um viel Vertrauen einzuflossen und sind schwer mit den sorgfältigen Erkundigungen Livingstones zu vereinigen.« Eme szigorú bírálat azonban teljesen indokolatlan és igazságtalan, mert azt látjuk, hogy ama inkriminált helynevek az újabb utazók, Stanley, Johnston, Chavanne, Baumann, Weinek utalásaiban egy-két kivétellel mind előfordulnak s Magyar leírása az újabb tudósításokkal teljesen összevág. Az Upa, vagyis a Faroszongo vízesésről ifj. Jankó János kimutatta, hogy az nem egyéb, mint a Jellala vízesés, s egyttal elődta amaz okokat, melyek miatt a Faroszongo név ma már nem használtatik.* Ami pedig a Kongó felső folyásának vázolását illeti, valóban bámulnunk kell Hassenstein naivságát, aki nem vette észre, hogy Magyar ez alatt voltaképp a Kuangót értette, melyet ő a Kongó felső folyásának tartott s melynek partjain az újabb utazók, Mechov, Capello és Ivens konstatálták mind ama helynevek létezését, melyeket Magyar említ.

Ez az egy példa is eléggé mutatja, hogy Magyar László érdemeit sokan azért kicsinylik mert működésének java részéről tudomásuk sincs. Igaz, hogy Magyar kisebb tudósításai külföldön kevésbé ismeretesek s így nem szabad nagyon csodálkoznunk, ha újabb utazók a maguk érdemeiül rónak fel oly felfede-

* Földrajzi Közlemények. 1887. évfolyam 507. lap.

zéseket melyeket Magyar László már 30 évvel ezelőtt megtett. Nagy port vert fel ezelőtt 10 évvel az a hír, hogy Serpa Pinto Dél-Afrikában világos színű néger törzset fedezett fel, a mu-kaszerek törzsét; pedig Magyar ezt a törzset már 1852-ben fedezte fel s értekezéseiben oly hű leírást közölt róla, mely Serpa Pinto $\frac{1}{4}$ századdal később kelt tudósításával mindenben megegyezik. Hasonlóképp Magyar volt az első, a ki a Kuando, Kubango és Kuitu folyásairól az első megbízható híreket adta, melyeket az újabb utazók, Duparquet, Selous, Schulz s mások csak újra fellevenítettek, s azután saját érdemeikként kürtöltek világgá; pedig a prioritás határozottan Magyar Lászlóé. S ilyen esetet többet is sorolhatnánk fel. E körülmény arra birt engem, hogy már 1884-ben a Serpa Pinto útleírásának magyar kiadásához készült történelmi bevezetésben* röviden egybeállítsam mindazt, a mit Magyar László délafrikai utazásáról tudunk, de a rendelkezésemre álló tér oly csekély volt, hogy csakis főbb vonásokban vázolhattam Magyar utazásainak ama részét, melynek teljes képét csak hosszas kutatás után lehetett irataiban itt-ott szétszórta megjegyzéseiből összeállítani. Reménylem azonban, hogy nemsokára alkalmam lesz, Magyar egész működését biographice és kritikailag kidolgozni s ezzel elejét venni ama kalandos híreknek, melyek Magyar felől — sajnos minálunk is — bővében elvannak terjedve.

Ez alkalommal Magyarnek egyik uti vázlatát akarom bemutatni, mely eddig Magyarországon teljesen ismeretlen volt s a külföld előtt is már feledésbe ment. E vázlat jelentés, melyet Magyar Dél-Afrika belsejéből, Gambosból 1854. márczius 21-én a benguelai kormányzóhoz intézett s mely portugál nyelven a Boletim e Annaes do Conselho ultramarino 1856. évfolyamában jelent meg s hazánkban csak társulatunk könyvtárában van meg. E jelentés ifj. Jankó János és Xántus János urak fordítása szerint ekként hangzik:

Dél-Afrika belsejéről a benguelai kormányzóhoz
intézett levél.

Kegyelmes uram!

Nem régen érkeztem meg Afrika belsejébe tett második utazásomról s különös örömmel tudtam meg a Boletim Official

* Utazások könyvtára. Szerkeszti a magyar földrajzi társaság. II. kötet.

utján a nagy lelkesedést és tevékenységet, melyet ő leghivebb Felségének kormánya kifejtett és az ezen kontinens belsejének felderítésében folytatólagosan is kifejt az által, hogy állandó közlekedést igyekszik létesíteni a nyugati és keleti tengerpart között, ily dicséretes cél eléréseért semmi áldozatot sem kímélvén, jutalommal és kitüntetéssel buzdítván az értelmesebb és bátor utazókat, kik nyugatról kiindulván átszelik a helföld sivatagjait Mozambikig vagy Kilimaneig, kiigazitandók a földrajzi térképek tévedéseit, különös tekintettel a folyók hálózatára, melyek rendkívül gazdagok és érdekesek s melyeket személyes tudomásom szerint ezen felfedezésekig csak kevéssé vagy épen nem ismertek a földrajzírók.

A mondottak alapján úgy vélem, hogy nem szabadna többé a sötétben maradnom, s habár tehetségem gyenge, mégis a tudomány oltárára leteszem azon szerény eredményeket, melyeket Afrika bensejében utazásom 5 évi ideje alatt gyűjtöttem, kívánván ez által a mennyire tőlem kitelik, Ő Felségének a tudomány és emberiség érdekében megindított törekvéseit előmozdítani.

Előterjesztve ezen tényeket, van szerencsém Kegyelmednek, kinek kiváló és tág irodalmi képzettsége ismeretes, felfedezéseimről szóló rövid leírást küldeni, kérvén miszerint azon esetre, ha azokból a közjó érdekében valami haszon vonható, méltóztotnának azokat Ő Felségének központi kormánya elé terjeszteni.

1849. év elején indultam Benguellából keleti irányban s keresztül haladva Amba és Bailundo hegyein, Bihéig jutottam el, leírván amennyire tőlem kitelt, az említett vidékek fizikai földrajzát, meghatároztam a folyók egy részének futását és eredetét, melyek habjaikat a tengerbe hömpölygetik a d. sz. 9. és 12. foka közt, minők a Longa, Cuvo, Novo Redondo, Quicombo, Egypto, Rio Tapado és Anha. Megfigyeltem ezen országokat földrajzi, növény- és ásványtani szempontból, mely tekintetekben mindmegannyi dúsgazdag és érdekes. Azután néhány hónapot Bihében késlekedvén, újra felkerekedtem utam folytatására ugyanazon irányban és átkeltem a gyönyörű Quanzán, két csillagászati méréssel meghatároztam ezen folyó forrását, mi annál is inkább érdekelt, mert tudomásom szerint ezen fontos pontot máig hibásan jegyezték fel Afrika térképén. Innen KÉKi irányban haránt szeltem át Lu-chasi és Bunda terjedelmes birodalmát, feljegyeztem több hajózható folyó futását, minő a Vindica, Carima, Cuima, Cambale, melyek vizüket mindnyájan a

Kuanzába viszik. Kariongo királyság földjén irányt változtatván. K. felé haladtam Quiboque kiterjedt és elhagyott őserdőiben, elérvén az afrikai kontinens déli felének tetőpontját, mely meghatározásaim szerint a d. sz. $10^{\circ} 6'$ és a k. h. $21^{\circ} 29'$ (Greenw.) alatt s barometriai számításom szerint 5200 láb magasan fekszik a tenger színe felett.

Kételkedem vajjon található-e más ily pont, mely geografuls előtt oly nagy érdekkal birhatna mint ezen pont, melynek kis 30—40□ leguányi területén igen sok gyönyörű folyó veszi eredetét, melynek egy része vizét, nyugat felé futván, az Atlanti óceánba, más része ellenkező iránynyal az Indiai óceánba veti s következőleg jogos és méltányos, ha a Quiboque ország a dél-afrikai folyók anyjának neveztetik. A fent elősorolt Vindica, Cuima Cazima, Cambalen kívül még az óriási és bővizű Cassabi folyó is itt ered, amely kelet felé való futásában Lobar és Catema-Cabita országokat elválasztja a nagy Lunda országtól, ahonnan egyesülvén a Luloa folyóval, irányát ÉK. felé változtatja s mintegy egy legua szélességben az indiai óceánba ömlik, oly ponton mely eddig ismeretlen volt: innen fakadnak még továbbá a Lugebungo, Lu-tembo, Lumegi, Lume, Luena, Quifumaga, melyek a hajózásra mind alkalmasak és a nagy Diambege mellékfolyói, mely szerintem azonos a Zambezi vagy Sena folyóval, mely Quelimane tövében szakad a tengerbe.

Afrika ezen részeiben egy évi és három havi tartózkodásom alatt, miközben a d. sz. $4^{\circ} 41'$ és a k. h. $25^{\circ} 45'$ -ig hatoltam a Diambege folyó forrásáig, főleg arra ügyeltem, hogy minél inkább kiegészithessem ezen kiterjedt és mindeddig ismeretlen több birodalom föld- és természetrajzi ismeretét, a nép statisztikai és politikai viszonyait és végül meteorologiai feljegyzéseimet; kötelességemnek tartottam semmit sem mellőzni, mi az eddig ismeretlen s óriási országok földrajzi ismeretére fényt vethet.

Benguellába való visszatértem előestéjén, 1851. év május havának végén Chaquilembaban, Lunda országban egy arabul irt térképre akadtam, melyet embereim hoztak, kik közt a Diambege vidéki csapaton kívül még egy pár marokkói volt, kikkel ott találkoztak; nem tudván azonban arabul nem oldhattam meg az említett térképet. Ezek (t. i. a marokkóiak) azután csatlakozva Coimbra őrnagy úr embereihez, azokkal Quissemboba jutottak, Bundaországba, ahol a nevezett őrnagy úr üzlettel bir és a honnan vele Benguellába jöttek; ide megérkezésük azonban

öt hónapig tartott, midőn már ismét az ország belsejében voltam Quanhamában, ahol levél útján értesültem megérkezésükről.

Második utazásom, melyre Benguellából indultam ki KDKi irányban, átmenve a Quilenge, Gambo, Humbe, Camba vagyis Canhama földön a d. sz. 20° 5' és a k. h. 22° 40'-ig, nem volt kevésbé érdekes. Itt a déli részekben minden tekintetben megváltozik a kép; ezen nagyobbbrészt pusztaságok természetvilága az északi hullámos területű vidékekhez képest nagy változást mutat fel, e részben pásztor és vándornépek jelleme és életmódja majdnem egészen vad, miért is a területükön való átköltözés, főleg a köztük folyton létező hadakozások miatt igen bajos és veszedelmes. Camba országában átkeltem a Cunene pompás folyamán, mely eredetét a galanguei hegylánczából veszi Canda székhely közelében s éjszaktól DDK felé irányult futásában átszeli az ambuellák földjét, elválasztván Molando, Camba, Humbe és Donguema országokat Quanhama birodalmától s mellékfolyóktól táplálva egy nagy homoksivatagon megy át s lassú hajjait a Mucimba birodalmon át küldve, a Cabo-Negrotól délre az Atlanti óceánba ömlik. Quanhama kiterjedt országában 9 hónapot időztem, mely idő alatt alkalmam volt nagy, sűrűn népesített és jól ellátott vidékeket kikutatni, melyeknek nevét sem ismeri a mai geografia.

Bizalmas és hatalmas barátokat szerezvén Quanhama hatalmas királyánál Haimbirinél, ezek megkönnyítették előrenyomulásomat e barbár és vad népek között, ahová előttem európai ember — amint mondják — még sohasem nyomult.

Megcsináltam, amennyire ezt tehettem és lehetséges volt, sok még ismeretlen föld vízrajzi ismeretét, melyek Quanhamától délre és délkeletre egészen az angolok Jöremény-foki gyarmataig terjednek s feljegyeztem a nép politikai és statisztikai viszonyait. E vidékek vízrajza sokkal szegényesebb és kivéve a pompás Cubangót, melynek forrása a galanguei hegyekben buzog és mely keletről DKi futásában e kietlen országok egy részét öntözi s Indirico országában a Cuitóval egyesülvén igen megnövekszik, vizét a Riambegebe önti a Mococoták országában, ezt kivéve az egész területen nincs más megemlítésre érdemes folyó. Ellenkezőleg igen gazdagnak mutatkozik ásványok tekintetében, főleg érczek bőségében, mint ezüst, réz és ón.

Mult 1853-év október havában Quanhamában három teherhordóval találkoztam, kik Hai Dongában, Quanhamától DDKre

születtek s ezek azt mondták nekem, hogy ott három ember fog megérkezni, kettő lovon, egy ökrön, kik délről jönnek a Mucimbák országán át. Ámbár ott egy galambtenyésztő volt, ki portugálul beszélt, még sem voltam képes megérteni, s csak annyit tudtam felfogni, hogy angolok voltak, kiket ő vezetett s a benszülöttek leírása szerint ezeknek kék szemük és veres hajuk és szakálluk volt. Ezt megtudván, elhatároztam, hogy az említett fehéreket értesitem, hogy velem találkozzanak, annál is inkább mert állítólag mindössze csak három napi út választott el; de nagy fájdalommal tudtam meg, hogy ezalatt már elutaztak befelé, mert a benszülöttek őket megakarták ölni, azért mert ezek nem akartak elefántcsontot venni és mert engedelmség nélkül meglátogatták ezek ezüst és rézbányáit, melyek Cinama Holomunda nevével bírtak; másrésztől elutazásomat az ezen népek közt kitört himlőjárvány végkép megakadályozta. Néhány nap mulva Aimbirinél megtudtam e délről jövő fehérekről, hogy őket nagyszámú fegyveres fehér lovas kíséri, kik elpusztítják a mucimbák és mugangelák országát, az elsőktől bányáikat foglalják el, a másodikoktól a baromcsordákat hajtják el, miután előzőleg a benszülöttekkel megverekedtek s azokat le is győzték; ezek közül most sokan remegve keresnek menedéket Quanamában. A menekültektől végre pontosan megtudtam, hogy minő távolságban lehetnek e fehérek, szerintök 9—10 napi rendes menet után elérném őket és így e hely a 25. és 26. d. sz. fokok közé esik. Az említett fehér emberek valószínűleg kíváncsi utazók, kik ezen a különféle fémekben oly gazdag bányavidéket jöttek felkutatni. Csak ezt kell meg megtudni, hogy a mondott fegyveres sereg a Fokföldről indult-e ki vagy az Algoa öbölből valamely kormányrendeletéből, vagy csak vakmerő kalandorokból alakult, kik bőséges zsákmány reményében a saját szakálukra és koczkáztatva támadták meg e nagy terjedelmű vidéket.

A gambókhöz való visszajövetel alkalmával az ottani helytartó F. G. Cabral de Mello a legszivesebb fogadtatásban és vendégszeretetben részesített, aki tudatta velem, mily élénken érdeklődik Ő Felsege kormányzója Afrika bensejének felderítése iránt és hogy mily magas gondjaiba vette ezen felfedezések előmozdítását. A figyelem és hála arra kötelez, hogy itt e hivatalnok nagy tekintélyéről és alkalmas voltáról néhány dolgot elmondjak. A központi kormány által ide küldetvén ezen vidékek helytartójának, ahol még csak kevés idővel azelőtt vad, szilaj és kormá-

nyozhatlan volt a nép, ott ő anélkül hogy erőszakhoz fordult volna, csupán tekintélyének gyakorlására támaszkodva barátságos modorával és szelíd szokásaival a népet az engedelmesség oly fokára emelte fel s ugyanazon időben Ő Felsége kormányzójának tekintélyét annyira beléje csepegtette, hogy most a Gambó nép egészen letelepült, ami nagy előny, mert így most itt a kereskedelem felszabadul minden kényszer alól s az élet és vagyon teljes biztonságnak örvend; s mindez a kitűnő F. G. Cabral de Mello nagylelkű tevékenységének és buzgóságának köszönhető.

Itten röviden előadtam, amit a művelt emberek fölvilágosítására szükségesnek tartottam. Mihelyt azonban Ő Felsége kormánya engemet megbizua utazásaim, részletes leírásával, melyek alatt új felfedezéseket tettem, azt igen nagy örömmel tenném, geographiai, fizikai, politikai és statisztikai szempontból, hozzácsatolván a feljegyzett csillagászati adataimnak feldolgozását s egy új földrajzi térkép szerkesztését Dél-Afrika ezen feléről, mivel láttam hogy még a legújabb és leghitelesebb térképek is, minő Balbié, Malte-Bruné és Steiné, tévednek. Kiterjedt és jól benépesített országok teljesen ismeretlenek, soknak neveit összecserélik; az irány és csillagászati meghatározás hamis, a vizrajzi rendszerek ismerete zavart, miután egészen sötétben vannak azon nagyszerű folyóerek, melyek a czivilizáció és haladás fővezetői; óriás és a hajózásra alkalmas bővizű folyók hálózák be különböző, irányban ezt a kiterjedt kontinenst és ezek nagy részén a nép folyton közlekedik száz és száz mértöldnyi távolságban; ezeket akarom én megismertetni. Kimutatom Ő Felsége kormányának azon ügy a tudományra, mint a kereskedelemre előnyös irányokat, melyeket az utazó ma az afrikai kontinensen keresztül legbiztosabban követhet, mert ezek hosszának nagy részét én magam bejártam, s azzal a vágygyal teszem ezt, hogy amennyivel képes vagyok, használjak a tudomány javának, a mely vágyamat Ő Felsége kormánya annyira kegyeibe vette, hogy eredményeimet biztosíthatom úgy az emberiség javára, mint Portugallia dicsőségére.

Isten óvja meg Kegyelmedet.

Gambos, 1853. március 21-én.

A benguelai kerület kormányzójának.

Aláírva :

Magyar László Imre.

Ha már most felvetjük azt a kérdést, hogy e jelentés mennyivel gyarapítja Magyar László nagyon is hiányos életrajzát egyfelől, s délafrikai ismereteinket másfelől, úgy csak az első kérdésre kapunk örvendetes választ. Magyar utazásainak képe ez által csakugyan lényegesen bővül, mert megtudjuk belőle, hogy ő 15 hónapot töltött Kalunda országában vagyis a Muata Jamvo birodalmában, hogy 1851. május végén indult onnan visszafelé, hogy második útjára Benguelából indult, hogy Kanyamában 9 hónapot töltött s 1854. márczius 21-én már ismét Gambosban volt ahonnan a fentebbi jelentést küldte.¹ Ezen adatokból, összevetve azokat ama napló töredékekkel, melyek Magyartól fennmaradtak s ama egyes apró megjegyzésekkel, melyek munkáiban szétszórva fellelhetők, most már elég pontosan megállapíthatjuk Magyar második (déleleti) nagy utazásának idejét, irányát s végpontjait. E helyen csak röviden akarom ezen — eddigelé teljesen ismeretlen — utazását vázolni.

Magyar László 1852. év tavaszán indult el Benguellából; ez útjában nem kísérte el neje, ezt mint mondja, utazásából hazaküldte, azaz valószínűleg Bihében hagyta; kísérői csak elefántvadászai és rabszolgái voltak. Célja volt ama terjedelmes vidék kikutatása, mely Benguellától délkeletre a Kunéne és Kubango folyók közt elterül s azon korban még teljesen ismeretlen volt. Délkeletnek haladva, útját mindenek előtt Kilenguesz tartomány-nak vette s a Hetála folyón átkelve Kilenguesz erődbe érkezett. Innen Hahi vagy Hay tartományon át Gambo- vagy Gambosba utazott; e tartományt 1852. június 23-án hagyta el s 11 napi fáradságos utazás után az afféi homoksvatagon keresztül, hol csak gyéren vala található az iható víz, július 2-án elérte Kamba ország határát. Néhány nappal reá eljutott a Kamba tavához, mely a Kunene folyam kiáradásainak köszöni létét, 10-én pedig Kombálába, az ország fővárosába vonult be. Magyar László politikai zavarok miatt csak egy hét mulva folytathatta útját 60 főre szaporodott kíséretével s megtartva a DKi irányt, július 21-én Muszandánál elérte a hatalmas Kunene folyamot s azon rögtön át is kelt. Most Kanyáma vagy Oukanyáma ország terület el előtte s augusztus 10-én ennek fővárosát, Námambit érte el.

¹ A jelentésben toll- vagy sajtóhiba folytán 1853. márcz. 21-e olvasható 1854. helyett; hogy ez csakugyan csak ilyen hiba, kitűnik abból hogy a jelentésben említés tétetik, hogy Magyar a múlt 1853. év október havában Kanyamában volt.

Itt Haimbiri király barátságos fogadtatásban részesítette s Magyar 40 napot töltött nála. Szeptember 20-án folytatta útját. Ezzel megszakad uti naplója.¹ Fentebb közölt jelentéséből kitűnik, hogy ő ez országban 9 hónapot töltött, de alábbi fejtegetésünkben elég világosan ki fog derülni, hogy e 9 hónapot nem egyhúzámban, — hanem a libebei útja által ketté választva — töltötte ott. Mi csak annyit tudunk, hogy Oukanyámából Oukongáriba (Kongári, Ovakuangári) folytatta útját, keleti irányban. Bundzsánál (Bungysa) elérte a Kubango vagy Okovango folyamot s hajóra szállva, két napi járőföldre az éjszakeről jövő Kuitu an Zambuella folyóhoz ért, mely Indiriko vagy Dariko helységnél ömlik a Kubangóba; ugyanazon folyó ez, melynek forrásvidékét a Kimbándi földön Bakumánál 1851. nyarán látogatta volt meg. »Itt az elefántcsont beváltására költöző karavánok — írja — átkelnek a Kubangó déli partjára s innen egy napi utazással Mukurszut, vagyis Libebét érik el, mely rendszeren czéljuk rendeltetése helye lévén, ezen túl délre nem mennek a karavánok, de még a kapzsi, nyereségvágyó Libebe főnök is őket tovább utazni meg nem engedi, mint vélem is cselekedte, amidőn ajándékokkal vegyített kérésemet, a folyamon lehajózni, makacsan eltávolította.«

Ha nem is valósíthatta meg Magyar szándékát, hogy a Kubango folyót, melyet innen Tioge vagy Tiudsének neveznek, a Ngámi tóig kövesse, úgy Libebéből mégis tehetett egy nagyobb kirándulást, mely őt Dél-Afrika belsejébe jóval tovább vezette, mint róla tudomásunk volt. Magyaroknak ugyanis Libebében tartózkodása alatt értésére esett, hogy Livingstone Dávid Linyántiban tartózkodik; hogy vele találkozassék, »az említett utazót a Zsenzse kaffer országokban fölkeresendő több napijáró kirándulást tett, de Sikeretuba érkezvén, már nem találta ott.«² E fontos adatot Magyar Hunfalvy Jánoshoz intézett, Bihében 1856. aug. 20-án kelt levelében közölte; Zsenzse-ország, mint Cameron munkájából tudjuk³ nem más, mint Linyánti vidéke, melynek fővárosában, Linyántiban, azon időben Szekeletu főnök uralkodott, s így kétségtelen, hogy Magyar László Linyántiig hatolt előre, — oly tény, melyről egészen 1884-ig, amidőn ezt az Utazások könyvtárának III. kötetében⁴ először kimutattam, tudomásunk nem volt.

¹ Kirándulás Kámbe és Oukanyáma országokba (Magyar László délafrikai levelei és naplókivonatai. Kiadta Hunfalvy János. Pest 1857. 60—92. lap.)

² Magyar László délafrikai levelei és naplódrededékei. 10. lap.

³ Cameron, Across Afrika. II. kötet, 174. lap.

⁴ Serpa Pinto utazása Afrikán keresztül. 19. lap.

Magyarnak ez a jegyzete azért is igen becses, mert segélyével képesek vagyunk meghatározni az időpontot, melyben Magyar Libebében és Linyántiban járt. Tudjuk, hogy Livingstone 1853. május 23-án érkezett Linyántiba, de egy héttel reá lázba esett s egy hónapig volt kénytelen ott vesztegelni;¹ Livingstone tehát 1853. június második felében vagy vége felé hagyta el Linyántit s így Magyar csak e hó végén vagy június elején érkezhetett oda. Minthogy Magyar pusztán csak azon czélból rándult Linyántiba, hogy ott Livingstone-al találkozzék, feltehető, hogy terve meghiusultával azonnal visszatért Libebébe s így neki oda július elején okvetetlenül meg kellett érkeznie. Minden jel arra mutat, hogy ő innen is azonnal utnak indult.

Magyar Libebéből szárazföldi úton tért vissza Oukongáriba: útjának vonala, mely egészben véve keletnyugati irányt követett a Kubangó vagy Okovangó folyótól délre maradt. A népes Kongári vidéket jobbra hagyva 12 napi utazással a Donga vagy Ondonga tartományt érte el. 1853. október havában ismét Kanyamában volt, azután a Kunéne folyóhoz sietett, melynek egy részét a mosszamédeszi portugál kormányzó felszólítására megvizsgálta; kétségtelen azonban, hogy Magyar nem sok időt fordított a Kunéne kikutatására, mert Humbe tartományon keresztül utazva, 1853. decz. végén már Eupatában, Ohila országban találjuk őt, ahonnan decz. 25-iki kelettel 3 levelet küldött Magyarországra. Miután súlyos szemnyavalyáját kiheverte, Ohilából ismét dél felé rándult Gambosba, hol Cabral de Mello helytartó őt a legszivesebb fogadtatásban részesítette. Itt kelt fönntebb közölt jelentése 1854. márczius 21-én. Gambosból — úgy látszik — ismét visszatért Ohilába s onnan egyenesen Bihé felé indult. Magyarnak ekkor már csak kevés kísérője volt, így történt hogy útközben Luszeke tartomány lakatlan erdeiben rablócsapat megtámadta,² de Magyar a megtámadókat csakhamar elkergette. Luszekéből Magyar, átkelve a Kunene folyón, KÉKi irányban elérte a Kubango folyót, meglátogatta ennek dsámbai vizeséseit s hosszabb időt töltve Kakin-giben, 1854. derekán Bihébe érkezett vissza. Második nagy utazása ezzel véget ért.

D_R. THIRRING GUSZTÁV.

¹ Livingstone, A popular account of missionary travels and researches in South-Africa. London 1861. 121. lap.

² Délafrikai utazások. I. k. 421. lap.

KÖNYVÉSZET.

A Balkán félsziget. Macedonia, Éjszak-Albánia és Montenegró.

Tanulmányút gr. Széchenyi Pál, földmivelési-, ipar- és kereskedelmi-, valamint br. Kemény Gábor, közmunka- és közl. miniszterek támogatásával 1885-ben. Irta Strausz Adolf. Megjelent Markus Samu könyvnyomdájában, Budapesten, 1888-ben.

Mióta a védvamos politikával a németországi piacoktól elűttünk, azóta mindinkább tudatára jövünk annak, hogy nekünk magyaroknak, ha meg akarunk élni, nemcsak földmivelőknak, hanem iparosoknak is kell lennünk, és pedig azon számító feltétellel, hogy a mi ipartermelvényeinknek ott keressünk piacokat, hol még számunkra a területi közvetlenség, a kulturális állapot alacsonyabb foka biztos előnyökül kínálkozik. Ily hely, ily piac számunkra az egész Balkán félsziget, melynek tartományait azért ismerni ma már nekünk nemcsak kötelesség, hanem életfeladat is. Csak üdvözölnünk kell azért Strausz Adolf urat is, ki a fentjelölt becses művével gazdagítá irodalmunkat, mely művét részletesebben a következőkben ismertethetjük meg.

Az egész mű három részre oszlik. Az első részben legelőbb is megismertet szerző azon utazásaival, melyet társaival Cattaróból Cettinjeig tett. Majd Cettinjét írja le hővebben, honnan gyalog Rékába indul, mely várost Montenegro Nizzájának nevez. Itt közbevetőleg megemlékezik a szerző a szerelmi viszonyokról és a leányszöktetésről, melyek Montenegroban maig is divatoznak. A leányszöktetések okát a szerző — a többek közt — csupán azon nagy s költséges kiadásban találja, mely a délszláv esküvők alkalmával szokott előfordulni. Az ifjú szerelmesek tehát mind ennek kikerülése végett, a szülők tudta és beleegyezése mellett szöktetik meg ideáljukat. Montenegro gazdasági életéről szerző azt írja, hogy az ország geographiai fekvésénél fogva lakosainak szükségletét megteremteni nem képes: bármily körülmények közt is rá van utalva, hogy azt a szomszéd országokból pótolja. Különösen Éjszak-Albánia szokta ellátni a hiányzó gabonával. Montenegro kereskedelme és ipara sem nagyterjedelmű, sőt még az adott viszonyokhoz mérten sem kielégítő. A bevétel sokkal nagyobb annál, a mit ők képesek országukból kivinni. Az ipar, kivéve a házi ipar egyik-másik czikkét, a mit szorgalmas nők végeznek, gyermek-korát

éli, úgy, hogy majdnem minden iparszükségletet külföldről hoznak be. A behozott árúk nagy része osztrák-magyar termék, igen csekély része jön Konstantinápolyból, illetve Durazzóból és Skutariból. Beviteli kereskedelmük Ausztria-Magyarországgal cukor, kávé, rizs, rőfös árúk, valamint szövetek nemzeti öltönyökhöz, cigaretté-papirosok, szappanok, vasárúk és bőrök, már t. i. kidolgozott bőrök. Ellenben összes kivitelük nyers bőr, gyapjú, olajbogyó, élő állatok, szárított halak és féregirtó porból áll. Ezután leírja szerző azon utazását, melyet a Réka folyón és Skutari-tón tett, hogy Éjszak-Albániába érhessen.

Éjszak-Albániával következik szerző műveinek második része. Itt megismerkedhetik az olvasó legelsőbb is Skutari város kikötőjével, nevezetesebb épületeivel, lakóival s ezek szokásaival, viseleteivel, vallás-felekezeteivel s ráadásul Skutari rövid történetével. Ezután egész körülményesen tárgyalatik az itteni közlekedés, ipar és kereskedelem jelen állapota, szóval hiánya és kívánnivalója. Ipar tekintetében Skutari rendkívül alacsony fokon áll. Gyárai nincsenek, csak nagyobbserű kézi és házi ipar honosodott meg. Kezdetleges malmaikkal csupán a helyi szükségletre szánt lisztet képesek előállítani. Ép oly fokon állanak azon olajprések is, a melyekkel részben természetű, részben pedig összevásárolt olajbogyókból készítik az olajat. Figyelemre méltó még a selyemfonás, a mit Skutariban több száz helyen gyakorolnak. Bár ezek is kezdetleges állapotban vannak. Kereskedelmi tekintetben Skutari — rossz közlekedési útjaival — olyan ponton áll, a melynél a haladás ki van zárva. Az itteni úgynevezett »Medslisz Idaré« (egy neme a közmunkák tanácsának) számtalan határozatot hozott már az utak javítása és építése tekintetében, de ezen fontos határozatokat egyszer sem teljesítette. Minden abban az állapotban maradt, a mint volt. Skutari kereskedelmét szerző részleteiben ugyan nem tünteti fel, hanem csak 10 évi forgalmát; de ebből is bizton következteti, hogy e 10 év alatt a bevétel $\frac{2}{3}$ -része osztrák-magyar eredetű volt. Mi szerző szerint is eléggé bizonyítja azt, hogy Skutari kereskedelme igen közel érdekel és érint bennünket. Ezután leírja szerző Éjszak-Albánia közigazgatását, mely ezelőtt teljesen katonai volt, a század első felében azonban az itteni kormányzatot más vilajethez hasonló módon szervezték, a mennyiben annak élén a váli pasa áll, mint a polgári kormány feje. A váli pasa mellett van a katonai parancsnok, ki azonban nem bír befolyással a polgári vagy

politikai ügyekre. A váli pasa szervezi és nevezi ki a bírakat, ő terjeszti elő az egyes kaimahámok és mudírok kinevezését a portánál. A váli pasa, vagyis kormányzó, korlátlan hatalommal van felruházva, és csupán a padisah vonhatja tetteiért felelősségre. Különben a kormányzó hatalmi köre csak látszólag oly nagy, mert minden törzs, kiváltképen a hegyi lakók a »Kanuni lek Dukadzini« szerint igazgatják ügyeiket, akár tetszik a kormányzó pasának, akár nem.

Nevezetes, mit szerző Albániáról általában megjegyez. Az albánok — mond — nemzetiségüket nem az »albán« szóval nevezik meg, sőt e szót nem is ismerik. Ők magukat, bármely valláshoz tartozzanak is, skipetaroknak vallják s ez elnevezés a skipe = sas szóból származik. Midőn ugyanis Epirus nagy királya Pyrrhus, Róma ellen indult, katonái, az akkori albánok, őt gyors mozdulataiért sasnak nevezték, mire ő azt mondta, hogy igazuk van, csakhogy lándzsáikat használta szárnyakul. E jellemző vonást Plutarch jegyzi föl s az albánok elnevezése innen származik.

A puska s a jatagán az albán kedvencz fegyverei s a fegyver elválaszthatlan társa. Őrzi, gondolzza szünetlenül, s mint istenre, vagy becsületére, úgy esküszik arra.

Az albánok, legyenek bár mohamedánok, vagy keresztények, ma is olyanok, mint 20 századdal ezelőtt voltak. Ők képezik Európa legtisztább fajait.

Az európai török birodalom egyik főfeltétele: Albánia léte. Albánia fejlődése és virágzása az utóbbi háborúk által megviselt birodalomba új erőt, új életet öntene.

Az albán nép eszményképe Svájc, s fővágya, hogy a porta részesítené őket a svájczhoz hasonló szervezetben. De azért nem kell hinni, mintha talán az albánok elszakadni szeretnének a portától. Ők testtel-lélekkel ragaszkodnak az ottomán birodalomhoz, mert teljesen hiszik, hogy az ezzel való unió képezi egyetlen üdvösségüket.

Skutariból szerző Meduaba, innen pedig a Smirne Lloydhajón Durazzóba utazott. Most Albánia ezen részén, mely az amúgy is kevésbé ismert Balkán félsziget legismeretlenebb vidéke — szerző ismét a közlekedési viszonyokat és a kereskedelmet ismerteti, mint a melyek bennünket is legjobban érdekelhetnek. Durazzo kereskedelmileg tekintélyes piacot képez az osztrák-magyar ipar termékei számára, és Durazzo által közve-

titve igen gazdag és nagy területet látunk el a szükséges tárgyakkal. Csak az volna még szükséges tennivaló, ha kereskedőink a tengeri kereskedelmet még kiegészítenék a szárazföld felől is. Erre pedig a legkedvezőbb alkalom most kínálkozik, ha t. i. a macedoniai vasuti csatlakozást e czélla kellő ügyességgel felhasználják. Szerző szerint legalkalmasabb volna, ha az üszküpi állomáson iparkodnának szakavatott képviselőket alkalmazni, kik az összeköttetést közép Albánia belsejében levő kereskedőkkel eszközölnék.

A mű harmadik részében Macedonia tárgyalatik, melynek egyik kikötőjébe Szalonikibe szerzőnk hajón érkezett. Szaloniki — mint szerző leírja — olyan város, melynek lakossága tulnyomó számban zsidó, és pedig spanyol zsidó, mely nép, különösen férfi neme — szerző szerint — a legszebb emberek közé tartozik. Majd leírja szerző az ottani zsidók egyik titkos szektáját, a dönmekeket vagy szabbatosokat, kiknek életéről s viselt dolgairól egész mythos fejlődött ki Szalonikiben. Ezután kiemeli Szaloniki nevezetesebb épületeit, melyek közül többet fényképben is feltüntet, továbbá Szaloniki történetét, kikötője fontosságát, kereskedelmét s vasút-vonala jelentőségét, mely utóbbira vonatkozólag szerző megjegyzi, hogy megfogja szüntetni az eddig dívott külföldi monopóliumot bizonyos árucikkekben, megfogja szüntetni az egyedárúsítást bizonyos vidékeken, egyszóval kaput fog nyitni mindazoknak, a kiknek kedve, szándéka és ereje van odamenni. Azért felhívja szerző kereskedőinket, hogy ez új vasútvonalon ragadjanak meg minden alkalmat és használjanak fel minden eszközt, hogy a természetadta előnyöket saját érdekükben is felhasználják. És ez igen helyes fölhevítés, mert ha mi nem teszünk semmit, akkor majd más tesz helyettünk, a mikor aztán más is teszi el helyettünk a nyereséget.

Szalonikiből szerző részint vasúton, részint kocsin Prilipen át Bitoliába utazott, mely utóbbi helyet nemcsak politikai, de kereskedelmi szempontból is jelentékenynek nevez. Mint írja, a város maga is aránylag igen sokat fogyaszt, a mit különösen annak kell betudni, hogy itt nagyon tekintélyes és előkelő polgárok laknak, továbbá, hogy a török hadsereg szerint a harmadik Ordu (hadtest) itt állomásozik. Az itteni kereskedői raktárak óriási értéket képviselnek. Ezek birtokosi látják el a kisebb kereskedők s a vidék lakosságának szükségleteit. Az ő

kezükben van a kereskedelem, s azt egyenesen közvetítik rendszeres levelezés és könyvvitellet. Összeköttetésük főként Szaloniki, Budapest, Bécs és Konstantinápoly. Az itteni ipar bár nem áll azon a fokon, hogy rendszeresen lehet tárgyalni, mindazáltal lehető hű képét rajzolja annak a szerző. Megjegyzi és okadatolja azonban szerző azt is, hogy miért érzi magát az utazó a török birodalom területén, mint »gazdátlan országban«, hol szerinte mindenki az úr és senkisémet engedelmeskedik, hol mindenki egymást ellenőrzi, és senki nem hagyja ezáltal magát tetteiben zavartatni, hol valóságok, nemzetiségek nyílt és titkos harczban állanak egymással, hol erőszak váltakozik a cselszövénnyel, s hol mindenki, legyen az földbirtokos vagy kereskedő, hivatalnok vagy magánzó, abban a biztos meggyőződésben él, hogy a helyzet csak ideig-óráig tarthat s hogy ez átmenő korszak a legközelebbi jövőben okvetlenül meg fog változni.

Ily állapot természetes következménye, hogy mindenki tart-hatatiannak látván a jelent, a mit tesz, hanyagul végzi, s oly sajátságos módon, mint a ki meg van győződve arról, hogy hisz' minden igyekezet fölösleges. A török, mint a görög, az albán, mint a bolgár, a spanyol zsidó, mint a szerb, mind együttvéve és külön-külön ebben a meggyőződésben él, s napról napra várja, mikor dől romba a mai helyzet s mikor lép életbe egy új egészséges rendszer.

Végül leírja szerző Üszküphe, Kumanovon át Vranjába és innen Nisbe való utazását s ez utóbbi városban a mozgosított szerbek közötti élményeit. S mindez 392 lapon van megírva s mindenütt, hol nevezetesebb egyének, tájak vagy városok tüntek elé, fényképezve is vannak. Szóval úgy a mű belső foglalata, mint a külső kiállítása egyaránt díszére és becsületére válik mind az irónak, mind a kiadónak. *B. S.*

Búcsújáróhelyek Oroszországban. Felolvasás Ballagi Aladár egyetemi tanártól. Budapest, Kókai L. 1888.

»Ha megakarjuk ismerni valamely nép pszichológiáját, ha lelkében, mint nyitott könyvben akarunk olvasni: tanulmányozzuk mindenek előtt hitéletét és egyházi viszonyait, mint a melyek rendszerint félreismerhetlen jelekkel adják tudtunkra az illető nép vezérlő ösztöneit, vele született tehetségeit, érzelmeit, gondolkodás- és cselekvésmódját, vagyis egész szellemi irányát«. A szerző ily meggyőződéstől vezetve kereste fel múlt évi oroszországi útja alkalmával az oroszok valamennyi nevezé-

tesebb búcsújáráhelyét, köztük a három oroszországi nagy lavrát vagyis búcsújáráhelyeken épült anyakolostort s egyszersmind metropolita székhelyet, u. m. a barlangi lavrát Kievbén, a Szent-Szergiusz-lavrát Moszkvában, a Nevszki-lavrát Pétervárott. továbbá a lengyelországi Csensztochova búcsújáráhelyet. Az ott szerzett tapasztalait a szerző 48 lapnyi füzetben érdekesen, vonzóan s tanulságosan írja le; nemcsak a búcsújáráhelyek leírását adja, de fentt idézett sorai értetmében mélyen beleereszkedik az orosz nép hitélelének fejtegetésébe s amaz okok fürkészésére, melyek az orosz egyház kebelében történt szakadásokat előidéztek. Ránk magyarokra nezve különösen érdekes a csensztochovai római katolikus búcsújáráhely, a melyben a szerző számos magyar vonatkozású tárgyra bukkant; a csensztochovai pálos rendház ugyanis első lakóit a hontmegyei Mária-Nosztrából nyerte 1382-ben, amidőn azokat Ulászló opoliai herczeg, aki Nagy Lajos korában Magyarország nádora volt, oda telepíté. A pálosok magyar és lengyel tartománya közti kapcsolat mindvégig szorosán fennmaradt s ez magyarázza meg, hogy a csensztochovai klastromban nagy számmal vanuak magyar vonatkozású képek, nyomtatványok és ékszerek. »Csensztochova Fényeshalma — írja a szerző — valóságos magyar múzeum«. Mind a mellett hire s neve újabb időben nálunk teljesen elhomályosult, leginkább azért, mert az oda utazás nagyon meg van nehezítve. 30 év alatt csak két magyar katolikus pap látogatta meg Csensztochovát, dr. Zalka János és Bunyitay Vincze. Csensztochova egyházi jelentősége mellett, mint várerődítmény is elsőrendű fontosságú, mert ez az egyetlen halom, mely a porosz határ mentén elvonuló nagy síkság fölött mintegy uralkodik; utolsó menhelye volt egy magyar eredetű institciónak, a pálosok rendjének, melyet a lengyelek rendkívül nagy tiszteletben tartottak. Folyó évi január hóban azonban orosz katonaság szállotta meg a klastromot s kiverte onnét a barátokat.

A szerző a ki Európa minden nevezetesebb búcsújáráhelyét Gibraltártól Finnországig meglátogatta, a jelen kis munkával érdekes adalékokkal járult az oroszok ethnographiájának ismeretetéséhez s azért mindvégig vonzóan irt művét az érdeklődőknek melegen ajánlhatjuk. *Th. G.*

Kirándulók zsebkönyve. Útmutatás ásvány- és földtani gyűjtésekre, magasságmérésekre, állat- és növénytani megfigyelésekre és gyűjtésekre. 70 ábrával. Budapest 1888. (8 r. 200 lap).

Ily című munka jelenti meg a K. M. Természettudományi Társulat kiadásában, mint könyvkiadó vállalatának XXXII-ik kötete s hozzátehetjük, hogy e kis munka irodalmunkban rég óta érzett hiányt pótol. A cél mely a kiadótársulatnak szemé előtt lebegett, midőn e könyvet közzétette, az volt hogy alkalmat és módon nyújtson arra, hogy a turisták egyuttal a természettudományi ismeretek terjesztéséhez s gyarapításához hozzájárulhassanak. Főlöszleges volna ama szép eredményekre utalni, melyeket a rendszerezett turistaság a külföldön már régóta elért; a svájcei vagy más alpesi s rokon egyletek évkönyvei eléggé tanuskodnak arról, hogy a turista, ha nem szaktudós is, kellő útmutatás mellett mily becses adalékokkal járulhat a bejárt vidék ismeretének gyarapításához. Nálunk ez az első ilyenmű tájékoztató munka s mondhatjuk, hogy szerzői, dr. Schafarzik Ferencz, (ásvány- és földtani gyűjtések), ifj. Bodola Lajos (magasságmérések), Kriesch János (állattani gyűjtések) és dr. Czákó Kálmán (növénytani gyűjtések) feladatukat derekasan megoldották. Legáltalánosabb érdekű s egyuttal legkimerítőbb a munka első része mert ez a szoroson vett ásvány- és földtani utasításokon kívül — egyuttal előadja ama általános elveket és tudnivalókat, melyekre különösen a kezdő, a turistikai praxist még nem ismerő kirándulónak folyton-folyvást szüksége van; névszerint ismerteti a térszinen való tájékozódást térképek, iránytű és barometer segítségével, leírja a geológiai megfigyelésekre és gyűjtésekre való eszközöket s a velők való bánás módját, a gyűjtés technikáját, a térképvázlatok készítésének módját, »általános tanácsok« czíme alatt pedig sok évi tapasztalat alapján praktikus tanácsokat ad arra nézve, hogy a turista mint lássa el magát ruhával, élelemmel, sátorral, gyógyszerekkel stb. Csak ezután tér át a szorosabb ásvány- és földtani utasításokra, könnyen érthető s praecis modorban szól az ásvány- és földtani terminológiáról a kőzetek geológiai formáiról, stratigrafiai sorrendjükről s a geológiai felvétel módjáról, végül pedig a meteorhullások, földrengések s a talajvizek megfigyeléséről. — A munka II. része előadja a pontos magasságmérések eszközlésére szükséges tudnivalókat s a hely magassága és légnyomás közti összefüggés elméleti tárgyalása után különösen az aneroid barometer alkalmazásával ismertet meg, előadását mindenütt gyakorlati példákkal illusztrálva. — Az I. részhez hasonlóan a III. és IV. rész az állat- és növénytani gyűjtésekre ad útmutatást, felsorolva mindazt, mit az efféle gyűjtések eszközlé-

sénél szem előtt kell tartanunk, hogy a gyűjtéseket sikerrel végzhessük.

A kis munka teljesen népszerű modorban, de mindvégig alaposan s minden irányban kimerítően van megírva s azért kirándulók, bármily czéllal induljanak útra, még akkor is haszonnal fogják forgatni, ha kirándulásaik alkalmával gyűjtéseket nem is eszközölnek. Részünkről csak azt sajnáljuk, hogy a társulat a munka 4 részéhez nem toldott hozzá még egy befejező ötödik részt, mely ethnographiai s anthropologiai észleletek és vizsgálatokra adná meg a kellő utasításokat. A természetvizsgálat mai iránya és álláspontja mellett hézagos maradna, ha a föld szerkezetének, növénytakarójának, állatvilágának kutatása mellett megfeledkeznek a földet benépesítő ember vizsgálatáról, s bár tudjuk, hogy ilyenmő vizsgálatok megejtése nagy ügyyel-bajjal jár, mégis azt hisszük a Természettudományi Társulat nagyot lendíthet a hazai néprajz ügyén, ha az ilyenmő vizsgálat alapelveit s szempontjait, röviden közli. Meg vagyunk egyébiránt róla győződve, hogy a társulat a munkának újabb kiadásában, — s óhajtánók, hogy ilyenre minél hamarább legyen szükség — e hiányon is készséggel fog segíteni.

A munkát az utazó s kiránduló közönségnek a legmelegbben ajánljuk. Ára 1 frt 80 kr., társulati tagoknak 1 frt 50 kr.

Th. G.

A Magyarországi Kárpát Egyesület évkönyve. XV. évfolyam. 1888. Igló 1888. (250 lap, 4 melléklet.)

A Kárpát Egyesület 15-ik évkönyve érdekes s változatos tartalmával méltón sorakozik elődjei mellé; 12 nagyobb cikke az egyesület működése körébe eső nagy Kárpátvidék minden részéből hoz ismertetést, sőt — a vas megyei osztály megalakulása folytán — most első ízben a Dunántul ismertetéséhez is hozzá járul. A turistikai dolgozatok mellett önálló tudományos becső közléseket is találunk benne, minők Cz a k ó Kálmán értekezése az alsó-tátrafüredi lápos vidék nyári flórájáról s Fischer Miklóse a dobsiuai jégbarlang létrejöttének fizikai okairól.

Az évkönyv többi cikkei közül első sorban Siegmeth Károlyéról kell megemlékeznünk; kirándulás a Polonina-Runa cím alatt Ung megye egyik legérdekesebb vidékét s lakóit ismerteti a tőle megszokott érdekes s vonzó modorban. Scholtz Albert a Hernád és mellékvizeinek vidékéről értekezik; Felbinger Ubald a Lomniczi csúcs megmászását. Roth Márton

a Lorencz-horhost írja le, egy másik cikkében pedig a Magas-Tátra csúcsain 12 év alatt tett hőmérséki észleléseit közli. A Dunántúlról Ebenspanger János két cikket közöl: Tarcsa vidékéről és Borostyánkőről. A régiségkedvelő érdekek fogja olvasni Myskovszky Viktor értekezését Kézsmárk középkori műemlékeiről, úgy szintén Zeiller Márton magyarországi útleírásának közlését 1632-ből. Minél tágabb körben való elterjedést kívánánk Beck Siegfried cikkének, mely a turistika és hegyi-egyesületek közgazdasági hasznáról szól s igen alkalmas arra, hogy többféle előítéletet eloszlasson, melyet az ilyenműködés iránt még nem egy helyen táplálnak. Az »Apró közlemények« közé rejtve van Mihalik József közleménye a Baranyeczről, érdekes adalék a lipitói havasok kevéssé ismert geografiájához. Miként e rövid felsorolásból is kitűnik, az évkönyv tartalma nemcsak érdekes, de egyúttal igen változatos s minden irányba kiterjeszkedő. *Th. G.*

»*Bibliotheca Geographica Hungarica*« czimű munkáját mutatta be Dr. Havass Rezső társ. tagunk a tud. Akadémia f. é. május 7-iki ülésén.

A »Magyar földrajzi könyvtár« Magyarországról bezárólag 1849-ig megjelent bármely nyelven irt és bárkitől (magyartól vagy külfölditől) eredő műveket felemlíti, vagyis a Magyarországra vonatkozó összes földrajzi irodalmat felöleli s a mellett a külföldre vonatkozó magyar eredetű földrajzi irodalmi termékeket is feltünteti.

A munka a következő öt szakaszra oszlik: I. sz a k a s z : A Magyarországra vonatkozó földrajzi és rokon tárgyú munkák. II. Sz a k a s z : Külföldre s egyúttal a magyar szt. korona országaira is vonatkozó földrajzi és rokontárgyú munkák. III. Sz a k a s z : Külföldre vonatkozó magyar földrajzi irodalom. IV. Sz a k a s z : Naptárak, csiziók és rokontárgyú munkák. V. Sz a k a s z : Különfélék.

A czímek az egyes szakaszokban és alszakaszokban időrendben — a mint az egyes művek megjelentek — következnek egymásután. A megyék, városok, falvak és gyógyhelyekre vonatkozó munkák czímei betűrendben, s ha egy helyről több mű van, időrendben is össze vannak állítva. A czímek után oda van jegyezve, hogy az illető mű, mely könyvtárakban található és sok, különösen régibb munkákra nézve ismertető és magyarázó szöveget is ad szerző.

A munka összesen 4711 hazai vonatkozású földrajzi és rokon tárgyú munkáról tesz említést.

Érdekes a kérdés: vajon a hazai források közül, melyik a legrégebb? Vannak, kik az Anonymust tartják annak, míg mások azt XIII. századbéli forrásnak említik. Ha utóbbi áll: legrégebb történeti forrásunk Szent Zoerard és Szent Benedek életrajza a XI. századból. Ugy ezen, mint a többi legendákban is találunk földrajzi anyagot; helyneveket s művelődési állapotunkra vonatkozó adatokat. Így például Sz. Gellért legendájából kivehetjük, hogy az erdélyi sóbányák már Sz. István királyunk idejében művelve voltak. A krónikákban a geografus már gazdagon arathat. Az Anonymus könyvében Magyarország több hegyének folyójának és helységének régi elnevezéseivel találkozunk. — Kézai krónikájában (XIII. század) Sz. Gellért vértanuságáról olvassuk, hogy Gellért csanádi püspököt a pogány magyarok Pesten egy hegyről kocsijával letaszították. Szabó Károly szerint Sz. Gellérthegyét Krónikáink helyesen írják pesti hegynek, mert e hegy Pest városnak akkor még a Dunántúlra is kiterjedt határára esett. — A geografusra nézve Rogerius váradi kanonok »Siralmas éneke« is érdekes (XIII. század.) Rogerius a tatárjárás idejében élt, mint szemtanú ír le sok eseményt s több vidékről, hol személyesen megfordult, tesz említést. Előadja, hogy IV. Béla alatt Magyarországnak 72 megyéje volt. Pestről azt mondja, hogy mielőtt a tatárok szétdúlták, nagy és igen gazdag német város volt Pest nevezettel.

Minekutána szerző a régi történeti források földrajzi anyagára — példákkal illusztrálva — rámutat s a Magyarországra vonatkozó jelesebb földrajzi műveket kiemeli, s az Erdélyre, továbbá a Horvát, Szlavon és Dalmátországra vonatkozó régebb földrajzi műveket is ismerteti, áttér a megyék leírásaira. Legtöbb leírása van Baranya-megyének, ugyanis 22, melyek közül a legrégebb 1783-ban jelent meg. A városok és falvak közül a legrégebb leírása van Magyar-Óvárnak és pedig 1544-ből. Budáról és Pestről 129 leírást birunk. Budáról a legrégebb 1684-ből ered Pestről 1782-ből.

A külföldre vonatkozó magyar földrajzi irodalom legrégebb terméke 1500 körül jelent meg. A régi hazai vonatkozású naptárakról és csiziókról is értekezik szerző. A legelső magyar nyelven szerkesztett naptárt a müncheni — másképen Jászai — codexben találjuk; 1466-ban iratott. Érdekes Brevier Lőrincz csi-

ziója 1650-ből, mely a holdról azt mondja, hogy: »Az Hóld, hetedik Planéta, természet szerint hideg és nedves, az hamarságot jegyzi, fejr szín és sós iz a Hóldé.« — A »Különfélék« szakaszában találjuk a magyar földrajzi irodalmat érintő legrégibb művet. Ez az V. századból való s Priskos byzanti hőlcselő Attila udvarát írja le benne.

Dr. Havass munkája a magyar földrajzi irodalom multját világítja meg s a magyar földr. irodalom történetéhez szolgáltatja az anyagot s főleg a földrajzi írónak kíván szolgálatot tenni.

Nehány szó Alföldünk folyóvizeinek szabályozásáról. Irta Remekházy Károly. Egy vizrajzi ábrával. Ára 40 kr.

Ez a czime a 21 lapra terjedő 8-ad rétű füzetnek, mely Alföldünk vizi bajainak orvoslására épen úgy ad javaslatot, mint több más ujabban megjelent röpirat vagy hírlapi cikk. Ha azok csapásán járna, alig érdemelne ismertetést; de mivel az egyedül józan vizsgálódás elvére helyezkedik, tervének részletezése is tanulságos. Ez a tanácsadó nem az aldunai szorosok kibővítésével kíván segíteni, mely egyértelmű lenne az érvágással; mert tudja, hogy a mint a szervezetnek szüksége van minden csepp vérre, úgy a belső medenczék vizkincsét sem szabad tékozolni: hanem a Tisza és mellékfolyóinak szabályozását régi elhagyott vízmedrek fölhasználása és közbeeső csekély magasságu vízválasztók átmetszésével kívánja keresztül vinni, mi egyrészt elhárítaná a vízveszélyeket, másrészt eljuttatná az áldásthozó nedvet oda is, hova az különben nehezen juthat el. Folyó-szabályozási tervéről világos képet nyújt mellékelt térképe, melyen az újból ásandó csatornák összefüggő piros, a fölhasználható régi medrek szaggatott piros, a Tisza új csatornaja pedig feketén pontozott vonallal vannak adva, mi azokat a mai vízvezető kék színű medrektől első tekintetre megkülönbözteti.

Remekházy oly módon tervezi a Tisza szabályozása kérdését megoldani, hogy a Temes folyót Ligettől Podporányon át az Alibunár utta ejtésével a Karas medrébe óhajtja vezetni, hol a deliblati homoktorlasz akadékoskodása előtt a Tisza torkolata Palánkánál volt; a Marost Paulistól a Bega medrébe, Kis-Csanádnál pedig újra fölelevenitené az Arankát. A Töz folyót és a Fehér-Köröst bevezetné Pécskánál a Marosba, a Szamost pedig Szatmártól az Ér medrébe. Végül még csatornát ásatna mindjárt Szegeden alul, mely a Tisza vizeit Valkány, Csenye utbaejtésével Gúldnál adná át a főnebb jelzett Uj-Temes csatornamedernek.

A vizágyaknak eme megosztása kétségtelenül jó hatású lenne az ár szertelen hatalmának megtörésére épen úgy, mint az illető érintett területek öntözésére; de talán jó lenne megtoldani e tervezetet egy tokaji csatornával is, mely a Hortobágyba torkolna, mivel Szabolcsmegeye szomjas talajára ráérne a bővebb öntözés, mint a minőben ma részesül. Az is kár, hogy a Zagyvát nem lehet Czegléd, Nagy-Kőrös, Kecskemét, Félegyházának irányába kitéríteni, e 4 népes város határára jótékony volna egy Zagyva. kivált ha az még a Tiszából is kaphatna vizet. A jelen évben Czegléd és Nagy-Kőrös féltek a szolnoki Zagyva duzzadásától, mi azt jelenti, hogy a niveau-viszonyok nem egészen kedvezőtlenek ilyen tervek. *H. I.*

A bodrogi tiszaszabályozó társulat belcsatornázási művei és vízviszonyai. Irta Révy Góza Viktor, főmérnök. Budapest 1886. 8-r. 86 lap. 1 térképpel és 5 táblával; ára 1 ft.

E csinos kiállítású és gonddal készült értékes könyv I-ső részében behatóan ismerteti a Bodrogi tiszát a szabályozás előtt. azután a Tisza és Bodrog átmetszéseit, töltéseit; leírja továbbá a két folyó alkotta eme közös belső deltát a töltések kiépítése után, valamint a csatornák tervezésére szükségessé vált fölvételeket. Leírja a medenczéket, bennök a belviz keletkezését és terjeszkedését, adja a levezetendő belviz mennyiségének meghatározását, melyből kitűnik, hogy a vadvizek mennyisége ott 1881-ben 37.713,188 köbméterrel, 1883-ra pedig 45.763,432 köbméterre szaporodott; elmondja a csatornázás célját és a levezetési időt, a zsilipek, csatornák, tiltók tervezését és kiépítését.

A II. rész a csatornák bemutatásáról és azok működéséről szól, táblázatokat nyújt a belviz emelkedéséről a csatornák elzárása alatt és viszont annak apadásmódjáról a zsilipek kinyitása után. Ezek megvilágítására szolgál a 3-ik melléklet, a 2-ik pedig a csatornák keresztzselvényeit tünteti föl, a 4-ik fölvilágításul szolgál a vízszin-esések, keresztzselvények, mélységek és sebességekről a csatornáknak; az 5. és 6. melléklet a vizkiömlés gyorsaságát és a duzzasztásokat teszi szemmel láthatókká; az 1-ső melléklet pedig az egész Bodrogi tiszának topografikus térképe. tájékoztató mérővesszővel ellátva. Érdekes tudni, hogy a csatornák közel 22 millió köbméter vizet bírnak leeresztetni, ha kellő időben történik meg kinyitásuk. Ha azonban a Tisza és Bodrog fenekét a detritus évről évre magasítja, amint hogy várható, a vadvizek szaporodásával a zsilipek vízlebocsátó képessége is csökkenni fog *H. I.*

Mosolygó ég alatt. Irta Szűry Dénes. Budapest, 1888. Kis 8-ad rétű 92 lap, ára 80 kr.

E csinos kiállítású röpke útirajz Velenczén, Nizzán át Monte Carló-ba vezeti az olvasót és vissza. Ezt az utat évről évre sok téli turista megteszi, de köztök nagyon kevés olyan, ki annyi sokat lát meg, mint szerzőnk, és még kevesebb olyan, ki élményeit oly eleven stíl és szép gazdag nyelvezettel tudná papirosra lehelni. Az elsőhöz érzék, az utóbbihoz mesterkéz kell és szerzőnk mind e kettővel rendelkezik. Igaza van, midőn a velencei doge palota meglátogatása alkalmából azt mondja, hogy »a premiére az eszmélkedésre nyűg, a második előadás meg épen arra kész«, és ez lehetne könyvének mottója; mert alig hihető, hogy midőn először tette meg útját valaki a lagunák városától a virágok városáig, olyan »mosolygó eg«-et birt volna utleírásával olvasója lelkébe varázsolni, mint második útja után, melyben más eszmélkedésre is volt ideje. Legsikerültebb utleírás az olyan, mely egy ismételt látás behatásai alatt szülemlik, mint a jelen könyvecske, mely minden látszó igénytelen volta mellett is értékes kiegészítője lett nemzeti birodalmunk ama részének, mely útrajzi alakban nép- és társadalomrajzi leírásokat nyújt a földrajz iránt napról napra érdeklődőbb közönségünknek. A könyv kellemes olvasmányként ajánlható. *H. I.*

Tájékoztató a magyarországi Kárpátvidéken utazók számára. A Magyarországi Kárpát Egyesület megbízásából összeállította Dénes Ferencz. Igló 1888. (118 lap). Ára 35 kr.

Ezen cím alatt a Magyarországi Kárpát Egyesület rövid tájékoztató könyvecskét adott ki, mely a turisták használatára írt általános tudnivalókon kívül az egész Magyarországi Kárpátvidékre terjeszkedik s — bár szűk keretben — lehetőleg teljes képet ad hazánk eme kiterjedt s szép hegyvidékről. Kétségkívül szerencsés gondolat volt az egyesülettől, hogy az egész Kárpátvidékről megbízható olyan útmutatót adjon ki, mely csinos kiállítása mellett és jutányos voltánál fogva a legszelebb körökben számíthat elterjedésre. A kis munka az általános tudnivalók előadása után a Központi Kárpátokat ismerteti legrészletesebben, azután egymásután a Keleti Kárpátokat, Biharországot, a Mátrát, Selmeczbánya vidékét és a vas megyei hegycsoportokat; ez utóbbi fejezetek Siegmeth Károly, K. Nagy Sándor, Hanák Kolos, Tirts Rezső és Ehenspanger János tollából kerültek ki. Ezen általános részt még egy különleges rész követi, mely a nevezetesebb fel-

vidéki fürdő- és nyaralóhelyeket egyenként kimerítőbben ismer-teti. A képekkel s térképekkel diszített kis munka magyar és német nyelven jelent meg s így joggal számíthat nagy olvasó-közönségre. *Th. G.*

Fehértemplom-Kubin vidéke. Földtanilag felvette és a magyaráza-tot írta: Halaváts Gyula, kir. segédeológ. Budapest 1887.

E 14 lapra terjedő földtani ismertetés az aldunai táj kris-tályos palák, neogén-, diluvialis- és alluvialis korú üledékeit, befolyásukat a domborzati viszonyokra írja le. Több lelet közül a diluvialis törzsből származó Mammuth-lábszárcsont-töredék érdekes, valamint az alluvialis futóhomok elemzése. Ez már 10—20 cm. mélységben nedves s összefüggő. A terület déli ré-szében, Dubováctól éjszaknyugotra néhány náddal borított tócsa van, sőt itt »Markusev bunár« névvel megjelölve, egy gazdag forrás is bugyog fel. Az itteni használható kőzetek közül ipari jelentőségű a rebenbergi szármát homokkő, mely sírkeresztekre, lépcsőkre használtatik, a lész pedig néhol téglául; a jelenkori üledékek közül a »Néra kavicsát« az osztr.-magyar államvasut használja fel. *B. S.*

A szentesi artézi kút. Halaváts Gyulától. Különlenyomat a m. kir. földtani intézet évkönyvéből. 4° 30 lap, 4 táblával.

Ez artézi kút, melynek fúratását a városi tanács ép 1 szótöbbséggel határozta el, 311·8 m. mély s 0·5 m. magasságban 18·5 R^o és 24 óra alatt 354,240 liter vizet ad. Egy csinos, hatodfél méter magas, praktikus szerkezetű kút van fölé emelve, három kifolyással. Vize kristálytisztá, igen kellemes ízű; már egészen megszerették a szentesiek. A fúróluk földtani szelvényét egy ábra is mutatja; tanúsága szerint kék agyag és csillámos kvarczhomok-rétegek váltakozásából áll, mely rétegek egy édesvizű beltóban, egymástól csak kevésbé elütő körülmények közt, rakódtak le. A 243—309·6 m. közt levő rétegek közül kerültek elő a levantei korú szerves maradványok. Uralkodó szerep a Vivipara és Unio-genusoknak jutott. Egy pár új faj Unio Semseyi, Unio Zsigmondyi, Vivipara Böckhi és egy új alakú Cerithium: Szentesiense stb. került elő. Ezen, Szentesnek oly annyira hasznos kút-fúratás tehát a tudománynak is szolgált. *B. S.*

A föld és az ember. Anthro-po-geographia, vagy a földrajz történeti alkalmazásának alapvonalai. Írta dr. Ratzel Frigyes, fordította dr. Simonyi Jenő. Budapest, 1888. Ára 3 frt 50 kr.

A világesemények színhelye, a kultura s a polgárosodás.

valamint a nagy természet nyilvánulásainak tere s mindezek tanúja, előidézője vagy a hatása alatt álló ember közötti kapcsolat vizsgálásáról szóló s még kevesebbé művelt tartományszak legkiválóbb szakférfiatól, dr. Ratzeltől, vesszük dr. Simonyi fordításában magyarul e könyvet, melyet szerzője első sorban földrajz-tanárjelölt tanítványai számára írt, a kik egyszersmind történettanárok is lesznek. Dr. Wagner Mór vándorlási elmélete keltette fel szerzőben a sok új eszmét és gondolatot a népek életének jelenségeire nézve. Dr. Ratzel műve első részében a földrajz fogalmával foglalkozik s céljául azt is kijelöli, hogy kikutassa, mily viszonyban van a föld színe a természettel és a történettel. Majd helyét jelöli ki mások rendszereivel szemközt a tudományok körében: a valóság tudományai közé sorolja, hol egyrésztől a csillagászat és földtan, másrésztől a néprajz és történelem állanak hozzá legközelebb s így bár más tudományok is lefoglalták a földet: a földrajznak joga és kötelessége azt saját tudományos szempontjából vizsgálni.

A földrajzot felosztja szerző mennyiségtani-csillagászati előkészület után *a*) természettani és *b*) emberi földrajzra. Ez anthropo-geographia, habár a psychológiával határos tudomány, mégis köre és tartalma szerint egyértelműnek vehető az ember földrajzi elterjedésének tanával az ő saját természete és az őt környező természet együtthatásainak eredményével, úgy, hogy még a természet értelmi és érzelmi hatásai is érvényesülnek benne és hol minden földrajzi feladatot történeti szempontból is és megfordítva kell figyelembe vennünk. Ez az első rész tartalma, mely egyszersmind bevezetésül is szolgál.

A második rész a természeti tényezőkkel foglalkozik, első sorban azoknak az emberiségre való hatásával. Igen nagy, úgymond, a természeti viszonyok jelentősége, sokkal nagyobb, mint az egyes történeti események színhelyeé. A természet állandó, a népek sorsa változó s igazat ad Ritter mondasának: az ország természetéhez bilincselte állam. Majd Peschel és Curtius ellenvetéseivel és Ritter teleológiájával foglalkozik, ki inkább állított valamit, mint bizonyított. A különböző feladatoknak, melyek az emberiség természeti tényezőire vonatkoznak, elválasztása mellett szólal fel.

Fejtegetéseiben oda következtet, hogy e határok az ember végtelen mozgékonyágánál fogva nincsenek ahhoz a helyhez kötve, a melyen létrejöttek. Így kevés eszme viseli annyira »szülő-

földének jellegét, mint a vallási és mégse vándorolt egy eszme se oly messzire. A Góbi sivatag lakója előtt Buddha vallásának jelképe nem ismeretes: lotosvirágot nem látott, hiszen forrás sincs sivatagaiban, s mégis ez idegen eszme él itt is! Az ember természetadta szervezetének kötelekeit szelleme által megtágitotta. Az ember önállóan is feldolgozza azt, a mit kívülről kap, de, mivel élő lények csoportosulatai alá vannak vetve a változékonyság törvényének, a külső körülmények hatásától függetlenekké nem változhatnak. A népek több típusú volta is hatást gyakorol életére. Az Egyesült-Államok mutatják az elkülönülésnek egyik legnevezetesebb példáját. Ott a földműves germán és az iparos kelta bevándorlók megosztottak a munkán. Egyszersmind czáfolja azt az állítást, hogy a természet hatásai azon mértékben csökkennek, a mily mértékben a műveltség növekszik: Nagy-Britannia sokkal inkább függ most szén- és vaskincseitől, jobban hasznát veszi most kifejlődött partjainak, mint csak száz évvel is ezelőtt!

Majd az emberi lakhelyek helyzetéről és alakjáról értekeznek. A szárazföld eloszlásáról, több kontinensre terjedő népcsoportokról, a szigetek lakóiról, ezek elkülönüléséről, műveltségük fejlődésére a zárközöttség és a szűk tér minő hatást gyakorol, mond igen érdekes dolgokat, tesz találó megjegyzéseket s von le következtetéseket. Azután a népek elterjedésének formáit két főrésztre osztja: I. tömegesre és II. szórványosra; az I. alatt a) egységes elterjedésre példa a németek a Rajna és Elba között; b) központi elterjedés, példa: a magyarok a Duna völgyében; a makololók a Zambézi közép-folyásánál. A II. alá a zsidók, örmények tartoznak. Nagyérdekű a határok nemeinek és a politikai szomszédságoknak az áttekintése. Majd a határ és a terület közötti arányról, az államok természetes csoportosulásáról, s az államok belső egyensúlyáról szól. A lakhelyek eloszlása igen fontos népismeai adatokat tartalmaz. A lakhelyek alapítói védő természeti viszonyokat választanak: magaslatokat, szigeteket, félszigeteket, mocsaras helyeket, sőt, ha egyebet nem találnak, még fákat is. Felemlíti, hogy Cameron, mikor Bagamoyóból Uzagara felé ment, Mozuvah kerületben a legsűrűbb bozótban talált néhány falut, a melyekbe csak igen kanyargós utakon lehetett bejutni és azokat is teljesen el lehetett zárni.

Következnek a térbeli viszonyok. A nagy és kis történeti terek és ezek jelentősége a politikai egyensúlyban példákkal illusztráltatnak. Az európai nagyhatalmagnál inkább a népesség

száma van egyensúlyban s nem ép a műveltségük, mert akkor Belgium Olaszország fölött volna hatalomban, tehát a haderő nagysága határoz. Észak-Amerika hatásai már is sürgetik a kontinens államait, hogy frissítsék fel vérüket egy kis amerikai vérrel: ez nagyobb egyensúlyt kölcsönözne Oroszországgal szemben!

A felszín alakja tárgyalásánál látjuk a rónasági és a hegységi népek közti néprajzi és történeti ellentétet, a tagozódás elkülönítő hatását. de vizont a hegységek összekötő, egyesítő és erősítő erejét. Nem véletlenség, hogy a háziipar épen a hegységekben fejlődik. Kasmirban a hideg éghajlat nagyban előmozdítja a szövő-ipart. A hazaszeretet is itt a legnagyobb. A pusztaságok ellenben a művelődés ellenségei, a lakók ott csak harcziassakká válnak; a sivatagok menhelyekül is szolgálnak. A pusztaság hozza létre a legnagyobb rabló és pusztító népeket, a melyek nyugtalan természete nagy részben a vízszükségből ered.

A tengerpartoknál a parttagozódás hatása a művelődésre, melytől részben a népek érintkezési foka függ, fontos anthropo-geographiai körülmény, gyakran a partmelléknek egész más történeti szerepe van, mint a belföldnek s ez főleg a terjeszkedésben áll, de hatalmuk bármily tündöklő, gyakran nem sokáig tart, mert belföldi támasza nincs, példa rá Karthago s a pusztulás után tolongnak a belföldi népek a part felé.

A víz történeti jelentőségénél is találkozunk szép felosztással: a) folyékony burkolat nyugvó részei és b) önmaguktól mozgó részei számos alosztálylyal. A tengeren- és a vizenlakás, a hajózás és a tengeri közlekedés fontossága, úgy látszik, a reájuk támaszkodó népeknek biztosságot nyújtottak, a mely nem volt jelentőség nélkül némely önállóan látszó műveltség titokzatos eredményére, pl. Japánnál. A folyók, mint utak, mint a népek egyesítői s mint határok bőven tárgyaltnak; a Volga, a Nil történeti szerepe s fontossága a hadjáratok történetében, sőt még a mocsarak jelentősége is szemünk elé tárul. A történeti élet együtt növekszik a folyókkal, a melyek partján keletkezett és a folyók torkolatánál a legkiterjedtebb.

Az éghajlatnál igen érdekes szerző czáfolata az a priori képzett véleménynyel szemközt, hogy az embert az éghajlat alakítja. Ezt a növény- és állatország analogiája szerint vették, holott az ember igen mozgékony s a jelenlegi földrajzi elterjedés nem az eredeti változatlan állapot; azért a kérdés inkább az, milyen hatása volt az éghajlatnak a népek elterjedésére és tör-

téneti tetteire. Az éghajlati műveltség-övek, az életmódok különfélesége, az egyenlítő felé irányuló népvándorlások észak felől különösen, a levegő történeti hatásai kiegyenlítés és mozgás által a legszebb eszméket mondatják szerzővel.

A növény- és állatországnál az embernek a föld valamennyi élőlényétől való függését mutatja be, mint azzal a) tömeges és b) csak egyes kapcsolatban vannak. A forróövi dús természet elnyomja az ember erélyét, valamint a szegény természet is. Összehasonlítást közöl a gazdasági növényekkel és házi állatokkal való áldottság tekintetében. Kiaknázások különböző fokait mutatja be, majd vándorlásukat az emberrel együtt írja le. Szépen mutatja ki, hogy a földön a növény és állat az emberrel versenytársak.

A természet és szellem fejezetével a természettel való megbarátkozás s nem a rémületet okozó benyomás mellett, Buckle nézete ellen, hogy babonát szül, tör pácztát. A tudomány a babonáságtól válik ki, mint a legkezdetlegesebb magyarázatból. S a művészetben legjobban nyilatkozik a természeti érzés. Az alkotó szellem nemcsak visszatükrözi a természetet, hanem arra törekszik, hogy a természetet átszellemítse az által, hogy önmagához minél hasonlóbbá tegye.

A harmadik rész összefoglalást tartalmaz s különösen a vándorlásokkal foglalkozik. Vannak oly országok, melyek a vándorlást vonzzák, melyek a vándorlást megindítják s melyek azt megszüntetik. Más népeket is elragadnak a vándorlók. A vándorlási elmélet a világtörténelem alapvető elmélete. Igen valószínű, hogy az egész földön egy nép sem lakik azon a helyen, a honnan származott. Wagner Mór vándorlási és elkülönülési elmélete bővebb kifejtést talál: minden új alak képződése egyes kivándorlók elkülönülésével kezdődik, az emberre alkalmazva csoportok válnak ki, nem úgy, mint a növények és állatok egyenként. Következtetéseiben oda jut, hogy valamint anthropo-geographiai értelemben az egész világ elfoglalása, úgy az embertani és néprajzi értelemben az emberi nem egysége látszik az emberiség fejlődése legfőbb céljának.

Ide járul még végre a szerzőtől egy függelék a föllállított tanok gyakorlati alkalmazására, majd fordítótól »Magyarország természeti viszonyai történeti hatásaikban« egészíti ki e rendes munkát. A terjeszkedést minden irányban megpróbálta nemzetünk. Magyarországhoz tartozott minden

körüllevő tartomány a történet különböző korszakaiban; de azok szakadtak el mindig leghamarább, melyeket a Kárpátok korlátja választ el tőlünk. A vándorlási kedv hazánkból általános: tótjaink messze elmennek, de a hazaszeretet mégis visszahozza őket. A megyék hazánkban is többnyire folyók által határoltatnak. A legnagyobb alföldi helységek a legnagyobb vizek mellett keletkeztek, de ugyanitt az alföldi korlátlan rónaságon sokáig megmaradtak a nomád élet hullámzásának nyomai, úgy, hogy hazánk természeti viszonyai kis mértékben ugyan, de mégis képet nyújtanak a föld természeti viszonyai történeti hatásairól. — E tárgymutató a mily czélszerű, ép oly helyén van e könyben. Megkönynyíti használatát úgy a földrajzi, mint a művelődéstörténeti munkák írásánál az a velős rövidség, melylyel dr. Simonyi Jenő egymásután sorrendben összeszedte; sokhelyt egész tétel ki van írva röviden s így könnyű utána nézni. A fordítás nemkülönbön szabatos és világos, méltó az Akadémia bizalmára s a kiadó czég is megfelelt a várakozásnak. *B. S.*

Der weltberühmte Orientalist Prof. Dr. Armin Vámbéry.

Seine Biographie und Erfolge. Geschildert von Viktor Récsei. Oedenburg. 1888.

A 33 lapra terjedő füzet azon alkalomból jelent meg, hogy Vámbéry Ármín Sopronban az irodalmi kör meghívására felolvasást tartott. Habár a kis munka eszerint tisztán alkalmi irat, mégis az efféle iratoknál maradandóbb becsű, mert a szerző benne nemcsak Vámbéry kimerítő életrajzát s működésének méltatását adja, de kivonathban Vámbérynek Sopronban két ízben tartott előadásait is közli. Ezek közül az, mely a magyarok ázsiai multjáról s európai jövőjéről szól, tudtunkkal másutt nem jelent meg s így Récsei kis munkája örökíti azt meg. *Ih. G.*

Mittheilungen des k. k. militär-geographischen Institutes.

Wien. VII. Band, 1887.

A 232 lapnyi, 13 melléklettel ellátott kötet első (hivatalos) része a bécsi cs. kir. katonai földrajzi intézet működéséről számol be 1886. május 1-től 1887. április végéig; ebből rövid tájékoztatóul a következőket közöljük: Az intézet csillagászati osztálya Horvátországban (Zágráb, Ogulin) és Karintiában (Laibach) sarkmagasság és azimuth-méréseket eszközölt s a boszniai és hercegovinai meghatározások kiegészítésére a Lim vidékén 115 pont fekvését határozta meg. A trigonometriai osztály Brassó vidékén 4130 méternyi alapvonalat mért. s ez alkalommal kide-

ritette, hogy a mérőrúdak terjeszkedésének hányadosa, mely Stampfer vizsgálatai szerint 0·0000114674, tényleg 0·0000004346-al nagyobb, amennyiben 626.4 méternyi alapvonalnak 12-szer (különböző hőmérséklet mellett) ismételt mérése 0·004756 méternyi átlagos eltérést eredményezett. A háromszögelési munkálatok összesen 168 helyen folytak s ezáltal 365 pont fekvése lön megállapítva. Felvételek és vizsgálatok történtek az iránt is, mennyiben változott Zágráb vidékén a föld felszine az 1880. november 9-iki földrengés következtében s e felvételek eredményei iránt (melyek közzététele a jövő évi kötetre van szánva) a szakkörök méltán érdeklődhetnek. A térképezés az 1886/87. évben Boszniában folyt, melynek felvétele immár befejeződik. Az 1:75.000 méretű térképekből 1888. ápriliséig 704 lap készült el s a f. évre még 48 lap sokszorozása marad fenn, amivel az egész monarchiának (hozzászámítva Boszniát és Hercegovinát is) új felvételi térképe teljessé válik. Az intézet ezenkívül új, nagyobb munkába fogott, Közép-Európának 1:200.000 méretű általános térképébe (Generalkarte), mely a régibb — már elavult — 1:300.000 méretű térképet lesz hivatva pótolni; e térkép magában foglalja Közép-Európát az é. sz. 53° 30'-tól a 40° 30'-ig és a k. h. 24° 30'-tól a 48° 30'-ig (Ferrótól) s 260 színezett lapból álland, melyek magassága és szélessége 1—1 fok leendő; az így alakuló magas s keskeny lapok mindegyike a közepét szelő délkör és szélességi fok s a rajta fekvő legnagyobb városról veendő jelzését (p. 34°, 48° Bécs); magától értetődik, hogy az egyes lapok nagysága (melyeknek területe mindig az 1:75.000 méretű térkép 8 lapjának felel meg) a földr. szélesség növekedtével csökken; a 48. szél. fok alatt egy lap szélessége 37·31 cm., magassága 55·59 cm., az ábrázolt terület nagysága 8295 □ km. s keskenyebb (éjszaki) széle 74·5 km. távolságnak felel meg. A térképek helyszínrajzát barna sraffok adják, a folyóvizek kék, az erdők zöld színnel jelölve, az irás fekete, ugyanzintén fekete minden jel (közlekedési vonalak stb.) E mű átmenetül fog szolgálni a részletes térképtől az átnézeti térképhez s a katonaság főleg utitérképül (Marschkarte) fogja használni s így magától értetődik, hogy rajta úgy a helyszínrajz általánosítása, mint a topographiai részletek kiválasztása kellő figyelemben részesül. E mellett az intézet iskolai és magánczélokra is dolgozik s többek közt Csehország nagy iskolai fali és kis kézi térképét adta ki;¹ lithographiai osztályában pedig a legkülönbözőbb munkákat állítja elő.

¹ Lásd Földrajzi Közlemények. 1888. évf. 188. lap.

Az évkönyv második, jóval terjedelmesebb (nem hivatalos) része 4 nagyobb értekezést közöl; Sterneck Róbert őrnagy Prága néhány pontjának trigonometriai meghatározásáról értekezik s az intézet új inga-készülékét mutatja be. Hartl Henrik az osztr. magy. monarchia csillagászati s háromszögelési felmérésének történetéhez közöl becses adalékokat s munkájának most megjelent első részében a cs. kir. kat. földrajzi intézet s a birodalmi hadügyi miniszterium levéltáraiban őrzött jegyzőkönyvek s okmányok alapján az 1806—1811-iki munkálatok történetét ismerteti. Végül Bruch József a felmérések útján nyert s a természetben tényleg meglévő területek közti arányról értekezik. Az évkönyvhez mellékelte térképek s rajzok technikai kivitele mindenképen kitűnő. *Th. G.*

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

Expedíciók.

Az Uelle-probléma megoldása. Közleményeink f. évi 117. lapján említettük volt, hogy Van Gèle kapitány a Kongó-állam megbízásából az Uelle-kérdés megoldása czéljából kutató utazást tett, mely azonban sikerre nem vezetett. Ugyanő újabban ismét nagyobb utazást tett, melynek eredménye az Uelle-kérdés végleges megoldása lön. Van Gèle 1887. szept. 5-én hagyta el az alsó Kongó partján épült Bomát s nov. 21-én elérte az Ubangi folyó Szongo-sellőit, s ezek vidékét a Kongó-állam nevében birtokába vette; hajója, az »En avant« nem volt képes a sellőkön átmenni, azért Liénart hadnagy társaságában csónakon folytatta útját. A csónakot kötelek segélyével vonták a sellőkön át, de azon túl újabb sellő állta el útjukat. Ezen is szerencsésen áthaladva, a folyón semmiféle akadályt nem találtak. Ezután 4 napig akadálytalanul hajóztak fel az Ubangi folyón egészen a Bonga-sellőig. Van Gèle innen visszasietett gőzöséhez, róla a nehezebb s sérülékeny géprészeket leszedette s a hajót a part mentén fél-felé vontatta. A Bonga-sellőkön túl sem javultak a hajózási viszonyok; sellő sellőt követett s azokon csak nagy nehezen bírták a hajót keresztül vonszolni. Így történt, hogy 20 nap alatt csak 37 kmnyi utat, Szongótól Mokuongeh-ig tettek meg. Mokuongehn túl akadálytalanul folytathatták hajózásukat; az Ubangi itt 8—900 m. széles, mélysége 4—5 m., jobb partja lapos, bal

partja dombos; a folyó partja 2—3 m. magas s rajta gyeptér-
ségek ligetekkel váltakoznak. A folyó mintegy 35 kmnyire
ÉK.—DN.; irányban folyik, utóbb azonban iránya K—Nyivá vá-
lik; ez irányban 270 kmnyire hatoltak rajta fel. Partjain a kö-
vetkező népek laknak: a bal parton a bankangi, mombati, banzi,
mombongo és jakoma, a jobb parton a buraka és maduru nép:
a bennszülöttek a folyót Dua és Koku név alatt ismerik. Deczem-
ber vége felé ismét sellős helyekre értek s 1888. január 1-én
kénytelenek voltak visszafordulni. Legvégső pontjuk a k. h.
21°55' (Gr. s az é. sz 4°25' alatt fekszik, tehát alig 100 kmnyire
azon legnyugatibb ponttól, melyet Junker az Uelle folyón ugyanoly
szélesség alatt 1833. év elején elért volt. A két folyó (t. i. az
U b a n g i vagy M o b a n g i és az U e l l e) azonossága e szerint ma
már kétségtelen s így az afrikai földrajz utolsó nagy problémája
meg van oldva. (Tájékoztatásul lásd a térképet Közleményeink
69. lapján.) Van Gèle visszautazása még sokkal több nehézséggel
járt, mint felhajózása. Az Ubangi vize időközben ugyanis 3 mé-
terrel apadt s így a számos sellőn csak iszonyú erőmegfeszítéssel
tudtak áthaladni; végre azonban szerencsésen eljutottak a Szongo-
esésekhez. Van Gèle azt hiszi, hogy a felhajózásra a június
legalkalmasabb, mert valószínűleg akkor legmagasabb az Ubangi
vízállása. (Pet. Geogr. Mitth. 1888. V.)

Földrajzi kutatások 1870—1887-ig Nyugati-Ausztráliában. Nyu-
gat-Ausztrália körülbelül egy harmadát teszi az ausztráliai kon-
tinentnek. Területe, a keleti hosszúság 129-dik fokától számítva
körülbelül egy millió négyszög mértföldnyi, tehát közel, nyolcz-
szorta olyan nagy, mint Nagybritannia és Irland egyesített király-
sága. 1869 előtt, a keskeny partszegélyen kívül, még alig ismer-
tek belőle valamit; többi 750 ezer négyszög mértföldnyi területe
még egészen ismeretlen vala.

1870-ben Forrest János Perthből Adelaide-be vezetett
egy expedíciót, és kijelölte azt a vonalat (a keleti hosszúság
131—139. fokai között), melynek irányában a távíró nemsokára
ki is épült Port-Darwin és Adelaide között.

Ez időtől fogva mind jobban és jobban kezdtek érdeklődni
Nyugat-Ausztrália iránt.

W a r b u r t o n 1873-ban Alice-Springs-ből (a távíró vonal-
nak majdnem középső állomásától) indult ki; útját jobbra a
21-dik szélességi fok irányában vette, végre De Grey folyó men-
tében haladva érte el a tengerpartot. A bejárt földnek legna-

gyobb része triodiával fedett mélyföld, a víz nagyon ritka, Warburton kénytelen volt tevéit leölni s veszedelmes útját csak nélkülözések között tehette meg.

Forrest János 1874-ben Champion-bay-ből kiindulva, a 26-dik szélességi fok irányában, a táviró vonalnak (az Eyre tó közelében levő) Peake állomásáig jutott. Utazása hat hónapot vett igénybe s útja körülbelül két ezer mértföldre tehető. Champion-baytől a nyugat felé tartó folyók vízvázasztó vonaláig, termékeny hullámos vidéket és kövér legelőket talált; onnan túl a vidék olyan, a minőt Warburton is talált odább éjszakra. Egyes füves völgyek kivételével, a terület triodiával van fedve; itt-ott 1200 láb magas dombsorok is vannak; rendes kőzet a harmadkorú mészkő. Forrestnek nem valának tevéi, a vízhiány tehát komoly nehézségeket okozott neki.

Forrest expedíciója megdönté a geographusok ama hypothesiseit, mintha Ausztrália belsejében nagy tó léteznék, a melybe a Murchison forrásain túl lévő folyóvizek ömlenek. Kétségbe vonhatatlan ténynyé vált, hogy Ausztrália belseje vízszegény, kiaszott terület; itt-ott ugyan nagy mocsarakkal találkozunk, a minő az Eyre tava, a melyekbe száz mértföldnél hosszabb folyók ömlenek.

Giles 1875—76-ban kétszer tette meg az utat a táviró vonaltól a nyugati tengerpartig, és vissza a tengerparttól a táviró vonaláig. Mentében a 30-dik s visszatértében a 24-dik szélességi fok irányát követte; odamenet tehát Forrestnek 1870-diki és 1874-diki útja között haladt; visszatértében pedig Forrestnek 1874-diki és Warburton 1873-diki útja között. Giles tevékkel is rendelkezett, meg volt tehát a lehetősége, hogy hosszú víznélküli utakat is megtehessen, és meg is tett egyszer egy 300 mértföldnyi utat 17 nap alatt, a nélkül, hogy vízre akadt volna. Útjában úgy mint a többi utazó homoksivatagokra, triodákra és füves völgyekre akadt.

Négy különböző utat tettek tehát az utazók 1873--1876. oly földeken által, a melyek addigelé terra incognita valának. És mondhatni, hogy most már nincs is nagy geographiai problema, mely az ausztráliai kontinensre vonatkozólag még megoldásra várna.

Forrest Sándor, a fentemlített utazónak testvére, 1879-ben a De Grey folyótól Port-Darwinig utazott és pedig majdnem mindig a 18-dik szélességi fok irányában. Útjában mindenütt termékeny, vízdús vidékre talált. A Fitzroy völgyéből Margit nevű

mellékfolyója völgyébe tért; ennek forrásain s a vízválasztó vonalon túl a nagy Ord folyót fedezték föl, mely a Cambridge öbölbe ömlik.

Azóta az egész vidékről, mely Roebuck Bay és a Cambridge öböl között terül el, gondosan készített topographiai térképet adtak ki; és most már jó utak is vezetnek King-Soundtól a Cambridge öbölíig, holott arra két évvel ezelőtt egy-két kutató utazón kívül aligha tévedt valaki. A gyors fölvirágzásnak főoka abban rejlik, hogy a Fitzroy és az Ord forrásainál gazdag aranytelepekre akadtak, mi aztán sok kivándorlót vont arra a vidékre.

Ausztrália eme része geologiai szempontból is felette érdekes, és boldogult Hardmann nagybecsű tanulmányai után is még mindig igen sok itt a tenni való.

Ugyancsak Hardmann rábukkant egy folyó ágyában (a déli szélesség 17° 20' és a keleti hosszúság 125-dik foka alatt) a *Diprotodon australis* csontvázára is, mely óriás zsacskós állat valaha egész Ausztráliában élt.

Ausztrália éjszak-nyugati részét Forrest János is kétszer látogatta meg: először 1883-ban és ismét 1886-ban. — 1883-ban, La Grange-Bayból kiindulva, a Fitzroy-felé tartott; e folyó mentében haladt Saint-George hegylánczatáig, s végre Port-Usborne-ba érkezett meg. A King-Sound keleti partján, Fitzroy torkolatánál egy Derby nevű várost is alapított. Az egész vidék kövér alluvialis prairie-kből áll, melyek állatokban bővelkednek és a gyarmatosításra igen alkalmasak. — Forrest 1886-ban új várost alapított a Cambridge öböl nyugati partján, az Ord torkolatánál, s ezt Wyndhamnek nevezték el. Derby is, Wyndham is virágzásnak indult, mert mindkettő legközelebbi kikötője a Kimberley mellett felfedezett aranytelepek.

Ily körülmények között bizton remélhető Ausztrália eme részének fölvirágzása is, és a legközelebbi száz esztendő Ausztráliában új Angolországot fog létrehozni. (Soc. Roy. Belge de Géogr.) *Thsz.*

Dél-Patagoniában rendkívül termékeny vidéket talált Fontana ezredes kutató utazásában. Nagy tavak, szép legelők, sűrű erdők előre láthatólag nagyszámu lakosságot volnának képesek eltartani. E mellett ez a tartomány közvetlen a Kordillerák mellett van s a Csendes tenger felől könnyen megközelíthető. Az ezredes nagyérdeku felfedezésének bizonyosságául számos hasznos fát hozott az új vidékről, melynek létezését a köves puszta partvidék mögött eddig senki sem sejtette. *Gy.*

A FÖLDRAJZI FOKHÁLÓZATNAK

ÚJ ÁLTALÁNOS, EGYENTERÜLETŰ ÉS BÁRMELY KISEBBITÉSI ARÁNYBAN EGYENLŐ KÖNNYŰSÉGGEL SZERKESZTHETŐ VETŰLETE.

Felolvasatott a folyó évi április hó 26-án tartott ülésen.

Hogy a megközelítőleg gömbalakú föld görbe felületét sík lapon teljesen lehetetlen úgy ábrázolni, hogy a rajz egészen hasonló legyen az eredetihez, az tudvalevő, és könnyen is belátható; mert ha egy üres gömböt két egyenlő részre vágunk, és egyik felét az átmetszett legnagyobb körével lefelé vízszintes síkra állítjuk, felületét egészen simán, minden ránczosodás nélkül a síkra lelapítani lehetetlen, mert ha például az alsó kör átmérője = 2·00, akkor a tetőponton átmenő függélyes félkör bármelyike 3·14 hosszú, tehát több mint felével hosszabb az átmérőnél, ennél fogva a lelapítás csak akkor történhetnék meg, ha vagy a 3·14 hosszú függélyes félköröket összeránczolás által megrövidítenénk 2·00 hosszra vagy minél több ily félkör mentén bevágásokat tennénk, hogy az ezek által képezett egyes részek szétnyilhatnának, mely esetben az egész felületet simán lelapíthatnánk, illetőleg a félköríveket egész hosszukra kinyújthatnánk. Ezen részeknek a lelapítás folytán azért kell szétnyilniok, mert a 3·14 hosszú kinyújtott félkörívnek — mint átmérőnek — egy 9·86 hosszú kör felel meg, míg az eredeti 2·00 hosszú átmérőnek megfelelő kör hossza csak 6·28 volt. A 3·58 hosszkülömbözet tehát a nyílásokban van eloszolva.

melyek e szerint az egész 9·86 hosszú körnek több mint harmadát képezik.

Miután pedig a 2·00 átmérőjű félgömb felületének térfogata = 6·28. a 2·00 átmérőjű kör térfogata = 3·14, a 3·14 átmérőjű köré pedig = 7·74, az előbbi kör térfogata csak felét képezi a gömbfelület térfogatának, míg az utóbbi azt 23 $\frac{1}{10}$ -al felülhaladja.

A félgömb azon vetületeinél tehát, melyek rádiusa a gömb rádiusával megegyezik, az egész vetület térfogata a félgömb térfogatának felére van kisebbitve, mely arány azonban a középponttól a szélek felé változik.

Ezen oknál fogva különféle vetítési módokat használnak a térképészek az ábrázolásra, a mint az ábrázolandó tér kisebb vagy nagyobb, vagy a gömb fele, és a mint az vagy az egyik sarkpontnál, vagy az egyenlítőnél, vagy ezek közül az egyikhez vagy másikhoz van közelebb.

Kisebb, csak néhány, 4–5 fokra terjedő területeknél eleendő pontos az úgynevezett kúpvetület, de a párhuzamos ívek vonása a nagy rádius miatt alkalmatlan, nagyobb kiterjedésnél pedig a középponttól való irányok mindinkább eltérnek a helyes iránytól; a többi vetületeknél részint a térfogatok, részint az alakok igen megváltoznak a szélek felé.

A Gauss-féle stereografiai vetületnél a síkra vetített alakok egyes részei teljesen hasonlók lesznek a gömbön lévőekkel, úgy a szögek is a gömbfelületen lévőekkel teljesen egyenlők maradnak. de a vonalak hosszai folyton növekednek, a középponttól mintegy 4–5 fok távolságban ugyan még csekély mérvben, de távolabb mindig hirtelenebben. úgy hogy 90 fok távolságban a vonalak már 2-szeresek, a térfogatok pedig 4-szeresek lesznek. A hasonlatosság megtartása onnan ered, hogy a növekedés a sugár irányában mindig pontosan egyenlő a kör irányában létrejövő növekedéssel, mit később befogok bizonyítani.

Ezért eszközöltetik a kataszteri trigonometriai háromszögellés is ezen vetület szerint, mely Magyarország területére még eléggé pontos, de nagyobb területnél alkalmazva a széleken már érezhető nagytávolságok jönnének létre.

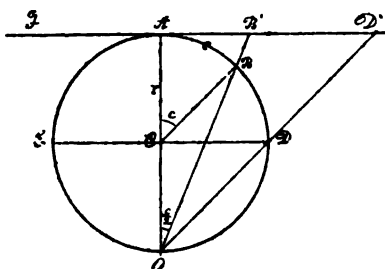
Ezen vetület következőkép eszközöltetik:

Ha *A* a föld felületének azon pontja (lásd az 1-ső ábrát) mely az ábrázolandó kisebb vagy nagyobb terület középpontját képezi. az egyszersmind azon pont is, melyen a gömb-

felületet érinti azon sík, melyre azt vetíteni akarjuk, mely sík tehát az AO függélyes átmérővel minden irányban derékszöget képezend, vagyis a A pont vízszintes látszólagos látkörét képezi.

Az A ponttól képzelt átmérő másik végpontja O a szempont, az említett $ADOE$ kör egyszersmind legyen azon legnagyobb kör, mely a síkra vetítendő B ponton is keresztül megy, végre terjeszszük ki az ezen kör által meghatározott síkot az érintő sík felé, míg az az $FAB'D'$ vonalban metszetik.

Ha ezen mód szerint a körnek valamely B pontját az érintő síkra akarjuk vetíteni, az a síkon az OB egyenes vonal meghosszabbításában fekvő B' ponton fog látszani, tehát a térképen

1. ábra.

az $AB'D'$ érintő vonalon a középponttól AB' távolságban lesz felrakandó. Minthogy azonban — ha c az AB ívet jelöli — az AOB' szög $= \frac{1}{2} c$, $AB' = 2r \cdot \operatorname{tg} \frac{1}{2} c$, és ebből AB' könnyen kiszámítható. Az $AB'D'$ vonal iránya pedig, vagy azon szög, melyet azon vonal az A pont délvonalával képez, egy később levezetendő képlet szerint számítható ki.

Miután a gömbfelületek ugyanazon Atlaszban különböző módok szerinti vetületekben vannak ábrázolva, a mint a földterületek kisebb vagy nagyobb kiterjedésűek, vagy az egyenlítő- és sarkpontra nézve különböző fekvésűek, és ezek közül egy sem felel meg eléggé a főkellékeknek, mert hiányzik a térfogatok egyenlősége a megfelelő gömbfelületi térfogatokkal, továbbá — a stereografiai kivételével hiányzik a középponttól számított irányok egyenlősége a gömbön lévőkkel, végre mert a nagyobb területek szélei felé az alakok is nagyobb mérvben vannak eltorzítva — azon feladatot tűztem ki magamnak, hogy egy oly vetítési módot keressek, mely egyrészt általános, tehát a gömb bármely részén a legkisebb és legnagyobb területekre egész a félgömbig egyaránt alkalmazható legyen, másrészt minden egyéb kelléknek a lehető legjobban megfeleljen és azonfelül könnyen szerkeszthető legyen.

E célból a mértan alapján többféle vetítési módok szerint eszközölt pontos számításokkal kísérleteket tettem, melynek eredménye egy — véleményem szerint minden tekintetben megfelelő

módszer feltalálása lett, melyet van szerencsém tisztelt olvasóimnak most bemutatni.

Előre kell bocsátanom, miszerint tudvalevőleg földünknek nem tökéletes gömb, hanem sphaeroid alakja van, melyen a forgási tengely a legrövidebb átmérőt képezi. Ha ezen tengely hosszában bármely irányban ketté metszük a sphaeroidot, a felület metszete mindig egyenlő görbét képez, melynek alakja ellipsis. A forgási- vagy az ellipsis kis tengelyének két végpontja a két sarkpont, nagy tengelyének végpontjai pedig a forgásnál az egyenlítőt jelölik meg a sphaeroid felületén.

Bessel számításai szerint az ellipsis nagy féltengelye:

$$a = 6,377397 \cdot 156 \text{ méter (log = 6} \cdot 8046435)$$

$$= 3,362738 \text{ bécsi öl (log = 6} \cdot 5266930)$$

és kis féltengelye:

$$b = 6,356078 \cdot 963 \text{ méter (log = 6} \cdot 8031893)$$

$$= 3,351497 \text{ bécsi öl (log = 6} \cdot 5252388).$$

Miután ezen sphaeroid csak kevésbé különbözik a gömbtől. czélunkra azt tökéletes gömbnek tekinthetjük, és csak annyiban kell tekintetbe vennünk a sphaeroid alakot, amennyiben azon földrajzi szélességre nézve, melyet a térkép közepére akarunk helyezni, kiszámítjuk a rádus vectort, vagy azon vonal hosszát, mely a térkép középpontját a föld középpontjával összeköti, és a gömb rádusának ezen rádus vectort tekintjük.

Ha a rádus vectort φ -val, az ellipsis excentricitását ε -nal, és a földrajzi szélességet φ -vel jelöljük,

$$\varrho = \frac{b}{\sqrt{1 - \varepsilon^2 \cos^2 \varphi}}, \text{ és ebben}$$

$$\varepsilon = \frac{\sqrt{a^2 - b^2}}{a} = 0 \cdot 081693386$$

$$\log \varepsilon = 0 \cdot 91221345 - 2$$

$$\log \varepsilon^2 = 0 \cdot 82442690 - 3.$$

Kiszámítottam tehát ezen képlet szerint a rádus vectort egyelőre a 47, 51 és 60 fok földrajzi szélességekre, mely szerint

$$\varphi = 47^\circ, \varrho = 3,356711 \cdot 5 \text{ bécsi öl (log = 6} \cdot 5259140)$$

$$\varphi = 51^\circ, \varrho = 3,355935 \cdot 4 \text{ bécsi öl (log = 6} \cdot 5258136)$$

$$\varphi = 60^\circ, \varrho = 3,354297 \cdot 0 \text{ bécsi öl (log = 6} \cdot 5256015)$$

Miután tehát földünket czélunkra oly gömbnek tekinthetjük, melynek rádusa az említett rádus vector, a földrészek és államok határai és egyéb részletek berajzolhatása czéljából annak

felületét egy úgynevezett fokhálózattal képzeljük heborítva, mely a délkörök és párhuzamos körök által képeztetik.

Bárhol legyen a földön álláspontunk, annak egy bizonyos délköre és párhuzamos köre van, tehát egy bizonyos földrajzi szélessége és hosszúsága, melyeknek meghatározása által minden pont fekvése a gömb felületén a hálózat által pontosan meg van határozva, és ezen adatok szerint a térképen pontosan megjelölhető. Ezen adatok a föld minden nevezetesebb pontjára nézve meg vannak már határozva, és a felfedezési utazásoknál is ezek határozatnak meg. Úgy viszont a tengerész, ki néha sokáig nem lát egyebet, mint vizet és csillagokat vagy a napot, mérései, egy bizonyos csillagda táblázatai és annak ideje szerint járó chronometerje alapján számítja ki álláspontjának szélességét és hosszát, mely adatok szerint megjelölheti a térképen álláspontját és láthatja, mely irányban haladjon tovább a delejtű segítségével.

Ha álláspontunktól bármily csekély távolságra távozunk kelet vagy nyugot felé, délkörünk változik, míg a párhuzamos kör változatlan marad; ha pedig észak- vagy dél felé távozunk, párhuzamos körünk változik és délkörünk marad változatlan.

Álláspontunk délköre az, mely ezen ponton és a föld tengelyén megy keresztül, vagyis a középponton és a két sarkponton. Ennélfogva annak irányát legegyszerűbben határozhatjuk meg, ha egy szögmérő műszer — például Theodolit távcsövet, mely függélyes síkban hajlítható fel és le, azon időpontban irányozzuk pontosan a sarkcsillagra, midőn az épen délkörünkben van a valóságos sarkpont alatt vagy felett, mely időt az észlelés napjára nézve könnyen meg lehet határozni a sarkcsillag fekvése és a csillagidő szerint, mely némely naptárban is megtalálható minden napnak középdélidejére nézve. Ekkor a távcső délkörünk síkjában van és ha azt mintegy vízszintes helyzetbe lehajtjuk, a délvonal irányát valamely nagyobb távolságban felállított jelre bevéssett vonal által állandósíthatjuk.

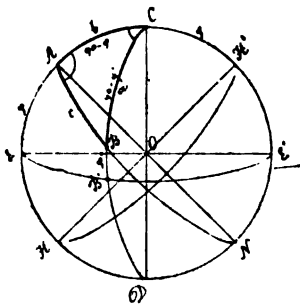
A távcsőnek a délkör síkjában levő állásánál a földrajzi szélesség legegyszerűbben mérhető meg, ha a sarkcsillag legkisebb és legnagyobb magasságát mérjük meg, a kettőt összeadjuk és megfélezzük. Az eredmény álláspontunk földrajzi szélessége, mert az a sarkpont magasságával egyenlő. Ezen eredményen kell még némely javításokat tenni, melyek közül a legfontosabb az, hogy a nyert elliptikus magasságot a geocentrikus magasságra kell átszámítani.

A párhuzamos körök a sarkponttól vont concentrikus körök, tehát az egyenlítővel párhuzamosak és mindegyikének földrajzi szélessége köröskörül változatlan marad.

Álláspontunk földrajzi hossza azon szög, melyet ezen pont délköre egy bizonyos, O-al jelölt délkörrel képez és mely az egyenlítőn számláltatik a O-ponttól rendszerint kelet felé, vagy mindkét irányban is 180 fokig, de akkor meg kell különböztetni a keleti és nyugoti hosszát.

Ezen szög vagy a földrajzi hossz azon idő különbsége által méretik meg, mely a két ponton lévő teljes pontossággal járó óra szerint ugyanazon pillanatban mutatkozik. A hajón ez már nehezebb, mert ott a chronometer a másik pont idejét mutatja ugyan, de az álláspont idejét mérések és csillagászati táblák segélyével ki kell számítani.

Miután tehát a földrészek alakjai a fókálózat szerint rajzoltatnak a térképre, feladatunk abban áll, hogy ezen görbe felület hálózatát vetítsük a síkra, vagyis azon pontokat, hol a hálózat körei egymást metszik.

2. ábra.

Ezen pontok vetületeinek meghatározására a gömbháromszögtani számítását választottam, mert ez a legpontosabb és e szerint a pontok összerendezői számíthatók ki, melyek alapján a hálózat vetületének szerkesztése

bármely kisebbitési arány szerint egyaránt könnyű és pontos.

A vetületre nézve a következő elveket állítottam fel:

1-ször. Az ábrázolandó gömbfelületnek mintegy közepe legyen azon pont, melyen az a vetületi sík által érintetik.

2-szor. A hasonlatosság egyik feltétele, hogy t. i. a középponttól vont irányvonalak mind tökéletesen megegyezzenek a gömb felületén vont megfelelő irányokkal, — a vetületnél pontosan megtartassék.

3-szor. Minthogy a teljes hasonlatosság másik feltételét, hogy a síkra vetített minden pontnak középponttól való távolsága ugyanazon állandó arányban álljon a gömbön lévő megfelelő távolsággal, vagyis az ív hosszával, megtartani lehetetlen: szükséges, hogy a sugárivek hosszait valamely törvény szerint megrövidítsük, de csak annyira, hogy egyuttal a körívek növekedése által éppen a térfogat egyenlősége létesíthessék.

A vetítendő pontok irányát, valamint a középponttól való távolságokat ivben következő módon lehet kiszámítani:

Legyen A a térkép középpontja (lásd a 2-ik ábrát), C az északi, D a déli sarkpont tehát $AH'NH A$ az A pont délköre, AN az A pontból vont függélyes átmérő, továbbá HH' a függélyes vonallal minden irányban derékszöget képező legnagyobb kör, mely az A pont csillagászati látkörét képezi, és melynek minden pontja 90 fok távolban van az A ponttól, és az A pontot érintő vízszintes síkhoz vagyis az A pont látszólagos látköréhez párhuzamos. Végre legyen EE' az egyenlítő, tehát $EA = CH' = \varphi$, és $AC = 90 - \varphi$.

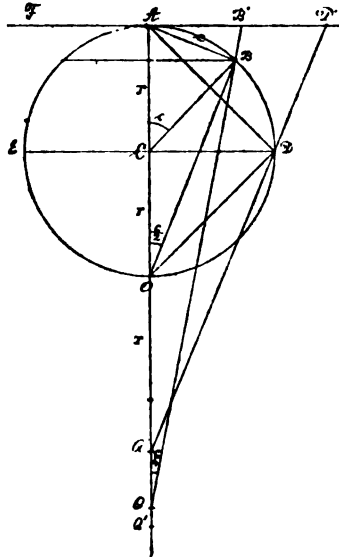
Legyen továbbá B a gömb felületén azon pont, mely az érintő síkra vetítendő, és melynek iránya és az A ponttól való távolsága kiszámítandó. Ennek földrajzi szélessége φ' , és az A pont délkörétől számított földrajzi hosszassága C ismeretes. Vonjunk az A és B ponton, valamint a B és C ponton át legnagyobb, tehát függélyes köröket, mely utóbbi a B pont délköre is. Ezen köröknek az A, B és C pontok közötti ívei egy gömbháromszöget képeznek,

melyben az $AC = b$ oldal $90 - \varphi$, a $BC = a$ oldal $90 - \varphi'$, és az $ACB = C$ szög a B pont földrajzi hosszása az A pont délkörétől számítva. Ezen háromszögből kiszámítható a $BAC = A$ irányszög, és az $AB = c$ oldal a következő képletek szerint:

$$\operatorname{tg} \left(\frac{A-B}{2} \right) = \frac{\sin \left(\frac{a-b}{2} \right)}{\operatorname{tg} \frac{1}{2} C \cdot \sin \left(\frac{a+b}{2} \right)}$$

$$\operatorname{tg} \left(\frac{A+B}{2} \right) = \frac{\cos \left(\frac{a-b}{2} \right)}{\operatorname{tg} \frac{1}{2} C \cdot \cos \left(\frac{a+b}{2} \right)}$$

$$\sin c = \frac{\sin a \sin C}{\sin A}$$

3. ábra.

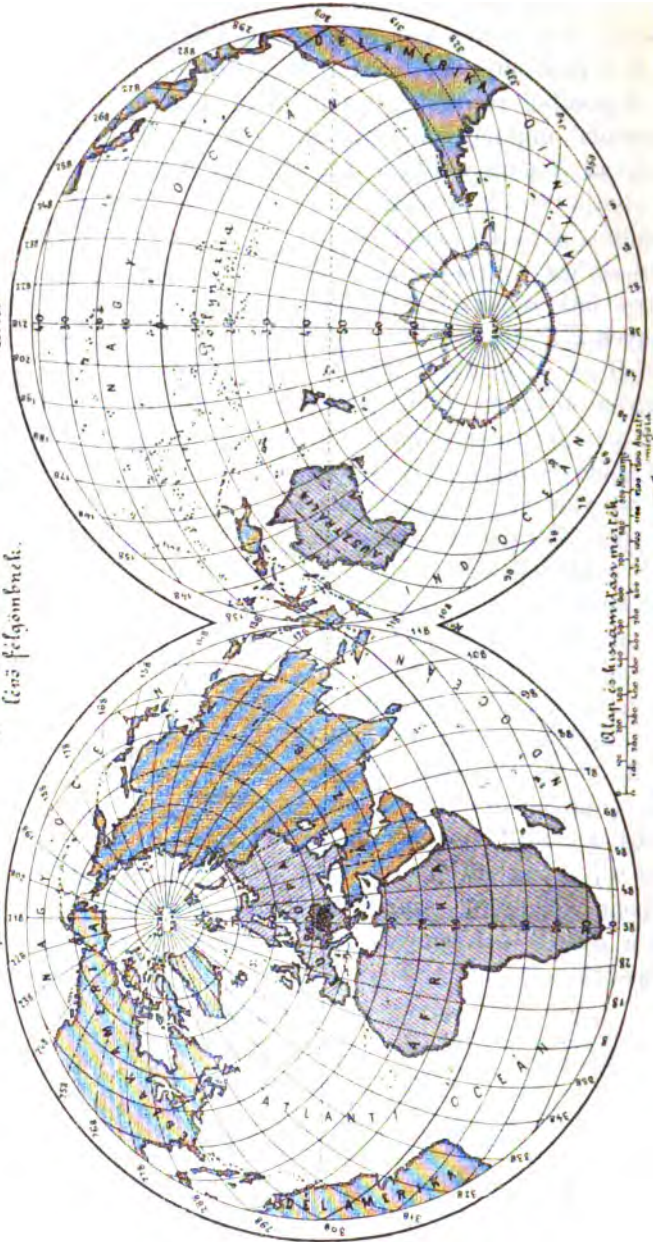
EGYENTERÜLETI VETÜLETE

Magyarország sárga színben

és fehérgombócok.

felül

alul

Magyarország sárga színben és fehérgombócok.

Az országok méretei az országok és tartományok területének arányában.

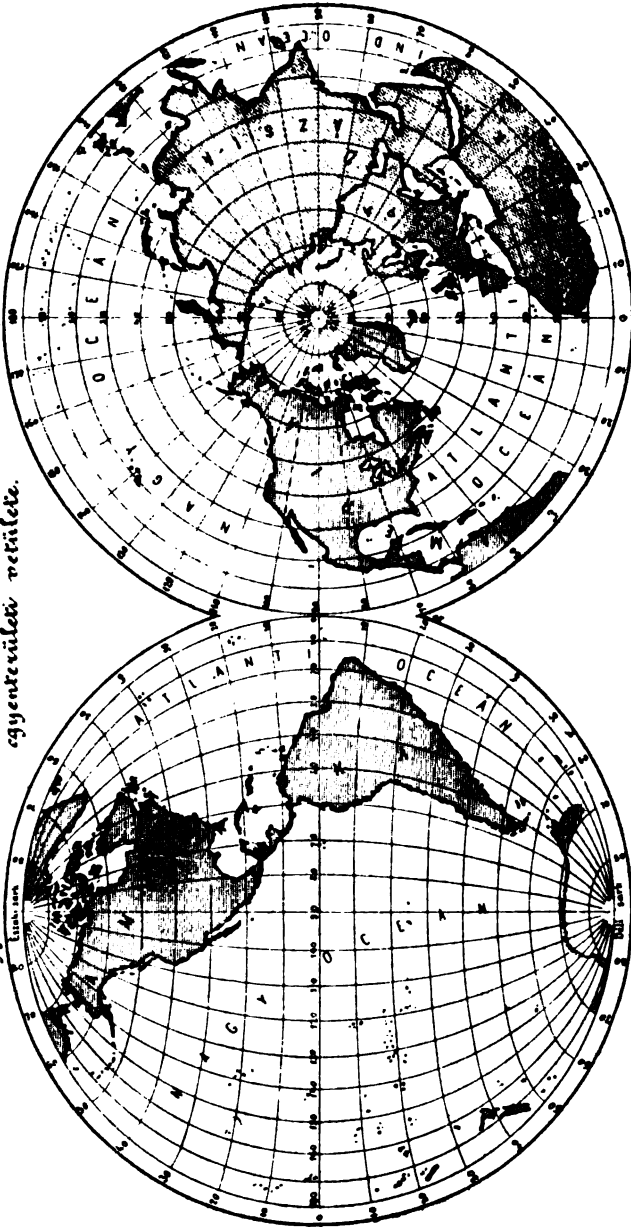
Az országok méretei az országok és tartományok területének arányában.

A FÉLGÖMB

egyenlítői

egyenlítően vetülete.

sarkponti

Mint hogy e szerint az $AC = c$ ív hossza ki van számítva, lássuk, mennyire kell azt megrövidítenünk, hogy a vetület lehetőleg legjobban feleljen meg a követelt feltételeknek.

Erre nézve többféle kísérleti számítások után a következő eredményhez jutottam.

Ha a stereografiai vetületnél használt ábrán az A ponttól vont függélyes átmérőt meghosszabbítjuk, távolítsuk el az O szempontot a gömbtől a Q pontig (lásd a 3-ik ábrát) még annyira, hogy az AQB szög $= \frac{1}{4}c$ legyen. Miután $AOB = \frac{1}{2}c$, az AQB szög akkor lesz $= \frac{1}{4}c$, ha $OQ = OB = \text{chord } ODB$, ebből kitűnik, hogy az OQ vonal hossza változó, és pedig rövidül, midőn a c ív növekedik, mert az ODB ív $= 180^\circ - c$. Ha tehát $c = 0$, $ODB = 180^\circ$, chord $180 = 2r$; ha pedig $c = 90^\circ$, $ODB = 90^\circ$, chord $90^\circ = 1.414r$; AQ tehát $4r$ és $3.414r$ között változik.

A B pont vetületét tehát, vagy is az AB' vonal hosszát következőleg határozhatjuk meg.

$$OQ = OB = r \text{ chord } ODB = r \text{ chord } (180 - c) = \\ = r 2 \sin \frac{1}{2} (180 - c) = 2r \sin \left(90 - \frac{1}{2}c\right)$$

$$OQ = 2r \cos \frac{1}{2}c, \text{ tehát:}$$

$$AQ = 2r + 2r \cos \frac{1}{2}c = 2r \left(1 + \cos \frac{1}{2}c\right)$$

$$\text{végre } AB' = 2r \left(1 + \cos \frac{1}{2}c\right) \text{tg } \frac{1}{4}c.$$

Mint hogy ezen képlet a logaritmiai számításra nem igen alkalmas, ezt átalakítottam és egyszerűsíttem következőleg:

$$\text{miután az } \left(1 + \cos \frac{1}{2}c\right) \text{ tényező} = 1 + \cos^2 \frac{1}{4}c - \sin^2 \frac{1}{4}c = \\ = \cos^2 \frac{1}{4}c + \cos^2 \frac{1}{4}c = 2 \cos^2 \frac{1}{4}c, \text{ továbbá } \text{tg } \frac{1}{4}c = \frac{\sin \frac{1}{4}c}{\cos \frac{1}{4}c},$$

ezen értékeket a AB' előbbi képletébe helyettesítvén, lesz

$$AB' = 2r 2 \cos^2 \frac{1}{4}c \cdot \frac{\sin \frac{1}{4}c}{\cos \frac{1}{4}c} = 2r 2 \cos \frac{1}{4}c \sin \frac{1}{4}c = \\ = 2r \cdot \sin \frac{1}{2}c, \text{ tehát } AB' = r 2 \sin \frac{1}{2}c.$$

Ez pedig nem egyéb, mint a c ív húrja, e szerint a c ív vetülete vagy $AB' = r \text{ chord } c$, vagy $AB' = AB$, mit synthetici uton is könnyen be lehet bizonyítani, miután már analytici uton ezen eredményhez jutottunk.

Ha az A érintő ponttól vagy a térkép közepétől párhuzamos köröket vonunk a gömbön, a körsík rádiusát azon ív sinusa képezi, melylyel a kör az A ponttól vonatott. Ha tehát azt akarunk, hogy a térképen vont körök hosszai egyenlők legyenek a gömb köreivel, vagyis hogy az alakok ne szélesbüljenek, a térképen ezen köröket az ívek sinusával kellene vonunk, ha pedig az ív hosszát vennénk rádiusnak, a gömbkörei úgy aránylanának a térkép köreihez, mint a sinusok ivateikhez, tehát 90° hosszánál mint $1:00:157$ -hez.

Miután azonban azon eredményhez jutottunk, hogy az ív vetülete annak húrjával legyen egyenlő, az hosszabb lesz a sinusnál és rövidebb az ívnél, a körívek tehát hosszabbak lesznek a gömb íveinél, vagyis az alakok a vetületen a kör irányában szélesbülni fognak.

Érdekes lévén tudni, hogy ezen vetület szerint mily mérvben rövidítették meg az ív a sugár irányában, vonjuk le az ívből előbb a hűrt, azután a sinust. Ezt általános módon tehetjük, ha a sinus és húr haladványait képezzük. Ugyanis

$$\sin c = c - \frac{c^3}{2 \cdot 3} + \frac{c^5}{2 \cdot 3 \cdot 4 \cdot 5} - \dots$$

Ebből levezethetjük a húr haladványát, ha azt — miután chord $c = 2 \sin \frac{1}{2} c$, — 2-vel szorozzuk és c helyett $\frac{1}{2} c$ -t helyettesítünk, lesz tehát

$$\text{chord } c = c - \frac{c^3}{2 \cdot 3 \cdot 4} + \frac{c^5}{2 \cdot 3 \cdot 4 \cdot 5 \cdot 16} - \dots$$

Ha az ív hossza csak 5 fok, tehát csak 0.087, ezen haladvány 3. tagja elhagyható, mert értéke csak 0.0000000415, illetőleg 0.0000000026, vagy a földgömbön csak 0.139, illetőleg 0.0087 b. ölet tesz, és ekkor

$$c - \sin c = \frac{c^3}{2 \cdot 3} = k$$

$$c - \text{chord } c = \frac{c^3}{2 \cdot 3 \cdot 4} = \frac{k}{4}$$

Ebből azt látjuk, hogy ha az ív helyett a hűrt vesszük, a megrövidítés $\frac{1}{4}$ -részét teszi az ív és a sinus közötti különbözethez.

Ha az ív hosszabb, a megrövidítés lassanként nagyobb lesz ugyan az említett $\frac{1}{4}$ -résznél, de azt még 90° fokú ívnél is csak a $\frac{1}{4}$ -rész $\frac{1}{10}$ -részével haladja meg.

Az így számított rövidítés, hogy például a földön egy 6 fok, vagy mintegy 90 mértföld hosszú ív 160.592 öllel, vagy 1000 ölenként 0,457 öllel rövidítették meg a vetület által, az egész hosszra egyenlően elosztott rövidítés. De fontosabb tudnunk, hogy ezen vetületnél bármely távban a középponttól mily mérvben rövidítették meg minden vonal a sugár irányában és hosszabbítatják meg a kör irányában és fogjuk látni, hogy eleinte miudkettő 3-szor oly nagy, az utóbbi pedig távolabb még jobban növekedik, úgy hogy 90 fok távban már 4-szer oly nagy lesz.

A sugár irányában a vonalak rövidülését vagyis nemleges növekedését az $N_s = -2 \sin^2 \frac{1}{2} c$ képlet szerint mindenütt pontosan ki lehet számítani és az eredmény az egységre vonatkozik. Ennek levezetése a következő:

$$\begin{aligned} N_s &= \frac{d \cdot 2 \sin \frac{1}{2} c - dc}{dc} = \frac{2 \cos \frac{1}{2} c \cdot d \frac{1}{2} c - dc}{dc} \\ &= \frac{2 \cos \frac{1}{2} c \cdot \frac{1}{2} dc - dc}{dc} = \frac{\cos \frac{1}{2} c \cdot dc - dc}{dc} \\ &= \cos \frac{1}{2} c - 1 = - \left(1 - \cos \frac{1}{2} c \right) \end{aligned}$$

$$N_s = - \left(1 - \cos^2 \frac{1}{4} c + \sin^2 \frac{1}{4} c \right) = -2 \sin^2 \frac{1}{4} c$$

Miután pedig a körívek úgy aránylanak egymáshoz, mint a rádiusok, vagyis $s_1 : s = 2 \sin \frac{1}{2} c : \sin c$ és $(s_1 - s)$ képezi a hosszabbodást a kör irányában, $\frac{s_1 - s}{s}$ pedig ugyanazt az egységre vonatkoztatva, továbbá a fentebbi aránylat szerint az ívek helyett a rádiusokat helyettesítjük, lesz:

$$\begin{aligned} N_k &= \frac{2 \sin \frac{1}{2} c - \sin c}{\sin c} = \frac{2 \sin \frac{1}{2} c}{\sin c} - 1 = \\ &= \frac{2 \sin \frac{1}{2} c}{2 \sin \frac{1}{2} c \cdot \cos \frac{1}{2} c} - 1 = \frac{1}{\cos \frac{1}{2} c} - 1 = \\ &= \frac{1 - \cos \frac{1}{2} c}{\cos \frac{1}{2} c} = \frac{1 - (\cos^2 \frac{1}{4} c - \sin^2 \frac{1}{4} c)}{\cos \frac{1}{2} c} = \\ N_k &= \frac{1 - \cos^2 \frac{1}{4} c + \sin^2 \frac{1}{4} c}{\cos \frac{1}{2} c} = \frac{2 \sin^2 \frac{1}{4} c}{\cos \frac{1}{2} c} \end{aligned}$$

Ezen képlet szerint tehát minden távolságban pontosan kiszámítható a vonalak hosszabbodása a kör irányában.

A stereografiai vetületre nézve az N_s és N_k kiszámítására szolgáló képletek bevezetési az előbbihez hasonlóan történnek, és a következők:

a sugár irányában:

$$N_s = \frac{d \cdot 2 \operatorname{tg} \frac{1}{2} c - dc}{dc}, \text{ miután}$$

$$d \cdot 2 \operatorname{tg} \frac{1}{2} c - 2 d \operatorname{tg} \frac{1}{2} c = 2 d \frac{\sin \frac{1}{2} c}{\cos \frac{1}{2} c} =$$

$$= \frac{2 (\cos \frac{1}{2} c \cdot \cos \frac{1}{2} c + \sin \frac{1}{2} c \cdot \sin \frac{1}{2} c)}{\cos^2 \frac{1}{2} c} d \frac{1}{2} c =$$

$$= \left(1 + \frac{\sin^2 \frac{1}{2} c}{\cos^2 \frac{1}{2} c}\right) 2 \cdot \frac{1}{2} dc = (1 + \operatorname{tg}^2 \frac{1}{2} c) dc$$

$$\text{tehát } N_s = \frac{(1 + \operatorname{tg}^2 \frac{1}{2} c) dc - dc}{dc} =$$

$$N_s = 1 + \operatorname{tg}^2 \frac{1}{2} c - 1 = \operatorname{tg}^2 \frac{1}{2} c$$

a kör irányában:

$$N_k = \frac{2 \operatorname{tg} \frac{1}{2} c - \sin c}{\sin c} = \frac{2 \operatorname{tg} \frac{1}{2} c}{\sin c} - 1 =$$

$$= \frac{2 \sin \frac{1}{2} c}{\cos \frac{1}{2} c \cdot \sin \frac{1}{2} c} - 1 = \frac{2 \sin \frac{1}{2} c}{\cos \frac{1}{2} c \cdot 2 \sin \frac{1}{2} c \cdot \cos \frac{1}{2} c} - 1 =$$

$$= \frac{1}{\cos^2 \frac{1}{2} c} - 1 = \frac{1 - \cos^2 \frac{1}{2} c}{\cos^2 \frac{1}{2} c} =$$

$$= \frac{\sin^2 \frac{1}{2} c}{\cos^2 \frac{1}{2} c} = \operatorname{tg}^2 \frac{1}{2} c$$

Mig a stereografiai vetületnél e szerint a vonalak hosszabodása mind a sugár, mind a kör irányában teljesen egyenlő, t. i. $= \operatorname{tg}^2 \frac{1}{2} c$, és ezáltal az alakok hasonlók maradnak ugyan, de a hosszak és térfogatok 90 fok távban már kétszeresek, illetőleg 4-szeresek lesznek, az általam talált vetületnél a sugár irányában a rövidülés és a kör irányában a hosszabodás sokkal kisebb mérvben jön létre és oly arányban állanak egymáshoz, hogy a térfogat mindig teljesen megegyez a gömb megfelelő felületével.

A vonalak hosszainak az N_s és N_k képletek szerint kiszámított változásai a kétféle vetületnél 1000 ölenként a következők:

stereografiai:		az általam találtnál:	
1° =	0·076 —	0·038 +	0·038
2° =	0·305 —	0·152 +	0·152
3° =	0·686 —	0·343 +	0·343
4° =	1·222 —	0·609 +	0·610
5° =	1·907 —	0·952 +	0·953
6° =	2·746 —	1·370 +	1·372
10° =	7·654 —	3·805 +	3·820
30° =	71·797 —	34·074 +	35·276
50° =	217·443 —	93·692 +	103·377
70° =	490·290 —	180·848 +	220·775
90° =	1000·000 —	292·893 +	414·213

Ebből kitűnik, hogy az általam talált vetületnél a rövidülés és szélesbedés már kezdetben, t. i. a középponttól számítva mintegy 10 fokig csak felét képezi a stereografiainál eredő hosszabodásnak, később pedig aránylag még kisebbek lesznek ezen változások, úgy 90 foknál annak csak 0·3, illetőleg 0·4 — része.

Meggyőződhetünk továbbá arról, hogy ha az egymással álló + és — számoknak bármelyikét szorozzuk egymással, mindig kijön az 1000000 □ öl, mely az eredeti 1000 öl négyzete.

Teljesítsük tehát a szorzást következően:

$$(1000 - a)(1000 + b) = \begin{cases} 1000^2 + 1000 b \\ - 1000 a \\ ab \end{cases}$$

Ha tehát a + szorzat egyenlő a két — szorzat összegével az egész lesz = $1000^2 + 0$

Például 70 foknál $a = - 180\cdot848$, $b = + 220\cdot775$

$$1000 b = + 220775, \quad - 1000 a = - 180848$$

$$\begin{array}{r} - ab = - 39927 \\ \hline - 220775 \end{array}$$

a kettő tehát teljesen egyenlő és az eredmény = 1000^2 . Miatán az minden távban = 1000^2 , a térképen a térfogatok mind meg egyeznek a gömb felületén lévőekkel.

Ezen szorzást általánosan is lehet algebrailag teljesíteni. mint következik:

$$\begin{aligned}
 & (1 - 2 \sin^2 \frac{1}{4} c) \left(1 + \frac{2 \sin^2 \frac{1}{4} c}{\cos \frac{1}{2} c} \right) = 1 \\
 & = 1 + \frac{2 \sin^2 \frac{1}{4} c}{\cos \frac{1}{2} c} - 2 \sin^2 \frac{1}{2} c - \frac{4 \sin^4 \frac{1}{4} c}{\cos \frac{1}{2} c} \\
 & = \frac{\cos \frac{1}{2} c + 2 \sin^2 \frac{1}{4} c - 2 \sin^2 \frac{1}{4} c \cdot \cos \frac{1}{2} c - 4 \sin^4 \frac{1}{4} c}{\cos \frac{1}{2} c} \\
 & = \frac{\cos \frac{1}{2} c + 2 \sin^2 \frac{1}{4} c (1 - \cos \frac{1}{2} c) - 4 \sin^4 \frac{1}{4} c}{\cos \frac{1}{2} c} \\
 & = \frac{\cos \frac{1}{2} c + 2 \sin^2 \frac{1}{4} c (1 - \cos^2 \frac{1}{4} c + \sin^2 \frac{1}{4} c) - 4 \sin^4 \frac{1}{4} c}{\cos \frac{1}{2} c} \\
 & = \frac{\cos \frac{1}{2} c + 2 \sin^2 \frac{1}{4} c \cdot 2 \sin^2 \frac{1}{4} c - 4 \sin^4 \frac{1}{4} c}{\cos \frac{1}{2} c} \\
 & = \frac{\cos \frac{1}{2} c + 4 \sin^4 \frac{1}{4} c - 4 \sin^4 \frac{1}{4} c}{\cos \frac{1}{2} c} \\
 & = \frac{\cos \frac{1}{2} c}{\cos \frac{1}{2} c} = 1
 \end{aligned}$$

Ezen térfogat-egyenlőséget még általánosabban és rövidebben lehet egész a félgömbig kiterjesztve a következő módon bebizonyítani:

Ha az A középponttól a gömb felületén bármely c fok hosszúságú ívvel egy kört vonunk, ezen gömbszelet felületének térfogatát úgy nyerjük, hogy a legnagyobb kör hosszát a szelet magasságával szorozzuk.

$$\begin{aligned}
 T & = 2 r \pi r (1 - \cos c) = 2 r^2 \pi (1 - \cos c) = \\
 & = 2 r^2 \pi \left[1 - \left(\cos^2 \frac{1}{2} c - \sin^2 \frac{1}{2} c \right) \right] = \\
 & = 2 r^2 \pi (\sin^2 \frac{1}{2} c + \sin^2 \frac{1}{2} c) = \\
 & = 2 r^2 \pi 2 \sin^2 \frac{1}{2} c = 4 r^2 \pi \sin^2 \frac{1}{2} c
 \end{aligned}$$

Miután a sík lapon vagy térképen a c ívet úgy rövidítjük, hogy helyette $2 r \sin \frac{1}{2} c$ hosszát veszünk, azon kör térfogata, melyet ezen rádiussal vonunk,

$t = 4 r^2 \sin^2 \frac{1}{2} c \pi = 4 r^2 \pi \sin^2 \frac{1}{2} c$, tehát egyenlő a megfelelő gömbfelületnek előbb levezetett térfogatával. Miután c -nek bármely értéke lehet egész 90, sőt 180 fokig is, a térfogat

egyenlősége látszik még ezen utóbbi értéknél is, mert ekkor $\frac{1}{2} c - 90$ fok, és $4r^2 \pi \sin^2 90^\circ = 4r^2 \pi$, mely a 180 fok hosszú ív húrjával vagy $2r$ rádiussal vont kör területe, de egyszersmind az egész gömb felületének térfogata is.

Hogy azonban ezen hálózatot könnyen és pontosan lehessen szerkeszteni, célszerű, a helyett, hogy az A pontból a szögben kiszámított irányvonalakat minden pont felé meghúznánk és azokra az ív húrját a kisebbitett mérték szerint felraknánk, inkább a pontok összrendezőit kiszámítani, ha azok tengelyűl az A pont délvonalát és az A ponton keresztül vont nyugot-keleti vonalat vesszük.

Ugyanis, ha az M metszékét a délvonalon A -tól északra $+$, és délre $-$ jeggyel jelölve, az R rendezőt pedig A -tól keletre $+$, és nyugotra $-$ jeggyel jelölve számítjuk és a c ív húrját c' -vel jelöljük meg,

$$M = c' \cos A$$

$$R = c' \sin A$$

mely képletek szerint az összrendezőket könnyen és pontosan lehet ölemben vagy méterekben kiszámítani és azokat rendezve egy táblázatba iktatni.

Ezen összrendezők segélyével a hálózat vetületét bármely arányban könnyen és pontosan lehet szerkeszteni, kivált legkönnyebben az úgynevezett millimeter-papíron és pedig minden mérő eszköz nélkül, mert $\frac{1}{10}$ millimeter még pusztán szemmel megbecsülhető és a pont piquirtüvel átszűrhető, csak azt kell tudnunk, hogy a szándékolt kisebbitési arány elérése céljából hány ölet vagy metert képvisel egy millimeter.

A számítás menete tehát a következő: a térkép közepére nézve kiszámított rádius vektort vevén a gömb rádiusának, kiszámítjuk a vetítendő pont irányát, középponttéli távolságát ívben, az ív húrját, végre az összrendezőket.

Ha a hálózat ezen mód szerint van vetítve, még a félgömb térképéhez is lehet léptéket készíteni, de kettőre van szükség.

Az egyik közönséges léptéket azon kisebbitési arány szerint szerkesztjük, mely szerint a pontok összrendezőit felraktuk. Ez tehát az alaplépték és csak a középpont közelében használható, de e szerint a térfogatokat mindenütt még a félgömb szélén is oly pontossággal számíthatjuk ki, a milyennel az alakok a bálózathoz berajzoltattak. A másik léptéket pedig a hosszak mérhetése végett az N_1 és N_2 képletek szerint kell szerkeszteni, hogy a hosszakat a sugarak és a koncentrikus körök irányában is meg-

mérhessük. Ezen utóbbi léptéknek osztrák mértföldekben és myriameterekben szerkeszthetése végett a szükséges adatokat szinte kiszámítottam bécsi ölekben és a táblázat végén beigattam, valamint azt is, hogy a millimeter-papir használása esetében, mely a kisebbitési arány, ha egy millimetert 500, 1000, 2000, 10000 stb. ölnek vesszünk, vagy megfordítva, hogy hány öllet képvisel egy millimeter, ha egy bizonyos arány szerint kisebbitve akarjuk a hálózatot, tehát a térképet szerkeszteni.

Én a félgömb hálózatának szerkesztésénél egy millimetert 30000 ölnek vettem, Magyarországnál pedig 1000 ölnek, és az arány: 56,894520 és illetőleg 1 : 1,896484.

Miután ezen általam talált általános egyenterületű húrvetület tulajdonságait, kiszámításának és szerkesztésének módját leírtam, vizsgáljuk meg, mily előnye van a többi vetületek felett.

A stereografiainál azért előnyösebb ez, mert a vonalak rövidítése, illetőleg hosszabbítása már eleinte csak felét képezi a stereografiainál eredő hosszabbításoknak, nagyobb távolságoknál pedig az ív és vetülete közötti különbség sokkal lassabban növekedik, mint az említetténel.

A kúpvetület 4—5 fokig a középponttól még eléggé egyeznek a gömbfelülettel és a számítás lehet úgy intézni, hogy a területek is megközelítőleg egyezzenek, de a középponttól való irányok annál kevésbé fognak a gömbön lévőekkel egyezni, minél nagyobb a hálózat kiterjedése, azonkívül a párhuzamos körök vonása a nagy rádius miatt alkalmatlan.

A többi vetületnél sem az irányok, sem a térfogatok nem egyeznek, és vagy az egyik, vagy a másik eltérés túlnyomó, a széleken az alakok is nagyobb mérvben torzítatnak el, kivált egész földrészeket vagy a félgömböt egyik szerint sem lehet oly hiven ábrázolni, mint az általam talált szerint.

Továbbá egy lényeges előnye ezen vetületnek az, hogy általános, mert a hálózat vetülete a legkisebb területtől kezdve egész a félgömbig, bármely fekvése legyen a térkép középpontjának a sarkok és az egyenlítő iránt, ugyanazon általános képletek szerint számíttatik ki. További előnye, hogy a középponttól való irányok és a térfogatok mindig és mindenütt teljesen megegyeznek a gömb felületén lévőekkel, azonkívül az eltorzítások még a félgömb szélén is csekélyebbek, mint a többinél, kivéve a stereografiát, melynél azonban a térfogatok megnégyszeresednek, és a félgömb hálózatának térfogata egyenlő az egész gömb felüle-

tével. Vetületeknél a nagyobb távolságokban eredő mérsékelt eltorzítások mindenütt megítélhetők, mert szimmetrikusok, mint a sarkponti vetületnél látható, és úgy jönnek létre, hogy a középponttól vont bármely körben körskörül ugyanazon megrövidítés van a sugár irányában, és egyenlő szélesbítés a koncentrikus kör irányában.

Továbbá nagy előnye ezen vetületnek, hogy az mint fentebb említettett, bármily mértékben könnyen és pontosan szerkeszthető, kivált a millimeterpapíron, még akkor is, ha a hálózat a lépték nagysága miatt több lapra terjed, és pedig éppen úgy, mint a kataszteri felmérésnél a trigonometriai háromszögellési pontok összerendezők alapján az egyes térképszelvényekre felrakatnak.

Végre meg kell említenem, hogy a fentebb előadottak szerint oly térképlapokat, melyeknél — mint újabban a katonai felméréseknél történik — a szelvények oldalait nem derékszögű négyszögek, hanem délkörívek és párhuzamos körívek képezik. összeállítva nem lehet sík lapra lelektetni, hanem csak egy megfelelő nagyságú gömb felületére. Például egy 12 foknyi ív emelkedése a húr felett $0.00548 \times r$, a földön ez 18,388 ölet vagy mintegy $4\frac{1}{2}$ mértföldet tesz. Az ív hossza mintegy 180 osztr. mértföld lévén, az 1:75000 arányban az ív hossza = 18 méter. és a görbe felület emelkedése a középben = 0.465 méter lenne.

Az említett lapokat tehát csak úgy állítjuk össze síklapon a lehető legnagyobb pontossággal, ha azokat az általam feltalált mód szerint számított és szerkesztett hálózatba rajzoljuk be, ami — bár annál a vonalak a sugár irányában rövidülnek, és a kör irányában hosszabbodnak, könnyen és nagy pontossággal lenne eszközölhető fotografiai uton, mert minden lap úgy photographálható, mintha az egészet azon arányban nagyítani akarnánk, mely szerint a hálózat azon középponttól való távolságban a kör irányában szélesbedik, azután a photographálandó lapot oly szög alatti hajlásba helyezhetjük az üveg előtt, hogy a sugár irányában a szükségeselt rövidítés létre jöjjön.

Egy sajátos körülményt kell még megemlítenem, mely a föld gömbalakjának és vonzóerejének eredménye.

Bárhon legyen t. i. a föld felületén álláspontunk, azon át egy a felületet vízszintesen érintő síkot képzelhetünk, vagyis azon pont látszólagos látkörét. Ha eltekintünk a kisebb emelkedésektől és hegyektől, melyek a föld nagyságához képest számba sem

vehetők, vagy ha inkább a tenger színére képzeljük magunkat, a föld vagy tenger színe minden oldalra lefelé görbül, ennél fogva látkörünkön felül a föld felületéből semmi sincs, tehát az egész földgömb, bárhol legyünk, lábaink alatt, tehát álláspontunk a földgömb tetőpontján van. Tekintettel erre, valamint azért is, mert reánk nézve érdekes látni, hogy azon esetben, ha a félgömb közepére Magyarország közepét helyezzük, mely földrészek vannak a mi csillagászati látkörünkön felül, és melyek azon alul, hogy innen nézve mely irányban vannak a gömbön az egyes országok vagy szigetek, és hogy bármely pont mily egyenes távolságban van tőlünk, — ily két félgömb hálózatát ugyanazon képlet szerint kiterjesztettem minden irányban csillagászati lát-határunkig vagy 90 fok távolságra.

Van szerencsém, tisztelt olvasóimnak ezen két félgömböt is bemutatni, melyeket e szerint úgyszólván magyar félgömböknek is lehetne nevezni, mert az egyikben Magyarország van a föld tetőpontján, mit az előbb említett körülmény folytán jogosan állíthatunk.

Ezek után bátorkodom azon óhajtásomnak kifejezést adni, hogy ezen felolvasás által szerencsés lehettem volna, tisztelt olvasóimat az általam talált vetítési mód előnyösségéről meggyőzni.

TÓTH ADOLF, kir. főmérnök.

SZÉKELY-UDVARHELY.

 székelyek földjének kulcsát a Nagy-Küküllő folyó képezi. **A** A Maros felől ezen haladva jutunk a Székely-föld fővárosához Székely-Udvarhelyhez. * E város a legutolsó vasuti állomástól, Héjjasfalvától 36 kilométerre fekszik; tőle éjszakketre vezet a Nagy-Küküllő völgyén felfelé a Hargitta egyik hágóján, a Tolvajoson át vivő út az Olt völgyébe, s innen

* Korunk a monographiák kora; alig van az országnak fontosabb helysége, fontosabb vidéke, melynek ne volna meg a maga monographusa. A székelyföldé nevezetesen B. Orbán Balázs és Kozma, a sz.-keresztúri áll. tanítóképző volt igazgató, jelenleg kolozsvári tankerületi tanfelügyelő; Udvarhely megyéé Dr. Szombathy Ignác. Udvarhely megye földrajzát népiskolák számára összeállította Veres N., a hosszúfalusi felső népiskola igazgatója. A megye földrajzának tudományos tárgyalását megkezdette Sóó Gáspár a székelyudvarhelyi róm. kath. főgymnásium tanára; ő hozzáfogott a megye földrajzának megismertetéséhez is a r. k. főgymnásium 1885/6. évi

tovább folytathatni a Moldovába vezető utat a Gimesi-szoroson át a nagy Szarmát-síkságig. Ennél fogva ezen kis hegyi város nem épen jelentéktelen ponton fekszik; megérdemli tehát, hogy vele kissé bővebben foglalkozzunk.

Udvarhelymegye egészben véve báromszöget képez, melynek keleti oldala az éjszaki szélesség $46^{\circ} 7'$ és $46^{\circ} 40'30''$ között húzódik el. Ezt vehetjük fel mint leghosszabb vonalat a háromszög alapjául; reá támaszkodik a másik két vonal, melyek a Ferrótól számított keleti hosszúság $42^{\circ} 24'$ alatt metszik egymást: innen a megye kelet felé a keleti hosszúság $43^{\circ} 37'30''$ -ig terjed. A megye egészben véve hegyes vidékből áll, melynek nagyobb lejtősödése nyugat, kisebb lejtősödése dél felé hajlik; az északi lejtőséghez tartozó vidék általában nem nagy területet foglal el. A megyének keleti határán éjszaknyugatról délkeletre a Hargittahegyláncz húzódik végig, egy darabja azon trachit övnek, mely Island szigetétől kezdve egész Kis-Ázsiáig követhető, mintegy folytatása a magyarországi Vihorlát-Gutinhegységnek. A hegység legnagyobb tetői az 1500 métert meghaladják, nevezetesen az Oláhfalú felett emelkedő Galusa-tető 1798 m. s a Kukuk-hegy odább délre 1560 m. magas. Tehát a Hargitta a Galusa tetőtől dél felé törpül, ugyanez tapasztalható éjszak felé is.

A Hargitta egy nagy plateau vagyis lázt képez, s inkább határhegységnek mondható, minthogy a megye legnagyobb részét a Hargittára támaszkodó hegylánczok hálózák be. A Hargittára támaszkodó, többnyire mészből és conglomerátból álló hegyek iránya egészben véve délnyugati; ugyancsak délnyugatra nyílik a völgyek legnagyobb része is és innét van, hogy a déli s délnyugati légáramlásnak nyitva állván, magas fekvésük mellett sem havasi jellegűek, minthogy a kukoricza vagy, mint itt nevezik. a török buza egészen Udvarhely városáig szépen megterem.

E hegysorok közül különösen figyelem méltók a követ-

értésítőjében, de csak az orohydrographiát írta meg. A meteorológiánál már megakadt, nem rendelkezvén elég adattal a meteorologiai viszonyokra nézve. A néprajzra vonatkozó adatai is elmaradtak; szóval munkája csak a kezdetnél maradt. Ez arra enged következtetni, hogy Udvarhely város és megye monographiája körszerű összeállításához még mindig hiányzik a szükséges anyag, mely a város és megye hű képét adhatná. E sorok írója 11 évig 1876. őszétől 1887. őszéig lakott Székely-Udvarhelyt, mint az ottani főreáliskola rendes tanára; a megye különböző részén többször megfordult s nem gondolná, hogy hivatlanul avatkozik bele, ha Udvarhely-város monographiájához egy-két eszmével járul.

kezök: Legéjszakibb azon hegyláncz, mely a Hargitta Bucsin teteje nevü csúcsából indul ki s az 1057 m. magas Firtosban végződik. E hegyszakas hossza 16 km., ez szolgál a Nagy- és Kis-Küküllőnek vízvásztóul. A Firtos több kisebb hegylánczok kiinduló pontjául szolgál; nevezetesen éjszak felé húzódik egy 10 km. hosszú hegyláncz, mely a Kis-Küküllő medenczejét nyugatról határolja, nyugat felé egy 28 km. hosszú hegyláncz, mely a Kis- és Nagy-Küküllő mellékvizeinek szolgál vízvásztóul; egy harmadik 19 km. hosszú hegyláncz, délfelé, a már akkor nyugatra tartó Nagy-Küküllőig ér s ennek két mellékvize, a Fehér Nyikó és Gagy között vízvásztót képez.

A Bucsin tetejétől délkeletre eső Küküllőfőben van az ellenkező irányba folyó Nagy- és Kis-Küküllőnek forrása. Innét egy másik hegyláncz indul ki délnyugati irányban és egész a Nagy-Küküllőig húzódik, elválasztván a Nagy-Küküllő középszakasát a Fehér-Nyikó völgyétől.

Az Oláhfalú felett emelkedő Galusa-tetőből indul ki egy harmadik hegyláncz, hasonlóképen délnyugati irányban, melynek végső szakasza az előbbi hegylánczczal alkotja Udvarhelytől 12 km.-re a Décsfalvi hegyszorost, mely 5 km. hosszan a Küküllő völgyét annyira megsűkíti, hogy a folyó mellett csak az országútnak jutott hely.

E hegyláncz elválasztja a Nagy-Küküllő völgyét a két Homoród havasi jellemű völgyétől s így az Olt vidékétől. Egy kisebb hegyláncz a Vargyas és Homoródok völgyét rekeszti el egymástól.

Egészben véve három hydrographiai középpontot találunk a megye területén. Egyik, az említett Küküllőfő, melytől a Nagy-Küküllő délre s a Kis-Küküllő éjszaknyugatra indul ki; második központ a Firtos, melyről a Korondipatak és Küsmőd a Kis-, a Fehér Nyikó és Gagy-patak a Nagy-Küküllőbe ömlenek. A harmadik hydrographiai középpont a Galusa-tető; ebből ered a Nagy-Küküllőnek egyik mellékfolyója, mely Fenyédnél ömlik a főfolyóba; innen ered a két Homoród és a Tolvajos-patak, a Vargyas mellékvize. A láz, melyen erednek, annyira egyenes, hogy egyik folyó könnyen átterelhető a másiknak medrébe, a mi az érdekelt feleknél sok pörre adott alkalmat.

Ime, ezen völgyek és hegyvidékek képezik azon kis mozaikot, melyet Udvarhely-megyének nevezünk. A legtágasabb közöt-

tük a Nagy-Küküllő völgye, mely először téresebb voltánál, másodsor a közlekedésre való fontosságánál fogva hivatva volt arra, hogy a megye középpontja legyen. A megyében a Küküllő völgyét három szakaszra lehet osztani; alsó, mintegy 24 kilométernyi, szakasza nyílt tágas alföldi jellemű vidéken folyik el, melyet ellentétben a fenntebbi szakasszal, alföldnek neveznek. E vidék központja Székely-Keresztur, a megye második városa. A középső szakasz a Décsfalvi-szorostól Fenyédig terjed; hossza mintegy 17 km. E medence szélessége nem nagy; az Agyagfalviréten, a székeiek ős gyülekező helyén sem több egy kilométernél; e medencében esik a Décsfalvi-szorostól 12 km. távolságban Székely-Udvarhely, a megye központja. Fenyédől a Küküllő-ízig a Nagy-Küküllő hatalmas hegyi zuhogó, melyben pisztrángok dúsan tenyésznek; jobbra-balra rengeteg bükkerdők és fenyvesek terülnek el. E vidék egyetlen helye Zetelaka s a vele összenőtt Küküllő-Keményfalva. Itt már havasi élet uralkodik. A lakosság vékony árpatermesztéssel, deszkafűrészeléssel, zsin-delykészítéssel s tűzifaárulással keresi kenyerét. A havasi legelőket nem igen aknázzák ki, azért marhatenyésztése csakis a házi szükségletekre szorítkozik; a szép szarvasmarhák nem itt, hanem az alföldön és a Fehér-Nyikó völgyében találhatók.

Ha a térképet figyelmesen megnézzük, azt látjuk, hogy Udvarhely-megye völgyei többé-kevésbé párhuzamosak s ennél fogva nem összpontosul a megye Székely-Udvarhelyben. Bizonyos pontig áll is e következtetés. Udvarhely-megyét egy nagyobb és egy kisebb egészre lehet osztani. A kisebb középpontot képezi a Kis-Küküllő alsó völgyében Székely-Keresztur, a nagyobbat a Nagy-Küküllő középső folyásánál Székely-Udvarhely. E központot a többi völgyekkel hágók kötik össze; nevezetesen nyugat felé a Fehér-Nyikó völgyébe az út a Baknya-hágón, a Kis-Küküllő völgyébe a Firtos és Pálfalvi-tető között levő hajlason át vezet. A Czekend vezet éjszakelet felé a Lázra, hol a két Oláhfalu 860 m. magasságban fekszik, s innét a Tolvajoson át Csikba. Udvarhelytől délkeletre ugyancsak hágók kötik össze a Homoródok és Vargyas völgyével. Ez utak azonban nem valami gyalogösvények, hanem valóságos, részben ország-, részben megyei kőutak, melyek Udvarhely-megyét a szomszéd megyékkel kötik össze. Nevezetesen a Homoródok felé vezető délkeleti út a Rikaerdőn át Háromszékbe vezet; a Tolvajoson át vivő, mint említettem, Csikba; a Kis-Küküllő felé vezető hivatva van, hogy

Maros-Tordamegyébe vezessen; eddig azonban e megyébe még mindig Székely-Kereszturból indulnak ki. Jelenleg a Nagy-Küküllő felső völgye, a Hosszú-Aszó mentén készül azon kőút, mely Udvarhelyt Gyergyóval fogja összekötni: megnyílt immár a Héjasfalva-Udvarhelyi vasútvonal, mely Udvarhelyt Nagy-Küküllő-megyével kapcsolja össze, és így a Küküllő alsó völgyét is szorosabban fűzi egybe a középső szakasszal, vagyis Udvarhelylyel.

Ha még az egyes vidékek természetét is figyelemmel kísérik, méginkább kitűnik Udvarhely város központi helyzete. Az éjszakra és éjszakkéltre elterülő vidék jövedelemforrását a havasok képezik: a keleti vidék, vagyis Homorodok vidéke részben mészégetésből, részben a nyiltabb helyeken földmivelésből él, de kukoriczát nem növel; az alvidék már jó gabonát termeszt, sőt újabban a komlótermesztés is jól jövedelmez. Itt s a nyugatra eső Gyagy völgyében már szőlő is diszlik. A Kis-Küküllő völgyében vannak a parajdi sóbányák, honnan a sót Udvarhelyen keresztül viszik Háromszékre; a Nyikó völgyében a földmivelés mellett a házipar a lakosok fő jövedelemforrása. E különböző vidékek lakói azután Udvarhelyt cserélik ki czikkeiket.

Nemzetiségi különbség a megyében alig van, de van vallás-különbség. A havas vidékek lakossága a római kath. vallást követi, Udvarhelytől délre túlnyomóan reformátusok laknak, a Gyagy vidéke és Homorodok vidéke unitárius vallású; Udvarhelyen találkoznak e vallások is, minthogy e város különösen a kath. és reformáta vallás határán fekszik. Azért van itt a kath. elemi fiúiskola a ferenczrendiek, s a leányiskola az irgalmas nénék vezérlése alatt. A kath. főgymnasium még 1688-előtt keletkezett, 1695-től 1700-ig Káldi György jezsuita is igazgatója volt. A református elemi és középiskola együtt van és collegium nevet viselt; alapított 1672-ben.

Ennélfogva nagyon sok tényező folyt be arra, hogy Udvarhely nemcsak a régi Udvarhelyszéknek, hanem a Székelyföldnek is fővárosa legyen.

Sz.-Udvarhely város az éjszaki szélesség $46^{\circ}56'30''$ alatt a Küküllő bal partján fekszik; a Küküllő völgye e helyen jó két km. széles síkságot képez; a síkságot négyoldalról hegyvonanalak határolják; keletről a betlenfalvi l á z k a r é, melynek legmagasabb tetője a 886 m. magas Szarkakő, délen a Nagy-Oldal, nyugaton a Bükkhegy, mely a többinek két magasabb csúcsa van, t. i. a 625 méternyi Budavár és a valamivel magasabb Csicsér; éjszakon

a Bükktető rekeszti be a négyszöget. A Küküllő jobb partján elterülő síkság képezi a Küküllő árterét, míg a balparti rész emelkedettebb s a határt képező hegyek lábánál fensíkba megy át. Erre esik udvarhely határa; itt vannak szántóföldjei. A város határa különben nem nagy, alig 2964 hold, melyből csak 1258 hold a szántóföld; a többi a rétekre, legelőkre és erdőkre esik.

Udvarhely-város az ő határterületének nyugati oldalán áll és a Küküllő jobb partján már Szombatfalva határa van. A keletre eső medence vizeit a Varga-patak vezeti a városon keresztül a Küküllőbe. A város alakja szabálytalan keresztet mutat, melynek alakját egészen a talaj hajlása adja meg. Alsó felét egészen Küküllőhöz szorítja a Kuvar nevű fensík, ennek egy hegyfokát mesterségesen le kellett vágni, hogy az országút kanyarodás nélkül mehessen a városba. A római kath. templom és a temető a Kuvar szélén a Miklóshegyen vannak. Ide egészséges lakásokat lehetne emelni, de a Kuvarban nem lehet vizet találni, az agyagréten a Kuvar conglomerát állománya alatt nagyon mélyen fekvődvén. Különböző jó vizet a város kútjaiban sem lehet találni; vizük nagyon meszes és emellett sok ammoniákat tartalmaz. * A város levegőjének nagy ártalmára van a Varga-patak, mely csakis záporok idején és hóolvadáskor telik meg; ha esetleg keletről jó a zápor — ami nagy ritkaság, — ki is önt és nagy rombolást idéz elő; egyébként piszkos, szennyes vize kellemetlen büzt terjeszt. A szűk, az említett fensíktől összeszorított katlan, melyben e város épült, nem engedi meg, hogy természetes előnyeinek megfelelően kinőhessen magát. Azért házai összezsúfoltak; ritkán van valamely háznál oly nagy udvara, melynek szélessége a ház magasságával legalább is egyenlő volna. A czélszerűtlen építkezés miatt járványos betegségek gyakran látogatják.

Három fő utcája a városon keresztül vivő utaknak megfelelőleg épült. A főtérből dél felé kiindul a Botos-utcza, melynek folytatása a délnyugatra vezető országút s a délkeletre Háromszékbe vezető megyei út.

A főtértől éjszaknyugat felé nyúlik a Szombatfalvi-utcza, ennek folytatása a sóvidékre vezető megyei út. Az éjszakkéletre nyúló Bethlen-utczán vezet keresztül a Csikba vivő országút. A keleti hegylejtőt elfoglaló Szent Imre-utcza a szántóföldekre vezet, s lakosai is, elütőleg a város iparos lakosságától, kizárólag

* Solymosi Lajos: Sz.-Udvarhely ivóvizeinek vegyi vizsgálata. (Főreáliskolai értesítő, 1878/9.)

földmivelő székely emberek. A Sz.-Imrétől csak gyalog hegyi ösvények vezetnek a körülfekvő helyiségekbe. Jellemző, hogy a város iparosai közül a vargák kizárólag katolikusok, a csizmadia reformátusok; e két iparágat űzi a mesteremberek háromnegyedrésze; nagyobb forgalmat csak is ezek csinálnak. A vargák a kikészített bőrt a száz városokban adják, el a nyers bőrt azonban Oláhországból vásárolják. Jelentékeny még a fazekas-ipar is; a fazekasok czikkeit oláh kereskedők veszik meg és Romániába szállítják.

Udvarhely lassankint alakult több különböző községből egybe; még most is vannak környékén oly külvárosszerű helységek, melyekkel összenőhet, de csak akkor, midőn a költségesebb beruházások értékesíthetők lesznek. Éjszakkelt felé egy km.-re esik Felső Siménfalva, két km.-re Bethlenfalva; éjszaknyugaton csak a Küküllő választja el tőle Szombatfalvát, melynek egynehány telke a Küküllőn innen esik és egészen egybe van növe Udvarhelyyel.

Udvarhely éghajlata egészben véve hűvös; évi középhőmérséklete 7.81° C. Négy évi (1877—1880) megfigyelés alatt a legnagyobb évi közép hőmérséklet 1878-ban 8.4° C. volt, 1880-ban csak 6.9° C. A legnagyobb hideget 1880 január havában (-27.6° C.), legnagyobb meleget ($+36.4^{\circ}$ C.) 1877. augusztus havában észlelték. Erősen szárazföldi éghajlata nagy szélsőségeknek van alávetve. Az őszi hőmérséklete egyáltalában kellemesebb s állandóbb, mint a tavaszé; sőt az utóbbi évszak csaknem egészen hiányzik; május 15-ikéig alig lehet a szobafűtést elhagyni; azt mondhatjuk, hogy Udvarhelynek tava s z a n i n c s. A nagy téli hideget az teszi elviselhetővé, hogy a város zárt katlanban fekszik, továbbá a város mellett a Küküllő völgye megtörik s a szelek átcsapnak a Kis-Küküllőhöz vezető horpadásba. Ennélfogva a városban egyáltalában állandó szélcsend honol. Négy év alatt a legnagyobb légnyomást 736.7 mm.; a legkissebet (697.3 mm.) ugyan csak 1879. február 19. észlelték. Az évi csapadék nagysága 663 és 734 mm. között változik; négy év alatt legkisebb (6.30 mm.) 1880 január havában volt, legnagyobb (161.25 mm.) 1880 júniusában. Az esős napok száma 164 és 139 között változik. Az esőt leginkább a nyugati szelek hozzák. Legritkábban esik ősszel, leggyakrabban télen, A nyár mintegy általában a hegyes vidéken esős, különösen július hónap.*

* Hlatky Miklós: A meteorologia elemei és Sz.-Udvarhely meteorologiai viszonyairól (A sz.-udvarhelyi főreális kola XI. értésítője.)

Minthogy Udvarhely-vármegye tulajdonképen csakis foiyó-völgyekből áll, itt vannak a lakott helyek. Az egyes völgyeket összekötő utak mind Udvarhelynél központosulnak, azért Udvarhely hetivásárai, melyek keddi napon tartatnak, nagyon népesek: ennek az oka abban rejlik, hogy talán egész Magyarorszában sem mutatkozik ily kis területen annyiféle változatosság, mint épen Udvarhely-megyében. Másfelülről pedig Udvarhely lakossága iparosokból és tisztviselőkből állván, minden bevitt terményre akad vevő. Élelmes is a székely nép; hátán egy kis tarisznyában visz be egy félvékányi zöldséget, törökbuzát, egy-két főzet puliszkalisztet s mindezeket értékesíteni tudja.

A részletezés helyett azonban czélszerűbbnek tartom egy hetivásár képét leírni. Ez mindennél többet magyaráz meg. Hétfőn este érkeznek a városba az Alföld felől a daróczi, kaczai szászok, négyes fogatú szekereik meg vannak rakva búzával. A mi különös, itt épen a művelt szászoknak egyszárú gyeplőjük van. Ellenkező irányból érkeznek a csiki ekhós-szekerek rozsszal megrakva. Másnap, a hetivásár napján, a Botos-utcán vannak a gabona-árulók két sorjával. A városház megett a napi élelmiszereket árulók, velük szemben a farczádi disznóhús-árulók. Farczád lakosai különben is tisztán kereskedésből élnek. Télen elmennek és a Szászföldön hizott disznókat vásárolnak össze s a húst az udvarhelyi piacon nagyban kimérik. Ebből áll téli kenyérkeresetük. S hasznuk nincs, mert a disznókat messziről hozzák, egész hétig járnak utánuk (mert náluk az idő nem pénz): de legalább téli élelmüket kiadja, meg pénzük is megtérül; tavasszal cseresznyét, nyáron egyéb gyümölcsöt, őszszel dinnyét, később szöllőt hoznak Marosszékről. A húst s élelmiszert árulók között a barátok temploma kerítésénél árulnak a korondi fazekasok mázatlan puliszkafozó fazekakat; az udvarhelyi szücsök, csizmadiák, fazekasok a városház előtt saját bazárjukban árulnak. A reformatus templom falát szolgálmi jogon a szijgyártók fabódéja foglalja el; a megyeház előtt árulnak a szöttes-szövő takácsok. Szöttesnek nevezik azon festett kelméket, melyet pamutból és kenderből szőnek az udvarhelyi takácsok. A reformatus és katolikus templom között lévő háromszögalakú téren árulnak a többi mesteremberek. Itt-ott az utcán állongó gypesi és jánosfalvi szekerek faragott épülethez való cserekövet (trachit, csere-fa = cserfa, csere-kő = keménykő, keményebb a mészkőnél) árulnak; a Varga-patak mellett állanak a pálfalvi

szenes és farkaslaki fás-szekerek; a kökeresztnél árulják a malomfalviak a kártyákat (csinos fakupákat), csebreket (dézszak), fenyőfa-kádakat s egyéb faedényeket, melyek mindannyian izléselesen, csinosan vannak elkészítve; e czikkek, mint háziipar termékei, nincsenek a hetivásárokról leszorítva.

A város éjszakai részén levő fapiaczon árulják a zetelaki, oroszhegyi, szentkirályi hosszúra vágott, s a móréfalvi méteres hosszúságú tűzifát; itt adja el az oláhfalvi ember a doczkát (deszkát), zsendelyt, léczet, de keveset ne igérjenek érte, mert arra az lesz az oláhfalvi ember válasza, hogy annyit megadnak érte Segesvárt, Medgyesén is; és azzal tovább indul, megtesz még 40—50 km. útát, s meglehet, hogy minden szál deszkanál két krajczár nyeresége van. Különben ha megszólítanád, hogy üres szekeren vigyen fel Oláhfaluba, bizonyosan elkérne két forintot; de azért egy nap erdőzik, a másnapot elveszti fája eladásával Udvarhelyt, a szekér fenyőfáért kap 80, esetleg egy forint 50 krajczárt; hanem hát az idő nem pénz, a fát meg ingyen kapja.

Közben-közben találkozunk egy borszéki borvizes emberrel, ki egyre-másra hat krajczárral adja a borvizet literes üveggel, melyet másutt az üzerek kapzsisága miatt méregdrágán lehet kapni. Másfelé egy csiki degenyeges (kocsikenőcs) kínálgatja illatos czikkét (Székelyföldön a rózsának jó bűze van); a keményfalvi és homoródalmási mészégetők végig járnak a várost, ez utóbbi mindig keményfalvinak hazudván magát, mert az ő mesze nem olyan szép.

Ime egy változatos kép, melynek érdeme, hogy tisztán magyar; még a kék mándliba öltözött nagy kalapú szász atyafi borotvált ajkáról is magyar szó lebben el; hiszen ő az erdővidéki magyar lutheránusok közül való, kik szászok abban, hogy jó gazdák, de nyelvükben és szívéükben tiszta magyarok. Nem érzik ők a magyar lutherána ecclesiának hijját, hiszen papjuk így is magyarul prédikál, egyházi vagyonuk pedig közös, az elszakadással csak kárt szenvednének. A turót áruló oláh is magyarul kínálgatja czikkét; hiszen ő a szomszéd havasi esztináról való, mit tehet ő arról, hogy székelyföldön a juhászt szél-tében oláh-nak nevezik.

A székely magyarság e mellett sok oly foglalkozást meg nem ismer, melyet a magyarországi lenéz vagy idegenekre biz. Amit Magyarországon az ablakos tót végez, azt itt a székely ember

végezi. Sajátságos, hogy az ablakos székely »üveg ablakot« kiabál; meglehet, hogy hajdanában így kiabált »lantornás ablakot!« — Különben a székely némileg szereti a felesleges jelzőket; így ő papír-szivar a t és bőr-szivar a t ismer, amaz alatt a cigarette-t, emez alatt a dohánylevélből készült szivart érti. — A székely maga gyűjti össze a csontot, rongyot stb. Egész családok élnek a szejkai viznek és a homoródi borviznek Udvarhelyt való elárúsításából és még jó módra is tesznek szert. — Megjegyzendő, hogy a szejkét sohasem nevezi borviznek; a szejke nála egyértelmű a hüdössel, azaz a kénhydrogén nehéz szagát jelöli meg vele. De azért a Hargittában itt-ott található kengázakat büdösnek nevezi, szóval a jelzőt gyakran használja a jelzet helyett.

Az oláhfalvi emberről szeretik adomázni, hogy találkozott egy komájával, ki fiát az udvarhelyi semináriumba átvitte. Amint megtudja komája szándékát, rémülten ekkép figyelmezteti: »Ne-hogy oda vidd, — az Isten megfizeti, — mert még többet talál tudni az apjánál.« Azért a székely mégis szeret tanulni; az udvarhelyi reáliskolában mindig van nyolcz-tíz száraz kosztos, kik a tanévet kenyeren, szalonnán húzzák ki, legfeljebb olykor-olykor főznek maguknak puliszkát. Az erdélyi magyar papság kilencz-tizedrészében székely fiukból telik ki. Másfelül tanulmányosságának legfényesebb bizonyossága az, hogy az erdélyi vasút építése alkalmával eltanulták a kőfaragást s most épülethez való faragott kövek és a sirkövek előállítására jelentékeny jövedelmi forrást képez. A galambbúgos kapukon levő tulipános folyondárok is sokszor művészi tehetségről tanuskodnak; a mellett a szélesebb vizeket oly ügyesen tudja egymásba kapcsolódó gerendákkal át-hidalni, hogy ezzel fölöslegessé válik a költséges hidláb beverése. A jelenleg uralkodó művészi láz azonban sokat árt nekik. Egy-egy eszesebb fazekas neki áll s minden áron majolikát akar készíteni, de kissé nehézkes czikkeért nem adják meg fáradságának díját s így a művészieskedők egy elégedetlen emberrel szaporították a panaszkodók számát, egy emberben elölték a munkakedvet.

A székely nép elterjedésének egyik főfeltétele a jó víz, jó levegő és az erdőség; a hol ez megvan, a székely nép mindenütt meghonosodik; azért Erdélynek nincs olyan szöglete, a hol székely emberrel ne találkoznánk; egy kis túzással azt mondhatnánk, hogy egész Erdélyben ők a magyarság létfontartói. Könnyen és szívesen megtanulják az idegen nyelvet, de nemzetségükből Erdélyben sehol sem vetkőztek ki.

Udvarhely-város építészetében, a mennyre még nem modernizálódott, az általános székely építésmódot követi, vagyis ácsok építék a házat, és nem kőmivesek. Azokat a szálfákat, melyekből a ház épül, boronának nevezik. Ezek vagy négyszögletűre vannak faragva s ekkor oly modern épület származik belőlük, mint a prairiekben levő ültetvényes tanyák; de legközönségesebben gömbölyű szálfából építenek, s ez az igazi székely építésmód. Az eljárás következő: a székely mesteremberek kikeresnek négy nagy követ, azt a leendő épület négy sarkára teszik, s ráhelyezik rendszeren vastagabb gerendákból az első rámatát, azután erre a másodikat és harmadikat, míg a falak egészen felemelkednek. Az ily épület négy kőre helyezett nagy kalitkához hasonlít. Az ablak- és ajtónyílásokat építésközben nyitva hagyják, (a mint tudjuk az alföldi ember a vert falon csak utólagosan vág ablakokat.) Azután következik a magas fődél, kéménynyílás nélkül, ennél fogva a füst a zsendelyek hézagain, vagy egy, e czélra készült nyíláson jut a szabadba. Oláh faluban a zsendelyt ma is deszkaboríték helyettesíti, s a deszkák nagy faszegekkel vannak a szarufákhoz, illetőleg léczezethez erősítve. Következik a falaknak sárral meghányása. Hogy a sár megragadjon a gerendákon, ezeket előbb meg kell bolházní, vagyis az ács egy kalapácsolakú éles eszközzel bele vág a gerendába, s e hasadékba czöveket illeszt, s így szépen végig fogazza mindenik gerendát. A szögletek, hol boronák egymásba kapaszkodnak, nincsenek levágva, azért a meghányáskor, a homlokzat két szélén két oszlop keletkezik, melyek nagyon élénken emlékeztetnek e diszitőrészletek eredetére.

Végre az épület alatt levő hézagot rakják be téglával, legujabban azonban már faragott kővel. Azután bemeszelik az egész épületet s készen van a ház, melynek az a hátránya van, hogy télen hideg, nyáron nagyon is meleg, de megvan az az előnye, hogy a falak nem nedvesednek át, minél fogva száraz és egészséges. Tekintetbe véve azt is, hogy a nyári éjszakák itt a havasok alatt hűvösek, levegője éjjel türhetőleg enyhe.

A székely építészeti stylust jellemző galambbugos kapuk már csaknem egészen eltűntek. Az erdők megritkultak, a cserfa elvágva, sőt szép szálát már nem is igen kapni; pedig a szép kigyózó vonalakkal kiczifrázott kapuszélfákhoz izmos törzsek szükségesek. Meg a mellett az új nemzedék izlése is el van rontva, nem igen alkot már eredetit.

Udvarhely éjszaki részén, a Nagy-Küküllőtől nem messze láthatók a Székely-támad vár romjai. A vár nem emelkedik magaslaton, mivel árkait egykor a Küküllő vize töltötte meg. Hatalmas falai még most is elég épek. Kettős fala csak a város felé volt a déli és keleti oldalon, a nyugati s éjszaki részt a Küküllő mocsárai védték. Erre van, az északnyugati szögleten, egyetlenegy bástyája. A vár 1562. táján épült, tehát aránylag modern korban, azért archaeologus hijába keresné benne a régi várak részleteit. Így donjon teljesen hiányzik. A várban csupán két épület van; egyik nagyon emlékeztet templomra, a másik lakóház lehetett s így nem valószínű, hogy szerzetesek laktak benne. A Rákoczy-féle fölkelés döntötte romba. Utolsó birtokosa a gróf Kornis család volt, melytől 1852-ben Udvarhely-városa vette meg. A vár megvétele egy újabb eredeti jellemvonással járult Udvarhely képéhez. A vársánczokat a város köröskörül eladta mint háztelkeket s így támadt a Tó-útcza, e valódi subura, hol leginkább fazekasok laknak; kiket egészségtelen mesterségük mellett, még a tó levegője is elerőtlenít, azért a fazekasok, bányadt halvány színükkel minden más mesterember közül kiismerzenek.

Pedig Udvarhely levegője elég kellemes. Alig másfél óra alatt fenyvesekbe lehet jutni, hol az illatos enyhe levegő, mely nyáron is alig emelkedik többre húsz-huszonkét Celsius foknál, a lelket egészen felvidítja. Ily fenyves helyen esik az udvarhelyiek kedves kiránduló helye, a homoródi fürdő, a Nagy-Homoród egyik völgykatlanában, az Oláhfalú felé vivő tőszomszedságában. De az erdők gondatlan irtása már Udvarhelyre is megtette hatását; a kopár lejtők csakhamar elvesztik vékony humusrétegüket s egyfelől a fölhevült sziklatalaj viaszugárzása olykor szinte afrikai hőséget okoz, másfelől a záporok gyakran romboló hatásuak lesznek; a folyók többször kiöntenek, s e mellett a hegyoldalokról olykor egész tábla termőföld csuszamlik le, tönkre téve egy-egy szegény ember összes reménységét.

LAUKÓ ALBERT.

K Ö N Y V É S Z E T .

Anton Stauber: **Das Studium der Geographie in und ausser der Schule.** Gekrönte Preisschrift. Augsburg, 1888. 8-ad rétű XVI. és 170 lap. Ára füzve 3-2 márka.

II. Lipót belga király 1874. december 14-én élete hosszaiig

évi 25,000 frank pályadíj kitűzését határozta el a legjobb olyan földrajzi mű jutalmazására, melynek témáját miniszteriuma útján ő fölsége jelöli ki. A verseny minden 4-ik évben nemzetközi. 1885-ben a tekintélyes jutalomösszeg arra a munkára lett kiírva, mely a földrajzi tanulmányok népszerűvé tétele körül a legjobb eszközöket és módszert hozza javaslatba, melyek segítségül vétele a földrajzi oktatást a különböző fokú tanintézetekben eredményesen előmozdítani képes.

E pályadíjra 17 nemzetből 8 féle nyelven 60 munka érkezett be, melyekre nézve a kinevezett jury 1887. február 10-én úgy nyilatkozott, hogy közöttük 6 igen figyelemre méltó dolgozat van, egy Észak-Amerikából érkezett, kettő Belgiumból, három Németországból. Ezek közül Stauber jelen munkája 6 szavazattal 7 közül nyert kijelölést a jutalomdíjra; ezt ő Fölsége 1887. ápril 13-án helyben hagyta, a szerző pedig a pályázati föltételek értelmében munkáját kinyomatta.

A szerző bevezetőül szól a földrajzról a tudomány és világnézet szempontjából. Az I. rész a geográfiai oktatás ápolását és előmozdítását tárgyalja minden fokú iskolában. Az 1-ső szakasz általános methodikai fejtegetésekben beszél a földrajzról, mint olyan tantárgyról, mely a tanuló lelkéhez szól, annak természet-tudományi alapjellemeről; az oktatás módszerében súlyt fektet a szemléltetésre, a térképeknek az emlékebe való bevésésére, de csak módjával javasolja a térképrajzolást. A szemléltető eszközök sorában megbeszéli az iskolai fali térképeket, a kézi atlaszt, globust, az eszközöket (tellurium. planetarium), a domború térképeket, a kép és ábrázolatok és azok alkalmazását a középiskolákban.

A 2-ik szakasz az alsó, közép és főiskolákról szól; e szakasznak a) fejezete tárgyalja a geografia helyzetét a népiskola szervezetében, a földrajzt mint kötelező tantárgyat, a tanítóknak ehhez való hozzá képzését; magában a tanításban a tankönyvet, az oktatás menetét és anyagbeosztást. Kezdődjék a honismeret az iskolateremben, terjeszkedjék tovább az iskolaépületre, a községre, hol az iskola van, annak közelebbi és távolabbi környékére, mit aztán az egész haza ismertetése tetőzön be; így jöhet az általános ország és földismeret, ennél a tananyag szétoztása. Szól azután az elemi fokon álló többi iskolák, mint az ismétlő, vasárnapi vagy inasiskolákban fölölelendő földrajzi tananyagról.

A b) fejezet a földrajz helyzetét a középiskola szervezeté-

ben veszi szemügyre; azt mondja itt, hogy a geografia mint önálló szaktárgy tanítandó minden tanfolyamban, de csak szakférfiak által, miért azok előképzésének szükséges voltát hangsúlyozza. Megkivánja a módszerben a szemléltetést, a természettudományi alapot, de a térképrajzolást itt is csak mérsékelten, elmondja a tanórák czélszerű fölhasználás módját, ajánlja a nyelvi oktatásba is átnyúlva földrajzi témák kidolgoztatását; a taneszközök közt megbeszéli a tankönyvet, az iskolai könyvtárt, az oktatás menetét s a tananyag beosztását, A c) fejezet szól a főiskolákról, hol a földrajznak mindenütt, mint önálló tárgynak, egynél több tanszéket kér; kívánatosnak tartja az arra alkalmas tanárok képzését, fejtegeti az oktatásban megvalósítandó vezéreszméket s szempontokat; bemutatja a főiskolai földrajzi tanárok oktató tevékenységét Kirchhoff, Ratzel, Richthofen, Wagner működésének regisztrálásában, valamint a német és osztrák egyetemi tanárok tanfolyamainak felsorolásában. A budapesti egyetemről tudomása nincs, habár itt is van a földrajznak a tudomány színvonalán álló tanszéke. Végül néhány hálás földrajzi themát sorol föl. Szól a tanárképző földrajzi gyakorlatairól, tanfolyamról tudományos kutatók képzése céljából, valamint föld- és néprajzi kirándulások rendezéséről.

A II. rész a földrajz művelését hangsúlyozza az iskolán kívül, ebben a) az egyes egyének munkásságát; szól a földrajzi tanárokról, kutató utazókról, a Maecenásokról, a könyv- és műtárgyak kiadóiról, a földrajzi játékszerekről. b) Az egyesületi működésről, a földrajzi társaságok, szépítő egyesületek, a szülőföld és honismeret terjesztő körökről, az alpesi klubokról, az Európán kívüli kutatásokat intéző társaságokról, a tudományos egyesületekről általában, a meteorologiai állomásokról. c) Méltatja a hatóságok és kormányok idevágó működését, a mint saját országuk ismertetését előmozdítják, a táborokari térképeket, az egységes meridián-kérdést, ajánlja földrajzi munkák beszerzését a nyilvános könyvtárakba, azok helyes katalogizálását, szaporíttatni óhajtja a középületek falaira festett térképeket, a földrajzi föliratokat és emléktáblákat, könnyíttetni a posta, vasút és gőzhajó használatát, tervez földrajzi muzeumokat és geográfiai kerteket.

Javasolja a haza határain túlra hatásképen kutató utazók és expedíciók kiküldését és támogatását, a kutatók előképzését, a miszionáriusok bevonását földrajzi megfigyelések gyűjtésébe, valamint a gyarmatosítást. Szól végül a geográfiai nagygyűlések

és kiállításokról, közli a német Geographen-Tag alapszabályait, megemlékezik a nemzetközi geográfiai kongresszusokról. Vagyis megmozgat pályamunkájában minden egyes követ, hogy a földrajz mint tudomány minden irányban hatalmasan terjeszkedhessék.

H. I.

Die weite Welt. Reisen und Forschungen in allen Teilen der Erde. Ein geographisches Jahrbuch herausgegeben von Friedrich von Hellwald III. Berlin und Stuttgart. 8-ad rétű IV. és 380 lap. 32 színes fametszettel. Ára 9 márka.

Közleményeink 1887. évi 247—248. lapjai hozták az 1886-iki kötetnek ismertetését. A jelen kötetet a következő dolgozatok töltik ki:

1. Geologiai kirándulás Spanyolországban.
2. A Rhönhegység.
3. Güssfeldt alpesi vándorlásai.
4. A román királyság.
5. Föl a Szavalanra, Dr. Gustav Radde Talysch und seine Bewohner cz. munkájából.
6. A Nap országából, Brugsch, Benjamin és I. C. Wills nyomán.
7. Keletindia néprasszai Dr. Gustave Le Bon munkája után.
8. A burjátok eloroszosítása Szibiriában N. Jadrincev-től.
9. A vándorlások éjszakkéleti Afrikában Antonio Cecchi munkájából.
10. Dr. Wilhelm Junker utazásai Afrikában.
11. Hírek Emin pasáról.
12. A Tanganyika tó Annie B. Hore nyomán.
13. Utazás a Nyassza tóhoz Walter Montagu Kerr munkájából a 168—186. lapon.
14. Dr. Wolf kutatásai a Kasszai folyónál és a törpék országában.
15. Vándorlások a Kalaháriban, G. A. Farini munkájából.
16. Egy német kereskedői karaván délnyugoti Afrikában.
17. A Kanári szigetek.
18. Utazások a Yukon folyón, F. Schwatka munkájából.
19. Egy út Dakota ösrétjén (prairie) keresztül, Rudolph Cronau után.
20. A Jorullo vulkán meglátogatása.
21. A Sierra de Santa Marta hegységben, Dr. Sievers nyomán.
22. A bolíviai magas hegységben. André Bresson munkájából.
23. Közép-Brazília indiánjai közt, Dr. Karl von den Steinen munkájából.
24. Az élet és foglalkozás Minas Geraesben.
25. A Nagy Chaco vadonja.
26. Egy osztrák diplomata Ausztráliában és a Nagy-Óceánon. Freiherr von Hübner durch das Britische Reich. Leipzig 1886. 8° czimű munkája után.

Szolgálatot tesz ez évkönyv, hogy figyelemmel kíséri a földirat újabb mozzanatait s egyúttal megismerteti a világirodalom kiválóbb földrajzi munkáit évről-évre. Hogy irányzatosan nagy német, a múlt évben is megróttuk. *II. I.*

Farini, G. A. **Durch die Kalahari-Wüste.** Streif und Jagdzüge nach dem Ngami-See in Süd-Afrika. Leipzig, Brockhaus 1886.

Farini munkája kétségkívül igen érdekes munka, amennyiben a legelőkelőbb helyeken kimutatták rá, hogy az egész mű tartalma csalás, az utazás, melyet Farini oly érdekfeszítően ír le, a Fokvárostól a Ngami taváig soha meg nem történt. A mű megjelenésekor rendkívüli feltűnést keltett, mert a Kalahári-sivatagon keresztül tett utazást írt le, az a sivatag vidék pedig még ma meglehetősen ismeretlen, de minthogy az angol és német érdektületekkel határos, a legfontosabb vidékek közé tartozik. Farini e vidéket állítólag átkutatta, s ott egy gazdag s a kivándorlásra kiválóan alkalmas földet talált, melynek hihetetlen sok vadja van s ezenkívül Farini még, hogy az érdeket fokozza, valóságos törpéket, sőt »vulkánok által eltemetett városromokat«, egyszerű gazellákat stb. fedezett fel. És ime a Petermann's Mittheilungen 1887. nov. füzetében Dr. Hans Schinz közöl egy rövid cikket, melyben ő, mint aki ama vidéket maga is beutazta és átkutatta, kijelenti és behatárolja, hogy ez a kalandos utazás — csalás. Az érvek közül csak egyet említünk fel; feltűnő az, hogy a könyvben egyetlen datum van csak, hogy t. i. Farini 1885. június 5-dikén indult el Fokvárosból. Ezzel szemben azonban az angol kiadásban találjuk Hooker emlékiratát 1885. aug. 24-diki kelettel, a Farini által gyűjtött növényekről, melyeket ő maga hozott Angliába, mint azt a 436. lapon mondja, s így az egész utazás 68 napig tartott volna. A Fokvárostól Angliába az út 21 nap alatt tehető meg s így a Kalahári sivatagban tett útra 47 nap marad: Schinz most kimutatja, hogy ha napról-napra összeállítjuk a Farini útját, akkor az csak a Fokvárostól a Ngami taváig tesz 63 napot. Ezenkívül jelentékeny eltérések vannak Farini könyvének és a Londonban és Berlinben tartott előadásoknak szövege közt. Különben Farini utazását Dr. Dardier is megtámadja az afrikai Shoshongból egy levélben, mely a következőket mondja: »Fariniról a Ngami tó melléki lakosok egyáltalában mit sem tudnak és őt magát soha sem látták.« Bam, az Orange folyó melletti Uppington város tanácsának titkára, valamint Lutz kalmár szintén Uppingtonból Farininak több állítását egész nyíltan meghazudtolták s így ma már ez a könyv minden oldalról megtámadtatván, a tudományos értékű útleírások sorából a Verne-féle kalandos ifjúsági regények sorába dobatik vissza. *iff. J. J.*

Reise- und Jagdbilder aus Afrika. Nach den neuesten Reise-schilderungen zusammengestellt von W. von Freeden. Mit 88 Abbildungen und 1 Karte. Leipzig, F. A. Brockhaus 1888. VIII. és 390 l. Ára 5 mark.

Nem érdektelen népies munka, melynek szerzője először kísérli meg a művelt nagy közönség számára is értékesíteni a modern utazások eredményeit az egész Afrikáról. Mert az előttünk fekvő mű többet ad, mint czime sejteti, nemcsak egyes külön álló utazási s vadászati képeket, hanem az afrikai újabb felfedezésekből jó formán mindazt, a mi tisztán gyakorlattal foglalkozó embert érdekelhet. Valóságos utazás egyetlen egy sincs benne egész részletesen kivonatozva, a vadász képek közül már sokkal kerekébb s teljesebb egészeket nyerünk: de ezek mellett nincsenek elhanyagolva az ethnographiai s természetrajzi nevezetességek sem, itt-ott egyes néger törzsek építkezéseiről s öltözetéről, valóságos szertartásairól, a délafrikai gyémántmezőkről stb. részletes utasítást nyerünk, sőt a felfedezések történetéről is vannak elszórt chronologiai adatok s egy bevezető fejezet szól az oro-hydrographiai viszonyokról. Az ily népies munkáknak, melyek a földrajzi ismereteket az ifjúság között legjobban elterjeszthetik, általában csak örvendenünk lehet. Sajnos azonban, hogy Freeden nem volt eléggé gondos az utazási művek megválasztásában avagy talán szándékosan csak a Brockhaus czég kiadványait használta. Ennek lehet tulajdonítanunk, hogy Éjszaki Afrikáról jó formán csak Nachtigal kissé régi munkáját dolgozza fel s Délafrikára nézve túlságos nagy szerepet enged Farini művének, holott ujabban már bizonyossá vált, hogy Farini egyáltalán nem is utazott a Kalahári sivatagnak ama részében, a melyről oly mesés dolgokat beszél el. A sokkal megbízhatóbb és vadászképekben mégis oly gazdag Anderson műve említve sincs, Serpa Pintó, Montagu Kerr, O'Neill, Baumann Oszkár s mások érdekes gyakorlati irányú megfigyelései mellőztetnek. Mind a mellett Freeden elég jól ismeri az ifjúság s a nagy művelt közönség gyakorlati igényeit s ugy a képeket, mint a szöveget nagyjában és egészében ügyesen válogatta meg. Nagyon óhajtandó volna, hogy hasonló művet — Sámi Lajos könyve már most gyökeresen elavulván — a magyar ifjúság számára is készítenének, természetesen nem fordítást, hanem oly könyvet, melyben Bihé, Madagaszkár s más a magyarok előtt emlékezetes helyek kilennének emelve, mint ahogy

itt a német afrikai gyarmatok részesülnek természetesen különös figyelemben. *Gy.*

Luigi Negri: **Massaua e diutorni.** Valenza, 1887. Negyed-rét, 111. l.

A szerző 24 éves korában 1880-ban utazott Masszauába s ott és környékében egy esztendeig tartózkodott, míg egy erős láz visszatérni kényszerítette Milanóba. Élményeit és tapasztalatait részenként közölte már tekintélyes olasz lapokban, s ezeket most könyvalakban kiegészítve adja.

Masszaua a egy madrepora-szigeten épült, mely egy kilométer hosszú és félkilométer széles. Tulu szigetével egyfelől, és a szárazzal másfelől igen hosszú gát köti össze. Az így képzett öböl kényelmesen hozzáférhető délnyugat felől a nagy hajóknak is; a be- és kirakodás a vámház előtti téren megy végbe.

A város lakosai élénk kereskedést űznek.* Abissziniából marha- és juhbőröket, vaját, viaszt, mézet, gabonát és gyógynövényeket visznek be; a közeli Dahlak szigetéről gyöngyházat és gyöngyöket; a Galla vidékről elefántcsontot, aranyport, kávét; Szanaidból dohányt s Nubiából mézgat, tömjént, datolyát, gyékényeket s pálmalevélből készült kézi munkákat. A kereskedők nagyrészt arabok; ezekéi a legszebb házak; a bőr-, elefántcsont- és gyöngykereskedés az ő kezükben van. Ezeken kívül vannak hinduk, u. n. baniánok, bombayi és madraszi angol vagy indus kereskedő házak képviselői, kik itt csak 3—5 évig időznek; boltjaik a legtisztábbak s legjobban fölszereltek; kivált gyapot-szöveteket árulnak.

Európai kereskedők közül legszámosabb a görög, egyremásra harmincz. Többnyire vegyes kereskedők, de azonkívül monopolizálják a szanaidi dohánytermelést is; vannak még olaszok, francziák és néhány német.

A város egészen keleti jellegű. Legszebb mecsetje a régi portugál templom maradványain épült. A nyugati városrész csak ablak nélküli fakunyhókból áll.

Víz nincs; a portugalok annak idején nagy vízfogót ástak, melynek romjai most is láthatók. Jelenleg is van néhány kisebb cziszterna; de minthogy alig van eső, ezek is többnyire szárazak. Így a vizet a közeli hegyen épült Monkulló kutjai szolgáltatják, melyek vizét egy nagy tartóba gyűjtik, honnan cső vezeti le

* A be- és kiviteli forgalma évenként 10 millió forint körül jár.

a gát mentén Tulu szigetig. Onnan tömlőkben viszik a városba vízfordó leányok és fiúk.

A középhőmérsék 27° C.; nyáron árnyékban is felszáll néha 50—53° C-ig. A nagy szárazság folytán azonban lázak nem uralkodnak. Rendes betegségek a vérhas és szembaj.

Szerzőnk 1880. június végén a nagy meleg előtt menekülendő (47° C.) elhatározta, hogy Monkullón, Dogalin és Szaatin át a két napi útra eső Ailet faluba megy hűselni, az abisszíniai határszélre. Utját lóháton, teljes fegyverzetben tette meg, két bennszülött szolgáló kíséretében.

Monkullo 4—5 órányira van Masszauától, melytől homokos sivár térség választja el. Dombon fekszik, gyönyörű kilátással a városra. Legnagyobb részt tojásdad alakú csinos szalmakunyhókhól áll. Vannak azonban kőházai is; a masszauai arabok valamennyien tartanak itt lakást maguk vagy a feleségeik számára. Kiválnak a svéd és katolikus misszió házai. A lakosok különben mohamedánok.

Szaati (hol az olaszok a múlt évben az abisszíniaiaktól véres vereséget szenvedtek) nem egyéb mint egy állandó forrás. Lakókelyek nincsenek. Környéke terméketlen, csak tüskés növények, törpe akác s néhány mekkai balzsam cserje tenyészik körülé.

Ailet völgyben fekszik, Abisszínia határhegyei alatt. Néhány szalmakunyhóból áll. A lakosok baromtenyésztésből élnek. A föld nem mivelhető. Hajdan virágzó helység volt, de Rasz Alula abisszíniai katonái teljesen tönkre tették.

Nem messze a helységtől egy vulkanikus kúp tetején elhagyott kőépület áll. Azelőtt svéd misszionáriusok laktak benne, kik azonban rendszeres üldöztetésnek valának kitéve az abisszíniai csapatok részéről, melyek e protestáns téritőkben megannyi eretneket láttak.

A vidék bővelkedik mindennemű vadban, melyet óriási mennyiségben vonz oda a völgyet öntöző patak. A temérdek madár nyomában nagy számmal járnak a fehér sasok és óriási keselyűk. A négylábuak közül jellegző a »dik-dik«, egy nyúl-nagyságú antilope, egyéb antilope-fajok és gazellák, számos vad-disznó. Ezeket ismét a párduczok és oroszánok irtják.

A szerző azután beszél Szanaidban való tartózkodásáról s onnan az Anszéba folyó mentén Babon saz Atamariam földön át tett visszautazásáról Masszauába.

Szanaid egy vidéknek a neve, mely Habes éjszaknyugati határán a Bogosz föld szomszédjában fekszik s az Anszéba folyó egy mellékvízének a Dari-nak medenczejét foglalja el. E vidék most ismét Abissziniához tartozik; akkor még Egyptomé volt, mely az 1876-iki háború idején foglalta volt el.

E vidék régi főhelye Keren volt, hol ma lazarista misszió van. A térítők egy része szerzetes, más része apácza. Előbbiek egy nyomdát tartanak fenn franczia és amarik (abissziniai) betűkkel, s számos elhagyatott, veszni indult bennszülött fiút fogadnak magukhoz és tanítanak ki. Ugyanezt teszik az apáczák a leányokkal, s azonkívül még valóban önfeláldozólag foglalkoznak betegápolással.

Kerentől pár kilométernyire kupalakú dombon egy erőd emelkedik, akkoriban jól felszerelve ágyukkal és golyósórákkal. Ez erőd aljában és védelme alatt bevándorlott arabok, görögök és olaszok új gyarmatot alkottak, mely a vidéktől átvette a Szanaid nevet.

A vidék földművelésre kiválóan alkalmas. Az európai gabonaművek ugyan nem találnak alkalmas talajra, de a durra igen jó termést ad, az egyiptomi gyapot kitűnően diszlik, s szerző szerint a cukor, kávé, thea és sáfrány is sikerrel volnának művelhetők. A főtermék azonban a dohány; az európaiak leginkább ennek a műveléséből élnek. Földet ingyen kapnak, mert ez ottani szokás szerint az első megszállóé; csak csekély adót fizetnek érte a seiknek. A bennszülöttek szívesen szegődnek az európaiak szolgálatába; bérük havonként 1—2 Mária Terézia tallér. A telepések mindazonáltal nem igen juthatnak zöld ágra, mert tőkéjük nem lévén, kizsákmányoltatnak a ravasz masszauai görög kereskedők által, kik őket előleggel látják el, s ennek fejében a dohányt kilónként egy liráért veszik át tőlük, míg Masszauában maguk négy lirát vesznek kilojáért. Alexandriában és Kairóban már kilónként nyolcz lira az ára. Az összes termelés Szanaidban ez idő szerint még csak 65000 kilora rugott.

A szerző maga is letelepedett Szanaidban, s földet szerzett gyapot- és dohánytermelés céljából. Eme békés foglalkozásában azon csakhamar megzavarták Rasz Alula abissziniai katonái, kik 1880 szeptemberben az egész vidéket és környékét egészen Abab-ig felprédálták, s az ellenük küldött 7000 egyiptomi katona kijátszásával számos rahszolgából és 10000-nyi marhaállományból álló zsákmányukkal diadalmasan visszatértek. Negri maga meg-

menekült ugyan nagyobb hajtól, de kevéssel utóbb az egyiptomi hatóság elkobozta birtokát Szanaidot el kellett neki hagynia.

Visszautazása Masszauába az Anszéba kiszáradt medrében, Abah-on s Ata-Mariámon keresztül — szintén bővelkedik érdekes epizodokban.

A szerző később visszatért Kerenbe, de nem bírva ki a klimát, erős láztól gyötörve, másodszor is elbucszott a helytől, hogy Masszauán keresztül hazájába visszatérjen. Könyve eleven leírásaival és vonzó stílusával, igen érdekes és tanulságos olvasmány. *F. A.*

Oroszországot illető statisztikai adatok gyűjteménye az 1884- és 1885-ik esztendőben czimen az orosz belügyminiszterium vezetése alatt álló központi statisztikai hivatal 1887-ben egy kötetet (ára 1 rubel 50 kopejka) adott ki, mely több okból megérdemli az ismertetést.

Az adatoknak az eddig közrebocsátottaktól eltérőleg, az a czéljuk, hogy az Orosz birodalomról lehetőleg általános képet adjanak. E véghől a központi statisztikai hivatal felhasználta a rendelkezésére álló adatokat, sőt a más statisztikai bizottságok és a hatóságok adatait is felvette, hogy a meglevő hézagokat kitöltse. Feltaláljuk a megjelent kötetben az egész birodalom s a városok lakosságára vonatkozó adatokat, fogalmat nyerünk arról, hogy a községek (mir) mennyit költenek; megtudjuk, hogy az orosz kereskedelmi hajóknak mennyi a száma és hány tonna fér beléjük. Csak az kár, hogy kettőt hiában keresünk a kötetben: a statisztikai hivatal lehetetlennek találta bemutatni az Orosz-birodalom népességét nemzetiségek és vallásfelekezetek szerint. A mi pedig az összes népességet illeti, az erre vonatkozó számbeli adatok az összeállítók véleménye szerint is, meg nem bízhatók, mert a kormányzóságokból kikerült adatok hiányosak és gyarlók, ilyenek lévén azok a módok is, melyekkel a guberniumokban a népszámlálást végezik. A kötet összeállítója, Trojniczkij A. N. hangsúlyozza is, hogy ezeken a hiányokon csak az általános népszámlálás segíthet.

A kötetből több adatot fogunk közölni különösen azokból, melyek az 1885-ik évre vonatkoznak.

A birodalom lakossága 108.787,235 lélek volt, még pedig 54.063,353 férfi és 53.888,042 nő. E kettőnek összege azonban csak 107.951,395 tehát vagy a főösszegben, vagy a részletekben van a hiba, mert 835840 lélek eltűnik. A népesség sűrűsége a

következő: egy négyszög versztre (1 négyszög verszt = 104% desz-jatinával = 113802 hectárral) európai Oroszországban 19,3 a Visztulamelléki kormányzóságokban (Lengyel királyság) 71,4, a Kaukázuson 17,9, Szibiriában 0,4, Közép-Ázsiában 1,8 és a finn fejedelemségben 7,6 lélek jut.

Város volt 1274, község és falu mintegy 524 ezer. 200 ezer-nél több lakosa volt 4, 100 ezertől 200 ezerig 9, 50 ezertől 100 ezerig 23, 35 ezertől 50 ezerig 28, 20 ezertől 35 ezerig 65, 10 ezertől 20 ezerig 164, 5 ezertől 10 ezerig 291, 2 ezertől 5 ezerig 366 és 2 ezerezen alul 324 városnak. Általában véve egy-egy lakott helyre európai Oroszországban átlag 148 lakos esik. A városi népesség az összes lakosság 12% -át meg nem üti.

A születések évi közepes száma 3,4 millió millió ($2,6\%$ törvénytelen gyermekekre esik), a halálozás közepes száma 2,5 millió; az évi szaporodás tehát közepes értékben valamivel több 900 ezer léleknél. Európai Oroszországban a születések száma $4,84\%$, a Lengyel királyságban $3,85\%$, a halandóság az előbbiben $3,51\%$, az utóbbiban $2,85\%$. Európai Oroszországban minden ezer lélekre 8,4, a Lengyel királyságban 7,9 házasság esik.

Kórház volt: 867 városi 47 ezer, és 800 falusi 10700 ágygyal. A 77 tébolyházban 15 ezer őrtület ápoltak; ezek halandósága több mint 11% .

A 2145 gyógyszerárban $13\frac{1}{2}$ millió recept után $10\frac{1}{3}$ millió rubelni gyógyszer (beleértve a recept nélkül eladottakat is) szolgáltatott ki. Egy-egy városi lakos évenként 11,4 kopejkát költött orvosságra; egy recept közepes értéke 76 kopejka volt (100 kopejka = 1 rubel = 1 frt 22 kr.) 11,3 millió részesült orvosi segélyben; a himlőoltások száma 2,3 millió. A betegségek közt sűrű volt a szifilisz, minden 225 lélekre egy; ellenben minden 6000 ember közül csak egy tébolyodott meg. A ragályos betegségek közül első helyen áll a tifusz 162 ezer beteggel és 10% halandósággal; a difteritisz 35% , a viziszony pedig 52% halandósággal járt. Az itt közölt kóresetek csakis európai Oroszországra vonatkoznak, de távolról sem teljeseek.

Hirtelen és erőszakos halállal 46,264, köztük 35 ezer férfi mult ki; a 2661 öngyilkos közül 636 nő volt.

1886. január 1-én 101 ezret tett ki a mindkét nembeli foglyok száma, köztük mintegy 8 ezer nő. Az évlolyamán 9600 fogly betegedett meg közülük 2699 azaz: 28% halt el.

A 853 ezer hadköteles közül 238 ezer soroztatott be; ezek

közül 74% orosz. A besorozottaknak 26·6% tudott írni és olvasni, és 29·7% nős volt. Testi fogyatkozás és betegség miatt legtöbbet mentettek fel a lengyelek lakta kormányzóságokban, azután európai Oroszország következett; ellenben legkevesebb felmentés érte a kaukázusiakat és szibíriaiakat. A legtermetesebb ujonczok a Kaukázusból, a legvéznábbak és legkisebbek a Lengyelkirályságból kerültek ki.

Európai Oroszország 50 kormányzóságában az évi termés 288 millió csetvertre rugott, melynek 70 $\frac{1}{2}$ %-ka paraszt birtokon termett. Leszámítva a vetőmagot, egy lélekre 2·18 csetvert (1 csetvert = 209·9 liter) esett a termésből.

Tüzeset volt 52 ezer; a kár több mint 87 millió rubel; áldozata lett 1129 emberi élet is. A 17 biztosító intézetnél 5419 millió rubelnyi biztosítás történt; tűzkár fejében 24 millió rubel fizettetett ki.

Gyár volt 83,182; 1.100,000 munkás 1307 millió rubelnyi árut dolgozott fel bennök. A gyári munkások 1·22%-a orosz, 1·75%-a lengyel volt. Európai Oroszország 50 guberniumában 1100 rubel, a lengyel királyságban 1300 rubel árut dolgozott fel egy munkás; az előbbi helyen egy gyárra 16, az utóbbiban 7 munkás esvén. nyilvánvaló, hogy az utóbbiban többet dolgoznak géppel, az előbbiben kézi erővel.

Szeszfőzéssel 2377 gyár foglalkozott; vizmentes borszeszt 33·6 millió vedrot (1 vedro = 12·29 liter) gyártottak, melyből 11·3% vagy 3·8 millió vedro külföldre vándorolt. Európai Oroszországban egy-egy lélekre 0·32 vedro (majd 4 deciliter), a lengyel királyságban 0·23 vedro szesz jutott. Az 1870 sörgyár 28 millió vedro sört állított elő. A szeszt 5587 helyen, a sört 556 helyen árulták nagyban; pálinkát lehetett venni 132 ezer, sört 7734 helyen.

A 245 czukorgyár 212 millió pud (1 pud = 16 $\frac{3}{4}$ kg.) czukrot és 8·3 millió pud szörpöt állított elő.

A dohányültetvények 58 ezer deszjatinát foglaltak el; a dohánytermés meghaladta a 3·2 millió pudot, melyet aztán 394 dohánygyár dolgozott fel. Külföldre 250 ezer pudot szállítottak, de így is 1·14 font jutott egy-egy lakosra.

Az állami bevételek 837 millió rubelt tettek, ezekből 180 millió esik az egyenes adóra. Az állami adósság 4·65 milliárd rubel névértéket tett, melynek törlesztésére és kamatainak fedezésére a mondott évben 262 millió rubelt fordítottak. Egy lakosra esik

7 rubel 85 kopejka állami bevétel, 43·66 rubel államadósság és 2·46 rubel állami adósságtörlesztés.

Az állami bank forgalma 456·5 millió rubelre rugott; a parasztbank 24 millió rubelnyi 1941 előleget adott; az ő közvetítésével 28½ millió rubelnyi áron 546 ezer deszjatina földet vettek a parasztok. A birtokmegváltásra felügyelő hatóságok elé 114162 szerződést terjesztettek; ezekből helyben hagyatott 111270. Körülbelül 9 millió paraszt mintegy 32 millió deszjatina földet váltott már meg. A váltásági előleg 1885. végén 857 millió rubelt tett.

A helyi kormányzat (zemsztvo) előirányzott bevétele 62·7 millió rubelt, a tényleges bevétel pedig 40 millió rubelt tett; 1885. elején a hátralék 28 millió rubel volt. Ebből 22·7%-ot fordítottak az egészségügyre, 16·6% tanügyre, 14·7% városi épületek világitás stb. céljaira és 13·4% városi közigazgatásra.

A vasuti alaptőke meghaladta a 2800 millió papírrubelt; az átlagos bevétel 1883—1885-ig 231·4 millió rubel, a kiadás 144 millió rubel, a közepes tiszta haszon 87·4 millió rubel.

A mindenféle póstautak hossza 168 ezer verszt; pósta volt 4830, melyben 17 ezer egyén foglalkozott és 303 millió küldeményt továbbított. 8 millió áru levéljegy kelt el. A posták bevétele 16·6 millió rubel, kiadása pedig 17·4 millió rubel. A sürgönyök száma megközelíti a 11 milliót. A telefonhálózat 7440 versztet ölelt fel és 3060 előfizetőt számlált.

A kereskedelmi hajóhad 2992 hajót számlált, melyeken 242 ezer last fért el (1 last = 2025 kg); a 360 gőzhajó 63 ezer lastnak adott helyet. Tengerek szerint a hajók ilyen oszlottak meg: a Baltin volt 687, a Fehéren 246, a Feketén 732, az Azóvin 517, a Kaspi-tón 789 és a Csendes Óceánon 21 hajó.

Az európai határon a kivitt áruk értéke 1832—1885. évig 536·7 millió rubelre rugott évenként, a bevétel pedig 454·7 millió rubelt tett vagyis 100 rubel kivitelre 85 rubel bevétel jutott.

Iskola volt 41492, közel 2½ millió tanulóval, ezek között 639 ezer leány. A 8 egyetemen 13 ezer, az 561 fiu középiskolán 131 ezer, a 476 női középiskolában 97½ ezer, a 402 fiu-szakiskolában 56 ezer és a 41 leány-szakiskolában 3½ ezer tanuló nyerte kiképeztetését. A népiskolák száma, beleértve a parochiális iskolákat is, 40010 rugott, s bennök 2.204.000 tanuló tanult.

Európai Oroszország 50 kormányzóságában 38531 orthodox (görög keleti, orosz) templom volt 44559 pappal és 6442 szerze-

tessel; 1287 római katolikus templom, 1453 lelkészszel; 708 reformatus templom 471 pappal; 37 örmény-gregorianus templom 84 lelkészszel; 349 zsinagoga; és 3957 mecset 7877 egyházi személylyel.

Ugyanezen ötven kormányzóságban összeirtak 474 könyvnyomdát, 270 könyomdát, 425 typolithographiát, 710 képiró intézetet, 509 könyvraktárt és könyvkereskedést és 545 könyvtárt.

Cs. L.

Biharország. Uti rajzok. Irta K. Nagy Sándor. III-ik kötet. Nagyvárad. Nyomatott Hügel Ottó könyvnyomdájában 1888. Ára 1 frt. 8-ad rétü 207 lap.

E derék munkának megelőző két kötetét ismertettük már (Földr. Közl. 1884. 316—318. 1885. 216—218.) és méltán rokonszenves amaz ismertetéseinkhez fűzhetünk a jelen kötet megjelenése alkalmával harmadikat is, mivel az az eleven fölfogása a természeti szépségeknek, melyek báját a szerző tollal is vissza bírja adni, műve harmadik kötetéből sem hiányzik. Itt azonban helyenkint már felekezetiesség is kirí soraiból, mit az Alföldön »falkásság«-nak neveznek; okoz némi zavart a munka olvasásában az is, hogy a nyomda megtalálta cserélni a 94—95. lapokat, min a befűző könyvkötő sem tud segíteni.

Előszavában azt mondja a szerző, hogy a jelen kötetben nincs semmi ismétlés az előbbiekből, a már korábban leírt részekben átsurran és ennyiben munkája három kötete kiegészíti egymást. Olvasás után mondhatni, ezt sikerült is megoldania. Leírásának belső értéket az ad, hogy közvetlen tapasztalatok és megfigyeléseken alapul tárgyalása. És még, mint mondja, ezzel sincs teljesen befejezve Biharmegye útirajz alakban való megismertetése, mivel havasi utazás közben ma is bukkanhatni még alig ismert és végkép nem ismertett dolgokra. Így ezelőtt két évvel bukkantak a mogurai vagy József-főherczeg barlangra, mult évben a Csetátye, Zapogye és Boga barlangjaira.

Tartalma: 1. A felső Érmelléken. 2. A Berettyó mentén. 3. A Sebes-Körös mellett. 4. A kalotai barlang és vidéke. 5. A Fekete-Körös mentén. 6. A Pádis havas és Csetátye. 7. A Zapogye jégbarlang és Boga sziklavár. 8. A Bihar csúcson. Minden fejezet czime után pár sorban adja a tartalmat, mi a használatot megkönnyíti.

Kegyelettel nézi meg a szerző Fényes Elek geográfus szülőházát, ad helynévmagyarásokat, néprajzi képeket, igen sike-

rültek a madarak családi életét leíró részletek pl. a 60—62. lapon. tájrajzai szinte szemlélhetők, mint a 146. lapon; legmesteribb azonban a barlangok leírásában, mi kétségtelenül onnan van, hogy nemcsak merész barlanglátogató, de a mellett tapasztalás folytán ügyességet is szerzett azok kikutatásában. Óslénytani szempontból nem igen értékesíti ilyenmü ki- vagy inkább berándulásait, de oly eleven színekkel bírja festeni a látott képződményeket, alakulásokat, hogy szinte rajzolni lehetne leírása után. Ajánljuk ez élvezetes munkát olvasásra első sorban a turisták figyelmébe, de egyttal olyanoknak is, kik csak messziről élvezhetik Biharország nem mindennapi természeti szépségeit.

H. I.

Szepesi emlékkönyv a magyar orvosok és természetvizsgálók 1888. augusztus 23—28-án Tátrafüreden tartott XXIV. vándorgyűlésének alkalmából szerkesztették Dr. Demkó Kálmán, Dr. Roth Samu, Sváby Frigyes. Császka György szepesi püspök úr ó nagyméltósága költségén nyomtatott Szepes-Váralján Szita Géza püspöki könyvnyomdájában 1888. Nagy 8-adrétű 494 lap; ajándékuul kapták a vándorgyűlés tagjai, könyváruai forgalomba nem került.

A magyar orvosok és természetvizsgálók emlékkönyvei monografiai természetök és tartalmuknál fogva előnyösen mozdítják elő hazánk egyes vidékeinek ismeretét. Ilyen a XXIII. vándorgyűlésé is, mely Temesvár-Buziás ismertetését adja. (Földr. Közl. 1886. 534—535.) A szepesi emlékkönyv tartalma: I. Szepesvármegye természeti viszonyaira vonatkozó közlemények. 1. Szepesvármegye domborzati viszonyainak leírása, Szobissek József löcsei áll. felsőbb leányiskolai tanártól. 2. A Központi-Kárpátok orographiai vázlata, Dénes Ferencz löcsei főgymn. tanártól. 3. Szepesvármegye földtani multja, Dr. Roth Samu löcsei áll. főreáliskolai igazgatótól. 4. Szepesvármegye éghajlati viszonyai Dr. Szontagh Miklós, Uj-Tátrafüred tulajdonosától. 5. Szepesvármegye növényzeti viszonyai Scherfel W. Aurél felkai gyógyszerésztől. 6. Szepesvármegye erdőviszonyai Gruber Károly uradalmi főerdésztől. 7. Uj adatok Szepesvármegye gomba virányához Gerschik Viktor löcsei r. k. tanítótl. 8. Hófehérke (Ginaphalium Leontopodium Scep.) fűvészeti legenda Vraný Mátyás kislomniczi tanítótl. 9. Szepesvármegye vadászati viszonyai Szönyey Kálmán löcsei polgármestertől. 10. A madarak költözése Szepesvármegyében, Dr. Greisiger Mihály bélai orvostól. 11. A Poprád-Dunajec vidékének halászata és halai Dr. Greisiger Mihály bélai orvostól.

12. Szepesvármegyében élő puhatestűekről Ullepitsch József nyugalmazott muzeumi felügyelőtől.

II. Szepesvármegye néppességi és közgazdasági viszonyaira vonatkozó közlemények. 13. Szepesvármegye lakossága, statisztikai és néprajzi vázlat Sváby Frigyes megyei levéltárnoktól. 14. A Szepesvármegyében lakó szláv nép nyelve, erkölcei, köz- és háziszokásai Jankura János nyugalmazott főgymnasiumi tanártól. 15. Szepesvármegyei egyesületek Putsch Tóbiás iglói állami tanítóképezdei tanártól. 16. Szepesvármegye közegészségügyi viszonyainak rövid vázlata Dr. Tátray Gergely kézmárki orvostól. 17. Szepesvármegye ásványviz-forrásai Scherfel W. Aurél felkai gyógyszerésztől. 18. Szepesvármegye fürdői és gyógyvizei Dr. Jármay László tátrafüredi orvostól. 19. Turisztika, Róth Márton iglói főgymnasiumi tanártól. III. Közlemények Szepesvármegye multjából. 20. Szepesvármegye a mohácsi vész előtt Hradzsky József szepesváraljai r. k. lelkésztől. 21. A szepesi prépostság története az alapítástól egészen a vallási forradalomig Dr. Pirchalla Márton szepeshelyi papnöveldei tanártól. 22. A XVI. szepesi város az elzálogosítás idejében 1412—1777-ig, Weber Samu bélai ev. lelkésztől. 23. A szepesvármegyei középkori egyházi műemlékek jellemzéséhez Dr. Vajdovszky János cz. kanonok, szepesolaszii r. k. plebánostól.

A szerzők fölsorolásából kitűnik, hogy ez emlékkönyv becses adatainak összeállításában részt vett a vármegye teljes értelmisége. *H. I.*

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

I. *Expedíciók.*

Przsevalszkij ötödik középázsiai expedítlója. Központi Ázsia ezen fáradhatatlan buvára befejezván negyedik ázsiai útjáról szóló munkájának sajtó alá rendezését, augusztus 30-ikán megkezdette ötödik útját, amennyiben ekkor hagyta el Szentpétervárt. Szorosan vett utazásának kiinduló pontjául a Thien-san éjszaki oldalán, az Isszik-kul nevű tó keleti oldalán fekvő Karakol városa van kitűzve. Ha egyszer az expedíció szervezve van, — így szól a terv — Przsevalszkij átkél a Thien-sanon, felkeresi Akszu városát, majd dél felé, Khotán városának fordul, melyet negyedik útjában felkeresett volt. Túl az Altün-daghon, Giasz nevű helyen

élelmi telepet rendez be, hol a jövő esztendőre különféle magvak ültetésével akar próbát tenni. A tibetiek féltett fővárosa Lhassa felé innét fog megindulni a kutatás, mely hogy fog-e eredménnyel végződni, a jövő titka. — Az expedíció költségei 53,600 rubelre vannak számítva; az összeget a császári orosz Földrajzi Társaság közbenjárására az állami kincstárból utalványozták. Az expedíció személyzete 27 egyénből fog állani, nevezetesen Przszevolszkij vezérőrnagyból, a már többször velejárt Roborovszkij főhadnagyból és negyedik útján önkéntes kísérőjéből Kozlov főhadnagyból, továbbá az urali és orenburgi csapatok 24 kozákjából, kik közül szintén már többen jártak Przszevolszkijjal.

Cs. L.

Újabb utazások Közép-Ázselában. Egy indiai pundit, M—H, nagyobb utazást tett Nepálban s arról most jelentést közöl, melyből kitűnik, hogy igen becses vívmányokkal tért vissza. M—H orvosnak öltözve 1885. április havában Dagmara-thanából (Bhagalpur kerületben) Khumbujongba, a Khumbu kerület székvárosába ment, mely csak 26 kmnyire fekszik a Mount Everestől nyugatra. A Himálaja vízválasztóját Pangji falunál, a Pangula hágón 6000 m. magasságban lépte át s Dingri táján Tibet területére lépett; a hasonnevű khinai erősség 4225 m. magasságban fekszik s az India és Tibet közti kereskedelmi utak egyik legfontosabbját őrzi. Innen M—H nyugatra fordult, felkereste a Palgucho-tavat s elérte Nepál határát. Most a Tirszuli folyón felfelé haladva. Nubriba jutott, ahonnan Arughaton át Deoghatba ment. Itt lépett ismét brit területre 1836. január 13-án. Utazása közben megállapította a Dudhkoszi folyó folyását s ezzel a földrajzi ismereteket lényegesen gyarapította. — A múlt év nyarán H a r n a k M a n ó és S á n d o r a Gobi sivatag keleti részén tettek kutatásokat. Pekingből Kalgánon át a Dolon-norhoz s onnan a Dalai-norhoz utaztak. Azután a Kthingan hegységet járták be, ahol ugyanakkor egy orosz utazó, R e s s z i n is járt. *Th.*

Casati kapitány. Miután a milánói kereskedelmi földrajzi társulat első kísérlete, melylyel Casati kapitánynak Unyoróba segélyt akar küldeni, sikert nem ért, a nevezett társulat most újra megbizta küldöttjeit, Alit és Ambarit, hogy Unyoróba utazzanak. Ők f. évi január 12-én indultak Zauzibarból s minthogy az Uganda és Unyoró közt folyt háború most már véget ért, remélhető, hogy céljukat elfogják érni. *Th.*

Dr. Boas F., aki Észak-Amerikában tett ethnographiai kutatásairól ismeretes, f. évi június hóban újabb útra indult Brit-Kolumbiába; célja az indián törzsek elterjedésének kutatása, főleg a Fraser folyó táján, ahol a té-it, khiluvák és szema-törzs lakik; onnan a Nikola völgybe s a felső Fraser folyóhoz megy. *Th.*

Új-Guineában serényen folynak a kutatások; Cuthbertson W. B., kit a melbournei földrajzi társaság küldött ki, 1887. aug. 30-án megmászta a Mount Obreet, a sziget egyik legmagasabb csúcsát, melynek magasságát azonban ő csak 2300 mre becsüli, míg az angol felvételek szerint 3123 m. Egy másik expeditió az Augusztá császárné folyó felől indult el s azon a k. h. 141°50'-ig hatolt; az egész út 610 km. volt. A folyó hajózható s azért ez a vidék kikutatására a legjobb kiinduló pont; ezenkívül mellékfolyói is hajózhatók. *Th.*

II. Ethnographia.

Min vitték ki a holtakat az örök nyugalom helyére a különféle népek? Ezzel a kérdéssel foglalkozott Anucsín N. Dimitrij ismert orosz archaeologus a moszkvai régészeti társulatban. A tanulságos felolvasást a következőkben ismertetjük. — Kezdjük az oroszokon. Náluk az volt az ősi szokás, hogy a holt testet télen-nyáron egyaránt, szánon vitték örök nyugalóra. A szokás még azt is megkövetelte, hogy a holtat ne az ajtón, hanem a falba e célra vágott résen vigyék ki, szánya helyezzék, a templomba vigyék és a szertartás követelte énekek elhangzása után szánon szállítsák a sirkertbe. Ez a szokás fentartotta magát a VIII. századig. Az orosz krónika elmeséli, hogy az 1015-ik év nyarán elhunyt Nagy Vladimir kijevi fejedelmet szánon temették. Alekszej és Fedor csárokat szintén így temették. Oroszország éjszaki részén, a szamojedoknál és osztyákoknál, ma is járatos ez a szokás, azzal a hozzáadással, hogy a szánt egyszersmind koporsónak is használják. Mind az osztyákok, mind pedig a szamojédok, szánya tevéen a halottat, betakarják egy felfordított másik szányal, s úgy viszik a nyugvóhelyre és ott hagyják. A Vologda-kormányzóságban az orosz parasztok sok helyt ma is szánohoz ragaszkodnak, melyet nyáron is használnak e végre. Jagics bécsi tanár állítása szerint némely délszlávok, továbbá a horvátok, meg a galieziaiak is szánon szállították a hullákat, de azzal a kikötéssel, hogy a szánya ökrök és nem kanczák le-

gyenek befogva ; mert azt tartotta a néphit, hogy a kanca ettől a fuvartól meddővé válik. Rendesen a szomszédtól kölcsönözték a befogni való ökröket.

A folyók, tavak és tengerek mentén lakó népek, minők a normannok, csolnakban temették halottaikat, mely csolnakok nagyon hasonlítottak azokra a »koporsó-tökékre«, melyeket az orosz raszkolnikok (hitszakadók) ma is használnak.

Ilyen czélszerű ladikokat találni a régi germánoknál is. A ránk maradt emlékekből kiderült, hogy a telet nem ismerő régi egyptomiak, örök nyugalomra szállítván a múmiákat, szánkára emlékeztető járóművet használtak, s a súrlódás csökkentésére zsiros folyadékot öntöttek az útra. Észak-Amerika lakosai és némely indusok nem is olyan régen ladikokban temették el halottaikat, erre a célra beásott oszlopokra akasztván őket. — A halottal együtt lovát is eltemetni sok ó és új világi népnél volt szokásos, sőt az utóbbiaknál a lóval való együttes eltemetés jóval huzamosabban fentartotta magát. Egyes népek a sírnál megölték a lovakat, de egyuttal megölték az ifjakat is, a kik a halott sírját körülálló lovakon díszruhában ültek ; más népek a sírhalmon megölték a lovakat, darabokra szedték, melyekből aztán csak a fej meg a paták maradtak meg, a többi részeket pedig a kurgánok felásásánál nem találták meg ; ezeket nyilván megették. Amerika némely indusai élő lovat temettek el a halottal. A holtat tollaktól díszes ruhába öltöztették, ráültették és állva tartották a fehér lovon, tenyeröket piros színre festették, kezöket rátették a fehér lóra, a megmaradt folttal jelezvén, hogy a holtak a kellő tisztességet megadták, mire aztán lovastul együtt a földbe ásták. — Menetius állítása szerint a litvánok a XVI. század közepén a díszbe öltözött halottat nyeregbe ültették ; de a lóról nem tesz említést. Lovakat különösen a pusztai nomád népek használtak.

A szán, ló és csolnak használatát a temetkezésnél legtöbb kutató annak rója föl, hogy — a népek felfogása szerint — valamint a szán, úgy a ló meg a csolnak is megkönnyítette a halottnak a túlvilágra való átkelést, de egyuttal lehetővé tette azt is, hogyha egyszer nagyon ráunt a túlvilági életre, és már nagyon betelt a sötét sírban való pihenéssel, hát jöjjön haza kedves háza tája meglátogatására. Cs. L.

A Balombo törzsről, mely Nyugat-Afrika egyenlítői részében a Ndogo mocsarak között lakik, egy köztük tartózkodó Walker nevű angol érdekes részleteket közöl a londoni földrajzi társaság

közlönyében. A balombók vagy alombók szerinte oly nyelven beszélnek, mely kevésbé rokon a szomszéd törzsekével, mint az egyenlítőnél éjszakra lakó benga, kombe, batanga, divalla s más törzsekkel s csaknem ugyanaz a portugálok által ugynevezett »Szete kama« (hét ágy – hét matróz halálozási helye) című terület éjszaki részén lakó kaputa és ngové törzsekével. Lakóhelyük rendkívül mocsáros s a tengerpart növekvőfélben van, maga Walker 1869-ben a parttól egy mértföldnyire talált egy régi hajóhorgonyt; az európai kereskedelmi telepek az egyes szigeteken vannak, de a szigetek nagyobb része lakatlan. A balombóknál, mint Afrika nyugati partján másutt is, négy napból álló hét ismeretes. Az egyes napok: Motánlá, Mosyilo, Moduga és Sánlá, az utóbbi felel meg a vasárnapnak. Gy.

III. Vegyesek.

Honnét vette nevét a Duna? Buszljajev orosz akadémikus az »orosz hős éposz«-ról értekezvén, a következőket írja arról, hogy a szláv népek miképen tisztelték a folyókat. »A világságról, napról, tűzről, égről és szelekről vallott mythologiai nézetek, mondja Buszljajev, függetlenek azoktól a népektől, melyeknek vidékén e nézetek élnek és fejlődnek. Nem így van a folyókkal és hegyekkel. A vízre vagy a magasiatra vonatkozó fogalom helye s ezzel egyuttal a népelet egyéni sajátosságaira is, lévén a népelet szoros kapcsolatban a vidék nyújtotta feltételekkel.

A népéposz megéneкли az olyan mythikus és hősi személyeket, mint a Duna, a Don, a Dnyesz, a Volchov és Szmorodina, nem csupán azért, mert mikor ezek a költői mythuszok keletkezöben voltak, akkor a szlávoknál általában az elemi istenek tisztelete divatozott, hanem azért is, mert éppen a folyók, kivál némelyek, ruházták fel sajátosságos iránynyal és jellemmel a szlávok régi életét. Valóban a szláv népek mythologiai bolyongásuk kezdökorában az indoeurópai mythológiának közös alapját vivén magokkal és népéposzuknak alapjait teljes üdeségben alkotván meg, folyók mentén telepedtek le. Számukra a folyók nemcsak a vonulás és közlekedés utjai, hanem egyuttal határok is voltak, a melyeken felütötték szállásukat. A rengeteg erdökben és járatlan vadonokban a nomádok országutja a folyó volt, partja pedig a letelepedett pásztorok és földművelők legelője, szántó-földje.

Letelepdedvén a folyók partjain olyan ősrégi neveket adtak nekik, melyeket nyilván ősi honukból, a messze keletről hoztak, de a melyekkel kezdetben általában minden folyóvizet jelöltek, s a melyek a tulajdonnevekben csak később kaptak egyéni jelleget. Így a régi indoeurópai származású Száva, Dráva, Odra vagy Oder, Ra, Upa, Don és Dunaj rokonságban vannak a szanszkritban a vizet vagy általán a folyót jelentő szavakkal; lehet azonban, hogy olyan indoeurópai gyökerektől származnak, melyek nagyobbára fenmaradtak a szanszkritban. A közös árja hazából Európába vándorolt népek elvitték magukkal a folyónak közös indoeurópai nevét, a Dun-t, s ugyanilyen közös jelentésben hagyták meg a kaukázushegyi népek is, hol az esszetinekél a Dun vagy Don napjainkban is a folyónak vagy általában a víznek a neve. Később a szlávoknál tulajdonnévvé lett a Don, a Dun a alak pedig a végzettel, mint Dun a v, későbbben Dunaj tulajdonnévi és köznévi jelentőségű, mit például a lengyel népdal is bizonyít, melyben azt éneklék, hogy »Túl a folyókon... túl a Dunaj-okon...». Már pedig tudvalevő, hogy a mit a szláv Dunaj-nak mond, annak Dun a a magyar neve. Cs. L.

Éjszak-Amerika nagy vasutai. Őt óriás vasút vonul most végig Éjszak-Amerikán az egyik Oceántól a másikig, hegyen-völgyön, alföldeken által.

1. A kanadai pacific vasút Montréalból kiindulva, az Ottawa gazdag és termékeny völgyét követi; azután vad tájakon, tavakon, keskeny mély völgyeken és hegyi patakokon által a Felső tóhoz ér, melyet éjszakra megkerülve azon szomorú, elhagyott vidékre jut, mely a Winnipeg tóig terjed. Winnipegből Calgary-ig, vagyis a Sziklás-hegyek (Rocky Mountains) lábáig, a vasút végnélküli síkságokon halad. Calgary-tól 150 mérföldnyire van Stephen, a vasút legmagasabb pontja (5296 láb). Innen a vasút jegesek között ereszkedik alá, és a Columbia folyónak hol egyik, hol másik partjára térve, végre a Fraser folyó völgyébe jut, a honnan félelmetes mélységek felett elhaladva Vancouverbe érkezik.

2. Az éjszaki pacific vasút a Misszisszippi mellett fekvő Saint-Paulból és a Felső tó mellett lévő Duluth városából indul ki. Duluthból majdnem egyenes vonalban halad a sziklás hegyek tövében fekvő Livingstone városáig. Livingstone mellett a Yellowstone rést nyit magának a hegyekben és ezen vezet az út a Bozeman hágoig, mely a vonal legmagasabb pontja (5570 láb).

Onnan aztán a Misszúri völgyébe ereszkedik, és Heléna felé, a bányaművelés nagy fontosságú középpontja felé tart. Azután átvezet a Müllen hágón, tovább halad a Clarke's-Fords vize, a Coeur d' Alène tava és a Spokane folyó mentében Paskóig, és eléri a Columbia völgyét. Ott aztán kétfelé válik: az egyik t. i. a látogatottabb ága, a Yakima mellett haladva, Scattle és Tacománál végződik; másik ága tovább vonul a Columbia mellett és Portlandba vezet.

3. Az Unió vasútja és a Central pacific vasút.

Az Unió vasútja a maga elágazásaival Chicago, Burlington, Quincy felé, valamint az Atchison-Topeka-Santa-Fé vonalával, azon óriás kiterjedésű síkságon halad által, melyek a Misszúri és a Sziklás hegyek között terülnek el. A vasút Omaha városából majdnem egyenes vonalban halad az 500 mértföldnyi távolságban fekvő Cheyenne felé; emelkedése egy-egy mértföldnél körülbelül tíz láb; de innen az út mindig meredekebb, míg végre eléri a Sherman hágót, a vasút legmagasabb pontját (8235 láb). Innen a Wasatch hegyláncz felé haladva, a Nagy-Sóstóhoz ereszkedik le, azután követi a Humboldt hegyeket, mégegyszer rohamosan fölemelkedik vagy hét ezer lábra és átkel a Sierra-Nevada hegységeken Tahoe mellett. Innen Sacramentóig a vasút oly meredek mint sehol a világon.

A vonal eme utóbbi részét, mely az Unió vasútvonal folytatása Central pacific vasútnak neveznek.

4. Az Atchison-Topeka-Santa-Fé vonala.

Kansas-City volt eddigelé eme vonal kiinduló pontja; de a vonatok nemsokára egyenesen fognak robogni Chicagóból a Nagy-Oceán felé.

A vasút az Arkansas folyó mentében halad La-Juntáig. Azután délfelé és ismét nyugatfelé fordul, elhalad Albuquerque mellett és majdnem egyenes vonalban tart a Csendes-Oceán, illetve San-Francisco felé. Utjában a Sziklás hegységek két párhuzamos lánczán, és a Sierra-Nevada hegylánczon is, több mint hét ezer lábnyi magasságban, kel át.

5. A Déli pacific vasútvonal 1881-ben nyílt meg. New-Orleansből kiindulva, Galveston városán és Louisiana és Texas gazdag alföldjein által, San-Antonio felé tart. Onnan a Rio-Grande völgyében El Paso városáig jut, és New-Mexiko és Arizona tartományain által haladva, Dragoon-Summits-nál éri el legnagyobb magasságát (4614 láb.) Azután a Gila és Colorado

folyókon átkelve. Kalifornia nagy sivatagjára jut, mely 260 lábnyira van a tenger színe alatt; végre, Los Angeles és San-Diego városát érintve San-Franciscóba érkezik.

E vonal lejtősödése nem oly nagy mint a többi vonalé, télen és tavasszal tehát előszeretettel utaznak rajta; de nyáron tűrhetetlen a nagy hőség és por miatt.

Érdekes lesz még a különböző vonalak hosszúságát és emelkedését is összehasonlítani.

A legmagasabb pontok, melyeken át vasut megyen, a következők:

Dragoon—Summits (Central vasút)	4614 láb
Bozeman hágó, Montana (Éjszaki vasút) . . .	5570 >
Kicking Horse hágó (Kanadai vasút)	5596 >
State Line, Colorado (Atchison-Topoka-S-Fé)	6622 >
Sherman hágó, Wyoming (Unió vasút)	8235 >
Denver hágó (Unió vasút)	11250 >
Marshall hágó, Colorado (Ris-Grande vasút)	12000 >

A különböző vasut vonalak hosszúsága a 97 hosszúsági foktól a Csenedes Oceánig a következők:

A Kanadai vonal Vancouverig	1480 mf.
A Déli vasútvonal San-Diegóig	1610 >
Az Éjszaki vonal Portlandig	1620 >
Az Atchison-Topeka-Santa-Fé vonala San-Diegóig	1694 >
Az Unió és Oregon vonala Portlandig	1724 >
Az Unió és Central vasút vonala San-Franciscóig	1885 >
A Déli vasút vonala San-Franciscóig	2024 >

A földrajzi szemináriumok fontosságáról igen jó képet nyújt dr. Gerland strassburgi egyetemi tanárnak »Beiträge zur Geophysik« című műve, melyben az általa vezetett szeminárium növendékei közül háromnak dolgozata közöltetik a tanár terjedelmes bevezető soraival. A tanítványok kik a földrajzot speciális tantárgyakká teszik, a következő tanulmányokkal szerepeltek itt: dr. Blin K. H. a Kis Szunda szigetek légkör- s tengeráramlati viszonyának, dr. Hergesell Hugó az északsarki jégtömeg hatását a föld felületére s a tenger vizének mozdulatára s egy másik értekezésben a folyók hatását a fennsík magassági viszonyaira tárgyalja; végül dr. Rudolph Emil terjedelmes értekezése

van a tenger alatti földrengésekről és kitörésekről. Gerland reményét fejezi ki, hogy a szemináriumai növendékek dolgozataiból minden évben adhat ki egy-egy kötetet. Gy.

Eszkimó hitregék. A baffin-földi eszkimók az ég és föld teremtmője Anguta mellett tisztelik leányát is, kit Szidne néven ismernek. Szidne teremtette minden élő lényt, névszerint az állatokat és növényeket. Az innuit-nek (igy nevezi magát az eszkimó) ez a védszelleme; ennek áldoz, vallásos szertartásai leginkább erre vonatkoznak. A Szidna rege következőképen hangzik: »Hajdanában élt egy ember, kit Szavikongnak hittak. Csak egyedül élt leányával a tengerparton. A leány szép volt, de gögös. Szébbnél-szebb ifjak vágytak kezére, de jéghideg szive hozzáférhetetlen volt. Jött végre egy vihar-madár s ez elmondta neki, hogy milyen jó dolga lenne ő nála. Sátra a legszebb bőrökből van építve, puha rénszarvas bőron fog benne aludni; a többi vihar-madár mindent elhoz neki a mit szeme-szája kíván. Lámpájából soha ki nem fogy az olaj, a fazeka mindig teli lesz hússal.

A szép szavak elcsábították Szidnét. De mikor a madár lakására értek akkor látta, hogy mennyire meg van csalva. A sátor lyukas avult bőrökből állott, puha rénszarvasbőr helyett foka bőr volt ágya. Rothadt halakkal táplálták őt a többi madarak. Szidna csak ekkor vette észre magát s kezdte átkozni sorsát. Majd atyjához sóhajtott, hogy vajha elvinné e nyomorlakta fészekből.

Mikor egy év múlva atyja meglátogatta Szidnát, ez kérve kérte atyját, hogy vigye magával csolnakán. Az atya meghallgatta leánya kérését s tengerre szállt vele, mialatt a madár oda volt. A mint a madár hazatért, csakhamar észrevette a szökést, öszszehívta társait s velük együtt olyan vihart támasztott, hogy a hullámok szinte elnyelték a csolnakot.

Az atya végre is rászánta magát, hogy feláldozza leányát. Tehát kidobta őt a csolnakból a tenger hullámai közé. De Szidne megkapaszkodott a csolnak szélében; erre a szivtelen atyja levágta újjainak első izét; ebből keletkeztek czetek; azután a másodikat; ebből lettek a rozmárok, azután a többi részét; ebből lettek a fókák. Más monda szerint az atya az éles késsel leánya egyik szemét is kiszúrta. Közben megszűnt a vihar, mert a madarak azt hitték, hogy Szidne a tengerbe fult. Erre az atya újra felvette leányát a csolnakba. De Szidne bosszút forralt szívében atyja ellen.

Mikor kiszállottak Szidne dühös kutyákat fogott össze, melyek megették atyjának lábait és kezeit; azután megnyilt a föld s az átkozódó atyát leányával s a kutyákkal együtt elnyelte a föld. Ott élnek most az adlivumban, melynek úrnője Szidne lett.

Adlivum nem egyéb, mint a keresztény fogalmak szerint a tisztító tűz; miután a lelkek itt megbűnhődtek, átmentek a kudlivumba, a hol bőviben van a rénszarvas, soha sincs jég és hó.

Minden gonosz innuit (eszkimó) az adlivumba (másutt adliparmiutba) megy. Itt örök sötétség uralkodik. A nap soha sem süt. Örökös fáradtság gyötri az embert. Borzasztó viharok dulják, örökös hózivatarok dühöngnek. Rettenetes a hidegség, a tenger örökös jégtől duzzad.

A kudlivum (másutt kudliparmiut) sent van; ott minden ember boldog. Örök világosság uralkodik. Hónak, jégnek, kőnek nyoma sincs. Az élet itt csupa öröm. Fáradtság soha sem érezhető; az élet örökös játékból és dalolásból áll. Mindazok, kik erőszakos halállal haltak meg, azok az anyák, kik gyermek-ágyban multak ki, a kudlivumba mennek.

Az eszkimók szerint minden tárgynak megvan a maga védszelleme, tornaitja. E tornait létezhetik emberben, kőben és medvében. Ha emberben jelenik meg, ez jós (angakut) lesz. Ha az eszkimó talál egy követ, mely után a szakadékba leszállott, megkérdi tőle akar-e az ő védszelleme (tornakja) lenni, s ha igen, akkor haza viszi. Ha valaki azt akarja, hogy medve tornakja legyen, kimegy egyedül a jégmezőre, s felhívja a medvéket. Rögtön megjelenik egy csomó medve, mire az ember réműletbe esik. Ha hanyatt esik réműletében, rögtön meghal, ha arcra kerül, rögtön hozzá megy az a medve, mely az ő tornakja akar lenni. Erre haza mennek, útközben a medve fog neki egy vidrát. Azután is ha szüksége van valamire az embernek, tornakja rögtön segítségével jó.

A tornaittól megszállott ember, az angakut, feladata betegség, haláleset és baleset okát kimutatni. Ha a kuruzsló az eset okát kitalálta, büntetést szokott szabni. A bűnhődés olyanforma: vagy két ember kicseréli kölcsönösen nejét, vagy a ház lakóinak megtiltatik hosszabb időn át a mosakodás; nem szabad pl. rénszarvas-húst enni stb. Esetleg vihar vagy tartós rossz idő idején is igénybe veszik olykor az angakutot, kinek igen ügyes embernek, rendszeren még hasbeszélőnek is kell lenni; mivel hogy vala-

mely esemény okát kikutathassa a tornakkal párbeszédet kell folytatnia.

Él még az eszkimók között a nap és holdról szóló következő monda is: Hajdanában, kevéssel a világ teremtése után élt egy hatalmas varázsló; ez egyszer testvérével egy csinos leánykával felment az égbe, s annyi tüzet vitt magával, hogy végre nappá változott. A nap folyton veszekedett testvérével, gyötörtte őt minden módon, sőt egyszer az arcát is összekarmolta. A nő mindent túrt, de mikor testvére arcát összekarmolta keresztül szúrta őt. Ezóta a nőből hold lett. Bátyja folyton üldözi őt, de bármennyire megközelíti is, nem tudja elérni. Ujholdkor összekarmolt arcát mutatja felénk, holdtöltekor ellenben az épebbet. (Dr. A. Petermanns Mitteilungen. 33. kötet. Die religiösen Vorstellungen und einige Gebräuche der zentralen Eskimos, von Dr. F. Boas.) *L. A.*

A Bahama szigetek. Sir H. A Blake a Bahama szigetek angol kormányzója egyik legutóbbi hivatalos jelentésében érdekes általános képet nyújt ezen szigetek szélesen elterülő csoportjáról, mely vázlat részben J. Gardiner angol természetbúvár tudományos kutatásain alapszik. A számos sziget és szigetke — írja a kormányzó, — melyek ezen csoportot alkotják, többnyire a Bahama-pont keleti vagyis szélnek kitett szegélyén vannak és területre nézve váltakoznak Andros nagysága (100 ang. mfd. hosszú és 20—40 mfd. széles) és egyszerű sziklák között. A pont egészben véve m. e. 43,000 □ mfd-nyi területet foglal el, a miből csak m. e. 4400 van víz fölött. Igen meredeken emelkednek fel a pont egyes részei az oceán mélyéből, mélységük váltakozik 500 fonal (a nyugati oldalon) és 2000 fonal (a keleti oldalon) között. 800—1000 fonal mély hasadékok szeldelik át az egészet. A szigeteket korall-homok és kagyló alkotja, mely anyagok az esővíz hatása következtében sziklává keményedtek. Az esővíz a felső összszűzött rétegek meszét feloldá és az alsó rétegeket a behatoló szénsavas mesz öszeköté. Három különböző talaj található a szigeteken: fehér, fekete és vörös. A fehér talaj mésztartalmú homokból áll vegyítve bizonyos mérvű organikus anyaggal, és trágyázó anyagok alkalmazása mellett alkalmas káposzta és más tápnövények termesztésére. A fekete talaj nagyobbára növényi humus és igen termékeny; mindenütt előfordul a szigeteken és pedig némely helyeken, az úgynevezett -bananagödörök-ben hatalmas tömegben. A vörös talaj a legfontosabb és legtermékenyebb

mindenik között, és összetételre nézve igen hasonlít a Bermuda szigetek hasonló talajához, miután nagy mennyiségű vas-oxidot tartalmaz. Kisebb és nagyobb foltokban jön elő minden szigeten; Eleuthera és Cat Island szigeteken ezer meg ezer acre-t borít. Sőt találtak egy ilyen réteget, melyet szilárd sziklaréteg borít. Ezen vörös-föld eredete nem ismeretes, azonban bizonyosnak vehető, hogy nem a körülfekvő tengeralatti ponktól ered, mivel ezeken semmi hasonló talajt nem találtak, sem pedig a körülvevő mély tenger fenekén.

A szigetek közül négyen terjedelmes túlevelű erdőségek vannak, míg a többiek a honos szálfá régóta le van irtva. A csoport több szigetje, melyenek Watling's, Rum Cay, Concepcion, Samana, a Crooked-Island csoport, Mayaguana, Nagy- és Kis-Inagua, a ponttól el vannak válas közvetlenül emelkednek föl több mint 2000 fonalnyi mélységből; tehát 12,000 lábnaál magasabb, meredek, tengeralatti hegyek lapos csúcsát képezik. (Ausland 1887. No. 44.) *T. L.*

A RETYEZÁT VIDÉKE.

A z erdélyi felföldet délről beszegő hatalmas hegykeret egyik csoportja se különül el oly határozott egyediséggel a főtömegtől, mint a méltán gyakori emlegetés tárgyául szolgáló Retyezát-csoport. Nagyban és egészben elfoglalható, a Temes teregova-karánsebesi szakaszától s a Bisztra mentén a történelmileg ismeretes Vaskapu hágó (856 m.) vonalától a keleten Petrozsényig, illetőleg a piski-petrozsényi vasut legmagasabb állomásáig: t. i. Banyiczáig (754 méter) terjedő s délen a Román Zsil erősen kivájódott völgycsatornájáig s annak fejénél a Herkulesfürdőhöz tartó Cserna forrásvidékéig elterülő hegyvidék. A szoros értelemben vett Retyezát hegységet azonban abban az ívben kereshetjük, melyet délfelől a Bucura havashól eredő s a BoreSCO, Branul és Gugu havasok hatalmas vizereiből keletkező Lapuzsnyik felvétele után éjszakra forduló Sebes, vagy Nagy víz (Riu mare) s ennek felső folyásától keletre Pujnak induló borbátvizi havasi patak az említett tömkelegből mintegy kimetsznek, s mely hegység éjszakon a hátszegi medenceze felé hirtelen megszakadó homlokozatával Közép-Európa egyik elsőrangú havasi panorámáját tárja elénkbe. A hegységtől nyugatra vagyis a Sebes balpartjára eső csoport a két Bisztra vidékéhez tartozó Vurvu Petriről (2195 m.) nyeri elnevezését, míg a Sebestől és borbátvizi Nagy víztől délre eső havasok már az oláh Zsilhez gravitálnak.

Az ily módon körülhatárolt Retyezát csoportnak átlag keletről nyugatnak irányuló főgerinczéből felszökellő kúpos, tarajzatos alakzatok, a szédületes meredekséggel lehanyatló völgyzugok sötét

árnyalatai már a Marosvölgyből mindjárt Gyulafehérváron alól érkezőnek is imponálni képesek. Hátha a hátszegi völgynek mélyen lesülyedt s alig 15 kilométernyi szélességű amphitheatrumából olyan ragyogó verőfény mellett volt alkalmunk oda föltekinteni, minővel augusztus vagy a sokszor rendkívül enyhe szeptember kedveskednek itt, mikor a husz kilométernyi hegycsoport óriás méretei, horzadalmas meredekék fölé helyezkedő sziklaszálak vadsága a maga teljességében előnkbe rajzolódik s a sziklalépcsőzetekre boruló erdőövek is világosan felismerhetők.

Nem csoda tehát, ha hegységünket Roesler szerint már a római hódítók, kik épen e felséges panorama alatt vívták ki a hősi ellenállás után letiport dákok felett döntő diadalukat. Montes recisi néven különböztették meg. Configuratióját teljes joggal hasonlítgatják a Magas Tátrához, s az Innsbruckból a Nagy-Solsteinra kinálkozó kilátás szépségeivel is bátran összemérhetjük. Sőt részemről tovább megyek s állítani tudom, hogy május hóban, meddig a hólepel a kopár sziklaszálak és összekötő nyergek öbleiben ott szokott még csillogni, a berni szövetségház parkjából a Berner-Oberlandra kinálkozó felséges látképhez is sok hasonlót tudok felfedezni.

És e nagyszerű tagozathoz képzeljük oda azon ritka távlati előnyöket, melyek a már említett hátszegi völgynek közvetlenül a hegység elé területéből keletkeznek.

A magasság és mélység ellentéteiben rejlik a felsőbb régiók varázsa mindenütt s e szélsőségek találkozása kölcsönzi hegységüknek is azt a lebűvölő fenséget, mivel első tekintetre megragad. A nagyszebeni és szászsebesi havasok például nélkülözik nemcsak a kellő nézpontokat, de az alkalmas távlattal járó kedvező világitást is. A Retyezátnak azonban eme kedvező magassági és távlati aránya közvetlenül Malomviz mögött trónoló centrumában fejlett ki, míg keleti szárnya Puj felé lépcsős átmeneteivel az egyediségeknek nem kedvez ennyire s alig pár jelentéktelen orom üti fel fejét a hosszúra elnyúló lánczolat erdősegeiből. Ha azonban Hátszegre tesszük át megfigyelő állomásunkat, egyszerre a régiók egész sorát ölelhetjük át tekintetünkkel. Maga a hátszegi völgy a 303 méterre becsült váraljai vasúti hídtól, vagy 316 méterben fekvő Hátszegtől 15 kilométer szélességében átlag 200 méternyi emelkedéssel éri el a hegység lábát. Így a hegység mélyéből származó Nagy víz a sebestoroki (Turény) nyílásnál 490 m. zúdul elé. Nucsora 556, Paros 502, Borbátviz

495 m. Farkaspataka (Vale Lupului) 496 m. magasságban fekszenek. Petrosznál a Strigy 507 méter magasban kanyarodik a hátszegi medenceze keleti nyulványára: az u. n. torokra.

Az illetéknép kihozható 500 méter átlaggal azonban nem csupán a hátszegi völgy éri végét, hanem ez egyuttal a tölgy- és gyümölcsfák véghatára is, mert az éjszakra néző völgyeken és oldalakon a bükk kezd uralkodni s annak régiójába Malomviztoroknál, vagy helyi néven Szuszénynél a Kendeffyek ősi fészke (Colczvár) alatt csupán a szelid gesztenye hatol be, melyből itt egy jókora ligettel találkozunk.

Az 500 méter talapzatról rövid, de annál meredekebb lépcsőzettel 2200—2500 méter közt váltakozó hegyszirtek emelkednek fel. Miután pedig a hegyvonat középszerese is megüti a 2000 métert: ez alig 12 kilométer légtávolban eloszló fokozódás rohamossága egymagában képzetet nyujthat arról a festői plasticitásról, mit a hegység és annak változatos tagozatai felmutatni képesek.

1. A Retyezát-vidék általános ismertetése.

A domborzati configuratio illetén kialakulása a mily érdekes tájképileg, ép oly hátrányos a climaticus viszonyokra s végeredményében magára az emberi életre nézve is. A fennebb megadott körvonalon, vagyis 500 méteren felül rendezett községekkel nem találkozunk sehol. Egyes tanyák, nyári szállások rejtőzködnek csupán a tulajdonképeni Retyezát hegység horpadásaiban és lépcsőzetein; de a tél bekövetkeztével azok is kiürülnek. Májustól szeptember végéig azonban megelevenül a máskor néma rengetegek tája is, az ilyenkor ezerivel felseregülő juhnyájaktól, melyek a hegyhátak gypszönyegein s az erdőségek irtásain keletkező pojánakon kitünő legelőket találnak. Az alpesi gazdálkodás eme rendszertelen alakja egymagára külön tanulmányt igényelne, mert az évről-évre Hunyadmegye havasain megforduló mintegy százezernyi juhállománynak legalább $\frac{2}{3}$ -de a Retyezát vidék havasi rétjein szóródik apró falkákban szét.

A helységek szorosán a hegység alján, rendszeren egy-egy gyors futásu hegyi víz mellé épültek s aránylag meglepő sűrű elhelyezkedést mutatnak. A völgynyílások mellől lassankint befelé is terjeszkedni kezdtek s ily módon több ikerközség keletkezett. Ezek nyugatról keletnek haladólag következő sorrendben következnek: 1. Klopotiva 1668 lakossal és a Sebes kifolyásánál keletkezett Sebestorok (ma Gurény) 193 l. Ezek helyrajzilag már

a Sebes balparti Vurvu Petri (2195 m.) csoportjához tartoznak. Alig 3 kilométernyire 2. Malomvíz 298 és a hozzáfűződő 1 kilom. távoleső Malomvíztorok (Szuszény) 254 l. 3. A Malomvíztől 2·8 kilom. következő Ohába és Ohába Sibisel 460 l. 4. Az innen 2·8 kilométerre eső Nuksora (Sibisel völgy) 1021 l. 5. A szálláspataki víz mellett 1·9 kilom. Malajesd 249. 6. A maczesdi víz mellett 3 kilom. Paros és benn a völgyben 3 kilom. Pestere 595 l. Innen 5·7 kilom. 7. Vajdej 2261 l. a Fejérvíz mellett s ettől fél kilom. fennebb Corojesd 337. 8. A sereli viznél 5·7 kil. Serél 840. 9. A Nagyvíz, vagy alább Borbátvíz torkolatnál egymással összeforrtan legelül 6 kilométerre Borbátvíz 278, 10. valamivel fennebb Hobicza 182 l. és ezzel összeforrvá 11. Urik (régí Örök)* 335. 12. A délre hajló hegykerethen az után 9·5 kilométerrel odább Farkaspataka (Vale Lupuluj) a hasonnevű víz mellett 434 l. 13. Fennebb egészen a Strigyhez közeledve Kis-Bár 324 l. 14. Nagy-Bár (az előbbivel összeforrvá) 381 l. 15. Lenn a Strigy mellett Petrosz 969. 16. A magyar Zsil alacsony vízválasztójához közeledve, hol a vasuti töltés nagy emelkedései, viaduktjai kezdődnek Krivadia 263, majd 17. Merisor 621 és 18. a magyar Zsil vízválasztójának erdőségében rejtőzködő viskókból kitelő Banyicza 447. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy a Borbátvíztől délre Banyiczaig felvett helységek már nem esnek a szoros értelemben vett Retyezát keretébe.

A helységek eme láncolatában nyugatnak Várhely 1044. Várhely-Hobicza 240, Paucsinesd 676, Zajkány 552 sorakoznak a Vaskapu hágóig, s azon túl a Bisztra tág völgyében egymást érik le Karánsebesig, illetőleg Zsuppáig a faluk. A Retyezátnak általunk megszabott szűk határán azonban se nyugatra, se délre közvetlenül nem csatlakoznak helységek, sőt a Sebes és borbátvízi Nagy víz közé eső faluk láncolatán túl egyfelől nyugatnak, másfelől (Borbátvíz) keletnek következő helységek is kiesnek keretünkől.

Mind eme helységek igen szűk és sovány részletet nyerneek a hátszegi medenczéből s teljesen a havasi gazdálkodásban találják meg életfeltételeiket. A földmivelés a hegység körvonalalaival véget érven, a helységek néző hegyoldalak meggyérült, részben teljesen devastált erdőségeitől fölfelé a marhatenyésztésre helye-

* A Kendeffy-család 1458. évbéli egyik oklevelében. (Hunyadm. tört. és régészeti társulat első évkönyve. 1882. Súlyom Fekete Ferencz czikke)

zik a fősúlyt. Az előhegyek bükkösei rendszeres kihasználás alá alig jöhetnek, miután kereken körül a tűzifa szükséglet ott helyben kielégítést talál s csupán a hátszegi medencze közepére jutott néhány apró és szegényes helység képezi a szintén csekély forgalmat nyújtó Pujjal (751 lakos) és Hátszeg városával együtt a piaczoikat. Csak a legujabb időben 1885 óta indított Malomvíz bükköseiben Kendeffy Sámuel dongafa-üzletet. A meredekebb hegygerinczeken és tetőkön uralkodó fenyvesek se örvendnek tervszerű értékesítésnek s a Kendeffy-család malomvízi erdőségei kivételével a többi völgyeken primitív fűrészek dolgozzák fel a részben usztatott, legnagyobb részt a marhákkal levontatott tönköket. Állandó usztatással csupán a klopotivai Sebesnél találkozunk. A szilaj hegyi patakok medrét egyebütt annyira egyenetlenné teszik a hatalmas hömpölyök, hogy ezt az egyszerű szállítási rendszert nem vehetik foganatba. Némi kivételt találunk a borbátvízi Nagy víznél, melyen a hetvenes években duzzasztót is készítettett volt egy vállalkozó s hol az usztatás gyakorlata annak megsemmisülése óta se érte végét. Ugyancsak a Retyezát hegység arra futó ágazatában a Balia havas fenyveséből egy fűrész tartja fenn magát a hegységben. Évezredes módon egy vagy két marha után akasztják a ledöntött fenyőszálakat s valóságos marhakinzással juttatják azokat az egyszerű fűrészek alá. Meredek kaptatóknál a gazda is vontatáshoz fog; hirtelen lejtőknel súlyozó gyanánt szánkázik rakodmányán s hirtelen szakadékoknál olykor marhástól alázuhan. S ha legalább nem volna oly kétségbeejtőleg időrabló ez az eljárás; de egy-két szál fa levontatása például a bukovai erdőségben egy álló napba kerül s legjobb esetben is ritkán tehet második fordulót az egyaránt elcsigázott ember és állat. És az így nagy keservesen lehurczolt faanyagból eléállított deszka, zszindelyárukat még Szászváros, Déva, Hátszeg, sőt Karánsebes, Lugos piaczaira kell elfuvarozni. Vasutra a puji készítményen kívül alig kerül valami. A zszindely nem bír beeresztő vágánnyal s prastillának nevezik.

Az erdők rendszeres felújításáról, gondozásáról az 1879-ki XXXI. erdőtörvény kelte előtt alig pár birtokos gondoskodott s a mult hibáiért, mulasztásaiért a jelen nemzedéknek kell lakolnia.

Sokkal jövedelmesebb az erdei gazdálkodás másik ága: a havasi rétek és legelők kihasználása, csakhogy e téren a legközelebbi lakosságot egészen háttérbe szorítják a Szerdahely és Szász-Sebes vidékéről érkező juhos gazdák, az u. n. ardeleánok.

Pojana, Sina, Lomán Szász és Oláh-Pián képezik a juhbirtokosok igazi otthonát. Ott valóságos nábobok akadnak, míg erről a vidékről a családjukkal meghasonlott, vagy a hadi kötelezettség elől menekülni óhajtó egyének szegődnek be s legfennebb a helységek közelében tart egy-egy birtokos stinát. Ha a fiu szüleivel, testvéreivel a birtokosztály felett hajba kap, a férj megunja felesége csinjait, beáll ardeleánnak, vagyis a juhtartóknál szolgálatot keres.* Még hamarabb megteszi ezt a katonaszökevény, a ki épen azért a hegység legelrejtettebb zúgát választja ki, hogy lehetőleg ritkán adjon össze civilizált emberrel s a csendörök meglepetésétől biztosítva tudja magát. Az ilyen sorsüldözött, vagy elkeseredett egyének remetéskedése odáig fajul, hogy még kutyáikat is embergyűlöletre szoktatják s szinte kedvtelve tudják szemlélni, mikor a medvényi lompos állatok egy-egy utazót sztéttéppéssel fenyegetnek.

Főleg a kaputos jövevény ellen fordul idegenkedésük, a kiben rendesen hatósági személyt gyanítanak s a ki elől azért a compromittáltak sietnek is magukat biztonságba helyezni. Csofálatos ügyességgel jelzik a félreesőbb völgyzugokba tévedő idegen érkezését. Egy alkalommal a Retyezáttól délkeletre vonuló sziklasort vizsgálva kevésbé járt pontokat kelle érintenem s nagy ámulásomra megelőző napi kalandozásaim irányáról a stinák főnökei mind tájékozva valának. Alig ütöttük fel fejünket egy csucson, vagy gerinczen az ellenkező oldal futó fenyőfoltjai közt rögtön felhangzott a hosszúra nyuló uu kiáltás, melynek sajátos hangsúlyozása és különböző időtartama adja meg a szükséges tudnivalókat. Egyik a másik után adta meg a választ s továbbbítá a jelzést, úgy hogy az eleven táviratozás eme különös módszerével egy rövid félóra alatt kereken körül mindenki allarmirozva lett s érkezésünket csakis az éltesebbek s oly egyének várták be, kiknek semmi okuk se vala ilyen váratlan vendég minőségétől rettegni. Csak miután az egész hegységben otthonos és ismert vezetőm a kérdések záporára megnyugtatólag válaszolt s felvilágosítá őket, hogy olyan urral jár, a ki képeket fest (a tudományos munkát nem érik fel észszel) lehete szerencsém a nagy óvatossággal elősompolygó fiatalabb személyzethez is.

* A pakularok, kik Szerdahely. Szászsebes vidékéről s így szerintők Erdély belsejéből származnak, legtöbbször magukat ardeleánoknak, a Retyezátalji lakosságot pedig munteánoknak (havasiaknak) nevezik.

Beszélgetésig azonban ritkán hangolódnak s kérdéseink, vagy fűrésző tekintetünkkel ismét elriasztjuk őket. Némelyiknek homlokán hosszú fürtökbe rendezett lószórt vehetünk észre. Az ilyenek bizonyára összeütközésbe jöttek a hatósággal s most kucsmaiba gyurt lófark-nyalábokkal próbálják magukat felismerhetlenné tenni. A bajusz, szakál lefejtése, sőt az öncsonkítás is alkalmazásba szokott jöni. A juhtulajdonosok üzletét ez a körülmény nagyban emeli, mert úgyszólván kényük kedvük szerint szabják meg a járandóságokat. A fizetés egészen olyan, minőt ilyen desperált emberekhez lehet szabni. A fehér ruhán kívül egy hatalmas kucsma, egy kozsok és egy pár oppincs meg tarisznya képezi a kiruházás kellékeit. Az inget vajjal, fagygyuval kezelve akár 2 évig is elviselheti. Az oppincset kicserélik a boldogfalvi vásáron; a többi elpusztíthatatlan. Fizetésül az első esztendőben 2 esetleg 4 juh jár ki ugyannyi báránynyal. A második évben már a tanusított hűség és szolgálat mérveikhez képest 4 juhot kap s ez így fokozódik tovább, úgyhogy tíz év leforgása alatt könnyen szert tehet 150 200 darab juhállományra. Időközben az említett helységekből szintén szolgálatra kijáró lányok közül feleségre is szert tesz s eléri vágyai netovábbját, az önálló gazdasai méltóságot. Társakat keres s ő is pojanákat bérel ki s itthon, vagy Romániában sokszor álnév alatt tisztességesen megél.

Egy stinánál körülbelül 6 csobánt, juhpásztort és 2—3 szolgálot találunk. Ezek felett korlátlan hatalmat gyakorol a bács (gazda) és bacsicza (gazdasszony). A fenyőszárakból összerótt stinában a bacsicza engedélye nélkül semmihez se szabad nyulni. Ő fogadja a vendéget s üres kézzel el nem bocsát senkit, mert különben átok fogja a juhokat. Ő állapítja meg az étlapot s szabja ki tálalásával, kinek-kinek illetményét s mindezt oly határozottsággal teszi, hogy rendelkezéseinek még csak ellene se mond senki. A szolgálók díjazása készpénzben történik s Szt-Györgynaptól Szt-Péterig (szeptember) rendszeren 30 frtban alkuszhatnak ki, sőt a savóból egy pár sertést is tarthatnak.

A juhok felhajtása az ő szerinti virágvasárnapot megelőző szombaton Hátszeg közelében Boldogfalván végbemenő nagy vásárral veszi kezdetét s a szeptember 20-án (ő szerint kisaszszony) ismétlődő vásárral éri végét, mikor a meddő juhok és kosok eladásra kerülnek s a maradék téli szállásra kerül. Valóságos juhbörze a boldogfalvi, melyről egy más alkalommal talán lesz alkalmam tüzetesebben is szólni.

Régebben e juhnyájak nagy részével Romániába, sőt a Balkán hegységbe s egész Kis-Ázsiáig elmentek telelni. A vámháború óta azonban a teleléssel benn rekednek s most a Mezőséget keresik fel.

Ugy a juhászok, mint a közeli helységek marhatartó gazdái mindenképen igyekeznek terjeszteni a pázsitos tereket s e végből a fákat megfurják, fokhagymával, kiégetéssel sietnek el-sorvasztani. A száradásnak induló fatörzs alatt hamar előre kapnak a pázsitfélék, úgyhogy a következő években csak ki kell döntögetni a korhadó fákat. Régente az erdőbirtokosok se igen korlátolták ezt a vandalismust, mert a legelésen kívül alig szedhettek egyéb hasznot e nagyterjedelmű rengetegekből. Még a Kendeffy család is alig 100 év óta kezdte meg az erdők rendszeresebb kihasználását s ugyancsak nekik lehet köszönni, hogy a Sebes víz egyik zuhatagját: a Krót annyira szabályozták, hogy az usztatást azóta munkába lehet venni.

A községek és kisebb birtokosoknak a legelő helyek terjesztése szintén érdekükben áll, mert abból nyerik legbiztosabb és legközvetlenebb jövedelmüket. Mesterséges takarmány bevitelével, gondos trágyázással ugyan nem igyekeznek e legelők jóságát fokozni; pedig összes existenciájuk úgyszólván azokra van alapítva. Egészen hó hullásig ellegeltetik marhaállományukat s rendszeresen szabadban legeltetik marháikat s csak a szigorú tél beálltával veszi kezdetét az istállózás, bár enyhébb napokra a helyiségekhez közeledő völgyekben a havasi kaszálók széntermését összegyűjtik s az ilyen készletet rendre fogyasztatják a hely szinén, még télen is.

És bár a lakosság legtermészetesebb életfeltétele e legelőkhöz van kötve, alig törődnek azoknak fenntartásával s nemcsak a vad vizek, hóolvadás korlátolják évről-évre szembetűnőbben ez erdei legelőket; de a gyom felburjánzása is nagy foltokat tesz azokból hasznavehetetlenekké.

Az itt meghonosult marha az u. n. boksa fajhoz tartozik. Rövid szarvú, kis termetű de igen szívós kevés igényű fajta ez, mely jó gondozás és kiválasztás mellett a nép jóllétét megsokszorozhatná. A tejgazdaság s ezzel kapcsolatos sajt- és vajtermelés azonban fejlődése legalsóbb fokán áll. Az apaállatok megválasztásában csak a legutóbbi évek mutatnak némi lendületet, mikor a megye derék alispánja Barcsay Kálmán szabályrendeletileg kötelezővé tévé a községi bikaalap létesítését. Fájdalom

ez még nem igen változtathatja meg az ápolás rendkívül elhanyagolását s az igásállatoknak tudatlanság- és szegénységszülte lelketlen elcsigázását. A két éves satnya bornyuval már terhet vontat a szegény nép s az égalji mostohaság, a takarmány minőségének behatásairól sejtelemmel se látszik birni.

A szarvasmarha mellett fontos közgazdasági czikk errefelé még a juh, melyből csakis a közönséges havasi fajtát ismerik. A szegényedéssel, az erdőpusztítás nyomán mutatkozó devastációval karöltve halad a kecsketenyésztés. Ezeknek lehet tulajdonítani, hogy a helységek közelében zárt erdőségek, szálfa alig fordulnak elé és sajtnya cserjések, silány nyirtáblák tudnak csak felvergődni a folytonos károsítás nyomában.

Az ily módon használt erdőségek mint említők a bükk és fenyőregióhoz tartoznak. Az egész hegyövből csupán a térségbe kieső hegynyulványokon jelentkezik a tölgy. Így Zajkánynál 107 hold, Paucsanessednél 300 hold, Hobicza Várhelynél 177 hold. A többi már hegyi és havasi jellegű táj és feltétlen erdőterület.

A bükkösök a helységek fölött függnek mintegy s felső határokon a fenyővel kezdnek vegyülni, míg az elől teljesen meghátrálnak. Az éjszaki oldalakon átlag 100 méternyi különbséget mutat e fanemek határvonala s a mennyivel hamarabb kiszorítja itt a bükköt a fenyő, annyival hamarabb véget is éri a magasságban. A déli oldalakon épen megfordítva áll a dolog. Ott későbbre lép fel uralkodólag a fenyő, de tovább is tart. A lejtési fok, a szélirány, a kőzet talajképző minősége mellett különösen a vízerek szabályozzák a magasság felé a fenyő terjedését. Egy-egy üde forrás, csergedező vizei mellett 100 méterrel is fennebb képes a fenyő hatolni. Ép így vagyunk a luczerdők felső szegélyzetűl szolgáló henye fenyővel. Szembetűnik mindjárt e különbség a Retyezátra felmenőleg a Valye-Raszkanál. Mig az ÉNy-i horpadásban 1900 méterig hatol fel a futófenyő is: addig a néhány méternyi eső déli ormon 2000 métert ér az el. Általában azonban a juh legeltetés káros következményeit szüli épen a felső erdőöv. A rendesen ide vonuló stinák lakossága feltűzeli vagy elépíti a keze ügyébe eső fenyőszálakat; a legeltetéssel pusztítja a törpe fenyőt, nem is álmodva, hogy oktan eljárásával a kőgörgetegek terjedését s a vegetatio elsatnyulását segíti elé. A futófenyőnél jobb gátat nem is képzelhetünk a hólavinak, közühatagok ellen, s a hol a vandalismus kiirtja ezt a görcsösen odatapodó, nagy könnyűséggel tovakigyózdzó fanemet, ott szem-

látomást halad is előre az elkietlenedés. És a futófenyő sorsában osztozik, az itt még néhány példányban mutatkozó czirbolya-fenyő (*Pinus Cembra*) is; sőt mennyiben a czirbolya fája minden tekintetben használhatóbb: első sorban ezt sújtja a rombolás fejszéje s megannyi utolsó mohikánjaiként tekinthetjük a Valye-Raszka, a Bucura, a Vurvu-Sleveju és Vurvu-Zanoga környék néhány tengődő czembráját.

És a hol a fatenyészet véget ér, ott a szelidebb hajlásu hegyhátak himes legelői, vagy a szirtfokok, éles gerinczek alakjában kiváló természetlen sziklák jutnak uralomra. A zuzmók, a köszáli zerge és a keselyük (barna, fakó és szakállas) világa ez, hol szédítő meredélyek beláthatatlan kőáradatokkal váltakoznak. Csupán Malomvíz határában 11057 hold természetlen szikla esik. Ugy a főgerincz, mint a magasabb fenyvesek a Kendeffy család ősi birtokait képezik, kik a XV. században már a Román-Zsilig földesuri jogot gyakorolnak s kikenél 1458-ban Ewrak (Ulrik a borbátvizi völgyön) s 1493-ban Mwrylowar et Nyakmezew (quae quidem frata atque terras quidam diluvio fluy Syl appellati interfluit) ott szerepelnek.*

A legtöbb retyezáti erdőség is Malomvíz határába esik, hol 42.134 hold 30 öl területből, 17.997 hold az erdő 15.287 h. a fenyves. A többi községeknél Ürikig 6869 hold a fenyő és 14.221 hold a bükkös, míg a tölgy Nuksoránál csupán 18 hold.

A hegyaljhoz tartozó 11 község 23 vonalban eloszolva csupán 4265 lelket számlál s az egyetlen Nuksora haladja meg az ezeret (1021). Az ikerhelységek közül is Malomvíz-Szuszeny és Paros-Pestere emelkednek túl az 500-on (amaz 552 emez 595), a többi még a 300-at se éri el. A házszám 200-on felül csak Koroesdnél jut 292-ig; Malomvíz-Szuszeny 257, Borbáthivíz 176. Paros-Pestere 128, Nuksora 126, a többi 100-ig se veszi fel.

Már e csekély népesség mutatja, hogy a lakosság kizárólag erdei munkára és legeltetésre van utalva. Annak idején keletkezésük is tisztán e czélból történhetett s a nagyobb arányú népesedés által megkövetelt iparos tevékenység eleme se honosodhattak itt még meg.

* Hunyadmegyei történelmi- és régészeti-társulat első évkönyve, szerkeszti Kun Róbert 1882. Dr. Solyom Fekete Ferencz: A magyarság és az oláh incolatus Hunyadban. 58. lapon.

II. A hegység tenyészővei.

A Retyezát-hegység növénygeographiai viszonyai több oldalról jöttek tanulmányozás alá. Hazslinszky Frigyes és Borbás Vincze tanárok még 1871-ben megfordultak itt; Dr. Simonkai Lajos aradi reáliskolai tanár Erdély flórájához sok anyagot gyűjtött innen s a múlt évben (1887.) elhunyt Lojka Hugó fővárosi tanár a zuzmók hazai buvára, heteket töltött itt az alhavasi régióban s halála előtti nagyobb utját is ide intézé.

Hegységünkben a legmagasabb csúcsok csipkézetes ormai valódi havasok még nem képeznek bár apró hófoszlányokat a gerincz szakadékaiban ugy délen (Szlevej), mint éjszakon (Bucura oldal stb.) találkozunk de a legmagasabb csúcsok kis pontjai azért a virágtalanok regioját is szemeink elé tárják.

Az egyes tenyészvonalak összefoglalása a mondottak után se látszik feleslegesnek. Mint említők a hátszegi medence a tölgy és gyümölcs regioba tartozik. Hátszegen és körülte (Farkadin, Tustya) a szőlő is megterem, sőt egész Pujig (425 méter) borág zöldel a Sztrigy jobbsparti magaslatokon.

1. Mint már alkalmunk volt megjegyezni az éjszakra lehanyatló hegynyulványokon a hegységből kifutó havasi vizek nyílásainál Malomvíztől fel Bárig tehát átlag 500 méter magasságban a bükk (regio montana) kezd uralkodni, de a melyhez itt a nyilásokban a tölgy is beékelődik (Malomvíznél) s a kimerülés szomorú bizonyosságául nyiresek foltjai csatlakoznak.

2. A völgytorkokban dió, Malomvíztoroknál (Szuszeny) a szelid gesztenye, bennebb fehér juhar, piros berkenye, mogyoró, köris tarkítják a bükkösöket. Ez öv nem oly növénygazdag mint a tölgyregio s leginkább a vágásokban a pázsitos terek közelében lesz változatosabb a növényzet. Az éjszakra néző bükkösökben alig találkozunk aljnövényzettel. Annál gazdagabb a keleti és déli oldalak flórája, melynek az ikrás Dentavia, a pirosló hunyor, piros tüdőfű, ligeti mécsvirág, szives nadálytő, nagyvirágu mentika keleties színezést nyujtanak. Lenn a vizek mellett hatalmas Telekia speciosa-k, illatos tői szép Gentianá-k, Campanulák díszlenek. Csató János * a következő növényeket találta itt gya-

* Csató János, Erdélyi muzeumegylet évkönyvei IV. kötet 2. füzet 1868 87—8. lap.

koribbaknak: *Dentaria bulbifera*, *Trollius europaeus*, *Actaea spicata*, *Cardamine amara*, *Lunaria rediviva*, *Peltaria alliacea*, *Moehringia muscosa*, *Oxalis acetosella*, *Spiraea ulmifolia*, *Geum rivule*, *Astraulia major*, *Cornus mas*, *Lonicera xylostaeum*, *Lonicera nigra*, *Dipsacus pilosus*, *Achillea tanacetifolia*, *Anthemis macrantha*, *Dorycnium Pardalianches*, *Cineraria crispa*, *Cirsium Eristhales*, *Centaurea phrygia*, *Aposeris foetida*, *Mulgedium alpinum*, *Crepis paludosa*, *Gentiana asclepiadea*, *Symphitum tuberosum*, *Scrophularia Scopolii*, *Melittis Melissophyllum*, *Orchis globosa*, *Paris quadrifolia*, a legelőkön *Veratrum album*, a vizek mellett *Alnus incana* és maga a *Fagus sylvatica*. Madarak közül *Picus viridis*, *Picus leuconotus*, *Parus palustris*, *Columba Palumbus*, *Tetrao bonasia*.

A madár-faunát teljesen kimeríti Buda Ádám a hunyadmegyei történelmi régészeti társulat I. évkönyvében. (1882. szerk. Kun Robert. Hunyadmegye madarai.) A növényvilágot felölelik Hazslinszky, Borbás, Lojka jelentései a m. tud. Akadémiához. A bükkösökben fordulnak elő a keresztes vipera (*Pelias Berus* L.) sima sikló (*Coronella laevis* Merr) is. A Sebes vízében vidra (*Lutra vulgaris*) a lombos erdőkben menyétek (*Mustella martes*, hölgymenyét, közönséges-menyét, erdei nyest, *M. foina* görény, mokus, vadmacska, róka, horz, közönséges és erdei egér, poczok, vad-disznó, farkas, vakond, tövisdisznó, pelék és pedig: *Mioxus glis*, *M. nitella* Schreb. *M. avellanarius* Desm. találhatók.

3. A fenyő, vagyis felső erdő regio igen különböző magasságban veszi kezdetét s míg Malomvízről felfelé haladólág az 1300 méter magasba eső Izvor nevű kaszálónál jut uralomra, a román Zsil völgyében 1000 méterig is leereszkedik, sőt azon alul is találkozunk vele. Átlag mégis 1300 métertől vehetjük a fenyőövet, mely átlag 500 méternyi sötét szalag alakjában borul a magaslatok vállára. A többnyire meredek szirteken tömörülő lucztáblákat himes rétek tarkítják, hol páfrányok óriási ernyői, derékig érő havasi sóskák (főleg a juhaklok közelében) *Potentilla aurea*, *Campanulák*, *Chrysanthemumok*, *Viola declinaták* élénkítik a tájat; míg a vizek mentén a *Heracleum palmatumok* diszlenek. A laposabb hegyhátakra terülő pázsitzönyvegeket *Poa sudetica*, *Festuca heterophylla* szövik be. A fenyvesek felső peremén is kiveszőfélben levő czirbolya (*Pinus Cembra*) utolsó tagjai. küzdenek a zord climával és emberi kiméletlenséggel. E regioból Csató után fölemlíthetjük a következő jellemző növé-

nyeket: *Ranunculus aconitifolius*, *Cardamine resedifolia*, *Viola declinata*, *Potentilla aurea*, *Alchemilla vulgaris*, *Saxifraga stellaris*, *Saxifraga rotundifolia*, *Sambucus racemosa*, *Adenostyles albifrons*, *Homogyne alpina*, *Chrysanthemum montanum*, *Doronicum cordifolium*, *Carduus Personata*, *Prenanthes purpurea*, *Hieracium aurantiacum*, *Campanula abietina*, *Symphyandra Wanneri*, *Bruckenthalia spiculifolia*, *Pyrola media*, *Pyrola uniflora*, *Gentiana punctata*, *Melampyrum silvaticum*, *Stachys alpina*, *Soldanella montana*, *Rumex alpinus*, *Salix grandifolia*, *Pinus Cembra*, *Pinus Picea*, *Pinus Abies*, *Luzula maxima*, *Poa sudetica*, *Festuca heterophylla*.

Emlősök közül itt tanyáz az *Ursus arctos*, *Capella rupicapra*, nagy ritkán hiuz, de a mely lekalandoz Kolczvárig. A legutolsót a Galbinán már a Retyezát hegységen túl 1881. januárjában ejtették el, a mint épen egy özön és zergén lakmározott. A nép Risnek (nevetőnek) nevezi nagy barkója miatt, mely nevető benyomást tesz rájuk. 1883. őszén épen Malomviz felett a Kolczvárnál medvehajtásban ugrott fel egy hiuz, de szerencsésen elmenekült. Madarak: *Strix pygmaea*, *Nucifraga caryocatactes*, *Picus martius*, *Picus tridactylus*, *Loxia curvirostra*, *Pyrrhula vulgaris*, *Parus ater*, *Parus cristatus*, *Turdus torquatus*, *Tetrao urogallus*.

4. Az alhavasi regio (regio subalpina) a girbegörbén szétterülő futó fenyővel (*Pinus montana*, vagy *P. Mughus*, *P. pumilio*) és törpe borókéval (*Juniperus nana*.) A ruganyos ágait egészen 15—20 méternyi körben szétterjesztő henye fenyő mintegy az itt októbertől májusig uralkodó hótakaró tartós nyomásának hatását szemlélteti s a rövid nyár alatt biztos menhelyét képezi a medvéknek és zergéknek. A pázsitos területeken rövid száru, de annál élénkebb színű növények, mint a szép *Bruckenthalia*, *Hieracium Kotschyanum*, *Viola biflora* virítanak; a kiváló halmosodásokat áfonya futja be s a sziklák alján a havasi gyopár váltakozik a gyönyörű alpesi rózsa (*Rhododendron myrtifolium*) ezreivel s az itt oly gyakori ingoványokat a *Carex dacica* és *pyrenaica* szövi be. Átlag 1800—2100 m. közt uralkodik.

Jellemzőbb növények itt *Ranunculus montanus*, *Aconitum Napellus*, *Arabis ovirensis*, *Abyssom Wulfenianum*, *Draba Aizoon*, *Viola biflora*, *Stellaria cerastoides*, *Cerastium alpinum*, *Dryas octopetala*, *Geum reptans*, *Geum montanum*, *Epilobium organifolium*, *Sedum atratum*, *Sedum repens*, *Saxifraga bryoides*, *Saxifraga aizoides*, *Saxifraga muscoides*, *Saxifraga androsacea*, *S.*

adscendens, Scabiosa lucida, Senecio rupestris, Senecio sub-alpinus, Campanula pusilla, C. Scheuzerei, C. alpina, Gentiana excisa, G. verna, Myosotis suaveolens, Veronica bellidioides, V. alpina, Pedicularis verticillata, Plantago uliginosa, Orchis rivularis, Crocus veluchensis, Juncus trifidus, Luzula spadicea, L. spicata, Phleum alpinum, Deschampsia alpina, Poa alpina.

Emlősök közül a juhnyájak elől ide vonuló zergén s a juhokra leskelődő farkason kívül *Lepus variabilis*. Madarak közül *Anthus aquaticus*, *Accentor modularis*, *Sylvia tithys*, *Tetrao Tetrix*.

5. Végre az alpesi fűvek régiója a hegygerincezből kiváló szirtfokok görelyei közt, a zuzmók rideg világával 2100 m. felül. Ide tartoznak a roppant kőgörélyekkel ellepett Custurak is. A Retyezát kupja alatt még *Viola alpina*, *Chrysanthemum coronopifolium*, *Centaurea nervosa*, *Primula minima*, *Centaurea nervosa*, *Silene quadrifida* diszlik, míg a legmagasabb szirten azok is elmaradnak s a véghetetlenül szingazdag és változatos zuzmók veszik át kizárólagos uralmukat.

A havasi csattogány (*Accentor alpinus*) fakó és barna keselyű (*Vultur fulvus*, *V. cinereus*) a szakállas keselyű *Gypaetus barbatus* és a szirti sas keresik fel e magaslatokat. *Accentor alpinus*, *Perdix cinerea*, *Caprimulgus punctatus* *Wolfii*, *Saxicola Oenanthe* *Bechst* fészkelnek ott. Állandó lakóhelyül az emlősök közül a havasi morga (*Arctomys Marmotta*) választja, mely állatot a Vasziel tetőn sikerült Csató Jánosnak észlelnie, de a mely annyira megritkult, hogy a pásztorok se ismerik; ujabban nem jelentkezett. 1879. július 28-án a Pelrille havas alatt a Retyezáttól (ÉK) 2000 méter magasságban a havasi vízben vakond hullát láttam. A Zenoga taván pedig a hatvanas években b. Bornemisza Tivadar, gróf Teleky Samu pergő kacsát (*Anas querquedula* L) lőttek. Ezek nyilván oda tévedtek mert ily magasra nem szállnak.

Hirtelen szélviharok, tartós ködök és gyakori égi háborúk látogatják e magaslatokat, hova csakis tapasztalt helyismerő kalauzolása mellett látogathat fel, a kőgörgetegek közt az edzett turista. A kit szédülés fenyeget s izmainak gyakorlottsága a könnyű mozgásban, testegyensúlyozásban akadályoz: az ne lépje túl a fényő határát, mert bár a magas hegyi élvezetek csak ott várnak reánk, azt olcsó szerrel nem nyújtja nekünk a természet rendező keze.*

* Erdélyi muzeumegylet. Évkönyvei IV. kötet 2. füzet 1868. év 76 lap

A Retyezát magasabb régióinak terjedelmes erdőségei kitünő vadászterületül szolgálnak s az idevaló zerge- és medve-állomány az egész királyságban első helyen áll. A hiuz csak ritkán merül fel s 1882 januárjában lőtték az utolsót; az előtt 30 évvel került még egy lövésre.

A zergék apróbb csoportokban néha 15—20-val egy-egy suta vezetése alatt nyaranta a kőgöréyes meredekéken és a Custura nevű szirt gerinczek pázsitfoltjain legelésznek. Ilyenkor 1800 méternél mélyebbre ritkán jönnek. A legkisebb zörej ideges nyugtalanságba hozza a falkát, s ha a veszély irányával nincsenek még tisztában körmös csülkeiket izgultan váltogatják. A vezér kémlelve szimatol a levegőbe s villámgyors iramra indítja falkáját. Hajmeresztő meredekségeken, iszonyú vízfolyásokon iramodnak végig, míg magukat ismét biztonságban tudják. Ősszel a juhnyájak letakarodása után a fenyvesbe ereszkednek le, hol a szakállas zuzmó, páfránylevelek, mohák és rügyek képezik táplálékukat. A juhok részére kitett sódarabok törmelékét szorgalmasan felkeresik s nagyobb hóhulláskor a bükkösbe és a pojanák szénakészleteihez is leereszkednek, sőt volt már eset arra is, hogy egészen az emberi lakásokig üze őket a szükség. A keselyükön s épen a bátor rabló szakállas keselyűn, farkason, hiuzon kívül az ember árt e szép alkotású állatoknak legtöbbet. A zergevadászat tudvalevőleg veszélyei és költségei miatt kiválóan kedvelt főuri sport. A retyezátalji paraszt puskások szenvedélyből és haszonvágyból hajszolják a zergét és nem egy akad közülök (pdul egy Michenesen nevű öreg paraszt Malomvizről), ki még ez éber vigyázó állatnak is tört tud vetni.

A malomvizi zerge és medve vadászatok tudvalevőleg Rudolf trónörökös Ő Fensége figyelmét is hegységünkre irányíták s az akkoriban (1882) itt dühöngött zivatarok daczára Magyarország leendő királyának vadásznaplójában néhány medve és zerge szerencsés elejtése örökíti meg a Retyezát nevét.

1861-ben gr. Bethlen Olivér magyarországi főurak bevonásával egy társulatot szervezett, mely azonban alig 3 évi fennállás után megszűnt s legutóbbi időkig erdélyi főurakból alakult vadásztársaság biztosítá magának a Retyezát zerge- és medvevadászatait. 1880-ban Danford, Young, Grant angolok vették kezükbe a vadászatot, de már 1886-ban ismét felevenült a régi vadász társaság. A társaság vadőrökkel korlátolá az orvvadászok üzemeit, s némi gondozásban részesíti só- és takarmány kitétetése útján a zer-

géket. E társulat mellett gr. Hadegg morva főur bérlí Bukova és Klopotiva, tehát a Vurva Pietri területét. Vadászat alkalmával Malomviz, Klopotiva, Nuksora legvállalkozóbb puskásaiból egész karavánt alakítottak össze. Tömérdek hátas és podgyászló kíséretében indult ki Malomviz róla karaván. A hajtók családtagjai, asszonyok, gyermekek, örömrivalgásokkal, furulya és dudaszóval növelték az élénkséget. A festői csoportozatot az úri társaság daliás alakjai egészíték ki s elmaradhatatlan kíséretül ott settenkedett a vadászszákmány mézszárosi teendőire kiválasztott cigány és egy a havasi szakácsság titkaiban avatott kukta is. Sőt rendszeren ott láthattuk Melka kolozsvári festőt, a görgényi vadászatok elmaradhatatlan ilustratorát is.

Az uradalmi erdész Schuster András és báró Bornemissza Tivadar, mint alapos helyismerők és tapasztalt vadászok hosszú tanulmányok után a vadászterületek állásait formaliter letérképezték és folyó számmal jelölték meg. Hajtás előtt sorshuzással döntöttek az állások felett, nehogy valaki kedvezésben részesülhessen. Így a trónörökös által is meglátogatott Aragyesre 16 állás jutott s a Facza-Retyezatuluj, Bucura s a többi általa szerencsételtett pontok is be voltak már előző években osztva.

Nem kisebb tapintatot és természetrajzi ismeretet igényel a hajtók elrendezése és működésbe hozatala. Az erdészek és zergevadászok ügyességének úgyszólván ez képezi próbatétét. A félkörben felállított hajtók pisztolydurrantással kapják meg az indulási parancsot. A lövés még kétszer háromszor ismétlődik s a hány zerge azon az oldalon van, az hanyathomlok rohan ki a vadászok felé. Ha a vadászállások felől lövés dördül el: a hajtók örömujjongásra gyujtnak, mert minden elejtett vadtól 5 forint jutalomdíj lelkesítő reménynek megvalósulását várják a lövésektől. Csakhogy az úri vadászok némelyike sokalja ám azt az 1—2 órai nesztelen meglapulást. Olykor egy cigaretta élvezetét engedí meg egyik másik magának. És egy mozdulat, a finom füst illata mind képesek az eszeveszetten feliramló zergét visszatéríteni. A szegény hajtók kalapjukat dobálják feleje, botjaikkal fenyegetik, sőt rá is lövöldöznek s mégis áttöri néha soraikat. Még gyakoribb eset az, hogy a nagy magasban meggyérülő légkör optikai csalódásaival nem számoló vadász, a ki máskor a tovasurránó fecskét se hibázza el, itt a levegőbe vesztegeti puskaporát. Ilyen káprázatos tüneményhez nem szokott szemnél ez a tévedés egészen természetes. Egy villanás az egész s a következő

másodperczben már csak a kőomlásról tudjuk: hogy zergénk szerencsés utat talált. A védő színezet oly tökélyre jut a zergénél: hogy avatott vadász sem bírja mindig megkülönböztetni a kőgőrélytől elejtett vadját s csak a vadászat végével jő szerencséjének örvendetes tudomására.

És ez a par excellence havasi vad 1864. júliusában — mint Csató János jeles botanikus és ornithologus s hegységünk alapos ismerője elbeszéli* — mégis a Strigy alsó völgyére Szent-György-Vályára tévedt s ott egy alig 300 méter magasságban fekvő szőlős kertben verték a parasztok agyon.

Kevesebb fáradsággal, de annál több veszélyvel járnak a késő őszi medveadászatok. Maczkó uram egész szeptember végéig a juhnyájak körül ólalkodva, szedegeti össze dézsmáját. A bátor juhászkutyák ébersége nélkül bizony nagy kár esnék a juhállományban. Meglepő elszántsággal rohanják meg a tolvajmódra odalopodzkodó bundást e komondorok s bizony megtépetik irháját, ha idején odébb nem áll. Így aztán stináról-stinára megujjul ejente a vészkiáltás s az Ursuu! (Medveee!) hangjai riasztanak fel minduntalan szendergésünkből. Szeptember vége felé a juhnyájak leköltözése után a medvék is a lombos erdőbe költözködnek s onnan rendszeres ostrom alatt tartják a közel kukoriczás földeket és gyümölcsösöket. Hogy a Malomviz mellett Malomviztoroknál (Szuszeny) levő szelid gesztenyéstermésen megosztozkodik a Kendeffy család medve uraimékkal, az már ott szokott dolog s kárpótlásul legalább a talpas bundáját igyekeznek megkaparítani. A diófákat is kiváló előszeretettel keresik fel s a szegény gazda akárhányszor arra ébred, hogy maczkó uram teljes lelkinyugalommal rázza és ropogtatja termését.

A felsorolt havasalji faluk rendes éji őrséget állnak a kukoriczásokban s ócska puskáikkal hányszor és hányszor kénytelenek a vakmerő rablót elriasztani. Így aztán nem is kell messzire fáradni a medveadászoknak s már Klopotiva, Malomviz felett, sőt a hátszegi medenczébe beékelődő Valye-Dilsinél (hajdan Havaspatak) is kitünő állások kínálkoznak. Nem pusztán vadászadoma, hanem megtörtént valóság, hogy Malomviztoroknál egy ízben a mint a medve a legelő bivalyok egyikét megtámadva, annak hátára kapaszkodott: az erőteljes bivaly terhével a faluba vágatott s az istállóban bunkózták le a medvét. Egy más alka-

* A Retyezát. Erdélyi muzeumegylet évkönyvei IV. kötet 2. füzet 1868. 76. lapján.

lommal a gazda azt képzelve, hogy tolvaj lopja dióját, rázni kezdé a fát s nagy ijedelmére természetes maczkó pottyant melléje.

És bár az oláh nép némi babonás irtózással viseltetik a medve iránt, sőt egy ünnepnapot is szentel neki (zoa ursuluj, medve napja) csakhogy barmait kimélje: azért hirneves medve vadászok termettek itt a hegység alján. Az öreg Bora János, Nándra Ábrahám halálát megünnepelhették volna a medvék, annyi kárt tettek közöttük. Csak Nándra Ábrahám (Klopotiváról) egy maga 17 medve életéért számol be s 30-nál több bocsot fogdosott össze. Az öreg medveirtó alig pár év előtt hunyta le örökre szemeit s nékem hetven éves korában még nagy tüzzel adta elő vadászélményeit. Vakmerősége odáig ment, hogy 1842. januárjában, midőn egy sziklarepedésben medvevaczokra találtak, képes volt odaállani az üreg elé, míg társai tüzes rudakkal zaklatták a medvét. Végre a neki bőszyűlt vad iszonyú bődüléssel kirohant, de Nemes Abi (mint nevezték) biztos golyója abban a minutumban átfurta agyát. A két árva bocsot akkor szépen magukkal vitték. Izgalmas vadászkalandok évről-évre ismétlődnek itt, de olyan mégis ritkítja párját a vadászkrónikákban a minőt 1881. őszén Buda Ádám reai birtokos átélt. Ő rendesen tartalék fegyverrel áll ki helyére; szeme éles, mint egy hiuzé, a célt téveszteni nem szokta s nem ismeri a félelmet. A mit azonban akkor átélt ő is borzongva beszélte el nekem.

1881. novemberében a Sebes mellett a Valye-Veji nevű árokban 5 puskás és 10 hajtóval kivonulva Buda Ádám a völgy fejenél foglalt állást, míg a legközelebbi puskás (fivére Károly szolgabíró) valami 400 lépéssel alább következett. Mindjárt a hajtás kezdetén egy anyamedve tartott két bocscsal Buda Ádám felé. A bátor vadász rövid czélozás után rásüté fegyverét, de a hatalmas állatnak volt még annyi ereje, hogy kinjában körbe forogjon s rövid vártatva iszonyú bögés közt az áron lefelé menekülni kezdett. A mint vadászunk második csövét rá irányozá egész váratlanul egy ujjabb medve tűnt fel az árok szélén s miután az elsőtől már tartania nem kellett: ezt sietett ártalmatlanná tenni. A közepes nagyságu szürke medve közvetlenül eléje zuhant be az árokba s midőn a kegyelemlövést második fegyverével megadni akará, ugyanazon nyomon a harmadik medvét látá maga előtt szintén két fiával. A jól megtermett erőteljes állat egy ugrással átlódítá magát az áron s a meredeknek indult. Buda látva, hogy második medvéjének keresztcsontja meg van

bénítva s felemelkedni nem bír, csak előlábaival csapkod feléje: a menekülő család fejét vette célba. Alig dördült el a fegyver, az egész nagy tömeg eléje gurult s abban a perczen két lábra kapaszkodva a legnagyobb dühvel közeledni látá azt. Ha estében egy bokorba ütődve tovább nem lódul a medve: ugy Buda menthetetlenül veszve van, mert kikerülhetetlenül reáesik. Igy is oly közel vala hozzá, hogy csak hátra lépve feszítheté mellének alig 50 cméternyi rövid puska csövét. A veszettül bögő állat forró lehelete arczáig csapódott s a válságos helyzet teljes tudatában bocsátá rá golyóját. Új töltésre már idő nem lett volna s élete ezen a lövésen függött. Szerencsére ez a lövés örökre elnémitá az iszonyú állatot. A második sebesült medve az alatt lefelé vonszolva magát, Buda Károly elébe érkezett, a ki a kegyelem-lövést sietett megadni neki.

Mig ez izgalmas jelenet végbement még egy negyedik anyamedve érkezett a helyszínére, de az szerencsésen elhordta bundáját. Ilyetenkép a négy teljesen kinőtt medvepéldányból három került lövésre s szerencsésen el is esett mindannyi, csakhogy az első példányt később találták meg már oszlóállapotban a sűrűben. A bocsok menekülése is érdekes látványt képezett, mert a lövések eldördültével egymásnak estek s futásközben ismételten összemarakodtak.

Ugyancsak Buda Ádámmal történt 1879 őszén, hogy Malomvíznél öt medvére bukkanva, a mint közjük lőtt épen a legnagyobbat sebesíté meg. A szétrebbent csoportból a sebtől feldühödött példány vadásza felé iramodott. Budának sem volt ideje fegyvere használatára, oly gyorsan történt a támadás. A dübében elvakult állat azonban pár méternyire rohant el mellette, anélkül hogy észrevette volna őt, ki elszántan egy boglyához lapulva várta a katasztrófát. De ettől a perctől fogva megtanulta azt is: hogy medvevadászatnál legalább két puska elengedhetetlenül szükséges.

A medvevadászatnál a hajtás már fülsiketítő lármával, lövöldözéssel történik, mert az okos maczko különben megvonja irháját valamely sziklarepedésben. A vadászat kimenetele sem mindig kedvező. Malomvíznél egy paraszt-puskást ölébe ragadott a medve; de a vastag kozsókon nem sebesítheté meg. A segélyre sietők lármája végre elijeszté a bestiát s midőn az emberünket letévé, annak első dolga is az vala, hogy fegyverét rádurrantsa. Egy más malomvízi embert a megsebesített medve kikeresésére

indítottak. Az véletlenül épen sebeit nyaladozó állatra bukott s menthetetlenül halál fiának képzelte már magát. Mire az oda siető vadászok lövései kiszabadíthaták, csak úgy patakzott a vér emberünkéből, de a nagy fájdalom daczára első dolga az vala: hogy megkinzójából a halálhozó golyót magának kérte. Bosszút akart vele állani.

Akadtak oly vakmerők is, kik fejükre vastag kucsmat huzva s hátukra kifordított ködment véve bevárták a két lábon támadó bestiát s akkor csizmaszárukból késüket kiragadva szívébe márták azt. Sőt a paraszt medvevadászok még egy évtized előtt is egyszerű kovásfegyverrel mertek kiállani s máig egycsövű puskával rendelkeznek s magánosan is rá mernek támadni a medvére. A medve a magas hegységből, a hátszegi medencze hegynyulványára is lejő Ohába Sibisel és Valye-Dilsi mellé, hol báró Nopcsa Elek már kitünő vadászokat rendezett. Hajdan a bölényvadászatokra is hálás terület lehetett a Retyezát előhegyeivel. Majdnem a Kolczvárral szemben emelkedik a Bölényhegy (Magura Zimbruluj) s a Sebes szép vízesésénél, a Krónál Maderspach Victor a hatvanas években egy kő alatt egy bölénynegyed vázát találta meg. A csontokból még nyílhegyet szedett ki.

Kiváló hirnévnek örvendenek a retyezáti süket fajt vadászatok is. A Tetrao urogallus L. ápril közepén kezdi dürgését, mikor Hunyadmegye urai, sőt távolabb lakó előkelő vadászok fel szoktak oda látogatni s bár javában tart akkor a tél zordsága néhány szabadban eltöltött éj kényelmetlenségére is rászánják magukat, csakhogy a büszke vadászjelvényt megszerezhessék. A jércze a bükkösben fészkel s Csató János 1864-ben Serél erdeiből Borbátvizen 12 tojást költetett ki, bár a tojásokat egy fél napig kelle maguknál czipelni. A fajdcsirkék továbbfejlődésének megfigyelését azonban egy macska kegyetlensége megghiúsítá.

A nyírfajt (Tetrao tetrix L.) a futó fenyőben honol s a süket fajdnál fél hónappal később dürg.

Mindezen vadászatok terén nevet vívtak ki maguknak még báró Bornemisza Tivadar, báró Nopcsa Elek és Buda Károly Puy Zsigmond, Tornya Gyula szolgabírák. Utóbbi 16 medvét ejtett el.

A vadászattal egyenlő szenvedély Hátszegvidékén a pisztráng-halászat. A havasi vagy Herman Ottó szerint* sebes pisztráng

* A magyar halászat könyve 1887. II. kötet 741. lap.

(Trutta Fario L.) a Sebes és mellékvízeiben, valamint a Strigyben le a hátszegváráljai vasuti hidig, vagyis a Demsusi patak beszakadásáig található. Azon alul rendkívül tiszta vízálláskor hatol októbertől decemberig. Eléri az 50—60 cm. hosszúságot, megnő 2—3 kilogramm súlyra. A Sebesből 1879. Schusztter erdész 70 cm. hosszú példányt fogott. Az ilyen példányok azonban a pisztráng óriásai itt is. Így Buda Ádám a kitűnő sportsman és természetvizsgáló 1883. novemberében Reánál (Hátszegtől $\frac{1}{2}$ órányira délre) egy 50 cm hosszú, 10 cm vastag, $1\frac{3}{4}$ kilogrammos pisztrángot fogott. A pisztráng felhatol a Retyezát tengerszemeibe is. A Zenoga (1973 m.) kiválóan pisztránggazdag tó s ebben találni a legnagyobb példányokat is. A még magasabban fekvő Bucura tóba (2041 m.) báro Bornemisza Tivadar és gr. Teleky Sámuel 1876-ban dézsákban szállították át az első pisztrángokat. Utközben minden forrásból felfrissítették a vizet s annak dacára 30-ból 15 pusztult el. A megmaradtak is lassu tenyésztést eredményeztek, mert 1879. július 29-ikét szép verőfény mellett ott töltve alig néhány példány vetődött előttünk fel, holott másnap ilyen tájt a Zenoga tükre csak ugy nyüzsgöt a pisztrángok felugrásától.

Hátszegvidék urainál az angol horgászat test- és léleküditő sportja szép hódítást tesz s egyesek a vízkörnyék életének pontos tanulmányozásával természetrajzi ismereteinket is gazdagítják. Csakhogy a rablóhalászat alig pusztit valahol féltelenebbül, mint épen ezen a pisztrángászatra termett vidéken, hol egy kis jóakarattal és éberséggel nemzeti vagyonosodásunk forrásává tehetnők a pisztrángászatot. A víz eldugása, maszlagolása, meszelése, hogy a titkos dynamitrobbantást ne is említsük mindmegannyi eszközei itt a pisztráng pusztításnak. Hálóval a vizzuhatagoknál fogják pdul a Kro vizesénél, hol a pisztráng 6 méter magasba szárnyal fel. Az ősi módon kakas gallér tollakkal diszitett mesterséges légygyel, földi gilisztával folyó horgászat még nemesebb módja a paraszthalászatnak. Nagyobb pisztrángokat éjjel szigonyoznak ki, vagy horgásznak oly formán, hogy egy közönséges cigányhorogra egy kisebb halat tűznek fel s belebocsátják a Sebesbe. Éjjel a rejtekéből elé jövő öreg pisztráng felakarja falni a kis halat s így a kikötött horogra kerül. Reggel ugyszólva biztosra megy a horgász, ki az éjjeli virrasztástól is megvala kimélve. A legkényelmesebb, de egyszerismind legártalmasabb eljárás: a víz lepasztása miközben az apróbb halak és tojások ezrei pusztulnak el. Hasonló de kevésbbé ártalmas mód a lánczczal üzés. A

viz sekélyesebb részét, vagy egyik mellékágát háromszög alakban kőgáttal eltorlaszolják s csupán egy keskeny rést hagynak, de abba egy kast, varsát illesztnek be. Most egy fenyőággal megakasztott lánczot két ember felülről lefelé kezd vonszolni. A megriadt hal, ha visszaakar menekülni, a fenyőtűkbe ütközik s így előre szalad, hol a varsa foglya lesz.

Őszi ivás idején a mellékvizerekbe oly tömegesen tolulnak fel a pisztrángok, hogy dézsákkal is kimérhetik a lesben álló parasztok. A Zenogánál eldugták az ilyen ereket s kézzel merték átálvetőikbe. Ez a vandalismus a 70-es években szünetelni kezd, miután az Aragyes nevű havasi réten uralkodó ködben a legbiztosabb helyismerő is könnyen eltéved s 3 orvhalász veszette ott életét, úgy hogy csak a következő tavaszon akadtak csontvázukra. Alant a térség vizereit zsákokkal dugják el ilyenkor s szigonyokkal zavarják oda a pisztrángot. Nagyobb pisztrángokat éjjel szalmatűznél csónakból szigonyoznak az alsó Sebes és Strigyben. A sebes pisztránggal egyenlő kiméletlenséggel pusztítják a pénzes pér (*Thymallus vexillifer* Agassiz), helyi neven lepényhal nevű fajt, mely a havasi patakok csendesebb folyású részeiben honos s Hátszegvidék azon végeiben is található, hol a sebes pisztrángnak már végére jártak.

III. Utazás a Retyezátságig.

A Retyezát hegységnek részletes helyrajzi ismertetése felette hosszúra nyujtaná dolgozatomat s miután ez alkalommal tulajdonképpen a havasi lakosság jellemzésére s az itt kifejtett népelet sajátságaira kívántam sulyt fektetni: legyen elég magának a főcsúcsnak rövid bemutatása.

Az odavezető út két irányt vehet. Az egyik, mely hosszabb, Sebestoroknál a Sebes víz mellé szegődik s előbb a balparton, majd a jobb s másodszori átmenetel után végre ismét a jobbparton felvezető lovaglő ösvényen aránylag kevés nehézséggel és csekély emelkedéssel érjük el a Zlatu torkolatát. Kiindulásunk Sebestoroknál (Gurény) 490 méterrel történt s 781 méterrel, tehát 291 méter emelkedéssel hagyjuk oda a fővölgyet. E 20 kilométernyi szakaszon a Sebes állandóan éjszakra tartott, tehát a hegység csapásával ellenkező irányt követett. Még 10 kilométernyi távolságot kellene haladnunk, hogy a Borescoról származó Lapuzsnyikkal való egyesülését elérjük. A Lapuzsnyik kevés

ez egyesülés felett halról a még hatalmasabb Gugu-t veszi fel s e két erős hegyi viz téríti éjszakra az addig ÉNy felé futó Sebest.

A Sebes második irányváltozását 15 kilométerrel fennebb a Paltina torrensei okozzák s az itt felvett ÉNy irányból még a Zenoga kifolyása s mert ezekkel való társulásáig a Zsugyele se téríti ki. Első szakaszán, attól a ponttól kezdve (1620 méter) hol a Bukura és Papusa vizereiből létrejő, DNy irányban indul. E pontig azonban 15 kmnyi távolságot kell hátrahagynunk. Ha idevesszük még a forrásig járó 6 kilométert, utszakaszai következők: 21 kilométer DNy; 15 kilométer ÉN, és 30 kilométer ÉEK. vagyis a hegységből épen 69 kilométer futás után szabadul meg. Sebestoroktól Kis- és Nagy-Osztro-Poklisa, Totesd, Rea Nalász alatt még 20 kilométer távolságra éri a Strigyet, miután épen torkolatánál (Boldogfalva) elébb a Kis Sebes és azután a Farkadini patakkal gyarapodott.

Esése rendkívül rohamos, két főágának egyesüléseig (6 kilométer) 400 métert esik (kilométerenkint 66·66 m.) A Zsugyele befolyásáig esése 494 m., a Gugu torkolatig 200 m. Ezen alul e rapid szökellő folyás valamivel lassul, de azért még mindig szédületes gyors s embert, állatot leütne. A Zlatuig 120 m. esik s onnan Sebestorokig 300 m. A forrástól a hegységből kiszabadulásáig 1510 m. esik vagyis kilométerenkint 251·83 m. Sebestoroktól a hátszégváraíjai hidig 106 m. esik vagyis kilométerenkint 5·3 m. s mégis éj idején 7—8 kilométernyire elhallatszik zuga s a Sebestoroki pallónál méternyre löki hullámain.

Visszatérve a Zlatuhoz,* mely a Retyezát mögött veszi eredetét, s elébb ÉNy. azután Ny.-ra fut, a mellett kezdődik utunk fárasztóbb része. A Zlatutól azonban csakhamar meredekre kell fognunk az utat s a Valye-Raszkánál találkozunk a Malomvizről kivezető egyenesebb utiránnyal. E ponttól közös uton haladunk s azért térjünk vissza Malomvizre, honnan a legtöbb turista ki szokott indulni.

Malomviz épen a Retyezát alól éjszakra kiszolgáló völgy torkolatánál fekszik s a Kendeffy család ősi fészke. A helységben is áll még, bár romladozó félben a kőfallal körített kastély. Félóránnyira ide Malomviztoroknál (Szuszény) a Józsika Miklós által

* A Gura-Zlatinál a hatvanas években a Kendeffy család Maderspach Victor vezetése alatt fűrészmalmot állíttatott fel 40—50 ezer köbláb fatermeléssel (Erd Lapok 1868. évf.)

emlegetett szép lovagvár 726 m. magashól egy meredek ős agyag-pala szirt széléről tekint alá.* Igazán elmondhatjuk Kölcseyvel: hogy

Völgyben él a gyáva kor s fokára
Szédeleg, ha néha felpillant.

A merész építmény rohamos pusztulásnak indult s már több részlete áldozatául esett a feje fölött átvonult nagy idő behatásának.

Malomvizen az uradalmi erdész (Schuster András) lekötelező, és sok kutató által egyértelműleg dicsért előzékenysége hamar megszerzi a szükséges kalauzokat és háttas lovakat. Tanácsa folytán kora reggelre határozzuk az indulást, de azért jó magasan jár a nap, mire sikerül a karavánt mozgásba hozni. A kőcsmadzagos kötőfékkel felszerelt zömök kis hegyi lovakra hamarosan fanyergeket raknak s a mi gondunk aztán, hogy annak gyötrelmeit, valamiképen enyhíteni sikerüljön. Ha egyszer a menet megindult többé nem is szorulunk a kantár használatára. A lovak egymás nyomában tügetnek előre s alig fél óra alatt már a hegység előkapujának szirtfala közé mélyedünk be. A kolczvári gesztenyésnél tartjuk első szemlénket. A vár meglátogatását legjobb befejezésre tűzni ki. Addig egy II. József által feloszlatott bazilita kolostor igényli a fűrészmalom átellenében figyelmünket. Az egykor szép frescokkal diszitett templomból egy falka disznót kell rendesen kiűznünk. A falakon még elég jó állapotban daczol a mulandósággal néhány szent feje. Az utóbbi időben azonban végveszélylyel kezdi fenyegetni egy sajátságos közhiedelem, miután azt rebesgetik, hogy a melyik asszonynak érdekében áll férjüram szemeit alaposan bekötni: az csak jöjjön ide fel s valamelyik szentnek levakart szemével bizton célhoz jut. Az igaz, hogy az első kísérlet balul ütött ki, miután egy tulbuzgó asszony a legmagasabb szenttől óhajtván megszerezni a csodaszert, létrástul alázuhant s lábatörésével lakolt kikapóságáért. Többi ügyfelei ugrálszik megelégesznek a kézzel elérhető frescokkal is, mert utóbbi időben sűrű kaparás nyomait sinli mindannyi.

E templom falain a XVI. századtól egész a mult század közepéig látunk emléksorokat. Leginkább theologusok, a Kendeffy család paedagogusai és ifjai örökölték meg nevüket; de retyezáti látogatók neveivel is találkozunk.

* A várra vonatkozólag bő adatot tartalmaz Szabó Károly kisebb tört. dolgozataiban a Kendeffy családról szóló tanulmány.

Búcsut véve a fejünk fölött komorkodó sasfészekből, szűk szorulatban kezdődik tulajdonképpen hegyi utunk. Az idáig Malomvíznek nevezett hegyi patak ezenfelül Riu-Rusor nevet visel s erős zuhatagokkal ér a Kolczvár alá. Balpartján Magura Zimbruluj (Bölénytető 1196 m.) emelkedik annak jeléül, hogy itt a bölények tanyásztak még nem oly rég. A szilaj hegyi patak, haragos morajjal csapkodja sziklafalait, s közbe-közbe több méternyi szökellésével hullámaint tajtékká zúzza.

A Bölény sziklán felül himes rétek terülnek utunkba s az oldalhorpadásokat is terjedelmes kaszálók fedik. Oly meredekre hatolnak e rétek, hogy csak ültében kaszálhatja a gazda s fatalpakon szánkáztatják a boglyákat; hogy a víz mellett lecsonkított fákra, vagy aklokban az őzek, zergék vendégeskedésétől megoltalmazzák.

A Paltineanu nevű hegynél az erősen elszorult patakmederből nyaktörő meredekre kigyószik ösvényünk. Rövid időközökben a sűrű bükkös lombsátora alá merülünk, majd kies réteket érint utunk s ismét természetes fák árnyas lugasa véd a nap heve elől. Lassankint a szüziés vadság jellegét ölti fel a táj, ritkulnak a hegyi szállások s a civilizált világot csak a minduntalan szembejövő fenyőtöng vonatók képviselik. Az ösvény gyakran kerülgeti a patakot s olykor nagy magasra hajlik, majd ismét a vízfolyást követi. Az Izvoru hegyoldal alatt (Pojana Izvoruluj) jut uralomra az addig csak szálankint bevegylő fenyő s annak félhomályában nagy emelkedéssel a Valye-Raszka pataka felett folytatjuk utunkat, miközben elég időnk van az itt szembeötlő szűpusztítás és szélöntés felett elmélkedni. Ezer meg ezer kiszáradt fenyőszál hívja fel reflexióinkat, mert alig tudjuk felfogni, hogy e nagyarányu pusztítás ellen még csak kísérletképen se próbálnak valamivel fellépni.

A Valye-Raszka a Palcsinej vizével egyesül s útírányt mutat egészen a Retyezát törzséből éjszakra terjeszkedő Picsora Colculujig (Sziklaláb).

A ki a Retyezát kilátásait is élvezni akarja, az akármilyen korán érkezzék fel, s Valye-Raszkában tölti az éjet. Ez is egy neme a havasi különlegességeknek, embereink hamarosan egy kis galysátort rögtönöznek s fenyőágakból olyan ruganyos derékaljat vetnek, hogy akárki elalhatik rajta. Egyikük egész éjjel virrasztva igazítja a tűzmáglyát, mert egész fenyőszálakat befektetnek a parázsba. Rembrandti képet nyújt e magasra csapkodó

lángoszlopokból a korom sötét égbe átröppenő szikrakéve. A háttérben embereink kísérleties világításban szenderegnek s mellettük az erősen kipányvázott lovak egyhangú rágesálása és lábdobbanása valami idegenszerű benyomást tesznek. Távrolról vad zuhatagok moraja reszketteti meg a levegőt. Minden alak nagyított mérethben jelenül meg s valami sajátos borzongás vesz erőt rajtunk. Hiábavaló mesebeszéd az ember őseredeti egyszerűségében élvezett nagy boldogság, mert a civilizáció előnyeit már e rövid nap is mennyire érezteti velünk.

És hogy a hegység alkotó anyagáról is megemlékezzünk, idáig a phyllit, csillámpala és gneisz sorakozának, míg a Retyezát, mint Inkey Béla kimutató, gránitból épült fel.

Már a pirkadó hajnallal megkezdjük fáradságos hegyi utunkat, mert innen kezdve lovainkat hátra kell hagyni s gyalogszerre vagyunk kénytelenek kerekedni. Annál dicséretesebb, hogy ennek daczára a Retyezát emlékkönyvéül szolgáló fenyőoszlopon női neveket is olvashatunk. Mire a fenyőhatarra érkezünk, a Picsora Colculujnál már a nap előreküldi sugárhírnökeit s a dél és nyugat felé kiterülő hegytenger ormai rózsapírban égnek. Háttérben megett a Hátszegtől folyvást látkörünkben álló Picuj szép pázsitfoltja emelkedik ki a fenyőöv sötétjéből. Álláspontunkról a Retyezátig futó omlásos hegyág (Custura Retyezatuluj) 1579 méter magasban épen a gerinczre kikapaszzkodva érjük végét a fenyőövnek s az álláspontunkról balra (ÉK.) behorpadó szurdékban csak néhány vihártépte P. cembra követi még a meredek kőomlására kapaszkodó futófenyőt. Ez alatt bujkál ősvényünk is; majd leszorul a henye fenyő s virító Bruckenthaliák havasi ranunculussokkal tarkított legelőn áfonyacsoportok közt lépdelünk, míg nem a Faca Retyezatuluj (Retyezát képe) vagyis a Custura délny. meredekjén a Burla felé az alpesi rózsza (Rhododendron myrtifolium) bőrlevelű cserjéi is láthatók lesznek. Juliusban, augusztusban az oleanderre emlékeztető halvány piros virágokban is gyönyörködhetünk. Szenvedélyes vadász szent áhitattal jár e ponton, melyet a legkitünőbb zergevadászati állásként ismer a krónika s hol Rudolf trónörökösnek is hódolt a vadászszerencse.

A Sebes haragos moraja a távolság daczára tisztán hangzik ide s épen előttünk vájódik be a Zseminye völgy lépcsőzetes tengerszemeivel, míg odább dél felé tekintve kopár szirtek kietlen környezetében mindannyinál magasabban egy még hatalmasabb jezer tükre sötétlik. Komorságát már neve: Fekete tó (Teu

nyegrü) is jelzi. Egész kőár övedzi s e fakó sziklafalakat a zuzmók tarka foltjai s az ide is felhatoló pázsitzalagok igyekeznek némileg megélnkíteni. A zergék kedvelt menedékhelye s rendszeren egy kis falkát szemlélhetünk arra felé távcsövünkkel.

2200 méternél a nép által Preluz (-kerítés átjáró) nevezett görgetegárhoz érkezünk. Egy perczre betekintheünk a balról (E) megnyíló szakadékba, melynek ölen ismét egy hegyi tó azurkék vize villan elénk. Azután már kalauzunktól kell kérdeznünk a továbbhatolás módozatát, mert semmi biztos irány és ösvény nem tájékoztat már s a merre csak tekintünk, hatalmas sziklazuzadék fogad mindenfelé. Jövet kavicsthalmoknak néztük ez összre-visszadobált kőhalmazt s most némi idegenkedéssel vesszük a vezetö biztatását, hogy ezeken át érhetjük csak el utunk czélját. Hosszú szeges végü botjának ugyancsak nagy hasznát látja itt az utazó. Ezzel kopogtatjuk ki a közuzadék helyzetének minőségét s néhány percz mulva megtanulja itt mindenki: mikor lehet és szabad teljes erővel az utunkba esö kőlapokat, csúcsokat, éleket érinteni s mikor szökeljünk zerge könnyúséggel azokon át. Néha az első érintésre zúgva bomlik meg a lazán egymáshoz illeszkedö sziklaomlás egyensúlya; más helyen gyepfoltok, áfonyacsoportok, Rhododendrontök kínálnak pihenöt s a ritkulö légkörben erősen lankadó tagjaink gyakran igénybe is vétetik azokat. Helyenkint lappangó vizerek csobogása hallatszik fel a körepedések közt, a mint vad iramlással a Zseminye felé rohannak. A tapasztalatlan turista legalább megvan az annyira öhajtott vízivás veszélyétöl kimélve, mert ezen a kömezön egyetlen látható forrás se alakul ki.

Igy lépdel nagy vigyázattal csatárlánczunk elébb és elébb a Retyezát gránitkúpjának déli karimáját kerülgetve. Egyszerre a fakó sziklaomladvány helyett a légkör ürje kezd előttünk feltárulni annak jeléül, hogy a Retyezáttal párhuzamosan keletebbre elhelyezkedö Vurvu-Stanisora (2209 m.) nyulványától átölelt második amphitheatralishez közeledünk. E czirkuszvölgyek éjszaki és éjszakkéleti fekvése már 10 év előtt, még 1878-ban tett első utazásom közben lekötötték figyelmemet s azok felöl dr. Szabó József budapesti egyetemi tanár és Inkey Héla, e hegység lelkes buvárának évek előtt említést tettem volt. Azóta tudvalevöleg a magas Tátrában Roth Samu* s utána Partsch,** majd leg-

* A Kárpátégylet évkönyve.

** Partsch: Die Gletscher der Vorzeit.

ujabban Penck* alapvető munkákat szerkesztettek e tárgyról, melyek első feltevésében még jobban megerősítettek.

E nézetekkel szemben a Földt. Közlöny XI. évfolyamában Inkey Béla a déli Kárpátok kitünő geologusa, a Paring hegységben észlelt körvölgyeknél felemlíti azon repedéseket, melyek a meredek falzatának szegélyében támadnak, a nélkül, hogy vízcsatornákul volnának tekinthetők. Ezeket a vízpartokban mutatkozó elválásokhoz hasonlítja, melyek tekintet nélkül előidéző okokra végeredményben partosulásokat idéznek fel. Megjegyzendő, hogy e rianásfélék mindig a meredek falszakadékokat kísérik s 1—2 ölnyi távolban sorakoznak.

A stanisorai czirkusz alján rejtőző jezer kifolyása már nem a malomvizi patakot gazdagítja, mint a Retyezáté, mely a Pojana Izvornál egyesül a vale-raszkaí vízerrel. Az utóbbi kifolyás a Kis Sebeshez tartozik, mely Nuksováig Riu Nuchisoruluj néven szerepel s Ohabánál kapja meg a Kis-Sebes (Sibisel) nevet.

Immár a Retyezát kúpjának egyik párkányáról élvezzük a bájos képet. Szembe velünk a Bukuráig haladó keskeny sziklagát egyik nagyobb pyramisát Retyezát székének nézik a pásztorok s az irányban öt szótagnyi visszhang veri fel a hegyvilág néma csendjét. Mintha titánok harcának színhelyeül szolgált volna e terület s ez óriás sziklapyramisok, tömbök azok kezétől volnának ily elijesztő összevisszássággal szétdobálva, majd még áthatolhatatlan töltésekké felhalmozva. S mindez az alig észrevehető atmosphaeraiák évezredes kitartó munkájára vall.

A tető alig 100 lépésnyi távolban integet felénk s mégis egy jó órába kerül, míg oda felküzdjük magunkat. Bár ugyan-csak ránk tüznek a nap izzó sugarai, azért hófoltokat rejtegetnek a sziklaközök július végén is. Valódi lelkesedéssel lépünk a lelapított kúpra, honnan egyszerre egész tengerét pillanthatjuk át magaslatainknak. A 2477 méter magas csúcs szintén egymásra boruló sziklahalmazból áll, s csakis a kőlapok szolgálhatnak ott pihenőül. Távolról tompa kúpnak nézvén ki, ezért nyert legyalult, levágott (retjezat) nevét. Éjszakra a sziklapárkányról a szédületes meredekséget egy pillantással felölelhetjük. Ott himbálódzik a Retyezát két tengerszeme ezüstös vízereikkel a kőmlások köze csalogatva a pázsitok nevető zöldjét. A rege szerint e tavakban rejtőzködik a tündér, ki valaha itt a Retyezát ormán

* Penck: Die Vergletscherung der deutschen Alpen.

tartá fényes sziklavarát. A tündér mesés szépsége magához bilincselé a hátszegi völgy legszebb ifját, ki a boldogfalvi vár urnőjének esküdött volt örök hűséget. Mikor a menyasszony vőlegénye hűtlenségéről értesült: elkeseredésében egy ekevasat röpített a retyezáti tündérlak felé. A büszke várlak rombadólt ugyan s a Retyezát orma is akkor tompult meg; de a hegyi tündér a völgykatlan tavába menekült s onnan űzi csalárd játékát.

E szép népmesében mennyi természeti igazság valósul meg s mily helyes ösztönnel tudja személyesíteni a föld átalakulásának törvényeit és pházisait. A feltároló panorámáról íveket írhatnánk össze. Éjszakon a Maros szakítja meg a hegyhullámokat s az Érczhegységből kiváló mésztarajzatok zárják el láthatárunkat. Balra a Bisztra bevágódásáig hatol el tekintetünk s keleten a Szász-Sebesi havasokból a magyar Zsil és Cibin közé ékelődő csoportjáig kalandozhat el tekintetünk. Legkorlátoltabb a látkör dél felé, hol a Sebes balparti csúcsai vetnek véget tekintetünk szárnyalásának.

Csakhogy ily tiszta kilátás vajmi ritkaság a Retyezáton, mely annyiszor burkolódik a nagy lomhán uszkáló ködgomolyok fátyolyába s rossz szeszélyében napokig láthatatlanná változik, mint Lehmann Pállal, a berlini földrajzi társulat küldöttjével is tévé, kinek egyetlen rövid pillanatra kegyeskedett feltárolni. Sokkal szerencsésebb vala a költői lelkületű Reclus, ki a Román Zsil völgyéről érkezve egész elragadtatással adózott hegységünk méltóságos alakjának s az itt oly nagyszerűleg rengő égi háboru tüneményében is részesülhetett.*

IV. A havasalji nép életviszonyai.

Az egész havasalját túlnyomólag oláhság népesíté be s csupán Borbátvizen találkozunk egy kicsinyke magyar (ev. ref.) egyházközséggel. Az egykori magyarság és magyar nemesség fájdalom elszomorítólag meggyérült s ha azt a tiszta magyar vidéken nagyon is helyes elvet még kiméletlenebbül terjesztjük: hogy középiskoláink csak vagyonosabb és tehetségesebb sarjadékok előtt nyiljanak fel, maholnap még szűkebb térre szorul a magyarság befolyása e területen, honnan pedig (pdul Borbátvíz) a mult időkben megyei főhivatalokra s irányadó szerepkörre emelkedett családok kerültek ki. A Csokák, Jordánok, Bálintok Borbátvízről, a Kenderesyek egyik szintén tisztességben élő ága Serél-

* Revue géographique Paris 1877.

ről eredett s Páros községből is tudunk, fájdalom, már nyelvben, viseletben egyaránt elidegenült nemesi familiákat. A népnevelés intézőinek nemzeti munkája kárba vesz ott, hol a tengeráradatnyi idegen magába fullasztja az elemi iskola néhány évi munkájának gyümölcsét s a jól rosszul megtanult magyar szót a családi kör és falu nyelve mihamarább elfeledteti. Intelligens vezetők nélkül gyámoltalanul áll még a hozzánk simulni óhajtok kis töredéke is s a nemzetiségi kolompások üldözései utoljára is megretten-tik, ha a felülről várt erős támogatás elmarad. Vezetőket, irány-adó társadalmi egyéneket csak a középiskola adhat ide egyes-egyedül, de míg mi a magyar középiskolák törvényszabta szigorú tanrendszerével a vidéki apró nemesség és szűk portáju kaputos osztálynak épen az elkorcsosulás miatt kevésbé tehetséges, va-gyonilag is áldatlan, sőt a magyar szóval is küzködő fiait vagy mindjárt a kezdő osztályokból rostáljuk ki, vagy oly gyenge bi-zonyítványokkal bocsátjuk világgá: hogy minden pályázatból már eleve ki van a szerencsétlen zárva: addig a nemzetiségi iskoláknak tudományban, képességben kevésbé válogatós emberei ravasz számítással hajánál fogva czipelik elébb a nálunk meg se állható nebulókat s tele marokkal osztogatják a jeles és jó osztályzato-kat, jól tudva, hogy a qualificationális törvény értelmében nem az értelmi minőség, igazi rátermettség és valódi tudás, hanem a papiroson felmutatható, rubrikákba illeszthető formai kellék fog dönteni neveltjeik sorsa felett s a kit egyszer valamely állásra besegítettek, azt már azért se fogják egykönnyen bolygatni, mert nemzetiségi felei sérelemnek tekintenek. És ily módon a szigorú tanrendszer és qualificationális törvény formai korlátai nemzetiségi megyékben feltétlenül a magyarság devalvatiójára vezetnek, s ide hátrább oly positiokból, hol ez ideig a vidéki kisbirtokosság fajunk, nemzetünk képviselője, terjesztője és védelmezője lehetett a hivatali befolyást és tekintélyt, e szempontból megbizhatatlan s jövőnkre végzetessé válható elemeknek játszódjuk ugyszólva készakarva át. Hogy ez az in-tentio illetékes köröknél meg nem fogamzott: magától érthető; de hogy jelzett eredményét itt a helyszínén élők tapasztalják és érzik az elég intőjel lehetne arra nézve, hogy a teritoriális érdekeknek némi érvényesülését leg-alább addig megengedjék, a míg a magyar államiség az ily vidékeken is teljesen megszilárdul s nem kell többé az

idegen aju tisztviselőben s főleg jegyzőben eme pontokon törekvéseink meghiusításától, s nemzetellenes irányzat bevezetésétől tartani. Mert akármily feddhetetlen és kifogástalan hűségű legyen az a tisztviselő a minősítési láblázatban ; tény az : hogy a zajtalanul, de annál biztosabb kézzel intézett nationalis aspiratiók közvetítése a tendentiousn exclusivitással szervezett pénzintézetek, olvasó körök terjedése és virágzása a közigazgatás és állami administráció kötelékében álló tisztviselők nélkül ezeken a részeken kezdetét se vehette volna soha. Azért ne vegye rossz néven senki, e hazafiui kifakadást s vegyék fontolóra, a kiknél a hatalom és befolyás, most mig nem késő teljesen : hogy a viharjárta sziklás talajra ültetett csemete módjára dédelgetést igényel az a mostoha sorscsapások viharaitól megviselt és maroknyi volta miatt az idegen népelem tengerével élet-halál harczát vivó pár magyar oázis, mely nélkül üdvös állami intézményeink, magas culturtörekvéseink ott mind kárba vesznek. A magyar államra és fajra ily vidékeken a leggyengébb magyar is nélkülözhetetlenebb, mint a legzseniálisabb magyarellenség s ha valahol úgy itt igaz Széchenyi óhajta : hogy »még az apagyilkosnak is meg kellene kegyelmezni, oly kevesen vagyunk.«

Maga a hátszegvidéki oláh nép, értve t. i. a szegény földhöz ragadt falusi parasztságot, a legbarátságosabb indulattal viseltetik különben irántunk. Itt nem voltak parasztlázadások, vérengzések még a Hora korszakban se s a félszázad előtt megingott személybiztonságot se a föld népének egyetemes érzülete, hanem a katonaszökevényekből alakult rablóbandák veszélyeztették.

a) Általános jellemzés. A nép középtermetű, inkább barna mint szőke arczu. A hegyi lakosok tekintete bátor, nyílt, modoruk fesztelen és bizalomgerjesztő. Mint pásztorkodó, félig nomád életű nép a rendszeres napi munkára nem termett rá s készebb egész nap a hegyeken bolyongani egy pár marhácskájával mamaliga mellett, semhogy a városi műhelyben vagy az eke mellett napestig rakott asztal reményében izzadjon. De azért a mire ráadja magát, azt végre is hajtja s a hajlamával, traditioival megegyező munkában pdul vadászat, faragás, halászatban elég ügyes is. Veszély idején tanúsított bátorságát eléggé jelzi, hogy egy szál bottal kész a nyájában garázdálkodó medvére rohanni. Alakjuk elég formás, testtartásuk a hegyen járás miatt kissé görnyedt. A nélkülözéshez hozzá vannak szokva s hideget

meleget fel se veszi, a napi járatnyi földet vigan gyalogolja be, csak egy kis pálinkával kecsgettessük. A férfiak közt sok a nem dohányos. Útközben a nő még képes guzsalyát is használni. Az ökölnyi kis gyermek is kecskemódra járja a meredek oldalakat s megüli a lovat férfi és nő egyaránt. Munkában vig kedélyű szereti a tréfát s székely furfanggal adja a feleletét annak, a kitől nem fél. Hatalmasabb egyének és hatósági személyek iránt bizalmatlankodó s szófukar. A faggató kérdésektől általában irtózik, mert törvényes bajt vagy adóemelést tulajdonít azoknak.

b) Viselet. Viseletük igen egyszerű. A fehérruha előállítására a nő teendőjét képezi, ki maga fonja, szövö, fehéríti és varrja a primitív módon előállított de elpusztíthatatlanul tartós vásznat sőt a gyapjú kelmét is. Vásárra menőleg a lovagló asszony távolról egy gyapjú zsáknak néz ki a maga elé helyezett guzsalytól. Az ingek kivarrásában egész költőiség nyilvánul s az itt készülő ing, válldiszítések, mellbetétek kimeríthetetlen gazdag reminiscenciáit tárják fel az ősi runa jegyeknek vallási symbolumoknak. Öcsém Téglás István kőhalmi igazgató néhány ezer diszitményi alakzatot rajzolt már össze és szolgáltatott be a földművelési miniszteriumnak s azért megközelítőleg se meríté ki a tanulmányozni való anyagot. A villám, ősillag, nap s a szintén ide vonatkozó kereszt oly művészi szabatosággal készülnek a tanulatlan asszonyok kezében, hogy a legügyesebb rajzolónak is munkába és gondba kerül a mértani combinációk tömkelegének reconstruálása.

Egy-egy ing egész örökség s a menyasszony készítménye átszáll a gyermekekre is. Nagyon megérdemli a hosszú munkát s azt a sok hónapot, mibe egy-egy darab előállítása kerül.

Hasonló gondot fordítanak a nők a férj, vagy jegyes diszzebkendőjére, a saját maguknak készülő gyöngyös nyakékre és övekre. Az öv kétféle. Elöl jó egy szintén kivarrott vagy himesen szőtt gyapjú katrinca. Hátról jó az oprég, melynek a derékre simuló felső pontját 10—15 cméterre ismét nagy gonddal himezik ki s melyről bokáig fiataloknál színes, öregeknél sötét rojtozat csüng le. Végre egy többszörösen a derék körül csavarodó öv színes gyöngyökkel vagy élénk himzéssel. A férjes asszonyok fejére egy szintén szépen kivart fejkötő jó egészen egy sapka alakjában, a mely egy fa ivre rálapítva két szarvacskát képez a fej bubján. Öregedő nőknél ezt is feketével varják ki; míg fiatalok a piros és kék szint kedvelik.

Nyáron ennyiből áll a ruházkodás, mert néha még az oppincset is megkímélik. Csizmára keveset költenek; az luxus czikk a gazdagabbak részére. Hidegebb idő beálltával egy boglárókkal, rózsákkal kivart derékmelegítő, vagy ködmön egészíti ki az öltözéket. Télen egy hosszú zsákforma zekét vesznek fel, melyen a nyak és karok számára nyílásokat hagynak. Bot helyett a szépen kifaragott guzsalyt hordják.

A férfiak fehér darócruhát viselnek. Még a készítés is otthon történik kontár falusi szabóknál. A havasi nép legfőbb erénye épen abban áll: hogy minden szükségletét hazai termékből szerzi be. A mit ő nem készíthet, azt a vidéki kis iparosoktól vásárolja. Nyáron igen szellős a ruházkodás, ugyszólva ing és lábravaló. De a széles bőrv (serpár), a tűzszerszámnak, evő készletnek és kézi pénznek, valamint a dohánynak biztos raktára, úgyszintén a félméternyi hosszú báránybőr kucsma a legrekkenőbb kánikulai hőségben se maradhat el. Azt tartják, mit az alföldi magyar paraszt, hogy a kucsma nyáron árnyékot tart. A szépen kihimezett bőrmellény és egy vállra vethető menteforma fehér zeke — melyet egy kis fekete, néha piros sujtásozással is kiteremtettének — úgyszintén az erősen felkunkorodó orru s a láb-száron szijazattal körülcsavart vastag daróc takaróval kiegészített oppincs, valamint ünnepeken egy kivarrott zsebkendő szükségesek egy rettyezátalji gavallér kiöltöztetéséhez. Utközben a kemény somfa bot (néha kifaragva), legényeknél a szintén szépen kivésett furulya elmaradhatatlan kellékek. A fafaragást a juhászok nagy szorgalommal űzik s a magános bolyongások uralmát ilyen munkával űzik el legszivesebben. Diszitményi motívumaikat a bronzkori edényeken és ékszereken láthatjuk. Férfiak, nők egyaránt egy-egy csinos ivó kanalat vagy fa-kannát akasztanak övükbe ha utra kelnek, bár a tikkadt vándort minden forrásnál egy-egy durva ivóedény várja.

c) Lakás. Lakásukat fenyő boronákból rövják össze s meredek fedélzettel látják el: hogy nagy hóhullás idején a hó ne állapodjék meg rajta. Ők maguk a tervezők és építők egyaránt s mint egyéb házi és gazdasági teendőt: a házépítést is a szomszédok, rokonok segédkezésével végzik. A fát kalákában hordják össze, kalákában faragják ki s egy öregebb tanácsa szerint szabják ki a házat. A fejszével kinagyolt ajtón belépve egy nagyobb lakószobába jutunk. Annak főhelyén áll a nyitott kemencze, mely körül a ház apraja nagyja esténként a családfő elbeszéléseit hall-

gatja. Ezzel pótolják a világító szert is, bár a petroleum lámpa idáig elhatott. Szükség esetén lámpát gyujtnak, saját készítésű viaszgyertyákat használnak; de erre ritkán kerül a sor, mert a nagy fahasábok világánál is elvégezhetik estebédjüket s a kísérteties kalandos meséknek, elbeszéléseknek e félhomály még jobban kedvez. Különben nagyon korán lefeküsznek s esti 8—9 óra közt télen a falu kihaltnak látszik. Annál korábban kelnek nyaranta s már hajnal hasadtával talpon áll a ház népség noha a napszám-munkához igen késedelmezve szeret fogni s elébb egy kis reggelihez (prin)z fognak. Az említett nagy szoba magassága alig $1\frac{1}{2}$ méter, szélessége, hossza 5—6 m. s rendszeren egyetlen ágynál több nem fér bele. Az ágy a padlózatlan földbe ütött négy lábra helyezett deszkákból telik ki. Első kaszáláskor a friss szénából ágyaikat, párnáikat megtöltik s a legközelebbi tavaszig meg se változtatják. Az apróság, a testvérek a tüzpadkán, lóczákon vagy épen a földön vonják meg magukat. Az ágyon túl egy hosszú lócza fut a fal mentén s e fölött a cifra kendőkkel, kancsókkal tálakkal teleaggatott polcz. Egy pár három lábu törpe szék (hogy a tüzpadkához helyezhessék) egy X lábú festetlen asztal, néhol egy kontáruul összeállított pohárszék láthatók még. Ablakaik kicsinyek, alig 30 cm. nagyságuk. Egyetlen üveg ablak-szem zárja el s nyaranta azt is leveszik, hogy a csinos farácsozaton legalább egy kis légcseré végbemehessen. Egyéb szellőztetésről nem is tudnak, s az ajtó nyitogatással bejutó levegővel érik be. Így aztán ellehet képzelni télen át az ide befűlledő levegő egészségtelen voltát. Nyáron legtöbbszörre a házon kívül élvén, nem vallhatják kárát ennek. Télen is kiszólitja őket a napi munka. mert gazdasági eszközeit készíti, tatarozza a gazda, tüzi fát gyűjt, vagy ha ezzel elfoglalva nincs: a falusi korcsmában durva tréfákkal, emberszólással öli el az időt; míg az asszonynépség a házi állatokat gondozza, malomba jár stb.

A házak bizonytalan színű falán ritkán marad el Krisztus, Mária, Sz.-Miklós, Sz.-György képe. Legtöbb helyen a királyi pár s a trónörökösnek vásárainkon kapható olcsóbb képei is láthatók. Ujabbán módosabb parasztoknál, oláh jegyzőknél a griviczai hőstettek képei, a román király, Mihály vajda, Stefanu cel Mare, sőt Hora, Janku s más képzelt nemzeti hősök is feltűnedeznek. Saguna volt nagyszebeni érsek is népszerű alakja a népnek. Ezek láttára sokszor eszembe jut: istenem, mily hálás vállalat lenne e nép szívének hajlamának kedvező vadászjelenetekkel, a Hunyadi

házza vonatkozó képekkel szorítani ki e botrányosan izléstelen, vagy hazafiatlan eszméket képviselő mázolványokat!

Házukat rendszeresen nem meszelik. A különböző időkben, de főleg május folyamán végbemenő nedeákon egy rudra kötött rongyot meszes agyagba márt a ház asszonya s azt pár rokona segítsége mellett odaveri a falhoz. Ünnepe előtt egy kis sárga agyaggal a tapaszos házak alsó szegélyzetét felfrissítik s a padlót meg-sikárolják. Minden tisztasági törekvésük az ördögüzésben áll. Vízkeresztkor a pap egy »bisziok« (muskata = pelargonium) csokorral köszönt be s házszentelés után abból néhány szálát a gerenda alá tűz. Ha még egy viaszkeresztet is oda illeszt: nyugton élhetnek egy álló esztendeig, mert nem zavarja a dracu.

Az már előkelő és módos gazda, hol egy második szobára is kitelik. Abban pompázik a magasra vetett ágy s ott egy leterített asztal is szokott lenni, melyhez a kést, villát nem szedik a mestergerenda repedéseiből elő, mint a hova étkezés után a szegényebbek azon módon dugják.

A lakószobából egy szűk kamrába nyitunk; de ajtója rendszeren oly törpe, hogy guggolva mehetünk csak be. Ott vár aztán az igazi infernalis atmosphaera ránk. Avasodó háj, olvasztott vaj, faggyu, disznóázalék, savanyított káposzta ékes rendben sorakoznak egymás mellé és eredményezik azt a meghatározhatatlan illatvegyületet, melytől egy fővárosi delnő menten szörnyet halna. Óráat alig találni valahol; asztali készletüket néhány bári* cseréptányér, pár korsó s nagy ritkán egy-egy pálinkás és vizes pohár képezi. A ház mellé legközelebb helyezik legföltettebb kincsük: a marhaállomány lakát. Erre csak télen szorulnak rá, mert nyaranta szabadban tanyáznak a marhák, és ilyenkor az ól házi raktár lesz. Egy csűr és egy tornáczos gabonás sorakoznak odább. Szegényebbek a ház előtt álló és faragott bükkfahasábokból készülő ládákban (szuszék) tartják gabonájukat és egyéb holmijukat.

d) Élelem. Élelmük rendkívül silány. Saját szükségletükre húst nem vágnak ezen helységekben. Ha valakinek marhája elszerecsétlenül, alig tudja a húst elvesztegetni. Egy egy ürü kecskegido, télen malacz több napig eltartja a ház népségét. A szárnyasok elkészítéséhez annyira nem értenek, hogy civilizált embernek tanácsosabb tojással beérni, mint ez undorító valamivel magát megbetegíteni. Még a kolbászt is ujjukkal tömik s ezt oly becsben tartják, hogy nagy ünnepeken élnek vele s a papnak,

* Bár faluban sok fazekas lakik.

kolindáloknak azzal kedveskednek. A hussal általában fősvényül bannak s a sok bőjt szigora ezt nélkülözhetővé is teszi. Bőjt idején a lehető legszánalmasabb étkezési rendet tartanak s cseppet se csodálnám, ha az állam a maga védképessége érdekében korlátozni sietne valahára ezt a szomorú testsanyargatást. Képzeltünk-e erőt, egészséges fejlődést ott, hol őszi bőjt idején fött csalán, tavasszal pedig kukoriczaliszttal vegyített disznódiinye (tök) kerül az asztalra. Paszuly, káposzta, borsó már ritkán járja. de annál gyakoribb a szilvapálinka főzéskor félretett czibrelve, alma, körtefőzet és az itt elég szorgalommal termelt méz. Ezekon kívül leggyakrabban kerül asztalukra az u g o r k a (nyersen és főzve), krumpli. A sőt erősen használják, de savanyításra levesükbe almát tesznek. S mindez milyen izléssel a legelemibb egészségi, tisztasági szabályok milyen arczulsapásával készül el! Itatul a víz mellett pálinka szolgál, melynek kotyfolását szilvaérés után ők is gyakorolják. Bort alig fogyasztanak. Ha ez a népmérsékelt foglalkozásával, a jó havasi levegő élvezetével s a szabadban folytatott napi elfoglaltságával helyre nem pótolná a téli nélkülözéseket, nehezen bírná ki az élet igáját. Szerencséje azonban a jelzett életbeosztás; de így is satnyul az új nemzedék s a katonaaállítási lajstromok tanúsága szerint járványos és ragályos bajokra veszedelmes hajlandóságot mutat.

e) **Idiotismus és golyvásság.** Mint minden hegyi népnél itt is meglehetősen sok az idiota, kiknek gondozásával a szegény községek alig is törődnek. A golyva is egyik megrontója e népnek s a hova egyszer beveszi magát, nehezen irtható ki. Sajátságos, hogy némely helységnek csak fele, negyede szenved benne. Így Klopotiva, Várhely, Malomvíz kevésbé vannak meglepve; Osztronak egy része, Kernyesdnek felső fele mutatják a kedezmirigyek felduzzadásában jelentkező undorító bajt. Paros községben alig kimél meg valakit s az ugyanazon víz mellett, de egy mészhegyen felül eső Paros-Pestere már mentesülve van tőle. Ohába Sibiselben se igen kerül ki a lakosság, s férfi és nő egyaránt ott hordja nyakán azt a visszataszító daganatot, mely néha egész tömlőnyi és mindkét oldalon fellép, s a beszédnek sajátos idegenszerűséget, mintegy szorító hangváltozatot ad. Sajátságos, hogy Felső-Szilváson egy forrásvizében keresnek e baj ellen gyógyulást.

f) **Lélekvilág, babonák.** A mondottakból önként következtetést vonhatunk e nép lélekvilágára. Sötét babona és

tudatlanság uralkodik lelkükön s a vallási gyakorlatoknak is inkább azt a részét fogják fel, mely korlátolt észjárásuknak megfelel. A természeti erőket formaliter megszemélyesítik. Mindenütt szellemeket látnak s még a vadállatok pusztításait is gonosz szellemeknek tulajdonítják. Csak példaképen említjük fel, hogy a medvének, farkasnak ünnepet szentelnek s akkor nem fognak munkába, különben marhájuk biztosan a medve körmei közé kerül. A jó vadász medvefogat köt nyakába talizmánul s a medve szívét eszi meg, hogy keze ne reszkessen. Ha nem sikerül a vadászat, annak a jele, hogy hűnös ember akadt középük. Az álomlátásban feltétlenül hisznek s minden balesetre megtalálják abban az előjeleket. Ép úgy hisznek egyes állatok szerencsétlen voltában, a megbabonázás kikerülhetetlenségében. A könyvek visszafelé olvasása oldja meg a gonosz varázsát. Keresztutakon találkoznak az ördögök. A kincs kigyul s azt Szt.-György éjjelen lesik. A burookban született gyermek egyébként körmén át meglátja az elásott kincset. A cholera egy csunya vén asszony (csuma) terjeszti, kit csak úgy űzhetnek el, ha kilencz asszony által egy ugyanazon éjjel font fonalból megszótt vásznat inggé varrja s azt a keresztútra kitett csóvára adják. Ha valaki elviszi, megszabadul a falu. A betegséget leolvasással gyógyítják s ráolvasással terjed az igézet és mindenféle nyavalya. Azért gyógyszerhez ritkán fordulnak, hanem az ilyen javas asszonyokat keresik fel és súlyosabb esetben kilencz pappal descindaltatnak. A pap különben is felsőbb lény, a kivel találkozáva szénát kell utána vetnünk, különben bajba keveredünk. A medve is papfiuból lett a malomvizeiek szerint. A mint ugyanis Szt.-Péter e vidéken mendégelt, egy fekete báránybőr ködmenben heverésző papfiuval találkozott. Sz.-Péter az út iránya felől felvilágosítást óhajtott tőle, de az minden kérdésére ümgetéssel felelvén, arra kárhoztatá őt, hogy morogjon örök időkre. Így származott a medve, melynek husát épen azért igaz hitű oláh ember — ha még olyan vadász is — meg nem eheti. A gyepi béka boszorkányból lesz; a mereven ránk néző fekete macska is átváltozott lélek. A fekete kecske átváltozott boszorkány és sokszor elragadja a vigyázatlanokat. A jégesőt Salamonarok csinálják, kik fenn a tavakban tanyáznak és sárkányokon lovalognak. A kolumbácsi legyet erdei rossz szellemek küldik, kiket határkereszttel kell kiengesztelni. A tehének tejét a boszorkány viszi el, de a ki ahhoz ért, a kerítést fejni kezdi s a boszorkány jajgatva fut vissza.

A gonosz szellemek közt Szt.-Togyer különösen félelmes. Ennek ünnepe téli időben egy hétig is eltart, s azalatt se malomba menni, se fanni nem szabad. Egyesegyedül a varrást tűri ez a rossz lélek, a ki lótesttel jár és egy tilalmáról elfeledkezett asszonyt Malomvizen, a tradíció szerint, a malomból elfogva, lófarkával irgalmatlanul megfenyített. Épen olyan gonosz hajlamú Trifu, a kinek öcscsei is mind kárára vannak a szegény embernek. Azért tavasz tájt teljes tétlenségben egy álló hetet szentelnek ennek is. Szt.-Péternek és öcscseinek szintén egy hét jár. De meg van ezeken kívül a verebek napja (hogy a vetést ne verjék el), a nyüvek ünnepe (hogy a vetemény meg ne bolhásodjék) s husvétől pünkösdig minden áldott kedden és csütörtökön leteszik a munkát. A rendes egyházi ünnepek megtoldásával azt lehet mondani, hogy az esztendő $\frac{2}{3}$ -ét bőjttel és ünnepi [pihenővel töltik el roppant kárára maguknak és az országnak is.

Ezen tilalmi napok alól a papok mégis föloldhatják a jámbor vezeklő népet. Ha a papnak valami eligazítatni valója akad, korán összeharangoztatja faluját s kalákát hirdet. Erre aztán furulyaszóval kivonulnak a munka helyére s szent a béke mindazokkal a gonosz szellemekkel, kiktől máskor magukat és marháikat féltik. Így aztán nem csoda, ha élelmes pap minél gyakrabban igyekszik hiveinek ezt a lelki könnyebbülést megszerezni.

Hogy az itt csak nagyjában érintett babonás szokásokat a kérész-életű gör.-kel. iskolák egyhamar ki nem irtják s a nép alantas miveltségét észrevehetőleg nem emelhetik, több mint bizonyos. Különbön is ilyen sorsu embereknél a gyakorlati tanítás. a már elemében létező házi iparágak tervszerű fejlesztése volna az egyedül célravezető mód s a tulságos elméleti népoktatással ott vagyunk, hol a misszionáriusok az imádkoztatással állnak sok helyen a vadak közt. Imádkozni megtanulnak ugyan, de ha szerit ejthetik, a misszionáriust eszik meg először.

g) A pálinka hatása. A fennebb érintett gyakorlati oktatás, méhészet, faragászat volna hivatva elejét venni a most rohamosan harapodzó korcsmázásnak. A sok tétienségre kényserítő ünnep nemcsak a henyeséget kedvelteti meg, de a korcsmai tivornyának is elősegítője. Innen van, hogy a mily önmegtagadók az étkezésben, épen oly szenvedélylyel adják magukat a pálinkaivásra, holott a botok, furulyák, guzsalyak mesteri kifარagása hasznos tulajdonságokat képviselnek s egy kis ügyességgel valóságos nemzetgazdasági tőkévé lehetne azt fejleszteni.

A pálinka erősítő, a munkára tüzelő ital a nép felfogása szerint. Azzal kedveskedik vendégének, azzal mulat, sőt betegségben gyógyszerül is azt használja s általános meggyőződéssé nőtte ki magát, hogy a nélkül egy napig se bírának megélni. E vak szenvedély annyira erőt vett a népen, hogy a pálinkát mindennél többre becsüli. A mire tán készpénzfizetés mellett nem vállalkozik, azt készséggel megteszi egy jó korty ital reményében.

Ezért eladják mindenüket. A gyermek kész szülőitől, a nő férjétől ellopni a keservesen összegyűjtött téli készletet, csakhogy kielégíthesse szenvedélyét. Gazdasági terményükben is előkelő helyen áll a szilva, de nem annyira izes gyümölcse, mint az abból készülő ital miatt. S miután mértéktelenségükkel már eleve beadósítják magukat a falu korcsmárosánál (rendesen zsidó): őszszel termésük jó része kamat és tőketörlesztésre megy, s ők a potom árban elvesztegetett terményt később uzoráskamatokra és kétszeres árban kunyorálják vissza. Már a csecsemőt rászoktatják a pálinkára s a női erkölcs is olcsóvá válik a pálinkás butykos láttára. Néha felébred önérzetük s talizmánokat vesznek, belladonnát isznak ellenszerűl. És az emberirtó mérgező hatása erkölcsileg, testileg borzasztólag nyilvánul. Itt a korcsmai füledt légkörben devalválódik lassankint a különben tisztességtudó, kevés igényű nép jellege a közönséges bűnök niveaujáig. Itt nővik ki magukat a falu rosszai s kopik el becsületérzetök apránként.

h) Menyegzői szokások. A meglazult házi erkölcsök az ifju nemzedék megmetelyezésével válnak legveszedelmesebbé. A vadházasság még itt, a világ emez elzárt zugában is otthonosulni kezd s a tiszta ideális vonzalom a két nem ifjúságában ritkasággá vált. A megcsalt szerelmesek nagyvilágiasan kezdik sorsukat felfogni s a szerelmi elkeseredés kivételesség kezd lenni. Tragikus kimenetelt alig vesz a nagyon is mindennapivá minősülő hűtlenség, de azért a szomorú, siralmas s a végig szolgálásra emlékeztető népdalokban a rajongó szerelem ideája hiven átöröklődött. E dalok némelyike tán még a Riló-Dagh s a Balkán hegység homályos emlékeiből veszi eredetét.

A menyegzői szokásokban az egykori puritanizmus reminiscentiáival találkozunk. Az ifjak hamar megismerkednek a rendes korcsmai összejöveteleken. Vasárnap templomozás után, a korcsma színjében járja a táncz; kalákákon, mennyegzőkön fesztelen az érintkezés s tavaszi ünnepekben az u. n. nedeákon is sok ismeretség szövődik. Ő szerinti május elsején már minden eladó

leány kapuját májusi fa jelöli annak bizonyosságául, hogy az illető nem maradt a falu ifjai előtt észrevétlenül.

A hajadonok újévkor fát nyalábolnak fel s ha párosával esik ki, vagy ha a disznók megröfögik, biztosan vehetik a férjhezmenetelt. Szt.-Andráskor a vizes cseberben is felismerik jövendőbelijüket. Újév napján férfit látni annyi, mint az évben férjhez menni. Ha választottja vonzalma még se nyilvánulna, bájitalhoz kell fordulni s a datura és nadragulya gyökere tesz itt jó szolgálatot. A fagyöngy bogyója (*Viscum album*) is biztos bájitalt ad s minden faluban vannak ahhoz értők, kiknek kotyvalékai aztán csendes butaságot, örültséget, sőt halált is okoznak.

Nyaranta azonban a sűrű elfoglaltság ritkán engedi meg a házasságot s inkább télire marad az. Ősszel a szilvapálinka betakarítása után az ifjú kiválasztja a legtekintélyesebb és beszédképesebb ismerősét, rokonát s egy pár társsal elindítja a kiszemelt házhoz. Ott nagy ádázkodás közt megtörténik az alku, számbaveszik a menyasszony után indítható lábas jószágot s kifizetik a menyegző napját.

A vőlegény nagy kísérettel szokott menyasszonya után indulni. Ott a rokonság, szomszédság résen van már s egy szalmával begöngyölt lánczczal lezárta a kaput. Az érkezők egyike kést ragad s hamar ketté vágja a szalmafonalat; de a lánczczal elbánni nem tudván, ajándékokat kezdnek ígérni, miközben mind a két fél szónokai túllicizálják furfangban és leleményességben egymást, — végre bebocsáttatást nyernek.

Ekkor jövetelük célja iránt kezdik őket faggatni. A vőlegény szónoka sallangos dictioban világosítja fel a kérdezőket, kik egy tollal teleaggatott csunya vén banyát, vagy golyvás idiotát szalmakoszorúval állítanak elé. A vőlegény és társai természetesen visszautasítják a tréfát s miután még jobban körül írják a kiletüket: végre hajlandóknak ígérkeznek az ostromlottak is a keresett személy kiadására. És kis vártatva ki is jönnek a teljes ünnepi diszbe öltöztetett menyasszonynyal, kit ujongva tánczólnak körül az érkezetek.

A templomi szertartásra nagy zajjal, lármával, lövöldözéssel vonulnak fel. Nemcsak járműveiket s az igavonó állatokat szalagozzák fel, hanem hosszú póznákon is kendőket lobogtatnak. A papi kikérdezésnél rendesen kisül az is: hogy a vőlegény, vagy menyasszony járatlanok az imádkozásban s még a »Miatyánk«-ot se tanulták meg. Ezért aztán vagyonosabbak 5—10 frtnyi, sőt

több zálogot tesznek le, s minthogy az utólagos censurától még jobban irtóznak: készebbek zálogukat odaveszíteni. Szegényebbek napszámmunkával oldoztatják fel magukat tudatlanságuk szégyene alól. A visszamenet lehetőleg még nagyobb örömrivalgások közt megy végbe. A férfiak feltett kalappal foglalják el helyeiket az asztalnál s miután a vőfélyek (vornyikok), mint szellemeskedő ügyes ifjak bevezetésül a poharakat körülhordozzák: kezdetét veszi a lakoma. Első fogásul disznóhussal főzött káposztalevelet tálalnak fel. Ezután főtt káposzta következik. Most az ajándék ételeket a legtarkább összevisszássággal rakják elé. Sajt, turó, birka sült főzelék járja, s a kinek nem jut egyikből, kárpótlódik a másiktól. Befejezésül az ételek koronája: lapte cu peszat (tejes kása) marad. Közbe tréfás s többnyire verses dictiók járnak s felköszöntetlenül nem marad senki. Végre a vornyikok egyike egy faágon megfelelő neveltető észrevételek kíséretében s az ajándékozó nevével és epitetonjaival az ajándékokat mutatja be. Mindent képtelenségig szokás nagyítani, a kendőket, vásznakat legalább tizszeres méretben minőségben bejelenteni s e képzelhető izetlenségekkel, trivialitásokkal fűszerezett mondások homéri kaczajra hangolják a díszes társaságot, melynek élén a jól táplált tisztelendő, a tekintélyére véghetetlenül sokat adó bíró, falusi adószedő, esküdt és más előkelőségek trónolnak. A házaspár az egész lakoma alatt főtt t o j á s t eszik s lehetőleg keveset beszél, mert úgy hozza magával a tisztesség. A menyasszony ölébe egy kis gyermeket ültetnek, kebelébe bubát helyeznek, hogy a házasság gyümölcsöző legyen. Igen nagy pontossággal tartják meg a hagyományos formásokat s kerülik a baljóslatu jeleket. A menyasszony hazaszállítása rendesen éjjel történik. Otthon a gazda a járompálczákat átdobja a csűrön a szomszédba annak jeléül, hogy biztos gondozója akadt barmainak. Néhol fát ültet az uj pár (már ha az évszak megengedi) s a menyasszony öntözi meg. Az uj asszonyt azonban vajmi kevés rendelkezési hatáskör illeti meg. Minden terhesebb teendő ránehezedik s a gazda henyélve pálinkázva, pipájával bagóval kérődzve nézi. Ezért aztán hamar lehull a szépség s a korai vénség hervasztja az asszonyokat.

i) Keresztelés. A keresztelés ismét sok hokusz pokuszszal megy végbe. A gyermek fejkötőjére piros szalagot tesznek az igézet elhárítása céljából, mellére fokhagymát kötnek az ördög ellen. Igézetet a ház gerezdéről szedett forgácsból készülő szénnel gyógyítják. A keresztelés — hacsak nem halálos beteg a

gyermek, a templomban történik. Nagyon sietniök kell vele, mert a kereszteleetlenül elhalt gyermekek lesznek váltott gyermekekké (verculace), kik holdfogyatkozást idéznek elé, az által: hogy a holdat megeszik.

j) Temetés. A haldoklót ellátva a halott szentségekkel erős sírás és jajgatás közt várják be a végperczeket. Akkor szemeit egy-egy krajczárral lenyomják s nyelve alá is egy krajczárt helyeznek Charon számára. Az ördög ellen pedig fokhagymával, busziokkal biztosítják. Majd leterítik, egy őrt állítva az ajtóba, kinek szigorú kötelessége megakadályozni macska vagy kakas befutását, mely esetben a halott — főleg ha nő — okvetetlenül boszorkány lesz. Ha leány hal meg, barátnői este a ház ablaka alá gyűlnek s arczukkal arra fordulva gyászdalokat zengedeznek. Ha legényt ért a szomorú végóra Malomvizen 5—7 társa (páros szám nem lehet) a temetés reggelén kimegy az erdőre a legszebb fiatal fát levágja s hármassával furulyázgatva behozzák. Malomviz felső házáinál az asszonyok már várják őket s szomorú nótákat énekelve kísérik a halottas házig. Ha idegen faluba viszik a gyászlát elkísérik a szomszéd faluig, hol az odavalók váltják fel őket s ez így foly a végső helységig. Ott aztán ezt a fát a sírra tűzik, kendőket aggatnak rá, gypajzval díszítik. A gyászos menet kivonulása után kisérik a szobát, nehogy a meghalt szelleme kísértésként visszajárjon. Utközben háromszor letérdelnek. Beföldelés után a pap egy (rendesen fekete) fazékban kezeit megmossa s a fazekat ott helyben összetörve, cserepeit a sírra hintik.

Leány vagy asszony sírját egy zig-zugos rúnajegyekkel ellátott faemlék jelöli. Sírfelirat alig szerepel, s kevés helyen akad a Krisztus jelének mestere is. A keresztek ritkán alkalmazták s a hol kőlap akad, azt is felhasználják.

Temetés után a vagyonosabbak pománát osztogatnak. Egy fazék és gyertya járja, de egy hatossal czipóval is megszokás toldani. A pomána osztás a halál hatodik hetében, három hónap, félév és egy egész év múlva ismétlődik. Szegényebb embereknél a szokásos virrasztói tort a jó barátok, rokonok által összehordott ételekkel tartják meg. Itt azután paszuly, aszalt szilva, turó, tej stb. járja s a gyászos hangot a sokszor nagyon is sűrűvé váló poharazás közben a sirató asszonyok monoton áriái adják meg.

k) T á n c z z e n e. A fővárosi román bálokon nagy hatással szereplő hátszegvidéki (haczegana) tánczot abban a diszes costumeban és figurális kiállításban hasztalan keresünk errefelé. A tánczot

nagyon kedvelik ugyan s még munkaszünetben is képesek rágyujtani: de azért a lassu csárdás egyik változatán kívül egyéb táncz itt nem szerepel s azt se járkák csörgővel botokkal, mint a műveltebb körökben látni. Az efféle tánczot szászvárosvidéki civilizáltabb falusi elem terjeszti s karácsonyt tájt a városokban bemutatja. Itt a hegység alatt saját rendes ruhájukban jelennek meg a nedeákon, vasárnapi multságokon s mulatnak ott míg csak a czimbolyás, vagy válogvetőből átalakított hegedűs meg nem unja s a korcsmárosnál nyitott hitel ki nem merült. Virtuosabb legény 2—3 leányt ölbe fog és sebes körforgásban jeleskedik, miközben fejét felváltva jobbra balra kapja, mintha kaczerkodikni akarna velük. Ez eszeveszett pörge forgás és fejkapkodás mellett tánczversekkel adják meg a módját, csakhogy a kurjantgatások szövege ritkán marad a tisztesség határain belül.

A czimpolyát egy-egy pásztor készíti elhullott kecske bőréből s az ilyenek jól is kezelik azt. A furulyát minden ifju jól kezeli.

1) Egyéb említni valók. A tavaszi nedeán kívül előfordul a bethlemesdi párgját képező koldulás karácsonykor. Karácsony szombatján a gyermekek nagy lármával járkák be a falut, néhol verselnek is s dióval mogyoróval jutalmazták meg. A három királyosdi, bethlemesdi csak városok közelében járja. Hushagyó kedden falu itéletét tartanak. Egy-egy pörge nyelvű legény kikiabálja kik mentek férjhez s hol van kutya a kertben. Az ilyen publicatiok se igen épületesek. A husvétii tojást kifestik. A gabona zsengéjéből font koszorut háznál felakasztják stb.

* * *

Hátra volna még e nép dalairól, mondáiról szólanom. E téren egy nálamnál avatottabb gyűjtő: Mailand Oszkár dévai reáliskolai tanár úr működvén, én meg se kísértem a tudomásomra jutottak regisztrálását s csak annak felemlítésére szoritkozom: hogy az emberi sziv legáltalánosabb érzelmei, indulatai megtalálják népköltőiket s a szerelmi dalok mellett nagyszámu balladai töredék, hitmonda mythologiai vonatkozás tartotta itt fenn magát. Igy a nap és hold mythosához épen Mailand úrnak sikerült néhány nagyérdékű dalrészletet összeböngészni s idővel ő e dalokról ép úgy, mint Téglás István a népviseleti disztiményekről tüzetesebb tanulmányt fognak közzétenni. E népköltészeti termékeknél általános néprajzi szempontból említést érdemel, hogy a hőseiket rendszeren a Duna mellékén szerepeltetik s Cerigrád (Constanti-

nápoly) városára, a török zsarnokságra sűrű vonatkozások csendülnek meg a hősi dalokban. Nem kétségtelen bizonyítékai-e ezek annak a történelmileg is mind határozottabb alakot öltő elméletnek, mely az erdélyrészi oláhságot a Balkán erdőségeiből, mint par excellence pásztorkodó népet a XIII. században devastált területek nova plantatioiként vezeti be s mely elmélethez Roesler után hazánkból is annyi becses adalékkal járulának Hunfalvy Pál, a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat alelnöke dr. Sólyom Fekete Ferencz és legutóbban Réthy László fiatal tudósunk. A lakosság életmódja az ősi marhatenyésztés, erdei legeltetés exclusiv gyakorlata, szintén e felfogást támogatják, s épen azért kívántam körülményesebben megismertetni a modern nationalis ábrándoktól még alig érintett eme hegyvidéket. TEGLÁS GÁBOR.

EGY SZAKASZ A NÉPEK PSYCHOLOGIÁJÁBÓL.

I.

Az anthropologiai tanulmányoknak kezdettől fogva egyik fontos kérdését képezte azon vizsgálat, vajjon az emberiség egy vagy több fajt képez-e?

A polygenisták az ember nagyságának, az agy alkatának, a bőr színének, a haj minőségének stb. különbségeit mindannyi alapkülönbségnek vették s azt hirdették, hogy az emberiség már eredetileg több fajt (species) képezett. Viszont a monogenisták elismerték ugyan a testi jellegek különbségeit, de azt állították, hogy mindezek egy alap-typusból fejlődtek, illetőleg, hogy az eredetileg egy alaptypus külső okok behatása folytán különbözőképen módosult. Azonban a különbségek oly csekélyek, hogy csak fajták (race) fölvételére jogosítanak. Így tehát az egész emberiség csak egy nemet (genus) és csak-csak egy fajt képez.

A kérdés sokáig vitás vala, azonban ma már bebizonyított tény, hogy, ha a faj fogalma oly értelemben használtatik az embernél is mint az állatoknál és növényeknél, akkor az emberiség csak egy fajt képez, s az eltérések csak fajták fölvételére jogosítanak.

•Ki ezen állítást, úgymond Quatrefrages, nem akarja elfogadni, annak el kell vetnie a módszert is, mely a tények, vizsgálására s megbecsülésére szolgál. Ámde a tények, melyekről itt

szó van, megtámadhatlan kísérletek, melyeket kitűnő férfiak szorosán tudományos szellemben véghez vittek. Az alkalmazott módszer pedig tisztán azon meg nem támadható tételből indul ki, hogy minden szerves lény ugyanazon általánosan érvényes törvényeknek van alávetve. Ki előítéletektől menten az összes tényeket szorgos vizsgálat alá veszi, annak el kell ismernie, hogy minden ember ugyanazon egy fajhoz tartozik, hogy tehát csak egyetlen emberfaj létezik.*

Azon nézetet, hogy az emberiség több fajt képez, látszólag különösen következő tények támogatják. Ugyanis az egyes embercsoportok testi jellegök tekintetében nagyon eltérnek egymástól, oly annyira, hogy pusztá látásra is feltűnik azon nagy különbség, mely pl. a fehér ember, a néger és az indián közt mutatkozik. Továbbá ezen testi eltérések nemcsak egy-két emberöltő előtt fejlődtek, mert ezen eltérő típusok már azon legrégebb időkben is megvoltak, a meddig a történelmi kutatások vissza terjedhetnek. Egyptom őskori emlékein, melyek legalább 4—5 ezer évvel napjaink előtt keletkeztek, a néger és a földközi fajta külön jellegét, ugyszintén a hámita s a szémíta népek közti különbséget oly határozottan látjuk kifejezve, mintha e rajzok a legközelebb multban készültek volna. A mostani egyiptomi fellah szakasztott élő mása azon régi egyiptominak, kit a fáraók idejében készült szobrokon és fali festményekben látunk ábrázolva. Tehát a fajta jellege annyi évezred óta semmi változáson sem ment át.

Nem hagyható említés nélkül azon körülmény sem, hogy az egyes embercsoportok, úgy mint az egyes állat- és növényfajok, földrajzi övek szerint terjedtek el s ezek határát át nem léphetik, a nélkül hogy testi szervezetüknek ne ártsanak.

Viszont az emberi faj egységét csattanósan azon jelenség bizonyítja, hogy az egymástól legtávolabb álló népek is sikeresen vegyülhetnek, s hogy az ily vegyülésből származó utódok — ha csak ethikai természetű tényezők nem hatnak gátlólag — sem veszítik el fajfenntartó képességüket. Mióta a nagy földrajzi fölfedezések megkezdődtek, az európai ember minden földségbe behatolt, mindenütt talált embercsoportokat, melyek tőle jellemző sajátságai tekintetében különböztek; mindenütt, hová jött, összevegyült ezen látszólag más alkotásu emberekkel, s mindenütt, még a legalacsonyabban álló csoportokkal is, életképes vegyülékfiaknak adott lételt.

* Quatrefages: Das Menschengeschlecht, I. köt.

S tudva van, hogy e vegyülések nemcsak kétszeresek, hanem sok helyen háromszorosak is, különösen Amerikában, hol három fajta népei találkoztak s a legkülönbözőbb fokokban való vérkeverést okoztak. »Már pedig úgymond Darwin, oly háromszoros keresztezés, mint ez az európaiak, négerék és indiánok közt történt, legerősebb próbáját képezi az illető egyének kölcsönös termékenységének.*

Amerika fölfedezése óta még nem mult el teljes négy évszázad sem, s mégis vannak már országok, melyekben a lakosság túlnyomó része kereszteléseknek köszöni létét s alig találni családot, melynek ereiben tiszta, vegyüléstől mentes vér folya. Így tehát nemcsak a szülők, hanem a keresztezésekből származó utódok is megtartották fajfentartó képességüket. »E szerint, úgymond Darwin, az emberfajták nem különböznek eléggé, hogy vegyülés nélkül egymás mellett fenmaradhassanak, már pedig a vegyülés elmaradása legjobb bizonyítékát adná a fajbéli különbségnek.**

A második főtenyező, mely az emberiség fajbéli egysége mellett bizonyít, azon nagy jelentőségű tény, hogy a megkülönböztető jellegek még az egyes embercsoportok körén belül sem egyformán kifejlődtek, ott is nagy eltérések mutatkoznak. Így pl. a hinduknak, nemkülönben a berbereknek színe barna, sőt sokszor oly sötét mint a négerké, daczára, hogy e népek a fehér emberek csoportjába tartoznak. Viszont a néger sokszor azon barna typushoz közeledik, mely sok fehér népnek is sajátja, máskor pedig bőrének színe a sárga mongolra emlékeztet. Épen ily különbségek voltak észlelhetők az amerikai benszülötteknél is, és pedig még mielőtt vegyülhettek volna az európai emberekkel.

A mi észleltetett a test színére nézve, ugyanaz mondható az agy (koponya) alkotásáról, a haj minőségéről s a többi testi jellegekről is. »Igaz ugyan, úgymond Darwin, hogy a Föld némely részeiben hosszú agy, más részeiben pedig rövid agy a túlnyomó, de a mellett a formákban nagy különbségek uralkodnak még ugyanegy fajta határain belül is, így pl. Amerika s Ausztrália őslakóinál — daczára, hogy ez utóbbiak úgy származásuk mint nyelvük és szokásaik tekintetében bizonyára a legtisztább fajtát

* Darwin: Abstammung des Menschen I. köt. 227. l.

** Id. m. I. köt. 227. l.

képezik — sőt még oly csekély kiterjedésű vidék lakóinál is mint a milyen a Sandwich szigetcsoport.*

Bates az Amazonas melléki benszülöttekről szólván, többi közt következőleg nyilatkozik: Nem volt közülük kettő sem, a kiknek feje egymásra hasonlított volna, míg egyiknek szép vonásu kerekded arcza volt, addig a másik kinyuló állal, nyitott orrlyukakkal és ferde szemével valódi mongol típusra emlékeztetett.

Az eltérések az egyes embercsoportok körében belül oly nagyok, hogy az egyes fajok, illetőleg fajták szinte észrevétlenül egymásba átmennek, a nélkül hogy a határt pontosan meg lehetne állapítani. E fokozatos átmenetek még oly fajtáknál is észlelhetők, melyeknél nagyobb mérvű keresztezések nem igen fordultak elő. Ez tehát legalább közvetve bizonyítja, hogy nincs egyetlen egy oly határozottan megkülönböztethető jelleg sem, mely arra jogosítana, hogy a fajtákat fajok rangjára emelhessek.

»Daczára annak, úgymond Darwin, hogy a most élő emberfajták sok tekintetben, így pl. bőruk színe, hajuk minősége, agyuk alkata s testük méreteinek tekintetében különböznek, mégis ha egész szervezetüket vizsgáljuk, azt látjuk, hogy számos tulajdonságaikban egyeznek. Ezek közt sok oly jelentéktelen vagy oly sajátos természetű, hogy nagyon valószínűtlen, mikép e tulajdonságokat már eredetüktől fogva különböző fajok vagy fajták egymástól függetlenül elnyerték volna.**

II.

A fajbéli egység kérdésénél figyelembe kell vennünk az ember szellemi tehetségeit is. Ugyanis lehetetlen észre nem vennünk, mennyi hasonlóság és megegyezés van még oly emberek szellemi nyilvánulásaiban is, kik egymástól távol lakó és aránylag nagyon különböző emberfajtához tartoznak. A különbség mely az úgynevezett vad ember s a civilizáció legmagasabb fokán álló európai közt észlelhető, nem annyira a tehetség és szellemi erő különbségén, mint inkább csak a gondolkodás gyakorlottságán és ügyességén alapul.***

* Darwin: id. m. I. köt. 34. l.

** Darwin: id. m. I. köt. 233. l.

*** L. »Az emberiség művelődésének iránya« cz. cikkem a pécsi főreáliskola 188°/_o tanév értesítőjében.

»Der etwaige Unterschied, úgymond igen helyesen Vámbéry, zwischen den Wilden auf Neuseeland und dem auf der höchsten Culturstufe befindlichen Europäer besteht weniger in den Abstufungen der Fähigkeit und Kraft, als vielmehr in der Übung und Gewandtheit des Denkens; denn während letzterer im Laufe einer Jahrtausende alten Cultur zum geistigen Kampfe sich gezwungen sah, ist ersterer von den Bedingungen einer primitiven Lebensart zum Denken weniger angespornt worden und hat Sinnesträgheit, aber nicht Sinnesmangel verrathen.«*

A szellemi nyilvánulások ezen megegyezése oly meglepően nagy, hogy bármennyire térjenek el az emberek testi jellegeik tekintetében, szellemi nyilvánulásaiban mégis az emberiség fajbéli egységének élő tanui. Szellemi fejlettségre nézve roppant különbség van az európai nemzetek, a négerek s az amerikai benszülöttek közt és mégis úgymond Darwin, midőn a Beagle földézetén tüzföldiekkel együtt éltem, meglepetéssel szemléltén azon sok kis jellemvonást, melyek mutatták, mennyire hasonlók az ő szellemi tehetségeik a mieinkhez. Ugyanezt észleltem egy telivérű négeren is, kivel véletlen hosszabb ideig ismeretségben voltam.**

A szellemi nyilvánulások ezen megegyezését egyformán észlelhetjük a népek izlésében, hajlamaiban és szokásaiban. Ezek közt sok olyan van, melyeknek semminemű jelentésük sincsen, melyek társadalmi tekintetben fölötte alkalmatlanok, sőt melyek testi kinzással, sanyargatással vannak összekötve s mégis majdnem minden népnél divatban vannak vagy legalább voltak.

Ily értelmetlen szokás pl. az, hogy az emberek szépnek találják, ha a test egyes részei természet ellenes formát nyernek. Sok vad nép a magas agyban látja a szépség ideálját, s azért a gyermekek fejét már csecsemő korukban deszkák segítségével formába szorítja, hogy az agy magas, és hátsó része lapos legyen. E vad és esztelen szokás különösen Amerikában volt elterjedve és pedig úgy Mexico és Peru művelt lakóinál mint a többi vadásznépek legtöbbszörénél.

»A natcsez-indiánok fejtorzítása a koponyának olyatén fölfelé növesztéséből állott, hogy végre egész hegyesen vagy ék-alakba végződött. A csoktávok gyermekeiket deszkadarabra fektetve, homlokukra egy zacskó homokot tettek, mely folytonos lassú

* Vámbéry: Primitive Kultur des turko-tatarischen Volkes 19 I.

** Darwin: id. m I. köt. 233. l.

nyomása által a halántéktól fölfelé majdnem téglalakuvá teszi a fejét s ez eljárás következtében hátrafelé szögölő, magas emelkedett homlokuk lesz. A nutka-kolumbiak a gyermeket mohával bélelt válucskába helyezték. Feje hátulja a válu felső részén levő deszkán nyugodott, egy másik deszkát pedig a csecsemő homlokára tettek s ezt szorosan fejéhez kötözték. E műtétet csak akkor szüntették meg, mikor a gyermek már járni tudott, de akkor borzasztó volt fejét látni. Szemei iszonyuan széjjel álltak, szemgolyói kidülledtek s fölfelé meredtek, feje széles és csaknem ékalka volt.*

Mi irtózunk a fej ilyenmő eltorzításától, szépészeti érzületünk visszaszoritónak tünteti föl e szokást s ez mégis nagyon el volt terjedve, és nemcsak Amerika népei alkalmazták e műtétet hanem Polynézia lakói is, így különösen Tahiti, Haváji, Paumotu és Számoa benszülöttei, sőt a Malakka félszigeten lakó malájok is. Továbbá el volt terjedve Dél-Oroszország pusztáinak vándortörzseinél s észlelhető a történelem előtti időkből fenmaradt agyakon is.

Némely tudósok (v. Baer) szerint az avarok is hódoltak ezen divatnak. Ugyanis 1820-ban Grafenegg mellett nem messze azon helytől, hol a Kamp a Dunába ömlik, egy agyat találtak melyet avarnak vélnek; továbbá 1846-ban Atzgersdorfbán, közel Bécshez szintén találtak agyat, mely a grafeneggihez igen hasonló s melyet szintén avar származásúnak gondolnak. Mindkettő csúcsba van szoritva. Valószínű tehát, hogy az agy mesterséges idomítása egykor épen úgy általános szokásban volt az avaroknál, mint volt a 16-dik században Amerika benszülötteinél.**

E szerint némi biztossággal azt következtethetjük, hogy az agy mesterséges idomítása egykor, a műveltség kezdő korában általános divatú vala, és hogy a legtöbb emberfajta ismerte ezen szokást.

Más népek viszont más testrészeket idomítanak át. Így pl. a sinai nők lábukat sajtolják, és hogy gyermeklábukat megtartassák, inkább lemondanak a biztos járásról. Az arány a láb s a test nagysága közt annyira meg van zavarva, hogy a sinai nők csak tipegve s ingadozva járhatnak. Mi európaiak szépnek tartjuk a karcsu termetet, s ennek kedvéért divathölgyeink annyira fűzik magukat, hogy lélegzeni is alig bírnak s egészségüket is

* Lubbock: Történelem előtti idők II. köt. 183. l.

** Hunfalvy Pál: Magyarország ethnographiája 155. l.

készek veszélyeztetni. Lényegben alig van különbség a mi hölgyeink s a sinai nők között, mindannyira ugyanegy dőre szokásnak rabjai.

Roppant elterjedt a fogak eltorzítása is. Némely afrikai nép fogát rendszerint kicsipkézi, hegyesre fűrészeli vagy néhány fogát egészen kiüti. Igy pl. a vanyoro-törzsbeliek (Szudán-ban) kiütik a négy alsó metszőfogukat és pedig úgy, hogy valamely hegyes vasdarabot ékelnek a fogak közé s annak ismételt mozgatása segélyével kimozdítják a kitörendő fogat. Könnyen képzelhető mily sokáig tart e műtét s mily heves fájdalmat okoz. Marno szerint az egyptomi egyenlitői tartomány legtöbb törzse, így a moru, mundo, silluk, denka, nuer, bari stb. négerék kitörik alsó négy metszőfogukat. mások pedig, mint pl. a makraka törzsbeliek úgy a felső mint az alsó négy metszőfogot hegyesre fűrészelik. Cameron szerint a Tanganyika tó környékén lakó néger törzsek kiélesítik, illetőleg hegyesre fűrészelik fogukat, alsó állkapcsuk két közép fogát pedig kihuzzák.

Ugyanily fájdalmas műtétek és eltorzítások előfordultak Brazília, Ausztrália s Tasmánia benszülötteinél is. A Szumatrában lakó reds-ang népnél azon szokás uralkodik, hogy fogaikat lefűrészelik és pedig némelyek egészen a foghúsig, mások pedig a fognak csak mázát, különösen azért, hogy jobban bevegyék azon fekete festéket, melylyel fogukat rendszerint feketítik. Davis gyűjteményében van egy dajak koponyája, melynek hat elülső foga igen szabályosan át van fúrva s ezen lyukak mindegyikébe egy-egy rézgombos tű van illesztve. E szerint a hányszor ezen ember fölemelte felső ajakát s beszélt vagy nevetett, mindannyiszor fitogtathatta fölpiperézett fogazatát.

Egyáltalában feltűnő dolog, hogy a népek, különösen a műveltség alacsonyabb fokán állók, mintegy gyászos gyönyört látszanak meríteni azon szenvedésekből, melyeket maguk szabnak önmagukra, s e czélból az eltorzítás és önkinzásnak végtelen különös módjait is találják ki.* Némely népek kis ujjukat vágják le, mások annyira nyujtják fülüket, hogy egészen vállukig ér. Ismét mások egyes testrészeket fűrnak át. Igy pl. a Mackenzie folyótól nyugatra lakó eszkimók arcukba fűrnak lyukat, a Fuca szorosnál lakó szacset-indiánok, úgy szintén több polynéziai nép orruk porcogóját szúrja keresztül.

* Lubbock : id. m. II. köt. 267. l.

Az igy támadt lyukba különféle tárgyakat, fa- vagy csontdarabokat, rézgyűrűket, tollat stb. helyeznek díszítésül. Így pl. Brenchley a Salamonszigetbelieknél azt látta, hogy rákollót illesztettek orruk porczogójába. Könnyen képzelhető, mily fájdalmas az átfurás műtéte s mennyire alkalmatlan az orrba helyezett tárgyak viselése.

Nyugat-Amerikában, különösen a Kolumbia folyó vidékén, továbbá Afrika némely részeiben azon szokás uralkodik, hogy a nő alsó ajakát átfurják s az igy támadt lyukba szintén fa- vagy csontdarabokat illesztenek. Minél nagyobb a lyuk, annál szebbnek tartják a nőt. Sőt Marno szerint Egyiptom egyenlítői tartományában nemcsak a nők, hanem a férfiak is hódolnak e divatnak s átfurván felső ajkukat, drótygyűrűt, melyre gyöngyöket fűznek, illesztnek az igy támadt lyukba. Némelyek alsó ajkukba, sőt átfurt orrukba is illesztnek ily piperetárgyakat.

A szépség elérésének kedvéért a műtétet már korán kezdik, már a csecsemőgyermek ajkába fűrnak kis lyukat s ezt időről időre nagyobb fadarabok beillesztése által annyira tágítják, hogy átmérője végre egy hüvelyknyi hosszúságot nyer s az ajak borzasztó látványt nyújt.

Ámde bármennyire elszörnyűködünk ezen öncsonkitások fölött és szinte érthetetlennek tartjuk, miért vetik magukat a népek ilyen önkínzásoknak alá: nem kell ellefejtünk hogy az európai nők ugyanezt teszik. Hiszen ők is átfurják fülüket s ha időnkint a divat úgy kívánja, nehéz és elég alkalmatlan fülönfüggőket hordanak. Tény az, hogy kisebb fájdalommal jár a fülnek mint az ajak- vagy orrnak átlyukasztása; tény ez is, hogy kevésbé alkalmatlan a fülönfüggő mint az ajakba vagy orrba illesztett idegen tárgy: de az ethnolog, ki a tények lényegét s indító okát vizsgálja, alig fog látni különbséget az európai s a polynéziai nők botor szokása közt. Ugy ezek, mint azok is emelni vélik szépségüket azáltal, hogy valamely testrészt átfurnak, az indító ok mindenütt egy s ugyanaz, legfeljebb a kivitelben van különbség.

Elégé elterjedt műtét a körülmetélés is. E szokás nemcsak a régi izraelitáknál s azon népeknél, melyek egykor szomszédságukban laktak, volt elterjedve, hanem található volt minden földszégen. A spanyol fölfedezők e szokást Közép-Amerikában találták, az Amazonas vidéki tekuna és manao-törzsek maiglan is használják, Ausztráliában is sok törzs alkalmazta. A papuák közül Új-Kaledonia s az Új-Hebridák lakói ismerték. A malájok

közül a Barátság szigeteknek, különösen Tongatabunak, továbbá a Tahiti, Számoa és Fidsi csoportoknak lakói mindnyájan ismerték és alkalmazták a körülmetélést. Különböző változatokban még más törzseknél is előfordul, nem is szólva azon nagy elterjedésről, melyet a mohamedanizmus terjedése által nyert.

A régi izraeliták egy másik szokása, e leviratus, szintén igen elterjedt intézmény. Ugyanis a mózesi törvény kötelességévé tette minden hébernek, hogy meghalt bátyja özvegyét magához vegye s neki utódokat támaszson. Ezen kötelesség világosan kitűnik a szent könyvek szavaiból, s így biztosra vehető, hogy a héber nép ősi társadalmában, régen a mózesi törvényhozás előtt általános divatu vala. »In the earliest age, úgymond Mac Lennan, the Levir had no alternative but to take the widow: indeed she was his wife without any form of marriage. By the Mosaic Law, however, he might get quit of her if he chose by submitting to the ceremony of loosing the shoe.« *

A leviratus szokását Planus Carpinus a mongoloknál is találta, Martius pedig Braziliában a tupinamba törzsnél, továbbá el van terjedve a kolusoknál Éjszak-Amerikában, az osztyákoknál Szibériában, a kaffereknél Dél-Afrikában stb. »Ha a bátya meghal úgymond ez utóbbiakról szólva Livingstone, akkor kor szerint legközelebb álló öcsce átveszi az elhunytak nejeit s ezen egysülésből származó gyermekeket nem tekinti gyermekeinek, hanem testvéreinek.« Az Új-Hebridáknak, különösen Erromangónak lakói szintén ismerték a leviratus, sőt Új-Kaledóniának papua lakoságánál, tehát oly népnél, mely bizonyára sem közvetlenül, sem közvetve nem érintkezett az izraelitákkal, mégis mindkét zsidó törvény, t. i. a körülmetélés és a leviratus teljes használatban volt.

Roppant elterjedést nyert a test festése s a tetoválás is. Nincs emberfajta, melynek több-kevesebb népe nem hódolna e szokásnak. Igaz ugyan, hogy legnagyobb elterjedést a forró öv alatt nyert s ott mintegy a rubának pótolja helyét, a mennyiben az ott lakó népek oly illetlennek tartják azt, ha valaki be nem festi magát, mint mi illemsértőnek tartanók, ha valaki meztelen jelennék meg. Ámde a sarkvidéki népek, daczára hogy ruhát viselnek, mégis szintén ismerik a festést és részben a tetoválást is. Ezeknél tehát a festés egészen hiába való s így az egész szokás értelmetlen.

A szín, melyet a népek választanak, igen különböző, de

* Mac Lennan: Studies in ancient history 162. l.

legkedveltebb a vörös, fehér és fekete. Így pl. a Fűvész-öböl környéken lakó ausztráliai törzsek vörösre festik magukat, fehér festékekkel csak egyes pettyeket és sávokat és szemük körül kisebb-nagyobb köröket mázolnak. Tanna szigetén egyik benszülött fél arcát vörös agyaggal mázolja be s másik felét meghagyja természetes színében, egy másik homlokát festi vörösre, a harmadik homlokát vörösre s arcát feketére, a negyedik vörösre festi arcát s orra fölött fekete fényes pontot mázol be, az ötödik koromteketére mázolja magát s e színezést a gyász jelének tekinti.

A fellatah nők (Közép-Afrikában) kezük s lábuk ujjait hennalevelek (*Lawsonia alba*) nedvébe mártogatják, a mi azoknak biborszint ad. Fogaikat kékre, sárgára és vörösre festik, csak itt-ott, egynek egynek hagyják meg természetes színét, hogy az ellentét annál kirívóbb legyen. Szempilláikat kénantimonnal, hajukat indigóval festik.

A festés legalább nem jár fájdalommal, s így habár balga, de ártatlan szokás. Sokkal több kínzással jár a tetoválás, úgy hogy műtéte nem is fejezhető be egyszerre, hanem csak hosszú időközökben. Sőt van a tetoválásnak egy neme, mely oly fájdalmas, hogy valóban vérlázító, kegyetlen szokásnak nevezhető. Ugyanis vannak népek, melyek annál szebbnek hiszik az emberi testet, minnél több sebhelynek és forradásnak viseli nyomát. Így pl. a Murray mellékén lakó ausztráliai nők nem ismertek fontosabb szertartást, mint mikor hátukat sebhelyekkel díszítették. S habár a műtét alatt Eyre szerint a szegény áldozat jajkiáltásai szinte halálhörgéssé változnak, mégis a leányok önkényt szánják magukat rá, mert a szépen megmetélt hátnak sok bámulója akad.

Bármily fájdalmas a tetoválás, mégis nagyon elterjedt. Így pl. a bornu nép (Közép-Afrikában) husz vágást visel arcán, egyet homlokán, hatot mindegyik karján, hatot lábczombján, négyet a mell mindkét oldalán és kilenczet mindegyik csipő fölött. A nyambanák Dél-Afrikában homlokuk tetejéről orruk hegyéig lenyúló dudorolásokat viselnek. A bachapinok közül azok, kik magukat valamely harcban kitüntették, czombjukat hosszú bevágással díszítik. Minthogy a fris sebbe hamut dörzsölnek, az kékes színűvé lesz s egész életökben látható marad.

Tanna lakóinak karjaikon és hasukon virágokat, csillagokat és más mindenféle alakokat mutató kidomborodott sebhelyek látszanak. Ezeket úgy készítik, hogy bőrüket éles bambusz-náddal megmetélve a sebeket bizonyos növénynyel beborítják, mely

által a sebhely a bőr fölületéből kiemelkedővé tétetik. Formóza lakói pedig valamely rendkívül fájdalmas műtéttel fákat, virágokat, állatokat ábrázoló alakokat nyomnak meztelen bőrükre. Guinea előkelőinek bőre egészen damaszknak alakúra van fölvirágozva; a dekkáni nőknek szintén virágok vannak homlokukra, karjaikra és mellökre kimetszve, és a kidudorodó sebhelyek különféle színekre levén festve, bőrük virágos damaszknak látszik.*

Bizonyos, hogy a festés és tetoválás minden földsegen és minden emberfajánál előfordult. Van egy korszak az emberi műveltség fejlődésében, melyen a legműveltebb népek is átmentek s melyben az emberek azon balga hitet vallották, hogy a test természetes színének megváltoztatása emeli szépségüket. Igaz ugyan, jelenleg Európa népei — legalább nagyjában véve — nem festik magukat, de az ókorban e szokás földségünkön is talált követőket. Így pl. a hazánkat lakó dákok, pannonok, továbbá a görögök tőszomszédai, az illyrek és thrákok, nemcsak alkalmazták a festést, hanem még a rangfokozatok jelzésére is használták.

De nézzünk más szokásokat is. Így pl. az orrnak dörzsölése vagy kölcsönös meghuzása, mint a tisztelet jele, szintén nagy elterjedést nyert. Nemcsak az eszkimóknál dívik, hanem Ausztráliában is előfordul, Darwin Uj-Zeelandon észlelte, Lamont a Penrhyn és Marquesas szigeteken Wallace Mangkasszáron, Linné pedig a lappoknál említi. A tódák a Nilgherry hegységében szintén az által adnak tiszteletüknek kifejezést, hogy jobb kezük hüvelyk-újját orrcsontjuk tetejére teszik.

Sok polynéziai népnél azon szokás uralkodik, hogy azok, kik szorosabb barátságot kötnek, frigyüket nevüknek kölcsönös kicserélése által pecsételik meg. E szokás a papuáknál is dívik, különösen a Charlotte, Salamon s Uj-Hebrida szigetcsoportokon, továbbá a Torres-szoros szigetein. A név kicserélése a legszorosabb baráti frigyét tételezi föl, melyet egész életökre kötnek s mely teljes vagyon- s életközösséget von maga után. Ugyanez a szokás uralkodott a mohawk törzsnél Éjszak-Amerikában s a kaffereknél Dél-Afrikában, a mint erről Livingstonnak is volt alkalma meggyőződnie.

A tűzföldi özvegy nők kötelessége férjük agyát zsinorra fűzve nyakukon hordani s ugyanezen szokás dívik az Andamánok lakóinál is. Már pedig e két nép oly életviszonyok közt él,

* Lubbock: id. m. II. köt. 267. l.

hogy lehetetlen föltételezni, mikép e szokást egyik a másiktól nyerte volna.

Alig van nevetségesebb és badarabb szokás, mint az úgynevezett férfi-gyermekágy (couvade). Ugyanis voltak és vannak népek, melyeknél a lebetegedett nő azonnal fölkel s munka után néz, a férj pedig lefekszik, jajgat, betegnek tettetni magát, sőt még az evéstől is tartózkodik. »Alig halljuk, úgymond Dobrzhoffer, hogy gyermek született, azonnal láthatjuk azt is, hogy a férj takarókba burkolódzva s minden léghuzam ellen megvédvé ágyba fekszik. De nemcsak lefekszik. hanem bőjtől is és több napig húsételektől tartózkodik, úgy hogy megesküdnénk, mikép ő volt az, ki lebetegedett, Én ezt könyvekben olvastam és ki-nevettem, mert nem hittem, hogy ilyen esztelen-ég lehetséges legyen de végre saját szememmel láttam, hogy e szokás az abiponoknál valóban el van terjedve.«

A Braziliában lakó korvadoknál, úgymond Martius, a férj, mihelyt neje lebetegedésének ideje közeleg, elvonul a társaságtól és nagyon mértékletesen táplálkozik. Férj és feleség egy időre lemondanak bizonyos húsételekről s különösen halat s gyümölcsöt esznek.

Guyána lakói is ismerték e szokást. Mihelyt a lebetegedés ideje közeledett, férj és feleség tartózkodtak bizonyos húsételektől, attól tartván, hogy ezek a születendő gyermekre valami titkos módon befolyást gyakorolnának.

»Igy pl. az akuri, úgymond Brett, meg van tiltva, mert attól félnek, hogy a gyermek oly sovány lesz, mint ezen állat. A haimara is meg van tiltva, hogy ne legyen vak a gyermek. A labba élvezete következtében a gyermek szája kinyulnék s bőrének foltok támadnának. A marudi, melynek hangja a halál hirdetője, szintén meg van tiltva, hogy a gyermek meg ne haljon A gyermek születése után, úgy kívánja ezt a régi indián szokás, az atya lefekszik, mintha beteg volna s fekvé fogadja barátainak szerencsekívánatait s részvétük nyilatkozásait. Én magam észleltem, úgymond Brett, e szokást és láttam, hogy a férfi teljes egészségben hamakjában feküdt s asszonyai a legnagyobb tisztelettel és szorgossággal ápolták őt, míg az újszülöttnek anyja főzéssel foglalkozott és látszólag senki sem törődött vele.«

De nemcsak ezen elősorolt, hanem majdnem valamennyi dél-amerikai népnél, melyek az Andoktól keletre laknak, továbbá némely éjszak-amerikai törzsnél is található volt ezen

nevetséges szokás. Grönlandban, úgyszintén Kamcsatkában a férjnek a lebetegedés előtt és után szintén tartózkodnia kell a nehezebb munkától. A Borneóban lakó dajakoknál az atya nyolcz napig csak rizst eszik, a forró naptól pedig s a fürdéstől tartózkodik. Ehhez hasonló szokás a hinduknál is dívik, csak hogy némileg szelidítve, a mennyiben a tilalmak csak azon esetre szólnak, midőn törvényes feleség betegszik le, és nem arra, midőn ágyasok szülnek gyermeket.

A férfi-gyermekágyat Zucchelli hittérítő a mult század elején Kasszandsiban a négereknél is említi, Marco Polo Zardandam lakosságánál, vagyis a felső Mékong vidékén lakó népnél, Strábo a baszkoknál, sőt Diodor még Korszikában is említi. Bizvást mondhatjuk tehát, hogy a férfi-gyermekágy minden földségen el volt terjedve és hogy minden emberfajtának legalább két-három népe ismerte és részben ismeri maiglan is.

E szokás mindenesetre igen nevetségesnek látszik, de volta-képen mélyebb értelmet vall. Ugyanis a műveltség alacsony fokán álló népek azon téves hitben élnek, hogy az állatok tulajdonságai átmennek azon emberre, ki husukat megeszi; továbbá azt is hiszik, hogy az atya s a született gyermek közt bizonyos biológiai összefüggés még később is fenmarad. Ha tehát az atya mérték-telenül eszik, megfázik vagy tulságosan fölhevül, az abból származó baj átmegegyen a csecsemőre is. Ha az atya nehéz munkát végez vagy bizonyos husételektől nem tartózkodik, az árt a gyermeknek s ez megkapja minden természeti hibáit azon állatnak, melynek húsából evett az atya.

Azon téves hit, hogy az állatok tulajdonságai átmennek az emberre, igen el van terjedve. Így pl. a szingapuri malájok drágán fizetik a tigris húsát, nem mintha izletes volna, hanem mert azt hiszik, hogy azon ember, ki a tigris húsából evett, ennek nemcsak okosságát, hanem bátorságát is örökölte. A dajak férfiak nem eszik az őz húsát, mert attól félnek, hogy a harcban gyávák lesznek. Ellenben a nők- s gyermekeknek meg van engedve ezen hús élvezete. A karibok nem esznek sem disznóhúst, sem teknősbékát mert különben igen kis szemük volna. A dakoták megeszik a kutya máját, hogy elsajátíthassák ezen állat okosságát és bátorságát. Szibériában azon hitben eszik a medve húsát, hogy ez eltávolítja tőlük a félelmet s több kedvet költ bennök a vadászatra. A kafferek porokat készítenek a párducz, oroszlán, elefánt s kigyó szárított húsából és azt hiszik, hogy ha megeszik

e vegyüléket, mindezen állatok tulajdonságait magukban egyesíthetik. A maorik kis kavicsokat kevernek gyermekeik ételébe, hogy köszívü, könyörületet nem ismerő emberekké fejlődjenek.

Még az emberhús evésének is egyik oka gyanánt az említett balhit tekinthető. A vad népek azt hiszik, hogy a megölt embernek nemcsak húsát eszik meg, hanem összes szellemi képességeit is elsajátíthatják. Innen van, hogy pl. csata után nem a kövér fiatal embereket, nemis a zsákmányul ejtett nőket eszik meg, hanem első sorban a megölt király vagy főnök testét kívánják, bármily vén, elaszott ember lett legyen az.

Azon ember, ki ellenségét csak megölte, de tetemét ott hagyta, még mindig félhet, mert a megöltnek lelke még igen sok bajt okozhat neki; ellenben azon ember, ki ellenségét nemcsak megölte, hanem meg is ette, nem fél többé tőle, sőt azon boldog hiszemben van, hogy nemcsak legyőzte annak vitézségét és erejét, hanem e tulajdonságokat át is vette s teljesen magáévá tette. S így egészen természetes a vad népek azon következtetése, mely szerint nagyobb szerencsétlenség nem érheti őket, mint ha tetemüket megeszi ellenségük; ugyanis azt hiszik, hogy ezáltal nemcsak testük semmisül meg, hanem lelkük is, minek folytán elesnek a túlvilági élet reményétől.

III.

Folytathatnók e példákat, de már az előbbiekből is kitűnik, hogy vannak eszmék, balvélemények és szokások, melyek minden földszégen, minden emberfajtánál ismétlődnek. E jelenséget csak háromféle uton magyarázhatjuk, t. i. 1) vagy azt tételezzük föl, hogy mindezen eszmék, balvélemények és szokások csak egyes népeknél fejlődtek s ezektől másokra is átszármaznak; 2) vagy azt, hogy mindezek már oly régi időben keletkeztek, mikor valamennyi ember még egy közös hazában lakott; 3) vagy végre azt, hogy mindezen nyilvánulások csak idővel, egymástól függetlenül keletkeztek.

Az első föltevés nem helyes, mert láttuk, hogy vannak szokások, melyek két egymástól távol lakó népnél dívnak, s melyeket a közbenső népek nem ismernek. Már pedig ha valamely szokás a népek közlekedése folytán terjed, akkor kell, hogy a közbenső népek is ismerjék azt.

A második föltevés sem helyes, mert az ethnologia s a történelem előtti régészet egyaránt bizonyítja, hogy az emberi mű-

velődés iránya előremenő s hogy minden szokás csak fokozatosan, az egyes műveltségi állapotok fokának megfelelőleg fejlődött; innen van, hogy valamely szokás egyik népnél már el van terjedve, a másiknál pedig, mely pszichológiai fejlődésében még nem jutott el hasonló lokra, még hiányzik. Ámde föltéve, de meg nem engedve, hogy az említett szokások akkor is megvoltak, mikor valamennyi ember még egy közös hazában lakott: akkor épen e föltézés végső elemzésben az emberiség fajbéli egysége mellett bizonyítana.

Ha végre a harmadik föltézés helyes, mely szerint az egyező szokások, balhitek és erkölcsök különböző helyeken, különböző időben, egymástól függetlenül keletkeztek: akkor e föltézés alapján azon következtetésre jutunk, hogy az egyes emberfajták lelki nyilvánulásai annyira egyeznek, mikép még a legbadarabb és legsztelenebb szokások is valamennyi népnél egyformán kifejlődtek. Ámde a lelki nyilvánulások ezen megegyezése végső elemzésben azt mutatja, hogy a lélek hordozói, az emberek, megosztatlan egységet képeznek; más szóval a népek pszichológiája bizonyítja, hogy csak egy emberfaj létezik. REQUINYI GÉZA.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

I. Expedíciók.

Teleki Samu gróf afrikai expedíciójáról, mely 1887. év elején indult el Zanzibárból, a zanzibari angol főkonzul, Smith Evan ezredes azt a hirt tudatja, hogy mult év december havában elérkezett a Baringó tóhoz, ugyan azt az utat követve, melyen Thomson és dr. Fischer jártak. Utjában a kikaju törzssel több ízben kellett csatározásokat folytatnia. Likipiából kirándulást tett a Kénia hegyre, melyre mintegy 15,000 láb magasságig, azaz az örök hó széléig felment. Nézete szerint a hegy magasabb, mint a Kilimandsáro, Thomson 18,400 lábára teszi. Teleki tudósítása szerint a csúcs hoval borított vulkanikus emelkedés, melynek kraterje $4\frac{3}{4}$ angol mértföld átmérőjű; a szélen két csúcs érintkezik egymással. Teleki innen a Szamburuk földje felé haladt előre, a hol a Basszo Ebor és Basszo Erok tavakat akarja meglátogatni. Gy.

Stanley expedíciójáról még most sincs semmi hír. Az Emin pasától legutóljára érkezett, de mult év november havában kell

hírek szerint ő sem tud róla semmit. Hosszabb ideig azt hitték, hogy Stanley vagy Emin pasa Khartum felé törnek utat maguknak, mivel arabok elbeszélése szerint a Bahr-el-Ghazal vidékén egy »fehér pasa« tünt fel, de most nagyon valószínű lett, hogy e hírek az Uelle eredetét kikutatott Gèle kapitányra vonatkoznak, ki a jelen év elején a Bowon torkolatánál, mely már a Bahr-el-Ghazal határán ered, a benszülöttekkel csatázott. A Stanley által hátra hagyott Barttelot őrnagy, valószínűleg az áruló Tippu-Tip tudtával, emberei által meggyilkoltatott; utána nemsokára elhunyt Jameson is, kinek Stanley felmentésére kellett volna mennie. Ujabbán nagy tevékenység mutatkozik csaknem minden művelt országban Stanley és Emin pasa megmentése érdekében, másrészt azonban hire van, hogy a máhdi hadserege Kharthumból befelé nyomul. A helyzet nagyon kétes, bár azt hiszik, hogy az egyiptomi Szudánban kitört lázadás a hir szerint meghalt máhdi kegyetlensége miatt a népnél elvesztette talaját; az európaiaknak gyors katonai előnyomulásával Khartum felé nemcsak a veszélyes helyzetben levő utazókat lehetne megmenteni, de egyuttal Közép-Afrika e részét is gyorsan meghódíthatná az európai műveltség magának. Rövid idő alatt valószínűleg újabb híreket nyerünk. Gy.

A Bazutoföld hegyes vidékei eddig néptelenek, ennél fogva ismeretlenek is voltak. Pár évvel ezelőtt azonban a batlokön törzs Keletgriqua földről, a hol a bazutok nagy lázadása alkalmával az angolokkal harczoltak, a Narancs-folyó forrás vidékére, a Mont-aux-Sourcesből jövő Seate és a Cathkin-Peakból eredő Sengu összefolyásánál telepedtek le. Clarke ezredes brit biztos a mult év végén meglátogatta őket; visszatérve a környéket keletről nyugot felé bejárta s topographiailag oly szép vidékeket talált, melyek nagyon alkalmasok, hogy idővel turisták is meglátogassák e helyeket. Clarke adatait ujabbán Jousse Ti-vadar, a francia misszionárius is megerősíti. Gy.

Przsevalszki ötödik nagy középázsiai útjára aug. 30-án indult el Szent-Pétervárról. Ez alkalommal Roboroffszki és Kosloff tiszték s 24 kozák kísérték, a kormány a két évre tervezett út költségére 53,600 rubelt szavazott meg. Úti célul Középázsia déli és délnyugati része volt kitűzve; az expeditió azonban szerencsétlen véget ért, mert Przsevalszki Karakulban hirtelenül meghalt. Gy.

Közép-Ázsia sivatagjain Pekingtől Kásmirig részben ismer-

retlen vidékeken keresztül közel 10.000 kilométernyi utat tett meg a múlt évben Younghusband angol hadnagy. Nagyérdekű utazásáról az angol földrajzi társaság egyik közelebbi ülésén olvasott fel terjedelmes jelentést, melyből a következő kivonatot adjuk:

Nagy útja megkezdése előtt Jamessel együtt Pekingből meglátogatta Mandzsuria jelentékeny részét, különösen a Hosszu Fehér Hegységet a Jalu, Tumen s Szungari folyók vidéket egész Kirin városig s az orosz határig. Hét hóig terjedő útja alatt Mandzsuria nagy részét igen termékeny s művelt országnak találta, hol csak a rablók garázdálkodása okoz bajt, a mi miatt az északi részen már kisebb községek nem is létezhetnek. A nagy terület néptelenedését maguk a khinaiak is előmozdítják az által, hogy a harcias lakosokat lámákká lenni buzdítják. Feltűnő volt előtte, hogy a khinaiak mily nagy hadi készüléket tesznek e vidéken az oroszok ellen; Krupp-ágyúk, távirda-huzalok, jól felfegyverezett katonák, új erődök mindenütt láthatók. Kirinben nagy arzenál van, de igen rossz fegyverekkel.

Visszatérte után csakhamar ápr. 4-én ismét útnak indult Pekingből, hogy nagyrészt a Marco Polo által megtett úton jusson át Indiába. Kiséretében csak egy hű khinai szolga volt, de élelmi szerekkel, ruhákkal, gyógyszerekkel jól ellátta magát és 60 font nyers ezüstöt is vitt. Négy nap múlva már elérkezett a mongol határszélen levő Kalgan városba, mely nagy kereskedelmi pont, mivel ezen keresztül vezet az út Kiakhtába. Elindulva innen nyugot felé a Hoangho völgyön át ápr. 12-én ismét keresztül ment a khinai nagy falon, mely a helyen már nagyon nyomoruságos állapotban van. Pár nappal később Kuku-chota kereskedelmi városban, a hol a valódi sivatag kezdődik, megalkotta karavánját, mely khinai szolgáján kívül egy mongolból, a tevehajtsárból s 8 tevéből állott, melyek közül 4 csomagokat vitt, egy tisztán vizet. Nehány nap múlva már eltűnt a tenyészet teljesen, mindenütt kopár homokdombok voltak, hasonlók a Szuez mellett levőkhöz s még állatok hangját sem lehetett hallani. Nappal nagy forróság uralkodott s ezért rendszeren délután 3 órától éjfélig utaztak, a midőn főképp a csillagok voltak vezetőik, melyek, valamint a tejút is, e gyönyörű tiszta légkörben pompásan ragyogtak. Éjjel azonban fagy s csipős éjszakai szél voltak állandó kísérőik, a szél néha oly erős volt, hogy a sátrat felborította vagy a tevéket az előrehaladásban meggátolta. Másrészt azonban néha gyönyörű légjátékok s világítás kísérték útjukban.

Átmenve a Galbun Gobi sivatagon, mely a Gobi sivatag legridegebb része, a Hurku dombvidékhez ért, melyről megállapíthatta, hogy az Altai hegységtől mintegy 100 kilométerre terjedő dombos mélyedés választja el. Ebben a mélyedésben s az Altai hegység nyulványaiban már több vadállatnak, különösen a vadtevének, vadszamárnak s Argali kecskének nyomait találta. Keresztül ment ezután Dzsungárián, mely az Altai és a Thian-San hegység között van s belépett a khinai Turkesztán vidékére, a hol már elvétve emberi lakókat s egyes forrásokat is talált, míg azelőtt undorító vizet kellett innia. Végre jul. 4-én nagy fáradság után eljutott Khámi városába, közel 70 napig bolyongván a lakatlan sivatagokban.

Khámiban már a házak építésében s életmódban is látszik az indiai hatás, de a lakosok azért a khinaiakat tartják a legelső népnek a világon s mesének mondják, hogy az európaiak valaha Pekinget elfoglalták volna. A khinai Turkesztán lakói különben szelid, egyszerű s komoly emberek, kik országuk egyes oázisaiban igen művelt vidékeket létesítettek, habár még mindenütt a homoksivatag s a kopár hegyek túlnyomók. A helyzet javulását felhasználva, Younghusband itt már lovakat s egy podgyászszekeret is bérelt s útja további részét lóháton avagy a podgyászszekérben fekve tette meg. Jul. 8-án indult el Khamiból s a Tian-San hegység déli lejtőjén haladva, 15-én megérkezett Turfánba s azután több turkesztáni várost érintve, aug. 10-én Akszuba, a honnan egy kirgiz vezetővel az Akszu folyó mentén a nomád-kirgizek országában tett hosszabb utat, főkép sátrakban töltve az éjeket. Áthatolva a 11,000 láb magas Karakara szoroson, aug. 20-án megérkezett Kasgárba, hol hosszú idő mulva ismét találkozott európai emberekkel.

Kashgárból Yarkandon át jutott a Himalája aljához s itt a legegyszerűsebb, európaiak által nem igen keresett úton, a Musztag szoroson át hatolt Kasmirba a Karakorum hegységen keresztül öt balti és három ladakhi kíséretében. Utjuk a 10,400 láb magas Tupa Daván szoroson át a Tisnaf folyó mellett vezetett érdekes tiszta árja törzs vidékén. Óriási 20—22,000 láb magas hegyek képezik itt a vízválasztót az indiai oceán s Középázsia felé menő folyók között, egy hegy, mely K₂ névvel van jelölve, 28,250 lábnyira emelkedik (ezt a világ második legnagyobb hegyét a londoni földrajzi társaság épen ezen előadás kapcsán Godwin-Austen hegynek nevezte el) s maga a szoros, mely ennek

aljánban vezet el, 19,000 lábnál magasabb. Fáradságos út volt ez, nagyobb részét jégén s jégáron át, hol a lovak majdnem minden öt perczben elestek, de festői szépségekben gazdag. Európai még nem járt e szoroson, csak Godwin-Austen ezredes jutott el 1862-ben annak közelébe. Maga Youngusband is többször forgott életveszélyben s a lovakat teljes lehetetlen volt átvinni, úgy hogy végre is visszaküldték őket a Karakorum szoros felé. Három napig voltak tisztán jégtalajon, sokszor csak összekötve ereszkedhettek le egyes sziklákon s lejövetelök a szorosról még fáradságosabb volt, mint a felmenetel.

Öt napi kínlódás után elérkeztek a Braldo folyó mellett egy Aszkoli nevű kis faluba, hol először láttak ismét fákát s művelt földet. A vakmerő utazó innen új emberekkel még egy más részén a szorosnak is kísérletet tett, de eredménytelenül. Aszkoliból Skardon és Kasmiron át Ravalpindibe ment, hova nov. 4-én érkezett meg épen 7 hóval azután, hogy Pekingből elindult. Csomagja a Karakorum szoroson át csak 7 héttel később jött ide, útközben rablók is megtámadták s három ló a fáradságtól kidőlt, valamint khinai útitársa is tönkretette egészségét. A hosszú út alatt a Gobi forró sivatagja s a Himalája fagyos jégárai, valamint a mandzsurai hideg bizonynyal nem is szolgáltak az egészség javára. E hosszú út alatt utazónk khinaiakkal, mandzsurokkal, koreaiakkal, mongolokkal, kalmukokkal, turkesztániakkal, kirgizekkel, afgánokkal, hindusztániakkal, kazmiriakkal s baltiakkal jött össze. Különös rokonszenvenvel beszél a mandzsurokról s turkesztániakról s utazása eredményeül biztatja honfitársait, ne engedjék, hogy e jóravaló népekkel a kereskedelmi összeköttetést kizárólag az oroszok kerítsék kezökbe, kik e téren sokkal többet tesznek jelenleg, mint az angolok. *Gy.*

A Benue vidék kikutatását két expedíció terveli. Brooke angol misszionárius a Kongón s Ubangin a Szongo zuhatagokig hajón s onnan az eddig teljesen ismeretlen vidéken át szárazföldön akar haladni a Benue és Niger irányában. Crampel, a francia Kongó-gyarmat hivatalnoka pedig az Alima mellől Letketiből indulna ki s ha lehet, utját egész a Kamerun hegységig folytatná. *Gy.*

Az ausztrállal kontinensen dr. Lindsay Dávid ismert utazó most már másodizben hatolt keresztül. 1887. szeptember közepén indult utnak Éjszakausztráliában Port Darwin mellett, csak egy nyolcz éves benszüllött gyermek s négy lóval kíséretében s ápril

2-án érkezett meg Adelaiba közel 2000 kilométernyi útat tevén a Mc Donnell hegylánc irányában. A bejárt vidéket általában kielégítőnek tartja, csak itt-ott voltak műveletlen homokvidékek, melyeket baromtenyésztésre is alig lehet használni. A víz hiánya miatt azonban földművelést üzni e helyeken nem lehet. A Mc Donnell hegylánc egyes helyein, különösen a Glen Annie medrében rubin és gránát telepeket talált, melyeket részletesen megvizsgált. A nemes kövek 40 kilométer hosszú s 32 kilométer széles területen található az Elder, Florence és Maud patakok mentében, melyek mellett a 460 méter magas Hart hegylánc vonul el. Erős esőzések mossák le a köveket a dombokról s azután messzebb. Valószínű, hogy e helyen közelebb már bányatelepet nyitnak. *Gy.*

A Felső Xingu vidékén tett második utazásáról Dr. von den Steinen Károly részletes jelentést olvasott fel a rio de janeiro földrajzi társaság ülésén, különösen kiterjeszkedve az őserdők közt lakó vad indiánokra. 1887. július 14-én hagyta el Cuyabat s az év utolsó napján tért oda vissza kilencz törzset látogatva meg, nyelvészeti és mythologiai adatokat gyűjtött. Kutatásának némely eredménye igen fontos; így többek közt azt találta, hogy e törzsek a szó szoros értelmében még a kőkorszakban élnek, az érczek használatát még nem ismerik, a fákat is kőbaltákkal vágják s e mellett még csak egyes kagylóhéjakat s a piranha hal erős fogait használják. Más háziállatuk nincs, mint egy pár papagály, még a tyukot s kutyát sem ismerik. Banana, cukornád, rizs ismeretlen e vidéken, de a tengerit, mandiokát, gyapotot, dohányt már termelik. Istenről nincs fogalmuk, de hiszik a lelket, mely alvaskor megválnak a testtől ideiglenesen. A világ határát a Felső Xingu forrásánál találják. A legjelentékenyebb törzs köztök a karibok közé tartozik, mely délfelől látszik eredni. Egy sajátosságos törzsre is akadt, mely testalkatra s nyelvre nézve nemcsak a szomszédaitól, de az összes délamerikai indiánoktól oly anynyira különbözik, hogy velök össze sem hasonlítható. *Gy.*

Nansen útja Grönlandon át. A Nansen-féle grönlandi expedíciót vivő Jason hajó visszatért Norvégiába. Tudósítása szerint az expedíció tagjai jul. 17-én szállottak ki a hajóból Sermilik fjordnál az éjszaki szélesség 65°20'-nál; a partig még mintegy 15 kilométernyi jég volt, de ezen szerencsésen keresztülhatoltak s az egész vidéken nem látszott semmi nagyobb nehézség. A fjordtól, mely 80 kilométer hosszú s 6000 lábnyi meredek hegyek

környezik, Nansen a benszülöttek segítségével a belföldi jégről akar lefelé menni a nyugoti partig, mely mintegy 600 kilométer távolságra lehet innen, úgy hogy ezt az utat egy hónap alatt megtehetik, bár 3 hónapra van eleségük. Az expedíció tagjai kanadai hótalpakkal is vannak ellátva s vannak ügyes lappok is közöttük. Nansen terve szerint Christianshaab vidékén fogják a nyugoti partot elérni. *Gy.*

Wiggins kapitány sarkvidéki utazásai. Egy a kontinensen még eddig kevésbé ismert angol utazó, Wiggins József kapitány közelebb érkezett meg negyedik éjszaksarki útjából, melyre 1887. augusztus 5-én indult el Newcastle of Tyne-ből Phoenix nevű hajóján. A karai tengeren átment Jenisszeibe és így Nordenskiöld példáját követve, Európa s Szibéria között keres összeköttetést. Három ízben sikerült már ily kísérlete. 1374-ben a Diána hajóval Dundeeből indult el s a Vajgács szoroson át ment a karai tengerbe, hol több hétig minden akadály nélkül tartózkodva, augusztus 5-én érkezett az Obi torkolatáig, de a jégtorlódás miatt innen vissza kellett térnie. 1876-ban a Thames hajóval ismét hiában akart behatolni az Obi-ba, de a helyett a Jenisszein hatolt fel s hajóját Kurajkinál hagyva, maga szánkákon két hó alatt 2700 angol mértföld utat téve visszatért Angliába, hova 1877. jan. 31-én érkezett meg. 1878. nyarán a fáradhatlan utazó Warkworth hajóval Liverpoolból ismét megtette éjszaksarki útját, de ez alkalommal csak az Obi torkolatáig jutott. Wiggins ezután részvénytársulatot akart alapítani, mely keleti Szibériával állandó kereskedelmi összeköttetést létesítsen, ez nem sikerült ugyan, de azért, mint említettük, néhány barátjával együtt megvásárolta a 279 tonna tartalmú Phoenixet s azzal a múlt évben útra indult, főképp 200 tonna sótvivén magával. A hajó Vardötől egyenesen a karai tengerbe s onnan a Jenisszei torkolatához ment, a hova alig négy héttel elindulása után szeptember 1-én szerencsésen megérkezett. Okt. 9-én Jenisszszknál a hajót, a só eladása után, téli szállásra helyezték el s Wiggins szánkákon jött ismét Nisni-Novgorodig. Wiggins eddigi tapasztalataira hivatkozva, határozottan állítja, hogy a szibériai összeköttetést a tengeren át állandósítani lehet. Jó hajókkal mindig ellehet jutni a Jenisszei torkolatáig s itt állomást s raktárt lehetne szervezni, a honnan az árukat kisebb folyóvizi hajókon szállítanák le s a belföldről ismét ezek hoznák fel a csereárukat ide. A tengeri összeköttetés Angliától a Jenisszei torkolatáig tonnánként 16 font sterlingbe kerül, míg szárazföldön

át Moszkvától Irkuczkig 80 font sterling tonnánként a költség s így a tengeri kereskedelemnek jelentékeny haszna volna a gazdag szibériai területtel, melynek gabonája s erdőgazdagsága még mindig nincs eléggé kiaknázva. Wiggins fejtegetései a napilapokban s a londoni földrajzi társaság előtt leltünést keltettek. *Gy.*

II. Vegyesek.

Nemzetközi geographiai kongresszust rendez a párisi földrajzi társaság a jövő nyáron Párisban tartandó világiállítás alkalmából. E kiállításon többek között egy óriási földgömb is lesz 1 : 1,000,000 mérethen, melynek elkészítésére Filora és Cordeau vállalkoztak. A gömbnek átmérője mintegy 13 méter s körfogata 40 méter lesz s bensejében termet rendeznek be előadások számára. Az óriási földgömbön már egyes nagyobb városok fővonalait is meg lehet különböztetni. *Gy.*

A Karácsony-szigetet, mely összesen csak 600 négyszögkilométer területű, az angol kormány birtokába vette. Nagy jelentősége e birtokba vételnek nincs, mivel a sziget teljesen elszigetelve van a Csendes oceánban s hosszabb idő óta teljesen lakatlan, mivel ivóvize nincs. Katonai szempontból sem fontos, mivel nem esik a forgalom útjába s nincs egyetlen jó kikötője sem. Az angol kormány azonban e helyt választotta ki, hogy Ausztriával tisztán angol birtokokon át egyenes kábelösszeköttetést létesítsen. Fontos továbbá ez a hely természettudományilag, mivel az itteni növényzet még teljesen ősi állapotban van, emberek s állatok hatásától menten. Közelebb dr. Guppy ismert angol tudós utazott ide főképp geologiai tanulmányok végett. *Gy.*

Ázsiai vasutak. Ujabb időkben nemcsak az Ázsiában érdekelt európai hatalmak, de az önálló benszülött nemzetek is nagy tevékenységet fejtenek ki annak építése körül s nagyon valószínű, hogy a jelen század végén már valóságos vasuti hálózat fog Ázsia minden részében létesülni, holott jelenleg ilyenről csak Keletindióban s némileg Jáva szigetén lehet szó. A fővonal jövőben az oroszok által tervezett csendes tengeri nagy vasut lesz. Ebből jelenleg ki van építve a Batumtól Tifliszen át Bakuig s a Káspitengeren túl Usun Alánál kezdődve Asabad, Merv és Bokharán át Szamarkandig terjedő vonalrész; innen a vonal Taskend. Szemipalatinszk irányában egyrészt Tomszknál, másrészt Omszknál

csatlakozik a nagy szibériai vasúthoz, melyből jelenleg csak a perm-tyuméni rész van kiépítve, de a mely innen Omszk, Tomszk, Irkuczk, a Bajkáltó, Nercsinszk, Khaborovka érintésével Vladivosztkba menne, sőt esetleg innen külön szárnyvonalai volnának Koreába és Khinába. Taskendtól Orenburgig megint külön vonal vezetne. Khinában eddig a következő vonalak tervezetnek: Peking-Mukden-Vladivosztk; Peking-Tientsin-Taku (ebből a végső részt már meg is nyitották); Peking-Kaifung-Nanking-Kanton-Hanoi, melyből Nankingtól Shanghaiig és Nancsangtól Fucsuiig külön vonalok vezetnének. Más tervek szerint Pekingtől Kiakhtába s Kaifungtól Zajzanszkba, valamint Ngankintól Yunnanba is vezetnének új utak. Hátsóindiában Hanoit Szaigunnal. Huét Bangkokkal s Khinával kötnék össze. Rangunból éjszak felé már most is két vasut vezet, melyek közül a keletit Tali felé meg akarják hosszabbítani. Keletindiában a vasúthálózatot Kaszmirba, Perzsiába (Kettán át), Teheranba (Kabulon és Heráton keresztül), Iszfahanba (Kandaháron és Rubbaron át) akarják meghosszabbítani. Perzsiában most még csak egy kis vasut van Teherántól Sah-Abdul-Azimig, de két más vasutat terveznek, melyek közül egyik a Káspi-tengert, a másik a perzsa öblöt kötné össze a fővárossal. Van még egy terv, mely Teheranból Tebrizen és Erzerumon át Trapezuntba, tehát a Fekete tengerhez készitene vasutat. Ázsiai Törökországban a Skutariból már megkezdett vasutat Angorán, Diarbekren Mozulon és Bagdádon át Baszrába akarják vinni s egy oldalaggal Szmyrnával összekötni. Antakiehtől délnyugotra Sueidiéből szintén indulna ki egy vasut, mely Halehen s Bagdadon át Iszfahanig menne. Japánban eddig már 1834 kilométer hosszú vasutak építésére adtak engedélyt. Szumatra szigeten s Manilán szintén építenek vasutak. Ha ezeknek a tervben levő vasutaknak csak egy része épül is ki, Ázsiának nagy része Tibet, a középázsiai hegyes vidék, a Gobi sivatag s Szibéria éjszaki részén kívül valóságos vasúthálózattal fog bevonatni, a mely körülmény, mint azt az Annenkoff által közelebb elkészített nagy orosz középázsiai vasut példája is mutatja, igen rövid idő alatt gyökeres átalakításokat fog létesíteni Ázsia népeinek társadalmi életében is. *Gy.*

A kisázsiai vasut. Az Ázsiában újabban tervezett nagy vasutak közül az európai kereskedelemre nézve legfontosabb a nagy kisázsiai vasut, mely Skutariból egész Bagdádig több mint 2000 kilométer távolságot vezetne. Kiszámított építési költsége 155 millió

forint. A tervezett vonal lehető egyenesen menne, de azért számos jelentékeny várost érintene, mezőgazdasági s bányászati tekintetben fontos vidékeket szelne át s az Indiába vezető kereskedelmi utat, mivel a Tigris Bagdádtól fogva már hajózható, 9—10 nappal rövidítené meg. Jelenleg a tervezett vasutból még csak a Skutaritól ismidig terjedő kis rész van kiépítve. Innen a kijelölt vonalon Angoráig, mely 20,000 lélekkel bir, nincs nagyobb község, de a vidék népes s igen termékeny. Angora környékén sok vas-, réz- s sóbányák vannak s kissé távolabb a Denek hegységben ezüstbányák. Jurgat, Kaisarich s Sivas nagy városokon át, melyek környéke igen gazdag, a vasut Karputnál jutna el az Eufrateshez s azután Bagdadig még különösen Diarbekir és Mozul nagyvárosokon menne át. E vidéken Kirkuk közelében gazdag petroleum-bányák vannak. Maga Bagdad 80,000 lakossal bir; évenként több mint 10,000 zarándok jő ide a mohamedán világ minden részéből, míg vidékén az úgynevezett Török Arábiában közel 2 millió felnőtt lakos él. A kisázsiai vasut tehát kétségkívül fontos vállalat, melynek megvalósítása a török hódítás kora óta annyira homályba borult Kisázsia ismeretét is jelentékenyen elősegítené.

Gy.

Khinaiak külföldön. A Kuang-tartomány kormányzója még 1886-ban bizottságot küldött ki az angol, holland és spanyol gyarmatokban letelepedett khinaiak állapotának megvizsgálására. A bizottságnak jelentéséből közöljük a következő adatokat: Manilában 50,000 khinai él, főkép kereskedelemből, a spanyolok nagyon gyűlölik őket s szerfelett nagy adóval vannak terhelve. Singaporeban 150,000 khinai van, kik, valamint a Malakka, Penang, Perak és Selangor telepein élők nagyobbbrészt vagyonosak. Magában Singaporeban az ingatlan birtok négyötöde az ő tulajdonok. A holland gyarmatokban mintegy 200,000 khinai van, kik, különösen Bataviában nagyon el vannak nyomva. Ausztráliában is folyton szaporodnak a khinaiak, habár igen nagy adókat vetnek reájok. A bizottság ajánlja, hogy Manilában, Sidneyben s Bataviában főkonzulságok, több más helyen konzulságok állíttassanak fel a kantoni király felügyelete alatt. Manilában a kereskedők által létesített főiskolát a kormánynak kellene átvennie s általában elérkezett az ideje, hogy a khinai kormány sokkal többet törődjék külföldön élő alattvalói sorsával, mint eddig tette. *Gy.*

Az arab kereskedők hatásáról Középfrika nyugoti részén. Wissmann ismert afrikai utazó a londoni földrajzi társaság ülésén

nagyon elszomorító adatokat sorolt fel. Egész vidékek, melyeket első utazása alkalmával virágzó állapotban talált boldognak látszó népességgel, rövid négy év múlva annyira elpusztultak, hogy még helyüket sem tudta megjelölni. Bagna Pesiki nagy város helyét a Baszongák földjén már csak egy pár banana fa s emberi csontok jelölték, különben az egészet fű borította be. E helyet Tippu Tib rablóbandái pusztították el s kiöldösték az egész bene ki törzset. Ő maga is találkozott Tippu Tib egyik vezérével Sayollal, ki mintegy három ezer ember felett rendelkezett, sok rabszolgát látott nála, de nem segíthetett rajtuk. Látta azt is, hogy a rabszolgakereskedők népének egy része az emberevő lomami, bene kalebua és basatela törzsekhez tartoznak s valósággal gyakorolták itt az emberevést. Az arab kereskedők e pusztító hatása évről-évre terjeszkedik, míg a misszionáriusok s európaiak csak a partvidékeken tudnak valamit tenni. Sürgős s erélyes intézkedés e nagy baj ellen, bármily hatalmas anyagi eszközök kívántatnak is ellenök, a humanizmus követelő, hogy megátolják. *Gy.*

Mosszamedesről, Nyugotafrika kevésbé ismert portugál gyarmatáról, Parsomé angol utazó, ki a nyugotafrikai táviró-társaság érdekében itt hosszabb ideig tartózkodva, a londoni földrajzi társaság közlönyében többek között a következőket írja: Mosszamedes a déli szélesség $15^{\circ} 12' 30''$ pontja alatt fekszik 385 földrajzi mértföld távolságra S. Paulo de Loandától. Éjszaka felől jöve a város felé a partvidék nagyon sziklásnak látszik, mert a szirtek 300—400 lábnyira emelkednek fel hirtelen. De csakhamar terjedelmes völgy tárul elénk, mely tenyészetet s alacsony fákat mutat. Ez a Girol folyó völgye, mely sok évig kiszáradtnak látszott a torkolatnál s csak beljebb voltak, különösen esőzések után, mocsárok, melyek vize valószínűleg a föld alatt ment a tengerbe. De hogy nem mindig így volt ez, mutatja, hogy a folyó medrében mintegy 25 kilométer távolságban a parttól régi horganyt találtak erős famelléklettel. A Mosszamedes öböl éjszaki része a Girol szirt, mely egyttal világító toronnyal is bír s ezentúl nagyszerű völgy tárul elénk, sok ezer szarvasmarhával s a délkeleti sarokban a város festői épületeivel, mely mögött ismét az öböl déli végpontja, Noronha szirt emelkedik. Loanda kivételével Nyugotafrika partvidékén nincs ily szép kikötő s még Loanda is kisebb s vize nem oly mély, úgy hogy a hajók nem juthatnak a parthoz oly közel. A kikötői épületek azonban nagyon

sok kívánni valót hagynak hátra. Maga a város nem nagy, de kőből vagy téglából csinosan épített házai vannak s utcái egyenesek. A középületek közt igen csinos a kormányzó új palotája, mely a székesegyház és az erőd között magaslaton épült. A város közvetlen környéke, a Bero völgy kivételével, kopárság, de az éghajlat igen egészséges s erősítő. A kereskedelem a belfölddel nagyon kezdetleges az utak és teherhordók hiánya miatt, 1887-ben azonban az összforgalom már 735,000 frtnál többet tett. A kivitel főbb tárgyai: gyapot, gummi, szárított hal, szarvasmarha s egy kis elefántcsont. A vidék fejlődése részben attól függ, hogy a belföldi telepítvények vagy úgynevezett gyarmatok hogyan fognak emelkedni. Jelenleg három ily gyarmat van működésben: Sa da Bandeira köztök a legközelebb fekvő s legrégebb, azután Huilla s végre J. Janeiro. Mindannyi egy 1500—2000 ang. láb magasságú fensikon fekszik a tengerparttal 90—150 angol mértföld távolságban. Ez a fensík igen termékeny, gyönyörű patakok folynak rajta, s az éghajlat egészséges, a települők nagyon meg vannak elégedve helyzetükkel s egyedüli panaszuk, hogy gazdasági termékeik számára nincs elegendő jó piaczuk. Különben a közlekedés is nehéz. Sa da Bandeirából egy teherhordó 50—60 ang. font beszállításáért Mosszamedesbe fél guineát kér s az utazás legalább egy hetet vesz igénybe. Általában véve az igen értékes elefántcsontot s a legfinomabb gummit kivéve más afrikai terményeknek gyalogosok által szállítása nem fizeti ki magát. *Gy.*

A Kanári-szigetek eredete. A Kanári szigetek eredetére nézve eltérők a vélemények, s míg az egyik párt annak kontinentális eredetét vitatja, addig a másik párt önálló, vulkanikus eredetét igyekszik kimutatni.

A Kanári-szigetek közet-tömegei — mondja az egyik párt — nem utalnak submarin eredetre, mivel fossil tengeri állatok, eltekintve néhány helyi képződésből, teljesen hiányzanak. Erre azt feleli a másik párt, hogy valamely régi kontinens biztos maradványai nem fordulnak elő, mert a gránit-közetek és diabaszok, melyek három szigeten a vulkanikus tömegek alatt feltárva találhatók, szintén meghatározhatatlan korú eruptív-közetek. A szigetek főtömegei azonban késő-tertiár és recens vulkáni eredetűek, melyek épen úgy halmozódhattak fel submarin vulkán-szigeten, mint kontinentális maradványon. Mindenek előtt azonban minden korábbi száraz-összeköttetés ellen szólnak azon nagy tengeri mélységek a szigetek körül, melyek 1000—3000 fonalat tesznek ki.

Más érveket nyújt a szigetek faunája és flórája, mivel ezek egy része honos fajokból, más része pedig oly fajokból áll, melyek jelenleg részint Európában, részint Afrikában, részint Amerikában sőt részben Ázsiában honosak. A honos fajok a Kanári-szigeteken kívül csupán részben fordulnak elő még az Azórokon, Madeirán és a Kapverdi szigeteken, tehát kizárólag szigeti szövetkezetet képeznek, mely azonban kontinentális vendégekkel keverve van. És épen ezen körülmény utal — mondja az egyik párt — a régebbi összefüggésre az európai-afrikai kontinenssel, melynek flórájából és faunájából a szigetek elválása alkalmával egy rész visszamaradt. A másik párt azt veti ellen, hogy az állatok és növények könnyen vándorolhattak át a kontinensekről az egyedül álló szigetekre a szél és a tenger útján. Még manapság is elviszi a heves délkeleti szél olykor a homokot és sáskát Afrikából a Kanári-szigetekre, sőt egészen az Azórokra. s másfelől a chicagói nagy égés után négy nappal a szelek a hamut egészen az Azórokig szállították el, melynek partjain az idők folyamán mintegy 20 amerikai növényfaj magvát találták idehozva a tengeri áramlatok által. Hasonló módon lehettek ezen újonnan létrejött szigetek benépesítve minden oldalról oly fajokkal melyek részint a mai napig változatlanul maradtak, részint pedig a szigeti viszonyokhoz annyira alkalmazkodtak, hogy jelenleg mint honos fajok tűnnek fel.

Ez ellen azt hozzák fel, hogy ily nagymérvű vándorlási képesség felvételével elvárható lenne, miszerint a honos fajok épen úgy megtalálták légyen az utat vissza a kontinensekre: különösen pedig mint vándorlók tekintendők ezek ama nézet szerint a Kanári szigetekről is egyfelől délre a Kapverdi szigetekre, más felől pedig éjszaknyugatra az Azórokig. Mert ha feltesszük például, hogy egy *Dracaena* Dél-Afrikából az atlanti szigetekre vándorolt ki és ott a honos *D. Draco*-vá alakult át. akkor bizonyára ezen átalakulás nem történt egyidejűleg és egymástól függetlenül Madeirán, a Kanári szigeteken és a Kapverdi-szigeteken. Ellenkezőleg csupán egy szigetet tekinthetünk olyan otthonnak, melyről a sárkányfa vándor-útra kelt, a melyről aztán feltehető kell legyen mindenestre, hogy a növényt ismét visszavezette afrikai szülőföldjére. Ámbár könnyen találkozhatunk azon állítással, hogy ilyen visszavándorlás megtörténik ugyan, azonban a szigeti éghajlat hiányai nem teszik lehetségessé az acclimatisatiót a kontinensen, azonban mindezen érvek magva

egészen más, és annak bebizonyításában áll, valjon a Kanári-szigetek flórája és faunája csak oly fajokból áll-e, melyek valóban képesek, a vándorlásra. Nagy elégtétellel hivatkoznak ennélfogva az egyik párton, a ragadozó állatok, rágcsálók és kigyók teljes hiányára, és egyáltalában a szegénységre gerinczesekben, melyek közül a legnagyobb tömeget a könnyen vándorló madarak és néhány denevér alkotják. A spanyolok által lett bevive a szamár, ló, tehén, szarvas, teve, macska és házinyúl, a régi guanchók által pedig valószínűen a kutya, disznó, juh, kecske és patkány. Mindamellett épenséggel nincs kizárva, hogy az ember, és különösen a guanchok egy némely állatot teljesen kiirtottak. Egy ideig — a spanyolok megérkezése előtt kevés idővel — oly nagy volt a túlnépesedés, hogy éhség lépett fel, és ekkor nem egy állatfaj bukott el a létért való küzdelemben. Bizonyos, hogy Hierron a meghódítás korában még egy nagy, csaknem méterhosszú de igen békés természetű gyík élt, melynek jelenleg semmi nyoma sem található. Továbbá egy igen elterjedt, honos levelibéka faj jelenléte a kontinentális-elmélet mellett szól, mert a békapete a tengervíz által gyorsan tönkretétetik, a vándorlási képesség ennélfogva igen kicsiny.

Látható, hogy ezen pro- és contra-játék semmi eredményre nem vezet, czélszerű tehát más útra térni, Útmutatóul két tény szolgál: először a nagy tengeri mélységek, maguk a 3000 fonalnál nagyobbak is, nem bizonyítékok valamely régebbi kontinentális összefüggés ellenében; másodsor a honos fajok egy része a Kanári-szigeteken sokkal régibb, semhogy röviden újabb (recens) alakokból lehetne azokat levezetni. Az első tény a Délamerika nyugati partján végzett legújabb palaeontologiai vizsgálatok által kellő megvilágításba lett hozva. Az ottani tengeri jura-lerakodások egyfelől mint egy kelet felé nyomuló délamerikai szárazföld partja mentén levő lerakodások mutatkoznak, másfelől azonban fossil faunájuk által igen közeli viszonyba lépnek Európa jurakori lerakódásaival, melyek egy régi afrikai kontinens éjszaki partját is szegélyezik. Számos partlakó közössége, mi nem magyarázható valamely vándorlásból az Atlanti óceán mélységein át, a két partvidék hajdani összefüggését feltennünk kényszerít, az óceánon keresztül körülbelül Venezuelától a Kanári-szigeteken át az Atlaszig, miáltal tehát Afrika és Délamerika egyetlen szárazulattá volt egyesítve. Csak a postjurai időben lett az az óceán által két reszre osztva, azonban könnyen felfogható, hogy az óceáni rész

sülyedése sem egyenlő mérvű, sem egyidejű nem volt. Innen a tengerfenék különböző mélységei, és a kicsiny szigeti maradványok, a milyenek kell tekintenünk a Kapverdi-szigetek agyagpaláját és mészkövét. És ha másrészt a Kanári-szigetek gránitja gneisz-ja, szerpentinje és diabasa valóban idősebbek mint a tertiár vulkánok, akkor ezek is mint azon régi szárazföld csekély maradványai tekintendők.

A második tény, mely útmutatóul szolgál, már régebb idő óta ismeretes. Madeirán gazdag szárazföldi molluska fauna van fossil állapotban, mely bizonyítja, hogy a diluvial korban ezen szigeten 63 faj között csak 3 európai élt. A többiek mind különös fajok, melyek 12 kihalt kivételével még ma is lakják a szigetet mint honos fajok. Madeira és a Kanári-szigetek már akkor el kellett hogy legyenek válva a szárazulattól, s külön, saját fannával és flórával bírtak, melyeknek mai állapota kétségtelen bevándorlásokat — az alak megváltozása nélkül — csak a subtropikus Éjszak-Afrikából, Európából és egyes esetekben Közép-Amerikából enged felismerni. A honos növényfajok közül négy Európa felső tertiárjében fossil állapotban található, a mely körülmény azok igen magas korára enged következtetni s egyuttal azt is bizonyítja, hogy mennyire igazolatlan a honos fajokat röviden a kontinentális alakok szigeti átalakulásának nyilatkoztatni.

Christ H. szerint (Vegetation und Flora der Kanarischen Inseln 1885. in Engler's bot. Jahrb. Bd. VI.) a Kanári-szigetek legtávolabbi eredetű és rokonságú növényei között a délafrikai flóra alkotja a legfontosabb tömeget, azonban ez még nem jogosít fel az utóbbit a rokon Kanári-fajok törzshelyének jelenteni ki, még akkor sem, ha a délafrikai és a kanári flóra egy régibb, közös kontinentális flóraállományból keletkezett volna. Hogy egy ilyen egyáltalában létezhetett-e, arról oly keveset tudunk, hogy csak gyanításokat nyilváníthatunk. Valjon ez volt-e vonatkozással a Dél-Amerikával való régebbi összefüggésre is, szintén bizonytalan. A *Pinus Canariensis* rokonsága mindenesetre Mexikóban keresendő, daczára hogy ezen fenyő már a harmadkorban élt Spanyolországban, és az *Aspidium Canariense* még ma is összeköti Amerikát Afrikával. Ugy a gyanításnak mint a kutatásnak még nagy tere nyílik e részben. Azonban mindig tekintetbe veendő az egykori kontinentális összefüggés. (Der Naturforscher. 1887. No. 38.) *T. L.*

HUNFALVY JÁNOS †.

em találok eléggé szomorú szavakat, azon gyászos esemény méltó tolmácsolására, mely társaságunkat 1888. évi december 6-án érte!

Szívem elszorul s lelkem keserű fájdalommal telik el, midőn kötelességemet teljesítve a t. társaságnak azon gyászos jelentést teszem, hogy Hunfalvy János meghalt!

Meghalt társaságunk alapítója, meghalt annak 16 éven át volt elnöke!

Deczember 8-án visszaadtuk az anyaföldnek azon férfit, ki épen a földnek volt lelkes vizsgálója, buzgó tanulmányozója és fáradhatlan leírója! Ki épen a föld megismerésére és tanulmányozására oly sokakat megtanított!

Lelkünk mélyében megrendülve állottunk a sír szélén s a szó elakadt ajkunkon, midőn társaságunk nevében örökre elbucsúztunk szeretett elnöküinktől! Az a nyájas arcz, az a nemesen érző szív, az a tiszta jellemű férfiú, a magyar tudományosságnak az a fönkelt lelkü bajnoka, kinek vezetése és fáradozása mellett ezen társa-

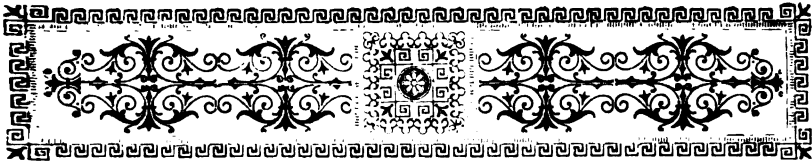
ság létesült s oly szép reményekkel fejlődésnek indult, — nincs többé! — elköltözött örök nyugalomra! Kidőlt jeleseink sorából, hol 40 évi tanítói és írói fáradhatlan munkássága által oly díszes helyet vívott ki magának!

Nemcsak leghivatottabb képviselője volt ő társaságunknak, hanem előlállott ő ügy tudósaink, valamint közéletünk buzgó munkásai közt is! S mind az öt világrészben ismerték és tisztelték nevét s osztozni fognak azon szomorúságban, mely társaságunkat halála által érte!

A 68 évből, melyet a gondviselés őt élni engedte, egy negyed századnál több volt kizárólag a földrajzi tudománynak szentelve! S még halálos ágyán is azon tépelődött, hogy megkezdett egyetemes földrajzának megírását és kiadását miképen fejezze be! Hagyott is reánk nagy becsű munkáiban oly értékes örökséget, melylyel neve a magyar tudományosságban meg van örököltve!

Csak azt temettük el, a mi benne mulandó volt! Szelleme munkáiban, emléke pedig barátai szívében tovább fog élni! A magyar földrajzi társaság pedig a *Hunfalvy János* nevet, hálás kegyelettel fogja mindvégig megőrizni!

Berecz Antal,
főtítkár.

KIRÁNDULÁS AZ UNA-VELEBIT VIDÉKÉRE.

(Felolvastatott a magyar földrajzi társaság 1888. október hó 25-iki ülésén.)

A ki a magyar-horvát tengerparton utazik, lépten-nyomon találkozik várromokkal, a hajdan-kornak regélő emlékeivel, melyek fölkeltik érdeklődését. A magyar kikötőváros fölött festőileg emelkedik Tersatto vára; odább a grobniki sík fölött egy másik regényes várkastélynak bástyái integetnek a vasúttal érkező felé. A robogó vonat mélyen hagyja maga alatt a hreljini várat, melytől egy kis órányira a tenger hullámaiból kiemelkedő szirten a porto-réi kastély bontakozik ki a távol ködéből. A Bukkariban levő várnak örökzöld folyondárral befutott falai és erkélyei elhagyatva szomorúknak. Tovább a Vinodol termékeny völgyében egymás hátán vannak az érdekes várromok. Ha az útas e várak után tudakozódik, a nép egykedvűen mondja rá mindannyira, hogy azok a Frangepánok és Zrinyiek várai voltak; ennél többet alig képes megtudni róluk, és ezzel be kell érnie.

A ki azonban hosszabb ideig lakik a nagy multtal bíró vidéken, és a multnak fátyola mögé is szeret tekinteni, nem éri be ezzel a keveset mondó fölvilágosítással, szeretne többet is tudni, és tudásvágya az ismeretlennek megismerésére, a rejtettnek föltárására sarkalja.

Igy jutottam én is arra a gondolatra, hogy Fiume vidékének várromjait meglátogassam és tanulmányozzam. De a mult emlékein kívül a vidék változatossága, a természetnek alkotásai, az emberi élet sajátossága mind olyan tényezők voltak, melyek vonzó erővel hatottak rám és szemlélődéseim körébe tódultak.

Időről-időre tett és mindinkább kiterjedő kirándulásaim egyik sorozatát »Modrus-Fiume megye« leírásában állítottam össze. E területen szerzett tapasztalataim és élményeim a szomszédos vidék bejárására ösztönöztek, s e szándékomat a múlt nyáron meg is valósítottam. Bejártam Horvátországnak azt a részét, mely az Unától a Velebitig és a Kapelától az Ádriaig terjed, mely előbb a károlyvárosi vagy felső horvát határvidék egy részét képezte, ma pedig az új politikai beosztás szerint, a megye szervezetébe illesztve, »Lika-Krbava« megye területével esik össze.

Már »Modrus-Fiume megye« beúntázásánál és tanulmányozásánál tapasztaltam, hogy a dél felé elterülő szomszéd megye úgy természeti viszonyai, mint történelmi múltjánál fogva egyaránt megérdemli a tüzetes tanulmányozást, és bizonyára hálás területe lesz egy kirándulásnak. A terv érlelése és az előzetes tanulmányok mindig érdekesebb és vonzóbb részletekkel kecsegtettek. Majd a terület természeti, majd annak néprajzi viszonyai, majd végül a gazdag történelmi múlt hoztak a felszínre újabb meg újabb adatokat, melyek a valóságban csak igazolták és kielégíték a várakozást. A kirándulás, melyet július hó utolsó napjain gróf Wickenburg István barátom társaságában tettem, minden tekintetben a legsikerültebbek közé tartozik, és gazdagon jutalmazta fáradozásunkat. Az idő rendkívül kedvezett. Elúntázásunk előtti napon szüntek meg a nagy esőzések, melyek e vidéken június közepétől kezdve egy hónapnál tovább tartottak. A hosszas esőzés lehűtö a levegőt s a nyáron itt rendszeren uralkodó nyomasztó hőséggel szerencsénkre nem volt alkalmunk megismerkedni.

Mielőtt azonban kirándulásunk leírásába fognék, szükségesnek tartom előbb a bejárt vidék földrajzi leírását adni.

»Lika-Krbava megye« 6217·127 □ kilom. terjedelmű, 174·239 lakossal. Terjedelemre nézve a harmadik, a hivatalos sorrendben az első helyet foglalja el a megyék sorában; lakosai számát illetőleg aránylag a leggyéribben lakott területe Horvátországnak. Van hét járása 30 politikai községgel és két várossal: Zeng és Karlopago. A hét járás következő: Goszpics,* Gracsacz, Udbina, Perusics, Korenicza, Otoacsác és Zeng.

A Zimonytól Bukkariig, a Duna és Ádria között keskeny

* A horvát szavak magyar átírással vannak adva.

övként elterülő Horvát-Szlavonországból nyugaton a tengerpart hosszában egy szabálytalan háromszög alakjában ékelődik be ez a terület Bosznia és Dalmácia közé. Természetes határait éjszakra a Kapela, keleten jórészt az Una, nyugaton az Ádria képezi. Délen a háromszög csúcs alakjában végződik a Zermanya folyónál.

A vidék függélyes tagosultságát illetőleg a megyén a déli-horvát hegység vonul át, mely a Balkán félsziget hegyrendszerének legnyugatibb folytatása, és úgy természeti, mint hegyrajzi tekintetben, valamint geológiai alkotása, égalji és tenyészeti viszonyainál fogva is lényegesen eltér Horvátországnak éjszaki hegyrendszerétől, mely az alpokhoz tartozik. Ez a terület karsztjellemű mészkőzetből álló fensíkokkal és hegyhátakkal átszótt hegyvidék, mely néhol alpesi magasságra emelkedik s mint hegyrajzi tag összeköti az Alpokat a Balkán hegyvidékével.

A déli-horvát hegység éjszaknyugatról dél felé húzódik, mint szabálytalan háromszög, melynek csúcsa Dalmácia felé fordul. Középmagassága 707 méter s így a másodrendű hegységekhez tartozik.

Ezen a területen vannak Horvátországnak legmagasabb hegyei. Egymással párhuzamosan haladó két hegység: a Kapela-Plesivicza és Velebit húzódik le éjszaknyugatról délkeleti irányban. Ezek részint erdős hegytömegek, részint hosszan elnyúló hegylánczok. A két párhuzamos hegységet harántosan mellékágak kötik egybe, melyek között kisebb fensíkok és mélyedések terülnek el. A Kapela két ágra szakad a Nagy- és Kis-Kapelára. A Nagy-Kapela 38 kilom. terjedelmű és Modrus-Fiume megye határát vonja meg Lika-Krbava megye között. A határvonal épen a két Kapela közötti nyergen van Jezerána és Modrus között, 888 méter magasságban, hol a József-út vezet keresztül. A Kis-Kapela gerince képezi tovább a határt a két megye között, míg a vele összefüggő Plesivicza egészen Lika-Krbava megye területén van. A Kis-Kapela 47 kilométer hosszan nyulik el, középmagassága 650 méter. Ismertebb csúcsai a Szeliski Vrh (1247 méter), a Mala-Goricza (1236 m.), Makovnik (1163 m.) és Veliki Javornik (1140 m.). A hegység éjszaknyugati része alsó-triaszbeli mész, a délkeleti rész felső-triasz.

A Plesivicza, mely a Plitvicza tavaknál függ össze a Kis-Kapelával, a Velebit után Horvátország legjelentékenyebb hegysége 980 m. középmagassággal. Legmagasabb csúcsai: Ozeblin

(1657 m.), Gola Plesivicza (1648 m.). Állománya felső-triaszbeli, a Goláé alsó-triaszbeli mész, Lapacznál jura-képződés.

A Velebit, a déli-hórvát hegység délnyugati ága, 135 kilométer területet foglal el, a Zermanja forrásától a Vratnikig (648 m.). Természetes határt képez Horvát- és Dalmátország között, s aztán a tengerpart mentén éjszaknyugati irányban terjed. Középmagassága 1010 méter. Legmagasabb csúcsai: Vaganszki Vrh (1758 m.), Szv. Brdo (1754 m.). A Velebit állománya szintén felső- és alsó-triaszbeli mész, azonkívül krétaképződés. A Pleseviczát a Velebittel összeköti a Kamenita-Goricza és a Vrbacska-Sztáza.

Az elősorolt hegységek között három nagyobb fensík terül el: a Lika, Gacska és Krbava fensík, melyeket később tüzetesen fokok érinteni.

Jul. 20-án reggel Laibachból kocsin indultunk útra s az egész kirándulást Krajna fővárosából le Boszniába az Unáig és onnan az Ádria mosta Velebitig és vissza Ogulinig, kocsin tettük meg 10 nap alatt. Gottschéen, a kucséberék földjén át a Kulpa vidékére utaztunk, honnan Ogulinba vasúton tettük meg az egy órai utat. Ogulinban Bona gróf, Modrus-Fiume megye főerdésze (nadsumar) és Kallina Gusztáv járásbíró, ki előbb Udbinában volt hosszú éveken át törvényszéki bíró, láttak el ajánlólevelekkel és útbaigazításokkal. Itt megállapítottuk egyszersmind legapróbb részleteiben az úttervet, mely szerint a Lika-Krbava megye-beutazása után megint kiinduló helyünkre Ogulinba térnénk vissza, eltérőleg az előbbi tervtől, hogy a Velebit bejárása után Karlopagoba s onnan hajón akartunk visszatérni Fiuméba.

Ogulinban kényelmes kocsit béreltünk az egész időre s 22-ikén reggel kocsin útra keltünk. Évekkel ezelőtt Ogulintól Modrus váráig tett kirándulásomból már ismeretes volt előttem azon út egy része, melyen Ogulintól délkeleti irányban Otok (407 l.) és Ostaria (2213 l.) falvakon keresztül haladtunk. Joszipdolnál (József-völgye) (694 l.) elhagytuk a rendes országútát, mely a József-úttal találkozáva, Modrus helység előtt Brinjén keresztül Zengbe visz. A Veljun hegynek átlag 600 m. magasan emelkedő és hosszan elnyúló gerinczével párhuzamosan haladtunk egy ideig, aztán egyenes irányban a Plaski dolina vagy Plaska kotlina nevű völgykatlan felé tartottunk. Három órai kocsizás után elértük Plaski falut, mely a hasonló nevű dolinának majdnem közepén fekszik. A sík, körülvéve hegyekkel,

nem nagy, körülbelül 50 □ kilométer terjedelmű s 409 m. magas. A török hódítás korában ez jelentékeny vidék volt. Számos ütközet vivatott itten. A szomszéd Boszniából itt ütöttek be a törökök, miért is nagy gondot fordítottak megerősítésére. A háttérben a Modrus vára mint egy hatalmas ágyú áll e fensíkra szerzett szemekkel; aztán magán a síkon még ma is jó karban áll a Plaszi erőd, melynek szép kerek bástyája a sík felé van fordítva, alkalmasint őrtoronyul szolgálhatott és vész idején Modrus várának is jelt adhatott. Maga Plaszi falu 1495 lakossal bir, kik tulnyomólag görög-keleti vallásuak és magukat szerbeknek mondják. Maga a károlyvárosi püspök Zsivkovicz Teofán is itt székel állandóan. Mi is meglátogattuk a fiatal erőben levő ősz főpapot, a ki folyékonyan beszél magyarul, és kedvesen emlékezett meg egykor Aradon töltött éveiről. Plaszinak püspöki székesegyháza szegényes kis templom, melyet Jaksics vladika (püspök) 1755-ben építtetett; a püspöki palotát, mely egy nagy, de minden csin nélkül épült egyemeletes ház, Jovanovicz püspök állíttatta 1784-ben. A Plaszi vár vagy Ó-Plaski (Sztari Plaski) már a 12-ik században széke volt Plaski zsupánságnak. Később a Plaszi vár Frangepán birtok lett, s Frangepán Miklós 1401-ben a Sz.-Miklós nevű zárdának jószágot adományozott Plasziiban. 1592-ben Plaszi falut a törökök elpusztították s lakóit rablánczra lúzve fogságba vitték. 1660-ban Zrinyi Péter a mai Plaskiban épített egy bástyát, hogy a törököknek támadásaival szemben védelmül szolgáljon. Ebből a várbástyából építették fel a mai katolikus templomot. Pesty Frigyes *„Az eltűnt régi vármegyék* című nagybecsű művében Plaszi- vagy Ó-Plaskiról mint zsupánságról szintén megemlékezik, s igen helyesen véli, hogy a Farlatinál említett Plas vagy Plis nem Plesiviczával, hanem Plaszival, a ma is fennálló várrom helyén állott Ó-Plaskival azonos.

A ki végig tekint a fensíkon, feltűnőnek fogja találni, hogy a falvak házai nem tömegesen egymás mellett, hanem csoportonként egymástól elkülönítve mintegy elszigetelve fekszenek. Ezek a házcsoportok a *druga* (házközösség) nevet viselnek. A házközösségi rendszer Horvátországban már régi idő óta törvény által van szentesítve, és ellentétben áll az *inokostina* vagy külön birtok rendszerrel. A föld népe családonként megosztatlanul birja vagyonát, majdnem hitbizományi jelleggel. A család legidősebb tagja feje a zadrugának és *kutyegospodar*, ház ura, neje *kutyeg*

g o s z p o d á r i c z a, ház asszonya elnevezést visel. A kutye goszpodár a többi családtagok fölött első sorban majdnem biráskodási joggal is bír; a pörlekedéseket maga intézi el, s ritkán kerül az ügy bíró elé. A családtagok a közjó érdekében dolgoznak; a közösből nyerik fentartásukat; külön vagyonuk nincsen. Egy fajta a socializmusnak. A testvérek család-alapítás esetén is együtt maradnak s innen van, hogy a zadrugákban sokszor igen népes az élet. A zadruha-intézmény fölött nem egy alkalommal folytattunk eszmecsserét a nép embereivel, hogy az intézménynek minden oldalát megismerjük. A vélemények igen eltérők voltak. Találtunk többeket, kik hevesen megtámadták e rendszert, mások meg meleg védői voltak. Legtöbbször azonban mellette nyilatkoztak; azt a horvát nép szokásaiból és életmódjából kifolyó szükséges intézménynek mondták. Ezt az intézményt különben irodalmilag is nagyon sokszor és többféle alapon és álláspont szerint szellőztették és vitatták. E tárgyról már egész kis irodalom keletkezett. A zadruha nemzetgazdaságilag is üdvösnek bizonyult; az ország maga is könnyebben kapja meg adóját a zadrugától, mint az egyesektől. A zadruha megvéd az elszegényedéstől, mert az osztzkodás által a csekély jószág könnyen annyira feldarabolódik, hogy senkinek sem elég életfentartására. Egyesekre, különösen az idősebb és több gyermekkel bíró családtagokra az intézmény előnyös, mert könnyebben boldogulnak, míg a nőtelen családtagok aránytalanul nehezebb terhet viselnek és testvéreik családjáért is dolgoznak. A z a d r u g a lényege jogilag következő pontokba foglalható: A család fejének (kutye goszpodár) nem áll jogában a család nagykorú tagjainak beleegyezése nélkül annak vagyona fölött rendelkezni. Valamint életben nem rendelkezhetik a zadruha tagjainak beleegyezése nélkül, úgy végrendeletileg sem intézkedhetik a közös vagyonról. Az öreg vagy ifjú családfő, ha azt a család tagjai szükségesnek vagy jónak látják, mindig fölváltható. A család minden nagykorú férfitagja kiveheti részét, ha azt jónak látja. A zadruha fejének halálakor más foglalja el helyét, de az egész változás csak erre szorítkozik; a vagyon fölosztása nincs alárendelve senki halálának; a család működése tovább foly, mint azelőtt.

A zadruha-rendszer törvényszerű rendezése ebben a században legelőször 1807-ben lép fel, majd módosított 1850-ben, míg az 1874-iki márczius 3-ikán hozott törvény a zadrugát alaposan szabályozta. E szerint a 4 hold birtok képezi az osztzkodás

alapjául szolgáló minimumot, és a 16 éven aluli családtag az osztzkodásnál csak fele részét kapja annak, mit az idősebb vagy nagykorú.

A zadruga ezen osztzkodási alapját most olyformán szándékoznak módosítani, hogy a vagyon minimumát 12, sőt 16 holdra javasolják fölemelni, hogy az elszegényedésnek alapját vegyék.

A Plaski fensikon a zadruga-rendszer feltűnően szembezőkő s a szépen virágzó, jó karban levő házcsoportok, elkerített szántó-földjeikkel és kertekkel, jólétről látszanak tanuskodni. A fensikről egy hegyoldalon fölfelé kanyargó út visz tovább délkelet felé. A Kis-Kapela kiséri utunkat, erdős hegyháta hullámosan terül el, egy-egy magasabb csúcs igyekszik a középszerűség színvonala fölé tolakodni; de sokra nem képes emelkedni. Egy dombvidék áll előttünk, girbe-gurba halmokkal, közbe mély dolinákkal. Egyikben a Blato nevű mocsár tengődik csekély vízzel s annál több hinárral és fölcserpedzett száraz iszap göröngyökkel. Itt van Jeszenice falu (988 l.), régi várral a hegy aljában elterülő sikon, körülvéve vízzel, mely gyöngye fekvését némileg védettebb állásba helyezte. Ez is a Frangepánok vára volt; de nem játszott oly fontos szerepet mint az előbbieket, alkalmasint csak menedékhelyül szolgálhatott, ha az előbbi várakban nagy volt a veszedelem. Nemsokára Zaborszkyba (1391 l.) értünk, hol déli pihenőt tartottunk. Ez a Kis-Kapela alatt 612 méter magason fekvő nyomorult kis helység. A házak fenyőfa gerendákból vannak összetákolva, s ember, állat egy vacokban húzza meg magát. A férfiak a vasárnapi korcsmázást végezték; a nők gyermekeikkel a házak előtti árnyékban heverték. Jöttünkre férfiak, nők, gyermekek azonnal fölkeltek s egyaránt alázattal köszöntöttek, a szokásos »Hvaljen Iszus i Maria« (Dicsértessék Jézus és Mária) üdvözlettel vagy egyszerűen török módra mellükre téve kezüket és fejet hajtva. Itt jegyzem meg egyáltalán, hogy a nép egész útazásunkban mindenütt igen előzékenyen, barátságosan és tisztességtudással fogadott minket. A korcsmáros hamarjában kitűnő csirke-paprikást készített, mely bármely magyar gazdaszszonynak is hecsületére vált volna. A horvátok a konyha és asztal dolgában nagyon egy izlésen vannak a magyarral; ép úgy megadják az ételeknek savát-borsát mint nálunk. A magyar menu barátja Horvátországban útazva nem fog nélkülözésre és lemondásra okot találni.

Zaborszkyt túl a Vrelo-Kuszelj (Kuszelj-forrás) kötötte

le egy időre figyelmünket. Ez a forrás az úttól kissé jobbra eső dolinában buggyan fel, kristály gyöngyöket vetve, mintha pezsgővíz volna. Vízét 7° C. hőmérsékűnek találtuk. A forrás vize körülbelül 10 méternyi útat tesz meg, s a dolinából kivezető útat nem találva, annak egyik falát kivájva a föld gyomrában tűnik el. Kicsinyben igen plausibilis példája a karsztvizeknek, minőkkel útunkban mindenütt találkoztunk. Ilyen jellege van itt e vidéken minden folyónak; hol rövidebb, hol hosszabb folyás után eltűnik a föld alatt, hogy ott megfutott út után másutt megint felszínre kerüljön, vagy a tengerben vesszen el. Ilyen karszt folyókat még lesz alkalmam fölolvassom folyamán ismertetni.

Hatalmas bükk erdőkön folytattuk útunkat, mely alatt tátongó mélységek és szakadékok jelölték a mészkő hegységnek alakulását. Szertispoljánán túl nyiltabb lesz a kilátás előttünk. Egy fensíknak tágas nyílt területe tűnik fel; falvak lesznek láthatók, melyek mögött aztán kéklő hegyek zárják el a további kilátást. A fonsíkon ták sorai és mély szakadékok egy folyónak jelzik útját. A Korána folyó vidéke ez; a falu Dreznik. a hegyek pedig Bosznia területén vannak. Itt letérünk a Korána fonsíkjára vezető országútról s a Plitvicza-tavak vidékére vezető új útra térünk. Alig haladtunk egy félórát, fejszédítő mély sziklák közötti medrében látjuk a Korána folyót. Feljebb már egy ultramarin színű tónak szép tükrében gyönyörködünk. A mély sziklavegást a folyó vájhatta magának, hasonlóan azon mély mederhez, melyet a Dobra ásott magának Ogulinnál, s melyet áradáskor még túl is szokott lépni. Lábunk alatt a Plitvicza-patak halad a mély meder felé, előbb azonban két ágra szakad s aztán a 68 méter magaslatról hanyat-homlok zuhan alá a mélységbe. A vizesés előtt egy erkélyszerű kilátást (Pogled) találunk, honnan meglepő szép látvány nyílik a Korána medrére, a Plitvicza-patak vizesésére és a kis tóra. Egy másik erkélyről más három tavat látunk hasonló mélységben; de fokozatosan egymás fölött, úgy hogy vizük szép esésekkel szakad le az egyikből a másikba s táplálja alatta fekvő társát. Tovább haladunk a cserjékkel, bokrokkal és fiatal fákkal borított magaslaton, melyről aztán hirtelen kanyargó út vezet le a Kozjaktó (Kecsketó) tükréhez, melyen egy csinos híd visz át a tó tulsó partjára. Innen meglepő szép panoráma tárul föl a tavak vidékére. Tizenhárom tó terül el egymás fölött nyolc kilométernyi területen. Terraszszerűen helyezkednek el egymás fölött, de úgy, hogy vizesésekkel állanak

egymással kapcsolatban. A legmagasabban fekvő Proscsánszko jezero Leszkovácznál 800 méter magasságban fekszik a tenger fölött, a legutolsó és legmélyebben fekvő tó a Novakovicsa Brod 514 méter magasságban van. E két végpont között 286 méter eséssel bíró területen 8 kilométer térségen egymásután ilyen sorrendben következnek a tavak: Proscsánszko jezero, Cziganovac (Czigánytó), Okruglyák gornyi (Felső kerek tó), Crno jezero (Fekete tó) Bakinovacz, Vir (Örvény), Galovac, Jezercze vagy Gradinszko jezero, Kozjak (Kecsketó), Milanovo jezero, Okruglyák dolnyi (Alsó kerek tó), Kalugyerovo jezero (Szerzetes tó) és Novakovicsa Brod. A tavak területi, mélységi méreteit melyek rendelkezésemre állanak, nem közlöm főképp azért, mert a két forrás adatai nagyon elütök egymástól s nem tudom, melyik a hitelesebb. Legnagyobb a Kozjak, mely 3075 m. hosszan és 613 m. szélességben terül el. Utána áll a Proscsánszko, melynek kanyarodásai az erdőkben annyira bujdosnak, hogy nem régiben egy új ágát fedték fel a rengetegben.

A tavakat több patak táplálja vízzel, ezek között legkiválóbbak: Crna rieka, Vrhovszka, Mala Recsicza, Matijasevac és Jaszenovac. A vizesések számát illetőleg nagyon eltérők az adatok; de nem is lehet azokat pontosan megállapítani. Ha több a víz, s a tavak medenczéje szintültig megtelik, úgy túlrad az több helyen is, és több is a vizesés; míg sekélyebb víz évadján némely vizesés elakad. A legmagasabb vizesés, nem említve a Plitvicza-patakét, 29 méterről zuhan alá. Némelyek meglepően szépek és rohamosak, mások ellenben, hol a medencze fala szelidebben hajlott, nyugodtabban és csendesebben szakadnak alá. A tavak medenczéjének alakulása és a talajnak karsztos mészkő állománya azt mutatja, hogy a tavak fokozatos terraszszerű jellegét a talajnak dolinaszerű süppedése idézte elő. A víz alámosta a talajt és a laza, likacsos mészkő kráterszerűleg összeesett. A tavak vize tiszta, hideg, színe sajátságos kékségű, melyhez hasonlót csak a Róma melletti Aquae albulae erős kénes vizénél láttam. A sekélyebb helyeken a kékség zöldesbe megy át. A tavak összes vize a Korána folyót képezi, mely az utolsó tóból veszi eredetét, és már ott bő vízzel hömpölyög tova sziklás mély medrében. A folyó 783 méter magas a tenger színe fölött s 35 méterrel fekszik mélyebben mint az utolsó tó. A tavak vidékén a hegyek minden oldalról összeszorulnak, és meredek eséssel ereszkednek a tavak tükrére, olyannyira hogy néhol alig

van ösvénynek való hely. A lejtők sűrű bükkökkel vannak fődve, s gazdag növényzet van az erdőkben. A Kozjak taván egy csinos kis sziget is van, sűrűn borítva fákkal és cserjékkel. A Plitviczavak kincstári birtokot képeznek és teljesen kizsákmányolatlanul hevernek. Pedig alig van a kontinensen ennél meglepőbb szépségű tóvidék. A természet egy csodaszép kincset adott e vidéknek, csak emberi kéz kell hozzá, hogy a kincset kiaknázza. Jelenleg azonban oly primitív ott minden; különösen a kirándulók elszállásolása és ételmezése olyannyira alatta áll minden fogalomnak, miszerint azt is csodálnunk kell, hogy egyáltalán annyian is látogatják. Mintha az útasoknak nem is odaédesgetésére, hanem ellenkezőleg elijesztésére törekednének. A vrhovinai főerdész is épen ott időzött ugyanakkor s daczára annak semmi figyelemmel se voltak irántunk, pedig a Modrus-Fiume megyei főerdésztől is vittünk ajánlatot. Utánunk pár hétre Stefánia trónörökös nő látogatta meg e regényes vidéket. A nép mint mindenről a mi rendkívüli, úgy a Plitvicza-tavakról is tud szép regét mondani: Szerinte e tó-vidék a Fekete királyné birodalma, s a szép tündér nő (vila) egyik tóból a másikba szokott menni holdas éjeken. Ilyenkor nem ritkán kiül a tó partjára, arany lésűvel lésűli meg hosszú fekete haját, és ezüstös pikkelyű patyollal takarja be testét. Közönséges halandó nem láthatja, csak a kit bajnokává, lovagjává avat; de azt aztán le is viszi magával a tó fenekére az ő országába, melyet kemény kösziklakkal zárt el a hivatlanok szemei elől.

Miután egy délután és másnap délig bejártuk a tavak vidékét és végig csolnakáztunk a Kozjakon, búcsút mondtunk a természetnek ennyi szépségével megáldott vidéknek. A menedékháztól a Pribojnál elhaladó országútig rossz erdei csapáson kellett tovább haladnunk. Itt érintkezik a Kis-Kapela a Pleseviczával. A Plitvicza-tavak az előbbi hegységnek legszélső délnyugati karámján terülnek el. A Veliki Javornik, mely Priboj felett 878 méter magasan emelkedik fel, szolgál a két hegységnek összekötő kapcsául.

A Plesivicza másod-magas csúcsa a Gola (1649 méter) tulajdonképen a hegységnek első láncszeme éjszakon, míg délen legszélső pontjául áll az Ozeblin (1657 m.), mint a hegységnek legmagasabb csúcsa. A Gola megmászása szintén föl volt véve úti tervünkbe; de a Plitvicza-tavaknak nem várt érdekessége tovább kötött le minket, hogysen időnk maradt volna a program e

pontjának végrehajtására. Alatta haladtunk el és czukorsüveg alakú kúpjával két napon át mintegy hivatolag intett felénk. Pribojnál (1033 l.) értük el az országút legmagasabb pontját 691 méter magasságban. Innen szép kilátás nyílt a Korána és Una által bezárt fősikra és a bosnyák hegyekre. Termékeny szép szántóföldek, kövér legelők, virágos rétek kellemesen hatnak a szemre, midőn a hegyekkel bezárt erdős vidékből kibontakozunk. A fősíkon villogó bádogfedelű templomtornyok és tömegesebb házcsoportok a vidék sűrűbben lakott voltáról tanuskodnak. A megyének ez a része a leglakottabb terület, de a legtermékenyebb is. Más területen órákon át útazhatni a nélkül, hogy 4—5 házcsoportból álló szegény falúra is akadnánk. Pribojtól kezdve le Petrovoszelőig egy hatalmas serpentina-út vezet le az Una völgyébe. A míg ezen haladtunk, föltűnt előttünk félholdas karcú minaréjaival Bihács városa, körülveve minden oldalról hegyekkel. Az egész fonsík a Korána és Una között nagy történeti multtal bir. Az előttünk fekvő falvak mindannyian a legrégibb korba viszik vissza eredetüket. Legrégibb és legnevezetesebb mindenesetre a közelfekvő Dreznik (2110 l.) a Korána bal partján, egykor a hasonnevű megyének székhelye. Pesty Frigyes tagtársunk már idézett jeles művében is foglalkozik vele. Horvát történetírók műveiben Dreznikről még a következő adatokra akadtam: Dreznik zsupánság már 1185-ben említettik, miből következtethető, hogy ma romokban levő vára már akkor is állhatott. 1290-ben Frangepán Dömény (Duimus), II. Frangepán Frigyesnek és Ágnesnek fia, Dreznik zsupánjának írja magát. Róbert Károly 1323-ban Dömény fiának III. Frigyesnek ajándékozta Dreznik várát örök időkre. Azóta Dreznik mindig a Frangepánok kezében volt. Dreznik, mint a bosnyák határon fekvő vár, nagyon sokat szenvedett a török uralom idején. Itt esett el 1518-ben Beriszló Péter püspök és horvát bán, török kelepczébe kerülve. Már 1557-ben el akarták foglalni a törökök, de Auersperg Herbart Bihács és Dreznik között szétverte őket. 1578-ban azonban sikerült bevenniök, de Krizsanics György még abban az évben visszafoglalta; mit a törökök a következő évben a vár szétrombolásával boszúáltak meg. 1622-től 1677-ig megint török kézen volt. A karloviczi békekötés Drezniket a törököknek juttatta, kik 1788-ig urai is voltak. Föl éjszakra láttuk Rakovicst (2238 l.), mely egykor szintén Frangepánok birtoka volt, hol Zrinyi Péter 1649-ben megverte a törököt. A bosnyák határ

mentén van még egy másik falu: Lieszkovác, szintén Frangepán várral. Vele átellenben, a Korána jobb partján török Horvátország területén van Trzsacz vára, mely hajdan a Frangepánok fészke volt, a honnan magát a család egyik ága Trzsaczi Frangepánoknak nevezte. Nagy Iván és vele mások a Fiume melletti Tersattot tartják a család ezen ágának ősi székeül, de Pesty Frigyes is rámutatott már e tévedésre. Petrovoszelo (728 l.) hol déli pihenőt tartottunk, már a jobb módu falvak közül való. Épen heti vásár volt, s az egész helységet ellepték a bosnyákok. Ruházatában a vidék népe maga is közeledik némileg a bosnyákokhoz. A fogadóban itt is, mint másutt a török-szerb háborúra emlékeztető képek díszítik a szoba falát. Az egyiken Milán fejedelem van ábrázolva, a mint az egybegyült nép és katonaság előtt megcsókolja a lobogót, mely alatt katonái küzdeni fognak; a másikon pedig a montenegrói fejedelmet látjuk, a mint megáldja a lobogót, körülötte pedig főbb emberei. Petrovoszelóban is feltűnt, mint a megye minden falujában, hogy az iskola számára valóságos palotákat építettek, melyekkel a szegényes lakások annál nagyobb ellentétben vannak. Mindenesetre a józan gondolkodásnak félreismerhetlen jele, és saját érdeküknek helyes fellogására mutat. Petrovoszelóból a Plesevicza lábánál fekvő Zseljava (792 l.) és Baljevacz (564 l.) falvakon át a fensik szélén a bosnyák határ mentén halad az út, mely igen jó karban van mindenütt. Nevezetes vonal volt ez a török uralom idején, mikor még a határőrség szervezete fennállott. Folytonos készenlétben kellett lenni a lakosságnak; erős katona őrségek tartották szemmel a török területet. Ma békében vannak. Az útvonal a legelhagyottabb. A közlekedés nagyon lanya, kivéve a bihácsi vonalat, hol a forgalom valamivel élénkebb mint másutt. Az út mentén jól művelt kerteket találtunk, melyekben szilván kívül különösen sok diófát láttunk. A szántóföldeken a gabona részint le volt aratva és keresztekben feküdt, részint épen akkor aratták sarlóval. A cséplést cséplőfával végezték, nem mint másutt lóerővel nyomtatva. A kukoricza már szép csöveket hajtott. Minélinkább közeledtünk Zavalje felé, annál inkább eltűnt szemünk elől Bihács és vidéke, pedig épen irányában haladtunk. Zavalje falu körül a termékeny szántóföldek helyét cserjés foglalja el, vegyesen galagonya mogoróval. Zavalje (751 l.) a török Bihács szomszédsága folytán nevezetes volt régebben s az okkupáció alkalmával is kemény harcoknak volt színhelye. A mi

katonáink az első támadásnál a bihácsi fölkelőkkel szemben hátravonulni kénytelenültek. Ma Zavalje, az okkupáció után sokat veszített jelentőségéből. A falu szélén levő Rastell, mely határvám és kontumáczió állomás volt, ma elhagyatva áll; rendeltetése megszüntével pusztulásnak indul. Innen Bihácsig le 200 méternyit esik az út. Lassankint láthatóvá lesz Bihács az előtte fekvő dombtól, mely a várost nagyrészt eltakarja. Legelőszőr is vidéke köti le figyelmünket. A felső fősík alatt, melyet már Pribojtól kezdve láttunk, egy második mélyebben fekvő katlanszerű zárt fősík képezi Bihácsnak közvetlen határát. Első tekintetre is azonnal azt kell hinnünk, hogy a talajt az Unának áradásai moshatták így alá, s hova tovább nézegetjük a vidéket, mindinkább meg kell erősödnünk ebben a föltevésben. Az Una eleinte más medret kereshetett magának; de egyenes irányban futását nem folytathatva: az akadályul szolgáló területet lemosta és más irány felé vette útját, a mint azt a kanyargós meder teljesen igazolja is. Bihács egykor fontos hely volt Boszniában. Jajcza mellett gyakran előfordul a történelem lapjain, mint kemény ellentállást kifejtő erősség. IV. Béla királyunk erős várrá tette, mely sokáig volt horvát királyok székhelye. Negyedfélszázadon át erős bástyája volt a határörvidéknek a törökökkel szemben, míg Haszán, Bosznia helytartója azt 1592-ben ápril hóban elfoglalta. Erdődy Horvátország bánja 1688-ban eredménytelenül vívja; de átkelve az Unán, Bosznia szeraszkerét, Mohammed Ivanovicsot megveri. 1677-ben Auersperg tábornok sikertelen ostromot folytatott a vár ellen 26 kartácsal, tábori kigyóval, faltörővel és 2 mozsárral. Egy hónapi sikertelen munka után sok sebesült hátrahagyásával el kelle vonulnia alóla. Walmonden gróf és Sickingen báró is a sebesültek között maradtak. Bihácsban most vajmi más viszonyok vannak. Forrongás, lázas átalakítás tapasztalható minden téren. A várost környező falakat most rombolják és széles utcákat, sétahelyeket csinálnak helyükre. Az Unán egy szép új hid és Krupa felé vivő jó országút már az új aerának a műve. A régi bástya-kapukat talán a multra való emlékül meghagyták, úgy sem valók azok másra, ha már a város egészen szabadon áll. Az egyik még ma is Béla-kapú nevet visel, IV. Béla királyra való vonatkozással. Két török szentnek a fa türbejét lebontották és díszesebbet emeltek helyére faragott kőből; melléje aztán mindjárt egy szép katolikus templomot is építettek. A régi fahidat az Unán, a czölöpökre épített vásáros bódékkal meghagy-

ták, és igen bölcsen; legalább fogalmat nyújt a czölöpépítésetről. A Frangepánok kastélya az Una mellett már annyira roskatag, miszerint jóformán csak azt várja, hogy azok a jámbor munkások lebontsák; nem akarja önként romba ejteni sok viharral daczolt mohos fejét. Az idegen hivatalnokvilág serényen működik különben, hogy lehetőleg hamar lerombolja a régit, és teremtsen egészen új állapotokat. Hogy a bosnyákok mindezt jó szemmel néznék, vagy nagyon meg volnának a helyzettel elégedve, épen nem mondhatni. A törökül tudó elem, bár eleinte kissé tartózkodó volt, elég közlékenyvé vált, és nem épen rózsásnak mondá helyzetét. Különben a török elem már jóformán ki is vándorolt.

Bihácsból az Una mentén, mindenütt a régi határ vonalon útaztunk tovább. Egész napi útunkban csak két falut találtunk: Melinováczot (313 l.) és Nebljuét. Sehoh az egész úton egyetlen egy házat vagy korcsmát se látunk. Melinovácznál az út elég gyorsan emelkedik a Plesevicza aljában, szép kilátást nyújtva a Bihács melletti Szokolácz nevű impozáns várromra az Una felett. Melinovácztól kezdve hatalmas bükk-erdőn visz az út keresztül. Szobb és természetobb szálfákat ezeknél sehoh láttunk; valóságos óriások! Három drótos és két üveges tóton kívül, kik a bükkös árnyában hűsöltek, egyetlen egy lelket sem találtunk egész útunkon. Mi is megőrültünk, de ők is, midőn őket megszólítva trencsényi hazánkfaira ismertünk bennök. A sűrű bükkösön keresztül csak néha láttuk az Una folyót, a mint sziklás mély medrében velünk ellenkező irányban haladott. Bosznia felőli jobb partján lankásan ereszkedtek le a hegyek a folyó partjára. Délután kiéhezve, lovaink kifáradva nagy későn valóságos örömmel láttuk feltűnni Nebljue (1161 l.) falut; de örömmünk csakhamar keserű csalódáson foszlott szét, midőn a korcsmárosné tudtunkra adta, hely se nekünk, se lovainknak nincs mit adnia. Szegény Mirkó kocsisunk, lovainkon inkább mint magunkon aggódva, bejárta az egész falut, és sehoh egyetlen maroknyi szénát sem tudott fölhaszolni. Mi azalatt kaptunk valami étel félet, de minden éhségünk daczára jobbnak láttuk érintetlenül hagyni. Egyetlen korty vizet se kaptunk; a korcsmárosné elégikus hangon panaszlá, hogy a viz sokkal drágább itt a bornál, mert épen a három órányira fekvő Lapáczból kell azt hozniok. Arra a kérdésemre, hogy miért nem hoznak vizet az Unából, mely körülbelül egy óra járásnyira foly falvuk alatt, azt felelte, hogy az már Boszniában van, s oda nem igen lehet menni, anélkül,

hogy a bosnyákok verekedést ne kezdenének. Milyen állapotjuk lehetett még a török uralom alatt! Szörnyű egy helyzet, és szá-
nandó nép, melynek három órányira kell egy ital vizért fáradnia.
Útitársamnak, ki az egész úton fáradhatlanul rajzolgatott, minden
bajunk daczára is volt annyi lelki nyugalma, hogy lerajzolja és
megörökítse a nebljui hőtelt, a minek e nyomorúságos korcsmát
elkereszteltük. A szegény korcsmárosné, ki mosdatlan gyermeké-
vel karján a rajzolás jelenetének szemtanúja volt, aggódva tuda-
kolta, hogy miért írjuk le az ő szegény viskóját, hiszen egyebe
sincs annál? Nebljuetől az Ozeblin csúcs (1657 méter magas-
ságban) kísért minket folyton szemmel, míg egyszerre eltűnt
azon a ponton, hol a várva várt Dolnyi Lapaczt, megváltásunk
célpontját, megpillantók. Egy barátságos fősík terült el alattunk,
melynek közepén fekszik a szépen épült helység. A lapáczi sík
közepén, mely átlag 500 méter magas, az Oblaj nevű hegy
661 méter magasságban emelkedik fel, és a sikot két részre osztja.
Éjszaki felében termékeny szép szántóföldek vannak, déli része,
mely kisebb terjedelmű mocsarakkal van borítva, legelőül szolgál.
Dolnyi Lapacz (1466. l.) vagy egyszerűen csak Lapacz már
a Zrinyi család történetében is jelentékeny helyként szerepel, és
egy hasonló név megye is volt, melynek Ermain volt székhelye.
Erről Pesty Frigyes többször idézett művében is megemlékezik.
Lapaczban Raseta György házánál találtunk ellátást. A házi gazda
mint intelligens ember, sok érdekes dolgot beszélt nekünk úgy
Lapaczról, mint egyáltalán a Likáról és szomszédos Boszniáról. A
falu temploma egy török kula helyére van építve, mely egykor
Ibrahim török bégnek volt konákja. A töröknek likai uralma
legkésőbb Lapaczban ért véget. A kiszorított törökök azután is
igen gyakran rontottak rá a lapacziakra, és folytonos rettegésben
tartották a vidéket. Ennek oka főleg abban keresendő, hogy csak
egy század határórség állomásozott Lapaczban, a segítség pedig
veszély idején rendszeresen későn érkezett a nem közeli Goszpicsból.
Innen van, hogy a bosnyákok és horvátok e vidéken a legújabb
időkig folytonos harcban állottak. A megrémült lakosság ilyenkor
a Kuk hegyen keresett menekvést. Az utolsó legnagyobb betörés
1809-ben volt, épen húsvét vasárnapján, mikor a templomot is
felégették. Oblaj hegyen egykor vár állott, alkalmasint már a
rómaiak idejében. Ásatásoknál sok ezüst és aranypénzt találnak,
különösen Nagy Konstantin császár-félét, melyekből néhány da-
rabot magam is vásároltam.

Lapaczból egy kirándulást tettünk Boszniába, az Una és Unacz folyók vidékére. Gornyi-Lapacz (791 l.) Felső Lapacz mellett és Boricsevác (702. l.) falun át vezetett útunk. Ez utóbbi helység fölötti dombon 691 méter magasságban egy régi romot találunk, melyet a vidékbeliek Mislyenova gradinának neveznek. A magában álló romot némelyek templom-toronynak mondják, mi azonban inkább bástya-toronynak voltunk hajlandók tartani. Boricsevácson túl egy kitűnően épített új út vezet le kényelmes serpentin-kanyarulatokban az Una völgyébe. A folyó itt igen keskeny és sziklás mederben rohan tova, számos vizesést képezve. Az út a folyó fölött épített csinos vashidon megy át. Innen elragadó kép tárul elénk. Előttünk a folyó rohan alá szűk medrében, partján egy szegényes török helység Vakuf-Kulen, a folyó két partján egymással szemben emelkedő két hegyen két vár néz egymással kemény farkas-szemet. Egyik Osztrovicza a másik Havala. Osztrovicza a legimpozánsabb és legjobb karban levő várrom, melyet egész útunkban láttunk. Frangepán birtok volt ez is, később azonban a Zrinyiek kezére került. A nép azt tartja róla, hogy Mátyás király építette, a mi nem is valószínűtlen; hiszen Jajcza és az una-menti helyek voltak Mátyás korában legerősebb védbástyái a magyaroknak Boszniában. A vár maga még 50 év előtt a Kulenovics családnak volt lakóhelye, mely családról a falu is elnevezését vette, s mely ma is ura a helységnek. Még jól látszanak a kazamáták; még tisztán kivehetők a vár egyes lakóosztályai; a várbeli mecset csak nem régen dült össze, kimeszelt fala messzire ellátszik. Aztán egy természetes sziklára épült lakosztály szobáinak is láttuk nyomait: az itt született utolsó Kulenovics bég ma is él még a faluban. A vár falai hatalmas vastagságúak; három ember is kényelmesen végig sétálhat rajtuk. A vár-hegy alatt az Osztrovicza patak hét erős forrásból fakad s pár lépésnyire már malmokat hajt. Az Osztrovicza várával szemben levő hegyen van Havala erdő. Vakuf-Kulenben az ottani katona-postamester Szevics Mladen őrmester bajai születésű hazánkfiá volt szíves kalauzunk és előzékeny házigazdánk.

Innen kocsinkat Doljaniba rendeltük, mi pedig egy Haszán nevű török ifjú kalauzolása mellett lóháton tettünk kirándulást az Unacz torkolatához Ermainba és Martin-Brodba. Az Una mély mederben folyik, két hegy közé szorítva, alig hagyva annyi helyet, hogy ösvénynek szolgálhatna. Két órai lovaglás után értünk Ermainba, hol az

Unába szakad. Mindkét folyó két szűk hegyzorosból tör magának utat, magas sziklák között, és hegyes szögben találkozik. A talaj itt csupa sziklatuskókból áll, s a két folyó csak víz-esésekkel képes az akadályokat leküzdeni. Az Una víze az útját álló sziklák előtt a hegy lábánál előbb egy tómedenczében gyűl össze, s csak azután indul tovább és útjában számos malmot kénytelen hajtani. A háromszög, melynek két oldalát a két folyó, élet azok összefolyása, harmadik oldalát pedig a hegy képezi, igen nevezetes történelmi multtal bíró terület. IV. Béla királynaknak a tatárok elől Dalmáciába menekült családja e helyen pihent meg hosszabb ideig, minek emlékére a királyné kolostort és templomot építtetett itten. A kolostor alapfalainak alig akadunk némi nyomaira; de találtuk romját egy kerek toronynak, mely alkalmasint a kolostor védelmére szolgáló valamely bástya-torony lehetett. A régi kor emlékének folytatásaként most is van itt egy kápolna, s egy szerzetesnek is kellene itt tartózkodnia; de alkalmas lakóhelyet itt nem találván, a szomszéd Unacz faluban telepedett le a jámbor igumén. E vad regényes helyen, mely részben bosnyák, részben horvát terület, egy hid által választva el egymástól, csak malmok vannak, számra valami 50, melyek azonban állítólag egy házközösséget (zadrugát) alkotó családnak képezik tulajdonát. A malom-telep Martin-Bród nevet visel. A molnárok, kik megvoltak lepetve megérkezésünk által, kíváncsian gyűltek össze körülöttünk, s még inkább leseggették útunkat, midőn észrevették, hogy rajzolgatunk és jegyeztünk.

A bátrabbak egyike kérdőre is vont minket útazásunk célja és szándéka iránt, de mi kíváncsiságát épen nem igyekeztünk kielégíteni.

A meredek és görgeteges úton csak nagy nehezen kapaszkodhattak fel szegény állatjaink a hegyre, mialatt mindig nyiltabb lett a kilátás a regényes völgyre. Fölérve a magaslatra. könnyű vágatással mentünk Doljaniba (1490 l.), az ott várakozó kocsinkhoz, melyen aztán Dobroszelón át (889 l.) estére hazavetődünk Lapaczba. Kirándulásunk Lapaczból Kulen-Vakufba, Ermainba és vissza Lapaczba 45 kilométer terjedelmű volt.

A bosnyák határ vonalán Petrovoszelótól le egészen Szerb faluig (1058 l.), melyen túl a Horvátország, Dalmácia és Bosznia közötti hármashatár található, külön népviseletet találtunk. némileg eltérőt a határörvidék többi lakosaiétól. A nők viselete

a lehető legegyszerűbb és a legnélkülözhetlenebb ruhadarabra szorítkozik, főle a balcsipőre egy bolyhos tarisznyához hasonló és hosszan lelógó czafrangokkal diszitett kötényt (bregácsát) alkalmaznak. Ez a bregácsa, melyet a kis leányoktól a vén asszonyig minden korbéli nő egyaránt visel, egyedüli fényűzési czikk a nők toilettejében. Ezt maguk készítik és diszes himzésekkel kivarják. A férfiak rövid kék mellényt öltenek, mely főle egy nagyobb, majdnem térdig érő vörös mellényt vesznek, mely ezüst gombokkal van kirakva és néha nagyon gazdagon zsinórozva. A vörös mellény csak ezen a vidéken divatos, és gazdag emberek néha százakat fordítanak e ruhadarab diszítésére. Némelyik erszénye erejéig tojás nagyságú ezüst gombokat varrat rá. Fejükön vörös sapkát hordanak, zsinórral kivarrva, mint Dalmáciában. A nők igen munkások és kevés igényűek. A rendes házimunkán kívül, a mezei munka nagy részét is maguk végezik, s a termények behordásánál az igavonó állatokat is feleslegessé teszik, mennyiben a takarmányt, gabonát rendesen hátukon hordják haza a földekről, mialatt elég kedvük és erejük van arra, hogy kezüket is fonással vagy kötéssel elfoglalják. Telen aztán szebbnél szebb házi ipar-czikkeket készítenek gyapjuból, ágyterítőket, pokróczokat, szőnyeget, bregácsákat és tarisznyákat. A szőnyegek kiállításuk, a színek izléses összeállítása által közel állanak a smyrnaiakhoz.

Elhagytuk Lapacztot és a megye legkeletibb pontjától nyugatnak vettük útunkat, s egy nap alatt a megye déli karamját egészen átszeltük. A Kuk hegyre vezetett útunk, s két óra hosszúság tartott, míg az 582 méter mélyen fekvő Lapaczból a Kuknak 1135 méter magasán fekvő nyergére értünk. Útunk állandóan szép bükkerdön haladott keresztül. 1818-ban Ferencz király nejével Karolinával is bejárta e vidéket és nevüket az erdőben megörökítették egy kőasztalon, melyen reggeliztek és a melléje felállított háromszögű pyramison. A mint a Kuk legmagasabb pontját elértük, s innen lefelé haladott útunk a Krbava fensík felé, azonnal más kép tárult szemünk elé. A bükkek derék szálfái egymásután elmaradtak, s helyüket mindig törpebb és satnyább fák foglalták el. Majd cserjék léptek föl, s később ezek is mindinkább gyérültek. A Plesevicza hegynek keleti oldala sűrű erdővel van borítva, míg nyugati lejtője, melyen most haladtunk, csupasz, karsztos jellegű. Minél inkább közeledtünk a Krbava fensíkhöz, a vegetatio annál silányabb, annál szegényebb lett, és felütötte

magát a sivar, rideg szikla, mint azt Fiume vidékén találjuk. Lapacból négy óra alatt tettük meg a 24 kilométernyi útat Udbinába, a Krbava fősíknak és vidékének főhelyére. A fősík 695 méter középmagassággal 149 □ kilométer terjedelmű, a Plesevicza, Kamenita Goricza és Vrbačka Sztaza hegyek által körülzárva. A megyének három fősíkja között ez a legmagasabban fekvő és legkisebb terjedelmű. Mész, homok, kavics és törmelék borítja. A síkot környező hegyek csupaszok és ridegek, alig látható itt-ott egy-egy bokor, cserje. Az időjárás itt nyáron nyomasztó hőséget hoz, télen a bőra orkánszerűleg dühöng. A síkon kevés árpát, (jecsam) és hajdinát termelnek; a kukoriczát nagyon silánynak találtuk. A nép főélelmi czikke az árpa-kenyér és cziczvara nevű kásaféle étel. A Krbavicza és Krbava patakok a fősík egyedüli vizei; de nyáron ezek is kiszáradnak; mi alig találtunk medrükben nyomát a víznek, pedig épen az előtt heteken át tartó esőzések voltak e vidéken is.

A fősík talajának egy különös jelleget kölcsönöznek a kavicsok, melyek a kevés termőfölddel több lábnyi réteget képeznek. Tavasszal a fa-éke fölszínre hozza ezeket a majdnem ezüstforintos nagyságú és kerek alakú sima fehér kavicsokat, s az egész fősík olyllyá tűnik föl általuk, mintha hóval volna borítva. A vetés később eltakarja a kavics-réteget, mely lassankint megint leülepedik. A fősík éjszaki karamján fekszik Bunics falu, mely egykor szintén Zrinyi birtok volt. Miklós a szigetvári azt a Korbáviai János örökségéből kapta és fölépítette; de a török pusztítás óta teljesen romba dült. Meg kell még említenem a Laudon erdőt (Laudonov gaj), melyet a híres tábornok ültetett, egy ezred katonaság beosztása szerint állítva fel és csoportosítva a fákat egymás mellé. A Krbava fősíknak és vidékének főhelye Udbina, a fősíknak déli karamján fekvő helység 1186 lakossal. A városban látható rom még a híres Korbáviai (Curiatius) grófok várának maradványa. Közel állott hozzá a püspöki székesegyház, melyből a török uralom alatt mecsetet csináltak; de ma már alig látni egyebet az alap nyomainál. Krbava, vagy magyarosan Korbávia vidéke és főhelye Udbina nevezetes történelmi multtal bir. Korbávia már a 10-ik században horvát zsupánság volt, a horvát bának volt alárendelve, s hozzátartozott még a likai és gacscai zsupánság is. 1078-ban Zvonimir horvát király alatt Dezimir korbávia zsupánról tesznek említést. Majd 1100-ban Dezilo szerepel e minőségben. Pesty Frigyes többször említett

művében a korbávia püspökségről is tesz említést; adatainak kibővítéseül a következőket böngésztem ki horvát munkákból. A korbáviai püspökség 1185-ben alapított, melyhez tartozott Lika fele része, azonkívül a novigrádi, plaski, drezniki és modrusi zsupánság. A korbáviai püspök 1460-ig a mai Udbinában székel. A Kalauri hegyen még látható nyomai vannak a püspöki székesegyháznak, mely nagy és tekintélyes volt. A templom mellett volt a püspöki palota. A templom körül fallal kerített nagy temető volt, melyben számos horvát főurat helyeztek örök nyugalomra. Midőn 1829-ben felásták a püspöki templom és palota romjait, találtak kő-oroszlány töredéket, harang darabot, s nagymennyiségű magyar ezüst pénzeket, sz. Mária képével és e körirattal: Petrona Hungariae 1405, továbbá arany násfákat és más érték-tárgyakat. 1198-ban András horvát vajda idejéből egy Szlavogoszt nevű korbáviai zsupánról tesznek említést. A 13-ik század végén Kurjak knéz birta az uralmat, a ki a régi és híres Gusics családból való volt. Ennek a családnak örökösei léptek Korbávia birtokába, később Karlovicsoknak nevezték magukat, s lassankint hatalmukba kerítik nemcsak egész Korbáviát, hanem Likát, Bosán megyét, és Bagot (a tenger partján), mely később róluk Karlobag nevet vett föl, és e néven ma is egyik kikötővárosa a magyar-horvát tengerpartnak.

1320—1334. között Budiszlav Pál és Gergely testvérekről mint Kurjak knezekekről és Korbávia urairól (filii Curiajii de Corbavia) tesznek említést. A korbáviai knézek legutolsó férfinája Karlovics Iván, aki 1531-ben elvesztvén minden birtokát Korbávia és Likában, mint horvát bán halt meg. A nép ma is regél még a korbáviai knézekekről, a kik egykor a Zrinyiekkal élet-halál harcot folytattak a tengerparton, s ezeket onnan ki is szorították, míg aztán az ő birtokaik a Zrinyi Miklóssal 1509-ben Medved várában kötött szerződés értelmében a Zrinyiekre szállottak. Korbávia és vele Udbina is nagyon hamar útjába esett a hódító törököknek. A korbáviai püspök már 1460-ban Modrusba tette át széket. 1493-ban nagy ütközet volt a törökök és horvátok között a Korbava síkján. A törökök vezére volt Jakub pasa. A horvátok nagy vereséget szenvedtek; a főbb urak ott veszték el s velük 10.000 harcos; Derenczin bán fogságba került. Azon időtől kezdve se Korbávia se Lika nem maradhatott többé békében a törököktől. Karlovics Iván igyekezett ugyan megvédeni ősi örökségét; de nem sikerült. Hatalmukba kerítvén a törökök 1522-ban Knint és Skradint,

majd 1523-ban Obrováczt, Karlovics Iván várát, nyitva állott előttük Korbávia és Lika. Már 1524-ben elpusztították Likát, Korbáviát, Buzsaut, Modrust és Brinjét, majd 1525-ben a Karlovics birtokát képező Bagot (Karlobagot) is. 1526-ban kezükre került Lika és Korbávia is. Az egykor hatalmas és gazdag Karlovics Iván mindenét elvesztette, úgyannyira, hogy öreg anyjának nem volt hová lehajtania fejét; nyomorultan kelle mások ajtaján kopogtatni.

Korbávia és Lika török kézre kerülvén, a Likai szandsákok alakítottak belőle, melynek Udbinát tették székhelyévé. Megerősítették a várost a püspöki székegyház és palota anyagából, s több kulát építettek a falakon kívül is, melyeknek részint romjai részint nyomai ma is fennállnak még; ilyenek Oszmán Kraljevacz Ahmed Lipovacz, Iszmailovics és Oszman-aga Glumácza kulái. Azóta gyakori vérengzéseknek volt színhelye Udbina és vidéke; de a visszavételére célzó minden erőlködés hasztalan volt egész 1689-ig, mely évben Udbinát elvesztették a törökök, s azzal egész Korbávia újra visszakerült a keresztények birtokába. Udbina vidékén is sok a történelmi nevezetességű hely. Egyik haránt völgyben még láthatók Karlovics Iván vadász-kastélyának romjai. A fősík keleti karamján Josane falu mellett van a híres Mamulina barlang; nem messzire tőle van a Loncsarov barlang. Udbinában megismerkedtünk Omcsikusz úrral, kinek családja Korbáviában az előkelők közül való és a jelentékenyebb postahivatalok alsó Likában e család birtokában vannak. Ő volt szives nekünk a hely színén több irányban felvilágosításokat és magyarázatokat adni. Egyáltalán mindenütt készséggel voltak szolgálatunkra s biztosítottak, hogy Sir Evanset kivéve, a ki Gladstone megbízásából a bosnyák menekültek között pénzek kiosztása céljából útazott e vidéken, mi vagyunk az első utazók, kik mint turisták és a vidék tanulmányozása céljából a Likát beútaztuk. Ezt nekünk másutt is mondták. Az Omcsikusz családja házában szállt meg Ferencz király, midőn 1818-ban a vidéket bejárta. A házon egy tábla örökíti meg ezt az eseményt következő fölirattal: Franc. I. Imperator Austriae, Pater Patriae cum Carolina Coniuge sua in Udbina 15 Juny fuit, pernoctavit que anno 1818.

Az Udbinából a Velebit felé vivő útunkon is találkoztunk több nevezetes helylyel. Mindjárt Udbina mellett van Kurjak helység (508 l.) egy vár romjaival. Itt volt a Kurjakovics vagy Karlovics családnak ősi fészke. A dombon túl van Podlapacz

helység (1478 l.) egykori Zrinyi birtok, régi várossal. Hires e hely az ősi lapaczi nemes törzsről, mely genus Lapcanorum név alatt szerepel a magyar történelemben. Egyike volt ez a régi Horvátország tizenegy horvát törzsének (plemena), melyekből a horvát királyság idején a bánokat és zsupánokat választották. A lapcsánok 1102-ben az ő törzsükbeli Martin knézzel élükön a többi 10 plemenával együtt Kálmán királyunkat az ő uruknak elismerték, és jelen voltak a Zara vecchiában való koronáztatásánál. A lapcsánok azontúl is gyakran szerepelnek e néven a történelemben.

Udbinától délre mutatták Komics falút (840 l.), mely fölött Trovera hegy oldalában van a régi vár, mi azonban az úttól való távolsága miatt alig láthattuk. Ez is egyike volt Karlovics Iván várainak. Fekvése igen szép lehetett; a Trovera hegy, mely három csúcsból áll, s tulajdonképen Trovrh nevet kellene hogy viseljen, igen alkalmas hely vala várak építésére. Aztán Plocsa falun (1287 l.) vezetett keresztül útunk, hol a török hódítás korában döntő ütközet vívatott a törökök és horvátok között. E helyet a törökök szintén keményen megerősítették bástyákkal és falakkal, melyekből még némi romnak fenmaradásáról nekünk is tett ugyan említést a vidék népe, mi azonban fel nem fedezhettük.

Plocsa mellett egy régi, alkalmasint római útnak nyomai látszanak, arra mutat a nagy koczka kövekkel kirakott és emelkedettebb úttest. A vidék vadabb és ridegebb lesz; csupa karszt merre a szem ellát; alig van itt-ott egy kevés satnya vegetacio. Plocsán túl föltárul a Likai fensík, egy terméketlen vad terület, csupa rideg kővel borítva. A Zir hegy 852 méter magasán meredek szakadással, mintegy hirtelen emelkedve ki a sík közepéből tűnik fel. Hasonlít a Klekhez Ogulinnál. Lovinác (4046 l.) helységnél, hol két váromnak látható némi nyoma, a dalmát országútra torkollik ki útunk. Itt számtalan dalmát pásztorral találkoztunk, kik juh és kecske-nyájaikat jönnek ide át legeltetni. Már Mária Terézia ideje óta birnak azzal a szabadalommal, hogy nyájaikat a Likában legeltethetik, s egy kecske vagy juhért 1 krt. egy szarvas-marháért 10 krt. fizetnek egy nyári idényre. Télen viszont a likaiak mehetnek át Dalmáciába; de a szabadalommal ők nem élhetnek; mert Dalmáciában azóta szőlővel ültették be a legelőket is. Ez a szabadalom, mint a likaiak nekünk elpanaszolták, sok visszaélésnek a kútfeje. A dalmát pásztorok saját

marháikkal sok lopott jószágot is hajtanak hazájukba, mit sokkal nehezebben lehet onnan visszakapni, mint egykor a törökök alatt Bosznjából. A dalmát pásztorok az ő zord és barátságtalan külsejükkel bennünk sem ébresztettek valami különös bizalmat és rokonszenvet.

Szivesebben legeltettük szemeinket a Velebit impozáns hegytömegén, melyet már a Kuk nyergéről láttunk s most teljes nagy-szerűségében állott előttünk. Áttekintettük az egész óriási hegy-lánczot, legszélsőbb éjszaki pontjától a legdélibb nyulványig. Az Ostaria depressio 924 méter magasságban, melyen az út Goszpic-sból Karlopagoba vezet, éjszaki és déli részre osztja a Velebit hegylánczát; az utóbbi jóval magasabb csúcsokkal dicsekszik. Mintha a hegyláncz nem is egy, hanem több gerinczczel bírna, oly tömegesen állanak egymás előtt és egymás mellett a csúcsok. Mindenik rideg, csupasz, vadul szaggatott és meredeknek látszik. A gerincztől lefelé szelidebben esnek le a hegyoldalak a fősíkra, és innenső oldalai sűrűn vannak borítva bükk- és jávor erdőkkel. A sok csúcs között találgatva kerestük a V a g a n s z k y v r h e t, mely 1758 méterrel a legmagasabb, aztán a hiresebb S z v e t o B r d ó t (Szent hegyet), mely öt méterrel alacsonyabb ugyan; de azért ezt választottuk ki a megmászásra. Jó magasan állott mindenik, csupasz de büszke fejjel dacolva viharral, orkánnal századokon keresztül. — A Velebit hegyláncza hatalmas tömegével nagyon imponáló. Este volt már, mikor Szv. R o k b a, (1666 l.) a Velebit alján levő helységbe megérkeztünk. Japuncsics kereskedőhöz szállottunk és Omcsikus postamesterhez elvittük udbinai rokonának ajánlatát, kérve, hogy számunkra vezetőt adjon, ki másnap a Szv. Brdóra kalauzoljon.

Házi gazdánk neje oly kitűnő csirke paprikást adott nekünk vacsorára, és oly erősen paprikázva, mintha nem is a Velebit aljában, hanem valahol a magyar Alföldön tanulta volna készíteni.

Hajnali 4 órakor útra keltünk kocsin a Velebiten át Zárába vivő országu-ton. Velünk volt Rukavina Vid, a ki az előző esti megbeszélés és megállapított terv ellenére nem Mali-Halanból, hanem a tető iránt akart minket a Szv. Brdóra vezetni. Ennek azonban mi határozottan ellene szegültünk, megmaradva állhatatosan a házigazdánk és Omcsikus postamester által ajánlott útírány mellett, hogy előbb Mali-Halanba kocsizzunk és onnan induljunk a hegy megmászására. Harmadfél óráig tartott az út fölfelé a kitűnő karban levő serpentinán Mali-Halanig, hol az út

1045 méter magasságban tetőpontját éri el. Mali-Halanban posta- és csendőr-állomás van. A postát itt is az Omcsikusz-család egyik tagja kezeli, egy öreg úr, ki megye- sőt országszerte ismeretes numismata; itt ezen vadonban, minden emberi társadalomtól távol csak hivatásának és szenvedélyének él. A Velebit rengetegében egyesegyedül lakni családjával, még a csendőr-állomás tözsomszédságában is nagy elszántságra és a magányos élet kedvelésére mutat. A dalmát rablók a Velebitben elkövetett rablásokról nem ritkán beszélgetnek magukról. Nem régen irták a lapok, hogy az öreg úrhoz betörtek és kirabolták. Megakartuk őt látogatni, de reggel $\frac{1}{2}$ 7 órakor érkezve a Velebit nyergére, még aludt az öreg úr. Sajnálattal hagytuk el a remete-lakot és indultunk tovább, még kocsin a Staradacziáig. Borult volt az idő, sőt már csepegni is kezdett az eső. Mirko kocsis és Rukavina kalauzunk egymásra mosolyogtak, midőn látták, hogy nem hátrálunk meg, a rossz idő daczára se. Kocsink visszahajtott Szv. Rokba, mi meg esernyő alatt indultunk a Velebit híres csucsának a Sz. hegynek megmászására.

Staradacziától mindig nyugati irányban haladtunk, sűrű bükkösön keresztül. Az évről-évre lehulló hervadt levelek vastag puha réteget képeztek lábunk alatt, a mi nem volt épen előnyös a járásra, főképp esős időben. Majd jöttek sziklatuskók, egymásra dobva, mintha valami alvilági hatalom dobálta volna ily bolondul össze. A kalauzunk által fölvetett iránnyal sehogy sem tudtunk kibékülni, mert a Szv. Brdó csúcsától mindinkább ellentétes irányban haladtunk; de föltettük róla, hogy az utat nálunknál jobban ismeri. Csak akkor vettük észre, hogy nem ismeri, mikor egyszerre kikerülve a hegy erdős részéből, mély szakadékok előtt egészen más irányban állottunk. Lábunk alatt a tenger oly közel volt, hogy partjára hamarosan leszállhattunk volna. Az idő is kitisztult és a kilátás jó messzire megnyílt előttünk. Láttuk a szigeteket, Arbét, Pagot, aztán a távolban Zárát, közelebb Obrovácot. A kilátás tetszett nekünk, ismert tájakon legeltethettük szemeinket, mindazonáltal nem volt ingyünkre, hogy kitűzött célunktól ily messzire letértünk. A Monte-Santo jó messzire volt tőlünk. Kalauzunk is boszankodott, sőt káromkodott is, és minket okolt ügyetlenségeért, hogy miért akartunk erőnek erejével Mali-Halanból a Szv. Brdóra fölmenni, mikor ő ezen az úton még sohase járt. Ezt csak most volt bátorsága bevallani, mikor így félrevezetett. De egyszer így megjárván, együttes erővel kerestünk

utat, melyen leghamarább helyrehozhatjuk a hibát. Körülbelül négy órai és fárasztóbbnál-fárasztóbb mászkálás után sziklákról-sziklákra, hegyről dolinába és megint hegyre föl, végre dél felé arra a pontra értünk, hol azzal vigasztalt minket, hogy most már a rendes úton vagyunk. Egész idő alatt nyomasztó napon, egyetlen csep viz nélkül mászkálva, teljesen kimerülve értünk délben a Dusicze nevű helyhez, nonnan még körülbelül másfél óra járásnyira volt a hegy csúcsa. Erős bóra kerekedett, mely maga is akadályozott a járásban. Feljutottunk a hegygerinczig, hol magam pihenőt tartottam, mialatt gróf Wickenburg tovább ment, és egy óraker három revolver-lövessel jelzé, hogy a Velebit csúcsára érkezett. Erre magam is tovább menve, már fele úton találkoztam visszatérő fűrgébb útitársammal, ki a továbbmenetelről lebeszéit. A csúcson sem látott többet, mint azon a ponton, hol állottunk. A láthatár meglehetősen borult volt, hozzá oly erős bóra fujt a tetőn, hogy még látcsövét sem használhatta. Álló helyünkről, hol védve voltunk, láthattuk nyugaton a szigeteket, Dalmácia közelfekvő vidékét, keleten a Likai fensík egy részét. A többit részint a hegy maga, részint a ködfátyol takarta el szemünk elől. A Velebit tömegének keleti és nyugati része teljesen elütő jellegű. Keleten, a Likai fensík felőli oldala erdőborította szelid lejtő, míg nyugati oldala majdnem meredeken szakad a tengerbe, úgy hogy néhol alig van kocsiútnak való partszegély; aztán sivár, rideg, csupasz karsztzikla, tátongó hasadékokkal és egymásra dobott sziklatuskókkal; egészen olyan jellegű, mintha a tenger hullámai megkövültek volna. Egész hosszú partszegélyén egyetlen egy bokor, egyetlen egy fűszál se látható. Szomorú, leverő látvány!

Lefelé azon az úton jöttünk, melyen a kalauz a felmenetelt tanácsolá, egy meredek hegyoldalon, hol a nagy lejtő miatt nem voltunk urai lépteinknek. Rohanva tettük meg az utat, belekapaszkodva bokrok ágaiba, hogy mérsékelhessük gyorsaságunkat. A Szverdlacz forrásnál üdítő hideg vizet találtunk, a mi lankadt tagjainkat fölfrissíté. Harmadfél óra alatt alant voltunk a hegy lábánál, és öt óraker már Szv. Rokban pihentünk és ebédeltünk. Hat óraker útnak indultunk és este 10 óraker Goszpicsba érkezünk.

Útunk a Likai fensíkon haladó dalmáciai országu-ton vezetett végig. Ez a Velebit, Vrbacska-Sztáza és a Plesivicza nyulványai között elterülő terület 570 méter közép-magassággal bir.

Hossza 30 kilométer, legnagyobb szélessége 7·5 kilométer, fölülete 594·5 □ klm. Földje, melyet a Lika folyó öntöz, véges-végig sziklatuskókkal van borítva, csak itt-ott váltja fel a sziklát homok és porond. Az egész terület rideg, csupasz és terméketlen. A sziklák teljesen növényzet nélküliek. Az éghajlat, rideg, zord. Az évi középhőmérsék csak 7·9° C. és a tél majdnem félévig tart. A Lika folyó Medak falú határában a Velebit aljában fakad, végig foly a fensíkon és Kosziny és Lipova mezőn a föld gyomrában tűnik el. A földalatti folyása után a magyar-horvát tengerparton Sz. György (Szv. Juraj) mellett újra kibukkan és az Ádriába ömlik. Medak (1215 l.) falú volt a nagyobb hely, melyet Goszpicsig érintettünk. Ennek is van egy várromja. Itt székelte a XVIII-ik század második felében Jaksics Dane görög-keleti püspök, a ki itt palotát építtetett, utóda azonban túladata rajta. Medaktól nem messzire, a Velebit lábánál fekszik a híres Pocsitelj vára, ma teljesen romokban a hasonló nevű falú felett (1432 l.). A régi korban ez volt az egész Likának leghíresebb vára. 1334-ben Mlatkovics vagy Vlatkovics György van említve Pocsitelj knézjeül. A Mária királyné és férje Zsigmond elleni horvát fölkelés alkalmával Pocsitelj volt a fölkelők tanyája. Horvát János és Palizsnay János állottak a lázadás élén, s a magyar főurak közül többeket, kik a királynéval és anyjával Erzsébettel kerültek hatalmukba, Pocsitelj várába zártak. Zsigmond párthivei azonban, és pedig Frangepán János, vegliai gróf, és a Korbáviai grófok megszállván a várat, a foglyok kiadására kényszeríték a fölkelőket. A vár azután korbáviai knézek birtokában volt addig, míg Likával együtt szintén török kézre került.

Az országúttól jobbra-balra, különösen a fensík éjszakkéleti irányában még több régi várrom nyomát találhatni, minők Ribnik (730 l.), mely egykor híres Zrinyi-birtok volt, aztán Mogorics, Pavlovacz, aztán Vrebacztól nem messze Zsupanszka gradina, melyeket azonban, mint útirányunktól félreesőket nem lehetett meglátogatnunk. Nevezetesebb mindezeknél Bilaj vára, mely a hasonló nevű falú felett (626 l.) az országúthoz közel, egy a fensíkről 618 méter magasan kiemelkedő dombon, a Lika folyó mellett még most is jelentékeny romként néz szét a vidéken. Ez a vár volt egykor a horvát főuraknak menedékhelye a török támadások idején, mert mint jól megerősített hely biztos védelmet adott, de másrészt a Lika középpontján fekve, könnyen útba ejthették veszély idején.

Alig értünk be Goszpicsba és helyezkedtünk el a Hótel Európában, éktelen lárma és népcsőület támadt az utcákon, egész Goszpics izgalomban és kíváncsian szaladt az utcákra. Csak utcái verekedés és dulakodás volt a vidék népe között, a mi, mint minket megnyugtattak, nem szokatlan jelenség, sőt inkább rendes dolog heti vásárok alkalmával. A csendőrök egy-két szuronysebzéssel csakhamar le is csendesítették az egész kravalt.

Goszpics, (2159 l.) habár Lika-Krbava megye székhelye, csak egyszerű mezőváros, a Novcsicza patak mellett, mely csakhamar a Likába szakad. Elég csinos házai vannak s középületei között a megyeház és gymnasium számottevő épületek. Van egy kis tere is, fákkal beültetve és Zasztavnikovics (Iedeon tábornoknak tiszteletére emelt emlékoszloppal. Goszpics előbb egy ezrednek volt széke, most azonban csak egy zászlóalj honvédségnek állomása. Goszpicstól a Velebitre át 1786-ban épült jó országút visz Karlopagoba, a tengerparton fekvő városba, melyen kívül még egy más városa van a megyének: Zeng, szintén a tengerpartján. A Karlopagoba vezető út legmagasabb pontja 924 méter magasságban van Ostariánál, honnan az út szép kilátást nyújtó kanyarulatokkal halad alá a tenger partjára. Karlopagó (710 l.) a szárazföld és Papo szigete által zárt Morlák csatorna déli szélén fekvő jelentéktelen kikötőhely, mely a Velebitnek csupasz lejtőjén és a keskeny partszálon terül el, csinos kis kikötővel, de számot nem tevő forgalommal. A hegy oldalán van egy kastélya, mely alkalmasint még a Karlovicsok idejére viheti vissza eredetét. Karlopagó vidékének lakóit, kik földhöz ragadt szegény pásztorok, podgorcizoknak nevezik, mert nyáron a Velebit hegységben tartózkodnak, hol marháikat legeltetik s csak télen jönnek le a tengerre. Karlopagó a régi időben a Hegyalja-megyéhez (Podgorszka zsupa, juppa sub alpibus) tartozott, s már 1070-ben Kreszimir király idejében szerepel e néven. Ez a megye kiterjedt a Velebit alatti tenger partra. Sztene várától le egészen a Zermanja vidékeig. A XIV-ik században Bag a korbáviai knézek birtokát képezte, kik azt szabad várossá tették és több kiváltsággal felruházták. A korbáviai knézek által adott kiváltságokat és jogokat 1451 és 1481-ben megerősítette Mátyás király.

A Likai fősíkon folytatva útunkat számos várrommal találkozunk. Az úttól jobbra, a Likának jobb partján a Vranjak:

hegy oldalában van Osztrovicza várának romja, a hasonnevű falu (676) felett. A Lika folyón átkelve Budak falut (391 l.) érintettük, hol szintén van egy jelentéktelen kis rom Stari-Budak név alatt, ezt 1596-ban foglalták el a törökök. Érintettük Musaluk (739 l.) falut is, melyről azt írják a horvát források, hogy Meszics Mark nevű archimandrita 1700-ban alapította, leginkább olyan lakosokat telepítvén oda, kiket ő a megvert törökökből keresztényekké megtérített és kikeresztelt.

Van Musaluk vidékén egy Kula nevű helység is (2654 l.), mely egy régi török őrtorony helyén épült és attól vette is nevét. A Lika fősík e vidéken már kezd összeszorulni; legéjszakai széléhez közeledünk. A fősíkot határoló hegyek egy szűk átjárást hagynak, melyen átkelve egy kis fősíkra érünk, mely még a Likához tartozik ugyan, de attól némileg különálló tagozatot képez. Ez a Perusics vidéke, körülveve minden oldalról hegyekkel és így a természettől jó védelmi állapotba helyezve. Perusics falu (464 l.) szépen fekszik a hegy aljában, melynek egyik magaslatán ma is láthatók még a régi várnak romjai. Az egyik kerek bástya még jól daczol az idővel. Perusics a felső Likának főhelye volt már a régi korban. A szigetvári Zrinyi Miklós ezt jó karba helyezte; de 1553-ban török kézre került és Malkucs pasa a török hódoltság egyik jelentékenyebb helyévé tette. Mint hatalmas várat és a törökség erős bástyáját nem egyszer támadták meg a keresztények, így 1569-ben a zengiek, de visszaverettek, 1642-ben Frangepán Gáspár, míg végre 1632 július 22-kén Lesle és Herberstein tábornokok visszafoglalták a törököktől. Az alsó Likában Bilaj, a felsőben Perusics volt a legdomináns pont és a vidék gócpontja.

Érdekes esetül kell fölhoznom azt a ritka körülményt, hogy a Perusicsban marad törökök áttértek a keresztény hitre s megmaradtak a faluban. A mai lakosok állítólag mindnyájan török eredetűek. Azt is mesélik, a mit mi csak később tudtunk meg, s így meggyőződést róla nem szerezhettünk, hogy a lakosok némelyei a török időtől fogva még most is folytonos ápolásban tartják a tüzet, egy percze sem hagyják azt kialudni tűzhelyükön. Ez a szokás, ha nem valami más körülményben léli magyarázatát, úgy csak a régi persa vallásra volna visszavezethető, mert az iszlamban örökké égő tűznek kultusza elő nem fordul. Meglátogattuk a falu templomát is, mely a vár-romokhoz közel fekvő dombon van, s abban egy sírfeliratot talál-

tunk, melyet Hombergi Gaus Alajos az ő nevének sz. Gerliczi bárónőnek emeltetett.

Perusicstól éjszakra Kvartén (778 l.) túl van Stitar gradina nevű várrom, hol gyakran találnak római régiségeket, pénzeket s egyéb tárgyakat, miből joggal lehet következtetni, hogy itt római telep lehetett. A római útnak némi nyomai is föltalálhatók a helység határában.

Perusicstól nyugatra a Lika folyón túl melyen belenyulik a Likai fősík a Velebitre. Mi a fősíknak ezt a részét nem látogattuk meg, idő rövidsége miatt; de Perusicstól látható volt egész kiterjedésében. Ott vannak Felső és Alsó Pazariste községek, melyeknek szomszédságában két régi várrom látható. Az egyik Osztrovicza nevet visel; a másik vár Hotes vagy Hotus, a síkból 745 méter magasán kiemelkedő hegyen. Ez a vár már régi okmányokban is szerepel, mint a Zrinyiek birtoka. Salamon Ferencz tudósunk jeles művében »Az első Zrinyiek« e várat Otocsannal (helyesebben Otocsacz-czal) tartá azonosnak.

Perusics határában, félórányira a paplaktól van egy Szamograd nevű szép csepkőbarlang.

Perusicon túl az út lassankint, de folytonosan emelkedik, és erdős vidéken visz keresztül, míg 621 méterrel éri el a legmagasabb pontot. Itt aztán egyszerre feltűnik a Gacska fősík meglepő szép panorámája. Gacska folyója a Kis-Kapela és Velebit közt terül el 280 □ kilométer terjedelemben 465 m. középmagassággal. A Gacska folyó öntözi, s innen is vette nevét. Termékeny szép vidék; okszerűbb művelés mellett valóságos áldása lehetne a megyének. Az út magaslatáról az egész fősík úgy állott előttünk, mint egy kiterjesztett térkép. Láttuk a Gacska folyót, a mint a fősík déli határát képző hegy lábánál három forrásból ered, a hol azok egyesülnek és tovább folynak. Láttuk a fősík falvait, zadruha csoportok szerint, láttuk a Prozor hegyet, melyen egykor a Zrinyiek vára állott; továbbá a fősík legéjszakai karamján fekszik Otocsacz, a fősík főhelye. Aztán le szálltunk a völgybe, igazán sajnálva, hogy ezt a szép képet tovább nem lehet élveznünk a magasból. A Gacska-vidéki házak kötötték le aztán egész figyelmünket. Sajátságos módon vannak építve. A szálfakból összetákoltt lakóházakat minden oldalról egy deszkaburokkal veszik körül, mely zárt tornáczul szolgál és minden oldalon egy-egy kis nyíláson engedi át a világosságot a házra. Hogy mi indíthatja a vidék lakosait ezen sajátságos, építésre azt

nem tudtuk elképzelni. Még érthető volna, ha a Krbava fensíkon ennék, hol a bóra ellen adna némi védelmet; de itt a bóra alig ismeretes. Lescse (1697 l.) falu is szerepel várával a Zrinyi család történetében; de mi alig voltunk képesek csak nyomát is kivehetni, annyira elpusztította azt emberi kéz és idő viszonytagsága. Ugyanezt mondhatom Vitalj és Prozor várakról. Az elsőről azt olvastuk, hogy a japigok voltak birtokában 2000 év előtt, de nem hódolván meg a rómaiaknak, teljesen kiirtották. Ásatások alkalmával most is sok régiséget, különösen karpereczeket, nyakékeket, és kapcsokat találnak a várromok alatt. A római pénzek Galba, Konstantin és Konstancz korából valók. Találtak márvány oszlopokat és szobrokat is, melyek közül különösen kiemelték Herkulesét, a mint az oroszslánnal viaskodik. A Vitalj vár romjai félórajárásnyira nyulnak el egészen Csovics falu határáig. Prozor vára pedig a Zrinyiek birtoka volt; de ma szintén teljesen romban hever. A termékeny szép vidék szemlélése, a mult emlékeinek földézése és a nép viseletének, szokásainak megbeszélése annyira elfoglalt minket, hogy észre se vettük, midőn Otocsaczba értünk. Ránk is esteledett volt már az idő. Otocsacz (812 l.) kicsiny de csinos mezőváros, régi várral a Gacska folyó mellett. Tulajdonképen csak egy hosszú, széles utczából áll, több kincstári házzal, szép templommal és iskolával. A Lika-otocsaczi ezrednek tartaléka itt van állomáson.

Otocsacz a régi korban Otocsics (Ottozig) néven fordul elő, s akkor körül volt véve a Gacska-folyó által. A régi várnak nyomai még láthatók a Gacska kis szigetén, honnan a vár és város (Kis-Sziget) nevét kölcsönzé. IV. Béla 1244-ben a vegliai Frangepánoknak adományozta Otocsaczt. Az illető főúr itt magának várat épített, mely ma kincstári tulajdon. Frangepan Zsigmond 1461-ben II. Pius pápa engedélyével püspökséget és káptalant alapított Otocsaczban. 1463-ban Balázs otocsaczi püspökről szól a krónika, a ki Frangepán Márton és a zágrábi püspök közötti vitás ügyben közbenjáróul szerepelt. 1513-ban a római pápa fölhevta Vincze otocsaczi püspököt, hogy a püspökséget feloszlassa, illetőleg a zengivel egyesüljön. De a püspökség akkor még föl nem oszlott, mert később még szerepel egy Péter nevű otocsaczi püspök. Ez a püspök ugyanis valami ügyben meghasonolván a káptalannal, magának VII. Kelemen pápának kelle közbelépnie és meghagyni a káptalannak 1527-ben, hogy Péter püspököt visszafogadja. A püspökség azonban nem sokára

beolvadt a zengibe. Otocsacz is sokat szenvedett a törököktől. 1543-ban Keglevich Péter, támogatva a Szlujni Frangepan György, Blagaj István és a Trzsaczki Frangepan Miklós által, megveri a törököket. Otocsacz vára volt a második határőrvidéki kapitányság széke. A vár nemcsak vízzel, hanem erős falakkal is volt védve. A várban volt Szűz Máriának szentelt templom is.

A Gacsikai fősík a régi időben külön zsupánságot képezett. A török hódoltság idején sok ütközetnek volt színhelye a fősík, így 1467, 1543, 1589 és 1655-ben. 1663-ban Zrinyi Péter itt teljesen szétverte Csengics Ali pasát, midőn Brlog fölégetésére indult.

Kirándulásunk utolsó napján Otocsaczból Brinje érintésével a Kapelán át Ogulinba utaztunk, honnan körútunkra mentünk. Hajnalban indultunk; mert 75 kilométernyi utat kelle az nap megtönnünk. Előbb azonban egy kis kitérést tettünk a híres Sviczához, a Gacska folyónak lefolyásához. A Gacska is olyan karszt folyó, mint Krajnában a Rjeka, mely földalatti folyása után Monfalcone körül Timavo név alatt bukkan ki a föld alá és szakad a tengerbe, vagy a Dobra, mely Ogulinnál a föld alá buvik és később megint fölszínre jő, vagy végül a Lika folyó, mint azt már előbb ismertettem. A Gacska folyó a hasonnevű síkon egy ideig egy ágban foly, Otocsacznál két ágra szakad. Az észak-keleti ág egy mellék-völgyön tör magának útát, Brlognál két ágra szakad, az egyik közelben tűnik el, a másik ág déli irányt vesz és Kompolje falunál szivárog a földbe. A nyugati főág Otocsacson túl előbb rétségen folytatja útját, majd Dolnyi Svicza falunál egy tó-medenczébe gyűl és számos vizesést képezve egy mélyebb katlanba szakad. Ezen a helyen mintegy 40–50 malmot hajt, részint liszt, részint fűrészmalmost. Midőn a malom-telepen túl megszabadul a munkától, minden vizét összegyűjti, két ágra osztja, egyiket a Sviczko jezero tónak adja, a másik ág pedig réteges mély mederben rohan előre, de rövid pályafutás után nagy robajjal, és nagy viz-párát csapva föl maga fölött, hanyatthomlok rohan a tátongó mélységbe (ponor) s dübörögve vész el a föld gyomrában. Szent Györgynél, nem messzire Zeng várostól a Tengerparton felüti magát, hogy a tengerbe vesszen el. Svicza nagyon szép, regényes vidékkel bir. A vizesések nem nagyok, de meglepő képet nyújtanak. A tó-medence területét a Gacska fölördött iszapja oly termékenynyé tette, hogy derékig gázoltunk a rétnék tarka virág szőnyegén. Az az örvény száda pedig, hol a Svicza bömbölve eltűnik, a karsztvizek ter-

mészetének legfrappansabb illusztrációjául szolgál. A Dobra barlangnyílása nagyszerűbb, de a Svicza nyílása sokkal hozzáférhetőbb és áttekinthetőbb. Ez a kis letérés a rendes útról egy órai időnket vette el; de egyik legtanulságosabb mozzanata volt programunknak. Visszatértünk rendes útunkra és Kompolje (890 l.) falut és Brlog helységet érintve haladtunk tovább a zengi országúton. Brlog (1250 l.) Gusics-polje nevű fensikon fekszik, egy régi várnak romjaival, melyekből alig maradt fenn valami. A Gusics család, melynek egyik ága Korbáviába telepedett le, s lett megalapítója a Korbáviai, később Kurjakovics és Karlovics családnak, innen veszi eredetét. Az itt megmaradt ág Brlogot 1575-ig tartotta hatalmában, mikor azt a törököknek volt kénytelen átengedni és kivándorolt Krajnába, hol ma is él még. Később a zengiek elvették a törököktől és Zrinyi Péter jelentékenyen megerősítette. Itt 1657-ben nagy ütközet volt a törökök és zengiek között. Brlog falunak csak néhány zadrugája fekszik az országút mellett, a falu zöme kissé félre esik egy domb által fedezve.

Brlogon túl nemsokára Zsuta-Lokvéba értünk, azon helyre, hol a Zengből a Kapelán át vezető József-út a dalmátiai országúttal találkozik. Ez utóbbit mi is elhagytuk és a József-útra tértünk. Zsuta Lokvéből az út Zeng felé a Vratnik hegyen megy át, és ennek nyergén 678 méternél éri el legmagasabb pontját. Innen meglepő szép kilátás nyílik a tengerpartra, a szigetekre és Zengre, mely a megyének legnevezetesebb helye. Zeng (3039 l.) városára vonatkozólag annyi adat áll rendelkezésemre, minden tekintetben, akár vegyük e helyet, mint az Adriát egykor rettegett kalóz-uszkokok ősi fészket, akár mint a Frangepanok legrégebb birtokát, akár mint püspöki székhelyet, hogy ezen érdekes multú várossal pár sorban elbánni, nem látom indokoltnak, s azért e tárgygyal lehetőleg más alkalommal, talán a magyar-horvát tengerpart vidékének ismertetésénél fogok részletesebben foglalkozhatni. Most csak Nehajgrad (Nehaj vára) képének bemutatására szorítkozom. Ezt a várat Zeng felett 1558-ban egy meredek sziklára Lenkovics Iván kapitány építtette, hogy Zenget a törökök ellen megvédelmezze. A vár falának útjában állott összes házakat, templomokat és klastromokat lebontatta. Nehaj vára még meglehetősen jó karban van, mint azt gróf Wickenburg útitársam sikerült rajza föltűnteti.

A József-úton Zsuta-Lokvéből keleti irányban folytat-

tuk útunkat és nemsokára Brinjébe értünk. Brinje (Bründl) 2786 lakossal, tekintélyes helység e vidéken, egy szép terjedelmű völgy katlanban, erdős hegyekkel környezve. A községben egy régi várnak romjai vannak még elég jó karban föntartva. Ez Szokol vára, mely a történelemben a Frangepánok nevével kapcsolatban gyakran szerepel. A vár-falak még részben megvannak. Egy góthikus ivezetű csinos kapu, mely egy bástyához képezett bejárást s melynek csak előfala van még fenn, vezet a vár piaczára. Egy rondella-bástya áll a falak egyik sarkában; ép állapotban van azonkívül egy négyszögletű bástya, góth ivű ablakkokkal; a följárásul szolgáló lépcsőzet már leroskadt. Érdekes a várnak földött kápolnája, kettős fülkével. A főoltár a Szveta-Trojszta (Szentháromságnak), a mellék jobb oltár egy külön fülkében a Fájdalmas szűznek, a baloldali mellékoltár Sz. Györgynek van szentelve. A sekrestye szintén érdekes gothikus ivezettel bir. A főoltárnak egy fa faragványokkal díszített szép szentségtartója van. A karzat fölött s a főoltár fölötti mennyezeten egy kigyós, czimer látható. A kápolna alatt sirboltok vannak, de bejárása be van falazva. Állítólag üresek. A vár-piaczon levő roskatag falak a lakosztályok terjedelméről is adnak némi fogalmat. A Sz. Vid temploma, mely a falu szélén van, szintén régi koru lehet, ezt különös alaku toronya gyaníttatja. Brinje is a Frangepánok birtoka volt. A mai főtemplom egykor az ágostonos szerzeté volt, melynek azt Frangepán Iván vegliai és brinjei gróf adományozta 1476-ban, egyéb javadalmakkal egyetemben. Ebben a templomban volt eltemetve Iván atyja Bertalan, de sirjának ma semmi nyoma se látható; mert azóta a templomot teljesen restaurálták, s Ráskai Ádám zengi püspök 1713-ban jelentékenyen megnagyobbította. Szokol vagy Szokolácza vára már a 12-ik században a vegliai Frangepánok birtoka volt 1411-ben a hatalmas Frangepán Miklós gróf, Zsigmond királynaknak kedvence és buzgó párthive lakott benne. Ugyanazon év január 20-ikán tartották itt a csetini gazdag Nelipec Iván leányának Katalinnak eljegyzését Frangepán Iván fiával, Miklóssal. 1412-ben Zsigmond király időzött itt mint Frangepánok vendége. 1466-ban Frangepán Anzs Iván birta, a ki belekeveredett a Mátyás király és a többi Frangepánok között kiütött viszályba. E miatt Mátyás király katonái megszállták a várat és elvették azt Frangepántól. Mátyás király halála után Frangepán visszakapta várát, de újra viszályba keveredett II. Ulászlóval

Zeng vára miatt, melyet Mátyás király ugyancsak elvett vala Frangepantól. Ezért II. Ulászló király Bot Jánost és Derencsin Imrét küldi ki egy csapat katonasággal, a kik aztán megszállották Szokol várát. De Botnak egy brinjei bomba szilánkja által okozott halála folytán a béke-alkudozás megszakadt, s a törökök betörvén ezalatt Horvátországba, Derencsin bán felhagyott a vár vivásával és békét kötött Frangepannal. Anzs Iván fia, Vuk nem volt képes Szokol várát megvédeni a török erő ellen; azért I. Ferdinand király fölhivta őt 1537-ben, hogy vagy védje meg a várat a török támadások ellen, vagy pedig adja át a király teljhatalmi megbizottjának, a ki azt megvédelmezi a török ellen. Így került Brinje több más Frangepan várral együtt I. Ferdinand király kezére, beosztották a tengerparti határvidékbe és a zengi kapitány főhatósága alá rendelték. Azért két féle helyőrség tartatott benne. 1553-ban királyi költségen kijavították, 1623-ban és 1630-ban betörték a törökök Brinje várába; de mindkétszer kiűzte őket onnan az akkori királyi parancsnok Frangepan Farkas Keresztély. A törökök 1661-ben újra ostromolták, de Zrinyi Péter visszaverte őket.

Brinjében időzésünk épen vasárnapra esvén, a helység népét ünnepi színében láttuk. A templomot zsufolásig megtöltötték, külön szakaszban a nők, külön a férfiak. Templom után valóságos díszfölvonulást tartottak. Szakaszonként jöttek egymásután, sorjában előbb 10—12 leány, utánuk megint ugyanannyi legény; ezek után ugyanily rendben és csoportokban megint új szakaszok. A jelenet érdemes volt a megfigyelésre. A leányok valami egyhangú dalt kezdettek, melynek egyik szakasza után a legények folytatták azt, mintegy válaszképen. Ez így ment tovább fölváltva. A leányok és legények amellet a legnagyobb komolysággal, mondhatni ünnepélyes méltósággal viselkedtek. A dal szövege valami történeti tárgyú lehetett, a minőt számtalanszor volt már alkalmam hallani a magyar-horvát tengerparton. A viselet ezen a vidéken már lényegesen elűt a Lika alsó vidékén divatozó egyszerű, szegényes öltözködéstől. Itt a nők már színes és fehér ruhákban voltak, mely fölé nagyobb és díszesen kivarrott bregácsákat (kötényeket) kötöttek s fehér és a tarka kendők keresetlenül de sajtáságos módon vannak fejükre illesztve. A férfiak sötét felöltöt viseltek.

Brinjéből elutazva J e z e r á n á t (1589 l.) érintettük. Itt egy mély dolina terül el a falu mellett, melynek üregeiben egy kis

pataknak vizét láttuk alászivárogni. Innen szép serpentinás út visz föl a Kapelára. Meglepően érdekes panoráma tárul itt a szem elé, mely minden irányban a Kapelának erdős hegyhátaít, és csucsait láthatja. Valóságos labrinthja a hegyeknek. Jól esik a szemnek, hogy mindenütt gazdag, bújta tenyészet uralkodik. Itt találkozunk a két Kapela egymással. A József-út, a melyen mi most haladunk, képezi az elválasztó határvonalat e két hegység között. Éjszakra a Nagy-, délen a Kis-Kapela. A flóra oly gazdag, oly változatos, oly festői, miszerint valóban sajnáltuk, hogy nem levén e téren szakemberek, nem tudtuk ezt a gazdagságot kizsákmányolni. Mennyivel hálásabb és jutalmazóbb vidék ez a Velebitnél, hol csak igen gyér és csekélykörű növényélettel találkoztunk. Ezt a vidéket régen Gvozđ néven találjuk elnevezve a horvát művekben, a mi őserdőt jelent. Nemcsak a múltban nevezhették így joggal, ma is megilleti e név a Kapela vidékét. Mennyi gazdagság, mennyi kincs hever még ezekben az erdőkben kiaknázatlanul! De ime a Kapela nyergének legmagasabb pontján vagyunk. A kőoszlop a három nyolczással azt mutatja, hogy 888 méter magasan vagyunk a tenger színe fölött, és hogy itt van a II. József császár által Zengből Károlyvárosig épített útnak kulmináló pontja. Innen Ostária községig le 500 méternél mélyebb az esés.

Mielőtt utunkat befejeztük volna, egy utolsó kellemes állomást tartottunk Modrus falunál és kitérését tettünk Modrus várához. Minthogy a váromhoz már egy más ízben tett kirándulásomat Modrus Fiume megyéről tartott felolvasásomban leirtam, ez alkalommal nem bocsátkozom bővebben e helynek ismertetésébe. A vár és birtokosai, a Frangepanok iránt érdeklődőket Pesty Frigyes tudósunknak nagy alaposággal és megbízható hitelességgel megírt jeles művére »Az eltűnt régi vármegyék-re utalhatom, hol Modrus is bővebben van tárgyalva. Jól esett másodszor is viszontlátnom ezt az érdekes váromot, a nagynevű és jeles Frangepan család egyik kiváló fészket, melyet a család predikatomába is fölvettem, nevezvén magát vegliai, zengi és modrusi grófoknak. Végig legeltettük szemeinket a leáldozni készülő nap fényében ragyogó láthatáron. Ott terült el a plaskii főnsík, köröskörül az erdőborította Kapela. Aztán messze ott dél felé, hol a láthatár a kék semmiséggel folyt össze, a boszniai hegyeket véltük látni. Lehetetlen volt vissza nem idéznünk e helyen nyolcz napi érdekes kirándulásunk kellemes és gazdag

emlékeit. Összesen 450 kl.-méternyi útattunk meg kocsin, s örömmel kelle tapasztalnunk, hogy ez az útazásnak legkelle-mesebb, legkényelmesebb módja. Legtanácsosabb is annak, a ki látni akar, a ki a látottakról tartósabb benyomást akar vinni magával. Mi nemcsak az útazás módját, hanem a tapasztaltakat illetőleg is a legjobb benyomással tértünk vissza oda, a honnan kiindultunk volt. Bejártuk a Klektől az Unáig, az Unától a Velebitig, Velebitől a Kapela aljáig elterülő egész vidéket. Láttuk a természet szépségét, ezerszeres változatokban, a mint az a Plitvicza tavakban, az őserdők rengetegében, a vizesések szivárványai-ban, a föld alá rohanó folyókban, óriási heglánccokban, kietlen, megkövült kötengerekben, sziklaszakadékok üregeiben és a tengernek kifogyhatatlan szépségű tükreben előttünk megjelent. Láttuk e szép keretbe foglalva az emberi kéz alkotásait, melyek mind meg annyian az idő romboló forgásáról tanuskodnak: láttuk az elmúlt időkre visszamutató romokat. Mennyi szépet, mennyi borzasztót, mennyi épületeset, mennyi lesujtót meséltek ezek nekünk. Hiszen jó részt érettük tettük meg e kirándulásunkat. Ki is elégitették szomjunkat. Találkoztunk a föld gyermekeivel is. Érintkeztünk a bejárt vidék minden rendű és rangú lakóival. Találtunk egy szegény, mondjuk nyomorban levő népet, hol az inség a rendes lakó, hová a jólét csak ritka vendégként tér be; de az igazság ellen vétenénk, ha meg nem vallanók, hogy mindenütt előzékeny, szives, sőt barátságos fogadtatásban részesültünk. Mint azon a vidéken előttünk még nem látott turistákat kíváncsisággal és csodálkozással fogadtak; de ez sehol legkisebb alkalmatlanságot sem okozott nekünk. Tapasztalásunkkal arra a meggyőződésre jutottunk, hogy azt a vidéket egy primitiv viszonyokban élő, de romlatlan jó nép lakja, mely sokkal jobb a hirénél, és jobb annál, a minek talán magunk is hittük, mielőtt megismertük.

Ilyen kellemes benyomásokkal meglegedetten és jó kedvvel kocsiztunk tova Modrusból Ogulin felé. A jó lovak, melyek a nyolcz napi fásasztó útát legkevésbé sem sinlették meg, látható kedvvel haladtak hazafelé. Sötét est volt, mikor Ogulinba értünk. Fáradalmainkat ott ki sem pihenve, még az éjjeli vonattal haza útaztunk Fiuméba, hol még sokáig emlegettük és fogjuk emlegetni az Una-Velebit vidékére tett tanulságos kirándulásunkat.

DR. ERŐDI BÉLA.

A NAGY MAGYAR ALFÖLD SÓSFLÓRÁJA ÉS TALAJA.

Nagyobbszerű vagy a Föld minden bérceinél, honom korlátlan rónasága, te párja a végtelen tengernek, zöld és határtalan, mint ő, hol a szív szabadabban dobog s szemünk nem talál korlátokat. Te a magyarnak képe vagy, nagy rónaság. Reményzölden, de pusztán állsz, arra teremtve, hogy termékenységeddel áldást árassz magad körül, de még kopáran; az erők, melyeket Isten beléd teremt, még szunnyadoznak s az ezernyi évek, melyek fölötted átvonultak, nem láttak dicsőségben. Az erő rejtve bár, még él kebledben; a gaz maga, mely határodon oly dúsan felnő, hirdeti termékenységedet s szíved mondja: közelg az idő, midőn virulni fogsz te szép rónaságunk s virulni fog a nép, mely egy ezred óta sikodat lakja. Boldog, ki a napot megérheti; boldog, ki legalább azon öntudattal vigasztalhatja magát, hogy minden tehetségével e szebb idő előkészítésére dolgozott, mond Eötvös József báró.

Ilyen ideális szemmel nézte a főnkelt lelkületű író és felejthetetlen államférfiú hazánk nagyobbik Alföldének egyhangú fölületét, mely bár nevelő édes dajkája az aranykalászkok rengő óceánjának, hű ápolója olyan páratlan zamatú gyümölcsáldásnak, mely irigységre kelthetné a hesperidákat, versenyre kel ugyanis a mythosi aranyalmákkal Szabadka szercsikája, Halas teledő körtéje, Kecskemét üveg-meggye, kajszi barackja, Nagy-Kőrös cseresznyéje, hogy ez utóbbinak uborkáját, Heves görög dinnyéjét, Szeged paprikáját, Makó hagymáját ne említsük, de termő földje e sík egyuttal az aszú sósflórának is, mely helyenkint nagy fölületeket tart magának csaknem kizárólag lefoglalva.

Ha hasznos a cerealiák tömérdek bősége, a pusztákat minden földöv alatt jellemző dinnye- és uborkaözön, valamint szemszáj-gyönyörködtető a rosiflora fák zamatos gyümölcsontása: nem lehet érdek nélkül való a természet kedvelője előtt a halophyt növényzet sem, mely a sós talajon csak kinlódni látszik. Ha nem dicsekedhetik is az még a mai napon zsebtöltőgető tulajdonságokkal, de jelzője lehet annak, a mit Cotta Bernhard az osztrák s magyar monarchiának Hauer készítette geologiai térképe szemléleténél már 1873-ban megsejtett, hogy t. t. Máramaros és az Erdélyrészek sótelepei körül hiányzó kálisóknak a Tisza völgyé-

ben kellett meghuzódniok; ¹ mutatója lehet e mellett a sósflóra olyan természetű rég lefolyt alakulásoknak, melyek még ma is megérdemlik, hogy figyelmünket feléjük fordítsuk.

Dr. K. Reiche a Föld belső vidékein előkerülő sós növényzetről értekezve, ² ki nem kerülhette hazánkat. A Fertőtó környékét, úgymond, de még inkább a magyar puszták fölületét gazdag halophyt-flóra fűdi és jellemzi. Kernerre, mint hazánk jó ismerőjére hivatkozva pedig úgy folytatja, hogy sőtartalmú nagy száraz fölületek vannak itt, váltakoznak ingoványokkal, melyek pereme a kivirágzott sótól fehér színt ölt és a talaj chemiai összetételéhez képest sajátos sós növényzetet táplál. A németföldi e nemű vegetatió képviselőihez itt a párkányos lelleg (*Statice* Gmelini W.) járul dús piros-kék virággal és mint a németországi gombos lelleg (*St. Armeria*), ugyanazon növénygenus tagja; mihez mi hozzá tehetjük, hogy nálunk még gyakoribb a nagy magyar Alföldön a sziki lelleg (*St. limonium*) és bogár palka (*Cyperus pannonicus*).

Szikes talajt jellemeznék különösen a sziki zsásza (*Lepidium crassifolium* W. K.); a sziki törfü (*Lepturus pannonicus* Trin.), melynek filiformis Trin. nevű testvére tengerpartokon él, az *incurvatus* pedig épen a fiumei partokon. ³ Látni a pozsgás gerepcsint (*Aster tripolium* var. *pannonicus* Jacq.), mely a sós források közelében és tengerpartok mentén is kedves csoportokat alkot; a gatyás kerep (*Tetragonotus siliquosus* Jacq.), ellenben magánosan kerül itt-ott elő; tovább a kisvirágú pozdor (*Scorzonera parvifolia* Jacq.), de már a bokros len (*Linum perenne*) a dombosabb helyeket kedveli. Annyi szénsavas nátront tartalmaz a hatbibés hutsza (*Triglochin maritimum*), hogy Dél-európában egyenesen szódanyerésre használják föl, holott a legelő barom is örömet fogyasztja, mely oknál fogvást ajánlható kiterjedtebb művelésre; az egész földtekén el van terjeszkedve a sziki számolya (*Samolus Valerianeli*), mely sok helyt sós forrásokat árul el jelenlétével.

Halophyt az egérfarkú cziczkoró (*Achillea millefolium*) egyik változata a var. *crustata*, mely halavány vöröstől karmin színig pirosodó virágával nemcsak az úgynevezett Bácságban található,

¹ Természettudományi Közöny 1874. 158., 1875. 458.

² Humboldt. Monatschrift 1887. 375 - 379.

³ Neireich: Nachträge zu Maly's Enumeratio plantarum phanerogamicarum imperii Austraci. 1861. 340.

mint J. C. Maly⁴ az *Achillea millefolium* β . *crustata* Roch. felől mondja, hanem a Duna-Tisza közén sok helyt, különösen Pusztaszer tájékán Csongrád megyében, valamint Kocséron Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye síkján nem egyszer társaságban is fehérvirágú ikertestvérével. Nagy számban lepik az Alföld talaját a nátronkedvelő libatopfélék (*Chenopodiaceae*), noha nem hézagok nélkül; ilyenek a somócsing (*Salicornia*), maglapél (*Atriplex*), töröksöprő (*Kochia*), esterparéj (*Schoberia*). E *chenopodiacea* szigetek külső szegélyén az üröm (*Artemisia*) több alfaja foglal helyet a világpolgár ballangó (*Salsola*) társaságában, köztök pedig itt-ott sófolt, mit a magyar nép vaksziknek nevez, ha nem érdemes rajta szódát söpörni.

Nem marad messze tőlök az eper lóhere (*Trifolium fragiferum*), a ziliz (*Althaea officinalis*), mely bokrokat alkotva hoz némi változatosságot testszínü mályvarózsáival abba az alacsony sűrűségbe, hol a sókereső fűfélék (*Gramineae*) váltakoznak, mint a homoksás (*Carex arenaria*), fővény czimbor (*Elymus arenarius*) és közelökben a homoki útifű (*Plantago arenaria* W. K.); elég gyakran a spárga is (*Asparagus*), melynek művelése is úgy sikerül, ha nem sajnálják tőle a sótrágyázást, mert különben csak nyúlárnyék marad, a hogy a nép nevezi. Sőt a rozmarin, mely Spanyolországnak hasonló sós talajáról jutott el hozzánk, azért talált oly szives fogadtatásra népünknel, hogy a nagy magyar Alföld sós talajával töltögetett cserepekben oly jól díszlik. Sok sót szednek föl kulturnövényeink sorában a levendula, borsika (*Satureja*), paradicsom és babó (*Vicia faba*), mondja Kabsch.⁵

Ha magasabb pontról tekintünk szét a halophyt növényzet alkotta egyhangú, valóban kevés változatosságot nyújtó réteken, a messziről sűrűnek látszó gypeszönyegen úgy ötlenek föl a sófoltok, mint czifrázat valamely nagy pillangó szárnyain. Szépség dolgában messze mögötte áll ugyan az ily ösztövért terület az iszap kövéritette árterek mezőinek, hol leves-zöld alapon teljes színompáját fejt ki a virágsereg: de mégsem tár a szemlélő elé oly monoton külsőt, hogy megelegedéssel ne tekinthetné át. Ez is egyik hája a magyar alföldi tájékoknak, de nem magas igényeket támasztó, és csakúgy kiegészítője a természeti nagy panoráma díszének, mint a televényesebb pontok eleven színekkel

⁴ Enumeratio plantarum phaneroganicarum imperii Austriaci universi 1848. 120.

⁵ Pflanzenleben der Erde. 1870. 91.

tarkított, élénkebben zöldelő gyepbársonya; mert minden terem-
tés egy hangjegy abban a nagy dallamban, melyet egészében kell
tanulmányozni, egyenkint mindenik csak megannyi holt betű,
mondja Goethe.

Hogy a növényvilág egyedeinek elterjeszkedését tárgyaló
tudomány-ág, a növény-geografia, megszületése óta hiven segéd-
kezik a klimatikai viszonyok meghatározásában, régi dolog: de
nem oly régi szolgálattétele az a másik, hogy a földfejlődés tör-
ténete kutatásában is sok helyt ujjmutatóul válik be.

A növényfajok, mond Emery,⁶ valóban nem vaktában van-
nak a Föld felszínén szétszórva. Semmi sem tanulságosabb,
mint az olyan vidék vadon termő növényzetének szemlélete,
hol pontonkint gránit-szigetkék szakgatják meg a különben min-
den irányban egyforma meszes rétegzetet. A meszes földi növé-
nyek szemléletomást megállapodnak ezek határán s viszont a kovás
földi fajok is eltűnedeznek a meszes földek szomszédságában, hol
a vadon termő pillangósok (Papilionaceae) között föltűnnek az
ernyős lópatkó fű (*Hippocrepis comosa*), a földi mogyoró (*Lathy-
rus tuberosus*), a kultiváltak közt a varjú borsó (*Onobrychis
sativa* Lam.), a kék csigacső vagy luczerna (*Medicago sativa*), a
lóhere (*Trifolium*) több faja; az ajkasok (*Labiatae*) közül a nagy-
virágú villahim (*Prunella grandiflora* Jacq.), a tisztos fű (*Stachys
recta*), a fehér hunyász (*St. germanica*), a gamandor (*Teucrium
chamaedrys*), a hegyi tarorja (*T. montanum*); az ernyősök (*Um-
belliferae*) közül a vigály borzon (*Caucalis daucoides*), a gacsos
szingallér (*Bupleurum falcatum*), a buváh (*R. rotundifolium*); a
fészkesek (*Compositae*) közt a bábakalács (*Carlina acaulis*), a
szegfűvirágúak (*Caryophyllaceae*) közt a parlagi rózsa (*Adonis
aestivalis*).

A gyakorlati gazda is a még előtte ismeretlen talaj becsét
a vadon tenyésző növényekről itéli meg. »Kösd szamarad egy
földi bodzához«, mondá a világtalan öreg, midőn fiával a mezőre
érkezett, melyet az meg akart venni. »Nem terem az itt« mondá
az ifju. »No hát valamely körisfához, csipkebokorhoz, gyalog-
fenyőhöz vagy szederindához«. »Azt sem látok itt sehol«, szolt
fia. »Ugy hát térjünk vissza, ez nem jó föld.«⁷ A *Carex humilis*
Leys. felől Drude épen talajállóság szempontjából érdekes meg-
figyeléseket közöl.⁸

⁶ Növények élete 1880. 186.

⁷ Johnston: Vegytani képek I. 1857. 60.

⁸ Berichte der Deutschen botanischen Gesellschaft 1887. V. 286.

A talajállóképességnek okát, úgymond, többen a chemai tulajdonságokban keresik, Thurmann ellenben a fizikaiakban, melyek másneműek a szerint, a mint a talaj meszes vagy kovás. Drude az egész talajállóságot elveti, mert talált úgynevezett mészkedvelő növényeket mészben szegény granulit talajon buja tenyészettel és példakép a *Carex humilist* hozza föl, mely (cseplés sás) nálunk hegyi gyepeken Pest megyében kora tavasszal található,⁹ Szászországban csak három helyt fordul elő. Az egyik ponton olyan növények társaságában, melyek többé kevésbé kova kedvelők vagy épen közönbösek; közülök 5—6 csak kovás talajon nő és csupán a feketéllő zanót (*Cytisus nigricans*) volt még olyan, a mely mérsékelten kedveli a meszes talajt; magáról a *Carex humilistról* az a hiedelem, hogy nem is élhet másutt.

E lelő helyek talaja fölül diluviál-homok, mely granulitra települt és Hempel elemzése szerint 62·8% kovasav mellett csak 1·85% meszet tartalmaz. Ha azt vennők föl, hogy ott minden mész mint karbonát van jelen, úgy Magnin osztályozás a szerint ama lelethely a meszes talajokhoz volna sorozható (3%₀-nál több kalcium-karbonáttal), az pedig aligha van úgy ott, mert a nagyobb számmal ott tenyésző kova kedvelő növények még nagyobb kivételt tüntetnének föl, mint a *Carex humilis* vagy *Cytisus nigricans*. A másik lelőhelyen pedig túlnyomóan mészkedvelő növények társaságában él a *Carex humilis* olyan talajon, melynek csak felényi mésztartalma van az előbbiéhez képest. (Hempel 0·9% CO mellett 71·8%₀ kovasavat talált.) Itt tehát meszes flóra van viszonylag mész nélküli talajon.

Ungert is meglepte Korfuban,¹⁰ hogy Lacones és Paleo cast-rizza mellett a gipsztalajon egyetlen egy növényt sem talált, a mely különbözött volna a szomszéd mésztalajon előfordulóktól. Thurmann növény lisztája ellenben, melyet a talaj fizikai tulajdonságai alapján állított össze, nem képez oly erős abnormis eltérést. Ezért Drude abban a hiszemben van, hogy a talaj chemiai tulajdonságainak befolyása a növények elterjeszkedése körül nem általános, hanem csak kisebb területekre érvényes tényező. A só-, mész- vagy kovasavban való gazdagság fontos, de nem egészen döntő; a fizikai tulajdonságok ellenben ott lépnek előtérbe másodrendű szereplőkül, a hol a talajt különösen nem jellemzi valamely domináló alkotó rész.

⁹ Gönczy P. Pestmegye és tájéka viránya 1861. 28.

¹⁰ Reise in Griechenland 1862. 14.

De a növényzet minősége nem csak a jelen viszonyokat tárja föl a talaj méhében, hanem sokszor az elmúltakat is. Mi nemcsak a meszes és kovás területekre nézve áll, hanem ráolvasható a sós talajokra is.

Minden talajnem chemiai tulajdonságának, így a belső medenczék, mint Alföldünk talaja sótartalmának keletkezés magyarázata is bár inkább geológiai kérdés, nem nélkülözi azonban a fontosságot növénygeográfiai szempontból sem. Legkényelmesebb a só létezését indokolni úgy, hogy a hol előkerül, tenger zúgott ott egykor, melynek ársjai azonban idők folytán áldozatul estek az elpárolgásnak. Sőt azelőtt minden olyan sóstavat, a melynek állatvilága csak valamennyire megegyezett a tengerekben előfordulókkal, tengermaradványul tekintettek; de megrostálja ezek számát Credner Rudolfnak a múlt (1887) évben a Petermann-féle *Ergänzungshefte* 86. sz. füzetében megjelent *Die Relicten seen* czimű értekezése.

Ugyanő már régebben¹¹ úgy érvel, hogy sok tengeri állat vándorol föl az édes vizekbe s ott idővel édesvízi állattá lesz. Így a *Cordylophora* nevű polyp az atlanti partokról a Szajna folyón egészen Párisig hatolt föl és meghonosodott a *Jardin des plantes* tavaiban. Afrikában áradáskor összevegyül a Niger folyóba ömlő Binue folyóval a Csád tóba ömlő Sári folyó és alkalmat nyújt arra, hogy a *Manatus senegalensis* nevű tengeri emlős a nevezett belföldi tóba eljusson, pedig a tónak nem sós, sőt tiszta jóízű vize van. A Ganges-, Indus- és Amazonban fókák élnek, valamint a Ladoga tóban. A vándor halakból állandó lakosok, a tengeri csigákból édesviziek válnak. Az Albano és Nemi vulkán krateres tavakban olyan állatokat találni, a melyekből a Garda tónak tengeri eredetére következtettek. Ilyenek a *Blennius vulgaris* nevű hal és a *Palaemon*-féle rákok. Ilyen tényekkel szemben, úgymond csak ott lehet teljes bizonyossággal valamely tóvidék tengeri eredetére következtetni, a hol kétségtelen óceáni üledékek vannak. Már *Pigafetta* előtt föltűnt, hogy némely édesvízi állatok, mint a krokodil, megélnek tengervízben is, mihez *Humboldt* hozzáteszi, hogy jelentős tünet ez geológiai szempontból midőn látni való, hogy több helyt tengeri eredetű kövületek édesviziekkel egymáshoz igen közel fekvő lerakódásokban váltakoznak.¹²

¹¹ *Verhandlungen der Gesellschaft für Erdkunde* VIII. 302.

¹² *Reise in die Aequinocial Gegenden* II. 1874. 56.

Általában véve el is fogadható, hogy tengeri eredetűnek tekintessék a só előjövetele a belső medenczék talajában, kivált ha az ilyen vidék nem tetemes tengerszin fölötti magasságú sík; de azért nem zárja ki semmi annak szükséges voltát, hogy minden egyes terület külön birálat alá jöjjön, már csak azért is, mert valamely elpárolgott diluviál tenger-darab fölvétele esetén nem szabálytalanul kellene a sós-tavaknak előkerülniök, mint a hogy sok helyt valóban van, hanem minden lapon megszorult víz tükrének sósnak kellene lennie. Példa keresőben könnyen rábukkanunk a 965 méter magas rónaságra, mely Középpáziában az Altajtól Bajtükig terjed; rajta csak helyel-közzel emelkedik néhány dombcsoport, az is jelentéktelen. Északi részében a talaj agyagos sós és baromtenyésztésre alkalmas füvel benőtt, néhol a só ujnyi vastag réteget képez, a sós posványok az Ujuntszky és Barlük folyócskák folytatásai, ezek az Altajból eredve benyomulnak a sivatagba és ott nyomuk elvész.¹³

A hány „Fehértó” van Magyarországon, pedig a nép ezzel a névvel ruház föl minden szikes tartalmú vízfölületet, az mind sóstó, de aligha maradványa valamennyi annak a beltengernek, mely egykor hazánk alföldi síkján végig terült; mert például tengerfenék volt Csehország is és sója nincs, legelső vaspályát Budweistől Linz felé a végből irányozta, hogy a Salzkammergut felől minél könnyebben juthasson hozzá a nélkülözhetlen sóhoz.¹⁴ A palesztinai Holttengert sem tartja minden geolog tengermaradványnak, mert kősó tartalmú hegykeretének köszönheti az a vízében levő szokatlan sómennyiséget. Belázsia sós pusztáin is a talaj sós tartalma nem mély, úgy hogy pár méternyire édes vizet lehet a kutakba kapni.¹⁵

Egyiptomban a Vadi Natrun völgy sóstavai sem tenger-maradványok: e völgy Kairótól mintegy 40 kilométernyire délkelet-éjszaknyugoti irányban 160 km. hosszúság és 4 km. szélességben vonul és görbületében 6 nagyobb s több kisebb tavat számlál, melyekről az az alapos hiedelem, hogy víztáplálékukat a Nilustól nyerik föld alatt; mert az őszi napéjegylenlőséget követő három hónapon át vérvörös víz szivárog a keleti hegyoldalakból, a bennök levő ázalagoktól olyan színűre festve, — ez a víz patakokat

¹³ Prsewalskij: Zajzanból Khámin át Tibetbe 1884. 56 - 57.

¹⁴ W. Zimmermann: Weltall 1866. 318—319.

¹⁵ Ratzel: Völkercunde III. 1888. 325.

alkot s a tavakat táplálja. Deczember végeig a vizréteg 1—1¹/₂ m. mélységet ér el, azontúl fogy, úgy hogy a tavak egy része ki is szárad; tartalma részint natron, részint konyhasó, de olykor mind a kettő együtt, mely utóbbi esetben a kétféle só külön kristályosodik ki úgy, hogy a konyhasó fölül mintegy 50 cm. vastagságban, a nátron alább, de nem igen mélyebben 70 centiméternél van. A nátrontavak másik sora, úgy lehet hasonló viszonyok közt keletkezve és fönntartva a Kilima-Ndsáro havastól nyugotra vonul a greenwichi kel. hosszúság 36°-a, a déli szélesség 2—4 fokán át.

Sőt ha figyelembe vesszük, hogy Ravenna és Ephesus környékei, melyek a történeti időben is még tengerborította helyek voltak, sótartalmokat már teljesen elveszítették, — a hol pl. időszámításunk I. századában a ravennai kikötő volt s a római császári flotta horgonyozott, ott ma Itália legszebb Pinia erdeje borong,¹⁶ holott a mandolafenyő nem kalophil növény: mennyivel inkább kellett volna kiédesedniök ama területeknek, melyeket még a diluviál-tenger látott egykor el sótartalommal. Ennélfogva Ascherson abban a hiszemben van, hogy Németország sóstavai ezen ásványi tartalmokat olyan forrásoknak köszönhetik, melyek eredetöket a csekélyebb mélységben fekvő, sóhordozó diasz-rétegekből nyerik.

Igy a szászországi tavak Eisleben és Halle között konyhasó tartalmokat az otthelyt szintén diaszhoz tartozó sóréteg-telepeknek köszönhetik, a mennyiben úgy tekinthetni mind e két sós medenczét, mint olyan egy-egy lapost, mely gipsztömegek kilúgozása folytán keletkezett. Spanyolországban a fölszinre jutott diaszrétegen él a sókedvelő növényzet. Ázsia magas plateauin, pl. Perzsiában, hol a fölszinen fekvő miocén korbéli sótelepek kilúgozása ma is folyik, napjainkban egyéb viszonyok figyelmet költenek, a melyek tanulmányozására Richthofen khinai lősz-elmélete nyújtott alkalmat.

Ezt ugyan megtámadta Ellsworth Call amerikai geolog egész határozottan, mivelhogy Richthofen azt állította, hogy a khinai lősztelepek fölépülése nem a belső, egykor létezett tengernek rovandó föl érdemül, hanem az erős légáramlásnak, mely Mongolország felől mozgásban van, — pedig Richthofen nézete oly kedvező fogadtatást nyert, hogy siettek azt magyarázatul alkalmazni

¹⁶ H. Guthe: Lehrbuch der Geographie 1872. 283.

minden löszképződésnél. Látszik is ezt igazolni a rajnai lösz, mert benne túlnyomóan képviselvék a szárazföldi csigamaradványok. De, mint Call az *American Naturalist*-ben jelzi, nem áll ez az eset Északamerikára nézve, mivel ott 24 féle csigazárvány közül 11 vizi eredetű, — miért is a Misszúri löszére nézve kétségtelenek tartja, hogy édesvizi lerakodmányokból épült föl. És Call mégis kénytelen elismerni, hogy a hatalmas porfogatagok, melyek Jóvában gyakran föllépnek, a lösztelepek képződését szintén elősegítik, noha az amerikai lösz követi a nagy folyók irányát és legerősebben Nebraszka, Jóva, Misszúri államokban van kifejlődve. Stelzner ellenben a délamerikai löszképződésre nézve ugyanazt vallja, a mit Richthofen a khinaira.

Miután Richthofen a khinai lösztömegek szabad ég alatt való keletkezését kimondotta, Tietze hasonló czélból fordult Perzsia homok területeihez, hogy kialakulásuk módját megmagyarázza. Szerinte a hegységek közt, melyek a perzsa felföldet a miocén korszak óta övezik és keresztülkasul hasgatják, lapos teknők területnek s ezek törmelékes, apró-öregre őrölt föld anyagát a hegyvidék belső lejtői szolgáltatják, mivel még oly viszonylag száraz tájakon is föltartóztatás nélkül folyik a hegységek kopása s vele kapcsolatban azok málladékának szétterítkezése; mert mint Penck mondja,¹⁷ a szilárd földfelületnek minden pontján szünetlenül folyik az elmállás és a szállító erők fáradhatlanul hordják ennek termékeit lefelé, hogy a szikla oldalakat tőlük megszabadítsák. E denudatio folyton nivellálja a száraz-föld kiemelkedő részeit.

A forró viharok hordta és összehalmozta detritus Perzsiában is mint lösz rakodik le a teknők mélyebb pontjain. A légkörieknek, különösen pedig a szénsavnak behatása alatt a trachytos törmeléknek silicátjai könnyen szétbomlanak és e bomlási termékek közt az elmálló kőzetek természete szerint konyhasó, szóda és más könnyen oldódó sók válnak ki. Lehordják ezeket a vizek, kivált a hó olvadása alkalmával a teknők fenekére, honnan átszürenkeznek hajcsövesség folytán a magasabb pontokra is, és midőn a nyári forróság vizüket elpárologtatja. visszamaradnak, mint fehér kivirágzás. Ezért mondják Hafiz és Szádi perzsa költők, hogy hazájok olyan paradicsom, mely kőszikla, homok és sóból álló sivatagokkal váltakozik.¹⁸

¹⁷ Schriften des Vereines zur Verbreitung naturwissenschaftlicher Kenntnisse in Wien 1887.

¹⁸ H. Hellwald: Die weite Welt III. 59

Áll ez a sziriai sópusztákra nézve is, noha ott Dr. E. Duner Palmyra körül (Nyugot-Soriszتانban) újabb tengeri eredetű talajrétegekre bukkant, melyeket a pliocénhez számít. Ezek fekvése 650 m. a tenger színe fölött. Azért fontos ez a felledezés, hogy közhiedelem szerint a régibb plioczen tenger Cyprusnál érte keleti végét, holott most más el kell fogadnunk a nézetet, hogy az nem régi tenger uralma alatt tartotta Soriszتان nyugati részét, mely azóta nevezetes oscillatiókon ment keresztül. Beláziában a czaidámi belső medence talaját is sós lószagyag képezi s úgy föl van túrva, mintha csak eke munkálta volna meg; több kevesebb tamariszk és kharmük (Nitraria Schoberi) nő rajta. a Lycium és Apocynum venetum gyéribb, a források és pocsolják mellékén sok a nád. A karavánúttól valamivel éjszakra hó vagy jég gyanánt csillogó sós mocsárok terülnek el. Itt párolgott el utolsó maradéka annak a tágas tónak vagy talán belső tengernek, mely aránylag még nem régen fődte az egész déli Czaidámot és egyenletesen emelte síkját mindenütt 2800 m. magasságra. Így mondja Przsevalszkij.

A dzungari sivatag éjszaki és keleti részében a bomladozó hegyek termékei, éles törmelék és kovakavics alkotják a talajt; nyugotra és különösen északnyugatra uralkodnak a lószrétegek, délen terjeszkedik a futóhomok. mely Ajar-nor vidékén összekeveredik az apró sós tavakkal és tágas sós posványokkal. Ilyeneknek nevezik egész belső-Ázsiában azokat a talajviztől nedves és ragacos lószterületeket, a melyek fölszínén nátron és szóda, gyéribben konyhasó válik ki. Ezen, a mongoloktól gudurnak nevezett váladékok természete úgy hozza magával, hogy nedveséget szívjanak magokba; ezért van aztán, hogy a sós posványok száraz időben fehérek, eső előtt megszürkülnek és sötétté válik a felszínök. Nagy viharok alkalmával porszemű sós felhők emelkednek belőlök melyeket füstnek vagy ködnek vél az ember messziről. Az igazi sósposványok nem alkalmasak a vegetatió elfogadására, csak szegélyükön tenyésznek silány halophyták.

Mint Obrucseff orosz író beszéli, a Kaszpitengeren tuli sópuszták neve Takyr, fűvel benőtt talajuk lószös; a nagy különbség, mit növényzetök helyenkint fölmutat, onnan van, hogy nem egyforma az öntözés, melyben minden pontjok részesül. A melyek a magasabb vidékből aláömlő vizekkel el vannak látva, sósabak, mert öntöző vizök a lósz alatt fekvő aral-kaspi rétegekből lúgozza ki a sót és hozza fölszínre a lósz pórúsain, sőt itt-ott

még kivirágzást is hagy hátra. A kevés csöviz, a mely egyenletesen öntözhetne, kevés sót bír fölhozni az alsó rétegekből és ezért a folyóvizektől távolabb eső pontok kevésbé sósak; a hol ellenben több a talajvíz, gazdagabb a sótartalom is a felszínen. Ezért kertek övezik a folyókat mindenütt és bennök buja a sósflóra, akár tartozik annak valamelyik tagja a kulturnövények közé, akár a gyomok sorába; kívülök pedig szomorú és sivár a Takyr tekintete.

Midőn hazánk nagyobbik Alföldéről szól Reiche, azt mondja hogy a magyar puszták sós fölületének eredetét szintén ki lehet magyarázni a közel trachytos hegységek sótartalmának illetően fölszabadulásából és ha a dinamikai hatásokra ekkép súlyt fektet, igazat is lehet neki adni, mivel nátron tartalmú kőzetünk is, u. m. gránit, porfir, agyagpala, csillámpala stb. bőven van és a hegyek, dombok oldalalaiban mély hasadékokat vajú bérczi síók és szelid csermelyek, az eső és hó, meleg és hideg részéről egyaránt támogatva pusztító munkájokban napról-napra évről-évre elképzeltetlen mennyiségű iszapot görgetnek a síkon hőmpölygő folyamokba melyek egész hegyvilágoknak párányokra vált romjait viszik hullámaikon, hogy a mélybe bocsátva terhőket, ott új talaj rétegeknek vessék meg alapjait, mert a természetben megsemmisülés nincsen, a mi egyhelyütt eltűnik, új alakban föltámad másutt megint. Ezekből sok só lúgozódik ki a tavak javára.

Sót vannak geologok, kik a sót a vulkáni tűz sublimatiójának tartják, melyből a víz 27%-ot bír elnyelni, old ugyan még azon fölül 10%-ot, de azt már fenekére ejtve engedi kikristályosodni. Észrevették ugyanis a Vezúv tölcsérében, hogy e század elején egyik kitörése után falai repedéseit itt-ott 2—3 cm. vastagon töltötte ki sóréteg, kihült lávája tetejét pedig só lepte el. 1822-ben annyi sót hányt ki, hogy jónak látta azt az állam mint monopolcikket lefoglalni, — mert ha Zimmermann adatainak teljes hitel adható, 7·5 méteres átméretű darabok is találkoztak merő sóból és ezt tapasztalták már tűzhányóknál szintén. Igy Spanyolországban a pancorboi és burgosi hegysorok közt elterülő Bureba termékeny lapály is arról nevezetes, hogy rajta egy 595 m. magas kialudt vulkánhegy emelkedik, melynek kráterét kőso és tajtkő tölti ki; a hegy Poza de la Sal-nál van.¹⁹

A Föld sóstavairól szólóban megemlékezik Zimmermann a

¹⁹ Dr. Hunfalvy János: Déleürópa 1884. 637.

Fertőről is és azt mondja felöle, hogy vizében a konyhasón kívül sok egyéb anyag is van föloldva, mint pl. kénsavas és szénsavas natron, keserföld és egyebek, melyek undorítóvá teszik sóját; a Hajdú és Bihar megyékben előkerülő sóstavakról pedig úgy nyilatkozik, hogy oldott szénsavas nátronjok az iparban az egyiptomi ternanehi nátrontó e nemű termékét is majdnem kiszorítja.²⁰ Baer szerint²¹ nálunk évenként 15000 mázsa szénsavas nátront gyűjtenek, melynek lelőhelye a Duna-Tisza köze, különösen pedig Szeged vidéke, valamint Székesfehérvár és a Fertő környéke, úgyszintén Debreczen tájéka, hol 25 ilyen tó van; mélységök legfőlebb 1—1½ m., kerületek ¼—¾ órányi. Sóstavak a palicsi, a kunhalasi (104 hold), a vadkerti bűdöstó, a nyiregyházi sóstó, a konyári sóstó Biharban, a dorozsmai sóstó,²² a péteri Fehértó, valamint a kecskeméti Széktó számos hasonlóval együtt Kecskemét t. h. város határterületén, a Mézes Kocséron, mely nevét onnan kapta, hogy vize tapad az ember ujjai közt.

Ezek közelében vannak a száraz szikes fölületek, melyek nátrona kivirágzik és 3—6 napi időközökben összesöpörhető. A mely terület illetően kihasználás mellett kimerül, v a k s z i k nevet kap, de sőt idővel ismét szolgáltathat, sőt találkoznak területek, hol szinte váratlanul jelenik meg olykor évtizedek multán a sónak kivirágzása, mi kétségkívül összefüggésben van a talajviz áramlásával és ingadozásaival. Már Baer sejtí, hogy e só némely kőzetek elmállási termékeiből áll elő és hogy nem minden sóstó tengermaradvány; csupán az állandóan sziket szolgáltató területekre nézve teszi föl, hogy azok terméke mélyen fekvő sós földrétegekből kerül fölszínre és azt mondja, hogy a Dunán túl terülő tájakon Plinius szerint már a régi rómaiak is szedtek szódát, — mivel pedig rengeteg mennyiséget szállítanak el az esők a folyók útján, elképzelhetlen gazdag telepek lehetnek ott.

Ha Reiche talajsó eredet magyarázata egyes területpontokon módosítást követel is, úgy legalább a tüzetesen megvizsgált vidékek nagy részénél nem mutatkozik valószínűnek, hogy talajbéli sótartalmok egészen a diluviál tenger maradványa lenne; sőt Kerner figyelmét az sem kerüli ki, hogy az emberi lakások közelében a halophyták dúsabban tenyésznek, mi mindenestre a háztartásban elhasznált s a talajba került sók befolyása alatt

²⁰ Der Erdball II. 1865. 450. 451.

²¹ Chemie des praktischen Lebens II. 1861. 578. 579.

²² A magyar orvosok és természetvizsgálók munkálatai 1868. 251.

fölmerülő tünemény: nem szükséges tehát a belső vidékek flórájában itt-ott föltünedező sós növényzetet okvetlenül tengermel-leki halophytáktól származóul tekinteni, autochton létalakok lehetnek azok olyan pontokon is, a hol soha tenger nem volt. Különbösen hazánk belső régi tengere is, közvetlen lefolyása előtt, úgy látszik édes tenger volt.

A mi pedig az alföldi homokot illeti, melynek vastagsága néhol 6—8 m., ritkán tiszta kvarcz az, hanem leggyakrabban keverve van olyan kvarczvegyekkel, melyek közt mállékonyak is nagy számmal vannak s épen ezért oly ritka az Alföldön a vakolásra alkalmas homok. Legalább a kecskeméti phylloxera-mentes fővény, melyből 200 holdnyi területen az állami szőlőtelep van, 1—2%-ig mutat föl orthoklas, muskovit és biotit keveréket, sőt a sötétebb színűben kevés mágnésvasércz is fordul elő, a sósavban oldható homok szemecskék pedig főleg szénsavas mészből állnak és 2—10%-ban vannak jelen, mint Schafarzik jelentette a m. kir. földmívelési miniszteriumnak.

Némely pontokon ilyen fővényre teleptült rá a sárga föld vagy sárga agyag, iszapos ülepedés, melynek különféle elegyrészei vannak. Cserepet és téglát égetnek belőle, melyek azonban a benne levő sok mész miatt törékenyek. A lőszből virágoznak ki a sók, melyek rendesen szénsavas vegyek, mint sziksó, szódasó magnézia- és salétromsó, konyhasó, a hajdani nagy sós tengerre, emlékeztetve mondja Somogyi J. a »Szolnoki m. kir. áll. főgymnasium értesítőjé«-ben²³ valamint jelzi azt is, hogy Szolnok talaja igen salétromos s a salétrom vidék lefelé Titelig nyúlik a Tisza jobb partján a folyótól 10 kilométerig.

Már Gorove László megjegyzi,²⁴ hogy Szolnok fekete töldje sok timsót és gáliczkövet (?) foglal magában s mikor elázik igen ragadós és nagy sarat okoz. Sárga agyagos földe, melyből leginkább rakattak a vár bástyái, bőven adják a salétromot. 1799-ben a vár éjszaki sarok-bástyáinak kikotrásánál kezdték először ásní puskapor készítéséhez, melyet a várban csináltak, hol 1811-ig főnnállott a régi puskaporos torony is; salétromos is lakott a várban, ki azonban 1821-ben elhalván, özvegyének a becsületes tanács eltiltá e foglalkozást a nagy sok ásás miatt.

Van még Alföldünkön nem egy »Hortobágy, a puszták óriása«.

²³ 1888. 4—5.

²⁴ Tudományos gyűjtemény 1821. VI. 52.

(Petőfi), melyek föltöretlenül legelőkül szolgálnak; ezek nagy része, mond Kecskeméti Emil,²⁵ még ősi eredetiségben pompáz megvan a maga sajátos nagyszerűsége, tetemes kiterjedésű területeken sivar fővényes buczkák, kisebb nagyobb magaslatok teknő alakú mélyedésekkel váltakozva húzódnak bizonyos rendben; a hol a talaj kötöttebb, szikes ingoványok itt-ott csillogó vízfölülettel. A kulturát egy-egy magánosan álló kútgém, a pusztaságnak emez iránytűje képviseli, melyet Arany János óriási szunyoggá személyesít, mintha a puszta vizét szívná. Nemrég folyt le az idő, mikor a fűtej (*Euphorbia*) bokrok közt:

»Alig tengett egy két gyalog bodza,
Mely fekete gyümölcsét nyaranként
Kedvetlenül hozza.«

Végül a hazai halophytákról azt jelezzük, hogy legtöbbjük társaságban él, néhol párnaszerű gyepet alkotnak, másutt úgy társulnak egymáshoz, mint seprő laza szálai; *Chenopodium* és *Stalice* csak ott tömörülnek össze, a hol a talaj ingoványossá vált, a *Sedum* (szaka) pedig a kiszáradt tavak teknőjében. Anynyira talajhoz kötött növényalakok pedig a halophil flora tagjai. hogy az égalji viszonyok iránt is kevésbé érzékenyek másoknál. Igy Spanyolországnak öt kiválóbb sós pusztája, van, azok szélességi és tengerszin fölötti fekvése igen különböző és rajtok a növényzet mégis nagyon egyforma; pedig mint Murciában pl. 3—4 éven át jóra való eső nincs, Andalusiában szabályos enyhe, nedves telek uralkodnak, Castilia meg Granada ellenben magas fekvésűek lévén, nagyon excessiv klíma uralma alatt állnak. A tengerpartokon gyakran találkozni *Salsola*, *Chenopodium*, *Stalice* félékkel és ezek díszlenek a szárazföldek belsejében is sós talajon, holott annak esetleges sóbőségén kívül egészen mások a légnyomásai, nedvességi és hő-viszonyai.

Kimutattam 1886-ban a buziás-temesvári vándorgyűlésen (Munkálatok XIII. 255—266), hogy Ázsia nagy pusztáinak a magyar Alföld kicsinyben hasonmása, szárazságra hajló klímájánál fogva: de megegyezik velök talajalkotás szempontjából is, mert épen úgy megvannak sós fölületei, melyeken az ilyen pontokra nézve jellemző sósflóra nő. Ha áll az, hogy ura az ember bizonyos mértékben a talajnak és éghajlatnak, hogy módosítani, sőt javítani is bír rajta valamennyire, nincs okunk megjedni attól, hogy

²⁵ Nemzetgazdasági Szemle 1888. 321.

édes hazánk szive, a Tiszavölgy nem egyéb, mint Ázsia pusztáinak egy messze nyugat felé előre tolt darabja, mert okkal módval lehet enyhíteni rajta.

Kecskemét 70000 hold szántóföldet, 18000 hold erdőt, 5000 hold szőlőt és gyümölcsöt, 600 hold kertet varázsolt kitartó munkával futó homokos határterületére, melyről elmondhatni, hogy Magyarországnak nagy porzótartója. Közel 160000 hold határából 800-at foglal a város, a mennyiben rajta építkezett, évenként erdősít 170 holdat, a sziksós fölülleteket az ipar érdekében megsöpri, sóstavát gyógyfürdővé alakította, hogy ne csak egészséget osztogasson az, de emelkedő anyagi jólétet is. Hogy pedig Magyarország nagyobbik Alfölde inkább keletre nyuló értékes darab Európa legyen, van még alakítani és kihasználni valója a magyar népelemnek, mely e tágas síkság fölületén létszámban és kulturában örvendetesen gyarapszik.

HANUSZ ISTVÁN.

VÍZSZABÁLYOZÁSUNKRÓL.

Egy általunk nem régiben közzétett rövid füzetben alkalmunk volt Alföldünk, folyóvizeinek szabályozása tárgyában szerény nézetünknek kifejezést adni, mely szerint évről évre ismétlődő árvízveszélyeinket csak azon módon véljük megszüntethetőknak, vagy azokat legalább egy minimumra leszállíthatóknak, ha az orvoslást nem csak egyedül a töltés rendszerben keresendjük, hanem ha egyszersmind az adott helyi viszonyok czélszerű felhasználása mellett javaslatba hozott csatornák kiépítése által alföldünk legkárthozóbb folyóvizeinek alsó szakaszait akként rectificálандjuk, hogy ezen folyók úthosszának tetemes megrövidítése által lefolyási sebességöket is lényegesen fokozandjuk.

Idézett értekezésünkben, javaslatainkat lehetőleg kifejteni iparkodtunk; miért is mindazokat, kiket ezen tárgy közelebbről érdekel, fentidézett füzetünkre utaljuk. (Néhány szó Alföldünk folyóvizeinek szabályozásáról megjelent Grill Károly udvari könyvkereskedő bizományában.)

Ezen idő óta alkalmunk volt eme nagyfontosságú kérdésben, úgy a sajtó terén, valamint a parlamentben több kiváló szakférfinak véleményéről tudomást szerezhetni, minők Bedő, Kvas-

say, Hieronymi és Hunfalvy János urak és több más ősmert tekintély, kiknek nyilatkozatai legjobb bizonyítékul szolgálnak a kérdéses ügy nagy fontosságát illetőleg. Így Bedő Albert min. tanácsos jeles erdőgazdasági kapacitásunk, kiváló alapossággal fejtegeti, miszerint az erdők letarolása a csapadékvizek gyors lefolyását és ennek következtén árvizeink mérvét nem kis mérvben fokozza; noha szerző úr maga sem szándékozik ezzel azt állítani, mintha a letarolt területek befásítása által, árvízveszélyeinken egyedül már segítve volna. Nagy érdekű fejtegetései tehát, ha mindjárt nem is birnak szabályozásunk mai kérdésének megoldására nézve közvetlen érdekel, de mindenesetre figyelemre méltó irányt nyújtanak erdőgazdaságunk terén követendő eljárásra nézve.

Kiváló alapossággal tárgyalja továbbá Kvassay Jenő osztálytanácsos úr, a kultur-mérnökség főnöke egy emlékiratban közölt szabályozásunk ügyét. Abban különösen hangsúlyozza, hogy a főszűly nem annyira a töltésekre, mint főképp a meder helyes szabályozására fektetendő miért is iparkodjunk a lehető legjobb medert választani, azaz olyat, melyben a vízszin, legalább középvízállás mellett a terep alá sülyesztve legyen, mert a töltések magasságával az árvízveszélyek nem számtani, de mondhatni mértani arányban növekednek.

Kvassay úr értekezésében mindenesetre sajátos jelenség az, miszerint értekező kénytelen visszamenni egy már régen túlhaladottnak vélt álláspontra, t. i. a kultur-mérnöki intézmény ellen irányult abbéli aggodalmakat szétoszlatni, mintha a talajjavítási, lecsapolási és belvízlevezetési munkák árvizeink veszélyét fokoznák! Holott épen a kultur-mérnök emelhet jogos panaszt az ellen, miszerint a folytonosan magasbitott töltések közé szorított nagy vízállás a belvízlecsapolási műveletek sikerét tetemesen megnehezíti. E helyen önkénytelenül eszünkbe jut Aesopusnak meséje a farkas és a báránnyól!

Végre egyik legkiválóbb országos szaktekintélyünk, Hieronymi Károly, az o. m. államvasut vezérigatója az »Egyetértés« egyik számában a Tisza folyó szabályozásáról a legkimerítőbben és számos részletes adatok elősorolása mellett értekezik. Mindenekelőtt ugyanis alapos számításokkal megczáfolja úgy a vízfelfogó medenczék valamint a Lám és Hobohm által tervezett árlevezető esatornák gyakorlati kivihetőségét. végül azon felte-

vést is, mintha a Vaskapu szabályozása által a Tisza folyó vízszíneinek csökkenése várható volna.

Értekező javaslata odairányul, hogy a tiszai töltéseknek távszélessége még több helyen kibővítendő, továbbá hogy töltéseinek méretei átalánvéve még lényegesen növelendők volnának. miután azok a Tiszának ismert hosszú tartamú magas vízállására, úgy árvizeinek várható emelkedésére való tekintettel, ezúttal még elégtelenek.

Végre nagy alaposággal és részletes tárgyismerettel foglalkozik még értekező úr a Tisza-szabályozás adminisztratív tételeivel, szóval a Tisza-szabályozás kérdését minden oldalról, nagy alaposággal és részletességgel tárgyalja.

Igen kár, hogy Hieronymi véleményét csakis a Tisza folyó szabályozásának kérdésére nézve ismerjük és hogy nagybecsű értekezésében sem a mellékfolyók, sem pedig a belvizek szabályozásának ügyére ki nem terjeszkedett. Szerény nézetünk szerint pedig ezen utóbbi kérdések is oly nagy fontosságúak, hogy az előbbeninek helyes megoldását ez utóbbiak nélkül alig képzelhetjük, sőt épen a tiszai töltéseknek értekező úr által szükségesnek talált kibővítése és az ennek folytán várható további árvízszínelelkedés a mellékfolyók, de különösen a belvizek szabályozásának szerencsés megoldását, szerény nézetünk szerint nem kis mérvben nehezíteni látszanak: és épen azért igen óhajtottuk volna értekező úrnak nézeteit arra nézve is bírhatni, miként egyeztetni t. i. össze a tiszai töltések méreteinek javasolt emelését a mellékfolyók és belvizek helyes szabályozásával? Annyival is inkább, mert szabályozásunk főczélja nem állhat egyedül abból, hogy csak a Tisza vízének kiöntéseitől lehetőségig magunkat megmentsük, hanem abból, hogy gazdasági területeinket a vizektől egyáltalában lehetőleg biztosítsuk; sőt ha már kénytelenek volnánk földeinket egyik vagy másik víz elöntéseinek alávetni, akkor nem haboznánk inkább a Tisza vizét választani, mely legalább — többkevesebb iszapot is hagyna földeinken, semmint az újból felemelni javasolt tiszai töltések és a Tisza ismert hosszú tartamú magas vízállása folytán keletkezett, messzeterjedő fakadó vizek és lefolyásukban meggátolt, üledék nélküli belvizek elöntéseinek magunkat alávetni.

Értekező úr utal ugyan a tiszai töltések korona-szélességének jelentékeny növelésére is, mi által kétséget nem szenved,

hogy azokon vízemelőgépek közlekedése is tetemesen megkönnyítenék; azt azonban, hogy ily vízemelőgépek a Tisza mindkét töltésének mentén mily távolságokra és számszerint mily mennyiségben volnának felállítandók, hogy a Tiszának 1—2 hónapig eltartó magas vízállása alatt egybegyült belvizeket és ezalatt folyton keletkező fakadóvizeket kiszivattyúzni lehessen. továbbá hogy ily gépek beszerzési és kezelési költségei mibe kerülnek? erre nézve alapos számítást tenni nem tudunk ugyan, azt véljük azonban, hogy ha ezen költségeket a tiszai töltéseknek — értekező úr által javaslatba hozott méreteire leendő kiépítési költségekhez hozzá tesszük, ezekkel közel képesek lennénk egy oly szabályozási műveletet végrehajtani, mely a töltések további erősbitése nélkül is talán célhoz fogna vezetni.

Ugyanazért Irányi Dániel ismert indítványának tárgyalása alkalmából közlekedési miniszterünk szokott éleslátásával igen alaposan utalt arra, hogy szabályozásunk végleg befejezettnek még ugy sem lévén tekinthető, ez csakis a belvizek szabályozásának kérdésével, úgyszintén több mellékfolyó torkolatának rectificációjával összefüggőleg nyerhet helyes megoldást.

A miniszter úrnak ezen nyilatkozatai tehát kellőkép megnyugtathatják országunk közönségét arra nézve, miszerint szabályozásunk ügye egyoldalulag elintéztetni semmi esetre sem fog, hanem annak minden oldalai kellőkép tekintetbe vétetni fognak.

Kvassay úrnak fentebb említett értekezésére visszatérve. helyesen jegyezte meg értekező úr, miszerint a töltések emelésével a veszélyek nem számtani, hanem mondhatni mértani arányban növekednek, miért is tehát szabályozási miveleteinknél különösen arra is lennénk tekintettel, hogy folyóink vízszíne már a rendes vízállás mellett is minél mélyebbre legyen lesüllyesztve a természetes talaj felszíne alá, miután lecsapolási és belvív-levezetési munkálatok csakis ez esetre eszközölhetők sikeresen.

Ezt elfogadva, az általunk javaslatba hozott és idézett értekezésünkben kifejtett szabályozási rendszer alapján épen ezen követelményeknek iparkodtunk megfelelni, mert úgy hisszük, hogy mihelyt folyóvizeink lefolyási sebességét lényegesen növelni képesek vagyunk, akkor egyidejűleg annak vízszinét is bizonyos mérvben lejjebb szállítjuk. Minthogy továbbá az általunk tervezett vízlevezető csatornák iránya lehetőleg mindenütt az illető

vidékek legmélyebb fekvésű és helvizekben legtöbbet szenvedő részeit keresi fel, melyek hihetőleg csak egyes rövidebb szakaszokban igényelnének valamivel nagyobb méretű töltéseket, ennek folytán épen ezen helvizek levezetése volna tetemesen megkönnyítve.

Azon netaláni ellevetést illetőleg, miszerint javasolt csatorna-rendszerünk kivitelének az azzal járó tetemes költségek állanak útjában, azt jegyezzük meg, hogy a költségek mérve attól függ, mennyi vizet szándékozunk azokon levezetni? mert feltéve, hogy a szerzett adatok alapján elegendőnek találtnék az illető folyó legnagyobb árvízmennyiségének csak $\frac{1}{3}$ részét csatornánkon levezetni, akkor elegendőnek tartjuk ezen csatorna keresztaszvénnyét ott, hol például annak lefolyási sebességét a víz úthosszának felére lett leszállítása folytán megkétszerezve találjuk, az anyavízmeder keresztaszvénnyének nem $\frac{1}{3}$, hanem $\frac{1}{10}$ részével tervezni: mert alig szenved kétséget, hogy az esetben, ha egy bizonyos méretű csatornán az esés növelése által a víz lefolyásának sebességét megkétszerezük, az azon másodpercenként lefolyó víz mennyiségét is közel megkétszereztük.

Ezen alapon tehát nem leend nehéz, szerzett adatok szerint minden egyes folyóra nézve megállapítani, hogy legmagasabb árvízének hányadrésze volna levezetendő? és ebből kifolyólag a csatorna méretét is a fokozott lefolyási sebesség számbavétele mellett, ezekből pedig végül annak megközelítő költségeit is kiszámítani.

Ezen szempontból kiindulva azt hisszük, miként javaslatba hozott szabályozási rendszerünk költségei távol sem lesznek oly tetemesek, mint a minőknek első tekintetre mutatkoznak, kivált ha tekintetbe vesszük, miszerint csatornáink legtúlnyomóbb részei, már meglevő erek és mélyedések irányát követik.

Habár mi is a dolog természetéből kifolyónak találjuk, hogy bármilyen szabályozási rendszer követése mellett töltések építése alig lészen mellözhető, azt azonban túlnyomóan ezekre fektetni, nem találnók egészen helyesnek, kivált ott, hol a helyi viszonyok a cél biztosabb elérésére oly kedvező utakat nyújtanak előnkbe.

Egyébiránt töltéseink építésénél, mindazon esetekben a hol egészen új építkezésekről volna szó, tehát már meglévő ily műveletekre tekintettel lenni nem kellene, országunk speciális gazdasági viszonyai tekintetében a kettős töltés-rendszert követnök, a midőn is az évenként ismétlődni szokott rendes árvizeket

mérsékelt szélességű hullámtérben és mérsékelt méretű töltések közt tartanók vissza; a nagyobb időközökben azaz minden 6—8 évben előforduló rendkívüli árvizek átbocsájtására pedig nevezett hullámtéri töltéseket helyenként, — kikövezett átcsapó-résekkel látnók el: ezektől pedig elegendő távolságra egy második és valamivel nagyobb méretű töltés vonalat állítanánk fel, miáltal egy megfelelő kiöntési tért alkotnánk, mely keresztöltések által, külön-külön szakaszokra volna egymástól elválasztva, melyeknek legmélyebb pontján a víznek későbbi lefolyására vascső-átereszeket alkalmaznánk. Minthogy ezen kiöntési tér előreláthatólag csakis nagyobb időközökben öntetnék el, az bizonyos korlátoltabb mérvben gazdasági kezelésre is alkalmazható, és nem csak rétekre és legelőkre, de esetleg tavaszi vetésekre is fordítható volna: előntés esetére pedig a visszamaradt iszap a talaj termékenységét fokozná, úgy felszínét is fokozatosan emelné, hosszú évek multával pedig a folyó medre, önképzett magaslatok közé jutna és ezáltal a töltéseknek földszin magassága is csökkenvén, azok évi fentartási költségei is azon arányban apadnának. Minthogy pedig ezen rendszer mellett a hullámtér szélessége a jelenleginél lényegesen csekélyebb volna, a gazdasági kezelés alól jóval kevesebb terület vonatnék el, ezenfelül pedig a meder képződése jóval nagyobb eredménnyel történnék; a nélkül végre hogy ezen kettős töltés összes köbtartalma a jelenleg alkalmazásban lévő nagy méretű töltések köbtartalmát jelentékenyen felülmulná.

Országunkban, — sajnos — nem üzetik még oly mérvű belterjes gazdálkodás, hogy eme kiöntési térre szánt és habár valamivel korlátoltabb mérvben is, de még mindig gazdaságilag kezelhető területet fel ne áldozhatnók, kivált ha ez a szabályozási költségek hozzájárulása alól egészben vagy részben kivonatanék és ha ezen áldozatokkal a nagy és értékes területek árvíz elől sikeresebben biztosíthatnának.

Hogy pedig ezen rendszer előnyei már meglévő töltés rendszerünk mellett, ha még oly korlátolt mérvben is alkalmazást nyerjenek, revisió alá veendőnek tartanók, a töltéseink mentében jelenleg megvédett területek fekvését, egybevetve azok gazdasági értékével és tényleges mívelési módjával; mindazon területek pedig, melyek hol erdőket hol gyepföldeket vagy nádasokat képeznek, vagy pedig különben is mélyedt fekvésüknél fogva csekélyebb gazdasági értékkel bírnak, a kiöntési területbe belévo-

nandók volnának, miáltal sok ezer holdra terjedő árvizmedenczékét alkotnánk a nélkül, hogy az erdő- és mezőgazdaságra számbavehető károk keletkeznének.

Egy ily revízió esetében, azt találunk, hogy például a Fehér-Körös mentén lévő nadabi és székudvari erdőterületek, továbbá a Maros mentén elterülő csálai, pécskai, főnlaki és német szt-péteri erdők, úgyszintén a temesmenti nagy kiterjedésű erdőségek Drag-sinától kezdve egész Paráczig, végre a Tisza mentén még bizonyára előfordul nádasok bevonásával, — a gyepterületeket nem is említve — oly tetemes, nagy kiterjedésű kiöntési területeket, vízmedenczékét nyernénk, hogy ez által árvizeink veszélyei igen lényegesen csökkennének.

Végül mindezek után ismételjük, hogy részünkről teljes megnyugvással tekintünk szabályozási ügyünk helyes megoldása elé, mert annak végszálai oly kezekben vannak letéve, melyek eme feltevésünkre nézve a legerősebb biztosítékot nyújtják.

REMEKHÁZY KÁROLY.

EGYPTOM ÉJSZAKI PARTJAIN.

(Felolvastatott az okt. 25-iki ülésén.)

Időn ez év tavaszán magamat elhatároztam, hogy próbatúrákat teszek Afrika éjszaki partjain, az irodalom előleges tanulmányozása meggyőzött arról, hogy bár általánosan elterjedt az a vélemény, hogy éppen ez a partvonal ma Afrika legrégebben és legjobban ismert területe, mégis e területen a természetvizsgálónak nagyon sok teendője van. Kétségkívül legérdekesebb e tekintetben maga a Nilus deltája, mert ugy a delta partjának fejlődési viszonyai és a mögöttük elterülő tavak fizikai alakulása a geológiának, valamint Egyiptom lakosságának egyes tipikus csoportjai az anthropológiának megvilágításában ma még sokkal kevésbé ismert dolgok, mint azt gondolnók; de be kellett látnom előtanulmányaimból azt is, hogy a hátralevő feladat ma is sokkal nagyobb, semhogy e téren minden kérdésnek megfelelhessenek a saját, csak rövid időre terjedhető, utazásaim alapján, mert a rendelkezésemre álló idő alatt még kereskedelmi tanulmányokat is kellett tennem, melyekkel a budapesti kereskedelmi és iparkamara s az »Adria« tengerhajózási társulat bizott meg. Mindazonáltal igyekeztem a rövid időt, amennyire lehetett, ki-

zsákmányolni s e kutatásaim eredményeiről, amennyiben azok némely kérdésre újabb megvilágítást nyújthatnak, akarok ezennel számot adni.

Áprilisban befejezván előkészületeimet és meghallgatván tanárainnak, Dr. Hunfalvy János, Vámbéry Ármin, Dr. Török Aurél és Klein Gyula útbaigazításait, Triesztbe utaztam. Utamon szerencsés voltam Dr. Hilber Vinczével megismerkedni, ki a gráci egyetemen a geologia magántanára, s kit a bécsi tudományos akadémia küldött ki parttanulmányok tétele végett az Adria partjaira s ki nem mulasztotta el, hogy engem figyelmeztessen ama sokirányú változásokra, melyek a partvonalak fejlődésében észlelhetők, és tanácsait e téren később igen életrevalóknak találtam. Triesztben felkerestem Dr. Marchesettit, a Museo Civico buzgó igazgatóját, ki maga is járt Egyiptomban, sokáig élt Indiában s szintén kiváló tanácsokat adott Egyiptom geológiai és növénytani viszonyainak tanulmányozására vonatkozólag. Minthogy gyűjtéseimet már Trieszt vidékén megkezdtém, Marchesetti szives volt felajánlani azok gondozását visszatértemig, a mivel a legforróbb hálára kötelezett.

Végre a sok jó tanácssal bőségesen ellátva, elindultam. A »Thalia« az osztrák-magyar Lloyd gőzöse vitt át a tengeren. A hajón az alexandriai német főkonzul (aki nagyon szerette dicsérni a magyarokat — szászosan), két turista, két apácza és két török utazott. A két törököt azonnal célba vettem s mikor a konzul megtudta, hogy utazásom egyik célja anthropologiai adatok gyűjtése, kifejezte aggodalmát, hogy a két törökkel, különösen az öreggel aligha birhatok. Nemsokára megtudtam, hogy az öreg török szívéhez az út a sakktáblán vezet, s egyszer egy játszmán annyira dühbe jött, hogy meghívott magához Beirutba két hétre sakkozni. Megköszöntem s mert ez nem volt programomban, felajánlottam, váltsa meg a meghívást azzal, hogy hagyja magát lemérni. Ő előre küldte a fiatait, azt le is mérhettem, hanem a buzgalomba úgy elmerültem, hogy nem vettem észre, hogy az öreg — megszökött. Le kellett róla mondanom. Öt napig voltunk a tengeren, a nyugodt napok, — bár egy kis viharunk volt a Matapan fok körül, az üde tengeri lég hatása alatt elfeledtették velünk azokat az európai napokat, melyekben a tevékenység láza emészti lelkünket, igyekszünk nem gondolni a közel jövő viszonytagságos esélyeire, vérünk rendesen folyik ereinkben, heves lüktetése lecsendesül, az agy pihen, csupán reményein és emlékein

mereng, de azok sem izgatnak fel, egy szóval mindannyian a lehető legjobban érezzük magunkat.

A hatodik nap reggelén azonban már hajnalban felkeltem, gyorsan kaptam magamra ruháimat, lázas izgatottsággal rohantam a fedélzetre és ott hirtelen megállottam. Megláttam Afrika part-jait ama rózsás ködben, melyet a napsugár és a sivatag porának ölekezése szül, soká néztem s aztán boldogan felsóhajtottam; amit abban a pillanatban éreztem, nem irhatom le s tudom többet sohasem fogom azt úgy visszaérezni. Elérkeztem vágyaim szin-helyére, Alexandriába, előttem volt az ősi büszke város, mely-nek alacsony vonala fölé a minaretek kevélyen, a pálmák nyá-jasan emelték fejüket, egyik oldalán az alkirályi palotával, a má-sikon, túl a Gabbari-molon, vidáman forgó szélmalomokkal s előttünk a nyüzsgő életű kikötő, melynek ezer meg ezer képe bizarr tarkaságban váltja fel egymást.

Mint hogy hajónk egészen a part elé mehetett s a douane előtt vethetett horgonyt, azon az utazóra nézve kellemes megle-petésben részesültem, hogy az Alexandriában horgonyt vető hajókat méhrajként megtámadó arab csolnakosok »baksis!« kiáltásait egy-általában nem hallottam. A parton egy csomó arab, berber és néger állott és ruhájuk mellére rá volt festve vagy varrva azon szálloda neve, melyet képviseltek, ezek sem baksist kiabáltak, hanem a szállodájukat kínálták. Egy embernek odaadtam a pod-gyászomat, aki azt a douaneba vitte s a vámőr meg se nézte; erről tudtam, hogy baksist vár, de azért nem kérte. Végre kiér-keztem a kocsikhoz; négy fekete ördög egyszerre támadt rám s rossz angolsággal igyekezett bizonyítani mindegyik, hogy az övé a leggyorsabban visz a városba. Megmondtam, hogy melyik szállóba megyek s kérdeztem mit fizetek; kezdték a két frankon s leliczitálták egymást az 50 centimesre. Így hallgasson az ember Baedeckerre vagy Meyerre, kik azt mondják »Fahrt von der Douane zum Hotel 1.50 fr.« A kocsis elvitt ahová mondtam és baksist ő sem kért: a baksis Alexandriában már kihalófélben van s nem is hallottam kérni csak egyszer az arab városrészben, mikor egy arab kért baksist, amiért angolul alkudott a gazdája nevében velem egy turbánra.

Rövid felolvasásom keretében nem terjeszkedhetem ki Ale-xandriának s a benne nyüzsgő életnek ismertetésére; a város tipikus alakjait, a keleti városi élet alapját a szamarat, a bazá-rokat, fürdőket, mecseteket, palotákat, a történelmet, a nőket, a

kutyákat, régiségeket, Pompejus oszlopát, a Kleopátra tüit, a katakombákat számtalanszor leírták már s nem egy hü leírás jelent meg már magyar nyelven is Asbóth, Benedikty, Pongrácz, Kecskeméthy, Orbán és még sok más tollából, s mindössze csak azt jegyzem meg, hogy a várost, lehet talán azért, mert a Keletet először itt pillantottam meg, nem találtam olyan európaiasnak, mint azt leírták, de még később sem, mikor a Kelet életének oly tiszta s páratlan fészkeiből, minők Kairó, Rosette, Damiette, visszatértem, változtattam meg ebbeli nézetemet s hajlandó vagyok azt hinni, hogy a kik ezt írták, azok főleg a házakra és nem a város életére, a mozgó alakokra tekintetek, mert Alexandria még ma is, bár benne az európai sok, a legkeletiesebb városok egyike.

Első kötelességem volt konzulunkat felkeresni. Gróf Wass Ármin a lehető legszivesebben fogadott s ami nagy öröömre szolgált, magyarul szólított meg és magyarul beszélgetett. Ő azelőtt tripoliszi konzul volt s így nekem kiváló adatokat bocsátott rendelkezésemre a kereskedelmi viszonyokra vonatkozólag. Elé terjesztettem ama tervemet, hogy Tripoliszba is elszeretnék menni a partvonalon. De ő ezt lehetetlennek tartotta. Sem a khedive, sem a szultán fermánja ott nem sokat használ, mert ugyanezek néhány év óta komoly aggodalomban élvén az olaszok gyarmatosító politikája miatt, ha az utazóknak adnak is fermánt, de másrészt a hivatalos közegeknek is adnak utasítást, hogy minden utazót megfigyeléseikben és gyűjtéseikben akadályozzanak meg. Már ekkor megjegyezte előttem a konzul, hogy a török kormány hónapok óta csapatösszpontosításokat tesz Tripolisz, Bengazi és Dernában, s ezeket is titokban akarja tartani s ez is egyik oka annak, hogy e partvonal ma alig vagy csak nagyon nehezen megközelíthető. E csapatösszevonások hire csak szeptember elején jutott el Európába. — Ekkor előadtam neki a másik tervemet, hogy beutazom a partvonalat Alexandriától Port-Szaidig szárazföldön, meglátogatandó a Nilus hét torkolatát. Erre ő kijelenté, hogy Egyiptomban a közbiztonság mindenütt elég jó, hanem ez a partvonal egészen pusztá sivatag vidék, melynek halászlakói szerfelett vadak, fanatikusok és babonások és es utat, mely esetleg 10—14 napig elhúzódhatik, nem ajánlja nekem s a felelősséget biztonságomért magára nem vállalja. Hanem már ez nem volt elég hatalmas argumentum arra, hogy a vállalattól visszatartsom, a bajokra el voltam készülve, s mikor a konzul látta,

hogy utamról le nem mondok, a legnagyobb szivességgel ajánlá fel szolgálatait, melyekkel örök hálára kötelezett engem.

Ezután még a kereskedelmi dolgok felől kértem adatokat. Mert Alexandria egész jelentőségét csak kereskedelmének köszönheti. Egyptom főkikötője ez, mely a Nyugat és Keletet összekapcsolja, s ránk magyarokra és osztrákokra rendkívül fontos, mert keleti kereskedelmünknek ez egyik főpiacza; hogy mily jelentékeny érdekeink vannak itt azt már ama nagy összeköttetés is eléggé bizonyítja melyben az osztrák-magyar Lloyd Triesztet Alexandriával tartja hetenkinti járatai által; hogy ez érdekek állandók és szilárdak, a mellett szól a subvencio megszavazása s végül, hogy ez érdekek magyar részben is érezhetően emelkednek, annak bizonyossága egyrésztől a Lloyd fiumei ügynökségének felállítása, valamint azon rendelet, mely az »Adria« tengerhajózási társulat részéről Alexandriába havonkint egyszer menő járat létesítését elrendeli. A kereskedelem megítélésére a ki- és bevittelt s a kikötő hajóforgalmából ránk eső részt kell ismernünk; erre vonatkozó számos adataimat itt nem közölhetem, a budapesti keresk. és iparkamarához irt hivatalos jelentésemben ezek mind egybeállítva találhatóak s itt csak bevitteli kereskedelmünk főcikkeire hívom fel a figyelmet. Kétségkívül legnagyobb a fabevittelünk, de ezt komoly veszedelem fenyegeti mert az oroszok Odesszából és Galaczból mind olcsóbban szállítják a galicziai határon tőlünk olcsó pénzen megvett fát. Fontos bevitteli cikkünk még a cukor, melyből a bevittel nagysága Egyptom cukortermésének minőségétől függ; továbbá a liszt, melyet azonban az orosz verseny előbb-utóbb leszorit, mert tőkebefektetésekkel, raktárakkal dolgozik, mitől a mi kereskedőink irtóznak; a bor, melyet itt szeretnek ugyan, de hire nem elég nagy, s az idegen vagy a könnyű és édes görög borokat vagy a nehéz francia borokat issza; a savanyú és keserű vizek, melyek először tették ismertté Rákóczy és Hunyadi nevét Afrikában; végül a ruhaneműek és kész öltönyök, melyek mind nagyobb mennyiségben kelnek, mert az arab és benszülött lakosság már belátja, hogy napi munkájának végzésében kényelmesebb a könnyű európai öltözet. — Általában véve Alexandria a kereskedelem világvárosa, a föld minden kereskedő állama hoz ide árukát s a verseny óriási, s örülnünk kell, ha ily piacon egyáltalában fenntarthatjuk magunkat, s ha ez így van, bátran tekinthetjük a mi kereskedelmünket életrevalónak, jövőt ígérőnek. A veszedelem csak abban rejlik, hogy

a középtengeri forgalomban a Lloyd és Adria árai igen magasak; a magyar tengerészet pedig a Lloyddal a versenyt ki nem állhatja;* a magyar tengeri kereskedelemnek jövője csak akkor van, ha Szalonikiból indul ki, miáltal azonban Fiume és Trieszt kereskedelmét is tönkre teszi, de elvégre is a magyar kereskedelmi tengerészet érdekei általánosabbak mint a két kikötő város helyi érdekei s nem szabad azt sem szem elől tévesztenünk, hogy a tengerészetünk ily irányú átalakulása nekünk magyaroknak a Balkánon levő érdekeinket szilárdítja meg.**

A konzult elhagyva szamarat fogadtam s elindultam a part fejlődésének tanulmányozására. Két kérdés volt előttem. Megfigyelhettem azt, hogy milyen a part most, a régi leírások nyomán azt is tudhattam pontosan, milyen volt a part Nagy-Sándor és a Ptolomeuszok idejében. A meglévő térképek alapján kétségtelen volt, hogy a két part közt nevezetes különbségek vannak egyik feladat az volt, hogy meghatározzam e különbségek valódi értékét, a másik az, hogy a viszonyok tanulmányozásából e különbségek keletkezését igyekezzem megvilágítani. Alexandria városa azon keskeny földnyelven fekszik mely az egykori Pharos szigetét, mit már Homer is felemlít, kötötte össze a kontinenssel. Maga a kontinens e helyen szintén csak keskeny isthmus, melyet éjszaknyugat felől a földközi tenger hullámai mosnak alá, míg délkeleti partjain a Mariut tavának vize simul el. Ezzel egyszersmind felosztottuk a város egész területét is négy részre: a Pharos-szigetére, az ezt a parttal összekötő földnyelvre (a régi Heptastadionra), a kontinentális partvonal nyugati felére, mely a földnyelvtől a Mahmudie csatorna torkolatán túl a Necropoliszig terjed, s e partvonal keleti felére, mely a földnyelv és a mai Silsele-erőd félszigete közt fekszik.

A földnyelv helyén régente a Heptastadion állott. Ptolomeus Szoter vagy talán ennek fia Ptolomeus Philadelphos, belátván a Pharos-sziget jelentőségét, a város kontinentális részeihez, egy hatalmas töltéssel összekötötte a szigetet a kontinenssel. Ez a töltés 7 stadion (1300 m.) hosszú volt s innen kapta nevét is, a Heptastadion-t; általa Alexandria kikötője két részre oszlott a

* P. o. bár az út Fiumétől Alexandriába csaknem 100 km.-rel rövidebb, mint Trieszthől, az Adria gőzösnek mégis egy nappal több kell az út megletelére.

** Kereskedelmünk Éjszak-Afrikában. Nemzetgazdasági Szemle. 1888. VII. füzet.

keletit a nagyöbölnek (ma: Port neuf), a nyugatit a szerencsés megérkezés öblének Eunostusnak (ma: Port vieux) nevezték el. A két kikötőt azonban a töltés egymástól nem választá el teljesen, mert volt rajta két nyílás, melyen a hajók átjárhattak az egyik kikötőből a másikba; a nyílások felett hid vonult egyik partról a másikra s ezenkívül a vízvezeték is. — Ma a Heptastadion helyén hatalmas földnyelv van, melyen Alexandria városának zöme terjed el s míg ez a Ptolomeuszok idejében alig volt 200 m. széles, ma nem kevesebb mint másfélkilométer. s míg az akkor emberi mű jellegével bírt, ma házak, paloták, utcák épülvén fölötte, jellegét teljesen elvesztette. — A régi Heptastadion helyét körülbelül meg tudjuk állapítani. A sziget déli partvonala helyén ma a Rue d'Arseal-t látjuk s ha innen számítjuk a hét stadiumot, körülbelül a Mehemet-Ali térnek, Alexandria e főterének északnyugati sarkára a mai Ibrahim mecset tájékára kell helyoznünk a Heptastadion déli kiinduló pontját, s vagy az Ibrahim-mecset utcza, vagy a Ras-et-Tiu utcza az, mely a Heptastadion fő-útját jelöli. Alexandriában kétségkívül a Heptastadion vidéke alakult át leggyorsabban és leghatalmasabban.

A Heptastadion változásának, átalakulásának menetét a kereskedelmi élet fejlődése szabályozta. Az Eunostus sokkal óvottabb hely lévén, mint a nagy öböl, a hajók mindinkább ezt keresték fel, s így a nagy kikötő a használatból kijött; a Heptastadion kedvező helyzete pedig azt eredményezte, hogy a hajók többnyire ez előtt vetettek horgonyt, minthogy rakodó helyük így jutot legközelebb a város keleti feléhez is; másfelől pedig a keleti kikötő használatlanságának következménye lett az, hogy a Heptastadion két átjárójára szükség nem lett, azok eliszaposodtak s később, mikor a kereskedelmi raktárak épültek a Heptastadionra, mint használatlan és alkalmatlan csatornák betemettettek. Ekkor szűnt meg szigetté lenni a Pharus; de hogy ez mely időben történt, határozottan meg nem állapíthatjuk, kétségtelennek látszik azonban, hogy az arabok betörése előtt. Alexandria viharos története a kereszténység első századaiban és még később az arabok uralma alatt a Heptastadiont tovább fejleszték; a fölötte épül házakat lerombolták, felégették és ez az anyag volt egyik építő eleme a Heptastadionnak. De nem az egyedüli! Egy geologiai tényező is járult ez építéshez, melyet eddig teljesen figyelmen kívül hagytak és ez az iszap és homok, melyet a tenger vert a Heptastadion nyugati partjára s a part romjai közé: pedig ennek je-

lentékeny mennyiségűnek kellett lenni, mert nemcsak a tengerből eredt az, melynek nyugati áramlata a Heptastadion partjain tört meg, hanem abból a hajózható csatornából is, mely a Kibotus öbölbe torkollott a Heptastadiontól alig félkilométer távolságban nyugatra, s mely a várost a Nilussal kötötte össze és annak édes vizével látta el.

A Heptastadion éjszaki végének megfelelő útca, a Rue Arsenal a tengerre nyílik, a régi kikötőt összeköti az újjal s itt ültem csolnakra, hogy a Pharus-sziget alakulását is tanulmányozzam. Itt eredetileg három szigettel van dolgunk s fontos, hogy ezeket össze ne zavarjuk. Az egyik, a legnagyobb, a Pharus-sziget, amit Homer Odysseája is említ (IV. 54. 55.), melyen Caesar és Hirtius Pansa bizonyossága szerint egész falú volt számos épülettel és magas tornyokkal; a másik a világító torony szigete, melyet szintén Pharusnak neveznek; ez a nagy szigettől keletre fekszik s ma a Quait-Bay erőd van rajta; végül a harmadik sziget, melyen ma az Ada-erőd van s mely a régieknél semmi jelelőtséggel sem látszott birni. Amint e három sziget körülevézésére indultam az új kikötőben, először is azon molot láttam meg, mely az egykori világító torony szigetét köti össze ma az egykori Pharus-szigettel. Ez a molo ma mintegy 300 m. hosszú s tekintettel arra, hogy gránit és márvány oszlopfejekből, vízszintes fekvésű oszlopokból s egyéb maradványaiból a régi Alexandriának van összehányva, keletkezését az arab hódoltságnál régibb időre nem helyezhetjük, s azt hisszük legvalószínűnek, hogy a molo egyidejű a régi világító torony helyére épült Fort-Quait-Bay-val, mert ennek alapítása tette eredetileg szükségessé e szigeteknek a nagy szigettel való állandó összekapcsolását, (az erőd 1470-ben épült), bár a molo kiépítésével egyszersmind az új kikötőt is védeni kívántak a két sziget közt éjszak felől benyomuló tengeráramok ellenében. A molo éjszaki partjai pedig maig is feltűntetik ez áramok romboló hatását szaggatott vonalaikkal. A világító torony szigete körül a tengerben régibb falmaradékokra találtam, ezenkívül oszlopokra, melyek állnak, de csonkán s tövüket az iszap rakta be s e körülményekből elmaradhatlan ama következtetés, hogy mind-ezen dolgok egykor a tenger felszínén voltak s így itt a part sülyedésének tényét kell konstatálnunk. Az Ada-sziget, melyen ma az Ada-erőd van, a Pharus-sziget és a világító torony szigete közt ezektől éjszakra fekszik s 100 m. hosszú molo köti össze a nagyszigettel, melyet szintén ugyanoly korúnak kell tekintenünk.

mint a milyen az Ada-erőd, minthogy ugyancsak feltűnteti a barbar arabok pusztításait. Végül magát a Nagy szigetet is körülhajóztam; a part közelében találtam a víz alatt számos épületmaradványt és erre vonatkozólag már előre figyelmeztetett az irodalom is, s ezek ujólag meggyőztek arról, hogy a Pharus-sziget is nagyobb volt területileg, mint ma, s hogy a nagyság-beli fogyatkozás egyik főtenyezőjének a part süllyedését kell felvennünk.

A három sziget ma egy félszigetben olvad össze, láttuk, hogy a változás az ember munkájának köszöni eredetét; de a Pharus- és a torony-szigetről egyéb változásokat is ki lehet mutatnunk s ezek értelmezésére az ember munkáját felhasználunk nem lehet. A többi átalakulások geologiai tényezőknek köszönhetik eredetüket. Ha a nagy sziget éjszaki partjait vizsgáljuk, erős bevágásokat, a hullámok munkájának nyomait találjuk meg; az egész sziget tertiär nummulit-mész, melyet a víz folyton rombol, pusztít; a tengeráramlat ugyan nyugati, de a szél az év kilencz havában éjszokról fú, a hullámokat belekergeti a sziklapart számtalan zugolyába s végezteti velük azt a nagy munkát, melyet ki- vagy alámosásnak nevezünk. Ez ugyan alapja lehet a süllyedés magyarázatának, de korántsem elegendő akkor, mikor a tenger alá került falak és csonka oszlopok mind maig megtartották egyenes állásukat. A süllyedésre vonatkozólag további tájékozást nyújt a világító torony története. E torony volt az egyedüli, melyet az arabok pusztításaiktól megóvtak; a történelemben nem lehet jól megfigyelni e torony fejlődését, de tény az, hogy míg a XIII. században állt, a XV.-ben már romokban hevert. Nem valószínű, hogy az arabok rombolták le; hasznát ők is be látták, nagyszerűségét ők is megbámulták, egy más természeti tényezőnek kellett azt megsemmisítenie. Ha körültekintünk Egyiptom geologiai jelenségeinek történetében, nem kerülheti el figyelmünket, hogy épen a XIII. és XV. századok közt álló XIV. században, a mikor ugyanis a torony történetéről feljegyzéseink nincsenek, az arab geografusok egy iszonyú földindulásról tesznek említést, mely Felső-Egyiptomtól Szíriáig meghagyta nyomait, megsemmisíté Kus falvát, romhalmazt csinált a kairói Al-Azhar mecsetből s elpusztítá Alexandria és Pharus városát. Azt hisszük, ez a földindulás, melynek évét 1302-re, majd 1303-ra, sőt 1323-ra is teszik, volt az, mely a világító tornyot romba dönté s ebben, valamint az ezelőtt és ezután is beállott s történetileg feljegyzett

több mint húsz kisebb-nagyobb földrengésben kell keresnünk e szigetek átalakulásainak, a partok sülyedésének okát.

A város kontinentális részének keleti fele, mint már mondtam, a Heptastadion és a Lochias félsziget közt feküdt. A Lochias félsziget a régi leírások szerint Alexandria leggyönyörűbb helye volt, területét déli bujaságú kertek valóságos paradicsommá változtatták, melybe a Ptolomeusok s az őt környező legmagasabb hivatalnokok építettek kéjlakokat. Ezek közül a legszebb, legnagyobb a Lochias éjszaki csúcán volt, az Akrolochias. Ma ez a félsziget sokkal kisebb, kietlen, viránytalan mésztömeg, melyet a tenger folyton szaggat, de köröskörül a tengerben régi falakra és az egykori kéjlakok egyéb maradványaira akadunk; csúcán van a Pharillon, de nem a régi Akrolochias helyén, mert az teljesen a víz alá került, tövében a Silsele-erőd, mely a kis félszigetnek nevét is kölcsönzé. A Lochiastól nyugat felé haladva Strabon leírása szerint a parttal szemben attól csak csekély távolságra Antirhodus szigete feküdt egy királyi palotával; Kiepert ezenkívül még vagy négy kisebb szigetet rajzolt Antirhodus és a Lochias közé; ma egyik szigetnek sincs nyoma, még csak a zátonyfejlődésben sem. A keleti partvonalnak mintegy a közepén állott a Poseidon temploma, honnan egy ember alkotta töltés nyomult a tengerbe egy kis szigetig, melyen a Timoneum állott. Ezt a lakot Antonius építtette, mikor az actiumi ütközet után barátaitól elhagyatva az embergyülölő Timon módjára akart élni és ma sem a Timoneum, sem a hozzávezető molo nincs meg, a víz alatt sem mutatható ki s csak azt határozhatjuk meg, hogy a molo körülbelül onnan indult ki, ahol ma a ramléi pályaudvar keleti vége van. Ezek után még egy jelenségről kell számot adnunk és ez az új-kikötő elsekélyesedése; Strabon azt mondja róla, hogy vize oly mély volt az ő idejében, hogy a hajók a parton kiköthettek, ma pedig oda hajó be nem hatolhat s csak a be-szülöttek csolnakjai közlekednek rajta.

Ime az átalakulásoknak ismét egész sora áll előttünk. Az Akrolochias elmerült, a Lochias félsziget megkisebbedett, az Antirhodus szigete palotájával, a Timoneum molojával együtt nyomtalanul eltűnt s az új-kikötő eliszaposodott. A szigetkéket kétségtelenül a víz ostroma elég erősen megtámadta, de ha pusztán a víz rombolta volna őket le, a fenékmérésekben nyomukra kellene jutnunk a zátonyok irányában; amint egy ily szigetet a víz anynyira lerombolt, hogy a felszint többé nem éri el, magvává lesz

zátonyoknak, melyek éjszaki irányúak, minthogy az éjszaki szél a hullámok irányát így szabja meg; ily zátonyok pedig az újkikötőben nincsenek. Itt is fel kell tennünk, hogy a víz örökösen romboló munkája mellett e szigetek eltünését a földrengéseknek is elő kellett segíteniök. A kikötő eliszaposodása újabb keletű s nem lehet elfogadnunk ama feltevést, hogy a Heptastadion két nyílásán átáramlott homok iszaposította volna el; s ily kissé merész állításra nincs is szükség. A tenger áramlata az alexandriai partokon nyugat felől jön, ez mossa végig a Pharus-félsziget éjszaki partjait is; a szél éjszaki s ez a nyugati tengeráramlatot a partokhoz szorítja; de amint a félsziget partja hirtelen megszakad, a nyugati tengeráramlat az éjszaki szél befolyása alatt nagy részben délnek nyomul, be a nagy kikötőbe: itt aztán, a kikötő körül zártságánál fogva csendesebb lévén a felszín, iszapját az áramlat lerakja s a kikötőt elsekélyesíti.

A partvonal nyugati fele a Heptastadiontól a katakombákig terjedt. E vonalnak első harmadában nyílt a Kibotus kikötő, mely dockszerűen volt körülépítve s melybe a Nilusból jövő hajózható csatorna önté a vizét; ez a nyílás az újabbkori térképezők szerint nem esik össze a Mahmudie-csatorna torkolatával, hanem attól keletre fekszik, s így a kikötő is, s vele együtt az édesvizi csatorna egy része is eltűnt; ezt ma egyedül az ember munkájának kell tulajdonítanunk, mert a kikötő-építések annyira előre nyomultak, hogy könnyen érthető, ha azok a régi medenczét is betöltötték. — Ha azonban a kikötőn túl haladunk a katakombákhoz, az ott észlelt átalakulásokat ismét a földrengésekre kell visszavezetnünk. Itt a csekély emelkedésű mészsziklák alatt óriási termek, csarnokok, valóságos templomok vannak, melyek nyílásai a tengerbe vezetnek; a nyílások fölé sziklatömbök borulnak s behatolni oda csak apály idején lehet fáklyákkal. Ezeket a katakombákat, melyek eredetileg az alexandriai nekropoliszhoz tartoznak, nevezik »Cleopatra fürdőinek«. Ma még nem tudjuk biztosan, mi minden czélra szolgáltak ez épületek, lehet, egy időben a névnek megfelelő hivatást teljesítettek; egy részüket, mint az Faye és Martin felvételeiből kitűnik, királysíroknak használták; de találtak benne a keresztény kultusz nyomaira is. Bármire szolgáltak legyen, kétségtelen az, hogy nyílásaik magasabban voltak a víz színe felett, mint vannak ma s hogy termeik közül a legtöbb, mi ma víz alatt áll, annak felszíne fölött volt. A part sülyedése tehát itt is kétségtelen s

valószínű, hogy a földrengések által itt is befolyásoltatott, de aki látta e partok szagatottságát, az a víz hatalmát sem tagadhatja el e munkában.

Ime ezek a változások folytak le történelmi időnkben Alexandria partjain; s amennyiben ezeket igyekeztem a geologia megvilágításában előadni, talán adalékul szolgálhat ez ama nagy kérdéshez, mily összefüggés van a Földközi tenger partjainak süllyedési és emelkedési viszonyaiban, mely kérdésnek egyik fejezetét, míg én Afrika partjain, Hilber barátom az Adria partján tanulmányoztuk.

A sétától, szamaragolástól és csolnakázástól kifáradtam és kiéhezetten tértem haza; de csak kevés időt engedtem magamnak a pihenésre. Még két dolog várt rám Alexandriában: anthropologiai mérések, melyeket itt tartottam és találtam legkönnyebben keresztülvihetőknek egész Egyptomban és egy jó dragomán szerzése. Az anthropologiai mérésekkel nagy bajban voltam, addig míg a kezdet nehézségeit le nem győztem. Az utcán megállítottam egy berbert, ki kosárral ácsorgott s felszólítottam, hogy jöjjön velem a piacra. Ott egyetmást vásárolván, azokat vele hozattam haza. Akkor aztán otthon értésére adtam, hogy hagyja magát lemérni, kap két frankot. Nem tudván, mi mindent akarok vele csinálni, beléegyezett. Először a fejének az átmérőit akartam lemérni, de mikor a vasas végű mértékkal feléje közeledtem iszonyúan megijedt, remegve kapta fel kosarát s a földre öntve annak egész tartalmát, mint a villám, szökött el karmaim közül. E sikertelenségen mosolyogtam, meg voltam győződve, hogy két frankom megteszi a hatást. Amint kimegyek a szállóból valami nyolcz berber roppant buzditó kiabálások közt elém tolt egyet, hogy az lehagyja magát mérni 2 frankért. Felvittem szobámba s a méréseket megkezdtem; nagyon remegett szegény, hanem azért kiállotta. Hanem a végén jött a fekete leves. Egy hajfürtöt kellett tőle szereznem. Elővettem az ollómat. A berber székéről felugrott. Ekkor gyors elhatározással kivágtam egy csomó haját a — saját fejemről. Ez a váratlan fordulat ott marasztalta berberemet s akkor nagy nehezen rávettem, hogy egy piasztterert ő maga adott egy hajfürtöt. Félóra mulva ismét az utcára mentem s akkor már valami tizen vállalkoztak a műveletre. Hanem akkor már csak egy frankot ígértem nekik s kijelentettem, a ki a hajából nem ad, annak levonok egy piaszttert; így aztán sikerült még az első napon mintegy tizenöt embert lemérnem, s e kezdettel a magam részéről megvoltam elégedve.

A másik feladatomban egy dragomán szerzése volt. E tekintetben már Európában kaptam néhány utasítást. Az arab negyed egyik utcájában van egy görög kereskedő Xilos Sándor; ő maga nem nevezetes egyén s kétségkívül igen kevesen ismerik nevét, én is aligha találkozom vele az életben, ha egy tengerész barátom nem figyelmeztet rá, hogy neki kitűnő dragomán ismeretségei vannak. Ő rögtön készen volt az ajánlattal s egy számiótát ajánlott, Kophron Vaszilijt, s azt el is hívatta. A milyen nehéz dolog egy jó dragomán szerzése, ép oly fontos. Ha én expedícióra fel akarom magam szerelni, rengeteg vagyonba kerül és mégsem lesz úgy meg mindenem, mintha arról a dragomán gondoskodik. A dragománok kétfélék; egyik részük a konzulokkal áll összeköttetésben s ezek ajánlják az utasnak; de az ilyenek csak bizonyos turista-útra jók, egyébként nem kipróbált emberek s ropantnál megfizettetik magukat. A másik fajta dragomán a nagyobb kereskedőházak sivatagutazó ügynöke, kik hol ide hol amoda sokszor előttük ismeretlen utakon szállítják a rájuk bízott árukat; ezeknek sokat kell küzdeni s a küzdelem adja meg nekik az iskolát. Ily dragománt azonban az utas csak ritkán kap, a kereskedő félti és rejtegeti azokat, a téli időszakban folyton utazzatják, a nyári időszakban pedig Egyiptomot kevés utazó keresi fel, s azok dragománt többnyire a konzuloktól kérnek. A fődolog az ily dragománnal szemben a teljes megalkuvás; meg kell beszélni az út irányát tartamát, a pihenők helyét, idejét, a felszerelés minden legapróbb részletét a varrótűtől a tevenyereg biztosítószíjáig, a mozdóvizztól a takarók számáig, az út esetleges meghosszabbításáért mind két részről fizetendő kárpótlást stb. Bár biztos voltam abban, hogy dragománom nem tartozik azok közé, kikkel szemben ily óvintézkedésekre szükség lenne, mégis minden eshetőség kikerülése végett a szerződést megírtuk s így rendezvén az ügyet, másnapra tűztük ki indulásunk idejét, még pedig oly módon, hogy előbb próbautat teszünk a Mariut partjain lefelé Abusir erődig s csak onnan visszatérve, folytatjuk utunkat Rosette felé és onnan tovább.

Május 17-dikén d. u. 1 órákor hagytam el a szállodát, elbucszva a konzultól s onnan számaron az Ibrahim utcán végig a Mahmudiyeh-csatorna partjaira siettem. Itt találkoztam dragománommal, ki kis expedíciónkat már teljesen felszerelte. Rajta és rajtam kívül állott pedig ez egy néger szolgából; egy lóból, melyre én ültem, egy tevéből, melyen tömlőink, sátorunk

és eleségcink voltak lelesomagolva. végül egy számból, melyen majd a dragomán, majd a néger szolga ült felváltva. A dragomán átadott egy jó vadász fegyvert s néhány történyt s mindezzel elkészülve útnak eredtünk.

Nyugat-felé haladva Alexandriából a városból, Alexandriába az oázisba jutottunk; a gondosan művelt, szaki és saduffal öntözött földeken gyönyörű banán és datolya ültetvények voltak. melyek árnyékában a fellah az egyptomi paraszt szorgalmasan dolgozott. E kis paradicsomi öv átszelése után a katakombák kopár mészszikláinak hullámos tájékára értünk, melyeken egyaránt meglátszik az idő vasfoga és az ember vaskeze; az első rombolja a sziklákat, lassú mállásnak veti alá, a második óriás tömböket, oszlopokat és márvány lapokat emel ki a katakombákból s használja fel modern építkezéseihez. Oriás épületek végtelen folyosókkal és hatalmas oszlopsorokkal vannak itt a föld alá temetve vagy oda építve, melyek kincseit már rég elrabolták az emberek; bejáróit rég elzárta a mész málladéka és a sivatag homálya. Egymásután hagytuk el a „Cleopatra fürdői“-t és amaz óriás földalatti templomot, melynek benyílója a Cleopatra fürdőtől mintegy 60 mnyire van a tenger felől két szikla közé ékelve, s melyről maig sem tudni, a Ptolomeuszok aluszzák e benne örök álmukat. vagy tán az a hely ez. hová Cleopatra menekült s hol őt Antonius halála után élve fogta el Octavianus hadnagya, Proculejus.

Elhagyva a sirokat, a part hosszában mentünk még egy ideig mig ama csatorna nyomaival találkozunk, mely a Mariut tavát a tengerrel kötö össze; innen a tó felé fordultunk s hét km. út után elértük El-Mekset, melynek egyik halmán a Szaid pasa 1857-ben épült bizarr külsejű kéjlaka áll minden élőtől elhagyottan s honnan a tengerre és tóra messzi ellehet látni, valamint nyugat felé a sivatagra s kelet felé Alexandria kedves kertjeire. Azután a tó felől néhány ágyúval megrakott erődítményt kerültünk meg, elértük a mexsi kőhányákat, honnan Alexandriát látják el a szükséges utca- és épület kővel s hol számos szép alakban gyűjthető az Alexandriától Bnghaziig uralkodó tertiar mészkő.

Utunk egy töltésre vezetett, mely a Mariut tó kis nyugati medenczéjét elválasztja a keletitől; ez eredetileg vasuti töltés volt. mert a vasut El-Karie-ig a régi Mareotiszig ment, de az utolsó években a sinek felszedettek. A Mariut tava 2.5 m. de-

pressióban fekszik a tengerszin alatt; területe 40.000 ha = 77.000 hektár; azelőtt a Nilus felől jövő hajók kikötő helye volt s a XVI. századig vize is édes volt, később kiszáradt, de 1801 áprilisában az angolok, hogy a francziákat a szárazföldi közlekedéstől elzárják, a tavat a tengerrel kötötték össze, a medencze megtelt vízzel, sok falút elárasztott, számtalan emberéletet oltott ki, s végül Alexandria éghajlatát mind a mai napig egészségtelenné tette. A tó nyugati fele teljesen eltér a keletitől; a nyugati fél jelentékenyen kisebb, vize sekély és rózsás fehér színben tündöklök a medrében és partjain kikristályosodó sótól; a part élettelen madár fel nem keresi, a tenyészet rajta silány, alacsony. Ezzel szemben a keleti fél mosolygó képet ad, vize kékes zöld, sokkal kevésbé sós, partjain gazdag növényzet burjánzik fel s a madarak vidáman röpködnek. A nyugati medencze, melynek sókészletét az egyptomi kormány felhasználja s melyből hoztam is magammal haza s elemzés végett Dr. Muraközy úr rendelkezésére bocsátottam, a kiszáradás útján van, s ugyanez mondható a keletiről is.

A mariuti gáton találkoztunk először valódi beduinokkal; tevék és számaron jöttek, ló ritkán volt velük; a gyalogosok nagy teveször-burnuszba burkolódzva, hónuk alatt ki puskát, ki botot tartva haladtak; az állatokon ülők többnyire nők voltak, kik erősen megbámulták kis karavánomat s nagy viháncolás közt tették megjegyzéseiket. A férfiak arczvonása rendkívül nemes, sajtóságon daczos, büszke, dúsan növe hajzatukat kibontva viselik s ez az arcznak vadságot kölcsönöz. Mikor ezeket a vad alakokat ma először láttam, bizony egy kissé aggodalommal néztem a jövőbe s nem kissé ijedtem meg, midőn hátam mögött közvetlen közelemben lövés dördült el. Hátranézek, egy flamingó száll fel s aztán hirtelen lezuhan; már akkor azon a helyen várta egy gyermek, ki a szárnyakat levágta s ott hagyta, hol az állat leesett, aztán a zsákmányt odavitte apjának; ez itt a vadászszokás.

A töltést elhagyva tevecsi gölyát láttunk, jelétül annak, hogy itt már vad vidék kezdődik. Néma csendben haladtunk a tó partján tova; a hőség tikkasztó volt s lovam kantárát el-elhagytam s álmaimba merültem; először az édes otthonra gondoltam s mikor ábrándjaim azon országa kimerült, a sivatagra tértek gondolataim; valami kimondhatlan boldogságot éreztem a magányban; veszély itt is van, de bizalommal szoritám meg fegy-

veremet. Kezdttem megérteni azt a fanatizmust, melyet a sivatag lakója érez és vall s melyet legjobban, leghivebben fest fohásza: »Egy az Isten és Mohammed az ő profétája!« Az európai itt a sivatag sajátságos varázsának hatása alatt szegényesnek érzi a mérsékelt klíma alól magával hozott keresztény hitet s megéri, hogy a mohamedánnak szüksége van arra az érzékiesebb iszlámra, melynek hite a sivatag magányából a tuba fa alá, a zengő hurik lágyan ölelő karjaiba emeli, akkor bátran néz szemébe a vésznek, kaczag a viharoknak s vakmerő elszántsággal küzdi magát át minden bajon.

A tó partján haladva csakhamar szemünkbe tűnt a tóban levő sziget a Geziret-el-Mariut mely vagy hat km. hosszúságban nyúlik délnyugat felé; a tó mindinkább keskenyül s míg a gátnál El-Meks alatt három km. széles, itt már az egyet alig haladja meg, s át lehet rajta gázolni. Mögöttünk halomsor vonul, ennek halmjai közt fekszik El-Karie közelében a régi Marea romjaival, melynek vidéke híres volt a mareotiszi borról, míg ma szőlőtő egész Egyiptomban alig van, itt pedig a legkietlenebb vidék van: a talaj tengerfenék számtalan apró kagylóval s egyéb tengeri eredetű törmelékekkel, melyekből szintén gyűjtöttem. Innen egy óra múlva elértük a tó délnyugati végét, mely fecskefark alakjában két öbölkére oszlik; ezeket megkerülve a római Taposiris romjai közelébe jutottunk Abu-Sir erődhez, honnan viszontláttuk a felséges tengert. Maga Abusir ma már csaknem teljesen romokban hever, de úgy a három toronynak, melyet Granger még 1730-ban leir s ama kettőnek, melyet Somuni leir 1798-ban, helye még egész pontosan kimutatható. E romoknál ütöttük föl sátorunkat egy órányira Sidi Kharb kis falvacskától, melynek lakói nyomorult viskókban élnek, halászattal foglalkoznak s egy fél piaszterért nemcsak jó friss hallal, hanem hűsen tartott ivó vízzel is elláttak.

Az éjszaka felséges volt, Kophron tüzet rakott és jó vacsorát készített, néger szolgám az állatokat gondozta, magam pedig az úton gyűjtött növényeimet rendeztem össze s naplójegyzeteimet egészítettem ki; a vacsorát Kophronnal töltöttem el s ő érdekes részleteket mondott el utazásairól, mert bejárta Éjszak-Kelet-Afrikát a Nilus deltájától Kharthumig, a Vörös tengertől a Szahara nagy oázisaig Farafrah, Dakhelig stb. Az éjszaka azonban igen hűvös volt, mi nem a hőség abszolút csekélységénél, hanem ama nagy különbségnél fogva érezhető igen erősen, mely a nap magas és az éj alacsony foka közt van. A nappali hőség e gyors lehü-

lése az oka Egyiptomban a betegségek nagy részének, a szembajoknak, hülési bajoknak s veszedelmes jellegű lázoknak, s egyedüli óvszer ezek ellen a tisztaság és a meleg takaró. Fáradtan dőltem ruhástól pokróczomra a sátor alatt s a tenger mormogása mellett üdítő álomba estem.

Másnap maj. 18-dikán Kophron már három óra után felébresztett; ő még régebben kelhetett fel, mert már a kávé (csakugy keletiesen cukor nélkül, szüretlenül) forrott. Kelletlenül bár, de valahogy csak felkeltem s már négy óra után újra útban voltunk. El-Meks-től idáig, Sidi Karbig sehol művelt területre nem találtam, ezentúl már utunk itt-ott ültetvényeken vezetett keresztül, s bár a tengertől a mészpartok sziklatömegei választottak el, ennek közelsége jelentékenyen érezhető volt a folytonos friss szellőben. Mirsa Kanatirig csak néhány sátorra akadunk az ültetvények szélein, hol a banán és datolya közt már kukoriczát is termelnek, Mirsa Kanatirnál azonban a tengerparthoz érünk, hol halásztelep van, szegényes laposfedelű viskókkal, de melynek lakói a parti halászat ezernyi fogásait kiválóan értik s könnyű csolnakjaikkal bámulatos gyorsan haladnak; a ma hajnalban fogott halak, melyek hálóinak kihuzásánál jelen voltam, még ma bejutnak az alexandriai piacra. A Kanatir szó a kanadil egy alakja, mely kétségkívül európai származék, minthogy lámpát jelent, mely névhez a kis telep a tengerrészekről juthatott, mint-hogy az éjjel folyamán megérkező hajók a telep őrtüzei után igazodnak el.

Innen vissza mentünk El-Meksbe, majd Gabbarin keresztül Alexandriába. E név Gabbari az arab gabara gyökből ered, mi azt jelenti hogy földdel behányt s melyből a »gabr« — sir szó is származik s így az arabok e helyen mind a mai napik fentartották a görög nekropolisz emlékét persze a saját nyelvükön. Itt fekszik a Szaid-pasa palotája is, az idő romboló hatásának átadva, omladozó épülettel s az egész egykori alkirályi palotának ma csak kertjeit gondolják, mert az — jövedelmez, a ház pedig nem. A kastély közelében pálmák közé van rejtve a Mohamed el-Gabbari csinos sirja fehér kupolával s karcsú mecsettel. Innen Alexandria már alig van félórányira.

Alexandriába visszatérve, meghagytam dragománomnak, hogy miután teljesen meg vagyok elégedve vele, szállítsa az egész kis karavánt vasúton át Rosettebe, hová én csak a déli vonattal utazom, minthogy még néhány teendőm volt. Nehány levelet írva,

felkerestem konzulunkat, tudtára adtam, hogy emberem azt hiszem megbízható, bár görög, s hogy utazásom jövője miatt egészen nyugodtan érzem magamat. Azután — és annak a vágyamnak sehogy sem tudtam ellentállni — aludtam; feltizenkettőkor azonban már ebédeltem s a déli vonattal elindultam Rosette felé.

A vasut Alexandriától kezdve többnyire a tengerpart közelében halad halmok közé vágott utakon, melyek alapközete mind ugyan az a mészkő, mely Alexandriától nyugatra is tovább vonul: a vasut először elhagyja a falat, hol a francziák sorakoztak Bonaparte alatt, majd részben művelt síkon fut át, melyet általában »római tábornak« neveznek. Itt állott azelőtt Nikopolis vagy Juliopolis, itt győzte le Augustus az Antonius seregeit s 1832. évvel később itt verték meg az angolokat a francziák. A tábor ma már csak nagyon megrongált, széthordott s nagyrészt eltemetett romokban hever. Ezután elérjük Ramlét, mely az alexandriai urak nyaralóhelye; villák tömege ez; az egyes villák valóságos kis paradicsomkertek, de az utak portengerben usznak. Homokra épültek s a kertek fentartása ugyancsak sokba kerül; télen a házak nagy része beduinok őrizetére van bízva, kiknek sátrait a villák közé látjuk ékelve s kiknek sejkje felelős minden hibáért. mi a tulajdonos távollétében előadja magát. A vasut e telepen több helyütt megáll; első stációja a Musztafa pasa kastélya, melyet a régi római romokból hordtak össze; a második állomás Bulkeley, mely az 1801. márcz. 13-dikán vívott nikopoliszi csata helyét jelöli, mikor 18000 angol csak nehezen tudott győzedelmeskedni 6000 francia fölött; a harmadik állomás Bacos, mely Ramleh-nek kereskedő negyede, s hol Tuszun pasa hercegi anyjának nyaralója van; Seffer állomásnál római és görög sírokat fedeztek fel nagy sarkophagokban eltemetett egész hullákkal és egyiptomi amphorákba zárt hamvakkal; az állomások sorát Schutz zárja be. Innen tovább El Mandarahba (Taposiris parva) jutunk, melynek házait nagyrészt a közeli homokban heverő régi oszlopokból építvék fel; még távolabb Abukir első erődjei tűnnek fel a régiek Zephyrium nevű fokán, hol Arsinoë Aphrodite temploma állott.

Nem telt el egy óra hogy Alexandriából Abukirba értem és minthogy innen az első vonat Rosettébe csak d. u. öt és hat óra közt indult, négy órai időm maradt Abukir és vidékének megszemlélésére. Abukirnak több nevezetessége volt előttem; itt volt a régi Canopus városa, itt ömlött a Nilus legnyugatibb ága

a tengerbe; itt ér véget az Afrika északi partjait Bengazitól alkotó terciár mész s itt ér véget az egyiptomi vegetáció egyik csoportja is s két nevezetes csata emléke fűződik hozzá.

Canopus régente igen nevezetes hely volt; sok görög író Homerosz és Hekate nyomán azt hitte, hogy Menelas Egyptom e helyén vesztette el Canobet, kit itt el is temetett; Ammianus Marcellinus már leírja Canopus két templomát, Serapis és Herkulesét, melyet már Herodotusz is felemlít, Strabon többet is ír a Ptolomeusok által fejedelmileg gazdagított Serapis templomról valamint az akademiáról is, hol Olympiodore szerint kövekre vészték a ptolomeusi rendszert. Aristides rethor volt az első ki a név eredetének eddigi magyarázatát kétségbe vonta, neki sikerült megállapítani, hogy az egyiptomiak ősi nyelvén e szó »aranyföld«-et jelent, s de la Croix még a múlt században kimutatta; hogy a kopt nyelvben kahi = föld, nub = arany, mit a görögök vontak össze Canopos-nak. Epiphanes volt az első, ki a város eredetét Canobétól származtatta s az ő hagyományaiból később egész mesét csinált Ruffin, melynek talmi voltát azonban csakhamar bebizonyították. Az elnevezéshez a város úgy jutott, hogy vidékén találták a legjobb földet az egyiptomi »bardak«-edények készítéséhez, melyeket a víz szűrésére és hűtésére használtak s használnak mind a mai napig, s melyet Serapis-templom áldozati oltárára is helyeztek, melyenek még Hadrian császár idejében is maradtak fenn, Knefet, a jó szellemet ábrázoló rajzokkal; s ha arra gondolunk, hogy a régi egyiptomiak magát a Nilus e csatornáját is »jó szellem«-nek nevezték, mint azt a Ptolomeusz geographiája tanítja, hol a canopusi ág »ἀγνοῦν δεῖμῶν«-nak, nevezve, nem önkénytelenül jut-e eszünkbe az, hogy hátha a város neve is a »Kneph« név egyik elgörögösített származéka, amj azért is valóbszinű, mert az egyiptomiak városaikat többször nevézték el isteneikről. A Ptolomeuszok idejében a városnak szentségeinél sokkal nagyobb hírt szerzett az itt uralkodó erkölcstelen élet, mert itt rendezték az alexandriai urak hirhedt orgiáikat, melyeket kicsinben a nép is utánzott, éjjel-nappal jöttek-mentek a csolnakok férfiak és nőkkel, kik erkölcstelen dalokat énekeltek s feslett életet éltek. Erre mondja Seneca azt: Senki sem fogja Canopust pihenő helynek tartani, aki ide pihenni jön, mert nincs Canopusban egy erényes férfi sem.

E mellett a város mellett, ömlött a Nilus legnyugatibb ága a tengerbe, ez volt a delta nyugati határpontja. Ennek az ágnak

az irányát biztosan megállapítani nem lehet. Abukirtól délre a Mariut tava és a Nilus rosettei ága közt két tó van, az Abukirtó és az Edku-tó. Az Abukir tava 14000 hektár terület volt s Clot Bey ezeket mondja róla: »Vize sós, a tó újabb képződmény . . . 1715-ben keletkezett, mikor a tenger partvonalát átszakította és medenczéjét elárasztotta; a hely hol a tengerbe ömlik csaknem összeesik a régi canopusi torkolattal.« Ezek szerint tehát a folyó áthaladt a mai tó területén is; de mások azt hiszik, s így tünteti ezt fel Savary térképe is, hogy ez a Niluság az Abukir tavától keletre fekvő Edku taván folyt keresztül s csak egy torkolatot ismernek, melynek egyik partján Abukir a másikon Madie áll. Ez utóbbi nézet, mint a tényeknek meg nem felelő, tarthatatlan. A parton ma két depressionalis medencze van: az egyik az Edkué, ebben víz van és lefolyása is van Kalat-et Madiyeh és Najeatah falvak közt; a másik az Abukiré, melyben ma víz nincs de a melynek nyílása még ma is látható, bár eltemetve s a vasúttól áthidalva; e nyíláson ma víz nem folyik ki, s a tó egész területe a művelődésnek lesz átadva, mivégre az egyiptomi kormányhoz már javaslat is nyújtatott be, melyben 1000 máltai család hajlandó ott letelepülni, de ez Alexandriának nagy gondot okoz, mert e terület egyedül a Mahmudie csatorna által lenne öntözhető, annak pedig vize a nyári forró hónapokban Alexandria lakosságának ellátására sem elegendő. A két medencze egymáshoz oly közel ér, hogy a vízválasztó a Kom el Tatifayen romhalom mellett, ettől délre az egy kilométert sem haladja meg, s a víz ha az Edku nagyon megárad még ma is át-átcsap az Abukir tó medenczéjébe. Szerintünk tehát valószínű azt, hogy a Nilus canopusi ága mindkét tavon átfolyt s az Abukir tó inkább torkolati kiszélesedésnek, öbölnek tekintendő mely azután, hogy a Rosettei ág elhatalmasodott, s a canopusi ág torkolatát homok temette be, mocsárrá, ingoványnyá lett, míg későbbben teljesen kiszáradt, minthogy az eredeti Canopus-ág által magával hozott vízmennyiség levezetésére elegendő volt az Edku nyílása.

Abukirnál végződik a mészkő, mely a partot képezi Bengazitól kezdve; Abukirtól kelet felé a partvonal Sziriáig Arisig az eddigi irodalom alapján alacsony homokos földnyelv, melyet észak felől a tenger, délfelől a tavak vize mos folytonosan. Abukir foka maga is mészkő és az még a kis Nelson-sziget is, mely a fok folytatását látszik képezni. Maga a fok meglehetősen magában álló sziklatömb, melyet a partvonal többi részétől mélyedést vá-

laszt el. Ebben a mélyedésben apróbb mésztörmelekek vannak fölhalmozódva s homok által összetartva s a kép oly sajátságos, mintha azelőtt itt a tenger szabadon áramolhatott volna keresztül, s a fok maga különálló sziget lett volna; a mélyedés éjszaki partján tisztán tengerhomok van, de a déli parton, hol csekély kulturával is találkozunk a homok erősen van keverve fekete földdel, melyet a Nilus canopusi ága iszaplerakódásainál egybenek aligha tekinthetünk; e két jelenség megmagyarázza e földnyelv keletkezését. A part előtt állott egy sziklasziget, melyet attól csak csekély szélességű szoros választott el; e szorosban küzdtek egymás ellen a folyónak ide még kiható áramlata egyrészt és a tengernek éjszak felől a szelek által a szorosba nyomott víztömege másrészt; ezek verték hozzá a kontinens és sziget közti zátonyhoz az iszapot és homokot és építék fel ama gátat, mely ma a víz fölött összeköti a fokot a kontinens többi részeivel. A föld alakulásának ily irányú tanulmányozása teszi egyedül elfogadhatóvá Plinius ama hallomás útján szerzett adatját, hogy a város mely e sziklafokon épült, egykor sziget volt, s melyet Strabo is megerősít mikor azt mondja, hogy a környék partjai annyira alacsonyok, hogy a víz igen gyakran elborítja őket. — Általában véve a partvonal Alexandriától Abukirig nagyon feltünteteti a víz romboló hatását; s míg Meksnél a part magasabb is volt, sziklatömbjei is hatalmasabbak, addig itt a mészkő már alig csoportosul oriás tömbökbe, felszíne elporlad, nyílásait a homok tömi be, a partokon pedig a hullám mossa alá.

Az alexandria-abukiri partvonal növényvilága ahhoz a sivatag övhöz tartozik, mely éjszak felől a delta termőföldjét határolja; a delta éjszaki részében ugyanis a tavak vidékén mindenütt homok puszták vannak, melyek egyrészt a lybiai sivataggal, másrészt a sziriai pusztákkal függnek össze; főjellemüket tehát a sivatag viránya fogja megadni; de ezenkívül minthogy a közép-tenger medenczében vagyunk, bár a klíma nagyon száraz, a flórát mégis gazdagítja néhány xerophil alakja a mediterrán flórának. — E sivatag öv flórája két részre oszlik a szerint, amint a szomszédos sivatagok befolyása érvényesül a növényvilágban s a határ Abukirnál van; Schweinfurth és Ascherson elnevezéseit követve, a nyugati rész a marmarikai a keleti pedig a pelusium-taniszi növényvidéknek neveztetik. A növényvilág kutatására kissé későn érkeztem ugyan, mindazonáltal e vidékről hatvan fajt sikerült összeszednem, holott Ascherson kimutatása szerint e vidék eddig

ismert alakjainak száma 185, melyek közt hét egész Egyptomra jellemző és endemikus, ezenkívül azonban sok van olyan, mely a marmarika-cyrenei, és így egy nyugotibb növényvilág jellemző alakja. A tenyészetet különösen jellemzi a fás növények hiánya: fa csak az oázisokban terem, s ilyennek kell tekintenünk Alexandriát és magát a Nilus-deltát mindenütt, hol a pálma él: egyes cserjék azok mindössze, melyek a sivatag rész magasabb alakjai, de ezek is a mediterrán flóra alakjai. A többi növény mind alacsony, nagyon szétterjed, csaknem kuszik a földön még az oly növény is, melynek rokona nálunk magas és egyenes tartású (*Echium sericeum*); a sivatag szárazsága és a tenyészeti idő fölötté rövid volta nem engedi a hagymás növények kifejlődését s valóban a pusztáknak hagymás növényük az *Erythrostrichus* kivételével alig van; e helyet azonban annál nagyobb a száraz klíma ellen való védekezés a tüskék által, minő a *Ziziphus Alhagi*; a szőrözet is jellemzi e pusztai alakokat, mert ez mérsekli a nap hevét, némely *Gnaphalium*nál gyapjas, az *Artemisiánál* selyemszerű, a *Salviánál* merev kemény. Sajátságos alakjai a pusztai virálynak a halophyták, leveletlen növények, melyek szárai és ágai a homok minden szárazsága daczára husosak, kövérek; (*Halocnenum*, *Salsola*, stb.) s itt érdekesnek találjuk megjegyezni, hogy a kövér növények közül csak azok bírják ki a sivatag klímáját, melyeknél a sótartalom a vizet a szövetekben visszátudja tartani, s így sem a husos *Euphorbiák* sem az aloék nem nyomulhatnak be a Szaharába; némely növénynél egyesül a husos levélzet a tüskés ágazattal, (*Nitraria*); más sajátágosan elterülő ágazata által kitűnik ki (*Stalice*); a füvek magas növésük által válnak ki s ezek közül az *Aristida pungens* sokszor csaknem 6 láb magas s a teve legkedveltebb tápláléka. — Szabad legyén e helyen dr. Ascherson Pálnak, a berlini egyetem tanárának s az afrikai flórák egyik legbuzgóbb kutatójának köszönetemet kifejezni, amiért növényeim egyrészének meghatározásában szives volt segédkezni.

Végül Abukir nevezetes arról a két csatáról, melyet itt 1798. aug. 1-én és 1799. jul. 25-én vívtak meg falai alatt és vizein. Bonaparte megérkezvén Alexandriába, belátta hogy nagy hajói veszedelem nélkül nem lehetnek a kikötőben, s parancsot adott Brueys admirálnak, hogy a hajókkal vagy Korfuba vagy Toulonba menjen vissza. Az admiral azonban kényelmesebbnek találta a közeli Abukirban megpihenni, mikor aug. 1-én megjelent

az angol flotta Nelson vezénylete alatt; a francziáknak 16, az angoloknak 14 hajójuk volt. Mind két részről a leghevesebb küzdelem tört ki, a francziák bámulatos hősiességgel védték magukat. Brueys testét egy ágyugolyó csaknem két felé szakította, a segélyére sietőknek ezt felelte: Un admiral doit mourir en donnant des ordres! (az admirálnak ha haldoklik is parancsot kell osztogatni) s még 10 perczig élt. Blanquet-Duchaylu ellenadmirál megvakult, félfülére megsiketült s még akkor is mikor éjjel után jelenték neki, hogy hajóján már csak három használható ágyú van, akkor is így kiáltott fel: »Tirez toujours! votre dernier boulet sera peut-être funeste à l'ennemi!» »Csak lőjjetek tovább, hátha utolsó golyótok lesz az ellenség halála!» Hiú remény volt; a hajót az angolok elfoglalták, de egyetlen ép francziát sem találtak rajta. — A másik abukiri csatában 360 nappal későbbön Bonaparte 6000 emberrel verte meg a törökök 20.000 főnyi seregét, melyet Mustapha pasa és sir Sidney-Smith vezényeltek; tudvalevő, hogy Napoleon e győzelmét bámulatos higgadságának és kiváló topographiai ismereteinek köszönhette. A csata reggel kezdődött s este már vége volt, ekkor érkezett meg Kleber a segély sereggel s mikor értesült e csata lefolyásáról, nyakába borult Napoleonnak s felkiáltott: »General, vous êtes grand, comme le monde.» (Tábornok, ön oly nagy, mint ez a világ.)

Délután öt és hat óra közt indultam el Abukirból Rosettebe. A partvonal sík és homokbuczkákkal van fedve, s innen származik az első arab falvacska neve is, E-Ramleh. Kalat-el-Maadiyehnél térünk át az Edku-tó és tengerközi földnyelvre. A tó nevét Edku helységtől vette, mely addig míg a Rosettei vasút ki nem épült pihenő helye volt az oda igyekvő karavánoknak. A Nílus különböző csatornáit táplálták vízzel s a francia expedíció idejében, minthogy a csatornák sokáig gondozatlanul maradtak, a tó csaknem teljesen ki volt száradva, 1800-ban nyitották meg az egyiket s akkor a bőséges áradás a tó felszínét 50—60 cm.-mel emelte a tenger felszine fölé, mely víztömeg aztán magának egy 150 m. széles lefolyást szakított. A tó területe 34.000 hektár. A vasut e nyilástól kezdve oly úton halad, honnan sem a tengert, sem a tavat nem látjuk, a vidék puszta, teljesen műveletlen, csak Edku körül van néhány kert. Végre naplenyugta után hét és nyolcz óra közt Rosettebe érkeztem. Itt már várt reám dragománom, a városon keresztül elvezetett lakóhelyemre, hol az éjet voltam töltendő.

Másnap, május 19-dikén, már négy óraker felkeltünk, a dragománom megmondta, hogy még mintegy másfél órai időm van az indulásig s ezt arra használtam fel, hogy a várost megsemmeljem. Benn voltam a legkeletesebb városok egyikébe, hol már az európai igen kevés; hozzá legközelebb áll a levantin, ez a mindenféle népek keveréke, ez sok itt, hanem mind török vagy arab ruhában jár, sőt mohammedán ritus szerint él, többnejű. Aki egyszer látta Rosettet, nem csodálja, hogy mért került be az ezeregy éjszaka regevilágába, gyönyörű kertjei paradicsommá varázsolják át, pedig ma már régi szépségének csak roncsai vannak meg; kertjei még a középkortól kezdve hirsekek, e század első harmadában még Alexandria és Kairó urai a nyári hónapokat itt töltötték, még a század közepén 1840-ben Wilkinson szerint 36.000 háza volt, mi legalább is 180.000 főnyi lakosságnak felel meg, a hatvanas években a lakosság száma leszállt 10 ezerre, de a Szuez-csatorna megnyitása óta ismét felemelkedett a húszezerre. További fejlődésre azonban kilátása nincs. Alexandria nyaralója Ramléh, Kairóé Heluan lett, s Rosette kereskedelmi jelentőségén is megosztozott Alexandria és a Szuez-csatorna, s ma már inkább csak gabona-raktárnak tekintendő, mert a Nilus e torkolata hajóval meg nem közelíthető.

Rosette (arabul Rasid, koptul Trasit) városát El-Maszin arab történész szerint Elmetuakkal Allah bagdadi kalifa uralma alatt építette unokája Harun al Rasid 870 körül Kr. u. Cosmat-nak alexandriai jakobita pontifexsége idejében. A múlt század néhány írója, Mallet és Prosper Alpin összetévesztik Canopussal. Abulfeda idejében kisebb volt, mint akkor Fuah, ma megfordítva van a dolog. Egykor a Nilus torkolatánál állott, ma ennek fejlődése folytán néhány kilométerre fekszik tőle. A század közepéről megmaradt házak építészete az egykori tulajdonosok gazdagságáról győz meg; azok párhuzamosan helyezett veres téglákból és fehér kövekből vannak épülve, szép oszlopokon nyugvó s arabeszkekkel ékesített kapukkal; felettük kőtáblák vannak a Koránból vett oly mondásokkal, melyeket csak középületekre szoktak tenni; az oszlopok is gránit és porphyrból faragvák s így meggyőznek, hogy e szép épületek e része romokból lőn összehordva. Az ajtók felett előre nyulnak a művészi faragványokkal előtött musarabiek vagy erkélyek, melyek fedve vannak s melyek falain ablakok nyílnak, a házak előtt ülőhelyek vannak, melyek majd márványlapok, majd beásott oszlopok csomkjai. Az egész várost gyenge

fal veszi körül, mely inkább a szomszédos beduin hordák, mint az ágyugolyók támadásai ellen nyújt védelmet; maga a város éjszak-déli irányban nyulik el a Nilus róla nevezett ágának bal-partján a város ma éjszak felé terjed, mert délfelől a homok ellen nem tud védekezni s az ma a folyóig ér le. A régi város magvaiul az El-Abbasy, El-Banabi és az Abu-Manduri mecsetek környékét tekinthetjük.

Rosettenek több mecsetje és bazárja van, melyek köré a rosettei élet legmozgalmasabb része központosul. Főmecsetje a Gam el zaglul, a város déli részében van, ma kevesen keresik fel, pedig volt idő, mikor akkora jelentőséggel bírt, mint a kairói El Azhar és a tantai Szaid-el-Bedavi mecset-iskola. Ma az istentisztelet főhelye az El-Mahally mecset a város éjszaki felében, a vasut indulóháza közelében; itt tartják a nyilvános imákat, a meirag-szertartásokat s általában a lakosság nagy hódolattal adózik a mecsetnek, mert benne egy nagy szentnek Szi-Ali-el-Mahally sejknek hamvai nyugszanak. A város közepén van a Szi-el-Dsendi mecset, melynek magas és karcsú minaretje már a távolból feltűnik, s ha ehhez még hozzáadjuk az El-Abbasy és El-Bauab mecseteket, melyeket ma már alig látogatnak s csak néhány der-vis őri és mutatja meg hensejét a kíváncsi utasnak, akkor végére jutunk a rosettei szent helyek sorozatának.

Péntek este érkezvén a városba a legjobb időben jöttem, mert a rosettiek csütörtök és pénteken szoktak sétálni a várostól mintegy három kilométernyire fekvő Abu Mandzur mecsethez és vissza. E mecset arról nevezetes, hogy ott szokták tartani évenként a mulid-ünnepeket, melyeken nem kevesebb mint harmincz ezer ember szokott részt venni. Rosette általában a multságok városa s van egy ünnepe, mely nemcsak Egyiptomban, hanem az egész mohamedán keleten híressé tette; a ramadan hónap első éjszakáját sehol úgy meg nem ünneplik, mint Rosetteben. Naplennyugtakor iszonyú lárma keletkezik: »siam siam« — »ifjak ifjak« hangzik fel minden ajakról a hívogató szó. Erre a nagy tömeg közt csoportok vonulnak fel, melyekben mindenki bemutatja a maga mesterségét, vagy valami kis, ez alkalomra készített remekműben, vagy jelképezve; e jelképezések a lehető legeredetiőbbek, a mészáros ez alkalomra kikeresi a város legkövérebb emberét, kit aztán pofók arcaival és iszonyú poczakjával félig meztelenül számárta ültet, jelezvén vele az eladni szokott hús finomságát, kövérségét. A csoportot zenészek

követik, kik mindenféle hangszereikkel bele-belebögnék a zsvájba, mögöttük baladinok lejtének tánczokat, a gyermekek visitanak örömlükben, az idősebbek énekelnek fáklyával kezükben, melynek széthulló sziporkái a tömegben újabb ijedelmet s újabb kiabálást okoznak, a nők a musarabiek rácsa mögött pajzánul kaczagznak és tapsolnak, a szamarak rémulten ordítanak, a teve horkol, s van éktelen lárma, látványosság, minek az arab szívből örül, mert ez valódi — fantázia.

Sétából visszatérve, a dragomán jelenté, hogy már készen van az indulásra, a djerme, melylyel a torkolathoz akartam lemenni, már minden csomag fel van rakva és minden állat beszállásolva, hanem ezenkívül arra is kért, vegyek fezt és turbánt a fejemre, mert a parti lakosság vad beduin halásztörzsekből áll, melyek az európaiakat nem szívelik s mert félni kell, ha én majd ott felméréseket és egyéb megfigyeléseket eszközölök, még azt hiszik, a vizeket mérgezem meg, a halakat elkergetem vagy megbabonázom eszközeimmel. Kifogása volt még a dragománomnak a szemüvegem ellen is, hanem már ebben nem hallgattam rá. Beléptünk bárkánkba. vitorlánkba a szél belé kapott s gyorsan haladtunk a folyón lefelé. A kedves Basid bájos képe lassankint eltűnt, de a gyönyörű kertek még tovább is kísérték, míg elértük El-Kadra erődöt, mely a francziák által 1798-ban épített St.-Julien erőd helyén van. Ez erőd nevezetességét mindenki ismeri; itt, a vár alapjának ásásakor akadtak arra a híres bilingual (kétnyelvű) köre, mely minden hieroglyphikus tanulmány kiinduló alapja lett s melynek betűiből a Champollion Ferencz bonczoló lángesze először állapította meg azok kulcsát, az egyiptomi abcét, s így biztos és szilárd alapra helyezte az egyptologia tudományát.

Az erődön túl, mely Rosettetől négy kilométernyire fekszik éjszaknyugatnak a balparton, a Nilus erősen kiszélesül s eddigi átlagos szélessége 400 méterről 600 m-re emelkedik; mélysége azonban igen csekély, alig haladja meg a 6—7 métert; itt már kevés sós íz is érezhető, ha azonban erős éjszakai szél fú, ez teljesen visszanyomja a torkolat vizét s akkor a víz Rosette előtt is sós és ivóvizet vagy czisztarnákból kell meríteni vagy az Abu Manduri kutakból kell idehozni. A torkolatnál mindkét parton egy-egy erőd áll, melyek nevét Ravensteni El-Harlie-nek mondja; djerménk tulajdonosa El-Harbie-nek mondta, mi arabul mindenre alkalmaztatik, ami csucsos, hegyes, épugy a fegyverre mint a fokban végződő félszigetre. Ez erődök vidékén kötöttünk ki, innen

akartam a félszigeteket bejárni és a Nilus rosettei torkolatát tanulmányozni.

A mi e torkolat tanulmányozására eredetileg rávezetett, az két tény ellenmondása volt. Larousse egy számítás eredményeképpen azt nyerte, hogy a rosettei torkolat áradványi nyulványai folyton növekednek még pedig évenként negyven métert; ezzel szemben én ez áradványi nyulványokat a rendelkezésemre álló térképeken oly alakban, mint azt Larousse cikkétől vártam nem találtam meg még, magán a Larousse-féle térképen sem s midőn a torkolat vidékét átkutattam kétségtelen lón előttem, hogy a Larousse-féle adat nagyon átlagos számítás, mert a rosettei torkolatnál nem az áradványos nyulványok alkotják meg a fejlődés jellemét, hanem a szigetek képződése és ezek csatlakozása a kontinenshez. Miféle törvények szabályozzák e partok fejlődését s melyek a fejlődés elemei és alkotó erői, ennek megállapítása volt az én célom, ezek magyarázzák meg a zátonyok keletkezését, ezek átalakulását szigetekké és végül hozzáfűződését a parthoz. E célból hydrographiai térképnek alapul az angol admirális felvételeit használtam, a topographikai részt azonban a saját megfigyeléseim alapján kellet összeállítanom, minthogy e téren más megfigyelések meg nem előzték az enyéimet. Magam a legalacsonyabb vizállás idejében jártam itt, mivel pedig tudnom kellett, hogy a Nilus magas vizállása mellett mely területek alakulnak mocsarakká, dsermém tulajdonosát egy vén arab halászt hívtam segítségül, ki igen jól ismerte a vidéket s ki többször hangsúlyozta előttem, hogy régebben e mocsarak nagyobb terjedelműek voltak, az öblök a partokba mélyebben nyomultak, hogy sok zátony sziget és földnyelv még az ő életében keletkezett, melyek a halászatot veszélyeztetik és panaszkodott, hogy a Nilus iszapja nagyon megnehezíti már Rosette megközelítését a tengerpart felől, hogy a zátonyok közt az út azelőtt kelet felé vezetett, ma a nyugati átjárót kell használni, a hol nemcsak a szél erejével, hanem a napnyugat felől jövő tengeráramlattal is meg kell küzdeni.

A Nilus torkolatát három erő építi, a folyam, a tengeráramok és a szelek ereje. A mint a folyó a tengerbe ömlik egész víztömege három nagy áramlatra oszlik, egy középsőre és két oldalsóra. A középső e folyam ágának legmélyebb részéből nyomul elő és ez a főáramlat, melyet azonban nyugat felől a tengeráram nyom. úgy hogy ezek egyesült iránya egy ideig éjszak-

keleti; s ebben találjuk a mai szigeteket is, melyeket szintén a Nilus épített fel iszapjából és a tenger homokjából, mert itt az áramlat igen lassú, minthogy a kettőt az északi szél visszanyomja. A sziget azonban épen útjában áll a folyó és a tenger egyesült áramlatának s így az ismét egy keleti és nyugati ágra oszlik. A nyugat felé menő áramlat nagyon gyenge, minthogy az épen szembe megy a tengernek nyugat felől jövő sokkal hatalmasabb áramlatával, s ez az áramlat építé azt a zátonysort, mely a rosettei szigettől nyugatra húzódik csaknem két km. távolságban, mely fölött a víz nem mélyebb az 1—6 lábnál. A folyam és a tenger egyesült áramlatának keleti ága eleinte a rosettei szigetekhez fűződő keleti zátonysort építi, mely felett a víz már a négy lábat sem haladja meg, míg később midőn a folyam irányából az áramlat kijut s főleg a tengeráram keleti iránya érvényesül, az északi szelek által az egész áramlat dél felé nyomatik vissza s ott a jobb part félszigetének építésére szolgál. A hol azonban a part a keleti oldalon véget ér, ott az áramlat eddigi iránya is megváltozik, az északi szelek ereje teljesen érvényesül s az áramlat a part délkeleti irányát követi s az iszapot is ily irányban rakja le a partból kiálló legelső fokhoz és tényleg ennek teljesen megfelelőleg találjuk a jobb part kinyuló félszigetének keleti partján azt a két hosszú földnyelvet, melyek ma a félsziget belső területeit a tengertől védik.

A második áram, melyre a folyam egész vize a torkolatnál feloszlik, a jobbpárti áram, mely részben a szelek, részben a tenger nyugat felől jövő áramlatának nyomása alatt visszaszorúl s mint-hogy folyása szerfelett lassú, az egész jobb part mentében Burgmerazeh-től kezdve mintegy 6 km. hosszúságban zátonyt épít, mely felett a víz 2—3 láb, míg mellette a folyamágó belsőbb részeiben már 12—30 láb mély a víz. Ez a hat kilométernyi zátony mutatja legjobban a szelek és tengeráramlatok befolyásának nagy hatalmát e torkolat fejlődésénél s hogy itt mily szerep jutott különösen a nyugati áramlatnak, akkor látjuk be leginkább, ha a folyó balparti áramlatát vizsgáljuk, melyre közvetlenül csak az északi szél hat, mert a nyugati áramlat hatásától maga a bal-félsziget védi meg; ez a visszanyomott áramlat is épített a balparton egy zátonyt, mely felett a víz hat lábnál nem mélyebb, de ez a zátony a folyóban alig nyulik az Új-erődökig, vagyis 2—3 km. hosszú. A balparti áram egy része azonban mégis képes a bal-félsziget északi csúcsán túlnyomulni, amint azonban ezt elérte,

e szél visszaszorítja, többé nem a folyó mélyébe, hanem a bal-félsziget nyugati partjaira. hová még a nyugati tengeráram is hozzá szorítja s így iszapja a nyugati partot építi. Az áramlatnak iszapja azonban igen kevés s így érthető meg mért van a bal-félsziget nyugati partjának zátonya oly gyengén kifejlődve, hogy attól alig másfél km.-re már a három méter mély víz határa vonul.

Ezek a viz és lég azon áramlatai, melyek a torkolat fejlődését szabályozzák. Ma már nem találjuk olyannak sem a jobb, sem a balpart viszonyait, mint azt a Linant de Bellefond térképe feltünteti; 5 számos szigetet rajzol a torkolat elé, melyek azonban csak kevéssé felelnek meg a Larousse rosettei szigeteinek; és mégis a topographikus tanulmányok befejezte után egész kétségtelenül meglehetett állapítani e szigetek egykori határait, és azon okokat melyek e szigetek összefüzdését létesítették. A Linant térképen a balpart felvétele hibás s ezt sokkal hivebben tünteti elő a Larousse-é, viszont a jobbpartra vonatkozólag a dolog megfordítva áll; de egyik sem közelíti meg a tengerészeti térképek jóságát mindazonáltal jó alapul szolgálhatnak a szigetek fejlődésének magyarázatánál. Úgy a jobb mint a balpart ma egy összefüggő kontinens darab, melyet öblöcskék hálózhatnak be keresztül kasúl; ez a terület egykor apróbb szigetekből állott, a mai öblöcskék pedig csatornák voltak, melyek azonban beiszaposodtak; e szigetvilág lassan fejlődött ily egységes föld darabbá és ez átalakulás még ma is folyamatban van, bár a déli részeken már teljesen befejeződött. Általában véve szükséges volna e terület évenkénti megfigyelése s ezek összehasonlítása a földphysiologiai jelenségeire nézve kétségkívül nagy becsü lenne. A szigetek fejlődését itt egyenkint elő nem adhatom, de legközelebb lesz alkalmam azt részletesebben tárgyalni észleleteim alapján.

A rosettei torkolat megszemlélése után kifiztettem a vén halászt, ki e területeken kalauzolt; megkérdezte tőlem, hogy honnan jövök, megmondtam neki, hogy abból az országból ahol a zászló piros-fehér-zöld meg fekete-sárga. Akkor azt mondta hogy Rosetteben lakik egy ember, valami nagy úr, Ferns, aki szintén onnan való, még pedig cseh s megkérdezte mért nem látogattam meg; elmondta azt is, hogy ennek a Fernsnek tavaly vendége volt egy német úr, aki mint én mindig füveket szedett, s azt nagy papirosba pakkolta. El is nevezték a füvek apjának s megkérdezte tőlem a vén halász, nem-e annak a fia vagyok.

Később már itt Európában tudtam meg, hogy a füvek apja, ki a rosetteieknek oly élénk emlékében él, Ascherson Pál volt, ki a mult évben tett kis utat e vidékeken.

Emberüinktől elválva elindultunk a part mentén pusztai utunkra; szándékom volt estig elérni Kum Maslárát mely ide mintegy 40 kmre volt. Eleinte a partot követtük, a szél erősen fújt s a homokot felkavarta s a nyakunkba szórta; itt vettem először hasznát a nagy bő arab köpenynek, mely folytonosan szellős volt s így a forróság ellen is por ellen is védett; láttunk néhány halászbarkát, melyek emberei szorgalmasan vonták be a szeles idő ellen hálóikat, majd néhány beduin családdal találkoztunk kik tevéikkel iparkodtak Rosettet még a déli napmeleg előtt elérni; később elhagytuk a partot, teljesen lakatlan és pusztai vidéken kóboroltunk homokbuczkák között, melyeken még most némi csekély tenyészet volt s melyek szép rendben sorakoznak egymás mellé, megjelölvén a szél irányát, most még nem voltak egészen kellemetlenek, a gyér vegetáció még némileg megkötötte őket s a tenger szellője mérséklé a visszavert nap-sugár iszonyú forróságát. Délfelé léptünk be a Burlos tó vidékére; magát a tavat ugyan nem láttam, de tudtam, hogy annak legnyugatibb csúcsa velünk egy hosszúság alatt van. A vizválasztó, mi a Burlos tó és a Kudre-mocsár közt van, felette csekély, legmagasabb pontja ez. Rus mellett alig haladja meg a 8—10 m.-t s igen valószínű, hogy a két medencze közt tényleges összeköttetés volt, mely ma már azonban teljesen megszűnt és pedig valószínűleg azóta, hogy a Rosettei Nilust az Er-Rus-i csatorna által a Burlos tavával kötötték össze, mely csatornától éjszakra egyszersmind a földmivelés is megszűnik. A hőség lassankint oly annyira emelkedett, hogy már embert is, állatot is egészen elnyomott. Számításaim szerint két órányira voltam Kum Maslárától, de nem akartam ott tölteni az éjet, hanem tőle távolabb menni, mert biztosabban éreztem magam a pusztákban, mint a beduin halászok nyomorult viskói közt.

Déli pihenőt tartottunk, melyet arra használtam fel, hogy harabra szolgálmat lemértem, a miért megjutalmaztam egy piaszterrel, mi őt szerfelett meglepte. Mohamed el Ibrahim a neve. asszuani születésű; abból a fajtából való, minő Alexandriába és Egyiptom többi városaiba igen sok megy, hol őket kapusoknak, saisoknak, házi szolgáltnak alkalmazzák. Testük sötét színe, nemes idomaik, bodros hajuk a fellahtól könnyen megkülönböztetik. Ma

összes számuk 120—130 ezer s ezek a Nilus első és második vizesése közt laknak. s egyáltalán nem tévesztendő össze a né-gerekkel, mert ezek ereiben jémeni arab vér folyik. A városban szorgalmasak és takarékosak, s ha egy kis pénzre tettek szert, visszamennek hazájukba öreg napjaikra. E tekintetben ami fel-földi tótjainkhoz hasonlítanak. A kitartásban és a nehezebb munka elviselésében azonban nem valami hiresek. Arczukon a tetoválás nyomai láthatók. szemük és fülük közt rendszeren csinálnak három lándzsaalakú vágást. Hajukat lenyirják, csak elől hagynak meg egy sor frou-front melyet azonban úgy befaggyúznak, hogy az mereven felfelé áll. Fogaik épek, szépek, vakító fehérek. Vétagjaik szabályosak, de felette gyengék, vékonyak, az izmok nem edzettek; kezük kicsi, formás; lábuk azonban lúd-talpú. Természetük szelid s a mi különösen dicséretükre lehet, nagyon tanulékonyak. Fejük dolichocephal, hajuk bodros, szakálluk ritka, orruk egyenes, orrczimpáik szélesek, az ajkak szabályosak, ritkán duzzadtak s általában a szint kivéve a nemes arabhoz sokban hasonlítanak. Később még mintegy negyven harabrát volt alkalmam lemérni.

Délután öt óraker folytattuk utunkat, bár a meleg mindig igen nagy volt, mert hiszen a hőség belenyúlik az éj első óráiba is. A vidék egy kissé változatosabb lett, amennyiben magasabb halmok emelkedtek. Amint így egyszer a tengerpart felé egy kis kitérőt tettem Maslarától egy órányira, feltűnt, hogy a homokpart mintegy 10 lépésre megszakad s helyét ép oly lapos mészkő lap foglalja el mely mintegy 10 m. széles. Felszíne igen meg volt rongálva, apró repedéseibe a homok fűrődött be s általában az egészet a homok meglehetősen eltakarta. A rombolás műve itt ép olyan mint Meks vidékén, de már sokkal előbbrehaladt, mert e szikla már alig emelkedik félméternyire a tengerszin fölé s látni, hogy áradás és vihar idején a hullámok teljesen ellepik. Nem akartam hinni szemeimnek, hogy ez valódi mészsziikla lenne. Körüljártam kerestem a bizonyítékokat ellene, talán épület maradvány vagy egyéb módon került ide. Nem! semmit sem lehetett felfedeznem, csak azt kellett konstatálnom, hogy ez itt egy mészsziikla mely még tovább is nyomul a buczkák alá. De hát hogyan került ide? Hiszen a tertiär mész határát már Abukirnál elértem azóta mindenütt csak homokkal találkoztam; s hogy került az ki mások figyelmét. Erre a második kérdésre a feleletet könnyen megadhattam. Először kevesen jártak itt, maga

a sziklalap felszine azt is igazolta, hogy csak néhány nap óta kerülhetett felszínre, addig valamely buczka takarhatta, melyet a szél most elhordott. Bár a terciär mész megjelenése itt különös volt, korántsem gondoltam arra az eshetőségre hogy még később is akadnak rá s megelégedtem azzal, hogy a szikla helyét bejegyeztem térképembe és felvettem belöle egy darabot.

Naplenyugta előtt elértük Kum-Maslarát, mely nyomorult földkunyhókból állott s összes lakossága aligha több 30—40 családnál. A falu elején találtunk egy kutat, melyet a lakosok körülvettek s minket különös karavánunkkal ugyancsak megbámultak. Üdvözöltük öket, kezünket homlokunkhoz emelve s aztán Kophron tudatta velük hogy a burluszi erődökhöz megyünk. engem valami hivatalnoknak adott ki, aki majd a khedive öfenségének a kum-maslaraiakat fel fogom dicsérni, hogy ök egy szép mecsetet kapnak, melyhez elfognak zarándokolni a vidék és a Burlos-puszták minden törzsei, a Bab-el-Agar, Kum-el-Akheldar falvak minden lakosai, melynek hírét még a tó szigetei is, Zendka. Salem, Mokla és Kulal is ismerni fogják. Kophron ily nyájas beszéddel igyekezett megnyerni a benszülöttek jó indulatát, s míg a kelet szóvirágaival hízelt nekik, addig megittattuk tevéinket. megtöltöttük tömlöinket.

Amint ezeket elvégeztük egyszerre csak megbotlom; egy kő, egy valóságos kő volt az utamban. Felkaptam, megnézem: mészkő. Megkérdzem a benszülötteket honnan, került ez ide. A kútból volt a felelet. A kút mintegy 8—10 m. mély s abban akadtak ilyen mészkőre, még pedig mint meggyözödtem nem épület maradvány az, mert a talajviz fenekéről hozták fel, mivel néhány nappal ezelőtt a kutat a homok már teljes eltemetéssel fenyegette s kénytelenek voltak kitisztítani. Ime ez egy nap már kétszer akadtam a mészkőre, s a két darab, melyet azonnal összehasonlítottam teljesen egyenlő volt.

Maslara nem állandó falú, egy-egy törzs legföjebb két évig lakja, aztán tovább megy, míg jó egy másik helyette; azok akikkel én találkoztam, szintén készülöben voltak; a nyarat semmi esetre sem tölthetik itt, mert a talaj már is lesült, s a szegény állatnak nincs mit ennie. Most délfelé vonulnak a tó felé. Különben nem jó hirben állnak s a csak egy napi járóföldre fekvő Burlosból Ascherson nem tudott embert találni, ki ide hajlandó lett volna elvezetni. Ha elmennek, a kutat is betemeti a homok s talán egy hó mulva már csak nyomát találjuk meg és ezért

gondoskodtam -hogy egy darabot ennek a kútnak a kövéből is magammal vigyek.

Amint tömlőinket megtöltöttük, haladéktalanul tovább mentünk, félóra múlva azonban egy lovas beduint láttunk nyomunkba vágatni, ki minden módon jelezni igyekezett hogy álljunk meg. Meglassítók lépteinket s a beduin csakhamar utolért és kijelenté hogy őt Maslara sejkje küldi, aki minket szívből üdvözlő s tiszteletének kifejezésére küld nekem egy turbánt, melyet az ő házának igazhivő népei saját kezükkel dolgoztak ki selyemből s felszólít, hogy térjünk vissza, és legyünk az éjre az ő vendégei, mert Mekka felé ma már nincs oly hely, hol fejünket pihenésre hajthatnók. Ezután következett Maslara dicsőítése, hogy mily szép dombon fekszik, lakói békések és szorgalmasak, a parti kereskedés élén állanak (maslaha = kereskedés). A bőbeszéd alatt azonban mi folyton előre haladtunk, végül átvettük az ajándékot, megköszöntük, viszonzásul egy hasonló értékű revolvert küldtünk a sejk számára kifejeztük tiszteletünket Maslara iránt, de határozottan kijelentők, hogy sokkal jobban sietünk és előbbre haladtunk, semhogy visszafordulhatnánk; ehhez Kophron még jónak látta hozzá tenni, hogy ez nem a vendégbarátság megsértése hanem a kötelesség teljesítése, amit Masr dicső és fenséges ura bizott ránk. Ezzel a beduint visszaküldtük, mi pedig félóra múlva felütve sátorunkat s elköltve szerény vacsoránkat készültünk lefeküdni.

Szokásom volt minden reggel és este podgyászunkat ellenőrzés végett átvizsgálni s ezt tettem persze ma is. Mohammed szolgám a revizio után hozzám jön és egész izgatott hangon kérdi, hogy ugy-e nem hiányzik semmi, amire méltó csodálkozásal Mohamed viseletén feleltem, hogy nem. Ő megnyugodva kuporodott le a tűz mellé nekem azonban viselete gyanus volt, mert különös izgatottságot vettem rajta észre s ezenkívül olyan pillantásokat vetett rám, melyek értelmét a barabra typusban nem tudtam megfejteni, mert még annyira nem hatoltam pszichológiájukba. Kérdeztem is, de csak azt felelte, neki nincs baja. Megnyugtattam magamat, hogy a szegény bolond talán szerelmes. A tűz mellett Mohammed nem sokára elaludt, megfogtam kezét homlokát, nincs-e láza. Erősen izzadt s így ennek eshetősége is ki volt zárva. Mégis nyugtalan voltam s megkérdeztem Kophront; ő sem adott határozott választ, azt hitte Mohammed kimerült, mert a barabra hamar kifárad. Ebben megnyugodva fekédtam le.

Másnap reggel május 20-dikán vasárnap volt s ez ugyan czifrán köszöntött rám. Három órakor Kophron felráz engemet s jelenti hogy Mohamed — megszökött. Semmivel sem törülhetne volna jobban ki az álmod szememből, mindazonáltal igyekeztem megőrizni higgadtságomat. Először is a podgyászt néztük át, és csodálattal konstatáltuk, hogy Mohamed semmit sem lopott, s így szökésének más magyarázatot nem adhattunk, mint hogy az út merité ki és azért szökött meg. A szökés azonban baj volt nekünk, mert az állatok körül nagy szükség volt Mohammedre s e végből Kophront rögtön elküldtem Maslarába, hogy fogadjon egy embert. Másfélóra mulva visszatér — egyedül. Tudtomra adta hogy Maslarában rosszul fogadták, szolgát nem kapott, mert a maslariaiak neheztelnek rám hogy oly csekély viszonaajándékot küldtem a turbánért sejküknek. Ekkor láttam be, mily jó volt tegnap Maslarában nem maradni, oda vissza nem térni, a sejk tulajdonkép arra számított, hogy ajándékaival legalább is tízszeres értékű ajándékot csikar ki. Ez esetben terve nem sikerült, igaz hogy én bántam meg, mert ember nélkül maradtam. Nem fojthattam vissza azonban Kóphronnal szemben sem gyanakvásomat, de mikor azt ő észrevette, oly nyílt és becsületes hangon tiltakozott, hogy szívből sajnáltam, hogy ily hamar bevádoltam. Végre is meg kellett nyugodnunk abban, hogy a szolga munkáját megosztjuk magunk között, minthogy a többi idegen helyen, hová eljutandók voltunk nem reméltem hogy oly szolgát kapjunk, ki-ben teljesen meglehetne biznunk.

A nap felkelt, az idő szép volt, a tenger szellője pedig kellemesen mérsékelte a meleget. Persze jóval lassabban haladtunk, a tevével sok bajunk volt. Két órai lovaglás után láttuk meg az első halászcsoznak duzzadó vitorláit a kék tengeren fehérteni, jelétül annak, hogy a Burlos fokhoz már közeledünk, nemsokára pedig egy halomra mentem fel honnan egyszerre beláttam a tavat, és a tengert; a földnyelv itt mindössze másfélkilométer széles. A keskeny földnyelv végére érve előttünk volt a Burlos tó nyílása mely a régi Sebennis-i Nilustorkolatnak felel meg, azontúl maga a Burlos-fok, mely jóval szélesebb és emelkedettebb, mint az, a melyen mi állottunk. Három erődítmény is van a fokon, egy a tóra, másik a tengerre tekint, a harmadik pedig közepes állásával ezeket látszik védeni. A torkolat előtt a tengerben semmi sziget sincs, de a tóban négy sziget képez egy csoportot, melyet a bennszülöttek Mokla-csoportnak neveznek. Kophron csak-

hamar szerzett nekem csolnakot, hogy a torkolat vidékét bejár-hassam.

A burlosi torkolat előtt a zátonyfejlődés sokkal egyszerűbb. Az ötméteres víz a nyugati partvonalon állandóan az 500—800 m. közt éri határát a parttól számítva, ellenben a jobb part előtt ez az 1000—2500 m. közt ingadozik s míg a nyugati részen az ötméteres víz határa egy egyenes vonal, mely a parttal csaknem kivétel nélkül párhuzamosan halad, addig a keleti részen a határ erősen eltér az egyenes iránytól, eltávolodik a parttól s görbületekkel nyulik a tengerbe. Ezen adatokat kell alapul használni a partfejlődés magyarázatánál. Daczára annak, hogy a Sebennisi torkolat ma már csak a Burlos tavának alig 300 m. széles levezető csatornája, s hogy ezen a víz csak igen lassan áramlik a tengerbe, s hogy a tóba annak csatornáin lejutó iszapmennyiség magában a Burlos tavában rakódik le nagyrészt s így csak kis részét viszik a tengerbe, mégis e csékély iszapmennyiség eléggé jelentékeny eltéréseket okoz, de csak a keleti partszakaszon, mert amint a tengerbe jut, a tengeráramlatok hatása alatt azonnal keletnek fordítatik s így iszaposodik el a partvonal a burlosi torkolattól a Burlos legéjszakibb pontjáig, ahol a világító torony áll, ahonnan az ár ismét szabadon juthat tovább, mert a part azontúl dél-keletnek fordul.

A Burlos tó Alsó-Egyiptom legnagyobb tavai közé tartozik; területe 112,000 ha, legnagyobb hosszúsága 75—80 km. legnagyobb szélességét azonban meghatározni nem lehet, mert a tó a nyári időszakban igen sekély s ilyenkor a Burlos fok és a tóba ömlő Jezit-csatorna torkolata közt a távolság alig tesz 16 km.-t., míg az áradás idején a tó szélessége ennek kétszeresét is meghaladja. mi miatt a tópart 8—10 km. távolságban teljesen műveletlen, elhagyott, lakatlan a déli parton s az egész görbületeivel több mint 200 km. hosszú partvonalon nem találunk tíz halásztelepet ezek azonban igen érdekesekek, a lakosság tisztán a halászatból él, sárból, iszapból épített kunyhókban lakik, a férflak bamulatosan edzett és bátor alakok kik a tó minden zegét zugát jól ismerik; s minthogy a tó halakban nagyon gazdag, s a népnek nem kell nagy adót fizetnie, elég jómódu. A szigeteken szintén vannak halásztelepek. A tó lassankint a kiszáradás felé közeledik, ma azonban még elég vize van. Három csatorna táplálja; ezek közül legnyugatibb a Kebadeh csatorna, mely eredetileg a Kairótól nem messze kiinduló Bajurieh-csatorna folytatása éjszak felé, mocsár-

vidéken ömlik a tóba s torkolata előtt, mely mindössze 20—30 m. széles, attól északkeletre, tehát a tó lefolyásának irányában szigetek is vannak, melyek együtt az Abu-Fadara csoportot képezik: a torkolat mellett a bal parton van Sajadin halászfalu, melynek lakói a jobb parton velük szemben fekvő dombot Kom-Lataninak nevezik. A másik két torkolat a Mil Jezit és Bar-Tireh csatornáké, melyek Tanta közelében válnak szét a Bar-Sbinből. A Jezit torkolatával szemben van a Burlos-tó torkolata; e lefolyás irányában természetesen ismét sok sziget van, melyek nyugatról keletre menve a következő csoportokba oszlanak: El-Kudireh, Salem, Mokla, Kulal és Magar. A Tireh torkolata előtt pedig az Um-el-Aguz csoport fekszik. Ezekon kívül még néhány kisebb csatorna is táplálja a tavat, legkeletibb pontján ömlik belé a Bar-Belas, mely a tavat a Pineptinusi Nilus-ággal köti össze; legnyugatibb pontján pedig az Er-rusi csatorna köti össze a Nilus rosettei ágával. — A tó neve Burlos, vagy Brulus a régi Paralus elrontott alakja, mely város a tó belső éjszaki partján feküdt a mai Beltin helyén. A régiek a tavat Buto Lacusnak nevezték s Butot magát a mai geográfusok oly helyre teszik, melyet ma a mocsárvidék miatt megközelíteni lehetetlen. A torkolat nevét Sebennis városától vette, mely kétségkívül a mai Mansura, mely ma a Daniettei ág mellett fekszik s csak azt nem tudjuk, mért nevezték ők el e Nilus ágat Sebennis-inék, mikor az nem ment el és ma sem megy el a damiettei ág mellett; vagy talán akkor a damiettei ág összeköttetésben volt azzal a sebennisi Nilussal, melyet mi ma csak sejtelem után azonosíthatunk a Bar-Tire-vel? Tény az, hogy Egyptom elnéptelenedésével kapcsolatban a csatornák nagyrésze elhanyagoltatott s nem maradt ránk semmi oly alapos vagy legalább is részletező leírás, melyet ily kérdések megoldásánál kiinduló pontul használhatnánk.

Délután négy óra volt, mikor csolnakutamból fáradtan tértem vissza a fokra, hol Kophront hagytam. Amint partra szálllok, dragománom jön elélem, s tudatta, hogy vendégeink vannak, s hogy óvatosnak kell lennem. A sátorhoz érve, három katona ült a földön, kiket szívesen üdvözöltem s megkérdeztem tőlük, hogy hivatalos ügy hozta-e őket hozzám. Rámondták hogy igen. Erre bementem sátoromba, a fez helyébe angol sisakomat tettem fejemre s úgy mentem vissza a katonák közé. A változás észrevették s összesegtak, de ebből csak ez egy — biztató —

szót hallottam: »Ingleze«. Azt hitték, hogy angol vagyok s tudván, mennyire tisztelik ezeket, csöppet sem igyekeztem őket felvilágosítani tévedésükről. Erre előkértem tőlük megbízó irásukat, erre zavarba jöttek, s kijelenték, hogy nekik irásuk nincs, hanem azért jöttek, hogy adómat megfizessem nekik, a miért rajzolni hagynak.

— Hát akkor hogy mertek ti, kiáltottam fel haraggal, egy angol utazót, a kinek a felséges királynéja a ti felségesen uralkodó khediveteknek a legjobb barátja, feltartóztatni? Menjetek vissza és hozzatok a ti uratoktól valami irást, jeléül annak, hogy ti az ő küldöttei vagytok, vagy pedig jöjjön ő maga ide.

E kitörésemre egy időre mély csend állott be, aztán kijelenték, hiába mennének ők át, mert az őrségben senki sem tud írni. Láttam, hogy itt közönséges zsarolásról van szó s erre egészen kedélyes nyugalommal elővettem a magy. keresk. miniszteriumtól kapott ajánló leveletem és odahíva őket így szóltam:

— Nézzétek meg ez irást, mely a legszebb betűkkel van írva és a melyre a felséges khedive is ráírta az ő messzire dicsőségesen hangzó nevét legkegyelmesebb kezeivel (s ekkor rámutattam visszafelé államtitkárunknak Matlekovicsnak nevére és a hivatalos pecsétre) ez az irás azt mondja, jajj mindazoknak, a kik engemet utamban fel mernek tartóztatni és ezerszeresen jajj azoknak, kik tőlem, hogy tovább mehessek, szemtelen tolakodással vagy vakmerő zsarolással bármit is kérni mernek.

Kophron alig tudta visszafojtani kaczagását, a három katona pedig nyult ábrázattal ment vissza állítólag azért, hogy mindezt elmondják tisztjüknek.

E közben az ég beborult, az esőtől ugyan nem féltünk, hanem sokkal kellemetlenebb volt az erős szél, mely átkelésünket a szoroson ugyancsak megnehezíté a tenger erős hullámzása folytán, végre azonban sikerült s a kis Amirijeh falutól egy órányira a világító torony közelében kikötöttünk, hol sátorunkat is kifestítettük ott töltendő az éjszakát. Ez volt az első éj, melyét Kophronnal egyedül kellett töltenem, mi rám azt a kötelességet rőtta, hogy az éj három óráján keresztül felváltsam Kophont az őrködésben.

Május 21-én reggel átlovagoltam a kis Amirijeh falu közelébe, de a helységbe bemenni óvakodtam; több halász ment el mellettem, kik üdvözletemre »jisabbihak bálker« egész barátságosan feleltek »jisid sabahak«. Egygyel aztán beszédbe is eresz-

kedtem, aki nagyon különösnek találta, hogy kis szótáramat nagyon sokszor használom, de kérdéseimre barátságosan felelt. Ettől megtudtam, hogy a burloszi erődök mellett tulajdonkép két testvér falu van, hogy Mekka felé egy órai lovaglással El-Burluszbá lehet érní, ettől délre a Beltim tavat találom a hasonnevű faluval, hogy El-Burlusztól jó két órányira van El-Abbas falu s az út rossz oda, mert magas halmok vannak ott; hogy a falutól még egy órányira vannak az erődök, ma már dűledező romok, melyek három csoportba helyezvék; hogy ezektől délre két órányira van Abu Mahdi, mely Burluszbán a leg-hiresebb hely, mert művelt földje és igen szép kertjei vannak, ahol sok mindenféle terem; ha pedig a parton megyek tovább. El-Abbast nem látom, mert az halmok mögött van és az erődöktől kezdve egy egész napi utat kell megtennem, míg egy nagy folyóhoz érek, mely a tengerbe ömlik, melynek torkolatát egy vár is védi. Onnan aztán még egy napi utam lesz Tamajátig (Damiette).

Visszatérve Kophron tudatta velem, hogy tömlőink megtöltése végett valamelyik faluba el kell mennünk. Utnak eredtünk s Mordehba mentünk, ahol ezt a feladatot minden baj nélkül elvégezhattuk. Hanem itten ismét reáakadtam a mészkőre, sőt megtudtam, hogy a többi helységekben Marsban, Ombarkban s magában Beltimban is több kút ásását épen a mész-kő miatt abba kellett hagyni, sőt hogy e helyeken keserű források is vannak, aminőt különben úgy a Linant de Bellefond-féle fali, valamint az angol tengerészeti térképeken is Maslára és Burlusz közé bejegyezve találunk, a melyet azonban én nem látogathattam meg. Es ezek után már komolyabban gondolkoztam a mésznek itteni szerepéről.

A mész jelenléte ezen a partvonalon kétségtelen. De hogy került ezt ide; hiszen ismeretes az a mindenki által vallott vélemény, hogy a deltát a Nilus maga építé fel iszapjából. Elfogadva azonban ezt a véleményt, miképen magyarázzuk meg azt a szép egyenes part vonalt, mely a Nilus rosettei és damiettei ágai közt húzódik minden zátony sziget nélkül csaknem 150 km. hosszúságban? Hiszen a delta első és főjelleme, a torkolati zátonyok, szigetek és csatornák képezése és ime ezeknek nyomára sem akadunk. Ez egyenes partvonal keletkezését úgy magyarázták, hogy azt a tenger és a folyam egymással ellentétes áramlatai építék fel; ennek azonban csak egy hibája van, hogy a

tenger és a folyam áramlatai tényleg nem ellenkeznek. A folyam délfelől jön, a tenger nyugatfelől; a folyam vize kisebb fajsúlyánál fogva a tenger áramlat felett helyezkedik el s így az éjszaki szél is csak a folyam áramát szorítja vissza dél felé, míg a tenger áram feltartóztatlanul követi irányát kelet felé, s így e két áram ily irányú zátonyt nem építhet. — Különös ezenkívül e hosszú földnyelven a halmok elhelyeződése, melyek rendszerint a szelek irányát követik; ezzel szemben itt a halmok keleti irányban sorakoznak tehát egészen ellenkezőleg a szél irányával; a halmok ily elhelyeződése figyelmeztet arra, hogy ennek a rendnek okvetlenül más viszonyokkal kell összefüggnie.

Ha megfigyeljük a tertiär mész elterjedését, akkor kapjuk meg az első felvilágosítást e kérdésre vonatkozólag. Abukir a legkeletibb pont s egyszersmind a legéjszakiabb; de a tertiär mész még kíséri a Nilust Kairóig s Kairón túl is messze délre Edfuig mind két parton. A Szuezi isthmus maga is az által jellemezte-tik, hogy alapját szilárd mészszikla képezi, mely alatt krétakori képletek lelhetők, fölötte pedig homokkő, melynek mállási termékei adják e sivatag homokját. Ezek szerint tehát a mész tulajdonképen az Abukir-Kairó-Szuezi vonallal nem ér véget, hanem a felszín alá süllyed s ott alapját képezi még az isthmusnak. Ehhez most hozzá kell csatolnunk a mi adatunkat, a maslarai és mordehi leleteket s azt hisszük nem lehet eltagadnunk annak valószínűségét, hogy a leletek az abukiri mészsziklával anyagilag megegyezvén, annak folytatását képezik, s azzal összefüggésben vannak.

Abusirtól kezdve beutaztam a partvonalat s ha a mögöttük fekvő tavakat vizsgáljuk, magam is hajlandó vagyok azok nézetéhez csatlakozni, kik azt hiszik, hogy volt idő, mikor a Mariut, Abukir és Edku tava egy vízfelületet képeztek, akkor pedig Abusirtól Abukirig egy hosszú szigettel van dolgunk, mely Abukir felé folyton alacsonyodik. Alkalmam volt Abukirnál megfigyelni, hogy egy még a történelmi időkben sziget alakjával bíró szikla a tenger és a folyó együttes működése alatt mint füződött hozzá e hosszú szigethez, s ha arra gondolunk, hogy egykor az egész delta tengerből volt, úgy tekintve azt hogy az Abusir-Abukiri vonalon nagyon sok a mélyedés, azt is el kell fogadnunk, hogy ez nem egy, hanem több sziget volt, mely csak idővel füződött ily egységes vonallá. Mi sem bizonyít a mellett, hogy e mészsziget sor Abukirnál végképen véget ért volna s hogy az a ten-

ger szín alatt hosszú zátony alakjában ne folytatódhatnék, sőt ellenkezőleg leleteim kétségtelenné teszik, hogy ily zátonynak kellett lenni, melyek tetejét, élét a tenger egyre mosta, törte, csorbította, s melynek legmagasabb pontjául kell tekintenünk a mas-larai parti sziklát. Valószínű hogy egykor a mai földnyelv helyén több ilyen szikla volt a mai part egész hosszában; ezeket éjszaki oldalukon a nyugat felől jövő tengeráram egyre mosta de délfelől a Nilus áramát feltartotta s ez iszapjával a sziklaközöket kitöltötte s így alapját adta meg annak az egyenes vonalnak, mely 150 km. hosszúságban vonul el Rosettétől Damietteig. Természetesen akkor még a Burlos tó is nagyobb volt, sőt valószínűleg összeköttetésben állott mint tengeröböl az Edku és Menzaleh tavakkal, de az ily módon fölépült gát alkalmas volt arra, hogy mérsékeive az öbölben az áramlatok erejét, a Nilus szigeteket építhessen belé egészen olyan delták módjára, minő a Poé, a Dunáé. A Nilus deltájának eredeti határát tehát nem a mai tengerpart képezi, hanem az e mögött elterülő tavak egyenetlen számtalan csatornától átszelt, szigetekkel behintett és többnyire mocsáros déli partja, mely ily alakjában a deltapart követelményeinek kitűnően megfelel. Ezek szerint azonban magát a deltának fejlődését sem a tengerparton kell keresnünk, hanem magukban a tavakban. A Burlos tava területében mindegyre csökken, egyrészt délfelől a mocsarak száradnak ki s a mint ez megtörténik, azonnal elfoglalja magának a kultura; másrészt a csatornákon a tóba jövő iszap a szigetek számát szaporítja, a meglevő szigetek területét nagyobbitja, a tengert és tavat egymástól elválasztó földnyelv déli partjait növeli, tovább építi, és végül magát a tó fenekét is emeli. Ezek azon jelenségek, melyekben nekünk a delta növekedését észlelnünk kell, és ez azon új irány melyet a delta életjelenségeinek vizsgálatánál követnünk kell azóta, hogy a mész a burlusi földnyelveken konstatáltatott. — Kétségtelen, hogy szakszerű ásatások mindez adatokat, s ezek alapján a delta fejlődését is még jobban meg fogják világítani.

Csendesen ballagtunk tovább Kophron és én a pusztákon; mindegyikünk el volt foglalva a saját gondolataival; a szél azonban elcsendesült s a nap iszonyú forrón kezdett reánk tüzni: a hőség óráról-órára növekedett s délfelé olyan szörnyű afrikai hőség pörzsölte arcomat, hogy már pihenésre gondoltam. Mégis erőt vettem magamon, hogy tovább menjek, mikor egyszerre szamarunk megállt s rettenetes bögéssel tudunkra adta, hogy ő

tovább nem megy. Így hát kénytelen-kelletlen elhatároztuk, hogy pihenőt tartunk. Szamarunk azonban, daczára békés készülődéseink láttára, nem akart elhallgatni; s mikor kezdtük róla a csomagokat leszedni, féloldalán vért pillantottunk meg. Figyelmeztetem Kophront a dologra s ő akaratlanul, és először ez útban, elkáromkodja magát. Szomorúan kellett konstatálnunk, hogy a szamár háta fel van törve. Ez újabb nem várt baj volt ránk nézve; magunkkal a beteg állatot vinni nem lehetett, mert utunkkal ugyancsak siettünk s abban egy ily beteg szamár, melyet semmire sem használhattunk, ugyancsak megakadályozott volna. Elhatároztuk, hogy itt hagyjuk. Szegény szamárra a mulatság még csak most kezdődött; a mint sebe szabad lett, rászállt a legyek milliója s keservesen ordított tovább. Mikor mi már újra felkészültünk, a szamár terhet nem kapott. de ő nem akart beleegyezni a válásba s szomorúan jött utánunk, bőgve folytonosan. Egyszer kiértünk a partra s a szegény állat, a mint a vizet meglátta, neki rohant a tengernek s úgy bele ment, hogy csak a feje látszott ki, valószínűleg a sebét akarta kimosni. Egy ideig még követett, néha meg-megállt, a távolság köztünk mind nagyobb lett s végre eltűnt a halmok közt.

Estére jóval túlhaladtuk az Abbasz-erődöket, melyeket csak silány őrség tart megszállva. Ezen a vidéken már élő lényt nem találtunk; a legkietlenebb, legpusztább föld volt ez; a nap már teljesen felégette a kevés tenyészetet, mi még volt s a légben még madár sem röpült. Este felütöttük sátorunkat s abban a tudatban, hogy a legelhagyottabb s így legbiztosabb helyek egyikén vagyunk, mindketten korán lefeküdtünk.

Május 22-dikén huszonöt km. utat hagytunk magunk mögött; utazásunk szerfelett egyhangú volt s lakatlan vidéken vezetett keresztül, melyet alacsony homokhalmok borítottak el. A part is folyton egyforma minden sziget és zátony nélkül. Ilyen volt a vidék hat órán keresztül, melyet reggeltől fogva egy huzamban tettünk meg, míg végre a Bar Nabruw torkolatához értünk. Itt volt a négy jelzőtorony közül, melyet Damiettetől érintenünk kellett, a legkeletibb. Bár a folyó torkához korán érkezünk, a napot ott tölteni elhatároztuk, mert végre kiakartuk magunkat teljesen pihenni. E napon először éreztem komolyabban az eddigi út fáradalmait, mi bizonyos tekintetben elfásítá kedélyemet.

Ebédünket javítandó igyekeztem jó vadászsákmánnyal

hazatérni, aminek Kophron is megörvendett. Ami az étkezést illeti, eddig tápszereink sokkal inkább a növényvilágból voltak véve, mint az állatvilágból és ez a klimának teljesen megfelel, mert maga a bennszülött lakosság is nagyobbára vegetarián módon él. Az egyiptomi lakosság főtápláléka a buzakenyér, melyet élesztő nélkül készítenek vagy durra kenyér (*Holcus*), ezenkívül vízben kevés zsirral vagy olajjal főtt bab, néha lencse. A hagymát, retket, ugorkát nyersen vagy besózva eszik, ehhez még legfeljebb dinnye járul. Az állatvilágból veszik a tejet édesen, majd alva, a sajtot sózva, vaját nem készítenek, azt szezam-olajjal helyettesítik. Csak ünnepek alkalmával esznek kecske vagy tevehúst, míg a böjtök alatt hallal élnek. Az étkezés ideje naponta kétszer, reggel és este naplenyugta előtt van; reggel kevesebbet esznek és kizárólag növényi eledelt, este sokat s akkor a húst is. A datolya, baraczk és narancs oly olcsó, hogy a szegény lakosság is nagy mennyiségben veszi, de ennek s különösen a datolyának sokkal nagyobb a szerepe a vándor arabnál, a beduinnál, ki asztalára ily sokfélért nem hoz, egy kevés liszt vízzel meggyúrva, tűzön megpirítva, datolya, egy kis rizs tejjel képezik összes tápszereit. Ital mindenütt a víz, a szesztől a muzulmánt a Korán tartja távol: az asztalnál nem igen isznak, csak közvetlenül étkezés után. Általában véve a néptömegnél a vegetarizmus már csaknem oly kizárólagos, mint Indiában, de míg Indiában a tápanyagok inkább amyln-tartalmúak, itt a vegetabilis fibrin van nagyobb mennyiségben s ezért az egyiptomi erősebb, mint az indiai, bár még mindig gyengébb marad az európainál.

A Nabruv-csatorna ma meglehetősen jelentéktelen, a magával hozott iszap csekély, mely a torkolat vidékén semmi hatást nem idéz elő. A régiék pineptinusi torkolatának telel meg. A torkolat mellett kis helység is van halászkunyhókból, melyek lakói velünk vacsoráltak és soká beszéltek el kalandos életük egy-egy kiválóbb mozzanatát.

Május 23-dikán epedve vártam, hogy elérjem Damiettet s rajongással gondoltam reá, mint maga a bennszülött arab, mert Damiette a gyönyör városa, a fantazia bölcsője, mely itt sokkal eredetibb, mint Kairóban, mert nincsen európainak szánva. Végre elhagyva az egymástól mintegy 5 km. távolságban felállított őrtornyokat, feltűnt szemünk előtt a keleti láthatáron egy zöld csík. Az a Damiettehez tartozó kertek pálmáinak és szikomoráinak kellemes zöldje volt, mely öt napi sivatag út után, hol a sárga

homoknál egyebet nem láttunk, szemünknek jól esett. Majd a Nilus damiettei ágának torkolata, a Boghaz, bontakozott ki a látóhatárból, mely épen ez időszakban nagyon is híres a sekély víz miatt történő hajótörésekről. A torkolat előtt most is állott néhány dserme vagyis fedélzetnélküli árbócos nagy hajó, melyek főleg a rizsszállításra hivatvák: ezeknek ott kell horgonyozni, ha este érkeznek meg, egész éjjel, míg tiz-tizenegy óra felé reggel szél kerekedik, mely visszanyomja a Nilusból lerohanó víztömeget s így növeli annak mélységét s lehetővé teszi a hajók számára a közlekedést. De e hajók nem hatolhatnak egészen a városig s a rizst kisebb barkákon kell odaszállítani. A damiettei torkolat különben a hajósokra annyira rossz hírű, hogy, ha az idő kedvezőtlen, inkább a nyílt tengerre mennek, mint a torkolatvidéken maradnak. A víz igen sekély, Damiette előtt még 18—28 láb, a torkolatnál azonban, minthogy a víz lefolyását egyrészt az éjszakai szelek, másrészt a tenger nyugatról jövő áramlatai meglassítják, sőt vissza is nyomják s így az iszaplerakódást elő is segítik, 5—9 láb s csak egyetlen kis csatorna van a sok zátony között, melyen a közlekedés komolyabb veszedelem nélkül történhetik. A hajósoknak egyetlen tájékoztatásul szolgál a világító torony, melynek üvegei fehér és fekete csikosak s ha valamely hajó beljebb akar jönni, akkor egy kalauz-csolnakot küld maga elé, melyen egy halász folyton méri a fenék mélységét. Végre kibontakozik a torkolatot védő két erőd, az egész vidék átváltozik. valóságos paradicsomkert középebe jutunk, melyet a Nilus öntöz, hol óriás rizsföldeket, pálmakerteket öveznek a csatornák s mely egyike ama deltaképeknek, melyet ezernyi sajátságával a világ más pontján fel nem találunk, mert nem öleli körül azt sehol az a tiszta mélységes azurkék egyiptomi ég.

Egész más növényvilágba jutunk itt; benn vagyunk a deltában, pedig alig félórával előbb még a sivatag porát nyeltük, a deltában, a sivatag legnagyobb oázában. Az oázát az ember teremti, ott a hol vízre akad s legjellemzőbb fája, a datolyapálma. csak a művelés alatt tenyészik. A mi a sivatagtól főleg megkülönbözteti, az a favegetáció, mely a Nilus deltájában a közép-tengeri, középafrikai és indiai flórák elemeiből szövődik össze. Az Acacia Lebbeck a legszebb, leglombosabb; az Acacia nilotica gummit terem, fájából hajót ácsolnak, gyümölcsével a bőrt cserzik. A ciprus (*Cipressus sempervirus*) oly buján nő, hogy már a második évben 2—3 m. magas. Az eperfát (*Morus alba*) vagy

6 millió példányban művelik a gyümölcseért. Az *Olea europea* újabban Mohammed Ali óta terjed, ki a lakosságot az olaj beviteli vám emelésével kényszeríté a tenyésztésre. A *Salix suberrata* és *babylonica* fájából szenet égetnek lőpor gyártásához. A *Musa paradisiaca* (banán) öles hosszú levelek közt termi gazdag gyümölcsfürtjeit, mely az egyptomiak egyik főtápláléka. Az *Urtica* niveából készül a keleti álmok szülője, a hasis és a rostjaiból fonál a szövésre. A *Lawsonia alba* leveleit megszáritva porrá törlik, mivel a nők festik pirosra körmeiket a kézen és lábon és a fogakat a szájban. A *Mormodica rufa* gyümölcsének beléből pedig szivacsot készítenek a fürdők számára. A legfontosabb és legismertebb a datolya, erről ugyan nem elég csak ennyit említenünk, de többet a tér szűke nem enged.

Az erődök után Damiette felé haladva, a hajók douane hivatala következik, melylyel nekünk, kik lovon és tevéen tettük meg utunkat, semmi dolgunk sem volt, a hol azonban a hajókat nagyon is át meg átvizsgálják; a douanetól aztán elérjük az Eset Tavallet falvat, melyet El-Lahem-mel együtt Damiette külvárosának tekinthetünk s mely két város a régi Damiette helyén áll. Damiette helyváltozása a keresztes hadjáratok idejére esik, s épen a keresztes hadak idejéből származó emlékek azok, melyek Damiettet nevezetessé s történelmünkben érdekessé teszik. A várost az arabok Dumiatnak nevezik, régi neve pedig Tumiat, mely úgy az európai, mint az arab név őse. 1218-ban, vagyis a hedsra 615. évében szicíliai Roger a keresztes hadak élén elfoglalta Damiettet, melyet maga az egyptomi király El-Kamel védett; de már két év múlva visszaszállt az a mohamedánok birtokába. 1249-ben azonban Szent-Lajos kötött ki Damiette előtt s bár az őrséggel Fakr-ed-Din hősi védelmet fejtett ki, a »szent láz« ellenében győzelmet nem nyerhetett s a város ismét európai kézre került. 1261-ben a város már megint a mohamedánoké volt s az akkori szultán: Beibars-el-Bondokdari, belátván, hogy a Nilus mily veszedelmes kaput képez Damiettehez és ily módon magához Egyptomhoz is, a Nilus torkolatában kövekkel megrakott hajókat sülyesztett le s a bejárást így teljesen elzárta, a várost magát elpusztította, mert annak földjét már a hitetlenek is taposták, a lakosság délfele vonult s így alapítá meg a mai Damiettet 10 km.-re magától a torkolattól, a folyam jobb partján. egy kanyarulatnak a könyökén. Minthogy a damiettei Nilust és annak torkolatát magam is átvizsgáltam s rajta számos mélység-

mérést is tettem, megemlithetem, hogy a Beibars lesülyesztett hajóinak zátonyaira nem bukkantam rá s bár egész pontosan ismeretes annak helye, de ott semmi nyoma sincs, a Nilus vize nivellálta azt az évről-évre ide hordott s itt lerakott homokkal, iszappal.

Végre bennt vagyunk a modern Damiette kellő közepében és akkor a бүvös kép, mit a vándor a távolból élvez, egyszerre szétfoszlik. Először is a keleties pizok fogad, melyben Damiette minden keleti várost felülmul. Az utczákon ételhulladékok hevernek mindenféle piszkos nedvben, melylyel együtt kerültek ki; ezek büzét emeli a sok döglött hal, mert Damiette rendkívül fontos halász-város, minthogy a halakban oly dúsgazdag Menzaleh tavától csak néhány kilométer széles földnyelv választja el; ami hal megromlik, az utczára dobják. A pizokhoz mérten a kutyák száma is nagyobb, mint más városokban, mindegyik sereg egy-egy utczát tart megszállva s jaj annak a szegény kutyának, mely véletlenül más utczába téved. Az utczák girbék-gurbák és keskenyek, a házak laposfedelűek, fehérre meszeltek s a szemközt levők sűrű ráccsal elzárt erkélyeikkel egészen közel hajlanak egymáshoz, a tömegekből szétnyulnak a mecsetek karcsú minaretjei; a lakosság, a nép zajong, énekel, kiabál, sűrög-forog, a part felé tolong, hol keleti szóvirágokkal kínálja munkáját; a folyamon számtalan kaik ringatózik, az egyik halakat hoz, a másik rizst szállít, valamennyinek duzzad vitorlája a széltől. A kaikos még nagyobb lármát csap, mint a gyalogos, s ha vitorlája még oly rongyos is, hogy a szél alig bír belékapaszkodni, dicséri, magasztalja, valamennyi közt a saját kis sajkáját tartja a leggyorsabbban menőnek s mert a boghazi zátonyokat is ismeri, a legbiztosabbnak. Sok esolnak gyümölcsöt hoz, gazdája énekelve kínálja a narancsot, banánt, melynek itt legalább tizenöt alakja van, a dinnyét, mely itt édesebb, mint a világ bármely más helyén, és a sok mindenféle mást, mit kicsiny kertje megterem. Ez a keleti kép, az a kedves zaj, a naiv öndicséret a pusztá magányának sivár csendjéhez szokott vándor fejét egészen elbódítja, elfelejti a város kellemetlenségeit, örül, hogy ismét emberek közt van s ujjongva kiált fel:

— Damiette a holdogság hazája!

Damiettenek építészeti nevezetessége kevés van; mindössze is néhány mecset az, mely megérdemli (ha az utasnak épen ideje van), hogy meglátogassuk. A legrégebbs a város keleti részén áll

s ez még azokból az időkből származik, mikor az iszlám először nyomult Egyptomba; Egyptom meghódítója Amru alapította a hedsra 21-dik (641 K. u.) évében egészen az ó-kairói Fosztat-mecset tervei szerint. A bejáratnál a két próbaoszlopot látjuk, melyet nemcsak mecsetekben, hanem sok más vallásos építményekben is feltalálunk. Ez oszlopok oly közel vannak egymáshoz, hogy a keskeny résen csak egy erényes ember mehet keresztül: az bizonyos, hogy valami elhizott török hivatalnok (a mi Egyptomban sok van) aligha tudna ott könnyen átjutni. Ezen két oszlop közt átszorongva a mirhabban (előcsarnok) két más oszlopra akadunk, melyeknek gyógyerőt tulajdonítanak a sárgaság és malaria ellen, ha t. i. citrom nedvét csepegtetjük rá s azt nyelvünkkel lenyaljuk s hozzá a Korán néhány mondását morszoljuk le a kellő komolysággal. A mecsetet megalapítása után sokáig egy marokkói sejk lakta s erről vette az nevét is, mely elég hosszú arra, hogy fel igen, de meg ne jegyezzük: Djateh-ibn-Osman-el-Fakruri-el-Asmar. E derék sejk az életét is itt fejezte be. Szomszédságában pálmák közt emelkedik Katak sejknek a mecsetje, már a Menzaléh tavának partjain, egy a tó által képezett kis félszigeten, melyet szintén szent helynek tartanak s hová évenként a mulid-ünnep alkalmával a khaaban hónap 14-dik napján az egész vidék lakossága el szokott zárandokolni, mert közelben van a mohamedánok által nagyon tisztelt Abd-Allah-ibn-Szalem sejknek sírja is a hasonló nevű kis szigetkén a tó közepe felé, Matarieh város szomszédságában. Damiette mindazonáltal veszélyes tartózkodási hely az európaire nézve, mert klimája egészségtelen, a tó felől a nedves homokban rosszul konzervált halak büze elviselhetlen s a rothadó szerves anyagok kigőzölgeése igen nagy. A cholérának valódi fészke ez s innen indult ki a híres 1883-diki egyptomi kolera is június 23-dikán. Ezenkívül a mocsárláztól is sokat szenved az európai itt.

Damiette fontossága ma csupán a kereskedelmi térre szorítkozik; de egyrészt Alexandria felvirágzása óta, másrészt a Szuez-csatorna megnyitása óta jelentékenyen hanyatlott s a hanyatlás alapja épen a zátonyai miatt meg nem közelíthető torokolat. Mégis Egyptom hat kikötője közül a második helyen áll és Sziriával, a Levanteval és Görögországgal élénk kereskedelmet folytat s ezek hajói elég nagy számmal keresik fel; az európai gyarmat kiesi s csaknem kivétel nélkül levantinokból áll. A kereskedelmi élet java különben a görögök kezén forog, kik igen

kis nyereséggel is beérik. Ma már csak a görög archipelagus kereskedelmének egy része megy Damietten keresztül Egyiptom belsejébe. Damietteben némi ipar is van, selyemből, gyapotból és lenből kelméket készítenek, melyeket a deltában igen keresnek; sok bőrt és fekete földből készült edényeket is adnak el, de a főjövedelmi forrás a rizs és a só. Mintegy húsz vállalat foglalkozik a rizsnek gőzgépekkel való lehámozásával s vagy 250 szalina van a tó partján két órányira a várostól. A vásár napjain (csütörtök és péntek) a várost óriás nép keresi fel s ezek a napok a város kereskedelmi életére felette fontosak. A bazároknak csakúgy hemzseg a nép s itt aztán kapni kávét, dohányt, szentet, fát, selymet és mindenféle ki és beviteli cikket.

A város lakossága a földmivelést meglehetősen észszerűen üzi, de a talajt nagyon kimeríti s ezenkívül országos csapások is vannak, melyek itt is sokat ártnak; egyike ezeknek egy apró léreg, a gyapot-filoxera, melynek hernyói a leveleket sőt még a rügyeket is lerágják; a gyapottermés tehát jóval kevesebb mint az előző években volt s az ár mégis csökkent 10%-tel az utolsó két-három év alatt. A földet 1885-ben háromszor vették be, s ez persze szintén a productiv erő rovására történt. A kisebb termények, mint a bab, kukoricza, szezam-mag, cukornád, hagyma, gyümölcs és főzelék elég jól fizetnek. A rizsből sokat visznek ki Szíriába, az évi kivitel 8000 ardeb 700 ezer franc értékben, míg az egész termés a 30 ezer ardebet közelíti meg 2½ millió frank értékben. A rizstermelők azonban elkedvetlenednek, mert egyrészt sokalják az ardebenkint fizetendő hat frank kiviteli vámot s mert a szíriai piacokon igen erős versenyt keltett az indiai és olasz rizs. Szerencsére magában Egyiptom belsejében a rizszükséglet egyre nő, s így Damiette rizskereskedelme most ezen irányban fejlődhetik. A gyapottermés nagy része — évenként mintegy 60.000 cautar — Alexandrián keresztül Európába jut. Nagy jövedelme van a városnak a menzaléh-tavi halászat és madarászatból, mely évenként a 1½ millió frank értéket jóval felülmúlja. A madarászatból kétségkívül legérdekesebb a flamingó, mely a menzaléh-tavi szigetek közt óriás mennyiségben jön elő, ezeket igen nagy mértékben lövöldözik, mert nyelvükből olajat készítenek míg a római császárok idejében az ingyenczek asztalára került, sőt egész törzsek éltek a Menzaléh partjain, melyek évi adójukat flamingo-nyelvekkel fizették be.

Mint hogy Damiettebe vasút vezet, itt feladhattuk gyűjtemé-

nyeink egy részét kairói és alexandriai ismerőseimnek. Mire azonban ők megkapták, a növények megpenészedtek, az állati bőröket is férgek rágták ki, úgy hogy csak keveset lehetett belőlük megmenteni. Ránk nézve mindenesetre nagy könnyebbség volt, hogy nem kellett e sok terhet magunkkal czipelni s erősen hittük, hogy egy nap alatt átvergődünk a Menzale-taván Port-Szaidba, a Szuez-csatorna éjszaki nyílásához.

Május 24-dikén az éjjeli órákban hagytuk el Damiettet, melynek éjszakáját, mint minden keleti városét a kutyaugatás jellemzi legjobban és a minaretek messzi fénylő láng körei — s keletfelé haladva a Menzalé tó partjára indultunk. A mint a város házeit elhagytuk, a beültetett földek közé jutottunk, melyeket csatornák négyszögekre osztanak s melyeket egyszerre víz alá lehet helyezni egyes zsilipek megnyitása által. A földmivelés itt felette egyszerű először is felszántják a földet, azután elárasztják vízzel; huszon-négy óra mulva az elárasztás után az egész földet ásóval kapával feldolgozzák, a rögöket kidobják s ha e munkával elkészültek, a vizet lecsapolják, a magot elvetik s a föld néhány nap alatt zöld. Itt aztán terem buza is, rizs is, egyaránt gazdagon. Egy évben néha háromszor is aratnak de ezt csak ritkán teszik mert a föld ereje nagyon kimerül e tulságos termékenységben.

E földek után, melyek valóságos paradicsommá változtatják Damiette környékét, a part közelébe jutunk, hol nagy medenczéket találunk töltésekkel körülvéve, melyek feneke mélyebb a tó vizének felszínénél. Itt készítik a sót; a medenczéket elárasztják a tó sós vizével, a só leülleszik, a vizet levezetik róla, vagy a napon párolog el, aztán a sót összesöprik és piacra viszik. Más medenczéből kiállhatlan bűz támadja meg orrunkat; ezek is sós medenczék de ezeket a halászok használják arra, hogy a halat bedobják a sós homokba, hogy ott néhány nap alatt a só átjárja őket. Az ily módon besózott halakat »fiszki«-nek nevezik.

Végre kijutottunk a tópartra. A nap még nem kelt fel, de már világos volt. A madarak már huztak s mi élvezettel vadásztunk rájuk, annál is inkább, mert reggelink, ezek híján nagyon soványnak ígérkezett. A tó tükre nyugodt volt s a halászok dserméiket készítették fel az útra. Az ily dserme elől legalább egy méterrel magasabban áll ki a vízből, mint hátul s a halász innen biztosan és bátran vetheti ki hálóját. Ily hajóra szálltunk mi is és az bizony velünk, a két lóval (mert Damietteben a tevé lóval cseréltük fel) s a sajka két hajósával ugyancsak megtelt.

A dserme tulajdonosa öreg halász volt az Amaza fokról, mely a tónak dybehi torkolatához fekszik közel, hová egyelőre mi is törekedtünk. A halászéletről sok érdekeset mondott el utunkon s megismertük benne a menzaléhi halász típusát. Felső teste meztelen volt, derekát övezte csak körül egy piszkos lepedőféle, lábszárait s czombjainak alsó részét szintén csupaszon hagyta. A fején turbán volt. Izmos és erős teste volt, bőrét a nap erősen megbarnította és sajátos tapintásúvá tette. Azt mondta, hogy costumeje azért ily hiányos, mert sokat fürdik a tóban szemei barnák, villogtak s daczára előrehaladott korának, látása Szerfelett éles; a tavon minden távoli pontot felismer talán inkább gyakorlatból mint szeme jóságából következőleg. A milyen régi ember ő, olyan a dserméje is; mikor ő a világra jött, akkor kapta a kis sajkát, azóta talán egyik darabja sem a régi, de el nem válna tőle, újjal ki nem cserélné. Vitorlája szaggatott, rongyos, de azért nyilsebesen halad vele. A vitorlarúd alatt ott van az egyiptomi agyagedény, melybe a halász egész napra magával viszi nagyobb kirándulásaira a szükséges édes vizet, mert a tó vize sós és a szigeteken forrás nem fakad.

A menzaléhi halász eredetileg beduin, ismeretköre azonban foglalkozásán és az általa bejárt területeken kívül nem terjed ki semmire; a napnak órákra való felosztását sem ismeri s idejét csak napfelkeltére, délre és naplenyugtára osztja fel. Hanem aztán a szigetek fekvését topografiai viszonyait, a tó áramlatainak irányát, erejét, a zátonyok hosszát, szélességét, változásait úgy tudja, hogy akár mikor, akár hol tud magán segíteni. Gyermekkora óta nem csinál egyebet, mint e vizeket járja és e foglalatosságában boldog; órákig elül a dserme orrán lesve a zsákmányt és ez idő oly jó arra, hogy a mohamedán boldogságot onnan a Tubafa alól a földre leálmodja. Van egy szerszáma, a mit sohasem hagy el; egy kis dárda ez, három méter hosszú s a végén egy hal szálkája van megerősítve. Ezzel a vízbe gyakran lesújt, mint a villám és ritkán huzza ki zsákmány nélkül.

Dserménk a Szahara felé haladt; nem a sivatagot kell itt érteni, hanem azt a kis szigetcsoportot mely a Menzaléhban a tavat a tengertől elválasztó földnyelv előtt fekszik, mert a halász elnevezi a tó egyes részeit, szabad vizeit és egyes szigetcsoportjait s így jutott e szigetcsoport is a pusztá nevéhez. Fardhe szigetnél éjszak felé fordultunk, az Amaza-fokot, ahol öreg halásznunk született, megkerültük s így jutottunk el Dibeh-hez.

A Menzaléh tavát e tengertől egy hosszú földnyelv választja el, mely három helyütt volt átszakítva; e szakadásokon közlekedett a tó és a tenger vize; a három szakadás három régi Nilustorkolatnak felel meg; a dibehei a mendesai, a gemiléi a taniszi, és végül az omfaregi a pelusiumi torkolatnak. Ma e három nyíláshoz az utolsó kettő közé egy negyediket is ékeltek emberi kézzel és ez Port-Szaidnál van; a Szuez-csatorna nyílása ez. E szorosok a halászokra nézve mind fontosak voltak, ezeken jártak ki a nyílt tengerre. A dibehei torkolatnak még más nevezetessége is volt; a tenger egy fajta hala (a minék a magyar neve bümbösz) szokott az év bizonyos szakában e szoroson át a tóba nyomulni s ikráit, melyből a benszülöttek egy igen kedvelt kaviár-féle ételt, a hotargeszt készítik, itt hagyja; persze a bejárat körül sok halász telepedett le nádból és sásból készült sátor alá, hol összegyűjté az ikrát. Ma e jó világnak vége. A tónak kevés befolyása van s az iszap, mit a Nilus hoz, meg a homok, mit a szél rak le, elrekeszette a Dibeh szorosát egészen s ma már a régi három torkolatból csak a taniszi és pelusiumi maradt meg.

Dibehnél partra szálltunk s ott készítettük el ebédünket, melynek főrészei a rizs, datolya és banán voltak, sokáig azonban nem pihentünk, mert lóháton még az nap tovább kellett mennünk hogy elérjük Port-Szaidot. Este volt már mikor a gemiléi torkolathoz jutottunk, melynél a Nilus taniszi ága ömlött a tengerbe; ez nevét Tanisz városától vette, mely a tó tulsó partján fekk s óriás nevezetességre tett szert. Romjai még ma is megvannak a Bab-el-Moez csatorna mellett s azok közül sok rendkívüli becses anyagot vittek Mariette bey és más régészek a bulaki muzeumba. A falut, mely ma helyén áll, Szan, vagy Szami-nak nevezik s e falu ma a Szalehijje kerületből hozott datolya raktára. A biblia többször említi Tsoan név alatt s Mozes azt mondja róla, hogy hét évvel épült Hebron után; David dicsőíti a csudákat, mit a zsidók törvényhozója a Tsoan rétjein művelt; Ezekiel megjósolja Tsoan bukását; Ptolomeus és Plinius mint híres várost írják le; Strabo azt mondja róla: urbs maxima; a görögök és rómaiak idejében e provincia főhelye volt; a keresztény időkben püspöki székhely lett s 12 püspök uralkodott rajta egymásután, 362—1086-ig, de még 1425-ben is volt keresztény püspöke: azután a mohamedánok egészen elpusztíták s ma már csak romjai vannak meg; ezeknek is nagyrészt felhasználták az

épitkezésekben, a fellah lakóházakhoz, az arab mecsetekhez. Csak keveset lehetett már megmenteni belőlük.*

A Menzaléh tavának még két nevezetes városa volt Tennisz és Tunah. Szigeteken épültek ezek s romjaik ma utmutatóul szolgálnak a halásznak. Tennisz igen nagy város volt, bástyás falak vették körül s nagy ivómedenczéje volt. Ma már házai romba dőltek, de még nyomait láthatjuk a fürdőknek, a katakombáknak melyek falát sajátságosan erős vályog takarja s e romok alatt számtalan a régi edények (üvegből és agyagból) töredéke, cserpe. Tunah nem volt oly nevezetes, mint Tennisz, de drágaságokban ép oly gazdag lehetett. Itt találták azt az agáth ékszert mely Angusztust ábrázolja s melyet Napoleon nejének adott ajándékba egyiptomi hadjárata emlékeül, ki azt élete fogytaig kezén viselte.

Maga Gemile sátorfalú, mely különösen halászatáról híres; ezért látogatják a Port Szaid lakói is, kik lóháton jönnek ide. A lakosság arab halászokból áll, kik rongydarabokkal takargatják tagjaikat; kifejezésükben bámulatos erély van, erősek, edzetek s rendkívül finom, csaknem arisztokratikus metszésű kezekkel és lábakkal. A nők kivétel nélkül fellah öltönybe járnak, mely hosszú kék ingből áll, minden öv nélkül, az arcot a Korán rendelete szerint elfátyolozzák, de ha lehet, fellebbentik s ilyenkor látható az állakon néhány kék levél, miket tükkel szurkálnak oda. Általában kaczerök, vidámak, örökösen nevetgélnek. Gyermekeik többnyire egészen meztelenek a 7—8 évig, azontul ők is ingben járnak, a lányok 12-dik évükben veszik fel a fátyolt, melyet vagy csak haláluk után, vagy akkor tesznek le, mikor már vének, ilyenkor csúnyák s valóságos boszorkányképük van. A gyermekeknél sajátságos az, hogy hasuk bámulatosan nagy; hogy mi okozza ezt, nem tudni, de később mikor ők is részt vesznek a halászat fárasztó munkájában akkor a nagy has is leapad.

A gemiléi halásznak sajátságos és érdekes házi állata van és ez a pelikán. A pelikánt az arab megtudja szelidíteni. Eleinte fogságban tartja erős kötélén; ilyenkor a gyermekek játszanak vele s a madár elég gyorsan megszeliidül. A pelikán csőrének alsó fele alatt nagy zacskó van, melyet a természet maga alkotott s melyet a pelikán arra használ, hogy fiókái számára benne összegyűjti a halat, mit utközben összefogdos. E szokását használják fel a gemiléi halászok, kik igen kapzszik s nem elégszenek meg a saját halászati zsákmányaikkal. Mikor a nyelv alatti zsák

tele van, a pelikant kényszerítik, hogy azt üritse ki. E halak egy részét felhasználják, más része ellenben a földön marad, meghal és a levegőt förtelmessé teszi. Érdekes az hogy a pelikán csak apró halakat gyűjt zacskójába, bár ő maga nagyokat is felemészt, mert fiókái ezekkel nem bírának megbirkózni.

A Gemile-torkolattól e napon tovább nem mehettünk pedig lovainkkal másfélóra alatt elérhettük volna Port-Szaidot. Amitől félnem kellett, bekövetkezett, nem ugyan rajtam hanem a dragománomon. Este hét órakor panaszkodott először, hogy nem érzi magát jól, nincs étvágya és erőtlen s hogy nem tud tovább menni. Beláttam, hogy Port-Szaidot el nem érhetem ma s felütöttük sátorunkat. Hanem már akkor észrevettem hogy a dragománom igen gyenge, még a bot is kiesett a kezéből. Alig hogy kész volt a sátor mikor a nap lement, dragomanom lefeküdt, már beteg volt, megkapta a malariát. Először csak szelid láz gyötörte, hanem hőmérséke egy óra alatt meghaladta a negyven fokot. A chininnel elkéstem már, a salicil nem használt, azt hittem, meghal ez a derék ember, ki utamon oly hűségesen kísért. Másfélóra múlva azonban a láz csillapult; én egy pillanatra elhagytam a sátort. Szép csendes éj volt már, a leggyönyörűbb idő arra, hogy egy ember a más világra utazzék. De hát ez a csapás még sem ért. Egy óra múlva már dragománom aludt. A gyomrom korogni kezdett, lefeküdni nem akartam, tüzet raktam elkészítém és elfogyasztám egyszerű vacsorámat s virrasztottam tovább a beteg mellett.

Éjfél felé borzongást éreztem. Azt hittem fázom, kimentem a tengerpartra sétáltam egyet. Éjszaki szél fűtt, még jobban átfáztam. Akkor futni kezdtem, fáradva értem vissza a sátorba. agyamban a vér lüktetett; de nem izzadtam és ez volt a veszedelem; bevettem salicilt, kellemetlen érzésem nem múlt el, de még erőmnél voltam. Félháromkor dragománom felébredt s mikor megtudta a dolgokat, felkelt, hogy az éjjeli virrasztásban felváltson; azt hittem, el fogok tudni aludni. Nem sikerült. Egy negyedóra múlva aztán rajtam is kitört a mocsárláz. Egy órai roham után elaludtam, de már reggel tovább kellett mennem, mert a láz egyedüli gyógyszere az, ha a vidéket a hol megkaptuk rögtön elhagyjuk. Dragománom rákötözött a lóra, hogy le ne forduljak, annyira elgyengültem, hanem azért a feljegyzéseket el nem mulasztottam. Végre megláttam az arab negyedet; levettem magamról a kötelékeket, amelyek a nyereghez erősítettek. Korán

volt még, az öröm elbizakodottá tett. Akkor kaptam meg a második lázrohamot és ez lefordított a lőről. De már akkor Port-Szaidban voltam!

Eddig tartott utamnak a föld- és természetrajzra érdekes része; ezután átmentem a Szuezi-csatornán, vasuton tovább Kairóba, a pyramisokhoz, a deltának még egy két kisebb városába de itt már inkább egészségemet állítám helyre, mert a meglevő anyagot csak kiegészíthettem. Ezeket a vidékeket azonban a magyar irodalomban számtalánszor leírták, míg én csak átfutottam. A mi e vállalatom tudományos eredményeit illeti, azokat e jelentésben csak röviden érintettem; ama 200 növényt és 50 emberre szóló anthropologiai méréseket, melyeket magammal hoztam, a kereskedelemre vonatkozó számtalan adatot, melyek gyűjtésénél sohasem tévesztém a magyar és osztrák szempontokat, a part süllyedésére, a torkolatok fejlődésére, vonatkozó megfigyeléseimet, részben már feldolgoztam s az illető tudományok szakközlönyeinek rendelkezésére bocsátottam, részben a legközelebbi jövőben fogom feldolgozni.

IFJ. JANKÓ JÁNOS.

INDIA TÖRTÉNETI FÖLDRAJZA.

Szorosabb értelemben vett India vagy Hindosztan alatt, azt a földterületet értjük, mely Ázsiában a Himalájától délre a Bengali öböl és Arab tenger között terül el. Magában foglalja az Indus és Ganges alföldét, melyet a Himalájától a mocsáros Teraj választ el; a Dekkán félsziget, mely a Vindhja hegység és Nerbada folyótól délre a Kisztna folyóig terjed; a Kisztnától Komorinig terül a tulajdonképeni félsziget, melynek keleti partját Koromandelnek (Csola dinasztia földje), a nyugati Malabarnak (hegyvidék) nevezzük. Különben a Nerbada és Komorin között elhúzódó nyugati partvidék három néven ismeretes; az éjszaki szakasz Konkau, a középső Kamara, a déli Malabar nevet visel.

Hindosztán három részre való osztását igazolja India története is: a hódító hinduk előbb a Pandsabot szállják meg s a Ganges környékét; azután átkelnek a Dekkánra, s csak ezután jutnak a félszigetre. Ugyan így történik a mohamedánok elnyomulása is. A Dekkán s a félsziget őrizte meg az ős lakók

maradványait, különösen azok nyelvét, mely a maláji nyelvtől egészen elüt. Nevezetesen Dekkánban Hejderabad s a keleti part között, hol egykor Teliuga tartomány vala, a teluga-nyelvet beszélik; a Fél-sziget keleti felében Palikatól Komorinig tamil nyelven, Mejszurban kanarez nyelven beszélnek.

El lehet képzelni, hogy ekkora nagy területen, hol az éjszaki és déli rész földrajzi szélessége között 25—30° különbség van, hol a Ganges alföldétől a Himalája 6—8000 m. magas tetőig mindenféle éghajlat található, mily mozgalmas élet folytatható le, míg végre a néphullámozgás az angol főség alatt kellő medrét megtalálta. Azért nem tartom lényegtelennek, s I. Talboys Wheeler, *A short history of India and of the frontier states of Afganistan, Nipal and Burma.* cz. műve alapján India történeti földrajzát ismertetni.

Indiát éjszak felől a Himalája láncza sokkal jobban elzárja, semhogy e felől hozzáférhető lett volna, nyugati és keleti határa ellenben elég utat rejt magában, melyen a népvándorlás árja benyomulhatott Indiába. Legismertebb a Szolimán hegységben a Kejber szoros. Ezen nyomultak be a hódító hinduk is Pand-sabba s a Ganges vidékére, mely tőlük kapta Hindusztan nevét.

India legrégebbi történeti földrajzáról a Maha Bharata és Ramajána époszok adnak felvilágosítást. A Maha Bharata színtere a Ganges vidéke Dehlitől Patnáig; a Ganges mellett fekszik Kasztinapur a kauravák városa, a mai Dehli közelében a Dsamna mellett alkotják a pandavák Indra-praszta várost, ennek közelében esik Kuru-ksetra a kauravák s a pandavák élet-halálharczának színhelye. A maharadsa székhelye Hasztinapur, ennek alája vannak rendelve a kisebb radsák, nevezetesen a Pancsalában (Kanuds), Prajágában (Allahabad), Ekacsakrában (Arrah) székelők. E területen túl a raksasák s a bhilet, vagyis India benszüliött vad népei laknak.

A Ramajánában is ugyanezen vidék a hinduk hazája, de már van tudomásuk Dekkán s a fél-szigetről, valamint Ceylonról, melyet a Ramajána Lankának nevez. Ugyanekkor a súlypont a maharadsa székhelye a Ganges mellől Agódhjába (Aud) a Szaraju (Gogra) mellé megy át; újabb helyek Szringavera Allahabad közelében, Mithila Patna közelében, Dsirioradsa Bihorban. Kr. e. 500-ban Szakja Muni (Gautama-Buddha) Ajodjában kezd prédikálni a koszalai radsa birtokán. Kr. u. 78-ban a Ganges mellett levő Palibottrán kívül, ismeretes Dekkán keleti partján Andhrasz

s a félsziget déli részében Pandja királyság, 629—645-ig Sziladitya buddha vallású kanudsi, maharadsa egyesíti fősége alatt mind azon vidéket, mely Kasmirtól Asszámgig, a Himálayától, a Nerbadáig terül el. Ebből látjuk, hogy míg a hinduk függetlenek voltak, Dekkánban s a Félszigeten vékony eret képeztek, egy nyugatról jövő nyomás kényszeríté őket előnyomulásra. Elnyomás származik a mohamedán afghánoktól, kik Kr. u. 1000 körül Indiába nyomulnak. Egyelőre ugyan a központ az afghanisztáni Ghazniban van, de már 1194-ben Kutubuddin Delhibe teszi át székhelyét s Bihar és Bengal radsáit hűbérescivé teszi; Luka többi része még független marad. De már Alauddin száz évvel később elfoglalja Gadsrat félszigetet, az alsó Indus és Dsamna között levő Radsputánál, később előnyomul Dekkánba, sőt a félszigeten Mejszurig halad. Ezzel kezdődik a mohamedánok és hinduk harca, melynek eredménye az lesz, hogy Dekkán mohamedán uralom alá kerül, s a Félsziget és az egész nyugati hegyvidék a hinduk kezében marad. Nevezetesen 1500-ban Dekkánban öt mohamedán királyság képződik u. m. Ahmeduaga, Berar, Bidar, Bidsapur és Golkonda vidékén; a Kisztna és Komorin között brahman és dsen (buddha) fejedelemségek támadnak, közös nevük Vidsájanagar vagy Narszinga birodalom, a maharadsa székhelye Vidsájanagar a Kisztna egyik mellékfolyója a Tambadra mellett. 1565-ben a Talikota (Krisztna folyónál) mellett vívott csata megdönti a maharadsa hatalmát, és helytartói mint önálló radsák uralkodnak. Egymás közötti versengéseknek az lesz az eredménye, hogy a buddha vagy dsen vallás kiszorul a Félszigetről.

A nyugati partvidéken Konkan hegyei között a mahratták húzódnak meg, a Malabár parton 12 radsa uralkodik, kiknek maharadsája Kalikutban lakik. Ekkor jelenik meg 1498-ban Vasco de Gama Indiában. Őt ugyan bizalmatlanul fogadják s tengeri rablónak tartják, az indiai kereskedést kezükben tartó arabok is izgatnak ellene, de utóda Cabral Alvarez már pártfogót talál Kocsin radsájánál. Albuquerque Alfonz (1509—1515) alkirály idejében a portugalok megszerzik a nyugati parton Goát, Onort, Dabult, Csault, Mangalurt és Kocsint, Gadsratban Diut; illetőleg e helyeken kereskedő-telepeket alkotnak; de Bengálban kísérleteik nem sikerülnek.

1526-ban Báber mogul khán megdönti az afghán mohamedán uralmat Pandsabban, de csak második utóda Akbar tud a Ka-

rumnasza folyó szorosán (Benaresz közelében) Bengalba átmenni, ugyancsak Akbar meghódítja Malvát Radsputánában, továbbá Gadsratot és Dekkánt, s az itteni mohamedán uralkodókat alattvalóivá teszi. Ugyancsak ő Kasmirt is meghódítja s ettől kezdve a nagy mogulok a telet Lahorban, a nyarat Kasmirban töltik. Dehli tulajdonképeni alapítója Dsihan sah (1627—1658), azért róla a mohamedánok maig is Sah Dsihanabadnak nevezik Dehli-t, melynek hindu neve küszöböt jelent.

Aurangzeb (1658—1707) Dekkán meghódítását befejezi s a kormányt Nizamokra bizza. A nizam székhelye Hejderabad. Ugyan ez időben alakul Konkánban, az indiai Walesben a mahratta birodalom; kormányzói a peisvák. Míg a maharadsza, ki Szatorában székel, csak báburalkodó, addig a peisvák Punában fejedelmi hatalmat gyakorolnak. Az első peisva, Szivadsi, meghódítja a Kisztnától délre eső Felső és Alsó Karnatikat, úgy hogy hatalma Punától Madraszig ér.

A mogul uralom virágzó korában Indiának kitünő utai voltak. A középpont Agra volt a Dsanma mellett; innen vezetett egy országút Dehli, Lahoron át nyugat felé, ez folytatása volt annak az útnak, mely Iszfahánból indult ki s Kandahar, Kabulon át Atakhoz vezetett. Agrából keletfelé tovább vezetett ezen út Allahabad, Benaresz, Patna és Dakka felé. Délfelé vezetett Barhampuront át Golkondáig. Szurat két úton volt összekötve Agrával; egyik út Barocs és Barodán át vezetett Radsputánán keresztül, a másik a Tapti völgyén felfelé Barhampurig s innen Szirondsz és Gualioron át Agrába. A mai indiai vasutak egészen véve e fővonalakat követik.

A perzsa Nadir sah betörése 1739-ben, az afghán Ahmed Abdali rablása a nagy mogul birodalmában, nevezetesen Dehli fővárosban teljesen tönkre teszi a nagy mogul tekintélyét, a nizamok és navabok önállók lesznek s méltóságukat fiaik a nagy mogul megerősítése nélkül öröklik. Bengal, Aud navabja és Dekkán nizamja egészen függetlenek lesznek; a mahratták elfoglalják Malvát és Gadsratot; a szikek Pandsabot igyekeznek függetlenné tenni; Dehlitől éjszakeletre az afghánok egy új vidéket szállanak meg, mely Kohilla tartomány nevet visel.

Dekkán nizamja Alsó Karnatikra is kiterjeszti hatalmát, mely ekkép mogul és hindu Karnatikra oszlik. Alsó Karnatik nevezetesen a keleti Ghat és a tenger között terül el; kétfelé osztja a Kolerun folyó, mely ez időtől kezdve a mogul s hindu Karnatik határát

képezi. A hindu Karnatik keleti felén Tandsur, nyugati felé Triczinapoli radsája uralkodik. Hejder Ali (1768—1782-ig) Felső Karnatikot vagyis Mejszurt is mohamedán uralom alá veti, fővárosa Szeringapatam. Mig ekkép Dekkánban a mohamedán uralom folyton terjed, a mahratták 1770-ben pártfogásukba veszik a nagy mogult s ennek névleges védelme alatt üzik rablásait Bombaytól Bengalig, Gadsrattól Orisszáig s Malvától Mejszurig. India a teljes felosztás szélén áll, midőn az angol hatalom mintegy másfél század alatt megizmosodva fellép, hogy a lazán összefüggő részek között egy erősebb kapcsolatot hozzon létre.

Az angolok 1599-ben jelennek meg a Tapti folyó torkolatánál Szuratban; 1639-ben a Koromandel parton Madrasznál egy keskeny partvonalat vesznek meg, melynek hossza 10 km., a belső felé azonban csak másfél kilométerre terjed. Itt építenek egy négyszög alakú erődöt, melynek hossza 400, szélessége 100 méter. Ez a Szt.-György erőd. A telepnek kitűnő fekvése, minthogy innét Barma, Sziám, Szumatra és Sinával fontos kereskedelem üzhető, csakhamar felvirágoztatta a várost, melyet a keletindiai társaság leghevesesebb telepének tartott. Másfelől azon védelem, melyet az angol telep a körüllevő, a társaság területén kívül lakó benszülötteknek nyújtott, azt eszközölte, hogy a 18-dik század folyamán e községek lassankint összenőttek a fehér várossal; e helységek közül nevezetesebbek Nunkumbaukum, Veperi, Egmur, Rojapuram, melyek neve Madrasz külvárosai nevében maig fennmaradt. A Malabár parton Bombay a 17-dik században jut az angolok birtokába. Portugal Katalin viszi férjének II. Károlynak nászajándékkul. E város neve (jó öböl) igazolja fontosságát. Kikötője oly tágas, hogy a legnagyobb európai hajókból is belefér ezer; épen azért egészségtelen, rossz levegője daczára is felvirágozott. Az angolok kitűnő karba helyezték erődöt s így az öböl is védve lett a tengeri rablók ellen.

A harmadik pontot a Ganges mellett nem fedezték fel oly biztosan az angolok. 1640-ben a Hugli mellett 160 kilométerre torkolatától s a mai nap feledésbe merült Dalkában s Patnában alapítottak telepeket, csak 1690-ben alapították 32 kilométerrel alább a Hugli keleti partján Kalkuttát három faluból, ezek neve Csutanutti, Govindpur és Kalighát. E terület alig volt fele Madrasznak, a folyó partján öt km. hosszan terült el, szélessége csak másfél kilométer volt.

E három fontos pont képezte azon alapot, melyen később

az angol hatalom Indiában felépült. Ugyanez időben kisebb telepeik keletkeztek az angoloknak, Szuratban a Tapti torkolatánál s Karvarban Goától délre: továbbá Mursidabad külvárosában Kaszimbazárban. Előbb azonban e telepeknek lételükért kellett küzdeni különösen a francziákkal. Egyidejűleg ugyanis, német és franczia telepek keletkeztek Madrasz és Kalkutta környékén. itt Csinszura német s Csandernagor franczia telepek; Madrasztól éjszakra Palikat s délre Szadrasz volt a németek, Pondicserri a francziák birtokában. Eleinte a francziák vannak fölényben s a dekkáni nizamok ügyét támogatva, megnyerik éjszaki Szirkarsz vidéket a keleti parton a Gundlakama folyótól a Mahanaddiig. sőt Dupleix alatt 1746-ban magát Madraszt is elfoglalják, de az angolok 1757-ben a plesszi csatában leverik Bengal, Bihor és Orissza navabját, ezzel Kalkutta nagyságának megvetik alapját, 1761-ben pedig Pondicserri elfoglalásával örökre megbénítják a francziákat Indiában.

Az 1757. június 23-án plesszinél vívott győzelemmel kezdődik az angol hatalom Indiában. A három kerület (Bengal, Bihor és Orissza) navabja e győzelem után teljesen az angolok kezére van bízva, angol tisztek szedik be az adókat; ugyanekkor Dehli nagy mogulja Sah Alem is mint száműzött angol kegyépből él, s helyben hagyja, hogy Mir Kaszim 1761-ben átengedi az angoloknak Hardvan, Midnapor és Csittagong területeket Bengálban; Lord Clive 1767-ben az angol birtokokat egész a Karamnassa folyóig (Benaresz mellett) délen Orissza és éjszaki Szirkarszra terjeszti. A mahratta forradalmak alatt 1775-ben kapják az angolok Szalszettát, Bareint és Barocsot, 1779-ben Gadsratot.

Mint hógomolyag nő ezután az angol birtok, mert Indiában hiányzik egy hatalmas vezérlő szellem, úgy hogy 1785-ben Bengal, Bihor, Bombay kicsi környékével, Madrasz nagyobb területével képezik az angolok közvetlen birtokát, melynek főhelye 1772 óta Kalkutta. And és Karnatik az angolok védelme alatt levő hűberek, még három független terület van. Nevezetesen független Dekkánban Nizam Ali, Mejszurban Tippu; a mahratták ekkor állanak hatalmuk tetőpontján, az ő védelmük alatt áll Dehli s valóságos mahratta birtokot alkot a mahratta Szindia a Duabban, a Dsamna és Gangesz között; vele érintkeznek az angol és franczia követek ágrai táborában. De a mahratta birodalom is magában ápolja gyöngeségét, miután több hűbéres részekre szakad.

igy Baroda, Malva és Berar hűbérekre; még maga Malva is felszlik Szindia birtokára, és Indurra Holkár birtokára.

1799-ben Szeringapatam bevétele s Tippu halála után az angolok Mejszort felosztják a nizam, pusva, s a kisebb radsák között mint angol hűbér birtokot; de egy részéből kikerekítik; Madrasz kerületét. Ugyan e czélból Tandsor radsáját s Kornatik navabját nyugalmazzák s a közigazgatást az angolok veszik át; nyugaton Malabár és Kanara angol fenhatóság alá kerülnek, Kurg, Kocsu és Travankur radsái hűbéresek lesznek, s ezzel Madrasz kerületének határa nyugaton Malabor, éjszakon a Kisztna és Godavéri, délen Komorin.

1802-ben a peisva is elfogadja az angol segédcsapatokat 1803-ban Hindusztán meghódítása befejeztetett; Szindia lemond mind azon területekről, melyek a Csalbaltól nyugatra s a Dsamnától éjszakra esnek. 1803-ban a berari radsa átengedi Katak-ot a Mahanadeli deltájában és Berart, 1805-ben nyerik az angolok Radsputánában Bhartpurt és Ulvart. 1817-ben a Mehidpur mellett kivívott győzelem után Szindia birtokából kénytelen Adsmért az angoloknak átengedi. Ugyan ekkor a maharatta hatalom egészen megtört, a peisva méltóság eltöröltetett s lord Hastings ekkor szervezte azon politikai rendszert, mely lényeges változtatás nélkül mai napig fenáll. 1820-ban a mizam birtoka is angol védnökség alá kerül.

Ekkor a vadság rossz gazdálkodása ismét délre a félszigetre vonja az angolok figyelmét. Délen Mejszur és Malabár között terül el egy kis havasi tartomány a nyugati Gathban; e föld telve van hegyekkel, erdőkkel, szakadásokkal s a mellett dús esőzések látogatják; bővelkedik vad elefántok s mindenféle vadakban, egyes tévesebb völgyeit jól művelt mezők borítják. Három oldalról csaknem függőleges hegyszakadékok, negyedik oldalán ős rengetegek zárják el. Ez Kurg tartomány, mely a tizennevezedik század folyamán Hejder etli és Tippu támadó hadait mindig véres fövel verte vissza. Radsájának rossz gazdálkodása azonban végre is odavitte a lakosságot, hogy örömmel üdvözölték 1834-ben az angol annexiót. Mejszur sem élvezhette soká Tippu bukása után a hindu radsák uralkodását, 1830-ban Mejszur annexiója az előbbihez hasonló okból következett be, csakhogy nevét továbbra is megtartotta.

A hátralevő független részek bekebelezése 1840 után gyorsan követte egymást 1843-ban az Indus torkolatánál elterülő Szind

vidék kebeleztetik be, miután afghari eredetű mohamedán lakói az 1841—42-iki kabúli s az ezt követő Kejber szorosi szerencsétlenséget ki akarták aknázni. Pandsab egyike volt azon vidéknek hol a hinduk a mohamedán uralom elől menedéket találtak. A 15-ik században szerveződni kezdenek s mint vitéz katonák a khalszák messzire éreztetik karjuk erejét; (1800—1839) Kandsit Szingh jól tudja érvényesíteni erejüket, de tehetetlen utódjának. fejére nőnek a féktelen harczosok, s nem marad egyéb hátra, minthogy őket az angol területre utalják. Ez okozza a Szik birodalom bukását; 1846-ban a Szatleds kelyett a Kavi lesz a brit birodalom határa, 1849-ben bekebeleztetik egész Pandsab, s az angol uralkodásra következő rendes időkben a khalszák a kardot az ekével cserélték fel. 1848—1856-ig terjedő időszakban Pandsab áldott vidéke valóságos kincses bányává tétetik. Lond Dalhousie uralmának legfényesebb ténye az az út, mely Lahort Pisavarral köti össze; ez közel 500 km. hosszú, átszeli 100 nagyobb és 450 kisebb hid, áthatolhat nagy hegylánczon és két nagy folyón: ezt Napier tábornok vezetése alatt bengaliai mérnökök készítették. Nem mellőzhető a hajózó és öntöző csatornák sem, egyebek között ugyancsak Napier készítette a Bari Duab csatornát a Ravi és Csinab között; ez a legnagyobb efféle művek egyike, hossza mellék ágaival együtt 748 km. Nem csodálható, hogy a szikiek hálásak voltak mind e jótéteményekért s az 1857-ben kitört szipoj-lázadás alkalmával a khalszák lelkesen s ingadozás nélkül támogatták az angol ügyet.

Pandsab bekebelezésével a további bekebelezések még nem értek véget, 1848-ban a Mahratta-területhől Szatara Bombay-ba kebeleztetik be, 1853-ban a Gangestól délre eső Bandelkund. Nagpur és Nizam-államból Berar a központi tartományokba olvasztatik, Kornatik és Pandsur Madraszba, Puna Bombayba olvasztatik be. A bekebelezés véget ér 1856-ban Aud bekebelezésével, mely a szipoj politikai forradalmat idézte elő. Erre jelent meg 1858. november elsején Viktória királyné kezéből India magna chartája, melynek értelmében India kormányzása a társaság kezéből a koronára ment át. Ez megerősített minden létező méltóságot, jogot és szokást. Biztosította India népét, hogy az angol kormánynak sem joga, sem szándéka nincs beleavatkozni vallásuk és kasztrendszerükbe.

A kormányzás sem szenvedett lényeges változást. Évszázadokon fejlődött az ki, s az új aera kezdetén legteljebb a czimek

változtak. A különböző kormányzóságok törvényhozó testületébe s az alkirály tanácsába európaiak s benszülöttek egyaránt fölvetetnek. A társaság hadserege egyesített a királyi hadsereggel. A különböző kormányzóságok fellebbező törvényszékei beleolvasztattak a legfőbb ítélő székbe (Supreme courts), melynek tagjait a korona angolokból nevezi ki.

India politikai földrajzból látható, hogy e nagy terület mily érdekes földrajzi egységet képez, jól kikerekített határokkal, melynek belsejében az izolált kisebb-nagyobb medenczék a történet folyamán megannyi önálló államnak adtak lételt, melyeket legújabb időben az angol korona egyesített fősége alatt.

LAUKÓ ALBERT.

EMLEKÉZÉS PRZSEVALSZKIJ MIHAJLOVICS NIKOLÁJRA.

(1839--1888).

(Olvastatott a Földrajzi Társaság 1888. november 22-iki ülésén).

A folyó esztendő nem vádolható azzal, hogy a földrajzi utazóknak túlságosan kedvez, mert épen a legkiválóbbak ellen fordult haragjával. A híres utazó, aki a szerecsenyvilág vadonjaiba Emin pasát szabadítani ment, eddigi értesüléseink szerint valószínűleg életével fizette meg vállalkozását, nem kevésbé híres versenytársa pedig épen akkor lett a hagymáz áldozatává, a mikor Ázsia szívébe ötödik útját megtenni volt indulóban. Sajátságos játéka a véletlennek, hogy mind a ketten úgy tervezték, hogy ez lesz utolsó vállalkozásuk, melyből hazatérve, megpihennek; sem ők, sem más nem sejtette, hogy az utolsó vállalkozás egyszersmind utolsó úttá s az óhajtott pihenés örök nyugalommá fog válni.

Az előbbi utazóról nálam hivatottabbak fognak szólni, ha egyszer bizonyossá vált, ami ma csak valószínű, az utóbbiról az orosz Przsevalszkijról, legyen szabad nekem, úgyis mint egyik műve fordítójának megemlékeznem s lelcnom emléke iránt a kegyelet adóját, mely őt mint társaságunk volt tiszteletbeli tagját is joggal megilleti.

Már lengyel hangzásu neve is rávall őseinek lengyel eredetére; azonban nagyapja és apja már orthodox vallású, született orosz volt. A szmolenszki kormányzóság egyik nemesi majorsá-

gán, a kis Otrádnáján született 1839-ik évi április 11-dikén. Tíz éves korában lépett a szmolenszki gymnasiumba, melyet 1855-ben hagyott el. Utazó hajlamai korán jelentkeztek; mint másodgymnasita szenvedélyesen vadászatott és nagy szeretettel kutatta a környék állat- és növényvilágát. Utazó életről álmodozott a gyermek, utazó életért rajongott az ifju. Hogy legkönnyebben megvalósítsa vágyát, a melyhez nyugalmazott százados atyjától támogatást nem várhatott, 1855-ben beállt katonának; úgy számított hogy ezen a réven valahogy majd eljut Ázsia keleti részébe. vágyainak Mekkájába. Azonban az alkalom tizenkét évig késett. Tisztté neveztetvén ki, előbb kitöltötte poloczki ezredben a törvénytiszta pár esztendő; azután látogatta a Miklós-féle tábor-kari akadémiát, a melynek tanfolyamát elvégezvén, 1863-tól 1867-ig a varsói hadapród-iskolában tanította a földrajzt és történelmet. Az 1867-ik év végre meghozta azt, a mit olyan nagyon kívánt: beosztották a táborkarba. Ettől az időtől számítódik utazó élete. Az 1860-ban Khinával kötött pekingi szerződés Oroszország ázsiai részét jelentékeny földdarabbal növelte; ehhez tartozik az Usszuri-folyó melléke, melynek területén Przsevalszkij két esztendeig időzött. Hogy mivel foglalkozott itten, azt 1870-ben Szentpétervárott »Utazás az Usszuri-i országban« czímmel megjelent munkájában így adja elő: »Gyermekségem óta dédelgetett erős utazó szenvedélyem arra birt, hogy néhány évi előkészület után Keleti Szibiriába helyeztettem át magamat. A szerencse kedvezett; 1867. április havában alighogy Irkutszkba értem. egy hónap mulva már is az Usszuri mellékére küldtek, hogy különféle statisztikai adatokat gyűjtsék; e mellett aztán foglalkoztam a magam dolgával is, adatokat szerezgetve ezen kevésbé ismert ország népéről és természeti viszonyairól. Azon két év alatt, a melyet az Usszuri s általában az Amur mellékén töltöttem, szolgálati tekintetből félévig laktam Nikolajevszk városában, az 1868-ik év nyarán pedig majdnem egészen a khinai rablók kikergetésével bajlódtam. Hogy lelkem vágyait mégis kielégítsem, ilyen vándor élet középett tettem meg naponként a meteorológiai megfigyeléseket, lőttem és tömtem ki a madarakat, gyűjtöttem és szárítottam a növényeket. szóval szünetlenül munkától munkához kapkodtam.« Az eredmény így is kielégítő volt: munkájával magára vonta a szakkörök figyelmét.

Szentpétervárra érkezvén, 1870-ben egy expeditió tervével fordult az orosz Földrajzi Társasághoz, melyben ajánlkozik a

Hoang-ho felső folyása mentén levő földek, az ordoszi sivatag és a Kuku-nor mellékének felkutatására. A tervet elfogadták, az uralkodó beleegyezését kieszközölték, és Przsevalszkij legfelsőbb parancsra három évre északi Khinába vezényeltetett. Kjachtaból indult ki Przsevalszkij és az ismert karavan uton Pekingbe ment, hogy az ország viszonyaival megismerkedjék. Kalganból eredt voltaképi utjára az expedíció: bejárta az Ordoszt és az Alásánt, de visszatérni kényszerült, mert az a 6000 rubel, mellyel az expedíció rendelkezett, fogytán volt. Kalganban váratlanul új segílyt kapván, a félbe szakadt utat tovább folytatta; felkereste Kan-szuh tartományt, ezután a Kuku-nor tavát, bepillantott éjszaki Tibetbe, eljutott a Mur-uszu partjaira; innét visszafordult átszelvén a Gobi-sivatag éjszaki részét, Urga városába jutott. Ezzel az utjával állapította meg Przsevalszkij európai hírnevét, erről szól a »Mongolia és a tangutok országa« című munkája, melynek első kötete 1875-ben, s a tudományos részt felölelő második része 1876-ban jelent meg. Majd 12 ezer kmnyi utat tett az expedíció, melynek feléről térképet is készített; a madarak, emlősök, csuszó-mászók, halak, bogarak továbbá növények és kőzetek köréből pedig gazdag gyűjteményt szerzett.

Ezen útjáért az orosz Földrajzi Társaság a legnagyobb jutalommal, elnöke Konsztantin nagyhercegről nevezett arany éremmel tüntette ki, azt mondván, hogy ez az utazás valóságos hősi tett volt, akár a nagy fáradalmakat, akár a fontos földrajzi felfedezéseket, akár pedig a gazdag tudományos zsákmányt tekintjük.

Az új siker új kutatásra ösztönözte; művének tudományos része még el sem hagyta a sajtót, Przsevalszkij már is nyugoti Khinába, a Tarim folyó völgyébe és a Lob-nor mellékére indult. Nagyszabású expedíció volt tervben, de megvalósítása elé sok akadály gördült; az Ili folyó mellékének birása miatt feszült lett a viszony Oroszország és Khina közt, és maga az utazó is megbetegedett. Kormányának visszahívó sürgönye igazi jótétemény volt Przsevalszkijra. A 14 hónapig tartó utazásnak 1878-ban rövid munka a »Kuldsatól a Tiensánon tulra és a Lob-norra« című lett az eredménye. Különösen a Tarim folyó medencéjére és az Altün-tag heglánczra vonatkozó adatai miatt vált nevezetessé ez az út, melyért a berlini Földrajzi Társaság a félszázados fennállásának emlékére alapított Humboldt-érmet Przsevalszkijnak ítélte oda, az orosz tudományos akadémia pedig tiszteleti tagjának választotta.

Felüdülvén a falusi magányban, 1878. őszén új expedíció tervezetével kopogtatott az orosz Földrajzi Társaság ajtaján. Célpontul Lasszát, Tibet fővárosát, utirányul a zajzan-khamiszadszen-czajdami vonalat jelölve ki. A társaság a kért összeggel nem rendelkezett s az uralkodóhoz fordult támogatásért; II. Sándor cár a tervet jóváhagyta, a költséget az állampénztárból engedélyezte s ezzel a vállalatot állami ügynek nyilvánította. — Nem fogok ezen utazás részleteire kiterjeszkedni, mert a róla írt munka, a Magyar Földrajzi Társaság szerkesztette »Utazások könyvtára« IV. kötetében 1884-ben, a német kiadást megelőzve, »Zajzánból Khámin át Tibetbe és a Sárga-folyó forrásvidékére« címen magyarul is megjelent; csak azt említem fel, hogy az expedíció 1879. év tavaszán kezdődött, 1 évig és 7 hónapig tartott, s hogy Lasszába el nem jutott. A Szentpétervárra visszatérő utazót a külföldi Földrajzi Társaságok legnagyobb kitüntetésekkel halmozták el, a mi társaságunk pedig 1882-ben tiszteletbeli tagjává választotta.

Kit a múzsa homlokon csókolt, a költők hite szerint nem lesz hozzá soha hűtelen, úgy van az utazókkal is; a ki egyszer utazónak született, utazni fog az a mig csak tagjait érzi. Przevalszkijnak, a született utazónak sem volt maradása; ismét útnak eredt, hogy saját példájával bizonyítsa be, hogy valóban igaz, a mit harmadik középázsiai utjáról írott művének zárszakában így fejezett ki: »Méla busongás száll meg valahányszor a hazatérés örömeinek első fellobbanásai elszálltanak. És minél tovább fut az idő a mindennapi élet közepett, annál erősebb és erősebb ez a bú, akárcsak valami feledhetetlent, becses és Európában fel nem található hagytam volna Ázsia messze sivatagjain. Úgy van, ezekben a sivatagokban igazán van kizárólagos boldogság — a vad, korlátlan, majdnem tökéletes szabadság és igazság. Az utazó civilizált vademberré válik és elégedeli az emberi fejlődés szélsőségeinek legjobb oldalait: a vad élet egyszerű és kedélyes voltát s a civilizált élet tudományát és ismereteit. A rátermett utazót roppantúl vonzza a behatások naponkinti változása, az újság sokasága és a tudomány hasznának tudása. A testi fáradoalmakat pedig, ha egyszer elmúltak, könnyen feledi az ember, és még erősebben ecsetlődnek emlékezetében a siker és szerencse pillanatai. — Ezért nem felejtheti a hivatott utazó a maga utazásait a további lét legkedvezőbb viszonyai közt sem. Éjjel-nappal szeme előtt fognak lebegni a szerencsés

mult képei és csalogatni őt: vesse el a civilizált élet nyugalalmát és kényelmét és cserélje fel a fáradságos, koronkint barátságatlan, de azért független és dicső utazó élettel.

Kjachta és Urga városok lettek az indulás helyei, az éjszaktibeti fensik keleti részének felkutatása, a Lasszába jutás a Tengri-tóhoz s onnét esetleg a Bramaputra folyóhoz vagy pedig Ladak nevű tartományba való nyomulás volt az expedíció célpontja. A 43550 rubelre számított költséget ismét az uralkodó bocsátotta rendelkezésére, a trónörökös pedig felkérte, hogy az utazás kiváló mozzanatairól koronkint értesítse.

1883. évi november 20-ikán 57 tevével és 7 háttas lóval elindult Urgából a 21 tagu karaván, 1887. márczius havában elérte a Kuku-nor tavát, májusban telepet állított fel a Bukhan-Budha hegység lábánál, s a felesleges tehertől megszabadulva, felkutatta a Sárga-folyó forrásvidékét, melynek, forrására szerencsésen rá is bukkant. Két patakocska hegyi folyóvá egyesül, mely beszakad egy tóba, kitör az átellenes oldalon és csakhamar az egy másik tóba fut, a melyből aztán mint számot vevő folyó kerül ki: ime a híres Hoangho vagy a Sárga-folyó hosszú pályájának kezdetén. Innét a Kék-folyóhoz ért az expedíció, de rajta át nem kelhetett, tehát ez irányban Tibet belsejébe se hatolhatott; visszafordult a Sárga folyó forrásaira, átkutatta azt, megütközött és megszalasztotta az őt kétszer is megtámadó rablócsapatot; sietve eljutott a telephez hogy más uton próbáljon szerencsét. 1884. augusztus havában elhagyván a telepet, éjszakyugat felől igyekezett bejutni Tibetbe; e végre nyugoti irányban végig haladt a Kün-lün hegyláncz éjszaki oldalán s az utba eső névtelen hegylánczokat orosz nevekre keresztelte el, mint arról annak idejében a »Földrajzi Közlemények«-ben megemlékeztünk. Pótlólag csak azt kell megemlítenünk, hogy a Przszevalszkijtól »rejtélyes«-nek mondott hegylánczot az orosz Földrajzi Társaság »Przszevalszkij hegylánczá«-ra változtatta. Ezen utjában utazónk ismét felkereste a Loh-nort, hol még második utjáról maradt egy és más kiegészíteni valója. Innét még mindig nyugatra tartva, hejárta a keleti Turkesztán déli részén levő csercseni és keriai oázst; útközben egy hegylánczot »orosznak«, legmagasabb csucsat »Szabadító czár hegyé«-nek nevezett el; próbált behatolni a tibeti fensikra, de sikertelenül; mire aztán 1885. október 10-én orosz területre ért; és Karakol városában pihente ki az út fáradalmait. A nyáron jelent meg: »Kjachtától a Sárga-folyó for-

rásaihoz, Tibet éjszakai határszelének és a Lob-noron át a Tarim medencéjén vivő utnak felkutatása című, ezen utazást leíró munkája, 3 térképpel, és 32 rajzzal, melynek kiadását Alexandrovics Nikolaj trónörökös 25 ezer rubel ajándékozásával mozdította elő.

Mikor az említett munka megjelent Przsevalszkij már Ázsiában volt, hogy megtegye utolsó útját, melynek 53 ezer rubelre számított költségeit felséges pártfogója készséggel megadta. Ugy szolt a terv, hogy a merre negyedik útjáról hazakerült, arra fog próbálni szerencsét. Az expeditió szervezése pontján az az Iszük-kul keleti oldalán fekvő Karakol városát választotta. Biztatta a remény, hogy ezuttal talán mégis eljut Lasszába. hiszen a tibetiek és az indiai angol kormány közt harcz folyik és tudvalevő, hogy két viszálykodó hajának a harmadik örül. Ámde más volt írva a sors könyvébe; mikor javában válogatta kísérőit, meglepte a hagymáz és a fáradalmakkal és veszéllyel bátran daczoló testből kiragadta a lelket. November 2-ikán hunyt el, 8-ikán helyezték örök nyugalomra, kívánsága szerint nem messze az Iszük-kul tavától, részesítvén őt mindabban a végtisztességben, a mely Karakoltól csak tellett.

És itt önkénytelenül felmerül a kérdés: miféle utazónak tekintsük Przsevalszkijt? A feleletet megkönnyíti ő maga azzal a kijelentésével, hogy működése csak rekognoszálás volt, mely a szaktudósok előtt a tért el nem zárta.

Hogyan és mi módon utazott? azt így adja elő: „Sok évi középázsiai utazásom alatt azt a gyakorlati meggyőződést szereztem, hogy a mely utazó boldogulni akar ezekben a kietlen országokban és ezen vadlakosság közepett, annak pénz csörögjön a zsebében, fegyver villogjon a kezében, maga pedig ezzel is. azzal is imponálni tudjon a föld népének. — Karavánjában katonai fegyelmet és olyan rendet tart, mintha folytonosan ellenség környezné, keresi a veszélyt, hogy az orosz fegyver hatalmáról legyen mit beszélni a tibeti fennsíkon is. S a vitéz katonának megkapta jutalmát, mert negyedik útja után tábornokká neveztetett ki. — A mi ismerete körét illeti, a zoologus felülmulja benne a geografust; alapot készülség, s megfigyelés és helylyelközzel szinte költői előadás jellemzik valahányszor egy-egy állat életmódját vázolja. Földrajzi kutatásaiban nagy kárára vált az. hogy a bentazott vidékek nyelvét nem értette; ezért kell kételkedve fogadnunk különösen negyedik útján tett hangzatos felfedezéseit.

Végleges ítéletet még nem formálhatunk működéséről: be kell várni, míg a szaktudósok elkészülnek gyűjteménye feldolgozásával.* Különben így is hálával emlékezhetünk 21 évi szakadatlan működésére, mely alatt 31 ezer kilométernél többet járt be, az időjárás zordonságával és szeszélyeivel, s a legyőzhetetlennek vélt fáradozásokkal hátran megküzdve, melynek folyamán sok új és érdekes felfedezéssel gazdagította a földrajzi tudományt, a melyekről legjobban tanuskodik belső Ázsia térképe a Przevalszkijtól felfedezett és rendszerezett hegylánczokkal meg-
 rakva, és mely 21 év leforgása alatt több kötet vonzóan irt művet és tudományos értekezést és ismertetést is bocsátott a nyilvánosság elé.

Csopey László.

Dⁿ PÁPAI KÁROLYNAK ELŐLEGES JELENTÉSE NYUGOT-SZIBERIÁBA TETT UTAZÁSÁRÓL.

Tekintetes Társaság!

nyugot-sziberiai és éjszaki-urali anthropologiai és ethnografiai czélzatú utazásom egy része befejezést nyervén, kívánatosnak tartom eddigi utvonalamról és eredményeimről a Tek. Társasághoz rövid, előleges jelentést terjeszteni. Erre kötelez azon szives támogatás, melyben a Tek. Társaság részesített, és melyért ez alkalommal el nem mulaszthatom hálás köszönetemet nyilvánítani.

* A gyűjtemény növénytani részét, melyhez Potanin és Pylczov gyűjtése is csatoltatott, Maximovicz akadémikus vette munkába s mintegy 8 év alatt készül el vele. Két kötetre fog oszlani; az első a tangut, a másik a mongol flórát fogja tartalmazni, mintegy 90 iven és 200 táblával. Az első füzet már sajtó alatt van. — Büchner dolgozza fel az emlősökre vonatkozó gyűjteményt, mely mintegy 45 ivet fog tenni 60 táblával; a csuszómászokkal Strauch foglalkozik s munkája mintegy 20 ivet és 20 táblát fog elfoglalni; a halakat Herzenstein dolgozza fel mintegy 20 iven s nagy 25 tábla rajzzal. A geognosiai adatokon Inosztranszev tanár fáradoz, s dolgozata szintén vagy 20 ivre és 10 táblára fog terjedni. Ugy szól a terv, hogy az orosz nyelven kívül talán latin, francia vagy német nyelven is kiadják a munkákat. — Ez ideig már megjelentek a következők: Przevalszky M. Nikoláj középázsiai utazásainak tudományos eredményei I. kötet. Az emlősök. Feldolgozta Büchner E. 6 iv 5 táblával. Ára 5 rubel. — III. kötet, 2 része. A halak. Feldolgozta Herzenstein 91 lap, 8 táblarajzzal. 44 rubel 50 kopejka.

Tekintetes Társaság! Ez évi márczius közepén hagytuk el nyelvész uti-társammal Dr Munkácsi Bernáttal Budapestet, utunkat Pétervárnak véve a nélkülözhetetlen ajánlások megszerzése céljából. Az ottani tud. akadémia szives közbenjárására sikerült a belügyi kormány nyílt ajánló levelét megkapnunk, mely egész utvonalunkon biztosítja számunkra a kormányközegek támogatását. Ezzel utunkat Moszkván, Kazánon, Permen át véve, a tavaszi közlekedés nehézségei miatt némileg fentartóztatva április végén érkeztünk a permi kormányzóság verchoturjei kerületébe. Itt található ez idő szerint a vogulság legnyugotibb ága, melynek tanulmányozása képezte első sorban feladatunkat. Nikito-Ivdil egyházas község, hova május 2-ikán érkeztünk meg. volt utazásunk első célpontja; mint a mely község a lozvai vogulságra, főleg annak éjszaki ágára, középponti jelentőséggel bír. Itt akadunk először a környékről beérkező vogulokra. Maga e hely azonban nem nyújtván alkalmat a vogulokkali szakadatlan érintkezésre, azért a közelben a Lozva partján épült kis vogul faluban, Persinaban telepédtünk meg és fogtunk munkához. Társam az ottani nyelvben egy új dialektust fedezvén fel annak feljegyzéséhez fogott, majd azt befejezvén, alkalma nyílt ugyanott a felső-lozvai nyelv tanulmányozására. — Én ezalatt az első ismerkedést kezdtem az ottani rohamosan oroszosodó vogulsággal, annak élete módjával, szokásaival; másfelül előleges tájékozódást szereztem az éjszakai Ural, a felső Lozva nehezen megközelíthető tisztább voguljairól. E mellett nem csekély időt voltam kénytelen igen fogyatékos orosz nyelvismeretem gyakorlati gyarapítására fordítani. Ily irányú előtanulmányokkal töltve majdnem egy hónapot, a véletlen kedvező alkalmat nyújtott a tisztább éjszakai lozvai vogulok felkeresésére, kikhez eljutni nyár idején oly nehézségekkel jár, melyeknek elhárítását anyagi eszközeim meg nem engedték volna. Már a 4-ik év nyarán indult ama vidékre egy nagyobb expeditió, melynek célja az éjszakai Ural gazdagságának (főleg érczekben) kutatása, e mellett a terület topografiai és geológiai megismerése. Minthogy e munkálatok területe a nehezen hozzáférhető vogulság területe, azért is örömmel fogadtam az expeditió vezetőjének, a fiatal lengyel bányamérnöknek Lebedzinszky Lucius-nak lekötelező ajánlatát, hogy néhány hetet az expeditió körében töltsék. Az éjszakai Lozva folyam vidékén haladtunk éjszakaig egészen az Éjszakai Szoszva felső vidékéig. Utunk nagyobbára az expeditió által

tört utakon, erdős ingoványokon vitt keresztül. E vidéken nyár idején csak lóháton lehet előrehatolni, helyenként csak gyalog; másutt kis csónakokon, melyeken a sebes rohanású víz folyása ellenében az evezőt, hosszú póznákkal kénytelenek felcserélni. Ez utazás több tekintetben volt tanulságos reám nézve. Betekintést nyújtott ez urali vidék geográfiai alakulásába, megismertetett az itteni utazás módszerével és ami fő: közelébe hozott a tisztább voguloknak. Ezek a Lozván, Szoszván és ezek mellékfolyóin kóbor életmódot folytatnak. Foglalkozásuk a halászat és vadászat, csak kis mértékben iramszarvas-tenyésztés. Nyár idején az iramszarvas nyájakat az Ural magasabb vidékein legeltetik; tulyomó részük azonban elhagyva téli lakát, kóborol a folyókon, csónakján magával hordván minden ingóságát, halászgat, vadászgat és hol itt, hol ott üti fel a partokon kezdetleges nyirhájjal fedett kunyhóját. Mintegy három hetet tölték e területeken, élvezve az expedíció vendégszeretetét; ezután visszafordultam Persinába. Ez utat nagyobb számú vogulok társaságában tetém, kik az orosz Péter napra Nikito-Ivdil községbe siettek, lelkészük által oda rendelve: gyónás és bőjtölés céljából. Ott körükben töltvén még néhány napot, ujulag elváltam uti társamtól és véglegesen elhagytam Persinát.

A rövid nyár hátralevő részét kívánatosnak tartván a letelepedett, földmivelő vogulok körében tölteni, a dél-lozvai, majd a kondai vogulság meglátogatására indultam. Utam majdnem szakadatlanul csónak-út volt. A dél-lozvai vogulság nemcsak az éjszak-lozvaitól, hanem még némileg a persinaitól is eltérő nyelvjárást beszél. Oroszosan épült apró falvakban él, kis mértékben földműveléssel és állat-tenyésztéssel is foglalkozik, de e mellett még mindig a vadászat és főleg a halászatra van utalva. Ez a vogulság legeloroszosodottabb része: egyes falvakban nyelvét egészen felcserélte az oroszszal és csak fizikai típusa és a hagyomány mutat eredeti származására. A Lozva torkolatától a Tavdán, orosz községeken, Pelyim egyházas községbe jutottam. Innen a Pelyim folyó alsó folyásán felemelkedve néhány ottani vogul faluval ismerkedtem meg, melyeknek nyelvjárása és életmódja hasonlít dél-lozvai rokonaikéhoz. A Pelyim egy keleti mellékfolyójától a Konda folyamvidékére kívántam átcsapni, hogy annak lakóit még a fő mezei munka közepett találjam. Ez út nem csekély nehézséggel volt összekötve, minthogy süppedékes ingoványon kellett keresztül hatolni. Ezért holmim egy ré-

szét más irányba indítva utnak, csak a legnélkülözhetetlenebbeket véve magamhoz, két kísérő társaságában indultam utamnak. Három napi keserves utazás után, gyötörtetve hőségtől, szűnyogoktól, esőtől, érkezünk meg a felső Konda egy falujába. A Kondán lefelé ismét csónakon folytathattam utamat. annak torkolatáig. E folyón élnek a vogulok ez idő szerint a legnagyobb számban. Megérkezésem a fő mezei munka, a széna-gyűjtés, aratás, szántás, vetés idejében esvén, betekintést nyerhettem az ez irányú foglalkozásba. A földművelés itt még igen kis körre, csak néhány községre szorítkozik, ott is nagyon kis mértékben üeztik. Ennek oka, a talaj mostohasága mellett, jó részt a vogulság idegenkedése ez új foglalkozási ágtól és életmódtól. Általában a kondai vogulság átmeneti állapotban van: ősi foglalkozása mellett az újabb hódít tért; anya-nyelvét az orosz befolyásolja és szorítja mindinkább háttérbe, régi családi szokásait az oroszszal. ősi vallását a kereszténységgel kénytelen felcserélni. Ily körülmények között: a sajátját, a régit elvetve, az idegent, az újat meg nem értve, át nem hasonlítva: rohamosan halad az anyagi és erkölcsi hanyatlás útján, szomorú képet tárva fel tanulmányozója előtt. — A Konda alsó folyásán **osztjások között vitt utam**, kik fizikai típusukban, nyelvükben és szokásaikban a tatárság erős befolyását mutatják; foglalkozásuk azonos vogul szomszédáikéval, a földművelés teljes kizárásával.

Mintegy egy hónapot töltve a Kondán a beálló ősz szükségessé tette, hogy a téli utazásra (melyre elkészülve nem voltam) nélkülözhetetlen előkészületeket megtegyem. Ily czélból Jekaterinburgba, majd Tobolszkba siettem. E helyeken több tanulmányaimra vonatkozó, jórészt irodalmi, anyag birtokába jutván: az **o s z t y á k o k** tanulmányozására indultam.

Első sorban a középső Ob vidéki: a Surgut és Narüm táján lakó osztjásokkal kívánok megismerkedni. A szán-út beálltával az alsó Ob osztjájaihoz visz utam. Ezek, valamint szamojéd szomszédáik, az orosz karácsony táján nagy számban gyűlnek össze Obdorszkban az ottani évi vásár alkalmából és adójuk lerovása czéljából. Ily körülmények között ott igen kedvező alkalom kínálkozik ethnographiai és anthropologiai anyag gyűjtésére.

Az eddigiekben vázolván megtett utamat és a jövőben tervezett utirányomat; még a tanulmányaimban követett módszerről és annak eredményeiről kívánok röviden megemlékezni.

Utazásom anthropológiai és ethnographiai célzatú lévén, figyelmemet csak másodsorban fordíthattam a beutazott területnek, különben is kevésbé változatos, geographiai alakulására. A természeti viszonyok főleg annyiban vonták magukra különösebb érdeklődésemet, amennyiben a nép életére a nagyobb befolyást gyakorolnak. Igyekeztem a geographiai elnevezéseket gyűjteni a a vogulság nyelvén, a mi csak a helyszínén lehetséges és a melyek több tekintetben világot vetnek a nép multjára; valamint az egyes helyekhez fűzött mondák is. Némely községekben hosszasan időztem, hogy mélyebb betekintést szerezzek a nép életébe: velük egy fedél alatt élve, részt véve halászataikban, vadászataikban, megismerkedve családi életükkel, különös figyelemmel kutatva minden után, ami rejtegetett ősi vallásukra világot vethet. Néprajzi tanulmányaimmal karöltve járt néprajzi tárgyak gyűjtése, azok beszerzési helyének, amennyiben lehet, készítőjének megnevezésével, a tárgyak és részeik vogul elnevezésével. A néprajzi tárgyak nagyobb mértékben való gyűjtését, a szállítási nehézségek miatt, a jövőre kellett halasztanom. Eddigi gyűjtésem 66 szám alatt ruházatot, házi eszközöket, halászati, vadászati és mythológiai vonatkozású tárgyakat foglal magában. Néprajzi tárgyak gyűjtését a nagyméltóságú közoktatásügyi kormány ily irányú megbízása teszi lehetővé.

Tanulmányaim egyik főcéljának, a nép fizikai típusának megismerése céljából anthropológiai megfigyeléseim kapcsán, anthropológiai méreteket eszközöltem eddig mintegy 50 vogulon; egyúttal egy kis hajgyűjteményt állítva össze. Sikertült 3 vogul koponya birtokába jutnom. Különösebb anthropológiai érdekekkel bírhatnak fényképi felvételeim, melyek közül 32 a uralkodó típus csoportokat feltüntető fejek és félalakok. Az ezen felül eszközölt fényképi felvételeim, számszerint 23, ethnográfiai érdekűek. — Kisebb számú régészeti tárgyak kurgánokból, váracskból, továbbá térképek, orosz szak-könyvek egészítik ki eddigi gyűjtésemet.

Tekintetes Társaság! E rövid előleges jelentést befejezve, nem mulaszthatom el felemlítését azon előzékeny támogatásnak, melyben utam alatt az orosz kormány és annak közegei, valamint tudósok és műkedvelők részesítettek. Ez főleg azon nagymérvű érdeklődésnek tulajdonítható, mely jelenleg Oroszországban az anthropológiai, ethnográfiai és praehistoriai kutatás felé irányul. Egyre-másra keletkeznek ily irányú múzeumok, társaságok, jönnek létre ily célzatú expedíciók: magányosok és a kor-

mány bőkezűségéből. Ennek tulajdonítható, hogy igen közel fekvőnek tartják magyar utazók megjelenését az ugor törzsek között, melyeknek rokonsága velünk, itt általánosabban ismert, mint nálunk odahaza.

Magamat a Tekintetes Társaság jó indulatába ajánlva, kérem további szives támogatását és esetleges utasításait.

Utban Narüm felé, 1888. október közepén.

DR. PÁPAI KÁROLY.

GRÓF TELEKI SAMU AFRIKÁBAN.

A Times december 26-iki számában Teleki Samu gróf terjedelmes levele van közölve, melyben afrikai élményeit s földrajzi felfedezéseit beszéli el. A levél így hangzik:

Az expedíció 1887. január 23-dikán hagyta el Zanzibárt a Star nevű gőzösön — mely egyike Seyyid Barghash szultán kisebb hajóinak — és Pangani felé indult, mely magában véve nyomoruságos, de messziről nézve nagyon csinos hely, szemben a Ruon folyó torkolatánál fekvő szigettel. Az expedíciónak vagy kétszáz emberből álló része, egynehány ismeretes vén ficzkóval, a kik életükben nem egyszer jártak már ismeretlen és járatlan vidékeken, — három nappal előre ment.

Miután találkoztunk Jumbe Kimemetával, a Maszai tartományban ismert elefántcsont-kereskedővel, kit utmutatóul fogadtunk fel, s miután expedíciónk gyarapodott száz maszai emberrel, — a kik ezen a vidéken nélkülözhetetlen támaszai az utasnak úgy nyelvismeretük, mint a maszaiak valóban sajáttságos szokásaiban való jártasságuk miatt — az expedíció február 4-én folytatta útját a Ruon és Pare folyó mentén Taveta felé.

Nem győzve magunkkal czipelni málháinkat, annak jó részét Panganiban hagytuk, másik részét meg Mombasszába küldtük, a hol Tavetáig vagy a Kilima-Ndsaróig elég málhahordót találhattunk; további pontig azonban nem.

Mindenekelőtt keresztül mentünk azokon az általános és közös gondokon és kellemetlenségeken, melyek ezen országban utazó minden embernek a málhahordók szökéséből keletkeznek. Sokan közülök nem is szándékoztak velünk elmenni és nem akartak egyebet elérni, mint három havi fizetési előleget és egy jó

puskát. Volt olyan napunk, a melyen hatvan ilyen málhahordó ugrott meg, a mi elég tekintélyes szám arra, hogy ne hagyjuk őket békén szaladni, hanem igyekezzünk a szökevényeket kézrekeríteni. Üldöztük is őket Pangani, Tanga, Szádani és Bagamojo és a többi kis parthelység felé, a mi kétségkívül sok idővesztést okozott, de legalább felét a szökevényeknek visszatereltük és az a 22 ember aztán nehéz nyaklánczczal visszatérve elretentő például szolgált azoknak, a kik netalán azontúl szokni akartak volna és csakugyan későbbben alig volt eset, hogy valamelyik szerződését szegte volna. Ezek a szökevények csak nagy ritkán vitték magukkal a reájuk bízott málhákat. Csak egy esetben vitt magával egy ilyen ficzkó egy megbecsülhetetlen ládát, a melyben összes rajz- és írószereink, térképeink, csillagászati, orvosi és egyéb tudományos könyveink voltak elhelyezve. Szóval pótolhatatlan veszteség! Mindemez akadályok és kedvezőtlen körülmények következtében csak márczius 30-ikán érkeztünk Tavetába, a hol négy angol gentlemen, Harvey testvérek, Sir John Willoughby és Hunter, kik rövid idővel előttünk megérkeztek és a Kilima-Ndsaro körül nemes vadra akartak vadászni, pompás reggelit rendezett a tiszteletünkre.

Expeditióink itt hosszabb ideig szándékozott maradni. A vidék tenyészélete rendkívül buja; sok időbe került, míg a gazdag növényzetet eltakarítottuk s lakóházakat építettünk. Az expeditió személyzetének egy részét visszaküldtük Panganiba hátrahagyott csomagainkért, más részét pedig Mombászába. A velünk maradtakat azzal foglalkoztattuk, hogy vagy 100.000 darab nyaklánczot üvegyöngylőből és 2000 hadiöltönyt készítsenek a masszaiak részére, kik más ruhát nem viselnek. Mi néhányan kirándulást tettünk az alsóbb Kilima-Ndsaróhoz. Sokat szenvedtünk a nappal és éjjel szakadó eső miatt, mert már az esős időszakban voltunk. Sűrű erdőségen keresztül jöttünk a Kilima-Ndsaro lábáig a Szigirari-Maszai vidéken keresztül egészen Meruig s onnan Arushán és Kahen át vettük vissza felé utunkat. A vidék bujasága mindenütt bámulattal töltött el bennünket. Vadat is tömérdeket lőttünk. Mintegy két heti időzés után, bár az esős idő egyre tartott, megkísérlettük a Kibo megmászását, a mi nem sikerült.

Panganiból és Mombászából az oda küldöttek visszatérve, az egész szállítmányt, mi elégnek látszott egy évi utazásra Afrika vadonjaiban, újra rendeztük s Tavetát július 15-én hagytuk el. Az újra szervezkedett karaván 250 szuaheliből, 8 szomaliból és

23 számarból állott — mindegyik ember jól volt felfegyverezve s mindegyik megterhelve árukkal és élelemmel. A Kilima-Ndsaro keleti oldalán utazva, először is Maszait értük el Kimangelia mellett, a mely igen rokonszenves benyomást tett, melyet későbbben is mindig megtartottunk. Egy hónapig utazván ezen tartományban, mely szintoly gazdag vadászterületet, mint mezőségeket tartalmaz, elértük Ngongo-Bagászt, a déli Kikuju-határ melletti helyet, a hol a karavánok meg szoktak állani élelmiszer vásárlására, a míg tovább mennének oly országba, a hol sok ugyan az elefántcsont, de kevés az élelmiszer. Innen szándékunk volt a Kenia felé venni utunkat. Kikuju arról ismeretes, hogy vad nép lakja. Sötét erdők éjjel és nappal lehetségessé teszik, hogy a lakosság a karavánokat lándzsákkal megrohanja vagy megmérgezett nyilakkal löjje rájuk. Azt találtuk, hogy Kikujunak éppen nem egész területét borítja erdőség, igen sok benne a czu-kornád, de a lakosság minden pillanatban kész a harcra. A karaván 1—2000 fegyveres ember által kísérvé, nehezen folytatta útját a halmos, vízzel jól el látott országon át; de az e vidéken való egy hónapi tartózkodás alatt csak háromszor került vérontásra a dolog. Ha a kikujui bennszülöttek valamivel kevésbbé volnának félnékek, mint a minők, akkor nehéz vállalat lenne kis karavánnal országukon keresztül menni; de így baj nélkül értük el határukat; boldogan, hogy egy ideig tökéletes vadonban voltunk, megszabadítva ezer meg ezer bennszülött jajkiáltásától és haladva a Kenia hegy lábáig, a Kilima-Ndsaro testvérhegyéig, a melyet eddig még nem másztak meg. Három hétig, szept. 8-tól október 1-ig volt itt az expeditió, de csak magam mászhattam fel a Kenia hóborította kráteréig; az expeditió többi tagját ebben betegség gátolta meg. 16.000 láb körülbelül a kráter magassága: az elérhetlen sziklacsúcsig még 2—3000 láb s így a Kenia majdnem ugyan olyan magas, mint a Kibo. Sűrű bambuszerdők fedik a könnyen megmászható oldalait egészen 10.000 láb magassáig. Innen az expeditió a Baringo-tó felé indult. Elérte Ndsemszt, a hol két részre szakadt. Ndsemsz igen kietlen hely, minden élelmi szer nélkül. Az expeditió személyzete elgyöngült, elbetegesedett, el kellett küldeni a hátrahagyott élelmi szerekért, a mi ismét hosszabb veszteglésre kényszerített bennünket. Körülbelül három hónapig maradtunk itt, és ezen egész idő alatt csak vad, vad és vad, — más élelmiszer nem volt. kapható, de vad annyi volt, hogy arról még csak álmodni sem lehet. Végre a karaván élelem

után nézett és hoztak vagy 100 ládával, de az emberek betegek és gyöngék voltak és éhség és hideg által sokat szenvedtek. A majdnem 8000 lábnyi magas Mianszini nem kellemes tartózkodási hely oly embereknek, kiknek alig van ruhájuk. A bennszülöttektől a Baringo-tó éjszaki vidékéről csak vad beszédeket lehetett hallani, tele hazugsággal, csak annyi látszott igaznak, hogy az ezen tó felé vezető úton vízszükséggel kell küzdeni és hogy nehéz, élelmi szereket találni.

Végre 1888. február tizedikén útnak indulhattunk, hátra hagyva beteg embereinket s egy csomó élelmiszert. A Leikipia fensíkon át haladtunk s elértük a 8—9 ezer láb magasan fekvő Ndsiró hegyet, hol a burkenédsi nomád törzs él s itt alkalmas vezetőket is kaptunk. Nemsokára eljutottunk a tó déli részére, hol a nagyszerű kilátásban gyönyörködtünk. A tavat a benlakók fekete tonak hívják, én Rudolf-tónak neveztem el. A tó közvetlen környezetén nincs semmi vegetáció, úgy hogy sokáig nem is maradhattunk ott. Mindamellett nem messze a tótól folytattuk tovább utunkat s csak április 7-én érkeztünk éjszaki végére. Csak két izben akadtunk a benlakókra, a déli oldalon kevés számú vegyes társaságra, kik halászzattal foglalkoznak. Vízilóra és krokodilra vadásznak és sikerül is nekik nagy ritkán egyet-egyet megölni. A kolónia három különböző fajból áll: burkenédsik, randilek és gallák. Minthogy marhanyájait elrabolták, kénytelenek halászzattból élni, annyira nem képes e vidék a legszegényebb vadember szükségletét fedezni.

Tovább folytatva utunkat, Resiátból való elmolókkal találkoztunk, kik valamivel kedvezőbb viszonyok közt élnek. Halászzattal foglalkoznak ugyan ezek is, de sikerül nekik szárított halaikért más élelmiszereket kapni cserébe éjszaki vidéken lakó szomszédaitól. Az egész telep egyébként mintegy 60—80 lélekből áll. Ötvennégy nap mult el, mióta az expedíció Ndsemszt elhagyta és ezen egész idő alatt nem volt egyebünk, mint a magunkkal hozott élelmiszer, valóban ha nem lett volna néhány elefántunk, az expedíció nem érthette volna célját.

Resiát galla lakói végtelen nagy szarvasmarha csordával és sok szürke szamárral bírnak; mind ennek daczára a sok mindenféle áruért, melyet az expedíció magával hozott, semmit se kapott cserébe. A vas és aczél előttük tökéletesen értéktelen valami; posztó- és gyapotkelmék szintén nem találkoztak tettségükkel, csupán csak borsónyi nagyságú, hosszúkás alakú kék

gombok birtak előttük heccsel. Karavánok ezen a vidéken teljesen ismeretlenek; valószínűleg más néger törzsek felé veszik útjokat a Szomáli földön át.

Innen elmentünk egy másik tóhoz, a Basszo na Eborhoz (fehér tó), mely tovább keletre esik. Csupán az esős évszakban lehetséges ide eljutni és itt megállapodni, mert majdnem az egész úton alig akadni egy csepp vízre és a tónak vize sokkal több sót tartalmaz, semhogy élvezhető lenne. Noha azt állítják, hogy déli oldalán burkenédsik, a keleti parton a tóval párhuzamosan elvonuló dombokon borának laknak, sem déli, sem keleti partjain, minden keresésünk daczára, egy lélekkel sem találkoztunk. A tavat nem járhattuk egészen körül, miután a nyugati és éjszaki partvidék lakói között abban az időben himlő pusztított. Különben a nyugati part nem lakatlan.

Ezt a tavat elneveztük »Stefánia-tónak«. Visszatérve Resiátba, nagyon is akarattunk ellenére, ugyanazt az utat kellett még egyszer megtennünk; minthogy, az esős évszakban lévén, a tótól éjszakra eső egész vidék víz alatt állott és az áradat sok helyütt 8 láb mély volt. Azonfelül még két széles folyó is akadt volna utunkba, melyeket embereink, kiknek ugy is volt mit czipelniök, képtelenek lettek volna átgázolni. Eunélfogva forcirozott menetekben visszamentünk a már egyszer megtett nyomorúságos uton. A teherhordók rendes terhükön kívül sok dürrát* is vittek magukkal, minthogy a magunkkal hozott ökröket már hetekkel előbb megöltük és megettük, ujakat pedig lehetetlen volt cserébe kapni. Azonfelül az esős évszak alatt az elefántok alig-alig jönnek le egészen a tóig és ottlétünk idejében egyáltalában nem voltak láthatók. A tó déli része körül tekerődő uton folytatva menetünket és megkerülve egy épen kitörő félben levő tűzokádó hegyet, a turkana (elgume) nomád törzs nyájaival találkoztunk, mely a tó nyugati partjától valamivel távolabb lakik. A karaván hirtelen megjelenése nagyon meglepte őket — eddig még soha sem láttak karavánt — mindazonáltal csakhamar megbarátkoztak az általunk teremtett fait accomplival, sőt, amint látszott, örültek is nekünk. De mindennek daczára

* *Sorghum vulgare*. Pers. Francziául: *Sorgho commun, dourra*. Angolul: *durrha, durra*. Indian millet. Németül: *Durrha*. Kaffernhirse, Kaffernkorn, Morenhirse. Magyarul: *czirok, fenyér, közönséges czirok, seprő czirok* vagy *dúrta*. Hazánkban is művelik, de csak seprőnek; melegebb tájakon magjából kenyérnek való lisztet őrölnek.

árunk nem találkoztak az ő tetszésükkel, csupán csak dohányért lelkesedtek és dohány volt a jelszavuk; csakis olyan karaván, a mely sok dohányt visz magával, lenne képes tőlük szarvasmarhát és tevét vásárolni, melyekkel ők töméntelen mennyiségben rendelkeznek. Gombokért és egyéb csecsebecséért nem hoztak egyebet, mint kecskét és juhot. Miután élelmiszerek beszerzése végett néhány napig itt megállapodtunk, átmentünk a Trrguéli folyón és rövid idő múlva elértük az ország nyugati határát.

De még ezután is nyolcz napon át szinte áthatolhatatlan vadonokon át kellett haladnunk és lehetetlen volt élelmi szereket beszerezni és miután a vad is más helyeket keresett fel, minthogy a folyó vize ez idő szerint teljesen kiapadt, nem volt mit tennünk, kénytelenek voltunk éhező gyomrunkat bogyókkal és gyökerekkel kielégíteni. Így jutottunk el egészen Ngabótoig, melynek turkana lakói földmiveléssel foglalkoznak. Szívélyesen fogadtak bennünket, de nem állott módjukban nekünk egyebet adni, mint egy keveset imént learatott dúrrájukból. Tovább délre még ezt is megtagadták tőlünk, minthogy a lakók még nem fogtak hozzá az aratáshoz és egyéb eleség hijában itt is bogyókkal és gyökerekkel kellett táplálkoznunk. Ez a kényelmetlen állapot azonban nem tartott sokáig. Miután embereim közt a fegyverem mindinkább meglazult és miután néhányan közülök éhség következtében elhaltak, nem látván más módot arra, hogy élelmi szerekhez jussanak, a végső eszközökhöz nyultak és a szuk nomádoktól elraboltak elegendő számú szarvasmarhát. Ezzel aztán véget ért a nyomoruság. Julius 29-én jó egészségben eljutottunk Ndsemszbe és innét a legkönnyebb és legrövidebb úton, Kikujun és Ukambanin át mentünk Tavetába. Ezt a kényelmes utat kellett már abból az okból is választanunk, mert az élelmi szerek beszerzésének gondjai már, szinte elviselhetlenek lettek. Végre elérkeztünk Mombászába, hol 1888. október 25-én tartottuk bevonulásunkat.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Választmányi ülés 1888. október 5-én a felsőbb leányiskola nagytermében.

Elnök: dr. Hunfalvy János; jelen vannak Berecz Antal főtitkár, György Aladár, dr. Havass Rezső, dr. Márki Sándor választmányi tagok. Jegyző: dr. Thirring Gusztáv, titkár.

1. Az utolsó ülés jegyzőkönyve felolvastatván, a főtitkár jelenti, hogy a pünkösdi ünnepekre szervezett kirándulás elegendő résztvevők hiányában elmaradt.

A választmány ezt sajnálattal veszi tudomásul. egyuttal kifejezést ad abbéli reményének, hogy a társulat az üdvös eszmét nem ejti el, hanem a jövő években — alkalmasabb időben — megfogja valósítani.

2. A főtitkár jelenti, hogy egy amerikai meteorologiai lap 200 dollárnyi pályázatot hirdet a cyclonok meteorologiai megfigyeléséről szóló munkára.

Tudomásul vétetik.

3. A bécsi Artaria-czég jelenti, hogy Szerbia térképe 1:75.000 mértékben szerb nyelven megjelent.

Tudomásul szolgál.

4. A magyar fölhitelezés értesíti a titkárságot, hogy az év első felének lejártával kamatok fejében 76 frt 57 krt elkönyvelt.

Helyeslőleg tudomásról vétetik.

Ezzel az ülés feloszlott.

Felolvasó ülés október hó 25-én, a Magy. Tud. Akademia heti üléstermében.

Elnök: dr. Hunfalvy János.

Dr. Erdődi Béla lev. tag felolvasást tart az Una-Velebit vidékéről, egyuttal bemutatja gr. Wickenburgnak ezen vidékről készített festményeit.

Ifj. Jankó János r. tag Egyiptom éjszaki partjain tett utazásáról értekezik.

Felolvasó ülés november hó 22-én, a Magy. Tud. Akademia heti üléstermében.

Elnök: dr. Hunfalvy János.

Csopey László r. tag emlékbeszédet olvas Przseválszky Miklósról, a társaság elhunyt tiszteletbeli tagjáról.

Dr. Török Aurél felolvassa dr. Pápai Károlynak uralvi-
déli utazásáról a társasághoz beküldött jelentését.

Végül Asbóth János r. tag átnyújtja Bosznia és Hercze-
govináról szóló munkájának német kiadását.

Összes ülés a Magy. Tud. Akadémia heti üléstermében,
1888. december 13-án. Elnök: dr. Vámbéry Ármin alelnök;
jelen vannak Gervay Mihály alelnök, Berecz Antal főtitkár,
dr. Ballagi Aladár, dr. Floch Henrik, György Aladár, dr.
Havass Rezső, Hunfalvy Pál, Király Pál, Laky Dániel,
dr. Márki Sándor, Péchy Imre, dr. Szabó József s dr. Török
Aurél választmányi tagok. Továbbá számos rendes tag és
vendég. Jegyző: dr. Thirring Gusztáv titkár.

Vámbéry Ármin alelnök az ülést a következő szavakkal
nyitja meg:

Midőn társasági életünk ezen legszomorúbb estójét meg-
nyitom, nem mulaszthatom el, hogy elhunyt elnökünknek, ha
csak néhány szóval is, emlékét itt a társaság színe előtt fel ne
elevenítsem. Hunfalvy Jánosban mi körülbelül annyit vesz-
tettünk, mint a fa, melynek a dúló vihar a koronáját tépte le.
Mind a család, mely ápolóját, — a társaság, mely éltetőjét
vesztette, — én magam, ki egyik benső barátomat vesztettem:
valamennyien mély gyászba borultunk Hunfalvy János halála fö-
lött. Sokkal mélyebb fájdalom, mintsem hogy itt néhány szó-
val birjam azt kifejezni. Engedjék meg, hogy ez alkalommal át-
adhassam a szót Berecz Antal főtitkárnak és kérem őt, hogy
jelentését felolvassa.

Berecz Antal főtitkár ezután elfoglalván a gyászleplel
borított felolvasóasztalt, meleg szavakban emlékezik meg Hun-
falvy János elhunytáról. (Lásd a jelen füzet elején.)

Vámbéry Ármin alelnök ezután jelenti, hogy a társaság
elnökének elhunytáról magyar és franczia nyelven gyászjelentést
adott ki, a gyászoló családnak küldöttségileg részvétét fejezte ki
s koporsójára koszorút tett le, a nyilt sírnál pedig a társaság
nevében Berecz Antal, meleg szavakkal búcsuzott az elhunyttól.
Jelenti továbbá, hogy a választmány az elhunyt elnök emléké-
nek megörökítésére Hunfalvy-alap létesítésére fog törekedni,
oly formán, hogy annak egy részét a társaság adná, másik része
pedig gyűjtés útján szereztetnék be. Kéri az összes ülést, hogy
ez ügy megvalósítását a választmányra bizza.

Az összes ülés az alelnök előterjesztését egyhangúlag he-

lyeslőleg tudomásul veszi s felállással fejezi ki a társaság nagy-
érdemű elnökének halála felett érzett mély fájdalmát.

Vámbéry Ármin ezután megnyitván a rendes felol-
vasó ülést, dr. Márki Sándor vál. tag a magyar nők uta-
zásairól tart előadást.

Választmányi ülés 1888. deczember hó 20-án, a felsőbb
leányiskola nagytermében.

Elnök: Vámbéry Ármin alelnök; jelen vannak Gervay
Mihály alelnök, Berecz Antal főtitkár, dr. Ballagi Aladár,
Ghyezy Béla, György Aladár, Heim Péter, Király Pál,
Laky Dániel, Péchy Imre, Pesty Frigyes, dr. Szabó Jó-
zsef, dr. Török Aurél vál. tagok. Jegyző: dr. Thirring
Gusztáv.

1. Az utolsó ülés jegyzőkönyvének felolvasása után Vám-
béry Ármin a választmány figyelmét felhívja gr. Teleki Sa-
mura s ajánlja, hogy a társulat őt megérkezéskor ünnepélyesen
fogadja s előadás tartására felkérje.

Helyeslőleg tudomásul vétetik.

2. A főtitkár felolvassa Coburg Fülöp herceg ő k. Fen-
sége titkárának levelét, melyben ez Ő Fensége nevében a társulat
Elnökének elvesztése felett mély fájdalmát és részvétét kifejezi.

3. A választmány ezután megbeszéli a Hunfalvy János-
alap létesítésének módját s egyelőre abban állapotik meg,
hogy ezen alap kamataiból főiskolai hallgatók részére évenként
pályadíjak tűzessenek ki.

4. Szóba kerülvén a társaság s általában a földrajz iránti
érdeklődés felkeltésének módozatai, a választmány Vámbéry
Árminnak abbéli indítványát, hogy a társaság nagyobb vidéki vá-
rosokban fiókegyleteket alakítson, mint korait, elejti, ellenben
elvben helyesli György Aladárnak abbéli ajánlatát, hogy Hun-
falvy János szülőháza Hunfalván emléktáblával jelöltesse meg,
a mely alkalommal valamely nagyobb szepesi városban felolva-
sás is volna rendezendő.

Több tárgy nem lévén, az ülés feloszlott.

A B R É G É

DU

BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

XVI. Année.

Budapest, 1888.

1—2. Numéro.

La Société ne prend pas la responsabilité des opinions émises par les Auteurs des articles insérés dans son Bulletin.

LES HONGROIS EN MOLDAVIE.

Par M. le dr. Aladár Ballagi (Résumé du premier article.)

Dans le siècle dernier, de nombreuses colonies d'origine hongroise se trouvaient encore répandues, non seulement en Moldavie, mais aussi dans des pays plus éloignés, en Bessarabie, en Podolie et dans l'Ukraine. De nos jours, nous ne trouvons guère de contrée, la Moldavie exceptée, où l'élément hongrois fasse nombre.

Les Hongrois en Moldavie forment deux groupes principaux, le premier sur le penchant des Karpathes transylvaniens, entouré des vallées de la Besztercze, du Szeret et du Tatros; Akna est le centre de cette contrée; Bogdánfalva, Nagypatak, Klézse, Kalugerpatak et Gorzófalva en sont les plus grandes communes, purement hongroises. L'autre groupe prend place dans le lambda du Szeret et de la Moldova; Szabófalva en est la plus grande commune. Dans la partie orientale, c'est à dire dans la plus grande partie de la Moldavie, l'élément hongrois ne forme plus des villages particuliers mais il vit dispersé, isolé, en sorte que la limite ethnographique de notre nation n'est plus ni le Bug, ni même le Dniester, mais la vallée du Szeret, qui est la plus proche de nous.

M. A. Ballagi allant cet été de Constantinople en Russie, passa par le pays des Csángós de la Moldavie, et le parcourut tout entier de Galatz jusqu'à Jassy. Il donne des notes ethnographiques spéciales sur les Hongrois de Szászktűt, Klézse, Forrófalva et Bákó.

Ce peuple s'appelle *czángó*, nom qui tire son origine du verbe *csángani* et veut dire hongrois dégénéré. Dans le pays des Székelys, on appelle *csángós* tous ceux qui ont quitté le territoire des Székelys et leurs coutumes. C'est ainsi qu'il y a des Csángós de la *Bárczaság*, car la *Bárczaság* n'est plus le pays des Székelys, et qu'il y a aussi des Csángós de la Bukovine. Mais la plupart des Csángós, au moins au nombre de 40,000 demeurent en Moldavie et forment le gros des Hongrois moldaves.

Ils zézayent; remplacent le *cs* par *cz*, le *s* par *sz*, disent, *czokoczka* au lieu de *csókocska*, *iszten* au lieu de *isten*.

Du reste leur langage n'est qu'une variété du dialecte székely; ce fait, ainsi que les souvenirs historiques indiquent que les Székelys et leurs voisins, les Csángós demeurant des deux côtés des Carpathes, avaient des rapports communs entre eux. Beaucoup de ces premiers habitants coumans et besenyôs de la Moldavie ont déjà été colonisés au Moyen-âge en Transylvanie: de même des Hongrois transylvaniens et des Székelys avaient émigré, en grand nombre en Moldavie, depuis les temps les plus reculés. Outre cela, des Saxons transylvaniens et même des Tartares à Huss, à Kutnár, à Tatros, à Román, à Neatin, et à Baja — jadis Bánya, se sont mêlés avec les Coumans et les Besenyôs, peuples d'origine hongroise.

Les Csángós sont appliqués, sobres et paisibles. Au premier abord, ils paraissent être roumains. Non seulement leurs vêtements, mais aussi leur traits portent l'empreinte roumaine.

Les hommes sont de taille moyenne, et ont le corps souple. Leurs cheveux châtains sont comme de la soie, ils tombent librement sur leurs épaules, mais la partie supérieure de la nuque est rasée. Ils ont le visage ovale, anguleux et le plus souvent marqué de la petite vérole. Les femmes sont petites, vieillissent de bonne heure et sont bientôt ratatinées, car selon les coutumes roumaines elles se marient très jeunes. Elles sont d'une complexion délicate et ont surtout les extrémités extrêmement fines. La plupart sont blondes et ont les yeux bleus ou des yeux de chat. Elles sont très pudiques. Les courtiers ne font pas leurs affaires avec elles. Parmi les nouveau-nés il y en a au plus 1% d'illégitimes.

Des chefs élus parmi eux, annuellement et d'un commun accord, sont chargés de veiller à la moralité de la jeunesse: les jeunes filles sont surveillées par les vataricas, et les jeunes gens par les vatars.

Le costume est roumain; il ne s'en distingue, pour les hommes, que par la broderie rouge, ou rouge et bleue du col de chemise qui est montant ou rabattu. Et tandis que les femmes roumaines se coiffent d'un fichu de couleur, les femmes des csángós ne portent qu'un fichu blanc dont la bordure est brodée. Ce sont les marques caractéristiques. L'homme qui porte le col de chemise brodé et la femme coiffée d'un fichu blanc sont sûrement des csángós, et même s'ils ne savent pas le hongrois, nous pouvons être certains qu'ils sont d'origine csángó.

Le pays qu'ils habitent est inégal; mais le sol composé de terre purement végétale produit du blé en abondance et presque sans culture. L'arbre fruitier vient aussi très vite et très bien dans cette terre féconde. Leurs villages ressemblent à des vergers, contrairement aux villages russes qui nous impressionnent si tristement parcequ'ils sont tout à fait dépourvus d'arbres.

L'unique église calviniste hongroise de la Moldavie, qui

est du reste dans un état pitoyable se trouve à Szász-kút. Partout ailleurs, l'élément hongrois est exclusivement catholique. C'est à cause de cela, qu'en Moldavie le prêtre hongrois et la religion hongroise sont aussi identiques avec le catholicisme que chez nous dans quelques contrées la religion hongroise avec le calvinisme.

Depuis 1625. la Sacra congregatio de Propaganda fide — siégeant à Rome pourvoit les Hongrois de Moldavie de prêtres, la plupart italiens, appartenant à l'ordre des Minorites, et en outre de prêtres polonais et allemands. Parmi ces prêtres étrangers il n'y a que le curé de Forrófalva, Pater Dominicus Migliorati qui sache le hongrois. Les prêtres italiens, qui à cause de la parenté des langues apprennent vite le roumain, ne se servent ordinairement que de cette langue, dans les rapports qu'ils ont avec leurs fidèles, et cela au grand détriment de la religion; car le csángó qui s'est roumanisé ne tarde pas à changer de religion, et devient grec-orthodoxe. Les missionnaires — en effet — préconisent le calcul de politique supérieure qu'en roumanisant leurs fidèles les csángós hongrois, ils sèment parmi les roumains grecs-orthodoxes les grains d'une grande union ecclésiastique; mais cela n'est qu'un prétexte pour déguiser leur propre indolence religieuse.

L'expérience prouve, que si l'élément hongrois se roumanise, il devient grec-orthodoxe mais jamais grec-catholique. L'union n'a pas de terrain en Roumanie. C'est de la pure fantaisie d'attendre que le catholicisme transforme l'église grecque-orthodoxe moldave, tandis que nous voyons à chaque pas le contraire, c'est à dire l'influence transformante de l'élément roumain sur le catholicisme romain, et sur toute confession, vivant dans son milieu. Les catholiques en Moldavie emploient-avec la permission du pape — au lieu du calendrier grégorien, le julien employé aussi par les Romains; ils célèbrent les fêtes roumaines, observent les jeûnes roumains; les prêtres catholiques aussitôt arrivés laissent pousser barbe et moustaches; la superstition roumaine a envahi les cérémonies de l'église catholique; même les protestants ont été obligés en plusieurs endroits de mettre une croix sur leurs églises, pour ne pas être pris pour des païens.

Tout chef d'église catholique, qui, soit par autopsy, soit par des données exactes, a été initié dans les circonstances ecclésiastiques des Csangós, a voulu porter secours à leur situation dangereuse. Déjà P. Marc. Bandini, — vicaire épiscopal, qui y a fait des voyages vers 1646. a reconnu qu'il n'y avait que la langue hongroise qui pût maintenir les Moldaves dans leur religion, et c'est pour cela qu'il voulait y faire envoyer des prêtres hongrois. En 1716 le Nonce de Vienne s'est aussi occupé de leurs affaires, en demandant au pape: *ut ad evitandum in Moldavia missionariorum defectum, in proxima Transsylvania, nimi-*

rum in Maros-Vásárhely et in Csik seminaria condantur, in quibus alumni, missionibus Moldavicis applicandi, linguarum praesertim notitiam adipiscantur, quod commode quoque Romae in sacrae congregationis institutis fieri posset, ut hac ratione successu temporis inveniatur, qui terribenas ad missionarii munus alliciant et allectos erudiant.*

En 1774 la propaganda elle-même ordonna dans un décret publié avec l'adhésion du pape: »ut quilibet morans in Moldavia missionarius, post sex menses ab adventu in missionem, subeat linguae necessariae examen, et si imperitus repertus neque spes sit — ut sc. brevilinguam addiscat — expellatur (!). Malgré cela, nous trouvons en 1787 la note: »linguam Hungaricam ignorant omnes missionarii.« De nos jours, on ne s'occupe plus à Rome de cette ignorance, car la congrégation, dans sa nouvelle instruction publiée sur la base de l'information des prêtres moldaves, n'exige rien des missionnaires, sinon qu'ils s'approprient la langue du pays, qui en Moldavie est le roumain.

Nous ne pourrions pas dire, que les Csángós voient de bon cœur et les bras croisés leur roumanisation préméditée. Dans le siècle dernier ils ont sollicité le pape lui-même et le Comte Ign. Batthyány évêque de Transylvanie et dans ce siècle, les archevêques primats de Hongrie Rudnay, Kopácsy, Szcitovszky, l'évêque de Csanád, Lonovics, Louis Haynald évêque de Transylvanie, et en dernier lieu la Société St. Ladislas, de leur procurer des prêtres hongrois. Leurs paroles ne restèrent pas entièrement sans succès. On leur envoya des Minorites hongrois et le clergé hongrois employa toute son influence à Rome pour que les catholiques moldaves fussent placés sous l'autorité de l'évêque de Transylvanie ou de Csanád. Cette tentative fut infructueuse. Depuis quelque temps les Csángós ne reçoivent point de prêtres hongrois. Il y a dix ans, il y avait encore six curés hongrois parmi les Csángós; maintenant il n'y en a qu'un seul!

M. Ballagi s'applique avec beaucoup d'attention à faire connaître la mission; dans son voyage il a soigneusement étudié l'état de l'église, qu'il traite d'une manière absolument objective. Pour apprendre à connaître l'état des choses, il est entré, durant son voyage, en relation avec les prêtres italiens et les chantes hongrois des Csángós.

Pour finir, il dit avec la même objectivité, qu'il nous faut renoncer au plan de faire cesser l'émigration des Székelys, ainsi que de conserver les Csángós au magyarisme et au catholicisme. Surtout un grand fait et un grand événement font obstacle à ce plan.

Le grand fait est, que la Moldavie appartient à une unité géographique, particulière étrangère à nous. Le grand événement est l'avènement de l'état national de la Roumanie. L'état roumain avec l'énorme poids de ses institutions y pèse sur nos inté-

rêts, Si l'état roumain est durable, il développera sans doute dans les Csángos l'idée de l'homogénéité. L'histoire commune fortifiera le lien entre les éléments différents. Mais d'une bien plus haute importance est la force absolue de l'instruction publique de l'état. Jusque là des chantres hongrois enseignaient la jeunesse; depuis peu on a installé dans les écoles villageoises des instituteurs nommés par l'état roumain, où les nôtres ne peuvent pas même donner l'enseignement de la religion en hongrois.

Voilà les raisons, pour lesquelles la Hongrie n'a pas pu retenir la Moldavie dans le passé, et c'est pour cela, que nous la perdrons définitivement dans l'avenir.

ÜBER DEN WALLFISCHFANG.

(Auszug aus dem 2-ten Artikel dieses Heftes, vorgetragen in der Sitzung vom 24-ten November v. J.)

Anfangs der sechziger Jahre verbrachte Autor dieses Vortrages, Herr Johann Xántus, zwei volle Jahre am Cap Saint Lucas, der südlichsten Spitze Nieder-Kaliforniens, im Auftrage der Vereinigten Staaten, mit naturwissenschaftlichen Beobachtungen, — insbesondere bezüglich der Fluth und Ebbe — beschäftigt.

Cap St. Lucas war in jenen Jahren eine der bedeutenderen Wallfischfang-Stationen, allwo besonders Anfangs der Wintermonate, zahlreiche Schiffe der, dieser halsbrecherischen Beschäftigung obliegenden bedeutenden Flotte verkehrten, um sich mit Proviant und sonstiger — etwa nöthiger Ausrüstung zu versehen.

Der Wallfischfang befand sich damals eben in seiner höchsten Entwicklung, und Herr X. hatte zufolge seiner Stellung alle Gelegenheit sich bezüglich aller Branchen dieser Beschäftigung, sowie auch der Einzelheiten des Betriebes, reichliche und praktische Kenntnisse zu sammeln.

In der Einleitung besprach Herr X. die Verpflegung, die Ausrüstung, sowie die Art und Weise, in der auf diesen Schiffen die Geschäfte abgewickelt werden, ferner wie die Correspondenz geführt, und die stete Verbindung mit den fernen Verwandten und Bekannten Daheim erhalten wird.

Sodann bot Herr X. einen kurzen historischen Überblick des Wallfischfanges, und erzählte von den mannigfachen Fahrnissen und Beschwerden dieser Beschäftigung in vergangenen Tagen, als noch die Schiffsführer in Ermangelung der entsprechenden Fachkenntnisse ihrer Aufgabe weniger gewachsen, und andererseits nur noch sehr primitive Kenntnisse der physisch-geographischen Beschaffenheit des Meeres, in den betreffenden Kreisen verbreitet waren.

In den letzten Jahrzehnten wurden jedoch die Beobachtungen bezüglich der Fluth und Ebbe überall in bedeutenderem Umfang

durchgeführt, es wurden Windkarten verfertigt und speciell die allerorts während den verschiedenen Jahreszeiten herrschenden Winde constatirt, auch die Kreise der Cyclone und Typhone wenigstens annähernd bestimmbar; — durch Errichtung von Consulaten und Missionen auf den meisten Insulargruppen Polynesiens Sicherheit, sowie durch die an den Centralpunkten des Wallfischfanges errichteten Verpflegs- und Ausrüstungs-, resp. Handelsstationen bedeutende Erleichterungen geschaffen.

Einen besonderen Vortheil bietet jene neuere Einrichtung, wonach die Wallfischfänger jetzt nicht mehr bemüssigt sind mit ihrer Beute in kurzen Intervallen allemal heimzukehren, sondern bei voller Schiffsladung, das Oel durch Transportshandlungen oder Spediteure nach Hause versenden, und von eben diesen Spediteuren gleich die zu neuen Fässern erforderliche Quantität Dauben, ja sogar Vorschüsse auf die nach Hause versandten Frachten beziehen, und auf diese Weise in jeder Hinsicht vollständig ausgerüstet, von Neuem auf den Fang ausziehen können.

Von besonderer Wichtigkeit auf dem Gebiete des Wallfischfanges sind ferner die Fortschritte, welche die Wissenschaft, mit Bezug auf die Kenntniss der Seeströmungen, sowie der zoologischen und besonders der anatomischen Beschaffenheit des Wallfisches gemacht hat. Es ist constatirt, dass die Hauptnahrung der Spermaceten solche Medusen bilden, welche von den Polarströmungen nach den Meeresgegenden der gemässigten Zonen getrieben werden, die Balänen hingegen nähren sich hauptsächlich von Infusorien und kleinen Crustaceen, welche die Seeströmungen aus den gemässigten Zonen nach den kälteren Meeresgegenden mit auf der Wasserfläche schwimmenden Fucoiden — auf welchem dieselben in Myriaden vorgefunden werden — treiben.

Nachdem nun diese Thierchen in grösseren Quantitäten nur in den Seeströmungen vorkommen, so wird es begreiflich, dass auch die Mehrzahl der Wallfische sich in diesen Strömungen auf der Suche nach Nahrung herumtreibt, und dieselben ausserhalb der Seeströmungen nur vereinzelt und selten vorkommen, da sich dort ihre Lieblingsnahrung nur ungenügend vorfindet.

Jene grossen, dunkelbraunen leder-, oder vielmehr leberfarbigen Medusen, welche die Wallfische mit Vorliebe verspeisen, gehören bekanntlich den Polarzonen an. Ihre Propagation findet im Anfang des Frühlings und des Sommers statt. Sobald das Eis zu brechen anfängt, und mit dem Eintritt der wärmeren Jahreszeit die Eisfelder und Eisberge gegen die Aequatorialgegend sich in Bewegung setzen, werden auch diese Medusen mitgetrieben, und ihre Wanderung hält so lange an, bis das Eis in Folge der ungünstigen Witterung die Polarmeere nicht verschliesst. Deshalb halten sich auch die Wallfische im Laufe des Sommers mehr in den nördlichen Gewässern und Meerbusen auf, und ziehen im Anfang der Wintermonate massenhaft nach wärmeren Meeresgegenden, — und umgekehrt.

Herr X. lenkt die Aufmerksamkeit noch auf den bemerkenswerthen Umstand, dass die Medusen an den Aufenthalt in kälteren Wässern gewöhnt, sobald sie die Strömung in wärmere Gegenden verschlägt, den Wärmegrad des Wassers nicht aushalten können, daher immer tiefer und tiefer tauchen, woher es erklärlich ist, dass im Norden der Wallfisch sich nur kurze Zeit unter dem Wasser aufhält, und sich auf der Oberfläche in gerader Richtung bewegt, da er dort seine Nahrung findet. In den gemässigten Zonen hingegen muss er tiefer im Meere nach der Nahrung suchen, daher taucht er auch nur in grösseren Zwischenräumen auf, in Folge dessen auch sein Fang viel schwieriger ist.

Im Laufe seines Vortrages erwähnte Herr X. noch die Ursachen, auf welche seiner Ansicht nach der rapide Verfall des, im Anfang der sechziger Jahre zu solcher bedeutender Blüthe gelangten Wallfischfanges zurückzuführen wäre, welcher Verfall am besten zu beurtheilen ist, wenn man bedenkt, dass die Flotte neuerer Zeit auf die Hälfte des vormaligen Etats gesunken ist.

In erster Reihe ist hiebei zu erwähnen, dass die Kaperschiffe der Conföderirten Staaten nahezu $\frac{1}{3}$ der amerikanischen Wallfischfänger-Flotte vernichteten und verbrannten, und dieser Ausfall seither nur zum kleinsten Theil ergänzt werden konnte.

Ein zweiter und wichtiger Umstand ist die immer fortschreitende Verbesserung des Petroleums, sowie die grosse Verbreitung dieses Beleuchtungsmittels im Haushalte, wodurch die Nachfrage nach Fisch-Oelen und die Preise derselben immer mehr sinken.

Drittens hat sich auch der Wallfischstand vermindert, da bei der grossen Vermehrung der Wallfischjäger die Thiere in allen Winkeln des Oceans gehetzt und verfolgt wurden, wodurch andererseits auch die Thiere viel scheuer und behutsamer geworden sind, was wieder ihren Fang viel mehr erschwert als dies in vergangenen Zeiten der Fall war.

Nichtsdestoweniger ist Herr X. der Überzeugung, dass der Wallfischfang auch heutzutage noch eine rentable Beschäftigung ist, sofern mit den hiezu erforderlichen praktischen Kenntnissen, Geschicklichkeit und Fachkenntniss verbunden werden, denn heutzutage kann nur eine derartige Qualifikation den Erfolg und die Rentabilität des Unternehmens garantiren.

Herr X. kann auf Grund seiner eigenen Erfahrungen versichern, dass der Wallfischfang neuester Zeit sich in den Händen sehr intelligenter und gebildeter Persönlichkeiten befindet. Fast ein jeder Schiffskapitän hat den Ehrgeiz, selbst im eigenen geschäftlichen Interesse, zugleich die Kenntniss der physischen Geographie des Meeres zu fördern. Es wurden auch häufige Messungen und meteorologische Beobachtungen gemacht, oft auch die Lücken der mangelhaften Karten ergänzt, indem eben diese Schiffskapitäne an manchen Orten verkehren, welche selbst die hiezu berufenen Kriegsschiffe selten und nur vorbeigehend berühren.

Weitere verdienstvolle Dienste leisten der Wissenschaft die Wallfischjäger auch dadurch, dass sie von Tag zu Tag der Zoologie mehr Sorgfalt zuwenden, indem sie nebst kleineren Seethieren, auch ganze Skelette und Mägen von Wallfischen und Seehunden den Museen einsenden, und verdankt die Wissenschaft hauptsächlich ihnen die Kenntniss der Parasiten und Eingeweidewürmer des Wallfisches.

Herr X. beschrieb nun einen Wallfischfang, dessen Augenzeuge er war, zwischen den Socorro Inseln, und dem Cap St. Lucas, und erklärte seinen Zuhörern eingehend die gesammten Details des Fanges, der Zerstückelung, des Ausbratens und Verpöckelns in den Fässern, sodann die ganze Einrichtung der betreffenden Schiffe, sowie besonders die Ausrüstung und Behandlung der zum Wallfischfang verwendeten Kähne, bis auf die geringsten Einzelheiten.

Zum Schluss erzählte er noch die Expedition des englischen Wallfischfängers Atlantic nach dem grönländischen Meere im Jahre 1886, welche auf den ganzen neusten Betrieb des Wallfischfanges ein besonderes Licht wirft.

Im Anhange erwähnte er noch die mit Bezug auf die Seehundjagd, in Folge der immer mehr um sich greifenden Nachfrage nach Pelzwaaren, neuerer Zeit entwickelte bemerkbare Emsigkeit. Gegenwärtig beschäftigt die Jagd nach diesen Thieren bereits ausserordentlich viele schottische, norwegische, und finnische Schiffe, besonders in den grönländischen Gewässern. Die Thiere werden zu Hunderttausenden hingemetzelt, und nicht nur auch Weibchen, sondern auch deren neugeborene Kleine, deren Pelze wegen ihrer schneeweissen Farbe sehr gesucht sind und daher bedeutende Preise erzielen.

Zwar herrschen eben zur Zeit, wenn diese Thiere zur Welt kommen, in den ersten Tagen des Monats April, auf den Polar-meeren andauernde Stürme, daher es schwer ist, in die Nähe der stehenden Eisfelder zu gelangen, ja oft die andauernde Unbill des Wetters die Kähne der Schiffe verhindert in die See zu stechen, — dann entkommen die kleinen Thierchen mit heiler Haut, denn 10—14 Tage nach der Geburt sind ihre Pelze nicht mehr weiss, sondern grau, und diese haben keinen, oder nur sehr geringen Werth.

In den letzten Jahren suchen nun auch Wallfischfänger die Compensation ihrer fruchtlosen Mühe in der Seehundjagd, und eben Robert Gray, der Kapitän des Atlantic erwähnt, dass in den letztvergangenen zwei Jahren, mehr als 200,000 erwachsene Seehunde allein in den grönländischen Gewässern erlegt wurden.

Autor dieses Vortrages ist Angesichts dieser Thatsachen der Ansicht, dass wenn diese inhumane Vertilgung in der bisherigen Art fortgesetzt wird, in kurzer Zeit die bedauernswerthen Lappländer und Eskimos ihrer einzigen Nahrungs- und Bekleidungsquellen, sowie der Wohnstätten beraubt, in gänzlichem Elend

gerathen und aussterben werden, und der Welt das Schauspiel bieten dürften, wie ein ganzer Menschenschlag nicht durch Krieg oder Eroberung, sondern in Folge einer Mode von der Erde verschwindet. Er hofft jedoch, dass die betreffenden Regierungen noch bevor es zu spät wird, zur Verhinderung der traurigen Folgen dieser empörenden Vorkommnisse die geeigneten Maassregeln ergreifen werden.

DAS UELLE-PROBLEM.

(Auszug aus dem 3-ten Artikel dieses Heftes. — Kartenskizze des Uelle-Beckens Seite 69 im ungarischen Texte.)

Durch die eifrigen Forschungen unseres Jahrhunderts ist die Kenntniss des afrikanischen Kontinents schon so weit vorgeschritten, dass der Name «terra incognita» nur mehr auf jenes kleine Gebiet anwendbar ist, welches sich zwischen dem nördlich vom Aequator gelegenen Theil des Kongo-Laufs, ferner zwischen dem Quellengebiet des Nil und fortsetzungsweise dem Schari erstreckt. Dieses Gebiet durchfliesst unter anderem der Uelle, dessen Lauf nur vom 22° östlich bekannt ist, dessen weiterer Verlauf aber noch nicht erforscht ist. Nach diesem Fluss heisst das letzte geographische Problem Afrika's das Uelle-Problem¹ welches also lautet: wohin ergiesst sich der Uëlle? In den Schari, den Kongo oder anderwärts?

Dr. Schweinfurth war der erste Europäer, der den Uelle erblickte und ihn, den damaligen geographischen Kenntnissen entsprechend als zum Schari gehörig betrachtete,² namentlich deshalb, weil die schon durch Barth,³ Nachtigal⁴ und andere konstatierte riesige Wassermasse des Schari nur durch die Existenz eines so grossen Nebenflusses erklärbar wird. Nun ist aber der Wasserstand des Schari damals am grössten, wenn jener des Uelle am geringsten ist (im März), trotzdem das Wasser bei der bekannten Geschwindigkeit des Uelle und Schari den dazwischen fallenden Weg in 22 Tagen zurücklegen kann, so dass wir infolge dieser Unterschiede des Wasserstandes voraussetzen müssen, dass der Uelle zum Schari nicht gehören kann. Mit der Zunahme unserer Kenntniss hat auch Dr. Schweinfurth seine Ansicht geändert und sich Wauters⁵ angeschlossen, obwohl Duveyrier noch jetzt die Identität des Uëlle und Schari verfiicht.

Mit der Entschleierung des Kongo-Laufes hat sich auch die Frage des Uelle verändert. Stanley entdeckte hinter den Stanley-Falls einen sehr grossen Fluss, den Aruwimi⁶ den er später auch

¹ Baumann, Die Uelle-Frage. Mitt. K. K. geogr. Ges. Wien, 1885. p. 342.

² Schweinfurth, In hearth of Africa. I. vol. XII. chapt.

³ Barth, Reise in Central-Afrika. II. vol. p. 64.

⁴ Nachtigal, Sahara und Sudan, Kapitel: Der Tsad.

⁵ Verhandl. Ges. Erdk. Berlin, 1887. XIV. vol. Nr. 3.

⁶ Through the dark continent. Asher's Collect. vol. III. p. 354.

145 Km. aufwärts befuhr¹ und schon bei seiner Entdeckung mit dem Uelle identificirte. Infolge dessen wurde das Uelle-Becken vom Schari ausgeschieden und zum Kongo hinzugeschlagen, wobei jedoch das Problem der Wasserfülle des Schari ungelöst blieb. Die späteren Forscher des Kongo, Hanssen, Grenfell² entdeckten noch mehrere grosse rechtseitige Nebenflüsse des Kongo, so den Itimbiri oder Ukere und den Ubangi, die nun auch in die Frage des Uelle einbezogen wurden, indem Chavanne³ den ersten, Wauters⁴ und Junker⁵ den zweiten mit ihm identificirten.

Ausserdem gibt es noch einige kühne Hypothesen, deren eine (von Andree & Scobel) den Uelle weder zum Kongo, noch zum Schari zählt,⁶ sondern ihn in einen abflusslosen See münden lässt, der nach Ravenstein unter 3° n. Br. und 25° ö. L. liegt. Eine an das Mittelalter erinnernde, doch von sehr wenig kritischer Begabung zeugende Hypothese rührt von Lacroix her, wonach sich der Uelle in den an Stelle des Escayrac'schen Koei-Dabo-See (60 Tagereisen SW von Massena) angegebenen Liba-See ergiesst, von dem ein Arm in den Benue, ein anderer in den Ogowe fliesst.⁷ Durch die Erforschung der nördlichen Nebenflüsse des Kongo verliert auch Heawood's Annahme jeden Haltpunkt, wonach der Uelle sich nach einem Lauf von mehr als 2000 Km. in den Cross oder Old-Calabar ergiessen würde.⁸

Wenn wir alle auf den Uelle bezüglichen Hypothesen untersuchen, können wir konstatiren: 1. dass der Uelle infolge der Unterschiede im Steigen und Fallen des Wassers zum Schari nicht gehören kann (Schweinfurth); 2. dass er nicht in einen abflusslosen See fliessen kann, da einzelne Strecken des Uelle schon im W. jener Stelle bekannt sind, wo nach der Hypothese von Andree und Scobel der den Fluss aufnehmende See liegen soll; 3. dass er sich nicht in einen See ergiessen kann, aus dem ein Arm zum Benue, ein anderer zum Ogowe geht, da diese Arme die nördlichen Nebenflüsse des Kongo und Ubangi kreuzen müssten (Lacroix); 4. dass er sich aus demselben Grund nicht in den Old-Calabar ergiessen kann, obwohl dieser genug gross wäre, um die Hypothese von Heawood glaubenswürdig erscheinen zu lassen; 5. dass er sich nicht in den Aruwimi ergiessen kann, da der Uelle in diesem Falle aus seiner westlichen Richtung sich plötzlich nach SO wenden und noch ein Gebirg durchbrechen müsste, abgesehen davon, dass der bisher bekannte Lauf des

¹ Der Kongo vol. II. p. 132.

² Journ. Manchester Geogr. Soc. 1886. vol. II. No. 1. p. 87.

³ Afrikas Ströme und Flüsse. p. 130.

⁴ Mouvement Geographique 1885. Mai 31.

⁵ Verhandl. Ges. Erdkunde Berlin 1886. vol. XIV. Nr. 3.

⁶ Karte von Afrika. 1 : 10.000.000. — 1884.

⁷ Lacroix, Bull. Un. Geogr. Lille, 1881. p. 31.

⁸ Heawood, Roy. Geogr. Soc. London, 1884. p. 31.

Aruwimi WO und sehr wenig SSW ist (Stanley); 6. dass er nicht mit dem Ukere zu identificiren ist, wenigstens nicht im Verein mit dem Verre und Kuta-Mbomu, da in diesem Falle diese Flüsse eine ungeheurere Wendung nach SW machen müssten und der dreifachen Wassermasse, die Wassermenge des Itimbiri (Ukere) nicht entspräche (Chavanne); 7. dass er sich endlich nicht in den Mongalla ergiessen kann, weil dessen Wassermenge bedeutend geringer ist (Hanssen).

Nach der (8) Hypothese Wauters, die auch von Schweinfurth und Junker bestätigt wurde, deren Prioritätsrecht aber Delgeur zu bestreiten versuchte (Bull. Soc. Roy. Geogr. Anvers. 1885. vol. X. No. 3. p. 150) ist der Uelle mit dem Ubangi identisch. Wir wollen zugeben, dass nach den neueren Berichtigungen von Junker der Uelle sich der Richtung nach dem Ubangi anschliessen könne und dass das Anschwellen und Sinken des Wasser bei beiden Flüssen übereinstimmt, doch müssen wir das Übereinstimmen der Wassermenge als einen Factor sine qua non entschieden leugnen. Der Uelle ist dort, wo ihn Schweinfurth zuerst erreichte, 800 Fuss breit, 12—15' tief und ausserordentlich reissend; wenn sich in ihn der ebenso starke Verre und der noch grössere Kuta-Mbomu ergiesst, so müssten die vereinigten Flüsse (ganz abgesehen davon, dass der Uelle bis zu seiner Vereinigung mit diesen beiden Flüssen noch sehr stark anwächst) wenigstens 2500' breit und 12—16' tief sein. Dagegen ist der Ubangi am fernsten bekannten Punkt, der also dem vereinigten Uelle-Werre-Kuta-Mbomu am nächsten liegt, nur 1800' breit und 14—16' tief, kann also mit dem Uelle nicht identisch sein.

Dass diesen Irrthum weder Schweinfurth, noch Junker wahrgenommen hat, findet darin seine Erklärung, dass keiner von beiden die auf das Uelle-Becken bezüglichen Daten so vollständig in Betracht gezogen hat, wie Ravenstein, und nach ihm Habenicht. Ehe wir auf die geographische Schilderung dieser Gegend übergehen, ist es nothwendig einige Bemerkungen über die Erforschungsgeschichte des Uelle-Beckens zu machen.

Der erste Entdecker des Uelle-Beckens war Piaggia, der diese Gegend schon 1863 bereiste¹, die ersten authentischen Nachrichten vom Fluss aber brachte Schweinfurth. In den Jahren 1876—77 reiste hier der griechische Arzt Potagos, dessen Aufnahmen sehr ungewiss sind; er entdeckte einen Fluss Namens Berre, den er für identisch mit dem Uelle hielt, und der nach den Angaben der Eingeborenen nach W. fliesset und sich mit dem Kuta-Mbomu vereinigt; seitlich von der Vereinigung der Flüsse liegt das Georgsgebirge.² Heute ist es schon erwiesen, dass Potagos' Berre nicht mit Schweinfurth's-Uelle, sondern

¹ Piaggia, Dell arivo fra i Niam Niam. Lucca 1877.

² Patagos, Deux années des voyages dans l'Afrique etc. Paris, 1885. Vol. I.

mit Miani's Uerre identisch ist, den übrigens Miani ebenfalls für den Uelle gehalten hat.¹

Demzufolge ergibt sich aus den bisherigen Nachrichten (die letzten Bemerkungen Junkers ausgenommen) folgendes geographische Bild der Uelle-Gegend: Die in der Uelle-Frage in Betracht zu ziehende Gegend fällt zwischen den Kongo, Nil und Schari. Die Grundlage der Frage selbst bilden das Uelle-Becken und die nördlichen Zuflüsse des Kongo. Betrachten wir das Uelle-Becken, so fließen zwischen dem Kongo und Nil von S nach N gehend die folgenden vier Flüsse zumeist von O nach W.: Nepoko, Uelle, Verre und Kuta-Ubomu.

Der Nepoko entspringt zwischen 29° und 30° ö. L. und 2°—3° s. Br., fließt nach SW und ist der erste grosse Fluss, der sich nördlich von den Stanley-Fällen in den Kongo ergiesst. Junker erreichte ihn an zwei Punkten und Stanley hat ihn in diesen Jahren bis zu seinen Quellen verfolgt; Junker erwähnt auch zwei nördliche Zuflüsse des Nepoko, den Obe, den er selbst sah und den Nava, den er nur vom Hörensagen kennt.² Der Uelle entsteht aus zwei Flüssen, dem Dangu und Kibali Kibbi; letzterer entspringt in den Blauen Bergen am Albert-See, fließt Anfangs nach N. dann nach NNW. und vereinigt sich nahe zum 28° ö. L. mit dem Dangu; seine Länge beträgt 330—350 Km: Casati verfolgte seinen Lauf ganz nahe, sein Quellgebiet bereiste Junker und Emin. Der Dangu entspringt unter 4° n. Br. und 30° ö. L., fließt nach einer Wendung nach S. gegen W. und nimmt den Garamba und Akka in sich auf. Der vereinigte Fluss wälzt sich unter dem Namen Uelle oder Makua vorwiegend nach W. und verfolgt im Ganzen den 4° n. Br. Von Süden ist sein bedeutendster Nebenfluss der Majo-Bomokandi, der den Makongo, Pokko und Selli in sich aufnimmt. Der Verre entspringt aus vielen Quellen im Ndoruma Gebirge und fließt nach W. dann nach SW. und endlich wieder nach W; der entfernteste bisher erreichte Punkt an seinem Ufer ist Ingimma, Potagos' Endpunkt. (Grössere Zuflüsse hat er nicht. Der Kuta-Ubomu entspringt im nördlichen Theil des Ndoruma Gebirges, fließt immer nach W. und nimmt von N. grosse Nebenflüsse auf. Sein fernster Punkt liegt unter 23° ö. L.

In der Uelle-Frage spielt nur jener Theil des Kongo eine Rolle, der nördlich vom Aequator liegt zwischen den Stanley-Fällen und Equatorville. Der Kongo nimmt auf dieser Strecke 3 grosse Flüsse auf, den Aruwimi, Itimbiri und Ubangi. Der Aruwimi ergiesst sich unter 1° n. Br. und 23°45' ö. L. in den Kongo; jetzt kennen wir schon den ganzen Lauf des Flusses und nach Stanley's letzten Briefen wissen wir, dass er mit dem Nepoko identisch ist. Bei seiner Mündung ist er 1460 m. Br.,

¹ Miani, Le spedizione alle origine del Nilo. Venezia, 1865.

² Junker, Peterm. Geogr. Mitt. 1884. vol. XXX. p. 96.

verengt sich aber aufwärts ständig bis auf 730 M. Der Itimbiri ergiesst sich um circa 100 Km. weiter abwärts in den Kongo unter 2° n. Br. und 32° ö. L.; er fließt von NO. nach SW. und ist auf einer Strecke von 140—150 Km. bekannt. Anfangs bildet er die Stromschnellen von Lubi, verengt sich auf 180 m. und ist 3—4 m. tief; später wird er wieder 4—800 m. breit und 4—5 m. tief. Der Ubangi ergiesst sich südlich vom Aequator in den Kongo, sein Lauf ist 550—600 km. weit erforscht und der fernste Punkt liegt unter 20° 20' ö. L. und 4° 30' s. Br. Hier konnte man ihn wegen seiner Stromschnellen nicht weiter befahren; er ist hier 600 m. breit und 6 m. tief und fließt von da nach SW. dann nach S. und verfolgt etwa 2 Breitengrade hindurch den 18° ö. L. Dies sind die nördlichen Zuflüsse des Kongo, die in der Uelle-Frage in Betracht kommen.

Ehe wir den weiter oben skizzirten und widerlegten acht Hypothesen eine neunte zufügen, wollen wir die Ergebnisse von Junker's letzter Reise untersuchen und seine Karte mit der von Ravenstein und Habenicht vergleichen, ohne deshalb von den Verdiensten des kühnen Reisenden etwas bestreiten zu wollen.

Der Kongo ist auf Junker's Karte von der Ravenstein'schen und Habenicht'schen sehr abweichend dargestellt; bei Junker erreicht der Kongo den 20° ö. L. südlich vom 2° n. Br., bei Habenicht nördlich davon. Junker verschiebt Iringi am linken Ufer des Kongo wenigstens um $\frac{1}{3}^{\circ}$, die Mündung des Itimbiri um 40', den nordöstlichsten und breitesten Theil des Kongo um einen ganzen Grad, die Mündung des Aruwini um einen $\frac{1}{3}^{\circ}$ weiter nach Westen, wie dies auf Habenicht's verlässlicher Karte ist. Bei Junker schneidet der Kongo den 24. ö. L. südlich vom 1° n. Br., bei Habenicht gerade unter dem Breitengrad. — Auch der Uelle ist nicht nur auf den englischen und deutschen, sondern auch auf Junker's eigenen früheren, detaillirten und genaueren Karten ganz verschieden dargestellt. Bei Junker schneidet der Uelle den 4° n. Br. keinmal, bei Habenicht dreimal, ausserdem ist jede Wendung und jeder Nebenfluss des Uelle um $\frac{1}{3}$ Grad weiter nach W. geschoben, als bei Habenicht. Der Werre fließt bei Junker zwischen dem 3—4°, bei Habenicht zwischen dem 4° und 5° n. Br.; Junker kann aber auch das nicht zur Entschuldigung dienen, dass alle Positionen consequent um einen halben Grad nach W. verschoben sind, denn er verlegt die Quellen des Werre um 30' weiter östlich als Habenicht; die Richtung des Werre ist bei Junker eine südwestliche, bei Habenicht eine westliche oder nur sehr gering SSW. — Auch in Bezug auf den Kuta Mbomu finden wir bedeutende Abweichungen und Junker greift sogar die Bestimmungen von Nachtigal und Lupton an, die sich auf dieselbe Gegend beziehen und obwohl aus verschiedener Richtung ausgehend, doch übereinstimmen. Junker verlegt den Kuta-Mbomu unter 4—5° n. Br.; Habe-

nicht zwischen 5—6°; Lupton's Leute gingen nach einem an Junker geschriebenen Brief von Foro in 7 Tagen zum Kuta-Mbomu und Junker nimmt diese Entfernung zu $2\frac{1}{3}^{\circ}$ an, während Habenicht diesen Weg mit 8 Tagen berechnet und die Distanz nur auf 2° schätzt.

Aus den Bemerkungen, die Schweinfurth zu dieser Karte Junker's macht, geht hervor, dass die Distanzschätzungen um $3\frac{1}{10}^{\circ}$ mehr angeben als die Karte Ravenstein's und dass einzelne Punkte sehr nach W. verschoben sind. Auffallend ist es jedoch, dass die Distanz der besser gekannten Punkte auf den Karten von Ravenstein und Junker grössere Differenzen aufweist, als die der weniger gekannten Punkte und so ist es wahrscheinlich, dass auch in den übrigen Daten Junker's grössere Abweichungen vorkommen, die jedoch beim Mangel einer sicheren Basis weniger auffällig sind. Wären Junker's Daten vollkommen genau, so wäre er wirklich sehr weit vorgedrungen; so aber ist er kaum über den Itimbiri nach W. hinausgedrungen. Wir können daher jetzt Junker's Daten kaum verwerthen. Hoffentlich wird er seine Reise in einem grossen Werk beschreiben und dann die bisherige Literatur und Kartographie mehr in Betracht ziehen; einstweilen können wir nur konstatiren, dass auch er den Zusammenfluss des Uelle, Werre und Kuta-Mbomu nicht gesehen hat.

Wir sahen daher, dass keine der angeführten acht Hypothesen stichhaltig sei; bisher haben wir die hypothetische Basis all' dieser Ansichten verschwiegen, die daraus ausgeht, dass der Uelle, Werre und Kuta-Mbomu zusammenfliessen. Wir dürfen aber nicht Vergessen, dass dies nur eine Hypothese ist, und indem wir diesen 8 Ansichten eine neunte hinzufügen, thun wir dies ohne Annahme dieser Hypothese. In der Frage des Uelle handelt es sich nicht nur darum, wohin der Uelle fliesst; wir müssen auch wissen, woher die nördlichen Nebenflüsse des Kongo von der Station der Stanley-Fälle bis zu Equatorville ihre reichen Wassermassen hernehmen? Wenn wir die Gewässer der Uelle-Gegend alle vereint in den Kongo führen, bleiben die übrigen grossen Tributäre des Kongo ohne Nahrung, wenn wir sie aber nicht vereinigen, gelangen wir zu einem ganz anderen Resultate.

Der erste Punkt unserer Hypothese ist der, dass sich der Uelle, Werre, und Kuta-Mbomu nicht vereinigen, denn noch kein Europäer hat diese Vereinigung gesehen. Vom Uelle wissen wir es, dass er gegen W., dann gegen NW. fliesst; wenn dies nur die Eingeborenen behaupten, so wäre dies noch nicht genügend; Junker's Untersuchungen beweisen, dass der Uelle nach SW. fliesst; Dasselbe gilt vom Werre und Mbomu. Potagos, der den Uelle nicht gesehen, sondern einen ganz andern Fluss dafür gehalten hat, konnte von der Vereinigung des Uelle nicht sprechen, und Lupton konnte gleichfalls nur auf Grund von Informationen seitens der Eingeborenen diese Behauptung aufstellen. Wir wissen daher über die Vereinigung der 3 Flüsse nichts Genaueres.

Zwischen dem Nil, Schari und Kongo sind daher vier Flüsse deren Richtung, Lauf und Mündung wir nicht kennen, nämlich der Nepoko, Uelle, Werre, Kuta-Mbomu. In den Kongo ergiessen sich 3 Flüsse, ausser deren Mündung wir nichts kennen, anderntheils können wir die Wassermenge des Schari nicht erklären. Nach unserer Hypothese theilen wir die 4 Flüsse in zwei Gruppen, indem wir den Uelle, Werre und Nepoko zum Kongo, den Kuta hingegen zum Schari-Becken zählen.

1. Der Aruwimi entspricht dem Nepoko, wie wir es aus Stanley's neuesten Reisebriefen wissen, indem dieser von S. bedeutende Flüsse aufnehmen muss, da wir dort keinen grösseren Zufluss des Kongo kennen.

2. Die Wassermasse des Itimbiri entspricht, wie aus den mitgetheilten Daten ersichtlich, am besten dem Wasserreichthum des Uelle. Der Itimbiri wird unter den Lubi-Fällen 400—800 m. breit, und dies entspricht der Wassermasse des Uelle ohne Werre und Kuta-Mbomu; ferner ergänzt der Itimbiri auch die Richtung des Uelle und es ist nicht unmöglich, dass der Uelle auch durch den See Kei el Abi fliesst und dass dieser See vielleicht nur eine Erweiterung des Flusses ist; endlich ist die Distanz der am nächsten zu einander gelegenen Endpunkte des Itimbiri und Uelle viel geringer als zwischen Werre oder Kuta und Itimbiri und wir halten deshalb den Uelle für den oberen Lauf des Itimbiri.

3. Mit einiger Störung der Reihenfolge gehen wir nun anstatt auf den Werre zum Kuta-Mbomu über. Die Benennung Kuta des Mbomu kennen wir schon aus den Nachrichten Lupton Bey's; einen Fluss solchen Namens hat aber auch Nachtigal's wackerer Diener als Nebenfluss des Schari angegeben. Andererseits ist das Becken des Kuta-Mbomu das grösste und unter den 4 Flüssen muss in Betracht der Wassermenge der Schari ein so grosses Becken besitzen, widrigenfalls der Wasserreichthum seiner Mündung ganz unerklärlich ist. Dem gegenüber kann auch das Steigen und Sinken des Wassers nicht angeführt werden, da dies nur auf den Uelle Bezug hat. Auch liegt der Kuta zu Nachtigal's Bahar el Kuta um Vieles näher, als der Aruwimi, Itimbiri oder Ubangi und wir halten es daher für wahrscheinlich, dass der Kuta zum Wassergebiet des Schari gehört.

4. Nun müssen wir noch auf den Werre übergehen. Dieser kann nach den obigen Bemerkungen nur zum Ubangi gehören, der auch seiner Richtung nach als sein unterer Lauf betrachtet werden kann; und wenn auch der entfernteste bisher erreichte Punkt am Ubangi dem Kuta näher liegt, haben wir doch Grund genug, den Kuta zum Schari und nicht zum Ubangi zu zählen. Auch entsprechen die Wassermasse und die Fluthverhältnisse des Werre dem Ubangi und deshalb sind wir geneigt; den Werre als oberen Lauf des Ubangi zu betrachten.

Die sind die neuen Hypothesen, auf deren Grund wir das Problem des Uelle mit grösster Wahrscheinlichkeit lösen zu können glauben. Auch Stanley's neueste Reise hat die Lösung der Uelle-Frage zum Ziel, doch kann vermöge der Richtung der Reiseroute diese Lösung nur eine partielle sein und muss sich nur auf die Fixirung des Nepoko beschränken. Die endgiltige Lösung des Uelle-Problems aber wird gewiss noch grosse Opfer an Geld und Menschenleben fordern!

Johann Jankó jun.

BERICHT ÜBER DIE THÄTIGKEIT AUF DEM GEBIETE DER GEOGRAPHIE IM ABGELAUFENEN JAHRE 1887.

(Erstattet von dem Vizepräsidenten der ung. geographischen Gesellschaft Dr. Hermann Vámbéry in der Jahressitzung derselben Gesellschaft am 26-ten Jänner 1888.)

Nach dem durch fachmännische Gründlichkeit sich auszeichnendem Vortrage, den unser Präsident im vergangenen Jahre über die geographischen Entdeckungen gehalten, wird es keine leichte Aufgabe sein, Ihre Aufmerksamkeit heute fesseln zu können. Glücklicherweise befasst sich unsere Gesellschaft nicht nur mit der Beschreibung der Erde, sondern auch mit den Bewohnern derselben und wenn unser gelehrter Präsident sich den ersten Theil auserkoren, bin ich noch immer in der angenehmen Lage, mir den zweiten zu wählen.

Gestatten Sie mir daher, dass ich auf die geographischen Thatsachen nur einen flüchtigen Blick werfe, um dann desto eingehender die ethnographischen Momente würdigen zu können. Drei Welttheile sind es, auf welchen sich im vergangenen Jahre geographische Thatsachen von gewisser Bedeutung zugetragen haben. In Australien hat Herr Theodor Bevan drei schiffbare Ströme entdeckt, und ein ausführlicher Bericht über diese Entdeckung liegt in der Oktober-Nummer der *Proceedings of the Royal Geographical Society* vor. Gleichfalls in Australien haben die Herren Hupter und Hartmann jene Gebirgskette, welche sich der südöstlichen Hälfte der Halbinsel entlang hinzieht, und von welcher der Berg Owen Stanley die höchste Spitze bildet, nach vielen bisher vergeblichen Versuchen glücklich bestiegen. Das vorläufige Resultat dieses hoctouristischen Kunststückes ist die Entdeckung eines weiten offenen Gebietes, wo sich die Weiterforschung viel leichter gestalten wird, als durch die dichtbewaldeten, zum Meer hinabgleitenden Abhänge. Australien ist im Allgemeinen der Erdtheil, auf welchem die europäische Kolonisation zu den schönsten Hoffnungen berechtigt. Im letzten Jahrzehnte hat die Bevölkerung sich zehnfach vergrössert und angesichts der in Amerika ins Stocken gerathenen Einwanderung wird sie sich noch in grösserer Proportion vermehren.

In Afrika war die grosse Begebenheit des Jahres die von Herrn Stanley unternommene Befreiungsreise nach Wadelai, um den dort befindlichen Dr. Schnitzler aus einer muthmasslichen Verlegenheit zu retten. Eine Befreiungsreise, wo Niemand befreit werden will, ist allerdings ein sonderbares Unternehmen, doch der Weg den Kongo aufwärts, über die Stromschnellen des Aruwimi, ins Innere eines geographisch kaum gekannten Kontinents, muss jedenfalls reiche geographische Ausbeute bieten, und die Ungeduld auf die baldige Rückkehr des kühnen amerikanischen Forschers ist in jeder Hinsicht gerechtfertigt. Nicht minder interessant ist die geographische Heldenthat des Dr. Hans Mayer, der den höchsten Berggipfel des dunklen Erdtheils, nämlich den 19.000 Fuss hohen Kilima-ndjaro, namentlich dessen Gipfel Kibo, glücklich erstiegen. Eine 155 Fuss hohe Gletscherwand war Ursache, dass er nur den Kraterrand des Kibo erreichte, doch er war unter allen seinen Vorgängern am höchsten vorgezogen und die Orographie Afrikas wird sich an seinem kühnen Wagestücke jedenfalls bereichern. In Afrika weilte zur Stunde auch ein Landsmann von uns, nämlich Graf S. Teleki, ein Sportsman von echtem Schrot und Korn, der sich die noch immer interessante Aufgabe gestellt, den dunklen Welttheil vom Osten nach dem Westen zu durchschreiten. Wir hoffen, dass es dem kühnen Jäger, der eben durch Dr. Mayer Privatnachrichten nach Europa geschickt hat, gelingen wird, durch Betretung unbekannter Pfade und Wege der Geographie Afrikas Dienste zu leisten; von ungarisch-nationalem Standpunkte wünschen wir dies sogar innigst, obwohl wir andererseits unser Bedauern nicht unterdrücken können, dass es eben ein Ungar ist, der unsere Gesellschaft ignorirt. Ungarische Forschung auf ungarischem Kanale der wissenschaftlichen Welt zugeführt, würde ihm keinen Schaden, uns aber nur Nutzen bringen.

In Asien ist die geographische Ausbeute des vergangenen Jahres auch nicht viel reicher ausgefallen. In erster Reihe möchten wir die glückliche Vollendung des Ueberlandweges, den die Franzosen Bonvalot, Capus und Pepin von der russischen Provinz Fergana aus nach Kaschmir unternommen, erwähnen. Es war allerdings ein hartes Stück Arbeit, das hohe Plateau des Pamirs in seinem westlichen Ende mitten im Winter zu durchschreiten. Die Franzosen hatten einen schweren Kampf mit den Elementen und mit der misstrauischen Bevölkerung zu bestehen, es gelang ihnen aber dennoch ihr Vorhaben zu Ende zu führen, und das Resultat ihres Wagestückes wird mehr der Geographie und Archäologie, als der Ethnographie zu Statten kommen. Weiter im Osten Zentralasiens ist es die Reise des Herrn A. D. Carey, die unsere Aufmerksamkeit in vollem Masse verdient. Dieser subalterne Beamte im anglo-indischen Staatsdienste wollte seinen Urlaub auf nützliche Weise verwenden und hat aus eigenem Antriebe und mit eigenen Mitteln die Reise von

Klein-Tibet aus angetreten, um den urbaren Theil Ost-Turkestans entlang durch die Gobi-Steppe das nördliche Tibet zu durchforschen. Allerdings ist es ihm nur gelungen bis zu dem Chorlu- und Thosu-See vorzudringen, doch die Irrfahrten dieses merkwürdigen und beherzten Mannes sind von ganz aussergewöhnlicher Wichtigkeit für die Geographie dieses nur wenig bekannten Theiles Inner-Asiens. Der von der Altum-Gebirgskette in südöstlicher Richtung bis zum Kuen-Lun und von da durch den Makaai und den Sirthang-Distrikt zurückgelegte Weg ist ein ganz neues Stück Arbeit, während die übrigen Theile der Forschungsreise die Entdeckungen Prschewalski's ergänzen, vielleicht auch korrigiren werden, wie von gewisser Seite angenommen wird. Der um die Wissenschaft geführte edle Wettkampf wird der Geographie nur Nutzen bringen; allerdings nur der Geographie, denn weder Carey, noch Prschewalski waren dermassen vorbereitet, um die äusserst wichtigen ethnographischen Probleme dieser Gegend lösen zu können. Last but not least muss ich mit Genugthuung und mit Freude des nützlichen alpinen Ausfluges erwähnen, den unser Mitglied M. Déchy in Begleitung des Herrn Douglas Freshfield, des Sekretärs der englischen königl. geographischen Gesellschaft, in die Alpenregionen des Kaukasus unternommen. Trotzdem die Russen daselbst seit mehreren Jahrzehnten zuhause sind, ist die grossartige Gletscherwelt dieser Scheidewand zwischen Europa und Asien bisher nur noch wenig erforscht und wenig beschrieben worden. Und so wie es ein Ungar gewesen, der vor mehr als einem halben Jahrhundert zu den ersten gehörte, die den Elbrus erklommen, so ist es jetzt wieder ein Ungar, der durch sein kühnes Unternehmen in die Dunkelheit der orographischen Verhältnisse dieser Gegend ein wohlthuendes Licht bringt.

Dieses sind die hervorragenden Momente der geographischen Entdeckungen des verflossenen Jahres. Wenn ich nun die anfangs gemachten Versprechungen einlösend, Ihnen von den durch das Wirken der Geographie auf die ethnographischen Verhältnisse der Welt ausgeübten Veränderungen oder hervorgebrachten Kulturinflüssen berichten will, so muss ich in erster Reihe von Afrika sprechen, als vom Welttheile, der in dem letzten Jahrzehnte fortwährend auf der Tagesordnung steht, der von unseren Kaufleuten, Industriellen, sport- und abentheurersüchtigen Reisenden in aller Richtung, in allen Ecken und Winkeln in Angriff genommen und bestürmt wird, ja der beinahe zum Mittelpunkt europäischer Ambition geworden ist. Heute, wo die fremdartigst lautenden topographischen Namen Afrikas schon allenthalben landläufig geworden und wo Bücher, als der »Zauberer von Kilima-njaro« von Falkenhorst im Rahmen der Jugendliteratur Eingang gefunden; heute, wo die Kirchenmänner, Diplomaten, ja selbst unsere Frauen sich mit dem dunklen Erdtheile fortwährend beschäftigen, heute ist die Frage schon gestattet: was wird wohl aus Afrika werden, wird

es sich zu einem zweiten Amerika oder Australien umgestalten und wird es dem rastlos drängendem Geiste des XIX. Jahrhunderts gelingen, in den Ebenen und Thälern dieser seltsamen Welt das Licht der modernen Kultur zu verbreiten und die dortige auf der niedrigsten Stufe der Kultur stehende Menschheit einer besseren Zukunft entgegenzuführen? Auf diese Frage, die den Ungarn in solcher Weise interessiren muss, wie den Franzosen, Engländer und Deutschen, möchte ich gern mit einem entschiedenen »Ja« antworten. Gern möchte ich dem Heroismus aufopfernder Begeisterung der Menschenliebe und den riesigen Leiden und Entbehrungen vergangener Forscher ein solches Resultat prognostiziren. Aber leider ist das Gesamtbild unserer bisherigen Erfahrungen, mit den Wirkungen abendländischen Strebens in anderen Weltheilen verglichen, nicht von solcher Natur, um für Afrika schon heute ein lachendes Bild der Zukunft entwerfen zu können. Afrika, mit Ausnahme des Nordens und des Südens, wird sich schwerlich oder nie zur europäischen Kolonisation eignen. Das mörderische Klima der Küstenstriche, die sengende Hitze des Inlandes wird für des Physikum des Abendländers immer eine unübersteigbare Barriere bilden, wir werden daselbst nur Factoreien, aber keine Kolonien gründen. Die Hoffnung, die Fluth der europäischen Übervölkerung nach Afrika leiten zu können, ist daher vorderhand ein eitles Trugbild, und selbst die erstrebte Verbreitung unseres Handels und unserer Industrie kann nur dann von Erfolg gekrönt sein, wenn wir bei unserem Unvermögen auf afrikanischem Boden dem Menschen Afrikas selbst besser zu Leibe gehen können, als dies bis heute geschehen. Es geschieht im Hinblick auf dieses wünschenswerthe Ziel, dass man in neuester Zeit mit den Mitteln der Zivilisirung des Afrikaners sich eingehend beschäftigt und die Frage aufgeworfen hat, ob Christenthum oder Islam hiezu das günstigere Werkzeug wäre. Sie werden sich wundern, wenn wir angesichts der glänzenden Siege und der grossen Übermacht des Christenthums über den ganzen Erdball diese Frage noch heute im Allgemeinen aufwerfen, und noch mehr werden Sie sich wundern, wenn ich Ihnen sage, dass es ein Diener der Kirche, nämlich der Kanonikus Isaak Taylor gewesen, der auf dem Kirchenkongresse zu Wolverhampton am 7. Oktober v. J. zur grossen Verwunderung und auch zum Entsetzen seiner Hörschaft in die Erörterung der Frage sich einliess: ob man nicht schon endlich zur Einsicht gelangen sollte, dass das Christenthum kein Civilisationsmedium für Afrika sei, und dass der Islam als Zivilisator der dunklen Menschheit weit vorzuziehen sei. In England, in der Heimath der grossen, kühnen und freien Gedanken darf selbst ein Kirchendiener solche Kritik üben, und der Mann hatte mit seinen Argumenten und Beweisen auch so ziemlich Recht. Die Erfahrung hat uns gelehrt, dass der Islam, welcher von Marokko bis nach Java und von Zanzibar bis nach China gleich im Beginn Boden gefasst, im Laufe der Neuzeit über ganz Afrika mit Riesenschritten vor-

schreitet. Wir finden ihn am Kongo und am Zambezi. während Uganda, der mächtigste der Negerstaaten, erst in der Neuzeit die Religion des arabischen Propheten angenommen hat. Mehr als die Hälfte der Bevölkerung Afrikas bekennt sich heute zu diesem Glauben, und die Frage, wie es gekommen, dass die christliche Menschheit mit ihrer materiellen Uebermacht, mit den vielen, auf Missionszwecke ausgegebenen Millionen und mit dem edlen Eifer unserer Bekehrer sich überall ohnmächtig erwiesen und überall den Boden verliert, verdient mit Recht unsere volle Aufmerksamkeit. In England, wo die Presse wochenlang ihre Spalten der hierauf bezüglichen Diskussion eröffnet, ist so Manches erörtert und betont worden, was ich selbst auf meinen jahrelangen Wanderungen unter den Völkern des Islams wahrgenommen und in meinen Schriften wiederholt hervorgehoben habe. Der Satz, den ich in meiner kulturgeschichtlichen Studie, betitelt »Der Islam im neunzehnten Jahrhundert. 1875 als Schluss des ganzen Werkes angeführt, nämlich: »Wir sind noch nicht berechtigt, eine halbe Welt — die mohammedanische — dem unrettbaren Verfall preiszugeben und über eine nach Millionen zählende Gesellschaft das Prognostikon des Unterganges auszusprechen!«, scheint nun auch weiteren Kreisen einleuchten zu wollen. Was ich sagte, galt natürlich nur Asien, doch bricht nun heute auch die Ueberzeugung sich Bahn, dass sich dieser Satz in Bezug auf Afrika noch viel mehr bewahrheitet, und dass sich der Islam unter den Negern als das passendste Werkzeug der Zivilisation bewährt hat. Dort, wo die Bibel ihren Einzug gehalten, wird der Afrikaner ein Trunkenbold, ein Hazardspieler, ein Faulenzer, ein Lügner, ein verworfener und verächtlicher Mensch, während der Koran mit seinem Eintritt zur Mässigkeit, Reinlichkeit, Keuschheit, Gastfreundschaft und Resignation mahnt. Wohl wird der Islam, sowie auch das Christenthum in gleicher Weise von Angehörigen einer fremden Race, die der Afrikaner Wascherzi (wilder Mann) nennt, auf den dunklen Erdtheil importirt. Doch der arabische Kaufmann, der mit den Eingebornen in unmittelbarer Berührung steht und in Folge seiner Sitten, Gewohnheiten und Gesichtsfarbe nicht so sehr absticht, als der europäische Missionär, findet ein weit willigeres Ohr und kann auf die Sittenwelt des Afrikaners einen besseren und leichteren Einfluss ausüben, als der Europäer dies zu thun im Stande ist. Das Christenthum steht geistig viel zu erhaben und seine Religionsätze bewegen sich in einer solchen Sphäre, die von den Menschen einer mehr niederen Kulturstufe nur schwer begriffen werden kann, während der Islam barbarischen Stämmen sich vorzüglich adaptirt und durch Beseitigung des Teufelkultus, Fetischismus, Kannibalismus, der Zauberkräft und Menschenopfer wesentliche Dienste leistet. Mit seinem Eintritt in den Bereich des Islams wird der bisher verachtete Neger sofort zum geehrten Mitglied einer hundertfünfzig Millionen starken Bruderschaft, während der-

selbe Neger nach Annahme der Taufe nur als schwarzfärbiger Christ betrachtet und von seinen weissen Glaubensgenossen noch lange Zeit von oben herab angesehen wird. Der Islam hat den Satz aufgestellt »Kuli Islam horra«, d. h. alle Mohamedaner sind freie Männer, während Jahrhunderte lang neben dem christlichen Missionär christliche Sklavenhändler ihr abscheuliches Handwerk trieben und die Kinder Afrikas zu Hunderttausenden, ja zu Millionen in die Zuckerplantagen Amerikas hinüberschifften.

Es würde über den Rahmen eines geo- oder ethnographischen Jahresberichtes weit hinausgehen, wollte ich auf all jene Ursachen und Folgen reflektiren, die das Fehlschlagen der christlichen Missionen und die erwiesene Nutzlosigkeit unserer bisherigen Bestrebungen im Interesse der europäischen Kultur mit sich führen. Das Faktum, dass die christlichen Bekehrten in Afrika nach Tausenden, die mohamedanischen Bekehrten hingegen nach Millionen gezählt werden, ist allerdings äusserst betrübend für den um das Schicksal des dunklen Erdtheiles sich interessirenden Menschenfreund. Die Mittel, die man zur Heilung dieses Uebelstandes vorgeschlagen, als das Anvertrauen des Missionswerkes an amerikanische Neger, in der Hoffnung, dass diese auf ihre Brüder besser zu wirken im Stande sind oder der Versuch, die Lehren des Christenthums zu vereinfachen, um dieselben dem afrikanischen Menschenmund gerechter zu machen, werden leider wenig frommen und versprechen auch für die Zukunft kein glänzenderes Resultat. Das Christenthum ist die Religion des unter europäischen Klima lebenden und in der auf griechisch-römische Kultur gegründeten westlichen Bildungswelt erzogenen Menschen, es ist daher nicht und kann auch nicht zur herrschenden Religion des Asiaten und Afrikaners werden. Hier wird die Lehre Christi noch lange gegen den Glauben Mohammed's vergebens kämpfen, was umsomehr zu bedauern ist, da der Islam bei all seinen Vorzügen dem heutigen Christenthum diametral gegenübersteht und weil die Mohammedanisirung des schwarzen Kontinents höchstens einen Uebergang vom nackten Barbarismus zu einem gewissen Grade von geordneten Kulturzuständen bedeutet, die eigentliche Europäisirung aber noch in solch ferne Zeit hinausrückt, wie dies seitens der Nomaden und Sesshaften Zentral-Asiens der Fall ist. Meine Ansicht geht daher in Übereinstimmung mit der der leitenden Autoritäten auf dem Gebiete Afrikas dahin, wir sollten das Werk der Missionen auch förderhin unterstützen, aber umso grössere Aufmerksamkeit auf das Thun und Treiben unserer Handelsfaktoreien wenden. Nicht mit Hinterlader, nicht mit Rum- oder Ginflaschen, nicht mit Kartenspiel und Nachäffung europäischen Kulturgellitters, sondern mit den Wundern unserer Industrie, mit rein humanitären Absichten, mit innerlicher, brüderlicher Zuneigung und mit wirklicher Schutznahme und Hilfeleistung werden wir uns die Sympathien des schwarzen Menschen erobern und denselben dem Lichte unserer modernen Bildung zugänglich machen. Mit unseren Pan-

zerschiffen, mit unseren stolz flatternden bunten Flaggen und Fahnen und mit den sogenannten, von den einzelnen europäischen Staaten unterstützten «Handelsgesellschaften», diesen eigentlichen Vorboten europäischer Eroberung und Aggression, wird dieses Ziel keinesfalls erreicht werden können.

In A s i e n ist es mit unseren Kulturbestrebungen schon etwas besser bestellt, insofern an einigen Punkten das Licht der modernen Bildung schon die vorstehenden Spitzen der Gesellschaft beleuchtet und da die aufgehende Sonne erst auf die Gipfel der Berge und dann in die tiefer liegenden Thäler und Schluchten ihre Strahlen sendet, so ist es zu erwarten, dass das Licht der europäischen Kultur von den Spitzen auch in die untere Schichte der Gesellschaft dringt und dass es schliesslich doch einmal Licht werden wird. Auf dem alten Muttererdtheile dauert die Arbeit schon seit Jahrhunderten ununterbrochen fort, sie wurde auch durch den Umstand erschwert, dass wir daselbst eine ziemlich alte, heimische Kultur über den Haufen zu werfen hatten, um auf den Ruinen derselben den Samen einer besseren Gesittung auszustreuen. Die ehrwürdigen Vedas, der Koran, die Avestas, das Buch Konfuzze's und viele andere heilige Bücher standen und stehen uns felsenfest im Kampfe gegenüber, es sind daher nicht so sehr deren Satzungen, als die Vorurtheile und der stramme Konservatismus der mit denselben genährten Geister, die wir zu besiegen haben und gewissermassen auch schon zu besiegen beginnen. Im alten Zipangu lodert schon das Licht der Bildung in ganz auffallenden Flammen, im fabelhaften Catay tauchen bedeutende Lichtfunken auf, während das wunderreiche Indien und das lang verhüllt gebliebene Zentralasien mit Riesenschritten einer Modernisirung entgegenrücken. Von dem nähergelegenen Persien, Kaukasus und der Türkei ist es selbstverständlich, dass der unausgesetzte und intensivere Verkehr mit dem Abendlande trotz der Halsstarrigkeit und Sprödigkeit des Islams schon bedeutende Kulturveränderungen hervorgerufen hat. Es kann an dieser Stelle nicht unsere Absicht sein, auf die staatlichen und gesellschaftlichen Umgestaltungen im alten Muttererdtheile im Einzelnen einzugehen, nur die grossen und allgemeinen Züge des Gesamtbildes wollen wir entwerfen, nur die Natur und Beschaffenheit der von unserer Ingerenz hervorgerufenen Wirkungen wollen wir hervorheben, um einerseits das gegenwärtige Bild der allerdings chaotisch scheinenden Uebergangsperiode zu veranschaulichen, andererseits aber, um aus den einzelnen Zügen auf die späteren Folgen schliessen zu können.

Der Versuch, das Licht des neunzehnten Jahrhunderts durch Christianisirung im moslimischen und buddhistischen Osten einführen zu können, ist — wie Ihnen wohl bekannt sein wird — gänzlich misslungen. Unsere Bibel-Gesellschaften, unsere reich dotirten Missionen und die frommen Bestrebungen der englischen, amerikanischen, schweizerischen und deutschen Privaten werden

wohl bald zur Erkenntniss gelangen, dass ihr, wenn auch noch so sehr lobenswerther Eifer von dem harten Granit des asiatischen Konservatismus nutzlos abprallen muss. Als Europa macht- und kraftlos in den Banden der Ignoranz und Sklaverei darniederlag, da hatte das Missionswerk in China, in der Tartarei und anderswo noch schöne Erfolge aufzuweisen, doch vom gefürchteten, in seiner materiellen Übermacht schrecklich gewordenen Europa nimmt Asien keine Religionslehren an. Man hasst und fürchtet uns und will von unserer Lehrerschaft in Religionsdingen gar nichts wissen. In der geistigen Abwehr kämpft die alte Welt mit Erfolg, doch im politischen und gesellschaftlichen Leben ist der Widerstand vergebens und hier hat sie sich, wollend oder nichtwollend, Formen aufdrängen lassen müssen. Mit diesen aufgedrungenen Floskeln europäischer Gesittung schreitet Asien allerdings nur noch langsam und schwerfällig einher und nur dem buddhistischen Theile desselben kann das Prognostikon eines glücklichen Erfolges und einer staatlichen Wiederbelebung mit viel Zuversicht gestellt werden. Von moslimischen Theile Asiens lässt sich dieses aber keinesfalls behaupten. Hier hat der Samen unserer Kulturbestrebungen als zersetzendes Gift gewirkt. Einzelne Staatsgebäude stürzten nacheinander zusammen und von den mehr als hundertvierzig Millionem Moslimen Asiens ist es nur noch ein verschwindend kleiner Theil, der sich einer problematischen politischen Freiheit erfreut. Im Blumenreich der Mitte zählt man zwölf Millionen und im indischen Kaiserreiche fünfzig Millionen Mohammedaner, das kleine Holland herrscht über nahezu fünf- undzwanzig Millionen, Russland über fast ebenso viel, Frankreich in Afrika und Österreich-Ungarn auf der Balkan-Halbinsel sind gleichfalls zu Beherrschern der Rechtgläubigen geworden und der unbedeutende Rest von unabhängigen Mohammedanern, die sich heute unter der Herrschaft der Ottomanen Persiens und Afghanistans befinden, kann kaum in Betracht gezogen werden. Bei der engen Verkettung des Staatslebens mit dem religiösen im moslimischen Osten hat der Erfolg unseres Einwirkens auch wohl nicht anders ausfallen können, die Reformen waren ein aufgedrungenes und umliebsames Kleid, das den Träger zu Boden geworfen, und nach der heutigen Sachlage zu urtheilen, wird es kaum einige Jahrzehnte brauchen, um die politische Abhängigkeit der Moslimen Asiens gänzlich verschwinden zu machen. An diesem Misserfolge ist natürlich auch theilweise die Habsucht und die Eroberungswuth unserer europäischen Staaten Schuld, doch der Lauf des Darwin'schen Gesetzes lässt sich schwer hemmen, der Schwache muss dem Mächtigen weichen und Europa wird bald ganz Herr des moslimischen Asien werden. Nur unter unmittelbarer politischer Leitung des christlichen Westens wird der moslimische Osten einer Regeneration entgegenziehen. Hiefür spricht die unverkennbare Bewegung im Kreise der moslimischen Gesellschaft, wo einzelne Individuen, vom hohen Ernst der Lage

durchdrungen, solche Zeichen einer inneren Revolution verrathen, die uns zu einer Hoffnung auf Besserung berechtigen. In meinem langen und engen Verkehr mit verschiedenen Völkern der mohammedanischen Welt habe ich im Laufe des letzten Jahrzehnts mehr als eine hierauf bezügliche interessante Erfahrung gemacht. Es liegen mir Briefe indischer Gelehrten und Fürsten vor, die in einem mustergiltig geschriebenen Englisch über religiöse und politische Probleme mit einer merkwürdigen Geistesstärke sich äussern, urwüchsige Mohammedaner, die nicht nur Shakespeare, sondern Tacitus, Plato und andere Autoren des klassischen Alterthums in der Originalsprache zitiren und die ein ganz klares Bild von der Zukunft ihres Volkes und Landes besitzen. Ein Kirgise am unteren Laufe des Jaxartes schildert mir in seiner Muttersprache das Entzücken, welches er beim Studium unserer Philosophen empfunden. Schopenhauer ist sein Ideal und der Pessimismus des Frankfurter Denkers dünkt ihm am meisten kongenial mit der Nirvana der asiatischen Weltanschauung. Wir haben es ja schon erlebt, dass ein hoher chinesischer Würdenträger, ich meine den Marquis Tseng, der sich heute an der Spitze der äusseren Angelegenheiten in Peking befindet, einen Leitartikel für eine englische Zeitschrift geschrieben, und eben im vergangenen Jahre haben wir es gesehen, dass ein japanesischer Diplomat in ganz korrektem Deutsch die Arbeit eines deutschen Gelehrten über Japan kritisirte und richtigstellte. Ja der Samen unseres nahezu hundertjährigen Wirkens in Asien schießt schon in hoffnungsversprechenden Keimen auf, es wird und muss anders werden in der alten Welt, das betrübende Bild Jahrtausende alter Vorurtheile, Ungerechtigkeit und Unmenschlichkeit muss und wird allenthalben allmählig weichen, und was uns bei diesen Betrachtungen am meisten betrüben kann, das ist, dass unser Einfluss auf den uns näherliegenden moslimischen Osten noch lange nicht von jener wohlthuenden Wirkung sein und von keiner so durchdringenden Umgestaltung werden kann, wie auf den von uns ferner liegenden buddhistischen Theil Asiens.

Es ist leider eben dieser politische Verfall des Islams, der unserem Abendlande bedeutende Verlegenheit bereitet und arge, verhängnissvolle Verwicklungen nach sich zieht. So wie das allzu rasche Schmelzen des Schnees in den Bergen die Flüsse und Bäche plötzlich anschwellen macht und durch die verheerende Fluth die nahegelegenen Thäler und Ebenen in Gefahr versetzt, ebenso hat der rasche politische Niedergang der Moslimenwelt den angrenzenden Staaten der Christenheit nur Unheil gebracht, indem es die Begehr nach Eroberungen gesteigert, die Flamme der Zwietracht angefacht und durch das Gift der Rivalität sowohl die gedeihliche Entfaltung der Dinge in Asien erschwert, als auch den Frieden und die Eintracht in Europa gestört. Ich ziehe hiemit auf die Feindseligkeit, welche durch das Streben und Trachten

einer nordischen, halb europäischen, halb asiatischen Grossmacht in ihrem Verhältnisse zu anderen europäischen Staaten hervorgerufen. Diese Grossmacht, im Laufe der Jahrhunderte von einem unbedeutenden Schneeflocken zu einer riesigen Lawine herangewachsen, stürzt und wälzt sich mit der ganzen Wucht des gigantischen Körpers auf die südlichen Länder und Meere der asiatischen Welt zu. Im Osten und in der Mitte des genannten Erdtheiles ist diese Macht mit Chinesen und Briten in Kollision gerathen, es trennen vielleicht nur Monde und Jahre die beiden Kämpfen von der grossen Aktion des Zusammenstosses; und da dieser Moment von hoher geschichtlicher Bedeutung von mir schon seit Jahren an anderen Orten ausführlich besprochen und beschrieben wurde, so will ich mich über diesen Gegenstand hier auch schon deshalb nicht weiter auslassen, da meine diesbezüglichen Ansichten sowohl Ihnen, als der Welt im Allgemeinen zur Genüge bekannt sind. Umso mehr finde ich es aber zeitgemäss, heute und an dieser Stelle auf jene Verlegenheiten zu reflektiren, die durch das rastlose Vordringen besagter nordischer Macht im südwestlichen Theile Asiens für die Geschieke und die geschichtlichen Umgestaltungen des südöstlichen Europas von imminenter Gefahr sind. Da ich einen ethnographischen Jahresbericht, und keinen politischen Leitartikel schreibe, so kann ich nicht umhin, hervorzuheben, dass die uns heute drohende kritische Lage eben durch die von politischen Umständen gehemmte Entfaltung der ethnischen Elemente unseres eigenen Landes und durch Vernachlässigung der von der Natur gebotenen Tendenzen unseres eigenen Volksgeistes entstanden ist.

Wenn von orientalischem Ursprung und orientalischen Volkseigenheiten oder von jener Vergütung der Unbill und der Verheerungen die Rede sein kann, die ein Christenvolk von der sich gegen Westen drängenden Moslimenfluth erlitten, so müsste in erster Reihe Ungarn und nicht Russland die Erbschaft des Halbmondes antreten und es ist jedenfalls eine bittere Ironie des Schicksals, dass wir, ehemals der steinerne Wall gegen den Erzfeind, nun nach glücklicher Besiegung desselben, anstatt der Vortheile für erlittenen Schaden, mit neuen und noch grösseren Gefahren bedroht sind. Doch in den Wechselfällen der Weltgeschichte waltet nicht immer das Tribunal der Gerechtigkeit und anstatt der sehnlichst erwarteten und wohlverdienten Ruhe zu fröhnen, sind wir leider wieder berufen, dem Abendlande, wie ehemals gegen buddhistische und moslimische, nun gegen slavische christliche Tataren als abwehrender Damm zu dienen.

Sie sehen daher, meine Herren, dass der nahe Osten von politischem, wissenschaftlichem und wirthschaftlichem Standpunkte aus in gleicher Weise unsere volle und ungetheilte Aufmerksamkeit verdient. Die Vorgänge im nahen Asien berühren uns in der innersten Fiber unserer nationalen Existenz und es ist wahrlich höchste Zeit, dass alle Schichten unserer Gesellschaft für

die kulturelle Entfaltung, für die politischen Umgestaltungen und für die wirthschaftlichen Bewegungen Asiens ein gehöriges Interesse bekunden mögen. Unsere Gesellschaft hat nicht die Mittel, um grossartige Forschungen in den noch unbekanntem Ländern zu bewerkstelligen, doch ist es uns noch immerhin möglich, mittelst Unterstützung wohlgeschulter und unternehmungslustiger Reisenden die industriellen und kommerziellen Interessen unseres eigenen Landes zu fördern. Was unsere Schwestergesellschaften von Manchester, Bordeaux, Neapel und anderen Orten in dieser Beziehung thun und gethan, das kann uns als genügende Ermunterung dienen, während andererseits der redliche Wille auf diesem Gebiete uns die Theilnahme und Sympathien des ungarischen Publikums sichern werden. Mit diesem anspruchslosen Vorschlag will ich meinen Jahresbericht schliessen.

ACTES DE LA SOCIÉTÉ.

RAPPORT DU SÉCRÉTAIRE SUR LES TRAVAUX DE LA SOCIÉTÉ

pendant l'année 1887.

La situation matérielle de notre Société est déjà maintenant assurée de sorte qu'elle peut avancer, doucement il est vrai, mais sûrement vers le but voulu: aucun grand événement ne s'est produit dans le sein de la Société durant l'année passée, mais les travaux de son activité intérieure en sont d'autant plus caractéristiques. Aujourd'hui aussi son attention principale tend d'un côté à la propagation des connaissances géographiques dans un cercle aussi grand que possible, et de l'autre aux recherches et à la publication des relations géographiques de notre patrie, tout en restant en contact continu avec l'étranger et suivant avec une attention vigilante les événements géographiques. De telles vues ont guidé le Comité, lorsque pendant les dernières années il s'est principalement efforcé à augmenter les publications de la Société et à les élever au niveau de leur contenu. Et que leurs efforts ne sont pas restés sans succès, cela est prouvé par l'extension du Bulletin géographique qui devient d'année en année plus grande, par exemple l'année dernière le texte hongrois seul a atteint 45 feuilles, s'est à-dire 724 pages, auxquelles il faut encore ajouter les 107 pages de l'Abrégé français, de sorte que le Bulletin de notre Société avait l'année dernière plus de 50 feuilles d'étendue. Le contenu de nos publications était formé de 27 dissertations indépendantes, 46 articles de bibliographie, (14 sujets hongrois et 32 étrangers) et 86 petites communications concernant les découvertes géographiques, l'ethnographie et la statistique ainsi que d'autres travaux géographiques, auxquels il faut encore ajouter les procès-verbaux des actes de notre

société. Ces publications, principalement les resumés des articles d'intérêt national ont paru en langue française, allemande, anglaise ou italienne dans l'Abregé qui accompagne notre Bulletin, et dont le but principal est que notre Société soit en rapport continuél avec l'étranger, qui de cette manière est tenu au courant de bonne source de ce qui se passe au sein de notre société. Comme intermédiaire cet abrégé a déjà jusqu'à présent joué un grand rôle et nous espérons qu'à l'avenir il deviendra encore plus profitable pour nous ainsi que pour l'étranger.

L'année dernière nous avons tenu une assemblée générale et 9 séances de conférence. A ces séances 12 conférenciers ont tenu en tout 15 conférences comme suit :

Le Dr. Aladár Ballagi sur la vie des Hongrois en Moldavie, Ladislás Csopey sur la Sibérie, Etienne Hanusz sur l'origine des communes de la Basse-Hongrie (Alföld), le Dr. Jean Hunfalvy a fait 1) un rapport sur les travaux exécutés dans le domaine de la géographie et 2) a présenté la carte ethnographique de l'Asie par Vincent Haardt ; Emeric Findura s'est entretenu de la vallée de la Rima, Jean Jankó fils sur la question de l'Ouelle, le Dr. Alexandre Márki 1) sur Dézna et ses environs et 2) sur l'histoire de la monographie des Comitats, le Dr. Charles Pápai sur l'Ile de Csepel et ses habitants, le Dr. Samuel Roth sur les lacs de la Haute-Tátra, le Dr. Ignace Somogyi sur Szolnok et ses environs, le Dr. Joseph Szabó sur l'Algérie et l'industrie de l'alfa algérien et finalement Jean Xantus 1) sur les Etats-Unis de Colombie et le détroit de Panama 2) et sur la pêche de la baleine. Nos séances de lecture ont eu lieu sans exception dans la salle de conférence hebdomadaire de l'académie hongroise scientifique, salle que l'académie a eu cette année aussi la complaisance de mettre gratuitement à notre disposition ; nos séances ont été en général très fréquentées, il est même arrivé qu'à l'occasion de plusieurs conférences la salle si a pu contenir les spectateurs.

Le comité a décidé de tenir durant cette année plusieurs séances de conférence dans lesquelles on traitera de la géographie commerciale, afin d'éveiller l'intérêt général du public envers la géographie. Des obstacles imprévus ont jusqu'à ce jour empêché la réalisation des conférences en question, mais nous avons tout lieu de croire qu'elles seront tenues dans un avenir prochain. Notre comité s'est aussi arrangé pour que notre société soit représentée aux congrès géographiques ou analogues de l'étranger ; c'est ainsi que notre société a été représentée l'année dernière par M. Maurice Déchy, membre du comité, au congrès hygiénique et démographique de Vienne. Il y a pris part à la discussion engagée sur l'acclimatation des Européens dans les pays situés sous les tropiques, en suite de quoi la section a accepté comme base de son élaboration la proposition émise mutuellement par lui et les deux référendaires.

Le comité a appris avec regret la démission d'un de ses

membres zélés, du Général Vincent Jelencsik par suite de son départ de la capitale. Le comité a fait inscrire au procès-verbal un vote de remerciement pour les éminents services rendus par le général à la Société.

Je dois encore mentionner que la Société m'a chargé de la rédaction de la nomenclature et de la table des matières des 15 volumes du Bulletin de la Société qui embrasse une période de quinze années, c'est-à-dire depuis la fondation de la Société.

Le comité a en outre décidé que les anciennes publications de la Société seraient offertes au ministère des cultes et de l'instruction publique afin d'être distribuées parmi les maîtres des écoles communales; dans ce but la Société a remis au ministère 337 volumes de son Bulletin des dernières années. En remerciant la Société, le ministère l'a informée qu'il ferait don de ces volumes à ceux des maîtres d'école qui auront déployé le plus de zèle dans la création des caisses d'épargne scolaires.

Le nombre des membres ordinaires de la Société à la fin de l'année 1887 était de 589,—20 de moins que l'année précédente.

Le Dr. Samuel Roth, directeur suppléant de l'école réelle de Lőcse est devenu membre fondateur de notre société ce qui élève à 29 le nombre des membres fondateurs. Notre dernière assemblée générale a élu le Général J. T. Walker et M. Douglas W. Freshfield, secrétaire de la Société royale de géographie de Londres, membres honoraires de notre société de sorte que le nombre des membres honoraires est de 45, celui des correspondants 33 et le nombre de tous les membres réunis était de 706 à la fin de l'année.

C'est avec un profond regret que j'annonce la mort des membres suivants de notre société pendant l'année qui vient de s'écouler: M. M. Charles Békefy, conseiller de l'ordre des Piaristes, Alexandre Kováts, employé au télégraphe, Ivan Imrefi secrétaire du ch. de fer de l'État hongrois, Hugo Lojka, professeur, Samuel Pantelics, évêque, le chevalier Charles Louis Posner, propriétaire de l'établissement cartographique, Madame Charles Szelényi, Aurèle Wachtel, inspecteur du ch. de fer de l'État hongrois, et Joseph Zellinger, directeur de l'école préparatoire. Non seulement notre société a fait une grande perte en la personne du professeur Hugo Lojka, mais les sciences ont aussi perdu en lui un de ses plus ardents champions; depuis des années il était membre de la Société de géographie et s'était créé un nom remarquable non seulement comme botaniste mais aussi comme voyageur géographe. Pendant de longues années il étudia avec le plus grand zèle et la plus grande assiduité l'histoire naturelle de notre pays, principalement la botanique, et ses recherches scientifiques lui firent bien vite une renommée non seulement dans notre patrie, mais aussi à l'étranger qui perd en lui un de ses plus savants lichénologues. Au point de vue géographique, ses deux derniers grands voyages méritent d'être men-

tionnés ; en 1885. il fut le compagnon de M^{aurice} Déchy, membre de notre société, et fit un grand voyage avec son appui dans le Caucase ; l'été de l'année suivante il se rendit en Bosnie et en Herzégovine où il fit de grandes recherches dans le domaine des sciences naturelles.

Parmi nos membres de l'étranger, nous déplorons la perte de M. D. P. A. Conil, secrétaire de l'académie nationale des sciences de la République Argentine, et le lieutenant-feldmaréchal baron Adolphe de Sacken, directeur des archives de la guerre à Vienne. Qu'ils reposent en paix !

Les circonstances matérielles de notre société sont mises en relief dans le compte de caisse. Ici je n'ai qu'à mentionner, que le gouvernement a accordé, comme l'année dernière, une subvention de 1000 florins à notre société, l'académie hongroise 500 florins et la première Société d'assurances générales de Hongrie 100 florins. Que les trois donataires réçoivent les remerciements sincères de notre Société. Outre ces contributions, le revenu principal de notre société est formé par la cotisation des membres ; il est néanmoins fort regrettable que les cotisations ont été payées l'année dernière avec une lenteur extraordinaire et très difficilement. Jusqu'à ce jour seulement 487 membres c'est-à-dire 81°/_o des membres ont rempli leur devoir, pas moins de 113 (19°/_o) n'ont pas encore payé leurs cotisations.

Je vais maintenant passer à la seconde partie de mon rapport, où il est question de l'état de la bibliothèque dont l'entretien m'a été confié. Notre bibliothèque a subi un changement radical durant l'année qui vient de s'écouler. Déjà au commencement de l'année, la nécessité s'est fait sentir que notre bibliothèque devait déménager des lieux qu'elle occupait jusqu'alors dans l'hôtel-des-Postes, lieux qui avaient été mis à notre disposition par la complaisance de notre vice-président M. Michel Gervay pendant une période de 15 années ; l'académie hongroise des sciences a gracieusement mis à notre disposition une salle convenable pour y installer notre bibliothèque, ou messieurs les membres de la Société ont été admis deux fois par semaine. L'organisation définitive de notre bibliothèque étant devenue indispensable par suite de son transfert, je me suis surtout efforcé pendant l'année qui vient de s'écouler de la mettre en ordre, et je puis annoncer aujourd'hui à l'assemblée générale que l'organisation définitive de notre bibliothèque est dès à présent un fait accompli.

Le 31 décembre 1887 il y avait en tout dans notre bibliothèque 982 ouvrages, formant 1746 volumes.

Notre collection de cartes est également classifiée et consiste en 280 cartes formant 1160 feuilles. En réunissant les deux ensemble, nos collections comprennent 1262 ouvrages formant 2096 volumes ou pièces.

Concernant l'augmentation de notre bibliothèque, celle de

nos cartes géographiques durant l'année dernière, je constate avec plaisir, que jusqu'à présent elle ne s'était jamais élevée aux proportions qu'elle a atteintes dans l'année qui vient de s'écouler; cette belle augmentation provient d'un côté des échanges, ensuite de dons reçus et finalement de ce qui a été acquis par voie d'achat. Notre société est à présent en relations avec 74 sociétés géographiques ou autres instituts analogues du pays ou de l'étranger avec lesquels elle fait un échange réciproque de publications; parmi ces sociétés 7 sont en Hongrie, 4 en Autriche, 18 en Allemagne, 1 en Angleterre, 12 en France, 3 en Suisse, 2 en Belgique, 1 en Hollande, 1 en Russie, 1 en Roumanie, 4 en Italie, 2 en Espagne, 1 en Portugal, 2 en Afrique, 1 en Asie, et 14 en Amérique.

Pendant l'année dernière notre bibliothèque s'est augmentée de 70 volumes par voie d'échanges réciproques avec les sociétés susmentionnées. Outre cela notre bibliothèque s'est accrue de 278 ouvrages reçus en cadeaux et formant 286 volumes. De l'étranger notre bibliothèque et nos cartes ont été augmentées par MM. Jules Leclercq, James H. Baker, Alfred J. Hill, Emile Metzger, Angel Anguino, dr. C. M. Kan, J. du Fief, dr. Frédéric Umlauf, P. A. Conil, dr. Frédéric Erk, l'institut géographique de Bruxelles et l'Institut militaire de Vienne (33 cartes). Qu'ils veuillent bien agréer tous les remerciements sincères de la Société.

Notre Société s'est trouvée l'année dernière dans l'agréable position, d'avoir pu augmenter sa bibliothèque, par voie d'achat de nombreux ouvrages de valeur, autant qu'elle a pu dépenser la somme de 350 florins pour se procurer les ouvrages les plus essentiels qui faisaient défaut dans sa bibliothèque.

De cette manière notre bibliothèque et nos cartes géographiques ont été augmentées l'année dernière de 318 ouvrages et de 100 cartes, formant un total de 418 pièces.

L'année dernière 26 membres ont fait usage de la bibliothèque entre autres plusieurs membres de la province), et les ouvrages retirés pour être étudiés ont atteint le nombre de 142, c'est-à-dire plus que nous n'avons jamais pu prouver jusqu'à présent.

Dr. Gustave Thirring, secrétaire.

Exposé des recettes et des dépenses de la Société en 1887.

Le total des recettes	fls. 5125.16
Le total des dépenses	» 5032.24

L'état de fortune de la Société monte à la
somme totale de » 5050.—

Budget de l'année 1888.

Recettes	fls. 4882.92
Dépenses	» 4860.—

BIBLIOGRAPHIE.

Rudolf Bergner: Rumänien. Eine Darstellung des Landes und der Leute. Breslau 1887. 8".

Die geographischen Verhältnisse der Balkan-Halbinsel wurden in der neuesten Zeit vielfach studiert und beschrieben. Während jedoch die Türkei, Serbien, Bulgarien, später Bosnien und die Herzegowina gründlich durchforscht wurden, erhielten wir über Rumänien nur einige oberflächliche Schilderungen, die unsere Ansprüche in keiner Richtung befriedigten. Diesem Mangel versucht der Verfasser in der obgenannten Arbeit abzuhelpfen und nicht ohne Erfolg, denn wenn auch sein Werk in wissenschaftlicher Beziehung nichts Neues enthält, schildert es doch die heutigen socialen, politischen und nationalökonomischen Verhältnisse Rumäniens eingehend und wiederlegt viele irrige Ansichten.

Bergner's Buch zerfällt in zwei Theile. Im ersten Theil (Eine Reise durch das Land) schildert er Reiseerlebnisse und Eindrücke.

Indem wir vorausschicken, dass der Verfasser über Siebenbürgen und die Marmaros umfangreiche Bücher geschrieben hat, können wir nicht umhin zu diesem Theil seines Buches über Rumänien einige Bemerkungen zu machen, umso mehr da der Verfasser nur jene Theile Ungarns kennt, in welchen die Rumänen im Übergewicht sind und da er in seinem jetzigen Werke die rumänischen Verhältnisse oft mit den ungarischen vergleicht. Diese zwei Umstände berechtigen uns, auf sein schon in den früheren Werken ausgesprochenes Vorurtheil, — fast würden wir sagen seine Böswilligkeit den Ungarn gegenüber, näher einzugehen, denn er bekräftigt sie jetzt noch damit, dass er Vergleiche der rumänischen und ungarischen Verhältnisse nur dann macht, wenn sie zum Vortheil der Rumänen ausfallen. Nun fordern wir aber von jedem Verfasser Billigkeit und Gerechtigkeit und müssen es strengstens verurtheilen, wenn Bergner alle jene Vergleiche zwischen Ungarn und Rumänien sorgfältig vermeidet, welche den bedeutenden Fortschritt Ungarns den rumänischen Verhältnissen gegenüber klarlegen könnten. Aus Bergner's Buch schöpft daher der Leser über Ungarn ganz irrige, der Wahrheit widersprechende Anschauungen. Der Verfasser ist daher sehr im Unrecht, wenn er daraus, dass die bukarester Fiakerperde besser und schöner sind als die budapester, den Schluss zieht: Ungarn werde mit Unrecht die Heimath schöner Pferde genannt und er behauptet, dass man bei den ungarischen Bauern nur elende Gäule mit schrecklich hervorstehenden Rippen findet. Der Verfasser hat wohl nie die Pferde der Alfölder Bauern gesehen. Über den vielgenannten »magyarischen Chauvinismus« ist es wohl besser zur Tagesordnung überzugehen.

Im zweiten Theil seines Werkes (*•Rumänien in wissenschaftlicher •Darstellung•*) versucht der Verfasser eine wissenschaftliche Beschreibung des Landes zu geben. Nach einer knappen Schilderung der physischen Verhältnisse geht er auf die Geschichte, und die politischen und kulturellen Verhältnisse des Landes über.

Der Verfasser entwirft dann noch ein Bild der volkswirtschaftlichen Verhältnisse des Landes und schildert die Armut und Bedrückung der Landleute in grellen Farben. Mit Recht drängt er für die Abschaffung der vielen Fastentage, durch die die Körperkraft der Rumänen bedeutend geschwächt wird. Bergbau und Forstwesen stehen auf sehr niederer Stufe, dagegen ist der Handel in den Händen von Engländern, Franzosen, Griechen, Juden und Armeniern sehr bedeutend. Heute beträgt die Länge der Schienenstränge über 2000 Km.

Dieser zweite Theil des Buches lässt vieles zu wünschen übrig und entspricht eher nur den Anforderungen des grossen Publikums als strengeren wissenschaftlichen Ansprüchen. Übrigens ist das Werk leicht und anziehend geschrieben. *L. T.*

Ugro Russkija Norodnja Pjesni d. i. ungarisch-russische Volkslieder. Gesammelt von A. G. De-Vollan. Herausgeg. von der kais. russischen geograph. Gesellschaft. St. Petersburg 1885.

Eine Sammlung von Volksliedern zu besprechen, ist nicht Aufgabe einer geographischen Zeitschrift; nehmen wir aber in Betracht, dass der citirten Sammlung eine ethnographische Einleitung und Karte beigegeben ist, so ist es unsere Pflicht, die Sammlung zu besprechen und wenn nöthig auf ihre Irthümer hin zu weisen.

Der Sammler dieser Lieder, der in Oberungarn einige Wochen zubrachte, hat seine Erfahrungen theils missdeutet, theils absichtlich tendentiös dargestellt. Nach seiner Darstellung sind die Griechisch-Katholischen streng orthodoxe nicht unirte Griechisch-Orientalen, die den Pfarrer der in den griechisch-orientalischen Ritus irgend eine Neuerung einführen will, strenge verurtheilen. Was der Verfasser über die politische Meinung der Slowaken und Ruthenen sagt, dagegen werden sich wohl jene sowohl, wie diese auf's entschiedenste verwahren. Die Masse der Slowaken und Ruthenen — spricht De-Vollan — konnte mit der ungarischen Insurrection vom Jahre 1848 nicht sympathisiren, da sie die Unterdrückung der übrigen Volkstämme nach sich gezogen hätte. Der Heereszug der Russen gegen Ungarn spielte in den Augen der unterjochten Volksmassen die Rolle der Vorsehung Die in Ungarn erschienene russische Heeresmacht hat keinen geringen Antheil daran, dass sie in den Volksmassen die slavische Idee und Freiheit neu belebte; die sterbenden Völker sahen, dass die Stunde des Erwachens geschlagen hat.

Seither singen die Russen (Ruthenen): Fürchte nichts, Ruthene, es hilft der Gott der Russen (p. 161—162).

Dass unter den gebildeten Ständen derartige Ideen vorhergehen können, mag wohl sein, doch kann ich aus unmittelbarer Überzeugung und auf Grund zahlreicher Aussprüche alter Männer behaupten, dass sich die Ruthenen für die Russen durchaus nicht begeisterten. Wie unwahr De-Vollan's Behauptung ist, ist auch daraus ersichtlich, dass von den ungvärer griechisch-katholischen Seminaristen gar manche den Freiheitskampf mitgemacht haben, einige unter den berühmten Rothkäpplern Damjanich's und dass die im Seminar zurückgebliebenen erst damals die Flucht ergriffen, als bei Cservenicza (nächst Ungvár) die Russen erschienen. Nicht die slavische Idee begeisterte sie, sondern das »Riadj, magyar!« (Erwache, Ungar!), dessen Autor als allseits geachteter Dechant noch heute lebt.

Doch ist es nicht meine Aufgabe, mich mit De-Vollan in einen politischen Disput einzulassen; nur dass will ich hier erwähnen, dass De-Vollan als Philolog und Geograph ebenso unglücklich ist, wie als Politiker. Was seine philologischen Ansichten anbelangt, verweise ich darauf, was ich hierüber in den »Ethnologischen Mittheilungen aus Ungarn« (Heft I.) gesagt habe; seine geographischen Behauptungen aber müssen wir hier genau untersuchen. Er theilt die Ruthenen in Verchovinzen (im Gebirge), Dolinyanen (in den Thälern), dann in die Krajnyaner und Zipser Ruthenen. Seiner Behauptung nach sind ihrer 500.000, während die Volkszählung von 1881 nur 342.000 nachgewiesen hat, diese Ruthenen wohnen — nach De-Vollan — u. A. in den Komitaten Marmarusskij (Mármaros), Uzsokszkij (soll wohl Ung heissen; Uzsok ist ein unbedeutender Ort, der mit dem Namen des Komitates nichts gemein hat), Szabolyskij (Szabolcs; De-Vollan scheint der Meinung zu sein, der Name des Komitats stamme vom ruthenischen szabol = Schneider), Zemlyanzkij (Zemplén) und Abajuvarskij.

Dergleichen eigenmächtige Verdrehungen von Ortsnamen spielen in De-Vollans Werk eine bedeutende Rolle, ein grosser Theil der Ortsnamen ist nicht nur absichtlich falsch gedeutet, sondern geradezu absurd kommentirt. Eine solche sinnlose Auslegung ist die des Namens Sátoralja-Ujhely (Ujhely bedeutet bekanntlich Neumarkt), den der Verfasser auf das ruthenische Uhely = Kohle zurückführen will. Einen geradezu unverzeihlichen Fehler begeht aber der Verfasser, wenn er die im sároser Komitat an der galizischen Grenze gelegene einstmalige Burgveste und Herrschaft Makovicza mit der Stadt Makó im Csanáder Komitat verwechselt; dieser Fehler wiegt um so schwerer, als in der Zusammenstellung dieser Sammlung der Sekretär der kais. russischen geographischen Gesellschaft, Istomin einen grossen Antheil hatte.

Schliesslich müssen wir uns aufs strengste gegen den Titel

der Sammlung verwehren. Ein »Ugorszkaja Ruszj« existirt in Ungarn nicht, — wer diesen Namen erfunden hat, wollte seine Landsleute nur darauf aufmerksam machen, dass es auch in Ungarn ein »russisches«, d. h. ein Land zum erobern gebe. Dieses »russische Land« aber, das sich nach De Vollan auf die Komitate Mármaros, Ugocsa, Bereg, Szatmár, Szabolcs, Ung, Zemplén, Sáros, Abauj, Szepes, Borsod und Gömör erstreckt, fasst auch Komitate in sich, in denen laut statistischen Daten Ruthenen entweder absolut nicht oder in verschwindend geringer Zahl wohnen (Abauj 0.3%, Borsod 0.2%, Gömör 0.0%). Die Intentionen des Verfassers sind aus diesen Daten wohl zur Genüge ersichtlich. Die der Arbeit beigegebene ethnographische Karte ist ebenso tendentiös gefälscht, wie De-Vollan's übrigen geo- und ethnographischen Angaben.

L. Cs.

Physikalisch-statistischer Handatlas von Oesterreich-Ungarn in 25 Blättern mit erläuterndem Text. Herausgeg. von Dr. Joseph Chavanne. Wien 1887. Höltal's geograph. Institut.

Mit der jetzt erschienenen 8. Lieferung ist dieses grosse Werk vollendet; wir finden in dieser Lieferung eine Karte der Häufigkeit des Hagelschlages, der Verbreitung des Borstenviehs, ferner eine Karte der Analphabeten und eine Karte der Ortschaften über 2000 Seelen. Nach diesen vier kleinen Kärtchen folgt eine gelungene Arbeit Prof. Kerner's mit begleitendem Text aus der »Oesterr.-ungar. Monarchie in Wort und Bild«; ferner eine Karte unter dem Titel »Abgrenzung und administrative Eintheilung der Militär-Territorial-Bezirke« von Oberleut. Hrbant und eine Karte der Volksdichtigkeit von Le Monnier, bei deren Zusammenstellung der Verfasser die Orte von mehr als 10,000 Einwohnern und in Oesterreich alle Ortschaften die nach eigenen Statuten verwaltet werden, aus der Volkszahl der einzelnen Komitate, Bezirke und dgl. ausgeschieden hat, wodurch das Dichtigkeitsverhältniss der Landbevölkerung als ein von dem bisher ausgewiesenen in vieler Beziehung abweichendes erscheint. Leider sind die auf Ungarn bezüglichen Daten in vieler Beziehung mangelhaft und lässt auch die Schreibweise der ungar. Ortsnamen viel zu wünschen übrig. Das ganze Werk, dessen I. Heft im April 1882 herausgegeben wurde und dessen Vollendung für Juli 1883 in Aussicht gestellt war, liegt erst jetzt, nach einer Verzögerung von mehr als vier Jahren komplet vor; mit der grossen Verzögerung war auch eine geringe Änderung des Planes verbunden, wodurch der Werth des Atlases jedoch keinen Abbruch erlitt. Die technische Ausführung verdient alles Lob, wogegen die Aufarbeitung des Materials durchaus nicht tadellos zu nennen ist. Das ganze Werk ist immerhin eine bedeutende Erscheinung der oesterreichischen Kartographie.

Ignaz Hátsek's Komitatskarten von Ungarn erschienen in III. Auflage, mit Flächenkolorit der einzelnen Stuhlbezirke. Ausser dieser Neuerung sind auch mehrere Verbesserungen vorgenommen, und

die in neuester Zeit eingetretenen Verhältnisse in Betracht gezogen worden.

Reise des Grafen Hoffmannsegg nach Ungarn 1793—94. Aus dem Deutschen übersetzt von Steph. Berkeszi. Budapest 1887 142 Seiten.

Das deutsche Original dieses Büchleins erschien im Jahre 1800 in Görlitz. Der gelehrte Verfasser, ein eifriger Sammler auf naturwissenschaftlichem Gebiet, besuchte, nachdem er Deutschland, Frankreich und die Pyrenäen bereist, auch Ungarn, dessen verschiedene Naturwunder er in beredten Worten schildert. Das Buch ist eine Sammlung seiner Briefe, die er aus Ofen, Nagy-Harsány, Fünfkirchen, Szeged, Esseg, Mehadia, Temesvár und Wien in seine Heimath (Ober-Lausitz) geschrieben hat; der Übersetzer hat zumeist nur die Schilderung der politischen und socialen Verhältnisse veröffentlicht, aus welchen die Sympathie des Grafen für Ungarn deutlich ersichtlich ist. Leider hat der Übersetzer die naturhistorischen Beobachtungen des Grafen nicht mitgetheilt. Die Sprache der Übersetzung lässt manches zu wünschen übrig.

Atlas der Komitate Ungarns. Entworfen von Paul Gönczy, gezeichnet von Emanuel Kogutowicz. Posner's kartograph. Anstalt, Budapest. VII. Heft. (5 Blatt). Preis 1 fl. 25 kr.

Das soeben erschienene VII. Heft dieses vortheilhaft bekannten Unternehmens rechtfertigt die an dasselbe gestellten Anforderungen auf's Neue und zeigt im Vergleich zu den bisher erschienenen Heften einen neueren Fortschritt. So erweisen sich namentlich die den Karten der Komitate Szepes und Liptó beigegebenen Längen- und Querschnitte als sehr nützliche Lehrbehelfe; ausser den üblichen Umgebungskärtchen der Komitatssitze, finden wir in dem Heft auch einen sehr sauber ausgeführten detaillirten Plan der rekonstruirten Stadt Szeged. Mit dem jetzt erschienenen Heft ist das grossangelegte Werk schon über die Hälfte hinaus gediehen.

KLEINE MITTHEILUNGEN.

Marajó-Bank. Folgender Avis ist vom Hydrographischen Bureau den Seebehörden in Fiume und Triest zugegangen:

Den Seefahrern wird zur Kenntniss gebracht, dass am 23. September d. J. nördlich vom Abrolhos-Canal in 17° 44' 40" südl. Breite und 4° 26' 44" östl. Länge von Rio de Janeiro die Bank entdeckt wurde, an welche zwei französische Postdampfer anfahren. Die festgestellte Lage ist demnach in der Richtung 10° nordwestlich vom Leuchthurm; Distanz 13 Meilen. Die Form ist unregelmässig und nimmt einen Raum ein, welcher als ein Kreis von einer halben Meile Durchmesser angenommen werden kann. Die Bank, welche Marajó-Bank (Banko Marajó) benannt wurde, ist von Madreporen gebildet und besteht aus verschie-

d
l
l

Jenen Riffen, von denen die höchsten die Distanz von 3, 8—4 Meter unter dem tiefsten Wasserstand erreichen. Nördlich von der Santa Barbara-Insel sind drei auf den Karten nicht verzeichnete Riffe, welche die Schifffahrt durch den östlichen Kanal der Insel verhindern. Das gefährlichste dieser Riffe ist 2 M. unter dem tiefsten Wasserstand. Die Lage ist 21° nordöstlich vom Leuchthurme, die Distanz ist $1^{\circ}36'$. Das zweite ist in 5 M. Tiefe, $11^{\circ}30'$ nordöstlich vom Leuchthurme, Distanz $1^{\circ}25'$. Das dritte ist 5 M. hoch vom Wasser bedeckt, befindet sich $3^{\circ}40'$ nordöstlich vom Leuchthurme, in einer Entfernung von 0,75 Meilen. Jenseits dieser Riffe, im befahrensten Theil des Canals sind überdies zwei Korallenbänke im Entstehen begriffen, und obgleich sie für den Augenblick nicht gefährlich sind, hält man es für angezeigt sie auf den Karten zu verzeichnen. Die erste von Rio de Janeiro; die zweite 12 M. Wasser, $17^{\circ}53'43''$ südl. Breite und $4^{\circ}27'36''$ östl. Länge von Rio de Janeiro.

ABRÉGÉ

DU

BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

XVI. Année.

Budapest, 1888.

3—4. Numéro.

La Société ne prend pas la responsabilité des opinions émises par les Auteurs des articles insérés dans son Bulletin.

Dans le III. fascicule de notre Bulletin se trouve un article plus étendu de notre excellent ethnographe Mr. Paul Hunfalvy, qui traite des régions et des peuples de l'Oural septentrional. Dans un fascicule prochain du journal «Ungarische Revue» paraîtra une traduction complète en allemand de cet article; nous aurons le plaisir de joindre à notre bulletin des tirages-à-part pour nos lecteurs de l'étranger.

ANCIENNES COMMUNES HONGROISES ET DÉPÉRISSEMENT DU CARACTÈRE HONGROIS DANS LE COMITAT DE HUNYAD.

(Par Gabriel Tégylás. 1-er article du IV. fascicule.)

Le dépérissement du caractère national dans le comitat de Hunyad eut pour conséquence non seulement le changement des noms de famille, de la religion et de la langue de toute une génération mais encore celui des noms de plusieurs communes, de sorte qu'il a lieu de dire, qu' une dixième partie des communes situées dans les alentours de la Maros se trouvent, à l'heure qu'il est, absolument dépouillées du caractère national, au coin duquel elles étaient frappées à leur origine. Nous nous abstenons d' établir ici, si c'est par suite de l'indifférence dont l'état s'était rendu coupable ou — ce qui serait pis encore — si c'est le gouvernement lui-même, qui a amené cet état des choses par un concours actif.

Ce que nous venons d'avancer n'est pas fondé sur de simples suppositions, ni sur des préventions, moyens peu aptes à captiver la confiance. — Si j' entreprends de m' acquitter d'une promesse faite il y a longtemps, c'est que la société historique et archéologique de Hunyad et surtout M. François Fekete de Solyom, vice-président de la dite société ni ont mis à même, par des documents¹ tirés de l'oubli, de décrire, en un tableau

¹ Annales de la Soc. hist. et arch. de Déva I. II. III.

concis, la marche du dépérissement en question, pour mettre au fait tous ceux que les différentes nouvelles des journaux politiques auraient pu abuser.

La petite rivière qui se jette dans la Maros, dans la proximité de Déva, s'appelle Cserna aujourd'hui. Du temps du voïvode transylvanien Ladislas elle portait le nom de «*fluvius Egrug*» (Egrögy, Egerügy) ainsi que le prouve un arrêt en date de 1302 à l'adresse de la noblesse de Pestes. — En 1714—1720, un pasteur nommé Vásárhelyi, la mentionne sous ce même nom dans les archives de l'église. — Sous Louis le Grand (XIV. siècle) les essaims de la «*nova plantatio*» venant du Balcan, ont supprimé le beau nom hongrois, et l'ont remplacé par celui de Cserna, Csorna.

L'ancien nom de la commune Jófű fut changé en Dobra au 18-ème siècle. Du temps d'Eméric Tökölyi la dite commune était une dépendance du château de Vajda-Hunyad et s'appelait Jófű. — Ajoutons qu'une famille noble roumaine, nommée Herbay aujourd'hui, a le prénom de Jófű, synonyme de Herbay. — Quant à Dobra, c'est une rivière du comitat. — Parmi les autres rivières le «*Fehér-Körös*» a gardé son ancien nom, de même que le Sebes ou Nagyviz; la Bisztra, le Strigy ou Strel et les deux Zsil ont conservé depuis les temps les plus reculés ces noms slaves signifiant tous «*rapide*».

En deçà de la Maros et près de l'ancien château royal de Maros-Ilye se trouvaient, selon une lettre de donation de Gabriel Bethlen, les villages suivants :

Ölyves,	changé depuis en	Ulyes
Köves	»	» Kulyes
Ujfalu	»	» Csertés.

Un autre document signé par le roi Charles Robert en 1329 et gardé dans les archives de la famille Makray fait ressortir les changements suivants :

Hoszwygeth (Hosszúliget)	changé en	Suliget
Besén	»	» Bezsán
Kis-Kaján	»	» Kajanel
Tatamérháza	»	» Fornagyia
Kajánfő	probablement le Valisora d'aujourd'hui.	

Dans un édit de George Rákóczy, en date de 1647, par lequel la propriété de Marosnémeti fut donnée à un nommé François Gyulay, nous trouvons aussi le nom de Hosszúligeth. Dans cette même donation le «*Stojenasza*» d'aujourd'hui est appelé Keóhegy (Mont de pierre.) Les autres villages voisins avaient déjà alors, des noms roumains tels que : Gyalomara, Szelistyóra, Fornadia.

Le 16 août 1659 le prince Ákos Barcsay anoblit plusieurs mousquetaires de Völcsesd (le Vulcsesd d'aujourd'hui) qu'il avait engagés à son service à Déva.

Tout près de ce village est situé celui de Brettyelid. D'après un acte en date de 1712, délivré par le chapitre de Gyulafehérvár à un nommé George Ankos, arrière petit-fils des Törzsök, un certain Theodore Törzsök, dans la bataille de Rigómező, sauva la vie à Jean Hunyadi qui avait eu son cheval tué sous lui, et à qui il donna le sien. Pour le récompenser, Hunyady fit cadeau de Törzsökfalva et de Kalmárföld à la famille Törzsök. On voit par le dit document que le nom de Törzsök était déjà changé en celui d'Ankos en 1712, et il y a effectivement dans ce village plusieurs familles Ankos jouissant de tous les privilèges qui avaient été accordés aux Törzsök. — En 1712 le nom du village a aussi été changé car le chapitre écrit : »Törzsök-alias Bretyelin.«¹

M. S. Fekete est d'avis qu'il faille identifier Kalmárföld avec Kersetz. Cependant lors d'une de mes excursions en 1883, j'ai entendu les habitants de Kaon donner le nom de Pereu Kalmaruluj à un petit ruisseau qui traverse leur village. Selon moi le nom de ce ruisseau dérive indubitablement de Kalmárföld et le Kaon d'aujourd'hui avait autrefois ce nom-là. — J'ajouterai que Kaon et Kurety sont voisins et que les eaux de l'un et de l'autre de ces villages se jettent dans la Maros.

Dans une donation du roi Albert² datée de 1444. le »Boicza« de nos jours figure sous le nom de Kisbánya et comme un accessoire de Világosvár.

D'entre les mains de George Brankovics, ces mines et propriétés passent en 1451 entre celles de Jean Hunyadi. — Dans une lettre du chapitre de Arad on trouve »Chybebánya, Kisbánya nommée aussi Medwepathaka.

Les habitants de Kisbánya entretiennent un commerce actif avec ceux de Zalatna, Kőrös-et Abrudbánya. Sur un ordre du chapitre de Gyulafehérvár les quatre villes minières se trouvent réunies en 1525 à Abrudbánya où il y eut un tribunal des mines.³

Par la même donation l'Ormingya d'aujourd'hui, appelé alors Hermendefalva passe en la possession de Brankovics de même que Keresbánya (Körösbánya) et Chybebánya (changé en Czebe.)

La mine d'or de Nagy-Ág a été ouverte en 1746 tout près du village de Nagy-Ág dans la vallée de Szekeremb. Un siècle plus tard la mère-commune prit le nom de Nozság.

Tout près de Nagyág il y a Vormaga qui est corrompu de Veremága.

En 1462 le roi Mathias donne à Ilyei Dénes, vice-voïvode de Transylvanie, Csökmő changé depuis en Csigmo. Le même document fait mention d'un Török, circonstance fort remarquable, attendu que Csökmő veut dire »étrangement d'une vallée« en

¹ François Fekete de Solyom : Document ayant rapport à la famille Ankos — Törzsök. — Annales de la Société hist. et arch. de Hunyad II. p. 67.

² Fejér Codex diplom. vol. XI. p. 793.

³ Sam. Köleséry Aurar a Romano-Dacica éd. 1770 p. 49.

langue turque. Dans le dit document se trouve Sakfalva, nom disparu depuis. Haro, Kéménd, Folth, Gyalmár, villages également mentionnés, ont gardé leurs noms jusqu'à nos jours. *

Au bord du »Egerügy« est situé Bujtor. Selon un acte daté de 1295, maître Ladislas Barczán, fils de Nicolas, — châtelain de la forteresse de Déva, et comte suprême du comitat de Hunyad, en outre Étienne — fils de Csanád — et Michel — fils de Bencze tous deux juges de district, — viennent effectuer un partage sur la demande de la commune de Bothur.

Hosdát était Hasdad autrefois. Les savants Saxons prétendaient que ce nom dérivait de Vorstadt, mais un document en date de 1412 renverse ce raisonnement mal fondé. — Barcsa, Rákosd et Zalasd — situés près de V. Hunyad n'ont point subi de changement. — Ainsi Ladislas Nádasdy sous-voïvode de Transylvanie donne ordre de St. Imre (1 juillet 1414) »Egregio viro Wayk militi de Hunyad« de mettre fin aux persécutions contre Nicolas Zalasdi et ses frères.

Le Al-Pestes d'aujourd'hui était selon un arrêt édit par le voïvode Ladislas en 1302 Pestus et les villages voisins avaient tous des noms purement hongrois tels que : Barmachalit, Bárvi-gága, Birch, situés tous le long du »Egerügy.« Ces noms existent encore sans qu'on y ait apporté de changement.

Deux familles, dont l'une habitait Alpestes, l'autre Keresztur étaient en procès. Celle de Alpestes était le »comes« Batiz et ses agnats : Charad, fils de Ebes, Tyborcz, Lóránd, Jean, Cherke; Pierre fils de Szekes; Pierre et Paul, fils de Bán; Jean fils de Thomas; Valentin et Bács (Baas) fils de Bork; Valentin et Paul fils de Zene; Dok et André; Laurence fis de George; Paul Myko et Csaba fils de Martin; et Farkas fils de Paul. — Celle de Keresztur: Domonkos fils de Romanus; Telök, Michel, André, Ján ou Jank et Egyed fils d'Etienne; Etienne fils de Paul.

Les noms des familles Batiz et Bács furent perpétués par deux villages situés le long du Strigy et portant les mêmes noms. — Selon une lettre de partage en date de 1488 expédiée de Barcsa par André Vizközi, châtelain et comte suprême de Hunyad, les terres que certains frères Paul et Pierre Csanády ont léguées à leur soeur en présence des juges Valentin et Pierre Harói et Clément Kereszturi, étaient situées près des lisières Aszaló, Ördög martja, Macskolo, Hidegkut, et Patakszorosa.

Une autre lettre dont la découverte est également due aux recherches zélées de M. S. Fekete, et qui a été écrite à Kolozsvár en date du 16 février 1496 et adressée au chapitre de Gyulafehérvár, contient la liste suivante des jurés nobles de Alpestes: Zachariá Pestesi vicomte, Benoît Csanády, Pierre Török, Antoine

* Annales de la soc. hist. et arch. du comitat de Hunyad rédigés par R. Kun 1882. La nationalité hongroise et l'»incolatus« valaque au com. de Hunyad p. 74—75. par M. F. Fekete de Solyom.

Boythory, Benott Bodor, Barnabas Bodor, Mathias Byró, Benott Lőrinczy, Fabien Fekete, François Fekete, François Kerek, Jean Nagy, Pierre Bachi, Eméric Bathyu etc. — Dans la même lettre les noms suivants figurent encore: André Pethu, Jean David, Jean Matyefy, Farkas Barlu — famille de Rákosd — Jean Hathzaky Acacius et André de Barcha, Denys Zthrygy, Mauricius de Zenth Imreh. Mathias Zabó, Demetrius et Blasius de Zenth-gewrgh, Georgius de Bathyzfalva, Emericus de Losád, Clement Zeik, Antonius Boythory, Albertus Pethew de Hosdath, Demetrius Kopar, Nicolaus de Rywsor (nom de village), Michael de Thompa (nom de village) Stephanus de Puly (le Puj d'aujourd'hui, sans contredit). En dehors de ces noms de famille nous trouvons dans le même document:

Zachchel = aujourd'hui Szacsal près Hátszeg au bord du Strigy.

Zentpetherfalva appelé de même aujourd'hui.

Boyesd changé en Bajesd.

Zazwaras changé en Szászváros (Broos).

Maczesd sans changement aucun.

Les deux Boos sans changement aucun.

Dedach sans changement aucun.

Alsó-Felső Arkhy; aujourd'hui il n'y a qu'un Arki.

Thormás est resté Tormás.

Kys Barcha existant encore de nos jours.

Si je suis entré dans les détails du document c'est que d'aucuns aiment à mettre en doute l'ancienneté des noms hongrois; ils prétendent que ces noms étaient fort rares et pour ainsi dire exceptionnels et ne prouvent aucunement la prépondérance de la nationalité hongroise d'alors.

Ci-dessus nous avons vu les noms de villages qui n'ont subi nul changement à côté des noms de villages et de familles transformés.

Pour en revenir au dépérissement de la nationalité hongroise, M. S. Fekete me met à même de citer une lettre de donation écrite par Louis le Grand, le 12 septembre 1380, découverte chez Etienne Csanádi de Csernakeresztur, dernier rejeton intelligent de l'ancienne maison noble de Csanád. Selon la dite lettre, le fils de Stoján Mosina de Nyires, Kenéz (chef) des Valaques, demande certains terrains vastes et incultes dans les environs des châteaux de Hunyad et de Hátszeg, lesquels, du reste, lui avaient déjà été donnés par le voïvode Ladislas: penes rivulum Chernymara quasdam terras vacuas et habitatoribus admodum destitutas unam videlicet Polonycza vocatam... et alteram Bobochmezeu appellatam juxta fluvium Charnavyzy nuncupatum in dicto districtu Hathzah.

Impossible de nous rendre compte du site de ce Polonycza et Bobocsmező. — Le Charnaviz figure déjà, car les Valaques

immigrants du Balcan ne manquent pas d'appliquer de nouveaux noms aux terres dévastées par les guerres.

Dans un document signé par Charles Robert en date de 1329 nous lisons les noms suivants :

Nagypestős	devenu	Felpestes
Középtelek	changé en	Zsoszán
Ólyves Saagh		Nándorválya

Contrée de Hátszeg. — M. F. Fekete a découvert parmi les papiers de la famille Kendeffy un acte ayant pour en-tête «Ewrek possessio», Ewrek s'est changé en Urik depuis. Le dit acte est daté de 1458. C'est encore à lui que nous devons une lettre de donation de 1493, signée par Ulászló, dans laquelle nous lisons les noms de Mwrylowar et de Nyakmezeu «quae quidem prata atque terras quidem diluvio fluvij Syl appellati interfuit. Ce Nyakmezeu est devenu Cimluj Nyag. Quoique ce soit la traduction littérale du nom hongrois, les enthousiastes roumains n'ont pas hésité de le faire dériver de Neagu, un de leurs généraux autrefois en renom, sans tenir compte de ce qu'ici la nationalité hongroise était autrefois mieux affirmée que dans les autres parties du comitat. Dans un document de 1495 une commission de rectification des lisières fait mention du village Füzecs changé en Füesed depuis. Ce Füzecs et Galacz confinaient à Füzespatak, Dióspatak, Szamárospatak, Balogviz, Fejérkő, Nyires Vapa, Szilfahatár, Oroszlánhegy, — autant de noms archihongrois. — La même commission mentionne les villages de Culme, Dumbravicza et Panorics — près Pujet Ponor — ce qui prouve qu'elle s'en tenait aux noms en usage et n'agissait pas arbitrairement. — Non loin de Hátszeg est situé Demsus nommé Dömsös autrefois. N'oublions pas Hobicza qui était Wizkwy¹ selon un document délivré par le roi Sigismond en 1412.

En 1440. Uladislas I. fait don de Pathak aux Kendeffy, et en 1453 Jean Hunyady écrit Havas-pathaka, le Valea di lesi d'aujourd'hui. — Selon des documents du XV. siècle le Gureny d'aujourd'hui était Sebestorok et le Sziszeny actuel Malomviztorok.

Les dates ci-dessus citées, et dues aux pénibles travaux de M. S. Fekete, montrent à suffisance les tristes métamorphoses auxquelles la nationalité hongroise fut en proie au XV. siècle et depuis l'extinction de la race des Hunyadi. Les gens des Kenéz (chefs) immigrants du sud se saisirent bien vite des terres dévastées par les guerres et ne tardèrent pas d'empreindre leur propre caractère aux contrées qu'ils occupèrent. — Les noms de villages et de rivières sont oubliés en moins d'un siècle. La pauvre nation hongroise épuisée et décimée par les guerres continuelles et

¹ L'Histoire des noms de villages du comitat de Hunyad par M. S. Fekete. — *Annals de la Soc. hist. et arch. de Hunyad.* rédigés par R. Kun 1884. II. p. 75.

l'invasion des Turcs, loin de tout soutien, se décourage, se dépouille bientôt de sa langue et, par le mariage, bientôt de sa religion. Au XVIIIe siècle l'institution des Confins militaires acheva de compléter le dépérissement. Avec tout cela c'est nous qu'on traite d'étrangers, d'intrus, et il y a des Hongrois assez faibles qui disent qu'il est trop téméraire de vouloir avec M. S. Fekete qu'on restitue les anciens noms hongrois.

DE L'HISTOIRE DES MONOGRAPHIES DES COMITATS.

Par le Dr. Alexandre Márki. (Extrait du 2nd article du IV. Fascicule.)

Dans quelques années la Hongrie célébrera la milliè^me année de son existence, et à cette occasion la plupart des autorités administratives, les villes et les Comitats du royaume sont occupés à préparer leurs monographies. Le but de l'article publié dans la partie principale de notre bulletin est de faire surtout ressortir que depuis deux siècles les autorités administratives ont toujours fait attention à ce que la description de leur territoire et de leurs relations soit exacte, de sorte qu'en Hongrie il existe depuis longtemps sur ce terrain une espèce d'union entre le public et l'écrivain.

Aussi y a-t-il peu de Comitats ou de villes qui ne puissent se référer à des ouvrages primitifs de la littérature monographique. Pourtant autrefois, on n'accordait guère aux écrivains qu'un appui moral, tandis qu'aujourd'hui l'on fait pour eux d'assez grands sacrifices matériels. Le comitat d'Arad a, par exemple, un fonds de 12.500 florins pour subvenir aux frais de l'impression de sa monographie et payer les honoraires des écrivains. L'auteur, qui est collaborateur en chef de l'entreprise en question, énumère comme exemple en comparaison avec celle-ci, les principaux ouvrages qui sont à la disposition du monographe du Comitad qui est chargé de la description d'Arad.

Il s'occupe assez longuement de Mathieu Bél, qui le premier projeta, il y a un siècle et demi, sous le titre de *Notitia Hungariae novae* une collection, qui devait contenir la monographie de tous les comitats de la Hongrie. Ecrit en latin, son ouvrage que l'on cite aussi à l'étranger, n'a jamais été publié entièrement. Il n'en a paru que quatre grands volumes in folio; les autres, bien que le roi Charles III (comme empereur VI) s'intéressât personnellement à l'entreprise, et qu'il les fit publier à ses frais, ne purent paraître après la mort du roi. Une partie de son manuscrit se trouve à la bibliothèque du Prince Primat à Esztergom, et l'autre dans celle du Musée national de Budapest.

Le Dr. Márki s'est minutieusement occupé à examiner l'ouvrage de Bél. Et il trouve que s'il ne connaissait pas tout à fait les limites qui séparent l'une de l'autre l'histoire, la géogra-

phie, la statistique, l'histoire naturelle, l'ethnographie, etc. — il était tout à fait au niveau de la science de son époque, possédant non seulement une nature susceptible, acceptant consciencieusement les résultats de la géographie étrangère, mais avec cela, il conserva aussi toujours son indépendance.

Et il est donc fort juste par exemple, qu'au moment où la Hongrie venait d'être délivrée du joug turc et se trouvait sur le seuil d'une entière réorganisation, il ait décrit avec beaucoup de détails, nonseulement les circonstances actuelles d'alors, mais qu'il se soit entretenu aussi longuement des résultats historiques. Assurément, les comitats, dans la limite intérieure desquels il traitait ces résultats, appartiennent eux-mêmes, comme autant d'institution aux créations historiques et Saussure n'était pas encore né, lui qui choisit de nouveau les monographies géographiques comme base de toute question géographique.

Le Dr. Márki ayant publié une revue assez détaillée du manuscrit de Bél, traitant du comitat d'Arad, prouve que la géographie descriptive en Hongrie a fidèlement conservé pendant un siècle et demi les principaux principes de Bél, et que dans le système, avec lequel on a, par exemple, parlé d'Arad, il n'y a pas de différence essentielle entre Mathieu Bél, le plus grand géographe hongrois du XVIIIe siècle, et Jean Hunfalvy, le plus grand géographe du XIXe siècle.

L'ouvrage de Bél fut envoyé par le conseil du Statthalter, à tous les comitats afin d'être jugé, corrigé et en général pour être approuvé. La révision de la description des comitats d'Arad fut confiée à un nommé Albert Török, qui quarante ans après y travaillait encore, mais son manuscrit s'égara comme celui du cardinal Comte Nicolas de Csáky, qui en 1747 projeta dans des proportions analogues à celles de Mathieu Bél, la description de la Hongrie, et s'adressa aussi dans ce but aux comitats pour obtenir leur concours. On ne connaît qu'un ouvrage de Csáky c'est-à-dire la *Topographie de la Hongrie* publiée déjà en 1718, — qui n'est néanmoins qu'un essai de jeunesse, et même faiblement réussi. Après l'entreprise de Csáky, le Comitat d'Arad dut attendre pendant soixante ans pour obtenir une monographie plus systématique. Elle fut achevée en 1807 par un nommé Ladislas Nagy de Perecsényi, juré du Comitat. C'était un homme aux vues étroites, mais en même temps grand travailleur, traducteur de plusieurs classiques et auteur de nombreux vers et d'articles hongrois, latins et allemands. Il ne franchit presque jamais les confins étroits de son comitat et était rempli de patriotisme local. Sans chercher à les critiquer, il se servait des données historiques qui reflétaient en brillantes couleurs le passé de son comitat. Il ne s'appliqua pas à faire une monographie systématique et témoigna très peu de sens et de compréhension pour la description des relations naturelles, pourtant dans la partie historique et topographique, malgré ses erreurs fréquentes,

il a accumulé bien des choses remarquables. Son ouvrage rédigé en hongrois et formant plus de cent feuilles n'a jamais pu trouver un éditeur et le manuscrit traîne encore aujourd'hui dans la bibliothèque du Musée national de Budapest.

Vingt ans après, Charles Szepesházy, écrivain géographe, demanda aux comitats l'envoi de leur monographies. Etienne Czucz, auquel on avait confié les données concernant le comitat d'Arad, afin d'en faire une collection, puisa dans ces données une quantité de notes qui devinrent peu à peu si nombreuses, que lui-même, sans prendre aucune connaissance du manuscrit de Ladislav Nagy, se décida à rédiger une nouvelle monographie. Il divisa son ouvrage en trois parties, histoire, géographie et statistique. La première fut la seule qui parut en 1835, sur l'ordre du comitat, mais sans son aide matériel et même pas sous le nom de Czucz. Ce dernier étant mort, le Comitat confia à Gabriel Fábán, membre de l'Académie et célèbre traducteur des classiques, le manuscrit des deux premières parties pour les mettre en ordre et les faire imprimer et il fut aussi chargé de rédiger la troisième partie. Fábán remania entièrement l'ouvrage et publia la première partie sous son propre nom. La seconde partie resta à l'état de manuscrit et traîna pendant longtemps, jusqu'à ce qu'elle fut retrouvée par le fils de Gabriel Fábán, Ladislav Fábán, qui en fit cadeau au Dr. Márki. La troisième partie fut complètement perdue, quoiqu'il ne soit pas impossible, qu'Alexis Fényes s'en soit servi dans son grand ouvrage ayant pour titre : »Description géographique et statistique de la Hongrie» (Magyarország geogr. és statiszt. leírása). Selon Márki c'est surtout la seconde partie qui est remarquable, car elle fournit, d'après des données oculaires et officielles, une orientation impartiale sur l'état topographique, d'un territoire administratif tel qu'il existait il ya cinquante ans.

Il n'a paru, depuis que des fragments, dont le Comitat s'est fort peu occupé.

Tel est, par exemple, un ouvrage improvisé; la description du Comitat d'Arad, rédigée par Etienne Parecz, à l'occasion du XV. congrès des naturalistes, tenu à Arad en 1871. A côté des notes du Dr. Emerich Kéry et celles de Charles Rácz, l'histoire du Comitat d'Arad par Otto Lakatos est l'ouvrage qui a attiré le plus d'attention. Il a été publié en 1881 en 3 gros volumes, accompagnés de plusieurs suppléments techniques.

Quoique Lakatos n'ait commencé qu'à l'âge de 73 ans à collectionner, il réunit pourtant beaucoup de données remarquables et à côté de la description de l'ancien Arad, il n'a pas oublié de décrire Arad tel qu'il est aujourd'hui. Tandis qu'en 1815, la ville d'Arad avait accordé une récompense de 400 fl. à l'ouvrage plus ou moins médiocre de Ladislav Nagy, traitant de l'ancien Arad et ne formant que quelques feuilles, l'ouvrage de Lakatos n'a reçu que la reconnaissance morale du Comitat.

En racontant l'origine, l'histoire et la classification intérieure de ces divers ouvrages, Márki a tâché de nous montrer qu'un comitat a toujours eu souci de son passé et de son présent, et que les ouvrages préliminaires ne manquent pas à des monographies qui répondent aux exigences les plus nouvelles de la science et de la littérature, et que, pour de telles monographies, considérant d'une part, la transformation radicale du système des comitats, et se trouvant, d'autre part, sur le seuil du millième anniversaire de l'existence de l'Etat hongrois, toutes les municipalités administratives font à présent des sacrifices considérables.

ACTES DE LA SOCIÉTÉ.

Séance de lecture dans la salle des séances hebdomadaires de l'Académie des Sciences le 9. février sous la présidence de Mr. Jean Hunfalvy.

Mr. Paul Hunfalvy, membre du comité continue sa lecture sur les régions et les peuples de l'Oural septentrional.

Séance du comité le 16 février dans la grande salle du lycée royal de jeunes filles sous la présidence de Mr. Michel Gervay.

Assistants : Mrs. Antoine de Berecz secrétaire général, Dr. Aladár Ballagi, Maurice de Déchy, Dr. Henri Floch, Paul Gónczy, Aladár György, Dr. Rodolphe Havass, Daniel Laky, Dr. Alexandre Márki, Em. Péchy, Dr. Aurèle de Török, membres du comité. Le procès-verbal est dressé par Mr. le secrétaire Gustave Thirring.

1. Lecture du procès-verbal de la dernière séance ;
2. Discussion sur l'emploi des 100 fls. votés pour subventionner des voyages scientifiques,

le comité adjuge cette somme à Mr. le prof. Charles Pápai pour l'aider dans les recherches ethnographiques et anthropologiques, qu'il va faire dans l'Oural

3. En rapport avec cette question, le secrétaire général revient sur l'idée de l'expédition dans l'Oural, et propose que le Comité, chargé de cette affaire, et composé de Mrs. Maurice de Déchy, Aladár György, Louis Lóczy, Aurèle de Török, sous la présidence de Mr. Paul Hunfalvy reprenne les séances, pour étudier comment on pourrait réaliser la dite expédition et en faire rapport au comité de la Société.

Le comité approuve cette proposition, convie le comité special à commencer son action et charge Mr. Aladár György, de convoquer en conférence les membres nommés.

4. Le Comité exprime le souhait, que la « Bibliothèque des Voyages » chômant depuis trois ans, recommence à paraître.

Pour ce but on forme un comité spécial sous la présidence de Mr. Jean Hunfalvy et composé des Mrs. Antoine de Berecz, Aladár Ballagi, Maurice de Déchy, Aladár György, Paul Király, Dr. Alex. Márki, afin de fixer le plan de l'entreprise, et de se mettre en relation avec les éditeurs.

Séance de lecture dans la Salle des séances hebdomadaires de l'Académie des Sciences le 23 février, sous la présidence de Mr. le Dr. Jean Hunfalvy. On remarque parmi les assistans Son Altesse Imp. et Roy. Mr. le duc Philippe de Cobourg et Mr. le comte Béla Széchenyi, membres honoraires.

1. Le secrétaire général annonce avec regret la mort du membre honoraire de la Société Mr. F. V. Hayden, géologue de Washington.

2. Le président présente les cartes murales de la Bohême publiées par l'Institut imp. roy. militaire de Géographie de Vienne.

3. Mr. le Dr. Aurèle de Török fait une conférence sur les restes d'un ancien peuple dépravé à la frontière orientale de l'Asie.

Séance de lecture dans la Salle des séances hebdomadaires de l'Académie des Sciences le 8 mars, sous la présidence de Mr. le Dr. Jean Hunfalvy.

Mr. le Dr. Béla Erödi, membre correspondant fait une conférence sur «le pays des Pharaons».

Séance du comité le 15 mars, dans la grande salle du lycée royal des jeunes filles sous la présidence de Mr. le Dr. Jean Hunfalvy. Assistants : Mrs Michel Gervay, vice-président, Antoine de Berecz, secr. gén., Dr. Aladár Ballagi, Maurice de Déchy, Dr. Henri Floch, Aladár György, Dr. Rodolphe Havass, Paul Király, Daniel Laky, Louis Lóczy, Frederic Pesty et le Dr. Joseph Szabó, membres du comité. Le procès-verbal est dressé par le Secrétaire Mr. le dr. Gustave Thirring.

Après la lecture du procès-verbal de la dernière séance le Secrétaire générale annonce, que 1. la Société a été invitée à assister au Congrès international ethnographique et archéologique qui aura lieu cet été à New-York, et que la Société géographique de Manchester est prête à accepter l'échange des publications.

On prend connaissance de ce rapport, avec la remarque, que le Comité regrette de ne pas pouvoir envoyer son délégué au Congrès de New-York, faute de moyens nécessaires.

2. Mr. L. Cruls, directeur de l'Observatoire impérial de Rio de Janeiro adresse une lettre, dans l'intérêt de son Dictionnaire climatologique, qu'il va publier. On remet la lettre au Secrétaire pour qu'il étudie la question.

4. Mr. Henri Floch remet le livret de la Caisse d'épargne centrale contenant la somme fondée par la Caisse d'épargne Centrale.

Le comité en prend connaissance et engage le Secrétaire général à envoyer à la Caisse d'épargne Centrale le diplôme de membre fondateur.

5. Le secrétaire général annonce que les revenus montent jusqu'ici à 2203 fl. 39 kr., les dépenses à 1447 fl. 51 kr., restent 755 fl. 88 kr.

6. Le secrétaire général pose la question, s'il ne serait pas utile pour la Société d'arranger de temps en temps des assemblées, dans les différentes parties du pays pour éveiller par ce moyen l'intérêt pour la géographie dans des cercles plus étendus et pour contribuer au progrès de l'exploration géographique du pays. Après un échange d'idées, le comité annonce, qu'il juge l'idée très salutaire, mais qu'il ne croit pas que sa réalisation soit possible au courant de cette année. Pour étudier la question on nomme un comité spécial composé de Mrs. Aladár Balagi, Joseph Berényi, Maurice de Déchy, Edmond Téry.

7. Mr. Aladár György fait part que le Comité nommé pour la question de l'expédition de l'Oural a tenu une séance, dont Mrs le Dr. Charles Pápai et le Dr. Bernard Munkácsy ont aussi fait partie. Dans cette séance on a constaté que les fonds Reguly de l'académie des Sciences sont déjà entièrement épuisés, et qu'ainsi, il n'y aura plus de semblables expéditions au frais de l'Académie. Néanmoins, vu la grande importance de l'idée, le comité juge nécessaire d'éveiller l'intérêt du public pour la question, jusqu'à ce que la Société ait amassée les fonds pour son expédition.

Pour ce but la formation d'un comité perpétuel, destiné à étudier la manière d'acquérir les moyens indispensables, est recommandée.

Le comité trouve juste la proposition du référent et nomme membres du comité perpétuels de l'expédition de l'Oural les membres du comité provisoire.

Séance de lecture le 22 mars dans la salle des séances hebdomadaires de l'Académie des Sciences sous la présidence de Mr. le Dr. Jean Hunfalvy.

1. Mr. le dr. Gustave Thirring, secrétaire communique de nouvelles dates concernant la vie de Ladislas Magyar.

2. Mr. Berthold Weisz membre ord. fait une lecture sur la vocation de la Hongrie, quant au commerce oriental.

BIBLIOGRAPHIE.

(Aus dem III. Hefte. Seite 183-191.)

Die Grundfehler der Theiss-Regulirung und deren Beseitigung,
von Georg Patzko. Gross-Wardein 1887. (Ungarisch).

Diese kleine Arbeit verdankt ihr Entstehen dem Schleusenbruch von Kistisza i. J. 1887 und enthält viele Winke deren

Befolgung von Seite der maassgebenden Kreise sehr wünschenswerth wäre. Die Arbeit stellt zunächst jene Daten zusammen, aus welchen die stete Zunahme der Wasserhöhe der Theiss in den Jahren 1830, 1853, 1855, 1867 und 1879 ersichtlich ist; in Szeged z. B. betrug der höchste Wasserstand in den genannten Jahren 6'14, 6'62, 6'96, 7'22, 8'06 m. Verfasser hebt dann hervor, dass die Theiss ihr Bett seit 1856 um 2 m. gehoben hat und dass ihre Verschlammungsfähigkeit — auch infolge der Entwaldung — von Jahr zu Jahr zunimmt, daher ist die Zukunft des Inundationsgebietes und namentlich der Stadt Szeged eine wahrhaft besorgniserregende, ja der Verfasser geht sogar soweit — vielleicht denn doch ein wenig zu weit — dass er der Stadt Szeged eine nicht über hundert Jahre hinausreichende Zukunft prophezeit. Nach seinen Beobachtungen wechselt der Grad der Verschlammung der Theiss jährlich zwischen $\frac{1}{2}$ und 20 cm. und dies würde — durchschnittlich zu 6 cm. angenommen — in 100 Jahren Erhöhung des Strombettes von 6 m. geben, wobei zu bemerken ist, dass sich des Verfassers Angaben auf Szolnok beziehen, die hauptsächlichsten Verschlämmer der Theiss aber (die Maros und die dreifache Körös) alle unterhalb Szolnok in den Fluss münden. Eine Folge der Entwaldung ist es, dass die Gewässer des Theiss-Beckens nicht periodisch vertheilt, sondern alle in demselben Zeitpunkte (Schneeschnmelze, grosse Niederschläge) ihre Wassermassen der Theiss zusenden. Um diesem Übel abzuwehren, empfiehlt der Verfasser die Herstellung von 6 grossen Wasserreservoirs am Laufe der Theiss, die eines nach dem andern zur Aufnahme und Ableitung des Wasserüberschusses dienen sollten und dabei zugleich zu Bewässerungszwecken benützt werden könnten. Das Versäumen dieser Idee würde die Nutzlosigkeit aller Entwässerungsmaassnahmen mit sich ziehen. Die kleine Arbeit kann bestens empfohlen werden.

Reise S. M. Schiffes »Zrinyi« über Malta, Tanger, und Teneriffa nach Westindien in den Jahren 1885 und 1886. Auf Befehl des k. und k. Reichskriegsministeriums Marine Section mit Zugrundelegung der Berichte des Schiffcommandanten zusammengestellt von Jerolim Freiherrn von Benko, k. u. k. Corvettenkapitän. Pola. Wien 1887.

Schulwandkarte des Königreichs Böhmen, im Maasse 1:200.000 bearbeitet von Dr. Karl Schöberl. Wien. 1886. Milit. geograph. Institut.

Mit dieser Karte hat das Milit. geogr. Institut in Wien die Herausgabe von Schulwandkarten begonnen. Bei dem grossen Maasstabe der Karte war es möglich, ein bis in die Details genaues Bild der oro-hydrographischen Verhältnisse zu bieten, das durch siebenfachen Farbenton einen hohen Grad von Plastik erreicht. Das Gebiet bis zu 200 m. ist durch grünes, von 2—300 m. durch weisses, die folgenden Zonen von je 300 m. durch immer dunkler werdendes braunes, Höhen über 1500 m. durch fast schwarzes Kolorit dargestellt. Der grösste Theil des Landes fällt in die Höhenzonen von 300—900 m., und nur geringe Theile

erheben sich darüber oder bleiben unterhalb 300 m. Das Gesamtbild des vorwiegend gebirgigen Terrains wird durch sorgfältige Schraffur noch bedeutend gehoben. Die Gewässer sind in Blau, die Eisenbahnlinien in Roth, die Communicationen in Schwarz ausgeführt, heben sich daher vom braunen Terrain klar und deutlich ab. Die Auswahl der Ortsnamen ist eine sorgfältige und dem Wesen einer Wandkarte entsprechend sparsame und das Auffinden der Namen ist durch das Hervorheben ihrer Anfangsbuchstaben wesentlich erleichtert. Die Karte kann im Ganzen eine gelungene genannt werden und ist in mancher Hinsicht den Sydow- und Kiepert'schen Wandkarten vorzuziehen; die Beigabe einer detaillirten Umgebungskarte von Prag erhöht den Werth derselben. Dagegen ist die photographische Verkleinerung der Wandkarte auf den Maasstab 1:1.000.000 vielleicht doch nicht der richtige Weg zur Herstellung von Handkarten, da bei diesem Prozesse das minutiös gearbeitete Terrain der Wandkarte bei aller Genauigkeit seinen Charakter verliert und nicht zur Geltung kommen kann. Die technische Ausführung beider Karten ist eine in jeder Hinsicht muster-giltige und die Schulen gewinnen in ihnen Lehrmittel von anerkannt hohen Werth. Die Herstellung einer ähnlichen Karte von Ungarn wäre in hohem Grade erwünscht.

Leitfaden für den Vorgang beim Unterrichte über das Karten- und Planlesen in den Unterofficiers-Schulen. Mit dem neuesten Zeichenschlüssel und 63 Figuren im Texte. Bearbeitet von Emil Neumann, k. k. Hauptmann im Infanterieregimente Graf Huya Nro 18. Wien. Verlag von Moritz Perles 1888. Klein 8° Seiten 87. Preis 1 Gulden. (III-tes Heft, Seite 189.)

Das vorliegende Buch ist nicht nur desswegen werthvoll weil es nach der von Fachkreisen geübten Kritik das k. k. Reichskriegs-Ministerium für den Gebrauch in den Unterofficiers-Schulen empfohlen hat, sondern vielmehr aus jenem Grunde, weil die Methode, womit es seinen Lehrstoff behandelt, als eine überaus passende bezeichnet werden kann.

Die theoretische Hälfte des Buches umfast 14 Lectionen, in welchen es seine Handhaber in erfolgreiches Lesen der geographischen Karten mit grosser Leichtigkeit einführt. Die Lection 1. macht einen charakteristischen Unterschied zwischen Plänen und Karten. Das Maass für die ersteren in der österreich-ungarischen Armee ist 1:25,000 der Natur, für die Specialkarten 1:75,000, für die Generalkarten neulings angewendet 1:200,000, vormals 1:300,000. Dann kommt der Vortrag über die conventionellen Zeichen der Karten, und zwar über jene, welche die absoluten Höhen versinnlichen. Die Lection 2—3 gibt die Zeichen der Gewässer und Wasserbauten, der Communicationen und Culturen, ferner die angewendeten Farben der Karten und die Grössenverhältnisse der Buchstaben. Die Lection 4—5 gibt das Maass und Proportion und ihre Nutzenanwendung mit praktischen Beispielen; die Lection 6—9 beschäftigt sich mit der Orientirung

auf den Karten und in der Natur, den wahren Verhältnissen entsprechend; ferner mit Verfertigung orientirender Croquis auf der Schultafel mittelst Punkten im doppelten militärischen Maasse (1:12,500). Die Lectionen 10—13 geben die Darstellungsmethoden der Berge mittelst Schraffirung aus dem Scheitelpunkte und in horizontaler Richtung, zuletzt die Benennungen der Bergpartien. Die Lection 14 ist schon eine vollständige Leseübung.

Der praktische Theil bespricht das Terrain und liefert Anweisungen für die Verfertigung der Karten im Freien, oder wie man dazu die Elemente zusammenführen kann: Wenn jemand dieses Büchlein vielleicht mit dem M. Index Terrain-Darstellungs-Heft für Unterofficiers-Schulen gleichzeitig benützt, kann er sein Ziel leichter erreichen, als mit anderen gleichen Werken z. B. mit dem Umann-schen Repetitorium der Terrainlehre, obgleich diese das besprochene Werk nicht erwähnt. Nützlich ist der Neumann-sche Leitfaden auch den Touristen, die daraus Entfernungen, oder zufällige Communications-Hindernisse von den Spezialkarten leicht entnehmen und würdigen lernen.

Viktor Récsei: Oedenburg's Name im Alterthume und die römischen Inschriften im Oedenburger Komitat. Oedenburg. 1887. (In ung. Sprache.) (III-tes Heft Seite 190.)

Unter diesem Titel hat V. Récsei eine eingehende Studie veröffentlicht, in der er sich nicht nur mit dem Namen der Stadt Oedenburg im Alterthum befasst, sondern auch zur alten Geographie des Oedenburger Komitats werthvolle Beiträge liefert. Nachdem er den celtischen Ursprung mehrerer Städte Pannoniens dargelegt (Arabona, Bregetium, Crumerum, Mursa, Savaria etc.) geht er auf den Ursprung des Namens Scarabantia über und beweist, dass darunter nur Oedenburg gemeint sein könne; zugleich verwahrt er sich gegen den in späterer Zeit aufgebrachten Namen Sempronium, und erklärt den Ursprung der Namen Sopron und Oedenburg. Im II. Theil seiner Arbeit weist er auf Grund der aufgefundenen römischen Inschriften die Anwesenheit der Römer im Oedenburger Komitat von Schritt auf Schritt nach und bespricht in eingehender Weise das Mithraeum von Kroisbach. Die mit vielem Fleiss gearbeitete Monographie ist ein werthvoller Beitrag zur alten Geographie Ungarns.

Dans le IV. fascicule p. 226—231, Mr. Etienne Hanusz sous le titre «Noms de lieux magyarisés» écrit sur les noms de lieux des comitats de Vas et de Zala, qui ont été magyarisés ces derniers temps. Dans cette communications les vieux noms se trouvent dans la colonne gauche, les noms nouveaux correspondants sont enregistrés dans la colonne droite.

† **F. V. Hayden**. Le nécrologue de cet excellent géologue et voyageur géographe de l'Amérique du Nord se trouve à la fin du IV. fascicule. La société hongroise de géographie perd en lui un de ses membres honoraires bienveillants.

La Société Hongroise de Géographie.

Protecteur:

S. A. Imp. et Roy. *Rodolphe*, Archiduc héréditaire etc.

Le bureau de la Société:

Président: *Dr. Jean Hunfalvy*, conseiller roy., professeur à l'Université de Budapest.

Vice-présidents: *Dr. Arminius Vámbéry*, professeur à l'Université.
Michel Gervay, conseiller ministériel pensionné.

Sécrétaire général: *Antoine Berecz*, directeur de l'École supérieure d'État pour les jeunes filles.

Sécrétaire: *Dr. Gustave Thirring*, professeur.

Trésorier: *Dr. Henry Floch Reichersberg*, conseiller au département des finances.

Membres du Comité:

Dr. Aladár Ballagi, professeur à l'Université.

Albert Bedß, conseiller ministériel.

Joseph Berényi, inspecteur en chef des chemins de fer d'État.

Dr. Charles Brózik, professeur.

Maurice Déchy, propriétaire.

Dr. Guillaume Fraknoi, secrétaire gén. de l'Académie des Sciences.

Béla Ghyczy, Maréchal-Lieutenant en retraite.

Paul Gönczy, secrétaire d'État.

Aladár György, membre interne du Bureau statistique.

Dr. Rudolphe Havass, professeur.

Pierre Heim, conseiller ministériel.

Dr. Paul Hunfalvy, membre de la Chambre Haute.

Paul Király, professeur.

Louis Koller, conseiller ministériel.

Daniel Laky, professeur.

Henry Lévy de Kistelek, membre de la Chambre Haute.

Louis Lóczy, professeur à l'école polytechnique.

Béla Majláth, bibliothécaire du Musée National.

Dr. Alexandre Márki, professeur.

Frédéric Pesty, secrétaire de section à l'Académie.

Éméric Péchy, directeur de l'Imprimerie d'État.

Dr. Joseph Szabó, professeur à l'Université.

Dr. Auréle de Török, professeur à l'Université.

Michel Zsilinszky, professeur.

A B R É G É
DU
BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

XVI. Année.

Budapest, 1888.

5. Numéro.

La Société ne prend pas la responsabilité des opinions émises par les Auteurs des articles
insérés dans son Bulletin.

LITERARISCHE BEITRÄGE ZUR GEOGRAPHIE UNGARNS IM JAHRE 1887.

Von Dr. Alexander Márki.

(Auszug aus dem ersten Artikel des V. Heftes.)

In diesem Artikel werden 681 selbständige Werke oder einzelne Artikel aufgezählt, die im Jahre 1887 zur Landeskunde Ungarns Beiträge geliefert haben; es sind dies nicht nur Werke rein geographischen, sondern auch verwandten Inhaltes.

I. Im allgemeinen Theil erwähnt der Verfasser 17 Werke und 25 Karten. Er weist auf den Einfluss hin, den die neue Gymnasial-Verordnung auf die allgemeine Schilderung Ungarns ausübt und da er in Folge der Beschränkung des Lehrstoffes damit nicht in Allem einverstanden ist, hebt er die Nothwendigkeit der Herausgabe populärer geographischer und Reisewerke hervor. Eine militär-geographische Beschreibung von Ungarn ist aus der Feder Géza Csálay's erschienen. Das wiener Militär-geogr. Institut hat 23 Blatt seiner Specialkarte 1:75,000 herausgegeben, die auf Ungarn Bezug haben. Eine verdienstvolle Arbeit ist die grosse Karte Ungarns von Josef Homolka (1:900,000) in zweierlei Ausgaben (politische Karte ohne Terrain und Terrainkarte). Auch das Werk des Kronprinzen Rudolf schreitet rasch vorwärts. In ausländischen Werken, so in Boccardo's Nuova Enciclopedia sind die absurdesten Anschauungen über Ungarn noch immer so sehr an der Tagesordnung, dass eine wahrheitsgetreue Schilderung Vámbéry's »Hungary in ancient, medieval and modern times« von grösster Nothwendigkeit war. Dagegen müssen wir gegen Dr. Pliverics's Werk: »Der kroatische Staat« (?) vom staatsrechtlichen Standpunkt entschieden Stellung nehmen.

II. Zur Ethnographie Ungarns liefern 46 Werke und Abhandlungen Beiträge. Unter dem Titel »Ethnographische Mittheilungen aus Ungarn« ist eine ethnologische Zeitschrift ins Leben getreten und es ist Hoffnung zur Gründung einer ethnologischen Gesellschaft vorhanden. Georg Szathmáry hat nachgewiesen, dass von den nach einzelnen Nationalitäten benannten 619 Gemeinden 296 ihr ursprüngliches Epitheton verloren haben, und

zwar 81 deutsche und 83 slawische Gemeinden, während das ungarische Element 32, das rumänische 112 Gemeinden gewonnen hat. Diese Daten entkräften am besten die übertriebenen Behauptungen Gregor de Volan's betreffs des schon zur Genüge aufgewärmten Themas »Die Magyaren und der nationale Kampf in Ungarn« mit den obligaten Unterdrückungen der nichtungarischen Nationalitäten und der unvermeidlichen Entstellung (in diesem Falle Russifizierung) der ungarischen Ortsnamen. — Ladislaus Réthy's Werk über die rumänische Sprache und Nation ist ein werthvoller Beitrag zur Lösung der rumänischen Frage. Paul Hunfalvy hat über den »Ursprung der Rumänen« geschrieben und von Jung's »Römer und Romanen in den Donauländern« ist die zweite Auflage erschienen. Albert Schiel hat in einem kleinen Werckchen über die siebenbürger Sachsen geschrieben und Teutsch die sechste Auflage der Reformation der Sachsen veröffentlicht. — Eine ungarisch-armenische Zeitschrift beschäftigt sich mit der Vergangenheit und Gegenwart der Armenier. Sr. k. k. Hoheit Erzherzog Josef hat eine Grammatik der Zigeunersprache nebst ethnographischen und ethnologischen Beiträgen geschrieben. Die Praehistorik Ungarns wurde durch Arbeiten von Paul Király, Gabriel Téglás, Dudás, Sophie Torma (über die Siderolathrie Daciens vor der Römerzeit; im Correspondenzblatt. d. Deutsch. Ges. für Anthr. u. Urgeschichte) bereichert. In der English Historical Review hat Thomas Hodgkin über das römische Dacien geschrieben.

III. Unter den (16) Werken nationalökonomischen Inhaltes sind Karl Keleti's bahnbrechende Arbeit über die Ernährungsstatistik Ungarn's, ferner die Arbeiten G. Wenzel's über die Landwirthschaft, Ant. Péch's über das Bergwerkswesen und Karl Hüberth's über die Geschichte des Postwesens in Ungarn hervorzuheben.

IV. Das Unterrichtswesen hat nach dem Berichte des Cultus- und Unterrichtsministers und der Arbeit Ludwig Láng's bedeutende Fortschritte gemacht. Ein werthvoller Beitrag zur Kenntniss der ung. Bildungsverhältnisse ist Aladár György's grosses Werk über die Bibliotheken Ungarns (1400 öffentliche und 1001 Privatbibliotheken mit zusammen 8.632,374 Bänden). Nach den bibliographischen Ausweisen Ignaz Horváth's erschienen in Ungarn i. J. 1887 2722 Werke, darunter 2111 in ung. Sprache.

V. Die Kenntniss der physischen Verhältnisse wurde durch 76 grössere Werke oder Abhandlungen gefördert. 1. Zur Orographie lieferten der ungarische und siebenbürg. Karpathen-Verein zahlreiche Beiträge; ein Karpathen-Führer in deutscher Sprache (zur Gratis-Vertheilung unter Reisenden) ist in der Arbeit. Die oro-hydr. Karte der Central Karpathen (1:750.000), herausgegeben vom Mil.-geogr. Institut in Wien und das Tatrarelieuf von Josef Wolgner (1:25.000) sind werthvolle Errungenschaften.

Eine genaue Erforschung des Mátra-Gebirges ist von der neu gegründeten Mátra-Section des ung. Karpathen-Vereines zu erwarten.

2. Die Hydrographie ist durch die Herausgabe eines hydrogr. Jahrbuches Seitens des ung. Communicationsministeriums mit einem bedeutenden Material bereichert worden. Dr. S. Roth hat in unserem Bulletin eine Studie über die Seen der Hohen Tatra veröffentlicht, Boleman, Chyzer, Lengyel und Fischer haben balneologische Arbeiten, Bielz und Téglás Beiträge zur Höhlenkunde geliefert. — 3. Die Zoogeographie hat in Otto Herman's epochemachendem Werk über die ungarische Fischerei (A magyar halászat könyve) ein reich illustriertes, geistvoll geschriebenes gediegenes Werk erhalten, das zugleich in ethnographischer Beziehung von bedeutendem Werthe ist und hoffentlich auch in eine der Kultursprachen übersetzt werden wird. — 4. Auf dem Gebiete der Pflanzengeographie sind Ludw. Simonkai's Werk über die Flora Siebenbürgens ferner kleinere Abhandlungen von V. Janka nennenswerth. — 5. Eine bedeutende Anzahl geologischer Abhandlungen in den Editionen der geol. Landesanstalt und der geol. Gesellschaft (von Böckh, Lóczy, Pethő, Schafarzik, Roth, u. A.) bereichern die Kenntniss der geol. Verhältnisse Ungarns. — 6. Zur Meteorologie Ungarns lieferte die ung. Meteorol. Anstalt in ihrem XV. Jahrbuche werthvolle Beobachtungen aus 231 Stationen. Nik. Konkoly-Thege hat über die Sternschnuppen, Andor Semsey über die Meteore Ungarns (eine Sammlung von 253 Exemplaren befindet sich im National-Museum) verhandelt.

VI. Die historische Geographie hat in der Arbeit Friedrich Pesty's »Magyarország helynevei« (Ungarns Ortsnamen), einem in Egli's System mit grossem Apparat gearbeiteten Werke wertvolle Beiträge erhalten. (S. pag. 59.) Die Monumenta Vaticana veröffentlichen päpstliche Zehentlisten von 1218—1375, Geleich hat das Diplomatarium Ragusa's herausgegeben, Eugen Simonyi der Übersetzung von Ratzel's Anthro-Geographie eine kurze Skizze der Wirkung der physikalischen Verhältnisse auf die Geschichte Ungarns beigefügt.

VII. Zur Geschichte der ung. Geographie bietet Lanfranco's grossartige Sammlung alter Karten und Bilder der ung. Hauptstadt, gegenwärtig durch Geschenk des Sammlers Eigenthum der Hauptstadt Budapest, ein schätzbares Material. Alex. Márki hat über die ung. Reisenden im Allgemeinen, Johann Jankó jun. über die ung. Afrika-Reisenden, M. Jókai über Benyovszky und L. Beöthy über einen ungar. Robinson geschrieben. Die Beschreibung einer Reise in Ungarn 1793—94 vom Grafen Hoffmannsegg ist in ung. Übersetzung erschienen. Insgesamt behandeln 17 Arbeiten die Geschichte der ung. Geographie.

VIII. 401 selbständige Arbeiten oder Artikel und 68 Kar-

tenwerke beziehen sich speziell auf einzelne Theile, (Komitate, Gegenden) des Landes, und es kann mit Recht behauptet werden, dass sich auf dem Gebiete der speziellen Topographie eine bedeutende Lebhaftigkeit kund giebt. Kogutowicz, Hátsek und Hajnóczy haben Karten einzelner Komitate veröffentlicht Homolka eine grosse Administrativ Karte Ungarns herausgegeben, und sowohl diese als auch die Karten Kogutowicz' sind ein Zeichen der Lebensfähigkeit und des Aufschwunges der ung. Kartographie. Ein Ortslexikon Ungarns ist von Johann Dvorsák erschienen.

Die Aufzählung aller, auf einzelne Gegenden oder Komitate Ungarns Bezug habender Werke oder Abhandlungen, die in ungarischer oder in irgend einer anderen Sprache erschienen sind, kann nicht Zweck dieses Résumés sein; Ausländern, die sich für irgend eine Gegend des Landes interessiren, dient die Ung. Geographische Gesellschaft bereitwilligst mit einem vollständigen Literatur-Verzeichniss.

LE PROFIL DE LA TERRE, DU 31 JUSQU'AU 65° LAT. N.

(Erdprofil der Zone von 31° bis 35° N. Br. im Massverhältn'ss 1:1 Million von Ferdinand Lingg. Verlag und Ausführung von Piloty und Loehle in München.)

La reproduction graphique de la surface de la Terre n'était pas exempte de défauts jusqu'à présent et l'on a essayé en vain d'y remédier. Aucune des nombreuses projections, dont se sont servies les cartographes afin d'atténuer la défiguration du Globe terrestre sur le papier, n'a pu suppléer à ce défaut, car chacune de ces projections considérait la Terre comme une boule, tandis qu'elle est effectivement un sphéroïde de rotation. Même sur le globe de la plus grande dimension il a été impossible de donner une idée claire et nette de cette différence, vu qu'elle est si minime, qu'en rapport à la grandeur du Globe terrestre, elle n'est pas saisissable à l'oeil. Les meilleures cartes aussi bien que les globes avaient ce défaut, que la proportion de la surface de la Terre en égard de la dimension du Globe terrestre en général n'a jamais pu être reproduite sur celles-ci, et que sur ceux-là les irrégularités du sol (élevations et dépressions) ont dû être considérablement exagérées, afin d'être tant soit peu saisissables, vu leur exiguité en rapport aux dimensions immenses du Globe terrestre. Il était donc impossible de se faire une idée quelque peu fidèle des dimensions les plus importantes de la surface de la terre relativement à la grandeur du Globe terrestre entier.

Le profil de la Terre de Lingg, dont nous voulons parler brièvement dans les lignes suivantes, a suppléé enfin à ce défaut si souvent senti.

L'idée fondamentale de cette oeuvre est la reproduction de

la coupe de la Terre et de l'atmosphère à une échelle aussi grande que possible, tout en maintenant la direction du méridien.

La coupe est pratiquée depuis Misdah, au bord nord du Sahara, jusqu'à Trondhjem; elle devra reproduire, pour autant qu'ils peuvent l'être faits graphiquement, à une échelle unitaire (chaque millimètre correspond à un kilomètre), tous les phénomènes dans la nature, et toutes les proportions, ayant trait à la surface de la Terre, la structure de l'intérieur de la Terre, et les phénomènes au-dessus de la Terre.

Tout ce qui est reproduit — les sommets des montagnes tout aussi bien que les profondeurs de la mer — se présente dans une proportion conforme à la réalité relativement à la situation et aux dimensions.

Les profils usuels et presque toutes les cartes plastiques conduisent facilement à de fausses idées, tous les objets étant d'une élévation exagérée.

Le Profil de la Terre de Lingg reproduit les objets suivants :

I. Les situations de la surface de la Terre, particulièrement sa figuration verticale.

II. La composition de la Terre audessous de sa surface, par conséquent les conditions géologiques.

III. Conditions et phénomènes au-dessus de la Terre, dans l'atmosphère, partant ayant trait à la météorologie.

IV. Conditions relatives à la géographie astronomique et physique.

Le tableau à une longueur de 375 et une hauteur de 51 centimètres.

I. La surface de la Terre est reproduite en courbe elliptique d'après les calculs les plus minutieux; elle est surmontée de l'arc réel, et nous remarquons aussitôt combien l'aplatissement de la Terre est considérable. Il y a, p. e., audessus du 49° entre la surface réelle de la Terre (au niveau de la mer) et le Globe, une différence de 12099 m., conséquemment plus de 12 km.; au-dessus de Budapest nous trouvons 10613 m. et dans la partie nord du profil, au 64° de latitude nord, cette différence est de 17194 m.

La plus grande élévation du profil est l'Etna, 3812 m.; la plus grande profondeur celle de la mer entre l'île de Stromboli et le golfe de Salerne, soit seulement 1830 m. Mais en dehors des données du profil, nous voyons aussi les contours — le panorama — de tous les sommets des montagnes et profondeurs de la mer importants, qui sont situés dans la zone entre le 31° et le 64° de latitude nord.

730 sommets des montagnes sont reproduits ¹ (avec la hau-

¹ La plus grande élévation de la surface de la Terre, le Mont Everest ou Gaurisankar (selon le Dr. Ottokar Feistmantel nommé «Deodanga» dans l'Inde), n'a pas pu être reproduite, vu qu'elle est située en dehors de la zone, soit à 28° latitude nord. Par suite d'une erreur la hauteur de la pointe de Gerlachfalva en Hongrie est notée avec 200 m. en plus (2863 au lieu de 2663.).

teur donnée par mètre) dont la latitude et la longitude géographique sont indiquées, d'après Greenwich, exactement à la minute; nous y trouvons ensuite 21 profondeurs de la mer; dont la plus considérable — Tuscarora — avec 8513 m. Sur le bord supérieur du tableau se trouve indiquée, exacte à la minute, la situation de 666 villes.

Au milieu du Profil se trouve une carte dans la projection de Mercator, échelle à l'équateur de 1:100 millions; elle est divisée en cadres exactes de un degré, et contient la désignation de tous les objets reproduits dans le Profil.

II. Des proportions géologiques, nous ne mentionnerons que la plus grande profondeur de puits dans les mines de Příbram en Bohême (plus de 1000 m.), puis la plus grande profondeur farée près de Schladebad non loin de Halle (1195 m.) ainsi plus de 1000 m. au-dessus du niveau de la mer, Halle se trouvant à une hauteur de 78 m.; ensuite les centres des tremblements de terre de Lisbonne (1755), Coblenze (1846), Zsolna au nord de la Hongrie (1858), Ilmenau (1872), Herzogenrath dans la Prusse Rhénane, au Nord d'Aix-la-Chapelle (1873), finalement la reproduction des couches géologiques hypothétiques de la Terre, ainsi que la température et la pression des chaînes de montagnes dans ces profondeurs.

A l'éclaircissement est joint un profil de l'hémisphère nord à l'échelle de 1:30 mill., où se trouvent indiquées l'épaisseur d , l'accélération g et la pression des montagnes en atmosphères p pour chaque dixième des rayons de la Terre.

Nous trouvons à la surface de la Terre $d = 2.5$, $p = 1$; dans $\frac{1}{10}$ de la demi profondeur de la Terre (soit 636 km.) $d = 4$; $p = 425000$; au milieu, entre la surface de la Terre et son centre, ainsi $\frac{1}{10}$ du rayon de la Terre (soit 3180 km.) $d = 8.1$ et $p = 3.440.000$; au centre $d = 9.45$ et $p = 5.720.000$ atmosphères.

III. Dans toute la longueur du Profil se trouvent reproduites les couches atmosphériques de $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{8}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{10}$, $\frac{1}{25}$, 1:1 mill., 1:8 mill., 1:80 mill. de densité, par des lignes ponctuées.

Au 32° (au bord sud) et au 64° (au bord nord) du Profil, un diagramme nous donne une idée nette et claire de la diminution de la pression atmosphérique et de la température relativement à la hauteur.

En 6 points nous trouvons indiquée la hauteur atteinte par des aéronautes depuis l'année 1804 à 1875 (hauteur maximale 11272 m). Puis nous y voyons à quelles hauteurs ont lieu diverses formations de nuages, et à quelle hauteur les étoiles filantes s'enflamment et s'éteignent de nouveau.

IV. En 6 endroits de latitude différente (à 35°, 42°, 45°, 48°, 55° et 62°) nous trouvons indiqué sous quel angle tombent les rayons solaires pendant les diverses parties de l'année (21 Mai, 21 Juin, 23 Septembre et 21 Décembre); en outre nous y apercevons le chemin que fait la Terre en 1 seconde dans son

cours autour du soleil (distance moyenne, perihélium et aphélium); pour ces divers points les rayons vecteurs sont aussi indiqués.

La différence entre la latitude géocentrique et la latitude géographique, ainsi que la correction de la latitude géographique que cette différence rend, nécessaire, se montrent à l'évidence dans le Tableau et dans la coupe de l'hémisphère septentrionale.

Nous voyons par cette description, quelque brève qu'elle soit, du Profil de la Terre de Lingg, quelle quantité de moments importants et intéressants ont été reproduits graphiquement avec une complète exactitude. Le Profil de la Terre de Lingg mérite donc dans la plus large mesure d'être recommandé chaleureusement comme excellent moyen d'instruction aussi bien aux bibliothèques des instituteurs, qu'aux Universités et aux classes supérieures des écoles secondaires.

L'étude scrupuleuse du Profil contribuera parfaitement à changer les idées confuses et inexactes sur ces objets, en savoir sûr et clair, et à encourager de la manière la plus efficace l'instruction géographique.

Le Profil de Lingg a paru en trois éditions diverses :

1) Plié entre des couvertures (38 X 51 cm.), l'exemplaire à 20 Marks.

2) Tendu sur toile, muni à droite et à gauche de lisières et enroulé (hauteur 54 cm, épaisseur 8 cm), l'exemplaire à 21 Marks.

3) L'éditeur a en outre fait colorier soigneusement quelques exemplaires ce qui augmente encore leur clarté. Un pareil exemplaire est 6 Marks plus cher.

Un texte explicatif est joint à chaque exemplaire, et contient la coupe susmentionnée de l'hémisphère septentrionale à l'échelle de 1:30 mill.

Le texte seul de ces éclaircissements peut être également acquis en un petit format bien maniable au prix de 50 & (30 kr.)

BIBLIOGRAPHIE.

Friedrich Pesty: Ungarn's Ortsnamen in historischer, geographischer und linguistischer Beziehung. I. Band. Budapest, 1888. (Ungarisch.) XXXII+447 Seiten. Preis 3 fl.

Im Verlag der Ung. Akademie der Wissenschaften ist unter obigem Titel der erste Band eines gross angelegten Werkes erschienen, das seinem Gegenstande, seinem Zwecke nach ein par excellence ungarisches genannt werden muss; ein Werk, dass nur durch einen ungarischen Gelehrten vollendet werden konnte. Obwohl wir nur den ersten Band vor uns liegen haben, ist schon aus diesem zur Genüge zu erssehen, dass der Verfasser nicht nur mit bewunderungswürdigem Fleisse und Eifer an die Lösung der grossen

Arbeit gegangen ist, sondern sich derselben auch mit bestem Erfolg entledigt hat.

Als Einleitung dient eine Studie über die wissenschaftliche Bedeutung der geographischen Namenlehre und über die Versuche, die in dieser Richtung bisher in Ungarn gemacht wurden. Die Ungar. Akademie der Wissenschaften hat schon im Jahre 1837 einen Concurs auf eine Erklärung der ung. geographischen Namen ausgeschrieben und damit die Berliner Akademie welche bisher als erste Förderin dieser Wissenschaft galt, um 9 Jahre überholt. Doch gelang es weder der Concursarbeit, noch den späteren diesbezüglichen Arbeiten über das Stadium unbewussten Herumtastens hinaus zu kommen.

Pesty's Arbeit ist die erste ähnliche ungar. Arbeit, die auf dem Niveau der modernen wissenschaftlichen geographischen Namenskunde steht und deren Aufgabe der Verfasser, einer der hervorragendsten Historiker Ungarns, vollkommen gewachsen war. Bei dem immensen Material (nahezu 300.000 Namen), das der Verfasser zu bewältigen hatte, war es nicht möglich eine fortlaufende alphabetische Reihenfolge einzuhalten; der Verfasser war daher genöthigt, jeden Band mit A zu beginnen. Freilich erschwert diese Eintheilung die Handhabung des Werkes in nicht unbedeutendem Maasse, doch war eine andere Eintheilung bei dem ungeheuren Material, dessen Aufarbeitung einem Manne übertragen, doch nur auf kleinere Gruppen getheilt vorgenommen werden konnte, nicht recht thunlich.

Der vorliegende I. Band enthält 1596 Artikel und wir können mit Genugthuung erwähnen dass die etymologischen Theile des Werkes den anerkannt gediegenen historischen Erörterungen des Verfassers sich würdig an die Seite stellen. Kein, noch so geringer Umstand entgeht seinem scharfen Auge, das unter den geographischen Namen keinen Unterschied kennt, jeden für gleich wichtig erachtet. Nur auf diese Art wird eine vollständige historische, geographische und etymologisch-linguistische Ausbeute der geographischen Namen möglich. Mag sein, dass neuere Forschungen dess Verfassers Resultate in dieser oder in jener Richtung verändern werden: im Grossen und Ganzen wird sein Werk keinerlei wesentliche Umgestaltung erleiden und vor Veralten auf lange Zeit geschützt sein. P. K.

Folgt die Besprechung folgender Werke: Hölzl's Geographische Charakterbilder. — Chavanne J., Reisen und Forschungen im alten und neuen Kongostaate. — Fränkl Dr. A.: Gustav Nachtigals Reisen in der Sahara und im Sudan. — Elmények Skandináviában. Irta Gróf Zichy Géza. — A genfi conventió. Irta Molnár Viktor.

Zum Schlusse: Kleine Mittheilungen aus dem Gebiete der Reisen, der Ethnographie und Statistik.

A B R É G É
DU
BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

XVI. Année

Budapest, 1888.

6. Numéro.

La Société ne prend pas la responsabilité des opinions émises par les Auteurs des articles
insérés dans son Bulletin.

NEL REGNO DEI FARAONI.

(Estratto dal I^{mo} articolo del VI° fascicolo.)

L'autunno p. p. mentre il vapore Achille entrava con moto lento accompagnato da forti scosse nel porto di Alessandria, il conferenziere salutava le rive africane di sua vecchia conoscenza.

Erano passati 19 anni, dacchè aveva calcato la prima volta il suolo egiziano.

Le impressioni portate allora con sè della terra dei Faraoni, avevano saputo mantenere sempre nel suo animo un vivo interesse per il meraviglioso regno del Nilo. L'Egitto gli si vibrava sempre dinanzi agli occhi con un incanto indicibile.

Mentre i suoi compagni di viaggio con delle imbarcazioni scendevano a terra, egli stava sulla coperta della nave colle sue impressioni di quasi vent'anni fa e arricchito di tante nuove esperienze.

Alessandria ha ben poco che ricordi qualche città orientale, somiglia piuttosto a qualsiasi città europea. Perfino la statua equestre di Mehemmed Ali col turbano che si trova nella piazza principale, differisce del tutto dagli edifici costrutti sul gusto occidentale che circondano la piazza da ogni lato. Anche quel po' di carattere maomettano d'oggi che si riscontra nei quartieri arabi e turchi, sparirà in breve, appunto come già da lungo furono estermine perfino le tracce che ricordavano i tempi dei Faraoni.

Il conferenziere dopo la descrizione delle cose vedute in Alessandria, descrive i suoi dintorni, trattenendosi più a lungo su Ramleh, soggiorno estivo, che esercita un incanto su quelle scorrevoli sabbie; esso ha una ferrovia. La carovana si portò da Alessandria al Cairo. Il treno, che partì dall'ampia e bella stazione, attraversò una regione interessante; molto simile alla bassa pianura ungherese. Per lungo tratto non si vide una collina, una elevazione. Dappertutto s'estendevano terre ben coltivate, frastagliate da canali, che per l'altezza delle acque del Nilo erano ripieni d'acqua. I Fellah, i pari d'Egitto, lavoravano le loro terre diligentemente. Gli uccelli acquatici coprivano in grandi stormi le paludi coperte di canne, e all'appressarsi del treno volarono

via dai loro quartieri con grande chiasso. Trovarono qua e colà anche qualche villaggio di fellah. I muri formati di fango nero appena s'alzano dal suolo all'altezza d'un uomo, le capanne sono senza tetto; tutto nel loro dintorno è così tristo, così abbandonato. Solo delle venerande palme, che si riscontrano ogni tanto, danno al tetro quadro un carattere confortante. Dapprima il treno passa tra i laghi Mareoti (Beheret Mariut) e Abukir, poi percorre le sponde del canale Mahmudie, quindi passato il Nilo su un ponte di ferro presso la città di Tanta, rinomata in lontane regioni per i suoi mercati e per il suo santo Seid el-Bedavi. Passato la stazione di Kalyub compariscono sull'orizzonte le piramidi nonchè i contorni grigi del monte Mocattam; poco dopo si giunge al Cairo.

La capitale d'Egitto ha sentito la caduta del pascià Ismail più che Alessandria. Sotto la di lui reggenza erano sorti quasi per incanto nuovi palazzi, sempre più belli, circondati da magnifici giardini, nell'edificazione e nell'ammobigliamento di questi palazzi hanno trovato lavoro in abbondanza tanti gli artisti esteri come gl' indigeni. Hanno speso immensi tesori per la costruzione di passeggi, giardini popolari e delle rive. Hanno demolito interi quartieri della città, e ne hanno dato i fondi ai ricchi commercianti ed a uomini danarosi, perchè vi costruissero dei palazzi. Così sorse rapidamente il Cairo, che divenne una città mondiale, secondo il modello europeo, una piccola Parigi, con grandi contrade regolari, con altrettanti boulevard, con file di superbi palazzi che gareggiano colla nostra via radiale. I quartieri degli Arabi sempre più si restrinsero col rapido estendersi dell' elemento occidentale e la città cominciò a perdere il suo carattere orientale originale.

Il pascià Ismail fu un degno compagno del Sultano Abdul Asiz, suo signore. Anch'egli ebbe la mania di costruire e di abbellire, per appagare la quale non si ebbe riguardo alle critiche circostanze, nè si risparmiò il tesoro dello stato nè furono rispettate le proprietà private. Chi potrebbe comandare ad un sultano orientale, o ad un vicerè d'Egitto? Il pascià Ismail all'epoca dell'apertura del canale di Suez era giunto all'apice del suo splendore. Solo nelle feste dell'apertura del canale fu capace di spendere 20 milioni di franchi. Con simile tratto voleva gettare polvere negli occhi del mondo. Ma la macchina che era capace di servire di denaro il suo signore per tanto tempo onde soddisfare alle sue svariate passioni, ad un tratto rifiutò i suoi servizi, e il khedive fu costretto pagare col trono reale le sue spese spensierate. Subentrò la crisi colle sue conseguenze, per risanarsi dalle quali l'Egitto ha ora da lottare sotto il pascià Teufik.

Il passato fu dei Faraoni, il presente dell'Islamismo. Un parallelo, fatto fra la coltura dei due mondi, riesce a vantaggio dell'antico. L'antica coltura egiziana resistette per ben 5 mila anni; e i monumenti scavati dalla sabbia fanno stupire i pos-

teri. Presso gli antichi egiziani tutto era calcolato per migliaia di anni, per l'eternità; mentre succede tutto il contrario coll' Islamismo; le sue opere hanno un carattere sempre di poca durata. Gli antichi egiziani misero la vita transitoria in una intima relazione colla mondiale; e ogni loro sforzo tendeva a demolirne, per quanto fosse possibile, il muro di separazione; ciò riguardava ogni lato del mondo dei Faraoni, la loro coltura, le belle arti, la religione. L'Islamismo ritiene l'esistenza terrestre per vile e di poca durata. Ogni poeta adorna questo tema all'infinito. Questa è la base fondamentale della poesia, filosofia e religione dell'Islamismo, il punto di partenza e finale d'ogni suo ragionamento. Con questo va congiunto il fatalismo. Da ciò si può spiegare l'indifferentismo dei credenti dell'Islamismo riguardo qualsiasi monumento terrestre. Anche la loro architettura lo riflette. I loro più bei monumenti sono destinati ad una esistenza di breve durata; se una volta si guastano e vanno in rovina, nessuno pensa alla loro riparazione e conservazione; li affidano alla loro sorte, e li lasciano perire. Questa è la causa per cui nel regno dell'Islamismo ci sono tante rovine, tanta distruzione. Vediamo un tanto anche al Cairo. Il viaggiatore solo con profonda commozione e con isdegno misto a commiserazione guarda il Tulun Giami, il cui minaretto, e le belle arcate, che circondano il cortile e la stessa cupola sono così cadenti, che appena è consigliabile visitarli. In uno stato simile si trova il Giami del Sultano Hassan che fu fabbricato nel secolo XIV. ed è un capolavoro dell'architettura araba.

Il pozzo, che sta nel mezzo del cortile e che serve ai fedeli per lavarsi, è circondato da arcate tutte ornate da arabeschi artistici e da iscrizioni Kufi. Il coperto di stalattite del santuario della moschea è intieramente guastato dal tempo. Ma che si dirà ora intorno ai sepolcri dei califi e dei mammelucchi?

Questi portano già con sè in modo deplorabile l'indifferentismo musulmano, l'impronta del fatalismo. Se i viaggiatori si mostrarono scandalizzati, le guide arabe rispondevano crollando flegmaticamente le spalle: Kismet (il fato). La cittadella, che fu fabbricata nel 1166 colle pietre delle rovine delle piramidi e di Menfi dal Sultano Saladino, è il punto più alto del Cairo. La Moschea di Mehemmed Ali, la cosiddetta moschea d'alabastro, finita nel 1867 è la più bella degli ultimi tempi. Il mausoleo del pascià costruttore, situato a destra di chi entra, è coperto magnificamente. Qui riposa il grande riformatore, l'audace turco, che da una misera condizione si innalzò ad un grado tanto alto da tenere nelle sue mani la sorte dello splendido dominio ottomano. Riposa qui, su quella terrazza, fra le cui pareti il 1 marzo del 1811 per consolidare il suo potere aveva fatto strozzare nel modo più barbaro tutti i mammelucchi in un bagno di sangue.

La scuola principale dell'Islamismo, il principale nido del fanatismo musulmano, è l'università del Cairo: è da qui che si

dirama in tutto l'oriente la scienza musulmana, e con essa l'odio di religione e l'irrisolutezza. Da qui partono i teologi più distinti dell' Islamismo che si estende dai Balcani al Zanzibar e dal Tanger al muro cinese. Qui tra i 10.000 teologi uditori si trova rappresentato ogni popolo musulmano, ogni gradazione del colore della pelle. Gli scolari si aggruppano secondo i quattro setti dell' Islamismo e i singoli regni per ascoltare dalle labbra dei loro professori la dottrina di Maometto. I nostri viaggiatori con un permesso speciali poterono visitare questo luogo, e il risultato della loro visita corrispose sotto ogni riguardo alla loro aspettativa.

Gli studenti assetati di scienza stavano accosciati a gruppi più o meno grandi nelle sale della moschea, avevano davanti i requisiti da scrivere, il santo corano o qualche opera d'un padre della chiesa e le scarpe levate di dosso. Nel mezzo del circolo era il h o g i à (professore) rannicchiato in una pelle d'agnello con in una mano un bastone di bambus, destinato non soltanto ad innalzare la sua dignità di professore, ma ancora per tener desti i discepoli sonnachiosi per le parole del profeta o per il caldo affannoso probabilmente facendo osservare le parole del muezzin, secondo la quale: la preghiera è più dolce del sonno. I professori più distinti hanno seggi più elevati, intorno ai quali sogliono schierarsi gli uditori in maggior numero. Se ora ci immaginiamo che in una sala così grande si pigia un migliajo di studenti e che ogni gruppo grida il suo tema ad alta voce con una cantilena assieme del maestro, e che ogni gruppo tenta di gridare più degli altri, possiamo avere un' idea del chiasso, del sussurro assordante, che regna negli uditori dell' università, non certamente a vantaggio dell' istruzione. Tra gli scolari così addossati gli uni agli altri i visitatori appena potevano muoversi uno dopo l'altro. Il quadro che si presentò loro colà sarebbe stato degno del pennello d'un bravo pittore. Il Cairo, ora capitale dell' Egitto, sorse nel VII secolo d. C. Prima di essa lo era Babylon, città costruita nel posto del Cairo vecchio ai tempi dei Faraoni, che l'avrebbero costruita coi prigionieri assiri. Ancor più antica di Babylon fu Heliopoli, in lingua egiziana An, secondo la bibbia On, luogo principale per l'adorazione del dio sole, Ra, donde anche il suo nome Pe-Ra, patria del sole. Il culto del sole forma la base della religione dell' antico Egitto; ma accanto al dio principale Ra troviamo nel Panteon degli antichi egiziani un intero esercito di dei. Quanti scrissero sull'Egitto neanche oggidi non sono d'una sola opinione rispetto alla religione degli antichi egiziani. Ci sono di quelli che vogliono dedurre dal loro culto il monoteismo, e sostengono un dio solo, ad onta dei molti dei esistiti. Essi vogliono riferire questi dei ad un dio unico, del quale non sono che simboli e attributi diversi. Altri sostengono il panteismo, fra questi Maspero Gaston, il quale dice: «Io non credo che queste personificazioni che sostengono i monoteisti, sieno simboli, attributi del dio principale; perchè ognuno di questi dei ha un nome

indipendente, un' esistenza diversa, cui i fedeli riconoscono con un proprio culto. (Gli dei si potevano dividere in tre gruppi fra loro ben distinti. Vi furono gli dei del sole, degli elementi naturali e dei trapassati. Il culto del dio Sole divenne la base della religione. Osiride il primitivo dio indipendente, era il sole dei morti e dell' occidente, poichè credevano che esso dopo il tramonto passasse sotto terra all'altro mondo; mentre il dio Ra era il sole dei viventi, del giorno. Siccome poi gli egiziani ritenevano il re figlio del dio Sole, ne venne così la denominazione *pa-ra* (secondo gli scrittori greci *pharao*), che significa Dio-re. A questo dio Ra era dedicata la città di Heliopoli, con un tempio straordinariamente magnifico. Questo fu costruito da Amenemha primo re della XII. dinastia, quindi ampliato ed abbellito da potenti regnanti delle XVIII. e XIX. dinastie. Esso era circondato da innumerevoli obelischi, che dovevano significare i raggi del sole. Nel medio evo lo storico arabo Abdul-Latif († 1232) trovò qui innumerevoli obelischi. Oggidi di Heliopolis e del tempio del Sole ci resta soltanto un obelisco, la cui base è coperta del fango del Nilo, e i geroglifici sono dimora delle vespe.

E di tutto questo non ci resta oggi altro del nome arabo d'una volta «Aini Scems» (occhio del sole) e «adesso Matarije» che un unico obelisco. Dove sono andate le rovine? Forse ci potrebbero dare una muta risposta i muri della cittadella del Cairo e gliedifizj pubblici.

Il conferenziere quindi, parlato dell'Albero di Maria descrisse il museo di Bulak. Questo fu ordinato dapprima dal pascià Mariette, il grande scienziato ma ancor più fortunato egittologo, che passò in Egitto nel 1850, e per 30 anni diresse gli scavi sulla terra dei Faraoni. Il conferenziere parla con riconoscenza dell'attività dei Francesi in Egitto.

La visita del museo fu uno dei punti più attraenti e istruttivi del programma pel Cairo.

Entrando nel cortile si presentano subito due grandi sfingi, delle quali solo una, quella a sinistra, è originale mentre l'altra a destra non è che una imitazione. Questi mostri furono ritenuti per una potenza divina, e coi nomi Harmakhuti e Harmakhis vollero indicare il sole che sorge e che tramonta. Siccome ritenevano il re come figlio del sole, rappresentavano spesso i re sotto una sfinge; così il mostro che ci sta davanti rappresenta Ramses II. Le sfingi, come gli obelischi, erano sempre messe appaiate, e formarono davanti ai templi intiere file murali. Soltanto la grande sfinge di Gizeh fu trovata sola. Nel cortile del museo si trova anche un monumento con un sarcofago contenente le spoglie del pascià Mariette, bel testimonio di omaggio e gratitudine. Il conferenziere prende da qui le mosse per tracciare la biografia di Mariette e parlare delle sue scoperte. Fu suo successore Maspero (Gaston, che ordinò il museo fondato da Mariette e che dirige gli scavi, quantunque per le presenti circostanze

finanziarie dell'Egitto poco ci possa sacrificare a tale scopo. Così si offrì al Maspero il compito di elaborare scientificamente e pubblicare i tesori delle scoperte fatte fin qui.

Menzionati così brevemente i due più eminenti e distinti egittologi, descrive i principali tesori del museo, che sono raccolti oltrecchè nelle piccole e grandi gallerie in sette sale, mentre una parte per mancanza di spazio aspetta nei magazzini l'indicazione del suo futuro posto.

Egli mette sott'occhio degli uditori in primo luogo il Panteon del mondo egiziano antico. Una sala è quasi per intero ripiena di statue di dei. Osservando questi è impossibile dedurre il monoteismo, quantunque tutti avessero forse voluto indicare la stessa attività per vie diverse.

Troviamo qui la miglior scelta degli dei. La più frequente è la statua di Osiride. Questo non solo è il più popolare del Panteon egiziano ma ancor il più poetico. Esso è l'unico, al cui nome si unisca un bel mito veramente poetico, che viene esposto dal conferenziere. Assieme degli dei troviamo in una sala gli animali dedicati ad ognuno di loro parte imbalsamati e parte in forma di statue.

In primo luogo si trova fra gli animali sacri il bue api, immagine vivente su questa terra del dio Ptah di Memfi. Esso veniva custodito nel tempio di Memfi. Una volta avevano soltanto un bue api, nato da un raggio della luna e da una giovenca vergine. Sacro era pure il serpente ureo, nella lingua egiziana ara, il cui nome scientifico è *Naja Haje*, *Aspide*.

Anche l'uccello ibide fu imbalsamato in una mummia.

Anche il coccodrillo fu venerato nell'Egitto superiore, e se ne possiede la mummia nel museo; si vede pure un esemplare di mummia dello sciacallo. La mummia dello scarabeo involta in una tela di lino finissimo appartiene alle rarità. Gli egiziani tenevano per sacro questo insetto, perchè esso rappresenta il ritornar dei morti a nuova vita. Non lungi dalla stazione ferroviaria di Zagazig ci sono le rovine dell'antica Bubastis, dove veneravano la dea Secet dalla testa di gatto e tenevano per sacro l'animale a lei caro, il gatto. Il pascià Mariette trovò fra le rovine di Bubastis molte migliaia di mummie di gatti. Questa scoperta conferma tutto ciò che dice lo storico di Halicarnasso riguardo al culto del gatto e dei gatti imbalsamati in questo luogo.

Nel museo do Bulac si trova l'animale sacro alla dea in forma di mummia, ma lo si può vedere in esemplari molto più pregiati in statuette con ismalto, bronzo grigio e verde.

Se si considera il gran numero delle statue degli dei, ben poche sono quelle dei faraoni, dei sacerdoti e degli uomini più distinti: esse originano nella massima parte da qualche tempo da quelli edificato e mantenuto, dove erano collocate subito presso l'uscita. Le statue minori stavano nelle camere mortuarie, e rappresentavano sempre il rispettivo trapassato. Secondo la

credenza religiosa degli Egiziani l'anima anche nell'altro mondo è unita al suo corpo terreno; si separa bensì da esso, ma per ricongiungersi a lui dopo un certo lasso di tempo.

La conservazione dei cadaveri fu resa tanto obbligatoria, che trovandosene in qualche luogo uno abbandonato, o vittima del Nilo, i rispettivi abitanti erano in dovere di imbalsamarlo e di custodirlo. I visceri del cadavere venivano messi in quattro diversi vasi d'alabastro, vi colavano entro della pece bollente e poi li chiudevano.

I coperchi di questi vasi detti canopici, dalla città di Canopo, venivano disegnati con figure le quali rappresentavano una testa d'uomo, di sciacallo, di scimiacane, di uno sparviero, secondo il genio, alla cui custodia i singoli vasi erano affidati. L'imbalsamazione era dapprincipio molto primitiva; più tardi, e specialmente al tempo delle dinastie XVIII e XIX, pervenne ad un alto grado di perfezione.

Però non bastava difendere con mezzi materiali la mummia dalla putrefazione fisica; le si doveva assicurare la vita al mondo di là, provvedendola abbondantemente di magie, come amuleti ed incantesimi. L'intero abbigliamento del morto e il suo accompagnamento al mondo di là, il suo comportarsi nel nuovo mondo sono minutamente descritti nel libro dei morti, un esemplare del quale si trova a Torino e un secondo nel museo di Bulac; già da lungo ne abbiamo la traduzione del Lepsius.

Perciò ammucchiavano nelle casse presso le mummie amuleti, gioje, ornamenti, armi. Non vi dovevano mancare neppure le statuette, alle quali gli Egiziani attribuivano un'importantissima parte. Esse erano fatte di bronzo, di terracotta, con ismalto verde e azzurro, nonchè di legno e di pietra, e servivano a rappresentare il morto, di cui portavano il nome. All'appello, proclamato da Osiride nell'altro mondo, queste statuette dovevano comparire in luogo del morto e compiere le sue mansioni. Per questo esse venivano anche chiamate rispondenti. Affinchè poi il morto potesse farsi rappresentare ad ogni chiamata, ammucchiavano nella cassa queste statuette in gran quantità, a centinaia, a migliaia. I negozianti di articoli funebri tenevano grandi magazzini di queste statuette, sulle quali all'ultimo momento veniva scritto con inchiostro il nome del morto. Troviamo questo sulla maggior parte delle statuette. La cassa della mummia veniva esternamente ornata di disegni e d'iscrizioni, fatti con color giallo, rosso, azzurro, e assieme colla mummia veniva chiusa in un sarcofago il quale si collocava in un sepolcro, coi vasi canopici ai quattro angoli. Gli egiziani o scavavano i loro sepolcri nella roccia, o costruivano per sepolture solidi edificii. I re fino ad un certo tempo venivano seppelliti nelle piramidi. I sepolcri erano formati da tre parti, ognuna delle quali aveva una propria destinazione. La prima parte era formata dalla cappella, dalla quale si passava per uno stretto corridojo

nella camera mortuaria, dove era posto il sarcofago. La cappella il più delle volte era un edificio quadrangolare, le cui pareti in alto s'andavano avvicinando in modo che il fabbricato somigliava ad un tronco di piramide. Il pascià Mariette chiamò queste cappelle *mastaba*, nome usato dagli arabi, e che si trova ricordato nelle opere degli egittologi.

Il conferenziere descrive minutamente i sepolcri scavati nelle roccie, la loro divisione, deposizione interna. La lista dei cibi messi nel sepolcro veniva di solito segnata anche sulla lapide detta *pietra votiva* la quale era collocata nella cappella mortuaria. Gli egiziani conoscevano la preparazione del vetro ancora ai tempi della costruzione delle piramidi.

Lo provano gli oggetti di vetro, trovati nelle piramidi. Negli armadi del museo si trovano vetri dipinti con sorprendente ricchezza e buon gusto dai tempi delle dinastie XII e XIII.

In un' altra sala destano meraviglia delle statue artistiche intagliate nella dura pietra. Le statue degli dei di diorite sorpresero molti degli scultori d'oggi. Lo stesso si deve dire dei lavori artistici in legno. Il museo ha una interessantissima statua di sicomoro, la quale rappresenta un uomo con un bastone in mano. I lineamenti ci indicano un uomo di media età, dal viso contento e sorridente. Gli occhi, fatti di cristallo di monte trasparente, sono assicurati nelle occhiaie di quarzo con un chiodo metallico. La statua è tanto affascinante che il visitatore a stento può separarsi da essa.

Secondo la religione degli Egiziani i morti non possono passare al mondo di là da qualsiasi luogo. Vi è presso Abidos una spaccatura di monte, attraverso la quale passano i morti su barchette di oro. Perciò chi può, si fa seppellire nel paese di Abidos, per essere così più vicino al luogo di partenza.

In uno scompartimento del museo di Bulac si trovano le antichità riferentisi al tempo dei greci e dei romani. Mariette non si occupò molto di questa raccolta; la quale non si estende che fino ai tempi d'Alessandro Magno. Maspero richiamò l'attenzione dei dotti anche a questo ramo della egittologia. Si lasciò alla fine la sala delle mummie, la parte più pregiata e interessante del museo. Difficilmente v'è al mondo un museo, che non abbia la sua mummia. I morti egiziani sparsi per tutto il mondo formano oggetto di curiosità e di meraviglia. Ma il museo di Bulac non soltanto per il numero, ma ancora per la qualità delle mummie supera le raccolte di questo genere di tutti gli altri musei. Le più belle dei faraoni le troviamo qui chiuse nelle vetrine una presso l'altra. Sono state trasportate qui nel 1881 dai sepolcri situati nelle vicinanze di Tebe.

La direzione del museo di Bulac sapeva già da molto tempo che i depredati arabi erano arrivati a qualche sepolcro reale le cui mummie erano state divise fra i musei d'Europa. Dopo lunghe ricerche si riuscì di fatto a scoprire le tombe reali

Brugsch Emilio portatosi a nome del museo a Tebe, estrasse dalla terra tanti tesori da affondare quasi il vapore che fra i lamenti delle donne dei fellah e le salve degli uomini depose nel museo di Bulac i faraoni spariti da migliaja di anni. Giaciono qui in fila, uno presso l'altro i più grandi faraoni, qualcuno colla moglie, col figlio; i primi sacerdoti del dio Ammone, le ballerine, come mummie asciutte. Alcune non sono neppure adesso aperte, mentre levata la maschera ad altre, si presentano gli aspetti dei rinocermati dominatori dei secoli così rimoti. Quale strana disposizione della sorte.

I viaggiatori ammirarono specialmente col massimo interesse quei regnanti, i cui nomi erano loro rimasti impressi nella mente fino dalla fanciullezza, e qualcuno di quelli, che vennero a conoscere più tardi.

Ora passati nelle vetrine ricevettero un numero corrente e furono segnati nei cataloghi: Ramses I., Amos e sua moglie, Nofirtari, Amenhotp I., il figlio dei primi, Thutmes II., Seti I. e Ramses II., il celebre Sesostris. Quest'ultimo coi suoi rigidi capelli rossi, col suo naso aquilino, col collo lungo, con marcati lineamenti del viso, collo scettro nelle mani, s'imprime tanto bene nella nostra memoria da non dimenticarselo mai più.

Destò una simile impressione un'altra mummia, quella della regina Macheri e della sua bambina lattante, che colla sua vita estinse quella della madre, per potersi poi riunire con essa nella morte. La madre e la figlia furono imbalsamate assieme, e ora giacciono in un solo armadio.

Videro poi altre due mummie, il re Pinotem e lo scrittore Nibsoni, il viso dei quali si è conservato così bene, che si adirebbe ad un cadavere di due o tre giorni.

Fu trovata interessante anche l'esposizione delle mummie false; si ricordi che furbi arabi nella speranza d'un buon guadagno si diedero alla falsificazione delle mummie. E si trovano naturalmente anche i compratori di queste falsificazioni.

Il conferenziere, descritto minutamente il museo, conduce gli uditori alle piramidi. Descrive questi grandiosi monumenti e prende qui l'occasione per esporre i risultati dei suoi studi sulla costruzione delle piramidi.

Il pascià Mariette era vissuto colla convinzione che l'interno delle piramidi non fosse affatto abbellito. Questa sua convinzione era tanto profonda che egli visse ben 30 anni ai piedi delle piramidi, dove del resto le più belle scoperte ricompensarono la sua operosità, senza che fosse penetrato in esse; ci pensò solo verso la fine della sua vita. Egli restò colpito all'aprimiento delle piramidi. Trovarono nel loro interno le più belle iscrizioni geroglifiche, molto bene conservate. Il pascià Brugsch, che penetrò in una piramide pubblicò con gioja la sorprendente scoperta al moribondo Mariette, a cui una tale notizia raddolcì l'ultima sua ora. In base a queste esperienze il successore di Mariette, Mas-

pero, visitò ad una ad una le piramidi del Sakkara, e dappertutto trovò delle iscrizioni sempre più belle, dove sono dettagliatamente descritte cose riguardanti il faraone che le fece costruire e il suo governo.

Le iscrizioni trovate sui monumenti scoperti ci mostrano che non vi fu al mondo alcun popolo di tanta facondia, di tanta facile comunicazione e tanto amante di scrivere quanto l'egiziano; sebbene il suo sistema di scrivere sia molto difficile e complicato a cagione dei suoi 24 segni fonetici e ancor molto più per quelli ideografici che sono moltissimi.

Solo nei monumenti di Edfu ci sono tante iscrizioni, che un uomo lavorando da mattina a sera dovrebbe impiegare venti anni solo per trascriverle. Così passeranno dei secoli finché la materia scoperta sarà elaborata per la scienza e pubblicata. La bella e pura scoltura e la pittura tanto ben conservata da sembrare fresca, trovate nell'interno dei sepolcri delle roccie ci provano in parte l'immenso lavoro e in parte lo stato fiorente dell'arte a quei tempi.

Dr. Béla Erödi.

BEITRÄGE ZUR BIOGRAPHIE LADISLAUS MAGYAR'S.

(Auszug des 2-ten Artikels.)

Am 9. November 1864 starb an der Westküste Süd-Afrikas fern von seiner Heimath in ärmlichen Verhältnissen ein kühner ungarischer Reisender, Ladislaus Magyar, der 17 Jahre im Innern Afrikas zugebracht hatte; gehörte er auch nicht unter die hervorragendsten Forscher Afrikas, so hat er doch unsere Kenntniss vom Schwarzen Erdtheil um ein bedeutendes vermehrt und es ist nur zu bedauern, dass der grösste Theil seiner werthvollen Schriften unrettbar verloren gegangen ist und in Folge dessen einen grossen Theil seiner Reisen ein Schleier deckt, den heute Niemand mehr zu lüften im Stande ist. Diesem Umstande ist es zuzuschreiben, dass Ladislaus Magyar's Reisen viel weniger bekannt und gewürdigt sind, als sie es verdienen, denn bisher hat noch Niemand eine auch nur halbwegs vollständige Biographie dieses kühnen Mannes geliefert und namentlich das Ausland hat von einem grossen Theil seiner Reisen kaum Kenntniss. Daher ist auch das Urtheil des Auslandes über Magyar's Reisen und seine wissenschaftliche Wirksamkeit zum Theil ein zu strenges. Wir wollen hier nur auf jene Bemerkungen hinweisen, die Bruno Hassenstein schon im Jahre 1862 an Magyar's Reisen geknüpft hat¹; er schreibt u. A.:

»Die Lage des von ihm (Magyar) genannten hohen Berges Mu Serra und der Mündung des Flusses Mutu-an-kapuka bleibt freilich nach dieser, aller Entfernungs- und Richtungsangaben

¹ Kongo und Angola. Geogr. Mittheilungen 1862, p. 442.

entbehrenden Beschreibung sehr ungewiss und die Schilderung einer Fahrt den Zaire aufwärts bis zu den Wasserfällen von Upá (ob die Yellala Tuckey's?) mit Angabe einer Menge neuer Namen verliert ebenfalls an geographischem Werth, da die hier gegebenen Entfernungen oft um mehr als das Dreifache übertrieben sind. Die Erkundigungen, welche Magyar von portugiesischen Sklavenhändlern über den oberen Lauf des Zaire einziehen konnte, scheinen uns nicht von der Art, um viel Vertrauen einzulösen, und sind schwer mit den sorgfältigen Erkundigungen Livingstone's zu vereinigen«.

Es sei uns gestattet, hier zu erwähnen, dass die Lage Mutu-Serras heutzutage ausser Zweifel steht, und dass der Fluss Mutu-an-kapuka, dessen Name nach Magyar Schlangenkopf bedeutet, wohl in der Nähe des gleichbedeutenden Cabeça de Cobra zu suchen ist. Was die von Magyar erwähnten Upá- oder vielmehr Faro Songo-Fälle des Kongo betrifft, so hat J. Jankó nachgewiesen, dass dieselben mit den Yellala-Fällen identisch sind,¹ was übrigens aus Magyar's Beschreibung, deren »Menge neuer Namen« mit einigen wenigen Ausnahmen durch die neueren Reisenden sämmtlich konstatiert wurde, zur Genüge ersichtlich ist. Wohl hat Magyar die Entfernungen überschätzt, doch findet sich unter allen keine einzige, die »um mehr als das Dreifache übertrieben« wäre.² Was endlich Magyar's Erkundigungen über den oberen Lauf des Kongo anbelangt, so ist aus seinen Mittheilungen zur Genüge ersichtlich, dass er ja eigentlich vom Kuango spricht, den er für den Quellfluss des Kongo hielt und an dessen Ufern die von ihm erwähnten Länder thatsächlich existiren.

Weit entfernt davon, uns mit dem gelehrten Verfasser des citirten Artikels in eine Polemik einlassen zu wollen, haben wir obige Bemerkungen nur deshalb gethan, um zu beweisen, dass bezüglich Ladislaus Magyar's Reisen thatsächlich irrige Anschauungen verbreitet sind, und dass selbst in Fachkreisen die Reisen Magyar's nicht genügend bekannt sind; so sind namentlich Magyar's kleinere Berichte und seine Briefe, die eine grosse Fülle werthvollen Materials enthalten, aus dem sich das Gesamtbild seiner Reisen ziemlich genau feststellen lässt, fast ganz unbekannt. Es sei mir hier gestattet, einen Bericht Magyar's an den Gouverneur von Benguella, de dato Gambos, 21. März 1854 zu veröffentlichen, der in port. Sprache im Jahrgang 1856 des Boletim e Annaes do Conselho ultramarino (Lisboa) erschienen ist und wie folgt lautet:

¹ Petermann's Geogr. Mittheilungen 1888. Heft 1.

² Die von Magyar mitgetheilten Distanzangaben (vom Meeresufer einwärts) sind folgende: Ponta da Lenha, nach M. 70 Seemeilen = 130 Km., nach Johnston (Der Kongo, p. 34) 70, nach Stanley (Der Kongo, I. p. 97) 55·2 Km. — Boma, nach M. 150 S. M. = 280 Km; nach Johnston (p. 35) 140 Km. — Yellala-Fälle, nach M. 100 S. M. = 185 Km; thatsächlich circa 120 Km. — San-Salvador, nach M. 150 S. M. = 280 Km; thatsächlich 220 Km.

Ueber das Innere Afrikas.

Bericht an den Gouverneur von Benguella.

Euer Excellenz!

Soeben bin ich von meiner zweiten Reise in's Innere Afrikas zurückgekehrt und habe aus dem Boletin Official mit besonderem Vergnügen die Thätigkeit ersehen, die E. Exc. im Interesse der Entschleierung des Continents entfalten, indem Sie bestrebt sind, zwischen dem westlichen und östlichen Ufer eine ständige Communication aufrecht zu erhalten, keinerlei Opfer scheuen die zur Erreichung dieses Zweckes führen, kühne und gelehrte Reisende durch Belohnung und Auszeichnungen aneifern, den Continent von Westen bis Mozambik oder Kilimane zu durchqueren, um derart die Irrthümer der Karten, namentlich mit Bezug auf das Wassernetz zu verbessern, das sehr reich und interessant, und nach meinen persönlichen Erfahrungen bisher nur wenig oder gar nicht bekannt war.

Auf Grund dessen glaube ich nicht mehr zurückhalten zu dürfen und obwohl meine Kenntnisse gering sind, lege ich doch auf den Altar der Wissenschaft jene bescheidenen Resultate, die ich während 5-jähriger Reisen im Innern Afrikas erzielt habe, um hiedurch, soweit ich dessen fähig bin, die wissenschaftlichen und humanistischen Bestrebungen Sr. Majestät zu fördern.

Dies vorausgeschickt, erlaube ich mir E. Exc., deren bedeutende literarische Befähigung bekannt ist, einen kurzen Bericht meiner Entdeckungen mit der Bitte zu übersenden, denselben, wenn daraus dem Gemeinwohl irgend ein Nutzen erspriessen könnte, der Hohen Regierung zu unterbreiten.

Am Beginne des Jahres 1849 brach ich von Benguella auf und gelangte in östlicher Richtung durch die Gebirge Amba's und Bailundo's nach Bihe; unterwegs war ich bestrebt, so viel wie möglich, die physikalischen Verhältnisse der durchreisten Strecken zu beschreiben, und bestimmte den Lauf eines Theiles jener Flüsse, die sich zwischen dem 9. und 12.º s. Br. ins Meer ergiessen, sowie des Longa, Cuvo, Novo Redondo, Quicombo, Egypto, Rio Tapado und Anha. Ich machte hier geograpische, botanische und mineralogische Beobachtungen, und kann sagen, dass diese Länder in jeder Beziehung reich und interessant sind. Dann verweilte ich einige Monate in Bihe und brach vom Neuen in derselben Richtung zur Fortsetzung meines Weges auf; den herrlichen Quanza überschreitend, bestimmte ich durch 2 astronomische Beobachtungen die Quelle dieses Flusses, was mich umsomehr interessirte, als meines Wissens dieser Punkt bisher in den Karten falsch eingetragen war. Von hier durchschnitt ich in ONO-Richtung die ausgedehnten Reiche Lu-chasi und Bunda und notirte den Lauf mehrerer schiffbarer Flüsse, wie des Vindica, Carima, Cuima und Cambale, die sich alle in den Quanza ergiessen. Im

Gebiet von Kariongo änderte ich die Richtung gegen O., durchzog die ausgedehnten und verlassenen Urwälder Quiboque's und erreichte den Culminationspunkt der südlichen Hälfte des afrikanischen Continents, der nach meiner Bestimmung unter $10^{\circ}6'$ s. Br. und $21^{\circ}29'$ ö. L. (Gr.) in einer barometrisch bestimmten Höhe von 5200' ü. M. liegt.

Ich glaube nicht, dass es noch einen Punkt gäbe, der für den Geographen so grosses Interesse besitzt, wie dieser Punkt, in dessen Bereich im Umfang von 30–40 [] Legua sehr viele herrliche Flüsse entspringen, die theils gegen W. in den Atlantischen, theils in entgegengesetzter Richtung fliessend in den Indischen Ocean münden, weshalb Quiboque mit Recht die Mutter der Flüsse genannt werden kann. Ausser den erwähnten Flüssen Vindica, Cuima, Carima und Cambale entspringt hier noch der wasserreiche, immense Cassabi, der gen O. fliessend Lobar und Catema-Cabita vom grossen Lunda-Reich trennt, von wo er sich, mit dem Luloa vereinigt nach NO wendet und bei einer Breite von 1 Legua an einer bisher unbekanntem Stelle in den Indischen Ocean mündet; hier entspringen ferner der Lu-gebungo, Lu-tembo, Lumegi, Lume, Luena und Quifumaga, die alle schiffbar und Nebenflüsse des grossen Diambege sind, der meiner Meinung nach mit dem bei Quelimane ins Meer mündenden Zambezi oder Sena identisch ist.

Ich brachte in diesem Theil Afrikas ein Jahr und drei Monate zu, in welcher Zeit ich bis zum $4^{\circ}41'$ s. Br. und $25^{\circ}45'$ ö. L., bis zu den Quellen des Diambege vordrang und bestrebt war die Landes- und Naturkunde dieser Länder, die politischen und statistischen Verhältnisse der Bevölkerung zu studiren, meine meteorologischen Aufzeichnungen zu vervollkommen, und nichts zu vernachlässigen, was auf die geographische Kenntniss dieser bisher unbekanntem grossen Länder Licht werfen könnte.

Am Vorabende meiner Rückreise nach Benguela, Ende Mai des Jahres 1851 gelangte in Chaquilembe im Reich Lunda eine arabische Landkarte in meine Hände, die meine Leute gebracht hatten, unter denen ausser der Truppe vom Diambege auch einige Mauren waren, die sie dort getroffen hatten; da ich aber nicht arabisch verstehe, konnte ich die Karte nicht entziffern. Diese (d. i. die Mauren) schlossen sich dann den Leuten Coimbra's an gelangten mit diesen nach Quissambo, im Reich Bunda, wo der genannte Major ein Geschäft hat und von wo sie nach Benguela gingen; ihre Rückkehr nahm jedoch 5 Monate in Anspruch, zu welcher Zeit ich schon wieder im Innern, in Quanhama war, wo ich durch einen Brief von ihrer Rückkehr verständigt wurde.

Meine zweite Reise, auf die ich von Benguela aufbrach und in OSO-Richtung die Länder Quilenge, Gambo, Humbe, Camba und Canhama bis zum $20^{\circ}5'$ s. Br. und $22^{\circ}40'$ ö. L. durchstreifte, war nicht weniger interessant. Hier im Süden verändert sich das Bild der Gegend in jeder Hinsicht; das Naturreich dieser zum

grossen Theil öden Länder ist von dem der nördlichen welligen Gegenden wesentlich verschieden, Charakter und Sitten der zum Theile nomadisirenden Hirtenvölker sind fast ganz wild, weshalb auch das Reisen unter ihnen, namentlich ihrer ewigen Fehden wegen, sehr schwer und gefährlich ist. Im Lande Camba überschritt ich den herrlichen Strom Cunene, der in den Gebirgen von Galangue nahe zum Präsidium Caconda entspringt und von N. nach SSW. fliessend das Land der Ambuella durchströmt. Molando, Camba, Humbe und Donguema vom Reich Quanhama trennt und von Nebenflüssen genährt durch eine grosse Sandwüste fliesst, um in tragem Laufe das Land der Mucimba durchströmend — südlich von Cabo Negro in den Atlantischen Ocean zu münden. Im grossen Reiche Quanhama brachte ich 9 Monate zu, während welcher Zeit ich Gelegenheit hatte, dicht bevölkerte und reiche Gegenden zu erforschen, deren Namen der heutigen Geographie noch ganz unbekannt waren.

Da es mir gelang beim mächtigen König von Quanhama, Haimbiri intime und einflussreiche Freunde zu finden, gelang mir mein Vordringen unter diesen barbarischen und wilden Völkern, die — wie bekannt — noch kein Europäer besucht hatte.

So weit es mir möglich war, klärte ich die Hydrographie vieler unbekannter Länder im S. und SO. Quanhama's bis zu den englischen Besitzungen am Kap und notirte die politischen und statistischen Verhältnisse der Bevölkerung. Die Hydrographie dieser Länder ist um Vieles ärmer und nur ein mächtiger Fluss durchströmt diese Gegend, der herrliche Cubango, dessen Quellen in den Bergen von Galangue entspringen und der von O. nach SO. fliessend einen Theil dieser öden Länder bewässert, bei Idirico nach Aufnahme des Cuitu stark anschwillt und sein Wasser im Lande der Mococota in den Riambege ergiesst. Dagegen ist die Gegend in mineralogischer Beziehung, namentlich an Erzen, wie Silber, Kupfer und Zinn sehr reich.

Im Oktober des verflossenen Jahres 1853 traf ich in Quanhama 3 Lastträger aus Hai Donga, südlich von Quanhama; diese erzählten mir, dass dort 3 Männer angekommen wären, 2 zu Pferde und einer auf einem Ochsen, die von Süden durch das Land der Mucimba kämen. Obwohl dort ein Taubenzüchter war, der auch portugiesisch sprach, konnte ich sie doch nicht verstehen und vernahm nur so viel, dass es Engländer wären, die nach der Beschreibung der Eingebornen, blaue Augen und rothes Haar und Bart hätten. Ich entschloss mich daher, die Weissen behufs einer Zusammenkunft zu verständigen, umso mehr, als sie angeblich nur drei Tagereisen von mir entfernt waren; doch mit grossem Bedauern erfuhr ich, dass sie unterdessen schon wegereist waren, denn die Eingeborenen hatten sie tödten wollen, weil sie kein Elfenbein kaufen wollten und ohne ihre Erlaubnis die Silber- und Kupferbergwerke in Cinama Holomunda aufgesucht hatten; ausserdem wurde meine Abreise durch eine unter

diesen Völkern ausgebrochene Blatternepidemie total vereitelt. Einige Tage später erfuhr ich von Aimbiri, dass die von Süd kommenden Weissen von zahlreichen bewaffneten weissen Reitern begleitet wären, die die Ländereien der Mucimba und Munganga zerstörten, den ersteren die Berkwerke entrissen, die letzteren ihrer Viehherden beraubten, nachdem sie vorher die Eingeborenen bekämpft und geschlagen hätten; viele derselben suchten nun in Quanhama Zuflucht und Schutz. Endlich erfuhr ich auch von den Flüchtlingen, wie weit die Weissen sein konnten; ihrer Angabe nach könnte ich sie in 9—10 Tagen erreichen, so dass ihr Aufenthaltsort daher zwischen den 25. und 26. ° S. Br. fällt. Die erwähnten Weissen waren wahrscheinlich neugierige Reisende, die diese erzeiche Berggegend erforschen wollten. Es fragt sich nur noch, ob die genannte bewaffnete Macht vom Kapland oder von der Algoa-Bai kam, ferner ob im Auftrag einer Regierung, oder ob es nur kühne Abenteurer waren, die in Hoffnung einer bedeutenden Beute diese ausgedehnten Ländereien auf eigene Faust und eigenes Risiko angegriffen hatten.

Bei meiner Rückkunft zu den Gambo empfing mich der dortige Statthalter, F. G. Cabral de Mello auf's freundlichste und theilte mir mit, wie lebhaft sich der Gouverneur Sr. Majestät für die Erschliessung Inner-Afrikas interessire und wie sehr er für die Förderung der Erforschung eingenommen sei. Verehrung und Dank zwingen mich, hier über die Autorität und die Verdienste dieses Beamten einige Worte zu sagen. Von der Hohen Regierung als Gouverneur hieher geschickt, wo noch kurze Zeit vorher ein wildes, rohes und zügelloses Volk wohnte, gelang es ihm ohne Gewalt, nur durch seinen autoritativen Einfluss, seine freundlichen Manieren und seine Güte das Volk auf einen Grad von Gehorsam und Gesittung zu heben und ihm vor der Würde des Gouverneurs so grossen Respekt einzufliessen, dass nun das ganze Volk der Gambo sich niedergelassen hat, der Handel von jedem Zwang befreit und Gut und Blut in vollständiger Sicherheit ist, was alles der hochherzigen Thätigkeit und dem Eifer des vorzüglichen F. G. Cabral de Mello zu verdanken ist.

So habe ich denn in Kürze mittgetheilt, was ich zur Aufklärung der gebildeten Welt für nöthig erachtet habe. Wenn mich die Hohe Regierung mit der detaillirten Ausarbeitung meiner Entdeckungsreisen betraute, würde ich diesem Auftrage mit grosser Freude nachkommen und eine geographische, physische, politische und statistische Beschreibung nebst astronomischen Beobachtungen und einer neuen Karte Süd-Afrikas liefern, da ich gesehen habe, dass selbst die neuesten und verlässlichsten Karten, wie die Balbi's, Malte Brun's und Stein's unrichtig sind. Ausgedehnte und gut bevölkerte Länder sind auf denselben ganz unbekannt, viele Namen sind verwechselt; die Richtungen und astronomischen Beobachtungen sind falsch, die Wassersysteme verworren, da jene grossen Wasseradern, die Hauptlenker der Ci-

vilisation und des Fortschrittes ganz unbekannt sind; ungeheure, schiffbare Ströme durchschneiden diesen Kontinent in verschiedenen Richtungen und auf einem grossen Theil derselben verkehren die Völker fortwährend in einer Ausdehnung von 100 und abermals 100 Meilen. All' die will ich eingehend schildern. Ich will der Hohen Regierung jene für die Wissenschaft und den Handel vortheilhaften Richtungen angeben, die der Reisende quer durch den afrikanischen Kontinent am sichersten verfolgen kann, denn ich habe einen grossen Theil derselben selbst bereist und theue dies mit dem Wunsche, so viel wie mir nur möglich der Wissenschaft zu dienen, welchen Wunsch die Hohe Regierung so gnädig aufgenommen hat, dass ich meine Resultate sowohl dem Wohl der Menschheit, als dem Ruhme Portugals sichern kann.

Gott schütze Euer Excellenz.

Gambos, am 21. März 1853.

An den Gouverneur des Bezirks Benguella.

Ladislaus Emerich Magyar.

Der mitgetheilte Reisebericht Ladislaus Magyar's enthält mehrere Punkte, die unsere mangelhafte Kenntniss seiner Reisen wesentlich bereichern. Auf eine kritische Besprechung des Berichtes können wir uns in diesen Zeilen, deren Zweck lediglich nur der ist, zur Biographie des Reisenden einige Beiträge zu liefern, selbstverständlich nicht einlassen, wir werden hiezu ein andermal Gelegenheit haben, wenn wir versuchen werden, Magyar's sämtliche Werke vom Standpunkte der heutigen wissenschaftlichen Afrika-Forschung kritisch zu beleuchten. Dagegen wollen wir noch einige weniger bekannte biographische Details hervorheben, die gewiss einige Beachtung verdienen. Aus obigem Bericht ersehen wir u. A., dass Magyar im Reich des Muata Jamvo 15 Monate zubrachte und dasselbe Ende Mai 1851 verliess; wir erfahren daraus ferner, dass er in Quanhama 9 Monate zubrachte und am 21. März 1854 wieder in Gambos war, wo er obigen Bericht verfasste.¹ Auf Grund dieser Daten und einzelner Bemerkungen, die in seinen verschiedenen Schriften zerstreut sind, lässt sich nun ein ziemlich genaues Bild seiner zweiten Reise entwerfen. Da diese Reise bisher in keiner seiner Biographien auch nur in halbwegs entsprechender Weise erwähnt wurde, sei es uns gestattet, auf dieselbe hier in Kürze einzugehen.

Magyar verliess im Frühjahr 1852 Benguella und begab sich über Kilengues und Hahi oder Hay nach Gambos, welches er am 23. Juni erreichte; nach 11-tägiger Reise durch eine öde Sandwüste gelangte er nach Kamba, überschritt bei Mussanda den

¹ Das Datum des Berichtes (21. März 1853) beruht jedenfalls auf einem Druckfehler, denn Magyar erwähnt im Bericht, dass er im Oktober des verflossenen Jahres 1853 in Quanhama war.

Kunene und setzte seine Reise durch Oukanjamá (Quanhama) nach Onkongari (Ovakuangari) fort. Bei Bundscha erreichte er den Kubango, den er nun über Sambio und Indiriko (wo er den von N. kommenden Kuitu aufnimmt) — theils zu Land, theils zu Wasser — bis Libebe verfolgte. »Dies ist das Ziel der mit Elfenbein handelnden Karavanen — schreibt Magyar, — die sich weiter nach Süden nicht begeben; auch gestattet der gewinnsüchtige, geizige Häuptling Libebe's die Weiterreise nicht, gleichwie er auch meine durch Geschenke unterstützte Bitte, den Fluss hinabfahren zu dürfen, rundwegs abschlug«. (Magyar's Skizze der Ländereien zwischen dem Kunene und Kubango).

In Libebe erfuhr Magyar, dass sich Livingstone nur wenige Tagereisen von dort aufhalte; »um mit ihm zusammenzutreffen — schreibt er in einem, an Johann Hunfalvy gerichteten Brief, vom 20. August 1856 — unternahm ich einen Ausflug von mehreren Tagen nach dem Kafferland Dschendsche (Jenje), als ich aber Sikeretu erreichte fand ich ihn nicht mehr dort«. — Nun ist aber aus Cameron's Werk zu ersehen, dass Dschendsche mit dem Reiche Sekeletu's identisch ist¹, es bleibt daher kein Zweifel darüber übrig, dass Magyar unter Sikeretu die Residenz Sekeletu's, d. i. Linyanti meinte. Da aber Livingstone Linyanti in der zweiten Hälfte des Juni 1853 verliess, dürfte Magyar diese Stadt gegen Ende dieses Monats oder Anfang Juli erreicht haben.

Nach Libebe zurückgekehrt, begab sich Magyar in westlicher Richtung durch Donga (Ovampo) nach Quanhama, wo er sich im Oktober 1853 aufhielt; dann besuchte er wieder den Kunene, dessen Lauf er im Auftrage des Gouverneurs von Mosamedes eine Strecke abwärts verfolgte, — wie weit ist unbekannt. Im Dezember finden wir ihn in Ohila (Huila), von wo er sich wieder nach Gambos begab; hier schrieb er den mitgetheilten Bericht an Cabral de Mello am 21. März 1854. Auf der Rückreise nach Bihe wurde er in Lusseke von Räubern überfallen, die er jedoch bald in die Flucht jagte, dann besuchte er die Wasserfälle des Kubango bei Dschamba, brachte längere Zeit in Kakingi zu und erreichte Mitte 1854 wieder Bihé. Seine zweite Reise ins Innere Afrika's war hiemit beendet.

Dr. Gustav Thirring.

BIBLIOGRAPHIE.

Adolf Strauss: **Macedonien, Nord-Albanien und Montenegro.** Studienreise mit Unterstützung der ung. Handels- und Communicationsministerien. Budapest, 1888. (Ung.)
Der Verfasser war Mitglied einer, von den genannten Mi-

¹ Cameron, Across Africa, II. Band Seite 174: »Jenje, as far as I could learn is the country of the Kaffirs, over whom Sékélétu was king, when Livingstone passed that direction«.

nisterien vorwiegend behufs Studium der Handelsverhältnisse nach dem Balkan gesandten Expedition und schildert im obgenannten Werk die Resultate seiner Reise. Er weist darauf hin, dass Ungarn mit seinen Industrie-Erzeugnissen auf dem orientalischen Markt, in erster Linie auf die Balkan-Halbinsel angewiesen ist, daher eine genaue Kenntniss der Balkan-Länder von höchster Wichtigkeit ist. Diesem Zweck entspricht das grosse Werk vollkommen, denn es erschöpft die Kenntniss der genannten Länder in jeder Richtung und so eingehend, als es in einem, auch für weitere Kreise geschriebenen Werk nur möglich ist. Der erste Theil des Werkes behandelt Montenegro und des Verfassers dortige Reiseerlebnisse. Wir finden hier eine eingehende Schilderung des Mädchenraubes und bezüglich der ökonomischen und industriellen Verhältnisse zahlreiche Bemerkungen, die von Seite unserer Kaufleute und Industriellen jederzeit zu beherzigen wären. Von Montenegro geht der Verf. auf Nord-Albanien über, und schildert Skutari in eingehender Weise. Hieran schliesst sich eine Schilderung der Albanen, ihrer Sitten und Gebräuche und ihrer Geschichte. Von Skutari nimmt der Verfasser seinen Weg nach Durazzo, dessen Bedeutung für den österr.-ung. Handel er besonders hervorhebt. — Der dritte Theil des Werkes behandelt Macedonien; der Verfasser beginnt mit einer interessanten Beschreibung Saloniki's und dessen vorwiegend aus spanischen Juden bestehenden Bevölkerung. Die Hervorhebung der österr.-ung. Handelsinteressen ist auch hier ein Verdienst des Verfassers. Von Saloniki begab sich Strauss über Prilip nach Bitolien, dann über Üsküp, Kumanow und Vranja nach Nisch, womit seine Reise beendet war. Ausser der fesselnden Schilderung verdienen die zahlreichen Illustrationen (zum grossen Theil Originalaufnahmen des Verfassers) besonderes Lob.

Aladár Ballagi: **Russische Wahlfahrtsorte.** Budapest 1888 (Ungarisch).

Der Verfasser obgenannter Arbeit, der aus Anlass seiner historischen Forschungen in Russland mehrere russische Wahlfahrtsorte besuchte, giebt in derselben nicht nur eine Schilderung dieser Orte, sondern in Kürze auch ein Bild der religiösen Verhältnisse in Russland und jener Ursachen, welche die Trennungen im Gebiete der russische Kirche verursachten. Vom Interesse sind für uns jene zahlreichen ungarischen Beziehungen, die der Verfasser im röm. kath. Wahlfahrtsort Censtochova, der seine ersten Bewohner im Jahre 1332 aus Maria Nostra in Ungarn erhielt, entdeckte. Ausser dem genannten Orte schildert der Verfasser noch die Wahlfahrtskirchen (Lavra) von Kiew, Moskau und St. Petersburg, überall sich in die Schilderung der kirchlich-ethnographischen Verhältnisse ergehend. Die Kenntniss aller hervorragenden Wahlfahrtsorte Europa's, deren sich der Verfasser rühmen kann, kommt ihm hiebei sehr gut zu statten.

Handbuch für Touristen. Anleitung zu mineralogischen und geologischen Sammlungen, Höhenmessungen, zoologischen und botanischen Beobachtungen. Budapest, 1888 (Ungarisch).

Unter diesem Titel hat die k. ung. naturwissenschaftliche Gesellschaft ein kleines Handbuch herausgegeben, das seinem Zwecke, den Touristen Anleitung zur Ausführung naturhistorischer Beobachtungen, in jeder Hinsicht entspricht. In gemeinverständlichem Styl gehalten, ist das genannte Werkchen sehr geeignet, Touristen zu ähnlichen Beobachtungen anzueifern und sie mit dem nöthigsten Wissenswerthen bekannt zu machen. Die Verfasser, des Buches, Dr. Franz Schafarzik, Ludwig Bodola, Johann Kriesch und Koloman Czakó haben sich ihrer Arbeit unstreitig mit vielem Geschick entledigt. Zu Bedauern ist nur der Mangel einer Anleitung zu ethnographisch-anthropologischen Beobachtungen.

Jahrbuch des ung. Karpathenvereines. XV. Jahrgang. Igló, 1888. (Ungarische und deutsche Ausgabe).

Das XV. Jahrbuch des Ung. Karpathenvereines reiht sich in Bezug auf Reichhaltigkeit und Mannigfaltigkeit seines Inhaltes seinen Vorgängern würdig an die Seite. Ist auch der überwiegend grössere Theil der darin enthaltenen Artikel vorwiegend touristischen Inhaltes — was bei einem Verein, dessen Publicationen in erster Linie für das grosse Publicum geschrieben sind, wohl selbstverständlich ist, so fehlen in demselben doch auch Arbeiten von wissenschaftlichen Werthe nicht, wie jene K. Czakó's über die Sommerflora der Moorgegend von Unter-Schmecks und N. Fischer's über die physikalischen Ursachen der Entstehung der Dobschauer Eishöhle. Von den übrigen Artikeln sind K. Siegmeth's Schilderung eines Ausfluges auf die Polonina Runa, Scholtz's Abhandlung über die Hernád-Gegend, M. Roth's Temperaturbeobachtungen aus der Hohen Tatra und V. Myskovszky's Studien über die mittelalterlichen Baudenkmale Kásmark's nennenswerth. Der Verein, der seine Thätigkeit nun schon auch auf die ungarischen Alpengegenden ausdehnt, zählt 3797 Mitglieder.

Rudolf Havass: Bibliotheca Geographica Hungarica.

Obigen Titel führt ein, derzeit noch nicht veröffentlichtes Werk, das der Verf. in der Sitzung der ung. Akademie der Wissenschaften vom 7. Mai l. J. vorgelegt hat.

Mit vielem Fleisse gearbeitet, liefert das Werk eine Zusammenstellung aller in Ungarn erschienener Werke geographischen Inhalts, sowie ausländischer, auf Ungarn bezügllicher Werke von den ältesten Zeiten bis zum Jahre 1849, zusammen 4711 Werke. Als erste geographische Bibliographie Ungarns verdient das Werk alle Anerkennung, doch wäre eine Fortsetzung desselben bis auf unsere Tage von grösster Nothwendigkeit.

Karl Remekházy: Einige Worte zur Regulierung unserer Flüsse. Mit einer Karte. Budapest 1888 (Ungarisch).

Die kleine Brochure spricht für die Regulierung der Theisz

und ihrer Nebenflüsse mit Benützung alter Strombetten und Durchschneidung einzelner Wasserscheiden von geringer Höhe. sucht daher das Mittel zur Beseitigung der steten Wassergefahr für das ungar. Alföld nicht in der Erweiterung des unteren Donaubettes, sondern in einer, den Interessen der Landwirthschaft und des Handels entsprechenden Zertheilung und Nutzanwendung der sich in dieselbe ergiessenden Flüsse. Die beherzigenswerthen Pläne des Verfassers sind auf einer kleinen Kartenskizze veranschaulicht.

G. V. Révy: Die Kanalisationsarbeiten der Bodrogeközer Theisregulirungs-Gesellschaft. Budapest, 1888. (Ungarisch).

Nach einer eingehenden Schilderung der hydrographischen Verhältnisse der Bodrogeköz (Bodrog-Insel), bespricht der Verfasser die von genannter Gesellschaft ausgeführten Arbeiten und die dadurch erzielten Resultate.

Dionys Szűry: Unter lachendem Himmel. Budapest, 1888. (Ungarisch).

Eine Sammlung anregend geschriebener Reiseskizzen über Venedig, Nizza, Monte Carlo und einen grossen Theil Italiens, die sich nicht nur durch Eleganz des Styles, sondern namentlich durch die Unmittelbarkeit der Darstellung auszeichnen und daher auf einen grossen Leserkreis rechnen dürfen.

Franz Dénes: Wegweiser durch die ungarischen Karpathen. Igló, 1888.

Unter obigem Titel hat der ung. Karpathen-Verein in ung. und deutscher Sprache einen kurzgefassten Führer durch das gesammte Karpathengebiet herausgegeben, der bei sehr mässigem Preise auf bedeutende Verbreitung rechnen und daher zur Hebung des Fremdenverkehrs in den Karpathen wesentlich beitragen dürfte. Nach einigen Mittheilungen von allgemeinem Interesse schildert der Führer die einzelnen Karpathen-Gegenden, mit besonderer Berücksichtigung der Hohen Tatra, und liefert schliesslich eine specielle Beschreibung einzelner beachtenswerther Kurorte und Sommerfrischen.

J. Halaváts: Die Umgebung von Fehértemplom-Kubin. — Der artesische Brunnen zu Szentes. Budapest, 1887.

F. Ratzel: Anthro-Geographie. Ins ungarische übersetzt von Dr. Eugen Simonyi. Budapest, 1888.

V. Récsei: Der weltberühmte Orientalist Prof. Dr. A. Vámbéry. Seine Biographie und Erfolge. Oedenburg, 1888.

Mittheilungen des k. k. militär-geograph. Institutes. Wien, VII. Bd. 1887.

A B R É G É
DU
BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

XVI. Année.

Budapest, 1888.

7. Numéro.

La Société ne prend pas la responsabilité des opinions émises par les Auteurs des articles
insérés dans son Bulletin.

**EINE NEUE, ALLGEMEINE, LEICHT U. GENAU CONSTRUIBARE PROJEKTION
DES GEOGRAPHISCHEN GRADNETZES MIT GENAU UEBEREINSTIMMENDEN
FLÄCHENINHALTEN.**

— Auszug des ersten Artikels. —

Wenn wir einen Atlas zur Hand nehmen, so finden wir, dass die darin enthaltenen Karten nach verschiedenen Projektionen gezeichnet sind, je nach der Ausdehnung und geographischen Breite der Mitte des dargestellten Landes oder Erdtheiles. Bei kleineren Ländern, welche von der Mitte aus 4—5 Grade Ausdehnung haben, wird meistens die Kegelprojektion mit Vortheil benützt, bei grösseren Ländern ist diese aber schon nicht mehr hinlänglich genau, weil die Richtungen der Punkte von der Mitte aus von den richtigen immer bedeutender abweichen. überdiess ist das Ziehen der Parallelkreise des sehr grossen Halbmessers wegen unbequem. Bei der Gauss'schen stereographischen Projektion sind die einzelnen Theile für sich genommen denen auf der Kugel ähnlich, im ganzen aber ist das Bild doch unähnlich, weil die Linien und Flächen fortwährend, anfänglich zwar wenig, von 10 Grad Entfernung von der Mitte aber schon rasch, und immer rascher vergrössert werden, so zwar, dass bei 90 Grad die Längen schon das doppelte, die Flächen aber das Vierfache der wirklichen betragen. Bei anderen Projektionen entstehen bei grösseren Abständen von der Mitte bedeutende Verzerrungen, und die Flächen stehen auf derselben Karte in verschiedenen Verhältnissen zu den betreffenden Kugelflächen, wodurch man über die Grössenverhältnisse kein richtiges Bild erhält.

Um diesen Mängeln abzuhelpen, bemühte ich mich eine Projektions-Methode zu finden, welche den berechtigten Anforderungen möglichst entspricht, und habe nach verschiedenen Proberrechnungen eine solche gefunden, welche auf folgende Weise berechnet und construirt wird.

Ich wählte die sphärisch-trigonometrische Berechnung der Durchschnittspunkte der Meridiane mit den Parallelkreisen, weil

auf diese Art die grösste Genauigkeit erzielt wird, und habe zum Zwecke der einfachsten, bequemsten und genauesten Konstruktion des Gradnetzes von den Punkten die Coordinaten in Wiener Klaftern berechnet, wodurch es möglich wird, das Netz in jedem beliebigen Masse mit gleicher Leichtigkeit und Genauigkeit zu konstruieren, und wenn hiezu das Millimeter-Papier verwendet wird, so kann die genaue Konstruktion auch ohne Zirkel oder Massstab bewerkstelliget werden, indem es nur zu wissen nöthig ist, wie vielen Klaftern nach dem gewünschten Verhältniss ein Millimeter gleich ist, und der Durchschnittspunkt der berechneten Coordinaten mit einer Piquirnadel in dem betreffenden Quadrat-Millimeter nach dem Augenmasse durchgestochen werden kann, indem man $\frac{1}{10}$ Millimeter nach dem Auge genau abschätzen kann.

Als Mitte des Netzes und der Berechnung nahm ich die geographische Breite von 47 Grad an, welche heiläufig der Mitte der Länder der ungarischen Krone und auch der österreichisch-ungarischen Monarchie, so wie auch von Frankreich entspricht. Für diesen Mittelpunkt berechnete ich vorerst den Radius vector, und nahm denselben als Halbmesser der Erdkugel an. So wäre für eine andere Breite als Mitte ebenfalls der betreffende Radius-vector zu berechnen.

Von diesem Mittelpunkt aus berechnete ich die Richtungswinkel der Durchschnittspunkte des Netzes in 3 Decimalen der Sekunde, aus dem sphärischen Dreiecke, welches durch den Nordpol, dann durch den Mittelpunkt der Projektion, und dem zu berechnenden Durchschnittspunkt des Netzes gebildet wird. Nachdem in diesem Dreiecke die Poldistanzen des Mittelpunktes und des zu berechnenden Punktes und der eingeschlossene Winkel — nämlich die vom Meridiane der Mitte gerechnete geographische Länge des letzteren Punktes — bekannt sind, kann der Richtungswinkel, sowie auch der Abstand des zu berechnenden Netzpunktes von der Mitte in Graden bis zu 4 Decimalen der Sekunde berechnet werden.

Nachdem diese vertikalen Strahlbögen nach irgendwelchem Gesetze jedenfalls etwas verkürzt werden müssen, da sonst die Figuren gegen die Ränder schon zu stark verbreitert, und die Flächen vergrössert würden — u. z. bei 90 Grad Abstand von der Mitte beide um 57%, die Fläche der Halbkugel aber um 23%, — so habe ich diese Strahlbögen auf folgende Weise auf die Ebene projicirt.

Nehmen wir einen Durchschnitt der Erdkugel an, gebildet durch den grössten Kreis, welcher durch die Mitte der Projektion und durch den zu projicirenden Punkt gedacht wird, und denken wir uns noch durch die Mitte der Projektion eine die Oberfläche der Kugel tangirende Ebene, und dehnen wir die Ebene des erwähnten grössten Kreises aus, bis durch dieselbe die Tangirungsebene geschnitten wird. In diese Scheidungslinie muss die Projektion

des Punktes fallen, es handelt sich nur um dessen Abstand vom Tangirungspunkt. Wenn wir vom Tangirungspunkt einen Durchmesser ziehen und denselben noch weiter verlängern, so muss wegen der Projicirung der Punkte der Augpunkt jedenfalls in dieser Linie angenommen werden. Der Abstand des Auges ist bei der stereographischen = $2r$ vom Tangirungspunkt, von wo der Bogen c unter dem Winkel $\frac{1}{2}c$ gesehen wird, folglich ist die projicirte Länge des Bogens = $2r \operatorname{tg} \frac{1}{2}c$. Weil aber diese Tangente immer länger ist, als der Bogen, so nahm ich das Auge in einem solchen Abstände vom Tangirungspunkt an, aus welchem der Bogen c unter dem Winkel von $\frac{1}{4}$ gesehen wird. Bei dieser Annahme ist für $c = 0$, der Abstand des Auges = $4r$, nähert sich bei der Zunahme von c der Tangirungsebene und wird bei $c = 90^\circ$ der Abstand = $r \cdot 3.414$. Nach dieser Projektion ist der projicirte Abstand des Punktes in der Tangirungsebene von der Mitte = $= 2r (1 + \cos \frac{1}{2}c) \operatorname{tg} \frac{1}{4}c$, und wenn diese Formel noch vereinfacht wird, = $2r \sin \frac{1}{2}c$; indem aber $2 \sin \frac{1}{2}c = \text{chord } c$ ist, so sehen wir, dass die projicirte Länge des Bogens gleich ist der Sehne dieses Bogens. Hiebei beträgt die allgemeine Verkürzung des Bogens bis beiläufig 5 Grad Länge den vierten Theil der Differenz zwischen $\text{arc } c$ und $\sin c$, bei grösseren Bögen etwas mehr, aber auch bei 90° nur um $\frac{1}{10}$ dieses Viertels mehr.

Wichtiger ist aber die Verkürzung in einem bestimmten Abstände von der Mitte, oder am Endpunkte des Bogens c , und diese kann nach der Formel $N_s = -2 \sin^2 \frac{1}{4}c$, so wie die Verlängerung der Linien in der senkrechten oder in der Richtung der von der Mitte gezogenen concentrischen Kreise nach der

Formel $N_k = \frac{2 \sin^2 \frac{1}{4}c}{\cos \frac{1}{2}c}$ genau berechnet werden. Diese Be-

rechnungen ergeben, dass diese Aenderungen der Längen bis gegen 6 Grad Bogen nur die Hälfte der durch die stereographische Projektion entstehenden Verlängerungen betragen, bei grösseren Abständen von der Mitte wird dieses gegenseitige Verhältniss noch immer günstiger, so dass bei 90° Bogenlänge bei meiner Projektion die Verkürzung in der Richtung der Strahlen = 0.293, die Verlängerung in der Richtung der concentrischen Kreise 0.414 beträgt, während bei der stereografischen die Verlängerung nach beiden Richtungen = 1.00 ist. Wenn die Multiplikation der Faktoren

$$(1 - 2 \sin^2 \frac{1}{4}c) \left(1 + \frac{2 \sin^2 \frac{1}{4}c}{\cos \frac{1}{2}c}\right)$$

ausgeführt wird, so ist dieses Produkt = 1.00, also bleiben die Flächeninhalte immer ganz ungeändert, was auch noch allgemeiner bewiesen wird, wenn man sich auf der Kugeloberfläche

aus der Mitte mit den Bögen c concentrische Kreise gezogen denkt, weil die Oberfläche des Kugel-Abschnittes $O = 4 r^2 \pi \sin^2 \frac{1}{2} c$, zugleich aber auch = dem Flächeninhalte des Kreises ist, welcher mit dem Halbmesser $2 r \sin \frac{1}{2} c$, nämlich mit der projectirten Länge des Bogens c gezogen wird.

Nach dem Vorgetragenen kann man also behaupten, dass diese Methode der Projektion die vortheilhafteste ist, weil bei derselben die Richtungen von der Mitte aus mit jenen auf der Kugel scharf übereinstimmen, die Aenderungen der Längen verhältnissmässig gering sind, weil sie von der Mitte aus nur die Hälfte der bei der stereografischen entstehenden betragen, in grösseren Abständen noch weniger. — die sogar am Rande der Halbkugel noch nicht bedeutenden Verzerrungen symmetrisch — und (nach der Polar-Projektion) leicht zu beurtheilen sind, — weil ferner die Flächeninhalte mit denen auf der Kugel selbst bei der Projektion der Halbkugel bis zum Rande vollkommen übereinstimmen, und nach dem Grundmaasstabe auch überall genau berechnet werden können, — ferner, weil die Längen in der Richtung der Strahlen und der concentrischen Kreise mittelst eines nach den Formeln N_s und N_k berechneten Maasstabes gemessen werden können, für welchen die Daten in Klaftern von 100 zu 100 österr. Meilen und 100 zu 100 Myriameter in Anhang meiner Tabelle der Coordinaten schon enthalten sind, welche auch bei andern Radii-vectores sich unbedeutend ändern. Ferner ist diese Projektion sehr vortheilhaft, weil sie allgemein ist, also bei jeder Breite (als Mitte der Projektion) von der kleinsten Fläche bis zur Halbkugel ausgedehnt werden kann, die Formen selbst am Rande der Halbkugel verhältnissmässig wenig verzerrt sind, und man wegen der Uebereinstimmung der Flächeninhalte eine richtige bildliche Vorstellung der Grössenverhältnisse aller Theile gegen einander gewinnt, — endlich, weil dieses Netz in jedem beliebigen Maasstabe auf dem Millimeterpapier sehr leicht und genau zu construiren ist, selbst wenn das Netz nicht auf einem Blatte Raum hat, sondern sich auf wie viel immer Blätter ausdehnt, wenn in diesem Falle die Coordinaten auch von Theilen des Grades berechnet sind. Natürlich mussten in diesem Falle nicht alle Punkte direkt berechnet werden, weil man mit Hülfe der Differenzen wegen Zeitersparniss mehrere Glieder durch Interpolation in die Reihe einschalten kann.

Endlich muss ich noch bemerken, dass die Tabelle der Coordinaten noch für mehrere andere geographische Breiten zu berechnen wäre, indem die durch mich berechnete nur für 47° als Mitte des Netzes giltig ist. (Siehe Tabelle und Figuren im ungarischen Text.)

Adolf v. Tóth,
kön. ung. Oberingenieur.

SZÉKELY-UDVARHELY.

(Résumé du 2. article du Bulletin.)

La rivière de Nagy-Küküllő forme la clé du pays des Sicules. En quittant le Maros nous arrivons au chef-lieu du pays des Sicules, Székely-Udvarhely. Cette ville est située à 36 kilomètres de Héjjasfalva, dernière station du chemin de fer : de là, la route, remontant la vallée du Nagy-Küküllő conduit au Nord-Est vers un des cols du Hargitta, le Tolvajos, qu'elle traverse, et se dirige vers la vallée de l'Olt d'où elle se prolonge en Moldavie à travers le passage de Gimes vers la grande plaine Sarmate. C'est pourquoi cette petite ville montagnarde n'est pas précisément située sur un point de minime importance ; elle mérite par conséquent que l'on s'en occupe un peu plus amplement. Bien des facteurs ont coopéré à ce que Udvarhely soit, non seulement le chef-lieu de l'ancien district d'Udvarhely, mais aussi la capitale du pays des Sicules.

Sz.-Udvarhely est situé à 46° 56' 30" de latitude nord, sur la rive gauche du Küküllő ; la vallée du Küküllő forme à cet endroit une plaine de deux km. de largeur ; elle est bordée de quatre côtés par des chaînes de montagnes. La plaine s'étendant sur la rive droite du Küküllő, forme le terrain d'inondation du Küküllő, tandis que la rive gauche est plus élevée et se transforme en plaine haute jusqu'au pied des montagnes qui la bordent. C'est là que se trouve le territoire d'Udvarhely. C'est là aussi que sont ses champs. Sur la rive droite du Küküllő se trouve le territoire de Szombatfalva. La structure de la ville forme une croix irrégulière. Ses trois rues principales bordent complètement bâties les routes traversant la ville. Au midi de la place principale commence la rue Botos, dont la prolongation est la chaussée conduisant vers le Sud-Ouest, et le chemin vicinal se dirigeant vers Háromszék au Sud-Est. De la place principale, la rue de Szombatfalva s'ouvre vers le Nord-Ouest, et sa prolongation est la route vicinale se dirigeant vers la contrée saline. La rue de Bethlen s'ouvrant au Nord-Est traverse la chaussée conduisant au Csik. La rue Saint-Imre, occupant la terrasse orientale, conduit aux champs, et ses habitants, quoique la population de la ville soit industrielle, sont sans exception des agriculteurs sicules. C'est caractéristique, que parmi les artisans de la ville, les cordonniers sont tous catholiques, les bottiers réformés. La poterie mérite également notre attention ; les produits des potiers sont achetés par des marchands roumains et sont expédiés en Roumanie.

Udvarhely a été fondé peu à peu par la réunion de plusieurs communes en une seule ; à l'heure qu'il est il y a encore dans ses environs des localités formant, pour ainsi dire, des faubourgs qu'elle pourrait s'assimiler.

Le climat d'Udvarhely est généralement froid ; sa tempéra-

ture moyenne annuelle est de 7·81° C. Selon une observation de quatre années (1877—1880) la plus haute température moyenne annuelle fut en 1878, 8·4° C., en 1880, 6·9° C. seulement. L'on constata le plus grand froid en 1880 en Janvier (— 27·6° C.), la plus grande chaleur (+ 36·4° C.) en août 1877. Le climat fortement continental est sujet aux variations les plus extrêmes. La température en automne est généralement plus agréable et plus stable qu'au printemps; les autres saisons manquent même presque entièrement; jusqu'au 15 Mai l'on peut à peine cesser de chauffer les appartements; l'on pourrait dire qu'à Udvarhely il n'y a pas de printemps. Ce qui rend en hiver le grand froid supportable, c'est que la ville est située dans un bassin fermé. que de plus la plaine du Küküllő, près de la ville, le brise et que les vents s'encombrent dans le renforcement conduisant vers le Kis-Küküllő. C'est pourquoi un air calme règne généralement dans la ville. Durant quatre années la plus grande pression atmosphérique a été de 736·7 mm.; la moindre (697·3 mm.) également le 19 février 1879. L'importance des précipitations pluviales varie entre 663 et 734 mm.; dans quatre années la plus faible a été en Janvier 1880 (6·30 mm.), la plus forte (161·25 mm.) en 1880. Le nombre des jours de pluie varie de 164 à 139. Ce sont les vents d'Ouest qui amènent le plus souvent les pluies. Il pleut le plus rarement en automne, le plus fréquemment en hiver. L'été est pluvieux comme en général dans toutes les contrées montagneuses, particulièrement au mois de Juillet.

Comme le district d'Udvarhely n'est pour ainsi dire formé que de vallées, c'est là que se trouvent les endroits habités. Les routes reliant les diverses vallées se rallient toutes à Udvarhely: pour cette raison les marchés hebdomadaires d'Udvarhely, ayant lieu le mardi, sont très fréquentés; la cause en est dans cette circonstance, que peut-être nulle part en Hongrie il n'y a une si grande diversité sur un territoire si restreint, comme cela a lieu dans le district d'Udvarhely. D'un autre côté la population d'Udvarhely étant composée d'artisans et d'employés, tout article importé trouve son acheteur. Le peuple sicule est actif aussi: dans un petit sac sur le dos il apporte une poignée de verdure, du maïs, un peu de farine de maïs, et de tout il sait tirer parti. Habillé d'une veste bleue, notre compatriote saxon à large chapeau, laisse également s'envoler de ses lèvres rasées des paroles hongroises; certes, vivant parmi les luthériens magyares des pays forestiers, qui sont saxons en ce qu'ils sont de bons économistes, n'en sont pas moins de purs magyares dans leur langue et dans leur cœur. Il ne sentent pas le défaut de l'église hongroise luthérienne; certes, leur pasteur prêche en hongrois, les biens d'église sont communs; la séparation ne leur occasionnerait que du tort. Le roumain en vendant le fromage de brebis, offre aussi sa marchandise en langue hongroise.

Le sicule hongrois à côté de cela ennoblit bien des tra-

vaux, que le hongrois de la Hongrie dédaigne, ou fait exécuter par des étrangers. Ce qu' en Hongrie le vitrier slavaque pratique, le Sicule le fait ici lui-même.

Une des conditions premières pour la propagation du peuple sicule, c'est de bonne eau, un bon air et des forêts; c'est pourquoi il n'y a en Transylvanie aucun coin de terre où l'on ne rencontre des Sicules. Ils apprennent facilement et de bon gré les langues étrangères, mais en Transylvanie ils n'ont jamais dérogé à leur nationalité.

Quant aux bâtiments de la ville d'Udvarhely, ce qui n'a pas encore été modernisé, porte le caractère de la bâtisse sicule, aussi ce sont des charpentiers qui construisent les maisons et non des maçons. Ils appellent herse les bois dont ils bâtissent. Ou bien ils les équarissent, et alors ils en construisent des bâtiments aussi modernes que les fermes du planteurs dans les prairies; mais communément ils bâtissent avec de ronds madriers, et c'est là le véritable genre sicule. Leur manière de procéder est la suivante: les ouvriers sicules choisissent quatre grandes pierres, qu'ils placent aux quatre coins de la maison à bâtir, et ils y adaptent régulièrement avec de plus épais madriers la première rangée de la paroi, et ainsi de suite, la deuxième, la troisième, jusqu'à ce qu'ils aient élevé complètement les quatre parois. Un tel bâtiment ressemble à une grande cage assise sur quatre pierres. Ils laissent ouvertes au milieu du bâtiment les ouvertures pour les fenêtres et les portes. Puis suit le toit sans cheminée, de sorte que la fumée s'échappe par les interstices des bardeaux ou par des ouvertures faites à ce sujet. En dernier lieu les parois sont enduits avec de la boue, et les vides se trouvant au-dessous du bâtiment sont remplis avec des briques, ou comme dans ces derniers temps avec des pierres taillées. Ensuite le bâtiment entier est blanchi avec de la chaux, et la maison est finie; elle a bien le défaut d'être froide en hiver et très chaude en été, mais par contre elle présente l'avantage que les parois ne sont pas humides, par conséquent sèches et saines.

Au Nord d'Udvarhely, non loin du Nagy-Küküllő, l'on aperçoit les ruines du fort de Székely-Támad. Le fort ne s'élève pas à une grande hauteur, vu que dans un temps l'eau du Küküllő en remplissait les fossés. Bien des murs puissants en existent encore. Le fort a été construit vers 1562. L'insurrection de Rákóczy le mit en ruines. Le dernier possesseur en fut la famille des comtes Kornis, de laquelle la ville d'Udvarhely l'acheta en 1852.

L'air d'Udvarhely est assez agréable. En une heure et demie à peine l'on arrive dans des forêts de pins, où l'air chargé de parfums, qui s'élève à peine au-dessus de 20—22 degrés Celsius, réjouit le coeur. Les bains de Homorod dans un des renfoncements du Nagy-Homorod offrent aux habitants d'Udvarhely un agréable point d'excursion. Mais l'exploitation insensée des forêts se fait aussi déjà sentir à Udvarhely; les maigres versants per-

dent rapidement la faible couche de terre qui les recouvre, et d'un côté les roches mises à nu réverbèrent une chaleur presque africaine, tandis que de l'autre côté les averses causent de grands dégâts; les cours d'eau débordent souvent, et en outre des surfaces entières de terre éboulent alors, ruinant complètement les espérances de maint pauvre cultivateur. *Albert Laukó.*

BIBLIOGRAPHIE.

Alexander K. Nagy: **Das Bihar-Land (Biharország).** Reise-skizzen. III. Band. Grosswardein 1888 (Ungarisch).

Den zwei ersten Bänden dieses verdienstvollen Werkes hat der Verfasser nun auch einen dritten Band folgen lassen, der sich gleichfalls durch des Verfassers Empfänglichkeit für Naturschönheiten und lebendige Schilderung auszeichnet. Dieser Band bildet eine Ergänzung der zwei ersten, ohne sich in Wiederholungen zu ergehen; alle Schilderungen des Verfassers beruhen auf Autopsie und zeichnen sich durch Unmittelbarkeit der Darstellung aus. Touristen und Naturfreunden bietet dies Werk zugleich einen werthvollen Führer, denn es schildert und erschliesst dem Verkehr bisher ganz unbekante Gegenden, die von der Natur mit ganz besonderen Reizen ausgestattet sind. Den Inhalt des Werkes bilden folgende Abschnitte: Die obere Ér-Gegend; der Berettyó-Fluss; an dem Ufer der schnellen Körös; die Grotte von Kalota und ihre Umgebung; die schwarze Körös; die Padisch-Alpe und Cetatye; die Eishöhle Zapogye und die Felsenburg Boga; auf der Bihar-Spitze.

Zipser Gedenkbuch. (Szepesi emlékkönyv.) Aus Anlass der XXIV. Wanderversammlung der ungar. Aerzte und Naturforscher redigirt von Dr. K. Demkó, Dr. S. Roth und Fr. Sváby. Szepes-Váralja 1888. (Ungarisch). (494 S.)

Das genannte Werk bildet eine eingehende und erschöpfende Monographie des Zipser Comitates, an deren Zusammenstellung die besten einheimischen Kräfte des Comitates mitgearbeitet haben.

Folgt die Besprechung folgender Werke:

A. Stauber. **Das Studium der Geographie in und ausser der Schule.** Augsburg 1888.

F. Hellwald: **Die weite Welt.** III. Band. Bern 1888.

S. Farini: **Durch die Kalahari-Wüste.** Leipzig 1886.

W. v. Freuden: **Reise- und Jagdbilder in Afrika.** Leipzig 1888.

L. Negri: **Massaua e diutorni.** Valenza 1887.

Statistische Daten über das Russische Reich für die Jahre 1884 und 1885. Petersburg 1887 (Russisch).

Zum Schlusse kleine Mittheilungen über geographische Reisen und aus dem Gebiete der Ethnographie und Statistik.

ABRÉGÉ

DU

BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

XVI. Année.

Budapest, 1888.

8. Numéro.

La Société ne prend pas la responsabilité des opinions émises par les Auteurs des articles
insérées dans son Bulletin.

LE MONT RETYEZÁT.

Par Gabriel Téglás, directeur de l'école réale de Déva.

— Résumé du premier article. —

De toutes les montagnes, dont la Transylvanie est pour ainsi dire encadrée au sud, il n'y en a aucune, qui soit si souvent mentionnée, et à si juste titre, que celle du Retyezát. Vers le nord le front subitement escarpé domine le bassin de Hátszeg et forme une des plus belles vues de l'Europe Centrale. Les éminences coniques et déchiquetées, que sépare le bleu foncé de fréquents abîmes, s'érigent en géants et frappent la vue du voyageur dès Gyulafehérvár. Vue du bassin de Hátszeg par une belle journée d'été, cette montagne est on ne peut plus imposante.

Il n'est donc pas étonnant que les Romains l'aient appelée «Montes recisi». Quant à sa configuration, on peut la comparer à la Haute-Tátra et les beautés des vues qu'elle offre, ne le cèdent en rien à celles que l'on rencontre d'Innsbruck à Gross-Solstein. Ajoutons à cette magnifique configuration l'avantage qui résulte pour la perspective de ce que la vallée de Hátszeg s'étend juste devant la montagne.

Le charme des régions montagneuses consiste dans le contraste des hauteurs et des profondeurs. De Hátszeg on embrasse toute une série de régions. La vallée elle-même atteint une hauteur de 200 mètres allant toujours croissant jusqu'au pied de la montagne. Le Riu mare, dont la source est dans les entrailles de la montagne, sort à une hauteur de 490 m. ; Nucsora est à 556, Paros à 502, Borbátviz à 495, Farkaspataka à 496 mètres, et près de Petrosz le Strigy est à 507 mètres.

A cette moyenne de 500 mètres se trouve l'extrémité de la vallée de Hátszeg, et au-delà, cette hauteur de il n'y a plus ni chêne ni arbre fruitier, c'est le hêtre qui devient prédominant sur les versants tournés vers le nord. Près de Szuszény à Colszvár, ancien nid des Kendeffy on trouve des chataigniers. A partir de cette hauteur jusqu'à celle de 2000 à 2500 m. ce n'est qu'une chaîne de rocs gigantesques qui contribuent à rendre pittoresque l'aspect de la montagne.

1. Environs du Retyezát.

Intéressante au point de vue pittoresque, cette configuration est défavorable au point de vue du climat ainsi qu'à la vie humaine, comme l'ont prouvé les dernières recherches. Au-dessus des dits 500 mètres, on ne rencontre plus de villages. Il y a à la vérité par-ci par là des cabanes, et des chaumières; mais Septembre passé, elles se dépeuplent comme par un coup de baguette. — Depuis le commencement de Mai jusqu'à la fin de Septembre, ces contrées incultes sont peuplées de milliers de troupeaux de brebis. Les deux cinquièmes des troupeaux nombreux du comitat de Hunyad sont élevés chaque année sur les pâturages du Retyezát.

Les villages sont situés au pied de la montagne fort près les uns des autres et presque tous dans la proximité d'une rivière venant des montagnes. En voici les principaux dont quelques-uns sont jumeaux, non seulement par leur proche voisinage mais aussi par l'identité de leur nom: 1. Klopativa, 1668 habitants et Sebestorok (aujourd'hui Gurény) 193 hab. 2. Malomviz et Malomviztorok (Szuszeny) qui est à 1 kilomètre de sa jumelle. 3. Ohába et Ohába Sibisel et d'autres.

L'agriculture y étant impossible, tous ces villages s'occupent par excellence de l'élevage du bétail. Le bois des forêts voisines des villages sert de bois à brûler; ce n'est que depuis peu (1885) que M. S. Kendeffy a introduit la fabrication de douves à Malomviz. Plus haut dans les forêts de sapin, on ne trouve que des scieries primitives, du bois flotté ou traîné par les bestiaux. Il n'y a de flottage organisé que sur la «Sebes» près Klopativa. Partout ailleurs c'est avec beaucoup de temps et de peine et souvent au risque de leur vie et de celle de leurs bestiaux que les habitants descendent le bois nécessaire à la fabrication des planches et des bardeaux, qu'ils vendent à Déva, Hátszeg, Lugos et Karánsebes.

Quant à la culture des forêts, il y avait avant la loi XXXI de 1879 bien peu de propriétaires qui se soient souciés de l'avenir, de sorte que la génération présente souffre de l'indifférence des ancêtres.

L'exploitation des pâturages est fort lucrative dans ces contrées mais ce sont les «ordelésans» (propriétaires de troupeaux de brebis) de Szerdahely et de Szászsebes qui mettent à profit les gras pâturages du Retyezát en supplantant les pauvres habitants. Pojana, Sina, Lomán, Szász-Pián et Oláh-Pián sont le centre de ces propriétaires. Là, on trouve de véritables nabobs. Au service des propriétaires indigènes, on trouve ordinairement des individus désertés du service militaire ou brouillés avec leurs familles. Un fils brouillé avec ses parents à propos du partage un mari séparé de sa femme à cause des tours qu'elle lui joue.

cherche à se placer chez un tel propriétaire. Les déserteurs en font de même pour ne pas rencontrer des gens civilisés et pour mieux se dérober aux recherches de la gendarmerie. Ces existences exaspérées poussent la mysanthropie jusqu'à habituer leurs chiens à attaquer quiconque ose approcher d'elles. — C'est surtout les Messieurs qu'on a en horreur; on croit toujours avoir affaire à des employés de la magistrature qui sont à la recherche des malfaiteurs et des déserteurs.

Un jour, je me trouvais à examiner les rochers du sud-est du Retyezát, — contrée où l'on ne voit guère d'étrangers. — Quelle n'était pas ma surprise lorsque, le lendemain, je m'aperçus que les chefs des »stinas« étaient parfaitement informés de ma tournée de la veille. — A peine nous présentâmes-nous que j'entendis de tous côtés à la ronde des »ou ou« cris dont la mesure et l'accent sert d'information à ceux qui sont dans les environs. En moins d'une demi-heure tout le monde était alarmé. Alors les vieux, qui n'avaient à craindre aucune poursuite, se présentèrent, mais les jeunes restèrent cachés jusqu'à ce que mon guide eût expliqué aux chefs que je n'étais venu, que pour peindre des paysages, (exploits scientifiques les dépasserait). Il est rare que ces gens entament une conversations avec vous; vos questions les effarouchent tout d'abord. Il y en a qui se font des tresses de crin de cheval, qui se rasent la barbe et les moustaches pour se rendre méconnaissables. Ce sont ceux qui ont le plus à craindre de la justice.

Les gages, qu'ils reçoivent, sont proportionnés à leur existence. En dehors du vêtement le plus nécessaire, ils reçoivent la première année de 2 à 4 brebis avec autant d'agneaux; les années suivantes on leur donne 4 brebis — pourvu qu'on soit content d'eux — de sorte qu'au bout d'une dizaine d'années, un tel berger dispose lui-même d'un petit troupeau de 150 à 200 brebis. Pendant ce temps, il se marie et devient lui-même propriétaire. Il cherche des compagnons et loue des »pojana« puis il s'établit soit ici, soit en Roumanie sous quelque nom emprunté.

Dans une »stina« il y a environ 6 csoban (bergers) et 2 ou 3 servantes, qui se trouvent sous la surveillance du »Bács« (contre-maitre) et de la »Bacsicza« (maitresse). Dans la stina il est défendu de toucher à quoi que ce soit. C'est le maître qui reçoit les convives; personne ne s'en va les mains vides; cela porterait malheur à son troupeau. — C'est lui aussi qui dresse le menu et qui distribue les portions sans que personne ose tant soit peu contredire à ses dispositions. Les servantes sont payées 30 florins, de la St. George jusqu'à la St. Pierre (Septembre); en dehors de cet argent-comptant on leur donne du petit-lait en quantité suffisante à l'élevage de quelques porcs.

Le pâturage dure depuis le jour de la foire de Boldogfalva qui se tient le dimanche des rameaux (rite grec) jusqu'à celle du 20 Septembre (rite grec) après laquelle on ramène les trou-

peaux à leurs séjours d'hiver. Autrefois on allait avec ces troupeaux passer l'hiver en Roumanie et même dans l'Asie-mineure, mais depuis le changement des relations douanières, c'est dans la »Mezőség« qu'on le leur fait passer.

Pour augmenter le pâturage, on ne reculait pas autrefois devant le vandalisme d'exterminer les forêts, parce que l'élevage du bétail est la seule condition d'existence des habitants de ces contrées.

Les bêtes à cornes de ces contrées sont de la race des »boksa«. Elle ont les cornes courtes, la taille petite, un naturel coriace et sans prétentions. Mais la laiterie et la fabrication du beurre y sont fort primitives. Les pauvres bêtes ne peuvent pas même se développer: un veau de deux ans est mis au joug et les habitants semblent ne tenir aucun compte de la rigueur du climat et de l'influence de la qualité du fourrage.

En dehors des bêtes à cornes et des brebis il y a les chèvres dont les troupeaux sont devenus plus nombreux à mesure que le vandalisme a progressé.

Ces forêts — comme il a été dit — sont de la région du hêtre et de celle du sapin. On ne trouve des chênes que dans les parties proches de la plaine. (Près Zayka 107 arpents, à Pauscsaned 300 arpents, à Hobicza-Várhely 177 arpents). Entre la région du hêtre et du sapin il y a en moyenne une distance de 100 mètres. Vers le nord le hêtre commence plus tôt et finit plus tard; au sud c'est juste le contraire: il commence plus haut et atteint une hauteur plus considérable. Du côté nord-ouest de la Valye-Reczka, par exemple, le sapin finit à 1900 mètres tandis que du côté sud, qui n'en est qu'à quelques mètres, il s'élève jusqu'à 2000 mètres. — En général ce sont ces hautes régions qui font sentir le côté désavantageux du pâturage. Les habitants des »stina« abattent les sapins et les emploient comme bois de chauffage et comme bois de construction pour leurs habitations passagères; quant aux jeunes sapins ils périssent par suite du pâturage. On ne songe guère aux suites funestes d'une pareille insouciance. Là où la végétation des arbres finit, ce n'est plus que rochers arides et nus. C'est le pays des chamois, des aigles et d'autres oiseaux de proie.

La plupart des forêts du Retyezát sont dans le rayon de Malomviz: sur 42.134 arpents de terre il y a 17.997 arpents de forêts (hêtre) et 15.887 arpents de sapin. Dans les autres communes, jusqu'à Urik, il y a 6869 arp. de sapin et 14.221 arp. de hêtre; près de Nuksora il y a 18 arp. de chêne. — Les 11 villages situés sur une ligne longue de 23 kilomètres au bas de la montagne, comptent 4265 habitants. Il n'y a que Nuksora qui dépasse les mille (1021), Malomviz-Szuszeny et Paros-Pestere ont 552 et 595 habitants; les autres communes jumelles n'en ont pas même 300. — Korojesd a 292 maisons, Malomviz-Szuszeny 257,

Borbátviz 176, Paros-Pestere 128, Nuksora 126, les autres n'en ont pas même 100.

Le petit nombre de la populace prouve aussi qu'on n'y vit que des travaux forestiers et du pâturage.

II. Vie végétale et animale.

Les plantes du Retyezát ont été spécialement étudiées par MM. les professeurs F. Hazslinszky, V. Borbás, L. Simonkai et H. Lojka.

En voici un précis :

1. Comme il a déjà été dit, le hêtre commence à une hauteur de 500 mètres (regio montana).

2. Dans les vallées il y a à côté du hêtre : des noyers, des châtaigniers, des érables, des noisetiers et des frênes. Pour les autres plantes les côtés tournés vers le nord en sont presque entièrement dépourvus. Les côtés sud et est sont d'autant plus riches. M. Jean Csató y a trouvé les suivantes (Annales du Musée de Transylvanie 1868. p. 87—88) : *Dentaria bulbifera*, *Trollius europaeus*, *Actaea spicata*, *Cardamine amara*, *Lunaria rediviva*, *Peltaria alliacea*, *Moehringia muscosa*, *Oxalis acetosella*, *Spiraea ulmifolia*, *Geum rivule*, *Astraulia major*, *Cornus mas*, *Lonicera xylostaeum*, *Lonicera nigra*, *Dipsacus pilosus*, *Achillea tanacetifolia*, *Anthemis macrantha*, *Dorycnium Pardalianches*, *Cineraria crispa*, *Cirsium Eriothales*, *Centaurea phrygia*, *Aposeris foetida*, *Mulgedium alpinum*, *Scrophularia Scopolii*, *Melittis Melissophilum*, *Orchis globosa*, *Paris quadrifolia*, — dans les pâturages, *Veratrum album*, près des eaux, *Alnus incana* et *Jugus sylvatica*. En fait d'oiseaux : *Picus viridis*, *Picus leuconotus*, *Parus palustris*, *Columba Palumbus*, *Tetrao bonasia*.

Quant aux oiseaux c'est M. A. Buda qui en a fait une description complète et approfondie (Annales de la Société historique et archéologique de Hunyad, I. 1882. rédigés par M. R. Kun à Déva). Dans les forêts de hêtres il y a des *Pelias Berus* L., *Coronella laevis* Merr. Dans l'eau de la Sebes on trouve des *Lutoa vulgaris* et dans les bois touffus des *Mustella martes* toutes sortes de martes, des renards, des martes sangliers, des chats sauvages, des écureuils, des hérissons, des rats et des souris.

3. La région du sapin commence selon le calcul moyen à 1300 mètres. C'est encore d'après M. Csató que nous citerons les plantes suivantes : *Ranunculus aconitifolius*, *Cardamine resedifolia*, *Viola declinata*, *Potentilla aurea*, *Alchemilla vulgaris*, *Saxifraga stellaris*, *Saxifraga rotundifolia*, *Sambucus racemosa*, *Adenostyles albifrons*, *Homogyne alpina*, *Chrysanthemum montanum*, *Doronicum cordifolium*, *Carduus personata*, *Prenanthes purpurea*, *Hieracium aurantiacum*, *Campanula abietina*, *Symphandra Wanneri*, *Bruckenthalia spiculifolia*, *Pyrola media*, *Pyrola uniflora*, *Gentiana punctata*, *Melampyrum silvaticum*, *Stachys*

alpina, Soldanella montana, Rumex alpinus, Salix grandifolia, Pinus Cembra, Pinus Picea, Pinus Abies, Luzula maxima, Poa sudetica, Festuca heterophylla. — Parmi les mammifères il faut citer : Ursus arctos, Capella nupicapra, et le lynx qui est cependant très rare. Le peuple lui a donné le surnom de «riant». — Oiseaux : Strix pygmaea, Nucifraga caryocatactes, Picus martius, Picus tridactylus, Loxia curvirostra, Pyrrhula vulgaris, Parus ater, Parus cristatus, Turdus torquatus, Tetrao urogallus.

4. La région subalpine de 1800 à 2100 mètres, avec ses Pinus montana ou Pinus Mughus, Pinus pumilio et le Juniperus nana. — Pendant le court été c'est l'asyle des ours et des chamois. Sur les pelouses on trouve la belle Bruckenthalia, Hieracium Kotschyanum, la Viola biflora et en bas des roches la patte de lion et le Rhododendron myrtifolium, tandis que les marais, qui y sont fréquents, sont couverts du Carex dacica et pyrenaica. Voici les autres plantes qu'on y trouve : Ranunculus montanus, Aconitum Napellus, Arabis ovirensis, Abyssom Wulfenianum, Draba Aizoon, Stellaria cerastoides, Cerastium alpinaum, Dryas octopetala, Geum reptans, Geum montanum, Epilobium organifolium, Sedum atratum, Sedum repens, Saxifraga bryoides, Saxifraga aizoides, Saxifraga muscoides, Saxifraga androsacea, S. adscendens, Scabiosa lucida, Senecio rupestris, Senecio subalpinus, Campanula pusilla, C. Scheuzerei, C. alpina, Gentiana excisa, G. verna, Myosotis suaveolens, Veronica bellidioides, V. alpina, Pedicularis verticillata, Plantago uliginosa, Orchis rivularis, Crocus veluchensis, Juncus trifidus, Luzula spadicca, L. spicata, Phleum alpinum, Deschampsia alpina, Poa alpina. Mammifères : Les chamois, l'ours et Lepus variabilis, — Oiseaux : Anthus aquaticus, Accentor modularis, Sylvia tithys, Tetrao Tetricus.

5. Enfin la région des plantes alpines à partir de 2100 mètres, Sous le cône du Retyezât ou trouve encore des Viola alpina, Chrysanthemum nervosa, Silene quadrifida mais sur les rocs les plus élevés ce ne sont plus que des lichens diversicolors.

L'Accentor alpinus, le Vultur fulvus, V. cinereus, le Gypaetus barbatus et l'aigle impérial sont les oiseaux qui habitent ces hauteurs.

Les grandes forêts des hautes régions du Retyezât sont propres à la chasse et le contingent d'ours et de chamois en est le plus considérable de tout le royaume.

En été les chamois ne descendent guère au-dessous de 1800 mètres. En automne ils viennent dans les sapins et plus la neige devient abondante et le froid rigoureux, plus ils s'approchent des habitations humaines.

Le droit de chasse, dans ces contrées, était en 1861 entre les mains de M. le comte O. Bethlen et de plusieurs autres magnats. — En 1880 c'est une compagnie anglaise qui l'a loué (MM. Dauford, Young et Grant) mais en 1886 c'est encore l'ancienne compagnie qui se l'est acquis. Des gardes ont été organisés

pour contrecarrer les abus des braconniers et l'on a soin des chamois en leur exposant du sel et du fourrage. En dehors de cette compagnie c'est le Comte Hadegg de Moravie qui loue le terrain de Bukova Klopotiva. — A l'occasion d'une chasse c'est tout une caravane de tireurs qu'on organise. C'est une vraie stratégie, car on n'ignore pas combien les chamois ont le pressentiment juste quand un danger les menace. Le moindre des bruits les rend attentifs et soupçonneux et ce n'est qu'avec une extrême adresse et à force de ruse qu'on peut s'en assurer.

La chasse à l'ours est moins fatigante, mais bien plus dangereuse. Jusqu'à la fin de septembre, maître Martin rôde autour des troupeaux de brebis et non sans succès. Heureusement les mâtins sont là et l'attaquent vaillamment, s'il ne se sauve à temps. Aussi entend-on chaque nuit crier : « à l'ours » dans toutes les « stina ». A la fin de septembre, aussitôt les troupeaux partis, Messieurs les Martins descendent dans les bois feuillés et se nourrissent dans les champs de maïs et dans les vergers voisins. Des choses, qui pourraient aisément passer pour des blagues inventées par des chasseurs, sont arrivées à Malomviz : Une buffle attaquée par un ours se sauve dans l'étable où elle fut poursuivie par l'ours qui y fut assommé. Un paysan faisant un tour de jardin dans la nuit crut entendre un voleur qui faisait craquer ses noix : il branla l'arbre et quelle ne fut pas sa surprise en voyant tomber à terre un ours. Quoique les Valaques aient pour ainsi dire une sainte horreur de l'ours (ils lui consacrent même une fête, la fête de l'ours « zua ursului ») cela ne les empêche pas de lui faire la chasse. Il y a parmi eux des chasseurs renommés et les scènes qu'ils racontent font dresser les cheveux sur la tête.

Un autre passe-temps des habitants de ces contrées, c'est la pêche à la truite. La truite rapide (*Trutta Fario L.*) se trouve dans les affluents de la Sebes, dans le Strigy jusqu'au pont de Hátszegvárálja. Les plus grosses sont de 2—3 kilogrammes et longues de 50 à 60 ctm. On en trouve aussi dans les lacs du Retyezát. La Zenoga surtout est riche en truites et elles y sont fort grosses. Il est bien à regretter que les paysans, poussés par l'appât du lucre, ne reculent devant aucun moyen illicite qui doit amener l'extermination de ce précieux poisson.

III. Un tour du Retyezát.

Je n'entends point traiter ici toute la montagne, je me contenterai cette fois de parler seulement de la cime principale.

Des deux chemins qui y mènent celui qui va le long du « Sebes » est le plus long. On part de Gurény (490 m.) et à 291 mètres plus haut on quitte la vallée principale. Le Sebes quitte la montagne après un cours de 69 kilomètres. Sa chute est rapide : depuis sa source jusqu' à sa sortie de la montagne, elle

est de 1510 mètres. Dans la nuit, le bruit de ses eaux torrentielles s'entend à 7—8 kilomètres.

A partir du Zlatu dont la source est derrière le Retyezát la route devient escarpée; près de Valye Raszka cette route s'unit avec celle venant de Malomviz, point de départ de la plupart des touristes.

Malomviz est l'ancienne résidence de la race des Kendessy. Dans le village on voit l'ancien château entouré de murs en pierre. A une demi-heure de là, près Szuszeny, au haut d'un rocher escarpé (726 mètres) s'élève l'ancien manoir dont quelques parties tombent en ruines.

On est au milieu des montagnes. Près de la scierie s'élève un convent de St. Basile, aboli par Joseph II.; ce lieu saint jadis sert d'asile aux troupeaux de porcs. — Les paysannes enlèvent, en les grattant, les yeux des saints peints à fresque, car selon la superstition du pays c'est un moyen sûr pour celles qui veulent aveugler leur mari.

Quittons ce sombre nid d'aigles. — La rivière Malomviz change de nom, elle devient Riu Rusor. A gauche s'élève la «Magura Zimbruluj» (Toit des aurochs) dont le nom nous apprend qu'il n'y a pas si longtemps que des aurochs y paissaient encore. La contrée devient de plus en plus pittoresque. Près du mont Platineanu c'est tantôt des bois de hêtres touffus tantôt de riches pâturages tantôt des contrées sauvages: rien n'y annonce l'habitation humaine, si ce n'est quelques ouvriers occupés à faire traîner des troncs de sapin.

La Valye Raszka s'unit à la rivière de Palsinej et nous montre le chemin droit de la Picsora Colculoj (pied de rocher) rocher du nord du Retyezat.

Celui qui veut jouir de la Vue du Retyezát — doit passer la nuit à Valye Raszka.

A partir de là, ce n'est plus à cheval qu'on continue sa route; il n'y a plus que des sentiers pour des piétons. A une hauteur de 1579 mètres sur la catura Retyezatuluj c'est la fin de la région du sapin. On ne trouve plus que des plantes alpines. Un peu plus haut, on voit la surface du jezer (petit lac) nommé: Fekete tó (Teu nyegru). — A 2200 mètres on arrive près du Preluz (passage de l'enclos). Ici partout des roches éboulées, et ce n'est qu'avec une extrême attention qu'on s'avance pas à pas. Encore quelques instants et nous voilà sur la barrière de la cime du Retyezát. En face, nous voyons le Bukurá, et tout autour des pyramides gigantesques les unes debout les autres renversées dans un pêle — mêle aussi pittoresque qu'effrayant. La cime elle-même est 100 pas plus haut, ce qui n'empêche pas qu'on soit obligé de mettre une heure à faire ce chemin. La montagne est haute de 2477 mètres, et comme elle a la forme d'un cône aplati, on lui a donné le nom de «Retyezát» (aplati). Tout près il y a deux lacs auxquels

se rattache une légende. C'est dans ces lacs que se tient cachée la fée dont le château s'élevait autrefois au haut de cette cime. La beauté fabuleuse de cette fée avait séduit le plus bel homme de la vallée de Hátzseg lequel était cependant marié à la châtelaine de Boldogfalva. Quand la femme apprit l'infidélité de son mari, elle lança un fer de charrue contre le château de la fée. Le fier manoir s'est écroulé, mais la fée vit dans les eaux et joue des tours aux humains toutes les fois qu'elle le peut.

Il resterait encore à décrire la vue qui se présente à nos yeux, mais c'est un spectacle qu'il faut voir et qu'on ne saurait dignement décrire.

IV. Vie du peuple.

Les habitants des environs du Retyezát sont tous roumains à l'exception de ceux de Borbátviz, petite commune hongroise. Ceci est assez triste et on devrait apporter tous les soins à y remédier. Les paysans roumains, eux, ne nous sont du reste point hostiles, et si, il y a quelques dizaines d'années, la sécurité publique a périclité, ce n'était point par suite d'un sentiment hostile du peuple à notre égard, mais par suite de quelques bandes de déserteurs qui s'étaient établis dans ces contrées.

a) Caractère général.

Ce peuple est de taille moyenne, et d'un teint brun. Les habitants des montagnes ont le regard intrépide, les manières dégagées et affables. Travailler à la journée, labourer la terre, voilà ce qui les rebute : ils aiment mieux passer leur temps dans les forêts, quitte à n'avoir que leur *mamaliga* pour toute nourriture. Quant à leur intrépidité, qu'il me suffise de dire qu'en cas de besoin ils sont prêts à braver un ours rien qu'avec leur bâton. Leur taille est assez bien formée, mais ils se tiennent un peu courbés parce qu'ils gravissent toujours les montagnes. Ils sont insensibles à la chaleur et au froid et toujours prêts à marcher une journée entière, pourvu qu'on leur promette de de l'eau-de-vie. — Les hommes ne fument guère. — Quand ils travaillent, ils aiment la plaisanterie, et y répondent avec la malignité du sicule, s'ils ont affaire à quelqu'un qu'ils ne craignent pas. Mais quand il s'agit de s'entretenir avec des personnages haut placés, ils n'y sont plus. ils ont peur de la justice et du bureau des impôts.

b) Costume. Leur costume est très-simple. Le linge, c'est la femme qui s'en charge. Une chemise, c'est tout un héritage ; la jeune mariée peut le léguer à ses enfants. Il vaut donc la peine de mettre plusieurs mois à la confection d'une telle pièce. Il en est de même des ceintures et des mouchoirs d'homme. En été on ne se vêt que de linge ; en hiver on prend une veste brodée et une espèce de sac ayant trois ouvertures pour passer le cou et les bras. Des bottes, ce n'est que les riches qui en portent. — Le chapeau est remplacé par une casquette en fourrure, même

en été. — Un gilet brodé en cuir, une veste, des sandales attachées avec des cordons de cuir, un mouchoir brodé, un bâton de cornouiller, une flûte, et une écuelle en bois pour boire aux sources : voilà comment sont équipés les paysans du Retyezät.

c) Demeure. Les chaumières sont en bois de sapin, avec des toits en pente roide pour que la neige ne s'y arrête pas longtemps. — Ils font eux-mêmes le plan de la bâtisse et ils l'exécutent, aidés de leurs voisins et de leurs amis. L'on entre d'abord dans la grande chambre garnie d'une cheminée autour de laquelle on s'assemble le soir pour prêter l'oreille aux contes du chef de la famille. — En cas de besoin on allume une lampe ou une chandelle de cire de leur propre fabrication. On se couche de bonne heure et à 9 heures les villages semblent déserts en hiver. La susdite grande chambre a 1.5 mètres de haut sur 5 - 6 m. de long et de large. A l'ordinaire il n'y a qu'un lit qui consiste en quatre piquets enfoncés dans le plancher sur lesquels on met des planches. Lors du premier fauchage on remplit les coussins de foin qu'on ne change pas jusqu'au printemps suivant. Outre le lit il y a un banc le long du mur, une table à pieds en X. et une planche, espèce d'étagère, où l'on pend les cruches, les serviettes bigarrées. La fenêtre est très-petite (30 centim.) En été on ôte la vitre et on la remplace par une grille en bois pour donner un peu d'air à la chambre. En hiver on ne l'aère point. On se contente de l'air frais qui pénètre lors des entrées et sorties. Sur les murs on voit les images du Christ de la Sainte Vierge, de St. Nicolas et de St. Georges. — Les maisons ne sont par blanchies ou seulement par manière d'acquit. Si l'on songe de temps en temps à les tenir propres, ce n'est que pour en chasser le démon. A la fête des Rois, le curé arrive avec un bouquet de muscade dont il met quelques brins sous la poutre. Quand il y ajoute une croix de cire il n'y a rien à craindre pour toute l'année.

Ce n'est que les gens aisés qui ont deux chambres.

La chambre est avoisinée d'une office dont la porte est si basse qu'on a peine à s'y glisser. On y est surpris par une odeur nauséabonde qui est un mélange d'odeur de suif, de choucroûte, de viande de porc, de lard rance, de fromage etc. Tout près de la chambre on place les bêtes à cornes.

d) Nourriture. Elle est tout ce qu'il a de plus chétif. De la viande, on n'en mange que dans les grandes occasions. Les trois quarts du temps le jeûne prescrit par le curé fait qu'ils ne mangent que des orties cuites, des citrouilles, des concombres, et plus rarement des haricots, des pommes de terre. A côté de l'eau ils boivent de l'eau-de-vie; du vin, ils n'en boivent presque point. Si l'air sain des Alpes ne les dédommageait pas en été de la misère à laquelle ils se trouvent en proie pendant l'hiver, ces êtres devraient infailliblement marcher à l'extinction de leur race.

e) Idiotisme et gôtres. Comme il arrive chez la plupart des peuples montagnards, le nombre des idiots est relativement considérable ici. Les communes ne se soucient guère de ces malheureux. Il en est de même du gôtre dont peu de communes sont exemptes; -- plus ou moins une grande partie d'entre elles en est atteinte.

f) Superstition. — Une superstition désolante pèse sur ces malheureux habitants. Ils personnifient toutes les forces de la nature. Partout ils ne voient que des esprits auxquels ils attribuent même les dégâts commis par les bêtes féroces. — Ils consacrent un jour de fête à l'ours et un autre au loup, et ces jours-là ils ne travailleraient pas pour tout l'or du monde de peur que ces bêtes ne mangent leurs boeufs. — Le chasseur porte en permanence une dent d'ours dont il a mangé le coeur : cela empêche sa main de trembler. — Si la chasse ne réussit pas, c'est qu'il y avait un malfaiteur parmi les chasseurs. Les rêves, ils y croient comme à l'Évangile. Dans la nuit de la St. George les endroits où sont enterrés des trésors, s'enflamment. Il y a — dit-on — des enfants nés coiffés qui voient ces trésors à travers leurs ongles. — Le choléra : c'est une vieille femme laide (csuma) qui le répand; pour la chasser, il faut que neuf femmes tissent un bout de toile en une nuit, qu'elles en fassent une chemise et qu'elles la suspendent, la même nuit sur la borne du chemin croisé. Si quelqu'un emporte la chemise le village est délivré du mal. Il y a des formules d'exorcisme pour répandre une maladie quelconque, comme il y en a pour faire cesser toutes les douleurs. Voilà pourquoi on a rarement recours aux médecins; tout s'arrange à l'aide des vieilles femmes et des curés. Aussi le curé est-il un personnage saint; lorsqu'on le rencontre, il faut jeter quelques brins de foin après lui, sans quoi on est infailliblement atteint d'un mal. Selon ceux de Malomviz l'ours est le fils d'un curé, — parce que selon la légende, St. Pierre étant venu un jour dans ces contrées, rencontra le fils d'un curé. Ayant demandé son chemin à l'enfant, St. Pierre n'obtint que des grognements pour réponse, ce qui le fâcha au point qu'il condamna l'enfant à gronder toujours. Voilà l'origine de l'ours dont aucun d'entre eux n'oserait manger la viande. La grenouille et la chèvre noire sont des transformations de sorcières. Le chat noir aux yeux hagards est également une âme transformée. La grêle est causée par les «Salamonars» qui demeurent dans des lacs et montent sur des dragons. Le lait des vaches, c'est la sorcière qui l'emporte, mais celui qui s'y entend n'a qu'à traire la haie de l'enclos, et la sorcière s'enfuit en gémissant.

Parmi les méchants esprits c'est celui de St. Théodore qu'on redoute le plus. Sa fête se célèbre 8 jours entiers pendant lesquels on n'ose ni filer ni aller au moulin. Il ne souffre pas qu'on travaille pendant ce temps là; la seule occupation

permise, c'est la couture. Un autre auquel, on consacre également une huitaine d'oisiveté c'est *St-Trinu*. Il en est de même de *St. Pierre*. En dehors de ce repos, il y a le jour des moineaux, et le jour des vers (qui pourraient endommager les plantes) et depuis Pâques jusqu' à la Pentecôte on ne travaille jamais le mardi et le jeudi : de sorte qu'on passe les 2 cinquièmes de l'année à fêter et à jeûner.

Le curé a cependant droit d'exempter les dévots, et de leur faire des concessions. Quand le curé a quelque chose à leur faire il ne se gêne pas : dès le matin, il les rassemble ; ils ne manquent pas de comparaître, ils font tout ce qu'il leur ordonne car c'est le seul moyen de réconcilier les démons et de rétablir le repos intérieur. Il va sans dire que le curé leur procure aussi souvent qu' il le peut cette heureuse sensation.

À quand l'heureuse époque où l'on verra disparaître toutes ces hontes de l'humanité ?

g) *L'eau-de-vie*. S' ils sont économes jusqu' à se ruiner la santé quant à la nourriture, ils dépensent jusqu' à leur dernier sou pour assouvir leur goût pour l'eau de vie. — Le temps qu' ils ne travaillent pas, ils le passent au cabaret, où ils se grisent tous : hommes et femmes. Cette vie les ravale jusqu' au niveau des brutes.

h) *Noces*. Les moeurs dissolues par la boisson gagnent de bonne heure la jeunesse. Le concubinage est assez fréquent, et l'amour idéal y est fort rare. Les amants trompés ne se désolent guère, quoique dans les poésies populaires l'amour se trouve souvent idéalisé.

Les connaissances se font à l'auberge, où l'on danse le dimanche après l'office. Le premier mai (calendrier des Grecs) les jeunes filles qui ont su fasciner le coeur d' un jeune homme trouvent un arbre de mai (mai fleuri) devant leur porte. Les filles fendent du bois au nouvel an, et si les pièces se trouvent être paires c'est signe de mariage. Si une fille tombe amoureuse, et que le jeune homme ne réponde pas à son amour, elle a recours à quelque boisson magique. Il y a partout des personnages qui s'entendent à en fabriquer, mais on choisit si bien les ingrédients que la victime finit par devenir idiote, et quelquefois par mourir. Le fiancé, avec sa suite, arrive devant la porte de sa bien-aimée. La porte est retenue par une chaîne enveloppée de paille. On prend un canif, on coupe la paille, mais le fer résiste : on promet des cadeaux et l'on finit par être admis.

Entré dans la chambre on expose le motif de la venue. Les habitans de la maison au lieu d'amener la fiancée, amènent d'abord une vieille femme ou un idiot défigurés. Le fiancé et sa suite refusent cette farce et les assiégés sont enfin prêts à livrer la personne demandée. — On amène la fiancée endimanchée et les membres de l'ambassade se mettent à danser autour d'elle.

Quand on va à l'église, on chante, on danse et l'on tire des

coups de fusils. Les boeufs sont ornés de rubans, et une quantité de mouchoirs flottent au bout de longues perches. Le curé fait subir un interrogatoire aux fiancés, et il arrive souvent que leur ignorance va jusqu' à ne pas savoir le »pater«. Ils déposent une caution de 5 à 10 florins ; mais ayant peur d'un second interrogatoire, ils préfèrent en être quitte pour cette somme. — Les pauvres qui n' ont pas de quoi, promettent des journées de travail pour qu' on les acquitte de leur ignorance. — La cérémonie terminée, on est encore plus bruyant. Les hommes se mettent à table, la tête couverte, et lorsque les garçons d'honneur (Vornyk) portent les verres à la ronde, le festin commence. On sert d'abord de la soupe de choucroûte avec de la viande de porc. Ensuite de la choucroûte. Puis viennent les mets qui ont été apportés en cadeau (fromage, rôti de mouton etc.) Pour finir on sert le : lapte cu peszat (du mil au lait). On boit vaillamment, il y a toute une grêle de toasts presque tous en vers, on boit à la santé de tout le monde. Enfin un des garçons d'honneur présente les cadeaux. L'usage veut qu'on exagère tout, pour amuser les invités. Le haut bout de la table est occupé par le gros curé, le sévère juge, les jurés, et le receveur des impôts.

Pendant le repas les jeunes époux mangent beaucoup d'oeufs cuits et se parlent peu. On met un enfant sur les genoux de la mariée et une poupée sur son sein pour que la mariage porte fruit. L'entrée de la mariée dans sa nouvelle demeure se fait ordinairement au soir.

Mais les femmes vieillissent et se fanent bien vite parce que tous les soins du ménage retombent sur elles.

i) **Baptême.** Ici encore tout est superstition. Pour protéger le bébé contre le diable, on lui suspend de l'ail au cou. On est bien pressé de faire baptiser les nouveaux nés, car ceux qui meurent sans être baptisés deviennent des (»verculaces«) »enfants troqués« qui causent le décroissement de la lune en en mangeant une partie.

j) **Enterrement.** Lorsque le malade aux abois a reçu le bon Dieu et qu'il a été administré, les assistants se mettent à pleurer et à lamenter tout haut. Aussitôt qu'il expire on lui ferme les yeux avec un Kreutzer et on lui en met un autre sur la langue pour payer Charon. Puis, avec de l'ail, on le garantit contre la puissance du diable. Avant de quitter la chambre on charge un des assistants de garder la chambre et d'empêcher surtout qu'un chat ni un coq n'entre, car si la personne morte est une femme elle deviendrait infailliblement sorcière. Si c'est une fille, ses amies s'assemblent sous sa fenêtre et y entonnent des chansons funèbres. Si c'est un jeune homme, 5 ou 7 de ses amis (un nombre pair porterait malheur) vont au bois dès le lendemain matin et y abattent le plus bel arbre qu'ils traînent ensuite après eux au son de leur flûte. A l'extrémité du village (c'est surtout l'usage à Malomviz) une troupe de femmes les

attend pour les accompagner jusqu' à la maison du trépassé. Cet arbre est planté sur la tombe et on l'orne de rubans et de mouchoirs. Après l'enterrement, on a soin de balayer la chambre de peur que l'esprit du défunt ne revienne. Le cortège s'arrête trois fois pour s'agenouiller; après l'inhumation le curé se lave les mains dans un pot qui est ordinairement noir, après quoi on casse le pot et l'on en jette les débris sur la tombe. Après l'enterrement a lieu la distribution des cadeaux (pomana): on donne un pot et un cierge, quelquefois on y ajoute de l'argent et du pain. Les plus pauvres rassemblent les amis; tout le monde apporte quelque plat et l'on passe la nuit à manger et à boire aux sons des airs funèbres chantés par les femmes larmoyantes.

k) Danse et musique. La danse roumaine nommée »hátszegana« ne se danse pas ici sous sa forme originale. Ce n'est plus qu'une espèce de »csárdás«. On aime à danser, mais il est rare de voir les danseurs rester dans les limites de la bien séance. Ce ne sont plus que des pirouettes frénétiques exécutées par des gens ivres. Presque tous les jeunes gens jouent de la flûte.

Le mardi gras un des batailleurs du village publie, en criant tout ce qui se passe dans le village, le nom de celles qui se sont mariées, et souvent aussi bien d'autres choses qui ne sont pas édifiantes.

Il me resterait encore à rendre compte des chansons populaires: mais M. O. Mailand professeur de l'école réale de Déva s' en acquittera mieux que moi dans sa publication qui doit paraître prochainement, de même que mon frère Etienne Téglás publiera une étude spéciale sur les ornements du costume national de ce peuple. Je termine en faisant observer que dans leurs poésies, les héros sont tous issus des environs de Constantinople et qu' on y trouve maintes allusions à la tyrannie des Turcs. N' est-ce pas là une preuve en faveur de la nouvelle théorie selon laquelle les Roumains ont été établis, au treizième siècle dans ces contrées désertes pour les cultiver.

Le deuxième article, sous le titre de »Un chapitre de la psychologie des peuples« est un essai écrit, d'après différentes sources, par Géza Requinyi.

A B R É G É

DU

BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

XVI. Année.

Budapest, 1888.

9 - 10. Numéro.

La Société ne prend pas la responsabilité des opinions émises par les Auteurs des articles insérés dans son Bulletin.

ESCURSIONE NEL TERRITORIO DELL' UNNA VELEBIT.

Il conferenziere nella sua breve introduzione descrive geograficamente il comitato di Lika-Krbava, da lui visitato nell'ultima estate.

Il comitato di Lika-Krbava ha un' estensione di 6217-127 km² con 174,239 abitanti. Esso occupa per estensione il terzo e nell' ordine ufficiale il primo posto nella serie dei comitati: mentre rispetto al numero degli abitanti è relativamente il paese meno popolato della Croazia. Ha sette distretti con trenta comuni politici e due città: Zeng e Carlo pagò. I suoi sette distretti sono: Gospić, Gračac, Udbina, Perušić, Korenica, Otočac e Zeng.

Riguardo all' articolazione verticale, il comitato è attraversato dalla montagna croata meridionale, che è la continuazione più occidentale del sistema montuoso della penisola balcanica, e che tanto per la sua natura geologica come anche per le sue condizioni di clima e vegetazione devia essenzialmente dal sistema montuoso settentrionale della Croazia, il quale appartiene alle Alpi.

Questo territorio è tutto montuoso, sparso di altipiani consistenti di rocce calcari, della formazione del Carso. Esso si eleva all' altezza delle Alpi, cui unisce alla regione montuosa dei Balcani. La montagna croata meridionale corre da nordovest verso sud, ed ha la forma d'un triangolo irregolare col vertice rivolto verso la Dalmazia. La sua altezza media è di 707 m. onde appartiene ai monti di secondo ordine.

In questa regione si riscontrano i monti più alti della Croazia. I monti Kapela-Plešivica e Velebit, che procedono paralleli fra loro, s'estendono da nord-ovest verso sud, e sono uniti fra loro da diramazioni trasversali. Queste danno luogo a degli altipiani e bacini minori.

Il conferenziere partito colla carrozza la mattina del 20 luglio p. p. da Lubiana fece in compagnia del conte Stefano Wickenburg la gita dalla capitale della Carniola alla Bosnia fino all' Unna, da là al Velebit bagnato dall' Adria, e ritornò fino ad Ogulino, sempre in carrozza, nel tempo di 10 giorni. Viaggiò

colla ferrovia soltanto per un' ora da Skrad ad Ogulino. Quivi ricevettero lettere di raccomandazione e schiarimenti intorno al loro viaggio dal conte Bona, capoforestale del comitato Modruš-Fiume, nonchè dal giudice distrettuale, Kallina Gustavo, che era stato già per parecchi anni giudice di tribunale in Udbina.

Continuando il loro viaggio in carrozza arrivarono in tre ore al villaggio di Plaški, il quale giace quasi nel mezzo della valle omonima; esso non è grande; la sua superficie conta appena 50 Km². Ebbero luogo qui numerosi combattimenti; ancora ai tempi della dominazione turca questo era un rinomatissimo punto strategico.

Ci sorprende in questo territorio il sistema »zadruga« la comunanza cioè della casa, che è tutto l' opposto del sistema »inokoština«, quello dei beni suddivisi.

Secondo il sistema zadruga i beni d'una famiglia del popolo sono indivisibili. Qui il conferenziere parla a lungo di questo sistema, facendo rilevare che oltre di basarsi sulla legge, esso è nella vita del popolo croato un' istituzione vantaggiosa e giusta.

Dopo l' altopiano di Plaški i due viaggiatori raggiunsero il villaggio di Jesenice, quindi quello di Zaborsky. Dappertutto trovarono il popolo servizievole, gentile, rispettoso.

La sera arrivarono ai celebri laghi di Plitvica. Sono tredici, si succedono l' uno all' altro e s' innalzano sempre più, formando come delle terrazze. Essi occupano una regione di 8 Km²: e sono in comunicazione fra loro mediante delle cascate d' acqua.

Il Proščansko Jezero, che è il più alto, giace ad 800 m. sul livello del mare; mentre il Novakoviča Brod, l' ultimo ed il più basso, si trova all' altezza di 514 m.

Fra questi due punti estremi, sur una superficie di 8 Km. avente una scadenza di 286 m. i laghi si succedono nell' ordine seguente: Proščansko jezero, Ciganovac (lago degli zingari), Okrugljak gornji (lago circolare superiore), Crno jezero (lago nero), Bakinovac, Vir, Galovac, Jezerce ossia Gradinsko jezero, Kozjak, Milanovo jezero, Okrugljak dolnji (lago circolare), Kalugjerovo e Novakoviča Brod. Il maggiore è il Kozjak, lungo 3075 m. e largo 913 m.; segue a questo il Proščansko.

I laghi vengono alimentati da diversi ruscelli. Le cascate d' acqua sono numerose; ve ne sono fra loro delle belle. La più importante precipita da un' altezza di 29 metri. Alcune sono sorprendentemente belle e rumorose; altre al contrario, cadendo per una china poco scoscesa, procedono più quiete e silenziose. Tutta l' acqua dei laghi dà origine al fiume Corana che parte dall' ultimo lago, e già lì, ricco di acqua, precipita nella profonda cavità della roccia.

Il fiume è a 483 m. sul livello del mare e di 35 m. più basso dell' ultimo lago.

I laghi di Plitvica formano un possesso erariale incolto. E dire che appena si hanno sul continente regioni tanto belle come questa. La natura ha dato a questo territorio un tesoro di bellezza immensa, v'occorre soltanto la mano dell' uomo per iscavarlo. Per ora tutto è colà primitivo; coloro che vi fanno delle escursioni non vi trovano alcuna comodità, nè per il dormire, nè per il loro approvvigionamento: tutto è sotto ogni critica* e tanto più dobbiamo farcene meraviglia, se si considera, quanto siano visitati questi luoghi.

Il conferenziere dai laghi di Plitvica passò a Biháč nella Bosnia, toccando Priboj e Petrovoselo. Egli descrive la regione percorsa, non soltanto dal punto di vista geografico ma anche dal punto di vista storico, e si estende su quegli avvenimenti che si svolsero in questi luoghi.

Biháč era una volta un luogo importante della Bosnia, il suo nome compare spesso nella storia accanto a quello di Jajca: era un baluardo contro i Turchi. Il nostro re Bela IV. ne fece una piazza forte, che fu per lungo tempo sede dei re croati. Per tre secoli e mezzo è stato una robusta bastia dei confini militari contro i Turchi; finchè nell'aprile del 1596 fu occupato dal loro luogotenente Hassan. Dall'epoca della sua occupazione Biháč si è cambiata intieramente. Dappertutto si vede una febbrile trasformazione. Adesso demoliscono le mura della città, e aprono nel loro posto ampie vie e pubblici passeggi. Un bel ponte nuovo sull'Unna e una buona strada che mena a Krupa sono opere della nuova era. Le porte della città furono lasciate intatte, forse come monumenti del passato; chè del resto non avrebbero altro valore, essendo ora la città intieramente libera. Una di esse anche adesso porta il nome del nostro re Bela IV. Hanno demolito il «türbe», di legno di due santi turchi, erigendovene invece uno di pietra lavorata; accanto a questo fu poi subito inalzato anche un bel tempio cattolico. Hanno lasciato stare il ponte di legno sull'Unna, colle botteghe costruite sulle sue pile; e ciò con senno, si ha qui almeno un'idea delle costruzioni di palafitta.

Il castello dei Frangipani sull'Unna è già in rovina.

I viaggiatori partiti da Biháč, passando per i villaggi di Melinovac e di Nebljue, lungo il cordone, si recarono a Lapac.

Dalnji Lapac (1466 ab.) o semplicemente Lapac ha una parte importante ancora nella storia della famiglia Zrinyi. Vi è stato anche un comitato omonimo, la cui capitale era Ermain.

Il bey turco Ibrahim aveva qui il il suo konak (la sua residenza.) Il dominio dei Turchi ebbe qui uno strascico più lungo che altrove; poichè anche dopo la loro cacciata vi irrompevano di spesso, tenendone gli abitanti in una continua trepidazione.

Lapac e il suo circondario avevano una grande importanza ancora ai tempi dei Romani.

Il conferenziere fece col suo compagno da Lapac un'escursione nella Bosnia, nelle regioni dei fiumi Unna e Unnac.

Il paese di Vakuf-Kulen, che primo si presentò a loro dinanzi, è sito sulle due sponde dell'Unna. Sopra questa si trovano di fronte due castelli che si guardano in cagnesco. Uno è Ostrovica, l'altro Havala. Le rovine del primo sono le più imponenti, che essi videro nel loro viaggio. Il popolo ritiene che sia stato costruito dal re Mattia; il che non ci pare impossibile, se si considera che Jajca e i luoghi situati lungo la Unna erano ai tempi di Mattia le bastie più forti degli Ungheresi nella Bosnia. Questo castello ancora avanti 50 anni era il luogo di dimora della casa Kulenović, da cui anche il villaggio ha preso il suo nome, e che oggi è signora di quella località.

Preso qui per interprete un giovane turco, montati a cavallo si portarono alla foce dell'Unna, ad Ermain ed a Martin-Brod.

La regione bagnata dall'Unna e dall'Unnac è un territorio importante. La famiglia del re Bela IV, scappando dai Tartari nella Dalmazia s'era ivi fermata a lungo; e come ricordo vi eresse un convento ed una chiesa. Presentemente non si riscontra che qualche avanzo delle fondamenta del convento; mentre si vedono le rovine di una torre rotonda, che probabilmente doveva essere stata inalzata a difesa del convento. Si trova colà come reliquia dei tempi passati anche una cappella. Questo luogo è piuttosto sterile ma romantico; un ponte lo divide in due parti, l'una croata, l'altra bosniaca; vive soltanto dei suoi mulini; dei quali ne conta una cinquantina; essi sono la proprietà d'una famiglia formante la così detta zadruga (comunità.) Questo territorio si chiama Martin-Brod.

I gitanti ritornarono quindi a Lapac, toccando Doljani. Il conferenziere coglie ora l'occasione per descrivere i costumi di quel popolo; facendo risaltare specialmente l'industria casalinga delle donne, che fra altro tessono tappeti, i quali possono essere paragonati a quelli rinomati di Smirne. Valicato il monte Kuk, giunsero sull'altopiano di Krbava, che ha un'altezza media di 695 m. con un'estensione di 159 km²; esso è chiuso dai monti Pleševica, Kamenita Gorica e Vrbačka Staza. Dei tre altipiani del comitato questo è il più alto e per estensione il più piccolo. È tutto coperto di pietre calcari, di sabbia, di ghiaja e macerie. I monti che lo circondano sono nudi e deserti, vi si riscontra qua e là appena qualche cespuglio, qualche arbusto. Quivi l'estate è d'un calore soffocante, mentre l'inverno vi soffia terribile il borea. Vi cresce in piccola quantità l'orzo e il saraceno; anche il grano turco vi viene coltivato, ma è molto esile.

Il popolo si nutre principalmente del pane d'orzo, e del così detto *cziczvara*, che è un cibo d'una specie di miglio. Il conferenziere descrive minutamente Udbina, capoluogo dell'altopiano di Krbava, notando molte date storiche riferentisi alla vita dei conti di Korbávia, ossia dei Karlovič ed alla dominazione turca. Racconta la storia dell'episcopato e della Zupania di Krbava; parla di tutti i luoghi del territorio, veri monumen-

ti parlanti del tempo antico: p. e. di: Bunić, Kurjak, Podlapac, Komić, Ploča ecc. Da Udbina passarono alle falde del Velebit. Qui il conferenziere descrive il monte Velebit e l'ascensione ad una delle sue cime, il Monte Santo, fatta da lui assieme col suo compagno di viaggio il giorno susseguente.

Conduce poscia i suoi uditori a Gospić, capoluogo del comitato di Lika-Krbava, enumerando i castelli che trovò per via ed esponendo il loro passato storico. Parla in modo speciale del castello di Bilaj, che giace nel mezzo del piano; e che ai tempi delle guerre turche era di grande importanza; parla ancora estesamente del castello Perusić, pure una volta punto strategico; racconta come il popolo, ora cristiano, che abita sotto questo castello, fosse stato una volta maomettano.

Dall'altopiano di Lika si passa a quello di Gačka, ritenuto dal conferenziere per la più bella e più fertile plaga del comitato. Esso è irrigato dal fiume Gačka, ed ha per capoluogo Otočac. Forse ad una distanza di mezz' ora una diramazione del Gačka col nome di Švica si versa con grande impeto e strepito in una caverna, e si sprofonda nella terra. Questo interessante fenomeno è caratteristico dei fiumi del Carso. Proseguendo il loro viaggio, toccato Brlog e Zuta-Lokve, arrivarono a Brinje, che conserva ancora le rovine d'un bel castello di grande importanza storica. Ci vengono ora descritte queste rovine in una colla cappella che vi si trova in mezzo, nonchè i costumi di quegli abitanti. Continuando per la via Giuseppe, vennero ad un punto alto 888 m. dove godettero una bella vista, d'onde gettarono ancora un'occhiata al boscoso paese sormontato dal Kapela. L'ultimo punto della loro escursione fu il castello di Modruš, uno dei meglio conservati della famiglia Frangipani.

Dalle rovine di questo castello spinsero il loro sguardo al lontano orizzonte ancor tutto splendente del sole prossimo a tramontare.

«S' estendeva d' intorno a noi» dice il conferenziere, «il plastico altopiano col Kapela tutto coperto di boschi.

Lontano, lontano verso mezzogiorno, dove l'orizzonte si confondeva coll' azzurro nulla, credevo di vedere i monti bosniaci. Era impossibile non ridestare le piacevoli e numerose memorie della nostra interessante escursione durata otto giorni. Abbiamo percorso in carrozza una via di 450 Km., e dobbiamo con piacere dichiarare, che questo è il più ameno, il più comodo modo di viaggiare; noi lo raccomandiamo a tutti coloro che vogliono portar con sè un' impressione duratura delle cose vedute.

Venendo da Klek all' Unna, dall' Unna al Velebit, abbiamo percorsa tutta la regione che si estende dal Velebit ai piedi del Kapela. Abbiamo ammirato le bellezze naturali, con migliaia di variazioni; le abbiamo osservate nei laghi di Plitvica, nelle immense foreste vergini, nell' arcobaleno delle cascate d' acqua, nei fiumi che spariscono sotto terra, nelle gigantesche catene di montagne,

nei deserti sassosi, nelle caverne delle rupi e nello specchio meraviglioso del mare. Abbiamo visto rovine, che ci raccontano tante cose, ora belle, ora terribili, però sempre interessanti, dei tempi che furono, soddisfacendo così alla sete della nostra anima. Ci siamo incontrati coi figli di questa terra, siamo venuti in contatto cogli abitanti d' ogni condizione sociale; e abbiamo trovato un popolo povero, anzi poverissimo, dove la miseria è un inquilino costante, e l' agiatezza non vi entra che come ospite rarissimo; però offenderei la verità, se non confessassi, che dovunque abbiamo trovato un' accoglienza cordiale e amichevole, accompagnata da una certa curiosità e sorpresa, poichè quella terra non è solita vedere turisti; però nessuno ci fu mai importuno. Abbiamo dovuto persuaderci colla nostra esperienza che la regione da noi percorsa è abitata da un popolo incorrotto e bravo, benchè primitivo, che esso è molto migliore di quanto prima credevamo. Con queste impressioni ritornammo contenti ed allegri da Modruš ad Ogulino. I nostri buoni cavalli, che senza fatica ci avevano accompagnati per ben 8 giorni in tutto il nostro viaggio, anche essi ora più vispi fecero ritorno alla loro dimora. Era notte oscura, quando arrivammo ad Ogulino: però senza prendervi riposo, partimmo subito col primo treno alla volta di Fiume, dove per lungo tempo ci ricorderemo della nostra escursione fatta nel paese dell'Unna-Velebit.

Dr. Béla Erödi.

DIE SALZFLORA UND DER SALZ-BODEN DES UNGARISCHEN ALFÖLD.

Die weiten Steppen Ungarns sind zwar mit allerlei Obst- und Cerealien-Segen reich versehen, doch fehlt es ihnen auch an dürftigen Salzgewächsen nicht. Diese bringen noch heute kaum einen Nutzen, doch interessiren sie den Naturforscher, weil sie fähig sind hinzudeuten, was schon B. Cotta geahnt hat, dass die Kalisalze, welche in den Kochsalz-Flötzen des Comitatus Máramaros und der siebenbürgischen Reichstheile fehlen, sich in den Theiss-Niederungen abgelagert haben sollen. Ausser dieser Thatsache kann die Salzflora auch eine Zeigerin solcher Bodenveränderungen in der Vorzeit sein, die auch heute unsere Aufmerksamkeit mit Recht verdienen.

Dr. Reiche und Kerner, welch' letzterer in der Floristik Ungarns besonders bewandert ist, erwähnen *Statice Gmelini* W. und *St. Armeria*, als solche Halophyten, die hier häufig vorkommen; wir können noch hinzufügen, dass auch *St. limonium* und *Cyperus pannonicus* bei uns ganz einheimisch sind. Einen besonders natronhaltigen Boden charakterisiren das *Lepidium crassifolium* W. K., *Lepturus pannonicus* Trin., dessen var. *filiformis* auf den Meeresgestaden lebt, var. *incurvatus* sogar bei Fiume. Man begegnet oft dem *Aster tripolium* od. *pannonicus* Jacq., welcher bei Salzsohlen gruppenweise wächst;

Tetragonotus siliquosus Jacq. hingegen kommt einzeln vor, weiter die *Scorzonera parvifolia* Jacq., aber das Berglein (*Linum perenne*) sucht schon die hügeligen Halden auf. *Triglochin maritimum* enthält so viel kohlenstoffsaures Natron, dass es auch zum Salzgewinnen gebraucht werden kann; und das weidende Vieh hat es auch so gern, dass der Anbau desselben auch an solchen Orten zu empfehlen ist, wo andere Weidepflanzen kaum gedeihen. *Samolus Valerianelli* ist auf der ganzen Erdkugel verbreitet und bedeutet mit seiner Gegenwart Salzquellen.

Eine echte Halophyt ist die var. *crustata* der Schafgarbe (*Achillea*), welche ihre Randblumen je nach der Stärke des Salzgehaltes im Boden von blassrosa bis karminroth färbt. Sie kommt nicht nur im Banat vor, wie es C. Maly behauptete, sondern reichlich auch zwischen der Donau und der Theiss im Comitate Csongrád und Pest. Mit grosser Arten- und Individuenzahl bedecken das ungarische Alfold die Chenopodiaceen, wie *Salicornia*, *Atriplex*, *Kochia*, *Schoberia*. Am Rande dieser Gänsefuss-Inseln gedeihen mehrere Unterarten der *Artemisia*, und die Weltbürgerin *Salsola*; zwischen ihnen hie und da ein Salzleck, den das ungarische Volk »Vakszik« (Blindnatron) nennt, wenn dessen Zusammenkehren der Mühe nicht lohnt.

Diesen schliesst sich *Trifolium fragiferum* und Eibisch (*Althaea officinalis*) an, welche als strauchartige Pflanze dem niedrigen Gestrüppe einige Abwechslung bietet, wo sonst salzsuchende Gramineen vorkommen, wie *Carex arenaria*, *Elymus arenarius* in Gesellschaft mit Sand-Wegerich (*Plantago arenaria* W. K.); recht oft auch der Spargel, dessen Kultivirung nur so gelingt, wenn er einen ausgiebigen Salzdünger bekommt, sonst bleibt er nur ein »Hasenschatten«, wie ihn das ungarische Volk nennt. Auch der Rosmarin, der aus dem Salzboden Spaniens zu uns gekommen ist, hat die Gunst des ungarischen Volkes vielleicht deswegen so erworben, weil er in der salzhaltigen Krume des ungarischen Alfold vortrefflich gedeiht. Viel Salz nehmen in sich aus der Reihe unserer Kulturgewächse Lavendel, Satureja, Paradeis und Puffbohne.

Wenn wir aus einem höheren Punkte die monotonen Wiesen der Halophyten überblicken, so werden uns die öden Salzlecke wie Zierrath auf den Flügeln eines grossen Schmetterlinges erscheinen. Bleiben sie auch weit hinter den saftgrünen Grashalden der Inundationsgebiete der Flüsse zurück, so kann das Auge auf ihnen doch getrost weiden, — und auch diese bilden eine specielle Schönheit des ungarischen Niederlandes, nicht anspruchsvoll, aber geeignet dazu, um das grosse Naturpanorama zu ergänzen, welches aus weit verschiedenen Elementen besteht.

Die Pflanzen-Geographie war von jeher eine Zeigerin der klimatischen Verhältnisse, dass sie aber auch zur Aufschliessung der Entwicklungsgeschichte der Erde Winke geben kann, ist ihr noch kein altes Verdienst.

Die Pflanzen, sagt Emery, sind auf der Erde nicht blindlings zerstreut, hingegen ist es lehrreich zu sehen, wie ein kalkliebendes Gewächs stehen bleibt, wo der Boden quarzreicher ist; auch der praktische Oeconom beurtheilt die Beschaffenheit seiner Felder aus der darauf wildwachsenden Flora. Es wäre aber einseitig zu glauben, dass nur die chemischen Beschaffenheiten des Bodens das Dasein der Pflanzendecke bedingen; ein wesentlicher Faktor sind auch die physischen Eigenschaften des Bodens, wie z. B. Meereshöhe, Luftdichtigkeit, deren Dunstgehalt und Wärmeverhältnisse. Und doch ist es wahr, dass alle diese nur dort entscheidend bleiben, wo den Boden keine dominirende chemische Eigenschaft charakterisirt.

Doch die Beschaffenheit der Gewächse zeigt nicht nur die jetzigen Verhältnisse, sondern auch die schon Längsvergangenen, und das kann man besonders von dem Salzboden behaupten. Dies ist zwar eine geologische Frage, doch bietet sie auch in Hinsicht der Pflanzengeographie grosses Interesse. Es ist leicht, das Vorhandensein von Salzen in dem Boden so zu expliciren, dass dort ein vorweltliches Meer war, dessen Wogen der Verdunstung preisgegeben waren; und deswegen hat man vorher alle solche Salzteiche, deren Fauna nur etliche Aehnlichkeit mit den Seethierformen aufwies, als Relictenseen bezeichnet. R. Credner vermindert aber deren Zahl mit der Aussage, dass nur diejenigen als solche angenommen werden können, bei welchen ausser Zweifel ozeanische Sedimente vorkommen.

Es gibt in Ungarn sehr viele Teiche, die das Volk fehér-tó (weisser See) nennt, und alle sind Natronseen, sie können aber kaum als Relictenseen gelten, weil ein Gebiet seinen Salzgehalt binnen relativ kurzer Zeit verlieren kann. Wo vor fünfzehn Jahrhunderten die römische kaiserliche Flotte ankerte, bei Ravenna, gedeiht heutzutage ein herrlicher Pinienwald, dessen dominirender Baumbestand doch kein Halophit ist. Daher verdanken, wie Ascherson behauptet, die deutschen Teiche ihren Salzgehalt solchen Quellen, die aus salzföhrenden Diasschichten hervorbrechen. Aehnliches kommt in Ungarn vor durch Auslaugung der Salze aus Löss und Sand, wie es auf der Takyr-Steppe in Süd-Russland der Fall ist, deren Boden am salzreichsten dort ist, wo die Bewässerung durch Bäche am stärksten vorgeht.

Das Salzgebiet des ungarischen Steppenbodens kann aus der Nähe des trachytischen Bergkranzes, der ihn umgiebt, erklärt werden; es ist daher richtig, dass die dynamischen Faktoren als entscheidend pointirt werden, weil wir natronhaltige Gesteine, z. B. Granit, Porphy, Trachyt, Thonschiefer, Glimmerschiefer u. s. w. im Ueberfluss besitzen, und die Wasserrinnen unglaubliche Massen von Schutt in die Ebene befördern, welcher durch Fluss-Ueberschwemmungen und durch die Winde nach allen Richtungen zerstreut wird.

Der Salzgehalt des kecskeméter Natronsees (Széktó) er-

klärte auf ähnlicher Weise L. Lóczy, der berühmte ungarische Geolog und China-Reisende im verlossenen Juni an Ort und Stelle. Die Comitate Hajdu und Bihar besitzen so viel in der Industrie anwendbares Natron, dass dort jährlich 15000 Zentner davon zusammengerafft wird. Auch in dem Gebiet von Szeged, Vadkert (Comitat Pest) wird viel Natronsalz gewonnen. Es ist charakteristisch, dass wenn irgend ein Punkt die Ausbeutung von Salzen versagt hat, derselbe nach einigen Jahren wiederum ausgiebig werden kann. Nach Plinius sammelten schon die Römer viel Natron in Pannonien, wo aber jetzt wenig zu finden ist.

Kerner behauptet, dass die Halophyten in der Nähe von menschlichen Wohnungen ganz gut gedeihen, was allenfalls so viel bedeutet, dass auch aus der Verbrauchung der Salze im Haushalte der Salzgehalt des Bodens reicher werden kann; es ist daher unnöthig an allen Punkten der Erde vorweltliche Meere anzunehmen, wo die Halophyten und Salzteiche vorkommen. Auch Ungarns einstiges Binnenmeer war unmittelbar vor seinem Abflusse, wie es scheint, ein wahres Süßwasser.

Die Salzsteppen Ungarns sind noch theilweise in ihrem ursprünglichen Zustande, der seine Grossartigkeit bewahrt hat. Noch immer bringen die im Sommer austrocknenden Teich-Mulden das röthliche Sedum gruppenweise hervor. Diese hungernd aussehenden weiten Strecken lassen sich leicht mit den asiatischen Steppen in Folio vergleichen, alle Beschaffenheiten passen mit jenen zusammen (Siehe Bulletin 1887. Pag. 67—70), nur die Ausdehnung nicht, weil diese jährlich durch das in der Zahl zunehmende, fleissige ungarische Volk eingeengt wird. So hat z. B. die Stadt Kecskemét auf ihrem 16 □ Meilen weitem Eigengebiet 70000 Joch Ackerfeld, 18000 Joch Wald, 5000 Joch Obst- und Weingärten, 600 Joch Gemüse- und Blumengärten angebaut, sie pflanzt jährlich 170 Joch Wald, kehrt die Salzflecken emsig zusammen und umwandelt seinen Natronsee zu einem Heilbade.

In der nahen Zukunft kommt die Reihe auch auf die anderen, bisher nicht genug ausgenützten weiten Flächen der ungarischen Steppen, wo die dürftige Salzflora gleichfalls ihre wahre Heimat findet.

Prof. Steph. Hanusz.

Im dritten Aufsatz des Helves bespricht Karl Remekházy einige Probleme der Regulirung unserer Flüsse. In seinen Auseinandersetzungen ergreift er die Partei Eugen Kvassay's, der bei den Stromregulirungen das Hauptgewicht nicht auf die Dämme, sondern auf die entsprechende Regulirung der Flussbette legt und seine Ansicht geht dahin, das überschüssige Wasser der Flüsse nicht einfach abzuleiten, sondern durch entsprechende Canalisation und die Schaffung von Inundationsflächen auf dem ohnedies trockenen Alföld für die Landwirthschaft nutzbringend zu verwerthen.

Im vierten Artikel des Heftes schildert Johann Jankó jun seine, im Auftrage der Budapester Handels- und Gewerbekammer und der ungar. Seefahrtsgesellschaft „Adria“ im Frühjahr des Jahres 1888 behufs geographischer, ethnographischer und naturhistorischer Studien nach Aegypten unternommene Reise. Der Verfasser brach am 17. Mai von Alexandrien auf und bereiste das Nordufer des Deltas über Rosette und Damiette bis Port-Said, wobei er commerciellen und naturhistorischen Studien oblag, sowie über die Entwicklungsphasen des Delta's interessante Beobachtungen machte.

Der fünfte Artikel gibt unter dem Titel: Ein Kapitel aus der Psychologie der Völker von Franz Requinjy eine populäre Besprechung einzelner Fragen aus der Abstammungsgeschichte des Menschen.

Im sechsten Aufsatz schildert Albert Laukó nach ausländischen Quellen in grossen Zügen die Entwicklung der Geschichte Ost-Indiens.

ACTES DE LA SOCIÉTÉ.

Assemblée générale du 13 décembre 1888. tenue dans la salle des séances hebdomadaires de l'Académie des sciences.

Président: M. le Dr. Arminius Vámbéry viceprésident. Sont présents: MM. Michel Gervay, viceprésident, Antoine Berecz, secrétaire général, le Dr. Aladár Ballagi, le Dr. Floch, le Dr. Rodolphe Havas, Paul Hunfalvy, Paul Király, Daniel Laky, le Dr. Alexandre Márki, Emery Péchy, le Dr. Joseph Szabó, et le Dr. Aurèle Török, membre du Comité, le Dr. Gustave Thirring secrétaire de la Société. Puis nombre de membres ordinaires et d'hôtes.

Le viceprésident, M. Arminius Vámbéry ouvre la séance avec les paroles suivantes:

En ouvrant cette soirée la plus triste de la vie de notre Société, je ne puis m'empêcher de rappeler à notre mémoire, ne serait-ce que par quelques paroles le défunt président de notre Société. Nous avons perdu en Jean Hunfalvy, ce que perd l'arbre dont le tempête enlève la couronne. Ainsi que la famille qui a perdu son soutien, la Société qui perd son fondateur, moi-même, qui ai perdu un de mes amis intimes, nous tous, nous sommes frappés du plus profond deuil, par la mort de Jean Hunfalvy. Ma douleur est bien plus profonde, que je ne puis le manifester ici en quelques mots. Permettez moi donc qu'à cette occasion je cède la parole à notre secrétaire général M. Antoine Berecz, le priant de lire son court rapport.

M. Antoine Berecz, montant alors à la tribune confériencière, tendue de noir, donna lecture de son rapport qui suit :

„Je ne trouve pas de paroles assez tristes pour exprimer fidèlement le douloureux évènement qui a affligé notre Société le 6 du mois courant.

Mon coeur se serre, ma poitrine est pleine d'une douleur amère, en remplissant ma triste tâche, d'informer l'honorable Société, que Jean Hunfalvy est mort. Oui, il est mort, le fondateur de notre Société, mort après en avoir été le président pendant 16 années.

Le 8 de ce mois on a restitué à la terre maternelle cet homme, qui était un observateur enthousiaste de cette même terre, son zélé investigateur, son infatigable descripteur ! Celui, qui a tant contribué à l'enseignement de la connaissance et de l'étude de cette même terre.

Notre coeur tréssaillit profondément au bord de la tombe, et la parole expire sur nos lèvres, en prenant congé au nom de notre Société de notre président vénéré ! Ce visage aimable, ce coeur plein de sentiments nobles, cet homme au caractère pur, ce champion à l'âme élevée de la science hongroise, dont la direction et les bons soins firent propager notre Société — son oeuvre — il n'est plus ! — il repose dans l'éternité ! Il a quitté les rangs des survivants, parmi lesquels il s'était acquis par tant de travaux infatigables, tant comme professeur que comme écrivain une place si honorée ! Il n'était pas seulement le représentant le plus apte de notre Société, mais il se trouvait aussi au premier rang de nos savants, ainsi que dans ceux des travailleurs zélés de notre vie publique. Et tous ceux qui l'ont connu et qui ont apprécié son nom, prendront part à l'affliction dans laquelle sa mort a jeté notre Société ! Des 68 ans que la Providence lui a permis de vivre, il a sacrifié plus d'un quart de siècle exclusivement à la science géographique ! Même sur son lit de mort il se torturait l'esprit avec l'idée comment qu'il terminerait la rédaction et l'édition de sa Géographie Universell, qui devrait être publiée. Il nous a laissé dans ses oeuvres hautement estimées une succession tellement pleine de mérite, que son nom sera immortalisé dans la science hongroise !

Nous n'avons enseveli que ce qui, en lui, était passager ! Son esprit vivra dans ses oeuvres, et sa mémoire dans le

coeur de ses amis. La Société Hongroise Géographique cependant gardera au nom de Jean Hunfalvy un souvenir de reconnaissance éternelle.

Le vice président Mr. Arminius Vámbéry annonça ensuite que le décès du président de la Société avait été communiqué par des cartes de faire part en langues hongroise et française, que des membres délégués avait exprimé à la famille en deuil la condoléance de la Société, qu'une couronne avait été déposé sur son cercueil et que Mr. Antoine Berecz, avait pris congé du défunt par des paroles profondément senties. Il annonce en outre qu'en memoire du défunt le comité va travailler à la création d'une fondation Hunfalvy, dont la Société fournirait une partie des fonds, tandis que l'autre partie serait procurée par voie de collections. Il pria l'honorable assemblée de charger le comité de l'exécution de cette affaire.

L'assemblée générale donne à l'unanimité son approbation à la proposition du Viceprésident, puis se lève de ses sièges pour manifester sa vive douleur sur la mort de son président si plein de mérite.

Après que Mr. Arminius Vámbéry ait ouvert la séance ordinaire de la conférence, M. le Dr. Alexandre Márki, membre ordinaire, référa sur les voyages de femmes hongroises.

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

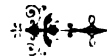
SZERKESZTI

BERECZ ANTAL,

a magyar földrajzi társaság főtitkára.

XV KÖTET. — I FÜZET.

BUDAPEST, 1887.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA PÁRTFOGÁSA MELLETT
KIADJA A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

BULLETIN
DE LA
SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

REDIGÉ PAR ANTOINE BERECZ SECRÉTAIRE GÉNÉRAL.

Tom • XV.

I. Fascicule.

Chaque numéro du bulletin contient un Abrégé, dans lequel les principaux articles seront publiés soit en abrégé, soit en traduction complète en langue française, ou allemande, ou anglaise, ou italienne.

K é r e l e m.

Hogy a tagok névjegyzékét lehetőleg tökéletesen lehes-
sen összeállítani, fölkérem a t. tagokat, hogy ha címük vagy laká-
sukban netán változás történt, azt mielőbb tudomásomra adni szí-
veskedjenek.

A főtítkár.

A jelen füzet tartalma.

Uti jegyzetek Sziámból. Xántus János-tól	1
A kanadai tartományok szövetsége. Hunfalvy János-tól	29
Afrika új térképe. Tömösváry Lajos-tól	37
Adatok a magyar történeti földrajzhoz. Pesty Frigyes től	53
Társasági ügyek. — Könyvészet. — Rövid közlemények.	

Kivonat a társaság alapszabályaiból.

II. A társaság célja és köre.

3. A magyar földrajzi társaság célja a földrajzi ismeretek terjesztése által a földrajzi tudomány iránti érdekltséget gerjeszteni és különösen hazánk földrajzi viszonyainak kutatását és ismertetését előmozdítani.

IV. A társaság tagjai.

7. A társaság tagja lehet minden férfi és nő, hatóság, testület intézet és társaság. A tagok négyfélék u. m. tisztelbellek, alapítók, levelezők és rendesek.

9. A társaság alapító tagjává a választmány által az iktattatik be, ki a társaság részére egyszer s mindenkorra száz forintot fizet le vagy legalább 5% -ot kamatozó száz forint névértékű állam- vagy az állam által biztosított értékpapirt vagy magy. földhivatalintézeti záloglevelet tesz le.

13. A társaság rendes tagja lehet az, ki a társaságba való belépéssel kijelenti, hogy évi öt forint tagsági díj fizetése mellett legalább három évig a társaság tagja lesz.

14. A rendes tagok azon esetben, ha tagsági idejük harmadik évének első felében a társaságból való kilépésüket a főtítkárnál a tagsági oklevél viszküldése által be nem jelentik, a következő évre is a társaság tagjai maradnak s így mindaddig, míg a harmadik évre következő valamely év első felében kilépésüket a főtítkárnál ugyancsak az oklevél viszküldése által be nem jelentik.

15. A rendes tagokat egy társasági tag ajánlatára a választmány választja.

Tagsági nyilatkozatok Berecz A n t a l főtítkárhoz (Bpest Ujvilág-utca 2. sz.) küldendők Ugyaninnen »Alapszabályok« s a tagsági nyilatkozat megtételére szolgáló úrlapok felkérésre portomentesen küldetnek meg.

V. A tagok kötelességei és jogai.

16. Minden tag erkölcsileg kötelezve van a társaság érdekeit tehetsége szerint előmozdítani, s azért minden tag köteletségének ismeri a társaság számára legalább egy új tagot megnyerni, s a földrajz iránti érdeklődést saját körében terjeszteni.

17. A rendes tagok az évi tagsági díjt is kötelesek a január elsején kezdődő társasági év első negyedében a társasági pénztárnoknál lefizetni.

19. A fizetési kötelezettség azon első nappján kezdődik, melyben a tag a társaságba lép; az évközben belépő tagok kötelezettenek belépésük alkalmával a tagsági díjt lefizetni.

20. Minden társasági tag oklevelet kap, melyért külön díj 2 fnt fizetendő.

21. Minden tag szavazati joggal bír a közgyűlésen és indítványokat is tehet, melyeket azonban az illető közgyűlés előtt legalább nyolcz nappal a választmánynak írásban bejelenteni tartozik.

22. A társasági tagsághól eredő jogokat a hatóságok, testületek, intézetek és társaságok a választmánynál bejelentett képviselőjük — távollevő tagok pedig meghatalmazott tag által gyakorolhatják. Ily meghatalmazást csak társasági tagra lehet ruházni. Egy tag azonban csak két más tag szavazatát képviselheti.

23. A tagok a társaság nyomtatványait ingyen kapják, a könyv- és földkép-gyűjteményt az ügyrend határozatai szerint használhatják, s a nyilvános gyűléseken is, melyeken előadások tartatnak, ingyen jelenhetnek meg.

Tagsági nyilatkozatok Berecz A n t a l főtítkárhoz (Bpest Ujvilág-utca 2. sz.) küldendők Ugyaninnen »Alapszabályok« s a tagsági nyilatkozat megtételére szolgáló úrlapok felkérésre portomentesen küldetnek meg.

Az évdíjt lefizették:

1885-re:

Ifj. Gróf Andrássy Gyula. — Inkey Béla.

1886-ra.

Ifj. Gróf Andrássy Gyula, Gróf Andrássy Tivadar. — Batizfalvy István. Dr. Berkovics Zsigmond. Brassói áll. polg. iskola. Brassói keresk. iparegyesület. — Czizmazia Géza. — Gorocse János. — Inkey Béla. — Kafka Károly. — Losonczi áll. főgymnasium. — Nagyváradi prémontreiek. — Pálffy Baldizsár. Requinyi Géza. — Stollár Gyula. — Gróf Teleky Sándorné. — Gróf Zichy Tivadar.
Összesen 17.

1887-re.

Január hó 7-dikéig.

Bajai állami tanítóképezde. Balás Árpád. Becker Feodor. Besz terczebányai kir. kath. főgymnasium. — Egeri főgymnasiumi tanári kar. Eteleváry Alajos. — Feszt Aladár. Forinyák Gyula. — Galgóczi állami polgári iskola. — Hirsch Tivadar. — Jassniger Jakab. Jánosy Gusztáv. Dr. Jedlik Anyos. — Kalyáeszky János. Kismártoni áll. polgári iskola. Karczagi reform. iskola. Dr. Kohn Károly. Kolozsvári kör. Mádi Kovács György. Kraus Alajos. — Lippich Gyula. — Marosvásárhelyi ref. coll. könyvtára. — Nagy-Károlyi nagy gymnasium. Nádor Vincze. Nátufalussy Kornél. Neumer János. — Dr. Orbay Antal. — Paál Gyula. Pannohalmi főapátsági könyvtár. Dr. Pápai Károly. Szutai Petheő János. Dr. Prónai Gábor báró. — Dr. Roth Samu. — Dr. Somogyi Ignác. Stollár Gyula. Szarvasi kaszinó. Székelyudvarhelyi róm. kath. főgymnasium. Szombathelyi püspöki elemi iskola tanító-testülete. — Dr. Tauscher Béla. Dr. Terner Adolf. Thiringer Zsigmond. Dr. Thiring Gusztáv. Tiszay Kálmán. Topler Sándor. Trencsényi állami felsőbb leányiskola. — Várady Móricz. — Wilezek Ede gróf. — Zobel Lipót.

Összesen: 48.

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

Protector:

Ő cs. és k. Frásége **Rudolf** főherczeg és Trónörökös.

A társaság tiszti kara:

ELNÖK:

Dr. HUNFALVY JÁNOS, kir. tanácsos s egyetemi tanár.

ALELNÖKÖK:

Dr. VÁMBÉRY ÁRMIN, egyetemi tanár.
GERVAY MIHÁLY, minisleri tanácsos.

FŐTITKÁR:

BERECZ ANTAL, a budapesti m. kir. állami felsőbb leányiskola igazgatója.

TITKÁR:

KIRÁLY PÁL, áll. paedagogiumi tanár.

PÉNZTÁRNOK:

Dr. FLOCH HENRIK, pénzügyi tanácsos.

VÁLASZTMÁNYI TAGOK:

Dr. Brózik Károly, főreáliskolai tanár.
Dr. Baidagi Aladár, egyet. m. tanár.
Bedő Albert, orsz. főorvosnester.
Berényi József, államviva-uti főfelügyelő.
Déchy Mór, birtokos.
Fraknói Vilmos, a tud. Akademia főtitkára.
Gyeczey Béla, altábornagy.
Gönczy Pál, minis. tanácsos.
György Aladár, az orsz. stat. hiv. belfüggetlen tagja.
Dr. Havassy Rezső, oklev. tanár.
Heim Péter, minis. orsz. tanácsos.
Hunfalvy Pál, a főrendiháza tagja.

Koller Lajos, minis. tanácsos.
Jelenesik Vince, tábornok.
Laky Dániel, tanár.
Kisteleky Lóránt Henrik, igazgató.
Lóczy Lajos, mfgyeg. tanár.
Majláth Béla, muzeumi könyvtárnok.
Pesty Frigyes, akad. tag.
Pechy Imre, állami nyomda-igazgató.
Dr. Szabó József, kir. tanácsos, egyet. tanár.
Dr. Turók Aurél, egyetemi tanár.
Zobel Lipót, kir. tanácsos, posta-igazgató.
Zselinszky Mihály, orsz. képviselő.

A Közleményekben megjelenő cikkek tartalmáért a társaság felelősséget nem vállal.

Kéziratok, felszólalások, évdíjak és előfizetési pénzek a főttitkárhoz, (Budapest, IV. ker. Ujvilág-utca 2. sz., I. em.) küldendők.

A főttitkár található hétfőn, szerdán és pénteken déli 12-1 óra közt a felsőbb leányiskola igazgatói irodájában. Ujvilág-utca 2. szám, I. em.

A társaság könyv- és térkép-tára a főposta épületében a II. emeleten van elhelyezve. A titkár ott található minden hétfőn d. u. 4-6 óra közt.

A Földrajzi Közlemények előfizetési ára 5 frt. — Könyvkereskedők 10%, kedvezményben részesíttetnek.

Közleményeink korábbi kötetei (az V. kötet kivételével) még mindig kaphatók. Egy kötet ára tagoknak 2 frt, nem tagoknak 3 frt. Ezen árakból azonban könyvkereskedői rabat nem engedélyeztetik.

Közleményeinkhez csinos kemény táblákat szállít 50 krjával Hirbager Károly könyvkötő. Budapest, Árpád-utca 14. szám.

Munkatársainkat s a felolvasókat kérjük, hogy a papírnak csak egyik oldalára írjanak, s ott is elég széles margót hagyjanak; továbbá hogy cikkükhöz vagy felolvasásukhoz a francia szöveg számára az egész cikknek körülbelül 1/3-öd részére szorított kivonatát is mellékeljék: ellenkező esetben ezen kivonat a cikkért járó irói díj rovására fog elkészítettetni. Nem eredeti közlemények (üleitendők a rövid közlemények is) tekintetbe csak úgy vehetők, ha a kéziratban azon forrás is meg van jelölve, melyből a közlemény merítettett. — Kéziratok nem küldetnek vissza.

A t. tagok f. é. évdíjukat sziveskedjenek a posta által hováhamarább beküldeni.

Budapest, 1887. Nyomatott Fanda József könyvnyomdájában.

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

SZERKESZTI

BERECZ ANTAL,

a magyar földrajzi társaság főtitkára.

— XV KÖTET — II FÜZET —

BUDAPEST, 1887.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA PÁRTFOGÁSA MELLETT
KIADJA A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

BULLETIN

DE LA

SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

REDIGÉ PAR ANTOINE BERECZ SECRÉTAIRE GÉNÉRAL.

Tome XV.

II. Fascicule.

Chaque numéro du bulletin contient un Abrégé, dans lequel les principaux articles seront publiés soit en abrégé, soit en traduction complète en langue française, ou allemande, ou anglaise, ou italienne.

K é r e l e m.

Hogy a tagok névjegyzékét lehetőleg tökéletesen lehes-
sen összeállítani, fölkérem a t. tagokat, hogy ha czimük vagy laká-
sukban netán változás történt, azt mielőbb tudomásomra adni szí-
veskedjenek.

A főtitkár.

A jelen füzet tartalma.

Jelentés a földrajz körében a múlt években tett munkálatokról.

Huntalvy János tól 89

Társasági ügyek.

Felolvasó ülések:

Február 10-én. Xantus János lev. tag felolvasást tart ily czim alatt: „A
Colombiai Egyesült-Államok és a Panamai földszoros.“

Február 24-én. Csopey László r. tag felolvasást tart Sziberiáról. 2. **Hanusz
István** alapító tag értekezik ily czímen „Községek születése az Al-
földön.“

Márczius 10-én. Findura Imre r. tag értekezik a Rima völgyéről]

Márczius 24-én. Dr. Márki Sándor r. tag értekezik „Dézna és vidékéről.“

Április 14-én. Téglás Gábor r. tag felolvasást tart ily czim alatt „A Gyógy-
völgy, s annak sziklaszorosai Hunyad megyében.“

Április 28-án. Hanusz István alap. tag felolvasást tart „A magyar puszták
növényzetének létküzdelméről.“

Májustól-októberig felolvasó ülés nem lesz.

**A felolvasó ülések a tud. Akadémia heti üléstermében d. u.
5 és fél óraker tartatnak, s ezeken vendégek is szívesen lát-
tatnak.**

A társaság rendes tagjaivá megválasztottak:

Goldmann Mihály terménykereskedő Budapesten; ajánlotta
Jaszniiger Jakab.

Kogutovicz Manó térképész Budapesten; ajánlotta Dr.
Thirring Gusztáv.

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

SZERKESZTI

BERECZ ANTAL,

a magyar földrajzi társaság főtájkára

✠ XV. KÖTET. — III-IV. FÜZET ✠

BUDAPEST, 1887.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA PÁRTFOGÁSA MELLETT
KIADJA A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

BULLETIN

DE LA

SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

RÉDIGÉ PAR ANTOINE BERECZ SECRÉTAIRE GÉNÉRAL.

Tome XV.

III-IV. Fascicule.

Chaque numéro du bulletin contient un Abrégé, dans lequel les principaux articles seront publiés soit en abrégé, soit en traduction complète en langue française, ou allemande, ou anglaise, ou italienne.

A jelen kettős füzet tartalma.

Modrus-Flume megye. D. Erődi Béla-tól	137
A Kaspi-tengeren túli vasút és ennek művelődési, közlekedési és politikai fontossága. Dr. Vámbéry Ármintól	168
Hazánk leíról 1886-ban. Dr. Márki Sándor-tól	188
Algeriáról, különös tekintettel annak alfa-iparára. Dr. Szabó József-től	222
Déchy Mór harmadik kaukázusi expedíciója	237
Társasági ügyek. — Könyvészet. — Rövid közlemények.	

Felolvasó ülés

április 14-én d. u. 5^{1/2} órakor lesz a tud. Akadémia üléstormében. Felolvasást tart Téglás Gábor r. tag »A Gyógyvölgyéről s annak sziklaszorosairól Hunyadmegyében.«

☛ Az április 28-ikára tervezett felolvasó ülés elmarad. ☛

A társaság rendes tagjaivá megválasztottak:

- Bund Aurél, „Adria” magy. tengerhajózási társ. hivatalnok Fiumében; ajánlotta: Hadfi Imre.
- Erdélyi Károly, gym. tanár Kecskemélen; ajánlotta: Willer József.
- Erdélyrészi posta-szakkönyvtár egyesület; ajánlotta: Bene Róbert.
- Illek Vincze, plébános Új-Pesten; ajánlotta: Jelencaik Vincze.
- Kaprinay Gábor, jószág-felügyelő Káposztás-Megyeren; ajánlotta: Jelencaik Vincze.
- Kertész Tódor, kereskedő Budapesten; ajánlotta: Csopay László.
- Kozlits Szilárd, m. k. áll.-vasuti hivatalnok Zágrábban; ajánlotta: Hadfi Imre.
- Kotányi Zsigmond, m. áll.-vasuti mérnök Budapesten; ajánlotta: Berényi József.
- Kovács Demjén, cisz. r. áldozó pap Egerben; ajánlotta: Dr. Hunfalvy János.
- Marosvásárhelyi társalgó-egyesület; ajánlotta: Berecz Antal.
- Németh Antal, m. áll.-vasuti titkár Budapesten; ajánlotta: Berényi József.
- Daruvári Paulé Iván, áll.-vasuti állomásfőnök Piskihen; ajánlotta: Berényi József.
- Remekházy Károly, m. k. pénzügyi titkár Temesvárott; ajánlotta: Berecz Antal.
- Ruzsics Károly, m. k. áll.-vasuti hivatalnok Fiumében; ajánlotta: Hadfi Imre.
- Sáfrán József, kegyesrendi tanár Szegeden; ajánlotta: Dr. Czirbusz Géza.
- Stadler Lajos, magánzó Sopronban; ajánlotta: Dr. Thirring Gusztáv.
- Wallshausen Sándor, urad. ispán Káposztás-Megyeren; ajánlotta: Jelencaik Vincze.

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

SZERKESZTI

BERECZ ANTAL,

a magyar földrajzi társaság főtárháza

XV. KÖTET. — V—VI FÜZET

BUDAPEST, 1887.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA PÁRTFOGÁSA MELLETT
KIADJA A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

BULLETIN

DE LA

SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

RÉDIGÉ PAR ANTOINE BERECZ SECRÉTAIRE GÉNÉRAL.

Tome XV.

V—VI. Fascicule.

Chaque numéro du bulletin contient un Abrégé, dans lequel les principaux articles seront publiés soit en abrégé, soit en traduction complète en langue française, ou allemande, ou anglaise, ou italienne.

A jelen kettős füzet tartalma.

A Colombiai egyesült-államok és a Panamal szoros Xantus János-tól	274
Községek születése az Alföldön Hanusz István-tól	318
Dézna és vidéke Dr. Márki Sándor-tól	329

Könyvészet. — Rövid közlemények. — Beérkezett könyvek és térképek.

A társaság rendes tagjaivá megválasztottak:

- Baumann Antal**, a sertés-szállás birtokosok szövetkezetének elnöke Budapesten; — ajánlotta: Berényi József.
- Jörg József**, m. á. v. főellenőr, forgalmi főnök Losonczon; — ajánlotta: Berényi József.
- Kertscher István**, mérnök, Budapesten; — ajánlotta: Berényi József.
- Klein Sándor**, magyar államvasuti hivatalnok Budapesten; — ajánlotta: Berényi József.
- Krajcsovits Lajos**, mérnök, Budapesten; — ajánlotta: Dr. Piufsich Frigyes.
- Lovag Lindheim Ernő** Bécsben; — ajánlotta: Berényi József.
- Gróf Pejacevich János**, birtokos, Rákos-Palotán; — ajánlotta: Dr. Piufsich Frigyes.
- Dr. Piufsich Frigyes**, köz- és váltó-ügyvéd, Budapesten; — ajánlotta: Berényi József.
- Szemler Mór**, magy. államvasúti felügyelő, Budapesten; — ajánlotta: Berényi József.
- Véninger Ferencz**, magy. államvasúti osztálymérnök, Budapesten; — ajánlotta: Berényi József.
- Waldhauser Adolf**, kereskedő, Budapesten; — ajánlotta: Gervay Mihály.

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

SZERKESZTI

BERECZ ANTAL,

a magyar földrajzi társaság főtitkára.

— XV. KÖTET. — VII FÜZET —

BUDAPEST, 1887.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA PÁRTFOGÁSA MELLETT
KIADJA A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

BULLETIN
DE LA
SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

RÉDIGÉ PAR ANTOINE BERECZ SECRÉTAIRE GÉNÉRAL.

Tome XV.

VII. Fascicule.

Chaque numéro du bulletin contient un Abrégé, dans lequel les principaux articles seront publiés soit en abrégé, soit en traduction complète en langue française, ou allemande, ou anglaise, ou italienne.

A jelen füzet tartalma.

A Gyógyvölgy és annak sziklaszorossal Hunyadmegyében. Tóglás G.-tól 401
A magyar puszták növényzetének létküzdelméről. Hanusz István-tól 319
Könyvészet. — Rövid közlemények.

Kivonat a társaság alapszabályából.

II. A társaság célja és köre.

3. A magyar földrajzi társaság célja a földrajzi ismeretek terjesztése által a földrajzi tudomány iránt érdekeltséget gerjeszteni és különösen hazánk földrajzi viszonyainak kutatását és ismertetését előmozdítani.

IV. A társaság tagjai.

7. A társaság tagja lehet minden férfi és nő, hatóság, testület intézet és társaság. A tagok négyféle-k u. m. tisztelbeliek, alapítók, levelezők és rendesek.

9. A társaság alapító tagjává a választmány által az iktattatik be, ki a társaság részére egyszer s mindenkorra száz forintot fizet le vagy legalább 5% -ot kamatozó száz forint névértékű állam- vagy az állam által biztosított értékpapírt vagy magy. földhitelintézeti záloglevelet tesz le.

13. A társaság rendes tagja lehet az, ki a társaságha való belépéssel kijelenti, hogy évi öt forint tagsági díj fizetése mellett legalább három évig a társaság tagja lesz.

14. A rendes tagok azon esetben, ha tagsági idejük harmadik évének első felében a társaságból való kilépésüket a főtítkárnál a tagsági oklevél visszaküldése által be nem jelentik, a következő évre is a társaság tagjai maradnak s így mindaddig, míg a harmadik évre következő valamely év első felében kilépésüket a főtítkárnál ugyancsak az oklevél visszaküldése által be nem jelentik.

15. A rendes tagokat egy társasági tag ajánlatára a választmány választja.

Tagsági nyilatkozatok Berecz Antal főtítkárhoz (Bpest Ujvilág-utca 2. sz.) küldendők Ugyaninnen »Alapszabályok« s a tagsági nyilatkozat megtételére szolgáló űrlapok felkérésre portomentesen küldetnek meg.

V. A tagok kötelezései és jogai.

16. Minden tag erkölcsileg kötelezve van a társaság érdekeit tehetsége szerint előmozdítani, s azért minden tag kötelezésének ismeri a társaság számára legalább egy új tagot megnyerni, s a földrajz iránti érdeklődését saját körében terjeszteni.

17. A rendes tagok az évi tagsági díjt is kötelesek a január elsején kezdődő társasági év első negyedében a társasági pénztárnoknál lefizetni.

19. A fizetési kötelezettség azon év első napján kezdődik, melyben a tag a társaságba lép; az évközben belépő tagok kötelezetnek belépésük alkalmával a tagsági díjt lefizetni

20. Minden társasági tag oklevelet kap, melyért külön díj 2 frt fizetendő.

21. Minden tag szavazati nyomat bir a közgyűlésen és indítványokat is tehet, melyeket azonban az illető közgyűlés előtt legalább nyolcz nappal a választmánynak írásban bejelenteni tartozik.

22. A társasági tagságból eredő jogokat a hatóságok, testületek, intézetek és társaságok a választmánynál bejelentett képviselőjük — távollevő tagok pedig meghatalmazott tag által gyakorolhatják. Ily meghatalmazást csak társasági tagra lehet ruházni. Egy tag azonban csak két más tag szavazatát képviselheti

23. A tagok a társaság nyomatványait ingyen kapják, a könyv- és földkép-gyűjteményt az ügyrend határozatai szerint használhatják, s a nyilvános gyűléseken is, melyeken előadások tartatnak, ingyen jelenhetnek meg

Felolvasó ülés lesz

f. évi október hó 27-én, november hó 10-én és 24-én, december hó 22-én.

A felolvasó ülések a tud. Akademia heti üléstermében d. u. 5 és fél óraker tartatnak meg s tárgyuk a napi lapokban közöltetnek.

A társaság felolvasó ülésein vendégek is szívesen láthatnak.

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

SZERKESZTI

BERECZ ANTAL,

a magyar földrajzi társaság főtítkára.

✂️* XV. KÖTET. — VIII. FÜZET *✂️

BUDAPEST, 1887.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA PÁRTFOGÁSA MELLETT
KIADJA A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

BULLETIN

DE LA

SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

RÉDIGÉ PAR ANTOINE BERECZ SECRÉTAIRE GÉNÉRAL.

Tome XV.

VIII. Fascicule.

Chaque numéro du bulletin contient un Abrégé, dans lequel les principaux articles seront publiés soit en abrégé, soit en traduction complète en langue française, ou allemande, ou anglaise, ou italienne.

A jelen füzet tartalma.

A Rima völgye. Findura Imrétől.	481
A Kongó név eredetéről. Ifj. Jankó János-tól.	505
Könyvészet. — Rövid közlemények.	

A társaság rendes tagjaivá megválasztottak:

Boros Béni, az aradi és csanádi egyesült vasutak igazgatója. Ajánlotta: Berényi József.

Csöke Ferencz, közmunka- és közlek. min. titkár. Ajánlotta: Berényi József.
„Első cs. kir. szab. Duna-gőzhajózási Társulat”, forgalmi igazgatósága.
Ajánlotta: Berényi József.

Lisznay Endre, ügyvédjelölt. Ajánlotta: Dr. Thirring Gusztáv.

Ludvig Gyula, minist. tanácsos, a m. kir. államvasutak elnök-igazgatója.
Ajánlotta: Berényi József.

Wallandt Ernő, közmunka- és közlek. ministeri osztálytanácsos. Ajánlotta
Berényi József.

November hóban felolvasó ülés lesz

10-én (Felolvasást tartanak: *Dr. Pápai Károly és Dr. Ballagi Aladár r. tagok*) és 24-én (Felolv. tart *Xántus János lev. tag*).

A felolvasó ülések a tud. Akademia heti üléstermében d. u. 5 és fél órakor tartatnak meg s tárgyuk a napi lapokban közöltetnek.

A társaság felolvasó ülésein vendégek is szívesen láttatnak.

Courant

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

SZERKESZTI

BERECZ ANTAL,

a magyar földrajzi társaság főtitkára.

✂️ † † † XV. KÖTET. — IX—X. FÜZET. † † † ✂️

BUDAPEST, 1887.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA PÁRTFOGÁSA MELLETT
KIADJA A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

BULLETIN

DE LA

SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE

RÉDIGÉ PAR ANTOINE BERECZ SECRÉTAIRE GÉNÉRAL.

Tome XV.

IX—X. Fascicule.

Chaque numéro du bulletin contient un Abrégé, dans lequel les principaux articles seront publiés soit en abrégé, soit en traduction complète en langue française, ou allemande, ou anglaise, ou italienne.

A jelen kettős füzet tartalma.

A Magas-Tátra tavai. Dr. Róth Samutól	546
A bedellői és a petroszi csontbarlang. Téglás Gábor-tól	568
KecsKemét és vidéke. Hajagos Imrétől	576
Szibiria. Csöpey László-tól	602
Harar és vidéke. Kiss Lajos-tól	635
Az első expedíció a Tüzföldön. Dr. Ambrozovits Dezsőtől	674
Éghajlati változások. Hanusz István-tól	684
A helynevek magyarázása. Pesty Frigyes-től	697
Társasági ügyek. — Beérkezett könyvek és térképek.	

**Azon t. tagokhoz, kik f. é. tagsági díjukat eddig le nem fizették,
postai megbízás küldetik.**

Társasági ülések 1888. első felében.

Január hóban.

12-én felolvasó ülés. Felolvasó *Hunfalvy Pál* vál. tag. Az éjszakai Ural vidékeiről és népeiről.

19-én. Választmányi ülés.

26-án. Közgyűlés.

Február hóban.

9-én Felolvasó ülés.

16-án. Választmányi ülés.

23-án. Felolvasó ülés.

Márczius hóban.

8-án. Felolvasó ülés.

15-én. Választmányi ülés.

23-án. Felolvasó ülés.

Április hóban.

12-én. Felolvasó ülés.

26-án. Választmányi ülés.

A közgyűlés és a felolvasó ülések a tudom. Akadémia heti üléstermében, a választmányi ülések pedig az állami felsőbb leányiskolában tartanak.

A társaság a közgyűlésen és a felolvasó üléseken vendégeket is szívesen lát.

A felolvasó ülések tárgya a budapesti napi lapokban lesz kihirdetve.

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

SZERKESZTI

BERECZ ANTAL,

a magyar földrajzi társaság titkára.

❖ ❖ ❖ XVI KÖTET. — I—II. FÜZET. ❖ ❖ ❖

BUDAPEST, 1888.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA PÁRTFOGÁSA MELLETT
KIADJA A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

BULLETIN
DE LA
SOCIÉTÉ HONGROISE DE GEOGRAPHIE

REDIGÉ PAR ANTOINE BERECZ SECRÉTAIRE GÉNÉRAL.

Tome XVI.

I II. Fascicule.

Chaque numéro du bulletin contient un Abrégé, dans lequel les principaux articles seront publiés soit en abrégé, soit en traduction complète en langue française, ou allemande, ou anglaise, ou italienne.

A jelen kettős füzet tartalma.

A magyarság Moldvában. Ballagi Aladár-tól	1
A czethaléazatról. Xantus János-tól	28
Az Uelle-kérdés. Ifj. Jankó János-tól	53
Könyvészet. — Társasági ügyek — Rövid közlemények.	

A társaság rendes tagjaivá megválasztottak:

Szathmáry János, vasuti hivatalnok Aradon. Ajánlotta: *Boros Béni.*

Laukó Albert, főreáliskolai tanár Aradon. Ajánlotta: *Berecz Antal.*

Theisz Gyula, főreáliskolai tanár Lőcsén. Ajánlotta: *Berecz Antal.*

Szente Arnold, polg. isk. igazgató Vág-Szereden. Ajánlotta: *Berecz Antal.*

Belitzki Gusztáv, állami tanító Márm. Szurdokon. Ajánlotta: *Dr. Szántó Károly.*

Kolozsvári államilag segélyezett felsőbb leányiskola. Ajánlotta: *Dr. Szántó Károly.*

Az évdíjt lefizették.

1886-ra :

Flatt Károly.

1887-re :

Január hó 15-dikéig.

Arnold Sándor. — Bund Aurél. Bukovinszky Arthur. — Dr. Cherven Flóris. — Dr. Egert József. Szatmári Enyedi Károly. — Flatt Károly. — Gruber Henrik. — Dr. Hajnóczi R. József. Haske Ferencz. Dr. Hegedüs János. Homolka József. Horváth Sándor. — Ivándy Vilmos. — Kaplárszik. — Láber Mihály. Lakatos Péter. Leitner Izidor. Losonczi állami főgymnasium. — Nagy Gizella. — Oelhofer Hubert. — Dr. Papp Samu. — Rohn József. — Schwanda Károly. Szabó Gusztáv. Sztankovits Géza.

Összesen : 26

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

SZERKESZTI

BERECZ ANTAL,

a magyar földrajzi társaság főtitkára.

✦+✦* XVI. KÖTET. — III. FÜZET. *✦+✦

BUDAPEST, 1888.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA PÁRTFOGÁSA MELLETT
KIADJA A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

BULLETIN
DE LA
SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE

REDIGÉ PAR ANTOINE BERECZ SECRÉTAIRE GÉNÉRAL.

Tome XVI.

III. Fascicule.

Chaque numéro du bulletin contient un Abrégé, dans lequel les principaux articles seront publiés soit en abrégé, soit en traduction complète en langue française, ou allemande, ou anglaise, ou italienne.

A jelen füzet tartalma.

Az Ural vidékei és népel. Hunfalvy Pál-tól. 129
Könyvészet. — Tarsasági ügyek — Rövid közlemények.

Az évdíjt lefizették.

1888. február végéig.

1887-re:

Andrássy Géza gr. Asbóth János. — Dr. Ballagi Aladár. Balogh József. Bánó Jenő. Bánóczy Józsefné. Banovich Kajetán. Basch Gyula. Gróf Batthyányi Tivadar. Békey Imre. Dr. Borbás Vincze. Brázay Kálmán. Brüll Ármin. Budapesti kereskedő-ifjak társulata. Budinszky Károly. — Csató János. Csizmazia Géza. Csongrádmegyei tanító testületek egyesülete. — Dávid Károly. Duna-gőzhajózási (első cs. k. szab.) társaság forgalmi igazgatósága. — Felszeghy Ferencz. Fonciére pesti biztosító társaság. Dr. Fraenkel Sándor. Friedmann Samu. — Gerő Lajos. Gerster Béla. Gönczy Pál. — Hadik Sándor. Harmos Béla. Hradczky Antal. — Inkey Béla. Isák Dezső. — Dr. Jankovich György. Dr. Jurányi Lajos. — Károlyi Tiborné grófnő. Kolozsvári kegyesrendi társház. Komjáthy Béla. Konráth Károly. Dr. Koós Gábor. Dr. Krenner József. Kugler Mihály. — Lakatos Béla. Leitner Izidor. Leitner M. L. Dr. Lovassy Sándor. Ludvigh Gyula. — Majláth Béla. Marchhart József. Marsik János. Márk Károly. Mezey Mór. Méhner Vilmos. Mészáros Ignác. Micsinay János. Molnár Károly. Morelli Gusztáv. — Nagy János. Nagyváradi prémontrei tanártesztület. Neugebauer Viktor. Németh Antal. — Palóczy Lipót. Pilinszky Zsigmond. Pulszky Ferencz. Pupák Gyula. — Ráth Péter. Riedl Ede. Rissányi József. Romeiser József. Rozmanits Timót. Rózsa György. — Dr. Schwicker J. Henrik. Sebestyén Gyula. Soltész Vilmos. Spitzer Lipót. Steiner Samu. Szieber Ede. Dr. Szily Kálmán. — Teleky Gusztáv gróf. Teleky Sándorné grófnő. Telkes Simon. — Wachtel Károly. Dr. Weiser Károly. Dr. Wiederspan Károly. — Zichy Tivadar gróf. Zsotér Andor. Összesen: 85.

1888-ra:

Zsadányi Almásy Ede. Anderlik Ede. Andrássy Manó gróf. Apponyi Sándor gróf. Asbóth János. — Dr. Baán Endre. Bajai állami tanítóképezde. Balás Árpád. Dr. Balog Kálmán. Baróthy Jenő. Bartos József. Dr. Báthory István. Dr. Batizfalvy Sámuel. Baumann Antal. Bayer Karolina. Becker Feodor. Bene Róbert. Berecz Antal. Berényi József. Besztercebányai kir. kath. főgymnasium. Bezheft Mór. Dr. Békefi Remig. Blahunka Ferencz. Boros Bént. Böhm Lajos. Brázay Kálmán. Brüll Ármin. Budapesti nemzeti kaszinó. Budapesti II. ker. kir. főreáliskola. Budapesti magy. kir. eggetemi könyvtár. Budapesti V. ker. állami főreáliskola. Budapesti kereskedő-ifjak társulata. Budai tanító egyesület. Budapesti kegyesrendi főgymnasium. Buljovszky Lilla. — Czigly János. — Ifj. Darányi Ignác. Dávid Károly. Hatvani Deutsch Bernát. Hatvani Deutsch Sándor. Déchy Mór. Dobiécky József. Darbai Nemeshegyi Györgyné. Dunagőzhajó-

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

SZERKESZTI

BERECZ ANTAL,

a magyar földrajzi társaság főtitkára.

✦ ✦ ✦ ✦ ✦ XVI. KÖTET. — IV. FÜZET. ✦ ✦ ✦ ✦ ✦

BUDAPEST, 1888.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA PÁRTFOGÁSA MELLETT
KIADJA A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

BULLETIN

DE LA

SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE

RÉDIGÉ PAR ANTOINE BERECZ SECRÉTAIRE GÉNÉRAL.

Tome XVI.

IV. Fascicule.

Chaque numéro du bulletin contient un Abrégé, dans lequel les principaux articles seront publiés soit en abrégé, soit en traduction complète en langue française, ou allemande, ou anglaise, ou italienne.

A jelen füzet tartalma.

A vármegyék leírásainak történetéből. Dr. Márki Sándor-tól.	193
Az ősi magyar helynevek s a magyarság pusztulása Hunyadmegyében. Téglás Gábor-tól.	212
Társasági ügyek — Rövid közlemények.	

A társaság rendes tagjaivá megválasztottak:

Dr. Gindele Jenő, kir. ítélő táblai fogalmazó. Ajánlotta: *Fanda József* rendes tag.

Szabó Béla, ev. vallásnár. Ajánlotta: *Dr. Thirring Gusztáv* r. tag.

Vas Gusztáv, az arad-csanádi egyesült vasutak felügyelője: Ajánlotta: *Szathmáry János* rendes tag.

Veress Endre, Bukarestben. Ajánlotta: *Dr. Márki Sándor* rendes tag.

Az évdíjt lefizették.

1888. márczius 15-éig.

1886-ra:

Buchta Vladár. — **Mándi Márton Géza.**

1887-re:

Buchta Vladár. — **Dr. Dezső Béla.** — **Kuttner Dávid.** — **Németh Illés.** — **Szalay Péter.** **Szigethy Henrik.** — **Szőke István.** — **Vasvári Benő.**

Összesen: 8.

1888-ra:

Aradi állami főreáliskola. — **Gróf Batthyányi Tivadar.** **Belitzki Gusztáv.** **Bayer József.** **Bende Imre.** **Dr. Bolemann István.** **Dr. Brózik Károly.** **Budapesti állami el. és polgáriszkolai tanítóképzede.** **Budapesti IV. ker. főreáliskola.** **Bukovinszky Arthur.** — **Dr. Cherven Flóris.** **Chyzer Béla.** **Csőke Ferencz.** **Czakó János.** — **Dr. Donhoffer Ede.** — **Forcher Adolf.** — **Gorove János.** **Grossmann Lajos.** — **Győri kir. kath. főgymn. földrajzi tanszék.** — **Dr. Heinrich Alajos.** **Dr. Heinrich Gusztáv.** **Herzog Ödön.** **Hiersch Tivadar.** **Horváth Kristóf.** **Hradczky Béla.** **Hunfalvy Pál.** — **Isaák Dezső.** — **Jassniger Jakab.** **Dr. Jurkiny Emil.** — **Kaas Ivor.** **Karczagi reform. iskola.** **Károlyi Tiborné grófnő.** **Kercser Károly.** **Kertscher István.** **Király Pál.** **Kirchner Lajos.** **Kiss Lajos.** **Knolmayer Nándor.** **Kotányi Zsigmond.** — **Mádi Kovács István.** **Kozma Gyula.** **Krausz Jakab.** **Krzepelka Károly.** — **Lachmann György.** **Laukó Albert.** **Lux Ede.** — **Marx János.** **Mayer József.** **Méhner Vilmos.** — **Neugebauer Viktor.** — **Ötvös Imre.** — **Pálffy Sándor.** **Daruvári Paulé Iván.** **Dr. Pápai Károly.** **Dr. Pethő Gyula.** — **Bupek Mihály.** — **Dr. Schafarzik Ferencz.** **Schneider János.** **Scholtz Albert.** **Dr. Staub Móricz.** **Dr. Steinmeyer János.** **Szemler Mór.** **Dr. Szontagh Ábrahám.** **Szőke István.** — **Theisz Gyula.** **Tiszay Kálmán.** **Tóth Ágoston.** — **Vas Gusztáv.** **Véninger Ferencz.** — **Wachsmann Ferencz.** — **Zimányi Károly.** **Zucker János.**

Összesen: 72.

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

SZERKESZTI

BERECZ ANTAL,

a magyar földrajzi társaság főtitkára.

XVI. KÖTET. — V. FÜZET.

BUDAPEST, 1888.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA PÁRTFOGÁSA MELLETT
KIADJA A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

BULLETIN

DE LA

SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE

RÉDIGÉ PAR ANTOINE BERECZ SECRÉTAIRE GÉNÉRAL.

Tome XVI.

V. Fascicule.

Chaque numéro du bulletin contient un Abrégé, dans lequel les principaux articles seront publiés soit en abrégé, soit en traduction complète en langue française, ou allemande, ou anglaise, ou italienne.

A jelen füzet tartalma.

Hazánk leírói 1887-ben. Dr. Márki Sándor-tól.	241
A föld profilja.	283
Társasági ügyek. — Könyvészet. — Rövid közlemények.	

A társaság rendes tagjaivá megválasztottak:

Fialovszky Lajos, állami főgymnasiunai tanár Budapesten. Ajánlotta: *Berecz Antal*.

Récsei Viktor, szt.-benedekrendi tanár Pannonhalmán. Ajánlotta: *Dr. Thirring Gusztáv*.

Steiner Jenő, az »Első magy. ált. bizt. társaság« hivatalnokai Budapesten. Ajánlotta: *Dr. Havass Rezső*.

Szendy Antal, ügyvéd Szolnokon. Ajánlotta: *Dr. Somogyi Ignác*.

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

SZERKESZTI

BERECZ ANTAL,

a magyar földrajzi társaság főtitkára.

✦:✦:✦:✦ XVI. KÖTET. — VI FÜZET. ✦:✦:✦:✦

BUDAPEST, 1888.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA PÁRTFOGÁSA MELLETT
KIADJA A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

BULLETIN

DE LA

SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

REDIGÉ PAR ANTOINE BERECZ SECRÉTAIRE GÉNÉRAL.

Tome XVI.

VI. Fascicule.

Chaque numéro du bulletin contient un Abrégé, dans lequel les principaux articles seront publiés soit en abrégé, soit en traduction complète en langue française, ou allemande, ou anglaise, ou italienne.

A jelen füzet tartalma.

A fáriók országában. Dr. Erdődi Bélától	305
Újabb adatok Magyar László életrajzához. Dr. Thirring Gusztáv-tól	333
Könyvészet. — Rövid közlemények	

Az évdíjt lefizették.

1888. július 15. éig.

1887-re:

Bakó Géza, Batizfalvy István. — Duma György. — Jurassék Aladár. — Nyiregyházi posta-szakkönyvtár. — Tyrnauer Károly. — Dr. Vajda Gyula.

1888-ra:

Dr. Ballagi Aladár, Bartek Lajos, Basch Gyula, Bontó Gergely. — Csáki Adolf, Czirfusz Ferenc. — Dr. Dietz Sándor, Dobecky Sándor. — Fazekas Sándor, Dr. Fraenkel Sándor, Fraknoi Vilmos. — Dr. Gerő Lajos, Gáspár János, Goldzieher Ilona, Góth Lajos, Gönczy Pál, György Aladár. — Halaváts Gyula, Hanthó Lajos, Harmos Béla, Horváth Sándor. — Jakobey Dezső, Jelenffy Kornél, De Jonghe d' Ardoye gróf. — Kalyávszky János, Klein Sándor, Kogutowicz Manó, Kossitzky János, Dr. Krenner József. — Lippich Gyula, Ludvigh Gyula, Lukavszky Alajos. — Márk Károly, Mezey Mór, Mokos Gyula, Muziczek Antal. — Nagy Imre, Nagy László, Káli Nagy Sándor, Dr. Navratil Imre, Nádasdy Ferencz ifj. gróf. — Ordódy István, Ormódi Vilmos. — Dr. Pap Samu, Pálmai Miklós, Pesty Frigyes, Piukovics Ödön, Posewitz Tivadar, Probstner Árpád, Pucher József, Dr. Pulszky Ágoston. — Raschka János, Rayé Lajos, Remekházy Károly, Rieger György, Romeiser József, Dr. Rózsashegyi Aladár. — Sáfrán József, Schmidt Adolf, Dr. Scholtz Ágost, Zimonyi Schvarcz Ármán, Siegmeth Károly, Simon Dezső, Dr. Simonyi Jenő, Soltész Vilmos, Sretvizer Lajos, Statisztikai hivatal, Steiner Jenő, Stiffson Emil, Váradi Stoll Jenő lovag, Szendi Antal, Szathmári kir. főgymnasium, Szentgyörgyi Elek, Szent István társulat, Dr. Szily Kálmán, Dr. Szlávy Olivér, Szőlgyémány János. — Taray Andor, Dr. Tatity Milutin, Tisza Kálmáné. — Ungvári román. kath. főgymnasium. — Dr. Vámbéry Ármán, Veres Endre, Dr. Verzár I. Ágoston. — Walland Ernő, Dr. Weimann Fülöp, Weisz Berthold, Würtzel Vilmos. — Zichy János gróf, Zirzen Janka, Zsilinszky Mihály.

Összesen: 91.

A társaság könyv- és térképtára a m. tud. Akadémiában (földszint) van elhelyezve; a titkár ott található ünnepnapok kivételével kedden és szombaton 4—6 óráig.

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

SZERKESZTI

BERECZ ANTAL,

a magyar földrajzi társaság főtitkára.

✦ ✦ ✦ ✦ ✦ XVI. KÖTET. — VII. FÜZET. ✦ ✦ ✦ ✦ ✦

BUDAPEST, 1888.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA PÁRTFOGÁSA MELLETT
KIADJA A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

BULLETIN

DE LA

SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

RÉDIGÉ PAR ANTOINE BERECZ SECRÉTAIRE GÉNÉRAL.

Tome XVI.

VII. Fascicule.

Chaque numéro du bulletin contient un Abrégé, dans lequel les principaux articles seront publiés soit en abrégé, soit en traduction complète en langue française, ou allemande, ou anglaise, ou italienne.

A jelen füzet tartalma.

A földrajzi fókálózatnak új általános vetülete. Tóth Adolf-tól	369
Székely-Udvarhely. Laukó Albert-től.	387
Könyvészet. — Rövid közlemények.	

Figyelmeztetés.

Azon t. társulati tagokat, kik évdijukat még le nem fizették, tisztelettel lólkérem, sziveskedjenek tartozásukat mielőbb leróni hogy ne kelljen a postai megbizás utját igénybe venni.

A főtítkár.

Az évdijt lefizették.

1888-ra :

Borostyán Sándor. — Jörg József. — Kármán József. Kolozsvári kör. — Dr. Márki Sándor. — Dr. Stand Kálmán. — Dr. Török Aurél.

Összesen 7.

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

SZERKESZTI

BERECZ ANTAL,

a magyar földrajzi társaság főtájkára.

✦:✦:✦:✦ XVI. KÖTET. — VIII. FÜZET. ✦:✦:✦:✦

BUDAPEST, 1888.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA PÁRTFOGÁSA MELLETT
KIADJA A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

BULLETIN

DE LA

SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

RÉDIGÉ PAR ANTOINE BERECZ SECRÉTAIRE GÉNÉRAL.

Tome XVI.

VIII. Fascicule.

Chaque numéro du bulletin contient un Abrégé, dans lequel les principaux articles seront publiés soit en abrégé, soit en traduction complète en langue française, ou allemande, ou anglaise, ou italienne.

A társulati tagokhoz.

A t. tagok tisztelettel fölkéretnek, hogy czímüket és lakásukat, ha az az utóbbi két év alatt megváltozott, a tagok névjegyzéke pontos egybeállíthatása czéljából e hó végéig a főtítkárnál bejelenteni sziveskedjenek. — Fölkéretnek továbbá a t. tagok arra is, hogy új tagok szerzéséről meg ne feledkezzenek. Társaságunk jövője és tovább fejlődése csak úgy van biztosítva, ha a tagok száma évről-évre megfelelő számban gyarapszik. — Új tagok a főtítkárnál jelentendők be.

A Földrajzi Közlemények t. munkatársaihoz.

A t. munkatársak sziveskedjenek tudomásul venni, hogy jövőben oly közlemények, melyekben idegen mértékegység szerinti adatok fordulnak elő, nem közölhetők. Megkívántatik tehát, hogy a mértékadatok a méterrendszerre, pénzzadatok o. é. frt és kr-ra, hőmérséki adatok a 100 fokú hőmérőre stb., átszámítva legyenek.

A jelen füzet tartalma.

A Retyezát vidéke. Téglás Gábor-tól	425
Egy szakasz a népek psychológiájából. Requinvi Gézá-tól	468
Rövid közlemények	

 Ezen füzet Abrégéje a következő füzethez lesz csatolva.

A társaság könyv- és térképtára a m. tud. Akademiában (földszint) van elhelyezve; a titkár ott található ünnepnapok kivételével kedden és pénteken 4—6 óráig.

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

SZERKESZTI

BERECZ ANTAL,

a magyar földrajzi társaság főtitkára.

✠:✠* XVI. KÖTET. — IX.—X. FÜZET. *✠:✠

BUDAPEST, 1888.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA PÁRTFOGÁSA MELLETT
KIADJA A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

BULLETIN

DE LA

SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

RÉDIGÉ PAR ANTOINE BERECZ SECRÉTAIRE GÉNÉRAL.

Tome XVI.

IX.—X. Fascicule.

Chaque numéro du bulletin contient un Abrégé, dans lequel les principaux articles seront publiés soit en abrégé, soit en traduction complète en langue française, ou allemande, ou anglaise, ou italienne.

A jelen kettős füzet tartalma.

Kirándulás az Una-Velebit vidékére. Dr. Erdődi Bélától	497
A nagy magyar Alföld sósfőrája és talaja. Hanusz István-tól	533
Vizszabályozásunkról. Remekházy Károly-tól	547
Egyiptom éjszakai partjain. Ifj. Jankó János-tól	553
India történeti földrajza. Laukó Albert-től	605
Emlékezés Przewalszkij Mihajlovics Nikolájra. Csopely László-tól	613
Dr. Pápai Károlynak előleges jelentése Nyugat-Szibériában tett utazásáról	619
Gróf Teleki Samu Afrikában	624
Társasági ügyek.	

Meghívás.

A társaság rendes évi közgyűlése **1889. évi január hó 24-én** d. u. 5 órakor tartatik meg a tud. Akadémia heti üléstermében, melyre a t. tagok ezennel meghivatnak,

A főttkár.

A társaság könyv- és térképtára a m. tud. Akademiában (földszint) van elhelyezve; a titkár ott található ünnepnapok kivételével kedden és pénteken 4—6 óráig.

A magyar földrajzi társaság t. tagjai

részére

M E G H I V Ó T

küldöttek :

- a) A magyar orvosok és természetvizsgálók f. é. augusztus hó 23—28-ig Tátrafüreden tartandó XXIV. vándorgyűlésének elnöksége.

A gyűlés tagja mindenki lehet, a ki az orvosi, természet-tudományi vagy más rokon szak művelője vagy kedvelője (férfi vagy nő), hogyha a 6 frtban megállapított felvételi díjat lefizeti. A tagok minden gyűlésben részt vehetnek, szavazati joggal bírnak, ingyen kapják a »Munkálatok«-at, a »Napi Közlönyt«-t, az elnöklő szepesi püspök költségén készült »Szepesi Emlék-könyv«-et, a Magyarországi Kárpítegyesület által kiadott »Tájékoztatót« és a kiosztásra kerülő egyéb nyomtatványokat, végül kedvezményekben részesülnek az utazásnál, elszállásolásnál és kirándulásoknál.

A tagdíj f. évi augusztus hó 10-dikéig Dr. Gerlóczy Gyula műegyetemi tanár úrhoz czimezve Budapestre (VIII., Muzeumkörút, m. kir. műegyetem) küldendő, a honnan a jelentkező tag postafordultával igazolvánnyal láttatik el. Ilyen igazolvány az említett kedvezmények elnyerésére okvetetlenül szükséges. Az igazolvány pontos kiállítása végett felkéretnek a jelentkezők, hogy neveket, foglalkozásukat és lakóhelyüket világosan kiírni szíveskedjenek.

A vándorgyűlés programja a következő: Aug. 20-, 21- és 22-ikén beiratás Tátrafüreden. Aug. 22-én este 7 óraker ismerkedési estély Tátrafüreden a kávéház nagytermében. Aug. 23-án délelőtt 10 óraker megnyitó közgyűlés. Délután 3 óraker kirándulás a Tarpataki völgybe. Aug. 24-én szakülések és este népszerű előadás. Aug. 25-én kirándulások a Csorbai tóhoz, illetőleg a szepesbélai barlanghoz. Aug. 26-án délelőtt szakülések, délután 2 óraker a szepesi történelmi társulat közgyűlése. Aug. 27-én bezáró gyűlés. Délután 1 óraker közös ebéd. Aug. 28-án kirándulások:

a) A dobsinai jégbarlanghoz (egy napi tour).

b) A Vörösklastromhoz és innen a Dunajeczen Szczawniczára és vissza (két nap).

11

c) Késmárk, Kereszthegy (Gehol) vagy Csötörtökhely, Lőcse, Szepesváralja és viseza (két nap).

d) Gánócz, Hadusócz (Jezsuita szoros), Igló, Knolla és vissza (1 $\frac{1}{2}$ nap).

e) Geológiai kirándulás a Fehérvíz völgyébe.

f) Csúcsokra, esetleg a Tátra más vidékeire való kirándulások.

A magyar orvosok és természetvizsgálók XXIV. vándor-gyűlésének ügyvivői: Gróf Csáky Albin, társ. elnök. Császka György, elnök. Scherfel W. Aurél, alelnök. dr. Fodor József, alelnök. dr. Szontagh Miklós, alelnök. dr. Jármay László, titkár. dr. Roth Samu, titkár. dr. Pap Samu, titkár.

b) Az »**International Geological Congress**« (Nemzetközi földtani congressus) elnöksége. Ezen Congressus VI. ülését ez idén Londonban tartja szept. 17–22-én. Tagsági díj 10 schilling 12 franc

10 márka; ezért kiszolgáltatnak: a tagjegy, az ülésekről szóló tudósítások és a congressusra vonatkozó egyéb nyomtatványok. Jelentkezésre a következő cím használandó »W. Topley, 28, Jermyn Street London.« A Congressus tiszt. elnöke: T. H. Huxley; elnöke: J. Prestwich.

c) A »**Congrès International des Américanistes**« elnöksége a f. é. október hó 2–5-én Berlinben tartandó 7-ik ülésre. Ezen Congressus a Columbus Kristóf előtti Amerikát kutatja s gyűjti az erre vonatkozó földrajzi, történelmi, földtani, régészeti, ember-tani, népismeii és nyelvészeti adatokat. A tagdíj 12 franc – 10 Márk. A Congressus tiszt. elnöke: Dr. D. Gossler miniszter; Dr. elnöke Dr. Reiss. A szervező bizottság tagjai közt vannak: Stephan, Dr. Schöne. Dr. Curtius, Dr. Auwers, Dr. Virchow, Dr. Bastian, Dr. Richthofen sat. Jelentkezésre a következő cím szolgál: Dr. Hellmann, Secrétaire Général du Comité d'organisation Berlin SW. Königrätzer-Strasse 120.

Azon t. tagok, kik ezen gyűléseken mint a magyar földrajzi társaság küldöttei óhajtanak részt venni, szíveskedjenek ebbeli szándékukat legalább 15 nappal a gyűlés előtt a főtitkárral közölni.

Artaria & Co., mű- és térképüzletében (Bécs I. Kohlmarkt 9. sz.), kapható: Special-Carte des Königreiches Serbien (1:75,000). Eddig 32 lap jelent meg ezen műből, mely által a Balkán félsziget geographiája jelentékeny lendületet fog nyerni

Budapest, 1888. Nyomatott Fanda József könyvnyomdájában.

